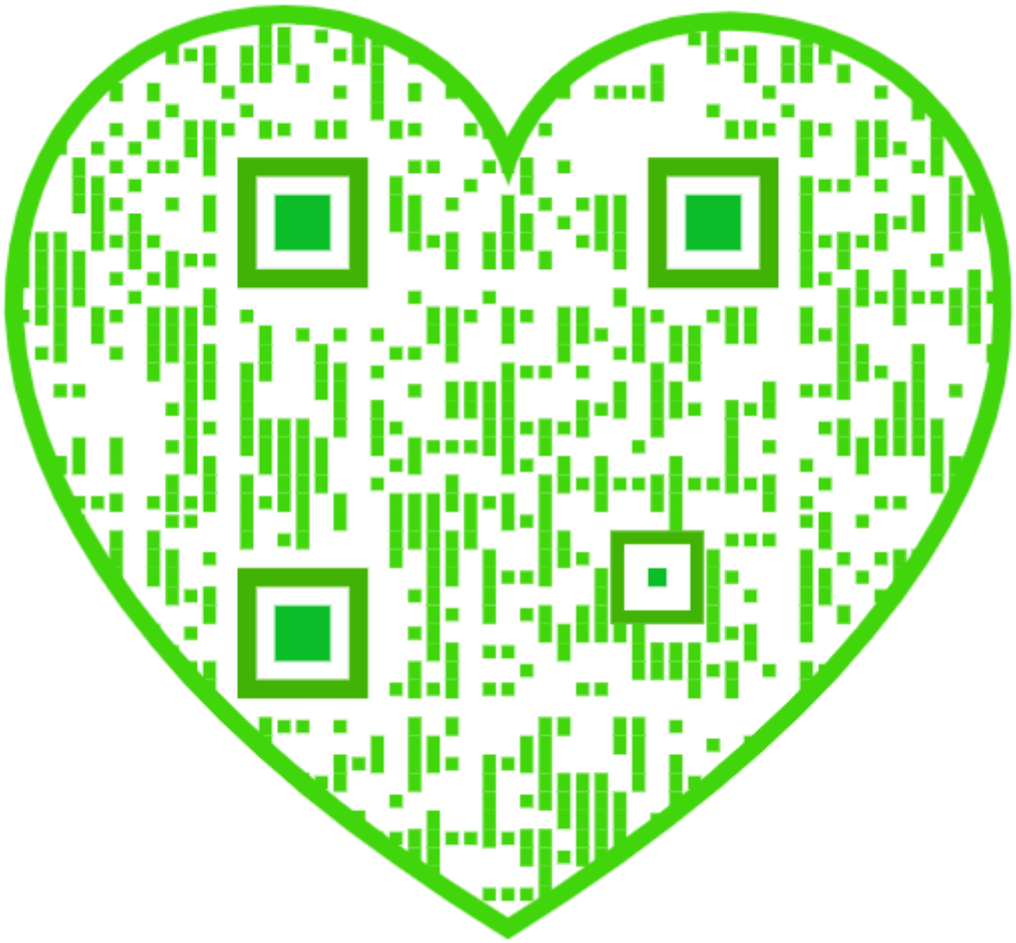
De Gids. Jaargang 51

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1887

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001188701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

Wat Grootvader dacht op St. Nicolaasavond.

I.

Le bonheur est dans les petites choses.

De ruime voorkamer is helder verlicht. Alle lichten op de gaskroon zijn ontstoken. In een hoekje van de kamer staat in haar bescheiden gezelligheid een bronzen lamp te branden. Door de franjes van de zachtgekleurde kap van rijstpapier laat zij haar kalm en huiselijk schijnsel vallen op het theeblad en het kraakfijn porselein. Vroolijk knapt het opgestapeld kolenvuurtje in den haard; een aangename warmte verspreidt zich door het vertrek. De kamer is rustig van toon; een effen, donkergrijs behangsel sluit zich aan den rand der hooge lambriseering. Hier en daar een kostbare plaat in doffe, eikenhouten omlijsting. De ouderwetsche schoorsteenmantel, fraai gebeeldhouwd, draagt een médaillon in olieverw, een bloemstuk, zwart geworden door den tijd. Op het donkerrood en dik tapijt staan groote, stevige meubels. Gordijnen van dezelfde kleur vallen van de hooge zoldering in stijve, ruime plooien op het vloerkleed.

Wij zijn de eersten niet die hier binnentreden, want een viertal menschen, ouderen en jongeren, bevinden zich te zamen of bij beurten in de kamer. Bij de theetafel is een knappe, vrij gezette vrouw, wier blonde haren reeds een tintje grijs beginnen aan te nemen, bezig met het een en ander in te pakken. Haar kleine, blanke handen worden helder door de lamp verlicht, terwijl haar hoofd, gebogen, schaduw opvangt van de

kap. Die schaduw tint een lief, gul, rond, huisvrouwelijk, hollandsch aangezicht. Het zwarte zijden kleed laat den gevulden, blanken hals van de matrone, haar fraaien onderarm en polsgewricht recht wedervaren. Gladgestreken vlechten sluiten om het rond gelaat, roode lippen en de vergenoegde tinteling in haar grijze oogen spreken nog van jeugd, ofschoon gelijk ik zeide, enkele zilveren draden in haar blonde vlechten glinsteren. Naast haar staat een meisje van elf of twaalf jaren, dat op papa moet lijken, want zij heeft een donker, fijn gezichtje, moeders pakken met veel aandacht gâ te slaan. Zoo verzonken is ze in haar beschouwen, dat ze opschrikt als haar vader, die juist binnenkomt, in het voorbijgaan aan haar lange vlecht trekt, Betsy's schellenkoord, gelijk hij oneerbiedig dezen hoofdtooi noemt.

‘Kom Betsy, kijk zoo beleedigd niet als papa eens uit de grap aan uw vlecht trekt - kijk, ons nufje is gepiqueerd!’ zegt mama, zich halverwege naar haar echtvriend omkeerend, die zich bij den haard geplaatst heeft.

‘Papa wil altijd aan mij trekken en dat vind ik flauw,’ roept de kleine meid, terwijl ze, half verstoord, half lachend haren vader aanziet, die haar toeknikt.

‘Nu, is het pakken gedaan, Marie?’ herneemt de heer des huizes, een man met een donker, smal gelaat, wiens hals in stijve, hooge, hagelwitte boorden zit geprent. Welbesneden trekken, een ferm gezicht, een kalme oogopslag en om den mond een spotziek trekje.

‘Ja, het is gedaan; dit is het laatste. Ik wist waarlijk niet hoe ik klaar zou komen met al mijn bagage.’ Zoo sprekend schuift mevrouw haar pak ter zijde, en begint thee te zetten.

‘Ik heb,’ gaat ze voort, den dampenden, kokenden straal in den trekpot gietend, ‘ik heb er nog wat lekkernijen bij gedaan. St. Nicolaas is toch in de eerste plaats een kinderfeest. Kieltjes en broekjes laten dat grut koud. Een marsepijnen hart, een chocoladeletter is meer van hun gading - kleine Betsy's glimlach bevestigt die opinie. - Ik vind het verkeerd gezien op zulk een avond arme lieden met louter nuttigheden aan te komen. Kleederen, nu ja, dat haalt uit; maar het is een saai, een droog cadeau. Ik vind het ook niet kiesch, ten minste als men er niets bijvoegt, want het is altijd min of meer een welgemeende, maar toch minder aangename herinnering aan hun behoeftigheid.

“Juist,” roept mijnheer vroolijk, “zoo stuurt men den dominé wijn als hij uw kind gedoopt of uw dochter getrouwd heeft, een allerbeleefdste zinspeling: dat kunt gij niet betalen, man! Maar ik heb in het onderhuis van alles zien staan. Gij moogt wel een vrachtwagen huren, Marie! Wie moet dat alles wegbrengen? Hein?”

“Natuurlijk. Het grootste pak is voor het huisgezin van den kruier en dan voor de Bachtold's is er wat en voor de weduwe Ermerins en voor den kastenmaker en voor den armen, zieken violist, gij weet wel, die door uwe voorspraak zijn plaats in het orkest...”

“Door u w e voorspraak meent ge.”

“Nu, dat is hetzelfde, - behield. Zij hebben het bang. Dan meende ik ook onze oudgedienden, Betje en Jaantje, niet te mogen vergeten.

Natuurlijk, Betje en Jaantje! Betje en Jaantje zijn vaste posten. Ga maar voort. Er zal nog wel meer komen.”

“De mans verdienen wel, maar voorspoed is het er niet. Vindt ge niet dat ik, - o, Betsy is de kamer uit - dat ik ons dapper schoolmeestertje, die Betsy les gaf, niet voorbijgaan kan? Zes kinderen!”

“Waarom trouwen die menschen zoo vroeg, in 's lieven hemels naam!” roept mijnheer, een komiek gebaar van wanhoop makend.

“Wel nu nog mooier, Egbert, omdat ze veel van elkander hielden. Vroegen ze ooit iemand een cent? Des te meer verdienen zij dat ik aan hen denk. Ik heb er voor gezorgd dat zij er niet achter kunnen komen wie de gever is. En dan...” hier blijft mevrouw in hare woorden steken. Een krakend papiertje met grijze arabesken zweeft haar voor den geest. Het ging in diep geheim en onder enveloppe, waar niemand, niemand zou vermoeden dat iets dergelijks met tranen zou ontvangen worden, tranen van blijdschap....

De hemel weet hoe mevrouw er achter kwam, doch haar verbeelding maakt den ganschen avond naar dat huis, naar die familie, korte en gelukkige uitstapjes. Mijnheer behoeft niet alles te weten, vooreerst nog niet ten minste. Daarom voltooit ze haren volzin niet; ook niet als haar gemaal er haar toe uitnoodigt door te herhalen ... “en dan?”

“Ik zou onder het praten heelemaal vergeten u een kopje

in te schenken," zegt ze. En, terwijl ze met haar porseleinen schatten rammelt, lacht ze, doch niet overluid, noch met vertrekking der gelaatsspieren. Ze lacht met haar hart, welks glans zich plotseling over hare trekken uitgiet. Daar zijn gezichten, waar verkleumde harten zich aan warmen, gezichten van welke men zegt, gelijk men van de zon zegt, dat zij in de kamer schijnen.

"Nu," herneemt mijnheer, "ik wed dat uw potje leeg is. Het duurt niet lang of ik word aangesproken. Het zijn anders waarlijk geen tijden voor uitgaven. Enfin, uw genoegen wil ik niet bederven, hoewel ik het blijf afkeuren. Het demoraliseert, het demoraliseert altijd; sticht een pensioenfonds voor de lieden, bouw goedkoope woningen, help hen indirect....."

"Wel, ik zou denken het een behoeft het ander niet uit te sluiten. Geldhulp alleen .... en dan ieder zijn eigen weg! Hoe hard zou de wereld worden! Een kleinigheid, waar een weinig oplettenheid uit spreekt; een teeken van echte, gemeende belangstelling is meer waard dan zilver. Wij moesten ons meer, veel meer om elkander bekommeren, wij rijken en armen. Dezen avond voel ik het altijd diep. Wij zijn de kinderen van denzelfden God." ... Zoo sprekend staat mevrouw van de sofa op, gaat haren man zijn kopje brengen en terwijl hij drinkt legt zij haar fraaie, blanke handen op zijn schouders.

"Ik wil zuinig zijn, zeer zuinig zijn als het moet."

"Nu, zoo direct noodig ....!"

"Maar gij moet mijn beursje weder vullen."

"Dacht ik het niet? Gij zijt een dochter van uw vader, onverbeterlijk!" zegt mijnheer, haar het ledige kopje terug gevend. Daarop, om zijn vrouw voor haar verkwisting te straffen, kust hij haar op beide wangen - en gaat de kamer uit.

"Hé, Marianne, wat een haast, je loopt me bijna omver."

"De voetenzak is te huis gekomen, papa, de voetenzak voor grootpapa. Hij komt van den behanger, op het nippertje!"

"Mooi," zegt mijnheer met een vluchtigen blik over zijn schouder naar het ingepakte voorwerp, waar zijn oudste dochter mede komt aandragen.

De zeventienjarige, met veel bedrijvigheid en door haar moeder geholpen, haalt uit het vloeipapier, waarin het was gewikkeld, haar geschenk te voorschijn. Zij bekijkt het van alle kanten, draait het om en streelt met welbehagen het gebloemd patroon.

Ons meisje is een tweede uitgave harer moeder. Zij heeft hetzelfde vroolijke gezicht, dezelfde zachte, grijze oogen, dienzelfden warmen glans er in, denzelfden vriendelijk geplooiden mond. De ronde wangen gloeien van pleizier en agitatie. Haar vragende oogen gaan van het patroon naar hare moeder en van deze naar het patroon.

"Ik vind het mooi," zegt mama, "en keurig opgemaakt; ge zult er grootpapa zeker bijzonder mede verrassen."

"Ja, maar," en ze legt haar pink op het borduursel, "is die middelste roos niet iets te donker?"

"Mij dunkt van neen. Laat ons eens zien, ga een paar stappen achteruit. Ziet ge wel dat de kleuren niet schreeuwen?"

Moedertje heeft den voetenzak op haar armen liggen of liever staan, want de breede kant rust tegen haar kin. Daar staat ze onder de gaskroon. Het meisje, in haar eenvoudig licht grijs kleedje, met geen ander kostbaar sieraad aan haar lichaam dan die onbetaalbare, bevalligheid en jeugd, staat op een kleinen afstand kritisch waar te nemen.

De pendule slaat.

"Acht uur, gauw mama, help me even." En in haar opgewondenheid heeft ze den zak gegrepen, dien op de tafel gelegd, het papier er om heen gewikkeld. Nu tijgen ze aan het werk; die beiden, met drift, met haast en luisterend of ze op de straat geen rijtuig hooren aankomen, hoofd aan hoofd, de handen reppend, een herfst vol tint en kleur naast blonde, frissche lente.

"Ik woû dat Willem hier was," zucht mama, - "Marianne, leg uw vinger op het touw, neen, híér, niet dáár, dan kan ik een knoop leggen - waar zwerft de jongen nu? Papa meent dat zij in de golf van Biscaye zijn."

"Willem zegt dat een oorlogschip nooit vergaat," antwoordt ons juffertje, altijd met den vinger op dien knoop. "Een zeilschip dat gebeurt wel eens, zegt Willem, maar een oorlogschip bijna nooit."

"Ik ben ook niet ongerust, kind. Wat zou dat voor een Hollandsche moeder zijn, die het betreurde dat haar jongen zeeman werd. Maar als het zoo waait - hoor de regen eens tegen de ruiten kletteren - dan maken mijn gedachten altijd zeereisjes. Ik leg er ook wel eens wakker door."

"En dan zit mijnheer Willem op zijn gemak een sigaartje te rooken in de longroom. O, Mama!" En zij springt op haar

moeder toe, klemt haar lief gezicht tusschen haar beide handen, en haar in het wilde kussend, nu ter linker- dan ter rechterzijde van moeders neus, hardop lachend. “Beken het maar, mama, wij meisjes met ons beiden zijn geen halven Willem waard.”

“Neen, Marianne! Marianne!”

“Beken het maar! Er bestaat in de wereld geen tweede zeeheld, die zoo dapper de kamers voldampt, zoo vrijgevig is met sigarenasch en zoo edelmoedig alles aanneemt wat mama hem toestopt.”

“Houd op, dáar hoor ik het rijtuig. Weg met uw voetenzak en ga papa roepen.”

Er wordt aan de voordeur gescheld. Mevrouw gaat naar het venster en haalt de gordijn op. Het regent buiten dat het giet. In de holten tusschen de straatkeien staan blinkende plassen. Een burgervrouw die juist voorbijkomt wipt, de droge plekken zoekend, van den eenen steen op den anderen. Haar rokken waaien uit; haar parapluie heeft ze vooruit gestoken als een soort van vangscherm tegen den vochtigen wind. Een rijtuig komt ratelend van de brug; het paard klotst langs de glibberige straat en doet bij iederen stap het vuile water onder zijne pooten opspatten. De gedaante op den bok zit tusschen de lantarens, in haar hoogen kraag gedoken, de zweep onder de manteljas. De boomen druipen, de platboomde schuit in de gracht is druipend nat, de planken glimmen van den regen onder het mistroostig licht van een beslagen straatlantaarn. Maar aan de overzijde in die duistere rij hardsteenen gevelpuien gloeien vurige oogen, straalt een breede bandelier verlichte vensters in den somberen avond, vol beloften van gezelligheid en kindergejubel.

Mevrouw, met haar gezicht tegen de vensterruit gedrukt, kijkt tegen den breeden rug van een vigilante, die voor de deur van het onderhuis heeft post gevat. Van den koetsier ontwaart ze niets dan den bol van zijn hoed; de man staat in den drop, met lijdzaamheid te wachten dat men opendoe. Een geduld dat niet op zware proef gesteld behoeft te worden, want reeds valt het licht uit de onderdeur op straat. De portierknop wordt omgedraaid, twee mannen treden

voorwaarts naar de opening der vigilante. Daarbinnen wordt nog wat geschommeld en gehaspeld en dan, behoedzaam en langzaam, door die beide mannen ondersteund komt, een gebogene gedaante, in een pelsjas gewikkeld, uit het rijtuig dalen.

“Daar is vader,” zegt mevrouw, en laat de gordijn vallen.

Zij schuift den leunstoel nog iets dichter bij den haard en opent vast de deur. Waar toeven zij zoolang? De stemmen komen nader; het is de stem van haren man, die van de meisjes, afgewisseld door een oudere, zwakkere. “Welkom, lieve vader!” De oude man, die op den arm van zijnen schoonzoon leunend op den drempel verschijnt, geeft haar een korten, vriendelijken hoofdknik. Zijn gang is zeer gebrekkig, moeielijk, maar het witte hoofd nog vol karakter en vol leven, de oogen levendig, vol uitdrukking. Het lange, zijdeachtige, sneeuwwitte haar valt in dunne vlokken op zijn rokskraag. Zijn aangezicht, aan het voorhoofd breed, loopt onder smaller toe. Twee diepe groeven sneed het leven in dat oud gezicht en om dien mond. De kin rust op het fijnste, hagelwit batist en op het zwarte laken zou het scherpste oog geen stofje ontdekken.

Een lang en achtbaar leven respecteert het arme, oude lichaam dat het diende en droeg.

“Daar ben ik,” zegt de grijsaard binnentredend, “met mijn kinderen en kleinkinderen achter mij, de état major van den ouderdom.”

“Wat deed u zoolang in den kouden gang, vader?” vraagt mevrouw, den ouden man omhelzend.

“Ik was een oogenblik een weinigje benauwd of duizelig, beste kind; het is al over. Wat brandt die haard hier lekker! Nu, Egbert, heb ik uwe hulp niet meer noodig. Dank u! Kinderen,” en hij laat zijn handen op de leuningen van den armstoel nedervallen, “kinderen, wat ben ik blij dat ik hier ben!”

“Als het u maar.....”

“Dank u,” zegt de grijsaard, het hem toegereikte kopje uit de handen van zijn dochter aannemend. Daarop wendt hij zich naar zijnen schoonzoon die begon te spreken om, middelerwijl, gelijk de oude lieden dat zoo kunnen, eenen zijblik en een glimlach aan de kleine Betsy schenkend die zijn kopje omroert.

- Ik zeide, als het u maar goed bekomt, vader. Waarom wilt ge toch niet dat wij bij u komen?’

‘Neen,’ antwooordt de oude man met een trilling op zijn gelaat, die verraadt dat deze woorden aandoeningen bij hem opwekken, ‘mijn huis is te groot en te leeg en te hol. Dezen avond wil ik bij ulieden doorbrengen, weêr of geen weêr, zoolang mijn beenen mij nog dragen kunnen. Maar waar is Liesje, waar is het kleine ding?’

‘Ik zag u wel rondspeuren naar uw bedorven kindje, vader,’ zegt de huisvrouw met een glimlach. ‘Neen, ze zit niet achter de kanapé. Ze is op het oogenblik bij Antoinette; ze wordt aangekleed. Hoor, men behoeft niet te vragen wie daar aankomt.’

La! la! la! slaat in den gang het heldere keeltje van een kind of van een vogel, weet ik het? maar een geluid althans, waar het hart bij opengaat als bij den zonneschijn na zomerregen of bij knoppen in de Mei.

Het getiktak van beslagen kinderhakjes op de marmeren steenen in de vestibule begeleidt dien wildzang. Bons! De deur vliegt open. En daar staat op het karmozijnen vloerkleed een klein, een fijn figuurtje, een Elfje, blond en rozenrood. Ik stel u voor vijf jaren met verwonderde, wijdgeopende, donkerblauwe, groote oogen, stralende van guitigheid en levenslust; het opgewipte, ivoren neusje - wie heeft er die gaatjes in geboord? - in den wind gestoken, wangetjes zoo week gerond, zoo donzig als een perzik en met even fijnen blos, kleine, harde, blinkend witte tandjes in het aanminnig, half ontsloten kindermondje. Men heeft vijf jaren zeer onhoffelijk opgepakt, juist toen een zendeling van Oberon haar pop in een vorstin, de stoof in een paleis had omgetooverd; men heeft, gelijk ik zeide, zonder komplimenten haar gegrepen en aan haar illusiën ontvoerd; men heeft getracht vijf jaren te omplooien met een handvol lichte stoffe, wit en dof, met blauwe moesjes. Maar het zit zoo los, dat het de ranke ledematen nauwelijks schijnt te raken, het satijn, verlokkend voor dengenen, wien het gelukte levenslust te vangen en te kussen naar zijn hartelust - het satijn van het kinderhalsje liet het onbedekt. Een, twee, drie sprongen neemt vijf jaren; de blonde wolk der ongevlochte haren, stofgoud dat omhoog stuift, drijft haar na. Daar zit ze op grootvaders knie, wiens gunzende oogen haar reeds uit de verte aanbaden, wiens uitgebreide, bevende armen, dwaze oude man, het kleine we-

zentje ontvingen, nu omvangen, daar het kinderkopje tegen zijn verdord gezicht rust en zijn zilveren haren op haar wangetje gleden als de sneeuwvlok op een rozenknop.

- Staat mijn schoen nog in je kamer? -

'Ja, zeker, bij grootvaders bed.'

'Wil ik je eens wat zeggen?' en ze slaat haar armpje om zijn hals, ik heb in den winkel een peer zien liggen, geen heuselijke, maar een van suiker. En ik heb een scheepje gezien dat van zelf in het water loopt.'

- Maar het regent zoo. Ik ben bang dat al het lekkers in den grooten zak van Sinterklaas zal smelten.

- O, dat is niets. Dan geeft hij den zwarten knecht een gulden en die koopt weêr nieuw.

'Dat kleine volkje,' zegt grootvader glimlachend zijn kinderen aanziende, 'dat kleine volkje weet altijd raad. Het zijn vogeltjes, pas van de hand van God gevlogen in den gullen zonneschijn en ze weten niet dat er een winter komt.'

De ouders wisselen een blik van verstandhouding. 'Het moet niet te laat worden,' zegt mama. 'Ik geloof haast dat Sint Nicolaas dáár aankomt' zegt ze luider.

Marianne staat op en zet zich voor de piano. Allen doen hun uiterste best om hun gelaat te plooien; allen kijken naar het kleine nest, dat van haars grootvaders knieën sprong en nu bij de piano staat, haar kleine armen slapjes lang het lijf, haar oogen strak en met een mengeling van angst en van verwachting op de deur gevestigd. Haar bakkesje begint te gloeien en de lippen beven.

'*Zie, de maan schijnt door de boomen!*'

De goede Marianne proest. Maar het gansche gezelschap heft aan, heft aan in koor. Grootvader zelf zingt mede op zijn manier en slaat op zijn knie de maat. Een fossiel kornet komt om de deur kijken.

- Mevrouw, daar is Sinterklaas.

- Wel, laat Sint Nicolaas binnenkomen.

Vijf jaren retireert tot aan de knie van grootvader, daar legt ze haar handje op - en grootvader legt onmiddellijk op de kindervingertjes die hem..... knijpen, zijn oude, zijn verwelkte hand.

Ik zie den heilige binnenstappen, den huisknecht in een wijden mantel, met een mijter en een witten baard. Een dienstbode staat er achter; zij stopt haar voorschoot in den mond. Onderdrukt gelach klinkt in den gang. De meiden gluren door de eet der deur.

En nu begint het welbekend gesprek. Vijf jaren heeft den Sint scherp opgenomen, ze vindt hem niet schrikwekkend.

Onder diepe stilte begint ze haar reciet.

Een glasheldere kinderstem klinkt door de kamer.

De heilige met zijn baard van bokkenhaar weet van verlegenheid niet wat hij doen zal en knikt voortdurend met zijn weidsch getabberd hoofd om zijn figuur te redden.

> St. Nicolaas, goed, heilig man
> Trek uw witten tabbert an.

'Hoe oud dat versje al is' fluistert grootvader.

Maar, o wee, daar barst de zak die, onder zijn gewaad, de Sint gereed hield. Onder den witten tabbert begint het ontijdig te regenen. Chocolade en patientie, ulevellen! Doe uw best maar, Marianne, om de kleine weêr op de been en in postuur te krijgen. Zij heeft nog een tweede versje geleerd en het is zoo aardig voor grootpapa. Maar Liesje denkt niet meer om Sinterklaas, noch grootpapa. Pof, lag ze op den grond, zoodra de zoete regen viel, en, krijg haar nu eens op, terwijl haar gulzige handjes graaien over het tapijt.

'Die kleine menschheid,' zegt haar vader. 'Zoodra er te grabbelen valt, adieu principes!'

Maar St. Nicolaas heeft nog niet gedaan. Hij zoekt en uit zijn mouw haalt hij, verlegen, een couvert te voorschijn dat hij plechtig aan de dame van den huize overreikt. Mevrouw kijkt zeer verwonderd, kijkt St. Nicolaas aan, verbreekt het zegel,.... ziet een banknoot, kijkt haar man aan, neemt zijn deftig hoofd in haren arm en kust hem tweemaal, driemaal.

'Het is immers geen tijd voor uitgaven, Egbert. Voor u keer ik die leelijke stelling om: Waar iets te geven valt en goed te doen, adieu principes!'

- Ja, maar het komt uit Spanje en daar ligt het geld te grabbelen, gelijk men weet.

Vijf jaren heeft haar schoot vol heerlijkheden, grootvader krijgt zijn deel zoowel als de anderen; zij stopt hem suikers in zijn vestzak.

- Gaat hij nu dadelijk naar mijn schoen?

- Neen, eerst moet hij nog voor al die andere kindertjes strooien.

'O! zegt de dreumes, op een toon of haar geloof aan de locomobiliteit zelfs van een heilige zijn grenzen heeft.

- Komt hij dan van nacht, in de groote menschen nacht.

- In de groote menschen nacht.

- Zul je wakker blijven tot hij komt?

- Waarom, mijn liefje.

Vijf jaren laat haar blauwe starretjes schijnen vlak bij die oude oogen, en dan, met hijgend ademhalen, fluisterend, in de volle spanning van het begeerig kinderhartje:

'Om te kijken wat hij in mijn schoen legt en'.... ze komt nog dichter met haar snoetje bij grootvader's oor, 'en als hij een pop brengt dan motje hem zeggen dat ik ook zoo graag een scheepje hebben woû.'

'Doen wij groote menschen anders', zegt de grijsaard, hoofdschuddend en glimlachend, zijn kleine lieveling nakijkend, die aan Antoinette's hand naar boven wordt gebracht. 'De pop is wel goed..... maar wij wilden een scheepje.'

'Van tevredenheid gesproken' valt mevrouw in. 'Ik ben gisteren bij uw oude Bartje geweest. Ge moet weten dat ik haar een koekepan gezonden had, een kleine, omdat haar bevende handen geen groote kunnen tillen. Ik voegde daar een pak Sint Nicolaas bij, en, gisteren, langs het hofje komend, wipte ik even bij haar aan.

- En gij hadt eer van uw cadeau? Die goede Bart heeft geen mensch in de wereld het ooit naar den zin kunnen maken. Ik heb, zoolang zij bij mij diende, haar nooit iets anders hooren doen dan brommen. Zelfs toen ik haar die plaats op het hofje kocht, wat zeî mijn onbetaalbare Bart: 'Nu ja, waar zou een oud mensch als ik ook anders worden gestopt dan op een hofje.'

- Luister! Ik kom dan bij haar binnen. - Hoe gaat het, Bartje? - Slecht! hoe zou het een mensch als ik ooit anders gaan dan slecht.

Grootvader schudt genoegelijk. Het verhaal vermaakt hem.

- Heb je niets gekregen van Sint-Nicolaas. - Niks! Wat zouden ze mijn gestuurd hebben! - Zoo, is er niemand die om je gedacht heeft. - Niemand, ja, nou je het zegt, ze hebben me een koekepannetje gestuurd, een kleintje, zoo'n kleintje, en dan een handjevol Sinterklaas van honderd in het pond. - En weet je niet van wien? - Ik heb aan mijn zwager gevraagd of het van hem was. Eerst zei hij: nee. Maar van morgen heeft hij het bekend: het was van hem.

- 'Bravo!' roept mijnheer, 'daar gaat de zwager met de eer strijken.'

- Die eer heb ik den leuken zwager niet gelaten. - Nu, Bartje, ik zal het je maar zeggen, het kwam van mij en het spijt me dat het je zoo slecht beviel. Toen maakte ze volte face. De pan was wel klein, maar je kondt hem makkelijk optillen; het Sinterklaas was wel van honderd in het pond, maar er zaten amandeltjes in. Wel, Bart, zei ik, bij het afscheid nemen, het doet me pleizier dat ik jou nu eens bij je ouden neus heb gehad.

- 'Ja, onze lieve Heer heeft wonderlijke kostgangers,' zegt grootvader, terwijl hij zich de oogen afdroogt. 'Het is al mooi, en men moet het loven, als er ten laatste nog amandeltjes in zitten.'

'Nu zullen we eens zien hoe het hier gaat,' roept de huisheer. 'Daar komen de pakjes, opgepast!' Omhelzingen en uitroepen, gelach en geplaag. Koorden die knappen, papier dat in het rond vliegt. Kreupele gedichtjes en humor voor huiselijk gebruik, geschel aan de deur en het loopen der dienstbode kamer in, kamer uit. De gezellige drukte, de pleizierige wanorde, de berg op het kleed van kartons en van doozen, van stroo en van touw, die heerlijke rommel, nette Hollandsche huisvrouw, door u zelve gesticht in uw eigen vertrek; het feest dat zoo oud als ons volk is, dat zich windt als een lichtstreep door onze historiën, door honderde jaren van voorspoed en lijden. Oude Sint, die uit Spanje komt, het land dat wij sloegen met den moed van de wanhoop in de ijzeren vuist, toen de genius der vrijheid uit onze polders omhoog steeg en den weg wees der glorie aan het arme, vertrapte, mishandelde volk. Oude Sint, die uit Spanje komt en zoo kostelijk ironisch ons appeltjes

van *Oranje* brengt voor mutserd en strop - u blijven wij trouw. Het ras, waaruit wij stammen en wier bloed, ach, hoe verslapt en dun, nog in onze aders vloeit, het was poëet op eigen trant. Het smachtte niet en dweepte niet; nimmer verloor het vasten grond, maar jolig was het, vol van pit en sap en zwier en levenslust. In den ether zwom het niet, maar het dronk de kleuren dezer aarde met zijn oogen, hemel vond het in het lichtgetoover van zijn vochtigen dampkring en bewolkte luchten. En daarom zien wij u gaarne, gij gemeenzame heilige met uw zwarten knecht, wiens wambuis schemert van het goudborduursel, uit de lichtende duisternis van Rembrand komen, rijden over onze daken, luistervinkje spelen aan onze schoorsteenen. Heel de oude, vroolijke onzin is ons lief!

- En, al zijn dagen, grootvader zit reeds met zijn laarzen in den voetenzak van Marianne. Voor papa staan twee gedienstige pantoffels; naast de huisvrouw zie ik een prachtige bloemenmand verrijzen. En een kostbaar plaatwerk wordt bewonderd. Fraaiigheden vallen uit de lucht. Kleine Betsy bladert in een bijbelsch prentenboek.

- Daar is de tabernakel!

'Ei,' zegt grootvader, 'laat me eens zien.'

Wij zijn al aan den tabernakel, al veel verder. Hier is het heilige, en dáár het heilige der heiligen; het was er smerig.

'Zoo waarlijk?' vraagt de oude man, nieuwsgierig en getroffen door die fonkelnieuwe commentaar op het oude testament

- Och, de hoogepriester kwam er maar eens in het jaar in. Er werd nooit gestoft.

Men kijkt elkander aan.

Ja, die kleine Betsy is bij de pinken. Ieder nieuw geschenk dat catalogiseert ze. Nommer één en twee en drie, en zoo vervolgens. Eén voor één brengt zij haar eigendommen weg en plaatst haar goederen afgezonderd van der anderen cadeaux. Hare kleine zwarte oogen kijken maar ter loops en met verstrooide aandacht naar den zegen die op haar verwanten druppelt. Doch ze ontdekken vlug en scherp, reeds uit de verte, haren eigen naam op ieder pakje. 'Dat is al het zevende' roept zij opgewonden.

Grootvader zit haar in stilte gade te slaan. Welk een zindelijke, zuinige huisvrouw zal er uit die kleine Betsy groeien!

Hoe zal ze de kleintjes bij elkander houden. En geen onnauwkeurigheid in het huishoudboekje zal voor haren scherpen blik bestaan kunnen. De man die haar trouwt, diens huishouden zal loopen als een uurwerk. Hij zal misschien niet veel te zeggen, maar ook niet te klagen hebben. Alles zal er stipt en ordelijk toegaan, alles zal er glimmen, en de meiden zullen boenen, boenen, tot haar eigen gezicht haar aankijkt uit de spiegelblanke houtplaat. Daar zit in die kleine Betsy een echte minister van binnenlandsche zaken; ze zal haar rijk besturen, drijven, regelen, overzien en doen marcheeren dat het een lust is. Flink en trouw, plichtmatig, waarheidlievend - maar - wat droog.

Zoo denkt de oude man in stilte, achterover in zijn stoel geleund, met de handen op zijn vest gevouwen; zijn deelnemende, maar verstandige en opmerkzame oogen gaan den kring rond.

Wat is dat?

Een uitroep van Marianne! Zij heeft iets losgewikkeld met veel moeite uit een menigte papieren, touwen, dat, bij nader inzien, blijkt te zijn een lederen ceintuur, zeer net gestikt, met stalen ornamenten. Het komt van grootpapa; zij merkte het dadelijk aan den stempel op het lak. Over het open, mooi, lief, blond gezichtje glijdt een schaduw van verwondering, van teleurstelling. Grootvader ziet het wel. Hij zit haar op te nemen. Iets ondeugends speelt er door de teederheid van zijn gelaatsuitdrukking. Mama is naderbij gekomen. Ook zij heeft van die keus geen hoogte; ze vindt het ordinair. En vader heeft zulk een goeden smaak. Marianne worstelt met haar aandoeningen. De lieve, oude man mag niet bespeuren dat hij haar teleurstelde. Het is zoo heel gewoon en... uit de mode. ‘Dat hebben ze vader ergens in een winkel in de hand gestopt’ denkt mama.

‘Dank u, grootvadertje’ zegt Marianne; ze trekt haar blijdst gezicht. Ze veinst zoo lief en is zoo bang dat iets van hetgeen er in haar omgaat op haar gezicht zal doorstralen. Ze doet met innigheid haar best het mooi te vinden.

‘Het zal zoo goed staan op mijn nieuwe, bruine, niet waar, mama?’

Grootvader laat haar stil begaan. Dat lieve kind, zoo denkt hij bij zichzelven, zal veel geluk verspreiden. Zij heeft een teeder hartje; ze voelt kiesch en fijn. Zij heeft zichzelve in bedwang, haar opwellingen, haar humeur, uit hartelijkheid voor

anderen. - Nu is het genoeg! ‘Marianne, kom eens hier met uw ceintuur, laat mij het nog eens zien. Is het wel naar uwen zin, kind? Heeft grootvader wellicht verkeerd gekozen?’

‘Neen zeker, zeker niet; ik ben er heel blijde mede.’

De oude man trekt haar gezichtje naar zich toe, en kijkt haar vlak in de oogen.

‘Eerlijk waar?’

Marianne bloost tot over de ooren.

‘Nu,’ gaat grootvader voort haar te plagen. ‘Ik zie het wel; het bevalt mijn Marianne niet. En ik had nog wel gedacht u ditmaal eens bijzonder te verrassen. Maar laat mij nu dat ding eens goed bekijken.’ Zoo sprekend neemt de oude man den riem, legt dien op zijn vlakke hand en brengt hem aan zijn oor.

- Mij dunkt ik hoor iets tikken. Marianne, kindlief, luister eens!

En ze is opgevlogen ze drukt het lederen voorwerp tegen het oor met beide handen. Dáár op die hoogte, bij die dikte, onder het leder, kunstiglijk verborgen tikt iets. Het maagdeken is zoo lief te aanschouwen, hoofdje op zijde, bleek en rood in éénen oogenblik en die snelle overgang op haar gezichtje, in haar wijder, wijder opengaande oogen van de onzekerheid, de spanning, in verrassing, in verrukking ‘Grootvader!’

‘Geef een pennemes,’ roept de oude man. Het gezelschap dringt zich om die beiden. Krak, daar puilt reeds bij de eerste snede het gouden kettingje er uit. Een horloge hangt er aan, een meesterstuk van goudsmidswerk, geëmailleerd.

Kussen regenen op de wangen van den ouden heer. Er trilt iets aan de wimpers van den grijsaard.

Een telegram, een telegram! Het is me een drukte op zulk een avond!

‘Voor mij’ zegt mevrouw, geagiteerd. ‘Wat kan dat wezen?’

‘Maar breek dan open,’ zegt haar man. ‘Mama staat op het couvert te staren of ze er doorheen wil kijken.’

Marianne kijkt over moeders rechter, haar vader over moeders linker schouder.

Reede van Lissabon. Prettige avond! Ik zet mijn schoen bij mama.

‘Van Willem!’ juichen de meisjes, onder luid gelach en vroolijke uitroepen.

‘Die lieve jongen’ zegt mama, ‘die lieve jongen!’

‘Kijk nu eens aan,’ spot mijnheer, zijn vrouw om het midden vattend en grootvader aanziende, ‘kijk daar komen waarlijk tranen. Die kwade jongen heeft zijn moeder ingepakt op een manier! Nu moet ge een wisseltje zenden naar Suez, Marie, zoo'n telegram is duur; het kan zijn kas wel hebben uitgeput. De kosten moeten den armen jongen vergoed worden, de kosten... en... de rente.’

Mama laat zich maar plagen. Zij vouwt het papiertje in het vierkant toe. Het wordt straks weggelegd bij de andere herinneringen, die haar kinderen later vinden zullen, ordelijk gerangschikt, toegebonden en bewaard als heiligdommen.... als dit vriendelijk gelaat zal hebben uitgeschenen.

‘Het wordt mijn tijd, mijn uurtje heeft geslagen,’ zegt grootvader met een blik naar de pendule. Hij neemt van allen hartelijk afscheid, wordt door allen als te voren uitgeleid. Maar bij de deur keert hij zich nog eens om en ziet het vertrek rond, langzaam en weemoedig, of hij alles wat het bevat in zijn geheugen wilde prenten.

‘Kinderen,’ zegt hij, ‘laat me u nog eens danken voor de liefde die ge den ouden man beweest.’ In den gang, terwijl hij aan den arm zijns schoonzoons voortschrijdt, komt hem plotseling de kleine voor den geest. ‘Het spijt me dat ik van dat scheepje niet geweten heb; ze heeft er nu eenmaal haar hart op gezet, de lieve dreumes.’

‘Doe mij nu één genoegen, vader,’ zegt de heer des huizes, ‘en laat nu dezen wensch eens onbevredigd. Het is niet goed voor het kind, geloof mij, dat haar alles wordt gegeven, wat maar in haar hoofdje opkomt. Men kan kinderen.....’

‘Bederven,’ de ouderdom laat zich deze terechtwijzing welgevallen, ‘dus is het halsmisdaad?’

‘Ja, vader,’ antwoordt mijnheer lachend.

‘Inbreuk op principes?’

‘Ja, vader!’

‘Nu, dan zullen we, om des beginsels wille, het kleine ding maar spenen van haar vreugd.’

Grootvader zucht. ‘Ze droomt op het oogenblik misschien wel van haar scheepje!’

II.

La vie n'est ni un chagrin, ni un plaisir,
mais un devoir à remplir.

Maar oude lieden zijn eigenzinnig. Men kan op hun gehoorzaamheid niet best vertrouwen. Zoodra de grijsaard goed en wel in zijn coupé zit, schudt hij het hoofd en haalt de schouders op. In het rijtuig hangt een koord, dat met den arm van den koetsier gemeenschap heeft. Grootvader trekt aan dat koordje. De man op den bok ziet om, kort de teugels, bukt en krijgt zijn orders. Links af en de brug op gaat het rijtuig met zijn stralende lantarens vliegens naar de binnenstad. De straten zijn vol menschen en vol parapluies, vroolijk, druk en smerig. Een dikke lucht, een lucht van sapverw zakte op de nokken van de huizen. Maar de winkels overbieden met de mildheid van hun lichtvloed het vrijgevig plassen van de wolken. Voor de deur van een der groote magazijnen maakt het rijtuig halt. Een bediende nadert het portier en steekt zijn hoofd naar binnen. Er wordt geconfereerd, waarop die iemand weêr verdwijnt om na een oogenblik terug te komen met een doosje dat hij buigend overreikt. Klaar! Het portier wordt dichtgeslagen en het rijtuig rolt met spoed de straat door naar de gracht. Onze oude heer is te huis.

Zijn huishoudster en zijn bejaarde knecht ontvangen hem. Wat is die hooge marmeren gang toch kil en hol, denkt grootvader. Iederen voetstap volgt een echo. Uit de kamerdeuren valt geen warme lichtstraal; geen gegons van stemmen komt u te gemoet. Doode kamers! Het eenige wat geluid geeft is de Friesche klok, wier plechtige slingerslag, sonoor en dreunend, door het stille huis weêrgalmt.

Tik tak, tik tak!

In het slaapvertrek brandt vuur. Grootvader bewoont maar enkele kamers van zijn huis. Hoe ouder wij worden, hoe minder plaats wij beginnen te beslaan in de wereld en in onze woning. Ons huis krimpt eindelijk in tot ééne kamer, doorgang naar het laatste, kleinste, nauwe huisje. Ter rechterhand, wanneer wij binnenkomen, rijst het groote, ouderwetsche ledikant in diepe schaduw. Bij het vuur, ter linker, naast den lagen en gemakkelijken leunstoel, staat een tafeltje met boeken, waar de koperen studeerlamp, achter het groene

schermpje, dat de stralen in een bundel samenvat en neêrslaat, licht op werpt. Tusschen de gordijnen, op de waschtafel, spreidt een kaars een weifelend schijnsel op een groot portret. Het is de beeltenis eener vrouw; zoover het halve duister ons vergunt te onderscheiden, die van een zeer schoone, jonge vrouw.

- Neen, Hendrik, ik ga nog niet te bed.

De oude heer rust eerst wat uit en draait de lamp op. Daarop gaat hij langzaam naar een secretaire, haalt er iets uit, waarmede hij zich naar den donkeren hoek van het vertrek begeeft. Dicht bij het bed staat op een ruit van het karpet een kinderschoentje, vast niet grooter dan een kleine vrouwenhand. De grijsaard bukt zich naar dat neuswijs voorwerpje, raapt het op en staart het aan. Onderwijl zien, van den wand, twee oogen, diepe, teedere oogen op hem neder. Zij schijnen hem te volgen door de kamer of zij zeggen wilden: Ik zie u wel! Nu wordt het schoentje zeer behoedzaam weder op zijn plaats gezet. Er wordt iets in gestoken, er wordt iets naast gelegd. Dan richt hij zich met moeite weder op, ontmoet de oogen die hem gadesloegen ... en ... ontroert.

Een droef gevoel van eenzaamheid komt over hem. Heeft het aanschouwen van het geluk der kinderen hem ontstemd? Zou hij zijn eigen dochter haar gezellig huiselijk samenzijn misgunnen? Maar zij hebben hem niet noodig; ieder is met eigen plannen, bezigheden en belangen, wenschen en verwachtingen vervuld. Zij zien vooruit; hij ziet achterwaarts. Is het misschien daarom dat het kleine dreumesje hem zoo dierbaar is, omdat het hem gebruiken kan? Oude menschen hebben altijd tijd tot luisteren; zij laten met zich sollen; hun geduld is onuitputtelijk; op zijn minst genomen, zijn zij even goed als een gebroken wagentje of een verminkte pop.

Grootvader zit in zijn stoel te turen in de verglimmende kolen. Sluimerende herinneringen waken op. Zijn verbeelding is met het verledene nu zoo bezig en zijn hart van het vervlogene zoozeer vervuld, dat de rust hem niet meer aanlokt. Allerlei gedachten en herinneringen en gezichten trekken als in optocht hem voorbij. Veertig jaren vallen weg en - het is nacht. In diezelfde kamer, waar hij nu zoo eenzaam zit, loopen menschen heen en weder, radeloos en gejaagd. Er

hangt een drukkende atmosfeer van angst en spanning. Voor het ledikant staan vrouwen; een man met een bezorgd, vermoeid gelaat, wien het zweet in droppels op het voorhoofd parelt, buigt zich over het bed en geeft op korten toon, met doffe stem, bevelen. Een tweeden ziet hij ijlings binnenkomen - hoe duidelijk staat het hem nog voor den geest dat breede, fiere, denkende hoofd, vol kalmen, droevigen ernst. Op hem, dien vorst der wetenschap, is al zijn hoop gevestigd; hij nijpt hem met zijn vingers in den arm: red de moeder!

Nu ziet hij haar gezichtje op het kussen liggen, de wilde oogen naar hem opgeslagen, die hem aanzien zonder hem te kennen. Hij hoort den langgerekten jammerkreet, die door het huis weergalmde, door zijn hart sneed, wegstierf voor het eerste, flauwe schreien van een kind.

Het grauwe morgenlicht schijnt door de neergelaten valgordijnen. Om het ledikant is een geschuifel, een gefluister! Zijn zuster draagt iets in haar armen, waarover zij zich snikkend buigt. Hij staart hen allen aan, verbijsterd, en begrijpt niet wat geschied is, tot iemand naar hem toe komt en zijn hand grijpt... Voorbij!

Is het wel waar dat hij het kleine schepseltje uit zijn hart verstiet, het bijna haatte, daar het met zijn eerste ademhalen het leven van zijn moeder stal.

Zij hadden elkander liefgekregen van het oogenblik dat zij elkander zagen. Het scheen hun beiden toe of de één den ander had gezocht, of zij elkander vroeger toebehoorden, wedervonden en herkenden. Haar verdwijnen was zijn halve dood. Een veer was in zijn geest geknakt. Hij kwam en ging en deed wat hij te doen had als een werktuig. Zijn vrienden kwamen; wat zij hem te zeggen hadden hoorde hij geduldig aan, de eene klank volgde op den anderen; voor hem had het geen zin. De wereld lag als stom; waarom tobden zich de menschen toch zoo af; alles is maar jacht op schimmen, ijdele vermoeienis om niets.

Op een avond, te huis gekomen, zocht hij als gewoonlijk loom van geest, met strak gelaat zijn kamer op, toen, aan dezelfde deur van dit vertrek, het was of een geliefde hand hem tegenhield, haar stem hem bijna hoorbaar bad: ga naar

ons kindje! Zijn hart sprong op en trok zich krimpend samen; hij draaide zacht, met sidderende hand, de deurknop om en sloop naar binnen. Er bevond zich niemand in de kamer; zijn zuster had zich in het zijvertrek begeven. Het kleine schepsel dat door niemand welkom in het leven werd geheeten .... sliep .... Hij sloeg het wiegenkleed op en zag voor de eerste maal zijn kind.

Herinnert hij zich nog hoe hij ontroerde, op zijn knieën nederviel, de kleine handjes kuste, wijl de zachte ademhaling van het wichtje langs zijn wangen vloot; hoe het opgekropte zieleleed zich in een tranenvloed ontlastte en zijn lichaam schokte en rilde van de niet meer in te houden smart.

Achter hem zeide iemand: goddank!

'Het overleefde hartewee geneest.' Ja, Vondel! Maar het echte harteleed - wie overleefde het immer?

Dit slechts weet hij, dat het diep in hem gegraven en misschien het harde in hem verzacht heeft. Naar verklaringen te zoeken van hetgeen zoo ingewikkeld en zoo raadselachtig, zoo dramatisch in zijn gang is als het menschenleven, onderwindt hij zich niet meer. Wat geschied is moest geschieden en daar ging bij het klimmen van de jaren over vele dingen licht op. De grijsaard denkt aan Liesje's smeeken om haar scheepje.

Is het niet zoo? Wij stellen ons geluk in de bevrediging onzer wenschen en verwachten die van de omstandigheden. Daarin stelt het leven ons te leur, want het geeft ons onze wenschen niet, of geeft ons wel hetgeen wij wenschen maar langs anderen weg dan wij bedoelden. Ons begeeren zelf komt in vervulling, maar de vorm waarin staat niet aan onze keuze. Deze wordt voor ons gekozen en ten slotte moet men vaak belijden, dat het lot ons beter kende en toch wijzer was dan wij.

Rust was zijn verlangen; buiten het gewoel te blijven, zich een eigen weg te kiezen en zich zelven plichten voor te schrijven. Maar de krachten, die hij ongebruikt liet liggen, zij verbruikten hem. Moeielijkheden in de buitenwereld kan men uit den weg gaan, hij ontweek ze, doch er traden anderen voor in de plaats, worstelingen met zich zelven, kwellingen der zelfbespiegeling, die hij niet ontloopen kon. Toen kwam het leven hem in zijn tenten opzoeken, sleepte hem onwillig en weerstrevend naar de kampplaats. Zie, toen hij zijn liefsten wensch, de rust, vaarwel

gezegd had... kwam de rust. Toen is zij gekomen in het gevoel van krachtsontwikkeling, in het herstelde evenwicht der hem bedeelde gaven met de eischen die het leven aan die gaven stellen mocht. Vrede vindt niet wie haar najaagt. Op de zachte deining schijnt zij zich te wiegelen. Naar de branding vlucht ze en ze omzweeft den koenen zwemmer die de golven kliefde met zijn borst.

Hij denkt aan de voorrechten die hij genoot, aan dit boven allen door den mensch begeerde, hem geschonkene: het bezit. Welk een zonderlinge tegenspraak ligt er toch in de woorden. Eigenaar noemt de mensch zich van de goederen, en het goed is eigenaar van den mensch. Het bezit is eerst gekomen toen hij om het bezitten niet meer gaf. De beteekenis en de waarde en den zegen van den rijkdom leerde hij beseffen en waardeeren, toen de bekoring van het geld geweken was.

Van den oogenblik, waarop hij het beschouwde als een toevertrouwden schat, een der zware verantwoordelijkheden met zich brengend die op menschenschouders rusten, hield de rijkdom op hem te verkleinen, ging hij een gewichtige plaats vervullen in zijn leven, droeg hij tot zijn vorming bij. Is het niet zoo met alle bezit? Werpt het niet zijn vruchten en zijn zegen slechts dengenen af, wiens ziel er boven staat? Zijn liefst bezit, zijn eenig kind heeft hij gegeven. Het was hem, toen zij uit zijn huis ging, of hij haar verloor voor immer en met haar zijn laatste levensvreugd. Maar hetgeen hij gaf heeft hij terug ontvangen, en in haar geluk hervond hij, nu veredeld, nu verdubbeld, zijn geluk. Leven is liefhebben. De Galileër heeft het eerste en laatste woord gesproken. Slechts komt het hem voor of liefde niet op het gevoel mag drijven, maar veel dieper, in het geweten van ons menschen zinken moet. En verflauwt zij immer in de wereld, het zal altijd wezen om terug te komen op een breeder voetstuk van gerechtigheid.

Hij had behoefte aan de sympathie der menschen. Leedschuw van nature, week van inborst, kon hij niet alleen en zelfgenoegzaam zijnen weg gaan. Iedere scherpe botsing deed hem pijn. Daar is een dag geweest, waarop het leven hem de keuze stelde tusschen vriendschap, gunst van menschen, en hetgeen hij recht en waarheid achtte. Die tijden zijn lang voorbij, tijden van verdriet en van miskenning. Nu hij er, na jaren, op terugziet, rouwen zij hem niet.

Want hetgeen hij meende te verliezen en in Gods naam prijs gaf, won hij. In het uur toen hij de menschen in het aangezicht weerstaan, hun gunst verbeuren durfde, legde hij den hoeksteen voor hun achting, knoopte hij de trouwe vriendschapsbanden, vreugde en trots van heel zijn later leven, die hem slechts ontvielen door den dood.

Waarheid heeft hij gezocht. Hij heeft gezocht naar oplossingen. Daar was in zijn bestaan een droevig raadsel dat hem nimmer rust liet en hem noopte zwevende verlangens en vermoedens tot een vast begrip te brengen Weten moest hij, doch het eene stelsel brak het andere af. En terwijl hij zich vermoeide, ging het leven stillekens zijn gang, zette het een lange reeks ervaringen af, die zich niet in woorden brengen laten, die men voor zijn beste vrienden moeilijk kan uitspreken, die behooren tot ons innigst en geheimst bestaan. Waarheid is begonnen langzaam voor hem aan te lichten sedert hij het dwingen om d e waarheid opgaf. Er komt hem iets in de gedachte. Hij had een vriend, groot kunstenaar, wien hij dikwijls op zijn wandelingen vergezelde. De schilder stond herhaalde malen stil en tuurde, tuurde vol verrukking. Wat zag zijn vriend toch, daar hem zelven niets der moeite waardig trof. Doch die andere leerde hem opmerken, kleuren, groepen, spel van licht en schaduw, breken van de stralen over beemd en bosch. Zoo is het! Desgelijks gaan wij door het leven, aan de hand der grooten en der edelen van ons geslacht, aan de hand van hen... die *zien*. Waarheid vinden is aanschouwen, niet der tastbare werkelijkheid alleen, evenmin uitsluitend van die andere, welke zich in ons binnenste afspiegelt, maar dier beiden, in elkander vloeiend, de een de andere bestralend; deze wereld van de zintuigen, overschenen door die andere, hoogere, hoogste, licht van binnen, dat de troost des levens is.

Neen, het leven heeft hem niet misleid, al heeft het hem niet bevredigd. Vielen de dingen niet gelijk hij wenschte en hoopte, hij durft niet zeggen dat het anders had moeten zijn.

De grijsaard vouwt zijn handen samen; één behoefte, één verlangen heeft het nooit vervuld en kon het niet bevredigen: het gevoel van scheiding en alleen zijn dat hem nooit begaf. Hij reisde onverzeld, iederen indruk in zich zelven smorend, zonder deze zalige ontmoeting der gedachte met het trouwe

hart, liever dan het liefste wat hij ooit bezat. Zij scheidde niet van hem, zij gleed van zijn zijde weg en zonder laatst vaarwel. Een onbeschrijfelijk heimwee naar de vroeg verlorene, nooit vergetene, grijpt hem aan. Het wordt hem eensklaps zoo benauwd en het wordt zoo duister.....

Tot een zachte hand hem over de vermoeide hersens strijkt.

Het is hem of zijn hart omhoog rijst, ruimer ademt, of verschieten zich ontsluiten van een ongeziene, wonderbare majesteit. Iets omgeeft hem, iets verhevens, heiligs, veiligs. Wat hem toebehoorde ligt zoo ver, zoo verre. Zijn geliefden ziet hij nog ..... maar ..... anders .....

De pendule sloeg half twaalf. De trouwe knecht die al gewacht had, al gewacht had, sloop eindelijk binnen. Sliep de grijsaard? Hij raakte den schouder van zijn meester aan.

Maar een ander had den ouden man geroepen, iemand voor wien de jonge en de oude menschenkinderen wegkruipen, als de kleinen voor hun Decemberheilige, iemand over wien veel sprookjes gaan, maar die blijken mag een goede heilige geweest te zijn en vol genade.

Het hoofd lag achterover. Het was indrukwekkend schoon. Het starretje in Liesje's oogen, het starretje vol hemelglans, dat in de oogen van de kinderkeus flonkert, dáár was het weder, maar, gebroken, vloeide het als glimlach over de ontspannen trekken of de jeugd hernieuwd kan worden en de lente wederkomen en verloren heil hervonden worden kan....

Toen zijn kinderen in de kamer traden, greep zijn dochter haren echtgenoot bij den arm. Zie! Een zonnestraal brak door haar tranen. Want bij Liesje's schoen, stond - laatste ontrouw aan beginselen van den grijsaard! - stond .... het scheepje.

J.H. HOOIJER.

Decentralisatie in Britsch-Indië.

Wie, die Indië kent en liefheeft, wijdt in onze dagen niet menige kommervolle gedachte aan onze schoone koloniën? Een slepende krijg sloopt de beperkte krachten van ons leger en van onze schatkist; eene ongeëvenaarde daling in den prijs van een onzer stapelproducten dreigt aan duizenden, Europeanen en Inlanders, financieelen ondergang; daden van geweld en willekeur werpen een donkere schaduw op een schijnbaren vredestaat en geruchten van verontrustenden aard vermenigvuldigen schier dagelijks. Doch meer dan dit alles verbaast en verdriet hem de zwakke weerklank dezer gebeurtenissen in Nederland, de onverschilligheid van dezen, de machteloosheid van genen, de lijdzaamheid van allen, die tot handelen bevoegd, ook tot handelen verplicht zijn. De twijfel of Nederland zijne prachtige koloniën wel waard is, wel opgewassen tegen de taak, die haar bezit oplegt - een twijfel die hem aanvankelijk met verontwaardiging vervulde - stemt hem allengs tot droefheid en bitterheid. Gebukt onder het besef van zijne eigene onmacht en van de lauwheid zijner landgenooten gaat menig strijder van voorheen voortaan stilzwijgend zijn weg. Aldus verflauwt eerlang de veerkracht van het beleedigd nationaliteitsgevoel en neigen de deugden en traditiën van een edel volk ten ondergang.

Het is goed in zulke dagen den blik te wenden naar andere gewesten, waar soortgelijke vraagstukken als onze koloniale staatkunde moesten beheerschen, ook inderdaad belangstelling wekken en tot rusteloozen arbeid prikkelen. Hoe grooter overeenkomst in omstandigheden, hoe belangrijker en veelzijdiger de vraagstukken zelve zijn, des te aantrekkelijker en leerzamer is de kennisneming van hetgeen elders geschiedt of wordt voorbereid. Zulk een onderzoek moge beschamend zijn, het is tevens opwekkend en bemoedigend. Of is het geen troost voor hem,

die treurt over de verblindheid van zijn vaderland, elders een ontwikkeling gade te slaan, die de overtuiging wekt, dat een koloniale heerschappij als die van Nederland over Insulinde niet noodwendig tot onvruchtbaarheid gedoemd is, doch moederland en kolonie tot zegen kan gedijen? Hoeveel te meer is dit zoo, wanneer deze ontwikkeling de vrucht blijkt te zijn van het geloof in staatkundige beginselen, die ook in schijnbaar ongunstige omstandigheden een levenwekkende kracht openbaren en de kiem der wedergeboorte in eene schier afgeleefde maatschappij schijnen te planten!

Het is onmogelijk deze gedachten terug te dringen, wanneer men het oog vestigt op de richting, welke de Britsche staatkunde sedert de laatste 25 jaren in haar Indisch rijk heeft gevolgd. Sedert den geweldigen opstand, die den val der Oost-Indische Compagnie ten gevolge had en het bestuur over Britsch-Indië aan de Kroon opdroeg, heeft Engeland zonder schroom den weg van decentralisatie ingeslagen en daarop reeds zoo groote vorderingen gemaakt, dat zij eerlang geheel nieuwe organen in het leven riep en alom de zaden strooide van een nieuw ontluikend staatkundig leven. Deze ontwikkeling scheen mij belangrijk en aantrekkelijk genoeg, om haar in groote trekken te schetsen en daarvoor in breeder kring belangstelling te vragen. Een ieder, wien het koloniale vraagstuk bij uitnemendheid ter harte gaat: hoe namelijk de vreemde overheersching tot heil der kolonie kan strekken, vindt hierin overvloedige stof tot nadenken en onderzoek. Zelfs wie zich vreemd acht aan de vragen, welke het koloniaal bezit opwerpt, zal niettemin gaarne zijne belangstelling schenken aan de pogingen onder een verlicht Europeesch bestuur aangewend, om ook in de bakermat van het Aziatisch despotisme de kiemen van vrijheid en zelfwerkzaamheid te ontwikkelen. Het is schier overbodig te vermelden, dat ik daarbij alle eenzijdigheid heb vermeden, doch met behulp van Bluebooks en andere officieele bescheiden, die mij gedeeltelijk welwillend werden verstrekt, een nauwkeurig beeld heb ontworpen van de jongste ontwikkeling der Britsch-Indische staatsinstellingen[1)].

1) Voor een algemeen overzicht der Britsch-Indische staatsinstellingen verwijs ik belangstellenden naar het verdienstelijk werk van A.W.P. Verkerk Pistorius en Mr. P.A. van der Lith: De grondslagen van het Britsch-Indisch beheer, 's Grav. 1876; waar het begin der decentralisatie reeds naar waarde geschat werd.

De vraag, welke lessen en gevolgtrekkingen daaruit ten aanzien onzer eigene koloniën te maken zijn, laat ik voorloopig aan den onbevooroordeelden lezer over. Het onderscheid springt in het oog en behoeft geen commentaar. Wellicht maakt tegenstelling eenigen meerderen indruk dan rechtstreeksche critiek ooit vermocht te weeg te brengen.

I.

Het is bekend, hoe de Britsche heerschappij over het vaste land van Indië, ofschoon van veel jongeren leeftijd dan die van Nederland over den Indischen Archipel, evenals deze haren oorsprong ontleende aan een machtige handelscompagnie, welke zich langzamerhand haars ondanks tot eene territoriale mogendheid verhief. Dientengevolge eerlang onder streng staatstoezicht geplaatst, bleek zij nochtans niet opgewassen tegen hare telkens aangroeiende taak, totdat een stoute daad van het oppergezag in 1858 aan haar bestaan een eind maakte en hare territoriale rechten en bezittingen op den staat overdroeg. Aanvankelijk bleef het Indisch bestuur op dezelfde leest geschoeid en was het alleen van meester veranderd. Doch eene Staatswet van 1861, bekend onder den naam van Indian Councils Act (24 & 25. Vict. c. 67), legde de grondslagen eener nieuwe orde van zaken en vormt het punt van uitgang onzer beschouwingen.

De Britsche macht had zich van drie zijden - uit Madras, Bombay en Calcutta - over het vaste land van Indië uitgebreid. Reeds in de 17^{e} eeuw gesticht, waren deze steden achtereenvolgens tot de hoofdplaatsen van afzonderlijke presidentschappen verheven, welke sedert 1707, toen Calcutta van Madras werd gescheiden, een onderling onafhankelijk staatkundig leven leidden. Historisch en geographisch gescheiden, werden zij eerst door de inmenging van het Parlement in de zaken der Oost-Indische Compagnie, bij de zoogenaamde Regulating Act van 1773, tot één geheel vereenigd; en bijna elke latere parlementaire bemoeiing had nauwere aaneensluiting ten gevolge. Wel verkregen Madras en Bombay in den aanvang dezer eeuw eigen wetgevende lichamen en eerlang eigen oppergerechtshoven, maar toch stonden zij in alle belangrijke zaken onder toezicht van den Gouv.-Generaal te Calcutta, die aan het hoofd van het zich steeds uitbreidend

rijk was geplaatst en de geheele verantwoordelijkheid voor den goeden gang van zaken droeg[1]. In 1833 ging de centralisatie nog verder. Het wetgevend gezag van den Gouv.-Generaal in Rade strekte zich voortaan over gansch Indië uit; Madras en Bombay verloren hunne wetgevende organen en financieele zelfstandigheid en behielden slechts de bevoegdheid om voorstellen aan de wetgevende macht te Calcutta te doen; aan den Gouv.-Generaal in Rade werd eene zoo veelomvattende macht opgedragen, dat de provinciale besturen in alle zaken zonder onderscheid gehoorzaamheid aan zijne bevelen verschuldigd waren[2]. De heerschappij van een handvol Europeanen over millioenen Inlanders eischte - zoo meende men - uit den aard der zaak eene sterke concentratie van het gezag. Men bespeurde niet, dat de in- en uitwendig steeds aangroeiende regeeringstaak een stelsel, waarbij algemeene en bijzondere, gewichtige en onbeduidende maatregelen, alle van een en hetzelfde middelpunt uitgaan, meer en meer bedenkelijk zoo niet onmogelijk maakte. De ophooping van bloed in het hoofd geschiedde ten koste van de levenssappen der hulporganen en het gevaarte, topzwaar geworden, dreigde met ondergang.

De Indian Councils Act van 1861 deed een eersten stap tot verbetering. De provinciën, die inmiddels door uitbreiding van gebied en splitsing van het Presidentschap Bengalen in aantal waren vermeerderd, werden door de wet tot eigen werkzaamheid geroepen[3]. Aanvankelijk geschiedde dit op bescheiden voet. Naast de wetgevende macht over gansch Indië, in vollen omvang opgedragen aan den Gouv.-Generaal en zijn Wetgevenden Raad, kregen Madras, Bombay en Bengalen eigen wetgevende raden. Deze zijn samengesteld uit den Gouverneur of Luitenant-Gouverneur, den Legercommandant, den Advocaat-Generaal, en twee gewone leden door de Kroon benoemd, benevens 4 tot 8 anderen, voor de helft uit ambtelooze ingezetenen door den Gouverneur gekozen; in Bengalen, waar geen uitvoerende raad bestaat,

1) Zie inz. de wet van 1793: 33 George III. c. 52.
2) Zie 3 & 4 Will. IV. c. 85 s. 65.
3) Er zijn thans 8 provinciën: Bengalen, Noord-westelijke Provinciën met Audh, Pandschab, Centrale Provinciën, Assam, Birma, Madras en Bombay; veelal worden de gewesten Adschmer, Berar, Koerg met Bangalore en de Andaman-eilanden, die onder rechtstreeksch bestuur van den Gouv.-Generaal staan, samen zeer oneigenaardig als een negende provincie onder den naam van India vermeld.

vindt men eenig verschil. Deze samenstelling komt overeen met die van den Wetgevenden Raad voor Indië en verleent aan uitstekende Inlanders den toegang tot wetgevenden arbeid en deelneming aan de regeeringstaak. Ook in dit opzicht opent de wet van 1861 derhalve een nieuw tijdperk van staatkundige ontwikkeling.

De wetgevende macht der provinciale besturen is uit den aard der zaak binnen de grenzen van hun gebied beperkt en strekt zich natuurlijk niet uit tot die aangelegenheden, welke het Parlement geheel aan den Indischen wetgever heeft onttrokken, zooals: de staatsinrichting zelve, de wetten voor land- en zeemacht, het sluiten van geldleeningen in Engeland, en eenige algemeene rechtsbeginselen, welke ieder Britsch wetgever heeft te eerbiedigen. Bovendien mag zij zich niet eigenmachtig inlaten met de openbare schuld en algemeene rijksbelastingen, met het muntwezen, den post- en telegraafdienst, het strafrecht en de patenten of het copierecht. Eindelijk is elke daad van provinciale wetgeving aan de goedkeuring van den Gouv.-Generaal onderworpen. Van de bevoegdheid om soortgelijke wetgevende lichamen in de Noord-westelijke Provinciën, in Punjab en andere gewesten in te stellen, is geen gebruik gemaakt, zoodat buiten de drie genoemde gewesten de wetgeving geheel door het Opperbestuur, d.i. de Indische Regeering zelve, wordt uitgeoefend. Daarentegen vestigde eene wet van 1862 de justitieele zelfstandigheid der provinciën door de oprichting van Hooggerechtshoven (High-Courts) in Calcutta, Madras, Bombay, en eenige jaren later in de Noord-westelijke Provinciën en in Pandschab (Chief Court), die in het hoogste ressort van burgerlijke en strafzaken kennis nemen. Wel is waar bleef de financiëele afhankelijkheid vooralsnog gehandhaafd, maar de eerste stap was gedaan in eene richting, die eene heilzame ontspanning moest teweegbrengen.

Alvorens echter de verdere ontwikkeling der beginselen van 1861 nader te ontvouwen, schijnt het raadzaam eenige oogenblikken stil te staan bij de grondslagen van het Britsch-Indisch financiëel beheer. Een beknopt overzicht toch van het samenstel der belastingen en andere staatsinkomsten kan bezwaarlijk worden gemist voor het recht verstand eener hervorming, die uit financiëele overwegingen geboren, aanvankelijk ook hoofdzakelijk financiëele gevolgen teweegbracht.

Evenals in alle landen, welke zich in een krachtigen vooruitgang verheugen, toont ook de begrooting van Britsch-Indië sedert de helft dezer eeuw eene aanzienlijke vermeerdering van inkomsten en uitgaven. Terwijl nog in 1842 het budget niet hooger steeg dan £ 22,600,000, is deze som thans reeds lang meer dan driemaal zoo groot en wijzen de laatstverschenen rekeningen over de jaren 1880-1885 een totaal inkomen aan, dat van £ 70,278,000 tot £ 75,684,000 verschilt en gemiddeld £ 72,557,000 of ƒ 870,684,000 in Ned. zilver bedraagt.

Men zou zich intusschen aan groote voorbarigheid schuldig maken, indien men hieruit den druk der belastingen rechtstreeks wilde afleiden. Vooreerst vloeit een belangrijk deel dezer inkomsten voort uit staatsdiensten en -ondernemingen, welke tegenover groote uitgaven ook niet onbeduidende baten opleveren, die dientengevolge gedeeltelijk tegen elkander opwegen. Hieronder nemen de spoorwegen verreweg de gewichtigste plaats in, en het is vooral aan hunne voortdurende uitbreiding en stijgende opbrengst te danken dat deze groep thans reeds ongeveer twee zevenden of 28 % der totaal-inkomsten vormt.

In de tweede plaats vindt men onder de eigenlijke hoofdbronnen van inkomst, die ten getale van elf op de begrootingen voorkomen, verscheidene, die den naam van belastingen niet of niet dan onder zeker voorbehoud verdienen. Tot de eerste behooren ongetwijfeld de *schattingen* van inlandsche staten en de opbrengst der staatsdomeinen of *bosschen*, die echter, hoewel niet onbelangrijk op zich zelve, bij een algemeen overzicht weinig invloed oefenen, doordien zij samen slechts 2% à 3% der totale inkomsten opleveren.

Van veel meer belang is de *opium*, die onder de hoofdbronnen de tweede plaats inneemt en, ofschoon aan groote wisselingen onderhevig, na aftrek der productiekosten nog ongeveer £ 7 à 8,000,000 aan de schatkist opbrengt. In Bengalen is de opium een artikel van staatsmonopolie. De teelt der papaver is slechts voor staatsrekening geoorloofd, terwijl de bewerking eveneens in inrichtingen en door ambtenaren van den staat geschiedt. Verreweg het grootste gedeelte wordt te Calcutta in het openbaar geveild en door den groothandel hoofdzakelijk naar China uitgevoerd, terwijl een klein gedeelte voor binnenlandsch verbruik aan het bestuur der accijnzen wordt afgestaan en aan gepatenteerde verkoopers of Inlandsche hoofden ten deel

valt. De opium daarentegen, die in Malwa en enkel andere inlandsche staten wordt gekweekt, is in Bombay aan een zwaar in- of liever doorvoerrecht bij vervoer over de Britsch-Indische grens onderworpen. Het inkomen van den staat komt derhalve niet uit de zakken der ingezetenen, dan voor zoover het betrekkelijk gering bedrag voor inlandsch verbruik oplevert. Daarentegen wordt nagenoeg de geheele som door den buitenlandschen consument aan de Indische schatkist betaald. Mocht China er ooit in slagen om het opium-verbruik zijner onderdanen volkomen te onderdrukken of wel daarin door eigen productie volledig te voorzien, zoo zou aan Britsch-Indië een zware slag zijn toegebracht en een zijner voornaamste bronnen van inkomst ontvallen. Men begrijpt, met welk een ijver Engeland den opiumhandel met China heeft beschermd en hoe weinig het geschroomd heeft daarvoor de meest onrechtvaardige middelen aan te wenden[1)].

De eerste plaats onder de inkomsten van Britsch-Indië bekleedt de *landrente* of grondbelasting en, ofschoon langs anderen weg, kan ook daarvan worden betoogd, dat zij eigenlijk niet onder de belastingen behoort te worden gerangschikt. Immers de staat heeft krachtens eeuwenoude Hindoesche wetten en gewoonten recht op een aandeel in de voortbrengselen van den bebouwden grond en dientengevolge kon zoowel de kleinste Hindoe-vorst als de latere Groote Mogol of zijn Britsche opvolger op dit aandeel aanspraak maken. De grootte van het aandeel wordt verschillend opgegeven, maar keizer Akbar, die dit recht het eerst onder vaste regelen bracht en de heffing in natura door betaling in geld verving, bepaalde het op een derde of een vierde van de gemiddelde bruto-opbrengst van elken akker, berekend naar de middenprijzen der laatste jaren. Aan dezen maatregel moest natuurlijk eene opneming van de uitgestrektheid en opbrengst van alle bebouwde velden onder zijne heerschappij voorafgaan. De heffing was intusschen niet eenvormig, daar zij hier rechtstreeks door staatsambtenaren, ginds door pachters, elders wederom met behulp der dorpsgemeenten tot

1) Verg. bijv. J. Mc.Carthy: History of our own times, vol. I. p. 127: The opium war. Intusschen wordt ook in het binnenland van China veel opium geteeld en de opiumhandel met dit rijk verdedigd door Sir John Strachey and Lt.-Gen. Richard Strachey: The finances and public works of India. Lond. 1882, bl. 253 vg.

stand kwam, terwijl eindelijk Zuid-Indië geheel buiten bereik dezer regeling bleef, daar het nimmer volledig door de Delische keizers was onderworpen. In den tijd van anarchie, die den ondergang van het rijk des Grooten Mogols voorafging en volgde, gingen de wijze maatregelen van den grooten Akbar te niet en werd de bevolking veelal de weerlooze prooi van iederen overweldiger. Doch het Engelsch bestuur, welks zegepraal aanvankelijk verademing bracht en eerlang een zegen voor de bevolking beloofde te worden, verbond Akbars denkbeelden met eigen voorstellingen en riep langs dien weg achtereenvolgens in de veroverde gewesten verschillende stelsels van aanslag of *settlement* in het leven, die wel is waar wijd uiteen loopen, doch niettemin alle zekere vastheid en regelmaat beoogen en zoowel den staat als den belastingplichtige waarborgen bieden.

In het Noord-oosten, dat het eerst werd veroverd, vonden de Engelschen een groot aantal personen in het bezit van den grond, die van zeer verschillenden oorsprong doch grootendeels erfelijke pachters der aloude grondbelasting schenen te zijn. Dezen verhief Lord Cornwallis in 1793 tot grondeigenaars, ten gevolge waarvan zij voor altijd voor een vast bedrag in de grondbelasting werden aangeslagen, die zij op hunne beurt van de landbouwers of *rajat* invorderden. Dit stelsel draagt naar de genoemde pachters den naam van *zamindari*-stelsel en wordt behalve in Bengalen, ook in de noordoostelijke districten van Madras, in Audh en de Centrale Provinciën aangetroffen. Het bedrag der belasting, door de zamindars verschuldigd, kwam in hoofdzaak overeen met hetgeen zij vroeger aan de inlandsche vorsten hadden betaald en werd geacht het 8/10 à 9/10 te bedragen van hetgeen de rajats hun opbrachten. Het is duidelijk, dat het voordeel van een vasten en onveranderlijk en aanslag niet opweegt tegen het dubbel nadeel van het verlies voor den staat van elk aandeel in de klimmende opbrengst van den grond, inz. ten gevolge van groote verbeteringen door kanalisatie en spoorwegaanleg; en van een onvoldoend toezicht over de verhouding tusschen landheer en landbouwer en over de pacht, die de eerste van den laatste vordert.

In het Zuidoosten en Zuidwesten bestonden geene zamindars of verwante tusschenpersonen en bevond het Engelsch bestuur zich als het ware onmiddellijk tegenover de landbouwende bevolking zelve geplaatst. Dientengevolge was het wel genood-

zaakt, de grondbelasting van den rajat zelven te heffen en ontstond de natuurlijke wensch, om dit op de meest redelijke wijze te doen. Dit kon slechts geschieden door de landerijen naar den maatstaf hunner opbrengst te classificeeren, de bruto-opbrengst per acre van elke klasse naar den gemiddelden marktprijs der hoofdproducten te berekenen en, na aftrek van de kosten van bebouwing en de renten van kapitalen, de netto-opbrengst als grondslag van den aanslag aan te nemen. Intusschen bleek weldra, dat eene zuivere toepassing van dit op zich zelf juist en eenvoudig beginsel op onoverkomelijke moeielijkheden stuitte. Reeds eene kadastrale opmeting van alle bebouwde velden is geene kleinigheid. Grooter nog is het bezwaar aan eene juiste schatting en classificatie der velden naar gelang hunner vruchtbaarheid en gemiddelde opbrengst verbonden. Schier onmogelijk eindelijk is eene berekening van de gemiddelde kosten van bebouwing in een land, waar bijna overal eigenaar en bebouwer een en dezelfde persoon zijn en deze met zijn gezin het gansche jaar moet leven, alhoewel zijn veldarbeid binnen eenige weken of maanden is afgeloopen. Schier overal mislukt, heeft men desniettemin in Madras het stelsel in theorie gehandhaafd, doch bij de toepassing aldus geplooid en gewijzigd, dat men de vooraf verlangde en als billijk beschouwde uitkomsten verkreeg. Kortom men heeft met de leer gesold, als op Java, en de stelregels, die men beleed, pasklaar gemaakt naar de eischen der werkelijkheid. Openlijk wordt deze praktijk gehuldigd in Bombay, waar men inderdaad bij elken aanslag, eenvoudig door vergelijking en het wikken en wegen van bijzondere omstandigheden, den aanslag eener geheele streek - doorgaans een taloeka of onder-district - bepaalt en daarna de vastgestelde som over de onderscheidene dorpen en den aanslag van ieder dorp over de afzonderlijke velden omslaat. De aanslag geschiedt voor dertig jaren, doch wordt jaarlijks op nieuw bekrachtigd, doordien de belasting alleen verschuldigd is in geval van werkelijke bebouwing en daarenboven onderhevig aan sommige bij- of afslagen. Dit stelsel, dat zooals uit het bovenstaande blijkt verscheidenheid van toepassing geenszins uitsluit, bestaat onder den naam van *rajatwari*-stelsel in het grootste deel van Madras, Bombay, Berar, Assam en Birma.

Een derde stelsel, dat van den zoogenaamden dorps-aanslag, heeft de overhand in de Noordwestelijke Provinciën en Pandschab,

nadat eene poging om in het eerstgenoemd gewest den individueelen aanslag in te voeren mislukt en in 1832 geheel opgegeven was. In deze bakermat van het Hindoeisme treft men veelal het gemeentelijk grondbezit aan en worden de velden slechts tijdelijk aan de dorpsgenooten toebedeeld. Daarom worden de dorpen zooveel mogelijk naar de werkelijke huurwaarde als eenheden in de grondbelasting aangeslagen en de verdeeling van dien aanslag over de deelgerechtigden in het grondbezit aan de dorpen zelve overgelaten. Ook hier wordt de aanslag tijdelijk, ofschoon voor een lange periode, vastgesteld en is alzoo duurzame verbetering van den grond en vermeerdering van opbrengst voor de schatkist niet verloren.

Merkwaardig zijn de plannen in de laatste jaren bij het Britsch-Indisch bestuur overwogen, om den vasten aanslag van het Bengaalsch stelsel ook over de andere gewesten uit te strekken. Het is toch eene dwaling, de vastheid van den aanslag onafscheidelijk met het zamendari-stelsel te verbinden. Het laatste is ook zonder vasten aanslag denkbaar, terwijl omgekeerd niets belet ook den individueelen landbouwer of het gansche dorp voor eens en altijd aan te slaan. Getrouw aan de theorie der grondbelasting, die in de vastheid van den aanslag een prikkel tot duurzame verbetering van den grond, een hechten waarborg voor de grondbezitters tegen afpersingen van den staat en voor de landbouwende bevolking tegen de knevelarijen van den landheer huldigt, verlangde eene invloedrijke partij steeds de invoering van een vasten aanslag ook in die streken, waar tot dusver een tijdelijke aanslag in zwang was. Sir Charles Wood gaf als Minister aan dien wensch gehoor en bepaalde in 1862, dat overal waar de aanslag billijk en geen belangrijke vermeerdering van opbrengst te verwachten was, de vaste aa slag moest worden ingevoerd. Doch bij de uitvoering van dezen last rezen talrijke bezwaren. De verwaarloozing en niet-bebouwing van vele velden hier, de invloed der staats-besproeiingswerken op de vruchtbaarheid der akkers ginds, inz. de onzekerheid of de aangeslagene, die niet zelf bebouwde, wel voortdurend een pacht zou genieten, die althans het bedrag van den aanslag overtrof zonder tot uitzuiging van den pachter te leiden - deze en meer andere vragen namen bij nader onderzoek zulke afmetingen aan, dat ten slotte in 1882 op voorstel van Sir Muir, Luit.-Gouverneur der Noordwestelijke Provinciën, be-

sloten werd, van de invoering van den vasten aanslag af te zien en zich te vergenoegen met het stellen van dezen heilzamen tweevoudigen regel: 1°. verbeteringen door den eigenaar of bebouwer aangebracht mogen nimmer tot verhooging van aanslag leiden; 2°. de laatste kan daarentegen uitsluitend berusten op uitbreiding van cultuur, op verhoogde vruchtbaarheid ten gevolge van door den staat aangebrachte verbeteringen, en eindelijk op stijging van prijzen. Deze beginselen, door de Indische regeering gehuldigd, door de gewestelijke besturen aanvaard en door den Secretaris van Staat in Engeland bekrachtigd, zullen voortaan alle periodieke herzieningen der Indische landrente beheerschen en alzoo de wettige belangen van staat en bevolking pogen te vereenigen[1].

Uit dit beknopt overzicht blijken twee zaken: vooreerst dat de landrente van oudsher veeleer beschouwd is als het aandeel van den staat in de opbrengst van den bodem, dan als een belasting van de bevolking; in de tweede plaats, dat zij reeds sedert de vorige eeuw in het vruchtbaarst deel van Indië en later ook in de overige gewesten meer en meer het karakter eener vaste grondrente heeft aangenomen, die slechts onder bijzondere omstandigheden voor verhooging vatbaar is. Geeft een en ander nu recht, om met sommige Engelsche schrijvers aan te nemen, dat de landrente den naam van belasting niet verdient en daarom bij het berekenen van den belastingdruk niet in aanmerking mag komen[2]? Ik meen het te mogen betwijfelen. Daargelaten toch, dat de Indische Regeering, zooals wij zagen, uitdrukkelijk heeft afgezien van de volledige en beslissende fixatie van het aandeel van den staat, en onder zekere omstandigheden wel degelijk in verhooging van vruchtbaarheid en stijging van prijzen gronden vindt om publiekrechtelijk d.i. eigenmachtig de landrente te verhoogen, schijnen bovendien de eigenaardige economische toestanden van Britsch-Indië de werking der pacht-theorie aanmerkelijk te wijzigen. Wat toch is het geval? In verreweg het grootste deel van Indië, inz. in het Zuidwesten en Oosten, blijft de bodem in handen van den landbouwer zelven, die zich en de zijnen van de opbrengst van zijn akker onderhoudt. De primitieve agrari-

1) Zie een officieele nota van Mr. W.G. Pedder in Statement 1882/3, p. 113 vg.
2) Zie o.a. Strachey t.a.p. en de door hem op bl. 15 vg. aangehaalde schrijvers.

sche toestand sluit aldaar het groot verschil in ruil- en pachtwaarde uit, dat in Engeland en elders de grondrente doet ontstaan, of liever openbaar maakt, en aan den staat een gemakkelijk middel verschaft, om zich een deel daarvan toe te eigenen zonder den landbouwer te treffen of den prijs der landbouwproducten te doen stijgen. In Indië daarentegen treft de fiscus niet den pachtheffenden eigenaar, maar den landbouwer, die niet meer zaait en oogst, dan hij noodig heeft om in zijn onderhoud te voorzien en aan de eischen der schatkist te voldoen. Zal deze den druk der belasting minder gevoelen, wanneer men hem betoogt, dat deze eigenlijk eene soort pacht van den grond en dus geen publiekrechtelijke heffing is? Hij is immers desniettemin zijns ondanks gedwongen tot eene inspanning, welke schier al zijn tijd en krachten vordert, zonder hem van hare vrucht meer dan het hoog noodige te verzekeren. Zelfs waar eene opdrijving der landrente wordt vermeden, die haar het karakter eener woekerpacht zou verleenen en reeds ontgonnen gronden doen verlaten; waar de regeering veeleer bedacht schijnt op eene langzame vermindering van haar evenredig aandeel, blijft desniettemin de landrente een zwaren druk oefenen op den landbouw, en - welke ook haar primitief karakter zij - feitelijk eene belasting, die een aanzienlijk deel van het hoofdproduct der bevolking opeischt ten behoeve van den staat.

De landrente brengt meer dan £ 21.000.000 op en draagt blijkens de reeds vermelde rekeningen der vijf laatste jaren 28 % à 29 % tot de geheele begrooting van inkomsten bij[1)]. Haar druk wisselt, volgens het verslag eener commissie voor den hongersnood van 1880, van 3.8 en 3.9 % der bruto-opbrengst in de Centrale Provinciën en Bengalen tot 7.6 % in Bombay, en 7.8 % in de Noordwestelijke Provinciën; het bedraagt alzoo gemiddeld 6 % van het bruto-product.

Thans eerst zijn wij genaderd tot die bronnen van inkomst, welke zonder twijfel den naam van belastingen verdienen en met gelijksoortige heffingen in Europa kunnen worden vergeleken. Het eerst trekken de verteringsbelastingen de aan-

1) De netto-opbrengst is £ 2 à 3.000.000 minder; doch deze geeft geen zuivere voorstelling, daar onder de zoogenaamde kosten van inning vele uitgaven van algemeenen aard begrepen zijn, die zeer ten onrechte alleen op rekening der landrente worden gebracht.

dacht, die onder drie hoofden op de begrooting voorkomen: zout, accijnzen, invoerrecht.

De *zout*belasting is de belangrijkste en meest productieve. Hare opbrengst stijgt tot boven de £ 6.000.000 en bedraagt na de laatste verminderingen nog altijd 8 à 9 % van het totaal bedrag. Evenals in Ned.-Indië is zij van ouden oorsprong en werd reeds in 1766 door Clive als staatsmonopolie in Bengalen ingevoerd. Inderdaad is er na de rijst of maïs, het hoofdvoedsel der bevolking, bezwaarlijk een enkel artikel te vinden van zoo algemeen verbruik en mitsdien zoo geschikt voor eene algemeene belasting ook van minvermogenden. De belasting heeft eene lange en ingewikkelde geschiedenis achter zich, daar zij in de verschillende deelen van Britsch-Indië op zeer verschillende tijden en wijzen is ingevoerd en geregeld. Zonder daarover in bijzonderheden te treden zij hier slechts vermeld, dat het ten gevolge van geleidelijke verlaging in het Noorden en trapsgewijze verhooging in het Zuiden eindelijk in 1882 gelukt is het bedrag der belasting over gansch Indië, uitgezonderd Birma, op gelijk peil vast te stellen[1)]. Dat de belasting niet gering is, blijkt uit eene vergelijking met den kostprijs, die ongeveer het twaalfde deel van den marktprijs bedraagt. De wijze van heffing loopt nog zeer uiteen, daar het zout deels als in Bengalen over zee wordt ingevoerd en mitsdien aan een invoerrecht is onderworpen, deels als staatsmonopolie, zooals in Madras, door de regeering zelve wordt geëxploiteerd, deels wederom, als in Bombay en het Noorden, tegen betaling van den verschuldigden accijns onder strenge contrôle door privaatpersonen wordt vervaardigd, vervoerd en verkocht. Doorgaans wordt het zout op uiterst eenvoudige wijze in zoutpannen langs de zeekust door bloote uitdamping gewonnen, doch in het Noorden, waar dientengevolge ook de wijze van heffing van die in Bombay verschilt, vindt men zout-groeven-bronnen en -meren, waarover de staat zich de beschikking heeft verzekerd en waaronder het Sambhar zoutmeer in Radschpoeana van 20 Eng. mijlen lengte eene welverdiende vermaardheid heeft verworven.

Toen de talrijke inlandsche belastingen op verbruiksartikelen tegen het laatst der vorige eeuw door de Engelschen in Ben-

1) Namelijk 4 sh. per maund van 82 lbd.

galen werden afgeschaft, behielden zij opzettelijk die op de vervaardiging van sterke dranken en bedwelmende kruiden, bekend onder den naam van *abkari*. Deze toch beloofde niet slechts eene vrij aanzienlijke bate aan de schatkist, doch scheen tevens een uitmuntend middel tot bestrijding van een misbruik, dat inz. bij de opium en andere plantaardige sappen den noodlottigsten invloed op de bevolking uitoefent. Eene latere poging, om ook op tabak en betel de accijnsheffing toe te passen, mislukte en ook thans nog worden de *accijnzen* uitsluitend van bovengenoemde dranken en kruiden geheven. De accijnsheffing in Britsch-Indië vertoont een merkwaardige overeenkomst met het opium-monopolie in Ned.-Indië. Het doel der regeering heet ook hier in officieele stukken het maximum van opbrengst met het minimum van verbruik te vereenigen. Door hooge prijzen gepaard met strenge waakzaamheid tegen sluikerij poogt men dit doel te bereiken. Gedeeltelijk wordt het recht van vervaardiging en verkoop in perceelen verpacht aan den meest biedende, die alsdan in een hoogen debietprijs en krachtige bestrijding van den smokkelhandel vergoeding vindt voor de door hem betaalde pachtsom Daar evenwel niets den pachter belet, om veeleer door een ruim debiet en slechte qualiteit zijne winst te behalen, heeft de regeering elders een zoogenaamd *centraal distilleerstelsel* ingevoerd, waarbij de vervaardiging tegen betaling van een zwaren accijns en onder scherp toezicht in aangewezen distilleerderijen moet geschieden, terwijl bovendien voor den verkoop een vergunningsrecht wordt geheven. De bezwaren, aan de heffing en de onderdrukking van den sluikhandel verbonden, hebben meermalen en inzonderheid ten platten lande bewerkt, dat dit in beginsel veel juister stelsel voor dat van verpachting het veld heeft moeten ruimen. De heffing der accijnzen is thans door provinciale wetten geregeld; slechts voor de gewesten zonder eigen wetgevend orgaan bestaat een algemeene Indische wet van 1881. De opbrengst steeg sedert de helft dezer eeuw belangrijk en bedraagt thans meer dan 5 % van het gansche budget of bijna £ 4.000.000. De opium komt hieronder met geen onbeduidend bedrag voor, inz. in de oostelijke provinciën Assam en Birma.

Een derde en zeer ondergeschikte plaats onder de verbruiksbelastingen bekleeden de *tolrechten*. Deze, die samen te nauwernood 2 % tot het totaal inkomen bijdragen, bestaan namelijk

buiten het invoerrecht op zout voor ongeveer twee derden uit een uitvoerrecht op rijst, dat inzonderheid in Birma groote beteekenis heeft, maar natuurlijk met het verbruik niets heeft te maken. Alleen de invoerrechten komen hier in aanmerking. Deze ondergingen echter sedert de aanzienlijke verhooging in 1859, ten gevolge van de ontzaglijke kosten van den opstand, eene zoo gestadige vermindering in omvang en bedrag, dat zij nauwelijks een anderen naam verdienen dan die van overblijfselen van een verouderd stelsel of aanvulling van andere heffingen. Inzonderheid is dit het geval sedert de algeheele afschaffing van het invoerrecht op katoenen goederen en metalen in 1882, dat eensdeels werd bestreden als eene vermomde bescherming van de zich meer en meer ontwikkelende nijverheid in Britsch-Indië, anderdeels verdedigd als eene uitnemende verteringsbelasting, die slechts een doorn in het oog der Britsche industrieelen was en wier afschaffing derhalve uitsluitend ten hunnen bate verlangd werd[1)]. Sedert 1882 wordt het invoerrecht alleen geheven van zout, als bestanddeel der bovenvermelde zoutbelasting; van spiritualia, als onmisbare aanvulling van den accijns; voor een onbeduidend bedrag van opium; en eindelijk van wijn en wapenen met ammunitie. Streng genomen kan alleen het laatste met een opbrengst van ongeveer £ 10.000 eene zelfstandige belasting heeten. De laatste binnenlandsche tollinie ten behoeve der rechten op suiker werd afgeschaft in 1878. Inderdaad wordt het vrijhandelstelsel door geene rijksbelastingen meer belemmerd[2)].

Na de verbruiksbelastingen worden onze zoogenaamd indirecte belastingen vertegenwoordigd door de *zegel-* en *registratie-rechten*, beide van het einde der vorige eeuw afkomstig. Het zegelrecht brengt niet veel minder op dan de accijnzen, namelijk ongeveer 5 pct. van het totaal inkomen. Het wordt verdeeld in het gerechts- en handelszegel, naar gelang het van

1) Verg o.a. H. Fawcett, Indian finance, three essays. Lond 1880, inz. p. 75 vg. en Strachey t.a.p. 283 vg.

2) Het woord *rijk* wordt in dit opstel, zoowel afzonderlijk als in samenstellingen, gebezigd, om het Opperbestuur of centraal gezag van gansch Britsch-Indië aan te duiden, in tegenstelling van *provincie* of *gewest* en *gemeente*; dit gebruik correspondeert dus met de Eng. woorden: empire, province, municipality. Het woord *staat* daarentegen beteekent hier de gemeenschap, waaraan wij dien naam geven, zonder aan een bepaald orgaan te denken.

processtukken of van handelspapier geheven wordt. Het registratie-recht is daarentegen geregeld bij eene algemeene Indische wet van 1877 en bestaat in de betaling van een evenredig recht van alle acten, die deels krachtens wettelijke verplichting, deels vrijwillig aan de staats-ambtenaren ter registratie worden aangeboden.

Van meer belang zijn de *directe belastingen* (assessed taxes), die, ofschoon betrekkelijk van ondergeschikt belang, in later jaren sterk op den voorgrond zijn getreden wegens den hevigen tegenstand, dien zij opwekten, en de vele gedaantewisselingen, die zij hebben ondergaan. Ofschoon partieele inkomstenbelastingen in het zuiden van Indië reeds onder het inlandsch bestuur voorkwamen en nog in sommige inlandsche staten, b.v. in Mysore en de Centrale Provinciën, onder inlandsche namen voortleven, werd eerst ten gevolge van den opstand in 1860 eene algemeene progressieve inkomstenbelasting door de Engelsche regeering ingevoerd. Na verschillende lotwisselingen werd zij in 1866 afgeschaft. Een tweede tijdperk omvat de jaren 1867 tot 1873, waarin beurtelings in den vorm van een licentie- of patentrecht, beurtelings in dien van eene ware inkomstenbelasting, op nieuw eene directe heffing van de belastingplichtigen werd beproefd. Voor de derde maal trad in 1877 en 1878 eene bedrijfsbelasting in het leven, tengevolge van den wensch der regeering om een zoogenaamd Verzekeringsfonds tegen Hongersnood te scheppen en daartoe voortaan jaarlijks eene som van £ 1.500.000 op de begrooting te brengen. Het maximum werd bepaald op 2% van het vermoedelijk inkomen; inderdaad werd niet meer dan 1½% geheven, terwijl na velerlei schommelingen in de onderscheiden gewesten overal het minimum van het belastbaar inkomen op 500 roepijen of £ 50 werd bepaald[1]. De belasting was geen ware income-tax, omdat renteniers en ambtenaren uitdrukkelijk waren vrijgesteld; zij trof inzonderheid geld- en graanhandelaars. Eerst in 1885 heeft zij weder het karakter eener algemeene inkomstenbelasting verkregen door hare uitbreiding ook tot die klassen der bevolking, welke niet uit eenig bedrijf, doch uit ambten of andere bronnen hun inkomen trekken. Bij de invoering in 1877 werd

1) Volgens Strachey, t.a.p. blz. 210, komt dit overeen met het acht- à tienvond in Engeland.

uitdrukkelijk bepaald, dat de opbrengst der belasting uitsluitend zou strekken ten bate van het Hongersnood-fonds. De beschuldiging van Mr. Fawcett, dat desniettemin geen penning tot leniging dezer rampen werd aangewend, wordt door Strachey krachtig afgewezen[1]. Intusschen is het duidelijk, dat de nood der schatkist dergelijke bijzondere bestemmingen met voortdurend gevaar bedreigt en lichtelijk den schijn weet te bewaren, ook waar in werkelijkheid de opbrengst met de algemeene inkomsten samenvloeit.

Van de elf hoofdbronnen bleef nog een enkele onbesproken: de *provinciale omslagen*, die thans bijna 4% van het gezamenlijk inkomen uitmaken en in de laatste jaren gemiddeld £ 2.800.000 of ƒ33.600.000 in zilver opbrachten. Zij bestonden reeds lang in verscheidene gewesten van Britsch-Indië, somtijds in den vorm van tol-, kanaal- en veergelden, hoofdzakelijk echter als omslagen over de bebouwde velden, die gelijktijdig met den aanslag der landrente werden vastgesteld en bestemd waren om in bijzondere plaatselijke behoeften te voorzien. Intusschen vloeide de opbrengst, bij gebreke van eenige financiëele zelfstandigheid der provinciale besturen, in de algemeene Indische schatkist en bestond er dus niet de geringste waarborg, dat de binnen een gewest opgebrachte gelden inderdaad voor de behoeften van hetzelfde gewest zouden worden aangewend. Eerst nadat in beginsel tot een decentralisatie van het financiëel beheer was besloten en op dien weg in 1871 eene eerste schrede was gezet, ontstond er eene gereede aanleiding, om aan de gewestelijke en plaatselijke heffingen meerdere aandacht te wijden en in verband met andere maatregelen daarin de kiem eener hoogstbelangrijke staatkundige en economische ontwikkeling te ontdekken. Deze nu vormt den hoofdinhoud onzer beschouwingen en verdient derhalve eene breedere uiteenzetting.

II.

Wij zijn thans genaderd tot de gewichtige hervorming, welke het aan den te vroeg gevallen Lord Mayo - ‘een Onderkoning evenzeer uitmuntend door beleid, moed en gezond verstand’ -

1) Zie Fawcett, t.a.p. 80 vg., 125 vg. en 179 vg. en daartegen Strachey, t.a.p. bl. 163 vg.

gelukte met behulp van uitstekende hoofdambtenaren in het Britsch-Indisch bestuur te bewerkstelligen. Om haar wel te vatten en te waardeeren herinnere men zich, hoe de centralisatie van 1833 zoo ver was gegaan, dat de provinciale regeeringen geen beambte konden aanstellen, tot geene enkele duurzame uitgaaf konden besluiten zonder voorafgaande goedkeuring van den Gouv.-Generaal te Calcutta; voor plaatselijke werken was wel is waar eene beperkte mate van beschikking toegestaan, doch ook deze was aan de bekrachtiging van het Opperbestuur onderworpen. De Indian Councils Act van 1861 had hierin geen verandering gebracht. Hoe kon het anders, of zulk een stelsel moest zijn treurige gevolgen al ras openbaren, toen de samentrekking van alle financiëele krachten tot een gemeenschappelijk doel, als de onderdrukking van den opstand van 1857 en het heelen der daardoor geslagen wonden, niet meer volstrekt noodig was en een tijd van rust en vrede aanbrak, die scheen te vergunnen, aan de ontwikkeling van 's lands rijke hulpbronnen en de vervulling van plaatselijke behoeften alle krachten te wijden.

De provinciale besturen - en men houde wel in het oog, dat hieronder de Gouverneurs der uitgestrekte presidentschappen Madras en Bombay een eerste plaats innamen - hadden geen de minste vrijheid van beschikking over de inkomsten hunner gewesten. Alles vloeide in de rijksschatkist te Calcutta en omgekeerd moesten zij geduldig afwachten, welke sommen het daar gevestigd Opperbestuur voor elke plaatselijke behoefte wilde afstaan. Toch is de beurs niet slechts de zenuw van den krijg, maar evenzeer van elk vreedzaam bestuur. Worden aan een gewestelijke of plaatselijke overheid de middelen onthouden tot bevrediging van plaatselijke behoeften en tot ontwikkeling van plaatselijke hulpbronnen, zoo verflauwt haar ijver en veerkracht en blijven doorgaans de behoeften onbevredigd, de hulpbronnen onontgonnen. Bovendien ontstaat er botsing tusschen het Opperbestuur, dat de aanvragen en voorstellingen der ondergeschikte regeeringen van overdrijving en eigenbaat verdenkt, en deze laatsten, welke niet geheel ten onrechte beweren, dat het Opperbestuur onbevoegd is om over plaatselijke toestanden te oordeelen en door zijne ontijdige machtsuitoefening de ontwikkeling der gewesten belemmert. Voeg daarbij den alouden naijver, die tusschen de drie voormalige presidentschappen be-

stond en voedsel vond in de menigvuldige eigenaardigheden van hunne bestuursinrichting, zoo kan het niemand verwonderen, dat menige krachtige stem was vernomen om eene financiëele decentralisatie als dringend noodig aan te bevelen.

Reeds in 1860 had een der gouvernements-secretarissen, de Luit.-Generaal Dickens, op den onwil en lijdelijken tegenstand der provinciale besturen als een gevolg van dit stelsel gewezen[1)]. Bij de begrooting van 1862/3 deed Mr. Laing eene eerste poging om een deel der geldelijke verantwoordelijkheid op de provinciale besturen over te dragen; hij betoogde met nadruk, dat de talrijke behoeften aan wegen, scholen, plaatselijke politie en andere verbeteringen onmogelijk konden bevredigd worden, zoolang het Opperbestuur daartoe uitsluitend bevoegd was. ‘Het is uitermate wenschelijk’, zoo schreef hij, ‘om te breken met het stelsel van onvruchtbare eenvormigheid en schoolsche centralisatie, dat in vervlogen tijden gansch Indië afhankelijk heeft gemaakt van de bureaux te Calcutta en om aan de provinciale besturen de macht en verantwoordelijkheid te verleenen tot behartiging hunner eigen plaatselijke belangen.’ Na aangetoond te hebben, dat sommige inkomsten en uitgaven uit den aard der zaak het gansche rijk betreffen en mitsdien onder centraal beheer moeten staan, eindigt hij aldus: ‘doch er is een ruim veld, zoowel voor inkomsten als uitgaven, dat van nature plaatselijk, in Engeland door plaatselijke belastingen wordt bestreden en inderdaad of wel plaatselijk of in het geheel niet kan worden beheerd.’

Het ontbrak derhalve niet aan waarschuwende stemmen die met ernst op eene wijziging in het financiëel beheer aandrongen en weldra bevestigde de ervaring de juistheid dezer beschouwingen. De provinciale besturen, die eenzijdig op de behoeften hunner gewesten en de daarvoor vereischte uitgaven letten, zonder van de beschikbare inkomsten meer te weten, dan dat wie het meest overvroeg ook kans had het meest te verkrijgen, wedijverden onderling in de meest buitensporige eischen; en het Opperbestuur, onmachtig om deze naar waarde te schatten en binnen redelijke grenzen terug te dringen, zag de rijksuitgaven en daarmede de jaarlijksche tekorten tot beden-

1) Een merkwaardig staaltje wordt aangehaald bij Verkerk Pistorius en v.d. Lith, t.a.p. bl. 296.

kelijken graad stijgen. ‘De verdeeling van het staatsinkomen’, schreef Generaal Strachey, ‘ontaardt in een soort van buitverdeeling (scramble), waarin de sterkste het overwicht behoudt; daar plaatselijke spaarzaamheid geen plaatselijk voordeel opleverde, daalde de prikkel om verkwisting te vermijden tot een minimum; daar omgekeerd plaatselijke vermeerdering van inkomsten geen vermeerdering van plaatselijke middelen tot verbetering ten gevolge had, moest het belang in de ontwikkeling der staatsinkomsten tot het laagste peil dalen.’

Intusschen duurde het tot 1870, alvorens de Indische regeering, verontrust door de onophoudelijke tekorten die het financiëel beheer aanwees, tot afdoende bezuinigings-maatregelen overging. Deze waren grootendeels voorbereid door Generaal R. Strachey en bestonden hierin, dat bij Besluit van 14 Dec. 1870 het beheer over een achttal onderdeelen van den staatsdienst, tot de *justitie*, de *openbare werken*, het *onderwijs* en de *geneeskundige dienst* behoorende, geheel aan de provinciale besturen werden overgedragen[1)]. Tevens werd hun de bevoegdheid toegekend, om daartoe over een vaste som uit de opbrengst der rijks-inkomsten te beschikken, berekend naar gelang hunner werkelijke uitgaven gedurende de laatstverloopen jaren, en het daarenboven benoodigde door provinciale belastingen aan te vullen. De beschikking over het hun toegekend aandeel bleef geheel aan hun eigen oordeel overgelaten. Overschreden zij dit bedrag, dan ontstond een provinciaal deficit, dat door eigen inkomsten moest worden gedekt en mitsdien als inkomst op de rijksbegrooting van uitgaven voorkomt. Bleven daarentegen de uitgaven beneden het hun toekomend aandeel, dan sprak men van een provinciaal batig saldo of surplus, dat desniettemin aan de betrokken provincie werd uitgekeerd en mitsdien als uitgaaf op de rijksbegrooting geboekt werd. De bevoegdheid tot het heffen van provinciale belastingen viel geheel binnen de perken hunner normale wetgevende macht en was dus onderworpen aan het hooger toezicht der Indische regeering (bl. 28). Bovendien moesten de provinciale begrootingen en rekeningen jaarlijks in behoorlijken vorm worden gepubliceerd en aan het

1) Nam. politie, gevangenissen, registratie, alle grootendeels door de wet geregeld; wegen, civiele gebouwen en andere openbare werken; onderwijs en drukpers; geneeskundige dienst.

Opperbestuur worden medegedeeld, terwijl onderscheiden beperkende voorschriften waakten tegen roekelooze vermeerdering van uitgaven door uitbreiding van den dienst of wijziging in de bestaande ambtelijke voorschriften. Doch voor het overige werd met het financiëel toezicht ook de verantwoordelijkheid door de Indische regeering prijsgegeven en mitsdien een deel van den last, die het Opperbestuur dreigde te verpletteren, op de schouders der provinciale besturen overgebracht. De Gouv.-Generaal in Rade ging, zooals hij zeide, zonder aarzeling of wantrouwen tot dezen gewichtigen stap over, daar hij geloofde, dat de provinciale besturen van de hun verleende macht met wijsheid, vrijzinnigheid en voorzichtigheid gebruik zouden maken.

Ten gevolge van een en ander werd bij genoemd Besluit van 14 Dec. 1870 eene som van £ 4.688.711 onder de toenmalige acht provinciën verdeeld[1)]. In de daarop volgende jaren werd deze som nog eenigszins verhoogd, zoodat men volgens Strachey mag aannemen, dat jaarlijks een gemiddeld bedrag van £ 5.600.000 ter beschikking der provinciale besturen werd gesteld. Voorwaar geen kleinigheid, doch niettemin slechts eene eerste schrede, zooals terstond blijkt uit eene vergelijking van deze som met het totaalbedrag der staatsuitgaven, dat in dezelfde jaren bijna het tienvoud van het genoemde cijfer bedroeg.

De ervaring bracht weldra de gunstige resultaten van de nieuwe orde van zaken aan het licht. De verstandhouding tusschen Opper- en provinciaal bestuur verbeterde dagelijks; de provinciale besturen ontwikkelden eene vruchtbare en heilzame werkzaamheid; de contrôle van het Opperbestuur had veel van haar kleingeestigheid, doch niets van hare kracht verloren; en wat het voornaamste scheen, de steeds wassende uitgaven waren tot staan gekomen, hetgeen te meer bevredigde, omdat juist die aangelegenheden aan de provinciale besturen waren opgedragen, welke tot dusver de meeste neiging tot voortdurende stijging vertoonden. ‘De hervorming is met den besten uitslag bekroond. In het begin twijfelden sommigen autoriteiten, met name de voornaamste ambtenaren van het Departement van Financiën, aan haar welslagen. Maar nu is iedereen het daarover eens, dat zij gestrekt heeft om de goede verstandhouding

1) Zie noot 3 op bl. 27. Ten tijde van Lord Mayo was Audh nog een afzonderlijk gewest, Assam daarentegen nog met Bengalen vereenigd.

tusschen centraal gezag en gewestelijke besturen te bevorderen; dat het de laatstgenoemden meer belang heeft doen stellen in den uitslag van hun werk; hunne macht om goed te doen heeft vermeerderd en de rijksschatkist van lastige aanvragen bevrijd. Deze resultaten zijn verworven zonder eenige opoffering van het gezag en de waardigheid der Indische regeering en zonder eenig gevaar voor de financiëele eenheid van Indië'[1)].

Geen wonder, dat onder deze omstandigheden de voorstanders van Lord Mayo's staatkunde er weldra op aandrongen een stap verder te gaan en niet slechts meerdere takken van staatszorg aan de provinciale besturen over te dragen, doch hun tevens de beschikking over sommige bronnen van inkomst toe te vertrouwen. Lord Mayo's opvolger, Lord Northbrook, ofschoon geenszins afkeerig van de staatkunde zijns voorgangers, was niettemin te zeer doordrongen van de gevaren eener te groote voortvarendheid en te zeer bevreesd voor verzwaring van plaatselijke lasten, om reeds terstond verder te gaan op den pas ingeslagen weg. Lord Lytton daarentegen, opgetreden in 1876, aarzelde niet de denkbeelden van zijn Secretaris van Financiën, Sir John Strachey, te omhelzen en voor een groot deel ten uitvoer te leggen.

De besluiten, dientengevolge in 1877 genomen, hebben eene tweevoudige strekking. Vooreerst werd het aandeel der provinciale besturen in het beheer der rijks-uitgaven belangrijk uitgebreid. Bij de vroeger overgedragen onderwerpen van staatszorg werden thans alle andere gevoegd, welke niet uit den aard der zaak een universeel of rijkskarakter dragen, zooals bijv. met landen zeemacht, de betrekkingen met inlandsche en naburige staten, de rijksschatkist en hare rechtstreeksche belangen, de gegarandeerde spoorwegen e.d.m. het geval was. Dientengevolge zagen de provinciale besturen zich voortaan ook belast met de rechtsbedeeling, het algemeen beheer van de landrente, het zout, het zegel, de accijnzen, de in- en uitvoerrechten, sommige spoorwegen en kanalen en een aantal punten van ondergeschikt belang.

In de tweede plaats werd het beginsel, dat tot dusver alleen op de uitgaven betrekking had, ook op de inkomsten toegepast.

1) Aangehaald onder meer bij Verk. Pist. en v.d. Lith. t.a.p. bl. 305-307.

De ontvangsten namelijk, voortvloeiende uit het zegel, de accijnzen en de directe belastingen, uit de rechtsbedeeling en andere hun opgedragen takken van dienst, werden geheel ter beschikking der provinciale besturen gesteld, behalve de globale som uit de rijks-inkomsten, die zij eveneens ten behoeve van hun bestuur konden aanwenden. Deze gewichtige maatregel rustte op goeden grond. Had toch de ondervinding geleerd, dat het eigenbelang, hetwelk de provinciale besturen in 1871 bij het beheer der uitgaven hadden verworven, hen tot zuinigheid en nauwgezetheid had aangespoord, dan lag de meening voor de hand, dat een dergelijk eigenbelang hun bij het beheer der inkomsten verleend dezelfde heilzame gevolgen moest hebben. Alleen door hun zelven de opbrengst te verzekeren van die bronnen van inkomst, welke binnen hun bereik lagen en grootendeels afhankelijk waren van een goed beheer en scherp toezicht, zou men er in slagen ze volledig aan hare bestemming te doen beantwoorden.

Deze overwegingen, steeds door de gebroeders Strachey verdedigd, rechtvaardigen den maatregel van 1877. De ervaring bevestigde hare juistheid. De zuivere opbrengst der zegelbelasting, die in de drie jaren voorafgaande aan 1877 slechts met £ 131.000 gestegen was, wees drie jaren later een vermeerdering aan van £ 337.000. Dezelfde vergelijking geeft voor de accijnzen een verschil van £ 243.000 en £ 314.000, niettegenstaande de hongersnood in Zuid-Indië van 1877/78 een vrij aanzienlijke vermindering van opbrengst veroorzaakte en dienvolgens de vermeerdering in het volgend drietal jaren meer dan het dubbele van laatstgenoemd cijfer bedroeg. Deze ruimere opbrengst der rijksbelastingen heeft niet slechts deze goede zijde, dat zij aan de gemeenschap het haar toekomende volledig verzekert; zij heeft bovendien de heilzame strekking om de provinciale besturen, die vóór 1877 slechts over een vaste som te beschikken hadden, welke voor geene verhooging of verlaging door eigen toedoen vatbaar was, bij toenemende behoeften veeleer op verbetering in de heffing der bestaande belastingen opmerkzaam te maken, dan hen terstond tot liet uitdenken van nieuwe provinciale belastingen en verzwaring van den druk der bevolking te nopen. Intusschen mag hierbij niet worden verzwegen, dat een aandeel in de vermeerderde opbrengst der afgestane rijksbelastingen aan het Opperbestuur bleef voorbehouden.

Het onmiddellijk gevolg der staatkunde van Lord Lytton bestond in een aanzienlijke vermeerdering der provinciale geldmiddelen, die in 1880/81 een som van meer dan £ 17.000.000 of een vierde van het geheele rijksinkomen bedroegen: nam. £ 10.000.000 uit de hun afgestane bronnen, ruim £ 4.000.000 als rijksbijdrage uit de overige middelen en bijna £ 3.000.000 uit eigen plaatselijke belastingen.

Buiten het bezwaar tegen provinciale belastingen in het algemeen, dat reeds tegen de maatregelen van Lord Mayo was aangevoerd en weldra nader zal worden besproken, wekten Lord Lytton's voorschriften nieuwe bedenkingen. Zij vormden blijkbaar een overgangsmaatregel. Was men er in geslaagd het beheer der uitgaven op inderdaad juisten voet tusschen centraal en provinciaal bestuur te verdeelen, hetzelfde kon niet worden getuigd van de staatsinkomsten. Waarom waren wel zegel en accijnzen aan de gewesten afgestaan, niet daarentegen de landrente, waarop de provinciale besturen een veel grooteren invloed uitoefenden? Dergelijke vragen lieten zich vermenigvuldigen. Omgekeerd vreesde men, dat het aandeel in de stijgende opbrengst der voorgedragen belastingen, hetwelk het Opperbestuur zich op vermeende billijkheidsgronden had voorbehouden, te gering en te weinig verzekerd was. Eindelijk waren er langzamerhand bijzondere regelingen met verschillende provinciën getroffen, waardoor hare financiëele verhouding tot het Opperbestuur onderling aanmerkelijk verschilde. Madras had zich zelfs tegen de staatkunde van 1877 verzet en bleef vasthouden aan lord Mayo's regeling. Zoo waren er meerdere redenen die bewezen, dat het laatste woord in deze zaak nog niet was gesproken.

De derde ontwikkelingsperiode van het decentralisatie-proces vangt aan met de maatregelen van den Marquis of Ripon, die in 1882 Lord Lytton als Onderkoning verving. Ook Sir John Strachey had Indië verlaten zonder de kroon op zijn werk te mogen zetten. Hij was als minister van financiën vervangen door Major Baring, aan wien het gelukte de plannen van zijn voorganger grootendeels uit te voeren. Reeds in 1879 was met Assam en Birma eene schikking getroffen, waarbij alle ontvangsten en uitgaven, die daarvoor eenigermate in aanmerking kwamen, aan de provinciale besturen waren overgedragen, doch hun, in plaats van eene globale som uit 's rijks schatkist, een evenredig deel in de opbrengst van land-

rente, bosschen, en nog eenige andere bronnen van inkomst tot dekking van het nadeelig saldo was toegekend.

Deze regeling was slechts de voorloopster van hetgeen in 1882 voor alle provinciën op eenparigen voet werd verordend. Slechts die inkomsten, welke uit den aard der zaak volstrekt universeel zijn, bleven geheel aan het Opperbestuur verzekerd. Hiertoe behooren onder de bovenvermelde hoofdbronnen blijkbaar de schattingen van inlandsche vorsten, de opium, het zout en de in- en uitvoerrechten. Twijfel omtrent de twee laatstgenoemde wordt uitgesloten, wanneer men bedenkt, dat de wijze van heffing in de verschillende deelen van Britsch-Indië geheel onzeker maakt, of hetgeen binnen eenig gewest ontvangen wordt ook inderdaad binnen dat gewest werd opgebracht; maakte men deze belastingen provinciaal, dan zouden sommige gewesten een veel te groot aandeel ten koste van andere innen. Doch ook andere inkomsten kunnen slechts aan het centraal bestuur ten goede komen, als die welke voortvloeien uit geldleeningen, uit het bestuur der buitenlandsche betrekkingen, van land- en zeemacht, van den post- en telegraafdienst, uit de door den staat genaaste of gewaarborgde spoorwegen en uit enkele andere diensttakken, welke uitdrukkelijk onder het Opperbestuur blijven geplaatst. De inkomsten daarentegen uit het zegel, de accijnzen en de directe belastingen, thans vermeerderd met die uit de registratie en de domeinen, werden nagenoeg gelijkelijk tusschen het Opperbestuur en de provinciale besturen verdeeld. Enkele ontvangsten eindelijk aan den burgerlijken dienst en provinciale werken verbonden, vloeien geheel in de provinciale schatkist. Door deze ietwat ingewikkelde groepeering en verdeeling der verschillende inkomsten hoopte de regeering eensdeels eene redelijke verdeeling van arbeid tusschen rijk en provinciën ook met het oog op de ontvangsten tot stand te brengen, anderdeels aan beide partijen een aandeel in de doorgaans stijgende opbrengst der belastingen te verzekeren.

Het hoofdbelang der nieuwe regeling lag evenwel elders. In plaats toch van de vaste som, die tot dusver uit de niet overgedragen rijksinkomsten aan de provinciale besturen werd uitbetaald, zou voortaan een evenredig deel der landrente binnen de provincie geheven, aan het provinciaal bestuur ten deel vallen[1)].

1) In Birma alleen wordt deze percentage over het uitvoerrecht op rijst en d[...] zoutbelasting geheven.

Zoo werd ook deze belasting, welke, zooals wij zagen de eerste plaats in het gansche stelsel inneemt, gedeeltelijk gelocaliseerd. Voortaan bestaan de provinciale inkomsten grootendeels uit de aan haar geheel of gedeeltelijk afgestane rijks-inkomsten, aangevuld door provinciale belastingen, die krachtens de reeds beschreven wetgevende macht en behoudens de daaraan toegevoegde beperkingen naar eigen oordeel door de provinciale besturen kunnen worden opgelegd.

Het financiëel resultaat dezer hervorming werd door den minister Baring bij de behandeling der begrooting van 1882/83 op 8 Maart van eerstgenoemd jaar in den Wetgevenden Raad van Indië aldus geschetst: ‘Ongeveer drie vijfden van de inkomsten van Britsch-Indië, of in ronde som £ 42.000.000, en ongeveer een vierde van de uitgaven, of in ronde som £ 19.000.000, zullen worden geprovincialiseerd; d.w.z. de provinciale besturen zullen in meerdere of mindere mate, naar gelang van de omstandigheden van elken tak van dienst, belang bij en verantwoordelijkheid voor het beheer daarvan hebben. Of nog nauwkeuriger: zij zullen alle inkomsten ontvangen uit bronnen, die ongeveer £ 4.000.000 opbrengen; de helft uit bronnen, die ongeveer £ 8.000.000 opbrengen; een grooter of kleiner aandeel uit bronnen - inzonderheid de landrente, - die ongeveer £ 23.000.000 opbrengen; en een schier nominaal aandeel in inkomsten ten bedrage van £ 7.000.000; terwijl zij de uitgaven onder hoofden, waarvoor ongeveer £ 15.000.000 is uitgetrokken, geheel, en die onder hoofden, waarvoor ongeveer £ 4.000.000 is uitgetrokken, voor een zeer gering deel zullen beheeren.’

Deze voorstelling zou intusschen tot misverstand kunnen leiden. Vergelijkt men namelijk de statistiek der provinciale inkomsten en uitgaven over 1882/83, het eerste jaar waarin het nieuwe stelsel in toepassing werd gebracht, met die der rijks-inkomsten en uitgaven, dan blijkt, dat van de £ 70.000.000, die het totaal bedrag der rijksbegrooting vormen, bijna £ 19.000.000, alzoo niet veel meer dan een vierde, tot de provinciale administratie behooren. Ook thans komt hiervan een deel ad £ 2.600,000 voor rekening der zoogenaamde locale fondsen, waarover later meer. Deze uitkomst verschilt niet belangrijk van die, welke reeds na 1877 werd verkregen. Het onderscheid ligt inderdaad min-

der in het bedrag der provinciale geldmiddelen, dan in de wijze waarop dit bedrag wordt begroot en verkregen.

Ten slotte zij nogmaals herinnerd, dat hetgeen elke provincie van de te harer beschikking staande inkomsten overhoudt als provinciaal surplus of saldo op haar balans voor het volgend jaar wordt overgebracht en mitsdien alsdan door haar kan worden gebruikt; terwijl omgekeerd hetgeen zij meer mocht hebben besteed als provinciaal deficit ten haren laste wordt gebracht. Dit deficit, dat voor alle provinciën samen in 1882/83 niet minder dan £ 1.200.000 bedroeg, komt thans onder den naam van *provinciale vereveningen* op de rijksbegrooting voor als een post, die van het totaal der uitgaven wordt afgetrokken, doordien zij uit de provinciale en locale saldo's moet worden voldaan. Doch deze en andere bijzonderheden hebben voor ons doel geen andere waarde, dan voor zoover zij kunnen dienen, om den samenhang der geschetste financiëele maatregelen te verduidelijken en de zelfstandigheid der provinciale besturen in een helder licht te plaatsen.

De beschreven hervorming, is, zooals wij zagen, van zuiver financiëelen aard. Uit den ernstigen wensch naar bezuiniging geboren, heeft zij aanvankelijk inderdaad dit doel bereikt en aan de gestadige stijging van uitgaven paal en perk gesteld. Nog in 1881 kon Sir John Strachey verklaren, dat over het algemeen in de laatste twaalf jaren geene belangrijke vermeerdering van provinciale uitgaven viel op te merken, uitgezonderd eene matige stijging voor onderwijs, geneeskundige dienst, het inwendig beheer en de gevangenissen. Ja de provinciale financiën leverden batige saldo's, zoodat zij tusschen 1879 en 1881 zelfs het Opperbestuur konden bijspringen ten behoeve der oorlogskosten. Wij hebben evenwel gezien, dat deze gunstige uitkomsten in 1882 hadden plaats gemaakt voor een aanzienlijk deficit en, ofschoon dit in de volgende jaren is verminderd, wijst toch ook de rekening van 1884/85 nog een te kort van bijna £ 300,000 aan.

De staatkundige gevolgen der getroffen maatregelen verdienen onverdeelde toejuiching. Inderdaad zijn de provinciale besturen tot een zeer werkzaam leven ontwaakt en openbaart zich alom een besef van zelfstandige verantwoordelijkheid, die de waardigheid en veerkracht der provinciale besturen verheft en het gansche staatsbestuur ten goede komt. Daarenboven laat de ver-

standhouding met het Opperbestuur en de eenheid van oppergezag niets te wenschen over. Het getuigenis van den Luit.-Gouverneur van Bengalen, Sir Ashley Eden, moge daarvan tot voorbeeld strekken: ‘Dat het stelsel van decentralisatie in Bengalen volkomen gelukt is blijkt, voldoende uit de voorafgaande schets. De inkomsten zijn snel toegenomen, onafhankelijk van eenige nieuwe belasting; nuttelooze uitgaven zijn besnoeid en fondsen zijn tot verbetering aangewend onder alle takken van beheer. Alle rangen van den dienst hebben de meeste belangstelling getoond in de vermeerdering van de hulpmiddelen van den staat, in het vertrouwen dat het saldo zou worden aangewend ten bate der provincie’[1)].

Meer echter dan de financiëele en administratieve voordeelen, verdienen de verrassende gevolgen de aandacht, welke zijdelings uit al deze maatregelen zijn voortgekomen ten aanzien van het zelfbestuur van stedelijke en plattelandsgemeenten in het wijd uitgestrekt Britsch-Indisch gebied. Inzonderheid om deze te schetsen zijn de voorafgaande maatregelen eenigzins uitvoerig beschreven. De werking van boven naar beneden ontmoette eerlang eene beweging in omgekeerde richting en hieruit ontwikkelde zich een samengesteld organisme van ontkiemend staatkundig leven, dat op onze belangstelling het volste recht heeft.

(*Slot in het volgend nummer.*)

J. DE LOUTER.

1) Zie zijne verdere verklaringen bij Strachey, t.a.p. bl. 152.

Democratische Proefnemingen.

‘L'état c'est moi!’ - Deze uitspraak van den Franschen koning zou in onze dagen de machtigste autocraat niet meer op de lippen kunnen nemen, zonder van grootheidswaanzin te worden beschuldigd. Want nauwelijks honderd jaren, nadat Lodewijk XIV die verwaten woorden had gesproken, verkondigde Jean Jacques Rousseau het beginsel der volkssouvereiniteit, dat in het beschaafde Europa zeker nog niet overal officieel is erkend, maar dat toch langzamerhand als een zuurdeesem de verschillende wetgevingen doordringt.

De Geneefsche wijsgeer schreef in zijn *Contrat Social:* ‘De souvereiniteit kan nooit worden vervreemd, want zij is niets anders dan de uitoefening van den algemeenen wil. De souverein is een collectief wezen, en kan alleen in zijn eigen persoon worden vertegenwoordigd.’ Het Engelsche parlementaire stelsel, dat in de vorige eeuw in Europa voor het *nec plus ultra* der constitutionneele vrijheid doorging, vond in Rousseau's oogen geen genade. Het was niet te ontkennen, dat onder de koningen uit het Huis van Hannover het parlement oppermachtig was, en evenmin, dat het kiesrecht destijds in Engeland reeds eene buitengewone uitbreiding had verkregen. Maar deze kiezers waren, volgens Rousseau, slechts vrij gedurende het verkiezingswerk; was dit afgeloopen, dan hadden zij hunne macht aan anderen overgegeven en werden zij zelven wederom slaven. De regeering, zoo leerde de wijsgeer, moet berusten bij en worden uitgeoefend door het gezamenlijke volk, in eene algemeene vergadering; zij moet dus met de souvereiniteit vereenigd zijn. Geen wet is geldig, die niet het volk zich zelf heeft gegeven. Naast deze souvereine, wetgevende macht kan eene uitvoerende macht bestaan, maar de leden daarvan zijn

niets meer dan commissarissen of agenten. Is het volk vergaderd, dan houden alle regeeringsfunctiën op, dan worden de magistraatspersonen leden van het groote wetgevende lichaam en bezitten geenerlei recht of gezag, dat niet allen burgers gelijkelijk toekomt. De volkssouvereiniteit wordt onder dezen vorm iets geheel anders dan een bloot *epitheton ornans;* zij verkrijgt eene zeer praktische beteekenis: het volk mag doen wat het wil - *vox populi, vox Dei* - en het volkswelzijn, *le salut public*, moet de eenige drijfveer, de eenige maatstaf, het eenige doel zijn.

Het is noodig hier een oogenblik stil te staan bij het begrip ‘souvereiniteit’. De Fransche jurist Bodin (1530-1596), een der eersten, die over dit onderwerp uitvoerig heeft geschreven, heeft zich niet gewaagd aan eene scherpe definitie van het begrip zelf, maar het omschreven als eene vereeniging van verschillende rechten of bevoegdheden. Als zoodanig noemde hij: het recht van wetgeving, het recht om oorlog te verklaren en vrede te sluiten, het recht om de hoogste ambtenaren te benoemen, het recht der laatste instantie, het recht van gratie en het recht om munt te slaan. De lijst zou in onze dagen ongetwijfeld nog aanzienlijk kunnen worden uitgebreid, maar de bedoeling van den schrijver was niet twijfelachtig: hij wilde te kennen geven, dat de souvereiniteit in zich sloot de oppermacht van den staat in elke der voornaamste afdeelingen van het staatsleven.

Moest nu inderdaad, volgens Rousseau, de volkssouvereiniteit zich op zoo velerlei gebied rechtstreeks en onmiddellijk doen gelden? De zwakste zijde van het *Contrat Social* is zeker het ontbreken van voorschriften omtrent de praktische toepassing der in het werk verkondigde denkbeelden. Rousseau zelf heeft dit gevoeld, toen hij schreef: ‘Indien er een volk van Goden bestond, dan zou het zich zelf democratisch regeeren. Doch een zoo volkomen regeeringsvorm is den mensch niet gegeven.’

Minder aarzelend trad Bentham, de vader van het Engelsche radicalisme, op. Daar iedereen de beste beoordeelaar zijner eigen belangen is - zoo redeneerde hij - is het voldoende, de macht op de gezamenlijke burgers over te brengen, om de behartiging van de belangen der gemeenschap naar behooren te verzekeren. Het is onmogelijk, dat een land van deze macht misbruik maakt, omdat het daardoor zijn eigen belang zou

tegenwerken. Dat de praemisse van deze redeneering alles behalve onaantastbaar is, valt dadelijk in het oog.

James Monroe, die tusschen 1825 en 1830 zijn bekend werk *The people the sovereigns* schreef, bestreed de stelling, dat s o u v e r e i n i t e i t en r e g e e r i n g synoniem zijn. ‘Deze beide machten’ - zoo schreef hij - ‘kunnen worden gescheiden en in verschillende handen geplaatst, en het is de mogelijkheid om die scheiding te maken, eene mogelijkheid, die slechts voor ééne soort van regeeringen bestaat, welke aan deze soort de voordeelen verzekert, die zij boven vele anderen bezit. Die scheiding kan plaats hebben bij den regeeringsvorm, in welken de souvereiniteit bij het volk berust.’

Deze onderscheiding maakt het den Amerikaanschen staatsman mogelijk, het beginsel der volkssouvereiniteit te behouden, zonder tot de ongerijmdheid te vervallen om aan het volk in zijn geheel de leiding van alle staatszaken en de behartiging van alle staatsbelangen op te dragen. Zijn werk is een pleidooi voor de constitutie der Vereenigde Staten, in welke inderdaad het vraagstuk der volksrechten op gelukkige wijze is opgelost.

Eene zuivere democratie bestaat dus in de Vereenigde Staten evenmin als elders. De *demos*, het volk, moge souverein wezen, - hij regeert niet. Daarom gaf ook Tocqueville in zijn werk over de Amerikaansche democratie aan dit woord eene andere beteekenis. Hij verstond onder democratie den toestand, ontstaan door het wegvallen van maatschappelijke slagboomen en het opheffen van de aan zekere klassen toegekende voorrechten, of - zoo als hij het uitdrukt - ‘*l'égalité de conditions*’. De geleidelijke ontwikkeling der gelijkheid van standen was naar zijne overtuiging een providentieel feit; zij was overal te bespeuren, van blijvenden aard, zich steeds meer aan menschelijken invloed onttrekkend; gebeurtenissen en personen werkten samen om die ontwikkeling te bevorderen. ‘Is het waarschijnlijk,’ - zoo vroeg hij - ‘dat de democratie, na de feudaliteit en de monarchie te hebben afgeschaft, zich door de rijken en de middelklassen schrik zal laten aanjagen? Is het waarschijnlijk, dat zij zal blijven stilstaan, nu hare krachten zoo groot zijn geworden en die van hare tegenstanders zoo klein?’

Die vragen, vijftig jaren geleden gedaan, kunnen gerust ontkennend worden beantwoord. De democratie heeft niet stilge-

staan. Zij vergenoegt zich zelfs niet meer met de wetenschap, dat de weg tot eer en macht en aanzien voor allen in theorie openstaat, al blijft hij in de praktijk voor verreweg de meesten gesloten. Zij streeft er naar om te worden wat zij heet te zijn: eene volksregeering. En dit streven heeft werkelijk hier en daar reeds vruchten gedragen. Men heeft met de democratie in den eigenlijken zin des woords proeven genomen; wel is waar geschiedde dit op kleine schaal of onder abnormale omstandigheden, maar toch waren het leerzame proefnemingen. Op enkele van deze zal in de volgende regelen de aandacht worden gevestigd.

Zwitserland is het proefveld der democratie. Elk der twee-en-twintig ‘souvereine’ kantons, waarvan er drie weder in twee deelen zijn gesplitst, heeft zijne eigene constitutie, waarin het democratisch beginsel meer of minder zuiver is uitgedrukt. Een algemeene trek van deze vijf-en-twintig grondwetten is de erkenning van Rousseau's leer der volkssouvereiniteit. Slechts in één kanton, Freiburg, bestaat eene vertegenwoordiging, aan welke het volk zijne rechten en bevoegdheden overdraagt, eene zoogenaamde *démocratie représentative*, zooals de constitutie van Freiburg zegt; in al de overige kantons neemt het volk rechtstreeks deel òf aan de regeering, òf aan de verkiezing der overheid, òf aan beiden. In Freiburg onderscheidt de grondwet *assemblées politiques* en *assemblées électorales;* in de eerste wordt gestemd over de herziening der grondwet van het kanton of van den bond. Tessin paste op Rousseau's leer het voorschrift van Monroe toe. ‘De souvereiniteit van het kanton berust in wezen *assenzialmente*) bij de gezamenlijke burgerij; zij wordt u i t g e o e f e n d door hare vertegenwoordigers, die volgens de voorschriften der grondwet worden gekozen.’ Eene dergelijke scheiding bestond vroeger ook in andere kantons. Zoo werd in art. 1 der grondwet van 1847 voor het kanton Genève gezegd: ‘La souverainité réside dans le peuple; tous les pouvoirs politiques et toutes les fonctions publiques ne sont qu'une délégation de sa suprême autorité’, terwijl hetzelfde artikel den regeeringsvorm uitdrukkelijk eene *démocratie représentative* noemde.

Het stelsel van vertegenwoordiging vormt in Zwitserland den historischen overgang van de aristocratie tot de democratie; het

is echter daar te lande eene laatste concessie aan de aristocratische tradities, terwijl het elders juist als eene concessie van de regeering aan het volk wordt beschouwd. ‘In monarchale Staten,’ zegt Dr. J. Dubs in zijn werk *Das oeffentliche Recht der Schweizerischen Eidgenossenschaft*, ‘geldt de representatieve constitutie voor den populairen regeeringsvorm, omdat zij het volk tegenover den monarch vertegenwoordigt. Bij ons daarentegen dragen dergelijke constitutiën meer den aristocratischen stempel. Zóó hebben de toestanden zich ook historisch ontwikkeld. Het zijn de vroegere aristocratieën die, de gelijke rechten van het land erkennend, tot den gematigder vorm der vertegenwoordiging zijn overgegaan. De leidende gedachte is daarbij dezelfde als bij de aristocratie: een aantal der uitgelezenen, der besten, moet de zorg op zich nemen voor de belangen des lands, zonder dat dit zelf daarover medespreekt. Het handelend optreden van het volk bepaalt zich tot de verkiezing van deze uitgelezenen en de periodieke vernieuwing van hun mandaat. Van die uitverkorenen moet dan alles uitgaan: de wetgeving, de regeering, de rechtspraak. De vertegenwoordiging is het middelpunt der gansche staatsorganisatie. De democratie daarentegen stelt de beslissing in de handen des volks; het volk zelf wordt dus het middelpunt; in Zwitserland wordt dit laatste meer en meer regel.’

De mate waarin en de wijze waarop het souvereine volk deelneemt aan de regeering, zijn voor de verschillende kantons niet dezelfde. Op den voorgrond staat de volkomen gelijke bevoegdheid van alle *Activbürger*. De Zwitsersche bondsconstitutie heeft dit begrip niet omschreven, zij bepaalt zich tot de verklaring, dat de burgers van het kanton tevens burgers van het eedgenootschap, *Schweizerbürger*, zijn. Men dient dus zijn toevlucht te nemen tot de bepalingen der verschillende kantonnale grondwetten.

Regel is daarbij algemeen kies- en stemrecht voor de mannelijke bevolking. Voor den bond verkrijgt men dit recht op den leeftijd van 20 jaren; enkele kantons verleenen het reeds aan 19- en zelfs aan 18-jarigen. Onder de uitzonderingen, die niet overal dezelfde zijn, noemen wij: de bedeelden; de krankzinnigen of onder curateele staanden; de personen, die niet in het bezit zijn van hunne burgerlijke rechten; de gefailleerden zoolang zij niet gerehabiliteerd zijn; de veroordeelden tot ont-

eerende straffen. In enkele oudere grondwetten ging men nog verder. Zoo werden in Zürich de gefailleerden ook na de rehabilitatie een jaar lang uitgesloten, terwijl zij daarna nog vier jaren moesten wachten om zelve verkiesbaar te zijn. Appenzell sloot niet slechts de bedeelden uit, maar ook hen, die na hun zestiende jaar voor zich zelven, hunne vrouwen of kinderen, middellijk of onmiddellijk, van de armbesturen ondersteuning hadden genoten, en het aan hen ten koste gelegde niet hadden gerestitueerd. Bern en Uri ontzegden de volksrechten aan allen 'wien het bezoek van herbergen verboden was.' In Freiburg en Luzern was het kies- en stemrecht alleen aan leeken toegekend, terwijl men daarentegen in Appenzell auszer Rhoden den invloed der geestelijke heeren toonde te waardeeren door te bepalen, dat men, om het actief-burgerrecht te kunnen uitoefenen, godsdienstonderwijs moest hebben genoten.

De kantonnale grondwetten worden intusschen zoo dikwijls herzien, dat waarschijnlijk binnen niet al te langen tijd op dit stuk de gewenschte eenheid zal worden verkregen.

In Zwitserland heeft de deelneming van het volk aan den wetgevenden arbeid op vier verschillende wijzen plaats, en wel: 1°. door de *Landesgemeinde;* 2°. door het *veto;* 3°. door het *referendum;* en 4°. door het *initiatief*.

In de kantons Uri, Glarus, Unterwalden en Appenzell komen in het voorjaar, meestal op den laatsten Zondag van April of den eersten Zondag van Mei, alle stemgerechtigde burgers (*Activbürger*) bijeen, om in de 'landsgemeente' te beraadslagen over de belangen van het kanton en door keuze te voorzien in de bezetting der verschillende ambten en waardigheden. Zie hier, wat de kantonnale grondwet van Uri van het jaar 1851 omtrent deze instelling voorschrijft.

De Landsgemeente is de hoogste souvereine en wetgevende macht. In haar oefent het volk rechtstreeks zijn souvereiniteits-recht uit. Voor het uitbrengen zijner stem in de landsgemeente (altijd in de door de wet voorgeschreven vormen en perken) is het volk in het algemeen, en elk stemgerechtigde in het bijzonder, slechts aan God en zijn geweten verantwoording schuldig. Wat daar de meerderheid besluit, is wet voor het geheele kanton. Richtsnoer van de landsgemeente, als wetgevende macht, behoort intusschen niet onvoorwaardelijke en onbeperkte willekeur te zijn, niet de macht van den sterkste, maar

het recht en het slechts daarmede vereenigbare staatswelzijn. Het volk verplicht zich tot (de toepassing van) dit beginsel door den telkenjare af te leggen landsgemeente-eed. Wat door de meerderheid wordt goedgekeurd, is wet, en moet worden nageleefd. Meent iemand daartegen bezwaar te moeten inbrengen, dan behoort hem te worden toegestaan, dat hij, met inachtneming der wettelijke vormen, voor de overheid trede en zijne meening uitspreke. Wanneer iemand zich door een besluit der landsgemeente in zijn privaateigendom of zijne private rechten gekrenkt of benadeeld acht, kan tegen zulk een besluit beroep worden aangeteekend. Hetzelfde kan geschieden ten opzichte der voorstellen van zeven geslachten (zie onder), waardoor private rechten gekrenkt worden. Niettegenstaande dit beroep, gaat de landsgemeente voort met hare beraadslagingen en besluiten, voor zoover hiertegen geen protest wordt ingediend. Daarna moet de rechter, onafhankelijk van het nieuwe besluit der landsgemeente, de rechtsquaestie tusschen het volk en den appellant naar eed en geweten beslissen. Punten van behandeling in de landsgemeente kunnen slechts die onderwerpen uitmaken, die door den *Landrath* (resp. *Bezirksrath*) op de agenda zijn gebracht, of door zeven eerlijke mannen, uit even zoo veel verschillende geslachten van het land, worden voorgesteld. Zulk een voorstel moet tijdig ter kennis van den landraad worden gebracht, en hetzij door de voorstellers onderteekend, hetzij door hen in persoon overhandigd worden[1)]. De landraad (die door de constitutie eene ‘plaatsvervangende wetgevende macht’ wordt genoemd) brengt dan over dit voorstel advies uit, en zorgt, dat beide, voorstel en advies, althans in uittreksel aan de verschillende parochiën worden bekend gemaakt. De zeven voorstellers moeten in persoon de vergadering der landsgemeente bijwonen. Gewone vergaderingen worden eens per jaar gehouden; buitengewone, als de landraad dit, hetzij uit eigen beweging, hetzij tengevolge van een ‘VII Geschlechtsbegehren’ noodig oordeelt. In buitengewone vergaderingen der landsgemeente mogen geen andere punten worden ter sprake gebracht, dan die, welke tot de bijeenroeping aanleiding gaven. De bevoegdheid der landsgemeente strekt zich uit over de volgende onderwerpen:

1) De analphabeten zijn dus van dit initiatief niet uitgesloten.

a. Vaststelling of wijziging der (kantonnale) grondwet, waartoe zij ten allen tijde bevoegd is. Na eene volledige grondwetsherziening moeten nieuwe verkiezingen voor alle electieve waardigheden plaats hebben.

b. Wijzigingen in de bondsconstitutie, belangrijke verdragen of overeenkomsten, die ter goedkeuring of verwerping worden voorgesteld (en waarbij dus het amendeeren is uitgesloten).

c. Vermeerdering of invoering van indirecte belastingen, en vooral heffing van algemeene rechtstreeksche landsbelastingen.

d. Afstand of overdracht van belangrijke staatsrechten, en ‘alle dergelijke gewichtige aangelegenheden.’

e. Leeningen ten behoeve van den staat (die slechts met goedkeuring der landsgemeente kunnen worden gesloten).

f. De geheele wetgeving, in zoover, dat alle blijvende wetten door haar moeten worden goedgekeurd, terwijl zij ook de aan haar oordeel voorgestelde wetsveranderingen kan aannemen, wijzigen of verwerpen en oude wetten kan opheffen.

g. Privilegiën en gratie ‘in belangrijke gevallen.’

h. Toekenning van het kantonnaal burgerrecht.

i. Vaststelling der dag- of presentiegelden voor alle kantonnale autoriteiten, en van de traktementen van alle door haar aangestelde beambten.

j. Eindelijk, de verkiezing (voor den tijd van vier jaren, voor zoover niet anders bepaald) van den *Landammann*, den *Landesstatthalter*, den vaandrig (*Pannerherr*), den ontvanger, tevens betaalmeester (*Landessäckelmeister*), den architect, den president en de vijf rechters van de kantonnale rechtbank, benevens hunne plaatsvervangers, de afgevaardigden voor den nationaalraad en den stendenraad (de beide wetgevende lichamen van den bond), den landssecretaris, de kantonsadvokaten (*Kantonsfürsprechen*), den deurwaarder (*Groszweibel*), twee boden en een waagmeester. Ieder stemgerechtigd burger is, mits hij de vereischte hoedanigheden bezit, voor elk van deze betrekkingen verkiesbaar.

Zooals men bemerkt, is hetgeen Tacitus van de oude Germanen schreef: ‘*de minoribus principes consultant, de maioribus omnes*’[1)], door de bewoners van Uri zóó opgevat, dat de rechtstreeksche bemoeiingen van het volk niet veel meer dan

1) Over zaken van minder belang beraadslagen de hoofden, over zaken van meer belang het gansche volk.

het alledaagsch beheer der loopende zaken aan de *principes*, de hoofden, overlaten.

Voegen wij hier nog aan toe, dat de stemmingen plaats hebben door het opsteken der handen, dat in Appenzell het niet bijwonen der vergadering met boete wordt gestraft, terwijl in Glarus de verplichting tot verschijning alleen wordt voorgeschreven behoudens wettige verhindering, dan zal men zich van dezen vorm van democratie eene duidelijke voorstelling kunnen maken.

De omstandigheid, dat de landsgemeente slechts in een miniatuurstaat praktische resultaten kan opleveren (in Appenzell, dat slechts 12000 inwoners telt, heeft men de discussie in deze vergaderingen moeten afschaffen, en slechts stemming toegelaten), heeft er in de meeste kantons toe geleid, de wetgevende macht, of althans de voorbereiding van en de beraadslaging over de wetsontwerpen, aan afzonderlijke lichamen over te dragen. Doch men wilde tevens voorkomen, dat deze lichamen aan het volk wetten zouden voorschrijven, waarvan het niet gediend was. Na 1830 werd daarom in St. Gallen en later ook in Luzern het *veto* ingevoerd: aan het volk werd het recht toegekend, om over wetten, die door den ‘Grooten Raad’ waren aangenomen, eene volksstemming te eischen en die af te keuren. Die afkeuring was een vonnis, waarvan geen beroep werd toegelaten. Doch deze instelling hield zich slechts korten tijd staande. Zij was klaarblijkelijk het gevolg van de overweging, dat reeds in de Romeinsche republiek het *veto*, door de tribunen in naam der plebejers uitgesproken, een *volks*recht was, en dat in de meeste monarchale staten de medewerking van den *souverein* vereischt wordt, om aan een bij de vertegenwoordiging ingediend en door haar aangenomen ontwerp kracht van wet te geven. Hoewel dus ook hier het beginsel der volkssouvereiniteit in bescheiden mate werd erkend, voldeed de instelling niet, omdat zij vooral van negatieven aard was, en maakte zij spoedig bijna overal plaats voor het *referendum*.

Terwijl bij het *veto* de onderstelling op den voorgrond staat, dat het volk eene wet *kan verwerpen*, is de leidende gedachte bij het *referendum*, dat eene wet niet geldig is, zoolang zij niet door het volk werd goedgekeurd, en dat zij dus, om voor allen bindend te zijn, door de meerderheid *moet worden aange-*

nomen. Over de ontwikkeling dezer instelling moge het volgende eenig licht verspreiden.

In Wallis en Graubündterland bestond het referendum reeds voor lange jaren, doch het werd er slechts zelden en ook dan nog met weinig ingenomenheid toegepast. Een nieuwen stoot aan de beweging in deze richting gaf de invoering van het financieel referendum in het kanton Neuchâtel (1858); aanleiding hiertoe was de aanneming van een wetsontwerp betreffende den bouw van een spoorweg, die slechts aan een deel van het kanton ten goede kwam, doch waarbij een aantal leden van den Grooten Raad persoonlijk veel belang hadden. In de grondwet van 1858 werd daarom de bepaling opgenomen, dat iedere leening of financieele overeenkomst, waardoor het kanton met meer dan een half millioen francs werd bezwaard, aan de goedkeuring van het volk moest worden onderworpen. Waadtlandt volgde in 1861 het voorbeeld na; hier werd echter het maximum der som, waarover beschikt kon worden zonder het volk te raadplegen, op een millioen francs gesteld, maar tevens ging men verder, door het volk het recht te geven om te stemmen over ieder onderwerp, dat òf door den Grooten Raad, òf op verlangen van 6000 burgers aan zijne goedkeuring zou worden voorgesteld. Hier was dus het *facultatief* referendum ingevoerd. Nog verder ging in 1863 het kanton Bazel (land), dat in zijne grondwet de bepaling opnam: ‘*Alle* wetten, algemeen bindende besluiten en verdragen *moeten*, na gedurende dertig dagen in het officieele blad te algemeener kennis te zijn gebracht, aan het volk in zijne gemeente-vergaderingen ter aanneming of verwerping worden voorgesteld. Hierbij beslist de meerderheid van hen, die aan de stemming deelnemen. Dit *verplicht* referendum werd in 1869, met bijvoeging van het *financieel* referendum, door de beide grootste kantons, Bern en Zürich, overgenomen. Thans hebben, gelijk wij boven reeds aanstipten, met uitzondering van Freiburg, alle kantons, waar geen *Landesgemeinde* meer bestaat, het referendum onder een der beide vormen ingevoerd. Zonderling genoeg was het in Freiburg de Groote Raad, die het referendum in de grondwet wilde doen opnemen, en het volk, dat dit hem aangeboden recht afwees.

Het liet zich voorzien, dat men op dezen weg nog eene schrede verder zou gaan, en het bij de landsgemeenten bestaande initiatief weder met het referendum in verband zou brengen.

Dit initiatief bestond in zekeren vorm reeds in alle kantons als recht van petitie; in den nieuwen vorm echter is de wetgever gedwongen van den volkswensch kennis te nemen, zoodra een zeker aantal burgers verklaren met dien wensch in te stemmen. Het initiatief is in Zürich toegekend aan een minimum van 5000 burgers; voor Zug bedraagt dit aantal 1000, voor Solothurn 2000, voor Bazel (stad) 1000, voor Bazel (land) 1500, voor Schaffhausen 1000, voor Aargau 5000, voor Thurgau 2500 en voor Waadtland 6000. In Bern kunnen 8000 kiezers een eisch stellen om den Grooten Raad te ontslaan; in Thurgau moet zulk een voorstel reeds op verlangen van 5000 burgers in behandeling worden genomen.

De Zwitsersche bondsconstitutie kent noch initiatief, noch verplicht referendum. In 1874 voerde zij echter voor bondswetten het facultatief referendum in. Art. 89 en 90 van deze grondwet luiden:

Voor bondswetten en bondsbesluiten is de goedkeuring van den nationaalraad en den stendenraad noodig.

Bondswetten, benevens algemeen bindende bondsbesluiten, die niet van dringenden aard zijn, moeten daarenboven aan het volk ter goedkeuring of verwerping worden voorgesteld, wanneer dit door 30.000 stemgerechtigde burgers of door 8 kantons wordt verlangd.

De bondswetgeving zal het noodige vaststellen betreffende den vorm van en de termijnen voor deze volksstemming.

De hier bedoelde wet van 17 Juni 1874 bepaalt in hoofdzaak het volgende. De wetten en besluiten, over welke eene volksstemming kan worden geëischt, moeten, onmiddellijk nadat zij tot stand zijn gekomen, openbaar worden gemaakt en in een behoorlijk aantal exemplaren aan de regeeringen der kantons worden toegezonden. Deze regeeringen zorgen, dat in elke gemeente exemplaren ter inzage voorhanden zijn. Het verlangen om tot eene volksstemming over te gaan moet binnen 90 dagen na de opneming der wet in het Staatsblad aan den bondsraad schriftelijk worden medegedeeld. Ieder burger, die dien eisch stelt, moet dien eigenhandig onderteekenen; op het onderteekenen per volmacht is straf gesteld. De gemeentebesturen moeten getuigen, dat de burgers, die van dit recht gebruik maken, werkelijk stemgerechtigd zijn; deze verificatie moet kosteloos geschieden.

Zijn na afloop van den termijn van 90 dagen de vereischte

30.000 handteekeningen bijeengebracht, dan bepaalt de bondsraad, minstens vier weken van te voren, den dag voor de volksstemming. Nadere maatregelen om dit besluit uit te voeren, worden door de regeeringen der kantons genomen. Van den uitslag der stemming wordt in elke gemeente procesverbaal gemaakt. Dit stuk bevat in vier rubrieken het aantal der stemgerechtigden, dat der deelnemers aan de stemming, dat der vóór- en dat der tegenstemmers. De kantonsregeering telt deze resultaten op en zendt de processenverbaal *in originali* aan den bondsraad toe, terwijl zij de stembilletten ter beschikking houdt.

Op de voor- en nadeelen van de hierboven geschetste instellingen, welke aan het Zwitsersche volk een zeker aandeel in de wetgeving en der regeering des lands verzekeren, komen wij nader terug. Volledigheidshalve dienen wij eerst nog melding te maken van enkele methoden, in Frankrijk voorgesteld en ten deele ook toegepast, om het beginsel der volkssouvereiniteit op nog andere wijze dan door het kiesrecht in praktijk te brengen.

Eene volkomen mislukte poging, om de beginselen van Rousseau toe te passen, was de constitutie der Girondins. Vijf millioen Franschen moesten onophoudelijk worden opgeroepen, niet slechts om afgevaardigden te verkiezen, maar om elk der daden en besluiten van deze mannen hunner keuze te beoordeelen, om raadsleden, rechters en ambtenaars te benoemen. Het was de heerschappij der menigte, die uitliep op de dictatuur van het comité voor het algemeen welzijn, en die aan Chabot de bekende woorden heeft in den mond gelegd: ‘De waarborg der vrijheid is de guillotine.’

De Bonaparte's die, zich niet op het *droit divin* kunnende beroepen, *l'appel au peuple* in hun vaandel schreven, hebben inderdaad nu en dan een beroep op het volk gedaan. Maar de *plébiscites* van het keizerrijk waren een vragen naar den bekenden weg. Het terrein was zoo zorgvuldig voorbereid, dat het antwoord op de gestelde vraag met volkomen zekerheid te voorspellen was, hetgeen de gansche omslachtige instelling overbodig en de schijnbare hulde, aan de volkssouvereiniteit gebracht, tot een wassen neus maakte.

Bij de laatste algemeene verkiezingen in Frankrijk was een der zes hoofdpunten, die de radicalen in hun programma ver-

meldden, de ‘volstrekte souvereiniteit van het algemeen stem(*kies*)recht.’ Men zocht echter te vergeefs in dit document, dat door Clémenceau, Pelletan, Lacroix, Laisant en eenige andere toongevers der partij was opgesteld, naar eene omschrijving van deze volstrekte souvereiniteit. De onthouding was voorzichtig, zooals bleek, toen de echte en onvervalschte intransigenten, ontevreden met het, volgens hen, veel te opportunistisch programma van de Rue Cadet, met hun eigen eischen voor den dag kwamen, en de puntjes op de i's zetten. Ook zij spraken van de souvereiniteit van het algemeen kiesrecht, maar zij voegden er aan toe ‘in de terugroeping zoowel als in de keuze zijner mandatarissen’. En zij stelden uitdrukkelijk den eisch, dat het electief mandaat met het civiel mandaat moest worden gelijk gesteld. De vertegenwoordiger sloot dus een contract; hij was aan handen en voeten gebonden, en moest blindelings gehoorzamen aan de bevelen zijner kiezers. Elke poging tot zelfstandigheid zou door terugroeping worden gestraft. Het *mandat impératif* was verscherpt tot een *mandat contractuel*, maar zelfs dit was voor de Parijsche radicalen niet genoeg. Toen de zetel van Victor Hugo in den Senaat was opengevallen, eischten de kiezers van het Seine-departement van den opvolger des dichters de *démission en blanc*, dat wil zeggen, eene bij voorbaat ingediende en onderteekende verklaring, waarbij de uitverkorene zijn ontslag nam als volksvertegenwoordiger, en waarin alleen de datum was opengelaten, om door de committenten naar willekeur te worden ingevuld. Daarenboven moest de vertegenwoordiger zich verbinden, om tweemalen 's jaars rekenschap af te leggen van de wijze, waarop hij zijn contract had nageleefd, en om eens per maand in de kiezersvergadering te verschijnen, ten einde er de bevelen van het souvereine volk - d.i. van eene microscopische fractie daarvan - te ontvangen. Tevens eischte het programma de afschaffing van den Senaat en van het presidentschap der Republiek; de vervanging van de ministers door ambtenaren, die door de nationale vergadering moesten worden benoemd en ten allen tijde door haar konden worden ontslagen; de persoonlijke en geldelijke aansprakelijkheid van alle door volksverkiezing benoemde ambtenaren, waartoe ook de magistratuur zou behooren, en ten slotte de onderwerping van vraagstukken van oorlog en vrede en van voorstellen tot grondwetsherziening aan eene rechtstreeksche volksstemming.

In de praktijk heeft het programma der *républicains radicaux socialistes* nog geen toepassing gevonden, en daar het ons hier om proefnemingen te doen is, keeren wij weder tot Zwitserland terug, om in enkele voorbeelden de werking van het referendum en het initiatief na te gaan. Wij volgen daarbij in hoofdzaak de mededeelingen van den Luikschen hoogleeraar Emile de Laveleye in zijn artikel *Recent Progress of Democracy in Switzerland* in *The Nineteenth Century* van September 1885.

Het facultatief referendum voor bondswetten en besluiten werd, zooals wij zagen, in 1874 ingevoerd. In hetzelfde jaar eischten 108,674 kiezers stemming over een wetsontwerp tot wijziging van het stemrecht in bondszaken, en tengevolge daarvan werd dit ontwerp met 207,263 tegen 202,583 stemmen verworpen. Op denzelfden dag werd gestemd voor een tweede ontwerp betreffende de inschrijving van kiezers. Hierover hadden 106,650 kiezers stemming gevraagd, en het werd met 213,199 tegen 205,069 stemmen aangenomen. Twee jaren later verzochten 35,886 kiezers stemming over eene wet betreffende de uitgifte van bankbilletten; de verwerping geschiedde met 193,293 tegen 123,368 stemmen. Twee malen achtereen werd eene wet verworpen tot regeling der bijdragen aan de schatkist van personen, die van den militairen dienst zijn vrijgesteld. Den eersten keer had die verwerping plaats in Juli 1876 met 184,894 tegen 150,157 stemmen; toen de wet, na wijziging op 21 October 1877, weder in stemming kwam, verklaarden zich 181,383 stemmen er voor en 170,223 er tegen. Op den laatsten datum werd eene wet tot regeling van den arbeid in fabrieken goedgekeurd met 181,204 tegen 170,857 stemmen. Eene nieuwe wet tot regeling van het stemrecht stuitte op nog grooter oppositie dan die van 1874; zij werd met 213,230 tegen 131,557 stemmen verworpen. Daarentegen werd het wetsontwerp betreffende de subsidieering van de Alpen-spoorwegen, en wel voornamelijk van de St. Gotthard-lijn, op 19 Januari 1879 met 278,731 tegen 115,571 stemmen aangenomen.

Op 14 Juli 1884 werd eene bondswet aan het volk ter goedkeuring voorgedragen, waarin, op grond van art. 27 der constitutie, de noodige maatregelen werden vastgesteld voor de oprichting eener nieuwe afdeeling van bestuur, die aan het

onderwijs zou zijn gewijd. Aan deze afdeeling zouden een secretaris en eenige ondergeschikte beambten worden verbonden, hetgeen eene uitgave van niet meer dan 20.000 francs zou noodig maken. De taak der afdeeling zou bestaan in het inzamelen en bewerken van statistieke gegevens betreffende het onderwijs, en zij zou zich onthouden van iedere bemoeiing met de zelfstandige kantonnale wetgeving in deze materie. De eisch was, zooals men ziet, uiterst bescheiden; maar de Katholieke en de orthodox-Protestantsche kantons zagen daarin eene poging, om op het gebied van onderwijs centralisatie te verkrijgen, - eene radicale leer, waarvan zij in hooge mate afkeerig waren. Het referendum werd gevraagd, en de wet werd met buitengewone meerderheid van 318,139 tegen 172,010 stemmen verworpen.

In Mei 1884 werden vier wetten en besluiten aan de vuurproef van het referendum onderworpen. De eerste bepaalde, dat de bondsregeering een afzonderlijk departement voor justitie en politie zou verkrijgen, waarvoor de belachelijk geringe som van 7.000 francs uitgetrokken was. De tweede betrof het patent van handelsreizigers, aan welke de regeering de rechten wilde toekennen, die hunne buitenlandsche collega's, in Zwitserland reizende, reeds bezaten. De derde bepaalde, dat indien in crimineele procedures de volstrekte onpartijdigheid der kantonnale rechters, tengevolge van politieke twisten of andere oorzaken, eenigszins in twijfel kon worden getrokken, de bondsraad het recht had, eene nadere instructie en behandeling van de zaak aan het bondsgerechtshof op te dragen. Het vierde voorstel eindelijk - in dit geval gold het geen wet, maar een besluit - strekte tot het verleenen van een jaarlijksch crediet van fr. 10.000 voor een secretaris van legatie te Washington. Al deze voorstellen werden door het referendum verworpen. ‘Deze standvastige verwerping van bondswetten’ - zegt prof. de Laveleye - ‘was eene verklaring van wantrouwen in het centraal gezag, en dit wantrouwen was hoofdzakelijk toe te schrijven aan het derde wetsvoorstel, dat - naar men beweerde - ten doel had, de woelige radicale minderheden te onttrekken aan de jurisdictie der kantonnale hoven, een uitzonderingsmaatregel, waartoe de ongeregeldheden te Stabio in het kanton Tessin aanleiding hadden gegeven.

Over de toepassing van het referendum in de kantons zijn de gegevens alles behalve volledig. In het *Journal de statistique*

Suisse het jaar 1882 geeft de heer Niederer een overzicht van hetgeen op dit gebied in het kanton Zürich van 1869 tot 1882 plaats had. Zürich heeft, zooals wij boven zagen, verplicht referendum, met initiatief. In het dertienjarig tijdperk, waarover de mededeelingen van den heer Niederer loopen, werd 28 malen het referendum toegepast op 91 wetten, van welke 11 aan het volks-initiatief haar ontstaan hadden te danken. Hier was het resultaat veel gunstiger dan bij de stemming over bondswetten en besluiten; 66 wetten werden aangenomen en 25 verworpen. De meest ingewikkelde vraagstukken werden hierbij aan het oordeel van het volk onderworpen: de herziening van enkele hoofdstukken der wetboeken van strafrecht en rechtsvordering; wetten op de faillissementen, op de onteigening, op het onderwijs, op het bankmonopolie; van meer eenvoudigen aard was zeker een insgelijks aan het referendum onderworpen besluit betreffende de verdelging van meikevers. ‘De stemmingen,’ - zegt de Laveleye - ‘hebben veel overeenkomst met die van een gewoon Parlement, met dit verschil echter, dat het volk van nature afkeerig is van alle uitgaven, zelfs wanneer die ten behoeve van noodige en nuttige openbare ambtenaren worden gevraagd.’ Het votum van het volk beknibbelt de toelagen, traktementen of wachtgelden van geestelijken en onderwijzers; het wil geen subsidie geven voor den St. Gotthard-spoorweg en evenmin voor het stichten van nieuwe gebouwen ten behoeve van het Polytechnicum. Het verwerpt intusschen ook dwaze voorstellen, in het brein van populariteit zoekende demagogen gerijpt, zooals de op het initiatief van 5,000 kiezers aan stemming onderworpen wet, die den Staat het monopolie van den graanhandel wilde verzekeren. Dit voorstel werd met 30,000 tegen 16,000 stemmen verworpen. Als bewijs van gezond verstand mag nog worden aangevoerd, dat een voorstel tot afschaffing der verplichte vaccinatie met groote meerderheid werd afgekeurd. Als *curiosa* vermelden wij nog, dat in Neuchâtel de Groote Raad eene progressieve inkomstenbelasting voorstelde, die door het volk werd verworpen, terwijl in Waadtland juist bij referendum eene belasting op het kapitaal werd goedgekeurd met eene zoo sterke progressie, dat men er een algemeenen uittocht van alle meergegoeden van heeft voorspeld.

Indien wij ten slotte nog een oogenblik stilstaan bij de vraag, welke van de hier beschreven democratische proefnemingen navolging verdienen, moeten wij allereerst in het oog houden, dat hetgeen in zeer beperkten kring nuttig en praktisch is gebleken, daarom nog niet voor toepassing op ruimer schaal geschikt is. Indien reeds in de meeste Zwitsersche kantons de instelling der *landsgemeente* tengevolge van de toeneming der bevolking moest worden afgeschaft, dan is het duidelijk, dat deze patriarchale en idyllische uiting der volkssouvereiniteit in geen staat van eenigen omvang als de beste wijze om de rechten des volks te eerbiedigen kan worden beschouwd.

Tegen de toepassing van het *veto* is aangevoerd, dat dit een volkomen negatief karakter heeft, en dat het eene speculatie is op de traagheid van het groote publiek. De leer, dat ieder die zwijgt ook toestemt, is reeds menigmaal verkondigd om daden van willekeur te rechtvaardigen; het is eene oude ervaring, dat een recht, om geregeld te worden uitgeoefend, ook als plicht moet worden beschouwd. Men mag dus veilig aannemen, dat het volk slechts in uiterst zeldzame gevallen uit eigen beweging van dit recht van veto gebruik zal maken; in den regel zal het hiertoe door eene voorafgaande agitatie moeten worden opgezweept.

Dat zulk eene agitatie op zich zelf een kwaad zou zijn, zal men moeielijk kunnen beweren. Ook in het constitutionneele leven der volkeren geldt de leer: rust roest. Daarom is wrijving gewenscht, al geeft die, even als in de stoffelijke wereld, soms tot gevaarlijke verhitting aanleiding.

Het *facultatief referendum* is aan dezelfde bedenkingen onderhevig als het veto; wanneer het in de Zwitsersche bondsconstitutie is opgenomen, met verwerping van het *verplicht referendum*, kan dit alleen verklaard worden door de vrees, dat een te vaak herhaald raadplegen van het volk dit zou vermoeien en de belangstelling in de openbare zaak zou doen verflauwen. Doch niet om deze reden alleen is men afgeweken van den regel, dat iedere wet door het volk moest worden goedgekeurd. Men heeft begrepen, dat zich gevallen konden voordoen, die of van te weinig belang waren, of te veel spoed eischten, om de gansche omvangrijke en zwaarwichtige referendum-machinerie in beweging te zetten, en men is teruggedeinsd voor de kosten, die in Zwitserland voor elk bondsreferendum ongeveer fr. 50.000

bedragen, Vandaar de beperking van het referendum tot bondswetten, en ‘algemeen bindende’ besluiten, die ‘niet van dringenden aard’ zijn. Deze voor zeer verschillende interpretatie vatbare uitdrukkingen zouden ongetwijfeld tot velerlei oneenigheden aanleiding hebben gegeven, ware het niet dat de constitutie aan de Bondsvergadering de beslissing had overgelaten, of op een besluit een dezer beide qualificatiën moest worden toegepast. Het is duidelijk, dat het facultatieve referendum hierdoor een groot deel van zijne beteekenis heeft verloren.

Eene positieve deelneming van het volk aan den wetgevenden arbeid is slechts mogelijk, waar het verplicht referendum gepaard gaat met het initiatief. Natuurlijk gelden in dit geval de beide bovengenoemde bezwaren. Eene door den wetgever voorgeschreven stemming over alle wetten en besluiten zal de belangstelling doen verflauwen, en de toepassing van het initiatief is zonder voorafgaande agitatie slechts zelden denkbaar. Maar over deze bedenkingen zou men licht kunnen heenstappen, als er geen veel ernstiger moeielijkheden aan de toepassing verbonden waren.

In de eerste plaats mag men vragen: is het volk bevoegd om te oordeelen? De voorstanders van het referendum beantwoorden die vraag bevestigend; zij zeggen, dat men immers het kiesrecht wil toestaan, en dat het veel moeielijker is over personen, dan over zaken te oordeelen; zij wijzen er op, dat bij misdrijven en overtredingen onbekendheid met de wet niet als eene verontschuldiging wordt beschouwd, en dus bekendheid met de wet ondersteld wordt; zij beschouwen het als een voordeel, dat men, om het volk met vrucht te kunnen raadplegen, minder wetten zal moeten maken, en aan deze een eenvoudiger vorm zal moeten geven. Deze optimistische opvatting werd, bij de discussiën over de grondwetsherziening van 1872, door den bondspresident Welti bestreden met de woorden: ‘Het komt mij voor, dat de herder met het wetboek van koophandel en de stalknecht met het wetboek van burgerlijke rechtsvordering in de hand, om zich tot de uitoefening van hun souvereiniteitsrecht voor te bereiden, karikaturen zijn..... Ik ben overtuigd, dat het volk geen wetgever is, en als ik een man uit het volk was en men mij een wetboek voorlegde, om er een oordeel over uit te spreken, zou ik zeggen, dat ik geen schriftgeleerde was, maar ook geen phariseër.’ Welti noemde

het referendum in vergelijking met de landsgemeente, waar discussie mogelijk was, een dood organisme, eene fictie, eene democratie op het papier. De hoogleeraar de Laveleye wijst daarentegen op de groote rol, die de dagbladpers kan spelen als voorlichtster der openbare meening: ‘de redenaar der oudheid is vervangen door onze tegenwoordige pers: de kiezer leert meer over de vragen van den dag in de courant, die hij iederen avond leest, en wordt zóó veel beter in staat om voor zich zelf een oordeel te vormen, dan wanneer hij luistert naar een paar redevoeringen, juist voor het begin eener stemming, te midden van spanning en opschudding uitgesproken.’ Ongetwijfeld - *als* de kiezer die artikelen leest en *als* hij ze begrijpt. Maar hoevelen verkeeren in dit geval?

Een tweede bezwaar ligt in de verplaatsing van het zwaartepunt uit de verantwoordelijke wetgevende lichamen naar het, als souverein, onverantwoordelijke volk der stemgerechtigden. Die verplaatsing is des te gevaarlijker, naarmate de vraagstukken, waarover het oordeel der stemgerechtigden wordt opgeroepen, meer van wetenschappelijken of technischen aard zijn, en er dus sprake is van een beroep der bevoegden op de onbevoegden. Zij zal ten gevolge hebben dat de wetgevers, die niet al te vast in hun schoenen staan of die door herhaalde afstemming hunner ontwerpen zijn ontmoedigd, òf zich aan de hun in het belang van het algemeen opgedragen taak onttrekken, òf er naar streven om een volksvooroordeel of een tijdelijke strooming der meerderheid ter wille te zijn.

Een derde bedenking is voornamelijk gericht tegen het initiatief. Men vreest daarvan eene groote mate van rechtsonzekerheid en eene belemmering voor den staat in het sluiten van verdragen en overeenkomsten. Wat zal men doen - zoo is gevraagd - wanneer het door de wet voorgeschreven aantal kiezers een voorstel doet tot opheffing van den eigendom? Zou men zulk een voorstel in behandeling moeten nemen?

De ondervinding in Zwitserland heeft geleerd, dat deze bezorgdheid tamelijk overbodig is. Niemand kan ontkennen, dat zich daar te lande in de deelneming van het volk aan het tot stand komen der wetten eene zeer conservatieve richting heeft geopenbaard, en dat de stemgerechtigden, wel verre van eenige neiging te toonen om het bestaande omver te werpen, zich in den regel als echte behoudsmannen tegen iedere door de wetgevende

vergaderingen voorgestelde hervorming hebben gekant. Daarentegen is het bezwaar niet weg te cijferen, dat de buitenlandsche staatkunde eener regeering bezwaarlijk aan een volksvotum kan worden onderworpen. In Zwitserland worden dan ook vraagstukken van buitenlandsche politiek door de bondsregeering alleen beslist, en wordt over traktaten of overeenkomsten alleen dan stemming toegelaten, wanneer de staat daardoor geldelijke verplichtingen op zich neemt. Zoo heeft zich bij voorbeeld de Bond in het eerste verdrag betreffende den St. Gotthardspoorweg verplicht tot eene bijdrage van 20 millioen francs; daar de Bond echter geheel gedekt was door toezeggingen van de afzonderlijke kantons en van de betrokken spoorwegmaatschappijen, was hierover geen referendum noodig. Toen de Bond zich in een tweede verdrag tot eene bijdrage van 8 millioen francs verbond, en deze som niet door bijdragen van andere zijden gedekt was, had een referendum kunnen plaats hebben; het werd echter niet gevraagd.

Er zijn ongetwijfeld onderwerpen, waarover het oordeel van het volk met reden en met vrucht kan worden ingewonnen. Van dit beginsel heette het plebisciet, *l'appel au peuple*, der Bonaparte's uit te gaan, ofschoon het nooit iets anders is geweest, dan het vragen eener vooraf verzekerde sanctie voor een voldongen feit. Op eerlijke wijze toegepast, zou deze instelling zeker veel aanbevelenswaardigs hebben. Dezer dagen nog sprak de bekende Fransche publicist Paul Leroy Beaulieu (in den *Economiste Français*) de wenschelijkheid uit, om over enkele groote beginselen door eene volksstemming rechtstreeks te laten beslissen. Als voorbeelden noemde hij de quaestie der scheiding van kerk en staat en de vraag of de verkiesbaarheid der magistratuur volgens Amerikaansch model zou worden ingevoerd. In het vorige jaar bepleitte de *Pall Mall Gazette* het denkbeeld, om over het behoud van het Engelsche Hoogerhuis door een volksstemming te laten oordeelen. De moeielijkheid ligt hier in de aanwijzing van de autoriteit, die moet uitmaken wanneer en waarover zulk een plebisciet zal worden gehouden. Overigens is in de meeste landen eene beslissing over dergelijke hoofdbeginselen niet mogelijk zonder eene grondwetsherziening, welke slechts door eene Kamer *ad hoc* kan geschieden, en dus eveneens een beroep op het volk onderstelt.

‘Het is zeer wel mogelijk,’ - zegt de heer de Laveleye in zijn meermalen door ons aangehaald artikel, - ‘dat democratische instellingen geen voldoenden waarborg geven voor die orde, welke onze maatschappij met hare nijverheid en verdeeling van arbeid veel meer noodig heeft, dan de maatschappij in de oudheid of in de middeleeuwen. In dit geval zou men tot het despotisme terugkeeren, want met een talrijk staand leger zou het uitvoerend gezag, gehoorzaam aan de wenschen der hoogere klassen, altijd de vrijheid kunnen onderdrukken en vernietigen. Maar indien vrijheid en democratie er in slagen zich te handhaven en ons voor Caesarisme te bewaren, dan is het volkomen zeker, dat de begeerte van het volk om de teugels van het bewind in handen te nemen zich meer en meer zal openbaren, naarmate het beter wordt opgevoed en een duidelijker besef verkrijgt van het nauw verband tusschen de wetgeving en zijne individueele belangen. Wanneer dit gebeurt, zal de rechtstreeksche (volks)regeering in den een of anderen vorm worden ingevoerd. Zwitserland, dat bij de democratische hervormingen in de eerste rij staat, toont ons den weg naar deze rechtstreeksche regeering. Indien de wil des volks moet worden gehoorzaamd, is het dan niet veel beter, dat die wil zich op vreedzame, wettige en regelmatige wijze door eene algemeene stemming openbare, zooals in de Zwitsersche kantons, dan op luidruchtige en onzekere wijze in meetings, optochten en straatdemonstratiën, zooals in Engeland, of - erger nog - in tweedracht en bloedvergieten zooals in Ierland tusschen Nationalisten en Orangisten? Indien de massa van het volk geroepen wordt om over wetten te stemmen, zal zij òf zich zelf opvoeden, òf opgevoed worden. In elk dier gevallen, zal de ware beschaving, die bestaat in de verspreiding van verlichting en van billijke en juiste denkbeelden, er door worden bevorderd, en terzelfder tijd zou Tocqueville's diepzinnige stelregel worden toegepast: ‘De uiterste democratie voorkomt de gevaren der democratie.’

De heer de Laveleye stelt ons hier tot twee malen toe voor een dilemma, dat slechts in schijn bestaat. ‘Of Caesarisme, òf rechtstreeksche volksregeering’ - is er dan geen derde mogelijk? En als hij het Caesarisme met een ‘indien’ heeft van de baan geschoven, stelt hij zijn tweede alternatief: ‘òf het volk wordt (tot wetgever) opgevoed, òf het voedt zich zelf

op' - alsof de mogelijkheid niet bestond, dat het volk den wetgevenden arbeid overlaat aan hen, die er den lust en de bekwaamheid voor bezitten, terwijl het zich zelf voorbehoudt, door de keuze zijner vertegenwoordigers op de richting en den omvang dier wetgeving invloed uit te oefenen.

De democratische experimenten in Zwitserland zijn belangwekkend, maar daaruit volgt nog niet, dat zij navolging verdienen. Sedert eeuwen is het volk in elk der vijf-en-twintig souvereine miniatuurstaten, die den Bond vormen, tot zelfregeering opgevoed; sedert eeuwen is alles zorgvuldig vermeden, wat den bondsstaat tot een eenheidsstaat zou kunnen maken, en nog steeds wordt angstvallig gewaakt tegen elke poging, hoe verstandig overigens, om het centraal gezag te versterken. Ziedaar exceptionneele omstandigheden, die men elders te vergeefs zal zoeken, en die het gevaarlijk maken te beweren, dat hetgeen in Zwitserland proefhoudend is bevonden, voor algemeene toepassing vatbaar kan worden geacht. Indien wij onze heidevelden of grasvlakten met Edelweiss en Alpenrozen bezaaien, zal de oogst niet schitterend zijn.

Eindelijk: heeft zich de instelling van het referendum in Zwitserland zelf werkelijk proefhoudend getoond? Wij betwijfelen het. 'Ook in den referendum-staat keert het denkbeeld eener vertegenwoordiging terug in de zendboden, die het volk over de wetten moeten onderrichten. Voor dit onderwijzersberoep zullen slechts weinigen uitverkoren zijn en ook dezen zullen eenzijdig zijn in hun oordeel. Naast hen zullen zich dan andere leiders bij de burgers indringen, om met de stemgerechtigden zaken te doen. Al de vroegere bevoorrechten zullen op den weerloozen souverein lostrekken en binnen tien jaren zal het volk ten prooi zijn aan de partijen, geëxploiteerd door de nijverheid en door de geestelijkheid.'

Deze sombere voorspelling van den bondspresident Welti is zeker nog niet in al haren omvang verwezenlijkt, maar zoo men den termijn slechts iets langer stelt, zal het blijken, dat de heer Welti geen slecht profeet is geweest. 'Chassez le naturel, il revient au galop;' geef morgen allen menschen hetzelfde te doen, en overmorgen zal de verdeeling van arbeid zijn ingevoerd. Niet in dien zin, dat den eenen al de rechten, den anderen al de plichten worden toegedeeld. De tijden liggen gelukkig verre achter ons, waarin het *misera contribuens*

plebs zich vormelijk schikte naar de leer: wat de heeren wijzen, moeten de gekken prijzen.

'Het volk' - zeide Welti in 1872 - 'had ook tot nu toe, zonder referendum, macht in overvloed, om zich te ontdoen van instellingen, die het afkeurt. Wij hebben het meest uitgebreide en vrije kiesrecht, eene vrije pers, vrijheid van vereeniging en in ieder huis een Wetterli-geweer. Dat zijn de waarborgen der vrijheid.'

Welti heeft gelijk, en den door hem aangewezen weg kunnen niet slechts, maar moeten ook vroeger of later alle beschaafde volken inslaan. Geen census, maar een kiesrecht, dat behoudens onvermijdelijke wettelijke beperkingen, aan allen wordt toegekend; geen censuur, maar strikte eerbiediging der vrije gedachte; geen belasting in vleesch en bloed, door de mingegoeden op te brengen, maar dienstplicht voor allen, - ziedaar de middelen tot ontwikkeling van die democratie, welke Tocqueville als *égalité de conditions* omschreef. Vat men democratie in dien zin op, en niet in de beteekenis van rechtstreeksche en volstrekte volksheerschappij, dan zal men met volle vertrouwen van haar kunnen verzekeren, dat in de consequentie harer toepassing het beste middel is te vinden, om de aan haar verbonden gevaren te voorkomen.

E.D. PIJZEL.

Balzac en Newman.

Het mag een waagstuk schijnen, mannen zoo verschillend als H o n o r é d e B a l z a c en kardinaal N e w m a n in één adem te noemen. Zij komen ongeveer overeen in hun leeftijd en in den stand der maatschappij, waartoe zij behooren; dit is alles en dit is ver van voldoende om recht te geven tot een vergelijking. Denkt men echter voor een oogenblik hun persoonlijkheid weg, let men op den aard van het werk dat zij verricht hebben, zoo springt een trek in 't oog, dien beider levensgang gemeen heeft.

Welk denkbeeld kwam Newman zijn tijdgenooten brengen, toen op zijn dertigste jaar zijn geest tot rijpheid was gekomen? Het was het begrip van de hooge, van de eenige waarde der kerkelijke gemeenschap. Niet als een bloote ceremonie moest de eeredienst worden opgevat, maar als de noodzakelijke vorm, waarin zich het goddelijke vertoonde. Geen tittel of jota was daaraan dood of onbeteekenend en voor den ingewijde werd er een geheele wereld door geopend, die hem met het onzienlijke in aanraking bracht.

Het was een geloofszaak, dat wil zeggen, zij had haar grondslag niet in een strikt, onder alle omstandigheden geldig bewijs, maar in de overtuiging en het voorbeeld van den man die haar preekte. Newman stond met zijn persoonlijkheid borg voor de waarheid. Zijn invloed beheerschte leerlingen en toehoorders, zoodat zij de dingen zagen, gelijk hij ze zag. Een tijd lang.

Vooral in verstandelijke gewoonten doet zich de mode als een groote macht kennen. Sommigen hadden hun voorganger op goed geloof vertrouwd, maar nooit geheel begrepen, anderen erkenden slechts zooveel van zijn leer als hun zelf te pas kwam, bij weer anderen was de geestdrift plotseling bekoeld en wendde

zich tot een nieuw gebied. Nauwelijks waren tien jaren sinds zijn optreden verkopen, of Newman bespeurde dat hij zijn houvast kwijt was op den kring, dien hij had gehoopt te bezielen.

Zijn aanhang slonk tot weinige getrouwen, die met hem zijn vrijwillige afzondering deelden en de crisis brak voor hem aan, waarin het noodlot zoo gaarne de uitstekendste mannen verstrikt; het sluit alle uitgangen en roept dan triomfantelijk: Toon nu wat ge vermoogt.

Newman is toen Roomsch geworden en heeft door die bekeering zijn zelfstandigen arbeid opgegeven. De fiere geest, die de Engelsche kerk voor zijn volk wederom tot een levende macht had willen maken, ging schuil in den schoot van het Roomsch-Catholicisme, dat hij oorspronkelijk voor haar tegenstander had aangezien[1].

Men heeft het wel voorgesteld, als was deze overgang niet anders dan de bekroning van zijn werk, de logische gevolgtrekking van wat hij aanvankelijk had bedoeld. Hij zelf is daar uitdrukkelijk tegen opgekomen[2]. Zijn terugtreden uit de nationale kerk, dat wist en gevoelde hij, zou een onberekenbare schade toebrengen aan de zaak van den godsdienst in Engeland, die zijn drijfveer was geweest; doch hij kon niet anders.

Ik geloof dat men Newman het best vergelijkt met iemand, die uit een puinhoop een grootschen tempel dacht te kunnen opbouwen, welks priester hij zou wezen, en die zich tevreden stelt met een cel in een vreemd klooster te bewonen, wanneer hij zijn werk als vruchteloos heeft leeren kennen.

Wat voor Newman de Anglikaansche kerk was, dat was voor Balzac de burgermaatschappij van zijn land en van zijn tijd. Hij had een diep gevoel voor de eenheid en heiligheid van het leven in al zijn uitingen. Wat anderen onnoodig, stuitend, zondig scheen, begreep hij als in onmisbare samenwerking met het geheel. Niet gelijk een wijsgeer, die zich een schema voorstelt, waaruit hij het toevallige en bijkomende wegdenkt, om de groote lijnen van de ontwikkeling der gebeurtenissen te kun-

1) Farrar. Bampton lecture 1862: The Oxford Movement was anti-catholic in its origin. - Stoughton, Religion in England, 1800-1850.

2) Apologia pro vita sua, p. 203: The most oppressive thought, in the whole process of my change of opinion, was the clear anticipation, verified by the event, that it would issue in the triumph of Liberalism... I was doing more than anyone else could do to promote it.

nen volgen, maar als een kunstenaar die zich een beeld vormt van een toestand met al zijn onderdeelen, of als een staatsman en leeraar die de praktijk op 't oog heeft[1].

Ook hier geldt wat bij de gemeenschap in de kerk het geval is; de overtuiging laat zich niet bewijzen, zij kan alleen worden meegedeeld. Balzac wilde geloofd worden; dat is zijn origineelste karaktertrek; zijn individualiteit moest in de bres springen, waar hij nog niet dadelijk de klaarste uitdrukking zijner gedachten gevonden had. Door het magnetisme van zijn woord meende hij de wereld op het standpunt te brengen, waar de verschijnsels zich vertoonden, gelijk ze voor zijn blik lagen.

Hij vergiste zich, want hij eischte te veel van de menschen; hij vergde van zijn publiek, dat het zich dezelfde inspanning zou getroosten om zijn inzichten tot een eigendom te maken, als zij hem gekost had om ze te verkrijgen.

Een paar jaren heeft men hem zijn illusiën gelaten, men wilde hem den tijd gunnen iets groots te verrichten. Doch als Balzac zich met de hoop vleide zijn gehoor onder zijn invloed te hebben gebracht, daar klonk het van alle kanten hem te gemoet: Gij vertelt zoo goed, maak ons nieuwe verhalen en geef u geen moeite ons te leeren[2].

In zijn romans is er dikwijls sprake van een dichter, die van het hooge voetstuk, waarop hij zich geplaatst heeft, afdaalt om aan de luimen zijner omgeving te gehoorzamen. Achter zulk een masker moet men waarlijk niet den persoon van Balzac zoeken. Hij is evenals Newman alleen zichzelf geweest, zonder daarom steeds zich gelijk te blijven. Dit was hem onmogelijk,

1) In een geestige vertelling der 17e eeuw, *La coquette vengée*, zegt een minnaar die een philosophische definitie der liefde leest: ‘Comment est ce là tout ce qu'on peut dire des passions? Certainement voilà une grande mer reufermée dans un espace bien étroit. Quoi! il n'y a qu'une ligne pour l'Amour! Voilà une divinité bien serrée... J'en serai bien plus galant quand je saurai cela etc.’ Deze uitroep schetst, dunkt mij, duidelijk de verhouding van den artist tot den philosooph.

2) Dat begint in de kringen, die hem het naast stonden, bv. in de Revue de Paris, waaraan hij medewerker was. Artikel van Jules Janin, Jan. 1834: ‘Le public lui crie d'un ton dolent: Monsieur de Balzac, faites-nous donc un de ces beaux contes que vous faisiez si bien, s'il vous plait.’ - Guéroult, ibid. Aug. 1835, uit eveneens de hoop dat B. zou terugvinden l'inspiration et le style d'Eugénie Grandet, de la Famille Claës, de toutes ces histoires *qu'il conte se bien*.’ En dit wordt voortaan de geijkte term dien de deftige kritiek tegenover zijn voortbrengsels gebruikt.

want hij moest van lieverlede de uitwerking ondervinden der zedelijke afzondering, waartoe zijn tijdgenooten hem veroordeelden; de wereld nam een andere gedaante voor hem aan.

Ik stuit hier op een moeielijkheid; wanneer ik zeg, dat Newman van de Anglicaansche kerk tot de Roomsche overging, dan spreek ik iets uit waar ieder zich gemakkelijk een begrip van kan maken; wat de omkeer was, die in Balzac's geest voorviel is niet zoo licht aan te duiden. Men zou desnoods kunnen beweren, dat hij de katholieke opvatting overnam, die de maatschappij in twee deelen scheidt en den mensch met zijn natuurlijken aanleg stelt, tegenover dengene die onder den invloed der christelijke beschaving staat[1)]; maar men doet beter meer in 't algemeen te verklaren hoe hij het denkbeeld van de eindelooze beweging en afwisseling van het leven langzamerhand verloor, om het in een streng kader te gaan opsluiten; hij bleef de verschijnselen even scherp zien als vroeger, doch hij nam den band niet meer waar, die ze verbindt; hij beschouwde de wereld voortaan op een afstand, zooals de andere ginds in zijn klooster.

Naar ik meen, wordt door deze uiteenzetting gewettigd, wat ik omtrent zekere overeenstemming tusschen de loopbaan van Balzac en die van Newman heb gezegd. Het is onnoodig, en zou eerder verwarring stichten dan helderheid geven, om die gelijkenis dieper op te halen; het leven van den een heeft voor zijn verklaring geen behoefte aan dat van zijn tijdgenoot. Juist daarom echter heb ik beide namen naast elkander gesteld.

Er gaat iets boven de persoonlijkheid van den enkelen mensch.

Wanneer men heeft bewezen dat mannen, die in zeer uiteenloopende omstandigheden verkeeren, een overeenkomst vertoonen in hun levensweg, gaat men beseffen, dat er algemeene krachten en invloeden in de maatschappij werken, waarvan die mannen de vertegenwoordigers, of om een juister term te bezigen, de openbaring zijn. Hun omgeving moge hen niet geheel hebben begrepen, moge hen zelfs hebben uitgelachen, zij moet in zekere mate den schok derzelfde denkbeelden hebben ondervonden. Gebeurt het ons ook niet, dat we in *een ander* een eigenschap volstrekt niet kunnen vatten of vergeven, waartoe

1) Zeer sterk komt dat in zijn laatste romans uit; men zie bijv. hoe Balzac in zijn ‘Dernière incarnation de Vautrin’ het contrast tusschen *l'état naturel* en *l'état social* in 't licht stelt. De namen zijn hier wel aan Rousseau ontleend, maar de bedoeling is een geheel andere.

we toch in ons zelf een neiging bespeuren, en wel, omdat we in ons die neiging gevoelen?

Door de vergelijking van de groote mannen eener periode leert men de richting en den aard der beweging kennen, waaraan de maatschappij van hun tijd gehoorzaamt, tevens krijgt men het middel ter hand om die beweging van hun persoonlijkheid af te scheiden.

Het is een vreemd ding, die persoonlijkheid der menschen. Bij de voorstelling der feiten kan men haar niet ontberen en toch moet men zich van haar trachten los te maken om de gebeurtenissen in hun vertakking en opeenvolging te kunnen begrijpen.

Een wondervolle spreuk van Goethe luidt[1]: 'Men moet de menschen als de organen van hun eeuw beschouwen', en hij voegt er bij 'organen, die zich meestal onbewust bewegen.'

Daarmede is het standpunt aangegeven, dat ik met de studie op de volgende bladzijden wensch in te nemen. Zij houdt zich voornamelijk bezig met den arbeid, dien Balzac en Newman verricht hebben aan het gezamenlijke werk van hunnen tijd, - en met de baan, die hun genie heeft beschreven als een aanwijzing van de richting hunner eeuw, zonder daarom aan hun individualiteit te kort te willen doen. Integendeel zij moge zoo krachtig mogelijk te voorschijn komen, wanneer, zij het andere, het gewichtigere maar niet in de schaduw stelt.

Ik begin met Balzac, die twee jaar ouder was dan Newman en in 1799 het levenslicht zag.

I.

De geschiedenis van Balzac vangt aan bij de geboorte van zijn vader in 1749[2].

Een gehucht dicht bij Alby en de boorden der Tarn was de

1) Mme. Surville, Balzac, sa vie et ses oeuvres, geeft als geboortejaar 1746 aan. Daar jaartallen de zwakke zijde van haar boek zijn, volg ik de opgave van Champfleury, Le Père de Balzac, Nouvelle Revue, Mei. 1881.

2) Zij is niet in zijn werken opgenomen, maar wordt door v. Loeper naar een autograaf meegedeeld in zijn commentaar op de 'Sprüche in Prosa'. Overigens heft Goethe met dit woord de persoonlijkheid van den mensch niet geheel op; immers hij kent een zekere zelfstandigheid aan de organen toe; men herinnere zich de passage uit den beroemden brief aan W. von Humboldt: 'die Menschen werden durch ihre organe belehrt, u.s.w.'

oorspronkelijke woonplaats der familie. Men moet zich de zuidelijke afkomst van onzen held steeds voor oogen houden. Het gaat in die streek van Frankrijk met de menschen als met de rivieren: zij treden met geweldige vaart buiten haar oevers en dreigen het land zoover de blik reikt te overstroomen; doch slechts voor een poos; dan wentelen zij met moeite de rotsblokken over hun bedding heen, om eindelijk een nietsbeteekenend streepje water te worden, dat kalm zijn weg tusschen de kiezelsteenen zoekt; maar pas op, bij de eerste herfstregens begint de stroom weer te bruisen. Het menschenslag bezit dezelfden aard: goedig, verraderlijk, geweldig; met dat al heeft het iets onbeholpens; het weet met zichzelf soms geen weg en stottert vanwege de kracht, waarmeê het iets zeggen wil.

Karaktertrekken, die men bij onzen Balzac weervindt; doch ik keer voor een oogenblik tot zijn vader terug.

In de jaren, die de groote revolutie voorafgingen en begeleidden, heeft er in Frankrijk een groote opschuiving van krachten uit het Zuiden naar het Noorden plaats gegrepen; voornamelijk onder de advocaten valt die waar te nemen[1)]. De oude Balzac behoorde tot hun stand; hij heeft te midden van de omwenteling zijn fortuin gemaakt[2)]. Een man van talenten en ideeën, niet zeer beginselvast, handig, misschien wat al te handig, wanneer men sommige anecdoten gelooven mag, maar meegaand, hulpvaardig en vol zelfvertrouwen.

Op het eind van de eeuw bereikte hij het toppunt van zijn loopbaan; hij verkreeg een hoogen post bij het belastingwezen te Tours. Daar werd hem zijn oudste zoon, Honoré, geboren. Alles was toen voorspoed en glans. De ingezetenen van de stad herinnerden zich nog lang daarna de feesten, welke de gelukkige directeur der regie gewoon was te geven. Hij hield

1) A. Bardoux, Les légistes, leur influence sur la société française, p. 301: prédominance du midi de la France.

2) Champfleury in het aangehaalde artikel meldt hoe hij vrienden had onder de notabiliteiten der revolutie: Heussey, Balzac en Bretagne, in Le Livre van Sept. 1885, spreekt over zijn betrekkingen met adellijke families *aan het hof* voor 1789. Het een behoeft het andere niet uit te sluiten. Zeer duidelijk is het echter niet, wat de positie van Balzac's vader voor 1792 geweest is. De ideeën die onder de jonge advocaten heerschten leert men uit de werken van Barnave kennen, en uit het curieuse boek van den Dantonist, Hérault de Séchelles: Théorie de l'ambition, waarop ik nog terugkom. Over den kwaden reuk, waarin de advocaten tijdens de Conventie en het Directoire stonden, zie Thibaudeau, Memoires. T. II passim.

van beweging om zich heen. Met zijn blozend gelaat en kleine gestalte trippelde hij onder zijn gasten rond, het hoofd in den nek, het buikje vooruit, deftig en waardig; begon hij te spreken, dan duidden het levendige gebaar, het sterke accent zijn afstamming uit het Zuiden aan; maar den spot wist hij te ontgaan, hij duldde niet dat men familiaar met hem was, en hij had gaven die bewondering verdienden.

Zoolang het keizerrijk duurde bleef zijn ster blinken; toen de Bourbons terugkeerden, ging zijn aanzien achteruit. Hij werd naar Parijs overgeplaatst en kreeg een paar jaar later zijn ontslag; zijn inkomen verminderde en het grooter deel van het vermogen, dat hij had bezeten of waarop hij had gerekend, - dit is bij de Balzac's nooit goed te onderscheiden, - ontging hem door verkeerde speculaties; het laatste tiental jaren van zijn leven moest hij zich behelpen met een optrekje in de nabijheid der hoofdstad.

Dus was voor zijn talenten de baan gesloten: de oude heer zocht troost in zijn ideeën. Reeds vroeger had hij zich veel met philanthropie bezig gehouden, en brochures geschreven tegen de kwalen der menschheid, hondsdolheid en pauperisme; thans toonde zich die neiging van zijn geest eerst recht. Hij wilde het menschenras verbeteren, den levensduur verlengen en vergat daarbij zich zelf niet. Door zijn stelsel van het evenwicht der krachten hoopte hij honderd jaar te worden. Binnen dien tijd hadden al de schatten, welke hij volgens zijn becijfering moest verdiend hebben, gelegenheid om weer in te komen en zijn kinderen zou hij millioenen nalaten. Voorloopig moesten zij maar tevreden zijn met een opvoeding die voor ieder hunner wel twintigduizend franken waard was[1)].

Een krassen grijsaard met het goede humeur dat de onverschilligheid van den ouderdom en een volmaakt egoïsme geven, - als zoodanig heeft Honoré alleen zijn vader gekend. Zij waren beiden, ieder op zijn manier, wel met elkander ingenomen, doch een vervaarlijke kloof lag tusschen hen. De zoon kon niet op tegen de koelheid en de meerderheid van den ouden man; hij zag iemand uit een vreemde wereld voor zich, die zijn hart deed verstijven.

Wanneer men tusschen de regels zijner intieme briefwis-

1) Uit een brief van M. de Balzac père, by Champfleury.

seling de ware gevoelens, die hem bezielen, opspoort, treft men telkens een geheim verzet tegen zijn vader aan[1]. ‘Was er nog maar iets,’ zoo klaagt hij aan zijn geliefde zuster Laura, ‘dat eenige bekoring aan mijn koud bestaan gaf! Wat beduiden fortuin en genot voor mij, wanneer mijne jeugd eenmaal voorbij is. *Een grijsaard is iemand, wiens maaltijd is afgeloopen en die de anderen ziet eten;* maar ik ben jong, mijn bord is leeg en ik heb honger.’ En eenige jaren later, wanneer hij aan eene vriendin verslag van zijn leven geeft, schrijft hij haar: ‘Tegenspoeden heb ik eigenlijk niet gehad; ik ben *altijd* gebukt gegaan onder een vreeselijken last; niets kan u een voorstelling geven van mijn leven tot op mijn twee en twintigste jaar’.

De eerste roman, waarin hij zich zelf geheel geeft, *La peau de chagrin*, - hij is een jaar na den dood van den ouden Balzac geschreven (1829), - behelst de volgende pijnlijke woorden[2]: ‘Om u al het leed van mijn leven te verklaren,’ zegt de held van het verhaal, ‘heb ik misschien alleen noodig het beeld van mijn vader te schilderen; wanneer ik hem mijn liefde wou toonen, behandelde hij mij als een kind, dat iets onnoozels op de lippen had; ik ben in zijn oog nooit ouder dan acht jaar geworden. Toch hield ik van hem.’

Daarmeê spreekt Honoré de groote grief van zijn eigen jeugd uit en echter was hij met zijn vader door zijn geheelen aanleg op het nauwst verbonden.

Verlangend zoekt onze blik in dat huishouden der Balzac's naar de moeder.

Zij was veel jonger dan haar echtgenoot; hij had haar gehuwd toen zijn fortuin was gemaakt en zijn stelling in de

1) De plaatsen waar in den tekst op gedoeld wordt, komen voor in de brieven aan Laura de Surville van 1821 en 1822. (Correspondance I, p. 48 en 50: Quant à papa c'est la pyramide d'Egypte etc.) en in de algemeene biecht aan de hertogin van Abrantes, brief van Juli 1828 (ibid. p. 76: rien ne peut vous donner une idée de ma vie jusqu'à vingt-deux ans; j'ai toujours été courbé sous un poids terrible).

2) Opmerkelijk is het en een bewijs hoe zeer hij zich zelf op het oog heeft, dat Balzac in de passage van La peau de chagrin bijna dezelfde woorden gebruikt als in den brief aan d'Abrantès: ‘Jusque à *vingt et un ans, j'ai été courbé* sous un despotisme aussi froid que celui d'une règle monacale.’ Het uiterlijk van den vader van Raphael, - un grand homme sec et mince, - komt natuurlijk niet overeen met de gestalte van den ouden Balzac; maar het spreekt wel van zelf dat de auteur enkele trekken moest weglaten.

maatschappij verzekerd. Schoon, rijk, verstandig, was zij een welkome verovering voor een man, die de vijftig naderde en de eerzucht in zich voelde branden, hooger op te komen.

Is het mogelijk zich een voorstelling te maken van de begaafde, bloeiende gastvrouw, die op de feesten te Tours het brandpunt der bewonderende blikken was?

De beste sleutel tot haar karakter is het jaar, waarop zij de groote wereld intrad, 1797.

Het was een van die unieke oogenblikken in de geschiedenis eener natie, waarop een nieuwe stand het maatschappelijk terrein in bezit neemt. Na al de ellende van het Schrikbewind schiep men eindelijk adem en speurde den lust in zich om te leven. De adel was onder de guillotine geveld of woonde buiten de grenzen in ballingschap; de kring der voorname ambtenaren stelde de hoogste klasse in den staat voor en genoot vroolijk en vrij zijn privilegie.

Uit de stemmige omlijsting van een teruggetrokken bestaan kwamen burgermeisjes en burgervrouwen in den glans van genot en verstrooiing. Theaters en bals werden mode[1]. Men knoopte, zoowel in zijn vermaken als in de geheime stemming die ze begeleidde, weer aan bij de gewoonten en neigingen der voorname maatschappij op het punt, waar zij door de revolutie waren afgebroken; met dit onderscheid alleen, dat wanneer het vroeger een hertogin was, die zich in de geheimenissen van het magnetisme liet inwijden, of na een teleurgestelde liefde troost zocht in de mystieke werken van de Saint-Martin, toenmaals de boeken van Boehme, Swedenborg en de Saint-Martin doorbladerd werden in het versch aangestreken boudoir van Mevrouw Balzac, geboren ik-weet-niet-wie[2].

1) A. Bardoux. La Bourgeoisie frainçaise, p. 131: Ainsi se transformaient les familles bourgeoises etc.; éducation laique des jeunes filles; le théâtre un auxiliaire de l'éducation.

2) Men zie de schildering der hofkringen in de bekende: *Galerie des Dames Françoises* pour servir de suite à la galerie des états généraux 1790. Steeds komen bij de karakterschetsen aldaar uitroepen voor als: 'Pourquoi de prétendus naturalistes l'ont ils égarée dans les tristes secrets de Mesmer?' of Etoit-ce vous qui deviez vous prêter à ces jongleries mystiques! - Gewoonlijk wordt opgegeven dat de familienaam van Balzac's moeder d'Egreville luidde en dit zou dan de oorsprong zijn van het pseudonym *de Villerglé* waaronder Honoré een paar zijner eerste romans schreef: op de geboorteacte van 1799 wordt de moeder Anne Sallambier genoemd. Men vindt die acte in Poitou's art. Rev. des 2 Mondes 15 Dec. 1856.

De gebruiken en de gedachten mogen overeenstemmen; het is toch geheel iets anders, of ze de toevlucht zijn van een menschensoort dat aan uitputting lijdt, dan wèl door een nieuw geslacht worden opgenomen. In de allerlaatste jaren van de 18_e eeuw groeide men in zijn rijkdom en vond zichzelf wondergroot. De kinderen werden door de ouders, door de moeder eenigszins over het hoofd gezien.

Ten minste was dit bij de Balzac's het geval. De vrouw des huizes wist ontzag in te boezemen meer dan gehechtheid. Honoré werd al vroeg naar een kostschool gezonden. Wanneer hij in een of ander van zijn geschriften op zijn kindsheid doelt met betrekking tot zijn moeder, is het als herinnert hij zich niet ooit behoefte te hebben gevoeld aan de warmte van haar nabijheid. Hij heeft eens electrische vonken zien spatten, toen zij het haar uitkamde[1)], dat de is voornaamste indruk, die hem bijbleef. Toen hij ouder werd, moest hij bij haar de sympathie missen, die zijn gesloten aard tot mededeelzaamheid kon hebben bewogen; zij beknorde hem om de slordigheid van zijn kleeding, maar dat er iets in hem school bemerkte zijn moeder niet[2)].

In de latere jaren, in de dagen, dat het gezin met tegenspoeden te worstelen had, kwam de oorspronkelijke goedheid en offervaardigheid van de vrouw boven, maar ongelukkig gepaard met een zenuwachtigheid en een prikkelbaarheid, die haar bijzijn ver van aangenaam maakten. Men bespeurt ook duidelijk dat Honoré mettertijd zich nauwer bij haar aansloot; ja, hij hield van haar, zonder haar altijd goed te kunnen lijden[3)],

En weder moeten wij opmerken evenals bij zijn vader, dat hij desondanks in zijn innerlijk wezen zeer na aan haar was verwant.

Hij kon zich in zijn ouders herkennen, maar ongeveer zooals

1) *Louis Lambert*.
2) *Un ménage de garçon*, verhouding van madame Brideau tot haar zoon Joseph: ‘Joseph n'attirait pas le moindre compliment à la mère... elle ne comptait pas sur lui.’ Al heeft Balzac, evenals hij in La peau de chagrin voor zijn vader deed, de figuur van zijn moeder niet in zijn roman opgenomen, voordat hij haar belangrijke wijzigingen deed ondergaan, zoo zijn enkele belangrijke karaktertrekken toch gespaard. Ook in *la cousine Bette* heeft hij elementen ontleend aan zijn moeder, Correspond. II. 286.
3) Correspond. I. 43. ‘La nature entoure les roses d'épines. Maman suit l'exemple de la nature.’

men zijn eigen gelijkenis terugvindt in portretten van voorvaderen.

Het schijnt soms alsof er bijna een honderdtal jaren ligt tusschen het eind der achttiende en het begin der negentiende eeuw.

II.

Wat ook Balzac moge gedacht hebben, zijn jeugd was niet ongelukkig.

Hij had als kind weinig aantrekkelijks; een rood, opgezet gelaat, een linksche houding, een zenuwachtigheid van bewegingen, die niet duldde dat zijn kleêren een oogenblik goed zaten of zijn schoenen in hun geheel bleven, allerlei kwalen van wintervoeten en winterhanden of tot koortsen en flauwten toe, zoo ongeveer luidde zijn paspoort toen hij op zijn achtste jaar naar kostschool werd gezonden.

Zijn meesters vonden hem pedant, onwillig, teruggetrokken. Hun voornaamste opvoedingsmiddel schijnt in eenzame opsluiting bestaan te hebben[1)].

Slordig, lui, ziekelijk en verwaand, - het officieele signalement van het genie, - dit was hij voor anderen; wat was hij voor zich zelf?

Zoodra hij de letters kende, heeft hij zich met een waren geeuwhonger op alle boeken geworpen, die binnen zijn bereik vielen. Hij plunderde de bibliotheek van zijn moeder en las om te lezen: den Bijbel, de stichtelijke geschriften van madame Guyon, de mystieke werken van Swedenborg, natuurlijke geschiedenis, wijsbegeerte, ook dictionnaires: alles was voedsel voor zijn brein; een nieuw woord bleek een verovering even goed als een nieuwe gedachte of een nieuw gevoel. En terwijl daarbuiten onderwijzers en leerlingen hem terugstootten, nam hij langzamerhand bezit van de inwendige wereld, die hij was beginnen te ontdekken bij de schemering dier voor geen tiende deel begrepen boeken.

Daar was hij rijk en machtig; wanneer hij in het cachot zat, tooverde zijn verbeelding hem verre landstreken of het gewoel van een veldslag voor - het zijn de jaren van Napo-

1) Lovenjoul, Histoire des oeuvres de Balzac, p. 401: bericht der autoriteiten van het college te Vendôme; dit komt tot in kleine bijzonderheden overeen met de gegevens die Balzac zelf in zijn *Louis Lambert* verstrekt.

leon's groote tochten naar Spanje, Oostenrijk en Rusland, - moest hij een straftaak maken, zoo volgde zijn geest intusschen de ontwikkeling van een denkbeeld, dat hij kleur en vorm wist te geven en eindelooze gedaanteverwisselingen deed ondergaan. De tweede mensch, die zich in hem verborg, werd zijn eigenlijk leven.

Had dan de gedachte, zoo vroeg hij zich zelf af, ook niet een werkelijk bestaan? Was er wel verschil tusschen de voorstelling eener handeling en de handeling zelf? Kon de fantasie niet even duidelijk een landschap oproepen, als het oog het voor zich zag liggen?

Het was hem gebeurd, dat hij een plek herkend had aan het beeld, dat hij er te voren zich van had gemaakt, en door zijn aandacht bij een of ander lichaamsdeel te bepalen had hij er dikwijls de gewaarwording in te weeg gebracht als ondervond hij een brandwonde of een messteek.

Welk begrip kon men zich ook anders maken van de wilskracht, wat beteekende de macht van den blik, van een gebaar, van de nabijheid eener groote persoonlijkheid, zoo daarmede niet de werking bedoeld werd van de gedachte, onafhankelijk van alle tusschenkomst der zichtbare, stoffelijke natuur?

Toen Marius in de gevangenis den slaaf deed terugdeinzen, die uitgezonden was om hem te dooden, oefende hij toen eenvoudig door de woorden, welke hij tot hem richtte, niet een kracht uit, geheel onderscheiden en toch gelijkstaande met een physieke inspanning?

Wat wij *wil* noemen, redeneerde de jeugdige wijsgeer verder, is juist de samentrekking der gedachte op een punt; en dus bestaat er een wereld van levende, zich bewegende gedachten, die overeenkomt, correspondeert, met de gewone werkelijkheid, maar daarbuiten gaat[1)].

Een denkbeeld heeft in 't bijzonder zijn waarde, voor dengeen die het gevonden heeft; hier, in dit idée, in deze vondst, lag

1) De lezer die Balzacs *Louis Lambert* kent, zal bemerkt hebben, dat ik een scheiding maak tusschen de gronddenkbeelden en hun quasi-wetenschappelijke formuleering, die daar voorkomt. Die formuleering is zeker aan latere invloeden te danken; de denkbeelden zelf is hij voornamelijk schuldig aan de lezing eener vertaling van Swedenborgs *Arcana Celestia*. Gelijk bekend is gebruikt Swedenborg ook het voorbeeld van de gebaren en de uitdrukking van het gelaat om zijn leer van de *correspondentiën* in de verschillende sferen duidelijk te maken. Wilkinson, Emanuel Swedenborg, p. 92-94 geeft een goed overzicht.

voor Balzac een geweldige drijfkracht, die hem de zeven hemelen door tot het middenpunt van het Heelal voerde, en een talisman, die hem in staat zou stellen de maatschappij te hervormen. ‘Over tien jaar,’ zeide hij tot zich zelf, ‘zal ik beroemd zijn en mijn leer van den wil verkondigen.’

Bovenal echter had hij in zijn denkbeeld een motief ontdekt, dat zijn verbeelding in tallooze variatiën hem voor kon spelen. Hij had behoefte aan vriendschap en hij schiep zich een verwant gemoed, het evenbeeld zijner ware ziel, waarmede hij over haar mysteriën kon spreken; aan den boezem van zijn denkbeeldigen vriend stortte hij de groote geheimen uit, die zijn borst prangden; hij maakte hem deelgenoot van zijn trots en van zijn plannen; zij waren met hun beiden; en te zamen zouden zij de wereld bedwingen.

Ook verscheen een vrouwengestalte in zijn droomen, een zusterziel, die hem met haar liefde steunde; of met die neiging tot algeheele opoffering, der jeugd eigen, stelde hij zich een leven voor, onttrokken aan al wat aardsche handeling was en uitsluitend aan de beschouwing der gedachtenwereld gewijd. Dra ontwaakte echter de drang weder naar een bedrijvig bestaan en hij vermeide zich in een toekomst, die zijn eerzucht streelde. Dan was hij het die zijn liefde gaf; immers wat de zorg was van een moeder voor haar kind, daarmeê correspondeerde in het volmaakter leven de toewijding noodig voor het tot stand brengen van een groot werk.

Zoo rechtvaardigde zijn theorie den weg dien hij kiezen zou, welken hij ook mocht uitgaan.....

Waarom zoo lang stilgestaan bij mijmeringen van een kostschooljongen?

Mijn verontschuldiging is het gewicht dat Balzac zelf aan zijn kinderjaren hechtte. Voor hem had de eerste aanraking met de natuur, hadden de eerste afdrukken, welke zijn omgeving in het hart van den mensch prent, een niet te overschatten waarde. Het kind staat in nauwer gemeenschap met het gezamenlijk leven der schepping en iedere mysticus gaat terug tot de indrukken van zijn jeugd als tot de bron zijner gevoelens.

Zoo heeft Balzac namelijk gedaan. De voorraad kennis dien hij op school had vergaard, was bedroevend gering; de provisie denkbeelden daarentegen, welke hij er opdeed, heeft hem voor zijn gansche loopbaan gestrekt.

Laat ons hem evenwel niet wijzer maken, dan hij inderdaad was, toen hij na afloop van zijn veertiende jaar in de ouderlijke woning terugkeerde. Hij was kinderlijker gebleven dan de meesten van zijn leeftijd; het eenzame dwepen had de reinheid en de frischheid van zijn geest bewaard en de machtige zinnelijkheid, de grondtoon van zijn aard, uitte zich in een doorgaand vroolijke stemming, die slechts op een gelegenheid wachtte om aan het licht te treden[1]. Geef hem een oor, dat naar hem luisteren wil, een familaar gezicht waarop zijn blik kan rusten en er komt leven in die lompe, gedrongen figuur; ge vergeet, dat het plompe hoofd zich met moeite op den korten hals beweegt, ge let niet op den onbehagelijken mond met zijn slechte tanden, om alleen de betoovering te ondervinden van den gloed, die uit de oogen te voorschijn schiet en in den dwang te berusten van het massieve voorhoofd, met zijn matten glans afstekend tegen den donkeren zwaren haardos.

Hoe kon hij vertellen, wanneer hij eenmaal loskwam, hetzij hij zijn opmerkingen bijeengezameld had over het publiek, dat in de cathedraal van Tours de mis bijwoonde, hetzij hij later, toen de familie naar Parijs verhuisd was, zijn eerste waarnemingen in de straten der hoofdstad meêdeelde! Hij had de instinctmatige nieuwsgierigheid van een vrouw, die haarfijn moet weten ook wat haar geen belang inboezemt; zijn fantasie vulde daarna aan, waar zijn kennis te kort schoot en het werden gansche verhalen, die waren gebeurd in het beroemde grensland tusschen waarheid en verdichting.

Ook verstond hij de kunst om te redeneeren, te preeken, te overtuigen. Breng hem maar eens op het chapitre van het magnetisme en ge zult zien hoe hij zijn tegenstander doet bezwijken onder den aandrang zijner bewijzen.

Tegenstander, zeg ik, en er is eigenlijk van geen strijd sprake; want de deelgenoot van zijn gesprekken en ontboezemingen was gewoonlijk niemand anders dan zijn jongere zuster Laura.

Men kent ‘ti Laure’ (petite L.) zooals hij haar noemde uit de levensbeschrijving, welke zij van haar grooten broeder gegeven heeft en uit de brieven aan haar gericht, als een han-

1) *Champfleury*, Grandes figures d'hier et aujourd'hui. - *Bandelaire*, l'Art romantique, p. 203: C'est un fait singulier que cette joie qui respire et domine dans les oeuvres de quelques écrivains célèbres.’ - Balzac maakt zijn helden dikwijls goedlachs, b.v. le Médecin de Campagne: ce rire délicieux etc.’

dige en vroolijke deern, die bij alle voorkomende gelegenheden raad moest schaffen en in de bres springen. Zij kreeg het eerst inzage van zijn werken, zij moest hem helpen bij zijn litterarischen arbeid, - en zoo opent zij de rij der vrouwen, wier nabijheid voor Balzac een eerste behoefte was.

Hij was niet gerust, zoolang hij niet wist dat in zijn buurt een hart was, waaruit hij tot op den bodem toe vrijelijk kon putten en hij is begonnen met zich dat bewonderen en bederven tegelijk van zijn kleine zuster te laten welgevallen.

Er wordt in een zijner romans een tooneeltje geschetst, welks vermelding hier zeker thuis behoort.

De jonge dichter, over wien het verhaal loopt, heeft zoo even de gewisheid verkregen, dat zijn liefde voor een aanzienlijke dame door haar beantwoord wordt. In zijn opgewondenheid ijlt hij naar zijn zuster toe, hij omarmt haar teeder en roept uit: ‘wel, ze houdt van mij!’ ‘Ik begreep wel, dat de omhelzing mij niet gold’, zeide het arme zusje pruilend en begon te blozen. - ‘Nu is ons aller geluk gemaakt’, betuigde Lucien, terwijl hij haastig zijn soep opat. ‘Ons geluk!’ sprak Eva hem na en door een angstig voorgevoel beklemd voegde zij er bij: ‘Nu zult ge minder van ons gaan houden’[1)].

Beter dan een lange uiteenzetting brengt dit tafereel ons de verhouding van broeder en zuster voor oogen: hij vol vertrouwen op eigen kracht, zij een beetje spijtig en verstandig, maar met de rijkere liefde begaafd.

Buiten zijn zuster had Honoré Balzac toen geen vrienden[2)]; zijn intieme omgang bestond in het verkeer met zijn ideeën. Dezen hadden van lieverlede een anderen vorm aangenomen, zijn weetgierigheid had onzen held namelijk de collegezalen der Sorbonne en der Ecole de médecine te Parijs binnengevoerd; hij bezocht er af en toe de lessen over de geschiedenis der wijsbegeerte en de physiologie.

1) Illusions Perdues 1ere partie. Les deux poètes. Dat Balzac voor de figuur van Eva verschillende trekken aan zijn zuster ontleend heeft blijkt o.a. daaruit dat hij haar minnaar en lateren echtgenoot tot gewoonte geeft altijd te neuriën, wat ook een tic was van Surville, den man van Laura Balzac; zie Correspondance I 52: ‘chantonnant pendant qu'il travaille.’

2) Een enkele bekende, zooals Jules de Pétigny, aan wiens beschrijving van Balzac's jeugd (Lovenjoul. p. 377 sj.) ik het een en ander heb ontleend, maakt op dezen regel natuurlijk geen uitzondering. Ook zegt Pétigny uitdrukkelijk, dat hij Honoré alleen op zekere partijtjes en familiereunies zag, anders hoogst zelden.

Ik kan me denken met welk een spanning hij die voordrachten volgde, om op te merken of hij er een aanknoopingspunt in vond voor zijn eigen denkbeelden. En inderdaad, de leer van het physische leven, gelijk ze toenmaals aan de hoogeschool in zwang was, gaf hem een bevestiging zijner eigen gevoelens.

Hij hoorde daar Bichat's beroemde definitie van het leven als een samenstel, van krachten, die weerstand bieden aan den dood[1]; hij werd ingewijd in een beschouwing, die niet meer als vroeger een bloot uiterlijke opeenvolging van de drie rijken der natuur aannam, maar die al het geschapene groepeerde onder een opstijgende reeks van krachten, in elkander overgaande en tot elkander terugkeerende[2]; hij vernam van het dubbele leven, dat het bestaan van den mensch in zich bevat, het organische dat hij met de planten, het animale, dat hij met de dieren gemeen heeft; en al die stelsels van krachten leerde hij kennen in onderlingen strijd met elkander, het eene slechts bestaande door de vernietiging van het andere en echter samenwerkend om de veelvuldige verschijnsels, ook de hoogste uitingen van het leven, tot stand te brengen.

Hier werd Balzac een inzicht in de rangorde der natuur voorgedragen, dat van geheel andere gegevens uitging, dan zijn jongensdroomerijen en dat toch voor hem in onmiskenbaren samenhang daarmeê stond. In de hierarchie van krachten herkende hij zijn opstijgende sferen, en wat er gezegd werd van het tweeledige dierlijke leven, paste hij in gewijzigden zin toe op de twee werelden, waarin volgens hem, de mensch zich bewoog.

Het groote voordeel echter, dat hij bij het aanhooren der collegies had, bestond hierin, dat hij een duidelijker denkbeeld zich vormde van het onderling verband der krachten die tot verschillende orden behooren. Dat gedachte en wil een

1) *Bichat*, Recherches sur la vie et la mort. - *Claude Bernard*, Leçons sur les phénomènes de la vie, I. p. 59: 'Il y a une trentaine d'années, l'Ecole médicale de Paris était encore imbuc de ces erreurs de doctrine. - Uit de leer van Bichat verklaart zich ook het gewicht dat Balzac aan de benaming van *forces vives* hecht. La souffrance, la misère sont des forces vives,' zegt hij in le Médecin de campagne en bedoelt daarmede, dat zij het aanzijn geven aan een geheelen toestand van gedachten en gevoelens.

2) Aan Bichats leer van de rangorde der krachten sluit zich ook *A. Comte's* stelsel van positieve philosophie aan. Ik kom later terug op de merkwaardige overeenkomst die het met Balzac's denkbeelden aanbiedt.

werkelijkheid waren, die zich liet meten en schatten, daarvan was hij reeds vroeger overtuigd; maar wanneer hij thans vernam dat het leven een verovering was op de lagere elementen, die steeds hun domein terug zochten te winnen, zoo kreeg hij een helderder begrip hoe elke vooruitgang alleen ten koste van iets anders kon plaats grijpen: tegenover iedere winst moet een verlies worden geboekt, geen hoogere trap kon worden ingenomen, zonder dat elders een dreigende leegte ontstond.

In zijn eigen zedelijke wereld, - want hij bracht deze begrippen dadelijk op het terrein van 't gevoel over, waar hij uitsluitend tehuis was, - had Balzac nu de verklaring leeren kennen, waarom verstandelijke ontwikkeling en uitbreiding van den geestelijken horizon gewoonlijk gepaard gaat met een vermindering van genegenheid voor wat ons vroeger dierbaar was.

'Ge zult minder van ons gaan houden!' het woord, dat hij de zuster van Lucien, den dichter, in den mond geeft en dat hij zelf zeker dikwijls als een verwijt heeft moeten hooren, niet alleen wanneer hij verliefd was, maar ook als hij opgewonden zijn plannen voor de toekomst schilderde, - dat woord, waarvan hij de noodlottige juistheid besefte, heeft steeds een weerklank gevonden in zijn hart[1)]. Zijn ganschen levensweg over behield hij meêgevoel met het noodzakelijke leed....

Doch ik verzamel voorloopig alleen de trekken van zijn beeld in de jaren van eenzame voorbereiding tot het werk, dat, naar Balzac meende, hem in de maatschappij wachtte. Het vrouwelijke element heeft tot nog toe de bovenhand in zijn karakter; men herkent den aanleg der moeder, haar mystieke neiging, haar gevoeligheid; doch ook de eerzucht, de bewegelijkheid, de voorliefde voor theoriën van den vader schemeren reeds door in den aard van den zoon.

Er gaan door de achttiende eeuw twee stroomingen; de eene richt zich naar de praktijk; beoogt hervormingen in het politieke, ontdekkingen op wetenschappelijk gebied, om den staat der menschheid te verbeteren; zij kent alleen de rede en het gezond verstand als maatstaf. De andere strooming wendt

1) Het is een van die uitingen, die telkens in zijn geschriften wederkeert; men ziet daaraan hoe Balzac's gedachte zich er meê bezig houdt, b.v. in *Un grand homme de province á Paris*: 'Il faut être un grand homme pour tenir la balance entre son génie et son caractère; a moins d'être un colosse on reste ou sans coeur ou sans talent.'

zich het diepste in het wezen van den enkelen mensch, zij wil zijn wedergeboorte bewerken en legt uitsluitend den nadruk op 's menschen betrekking tot zijn geweten en zijn God; meer nog dan een godsdienstige is zij een mystieke beweging.

Beide richtingen zijn in den loop der 18e eeuw door een breeden afgrond van elkander gescheiden[1]. In de 19e hebben zij getracht zich te vereenigen; dat maakt de grootheid van onzen tijd uit, en in dit opzicht vooral is Balzac een zijner vertegenwoordigers.

Zeker heeft de afstamming van onzen held uit een zoo verschillend geaard ouderenpaar het hare er toe bijgedragen om hem dit te maken; ik stip dit punt echter slechts even aan, wij willen Balzac thans aan het werk zien.

III.

In het jaar 1819 woonde Balzac op een zolderkamertje alleen te Parijs. Hij had van zijn familie gedaan weten te krijgen, dat hij een tijd lang onafhankelijk zou mogen leven en werken, om te toonen wat er in hem stak. De ouders, die in hun zoon een toekomstigen notaris zagen, verwachtten hem spoedig weder in hun huis, maar hij dacht niet aan een terugkeer voor goed. Hoe armoedig hij het ook mocht hebben, - en hij heeft het zwaar te verantwoorden gehad, - hij was van plan zich liever de grootste ontberingen te getroosten, dan zijn vrijheid op te geven.

Er ligt iets aandoenlijks, iets groots in dat besluit en tevens iets comisch: hij rekende er zoo vast op een groot man te worden en dat wel zeer spoedig.

Ondertusschen flaneerde en peinsde hij; niet naar de woelige boulevards richtte hij zijn schreden, gelijk men allicht zou meenen, neen, het kerkhof Père-la-Chaise was zijn geliefkoosde

1) Op het eind der 18e eeuw is een toenadering te bespeuren. Sommige der mannen van de groote revolutie moeten uit dit oogpunt beschouwd worden; zie *la Théorie de l'Ambition* van Hérault de Séchelles. Men vindt daar gedachten, die op 't eerste oog veel overeenkomst met die van Balzac hebben bv.: 'Toute idée individuelle n'est que la représentation d'un individu. Toute idée individuelle peut donc être le centre de toutes les autres.' De toepassing echter verschilt. - Hérault stond in briefwisseling met Lavater en andere mystieken, vlg. Claretie. C. Desmoulins, p. 221.

wandelplek. Daar had hij de groote dooden om zich heen en Parijs lag in de verte, aan zijn voeten.

Niet waar, er is iets aandoenlijks in de trotsche afzondering, die hij vrijwillig op zich neemt!

Hij was nog een kind; in niets komt dat zoozeer uit als in de beteekenis, die hij aan den roem hechtte. Wanneer hij maar eenmaal een naam had, meende hij, zou men zijn woorden gelooven en hij zou zijn *Verhandeling over den wil* voltooien, die een oplossing kwam brengen voor de groote vraagstukken van het leven; doch eerst moest hij bekend zijn.

Dat Traité de la Volonté is het groote ongeschreven boek; dat de eerste periode van Balzac's werkzaamheid beheerscht[1].

Tegelijkertijd hield de samenstelling eener tragedie, *Cromwell*, hem bezig. Deze moest zijn roem vestigen: zij zou op het Theatre Français worden opgevoerd en hem tot den gelijke stempelen van Raynouard, Michaud, Luce de Lancival, de groote dichters .... van den dag[2].

Balzac blokte hard op zijn Cromwell; ‘ti Laure’ werd aangemaand om hem den *Tacitus* uit vaders bibliotheek over te zenden; hij wilde zich inwerken in het karakter van een dwingeland, die geen andere wet kent dan zijn eigen zucht tot heerschen, en zette daarvoor een omvattende studie op touw.

Eigenaardig is de keus van het onderwerp; de kracht en het geweld die van Cromwell uitgaan, oefenden een blijvende aantrekking op hem uit en in de hoofdpersonen van zijn treurspel liggen de kiemen van de voornaamste gestalten, die zich later in zijn groote romans bewegen[3]. Evenals zijn kinderjaren hem dus reeds de denkbeelden voor zijn leven brachten, teekent de arbeid aan den ingang van zijn loopbaan hetgeen hij zou wrochten tijdens zijn vermogens hun hoogsten bloei bereikten: een hoofdwerk dat nooit tot stand

1) Het schijnt ten minste, dat er alleen fragmenten van bestaan hebben. Een paar daarvan deelt *Bonnières* meê in zijn Memoires d'aujourd'hui, 2e serie, Les papiers inédits de Balzac.
2) Vgl. in Lamartine's Raphael het oordeel van M. Didot over de toenmalige dichters.
3) De genealogie is gemakkelijk te schetsen, bv.: de Cromwell der tragedie wordt de zeeroover Argow in de romans zijner jeugd, *le Vicaire des Ardennes* en *Argow le pirate*, deze Argow is de vader van den Vautrin uit *le père Goriot* enz. In *le Vicaire des Ardennes* wordt Argow uitdrukkelijk een soort Cromwell genoemd; ook komt er een passage in voor die levendig aan de gevangenneming van Vautrin herinnert p. 320 der kleine uitgave van Lévy.

kwam, en literarische proefstukken, die wel voltooid werden doch bijna geregeld mislukten.

Het treurspel over de Engelsche geschiedenis, na lang vijlen en weifelen eindelijk in de glorie zijner vijf bedrijven prijkend, reed bij de eerste voorlezing in den familiekring schipbreuk. Het oordeel van een ‘kenner’, dat ten overvloede werd ingeroepen luidde: ‘Voor alles is de schrijver geschikt behalve voor letterkunde.’

Wederom is er iets grappigs en tevens iets wat eerbied vraagt in hetgeen Balzac na zijn eerste groote teleurstelling ging ondernemen. Hij dwong zijn eerzucht zich met een sport lager tevreden te stellen; de tragische muze heeft hij voor goed afgezworen; hij zette zich aan het romanschrijven, om geld te verdienen.

Het duurde eenige jaren en hij daalde nog een trede, als men dat zoo noemen mag; hij werd uitgever en boekdrukker; hij bezorgde beknopte edities der klassieke schrijvers en stelde handleidingen op voor de samenleving[1)].

De eenzame wandelingen op Pere-la-Chaise hadden afgedaan; daarvoor was de aanraking met de bewegelijke Parijsche wereld in de plaats gekomen. De letterkundige bohème van die dagen leidde een vreemd leven; het publiek verslond romans, en de schrijvers konden geen moord- en doodslaggeschiedenis bedenken, waar men niet met een rechte woede op aanviel. Om sneller te kunnen voortbrengen spanden de scribenten zich met hun tweeën en drieën voor hun taak. De gevierde auteur, die het boek zijn naam gaf, had er dikwijls part noch deel aan, hij onderhandelde alleen met uitgevers en helpers.

Het was een industrie en een markt geworden, iedereen zocht ieder ander te slim af te zijn. Zelden heeft men vinniger onderlinger strijd gevoerd in de kunstenaarsbent en daar de ijdelheid des te meer ontwikkeld was hoe verdachter het allooi der talenten klonk, ontaardde het gevecht in de grofste en bloedigste persoonlijkheden[2)]. Men verloor in dat gewoel van

1) Ook in de 2e uitgaaf van Lovenjouls bibliographie, p. 455, zijn nog niet al de titels opgenomen der boeken die Balzac òf alleen, òf in samenwerking met anderen heeft geschreven gedurende de jaren 1821-1829. Een aanvulling brengen de *Causeries d'un ami des livres*, p. 57: *Code gourmand, manuel complet de gastronomie, Code de la toilette; Code culinaire* etc.

2) Balzac. Un grand homme de province à Paris. - In zijn antwoord op Balzac's schildering der journalisten en romanschrijvers onder Karel X, zegt Julus Janin van hun bedrijf: ‘Il n'y a pas une histoire plus pure, plus vraie, plus remplie de désinteressement et d'abnégation.’ Revue de Paris, juillet 1839. Het fragment der gedenkschriften van den Bibliophile Jacob, verschenen in Le Livre, 1883, dat over zijn verhouding tot Balzac handelt, toont echter dat de sombere voorstelling der literarische toestanden volmaakt gerechtigd is. Van *abnégation* en *pureté* kan waarlijk al heel weinig sprake zijn, hoewel ook hier licht en schaduw elkander zullen hebben afgewisseld.

meeningen, belangen en pretenties misschien niet alle begrip van verantwoordelijkheid, maar niemand kwam er zonder kleerscheuren af en die dieper gingen dan de kleêren.

Balzac geraakte op het slechte pad. Nu eens met gevulde beurs, wanneer hij een voordeeligen koop had gesloten, dan bedrogen in zijn verwachtingen op een zilverader, gewende hij zich aan de vergulde ellende van het behoeftige literatorenbestaan en liep gevaar te midden zijner twijfelachtige vermaken en nog twijfelachtiger grootheid te gronde te gaan, toen een beschermende hand zich over hem uitstrekte en hem op de helling weerhield.

Ik heb den naam van zijn goeden genius, Madame de Berny, genoemd.

Men vergeet licht door het fantastische waas dat Balzac zelf over zijn leven heeft uitgebreid hoe hij tot een gezin behoorde, dat op geringen afstand van Parijs gevestigd was. Ondanks zijn lust tot afzondering en zijn artistieke neigingen bezat hij onder meer burgerlijke eigenschappen een zeker familiezwak en een zekere gehechtheid aan een kleine groep menschen, die hij van ouds kende. Van zijn grootmoeder was hij de lieveling; door zijn zuster liet hij zich bederven, haar hartsvriendin was de zijne, bij de oude bekenden van het gezin ging hij uit logeeren.

De vrouw die hem in de moeilijke omstandigheden van zijn jeugd bijstond, Madame de Berny, was een dier goede bekenden van het huis Balzac[1)]. Iederen dag heeft zij jaren achtereen

1) Daar de betrekking tusschen Balzac en mevrouw de Berny steeds met de grootste geheimzinnigheid behandeld is, en om die reden zelfs in de briefwisseling van Balzac een groote lacune voorkomt van 1822 tot 1828, is het misschien niet onnoodig eenige gegevens hier bij elkander te plaatsen. In 1835 schrijft hij op haar doelende (Corresp. I. 344): ‘Pendant douze ans, un ange a dérobé au monde, à la famille.... deux heures (chaque jour) pour les passer près de moi, sans que personne en sût rien.’ Dit brengt ons tot het jaar 1824 terug. Madame de Berny was toen tusschen de vijftig en zestig jaar oud. De menschen die zijn bewondering voor haar hadden geraden, lachten hem daarom uit, men vertelde dat hij aan haar leiband liep (hij verdedigt zich daartegen in zijn brief aan Madame d'Abrantés I. p. 76) en dat zij medewerkte aan zijn romans); vgl. de aangehaalde mémoires van le bibliophile Jacob en zijn roman *Les Aventures du grand Balzac*, (1837) die een doorgaande persiflage is van den Balzac der 19e eeuw. Men leest daar: ‘Le bruit avait couru que la plume du sieur de Balzac était tenue pas une autre main que la sienne.... Elle avait consacré sa vie on plutôt sa vieillesse à Balzac, qui la chérissait comme une mère mais qui s'efforçait de lui montrer l'affection exclusive qu'on porte à une maitresse.’ In zijn novelle *Madame Firmiani* heeft Balzac die ‘heilige liefde,’ gelijk hij ze noemde, geschetst; hij maakt haar daar een twintig of dertig jaar jonger dan zij inderdaad was. Eerst in de madame de la Chanterie van *l'Envers de l'histoire contemporaine* heeft hij haar haar werkelijken leeftijd gegeven. Uit dat groote verschil in ouderdom verklaart zich ook de vreemde uitdrukking gebezigd in Balzacs brief aan Madame Hanska. I. p. 333. Madame Berny stierf in Aug. 1836. - De voorstelling van Madame de Surville in haar biographie van Balzac omtrent de catastrophe der boekdrukkerszaak wemelt van onjuistheden.

twee uren voor mij aan hare familie, haar eigen zorgen en de Parijsche wereld onttrokken,' zegt Honoré van haar, 'zonder dat iemand het wist. Haar volstrekte toewijding heeft mij het geluk vergoed, dat ik in mijn jeugd moest missen.'

Zij had zijn moeder kunnen zijn, wat haar leeftijd betreft, en zij was zijn moeder.

Ik vermoed, dat het haar raad was, die hem deed besluiten een uitgeverszaak over te nemen en dat haar fortuin gestrekt heeft om hem er toe in staat te stellen. Zij wilde hem zooveel mogelijk buiten aanraking houden met de literarische bohémiens[1]. Het is haar niet gelukt; doch wat hij ook deed, Balzac kon verzekerd zijn dat dag aan dag een vriendelijke blik en een woord van troost hem wachtten, dat zijn werk was afgedaan, voorzoover een ander het voor hem in orde kon brengen, dat er een hart voor hem klopte, waarvan iedere slag aan zijn eigen bestaan verbonden was.

En toen het groote onheil, dat lang gedreigd had, werkelijk kwam, - boekdrukkerij en lettergieterij, na groote sommen verzwolgen te hebben, moesten in 1828 geliquideerd worden, - is het mevrouw de Berny geweest, die hem heeft geleerd hoe hij een eerlijk man kon blijven en wat hij aan zich zelven was verplicht. 'Gij zijt mijn geweten,' dien eerenaam heeft hij haar gegeven.

Men dagteekent Balzac's groote periode van den tijd, dat hij met schulden overdekt, zich voorneemt den strijd in de wereld

1) Van letterkundigen roem schijnt mevr. Berny geen begrip gehad te hebben. Het is tegen haar raad dat hij la Physiologie du Mariage en la Peau de chagrin geschreven heeft (Corresp. I. 398) en haar verzoek heeft hem de schoonste bladzijden van *Le lys dans le vallée* doen schrappen (Lovenjoul, 2e ed. p. 417.)

voor goed te aanvaarden. Er ligt een zekere waarheid in die opvatting, ofschoon niet de geheele waarheid. Maar in allen geval, schuldeischers maken geen genie en der liefde van zijn pleegmoeder mag haar aandeel niet onthouden worden bij de uitkomst uit deze levenscrisis.

In het machtige landschap van Balzac's scheppingen stuiten wij op de denkbeelden zijner kindsheid als op de grondlaag die het geheel draagt; achter al de grillige vormen, waarin zich de echte hartstocht van zijn personages verbergt vinden wij de moederliefde terug; - kindergevoelens!

Is de hoogste titel van een genie, een groot kind te zijn?

IV.

'Les Chouans', een episode uit den krijg die in Bretagne tegen de Revolutie gevoerd is geworden, was het boek, waarmeê Balzac na zijn catastrophe voor het publiek optrad (1829). Ik tref daar het volgende woord aan, omtrent de heldin van het verhaal: 'zij kampte tegen het onvolledige van haar levenslot' (la lutte contre une destinée incomplète).

Als devies mag dat gezegde ook voor *onzen* held gelden. Hoe moeielijk valt het te zijn, die men is; welk een gebrekkige transcriptie van ons eigenlijke wezen geeft toch het resultaat dat men bereikt! Hier was een man in wiens hart het leven van zijn tijd met al zijn overmoed als een geweldige stroom bruiste, en hij had het niet verder kunnen brengen dan tot een bankroet in zijn literarische en financiëele ondernemingen, dat spoorloos te midden der Parijsche wereld was voorbijgegaan, wijl het te onbeduidend was om opgemerkt te worden.

Op welke wijze zouden de krachten, die in hem opgesloten waren, een uitweg vinden?

Balzac was geen volbloed artiste; hij behoort niet tot de groep dichters en kunstenaars, die in het jaar 1828 in Frankrijk de Romantische school vormden met Victor Hugo's voorrede voor C r o m w e l l tot wetboek; zijn ontwikkeling volgt een andere lijn. Hij knoopt aan, maar zonder zich daarvan geheel rekenschap te geven en op een origineele wijze, bij de godsdienstige hervormers die hun invloed deden gelden op de Fransche maatschappij van het Restauratie-tijdvak. En ten eerste bij Joseph de Maistre.

De Maistre staat bij sommige kringen in een kwaden reuk als de vader van het 19e eeuwsche ultramontanisme, hij is toch meer dan dat geweest, hij was een groot politicus; hij begreep de logica van een toestand en had den juisten blik op den samenhang der verschijnsels in de maatschappij.

Een uitdrukking, door dezen anti-revolutionair gebruikt, is karakteristiek voor zijn opvatting. 'De waarheden zijn door de philosophen en secten verminderd en verkleind geworden *onder* de menschen,' zegt hij[1] en hij bedoelt dat men door te vergelijken en door te willen verbeteren eenzijdig geworden, de zaken uit hun verband heeft gerukt[2]. Hij komt daarom het gevoel van orde en eenheid aan de wereld terugbrengen en hij predikt het catholicisme als den drager van het gezag; doch zijn gedachte gaat niet geheel in zijn stelsel op.

'De mensch,' laat hij in zijn *Soirées de Saint Petersbourg* een der sprekers zeggen, 'schijnt in onze dagen niet langer te kunnen ademhalen binnen den ouden, gewonen kring der menschelijke vermogens. Hij wil hem overschrijden; hij is ongedurig en rukt als een getergde adelaar aan de tralies van zijn kooi.'

Daarom profeteert hij het aanbreken van een nieuwen tijd: 'Wij staan op den drempel van het grootste der religieuze tijdvakken'[3], roept hij uit. Hij is echter voor dien drempel blijven staan.

De abbé de Lamennais, in sommige opzichten zijn leerling, vatte de afgebroken taak op door zijn bewijsvoering dat de kerk wijd genoeg was, om den menschelijken vermogens hun vrij spel e gunnen[4].

1) Du Pape, discours préliminaire. De vulgata heeft: Diminutae sunt veritates *a* filiis hominum.
2) Evenals bij Balzac waardeering van de kindsheid der volken en menschen; zoo spreekt de Maistre van: 'les prodigieux talents des peuples enfans pour former des mots' en passim. Soirées de Saint Petersbourg, 1e uitg. 1821. De invloed op Balzac van de Maistre zou nog duidelijker aan te wijzen zijn, wanneer ook hij niet geput had uit de geschriften van de Saint Martin, vgl. *Moreau. Le philosophe inconnu* en de belangrijke studie van Louis Binaut in de Revue des 2 Mondes, 1858, 1860, 1861. Binaut noemt de Maistre: 'un croyant sincère et un esprit très libre.'
3) J. de Maistre, Du Pape, p. 2.
4) De Lamennais, Essai sur l'indifférence, 4 vols. 1817-1823. De samenhang tusschen het derde deel van het Essai en de theorieën van 'Louis Lambert' is onmiskenbaar.

Naast deze mannen moet men zich Balzac denken; niet zoozeer, dat hij hun beschouwingen heeft overgenomen of gedeeld, als wel dat zijn denkbeelden een vertakking vormen van den stroom dien zij volgen. De jonge romanschrijver van den burgerstand behoort tot een ander geslacht dan de Sardinische edelman Joseph de Maistre of de Bretonsche priester de Lamennais. Wanneer dezen terugblikken naar het ancien régime, rust zijn oog op Napoleon, den keizer, die den staat uit de puinhoopen door de revolutie achtergelaten had hersteld en opgebouwd. Voor genen was de kerk alles, voor Balzac was zij slechts een deel der maatschappij. Zijn eerzucht sprak zich in het bekende, met grenzenloos zelfbewustzijn geuite woord: 'Wat Napoleon als man van de daad verricht heeft, zal ik volvoeren in het rijk der gedachte'[1].

Orde scheppen in den chaos van meeningen en hartstochten, een hooger beginsel vinden, waarbij de maatschappij kan leven, den ring verruimen, waar de adelaar blind van woede met zijn fieren kop tegenaan beukt, dat is zijn bedoeling.

Stel nu echter eens het geval dat hij zijn *Traité de la Volonté* voor zijn dertigste jaar ten einde had kunnen brengen, wat zou het behelsd hebben? Niets anders dan de scheiding der natuur van den mensch in twee domeinen, het eene der begeerten, waar hij passief en slaaf is, het andere van den wil, die hem vrij maakt; onder dien verstande, dat beide gebieden met elkander verbonden zijn en *correspondeeren*, zoodat uit de slavernij de prikkel tot vrije werkzaamheid ontstaat en de wilsoefening nieuwe begeerten wekt.

Ik meen niet dat die verhandeling in welken zin ook het werkelijk leven zou hebben gepakt, en ik betwijfel sterk of iemand zou vermoed hebben, dat zij bestemd was om de maatschappij te hervormen. Immers Balzac bezat een buitengemeene gave van opmerken; wat hij zag drukte zich in zijn brein voor goed af; maar de verbinding tusschen zijn fantasie, die de feiten beheerschte en het oordeel dat ze moest groepeeren om een gedachte te verduidelijken, ontbrak geheel[2].

1) In de Correspondance (II. 64) de volgende passage: 'quatre hommes auront en, en ce demi-siècle, une influence immense: Napoléon, Cuvier, O'Connell; je vondrais être le quatrième. Le premier a véeu du sang de l'Europe; moi, j'aurai porté une Société tout entière dans ma tête.
2) Dit blijkt voornamelijk uit *la Physiologie du mariage*, 1829, waar de eerste openbare vermelding voorkomt van zijn plan tot uitgave van het Traité de la Volonté.

Daar was een aanvulling noodig, een stoot die zijn vermogens beter aaneen zou doen sluiten. Die schok heeft zich eindelijk doen gevoelen; maar hij kwam, zoo ik wel zie, minder voort uit zijn eigen bankroet dan wel uit het bankroet der maatschappij in wier midden hij leefde.

Plotseling moest de monarchie van Karel X door de Juli-revolutie van 1830 het veld ruimen voor de regeering van Louis Philippe en de macht der *bourgeoisie*. De overgang heeft zeer snel plaats gegrepen; binnen weinige dagen kreeg de omwenteling haar beslag; maar de golving der gemoederen duurde nog langen tijd voort.

Men had gedacht dat het tijdperk der revoluties gesloten was, - en nu schoof de hand van het Lot den slagboom weg, die de eerzucht en de verwachtingen der *nieuwe* mannen terug had gehouden. Sommigen drongen naar posten en ambten, anderen zochten een vermogen te winnen; de hervormer meende den tijd gekomen om zijn ideaalstaat te stichten, de dichter rekende er op dat de wereld poëtisch zou worden, de priester hoopte op de zedelijke wedergeboorte van het menschdom en de Saint-Simonien begon met het vleesch te verheerlijken.

Het leven uitte zich eensklaps met al zijn energie. Daar kwam brutaliteit en cynisme aan 't licht, maar tevens openbaarde zich een hoog strevend idealisme - let op de drie mannen, Lamennais, Lacordaire en Montalembert, die zich in den winter van 1831 als pelgrims naar Rome op weg begeven om den Paus te smeeken het christendom en de kerk weder in overeenstemming te brengen met de vrijheid en de behoeften der moderne natiën[1)], - mits men ook de zinnelijkheid niet vergete, die met goddelijke onbezorgdheid in boeken en op straten werd ten toon gespreid[2)]. Het is alsof een daemon het menschenhart kittelt en prikkelt en dwingt, totdat het zijn geheimste gevoel luid uitspreekt.

Te midden van dien verwarden, heftigen arbeid eener maatschappij, die uit haar voegen dreigt te gaan, neemt Balzac

1) Lamennais, Affaires de Rome, p. 13.
2) *Baudelaire*, l'Art romantique, zegt: L'histoire de la jeunesse sous le règne de Louis-Philippe est une histoire de lieux de débauche etde restaurants. - Men leze den *Inno ebbrioso* van A. de Musset, voorkomende in de oorspronkelijke uitgave van G. Sand's Lelia: ‘Si mon regard se lève au milieu de l'orgie, - Si ma lèvre tremblante et d'écume rougie - va cherchant un baiser,....’ etc.

zijn standpunt in bezit. Evenals het schouwspel der groote revolutie voor Joseph de Maistre noodig was geweest, om bij weeromstuit zijne opvatting van den staat te kunnen vormen, zoo gaf de Juli-omwenteling aan onzen tastenden en grijpenden romanschrijver het inzicht in het wezen der maatschappij. Tegen de groote heeren aan het hof der Bourbons had hij altijd eerbiedig opgezien; deze nieuwbakken pairs en parvenusministers, deze commandanten der schutterij, bankiers en journalisten, die thans den toon gaven, kende hij met al hun drijfveeren. Hij stond gelijk met hen en voelde vasten grond onder de voeten.

V.

Het eerste groote verhaal waarmee Balzac na 1830 voor het publiek verscheen, was een persoonlijke bekentenis (*La peau de chagrin*, 1831).

Hij schildert in dat boek zijn eigen jeugd, de verdeeldheid van zijn hart tusschen de zucht naar studie in de eenzaamheid en den lust om in de wereld te schitteren, de teleurstellingen die hij ondervond, zijn wanhoop; maar hij weet aan de ervaringen een algemeen karakter te geven, door zijn voorstelling fantastisch te drapeeren als was het eene vertelling uit de duizend en één nacht.

Het wordt op die wijze een sprookje, dat tegelijkertijd zeer ver van ons af en dicht bij ons staat; want het grootste wonder van het verzinsel is, dat het door middel zijner tooverij de verbeelding pakt en toch snijdend scherp de bedoeling van den schrijver laat uitkomen.

Het middelpunt van het verhaal is ‘het segrijnen vel,’ een talisman, dien de held, tot de uiterste ellende vervallen, bij geluk, naar hij meent, in een antiquiteitenmagazijn vindt. Het vel bezit het vermogen om iederen wensch welken zijn eigenaar uit, dadelijk te vervullen; de keerzijde is, dat het met elke begeerte waaraan het voldoet, gaat krimpen en even onherroepelijk het leven van zijn heer doet afnemen, totdat de verdwijning van den talisman den dood van zijn bezitter ten gevolge heeft.

De jonge man, die op het punt stond een zelfmoord te begaan, om aan zijn verderf te ontsnappen, neemt het segrijnen vel op die voorwaarde van den koopman in oudheden als een geschenk

aan. Als eersten eisch stelt hij de bijwoning van een feestmaal, dat in ongekende overdaad en losbandigheid moet afloopen, dan verlangt hij onmetelijken rijkdom en een vorstelijken staat, - om al zijn vragen op de meest eenvoudige en natuurlijke wijze verwezenlijkt te zien. Telkens echter moet hij opmerken hoe de omvang van den talisman vermindert; juist nu hij aan het leven hecht nadert de dood met zekeren stap. Een nijpende angst maakt zich van hem meester, hij wil niet meer verlangen, zelfs de geringste voorliefde zal hij niet meer te kennen geven; zijn bestaan wordt een slaap, een levende dood.

Opdat toch niemand en niets zijn lust of zijn tegenzin zal opwekken, begeeft hij zich onder vreemden. Zijn doel kan hij echter niet bereiken, een lot vervolgt hem; wanneer hij zich buiten de maatschappij wil plaatsen, wordt zijn omgeving hem vijandig; waar hij rust zoekt, vindt hij verbittering.

Die hij het meest heeft liefgehad, heeft zijn onverbiddelijke zelfzucht van hem verwijderd. In zijn volstrekte eenzaamheid rijst bij hem het heimwee naar haar bijzijn. Die laatste wensch is zijn doodvonnis.

Men behoeft er niet naar te raden, wat Balzac met dit sombere verhaal meende. Het was een spiegel dien hij zijn tijd voorhield en zichzelf. De talisman is de hartstocht, die geen hooger doel kent dan de eigen persoonlijkheid, de egoïste wil, die bij elk verlangen, dat bevredigd wordt, zich tot al kleiner kring beperkt, om ten slotte alle menschelijk leven te verliezen[1)].

Is men eenmaal ingewijd in de mysteries, die den achtergrond, of liever de bezieling zijner verhalen uitmaken, zoo teekent de gedachte, die hun leven geeft, zich natuurlijk nog duidelijker af in de romans, waar Balzac het fantastische heeft losgelaten, om zijn omgeving af te beelden zooals ze zich wer-

1) Men vergelijke de voorrede voor de tweed uitgave van *la Peau de chagrin* door Philarète Chasles, toenmaals nog den vriend en vertrouwde van Balzac, en die dus als een officieele inleiding kan beschouwd worden. ‘Soumis à ce talisman terrible, il vit et meurt dans une convulsion d'égoisme. C'est cette personnalité qui ronge le coeur et dévore les entrailles de la Société où nous sommes. A mesure qu'elle augmente les individualités s'isolent; plus de vie commune. La personnalité règne; c'est son triomphe et sa fureur que la Peau de chagrin a reproduits.’

kelijk aan hem voordeed. De wondersprook is blijkbaar bij hem slechts een middel geweest om de wereld in haar samenhang te leeren grijpen. Hij kon dien steun thans missen en hij is grooter geworden zoodra hij zich vrijer bewoog.

Nu kreeg de kring zijner denkbeelden eerst inderdaad haar aanzijn; men moet *la Peau de chagrin* niet met hetgeen voorafgaat, maar met de scheppingen, die volgen, vergelijken, om te beseffen hoe eenzijdig de voorstelling daar nog is. Er kan geen groei plaats grijpen, of het moet zijn ten koste van iets anders, zoo had zich zijn overtuiging geformuleerd; die ijzeren wet der compensatie, welke het hoogere aan het lagere ketent, ging hij voortaan in tafereelen vol gloed en leven bewijzen.

Hij deed het o.a. in *Eugénie Grandet* (1833) en *Le Père Goriot* (1834). Ik kies die romans uit, wijl het onderwerp van beiden eenige overeenkomst vertoont, zoodat door de vergelijking het hoofdmotief des te beter in 't oog kan springen.

Eugénie Grandet is de dochter van een gierigaard, zooals zij in de provincie voorkomen, een tyran in zijn huishouden, die zichzelf en den anderen de minste uitgave ontzegt, om alles wat onder zijn bereik valt bijeen te kunnen schrapen. Hoe meer het vermogen der familie wast, hoe armer het leven zich aan het meisje voordoet; ieder voordeel, dat de vader heeft, wordt met een opoffering aan liefde en geluk door het kind betaald. Eindelijk wordt zij na den dood van den ouden Grandet de erfgename van het onmetelijke fortuin, maar de ophooping van het vermogen heeft den kring, waarin zij leeft, zoo geblokkeerd, dat er licht noch lucht voor haar overblijft.

Het verhaal, ook al kan men het een enkele maal niet van overdrijving vrijpleiten, is over 't geheel stemmig gehouden; de karakters, met uitzondering van dat van den ouden Grandet, zijn gedempt en bescheiden gelijk het in een afgelegen hoek der provincie past. Veel machtiger is het relief van *Le Père Goriot*, dat in Parijs speelt.

Daar is de vader het slachtoffer zijner dochters. Met blinde toegevendheid staat hij hun allengs zijn gansche fortuin af, om haar in staat stellen in de groote wereld te schitteren en haar luimen te voldoen. Van lieverlede krimpt het bestaan van den ouden man in, terwijl het aanzien zijner kinderen stijgt en wij moeten denken aan een grootsche natuurlijke symboliek als wij den vader telkens een geringer stel kamers zien be-

trekken, totdat hij verlaten in een zoldervertrekje sterft, juist op het oogenblik dat zijn dochters in feestdos de helverlichte balzaal betreden.

De lijdensgeschiedenis van Père Goriot is slechts een episode van het boek, het behelst meer dan de kalverliefde van een grijsaard, het legt de volle hand op het groote probleem van het kwaad in de maatschappij.

VI.

Ik heb tot nog toe slechts in 't algemeen gesproken over den invloed der Juli-revolutie en van de daaruit geboren toestanden op Balzac's geest. Misschien is de grootste aanwinst, die hij er voor zijn denkbeelden uit getrokken heeft, deze geweest, dat het begrip ondeugd een concreten vorm in zijn brein heeft aangenomen.

'Het kwaad,' zegt hij ergens 'is arbeid, waarvan wij het resultaat niet kunnen zien,' en daarbij denkt hij in de eerste plaats aan de zelfzucht. *La peau de chagrin* heeft het egoïsme der maatschappij - want Balzac *ziet* deze dingen alleen van een maatschappelijk niet van een wijsgeerig standpunt - in zijn triomf en zijn ellende tentoongesteld, zonder het zijn juiste plaats en zijn rol aan te wijzen; ook in dit opzicht geeft het fantastische verhaal meer een richting aan, dan dat het 't wit treft. Toch is de bedoeling van den schrijver met zekerheid op te maken: hij verklaart het toenemen der zelfzucht uit het gebrek aan orde.

De omvang der maatschappij is zoo groot geworden, dat niemand, of hij moest een genie zijn, overzien kan voor welk doel hij arbeidt; vroeger behoorde men eerst tot een familie, een gilde of een stand, tegenwoordig staat elk op zich zelf tegenover het geheel; hetgeen in de praktijk daarop neerkomt, dat ieder uitsluitend voor zich zelf zorgt. In het individualisme ligt het kwaad.

Balzac heeft deze beschouwing ontwikkeld op het eind eener novelle, *le Curé de Tours*, waar men ze misschien niet zou verwacht hebben[1)]. Het zijn weer gebeurtenissen van de

1) Les célibataires, deuxième histoire, 1832. De redeneering is daar ingewikkeld en duister omdat het Balzac nooit gelukt zijn argumenten uit elkander te houden. De draden zijner bewijsvoering verwarren zich steeds. Voeg daarbij zijn gewoonte om invallende gedachten en aanvullingen onder de correctie der drukproeven in den tekst in te lasschen en men zal begrijpen hoe zeer een zorgvuldige analyse een hoofdvereischte is om zijn gedachtengang te begrijpen. Wat er staat heeft dikwijls volstrekt geen beteekenis, en echter is een bepaalde bedoeling achter de woorden verscholen.

provincie, welke hij daar vermeldt: een geschiedenis van pastoors en vrome oude juffers. De gansche handeling loopt over de vraag of een der geestelijke heeren zijn kamer in een commensalenhuis waar hij het goed heeft, zal afstaan aan een ander. Men kan het in twee woorden vertellen. Balzac gebruikt er honderd bladzijden voor; maar op iedere pagina is zulk een kracht van leven saamgedrongen, dat die doffe wereld, die in de schaduw der cathedraal van Tours schijnt te sluimeren met al de diepten en hoogten van haar duistere hoekjes en halve tinten plotseling naar voren schiet en men het leven met zijn sluipenden tred daar hoort heen en weer gaan. Wat er voor licht in de compositie is aangebracht, valt op den goedigen, gezelligen pastoor, die in strijd is geraakt met zijn spijtige hospita; helaas de kleingeestigheid spant samen tot zijn verderf en de joligheid, moet onderdoen; de kamer, die de gemoedelijke vicaris niet af heeft willen staan, wordt de oorzaak van zijn verplaatsing, zijn schorsing, zijn ellende.

De sympathie met den geknakten ouden man wordt in ons wakker en zou zich uitspreken, zoo niet allengs onze aandacht naar een andere orde van feiten werd geleid. Er is meer in 't spel dan het welbehagen van iemand die den loop der dingen altijd gemakkelijk heeft opgenomen; daar schuilt in de duisternis en eentonigheid van het eerwaarde hofjesleven nog een tweede figuur met een eerzucht begaafd, die alleen door het ongeluk van den mededinger zich ruim baan kan verschaffen. Zoo ligt overal een daemonische macht op de loer die van een oogenblik van zwakheid en onachtzaamheid gebruik maakt, om haar slachtoffer uit het pad weg te slingeren.

Balzac heeft maar een paar trekken van zijn pen er voor over, om het karakter van dien tegenstander des pastoors te schilderen, doch de enkele forsche lijnen doen ons volledig het verleden raden van den priester, die, achteruitgezet, zijn begeerte om te heerschen in de eenzaamheid heeft gekoesterd en langs jaren van vernedering geduldig heeft gedragen. Wanneer het oogenblik

daar is, verplettert zijn uit het leed geboren kracht al wat zijn hartstocht in den weg staat.

Roept men zich de novelle in haar geheel voor den geest, zoo is de eerste indruk, welken zij teweeg brengt, die van een flauw vriendelijk schijnsel, overstelpt en als weggevreten door het donker van den achtergrond; de zedelijke indruk, die daarop volgt, is bijna tegenovergesteld: men wordt een zwakhoofdigen egoïst gewaar, uit het zadel gelicht, door een wiens sterkte berust op zijn vermogen tot opoffering.

Doch die dat vermogen aanwendt tot een zelfzuchtig doeleinde, zal men tegenwerpen. Balzac beslist die vraag niet afdoende, noch naar den eenen noch naar den anderen kant. Het komt aan op de omgeving waartoe de handelende persoon behoort. Kan de maatschappij hem niet gebruiken, weet ze zijn werkzaamheid geen sfeer te verschaffen, waarin ze zich ontplooie, zoo wordt hij schadelijk voor zichzelf en anderen. Het kwaad hangt dus niet van den enkelen mensch af, maar van zijn verhouding tot het groote geheel, waarvan hij een deel uitmaakt.

Balzac die een voorliefde heeft voor energie, onder welken vorm zij zich ook vertoone, bevordert op het eind van zijn roman den mageren, nijdigen priester tot bisschop en voert hem bij zijn uittocht uit de stad langs de plek waar zijn oude collega, vermagerd en neergebukt door zijn tegenspoed, zich aan de zonnestralen zoekt te warmen.

‘L'évêque lui lança un regard de mépris et de pitié;’ schrijft hij, ‘puis il consentit à l'oublier et passa.’ De bisschop had ander werk gevonden.

Is dan de wijze, waarop de energie zich uit, onverschillig?

Men moet tot Balzac's kindsheid terugkeeren om het antwoord te begrijpen dat hij geeft. Toen zag hij voor zijn verbeelding een reeks werelden omhoog stijgen die van het levenlooze uitgaande tot den troon van God toereiken; met Swedenborg geloofde hij dat die opeenvolgende kringen tot elkander in *correspondentie* stonden. Datzelfde visioen gaf hem thans de maatschappij en de verschillende sferen, waarin zich haar krachten bewogen, met elkander samenhangende, in elkander overgaande; geen daarvan kon gemist worden, zonder dat het geheel er bij leed.

Als men van zijn standpunt een overzicht tracht te winnen over de karakters, die in zijn romans voorkomen, bemerkt men

ook inderdaad, hoe zij een rij vormen, die op een hoogste type uitloopt dat hun voornaamste trekken weergeeft en idealiseert.

Hij zelf, sprekende over '*le Lys dans la Vallée*', zegt dat het 't standbeeld der volmaaktheid is, opgericht aan den eindpaal van zijn werk, waar het den Hemel raakt[1)].

Ik meen, dat men aan het andere uiteinde den Vautrin van *le Père Goriot* en *les Illusions perdues* moet plaatsen.

Vautrin, de ontsnapte galeiboef, is een personage, wiens portret zich niet in een paar regels laat opsluiten. Men moet hem zien handelen, die vleeschgeworden ontkenning van recht en wet in de maatschappij; bedervende en verdervende, waar hij komt; groot door de zelfbewustheid, waarmee hij zijn taak aanvaardt en door den meêdoogenloozen haat dien hij koestert. Hij vertegenwoordigt de wildheid en zedeloosheid, die van het *bagno* uit als uit de laagste diepte, het lichaam der samenleving doordringen.

Slechts één band knoopt hem aan de wereld vast, hij heeft iets noodig, waar ook de minste mensch behoefte aan heeft; hij moet voor iets werken, zich aan iets hechten, iets liefhebben. Wel neemt die liefde een vreemden vorm aan, en toont zich daar vooral de invloed der zeden van het bagno, maar het is de echte hartstocht of liever een waar gevoel. De innigheid, waarmede een moeder haar kind verzorgt en vertroetelt, kan niet grooter zijn dan de toewijding die Vautrin voor zijn vriend en beschermeling koestert. Doch terwijl hij eer en schatten voor hem denkt te verzamelen, brengt hij integendeel zijn lieveling tot een schandelijken dood in de gevangenis; dan, gebroken, ontzenuwd, geeft hij den strijd op.

Het volmaakte tegenbeeld van Vautrin is madame de Mortsauf, de heldin van '*le Lys dans la Vallée*.' Zij is te huis in de hoogste rangen der maatschappij, echtgenoote en moeder verspreidt zij zegen en geluk, waar ze haar voet zet. Haar gemoed is echter nog niet voldaan, zij koestert een niet te onderdrukken hartstocht voor een jongen man, maar zij heeft besloten, wat het haar ook moge kosten, haar gevoel rein te bewaren. Door het offer van alle eigenliefde en zelfzucht, dat

1) Balzac à madame de Castries, 1835. Correspond. I 295. Au bout de chaque oeuvre se dressera la statue de la Perfection.... puis cette Perfection resplendissant dans le ciel. Je crois qu il y a là une grande idée... vgl. ook Corr. II: 64. waar hij in 1843 schrijft dat ook 'l'Envers de l'Histoire contemporaine' aan 't eind van zulk een reeks behoort.

zij hem brengt, geeft zij haren vriend de hoogere opvoeding, die hem tegelijkertijd tot een man van de wereld en een man van eer maakt. Zij zelf is daar niet meer getuige van, een vreeselijke kwaal sleept haar ten grave, maar zij sterft niet dan voordat ze in een oogenblik van smartelijke opwinding aan den man, dien ze bemint, heeft bekend, hoe wreed haar deugd haar eigen geluk heeft vernietigd en haar werkelijk bestaan tot een schaduw heeft doen slinken[1].

'Mijn leven is een leugen geweest,' roept ze uit, 'en ik wil leven!' Daar komt het rede- en wettelooze van haar karakter naar voren, - doch alleen om te doen beseffen, hoe groot de inspanning is geweest, waarmede zij den vijand uit haar hart heeft geweerd.

De geweldige kracht van Vautrin stuwt hem in tegenovergestelde richting als mevrouw de Mortsauf, ook de uitkomst hunner handelingen verschilt geheel, maar in 't diepste van hun wezen hebben zij een trek gemeen[2] en voor beiden werkt de hartstocht doodend.

Balzac is verder gegaan; hij heeft den bond tusschen de energie der misdaad en der deugd nog nauwer toegehaald en door een grootsche conceptie een, bijna zou ik zeggen, nijpende voorstelling van hun samenhang en strijd gegeven.

Het verhaal draagt den titel van *le Curé de Village;* de geschiedenis is die eener goede vrouw, die in het verborgen een misstap heeft begaan. Toch blijft zij geacht en geniet de bewondering en genegenheid van haar omgeving. Doch de fout heeft vreeselijke gevolgen voor haar minnaar, die om met haar te kunnen ontvluchten geld rooft en een doodslag begaat. De misdadiger wordt ontdekt en moet het schavot beklimmen.

Zijn geliefde, veilig door zijn trouw en door de achting waarin zij staat, voelt de schuld daarom niet minder aan haar hart knagen. Haar wroeging uit zich in een werkzaamheid, die al haar vermogens in beslag neemt en moet strekken om de armoedige landstreek, waar haar slachtoffer geboren en begraven

1) Lovenjoul, 2e ed. p. 417 ss. deelt den oorspronkelijken vorm van het slot mede, dat op verzoek van madame de Berny door Balzac is gewijzigd: 'Oui, vivre! dit elle, vivre de réalités, et non de mensonges. Tout a éte mensonge dans ma vie etc.

2) Kenmerkend voor de mystieke neiging van Balzac's geest. Men vergelijke in Goethe's Bekenntnisse einer schönen Seele, hoe de *schöne Seele* den aanleg tot een Cartouche in haar hart gevoelt.

is, in een rijke en beschaafde vallei te herscheppen. Hoe meer zij de bekroning van haar arbeid nabij komt, des te meer krimpt haar eigen kracht in; terwijl zij het middenpunt is van het leven rondom haar, is al haar denken bepaald bij het graf van den moordenaar, aan wiens zijde zij zal rusten.

Met weergaloos talent heeft Balzac in dezen roman den nadruk gelegd op wat hij verzwijgt: de tragedie zelf speelt in de diepten van het hart, de dagelijksche voorvallen daarentegen vullen de gansche breedte van het tooneel, doch ieder feit, vroolijk of droevig, vindt zijn trillenden naklank in den afgrond van het gemoed.

Hoe buitengemeen sober echter Balzac dit verhaal ook heeft ingekleed[1], er blijft toch altijd iets aan hangen, wat aan een *cause célèbre* doet denken. Het veld, waarop hij zijn ware kracht moest meten, lag meer naar het midden der samenleving toe.

VII.

Tot het welgelukken van zijn voornemen om de maatschappij te onderrichten door haar naar waarheid te schilderen, deed het er veel toe af, welke zijn persoonlijke verhouding was tot de wereld die hem omgaf.

Men zoekt somwijlen achter de groote objectiviteit van Balzac een bewijs als stond hij buiten de wet, die den dichter noopt alleen aan eigen gevoel zijn bezieling te ontleenen; inderdaad vormen zijn werken, zooals die van ieder kunstenaar, de fragmenten eener biecht, die hij in 't openbaar heeft afgelegd.

‘De kleur van ons wapen,’ schrijft hij aan een adellijke vriendin, die hem lichtzinnigheid verwijt, ‘is ons bloed; zoo heeft Hij 't gewild, die alles geschapen heeft’[2].

Het woord is waar, ieder zijner scheppingen welde uit zijn hart op; hartstochten en ervaringen, berouw en vreugde, plannen en idealen, het vond alles, dikwijls elkander over den kop tuimelend, zijn weg in de bladzijden van zijn boek[3]. Des te

1) Behalve op het slot, waar, als naar gewoonte, zijn zuidelijke emphase een loopje met hem neemt.
2) A mad. de Castries, 1835. Corr. I, p. 316.
3) Reeds thans is het mogelijk, na Balzac's leven nog slechts zeer onvolledig bekend is, uit zijn briefwisseling die overeenkomst tusschen zijn werk en zijn persoonlijke ervaring te bewijzen, als een bewijs noodig is.

grievender moest hij het ondervinden, dat men zijn bedoeling niet begreep, of liever dat zijn arbeid voor de menschen niet hetzelfde beteekende, wat hij voor hem was. Hij wilde uitleg geven, zijn innerlijk als in een spiegel vertoonen, verklaren waar de wortels lagen zijner werkzaamheid en waarheen zij streefde; - maar op een schaar getrouwen na, die in hem geloofde, hield het publiek zich geheel onverschillig omtrent wat hij over zich zelf had meê te deelen.

Een teleurstelling voor den dichter, doch evenzeer voor den man.

Waar bleef zijn verwachting om de maatschappij te beheerschen, gelijk hij eenmaal gedroomd had? Hij moest erkennen, - want met al zijn fantastische eigenschappen, zag hij scherp en dadelijk de werkelijkheid, - dat er een gebrek aan overeenstemming bestond tusschen zijn zuidelijken aard met zijn goedigheid, zijn bedrog, zijn brutaliteit, en de ingetogener Parijsche manieren[1)].

Deze overtuiging heeft hem als een prikkel gestoken. Hij had evenveel talenten als zijn vader bezeten had en tienmaal meer ideeën, hij voelde de stof in zich voor een groot koopman, een ontginner, een gezant, een regent, en men liet hem links liggen. Wat hij ondernam om den menschen hun eerbied af te dwingen, liep verkeerd uit, zijn theaterstukken mislukten en het geld meed zijn kas. Telkens moest hij door vernieuwde inspanning voor zichzelf de achting terugwinnen, die hij door zijn ijdel najagen van den glans der samenleving had verloren.

Zijn eerzucht ging hooger dan het schrijven van romans, hij had het plan ontworpen voor een boek (*Les forces sociales* of *Essai sur les forces humaines*) dat stelselmatig zijn denkbeelden zou voordragen; doch het kwam niet op streek; hij ging voort met verhalen op verhalen te stapelen, wijl hij gebonden was door zijn schulden niet alleen, maar ook door dat ik weet niet wat, door het onbeholpene en moeitevolle om zich uit te drukken, dat hem tot eeu reus maakt wiens beenen gebonden zijn.

De reden zijner onmacht ligt echter nog dieper dan in het

1) *De médecin de campagne*, verhaal van den dokter; in verscheiden détails autobiographie. ‘Dans le monde le terrain se brûlait autour de moi. Pour les uns ma complaisance était faiblesse; si je leur montrais *les griffes* de l'homme qui se sentait de force à manier un jour le pouvoir, j'étais méchant; pour les autres ce rire délicieux etc.’ - vgl. ook den aangehaalden brief aan Castries: ‘Mon caractère rieur et enfant’ (hij was 36 jaar toen hij dit schreef).

toevallige zijner afkomst of omstandigheden: hij deelde de meening niet die in zijn dagen bovendreef. Het moderne liberalisme was in zijn eerste vleug en hij verstond het verlangen der hervormers niet. In zijn oog was eenheid, gezag, orde van noode in den staat, en hij bemerkte hoe men integendeel de laatste banden, die het individu nog aan de samenleving hechtten, wilde opheffen[1]. Zijn begrip van kwaad en goed, zijn voorstelling der maatschappij als een levend organisme verschilde gansch en al van de ideeën der liberalen.

Bij wien school de fout? Ik ken geen meer afdoend bewijs voor de grootheid van Balzac's genie, dan dat hij inzag hoe zijn opvatting geen rekening hield met den vooruitgang van den staat als een geheel. Hij kende de ontwikkeling van het individu, maar de gezamenlijke massa bleef voor hem stationair, daar de hoeveelheid beschikbare kracht steeds dezelfde was. En toch, omdat het geheel leefde moest het ook kunnen groeien en afnemen.

Opmerkelijk is het hoe dat denkbeeld bij hem ontkiemt en van welke zijde hij het beschouwt.

Het neemt zijn oorsprong in eigen ervaring. 1836 was hem een noodlottig jaar en een herhaling van 1828, toen hij zijn zaken moest opgeven en zijn schulden moest afdoen[2]. 'Voor de tweede maal in mijn leven', schrijft hij aan Mevrouw Hanska, die later zijn vrouw is geworden, 'ben ik door een onvoorzien onheil overstelpt en geruïneerd. Al mijn verwachtingen heb ik moeten opgeven, al mijn bezittingen afstaan en bij de zorgen voor de toekomst voegt zich het gevoel van de diepe eenzaamheid, waarin ik verkeer. Op niemands bescherming kan ik rekenen en ik mag ze ook niet vragen, want een man van mijn leeftijd, die zich zwak betoont en er voor uit durft komen, dat hij geen hulpmiddelen meer bezit, is in ons land voor goed geoordeeld en veroordeeld.'

Waarin bestaat geluk en ongeluk op de wereld, zoo meen ik den draad van Balzac's redeneering te vatten, gelijk hij zich in zijn brein uit deze gebeurtenis voortspon[3]? Hij stelt het geluk samen met den bloeitijd van het organisme, wanneer de

1) Le médecin de campagne, les Employés etc.
2) Brief van Octob. 1836 aan madame Hanska. Corresp. I. 333.
3) Zie *Histoire de la grandeur et de la décadence de César Birotteau* (1837). 'Toute existence a son apogée, une époque pendant laquelle les causes agissen et sont en rapport exact avec les résultats etc.'

werking van al zijn krachten in overeenstemming is met het resultaat, dat het bereikt: ongeluk daarentegen staat gelijk met desorganisatie. Personen, naties, instellingen, denkbeelden hebben een hoogtepunt, waartoe ze kunnen geraken en evenzoo een tijdperk van verval.

Balzac vergroot dus zijn kader, wanneer hij het ontwerp van een nieuwen roman opmaakt[1)], hij wil niet het individueele bestaan of den strijd tusschen enkelen tot middenpunt van zijn verhaal maken, maar hij kiest het leven van een instelling, van een gemeenschap als doel.

Het boek heet *Les Paysans*. Men zou het den tegenhanger kunnen noemen van *Le Curé de Village*. Daar wordt de invloed van een edel hart op het lot van een landstreek geschetst; hier is omgekeerd de inwerking hoofdzaak, die een landelijke gemeente op het lot van enkelen uitoefent.

De handeling is zeer weinig samengesteld. De graaf de Montcornet, die als generaal onder Napoleon heeft gediend, koopt een uitgestrekt landgoed, in welks heerlijke dreven hij en zijn echtgenoote hun verder leven hopen te slijten. Hij komt echter in twist met de boeren van den omtrek, die het op de bosschen en jachtvelden voorzien hebben, om er voor zich bouwland van te maken. Het geldt een strijd tusschen het groote bezit en de zucht der boeren naar hun eigen akker. Al de maatregelen, die de generaal te baat neemt, om zijn eigendom voor zich te behouden, helpen hem niet; hij moet wijken voor den aandrang der boeren, die list, roof noch moord sparen om hun vijand tot den terugtocht te dwingen. Het park met zijn poezie van stille vijvers en eeuwenheugende wouden wordt gesloopt en in kleine stukken verkocht.

Het is gelijk Balzac het uitdrukt, de zelfmoord, de desorganisatie van het landgoed. Hij zelf heeft het boek niet voltooid[2)], het is onder zijn werken een uniek fragment gebleven en zooals het thans voor ons ligt, beantwoordt het niet aan de oorspronkelijke bedoeling van den schrijver. Want in de kiem van het verhaal ligt een tweeledige handeling opgesloten: de boeren die het park tot doelwit van hun hebzucht hebben ge-

1) Uit het naschrift van *Les Paysans* meen ik de gevolgtrekking te mogen maken, dat het ontwerp van 1836 of 1837 dateert. De uitwerking van het eerste gedeelte had in 1844 plaats.
2) Het is later door Mevrouw Balzac afgewerkt geworden.

maakt, zijn tegelijkertijd de uitvoerders van een instinctmatig gevoel dat hen voorwaarts drijft, zij gehoorzamen niet alleen aan hun brutale neigingen, maar aan een elementaire macht, die hen in 't bezit stelt van het leven, dat door anderen moet worden verlaten. Deze zijde van het vraagstuk is door den schrijver verwaarloosd, denzelfden Balzac, die zoo meesterlijk den mededinger van den pastoor van Tours uit zijn duisternis wist te voorschijn te halen.

De behandeling in ‘Les Paysans’ mist het tegenwicht van het energieke leven, waardoor zich de romans uit Balzac's groote periode onderscheiden; en dit is geen verzuim, het is onvermogen; de overige romans uit zijn laatste periode geven er het bewijs van.

De formule die hem het inzicht heeft gegeven in den samenhang der verschijnselen, past niet meer op de nieuwe toestanden die door de aangroeiende democratie en het gelijkheidsgevoel zijn voortgebracht. Hij heeft zijn greep op de wereld verloren en laat aan de Catholieke kerk de zorg over om het denkbeeld der hierarchie onder de menschen nog in eere te houden[1)].

Het leven is voor hem een bloedige en droevige maskerade geworden, die men goed doet uit de hoogte en verte te beschouwen. Zijn waarnemingsvermogen is Balzac tot het einde toe bijgebleven; in bijtende kracht van schildering hebben de nieuwste vruchten zijner verbeelding niet ondergedaan voor zijn oudste scheppingen, alleen zijn het uitgewerkte kabinetstukken geworden; de verheffing en de spankracht van het leven ontbreekt.

Balzac's geest verkeerde reeds lang niet meer te midden der Parijsche wereld. Sinds het jaar 1835 had hij vriendschap gesloten met een Poolsche gravin, Mevrouw Hanska, die na den dood van haar man op het landgoed Vierzschovnia verblijf hield. Hij vond in haar het ideaal eener vrouw en haar invloed, haar zorg, haar hulp vervulden de plaats, die eerst de ziekelijkheid, daarna de dood van Mevrouw de Berny hadden opengelaten. Een drukke briefwisseling, herhaalde reizen naar Polen en Rusland versterkten den band met de gravin, totdat hij haar in 1850 als zijn vrouw naar Parijs voerde.

1) Terugkeer dus tot de ideeën van Joseph de Maistre, maar zonder verwachting van de toekomst. Over het verband tusschen het systeem der wetenschap tijdens Balzac's jeugd en de theologie, komt een belangrijke passage voor in Comte's Philosophie positive, VI. 490.

'*Etre célébre et être aimé*, mijn twee oneenige onmetelijke wenschen, Laura, Laura, zullen ze ooit vervuld worden!' Men moet aan dien uitroep zijner jongelingsjaren denken, wanneer men hem na een lange afwezigheid in zijn land ziet terugkeeren, dat de zegeningen der republiek van 1848 geniet in afwachting van de weelde van het keizerrijk. Hij had zijn doel bereikt; misschien zou hij een jeugdiger vrouw hebben kunnen vinden dan de bedaagde Poolsche weduwe, maar grooter liefde en toewijding zeker niet.

En hij was beroemd; hoewel ze hem niet goed uit kon staan, betaalde hem de Parijsche samenleving voluit den tol harer bewondering. Zij wilde zijn werk maar half begrijpen en half aannemen, maar zij begreep de reuzeninspanning, die er voor noodig was geweest het tot stand te brengen en voor iedere uiting van kracht koestert de wereld eerbied.

Zij zou hem maar kort nog onder de levenden zien. Zijn gestel had moeten bukken voor den last van arbeid, dien hij het had opgelegd. Zijn werk heeft hem gedood, hij viel als de helden van zijn verhalen sterven, zelf een held (midden 1850).

Men zegt dat hij, reeds op het uiterste, aan zijn geneesheer vroeg, hoe lang hij nog te leven had. Zes maanden? hij had nog zooveel te verrichten, zooveel te verklaren, zooveel te ordenen. Zes weken? O, wanneer men den wil daartoe had, kon men een berg van beslommeringen in die tijdsruimte verzetten. Zes dagen? ook dat is voldoende. Een dag nog maar, enkele uren? De dokter knikte even met het hoofd, en in dien angst dat zijn werk niet voltooid zou zijn, ontsliep hij[1)].

'Hoe eenzaam zal zij 't hebben,' ook dit laatste woord, dat zijn vrouw gold, wordt van hem vermeld[2)].

Liever dan aan de tragedie zijner vertwijfeling geloof ik aan de bekommerdheid om degene die hij achterliet. -

(*Slot in het volgend nummer*.)

BIJVANCK.

1) A. Houssaye, Confessions, T. IV.
2) Lovenjoul, p. 496.

Amerikaansche dichters.

I. Francis Bret Harte.

Francis Bret Harte, Poetical works, including the drama of ‘the two men of Sandy Bar.’ Collected and revised by the author. Boston 1882.

In Albany, de hoofdstad van den Staat New-York, leefde in 't begin dezer eeuw een eenvoudige schoolmeester. Hij heette Harte en was evenals vele bewoners uit die stad van Hollandsche afkomst, wat trouwens niet vreemd is in eene plaats, die door de grondleggers Beverwijk genoemd was. Klein was zijn inkomen, klein zijn gezin, maar beide waren groot genoeg voor den tevreden man. De lust en de trots der ouders was hun eenigst kind, een knaapje, dat met de namen Francis Bret gedoopt was. De beide namen werden alleen in 't doopregister der kerk van Albany geboekt, de drager zelf bediende zich later alleen van den tweeden voornaam, en verbande den eersten zelfs van alle titels zijner boeken.

De vader schonk aan zijn' stamhouder wat hij hem geven kon, en zoo genoot de jonge Bret eene betere opvoeding dan menig kind van rijke ouders. Ongelukkig mocht de vader de vruchten van zijn' arbeid bij zijn' liefsten en besten leerling niet aanschouwen. Toen Bret vijftien jaar oud was, stierf de vader en liet vrouw en kind in behoeftige omstandigheden achter. In de groote stad New-York hoopte de weduwe beter zich en haar zoontje te kunnen onderhouden, maar toch ging het ook daar moeilijk genoeg. Zoodra Bret kon, moest hij zelf de handen uit de mouw steken: hij zocht en vond eene plaats in een' winkel.

Reeds toen droomde de knaap niet alleen van eene betere toekomst, maar haakte er naar die te veroveren. Californië was toen het paradijs der gelukzoekers en Bret hield niet op, voordat zijne moeder aan zijne beden gehoor gaf en hem volgde. En zoo trok de zeventienjarige dichterlijke Jason naar het Colchis aan den Stillen Oceaan, dat hij op nieuw veroveren zou. Van de 'Bay' - zooals San Francisco in den mond der goudzoekers heette - waar hij zijne moeder achterliet, trok Bret te voet naar de mijnen van Sonora. Hij werd er goudgraver, maar hij vond niet wat hij zocht, ten minste hij vond het niet in de mijnen en toch lag het gulden vlies, dat hij zocht, voor hem open en bloot. Hij had er nog geen oog voor, verwisselde de spa van den goudzoeker met het spelboek van den schoolmeester, en gaf aan zijne leerlingen tegelijk les in de schrijfkunst en de zedekunde, wanneer hij als toppunt van het bereikbare hun het moeilijke schrijfvoorbeeld: 'Rijkdom is bedriegelijk,' liet nateekenen.'[1)]

Of hij op die wijze door de kinderen op de ouders trachtte te werken, weet ik niet. Luisteren deden ze evenwel graag naar hem: hij kon 'zoo mooi' vertellen en voorlezen. Dat had hij reeds als goudgraver onder de goudgravers gedaan. Wanneer 's avonds de duisternis het graven in de mijnen van Sonora deed staken, haalde de jongste der goudzoekers zijn' kostbaarsten schat uit zijn kleine valies: een beduimeld boek, waaruit hij voorlas aan wie er den rusttijd niet met dobbelen, drinken of dommelen doorbrachten. En vaak gebeurde het, dat ook deze ruwe gasten.... Doch laat me beproeven weêr te geven, hoe hij zelf dit later in herinnering bracht, terwijl hij daardoor een blad vlechtte in den graf krans voor den grooten meester, van wien hij zich een geestverwant toonde, al kan men daarom nog in hem geen 'tweede' Dickens huldigen[2)]. Ik beloofde u een tafereeltje in het goudgraverskamp van Sonora te laten zien. Hier is het:

1) Zie zijne vertelling *Mliss*, waarin de jonge schoolmeester, die het verwaarloosde meisje voor zedelijk en lichamelijk verderf behoedt, vele trekken van den schrijver draagt.

2) Hoe Dickens over Bret Harte oordeelde, blijkt uit hetgeen Forster mededeelt: 'Enkele maanden vóór den dood van mijn' vriend zond hij me twee schetsen van een jong Amerikaansch schrijver, ver in Californië. ("The Outcasts of Poker Flat" en eene andere). Hij had er zoo fijne karaktertrekken in gevonden, als hij in de laatste jaren nergens had gelezen; de manier geleek op zijn' eigen schrijftrant, maar het onderwerp was zoo verrassend frisch, de schildering in alle opzichten meesterlijk en het geheele ruwe tafereel verwonderlijk levendig. Zelden heb ik mijn' vriend in zoo edele ontroering gezien.'
(*Forster*, '*Lie of Dfickens*.' Vol. I.)

Fantastisch dreef de maan langs donkre dennentoppen,
De bergstroom zong zijn lied;
Als minarets van sneeuw verhieven zich de toppen
Der Sierras in 't verschiet.

't Vuur, spotziek colorist, had gloed en blos geschilderd,
Sinds lang niet meer aanschouwd,
Op wangen, vroeg verbleekt, vermagerd en verwilderd
Door koortsdrift naar het goud.

Een haalde uit klein valies een boek, reeds half versleten,
Elk luisterde als hij las;
Door iedren speler werd de kans der kaart vergeten,
Die achtloos glipte in 't gras.

En toen rondom de groep, terwijl de vuurgloed daalde,
Steeds dieper schaduw gleed,
Las hij op nieuw hun voor, hoe Dickens 't lot verhaalde,
Dat ‘Kleine Nelly’ leed.

Den lezer, 't jongst van hen, om 't kampvuur daar vergaderd,
Bemerkte - of was 't een droom? -
Dat, toen hij las, in eens het stil werd in 't gebladert,
Als luisterde elke boom.

Beweegloos was elk takje en stom scheen alle leven,
't Hing al aan sprekers mond,
Terwijl 't geheele woud met Nell in Englands dreven
Verdwaalde en zwierf in 't rond.

Zij voelden allen last en alle leed verdwijnen
Als door een tooverstaf -
Zoo vallen onverwacht van zwaarbemoste pijnen
De zwarte naalden af.

Het kamp brak lang reeds op, het vuur hield op te gloren,
En die er 't wonder deed? -
Ach, slanke denneboom en ranke Kentsche toren[1)],
Gij treurt om 't zelfde leed.

1) Dickens overleed op Gad's Hill in Kent.

Verstoven is dat kamp, doch moog' de erinring leven,
Wier geur zich dankbaar mengt
Met wierookwalmen als der hoppegaarde ontzweven,
Die Kent zijn' doode brengt.

Op 't graf, waar England thans laurier en hulst en eiken
Eerbiedig samenvlecht,
Moge ook het verre West dit dennerijsje reiken,
Daar als zijn dank gehecht.

Was het de koortsachtige onrust dier tijden, die den jongen onderwijzer drong zijne school te sluiten, of de hardleerendheid van de goudgraverskinderen? Als theorie en praktijk steeds samengingen, mocht anders niet betwijfeld worden, of hij, die zoo treffend wist te teekenen, hoe de geduldige jonge schoolmeester van SMITH's POCKET de booze machten wist te temmen in het hart van Mliss, dat verwaarloosde dronkemansdochtertje, moest de ware leidsman zijn geweest om de aan zoo vele gevaren van verleiding blootgestelde jeugd der mijndistricten op te voeden.

Hoe het zij, Bret Harte wisselde nog eens weer - en het zou nog niet de laatste maal zijn - van beroep. Maar de sprong was niet zoo groot als van goudgraver tot schoolmeester. Hij, de onderwijzer, werd letterzetter en deed daarmede den eersten stap op de baan, die hem zou brengen tot delven en stempelen van edeler goud, dan waarvan men munten slaat.

Zoodra maar ergens in Amerika een honderdtal bewoners in tenten en blokhuizen samenwonen, wordt ook de pers vertegenwoordigd door eene courant. Ook het mijndistrict Sonora had er eene. *Eureka* was de veelbeteekenende naam van het blad, in welks drukkerij Bret Harte zetter werd. Niet alleen met den zethaak echter, ook met de pen werkte hij er. Hij oefende zich in zijn nieuw beroep door kleine schetsjes en bijdragen van zijne hand te zetten, die vervolgens in 't blad *Eureka* werden opgenomen. *Eureka!* Hij had zijn' weg gevonden, al zou die voor hem aanvankelijk ongebaand zijn en langs afgronden voeren niet minder gevaarlijk dan de wilde cañons in de woeste bergdistricten. Wel had hij spoedig in die mate het vertrouwen van den uitgever van *Eureka* gewonnen, dat deze hem gedurende zijne afwezigheid met de leiding der zaken belastte. Maar

zijne openhartige, edelmoedige natuur deed hem spoedig dien post en bijna het leven verliezen.

Een verraderlijke, sluw overlegde aanval van de blanke bevolking op de Pima-Indianen, die eindigde in een gruwelijk bloedbad onder de laatsten, werd door Bret Harte in zijne courant openlijk afgekeurd. Daarmede had hij zich in de oogen zijner medeburgers onmogelijk gemaakt; uit zijne betrekking werd hij weggejaagd en reeds was menige revolver op hem gericht, zoodat hij het raadzaam oordeelde de wijk te nemen naar San Francisco of Frisco, zooals het onder de goudzoekers heette.

Hier zette hij het hem lief geworden beroep van zetter en schrijver voort, totdat de redacteur van het letterkundig weekblad *The Golden Era* - zeker een verlokkende naam voor dien tijd! - door een toeval in den jongen zetter Harte den dichter Harte ontdekte en hem van de letterkast naar de redactiekamer verplaatste. Aanleiding tot die ontdekking had het volgende gedicht gegeven, dat eenigszins den geest aanduidt van de ‘Poems in Dialect’, waarvan het later een deel uitmaakte. De hierin genoemde Jaap Rechtuit (‘*Truthful James*’) zou tien jaar later door eene andere vertelling een der populairste figuren worden, wiens uitspraken door de gansche Unie als ‘gevleugelde woorden’ verspreid werden. Hier volgt het:

Het oudheidkundig genootschap op stanislaus.

'k Woon op den Tafelberg daar ginds; mijn naam is Jaap Rechtuit,
Ik hou van leugens noch bedrog, het komt toch alles uit;
Naar waarheid is ook mijn relaas van wat er is geschied,
Waardoor 't genootschap - onze Club - zoo spoedig ging te niet.

't Is zonde en jammer van de Club, want kijk, een maand of zes
Was 't drommels aardig, men oreerde en dronk een fijne flesch.
Maar toen kwam Jansen met een vracht fossiele beendren aan,
Hij had die uit een kuil op 't erf van Willemse van daan.

Een lezing hield hij bij die vondst, waaruit hij klaar besloot,
't Was een antediluviaan, een dier, zeer vreemd en groot:
Maar Willemse vroeg na zijn speech een oogenblik het woord
En zei, dat 't van een' ezel was, die hem had toebehoord.

Hierop hernam nu Jansen weer - en zuurzoet was zijn lach -
Dat hij zich deerlijk had vergist en dat hij 't zelf nu zag.
't Was klaar, hij had - hij wist de plek nog duidelijk en goed -
Onwetend het familiegraf der Willemse's doorwroet.

Nu, wetenschaplijk mag het zijn, maar vriendlijk niet, dat 's wis,
Dat één geleerde aan d' ander zegt, dat hij een ezel is.
En treffend zij 't en afdoend, maar bewijzend is het nooit,
Dat hem de tegenstander dan met rooden zandsteen gooit.

Toen Jansen zweeg, rees Abner op - die was toen president -
En stelde een motie voor - hij dacht, zoo komt de twist ten end.
Mèt als hij spreekt, krijgt hij een brok rood zandsteen voor zijn maag
Hij tolde neer en zweeg, en nu raakte ieder lid ook slaag.

In minder tijd dan ik 't vertel, vloog nu Silurisch steen,
Fossiele beendren, wat niet al door onze clubzaal heen.
't Museum en het kabinet, werd heelemaal beroofd;
Een oude mammouthschedel boorde een gat in Thomsons hoofd.

Dit is al wat ik er van weet, en, ik kom er rond voor uit,
Want ik woon op den Tafelberg, mijn naam is Jaap Rechtuit,
Naar waarheid is geheel 't relaas, van wat er is geschied
Waardoor 't genootschap - onze Club - zoo spoedig ging te niet.

Kort daarop verscheen zijne reeds genoemde ‘Story of Mliss’ eene der eerste proza-vertellingen uit een goudzoekerskamp. Doch ik heb mijn plan beperken en me alleen moeten bepalen tot den dichter in gebonden stijl.

De ‘*Golden Era*’ bracht, ondanks haar veel belovenden titel den uitgever geene gouden eieren - het blad ging te niet, maar Bret Harte's bijdragen in proza en poëzie werden voortaan geplaatst in ‘*The San Francisco California*’, waarvan hij niet alleen de voornaamste schrijver en redacteur, maar ook eigenaar was. Nog eene teleurstelling zou hij evenwel ondergaan. Ook dit blad kon zich niet staande houden. Intusschen was uit den rondzwervenden goudzoeker, den onderwijzer zonder school, den weggejaagden letterzetter een eerzaam huisvader gegroeid, wien eene vaste betrekking hoe langer hoe begeerlijker werd. En hij verkreeg die. Invloedrijke vrienden verschaften hem den post van Secretaris van de Munt te San Francisco.

Nu gleden stroomen van Californisch goud door zijne vin-

geren, maar nog was het het zijne niet. Toch was deze lotsverandering eene groote verbetering voor hem. Nu kreeg hij kalmte en gelegenheid om de beelden en personen, die in bonte mengeling voor zijn geestesoog zweefden, weer op het papier te doen leven. En welk eene mengeling van figuren en karakters: hier de onder hunne lompen nog statige en ceremonieele Hidalgos, niet hunne luierende, cigaretten rookende vrouwen, hunne alles-beheerschende priesters, een kwijnend leven op de in tropischen zonnegloed geblakerde Missies, Presidios en Ranchos - daar de zondvloed van ‘Americanos’, levendig en bewegelijk als kwikzilver, doortrapt, onverschrokken, - ginds de bannelingen uit alle oorden der wereld, beladen met iedere denkbare schuld, doch allen beheerscht door dien eenen hartstocht: naar goud. Hier het woeste gebergte met zijne diepe ravijnen en cañons, zijne eeuwenheugende wouden, ginds de half legendarische Spaansche missie van den Heiligen Franciscus, met hare vijfhonderd bewoners, die in minder dan dertig jaren tot eene wereldstad met een kwart millioen inwoners zou aangroeien.

En dat alles schilderde hij met een' penseel als van den Helschen Brenghel, met tinten als van een Salvator Rosa.

In 1865 verscheen Bret Harte's eerste dichtbundel, naar een der grootste verzen ‘The lost Galleon’, geheeten. Verschillende onderwerpen daarin ontleende hij aan den burgeroorlog, die toen nog woedde, waarin hij even openhartig als vroeger zijne gevoelens uitte. De meeste zijn in den ernstigen toon, dien de tijdsomstandigheden meebrachten. Daaronder is het door zijn' eenvoud treffende: ‘Miss Blanche says’, waarin de pas van de kostschool uit Parijs teruggekeerde New-Yorksche schoone vertelt, hoe even na het uitbarsten van den oorlog een regiment soldaten uit het Westen voor hun huis halt maakte. 't Waren doodmoede, bijna havelooze krijgers. Daar ontmoet haar blik een oog ‘schitterend als een bajonet’, het meisje bloost en terwijl ze zich schuchter van 't venster terugtrekt, valt eene roode roos van hare borst. De krijger met het flikkerend oog raapt die op en steekt haar op de tromp van zijn geweer. Sedert dien tijd verneemt ze noch van hare roos noch van den soldaat iets, totdat haar toevallig eene photographie in handen komt: ‘Inde loopgraven,’ waar een gesneuvelde krijger op afgebeeld is, die eene verwelkte roos in de hand houdt.

Daden van zelfopoffering, van driesten moed teekent hij in

die ‘National Poems,’ onder welken titel hij ze rangschikte in de boven aangehaalde uitgave, waarin hij zijne in allerlei bundels verspreide gedichten verzamelde. Maar nevens de verschrikkelijke tooneelen van den strijd laat hij ook enkele vertroostende beelden zien in: ‘*How are you, Sanitary?’ Battle Bunny, A Sanitary Message* en anderen. Tot deze behoort ook het volgende, geschreven voor een' Bazar ten voordeele van de gewonden:

De godin.

‘Werda!’ roept in het nachtlijk uur
De wacht, die onraad hoort.
Wel nadert een gestalte hem,
Doch spreekt geen enkel woord.

Een vrouw is 't naar heur smaakvol kleed,
Een krijgsman naar den gang.
‘Kom drie pas nader! Halt nu! Spreek,
En zeg me uw naam en rang!’

‘Mijn rang? 'k Werd als godin vereerd
In overouden tijd.
Mijn naam? Elk krijgsman kent dien wel,
'k Verschijn in iedren strijd.’

‘'k Herken nu uw metalen stem,
Dat oog vol woesten glans,
Uw mond, nog rood van 't edelst bloed
Der zonen onzes lands.

Zij vielen, jong en goed en fier,
Door uwen arm omkneld,
Ge ontstaakt in hen het heilloos vuur,
Waarvan uw boezem zwelt.

Ginds ligt mijn broeder, 't koud gelaat
Drukt hij in 't vochtig gras.
Maar, voert zijn arm geen wapen meer,
Ik weer u iedren pas.’

Daar knalt een schot, dat door 't gebergt
Weerkaatst in de avondlucht,
Ginds slaat van verre een wachthond aan,
Dan - zwijgt weer elk gerucht.

De schildwacht ligt in 't vochtig gras
Dood aan zijn broeders zij.
Maar, in den bleeken maneschijn,
Wie sluipt daar nader bij?

Geen schild, geen lans, een helm alleen
Draagt zij vol water meê.
Knielt bij den veegen en vervult
Aldus zijn laatste beê.

Is dat Bellona, de godin,
Die aanhitst tot den strijd?
Ja, nog is 't als de mythe sprak
In d' overouden tijd.

Nog blijft ze op 't bloedig oorlogsveld
Haar roeping steeds getrouw,
Ze is in den strijd alleen Godin,
Daarna verschijnt ze als Vrouw.

Maar zelfs dit bloedige tijdperk heeft Bret Harte stof gegeven tot bladzijden vol humor en daarin onderscheidt hij zich van al zijne landgenooten, van JOHN GREENLEAF WHITTIER onder anderen, uit wiens '*In war time*' en andere bundels ik binnen kort iets hoop mede te deelen. Ook hiervan een voorbeeld in:

De oud gediende.

De vreemdling zei: ''k Diende onder Grant,'.....
'Stil!' riep de boer hem toe.
'Kom, oudje, rust wat bij mijn' haard,
Gij zijt zoo koud en môe.'

''k Diende onder Grant'.... 'Genoeg, straks meer!
Kom, eet en drink eerst wat;
Wel is het weinig wat ik heb,
Maar 'k geef u gaarne dat.'

Gezegd, gedaan. 'Kom, nu verteld;
Hebt gij mijn zoon' gekend?
Hij dient en vecht ook onder Grant
In 't achtste regiment.'

‘'k Weet niemand,’ zei de veteraan,
‘Die zulk een naam er droeg;
'k Diende onder Grant....’ - ‘Och, houd maar op,
Nu weet ik al genoeg.’

‘Helaas, ik dacht het wel, hij viel,
Waarom 't me niet gezeid?
Spreek op: hoe erg 't bericht ook zij,
Meer drukt onzekerheid.’

‘Hoe viel hij? Naar den vijand 't oog
En 't vaandel in zijn hand?
Och, meld me slechts, dat hij zóó viel,
Met eer voor 't vaderland.’

‘Ik weet niet’ - zei de veteraan,
‘'k Wou, dat ik 't zeggen kon,
'k Heb drie jaar onder Grant gediend,
Eer de oorlog nog begon.’

De boer rees op, hij sprak geen woord,
De deur wierp hij hem uit,
Die drie jaar had gediend bij Grant,
Eer 't Noorden streed met Zuid.

In wat lateren tijd verplaatst ons zijn:

Reunie.

Of ik ook kom? Ja, kolonel, ik weet niet, of ik kan,
Mijn land ligt half nog onbezaaid en zelf doen spaart een man.
En dan, die stijve linkerpoot wil ook zoo moeilijk meê,
De blauwe boon zit nog er in, schoon dokter kerfde en sneê.

En bovendien ronduit gezeid - ik noem 't soldaatjesspel,
En voegt dat wel zoo'n ouden man, als ik ben, kolonel?
Voor de Unie kwam ik altoos op, al stond ze ook soms kritiek,
Maar zoo'n reunie, och, ik vrees, 't is louter politiek.

Niet? Des te beter, 'k dacht maar zoo. Toch zie ik er van af,
Ik ben diaken ook. Wie weet, of 't soms geen aanstoot gaf.
Een bidstond hebben we in die week. Op d' elfden is 't gesteld?
Wel, op dien dag juist sloegen wij den vijand uit het veld.

Wij hadden 't warm. Herinnert ge u, waar 't regiment toen stond?
Het 'Kerkhof' noemden wij dien pas, de vijand was in 't front.
't Zou in den stormpas nu wel niet zoo haastig gaan als toen -
't Is jammer, ik heb juist die week zoo vreeslijk veel te doen.

Komt Thompson ook? 't Zou jammer zijn, als ik dan ook niet kwam,
'k Heb nooit weer iets van hem gehoord, sinds dat hij afscheid nam.
Het was een echte bulderbast, maar toch een goeie vent,
Of hij me nog herkennen zou? Wij hadden meest één tent.

En Dick komt ook? En Willem dan? Ja, kolonel, 't is waar!
Wij droegen dood hem uit den slag: wat viel de zege ons zwaar!
'k Zie nog 't vertreden korenveld, wij dolven er zijn graf,
Hij werd met eere er in gelegd in 't bijzijn van den staf.

Ja, neem niet kwalijk, kolonel, maar och, zoo'n oude man
Wordt dingsig van die narigheid. Kom, zwijgen we er maar van.
Dus de oude jongens zagen graag nog eenmaal hun majoor?
't Is de elfde? - Ik kom: 'k moet toch naar stad, 't gaat in één
drukte door.

Met uitzondering van het laatste had Bret Harte reeds al deze gedichten en tallooze schetsjes in Californische bladen geplaatst, maar nog altijd was zijn naam alleen in 't 'Far West' bekend. Hij zelf verhaalt, hoe het toeval dien door de geheele Unie bekend maakte. Met behulp van eenige vrienden gaf hij een nieuw tijdschrift: '*the Overland Monthly*' uit. Er ontbrak kopie voor het tweede nummer en hij schreef in enkele dagen tot aanvulling: '*The Luck of Roaring Camp.*' De corrector. - eene jonge dame - was slechts met moeite door den drukker overgehaald de proef bladen van dit zedelooze en ongodsdienstige stuk geheel te lezen; de drukker waarschuwde den uitgever en deze ontbood den schrijver. Na allerlei besprekingen en adviezen van onbevooroordeelden werd de vertelling toch geplaatst. De Californische bladen bespraken haar weinig of niet, maar de geestelijken waarschuwden ernstig tegen het tijdschrift en den schrijver, mannen van zaken veroordeelden eveneens ten zeerste deze schildering van zeden en toestanden, die de emigratie uit het Oosten zeker niet bevorderen zou. Zoo was, wat trouwens meer gebeurt, - men denke slechts, om geen voorbeelden uit ons land te noemen, aan de verontwaardiging, die FRITZ REUTER door zijne '*Olle Kamelle*' bij de eerzame 'Spieszbürger' van Stavenhage

verwekte - in de streek, waar het tooneel speelde, het stuk onherroepelijk gevallen, maar de toeschouwers van verre juichten. De mail bracht een' brief aan den ‘Editor of the *Overland Monthly*’ van niemand minder dan de uitgevers van ‘*The Atlantic Monthly*’ en bestemd voor den - hun onbekenden - schrijver van ‘*The Luck of Roaring Camp*’, een brief vol lof voor zijne vertelling en met een dringend verzoek om iets dergelijks voor hun tijdschrift. Hij voldeed daaraan. Nu was zijn naam ook in 't oosten gemaakt, en weerklonk spoedig in den mond van 't eigenlijke volk, toen hij in den herfst van hetzelfde jaar 1870 in ‘*The Overland Monthly*’ op een nieuw humoristisch gedicht plaatste: ‘*Plain Language from Truthful James*’, later algemeen bekend als ‘*The Heathen Chinee.*’

Geen gedicht - alleen POE'S *Raven* uitgezonderd - maakte ooit in Amerika sneller en algemeener opgang. Naar Europeesche schatting heeft dit gedichtje zulke groote waarde niet en wij zullen ongetwijfeld den voorrang toekennen aan ‘*The Raven.*’

‘Truthful James’ vertelt, hoe hij en zijn vriend Bill Nye bij een spelletje *Euchre* - een soort *écarté* - worden gefopt door een' Chinees *Ah Sin*, die zich eerst houdt, alsof hij het spel niet kent, maar die beiden bedriegt door vier-en-twintig spellen kaarten, in zijne wijde mouwen verborgen, en door een weinigje was op zijne nagels. Maar om de buitengewone populairiteit van dit vers te verklaren moet men in 't oog houden welke rol John Chinaman toen vooral in San Francisco speelde.

Van de verschijning dezer beide bijdragen: ‘*The Luck of Roaring Camp*’ en ‘*The Heathen Chinee*’ dagteekent Bret Hartes groote populariteit.

Uit New-York werden hem de schoonste voorstellen gedaan; lang aarzelde hij, maar in 1872 legde hij de redactie van ‘*the Overland Monthly* en het hem sedert 1869 opgedragen professoraat in de Nieuwe Letteren aan de Hoogeschool van San Francisco neer. Zoo keerde hij na achttien jaar weer naar New-York terug, dat hij als vijftienjarige knaap had verlaten. Hij had het doel bereikt, dat de jonge gelukzoeker had willen bereiken, zij het ook andere wijze, dan hij had gedroomd. Hij had zich fortuin, maar meer dan dat, een' naam verworven en de dankbaarheid van zijn geheele volk, voor wie hij het Colchis aan den Stillen Oceaan op nieuw had ontdekt. Sedert dien tijd leefde hij eerst ambteloos. Later diende hij zijn vaderland op

andere wijze. Evenals de novellist Nathaniel Hawthorne met het Consulaat te Liverpool, de dichter-reiziger Bayard Taylor met het gezantschap te Petersburg en Berlijn, de dichter der Biglow-Papers, James R. Lowell, met den gezantsschapspost in Engeland werd bekleed, benoemden de Vereenigde Staten Bret Harte tot hun Consul eerst in Elberfeld, later in Glasgow. Zijne schetsen en verhalen werden in alle denkbare talen, tot in het Chineesch toe vertaald; als dichter werd hij in Duitschland vooral bekend gemaakt door de vertalingen van Ferdinand Freiligrath, die daarmede eene moeilijke, maar dankbare taak vervulde.

Niet minder toch dan zijn proza wemelen zijne gedichten, vooral de 'Poems in Dialect' van haast - ik zeg niet alleen onvertaalbare, maar onbegrijpelijke zegswijzen, die me zelfs door BARTLETTS uitvoerige '*Dictionary of Americanisms*' niet alle opgehelderd werden. Maar nog afgezien daarvan, is zijn stijl vaak zoo afgebroken, zoo onstuimig, dat menig gedicht - en daaronder van de beste - werkelijk onvertaalbaar zijn, tenzij de vertolker de vrijheid neme te omschrijven en uit te breiden. Doch daarmeê gaat dan tevens het kernachtige en het oorspronkelijke vaak verloren. Dit is o.a. het geval met het gedichtje '*Jim*', naar wien een ruwe verloopen matroos in eene kroeg vraagt; met '*In the tunnel*', dat verhaalt hoe Tom Flynn zich bij eene instorting van de mijn opofferde om het leven van zijn' getrouwden kameraad te redden; met *Dows Flat*, de geschiedenis van een' door ongelukken vervolgden goudgraver, wien het altijd tegenliep en die ook bij ongeluk - want hij zocht water in den uitgedroogden put, - er eene rijke goudader vond.

Een enkel van die 'Poems in Dialect' deelde ik reeds mede. Een paar voorbeelden mogen nog volgen:

Lucas[1].
(In het Colorado-Park, 1873.)

Wat? Leest ge een romannetje?! Kerel, dat had ik van jou niet gedacht!
Volwassen, een man met een baard! En die sleept me zulk tuig in
de wacht

1) Ik dank deze vertaling aan de welwillendheid van dr. *B.A.P. van Dam* te Fauresmith (Oranje Vrijstaat), die zich toevallig, gelijk met mij, bezig houdende met Bret Harte, zijne vertolking van dit gedicht, te mijner beschikking stelde. Hij ontvange er hier mijn' dank voor!

Van meisjes en vrijers! Niet vreemd, dat ge niets zijt dan vel en
wat been!
Kijk *mij* eens, wel tweehonderd netto! En 'k las er mijn leven
niet één.

Zoo denk ik dus over die boekjes. Wel liggen er hier, maar dat
paar
Behoort, aan de dochter des rechters - de rechter, die 't vorige
jaar
Hier kwam voor zijn longen, 't gebergte en den balsem van lariks
en pijn.
Zijn dochter las altijd romans, en dit bleek mij haar ziekte te zijn.

Toch zorgde zij goed voor den rechter en kleefde hem aan als een klit,
Alleen in het huisje hier boven, totdat ze als een geest werd zoo wit.
Zij was niet veel meer dan een schaduw, zoo licht en zoo spoedig
weer voort
Als rook van een schot in het bosch, maar ik houd niet het minst
van dat soort.

Wij praten van meisjes; zeg, kent ge, wanneer ge den heuvel bestijgt,
Dat huis een kwartiertje van White af, dat boven den molen ge krijgt?
Ge kent het? Nu, daar is een meisje! Ge zaagt haar? Wel, drommels,
loop heen!
Zij hield je voor 't lapje, want waarlijk geen sikkepit geeft ze om
me, neen!

Haar noem ik een meisje! Als een kwartel zoo mooi en zoo dik
en zoo rond;
Met tanden, die gaan door een spijker en wit zijn als die van een hond;
En oogen, die klappen als hoedjes[1]. Ge zegt, dat zij vroeg ‘waar
ik stak?’
Zij vroeg het! 't Is juist iets voor haar, want zij springt van de
hak op den tak.

Maar 'k sprak van den rechter. Zijn dochter had 't hart op novellen
gezet.
Zij las die dag uit en dag in en ik denk ook zij las er in bed.
Zij las die den rechter soms voor in 't portaaltje, wanneer hij daar zat:
Hoe heerschap Augustus zei dit en mejuffrouw Irene zei dat.

1) De lezer wordt verzocht aan slag-hoedjes te denken. De eer der vergelijking komt aan Lucas toe; misschien heeft hem het snappen van een geweerhaan voor den geest gestaan.

Maar 't gekste van al, wat ik hoorde, was 't sprookje van iemands gedoen;
Leerkous[1] was zijn naam, hij was jager, een vent allerjammerlijkst groen.
Zij vroeg mij er ook naar te luistren. Ik zeide: ‘neen, dank u, verplicht.
Ik zelf kan wel liegen als 't zijn moet; met Leerkous kwam ruzie wellicht.’

Toch moest zij mij altijd vertellen, dat 'k haar in herinnering bracht
De menschen, waarvan ze in een boek had gelezen, of iets van die kracht.
Dien zomer hier noemde zij mij - zonder eind was der namen relaas -
Leerkous, Robin Hood en zoo voort. O, ik zeg je, het schepsel was dwaas!

En toch, was zij slechts niet bedorven, onschuldig genoeg was haar aard;
Zij babbelde Fransch met haar Pa en men zeide, haar spel was iets waard;
Zij werkte voor mij daar die weitasch, een ding, waar geen mensch iets aan heeft,
En muilen, die waard zijn, dat men ze voor wiegen aan zuig'lingen geeft.

En echter zij druilde en verkwijnde door al haar gelees, dat is klaar.
Toen werd zij beschroomd om te praten en 'k hoorde geen woord meer van haar.
Steeds schuilde zij achter een boekdeel, wanneer ik toevallig daar kwam,
En keurde geen blik mij meer waardig vóór 't afscheid, dat zij van mij nam.

't Gebeurde op deze manier. Het was avond, ik liep bij hen aan
Om hun goeden-dag te gaan zeggen, want 'k wilde met schemering gaan
Ter jacht op den dag van 't vertrek. Dus ik gaf hun de hand in het rond
Behalve aan de dochter, die ziek was, zooals 'k uit het praten verstond.

Maar juist toen ik kwam langs de woning des morgens, den volgenden dag,
Was 't, of ik, gelijk met de zon, daar een mistwolkje opkomen zag.
Zij was 't; in een mantel gewikkeld van kant stond zij daar in de straat,
Alleen en rechtop als een beeld, met een schijntje der zon in 't gelaat.

1) ‘Leerkous’ is een bekend karakter uit Cooper's romans, Robin Hood is de legendarische held van vele Engelsche balladen.

Hoe keek zij mij vlak in het oog! - 't Was een blik als dien vorigen keer,
Toen ik een getroffene ree naar den zoom joeg van 't Heldere Meer;
Ik had al mijn knie op haar nek en ik pakte mijn zakmes, toen zij
Juist keek op dezelfde manier en de rec - wel, het beestje kwam vrij.

Zij zei: ‘we vertrekken van daag en ik wilde u groeten, ik zelf,
In 't bosch hier, uw eigen tehuis, met het schitterend blauwe gewelf.
Gij waart voor ons vriendelijk, immer, en Pa zeide dikwijls, hij vond
U goed als de lucht, die hij ademt, als 't bergland zoo frisch en gezond.

Wij zullen u altijd gedenken, als iets, dat niet met ons kon gaan,
De balsem, die geurt in het bosch, en des regenboogs kleurige baan.
En gij zult ook mijner gedenken - gij weet, dat gij 't zeide van mij -
Als rook van een schot in het bosch, een seconde en voor immer
voorbij.’

Wij gaven de hand aan elkander. Zij keerde, zij waggelde en viel;
Ik greep haar nog juist om het midden en hield haar een oogwenk,
de ziel!
Toen lag ze zoo koud en zoo wit - slechts een oogwenk, zooals
ik je zeg -
Een sneeuwvlok gelijk, op mijn borst hier en toen.... wel toen
dooide zij weg.

Weg was zij... Hier liggen haar boeken, maar 'k wensch er geen
enkel voor mij;
Voor sommigen mogen zij goed zijn; ik waag er mij niet aan, want zij
Bedierven 'n ordentelijk meisje, dat best kon getrouwd zijn misschien.
Kijk *mij* eens, wel tweehonderd netto! Romans kan ik luchten
noch zien!

Nu volge uit de ‘*Poems in Dialect*’ nog:

Het verhaal van den postillon.

De postwagen pleisterde om 't wislen en voeren,
De postillon stond tegen 't span met zijn rug,
En groette als bekenden zoo burgers als boeren,
En, wie kende hem niet, zoo vriendlijk als vlug?

Eerst nu haalde hij, om geen tijd te verliezen,
De doos uit zijn geelleeren broek voor den dag,
Stak 't pruimpje, luid smakkende, tusschen zijn kiezen,
En knoopte aan zijn zweepkoord een ander, nieuw slag.

Een oudachtig heer, die reunie moest vieren,
Vroeg Tom: ‘Is de weg niet heel steil? 'k Ben wat bang.
En zeg, zijn uw paarden wel doodmakke dieren?
En stoot niet de wagen? De rit duurt zoo lang.’

‘Wat stooten? Je kunt in mijn wagen wel droomen,
Je zit er zoo veilig als 't kind in zijn wieg.
Gevaren? Nog nooit is me wat overkomen,
Waar dood meê gemoeid was, 'k mag sterven, als 'k lieg.

Mijn paarden? Er zit meer verstand in die knollen
Dan menigeen meedraagt, of ik heb abuis.
En slaan ze ook een enkelen keer soms aan 't hollen,
Wat zou het? Je komt dan wat vroeger nog thuis.

't Is goed, dat zij 't kunnen: soms moet het ons redden -
Je kijkt ongeloovig en lachend mij aan?
Ik zal 't je bewijzen en durf wat verwedden,
Dat straks je me zegt: ‘Slechts met Tom wil ik gaan.’

We kwamen - 't is nu krek drie winters geleden -
Den berg af, beladen met menschen en goed.
't Was wit van den ijzel en sneeuw hier beneden,
Daarboven zoo donker en zwart als uw hoed.

We waren pas halfweg de hoogte afgekomen,
En 't ging nu langs d' afgrond, wel duizend voet diep,
Daar voelde ik - was 't werklijk, of zat ik te droomen? -
Dat somtijds de wagen zoo wonderlijk liep.

Op eens hoorde ik kraken, 't was een van onze assen,
De wagen helde over en 'k dacht al: ik ga.
't Zag om en daar rolde op geen tweehonderd passen
Het achterste rechterwiel deftig ons na.

Één blik was genoeg en ik vierde de teugels,
Ik zweepte, of de duivel zelf achter ons zat;
Mijn bruintjes ook repten de pooten als vleugels,
't Ging dondrend op drie wielen neer bij het pad.

Slechts spoed kon ons redden. Weer kraakte de wagen,
Het achterste linkerwiel draaide er ook af,
Maar toch - overeind bleef de koets onder 't jagen,
Op twee wielen stoof ze bergaf op een draf.

Als hazen en eekhoorns, die vluchtten voor 't rollen
   En 't dondrend geraas van lawinen van steen,
Zoo sloegen mijn bruintjes luid brieschend aan 't hollen,
   En vlug als de wind vloog de koets naar beneên.

In 't kort - want het heeft daar al negen geslagen -
   Voordat we nog kwamen op effen terrein,
Daar brak ook het derde wiel af van den wagen,
   Dat is nu wel, dacht ik, het uiterste sein.

Maar neen, op één wiel nog daar rolden we henen,
   Tot vlak voor 't station ging het toe in galop,
Daar stonden de paarden stokstijf op hun beenen,
   Daar juist gaf het vierde wiel eindlijk het op.

Ik spring van den bok; want nog hoor ik wat rollen,
   Ik kijk achterom en wat komt daar van veer?
Drie wielen, van afstand tot afstand, zij hollen
   En vallen terzij van den postwagen neer.

Dat's alles, zoowaar ik hier sta. Voor den duiker!
   'k Vertel u de waarheid, niet minder, niet meer!
Een borreltje? 'k Dank u. Nu dan, zonder suiker.
   't Gaat op je behouden tehuiskomst, meneer!

Toen Bret Harte nog in de '*San Francisco Californian*' schreef, plaatste hij daarin parodiën op op V. HUGO, BULWER, DICKENS, enz., die hij later verzameld uitgaf onder den titel: '*Sensation Novels, Condensed*'. Ook de dichters parodiëerde hij TENNYSON, SPENSER, MOORE, BYRON. Men moge de parodie voor eene onbarmhartige dichtsoort houden, toch zal niemand talent ontzeggen aan Bret Harte's best geslaagde parodie, die op zijn' landgenoot Whittier's bekende gedicht Maud Müller[1].

Bret Harte's parodie luidt:

Mirs judge jenkins.
(zijnde het eenige ware vervolg van 'Maud Müller.')

Maud Muller harkte heel den dag,
Waar 't geurig hooi te drogen lag.

1) Zie POTGIETER'S uitstekende vertaling. '*Aafje*' in *de Gids* van 1864 en in zijne *Verspreide en nagelaten Werken, Poëzie*, dl. II, 344.

Maar in de laan keek ze ieder keer,
Och - dacht ze - kwam de rechter weer!

Hij kwam en vroeg: ‘Hebt gij me lief?’
Zij bloosde en stotterde: ‘Wa-blief?’

Wat of haar vader zeggen zou,
Als haar die vreemdling vroeg tot vrouw?

Maar de ouwe huilde en vroeg meteen
Den rechter vijftig pop te leen.

Want slap was 't werk en 't loon was laag,
Er was naar hooi maar weinig vraag.

De rechter teekende nog aan,
Eer 't met den zomer was gedaan.

En op hun bruiloft viel Mauds' broêr
Van loutre ontroering op den vloer.

Mauds oom en neven altemaal
Vond men als lijken in de zaal.

En toen 't weer zomer werd, lei Maud
Twee zuigelingen op zijn schoot.

Blij was de rechter, maar zag gauw,
Een bruid is 't zelfd' niet als een vrouw.

Want Maud werd breed en zwaar en rood,
De leest, die eerst één arm omsloot,

Omspande hij nu niet met twee,
En dikwijls zuchtte hij: ‘Och, hé!’

Want wat in Maud bekoorlijk was,
Gaf voor Miss Jenkins heel geen pas.

En 't tweelingpaar leek - dacht hem dan -
Veel op baas Mullers opperman.

Hij dacht met spijt vaak aan den dag,
Toen hij voor 't eerst Maud Muller zag.

En half berouwde 't hem dan, dat
Hij toen terugkeerde op zijn pad.

Had hij gewacht, gewis had hij
Nu schooner, passender partij -

Een vrouw, wie geest noch schoon ontbrak,
Die niet van ‘eigen zelvers’ sprak.

Zij zuchtte en hij sprak vaak: ‘Helaas!
Wat was ik een verliefde dwaas!’

En ondanks zijn geleerd gesprek
Vond Maud haar man een sul, een gek.

En hij verruilde graag Maud's schoon
Voor smaak en meer beschaafden toon.

En, doen dees woorden smart en pijn:
‘Helaas, het had zoo kunnen zijn!’ -

Nóg droeviger zijn deez gewis:
‘Hoe jammer toch, dat het zoo is!’

Eigenaardig is de toon, dien Bret Harte aanslaat, waar hij geene Yankees, maar de vroegere Spaansche kolonisten schildert. 't Is, of iets van hunne deftigheid en afgemeten manieren dan op hem overgaat. Dan wordt werkelijk zijne taal fijner, zijne voorstelling minder grillig, maar dieper. Uit al de *Don's, Doña's en Padree's* in zijne: ‘*Spanish Idyls and Legends*’ kies ik den Spaanschen Kommandant en diens dochter in:

Concepcion de arguello.
(Presidio de San Francisco, 1800.)

I.

Vlak aan zee op 't steil gebergte
   staat een fort uit d' ouden tijd,
't Was aanvankelijk een klooster,
   Sint Franciscus toegewijd,

Hem, den schutspatroon en heilge
   der naar hem genoemde stad,

Op wier muur hij was verschenen,
   doch die later hem vergat.

't Klooster ook werd ras ontheiligd
   en voor psalmen en gebed
Galmden toen soldatenliedren,
   klonk de schrille krijgstrompet.

't Klooster werd een sterke vesting,
   bouwval werd de sterkte weer,
En geen spoor van heilgen luister
   of van krijgsroem rest er meer.

Uitgestorven en vergeten
   is heel 't onherbergzaam oord,
't Leeft alleen nog in de erinring.
   aan oen trouwe liefde voort.

En is eens dat puin verbrokkeld
   en verstoven door den wind,
Dan nog zal men haar herdenken,
   die zoo trouw daar heeft bemind.

Luistert dan met stillen eerbied
   naar 't eenvoudige verhaal,
Uit den mond eens ezeldrijvers
   hoorde ik zelf het daar eenmaal.

II.

Resanoff, door Ruslands Keizer
   afgevaardigd als gezant,
Nam ter valreep hartlijk afscheid
   van den Spaanschen Kommandant.

Lang ook hadden ze onderhandeld
   en met echte staatsmanslist
Zocht elk zoo 't verdrag te sluiten
   als hij 't meest zijn voordeel wist.

't Was een strijd als die op 't schaakbord,
   vol bereekning ieder zet,
Scherp werd door de Diplomaten
   haast op ieder woord gelet.

Was na 't eind van iedre zitting
   Resanoff verstompt van brein,
Toch vervolgde hij den strijd steeds,
   maar op lieflijker terrein.

Door den graaf werd dan welsprekend
   en met ridderlijk beleid
Bij de schoone Concha teeder
   eigen hartsbelang bepleit.

En, scheen 't vaak dat noch bij vader
   noch bij dochter hij iets won,
Door de liefde werd voleindigd,
   wat diplomatie begon.

En dus had hij zegevierend
   't pleit gewonnen voor zijn land,
Voor zich zelf de schoone dochter
   van den Spaanschen Kommandant.

Nu ging hij 't verdrag vertoonen
   ter bezeegling aan den Czaar,
En aan hem vergunning vragen
   tot zijn echtverbond met haar.

III.

Lang keek sedert van de wallen
   vader reeds en dochter uit;
Hij wachtte op des Keizers antwoord,
   op haar bruidegom de bruid.

Dag aan dag bestreek de zeewind,
   vestingswal en bastion,
Dag aan dag danste op de golven
   't gloeiend licht der zomerzon.

Week op week toen 't stofkleed witter
   op de naaste heuvlen werd,
Week op week ook bruinden de eiken
   op de heuvlen in de vert',

Tot de regenbuien kwamen
   door zuidwesterstorm gezweept,

En de kust met nieuwe tinten
   weer veelvervig werd gestreept.

Zoo steeds volgden de seizoenen,
   vochtig-warm of dorrend-droog -
't Halve regenjaar bracht bloemen,
   't andre stof en gloed omhoog.

Maar het bracht geen schip of bode,
   't bracht geen tijding, goed of kwaad.
Voor de schoone Spaansche jonkvrouw
   noch den krijgsman-diplomaat.

Toch vernam zij een gefluister,
   dat slechts haar zich hooren liet:
‘Hij komt!’ klonk het uit de bloemen,
   van de henvlen: ‘hij komt niet!’

Steeds vol hoop was ze iedren morgen,
   als de frissche zeewind rees,
Maar werd 's avonds 't westen donker,
   dan was haar gemoed vol vrees.

Bleeker reeds en hol werd langzaam
   de eens gevulde bruine wang,
En vaak blonken plotsling tranen
   aan haar wimpers, schoon en lang.

Om haar mondje groefde een lijn zich,
   die van droeve ervaring sprak,
En de rimpels op haar voorhoofd
   streek geen blijde hope vlak.

Op de vestingwallen wandlend
   troostte haar de kommandant
Met een schat van wijze spreuken
   uit zijn schoon geboorteland.

Wijsheid, erfnis van de vaadren,
   eerbiedwaardig door den tijd,
Zacht geslepen als de keisteen,
   dien de loop der stroomen slijt.

‘Die den ruiter wachten, leggen
tweemaal 't pad af, dat hij gaat;
Voor den reeds vermoeiden karner
komt de boter steeds te laat.’

‘Hij, die zelf wil honig puren,
Keert alleen met bijen vol;
God vermurwt in 't eind den mulder
in het donker ziet de mol.

Die een rechter heeft tot vader,
vreest gerechtsverhooren niet,
En de graaf zal eens verklaren,
waarom hij zich wachten liet.’

Maar dan bleef hij plotsling steken,
Wijsheids lessen hadden uit,
Hij gaf haar de liefste namen
in de zoetste taal van 't Zuid.

't Luidde eerst ‘Concha’, dan ‘Conchita’,
‘Conchitita’ klonk 't in 't end,
Met herhaalde teedre vleitaal
Als de Kastiljaan slechts kent.

Dus door vleitaal en door spreuken
half betwijfeld, half geloofd,
Werd er daaglijks hoop ontstoken,
aangewakkerd, en - verdoofd.

IV.

Jaarlijks daalde van de heemlen,
fier en stout, een ruiterstoet,
Feestgelag bracht hij den oudren,
zoete vreugd aan 't jong gemoed.

Hoflijk ging m' elkaâr bezoeken,
feestmaal wisselde af met jacht,
Daags op 't plein gevecht van stieren,
Serenade op straat bij nacht.

Maar vergeefs omzweefde er 's avonds
't lied, dat zooveel harten won,

- Minneklacht des schoonsten zangers -
Concha's venster en balkon.

Andren toonden voor haar woning
op het steigrend ros hun kunst:
Zoet gevlei noch krachtsvertooning
wekte er of verwierf haar gunst.

Op de barre heuvlen blonk dan
kleurenrijk der gasten dos,
Tot er wolken stof verrezen
van hun huiswaartskeerend ros.

Concha keerde met haar vader,
zonder spijt en met geduld,
Naar hun eenzaam rustig leven
door geen nieuws of groots vervuld.

De eigen reeks van kleine plichten
volgde eenvormig uur op uur,
Doch ook dit eentonig leven
werd behaaglijk op den duur.

V.

Veertig jaar was reeds de vesting
weer gebeukt door 't golfgeklots,
Sinds 't eskader van de Russen
wegvoer westwaarts van de rots.

Veertig jaren knaagden langzaam
aan de vestingmuren reeds,
Tot een oorlogsbodem eindlijk
Engelands banier er heesch.

Levendig wordt nu de vesting,
vroolijk de anders doodsche zaal,
En de kommandant noodt hoflijk
de Engelschen bij zich ten maal.

Uit heel d'omtrek komen gasten
op dit zeldzaam feest genood,
Groet en feestdronk wordt gewisseld
met den admiraal der vloot.

Toen zich vraag en antwoord kruisten -
de ongedwongen feestvreugd klom,
Sprak er - op den wenk niet lettend,
een van Concha's bruidegom.

‘Ja,’ sprak de Engelsche bezoeker,
‘dat was wel een droeve maar:
De arme graaf is jong gestorven,
't is juist heden veertig jaar.’

‘'s Graven ros wierp hem in d' afgrond,
schrikkend voor een bliksemschicht:
Hier woont - meen ik - zijn geliefde,
nu eens anders vrouw wellicht.’

‘Of stierf zij ook?’ Doodsche stilte
vulde een ieder als met schrik
Daar rees, bevend, een gestalte,
Ieder sloeg op haar den blik.

Diepgezonken koolzwarte oogen
Straalden uit een nonnenkap,
't Zwarte kleed borg tengre leden,
Wanklend deed de droeve een stap.

‘Leeft ze nog?’ - Elk zweeg en langzaam,
Wijl de non hare oogen sloot,
Klonk haar stem, die elk deed beven:
‘Neen, ook zijn verloofde is dood!’

De lezers van Bret Harte's proza zullen zich onder de grove ruwe bandietengezichten menig lachend kindergezichtje herinneren dat ze lief gekregen hebben. Wie denkt niet aan 't wicht, dat den onbehouwen gouddelvers van *Roaring Camp* ten zegen werd - aan het zieke jongentje Johnny, voor wien een roekelooze ruiter een doldriesten tocht over de hooggezwollen rivier en een gevecht met een' roover waagt om hem op Sinterklaas wat speelgoed te bezorgen - aan den kleinen *Rupert* en zijn kerstgeschenk in eene vertelling, den meester Dickens waardig. Ook in zijne verzamelde dichtwerken is eene afdeeling ‘LITTLE POSTERITY,’ waarin vooral ‘Master Johnny’ en ‘Miss Edith’ eene rol spelen.

Wie de eerste is? Hoor maar, wat hij zelf vertelt:

Jantje en zijn buurmeisje[1].

Ik zag haar voor 't eerst in de lente, want juist was de ijspret voorbij
En 't knikren begon haast, toen kwamen de buren, hare ouders en zij.
De heining was ergens gebroken, en 'k zag, als ik keek door de reet,
Een boel madeliefjes rondom haar, de bloemen der lente, als u weet.

Nog weet ik niet, of zij mij zag, Pa, want tegen mij sprak zij geen woord,
Wel heb ik van: ‘heining is stuk’ en ‘de knaap van hiernaast’ gehoord.
Daarna klom ik eens op ons hok, waar Mama mij permissie toe geeft,
Toen riep zij: ‘Wel, loeren staat mooi!’ en ik zeide: ‘Wel, juf is beleefd.’

Maar 'k was toch niet boos, in 't geheel niet, want hoor maar, den volgenden dag
Liep 'k haar in den weg bij de heining, des morgens zoo gauw ik haar zag.
U weet: ik ben lomp en onhandig; zij zegt: dat is jongens manier,
Zij gooide mij bijna omver, Pa, en schaterde 't uit van plezier.

Dat was het begin onzer vriendschap, want 'k wist, dat ze eens zeide aan hun meid:
‘Ik vind hem zoo groot voor zijn jaren’ en *zij* is geen meisje, dat vleit.
Ik gaf haar vier appels dien avond en speelde met haar bij de sloot,
Waarom ik dat alles vertel, Pa? Och paatje, het meisjen is dood.

U hoort niet de helft wat ik zeg, Pa - nu stelt u me waarlijk te leur,
Heeft u mij niet treurig gevonden en 't rouwfloers gezien aan haar deur?
Haar kist is van rooshout; ze zeggen, dat zij in het wit is gekleed.
Sinds elf, toen zij stierf gistrenavond, heb 'k nooit meer gepiept door de reet.

1) Ook deze vertaling dank ik aan Dr. B.A.P. v a n D a m te Fauresmith (Oranje Vrijstaat).

Ma zegt: 't is niet meer dan behoorlijk, dat ik, als haar buur en
haar vrind
Moet gaan ter begrafenis morgen, U ook en dat is 't, wat zij vindt.
Maar ik ben zoo lomp en onhandig, ik sta maar alleen in den weg
En mochten zij tegen mij praten, dan weet ik niet meer wat ik zeg.

Dan zal ik maar liever vroeg opstaan; als Jansje dan trekt aan
het touw,
Dat 'k bind aan mijn teenen, dan word ik wel wakker, zooals ik
vertrouw.
Dan kruip ik heel stil door de heining en pluk madeliefjes voor
haar
Van waar ik het eerste haar staan zag, u weet, in 't begin van
het jaar.

Ik geef hen aan u, u is groot, en kan komen juist waar u verkiest,
Breng u dan die bloempjes naar *haar* toe, pas op dat ge er niet
van verliest.
Maar noem niet mijn naam, Pa, die menschen begrijpen het toch
niet, maar zij,
Wanneer u ze legt op haar hartje, zal weten ze komen van mij.

Innig vooral is de toon van den dichter in:

De legende van greyport.

De schrik op 't gelaat, op de lippen een beê,
Keek elk van den havendam uit in de zee.
De melkwitte zeedamp was koud en was dicht,
Maar kouder en bleeker was ieders gezicht.
‘Hier, bootslieden! daadlijk uw anker gelicht,
Steekt af met uw booten en sloepen,
Hoort, hoort gij de kleinen niet roepen?’

De kinderen waren - eer iemand het zag -
Gaan spelen in 't bootje, dat schomlend er lag;
Daar raakte het touw los, het bootje dreef voort,
Het roer was gebroken, geen riem meer aan boord.
't Leed lang, eer hun angstkreet aan wal werd gehoord,
En voordat er hulp was verschenen,
Was 't bootje in den nevel verdwenen.

‘De bloedjes zijn weg, is hun God niet nabij!
Hun lijkjes alleen brengt het keerende tij.

Te ver zijn ze heen al, reeds zwijgt hun geroep.'
Dus mompelde een stuurman vooraan in de groep,
Maar de eerste toch was hij, die sprong in de sloep.
Daar drong zich een vrouw ook naar voren:
''k Moet meê - Moeders stem zal hij hooren.'

Hoe donker 't op zee door den nevel ook was,
Van wal staken weldra én sloep én barkas.
Daar klonk over 't water een angstkreet zoo schril,
De zeemeeuwen vluchtten en alles zweeg stil,
Verschrikt door der moeder wanhopig gegil:
'Mijn jongen, waar zijt ge gebleven?
Hier ben ik, o roep nog eens even.'

Daar werd in de verte een flauw roepen gehoord,
Met buigende riemen ging 't pijlsnel nu voort.
'Houdt rechtsaf - Wij komen! Ik hoorde u, mijn kind!
Roep eens nog; 'k zal zoeken, totdat ik u vind.'
Weer antwoordde een roepstem, maar keerde de wind?
Links hoorde men d'angstkreet nu klinken:
'Help, moeder! Hierhenen! Wij zinken!

Zoo stuurde men links, maar van 't bootje geen spoor,
Dan rechts, tot men eindlijk elkander verloor.
Steeds zwakker klonk 't roepen nu hier en dan daar,
'Ach, dunde de nevel één oogenblik maar!'
Doch steeds bleef hij hangen zoo dicht en zoo zwaar.
Toch hebben ze in 't donker gezworven,
Tot eindlijk 't geluid is gestorven.

Toen 's morgens een koeltje de golven bewoog,
Verrezen ook eindlijk de neevlen omhoog.
Geen spoor van het bootje nu zag men helaas! -
Op menig gelaat zweefde er sedert een waas.
En menig oog bleef op een ledige plaats
In 't sombere woonvertrek staren:
De zee liet haar offers niet varen.

Maar telkens, zoo vaak nog de vallende mist
Den zeeman verrast, die langs d'oever daar vischt,
Dan mindert hij zeil en voor 't anker vertuid,
Hangt hij in het want een lantaren ras uit,
Dan is 't, als verneemt hij een klagend geluid,
Als doet weer de roepstem zich hooren
Der kindren, op zee eens verloren.

Dus sprak de legende van Greyport weleer -
Maar zou 't een legende slechts zijn en niet meer?
Als twijfelingsnevel het licht voor ons bluscht,
Voor anker wij liggen in zwijgende rust,
Dan hooren ook wij soms van de andere kust
De stemmen van jeugdige dooden:
'Hier zijn we! Komt tot ons gevloden!'

Veel uit de bundels van den Amerikaanschen dichter kon hier slechts even genoemd, veel moest zelfs geheel onvermeld blijven. Maar Bret Harte is nog betrekkelijk jong; wellicht verrast hij ons vroeger of later met een' nieuwen bundel gedichten. Dan mogen ook zijne hier onbesproken gebleven dramatische gedichten, en zijn fragmentarisch episch gedicht 'Cadet Grey' besproken worden. Hoe het zij, nu reeds kan ieder lezer zijner gedichten instemmen met den lof, dien Freiligrath hem schonk: 'Hij is een goudgraver. Maar het goud, waarnaar hij heeft gegraven en dat hij gevonden heeft, is niet het goud in de bedding der rivieren, niet het goud in de aderen van den berg. Het is het goud der liefde, der goedheid, der trouw, der menschelijkheid, dat zelfs in ruwe en wilde harten, zelfs onder het puin van ondeugden en zonden, onvernietigbaar in het menschelijk hart achterblijft. Dat hij daar naar dit goud zocht - dat hij het daar vond en zegevierend der wereld vertoonde, dat is zijne grootheid en zijne verdienste. Dat is het, wat alle harten voor hem gewonnen heeft, zoover de taal van Shakespeare, van Milton en Byron gesproken wordt. 'Glückauf, Bret Harte! Glückauf, goudgraver!'

C. HONIGH.

Op den Familiedag.

Indien men mij een week geleden voorspeld had: ‘er zullen ernstige onaangenaamheden voorvallen in de familie, tante Sophie zal in onmin geraken met haar zwager..... ik zou dengeen, die het mij zeide, niet geloofd hebben. Indien er één familie is, die hartelijk, toegevend en weinig kwalijk nemend is, dan is het de onze. Neemt b.v. zoo'n goeden kerel als dien Jan-Willem! Hoe toornig zoude zijn radicale onrijpheid vele ooms en tantes maken. Wij echter weten welk een kostelijk hart de jongen heeft... we zijn overtuigd dat ervaring, de omgang met beschaafde vrouwen en de tucht van het werkzame leven hem wel wijzer zullen maken, daarom zien wij veel door de vingers, en ik zelf - tegen wien hij soms wel wat al te brutaal is - ik vraag het ieder... ben ik niet zachtmoedig en verdraagzaam jegens dien lastigen knaap...? Daar heeft bij mij verleden week b.v. met Sinterklaas... maar ik dwaal af. Ik wil wedden, nu ik eenmaal verteld heb, dat er werkelijk een hoogloopende onaangenaamheid in de familie plaats gehad heeft, dat ieder goedgeaard Hollander dadelijk de reden weet.... Hoor ik iemand spreken?.... Nu, vrienden, komt er maar eens rond voor uit?.... ‘De theologie!’ zucht en kreunt ge in koor! Juist geraden! En het is treurig genoeg, dat men in een steeds vereende familie dus het jaar moet eindigen. Maar - opgevoed als ik ben in de leer onzer vaderen - zal ik maar zeggen: Het heeft zoo moeten wezen! Wie weet waar het ten slotte nog goed voor is?

Het heeft zich dus toegedragen:

Het was een droomerige winterdag geweest: somber, donker, grauw. De wind zuchtte, de nevel gleed, de wereld was grijs.

Bij mij aan huis werd de familiedag gehouden. We waren juist in stad gekomen en wilden de jongelui eens bij ons hebben. Het diner was echter niet vroolijk geweest. Onze lieve tante Sophie was erg bedrukt. Ze had een teederbeminde vriendin harer jeugd verloren, die ze wel niet dikwijls meer zag, want ze woonde op een pastorie in de provincie, doch tante heeft een van die harten... als ze eens van iemand houdt, dan is het voor het leven. Ze schreven elkander soms, maar niet dikwijls. Brieven waren niet zeer noodig; ze wisten beiden zoo goed wat elkanders gemoed vervulde.

Toch was er nu en dan onder het eten hartelijk gelachen, want op tante's verzoek waren ook een paar van de kleintjes aan tafel geweest. Het onschuldige, zich zelf niet bewuste geluk van kinderen brengt zonneschijn in de huiskamers. ‘Ik zoek graag mijn wijsheid in de zachte, donkere diepte van kinderen-oogen’ zeide tante, en ze zat tusschen kleinen Prikkebeen- een grappigen, dikken, ronden jongen - die dus genoemd wordt wegens zijn voorliefde voor het wegsleepend verhaal van

> Prikkebeen en Ursula
> Gaan nu naar Amerika,

dat een diepen indruk gemaakt had op zijn verbeelding - en de vroolijk lachende kleine zus, die zooveel babbelde, dat er aan een ernstig gesprek niet te denken viel. Maar Tante had schik in de kinderen en Rijsenburg en Ines zaten naast elkander.... wat wilden ze meer!

Wij tafelden niet lang en na het eten verspreidden wij ons in groepen in zij- en binnenkamer.

De kleintjes - en ook de allerkleinste was binnengekomen - verzamelden zich om tante.

- ‘Wel kereltje, en hoe oud ben jij?’ vroeg tante Sophie aan een der lachende kinderen.
- ‘Ik ben vier.... en ook een jongen,’ voegde hij er aan toe, plotseling zich zijner waardigheid bewust, want hij was dien dag voor het eerst in jongenskleeren.
- ‘Wil u nu wat vertellen?’ ging hij verder, vertrouwelijk tegen tante aanleunend.
- ‘Neen, nog niet, eerst moet kleine zus mij van Roodkapje verhalen,’ antwoordde ze.
- ‘Ikke.... wille .... telle’, zegt zachtkens mijn kleine

driejaar, die een bijzonder besliste uitdrukking van gelaat aan een zoet stemmetje paart:

‘Roodkapje.... en de grootmoeder.... en ze bracht pannekoeken.... en de wolf.... oeh!!!’ en ze verborg haar kleine gezichtje in tante's schoot.

De heeren zaten bij elkander in de binnenkamer een sigaartje te rooken. Ze maakten het noodige geweld, want Jan-Willem was aan het verdedigen van een paradox over al het nadeel dat de godsdienst doet aan de Maatschappij.

- ‘Nu, jongens! houdt je wat rustig!’ zeide ik binnenkomend, ‘of ik zal het straks aan oom Hellius zeggen’.

Plotselinge stilte! Met ietwat benepen stem vraagt Jan-Willem:

- ‘Wat! komt oom Hellius hier van avond?’

- ‘Ja, hij wil zijn aanstaanden neef begroeten, wiens bezoek hij tot nu toe is misgeloopen.’

- ‘Waarom kijkt gij allen zoo benauwd, nu de naam van mijnheer Hellius genoemd wordt?’ vroeg Rijsenburg.

- ‘Wat zeg je nu van zoo'n onpractische engel als die Ines!’ riep Jan-Willem. ‘Ze heeft niet eens een weinig kwaad gesproken van oom Arnoldus. Wel dokter, je kunt je plaisier op, als hij straks komt,’ en nu begonnen de jonge neven hem bekend te maken met wat ze noemden: de onverdraagzaamheid van oom Hellius.

Doch de professor maakte hieraan op zijn gewone zachtmoedige doch besliste wijze spoedig een einde. Zich tot Rijsenburg wendend, zeide hij:

- ‘Oom Hellius is meer van onzen leeftijd dan van dien van tante. Hij is gehuwd met eene halve zuster van haar, die veel jonger is. Hij is een braaf man, en volkomen oprecht, geloof ik, maar zijn levens- en doodsbeschouwing is die van een vroegeren tijd, en hij is wat scherp in zijn oordeelen.’

- ‘Willen wij op de zaal gaan theedrinken’ zeide ik tot Herman. ‘De jongelui gaan hier een tooneelstukje repeteeren, dat ze den tweeden Kerstdag opvoeren.’

- ‘Ik moet zeggen, dat ik altijd gaarne bij je aan huis kom, kind!’ zeide tante Sophie tot mijn vrouw, terwijl ze plaats nam aan de groote ronde donker-gepolitoerde mahoniehouten tafel, en op een gewonen stoel met steile leuning rechtovereinde ging zitten.

‘Ik houd van de ouderwetsche theetafel, waarom men gezellig in een kring gaat zitten. Het gesprek vlot veel beter, dan wanneer men tusschen een rommel van sta in den wegs in lage, mollige armstoelen, lui achteroverligt, de een hier, de ander daar.’

- ‘Ja, maar dit heeft toch veel voor, als men ongestoord eens lezen wil,’ meende Lize.

- ‘Kom, indien men wat minder over alles en nog wat las, en iets flinker, openhartiger met elkander sprak, dan zou de wereld er werkelijk niet slechter aan toe zijn. Aangaande een menigte ernstige zaken kent men de meening niet van zijn beste vrienden. Er blijft nog tijd genoeg voor lezen over, ook al praat men met elkander onder de thee’, zeide ik.

- ‘Ja, maar die theepraatjes hebben hun gevaar’, meende de professor. ‘Zulk een algemeen gesprek loopt bijna altijd over gemeenschappelijke kennissen. Ik heb een hekel aan al dat babbelen over personen, waarbij ieder een veer laat.’

- ‘Ik ook! Maar dit is mijn ervaring niet van algemeene gesprekken, tenminste niet als gij er bij zijt, ouwe jongen,’ zeide ik tot den beminnelijken geleerde. ‘En wat voor kwaad steekt er bovendien in, dat men soms met elkaar van meening wisselt over gemeenschappelijke kennissen?’

- ‘Ik heb een afkeer van dat praten over personen. Men zegt allicht meer dan men verantwoorden kan en dus komen de praatjes in de wereld. Ik hoorde straks zeer goed wat de jongens zeiden van oom Hellius, en daarom kwam ik tusschenbeiden. Wat heeft het voor nut bij voorkeur iemands minder goede eigenschappen te bespreken. Het dient tot niets daarop aandacht te vestigen. Hij is een braaf mensch, die volgens zijn inzicht zijn plicht poogt te doen. Zijn dweepzucht, zijn harde onverdraagzaamheid vormen enkel zijn schaduwzijde.’

- ‘Zie zoo, maar nu spreekt gij zelf ook over een persoon. Door dus je meening te kennen te geven, en op de lichtzijde van oom Arnoldus aandacht te vestigen, doet ge meer goed, dan door te zwijgen.’

- ‘Als er straks niet gesproken was, had ik nu gezwegen. Het gewone gepraat over personen leidt tot niets dan tot onaangenaamheden en onrechtvaardigheid.’

- ‘Hoor eens, Herman, ik vind dat ge veel te ver gaat. Voor ons, gewone stervelingen, is de mensch *après tout* het

belangwekkendst deel der schepping. Daarom praten wij steeds over elkander, over de fouten onzer vrienden en soms zelfs over hun deugden. Het is kinderachtig dit te verbieden, ten eerste omdat het verloren moeite is, ten tweede omdat die gewoonte natuurlijk en goed is.'

- 'Daar zegt ge meer dan ge bewijzen kunt,' antwoordde de professor mij. 'Het is beter over zaken en gedachten dan over personen te spreken! Ik vind niets zoo hinderlijk, zoo gevaarlijk, en - *passez moi le mot* - zoo onbeschaafd als dat kwaadspreken over afwezigen, dat ontleden van karakters.'

- 'Je bent wel vriendelijk! Ik neem geen kwaadsprekende societeits-praatjes in bescherming. Ik gewaag alleen van de goede gewoonte om nu en dan van meening te wisselen over de daden en karakters van wederzijdsche kennissen en vrienden.

En ik beweer dat dit natuurlijk en goed is, en dat gij het evenzeer doet en soms moet doen als ieder ander. Ge hebt natuurlijk je eigen opinie over ons allen.

Mag ik weten hoe gij die verkregen hebt? Door een reeks kernachtige argumenten? Door degelijk, zorgvuldig onderzoek, een welberedeneerd wegen van het voor en tegen, het goede en het kwade? Neen, ge krijgt een indruk langzamerhand en onwillekeurig. Een aantal van de verschillende daden, gezegden, uitdrukkingen van gelaat, manieren en gewoonten van ieder onzer, hebben, trek na trek, ons portret op je verbeelding gegrift. Indien je alleen je eigen waarneming gebruikt, hebt ge veel kans je erg te vergissen en een eersten indruk altijd te bewaren. Karakters zijn nog meer samengesteld en moeilijker te omschrijven dan de Engelsche grondwet. Levendige, voor indrukken vatbare personen toonen zich dikwijls geheel verschillend in verschillende gezelschappen. Gesteld dat ik onder menschen, die altijd zedepreeken, of spoedig iets kwalijk nemen, of zwaarwichtig vervelend zijn, gedrukt en saai en droefgeestig ben, moet ik daarom een deftig en somber persoon genoemd worden?

En als ik met hen, onder wie ik mij op mijn gemak gevoel, die beminnelijk zijn van humeur en zacht in hun oordeel, die het goede denken van anderen, die vroolijk en geestig zijn, genoegen heb als een kind, en mij zelf durf zijn, ben ik daarom lichtzinnig en oppervlakkig? Ieder onzer doet een menigte daden en zegt een aantal woorden onder verschillende menschen en

in verschillende omgeving, en door discussie tusschen hen, die ieder een eigen lijst van waarnemingen hebben, kan men een eenigszins juisteren indruk van elkanders karakter verkrijgen.

Herman, lees eens na wat Bagehot daarover zegt in zijn opstel, over *Verdraagzaamheid*.'

- 'Maar blijf nu eens bij het voorbeeld dat ik stelde,' antwoordde Herman. 'Wat heeft men er aan te vernemen dat oom Hellius zoo heftig en verbitterd is, en hoe weinig liefdevol hij zich uitlaat over hen die het oneens met hem zijn. Dat is niet de hoofdeigenschap van den man. Hij is een braaf mensch, een goed echtgenoot en vader, en juist, wanneer men liberaal is, moet men erkennen, dat er honderden manieren zijn om godsdienstig te wezen.'

- 'Dat neemt niet weg, dat als ik iemand ontmoet, die zich zelf onder de uitverkorenen waant en steeds op de ketterjacht is, ik soms de nuchtere vraag stel: En welken commentaar geven nu zijn eigen leven, zijn manieren en voorbeeld op zijn theologie? Het vroomheidsbeeld der Evangeliën is voor mij het beeld van de schoonste menschelijkheid. Met dat ideaal vergelijk ik ieder die godsdienstig is. Ik vraag mij af: trekt hij aan of stoot hij af? Gloeit in hem de Johannes-ziel van hen, wier ideaal het practisch Christendom der dienende liefde is? Doet hij al het mogelijke om als Christus op te treden tegen de schriftgeleerden, die getrouw aan de letter, ontrouw aan den geest der kerk zijn? Is hij rusteloos aan het werk om in dat deel der eeuwigheid, waarin hij op het oogenblik leeft, al het mogelijke te doen om als Christus een veredelenden, zachtmoedigen, liefdevollen invloed uit te oefenen, en de maatschappij beter, dat is onzelfzuchtiger, achter te laten dan hij haar vond? Weet hij de egoïsten op te wekken uit hun Epicurischen droom van luie onverschilligheid omtrent wat er geleden en ontbeerd wordt door de onterfden? Zegent hij of vloekt hij? Geeft hij hemel-hoop of wekt hij helle-angst?'

- 'Ik vind die vragen billijk genoeg,' zeide de professor, 'vooral als men die tot zich zelven richt, om dus eigen werk en streven te toetsen aan ons ideaal. Doch door in de eerste plaats aandacht te vestigen op hetgeen onze tegenstanders ontsiert, komt men nooit verder. Men laat dan al te spoedig na te gewagen van het edele en krachtige in hun streven, van hun eerlijke begeerte om aan de onware en scheeve verhoudingen

in het bestaande kerkverband een einde te maken, van hun waarheidszin, hun waarachtige toewijding aan God.'

- 'Ge zijt beter dan ik, en te midden van dezen strijd die zoo gruwelijk is voor ons, die aan de toekomst onzer kinderen denken, vergeet men dit te licht. Ge hebt gelijk.

Zeker was er in het aanvankelijk optreden van hun leider een streven naar recht en waarheid.... maar welke middelen bezigde hij? "Als dit nu godsdienst is!" riepen duizenden, die door edel leven en streven onbewust godsdienstig zijn, ... en dus worden meer en meer heerlijke krachten ten goede ontmoedigd of verspreid, terwijl juist aaneensluiting van hen die door één geest geleid, hetzelfde beoogen, zoo broodnoodig is tot handhaving van vroomheid, tot het gemakkelijker maken van plichtsvervulling. Terwijl veredeling van het godsdienstig beginsel ons zoo onontbeerlijk schijnt, werd het met ruwe hand juist grover en harder gemaakt.

De kerkelijke troebelen hebben den ongelukkigsten invloed op den geheelen maatschappelijken toestand. De treurigste bladzijden onzer geschiedenis zijn nog eens overgeschreven. De felle verbittering, die beiderzijds de gemoederen ontrouw maakt aan de eerste voorschriften van hun godsdienst, heeft velen van kerk en godsdienst nog meer vervreemd en trekt de aandacht af van hetgeen ieder onzer doen kan, om den toestand hier op aarde te verbeteren voor hen die lijden door armoede, werkeloosheid, zelfzucht van bezitters, ongehoorzaamheid aan natuurwetten, onwetenheid.

Een epidemie van vervolgzieke eigengerechtigheid heeft om zich gegrepen. Dit maakt ons - die verdoemd en verketterd worden - op onze beurt dikwijls onbillijk. Het is waar, *mea culpa*, maar indien men niet onverschillig is voor de toekomst van ons volk, van het beste deel der lagere standen, dan is het bijna bovenmenschelijk wijsgeerige kalmte te behouden. Zoo het nieuwe Calvinisme triomfeert, worden de vooruitstrevende geesten, de kundigsten en hoogsten van ons geslacht van het Christendom vervreemd. De man, die zijn bijbeluitlegging tot hoogste wet uitroept, bedreigt den modernen rechtstaat met ondergang. Dat de staatkundige liberalen dit niet reeds lang hebben ingezien is mij een raadsel. Als ze - wat hun zwakheid is - den godsdienstigen en kerkelijken zin van ons volk niet hadden gering geschat, zouden ze reeds sinds jaren hun onverschilligheid over hetgeen in de kerk plaats greep

hebben van zich geworpen als een Nessus-kleed. Hoe is het mogelijk - werd reeds opgemerkt - dat ze niet inzagen van welk ontzaglijk gewicht het voor de rustige en edele ontwikkeling van ons volksleven is, of er elken Zondag van 1500 kansels een geest van verdraagzaamheid en wijze vroomheid verkondigd worde, dan wel vrees voor de hel en eigengerechtig geloof in de zaligheid alleen der uitverkorenen. Dr. Kuyper heeft reden tot klagen. Hij heeft aanleiding genoeg gehad om te gelooven dat de belangstelling der liberalen in den godsdienst dood was. Hij bemerkt te laat dat ze slechts sluimerde!'

- 'Maurits, waar bemoei jij je mede? Je krijgt van beide zijden op je kop en je maakt je warm voor niets' riep Eduard. 'Voor de handhaving der Protestantsche kerk voelen de meeste al zeer weinig, zoo ver ik kan waarnemen. Laat ze maar kibbelen en vechten; bekreun je niet om de scheldwoorden die andersdenkenden naar het hoofd krijgen, en laat ons maar stil onzen eigen weg gaan. Ik vind de overtuiging dat ze ten slotte toch niets zullen vermogen, dank zij het gezond verstand van ons volk, het beste schild'.

- 'En voor mij is het edelste schild een zwaard. Ik kan niet in stille berusting op een lijdzaam, gevoelloos schild al die houwen en steken opvangen. Ik moet verdedigen door aanvallen. Ik moet soms wijzen op het gevaar dat onze vrijheid loopt, zoo de nieuwe Calvinisten de macht in handen krijgen. En er is een tweede gevaar. Dat is de reactie welke de onnatuurlijke, wreede leer der Calvinisten steeds wekt. Karel II volgde op de Rondhoofden; de "Nemesis der onevenredigheid" trapt op de hielen van hen, die de natuur geweld aandoen door één vermogen van den geest gestadig op te schroeven, die blind geloof eischen, zoodat ze hun hart het zwijgen op moeten leggen als dat in opstand komt tegen dat verdoemen ter helle van iedereen, behalve van de uitverkorenen. Het protestantisme was de grootste kracht in Amsterdam. En wat geschiedt nu? Wat ziet men van het dak der Nieuwe kerk, waar Beste Vaâr rust? Vraag vergunning de toren te beklimmen der Oude Kerk van oud-Amsterdam. Ziet eens om u. Welk een krans van nieuwe torens, die in de laatste jaren verrezen in de hoofdstad! Kijk! boven de zee van huizen verrijzen ze als vuurtorens die waarschuwen. In de Linnaeus-straat heft de kerk van den *Heiligen Bonifacius* haar toren omhoog.... aan de oevers van

den Amstel de kerk van *St. Willebrord*.... Op de Stadhouderskade de kerk aan *St. Hubertus* gewijd.... in de Vondelstraat de kerk van het *Heilige Hart;* op de Nassaukade de kerk *de Liefde*.... in de Haarlemmerstraat de kerk van *Onze Lieve Vrouwe Onbevlekte Ontvangenis*. In de Spuistraat verrees de kerk van *St. Dominicus*; op de Prins Hendrikkade legt men de laatste hand aan de schoone kerk in Hollandschen Renaissancestijl, welke aan *St. Nikolaas* gewijd is, en op den vreemdeling, die uit het Centraal-station komt, diepen indruk moet maken, want op enge plaatsruimte is een grootsch heiligdom opgericht. En op hoevele plaatsen niet in stad krijgt men geen kijkje op die twee slanke torenspitsen van de kerk de *Krijtberg* op het Singel, welke genoegen doen vanwaar men ze ook ziet, al schijnt het gebouw ons wat onevenredig. Dat deze schoone krans van torens, welke der Katholieke kerk tot groote eere is, de Protestanten niet kan opwekken tot eendracht, aaneensluiting, liefde, is werkelijk geen lofrede op onverschilligheid en onverdraagzaamheid.'

Tante. 'Het is voor ons oude menschen, die aan onze kerk gehecht zijn, een bitter treurige tijd. De mannen, die ons voorgingen, stichtten en hielpen op den moeielijken levensweg, worden beleedigd en verketterd door hen, die pogen het oude Calvinisme nog eens te doen herleven in al zijn engheid. Groen van Prinsterer beschouwde het altijd als een ongegrond verwijt tegen hem, dat hij zich nog in dien engen kring bewoog, en nu is er een man opgetreden, die verklaart: "ik drage er eer op het oude Calvinistisch bezinksel in ons volk weer naar de oppervlakte te doen rijzen." Ach! de geesten van Smout en Kloppenburg zijn in Amsterdam herrezen. Zij, die weer een verbindende kerkleer willen invoeren, welke vrijheid van geweten en alle onderzoek buitensluit, zijn een vreeselijk werk van verwoesting begonnen tegen de Hervormde Kerk, die nog zulk een groote beweegkracht ten goede kan zijn. Het is een sombere tijd voor ons hier in stad geweest. Ge hebt wel ge daan, Maurits, met maar zoo lang buiten te blijven. Bij u in de bosschen bleef het lang schoon, en ge hoordet in de boomen het gekrijsch der kraaien. Dat is ook goed, want elke kraai, zeide mijn man steeds, is een *memento mori*. Mijns bedunkens is het beste middel om tevreden en kalm te leven: zich telkens voor oogen te brengen, dat dit taaie onder-

maansche ploegen en zwoegen maar kort duurt en de zachte rust van het graf ook op het onrustigst leven volgen moet. Zeide Hesiodus dit ook niet reeds, geleerde?'

- 'Lieve Tante, wat zijt ge droefgeestig van daag! Ge weet dat ik dit niet met u eens ben. Toewijding aan een plicht en een ideaal is het eenige geluk; zelfopoffering en strijd tegen wat ons slecht toeschijnt het eenige middel om rust te krijgen.

De grootste troost dien ik ken - en dat is u altijd met mij eens! - is al het mogelijke te doen om de slechte invloeden te bekampen, die het geluk en de hoop der menschen verminderen. Wat mij het meeste leed doet in dezen kerkelijken strijd is, dat ik er zulk een verspilling in zie van kracht en ijver. Hoe zouden het Christendom en de Maatschappij beiden gebaat zijn, indien al de edele krachten, waarover de strijders beschikken, eens werden aangewend tot verbetering der toestanden in dit deel der eeuwigheid, waarin ze leven.

De wereld is een strijdperk van machtig kwaad en machtiger goed. Leer de menschen persoonlijk van nabij kennen en wat vindt ge een menigte edele krachten in zoovele lieden die het beste willen. Er is goeds genoeg in de maatschappij om haar te hervormen en herboren te doen worden, doch wat ontbreekt, is de leider, die ieder zijn taak wijst... en een godsdienstig leider beschikt over zoo groote kracht!

Wij hebben een hoofdman noodig van wien men zou kunnen getuigen: hij is het geweten van Nederland; hij laat de zielen groeien door hun tot zedelijke gehoorzaamheid kracht te geven. Die aanvoerder zou in de eerste plaats moeten zeggen tot zijne volgelingen: "mannen en vrouwen! het wachtwoord is: *persoonlijke dienstplicht!* Gij doet niet uw plicht zoolang gij voor geld remplacanten stelt, hetzij in den oorlog tegen den vijand, hetzij in den strijd tegen armoede, verlaging, zonde. Speel niet generaaltje, maar laat ieder nederig in zijn eigen hoekje van het groote veld zijn best doen om in persoonlijke aanraking te komen met hen die lijden, die ontberen. Dan spreekt gij niet van onwetenden en verlaagden, armen en werkeloozen, in het algemeen - wat niets zegt - maar over de armen en onwetenden, welke gij zelf kent.

En in plaats van zulk een leider komt nu weer de oude kerkelijke partij aan het woord, die zegt: "niet daden.

maar geloof in zekere dogma's is het waarop alles aankomt!” Geen prediking is zoo in strijd met het hooge ideaal van plicht dat ik eer, en daarom bestrijd ik, waar ik kan, de nieuwe Calvinisten, die optreden met een: “zoo spreekt de Heere!” en dan als echte wanhoopszaaiers rondgaan..... dit doc ik, al spreek ik ook liever geen kwaad van oom Hellius!’ voegde hij er aan toe met zijn zachten glimlach.

- ‘Dus is mijn zachtmoedige oom ook een bestrijder der partij van Dr. Kuyper?’ vroeg Ines.

- ‘Zeker! mijn lieve nicht. Wees zachtmoedig zooveel gij kunt, maar fiks er bij, en strijd voor de heilige zaak van God tegen de theologie der schriftgeleerden van dezen tijd.’

- ‘Het schijnt mij hopeloos te strijden tegen de halsstarrigheid der Calvinisten,’ zeide ik. ‘Zij beoordeelen alles volgens hun pas weer opgedolven Dordtschen toetssteen. Zij kunnen de Hervorming - waarover zij altijd den mond vol hebben - niet begrijpen, omdat zij juist in denzelfden toestand verkeeren; en dezelfde vervolgzieke onverdraagzaamheid toonen, als zij die de Hervorming noodzakelijk maakten. De scheuring der Kerk is voornamelijk hun schuld. Welk een verbittering hebben ze gewekt! Gezinnen zijn verdeeld, broeders en zusters zijn gescheiden, de vrienden van gisteren heeten nu “baälspriesters, leugenprofeten, wolven in schapenvacht, lieden die zich leenen tot daden van Christelijke infamie.” Zoo beroerd zijn de harten, zoo heet de hoofden, dat een predikant schreef: “De Synode drijft een politiek als de de Witten in 1672. Zou haar wellicht een zelfde vergelding wachten?” Dat zulke taal wordt toegejuicht, moet aan de onverschilligheid van elk waar vaderlander, dunkt mij, toch een eind maken.’

- ‘Maurits, weet je wat ik een groote fout van je vind?’ zeide Eduard. ‘Je hecht te veel aan zulke uitdrukkingen, de technische uitdrukkingen zou ik bijna zeggen, die de Calvinisten gebruiken. Ze bezigen overgeleverde woorden uit een vroeger tijdperk, doch ze meenen het zoo kwaad niet. Ze gelooven niet in vollen ernst dat de dagen der Inquisitie herleefd zijn. Dat zeggen ze wel, maar daaraan zou ik niet te veel hechten.

Voor mij, die feitelijk buiten de Kerk staat, schijnt die drift, waarmede gestreden wordt over zaken, waarvan geen sterfelijk mensch iets weten kan, ronduit gezegd, vrij dwaas.

Doch, aan beide partijen de praemissen toegevende, vind ik de leer van Dr. Kuyper veel logischer dan die van Tante Sophie, b.v. die geen onfeilbare interpretatie van wat de bijbel voorschrijft, aan de Calvinisten wil toekennen.'

- 'Wat mij aangaat, ik ben bang voor wetenschap zonder logica, voor godsdienst met te veel logica,' zeide de professor op zijn gewone ernstige manier. 'We hebben hier te doen met de taal der vroomheid, van het afhankelijkheidsbesef van een hoogere macht. Men stelde een zedelijk ideaal, en poogde in dichterlijke taal aan te duiden hoe men moet leven om dat ideaal zooveel mogelijk te eeren. Ge kunt die voorschriften niet scherp omschrijven en afbakenen. Wilt ge dat, ga werktuigen maken, smeed ijzeren hekken of bijlen. Dat streven naar het vinden van een juist omschreven vorm, voor altijd bepaald, waarin de eindige mensch den Oneindige zal eeren, is de ondergang voor elken godsdienst, die geen mannen vol menschenkennis, vol staatmanswijsheid aan het hoofd heeft, gelijk de Katholieke kerk die bezit, welke trouwens, geen praedestinatie predikt, maar verklaart dat niemand verloren kan gaan dan door eigen schuld. Als de theologen niet gewoon waren zoo te overvragen zouden vele dogmata meer geloof verdienen. In de praedestinatieleer ligt een kiem van echte, energieke vroomheid. De leer van de zuiverende tucht na den dood schijnt een bemoedigende waarheid, oneindig hoopvoller dan de leer van Calvijn. Maar de verdoemenis van kleine kinderen en de aflaten schrikken terug, als van den rand van een afgrond. De eindige mensch met zijn beperkte hersenen, moet niets tot zijn uiterste gevolgtrekking doorzetten! Nu en dan ziet men slechts een gedeelte van de waarheid. Als men dan zelf het beeld voltooien wil, maakt men al te spoedig een monster. We weten zoo weinig en kunnen zoo weinig weten. Elke kerk, elk stelsel, elke poging om den Onzienlijke te eeren doet goed en toont een brokstuk waarheid. Dante, St. Franciscus de Sales, Augustinus, kardinaal Newman zingen in hetzelfde koor als Luther, Calvijn, Gordon, Maurice.... ze hebben verschillende stemmen, de beweegkracht is dezelfde.

De groote meerderheid van ons, gewone menschen, ziet enkel een aantal afzonderlijke feiten. Het is niet in onze macht een geheel stelsel van godsdienst, een geheel vak van wetenschap te overzien. Daarom zijn wij nederig als wij conclusies trekken en de

zelfde nederigheid past theologen. Hun godsdienstige kennis is niet grooter dan onze natuurkennis.'

- 'Och, de wetenschap is de dood voor den godsdienst,' zeide de moeder van Jan-Willem. 'Die ontrooft onzen kinderen alle geloof.'

- 'Meent ge werkelijk, zuster, dat wij de machtige geheimenissen der natuur kunnen bestudeeren, zonder te gevoelen, dat er achter de geheimenissen van het heelal een grooter Geheim nog zich verbergt, het geheimenis van den Oneindige en Onkenbare, doch van Wiens bestaan we toch zoo zeker zijn als van dat van de middagzon, ook al verhindert de gloed van haar licht ons haar te zien?

Zijn wij ongodsdienstig omdat wij twijfelen of het mogelijk is, in de vaste vormen der menschelijke taal, de diepe dingen te omschrijven van den Eeuwige en Oneindige, die ondoorgrondelijk is, "*and past finding out*," gelijk de Engelsche Bijbel verklaart?

Ik zeg het den ouden dichter na: "Gelijk jonge vogels hun bek openen voor voedsel, zoo hongeren alle menschen naar de Goden." Het zaad van elken godsdienst is het eerste bewust worden van het Oneindige. In alle godsdiensten hoort men het kreunen der geesten om het onbegrijpelijke te begrijpen, het onuitsprekelijke te zeggen.

Dat gevoel van aanbidding, van eerbied en liefde, hetwelk ik ook soms gevoel in mijn hart, in de natuur, bij hooge muziek, als ik iets edels hoor en zie, is niet mijn eigen kleine altaar-lampje. Het is het eeuwige licht dat alles doordringt, dat wijding geeft aan het heelal en dat ieder hoop geeft, die het edele, schoone en goede dat er op de wereld is bewondert en er troost en kracht aan ontleent bij strijd en rouw. Hoop is de muziek waarmede hart en verbeelding antwoorden op het betoog van het verstand, dat mathematische bewijzen eischt. "Hoop is geloof met een weinig twijfel gemengd, gelijk dat aan een eindig schepsel past," zooals Mevrouw de Girardin zoo fijn zegt.

Gij, Eduard, vindt het teedere, edele, moedgevende geloof van tante niet logisch? Kijk eens! ge kunt zwaartekracht op allerlei wijze bestudeeren. De Calvinisten zouden die bestudeeren bij een rotsklomp, welke, woest van de berg rollend, een jong kind vermorzelt .... tante doet dit bij het opspringen der heldere fonteinen, die het licht opvangen en vreugde wekken. Is dit minder logisch? Zwaartekracht is van beiden de oorzaak.

Elk neemt uit de natuur en de boeken, wat hem het meeste aanmoedigt en kracht geeft.'

- 'Mij treft dit gebrek aan logica in geloof, meer als ik in 't Hollandsch denk, dan als ik Engelsch spreek' zeide ik. 'Onze taal is rijk, maar ik geloof soms werkelijk, dat een deel van ons gehaspel, onze oneenigheid, onze kerkelijke twisten het gevolg is van zekere leemte in onze taal. Ik heb dat ontdekt bij de opvoeding mijner kinderen, die een Engelsche gouvernante hebben.

Men kan gemakkelijker met kinderen over godsdienst spreken in het Engelsch dan in het Hollandsch, omdat men in die taal met een enkel woord het hoogste in den godsdienst van het bijkomende kan afscheiden. Wij hebben maar één woord *geloof* De Engelsche hebben *faith* en *belief*.

Faith is het instinctmatig geloof in den oneindigen, onzichtbaren, alomtegenwoordigen God. Het is de intuitie van vertrouwen in een liefdevollen, wijzen Vader in de hemelen,... de adspiratie van het idealisme....

Het geloof, dat van alle religies de grondslag is..... de beweegkracht, die warmte, bezieling geeft aan wat het hoofd gelooft, is de kracht, de steun, de adeldom van vrome Roomschen, vrome Mahomedanen, vrome theïsten en Hindoes, zoowel als van Protestanten.

Maar het geloof, dat de Engelschen als *belief* kenschetsen, is iets anders dan dit. Het heeft niets te maken met instinct en intuitie, met die Godzoekende aandrift, welke de zielen naar den Schepper doet wijzen als de magneetnaald naar het Noorden.

Belief kan men onderwijzen ... *faith* niet. Over het algemeen behoort men tot het *belief* van zijn ouders. Men kan het in alle oprechtheid koesteren voor tal van dogma's, zonder dat die overtuiging veel invloed heeft op ons leven, op onze daden. Enkel wanneer *faith* bezieling en warmte geeft aan het skelet van het *belief*, komt er leven in en bloesemt het uit in edele daden, in zelfverloochening, in heldenmoed.

'Ik heb dit eens in de kerk van St. Paulus te Londen door een Engelschen predikant, den heer Haweis, met klem en warmte hooren aantoonen.

Mag ik door een voorbeeld mijn meening duidelijk maken? Er staat geschreven:

> Want ik ben hongerig geweest, en gij hebt mij te eten gegeven; ik ben

dorstig geweest, en ge hebt mij te drinken gegeven; ik was een vreemdeling, en ge hebt mij geherbergd.
Ik. was naakt en ge hebt mij gekleed; ik ben krank geweest, en ge hebt mij bezocht; ik was in de gevangenis, en ge zijt tot mij gekomen ....
Voorwaar zeg ik u, voor zooveel gij dit aan één van deze mijne broeders gedaan hebt, zoo hebt gij dat mij gedaan.'

'Wanneer ik dit lees, dan is mijn hoog geloof in die woorden onbeperkt.

Ik geloof er in altijd, in vreugde en in beproeving, en vooral in mijn beste oogenblikken, wanneer ik goed poog te doen en mijn lager ik poog te overwinnen.

Steeds heeft men geloofd, en ik geloof het - *I believe it* - nog, dat Christus dat woord gesproken heeft. Maar nu meent op de eene of andere wijze een vorscher van oude handschriften te ontdekken, dat niet Christus maar Paulus het gezegd heeft. Nu komt er verschil van *belief*, maar *faith* in de heilige, Evangelische waarheid van het woord zelf, blijft triomfeerend bestaan. *Faith*, niet *belief*, is een van die heilige trits van Geloof en Hoop en Chariteit, welke van onze christenkerk de goddelijke grondslag is.

Omdat dit verschil in de Engelsche taal bestaat, kunnen in de Britsche staatskerk millioenen samenleven, die één in *faith* zijn, schoon verscheiden in onderdeelen van *belief*. Er blijft, eenheid in die verscheidenheid.

De heer Hugenholtz - voor wiens moedige, hoopvolle daad om de *Vrije Gemeente* te stichten ik grooten eerbied heb - spreekt in zijn belangwekkende studie van den eenigen Robertson van Brighton, van "de sterke gehechtheid aan de traditie en het groote accommodatievermogen van de Engelsche geestelijken, waardoor 't zelfs mannen van zoo vrijzinnige richting als Charles Kingsley en Deken Stanley mogelijk was, werkzaam te blijven in de Anglikaansche kerk." Dit is humaan en waardeerend gezegd! Nu voel ik de grootste sympathie voor die gehechtheid aan traditie en dat accommodatievermogen, hetwelk in de eerste plaats rekening houdt met de behoeften van ons hart en onze verbeelding, en niet, als het Calvinisme, zich aan de letter vastklampt.

Wij missen in staatkunde en godsdienst veel doordien we niet een weinig meer op de Engelschen gelijken. Het Engelsche volk bezit een dubbel woord voor geloof, omdat het meer dan wij de groote kunst verstaat van geven en nemen,

omdat het zich de mathematische weelde ontzegt van in staatkunde en godsdienst alles scherp afgebakende grenzen te geven.

Hoe dit ook zij, om u uit te drukken wat ik meen, wensch ik scherp onderscheid te maken tusschen *faith*, dat ik met *vertrouwen*, en *belief*, dat ik met *voor waar houden* vertolk. En dus houd ik voor waar dat het verschil tusschen de orthodoxen en ons vooral ligt in de geheel verschillende waarde welke wij hechten aan die twee soorten van geloof.'

- 'Tante, is u het in deze eens met oom Maurits?' vroeg Ines.

- 'Neen, mijn kind! Het oud-Hollandsche woord geloof, voldoet mij geheel. Mijn heiligst gevoel van aanbidding vindt geheel vrede in het geloof dat ik aan mijn moeders knie leerde. Ik wil van onbeperkte leervrijheid niets weten. Ook ik wensch. vastheid van belijdenis na een korte, sobere uiteenzetting.

Ik ben noch wijsgeer, noch theoloog en ik kan maar alleen naar de eenvoudige aandoeningen van mijn hart besluiten, dat het waar is, wat de bijbel en de natuur mij van God getuigen. Wanneer men in zijn binnenste een schemerachtige bewustheid van een hooger leven voelt sluimeren, dan gevoelt men nu en dan bij het hooren van edele gedachten, bij het zien van onzelfzuchtige daden, op zomerochtenden of bij zonsondergang, te midden der bosschen en graanvelden en aan zee iets, dat deze bewustheid als het ware opwekt, dat de verbeelding uitzet, het gevoel verheft, en als naar buiten wil doen uitstroomen.

Ik weet zulks bij ervaring. Zoo ik ooit gelukkige gedachte van berusting, van moed en hoop koester, dan ben ik die grootendeels aan dit opgewekte gevoel verschuldigd geweest. Van daar dat verkeer met edele menschen en gezamenlijke godsdienstoefening steeds zooveel bekoorlijks hebben. Het frissche groen, het golvend koren, de schitterende boekweit tegen donkere dennen, de drijvende schaduwen en wolken over de heide, de afwisselende tinten van het licht in het wazig verschiet, maken op mijn gemoed den levendigsten indruk, gelijk orgelmuziek en bezielende woorden; mijn verbeelding ontgloeit, mijne denkbeelden ontwikkelen zich, ik vouw de handen en sla de oogen op. Waarom?.... omdat ik moet.

Een Oorzaak die denkt; een Werkmeester die liefheeft; eene Hand die vormt; eene Macht die onderhoudt toont mijn bijbel mij, zoowel als de natuur. Dat denkbeeld poogt ieder naar zijn mate van keunis en van diepte van gevoel uit te drukken. Tot

het vormen van afgetrokken ideeën kan alleen een hoogere beschaving, die over een zeer veelzeggende taal beschikt, in staat stellen. Ik poog volgens mijn mate van kennis en gevoel mij een denkbeeld te vormen.

Dit alles brengt ons wel tot het geloof aan een Schepper en Onderhouder, maar het voert ons niet onmiddellijk tot de verzekering der voortduring van ons bestaan aan gene zijde des grafs. En hier, dit erken ik, vinden wij bij de natuur weinig troost. Zij verkondigt wel geene vernietiging, maar toch alomme vergankelijkheid; het individu telt niet, doch het ras blijft in leven. De mensch deelt met al zijn gewrochten in den cirkelloop der natuur.

Maar juist bij deze uiterste grenzen van de natuur, waar alles met nachtelijke duisternis omhuld is, gaat voor den mensch alleen een licht op, dat hem de schemering schijnt van den morgen eens nieuwen dags. Dan komt, wat Maurits “belief” noemt, mij te hulp. Aan mijne zijde, beste Ines, staan heilige, edele mannen, staan apostelen en profeten, die mij uit Palestina en uit alle Christenlanden met den vinger ernstig omhoog wijzen naar den God der Zonnestelsels. Aan mijne zijde staat de Hoop; die vat mij bij de hand, fluistert mij zachtelijk toe dat dit licht nimmer zal ondergaan, dat het eeuwig straalt op een gewest, waar alle tranen van de oogen zullen afgewischt, waar de afgebroken taak weder opgevat, de banden die hier verscheurd werden op nieuw aangeknoopt zullen worden, en wij met alle dierbaren die ons voorafgingen tot onze heerlijke bestemming zullen opgeleid worden.

Dit geloof ik, gelijk ik in Gods Almacht en Liefde geloof. Ik heb onzen Nicolaas Beets na de begrafenis van den vriend, dien wij verleden jaar verloren, den jongen zoon, die alleen zijn vader overleeft, hooren toespreken zoo eenvoudig, zoo hartelijk, zoo moedgevend, dat ieder met vochtige oogen, innigergeloofde dan ooit. Ook gij, Eduard, zoudt toen getroffen zijn geweest en aan uw twijfel zijn gaan twijfelen.

Denk eens aan ons, ouden van dagen, waar wij steun en kracht zouden vinden, als de Calvinisten of de atheïsten gelijk hadden? Verdoemenis voor allen, behalve voor enkele uitverkorenen, of vernietiging voor ieder. Zou deze overtuiging het leven zonder den dierbaren niet al te onlijdelijk, al te ontzettend maken?

Ik ga nu met mijne lieve dooden nog in gedachten dagelijks

om op aarde; maar ik kan zoo onuitsprekelijk naar mijn kinderen verlangen. Ik leef niet anders dan bij herinnering; het lezen begint mij moeite te kosten, en sedert dat ik tot een zittend leven verminderd ben en van het lieve gelaat der natuur zoo lang soms verstoken blijf, bemerk ik duidelijk dat de zielskrachten het lichaam niet meer goed doen gehoorzamen en dat de geestvermogens eene ongevallige stompheid verkrijgen.

Een nieuw bewijs, kind, zoude ik willen zeggen, voor alles wat ik wegens den invloed der natuur u heb voorgepraat. En zeg nu maar niet: “ik kan aan tante's praten over al die diepzinnige onderwerpen wel best bemerken dat de geestvermogens stomp worden”, want ik heb mijn weetje nog zeer goed; wat ik zeg heb ik jaren lang overdacht, maar, in mijn kamer zittend, kan ik niet altijd weer nieuwe boeken lezen, nieuwe gedachten verwerken zoo als weleer, ik leef dus van wat ik vroeger leerde en overdacht.

Als ik geen steun vond in het geloof van mijn geheele leven, dat de Calvinisten mij nu met hun formulierdwang willen ontnemen, dan zou ik diep rampzalig zijn. En mij schijnt mijn geloof logisch voor hen die in een barmhartigen God gelooven. Ik stel mij Christus voor als den goeden Herder, den Christus Consolator, nooit als een Koning, die zeer moeielijke bevelen geeft, wier overtreding door hem met eeuwige verdoemenis gestraft worden.’

- ‘Voor mij is er bijna niets zoo hinderlijk’ zeide ik, ‘als die vrijpostige familiariteit, waarmede de nieuwe Calvinisten omgaan met den naam van hun “Koning Jezus” en alles wat ze zeggen en doen niet aan eigen inzicht, maar aan zijn bevelen toeschrijven. “We handelen dus naar Gods woord op hoog bevel van Koning Jezus” .... die woorden zijn in hun mond bestorven.’

- ‘Ik bezocht met een paar vrienden onlangs het Antwerpsche Museum.’ zeide de professor. ‘We waren in de groote zaal. De kleur der van Eycken vlamde ons toe; gebronsde harnassen gloeiden in het licht achter het roode kleed der Heilige Maagd; we zagen van Memling geen biddenden monnik, maar een monnik die bidt. Terzijde van de deur was Memling's heiligst werk. “*Salve Regina Misericordiae*” staat boven 't kunstwerk. Een koningin in 't slepend koningskleed staat voor ons. Het gewaad is rood, van binnen groen. De Koningin der Barm-

hartigheid, de Heilige Maagd, draagt eerbiedig het goddelijk kind in de rechterhand en met den top der vingers van de linker, raakt ze teeder, met zachten schroom en heilig ontzag, even de kleine teenen van het kindeke aan.

Ik was diep geroerd. Die ongekunstelde, eenvoudige uitdrukking van aanbidding en heilig ontzag is zoo naief en treffend! Stelt u Memling's Madonna voor luisterend naar een nieuwen Calvinist!'

- 'Ik wilde dat ik mij kunstwerken zoo kon herinneren. Dat moet een geluk in het leven zijn,' merkte Ines op.

- 'Ik herinner mij kleur beter dan vorm. Waar een ander lijnen ziet, bespeur ik vooral kleur. Ik kan mij de Heilige Madonna te Dresden niet voorstellen, zooals die gravure, boven de canapé, haar toont. Ik zie, als ik de oogen sluit, het lichtbruin van den sluier, die met donkere schaduw het reine gelaat omlijst, welks jonge kinderoogen vol diep ontzag schier tot knielen dwingen. Ik zie de groene gordijnen links en rechts en het goudbruin van den mantel des priesters.'

- 'Gij schijnt een ware Maria-vereerder te zijn,' spotte Eduard.

- 'Weet ge hoe het met mijn Maria-vereering is?' antwoordde de professor ernstig.

'In de oude kerk van St. Sebald brandt sinds eeuwen een lamp ter eere der Heilige Maagd. Baron Tucher gaf daarvoor het geld in de 14de Eeuw.

Het protestantisme kwam; de aanbidding der Heilige Maagd is sinds drie eeuwen in de oude kerk gestaakt, de nis is ledig.. maar trouw wordt nog altijd de koperen lamp gevoed, want Neurenberg houdt de oude traditie in eere. En dus moet ieder die godsdienst en kunst liefheeft, steeds een koperen lamp brandende houden, als diepe hulde voor het dichterlijk geloof der Middeleeuwsche kerk, voor de schoone wereld der Heiligen en Madonna's, der idealen van Giotto en Raphaël en Fra Angelico.

Wij, die niet het troostgevend geloof van Tante Sophie het onze mogen noemen, pogen daarom te meer te waardeeren al wat in elken godsdienst schoon en edel is. Het onmogelijke, ruwe en verkeerde springt van zelf in het oog. Hoe scherp wordt er niet geoordeeld over de Roomsche kerk, en toch is zij een van de groote Hoopgeefsters en Troosters, van de machtigste zedelijke beweegkrachten der wereld. Haar blijvende macht

over de godsdienstigste emoties van millioenen, haar takt om die te leiden en te wijden is wondergroot.

Door de heiliging van het Ewig Weibliche in de Madonna, de vlekkeloos, reine Ideaal-vrouw, naast den Ideaal-man Christus, werd der geheele menschheid bij haar streven hooger wijding gegeven.

De *Christus Consolator* en de *Madonna van het Hemelsch Medelijden*, die de harten tot zich trekken, vertolken een eeuwige waarheid, voor zinnelijke oogen begrijpelijk gemaakt. De dogma's pogen in groven vorm saamgeperst de ideale waarheid mede te deelen. Zulke dogma's waren Robertson van Brighton geen onwaarheden, maar fossielen, en zulke troostgevende fossielen zijn mij liever dan het Dordtsche fossiel, dat nu is opgedolven, want dit kweekt geen hoop maar wanhoop of eigengerechtigheid; ge zijt verdoemd, ge weet niet waarom, of verkoren, ge weet evenmin waarom'.

- 'Om je de waarheid te zeggen, bemoei ik me met al die quaesties niet,' zeide Eduard, 'maar ik heb in mijn jeugd al gehoord dat de overdreven Calvinistische leer tot het verleden behoorde. Ik geloof dat je volgens oude catechismusboekjes spreekt. Tegenwoordig gelooft men in al die akeligheden niet meer.'
- 'Ben je wel eens bij de Calvinisten in de kerk geweest?'
- 'Neen, ik ga nooit naar de kerk.'
- 'Lees je den *Heraut* wel eens?'
- 'Dankje wel.'
- 'Dan moet ik zeggen, dat ge voortreffelijk op de hoogte zijt, om in deze te oordeelen!

Ik heb een uitknipseltje uit den *Heraut* bij mij, door Dr. Kuyper zelf onderteekend. Mag ik je het eens voorlezen:

> Het kan *niet* goed gaan in den lande voordat er weer *vrees* voor de hel en den duivel heerscht. Een geheel andere geest zal door onzen kring waaien als er weêr siddering door uwe zielen vaart.
> Dan zullen wij weer evenals onze vaderen, blijde en verrukt leeren uitzien naar dien dag des gerichts en der wrake, waarin de Heere, de rechtvaardige Rechter, "zijne en mijne vijanden" zal *verdoen*.
> Dat durft men thans niet meer. Dat acht men liefdeloos.'

'Is dat duidelijk genoeg? want ik weiger verdere citaten der "verruktheid" en "blijdschap" over de verdoemenis van "*mijne* vijanden" aan te halen.'

- ‘Dat mag Dr. Kuyper honderdmaal zeggen, doch dat gelooven al de brave, edelmoedige lieden, die ik onder zijn volgelingen ken, niet,’ verklaarde Eduard.

- ‘Wat dit aangaat, ben ik het gedeeltelijk met je eens. Volgens mijn innige overtuiging gelooven ongeloovigen meer, geloovigen veel minder dan ze beweren. Onder de nieuwe Calvinisten vindt men een groot aantal beminnelijke, eenvoudige, vrome en zachtmoedige lieden. Indien ze een andere opvoeding genoten hadden, en door studie van kunst en letterkunde eenigszins een dramatische verbeelding hadden gekregen, zouden ze in staat zijn, zich in de plaats van anderen te denken. Maar nu geven hun hart en verbeelding zich geen rekenschap van het gruwelijke en wreede van hun geloof. Het gelukt hun de gedachte ter zijde te stellen, dat de meerderheid der menschen die ze kennen en die zeker niet veel slechter zijn dan zij, voor eeuwig, let wel, *voor eeuwig* verdoemd zouden zijn.

De gave des geloofs, tot overheersching aller andere, gekweekt, vormt dwepers, maar geen gezonde, harmonische denkers en werkers, wien de toekomst van ons volk kan worden toevertrouwd.

Dat eindeloos onderzoek van zich zelf; dat voortdurend angstig zorgen voor eigen zaligheid; dat geloovig maar brommend rondtollen om eigen ik, belet helder denken.

Als ze werkelijk in dat dogma geloofden, dan trouwden ze niet.

Zij gelooven - maar het is Goddank *belief* geen *faith* - dat van elke honderd menschen de groote meerderheid voorbeschikt is tot eeuwige marteling. De logica, welke Eduard in het Calvinisme prijst, dwingt hen aan te nemen, dat als ge tien kinderen hebt, het waarschijnlijk is dat de meeste, zeker dat eenigen in de hel zullen lijden, de oneindige eeuwen door. Hun leer belet hen zich te vleien met de onlogische hoop, dat allen die ze liefhebben verkoren zullen worden. Wanneer gij derhalve huwt en vader wordt, dan doet ge niets dan hulpelooze zielen toewerpen aan Satan. Gij kunt dien vloek niet afweren door opvoeding, voorbeeld of gebeden. Het is vooruit beschikt.... dat weet ge.... en toch laat ge uw gezin aangroeien! Als men dit met hart en verbeelding geloofde, dan ging men in een Calvinistisch klooster.

Ik moet bekennen dat ik den toorn van de Calvinisten

tegen de meerderheid in de Protestantsche kerken van Nederland, Engeland, Duitschland, Amerika enz. enz., omdat ze deze gruwelijke leer niet verbindend willen verklaren, daarom wel wat misplaatst vind.'

- 'Maar hoe legt gij het uit, oom?' vroeg Ines met bevende stem, 'dat lieden met menschelijke harten, die in een barmhartigen God gelooven, niet voor zulke gruwelijke leer terugschrikken?'

- 'Dat is mij ook moeielijk te begrijpen. Het Roomsche geloof in het reinigend vagevuur en in de kracht van de gebeden der Heiligen is oneindig barmhartiger. Dat is zijn kracht. Indien ge de troostende, wijsgeerige en dichterlijke beteekenis van het vagevuur wilt begrijpen, Ines, lees dan eens de wonderschoone *Dream of Gerontius* van kardinaal Newman, een der grootste, edelste mannen uit de eeuw van Victoria. Hij schetst daarin den toestand van "*The happy suffering soul*". Het teeder licht van goddelijke vergeving straalt in het oord der zuivering:

> "And these two pains, so counter and so keen, -
> The *longing* for Him, when thou seest Him not;
> The *shame* of self at thought of seeing Him, -
> Will be thy veriest, sharpest purgatory."

- "Wat moet die angst voor de hel een menigte moeders gemarteld hebben!" zeide Ines. "En hoe ontneemt die angst belangeloosheid aan iemands liefde voor het heilige en schoone en goede!"

- "Ines, ge kent het schoone oude verhaal," zeide de professor. "Er was eens een kleine oude vrouw, die in de eene hand een kruik droeg overvloeiende van water, en in de andere een test vol gloeiend vuur.

Waar gaat ge heen, mijn goede, oude vrouw?

Ik ga het paradijs verbranden en de vlammen der hel blusschen, opdat ik vóór mijn dood mijn Vader in den Hemel beminnen moge zonder angst voor helsche straf of hoop op belooning, enkel ter wille van Zijn groote, heilige Godheid, die deze schoone aarde heeft geschapen, ons een geweten schonk en een hart dat liefheeft.'

‘Er is meer vroomheid in dit kleine verhaal dan in een jaargang van den *Heraut*.’

- ‘Maar, oom, hoe heeft men ooit aan dat calvinistisch dogma kunnen gelooven. Ik heb u zelf met grooten eerbied hooren spreken van Calvijn's vroom, ontzagwekkend bewustzijn van het goddelijke.’

- ‘Het Calvinisme heeft onschatbare verdiensten gehad in de 16de Eeuw. Het heeft helden gevormd en martelaars gekweekt, “maar alles heeft zijn tijd,” zegt de Prediker. Deze gruwelijke dogmata zijn niet ant*i*- maar ant*e*-revolutionnair; ze dateeren van een tijdperk van *voor* de groote Revolutie. Die machtige beweging, in het midden waarvan wij nog leven, heeft diepe wortelen in het Evangelie. Zij bracht het Christendom uit de wolken op aarde. Zij leerde - op ruwe, onvoldoende, rondtastende wijze - dat alle menschen broeders zijn .... dat God geen onderscheid maakt tusschen personen .... dat men zijn naaste moet liefhebben! Nieuwe, barmhartige, welwillende denkbeelden over de verhouding tusschen regeerders en geregeerden braken zich baan. Een hooger en edeler begrip van ieders plichten en rechten won veld onder alle beschaafde volken. Men begon te denken en te werken aan verbetering van het lot der misdeelden; wreedheid en barbaarschheid verdwenen uit de lijfstraffelijke rechtspleging bij de ondervraging van gevangenen, bij terechtstellingen, bij de behandeling van krankzinnigen. Men bevrijdde de slaven, wier lot men vroeger natuurlijk vond. Geen *wraak*, maar *verbetering* en *hervorming*, werd de leus. Het Evangelie der liefde won in de godsdienstige wereld tegelijk overwinningen op den godsdienst der verschrikking. Men weigerde te gelooven dat straffen door den Almachtige worden uitgedeeld, volgens minder hooge en barmhartige beginselen dan die, welke de menschheid ten laatste met lijden en strijden, met zielsangst en zelfopoffering gewonnen had.’

- ‘Een van de heerlijkste verschijnselen dezer eeuw,’ zeide Dr. Rijsenburg, ‘vind ik dien hartstocht van medelijden voor zieken, krankzinnigen, misdeelden, behoeftigen, zwakken en kinderen, welke honderden van volksvrienden bezielt. Wat is die dienende liefde anders dan godsdienst in den edelsten zin van het woord, want zij die dus werken doen het onzelfzuchtig, zonder angst voor eeuwige straf of hoop op belooning hiernamaals.

Vergelijk eens de wijze waarop krankzinnigen nu behandeld worden, sinds wetenschap liefdevolle zachtmoedigheid en geduld leerde, in vergelijking met wat de ongelukkigen te lijden hadden in den tijd dat er theologische vooroordeelen tegen waanzinnigen bestonden!

Indien men de krankzinnigen weer wilde behandelen als weleer, dan brak de hel op aarde op nieuw los. Dan kan men weer in afgelegen boerenwoningen en in vlieringen van stadshuizen het gejammer en gegil hooren van ongelukkigen, die in ketenen geklonken, in duisternis opgesloten, omgeven door vuilnis, half gevoed en onverzorgd, lange jaren sleten, totdat de barmhartige dood hen verloste. Vrees was het geneesmiddel voor krankzinnigheid; martelende straffen moesten die vrees wekken. In dwangbuizen gebonden; op tollende stoelen rondgedwarreld; in ijzeren kooien opgehangen moeten de trillende zenuwen en zieke hersenen genezen.

O God, het is onduldbaar te lezen, hoe nog in het begin dezer eeuw, onwetende, verblinde geloovigen, die toch menschelijke harten hadden, de ongelukkigen martelden, omdat ze in krankzinnigheid een geheimzinnige vloek, een bezetenheid door een boozen geest zagen.'

- 'In den tijd dat dit mogelijk was hoort de praedestinatieleer te huis,' zeide ik.

'De nieuwe Calvinisten hebben zich in hun tijd vergist. Al de ruwe vervloekingen, al dat martelen de eindelooze eeuwen door van menschen, omdat ze niet gelooven wat ze niet begrijpen, konden ingang vinden in een tijd van ruw despotisme, toen men met pijnbank, rad en brandstapel regeerde, toen men lieden vermoordde wegens ketterij en arme oude vrouwen als heksen verbrandde. Nu gaat het niet meer aan, de dwingelandsmethode, om iemand te bewijzen dat hij zich vergist, te vereenzelvigen met den liefderijken God.

Hebt ge wel eens gehoord van *la gran vendetta* in Corsika? Dit was een weelderige soort van wraakneming. De gehuurde *bravo* sloop door struiken en tusschen de huizen het slachtoffer dag aan dag, nacht aan nacht, na, totdat hij hem betrapte als hij eenige doodzonde bedreef. Dan vermoordde hij hem, zonder hem gelegenheid te geven voor berouw of biecht. De zwakke, nietige mensch kon voor een paar rijksdaalders zijn vijand voor eeuwig straffen, meende de onwetende wreedaard.

Gelooft ge dat de Hemelsche Vader iets dulden zal, waarvoor een aardsche vader gruwen zou?

Voor lieden die een godzalig werk meenden te doen, als ze naar den marteldood van een arme vrouw in de vlammen gingen kijken, kon wellicht het aanschouwen van een reusachtig auto da fé in de hel, een vermeerdering schijnen van het paradijsgeluk, maar wij zijn beschaafder, menschlievender en evangelischer geworden sinds dien tijd. De praedestinatieleer is uit een tijdperk der beschaving dat achter ons ligt. Het goede hart der menschheid is er borg voor, dat dit geloof van zelf weer verkwijnt als de invloed van een handvol dwepers geluwd is.

Maar wat zullen intusschen vele kinderen te lijden hebben! Want het Calvinisme heeft geen genade voor de kleine kinderen, van welke Christus zeide, dat hunner het Koningrijk der Hemelen is! Ook op de zachte, gevoelige, ronde schoudertjes van reine jonge kinderen, brandt de echte Calvinist een roode hellewond van verdoemenis. Gruwt het godgegeven instinkt van den mensch niet van hellestraf voor ongedoopte jonge kinderen, voor “kinderen een handspan groot,” die, volgens Calvijn, “rondkruipen over den vloer van de hel!”

Wat zullen er weer een onschuldige kinderen, wien men uit plichtgevoel over dag helleangst aanjaagt, des nachts, als ze in het duister wakker worden, een doodsangst ondergaan!

Ik spreek bij ervaring. Ik ben opgevoed door een kostschoolmeester, die, uit innige, eerlijke overtuiging, de verouderde leer was toegedaan. Ik weet wat het is om in zijne jonge jaren door een man, hoe braaf en welwillend ook, gemarteld te worden met de onbegrijpelijke verschrikking van helsche straffen voor hen, die niet uitverkoren zijn, niet alles gelooven wat voorgeschreven is.

Ik heb eens in Engeland een treffend verhaal gehoord van een moeder, een jonge weduwe, die 's nachts bij haar zieke dochtertje waakte, dat juist voor 't eerst was ingesluimerd.

Ze hoort geluid in de eetkamer, ziet dat het gas is opgestoken en dat twee inbrekers met een beitel aan haar schrijftafel bezig zijn. Haar eerste gedachte is: als ze mijn lieveling maar niet aan het schrikken maken! Een van de misdadigers dreigt haar met een pistool en zegt: “we weten dat ge vandaag geld ontvangen hebt. Geef het!”

Maak in Godsnaam geen geraas! Het geld is in mijn slaap-

kamer, waar mijn eenig kind, doodziek, juist is ingeslapen. Ga mede en ik zal al mijn geld u geven, maar, mannen! verschrikt, om Godswil, mijn kind niet!'

'Ze gingen mede tot de deur. Zij houdt, met doodsangst in het oog, waarschuwende haar trillende hand met de vingers uitgespreid naar voren, toen ze een zachte kinderstem hoorde roepen: "Mama! waar is mama? Ik heb zoo'n dorst!"

"Ik kom, mijn kind! mama is hier" antwoordt ze met opgeruimde stem. O! de moed van die moeder! Ze geeft haar kind te drinken... neemt de twee bankjes van haar halfjaars pensioen uit haar cassette... kijkt of haar kind rustig nederligt... en gaat toen op de teenen den gang in om den mannen het geld te geven. Maar ze waren weg... de tuindeur stond open... en ze hoorde nog slechts in de verte even de stem van een der inbrekers... "Bij de verdommenis! Kees, maar dat is voor het laatst hoor!"

Als ik wist dat men een van mijn kinderen doodschrik en helleangst aanjoeg, gelijk mij in mijn jeugd, dan gaf ik ook liever al wat ik had, dan dat dit geschieden zou. Maar het onheil zou dan wezen, dat die wanhoop-zaaiers, die schrik-aanjagers, geen omkoopbare misdadigers, maar brave, oprechte Christenen waren, die alleen de liefdeleer van den Zaligmaker zoo gruwelijk hadden misverstaan!'

- 'Het is mij bijna onmogelijk,' zeide Eduard, die ook kinderen heeft, 'te gelooven dat de oude Calvinistische leer in al haar onmeêdoogendheid nu nog gepredikt wordt.'

- 'Dan zult ge goed doen het hem te vragen die daar aankomt,' antwoordde ik.

We hoorden twee personen den marmeren gang doorkomen. Eensklaps werd het stil in het vertrek. Met zwaren stap naderde oom Hellius met zijn zoon Jacobus.

Oom Arnoldus Hellius heeft een goed gelaat, al is de uitdrukking streng, en al is er iets in zich zelf gekeerds in de staalgrijze, lichte oogen.

Wij kennen hem als een strikt rechtvaardig man, die wel doet, waar hij gelooft, dit te mogen doen. De werkmeid heeft eens van hem gezegd: 'Mijnheer is zoo goed, dat ik niet zou durven lachen in de kamer waar zijn portret hangt,' en hij is zeker somber en zwaartillend. Maar Tante Sophie, die hem sinds lang kent, spreekt altijd met eerbied van zijn karakter en krachtigen wil.

Zijn zoon Jacobus - door ons in de wandeling Jaapje genaamd - dribbelde hem naar gewoonte, met een bedeesden, maar vriendelijken glimlach en herhaalden hoofdknik achterna. ‘Dag neef! dag neef! dag nicht! dag nicht! dag oom! dag tante!’ boog hij en groette hij. Zulk een goede kerel als ons Jaapie is! Met zijn groote, goedige, bolle oogen staart hij steeds in het oneindige.

Er zijn nooit onmogelijkheden genoeg in godsdienst en maatschappij voor zijn al-verterend, onverzadelijk geloof. Hij heeft door aanleg en onderwijs de meest besliste voorkeur voor onoplosbare probleemen, en hij knutselt het liefst met die ondoorgrondelijke vraagstukken, waarop alle denken en onderzoek evenveel invloed hebben als het houten schopje van een blootvoetig knaapje tegen den vloed der zee.

Oom ging rechtstreeks af op Ines, van wie ook hij veel houdt. Hij greep haar hand, en wenschte haar Gods zegen toe op haar voorgenomen huwelijk. Ieder onzer gevoelde hoe diep hij alles wat hij zeide meende. Hij zeide:

> ‘Ik hoop dat gij beiden zult worden wedergeboren kindekens, wier *ik* onlosmakelijk aan den nieuwen mensch gehuwd zal zijn, terwijl door een pijnlijk proces de oude mensch afsterft. Ons menschelijk leven is diep gezonken. De pessimist heeft gelijk. Het leven van uw eigen hart is voor u niets dan een stukgewrongen werktuig. Krom is alle ding in deze ijdele, verkwijnende wereld. God de Heere heeft tot straf voor de zonde alles krom gemaakt. Denkt niet dat ge een goed werk doet als ge uw best doet om een eerbaar, deugdzaam leven te leiden! Dat is niets. Dat is valsch gedacht. Ge verwart den interest met het kapitaal Uw goede werk en brave leven is de interest, maar deze is niets waard, tenzij het kapitaal zij: een geloof, volgens de ordinantiën en inzettingen, die ons tot wet zijn gesteld.
> Gij moet niet zijn vleesch-vromen, die in den vleesche goed handelen maar niet in den geest. Door een stroom van versmading en verbrijzeling heen te waden, dat moet uw spijze zijn. Wilt ge het geluk deelachtig worden, dat de uitverkorenen ten deel valt, dan moet ge diep ongelukkig en zwaar verbrijzeld ter nederliggen; de oude mensch in ons allen is niets anders dan een gruwelijke ellendeling en schurk en bedrieger, tot alle booze stuk bekwaam.
> Ge zijt ziel en lichaam; ge zondigt met ziel en lichaam; dus moet ge ook met ziel en lichaam den vreeselijken vloek der zonde ervaren; en scheidt ge uit dit leven, zonder het tegengif tegen dien dood, dat God u in het geloof bood, te willen drinken, welnu, dan eischt 's Heeren majesteit ook dat er in alle eeuwigheid nooit een plek voor u zijn zal, waarvan ge zoudt kunnen zeggen: “Ik heb God gehoond, en toch sta ik hier veilig!”
> Weet wel, dat als de dood komt voor den man van de wereld, dat zich dan voor hem ontsluit zijn eeuwige woning in de woonstede der peillooze diepe donkerheden.’

Oom schudde hen beiden ernstig en hartelijk de hand.

Een doodelijke stilte heerschte in de kamer. Men hoorde een muis krabbelen achter het behangsel.

Die engel van een Ines keek oom zoo zacht en lief aan, alsof ze van harte medelijden met hem had, maar het uit eerbied voor hem en zijn eerlijke overtuiging niet te veel durfde toonen. Zonder een woord te zeggen keek ze hem aan. De lippen trilden, maar zij zweeg.

Dokter Rijsenburg was blijkbaar zeer met zijn figuur verlegen. Hij kwam uit een omgeving, waar hij zulke taal nooit gehoord had, en hij had er eigenlijk geen woord van begrepen.

'Ik dank u voor uw wensch,' zeide hij, met eenigszins haperende stem, 'ik ben overtuigd, dat u het wel met ons beiden meent!'

Oom en zijn zoon namen beiden plaats, en tante Sophie zeide, terwijl ze haar zwager een kopje thee overhandigde, dat mijn vrouw had ingeschonken:

- 'Wel, Arnoldus, ik vind het recht vriendelijk, dat ge de jongelui eens komt opzoeken, vooral nu uw gedachten elders moeten zijn. Ge doorleeft treurige dagen, en ik heb van harte met u allen te doen.'

- 'Het heeft den Heere beliefd dezen geesel over ons los te laten. Maar we zijn nu tevens verlost van het juk der Synodale tirannie en uit de onheilige gemeenschap des ongeloofs en het is ons een eer de berooving van ons goed om koning Jezus wil te lijden.'

- 'Wij hebben allen onze berooving en smart. Ik ben diep aangedaan door den dood mijner dierbare vriendin Caroline, de vrouw van Ds. Johanniszen.

Hellius, gij hebt mijn lieve Caroline gekend. Ge weet hoe zachtmoedig ze was van aard, hoe liefdevol van natuur, hoe zelfopofferend bij instinct. Vriendelijk en beminnelijk, schikkende en plooiende, ging ze bedaard het leven door. Ze was zachtmoedig zoowel bij opwelling als op den langen duur; zij dacht geen kwaad; zij was *la soeur de charité*, als dochter, vrouw en moeder.

Ik ben zachtmoedig uit beginsel, uit nadenken, en houd soms "zachtmoedig" mijn mond, terwijl ik van binnen kook. Maar van Caroline ging ten allen tijde zachte warmte, weldoende teederheid uit. Rust en kalmte en stil geluk genoot men in haar nabijheid. Zij was vervuld van de liefdeleer van Christus.

Alles wat niet scheen overeen te stemmen met de goddelijke goedheid was in haar teedere oogen slechts van tijdelijken aard; een noodige tucht, een illusie of een middel ten goede, waarover een mensch niet oordeelen kan. Kwaad bedreef zij zelve niet en ze veronderstelde het in niemand. Zonde was voor haar een schaduw, welke de zonnige overwinning van Heiligheid doet uitkomen; het kwaad een schrede tot volmaking; de duisternissen der aarde een der eerste ochtendtinten, die de volmaakte openbaring aan het licht der wereld voorafgaan.'

- 'Zuster Sophie, als kettersch wijze ik af dit bleeke piëtisme. Het streven van piëtist en perfectionist is even kettersch als dat van den antinomiaan. Ieder, die zelf poogt uit te maken wat het onderscheid tusschen goed en kwaad is, strekt de hand uit naar God's onvervreemdbaar Godsrecht.'

- 'Maar, Hellius, als ooit een vrouw met hart en ziel de Evangelische liefdeleer volgde en goed en deugdzaam leefde, dan was zij het.'

- 'Ik mag zulke lofrede niet goedkeuren. Het is de zake Gods verachten te gelooven, dat ge ongemerkt door goede werken te doen langs het goede pad wordt geleid. De eenige vraag is: wat is uw geloof? Is dit geloof zuiver?'

- 'Ge zijt vergeten hoe ze de leer trouw bleef, waarin ze van haar jeugd af stichting vond en die haar echtgenoot predikte. Weet ge dan niet meer hoe onzelfzuchtig, hoe zelfverloochenend ze was?'

- 'Daar hoor ik weder de oude ketterije. Gij acht het zelfverloochening uit den weg te treden voor een ander; de minste te zijn bij twisten of oneenigheid; af te zien van wat u aangenaam is ter wille van een ander; niet voor zich zelf maar voor een ander te zorgen; eigen lust en trek en voordeel prijs te geven voor een hooger doel?

Neen, neen, honderdmaal neen! Dat is alles *niets!* Goede daden zijn *niets!* Uw *ik* lach u van achteren uit met satanischen lach. Als dat *ik* weg gaat schuilen achter vrome aandoeningen of achter hoopen van goede werken, dan wordt het voor een kind Gods eerst recht gevaarlijk! Verloochening is enkel verloochening als gij in den genadestaat zijt!

Te bidden: "Heere, heilig mij!" is voor den onbekeerde, buiten het genadeverbond en zijne belofte, dus eigenlijk een gansch onbetamelijke bede.'

- ‘Het is mij alsof ik droom, Hellius, ik begrijp uw harde taal niet. Caroline's man, Ds. Johanniszen, spreekt geheel anders, en ik heb mijn geheele leven lang zulke hardvochtige woorden ter eere van het Evangelie niet gehoord!’

- ‘Ds. Johanniszen is een van hen die schuilen achter de Synodale organisatie, welke *qua talis* als Pauselijke organisatie tegen Gods woord gekant is. Hij behoort tot hen die zich als instrumenten van den Vorst der duisternis hebben laten gebruiken om vijanden van God en zijn gemeente te believen, door hun rechtsbedeeling te erkennen, waarin nog altijd de gruwelijkheid der inquisitie bestaat. Zijn onverschilligheid omtrent wat het volk Gods wordt aangedaan is een gruwel. Daarover weent de Kerke Christi.’

- ‘Hellius, oordeel toch niet zoo hard over hem. Gij doet mij pijn! Hij moge u onverschillig schijnen, omdat hij eenvoudig en gematigd is, maar hij heeft genoeg overtuiging, godsdienst en waarheidsliefde om zich te Parijs te hebben laten in stukken scheuren in den St. Bartholomeus-nacht. Ik hou veel van hem en mag hem waarlijk mijn vriend noemen. Aan veel kennis en een helder oordeel paart hij een kinderlijk en eenvoudig gemoed. Veel liefde en vriendschap heeft hij ons allen steeds bewezen. Ik ken hem sinds mijn jeugd. Ik heb gezien hoe vriendelijk en bescheiden hij is.... hoe hij steeds zelfbedwang toonde waar ik driftig werd.... welk een voorbeeldig echtgenoot en vader hij is.... hoe hij rusteloos werkt in zijn gemeente, met raad en daad helpend en het voorbeeld gevend. Wees toch niet onrechtvaardig tegen zulk een man, omdat hij een ander denkbeeld heeft dan gij over de noodzakelijkheid van formulierdwang in de kerk. Hij munt niet uit door schitterende gaven en welsprekendheid, maar door karakter, en ik zeg met Emerson: *character is everything*. Dat wat alles poogt te kweeken, wat vrijheid, beschaving, omgang met elkander, omwentelingen, geloof en leven vormen en voortbrengen, is karakter.

Hier, Herman, is de brief dien ik van morgen van hem ontving over het overlijden van mijn dierbare Caroline. Lees gij dien brief eens voor. Hij doet Ds. Johanniszen kennen, dunkt mij, en stemt oom Hellius zeker zachter jegens zijn vriend van weleer!’

De professor nam den brief van tante aan en las:

‘Eindelijk, waarde vriendin, is het mij mogelijk u te schrijven. Hetgeen mij tot nu toe terug hield, behoeft zeker geen breede uiteenzetting. Kracht ontbrak mij om nog eens in gedachten te doorleven wat ik leed. Ik gevoel nu echter een onwederstaanbare behoefte om mijn hart lucht te geven, door te schrijven aan u, de vriendin, die mij zoo vaak woorden van troost en opbeuring hebt toegeroepen, en die zeker ten volle in mijn smartelijke gewaarwordingen deelt met uw groot, trouw hart.
Toch is het moeielijk te zeggen wat ik gevoel; - mijn denkbeelden kruisen zich zoo zonderling; - alles ligt zoo verward en staat zoo zonder samenhang in mijn verbeelding, dat ik zelf bijna niet weet wat ik schrijf. O, dat gevoel van alleen te zijn; de hand uit te steken zonder de geliefde hand te ontmoeten... rond te staren met verglaasde oogen, als iemand die plotseling blind is geworden!
Al wat gezond verstand en geloof mij als plicht voorschrijven, volg ik zooveel mogelijk op, terwijl eene aanhoudende, verplichte werkzaamheid in mijne gemeente mij reeds dikwijls kalme oogenblikken schenkt. Maar helaas, hoe zwak zijn al deze middelen, wanneer ik 's avonds alleen zit in de kamer waar haar stoel nog staat, waar....
Gij hebt mijn lieveling jaren lang gekend en bemind; gij weet hoe vroolijk, onzelfzuchtig, gezellig en hartelijk zij was.... dit bleef zij tot het einde. Men noemde ons een gelukkig paar, maar niemand kan weten hoe goed ze was, dan ik. Die oprechtheid, dat onbewimpeld zeggen van de waarheid, die zachte, schalksche ernst, dat voorkomen van alle kleine wenschen, dat haasten om al het lastige werk te doen, die angst en zorg voor mijn eer en roem, en dat men mij achten zou;... ach, waar wilde ik heen als ik u onzen dagelijkschen omgang beschrijven zou. Zelfs u heb ik dit zeker nooit medegedeeld, en zij zelve nog minder. Haar grondstelling was: *de meeste menschen praten te veel en handelen te weinig;* dit deed haar van liefde nimmer spreken maar altijd en onvermoeid met zelfverloochende liefde handelen. En nu is zij niet meer.... is mijn woning eenzaam. 't Is soms niet om uit te houden, om gek te worden.... maar toen ze zwak werd, zeide ze eens: “'t zal voor jou zoo verschrikkelijk zijn alleen te leven. Poog uit liefde voor mij, mijn goede lieve man, je wanhoop te bedwingen en werkzaam, nuttig en anderen tot zegen te blijven in de kerk van Christus.” - Ik doe dan ook wat ik kan.... wat heeft ze niet voor mij verricht, en wat zou haar edele ziel in gelijk geval niet voor mij gedaan hebben! Ze wordt zoo algemeen betreurd; wat werd ze bemind! maar niemand heeft haar toch zoo gekend als ik.... niemand zoo dat edele, teedere hart gepeild als ik.... niemand zoo al het liere en vrouwelijke en grootsche van haar karakter doorgrond als ik! en die dood, hoe onverwacht en plotseling kwam hij nog! Ze sukkelde sinds eenigen tijd, gelijk ge weet, en nam zichtbaar af in krachten. Ik vreesde dus wel het ergste, maar eerst na vele, vele maanden. Hadden wij niet onzen lieven jongen in dienzelfden toestand twee jaren verzorgd en opgepast! Wij hadden zoo weinig denkbeeld van eenig gevaar, dat ik, juist op den avond van haar sterfdag naar Arnhem had willen gaan om een voordracht te houden in de vereeniging, welke mijn vriend Adama van Scheltema heeft opgericht. Ik had haar mijn verhandeling den vorigen avond bij de thee nog voorgelezen, en ze had gezegd: “vooral langzaam hoor, jou onverbeterlijke

radtong! Je bent nu een oud heer en moet bezadigd en kernaehtig lezen. En gesticuleer vooral niet te veel.... dat heb ik je dertig jaren geleden ook al

gezegd.” En ze lachte haar vroolijken, zachten lach, en ik kuste haar.... en ze noemde mij plagend haar ouden minnaar, maar ze sloeg toch den arm om mijn hals, toen ik bij de canapé, waarop zij lag, knielde, en zeide toen de woorden, die ik zooeven heb aangehaald. Om twee uur op den middag zat ze nog te lezen; ze was wel zwak en nu en dan eens benauwd, maar ze sprak met mij over de dagelijksche voorvallen; ja, was zelfs nog luimig en plaagde mij met mijn zenuwachtigheid over mijn lezing. “'t Is of je voor het eerste en déclaratie gaat doen, oudje!”, zeide ze, toen ik de deur uitging, om Heintje, de linnenmeid te vragen bij haar te zitten, terwijl ik naar de catechesatie ging.
Om drie uur echter werd ze benauwd - zet zich op de canapé neder - sluimert een weinig - wordt weder benauwd - strekt zich uit - en is niet meer. Van de kerkekamer komende, ontmoet ik den koster, die mij zocht, daar mevrouw zeer benauwd was. Ik vlieg naar mijn huis, maar welk een tooneel! Met moeite scheurde ik mij los van de radelooze vrouwen, die in den gang op mij wachtten - snel naar onze kamer.... en daar zat de ontslapene, half liggende, nog even rustig op de canapé alsof ze zat te sluimeren. Vruchteloos beproefde ik alles om haar weer in het leven terug te roepen (ik zelf dacht dat het niets dan een zware flauwte was), maar toen eindelijk haar knikkend hoofd op mijn borst nederzonk, zag ik dat alles te vergeefs was. Haar strijd was gestreden: mijn lieveling, mijn dierbare was niet meer.
Hoe vreemd, hoe ongewoon zag alles er uit, als in een droom. Ik was kalm.... ik gevoelde iets dat zich niet beschrijven laat.... een tegenwoordigheid.... een zekerheid... Dat zij niet meer leefde, dat haar ziel, haar geest, haar ik in ijle lucht vernietigd zou zijn.... geen oogenblik beangstigde mij dat denkbeeld. Zij, die aan mijn hart rustte, had mij en ik haar altijd met innige liefde, met niets dan liefde, gesteund, geleid, het leven gelukkig gemaakt, de lasten helpen dragen, onzen plicht helpen vervullen. Ze had altijd zoo innig en vertrouwend in Gods liefde, in Gods ondoorgrondelijke wijsheid geloofd.
Een paar dagen voor haar overlijden zeide ze nog: “lieve man, denk, wanneer ik er niet meer ben, aan de regels van de oude tachtigjarige mevrouw Barbould:

> “Love! we've been long together,
> Through pleasant and through cloudy weather,
> 't Is hard to part when friends are dear,
> Perhaps 't will cost a sigh, a tear:
> Then steal away, give little warning,
> Choose thine own time;
> Say not good night.... but in some brighter clime,
> Bid me good morning!”

En nu is ze juist zoo, zonder afscheid te nemen, zachtkens van mij weggegaan.
Maar haar geloof is mijn geloof.
Wat rust er thans niet op mij! Wat wordt er nu niet van mij gevorderd! Waar vind ik krachten. O, indien het geloof aan de oneindigheid onzer bestemming, aan een liefdevollen God en Vader niet door haar voorbeeld, haar spreken en handelen versterkt, diep in mijn ziel geworteld ware, dan zou het niet uit te houden zijn, dan ware het knagen van mijn zielelijden,

de honger van mijn hart niet te dulden. Doch ik wil gelooven en hopen,
ik wil, ik wil.... O God, zij mij genadig!’

Diepe stilte heerschte eenigen tijd. We waren allen geroerd, want we hadden de lieve overledene gekend en we houden zoo hartelijk veel van den diep bedroefden weduwnaar, die zijn alles verloren had.

Oom Hellius brak ten laatste het stilzwijgen en zeide:

- ‘Van mij zult gij nooit hooren dat niet soms uit de bittere bron zoete wateren kunnen vloeien, en al wie opmerkt en zijn oog voor het booze sluit ziet zooveel schoons. Ik wil dit graf dan ook niet ontwijden door onbroederlijk klagen. Maar terwijl we denken aan den Rechter voor wiens Vierschaar zij is verdagvaard, gaat er een weeklage als van Ramah uit onzen kring.

Moge deze beproeving Ds. Johanniszen tot inkeer brengen en hem de zonde doen inzien door hem begaan, toen hij toeliet dat Jozef aan de Ismaëlieten verkocht zou worden. Wij zeiden der Synode de gehoorzaamheid op, gelijk trouwe zonen, die hun vader opsluiten als hij krankzinnig is geworden,..... doch hij keerde zich tegen ons, en al is het waar, dat er soms een warme toon voor onzen Jezus uit zijn hart komt, zoo draagt hij niettemin toch het zondemerk der classikalen op het voorhoofd; hij is een verrader der broederen geweest, de willige aanhanger van Synodale tyrannie, die beulsdienst doet aan het volk van God. Hij onderdrukt dat volk en zijn gebed zal ledig wederkeeren.’

Tante Sophie stond op, bleek van verontwaardiging. ‘Het zondige fanatisme dat gij en de uwen opwekt is een onheil voor land en kerk, zwager Hellius! Ik geloof in de macht van liefde en smart om de menschelijke ziel te transformeeren en te verheffen, maar gij wondt hen die treuren, en uw eigengerechtigd lezen in de conscientie van anderen brengt u tot een wreedheid zonder wederga. Ik vind uw taal zoo hard..... zoo hard.....’ en nederzittend, boog zij het oude gelaat in de handen en weende.

M. VAN OUDENAERDE.

Een Proeve van Martyrologie.

I.M.J. Hoog, De martelaren der Hervorming in Nederland tot 1566. Schiedam, H.A.M. Roelants, 1885.

't Is het lot van bijkans alle akademische proefschriften, dat zij met eenige overhaasting worden bewerkt. Al is de doctorandus gelukkig genoeg spoedig een stof van behandeling te vinden, die hem aantrekt en bij nader onderzoek niet tegenvalt, - al is hij ijverig genoeg, om terstond na zijn examen haar ter hand te nemen en onverpoosd bij haar te volharden, - toch zal hij na verloop van eenige maanden (laat het een vol jaar zijn) of, indien hij al niet, dan zeker zijn familie, misschien zijn bruid of (gesteld dat hij theoloog is) de gemeente die hem beroepen heeft verlangen, dat er een eind kome aan zijn altijddurend napluizen, dat hij voor goed afscheid neme van zijn studententijd, dat zijn ‘stuk’, waarover neven en nichten, bekenden en vrienden, nu al maanden lang gepraat hebben, de wereld inga en hem de doctorswaardigheid verschaffe. Alles goed en wèl, indien zijn verhandeling over eene enkele wetsbepaling gaat, over een nauwkeurig beperkte proefneming, over een bijzonder ziektegeval, over de uitlegging van een korte perikoop, - maar zoodra de gekozen stof aan 't gebied der geschiedenis ontleend is en, om geen compilatie of opgewarmde teerkost te zijn, archievenstudie vordert, wat beteekenen dan eenige maanden? wat beteekent een jaar? In dien tijd moge de geleerde, die reeds jaren lang in den dienst der wetenschap doorbracht, die den juisten weg van onderzoek nauwkeurig kent, die elke afdwaling en elken misgreep weet te vermijden, iets degelijks en volledigs kunnen tot stand brengen, - de beginner vermag het niet. Hij is nog niet rustig genoeg, om zich nooit te overhaasten, niet ervaren

genoeg om het overtollige te onderscheiden van het noodige, niet meester genoeg om 't geen hij voor oogen wil stellen indiervoege te schikken, dat het volle licht valt op het belangrijkste en het minder of volstrekt niet merkwaardige de aandacht daarvan nooit aftrekt. 't Geheim hoe wij de stof ten volle beheerschen, inplaats dat ze ons beheerscht, zal hij eerst na jaren leeren kennen. Hij heeft voor zijn eersteling, een boek van b.v. 250 bladzijden, misschien viermaal 250 bladzijden aanteekeningen moeten maken en zoo veel uren op een archief doorgebracht als er dagen in het jaar zijn, - maar hij moet nog leeren al die bewijzen van zijn ijver meedoogenloos op zij te schuiven; den lezer den langen weg te besparen, dien hij zelf heeft bewandeld, en te geven .... alleen vruchten, rijke vruchten, ‘de kern en het pit der dingen,’ waarop het aankomt, de voltooide schilderij .... niet het afschuren van 't paneel, het mengen der verven, het schoonmaken der penseelen.

Heeft de heer Hoog dit altijd bedacht? gunde hij zich voor alles den noodigen tijd? was hij de stof geheel meester? ontbreekt er niets aan de schikking, niets aan de voorstelling, zoodat de lezer aan 't eind der verhandeling gekomen erkennen moet: dit onderwerp is nu voor goed afgedaan; er is hier een grondslag gelegd waarop wij, zonder er verder naar om te zien, kunnen voortbouwen; wij hebben hier een eersteling, die geen enkel gebrek anders aan eerstelingen eigen vertoont, maar die gelijkstaat met den doorwrochten arbeid van langgeoefenden en volleerden?

De schrijver zelf zal wel de laatste zijn om het te beweren. Met hoog te waardeeren bescheidenheid erkent hij nu reeds, dat zijn werk niet vrij van gebreken is en dat hij verlangend naar de gelegenheid uitziet, om daarin later ‘verbeteringen aan te brengen en het volledíger te maken.’ Ik hoop het met hem, want inderdaad verdient het onderwerp door hem gekozen een grondige behandeling en gaarne geef ik reeds nu een en ander in overweging, dat hem misschien bij zulk een tweede uitgaaf van dienst zal zijn.

Eerst de titel: de martelaren der Hervorming in Nederland tot 1566. Terecht sluit de schrijver de martelaren der Zuidelijke Nederlanden van zijn onderzoek uit, dat toch al zelfs met deze beperking van zeer wijden omvang is: maar zou het dan niet duidelijker zijn van *Noord-Nederland* te spreken? Eerst neemt hij het woord *martelaren* in de ruimst mogelijke beteekenis, zoodat zelfs de Roomsch-Katholieken, die wegens den overgang hunner bekenden

tot het Protestantisme treurden, martelaren der Hervorming heeten, doch later verstaat hij er alleen hen onder, ‘die om hunne van de overheerschende gevoelens afwijkende geloofsovertuiging of wegens daaruit voortvloeiende woorden of daden tegen de overheerschers werden gedood,’ - korter (want overbodig is het te zeggen dat de overheerschers het doen en dat het wegens gezindheden, woorden of daden geschiedt): ‘die om hunne geloofsovertuiging werden ter dood gebracht.’ De vraag ligt voor de hand, of dan wie gepijnigd, gegeeseld, getongpriemd, gebannen en van al het zijne beroofd toch volhardde bij zijn geloof geen martelaar was? of bij voorbeeld Engel Merula, die een oogenblik voordat men hem naar den brandstapel zou voeren bezweek, dezen naam niet verdiende? Doch ik erken het: er moet een bepaalde, nauwkeurige grens worden aangenomen, en dan is zeker de eisch, dat iemand om martelaar te heeten zijne overtuiging met het ondergaan van een doodvonnis moet hebben bekrachtigd, 't eenvoudigst en 't gemakkelijkst vol te houden. Zelfs na het stellen van deze voorwaarde valt het nog moeielijk genoeg te beslissen of zij, die ja voor een deel wegens hun godsdienstmeeningen, maar toch ook voor een deel wegens oproer en kerkroof en brandstichting de doodstraf ondergingen, tot de martelaren kunnen gerekend worden, dan wel of zij behooren tot de rubriek van gewone misdadigers. Dit bezwaar, waardoor de schr. zelfs genoopt wordt zijn beschouwingen met 1566 te sluiten, bestaat evenzeer in het vroeger door hem behandelde tijdvak, vooral ten aanzien van sommige Anabaptisten, bv. de beruchte Zwaardgeesten of Batenburgers. Ik zwijg nog van enkele zoogenoemde martelaren, bv. de Delfsche van 7 Januari 1539, 't eerst vermeld in de kronijk van Pieter Curtius (1546) en van daar uit overgenomen in de Martelaarsboeken van 1617, 1626 en van Braght, maar terecht weggelaten in dat van 1631, omdat uit de vonnissen blijkt hoe die personen gewoon waren in zóó liederlijke ontucht te leven, dat er van ‘geloofsovertuiging’ spoor noch schaduw meer overblijft, al gaven zij voor, dat hunne ‘geloofsovertuiging’ medebracht op die wijze het vleesch te moeten afsterven.

Maar hoe dit zij, wie eenmaal, gelijk onze schr., het onderscheidend kenmerk van een martelaar daarin vindt, dat hij ‘om zijn geloofsovertuiging werd ter dood gebracht’, kan en mag de reeks der Noord-Nederlandsche martelaren niet eindigen met het

jaar 1566. Die eindtermijn (de komst van den hertog van Alva hier te lande) is geheel willekeurig. Daarentegen ligt het voor de hand de reeks te sluiten met den laatsten Onroomsche, die in Noord-Nederland ‘om zijn geloofsovertuiging werd ter dood gebracht’, met Reitze Aitzes van Oldeboorn, d.i. met 23 April 1574. 't Is toch niet in te zien, waarom Corn. Steffenszoon van Naaldwijk en Claas Cornelisz. van 's Gravenzande, beiden om hervormingsgezinde gevoelens onthalsd, de een 22 December 1568, de ander 2 Augustus 1569, of de vier vroegere priesters Adriaan Jansz. van Berkhout, Sybrand Jansz. van Schagen, Wouter Simonsz. en Arend Dirkz. Vos van de Lier bij Delft, die als hervormde leeraars waren opgetreden, allen den 30en Mei 1570 te 's Gravenhage verbrand, of de 75 Doopsgezinde martelaars in Noord-Nederland tusschen 1568 en 1574 minder aanspraak hebben op de martelaarskroon, dan hunne lotgenooten vóór 1566.

Ik onderscheid daar Hervormden en Doopsgezinden. Wèl neem ik niet terug wat ik eenmaal beweerd heb en de schr. (bl. 134) van mij overneemt, ‘dat op weinig na de geschiedenis van het Anabaptisme de geschiedenis der Kerkhervorming in ons vaderland is van 1530 tot 1566,’ maar ik herhaal toch met nadruk: *op weinig na* en herinner dat er ook vóór 1530 menigeen om zijn geloofsovertuiging werd ter dood gebracht. 't Moge strikt genomen waarheid zijn, dat er vóór 1566 geen martelaren voorkomen, van wie ‘het aan te toonen is, dat zij Lutherschen of Calvinisten waren’ (bl. 133), toch leidt die bewering licht tot misverstand, alsof zij allen den doop of belijdenis voorstonden. Zoolang wij Willem Dirksz., Jan de Bakker, Antonie Freerksz., Cornelis Woutersz., IJsbrand Schol en Jan Winter tot de martelaren rekenen, zoolang het getal hunner geloofs- en lotgenooten (al is het klein tegenover de onafzienbare schaar der Doopsgezinde bloedgetuigen) toch nog het eerbiedwaardig cijfer van 25 of hooger bereikt, is het plicht voor een schrijver, die zelfs een afzonderlijk hoofdstuk wijdt aan de vraag tot welke gezindte zij behoorden, deze 25 te onderscheiden van hen, die de geldigheid van den kinderdoop ontkenden. Indien gij bezwaar hebt hen Hervormden te noemen, uit vrees dat iemand hen voor Calvinisten zal aanzien, geef hun dan, zoo als men destijds gewoon was, den naam van Sacramentisten, maar - in ieder geval noem hen afzonderlijk.

Zijn nu door de juiste bepaling, wie martelaars zijn en wie niet

en door 't aannemen van den eindtermijn 1574 de grenzen van 't onderzoek naar behooren afgebakend, allereerst volge dan een opgaaf der bronnen, waaruit de geschiedschrijver te putten heeft. Daaraan mag en moet ongetwijfeld een hoofdstuk gewijd worden. Niet alleen de kritiek, maar ook de goede orde vereischt het. Tot niet geringe schade van zijn werk liet de schr. het na en verwees een en ander, dat hier een plaats had behooren te vinden, naar de beide laatste hoofdstukken van zijn verhandeling: hoofdstuk VI, de geschriften der martelaren (bl. 197-214, waarmeê hij echter van bl. 217 af geschriften *over de* martelaren bedoelt) en hoofdstuk VII, invloed der martelaren (bl. 215-232), bevattende van bl. 225 af eenige bijdragen tot de bibliografie onzer martelaarsboeken. Zeker, er wordt meer geëischt dan dit weinige. In een tweede uitgaaf mogen wij verwachten, dat de schr. achtereenvolgens de geschriften der martelaren zelven, de berichten van ooggetuigen en tijdgenooten en de verzamelingen dier bescheiden, zoo als P. Rabus, Crespin, van Haemstede, het Offer des Heeren, de latere Martelaarsboeken der Doopsgezinden tot en met van Braght, ter sprake zal brengen en ons bekend zal maken met de verhooren, de Crimineele Sententiën, de Memorialen, de registers van de procureurs-generaal aan de verschillende Hoven, met de briefwisseling der overheden over ketterij, met de rekeningen enz., - al welke officiëele bescheiden behooren geraadpleegd te worden, om daaraan de nauwkeurigheid en de betrouwbaarheid onzer martyrologen te toetsen.

Ziedaar den grondslag, hij kan niet te stevig zijn, waarop het geheele gebouw moet verrijzen. Is deze naar eisch gelegd, dan zal de schr. 't plakkaatboek van Vlaanderen, nu bijkans uitsluitend gebruikt, hoewel voor ons vaderland van zeer ondergeschikt belang, gaarne ter zijde laten; in plaats van een vrij gebrekkig hulpmiddel, heeft hij een vasten steun, een onfeilbaren gids. De stof is rijk, misschien te rijk voor één hoofdstuk aan ‘de bronnen van de geschiedenis der martelaren’ gewijd, maar als het op ruimte aankomt, zal ik er gaarne de bladzijden voor geven, die de schr. nu met bibliografische aanteekeningen over 19de eeuwsche herdrukken van de Martelaarsboeken opvult.

In 't algemeen is hij niet gelukkig geweest met zijn verdeeling. De zeven hoofdstukken missen een gewenschte symmetrie; terwijl het eerste 75 en het vijfde 60 bladzijden telt, heeft het derde er 27, het zesde en het zevende 16, en het tweede en het vijfde niet

meer dan 10. Verraadt dit reeds een minder geoefende hand, bij de uitwerking komt ze nog meer aan den dag. Niet altijd is het gelijksoortige bijeengebracht; niet altijd wordt in een hoofdstuk alleen behandeld, wat er volgens 't geschrift in behoort, maar vult de schr. het aan met bijzonderheden, die elders een plaats moesten vinden.

'De rechtsvervolging tegen de martelaren,' heet het vijfde hoofdstuk, bl. 136-196: daarin wordt breed, al te breed over het rechtswezen hier te lande met al de onderscheidingen van ruwaard, asing, drost, baljuw, schout, enz. in de 16_e eeuw gehandeld, maar zoekt gij daar nu de wetten en de bepalingen, waaraan de rechters gebonden waren, of de dignitarissen, van wie de vervolging uitging, - gij zoekt te vergeefs, gij moet naar het eerste hoofdstuk (bl. 33-86) terug, waar een zeer lange, al te lange met levensbeschrijvingen doorvlochten lijst van inquisiteurs en tevens een opgaaf der plakkaten voorkomt. Inderdaad bij deze 54 bladzijden van 't eerste hoofdstuk, behooren de veertien eerste bladzijden van het vijfde, en de overige 44 betreffen wel een naverwant, maar toch daarvan verschillend onderwerp: de wijze van rechtspleging. Zoo loopt ook het vierde hoofdstuk: 'de godsdienstige richting der martelaren' of juister aangeduid: 'de gezindte waartoe de martelaren behoorden,' te zeer in een met bl. 1-33 van hoofdstuk I (vooral indien de onbescheiden uitvoerige en toch uit den aard der zaak onvolledige schets van het Anabaptisme binnen behoorlijke grenzen gebracht wordt) dan dat herhalingen te vermijden waren. Met eenig beleid zou al wat nu het eerste hoofdstuk uitmaakt zijn opgenomen in het vierde en het vijfde.

Stel nu dat na het eerste hoofdstuk over de bronnen van de geschiedenis der martelaren, een tweede gewijd is aan de vraag: wie zij waren? (hun gezindte en hun stand, door den schrijver minder juist 'hun maatschappelijk leven' genoemd) een derde nagaat: wie hen vervolgden? (kerk en staat) een vierde uiteenzet: wat zij leden? (wijze van rechtspleging) een vijfde: hoe zij zich in 't lijden gedroegen? en eindelijk een zesde: welken indruk hun sterven maakte? - dan wordt de orde geleidelijk en zal de symmetrie er bij winnen. Ik voorzie wel de tegenwerping, dat in hetgeen dan het tweede hoofdstuk zal zijn, plaats moet wezen voor den inhoud van bl 87-96, 125-135, 1-33, in alles 54 bladz. en dat de omvang der beide daaraanvolgende hoofdstukken door het opgetee-

kende in bl. 33-86, 136-149, tot 68 en in bl. 150-195 tot 46 bladzijden zal klimmen, terwijl voor het vijfde slechts bl. 97-124, zegge 28 en voor het zesde niet meer dan 10 bladzijden (bl. 215-224) overblijven, maar ... ik merkte reeds op, hoeveel in hoofdstuk II en III kan bekort en weggelaten worden, en ik voeg er nu bij, dat het V_e en het VIe vrij wat aanvulling noodig heeft.

In het vijfde (hoe zij zich in 't lijden gedroegen), gelijk loopende met het derde hoofdstuk van den schr., dienen herhalingen vermeden te worden, zoo als die over de bijbelkennis der martelaren, eerst op bl. 103 vv. en later nog eens op bl. 119 vv., maar blijve ook niet verzwegen (met verlof om veel te verontschuldigen en veel te vergoelijken) wat de arme lijders ontsiert: hun ruwe en scherpe taal, hun ziekelijk verlangen naar den dood b.v. bij Ellert Janszoon in 1549, hun dweepzieke opgewondenheid, zoo als die zich vertoont in de profetie der gezusters van Beckum in 1544 of het voorgewende visioen van Hadewijk in 1549, hun wraakzuchtige toorn, zoo als bij Augustijn den bakker (1556) die zijn tegenstander voor Gods rechterstoel daagt. De onpartijdigheid eischt ook dit te vermelden, met tal van voorbeelden toe te lichten: waarlijk, de bewondering voor hun geloofsmoed, die zulk een weldadige warmte over dit anders uitnemend geschreven gedeelte van het werk des schr. verspreidt, zal er niet onder lijden.

In het zesde (welken indruk hun sterven maakte) heeft hij te uitsluitend het oog gehad op de *gunstige* gevolgen. Daarnaast dient ook herinnerd te worden, hoe velen, zoodra de vervolging te vuur en te zwaard woedde, door doodelijken angst aangegrepen hun geloofsovertuiging verzaakten en van nu af voor de menigte zorgvuldig verborgen hielden of door overhaaste vlucht het leven zochten te redden, tot onberekenbare schade van de zaak, die zij eens hadden voorgestaan. De bewering is niet te stout dat, indien er door de inquisitie geen brandstapels ontstoken en geen scherprechters aan 't werk gesteld waren, de evangelische opvatting van Hoen, van Willem Dirks, van Pistorius bij duizenden en nog eens duizenden hier te lande ingang zou hebben gevonden en (even als Saksen een Luthersch, Duitsch-Zwitserland een Zwingliaansch karakter droeg) Noord-Nederland reeds omstreeks 1540 een eigenaardig gekleurd Protestantsch gewest zou geworden zijn, waar vijf-en-twintig jaar later de Calvinisten uit Vlaanderen gevlucht het nooit verder gebracht zouden hebben, dan tot het vormen eener

kleine, ondergeschikte seete, die misschien welhaast in de meerderheid geheel vervloeid ware. Alleen leert het voorbeeld van alle andere Protestantsche landen, dat ook dan zelfs de radicalen (de Anabaptisten) hier niet zouden ontbroken hebben.

Aan zulke en dergelijke opmerkingen zal de schr. bij de tweede uitgaaf van zijn werk zonder twijfel menige bladzijde wijden en bij voortgezet onderzoek zijn oordeel wijzigen op enkele punten. Laat mij er een enkel noemen. 't Is zeker waar, dat de meeste martelaren tot den burgerstand behoorden, maar toch niet tot die klasse, waaraan de schr. nu nog het meeste denkt: de onderste laag der burgerij. Zij konden bijkans allen lezen en schrijven, ja somtijds voortreffelijk stileeren, 't geen in dien tijd bij den vierden stand zoo niet geheel vreemd, dan toch een groote zeldzaamheid was; zij hadden zich door buitenlandsche reizen ontwikkeld; sommigen waren aan scholen van hooger onderwijs opgeleid, zooals Pistorius, de Arnhemsche kapellaan Arnoud, de rector Arnoud van Kuik, Ysbrand Dirks Schol, Jan Cornelisz. Winter, Engel Merula. Vinden wij onder hen niet vele aanzienlijken, niet vele regeeringsleden, niet veel geleerden, 't is niet omdat dezen minder kettersch waren, maar omdat de overheid gaarne hare standgenooten spaarde, of omdat dezen beter gelegenheid hadden om zich schuil te houden, of zich door de vlucht aan de vervolging te onttrekken. Een Jan Hubrechts, een Hoen, een Bernard verwees zij niet naar den brandstapel, maar verbande ze of.... dit tot naricht voor wie meent, dat kerkerstraf voor ketterij hier te lande nooit in gebruik was (bl. 156).... sleepte ze naar een van 's keizers kasteelen, om als gevangene ‘te bier en te brood gelegd te worden, tot dat zij resipiseerden.’

De adel, op de freules van Beckum en jonkvrouw van Wely na, bleef vrij: eene Elsa van Lostadt, de Zuilens van Nyevelt, de Pallanden. De regeeringspersonen spraken geen doodvonnis uit over elkander, maar konden daarom te minder de nog niet op het kussen gebrachte burgers sparen, al behoorden dezen door afkomst tot denzelfden kring als zij en al werden uit hun midden de openvallende plaatsen in 't burgemeestersgestoelte of in de schepenbank gedurig aangevuld. Op de maatschappelijke ladder stonden zij met dezen volkomen gelijk: kooplieden, schippers, meesters in de ambachtsgilden, - dat waren zij geweest, eer zij op 't kussen raakten of waren het nog; dat waren ook de meeste martelaren, een

Jan Claaszoon (gest. 19 Jan. 1544), ruim genoeg behuisd om een godsdienstoefening in zijn woning te houden, een Jacques d'Auchy (van Braght II bl. 212, dezelfde met Jacques Dosie, ald. bl. 101 en 104, en met Jacques Doŭssy in de Crimineele sententiën van Friesland) enz., zoo velen zij niet aan 't hoofd van scholen stonden (Arnoud van Kuik, Valerius) of de priesterwijding ontvangen hadden. Dit laatste doet mij denken aan Jan Joosten van Goeree (gestorven 10 Februari 1534), aan Olivier Willems (gestorven 22 Januari 1574), aan den legendarischen pastoor van Eenigenburg (Menno Simons, Werken bl. 350), die zich op de prediking van Menno bekeerde, en maakt voor den schr. onzer verhandeling wel geen herroeping maar toch wijziging noodig van het aangeteekende in de slotregels van bl. 217.

Zoo zijn er hier en daar kleinigheden, waarin de tweede uitgaaf ongetwijfeld voorzien zal. Die uitgaaf, goed voorbereid en niet dan na zoo veel mogelijk volledige archievenstudie ondernomen, hopen wij van den sch. te ontvangen. Hij is met de ware methode bekend; hij heeft liefde voor zijn onderwerp; hij ziet niet op tegen 't ontcijferen van het oude schrift; hij bezit geduld en volharding: zijn eerste onderzoek toont het op iedere bladzijde. In één woord: hij is de aangewezen man voor 't behandelen van dit onderwerp. Van wien zouden wij eer dan van hem het welslagen eener martelaarsgeschiedenis van Noord-Nederland mogen verwachten? wien zouden wij liever den palm van martyroloog toereiken, dan aan hem die reeds door zijn eerste schreden op dit gebied den doctorshoed heeft verworven?

DE HOOP SCHEFFER.

[Gedichten van Marie Boddaert]

Avond aan den Amstel.

Een rand van flauwend rood omzoomt de kimmen;
Hoog wijkt de lucht in eindloos ambergrauw;
De vlakte zwijmt; de vochte neevlen klimmen,
En overvloeien de landouw.

Zij glijen voort waar, 't laatste licht weerstralend,
De wereldstad, de bruid der waatren, troont;
Haar huizenrijen nog met rooskleur pralend,
Haar koepels nog met glans gekroond.

Haar schoot ontweld, stuwt d'Amstel door de golven
Der nevelzee zijn zwellend zilver heen;
Zij, reeds den voet in 't wazig dons bedolven,
Beurt statiger de forsche leên;

En windt zich gloedkoralen om de slapen,
Hecht glorend goud aan kleed en gordelzoom.....
Heur Amstel, door haar vlammentooi herschapen,
Schijnt vuur te wentlen in zijn stroom.

Zwart poost de nacht en alles schuilt in duister.
Niet zij! - Omhoog getild ten horizont,
Omhuift ze 't stille land met grootschen luister,
En waakt, en beidt den ochtendstond.

Gitana.

Over d'eenzame hei buigt de vurige lucht,
   En zijn gloed overspreidt haar met kleuren;
Langs het rossige bruin golft een purperen stroom,
En omvloeit er de delling en 't kamp aan heur zoom,
   Waar de ritslende dennen zich beuren;

En op 't geurige mos, in behaaglijke rust,
   De gebronsde gestalten verpoozen,
Met de wapens ontgespt, in hun grilligen dos,
En den gordel ontsnoerd, en de ravenvlecht los,
   Waarin slingers van heiklokjes blozen.

Aan heur tente geleund, met een glans in het oog,
   Of 't een straal van de zon hield gevangen,
Staart de donkere dochter van 't Zuiden naar 't vuur,
Dat allengskens verflauwt aan het welvend azuur,
   En een wederschijn maalde op haar wangen.

Hoe de boezem haar jaagt, en het voorhoofd haar brandt
   Van verterend, hartstochtlijk verlangen!
Hoe de trillende lippen, de schokkende hand,
Die in drift het rinkinkende speeltuig omspant,
   Thans verraân wat haar ziel heeft bevangen.

Met een kreet heft ze 't op, zwaait ze 't zwirlend omhoog,
't Glanzend haar kruift en zwiert om haar henen;
In haar houding zoo fier, met haar tengere leest,
Lijkt ze een boschnimf, een fee, al bezieling en geest,
Door het avondrood vlammend omschenen.

Onstuimig en snel
Langs het spannende leder
Gonst der vingeren spel;
En rinklen de schijven in korten cadans,
Als noodden ze dartel
De voeten ten dans.

Een trilling waart om
Door de donkere groepen,
Den half dommlenden drom;
Geen oog of 't blikt op, en geen hart of het slaat
In weemoed en wellust
Luid kloppend de maat.

En klokkenrein zwelt
Er heur klankvolle stemme
Tot een juichtoon, of smelt
In smachtende bede of in roerende klacht,
Waar grilliger, wilder
De hartstocht door lacht.

‘O, geef het mij weder,
Mijn land, mijn land!
Waar de blaakrende hemel
Zijn tente spant:

Waar het vlottende purper
De vlakte omzweeft;
En de vorstlijke palmkroon
Ten hoogen streeft.

Waar de bloeiende beemde
Geen winter kent;
En de starren branden
Aan 't firmament.

Waar, bij dalende zonne,
De tamboerijn,
Zoet lokt in de verte
Tot samenzijn;

Wen de wangen zich purpren,
Het oog ontgloeit,
En er bruisender bloedstroom
Door d'aadren vloeit.

O mijn land, nu 'k in 't zonvuur
Uw lach begroet,
Smacht mijn hart naar uw schoonheid,
Uw weelde en gloed!'

En de zwijgende hemel, de luistrende hei
Vangen gretig haar lied en verbleeken;
Op de vleuglen der nacht zweeft de schemering aan....
Nog door d'aêmlooze stilt' schijnt een fluistren te gaan,
En van hartstocht en heimwee te spreken.

MARIE BODDAERT.

Letterkundige Kroniek.

Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880, door A.C. Kruseman. 1e Deel, 1e stuk. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1886.

‘Dit boek bedoelt niets anders en niets meer dan een boekverkoopersboek te zijn’, zegt de heer K r u s e m a n . Wat hij ons voorzet zou dus alleen voor de koks en niet voor de gasten mogen wezen, *coquis, non convivis;* alleen voor hen van wie Veegens, in 1839, in Huygens trant dichtte:

> Hy is een wyse Kock, die 't ontuig ruglingh smyt,
> Die suyvre spyse dischт en watter goed gedydt;

en wie niet het voorrecht heeft tot het gild van boekhandelaars en uitgevers te behooren, zou zich van een oordeel over dit werk moeten onthouden.

Wij lieten het ons aanvankelijk gezeggen. Uit louter nieuwsgierigheid namen wij het boek ter hand. Wij bladerden er in, en wànneer wij bemerkten dat de schrijver zijn vroegere vakgenooten, ‘de Kocks’ (of de met ‘lange messen’ gewapenden, die zich voor ‘kocks’ uitgeven) onder handen nam, - hetzij die ‘al te geleerd gezinde’ uitgevers welke, uit ijdelheid, zich als ‘de natuurlijke beschermers der letterkunde’ opwerpen, en met ‘die waanwijze letterbescherming’ zich ruïneeren, hetzij die beunhazen, welke zonder ervaring of oordeel alles ter perse leggen wat hun wordt aange-

boden en zoo ‘de middelmatigheid, zoo niet het misdruk in de hand werken’ -, dan deden wij als of wij deze collegiale afstraffing niet gehoord hadden, en spoedden ons verder. Maar dan trof ons weer zooveel belangrijks, zooveel nieuws, zooveel wat niet alleen voor de koks, maar veel meer nog voor de gasten geschikt, en zelfs - wat de schrijver ook bewere - bestemd scheen, dat wij ten slotte aan onze discretie den bons gaven, en met gespannen aandacht bleven lezen.

De heer Kruseman zal ons in zijn werk, dat uit twee deelen of vier stukken bestaan zal, van de boeken verhalen die tusschen 1830 en 1880 het licht hebben gezien, van den boekhandel en de boekhandelaars in dat tijdvak, van het handelsverkeer in die dagen, van de geschillen over nadruk, de quaestiën over het vertalingsrecht, en hij zal dat doen uit officieele bescheiden, uit zijn persoonlijke herinneringen en uit het weinige dat zijn vroegere beroepsgenooten, schroomvallig en achterhoudend als de meeste onzer landgenooten in dergelijke zaken, hem uit hunne ervaring en uit de geschiedenis nunner uitgaven wel hebben willen mededeelen.

Vooraf schetst hij ons, in breede maar vaste trekken, wat er al vereischt wordt in elk van de drie categoriën van vertegenwoordigers van den boekhandel: den verkooper van boeken in het algemeen, den uitgever en den antiquaar.

In den boekverkooper verlangt hij taalkennis, letterkundige kennis, boekenkennis, handelskennis, menschenkennis. Hij leidt ons binnen in het magazijn van den beschaafden boekhandelaar naar zijn hart, te midden van een overvloed van keurig geschikte boeken en banden, naar rubriek en taal geordend. ‘Zie hem gretig gluren tusschen de bladen, opdat hij voor zich zelv' een voorsmaak moge genieten van hetgeen ter nauwernood de pers verlaten heeft en dat hij zoo straks zijn bezoekers als verrassende nieuwigheid zal voorleggen. Bespeur hoe zijn handelstact elk boek zijn plaats en zijn rang geeft in den omvang zijner bibliographische bekwaamheid, en hoe hij zich voorbereidt om met dat geoefend overzicht allen die zijn boekenkennis begeeren te raadplegen, zoo aanstonds te hulp te wezen, Zie hem omringd van de aanzienlijksten en beschaafdsten zijner woonplaats, opvangende wat ieder uit zijn eigen vak en studie of smaak hem meê te deelen heeft en zich daarmeê weêr verrijkende ten eigen en anderer bate. Elke dag doet hem aanwinnen in kennis, ruimer worden van blik, scherper van oordeel, fijner van smaak, een man op zijn post

te midden der geestelijke en zedelijke bewegingen van zijn tijd, een man zich voedende met het edelste dat de maatschappelijke wereld oplevert en wederkeerig in die maatschappij bevorderend, wat haar beter en vruchtbaarder maakt.'

En naast den degelijken boekhandelaar schetst hij den uitgever, vaak miskend, gewantrouwd door den schrijver, verdacht van, als een parasiet, zich te goed te doen aan de levenssappen van anderen, maar, waar hij zijn taak ernstig opvat en zijn verantwoordelijkheid beseft, medewerker van den auteur, levend van het boek dat een deel uitmaakt van zijn plicht, zijn eer, zijn belang, zijn bestaan. 'Is hij een man op zijn post, een helderdenkende, zelfstandige persoonlijkheid, dan heeft hij zelf de oogen om zich heen te slaan en de handen uit de mouwen te steken... Dan schept hij zelf zijn ondernemingen... Dan heeft hij aandeel in de bewegingen, moge het zijn in den vooruitgang zijns tijds op het gebied van wetenschap, kunst en maatschappelijk belang; dan is hij een macht.' De uitgever moet bovendien vaak een hulp zijn. In welk een gebrekkigen vorm, hoe slordig en onvolledig, de schrijvers hun werk vaak aan den uitgever ter hand stellen (de handen in den boezem, mijneheeren!) is haast niet te gelooven. De heer Kruseman treedt hier niet in bijzonderheden, maar het zou hem zeker niet moeilijk zijn gevallen, uit eigen en anderer ervaring, te vertellen van geleerde schrijvers, die plachten te beginnen met weinig meer dan een schets van hun werk aan den uitgever te zenden en, wanneer dit gezet was, op de proef steeds zoo bij- en omwerkten, dat de kopij vaak tot meer dan het dubbele aangroeide. En hoe zorgeloos en achteloos gaan anderen te werk! 'Den schrijver ten dienst te staan zonder hem te kwetsen; zijn prikkelbaarheid te ontzien door bedachtzamen tact; zijn arbeid te vervolledigen door gepaste wenken... ziedaar plichten, die aan het beroep van den uitgever worden opgelegd en die het tot iets meer maken dan een werktuigelijk winstbejag. Jacob Swart, de zeevaartkundige bij uitnemendheid, gaf een groot deel zijner kennis en eer aan mannen, die veel handiger met het kompas dan met de pen wisten om te gaan. Messchert en Immerzeel, rechters op het gebied der kunst, hebben menig jong dichter den weg gewezen; de Bohn's hebben vrij wat scherpe aanmerkingen te verduren gehad van de NB's en vraagteekens waarmeê zij hun drukproeven opzonden; de Nijhoffs vulden menig historische studie aan met bijdragen uit eigen voorraad...'

Over den derde in het verbond, den antiquaar, sprekende, staat de schrijver vooral stil bij aller meester en voorbeeld, Frederik Muller, die er zeker wel het meest toe heeft bijgedragen om den antiquarischen handel tot ‘den eigenlijken, meest begeerlijken, harten geestverkwikkenden boekhandel’ te maken. ‘Als van ouds werd de boekverkooper weêr de vraagbaak en vriend van den geleerde, die hem raadpleegde omtrent de bronnen, die hij voor zijn studie noodig had; werd het magazijn van den antiquaar de plaats van ontmoeting voor mannen van wetenschap en letteren. Het begon opnieuw te blijken, hoe de boekverkooper het in zijn macht heeft iets te beteekenen, naar gelang hij door kunde en bekwaamheid zich zelf weet te verheffen: hoe hij een beroep drijft, dat in de maatschappij wat waard is.’

Laten deze schetsen ook wat geïdealiseerd zijn, laten de boekhandelaars en de uitgevers, welke het ideaal van den heer Kruseman nabij komen, in ons vaderland schaarscher zijn dan men uit de levendige teekening zou meenen te mogen opmaken, - dat zij er waren hebben wij nog onlangs uit de voortreffelijke levensschets van G.T.N. Suringar door Martinus Nijhoff, in de levensberichten der maatschappij van Letterkunde, kunnen vernemen. Bovendien niemand die er aan twijfelt, of alleen liefdevoor het vak, waaraan hij zijn leven wijdde, heeft den begaafden schrijver tot deze rooskleurige schildering geleid, niemand ook die er aan twijfelt, of hij zelf, de wetenschappelijk gevormde uitgever van Bilderdijk's en da Costa's werken, is dat ideaal zoo dicht mogelijk genaderd.

Na de belangrijke inleiding, waaruit wij het een en ander aanhaalden, komt de schrijver aan de Boekenlijsten uit het eerste tienjarig tijdvak 1830 tot 1839. Merkwaardige kijkjes gunt hij ons hier en daar.

In 1835 was in Duitschland het geruchtmakend boek van David Friedrich Strauss *Das Leben Jesu* verschenen, en in 1839 had een Hollandsch uitgever, J.H. Bolt te Groningen, het onderstaan, het eerste deel eener vertaling van dit boek uit te geven. De Groningsche professor Hofstede de Groot protesteerde, waarschuwde tegen dit ‘schandelijk boek’, en velen, ook de boekhandelaars sloten zich bij hem aan. ‘De vereeniging ter bevordering der belangen van den boekhandel’ bemoeide er zich meê en verzocht hare leden ‘niet alleen geene inteekenaren op Strauss, *Das Leben Jesu* aan te

nemen, maar tevens alles aan te wenden wat strekken kon, om de verspreiding van dit kwade zaad tegen te werken en zoo mogelijk te verhinderen.' Het gevolg was, dat de uitgever geen enkel exemplaar meer verkocht en, door deze tegenwerking, het bij de uitgaaf van het eerste deel moest laten.

Telkens worden wij, al lezende, teruggevoerd naar de dagen van onze jeugd, naar al die oude vrienden en kennissen, die reeds lang in den stroom des tijds zijn ondergegaan. Daar vinden wij het *Penningmagazijn* en het *Groot Nederlandsch Prentenboek* van Fuhri, waaraan wij onze eerste kennismaking danken met dien

> Godfried van Bouillon,
> Die de Mooren heeft bevochten
> En het Heilge Land verwon;

en wij vinden er de Almanakken, van den ouden Enkhuizer, tot de *Almanak voor het Schoone en Goede*, een tijdlang onder redactie van Mej. Toussaint, later verdrongen door *Aurora*, waaraan S.J. van den Bergh, en *Holland*, waaraan Mr. J. van Lennep zijn krachten wijdde.

'Bij geen enkelen onzer naburen' - zegt Kruseman - 'is het lezen, het lezen in het gezin, het lezen door middel van leesgezelschappen, zóó algemeen als het was en is bij ons.' Het was vooral de gegoede middenstand, die las, en ons lezend publiek zag er niet tegen op, een duur boek te koopen. Als er iets degelijks uitkwam, dan wisten de boekverkoopers de liefhebbers te vinden, die gewoon waren, behalve voor zaken van weelde, ook voor een goed boek hun beurs te openen.

Op dien leeslust werd door de uitgevers gerekend; doch dat ook hier de berekeningen soms faalden, blijkt o.a. uit het groot aantal tijdschriften, waarvan nu zelfs de titels niet meer in het geheugen zijn, en die vaak niet langer dan één jaar het leven hebben kunnen rekken. Wie kent ze nu nog, het *Nederlandsch Letterblad, De Flaneur, De Criticus, De Vlinder*, en hoe ze meer hebben geheeten?

En dan de zoogenaamde stichtelijke lectuur: de preeken en de godsdienstige huisboeken, die bijna in geen protestantsch gezin uit den gegoeden stand ontbraken. 'De overlevering wil' - zegt de heer Kruseman - 'dat Prof. van der Palm elken Zondag als hij gepreekt had na kerktijd bij de firma du Mortier aanliep, waar een bankbiljet van ƒ 100 klaar lag, dat hij inwisselde tegen de uitgesproken leerrede,

welke voor de pers bewaard werd tot dat er weer een tiental volledig was.' Later, in een volgend tijdvak tusschen '40 en '50, toen er op godgeleerd en kerkelijk gebied een machtige beweging was ontstaan en na '48 de zoogenaamde moderne richting zich hier en daar begon te vertoonen, nam de vraag naar stichtelijke lectuur eenigszins af. 'Tenzij de titels een gestempelden naam te lezen gaven, wantrouwde men het nieuw uitkomende. De rustige burger, die van dat kerkelijke geharrewar zoo weinig mogelijk weten wou, maar voedsel zocht voor het gemoedelijk leven, vreesde terecht, door deze stichtelijke lektuur het paard van Troje binnen de muren van zijn huis te zullen inhalen.'

Zoo verrassen ons in dit boek telkens opmerkingen, anecdoten, mededeelingen, welke licht werpen op ons huiselijk en maatschappelijk leven van voor 40, 50 jaar.

In de hoofdstukken over den 'Handelstoestand' krijgen wij o.a. een blik op den toestand van den boekhandel in de buitensteden, waar, dank zij de gebrekkige gemeenschapsmiddelen en de hooge vrachten, een particulier soms twee volle maanden wachten moest op de bestelde boeken. In dezelfde rubriek wordt ons de vermakelijke historie verhaald van de 'stroopers' Canongette & Comp. en B.S. Nayler & Co., welke omstreeks 1840 het gebied van den Nederlandschen boekhandel onveilig maakten.

Ook de afdeeling 'Geschillen' vermeldt menige wetenswaardige bijzonderheid. Curieus is vooral de strijd over het vertalingsrecht. Bij den grooten opgang van Eugène Sue's romans in Frankrijk wedijverden verschillende uitgevers, wie de prioriteit der vertaling zou hebben. Toen in 1848 Sue's roman *Les sept péchés capitaux* werd aangekondigd, bestreden niet minder dan vijf uitgevers elkanders voornemen: 'een, die de Duitsche uitgaaf één dag voor de oorspronkelijke aangaf; een, die het recht gekocht had van den Franschen uitgever; een, die datzelfde recht betaald had aan den Franschen auteur; een, die een Franschen nadruk gaf van den oorspronkelijken tekst, en een, die zich weder niet aan eenig reglement liet gelegen liggen.'

En nu moge de heer Kruseman beweren: 'dit boek is vol fouten en gebreken', omdat er van de kleine bescheiden, welke voor dit geschiedkundig overzicht van gewicht zouden hebben kunnen zijn, veel achter slot en grendel verborgen wordt gehouden; nu moge hij het doen voorkomen, alsof dit werk alleen voor boekhandelaren van een jonger geslacht van eenig belang kan zijn; wij laten ons

daardoor niet weerhouden om deze *Bouwstoffen* als een belangrijke bijdrage voor de geschiedenis onzer letteren welkom te heeten, ze ter lezing aan te bevelen, en met verlangen naar het vervolg uit te zien.

Carmen Sylva. Haar leven en hare werken beschreven en toegelicht door F. Smit Kleine. Haarlem, W. Gosler, 1886.
Mijne rust, naar Carmen Sylva, door Fiore della neve. Sneek, H. Pijttersen Tz. 1886.

De moedige, die, na Kruseman, de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel gedurende de halve eeuw van 1880 tot 1930 zal beschrijven, zal als een merkwaardigheid kunnen vermelden, dat in het jaar 1886, in een tijd van stilstand en zelfs van achteruitgang op velerlei gebied, bij een (zij 't tijdelijke) vermindering van de algemeene welvaart, bij slapte in den handel, hoofdzakelijk het gevolg van den gedrukten economischen toestand in Oost en West, de Nederlandsche boekhandel niet alleen zich bleef inspannen om degelijke boeken op de markt te brengen, maar ook den moed had om zich voor die boeken, door ze een smaakvol uiterlijk te geven en ze met kostbare illustratiën te versieren, belangrijke kosten te getroosten. Hij zal er de veronderstelling aan kunnen vastknoopen, dat het Nederlandsche publiek zich zijn ouden naam van veel en goed te lezen waardig toonde, en dat het er, evenmin als 50 jaren vroeger, tegen opzag om kostbare boeken te koopen.

Dat de geschiedschrijver zich in die veronderstelling niet zal vergissen, hopen wij voor verschillende in den laatsten tijd ten onzent verschenen werken, en, onder anderen, voor de beide smaakvol uitgegeven boekjes, welke wij hier aankondigen.

De heer S m i t K l e i n e heeft zich sedert vier jaar ten taak gesteld, de begaafde Elisabeth, koningin van Rumenië, als schrijfster in ons land bekend te maken. In Maart 1883 vestigden wij reeds de aandacht op zijne goedgeslaagde vertalingen van C a r m e n S y l v a ' s novelle *Ein Gebet* en van haar gedicht *Jehova*. Thans voltooit hij zijn taak door het geven van een overzicht van Carmen Sylva's leven en werken. Dat hij met de schrijfster, in wier werken hij geheel is doorgedrongen, dweept, dat hij de critiek slechts

spaarzaam aanwendt en sommige harer gedichten, sproken of romans hooger stelt dan wij, naar hetgeen hij er ons van mededeelt, doen zouden, is niet te verwonderen. Daar staat tegenover, dat alleen de groote liefde voor zijn onderwerp en vurige bewondering voor het talent van de vorstelijke schrijfster hem in staat konden stellen, haar arbeid zóó te vertolken als hij het deed. Want -en dit achten wij de groote waarde van dit boek, dat door de uitvoering, het indrukwekkend portret, de keurige photographische afbeelding van het vorstelijk kasteel Pelesch en het facsimile van een gedicht, opzettelijk voor dit boek geschreven, een plaats verdient in elk salon, waar boeken geduld worden, - Carmen Sylva vond in den heer Smit Kleine een voortreffelijk vertolker.

Wanneer wij, na het boek gelezen te hebben, ons vragen, waarmede de dichteres den diepsten indruk op ons gemaakt heeft, dan is het niet de denkster, die zich vaak aan wijsgeerige onderwerpen waagt, welke boven haar bereik liggen of welke zij niet geheel omvatten kan niet de epische dichteres, in wier scheppingen soms een zekere ziekelijke overdrijving heerscht - wat ons op blz. 27 als Carmen Sylva's oordeel over de *Sappho* van Grillparzer wordt medegedeeld, toont dat zij den diepen zin van dit drama niet begrepen heeft; - maar dan is het de Moeder, de gelukkige en daarna de zwaar beproefde Moeder, aan wie wij onze innigste hulde wenschen te brengen. Het gedeelte, waarin de heer Smit Kleine, met den bundel *Meine Ruh*' in de hand, verhaalt van de geboorte, de eerste levensjaren en den dood van de kleine Maria, daarna van het doodgeboren kindje dat wederom een zocte hoop verijdelde, behooren tot het treffendste van het geheele boek; Daar is geen Vorstin aan het woord, tegen wie wij opzien of die ons op een afstand tracht te houden, geen Vorstin, die ons in haar kindje iets bijzonders, iets van een ander maaksel als andere menschenkinderen wil doen bewonderen; hier klinken eenvoudige, treffende tonen, die regelrecht uit het moederhart komen en weerklank vinden bij ieder onzer.

En wanneer wij den bundel van F i o r e d e l l a N e v e opslaan, waarin wij deze geheele reeks gedichten met smaak en talent vertolkt vinden, dan worden wij bevestigd in onze overtuiging dat Carmen Sylva hier het edelste en beste, het schoonste van toon en van vorm gaf wat zij te geven heeft. Zij zingt er in van het woud, waarnaar zij, Sylva, heimwee heeft, en dat haar

sprookjes voorzegt; van den Rijn, die haar lief is als herinnering harer jeugd, het vulkaangebied, waaraan zij den gloed harer gedachten zegt te ontleenen:

> Ik kan niet koeler zijn! Ik ben geboren
> Aan 't Rijnstrand in vulkanische landouwen,

of, gelijk Smit Kleine gedrongener en kernachtiger vertolkt:

> Ik kan niet kouder zijn! 'k Ben van den Rijn;
> 't Vulkaangebied gelijk 't bazalt ontdragen.

Naast minder beteekenende, en enkele geheel onbeteekenende gedichtjes, treffen we vroolijke, jolige lenteliedjes, zooals Pol de Mont ze weet te zingen, en daartusschen een zinrijke sproke, *Bedrogen*, van den steenrots (met dichterlijke vrijheid door Fiore della Neve mannelijk gemaakt), die de denne beminde en op de handen droeg, tot de westenwind kwam om hem haar te ontrukken.

> Het was een toernooi in den donkeren nacht,
> Een worstling om liefde en leven;...
>
> De denne? Sidderend reet zij zich los;
> Voor liefde on trouw geen erbarmen;
> Zij wankelde en volgde den stormenden wind,
> En stortte zich koen in zijn armen.

Maar de verleider laat haar spoedig aan haar lot over en zoekt... naar andere dennen.

> Haar takjes, nu machteloos, grepen vergeefs
> In 't ledig, geen tasten mocht baten;
> Een duiz'ling, een wervelwind was haar val,
> Zij lag in den afgrond verlaten.
>
> En de oude, dwaze, versmade rots
> Zag droevig haar storten en breken,
> Toen bruischten nog uit zijn verbrijzeld hart
> De tranen in eind'looze beken....
>
> En om hem rijzen de dennen, jong,
> En dringen zich dicht om hem henen;
> Vergeefs, hij let op hen allen niet,
> Maar blijft om die ééne weenen.

En dan de liederen van de gelukkige en van de zwaar beproefde moeder. *Vóór den storm* heet het gedicht; waarin zij in het bange vóórgevoel, dat het geboorteuur van het kindje háár stervensuur zal zijn, met haar hand in de hand van haar man, hem haar wenken en beden toevertrouwt voor die ‘andere’, die haar eens zal vervangen,

De andre, die gij lief zult hebben,
Kies haar minlijk, zacht van geest,
Zeg, dat ze u gelukkig make,
Zoo als gij het zijt geweest.

Zeg haar dat ze een ware moeder
Worde van m i j n arme kind.....

Breng haar mijne zustergroeten
Want de bloem van 't huisaltaar,
Wat mij 't heiligst was op aarde,
Laat ik zonder wangunst háár! (S m i t K l e i n e)

Hun kindje wordt geboren, groeit op en heeft voor het eerst ‘moeder!’ gezegd. Hoe gelukkig is zij!

Maar juist wanneer 'k voor de menschen
Zoo trotsch er meê pronken wil,
Dan zwijgt het onnoozele kindje,
En houdt zich maar koppig stil.

Alsof 't een verschrikk'lijk geheim was
Zoo zegt hij het mij, heel alleen.

En zij, zij zou het wel uit willen roepen van geluk, en zij juicht:

De taal heeft zulk een heerlijk
En schoon en lieflijk woord
En alle dagen kan ik
Het hooren, ongestoord.

De straf (‘Ik strafte mijn kind, en 't verdriet is voor mij’), *De angst* aan het ziekbed, het aandoenlijk *Doodgeboren* (‘Het schreit niet! Schreit mijn kindje niet? Waarom is het zoo stil?’) zijn roerende, fijn gedachte stukjes, evenals dit fraaie door Fiore della Neve vertaalde sonnet, waarmede wij deze aankondiging besluiten:

Vergeefs.

Ik liet mijn kind de kleine handjes vouwen
Op mijne schoot, om hem van 't heil te spreken,
Dat niet vergaat, en met hem af te smeeken
Wat ons in smart de hope doet aanschouwen.

Opdat hij vroeg leere, op de rots te bouwen,
Ook als hij moeders lippen zag verbleeken,
En hij vergeefs, wanneer zijn hart mocht breken,
Haar zoekt, aan wie hij alles kan vertrouwen.

Ik wilde ‘Onze Lieve Heer!’ hem leeren,
Maar niets dan ‘Moeder!’ wilde bij herhalen,
En lachte schalks en zeî 't wel honderdmalen,
Of 't alles was, wat ik maar kon begeeren;
En niets dan ‘Moeder!’ zijne lippen zeiden, -
Vergeef 't ons God! Gij waart toch bij ons beiden!

Verwante Zielen, door Johanna van Woude. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon. 1886.

Johanna van Woude's boezem blaakt ‘voor het hoogverheven.’ Dit blijkt, onder meer, uit de titels van hare novellen. Zij is de schrijfster van *Zijn ideaal*, en geeft ons thans *Verwante zielen* te bewonderen.

Constance Duval, een dochter van goeden huize, maar die na den dood van haren vader als gouvernante haar brood en dat van hare moeder moet verdienen, ziet er niet tegen op om, ten einde aan die moeder een ruimer bestaan te verzekeren, aan een goeden maar onbeduidenden jongen, met helder blauwe oogen en lange krullende lokken, haar hand te geven. Zij speelt intusschen openkaart. Zij bekent aan Theodoor Wagenberg dat zij hem niet liefheeft, zooals zij zich altijd voorgesteld had den man te zullen liefhebben, wien zij haar hand zou schenken. ‘Gij moet weten dat ik u niets medebreng dan.... mijne trouw’, zegt ze, wanneer

Theo haar zijn liefde bekent. ‘Als gij mij nemen wilt zooals ik ben, zal ik trachten u gelukkig te maken.’

Constance's hart blijft voorloopig op non-activiteit. Maar dat hart is ontvlambaar, en wee! als het begint te ontvlammen!

Het oogenblik door de schrijfster voor die eerste ontvlamming bestemd, is zeker zonderling gekozen.

Men moet weten, dat Constance ons als een ernstig, degelijk meisje, met hoogst gedistingeerde, aristocratische vormen wordt voorgesteld. Theo Wagenberg aanbidt haar en wil alles doen om haar gelukkig te maken. Zij is daarvan ten volle overtuigd, en nu is het gewichtig oogenblik daar, waarop zij voor eeuwig met hem verbonden zal worden. Zij zijn op het stadhuis, en tegelijk men hen trouwt er nog een paar. Constance is niet zóó vervuld van de handeling welke zal plaats grijpen, of zij heeft nog lust om het andere paar nauwkeurig op te nemen. Het bruidje lijkt haar een aardig, blozend kind. En de bruigom.... Maar wij laten de schrijfster liever zelve vertellen wat er in hare heldin omgaat.

‘En langer dan op de aanvallige bruid blijft haar blik rusten op den bruidegom, die geen deel neemt aan het gesnap om hem heen, maar zwijgend voor zich uitstaart, tot hij, als gevoelt hij een blik, die hem gadeslaat, de oogen naar haar opheft, doch om ze ook weer terstond elders heen te wenden.

Een gloeiende blos kleurt haar bleeke wangen.

Waarom komen plotseling de oude droomen weer, de wilde, zoete droomen harer meisjesjaren, die nu voor goed achter haar liggen?.... Welk hartstochtelijk heimwee ontwaakt in hare borst door dien enkelen blik in een paar donkere, ernstige mannenoogen, heimwee naar een geluk, dat nu voor haar onbereikbaar geworden is?....’

Het toeval brengt de twee paren, die op denzelfden dag in het huwelijk traden, te samen in den Harz, op den Broeken. ‘Constance's blik ontmoet regelrecht dien van den gebaarden vreemdeling. Zij ontroert. Waar heeft zij die oogen meer gezien, dien zielvollen blik?....’

De goede Theo, die van de gezelligheid houdt, heeft niet zoodra gehoord, dat de vreemdelingen, die zij daar op den top ontmoeten, Hollanders zijn, en hen als Amsterdammers herkend, of hij wil kennis maken. ‘Amsterdammers, als ik mij niet bedrieg,’ vraagt hij na beleefden groet, lachend en innemend, en dan vervolgt

hij - het tooneeltje is ook al weder te karakteristiek voor de manier en den smaak van de schrijfster om hier niet met haar eigen woorden te worden medegedeeld -:

‘“Mogen wij ons voorstellen als mijnheer en mevrouw Wagenberg, ook uit Amsterdam. We hebben,” zoo gaat hij ongedwongen voort, “zooals gij u herinneren zult, tegelijk de belofte van huwelijkstrouw afgelegd.”

Nu Theo zich onder den naam Wagenberg aanmeldt verdwijnt de stroeve trek van het gelaat des anderen en met groote hoffelijkheid en niet minder losheid wordt zijn groet beantwoord.

“Ik ben Reynolts, eerste boekhouder op het kantoor van Vermeulen & Co., u welbekend, vertrouw ik. Deze dame is mijne vrouw. Sedert eenige dagen zijn wij “den duffen stadswal ontweken” en gisteravond op den *Brockenhaus* aangekomen.

“Hij haalt de Génestet aan,” denkt Constance en ziet met meer ingenomenheid naar hem op.’

Welk een voorstelling! Die ‘ongedwongenheid’ waarmede de een spreekt ‘van het afleggen der belofte van huwelijkstrouw,’ en die ‘niet mindere losheid’ waarmede de andere antwoord: ‘Deze dame is mijn vrouw’! En dan die zoogenaamde aanhaling uit de Génestet, ‘den duffen stadswal ontweken’, welke Constance's ingenomenheid, die toch al levendig genoeg bleek te zijn, nog vermeerdert! Doch zien wij verder.

De kennismaking wordt voortgezet. Het jonge mevrouwtje Reynolts toont zich als een onbeduidend, luchthartig persoontje, die met haar lief gezichtje niet ongaarne coquetteert. 's Avonds wordt er op het *Brockenhaus* muziek gemaakt. Reynolts heeft, behalve den zielvollen blik en den zwaren baard, welke Constance aan zielverwantschap hebben doen denken, nog een mooie stem, en mevrouw Wagenberg zal hem accompagneeren. Reynolts vertelt haar sprookjes van den Harz, waarbij Constance hem ‘onbewust vast blijft aanzien’, en één bewondering is voor den man die zoo veel weet. Hun blikken ontmoeten elkander telkens. ‘Een onuitsprekelijke weemoed overmeestert Constance. Het oude hartstochtelijke verlangen grijpt haar aan naar dit ééne hart, dat haar zou begrijpen en liefhebben.’

En weder zullen hun wegen elkander ontmoeten. De Wagenbergs wonen zomer en winter buiten te Woudoord, en de Reynolts huren voor de zomermaanden een optrekje vlak in hun buurt. En nu

begint eerst recht de strijd in Constance's hart. Reynolts heeft van zijne zijde, uit de welsprekende blikken welke zij naar hem opslaat, de hem ‘verwante ziel’ herkend, en als hij aan haar denkt is het ‘met zonderlinge ontroering en weemoedige teederheid’; maar - tot zijn eer zij het gezegd - hij doet niets om dien hartstocht aan te wakkeren. Integendeel, hij ontwijkt Constance zooveel mogelijk. Intusschen woedt de strijd in beide harten voort; telkens denkt men de vlammen te zullen zien uitslaan; telkens verwacht men een hartstochtelijk tooneel, dat met een nederlaag of een overwinning zal eindigen - maar *la scène à faire* blijft uit.

De eenige, die zich een oogenblik vergeet en uit den band springt, is de goede Theo. Het lichtzinnige mevrouwtje Reynolts weet hem met hare coquetterie zóóver te brengen, dat hij voor de verzoeking bezwijkt en - haar een kus geeft! Maar op hetzelfde oogenblik heeft hij al berouw, en, als een jongen die uit mama's provisiekast van de confituren gesnoept heeft, komt hij deemoedig, neerslachtig bij zijne vrouw, haar alles vertellen en haar beloven dat het nooit meer zal gebeuren. En Constance vergeeft hem. ‘Ik weet dat gij slechts in een oogenblik van opwinding gestruikeld zijt’, zegt zij, terwijl zij zijn hoofd streelt.

Die ‘struikeling’ van Theo is Constance's redding. Nu is er voor beiden een goede aanleiding om voor goed Woudoord te verlaten en naar Amsterdam terug te keeren. Zoo geschiedt het - maar eerst zullen de ‘verwante zielen’ nog een laatste strijd te strijden hebben.

Een telegram van Theo, die te Amsterdam vertoeft, meldende dat de oude Mevrouw Wagenberg ernstig ongesteld is, verhaast Constance's vertrek. Zij moet 's avonds Woudoord verlaten en Reynolts zal haar uitgeleide doen aan het station. Voor het laatst zullen zij samen zijn. Het zijn pijnlijke oogenblikken, die zij, ophet eenzame perron op en neêr wandelende, doorbrengen. En als beiden stil voor zich heen blijven staren, dan roept Reynolts op eens: ‘Mag ik u nog een sprookje verhalen, een laatste?’ En dan verhaalt hij van twee gelieven, die elkander van verre kunnen zien, maar door een diepe kloof gescheiden zijn. Die kloof is de kloof van den Plicht en wie haar wil overspringen gaat in de diepte te gronde.’ En terwijl hij spreekt ‘rukt de geketende hartstocht in zijn borst aan zijne kluisters.’ Constance is op het punt haar zelfbedwang te verliezen... maar de bel heeft reeds geluid, de trein zal vertrekken... Zij is weer

zich zelf. Zij ziet op in zijn door lijden veredeld gelaat... ‘Ik dank u’ fluistert zij, ‘o, ik dank u. Vaarwel!’ Een lange, innige blik, waaruit al hun lijden, al hunne liefde spreekt; één krampachtige handdruk --- het is voorbij.’

Indien Johanna van Woude een weddenschap heeft aangegaan, dat zij een verhaal zou schrijven vol hartstocht, waarin niet alleen geen enkel hartstochtelijk tooneel te vinden zou zijn, maar zelfs geen hartstochtelijk woord over de lippen van een enkel der personaadjes zou komen, dan heeft zij die weddenschap glansrijk gewonnen. Wij hebben allen eerbied voor het talent, waarvan zij bij het overwinnen van die moeilijkheid blijk gaf. Maar - wij vragen verschooning voor de oneerbiedige vergelijking waar het een werk geldt, waarvan wij de ernstige bedoeling behooren te waardeeren - bij het verhaal van dien hartstocht, die zich niet uit wil spreken, maar zich enkel door lange blikken, teedere en krampachtige handdrukken, door blozen of bleek zien verraadt, is het ons soms te moede, bevangt ons hetzelfde onbevredigende gevoel als bij het zien van een pantomime. Wij zijn geneigd Constance en Reynols toe te roepen: ‘maar spreek u dan toch uit! Of meent gij dat de noodlottige hartstocht, waaraan gij ten prooi zijt, u minder zwaar verteert, omdat gij ze niet in woorden uit?’

‘Het is voorbij. De laatste strijd is gestreden,’ heeft de schrijfster ons in de laatste bladzijde van haar novelle verzekerd. Maar wij gelooven er niets van. De eerste keer dat het Noodlot - de ‘verwante zielen’ spreken nog al eens van het Noodlot, die F.. atalité, waarop la belle Hélène zich ook beriep ter verklaring van hare ‘cascades’! - de eerste keer dat het Noodlot hen weer bij elkander brengt, staan wij voor niets in.

***Princesse*, par Ludovic Halévy, de l'Académie Française. Paris. Calmann Lévy, 1887.**

Is het weêr diezelfde F.. atalité? Zit de drang naar ‘verwante zielen’ in de familie of in den naam D u v a l ? Constance Duval heette de latere Mevrouw Wagenberg, de heldin van Johanna van

Woude, en Cathérine Duval is de naam van de heldin van H a l é v y ' s jongste novelle. Beide dames droomen, elk op haar manier, van een ‘verwante ziel’, die voor de eene den concreten vorm van den heer Reynolts, boekhouder op het kantoor van Vermeulen & Co., voor de andere den abstracten van een of anderen Graaf of Prins heeft aangenomen. Maar terwijl de verstandige Hollandsche Constance het zeer onverstandig aanlegt, handelt de lichtzinnige Fransche Cathérine met groot overleg.

Papa, de papierfabrikant, is schatrijk, maar leeft alleen voor zijn zaak; die zaak te laten bloeien, bij de millioenen nieuwe millioenen te voegen, dat gewonnen geld zeker te beleggen, is het geluk van zijn leven. Mama Duval leeft voor Papa en aanbidt hem. Die twee hebben sedert hun huwelijk gewoond in hetzelfde huis met dezelfde mahonyhouten meubelen, onverslijtbare, onvernielbare, eeuwige meubelen. Aan hun geluk zou niets ontbreken, wanneer zij niet een zoon hadden die te veel van actricetjes van het Palais-Royal, en een dochter die te weinig van ingenieurs houdt. Want mama Duval heeft zich in het hoofd gezet dat Cathérine moet trouwen met een ingenieur, die in de zaak zou moeten komen en de fabriek besturen, waarvan Octave niets weten wil. Mama is al met ingenieur no. 8 in aantocht, maar dochterlief wil van dezen evenmin hooren als van de zeven anderen.

Dat komt, omdat Cathérine, door haar veelbelovend broertje ingelicht, tot de overtuiging is gekomen, dat Papa schatrijk is, en dat er van de tonnen van den ouden heer Duval een beter leventje geleid kan worden dan in een burgerbuurt als le Marais, met eens in het jaar een inschrijvingsbal op de Mairie ten voordeele van de vereeniging ‘pour les jeunes apprenties de librairie et de papeterie’, of de telkens terugkeerende doopmalen bij de door de Voorzienigheid buitengewoon gezegende neven en nichten Poupinel. Cathérine heeft bovendien uit de couranten, die zij weet machtig te worden, geleerd dat er een ander Parijs is dan hetgeen zij kent, een echt Parijs, dat begint in den omtrek van de Groote Opera en eindigt in de buurt van den Arc de l'Etoile, en gretig vangt zij de echo's op uit die andere wereld in de beschrijvingen van de aanzienlijke huwelijken, van de groote bals, van de ‘premières’. En dan de toiletten! Diezelfde couranten leeren haar dat er andere modes zijn dan die door de schoonheden van de Marais gevolgd worden, andere modisten dan Mme. Saillard, die indertijd nog

mama's bruidsjapon gemaakt heeft. Als een tooverland verschijnt haar dat Parijs, in een stroom van satijn en kanten, van paarlen en diamanten. En één enkele begeerte vervult haar: ook eens een van de vrouwen te zijn van wier huwelijk, van wier toiletten de Parijsche bladen gewagen en op welke heel Parijs het oog gevestigd houdt. Papa en Mama mogen van hun tijd zijn, maar die tijd is voorbij; Papa en Mama zijn niet meer 'dans le mouvement', en zij, Cathérine en Octave, zijn er midden in. Zij beschouwen het dan ook als hun maatschappelijken plicht zooveel mogelijk van het geld, dat in het ouderlijk huis opgetast ligt, in circulatie te brengen.

En terwijl de goede Mama Duval voortgaat om een man voor haar dochter te zoeken - het is nu eens geen ingenieur meer, maar een notaris, mijnheer Mouillard, die hetzelfde lot ondergaat als de acht ingenieurtjes - blijft Cathérine voortspinnen aan haar droom.

Octave, een hartstochtelijk speler, heeft zich door een Graaf, die hem geld schuldig bleef, tot lid van een aristocratische club laten aannemen, en door hem zal Cathérine aan hoogere relatiën kunnen komen. En de droom van een aanzienlijk huwelijk vervolgt haar meer dan ooit.

Hoe zij eindelijk, door een bezoek aan het cirque en door haar optreden als verkoopster bij een *foncy fair*, in kennis komt met een Italiaanschen prins, die haar ten huwelijk vraagt, hoe zij bij het nieuwtje van haar huwelijk, dat als 'un grand mariage à l'horizon' wordt aangekondigd, haar naam, haar burgerlijken naam, in de courant ziet (een harer droomen!) en door een heuschen bisschop het huwelijk gesloten ziet (nog een harer droomen!), een plechtigheid met Faure en Talazac voor den zang en Widor aan het orgel, - laat u dat alles door Halévy, of liever door het dagboek van de aanstaande Prinses verhalen, in dien onnavolgbaren trant vol zielkundige fijnheden, vol satirieke trekjes, waarvan de schrijver van *Les petites Cardinal* en *l'Abbé Constantin* het geheim heeft.

Drie weken vóór haar huwelijk teekent Cathérine het volgende in haar dagboek op: 'Ce qu'il y a de plus drôle, c'est que voilà que je me mets à l'aimer pour tout de bon.' Dat 'zotste' is tevens het verstandigste wat het luchthartje doen kon. Wie weet - Halévy zegt het ons niet, maar wie weet - nu 'l'amour pour tout de bon' van de partij is, wat er nog van haar en van haar Italiaanschen prins terecht komt.

Maar hoe goed het ook moge afloopen, de les is er niet minder om. De papa's en mama's Duval (beste menschen, maar slechte ouders), die er slechts aan denken, de eenen om geld en weer geld te verdienen, de anderen om aan hare dochters een moderne opvoeding, dat is: geen opvoeding, te geven, terwijl zij toezien dat in het hart van die dochters alle natuurlijke gevoelens, alle liefde, alle eerbied voor het familieleven wordt uitgedoofd, dat zij, rijp, overrijp vóór haar leeftijd, met de toiletten, de bewegingen, de taal van een *demi-mondaine*, haar verderf te gemoet loopen - die papa's en mama's zijn gewaarschuwd, en ernstig gewaarschuwd.

Men zou zeggen, niet waar? dat er in een novelletje, afkomstig uit dat lichtzinnige Frankrijk en gevloeid uit de pen van een Halévy, nog iets als een moraal kan liggen!

Vóór-Helleensche Koningsburchten.

I. *Schliemanns jongste opgravingen*.

Nou lusisse pudel, sed non incidere ludum.

Schliemanns jongste opgravingen te Troje[1], doch bovenal die op den heuvel van Tiryns[2], zullen in de geschiedenis der wetenschap eene zeer belangrijke plaats innemen en dat niet slechts om hare resultaten, doch in niet geringe mate ook om de wijze, waarop die verkregen werden.

De archaeologie is eene wetenschap voor een goed deel uit dilettantisme geboren. Onder hare wegbereiders behooren, - men moge het willen weten of niet, - ook de vroegere liefhebbers van oudheden en munten, die gewoonlijk als mannen van wetenschap juist even hoog stonden, als de verzamelaars van postzegels uit onze dagen. Het viel haar dan ook niet gemakkelijk, de fouten, welke die oorsprong met zich meebracht, af te leggen, te meer daar deze in hooge mate door haar eigen karakter in de hand gewerkt werden. Immers bij eene wetenschap, die zich ten doel stelt eene oude kunstbeschaving uit de daarvan nog voorhandene overblijfsels weder op te bouwen, behooren phantasie en kritiek elkander de hand te reiken en nu zal het wel niemand verwonderen, dat men aanvankelijk van het eerste een veel grooter aandeel placht te ontvangen dan van het laatste. Eerst van lieverlede is het dan ook der archaeologie gelukt, zich werkelijk tot de hoogte eener exacte historische wetenschap op te heffen. Steeds meer en meer ba-

1) Troja. Ergebuisse meiner neuesten Ausgrabungen auf der Baustelle von Troja, etc. von Dr. Heinrich Schliemann. Leipzig, 1884.
2) Tiryns. Der prühistorische Palast der Könige von Tiryns. Ergebuisse der neuesten Ausgrabungen von Dr. Heinrich. Schliemann. Mit Vorrede von Geh. Oberbaurath Prof. F. Adler und Beiträgen von Dr. W. Dörpfeld. Leipzig, 1886.

kende zij zich een trouwens doodeenvoudigen weg van strenger onderzoek af, die steeds met vaster schreden betreden werd. Gewoonlijk werd het haar eerste vraag: wat kunnen wij om te beginnen reeds op uiterlijke, geheel onbetwistbare gronden vaststellen, - wat leeren ons omtrent de voorwerpen, die uit de oudheid tot ons kwamen, bijv. de omstandigheden, waaronder zij gevonden werden, of de inscriptiën, die er op voorkomen? Zij vergat echter niet, dat de beschouwing der voorwerpen zelf steeds haar meest eigenaardige taak blijft, - immers in zeer vele gevallen laten de uiterlijke gegevens ons volkomen in den steek, - doch daarbij had zij er zich diep van doordrongen, dat door geenerlei vluchtige waardeering, maar slechts door eene zeer nauwkeurige stijlontleding aan het een of ander kunstwerk zijn plaats tusschen de overige, zijn plaats dus in de ontwikkelingsgeschiedenis der kunst kan worden aangewezen.

Op zoodanige wijze bereikte men, - vooral in de Grieksche archaeologie, die ik bij dit alles in de eerste plaats op het oog heb, - hoogst belangrijke resultaten. Nauwlijks echter was men met de behandeling der kunstwerken uit meer klassieke tijden eenigszins tot vastheid gekomen, of ijverige dilettanten brachten eene geweldige massa kunstvoortbrengselen uit vroegere perioden aan het licht, en het oude spel ving op een naast aangrenzend gebied met volle kracht op nieuw weder aan. De woningen onder de vulcanische asch van Santorino werden opgegraven, oude Rhodische graven werden geopend, duizende en duizende voorwerpen leverde de bodem van Cyprus, Schliemann groef te Troje, Mykenai, Tiryns, Orchomenos. Er heerschte eene groote bedrijvigheid. Echter was reeds op de wijze van opgraven gewoonlijk veel aan te merken. Schliemann zocht naar het Troje der Ilias en wierp dikwijls wel wat te achteloos datgene ter zijde, wat daar niet toe scheen te behooren; de eigen mededeelingen van Cesnola omtrent zijne opgravingen op Cyprus hebben gewoonlijk juist zooveel waarde als die van jagers of schaatsenrijders omtrent hunne avonturen. Er is op zoodanige wijze aan de wetenschap eene schade berokkend, die zich nooit geheel laat herstellen. Bovendien werden een heirleger van slechte waarnemingen en onbekookte meeningen voor den dag gebracht, waarvan de wetenschap niet dan na eenigen tijd kon bekomen.

Toch zijn de wetenschappelijke archaeologen over het algemeen

zeer weinig geneigd laag op het dilettantendom neder te zien. En waarlijk zij hebben er ook weinig reden toe. Niet zoo spoedig zou uit den aard der zaak de welwikkende, strenge wetenschap den voet op zoovele terrae incognitae geplaatst hebben, als het zeker avontuurlijke, maar toch ondernemende en enthousiastische dilettantisme. Ook is het altijd zeer kinderachtig zich over zijne burgerlijke afkomst en bloedverwantschap te schamen. Men heeft slechts te toonen, dat men daaraan ontwassen is. Alleen dit kan der wetenschap tot oneer verstrekken, dat er wat al te lang met dilettantisch waarnemen en dilettantisch redeneeren wordt voortgegaan: '*niet het spel maar het voortgaan met spelen strekt tol schande*.' En werkelijk ook door vakgeleerden zijn tal van opmerkingen en beweringen ten beste gegeven, wier innerlijk gehalte, al springt dat daarbij misschien niet zoo dadelijk in het oog, eigenlijk zoo veel beter niet is, dan de meest onhoudbare beweringen bijv. van Schlicmann. In Schliemanns laatste boek geeft o.a. de Oxforder professor Sayce daar nog een sprekend voorbeeld van. Op den Eryx op Sicilië zijn muren van opgestapelde steenen ontdekt, die men - reeds dit is al zeer voorbarig - om de enkele daarop voorkomende Phoenicische steenhouwersteekens voor Phoenicisch gehouden heeft. De Cyclopische muren van Tiryns, eveneens bestaande uit opeengestapelde steenen, zijn nu, volgens Sayce, hoogstwaarschijnlijk ook Phoenicisch en werden naar alle gedachten door Phoenicische kolonisten aangelegd[1)]. Kan men zulke conclusiën trekken zonder iets meer van de bouwwijze dier beide muren te weten? Zijn dan alle opgestapelde steenmassas der wereld het werk van Phoenicische kolonisten? Wat leeren wij nu uit Richters[2)] nader onderzoek omtrent die muren van den Eryx? Dat zij in hoofdzaak een bouwwerk zijn in Romeinschen trant, doch waarin zoowel enkele overblijfselen van Phoenicische muren, in niets op de steenen van Tiryns gelijkende, als andere uit een nog vroeger tijdvak vermetseld zijn. Werkelijk hebben archaeologische vergelijkingen, die niet in bijzonderheden treden, niet veel hooger waarde dan woordafleidingen op den klank af. Gelukkig schijnt nu ook voor de zoogenaamde praehistorische archaeologie het einde daar van al

1) Natuurlijk kunnen die muren wel Phoenicisch zijn, doch dun op andere gronden. Daarover straks.
2) Ueber antike Steinmetzzeichen. Berlin 1885, p. 43, volg.

die geestelijke tuchteloosheid. Het spel wordt afgebroken, dat hoe vergeeflijk in den aanvang ook, toch heel wat minder verkwikkelijk was, dan dat van onzen Hildebrand, wiens motto wij voor een oogenblik geborgd hebben, en nu dwingt het ons eerbied af, wanneer wij daarbij ook den dilettant Schliemann zien voorgaan. Hij is namelijk met twee architecten, - één daarvan, Dörpfeld, is de geleerde architect-archaeoloog van het Duitsche Instituut, die o.a. de opgravingen te Olympia leidde, - naar de plaats zijner oude liefde, Troje, teruggekeerd om alles, zooveel het nog mogelijk was, opnieuw en nauwkeurig op te nemen. Daarop trok hij met Dörpfeld naar den ouden Cyclopenburcht van Tiryns en het is bijna ongeloofelijk, wat daar, na drie duizend jaar bedolven te zijn geweest, van onder het oude puin voor den dag kwam. Thans ook krijgen wij geen onduidelijke of half juiste berichten meer. De duimstok van den architect wijst ons den weg en krachtens de geestelijke verwantschap, die er tusschen de architecten van alle eeuwen bestaat, weet Dörpfeld aan het meeste wat zijne spade blootlegde, ook de juiste beteekenis te geven. Natuurlijk is daarbij vergissing niet uitgesloten, doch evenmin kan het onderzoek als geheel geëindigd beschouwd worden. De Grieksche regeering heeft het plan - mogelijk is dit reeds volvoerd - boven de Tirynthische ruïnen een schutdak te doen opstellen, waardoor hun overigens gewisse ondergang door weer en wind, nog voor geruimen tijd verhoed wordt. Die ruïnen liggen daar als een kolossaal handschrift uit het grijze verleden; niet in elk opzicht zal het dadelijk gelukken de lezing volkomen zeker vast te stellen, doch de een voor, de andere na kan zich aan de lectuur zetten en zoo komt men het ideaal van volmaakte nauwkeurigheid steeds nader en nader bij. Aldus kan het onderzoek zoo exact mogelijk zijn en daarbij dringt het door tot tijden, waaromtrent tot nog toe slechts de latere legende ons te verhalen wist. In waarheid zijn wij thans heel wat beter op de hoogte omtrent den burcht van Troje van 1700 v.C., dan bijv. omtrent dien van Leiden van 800 n.C.

Nog altijd wacht de zoogenaamde Leeuwenburcht van Mykenai, waar Schliemann de oude graven opgroef, op een nader onderzoek. Toch is ook hier reeds iets verricht. Op verzoek van het Duitsche archaeologisch instituut te Athene bracht Hauptman Steffen den burcht en zijne omstreken in kaart, er voor-

treffelijke opmerkingen vooral omtrent de strategische beteekenis van Mykenai bijvoegende[1]. Ook omtrent dezen burcht kunnen wij dus eenigermate nagaan, wat hij in en voor zijn tijd geweest is. Achtereenvolgens handelen wij nu in de eerst volgende bladzijden over de burchten van Troje, Tiryns en Mykenai.

II. *De burchten van Troje, Tiryns en Mykenai.*

Onder den burcht van het Aeolische Ilion, het Troje zooals de latere tijden het kenden, werden, - ik herhaal ten deele eenige reeds van vroeger bekende feiten, - zes verschillende nederzettingen opgegraven: op de puinhoopen van de voorafgaande was de volgende gevestigd. Die nederzettingen waren niet van een zoo primitieven aard als men vroeger wel meende; zij bestonden uit allerlei bouwwerken, die kennelijk geruimen tijd bestaan hebben; buiten twijfel hadden zij ieder eene geschiedenis; van de twee eerste althans weten wij, dat zij gedurende den tijd van hun bestaan belangrijke verbouwingen ondergaan hebben. Stellen wij nu de stichtiug van het Aeolische Ilion bijv. op het jaar 700 v.C., - wat wel niet zoo heel ver van de waarheid zijn zal, - dan weten wij dat de bouwvallen onder de grondslagen daarvan eene beschaving van vele eeuwen vertegenwoordigen, welke aan dien tijd voorafging. Het best kennen wij thans de tweede nederzetting, een flinken burcht, die buiten twijfel door het vuur is vernietigd geworden en waarin Schliemann het Homerische Troje meent te hebben teruggevonden[2]. Wat daar boven lag, werd vroeger reeds grootendeels door hem weggegraven.

Wanneer men, laten wij zeggen omtrent 1700 jaar v.C., den Hellespont overgestoken was, kreeg men dien burcht al zeer spoedig in het gezicht, zooals hij daar met zijn flinke wallen en stevige torens van een ongeveer 30 à 40 meters hoogen heuvel krachtig en gebiedend boven de voor hem liggende vlakte omhoog steeg. Al wie van Europa uit over den Hellespont in Azië wilde doordringen, had daarmee buiten twijfel het allereerst rekening te

1 Karten von Mykenai. Berlin. 1884.

2 Tot nog toe hield Schliemann de derde stad voor de door het vuur verwoeste. Het is echter gebleken, dat de gebouwen van de derde stad zoo onmiddellijk in het puin van de tweede gefundamenteerd werden, dat het puin dat later weder van de derde kwam niet dan door de grootste oplettendheid van dat der tweede kan onderscheidën worden.

houden, 't Was eene vesting van geen geringe beteekenis.

Nemen wij dien burcht thans meer in bijzonderheden in oogenschouw. De oppervlakte, die hij besloeg, zal zoo wat twee derde van die van den Dam te Amsterdam geweest zijn. Men had om het bovenste gedeelte van den heuvel heen een ringmuur van kalksteenen gebouwd, die uit het omliggende bergland waren weggebroken. Het waren tamelijk ongelijkmatige brokken, op enkele plaatsen een meter, doch gewoonlijk slechts een halven meter lang en veel minder breed en hoog. Deze nu lagen in onregelmatige horizontale rijen opééngestapeld; kleine steentjes vulden de openingen; niet onwaarschijnlijk was ook een leemcement aangewend. Aan den binnenkant, tegen den heuvel aan, steeg de muur loodrecht omhoog; aan de buitenzijde had hij een helling van 45 of 60 graden, zoodat hij breeder aan den voet was, waardoor men uitzakking trachtte te voorkomen. Ongetwijfeld ving hij op de heuvelhelling hier wat hooger, daar wat lager aan; aan de zuidwestzijde was hij ruim zeven meter hoog, gerekend in het loodrecht. Nu was echter deze muur van kalksteenen slechts de grondslag van een anderen van in de zon gedroogde leemsteenen, door een fijn leemcement verbonden, welke, drie tot vier meters dik, zeer zeker tot niet veel minder dan vier meter boven den bodem van den burcht zich zal verheven hebben. In dit bouwwerk van leemsteenen waren meerdere balken gemetseld, door dwarsbalken verbonden, welke, dienende als ankers, aan het geheel grootere stevigheid gaven. Het was aan de binnenen buitenzijde met een pleister van klei bestreken. Aan de zuidzijde, waar de burcht het gemakkelijkst te bestijgen viel, was aan den voet van den muur de bodem kunstmatig uitgediept tot een droge gracht. Op eenige afstanden van elkaar sprongen torens een belangrijk eind naar voren, van waar men de aanvallers ook in de flank bestoken kon. De burcht had twee poorten. De eene, aan de zuidwestzijde, was in den muur aangelegd en had een enkele deur bestaande uit twee vleugels. Recht daarop af leidde uit de vlakte een met flinke steenen geplaveide straat, die onder een hoek van 20° opsteeg. De andere poort, aan de zuidzijde, was eigenlijk een geweldige toren, die van den voet van den burcht omhoog steeg, een belangrijk eind van den overigen muur vooruitspringende. In dien toren nu steeg men door een langen smallen tunnel lang-

zamerhand tot den top van den burcht omhoog; de sluiting was hier natuurlijk aan de benedenzijde.

Op den burcht binnen den ringmuur stonden onderscheidene gebouwen. Later is de burcht aan de zuid- en oostzijde belangrijk uitgebreid. Er werd een nieuwe muur gebouwd, zoodat zelfs die geheele toren met tunnel binnen de vesting kwam te liggen en de ingang van den tunnel gesloten werd; deze raakte toen natuurlijk geheel in onbruik. De ruimte tusschen den ouden en nieuwen muur werd met aarde opgevuld. Vlak naast de aldus gesloten poort werd een nieuwe gemaakt, bestaande uit een gang met dubbele deur. Ook de westelijke poort werd verbouwd om een dubbele deur te kunnen krijgen. Om plaats daartoe te vinden moest zelfs een der binnengebouwen tot de grondslagen worden afgebroken. Heel wat nieuws werd er ook op den burcht zelf gebouwd. Slechts twee der gebouwen echter, die toen opgericht werden, kennen wij eenigszins meer van naderbij. Zij waren eveneens ten deele over de grondslagen van vroegere, nu afgebroken, gebouwen heen opgetrokken en stonden met hun ingang naar de nieuw aangelegde poort. Een gebouw tusschen hen en die poort was buiten twijfel een meer monumentale toegang tot de beide andere, een poortgebouw, een zoogenaamde ‘voorpoort’ (prothuron). De bouwwijze van al die gebouwen was in hoofdzaak dezelfde als die van de vestingmuren: op een grondslag van kalksteenen door een leemcement verbonden rustten de muren van leemsteenen door houten ankers bevestigd. Bij deze huismuren laat zich zeer duidelijk een kunstmatig metselverband waarnemen, waardoor geen vertikale voegen van steenen boven elkaar kwamen te liggen. Zij waren met een pleister van leem en daarover met een tweede van fijne klei bestreken. De bodem had een plaveisel van vastgestampte leem, soms met kleine kiezelsteenen vermengd. Ook bezigde men grootere kiezelsteenen of platen van groene schiefer. Het grondplan dier twee best gekende huizen vertoont een voorportaal met één of twee daarachter liggende vertrekken. De zijwanden van het voorportaal van een dier gebouwen waren in het front bekleed door loodrecht nevens elkaar geplaatste balken (parastaden) om den tegelbouw te beschermen en tot het dragen van het dak behulpzaam te zijn. Deze gebouwen herinneren door hun grondplan en parastaden buiten twijfel aan den lateren zoogenaamden Dorischen antentempel.

Nu lag deze aloude burcht zeer zeker niet alleen. Evenals de stad Leiden, - om een nabij liggend voorbeeld uit een onnoemelijk aantal te nemen, - zich ontwikkelde aan den voet van den Leidschen burcht, evenzoo sloot zich ook hier aan den burcht eene stad aan, en, - wederom in hoofdzaak niet anders dan Leiden, - verkreeg ook die stad te eeniger tijd zijn eigen muren, die hier van die van den burcht uitgingen en daartoe wederkeerden. Ook Athene was een stad, die aan den voet van een burcht zich ontwikkeld had; deze echter verkreeg hare muren eerst zeer laat in den tijd van Themistokles. De menschelijke ontwikkeling heeft bij alle verschil van plaats en tijd dikwijls iets zeer gelijkvormigs.

Onze kennis aangaande den burcht van Troje zal door de wijze, waarop daar vroeger gegraven is, altijd hoogst onvolledig blijven. Het is voorzeker geen gering geluk, dat de opgravingen van Tiryns van den beginne af aan onder Dörpfelds leiding gestaan hebben.

Reeds de oudheid verbaasde zich over de geweldige massa's van opgestapelde steenen, die den muur van het oude Tiryns vormden. Slechts de reuzenhanden van Cyclopen konden, - meende men, - zulk een werk tot stand gebracht hebben; Pausanias vergeleek het met de pyramiden van Aegypte; volgens hem zou zelfs niet de kleinste van deze steenen door een span muildieren van zijn plaats kunnen verwogen worden. Veel minder aandacht schonk men in vroegeren en lateren tijd aan hetgeen boven op dien burchtheuvel door die muren werd ingesloten. De stukken metselwerk, die daar te zien kwamen, hield men voor wetenschappelijk volkomen onbelangrijke overblijfselen van middeneeuwsch bouwwerk. Juist op dat terrein echter maakten Schliemann en Dörpfeld met hun onderzoekingen een aanvang. Op het laagste en middelste gedeelte van den heuvel werden meerdere gebouwen aan het licht gebracht. Nergens echter waren de ontdekkingen zóó belangrijk en breidde zich de opgraving tot zulk eene uitgestrektheid uit als op het hoogste gedeelte van den burchtheuvel, waar de bodem uit eene zóó harde steenmassa bestond, dat men nimmer eene poging heeft aangewend die voor den landbouw geschikt te maken. Daar bereikte men onder een puinlaag van één tot anderhalven meter dikte een soort van mozaïkvloeren en de

fondamenten en verdere overblijfselen van metselwerk, die alle van veel zorgvuldiger bewerking waren, dan hetgeen men op het middelste of laagste gedeelte van den heuvel had blootgelegd. Nadat nu die gansche puinlaag afgegraven en tegelijk nauwkeurig onderzocht was, kwam daar werkelijk in zijn grondslagen en gedeeltelijke opbouw een groot gebouw of liever vereeniging van gebouwen voor den dag, die bezwaarlijk iets anders zijn konden dan het eigenlijke verblijf van den burchtheer, een overoud Grieksch vorstenpaleis dus. Alles lag daar nog juist zoo als op het oogenblik dat het verwoest was geworden. De bovenbouw namelijk heeft bestaan ten deele uit brokken kalksteen met leemcement verbonden, ten deele uit in de zon gedroogde leemsteenen, alles door houten balken, verbindingsankers, bevestigd. Nu is die massa van kalk en leemsteenen op de grondslagen neergestort, doch bij de vernietiging van het paleis moet een vreeslijke brand gewoed hebben. Het vuur ging voort langs die talrijke houten verbindingsankers tusschen de kalk en leemsteenen en vervormde die op onderscheidene plaatsten tot één enkele samenhangende massa van kalk of hardgebrande leem. Daaronder lagen nu de grondslagen van het paleis met zijne talrijke overblijfselen eener vroegere beschaving, veilig bewaard voor honderde, ja duizende jaren. Die beschaving kennen wij ook uit een onnoemlijk aantal voorwerpen, die elders voor den dag gebracht werden. Niets kan zekerder zijn - wij komen daar later op terug, - dan dat die beschaving gedurende tal van eeuwen in Griekenland en op de eilanden gebloeid heeft en dat zij ten laatste is weggestorven ongeveer gedurende de 9e en 8e eeuw v.C., toen eene andere, de echt Helleensche, die welke na drie, vier eeuwen arbeidens een Phidias en Praxiteles zou voortbrengen, haar plaats kwam innemen. Ongetwijfeld was dus de burcht van Tiryns eene vorstelijke residentie uit vóór-Helleenschen tijd. Op sommige plaatsen heeft men nog dieper gegraven dan de grondslagen van het paleis. Ook daarbij vond men overblijfselen van woningen, zoodat de heuvel van Tiryns reeds vóór het paleis gesticht werd, bebouwd geweest moet zijn. Dat ook het paleis van Tiryns geruimen tijd bestaan moet hebben vóór het verwoest werd, bewijzen de verbouwingen, die het ondergaan heeft. De zangers van de Ilias en Odyssee hebben nog vorstelijke woningen gekend, die in hoofdzaak met die

van Tiryns nauwkeurig overeenstemden. Zij beschreven die natuurlijk niet opzettelijk; ook hunne hoorders kenden die, en bij ieder dichterlijk verhaal van een voorval, dat in zulk een paleis had plaats gegrepen, was eene enkele aanduiding voldoende om hun het gansche tooneel der scène tot in zijne bijzonderheden voor den geest te brengen. Uit al dergelijke uitlatingen nu had men in groote trekken een beeld van een Homerisch paleis ontworpen. Aan dat beeld beantwoordt, - gelijk ons nog nader blijken zal, - het paleis van Tiryns bijna geheel, zelfs in bijzonderheden, en er is dus niets tegen, dit laatste een Homerisch vorstenpaleis te noemen. Doch hoe zeer verkrijgt nu alles, wat tot nog toe eene geleerde abstractie was, voor onzen geest leven en werkelijkheid; hoeveel wordt thans volkomen duidelijk, wat tot nog toe niet of slechts half begrepen werd. Het grondplan van het paleis van Tiryns kennen wij bijna volkomen; over den opbouw laat zich uit de voorhandene overblijfselen, het op de grondslagen nedergevallen puin, vrij nauwkeurig oordeelen. Zoo kunnen wij thans alle zoodanige localiteiten, als waarvan de dichter gewaagt, bijna evenzeer uit eigen aanschouwing ons voorstellen als zijne tijdgenooten.

Nadat aldus in het jaar 1884 vooral boven op den burcht gegraven was, besloot Schliemann in 1885, wederom met Dörpfeld, den geweldigen ringmuur zelf aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Deze, op de helling van den heuvel gebouwd, had overal zijne bovengedeelten verloren. Zelfs was aan de westzijde ook een gedeelte van hetgeen boven op den heuvel stond, doordien het zijn steunpunt verloren had, mede afgezakt. Geweldige steenbrokken waren naar beneden gerold; massa's puin lagen over het oude bouwwerk heen; ook inwendig was dit op vele plaatsen ingestort of uit elkaar gerukt. Bovendien was het puin der opgravingen van het vorige jaar eveneens over den muur naar beneden geworpen. Er moest dus heel wat worden weggeruimd, wilde men den oorspronkelijken muur blootleggen. Zelfs was men hier en daar genoodzaakt, ten einde verdere instortingen te voorkomen, het oude bouwwerk te stutten en door nieuw metselwerk zoowat te herstellen. Eerst zoo kon behoorlijk worden nagegaan, hoedanig het oude verband dier voor een groot gedeelte uiteengerolde steenen moet geweest zijn. Het eindresultaat dier moeiten was werkelijk niet gering.

Reeds kapitein Steffen ontdekte, dat in die logge steenge-

vaarten kunstmatige gaanderijen en doorgangen waren aangebracht. Thans echter kwamen wij daaromtrent eerst behoorlijk op de hoogte. Het bleek thans, dat die vormlooze klomp van puin en steenbrokken een tamelijk kunstmatig aangelegd bouwwerk met inwendige gaanderijen en trappen, kamers, kelders en waterbakken moet geweest zijn, hetwelk zeker niemand geneigd zijn zal voor het gewrocht der dommekracht van barbaren aan te zien. Het paleis daarboven was dus door een zijner waardigen burchtmuur ingesloten.

Ontwerpen wij ons thans meer in bijzonderheden een beeld van dat geweldige bouwwerk, zooals wij het door Schliemanns opgravingen leeren kennen. De burcht van Tiryns lag niet ver van de kust van het land van Argos op een heuvel die, langwerpig van vorm, van het zuiden naar het noorden zich uitstrekte en tevens in dezelfde richting eenigszins daalde, doch nergens hooger kwam dan ongeveer 18 meter boven de omliggende vlakte, en dus belangrijk lager was dan die van Troje. Toch moet de Tirynthische burcht een veel geweldiger indruk gemaakt hebben, dan de Trojaansche. Op de helling van den heuvel ter hoogte ongeveer van een meter of zeven, acht - hier meer, daar minder, - verrees een muur van groote kalksteenbrokken, - uit het naburige gebergte weggebroken, - tot zeker niet veel minder dan acht meter loodrecht omhoog; niet glooiend zooals in Troje. Evenals daar stond op die kalksteenen muur hoogstwaarschijnlijk eene andere van in de zon gedroogde leemsteenen; toch moet die hier een veel minder belangrijk gedeelte van het geheel uitgemaakt hebben. De grootste kalksteenbrokken van Tiryns waren ongeveer driemaal zoo groot als de grootste van Troje, 3 meter lang, 1½ meter hoog en waarschijnlijk[1)] evenzoo breed; van zulke steenen zou zeker Pausanias gelijk gehad hebben, dat een span muildieren hen moeielijk van hun plaats kon krijgen; zij moeten, naar men berekent, 12000 kilogram wegen. Al die kalksteenen waren slechts eenigermate behouwen en daarom moesten, ten einde ze vast te doen liggen, kleinere steentjes tusschen de voegen geschoven worden. Tot nog toe hield men het er voor, dat bij deze zoogenaamde Cyclopische bouwwijze geenerlei cement gebruikt werd. Thans echter heeft Dörpfeld bij die gedeelten

1) Waarschijnlijk, want ze liggen in den muur en dus is de breedte niet juist te bepalen.

van den muur, die sedert den ouden tijd onder puin bedolven lagen, een leemcement ontdekt, dat blijkbaar aan de onbedekt geblevene gedeelten in den loop der eeuwen door den regen werd weggespoeld, of ook door de hier zoo talrijke ratten en eekhorentjes losgeknaagd en verwijderd werd. Die groote steenbrokken werden dus, vóór er een ander naast of op gesteld werd, met een dikke taaie leemlaag bestreken.

Evenals bij den burcht van Troje[1)], doch in minder regelmatige afstanden van elkander, sprongen geweldige torens en bastions van den burchtmuur naar voren. In het lagere gedeelte van den burcht waren enkele kleine toegangen aangebracht, doch de twee voornaamste leidden naar het hoogere gedeelte. Vooreerst steeg ook hier een kunstmatig vervaardigde weg, breed genoeg voor een bespannen wagen, uit de vlakte langzaam omhoog; deze liep echter niet als die van Troje loodrecht op den muur aan, doch sloot zich daar vlak tegen aan, opstijgende van Noord naar Zuid. De aanvallers dus die daar overgingen moesten de rechterzijde, die niet door het schild bedekt werd, naar den kant van den muur keeren. Boven gekomen keerde men zich om door den muur heen, doch moest daarbij althans langs één toren, misschien wel tusschen twee door. Daarna sloeg men andermaal om, naar het zuiden tusschen den buitenen binnenmuur tot men voor de groote poort kwam. De andere toegang was veel kleiner en evenals de tunnelpoort van Troje

1) Onderstaande schets, hoe ruw ook, zal de volgende beschrijving duidelijker maken.

in een groot vooruitspringend bastion aangebracht. Ook hier lag de eigenlijke poort aan den voet van den burcht en steeg men door het bastion heen, binnen de vesting zelf langzaam naar boven; hier echter langs een trap, die zeker niet veel minder dan 100 treden gehad heeft; het onderste gedeelte daarvan, 65 treden, ligt nog op zijn plaats. Het bastion had den vorm van een halven cirkel en reikte niet zoo hoog als de muur, waar het van vooruitsprong.

Hier meer, daar minder stak het paleis op den top met zijn platte daken en bovenvertrekken boven den omliggenden ringmuur uit. Het lag dan ook juist op het hoogste punt van den heuvel. De gansche burcht was verdeeld in een boven- en benedenburcht, de laatste op het noordelijke lagere gedeelte van den heuvel. Die benedenburcht was langwerpig van vorm; de muren hadden daar de geringste dikte, 7 à 8 meter; daarin waren aan de binnenzijde nissen uitgewonnen. Een flinke muur scheidde deze van den bovenburcht, die dus geheel afzonderlijk, ook als de benedenburcht ingenomen was, verdedigd kon worden. Eigenlijk was de geheele bovenburcht niet anders dan het paleis met zijn voor- en ‘achterhof’; laat ik ook eens mijn taal, gelijk Dörpfeld de zijne, met een nieuw woord verrijken. Het paleis zelf lag het hoogst; de beide hoven glooiden, de een naar Noord, de andere naar Zuid, eenigszins naar beneden. Het geheel was volkomen gevat in den ringmuur, die hier veel dikker was dan op den benedenburcht, op enkele plaatsen zelfs dubbel zoo dik, 15 tot 17 meter.

Veronderstellen wij, dat wij langs den hoofdtoegang, den opstijgenden weg ter oostzijde, tot den bovenburcht willen doordringen. Gelijk wij zagen, kwam men, na langs een toren, of tusschen twee torens, door den muur te zijn gegaan, spoedig voor de hoofdpoort. Deze was gesloten door twee kolossale vleugeldeuren, die niet konden worden omgedraaid, vóór men een lange dikke balk daarachter, een grendel, wederom in den muur, waaruit hij bij het sluiten van de poort was uitgetrokken, had ingeschoven. Was men deze hoofdpoort door, dan bevond men zich spoedig op een klein pleintje vóór den statigen toegang tot het paleis zelf, de ‘voorpoort’ (prothuron); daar tegenover, aan de linkerzijde, zag men boven in den muur een zuilengaanderij. De voorpoort was op zich zelf een klein gebouwtje; de eigenlijke poort lag in het midelen daarvan en

zoowel daarvóór als daarachter lag eene kleine halle, ieder met twee zuilen tusschen twee zijdeposten (anten). Dit is reeds geheel de grondvorm van soortgelijke Grieksche gebouwen uit veel lateren tijd, bijv. van de propylaeën op den Atheenschen burcht, die Perikles liet vervaardigen; tusschen zuilen en anten trad men later eveneens den Griekschen tempel binnen. Reeds van die achterhalle en door een tweeden kleinen ingang onmiddellijk daarnevens kon men in het paleis doordringen, doch wij gaan rechtuit en komen in den grooten onregelmatig gevormden voorhof. Deze had zoowel aan de oostzijde, juist naast den ingang, als geheel aan de zuidzijde een kleine zuilengaanderij. Van de oostelijke kwam men, - hoe weten wij niet recht, - in den gang en de daarop uitloopende vertrekken, die de oostelijke muur herbergde. Uit de zuidelijke kwam men, - hoe, weten wij wederom niet juist, - tot een trap die leidde naar een dwarschen gang, waarop wederom meerdere vertrekken uitkwamen ten getale van vijf; ook dit was alles in den muur aangelegd. Eigenlijke gewelven hadden die ruimten binnen den muur niet; er werd slechts met horizontale lagen gebouwd, doch iedere hoogere laag was uit de tegenover elkaar liggende zijwanden telkens iets meer naar voren gebracht, dan de lagere, tot zij eindelijk tot elkander kwamen en er zoo een zoldering gevormd werd. Licht kreeg men door kleine naar buiten zich versmallende openingen. In de muren van Byrsa, den burcht van Karthago, die eveneens nog in ruïne aanwezig is, treft men, - het is Dörpfeld, die die vergelijking maakt, - juist zulke op een dwarsgang uiteenloopende kamers aan als in die van Tiryns. En verder vernemen wij uit een ouden schrijver (Appianos), dat in de muren van de stad Karthago zelf niet slechts voorraadkamers, maar zelfs stallen voor oliphanten en paarden en kasematten voor infanterie en cavalerie werden aangetroffen. Heeft men hier wellicht te doen met eene Phoenicische bouwwijze, die nog in het latere Karthago in zwang was, maar toch uit veel vroegere tijden dagteekende? Aan den zuidwesthoek van den voorhof verhief zich een kolossale toren, eveneens met een paar inwendige vertrekken. In den zuidwesthoek van het paleis trof men kelders aan.

Evenals de burchtmuur, zoo waren ook de bouwwerken boven op den heuvel geheel op eene wijze samengesteld, die als eene volmaking van de Trojaansche bouwwijze te beschouwen

is. Bij de muren was hier wederom de grondslag van kalksteenen tegen den bovenbouw van leemsteenen hooger; ook deze grondslag was hier dan ook door houten ankers bevestigd. Gelijk in Troje waren ook hier de muren met een dubbele pleister overdekt, één van leem gelijk daar, doch daarover een tweede, niet van klei, maar van kalk, dat zeker als pleistermiddel heel wat bruikbaarder is. Aan de uiterste randen waren de muren ook te Tiryns met houten parastaden bekleed, zoowel ter beschutting van den steen als om mede het dak te schragen. Toch was de steenen grondslag der parastaden te Tiryns veel hooger. De vaardigheid in het bewerken van den levenden steen was blijkbaar toegenomen, zoodat men er niet meer zoo tegen opzag dat materiaal wat meer te gebruiken. Behalve kalksteen bezigde men ook breccia en zandsteen. Toch was het bewerken van steen nog altijd een heele zaak. Men gebruikte een steenzaag en smergel, doch een handzaag voor een enkel man, niet een die door twee man heen en weer getrokken werd; met dat zagen ging het dus wel eens wat schots en scheef toe. Men zaagde ook niet op eens een kant van een nog ongelijken steen geheel af, maar bij gedeelten; na eerst eene insnijding gemaakt te hebben, sloeg men het te verwijderen stuk steen weg tot de diepte van die insnijding, maakte daarop eene nieuwe insnijding, sloeg weer weg enz. tot het geheele te verwijderen stuk aldus in brokjes was weggeslagen. Als men er ook maar eenigszins van tusschen kon de kanten van een steen niet geheel op zoodanige wijze af te zagen, deed men het niet. Voor een dorpel bijv. sneed men slechts aan den bovenkant van een steen een langwerpig vierkant uit, dat dan boven de overige ruwe massa uitstak, die geheel bleef zooals die uit den berg was weggebroken. Het pleister op den vloer, waarover straks, werd dan tot aan dat hoogerstaande langwerpige vierkant over het ruwgelaten gedeelte van den dorpelsteen heengetrokken, zoodat slechts het uitgezaagde vierkant in het gezicht kwam. Men zaagde ook gewoonlijk niet aan de steenen vóór zij reeds op de hun toegedachte plaats lagen. Ook boorde men gaten in de steenen en wel met een inwendig holle boor, waarschijnlijk door een omgewonden koord, aan welks eind men trok, snel omgedraaid; ook hierbij bezigde men smergel. Er bleef dan, doordien de boor hol was, in het midden van het geboorde gat een steenen cylinder staan, die men daarna op de een of andere wijze weg-

brak. Nog heden laat zich aan vele steenen waarnemen, hoe zij op de beschreven wijze met zaag en boor moeten bewerkt zijn. Treffend komt bij dit alles het primitieve en stumperachtige uit, dat aan het handwerk te Tiryns nog altijd kleefde. Hoeveel hooger stonden niet de Aegyptische werkmeesters reeds 3000 jaren voor Christus.

Evenals bij de wandbekleeding gebruikte men in Tiryns ook bij de bevloering kalk. In plaats van als in Troje uit leem of leem met kiezel, bestond de vloerbepleistering hier uit kalk of kalk met kiezel; somtijds vindt men in Tiryns letterlijk eene mozaïek van kiezelsteenen. Bovendien waren in Tiryns, zoowel de kalkvloer als de muren op allerlei wijze versierd. Zoo daarvan al iets in Troje bestaan heeft, dan stond het in dat opzicht toch zeker verre bij Torgas achter. De gebouwen der vroegere nederzetting van Tiryns, wier overblijfselen Dörpfeld onder het paleis weervond, hadden juist zulke vloeren als op den burcht in Troje gevonden werden. Troje en Tiryns hadden ongetwijfeld beide platte daken: balken en dwarsbalken met een dikke leemlaag bestreken.

Zooveel in het algemeen omtrent de bouwwijze van het paleis boven op den burcht, welks voorhof wij betreden hadden. De hoofdingang daartoe, - van twee kleine zijingangen spraken wij reeds, - was een soortgelijke voorpoort als tot den voorhof geleid had, doch iets kleiner. Men steeg daartoe op met twee treden. Duidelijk springt het in het oog, dat dat pal eis reed in zijne algemeene inrichting groote overeenkomst had met de vorstenwoning, zooals Homeros zich die voorstelde. Het verblijf van een Homerisch vorst bestond steeds uit eene onregelmatige samenvoeging van meerdere gebouwen: ‘het eene sluit zich aan bij het andere’, gelijk het in de Odyssee heet (XVII, 264). Gewoonlijk sprak men dan ook in het meervoud van ‘woningen.’ Deze waren weder door een gemeenschappelijken muur omringd, doch, om verder de woorden van de Odyssee te gebruiken (t.a.p.), ‘een hof was er aan toegevoegd’ en ook deze had een ‘voorpoort’, die alleen, om zoo te zeggen, het paleis voor de buitenwereld vertegenwoordigde. Het inwendige omvatte een verblijf (megaron) voor de mannen, en één voor de vrouwen en verder meerdere binnenvertrekken (thalamoi), in den uitersten ‘hoek’ van de geheele gebouwenvereeniging. Tusschen die verblijven en vertrekken door slingerden zich ‘gangen’ (laurai).

Een enkele blik op het plan van het Tirynthische paleis is voldoende om daarop al die verschillende localiteiten, mannenen vrouwenverblijf, binnenvertrekken en hof, - binnenhof willen wij dien noemen in tegenstelling met den voorhof, die buiten het paleis lag, - terug te vinden. Wel had men te Tiryns nog twee kleine binnenhoven, één vóór het vrouwenverblijf en een daar naast, terwijl Homeros slechts kort en goed van ‘den binnenhof’ spreekt. Daaruit echter kan men bezwaarlijk afleiden, dat de woningen, die Homeros zich voorstelde, nimmer ook nog kleinere hoven bovendien gehad hebben. In de latere Grieksche woningen had het vrouwenverblijf steeds een eigen binnenhof. In den binnenhof stond, volgens Homeros, een altaar voor Zeus; de binnenhof van Tiryns had eveneens een altaar. De binnenhof had volgens den dichter zijne gaanderijen (aithousai) en een gedeelte daarvan was tevens vóórgaanderij voor het mannenverblijf (aithousa domatos); ook de binnenhof te Tiryns had, - de basissen der zuilen zijn nog aanwezig, - zoowel zijn omloopende gaanderij, als die welke naar het mannenverblijf geleidde. Van deze gaanderij ging men, volgens Homeros, door een ‘voorhuis’ (prodomos), vóór men in het eigenlijke vertrek kwam. Geheel dezelfde verdeeling levert het mannenverblijf te Tiryns. Zoowel uit het vrouwen- als uit het mannenverblijf kon men bij Homeros door zijdeuren in de gangen, die tot de uiterste vertrekken leidden, doordringen. Geheel datzelfde kon men werkelijk ook in Tiryns.

Beschouwen wij thans het paleis van Tiryns eens wat meer in bijzonderheden[1]; ook daarbij zal de overeenstemming met

1) Op de onderstaande schets is het mannenverblijf met zijne omgeving wat nauwkeuriger uitgewerkt dan op de vroeger medegedeelde.

de paleizen van Homeros ons telkens in het oog springen. Uit de achtergaanderij van de voorpoort, waartoe wij tot nog toe genaderd waren, kwam men dan op den binnenhof, onder welks gaanderijen aan alle zijden men ieder oogenblik beschutting kon vinden voor zonnestralen of regen. De open plaats was bijzonder stevig bevloerd. Op een dikke laag van kalk en steenen lag een ondervloer van kalk en kleine steenen en daarboven een bovenvloer van kalk en kiezelsteenen. De bodem lag niet volkomen horizontaal, doch glooide wat af naar een bepaald punt aan de zuidzijde, waar het regenwater een onderaardsche afvoerbuis vond. Vlak bij de voorpoort, juist in het midden tusschen de oosten westzijde van den binnenhof stond het groote altaar, welks ronde groeve in het midden zich nog duidelijk erkennen laat. Van het altaar ziet men naar het noorden juist midden in het voornaamste gebouw van het paleis, de woning der mannen, die het hoofdverblijf der familie was. Men betrad de voorgaanderij van het mannenverblijf (megaron) over een drempel van twee treden, tusschen twee zuilen door, die, - de bouwwijze, die wij reeds bij de poorten leerden kennen, - met twee parastaden het dak droegen. De vloer was met een kalkplaveisel bestreken, waarin eene versiering van ruiten gegrift was. Door drie deuren, wier vleugels geheel tegen de tusschen- en zijdepenanten konden worden aangeslagen, kwam men in het voorhuis; dit was bevloerd met kalk en kiezel. Van daar leidde een zeer groote deur naar het eigenlijke binnenvertrek, een zaal van bijna 11 meter lang en bijna 10 meter breed. Ook dit had een kalkbodem versierd met ruiten, doch deze zijn hier wat kleiner dan in de voorgaanderij. Nog vertoonen zich sporen van roode verw in de vierkanten van dat ruitenpatroon, en sporen van blauwe verw in de strepen tusschen die vierkanten, zoodat dit patroon ook in kleuren was uitgedrukt.

Veel rijker was buiten eenigen twijfel de versiering der wanden. Hoe het echter daarmee in het bijzonder in het mannenvertrek gesteld was, kunnen wij niet zeggen. Slechts in het vrouwenverblijf is een klein gedeelte van de wandversiering nog op de plaats zelf aanwezig; omtrent al wat er verder van overblijfselen van wandversiering gevonden werd, weten wij in het minst niet, waar het oorspronkelijk was aangebracht. Wij kunnen dus slechts over wandversiering in het

algemeen spreken; zeker is het, dat het mannenvertrek, de hoofdzaal, er niet het geringste aandeel in zal gehad hebben. Opmerking verdient het, dat nergens in het geheele paleis een spoor van bekleeding met metalen platen gevonden is, eene wijze van wandversiering, die Homeros zeer zeker gekend heeft. Wil men ook al aannemen, dat al het metaal vóór de verwoesting nauwkeurig is weggenomen, dan zou het toch wel wonder wezen, dat nergens bijv. of nagels of roestsporen eene vroegere aanwezigheid verrieden. De eenige overblijfselen van muurversiering, die men in Tiryns gevonden heeft, zijn van muurschilderingen en gebeeldhouwde friezen. De muurschilderingen waren echte fresco's; het is aan de overgebleven stukken nog duidelijk aan te toonen, dat de kleuren in de vochtige kalk moeten zijn opgedragen; die kleuren waren wit, rood, zwart, blauw en geel, alles is één toon zonder nuanceering. De voorstellingen waren grootendeels dezelfde ornamenten, die wij reeds uit andere vonden uit denzelfden tijd kennen, die hier echter voor een deel op grootere schaal, meer uitgewerkt dus, voorkomen: rosetten, spiralen, strepen, ruiten, reien van inéén grijpende agraphen, ruiten van golvende lijnen met oogen, gestiliseerde vogels met breed uitgeslagen vleugels, die door agraphen op de borst zijn vastgehecht enz. Evenzoo komt hier een Aegyptische kelkenornament voor, dat ook aan de zoldering van de oude grafkamer van Orchomenos uitgebeiteld is. Ook is er nog een belangrijk overblijfsel gevonden van eene eigenlijke muurschilderij: een man danst, - dus meent men, - op een grooten stier; waarschijnlijker is het wel, dat de man, die dien stier bij de horens gevat houdt en wiens beweging ruim zooveel van ijlen heeft als van dansen, gedacht moet worden met het beest mee te loopen; dikwijls toch plaatst men op primitieve teekeningen het eene beeld boven het andere, daar men niet in staat was het in perspectief daarachter te plaatsen. Op een der wanden van het Tirynthische paleis was dus eene scène uit het veehoedersbedrijf afgebeeld, dat zeer zeker in het leven dier oude burchtheeren, evenals in dat der Homerische helden, een groote rol speelde. Hoe nu dergelijke versieringen over den wand werden verdeeld, daaromtrent geeft ons dat kleine overgebleven stuk op den muur van het vrouwenvertrek eenig uitsluitsel. De muren bestonden, zooals reeds werd opgemerkt, uit een

vrij hoog reikende onderlaag van kalksteenen; daarboven volgde dan de eigenlijke wand van in de zon gedroogde leemsteenen. Nu werd deze geleding van den bouw ook bij de beschildering gehandhaafd; het onderste gedeelte namelijk van den muur, zoover de kalksteenen onderlaag reikte, had zijne afzonderlijke versiering met ornamenten, die door een geschilderden band van de beschildering van den overigen wand was afgescheiden. Deze bestond buiten twijfel uit ornamenten of geschilderde voorstellingen als die van onzen herder met zijn stier. Ook kwamen er groote vlakken in één kleur voor, daar talrijke fragmenten van stucco in een effen roode of blauwe kleur gevonden zijn. Treffend is de opmerking van Dörpfeld, dat scheiding van geschilderde lambriseering en bovenwand ook in Pompeji zeer gewoon is. Wat wij thans van Grieksche muurschildering bezitten komt in groote hoofdzaak[1)] neer op dat wat in Tiryns en Pompeji gevonden werd en daartusschen gaapt eene klove van minstens 1000 jaar; toch is het reeds te zien, dat die beide zoo hemelsbreed verschillende kunstuitingen in ééne lijn van ontwikkeling staan. Boven aan den wand liepen friesbanden; er werd er een gevonden van een zeer harden groenen steen, waarin een spiraal-ornament fijn was uitgebeiteld en één van albastplaatjes eveneens met uitgehouwen ornamenten, afgezet met stukjes van ingelegd lazuur; deze stellen een reeks van naast elkaar liggende strikken voor, over het midden van welke telkens een dwarsband met rosetten loopt. Dit is een hoogst merkwaardige vond. De oude Aegyptenaren kenden den lazuursteen zeker reeds 3000 jaar voor Christus en maakten dien na door glas met kobalt of koperlazuur te kleuren; ook emailleerden zij aardewerk met een aldus gekleurd glasemail. Onze musea zijn vol van dergelijke voortbrengselen van Aegyptische kunstnijverheid en de Phoeniciërs brachten die de geheele toenmalige wereld door. Nu heeft Helbig[2)] aangetoond, dat de *kyanos* der Grieken geen blauwstaal was, zooals men gewoonlijk meende, maar ware of nagemaakte lazuursteen. Voorwerpen van dergelijk gekleurd glas, stammende uit hetzelfde tijdvak als de vonden van Tiryns,

1) Ook op Santorino is het een en ander van muurschildering gevonden. Niet veel. Het verschilt van dat van Tiryns; later komen wij er op terug.
2) Das Homerische Epos, p. 79 volg.

zijn er dan ook verscheidene op Griekschen bodem voor den dag gekomen en daaronder ook losse plaatjes, die zoo als Helbig vermoedde, op den een of anderen ondergrond vastgehecht, een soort friesversiering moeten gevormd hebben. Een dergelijk fries zou o.a. ook door Homeros bedoeld zijn, waar hij verhaalt, dat in het vertrek van het huis van Alcinoos aan de beide zijden van den wand een fries van kyanos rondliep (Od. VII, 86, 87). Treffend wordt nu het vermoeden van dien geleerde bevestigd, nu te Tiryns werkelijk een dergelijk fries gevonden is, waarop de kyanos-plaatjes nog op den ondergrond, hier het albast, aanwezig zijn.

Nemen wij thans het binnenvertrek van het mannenverblijf nader in oogenschouw. Hoe verkreeg het zijn licht? Midden in het vertrek vinden wij nog de voetstukken van vier zuilen. Er kan weinig twijfel bestaan, of het middelste gedeelte van het platte dak werd door die zuilen boven het overige, omloopende gedeelte, omhoog gehouden; in de zijwanden van welk vertikaal uitstek, een soort van basiliek, dan waarschijnlijk grootere of kleinere openingen voor het licht waren opengelaten. Voor het licht en voor den rook. Want wij weten dat in het midden, ook van latere Grieksche woningen, het haardvuur zich bevond, waarop de spijzen bereid werden en de familie en gastvrienden zich verzamelden. Nu laat zich nog met vrij groote zekerheid de plaats aanwijzen, waar in het mannenvertrek van Tiryns die haard moet gestaan hebben. Tusschen de vier zuilen in dat vertrek namelijk bevindt zich nog een ronde open plek in het plaveisel, waarin buiten twijfel eene ronde verhevenheid van metselwerk gestaan heeft, want stukken van het pleister, dat dat eenmaal bedekte, staan nog omhoog. Die verhevenheid kan bezwaarlijk iets anders geweest zijn dan de haard. Volkomen duidelijk wordt het ons nu ook, hoe de lieflijke Nausikaa tot Odysseus zeggen kan, dat haar moeder Arete '*bij den haard zat*, bij den glans van het vuur, *geleund tegen een zuil*, draaiende het spinrokken met purperroode wol' (Od. VI, 305-7). Immers de haard stond in het midden van vier zuilen.

Nevens den hoofdingang had het mannenverblijf te Tiryns een zijdeur in het voorhuis; door die zijdeur kwam men in een gang, door welken men weer in den binnenhof te recht kon komen; men moest dan echter twee deuren door, één daarvan bij den uitgang in den binnenhof. De overeenstemming met het Homerische

paleis is hier weer zeer groot. Althans in het paleis van Odysseus had het mannenverblijf juist zulk een zijdeur, evenwel niet in het voorhuis, maar een klein eind daarvandaan in het binnenvertrek. In zijn strijd met de vrijers geeft een van deze den raad (Odys. XXII v. 126 volg.), dat iemand door die zijdeur naar buiten zal gaan om de vrienden in de stad te hulp te roepen; van daar kwam men namelijk, dit geeft Homeros daar ter plaatse uitdrukkelijk te kennen, - in een *gang*, uit dezen op den *binnenhof*, door welks voorpoort men naar buiten kon. Dit is dus alles juist zooals in Tiryns. In den verderen loop van het verhaal wil de zanger Terpiades door dezelfde zijdeur naar het binnenhof ontsnappen om zich onder bescherming van het altaar te stellen, dat hier zoowel als in Tiryns op den binnenhof stond.

Sloeg men nu te Tiryns in dien gang, die van het mannenvertrek uitging, niet af naar den binnenhof, doch ging men recht uit, dan kwam men voorbij een vertrek, waarin men met bijna ontwijfelbare zekerheid de badkamer van het paleis erkend heeft. Wij weten hoeveel prijs de Homerische helden op een bad stelden. Men baadde zich in een kuip (asaminthos); te Tiryns is nog een stuk van een badkuip van aardewerk opgegraven geworden. De bodem van de badkamer bestond uit één enkel, aan de bovenzijde gladgeslepen brok kalksteen van drie bij vier meter en een dikte van ongeveer 70 cent. De wanden van de badkamer waren hoogstwaarschijnlijk zorgvuldig met hout bekleed. Na gebruik werd de badkuip over den bodem uitgestort. Aan een der hoeken van dien steen, die tot vloer diende, is een geul ingehouwen; in een ruimte nevens de badkamer, wier bodem beneden die van de badkamer ligt en vrij sterk afhelt, lag een goot uit aardewerk, - nog een gedeelte daarvan is gevonden, - die het water uit de badkamer opving en naar eene onderaardsche gemetselde afvoerbuis geleidde. Zeker moest een bodem, waarop men zoo onophoudelijk water uitstortte, wel deugdelijk geplaveid zijn en om de zaak zeker te nemen, had men nu dien kalksteenbrok, die buiten twijfel meer dan 20.000 kilogr. weegt, naar boven op den top van den heuvel gesjouwd. De onderaardsche afvoerbuis, die het water van de badkamer afvoerde, vinden wij waarschijnlijk een eindje verder terug in een vertrek westelijk van de voorgaanderij van het mannenverblijf, in welk vertrek een vertikale schacht

tot waterafvoer eveneens tot een onderaardsche afvoerbuis nederdaalt.

Die ruimte nevens de badkamer, waarin die goot naar de afwateringsbuis voerde, was klaarblijkelijk een plaats, waar men reeds in den ouden tijd allerlei afval nederwierp. Daar vond men dan ook de meeste brokken der muurversiering; te eeniger tijd toen men de muren van een of meer vertrekken eens een nieuw stucco gaf, werd het puin van het vorige, van dien muur afgeslagen stucco op die plaats neergeworpen.

Had men de badkamer verlaten, dan kon men door een deur aan de rechterhand weder een gang binnentreden; deze leidt naar het noorden. De vloer en de wanden waren met kalk bestreken; op den eerste ziet men nog de overblijfselen eener geometrische versiering in kleuren. De vertrekken aan de westzijde waren niet onwaarschijnlijk die van een deel van het mannelijk dienstpersoneel. Na een paar deuren geopend te hebben, kwam men eindelijk in een uitgang naar buiten, naar den achterhof; langs een trap daalde men daartoe af. Van den achterhof kon men dan die lange trap bereiken, die, zooals wij zagen, naar buiten voerde, naar den uitgang aan den voet van den burcht. Zulk een achteruitgang heeft het paleis van Odysseus, zooals Homeros zich dat dacht, niet gehad, anders hadden de vrijers langs dien weg in de stad om hulp kunnen gaan roepen.

Altijd maar door gangen wandelend en telkenmale deuren openend, kon men zoowel om het mannen- als om het vrouwenvertrek heenloopen. Het laatste kon men uit die gangen door twee zijdeuren binnendringen.

Dit vrouwenverblijf was veel kleiner dan dat der mannen. Het bestond uit een voorhuis en een binnenvertrek; een voorgaanderij ontbreekt. Ook hier was een haard aanwezig, en wel een vierhoekige. Een gekleurd kalkplaveisel versierde ook hier den bodem van het binnenvertrek. De eigen binnenhof, dien het vrouwenverblijf bezat, was bevloerd met zand en kiezel. Daaronder echter lag een onderplaveisel van kalk. Zulk een kalkplaveisel had vroeger ook het voorhuis, waar eveneens een nieuw over het oude is heengelegd. Gelijk die der mannen had ook de binnenhof der vrouwen zijne waterloozing. Ook is op eenigen afstand van dezen kleinen binnenhof een gemetseld onderaardsch afvoerkanaal wedergevonden. Buiten twijfel had het paleis van Tiryns een onderaardsch kanalennet, dat zoowel het water van

de beide hoven als van de badkamer, mogelijk ook nog wel meer, in zich opnam.

Dat vrouwenvertrek nu was het tooneel der stille werkzaamheid van de vrouw des huizes, die hier met haar vrouwelijk dienstpersoneel, dat zich steeds om haar bewoog (van daar wel de naam amphipoloi), weefde en spon en in het algemeen allerlei huislijken arbeid verrichtte. Uit de gaanderij van den binnenhof der vrouwen kon men in een tweeden kleinen binnenhof doordringen en van de gebouwen daaromheen zijn vermoedelijk althans enkele de bijzondere verblijven dier dienstboden geweest. Een groot gedeelte echter daarvan is zoo verwoest, dat er zich in het geheel niet meer over oordeelen laat.

De binnen vertrekken (thalamoi)in ‘den hoek van het paleis’ waren te Tiryns vier in getal, twee met en twee zonder voorportaal; de ‘hoek van het paleis’ was, zooals wij zien, te Tiryns de noordoosthoek, noordoostelijk van het vrouwenverblijf. Homeros noemt het slaapvertrek van den vorst, de schatkamer en wapenkamer. Welk nu van de Tirynthische binnenvertrekken het wapen-, welk de schatkamer, welk het slaapvertrek was, laat zich niet met genoegzame waarschijnlijkheid gissen. Bij deze binnenvertrekken lag te Tiryns de trap, die naar de bovenvertrekken voerde, welke hier waarschijnlijk, zooals bij de Homerische gebouwen, op de platte daken zich bevonden.

Zoo ongeveer was het paleis van Tiryns. Hoe sterk de paleizen, zooals Homeros zich die dacht, daarmee mogen overeengestemd hebben, het spreekt wel van zelf, dat binnen gelijke grondtrekken een zeer groot aantal van allerlei verscheidenheden mogelijk was. Wij hadden dan ook reeds gelegenheid een enkel punt van verschil tusschen het paleis van Odysseus en dat van Tiryns op te merken. Van het meeste belang is het wellicht, dat gelijk wij opmerkten, te Tiryns de bekleeding van den wand met metalen platen niet schijnt te zijn aangewend. Eerst bij latere bouwwerken uit dezelfde periode als het Tirynthische paleis, waarover straks, komt een dergelijke metaalbekleeding voor, doch nog op kleine schaal. Homeros kende gebouwen, - men denke bijv. aan zijn paleis van Alcinoos (Od. VII, 94), die volop, ook van buiten, op dergelijke wijze versierd waren. Dat men deze versieringswijze aan Babylonië of Assyrië dankte, is hoogstwaarschijnlijk.

Niet minder van gewicht is de overeenkomst, waarop wij

reeds meermalen konden wijzen, van het Tirynthische bouwwerk met het Trojaansche; reeds in grondplan treffen eenige der gebouwen op den Trojaanschen burgt met het Tirynthische paleis vrij wel samen, de gebouwen namelijk uit de jongere periode van de stad, die met de nieuwe poort, welke in de plaats van de tunnelpoort werd aangelegd, correspondeerden[1)]. De ruimte tusschen die nieuwe poort en de daarachter liggende voorpoort vertegenwoordigt den voorhof; tusschen de voorpoort en de twee nevens elkander liggende langwerpige gebouwen ligt de binnenhof. Die twee langwerpige gebouwen zijn niets anders dan het mannenverblijf met een haard en het vrouwenverblijf; achter het laatste bevindt zich nog een binnenvertrek; het mannenverblijf mist een voorhalle. De afmetingen dier verschillende vertrekken zijn grooter dan te Tiryns.

Ook merkten wij reeds op, dat Tiryns zeker ook met zijn versierde muren Troje verre overtrof. De fresco's der Tirynthische kalkmuren vond men ook zeker niet op de Trojaansche kleistucco. Hiermee hangt het ongetwijfeld samen, dat te Tiryns, Mykenai en elders het beschilderen van vazen geheel algemeen is, terwijl dit bij de duizenden en duizenden van voorwerpen van aardewerk, die te Troje gevonden werden, zoo goed als niet voorkomt. Zoo hadden Tiryns en de plaatsen met verwante beschaving op Troje eene geheele schilderkunst vooruit.

Als de burchtheeren van Tiryns op de platte daken van hun paleis om zich heen blikten, genoten zij een heerlijk vergezicht. Aan de zuidzijde rustte hun oog op den Argolischen zeeboezem, waarin de burcht van Nauplia op een smallen landtong vooruitsprong. Ten westen spreidde de vlakte van Argos zich uit, doorsneden door den blinkenden Inachos; zij werd aan de westzijde omzoomd door tal van heuvelen, op een van wier uitloopers de burcht van Argos in de vlakte vooruitsprong. Tegen de bergen aan de noordzijde kon men duidelijk de torens der voorwerken van Mykenai ontwaren en meer op den voorgrond het beroemde heiligdom van Hera (Heraion). Het dichtst lag Tiryns bij de oostelijke randgebergten der vlakte. Ook tusschen die gebergten verhieven zich de torens en muren van vestingwerken.

Wilde men echter den burcht van Mykenai zelf in oogen-

1) Zie pag. 215.

schouw nemen, dan had men in een wat dieperen insprong in het noordelijk bergland door te dringen; daar zag men dan in een ‘hoek van het paardenvoedende Argos’, zooals Homeros zich uitdrukt, de trotsche woonplaats van het geslacht der Atriden, statig en gebiedend van een heuvel van bijna 250 voet over de vlakte aan de zuidzijde zich omhoog heffen. Oorspronkelijk was de muur van dien burcht geheel op de wijze van Tiryns gebouwd, later werd hij belangrijk veranderd en verfraaid en kreeg hij bijv. aan de noordzijde de beroemde leeuwenpoort; de oude muur werd daar met een nieuweren van regelmatig behouwen brecciablokken bekleed; de poort bouwde men wat meer naar binnen in van den uitersten rand des vestingsmuurs, zoodat deze aan weerszijden daarheen omboog; die de poort wilden naderen, konden dus zoowel van den linkerals den rechterkant door hen die op den muur stonden, bestookt worden. Boven den ingang liepen de lagen van brecciablokken niet door, doch was een driehoek uitgewonnen, op dezelfde wijze als waarop men in Tiryns gewelven vormde; men liet namelijk de blokken aan weerszijden horizontaal liggen, doch deed ze elkander naar boven toe meer steeds naderen tot ze elkaar raakten. Het doel was natuurlijk het bovendwarsblok van den ingang niet te zeer te belasten; de open driehoek werd door de reliefplaat, twee opstaande leeuwen door een zuil gescheiden, gesloten. - Ook op andere plaatsen was de oude muur vernieuwd geworden en meermalen door een nog kunstmatiger bouwverband: veelhoekig behouwen steenblokken waren nauwkeurig in elkander gepast (polygonaal verband).

Toont zich bij dat alles een belangrijken vooruitgang zoowel in technische bedrevenheid als in zin voor monumentale pracht, nog eenigszins sterker is dit het geval bij die koepelvormige gebouwen, zeven in getal, in den omtrek van den burcht, die men gewoonlijk schatkamers genoemd heeft, doch waarin men buiten twijfel de begraafplaatsen van vorsten te erkennen heeft. Ook op andere plaatsen van Griekenland zijn dergelijke graven ontdekt geworden, tot nog toe vijf. Bestonden de muren van het Tirynthische paleis voor een grooter deel uit houwsteenen, dan die van de Trojaansche woningen, bij de koepelgraven, voor zoover zij tot nog toe onderzocht zijn, werden geen andere dan deze aangewend. Men kon met het bewerken van steenen dan ook veel beter overweg dan zelfs te Tiryns. Bij de best-

bewerkte koepelgraven althans zijn de blokken keurig afgeslepen en passen zij zeer juist tegen elkaar; toch zijn sommigen daarvan zelfs zesmaal zoo groot als dat geweldige blok in de Tirynthische badkamer; ook komt hier leemcement voor, zeer net bestreken. Op het beginsel van verwulving, zooals wij dat te Tiryns leerden kennen, is men voortgegaan; een groote koepel werd gevormd door telkens een iets nauweren ring van steenen op een iets wijderen te leggen, tot eindelijk van boven zich de kring geheel sloot; zulk een koepel werd dikwijls in een daartoe uitgehouwen rots als het ware ingebouwd en steeds geheel met aarde overdekt. Men naderde dat koepelgebouw door een statigen toegang tusschen twee muren (dromos). Twee koepelgraven te Mykenai hadden een monumentaal versierde poort. Beide die poorten doen aan de leeuwenpoort denken en moeten evenals deze reliefs bezeten hebben; het huis van den gestorven vorst had dus hier een soortgelijken toegang als de burcht van den levenden. Tamelijk kwistig was men met versierselen in kostbare gesteenten als albast en marmer; het graf te Orchomenos, de zoogenaamde schatkamer van Minyas, was zelfs geheel uit marmer opgetrokken. Bij dat graf en bij een der Mykeensche is het, dat werkelijk eene gedeeltelijke bekleeding met metalen platen te constateeren valt. De koepel van het graf te Mykenai, dat wij het beste kennen, had een middellijn van ongeveer zes meter en was zeker nog belangrijk hooger.

Behalve de koepelgraven vindt men in den omtrek van den Mykeenschen burcht nog tal van overblijfselen van andere Cyclopische bouwwerken, bruggen, wegen en torens. Kapitein Steffen heeft aangetoond, dat er tusschen die allen een zeker verband moet bestaan hebben. De burcht, zooals die daar lag was het middelpunt van wat men met het volste recht de stelling van Mykenai zou kunnen noemen. Tegen den burcht, aan de zuidzijde, lagen de voorwerken, een ommuurde ruimte, die tegen den burcht zich aansloot, en iets zuidelijker de Hera-tempel (Heraion). Drie wegen naderden van de noordzijde tusschen de bergen door de hoofdvesting, den burcht. Zij liepen uit op een breedere inzinking, die tusschen de bergen juist achter den burcht lag. Op die wegen was men volkomen veilig, want alle zijdalen, waarop men die bereiken kon, waren door vestingwerken versperd. Op den hoogsten bergtop, den tegenwoordigen Eliasberg, was een observatiepost, vanwaar men over den burcht

en de lager liggende heuvelen op de vlakte uitzag. Zoo verhalen ons de overblijfselen dier oude bouwwerken in hoofdtrekken de geschiedenis van het landschap. Het land dat noordelijk achter den Mykeenschen burcht lag, zond zijne krijgsbenden langs drie wegen naar de hoofdvesting; daarachter verzamelden zij zich, om, laten wij zeggen, wanneer de leiders op de observatiepost het oogenblik gekomen achtten, langs den burcht in de vlakte te defileeren, beschut door den regen van pijlen en slingersteenen, die van den burcht en zijne voorwerken werden vooruitgezonden. Ongetwijfeld gold de strijd de heerschappij over het landschap en was hij in de eerste plaats gericht tegen dien anderen burcht, dien van Argos, die uit de westelijke heuvelen eveneens in de vlakte vooruitdrong en eveneens een bergland achter zich had. Ook Tiryns speelde bij dergelijke kampstrijden natuurlijk een belangrijke rol.

Dat het grootsche Mykenai der oude overlevering zich niet tot den burcht bepaalde, begrijpt men gereedelijk. Men noemt het ommuurde voorwerk te midden van den burcht veelal de stad Mykenai. Waarschijnlijk niet ten onrechte; toch moeten wij naar alle gedachten ons de oude Mykeniërs nog verder in het gebergte gevestigd denken, binnen den ganschen grooten kring van vestingwerken.

A.E.J. HOLWERDA.

(*Slot volgt*).

Decentralisatie in Britsch-Indië.

III.

Na de uiteenzetting van Britsch-Indië's algemeenen financieelen toestand en van de staatkunde van decentralisatie, door Lord Mayo ingewijd en sedert dien tijd met volharding gevolgd, kunnen wij thans overgaan tot de beschouwing van het plaatselijk zelfbestuur.

Ten tijde van Lord Mayo's doortastende hervorming vond men in Indië reeds een aantal stedelijke gemeenten of *municipaliteiten*. Ook hiervan moet de kiem worden gezocht in de drie hoofdsteden of presidency-towns, Calcutta, Madras en Bombay. Deze verheugden zich van oudsher in het bezit van plaatselijke overheden; doch de *mayors-courts*, opgericht bij koninklijk charter in 1726 en samengesteld uit een mayor met eenige aldermen, oefenden veeleer rechterlijke dan administratieve functiën uit. Eene wet van 1793 machtigde den Gouverneur-Generaal, om uit de Engelsche ambtenaren of ingezetenen vrederechters te benoemen, die op Engelschen trantvoor onderhoud en reinheid der straten zorgden, vergunningen tot verkoop van spiritualiën uitreikten en voor deze en dergelijke plaatselijke behoeften bijdragen van de ingezetenen konden vorderen. Eerst in 1856 riep intusschen de Indische wetgever administratieve lichamen in het leven, die uit drie door de regeering benoemde en bezoldigde commissarissen bestonden en met een ruime bevoegdheid tot het uitvoeren van plaatselijke werken en het heffen van plaatselijke belastingen werden bekleed. Eenige jaren later opende de Indian Councils-Act van

1861 de gelegenheid voor de provinciale regeeringen, om zelve de gemeente-inrichting der drie hoofdsteden te regelen en van deze vrijheid werd weldra gretig gebruik gemaakt.

Inmiddels had de overtuiging post gevat, dat voorziening in plaatselijke behoeften ook elders dringend noodig was, doch niettemin buiten het bereik lag van de administratieve en financieele krachten der regeering. Eene eerste poging dientengevolge in 1842 aangewend, om daartoe plaatselijke besturen in het leven te roepen, moest noodwendig falen, omdat de oprichting geheel afhankelijk werd gemaakt van den wensch van de groote meerderheid der ingezetenen en deze in haren natuurlijken afkeer van elke nieuwe belasting allerminst genegen bevonden werd, om zelve het initiatief tot zoodanigen maatregel te nemen. De wet van 14 Oct. 1842, bovendien uitsluitend voor Bengalen bestemd, bleef een doode letter en werd eenige jaren later door eene wet voor gansch Indië, Act XXVI van 1850, vervangen.

Nog schroomde men gemeente-instellingen der bevolking tegen haar zin op te leggen. Slechts nadat een verzoek daartoe was ingekomen en een opzettelijk onderzoek had bewezen, dat zoodanig verzoek inderdaad met de wenschen der ingezetenen strookte, kon het provinciaal bestuur de wet geheel of gedeeltelijk op eene stad van toepassing verklaren en dientengevolge een gemeentebestuur aldaar aanstellen. Dit bestond alsdan uit een magistraat en zeker aantal commissarissen, allen benoemd door het provinciaal bestuur, en was bevoegd voor de uitdrukkelijk in het besluit genoemde belangen verordeningen te maken, beambten aan te stellen en zekere belastingen te heffen. Een streng en veelomvattend toezicht van het provinciaal bestuur waakte tegen misbruik en machtsoverschrijding. Deze wet schijnt intusschen alleen in Bombay en de Noordwestelijke Provinciën tot uitvoering te zijn gekomen. Elders oefende het vooruitzicht van plaatselijke belastingen, waarover de ingezetenen beheer noch toezicht hadden, veeleer afschrikkend dan aanlokkend.

Daarom sloeg een politiewet voor Bengalen, de zoogenaamde Chaukidari-Act of Act XX van 1856, een anderen weg in, door aan het provinciaal bestuur de macht toe te kennen, om in alle afzonderlijke of tot *unions* verbonden steden van eenige beteekenis op eigen gezag plaatselijke belastingen in te voeren tot bestrijding der kosten van politie. De districts-magistraat benoemt een zeker aantal agenten of chaukidars en een commissie van

drie tot vijf leden of panchayat, om den omslag der door het provinciaal bestuur voorgeschreven belasting te regelen; wat er na bekostiging der politie overbleef mocht voor reiniging, verlichting of andere plaatselijke behoeften worden gebezigd; doch dit bedroeg doorgaans minder dan de helft der opbrengst. Men ziet, dat hier van plaatselijke besturen te nauwernood kan gesproken worden, en tevens, dat de regeering veeleer bedacht was op de overdracht van rijksuitgaven op de schouders der plaatselijke bevolking dan op de stichting van zelfstandige gemeenten. Financieele overwegingen beheerschten deze aanvankelijke pogingen geheel en al.

Dit karakter dragen ook de verschillende gemeentewetten, die in de eerste tien jaren na de Indian Councils-Act van 1861, hetzij voor de drie hoofdsteden in het bijzonder, of wel voor de afzonderlijke gewesten in het algemeen tot stand kwamen.

In Calcutta, Bombay en Madras werden achtereenvolgens in 1863, 1865 en 1867 de gemeentebesturen samengesteld uit een groot aantal vrederechters, in Madras uit commissarissen, benoemd door de regeering en voorgezeten door een bezoldigd ambtenaar, op wien de geheele uitvoering en verantwoordelijkheid neêrkwam.

Ook andere groote steden konden de provinciale besturen volgens wettelijke voorschriften tot gemeenten verheffen, welker besturen alsdan deels uit ambtenaren, deels uit ambtelooze ingezetenen of zoogenaamde niet-officieele leden bestonden, doch zonder uitzondering door de regeering benoemd werden. Door deze gemengde samenstelling hoopte de regeering zich een overwegenden invloed op den gang van zaken voor te behouden en tevens de belangstelling der ingezetenen te wekken en hunne eerzucht te prikkelen. Hoofddoel was steeds een deugdelijk beheer der stedelijke financiën te verzekeren en bepaalde uitgaven ten haren laste te brengen, waaronder die voor de politie doorgaans eene ruime plaats innamen. Rechtstreeksche medewerking der ingezetenen werd te nauwernood verlangd. De bevolking scheen te weinig voorbereid om zelve haar belangen te behartigen en aan de verkiezing harer vertegenwoordiging deel te nemen. Slechts enkele wetten van 1867 en 1868 voor Noord-Indië gewagen van de bevoegdheid der provinciale besturen, om gedeeltelijke verkiezing door de belastingplichtigen bij wijze van proef te vergunnen; doch dit nieuw en hoogst belangrijk beginsel

bleef vooralsnog buiten toepassing, om eerst onder eene volgende regeering tot vruchtbare ontwikkeling te komen.

Uit een en ander blijkt, dat de gemeenten, die in 1871 reeds hier en daar waren gesticht, veeleer haren grond vonden in het denkbeeld, om plaatselijke behoeften door plaatselijke hulpmiddelen te bevredigen en mitsdien eenheden van belasting te scheppen, dan in den wensch om de bevolking tot zelfbestuur op te leiden. Houdt men daarbij in het oog, dat de belangrijke verbetering, die in den plaatselijken toestand van vele gemeenten viel op te merken, niet was tot stand gebracht zonder nieuwe lasten op de bevolking te leggen, dan laten zich de spot en tegenstand verklaren, die deze instellingen bij sommigen opwekten. De grieven en bezwaren van dien aard mochten niet van overdrijving zijn vrij te pleiten, een afdoend middel om ze te weêrleggen kon slechts hierin bestaan, dat men de ingezetenen zelven opriep tot de keuze hunner vertegenwoordigers en hun mitsdien rechtstreekschen invloed verschafte op het beheer hunner belangen. Deze overtuiging, langzaam, gerijpt, was reeds hier en daar in eene provinciale wet doorgedrongen, voordat zij in 1872 voor het eerst in Bombay tot uitvoering kwam. In hetzelfde jaar, waarin eene moordenaarshand den edelen Mayo velde, werd in Bombay een zijner staatkundige idealen verwezenlijkt en de eerste ware vertegenwoordiging in Indië in het leven geroepen. Hiermede ving een nieuw tijdperk van ontwikkeling aan, berustend op een beginsel, gewichtig genoeg om ontstaan en ontwikkeling van meer nabij te beschouwen.

De eerste gemeentewet voor de stad Bombay, welke krachtens de Indian Councils-Act door de provinciale wetgeving werd vastgesteld, was de wet van 11 Maart 1865. Zij vertoont alle kenmerken van het tijdperk, waarin zij ontstond. Immers alle macht en verantwoordelijkheid was opgedragen aan een enkel bezoldigd commissaris, die evenwel onder financieel toezicht stond, deels van de corporatie der vrederechters van stad en eiland, deels ook van een controleur door de regeering benoemd. De wetgever van 1865 meende namelijk op grond der ervaring, dat het hier sedert 1856 vigeerend stelsel van collegiaal bestuur alle kracht en eenheid miste, tot eindeloos oponthoud en voortdurend gekibbel aanleiding gaf, kortom een algeheele mislukking kon heeten. Daarom beoogde hij bovenal een krach-

tig bestuur, dat eenheid met snelheid van handelen paarde en in staat zou zijn om de hoog noodige gezondheidsmaatregelen te heffen, welke de dreigende stijging van het sterftecijfer juist toen zoozeer deed wenschen. Het doel werd bereikt, maar niet zonder groote uitgaven, die zoowel aan de contrôle van den regeeringscontroleur als aan die der vrederechters ontsnapten en dus den onvoldoenden rechtstoestand duidelijk in het licht stelden. De gemeenteschuld, die in 1865 op 14 lakh roepijen of £ 140.000 werd geschat, was sedert dien tijd meer dan verdubbeld, en dit feit was zeker weinig geschikt, om de ingenomenheid met gemeente-instellingen te vermeerderen of hare voortreffelijkheid te bewijzen. Toen na verloop van eenigen tijd dit resultaat bekend werd, was de regeering terstond bedacht op ernstige maatregelen van herstel, doch deze waren slechts te vinden door acht te slaan op de wassende ontevredenheid der ingezetenen, zoo Europeanen als Inlanders, die niet schroomden haar op duidelijke wijze te openbaren. De regeering kwam tot de overtuiging, dat een voldoend toezicht op het geldelijk beheer niet kon uitgeoefend worden door een zoo talrijk en veranderlijk lichaam als de *bank van vrederechters*. Hun aantal toch bedroeg wel 3 à 400 en hunne opkomst ter vergadering, niet geprikkeld door het besef van gezag en invloed, was uiterst wisselvallig en gebrekkig. Daarom moest een geheel nieuw gemeentebestuur optreden, dat niet te talrijk of te veranderlijk, juist omschreven bevoegdheden bezat en de financieele contrôle tot eene heilzame werkelijkheid kon maken. Ziedaar het hoofddoel. Daarnaast echter deed zich de behoefte gevoelen, om binnen zekere grenzen te gemoet te komen aan den wensch der ingezetenen naar rechtstreekschen invloed op de samenstelling der controleerende lichamen. Ofschoon schoorvoetend besloot de regeering ook hieraan te voldoen, doch alleen ten gevolge der krachtige en bekwame oppositie van de niet-officieele inlandsche leden van den wetgevenden raad, werd zij haars ondanks tot verdere concessiën gedwongen.

Overeenkomstig de Engelsche wijze van behandeling diende de regeering van Bombay in het begin van 1872 het ontwerp eener volledige gemeentewet van ongeveer 300 artikelen bij den wetgevenden raad in. Gedeeltelijk bevestigde het reeds aangenomen beginselen, maar de inrichting van het gemeentebestuur werd geheel veranderd. Aan een controleerend en

wetgevend lichaam van 80 leden, waarvan 64 uit de vrederechters, 16 uit de overige belastingplichtigen gekozen werden, was de vaststelling der gemeentebegrooting en de regeling der belastingen opgedragen. Uit deze corporatie werd een stadsraad van 12 leden deels door de regeering deels door de corporatie zelve gekozen, ten einde het geldelijk beheer binnen de grenzen der begrooting te bewaken en mitsdien tot elke uitgaaf vooraf machtiging te verleenen. Binnen deze perken bleef het uitvoerend gezag en de verantwoordelijkheid van den gemeente-commissaris ongeschonden. Op deze wijze hoopte men de eenheid en kracht van het bestuur te handhaven, doch tevens de misbruiken, waartoe de bestaande regeling aanleiding had gegeven, voortaan onmogelijk te maken. Aan het beginsel van vertegenwoordiging was een uiterst bescheiden plaats ingeruimd. Een tiende namelijk van de 80 leden der corporatie, de helft der ambtelooze leden, zou worden gekozen door die ingezetenen, welke als grond- of huiseigenaars 50 Rp. of meer in de plaatselijke belasting opbrachten. In den wetgevenden raad werd aangetoond, dat het gansche kiezerscorps in eene stad van 650.000 zielen zich door dit voorschrift tot ongeveer 3000 personen zou bepalen en dat nagenoeg alle Europeanen, die zelden onroerend goed in eigendom bezaten, daardoor waren uitgesloten. Ten overvloede oefende de regeering over het gansche gemeentebestuur een streng toezicht. Het ontwerp zelf omschreef nauwkeurig de grenzen van de wetgevende macht der corporatie, inzonderheid ten aanzien der plaatselijke belastingen; de regeering bepaalde haar reglement van orde en benoemde, behalve schier alle leden, ook alle eigenlijke gemeente-ambtenaren, als den commissaris, ingenieur, ontvanger en geneeskundige; eindelijk behield zij zich het recht voor, ingeval van plichtverzuim de beide lichamen te schorsen en de hun opgelegde verplichtingen op hunne kosten door een harer eigene ambtenaren te doen verrichten. Geen wonder, dat een der bestrijders in den wetgevenden raad het ontwerp beschuldigde een minimum van vertegenwoordiging met een maximum van toezicht te verschaffen.

Na het onderzoek in een commissie of select committee onderging het ontwerp belangrijke wijzigingen, die wel is waar geenszins de oppositie bevredigden, maar desniettemin de overdreven beperkingen ophieven en de aanneming met aanzienlijke meerderheid ten gevolge hadden.

Dientengevolge bestaat de *gemeentelijke corporatie* van Bombay thans uit 64 leden, waarvan de helft worden gekozen door de meerderjarige ingezetenen, welke een zeker bedrag in de belastingen betalen, een vierde door de vrederechters en een vierde door de regeering worden benoemd. Allen hebben slechts zitting gedurende twee jaren, doch zijn terstond herkiesbaar. Verkiesbaar zijn intusschen alleen de kiesbevoegden boven de 25 jaren, de vrederechters en de leden der universiteit van Bombay. De vergadering zelve kiest jaarlijks haren voorzitter. De census, die hier zoowel kiesbevoegdheid als verkiesbaarheid verzekert, was in 1872 op 50 Rp. of ƒ 60 bepaald, doch werd in 1878 gewijzigd. Volgens de oorspronkelijke regeling toch kwamen daarvoor in aanmerking de belasting op huizen, welke door den eigenaar, die voor politie en verlichting, welke door de bewoners verschuldigd was. Hieruit vloeiden vele bezwaren voort, die zoowel de gemeente-administratie als de verhouding van verhuurders en huurders bemoeilijkten. Daarom werden deze drie belastingen in 1878 bijeengevoegd en voortaan onder den naam van *consolidated rate* van den eigenaar geheven. Daar echter hierdoor een aantal huurders hun kiesrecht zouden verliezen, kwam thans ook de belasting op voertuigen, wheel-tax genaamd, bij de berekening van den census in aanmerking, waardoor allen, die geen onroerend goed bezaten en desniettemin voor het kiesrecht in aanmerking kwamen, dit eveneens zouden verkrijgen. In verband daarmede werd de census van 50 op 30 Rp. of ƒ36 verlaagd en de aanslag in plaats van de betaling als vereischte gesteld.

De *stadsraad* vormt eene commissie van uitvoering uit het gemeentebestuur en bestaat uit 12 leden, waarin de regeering een derde benoemt, de overigen door de corporatie zelve worden gekozen. Terwijl de corporatie zelve haren voorzitter kiest, benoemt de regeering dien van den stadsraad. Ook ontvangen de leden van den raad betaling in den vorm van een hoog presentiegeld. De stadsraad waakt, dat de begrooting nauwgezet wordt nageleefd; hij volgt door middel van wekelijksche rekeningen het financieel beheer op den voet en benoemt contrôleurs tot opneming der kasrekeningen; geene uitgaven hebben zonder zijne voorafgaande machtiging plaats, geene belangrijke contracten worden zonder zijne goedkeuring gesloten. Hiertoe bepaalt zich zijn taak; handelend kan hij niet optreden.

Het eigenlijk bestuur wordt uitgeoefend door den *gemeentecommissaris*, die voor drie jaren door de regeering wordt benoemd en op wien nog steeds de gansche uitvoering en verantwoordelijkheid rust. De vrees, in 1872 luide verkondigd, dat zijn gezag overwegend zou blijven en evenals vroeger aan alle contrôle ontsnappen, is niet bevestigd. Terecht werd trouwens reeds door Mr. Tucker, die het ontwerp met veel talent verdedigde, opgemerkt, dat de stadsraad, die de koorden der beurs in handen had, inderdaad de grootste macht bezat en evenals de Treasury in Engeland een overwicht op de gansche regeering moest uitoefenen. Een amendement, om den gemeente-commissaris geheel onder de bevelen van den stadsraad te plaatsen, werd door de regeering met warmte bestreden en ten slotte verworpen; inderdaad zou zulk een voorschrift de regeering hebben verlamd en den ganschen samenhang der wet hebben verstoord. Veeleer heeft de ervaring geleerd, dat de gemeente-commissaris voldoende gelegenheid miste, om zijne inzichten te ontwikkelen en te verdedigen, en is hem in 1878 ambtshalve zitting gegeven, zoowel in de corporatie als in den stadsraad. Zoo ijdel bleek de vrees van hen, die voor een terugkeer van vroegere misbruiken beducht waren en het gezag van den gemeente-commissaris noodeloos wilden beperken.

Daarentegen heeft de regeering zeer terecht haar oppertoezicht ongeschonden gehandhaafd. Juist omdat aan het beginsel van vertegenwoordiging eene ruime plaats was toegekend en de contrôle der ingezetenen eene onloochenbare waarheid was geworden, moest de regeering waken, dat deze grootendeels in onbekende handen gelegde macht geen hinderpaal werd voor de krachtige bevordering der gemeente-belangen en de bevredigende werking van het gansche organisme. Daarom heeft zij zich noch in 1872 noch in 1878 laten vermurwen, om de beruchte *bludgeon clauses* (art. 40 der wet) prijs te geven, waarbij haar de bevoegdheid is verleend, om na ingekomen klacht een orgaan van het gemeentebestuur, dat zijne verplichtingen blijkt verwaarloosd te hebben, te waarschuwen om alsnog binnen bepaalden termijn zijn plicht te vervullen en anders voor rekening der gemeente door eigen dienaren het verzuimde te doen verrichten. Zij maakte de volkomen juiste onderscheiding tusschen gemeentelijke bevoegdheden, en verplichtingen en beweerde, dat zij, de eerste eerbiedigend, op hare beurt verplicht was te zorgen, dat de

laatste niet verwaarloosd werden. Dienovereenkomstig werden de verplichtingen, tot welker vervulling de regeering haar desnoods kon dwingen, nauwkeurig omschreven. Dat dit tot dusver nimmer noodig was, pleit voor de gelukkige werking der wet. Daarentegen is de regeering verplicht haren gemeente-commissaris te ontslaan, zoodra veertig leden der corporatie daartoe hun verlangen in bepaalden vorm te kennen geven.

De voorspellingen der tegenstanders van de wet van 1872 zijn niet bewaarheid. In 1877 werd het niet zonder eenigen spijt in den wetgevenden raad erkend, dat de regeering van 1872 juist had gezien, toen zij beweerde, den gulden middenweg te hebben gezocht en gevonden en ook in zooverre heilzame perken aan de bevoegdheid des gemeentewetgevers te hebben gesteld, dat deze noch tot eenzijdige belasting van de eene noch van de andere klasse van ingezetenen kon overgaan; Door een bekwaam inlandsch lid werd toen met ernst gewaarschuwd tegen een onredelijke uitbreiding van het kiesrecht, die ook onbevoegden en onontwikkelden tot een publieke rechtsbevoegdheid riep, waarbij zij zich veeleer door oogenblikkelijk voordeel of toevallige omstandigheden dan door een juist besef der zaak zouden laten leiden. De wet van 1872 heeft de proef doorstaan; de wijziging van 1878 was niet van principieelen aard en sedert dat jaar is zij, onder den naam van Bombay Municipal Acts of Act IV van 1878, schier onveranderd in stand gebleven, als het eerst en stevigst monument van gemeentelijke vertegenwoordiging in Britsch-Indië.

Het is onnoodig even lang stil te staan bij de instelling der gemeentebesturen in de beide andere hoofdsteden. Immers vinden wij de sporen eener zelfde ontwikkeling in hoofdzaken, die eene meerdere of mindere verscheidenheid in bijzonderheden niet uitsluit. Ook hier ontmoeten wij het merkwaardig verschijnsel, dat de gemeentebesturen, geboren uit financieele beweegredenen, juist in het doel hunner oprichting aanleiding vinden om zich te herscheppen in vertegenwoordigende lichamen, door de ingezetenen gekozen en met de behartiging hunner belangen belast. Deze hervorming, in Bombay aangevangen, vond weldra weêrklank in Calcutta en Madras; in Calcutta kwam zij in 1876, in Madras in 1878 tot stand.[1)] In beide

1) Eene verbeterde redactie, gepaard met betere waarborgen voor de openbare gezondheid, kwam tot stand door de nieuwe gemeentewet van Madras, Act I van 1884.

steden kiest de bevolking een evenredig deel der raadsleden, doch blijft de uitvoering opgedragen aan een voorzitter door de regeering benoemd. De inrichting is zelfs nog eenvoudiger dan in Bombay, daar de splitsing der vertegenwoordiging in twee deelen alhier ontbreekt.

De geleidelijke hervorming der bloot financieele lichamen, waaraan de weidsche naam van municipaliteiten was gegeven, in vertegenwoordigende gemeentebesturen, bleef natuurlijk niet tot de drie hoofdsteden beperkt. Geheel in overeenstemming met Lord Mayo's staatkunde wedijverden weldra de provinciale wetgevende lichamen van Bengalen, Bombay en Madras met den Wetgevenden Raad van den Onderkoning, om in alle deelen van het uitgestrekt rijk het pas ontloken gemeenteleven tot wasdom te brengen. Het valt niet licht, de tallooze feiten en bonte verscheidenheid van toestanden en instellingen onder algemeene gezichtspunten samen te vatten; te meer doordien overeenkomstig de zonderlinge Engelsche practijk de invoering van nieuwe wetten geenszins de volledige afschaffing van vroegere medebrengt, en derhalve naast de jongste hervormingen andere rechtstoestanden voortleven, die daarmede eene scherpe tegenstelling vormen. Dit verklaart, dat nog heden een aantal gemeenten door reeds lang verouderde wetten worden geregeld en o.a. in de Noordwestelijke Provinciën naast 109 eigenlijke gemeenten ruim driemaal zooveel andere corporatiën worden aangetroffen, die nog volgens de Chaukidari Act van 1856 zijn ingericht. Intusschen nemen deze geene plaats in onder de gemeente-instellingen en behooren zij veeleer tot de organen van het centraal gezag.

Bij eene vergelijking der talrijke gemeentewetten dezer periode treden twee hoofdbeginselen op den voorgrond, welke beide den grootsten invloed op het gemeenteleven hebben geoefend. Vooreerst is de regeering thans ten volle overtuigd, dat de oprichting van gemeenten niet meer kan worden overgelaten aan het initiatief der bevolking, doch van hooger hand overal moet worden ingevoerd, waar de omstandigheden het welslagen schijnen te beloven. Reeds in 1864 was dit in beginsel voor Bengalen, kort daarna in Madras en weldra ook elders erkend, maar inderdaad had zich de uitvoering hoofdzakelijk tot groote steden, of wel zooals in Madras tot de gewone politiezorg bepaald. Thans evenwel lag aan de nieuwe

gemeentewetten, die in de jaren 1871-1873 voor schier alle provinciën tot stand kwamen, het beginsel ten grondslag, dat alleen de regeering kon beoordeelen, of deze of gene stad voor eene gemeente-inrichting in aanmerking kwam. Niet zonder strijd brak het zich baan. Velen toch, inzonderheid de inlandsche leden der wetgevende lichamen, beweerden, dat deze officieele invoering slechts tot verzwaring van belastingen zou leiden en geenszins met de wenschen en behoeften der bevolking strookte. Daartegenover stelden de woordvoerders der regeeringspolitiek het niet weêrsproken feit, dat de zoogenaamde aanzoeken der bevolking niets waren dan ijdele vertooningen, uitgelokt door dezen of genen doortastenden ambtenaar, van wiens oordeel en beleid het lot der gemeente-instellingen binnen zijn ambtsgebied mitsdien geheel afhankelijk was. Eenmaal doordrongen van het nut der gemeenten voor een goed financieel beheer en de staatkundige opvoeding der bevolking, hield de regeering voet bij stuk en verzekerde zich zelve het onbetwistbaar recht, om naar eigen oordeel te handelen, behoudens de bevoegdheid der ingezetenen, om binnen zekeren termijn hunne bezwaren tegen de voornemens der regeering in te dienen.

Een tweeden niet minder belangrijken karaktertrek hebben de genoemde wetten gemeen, dat zij namelijk het vertegenwoordigend stelsel, m.a.w. het kiesrecht der belastingplichtigen, schier overal in beginsel vestigen, en tegelijkertijd den werkkring en de bevoegdheid der gemeentebesturen belangrijk uitbreiden. Wat het kiesrecht betreft, vinden wij doorgaans eene verdeeling naar gelang van het bevolkingscijfer in grootere en kleinere steden; zoo onderscheidt de Bengaalsche wet vier, die voor Pandschab drie, die voor Bombay en Birma twee klassen van gemeenten, waarvan alleen de hoogere een zeker evenredig deel harer raadsleden aan de keuze der ingezetenen kunnen ontleenen. Doch zelfs daar is de invoering van het kiesrecht doorgaans facultatief. Feitelijk benoemt nog de regeering het grootste deel der raadsleden en is zij alleen gebonden aan de verplichting, om een evenredig getal uit de belastingplichtigen zelven te kiezen. Voorzitter is bijna zonder uitzondering een Engelsch ambtenaar - in Nederlandsch-Indië zou men hem noemen hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur - wien somtijds een groote macht is opgedragen; bv. die van beslissende stem

ingeval van staking; van ontslag der raadsleden, zij het ook slechts om bepaalde redenen; of van vernietiging of althans schorsing der tegen zijn zin genomen besluiten.

In werkelijkheid vervulde alzoo het vertegenwoordigend stelsel nog een ondergeschikte rol en eerst de ingrijpende hervorming van Lord Ripon in 1882 was in staat het te verwezenlijken. De herziening, waaraan de meeste gemeentewetten onder zijn invloed werden onderworpen, behoort tot eene derde periode en kan eerst later worden beschreven. Reeds hier zij intusschen vermeld, dat dientengevolge de klassen-indeeling is opgeheven en vrijheid verleend om in alle gemeenten verkiezingen in te voeren; veelal is de verkiezing van een evenredig deel der raadsleden, de helft of twee derden, gebiedend voorgeschreven, die van nog meerderen mogelijk gemaakt; eindelijk wordt doorgaans de keuze van een voorzitter, althans van een onder-voorzitter, aan den gemeenteraad zelf overgelaten.

Staan wij thans een oogenblik stil bij den werkkring der gemeentebesturen in de groote steden.

Wat er van hen geëischt werd, blijkt het best uit de volgende beschrijving van Calcutta in 1861, die Sir John Strachey twintig jaren later uit eigen herinnering gaf: ‘Deze stad, de hoofdstad van Britsch-Indië, levert een uitmuntend voorbeeld van hetgeen overal heeft plaats gehad. De vuilnis der stad lag te midden der bevolking te verrotten in afschuwelijke verpestende grachten of werd in de Hoogly geworpen, om daar met ebbe en vloed heen en weder te drijven. Voor negen tienden der bevolking was zuiver water een onbekende zaak. Men dronk het vuile water der rivier, bedorven door alle denkbare onreinheid, of den nog smeriger inhoud van ondiepe vijvers. De rivier, voor duizenden de voornaamste bron van toevoer, was niet slechts de vergaarbak voor gewoon vuilnis; zij was tevens de groote begraafplaats der stad. Ik weet niet meer, hoeveel duizenden lijken er jaarlijks werden ingeworpen. Ik weet niet meer, hoeveel honderden lijken er uit de staats-hospitalen en -gevangenissen werden ingeworpen, want dergelijke practijken werden geenszins tot de armen en onwetenden beperkt; zij werden als de natuurlijkste zaak der wereld door de ambtenaren van staat of gemeente nagevolgd of toegestaan. Ik herinner mij de tooneelen, die in dien tijd Calcutta te aanschouwen gaf in de hospitalen en kerkers, op de markten,

slachtplaatsen en openbare straten. In een officieel verslag der gezondheidscommissie van 1864 werd de stad in eene taal, die niet sterker was noch zijn kon dan door de waarheid geëischt werd, nauwelijks eene bruikbare woonplaats voor beschaafde menschen genoemd. Thans zijn er weinige steden in Europa, waarmede de betere wijken van Calcutta eene vergelijking behoeven te duchten en er is nauwelijks eene stad in de wereld, die op een meer buitengewonen vooruitgang kan bogen.' Gold dit van de hoofdstad, zoo kan men zich voorstellen, welke toestanden elders werden aangetroffen.

De eerste en dringendste behoeften, waaraan de nieuwe gemeenten hare aandacht moesten wijden, waren de werken, deels tot aan- deels tot afvoer van water benoodigd. Het drinkwater moest doorgaans op grooten afstand met behulp van zware stoommachines uit rivieren of vijvers worden geput en na een somtijds ingewikkeld zuiveringsproces, dat vooral in Calcutta een hoogen graad van volkomenheid heeft bereikt, in de steden worden verspreid door een buizennet, dat de meest afgelegen buurten en hoogstgelegen woningen van zuiver water moet voorzien. Geen wonder, dat de werken vele jaren duurden en groote sommen verslonden, terwijl het bovendien meermalen bleek, dat eene aanvankelijk voldoende leiding bij toenemende bevolking of vermeerderend gebruik geen genoegzamen voorraad leverde en mitsdien moest worden uitgebreid of aangevuld. Inzonderheid in Bombay en Madras, waar niet zooals in Calcutta een breede stroom een onuitputtelijken voorraad zoet water aanvoert, maar door afdamming van kleine rivieren kunstmatige reservoirs moesten worden gemaakt, heeft de waterleiding groote inspanning gekost. In Bombay, waar reeds in 1860 een eerste leiding was voltooid, werd na 1872 een tweede aangelegd, die in de eerste tien jaren eene uitgaaf van meer dan £ 400,000 vorderde. Doch ook door droogmakingen, bevordering van reinheid, toezicht op het bouwen, op het begraven en verbranden van lijken en op de vervalsching van voedingsmiddelen, in de laatste jaren ook door uitbreiding der vaccine, wordt in steeds toenemende mate voor de openbare gezondheid gezorgd. Dat dit belang in tropische gewesten zoo mogelijk nog meer dan in Europa een alles overwegenden invloed oefent, is bekend en bleek op nieuw, toen een paar jaren geleden een der hoofdbuizen van de waterleiding in Bombay barstte en aan de plot-

selinge vermindering van aanvoer het uitbreken der cholera door den geneeskundigen dienst werd toegeschreven. Het kan ons daarom niet verwonderen, dat aanleg, onderhoud en verlichting van wegen en markten eerst in de tweede plaats in aanmerking komen. Dat niettemin ook hiervoor aanzienlijke sommen worden besteed, blijkt uit de gemeente-rekeningen, welke een stijgend totaalbedrag en toenemende verscheidenheid van uitgaven aanwijzen en o.a. in de laatste jaren te Bombay reeds een budget van omstreeks £ 400,000 omvatten. Uit de jongste verslagen blijkt, dat zelfs het onderwijs, ofschoon nog in bescheidene mate, de zorg der gemeentebesturen meer en meer begint tot zich te trekken.

Wenden wij den blik van de drie hoofdsteden naar andere jongere gemeenten, zoo treffen ons analoge verschijnselen. Natuurlijk hebben de werken van openbaar nut hier een kleineren omvang, maar gezondheid, veiligheid, verfraaiing, eerlang ook onderwijs, leveren een hoogst belangrijk terrein voor gemeentelijke werkzaamheid. Van de politiezorg zijn sedert 1882 bijna al gemeenten door de regeering ontheven; daarentegen zijn haar omtrent de genoemde onderwerpen bepaalde verplichtingen opgelegd, waaraan zij zich niet mogen onttrekken.

De gemeente-uitgaven worden bestreden door plaatselijke belastingen, die overal binnen wettelijke grenzen beperkt en aan streng toezicht onderworpen zijn. Zij bestaan vooreerst uit directe omslagen over de jaarlijksche huurwaarde van huizen erve en landerijen; verder uit zoogenaamde licentiën voor bedrijven, paarden en rijtuigen; eindelijk ook uit indirecte verbruiksbelastingen.

De omslagen of *rates* zijn overeenkomstig Engelsche begrippen niet altijd voor algemeene uitgaven, doch somtijds voor speciale doeleinden bestemd, zoodat de vermelding van afzonderlijke water-, lighting- en meerdere rates naast de eigenlijke house-rates allicht tot verkeerde voorstellingen zou leiden, alsof daarmede soortelijk verschillende belastingen werden bedoeld. De belastingen van bedrijven of bepaalde voorwerpen worden nu eens rechtstreeks, dan weder in den vorm van licentiën of vergunningen geheven. - De verbruiksbelastingen of octrooirechten, in Nederland als plaatselijke accijnzen bekend, verdienen ook hier de bijzondere aandacht. Zij zijn thans in het Oosten verboden, doch vormen in het Westen en Noorden, waar de bevolking arm en door directe belastingen bijna niet te be-

reiken is, sedert 1850 veelal de hoofdbron van inkomsten. Ofschoon op zich zelf niet verkeerd en als indirecte belasting boven vele verkieselijk, hebben zij ook in Indië hare zwakke zijde verraden, doordien zij niet slechts geheven worden van artikelen, die binnen de steden worden verbruikt, doch veelal van handelswaren, die eenvoudig worden doorgevoerd, en alzoo een verleidelijk voorwerp van belasting aanbieden. Intusschen belemmeren zij aldus het verkeer en komen zij in botsing, niet slechts met sommige hoofdbronnen van rijksinkomsten, als bijv. zout, opium en spiritualia, doch vooral met de algemeene staatkunde der regeering, welke juist gericht is op de opheffing van alle belemmeringen van verkeer en algeheele afschaffing van in- en uitvoerrechten. Om deze reden werden zij, ofschoon vroeger als onvermijdelijk toegelaten, reeds in 1868 door Lord Lawrence onder strenge regelen gebracht en de artikelen, waarvan zij konden geheven worden, uitdrukkelijk opgesomd. Tegen deze beperkende voorschriften verhief zich echter een zoo hevige tegenstand, dat Lord Mayo genoodzaakt was ze te matigen. Een latere poging, om de zaak bij de wet te regelen, stuitte af op de bezwaren van den Engelschen minister, die het gezag van den Gouverneur-Generaal voldoende achtte om alle misbruik te weren. Toch is dit zeer twijfelachtig en blijven zoowel de accijnzen in het Westen als de tollen in het Zuiden een steen des aanstoots voor den Engelschen vrijhandelaar. - Eindelijk worden buitengewone inkomsten uit leeningen gevonden, die zich in den laatsten tijd schijnen te vermenigvuldigen en den schuldenlast van sommige gemeenten bedenkelijk verzwaren.

Het zou dwaas zijn te beweren, dat het gemeentewezen, hetwelk wij in hoofdtrekken poogden te schetsen, altijd en overal geslaagd is. Meermalen wordt melding gemaakt van de opheffing van kleinere gemeenten, die niet aan de verwachting beantwoordden en onder schulden en wanbeheer te gronde gingen. Zelfs wordt van Moulmein, eene groote stad in Birma, vermeld, dat zij alleen door geldelijken steun der regeering gered werd uit de handen der justitie. In Calcutta ontstond in 1885 een crisis ten gevolge van een officieel onderzoek naar den gezondheidstoestand, op aandrang van vele ingezetenen door de regeering ingesteld; dientengevolge legden verscheidene leden vun het gemeentebestuur hun ambt neder, doch ondanks de ongunstige resultaten van het onderzoek werden zij grootendeels

herkozen. Ook wekken de verkiezingen geenszins overal dezelfde belangstelling. Te Calcutta, waar zij voor het eerst in 1876 plaats hadden en om de drie jaren worden herhaald, schijnt eerst bij de derde verkiezing in 1882 wezenlijke deelneming te zijn betoond. In dit opzicht luiden de berichten omtrent Madras en Bombay gunstiger, doch in de laatste stad wordt geklaagd over de slechte opkomst der raadsleden ter vergadering. Doch dit zijn uitzonderingen op het gunstig tafreel, dat over het algemeen zoowel de officieele bescheiden als bijzondere berichten voor ons ontvouwen. Alvorens zich derhalve hieraan te ergeren of een afkeurend oordeel te ontleenen, raadplege men de statistiek der gemeenteverkiezingen in Europeesche staten, bijv. in ons vaderland. Men zal weldra tot de overtuiging komen, dat de in Britsch-Indië opgemerkte leemten en gebreken zelfs in de meest ontwikkelde staten voorkomen en allerminst verwondering kunnen wekken in een land, waar eene zoo treffende hervorming in weinige jaren tot stand kwam. Veeleer wekt het verbazing, dat dergelijke ongunstige verschijnselen niet veel talrijker zijn en over het algemeen zulke bevredigende uitkomsten zijn verkregen. Wanneer men de ontzachlijke verbeteringen, die de groote gemeenten ten opzichte van gezondheid, reinheid, schoonheid en volksontwikkeling ondergingen, vergelijkt met de matige verzwaring van lasten, waardoor dit alles werd verkregen, dan kan men niet nalaten een hervorming te bewonderen, die trapsgewijze tot stand gebracht, ten slotte de hoogste verwachtingen overtreft en aan de stedelijke bevolking van Britsch-Indië den weg opent tot steeds verdere staatkundige ontwikkeling. Door haar op te roepen tot behartiging harer eigene voor de hand liggendebelangen, wordt zij opgevoed tot eene meer omvattende taak en eenmaal rijp gemaakt, voor algeheel zelfbestuur. Vele Engelsche staatslieden zijn daarvoor geenszins blind; des te meer verdienen hun moed en geestkracht bewondering, die hen niet doen terugdeinzen voor een nog verwijderd verschiet, maar met vaste hand doen voortgaan op den weg der hervorming in het vertrouwen, dat langs dien weg hechtere banden tusschen den overheerscher en zijne Aziatische onderdanen zullen gevlochten worden dan die, welke ooit uit geweld en onderdrukking kunnen ontspringen.

Vermelden wij ten slotte eenige cijfers, die van den tegenwoordigen omvang der gemeentelijke ontwikkeling in Britsch-Indië

bij benadering eenig denkbeeld kunnen geven. Het aantal gemeenten bedroeg volgens het laatste jaarverslag in 1885: 749 met een bevolking van 14,271,174 zielen, of ruim 7% van het gansche bevolkingscijfer van Britsch-Indië. Dat deze ontwikkeling overigens zeer ongelijk is, blijkt bijv. uit een vergelijking van Bengalen met Bombay. In het eerste gewest worden slechts 129 gemeenten, d.i. 34 minder dan in Bombay, aangetroffen, ofschoon het grondgebied van Bengalen 20% grooter en de bevolking meer dan viermaal talrijker is; in Bengalen leeft slechts 5%, in Bombay meer dan 16% der bevolking onder gemeente-instellingen. Het totaal bedrag der gemeente-uitgaven bedraagt bijna £ 3,000,000, waarvan ruim 60% uit belastingen voortvloeit. Haar druk bedraagt gemiddeld 2 Rp. of ƒ 2.40[1)] per hoofd, maar verschilt aanmerkelijk, daar hij bijv. in de Noordwestelijke Provinciën 10 anna's of ƒ 0.75, doch in Bengalen tweemaal, en in Bombay ruim driemaal zoo hoog stijgt. Hieruit blijkt, dat de bewering, dat ontwikkeling van gemeente-instellingen met verzwaring van belastingen hand aan hand gaat, geenszins allen grond mist. Trouwens wat is natuurlijker dan dit? Gemeente-instellingen bevelen zich niet hierdoor aan, dat zij den druk der belastingen opheffen of zelfs verminderen, maar door het onschatbaar voorrecht, dat zij dien last minder voelbaar maken door daaraan het karakter van een vrijwillig offer te verleenen. Bovendien vergete men niet, dat ook de draagkracht der bevolking in Bombay veel grooter is en bijna in gelijke verhouding die van de bevolking der beide andere gewesten overtreft.

IV.

Na de ontwikkeling der eigenlijke of stedelijke gemeenten tot in onze dagen te hebben geschetst, keeren wij terug tot Lord Mayor's hervormingen om na te gaan, welken invloed deze op het plaatselijk bestuur ten platten lande hebben uitgeoefend.

1) De Indische zilveren roepij heeft eene waarde van ƒ 1.20 in Ned. zilver en wordt in 16 anna's verdeeld. Vóór de groote daling in de waarde van het zilver tegenover goud werd een pond sterling met 10 roepijen gelijk gesteld en telde de laatste dus juist 2 shillings. Van de geduchte storingen in het geldelijk beheer en de boekhouding door de daling van het zilver veroorzaakt, gewagen de Indische bescheiden met steeds klimmende bezorgdheid.

Rechtstreekschen invloed hadden de besluiten van 1870 noch op de oprichting van plaatselijke besturen noch op de heffing van plaatselijke belastingen. Dit is duidelijk, wanneer men zich slechts herinnert, dat Lord Mayo's maatregelen veeleer voortsproten uit de zucht tot bezuiniging en eene reactie tegen overdreven centralisatie, dan uit den wensch om de bevolking tot zelfbestuur te roepen of nieuwe lasten op te leggen. Wel is waar vond men reeds enkele voorbeelden van plaatselijke belastingen in de groote steden en was het denkbeeld, om de financieele regeling tot bevordering van plaatselijk zelfbestuur en uitbreiding der gemeente-instellingen te doen medewerken, niet vreemd aan den Indischen wetgever, het naaste doel bestond niettemin alleen in de overdracht van staatszorg aan de bestaande gewestelijke besturen. Hoe dit doel kon worden bevorderd door een verdere delegatie aan ondergeschikte organen, was een zaak, waarmede men zich vooralsnog niet inliet. De regeering deed een stap in de richting van het centrum naar den omtrek, of, zoo men wil, van boven naar beneden, niet omgekeerd. Des te merkwaardiger mag het heeten, dat weldra de wenschelijkheid werd erkend, om verder te gaan op den ingeslagen weg en eerlang de op den bodem der maatschappij sluimerende krachten wakker te roepen, ten einde met hare hulp een stelsel van zelfbestuur te scheppen, dat de schoonste ontwikkeling belooft en in een land als Britsch-Indië met reden onze verbazing wekt.

Reeds vóór 1871, alzoo in den tijd toen het gansche financieel beheer in de krachtige vuist van het centraal gezag was samengevat, had zich de behoefte doen gevoelen, om naast de algemeene belastingen, welke over gansch Indië geheven werden, hier en daar bijzondere heffingen uit te schrijven tot bestrijding van zuiver plaatselijke behoeften, welke men niet zonder eenige tegemoetkoming uit de rijks-inkomsten wilde bekostigen. Ofschoon nu deze gelden in de algemeene schatkist vloeiden en mitsdien geensins uitsluitend binnen de grenzen der provincie, die ze opbracht, werden aangewend, lag het denkbeeld voor de hand, om verband te vlechten tusschen plaatselijke behoeften en middelen, en derhalve plaatselijke commissiën met het beheer der bedoelde inkomsten en uitgaven te belasten. Was dit plan vóór 1871 schier onuitvoerbaar, als in strijd met het centralisatiestelsel der regeering, na Lord

Mayo's maatregelen drong het zich van zelf op den voorgrond[1].

Bengalen levert van dezen gang van zaken een geschikt voorbeeld. Bij den aanvang van het jaar 1871 werden hier slechts enkele tol-, kanaal- en veergelden geheven, benevens eene geringe som van de landeigenaars tot afkoop hunner vroegere verplichting om voor het brievenvervoer te zorgen. Deze belastingen vergden van eene bevolking van 60.000.000 zielen niet meer dan £ 250,000, hetgeen onbillijk scheen tegenover andere provinciën, die meer opbrachten en dikwijls minder kostten. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen, werd in 1871 door den Bengaalschen wetgever eene nieuwe provinciale belasting ingevoerd onder den naam van *belasting voor de districtswegen* (District Road Cess). Zij bestond in een omslag van ten hoogste 3 pCt. der huurwaarde van alle landerijen en werd geheven van den eigenaar, doch door dezen, voor de helft op zijne pachters overgebracht; voorts vallen daaronder ook mijnen, steengroeven, spoorwegen en huizen. Inzonderheid verdient zij de aandacht, omdat zij vooreerst terecht besliste, dat het stelsel van den vasten aanslag der landrente geenszins eene nadere heffing van de waarde der landerijen verbiedt; en in de tweede plaats, omdat deze belasting eene schatting der huurwaarden vorderde, waarmede bijzondere ambtenaren ook inderdaad werden belast. De opbrengst der belasting nu werd uitsluitend bestemd voor den aanleg en het onderhoud van openbare wegen en andere middelen van verkeer binnen hetzelfde district, waarin zij was geheven. Dit vereischte noodwendig de oprichting van districts-commissiën, die eene begrooting hunner inkomsten opmaakten en de bijzondere aanwending der verkregen gelden bepaalden. De regeering besloot terstond ze grootendeels samen te stellen uit de belastingplichtigen zelve en alzoo een eersten stap op den weg van zelfbestuur te wagen. Toen eenige jaren later Lord Lytton's Regeering eene schrede verder ging op den weg der decentralisatie, werd eene tweede soortgelijke belasting in Bengalen ingevoerd tot bekostiging van openbare werken. Deze werd tot hetzelfde maximum van

1) Te meer zoo, daar in vele streken van Indië plaatselijke fondsen met bijzondere bestemming voorkwamen, die van zeer onderscheiden aard en oorsprong, van gering belang en voor geen algemeene beschrijving vatbaar zijn.

dezelfde voorwerpen geheven, doch zij stond niet onder beheer der genoemde commissiën, maar werd in de provinciale schatkist gestort en alzoo ter beschikking gesteld van het gewestelijk bestuur. Deze zonderlinge toestand bleef bestaan ook nadat in 1880 eene nieuwe wet beide belastingen, die thans door de vrijstelling van huizen een zuiver agrarisch karakter verkregen, had bekrachtigd. Inmiddels bleef de werkkring der commissiën van 1871 beperkt tot het beheer der wegenbelasting. Openbare gebouwen, als scholen, hospitalen enz., benevens andere plaatselijke belangen, bleven buiten haar bereik en van den invloed der ingezetenen was niets te bespeuren dan voor zoover hij voortvloeide uit het ambteloos karakter van een deel der commissiën.

Een dergelijke ontwikkeling treffen wij ook elders aan. In de meeste gewesten vond men reeds vóór 1871 plaatselijke belastingen, hoofdzakelijk in den vorm van omslagen over de huurwaarden der landerijen naast de landrente, die ten behoeve der rijksschatkist werd geheven. De percentage verschilde soms aanmerkelijk naar gelang de aanslag der landrente vast of tijdelijk geregeld was - een gevolg van de dwaling, waarin men verkeerde, alsof een vaste aanslag in de landrente, die mitsdien het karakter eener grondrente heeft aangenomen, belasting uit anderen hoofde van de inkomsten uit den grond uitsloot. Langen tijd zag men daarin een vergrijp tegen de goede trouw, totdat de verklaring van een Engelsch minister daaraan voor goed een eind maakte. De belastingen van den bodem werden hier en daar aangevuld door bijzondere provinciale heffingen; zoo vond men in de Centrale Provinciën eene soort inkomstenbelasting van alle niet-landbouwers, die nog uit den tijd der Mahratten dagteekende, in Madras o.a. eene belasting op brandstoffen, in Birma eene op de vischvangst. Ofschoon van zeer verschillenden aard en oorsprong hadden zij dit gemeen, dat zij schier zonder uitzondering oorspronkelijk voor bijzondere behoeften bestemd waren - b.v. voor wegen, bruggen, veeren, posterijen, onderwijs enz., - en somtijds afzonderlijke plaatselijke fondsen vormden, die door ambtenaren, somtijds bijgestaan door plaatselijke commissiën, werden beheerd. Zij vormden samen geen onaanzienlijk bedrag, doch misten alle eenheid en levenwekkende kracht.

Toen nu in 1871 Lord Mayo aan de provinciale besturen

eenige financieele zelfstandigheid schonk, spreekt het van zelf, dat deze de uitgaven, welke zij niet uit de hun toegekende rijksbijdragen konden bekostigen, door nieuwe plaatselijke belastingen poogden te dekken. In zoover is het begrijpelijk, dat de voorstanders der hervorming even stout beweren, dat deze den druk der belastingen geenzins heeft verzwaard, als hare tegenstanders juist van die verzwaring hunne ernstigste grief maken. Het is een onbetwistbaar feit, dat in en na 1871 de provinciale heffingen binnen vele gewesten zijn uitgebreid of verhoogd[1]. Behalve in Bengalen werden algemeene omslagen geheven in de Noord-westelijke Provinciën en Audh, Pandschab, Madras en Bombay, die somtijds met eene verdubbeling der bestaande heffingen overeenkwamen. In 1878 kwam daarbij nog in de noordelijke gewesten eene nieuwe verhooging ten behoeve van het *waarborgfonds tegen hongersnood*, die intusschen geen deel uitmaakt van de provinciale geldmiddelen, doch onder beheer der rijksregeering staat. Krachtens het beginsel dat de opbrengst dezer belastingen moet besteed worden ten bate van het district, waar zij geheven waren, werden tegelijkertijd *districts-commissiën* aangesteld, wier leden door de regeering benoemd werden, doch die voor een deel uit ambtelooze ingezetenen moesten bestaan en onder presidium der Engelsche ambtenaren met het beheer der plaatselijke inkomsten werden belast. Sedert 1878 komen deze inkomsten onder den naam van *Incorporated Local Funds* op de rijksbegrootingen voor. De uitgaven, die daaruit moeten worden bestreden, liepen in de verschillende gewesten uiteen, daar zij zich doorgaans niet zooals in Bengalen tot de verkeersmiddelen bepaalden, maar in den regel daarenboven scholen, hospitalen, apotheken en andere instellingen van openbaar nut omvatten. Meer en meer traden de plaatselijke belangen op den voorgrond en hunne verdere ontwikkeling opende een schier onafzienbaar verschiet.

Liever dan in meerdere bijzonderheden over de provinciale toestanden vóór 1880 af te dalen, vestigen wij thans onze aandacht op de maatregelen van den Gouverneur-Generaal Lord

1) Lord Northbrook verklaarde in Aug. 1878 in het Hoogerhuis, dat ‘in de laatste zeven jaren door provinciale belastingen jaarlijks in Bengalen alleen omstreeks één millioen (ponden), in geheel Indië ruim drie millioen meer was geheven’.

Ripon, die op de plattelandsbesturen een nog dieperen invloed oefenden dan op die der stedelijke gemeenten, en hier inderdaad een ware omwenteling teweeg brachten. Zij zetten de kroon op het werk ook in dien zin, dat zij een nauw verband tusschen de inrichting der stedelijke- en plattelandsbesturen vlochten en, voor zoover dit met Engelsche zeden en het bestaan van afzonderlijke wetten, zoowel voor verschillende gewesten als voor steden en platteland binnen die gewesten, vereenigbaar is, eene zekere eenheid van instellingen schiepen, die wij ten slotte hopen te schetsen. Ook hierbij zal de ontwikkeling en rechtstoestand der provincie Bombay ons tot leiddraad en voorbeeld strekken.

Bombay heeft door handel en nijverheid een trap van beschaving bereikt, die het onder de steden van Britsch-Indië eenigermate den rang verzekert, welke Boston onder de staten der Unie bekleedt. Deze eigenaardigheid openbaart zich ook in de wettelijke verordeningen, die van de regeering aldaar uitgaan. Evenals ten aanzien van het gemeentebestuur der steden was het ook in de regeling der plattelandsbesturen andere gewesten vóór geweest, daar reeds de provinciale wet van 3 April 1869 of Act III - the Bombay-Local Funds Act - een voor dien tijd hoogen graad van ontwikkeling bereikte.

Ten behoeve van openbare werken en tot bevordering van gezondheid en onderwijs werden plaatselijke fondsen ingesteld en onder beheer geplaatst van *districts-commissiën*, die door de regeering benoemd en door hare ambtenaren voorgezeten, niettemin voor de helft uit ambtelooze leden moesten bestaan. Aan deze commissiën werd rechtspersoonlijkheid verleend en de bevoegdheid toegekend, om ten behoeve der aan hunne zorgen toevertouwde belangen vooreerst de noodige werken en gebouwen te stichten, zooals wegen, markten, bronnen, dijken, scholen, hospitalen, apotheken, herbergen e.d.m.; in de tweede plaats de voor een en ander benoodigde ambtenaren aan te stellen en maatregelen tot onderhoud te nemen. Tot dekking dezer uitgaven hief de regeering eene plaatselijke belasting van 6% der huurwaarde van alle laudrente-plichtige gronden binnen het gewest, die gelijktijdig met de landrente en op denzelfden voet als deze werd geheven en waarvan de opbrengst door den collector van elk district ter beschikking der betrokken commissie werd gesteld. Zoo bleef de opbrengst van elk

district uitsluitend voor uitgaven binnen hetzelfde district bestemd. De districtscommissiën waren geenszins onafhankelijk, doch stonden onder rechtstreeksch toezicht van den belastingcommissaris[1)] en waren steeds verplicht de eindbeslissing van den Gouverneur te eerbiedigen. Bovendien was het beginsel van openbaarheid gehuldigd en alzoo aan de openbare meening gelegenheid gegeven zich vrijelijk te uiten.

Met opzet trad de wet niet in bijzonderheden en liet zij eene groote ruimte voor nadere regelen aan de regeering over. Dientengevolge werd de ambtenaar van den waterstaat als officieel assistent aan de districts-commissiën toegevoegd, maar de financieele beslissing zooveel mooglijk aan haar zelve overgelaten. Daarenboven riep een tweede verordening onderdistricts- of taloeka-commissiën in het leven, die op overeenkomstige wijze samengesteld en onder eerstgenoemde geplaatst, de locale behoeften onderzochten, maatregelen tot voorziening voordroegen en op de uitvoering toezicht uitoefenden; tot zelfstandige beschikking over plaatselijke gelden waren zij echter niet bevoegd. Men ziet, een volledige organisatie in twee graden verdeeld.

Doch wat helpen wetten zonder zeden? Deze regeling ofschoon schijnbaar bevredigend en inderdaad bestemd om de ingezetenen zelve tot deelneming uit te noodigen, beantwoordde geenszins aan haar doel. Het bleek toch weldra, dat de invloed der officieele leden, inz. der voorzittende ambtenaren, zoo overwegend was, dat de zelfstandigheid der commissiën geheel te loor ging en de niet-officieele leden hetzij voor den oppermachtigen invloed der ambtenaren stilzwijgend het hoofd bogen, of wel in het besef hunner machteloosheid de vergaderingen niet meer bijwoonden of zelfs hun ontslag indienden. Bij de behandeling der latere wet van 1884 haalde een inlandsch lid van den wetgevenden raad uit officieele rapporten eene lange reeks getuigenissen aan, die alle hierin overeenstemmen, dat de toepassing aan de wet gegeven haar tot een wassen neus had gemaakt. Geen wonder inderdaad, indien men verneemt, dat

1) Geheel Britsch-Indië is verdeeld in 234 *districten*, onder het bestuur van een *collector* of *deputy-commissioner*. - In de meeste gewesten vormen meerdere districten vereenigd eene *divisie* onder toezicht van een *commissaris*, die inz. voor de inning der belastingen waakt.

het oppertoezicht van den belasting-commissaris aldus werd uitgelegd, dat de districts-commissie verplicht was elke bijzondere uitgaaf weg te laten of op te nemen, naar gelang hij dit wenschelijk achtte. Zeker tegen dergelijken last stond beroep op de regeering vrij, maar terecht werd gevraagd, wat zoodanig beroep in werkelijkheid te beduiden had, waarbij de collector als voorzitter der commissie moest optreden tegenover den belasting-commissaris, die, zoo goed als hij, slechts de uitvoerder was van de bevelen der regeering en geroepen om aan hare inzichten overal ingang te verschaffen. Door dit besluit verloor het initiatief der commissie tot het doen van uitgaven alle beteekenis. Waar dit van de districts-commissie geldt, kan men zich voorstellen wat de taloeka-commissiën beduidden, en hoe herhaaldelijk kon worden verklaard, dat zij absoluut niets te doen hadden en zoo zelden mogelijk bloot voor den vorm bijeenkwamen. Inderdaad misten deze commissiën alle zelfstandigheid en waren zij niets dan de gewillige organen der regeering. ‘Zij mogen de begrooting goedkeuren en volkomen eenstemmig zijn omtrent de ware behoeften der districten; de eindbeslissing berust in hooger hand en de plaatselijke besturen hebben eenvoudig te gehoorzamen en zich te onderwerpen.’ Vooral de collector van Belgaum wees in krasse bewoordingen op het verschil tusschen recht en practijk. Terwijl toch krachtens uitdrukkelijk regeeringsbesluit de opbrengst der beschreven, provinciale belasting bestemd was voor de vervulling van plaatselijke behoeften, was feitelijk het grootste deel besteed aan groote provinciale werken, terwijl bronnen en vijvers eenvoudig werden verwaarloosd. Tegenover de opmerking, dat Bombay andere gewesten van Indië ook op dit terrein ver vooruit was, plaatste hij de verklaring, dat wat ook in andere provinciën mocht geschieden, Bombay wel is waar in het bezit eener goede wet, doch inderdaad zoo achterlijk was, alsof noch plaatselijke raden noch belastingplichtigen stem in de zaak hadden. ‘Voor alle practische doeleinden bestaan de vertegenwoordigers der belastingplichtigen niet en de gansche administratie der fondsen komt neder op de ambtenaren, die in de districts-commissiën bijeenkomen en eenvoudig hebben uit te werken al wat de regeering omtrent de aanwending der fondsen voor bijzondere aangelegenheden of omtrent plannen, die zij eenmaal besloten heeft ten uitvoer te leggen, goed-

vindt te gelasten.' Ja, de Gouverneur van Bombay, president van den wetgevenden raad, schroomde niet zelf te erkennen, dat het plaatselijk bestuur te nauwernood zelfbestuur mocht heeten en dat de leden der plaatselijke raden inderdaad nergens toe dienden, dan tot het notuleeren hunner meeningen.

Deze bedenkingen betreffen geenszins alleen de plattelandsbesturen. Omtrent de stedelijke gemeenten luidden de getuigenissen niet gunstiger. De verkiezingen, welke de regeering krachtens eene provinciale wet van 1873 in de groote steden kon invoeren, waren feitelijk overal achterwege gebleven. Voorts was ook hier de invloed der ambtenaren zoo overwegend, dat alweder volgens de officieele verslagen de meest geschikte personen geen lust hadden hun tijd en krachten aan een ijdele schijnvertooning te wijden; dientengevolge vertegenwoordigden de gemeentebesturen volstrekt niet de gevoelens der ingezetenen en waren zelfs in Bombay de vergaderingen der corporatie dikwijls zoo slecht bezocht, dat het onmogelijk was een wettig besluit te nemen; dat dit in den stadsraad minder voorkwam, werd alleen toegeschreven aan het daaraan verbonden presentiegeld.

Het is goed ook op deze zijde der zaak de aandacht te vestigen, opdat men niet zonder voorbehoud uit de bepalingen der wet den feitelijken toestand afleide. Ook hier dekken fraai klinkende theorieën somtijds weinig bevredigende toestanden. Doch een krachtig bewind laat zich daardoor niet afschrikken en vindt in de blootlegging der kwaal haar beste geneesmiddel.

Niet lang na zijn optreden in September 1881 herinnerde de nieuwe onderkoning van Britsch-Indië, Lord Ripon, de provinciale besturen aan het doel, dat de Indische regeering sedert 1871 bij hare decentralisatieplannen had voor oogen gehad: de ontwikkeling van plaatselijk zelfbestuur en de versterking der gemeente-instellingen. Hij verlangde thans, dat de provinciale besturen, zelf ruim bedeeld uit 's rijks middelen, op hunne beurt aan het plaatselijk zelfbestuur aanzienlijke inkomsten zouden overdragen; namelijk die, welke wel tot dusver tot het provinciaal huishouden hadden behoord, maar eigenlijk toch niet verschilden van die geldmiddelen, welke geruimen tijd met goeden uitslag waren beheerd door commissiën, gedeeltelijk uit ambtelooze leden samengesteld en door de wetgeving slechts aan het oppertoezicht van den staat onder-

worpen. Uitdrukkelijk werd daarbij verwezen naar de reeds bestaande gemeentebesturen en districts-commissiën, wier taak de regeering gaarne door de wetgeving zou zien uitgebreid. Het eerste gevolg dezer aanschrijving was in Bombay de onmiddellijke invoering van rechtstreeksche verkiezingen in de tien grootste steden van het gewest. Spoedig daarop werd dit getal meer dan verdubbeld door de verheffing van een aantal steden van den tweeden rang of *towns* tot den eersten of dien van *cities*. Dientengevolge hadden in Maart 1883 in 23 steden verkiezingen plaats, waarbij meer dan de helft der kiezers opkwam en geen moeielijkheden werden ondervonden. Tevens werd aan sommige gemeentebesturen bij wijze van proef ook de zorg voor het onderwijs toevertrouwd en daardoor hunne taak belangrijk uitgebreid. Eindelijk besloot de regeering van Bombay om ook plaatselijke besturen ten platten lande uit de schromelijke vernedering, waartoe zij waren vervallen, op te heffen en hun de werkelijke beschikking over plaatselijke fondsen te verzekeren, die zij inzonderheid sedert 1877 bijna geheel hadden verloren.

In Mei 1882 nam de Gouverneur-Generaal in Rade een hoogst belangrijk besluit, waarbij de grondbeginselen werden ontvouwd, die voortaan alle gewestelijke besturen moesten in acht nemen bij de samenstelling der plaatselijke besturen, zoowel in steden als ten platten lande, en die het toezicht, waaraan zij van hooger hand bleven onderworpen, voortaan zouden beheerschen. Op den grondslag van dit merkwaardig staatsstuk togen weldra alle provinciale regeeringen, welke wetgevende macht uitoefenden, aan het werk, om met inachtneming van plaatselijke omstandigheden nieuwe wetten te ontwerpen, die deels voor de steden, deels voor het platteland bestemd, de denkbeelden eener verlichte en onbaatzuchtige staatkunde in de inwendige inrichtingen van den staat hebben overgeplant. Laat ons zien, op welke wijze dit door de regeering van Bombay geschied is.

Nadat binnen de grenzen der bestaande wetgeving aan de nieuwe staatkundige beginselen van het Opperbestuur zooveel mogelijk uitvoering was gegeven, diende de regeering in Augustus 1883 bij den wetgevenden raad twee wetsontwerpen in: het een tot regeling der plattelands-besturen, het ander tot wijziging der Bombay District Municipal Act of Act VI van 1873, doch beide met dezelfde strekking en zelfs gedeeltelijk van gelijken inhoud. Het kwam er nu toch op aan de stedelijke

gemeente-instellingen tot nieuw leven te wekken en de plattelandsbesturen zooveel mogelijk daaraan gelijkvormig te maken. Na grondige beraadslagingen werden beide ontwerpen gewijzigd aangenomen, en onder de namen van Bombay Local Boards Act en Bombay District Municipal Act Amendment Act, of de Wetten I en II van 1884, vastgesteld.

De duidelijkheid wordt het best bevorderd, indien wij achtereenvolgens op de samenstelling, daarna op de taak der gemeentebesturen en eindelijk op de contrôle van het hooger gezag de aandacht vestigen. Daarbij spreken wij aanvankelijk meer in het bijzonder van de plattelandsbesturen, om ten slotte voor zooveel noodig nog van de stedelijke besturen afzonderlijk te gewagen.

In alle districten en onderdistricten of *taloeka's* zijn plaatselijke besturen, onder den naam van *plaatselijke raden* (local boards) ingesteld, die derhalve in twee soorten worden onderscheiden. Beide bestaan voor ten minste de helft der leden uit door de bevolking gekozen vertegenwoordigers; voor de andere helft worden de leden door de regeering benoemd, die evenwel wederom niet meer dan de helft, d.i. een vierde van het geheele getal, uit bezoldigde ambtenaren mag samenstellen. Het stelsel van 1869 was derhalve slechts voor de helft der leden behouden en de keuze der overigen geheel aan de bevolking overgelaten. Voorwaar een belangrijk verschil. Toch vond het denkbeeld ernstige bestrijding bij de inlandsche leden, die van meening waren, dat de regeering zich nog veel te grooten invloed had voorbehouden, en haar aandeel in de samenstelling tot een derde of een vierde wenschten beperkt te zien. Het getal der leden was niet rechtstreeks bepaald, maar afhankelijk van de verdeeling der districten en taloeka's. De regeering splitste namelijk de taloeka's in groepen van dorpen, aanvankelijk zes in elke taloeka; elke zoodanige groep en elke stadsgemeente van meer dan 5.000 inwoners zendt een lid naar den plaatselijken raad der taloeka, waarbij nog de vertegenwoordiger der eigenaars van geheel vervreemde en in privaat eigendom overgegane dorpen wordt gevoegd. De regeering benoemt daarnevens voorloopig een gelijk getal leden en heeft alzoo de gelegenheid, om niet slechts binnen zekere grenzen haar rechtmatigen invloed te verzekeren, doch vooral ook om door de verplichte benoeming van ambtelooze ingezetenen de minderheden te beschermen en mannen van talent of verdiensten aan het plaat-

selijk bestuur te verbinden. De districtsraden zijn op volkomen gelijke wijze samengesteld uit de afgevaardigden der taloeka's, der stadsgemeenten boven de 18.000 zielen en der particuliere landerijen; ook hun getal is dus niet onbeperkt.

Bijzondere aandacht verdient de regeling van het kiesrecht. Het berust op zekeren graad van gegoedheid, blijkende uit een aanslag in de landrente van niet minder dan 48 roepijën, of wel uit het bezit van onroerend goed of het genot van een inkomen boven zeker peil. Het is moeielijk zonder nauwkeurige kennis der plaatselijke gesteldheid het bedrag van den census juist te beoordeelen. De regeering verklaarde, dat zij zich vooraf vergewist had, dat volgens de voorgedragen en later aangenomen cijfers een voldoend aantal kiezers werd verkregen en een zedelijk overwicht aan de plaatselijke belastingplichtigen gewaarborgd. Zij weigerde, om op verlangen van een der leden den een us te verlagen, en bestreed een amendement om, behalve aan de dorpsbeambten voor de politie en de inning der belastingen, ook aan mannen, die bepaalde betrekkingen bekleedden of een zeker peil van ontwikkeling hadden bereikt, het kiesrecht te verleenen; het kiesrecht toch, zoo werd ondubbelzinnig verklaard, was op belang niet op bekwaamheid gebouwd. Des te meer verdient het opmerking, dat buiten den census geen andere algemeene vereischten zijn gesteld, dan dat van den 21 jarigen leeftijd, zoodat zelfs vrouwen niet zijn uitgesloten. Deze laatsten kunnen daarentegen geen lid zijn van de plaatselijke besturen, ofschoon voor het overige de vereischten voor verkiesbaarheid grootendeels met die der kiesbevoegdheid overeenkomen. Eindelijk behoudt de Gouverneur-Generaal in Rade de bevoegdheid, om onder zekere voorwaarden ook aan anderen kiesrecht te verleenen.

Nog één punt verdient vermelding. Voorzitters der plaatselijke raden zijn in den regel ambtenaren door de regeering benoemd; de Gouverneur-Generaal in Rade kan intusschen de keuze van den voorzitter aan den raad zelven overlaten. Indien echter de voorzitter, hij zij benoemd of gekozen, een bezoldigd staatsambtenaar is, kiest de raad zelf onder bekrachtiging der regeering een zijner leden tot onder-voorzitter, die bestemd is om in den regel de vergaderingen te leiden en de hem, overgedragen werkzaamheden van voorzitter te vervullen. Na hetgeen boven is meêgedeeld omtrent den ontzenuwen-

den invloed van de officieele voorzitters der vroegere districtscommissiën, kan men zich licht voorstellen, dat juist tegen deze bepaling hevige tegenstand werd geboden. Op grond der ervaring werd met klem betoogd, dat de geheele wet dreigde schipbreuk te lijden op eene bepaling, die naar het scheen geen ander doel had dan aan de regeering een beslissenden invloed op de beraadslagingen en besluiten der nieuwe raden te verschaffen. De regeering volhardde intusschen bij hare overtuiging, dat de staatkundige ontwikkeling der bevolking vooralsnog niet toeliet, de bestuursambtenaren bij alle plaatselijke raden buiten te sluiten; dat dezen geenszins de neiging hadden om de kiemen van het ontwakend staatkundig leven te smoren, doch veeleer als onschatbare hulpmiddelen moesten worden beschouwd, om het zelfbestuur te doen wortel schieten in den nauw beploegden bodem; terwijl de vroegere misbruiken thans waren uitgesloten door de regeling van het ondervoorzitterschap, de nauwkeurige omschrijving en afbakening van bevoegdheid, en bovenal door den oprechten wensch der regeering, om eerlijk en getrouw de beginselen der wet in toepassing te brengen.

Aan de aldus ingerichte plaatselijke raden is eene schoone en veelomvattende taak toevertrouwd. Tot de onderwerpen, waaraan zij verplicht zijn hunne zorgen te wijden, behooren de aanleg en het onderhoud van wegen en andere middelen van verkeer - van hospitalen, apotheken, markten en andere openbare gebouwen - van vijvers, bronnen en waterleidingen; voorts de zorg voor de oprichting van scholen, de opleiding van onderwijzers en de uitbreiding van het volksonderwijs; voor de vaccine en andere maatregelen in het belang der openbare gezondheid; eindelijk het onderhoud hunner eigen bezittingen en werken. Bovendien zijn zij, voor zoover de beschikbare middelen dit toelaten, bevoegd om den landbouw te bevorderen door de oprichting van model pachthoeven, de invoering en verspreiding van betere zaadsoorten en vreemde gewassen, de veredeling van het rundvee en de bescherming der visscherijen. Ook kunnen zij andere openbare werken ondernemen tot ondersteuning in tijden van hongersnood of schaarschte, in nog ruimeren zin als boven werkzaam zijn. tot bevordering van onderwijs en beschaving, en in het algemeen alle maatregelen nemen, die ten behoeve van de gezondheid, het belang en het nut van het algemeen kunnen strekken. Men ziet, dat de groote groepen van plaatselijke open-

bare werken, gezondheid en onderwijs in vollen omvang aan de plaatselijke besturen zijn opgedragen en niet ten onrechte een leiddraad in de wet is geschreven, waardoor het volstrekt en overal noodzakelijke als verplichtend van het plaatselijk verschillende en facultatieve is onderscheiden. Bij de verdeeling dezer werkzaamheden tusschen de districts- en taloeka-raden zijn wel is waar de laatste ook voortaan op verlangen der districtsraden als hunne agenten werkzaam, maar bovendien zijn de taloeka-raden ook belast met een zelfstandig beheer en toezicht over zuiver plaatselijke werken en instellingen uit eigen middelen bekostigd.

Om deze uitgebreide taak te vervullen, kunnen, de districtsraden ambtenaren aanstellen en hunne rechten en verplichtingen onder goedkeuring van hooger hand regelen. Als rechtspersonen zijn zij bevoegd eigendom te verkrijgen en te vervreemden, het laatste echter niet zonder goedkeuring van hooger hand. Doch van meer belang is hun recht van beschikking over de plaatselijke fondsen, welker inkomsten hoofdzakelijk uit de zuivere opbrengst der vroeger beschreven provinciale grondlasten bestaan, voorts uit veer-, tol- en bruggelden, boeten en gerechtskosten, en enkele kleine opbrengsten van minder belang. Veelal worden zij voor zooveel noodig aangevuld door bijdragen uit de provinciale kassen. De aanwending dezer middelen ten bate der straks vermelde belangen is tot in bijzonderheden geregeld, doch mag ons hier niet langer ophouden. Natuurlijk beslist hier het betrekkelijk gewicht der betrokken belangen en is o.a. het onderwijs uitsluitend aan de districts-raden toevertrouwd, die daarvoor niet minder dan één derde hunner inkomsten, of meer nauwkeurig van de opbrengst der provinciale grondbelasting moeten beschikbaar houden. De plaatselijke raad, zoowel van het district als van de taloeka, maakt zijn eigen begrooting van inkomsten en uitgaven en vraagt voor de laatste de bekrachtiging van den districts-raad. Daarentegen is de districtsbegrooting natuurlijk wel aan het bedrag harer inkomsten en eenige eenvoudige wettelijke voorschriften gebonden, doch voor het overige niet onderworpen aan de bekrachtiging van eenige hoogere macht.

In de derde plaats komt het toezicht in aanmerking, waaraan de plaatselijke besturen zijn onderworpen. Hiertegen verzetten zich wederom met klem eenige leden van den Wetgevenden Raad, die zoodanig toezicht overbodig en voor het be-

oogde doel noodlottig achtten. Inderdaad openbaarde zich hier in krasse vormen hetzelfde misverstand, dat bij elke oppervlakkige beoordeeling van het zoogenaamd *selfgovernment* ontstaat. Ingenomen met het beginsel om de behartiging van plaatselijke belangen aan de plaatselijke bevolking over te laten, ziet men veelal de dringende noodzakelijkheid over het hoofd, om juist bij die zelfstandigheid des te meer voor de eenheid en ondeelbaarheid der staatsgemeenschap te waken en mitsdien de schijnbaar zelfstandige deelen tot een enkel organisme te verbinden. In dezen organischen samenhang ligt de hoofdverdienste der Nederlandsche gemeentewet en ook de Britsch-Indische wetgever had zijne onmisbaarheid niet miskend.

Tegen de vergelijking van deze contrôle met den wolf, die de schaapskooi door een achterdeur binnendringt, teekende de Gouverneur van Bombay niet slechts verzet aan, doch hij vergeleek haar omgekeerd bij den schaapherder, die voor de gezondheid en het leven zijner schapen waakt. Daarbij beriep hij zich op eene aanschrijving van den Onderkoning aan de Bengaalsche regeering, luidende als volgt: ‘Thans moet ik verklaren, dat het de bedoeling was van den Gouverneur-Generaal in Rade, om in elke wet tot toepassing van de staatkunde der Indische Regeering duidelijke voorschriften op te nemen omtrent het toezicht van den districts-ambtenaar over de handelingen van elken plaatselijken raad binnen zijn ambtsgebied. Hem komt de bevoegdheid toe om hunne werken binnen te treden en na te zien, hunne rekeningen op te vragen en te onderzoeken en hen uit te noodigen, om al zulke verslagen en bescheiden te verschaffen, als hij noodig acht. Indien hij meent, dat eenige handeling hunnerzijds blootstaat aan critiek of twijfel, moet hij zich mondeling of schriftelijk met den raad in betrekking stellen, zijne inzichten blootleggen, uitlegging vragen en verandering aan de hand doen. Onder zekere ernstige en dringende omstandigheden moet hij zelfs de macht hebben, om de uitvoering van eenig werk te schorsen of een maatregel te verbieden, en daarna moet hij van zijne handelwijze verslag doen, om daarop de bekrachtiging van den divisie-commissaris of andere hoogere autoriteit te vragen. Men mag hopen, dat in verreweg de meeste gevallen de districts-ambtenaar en de raad tot een beslissing en schikking zullen komen, die beiden voldoet. Indien echter de districts-ambtenaar er niet in slaagde den raad te overtuigen, of indien

hij oordeelde, dat de raad zich aan zoo ernstig plichtverzuim had schuldig gemaakt, dat het er niet bij kon blijven, dan moet hij gemachtigd zijn, om het feit aan den commissaris of andere aangewezen autoriteit mede te deelen, en deze autoriteit moet bevoegd zijn, om bij schriftelijk bevel een termijn te bepalen, waarbinnen de raad zijn plicht zal vervullen of aantoonen daartoe niet gehouden te zijn. Indien na het verstrijken van dezen termijn het bevel wordt herhaald en de raad nog in gebreke blijft, moet aan den commissaris of andere hoogere autoriteit de macht worden gegeven, om het werk te doen verrichten op kosten en lasten van het plaatselijk fonds. Alleen in gevallen van grof en hardnekkig verzuim moet de regeering hare macht uitoefenen om den raad te schorsen.'

Inderdaad is in overeenstemming met dit program het toezicht over de werkzaamheid der plaatselijke raden vooreerst opgedragen aan den collector van het district, die in den regel als voorzitter, doch ook zonder dit te zijn, een onmiddellijk toezicht uitoefent, opdat de plaatselijke besturen hunne verplichtingen nakomen en niet afwijken van wettelijke voorschriften of erkende beginselen van Engelsch staatsrecht. Boven hem staat de belasting-commissaris, die met het toezicht op het financieel beheer is belast en inzonderheid waakt voor het behoud van het vermogen en de inkomsten der plaatselijke besturen. In nog ernstiger gevallen, waarin het genoemde toezicht onvoldoende blijkt, beslist de Gouverneur in Rade en kan hij zelfs den plaatselijken raad tijdelijk opheffen. Zoo ontbreken nergens de middelen, om het doel te bereiken en de eenheid te bewaren, die het Britsch-Indisch bestuur bij het beramen dezer maatregelen geen oogenblik uit het hoofd heeft verloren.

Ten slotte draagt de wet de regeling van een aantal bijzonderheden van meer of minder belang aan den Gouverneur op, die dientengevolge ook tot wijziging en intrekking bevoegd is. Natuurlijk is hij daarbij binnen de grenzen der wet gebonden, doch deze heeft de grenzen somtijds ruim getrokken. Zoo worden het getal der leden van elken plaatselijken raad en de juiste verhouding tusschen benoemden en gekozenen, de wijze van verkiezing en de reglementen van orde door de regeering bepaald, terwijl deze zelfs het kiesrecht buiten de wettelijke grenzen kan uitbreiden en voor de stedelijke gemeenten zelfstandig kan regelen. Ook tegen deze buitengewone wetgevende bevoegdheid, aan de zoo-

genaamde uitvoerende macht toegekend, hadden velen ernstig bezwaar, doch de regeering achtte het gevaarlijk bij een geheel nieuw stelsel alle bijzonderheden in de wet zelve te regelen en hoopte haar door bedoeld voorbehoud eene grootere lenigheid en duurzaamheid te verzekeren.

De wet, die schier gelijktijdig de inrichting der stedelijke gemeenten wijzigde, verschilt slechts in enkele opzichten van de wet op de *plaatselijke raden*. Zij bracht namelijk de samenstelling van en het toezicht op de gemeentebesturen in de steden in overeenstemming met de voorschriften omtrent de plaatselijke raden ten platten lande, doch liet de omschrijving van de taak en de bevoegdheid der eerstgenoemde nagenoeg onveranderd. Dientengevolge verviel het onderscheid tusschen gemeenten van den eersten en den tweeden rang en werd voor alle zonder onderscheid als regel gesteld, dat ten minste de helft der leden door de belastingplichtigen moest worden gekozen, terwijl de andere helft wel is waar vooralsnog door de regeering zou worden benoemd, maar niettemin eerlang eveneens aan de volkskeuze kon worden overgelaten. De regeling van het kiesrecht is nagenoeg geheel aan den Gouverneur in Rade opgedragen, mits hij daarbij de boven beschreven wettelijke vereischten in acht neme, en daarenboven niet uitsluite de leerlingen der Universiteit van Bombay, advocaten, gezworenen en andere titularissen, benevens hen, die een zeker minimum in de stedelijke belastingen betalen. De benoeming van voorzitters en ondervoorzitters verschilt wettelijk niet van die der plaatselijke raden, maar de regeering verklaarde openlijk, dat zij voornemens was in grootere steden de eerste proef te nemen met ambtelooze voorzitters door de bevolking zelve gekozen.[1)] Hiermede nauw verwant is de grootere zelfstandigheid der stedelijke besturen en de geringere inmenging der regeering in hunne aangelegenheden. Eindelijk zijn de steden ontheven van de zorg voor de politie, die terecht op het rijks- of provinciaal bestuur is overgebracht.

De uitvoerige beschrijving van de belangrijkste gemeentewetten der provincie Bombay ontheft ons van de noodzakelijkheid, om bij de talrijke soortgelijke wetten in andere gewesten

1) Volgens eene schriftelijke mededeeling van den gouvernements-ondersecretaris van Bombay, dd. 14 Sept. 1886, hebben reeds 29 gemeenten van het presidentschap niet-officieele voorzitters.

afzonderlijk stil te staan. Inderdaad weegt het gewicht der zaak te nauwernood op tegen de afmattende inspanning eener gedetailleerde vergelijking of beschrijving. Het reusachtig rijk omvat de meest heterogene deelen en naarmate de centralisatie voortschrijdt, neemt het aantal bijzondere wetten en instellingen toe. Allerminst past in dit tijdschrift eene zoo dorre opsomming, als de officieele verslagen ons telkens aanbieden. Reeds is vermeld, dat de staatkunde van Lord Ripon, evenals die van Lord Mayo ruim tien jaren vroeger, allerwege de wetgevende organen in beweging bracht. Vandaar een aantal wetten, deels voor de steden, deels voor het platteland, welke in 1883 en volgende jaren tot stand kwamen en, bij verschil in bijzonderheden, toch denzelfden geest ademen en zelfs de grenzen tusschen stedelijke en plattelands-gemeenten meer en meer uitwisschen. De Indische wetgever zelf maakte wetten voor het stedelijk of plattelandsbestuur in de Noordwestelijke Provinciën (Act XIV en XV van 1883), Pandschab (Act XX van 1883 en XIII van 1884), Centrale Provinciën (Act I van 1883) en Birma (Act XVII van 1884). Door den provincialen wetgever in Bengalen werd in 1884 een nieuwe algemeene wet voor de stedelijke gemeenten (Act III van 1884), door dien van Bombay de twee boven beschreven wetten voor steden en platteland beide (Act I en II van 1884, met eene voor ons doel onbeduidende wijziging bij Act IV van 1885), door dien van Madras alleen eene wet voor de hoofdstad zelve (Act I van 1884) vastgesteld. In Assam bleef de Bengaalsche wet van 1876 voor de steden van kracht, terwijl in 1882 een nieuwe verordening voorloopig in de behoeften der plattelandsbesturen voorzag. De eenige belangrijke leemte schijnt te bestaan in het gemis eener wet voor de plattelandsbesturen in Bengalen; ofschoon deze reeds in 1883 ontworpen was en in 1884 een voorloopig onderzoek had ondergaan, wordt er in het laatste jaarverslag over 1885 met geen enkel woord van gewaagd; of dit aan een verzuim van den wetgever of van den verslaggever te wijten is, durf ik niet beslissen.

Al deze wetten beoogen de invoering van volkskeuzen en de uitbreiding van de taak der gemeentebesturen, zoowel in de steden als ten platten lande. Schier zonder uitzondering worden de dorpen en kleinere steden, zelfs hier en daar met verlies harer vroegere municipale inrichting, vereenigd tot kleinere groepen of kringen, waarvan twee of drie samen tot een on-

der-afdeeling of onder-district verbonden en onder beheer van een *plaatselijken raad* of *local board* worden gesteld. De regeering benoemt slechts een deel, zelden meer dan ⅓ der leden; de overigen worden op zeer verschillende wijze door de bevolking gekozen. In den regel bepaalt een census de kiesbevoegdheid en is deze dus onmiddellijk met den belastingplicht verbonden. Somtijds wordt het kiesrecht voorloopig slechts aan enkele meer ontwikkelden toegekend, zooals aanvankelijk in Assam beproefd is; elders weder, zooals in de Centrale Provinciën, wordt naast de dorpshoofden als vertegenwoordigers der landelijke bevolking eene plaats ingeruimd aan de vertegenwoordiging van handel en nijverheid. Boven deze lichamen staan de *districts-raden* of *-commissiën*, die met eenig verschil van naam overal als hoofdorganen van het zelfbestuur voorkomen en eene steeds meer zelfstandige houding tegenover de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur aannemen. Zij worden grootendeels uit de leden der plaatselijke raden of hunne afgevaardigden gevormd en evenals dezen slechts voor een klein deel door de regeering gekozen.

Aan het eind onzer beschouwingen is de vraag gewettigd, ja onvermijdelijk: welk oordeel moet over deze gansche organisatie worden geveld? welke toekomst staat deze westersche plant op oosterschen bodem te wachten? Want men zou dwalen, indien men dit zelfbestuur wilde afleiden uit de aloude Hindoesche dorpsinstellingen. Het is, zooals wij zagen, eene vrucht van Engelsche denkbeelden en staat in geen nauwer verband met de Hindoe-dorpen dan de Duitsche Kreisverwaltung met de Germaansche marken. Eene ontwikkeling van eeuwen scheidt de eene instelling van de andere en slechts zelden vindt men iets, dat naar een schakel tusschen beide zweemt.

De jongste verslagen geven op beide vragen geen voldoend antwoord. Dit kan ons trouwens niet verwonderen. De omwenteling toch, door de staatkunde van Lord Ripon in de wetgeving teweeg gebracht, is van zoo jongen datum, dat zij, althans wat de verkiezingen op het platte land betreft, in de werkelijkheid nog nauwelijks doordrong. De eerste plattelands-verkiezingen van gansch Indië hadden in Febr. 1883 plaats in een district der provincie Assam, door den Brahmapoetra doorsneden en Kamroep genaamd. Zij slaagden uitnemend en vonden eerlang navolging in de Centrale Provinciën en andere gewesten, met uitzondering van Bengalen, Madras en Birma; eerst in 1884

en 1885 echter waren de voorbereidende werkzaamheden geheel voltooid. Kan men het der regeering euvel duiden, dat zij in deze omstandigheden nog geen algemeen oordeel durft uitspreken?

Desniettemin ontbreekt het niet aan tal van bijzondere mededeelingen en opmerkingen en kan het niet worden ontkend, dat deze over het algemeen zeer gunstig luiden. Ten aanzien der steden werd dit reeds vroeger opgemerkt; ten platten lande verkreeg men dezelfde ervaring. Rustverstoringen hadden nergens plaats; slechts eenmaal te Amritsar in Pandschab dreigden zij te ontstaan. De deelneming aan de verkiezingen was niet altijd en niet overal even groot, maar toch kwamen doorgaans 30 à 50 % der kiezers op. Naijver tusschen de verschillende bestanddeelen der bevolking openbaarde zich nauwelijks en van hunne sterke numerieke meerderheid maakten de Inlanders geen misbruik. De keuzen schijnen over het algemeen niet ongelukkig uit te vallen. Wat van de verkiezingen in de Bengaalsche steden bericht wordt, dat de gekozenen uitmunten door schranderheid, ervaring en maatschappelijke positie, wordt ook uitdrukkelijk van de plattelands-verkiezingen in de Centrale Provinciën en in sommige andere streken getuigd. In Pandschab onttrokken zich wel is waar aanvankelijk sommigen der aanzienlijksten aan eene verkiezing; elders daarentegen trok het groot getal candidaten de aandacht; en herhaaldelijk wordt verzekerd, dat de afgetredenen, die hun ambt getrouw hadden waargenomen, veelal werden herkozen, zoodat gegronde hoop op zekere continuïteit in de samenstelling mag worden gekoesterd. Ook koesteren de plaatselijke besturen geen wantrouwen of vijandschap jegens de regeering, zooals blijkt uit het feit, dat de gemeentebesturen in de Noord-westelijke Provinciën, ofschoon vrij in de keuze hunner voorzitters, voor verreweg het grootste deel staatsambtenaren, doorgaans de districts-magistraten, aan hun hoofd hebben geplaatst; ambtshalve zijn dezen het slechts in de zes voornaamste steden[1].

1) Zeer gunstig luidt ook het getuigenis van A.H.L. Fraser: Local self-government in India, in Fortnightly Review, Febr. 1886, p. 238/47. Als districts-commissaris in de Centrale Provinciën put hij zijne kennis uit eigen ervaring. Hij verklaart, dat de uitkomst de verwachtingen ver heeft overtroffen; dat de bevolking de nieuwe inrichting waardeert en zoowel persoonlijk als geldelijk steunt, en dat de toenadering tusschen regeering en bevolking eene versterking en bestendiging der Britsche instellingen waarborgt.

Dit alles klinkt schoon en veelbelovend. Toch wettigt het nog geen zegezang. De proef is nieuw en verrassend; een eerste resultaat bewijst niets voor de toekomst. De belangstelling kan wel bloote nieuwsgierigheid blijken, het vertrouwen voor wantrouwen plaats maken; de ook in de Indische maatschappij aanwezige thans sluimerende tegenstellingen zoeken wellicht eerlang een uitweg langs de pas geopende kanalen. Eerst de periodieke terugkeer der verkiezing, inzonderheid echter de vruchtbare werkzaamheid der plaatselijke besturen kan een beproefd oordeel wettigen. Omtrent dit laatste hebben tot dusver slechts de gemeente-instellingen der groote steden iets mede te deelen. Wij zagen reeds vroeger wat daar tot stand kwam. Thans kan daaraan worden toegevoegd, dat de financieele toestand der drie hoofdsteden voortdurend gunstig mag heeten en inzonderheid Bombay en Madras zich over sterkere toeneming van inkomsten dan van uitgaven mogen verheugen. Toch werpt de gestadige toeneming van gemeenteschulden, inzonderheid te Calcutta, eene schaduw over dit tooneel. Heeft de regeering nooit lichtvaardig geldleeningen goedgekeurd, die eenmaal een gevaar kunnen worden voor den bloei der gemeenten? Bovendien baart het stelsel der plaatselijke belasting, inzonderheid in het Noorden en Oosten, waar het nagenoeg geheel uit de bekende accijnzen bestaat, voortdurend aan de regeering veel zorg. Daartegenover mag echter gewezen worden op de steeds meer omvattende taak der gemeenten, waarvan Bombay ons reeds het bewijs leverde. Voeg daarbij, dat de zorg voor het onderwijs steeds toeneemt en meerdere uitgaven eischt, dat de burgerlijke stand doorgaans aan de gemeenten wordt opgedragen, en eindelijk dat de zorg voor de openbare gezondheid zich steeds verder uitbreidt en in sommige gewesten, bijv. in Madras en Birma, zelfs de verplichte vaccine omvat, dan is men geneigd de wassende uitgaven goed te keuren en van de wijsheid van het Britsch bestuur te verwachten, dat zij de uiterste grenzen niet zullen overschrijden.

Inderdaad heeft de regeering zich een streng toezicht en oppermachtigen invloed voorbehouden. Daarom viel in ons overzicht het volle licht op den samenhang, die de schakels aaneen hecht en de eindbeslissing in alle zaken van aanbelang aan den hoogsten vertegenwoordiger van het staatsgezag, den Onderkoning van Indië, opdraagt. Van den nederigsten onderdis-

tricts-raad klimt de verantwoordelijkheid langs den districts-raad op tot het Europeesch plaatselijk bestuur, en van hier langs den commissaris of anderen hoofdambtenaar tot het gewestelijk bestuur en de Indische Regeering; ja zelfs van deze voert nog een brug over den Oceaan tot den Engelschen Minister voor Indië en eerst in het Parlement vindt de lange weg zijn eindpaal. Omgekeerd daalt de wil van dit machtig staatslichaam langs dezelfde schakels tot de benedenste organen af en bezielt alles met een geest van vooruitgang. De rijkdom der geleding bepaalt den omvang en de veelzijdigheid der werkzaamheid, de lenigheid en het verband der organen hare vruchtbaarheid en kracht. De Britsch-Indische wetgever heeft deze waarheid nimmer miskend; stap voor stap ging hij voort op den weg, die in 1861 werd ingeslagen en waarop de namen van een Lord Mayo, Lord Lytton en Lord Ripon de stations aanduiden. Bij elken stap heeft hij het terrein verkend en zich tegen teleurstellingen gewapend. Slechts de toekomst kan leeren, of dit alles welslagen waarborgt. De ervaring wettigt goeden moed, geen stellige verzekering. Doch boven allen twijfel verheven is het grootsch en aantrekkelijk schouwspel van een volk, dat het staatkundig ideaal door eeuwenlange ontwikkeling en strijd voor zichzelf verworven, zoo hoog vereert en daarin zoo vast gelooft, dat het daarvan de wedergeboorte verwacht van een hoog begaafd doch deerlijk mishandeld ras, hetwelk de loop der gebeurtenissen onder zijne macht heeft gesteld. Het beseft de ver strekkende gevolgen van zelfregeering, eenmaal ook op het kleinst terrein verleend; het kent bij ervaring de onweerstaanbare bekoring der staatkundige vrijheid. Toch aarzelt het niet de eerste druppelen uit dien beker aan zijn onderdrukten broeder toe te reiken. Weldra verlangt deze meer, eenmaal wellicht den vollen beker; doch hij gelooft in zijne beginselen en hunne toekomst en wijst onbeschroomd den weg der vrijheid en zelfstandigheid.

Kunnen die ruime blik, dat fier vertrouwen, die edele moed ook ons iets leeren? Het is hier de plaats niet daarop het antwoord te zoeken. Doch is het wonder, dat van het helder en levendig tafreel, dat Britsch-Indië thans den opmerkzamen beschouwer aanbiedt, de blik soms onwillekeurig afdwaalt naar het naburig niet minder schoon doch in doodschen slaap verzonken Insulinde? Is het wonder, dat uit de diepte van het hart de zucht

oprijst, die eerlang tot een vurig verlangen wast, dat ook voor de Nederlandsche koloniën de staatslieden mogen opstaan, wier blik over den engen gezichteinder van het onmiddellijk geldelijk voordeel heenreikt en wier krachtige hand onvervaard den koninklijken weg der staatkundige opvoeding aanwijst, welke alleen eene koloniale heerschappij rechtvaardigt en in de geschiedrollen der negentiende eeuw eene blijvende plaats verzekert?

J. DE LOUTER.

De Sociaal-Demokratische beweging in Nederland en het recht van Vergadering.

Eene Koninklijke Boodschap van 27 September 1886 heeft aan de Tweede Kamer onzer Staten-Generaal een wetsontwerp aangeboden tot wijziging en aanvulling van de wet van 22 April 1855 (Staatsblad no. 32), waarbij de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering is geregeld en beperkt. In de dagbladpers is vrij algemeen dat ontwerp met weinig instemming ontvangen. De indiening er van droeg, naar veler oordeel, bewijs van zekere overhaasting, welke men uit een staatkundig oogpunt niet gaarne jegens de sociaal-demokratische beweging zag gepleegd. En welk goed regeeringsbeleid ook aan het tegenwoordig Ministerie dankbaar moge worden toegekend, nopens het genoemde wetsontwerp kan ik mij over dit gebrek aan instemming moeielijk verwonderen. Er komen werkelijk bepalingen in voor, die van grooten spoed getuigen. Het beoogt eene wijziging alreê van het pas te voren, op den eersten September, in werking getreden Wetboek van Strafrecht! Eene wijziging, welke betrekking heeft op een der belangrijkste staatsrechtelijke vrijheden en dus daarom alleen reeds bedachtzame overweging eischt. Eene wijziging, waarvan, welke meening men ook over haar inhoud zelven hebbe, althans de vorm reeds aanstonds belangrijke bedenkingen doet ontstaan.

Terwijl artikel 131 van het Wetboek van Strafrecht eene gevangenisstraf van ten hoogste *vijf* jaren of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden bedreigt tegen hem, die in het

openbaar, mondeling of bij geschrifte, tot eenig strafbaar feit opruit, komt thans het nieuwe ontwerp de opruiing tot een strafbaar feit in eene openbare vergadering met een gelijke boetestraf bedreigen doch met een mindere gevangenisstraf, namelijk van ten hoogste *drie* jaren, - 'behoudens de gevallen, waarin door eenige wet op het feit eene zwaardere gevangenisstraf is gesteld.' De strafvermindering is dus bloot schijnbaar, en het nieuwe Wetboek van Strafrecht, door de nog nieuwere bepaling gewijzigd, herleeft weder in volle kracht door de gemelde restrictie, welke aan die bepaling is toegevoegd! In zulke voorschriften steekt iets verwards. Misschien zal men meenen, dat de kracht van het voorschrift schuilt in de omstandigheid, dat het nadere toelichting geeft van de beteekenis van het woord *opruiing;* want met de genoemde straffen zal, volgens het ontwerp, te treffen zijn '*hij*... die,.... *zij het ook zijdelings, voorwaardelijk of in algemeene termen* .... opruit tot een strafbaar feit'. Maar staat het dan zoo vast, dat in art. 131 van het Wetboek van Strafrecht alleen de rechtstreeksche, onvoorwaardelijke en in concrete termen uitgesproken opruiing wordt bedoeld? Jurisprudentie nopens dat artikel heeft zich nog niet kunnen vormen: geen enkel vonnis nog heeft zich in dien zin uitgesproken. Stellen wij een geval. Een redenaar vaart in een openbare vergadering hevig uit tegen de politie, wier dienaren hij tyrannen noemt, welke door een vrij volk niet mogen worden geduld, werktuigen in dienst van het kapitaal en bevoorrecht omdat het hun vrijstaat wapenen te dragen, terwijl zulks aan andere ingezetenen niet geoorloofd is! Bij het verlaten des gebouws worden thans de politieagenten, die de vergadering hebben bijgewoond of aan den uitgang zijn geposteerd, beleedigd, aangevallen en van hunne wapenen beroofd. Zou het nu zoo zeker zijn, dat onze redenaar, wegens opruiing tot een strafbaar feit vervolgd, van rechtsvervolging zou worden ontslagen? Ik voor mij geloof het niet. Ik zou meenen, dat de vraag of opruiing aanwezig is geweest, door den rechter zou worden beslist met het oog op de bijzondere omstandigheden van de vergadering, en dat de kans op een veroordeeling lang niet uitgesloten ware. Thans komt het ontwerp uitdrukkelijk de zijdelingsche opruiing strafbaar stellen; - was zulks noodig? Ontslaat zulks den rechter van het onderzoek der bijzondere

omstandigheden? Zal het niet juist altijd uitsluitend van deze afhangen, of in de *zijdelingsche, voorwaardelijke* of *algemeene termen*, waarvan de redenaar zich heeft bediend, werkelijk eene opruiing tot een strafbaar feit lag? Het ontwerp bedoelt dus eigenlijk niet een nieuw feit tot misdrijf te stempelen, en de zwaardere strafbepaling van het Wetboek van Strafrecht blijft, ondanks haar schijnbare afschaffing, metterdaad in stand. De meening, dat de redactie niet helder is, kan ik niet opgeven.

Slechts in één opzicht is er werkelijk iets nieuws bepaald: strafbaar zal ook zijn de niet-openbare opruiing, namelijk die, welke plaats heeft in eene bijeenkomst om zich in het hanteeren van wapenen te oefenen op plaatsen, in den regel voor het publiek toegankelijk of door meer dan tien personen bijgewoond. Wij hebben hier te denken aan de vergaderingen van schermgenootschappen, pistoolgezelschappen en handboogschutterijen! Maar .... in welk land leven wij? Is het zoover gekomen, dat tegen die vergaderingen de wetgevende machine moet worden in gang gezet?

Is er, meer in het algemeen gesproken, in Nederland zóoveel gebeurd, dat de tijd gekomen is om het recht van vergaderen, in art. 10 der Grondwet plechtig erkend, aanzienlijk te besnoeien?

Gelijk men weet, is in 1848 het recht van vereeniging en vergadering erkend met de bijvoeging, dat de wet de uitoefening dier rechten in het belang der openbare orde zou regelen en beperken. Bij die erkenning werd slechts onder grondwettelijken waarborg geplaatst wat *facto* reeds lang bestond. Waartoe dan de opneming in de Grondwet? Was het recht, dat men wilde waarborgen, ergens bedreigd? Wanneer men de vrij schemerachtige gedachtenwisseling tusschen Regeering en Staten-Generaal over het ontworpen artikel nagaat, komt men tot de overtuiging, dat het der Regeering enkel te doen is geweest om bij grondwettelijk voorschrift eene wet tot beperking der rechten van vereeniging en vergadering te doen bevelen, en om aldus aan lateren wetgevenden arbeid op dit gebied de kracht te geven van grondwettelijken eisch. Met verwijzing naar de ‘hedendaagsche gebeurtenissen’, - en wie moest toen niet denken aan de woelingen in Frankrijk en Duitschland? - verklaarde de Regeering van haar voorstel:

‘Het bevestigt slechts een recht, dat, getuigen onze menigvuldige genootschappen en congressen, reeds *facto* bestaat, en hetwelk het burgerlijk recht, handelende over de zedelijke lichamen, reeds uitdrukkelijk heeft erkend. Maar het is inderdaad noodig, dat eene wet in het belang der openbare orde de uitoefening van van dat recht regele.....’ Welnu, wij hebben thans de verlangde wet. Aan art. 10 der Grondwet is voldaan. Hiermede heeft dat artikel zijne beteekenis voor de practijk bijna geheel verloren. Het eenige gevolg, hetwelk het thans nog heeft, is, dat de beperking van het recht uitsluitend toekomt aan de Wet, en dus onttrokken is aan de verordeningen van gemeentebesturen. Doch dit gevolg is eerst in de rechtspraktijk van lateren tijd te voorschijn gekomen; in 1848 heeft men er niet aan gedacht. In hoofdzaak is, nu aan den eisch der Grondwet is voldaan, het artikel van practische beteekenis beroofd.

Want het recht der ingezetenen om zich te vereenigen en om te vergaderen behoeft om te bestaan voorwaar geen wettelijke erkenning! In de Maatschappij is vereeniging van de individuen, samenkomst en samenwerking tot gemeenschappelijke doeleinden de openbaring van het maatschappelijk leven zelf. Zonder het Vereenigingsleven zou de maatschappij geen maatschappelijk karakter bezitten, eene *societas* zijn zonder associatie, elke organisatie derven, en in de plaats van een organisch geheel slechts een zandhoop zijn, korrels zonder samenhang.

Het vereenigingsleven verhoogt de individueele kracht door éénheid te geven aan wat verspreid is en gedeeld, door leiding regelmaat en duurzaamheid te schenken aan het streven der enkelen. Nauw hangt het samen met de vrijheid van beroep en die van gedachtenuiting. Nu eens openbaart het zich in een kerkgenootschap tot gemeenschappelijke godsvereering en opwekking der vroomheid, dan weder in volksbonden tot bevordering van denkbeelden op staatkundig of maatschappelijk gebeid; nu eens in instellingen tot weldadigheid, gezellig verkeer, beoefening van wetenschap of kunst, aankweeking van vriendschap, dan weder in maatschappen tot uitoefening van bedrijf van nijverheid of handel. Neem dat vereenigingsleven weg en gij hebt de maatschappij zelve vernietigd, want gij hebt haar juist datgene ontnomen waardoor zij een maatschappij was. En het recht van vergadering is van het recht van vereeniging een in den regel onmisbaar deel. Slechts zeer zelden toch zal een ver-

eeniging zonder vergaderingen harer leden haar doel kunnen bereiken. Op de vergadering neemt de vereeniging hare besluiten: van menige vereeniging zelfs is het houden van vergaderingen het hoofddoel. Ja, ook zonder dat de ingezetenen door den blijvenden band eener vereeniging zijn verbonden, kunnen vergaderingen voor hen het middel zijn om het maatschappelijk leven tot uiting te doen komen. Waartoe al niet hebben samenkomsten plaats? Nu eens om naar een redenaar te luisteren, dan weder om iets te zien of te hooren wat alleen aan een samengevloeide menigte pleegt te worden vertoond. Soms strekt de bijeenkomst enkel tot onderlinge kennismaking der voorstanders van éenzelfde denkbeeld, tot monstering van elkanders getalsterkte, tot wederkeerige opwekking, een andermaal - want eensgezindheid of éenheid van denkbeeld is volstrekt niet noodig, - tot onderling debat, of tot bloote aan-de-ordestelling van een vraagstuk. Waarom, zoo zou men haast vragen, zijn het recht van vereeniging en dat van vergadering aan wettelijke regeling onderworpen, en is voor hen praeventief toezicht van de overheid bevolen? Waarom? - nu zoodanig toezicht op de drukpers beslist verboden is en op de vrijheid van beroep en en bedrijf slechts bestaat voor uitdrukkelijk aangewezen beroepen en in bepaalde onderdeelen van deze?

De reden van dat toezicht is misschien niet zeer ver te zoeken. Wij zullen hier het Recht van vereeniging buiten spel laten, èn omdat het aanhangig wetsvoorstel uitsluitend op het Recht van vergadering slaat, èn ook omdat de bepalingen der wet nopens verboden vereenigingen tot dusver, voor zoo ver mij bekend is, een doode letter zijn gebleven. Zij toch lossen zich op in strafbedreiging tegen het lidmaatschap van verboden vereenigingen; maar nooit nog heeft, naar ik weet, in Nederland sedert 1855 een strafvervolging plaats gehad op grond van lidmaatschap eener bij de wet verboden vereeniging, namelijk die, waarvan het doel was ongehoorzaamheid aan of overtreding van de wet of eene wettelijke verordening, aanranding of bederf der goede zeden, of stoornis in de uitoefening van iemands rechten[1)]. Bepalen wij ons dus tot het Overheidstoezicht op de Vergaderingen.

1) Vgl. Art. 2 en 3 der wet van 22 April 1855.

De ondervinding heeft maar al te dikwijls geleerd, dat Vergaderingen, welke strekken om propaganda te maken voor eene bepaalde meening, voor de openbare orde gevaar kunnen opleveren. Zij hebben soms voor de aanwezigen een zeer opwindend karakter en doen hen licht tot buitensporigheid overslaan. Onder het levendig gebarenspel en de opgewonden taal der sprekers, op het zien van zinnebeeldige voorstellingen, aangevuurd door gemeenschappelijk gezang, en onder den indruk van de ontwikkelde getalsterkte wordt menig zwakhoofd een heethoofd, en ontaardt zijn geestdrift soms in geestdrijverij. Hij verbeeldt zich met de zijnen der overige wereld te machtig te zijn, en gaat van de theorie over tot de daad. Na de vergadering vormen de aanwezigen fluks een optocht, ten einde aan vensterruiten en politieagenten de opgewondenheid te koelen. Kwaadwilligen verschuilen zich gaarne en gemakkelijk onder de bende. Al ware het alleen om de politie te plagen, of uit trek naar het verbodene, wordt allerlei kwaad verricht. Toppunt van krijgsmoed bestaat in poging om der autoriteit vrees aan te jagen. In den ongewonen arbeid, dien men aan de politie geeft, wordt behagen geschept. Dat er voor dergelijke vergaderingen eenig toezicht bestaat, wie zal het laken? Dat toezicht moge in Nederland vreemd geregeld zijn, - in elk geval heeft het dit voor, dat het menig kwaad kan voorkomen, en het openbaar gezag in staat stelt om tegen verstoring der openbare orde tijdig maatregelen te nemen. Maar ik herhaal thans de vraag: is in Nederland een zóó belangrijke uitbreiding van dit toezicht noodig, een zóó belangrijke beperking der burgerlijke vrijheid op dit stuk, als bij het thans aanhangige wetsontwerp is voorgesteld?

Om zich hiervan rekenschap te geven, vergelijke men de bestaande regeling van het Vergaderingsrecht met de ontworpene.

De hoofdbepalingen der wet van 1855 betreffen *openbare* vergaderingen. Van de besloten vergaderingen zijn alleen ‘de bijeenkomsten om zich in het hanteeren van wapenen te oefenen’ onderworpen aan voorafgaande vergunning van het hoofd van het gemeentebestuur. De overige zijn vrij. Of zelfs voor de genoemde bijeenkomsten telkens vergunning wordt gevraagd, is mij onbekend. De wet is, - en wie zal het in ons vreedzame Nederland wraken? - feitelijk, zoo ik mij

niet vergis[1)], voor de vergaderingen onzer schiet- en scherm-vereenigingen vrij wel een doode letter. Ik zal mij dus tot de *openbare* vergaderingen mogen bepalen.

Onze wet maakt hier een gewichtig onderscheid. Vergaderingen *in de open lucht* worden niet toegelaten dan met vergunning, minstens vijf dagen te voren verleend. Die daarentegen in gebouwen hebben geen vergunning noodig; alleen hebben de ambtenaren van algemeene en plaatselijke politie tot haar vrijen toegang, hetgeen trouwens van zelf spreekt, daar het vergaderingen geldt, 'tot welke het publiek wordt toegelaten' en de genoemde ambtenaren toch ook tot het 'publiek' behooren.

De wetgever schijnt dus wel bijzonder bevreesd geweest te zijn voor openbare vergaderingen in de open lucht. Was hij dit terecht? Ik geloof, neen. In ons regenachtig klimaat zijn vergaderingen in de open lucht niet juist de meest aantrekkelijke; en daar zelfs de meest luidruchtige redenaars in de *open lucht* onverstaanbaar plegen te zijn, schijnen die bijeenkomsten al zeer weinig geschikt om geestdriftige opwinding te doen ontstaan. Iets anders ware het, indien de bijeenkomsten *op den openbaren weg* waren genoemd; deze toch kunnen licht het verkeer stremmen, en kunnen aanleiding geven tot botsingen met bijeenkomsten, welke andersdenkenden eveneens op den openbaren weg zouden willen houden. Maar de wet heeft dit eenige verstandige criterium niet uitgesproken: *de open lucht* is bij ons *le point de mire*. Een openbare vergadering in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam behoeft geen vergunning: maar indien die vergadering zich verplaatst naar den tuin, die bij het Paleis behoort, worden alle aanwezigen strafbaar, omdat er niet vijf dagen te voren vergunning is verleend! Dat deze regeling vrij vreemd is, behoeft nauwelijks betoog. Het ontwerp heeft haar onaangeroerd gelaten. Het heeft daarentegen wijziging gebracht in een ander punt onzer tegenwoordige wetgeving, en dit punt is van veel gewicht, van meer gewicht, naar ik vrees, dan door de ontwerpers zelve is bevroed.

1) Mr. van Emden (de Regtspraak enz. II. bl. 144) vermeldt alleen een arrest van het Hof van Zeeland. d.d. 8 Dec. 1856, waarbij de wet is toegepast voor leden eener boogschutterij.

Onze wet eischt de vergunning slechts voor de openbare vergaderingen *tot gemeenschappelijke beraadslaging* in de open lucht. Vergaderingen tot een ander doel, - de oefeningen in den wapenhandel nu buiten beschouwing gelaten, - zijn ten onzent wettelijk geheel vrij, en men heeft zelfs gemeend, dat de grondwettelijke erkenning van het recht van vergadering alleen bijeenkomsten betrof, waarvan gemeenschappelijke beraadslaging het doel was. Gevolg van die opvatting is, en zij is de opvatting des Hoogen Raads, dat al die andere vergaderingen den grondwettelijken waarborg missen, en dat omtrent haar niet alleen de rijkswetgever, maar ook het gemeentebestuur bevoegdheid tot beperking in het belang der openbare orde bezit. De bekende processen nopens de vraag, of het gemeentebestuur bevoegd is bij verordening de sluiting der tapperijen na zeker uur te bevelen, hebben juist over dit punt geloopen, en ons hoogste rechtscollege heeft bij twee arresten van 7 Maart 1871, overeenkomstig de conclusiën van het Openbaar Ministerie, zoodanige verordeningen gehandhaafd[1)].

In het licht dier jurisprudentie verkrijgen derhalve de woorden *tot gemeenschappelijke beraadslaging* een belangrijke beteekenis. Maar zij zijn in het aanhangige wetsontwerp weggelaten.

De Regeering heeft in de Memorie van toelichting uitdrukkelijk verklaard, dat zij met die weglating beoogde de verplichting tot aanvrage om vergunning uit te strekken tot bijeenkomsten, waarbij niet beraadslaging, maar het luisteren naar een enkelen spreker het doel der aanwezigen zou zijn. Mij dunkt, dat thans elke beperking van het begrip Vergadering is weggevallen, en dat thans elke bijeenkomst in de open lucht afhankelijk zal zijn van eene vergunning, vijf dagen te voren. Op het Lukasbolwerk te Utrecht of in het Haagsche Bosch stroomen menschen samen om te luisteren naar de uitvoering van een muziekcorps; elders, om een luchtballon te zien opgaan, of om er vuurwerk te zien afsteken; al deze bijeenkomsten zullen voortaan onder de strafwet vallen. Zijn zij immers geen Vergaderingen? Het gemeene doel is: het

1) Weekblad van het Recht, No. 3387.
Nederlandsche Rechtspraak, Jaargang 1871, bl. 180, en vlg.
Het Arrest van den Hoogen Raad beperkt op historische gronden de beteekenis van het woord *Vergadering* tot die ‘welke belegd is met het doel om zich met godsdienstige, staatkundige of welke andere zaken ook bezig te houden.’

hooren van dezelfde klanken of het zien van hetzelfde schouwspel. Kan het juridisch eenig verschil maken, of een aantal lieden samenstroomen om te luisteren naar een redenaar, dan wel naar het *Wien Neerlandsch bloed*? Men meene ook niet, dat in het eerste geval toch zekere eensgezindheid, of éenheid van denkbeeld de lieden samenhoudt en hen tot een vergaderde menigte stempelt. Immers op vergaderingen tot het aanhooren van redevoeringen komt dikwijls heftige oneenigheid tusschen de hoorders aan het licht, en men zou, indien men vast wilde houden aan de stelling, dat eensgezindheid eene vergadering constitueert, moeten komen tot de meening, dat in eene bijeenkomst, waar voor- en tegenstanders zich doen gelden, zooveel vergaderingen te tellen zijn als er denkbeelden uiting vinden!

Behalve vergaderingen in de open lucht worden thans ook nog *optochten* van de voorafgaande vergunning des burgemeesters afhankelijk gemaakt. Hiermede doet een nieuw woord zijn intocht. Wat is een *optocht?* Bij het begin der vacantie begeven zich een aantal schoolkinderen onder geleide hunner onderwijzers naar buiten: is hier een Optocht? Is een begrafenisstoet een Optocht? Zoo ja, dan zal men voortaan minstens vijf dagen te voren vergunning moeten bezitten, en deze dus moeten aanvragen eenige dagen vóordat het sterfgeval heeft plaats gehad! Nog eens: wat is een *optocht?* Het begrip schijnt uiterst vaag. In hare Memorie van toelichting spreekt de Regeering van ‘zwijgende demonstratiën, optochten, enz.’ Laten wij aannemen, dat hier het woord ‘optochten’ niet als tegenstelling, maar als hollandsche vertaling van ‘demonstratiën’ is neergeschreven. Maar wat is dan eene demonstratie? Iets, waarmede men iets wil te kennen geven, iets demonstreeren, - onze vlaamsche broeders vertalen het woord letterlijk met *betooging*. Goed. Maar wil men dan met een begrafenisstoet niets te kennen geven? Hoe dikwijls is zij niet openlijk huldebetoon aan den overledene! Men denke aan de teraardebestelling van Thorbecke, Mevrouw Kleine en vele anderen! De rijpartijen, maskerades, de plechtige intochten van hen, die als overwinnaars uit wedstrijden in lichaamsoefening of zang huiswaarts keeren, zij allen zouden voortaan afhankelijk zijn van de genoemde vergunning!

Keeren wij tot deze vergunning terug. Wie verleent haar? En hoe wordt zij gehandhaafd?

Volgens de fungeerende wet heeft de burgemeester of, bij weigering van dezen, de Commissaris des Konings de vergunning te verleenen. Het ontwerp voegt hieraan toe, dat zij ook voorwaardelijk zal kunnen worden verstrekt, en bevordert op die wijze de elasticiteit der toepassing.

Hiervoor moet lof worden gebracht. Maar, helaas, knoopt het ontwerp daaraan een omvangrijk recht vast voor den Minister van Binnenlandsche Zaken, het vergunningsrecht alzoo eventueel onttrekkende aan het plaatselijk gezag en overbrengende aan het centrale. ‘Indien buitengewone omstandigheden zulks in het belang der openbare orde vorderen, kan onze Minister van Binnenlandsche Zaken het houden van vergaderingen en optochten, als in dit artikel bedoeld, voor een tijd, drie maanden niet te boven gaande, telkens des noodig voor ten hoogste drie maanden te verlengen, voor eene of meer gemeenten of provinciën of in het algemeen verbieden of onderwerpen aan voorwaarden, door de hoofden van gemeentebesturen en onze commissarissen in de provinciën en elke vergunning te vermelden. In de beschikking van Onzen voornoemden Minister kunnen uitzonderingen op het verbod worden gemaaakt, met dien verstande, dat voor ieder der uitgezonderde vergaderingen en optochten de vergunning in de eerste en tweede zinsnede van dit artikel bedoeld, noodig blijft.

De beschikking in het vorige lid bedoeld, en de verlenging van den duur daarvan worden in de *Staatscourant* bekend gemaakt.’ Zoo luidt in vollen omvang het nieuwe lid, waarvan de toevoeging bij art. 18 der wet van 1855 wordt voorgesteld.

In het nommer van 14 October j.l. vestigde de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* er reeds de aandacht op, dat hier is voorgesteld aan den Minister een bevoegdheid te geven, welke volgens de Grondwetsontwerpen alleen aan den Koning en dan nog wel krachtens eene wet op den Staat van beleg toekomen zal![1)] Of er geen gevaar in steekt, een belangrijk deel der

1) Art. 187 van het Ontwerp der Staatscommissie: ‘Ter handhaving van de uit- of inwendige zekerheid kan door of van wege den Koning elk gedeelte van het Grondgebied des Rijks in staat van oorlog of beleg verklaard worden.
De wet bepaalt de wijze waarop, en de gevallen waarin zulks geschieden kan, en regelt de gevolgen....
‘Daarbij kan wijders afgeweken worden van art... 9... der Grondwet.’
In dat art. 9 wordt het recht der ingezetenen tot vereeniging en vergadering erkend.

maatschappelijke vrijheid in Nederland ter beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken te stellen op de wijze, gelijk thans is voorgesteld, zullen wij maar niet uitvoerig onderzoeken: evenmin of de parlementaire verantwoordelijkheid in alle gevallen een afdoende waarborg zou blijken tegen misbruik van zoo exorbitant een recht. Vragen wij alleen, wat toch de reden mag zijn, waarom een zaak van zoo uitteraard localen aard en plaatselijk belang als eene vergadering in de open lucht en mogelijke rustverstoring, onttrokken zou moeten worden aan het plaatselijk gezag?

Wat hiervan de reden is, wordt vrij duidelijk, indien wij onze aandacht vestigen op eene andere bepaling van het wetsontwerp. De Regeering heeft namelijk voorgesteld het begrip van *openbare vergadering* nader aldus bij de wet toe te lichten: ‘Vergaderingen, waartoe het publiek, hetzij met of zonder betaling van entréegelden of op andere voorwaarden toegang heeft, of waarbij verslaggevers voor de pers toegelaten zijn, worden begrepen onder de openbare vergaderingen, in de beide voorafgaande artikelen bedoeld.’

Welnu, wanneer men opmerkt, dat vergaderingen in de open lucht onderworpen worden aan vergunning van het algemeen rijksgezag, en dat aan het politietoezicht van openbare vergaderingen worden onderworpen die bijeenkomsten, waartoe verslaggevers voor de pers zijn toegelaten, - kan men dan den indruk weren, dat het wetsontwerp veeleer tegen de vrije verspreiding van denkbeelden is gericht dan tegen de vergaderingen zelve? Terwijl toch de vergadering als feitelijke samenkomst een plaatselijke aangelegenheid is, kan zij alleen door de denkbeelden, die op haar worden verkondigd, eene aangelegenheid worden van meer dan bloot locaal karakter en voor een optreden van het algemeene gezag een motief aanbieden. De rustverstoring van een tumultueuse bijeenkomst is plaatselijk, maar de denkbeelden verspreiden zich. Door het Rijksgezag wordt, naar mij wil voorkomen, slechts schijnbaar tegen de vergadering in de open lucht de strijd gevoerd; feitelijk echter zijn het de denkbeelden, die men wil controleeren en de verkondiging van denkbeelden in woord en schrift!

Ware dit niet zoo, dan zou een besloten vergadering, waarbij verslaggevers der pers toegelaten zijn, ook niet aan politietoezicht zijn onderworpen. Elk karakter van gevaar voor de open-

bare orde ontbreekt hier. Hier is noch de opwinding van getalsterkte, van luidruchtige redenaars, noch de levendige indruk van het gesproken, hartstochtelijke woord. Het publiek ontwaart niets dan een gedrukt persverslag. Waarom hier de tegenwoordigheid der politie, en hare bevoegdheid om de bijeenkomst te doen uiteengaan? Er kan geen andere grond zijn dan deze, dat van sommige denkbeelden de verspreiding wordt onwenschelijk geacht. Ware het dan niet meer afdoende, indien men de censuur invoerde, of kortweg het persverslag verbood? Bedenken wij, dat het meer en meer gewoonte wordt verslaggevers der pers toe te laten bij wetenschappelijke voordrachten, vergaderingen van naamlooze vennootschappen, kiesvereenigingen, ook bij feestmalen en concerten, dan vinden wij hier een uitbreiding van politierecht, die kennelijk veel verder gaat dan waarvoor zij metterdaad is bestemd.

Men zal nu wellicht tot dit alles zeggen, dat geen Openbaar Ministerie in Nederland een vervolging zal instellen en geen rechter eene veroordeeling zal uitspreken op grond van het bijwonen van een volksconcert in de open lucht zonder vergunning, of dat geen commissaris van politie, indien in een kiesvergadering gesproken wordt voor de verandering eener wet, op grond van beweerde zijdelingsche aansporing tot ongehoorzaamheid aan de wetten, ontbinding der bijeenkomst gebieden zal. Maar dan zou ik willen vragen, waartoe de regel *nullum delictum, nulla poena sine previa lege poenali* dient, indien de strafwetten zoo rekbaar worden geredigeerd, dat de meest onschuldige handelingen onder haar bereik vallen? Die regel is thans plechtig opnieuw gehuldigd in het eerste artikel van het Wetboek van Strafrecht, alwaar te lezen staat: ‘Geen feit is strafbaar dan uit kracht van eene daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling.’ Ten allen tijde is in dien regel een steunpilaar gezien van de burgerlijke vrijheid. Maar worden bij zoo groote rekbaarheid der strafwetten de ingezetenen niet langs een omweg teruggebracht tot de afhankelijkheid, en komt de Overheid niet langs dien weg weder tot het willekeurig gezag, waartegen juist de wetten een waarborg heeten op te leveren? Daarenboven, indien eene vervolging wordt ingesteld, zal de rechter *moeten* veroordeelen, want de wet zou hem geen ontslag van rechtsvervolging toestaan, en de feiten kunnen zonneklaar wor-

den bewezen, zoodat vrijspraak evenmin geoorloofd wezen zou. Het Openbaar Ministerie heeft dus feitelijk de vrijheid in zijne handen.

Neen, de hoofdfout van het wetsontwerp ligt in de onbepaaldheid der gekozen termen, en in het gevaar, dat dientengevolge onze maatschappelijke vrijheid aan het goeddunken van ambtenaren wordt overgeleverd. Terwijl het ontwerp klaarblijkelijk slechts gericht is tegen de optochten en de vergaderingen eener richting, welker leeringen men voor de openbare veiligheid gevaarlijk acht, namelijk die der zich noemende Sociaaldemokraten, heeft het zich gaan bedienen van algemeene termen, en aldus zijn doel verre voorbijgestreefd. Ware eene gelegenheidswet thans noodig, die wet beperke dan, door openhartig de dingen te noemen waartegen zij optreedt, haar strekking.

Heeft werkelijk de sociaal-demokratische beweging in Nederland zooveel gewicht, dat een bijzondere wet op het Recht van vergaderen er door wordt gerechtvaardigd?

Ziehier eene vraag van staatkunde en van appreciatie der feiten.

Bij sommige volken geldt de traditie, dat bij elke openbaring van rumoerigheid, bij elke wat overmoedige bokkesprong van ingezetenen, de Regeering terstond optreedt met eene wet, waarin op straf van boete en gevangenis aan de burgers nauwkeurig hun leefwijze wordt voorgeschreven, en waarin aan den dienaar der openbare macht de zorg wordt opgedragen om te waken, dat allen zich langs de vastgestelde baan blijven bewegen. Daar gaat een groot deel van het leven ‘vorschriftsmäszig’: daar heerscht de bureaucratie en de ‘Polizei’.

Elders gaat het anders toe. In België hebben in het voorjaar van 1885 tooneelen van brand en verwoesting plaats gehad. Omstreeks denzelfden tijd plunderde een hoop volks de winkels van het rijkste deel van Londen. In de Amerikaansche Unie, in Cincinnati en Chicago, werden de openbare ambtenaren met bommen geworpen, en moest met krachtig geweld van wapenen de orde worden hersteld. Doch in geen van die plaatsen hebben wij van bijzondere wetten vernomen, waardoor de burgerlijke vrijheid naar aanleiding van deze rumoeren werd ingekort. Na het herstel der orde, is door den Belgischen rechter wel de schrijver van den beruchten Catéchisme du

peuple, Defuisseaux, veroordeeld, maar op wetgevend terrein vinden wij slechts voorstellen tot verbetering van den toestand der werklieden[1]. Het proces, dat in Londen tegen de volksredenaars, Hyndman en anderen, is ingesteld, eindigde zelfs met vrijspraak! Het geeft aan Ludwig Bamberger in zijn geestige brochure *Die Socialistische Gefahr*, de voortreffelijke opmerking in de pen: ‘Die Engländer laufen nun lieber die Gefahr, einmal urplötzlich überfallen zu werden und dabei einigen Schaden zu nehmen, als jahraus jahrein die Rüstung eines beengenden Polizei- und Willkür-Regiments zu tragen. Sie können sich eben darauf verlassen, dasz die ungeheure Mehrzahl der Gebildeten und Besitzenden, wenn es zum Ernst der Entscheidung über diese Dinge käme, keinen Spass verstünde. Das giebt ihnen die Kraft, sorglos und, wie im eben erwähnten Kriminalfall, sogar grossmüthig zu sein,

1) Zichier nopens deze aangelegenheid de waardige woorden der Troonrede, waarmede op 9 Nov. ll. de Koning van België het zittingjaar heeft geopend:
‘Des faits profondément regrettables, même abstraction faite de l'exagération avec laquelle on les a rapportés, se sont passés dans les bassins de Liège et de Charleroi. Mais la responsabilité en incombe surtout à ceux qui les out provoqués par de coupables excitations, et aujourd'hui, Messieurs, que la justice a parlé, j'ái cru pouvoir me montrer clément envers le plus grand nombre de ces malheureux égarés.
La situation des classes laborieuses est hautement digne d'intérêt et ce sera le devoir de la législature de chercher, avec un surcroît de sollicitude, à l'améliorer.
Peut-être a-'t-on trop compté sur le seul effet des principes, d'ailleurs si féconds, de liberté. Il est juste que la loi entoure d'une protection plus spéciale les faibles et les malheureux.. ..

Mon Gouvernement a cru devoir faire étudier, dans un esprit d'ensemble, les vastes questions qui se rattachent à la législation du travail, et il a institué dans ce but une commission tout à la fois d'enquête et d'examen.
Je me plais à rendre hommage au zêle et au dévouement avec lesquels elle accomplit cette tâche considérable.
Eclairé par ses travaux mon Gouvernement aura àvous saisir de projets de réformes importantes. Il convient notamment de favoriser la libre formation de groupes professionnels, - d'établir entre les chefs d'industrie et les ouvriers des liens nouveaux sons la forme de conseils d'arbitrage et de conciliation, - de reglementer la travail des femmes et des enfants, de reprimer les abus qui se produisent dans le payement des salaires, - de faciliter la construction d'habitations ouvrières convenables, - d'aider au développement des institutions deprévoyance, de secours, d'assurance et de chercher à combattre les ravages de l'ivroguerie et de l'immoralité.
Il sera également nécessaire de prendre des mesures plus efficaces pour mettre un frein à la falsification des denrées alimentaires.’

während man bei uns die gelehrtesten Theorieen vorträgt über die Nothwendigkeit, deutsche Bürger ohne Recht und Gericht aus ihrem deutschen Wohnort zu verjagen. Ein Englisches Wort sagt: ‘lieber etwas mehr Diebe als zu viel Polizei.’

Welk regeeringsstelsel het meest aan de vrijheid bevorderlijk is, kan moeielijk twijfelachtig zijn. De praktijk van haastig te grijpen naar gelegenheidswetten, heeft bovendien dit tegen, dat die wetten zelve een dankbaar onderwerp aanbieden voor discussie, beklag, en nieuwe opruiing tot verzet van de zijde der lieden, tegen wie zij waren gericht. Deze gaan thans gaarne zich aanstellen als martelaars. In de wetsvoorstellen vinden zij de voldoening van aan de Regeering veel ‘werk’ te hebben verschaft; de voldoening ook van in de wetgevende lichamen te worden besproken, hun naam nog eens op nieuw overal gedrukt te zien, de rol dus te mogen spelen van mannen van beteekenis, die door anderen worden gevreesd! De wet blijft een zichtbaar staatsstuk, vatbaar om jaar en dag lang weêr te worden afgedrukt in de dagbladen der partij en te worden gecommentarieerd als het afdoende bewijs van de tyrannie der gezaghebbers!

Het is verre van mij om elke gelegenheidswet in het algemeen af te keuren. Omstandigheden zijn denkbaar, waarin de Maatschappij en de Staat zich te weêr moeten stellen met elk middel, dat ten dienste staat, en waarin de dringende eisch van het *Salus publica suprema lex* elke andere overweging tot zwijgen brengt. In tijden van oorlog, als van ieder burger de grootste inspanning, ja het leven zelf gevergd wordt, ware een te voorzichtige eerbiediging der burgerlijke vrijheid allicht eene noodlottige dwaasheid. Wie zal het wraken dat, wanneer een gevaarlijk oproer in wijden kring de maatschappij in vuur en vlam doet opgaan, - men denke aan de Parijsche Commune! - dan elk middel van bedwang met vastberadenheid en kloekheid door den wetgever wordt aangegrepen? Maar mag de sociaal-demokratische beweging in Nederland eenigermate met dergelijke volksberoering op één lijn worden gesteld?

Zij mist dunkt mij èn omvang èn ernst.

Onder de leiding van eenige lieden, die bij zeer groote afwezigheid van stellige kennis en zelfstandige overtuiging, een niet minder grooten lust voegen om een ‘rol’ te spelen in ons

vaderland en om veel van zich te laten spreken, hebben in twee onzer groote steden, den Haag en Amsterdam, eenige malen volksvergaderingen plaats gehad, waar het wat rumoerig toeging. Plakkaten van honenden inhoud jegens het hoogste staatsgezag zijn aangeplakt geworden, en dergelijke strooibilletten zijn rondgespreid. Jegens politiedienaren te Amsterdam zijn eenige weinige, doch eene enkele maal zeer ernstige, hoewel geïsoleerde aanvallen gedaan. Doch overigens, - waar is schaduw of schijn van een ernstige volksbeweging? Toen in het café Zincken te Amsterdam de commissaris van politie de vergadering gebood uiteen te gaan, was de rumoerige menigte zóo weinig door eenige stellige overtuiging bezield, zóo weinig tot ernst en vastberadenheid gestemd, dat het enkele gezicht van eenige plotseling verschijnende politieagenten voldoende was om de vergaderden het hazenpad te doen kiezen over stoelen en tafels en door de vensters heen! Het strafproces, dat voor de Amsterdamsche rechtbank gevolgd is op de hoogst betreurenswaardige tooneelen van Juli ll., heeft geen enkele gedachte van redelijken inhoud bij de oproermakers aan het licht gebracht. Een vechtpartij met de politie, terwijl de aanleggers en aanvoerders liefst achterna zich schuil houden, en de gearresteerden zooveel mogelijk de feiten ontkennen, - ziedaar den schralen indruk, dien men, gelukkig trouwens, van het gebeurde heeft overgehouden, met deernis voor de talrijke slachtoffers der beweging en met eerbied voor de dienaren van het gezag, die, door met geweld de orde te herstellen, deden, wat hun plicht was. Moeten soms de redevoeringen der socialistische leiders of de nummers van *Recht voor allen* innerlijken ernst of welberaden overtuiging bewijzen? Het zou werkelijk gewaagd zijn om van al dien oppervlakkigen woordenstroom, - waarvan voor beschaafde lezers het Handelsblad somwijlen eenige leerzame citaten heeft gegeven, leerzaam, omdat de wijze, waarop de volksleiders de werklieden van den rechten weg pogen af te brengen, er helder door aan het licht kwam, - het zou gewaagd zijn om van dien woordenstroom iets anders te voorspellen dan dat hij bestemd is om spoorloos in de zee der tijden te vergaan. Zelfs is iets daaromtrent mede te deelen, reeds thans schier gelijk met een opwekking uit den doode. Wat vooral ieder, die van de geschriften van den ‘intellectueelen’ leider der beweging, den heer Domela Nieuwenhuis, heeft kennis

genomen, moet treffen, is het volkomen gemis aan oorspronkelijkheid van gedachten, gelijk bij zelfstandige overtuiging pleegt te worden aangetroffen, ja steeds aangetroffen wordt. Voor dien schrijver bestaat metterdaad slechts één boek, en uit dat boek heeft hij al zijn wijsheid: 'das Kapital' van Karl Marx. Indien gij in den mond onzer Socialisten geleerde phrasen, historische bespiegelingen, theorieën nopens den bouw der maatschappij, voorzeggingen nopens de toekomst verneemt, gij kunt, zoo gij maar eenmaal het duistere boek van Marx gelezen hebt, terstond de bron herkennen waaruit al die quasi-geleerdheid wordt aangeboden. Wanneer Karl Marx in een volkomen *averechts* betoog den oorsprong van het kapitaal tracht te vinden in de omstandigheid, dat de ondernemers aan de arbeiders niet het volle loon zouden plegen te betalen en dat deze dus een massa onbetaalden arbeid verrichten, en wel 6 uren onbetaalden tegen 6 uren betaalden, zoo neemt de heer Domela Nieuwenhuis die fantastische berekening met huid en haar over in zijn werkje: *het Kommunisme en de officiëele Wetenschap*, bl. 24 en 25. Daar heet het eveneens, dat van een arbeid van 12 uren slechts voor 6 uren loon wordt betaald. 'Das Kunststück ist endlich gelungen' schrijft Marx[1)], de geheele vorming van den maatschappelijken rijkdom herleidende tot een handigheid, een goocheltoer; 'hij heeft het kunststuk volbracht' galmt nopens den ondernemer de nederlandsche communist zijn duitschen leermeester na.

'Der Arbeiter verwendet mehr als die Hälfte seines Arbeitstags zur Produktion eines Mehrwerths, den verschiedne Personen auf verschiedne Vorwände unter sich vertheilen', schrijft Marx[2)]; 'de meerwaarde is verkregen door onbetaalden arbeid Rente, ondernemerswinst, risikopremie, enz., ze zijn ontstaan uit onbetaalden arbeid', schrijft Domela Nieuwenhuis[3)]. Wanneer in het pasverschenen Sociaal Weekblad de redactie zich beklaagt over de weigering der nederlandsche socialisten, om tot verbetering der maatschappelijke toestanden mede te werken, en daarbij den wensch van den heer Domela Nieuwenhuis

1) Das Kapital, bl. 183, uitgave van 1872.
2) t.a.p. bl. 210.
3) t.a.p. bl. 26.

vermeldt, ‘dat de maatschappelijke toestanden nog droeviger mochten worden dan zij in zijn schatting reeds zijn, omdat, naarmate de druk grooter wordt, de dag der Sociale revolutie te nader bij komt,’ dan vinden wij in dien wensch weder den weerklank der historische profetie van Karl Marx[1], die alle heil verwacht van een steeds voortgaande opeenhooping van het kapitaal in weinig handen, wijl dan eindelijk na voortdurende klimming van den druk het ‘kapitalistisch omhulsel’ uiteenbarst, en de weinige kapitalisten gemakkelijk door de volksmassa zullen worden onteigend: immers men zal met velen tegenover weinigen staan![2]

Toen in 1885 te 's Gravenhage de letterzetter Van Raay vervolgd werd, wegens beleediging van de leden der Eerste Kamer in een vers, waarin deze ‘dieven, moordenaars eerste klas’ werden genoemd, baarde het eenig opzien, dat de beklaagde in een door hem zelven uitgesproken verdediging zich beriep op de geschriften van Dr. Martin Luther, die dat alles immers ook had gezegd! Van waar die geleerdheid? Zoeken wij maar niet lang: op bl. 614 van het boek van Marx komt een aanhaling uit Luthers geschriften voor, aldus beginnende: ‘Die Heiden haben können aus der Vernunfft rechnen, dass ein Wucherer sey ein vierfaltiger Dieb und Mörder.’

Verwonderen wij ons niet, dat al die geleende wijsheid, geput uit een obscuur duitsch boek, op de nederlandsche volksklasse ten slotte weinig vat heeft. Tot de arbeiders gesproken in eene taal, welke wemelt van germanismen, kunnen die holle theorieën noch hun hoofd met heldere begrippen, noch hun hart met werkelijke warmte vullen, hun karakter niet tot vastberadenheid stemmen. In dien nevel van onbestemde algemeenheden, zonder innerlijken samenhang, en rijk aan beweringen, waarvan de onwaarheid af en toe zelfs den meest goedgeloovige in het oog springt, kan geen zekerheid omtrent den te kiezen weg geboren worden, noch werkelijk vertrouwen

1) t.a.p. bl. 793.

2) Nadat het bovenstaande was geschreven en in drukproef gebracht, is, volgens de dagbladen, de heer Domela Nieuwenhuis in de onmogelijkheid gesteld om vooreerst op het bovenstaande te antwoorden. Daarin heb ik echter geen grond kunnen vinden om wat ik eenmaal meende te moeten schrijven, thans weg te laten, te minder daar ik mij enkel op eenvoudige en volkomen vaststaande feiten beroep.

op den man, die zich als gids opwerpt. De kracht, welke in het boek van Marx gelegen is ter agitatie van de arbeidersklasse, ligt dan ook niet in ernst en logica van diens theorie, of in diepte zijner historische beschouwingen; maar veeleer in den grooten rijkdom van puntige sententies, in origineele zegswijzen, in keur van hatelijkheden aan het adres van het Kapitaal, in geleerd klinkende woorden, waarmede aan het voorgedragen stelsel een wetenschappelijk uiterlijk is verleend. Dit alles vormt het magazijn, waaruit de aanhangers van Marx hun 'Stachelworte' hebben gehaald, welke zij als socialistisch kleingeld onder de massa hebben verspreid; de bron van hetgeen men wel eens sociaal-politisch *jargon* van den mordernen tijd heeft genoemd. De kracht evenwel, die een zoodanig boek uitoefent, kan van geen duurzamen aard zijn. De eigenaardige taal is eene modetaal; en zou hare populariteit niet de veranderlijkheid der mode ondervinden? Met enkel woorden zijn geen natiën ooit geregeerd; zouden zij dan vermogen eene maatschappelijke omkeering te weeg te brengen, waarbij elke staatkundige revolutie, waarvan de geschiedenis verhaalt, slechts kinderspel zou zijn? Zou zoodanige zwakke kracht kunnen opwegen tegen de reusachtige kracht der belangen, die aan de andere zijde staan? Men verneemt soms de meening dat, indien het tot een strijd tusschen beide machten mocht komen, de meerderheid van het getal der aanhangers van het Socialisme spoedig aan elken strijd een einde zou maken. Doch zij, die zoo spreken, laten, mijns inziens, door vreesaanjaging zich van het rechte spoor leiden. Wanneer Ludwig Bamberger in zijne bovengenoemde brochure spreekt van 'die Ungeheure Mehrzahl der Gebildeten und Besitzenden,' begaat hij geene statistische fout. Bij persoonlijke vrijheid en orde, bij bijzonderen eigendom en particulier initiatief, - en tegen deze alle zou de socialistische revolutie gericht zijn! - hebben verreweg de meerderheid der menschen belang, hoog en laag, arm en rijk, ondernemer en arbeider, regeerder en onderdaan. De vrees voor volksomwentelingen berust op de overlevering omtrent de gebeurtenissen der Fransche revolutiën van 1789, 1830 en 1848. Doch tot een herhaling dier gebeurtenissen ontbreken thans zoowel de aanleiding als de voorwaarden. Met de burgerlijke vrijheid, welke men thans geniet, met de vrijheid van drukpers, van vereeniging en vergadering; met den op-

rechten zin der wetgevers om niet eenzijdig de belangen van enkele standen voor te staan; met den parlementairen regeeringsvorm, waardoor elke stellige en in tastbaren vorm geuite volkswensch spoedig tot de trappen van den troon klimt, is voor eene herhaling der gebeurtenissen van 1789 de reden weggenomen. De staatsomwenteling van 1830 was gericht tegen de zwakke dynastie der Bourbons, wier neiging om terug te keeren tot het *ancien régime* hun den troon gekost heeft, toen de voorstanders der volksvrijheid zich tegen hen overplaatsten; zij vertoont geen spoor van overeenkomst met hetgeen men thans als de sociale revolutie dreigend schetst. En eene revolutie als die van 1848 behoeft, voor zoover zij enkel het gevolg is geweest van een aanval bij verrassing, door het Parijsche volk der voorsteden op de schier onverdedigde Louvre en Tuileries, bekroond vervolgens door het zwakke gedrag van Louis Philippe, die revolutie behoeft ons waarlijk niet meer als waarschuwend schrikbeeld voor oogen te worden gehouden! Wat heeft diezelfde Parijsche bevolking niet reeds in Juni 1848 ondervonden, dat niet elk gouvernement zich door haar laat beheerschen! Na de bloedige gevechten, die het republikeinsche bewind in de Junidagen tegen de parijsche woel geesten leverde, en welke met het herstel van gezag en orde, en de opheffing der nationale werkplaatsen eindigden, is er voor een volksbeweging tegen een goed gevestigd gezag, zelfs in Parijs, op duurzaam slagen geen ernstige kans meer geweest. Hoe jammerlijk is niet de Commune op de kerkhoven van Père la Chaise geëindigd, en toch, - kwam ooit een volksoproer met betere wapenen en onder gunstiger voorwaarden tot uitbarsting? Door een maandenlang beleg waren de Communards geoefend; tegen een schier weerloos en uitgeput Frankrijk waren zij opgestaan; door de gedeeltelijke insluiting der Duitschers waren zij tegen elken aanval der Versaillanen langs een groot deel der vestingwerken beveiligd. Van waar die nederlaag tegen een in der haast bijeengeraapt leger? Aan de volksbeweging ontbrak innerlijke sterkte, wijl zij door geen enkel grootsch denkbeeld gedragen werd. Bovendien, de moderne middelen van verkeer, spoorwegen, telegraphie en posterij, de moderne middelen van aanval en verdediging op groote schaal, - zij komen ten goede alleen aan hem, die ze weet te gebruiken, aan de partij van intellect, van discipline, van geoefendheid en van volharding.

En die partij zal steeds gevormd worden door, wat Bamberger noemt, ‘die ungeheure Mehrzahl der Gebildeten und Besitzenden,’ met wie, wanneer maar eenmaal ernstig de beslissing over haar wel en weê aan de orde is gesteld, niet valt te gekscheren. Dit hebben de Communards te Parijs ondervonden. De strafprocessen in Nederland tegen onderscheidene sociaaldemokraten hebben dit goede, dat zij deze waarheid bij voorbaat door een niet te scherp middel, maar toch door iets anders dan door woorden, doen gevoelen aan hen, die niet hooren willen.

Het doel van het hiervoorgaande is geenszins om de beteekenis van de sociaal-demokratische beweging beneden het peil, dat het hare is, te verkleinen. Het bevat alleen eene poging om eenige toepassing te geven aan de woorden, welke Mr. H.P.G. Quack tot de uitgelezen schare zijner toehoorders sprak[1)]. toen hij te Amsterdam het hoogleeraarsambt aanvaardde:

‘Weest niet al te bezorgd of te beangst. Kleinmoedigheid past hier niet. Over den eindpaal of uitslag behoeven wij ons niet al te ongerust te maken. Met of zonder ons gaat de maatschappij voort. Al werken de menschen tegen, er is een kracht in die maatschappij, die haar toch tot het einddoel leidt. In dat opzicht moet een gevoel van berusting en kalmte zich van ons meester maken. Door zelfbeheersching moeten wij zelfs veel geschiktheid verkrijgen om te verdragen, wat wij niet dadelijk begrijpen. Wij moeten het afleeren, om de verschijnselen van den dag met zenuwachtige opwellingen van sympathie of antipathie te begroeten.’

Dat het wetsontwerp, hetwelk mij voor dit opstel de pen deed opvatten, te wijten is aan zenuwachtige opwelling, zou ik waarlijk niet durven beweren. De namen der hooge bewindslieden, die, als raadslieden der Kroon, de memorie van toelichting hebben onderteekend, zijn voldoende waarborg voor kalm overleg en welgewikte handelwijs. Vermoedelijk was hun doel om de herhaling van betreurenswaardige tooneelen, als te Amsterdam zijn voorgekomen, tegen te gaan, tooneelen, waarvan de verantwoordelijkheid nederkomt op het hoofd van hen, die de ontzinde menigte hebben opgeruid. En dat doel is zeker eerbiedwaardig. Met dat al, schijnt mij toch de vraag geoor-

1) Gids, October 1885, bl. 103.

loofd, of in het gebeurde voldoende grond te vinden is voor eene ernstige beperking onzer burgerlijke vrijheid, en of niet, wanneer de Regeering zelve vóorgaat met het nemen van zeer bijzondere maatregelen, voet wordt gegeven aan de opwellingen, waarvan Mr. Quack sprak? Aan de nederlandsche socialisten mogen wij veilig de eer onthouden van dergelijke opwellingen in het gemoed onzer ingezetenen te hebben kunnen veroorzaken.

J. D'AULNIS DE BOUROUILL.

Balzac en Newman.

(*Slot*).

VIII.

Van Balzac naar John Henry Newman is een sprong in een andere wereld. Van een hoofdstad als Parijs, waar ieder karakter de ruimte vindt om zich vrij te ontwikkelen, moet men zich aan een hoogeschool verplaatsen, die leeraars en studenten in een zelfde college opsluit en onder vaste regels stelt. Wie verwacht daar het relief der persoonlijkheid, dat dadelijk de aandacht afdwingt en belangstelling eischt!

Neem er de proef eens van en sla Newman's *Apologia pro vita sua* op.

Het is een verweerschrift om de waarheid van zijn leven en de oprechtheid zijner meeningen te bewijzen, hij spreekt er over de teerste vraagstukken die zijn gemoed hebben bezig gehouden en over de moeielijkste crisis van zijn bestaan. Weet daarbij dat hij meester is van de taal, dat hij in subtiele ironie en hartstochtelijke bitterheid, in pathos en bevalligheid zijn gelijke zoekt onder de schrijvers van zijn land en gij meent bladzijden onder 't oog te krijgen, die u een blik zullen geven in de diepten der menschelijke natuur en op den bodem van onzen tijd. Hoe zeer vergist men zich! Denk niet, dat hij u een leerstuk spaart, door hem gedurende den langen loop zijner godsdienstige ontwikkeling aangehangen, - hij toont ze u ieder met een etikette en een datum voorzien. Achtereenvolgens trekt hij de laden van zijn geest open, en zegt dan met de volmaakte hoffelijkheid, die den geestelijke past: ge hebt alles

gezien; maakt zijn buiging, verdwijnt en laat bij u de voorstelling achter, dat een godsdienstige overtuiging een soort mozaiek is van harde dogma's.

Maar hij is dichter; zijn verzen zullen ons iets persoonlijks openbaren. Het is mogelijk, mits men eerst wete, hoeveel op rekening is te stellen van de Bijbelsche inkleeding, die hij gelieft te gebruiken en hoeveel hemzelf toekomt.

Zijn preeken dan?

Ja; voor ieder zijn element, voor den godsdienstleeraar de kansel. Het is opmerkelijk: wanneer Newman voor het publiek schrijft, laat hij alleen de logica zijn pen besturen, doch zoodra hij een kring van bekenden voor zich ziet, dien hij moet raden, troosten, stichten, daar preekt hij uit zijn hart, alsof hij zelf een van 't gehoor was die hulp noodig had[1)].

Ik tracht uit een verleden van vijftig jaar zijn beeld weder op te roepen en begeef me onder de schaar die luistert.

Een tengere, eenigszins voorovergebogen gestalte, een scherp geteekend gelaat, een mond die woorden weet in te houden, en te spreken, een oog dat strak voor zich kijkt, - zoo is de man, die het preekgestoelte beklommen heeft. Enkel door het voorlezen van den tekst brengt hij u onder bedwang; er ligt ernst in zijn stem, ieder zindeel krijgt zijn beteekenis en de blik, die onafgewend rustend op de heilige bladzijde, het boek schijnt te willen doordringen, stuit iedere gedachte, welke af zou willen leiden[2)].

Hij is geen redenaar, gebaren maakt hij niet, de voordracht is zonder afwisseling; het is 't geheel van den persoon, dat indruk maakt en meêsleept door de plechtige muziek zijner gedachten en zijn teedere, aangrijpende taal[3)].

Hij spreekt over de zichtbare en onzichtbare machten der natuur: ‘Ieder tochtje van de lucht, iedere straal van licht en warmte, ieder heerlijk vergezicht is als de slippen van het [4)]

1) Lilly. Fortnightly Review, July 1879: There is perhaps not one of his *Orford Sermons*, which was not written with a secret reference to himself. - Hij heeft zijn *Parochial Sermons* daarom ook eerst niet willen uitgeven als besprekende te intieme zaken.
2) Oakeley, Notes on the Tractarian Movement.
3) Gladstone bij Mac Carthy. History of of our own times, I 168. - Arnold, Discourses in America, p. 140, 141.
4) Parochial Sermons, II 368 ss. vgl. Apologia, p. 28.

kleed der engelen en het golven van het gewaad dergenen, wier aangezicht God ziet. Evenals de gelaatsuitdrukking, de gebaren, het woord van onze vrienden ons in staat te stellen met hen om te gaan, zoo worden wij door de voorvallen in de natuur, door de afwisseling van dag en nacht, zomer en winter, door wind en storm die Zijn bevel gehoorzamen, herinnerd aan hoogere, gezegende wezens.

'Wat moeten wel onze gedachten zijn, wanneer wij plotseling ontdekken, dat de bloem of het grasje of de kiezelsteen, waar ons oog op valt, en die wij zoover beneden ons rekenen in de schaal van het bestaan, slechts het masker zijn van een Machtige, in wiens tegenwoordigheid wij ons bevinden.

'Laat ons dus eerbied hebben voor de natuur en ook in het gesprek als in het bijzijn der engelen, alleen met dien schroom over haar praten, dien wij steeds gevoelen, wanneer wij het woord voeren in tegenwoordigheid van de geleerden en wijzen onder ons menschengeslacht'[1].

'Eenmaal in het jaar, maar toch eenmaal, spreidt de wereld die wij zien haar verborgen macht ten toon en openbaart zich op hare wijze. Dan komen de bladeren en de bloesems der vruchtboomen en de bloemen; en het gras en koren schiet op. Plotseling barst het geheime leven uit, dat God in de stoffelijke wereld gelegd heeft en dringt zich naar voren.... Deze aarde, die nu opspruit in bladeren en bloesems, zal zoo eenmaal uitbotten tot een nieuwe wereld van licht en glorie, waarin wij Heiligen en Engelen zullen zien wonen'[2].

Hoor hem spreken over de zelfstandigheid van de ziel[3]:

'Kijken wij om ons heen in een volkrijke stad, welk een menigte stroomt er niet door de straten. Ieder hoekje is vol leven en wij krijgen een voorstelling van ongemeene heerlijkheid en glans, weelde en kracht. Maar wat is de waarheid? Wel, dat ieder wezen in die massa zijn eigen middenpunt is en dat alle dingen zijner omgeving slechts als schimmen hem voorbijgaan.... Niemand die buiten hem staat kan hem werkelijk raken, kan zijn ziel, zijn onsterfelijkheid raken, hij moet voor eeuwig met

1) T. Mozley, Reminiscences of Oriel College: Newmans liefde voor planten. Een karakteristiek gesprek van Newman over dieren in Letters of J. Mozley, p. 89 noot.
2) Paroch. Sermons, IV 207.
3) Paroch. Sermons, IV 82.

zichzelf leven[1]. Hij heeft een peillooze diepte in zich, een oneindigen afgrond van bestaan, en het tooneel, waarop hij een rol speelt, is maar als een glimp van een zonnestraal aan den buitenkant.... Daarom heeft God ook ieder op zichzelf lief; wie gij zijn moogt Hij ziet u afgescheiden van anderen. Hij noemt u bij uw naam. Hij ziet u en begrijpt u. Hij deelt in uw verwachtingen en beproevingen. Gij hebt u zelf niet liever, dan Hij u liefheeft. Welk een gedachte is dit, een gedachte bijna te groot voor ons geloof'[2]!

Is er ooit dichterlijker openbaring van den kansel verkondigd of in treffender taal de gemeenschap van de ziel met God geschilderd? Gij vreest wellicht, dat de prediker u te hoog weg zal voeren; - toch niet, ik zou even goed een bewijs kunnen geven van den practischen blik, dien hij op de zaken slaat. Dikwijls stelt hij eenvoudige regels voor het gedrag; hij betoomt de opgewondenheid en wijst de gevoelszijde van den godsdienst terug om te beduiden, dat het op handelen, niet op meenen, aankomt. Hij is een dweper en een dichter, die zichzelf meester blijft, maar toch zijn oprechtheid behoudt; hij vereenigt even als Balzac de dubbele strooming van rationalisme en mysticisme der voorgaande eeuw in zijn gemoed.

IX.

Hoe zou een liefhebber van contrasten zijn hart kunnen ophalen aan die rijke 18^{e} eeuw, die, afwisselend, nu zoo loom, nauwelijks zich schijnt te bewegen, dan bruisend voortijlt en alles in haar vaart meêsleept. Naast elkander zou men in Engeland als vertegenwoordigers van het godsdienstig leven kunnen plaatsen den deftigen geestelijke, die zijn twee flesschen portwijn per dag dronk en den diepzinnigen volgeling van Jacob Boehme, den vromen William Law[3], die ieder uur, dat hij kon uitsparen, 'naar lichaam en ziel geknield lag voor den troon der goddelijke

1) Vlg. het woord van den mystieken dweper W. Blake (Swinburne p. 27). 'Virtue and vice, chastity and unchastity are changeable and perishable; they all shall wax old as doth a garment, but the underlying individual life is imperishable and intangible.'
2) Parochial Sermons, III A particular providence revealed in the Gospel.
3) Leslie Stephen, English thought in the eightheenth century, II. p. 346 en idem, Hours in a Library, 2d Series p. 112, William Law.

openbaring,' of John Wesley, den leider 'van het volk, genaamd de methodisten.'

Van al de gestalten, die voor me opdagen, wanneer ik aan dien tijd denk, houd ik me een oogenblik bij één man op; hij komt me het meest geschikt voor om een denkbeeld te geven van het veelvoudige geheime leven der eeuw, William Blake. De naam van dezen armen kousenhandelaarszoon, die in 1757 in Londen werd geboren, klinkt slechts zelden meer bij het nageslacht en hij is toch de vermelding en herinnering overwaard, omdat het aan hem duidelijk wordt, hoe sommige verschijnsels onzer dagen hun vertakking hebben in ver afliggende toestanden[1)].

Blake was graveur en teekenaar; hij heeft kinderversjes gemaakt en portretten met bijschriften; zooveel zag de wereld van hem; bovendien bemerkte ze dat hij half dwaas was. Stapt men over die uiterlijke omstandigheden heen, zoo leert men in hem, misschien wel geen genie kennen, maar toch iemand, die de stof voor een genie in zich had. Hij bezat het inzicht, dat een Plato heeft gehad, van de eenheid der geestelijke wereld. Voor hem gingen de begrippen van waarheid, schoonheid, vrijheid volmaakt in elkander op. Kunst en geloof waren in zijn voorstelling een, omdat zij de hoogste uiting der persoonlijkheid vertegenwoordigden. Ook de mystieke betrekking, die hij den mensch tot al het geschapene gaf, mag niet vergeten worden; de stoffelijke omgeving was slechts een kleed, waarin de geest huisde en dat hem niet belette onder hun vermomming andere geesten te herkennen.

'Hoe zoo, wanneer de zon opkomt,' heet het in zijn Visioen van het Laatste Oordeel, 'ziet ge dan niet alleen een ronde schijf van vuur, zoo ongeveer als een blinkende guinje?' 'O neen; neen! Ik zie een ontelbare menigte der hemelsche heirscharen, die roepen: "Heilig, heilig, heilig is God de Heer Almachtig." Ik vraag mijn oog niet om raad, evenmin als ik een venster vraag, over wat ik zie; ik kijk er niet meê; maar ik kijk er doorheen.'

Newman heeft denkelijk in zijn jeugd de werken van Blake niet gekend; had hij ze onder de oogen gekregen, hij zou met zijn tijdgenooten er waarschijnlijk om hebben gelachen; maar

1) Gilchrist, Life and Works of William Blake. A.C. Swinburne, William Blake, a critical essay; opgedragen aan W.H. Rossetti.

al was ze langs andere paden hem genaderd, dezelfde bezieling die door Blake's geest golfde, leefde ook in hem. Naast andere eigenschappen; want de gave, die Blake geen ander voordeel verschaft heeft dan het schouderophalend medelijden van zijn bekenden, gebruikte de zoon van de 19e eeuw als een werkkracht met het plan om de maatschappij te hervormen. Daaraan herkent men den tijd.

Oorspronkelijk was John Henry Newman niet voor den geestelijken stand bestemd. Zijn vader, een Londensch bankier en een man van de wereld, wilde hem in de rechten laten studeeren en zond hem met dat doel naar de universiteit van Oxford. Hij was toen, 1816, pas vijftien jaar.

Een oudste zoon, veelzijdig begaafd, - op zijn twaalfde jaar componeerde hij een opera, - door zijn familie bewonderd, had hij als jongen iets voornaams over zich. Hij was uiterst gevoelig en zeer prikkelbaar, hoewel te trotsch om wat hij ondervond dadelijk te uiten.

Misschien is er slechts een geringe aanleiding toe noodig geweest, om hem bij de eerste aanraking met de buitenwereld in de academiestad tot dwepen te brengen. Hij zelf, in de geschiedenis zijner godsdienstige overtuiging, zegt eenvoudig dat zijn bekeering uit den herfst van 1816 dagteekent, zonder eenige uitwendige reden aan te geven. Het besef, zoo verhaalt hij, werd plotseling in hem levendig, dat hij in tegenwoordigheid van het Opperwezen verkeerde en dat hij alleen op aarde moest staan zonder zich te binden door een huwelijk of door liefde.

Wie onzer bij het eerste groote verdriet, waarvoor men geplaatst wordt, heeft zich niet gekoesterd aan het denkbeeld der almacht van God of heilige voornemens voor de toekomst opgevat; doch Newman's stemming, opgewekt wellicht door de melancholie van het stervende jaar, was niet voorbijgaande[1)].

1) Terwijl ik in 't algemeen voor het verhuul van Newman's jeugd zijn Apologia en T. Mozley's Reminiscences stipt volg, schroom ik toch niet ook enkele trekken over te nemen uit N's gedichten en zijn roman *Loss and Gain, the story of a convert*. Hoewel in 't algemeen de loopbaan van den held zeer verschilt van die des schrijvers, komt daar toch menige bijzonderheid voor, die uit het diepst van zijn wezen gegrepen is. Het boek, dat veel inspanning vordert en slechts door herhaalde lezing genietbaar wordt, heeft thans voor den gewonen lezer weinig aantrekkelijks en dit is misschien de reden, waarom het door alle biographen van Newman wordt verwaarloosd. Dezen copieeren elkander zooals Buddensieg (J.H. Newman und sein Anteil an der Oxforder Bewegung, Zeitschrift für Kirchengeschichte, Bd V.) die een groot deel van Lilly's artikel uit de Fortnightly Review 1879 heeft afgeschreven, of zij vertellen met andere woorden nog eens over wat in de Apologia voorkomt, bv. Kegan Paul, art. in The century Juni 1882. De volledigste levensbeschrijving is tot nog toe die van H.J. Jennings: Cardinal Newman, the Story of his Life. 2^{d}. ed. 1882. Men treft daar het curieuse bericht aan hoe N. als kind in Bloomsbury Square Disraëli tot speelmakker had.

Van den kant zijner moeder liep er Hugenootsch bloed door zijn aderen; ik geloof niet dat zij zelf zijn dwepen heeft gevoed, daarvoor was zij te veel een practische vrouw; maar onder de boeken van haar bibliotheek had hij veel stichtelijke werken gevonden, die van lieverlede zijn gedachten in hun kring hadden binnengeleid, zoodat een kleine aanporring van het lot vol doende was om een overgang in hem te bewerken.

Daarbij kwamen andere omstandigheden, die den jonkman nog meer teruggetrokken moesten maken en zijn blik geheel tot geestelijke dingen wendden.

Het gezin dat tot nog toe ruim had kunnen bestaan, zag onverwacht zijn middelen inkrimpen. De firma, waarvan Newman's vader deelgenoot was, moest haar zaken liquideeren; andere ondernemingen, die door hem beproefd werden, faalden in hun uitkomsten en terwijl de jeugdige student bij het kiezen zijner loopbaan eerst op de hulp zijner ouders had kunnen rekenen, moest hij er thans op bedacht zijn, dat hij wellicht zijn familie tot steun zou moeten strekken.

De studie der theologie met het vooruitzicht op een plaats i n een der colleges te Oxford en op een betrekking als predikant gaf hem het beste middel aan de hand zijn verplichting jegens zijn bloedverwanten na te komen. Hij bereikte ook zijn doel, - in 1823 werd hij tot fellow in Oriel College gekozen, - doch niet zonder moeite en teleurstelling.

Zoo'n rijke natuur als de zijne was, kon zich niet dadelijk in een bepaald vak en in een bepaalde richting opsluiten. Nog weifelde zijn vroomheid dikwijls, er kwamen vlagen op van wereldsgezindheidt en eerzucht; hij was een dichter, een kunstenaar, hij had behoefte zich te uiten.

Men kent - maar kennen is hier niet het rechte woord, men onderscheidt dien Newman der eerste dagen in een gedicht, dat hij met zijn vriend Bowden gezamenlijk gedurende het begin van zijn academietijd heeft gemaakt. Het is betiteld:

‘de Bartholomeusnacht.’ De hoofdpersonen zijn een dweepzieke monnik en zijn pleegdochter, die in 't geheim haar hand aan een Hugenootsch edelman heeft geschonken. De jonge vrouw of het jonge meisje, - de omtrekken der figuren zijn zeer vaag geteekend, - smeekt den hardvochtigen priester, die een der voornaamste aanleggers van de bloedbruiloft is, om haar geliefde te sparen. Haar verzoek om genade stuit af op het fanatisme dat hem bezielt.

Er is daar een karakterschets beproefd, die duidelijk aan het type van Lord Byron's helden herinnert; doch ze blijft slechts een opzet; voor een dramatische schildering schieten de krachten van den dichter nog te kort[1)].

> In silent agony she shrunk to feel
> How fierce his soul, how bigotted his zeal;
> For he had been to her from early youth
> From vice her guardian and her guide to truth.
> Her memory told her that he once was kind
> Ere the monk's cowl had chang'd his gentler mind;
> But now of late his holy call had shown
> A haughty coldness o'er him not his own....
> She knew him oft mysterious wild and strange,
> But hop'd that heavenly converse wrought the change.

In de lyrische beschrijvingen drukt Newman nauwer de voetstappen van zijn model.

> There is in stilness oft a magic power
> To calm the breast, when struggling passions lower;...

zoo heft een verheerlijking der eenzaamheid aan, en ze klinkt als een echo in fijner, hooger lucht van noten, welke de grootere zanger in zijn Bride of Abydos heeft aangeslagen.

1) St. Bartholomew's Eve, a tale of the sixteenth century, in two cantos. Oxford, 1821. Het boekje is geheel vergeten; slechts een passage er uit, Solitude, heeft Newman met kleine wijzigingen onder zijn erkende gedichten (Verses on various occasions, Londen 1867) opgenomen. Ik had het voorrecht een exemplaar van het oorspronkelijke gedicht te kunnen raadplegen, waarop de kardinaal eigenhandig had aan geteekend, welke versregels hem toekwamen; hetgeen anders niet gemakkelijk ware uit te maken, daar ook Bowden den stijl van Byron navolgt. Bijgevoegd was een opgave van de jaren, waaruit de zangen dateerden: Canto I, 1818; Canto II, 1819. De eerst aangehaalde regels komen in Canto I voor, de anderen Canto II vs. 465 ss.

Maar dit waren visioenen, die de jonge theoloog moest leeren opgeven; een zeer middelmatig afgelegd examen waarschuwde hem, dat hij zijn kracht op één doel moest gericht houden en Newman was er de man naar om tegelijkertijd voor zulk een aanmaning zeer gevoelig te zijn en toch daaraan gehoor te geven. Hij stelde zichzelf onder tucht.

Wil men een beeld voor oogen hebben van dat karakter met zijn overhelling tot het absolute en strenge, ondanks de behoefte aan liefde en schoonheid, welke zich op den grond zijner ziel verborg, men sla een passage op van zijn romantisch verhaal ‘Loss and Gain’, waarin hij de geschiedenis van een bekeering tot de Roomsche kerk verhaalt en uit de herinneringen zijner jeugd rijkelijk put.

Ongetwijfeld heeft hij daar zijn eigen verhouding tot de innig geliefde zuster op 't oog, die in leeftijd slechts weinig met hem verschilde, wanneer hij het volgende tooneel te boek stelt[1)].

Broêr en zuster spreken samen over een ouden huisvriend, dien zij in lang niet gezien hebben, en die hun bij een bezoek dat hij aan de familie pas heeft afgelegd zeer is tegengevallen.

‘Neen,’ zeide de broeder, ‘hij is niet veranderd, maar wij zijn het; wij zijn op den leeftijd om te veranderen en zullen het nog meer doen.’

‘Gelukkig,’ antwoordde zijn zuster, ‘dat wij zoo eensgezind onder ons t'huis zijn. Wanneer wij veranderen, zullen we allen te zamen veranderen, als appels van één voorraad; als de eene niet goed is, zijn de anderen het evenmin, zoo zullen wij voor elkander steeds dezelfden zijn.’

‘Het is een groot geluk,’ hernam de broeder, ‘ik ben er soms geheel verschrikt van,’ en toen Mary hem verwonderd aanzag, vervolgde hij: ‘Er is een tekst die me altijd in 't hoofd blijft hangen: “verheug u onder sidderen en beven.” *Ik kan geen vol, onvermengd genoegen in iets hebben*.’

‘Ik verdedig het niet,’ zoo ging hij voort, als Mary een

1) Loss and Gain, p. 102 ss. - Elders (p. 252) wanneer de held der vertelling zich ongelukkig gevoelt en zijn studiën daardoor niet opschieten, zegt zijn zuster tot hem: ‘Ik wou dat ik je kon helpen, doch een vrouw vermag slechts zoo weinig. Kom, laat mij het sombere humeur nemen en jij het studeeren; dat is pas een rechtvaardige verdeeling van den arbeid.’ Dit woord is zeker ook aan de werkelijkheid ontleend.

tegenwerping maakte, ‘het is zoo mijn manier; ik ben zeker, dat, wanneer ik mijn hart aan eenig schepsel gaf, ik het aan God zou onttrekken. Hier op aarde kunnen wij op niets vertrouwen en zijn dwazen, zoo wij op de toekomst bouwen.’

‘Wij kunnen op elkander vertrouwen,’ zeide zij.

‘Zeg dat niet, Mary, ge jaagt me vrees aan.’

Zij keek naar hem op, en schrikte zelve bijna.

‘Beste, ik bedoel niets ergs,’ ging hij voort, ‘alleen is niets hier op aarde zeker voor ons.’

‘Wij zijn zeker van elkander, Charles.’

‘Ja, dat is waar,’ zeide de broeder en hij gaf haar een kus; doch hij voegde er aan toe: ‘wat ik bedoelde was, dat het voorbarig is om het te uiten. David en Jonathan zijn wel gescheiden.’

De tranen stonden in Mary's oogen.

‘Wat ben ik een ezel,’ zeide hij, ‘dat ik je zoo kan plagen en om niets; neen, ik meen alleen, dat er slechts Een is, die niet kan sterven, die nooit verandert, slechts Een. Het kan niet verkeerd zijn dat steeds voor oogen te houden.’ -

Treffender dan Newman zelf het hier doet, is dat onrustige hart, dat achter iedere vreugde een opoffering zoekt en ieder geluk met de schaduw van het Eeuwige onderstreept, niet af te schilderen.

Er is nog een andere zijde aan het tafereel, waarop ik de aandacht moet vestigen. Het stelt ons Newman in den huiselijken kring voor. Daar alleen dorst hij zichzelf geven gelijk hij was en hij ontving er de zedelijke opvoeding, die zijn zelfstandige, teedere aard van noode had. Naast de in alles deelende genegenheid zijner zuster vond hij er den verstandigen zin zijner moeder[1)].

Ik heb haar practisch genoemd; beter nog past het woord eenvoudig op haar. Zij had in aanzienlijke kringen verkeerd en was daarna in zeer gedrukte omstandigheden gekomen, maar zij was zich altijd gelijk gebleven en wist door het flinke en naïeve van haar voorbeeld de neiging tot het bijzondere en gril-

1) Over het gezin der Newmans vgl. de herinneringen der Mozley's. N's moeder en haar vermoedelijke invloed op het karakter van den zoon wordt geschetst in een belangrijke passage der correspondentie van J.B. Mozley, Letters p. 59. Vgl. ook een brief van Anne Mozley over N'stijl: ‘He enters upon his subject with the same humble, quiet manner, with which he enters a room.’ ibid. p. 35.

lige, waaraan hij zich als ieder geboren aristocraat gaarne zou hebben overgegeven, bij haar zoon te bestrijden. Hij heeft misschien aan haar te danken dat hij in zijn meeningen en handelingen steeds recht op den man is afgegaan[1]. Wat dieper lag, heeft ze bij hem niet aangeraakt; niemand heeft er bij Newman aan geraakt.

Het leven slechts kon hem ontwikkelen en het stuwde hem met machtige hand in één richting voort.

De schaduwen werden donkerder om hem heen. Hij verloor zijn vader (1823). Die dood gaf hem de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van het gezin. Gelukkig had hij nog voor het overlijden het bericht naar huis kunnen zenden, dat hij een fellowship in Oriel College verkregen had; het gebrek was dus afgeweerd, maar niet zijn zorg als hoofd der familie. Tot nu toe was hij naar zijn meening nog een kind geweest, hij werd plotseling, door een schok, een man[2].

Ieder menschenbestaan doorloopt zijn duistere oogenblikken of zijn tijdperk van zwijgen, waarvan nooit iets in een bepaalden vorm aan 't licht komt en die toch beslissen voor de toekomst; geen handeling later of die periode trilt meê. Zij geeft haar gehalte aan de daad.

Newman trad thans die jaren van innerlijken strijd en voorbereiding binnen. ‘Ik was veel alleen,’ zegt hij in zijn Apologia van dien tijd[3], ‘en maakte eenzame wandelingen. Ik herinner mij, dat het hoofd van het college mij eens onderweg tegenkwam en met een buiging op zijn gewonen vriendelijken toon tot mij zeide: Nunquam minus solus quam cum solus (Nooit minder alleen dan in de eenzaamheid).

‘Ik zat in mijn schelp,’ zegt hij ook van zichzelf.

X.

‘Al zat ik opgesloten in een notenschaal, ik kon toch droomen

1) Niet genoeg kan men opkomen tegen de verdenking van huichelarij jegens N. uitgesproken. Ook Buddensieg in zijn overigens zeer welwillend artikel der Zeitschrift für Kirchengesch. zoekt (p. 74) uit N's brieven te bewijzen, dat zijn woorden niet overeenkwamen met zijn gevoelens; maar hij heeft zich schromelijk vergist in de bedoeling van den aangehaalden brief. Ondanks alle vertoon van geleerdheid steunt zijn verhandeling niet op een grondige studie.

2) Loss and Gain, p. 159: ‘Elder children, should their father die prematurely, are suddenly ripened into manhood, when they are almost boys.’

3) Apologia, p. 16.

dat ik heer was der oneindige ruimte,' zegt Hamlet. Wat ging er in Newman om gedurende die tochten, waarop geen metgezel hem begeleidde?

Had men het hemzelf gevraagd, zijn antwoord zou denkelijk den vrager door zijn eenvoud hebben verrast: hij overpeinsde de dogmatiek der kerk.

Hij was opgegroeid in het denkbeeld dat in den godsdienst het gevoel hoofdzaak was; nu begon hij de waarde in te zien van het leerstuk en van de leer als een samenstel van dogma's[1].

Voor een logischen geest als de zijne was, moest natuurlijk een redeneering die zich langs een vasten, afgebakenden weg bewoog, groote aantrekkelijkheid hebben, maar het dogmatische beginsel had bij hem nog een geheel anderen grondslag dan den eisch van het verstand; zijn overtuiging sproot voort uit de kern van zijn gemoed.

Hij heeft zijn gedachte door een beeld verduidelijkt[2]. Evenals we een vriend herkennen niet alleen aan zijn voorkomen of stem, maar zelfs aan de geringste beweging van zijn hand of een nauw merkbare gewoonte, zoo is het ook met het geloof. Het is niet af te scheiden van zijn uiterlijken vorm. Tot in de kleinste bijzonderheid toe toont zich de zedelijke persoonlijkheid van den mensch; ze wordt ontdekt door de houding zijner vingertoppen en den stap van zijn voet; evenzoo krijgt een leerstuk, dat ons eerst onbeteekenend schijnt, zijn uniek belang, zoodra men het in verband met het geheel beschouwt.

Een andere vergelijking, door Newman aan zijn geliefkoosde kunst ontleend, brengt ons nog nader bij de bron zijner meening[3]. De muziek, zegt hij, heeft niet meer tot haar beschikking dan een schaal van zeven noten, en is daarbij aan strenge regels gebonden, wier termen alleen reeds voor de meeste menschen onbegrijpelijk zijn. Door haar harmonie brengt ze dan scheppingen voort van onbegrijpelijke schoonheid en verhevenheid.

Is het mogelijk dat die onuitputtelijke schikking en opeenvolging van tonen, zoo rijk en toch zoo eenvoudig, zoo

1) De bewijsplaatsen uit de Apologia zijn bekend genoeg, zie ook Loss and Gain, p. 66: 'The principle of dogmatism gradually became an essential element in Charles' religious views.'
2) Loss and Gain, p. 379: 'A man's moral self is concentrated in each moment of his lip; it lives in the tips of his fingers, and the spring of his insteps.'
3) University Sermons: The Theory of Development in Religious Doctrine. De aanhaling is eenigszins door mij gewijzigd.

ingewikkeld en toch zoo geregeld, zoo bont en toch zoo majestueus, niet anders dan klanken zouden zijn die komen en gaan en voorbij zijn? En de geheimzinnige beroering van ons gemoed, het smachtende heimwee naar het oneindige, de plechtige roepstem van het onbekende zouden het niet anders dan indrukken zijn van geluiden, die opkomen en wegsterven? Of is het de openbaring van een leven, dat uit de hoogere sferen neergedaald al die vormen en klankfiguren doordringt en het schijnbaar nietigste en afgetrokkenste als werktuig voor het grootsche doel gebruikt? Zoo is er ook een goddelijke kracht in de leer der kerk, al houden sommigen de wetenschap der theologie voor niet meer dan een zaak van vreemde termen, - iets goddelijks, dat wie het voelen, niet onder woorden kunnen brengen.

Aldus voert ons, ik had bijna gezegd, de dichter bij de springader zijner bezieling. Het is de samenhang en de eenheid der geestelijke wereld, die zich uitspreekt in de kerkleer. Het lagere wijst op het hoogere, het hoogere op het hoogste. Alle deelen staan in betrekking tot elkander, van sfeer tot sfeer reiken ze zich onderling het goddelijke leven toe. Newman's dogmatisme is het laatste, scherpste, klaarste woord van zijn mystiek.

Hier stuit men door alle lagen van individualiteit en nationaliteit heen op de strooming die de Europeesche gedachtenwereld van dien tijd doortrok. In den grond der zaak is het uitgangspunt van Balzac's denkbeelden hetzelfde. Het onderscheid tusschen de beiden is dat de Franschman ze dadelijk op de samenleving van zijn land meende te kunnen toepassen, terwijl Newman ze vooreerst aanwendde om zichzelf aan tucht te onderwerpen.

Er heerschte nog strijd in zijn ziel, twee beginsels kampten daar om het overwicht, gelijk ze de geheele zedelijke orde onder zich verdeeld houden[1)]: de neiging voor het schoone, edele, heilige en daartegenover het zondegevoel. Met al de kracht van zijn wil maakte hij de meer vage, artistieke voorliefde van zijn geest ondergeschikt aan de sombere levensopvatting.

Hoe fraai heeft hij niet in een gedicht het heilige als dienstbaar aan het strenge recht voorgesteld![2)]

Tegen één ding, meldt ons dat sonnet, had hij zich willen

1) Deze beschouwing van Newman naar mededeelingen uit zijn gesprekken bij T. Mozley's Reminiscences etc. I. p. 212.
2) Verses on various occasions: p. 171. The wrath to come.

verzetten, toen hij de godsdienstleer met een geloovig hart aannam en onderzocht: wie had getuigenis gegeven van de straf der zondaars in de hel; wiens mond had de kracht bezeten om zulk een scherp zwaard te wetten? ‘Mijn moeder sloeg haar toevlucht, het heilige Boek op; zij wees mij en ik vond dat Christus, de goede Meester zelf, het uitspreken van die vreeselijk klinkende leer op zich had genomen. De Bron der Liefde zendt zijn dienaars uit om de werken der Liefde te verkondigen; Hijzelf noemt de Hel.’

> The Fount of Love His servants sends to tell
> Love's deeds; Himself reveals the sinner's hell.

Die ineenvloeiing van teederheid en verschrikking maakt de eigenaardigheid van Newman's wezen uit: voor zichzelf legt hij den nadruk op wat de schaduwzijde voor zijn gemoed is. Zijn verzen zijn daarom meest allen in den mineurtoon geschreven; want zoo heeft hij ook wel de duistere stemming genoemd. ‘Geestkracht, strijd, roem, triomf,’ zegt hij, ‘staan in den majeurtoon; ouderdom, vernedering en ook de geluiden der natuur, - van de wind, het water, de dieren zijn mineurklanken.’

Had Newman in een wereldstad of onder een grootere omgeving geleefd, zijn meerderheid zou zich reeds eerder licht naar buiten hebben verschaft; nu werd ze teruggedrongen en boorde zich diep in zijn binnenste; zijn natuur verkreeg daardoor, wat ik niet anders kan noemen dan, haar innerlijk relief.

Eindelijk kwam hij toch uit zijn schelp (1828). Hij ontving een aanstelling als predikant en een post in het college, die hem met jongelieden in aanraking bracht en dwong zijn eenzaamheid op te geven.

Hij had geen behoefte aan anderen; maar men had hem noodig.

In het dagboek van een zijner vrienden[1)] tref ik deze opteekening aan: ‘Gewandeld met N. en dingen aan hem verteld, waarover men gewoonlijk liever zwijgt.’

Zonder dat hij zich geheel van zijn kracht bewust was, oefende Newman door het gewicht van zijn energieke, in kamp en leed gewonnen persoonlijkheid een grooten invloed uit op de

1) R. Hurrell Froude, Remains I 37.

jongeren die in zijn nabijheid kwamen[1]. Men biechtte hem zijn zonden, men vertrouwde op zijn steun. Hij, van zijn kant, was bijna met niemand gemeenzaam, hij kon alleen spreken en hartstochtelijk, scherp of teeder spreken over de zaken, die men hem voorlegde, - over zich zelf geen woord. 'Wanneer zijn mond gesloten was,' zeide iemand van hem, 'was het alsof hij hem nooit weer zou openen, maar was hij eenmaal aan den gang, dan scheen het dat hij nimmer zou uitscheiden'[2].

Een groepje jongelieden sloot zich nauwer bij hem aan. De eenige onder hen, van wien ik melding maken zal, is de vroegtijdig gestorven Richard Hurrell Froude. Hij bezat wat zijn vriend ontbrak, de levendigheid en bewegelijkheid om doldriest voorwaarts te gaan, zonder dat hij het zich aantrok, wien hij mocht ergeren. Ook Newman had wel strijdlust, maar dit was een voorvechter.

De beiden gingen geregeld met elkander om en bespraken te zamen de teekenen des tijds.

Er was verandering op til; een omwenteling, zij het ook een vreedzame, was in aantocht, die de van oudsher overgeleverde toestanden der Engelsche maatschappij in hun aard zou wijzigen en hervormen. Daar ging een schok door de gemoederen, voorbode van groote dingen, die op sprong waren te gebeuren. De harten trilden van verwachting en eerzucht bij het naken van het nieuwe leven, welks voetstap reeds hoorbaar viel. Ieder koesterde zijn droom en zijn ideaal en de gedachten wisseling over de vraagstukken der samenleving werd met heftige overtuiging gevoerd en met gretige ooren opgevangen[3].

Zou de kerk ook uit de verstijving ontwaken, waardoor ze in den loop der eeuwen bevangen was? Het was haar roeping, meenden Newman en de zijnen, om de gansche geestelijke wereldorde weder binnen haar grenzen op te nemen en te verdedigen tegen den aanwas der stoffelijke belangen, die al wat de

1) Men vergelijke de bescheidenheid, waarmeê hij over zich zelf in de Apologia spreekt, met de opgaven dergenen die zijn omgang deelden: het '*Credo in Newmannum*' dat volgens J.A. Froude een tijd lang onder de jongeren de leus was (Studies on great subjects, IV. p. 283).
2) T. Mozley. Reminiscences, I p. 206.
3) Op dit punt vooral zijn de herinneringen van T. Mozley van groot belang, bv. I p. 142: 'On the eve of the Reform Bill... it was held almost necessary to a high type of character that a man should have his life's dream. Books were written to urge it.'

zinnen te boven ging dreigden te verstikken of weg te dringen.

Eerst reikte de blik der jonge drijvers nog niet veel verder dan hun naasten kring. Hun hervorming, dachten zij, moest uitgaan van een kern gelijkgezinden, die zich tot het groote werk door gemeenschappelijke oefeningen zouden voorbereiden[1]. Doch weldra moest het hun blijken dat er geen sprake was van rustigen arbeid, zoo onstuimig kwam eensklaps de golf der revolutie over het land aanrollen.

Het is het jaar 1830 en de jaren, welke daarbij liggen, waarop ik het oog heb.

Veel wijder om zich grijpend dan de godsdienstige zette een andere beweging in, die de rechten der burgers op een geregeld bestuur vooropstelde en zich kantte tegen alle verouderde inrichtingen en privilegies van standen. Men begon met de emancipatie der katholieken (1828), om dan eigenmachtig de instellingen der Staatskerk te gaan besnoeien, alsof aan den staat een heerlijk recht toekwam over het domein der geestelijke zaken[2].

Deze aandrang van hervormingen dreigde het nieuw opkomende kerkelijke leven met een slag weg te vagen. Doch de energie van den aanval bracht, naar gewoonte, bij de verdedigers de uiterste inspanning van kracht voort; wat tot nog toe de mode was onder eenige jongelieden in Oxford moest de overtuiging worden van het geheele land; daar stond het thans op. In zijn tegenstand tegen het liberalisme van 1830 kreeg Newman pas het volle besef van het beginsel dat hij zou verkondigen en van de taak die hij moest vervullen.

Dit is weder een overeenkomst met Balzac en die uit de natuur van beider werk voortspruit. Want voor Newman was het niet te doen om het behoud van een of ander leerstuk, maar om de redding van de orde en de hierarchie in de wereld. Voor hem waren de menschen niet gelijk; niet ieder mocht de hoogste waarheden aangrijpen en behandelen, daar was een zedelijke wijding, de opneming in een heilig lichaam voor noodig[3]. Het streven van den dag om alle belangen aan het oordeel der meerderheid te onderwerpen, streed volgens hem met den godde-

1) T. Mozley. ibid.
2) 1828. Opheffing van de Testact. 1832. Appèl in geestelijke zaken bij den Privy Council. 1833. Opheffing van tien protestantsche bisdommen in Ierland, enz.
3) Hoe zeer Newman's gedachten in dien tijd het vraagstuk der kerk uit het oogpunt der hierarchie beschouwden, blijkt uit het werk dat hij toen bezig was te schrijven: Arians of the fourth century, uitgekomen October 1833, vlg. o.a.p. 36 (4th ed.): 'the mysteries of divine truth instead of being exposed to the gaze of the profane (ought to be) kept hidden in the bosom of the church.'

lijken regel der maatschappij. Ook hij zag een opklimming van machten van de aarde uitgaande tot het middenpunt van den Hemel, en de geestelijke was de middelaar.

Echter ligt er nog een diepe kloof tusschen het inzicht dat men moet handelen en de daad zelf. Uit eigen beweging legde Newman dien afstand niet af. Instinctmatig toegrijpen was niet zijn zaak. Hij vreesde een verkeerden stap te zullen doen en ging daarom niet.

In dien tijd (1832, het jaar der Reform Bill) werd Hurrell Froude ziek en noodigde zijn vriend uit om hem op een reis naar het Zuiden van Europa te vergezellen. Het was een rechte uitkomst, het stof van Oxford eens van zich af te kunnen schudden en de wereld te gaan zien.

Zij hebben te zamen als echte touristen gereisd. Froude was uitgelaten in zijn plannen; hij stelde zich wonderveel van zijn verblijf te Rome voor en meende het middel te hebben gevonden om de Catholieke kerk weder met de Anglicaansche te vereenigen. Daarvan kwam natuurlijk niets; integendeel zij vonden in Italië de onverschilligheid voor den godsdienst nog veel sterker heerschende dan in Engeland. ‘Het is alsof de priesters hier verlegen zijn met hun ambt’, teekent de jongere reisgezel verontwaardigd in zijn dagboek aan[1)].

Over geheel Europa slonk zoo, naar zij zagen, het geloof weg, als sneeuw in den regen. Het was hoog tijd om de hand uit te steken en weder richtten zich hun blikken en hun zorgen van het heerlijke Zuiden naar het verre vaderland.

Newman ondernam op eigen hand een uitstap naar Sicilië. Het eiland had steeds voor zijn verbeelding een bijzondere aantrekkelijkheid gehad, hij kon den lust niet weerstaan het te bezoeken: misschien dreef hem ook zijn zucht om alleen te zijn. Hij had iets te bepeinzen. Toen hij in Rome afscheid nam van een Engelschen kardinaal, dien hij met Froude een bezoek had gebracht, en deze belangstellend vroeg, wanneer hij hem weder eens in Italië zou zien, antwoordde hij op plechtigen toon: ‘Wij hebben een werk te verrichten in Engeland.’ Het

1) Froude, Remains, I p. 293. vlg. ook p. 296: ‘the whole christian system all over Europe *tendit visibiliter ad non esse*’ etc. Zie Mozley, I 389, over deze laatste uitdrukking.

is het woord van een krijgsman, die ten strijde trekt en die weet dat zijn leven voortaan uit een aaneenschakeling van gevechten bestaan zal. Newman zoekt de eenzaamheid om zich voor te bereiden.

Op Sicilië werd hij ernstig ziek[1]. De koorts overviel hem in een dorpje midden op het eiland. Men gaf hem op; de bediende, dien hij met zich had genomen, vroeg hem angstig of hij geen beschikking te maken had; doch hij, in zijn opgewondenheid, gaf ten antwoord: 'Ik zal niet sterven, ik heb niet tegen het licht gezondigd.'

Hij had geen rust op zijn legerstede, hij wilde heen en sleepte zich langs den weg voort, totdat hij naar beschaafder streek overgevoerd, geregelder verzorging vond en het doodsgevaar ontweek. Doch telkens onder de visioenen die hem op zijn ziekbed bezochten, stond zijn geboorteland en de taak welke hem daar wachtte vooraan: 'Ik heb een werk te verrichten in Engeland', riep hij en barstte in snikken uit.

Het was een lange terugreis over de Middellandsche zee naar Marseille. De frissche zeelucht, de heerlijke zomernachten, het vernieuwde leven, dat zijn herstelde gezondheid hem schonk, alles werkte mede, om Newman in een verheven stemming te brengen. Zijn toekomst lag daar ginds op verren grond te midden der omgeving, die hij zoo innig liefhad en die nu verhuld wegschool achter het doorzichtige blauw van het uitspansel. Welk een last was er op zijn schouders gelegd, en hoe gevoelde hij zijn kracht wassen onder den druk van zijn plicht![2]

Hij kon niet zonder verteedering aan de roeping denken, die door goddelijke genade hem was beschikt. Het was een weerklank van wat Johannes de Dooper moest hebben ondervonden, toen Jezus zich tot hem wendde om uit zijn handen den doop te ontvangen.

'Al uw ootmoed,' zoo spreekt Newman hem in een gedicht[2] aan, 'dien gij voor uw hoorders onder het kleed van den boeteling en den toorn van den prediker verborgen hadt gehouden, kwam toen bij u boven en uitte zich in het verlangen, dat niet

1) Berichten over N.'s verblijf op Sicilië vindt men behalve Apologia, p. 34, bij Hurrell Froude, Remains, I p. 318 en Mark Patison, Memoirs, 198, 199.

2) Verses on various occasions, p. 172. Pusillanimity. June 22, 1833. At sea: 'How didst thou start, Thou Holy Baptist, bid - To pour repentance on the sinless Brow!... etc.'

2) Verses on various occasions, p. 172. Pusillanimity. June 22, 1833. At sea: 'How didst thou start, Thou Holy Baptist, bid - To pour repentance on the sinless Brow!... etc.'

gij maar Hij het hoofd zou zijn.... zoo moeten ook wij niet terugdeinzen voor de blaam van trots of diepe bedoelingen, die het gemeen op ons zal werpen; maar met een rein gemoed opzien tot God en ons geheim bewaren in ons hart.'

> And with pure thoughts look up to God, and keep
> Our secret in our heart.

Daar was een groot vertrouwen in hem ontstaan, dat een machtige hand hem leidde. Hij wist dat de weg, dien hij zou gaan, voetstap bij voetstap voor hem afgebakend was, al vermoedde hij niet, waar hij heen voerde.

> Lead, kindly Light, amid the encircling gloom,
> Lead Thou me on!
> The night is dark, and I am far from home -
> Lead Thou me on!
> Keep Thou my feet; I do not ask to see
> The distant scene, - one step enough for me.

In dat geloof zag hij na een afwezigheid van meer dan een half jaar Oxford terug.

De beweging, die hij in het leven had willen roepen, was daar op het punt van te ontstaan, hij voegde er zich bij en werd haar ziel.

XI.

Ieder werk draagt het teeken van de plek waar het geboren is.

Men moet Oxford kennen om te begrijpen, wat Newman tot stand bracht of wilde tot stand brengen.

Ik maak hier een onderscheid tusschen zijn verrichtingen en de grootere beweging, waarvan ze een deel uitmaakten. Want het is natuurlijk ongerijmd zich voor te stellen dat de herleving van den godsdienst uitsluitend van Newman en zijn kring afkomstig was; ze was een algemeen Europeesch verschijnsel, dat evenzeer in de Catholieke landen als in de Protestantsche zich voordeed en dat zich in Engeland, ook geheel afgescheiden van wat er aan de hoogeschool te Oxford voor-

viel, zou vertoond hebben[1]. Maar evenzeer zou het van weinig inzicht getuigen, wanneer men om der wille van het algemeene streven aan Newman zijn oorspronkelijkheid ontzegde en de eigenaardigheid niet wilde erkennen die de omgeving der academiestad, in wier midden hij verkeerde, aan zijn opvatting gaf.

Nergens als in Oxford liggen de elementen, waaruit het leven is samengesteld, zoo scherp afgezonderd naast elkander. Een landstadje, waar de dorpen uit den omtrek hun producten ter markt komen brengen, bezit het de drukte van boerenkarren, die door de straten rollen, van handelaars in granen en van groentevrouwen, die hun waren te koop aanbieden. Daarnaast rijst een geheel andere wereld achter de sombere muren der colleges, wier voorkomen aan lang vervlogen eeuwen herinnert, - een wereld van uitgestrekte binnenpleinen en kloostergangen, van verscholen hoekjes en plaatsjes, die tot mijmeren stemmen, van majestueuze parken, waarin de herten grazen en heerlijke tuinen, die het een genot is rond te dolen, - een wereld van hallen en bibliotheken, van kerken en kapellen, met haar zelfstandig bestaan en met al den trots harer onafhankelijkheid.

Aan het uiteinde der stad verheft zich de machtige toren van Magdalen-college als een strenge wachter die ontzag inboezemt voor het geestelijk leven dat zijn schaduw behoedt. En 's avonds, wanneer het gewoel langs de straten begint te zwijgen, vatten de klokken het woord op; het eene kerkgebouw heeft zijn gevoelens aan het andere meê te deelen: dat is een gesprek van bovenaardsche stemmen, een zinnebeeld der hoogere sfeer, waar het menschdom naar heeft op te zien.

Zoo was het tooneel dat Newman dagelijks voor oogen had: aan de eene zijde het armoedige banale bestaan, dat om de winst van eenige penningen looft en biedt en jaagt en zwoegt; aan de andere zijde de stoute burcht der gedachte, zijn voorhoofd reikend tot de wolken, zijn woord schallend door het luchtruim.

Was het dan zulk een wonder, dat hij een oogenblik ge-

1) Men neemt zeer duidelijk bij de aanhangers der beweging buiten Oxford een verzet waar tegen het academische karakter, dat N. en de zijnen zoo sterk over zich hebben. Zie b.v. een brief van Hook (Life of W.F. Hook by Stephens, II 28) aan Wilberforce: ‘I rather suspect that some of our friends have a notion that right principle can scarcely exist out of a college;... while, certainly, we practical men are annoyed at their handling matters of detail.... etc.’

meend heeft zijn ideaal te kunnen verwezenlijken en het onzichtbare leven van den geest te kunnen doen zegevieren over de gemeene werkelijkheid!

Hij toonde gedurende die eerste tijden nadat hij den voet weder op den Engelschen bodem had gezet een flinken moed, die bijna aan overmoed grensde. Al wat er voor heftigs, ja wilds in zijn aard lag drong aan het licht, en de botheid waarmeê hij in aanraking kwam diende hem slechts om zijn verstand en zijn spelend vernuft op te wetten[1)].

Er was sprake onder de vrienden, die zich aan het hoofd der kerkelijke hervormingspartij plaatsten, om een raad op te richten, waarbij de leiding der zaken zou berusten. Newman verzette zich met alle macht tegen dat denkbeeld: niet door comités, die met meerderheid van stemmen beslisten, moest men het liberalisme bestrijden, maar door het vertrouwen en de kracht, die hun harten doorgloeiden. Wat zou het geven, wanneer men elken stap eerst angstvallig vooruit ging beraden; alsof een beweging van den geest zich meetkunstig liet afpassen en het niet op het vrijwillige handelen van het individu maar op een kunstmatige overeenstemming aankwam! Al werden er ook fouten begaan, ze zouden op het hoofd van den enkele neerkomen, die ze gemaakt had, doch de zaak kon niet anders dan winnen door het veelzijdig optreden harer aanhangers.

Men gaf toe; men bukte voor de fierheid van Newman's genie, dat zich door geen te enge banden wilde laten binden, - en hij, vol verwachting van de uitkomst die men zou bereiken, spreidde een werkzaamheid ten toon, die zijn tenger lichaam dreigde uit te putten. Hij reisde door het land om overal betrekkingen aan te knoopen; hij organiseerde een agitatie tegen de maatregelen, die de liberale partij in het Parlement beraamde; hij schreef een groot gedeelte der tractaten, die over de voornaamste kerkelijke vraagstukken in 't licht verschenen, de vermaarde *Tracts for the Times*, waarna de beweging, *the tractarian movement*, haar naam heeft ontvangen; bovenal hij boeide de schaar zijner volgelingen door zijn woord.

Hij had ook niet het minst van een volksprediker; zijn

1) Apologia p. 44: ‘My behaviour had a mixture in it both of fierceness and of sport.’ Vgl. een brief van J. Mozley (Letters p. 36): ‘Newman now is becoming perfectly ferocious in the cause, and proportionately sanguine of success.’

voordracht was gericht tot een gemeente, die hij als zijn gelijke beschouwde.

Hij beoogde geen effect, hij uitte zich zooals men zich onder vrienden durft uitspreken. Maar door zijn zelfbeheersching, door de bewuste kracht van karakter en genie, die bij hem één zijn, stond hij boven zijn gehoor. Wat daar in de harten rondwoelde, dof en verward, greep hij met zekere hand en bracht het aan het licht en liet het licht er op schijnen. Beurtelings ernstig en teeder, zijn gansche ziel met haar poëzie en haar majesteit in zijn rede uitstortend, sprekend in den majeur- en mineurtoon, wist hij zijn hoorders langs de reeks hunner aandoeningen tot de hoogten te voeren, vanwaar af gezien het raadsel der menschheid de overgang tot de hemelsche harmonie bleek te wezen.

Wat alledaagsch was werd veredeld, wat oud vernieuwd, wat laag verheven onder den gloed uit reiner gewesten neergedaald, dien de profetische ziener er op liet vallen. Niemand verliet het kerkgebouw of hij had de geheimzinnige rilling gevoeld, die ons overvalt, wanneer het Allerhoogste ons nader wordt gebracht. Na lange jaren bleef zijnen toehoorders nog de indruk dier preeken bij: de korte heldere uitleg van den tekst, de verstandige toepassing, dan de rappe wiekslag van zijn geest, die naar andere sferen meevoerde, de plechtige pauze, wanneer hij zijn gedachten op een punt verzamelde om met vollen nadruk te kunnen spreken en de innige, fluisterende stem, maar hoorbaar tot in de verste uithoeken von St. Mary's kapel, waarmee hij het mysterie van het geloof onthulde[1].

Hoe verbleekt de glans van het gewone leven bij het mystieke schemerdonker van den tempel!

'Er ligt niets scheppends, niets ontwikkelends,' zoo hoorde men van Newman's lippen, 'in den gang der zuivere redeneering. Het geloof daarentegen stijgt opwaarts; het leent het oor aan klanken uit den hemel, flauwe geluiden of echo's, die nauwelijks tot de aarde toe komen, maar die het meer waard rekent dan al het luider geraas van steden en scholen en vergaderingen van menschen'[2].

Hij kende slechts één te huis voor den menschelijken geest: de kerk. 'De kerk, die wij kunnen zien,' leerde Newman,

1) J.A. Froude, The Oxford Counterreformation (Short Studies IV. p. 286).
2) Parochial Sermons, VI. p. 341.

‘is een gedeelte van de wereld, die voor ons onzichtbaar blijft, juist dat gedeelte dat inbreuk maakt op deze aarde.’

‘Zullen wij als de ongeloovigen doen,’ vroeg hij, ‘en veronderstellen dat de kerk alleen is, wat zij schijnt te zijn, een arme, hulpbehoevende instelling, geminacht door den rijke, beroofd door den gewelddadige, overschreeuwd door den geleerde en gepatroniseerd door den groote dezer wereld?

‘Of moeten wij niet eerder ons in een grootsche gemeenschap gevoelen met het verleden en het tegenwoordige, bij al wat er om ons waart onder hooge zuilenrijen en kloostergangen, op oude graven en bij ruïnes, die eens voor heilig werden gehouden.

Moeten wij niet tot de erkentenis komen, - niet door het spel der koude poëtische verbeelding, maar door onwrikbare geloofsovertuiging, - dat de geesten van vaderen en broeders uit alle tijden, die ons zijn voorgegaan, ons behoeden en bijstaan en steeds aanwezig zijn?

Want wat zijn wij, wanneer wij ten strijde geroepen worden voor den Heer, - wat zijn wij, die men zien en tellen kan, anders dan een voorpost, neen de uiterste voorhoede van een machtig heir; - wij zelven slechts gering in kracht en aantal, maar ver boven ons getal stoutmoedig, omdat wij gesteund worden door vurige wagenen en paarden, in de schaduw van den berg, dien de Heer der heirscharen tot zijn zetel heeft uitgekozen?...’[1)]

Dus zwelt Newman's taal tot een oorlogskreet aan en de harten van hen die luisterden aan den voet van den kansel, klopten in overeenstemming daarmede. Ze zagen een held voor zich en vergaten door de betoovering zijner persoonlijkheid voor een oogenblik de wereld daar buiten. Zij erkenden dat ze alle macht, luister, schoonheid, talenten, ja edele eigenschappen bezat; toch aanvaardden zij de scheiding met haar, omdat zij het éene noodige miste, dat slechts de uitverkorenen hadden verworven en dat alleen kans gaf op behoud der ziel[2)].

Voor een oogenblik zeg ik.

1) Parochial Sermons, IV. 177, 178, eenigszins gewijzigd.
2) Voor die stemming der jongere toehoorders van N. vgl. J.A. Froude, The Nemesis of Faith, p. 126, en van denzelfde (Zeta), Shadows of the clouds, London 1847, het verhaal: The Spirit's Trials.

XII.

Newman heeft eens beweerd, dat onder de studenten te Oxford een overtuiging nooit langer aanhoudt dan drie jaar en dat ze onder de ouderen (de fellows der colleges) geen hooger leeftijd bereikt dan dien van zes.

Die gestelde termijn voor den duur van alle menschelijke dingen begon langzamerhand af te loopen. Ook de enthousiaste hervormer kon niet aan die wet, welke de menschelijke opinie regelt, ontkomen. Hij bemerkte, hoe ondanks het gezag, dat zijn naam vooralsnog bleef behouden, het getijde ging veranderen.

Trouwens hij had altijd het bewustzijn gehad, dat hij alleen stond.

Op den bodem van het hart en van het geloof ligt iets dat men alleen voor zichzelf weet, dat niet meê te deelen is en dat eerder tot verwijdering strekt van de menschen. Bij Newman was dit zeer zeker het geval. In het eerste vuur van den strijd had hij zich over dat gevoel heen kunnen zetten. Het deed zich weldra op nieuw gelden en drong hem van de taak, die hij zich gesteld had, terug.

Er bestaan maar zeer weinige gedichten van zijn hand uit deze periode; of liever gezegd, er zijn maar zeer weinige door hem in 't licht gegeven. Een daarvan is van groot belang om zijn stemming te doen kennen; het heet een navolging uit het Grieksch; maar het spiegelt geheel zijn opvatting weêr.

Het onderwerp is de strijd tusschen het huwelijk en het celibaat. Al wat het gezond verstand onwederlegbaar voor den gehuwden staat kan aanvoeren, wordt door den genius der echt uiteengezet; en hoe verdedigt zich de mededinger, die als een maagd der kuischheid en den Hemel gewijd op het gebed des dichters verschijnt? Zij heeft er niet een enkel woord voor over, dat haar als een schild tegen de pijlen van den aanval zou kunnen dekken; zij pleit niet voor een aardsche rechtbank, zij geeft niet om erkenning door de wereld:

> ‘Be it mine
> One law to cherish, and to track one line,
> Straight on towards heaven to press with single bent,
> To know and love my God, and then to die content.’[1)]

1) Verses etc. p. 198 ss. The married and the Single. Oxford 1834. He woord *die* in den laatsten regel, toegepast op het: Child of Heaven, to whom a post is given hard by the Throne, where angels bow and fear, e'en while thou hast a name and mission here, is eenigszius opvallend. Er is altijd iets vaags in de teekening der personen, die in N's gedichten voorkomen.

De voorstelling is niet alleen op het celibaat toepasselijk, zij biedt ons zoo recht een beeld, hoe voor de schatkamer van Newman's hart een genius de wacht houdt met hemelwaarts gerichten blik en met den vinger op de lippen.

De kern van zijn denken kon de maatschappij zijner dagen niet begrijpen, omdat ze van een tegenovergesteld beginsel uitging. Een geheele omkeer van ideeën en belangen ware noodig geweest, om haar op het standpunt te brengen, waarop de Oxfordsche hervormer haar wilde plaatsen. Zijn rijk was niet van deze wereld; toch zocht hij het daar, omdat zijn geest behoefte had, het huidig oogenblik op deze aarde in volkomen harmonie te brengen met de geestenwereld.

Dat is de ware uitdrukking: geestenwereld. Hij zag wel een schaar van aanhangers om zich heen, maar hij wist dat hij op hen niet kon rekenen, zij namen van zijn gedachte wat hun lief was, of wat met hun plannen strookte; voor sommigen was de beweging een afleiding, voor anderen een mode, voor de meesten de jongelingsziekte van het ideaal. De echte getrouwen waren slechts bitter weinig in aantal. Daarentegen had Newman het verleden voor zich.

'Wij zijn toch niet alleen,' heet het in een preek[1)], 'al schijnt het zoo. Weinigen, die thans leven, mogen met ons gaan, maar die menigten uit de eerste christentijden leven nog. Zij steunen ons door hun voorbeeld.'

Tegenover de maatschappij plaatste hij de kerk aller eeuwen. Zij was één en kon niet anders dan één zijn, of haar macht was gebroken. Vatte men de Christenheid niet als een onverbreekbaar geheel op, zoo had haar bestaan geen zin. Zij bezat de waarheid of zij bezat haar niet; maar in geen geval was het te denken dat ieder der kerken op zichzelf een stukje of brokje der waarheid als haar kleinood bewaarde.

Ook in dit opzicht vond Newman schijnbaar instemming.

De Engelsche kerk had haar Catholicisme altijd streng gehandhaafd. Wanneer Newman leerde dat de algemeene kerk een tempel was, waar men door verschillende hoofdpoorten bin-

1) Parochial Sermons, III p. 385. Vgl. over Newman's positie in Oxford den brief aan Keble van October 1840. Apologia, p. 132.

nentrad, een in Byzantijnschen, een ander in Romaanschen, een derde in Gothischen stijl kon men die voorstelling beamen; doch zoodra hij daaruit de gevolgtrekking maakte, dat dus een Engelschman, Roomsch zijnde, tot de Staatskerk kon behooren, barstte een storm tegen hem los.

Het was het punt, waarop Newman met zijn hoogeschool, met zijn land en zijn tijd brak (1841).

Hij had zich uit Oxford teruggetrokken en woonde met een paar zijner getrouwste volgelingen in een dorpje op eenige mijlen afstand van de stad. Aan Littlemore, zoo heette het plaatsje, waren historische herinneringen van aanbelang verbonden. Men vond er de puinhoopen van een klooster, welks stichting opklom tot de eerste tijden der prediking van het Christendom in Engeland, en de overlevering schreef het een grooten invloed toe op de vestiging der hoogeschool te Oxford.

Het behoorde tot het kerspel, waarvan hij de herder was, en eenige jaren geleden had hij er een kerk gebouwd, waaraan hem een bijzondere band hechtte, daar ze aan de nagedachtenis zijner moeder was gewijd. Later had hij er grond gekocht en een woning laten inrichten voor een zeker getal vrienden en zichzelf. Het huis werd gewoonlijk ‘het klooster’ genoemd[1]; Newman's kamer aldaar had het uitzicht op de ruïnen der oude abdij.

Wat was de bedoeling van zijn verblijf in Littlemore?[2]

Ten eerste meende hij daardoor te ontkomen aan zijn scheve stelling in de maatschappij te Oxford als partijhoofd zonder een aaneengesloten schaar van aanhangers en met vele heimelijke tegenstanders; maar dan wilde hij er voornamelijk de nieuwe reeks van denkbeelden bepeinzen, die zich voor zijn geest onder het strijden hadden opgedaan.

Men herkent zijn oude neiging om in de eenzaamheid te gaan, zijn gedachten te laten rijpen en te zien wat er van kwam.

De eenheid der kerk als bolwerk tegenover de wereld, was thans de groote eisch geworden van zijn verstand. Er is daarin een ontwikkeling te bespeuren van de ideeën zijner jeugd; toen was zijn gemoedsondervinding op deze slotsom uitgeloopen, dat

1) Over N's verblijf te Littlemore, Mozley's Reminiscenses, II 210; over het leven in ‘het klooster’ Mark Patison's Memoirs.
2) Hij ging zich daar vestigen in Maart 1840. Apologia, p. 230.

de kerk een werkelijk bestaan had, als een persoon, bij wien alle onderdeelen zich vereenigen tot de uitdrukking zijner physionomie, of als een gevoel, dat zijn belichaming heeft verkregen in een naar strenge regelen gecomponeerde, muziekale schepping.

Die overtuiging alleen voor zichzelf te bezitten was onvoldoende, ze moest als een klaar beeld voor ieders geest staan en als een wapen kunnen worden gebruikt in den heiligen kamp. Vereenigingen van geloovigen, die elkander de waarheid hunner leerstellingen of de geldigheid hunner gebruiken betwistten, waren gelijk te stellen met krijgslieden die een doodelijke wond onder hun harnas verborgen: voor de verdediging waren ze niet te gebruiken. De kerk moest een zichtbaar geheel zijn, iets dat niet noodig had voor het geweten van elk afzonderlijk te worden opgebouwd, maar welks aanwezigheid voor het oog duidelijk bleek[1)].

Hoe was deze volstrekte eenheid der kerk te rijmen met de tegenwoordigheid eener zuiver gekarakteriseerde, afgescheiden gemeenschap als die der Anglikaansche Staatskerk? Vroeger, gelukkig in het eenmaal met moeite veroverde inzicht, had hij het probleem nooit scherp van die zijde beschouwd, thans, gedwongen door de omstandigheden, zag hij het uitsluitend van dien kant.

Het is, op een ander gebied, dezelfde vraag, waarvoor zich Balzac geplaatst zag, toen de mystieke indrukken, waarvan hij was uitgegaan, geen rekening bleken te houden met den werkelijken gang der maatschappij[2)].

En evenals hij, waagde Newman een stap, die hem buiten den kring zijner oorspronkelijke denkbeelden voerde. Als de eerste vrucht zijner overtuiging zond hij het zoo vermaard geworden ‘tractaat n°. 90’ in 't licht.

Een theologische, bijna zou men zeggen, een juridische verhandeling over de artikelen des geloofs, waarop het Anglicanisme was gegrond. De redeneering, die daar werd gevolgd,

1) Vgl. note on the Anglican Church. Apologia, p. 339: In the Catholic Church (de Roomsche) I at once recognized a reality. I was sensible that I was not making for myself a Church by an effort of thought.... I gazed at her (de Roomsche kerk) almost passively as a *great objective fact*.

2) ‘Their heart sunk within them,’ zegt Newman later van de High Church men, ‘under the impossibility of their carrying out their faith into practice, *there* where they found themselves.’ Anglican Difficulties, p. 74.

had de strekking om te bewijzen, dat op een enkel artikel na, - de verwerping der pauselijke suprematie, - geen der opgestelde regels voor de leer, naar den vorm, waarin zij vervat waren, onvereenigbaar was met de dogma's der Roomsch-Catholieke kerk. Niet dat de mannen, die ze in de zestiende eeuw hadden neergeschreven, zulks bedoeld hadden; ze waren wel degelijk van plan geweest om hun kerk van de Roomsche af te scheiden. Maar tegenover hen had men geen verplichting; wel was het de plicht om de geloofsbelijdenis zoo katholiek mogelijk op te vatten en daarvoor gebruik te maken van iedere leemte, welke de oude hervormers hadden opengelaten.

Een koene worp, uitdagend voor het nationaliteitsgevoel der Engelschen! Doch waarin bestond voor Newman zelf het vermetele van zijn pogen? Hierin, dunkt mij, dat hij om de eenheid te redden, het denkbeeld der ontwikkeling te baat nam; liever nog, hij erkende, dat het lichaam der kerk naar een bepaald plan groeide. De hervorming, meende hij, was een oorzaak van diep ingrijpende storing en afneming geweest zoowel voor de Engelsche als de Roomsche kerk; thans kwam de tijd, dat zij met haar volle kracht haar eenheid zouden herwinnen.

Opmerkelijk hoe zeer hij langs een diergelijken weg als Balzac was gevolgd, de oplossing der moeielijkheid trachtte te vinden!

De ontvangst, die aan zijn pogen bereid werd, toonde hem, hoe weinig het voor de praktijk geschikt was. Algemeen ging er een geroep op, dat hij, zelf reeds bekeerd, de nationale Kerk van Engeland van lieverlede onder het juk van het Papendom wilde terugbrengen; de hoofden der colleges te Oxford veroordeelden het tractaat; de bisschoppen spraken er luide hun afkeuring over uit.

‘Zij keerden de leus der Romeinen om, die de nederigen spaarden en de trotschen tot het uiterste beoorloogden,’ zegt Newman van het onthaal dat zijn schrijven te beurt viel; ‘van de macht, welke zij door de Oxford-beweging (the tractarian movement) verkregen hadden, maakten de bisschoppen gretig gebruik tegen de beweging zelf. Zij wijdden hun nieuwe Apostolische wapens in op het lijf der Apostolische partij. Dat was ons loon en onze godspenning. De een voor, de ander na, een lange reeks, hief zijn preekdeun aan en verkocht zijn zalvende wijsheid. Inderdaad het was een krijgsdans in optima forma, om slachtoffers heen, die door hun eigen beginsels aan handen

en voeten gebonden, slechts met afschuw en verbazing deze wonderbare ‘beweging’ konden aanschouwen van mannen, die zij noemden ‘hun heilige vaders, de vertegenwoordigers van de Apostels en de engelen der kerken’[1].

In deze woorden, lang na het gebeurde neergeschreven, hoort men den weerklank der geheime verbittering, welke zich van Newman meester maakte, toen hij zijn arbeid verworpen zag, eer men zijn bedoeling begrepen had, ja, eer men hem geheel had laten uitspreken. Dag aan dag had hij op de bres gestaan; hij, de teergevoelige, de voorname had niet geschroomd, zijn innigste overtuiging omtrent de heiligste dingen telkens en telkens den volke bloot te leggen[2], en de eerste maal, dat zij de gelegenheid zagen om den populairen hartstocht tegen hem op te wekken, lieten zijn benijders, de mannen, die groote verplichting aan hem hadden, haar niet voorbijgaan, maar gebruikten ze roekeloos om hem en de zaak in 't verderf te storten.

Newman is in dezen tijd nog volstrekt niet roomschgezind geweest. Hij heeft zijn bekenden niet weerhouden van geloof te veranderen, wanneer een sterke neiging hen aanspoorde, doch hij bleef die bekeeringen als een hinderpaal aanzien voor het doel, dat hij beoogde, omdat hij begreep hoe zeer de Engelsche natie daardoor haar hart van de Katholieke kerk zou afwenden en versterkt worden in haar vooroordeelen[3].

Hij zelf bezat die vooroordeelen in hooge mate; een Engelschman en Hugenoot van afkomst, dat wil zooveel zeggen, dat hij twee gewichtige grieven tegen het Pausdom had, hij beschouwde het als een soort afgoderij en als iets onfatsoenlijks.

Toch kon hij zich weldra niet meer verhelen, dat een sterke stroom hem in die richting dreef. Zijn taak in de Engelsche kerk was hem uit de handen genomen, het zwijgen was hem

1) Ik kies dit sterker gekleurde verslag uit de Lectures on the Difficulties of Anglicans, p. 131, omdat het mij voorkomt een juister voorstelling van Newman's oogenblikkelijken indruk te geven, dan het koeler verhaal der Apologia.

2) Vgl. de uitdrukking in de voorrede voor Essays, critical and historical. ‘The author has been in the position of a man, who from various circumstances has been obliged through so many years to think aloud.’

3) In een brief van Sept. 1841 schrijft Newman aan een Roomschen vriend: ‘you (the Roman Catholics) will not supplant our Church in the affections of the English nation; only through the Englisch Church can you act upon the English nation.’ Apologia, p. 191.

opgelegd geworden; bij alles, wat hij verrichtte, volgde hem de achterdocht. Hij stond thans werkelijk alleen. Waar was de uitkomst?

De verleiding is hem wel eens genaderd om zelfstandig te handelen en een beweging in het leven te roepen, die zich om zijn persoon en om zijn leer zou groepeeren[1]; doch zoover reikten zijn beginsels niet, daarvoor hadden zij te weinig vat op de wezenlijke toestanden van den tijd[2]; laat ons er bijvoegen, dat zulk een rol ook niet in het karakter lag van den man.

Hij was dus op zich zelf aangewezen en onderwierp wederom, gelijk hij vroeger gedaan had, zijn geest aan een strenge tucht. Thans voerde ze hem echter al verder van zijn oorspronkelijk doel af, want hoe langer hoe duidelijker kwam het hem voor den geest te staan, dat de behoeften van zijn verstand geheel bevredigd werden door het Roomsch-Catholieke dogma.

Eens was de enthousiaste aanneming der Engelsche kerkleer voor hem de inleiding geweest tot zijn roeping; in dezen lateren gedachtengang kan men nog wel een flauwe echo bespeuren van het dwepen des jongelings, doch eigenlijk gaat hij van een ander beginsel uit. Het mystieke heimwee van het hart, dat een wereldorde zoekt, die in overeenstemming is met zijn verlangens, heeft plaats gemaakt voor de redeneering van den man, die een stelsel wil vinden, waarbij hij zich *passief* (het woord is van Newman) kan neerleggen. De jongeling, die zijn

1) Men vindt hierop enkele toespelingen in zijn briefwisseling uit die dagen. Aan Hook (Stephens, Life and Letters of W.F. Hook, II p. 65) schrijft hij: ‘What is to be my support? *I cannot be a demagogue*.’ Aan Bowlen (Apologia, p. 137): ‘I do trust I shall make no *false step*, and hope my friends will pray for me to this effect.’ In brieven van anderen uit dien tijd vergelijkt men hem bij Wesley. Om te begrijpen hoe weinig een zelfstandige rol met Newman's aard overeenkwam, leze men zijn verhandeling over de ‘Fall of de Lamennais’ (Essays, I p. 125). ‘He sympathises,’ zegt hij daar van den abbé, ‘with the feeling of the day in thinking that energy, activity bustle extraordinary development of intellect are parts of the high and perfect state of the human mind.’

2) Men herinnere zich, dat in 1844 R. Chambers' ‘Vestiges of the natural history of creation’ werd gepubliceerd, het boek, dat voor 't eerst in Engeland de theorie der ontwikkeling op populaire wijze behandelde en den weg baande voor den opgang van Darwin's theorie. Ook in het eerste deel van George Eliot's biographie door Cross kan men voortreffelijk waarnemen, hoe Engeland na 1840 zijn theologische periode te boven komt en de weetgierigheid zich tot een ander gebied wendt.

land door middel der Engelsche kerk wilde hervormen, zag door zijn ideeën zijn loopbaan geopend; de man, die wist, dat op Engeland alleen door de nationale kerk invloed was uit te oefenen, sloot door de aanvaarding dier nieuwe gedachten zijn levenstaak af en keerde haar den rug toe[1].

'De Anglicaansche geestelijkheid, die naar zijn vermaning niet wilde luisteren, heeft hem een ongeluksprofeet genoemd,' zegt een tijdgenoot, die de beweging aandachtig gevolgd heeft[2]; 'hij hield hen bij hun woord en verliet het instortende huis niet zonder een gevoel van verachting.' 'He left the falling house not without scorn.' Naast de dogmatische zijde zijner bekeering, mag men de persoonlijke niet over het hoofd zien.

In het jaar 1845 ontvingen Newman's vrienden van hem een brief, die ongeveer den volgenden inhoud had.

'Ik verwacht hedenavond pater Dominicus bij mij; hij is een eenvoudige, heilige man en begaafd met een bijzonder talent. Hij kent mijne bedoeling niet; maar ik ben van plan hem, om opneming te vragen in de éene kudde van Christus.'

Het was zeer stil op den Octoberdag, waarvan de brief dateerde, in Littlemore en in de nabijheid van 'het klooster.' Men had aan de bekenden meêgedeeld, dat Mr. Newman dien dag rust wilde houden en geen bezoek kon afwachten. De avond was zeer somber en de regen viel bij stroomen neêr op den armen Passionistenpater, die een tocht van zes uren had moeten ondernemen, om het dorpje te bereiken. Om elf uur 's avonds kwam hij aan; nauwelijks had hij bij het vuur plaats genomen om zijn kleeding te drogen, of Mr. Newman kwam het vertrek binnen, knielde neder aan de voeten van

1) Het is niet wel mogelijk in het kader van dit opstel uitvoeriger de stappen te volgen, waarmeê Newman's bekeering voltrokken werd. Het boek dat den overgang van zijn gedachte aanwijst is de 'Essay on the Development of Christian Doctrine.' Het wil aantoonen dat ontwikkeling en eenheid alleen in de Catholieke Kerk met haar leerstukken zijn aan te treffen, vgl. 'Essay,' p. 154 en 'Anglican Difficulties,' p. 320. Newman zelf heeft niet gevoeld hoe zeer hij door zijn nieuwe theorie in tegenspraak kwam met de zienswijze bv. gehuldigd in de 'Arians of the fourth century.' Dat hij, in zijn gedachte, zijn levenstaak eindigde met zijn bekeering, blijkt uit zijn plan om na zijn overgang den geestelijken stand voor goed te verlaten en een wereldlijke betrekking te zoeken. Als Catholiek heeft hij ook zeer stellig niet meer en niet dieper dan de oppervlakte van het leven zijner natie beroerd; uit het hart, waar hij een plaats had, is hij verwijderd; vgl. daaromtrent M. Arnold, Discourses in America, p. 139.

2) J.A. Froude, The Nemesis of Faith, p. 155.

den pater, vroeg om zijn zegen en verzocht voor hem de biecht te mogen afleggen. De geheele nacht ging voorbij met het aanhooren dier belijdenis[1].

Kort daarna heeft hij Oxford en zijn omstreken voor goed verlaten. Het afscheid der plekken, waaraan alle herinneringen uit zijn afgeloopen leven hem verbonden, viel zeer zwaar. 'Hij sloeg een blik op de stad en hare omgeving,' zegt Newman van den held uit zijn verhaal 'Loss and Gain'[2] doelend op zijn eigen vertrek. 'Daar lag het oude Oxford voor hem met zijn hoogten zoo vriendelijk en zijn grasvelden zoo groen als ooit. Ieder college, iedere kerk - herkende hij aan de spitsen en torens. De zilveren Isis, de grijze wilgen, de wijdgestrekte vlakten, het donkere plantsoen, de verre heuvelreeks in het verschiet, de lachende dorpjes - bosch, water en steen, dat alles zoo kalm en vroolijk, het had onder zijn bereik gelegen, het had zijn eigendom kunnen zijn, maar het was 't niet meer. Wat hij ook mocht winnen door zijn bekeering tot de Catholieke kerk, dit was voor hem verloren; wat hij ook beters en hoogers mocht verwerven, dit ten minste en wat hierop geleek, kon hij nooit terug verkrijgen. Hij was vreemdeling geworden, waar hij had gehoopt zijn t'huis te zullen vinden.'

Het leven in een andere atmosfeer was hem beschoren.

Wonderlijke voorspellingen der vorige eeuw hadden zijn overgang in den schoot der Moederkerk verkondigd. Men verhaalt namelijk, dat de stichter der Passionistenorde in Rome, eens op 't oogenblik, toen hij bij 't outer de mis vierde, een visioen had, dat hem in extase bracht. Als men hem vroeg, wat hem zulk een vreugde bereidde, antwoordde hij, dat hij zijn kinderen in Engeland gezien had en de groote dingen die zij daar zouden verrichten[3].

Het extatische gezicht van den eerwaarden pater is in 't bijzonder op Newman toegepast geworden, - en hij is tot kardinaal verheven en hij is door de groote wereld als een groot man erkend.

Gaat ooit de gedachte van den grijsaard uit zijn tegen-

1) Gondon, Notice biographique.
2) Loss and Gain, p. 353.
3) Capecelatro. Newman e la Religione Cattolica in Inghilterra. I p. 233; vgl. Loss and Gain, p. 422.

woordige grootheid terug tot den tijd dat hij zijn eenzame tochten naar Shotoverhill en Bagley Wood in de omstreken van Oxford uitstrekte, en dat het hoofd van het college hem onderweg tegenkwam en toeriep: ‘Nunquam minus solus quam cum solus?’

XIII.

‘Het was ons volstrekt geloof in den *man*, dat ons hem deed volgen,’ zoo heeft een van Newman's toehoorders den indruk beschreven, dien de dagen der Oxfordbeweging bij hem hadden achtergelaten; ‘het heette, dat het de macht der kerk was, die zich aan ons toonde, terwijl het zijn invloed was die zich deed gelden; wij verbeeldden ons Catholiek te worden, en inderdaad waren wij slechts Newmanieten. Wat was dan de kracht, die ons binnen den kring bande, welken, hij trok? Zijn genie. Genie is liet leven van het leven; het is de ziel en de wet der menschheid; het verklaart het bestaan eenvoudig door zijn verschijning. Zulk een genie zagen wij in Oxford voor ons’[1)].

Ik meen eveneens dat de kenmerkende eigenschap van Newman zijn genialiteit genoemd moet worden. Hij heeft minder gewerkt door wat hij verricht heeft, dan door wat hij was. Hij heeft aan Engeland getoond, wat de vrij zich uitende persoonlijkheid vermag. Anderen zijn staatslieden geweest, of hebben uitvindingen gedaan, hij heeft een geestelijke wereld geschapen.

Dat is zijn overeenkomst met Balzac.

Iemand, die hem persoonlijk gekend en onder zijn invloed gestaan heeft, Mark Patison, heeft eens dit bevreemdende oordeel over Newman uitgesproken: ‘Hij zou geheel iets anders geworden zijn wanneer hij Duitsch had kunnen lezen en ingewijd was geworden in de wijsgeerige stelsels der 19^{e} eeuw.’

Het is zoo: beiden, hij en Balzac, hadden geen grooten voorraad verworven gedachten, om op te teren; den indruk hunner jeugd, die hun het mystieke gevoel gaf, waardoor zij

1) J.A. Froude, The Nemesis of Faith: Confessions of a sceptic, p. 126, 138 etc. Ik heb twee of drie verschillende passages bijeengevoegd en de vertaling eenigszins gearrangeerd om de bedoeling beter te doen uitkomen.

het heelal meenden te verklaren, - meer hebben zij eigenlijk niet bezeten.

Genie noemt men die gave, die in zichzelf volledig is; het heeft geen wijsheid noodig, omdat het zelf wijsheid is.

Toen Winckelmann den Apollo van Belvedere zag, was zijn eerste opmerking: 'Wie hem aanschouwt, krijgt een hooge gedachte van de werkelijkheid.' Een hevige gewaarwording blijft niet opgesloten binnen het gemoed, ze wil zich meten aan de omgeving. Balzac en Newman, echten kinderen van hun tijd, liet het idee geen rust, voordat zij het plan hadden opgevat de samenleving naar hun denkbeeld te hervormen.

Op dit punt van hun loopbaan gekomen, gaan zij schijnbaar verschillende wegen uit. Newman, aanknoopende bij een bestaande organisatie, kan den ganschen inhoud van zijn gevoel toetsen en ontwikkelen in het practisch verkeer met de wereld; wanneer hij het in den strijd heeft uitgeput, doet hij afstand van zijn persoonlijkheid en bindt de vleugels van zijn geest.

Balzac daarentegen, niet bij machte zich een plaats in de werkelijkheid te veroveren, vindt een uitweg voor zijn vermogens in het rijk der verbeelding. Men zou zeggen, dat de moreele kracht, die hij inspant, breekt aan den tegenstand der feiten en in een andere sfeer wordt overgeplant, waar zij meent als souverein te zullen regeeren.

Daar geeft zij de volle maat van wat in haar schuilt. Zij ontplooit de kern van haar wezen door de schepping van menschentypen, ieder op zichzelf met de hoogste energie van zijn karakter en zijn hartstochten levend, en toch aan de anderen verbonden door een mystische wet van gemeenschap[1)].

Balzac's genie, met andere woorden, bouwt de wereld op, waar de moderne kunst in ademt en zich beweegt; een verblijfplaats, die de illusie geeft van wezenlijk te *zijn* door het machtige relief der personen en dingen, die er voorkomen, maar die juist daardoor van de gewone maatschappij is gescheiden.

Een wonderlijke wereld in nauwen samenhang met het leven en toch geheel iets afzonderlijks, ja bijna tegenovergestelds!

1) Men verduidelijke zich het boven gezegde door een vergelijking tusschen den Valjean van Victor Hugo's Misérables en Balzac's Vautrin. Hugo kan den ontsnapten galeiboef niet in zijn verhaal gebruiken, wanneer hij hem niet tot een engel *incognito* promoveert; Balzac begrijpt den galeiboef niet dan als boef.

Hij, Balzac, doormeet dien kring in zijn gansche ruimte, maar als hij het punt meent bereikt te hebben, waar de kunst de werkelijkheid weder kan grijpen, verliest hij zijn talisman uit de handen en geeft zijn macht in het gebied der fantasie op.

Wat hij geschapen heeft, blijft echter onvergankelijk bestaan; de groote meesters der verdichting, die na hem komen, Flaubert en Zola, richten zich in het paleis in, dat hij ontworpen heeft.

Zij echter niet alleen. Balzac is geen dichter geweest; doch hij heeft daarom niet minder invloed uitgeoefend op de poëzie van het volgend tijdperk; of liever die poëzie ligt reeds opgesloten in zijn werken. Hij heeft de beteekenis ontdekt van het nietige, een persoonlijkheid gegeven aan het levenlooze, het gewicht beseft van de vluchtigste, grilligste stemming. Zijn beschrijvingen, waarin hij de physionomie der dingen en der gevoelens openbaart, zijn dichtstukken in proza, en Baudelaire, de eenige oorspronkelijke zanger na Victor Hugo, heeft zijn bezieling van Balzacs scheppingen ontvangen[1)].

Wel mag het schijnen, dat deze beschouwing ons ver van Newman heenvoert. Hoe kan de prediker, wiens woord wegsterft in het kerkgebouw, in vergelijking komen met den kunstenaar, wiens gewrocht bestemd is om eeuwen te duren? Maar inderdaad geeft eerst deze omgang door de artistenwereld het middel aan de hand om Newman's persoonlijkheid te begrijpen.

Hij is ook een artiste; zijn wilskracht alleen heeft zijn aanleg teruggedrongen en dienstbaar gemaakt aan het geloof; wat bij Balzac den boventoon verkrijgt, gaat bij hem schuil, doch is daarom nog niet verloren. Niets verraadt ons zoozeer de aanwezigheid eener natuurwet, die wij nog maar vermoeden

1) Ik herinner mij niet, dat op dien samenhang van Bandelaire met Balzac door een zijner biographen gewezen is. Alleen legt Banville in zijn meesterlijk artikel over B., Revue contemporaine, Mars 1885, den nadruk op zijn onafhankelijkheid van Victor Hugo. De nauwe betrekking tusschen zijn poezie en het werk van Balzac is echter onmiskenbaar voor wie de dichter in zijn wording bestudeert. Men zie vooral wat hij over Balzac zegt, Curiosités esthétiques, p. 197, 198, en over 't algemeen zijn theorie der kunst, zooals hij ze in die verzameling artikels ontwikkeld heeft. Over Baudelaire's mysticisme leze men de bekende passage omtrent de *correspondance*, die o.a. voorkomt in zijn artikel over Théophile Gautier, l'Art Romantique, p. 167.

en niet kennen, als wanneer wij waarnemen, hoe de mystieke richting bij het geslacht, dat van hem geleerd heeft, zich voortzet op het gebied der kunst.

Ik heb hier voornamelijk de groep op het oog, die zich onder den naam van ‘de Broederschap’ bij Dante Gabriel Rossetti aansloot.

Men moet ze bij hun eerste optreden bespieden om de gedaantewisseling van het geloof te kunnen volgen[1)]. Uit de diep ingeschapen behoefte van den menschelijken geest om zich, zijn gevoelens, zijn ervaringen, als een geheel te denken, dat op zichzelf berust, rijst bij hen de wereld der kunst, als kunst, die om haar eigen wil daar is.

En ze draagt alle teekens dier onzichtbare wereld, wier bestaan Newman heeft verkondigd. Het geloof met zijn karakter van ‘creative, progressive’ is omgezet in het dichterlijk vermogen, - en de theologie, het dogmatisme, de volstrekte overtuiging van de eenheid der waarheid, hebben ze niet eveneens hun weg zich gebaand tot het kunstenaarsideaal?[2)]

Wat de naam van Baudelaire vertegenwoordigt in de Fransche poëzie, stellen Rossetti en zijn school voor in Engeland[3)].

1) W. Sharp, Dante G. Rossetti, A Record and a Study, Ch. II. The preraphaelite Idea. The Germ, geeft een goed overzicht. Niets is echter zoo overtuigend en leerzaam als de studie van het tijdschrift ‘the Germ.’ zelf, waar voor het eerst de ideeën der jongelieden zich aan 't licht wagen. In No. 1 (Jan. 1850) is het belangrijkste ‘The Subject of Art’.: ‘Art in its most exalted character addresses preeminently the highest attributes of man viz: his mental and moral faculties’. In No. 2 volgt dan ‘The purpose and tendency of Early English art by John Seward’, waar de theorie reeds veel minder vaag is: de kunst moet exact worden als de wetenschap. Waarom? To assist the *moral* purposes of art. Truth in every particular ought to be the aim of the artist’. Hier schemert reeds het dogmatische realisme van later tijd door.
Den overgang tusschen de Oxford beweging en de broederschap leert men het best kennen uit een boek, als bijv. F.W. Faber. Sights and thoughts in foreign churches. London 1842, p. 439-470, waar de eenheid en *correspondence* van Schoonheid en Heiligheid in beelden en gezichten wordt aangetoond: ‘Beauty is truth. Beauty is to be sought through holiness’. - Men vergelijke verder het schoone essay van Tirebuck: Dante G. Rossetti, his work and influence: ‘They work with the Belief that Art, *as* art, should declare itself, make itself manifest and mark a distinct line between itself and nature..... Their aim is beauty, but this beauty bears the impress of its *ascetic* source, and the impress of the physical frailties and the artistic childhood of the artists’.
2) Men glimlacht misschien over Newman's theorie van den eerbied, dien men aan grasjes verschuldigd is, maar wat is het anders dan het moderne estheticisme, zoo gelukkig of zoo ongelukkig in den Punch bespot door de voorstelling van het jonge paar, dat besluit: ‘to live up to their teapot.’
3) Later gaan de beide dichtscholen, die zelfstandig zich gevormd hebben, op elkander invloed uitoefenen, Swinburne leidt Bandelaire bij het Engelsche publiek in (Kritiek der Fleurs du Mal, Spectator, Sept. 1862); de jongste Fransche dichtschool houdt zich dan weer van haar kant met Rossetti en de Engelsche kunst bezig. Hoe dat gestrekt heeft om de theoriën tot het uiterste te drijven. is bekend genoeg. Minder bekend is de werking die Balzac op de ontwikkeling van Thackeray heeft gehad; toch moet de conceptie van *Vanity Fair* en de tweede manier van den Engelschen romanschrijver aan zijn studie van Balzac worden toegeschreven. Thackeray staat in dat opzicht alleen in de Engelsche letterkunde van zijn tijd. De pogingen van later datum missen volstrekt zijn geniale kracht en waarheidszin.

Het is een aanduiding, hoe zeer krachten van gelijken aard in 't spel zijn geweest bij de werkzaamheid van den ascetischen prediker van St. Mary's chapel en den zelfbewusten zinnelijken *romancier* van Frankrijks hoofdstad.

Toch vormt het nog niet meer dan den eersten stap van een bewijs, dat ik in zijn geheel thans niet geven kan. Ook op maatschappelijk gebied zou men de werking moeten nagaan, welke de mystieke richting heeft uitgeoefend, in haar streven om zich van den gewonen gang der zaken meester te maken. Daar doet ze zich als de groote kracht kennen, die op de ontbinding van de tegenwoordige inrichting der samenleving uit is. Doch tevens blijkt dan hoe gewaagd het pogen is, om zulk een algemeene beweging te uitsluitend met het oog op slechts een paar namen te beschouwen,

Over 't geheel moet men de groote mannen wellicht minder als de oorzaak eener beweging aanzien dan als typen van de krachten, op een gegeven tijdstip in de wereld aanwezig zijn. Niemand kan die wereld voor mij vernieuwen, wanneer ik ze niet ook voor mijzelf vernieuwd heb. Ons spreken over het scheppend vermogen van het genie is, zoo ons woord waar is, slechts een verkorte uitdrukking voor een gaaf, die in ons zelf ligt.

Met deze verklaring tracht ik mij te hoeden èn voor het dogmatisme, èn voor de gekunstelde tegenstelling tegen het algemeene leven, die ik voor de groote schaduwzijde der moderne kunstrichting houd.

Aan den ingang der kleine kerk te Littlemore, die door Newman is gebouwd, staat voor den binnenkomende te lezen: Sluit de deur.

Zijn het de herinneringen aan het verleden, die in ons opkomen, of is het de naieve plechtigheid der omgeving van

muur en zuil, van altaar en koorhek, - is 't het gekleurde halfdonker, dat door de beschilderde vensterbogen dringt, die ons in een gewijde stemming brengen, wanneer wij het gebouw betreden?

Sluit de deur!

Daar is iets, dat uitlokt tot mijmeren, tot een heenglijden op den stroom der verbeelding. Zie de schemerruimte vult zich met visioenen en muziek uit hooger sferen neergedaald!

Sluit de deur!

Neen, laat haar open, weer het zonlicht niet af en den vroolijken blik op den hel glinsterenden straatweg. Daar houdt het leven zijn groote, ordelooze processie met zijn luidruchtigheid, zijn gezond verstand en zijn forsche inspanning.

Ware het mij mogelijk bij een enkelen lezer, die mij heeft willen volgen, door mijn studie over Balzac en Newman dien indruk teweeg te brengen, zooals ik hemzelf heb ervaren, toen ik op een zomerdag uit den ernst der afzondering in het kerkgebouw te Littlemore plotseling door het portaal naar voren trad in het licht der goede zon!

BIJVANCK.

Op den Familiedag.

Wat is het leven op straat in een groote stad toch vermakelijk, vooral in de onze, waar wij uit onze zijkamers niet alleen rijtuigen en voorbijgangers, maar tusschen de boomen door schepen in de gracht zien! Langs den stillen waterweg glijden de zolderschuiten met koffie en suiker; aan den wal vastgemeerd liggen turfschip en beurtman. Wat heb ik vaak in mijn kinderjaren, met den neus platgedrukt tegen een ruit, vol innige belangstelling het huiselijk leven aan boord gadegeslagen. Welke kleine knaap is niet soms naijverig geweest op den jongen van den schipper, als hij les kreeg van vader in het glad en vlug rollen van den zwabber tusschen hand en arm. Welk een stralende, dichte krans van droppels - een watervuurwerk van glinsterende vonken, - wist de schipper, alsof het niets was, en zonder de korte pijp van tusschen de tanden weg te nemen, boven het dek te laten spatten in het zonlicht! Wie, die op een onzer statige, ouder wetsche grachten werd grootgebracht, herinnert zich niet op eenigen Zondagmorgen in de lente of zomer den schipper eerst zijn schuit en dan zich zelf te hebben zien opknappen! Hij begint met het dek te overstroomen met water uit de gracht. Keer op keer daalt de puts en dan hoort men het plassen op het hout. Met den zwabber worden alle hoekjes ter dege schoongemaakt, en telkens straalt de zon van watervonken; de ligplanken worden mooi haaks geschikt; de leege manden en kisten in een hoek opgestapeld, en dan begint de schipper op het dek aan zijn eigen toilet. Geen wonder dat zijn gelaat zoo rood en frisch glanzend u straks tegenstraalt! Eerst worden gezicht, handen en armen dik met groene zeep ingesmeerd; dan buigt

hij zich over eene emmer grachtwater en begint hij zich in te wrijven, tot men het goedige gelaat, met de oogen dicht en de lippen stijf opeen gedrukt, één schuim al schuim ziet. Vervolgens gaat het gelaat keer op keer in den emmer en, terwijl het er nat als een poedel uit opkomt, wordt een wit en blauw geruite handdoek gegrepen en verdwijnt hij omlaag, om dra in schoone hemdsmouwen, met zijn Zondagsche pet of hoed weer boven te komen.

Nu wordt de vlag geheschen en het karpetje voor de trap gelegd. Op onze driekleur is de Hollandsche schipper machtig gesteld ... hij behoort niet tot hen die brullen en loeien als ze van ‘het dierbaar vaderland’ hooren spreken. Onlangs liep ik langs het Y en van de tien beurtschepen hadden acht voor of achter op het groene handvat van het roer de oude driekleur geschilderd .... een houten vlag, welke men nooit kan nêerhalen, maar die het schip helpt sturen.

Nog zie ik voor mij het bleekgroene uiteinde van het watervat op dek van een turfschip, dat vaak voor ons huis lag. Daarop stond met door zon en Zuider-zeewater verbleekte letters:

> ‘Zie nooit laag op een ander neêr,
> Want een ander kijkt dan op u ook weêr,
> Want wat men slecht aan een ander ziet
> Op een schuit, ziet men van zijn eigen niet.’

Er is iets onafhankelijks en hortends in rythmus en gedachtengang, wat in herinnering brengt, dat het korte schip met den ronden boeg soms door de stootende golfjes van de ondiepe Zuiderzee ongelijkmatig bewogen wordt, doch de bedoeling is best begrijpelijk, en de moraal even nuttig als die in de verzen van vader Cats.

Met het drinkwater uit dat vat wordt zuiniger omgegaan dan met het grachtwater, waarmede den geheelen dag geplast wordt. Daar komt de vrouw van den schipper naar boven! Ze heeft een gehaakte witte muts op, onbevallig en leelijk, maar kraakhelder. Ze draagt een kind op den arm en een ketel die gevuld moet in de hand. Wat heb ik mij dikwijls verbaasd over de handigheid waar mee ze op het dek komt, zonder zich of het kind te stooten tegen het deksel van de groene doos, die toegang tot de kajuit geeft. Bij goed weder is dat deksel

weggeschoven en krijgt men een kijkje op de trap, die, steil als een ladder, naar beneden voert, onmiddellijk in het zeer kleine vertrek, dat keuken, zit- en slaapkamer tegelijk is. Er staan banken langs den wand, bij een tafel en het kookkacheltje. Vlak onder het kleine raampje *één* stoel, de troon van de vrouw, de moeder. Er is een bedsteê, waarin men niet recht liggen kan, en daaronder een lade, waarin de kinderen slapen.

Onze keukenmeid was een schippersdochter. Vaak kwamen wij aan boord als haar vader van Friesland terug was; dan kregen wij balletjes en hompjes, dof wit met een glinsterend rood kringetje er om, uit Sneek. Onder de niet verwezenlijkte idealen mijner jeugd behoort dat van eens in zulk een lade te mogen slapen!

Er was steeds groote vriendschap tusschen de bewoners van ons huis, dat altijd zoo roerloos stond, en het huisgezin aan boord van het avontuurlijke schip, dat telkens verdween, en dat we dan met gejuich uit de kinderkamer 's morgens steeds wêer verwelkomden, als we de kleine jongens van den schipper, met appelronde wangen, roodgekleurd door de frissche, vochtige lucht der Zuiderzee, op het dek aan de touwen zagen trekken. Zulke kloeke, stoere, ronde, eerlijke mannen als de vader en groote broeders van Rika waren! Er was iets ouderwetsch hartelijks en ongedwongens in de wijze waarop mijn moeder en de schippersvrouw elkander groetten. Is er ergens ter wereld iets zoo eigenaardigs als dat komen en gaan van een schippershuisgezin, dat telkens weer de schuit vastmeert in de gracht voor het groote, breede heerenhuis. De standen worden dus tot een gebracht, want men moet ten laatste wel kennis maken en elkander kleine diensten bewijzen. Zoo heeft de vrouw van den schipper eens een kleinen knaap van mijne kennis, die bang was voor den tandmeester, op den Zaterdagmiddag dat hij de tanden kwam inspecteeren, in het vooronder verstopt. Ze veegde met haar bonte voorschoot zich de tranen van het vriendelijk gelaat, zooals ze lachte, toen hij zwart van turfmolm voor den dag kwam, zoodra het coupeetje van den ouden heer Dentz wegreed. Ze greep den zwabber - die altijd bij de hand ligt, om als mat te dienen wanneer iemand op dek komt - en veegde daarmede de schoenen van den jongen held af, terwijl de schipper zijn roode zakdoek uit zijn pet haalde om hem af te slaan,

en de kindermeid intusschen tegen het venster tikte met haar vingerhoed, dat het een lust was!

Die pet van den schipper was steeds een voorwerp van bewondering voor ons. Hij borg al zijn papieren in den bol, zoodat hij de pet slechts afnam, wanneer een reçu werd afgegeven, of een rekening uitgehaald. De roode zakdoek werd door hem boven op de papieren ingepropt, de pet weer opgezet en nu werd de knaap over de loopplank geleid naar huis, waar hij niet feestelijk werd ontvangen. Dit onsnappen uit huis is voor een schipperskind moeielijker. Als de kinderen nog jong zijn worden ze vaak aan een of ander op dek vastgebonden.

De lading van het schip, dat nu en dan turf bracht, om op andere tijden als beurtman dienst te doen, bracht ons, toen we Robinson Crusoe begonnen te lezen, dikwijls in verrukking. Indien dat schip eens strandde en wij het mochten leeghalen op een vlot! De lading bestond vaak uit planken, ritsen aaneengeregen klompen, kisten tabak, suikerbrooden, helder gele pakjes spijkers, hammen en een menigte vaten en tonnen. Een vat stroop konden wij altijd herkennen aan een troep gelukkige straatjongens, die er aan stonden te likken, den vinger telkens naar den mond brengend, totdat de schipper met zijn zware stem hen verschrikte en wegjoeg. Dan vlogen ze heen, om dra terug te komen, evenals de vogels in de buurt, wanneer er in het voorjaar groote zakken veeren werden geladen. De brutale, vroolijk tjilpende musschen, kwamen in zwermen op zulk een zak nederdalen. Zoo buitengewoon vlug wisten ze met korte rukken aan de kleine uitstekende puntjes te trekken, dat ze soms zelfs vrij lange veeren uit de zakken haalden voor hun nestjes. En dan ging het over de huizen naar de daken en de tuinen.

Die herinneringen kwamen alle van morgen bij mij op toen ik met een van mijn jongens de stad inging. Hij was op weg naar school, en ik moest aanloopen bij een beurtschiper, die een kist met boeken aan boord had gekregen voor Jan-Willem, welke, nu 't water dicht was, per spoor verzonden moest worden. Vervolgens had ik beloofd even bij tante Sophie aan te komen, die mij had laten weten, dat ze mij gaarne spreken wilde... ik begreep wel waarom! Het was een grauwe Januarimorgen; half-smeltende sneeuw op de straten; de grachten vol dof, grijs, gebarsten ijs, met witte vlekken hier en daar,

waar de sneeuw was blijven liggen op stukken ijs, die opgestapeld waren langs de bijten en wakken, waarin het donkere water door den wind gerimpeld werd. Boschjes hooi, een bezem, bodemlooze manden en stukken papier zaten hier en daar tusschen het ijs vast.

Daar waren we op den Binnen-Amstel bij het beurtschip: *Op Hoop van Zegen*. ‘Kom jongen, je hebt nog juist den tijd. Ga met mij naar omlaag!’ De schipper, die dikwijls bij mij aan kantoor komt, vroeg ons namelijk even in de kajuit te komen. ‘Ik kan het nog van ouds, ik zal het je wel voordoen’ zeide ik tot mijn zoon Albert, toen het deksel werd opgeslagen. Op den rand der opening legde ik de beide handen, waarop ik steunde terwijl ik met opgetrokken beenen boven de opening zweefde.... langzaam en voorzichtig liet ik ze zakken, tot ze een der treden pakten van het smalle trapje.... ik kende de theorie nog volkomen, maar de praktijk liet iets te wenschen over... en eer ik het wist zat ik in de kajuit... maar op den grond!

- ‘Dat deed u al te vlug, vader,’ zeide mijn zoon met tweede helft der 19de eeuwsche vrijmoedigheid, toen hij, minder juist n theorie maar beter in praktijk, mij gevolgd was.

- ‘'t Is dan ook zeker 35 jaar geleden sinds ik in een beurtschip nederdaalde,’ zeide ik. ‘Vergeet niet, ik behoor tot het geslacht dat nog op de Haarlemmermeer gevaren heeft.’

- ‘Wel Heeremijntijd! mijnheer,’ zeide de knappe jonge schippersvrouw, mij aankijkende alsof ik iemand uit de voorwereld was. Ik zie er nog vrij jeugdig voor mijn jaren uit, en ben er niets op gesteld dus voor een antiquiteit te worden aangestaard, zoodat ik poogde spoedig het gesprek in den tegenwoordigen tijd te brengen. Maar dit ging zoo gemakkelijk niet! Als men een gelukkige jeugd gehad heeft, denkt men er telkens aan. En hier bracht mij alles mijn jonge jaren, mijn eerste ervaringen, de stem van mijn vader als hij zeide: ‘jou weergaasche jongen, waar heb je nu weer gezeten!’ in gedachten. En dan al die veranderingen! Zelfs in de beurtschepen toont zich de vooruitgang. Deze kajuit zag er nieuwerwetsch uit, vergeleken bij die, welke ik mij herinnerde, al scheen hij mij nog oneindig kleiner toe dan ik dacht te weten. De wanden, dat wil zeggen de deuren der talrijke kasten en kastjes, zijn van blank notenhout met bruin afgezet, dat glom als een spiegel. Wel twintig net geschuurde koperen

knopjes, om kleederen aan op te hangen! Kasten onder de bank langs den wand. Het kleine fornuisje, in den hoek van 't vertrek, schitterde me toe. Doch ik zag niet meer de Friesche klok, - die soms den tijd wees, als de slinger niet door het schommelen van het schip de maat kwijt was geraakt - maar een driftig tikkend Amerikaansch klokje; op den schoorsteenmantel een paar vaasjes, stevig tegen omvallen bevestigd; links en rechts twee popperige glazenkastjes, waarin het porcelein en het glaswerk te pronken staan, door doeken beveiligd, als het schip slingert. Glimmende oleographiën van den koning en de koningin hingen op een kastdeur. In de vierkante ruimten voor de kleine vensters stonden bij de miniatuur neteldoeksche gordijntjes tegen een wit hekje, een paar vazen met schelgekleurde kunstbloemen.

- 'Nu, ik kan wel zien, dat er, zooals de Friezen zeggen, "froulen" aan boord zijn, en dat een vrouwelijk oog en vrouwelijke hand hier alles ordenen,' zeide ik, vol bewondering voor het keurig binnenhuisje, tot de jonge schippersvrouw. Het koffiegoed stond op tafel, maar zij zat bij het fornuis en schreide tranen met tuiten, en ik schreide ook spoedig mede, omdat ze ... uien zat te schillen. Met dikke tranen in het oog zeide ik: 'wat is het hier gezellig! In bed liggend kan men gemakkelijk, zonder op te staan, het fornuis aanmaken, het theegoed uit de kastjes halen, thee zetten, alles gereed maken, en den oudsten jongen, als hij wat lastig is, om zijn ooren komen.'

- 'Foei, mijnheer, nu is u ondeugend!' zeide de schippersvrouw, die nog pas een half jaar getrouwd is. 't Was dan ook juist een nestje voor zulk een jong paartje!

De schipper beloofde mij de kist boeken, voor Jan-Willem bestemd, bij mij aan kantoor te bezorgen, dan neem ik die morgen mede per spoor, als ik den armen kerel ga opzoeken. Ik kreeg een balletje uit een keurig smal blikken trommeltje - mijn zoon was te grootsch er een aan te nemen, ik had den schipper bijna gevraagd hem een pruim tabak te bieden - en ik nam afscheid van zijn vrouw.

'*Op Hoop van Zegen*' is een mooie naam voor het schip van een jonggehuwd paar,' zeide ik.

De schipper lachte: 'Nou, dat 's een goeje,' en hielp mij met een ijzeren knuist over de gladde plank, daar mijn buite-

ling van straks hem blijkbaar niet veel vertrouwen geschonken had in mijn vlugheid.

Hoe begint men zijn volk en geschiedenis te begrijpen als men de schippers onzer binnenwateren leert kennen, van hun leven en ervaring hoort, hen aan het werk ziet!

Wij Nederlanders ontleenen, - gelijk Simon Stijl zoo kernachtig opmerkte - aan de voorwerpen die ons van jongs af aan omringen vele denkbeelden en uitdrukkingen. Ons land, doorsneden van wateren, rivieren, grachten en kanalen, die het middel van gemeenschap zijn tusschen steden en dorpen, krioelt van kleine vaartuigen, waarop de boeren en burgers zelve schippers zijn. Geen handelaar, geen landbouwer, die niet van loeven en laveeren weet, ... gelijk de liberalen thans toonen, nu ze langzaam vorderen voor lief nemen, als ze de grondwetsherziening maar kunnen halen! Geen hofjesjuffrouw, die niet beseft hoe moeielijk het is tegen stroom en wind op te roeien, ... gelijk Dr. Kuyper weldra ondervinden moge, tot heil van 't vaderland! Geen schoolmeester, die niet weet dat men soms over den anderen boeg moet wenden, ... wat allen, die zich aan artikel 194 vastklampen, dra mogen inzien, tot redding van het vaderland uit schoolstrijd storm en mist! Geen werkman, die niet voelt dat tucht aan boord, gehoorzaamheid aan de bevelen van den schipper, onontbeerlijk zijn, als men het schip in den rechten koers wil houden, en het maar niet lichtzinnig, zonder man aan 't roer, op Gods genade wil laten drijven, ... wat elke socialist begrijpen moge, eer 't hem in de ooren wordt gedonderd, wen 't eene noodschot volgt op 't ander!

Deze opmerkingen richtte ik al voortwandelend, doch in meer huiselijke taal, tot mijn zoon, die er echter buitengewoon weinig gehoor aan schonk. Al zijn aandacht was gewijd aan een dertigtal meeuwen, die met hun roode pootjes over het ijs in de gracht trippelden. Dit deed mij eigenlijk genoegen, want ik kan het niet verdragen, dat men wat schoon en aantrekkelijk is niet opmerkt, enkel omdat men het dagelijks ziet.

Een groote zwarte hond liep langs den wal heen en weer, kwispelend met zijn staart en begeerig loerend naar de meeuwen, gelijk een jager naar een van goud stralenden fazant. Een klein keffertje rende als bezeten op een turfschip heen en weder, terwijl de schipper zijn hoofd even buiten de kajuit hield en

riep: ‘tst! tst! kippen! kippen!’ Een bonte kraai zat als een aanspreker in den lichten rouw, op een besneeuwden tak, die over de gracht hing, te mijmeren over het vergankelijke van het ijs, en de reden van het bestaan van roofzieke meeuwen en keffende honden.

Daar zwierden de meeuwen langs de kraai naar het brood, dat een dienstmeisje - den boezelaar over het hoofd geslagen, en met korten, snellen stap uit een huis aansnellend - op het ijs wierp. Kijk zoo'n meeuw eens bevallig nederstrijken; de sneeuwwitte, waaiervormige staart wordt ook juist als een waaier gevouwen en dichtgeslagen, als zij, dalende, de roode pootjes uitstrekten over 't ijs gaat trippelen, wanneer de spitse grijze vleugels met zwart-bruinen rand geheel de staart bedekken, die als een wit rokje, slechts even er onder zichtbaar is.

Hoeveel dichterlijker, treffender symbool voor het Noordsch Venetië, dat aan de zee zijn kracht te danken heeft, zijn die zwevende meeuwen, welke ons 's winters hier bezoeken, de vrije natuur voor onze huizen brengend en leven, frischheid, schoonheid gevend aan de grachten, dan de tamme duiven, die in 't sluimerend Venetië aan de Adriatische zee, op 't St. Marcusplein zwermen. Ze worden daar op lustelooze wijze gevoed door heeren en dames met Baedekers en Murrays onder den arm, die in hun reisgids lazen dat men de duiven bewonderen moet, doch die de zeepoëzie der grachten, onze witte meeuwen, niet opmerken.

- ‘Wat zijn de meeuwen hier minder wild dan als wij ze aan het strand zien, vader!’

- ‘Ja, maar deze meeuwen zijn ook de schuwe Zandvoortsche niet. De groote, krachtige, wilde zeemeeuwen, de burgemeester, de mantelmeeuw, de zilvermeeuw met zijn blauwgrijze vlerken, komen niet in de stad. Een enkele ziet ge soms op het IJ. Daar midden tusschen de meeuwen op het ijs, is er een iets plomper dan de andere ... die daar .... zie je haar niet? meer donkergrijs dan de andere, dat is een kleine zeemeeuw, maar al de anderen zijn kapmeeuwen, die zich bij voorkeur bij zoetwater en moerassen ophouden, haar nest tusschen waterplanten maken en die in Amsterdam geen storm komen voorspellen maar enkel eten zoeken. Als het voorjaar wordt zetten ze de kap op, want dan wordt het kopje van boven langzamerhand met zwart-bruine veeren bedekt. Let het maar eens op!

‘Wanneer over een paar weken de winter ons verlaat, ver-

dwijnen met het ijs ook de kapmeeuwen om plaats te maken voor de zeezwaluwen, de vischdiefjes, die kleiner dan zij, en nooit in groot gezelschap vliegen, maar boven onze grachten zweven om visch te vangen.'

O! zelfs in een groote stad is er nog zooveel natuur, vooral in de onze, die van de wilde zee dus dikwijls vrienden over krijgt.

In stad mag men de vogels gelukkig niet behandelen als vliegende schietschijven, en, door ervaring geleerd, wantrouwen ze er den mensch minder dan op het land, zoodat zelfs kraaien blijven zitten als men nadert. Dit maakt dat men hier vaak beter haar gewoonten en vlucht kan gadeslaan dan in de bosschen. In wonderen gelooven past iemand niet, wiens jongens de Hoogere Burgerschool bezoeken, maar er zijn toch eenige wonderen waarin ik geloof, omdat ik ze zie. Ik weet het, maar begrijp het niet, dat een breedtakkig eikenbosch in een enkelen eikel sluimert... dat een zware arend in dunne lucht roerloos stil blijft hangen of zonder vleugels te verroeren voortschiet met pijlsnelle vaart ... dat een leeuwerik als een vuurpijl opstijgt. De moedigste, schoonste dieren der wereld zijn de vogels, de zingende, reizende, trekkende, nesten bouwende juweelen der bosschen .... de machtige luchtbewoners, op wier breeden vleugelslag de godsdienstige kunst beslag legde voor de engelen, gelijk ze die der nachtelijke vleermuizen den duivelen gaf. In de middeleeuwen had men de vogels, de levende vogels, trouwens lief. Een schilder, die bij voorkeur doode vogels en doode bloemen afbeeldt, zou even goed liefst doode kinderen kunnen konterfeiten. Ik geloof niet dat Weeninx, die eeuwigdoor aandacht vraagt voor de natuurgetrouwe wijze waarop hij het witte dons op den buik van doode hazen nabootst, werkelijk veel van de natuur hield. Indien hij schilderde, niet om te toonen hoe kunstig hij was, maar omdat hij schoonheid liefhad, zou hij niet altijd maar door patrijzen en hazen, zonder leven, beweging, snelheid hebben afgebeeld.

De Middeleeuwsche dichters omringden het hoofd van den god der liefde, als hij den reidans aanvoert in 'den tuin van de Roos', met levende kleine vogels:

'Il etait tout couvert d'oisiaulx
De rossignols et de papegaux
De calendre, et de mesangel,
Il semblait que ce fut une angle
Qui fuz tout droit venuz du ciel.'

Van levende vogels gesproken: is er wel een die op zoo boeiende wijze verbijstert, wanneer ge poogt te beseffen hoe vliegen mogelijk is, als dat levendige, ondoorzichtige stukje lucht, de zwaluw, de vogel van den terugkeer, de tehuiskomst, die, lichter dan de wind, zweeft, wendt, keert, draait, langs het water scheert, met draaiende vleugelwending opschiet en die zoo'n vlottend, drijvend, duikend luchtvisioen is, dat zijn pooten ongeschikt zijn, het slanke lichaam op den grond te dragen? Als wij roeien, vinden de riemen houvast in het dichte water, en met lichte beweging, het scherp naar voren, heeft de terugslag door ijle lucht plaats. Toch vorderen wij slechts langzaam! Maar de vleugels der vogels reppen zich heen en weder in dezelfde ijle lucht, de beweegkracht naar voren wordt echter niet verlamd door de beweegkracht achterwaarts, en den sneltrein voorbij vliegt de zwaluw langs de weide!

Die zwevende lucht-veder, welke soms dronken schijnt van licht en lucht, van ruimte en vrijheid, is tevens de vogel der schaduwrijke portieken; ze wiegelt als ze slaapt niet in een doorzichtig nest op populierenkruinen, neen, ze maakt een kelder-donker hutje van klei, waar ze juist in past, in een schoorsteen.... in zwarte hoeken rust ze uit van licht en ruimte!

Niet anders doen de zeelui, visschers, schippers, die over wilde wateren, in vrije ruimte en stralend licht, hun schip de vleugelen rekken laten.

Het nestje van den beurtschipper, zoo even gezien, brengt het kleine zwaluwnest in herinnering; elk die het kleine zeenest mocht aanschouwen, waarin officieren en matrozen van de *Barents* schuilden, wanneer ze niet op dek de zeilen spreidden om op de vleugelen van den wind naar de zee van de middernachtzon te vliegen, begrijpt hoe zeilschepen nabootsingen zijn van vogels. Och, dat die meeuwenvlucht naar Holland's IJszee is geknot!

Gedachten gaan nog sneller dan vogels!

Wat kost het mij een tijd te vertellen, wat bij mij opkwam toen ik langs de grachten liep, en ik mij verheugde in al het schoons dat ik zag.

Tot dat schoone behoorden in de eerste plaats de karren met groenten, die voor de huizen stonden of tegen de sluizen werden opgeduwd en getrokken.

Groentekarren zijn weldadige kleurbouquetten in stad gedurende den grauwen winter, zoowel wanneer de zwarte takken langs de gracht enkel kille droppels dragen, als wanneer 't krisstallen loof van sneeuw en ijzel en knoppen ijs, het zomerloof in 't wit nabootst. Welk een feest van kleur als de zon, gelijk nu, schijnt op de roode kolen, die niet rood zijn, maar wier koninklijk purper u toegloeit uit een groenen overdaad van krullende boerenkool. Het rood van Tyrus straalt van den beetwortel, de ros-purperen aderen van welks lof aan de voorjaarsbladeren der pioenplant denken doen. Kleine blaadjes van teeder, zacht lente-groen, liggen achter op het uitstekend plankje van de kar. Wortelen, bellefleuren, roomwitte prijen met sierlijken kwast, de keur en de kleur der tuinen, geel, rood, warmbruin, groen, bieden ons die oogverkwikkers van den winterdag.

Even onverwacht en heerlijk werd door die kar ons oog verheugd als de reuk gestreeld werd, toen we, van de hooge, glibberige sluis behoedzaam, dalend, eensklaps op den hoek der straat verwelkomd werden door den lieflijken aromatischen specerijengeur van koffie die gebrand wordt. De scheele jongen met het grauwe voorschoot en de blauwe hemdsmouwen, die den zwarten ijzeren cylinder ronddraait en daarin de heilige boon van troost en verkwikking roostert, is de koorknaap van oud-Amsterdam, die wierook zwaait ter eer van Insulinde, dat Amsterdam tot rijken peetoom en zeer trouwen handelsvriend moog blijven, gelijk de groote zee der stad tot moeder zijn zal tot het einde.

Terwijl oog en neus dus feest vierden, bewees mijn zoon mij dat hij ook al voor de staatsalmacht is. We waren een eind ver de Keizergracht opgewandeld, waar ik even zijn moest, en, een mestschuit ziende, die waggelend en wrikkend door het brokkelig ijs gestooten werd, riep hij: ‘maar vader, nu bederven ze onze baan en dat moest de politie verbieden!’

Ik waagde hem in bedenking te geven, dat de grachten in de eerste plaats voor het vervoer van koopwaar bestemd zijn.... doch eer ik uitgesproken had viel hij mij in de rede, zeggende: ‘maar mest is toch geen koopwaar, en dan kunnen ze ook net zoo goed door de Heerengracht gaan.’ Dat mest wel koopwaar is - al schijnt de Amsterdamsche ook onverkoopbaar - en zelfs in keurige kartonnen doosjes verkocht wordt in bloemenwinkels, bracht ik hem met gepaste vrijmoedigheid onder het oog, alsook dat het wel een weinig zelfzuchtig was van de

Keizersgracht om de mestpramen door de Heerengracht te willen zenden. ‘Zelfzucht vind ik niet de beste leiddraad in het leven’, wilde ik juist gaan zeggen, toen ik mij bedacht dat Albert vervuld was met zijn les over de orthodoxe staathuishoudkunde. Ik sprak hierover dus maar niet meer, want dat zou hem misschien in de war gebracht hebben.

Intusschen was het aardig naar die mestpraam te kijken. Een citroen-gele gloor door de ochtendmist had straks reeds getoond waar de zon stond. Een bleeke, doorschijnend rose tint had kerktorens en hooge daken overstroomd; de eerste straal had op de groentekar de purperen kolen doen gloeien en nu scheen de zon op het goudgele, vochtige stroo, dat het flonkerde.

Wij liepen met bochtjes langs de gracht om de wolken stof, welke dienstmeisjes uit tapijten en karpetten sloegen en uit matten klopten, onder den wind te houden. Ik heb *dust and disease* van prof. Tyndal gelezen, en zie tegenwoordig overal bacillen en bacteriën, wat het leven zeer veraangenaamt!

Een statig en diep donderend geluid geeft het groote gestreepte karpet, dat door twee dienstmeisjes, wier lachend, frisch rood gelaat door de zon werd beschenen, uitgeslagen werd.

Boum! boum! doch slechts weinig stof blonk in het licht. Welk een allerliefst tooneel is het, een jong, bevallig deerntje met open mond, zoodat men de twee rijen witte tanden ziet (want den mond openen zij altijd, in plaats van, zoo als mannen doen, bij inspanning de tanden op elkaâr te zetten), het slanke figuurtje achterover gebogen, dus aan het uitslaan te zien, met de goedige, gerimpelde oude schoonmaakster tegenover haar. Het is een nieuwe prent van *past and future!* Welke schoone lijnen! hoe bevallig en harmonisch! Ik vind vele onzer Amsterdamsche dienstmeisjes allerbetooverendst in haar zedige katoenen jurken en nette mutsjes, met heur eerlijke lachende oogen en blinkende rose gezichten, (het blinken komt van zeep en doet aan schoonmaaktijd en voorjaar denken).

Ze zien er een boel liever uit dan enkele opgeschikte jonge juffrouwen, met hooge hakken, hooge hoeden, onevenredige strikken en wibbelende kunststaarten.

Nu we hier in Amsterdam zulk een hoopvolle, beloftenrijke schaar van jonge kunstenaren krijgen, wier smaak wordt geoefend en die degelijk teekenen leeren door het voorbeeld van een Stang, het voorbeeld en de lessen van een Allebé. wilde ik dat

een hunner de poëzie onzer grachten eens aandurfde. Wie geeft ons, in plaats van een breiend, slaperig vrouwtje bij een donkere kast in een schemerachtige kamer, kleur en jeugd en schoonheid in het volle zonlicht! Laat het schoone, zedige, jonge dienstmeisje met de armen uitgestrekt, 't gelaat naar achteren gebogen, ons uit de lijst tegemoet treden, gelijk menig schip van Heemskerck van Beest met volle zeilen de zaal instevent.

O jonge schilders, waarom..... maar ik werd in mijn overdenkingen gestoord door mijn zoon, die opmerkte:

- ‘Wat heeft zoo'n slagersjongen toch een gezellig en vroolijk leven! Hij is in de morgenuren de koning der Amsterdamsche straat’. (Dat zal de reden zijn, dacht ik, dat hij met zijn mand ieder van de kleine steenen dringt.) ‘Tienmaal gemakkelijker dan een jongman uit hooger stand dit vermag, kan hij ongegeneerd met meisjes van zijn eigen klasse kennis maken. Hij ziet haar elken morgen, laat haar de revue passeeren en maakt een praatje met haar..... maar o hé, 't is mijn tijd, adieu vader,’ en met een welwillend handgebaar, zette mijn zoon het op een draf naar school.

Hij nam zijn hoed niet af! Neen, dat is geen mode! Toen ik hem onlangs bescheiden vroeg: waarom niet? vernam ik dat wij daarvoor veel te goede vrienden waren. Als hij mij zoo deftig groette, zouden de jongens denken, ‘dat hij een standje met mij had gehad’! Dus veranderen de gewoonten, maar het hart blijft hetzelfde, God-dank! Als ik kiezen moet, ben ik liever de vertrouwde vriend van mijn jongens dan dat ze de ouderwetsche vormelijke beleefdheid in acht nemen. Doch de vorm komt wel wat te veel in discrediet!

Daar werd ik eensklaps herinnerd aan den krachtigen tijd, toen er grooter vormelijkheid heerschte en scherper tucht zoowel in de gezinnen als in de maatschappij werd gehandhaafd.

Met groote gouden letters staat boven op den gevel van een huis aan de overzij:

IN 'T DERDE VREDEJAER.

Een dichtstuk in drie woorden! Eensklaps verplaatst het ons in het Amsterdam der Republiek!

De vrede is gesloten, de bange strijd ten einde, de vlag van 't zegenrijk gemeenebest wappert van admiraalschip en turf-.

schip, van kogge en brik, van al de roodbruine kerktorens, die te midden der groene weiden of versierde steden zich in de stille wateren weêrspiegelen. Wie juicht niet als hij ziet hoe de hulk van staat ‘herwaarts en derwaarts geschupt van de worstelende winden, eindelijk uit zoo grouwzaam een' zee, in deeze haven van tijdtlijke zaligheit, niet zoo zeer gevoert, als geworpen, schijnt.’ Deze beeldspraak kenschetst den geschiedschrijver van 't volk van waterland, die dus het bestand verwelkomde.

Maar nu is 't geen bestand! De vrede is gesloten! 't Is reeds het derde vredejaar! Engeland en Frankrijk zijn teruggeslagen, en de juichende burgers, gerust en hoopvol, bouwen met statig huis aan huis de dubbele cirkelbocht der wijde grachten van Leidschestraat tot Amstel.

De kloeke zeevaarders, de avontuurlijke handelaren, te huis gekomen na den strijd:

> ‘En met den schat der Morgenlanden,
> Vergeefs verbeid op Spaansche stranden,
> Zeeghaftig hier teruggekeerd,’

hebben na den oorlog, met de drie machtige Philippen, Koningen van Spanje, nu ook tegen Frankrijk en Engeland, te water en te land, de vrijheid van vaderland, handel en godsdienst verdedigd, en bouwen thans de nieuwe stad.

Mr. Pieter Schaep, een der schepenen van Amsterdam, die zijn marmeren zetel had in het nieuwe Stadhuis, bewoonde dit gebouw, dat bij zijn dood in 1685 reeds bekend stond als ‘in 't derde Vredejaer.’

Welk een treffende naam! Zulke opschriften, natuur en kunst, heden en verleden, maken dat men nooit alleen kan loopen langs onze grachten. Van alle zijden toch worden ons gedachten en herinneringen in het oor gefluisterd.

Telkens ziet men wat schoons. Kijk, daar rijst de Westertoren! Daar straalt de keizerskroon, - die aan de zijde welke over de Noordzee uitziet, dicht besneeuwd is - boven den hoogen toren, die, met al de lijnen door vonkelend wit afgezet, ons zoo opbeurend en bezielend, het hart omhoog voert.

Even nog naar den toren gekeken, en dan rechts omgezwenkt naar tante's huis.

Tante zat in de gezellige tuinkamer, met een folio van

Hooft's Nederlandsche Historiën in zwaren, geellederen band, voor zich opgeslagen.

- ‘Ja, jongen, zoo drukken ze niet meer,’ zeide tante, haar bril nederleggend in 't open boek. ‘Ik ben niet wel genoeg om den familiedag bij mij aan huis te hebben, en ik troost mij nu maar, door het lezen van groote daden met groote letters beschreven.

‘En wat zeg je nu wel van dien Jan-Willem! De laatste dwaasheid van onzen opgewonden jongen, die koperen Louisjes voor tienguldenstukken uitkrijt, zal nog wel eenigen nasleep hebben. Zijn overdreven gemoedsaandoeningen bij het inzien van de gunstige of ongunstige zijde der aardsche dingen strekken hem ter verontschuldiging, gelijk ons ter kwelling. Nooit heeft hij door tucht zelfbedwang, eerbied voor zijn meerderen geleerd....

- ‘Och tante, hij had nooit commissionair in effecten en reeds zoo jong chef moeten worden. Doch ik ga morgen eens met ham spreken, en vertel of schrijf u wat mijn bevinding is.’

Daar ging de deur open en traden Ines en de professor binnen, die elkander op de stoep ontmoet hadden, toen ze even bij tante kwamen aanwippen om te hooren hoe ze het maakte.

- ‘Ik ga morgen naar Jan-Willem toe,’ zeide ik tot Ines. ‘Heb je hem wat te zeggen?’

- ‘Wel, dat is erg lief van u! Als u nu maar van hem gedaan krijgt dat hij ongelijk erkent en met zijn compagnon weer op goeden voet komt. Het is eigenlijk maar een geluk dat hij zijn been gebroken heeft. Nu is er tijd gewonnen, en een reden voor iedereen waarom hij uit stad is.’

- ‘'t Is een wildeman’ zeide de professor glimlachend, ‘maar zoo heel erg is het niet, wat hij gedaan heeft. 't Is een goede, eerlijke jongen.... hij is slechts volkomen ongeschikt voor zijn betrekking.’

Tante keek mij met een glimlach aan. Tegen de ruiten van het venster, dat des zomers als tuindeur dienst deed, hoorden wij kloppen. Een bui was losgebarsten, en de kleine groene knoppen der zwiepende seringentakken, door den sneeuwstorm bewogen, tikten tegen het venster.

Wat is zelfs een stadstuin toch een genoegen in het leven!

‘De lente klopt aan!’ zeide tante, op de kleine groene knopjes wijzende.

Ja, de lente overwintert in den seringenstruik, de lente die den winter verkort, den zomer verlengt, in den herfst nu en dan nog even verschijnt en den geheelen winter door op het zonnefeest wacht, schuilende in crocusbed, seringentak en glimmende kastanjeknop. Het is een vreugde in den winter te denken aan de naderende lente, aan den eersten bedeesden glimlach, het teedere ontwaken uit den slaap van knop en bloesem, totdat ‘de koele Mey ons brengt den soetsten tijd,’ gelijk Cats zeide.

In den tuin staan rechts tegen de grijze schutting een menigte altijd groene boomen. De hulst en klimop dienen tot schuilplaats aan tal van vogels, aan welke de vruchten van den klimop, die den geheelen winter door groeien, tot voedsel strekken.

Op den half zwarten, half besneeuwden tak van een appelboom zaten een menigte musschen te tjilpen en fluiten. ‘Welk een leven en beweging blijft er toch in de natuur zelfs des winters!’ zeide ik.

- ‘Dat heeft Sully Prudhomme begrepen,’ antwoordde tante, ‘toen hij de vogels in naam van den zwijgenden boom liet spreken:

L'arbre muet est tout joyeux
De sentir remuer ses branches
Sous les gentils hôtes des cieux.
L'arbre muet est tout joyeux!
Car ces bavards, ces curieux
Parlent pour lui de leurs voix franches...
Et ce muet est tout joyeux,
D'entendre gazouiller ses branches!

- ‘In het Vondelpark vond ik gisteren een dooden leeuwerik en een dooden vink in de sneeuw. Ik geloof dat een menigte vogels, als de bevroren sneeuw den grond bedekt, van honger omkomen.’

- ‘Ik denk bij zulk weder als tegenwoordig meer aan de armen dan aan de vogels,’ zeide de professor, ‘al doet men goed ook deze niet te vergeten.

‘Gisteravond was ik nog even op de societeit en aan twee van de tafeltjes werd geld bijeengebracht voor “*Liefdadigheid naar Vermogen*.” Dat was een goed denkbeeld van een der vrienden.’

- ‘En hoe kwam je zoo 's avonds op de societeit?’ vroeg tante. ‘Dat gebeurt je ook niet dikwijls!’

- ‘Ik was in het Volkspark geweest, om te hooren wat Domela Nieuwenhuis tot afscheid aan zijn volgelingen zou zeggen. 's Middags was mij op straat een bulletin in de hand gestopt, waarop vermeld stond dat de Hooge Raad het vonnis bevestigd had, en dat de heer Nieuwenhuis tot afscheid zou spreken over de bijbelwoorden: ‘Ween niet over mij, maar over u zelven en over uwe kinderen.’

- ‘Dat klinkt mij vrij profaan!’ zeide tante.

- ‘Hij wees de talrijke menigte op de dagen die komen zullen als er geen verzoening meer mogelijk is. De leden der socialistische vrouwen-vereeniging, allen in het zwart gekleed, zongen hem een lied toe en jonge kinderen, met rouw-krip getooid, omkransden hem met lauweren.

‘Een ander liedje werd slechts door enkelen gezongen, de meerderheid was niet zanglustig en blijkbaar bewogen met het lot van den man, die in hun oogen een held is. Wat zoude het verstandig zijn en goed! dacht ik, indien dezen verdoolden leider, den 19^{den} Februari op 's Konings feest gratie geschonken werd.’

- ‘Zou dat niet als een bewijs van zwakheid worden aangemerkt door velen?’ vroeg tante Sophie.

- ‘Een veel grooter aantal zou in zulk een blijk van goedertierenheid een weldadige uiting van kracht zien, geloof ik. Ik keek er gisterenavond Montesquieu's *Esprit des Lois* nog eens op na.

‘Ik schreef een paar zinsneden over:

> ‘La clémence est la qualité distinctive des monarques.... Les monarques ont tout à gagner par la clémence, elle est suivie de tant d'amour, ils en tiennent tant de gloire, que c'est presque toujours un bonheur pour eux d'avoir l'occasion de l'exercer - et on le peut presque toujours dans nos contreés....
> Mais, dira-t-on, quand faut-il punir? Quand faut-il pardonner? C'est une chose qui se fait mieux sentir qu'elle ne se peut prescrire. Quand la clémence a des dangers, ces dangers sont tres visibles. On la distingue aisément de cette faiblesse, qui mène les princes au mépris et à l'impuissanee même de punir.’

‘Het is nu nog even moeielijk als in den tijd van Montesquieu om te antwoorden op de vraag; wanneer moet men vergeven?

Doch al heeft de heer Domela Nieuwenhuis veel gezegd en gedaan dat straf verdient, zoo geloof ik toch dat een ko-

ninklijk pardon voor het misdrijf, *waarvoor hij te recht stond*, een voortreffelijken indruk maken zou!'

'In den tijd van Montesquen werd op oneindig gestrenger wijze gestraft dan thans,' zeide tante Sophie. 'Een straf als die welke gij zoudt willen kwijtschelden, zou toen ongekend zacht geweest zijn. Wanneer straffen zacht en zeker zijn, gelijkt pardon te veel op een stilzwijgende afkeuring van de toegepaste wet.'

- 'Wat zijn vrouwen toch altijd crimineel! Neen, tante, dit ben ik niet met u eens,' zeide de professor. 'Ik zou ook gaarne pardon zien geven "*nicht mit weichlicher Schlaffheit sondern mit weiser Groszmuth*" gelijk Bluntschli, geloof ik, zegt. De ministers kunnen tot gratie adviseeren, zonder dat die verzocht wordt, indien zij dit wenschelijk achten op gronden van billijkheid en staatkunde, waarop de rechter, die alleen de wet heeft toe te passen, niet letten mag.'

Ines, die bij het venster stond, in den tuin uitkijkend, zeide zachtkens, maar toch zoo dat wij haar allen hoorden, hoe bedeesd ze ook sprak:

'Genade wordt verleend, niet afgedwongen;
Zij drupt, als zachte regen uit den hemel
Op de aarde neer, en dubblen zegen brengt ze,
Ze zegent hem, die geeft, en die ontvangt;
Ze is 't machtigste in den machtigste; ze siert
Den koning op zijn troon meer dan de kroon:
De scepter toon' zijn wereldlijk gezag,
Zij 't zinn'beeld zijner macht en majesteit,
Wekke eerbied en ontzag voor 't koningschap.
Maar boven dezen scepter heerscht genade;
Zij heeft haar zetel in der vorsten hart.'

- 'Mijn lieve Portia!' riep tante levendig uit 'welke voortreffelijke verzen! Wie heeft Shakespeare dus vertaald?'

- 'Wacht maar op uw verjaardag, tante!' zeide ik. 'Dan zullen wij u in staat stellen onzen Burgersdijk te leeren op prijs stellen. 't Is merkwaardig hoe weinig boeken rijke menschen koopen! Ik wilde dat het mode werd die ten geschenke te geven in plaats van die stijve bouquetten van met ijzerdraadjes gemartelde bloemen.'

- 'Je doet mij werkelijk ook meer genoegen met wat lectuur, dan met zulk een platte witte bloemen-taart,' zeide tante, 'al koop ik ook meer boeken dan je denkt!'

- ‘Goed! als u lectuur wilt hebben, dan neem ik voor u een abonnement op een nieuw tijdschrift, dat naar ik hoop in honderden huiskamers van Heeren- en Keizersgracht zal worden gelezen.

‘Heeft u het *Sociaal Weekblad* al gezien, tante, dat de heer Kerdijk redigeert? Het is een goed teeken des tijds dat een bekwaam man, wien het heilige ernst is met zijn ijveren voor de misdeelden en onbeschermden, dus een Weekblad opricht, dat practischen raad en nuttige wenken geven kan. Alle edelmoedige naturen moeten gewonnen worden voor socialisme plus de tien geboden, al zal iedereen daarom nog niet onmiddellijk aan alle man invloed willen geven op de wetgeving! Het zij de plicht van een herlevende, verfrischte, hoopvolle liberale partij om door hervormingen en geleidelijk dat voor te bereiden.

- ‘Hoor eens, Maurits, wat Hooft hier op bladzijde 36 zegt,’ antwoordde tante.

> ‘Er zijn t' onzen tijde maar twee manieren over, om 't volk bij de ooren te leiden, namelijk van preekstoel en tooneel.’

‘Nu zie ik met genoegen, dat men met weekbladen en vlugschriften de lieden bekeeren wil. Maar toch vrees ik dat dus alleen de bekeerden bekeerd worden. Wil men op het volk indruk maken, dan zijn woordvoeders, redenaars noodig. De democratie leert meer door 't oor dan 't oog. Sla er Hooft hier maar op na:

> ‘Ende niemandt waane met strooyen van schriften ofte gedrukte boexkens op te mooghen teeghens tegen de scharpheit van een gladde tong, die een groot getal teffens van allerley menschen, op één' uuren beleezen kan, en hun de hartstochten des woordtvoerders wel anders wist in te boezemen.’

‘De verschillende volksmenners van den dag bewijzen dit in levende lijve. Waarom geen voorbeeld aan hen genomen door te spreken in plaats van te doceeren in boekentaal? Ge zult vrijwilligers genoeg vinden, ie de orde handhaven op zulke openbare vergaderingen.’

- ‘In Engeland noemt men zulke ordehouders, ‘*chuckers out*,’ zeide ik. ‘Die de orde stoort gaat de deur uit.’

- ‘Wat Hooft “de slibberigheid der toomelooze tongen van

de wederspannigen” noemt is gevaarlijker voor onwetenden dan alle boeken en kranten,’ meende tante Sophie. ‘Woorden als die welke nu ter rechter- en linkerzijde worden herhaald, brengen verharding in haat. Neen heeren, als Demos nadert moet gij woord met woord bestrijden. Ge moet in het openbaar spreken, u zelf zichtbaar maken, zorgen dat men u en wat ge wilt niet vergeet. Laat niet aan enkele eerzuchtigen, die bijtijds hun maatregelen nemen, de gelegenheid over zich zelf onophoudelijk te adverteeren, doordien ze demos vleien en - gelijk ze meenen - naar den mond praten. Het volk verdient betere leiders. Maar vergeet niet dat de grootste administrateur, de scherpzinnigste staatsman, onzichtbaar, onvindbaar blijft voor de democratie, als hij niet spreekt, zich niet vertoont, het volk niet kennis met zich laat maken. Ongezien is ongewaardeerd.’

- ‘Maar tante, zijn daden niet welsprekender dan woorden?’ vroeg Ines.

- ‘Lieve kind, de gelegenheid om door daden aan de groote menigte zijn waarde te toonen, wordt zoo weinigen gegeven,’ zeide de profesor. ‘Deskundigen kunnen tot een minister zeggen: “Kijk, die en die is een goed ambtenaar of officier, is een practische, ijverige, degelijke man, wien ge moeielijk en gevaarlijk werk kunt geven en vertrouwen,” maar hoe zullen duizende kiezers zulk een man ontdekken en tot hun vertegenwoordiger uitroepen? Zij, die onder de democratie willen regeeren, moeten voor de lichten komen, zich zelf en hun meeningen adverteeren. Hebben ze eens door het oor het vertrouwen en de liefde van het volk gewonnen, dan kunnen ze aan het werk gaan. Dan hebben ze achter zich een onwederstaanbare beweegkracht en dringend gewicht.’

- ‘Maar oom, op school reeds hoorde ik steeds van de wispelturigheid der menigte; van den burger, die op zijn stembriefje den naam van Aristides niet plaatsen wilde.’

- ‘Dat was de jaloerschheid van een oligarchie, de wangunst, welke onder eenige duizende Grieksche slavenhouders de verheffing van een gelijke boven aller hoofd wekte. Maar het volk, de groote menigte, is aanhankelijk, trouw en bijna al te nederig. Zij dorst er naar, iemand die kundiger, hooger, welsprekender is dan zij te vereeren. De wijze waarop kleine burgers en boeren Dr. Kuyper volgen.... waarop werklieden en hunne vrouwen in den ex-predikant Domela Nieuwenhuis, die goed

spreekt en soms edelmoedige woorden zegt, blijven huldigen, wat het hun ook gelieve te doen en voor te stellen, bewijst dit.

'Ja, ik ben het volkomen met tante eens ... Zij die invloed op het volk willen oefenen - en een schooner eerzucht is er niet - moeten op ons volk vertrouwen en het toespreken. De drukpers is nuttig, maar oneindig machtiger is het gesproken woord, is de magnetische invloed van persoonlijke aanraking.'

- 'Ik heb gisteren avond, terwijl Herman in het Volkspark was, daarvan een bewijs gehad,' zeide ik. 'In een groote stad kunnen allerlei betoogingen tegelijkertijd plaats hebben, die elk duizenden personen bijeenbrengt, zonder dat dit eenigszins de aandacht trekt van de meerderheid der bevolking. Tegen half acht wandelde ik naar *Maison Stroucken*, waar de nieuwe afgescheidenen, die Dr. Kuyper volgen, bijeen waren gekomen, 'om zich tijdens het congres voor het aangezicht des Heeren te stellen,' gelijk het heette. Op het Leidscheplein was het vol schaatsrijders die de stad uitgingen ... van bezoekers der Opera, die in den grooten Schouwburg de *Muette de Portici* gingen hooren en die geen plaats open lieten.... van boeren en burgers die naar *Maison Stroucken* togen. Met moeite kreeg ik een plaats in de zijzaal, vlak voor een open venster van de groote zaal, dicht bij de over-bezette tribune, waar, aan een lessenaar, een predikant ons zou toespreken. Zulk een volte! Daar, zoowel als in het gebouw Plancius - gelijk ik later hoorde - verdrong zich een groote menigte van ernstige mannen en vrouwen. Alles ging zeer ordelijk en plechtig toe, hoe dicht het gedrang ook ware. Boeren met bouffantes driemaal om den nek, hooge zijden petten voorover, of lage hoeden achterover op het hoofd gedrukt.... burgerjufvrouwen enkelen met kinderen van tien jaar bij zich.... jonge dienstmeisjes, die de psalmen, met het kerkboek dicht op den schoot, uit het hoofd medezongen ... werklieden (smeden en timmerlieden blijkbaar), met goede ernstige gelaatstrekken..... een groote menigte 'meest ongeletterde personen' gelijk Dr. Kuyper zelf getuigt. Het scheen mij een voorrecht voor den spreker deze groote, ernstige schare toe te spreken. Zelfs met zijn eindelooze gebeden, zijn mat en dor betoog vermoeide hij deze schare niet, die de stichting medebracht welke ze verkreeg, die blijkbaar aan zijn lippen hing en troost en vroomheid vond in een tale Kanaäns, welke mij klanken maar geen gedachte bracht.

Welk een dankbaar publiek! Het vond psalmmuziek in wat mij deed denken aan den klarinet van een blinde, welke medelijden getemperd door zenuwachtig ongeduld wekt.

'Mijn buren vonden het "wel wat lang maar toch zeer stichtelijk," zooals ik hen tot elkander hoorde zeggen.

Bij het uitgaan vermengde zich de menigte met die welke gedurende de pauze den schouwburg verliet.... met het volk dat langs de Marnixstraat van het Volkspark kwam.... met den stroom schaatsenrijders, die nog maar steeds met de schaatsen onder den arm naar buiten gingen, om in den maneschijn te rijden.

Ik liep door het stille Vondelpark, waar slechts een enkele rijder was, naar de Van Baerlestraat en dus naar den grooten baan van *Sport*. Boven 't houten gebouw wapperden een menigte vlaggen, waarvan men alleen het wit tegen den donkeren hemel zag. Vroolijk klonk de muziek der koperen blaasinstrumenten door de stille vriezende lucht. De roode Bengaalsche vlammen in de beide houten torens wierpen een gloeienden weerschijn op het donkere ijs, terzijde van de witgepoederde baan. In de verte zag men de electrische lichten binnen het witte staketsel, waar men aan het timmeren was van houten tentoonstellingsgebouwen achter het Rijksmuseum, welks besneeuwde lijnen in het witte licht schitterden. Het licht der honderde petroleumlampen en van 't Bengaalsche vuur werd weerkaatst in tal van vensters veraf aan de stadszij. Roode vonken schitterden in de ijzers der snelglijdende schaatsen. Het was een eenig tafereel, al die vroolijke lieden te zien zweven over het klankrijk gonzend ijs.

Met mijn kinderen, die er gereden hadden, ging ik door het Vondelpark huiswaarts. Het was eene heerlijke winteravond, en ik vond het onder de hooge starren stichtelijker dan in de zaal van straks.

Een laag hangende wolk had zachtkens oneindig kleine mistdeeltjes in den stillen nacht doen dalen en vastvriezen op hekken, sparren, takken en dorre bladen. Millioenen kleine ijsspeertjes glinsterden op de boomen. De ijzel, doorschijnend als kristal, niet dof en mat als sneeuw, gloeide in 't bengaalsch vuur, flonkerde in het zonlicht der electrische lampen, en glansde nu zacht in het maanlicht, dat zijn zilver uitgoot over 't Vondelpark. De maan scheen op het witte danskleed der feeën. Elke

grashalm, die boven de sneeuw uitstak, geleek een zwaard van zilver, uit een witte mist opgeheven door een leger elven.

De wolken, die zachtkens langs de maan trokken, wierpen nu en dan donkere schaduwen over ijs en sneeuw en witte boomen.

“God-dank!” riep eens een dichter, die tal van Geldersche boomen had zien vallen onder den bijl der sloopers, “God-dank, dat ze de wolken niet kunnen neerhouwen.”

De heerlijke schoonheid van dezen Alpen-achtergrond van de steden en het landschap der vlakte is werkelijk algemeen eigendom!

Het zachte, glijdende, langzame van de beweging der statige wolken is zoo rustgevend! De kalmte van de natuur boven de wilde beweging in de woelende wereldstad, met al haar duizende uiteenloopende belangen, is zoo indrukwekkend. Nooit trof mij dit zooals gisteravond!

Maar nu moet ik weg. Ik zal morgen uw groeten overbrengen aan Jan Willem, en schrijven hoe ik hem vond. Tot wederziens!’

M. VAN OUDENAERDE.

Van Rusland's Finantiën.

Les finances de l'empire de Russie, par P.H. de Clerq. *Amsterdam*, M.M. Olivier. 1886.

Indien de Nederlandsche renteheffers prijs stellen den finantieelen toestand der Staten, waaraan zij hun kapitaal toevertrouwen, nauwkeurig te kennen, is het bovenvermelde werk van onzen landgenoot den heer De Clercq velen hunner ongetwijfeld welkom geweest. Van het oogenblik dat de heeren Hope & Co. in 1798 de eerste Russische leening ter Amsterdamsche markt brachten, vond Rusland hier te lande steeds een gewillig oor, en waar het veelvuldig behoefte aan kapitaal had, is allengs een zeer aanzienlijk deel van het Nederlandsch volksvermogen aan het Russische Rijk toevertrouwd. Volgens de statistieke mededeelingen betreffende onze geldmiddelen, door het ministerie van finantiën uitgegeven, werd in de jaren 1879/85 ongeveer ƒ190 millioen aan russische staatsschuldbrieven en aandeelen of obligatiën van russische spoorwegondernemingen hier te lande ter zegeling aangeboden. Van vroegeren tijd ontbreken de gegevens of zijn ze niet openbaar gemaakt, maar de invoer was in de voorafgaande jaren, vooral van 1864-1879, naar ik meenen zou, belangrijk sterker. En zoo de rentestand op het tegenwoordige betrekkelijk lage peil blijft, konden onze kapitalisten licht neiging gevoelen hun bezit aan russische fondsen, die nog steeds eene hoogere rente afwerpen, uit te breiden.

Wie eenige moeite niet ontziet, kan omtrent de russische finantiën vrij volledige inlichtingen erlangen. De Regeering van den Czaar aller Russen is, waar het finantiëele aangelegenheden betreft, zoo mededeelzaam als men van een autocratisch bestuur verlangen

kan. Zij begrijpt dat wie op crediet aanspraak maakt en crediet behoeft in den tegenwoordigen tijd de openbaarheid voor lief moest nemen. De begrootingen worden met eene prijzenswaardige stiptheid, die menige parlementaire Regeering haar kon benijden, op behoorlijken tijd vóór den aanvang van het dienstjaar vastgesteld en met eene beknopte toelichting reeds op den nieuwjaarsdag openbaar gemaakt. Niet alleen in de Russische taal, maar ook in het in 't fransch geredigeerde officieuse *Journal de St. Petersbourg.* Met de rekeningen wordt op gelijke wijze gehandeld. Vóór het einde van ieder jaar wordt de rekening van het voorafgaande dienstjaar gesloten en met eene vrij uitvoerige verantwoording, waarbij tevens de uitkomsten van den dienst met die der voorafgaande negen jaren worden vergeleken, ter openbare kennis gebracht. En ook zij wordt, althans voor het voornaamste deel, door het *Journal de St. Petersbourg* aan degenen, die de Russische taal niet machtig zijn, verstaanbaar gemaakt. Bovendien behelzen de handelsverslagen, die de engelsche gezantschapssecretarissen jaarlijks aan hunne Regeering uitbrengen en door deze aan het Parlement worden overgelegd, geregeld een overzicht dier staatsstukken, waarbij de gezantschapssecretaris te St. Petersburg meestal nog in eenige korte aanteekeningen zijne beschouwing omtrent den finantiëelen toestand voegt. En eindelijk worden in de voornaamste economische tijdschriften en finantiëele bladen herhaaldelijk mededeelingen omtrent de gesteldheid van de Russische geldmiddelen gevonden.

Maar met dit al heeft de heer De Clercq een nuttig werk verricht. Rusland's huishouding is vrij uitgebreid en eigenaardig; zij verschilt in menig opzicht van die zijner westelijke naburen. Om de begrootingen en rekeningen grondig te verstaan, wordt kennis vereischt van de bijzondere economische toestanden en van verschillende in de laatste jaren genomen regeeringsmaatregelen, die op den tegenwoordigen staat der finantiën en op de wijzigingen, die deze in den loop des tijds onderging, van grooten invloed waren. De cijfers eischen voor den vreemdeling eene toelichting, die in de van het ministerie van finantiën uitgaande stukken uit den aard der zaak niet wordt aangetroffen. In deze leemte heeft de heer De Clercq voorzien. Hij geeft eene duidelijke schets van de geheele organisatie der finantiën en van de wijze, waarop zij zich ontwikkeld heeft, eene uiteenzetting van Rusland's jongste geschiedenis, voor zooveel als voor eene volledige kennis en r.chtige beoordeeling der finantiën

wordt vereischt. Bij de mededeeling van de cijfers der begrootingen en rekeningen van 1874 tot 1885, waaraan het eerste hoofdstuk is gewijd, worden de voornaamste feiten, die op de uitkomsten van invloed waren, vermeld en de beteekenis van de wijzigingen, die in de middelen en uitgaven plaats grepen, nagegaan. In het tweede hoofdstuk worden de gevestigde schuld en de voorwaarden der verschillende leeningen beschreven. Het derde hoofdstuk handelt over het papiergeld en behelst een beknopt overzicht van de lijdensgeschiedenis van het muntwezen en van de vele vruchtelooze pogingen, door de Regeering aangewend, om herstel in den hopeloozen toestand aan te brengen. De spoorwegbouw, de verhouding van den Staat tot de spoorwegondernemingen, die hare middelen uit de schatkist putten of door hare tusschenkomst daarvan ontvingen, en de aanleg der Staatsspoorwegen, benevens de finantiëele uitkomsten van een en ander door de Regeering verkregen, vormen het onderwerp van het vierde hoofdstuk. Het vijfde beschouwt de inrichting der Rijksbank, de staatsinstelling, belast met de uitgifte van het papiergeld. Het daaropvolgende geeft eene schets van den toestand der voormalige lijfeigenen, van de wijze, waarop de Regeering hen door aanzienlijke voorschotten in staat stelde de jaarlijksche uitkeeringen af te koopen, welke zij aan hunne landheeren verschuldigd waren wegens de gronden, die deze hun bij de emancipatie moesten afstaan, en van de gevolgen, die deze regeeringstusschenkomst voor de schatkist medebracht; terwijl een laatst hoofdstuk de vele speciale fondsen der verschillende ministeriën en administratiën, samen meer dan Rb. 246 millioen bedragende, opsomt. Alle gegevens, noodig om een juist oordeel omtrent den toestand der russische finantiën te erlangen, zijn op deze wijze door den heer De Clercq in een betrekkelijk beknopt bestek met groote nauwkeurigheid bijeengebracht.

Aan alle onderdeelen is evenwel niet dezelfde zorg besteed. De heer de Clercq is blijkbaar opgevoed in bankzaken. De onderwerpen, die den bankier rechtstreeks raken, als de bijzonderheden der verschillende leeningen en de invloed, dien het bedrag der papiercirculatie, de in- en uitvoer van goederen en de overige posten der betalingsbalans op den stand van het goudagio uitoefenen, trekken hem vooral aan. Aan het belastingstelsel daarentegen, dat wegens zijn vele eigenaardigheden minstens genomen even belangrijk is en voor een richtige beoordeeling van de russische financiën wel in het oog

moet worden gehouden, wijdt hij slechts weinig aandacht. Nu en dan laat ook de critische behandeling van het onderwerp ietwat te wenschen over. Bij eene verzameling van zooveel stof van verschillende gehalte had bv. een grondig onderzoek van den staat van zaken, in zijn geheel, niet mogen ontbreken. Aan het slot van het werk wordt de aandacht gevestigd op de licht- en schaduwzijden der finantiën, de verschillende gegevens geresumeerd, doch eene conclusie wordt niet getrokken. De schrijver wijst wel herhaaldelijk op algemeen erkende gebreken; waar ge evenwel eene flinke zelfstandige kritiek zoudt verwachten, wordt ge wel eens teleurgesteld. Dit komt waarschijnlijk, doordien hij, over het algemeen nog al optimistisch gestemd, den toestand ook uit dit oogpunt beschouwt. Hij tracht merkbaar de finantiën voortdurend van de schoonste zijde te laten zien en gaat daarin zelfs zoover, dat hij zich enkele malen tot eene gewrongen voorstelling der feiten laat verleiden.

Zoo acht hij, om een voorbeeld te noemen, de verhouding, waarin de uitgaven door den dienst der schuld gevorderd tot het totaal der uitgaven staan, vergeleken met den toestand in Engeland, Frankrijk en Italië niet ongunstig. Naar zijne berekening wordt voor rente en aflossing slechts 28 % der algemeene uitgaven besteed, terwijl in Frankrijk 42 %, in Engeland 33 % en in Italië 37 % tot dit doel wordt aangewend. De heer de Clercq herinnert daarbij dat in deze 28 % eene som van Rb. 54 millioen, vereischt voor den dienst der leeningen, gesloten om de geëmancipeerde boeren in staat te stellen de uitkeeringen van de landheeren af te koopen, door hem niet is begrepen, omdat deze uitgaven door de annuiteiten, die de voormalige lijfeigenen hunnerzijds aan de schatkist moeten voldoen, worden gedekt, en verder dat deze toestand te danken is aan de omstandigheid, dat Rusland én eerst laat aangevangen heeft leeningen te sluiten, én ongeveer Rb. 650 millioen[1)] door de uitgifte van papiergeld heeft opgenomen. - Dat het geoorloofd zou zijn de voor den afkoop der uitkeeringen gesloten leeningen buiten rekening te laten, schijnt mij evenwel meer dan twijfelachtig toe. De annuiteiten, die de boeren betalen, zijn geene nijverheids-

1) Het papiergeld bedroeg op 1 Januari 1886 Rb. 1046 millioen. Hiervan was evenwel Rb. 139 in de kas der Rijksbank. Bovendien bedroeg haar metaalvoorraad Rb. 249 millioen. De ongedekte uitgifte was op dien datum mitsdien Rb. 658 millioen.

inkomsten der schatkist, maar op den grond drukkende lasten, die de opbrengst van den bodem in geen enkel opzicht verhoogen. Zij hebben veel overeenstemming met belastingen en worden door de meeste gezaghebbende schrijvers daarmede op een lijn gesteld. In elk geval zijn zij, daar zij zwaar drukken, een hinderpaal voor eene verhooging van de grondbelasting. Vóór 1881 bedroegen zij in vele noordelijke gouvernementen dikwerf meer dan de grond opbracht, en zelfs nu een ukase van 28 December 1881 ze eenigermate verminderde, eischen ze nog in vele streken de geheele opbrengst van den bodem[1]. Doch aangenomen, dat ze in het onderhavige geval door den heer de Clercq terecht buiten beschouwing zijn gelaten, ook dan nog is de wijze, waarop de geachte schrijver de cijfers groepeert, ongeoorloofd. De vlottende schuld is, al draagt zij geene rente, een vrij wat zwaarder last dan de gevestigde en deze laatste alleen tot grondslag van vergelijking te nemen, moet, waar de overige genoemde landen geen papiergeld uitgeven, noodwendig tot eene onjuiste gevolgtrekking leiden.

En dit is niet het eenige geval, waarin de heer de Clercq dus handelt. Nog erger faalt hij, wanneer hij de vermeerdering der uitgaven van 1865 tot 1885 nagaat. Schoon de uitgaven in 1865 Rb. 368 millioen, in 1875 Rb. 525 millioen en in 1885 Rb. 727 millioen bedroegen, berekent hij, zij het ook onder vermelding, dat de uitkomst, waartoe hij komt, geen juist denkbeeld van de stijging der uitgaven geeft, dat de toename in 1885 vergeleken met 1875 slechts 7½ % en vergeleken met 1865 slechts 60 % bedraagt. Deze uitkomst wordt door hem verkregen, doordien hij de genoemde bedragen naar den koers van den papierroebel in het tijdperk, waarover de uitgaven loopen, in goudroebels herleidt en de aldus gevonden cijfers vergelijkt. De uitgaven bedroegen, dus zegt hij, in

1865	P.Rb. 368 millioen	à 81.7 %	=	G.Rb. 300 millioen
1875	P.Rb. 525 millioen	à 84.9 %	=	G.Rb. 446 millioen
1885	P.Rb. 727 millioen	à 66 %	=	G.Rb. 480 millioen

of in 1885, slechts 7½ % meer dan in 1875 en slechts 60 % meer dan in 1865. - Welk belang heeft deze vergelijking, waarbij geheel wordt voorbijgezien, dat de gunstige verhouding uitsluitend een ge-

1) Von Keussler. Zur Geschichte und kritik des banerlichen Gemeindebesitzes in Russland. II. p. 187.

volg is van de belangrijke daling van den papierroebel? Ware de daling nog aanzienlijker geweest, de verhouding zou nog bevredigender geweest zijn; wellicht had zelfs eene vermindering van uitgaven bewezen kunnen worden. Om de vermeerdering der uitgaven te bepalen moeten de sommen in papierroebels uitgedrukt tot grondslag worden genomen. Alle middelen, met uitzondering van de inkomende rechten, worden in papierroebels opgebracht en de uitgaven geschieden evenzeer, met uitzondering van degenen, voor den dienst der goudleeningen en der diplomatie gevorderd, in papierroebels. Eene daling van het papiergeld doet de uitgaven niet afnemen; zij is integendeel eene oorzaak van vermeerdering daarvan, in zooverre als de som voor rente en aflossing der goudleeningen verschuldigd de opbrengst der inkomende rechten overtreft, en de rijzing van het goudagio zonder twijfel op den invoer schadelijk werkt en de prijzen van vele zaken, die de regeering noodig heeft, doet stijgen.

Van den verderfelijken invloed van het papiergeld, van de gevolgen, die uit deze bijna honderdjarige plaag voor de russische maatschappij voortspruiten, heeft de heer de Clercq evenwel geen helder begrip. De nadeelen worden door hem licht geteld. Hij erkent dat de bovenmatige uitgifte van papiergeld met gedwongen koers bezwaren medebrengt, - trouwens het zou moeielijk te ontkennen zijn, - maar waarschuwt tegen overdrijving en oordeelt dat zij over het algemeen weinig worden gevoeld. ‘De overgroote meerderheid van het russische volk ziet, naar hij meent, in den roebel een volmaakten waardemeter. Een rus bemerkt de waardevermindering slechts dan duidelijk, wanneer hij zijne roebels tegen vreemde munt wisselt, en geeft zijne ondervinding alsdan te kennen met te zeggen dat het tegenwoordig te duur is om buitenlands te reizen, omdat men zooveel op den koers verliest’[1] Wel noemt de heer De Clercq de oukase van 1 Januari 1881, waarbij o.a. bepaald werd dat de papieruitgifte zou worden gestaakt en de schatkist gedurende acht jaren jaarlijks Rb. 50 millioen aan de Rijksbank zou betalen, ten einde een gelijk bedrag aan papiergeld in te trekken en te vernietigen, ‘un remarquable oukase’. Maar erg doordrongen van de noodzakelijkheid van dien maatregel is hij geenszins. Want wanneer hij ons voorts mededeelt, dat den 1 Februari 1885 slechts

1) Pag. 138/9.

Rb. 87 millioen bankbilletten vernietigd waren, terwijl de schatkist reeds Rb. 217 millioen had terugbetaald, voegt hij er onmiddellijk aan toe, dat het eene ware dwaasheid (une véritable folie) zou geweest zijn het papiergeld te vernietigen, dat voor de behoeften van den handel vereischt kon worden!

Doch in weerwil van deze enkele feilen, die de kritiek evenmin mag verzwijgen als overdrijven, zal een ieder die belang stelt in Rusland's finantiën, met groot genoegen van het werk van den heer De Clercq kennis nemen.

F.S. VAN NIEROP.

Willem II van Holland.

Das Königthum Wilhelms von Holland, von Otto Hintze, mit einem Vorwort von Weizsacker. Leipzig, 1885.

Melis Stoke houdt zich vrij uitvoerig met den persoon en de lotgevallen van graaf Willem II van Holland bezig. En geen wonder! Zijne eerste jeugd viel nog in de regeeringsjaren van dien vorst, den vader van zijnen door hem trouw gedienden, voorzeker hartelijk beminden en na zijn rampzalig uiteinde zoo diep betreurden Heer Floris V.

De geschiedenis van Willem II van Holland geeft stof tot meer dan ééne vraag. Reeds Melis Stoke zelf geeft ons aanleiding een paar dier vragen nader in oogenschouw te nemen. Dit is het wat wij thans bedoelen, en daaraan willen wij eene meer algemeene beschouwing van Koning Willems staatkunde toevoegen, gebruik makend van het belangrijke hierboven genoemde geschrift.

Eene eerste vraag betreft Koning Willems karakter. De grond toch, op welken hij tot Roomsch Koning verkozen is, zooals onze kroniekschrijver dien mededeelt, stelt hem in een eenigszins dubbelzinnig licht.

Al dadelijk getuigt Melis Stoke van graaf Willem:

> Hoech draghende was hi ende stout sere,
> So dat hi hiet der heren here.

Hiermede zie ik den man aangeduid, die groote plannen heeft en wien het niet aan den moed ontbreekt om ze uit te voeren. Deze eigenschap moet al spoedig in den jongen vorst voor den dag gekomen zijn, althans wanneer waar is wat Melis Stoke verhaalt

van de beweegreden, die zijnen oom Hendrik III van Braband er toe geleid zou hebben om hem aan de Keurvorsten als tegenkeizer tegen Konrad IV, den zoon van Keizer Frederik II, aan te bevelen.

Na den dood van ‘dien van Dueringhen,’ dat is, van Hendrik Raspe, landgraaf van Thüringen, die eerst tegen den Hohenstanfer overgezet was, berieden zich, zoo verhaalt Melis Stoke[1)], de Keurvorsten, wien zij kiezen zouden. Zij raadpleegden onder anderen ook Hendrik van Braband, en deze ried hun den jongen Graaf van Holland te kiezen, en dat op welken grond?

> Die grave was stout, jonc ende wreet,
> Ende alle valscheit had hi leet,
> Ende woude sijn lant houden te rechte
> Jegen heren ende tjeghen knechte
> Ende jeghen alle sine ommesaten.
> Dat ontsach seer utermaten
> Die hertoghe ende riet, dat sijn neve
> Ummer coninc ghecoren bleve.

Hoedanig hebben wij ons, naar deze schildering, het karakter en de voornemens van Graaf Willem voor te stellen? Hij wordt *wreed* genoemd. Aan dit woord moeten wij den zin niet hechten, dien het in onzen tijd heeft. Het beteekende *streng* en wel in ontzag inboezemende mate. En wat de jonge vorst laakte, ontveinsde hij niet: ‘alle valscheit had hi leet.’ - En wat was nu het doel van zijn regeeringsbeleid? Hij wilde ‘zijn land te rechte houden,’ dat is, naar de denkbeelden en het spraakgebruik van Melis Stoke, misbruiken, inbreuken, op eenig recht gemaakt, herstellen, rechtsaanmatigingen straffen, zoowel waar edelen, als waar burgerlijke ambtenaren, of ook waar ingezetenen van naburige gewesten daarvan verdacht waren of daaraan schuldig stonden.

Was nu de hertog van Braband de nabuur, die in de eerste plaats de uitwerkselen van die gezindheid van Graaf Willem te ontzien had? In geenen deele. Wel paalde Braband aan Holland en waren er verschillende leenverhoudingen tusschen het hertogdom en het graafschap, die tot geschil aanleiding konden geven, maar

1) III, 791, volgg.

Hendrik III was machtig en rijk en had alzoo van zijn nee weinig te duchten.

Meer stof tot botsing leverde de grens op tusschen Holland en Utrecht, en de verhouding tusschen het Sticht en Holland was van ouds gespannen. Oorspronkelijk erkende de Bisschop van Utrecht niet eenmaal Hollands recht op zelfstandig bestaan, en juist daarom waren de graven te meer geneigd zich ‘stout en wreed’ tegenover het bisdom te laten gelden. Tot Hollands ‘ommesaten’ behoorde voornamelijk het Sticht van Utrecht, en zoo er sprake was van Graaf Willems land te rechte te houden tegen eenige ‘ommesaten’, kwam dat gewest bepaaldelijk in aanmerking. Waar Melis Stoke dus van ‘alle sine ommesaten’ gewaagt, wordt Utrecht daaronder noodzakelijk begrepen, zoo niet in de eerste plaats bedoeld.

Dat onze kroniekschrijver het Bisdom niet met name noemt, is in overeenstemming met de terughouding, die hij tegenover dien kerkelijken Staat gemeenlijk in acht neemt. Van den strijd van Dirk III tegen den Bisschop spreekt hij niet; van de ondersteuning, door Graaf Floris III den Bisschop tegen zijne onderdanen verleend, gewaagt hij evenmin. Beter zal het hem gedocht hebben, den grond der oneenigheid en de wisselende staatkunde der Vorsten van de aan elkander grenzende landen niet op te delven.

Het is waar, in den tijd van Willems koningskeuze werd de zetel van Utrecht door den broeder des vaders van dezen jongen Vorst bekleed, en is het te denken, dat de neef den achtbaren oom moeite aangedaan zou hebben en dat de Bisschop hem deswege liefst uit zijne nabijheid verwijderd en belast zou hebben gezien met zaken, die hem buiten staat zouden stellen in de buurt van zijn eigen land veel gewichtigs uit te voeren? Dat Bisschop Otto III het nadeel van het Huis van Holland, waartoe hij, de zoon van den heldhaftigen Willem I, behoorde, niet begeerd zal hebben, is meer dan eene bloote onderstelling; maar door die verwijdering van zijnen neef verloor dat Huis niet in aanzien; integendeel, het werd tot den hoogsten rang in de Christenheid verheven. Doch al bestond er een nog zoo nauwe verwantschapsbetrekking tusschen den Bisschop en den Graaf, de neef kon het bij zijne gezindheid den oom lastig genoeg maken, en bovendien de Bisschop zal het Sticht tegen den tijd na zijn verscheiden, die niet verre was, van overlast hebben willen vrijwaren.

Wij hebben dus op Melis Stoke's getuigenis alle roden om het

er voor te houden, dat in Holland menig edelman en ‘knecht’, en in Nederland de aangrenzende landsheeren niet ongaarne zagen, dat Willem II eene taak, die hem buitenslands riep en met moeilijkheden overstelpte, ten deel viel.

Doch andere redenen moeten, behalve de aanbeveling van den hertog van Braband, de Vorsten, die hem tot Roomsch Koning kozen, bewogen hebben.

Dat ook de Bisschop van Utrecht hem rechtstreeks zou hebben aanbevolen, is niet aan te nemen. Immers konden de geestelijke Keurvorsten, die hem benoemd hebben, terwijl de wereldlijke Heeren, den zoon van Frederik II toegedaan, zich onthielden, in dezen tijd kwalijk den raad van dien Bisschop inwinnen. Zij verlangden en verwachtten eenen Koning, die de partij van den Paus tegen de richting, door het Hohenstaufische Huis vertegenwoordigd, steunde, - en Otto van Utrecht behoorde zoo weinig tot hunne partij, dat hij, met anderen in den ban gedaan, ter verantwoording voor den pauselijken Stoel werd geroepen en aan den toenmaligen pauselijken legaat, Philips van Ferrara, voorkwam met den Bisschop van Worms een der gevaarlijkste tegenstanders en rijp voor de afzetting te wezen. En hier komen wij op het spoor van eene beweegreden, die den Bisschop van Utrecht almede kan hebben doen verlangen, dat zijn neef Roomsch Koning werd. In die betrekking toch zou deze, mocht hij hopen, in de gelegenheid zijn om de vijandelijkheid, die tegen hem bestond, te ontwapenen. Hoe dit zij, in de stad Utrecht was Willem, toen hij de man der pauselijke partij in het Rijk geworden was, zoo weinig gevallig aan het volk, dat hij, tijdens de belegering van Aken daar gekomen, met den Legaat, die hem vergezelde, door de burgerij smadelijk bejegend, ja! door een' onverlaat met een' steen getroffen is geworden.

Maar had dan de jonge Vorst vóór zijne benoeming eene besliste keuze gedaan, en van zijne gezindheid om de clericale partij in het Rijk te steunen, doen blijken? Daarvan is, mijns wetens, niets bekend, en waarschijnlijk is het niet. Het kwam er voor die partij op aan, eenen jongen en niet door groote huismacht al te machtigen Vorst onder de hand te hebben. Zoo die Vorst zich willig verklaarde om voor eene staatkundige richting te velde te trekken en pauselijk gezinde personen te beschermen met de middelen, die men hem wel zou weten te verschaffen, was aan den eisch voldaan. Daartoe heeft zich, aanvankelijk ten minste, Willem van Holland

geleend, en zijne geestelijke begunstigers hebben hem in den beginne krachtig genoeg met hunne geestelijke wapenen gediend. Niet alleen werden de Friezen, onder welken naam toen nog in het buitenland de Hollanders mede begrepen werden, door den Paus van de verplichting tot de kruisvaart naar het Heilige Land, tot welke zij zich verbonden hadden, ontslagen, zoo zij voor Koning Willem te velde trokken; - van welken dienst de Friezen tot de inneming van Aken geweest zijn, is bekend; - maar overal werd door Dominikanen en Franciskanen beiden de kruisvaart tegen de Staufische partij gepredikt. Met verbeurdverklaring van pauselijke beneficiën en met kerkelijken ban werd gedreigd; hun, daarentegen, die voor den Graaf van Holland krachtdadig partij kozen, werd hetzelfde zieleheil toegezegd, als voor eenen tocht naar Jeruzalem te verwerven was, - om van andere geestelijke vrijdommen, Willems aanhangers beloofd, te zwijgen.

Alzoo door de kerkelijke partij gesteund, kon Willem van Holland, er in de eerste tijden niet aan denken, zich van zijne stelling in het Rijk volkomen rekenschap te geven en zich af te vragen, of met de machtigste wereldlijke Rijksvorsten en de steden en burgten aan den Rijn, van Constanz (met uitzondering alleen van Straatsburg) tot Nijmegen toe, tegen zich, eene waardige houding immer zijn deel, en het doel: de onderwerping aan een ongedeeld keizerschap, ooit bereikt zou kunnen worden. Doch van lieverlede moesten zijne oogen opengaan om den waren staat van zaken te zien, toen hij bespeurde, hoe weinig zijne zaak, ook na de inneming van Aken, vorderde, en hoe oneenig de geestelijke Vorsten onderling waren. De nieuw benoemde Aartsbisschop van Mainz, dus niemand minder dan de primaat der Duitsche Kerk, werd afgezet, omdat hij, recht christelijk erkennende, dat het der Kerk niet voegde met oorlogswapenen te strijden, Koning Willem niet verkoos te ondersteunen. En hoe weinig onvoorwaardelijk de steun der Kerk hem verzekerd was, blijkt daaruit, dat hij bij zijn optreden tegen Margaretha van Vlaanderen de Kerk geenszins op zijne hand had. Geen wonder dus, dat onze Graaf in het tegengestelde kamp veld trachtte te winnen. Zonder poging daartoe van zijne zijde is het niet waarschijnlijk, dat Hertog Albert van Saksen en de Mark-graven Johan en Otto van Brandenburg (gelijk in Maart 1252 geschiedde) hem als Roomsch Koning erkend zouden hebben.

Doch zoo doende, en al had hij zich bovendien versterkt door

zijne verzwagering met den Hertog van Brunswijk, liep hij gevaar door geene der beide partijen genoegzaam gesteund te worden en zich genoodzaakt te zien zich eene dubbelzinnige houding, die wij met zijn karakter in strijd mogen achten, te getroosten.

Dus kan het ons niet bevreemden, dat hij weldra verlangde eene waardigheid op te geven, die geen' eerlijk en eerzuchtig man behagen kon. Trouwens was men, waren bepaaldelijk geestelijke Vorsten onder aanvoering van den Aartsbischop van Keulen, er op bedacht hem af te zetten en een' ander' in zijne plaats te stellen. Zijn opvolger zou Otakar van Bohemen wezen, en deze was daartoe geneigd, mits het met goedkeuring van den Paus en van Willem zelven geschiedde.

Doch toen het zoover gekomen was, kwam Konrad IV te sterven. Groot moet daarbij de ontsteltenis onder de aanhangers van dien Vorst geweest zijn: immers was men hem met onbepaald vertrouwen bijna bijgeloovig toegedaan, wanneer men zoo oordeelen mag naar de gezindheid der belegerde Akenaars, die, vóórdat hunne zaak hopeloos stond, op zijne komst tot ontzet gerekend hadden, zoo als (een schrijver uit de veertiende eeuw getuigt het) de Britten op de terugkomst van Koning Arthur rekenden.

Nu derhalve was er alle kans, dat een goed deel van den aanhang der Staufen Willems zijde zou kiezen, te meer zoo hij genoegzame blijken gaf van anti-clericale gezindheid. Inderdaad huldigden hem weldra Frankfort met de steden van de Wetterau, en de Rijksdag van Februari 1255 te Worms had eenen voor hem gunstigen uitslag.

Van nu aan dacht Koning Willem niet meer aan afstand, en de Curie moest toen wel van het denkbeeld om hem af te zetten afzien. Dus rijpte dan nu het plan, dat de Roomsch Koning zich te Rome tot Keizer zou laten kroonen. Vandaar dat hij aan den strijd met Vlaanderen een einde maakte en aan den Bovenrijn veld trachtte te winnen.

Doch vóór alle dingen begreep Willem aan een verwijt, dat men hem doen mocht, den grond te moeten benemen. Het was hem, zoo als Melis Stoke zegt[1)], geraden ‘opwaarts te varen,’ dat is, in de landen en steden aan den Bovenrijn op te treden, en het Rijk ‘an hem te dwingen en mogendelijke te bezitten,’ dat is, het

1) III, 1507, volgg.

zoo ver te brengen, dat hij gezags genoeg mocht winnen om de leden des Rijks als zijne onderdanen te dwingen zich van hunne verplichtingen jegens het Rijk en jegens hem, des Rijks hoofd, te kwijten.

Maar hoe kon hij verwachten, dat hij zulk eene macht in de Rijkslanden, die elk aan hunne heeren toebehoorden, zou kunnen uitoefenen, wanneer hij in het land, hetwelk hem zelven als Graaf en Heer toebehoorde, haar niet vermocht te laten gelden? Dit bedacht hij, en hij had daarbij in het bijzonder het oog op West-friesland (‘de Vriesen, de woenen in dit westerende’). Hoe, zoo laat Melis Stoke hem redeneeren, zou ik ‘in vreemden landen varen en tot minen handen de lieden dwinghen, en zoude mijns zelfs lant bliven buten miere hand? Het ware scande, zoo ik andere lieden ten onder trachtte te brengen en de mijnen onbedwongen liet.’

De West-friezen waren noch ondergeschikt aan Edelen, aan welke de Graaf leenplichten had kunnen opleggen, noch bezaten zij op hunnen bodem aanzienlijke steden, van welke de Graaf tegen de schenking van privilegiën bijstand had mogen vorderen. Zij beriepen zich steeds op een privilegie van Keizer Karel den Groote, en op eene bul van Paus Leo, verkregen bij gelegenheid dat hunne landgenooten de Romeinen, tegen dien Keizer en dien Paus in opstand, tot gehoorzaamheid teruggebracht hadden. Dat privilegie en die bul, beweerden zij, waarborgden hun, nimmer heer tusschen zich en den Keizer te behoeven te erkennen, noch kerkvorst tusschen zich en den Paus, behoudens de betaling der tienden aan hunne kerken en geestelijken. Maerlant[1] spot met dat beweren; hij acht het ongegrond, ongoddelijk en strijdig met de wereldorde.

> Niewer (zegt hij) vindenwi bescreven,
> Dat noit so goet volc ontfine leven,
> En moeste meester ende here
> Over hem hebben, sout staen in deere.
> Dus saelt staen toten doemesdaghe.

Doch juist op grond van dat privilegie zouden zich de Friezen verbonden hebben den Keizer ‘te helpen met alre cracht.’ Maar wij kunnen er wel zeker van wezen, dat de West-Friezen in ge-

1) *Spiegh. hist.* P. III. B. VIII. cap. 93.

breke zullen gebleven zijn, den Keizer door betaling van zeker bedrag in de Rijkslasten te dienen.

De Friezen waren te afgelegen, dan dat de Keizer hen daartoe zou hebben kunnen dwingen: hij moest het aan de Graven van Holland overlaten, hen tot rede te brengen. Doch nu was de Graaf van Holland zelf Koning en weldra Keizer gekroond, en zou hij dan verstoken blijven van de rechten, die, volgens dat beweren der Friezen zelven, den Keizer toekwamen? Dit wilde hij hen anders leeren, en hij besloot tot een wintertocht tegen West-Friesland, daar de bevrozen wateren den toegang tot hunne anders niet dan te scheep toegankelijke woonplaatsen verleenden. Zijn voornemen was niet de Friezen onder de orde van het leenstelsel te brengen, in dier voege dat hij aan heeren en andere lieden, die hem ter heirvaart volgden, heerlijkheden in der Friezen land zou hebben toegezegd: had hij zulks gedaan, voorzeker zou hij trouwer gesteund zijn; neen! hij wilde de Friezen als rijksonmiddelbaren erkennen, en zoodoende rechtstreeks in zijne hoedanigheid van Koning en Keizer de schatting ontvangen, die de rijksplicht hun oplegde.

Hoe de tocht is afgeloopen is bekend. De Graaf wilde, zoo als Melis Stoke het uitdrukt, ‘de Vresen op den yse soeken,’ dat is, trachten te overwinnen. Zoo trok hij dan na Kerstavond over het ijs tot Alkmaar en Vronen. Daar bemerkte hij een' dichten drom Friezen; hij reed er stoutmoedig op aan, als hadde hij op vasten bodem gereden en niets te duchten gehad. Doch niemand volgde hem, en ziet! het ijs brak, en de Koning zakte met zijn paard er door heen. Eenige Friezen, dit ziende, snelden toe en brachten den hun onbekenden, maar ongetwijfeld vijandelijken ridder om het leven. Nu kwamen er meer Friezen bij, en nadat men reeds aan den wapendos bemerkt had, dat men met een aanzienlijk persoon te doen had, was er een, die den Koning erkende. Nu waren allen hoogst ontsteld; maar wat te doen? Te erkennen, dat men wist, dat men den Koning om het leven had gebracht, ging niet aan. Met welk gelaat zou men met zulk eene boodschap tot de krijgsmacht van den verslagene gekomen zijn, en hoe zou men daar zijn ontvangen? En het lijk te laten liggen, kwam een viertal, die langer dan de anderen daarbij vertoefden, voorzeker onchristelijk voor. Dus begroeven zij het, althans zoo lezen wij in het handschrift van Melis Stoke, hetwelk ons zijne laatste bewerking geeft, in een huis te Hoogwoude.

De dus verhaalde wijze, op welke Koning Willem aan zijn eind is gekomen, heeft iets zeer bevreemdends. Immers ligt de vraag voor de hand: hoe te verklaren, dat de Koning door niemand gevolgd is geworden en hij zoo ver van de zijnen af is geraakt, dat hij door de Friezen omsingeld heeft kunnen worden en enkelen hunner den tijd gehad hebben zijn lijk weg te bergen, zonder dat zulks in het leger schijnt vernomen te zijn. Het kan niet anders, of wij moeten denken aan een boos opzet: men is, deze gedachte dringt zich ons op wellicht een eind weegs met hem medegegaan, maar heeft hem daarop verlaten en zich aan het hem dreigend gevaar bloot laten stellen. En dat er in den tijd zelven dus over gedacht is, blijkt uit het andere handschrift van Melis Stoke, waar een vermoeden niet ontveinsd wordt, hetwelk de schrijver in de latere bewerking zijner kroniek raadzaam gevonden heeft niet uit te drukken. In dat handschrift lezen wij:

> Ende hoe mach dit sijn ghesciet,
> Dat so menich goet man liet
> Sinen here riden voren,
> Hi ne hadde naghevolcht met sporen
> Ende tlijf gheset in aventueren,
> Eer hi dat hadde durren kueren
> Sinen heer te laten int onghevoech,
> Daer men sonder hulpe sloech.
> Wart anders yet dan wel,
> Daerof en wetic nyewer el.
> Nochtan so spreect men misselike
> Van sommen luden desghelike.

Mij dunkt, deze taal geeft ons wel degelijk recht om aan verraad te denken. Doch wat kan het zijn, dat den ongelukkigen Graaf van sommigen der zijnen zulk eene behandeling op den hals heeft kunnen halen. Dat hij sedert geruimen tijd de man der geestelijkheid niet meer was, is ons gebleken; maar dat ook de Duitsche Adel niet met hem ingenomen kon zijn, laat zich afleiden uit de staatkunde, die sinds het jaar 1255 de zijne was geworden. Van toen aan toch heeft hij zich aan het hoofd willen stellen van het verbond, dat de Rijnsteden onderling hadden gesloten. Al was het nu, dat vele Bisschoppen, Graven en Edelen er toe behoorden of ten minste voorgaven te willen behooren, zoo kan het toch den Adel over het algemeen niet aangenaam geweest zijn, dat de Keizer als

beschermheer van een Verbond optrad, waarbij de Steden elkander beloofden den heeren, die de wegen onveilig maakten en onrechtmatig tollen hieven, geen geld te leenen, hen buiten het verkeer te sluiten en alzoo metterdaad in den ban te doen. En deze Stedenbond was, hoe spoedig hij ook in verval geraakt moge zijn, aanvankelijk zeer machtig; hij bezat eene geordende krijgsmacht en honderden oorlogsvaartuigen op den Rijn. Wanneer de Keizer aan zulk eene Mogendheid binnen het Rijk zijn gezag leende, dan was het met den staat, waarbij de kleinere leenadel welvoer, gedaan. Dat er samenhang en verkeer tusschen de heeren in de Rijnprovinciën en Hollandsche Edelen bestond, kan niet in twijfel getrokken worden; dat de Noord-Nederlandsche geestelijkheid met de Overlandsche, bepaaldelijk met hare metropolis, Keulen; in betrekking stond, evenmin, - en zullen er onder de leenmannen en krijgsknechten, die Koning Willem ter heirvaart tegen de Westfriezen volgden, ook geene Overlanders geweest zijn? - Maar ook - konden de Hollanders, zoo edelen als poorters, met de omstandigheid dat hun Graaf opperhoofd was van het Heilige Roomsche Rijk wel oprechtelijk ingenomen zijn? Ware de Graaf van zins geweest hun, die hem ter dezer heirvaart volgden, ten koste van de overwonnen Friezen land en lieden in leen te geven, zoo zou hij bereidvaardig gediend zijn geworden. Doch zulks was (dit wist men genoeg) zijne bedoeling niet. Integendeel, en dit was ook voor de Steden een genoegzame grond om te begeeren, dat het met ‘de hooge sprongen’ van hunnen Graaf ‘gedaan’ mocht zijn: Edelen en Steden zagen vooruit, dat zij tegen geenerlei of onvoldoende vergoeding verplicht zouden worden den Keizer tot verdere handhaving van zijn gezag in het Rijk en allereerst tot zijnen krooningstocht naar Rome met goed en bloed te dienen.

Zoo wij dit alles in aanmerking nemen, kunnen wij niet anders oordeelen, dan dat er grond bestaat voor het vermoeden, dat er bij het verongelukken van Willem van Holland boos opzet in het spel is geweest, een vermoeden door Melis Stoke in eene eerste bewerking van zijn verhaal uitgesproken, maar later voorzichtigheidshalve onderdrukt.

Of mogen wij vermoeden, - en zietdaar eene laatste onderstelling, - dat de Graaf, bouwende op het ontzagwekkende van zijnen persoon en op de kracht zijner overreding, wanneer hij de Friezen de voorwaarde eener eervolle onderwerping aan het Hoofd des Rijks,

opvolger van Karel den Groote, voorstelde, en vooral op hunne braafheid rekenend, - zich opzettelijk onverzeld onder hen heeft willen begeven? Dan zouden wij in zulk een bedrijf de daad eener roekelooze ridderlijkheid moeten zien. Het breken van het ijs zou dan de uitvoering hebben belet en hem bij de toegeschoten Friezen aanvankelijk onbekend hebben doen blijven. In allen gevalle echter zou het grond van bedenking geven, dat zijne Grooten en raadslieden hem zulk eene hachlijke onderneming zouden hebben laten wagen. Alleen reeds eene waarschuwing wegens de onvertrouwbaarheid van het ijs zou genoegzaam geweest zijn om hem de uitvoering te doen uitstellen.[1)]

Utrecht, Mei 1886.
W.G. BRILL.

1) In de Kronijken van Emo en Menko *(Werken van het Hist. Genootsch.*, Nieuwe Serie, No. 4, bl. 207) wordt ook melding gemaakt van de wijze, waarop Willem II van Holland is omgekomen. Zoo men in dat verhaal een bewijs wil vinden, dat de Graaf het slachtoffer van verraad geworden is, meen ik, dat men de aangehaalde plaats verkeerd verstaat. Ik wil ze hier afschrijven: ‘Sed cum reliquam partem terre propter aquositatem et fossata non posset optinere, hiemali tempore cum essent aque congelate ac meabiles, agmine confisus equestri interiora terre illius super glacies confidenter adivit, et cum frisones pedestri agmine occurrerent, militibus regis glacici minime credentibus et ideo fugientibus, sub pedibus equi regis glacie confracta, ipse comprehensus est et agnitione ac proditione cujusdam militis sui fugitivi a frisonibus est occisus, et corpus ejus ab occisoribus delatum in domo cujusdam occulte terre infossum est.’
Hier is sprake van eenen uit de Staten van Graaf Willem uitgeweken ridder (miles suns fugitivus), die den graaf eerst waar hij door het ijs gezakt is, herkent. Dus had, wanneer er onder 's graven ridders verraad schuilde, hij althans daaraan geen deel. Bij gevolg kan het woord *proditio*, dat op *agnitio* volgt, hier geenszins *verraad* beteekenen. Integendeel, het zal de beteekenis hebben, die eigenlijk in de eerste plaats aan het werkwoord *prodere* toekomt, d.i. *bekend maken*. De uitgeweken ridder herkende den graaf en maakte hem daarop aan de Friezen, die met hem waren, bekend. Dat hij de vermoording van den graaf niet gekeerd heeft, laat zich denken; maar zulks kon geen verraad van zijne zijde heeten.

Locksley Hall.

Locksley Hall. Sixty years after, etc. by Alfred Tennyson. London Macmillan & Co. 1886.

‘Tennyson wordt oud; Tennyson heeft zijn besten tijd gehad, hij moest nu rust nemen op de rechtmatig gewonnen lauweren’, zeiden velen, die, den P o e t e - l a u r e a t e als den schepper van *Mand*, van *Enoch Arden* en *The idyls of the King* bewonderend niet konden dulden dat de roem van hun dichter aan het tanen was. Na de mislukte proefnemingen op dramatisch gebied, welke *Queen Mary* en *King Harold* heeten, had nog niet lang geleden ook het drama *The promise of May* een jammerlijk fiasco gemaakt. Nu scheen het gedaan. En toch zoo waar is het gezegde van Goethe dat de beste gedichten gelegenheidsgedichten zijn, door de werkelijkheid uitgelokt en in de werkelijkheid hun grond vindend, dat er slechts een aanleiding noodig was om den zes-en-zeventig-jarigen grijsaard weer naar de lier te doen grijpen, en hem het genot te schenken, dat ‘een ader verstikt en vergeten’ weêr, even rijkelijk als voorheen, begon te vloeien,

Die aanleiding was het aanstaand vijftig-jarig Jubilé van koningin Victoria's troonsbestijging.

Het was vijf en veertig jaar geleden, in de eerste jaren van Victoria's regeering dus, dat Tennyson een gedicht had geschreven, *Locksley Hall* getiteld, dat door het hartstochtelijke van den inhoud somtijds aan de Musset herinnerend, door de rijke verscheidenheid van beelden en gedachten, door den krachtigen, schoon steeds zangrijken toon, welke er in werd aangeslagen, een der populairste van zijn zangen werd.

De held van dit gedicht aad er in gezongen van Locksley Hall, van de herinneringen die dit slot in hem wakker riep. ‘Makkers’ - zoo luidt de zangerige aanhef van dezen ‘dramatic monologue’, waarvan mijne fragmentarische vertaling slechts een flanwen weergalm geven kan -

Makkers, laat mij hier een wijle: 't is nog vroeg, de dag breekt aan;
Aanstonds roepe mij uw waldhoorn - laat mij stil en vreedzaam gaan.

Dit 's de plek, en in den omtrek, als van ouds, de zeemeeuw krijscht;
Ginder uit de droeve scheem'ring 't statig Locksley Hall verrijst.

Op die plek had hij gedroomd en zich herinnerd hoe hij er ‘cousin Amy’ had liefgehad, cousin Amy, de valsche, die hem bedriegen zou:

En ik zei: ‘Mijn nichtjen Amy, spreek, zeg mij de waarheid nu;
'k Zweer u, heel de stroom mijns levens, nichtjen Amy, vloeit tot u.

Op haar bleeke wang en voorhoofd kwam een blos en kleurde 't zacht,
Als het rozenrood, dat 'k lieflijk kleuren zag den noordernacht.

En zij wendde zich - terwijl een storm haar boezem fel bewoog,
Heel haar ziele lichtte uit het diepste van haar lichtbruin oog -

Zeggend: 'k hield het stil verborgen, 't mocht eens kwaad zijn... 'k Was
zoo bang!
Zeg, hebt gij mij lief?’ en schreiend: ‘ach, ik minde u reeds zoo lang.’

Liefde nam het glas des tijds en keerde 't in haar gloênde hand,
Elke stonde, licht bewogen, viel, verdween in 't gouden zand.

Liefde nam de harp des Levens, greep in 't snarentuig met macht,
En de Zelfzucht trilde mede en versmolt in tonen, zacht.

En wij hoorden menig' ochtend 't rijshout ruischen langs de hei,
In mijn polsen klopte 't volle leven van de jonge Mei.

En wij tuurden menig' avond naar de schepen op den vloed,
En de zielen, als de lippen, snelde' elkander tegemoet.

O lichtzinnige! O mijn Amy! Amy, maar niet meer van mij!
O de barre, barre zeekust! O de dorre, dorre hei!

Valscher dan verbeelding peilde, dan waar eenig lied van zong,
Speelpop in de hand eens vaders, kruipend voor een scherpe tong!

Als de man, zoo is de vrouw: gij zijt met een hansworst gepaard,
Die u neêrbuigt en u meesleept door zijn onbehouwen aard.

En hij acht, zoodra zijn nieuwe hartstocht slechts bevreed'ging vond,
Iets meer waard u dan zijn rijpaard en iets hooger dan zijn hond.

Zie ik goed? Zijn blik wordt doffer. Denk toch niet, 't is van den wijn!
Doe uw plicht: treed nader, kus hem, leg uw handen in de zijn'.

Is mijnheer wat slaap'rig, is soms de arbeid hem wat zwaar geweest!
Geef hem lichtere gedachten, wieg hem met uw fijner geest.

Uit het antwoord op uw woorden spreekt gewis zijn diep verstand!....
'k Zag u liever dood hier voor mij, waar' 't ook door mijn eigen hand!

'k Zag u liever met mij stervend, maar voor bittre schand bewaard,
Saamgestrengeld in een stomme omhelzing, laatste kus op aard!

En hij vervloekt de maatschappelijke leugens, de ziekelijke vormen, het goud dat het bekrompen hoofd van den dwaas doet schitteren. Wat daar nog in zijn boezem voor haar klopt hij zal het uitrukken, al rukt hij zijn hart meê uit. Troost? - waar zal hij troost vinden?

'k Deuk aan eene die vergaan is: lieflijk was haar tred, haar woord;
Haar te zien was haar te minnen; - 'k denk aan zulk eene altijd voort.

Heb 'k haar lief nog als een doode, om de liefde mij gewijd?
Neen - nooit schonk zij mij die waarlijk: liefde is liefde voor altijd.

Wanneer zij snikkend op haar ‘widow'd marriage pillows’ ligt, zal een stem haar het ‘Never, never’ toeroepen, en een zang uit de verte zal haar oor treffen. Dan zal zij zich wenden en keeren op haar peluw, zonder rust te vinden; - totdat eindelijk de Natuur haar troosten zal door haar moedervreugd te schenken. Het kind zal hem voor goed uit hare herinnering verdrijven.

Neen, Natuur slechts troost u; en een zoete stem brengt u tot rust.
Reiner is 't dan gij: een mondje dat de kommer van a kust.

Kinderlach verjaagt me van u - laatste die het wagen dorst;
't Kinderhandje, wassen topjes, dringt mij van zijns moeders borst.

Maar dan slaat hij den blik verder; er is nog iets te doen in de wereld. Er is - zoo droomt hij - een toekomst, waarvoor het de moeite waard is te leven.

Mannen, broeders, medewerkers, altijd oogstend 't nieuwe zaad,
Al de daden, die gij wrochttet, kiemen slechts van later daad,

'k Zag, toen 'k in de toekomst tuurde zoover 't menschlijk oog vermag,
't Wereld Visioen, en al de wondren van den nieuwen dag;

'k Zag de wolken vol van handel, toovrig zeilwerk zag 'k alom;
In de purp'ren waaz'ge scheem'ring draafde en zwoegde een nijvre drom.....

Totdat de oorlogstrommen zwijgen en geborgen wordt de vlag
In het Parlement der menschheid op den Volksverbroedrings-dag.

Zoo droomt hij en schept zich idealen. Maar waar hij den blik slaat op het heden, op de werkelijkheid, daar ziet hij:

Langzaam sluipt het hongrig volk rond, als een leeuw in 't nachtlijk uur,
Loerend op zijn prooi, die dommelt bij het langzaam kwijnend vuur.

Toch - ik voel 't - er moet één plan steeds machtiger door de eeuwen gaan;
Ruimer wordt de blik, terwijl de zonne voortschrijdt op haar baan.

Doch wat is 't voor hem, wiens lente nimmer vruchten oogsten mag,
Schoon hem nog de pols des levens klopt als op zijn jongen dag.

Kennis ijlt, maar wijsheid talmt, en talmend ga ik op neêr;
De enkle mensch verkwijnt, de wereld echter vordert meer en meer.

Kennis ijlt, maar wijsheid talmt, en hij, de borst met zorg bevracht,
Gaat vol droeve ervaring, naar de plek waar stille rust hem wacht.

Hoor ik niet den waldhoorn schallen? Stil, mijn makkers roepen mij,
Mij, wiens dwaze hartstocht vaak reeds 't doel was van hun spotternij.

‘Zwak is 't toornen tegen zwakheid’ meent hij; maar toch 't is hem te machtig, hij moet nog eens de zwakheid van de vrouw met een enkel heftig woord teekenen:

't Vrouwmensch is een minder mensch, en al uw hartstocht naast den mijn',
Staat als 't maanlicht tot het zonlicht, als het water tot den wijn.

Hij zal zich ver weg begeven naar het Oosten, waar zijn wieg heeft gestaan; daar zal hij een wilde tot vrouw nemen, bij wie hij een nieuw, krachtig geslacht zal verwekken:

Sterk gespierd en lenig, zie 'k ze duiken, rennen vlug als 't licht,
Wilde geiten vangen, werpen naar de zon hun scherpe schicht. -

Dwaze droomen! Verbeelding! Het verraad van haar die hij liefhad heeft den dichter in hem nog niet gedood.

O ik zie, 't komt in vervulling wat de geest eens heeft beloofd
Oude bronnen van bezieling wellen op in hart en hoofd.

Wat het wezen moog, ik roep een lang vaarwel aan Locksley Hall.
Nu moog 't groene woud verdorren, storte 't dak met zwaren val.

Nevel, rijzende uit de verte, die de heide in duister hult,
Woeste buien voor u drijvend, en met donders opgevuld,

Val op Locksley Hall met hagel, bliksem, sneeuw - ken geen genâ!
Zie, de kracht'ge winden rijzen, zeewaarts blazend, - en ik ga.

Zoo eindigt Tennyson's eerste *Locksley Hall*. Maar de held van het gedicht had aan de dierbare plek wel een lang, geen eeuwig vaarwel toegeroepen.

Zestig jaar - zoo wordt ons thans in het nieuw gedicht voorgesteld - zijn verloopen sedert hij zoo hartstochtelijk toornde tegen haar die hem verstiet, tegen den ‘hansworst’ aan wien zij hem opofferde, en tegelijk zich trachtte te troosten met dien dichterlijken blik op de toekomst.

Hij keert terug naar Locksley Hall om een droeven plicht te vervullen: de begrafenis van den man van de reeds voor lange jaren overleden ‘cousin Amy’. Hij zelf is sedert gehuwd, maar ook zijn Edith is reeds niet meer; zijn zoon, een zeeman, is bij een schipbreuk als man van eer op zijn post gestorven, en de vrouw van zijn zoon is dezen spoedig gevolgd, zoodat hij thans alleen is achtergebleven met zijn kleinzoon, die, sedert Amy kinderloos overleed - zij stierf bij de geboorte van haar knaapje, en ook dit stierf spoedig - de erfgenaam is van Locksley Hall.

Tot hem richt de grijsaard zich thans. Deze jonge man heeft hem verhaald van een ongelukkige liefde, en - ‘boyish babble!’ - die jongensliefde bij de zijne vergeleken! En nu komt de herinnering aan zijn eigen liefde voor Amy weer bij den grijsaard op. Maar hoe anders dan voor zestig jaar! ‘Op de plek, waar ik zoo vaak met haar stond,’ zegt hij,

Stond ik heden weêr; en onder 't venster, waar wij, als voorheen,
Onder 't wapen van de Locksley's nederknielden in gebeên,

Ligt in wit Carrarisch marmer, met een glimlach in haar slaap,
Ligt mijn jonggestorven Amy, - dood de moeder, dood de knaap.

Dood - voor zestig jaar! - thans volgt haar de echtgenoot in de eeuw'ge rust;
En ik oude grijze droomer heb haar marmren wang gekust.

Heen is 't vuur der jeugd, de dwaasheên, gloênde tranen, vloekgebeên;
Als de vuurstroom, die door 't aardrijk in zijn kindsheid woelde, - heen.

't Vuur, dat eens mijn hart doorgloeide, thans tot stof en asch vergaan;
Slechts een straal van 't scheidend zonlicht kleurt den vroegeren vulkaan.

Heen zij, die mij veertig jaren, wond den geur'gen levenskrans,
Zij met al het lief der vrouwe, met den breeden blik des mans.

Vol van geestkracht, rijk in wijsheid, Edith, open, needrig, zacht,
Vrouwlijk tot in 't diepst haars harten, vrouw in al haar wondre macht.

Teedre liefdezuster, die mij troostte in ziele- en lichaamsleed,
Weêr de wreed gebroken schakels aan elkander heeft gesmeed.

Met al wat is heengegaan is ook verdwenen de hoop die hem voor zestig jaar vervulde: ‘de wonderen van den nieuwen dag’ hebben niet gehouden wat zij beloofden.

Al de woudren van mijn jonkheid, eens betoovrend, zeldzaam schoon,
Zijn verschrompeld en versleten tot 't gewoonste van 't gewoon'.

‘Voorwaarts!’ klonken vele stemmen, en ook mijn stem riep het luid.
Stel tot na tienduizend jaren al dat ‘voorwaarts’ roepen uit.

Wat werd ons niet al voorgespiegeld - en welk een tijd beleven wij thans! Het kwaad heerscht op elk gebied. Waar is de vooruitgang?

Ja, 'k ben oud en grijs en grijze mijmeringen kwellen mij.
Vinden wij, na al die stormen, nog een wolkelooze Mei?

Zal na razernij en plundring, koningsmoord en Jacquerie,
Goddelijker kracht ons leiden door een tijd, die 'k niet meer zie?

Tijd, waarin, na aller stelsels, Vorsten, Republieken val,
't ‘Elk voor allen, allen voor een elk’ het wachtwoord wezen zal?

Slangenlist gedood, gemuilband elke tijgerrazernij,
Elke bergravijn een lusthof, akker elke woestenij?

Maar dan breekt hij op eens de rij zijner overdenkingen af, om zich weer te herinneren: Op dezen dag en op dit uur

Kwamen wij voor 't laatst te zamen, Amy - zestig jaar geleên -
Zij en ik', terwijl ons 't maanlicht door een rozig waas bescheen.

Waar wij thans haar beeld aanschouwen, boven de oude torenpoort,
Stonden wij, omarmd, en werd een eed - een eeuw'ge scheen 't! - gehoord.

Dood, - maar zie, hoe thans haar geest nog overstraalt het slot, de heî:
't Vroeg're maanlicht is thans zoulicht en de zon ook gaat voorbij.

Dit is Locksley Hall, mijn kleinzoon, waar de leeuw op d'ingang staat,
Keer niet in het slot - niet heden - morgen - heden is 't te laat....

Mag, terwijl wij roemen op ons Weten, op onze Eeuw zoo rijk,
't Stadskind ziel en zin bezoed'len en bederven in het slijk?

In de stegen, waar Vooruitgang half verlamd en hinkend gaat,
Drijven zonde en honger duizend jonge meisjes op de straat.

Daar sluipt langzaam 't smeulend koortsvuur langs den vuil vermolmden grond;
Op de legersteê der armen waren ontucht, bloedschand rond.

Neen, ik bid u, roep gij ‘voorwaarts!’ u de hoop, ik oude man -
Tachtig jaar maakt dat de jachthond, half verlamd, niet volgen kan.

Lam en oud, zijn tijd ten achter, op den drempel van den nacht;
En toch, half zoo lichtbegeerig wenschte ik nog het jong geslacht!

Is 't de flauwe glans van d'avond? Is 't het lichtend ochtendrood?
Oude oogen zien soms 't komend morgenlicht voor 't licht dat vlood.

Voorwaarts dan, mits niet vergetend, hoe de stroom des tijds altoos
Slingert, weêrkeert in zichzelven, vaak een langen omweg koos.

Thans nog niet naar 't slot, mijn kleinzoon, waar de stille Dood gebiedt.
Stoor den Heer in de eerste ure van zijn laatste sluimring niet.

Braver ziel dan ik, rechtschapen, eerlijk is hij steeds geweest,
Vroolijk makker, vriendlijk Landheer; - jeugdige afgunst lastert meest.

Ruk het gif u uit den boezem, zet de dwaasheên uit uw brein,
En vertreed den slang; moog' 't leven u een school geworden zijn.

Jeugdig! Jeugd en grijsheid zitten beî nog in de laagste klas,
En niet hij is de allerwijsste, die nooit onverstandig was....

Oude stem van tachtig, roepend om de stemmen lang vervloôn,
Al wat 'k liefhad is verdwenen, 'k wandel hier slechts onder doôn.

Heel de wereld lijkt me een schim, die, als een schim, verdwijnt in 't niet;
Al de hoop van tachtig jaren ligt vooruit, in 't ver verschiet.

En telkens weêr dringen zich de herinneringen, tusschen de bespiegelingen:

Ginder in den ouden herberg - 'k zeg 't berouwvol bij zijn graf -
Heb ik eens de hand geweigerd - gek als 'k was! - die hij mij gaf.

Aan dat venster, waar de werkman d'ouden steen voegt in elkaar, -
Ik was nog een kleine jongen, Edith nauwlijks zeven jaar -

Kwam, toen 'k eens daar in den poortgang voor een bui een schuilplaats koos,
Edith's lief gezichtje kijken, tusschen rozen schoonste roos.

Aan het slot richt hij zich nogmaals tot zijn kleinzoon, wien hij vermaant het voorbeeld te volgen van den man, die hier ter laatste rustplaats wordt gebracht, die de zestig jaren van zijn weduwnaarschap heeft besteed met weldoen, de armen steunende, woningen bouwend, scholen stichtend, den moerassigen bodem droogmakend. En dan:

Volg de ster die op uw paden licht strooit in de duisternis;
Voorwaarts, tot gij speurt dat 't hoogste menschlijk leven godd'lijk is.

Volg het licht en doe wat recht is - elk zaait hier zijn eigen straf -
Tot gij d' Engel ziet gezeten, vooraan bij 't geopend graf.

't Stormig Heden wordt Verleden: eenmaal eindigt alle elleud.
Ik kreeg lief, dien 'k eenmaal haatte. Liefde triumfeert in t end.

Tachtig ... juist als ik ..; neem 't lijkkleed dat ik met u dragen zal,
Dan verlaat 'k u, Heer en Meester, laatste Heer van Locksley Hall.

De tachtigjarige heeft uitgesproken. Het waren sombere, zwartgallige gedachten, welke Tennyson hem in den mond legde, en niemand minder dan de zeven en zeventigjarige Gladstone heeft zich aangegord om den dichter te bestrijden door hem de lange lijst van hervormingen voor te houden, de werken van liefdadigheid, de maatregelen op het gebied van het sociaal leven, welke onder de regeering van Koningin Victoria tot stand zijn gekomen, en waarvan de onvermoeide Staatsman zeggen kan: *pars magna fui*.

Alsof dat de vraag was! De hartstochtelijke optimist van voor zestig jaren werd ontgoocheld, wreed ontgoocheld. Maar kon het wel anders? Was er niet in zijn hoop op de toekomst, alles verwachtende van den materieelen vooruitgang, van ‘de wonderen van den nieuwen dag’, in weerwil van het dichterlijke en wegsleepende der inkleeding, iets te ‘boyish’, waarop ontgoocheling volgen moest? En is het van den grijzen dichter, die in het tweede *Locksley Hall*

getoond heeft zijn meesterschap over den vorm, het lenige en zangerige vers, te hebben behouden, te verwonderen, wanneer hij met schrik den tijd ziet naderen, waarin aan den Dichter zijn plaats in de maatschappij meer en meer zal worden betwist?

Toch blijft hij hopen. Wellicht is het toch het morgenrood, dat de kimmen kleurt:

> Oude oogen zien soms 't komend morgenlicht voor 't licht dat vlood.

En dan, wat hem ook grieve, hoe bitter zijne teleurstellingen ook geweest zijn, daar welt hem, ondanks alles, ten slotte toch een toon van blijmoedig vertrouwen naar de keel, een toon, waarin zich alle wanklanken oplossen: L i e f d e t r i u m f e e r t i n 't e n d!

Tennyson kon niet beter eindigen; en met die vertroostende, bemoedigende woorden in het hart, nemen ook wij afscheid van den dichter van *Locksley Hall*.

J.N. VAN HALL.

Hohwald.

Hoe komen, luid geprezen,
   Lang mijn verlangst geweest,
Uw schoonheên, o Vogezen!
   Weer op in mijnen geest;
Uw bergen en uw boomen,
   Uw rijkbegroeide grond,
Uw beken en uw stroomen,
   Met bloemen in den mond;

Uw sombre dennewouden,
   Die op de steenrots staan
En 't naar den hemel houden,
   En recht naar boven gaan;
Uw eedle beukenbosschen,
   Met stammen blank en glad,
Die 't stugger naaldhout trotsen
   En pronken met hun blad!

Hoe eenzaam zijn de paden,
   Hoe vreemd aan elk gedruisch!
De sprankjes slechts verraden
   Hun aanzijn door geruisch.
Geen wildzang klinkt mij tegen,
   Geen vleugel roert de blaân....
Zoo ernstig zijn de wegen,
   Waarlangs wij opwaarts gaan.

Maar zonnestralen breken
De schaduw van rondsom,
Die van den hemel spreken
In 't zwijgend heiligdom,
En, waar ze een open treffen,
Verblijden met hun glans,
De bloemkens, die zich heffen,
En openen hun krans.

Belust om uit te munten,
Dringt hier en daar de steen,
Op de allerhoogste punten,
Door loof en ruigten heen.
Bestijgt hem, wandelaren!
Geniet het vergezicht,
En laat uw oogen waren,
Bij 't volle morgenlicht.

Wis ziet gij aan de kimmen
Des Schwartzwalds bruinen rand;
Misschien de gletschers glimmen
Van 't Berner Oberland.
‘Die derwaarts vliegen konde!’
Verzucht uw reisziek hart....
Die meer verlangt, pleegt zonde
Aan 'tgeen geschonken werd.

Laat, laat uw oogen weien
Langs 'tgeen ge omlaag aanschouwt:
De lachende valleiën
Met oogsten geel als goud;
Tooneel van stil genoegen
Bij welvaart en bij vlijt,
Waar die den akker ploegen,
Ook maaien op hun tijd!

Ziet op en om, de keten
Van groene bergen langst,
Die van veel zegen weten,
Maar ook van schrik en angst;

Als in die zelfde dalen,
Waar nu de vrede lacht,
De krijg zoo menigmalen
Dood en verwoesting bracht.

Langs dezen bergkam richtte
De Heiden sterkten op[1];
En Christen vroomheid stichtte
Haar woon op gindschen top;
Daar blijft zij 't lijk omringen
Der Heilge, die zij eert[2],
En Gode 't loflied zingen,
Dat zeegnend wederkeert.

Ruim uitzicht zal 't beloonen,
Als ge u, door kruis en hand,
't Begroeide pad laat toonen
Naar Rathsams scherpen tand[3];
Maar o, zie ver en verder,
Tot waar de schepping rijst
Van Steinthal's trouwen herder[4],
Wien 't nakroost dankt en prijst!

Al schijnt, aan 't hoofd der bergen,
Bekranst met glanzig veil,
De Spesburg[5] ons te tergen
Door wegen woest en steil:
Wij willen kracht vergaderen;
Aan moed ontbreekt het niet;
En 't heerlijk alzicht naderen,
Dat ons zijn standplaats biedt.

Daar zullen we, uit den hoogen,
Dien hoogen Dom misschien
In 't ver verschiet beoogen,
Maar zeker Andlau zien[6];
't Lief stadje, dat zich kronkelt
Naar 't kronklen van den vloed,
Wiens nat in 't zonlicht vonkelt,
Daar 't naar beneden spoedt.

o Dappre wandeltochten,
Van dag tot dag volbracht,
Met vrienden en verknochten,
Steeds vriendelijk herdacht,
Niet afgeschrikt door verte
Of paden hoog en ruw,
Hoe leeft gij in mijn harte,
Hoe trouw herdenk ik u!

Hoe blijft gij mij verkwikken,
Herlevende in mijn ziel,
Gezellige oogenblikken,
In 't gastvrij Sint Odiel,
Waar 't Oudje met haar nonnen[7)]
Ons vriendlijk tegen trad,
Of aan den rand der bronnen
En haar verfrisschend nat;

In weide- of forst-manshoeven,
Of open plekje in 't bosch,
Waar wij 't met u beproeven,
Bed van veerkrachtig mos!
Of op de hupsche banken,
Wier doopnaam 't hart bekoort[8)],
Die we aan uw zorgen danken,
Verfraaiers van dit oord!

o Liedren, aangeheven
Bij 't dalen van den voet,
Door d'aandrang ingegeven
Van 't welgestemd gemoed,
Welluidend, krachtig, treffend,
Aandoenlijk, teeder, zacht,
Het hart naar boven heffend,
Of waar de scherts in lacht!

o Handen vol met bloemen,
Om lieven vorm of kleur
Geprezen en te roemen,
Bij varens rijk van geur!

o Glanzige eppekronen,
Op 't grijze hoofd gedrukt!
o Tuiltjes voor de schoonen
In 't oevergras geplukt!

o Vriendelijk hereenen
Van allen aan den disch,
Als 't klokje van half-éénen
Juist koud geworden is,
Waar, met verschot van talen,
De gasten paarsgewijs
Beleefdheên en verhalen,
Opdisschen bij de spijs!

o Zoet zich onderhouden,
Als 't zwerk ons regen zond,
Met jongen en met ouden,
En lieven kindermond!
U blijf ik vóór mij wenken,
Manshoofden, grijs en zwart!
Wier weten en wier denken
Mij uitgewisseld werd.

U zal ik niet vergeten,
Beminlijk schoone vrouw!
Die, naast mij aangezeten,
Me uw aandacht schenken wou;
Noch 't kind van zestien jaren,
Dat aan mijn lippen hing,
En 't ruischen van mijn snaren
Met gretige ooren ving.

Ook u niet, vroolijk stoeiend,
En dravend om en om
Met meisjes even bloeiend,
Luidruchtig knapendom!
Maar evenmin dat kleentje,
Vol levenslust en gloed,
Met haar gebroken beentje,
En on-gebroken moed.

November 1886.
NICOLAAS BEETS.

Eindnoten:

1) *Langs dezen burgkam richtte*
De Heiden sterkten op.

De z.g. *Heidenmauer*, in de 3e of 4e eeuw, van groote steenklompen gebouwd, twee à drie meter hoog en twee dik, strekt zich over een lengte van tien kilometers, nog in vrij goeden staat, over den rug van den Hohenburg uit.

2) *Der Heilge, die zij eert*.

St. Odilia, Beschermheilige van den Elzas, dochter van zijn Hertog Athalrich, stichteres van het klooster op het naar haar genoemde St. Odiel-gebergte, waar zij leefde en stierf en dat haar gebalsemd lijk bewaart (7e Eeuw).

3) *Rathsam's scherpe tand*.
   Rathsamhausenstein.
4) *Steinthal's trouwe herder*.
   Joh. Friedr. Oberlin, die er van zijn 27ste tot zijn 86ste jaar werkzaam was en de stoffelijke en zedelijke hervormer van het geheele oord geweest is. † 1826.
5) *Spesburg*.
   Ruïne van 't kasteel van dien naam.
6) *Dien hoogen Dom*
   van Straatsburg.
7) *'t Oudje met haar nonnen*.
   'Frau Mutter' werd genoemd, en teekende zich in mijn gedenkboekske de beminlijke, nog altijd opgewekte, bijna tachtigjarige vrouw die aan haar hoofd stond.
8) *Wier doopnaam 't hart bekoort*
   Banc Antoinette; Banc des Essoufflés; en dergel.

Letterkundige Kroniek.

Louis Couperus. *Orchideeën*. Een bundel poëzie en proza. Amsterdam, A. Rössing, 1887.
Nosca, Een gedicht van Mr. H. Cosman. Amsterdam, A. Rössing,1886.

Het is een goede gewoonte van onze dichters dat zij ons met hun bundels poëzie in den winter komen verrassen, ons van bloemen en nachtegalen, van lentegeur en zonneschijn spreken, wanneer de grauwe luchten en de sneeuwjachten zouden doen vragen of er nog iets als zon en warmte in de wereld is, en we aan de bloemen op het veld alleen door de bloemen op de vensterglazen herinnerd worden. Wij verwachten in dat seizoen meer dan ooit van onze poëten dat zij ons door hunne poëzie zullen verwarmen, dat zij ons niet enkel schoone vormen te bewonderen geven, maar tot ons gemoed spreken en onze verbeelding in gloed weten te zetten. En deze verwachting is zeker allermeest gerechtvaardigd, waar het de jongeren onder onze dichters zijn, die onze aandacht vragen voor hun zangen.

De heeren L o u i s C o u p e r u s en Mr. H. C o s m a n hebben zich reeds door vroegere dichtbundels bekend gemaakt. Couperus is bovendien een goede bekende van *de Gids;* de voornaamste gedichten van zijn nieuwen bundel hebben hier het eerst het licht gezien. Men kent dus zijn manier.

De jonge dichter - wij spreken hier alleen van de p o ë z i e uit dezen bundel - is als de Moorsche koopman van wien hij ons in ‘een Venetiaansch tafereel’ verhaalt. Men kan zich hem voorstellen,

naderende in een gondel met stralend gouden steven en purperen wimpel,

> Gelijk een zwaan, die zwierig aan komt zweven;

en als hij zijn dichterlijke schatten uitspreidt, dan fonkelt en flikkert het:

> 't Scharlaken en azuur van die fluweelen,
> De porceleinen tintling op 't satijn
> Ontvlammen met een fellen flikkerschijn,
> En strooyen vonken, flonkrend als juweelen.
>
> Brokaat dat breed zich kreukt en ritslend kraakt,
> Bij weefsels, van gesteente stijf, die stralen,
> Doet hij in dichte wolken nederdalen,
> Tot elke vrouw haar kreet van vreugde slaakt.
>
> De paerelsnoeren slippen langs zijn vingren,
> Om, fonklende in de zonne, en, kronkelziek,
> Weêrklettrende over 't kleurig mozaïek,
> Zich van de marmertrap als af te slingren.
>
> Uit onyxvazen sprenkelt hij den geur
> Der purperroos van Perzie's paradijzen,
> Om dan Arabiesch reukwerk aan te prijzen,
> Of Taprobanes nardos, klaar van kleur....

Schoone vormen en schitterende kleuren zijn zijn lust en zijn leven. Zijn kunst, hij verklaart het zelf in het gedicht *Maar 't allerzoetst*...

> Is als een fijn-geslepen kelk,
> Van klaar krystal, waarin een purpren wijn,
> Als vol robijnen fonkelt.

De smaak van den wijn is hem niet onverschillig, maar zoeter nog is hem de aroom, die aan het glas ontwelt, en het allerzoetst de beker zelf, wanneer

> Daar, siddrend, drupplen lichts in trillen.

Verwacht van zulk een dichter niet dat hij u diep zal treffen of veel te denken zal geven; maar zijt ge in een stemming om een zinnenbekorend zuidelijk landschap, vol kleuren en zangen en geuren,

te genieten, wilt ge in een Italiaanschen gondel glijden over het blauwe meer, terwijl welluidende stemmen u doen droomen en dwepen, ziet ge niet op tegen de bedwelming van een sterk oostersch parfum, neem dan den bundel *Orchideeën* ter hand.

Laura is de algemeene titel van het vijftal gedichten, achtereenvolgens in *de Gids* verschenen, waarin de dichter de liefde van Petrarea en Laura bezingt. De zangerige, smaakvolle tafereelen winnen nog, nu zij als één geheel genoten kunnen worden, en men bewondert den kunstenaar, die, hoe weinig verschillend van stemming de vijf episoden ook zijn mogen, - door vinding, verdichting munt Couperus niet uit - toch door rijkdom van kleurschakeering en melodie den lezer weet te boeien en te bekoren.

Couperus' manier - wij hebben er bij een vorige gelegenheid reeds op gewezen - heeft iets zoetelijks, iets gekunstelds; hij maakt soms jacht op het ongewone. Wij vinden in dezen bundel gezochte alliteraties als:

> De glinstrig-gulden golven glijdend glippend (De Moorsche koopman);
>
> Het koeltjen koom' den kuischen kelk haar koozen (Lotos);

bedenkelijke woordverbindingen als ‘gesluyerkroond’. Van den wrekenden adelaar uit de ‘Babylonische legende’, die, na vorst Simitres oog en hart en tong ‘uitgepikt’ te hebben, den Mediër ‘de blanke paerelkrone’ brengt, heet het:

> (Hij) wiekt den Meed te moet, wiens kruin hij diadeemt.

Maar daar staat tegenover, dat de dichter zelden prozaïsch en nooit banaal is. Tusschen de klanken en- kleuren, waarmee hij u overstelpt, verrast u menig dichterlijk beeld, menige lyrische gedachte.

> De vogel stort weêr schuchter zijnen liefdezang,
> *Die als in drupplen lungs het loover komt gegleden*,

luidt het in *Op de tinne*. In het bekoorlijk gedicht *Faraoos dochter* wordt de drukkende, verzengende hitte aan den oever van den Nijl onder anderen geschilderd met de woorden:

> De schaduw zelfs, zij straalt!

en als de koningsdochter het knaapje in den biezenkorf, dat weenend ontwaakt, genaderd is, heet het:

> En, tusschen leliën nederknielend, lacht
> Zij 't knaapsken toe, *dat plots vergeet te weenen*,
> Geheel verblind door 't beeld van louter licht....

Aan één gedicht uit den bundel geven wij de voorkeur boven alle andere: aan *De Gravinne van Salisbury*. Daarin reikt Couperus, kunst het verst. De dichter toont hier, dat hij de bekoring van een welluidend rijm, van een zangerig rythmus niet noodig heeft om indruk te maken: ook de rijmlooze jambe weet hij te beheerschen. De teekening is hier minder week, scherper van lijnen, dan in de overige gedichten; de uitdrukking, ofschoon steeds dichterlijk, is eenvoudiger, minder gekunsteld.

> Gelijk een vlucht verschrikte duiven weemlen
> Aan 't open boograam rond heur meesteres
> De kamervrouwen...

Men herinnert zich dien aanhef van het gedicht uit *de Gids* van, Juni 1884, wanneer de Gravin en haar gevolg, door den Koning van Schotland in het kasteel van Salisbury belegerd, hulp zien opdagen in den persoon van Eduard III; men kent het hartstochtelijk liefdedrama tusschen den Koning van Engeland en zijn bekoorlijke gastvrouw, door den dichter met fijne, soms met krachtige trekken geteekend. Den kunstenaar herkent men aan de greep aan het slot: het afscheid, waar hij ons weder bij het tafereeltje van den aanvang verplaatst:

> De Koning naakt, te midden van de bloem
> Der eedlen, die als lijfwacht hem omringen...
> En eensklaps buigt zich uit het open boograam,
> Omdragen door heur schalke hofjonkvrouwen,
> De burchtgravin, ten eind' haar lesten groet
> Der gastenschaar, die henenvaart, te brengen.

De heer Couperus draagt zijn bundel op aan zijn ‘Hoogvereerden Meester Prof. Dr. J. ten Brink’. Dat erkennen van, dat erkentelijk zijn aan een Meester is in onze dagen in de letterkun-

dige wereld te zeldzaam, dan dat wij er niet met ingenomenheid op zouden wijzen. Prof. ten Brink heeft eer van zijn leerling.

Wat te zeggen van den heer C o s m a n ?

De Critiek - ge weet wel, de ‘onuitsprekelijk compleet bevoegde’, die ‘zich bewust is te vertegenwoordigen een onverbiddelijk noodzakelijke revolutie, waarvoor de menschen die na haar komen dankbaar zullen zijn’ - heeft niet lang geleden den heer Cosman met Louis Couperus en Lovendaal als ‘kleingoed onder onze nieuwste poëten’ gesignaleerd. Sedert werd zijn naam telkens met zekere geringschatting genoemd. En nu wil het geval dat Cosman's nieuwe dichtbundel op vele bladzijden een sterken familietrek vertoont met de gedichten van hen, die hem zoo uit de hoogte behandelen. Heeft de heer Cosman zich bekeerd, of is er iets anders in het spel?

Zijn zang is als een donkere onweêrswolk, zegt de dichter:

> De regen valt in zwaren drop hij drop,
> Uit de onweêrswolk. Zoo helder als die druppels,
> Zijgt uit mijn zang, staag zinkend, mijn gedachte;

en het mag dus wel een bitter verwijt heeten, dat hij in zijn *Dinadichten* haar, ‘wie zijn ziele tegenvloog’, in het aangezicht slingert:

> Gij begreept uw dichter niet.

Gaat het ons ten opzichte van die gedachten, helder als regendroppels, beter dan Dina? Laat ons even luisteren:

> Wie het goede nastreeft heet men goed;
> Als dus ik het goede doe, dan heeten
> Mij de menschen goed en overvloed,
> Bent en eer doen nimmer mij vergeten.

Twee bladzijden verder vangt een gedicht zóó aan:

> Ze vervloot....
> Doch als lood,
> Dat het spook onzer droomen
> Ons opboort op de borst,
> Die het rochelend torscht,
> Voelde ik popelende angst me overkomen.

Is het u duidelijk?

De dichterlijke omschrijving en het dichterlijke beeld, twee struikelblokken voor onervaren dichters, zijn het ook voor den heer Cosman. Wanneer hij u wil vertellen, dat iemand een jarigen vriend is gaan bezoeken, dan lezen wij, dat hij was

> Ten vriend gegaan, *die blij den dag herdacht*,
> *Waarop voor 't eerst zijn ouders ouders wierden*.

Over het dichterlijke beeld struikelt de heer Cosman in de volgende regels, waar de ziel, waarin de liefde daalt, vergeleken wordt met het bosch, waarin het licht nederzijgt, terwijl dan uit dat bosch (de ziel) een stem dringt, die blijkens den laatsten regel weêr de ziel zelf schijnt te zijn.

> Toen was er liefde in mijne ziel gezegen,
> Zooals licht zijgt door dicht omblaarde toppen
> Op donker mos met eenen gulden regen,
> En 't duistre bosch mooi maakt met helle droppen.
>
> Toen hoorde ik uit dat bosch een stemme dringen,
> Wier klank ik in mijn ooren nog beware,
> Ze ruischt me toe, als 'k op mijn vaerzen stare;
> Mijn ziele hoor ik uit haar rythmen zingen.

Wat zegt ge van dit rijm op *Dina:*

> Het klinkt me als lispt hij nog een poos *die na;*

of van dezen regel:

> Want weet al licht me uw liefde als een vuurtoren;

of van dit beeld, in *Zingende vaerzen*, waarin de dichter, nadat hij van de stemmen gesproken heeft, die hem om geluk en om kennis smeekten, vervolgt:

> Een laatste vleide om liefde. Dol verlangen!
> *Ik liet haar, als een kind, dat koek wil, zeuren*.

Maar reeds citaten genoeg, om den aard van dezen bundel te doen kennen.

Wanneer de schrijver van het overzicht der Hollandsche letterkunde in ‘The Athenaeum’ aan de jongere dichters genaderd is, dan weet hij van hen niet veel meer te zeggen dan ‘Some of our younger poets show a great talent for mystification.’ Heeft de heer Cosman, die door de heeren Verwey en Kloos zoo hard gevallen is, omdat hij eenige welwillende woorden over had voor de beruchte *Julia*, willen toonen, dat ook hem dat ‘talent for mystification’ niet ontbreekt en dat hij wel alléén vermag wat die heeren slechts met hun drieën of vieren konden verrichten?

Wij gelooven het vast, en kunnen voor al de zonderlingheden, waarvan wij er eenige aanhaalden, geen andere verklaring vinden dan deze: In *Nosca* heeft de heer Cosman revanche willen nemen over *Julia*.

Ook dit spel is niet onaardig gespeeld, maar men moet zoo iets toch niet te vaak herhalen. Men doet op die wijze den argeloozen lezer, wanneer men hem althans niet vooraf waarschuwt, het spoor bijster raken. Hij weet niet meer hoe hij het heeft, en hij zou eindigen met geen enkel gedicht meer te lezen, uit angst van te worden beetgenomen.

De heer Cosman weet hoe het wezen moet:

> Niet vaerzen, als een vlietje kletsend, klaatrend,
> Met effen stroom en schijnwelluidendheid;...
> Dat alles wijst den waren dichter niet!
> Bezieling slechts doet waarlijk dichter wezen.

Met vertrouwen verwachten wij dan ook van den dichter der *Wilde halmen*, na deze parodie, het ernstig, bezield gedicht, dat zijn naam zal vestigen: de gouden halmen met de rijke vrucht.

***Prosateurs français du dix-neuvième siècle*. Choix de morceaux, arrangé par Mad. Penning-Nieuwland, avec une préface par C^{d}. Busken Huet. Arnhem, J. Rinkes Jr. (1886).**

Het schijnt dat er, ondanks zekere waarschuwingen, in ons land nog altijd veel en gaarne Fransch gelezen wordt. Het is nauwelijks een jaar geleden sedert de bloemlezing met den eenigzins ‘precieusen’ titel *Pierres précieuses et pierres fines* te Sneek bij Pijttersen

verscheen, en reeds ziet een, wel niet talrijker, maar toch volledíger verzameling stukken van ruim zeventig Fransche prozaschrijvers der 19de eeuw het licht, een verzameling waarin wij tot onze vreugd, bij velen die in de vorige ontbraken, ook die schrijvers (Weiss, Montégut en Bourget) vertegenwoordigd vinden, voor wie wij destijds een goed woord deden.

Busken Huet heeft den bundel nog met een voorrede, gedagteekend December 1885, verrijkt, waarin hij de Franschen roemt als goed sprekende en goed schrijvende, ‘parcequ'ils sont passionnés pour la logique.’ ‘Le mot - aldus vervolgt hij - ne saurait courir trop rapidement après la chose qu'il doit rejoindre. Plus c'est vîte fait, et mieux cela vaut pour tout le monde. Il n'y a pas de langue qui donne le vertige, mais il y en a dont les lenteurs donnent des nauseés.’ Het spijt Huet dat van het Fransche tooneelproza hier geen proeven worden aangetroffen, waarin de vlugheid van wendingen, de snelheid van den aanval, de volmaakte juistheid van het woord meer dan ergens te roemen, vallen.

In afwachting dat de verzamelaarster ons ook die bloemlezing schenke, genieten wij van het thans gebodene.

De bundel opent met verschillende stukken van Mme de Staël en Chateaubriand, die gezegd kunnen worden den grondslag van het hedendaagsche Fransche proza te hebben gelegd, al heeft de hervorming niet van zelf en niet in eens plaats gehad. En dan volgen in chronologische volgorde de beste Fransche prozaschrijvers van onze eeuw, onder hen die voortreffelijke journalisten als Armand Carrel, de Sacy, Prévost-Paradol, Weiss, John Lemoinne, terwijl van de jongste publicisten zelfs Arnold Mortier en Jules Lemaître niet vergeten zijn. Toch missen wij er weder een, die onzes inziens niet overgeslagen had moeten worden, n.l. Ferdinand Brunetière, den geleerden en talentvollen medewerker der *Revue des deux Mondes*, meer gevreesd dan bemind misschien, maar zeker een der fijnste koppen van de jongere Fransche generatie.

De helderheid, het logische van den Franschen zinbouw, waarop Huet doelde, werd met een enkel woord treffend in het licht gesteld door Cobet, toen hij aan het diner bij het 3e eeuwfeest der Leidsche Hoogeschool den eersten toast uitbracht op de Fransche geleerden. Op de vooze geleerdheid wijzende, die er een pedant *jargon* op nahoudt, dat, onder den schijn van diepzinnigheid, eigen-

lijk niets als beuzeltaal (*du verbiage*) is, riep hij uit: ‘En weet ge wel, mijne heeren, hoe men het gemakkelijkst die wetenschappelijke beuzelpraat kan beschamen en ontmaskeren? Men heeft ze dood eenvoudig in het Grieksch of in het Fransch te vertalen, en aanstonds verdwijnt de valsche diepzinnigheid, le verbiage reste tout nu devant nos yeux’.

Aan diezelfde Leidsche Universiteit bezitten wij in Robert Fruin, wiens schrijfwijze Huet om hare evenredigheden, hare ongedwongen standen, hare bewegelijkheid in de rust bewonderde, en die hem aan Mérimée deed denken, een bewonderaar van de Franschen.

Wij zullen daarom - welke ook overigens onze sympathiën zijn mogen - wel doen met het degelijk Fransche proza, waarvan ons in dezen bundel de voortreffelijkste proeven gegeven worden, te bestudeeren. Onze Nederlandsche stijl zal er slechts bij kunnen winnen.

I

Eduard Douwes Dekker (Multatuli)
geb. 2 Maart 1820 - gest. 19 Februari 1887.

Het zal welhaast zeven en twintig jaar geleden zijn, sedert het boek met dien zonderlingen titel en den nog ongemeener inhoud verscheen, dat een rilling deed gaan door het land, een éénig boek in onze letterkunde: de *Max Havelaar of de koffijveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*. In die zeven en twintig jaar is de man, die het schreef, verguisd en vergood, gelasterd en verheerlijkt, een slecht mensch en een edel dweper genoemd; heeft Jan Rap gemeend een maat in hem te vinden, en hebben de beste geesten den schepper van *Wouter Pieterse* beurtelings als een machtig denker, een scherp satiricus en een fijn psycholoog bewonderd.

Thans, nadat er jaren lang niets meer van hem werd vernomen - de laatste aflevering van de *Ideën* verscheen in 1874 -, is E d u a r d D o u w e s D e k k e r, buiten zijn vaderland, te Nieder-Ingelheim nabij Mainz gestorven.

Het verwijt zal niet uitblijven, dat Nederland den geniaalste van zijn zonen gedwongen heeft in het buitenland zijn heil te zoeken. De waarheid is, dat Multatuli voor zijn overprikkelden geest rust en kalmte noodig had, welke hij binnen het vaderland niet vinden kon. ‘Ware het niet dat ik volstrekt behoefte heb aan afzondering’ - schreef hij mij in April 1875, toen hij voor de eerste opvoeringen van *Vorstenschool* eenige maanden in het land vertoefde - ‘dan bleef ik hier. Maar als Rousseau (met wien ik overigens niet gaarne veel punten van overeenkomst heb, want ik houd hem voor o n w a a r) als Rousseau

voel ik me hoe langer hoe ongeschikter voor den omgang met menschen. Er blijkt me telkens, dat ik me niet verstaanbaar weet uit te drukken, en dat irriteert zoo.' En uit het slot van dien brief, een brief van gelukwensch bij de geboorte van mijn zoon, spreekt nogmaals dat verlangen naar kalmte: 'Zoo'n kleine kerel, die nog van niets weet en nog voor niets verantwoordelijk is! Wat 'n kalmte in zoo'n gemoedje! Ik ben er jaloersch van!'

Men zal over eenigen tijd het beeld moeten teekenen van een Douwes Dekker, dien het groote publiek niet gekend heeft; en om dat te ontwerpen zal men behooren aan te kloppen bij hen, die gedurende korter of langer tijd met hem in briefwisseling zijn geweest, of intiem met hem hebben omgegaan. Dan zal het blijken, voor hoeveel vriendschap, hoeveel hartelijke waardeering, hoeveel fijn gevoel er nog plaats was in het verbitterd gemoed van den man, die veel geleden had en 'veel ziel had uitgegeven.' Kinderlijk kon die vriendschap zich uiten. Want een kind was hij gebleven, ondanks 'de wildheid van zijn gemoed en de woeste verbeelding', waarover hij reeds klaagde in zijn dagboek te Menado, onder de dagteekening: 24 Februari 1851; en als een kind zoo dankbaar kon hij zijn voor de kleinste vriendelijkheid, de minste oplettendheid. Maar ook als een kind zoo lichtgeraakt en prikkelbaar. Hij wist het zelf en hij leed er onder. In de beweging van het intrekken der voelhorens noemt hij zichzelven 'onbesuisd sterk, d.i. zwak.' 'Want zwak is 't' - zoo vervolgt hij - 'aan eenige zaak meer te geven dan haar toekomt. Loftuitend geschreeuw walgt me, en zoodra ik koelheid meen te bespeuren, ben ik ook niet tevreden. Dat is ziekelijk.'

Van die kijkjes in de eigen ziel vloeien Multatuli's brieven over, in dien wegsleependen vorm, met dat vuur, met dien rijkdom van denkbeelden, welke men in al zijn geschriften bewondert; al beweerde hij, zich te vermeiden in slordigheid zoodra hij niet voor de pers werkte: ''t huppelen van een kind dat uit school komt.' Want het stormde en kookte in dat brein. Hij had zooveel te zeggen, en hij wist het te doen in zijn eigen, geheel eenigen stijl.

Tot dicht bij zijn veertigste jaar, een leeftijd waarop velen reeds uitgepraat zijn, had hij den stroom van denkbeelden, die hem bestormden, afgeleid in een dagboek, waaruit telkens reeds

de vonken van het genie u tegenspatten; maar voor de gevoelens, de plannen, den hartstocht, welke hem overstelpten, was die bedding te nauw. Hij moest een boek schrijven; en dat boek dat als een donderslag werkte, dat ons, twintigjarigen, deed trillen van verontwaardiging, en meesleepte door zijn gloed en zijn kracht, is nog zijn meesterstuk.

Toen kwamen de *Minnebrieven*, en van '62 af de *Ideën*, in afleveringen, soms met lange tusschenpoozen, veel te lange tusschenpoozen voor ons, die deze bladzijden verslonden. In het Hollandsch - neen, in geen enkele taal hadden wij nog ooit zoo iets gelezen. Veel van hetgeen ons als in een nevel, in een droomgezicht voor de oogen had gezweefd, werd hier in een sprekend beeld, in een geestige vergelijking, in een wegsleepend betoog helder gemaakt; over dingen, waaraan wij nooit gedacht hadden, werden wij gedwongen meer dan vluchtig na te denken. Want Multatuli, die een denker is, vordert ook inspanning van zijn lezers. Dat is misschien de reden, waarom hij door zoovelen, die zulk een inspanning schuwen, of tot inspanning onbekwaam zijn, òf geïgnoreerd òf niet begrepen werd, en dat anderen, onder den schijn van hem te 'behandelen', om zijne *Ideën* heen praatten. ''t Horloge is wat gecompliceerd, dus is 't makkelijker er òf niet over te spreken, òf 't te behandelen als 'n kluw sajet, òf 'n verhandeling te houden over zeker stipje in een der nummertjes van de wijzerplaat.'[1)] Hij kon ze niet uitstaan die zoogenaamde geestverwanten, wier geesteloos en onsamenhangend gerammel hem martelde, waar hij zich vertoonde; en hij heeft hen, als Rammelslag en zijn vrienden, in een paar meesterlijke bladzijden aan de kaak gesteld.

Onder veel strijd en veel leed zijn de *Ideën* - waartoe ook het zinrijk drama *Vorstenschool* behoort - geboren. Zij werden geschreven onder afwisselende gemoedsstemming, en moesten voortgezet worden, ook waar verdriet over werkelijke of vermeende miskenning elk élan stremde. Vandaar dat de schrijver het boeiend verhaal, het hoofdstuk vol gloed en geest, soms plotseling afbreekt om zich in wijdloopige redeneeringen te verdiepen, of een spitsvondigen paradox uit te spinnen. Maar hoe wordt ge voor zulk een oponthoud schadeloos gesteld, wanneer hij den draad van zijn Wouter-geschiedenis weêr opneemt! Die

1) Brief van 28 October 1872.

breed opgezette geschiedenis van Wouter Pieterse, tintelend van waarheid, tot in de kleinste bijzonderheden artistiek van opvatting, zoo vol ingehouden spot, en bij dat alles in de ontleding der ziel van het ‘tobbertje van adel’, zooals Huet Woutertje noemt, met zooveel hart geschreven, is een stuk Nederlandsch leven, dat tot heden in onze letterkunde niet werd geëvenaard.

Multatuli is uit de rij der levenden verdwenen, zonder het beeld te hebben kunnen voltooien. Doch het nageslacht zal er den schepper van *Wouter Pieterse* niet minder om waardeeren als den oorspronkelijksten Nederlandschen schrijver van de tweede helft der 19de eeuw.

De man, die zoo rusteloos kampte en zoo moedig leed voor hetgeen hij waarheid achtte, heeft het moede hoofd ter ruste gelegd. En met duizenden in Noord- en Zuid-Nederland breng ik den afgetobden strijder mijn dankbaren afscheidsgroet.

J.N. VAN HALL.

In naam der vrijheid.

H. Spencer: ‘The man versus the state.’ London 1884. (Ook in het Nederlandsch vertaald onder den titel: ‘De mensch tegenover den staat’, door Mr. A.R. Arntzensius).

In den bonten stoet der vrome en milddadige mannen en vrouwen, die de Roomsche kerk als heiligen vereert, zijn maar weinige gestaltens zoo aantrekkelijk in haren eenvoud, als die van Elizabeth, de landgravin van Thüringen. De volksoverlevering, als gewoonlijk minder aan geschiedkundige waarheid, dan aan den plicht der dankbaarheid getrouw, en steeds geneigd de edele lijnen harer helden en heldinnen door scherpe tegenstellingen te versterken, beeldt ons de heilige Elizabeth gaarne af, zooals zij, de slotpoort van de ‘Wartburg’ uittredend, om den zieken en behoeftigen daarbeneden hulp en lafenis te brengen, door eenen barschen echtgenoot wordt teruggewezen.

Alle vergelijking gaat mank; en de schrijver dezer regelen wenscht waarlijk niet van dat euvel de vergelijking vrij te pleiten tusschen dat echtpaar der middeleeuwsche legende en de twee partijen in dien grooten strijd onzer dagen, waarvoor het schrijven van het hierboven genoemd werkje de beteekenis van een heldhaftig wapenfeit bezit. Toch zal het waarschijnlijk slechts enkelen verwonderen, dat deze daad van den veelgenoemden Britschen denker de herinnering verlevendigde aan dat eenvoudig tooneel bij de poort der landgrafelijke burcht. De regeerende klasse in meer dan één onder de zoogenaamd beschaafde staten van West- en middel-Europa, heeft sinds eenigen tijd door daden getoond te willen afdalen van de hoogte, waarop zij tot hiertoe had gezeteld, om zich te bege-

ven tot de misdeelden in de diepte. Te lang reeds had zij dien tocht uitgesteld. Maar eindelijk is zij ertoe gekomen. Daar plaatst zich plotseling in de slotpoort eene gedaante, die ontzag gebiedt, en op den toon van hoog ernstig vermaan klinkt de dringende waarschuwing: ‘blijft waar Gij zijt. Wat Gij daarbeneden ook beproeven zult, het kwaad zal slechts verergerd, de ellende vermeerderd worden’.

Het gewicht van het kleine boekje, welks titel aan het hoofd van dit opstel geschreven staat, is in het voorafgaande niet overschat. De hulde van eenen ridderlijken tegenstander levert daarvoor het schoonste bewijs. Geen mindere dan Emile de Laveleye achtte zich, toen hij gereed stond zijnen puntigen degen met dien van Spencer te kruisen, vooraf verplicht tot dit vereerend saluut: ‘dit werkje verdient het aandachtigst onderzoek, omdat daarin de groote maatschappelijke vraag onzes tijds is beantwoord op eene wijze, zooals alleen een meester dat kan. De leer, die alle staatsinmenging verwerpt, werd mijns inziens nooit beter ontvouwd, noch krachtiger op vaste grondbeginselen gevestigd, noch ondersteund door zoovele helder ontlede en bewonderenswaardig gerangschikte feiten. Ook zijn deze bladzijden vol van gewichtige waarheden en van lessen, waarmede volkeren en regeerders beiden wel hun voordeel kunnen doen. De afleidende redeneeringen des schrijvers zijn zoo kort en krachtig, dat men, zijns ondanks, zich meegesleept gevoelt om met zijne slotsommen in te stemmen’[1)]. Heeft het pogen om de waarde van zulke redeneeringen te bepalen tot zijne rechtvaardiging nog wel iets meer noodig, dan die warme lofspraak van eenen bestrijder?

‘Krachtig op vaste grondbeginselen gevestigd’. dat is mede een van de hoofdverdiensten, waarom Spencer's betoog wordt geprezen. Volkomen terecht. Niet vele denkers hebben een gebouw van grondstellingen en gevolgtrekkingen opgericht, zoo indrukwekkend van omvang en tevens zoo geheel uit één stuk. Zoo vormt ook het pleidooi voor den mensch tegenover den staat, naar des schrijvers bedoeling, een geheel met zijnen overigen arbeid. Meer dan eens wijst hij daarheen terug. Overal bouwt hij daarop voort. Tot een volledig begrip, tot eene billijke waardeering van zijne redenen is dus een overzicht althans over het stelsel, waarin zij gegrond zijn, onmisbaar. Daartoe ga hier eene in-

1) ‘The Contemporary Review’, Vol. XLVII: Januarij-June 1885, p. 485.

leidende samenvatting vooraf, die te beknopter wezen mag, daar Spencer den getrouwen lezers van dit tijdschrift sinds lang geen vreemdeling is.

Drie vragen zijn het, die van oudsher den menschelijken geest hebben ontrust en geprikkeld tot wijsgeerig peinzen. Wat is waar? Wat is goed? Wat is schoon? Waaraan onderscheid ik weten van dwalen? Waaraan plicht van zonde? Waaraan zuiver welgevallen in verheven of liefelijke vormen van onedel behagen, van wansmaak? Niet altijd en niet door ieder werd aan elke dier vragen, met betrekking tot de beide andere, dezelfde waarde gehecht. In het bijzonder wisselde de voorrang tusschen de beide eerste; en de ‘stelsels van wereldbeschouwing’, waarin tot op dezen dag hare verbandhoudende beantwoording is beproefd, verschillen in bouw en betoogtrant wel voornamelijk, naar gelang aan de erkende voorwaarden voor de mogelijkheid van een onbegrensd weten, dan wel aan de vermeende eischen eener houdbare onderscheiding tusschen goed en kwaad het recht of onrecht van aanschouwingen en gevolgtrekkingen ten slotte wordt getoetst. De partijkeuze van Herbert Spencer is in dezen zoo beslist mogelijk geweest. Dezelfde vraag van practische staatkunde, waaraan dit werk zijner grijsheid is gewijd, gaf jaren geleden den eersten stoot tot dat omvangrijk onderzoek, waaruit ten slotte zijne wijsbegeerte is opgegroeid. Maar de leidende gedachte was daarbij van den aanvang af deze: indien op dit vraagstuk aangaande goed of kwaad, indien op de vragen van practische levenswijsheid in haren ruimsten omvang ooit een antwoord kan worden gevonden, dat verdient algemeen te worden aanvaard, dan moet dat geschieden door de wetenschap, die de regelmaat in het samengaan en opéénvolgen van de gebeurtenissen der menschenwereld naspoort en beschrijft. In één woord: een richtig oordeel over hetgeen behoort te worden gedaan is, zoo ergens, dan in volledige kennis van wat is en gebeurt te zoeken.

In het beeld nu, dat zich Spencer van die volledige beschrijvende kennis heeft gevormd, openbaart zich, ondubbelzinnig, de invloed van het gewichtigste verschijnsel in het geestesleven dezes tijds: den zegetocht der nieuwere natuurwetenschap. Wat deze bovenal kenmerkt en van hare voorgangster, de Aristotelische natuurbeschouwing der middeleeuwen onderscheidt, het is de

besliste afwijzing van elke gedachte aan een persoonlijk bestuur, dat den loop der dingen regelt en beschikt. Den ouderen waren alle veranderingen in de wereld zonder onderscheid middelen, tot het bereiken van onderstelde doeleinden, en zoo, ten slotte, tot het verwezenlijken van een hoogste werelddoel door goddelijke wijsheid aangewend. Den nieuweren zijn zij bloot noodzakelijke gevolgen uit aanwijsbare oorzaken voortgevloeid. Nauwelijks een vierde van eene eeuw is het geleden, dat die twee partijen nog tegenover elkander stonden in stellingen, die op een aanstaand beslissend voordeel, hetzij ter ééne, hetzij ter andere zijde, al zeer weinig uitzicht openden. Op het gebied der zoogenaamd levenlooze natuur hadden de nieuweren den éénen strook na den anderen veroverd. Maar de epigonen der scholastiek waanden zich ten laatste onaantastbaar verschanst in het rijk der doeleinden bij uitnemendheid, dat der levende wezens. Waar ook de overmoedige tegenstander zijne wapperende vaan reeds mocht hebben geplant, op die borstwering zou het hem niet gelukken. Zoo scheen het toen, zoo sprak men vol vertrouwen; maar zoo spreekt men thans niet meer. De man, wiens wonderbare oorspronkelijkheid, denkkracht en nauwgezetheid dien ommekeer heeft teweeggebracht, het behoeft nauwelijks te worden gezegd, heet Charles Darwin. Het betoog in zijn hoofdwerk mag eene aangrijpende poging heeten ter uitwerking, toelichting, bevestiging van dat woord vol diepen zin, dat reeds de oude Empedocles gesproken had: ‘het doelmatige is hierom in de meerderheid der dingen voorhanden, wijl zijn wezen meêbrengt, dat het blijft, terwijl het ondoelmatige vergaat’. Voortaan was, naar het oordeel van een aantal deskundigen en denkende leeken, dat stellig toenemende is, ook in het rijk des levens de zaak der op doeleinden gerichte krachten onherroepelijk verloren.

Herbert Spencer had, gelijk enkele anderen, die aanstaande zegepraal van de wetenschap der oorzaken over de leer der doeleinden voorzien en voorspeld[1)]. Geen wonder, dat hij onder de eersten behoorde, die van de wijdte harer strekking, de beteekenis harer gevolgen zich helder rekenschap gaven, in het bijzonder van wat voortaan moest worden gewijzigd aan dat beeld eener alomvattende wetenschap, waardoor het denkend

1) In ‘Social Staties’, verschenen in 1851. Darwin's hoofdwerk: ‘The origin of species’, is van 1859.

onderzoek, bewust of niet, als door zijne leidstar wordt voorgelicht. Zoolang in het rijk der hooger ontwikkelde bestaansvormen, de levende natuur, de bewijzen voor de aanwezigheid van een scheppingsplan nog als onweerlegbaar hadden gegolden, was die gedachte van zelf over de zoogenaamd levenlooze dingen uitgestrekt geworden. Deze, zoo heette het, waren er om de levende wezens; planten en dieren op hunne beurt om den mensch; de mensch eindelijk om de kennis en de verheerlijking Gods. Kortom: alle verklaring van worden en gebeuren, in die onderstelling beproefd, nam steeds, als vaststaand uitgangspunt, het hoogste wezen, ‘tot Wien alle dingen zijn’, om dan de schepselen, afdalend van de hoogere naar de lagere, door de aanwijzing van doeleinden en middelen en van middelen om te komen tot deze daarmede in verband te brengen. Met die gedragslijn moest thans, Spencer erkende dat, door de beoefenaars van alle wetenschappen, ook van die, welke zich met het leven, met den mensch, met zijn zielsbestaan bezighielden, geheel worden gebroken. De mensch was uit het dier, het levende, of wat men zoo noemde, uit het levenlooze. En derhalve: begrijpen kon het weten de dingen en hunne veranderingen alleen dan, indien het hen al te gader oploste in een eeuwig worden, dat, beginnend met het eenvoudigst denkbaar gebeuren aan den eenvoudigst denkbaren bestaansvorm, bij onveranderlijke gebondenheid aan vaste wetten, allengs toeneemt in veelheid en rijkdom van gestalten, niet gewild, bedoeld, maar slechts teweeggebracht, veroorzaakt. Vaststaand uitgangspunt van verkregen kennis moest dus voortaan zijn niet het hoogste, maar het laagste. Het wetenschappelijk onderzoek zou aan elk verschijnsel slechts zijne geschiedenis in het verleden, niet eene beweerde bestemming voor de toekomst vragen. En als einddoel van zijn streven mocht het zich eene zoodanige bijéénvatting aller wetenschappen denken, waar, op de breede basis onzer duizendvoudige waarnemingen, zich pyramidevormig een samenstel van wetten verheft, dat, langs steeds kleiner wordende groepen van omvangrijker wetten opklimmend, aan de spits uitloopt in een enkel axioma van alles omspannende waarheid.

De taak van hen, die met deze opvatting der wetenschap instemden, was door het voorbeeld der natuurvorschers aangewezen. Een ieder had zich een bepaald gebied te kiezen, en daar door het waarnemen van gebeurtenissen, door proefne-

ming, zoover het kon, door vernuftige onderstellingen ook, mits met zorg aan herhaalde waarnemingen getoetst, den band van oorzaken en gevolgen na te sporen. Die arbeiders dan, één voor één, voedden zich met de hoop, of zij wellicht, al werkend, zoover mochten doordringen, dat het mogelijk werd eenen werkman in eene aangrenzende afdeeling de hand te reiken en zoo een nieuw licht te doen schijnen voor hem en voor zich zelven. Inderdaad werd naar dien trant het werk verdeeld en verricht. Maar Spencer verlangde iets meer te doen. Hij waagde zich aan eene omvangrijke proeve om zich zelven en anderen rekenschap te geven van de machtige vorderingen, die het weten in de richting van zijn einddoel reeds had gemaakt. Daartoe keerde hij de gedragslijn, door het geduldig onderzoek gevolgd, om. Hij begon niet met de verschijnselen, om van daar ten slotte op te klimmen tot hunne enkelvoudige bestanddeelen. Hij begon met het einde, met deze, om daaruit af te dalen tot de feiten der waarneming. Dat hij, zoodoende, een werk verrichtte, wel wat minder stevig gegrond, dan dat der behoedzaam voortschrijdende onderzoekers, kan niet worden betwist. Maar daarmede wordt niets tekort gedaan aan de geheel eigenaardige verdienste zijner grootsche onderneming. Zoo ook handelt, op eene ontdekkingsreis in vreemde landen, de leidsman, die de vondsten zijner tochtgenooten in kaart brengt, en na eenigen tijd het nog onbekende met op de gis, maar niet zonder reden getrokken stippellijnen aanvult. Zijn gissen zal hem wel vaak doen missen. Maar het werk is daarom niet verloren. Want de zichtbare voorstelling van hetgeen reeds gevonden, naast hetgeen nog te zoeken is, de schets van wat de voltooide kennis vermoedelijk brengen moet, vuurt niet enkel de reisgezellen aan tot verhoogde inspanning, maar kan hun ook menig uitzicht openen op nog onbegane wegen, vele wenken geven voor tot hier verwaarloosd onderzoek. De roem van zulk eene opwekkende, bezielende kracht in het wetenschappelijk streven onzes tijds te zijn geweest mag aan Spencer's werk zeker niet worden onthouden.

Als de einduitkomst, die de ontleding der waarneembare verschijnselen eenmaal zal moeten opleveren, neemt Spencer een in zijn wezen onbekend en ook eeuwig onkenbaar iets aan, dat

aan de ervaring onzer zinnen zich voordoet in tweeërlei gedaante: stof en beweging. Wie nu het doorgronden van dat ondoorgrondelijke aan de bespiegeling overlaat, en zelf tot het weetbare zich bepaalt, ziet zich onverbiddelijk genoopt uit te gaan van één allereerste onderstelling: de eens bestaande hoeveelheid van dat onkenbare blijft standvastig; ontstaan en vergaan zijn slechts nieuwe groepeeringen van hetgeen zelf eeuwig was en zijn zal. Alle gebeuren toch is verandering in de wijze, waarop stof en beweging door de ruimte zijn verdeeld. Nu is echter die verandering telkens slechts mogelijk in tweeërlei richting. De stof kan zich verdichten, terwijl de beweging zich verspreidt, of het omgekeerde kan geschieden. Inderdaad wisselen, in het grootste gelijk in het kleinste, die twee: ontwikkeling en ontbinding, regelmatig elkander af. Wat wij intusschen kunnen waarnemen, of met redenen van wetenschap gissen met betrekking tot dat deel des heelals, dat door onze gewapende oogen wordt overzien, geeft ons grond tot de overtuiging, dat het zich bevindt in een tijdperk van samentrekking der stof, gepaard aan innerlijk bewegingsverlies; in één woord: van ontwikkeling. En als altijd, beduidt die ontwikkeling tevens den overgang van stof en beweging beide uit onbepaalde, onsamenhangende eenvormigheid tot altijd meer bepaalde, altijd meer samenhangende ‘verbijzondering’.

De onwijsgeerige lezer zal, niet onmogelijk, iets gevoelen voor de ondeugende opmerking van Mr. Goldwin Smith, ‘dat het heelal een zucht van verlichting moet hebben geslaakt, toen het door de hersenwerking van eenen zijner uitstekendste denkers van dit kort begrip zijner eigene wordingsgeschiedenis voorspoedig was verlost’. Het is dan ook niet raadzaam Spencer verder te volgen op den voet, als hij in hetgeen wij weten van het uitspansel, van ons zonnestelsel, van de wordingsgeschiedenis der aarde, alom de voorbeelden zoekt, die zijne ontwikkelingsleer schijnen te bevestigen. Tot stelselmatige volledigheid uitgewerkt, en tevens voor het onderwerp dezer studie van onmiddellijk belang, wordt zijn betoog eerst daar, waar hij zijne eerste beginselen poogt toe te passen, om de verschijnselen te verklaren van het leven.

‘De natuur’, zoo schreef reeds Leibnitz, ‘maakt nergens eenen sprong’, en Spencer spreekt den grooten Duitscher die woorden na. Ook het leven, of wat wij met dien naam aandui-

den, moet dus uit het zoogenaamd levenlooze zijn voortgekomen. Toch behoeft de erkentenis dier eenheid zich niet te verzetten tegen de poging, om het kenmerk op te zoeken, dat ons zekere verschijnselen doet samenvatten in het begrip: leven, en zoo onderscheiden van alle overige. Spencer dan omschrijft dat kenmerk als ‘eene onophoudelijke aanpassing van innerlijke verhoudingen aan uitwendige’. Een voorbeeld kan de bedoeling dier woorden verduidelijken. Eene mug vliegt in eene kaarsvlam en vindt daar den dood. Waarom? Omdat in haar geen verband van gewaarwordingen is, dat past op den samenhang buiten haar, tusschen het heldere licht en den noodlottigen warmtegraad der vlam. Gingen in de mug de gebeurtenissen, die voor haar zich vertolken in lichtwaarneming, gepaard met andere, die voor het diertje zelf iets als afschrik van brandwonden beduidden, zij zou niet sterven, maar leven. In dat zich voegen van den samenhang der inwendige gebeurtenissen naar dien der voorvallen in de buitenwereld ligt de eigenaardige trek van al, wat wij leven noemen. En naarmate in eenig lichaam die aanpassing, die samenstemming volledіger is, zal ook de volheid zijns levens grooter zijn.

Onverpoosde vermeerdering van die levensvolheid door het zich vermenigvuldigen en verfijnen van de aanpassing tusschen in- en uitwendige gebeurtenissen, ziedaar het kort begrip van de geschiedenis der levende natuur. Voor een groot deel is die voortgang te verklaren uit de oorzaken, waaraan reeds Darwin het ontstaan der soorten toeschreef: toevallige wijzigingen van allerlei aard, strijd om de voorwaarden tot levensonderhoud, dood der minder-, zegepraal der meer levensvatbare individuen, overdracht, door vererving, van begunstigende eigenschappen. Maar naast die middellijke aanpassing, die, om zoo te zeggen, den omweg neemt langs den kamp om het bestaan, plaatst Spencer de onmiddellijke, die b.v. in versterking van bij herhaling gebruikte organen, en, kortweg, in alle oefening plaats grijpt, en wier beteekenis voor het juist begrip der levensontwikkeling stijgt, naar gelang deze verder voortschrijdt. Toch, middellijk of niet, steeds wordt de aanpassing, dat is, met een ander woord, de doelmatigheid in bouw en verrichtingen bevorderd, verrijkt, zonder dat daarbij van opzet, plan, of overleg immer sprake behoeft te zijn.

Van dien voortgang nu uit gebrekkiger tot steeds rijker le-

ven is het ontstaan en de groei van wat wij als onze zielsverrichtingen plegen samen te vatten eenvoudig een onderdeel. Al die aandoeningen der ziel immers zijn enkel stofbewegingen in een deel des lichaams, het zenuwstelsel, maar gezien, als het ware, van hare binnenzijde. Aangaande de eenvoudigste, de bloote reflex-voorstelling, kan dat niet twijfelachtig zijn. Welnu, wat men voor hoogere geestesgaven uitgeeft, het zijn zonder uitzondering slechts ingewikkelder vormen van reflexvoorstelling, en dus ten slotte van reflex-beweging. En zoo wordt het in 't eind den edelen dieren en ook den mensch mogelijk hun doen en laten aan te passen aan allerlei omstandigheden, heilzame en schadelijke, ook aan de verst afgelegene in ruimte of tijd, ja zelfs aan die, welke slechts door eene reeks van middelen, en van middelen om te geraken tot deze kunnen worden benuttigd of bezworen.

Met de verrichtingen, welke het eigen leven in stand houden en verrijken, gaan nu echter, alleen bij de volkomener dieren, nog andere, hoogst belangrijke in den regel gepaard. Zij laten zich bijéénvoegen in het begrip van zorg voor de instandhouding der soort. Eene vergelijking b.v. tusschen visschen en vogels leert, hoeveel zorgvuldiger dan gene deze hun broedsel plegen op te kweeken en te beschermen. En trekt men die lijn door, eerst tot de zoogdieren, dan tot den wilde, eindelijk tot den beschaafden mensch, dan ziet men haar tot het einde de opgaande richting vervolgen. Ook door die onderlinge aanpassing van wat de leden in één gezin plegen te doen en te laten, door hunne wederzijdsche aanvulling in hulp en dienstbetoon wordt de som van leven in de dieren- en menschenwereld ontzaglijk verhoogd. Toch, zoolang de verbindingen van aldus samenwerkende wezens klein blijven, en hare onderlinge éénheid te wenschen overlaat, is die som ver van haar hoogstmogelijk bedrag. Ter wille van iederen groep, die behouden blijft, moeten, andere zijn verdrongen of vernietigd. Veel wordt gewonnen, wanneer allengs sommige van die oorspronkelijke groepen inéénsmelten tot grootere verbindingen, en wederom ettelijke van deze tot nog grootere. Niettemin blijft ook dan de bereikte maat van levensvolheid ver beneden haar denkbaar toppunt. Al het strijden, dat nog aanhoudt, is levensverspilling, en remt alzoo den voortgang in de richting der hoogst mogelijke levensvolkomenheid. Deze kan eerst verkregen heeten, wan-

neer iedere mensch, in het onderhouden en verrijken van eigen bestaan zoowel als in het zorgen voor de zijnen, zijn doen en laten op de ruimste schaal en tot de kleinste bijzonderheden weet aan te passen aan de hulpmiddelen en de gevaren zijner omgeving, zonder dat daardoor anderen in het verrichten derzelfde taak worden gehinderd, ja zoo, dat ieder de natuurlijke beperktheid aller overigen aanvult en verhelpt. Eigen hulp, opgevoerd tot de uiterste grens van veelzijdigheid en voorzorg, en gepaard aan wederzijdsch ontzag altijd, aan onderlinge samenwerking waar het moet, zietdaar wel den staat der menschenwereld, waarbij de som van leven zou zijn opgevoerd tot den hoogst denkbaren trap.

Haast ongemerkt voert zoo de ontvouwing van Spencer's gedachtengang aan de grenzen van dat deel der menschelijke kennis, waar zijne pleitrede voor den enkele tegen de gemeenschap tehuis behoort: de wetenschap der samenleving met al hare levensuitingen: haren kunstsmaak, hare zeden, hare zedelijkheid, haar recht. De hoofdgedachte in dit deel der ontwikkelingsleer is door haren ontwerper onmiddellijk aan Auguste Comte, middellijk, althans ten deele, aan den socialist de Saint Simon ontleend. Zij komt kortelijk hierop neer: Wij hebben in de menschenmaatschappij, zooals wij haar kennen, twee hoofdtypen te onderscheiden, niet ongelukkig betiteld als ‘het strijdbare type’ en ‘het arbeidzame’. Ter kenschetsing van elk dier twee mogen enkele trekken voldoende wezen.

Het strijdbare type is de aanvankelijke gedaante van alle menschelijk gemeenschapsleven. Reeds werd erop gewezen, hoe, vóór de morgenschemering der geschiedenis, de onafgebroken strijd om het bestaan tusschen de eene wildenhorde en de andere, of zij het begeerden of niet, haar door de beperktheid der bestaansmiddelen moet zijn opgedrongen. In zulk eenen toestand is het voor iedere dier horden eene levensvraag, dat op den duur zekere voorwaarden vervuld blijven, ook voor den eenvoudigste begrijpelijk. Van wat strekken kan om de gezamenlijke weerkracht tot het bereikbaar toppunt op te voeren mag niets worden verzuimd. Iedere man, die de wapenen dragen kan, moet ze dragen, elk oogenblik, hetzij ter verdediging, hetzij ten aanval. De werken des vredes worden dan maar den weerloozen stamgenooten, ouden en gebrekkigen, vrouwen en kinderen, overgelaten. Aldus scherp gesplitst in een krijgs-

haftig en een onkrijgshaftig bestanddeel, voegt zich nu de maatschappij, alweder buigend voor de eischen van den voortdurenden oorlogstoestand, onder eene sterke, éénhoofdige leiding. Een aanvoerder, erfelijk of gekozen, en zijne onderbevelhebbers, in eene vaste rangordening met het uitoefenen van zijn gezag en het voltrekken zijner geboden belast, heerschen in naam van het allesoverschaduwend belang, het gezamenlijk zelf behoud, vrijmachtig over ieders lijf en goed. De vrees voor hunne macht wordt eerlang nog versterkt door godsdienstige bijmengselen, opgegroeid uit het geloof, dat de gestorvenen, als ronddolende en veelvermogende spoken, de levenden omringen, en traagheid of gebrek aan moed met ziekte en onspoed bestraffen. Zoo verwerft zich de koning ten slotte een gezag, dat hem vergunt om verbiedend niet alleen, maar ook bevelend, in alles den druk te doen gevoelen van zijnen looden staf. Maar zoo ook schrijdt deze samenleving voort in de richting van toenemende strakheid en versteening. Één voor één zien zich de onderdanen hunne plaats, hunne bezigheid, reeds bij hunne geboorte, van hooger hand aangewezen. Een ieder blijft tot zijnen dood gevangen in den ‘status’, den onverbreekbaren levenskring, waarbinnen eenmaal het toeval zijner afstamming hem heeft geplaatst. Alle vatbaarheid voor hervorming gaat verloren. En die versteening van de bedding, waarin het openbaar en bijzonder leven zich beweegt, openbaart zich in de banvloeken, waarmede de priesters, de vonnissen, waardoor de overheden tegen alle zoekers van nieuwigheden te keer gaan.

Een aantal staten van den ouderen en den nieuweren tijd vertoonen ons, bij sommige volkseigenaardigheden, in zijne hoofdtrekken datzelfde beeld. Het Egypte van Rhamses, het Lacedaemon van Lycurgus, het Peru der Inca's, het Dahomey en het Rusland onzer dagen, in al die staten, om maar enkele te noemen, is het volksleven geprest in hetzelfde stelsel van éénvormigen dwang. Maar er is nog meer. Ook in onze zeden, in onze karakters zijn sporen genoeg, die erop wijzen, dat de vaderen lang hebben geleefd in eene maatschappij, geordend naar dat strijdbare model. In meer dan één kring geldt nog geluk in strijd als de hoogste roem, dapperheid, kracht als de schoonste deugd, wraak als een heilige plicht. Daar wordt de vaderlandsliefde bij voorkeur geprezen in haren hatelijken vorm van afkeer jegens wat vreemd is, of in hare slaafsche

uitingen van kruipende onderworpenheid jegens dezen of genen landsvader. Zelf oordeelen wordt als eigenwijsheid, zelf willen als eigenzinnigheid, zelf handelen als eigengerechtigheid gewantrouwd en gevonnist. En gelijk men al zijne wegen den wetgever aanbeveelt, zoo verwacht men ook alles van zijne wijze bemoeiing. Dat eenige dringende behoefte, of redelijke wensch door onopzettelijke aanpassing van der menschen doen en laten aan den gewijzigden loop der dingen van zelf zich bevrediging zal verschaffen, men kan het niet gelooven. De staat en nog eens de staat moet het voorzien. Zouden dat niet altegader nawerkingen zijn van den geest, dien de strijdbare maatschappij der vóórgeslachten in hare leden aankweekte?

Tegenover dat onverkwikkelijk beeld plaatst Spencer nu de bekorende schilderij van eene samenleving naar het arbeidzame type. Hij vindt dat terug in elke maatschappij, die niet hoofdzakelijk is ingericht tot aanval of verdediging, maar enkel om de mogelijkheid te openen tot zulk eene aanwending aller krachten, waardoor de som van leven in haar midden kan worden opgevoerd tot het bereikbaar toppunt. Dat ééne hoofdkenmerk der ‘arbeidzame’ maatschappij brengt van zelf eene ontwikkeling van al hare overige karaktertrekken met zich, in richting geheel tegenovergesteld aan die der ‘strijdbare’ ordening. Sinds de noodzakelijkheid van voortdurende oorlogstoerustingen geacht mag worden te zijn verdwenen, wordt het samenvatten van aller krachten tot één bundel, de achterstelling van het zelf willen en zelf doen bij de eischen der weerbare éénvormigheid natuurlijkerwijs onnoodig. Gezamenlijk optreden van allen, voor zoover nog vereischt, heeft, hoogstens, ten doel het vrij ontplooien van ieders eigene krachten te beschermen tegen elken inbreuk, behalve die, welke gevorderd mochten zijn door de onvermijdelijke maat der algemeene wederzijdsche eerbiediging. De onbeperkte regeermacht is overbodig, en daardoor tevens onmogelijk geworden. Waar nog de gemeenschap handelend heeft op te treden, is het daartoe aangewezen orgaan geen mensch, maar eene vergadering, samengesteld uit vertegenwoordigers van den algemeenen wil. De taak van dat orgaan zal echter, uit den aard der zaak, bepaald blijven tot handhaving der gerechtigheid, of, duidelijker, tot het toezicht, dat iedere burger noch meer noch minder winst behale, dan zijn arbeid naar eenen redelijken maatstaf geacht moet worden af te wer-

pen. Maatregelen van overheidswege, waardoor, kunstmatig, eene andere verdeeling van de vruchten der nijverheid zou worde beoogd, zijn daarentegen onvoorwaardelijk uitgesloten. In het algemeen kan men zeggen: hier overheerscht niet meer het denkbeeld van den aangeboren ‘status’, maar van het aangegaan ‘contract’. Er zijn, over het geheel, geene rechtsverhoudingen, geene verplichtingen meer, dan waarin telkens de betrokken partijen, uit het inzicht in hare noodzakelijkheid, hebben toegestemd. En naarmate zoo de sfeer van het handelend optreden der gemeenschap zich vernauwt, wordt ruimer die voor de bijzondere bedrijvigheid. Waar één mensch, aan zich zelven overgelaten, te kort schiet, en dat is de regel, zoekt hij aanvulling van wat hem ontbreekt, door, in vrijheid, samen te werken met anderen. Vrijwillige verbinding wordt het levensbeginsel der maatschappij, en roept, in toenemend aantal, ongedwongen genootschappen te voorschijn, die, één voor één, het beeld van het geheel op kleinere schaal weerkaatsen. De vrijheid, alom gehuldigd, verhoogt de vatbaarheid voor hervorming. En zoo maakt deze maatschappij, vergeleken met de straks geschilderde, den indruk van een levend lichaam, veelzijdig bewerktuigd en openstaande voor al wat zijne hoogere ontwikkeling zou kunnen bevorderen, naast eenen éénvormigen, onaandoenlijken, onveranderbaren steenklomp.

De geschiedenis kent dat ‘arbeidzame type’ der samenleving nog niet. Het heden kent het nauwelijks. Toch, hier en daar is het in wording. Het komt, om dat optemerken, niet het eerst aan op den groei van openbare instellingen en gebruiken, al toont die in vele landen, onloochenbaar, eene toenadering tot het ideaal, zooeven geteekend. Belangrijker is het, dat in het karakter van meer dan één natie zekere trekken zich verscherpen, die een voortgaan in dezelfde richting schijnen te voorspellen. Overal, waar de vaderlandsliefde, en vooral de voorkeur voor eene oorlogszuchtige woordenkeus bij hare uitingen zich met eene bescheidener plaats in de lijst der deugden begint te vergenoegen, waar de verplichte trouw jegens het gezag allengs naar redenen vraagt en voorwaarden stelt, waar het geloof in staatsalvermogen en regeeringsalwetendheid gaat kwijnen, maar waar, integendeel, het fiere zelfgevoel, dat allen dwang verfoeit, het hoofd omhoog heft, en tevens zijne zuiverheid toont door zich te huwen aan achting

jegens zijn evenbeeld in anderen, aan eerlijkheid, waarheidsliefde, ontstentenis van allen wrok, en eenen vriendelijken zin, daar is het volk op weg naar het land van belofte: eene samenleving volgens het ‘arbeidzame type’.

Welk volk zal het gegeven zijn dat land, overvloeiende van melk en honig, te betreden? Spencer waagt zich niet aan bijzondere voorspellingen. Dit ééne slechts weet hij met zekerheid: bereikt zal het worden. De grondwet zelve van alle levensontwikkeling strekt hem daarvoor tot waarborg. Het leven der volkeren, evengoed als dat der menschen en der dieren, moet altijd toenemen in rijkdom en veelzijdigheid. Valt het nu niet te loochenen, dat deze het grootste zijn, waar louter vrije overeenstemming alle banden vlecht, dan ligt de onontwijkbare slotsom niet verre, dat de menschenwereld eenmaal zeker zal breken met den levenverstikkenden dwang harer kinderjaren, om het beginsel der ongedwongen aanéénsluiting in zijnen ruimsten omvang te stellen tot eenen hoeksteen voor de gansche inrichting van haar gemeenschapsleven.

Wij, burgers van het zoogenaamd beschaafde West- en middel-Europa, bevinden ons, tusschen de ‘strijdbare’ maatschappij van voorheen en de ‘arbeidzame’ der toekomst, in een tijdperk van overgang. Onze geestestoestand ondervindt al de schade, die onafscheidelijk is van het leven in eenen tijd en eene omgeving, hinkende op twee gedachten, ontgroeid, maar nog niet geheel, aan het oude, trachtende, maar nog zonder te grijpen, naar het nieuwe. ‘“Haat en vernietig Uwen naaste”, dat is nu eens het gebod; en dan weêr: “heb hem lief en kom hem te hulp”. “Gebruik alle middelen om te bedriegen”, zegt het ééne wetboek voor ons gedrag; maar “wees waarachtig in woorden en daden”, zegt het andere. “Grijp weg wat Gij kunt en verbrand wat niet tilbaar is”, leert de godsdienst der vijandschap; terwijl door den godsdienst der vriendschap roof en brandstichting worden veroordeeld als misdaden’[1)]. Aan dien overgangstoestand is ook de pijnlijke vorm te wijten, waarmede de waarheden aangaande ons beste gedrag voor ons nog ten deele zijn omkleed. Het schoorvoetend inzicht in eene noodzakelijkheid, die ons heet genoegens prijs te geven, of zelfs bepaalde smarten ons te getroosten, geeft aan zijnen weerzin lucht door

1) ‘The data of Ethics’: 2nd edition, blz. 135.

te spreken van ‘geboden’, die te vervullen, van ‘plichten’, die te betrachten zijn. Zoo teekent het den druk, dien vaak eene verkieslijke gedragslijn ons oplegt, met dezelfde woorden, die het bevel van een gevreesd opperhoofd beduidden in de taal onzer vaderen, toen nog hunne strijdbare horden den dagelijkschen kamp hadden te voeren op leven en dood. De klank van 's aanvoerders stem dreunt voort in ons gehoororgaan, immers met geheel den bouw onzes lichaams van de voorgeslachten geërfd, en paart zich daar nog steeds aan elk besef van eene harde, ongevallige taak. De zucht om zich en anderen het leven onvriendelijk af te schilderen, zoo moeilijk weerstaanbaar voor velen, is door dergelijke ervaringen verleid geworden om het dusgenaamd zedelijk goede slechts daar te willen erkennen, waar het met eenig leed, althans met eenige moeite was verbonden. Alle genoegen werd dan, zooal niet onvoorwaardelijk veroordeeld, voor het minst ‘zedelijk onverschillig’ verklaard. Als regel is, ongetwijfeld, veeleer het tegendeel waar. Alleen die rassen kunnen den strijd om het bestaan hebben overleefd, waar, over het geheel, de goede, dat wil zeggen, de som des levens verhoogende daden werden bevorderd, uitgelokt door de genoeglijke aandoeningen, die haar vergezelden, gelijk er, omgekeerd, bittere gewaarwordingen, als het ware, tot waarschuwing strekten tegen dingen, die het beter was te ontvlieden. Maar evenmin kan het worden geloochend: die regel kent uitzonderingen, en met name in eenen overgangstoestand, als geheel ons werelddeel sinds geruimen tijd doorleeft. De gedragingen, die onze tweeslachtige maatschappij van ons vergt, passen niet slechts in geen gestreng doordacht stelsel; zij onderstellen bovendien neigingen, gevoelens, die op den duur niet vredig bij elkander kunnen wonen in eene zelfde menschenborst. Wij zijn nog te veel van den aard onzer krijgshaftige vaderen, om ons steeds te schikken naar de eischen onzer, betrekkelijk, vredelievende maatschappij. Wij zijn reeds te veel gekneed naar het ‘arbeidzame type’, om niet vaak te gruwen van wat de samen leving toch ook weêr in hare strijdbare oogenblikken ons afvergt.

Die tweespalt, verklaarbaar in een tijdperk van overgang moet met dat tijdperk overgaan. Daar zal een tijd komen, waar genoegzaam in de gansche menschenwereld, dan ten volle naar het ‘arbeidzame type’ vervormd, alle goede han-

delingen van zelf zullen spreken en van zelf worden verricht. Het zal de begeerte naar lust zijn, die ertoe dringt; het zal de vrees voor leed zijn, die van alle andere terughoudt. Ook die belofte wordt ons alweder door eene natuurwet gegeven. Het is de wet. die in elke regelrechte aanpassing aan veranderde levenseischen, met één woord: in alle oefening aan het licht komt; streng genomen, eene eenvoudige bewegingswet, maar wier aanwending op dezen groep van gevallen zich aldus laat omschrijven: allerlei verrichtingen, aanvankelijk begeleid door eene pijnlijke inspanning, die men slechts ter wille van een verwijderd goed zich getroost, worden, na eenige malen te zijn herhaald, ten slotte een genot, om zijns zelfs wil gezocht. Zoo gaat het in den ‘strijdbaren’ tijd. De eerste oefeningen in het wapenhandwerk trekken den speelschen knaap weinig aan. Door loon en straf moet zijn ijver worden gewekt en geprikkeld. Maar, ‘al doende’, leert hij, en, al leerende, begint hij in het geleerde behagen te scheppen. Het leeren wordt spelen. En ten slotte werpt hij vaak zijne lans naar een doel, onbegeerlijk op zich zelf, enkel om die spierbeweging die inspanning te genieten, die hem vroeger misschien verbeten tranen heeft gekost. Zoo zal het ook gaan in de leerjaren der ‘arbeidzame’ maatschappij. Lang nog zal zelfs het geleidelijk afleggen der ‘strijdbare’ hebbelijkheden veel moeite vergen en veel zelfbedwang. Menige vriendendienst behoudt nog vooreerst het karakter van eene bezwarende offerande. Maar vroeg of laat, éénmaal zeker, daagt de dag, dat weldoen en kwaad mijden voor heel de menschheid het hoogste genot, en ‘Vrede op aarde’ het slotaccoord in het lied van den natuurlijken groei onzer samenleving zal blijken.

Met de uitvoerigheid, die het bestek van dit opstel gedoogde, is in het voorafgaande de wereldbeschouwing van Herbert Spencer geschetst. Wat ook, uit den aard der zaak, aan die schets ontbreke, zij moge in elk geval voldoende zijn, om te leiden tot de erkenning, dat de gedachtengang in Spencer's jongste pleidooi zich aan de hoofdlijnen van zijn stelsel zichtbaar aansluit. Door een overzicht van dien gedachtengang worde het oordeel, hier uitgesproken, gestaafd.

De meerderheid van hen, die zich thans ‘vrijzinnigen’ noe-

men, met deze paradox heft Spencer aan, zijn, inderdaad, onvrijzinnigen van eene nieuwe soort. Slechts het gebrekkig oordeel des onderscheids, dat, bij het vormen van begrippen, blijft hangen aan uitwendigheden, vermocht tot heden die waarheid te miskennen. Van oudsher schreef wie vrijzinnig dacht en wenschte te handelen, ‘bevordering van volkswelzijn’ in zijne vaan. Maar met die leus alleen was zijn weg niet afgebakend. Hij trachtte naar dat doel uitsluitend met middelen van eenen bepaalden aard. Tegenover allen, die den druk hielpen bestendigen van de oude geharnaste ordening der maatschappij, getuigde, kampte hij, gedragen door een verlangend voorgevoel van een ‘arbeidzaam’ gemeenschapsleven. ‘Zorg voor het heil des volks, maar, middellijk, door het slaken van banden’, eerst met die aanvulling geeft de leuze, straks genoemd, zijne aloude gedragslijn volledig weêr. Ongelukkig hebben de erfgenamen dier wakkere vaderen alleen de leuze onthouden; de aanvulling is in het vergeetboek geraakt. Zij hebben 's volks welvaren gezocht niet langs den omweg der vrijheid, maar langs den rechten weg van dwang. Een enkele blik op de wetgeving, door de ‘vrijzinnige’ regeeringen in Engeland gedurende het laatste vierde eener eeuw uitgelokt, vindt voor die beschuldiging overvloedig bewijs. De oprichting en het bestuur van nijverheidsondernemingen, de huur van arbeiders, de verkoop van voedingsmiddelen, de zorg voor eigene gezondheid, de verspreiding van kennis, het gebruik van voertuigen, het overbrengen van min of meer spoedeischende berichten, het bedrijf der reeders en der visschers, wie telt de vormen van menschelijke bezigheid, in die jaren achtereenvolgens gebonden aan steeds knellender regelingen? Maar vooral: wie meet den omvang van het arbeidsveld, waarover de hoofdlieden der ‘vrijzinnigen’ dat dwangstelsel nog verlangen uittebreiden? En nu spare men de tegenwerping, dat die maatregelen van ‘vrijzinnigen’ toch altijd vrijzinnig blijven, wijl zij niet van eene onverantwoordelijke macht, maar van de gekozenen des volks zijn uitgegaan. Slavernij blijft slavernij; de vrijheid, die de burgers genieten, wordt gekend aan het betrekkelijk geringe aantal der belemmeringen, die haar worden in den weg gelegd. Of die burgers zelven vrijelijk tot het inbinden hunner vrijheid hebben meegewerkt, neemt van het kwaad, daardoor gesticht, niets weg. Het recht van een lichaam, door volkskeuze samengesteld, is evenmin als dat van

eenen alleenheerscher onbeperkt; de vrijzinnigheid, die den vorsten hunne grenzenlooze aanmatiging heeft afgeleerd, moest zich schamen de parlementen in dat zelfde euvel te stijven. Aan elke van die drie stellingen wordt nu verder een kernachtig betoog gewijd.

De verwantschap tusschen liefde en deernis treedt onder meer hierin aan het licht, dat beide haar voorwerp zich schooner afbeelden, dan het is. ‘Stap op eene Londensche straat in een huurrijtuig. Ge zult er verbaasd van staan, hoe menigmaal het portier met geheel overbodige gedienstigheid wordt geopend door eenen man, die op eenig loon daarvoor rekent. Uwe verbazing zal wel bedaren, als gij de vele slenteraars bij de kroegdeuren hebt geteld, en opgemerkt, hoe snel eene straatvertooning, of een optocht, uit de nabijgelegen stegen en binnenpleintjes eenen stoet van luiaards bij elkander sleept.’ ‘Zij hebben geen werk’, zoo vergoelijkt Gij hen. Zeg liever, dat zij geen werk zoeken, of, telkens weêr er uit loopen. Laat uw medelijden u geene parten spelen. Het zijn eenvoudig deugnieten, die in honderd vormen teren op wie er wel deugen. Zou dan het geluk, dat Uwe barmhartigheid hun toewenscht, natuurlijk of onnatuurlijk zijn? Het mag zeker worden ondersteld, dat eene uitspraak, waaromtrent de gangbare geloofsovertuiging en de slotsommen der wetenschap zich met elkander verstaan, wel het sterkste gezag vóór zich heeft, dat zich denken laat. Welnu, het vonnis: ‘wie niet werkt, zal ook niet eten’, is eenvoudig de christelijke vertolking dier algemeene natuurwet, volgens welke een schepsel, dat de kracht mist om zich te onderhouden, moet sterven. Toch is er geen christelijk leerstuk, waaraan Christenen zich minder laten gelegen zijn, dan dit ééne, dat door de wetenschap zoo blijkbaar wordt bevestigd. Men spreekt van onze aansprakelijkheid voor het lijden des naasten. Verplicht zij ons om den stoeren arbeider een deel van zijne verdienste uit de handen te breken, ten einde het leven te verlengen, de ellenden te vermeerderen van die misgeboorten der maatschappij, die de natuur sinds hunnen eersten levensdag heeft opgeschreven ten doode? En welk beeld rijst daar aan het einde van den weg, dien zulke overgevoeligheid ons heet in te slaan? Zijn naam is Slavernij. Let toch eens op de veelheid van samenwerkende oorzaken,

die gedurig dreigen den voortgang op dien weg te verhaasten tot eene bedenkelijke vaart. Daar is de besmettelijkheid van die regelingszucht, te sneller zich verspreidend, naarmate zij verder gegrepen heeft om zich heen. Daar is eene stijgende behoefte aan meer dwangmaatregelen, meer beperkingen, uit de onvoorziene euvelen en tekortkomingen der voorafgaande geboren. Daar is het veldwinnen van de stilzwijgende onderstelling, door elke nieuwe inmenging gesterkt, als ware de staat verplicht alle kwalen te genezen, alle zegeningen te waarborgen. De aangroeiende macht der regeeringslichamen verzwakt bovendien in dezelfde mate het vermogen van de overige bestanddeelen der maatschappij om nog verdere uitbreiding te weerstaan. Erger nog: de vermenigvuldiging van posten in de staatsbureaux verlokt de leden der gemaatregelde klassen, om aan te dringen op nog meer bemoeiing van hooger hand, waardoor de kansen op een veilig en geëerd ambt voor zoons of neven stijgen. Het volk in zijn geheel, gewend om van het openbaar gezag kostelooze weldaden te verwachten, verliest zijnen werklust even snel als zijne begeerigheid klimt. De snippers van heele en halve kennis, alom uitgestrooid, versterken, verbreiden die stemming, door streelende leugens meer dan ongevallige waarheden te verspreiden. De dagbladpers vooral, dienares der algemeene vooroordeelen, geeft hun, met eenen bepaalden vorm, grooter kracht, terwijl de vrienden, die het volk zijne feilen toonen, dagelijks meer ontmoedigd, ten slotte verstommen. Doch ook daarbij blijft het niet. Alle overdreven verwachtingen worden bovendien met regelmatige tusschenpoozen gevleid door eerzuchtigen, die de stemmen der kiezers pogen te koopen met beloften; ja, leidende staatslieden ontzien zich niet op die wijze om de gunst der menigte te bedelen in het belang hunner partij. En aldus zijn eindelijk de staatkundige droomers en de onverstandige menschenvrienden zoo dikwijls door wetgevenden arbeid naar hunnen geest in het gelijk gesteld, dat zij hun werk van zweepen en stoken doorzetten met toenemend vertrouwen en altijd meer gevolg. Laat nu den staat, door die gezamenlijke drangredenen tot alregelaar en albediller verheven, krachtens eene reeks van ‘waarborgen’ aan het toezicht des volks onderworpen zijn; ieder lid van dat volk is daarom niets minder onvrij. En vooral: men vleie zich niet met rooskleurige verwachtingen aangaande de standvastig-

heid der menschen tegenover zoo machtige aanlokselen, als den eersten den besten regeeringsbeambte, maar vooral de hoogsten in zulk eenen staat van zaken zouden omringen. Elk alvermogend gemeenebest wordt, als door zijne schaduw, door hetzelfde spooksel op de hielen gevolgd. Het is de alleenheerschappij van den uitverkorene des volks, die, door het vertrouwen zijner meesters aan het hoofd van het beambtenleger geplaatst, de macht, hem opgedragen, misbruikt, om, openlijk of verbloemd, zijne lastgevers te knevelen. Daartegen baten geene voorzorgen, geene geschrevene bepalingen. Hoe verbreid ook, de waan, dat men een gouden staatsleven uit looden instincten zou kunnen tooveren, is, eenvoudig, het geloof aan eene staatkundige alchemie. Het welzijn der maatschappij en de rechtvaardigheid harer inzettingen zijn ten slotte afhankelijk van de karakters harer burgers. Wie het geheel verbeteren wil, moet met de leden beginnen; waarlijk niet door de achterblijvers kunstmatig te steunen ten koste van de vooruitstrevenden; maar eenvoudig door de beste leerschool open te stellen voor de ontwikkeling van hoofd en hart: de gelegenheid tot vreedzamen arbeid, slechts gebonden aan de voorwaarden voor een geordend samenleven.

De vergoding van den staat, de noodlottige nagalm van wat er omging in onze voorouders ten tijde hunner gepantserde gemeenschapsordening, wordt het meest afdoende bestreden door eene opsomming der zonden, waaraan wetgevers al hebben schuldig gestaan. Daartoe is het niet eens noodig de aandacht te vestigen op die ernstige vergrijpen, die uit heerschzucht of éénzijdig najagen van klassenbelangen geboren zijn. Reeds de tekortkomingen van onverschoonbare onwetendheid leveren stof te over voor eene verpletterende akte van beschuldiging. De helper van eenen drogist, die de beschrijving van eene ziekte misduidt, en den boodschapper een doodelijk geneesmiddel meegeeft, wordt schuldig bevonden aan manslag. Zijne goede bedoelingen baten hem niet. Hij behoorde zich te hebben onthouden in eene zaak, waar zijne kennis zoo onvoldoende was. Wat, indien de aansprakelijkheid van onwetende wetgevers voor de rampen, door hen gesticht, eens met denzelfden maatstaf werd gemeten! En toch, die rampen zijn ‘le-

gio'. Denkt aan de woekerwetgeving, aan de maatregelen tegen opkoopers, aan de staatstarieven van levensbehoeften en van loonen, en duizend andere voorbeelden. Overweegt vooral de tallooze wetten, die gedurig worden afgeschaft, deels, zeker, omdat zij zijn verouderd, maar toch ook voor een goed deel, omdat zij nooit hebben gedeugd. Men pleegt over die dingen luchtig heen te stappen. Ten onrehte: iedere slechte, zelfs iedere hinderlijke wet beduidt, zoo men ook op hare middellijke gevolgen acht geeft, vermeerdering, meest niet onbeteekenend, van noodeloos lijden. Maar het schijnt, of men dat alles niet tellen wil. De staat is eenmaal de 'fetish' van het levende geslacht. Wie hem logenstraft, door, op zijne machtspreuken niet te genezen, wie zelfs maar zijne wonderkracht in twijfel trekt, verdient nauwelijks beter dan den dood. De traagheid, de omslag, de sleurzucht, de onachtzaamheid, die al zijne verrichtingen belemmeren of althans haar oogmerk doen missen, dienen als voorwendsels om nog meer van hem te vragen. In zijnen dienst te treden maakt den stumpert tot eenen man van gewicht. Zij, die, in de hitte vanden verkiezingsstrijd, door alle partijen, behalve hunne eigene, éénstemmig zijn uitgefloten, hebben nauwelijks zich neergezet op hunne banken in het parlementsgebouw, of alle goede gaven en volmaakte giften worden van hen verwacht. Wat is er dan van dat kort begrip aller nationale wijsheid, dat men hun blijkbaar toedicht? Van de wetenschap, die hunne taak eischt, heeft de opvoeding dezes tijds in den regel hun niets geleerd. Zij kennen het verband van oorzaken en gevolgen niet, dat ook in de menschenwereld nooit ontbreekt. Zij hebben er geen oog voor, hoe, krachtens dat verband, hier meer dan elders ingewikkeld, aan iedere verandering zich een geheel stelsel vastknoopt van regelrechte, meer verwijderde, en eindelijk zeer verwijderde werkingen, veel gewichtiger vaak dan de betrekkelijke kleinigheid, die men bedoelde weg te ruimen, of te verkrijgen. Zij miskennen vooral den invloed, dien iedere wet, gebiedend of verbiedend, niet missen kan te oefenen op de vorming van des volks karakter, ten goede wellicht, maar ten kwade veeltijds ook. In één woord: zij zijn blind voor de waarheid, dat iedere maatschappij, wel verre van een kunstwerk te zijn, door menschen gemaakt, integendeel een levend lichaam is, natuurlijk geworden en gegroeid, een lichaam zoo samengesteld, dat wie het onderneemt zijne gedragingen

in eenig opzicht te leiden, wel waarlijk beginnen mag met de studie van zijnen bouw en zijn leven. Merkwaardig inderdaad! In den omgang met zijne dienstboden moet de wetgever het dagelijks ervaren, dat hij die menschen niet kent, op hen ‘geen vat kan krijgen’. Maar, of hij met een paar wetsbepalingen vele millioenen menschen, grootendeels van dezelfde soort als zijne weerspannige huisgenooten, zal kunnen zetten naar zijne hand, die twijfel verontrust hem geen oogenblik. Er is, in waarheid, geen monsterachtiger vooroordeel mogelijk, dan dat de voorbereiding, die zelfs een schoenmaker tot het uitoefenen van zijn bedrijf behoeft, voor den wetgever overbodig zou wezen.

Wat degelijke vóórstudie den aanstaanden staatsman zou leeren, het is, onder meer, het groote onderscheid tusschen de wijze, waarop Natuur hare schepselen behandelt, zoolang zij behooren tot het ouderlijk gezin, en nadat zij daaruit zijn getreden. Binnen den kring der familie: verzorging van het nog ongevederd, of nog blinde jong, geheel om niet, zonder eenige gedachte aan eene tegengift. Daarbuiten, integendeel, gestrenge handhaving van den regel: geene weldaden, maar loon, geëvenredigd aan verdienste. Het volwassen dier tiert of kwijnt naar gelang het wel, of kwalijk is begaafd. Een andere regel, trouwens, zou noodlottig zijn voor de soort, waarop zijne aanwending werd beproefd. Hulp aan ongeschikten, toenemend naar de mate van hunne hulpeloosheid, doet, noodwendig, het ras ontaarden, totdat het bezwijkt in den kamp om het bestaan. Dat geldt van het dierenrijk, maar ook van de menschenwereld. En daarom is het een onverstandig bedrijf het beginsel, dat alleen binnen den kring des gezins recht heeft van bestaan, overtebrengen naar het leven in de maatschappij. Maar dat onverstand wordt misdadig, voor wie bedenkt, dat wat de staat den stervendgeborenen, tot verlenging van hun lijden, maar tot verkorting van het volksbestaan, toereikt, eerst den krachtigen, levensvatbaren burgers moet zijn ontnomen. Van twee kanten dus: door de krachtigen te benadeelen, in dezelfde mate, waarin zij de zwakken beschermt, voert deze menschlievende staatkunde het volk ten verderve. De natuurwet, die slechts den sterkste het leven gunt, is hard, maar onverbiddelijk. En wie tegenover haar zich beroepen op de stem des gewetens en der menschelijkheid, moeten maar eens weêrkomen,

wanneer zij, elk in zijnen kring, hebben gedaan, wat daar die stemmen hun heeten te doen.

Neen, niet op kwalijk voorgelichte menschelijkheid drukt de zwaarste schuld, maar op een hardnekkig vooroordeel, dat in de hoofden van het levend geslacht heeft postgevat, Het groote staatkundige bijgeloof in het verleden was het Goddelijk recht der koningen. Het groote staatkundige bijgeloof thans is het Goddelijkrecht der parlementen. Het oude is voorbijgegaan; maar het nieuwe verdiende veel meer dat voorbeeld te volgen. Want, terwijl het eerste nog door eene algemeen gehuldigde onderstelling werd gerugsteund, mist het vooroordeel dezes tijds elken grond. Men schermt met het begrip der ‘souvereiniteit.’ En waarlijk, indien de aanwezigheid van zulk een onbeperkt overheidsrecht in de handen van welke macht dan ook eenmaal is toegegeven, dan is de rechtvaardiging zelfs van den willekeurigsten maatregel niet moeilijk meer. Doch het punt in geschil is daarmede niet bewezen, maar, veeleer, als reeds bewezen aangenomen. De vraag blijft: heeft eenig mensch, of eenig lichaam dat onbegrensd gezag over anderen, welks bestaan door de bloote denkbaarheid van zijn begrip waarlijk nog niet is buiten kijf gesteld. ‘Zeker’, zoo roept een oorverdoovend koor, ‘daar is het onbetwistbaar recht der meerderheid, dat zij overdraagt op de vertegenwoordiging harer keuze’. Binnen bepaalde perken is dat beweren stellig waar; maar op die perken komt het hier juist aan. De leden van iedere tot een zelfstandig lichaam verdichte vereeniging zijn inderdaad gehouden, één voor één, zich te buigen voor den uitgesproken wil der meerderheid, doch enkel in al die onderwerpen, die in verband staan met het doel, waartoe de verbinding is aangegaan; verder niet. Een beginsel, van toepassing op den staat, zoo goed als elders. ‘Dat voorbehoud is hier van geen nut’, dus luidt het antwoord: ‘het éénigheidsformulier van geenen enkelen staat is te vinden, en, bij ontstentenis daarvan, kan de macht der meerderheid door niets worden ingetoomd. Het gaat toch niet aan, dat de weinigen de wet stellen aan de velen!’ Intusschen: ook die tegenwerping schijnt krachtiger dan zij is. De macht der meerderheid kan, weliswaar, onweerstaanbaar zijn, evenals, onder andere omstandigheden, de macht van eenen alleenheerscher. Maar wien

het niet om de machtsvraag, wien het veeleer om den rechtsgrond voor de onderwerping der minderheid te doen is, dient, wel verre van haar afteleiden uit het ontbreken van ieder éénigheidsformulier, integendeel te bedenken, dat zij alleen op zulk eene akte steunen kan. Want bij gebreke van dien heeft de grootere helft over de kleinere, zoomin als deze over gene te gebieden. En indien al geen bepaald stuk kan worden getoond, welnu, dan worde de vraag gedaan: op welke voorwaarden, in dit oogenblik, de burgers altegader bereid zouden zijn om zich te verbinden tot eene staatsgemeenschap. Slechts de bevoegdheden, welke, in die onderstelling, zoo goed als eenstemmig den staat zouden worden opgedragen: de zorg voor de verdediging des lands, de bescherming van lijf en goed, en de handhaving der vrijheid om eigen goed te gebruiken en te verwerven, geene andere mag de staat zich toeëigenen. Al wat daarbuiten ligt, is het gebied van het natuurlijk recht des menschen tegenover de gemeenschap.

Of moeten wij de vele tijdgenooten gelooven, die, in navolging van Bentham, dat ‘natuurlijk recht’ naar de musea van afgedragen oudheden hebben verwezen? Dan zouden eerst hunne redenen wat steviger moeten worden. Het betoog, immers, dat hun scherpzinnige voorganger aan dit punt heeft gewijd, beweegt zich blijkbaar in eenen cirkel. Ieder burger, zoo heet het daar, ontleent zijne rechten aan eene opdracht van den staat. En de staat op zijne beurt ontleent wat hem aan rechten toekomt aan eene opdracht van de gezamenlijke burgers. Begrijpe die redeneering wie het kan. Of liever: wende zich, wie de zaak wil verstaan, tot de natuurlijke geschiedenis van ons geslacht, die in elk voortschrijdend staatsleven ons getuige maakt van de gelijkmatig voortschrijdende erkentenis, dat de gemeenschap, in stede van hare leden met rechten te begiftigen, integendeel slechts de rechten, die hun van nature toekomen, heeft te beschermen. En de inhoud dier rechten wordt eenvoudig bepaald door de natuurlijke voorwaarden tot het onderhoud en de verrijking des levens. Laat het menschelijk leven, gelijk het is, nog meer leed opleveren dan zegen, in elk geval is het op weg om ten slotte meer zegen te brengen dan leed. Die zekerheid rechtvaardigt iedere daad tot zijne handhaving, of tot zijne vermeerdering, maar dan ook iederen maatregel, om belemmering van zulke daden tegen te gaan. Zoolang echter

bij dat alles nog ieder levend wezen als alleenstaand wordt gedacht, missen die oordeelen een zedelijk karakter. De tegenstelling tusschen mogen en niet mogen ontstaat eerst, waar de enkele zich bevindt in de tegenwoordigheid zijner medeschepselen. Daar toch begint de mogelijkheid, dat de één, arbeidend om zijn leven te onderhouden, den ander in den weg treedt en bemoeilijkt. En, daar het bewijs ontbreekt, dat sommigen wel, maar anderen niet onbelemmerd mogen handelen naar verkiezing, is wederkeerige beperking noodzakelijk. Het zedelijk recht om hunne levensdoeleinden natestreven neemt dus eenen aanvang, wanneer het onderscheid is erkend tusschen daden, welke kunnen en welke niet kunnen plaats grijpen met inachtneming van die noodzakelijke perken.

De leer, die den staat tot schepper en uitdeeler aller rechten verheft, keert de waarheid zoo geheel om, dat juist integendeel den staat de beschuldiging treft, bij zijn eerste optreden in den vorm der ‘strijdbare’ gemeenschapsordening, zijne leden ten deele te hebben beroofd van de natuurlijke rechten op lijf en goed, die zij tevoren hadden bezeten. Eerst naarmate de ‘strijdbare’ staat plaats maakt voor eene meer ‘arbeidzame’ ordening der maatschappij, worden die ingekorte rechten hersteld in hun geheel, en tevens, bij de toenemende deeling van den maatschappelijken arbeid, aangevuld, bekroond door het nieuwste, maar niet het minst gewichtige: het recht der verdragen: de bevoegdheid om vrijelijk beloften te geven en te ontvangen, maar tevens om, des noods door dwang, de ontvangen belofte intevorderen. Daarmede is het stelsel der natuurlijke rechtsvoorwaarden voor de gemeenschappelijke levensvermeerdering der menschheid voltooid, maar dan ook onaantastbaar. Elke uitbreiding van de dwangrechten der overheid buiten zijne grenzen, al wordt zij door de teederste zorg voor lijdende medemenschen aanbevolen, is even onverantwoordelijk als andererzijds een tekortschieten in zijne handhaving. Want zij poogt een enkel leven te behouden, door de mogelijkheid van alle leven in beginsel te ondergraven. Kortom, zij volgt de alledaagsche nuttigheidszoekers, die op den tast voortgaan, geleid door wat binnen het bereik hunner handen ligt, in stede van de wetenschappelijke nutsbeschouwing, die vooruitziet, wat nog niet te grijpen is. Die kortzichtigheid moge onvermijdelijk zijn in ons overgangstijdperk, dat slechts door eene reeks

van dadingen met het verleden de betere toekomst kan doen aanlichten. Noodig blijft het, het beeld dier toekomst den tijdgenooten voor te houden, opdat zij weten, waarop zij hebben aantesturen.

Het overzicht over den gedachtenbouw van eenen man als Spencer verschaft altijd een soortgelijk genot, als bij de waardeering van ieder grootsch kunstwerk wordt gesmaakt. Toch zullen de meeste lezers allicht dit voorbehoud onderschrijven: onvermengd is dat genot niet; de eindindruk, zooals die door de jongste pennevrucht des meesters wordt bepaald, mengt in de bewondering voor zijn stout bestaan eene niet geringe mate van weerzin, ja van verontwaardiging. De gedachte, die Spencer bij zijn onderzoek naar de grenzen der staatsbevoegdheid heeft geleid, is geene nieuwe vondst. Meer dan één voorganger heeft, als hij, gemeend vragen van recht en onrecht ten slotte te moeten voorleggeu aan de natuur, immers een juist inzicht in hetgeen al dan niet betaamt, te mogen verwachten van eene zoo volledig mogelijke kennis der dingen, die zijn en gebeuren. De begripskoppeling ‘natuurrecht’, waarin zich ook voor Spencer die verwachting kort en krachtig uitspreekt, dagteekent reeds uit de dagen, toen de wijsbegeerte van Zeno en Chrysippus zich woning maakte in de hoofden van Rome's classieke rechtsgeleerden. Maar wat in Spencer's redeneerwijze treft en, ronduit gezegd, ergert, het is de niets ontziende oprechtheid, die hem eene zijde van zijn vraagbaak, de natuur, heeft doen naar voren keeren, en aanbevelen ter navolging, waarop eerst in de negentiende eeuw een helder licht is geworpen en dus de aandacht van oudere natuurrechtszoekers niet had gerust. Wanneer een bespiegelend Romein, als Cicero, bij herhaling het woord ‘natuur’ in den mond nam, dan duidde hij daarmede iets anders aan, dan het begrip van allerlei bloot noodwendige gebeurtenissen; iets, dat de gelegenheid openliet om aan de wijsgeerige beschouwing der wereld de godenleer van het voorgeslacht voor een goed deel aan te passen. Het was het denkbeeld, dat de wijze, waarop ‘Natuur’ hare verschijnselen teweegbrengt, de heerschappij eener redelijkheid openbaart,

die in het ordelijk denken en handelen der menschen hare voltooiing vindt. Veel duidelijker nog treedt een gelijksoortig bestanddeel op den voorgrond in dat begrip eener ‘natuurlijke wet’, waaraan, tijdens de latere middeleeuwen, de school van den heiligen Thomas zich het stellige recht ondergeschikt placht te denken. De voorstelling toch, welke die school van de natuur huldigde, werd geheel overheerscht door de gedachte aan het doel, het plan, dat de Hoogste Rede ten aanzien van den koning der schepping, den mensch zou hebben gekoesterd. Het rijk der natuur heette de voorbereiding, de inleiding tot het rijk der genade, dat daarin, als het ware, was aangelegd, voorgeteekend, beoogd. De scherpste denker onder de baanbrekers voor de nieuwere ‘natuurrechtsleer’: Thomas Hobbes, schijnt, wel is waar, in zijne kenschetsing van den ‘natuurstaat’ als eenen algemeenen oorlogstoestand, een vóórgevoel aan den dag te leggen van de gewichtige plaats, die de kamp om het bestaan in de hedendaagsche natuurbeschouwing moest innemen; maar recht en staat, wel verre van uit den strijd te worden geboren, ontstaan, integendeel, naar zijne voorstelling, uit den natuurlijken hartstocht der vrees, waardoor de aanvankelijke strijd in zijnen voortgang wordt gekeerd. En met den voleinder van het nieuwere ‘natuurrecht’: Jean Jacques Rousseau, keert ten slotte het leerstuk van de redelijkheid der natuur terug, opgeschroefd zelfs tot eene teerhartige dweeperij. Alles is goed, zooals het uit de handen van den Maker der dingen te voorschijn komt, slechts de kunstbewerking, die het van menschenhanden ontvangt, doet het ontaarden. In het kort: zoo al de vroegere predikers van een ‘natuurrecht’ voor de algemeenheid van strijd en wedijver in en buiten de menschenwereld niet blind zijn geweest, het recht was hun nooit voortbrengsel, maar altijd tempering, beteugeling van dien strijd, hetzij dan verklaard uit eenen natuurtrek naar vrede en rust, hetzij teruggebracht tot eenen redelijken natuurschepper, die allen tweespalt veroordeelde, of althans bestemde tot oplossing in een harmonisch slotaccoord. De nieuwere natuurbeschouwing, het werd reeds gezegd, verwierp die gedachte aan eene bestemming, een plan. In de worsteling van al het bestaande om zijn voortbestaan erkende zij, bovendien, het groote middel tot het verklaren van elke schijnbare doelmatigheid. Eerst eenen harer aanhangers kon het invallen eene leer van ‘natuurrecht’ te ontwerpen, als

door Spencer wordt voorgedragen. Eene, die, zoo zij al in een ver verschiet het uitzicht opent op vrede en verzoening, voor het oogenblik haren belijder dringt, om in den naam des rechts, niet noode en weerstrevend het aan te zien, maar boudweg er voor op te komen, wanneer, te midden van het moorddadig gedrang om de behoeften des levens, dag aan dag vele zwakkeren door weinige sterken worden vertrapt.

Doch juist datzelfde kenmerk der nieuwere natuuropvatting, dat het stuitende in Spencer's rechtsleer verklaart, dient den nadenkenden lezer als een sleutel, ter ontsluiting van de diepliggende fout, waaraan die gansche leer mank gaat. Beknopt uitgedrukt: zoo, als de nieuweren, en vooraan: Herbert Spencer, het woord ‘natuur’ verstaan, spellen de letters ‘natuurrecht’ wel een woord, maar geen begrip, waaraan een redelijke zin te hechten ware. Dat vonnis vinde thans in de eerste plaats eene korte toelichting.

Wat Spencer in het gezochte ‘natuurrecht’ hoopt te vinden, is duidelijk genoeg. Niet: de verklarende beschrijving van den natuurlijken wasdom dezer en gener inzettingen onder deze en gene omstandigheden. Niet: de ophelderende wordingsgeschiedenis van wat aan de eerste verschijnselen in het rechtsleven aller volkeren mag gemeen zijn. Maar: zekere grondbeginselen, die voor het handelen even onvoorwaardelijk de voorkeur verdienen boven afwijkende meeningen of practijken, als, voor het beschrijvend weten, de waarheid boven haar schijnbeeld; hoogste richtende regelen voor het doen en laten der overheid, die, tenzij de steller in dwaling verkeere, behooren te worden aanvaard door alle redelijke menschen, zal hun oordeel in dezen juist mogen heeten. Al bleek dat streven uit geene enkele nadrukkelijke verklaring in Spencer's betoog, het zou blijken uit het karakter van dat betoog in zijn geheel. Het ware een onrecht jegens zulk eenen denker zijne stelling op te vatten als eene zaak van bloot persoonlijke voorkeur, zijne verdediging als een pleidooi in den min gunstigen zin eener poging om door kunstgrepen en gewelddadigheden de gedachtenverbinding der argelooze lezers met zielkundigen tact te leiden, te dwingen naar des pleiters wensch. Neen, wat hij betoogen wil, is, naar zijne bedoeling, juist; dat wil zeggen alléén juist; een oordeel dus, dat, onafhankelijk van de feitelijke schaarschte zijner aanhangers, verdient te worden erkend

door elk en eenen iegelijk. En zijn betoog wil dan ook geen pleidooi zijn van de zooeven gebrandmerkte soort, maar eene bewijsvoering, eene aaneenschakeling van gronden, uitgegaan, stilzwijgend of openlijk, van één of meer voor zichzelf sprekende axioma's, voortschrijdend langs de richtsnoeren der redeneerkunde. Welnu, van al de vragen, die zulk een ondernemen den toeschouwer op de lippen kan leggen, worde thans slechts deze ééne gedaan. In welken vorm moet de uitkomst, ééns verkregen, voor alle gevallen worden gekleed? Die vorm zal, onvermijdelijk, eene keuze, eene schifting wezen, welke, uit eenen groep van denkbare gedragingen, alle werkelijk voorkomende, één of meer aanneemt, als goed, als recht, de overige, daarentegen, verwerpt, als kwaad, als onrecht. Hoe het kiezen zal dienen uit te vallen, blijve voorloopig onaangeroerd. Vaststaat, dat er gekozen zal worden tusschen wijzen van doen en laten, alle aan de werkelijkheid welbekend.

En zulke schiftende oordeelen waant nu Spencer te kunnen verkrijgen uit de kennis der menschelijke, der levende, ja eigenlijk der gansche ‘natuur’. Wat echter verstaan de nieuweren, wat verstaat vóór allen Spencer zelf onder dat woord? Geen hunner zal ernstig bezwaar kunnen opperen tegen eene omschrijving die ‘de natuur’ het geheel noemt aller gebeurtenissen, inzoover deze, zonder één afwijking, onderworpen worden gedacht aan den regel, dat niets geschiedt, dan met gelijkmatige noodzakelijkheid teweeggebracht door den toereikenden samenloop van voorafgaande oorzaken. Natuurkennis, natuurbeschrijving spoort eenvoudig de gelijkmatigheid dier opéénvolging van oorzaken en gevolgen na, in de onderstelling, dat zij alomtegenwoordig moet wezen. En de meerderheid der hedendaagsche natuuronderzoekers, Spencer in het voorste gelid, verricht die taak met eenen uitgesproken afkeer jegens elke proeve van verklaring, die, onder de aan te wijzen oorzaken, ook iets als planmatig overleg zou durven opnemen.

Het duidelijk inzicht in den aard der gezochte vrucht en tevens in de gesteldheid van den boom, waar Spencer haar hoopt te plukken, leidt van zelf tot de beslissing, of die hoop ijdel mag heeten, dan wel gegrond. Zij is stellig ijdel. En dat oordeel berust op deze eenvoudige overweging, dat niemand eenen maatstaf, waarnaar eenige groep van gebeurtenissen zal kunnen worden gesplitst, onderscheiden, vermag te

ontleenen aan de nasporing en toelichting eener wet, die, - het is de uitdrukkelijke onderstelling harer navorschers zelven, - alle gebeurtenissen zonder uitzondering gelijkelijk overheerscht. Uit hoevele gezichtspunten men ook scheiding moge maken tusschen geschieden en geschieden, dit ééne achten Spencer en zijne geestverwanten aan al wat geschiedt gemeen, dat het steeds heeft moeten zijn wat het was, dat het niet anders heeft kunnen wezen. En het 'waarom?' van elk zoodanig moeten, dat alléén, wordt door hunne natuurwetenschap gezocht. Maar dan ook kan deze, zoolang het algemeene verschillen zal van ieder kenmerk, dat het ééne onderscheidt van het andere, nimmer tevens de vraag oplossen, waarom, te midden van al die noodwendigheid, sommige dingen, en welke? behooren te worden gedaan, waarom dat niet anders wezen mag?. De natuur: het samenvattend begrip aller verandering, gezien enkel van de zijde harer oorzakelijke verbondenheid, oordeelt over goed en kwaad, over recht en onrecht zoomin als over schoon en leelijk, over verheven en belachelijk. Van haar, met Spencer, te willen leeren, wat rechtmatig is, wat niet, is even ongerijmd als, omgekeerd, met Ernest Renan en Emile de Laveleye, haar te verwijten, dat zij 'de ongerechtigheid zelve' zou wezen. Zij is noch de gerechtigheid noch haar tegendeel, enkel omdat zij de algemeene noodzakelijkheid is en niets meer. De oude natuurbeschouwing, die van eene rede in de natuur, van een doelmatig wereldplan gewaagde, kon nog in hetgeen de verwezenlijking van dat plan bevorderde, of ophield, in hetgeen die hoogste rede oogenschijnlijk wilde, of enkel duldde, eenen grondslag meenen te vinden voor tegenstellingen, als tusschen recht en onrecht. De hedendaagsche natuurwetenschap echter heeft, met begrippen gelijk doel en rede als verouderd weg te werpen, de mogelijkheid van eene onderwijzing in het recht door de natuur tezelfdertijd onherroepelijk prijsgegeven. Het voorwerp harer studie blijft op iedere vraag naar hetgeen deze noodzakelijkheid in eenig opzicht boven gene mag onderscheiden het antwoord schuldig.

'Eene onderhoudende, verstandige vrouw; zij was bij alle onderwerpen, die ik aanroerde geheel van mijne meening:' in die woorden gaf eens een eigenwijs en praatziek man verslag van zijne eerste ontmoeting met eene vermogende dame. Ongelukkig had zijne eigene spraakzaamheid hem belet op te merken, dat zijne nieuwe kennis doofstom was. 'Wat lacht Gij?', zou

men tot Spencer mogen zeggen; ‘behoudens het verschil tusschen eenen verwaanden snapper en eenen vastovertuigden denker, is dat het verhaal van het rechtsonderricht, dat Natuur U zal hebben gegeven.’

Het is inderdaad, alsof Spencer somtijds, het verlies inziende, dat de nieuwe natuurstudie der rechtsgeleerdheid heeft berokkend, het ongedaan heeft willen maken. Hij kan zich niet losmaken van eene in zijn land algemeene spelling, die toch voor hem en de zijnen haren zin moest hebben verloren: het gebruik der hoofdletter aan het begin van het woord ‘Natuur’. Men noeme het eene kleinigheid; ook de kleinigheden van groote mannen hebben hare beteekenis. En is het dan vreemd in deze behoudzucht het teeken te zien van eene, allicht voor het eigen geweten niet éénmaal uitgesproken, behoefte, om nog eene rest, eene schaduw voor het minst vast te houden van dat persoonlijke in de voorstelling der natuur, dat alleen het denkbeeld vermag te rechtvaardigen eener voorkeur, door haar, onder al wat zij werkt, voor het ééne boven het andere gekoesterd?

Een snuffelaar in de teksten der oud-Grieksche of Romeinsche letterkunde, die, tot herstel van eene bedorven plaats, een drietal gissingen ter keuze aan zijne vakgenooten voorstelde, zou juist door de veelheid der voorgestelde verbeteringen argwaan wekken jegens de aannemelijkheid van alle drie. Zoo is het aanvankelijk reeds eene niet te versmaden bevestiging van het veroordeelend vonnis, zooeven over Spencer's leidende gedachte gestreken en beknopt toegelicht, dat hij, om zijne hoofdstelling: de beperktheid der staatsbevoegdheden, met de lessen der natuur te kunnen staven, tot drie geheel uiteenloopende bewijsvoeringen zijne toevlucht neemt. Zulke weelde verraadt eerder armoede dan rijkdom. En dat voorloopig vermoeden wordt door een onderzoek naar het gehalte althans van twee dier redeneeringen alles behalve gelogenstraft. Het geldt de beide vertoogen, waarmede ten slotte het ‘staatkundig bijgeloof’ onzer dagen zal worden te niet gedaan. Wel mocht de scherpzinnige rechtsgeleerde, die ‘the Man versus the State’ in het Nederlandsch vertaalde, bij het schrijven van zijn voorbericht de bedachtzame opmerking zich veroorloven, ‘(dat) dit (laatste) gedeelte misschien het minst geslaagde (is)’. Alle hulde aan het doel, dat Spencer in zijnen strijd tegen meerderheids-alvermogen voor den geest stond. Er zijn niet vele waarheden, waaraan deze tijd

meer noodig heeft te worden herinnerd, dan het beginsel, dat de moderne staat, boven andere machten bij voorkeur, ja, haast bij uitsluiting tot het vaststellen en handhaven des rechts, dat is: der maatbepaling van afdwingbaar vrijheidsontzag, geroepen, allereerst zelf heeft te toonen, hoe ook hij zich tot eerbiediging der vrijheid gehouden weet, en waarlijk niet door de aanspraak op een grenzenloos ‘souverein’ bewind zich mag trachten te ontheffen van den plicht tot zelfbeperking, welks volstrekte algemeenheid juist den grondslag van alle overheidsrecht uitmaakt. Maar eene goede zaak gebrekkig dienen brengt haar allicht meer schade dan gewin; en dat, men moet het vreezen, is hier geschied. De beide bewijsvoeringen, die hier dienst moeten doen, zijn zeker van eenen eerbiedwaardigen ouderdom. Doch, opmerkelijk getuigenis tegen Spencer's inkleeding van een hoofdbegrip der ontwikkelingsleer! de langdurigheid van haren ‘survival’ staat in omgekeerde rede tot hare ‘fitness’. En voor het crediet der redeneerwijze, door Spencer in onderzoekingen aangaande recht en onrecht gevolgd, zijn zij hierom vooral bedenkelijk, wijl zij een in het oog vallend bewijs leveren, hoe het streven om practische voorschriften af te leiden uit ‘natuurwetten’ slechts met behulp van dialectische sluikerij kan schijnen te gelukken. Men beginne met de laatste, onder de verschillende richtingen in de zedekunde, het naast bij de geluksleer zich aansluitend. Op de voorzichtige onderstelling, die het menschelijk leven voor het minst onderweg denkt naar eenen toestand, waarin het ten slotte meer zegen zal brengen dan leed, wordt zonder alle plichtplegingen jegens een der hoofdbezwaren, tot dusver tegen de geluksleer ingebracht, de stoute gevolgtrekking gebouwd, dat, in afwachting van dat schoon verschiet, thans reeds iedere daad verdient te worden goedgekeurd, waardoor het leven, al is het nog betrekkelijk arm aan geluk, wordt gehandhaafd, of verrijkt. En aan die goedkeuring wordt nu een zedelijk karakter, tegelijk met een voorbehoud ten behoeve van anderer gelijksoortig streven verbonden, doordien aan een beroep op het nevens elkander bestaan en het onvermijdelijk wederzijdsch ingrijpen veler menschen, de overweging wordt vastgeknoopt, dat het recht van sommigen om te doen wat anderen niet vrijstaat onbewezen is. Neen zeker, dat laatstgenoemde recht laat zich, zoomin als één ander, uit het vooropgestelde afleiden. Maar juist daarom de

rechtmatigheid van aller gelijke intooming even weinig. Hetzij dan eene bewezen waarheid: ‘ieder heeft gelijk, niemand handelt dwaas met, zooveel mogelijk, vermeerdering natejagen van het eigen leven’. De aanwijzing van het herhaaldelijk binnentreden in elkanders bestaanskring voert, in verband met dat eerste oordeel, slechts tot deze gevolgtrekking, dat, derhalve, elk voor zich wijs doet met, zoo vaak de kans schoon staat, zijne medemenschen tot verrijking zijns levens in het gareel te spannen. Om tot ‘den zedelijken vorm van het recht’ te komen, heeft men nog iets meer noodig, dan de praemissen, van waar Spencer meent erop te kunnen afgaan. Ongeacht het bezwaar, aan het slot van deze redeneering oprijzende, dat de geheel onbepaalde eisch eener ‘wederkeerige afperking van handelingssferen’ de ruimste verscheidenheid van uitvoering toelaat, en dus nog geenszins die allersoberste opvatting der staatsbevoegdheden rechtvaardigt, veelmin voorschrijft, die door Spencer als de ‘natuurlijke’ wordt opgevijzeld. En wat te zeggen van het andere vertoog, waarmede, eenige bladzijden vroeger, die ‘natuurlijke’ rechtsbekrimping van den parlementairen staat nog meer regelrecht heet gestaafd te zijn: eene nieuwe herhaling van het oud, maar, naar het schijnt, nimmer verouderend pogen, om het recht der overheid, met name der meerderheid, en zijne grenzen tevens na te sporen in eenen vermoedelijk éénstemmigen wensch aller burgers? Deze bladzijden zijn de plaats niet, om nog eens de zwaarwichtige twijfelingen op te rakelen, al zoo menigmaal tegen dergelijke proeven overgesteld en samen te vatten in de onvindbaarheid van het verbindend karakter, den wensch, als zoodanig, daarbij toegeschreven. Ook worde niet lang stilgestaan bij de zonderling luchthartige redeneerwijze, die den eisch der unanimiteit, waarmede de grondslagen voor het meerderheidsbewind moeten aanvaard zijn, reeds acht voldaan, zoodra maar ‘a practical unanimity’, d.w.z. eene bloote meerderheid, slechts met een betrekkelijk zeer groot stemmencijfer, is verkregen geworden. Het zou overigens te bezien wezen, of het aantal der tegenstanders van persoonlijken eigendom niet in meer dan één land eene minderheid vormde, groot genoeg om het woord ‘unanimiteit’, zelfs door het genoemde uitrekkend bijvoeglijk naamwoord ter zij gestaan, in Spencer's pen terug te houden. Hier zij het genoeg, even den kunstgreep aan te roeren, die, afgezien van dat alles, in dit betoog verscholen ligt. De som van aller persoonlijke wenschen

is nog volstrekt niet de gemeenschappelijke wensch van allen. Het betoog echter, hier bedoeld, wart, natuurlijk zonder opzet, die twee door elkander. Wanneer een gastheer zijne genoodigden één voor één verzoekt hem het gerecht te noemen, waarop ieder het meest is gesteld, en dan al die spijzen achtereenvolgens voor hen opdischt, dan mag hij toch waarlijk niet zeggen, dat zijne gasten, als uit één mond, het 'menu' hebben goedgekeurd. Het zou zelfs kunnen zijn, dat elk gerecht afzonderlijk werd verafschuwd door het gansche gezelschap, behalve door hem, die het had gekozen. Zoo ook hier. Laat het eens zoo wezen, dat Spencer niets dan toestemming zou inoogsten, indien hij, rondgaande bij zijne landgenooten, aan ieder de vragen voorlegde: wilt Gij 'gehandhaafd worden in Uw leven, in Uwen eigendom, en in Uwe vrijheid om dezen te genieten en te verwerven, juist zoo' - dit moet hij bedoelen - 'als tot vóór korten tijd?'. Zulk eene uitkomst echter mocht dan nog stellig niet worden omschreven in dezer voege, als ware nu áller handhaving in die drie begeerlijke goederen éénstemmig goedgekeurd. Van éénstemmigheid kon reeds hierom niet worden gesproken, omdat aan geen twee personen dezelfde vraag zou zijn gedaan. Het gelijkluidend 'Gij' had eenen geheel anderen zin bezeten, naarmate het tot den één of tot den ander ware gericht. Om waarlijk uit te maken, of geheel het volk zijn zegel hechtte aan het denkbeeld, dat allen zouden worden beschermd in hun leven, hunnen eigendom en hunne vrijheid, gelijk die tot onlangs was verstaan, zou men moeten beginnen met die vraag aan elken burger te stellen in hare algemeenheid. Maar daarmede ware slechts eene beknopte omschrijving gegeven van het eigene probleem, waarin Spencer met dit boekje eene lans breekt, hij alleen, gelijk Frederic Harrison[1)] zonder veel overdrijving het mocht neêrschrijven, tegenover geheel Engeland. En op eene éénparige beslissing in zijnen geest zou hij zelf, blijkens zijn naschrift, wel allerminst durven rekenen.

Doch het is waar: de redeneeringen, waarbij zooeven, trouwens slechts een oogenblik, de aandacht der lezers werd bepaald, zijn het eigenst eigendom van Spencer niet. Hij heeft ze geleerd van voorgangers, niet zelf gevonden, of ook maar op eene oorspronkelijke wijze verwerkt. Anders is het, waar hij,

1) In 'the Nineteenth Century,' September 1884, blz. 366.

de getrouwe zoon, of neen, een van de geestelijke vaders onzes tijds, der ‘ontaarde vrijzinnigheid’ het wachtwoord van de nieuwere leer der levensontwikkeling: ‘het overblijven der geschiktsten’ voorhoudt. Op die plaatsen had zeker ook de Laveleye het oog, toen hij erkende zich zijns ondanks somtijds bewogen te hebben gevoeld, om voor een oogenblik met den schrijver in te stemmen. Is het het nog betrekkelijk ongewone, is het misschien het stuitend vermetele in deze oogenschijnlijk zoo logische gevolgtrekking uit eene bekende praemis, wat haar die medesleepende kracht verleent? Wat daarvan zij, er is reden tot behoedzaamheid.

Inderdaad ligt ook in dit machtigste gedeelte van Spencer's pleidooi een valstrik, die zonder veel moeite kan worden ontdekt. Het is het woord ‘de geschiktsten’, dat den onergdenkenden dien strik spant. Op het vernemen van zijnen klank, op het zien van zijne letterteekens rijzen in den geest van hoorder of lezer allerlei onderling verwante voorstellingen van lofwaardige, algemeen nuttige, of, voor het minst, aantrekkelijke eigenschappen. De ‘geschiktste’, dat is voor de meerderheid: de beste, de bruikbaarste, althans de redzaamste; voor Spencer in allen gevalle: de veelzijdigste. Onwillekeurig verbindt zich met dat alles de gedachte aan één, of hoogstens eenige weinige vaste schalen, waarop telkens de graadsgewijze opklimming in eene bepaalde soort van voortreffelijkheid staat aangegeven, maar waar steeds de verhouding van eenen hoogeren graad tot eenen lageren in het ééne woord ‘geschikter’ zijne vertolking vindt. En zoo verkrijgen ten slotte Spencer's vermaningen dezen indrukmakenden zin: ‘Uwe teerhartige staatszorg, die storend ingrijpt in den loop der natuur, en het overblijven der geschiktsten bemoeilijkt, stijft den deugniet, helpt den luiaard, schraagt den onbeholpene, door den bekwame te hinderen, den werkzame te ontmoedigen, den brave te plagen’. Geen wonder, dat met zulk eenen bewijsgrond het pleit der staatsonthouding gewonnen schijnt.

Al die bekorende toevoegselen echter zijn vreemd aan het begrip, gelijk het behoort te worden verstaan in eene leer der levensontwikkeling, naar Darwin's aanwijzingen uitgedacht. Zal het beginsel van ‘the survival of the fittest’ waarlijk aanspraak mogen maken op volstrekt algemeene heerschappij, zoo kan het slechts eene toepassing zijn van de wet der oorzakelijkheid op

eenen bepaalden groep van gebeurtenissen: dien der levensverschijnselen. Zijne beteekenis is dan eenvoudig dus te omschrijven: waar een wezen, of een geslacht van wezens een ander overleeft, moet dat verschijnsel eene oorzaak hebben. Men zou dus Spencer's ‘Schlagwort’ wezenlijk verduidelijken, indien men, het aanvullend, sprak van ‘the survival of the fittest.. for surviving’. Dan echter omvat het begrip, waarom het hier te doen was, niets minder, maar ook niets meer, dan elke bijzonderheid in bouw en inrichting, die haren bezitter voordeel doet trekken uit de omstandigheden, waarin zijn leven afloopt. Daaruit volgt gereedelijk, dat aan iets als eene zich gelijkblijvende schaal, op welke de maat der geschiktheid in gedachten kon worden afgelezen, allerminst te denken valt. Het is te betreuren, dat hier de Engelsche taal den denker geen bijvoeglijk woord ten dienste stelde, dat, gelijk het zelfstandig naamwoord ‘adjustment’, terstond de gedachte bij zich voerde aan samenhang met de omgeving. Om over de betrekkelijke levensvatbaarheid van eenigen plant- of diervorm te kunnen oordeelen, moet men steeds het geheel der omringende verhoudingen in zijn onderzoek mede opnemen. Het voorwerp van dat onderzoek los te snijden van de luchtgesteldheid, het land, het gezelschap der overige planten en dieren, waarin het te leven heeft, gaat evenmin aan, als over het passende eener bepaalde soort van sleutels te willen uitspraak doen, afgezien van de gesteldheid der sloten, waarop zij behooren. Is het levensvermogen van dezen of genen marentak groot, of gering? Zoo algemeen gesteld, laat zich die vraag niet oplossen. Een stevig zaadrijk gewas van die soort, maar omringd door vreemde planten, die meer de vogels aanlokken om hare zaden op te pikken en rond te strooien, blijft, misschien, ‘kinderloos’, terwijl op eenigen afstand een ander, minder krachtig, aan zijne éénzaamheid eene talrijke nakomelingschap dankt[1)]. En die waarheid geldt op de hoogste sporten van de ladder des levens evengoed als op de lagere. Zijn in de menschen-maatschappij een vlug verstand, werklust en eergevoel voorwaarden, al dan niet, van krachtige levensvolheid? Met onderscheid alweêr. In de ten volle ‘arbeidzame’ gemeenschapsordening, waarop Spencer ons het uitzicht heeft geopend, zal,

1) Ch. Darwin: ‘The origin of species’. 6th. ed. blz. 50.

men mag erop rekenen, het antwoord zonder voorbehoud toestemmend kunnen zijn. Maar in de hedendaagsche samenleving der ‘beschaafde’ volkeren? Men oordeele. Zietdaar een vermogend bankier. Zijn hoofd is uitsluitend gestoffeerd met voorstellingen van paarden, honden, hazen en hoenders. Wie eenen brief over zaken tot hem richt, ontvangt regelmatig het antwoord, dat, ‘aangezien onze geachte patroon bij toeval heden afwezig is,’ een procuratiehouder zoo vrij zal zijn de begeerde inlichtingen te verstrekken. Het ‘credo’ van zijn ‘point d'honneur’ bevat slechts één artikel: ‘encanailleer U niet.’ Maar zijn vader heeft, met een groot vermogen en eene welgevestigde zaak, hem een geslacht van klerken en kantoorloopers nagelaten, die in stiptheid, tevredenheid en trouw jegens ‘den jongen Mijnheer’ voor den besten jachthond niet onderdoen. Zoo ‘marcheert’ alles van zelf, en op zijn zilveren huwelijksfeest, - het gouden beleeft hij niet, - vindt zich de alwat jichtige, volbloedige Nimrod van een bloeiend kroost omringd. Zijn naaste buurman, gepensionneerd en vrijgezel, heeft eenen huisknecht, die de toewijding aan 's meesters belangen op eigenaardige wijze verstaat. Zonder groote talenten, zonder allen ijver voor welken arbeid ook, bezit hij alleen eene zekere geslepenheid, die, door gewetensknaging nooit gestoord, hem ten slotte onmisbaar heeft gemaakt, niet om de diensten, die hij doet, maar om het kwaad, dat hij doen kan, zoo hij wil. Van zijne stelling als de oude vertrouweling, die veel zou kunnen verklappen, maakt hij gebruik om veel zich te veroorloven, totdat een vrij onbelangrijk postje en een niet onbelangrijk legaat den vijftiger vergunnen zich nog eenen bescheiden huiselijken kring te scheppen, waarin hij, opgeruimd en onbezorgd, zijnen levensavond slijten mag. Meer dan ééns, eindelijk, is ten huize van den gepensionneerde, een dier onverpoosde dilettant-bouwmeesters, die, jaar in jaar uit, hun huis omverhalen, omdat het hun nooit rustig en aangenaam genoeg is, een oppassend metselaar aan het werk geweest, bekwaam in zijn vak, arbeidzaam, nauwgezet, alleen in de stroefheid van woorden en bewegingen den plattelander verradend, die zich in de stad nog niet ten volle te huis gevoelt. Aangelokt door de hooge loonen eener maatschappij van bouwspeculanten, die, gedurende eene reeks van algemeen voorspoedige jaren, het leeuwendeel heeft genoten in de winsten van de snelle uitbreiding der weelderige stad, heeft hij indertijd

aan het licht en de lucht van zijn dorp vaarwel gezegd voor een overbevolkt arbeiderskwartier in eene stedelijke buitenwijk. Inmiddels is na den vloedgolf eener ongekende welvaart eene ebbe ingetreden van overal zich verbreidende lusteloosheid. Van de nieuwe bewoners, die zoo kort geleden met al het opzichtig vertoon van pas verworven rijkdom hunnen intocht hebben gedaan, verlaten thans geheele scharen de stad met stille trom. Een tal van huizen staat weêr ledig en blijft onverhuurd. Er komt eene stremming in het bouwvak. De aankomelingen van buiten worden het eerst afgedankt. Daar staat de knappe werkman op de straat, zonder hoop op arbeid, noch in zijne nieuwe woonplaats, waar honderden rondloopen als hij, noch in de oude, waar de plek, dien hij leeg liet, sinds lang door een ander is ingenomen, overgeleverd aan de genade van zijnen huisheer, of erger, van het individu, dat voor dezen de huurpenningen pleegt in te vorderen, maar nog te fier om ander brood te willen eten dan in het zweet zijns aanschijns verdiend. Heeft nu dien man zijne onloochenbare geschiktheid soms als eenen krachtigen steun in den levensstrijd zich betoond?

Zeker, dergelijke geschiedenissen zijn alledaagsch en versleten. Maar wie kon ook verwachten, dat een man als Spencer, alleen doof en blind zich houdend voor hetgeen elke nieuwe dag der wereld te zien en te hooren geeft, den moed zou bezeten hebben om de dusgenaamde ‘natuurlijkheid’ van het stelsel der zoo min mogelijk belemmerde mededinging onder meer met het stout beweren op te hemelen, als zou slechts onder die voorwaarde het schriftwoord vervuld worden, waarnaar, wie niet werkt, ook niet eten zal? Hoe maakt hij zijn hardvochtig vonnis goed, dat die tientallen van slenteraars, die op ieder kruispunt van bevolkte straten door het eerste het beste maar ietwat ongewone schouwspel worden bijéengesleept, állen kortweg arbeidschuwe deugnieten zijn? Hij heeft die lieden niet, één voor één, in de biecht genomen, noch, in het voorbijgaan, gepeild al wat er omging in hunne ziel. Hij kan zich dus tot die zware beschuldiging alleen gerechtigd achten op grond van de vooropgezette overtuiging, dat, wáár slechts het ‘natuurlijk’ recht van ‘vrijheid’ en ‘gelijkheid’, van ongehinderde verdragsluiting, en van de ruimst mogelijke ongebondenheid des eigendoms in wezen wordt gehouden, geene ellende meer mogelijk is, tenzij door eigen schuld verdiend.

Maar zoo is hij, geheel buiten den koers der nieuwere natuurbeschouwing, met volle zeilen het vaarwater binnengestevend der gemoedelijke natuuraanbidders in den trant van Jean Jacques Rousseau of Frédéric Bastiat. De natuur is hem nu niet langer het bloote oorzakelijk verband, dat alle geschieden, zonder eenig oordeel des onderscheids, eenvoudig knoopt aanéén; niets afzonderend, niets uitkiezend, den luiaard hier helpend, daar verdervend, den nijvere nu eens zegenend, dan teleurstellend, gisteren de regeerders doemend tot de werkeloosheid, door de oude staathuishoudkunde hun opgelegd, morgen met dezelfde noodwendigheid hen opwekkend tot de lang verzuimde taak, die eene nieuwere school hun voor oogen houdt; de nimmer stilstaande stroom, in één woord, van het gelijkmatig niet anders kunnen. Verre van dien; zij heeft hare voorliefde en haren afkeer, zij wijst de wegen, die te kiezen, zij waarschuwt tegen de paden, die te mijden zijn. Kortom: zij, die, als de alnoodwendigheid, geen ander tegendeel moest kennen dan het onmogelijke, ziet thans van de wereld der werkelijke dingen een deel, als ‘onnatuur’, tegenover zich gesteld. In dit machtwoord wordt alles bijéengevat, wat teugels of banden schijnt te willen aanleggen aan dat onbelemmerd spel der maatschappelijke krachten, waarop alleen de ‘rerum magna parens’ het zegel harer goedkeuring drukt. De slachtoffers van dat spel, die om zulke teugels en banden vragen, stellen daarmede zich zelven, als het leven onwaard, immers als door de eigen hand der rechtvaardige natuur te licht bevonden, aan de kaak. En om den gang van het betoog tot eenen cirkel af te ronden, wordt nu ten slotte de gestadige verwijdering dier ongeschikten, dier deugnieten en doodeters der ‘natuurlijke’ rechtsorde weêr toegerekend, als hare beslissende aanbeveling. Zoo, eene leerstelling weêr oprichtend, die hij zelf eertijds, hij vooraan, heeft helpen uitluiden, daaruit gevolgen trekkend, die slechts het harteloos, of onnadenkend kind der weelde hem voetstoots toegeeft, en die gevolgtrekkingen weêr aanwendend tot staving zijner praemis, maakt Spencer zich zijne taak niet moeilijk. Maar der tegenpartij de taak der weerlegging evenmin. Neen, de natuur, éénmaal van alle planmatigheid, gelijk van alle persoonlijkheid ontkleed, heeft daarmede elk richtend attribuut verloren. Zij teekent al het werkelijke als noodzakelijk, maar zij schift uit al dat noodzakelijke geen goed en geen kwaad. Het stelsel der ongebreidelde mededinging is haar werk, zoo-

lang het standhoudt; wankelt het, brokkelt het af, ook dat is haar werk, zoolang het duurt. De zwakken, de misdeelden, die dat stelsel doet ondergaan, worden door haar gevonnist, al dien langen tijd; maar komt éénmaal de dag, dat regeerders en rijker bedeelden zich hun lot aantrekken, zij is het weêr, die hen beschermt van dat oogenblik aan. Zij keurt niemand, 'geschikt', zij keurt ook niemand af, dan alleen, zoo men wil, voor zoover de ordening in wezen blijft, waarin de één zich handhaaft, de ander moet wegsterven. Wijzigt zich die, haar oordeel over de geschiktheid der personen slaat aanstonds mede om. Is het dan niet ongerijmd van haar te willen weten, welke ordening aan de verbreiding en versterking van ware geschiktheid het meest bevorderlijk zal wezen?

Een denker, die deze dingen uit het oog verliest, komt, bij zijne pogingen ter opsporing van het 'natuurrecht', tot zonderlinge hulpmiddelen. Daar is dat beroep op de onderscheiding, die 'Natuur' heet te maken in de wijze, waarop zij hare schepselen behandelt binnen en buiten het ouderlijk gezin. Zoo worden dus wij, de gewrochten van verder voortgeschreden ontwikkeling, naar de min ontwikkelde soorten, naar viervoeters en vogels verwezen, om daar te zoeken, wat ons te doen staat. De leeraar der 'evolutie' predikt hier, ter afwisseling, 'réactie'. Met het ontstaan van hoogere levensvormen ging, zoo toonde hij vroeger ons aan, klimmende zorg voor de hulpeloozen gepaard. Ettelijke lagere dieren, die in het water leven, laten hunne eieren maar eenvoudig neêrvallen; van de duizend bevruchte kiemen komt misschien één tot ontwikkeling. Sommige visschen zoeken ten minste eene geschikte plaats, waar zij de eieren kunnen neêrleggen. Andere gaan verder en beschermen het broedsel; daar begint het doelmatig zorgen. Veel hooger staan alweder de vogels; eerst wordt het nest gereed gemaakt; dan, gedurende den broeitijd, de moeder door den vader verzorgd, de uitgekropen jongen, eindelijk, ontvangen van de moeder niet slechts hun eerste voedsel, maar ook het geduldig onderricht in de onmisbare kunst van vliegen[1)]. Zoo gaat de ontwikkeling voort tot eindelijk, onder beschaafde menschen, diezelfde zorg voor hulpeloozen, niet langer binnen den kring van het gezin beperkt, ook tot volwassenen wordt uitgestrekt. Met welk recht wordt nu daartegen 'Natuur' een 'veto' in de mond gelegd? Waarom niet reeds

1) 'The data of Ethics'. 2nd. edition, blz. 15 en 16.

bij iederen vroegeren stap voorwaarts, die toch ook telkens dat zorgen uitbreidde tot vormen en wijzen, te voren niet bekend? Waarom verbood zij niet den vogels het hunnen jongen verstrekte lager onderwijs, met een beroep op de visschen, den hoogeren visschen de bescherming van hun broedsel, met een beroep op de lagere, dezen het zoeken naar eene geschikte legplaats, met een beroep alwêer op de dieren, die het daarbuiten stellen? De keuze des oogenbliks, waarin zij verbiedend heet op te treden, is louter willekeur. En niet minder de keuze der dingen, die zij dan zal verbieden. De natuurdienaar, die deze bewijsvoering aanvaardt, durve eens hare lijnen doortrekken. ‘Geene gemeenschappelijke hulp aan gebrekkige volwassenen! Zij verbastert het ras; daarom ook is zij bij de dieren onbekend!’ Maar men verhaalt daarenboven van vogels, die hun wanschapen of zwakkelijk jong uitwerpen uit het nest; en er zijn menschengroepen, een hoog begaafd volk als dat der Spartanen heeft er toe behoord, die dat voorbeeld volgen. Men weet alweder, dat in troepen levende dieren den zieken of gewonden metgezel uitstooten, zoo zij hem met steken of havenen, tot hij nêervalt; en wederom zijn er de Indianen van Noord-Amerika, die hunne weerlooze kameraden laten sterven op de grasvlakte. Men kent, eindelijk, de gewoonte der oojevaars, de zwakke ouderen nêer te snavelen vóór het aanvaarden van den trek; en nog eens zijn er menschen, de inboorlingen der Fiji-eilanden, die hunne afgeleefde en zieke ouders levend begraven[1)]. Waarom niet ook dat alles aanbevolen als ‘natuurrecht’? Waarom, vooral, dien zoo verderfelijken bijstand aan de ‘onbegaafden’ alleen den staat tot zonde aangerekend, maar der vrije milddadigheid vergund? Is deze dan onder onze voorbeelden, de dieren, zoo bekend? Ja toch; Charles Darwin[2)] heeft ons het verhaal bewaard, hoe Stansbury, op een zoutmeer in Utah, eenen ouden en geheel blinden pelicaan vond, die zeer vet was, en dus geruimen tijd door andere van den troep moest zijn gevoederd. Mr. Blyth, daarenboven, heeft Indische kraaien dien liefdedienst aan twee of drie blinde metgezellen zien bewijzen. En ten slotte is den beroemden schrijver nog een soortgelijk verhaal aangaande eenen huishaan ter ooren gekomen.

1) Charles Darwin: ‘The descent of man.’ 2nd. edition, blz. 102.
2) t.a.p.

De zusters van barmhartigheid, de weldoeners der armen mogen dus gerust zijn. Totdat die drie zegslieden, en anderen, die soortgelijke berichten meêdeelen, van onwaarheid worden overtuigd, geeft ‘Natuur’ der christelijke liefde verlof om met haren zegenenden arbeid voort te gaan.

Het terugzien op den weg der levensontwikkeling verschaft de leering niet, die Spencer meent eruit te mogen trekken. Is het met het vooruitzien anders? Voor velen zeker bezitten zijne bespiegelingen over eene toekomst, die hij zoo rooskleurig schildert, en met zulk een aanstekelijk vertrouwen profeteert, eene machtige bekoring. En het moet erkend worden: tot het vinden van een richtsnoer voor toekomstige gedragingen schijnt de aanwijzing van wat het menschelijk geslacht te wachten staat wel zoo gepast, als de herinnering aan hetgeen zijne dierlijke voorouders en hunne nog dierlijk gebleven nakomelingen plachten en plegen te doen. Komt daar dan bij, dat het geschilderd toekomstbeeld den lezer als aanlacht met de vriendelijkste tinten, dan geeft hij zich aan zulk voorspellend vermaan nog eerder gewonnen. Des te meer echter is het geboden tegenover die bedwelmende voorspiegelingen het hoofd koel te houden en zich af te vragen: is het de wetenschappelijk bewezen stelligheid van dat vooruitzicht, het betoog voor zijne onvermijdelijkheid als eindpaal der levensontwikkeling, waardoor ik gedrongen word de verhaasting van zijn naderkomen te aanvaarden als de beste taak zoo voor anderen als voor mij zelven? Of is het misschien omgekeerd de ingenomenheid met den gezichtseinder, die mij daar wordt beschreven, de hoop, dat de kinderen der menschen het éénmaal zoover mogen brengen, die mij over de spleten en barsten in het betoog heendragen en zijne voorzeggingen doen aannemen als waarachtig? De beslissing behoeft niet lang onzeker te wezen. Het laatste is de waarheid, omdat het eerste niet zijn kan. En wel om deze redenen.

Afdoende is al aanstonds dit ééne. De wetenschap van wat ‘Natuur’ in den vervolge brengen zal, gesteld zij ware mogelijk, bood nog evenmin eenen toetssteen aan, waarop het recht kon worden onderkend van zijn tegendeel, als het inzicht in den natuurlijken samenhang van hetgeen reeds geschied is. Het onafwendbare, als zoodanig, heeft niets, waardoor het wordt gerechtvaardigd, of aanbevolen, noch in het verleden,

noch in het toekomende. Maar daarenboven: wat zooeven, onderstellenderwijs, werd toegestemd, dient, nader onderzocht, te worden teruggenomen. Zijn, reeds in het algemeen, profetieën, op welk gebied van mogelijk geschieden ook beproefd, slechts aannemelijk onder het voorbehoud, dat de gebrekkigheid der menschelijke kennis vordert, dat voorbehoud weegt zwaarder, naarmate de verschijnselen, waarover de profetie beslist, zich door elkander strengelen tot ingewikkelder knoopen. De voorspellingen van den staathuishoudkundige zijn daarom veel minder veilig, dan die van den waarnemer der hemellichamen. En zoo wordt ook Spencer's opgewekte en opwekkende verzekerdheid van de onvermijdelijke komst der ‘arbeidzame’ gemeenschapsordening op zijne wijze alles behalve proef houdend gestaafd. Al het vernuft zijner bewijsvoering verbergt hare leemten niet.

Voortbouwend op eene gelukkige gedachte van den grooten dierkundige Karl Ernst von Baer, heeft Spencer de natuurlijke ontwikkeling der levende wezens uit lagere vormen tot hoogere gekenschetst als toenemende veelzijdigheid van bouw en verrichtingen bij steeds volledige verbinding aller organen met een enkel middelpunt, verklaard, bovendien, in zijnen trant met behulp van de stelling, dat, onder overigens gelijke omstandigheden, iedere zoodanige levensverrijking, de vormen van aanpassing aan de buitenwereld vermeerderen en daarmede de levensvatbaarheid verhoogen moet. Die leidende gedachte is nu verder in de studie des maatschappelijken levens toegepast door middel van de vergelijking zijner beide hoofdvormen. De ‘arbeidzame’ ordening blijkt daarbij de rijkst bewerktuigde. En derhalve moet haar de toekomst behooren. Hoe aannemelijk nu die gedachtengang bij eene eerste kennismaking schijne, wie zich eene oppervlakkige vergelijking niet als eenen volwichtigen bewijsgrond laat opdringen, zal zich slechts gewonnen geven, indien hem blijkt, dat in de wereld der planten en dieren en in de menschelijke samenleving eene zelfde reden toereikend is om de opklimming tot steeds rijker gestalten te verklaren. Ongelukkig echter wordt de reden, waarmede Charles Darwin gepoogd heeft dat verschijnsel, althans met inbegrip van het ontstaan der eerste menschen, op te helderen, niet alleen door sommigen reeds voor het gansche gebied, dat haar ontdekker in het oog vatte, onvoldoende gekeurd; maar bovendien heeft Spencer-zelf dat bezwaar toegegeven, waar het onderzoek naar het ontstaan

der soorten voortschrijdt tot de hoogere dieren en dus den mensch begint te bereiken. De grondgedachte van Darwin, gelijk zij ook door Spencer voor de wordingsgeschiedenis der lagere levensvormen was omhelsd, luidde: toenemende veelzijdigheid, dank zij het voordeel, dat deze aanbiedt in den strijd om het bestaan. Maar daartegenover mocht Eduard von Hartmann wel met eenig recht de vraag stellen, of dan het verband tusschen veelvormigheid van bewerktuiging en weerstandsvermogen in den levenskamp van zelf zoo innig moest worden geacht, dat de gedurige toeneming der eerste met eene bloote herinnering aan het noodwendig overleven der weerbaarste verscheidenheden reeds geheel begrijpelijk was gemaakt[1)]. Het blijve hier onbeslist, of die bedenking den vrager recht heeft gegeven om de door Darwin en zijne aanhangers voorgedragen onderstelling van haar begin af aan te vullen, zooals hij dat heeft beproefd. Voor Spencer's toekomstfantazieën zijn de meer beperkte bezwaren, door hem zelven tegen Darwin's leer der ‘middellijke aanpassing’ ingebracht, van veel ernstiger beteekenis. Het eerste sluit zich aan bij de ook vroeger geopperde vraag: hoe, in Darwin's trant, het ontstaan te begrijpen van zulke afwijkingen, die, voluit gegroeid, haren bezitter ongetwijfeld van nut moeten zijn, maar in het eerste tijdperk harer wording, zooal niet schadelijk, in geen enkel opzicht dienstig kunnen zijn geweest. Die moeilijkheid toch keert, volgens Spencer, genoegzaam bij iederen stap terug, waar het er op aankomt de ontwikkeling aanneembaar te maken van reeds niet onbeduidenden vormenrijkdom tot nog grooteren. Daar immers geschiedt de toeneming van levensvermogen niet, in den regel, door het ontstaan, of de versterking van een enkel orgaan, maar door een aantal samenwerkende wijzigingen, die, elk voor zich, geen uut hoegenaamd zouden hebben bezeten. Zoo kan, bijvoorbeeld, verzwaring zijner horens het hert, waaraan zij te beurt valt, slechts dan voordeel brengen, indien zij gepaard gaat met eene algemeene versterking van het gansche samenstel, dat den kop draagt en beweegt. Doch welk eene menigte evenredige verbindingen van onbedoelde afwijkingen moest het toeval hier achtereenvolgens hebben te voorschijn, getooverd,

1) Eduard von Hartman: ‘Wahrheit und Irrtham im Darwinismus’, blz. 91 v.v. Vooral blz. 93*).

zou ook op dit geval Darwin's verklaringswijze onveranderd toepasselijk kunnen zijn[1]. En dan rijst, naar Spencer's oordeel, nog deze tweede bedenking. In dezelfde mate, waarin het aantal der vermogens van lichaam en geest toeneemt, wordt de handhaving in het bestaan gedurig minder afhankelijk van de volkomenheid eener enkele kracht of gave, meer, daarentegen, van de doelmatigheid in aller samenwerking. Een hert, alweêr, dat alleen wat sneller loopt dan andere, heeft daarom nog geene grootere kans op levensbehoud dan die duizenden van natuurgenooten, die weêr, deels in scherpte van één of ander zintuig, deels in kracht, deels in schuwheid, deels in moed, zijne meerderen kunnen zijn. Zoodat, bij elke vermeerdering van de veelzijdigheid der levensverrichtingen, de natuurkeus-alleen steeds onmachtiger moet worden tot het voortbrengen en versterken van nieuwe, bijzondere eigenschappen. Die beide overwegingen zijn het, die tot de slotsom voeren, dat op de hoogere sporten des levens de regelrechte aanpassing meer en meer de middellijke verdringt[2].

Bij het stuksgewijs verschijnen van de laatste bijdragen tot volledige ontvouwing zijner wijsbegeerte, heeft Spencer in zijne schets der maatschappelijke ontwikkeling zich vrijwel er toe bepaald hare beide polen naast elkander te plaatsen, het aan zijne lezers overlatende, met behulp van zijne spaarzame wenken, haren eigenlijken gang af te beelden. Eenen overijlden geestverwant schijnt zeker de leidende gedachte dier aanvulling wel voor de hand te liggen. ‘Weelderigheid van bouw en inrichting’, zoo zal hij redeneeren, ‘moet veelheid van mogelijke aanpassingen, dat is: verhoogd levensvermogen beduiden voor groepen, zoowel als voor enkele wezens. De natuurkeus, die in het groote, zoomin als in het kleine uitblijft, verschaft dus ten slotte de zege aan een volk, dat met het verdragsbeginsel zonder eenig voorbehoud de proef heeft gewaagd.’ Tegenover zulk goedkoop pleisterwerk zou het, in het belang van Spencer's stelsel zelf, geraden wezen hem stipt te houden aan zijn woord, daareven aangehaald. Want inderdaad, deze plompe overdracht van het denkbeeld der ‘middellijke aanpassing’ naar de wetenschap van het samenleven staat weerloos bloot aan al de aanvallen, zooeven vermeld, als, terecht of ten

1) ‘The principles of Biology.’ I. 1864. blz. 449-453.
2) ‘The principles of Bicology.’ I. 1864. blz. 453-457.

onrechte, tegen Darwin's leer ondernomen. Laat den uitvinder van dat betoog zijne taak zoo licht worden gemaakt als hij maar wenschen kan. Het worde niet gevraagd, op welke wijze met 's meesters aanpassingsleer de mogelijkheid zich laat rijmen, dat in de gemoederen eens volks, van geslacht tot geslacht aan onderworpenheid gewend, gedrild, geregeerd, een begin van beweging, hoe gering ook, ontstaat naar eenen anderen, eenen vrijeren vorm van samenleven? Evenmin, hoe iedere nieuwe stap op dien weg in termen van stofbeweging zich mag laten inkleeden? Alles, wat de zoogenaamd ‘beschaafde’ volkeren van ons werelddeel op dit oogenblik achter zich hebben, worde aanvaard als een gegeven toestand, welks werkelijkheid van het bewijs zijner mogelijkheid ontheft. Daar zijn dan een aantal staten, te zamen zich bevindend in het tijdperk van overgang tusschen de geharnaste inrichting van weleer en de vreedzame van Spencer's droomen, maar, de eene al meer, de andere nog minder aan het oude ontgroeid, in het nieuwe gevorderd. Voorop sta nu dit: in de schilderij, die Spencer zelf heeft gegeven van het beloofde land aan den eindpaal aller maatschappelijke ontwikling, wordt niets minder gemist dan één der beide hoofdtrekken, die, volgens zijne levensleer, elke toeneming van het vermogen tot volharding in eigen bestaan kenmerken. Bij eene vergelijking met de ‘strijdbare’ maatschappij, valt de grootere ‘verbijzondering’ van bouw en leven der ‘arbeidzame’ aanstonds in het oog. Dat, echter, in deze de talrijker organen ook vollediger met het middelpunt verbonden zijn, zal wel niemand beweren. Veeleer is het zwaartepunt der levensbepaling van daar naar den omtrek verplaatst. Maar ook afgezien daarvan: wie kan meenen, dat aan de grootere veelzijdigheid harer gestaltenis eene evenredig vermeerderde kracht tot zelfverweer zich paart? Stelle men zich maar eens twee volkeren voor, het ééne geheel gevormd naar het beeld der strijdende, het andere naar dat der arbeidende maatschappij, en dan die beide botsend tegen elkander; zijn de kansen voor het hoogstontwikkelde wel zeer gunstig? Ten aanzien van de opklimming der nog min samengestelde vormen mag het gewicht van von Hartmann's bedenking twijfelachtig wezen; voor het vraagstuk, hier aan de orde, schijnt zij onafwijsbaar. Verscheidenheid van organen, verrichtingen: en, weerbaarheid in de worsteling om het bestaan, levensrijkdom en levensvermogen, in de volkerenwereld zijn zij twee. Doch zelfs

al ware het dat Spencer's toekomstmaatschappij boven zoovele andere benijdbare gaven ook die der onoverwinnelijkheid zou bezitten, is dan nog iedere schrede in die richting tevens eene winst in kracht tot zelfverweer? Het is ver van bewezen. Reeds Walter Bagehot, een van Spencer's voorgangers op dit gebied, erkende de hachelijkheid van dat tusschentijdvak, waarin de saamgebonden macht der ‘age of nation making’ ten deele prijsgegeven, de zegen van ‘the principle of discussion’ nog nauwelijks ervaren is[1)]. Wederom wordt dus hier eene twijfeling, tegen Darwin wellicht ten onrechte aangevoerd, uiterst gevaarlijk voor hen, die het begrip der natuurkeus pogen toetepassen in de volkerengeschiedenis. En nu ten slotte: laat ook het voorgaande punt der denkbeeldige wederpartij zijn toegegeven, dan blijft nog, volwaardig, de tegenwerping, dat de natuurkeus, van hoeveel gewicht ook voor de wordingsgeschiedenis der enkelvoudiger levensvormen, in elk geval ophoudt eene verklaring te zijn, waar de groei van zoo onvergelijkelijk meer samengestelde lichamen ter sprake komt, als de hedendaagsche volksgenootschappen. Hoevele omstandigheden moeten op eene bepaalde wijze zich vereenigen, hoevele toevallen samenloopen, zal in den bouw, het leven van zulk een lichaam eene wijziging plaats hebben, die geacht kan worden zelfs het geringste bij te dragen, hetzij tot verhooging zijner kansen op behoud, hetzij tot het verrijken zijner bewerktuiging. En zelfs al ware die verbinding veler toevalligheden somtijds mogelijk, wat baatte dan nog het kleine voordeel, daardoor wellicht verkregen, in den wedijver met naburen, die, hunnerzijds, zoo gemakkelijk iets voor kunnen hebben in een of meer van die honderd andere eigenaardigheden, waardoor alweder het eene volk boven het andere zich verheft? Zoo ergens, dan zijn hier Spencer's eigene bezwaren tegen de leer der middellijke aanpassing hoogst moeilijk te weêrleggen. En daarom, er kan geen sprake van zijn, door middel van die leer de noodzakelijkheid aan te toonen, dat de ontwikkeling van het menschelijk samenleven altijd zal uitloopen op eene gemeenschapsordening naar het ‘arbeidzame’ model. De strijd der staten om hun leven werkt, met name in zijnen handtastelijksten vorm: den oorlog, elken voortgang naar dien eindpaal veeleer gedurig tegen.

1) Walter Bagehot: ‘Physics and Politics’.

Regelrechte aanpassing dus. Daarop legt, trouwens, ook Spencer zelf gemeenlijk den nadruk. Reeds ter verklaring van het ontstaan der hoogere diersoorten neemt hij tot die begripsvorming zijne toevlucht. Of hij waarlijk erin is geslaagd haren inhoud: de vermeerderde vaardigheid niet alleen, maar ook de winst aan kracht en lenigheid, die oefening meestal verschaft, begrijpelijk te maken op zijne manier; zelfs van bevriende zijde is ernstig daaraan getwijfeld[1]; hier echter kan het niet worden onderzocht. Hoe dat zij, ook in het gunstigste geval is niet veel ermede gewonnen voor een juist begrip van den loop, dien het gelijknamig proces noodwendigerwijze heet te volgen in het leven der maatschappij. Vooreerst toch ontbreekt het bewijs dat het gelijknamige in dit geval ook waarlijk gelijksoortig te achten zij. Oefening van een lichaamsdeel in het voortbrengen van bewegingen, die omstandigheden het afvergen, en hervorming van 's lands zeden en instellingen onder den druk van gewijzigde toestanden, men kan die beide zonder veel moeite met hetzelfde woord benoemen; maar dat spraakgebruik mag niet de vlag worden, die eene oppervlakkige vergelijking, als ware zij eene wetenschappelijk vaststaande éénheid, helpt binnensluiken. Eerst moet het betoog zijn geleverd, dat, wat men ‘onmiddellijke aanpassing’ gelieft te noemen in het volksleven, niets anders is dan een ingewikkelder vorm van hetgeen met dienzelfden naam werd betiteld in het bestaan van plant of dier. Maar dat betoog, waar is het volledig te vinden? En zelfs indien het gevonden ware, dan zou nog de bepaalde richting niet zijn vastgesteld, waarin Spencer die ‘aanpassing’ zich laat bewegen. Stilzwijgend schijnt door hem te worden vooropgegezet, dat eene volksgemeenschap, die achtereen naar alle uitwendige omstandigheden zich te schikken en te plooien heeft, in elk geval ten slotte de lenige veelvormigheid moet verkrijgen, waarmede alleen de ‘arbeidzame’ ordening zich verdraagt. Die onderstelling echter spreekt niet van zelf. Want onder de bestanddeelen, die de omgevingsvormen van ieder volk, is er nog altijd geen, dat allen voortgezette aanpassing aan wat van daar komen kan met grooteren klem ten taak stelt, dan het oorlogsgevaar, waarmede, jaar in en jaar uit, de naburen

1) Malcolm Guthrie. ‘On Mr. Spencer's Unification of knowledge.’ 1882. blz. 388 & vv.

elkander bedreigen. Laat nu geheel de verdere werking en wederwerking van uit- en inwendige toestanden het volk, waaraan zij plaats grijpt, op den duur althans, onveranderlijk voortstuwen naar dien verlokkenden gezichtseinder, dien Spencer der menschheid voorspiegelt; wie kan zelfs dan bepalen, of niet de ééne druk van het krijgsgevaar dien koers zal blijven ombuigen tot in lengte van dagen? Geenen kenner van Darwin's hoofdwerken zijn de voorbeelden vreemd, hoe één bijkomende omstandigheid de ontwikkeling van deze of geene diersoort belangrijk heeft doen afwijken van de baan, die alle andere levensvoorwaarden te gader haar schenen te hebben afgebakend. Men denke aan de opzichtige kleuren veler vogels. De natuurkeusalleen hadde elk begin van in het oog vallende tinten vermoedelijk even vastberaden onderdrukt, als de neiging tot vale, met de omgeving samensmeltende schakeeringen zorgvuldig aangekweekt. Onopgemerkt te blijven is immers, met het oog op den zoekenden vijand niet minder dan op de gezochte prooi, in den strijd om het leven altijd een voordeel. Nogtans, de smaak der wijfjes voor bonte vederen heeft de gelukkige bezitters van dien dos bij voorkeur tot het vaderschap bestemd, met dit gevolg, dat, trots de natuurkeus, de sterkere helft van ettelijke vogelsoorten eene bedenkelijke pluimenschittering ten toon spreidt voor de loerende oogen der vervolgers, gelijk voor de angstige aandacht der vervolgden[1]. Dat niet, gelijkerwijze, de worsteling om het bestaan tusschen staten en staten telkens weêr de rooskleurige profetieën zal beschamen, op de wonderen der ‘regelrechte aanpassing’ gebouwd, wordt ons door Spencer nergens gewaarborgd. Integendeel: hij zelf heeft het gewicht van deze te verwachten opmerking levendig gevoeld. ‘De mogelijkheid van eene hoogopklimmende ontwikkeling der maatschappij’, dus luidt de aanhef der laatste waarschuwing in zijne ‘Beginselen van de wetenschap der samenleving’, ‘hangt in de eerste plaats af van het ophouden aller oorlogen.’[2] Zoo is het; maar juist daarom brengt de toon van verzekerdheid, waarop hij, niettemin, zijne welluidende voorspellingen doet klinken, den lezer lichtelijk het snaaksche rijmpje op de lippen:

1) Charles Darwin: ‘The descent of man.’ 2nd. edition blz. 489.
2) ‘Political Institutions.’ 1882, blz. 751.

‘Das Schlittschuhlaufen, meint der Peter, wär nicht schwer,
Wenn nur das Fallen auf dem glatten Eis nicht wär.’

Van het dilemma, straks gesteld, is de eerste term onhoudbaar gebleken. Het is niet de wetenschappelijke stelligheid van het door Spencer's hand beschreven vooruitzicht, dat de lezers dringt de verhaasting van zijn naderkomen te aanvaarden als hunne beste taak. Omgekeerd veeleer doet ingenomenheid met die schildering hen hopen, dat eenmaal de werkelijkheid haar gelijkvormig worden moge, en inmiddels, althans zoo zij het, de hand uitsteken naar den ploeg, om eenen kleinen strook voor het minst van den grooten akker te bereiden voor dien schoonen oogsttijd. En het kan niet anders. Het bijéénvatten aller dingen en gebeurtenissen als ‘natuur’, het uitsluitend staren op de lijnen van oorzakelijken samenhang, die door dat geheel zich heenslingeren, moge den rustigen denker, voor wien alleenbeschrijvende kennis en wetenschap belang heeft, den zekersten voortgang, de rijkste uitkomst beloven; de nauwgezette man der daad, zoo vaak hij voor de vraag zich ziet gesteld, wat te doen, wat te laten? vindt nergens minder heil, dan juist bij die natuur, die, wát hij doe of late, het ééne in hem werkt, zoo goed als het andere. Daarom moet hij wel zich wenden elders heen. Steunend op het vertrouwen, dat er goed is en kwaad in willen en handelen, gelijk er waar is en onwaar in oordeelen en spreken, strekt hij zich uit naar het ideaal, waardoor die practische tegenstelling moet zijn bepaald. En wat hij zich verzekerd houden mag daarvan te kunnen onderscheiden, dient hem tot richtsnoer zijner gedragingen in en voor de gemeenschap zijner medeburgers. Tot richtsnoer; waarlijk niet tot eenigen en algenoegzamen wegwijzer. De werkelijkheid onder zijne oogen bepaalt zijne daden mede, gelijk de gesteldheid van den vaak stuggen bodem de plannen en handgrepen van den overleggenden bouwman. Er is in Spencer's jongste pennevrucht wel geen ongelukkiger stelling te vinden dan die oude niet alleen, maar verouderde en toch nog weer eens herhaalde gemeenplaats, dat de maatschappij niet door handen is gemaakt, maar gegroeid.[1)] Dat machtwoord kan niet anders dan het noodlottig vooroordeel bestendigen, als zou de gedragskeuze des enkelen ten opzichte

1) ‘The Man versus the State’, blz. 74.

der samenleving bepaald zijn tot twee uitersten, beide ten slotte even onaannemelijk; twee leuzen, in den geweldigsten strijd van levensbeginselen en levensbelangen, door de worstelende partijen geschreven op hare vanen, schijnbaar, ja, om waarheid te stellen tegenover leugen, inderdaad van weerskanten slechts eenzijdig het deel der waarheid overdrijvend, dat door de tegenpartij was miskend. Als ontkenningen dus, het één en het ander betrekkelijk juist; in hetgeen zij stellen daarentegen, beide even valsch, zietdaar de waarde der twee termen, waartusschen Spencer nog eens weer zijnen lezers de keus geeft. Maar er is, gelukkig, een derde. De maatschappij, levend geheel van menschen, heeft met hare samenstellende leden ettelijke hoofdeigenschappen gemeen. Welnu, men neme den eersten den besten mensch; wat is hij? Gegroeid, geworden, in dien uitsluitenden zin, als hadden medemenschen, opvoeders, kameraden, vrienden niets van wat in en aan hem is gemaakt? Dan wel van top tot teen, door wie macht of invloed over hem hebben bezeten, gevormd, geboetseerd naar hun beeld, naar hun plan? Noch het eerste, noch het laatste. Alle menschen zijn, wat zij zijn, deels geworden, deels gemaakt. En wie aan één hunner zich laat gelegen liggen, behoeft evenmin zich te vleien met de hoop, nog weer alles, als zich te plagen met de vrees, verder niets aan hem te kunnen veranderen. Met de menschenwereld is het niet anders dan met elk harer leden, beurt om beurt. Wel klein en zwak staat de enkele mensch tegenover de samenleving, het volk of den volkerengroep, waartoe hij wordt gerekend. En toch, indien hij het bewustzijn met zich draagt, in zijnen geest ook maar eenen enkelen straal te hebben opgevangen van dat ideaal der hoogste gerechtigheid en der edelste deugd, dat den aanschouwer zichzelf ontdekt en de zonde tevens, dan is hij bevoegd, ja gehouden, de maatschappij in te treden, gelijk de hovenier zijnen hof, en daar te doen, wat zijne hand te doen vindt, om de toekomst voor te bereiden, wier beeld, hoe onvolledig ook ontwaard, hem gegrepen heeft in de ziel. Verzinke wat hij werkt, naast wat hij beoogde, in het niet, hij weet, dat hij één is onder millioenen van werklieden, vóór, rondom en achter hem. Geslachten na geslachten hebben elkander afgelost in den arbeid aan de groote taak: hun ideaal, het zoo en niet anders mogen, af te beelden in de werkelijkheid, het zoo en niet anders kunnen. Waarlijk niet altijd is de voortgang van

dat werk gestadig den rechten weg gegaan. Maar toch, wie mag het loochenen? trots velerlei onspoed en struikelingen, is daar onder de dingen, die zijn, allengs eene breedere plaats ingenomen door wat behoorde te wezen. Gekleed steeds in de vormen, door plaats en tijd vereischt, dringt het, als vrije zedelijkheid van baanbrekende geesten, naar binnen, legt het, nu eens als rechtsvoorschrift van een verlicht en krachtig gezag, dan weêr als geëerbiedigde gewoonte van toonaangevende klassen, den volkeren zich op, om eindelijk zich vast te zetten in het algemeen gebruik, van hoogerhand bij voorkeur slechts door de zekerstelling zijner onmisbare levensvoorwaarden te waarborgen tegen teruggang. En met de uitbreiding, met de versterking zijner heerschappij wordt ruimer ook en krachtiger de klare erkentenis van zijnen inhoud. Ettelijke beginselen zijn gepredikt, sommige gehandhaafd, enkele, eindelijk, ten koste van veel bloed en vele tranen tot heerschappij gebracht, die wel een onverliesbaar bezit mogen heeten van den menschelijken geest; beginselen ook voor de ordening van stoffelijke belangen. Het mag niet altijd blijven, dat duizenden bij duizenden, sinds hunne teere jeugd tot hunne te vroege grijsheid, een leven leiden van louter willooze werktuigen, zwijgende lastdieren in den dienst van eenige tientallen. Het mag niet altijd blijven, dat, onder alle luchtstreken, naast uitgelezen pracht en brooddronken weelde, een afgrond gaapt van jammeren en ellende, waarin geen enkel van de kinderen des geluks, zelfs het ernstigste niet, onder wat omstandigheden ook, zou meenen te mogen berusten. Het mag niet altijd blijven, dat de hoogere goederen des levens slechts voor eene minderheid toegankelijk zijn, omdat de meerderheid reeds in de worsteling om de lagere al hare kracht en lust verslijt. Het besef, dat in die protesten zich uitspreekt, was een der machtigste onder de roerselen, die der denkende Christenheid sinds eeuwen de bede op de lippen legden: ‘Uw koningrijk kome.’ En op zijne rekening evenzeer moet het worden gesteld, als zij, die dat bidden hebben verleerd, met Spencer reikhalzend de komst verwachten der samenleving naar het ‘arbeidzame type’ geordend. Want alleen voor zooverre in haar beeld de trekken zich weerspiegelen van dien staat der hope, waar voor dergelijke protesten geen plaats meer zijn zal, laat ook de bezadigde lezer zich verleiden om althans de mogelijkheid open te stellen, dat

zulk eene aantrekkelijke profetie eenmaal zal worden vervuld. Welke van die beide denkbeelden: ‘het koningrijk Gods’, of ‘de arbeidzame menschenwereld’, zoo tijdgenooten als nakomelingen het machtigst zal aangrijpen, het werkzaamst prikkelen tot de voorbereiding zijner heerschappij, de uitkomst zal het leeren. Maar zeker zal noch de bede van den christen, noch de profetie van den discipel der ontwikkelingsleer de vervulling van beider wensch zelfs eene schrede nader brengen, indien zich niet aan dat woord het tot daden dringend voornemen paart: ‘ook door mij’.

Er is reeds veel gewonnen; er was nog meer winst verwacht, bedoeld. ‘Vrijmaking van den mensch’, aldus zou men de overwegende gedachte der nieuwere geschiedenis kunnen omschrijven. Van het eind der middeleeuwen afhebben allerlei bewegingen op stoffelijk en geestelijk gebied als samengespannen om die gedachte groot en machtig te maken in de wereld. Lang nog bestonden, wel is waar, in alle uitingen des levens overblijfselen van eene min vrije ordening der maatschappij voort. Zelfs de voedsters der nieuwe vrijheid, de koophandel en het ambacht, dankten aanvankelijk haren bloei aan eene inrichting, die, naar het voorbeeld der hoogere beroepsstanden, den enkelen gildebroeder door een tal van voorschriften in de beschikking over zichzelven had belemmerd. Die banden echter waaraan voorloopig nog zelfs de vrije poorter was vastgelegd, zij bleken ten slotte, slechts zoo lang gemeene gevaren gemeene tegenweer den derden stand ten plicht stelde, noodzakelijk, als middelen van opvoeding tot vrijheid. Toen die opvoeding gereed was, wierp in ‘de groote omwenteling’, die van Frankrijk uit over Europa kwam, de derde stand, met de drukkende inzettingen, waarin nog het leenstelsel, of het overwicht der kerk voortleefde, zijne eigene gildeordening tevens omver. ‘Laat vrij!’, zoo klonk het steeds meer beslist en zegevierend. ‘Gun aan het spel aller neigingen en verlangen zijnen natuurlijken loop. Mits door verstandig inzicht voorgelicht, lossen zij ten slotte zich op in zuivere harmonie’. Zou zulk een liefelijke droom geene geloovigen gevonden hebben? Meer dan dat: hij vond arbeiders, die niet rustten, eer hij was vervuld. Bleven ook hier en ginds nog brokstukken uit het verleden overeind, in het algemeen is het niet te loochenen, dat, sedert den aanvang dezer eeuw, in alle deelen der rechtsordening, welke de nieuwe maatschappij zich heeft gegeven, het trachten naar de grootst mogelijke

vrijheid voor allen steeds volledіger heeft gezegevierd. De persoonlijke vrijheid tegen alle vroegere ‘inbreuken’ gewaarborgd; de eigendom van de meeste drukkende lasten bevrijd; het verdrag, slechts met eenen laatsten rest van beperkingen, geheel aan de vrije overeenstemming der betrokkenen overgelaten; zoo kon de beloofde harmonie niet lang meer toeven, dralen; zoo moest zij komen.

Nog eens, het terugzien op dien loop der gebeurtenissen geeft rijke stof tot dankbaarheid. Met de vrijmaking van den enkelen mensch werden een aantal krachten, zoo geestelijk als stoffelijk, losgebonden, die, ware zij nagelaten, voor een goed deel werkeloos, onvruchtbaar zouden gebleven zijn. Nu ontstond haast op ieder gebied, waar menschen arbeidden, een wedijver, die nergens zonder rijke vruchten bleef. De voortbrenging van hulpmiddelen tot onderhoud en versiering des levens vermeerderde bij den dag. Het weten, en niet alleen van de dingen, die onmiddellijk voor toepassing nuttig waren, ging met groote schreden vooruit. Ook kon alleen een zoo algemeen verbreid zelfgevoel, als door de nieuwe vrijheid werd gekweekt, in wie van nature zedelijk gezond waren, dat besef van volle verantwoordelijkheid voor eigen willen en handelen te voorschijn roepen, dat bij uitnemendheid de hefboom heeten mag voor de opwekking aller deugden, de versterking van het beter ik. Dat alles is duizendmaal erkend, terecht erkend. En toch..

Het is waar, dat de voortbrenging van rijkdom steeg. Maar niemand kan beweren, dat die vermeerdering in eenigzins bevredigende verhoudingen ten bate kwam van de gezamenlijke voortbrengers. Zij werd betaald met eene oeconomische onzelfstandigheid van millioenen zwakken en misdeelden, die de vormelijk afgekoudigde algemeene vrijheid haast eene bespotting deed schijnen. Sedert allen werden vrijgelaten, en, als het ware, uitgenoodigd om hunne krachten tegen elkander te meten, moest de strijd der belangen zich vertienvoudigen. En het lot van wie daar het onderspit dolven werd voor het minst niet lichter te dragen, nu zoo geheel andere verwachtingen waren gewekt. Het is waar, dat niet slechts de kennis veler dingen machtig voorwaarts schreed, maar ook hare beginselen, met de edelste bedoelingen meestal, werden verspreid onder de kinderen des volks. Nogtans, voor zoover het spreekwoord in vervulling kwam, dat kennis macht is, moest alweder, met de krachten, voor den strijd om het leven beschik-

baar, ook zijne hevigheid toenemen. En maakte dan niet het vermeerderd weten de zoo goed als hopeloos misdeelden eer dieper dan minder rampzalig? Waar is het eindelijk ook, dat alleen een zelfgevoel, als de nieuwe vrijheid had doen ontluiken, den sterksten hefboom tot opwekking aller deugden kon in beweging brengen. Ja, het kon zoo doen. Maar evengoed kon het iets anders. Tusschen zelfgevoel en zelfverheffing is de weg niet lang. Tusschen zelfverheffing en zelfzucht evenmin. En zoo kon de vrijlating van persoonlijk goedvinden ook tengevolge hebben, dat niet de hefboom ter opwekking van het beter, maar veeleer van het boozer ik in beweging werd gebracht. Het kon gebeuren, dat de kamp van man tegen man, dien de opheffing aller belemmerende, maar tevens beschermende genootschapsvormen had doen uitslaan in schrillen gloed, de gemoederen der strijdenden niet adelde, maar verhardde. Het kon zelfs geschieden, dat op die wijs, eenerzijds, een toenemende schat van geestkracht en schaamte en deugd werd verstikt in de zucht om altijd meer te bezitten, meer dan men reeds had, meer, vooral, dan anderen; en dat, ter overzijde, de wanhoop der verarmden tot uitersten dreef, die men in rustiger dagen te nauwernood mogelijk zou hebben geacht. Ook dat alles kon plaats grijpen, en... heeft plaats gegrepen[1)].

Eene smartelijke teleurstelling voor hen, die, al arbeidend en opmerkend wat de maatschappij van noode mocht hebben, tegelijk het oog gericht hielden naar wat zij eenmaal wellicht kon worden. Wat was er van dat verwonderlijk samenspel aller belangen, op welks belofte men in heel wat afbraak had berust? Eene ketelmuziek veeleer van klachten en verwenschingen, was al, wat, dag aan dag, het oor te hooren kreeg. ‘Is men dan’, de vraag viel niet te onderdrukken, ‘is men wel waarlijk op den goeden weg?’

Toch klinkt daar nu weer ten antwoord: ‘Ja, behoudt dien weg, het is de goede, de éénige.’ Slechts de toelichting luidt thans ijskoud en hard voor wien het ouderwetsche wiegelied der belangenharmonie nog in de ooren ruischt: ‘Bekommert u niet om wie daar kermend neerzinken aan uwe zijde. Het is noodig, dat zij sterven, opdat niet geheel het volk te gronde ga. Hun noodlot zelf is hunne veroordeeling.

1) Fr. Alb. Lange: ‘Geschichte des Materialismus.’ Zweites Buch. Dritte Auflage. Blz. 483.

De vrije mededinging is als eene heilzame, louterende vlam, die voortdurend de zieke bestanddeelen des volks verteert, en slechts hun het leven laat, met wier hulp het den wedijver kan doorzetten tegen zijne naburen om de voortschrijdende verwezenlijking van aller maatschappelijk ideaal.'

Zoo blijft thans nog het oordeel te vellen over Spencer's leer der staatsonthouding, geheel losgemaakt van de drogredenen, die haar poogden te doen doorgaan voor eene les der 'Natuur', en dus enkel beschouwd als eene practische raadgeving, steunend op overwegingen van aanwendbaarheid in verband met een vooropgesteld doelwit. Het is onmogelijk, dat oordeel niet te beginnen met deze bedenking: Wettigt zelfs dit doel de keuze van zulke middelen? Staat het een volk vrij, in koelen bloede, zijn eigen vleesch: mannen, vrouwen, kinderen, bij honderdtallen dag aan dag te trappen onder den voet, opdat de stoere overblijvenden te beter kans mogen hebben om op de naburen te zegevieren in den wedloop? Mag het waarlijk het voorbeeld volgen van die Russische moeder, die hare jongsten uit de slede wierp in de besneeuwde steppe, om veilig met de ouderen naar huis te komen? Ernstige vragen, die hier slechts kunnen worden gesteld, - meer, trouwens, is misschien niet noodig -, en den lezer aanbevolen ter overweging.

Uitvoeriger en meer beslist kan het oordeel zijn over de gegrondheid der verwachtingen, die Spencer aangaande de uitkomst der vrije mededinging koestert. Alweder bewegen zich die verwachtingen, als om hare spil, om het begrip der 'geschiktheid', ditmaal echter, wegens het duidelijk aangewezen doel, voor scherper omschrijving vatbaar dan te voren. Wat hier onder dat woord zij te verstaan, over de bijzonderheden dier beteekenis kunnen de meeningen genoeg uitéénloopen; hare hoofdtrekken, voor zoover thans van noode, zijn spoedig te vinden. Hoeveel kwaad Spencer moge spreken van dien overgangstoestand, dien hij de beschaafde volkeren zijns tijds laat doorleven, ontkennen mag hij niet, dat de tweeslachtigheid, daaraan geweten, voor hen allen nu éénmaal niets meer of minder is dan eene levensvoorwaarde. Vooruitgaan in de richting van vredelievende arbeidzaamheid, maar tevens voorloopig en nog wel tot in lengte van dagen: gereedstaan van uur tot uur, om den naijverigen vreemde zich van het lijf te houden, met geweld desnoods, geen hunner heeft eene andere

keuze. Bij het vele nu, wat overigens onder die omstandigheden waarde hebben kan, treedt zeker voor allen het belang op den voorgrond, dat de karakters der volksgenooten, zooveel maar doenlijk, berekend mogen zijn voor de vervulling van die dubbele taak. Spencer zelf is de eerste, om den nadruk te leggen op de deugden, die eene vreedzame niet minder dan eene weerbare ordening van het samenleven heeft aan te kweeken, omdat zij haar behoeft; op slagvaardige vaderlandsliefde, zelfvergeten toewijding, onberedeneerde gehoorzaamheid: de onmisbare eigenschappen van ieder goed soldaat; en daarentegen op fier en ijverzuchtig zelfgevoel, ontzag voor den naaste, goede trouw, minachting voor allen wrok, en eenen behulpzamen zin, de bindmiddelen van een vrij gemeenebest. Nu zal het zeker niet worden betwist, dat die beide groepen van deugden even zeldzaam bijéénwonen in een zelfde menschenborst, als de daden, waarin zij zich uitspreken, moeilijk zijn samen te binden tot een redekunstig welsluitend stelsel; maar daaruit volgt alleen de ongewone zwaarte van den eisch, dien het dubbel aangezicht van dit langdurig wordingstijdperk stelt aan de zedelijke oefening van ieder volk, dat met eere zich er door heen wil arbeiden. Dat is eene vergelijkenderwijs licht aan te leeren zedelijkheid, die slechts van zelf verwante eigenschappen onderstelt en, langs de rechte lijnen van hare algemeene gedragsregelen zich bewegend, zelden of nooit eene zoogenaamde botsing van plichten kent. Maar heel wat fijner geoefend dient het zedelijk karakter te zijn, waarin wederzijds vreemde verbindingen van eigenschappen eenen evenwichtstoestand zullen vormen, beweegbaar te rechter tijd en in de juiste verhouding, en het teeder maatgevoel elk oogenblik eenen knoop van drangredenen te ontwarren krijgt, die alle redeneering heeft getart. Een onderscheidingsvermogen van wat al en wat niet betaamt, even krachtig en vaardig, als nauwlettend en fijn, zietdaar een van de hoofdbestanddeelen der ‘geschiktheid’, die Spencer den burger van het hedendaagsch ‘beschaafd’ Europa moet toewenschen. Welnu, de ‘geschiktheid’, die in de ongebreidelde mededinging zich machtig toont, heeft met die andere te nauwernood iets meer dan den naam gemeen. Wat ook de kamp, de wedstrijd der belangen in het denken en trachten der partijen moge aankweeken, of bevordere; geestkracht, ijver, redzaamheid allicht, maar zeker niet het bewust-

zijn des goeds en des kwaads. Elke beschouwing over den inhoud dier begrippen blijve thans rusten. In geen geval kan een onderscheiden dier twee, als zoodanig, iets anders wezen dan eene schifting maken tusschen hetgeen men zich gehouden rekent te doen en - te laten. Wie dus zelfs maar één stap op den weg tot zedelijke vorming is voortgeschreden, heeft altijd, hoe weinig ook, den kring vernauwd, beperkt van de mogelijke gedragingen, waartoe hij voortaan bereid zal zijn in de verschillende omstandigheden zijns levens. Wat echter beteekent zulk een stap in de taal van Herbert Spencer? Niets minder dan een terugtred op den weg der ontwikkeling tot hoogere levensvatbaarheid. Het geheel der gedragslijnen inkrimpen, die men in de toekomst zal kunnen volgen, zich een deel daarvan afsnijden, als ongeoorloofd, dat is: vrijwillig, - ‘moedwillig’ dient het haast van Spencer's standpunt te heeten, - het getal besnoeien der aanpassingen, waardoor men voortaan de overeenstemming zal vermogen te bewaren tusschen de eischen des levens en zijne omgeving. De man van geweten, al is zijne nauwgezetheid nog niet groot, zal toch zeker nu en dan in eenen toestand geraken, waar hij van eene mogelijke, voordeeliger handelwijs moet afzien, omdat hij haar verfoeit, en dus eene andere kiest, die meer gevaar medebrengt, of minder kans van slagen belooft. Hij, daarentegen, die geenen plicht erkent, en van ‘geweten’ niet hooren wil, hij zelfs, die maar wat luchtiger over zulke dingen heenstapt, heeft in die gevallen altijd wat ruimer keus. Uit dien hoofde beteekent gestrenger nauwgezetheid, een levendiger gevoel voor hetgeen al of niet betaamt steeds een nadeel in elken strijd, ook in de mededinging op vermogensgebied. Er is daarom, natuurlijk, geen reden om te verwachten, dat de zege altijd der gewetenloosheid toevalt; maar stellig evenmin om bij de overwinnaars te rekenen op een verhoogd peil der ‘geschiktheid’, in den vollen zin, dien dat woord te dezer plaatse moet bezitten. De vrije mededinging maakt, mitsdien, de scheiding niet tusschen ‘geschikten’ en ‘ongeschikten’, gelijk haar het behoedzaam gewapend, maar tevens krachtdadig voortschrijden in de aangewezen richting zou moeten verlangen.

En nog eene andere verwachting is er, die zij teleurstelt, of althans maar gebrekkig vervult. Van de keuze, haar toevertrouwd, kwijt zij zich slecht. Van de taak om uit den weg te ruimen wat werd afgekeurd, nauwelijks beter. Een onbekwaam

keurmeester, onhandig in het afmaken bovendien! De voorbeelden zijn ook onder de lagere levensvormen niet zeldzaam van soorten, die, als het ware, geheel haar taaie levensvermogen danken aan een enkele gave: verhoogde vruchtbaarheid. Wie zulk een wezen ziet, weerloos, onbeholpen, eene gemakkelijke prooi van iederen vervolger, gelijk van den geringsten vijandigen invloed, acht daar elke seconde levens slechts door eenen samenloop van gelukkige toevalligheden te verklaren. Maar de groote ‘list der natuur’, hier grooter nog dan gewoonlijk, vult alle leemten overvloedig aan. Zoo geweldig kan de dagelijksche slachting onder de leden der soort niet zijn, of deze zelve blijft. Die list nu der natuur blijkt ook der onbedwongen mededinging en haren lofredenaars te fijn. Immers, zij doorkruist al de welgemeende berekeningen dier slimme lieden met hare tragische wet der toenemende vruchtbaarheid bij verminderende bestaansmiddelen. Want eene ‘wet’ mag men dat regelmatig samengaan noemen, omdat de tusscheninliggende schalmen van de keten der oorzakelijkheid, welke die twee verschijnselen verbindt, één voor één zijn aan te wijzen. Het zedelijk zelfbedwang, dat terughoudt van eenen overijlden, onberaden echt, is, zoo ergens, slechts daar te vinden, waar het gesteund wordt door het vooruitzicht, de hoop althans, op eenige lotsverbetering. Maar zij, die, dooreengenomen, zoomin iets te hopen als te verliezen hebben, waarop zullen zij wachten, waartoe zullen zij geduld oefenen? Waarom zelfs zich niet gehaast? Gedurende de wittebroodsweken, voor het minst, belooft de som der verdiensten van bruid en bruidegom hun beiden allicht een nog wat weelderiger bestaan, dan aan ieder voor zich het eigen weekloon vergunde. Bij zoovele andere teedere roerselen, die de 18-, 20-jarigen bij paren drijven naar het bureau van den burgerlijken stand, voegt zich dus hier nog het uitzicht op eenige dagen van misschien nooit genoten overvloed. Men kent de gevolgen na zes, zeven jaren; een paar kinderen overleden, het oudste der levenden in huis bij grootmoeder, nummer 2 op de bewaarschool der diaconie, de jongste dochter in de ‘crèche’, de zuigeling ter bewaring toevertrouwd aan eene buurvrouw, en het einde nog niet te zien, integendeel! Wat spreekt men dan van het wegvallen dier achterblijvenden? Zeker, de dood houdt er onbarmhartig huis; de ‘exemplaren’, vooral de kinderen, worde bij menigten door hem weggemaaid. Maar de

gansche verschoven klasse verwijderen, daartoe schiet, bij het gedurig weêr bezet worden van elke leêggemaakte plaats, zijne kracht te kort; daartoe ook is de bijzondere liefdadigheid nog steeds te hardleersch; en, al mocht de ‘synthetische’ wijsbegeerte haar nog eenmaal beter inlichten, daartoe is het ontberingsvermogen te rekbaar. De ellende, om zich te behoeden voor den ondergang, eindigt vaak met steun te zoeken aan eenen halm, voedsel in een oneetbaar brok; en, waarlijk, zij vindt er nog iets van hetgeen zij zocht, tot hare eigene verbazing.

Eindelijk: men noemt de uitverkiezing, welke de oeconomische strijd om het bestaan onder de kinderen des volks heet te verrichten, eene doorloopende gezondheidskuur voor het geheel, als éénheid beschouwd. Laat nu van de bezwaren, daartegen reeds ingebracht, niets staande blijven. Dan rest nog de vraag: is de kuur, hoe heilzaam en doeltreffend op het papier, niet te kras voor het samenstel, het lichaam, dat erdoor zal worden gebaat? Het zij toegegeven, dat louter bruikbare bestanddeelen des volks behouden blijven, louter onbruikbare verdwijnen; de strijd, de verwoede strijd tusschen wie bezig zijn zich omhoog te werken en wie bezig zijn weg te zinken houdt nooit op. Is het dan wel zoo zeker, dat die onafgebroken worsteling op leven en dood, in den boezem des volks voortwoedend, niet door het losmaken van zijnen innerlijken samenhang zijne kracht meer ondermijnt, dan de gestadige verhooging van het gehalte der overlevenden haar versterkt? Kan de macht, die ééndracht zou hebben gemaakt, maar die in een dag aan dag aangewakkerd vuur van broodnijd en doodvijandschap is verteerd, ooit door versterking van persoonlijke deugden worden hersteld?

Er is in het slotwoord van Spencer's jongste geschrift iets, dat de gedachte wekt, als gevoelde hij zelf in het eind de ongepastheid van zijn pleidooi. Het verkondigen van denkbeelden als de zijne, hij erkent het, is voorbarig. Eerst de ‘arbeidzame’ maatschappij, daarmede troost hij zich, zal hun volle waardeering schenken. Maar die ontmoedigde bekentenis voldoet slechts ten halve. Niet zoozeer het verkondigen zijner denkbeelden, maar bovenal hunne toepassing in dezen tijd moet, als minstens overijld, worden afgewezen. En indien de ‘arbeidzame’ nakomelingschap zin zal betoonen voor de geschiedenis, dan is van haar, naast waardeering van Spencer's beginselen,

als passend, wellicht, aan hare levensinrichting, ook erkentelijkheid te wachten jegens hen, die het thans levend geslacht hebben bewogen de proefneming met die beginselen te staken.

Zoo is ook deze meest nieuwerwetsche poging tot eerherstel van wat sinds kort begon herkend te worden als een noodlottige hersenschim in haar geheel mislukt. Het beginsel van de verplichte lijdelijkheid des staats ten opzichte der maatschappelijke nooden is, na Spencer's verdediging, nog even aantastbaar als na het verschijnen der ‘Harmonies économiques’. Eene louter ontkennende slotsom; zeker. Maar daarom niet zonder waarde voor eenen tijd, nu het bloote gebruik van eenige modetermen, liefst aan het nieuwste taaleigen der natuurgeschiedenis ontleend, eene even wonderbare macht ter overreding schijnt uitteoefenen op sommige ontvankelijke gemoederen, als de wierookwalmen der tale Chanaäns op sommige anderen. En bovendien sluit bij het geleverde betoog althans deze stellige gevolgtrekking zich aan. Zij, die den adel der menschenwereld boven het dierenrijk onder meer ook hierin zoo gaarne zagen gestaafd, dat hare kwalen ten slotte zich lieten wegnemen, niet, bij voorkeur, door uitsnijden en uitbranden en uitroeien, maar door verbinden, door balsemen, door genezen; dat het mogelijk was hare kracht te verhoogen, niet door de zwakken te vertreden, maar door hen op te beuren en te sterken; dat hare beste verwachtingen konden worden bereikt, niet, hoofdzakelijk, door eenen wedkamp om het leven, maar, altijd meer, door eenen wedijver in de liefde, zij kunnen rustig voortarbeiden. Hunne hoop blijft ook voor het aangezicht der jongste wetenschap overeind.

Aan dat streven steun te verleenen is ook het staatsgezag veelszins mogelijk, dikwijls geoorloofd, somtijds geboden. Het zou niets beters zijn dan Spencer's hoofdfout, in eenen anderen vorm herhaald, zoo hier eene poging werd gewaagd om dienaangaande, beknopt of breedvoerig, een stel te ontvouwen van ‘onwrikbare natuurrechtsregelen.’ ‘De staat’, dit is alles, wat in dezen te zeggen valt, ‘doe, naar de mate zijner vermogens, het goede, dat hem noodig heeft’. Dat kan wel eens veel zijn. Eene regeering, die de beste krachten des volks in zich vereenigde, en zeker was van den volgzamen eerbied der onderdanen, vermocht niet zelden door gepaste middelen, en mits haar

oogenblikkelijk doel nooit te hoog stellend het peil der algemeene zedelijke ontwikkeling wezenlijk te verheffen. Maar de dagen van ontzag en gedweeheid zijn voorbij, en kinderachtig niet alleen, maar ook ondankbaar zou het wezen, de zegeningen van een verhoogd zelfbewustzijn om de onvermijdelijke schaduwen te miskennen en de armen uittestrekken naar een verleden, dat onherroepelijk is. Er bestaat, veeleer, reden te over om te denken aan het tegenwoordige en aan de toekomst. Het goede, dat thans den staat der Nederlanden noodig heeft, is waarlijk niet onbeteekenend. Eerbied jegens de geheel eenige waarde van den in vrijheid handelenden mensch, schroom ook voor de naijverige en prikkelbare eigengerechtigheid van den volksaard blijven hem zelfbeheersching ten plicht stellen, als de eerste aller deugden. Maar dat mag hem niet doen terugdeinzen voor de veel te veel verzuimde taak: in voorschriften van regelenden, en zoo noodig, van dwingenden inhoud rechtsvorm te geven aan verhoudingen en instellingen die, eerst onlangs uit den schoot der eeuwig jonge samenleving geboren, verwilderen moeten, zoo niet het recht haar leidt. Het is, met name, eene van de zwartste zijden der ongebreidelde mededinging, dat zij hoog noodige, maar alleen bij volstrekt algemeene toepassing mogelijke hervormingen gedurig verijdelt, door, als het ware, eene premie te beloven aan den enkele, aan de minderheid, die, mochten zij tot stand komen, weigeren zal zich erbij aantesluiten. Hoevele gebruiken, hoevele nalatigheden kunnen niet in nijverheid en handel worden aangewezen, door de arbeiders niet alleen, maar ook door de betere ondernemers éénstemmig betreurd, veroordeeld en niettemin alom bestendigd, omdat de scherpte van den wedijver zelfs de besten noopt te huilen met de wolven! Zou niet verstandige dwang van staatswege in die gevallen door ieder worden toegejuicht, behalve, misschien, de enkele ‘wolven’, die alleen voelbaar erdoor werden gedrukt? En zelfs, al ware de ingenomenheid met zulk eenen maatregel aanvankelijk flauw en beperkt, mocht men niet verwachten, dat zij ten slotte warm en algemeen worden moest? De ervaring, in den vreemde opgedaan, levert daarvan reeds welsprekende voorbeelden.[1)] En wie weet, of de ervaring binnen de eigene

1) ‘Geschriften over sociale vragen, uitgegeven van wege de liberale Unie.’ No. 1, blz. 13 en 14. No. 2, blz. 36.

grenzen niet ook eenmaal het zal bevestigen! Indien eerlang ten onzent de sprong wordt gewaagd, waartegen de regeerende klasse haar recht van ‘veto’ in elk geval heeft verbeurd, en zoo aan eenen veel breederen kring in het Nederlandsche volk de plicht op de schouders valt om door de mannen zijner keuze den wil des staats in wetgeving en bestuur mede te bepalen, dan is het wel te verwachten, dat, vooral in den opgewekten tijd, die na zulk eene vernieuwing der jeugd pleegt te volgen, veel zal worden ingehaald van verzuimen, waarover dit goede land voor genoegzaam al de zusterstaten zich behoort te schamen. En toch, trots de vrijheidsliefde, die den schrijver dezer bladzijden bezielt, wat hij, bij het denken aan die toekomst, ducht, het is op den duur nog eerder te weinig staatszorg dan te veel. Niet de overmatige en onoordeelkundige bedrijvigheid, die van den te vroeg verbreeden staat Spencer zegt te vreezen. Niet het heilloos misbruik, door hem zoo gelukkig gebrandmerkt als ‘lok-wetgeving’.[1)] Nog minder de stelselmatige ‘belasting der besten ten bate van de slechten’, die hij reeds vroeger met bezorgdheid voorzag.[2)] Voor een druk en bezig nietsdoen bestaat veeleer gevaar. Den beoefenaar der ‘mechanica’ moge het vreemd klinken, toch schijnt het wel, alsof, met de verbreeding van den grondslag, waarop het staatswezen rust, de stelling zijner gewichtigste organen steeds onvaster wordt. Rumoer van kortzichtige en niettemin onmisbare bondgenooten, ongeduld van vermoedelijke opvolgers, gretiger dan ooit een kroonprins in het grijpen naar de zichzelven toegedachte kroon, en nog zoovele andere gevaren bedreigen voortdurend den verkozene des volks uit zijn district, den bewindsman uit den boezem zijner partij. Zoo worden haast door elk hunner de beste krachten verspild aan het bewaren van een uiterst wankelend evenwicht. Is er dan wel veel dege vrucht te wachten van den arbeid dier wetgevers op het slappe koord, in het bijzonder voor de regeling van toestanden en belangen, zoo ingewikkeld, zoo onbekend en, het is eene juiste opmerking van Spencer, zoo uiterst moeilijk te kennen?

Die beduchtheid kan, zeker, nog gelukkig worden beschaamd. Maar hoe dat zij, nimmer kan, nimmer mag de vrije persoonlijke arbeid zelfs door de best geregelde staatsbemoeiing zich de taak uit

1) ‘Ad captandum-legislation.’ ‘The man versus the State.’ blz. 31.
2) ‘Political institutions’ 1882, blz. 750 en 751.

de handen laten nemen, die zijn plicht is en zijne eer. Hem blijft het leeuwendeel in het werk der leniging, der verzoening, der verheffing. Naast het ophitsen der zoo licht te misleiden menigte, is daarom niets bedenkelijker, dan het valsche sluimerlied, de bedrieglijke geruststelling, waarmede Spencer den rijke sust: ‘Wie niet te eten heeft, is een luiaard’. Eene lastering, dubbel noodlottig. Het lot van den beschuldigde verzwaart zij, door zijne armoede te honen. En het kind der fortuin stijft zij in zijn toch reeds te verleidelijk stilzitten door een goedkoop voorwendsel. Noodig is het daarom de overgeruste stelling van Spencer om te zetten in eene vraag van zelfbeproeving. In de plaats van dat hardvochtige, ‘alle ellende is verdiend’, behoorde ieder het zich zelven te herhalen telkens weêr: ‘doe ik wel wat ik kan, om, binnen mijnen kring, onverdiende ellende te weren van mijns naasten deur?’ Niet dringend genoeg kan het den rijker gezegenden, niet dringend genoeg ook den leden en bestuurders van ongedwongen, liefdadige vereenigingen, gelijk den beheerders van barmhartige stichtingen worden ingeprent, de macht van het goud, in Uwe handen gelegd, is een ambt; Uw recht daarop bewijzen, Gij kunt het in den hoogsten zin alleen door het gebruik, dat Gij ervan maakt. Zwakhoofdige mildheid, die de geestkracht der beweldadigden doodt, en het besef hunner waarde verlaagt, is even misdadig als kleingeestige en schriele angst voor het losknoopen van de koorden Uwer beurs. In de eerste plaats: hoedt U voor de zonden der onkunde, die geenen ambtsbekleeder worden kwijtgescholden Wie in het verschrompeld lid tevens het geheel verzorgen wil, mag wel beginnen met dit in zijnen bouw en zijn samenstel te doorzien. Overlevering, sleur, door gemakzucht soms gehandhaafd, dreigen steeds met al het onheil, dat de vruchten van het oude, voorbijgegane aan alles wat nieuw geworden is, zoo vaak berokkenen. Maar boven al die verrijking Uwer kennis, beproeft en loutert Uw hart. De waarde van alle persoonlijke aanraking tusschen rijk en arm hangt aan niets zoo zeer als aan de persoonlijke houding en gezindheid, waarmede gegeven en geholpen wordt. Eer Gij de woning van den arme binnentreedt, begint met U zelven te onderzoeken, of in U soms nog iets woont van de onzalige gedachte, dat de gever meer is dan de ontvanger; en zoolang Gij Uzelven daarvan niet volkomen vrij weet, blijft

buiten de deur; Gij kunt daarbinnen niets goeds doen. Die eischen zijn zwaar, maar er zijn er nog vele daarenboven. De ‘practische man’ glimlacht over dat alles. Maar zijn minachtend medelijden kan de waarheid niet aan. En waarheid blijft het, men moge het zich bekennen of verbloemen, dat wie eenmaal, zelfs bij de nuchterste, de meest alledaagsche dingen zich in gemoede afvraagt: ‘Wat staat mij te doen?’, zal klimmend in gepeinzen van trap tot trap, op 't eind steeds daarheen worden gedreven, waar het hem, vaak al wendde hij van deze dingen sinds lang de ooren af, nog beschamend toeklinkt, doch verheffend tevens: ‘Weest heilig, want Ik ben heilig’; maar dan ook: ‘Voor zooveel Gij dit één van deze mijne minste broeders gedaan hebt, zoo hebt Gij dat Mij gedaan.’

W. VAN DER VLUGT.

Hamlet te Parijs.

Bij zijn eerste bezoek aan het Parijsche tooneel, waar hij door Voltaire, die pas uit Engeland was gekomen, werd binnengeleid, heeft Shakespeare's *Hamlet* er niet anders durven brengen dan de schim van den gestorven koning. Reeds dit was een waagstuk. De klassieke tragedie, die twee eeuwen vroeger, in de dagen van Jodelle en zijne vermetele vrienden, met een schim gedebuteerd had, was in den loop der tijden verstandiger geworden en had zich tevreden gesteld met schrikwekkende droomen. Maar Voltaire, die gedurende zijne driejarige ballingschap te Londen veel roastbeef had gegeten, veel Engelsch had gesproken en de voornaamste stukken van Shakespeare bij herhaling had zien opvoeren, wilde aan zijn roem als treurspelschrijver het ‘groot effect’ niet onthouden dat hij, ook voor Parijsche toeschouwers, van die geestverschijning verwachtte.

En zoo gaf hij in 1732 zijne *Eryphile*, eene grieksche tragedie, waarin de zoon van den vermoorden Amphiaraüs zijns vaders dood moet wreken op zijne moeder, die ter wille van een laaghartigen verleider er in berust heeft, dat deze haren koninklijken echtgenoot heimelijk om het leven bracht. Op het affiche las het verbaasde publiek, onder al de grieksche namen die het reeds ongeveer bij traditie kende, ook dien van ‘l'ombre d'Amphiaraüs’, en het keek angstig, gemelijk, of spottend naar den tempel op den achtergrond van het tooneel, waaruit straks, in het vierde bedrijf, de schim zou te voorschijn treden.

De dichter had zijn best gedaan om de verschijning van zulk een ongewonen medespeler voor te bereiden. Reeds in den aanvang van het stuk had hij de koningin laten klagen over een spooksel, waardoor zij onophoudelijk vervolgd wordt. En

ten einde alle bedenkingen uit den geest der ongeloovige toeschouwers te weren, had hij er voor gezorgd dat, op eene vraag der bekommerde en twijfelende koningin, de ‘grand-prêtre’ in eigen persoon zulk eene geestverschijning voor lang niet onmogelijk had verklaard. ‘De hemel’, zoo had deze rationalistische theoloog verzekerd, ‘vergunde somtijds aan den dood de vaste wetten der natuur te verbreken, der wereld ten schrik en den koningen tot leering.’

In Voltaire's tragedie had de schim eene vrij ingewikkelde taak te vervullen. Niet alleen moest zij den zoon gelasten zijns vaders dood te wreken, niet alleen moest zij de moeder aanwijzen als de schuldige, maar zij moest tevens moeder en zoon, die elkaar niet kenden, daar Alcméon als een vreemdeling de stad was binnengetreden, voor het dreigend noodlot van OEdipus en Jocaste behoeden. Van dit alles kweet de schim zich uitnemend in twee of drie verzen. Op het oogenblik dat Eriphyle en Alcméon hand aan hand den tempel wilden binnengaan, stond zij in dreigende houding vóór hen, en met een ‘Arrête, malheureux!’ hield zij het al te voortvarende bruidspaar tegen, waarop Eriphyle in onmacht viel, onder den klassieken uitroep: ‘où suis-je?’ Even onverwacht als het verschenen was verdween het spooksel weder achter de snel toegeslagen deuren van den tempel.

De verschijning was gelukt; maar zij had weinig indruk gemaakt. Geen wonder, zouden wij meenen. De theologie van een priester had haar voorbereid, en niet, gelijk bij Shakespeare, de stille omgeving, de angstige gesprekken der fluisterende soldaten, het middernachtelijk uur. Theatraal, niet roerend of aangrijpend was het optreden der schim geweest. Met een berijmde orakelspreuk was zij voor den daggekomen, niet met dat droevige, lange verhaal van helsche kwelling en sluipmoord, dat, in Shakespeare's drama, de ziel van den ongelukkigen Hamlet met grondeloos medelijden en met huivering vervult. Naar Voltaire's meening echter was de eenige oorzaak van het échec gelegen in de eigenaardige inrichting van het fransche tooneel, dat, opgevuld met fraai gekleede toeschouwers, die elkaar aan weerszijden op de banquettes verdrongen, ter nauwernood een ruimte van tien voet overliet voor de spelers. Het parterre klaagde er over dat het tusschen al die elegante hovelingen de schim niet duidelijk had kunnen zien, en de

hovelingen maakten zich vroolijk over die bovennatuurlijke gestalte, die hen bijna van hun plaats had gedrongen.

Eryphile verdween dus voorloopig van het affiche. Maar Voltaire was te zeer overtuigd dat hij uit Shakespeare's meesterstuk het beste had overgenomen, om niet te zinnen op eene schitterende revanche. De schim van Hamlet's vader bleef hem vervolgen. Hij zag voortdurend in zijne herinnering het publiek der Londensche schouwburgen, en waarlijk niet het minst ontwikkelde, met innige voldoening, met echt tragische ontzetting, die bovenaardsche verschijning begroeten. Waarom zouden ook niet de Parijzenaars behagen kunnen scheppen in eene soortgelijke vertooning? En terwijl hij nu voortging zijne tragische Muze bij Shakespeare in de leer te zenden; terwijl hij meer actie op het tooneel wist te brengen en op middelen zon om de jonkers, die er hun zitplaatsen hadden, naar de zaal te doen verhuizen; terwijl hij van *Julius Cesar* eene fransche bewerking gaf en met *Adélaïde du Guesclin* het nationaal-historische drama in eere zocht te brengen; terwijl hij Desdemona poogde te doen herleven in Zaïre, en Othello, van zijn bruine gelaatskleur gezuiverd en van zijne woeste manieren ontdaan, in Orosmane herschiep; terwijl hij van Hamlet's beroemden monoloog eene verwaterde vertaling leverde, en het korte ‘to be or not to be, that is the question!’ teruggaf in deze rijmende alexandrijnen:

> Demeure, il faut choisir, et passer à l'instant
> De la vie à la mort, et de l'être au néant,

maakte hij tevens met veel zorg eene omwerking gereed van de lang vergeten *Eryphile* en bood hij in 1748 den tooneeldirecteur zijn *Sémiramis* aan.

Ditmaal, meende Voltaire, zou de geestverschijning minder aanstoot geven. Het stuk speelde immers niet in de bekende wereld van Grieken en Romeinen, bij wier klassieke manieren zulk eene buitensporigheid inderdaad niet al te best voegde. Men ging terug naar het oude Babylon, naar een geheimzinnige heidenwereld, waarvan men te weinig wist om er niet veel over te kunnen fantaseeren. Het tooneel, opgeluisterd door een buitengewoon fraai decoratief, zou aan een toovers prookje doen denken door de beroemde hangende tuinen,

en aan eene spookgeschiedenis door het geweldige grafmonument van koning Ninus, ‘met obelisken versierd’. Uit dit somber gewelf, en niet uit een banalen tempel, zou de schim ditmaal te voorschijn komen. Wanneer de dichter er nu maar voor zorgde dat het wonder behoorlijk werd voorbereid, dat het reeds in den aanvang werd aangekondigd, dat het ten slotte een noodzakelijk element der handeling bleek te wezen, dat de toeschouwers, ongeduldig geworden, er zelfs naar begonnen te verlangen, - dan, er was geen twijfel aan, zou men die geestverschijning, zelfs te Parijs, de natuurlijkste zaak der wereld gaan vinden. Ten einde de kansen zoo gunstig mogelijk te maken en voorbarige kritiek te weren, had de schrijver besloten om ditmaal ‘de schim van Ninus’ liever niet op het theater-affiche aan te kondigen.

En zoo werd dan *Sémiramis*, - eene in menig opzicht goed geslaagde omwerking van *Eryphile* - voor een zeer talrijk en aandachtig publiek vertoond. Nog nauwelijks was men aan het tweede tooneel van het eerste bedrijf genaderd, of reeds hoorden de toeschouwers holle en bange zuchten opstijgen uit het mausoleum en deelde een der spelers zeer geheimzinnig mede, dat de schim van den gestorven koning in den omtrek van het paleis placht rond te waren. Spoedig daarop verscheen de koningin, met wilden blik en verwrongen gelaatstrekken, angstig omziende naar het spooksel, dat, ofschoon nog in het graf verborgen, voor haar, de schuldige weduwe, reeds zichtbaar scheen te wezen. In het derde bedrijf zou eindelijk de ‘coup de theâtre’ plaats grijpen. Het decoratief - want Voltaire was er reeds in geslaagd afwisseling in de tooneelversiering te brengen - stelde een groote receptiezaal voor in het paleis van Semiramis. Alleen had men het schrikwekkend mausoleum uit het eerste Bedrijf rustig laten staan; het was, zonder dat iemand er zich over scheen te verbazen, uit de hangende tuinen naar den grooten salon overgebracht. Dreigend stond het daar tegenover den schitterenden troon waarop de koningin had plaats genomen, en dien zij voor den uitverkoren jongeling bestemde, in wien niemand, zij zelve allerminst, haar eigen zoon Ninias vermoedde. Op eens klonken vreeslijke donderslagen over het tooneel; het mausoleum scheen op zijne grondslagen te schudden; de ijzeren deur sprong open, en de schim van Ninus trad te voorschijn. Stom en dreigend trad

zij den salon binnen en nam plaats op eene estrade, die, ter verhooging van het effect, daar voor haar was nedergezet. Zij sprak eenige zeer geheimzinnige en raadselachtige woorden tot den zoon, die als wreker moest optreden; doch het slachtoffer der wraak noemde zij ditmaal niet. Daarop verliet zij hare estrade en keerde naar het mausoleum terug, terwijl de zoon uitriep: 'il s'éloigne, il nous fuit!' - eene navolging blijkbaar van het 'see, it stalks away!' bij Shakespeare. Nu snelde de koningin op de schim van den vermoorden echtgenoot toe en vroeg verlof om, in zijn graf, 'de knieën van den doode te mogen omvatten'. Maar de schim van Ninus antwoordde: 'Arrête, et respecte ma cendre!'

Had Voltaire hier het werk van een ander vóór zich gehad, hij zou zich waarschijnlijk vroolijk hebben gemaakt over die knieën van een schim, die eigenlijk een aschhoopje zijn. Maar hij was hooglijk ingenomen met de opvoering van *Sémiramis*, en het had hem alleen gehinderd, dat ook ditmaal de schim nog geen ruimte genoeg had gevonden om zich in haar slepende lijkwade behoorlijk op het tooneel te bewegen. Hij was en bleef overtuigd dat hij uit Shakespeare's *Hamlet* het schoonste en treffendste had overgenomen. De rest, zoo meende hij, was de moeite van het navolgen niet waard.

Vroeger, in zijne *Lettres philosophiques* en elders, had hij Shakespeare genoemd 'un sauvage avec des étincelles de genie' Maar hij begon reeds een weinig van die eerste ingenomenheid te bekomen. Vooral met *Hamlet* kon hij het niet goed vinden. Hij vond dit 'een ruw en barbaarsch stuk, dat niet verdragen zou worden door het laagste gepeupel in Frankrijk en Italië.' En reeds bij de eerste uitgave van *Sémiramis* liet hij dit treurspel voorafgaan door een zoogenaamd overzicht van het engelsche drama, eigenlijk niet anders dan een parodie. 'Hamlet', zoo luidt het daar, 'wordt gek in het tweede bedrijf en zijn liefje in het derde. Den vader van het juffertje steekt hij dood onder voorwendsel dat er een rat achter het behangsel zit, en de heldin werpt zich in het water. Men graaft haar graf op het tooneel, en doodgravers vermaken zich met laffe aardigheden, terwijl zij daarbij doodshoofden in de hand houden; prins Hamlet beantwoordt hun ruwe taal met dwaze praatjes, die al even walgelijk zijn. Intusschen verovert een der acteurs in de gauwigheid het koningrijk Polen. Hamlet,

zijne moeder en zijn stiefvader drinken samen op het tooneel, men zingt aan tafel, men krijgt er standjes, men vecht, men vermoordt elkaar. Het heeft er iets van alsof dit werk is uitgebroeid in de hersens van een dronken wildeman.'

'En toch', gaat Voltaire met verbazing voort, 'toch vindt gij, te midden van al die ruwheden en ongerijmdheden, in dezen zelfden *Hamlet* schoonheden van den eersten rang, trekken en tooneelen die de grootste genieën dezen wildeman zouden kunnen benijden. Het schijnt wel dat de natuur er behagen in gevonden heeft om in het brein van dien Engelschman het grootste en het verhevenste wat men zich denken kan saam te brengen met het laagste en afschuwelijkste dat ruwheid zonder geest kan voortbrengen.'

Begon de schaal dus reeds in 1748 over te slaan naar de zijde der gemelijke verguizing, die stemming is bij Voltaire hoe langer zoo erger geworden. Naarmate bij zijne landgenooten de bewondering voor den engelschen tooneeldichter steeg, namen ijverzucht en wrevel toe in het gemoed van den franschen confrère. Zijn protégé - want als zoodanig bleef hij Shakespeare beschouwen - kwam in de Parijsche wereld sneller en verder vooruit dan hij gewenscht had. Het publiek greep met ingenomenheid naar de fragmentarische vertaling van Delaplace, een arbeid die, hoe gebrekkig ook, toch altijd meer van den engelschen dichter te hooren gaf dan Voltaire voor den franschen smaak en voor zijn eigen glorie dienstig vond. En toen nu in 1760 het *Journal Encyclopédique* vermetel genoeg was om van een engelsen artikel over Shakespeare en Corneille, waarin *Hamlet* verheerlijkt en *Cinna* vernederd werd, eene fransche vertaling aan zijne lezers aan te bieden, toen stoof Voltaire verontwaardigd op en slingerde zijn 'Manifest voor de eer der fransche vlag' in de geheele beschaafde wereld. Hij, dertig jaren geleden nog de patroon van Shakespeare, hij, weldra de strenge beoordeelaar van Corneille, wilde voor zijn vroegeren client ter nauwernood verzachtende omstandigheden pleiten en riep alle natiën van Europa tot een vierschaar bijeen, bij welke hij van die ongepaste uitspraak wilde appelleeren.

Alweder moest *Hamlet* het misgelden. Voltaire gaf in zijn *Appel à toutes les nations de l'Europe* nogmaals een overzicht van het stuk, een lang, dor en sarcastisch overzicht, zonder

eenige waardeering van de karakterteekening, de wijsgeerige diepte, de dramatische werking der engelsche tragedie. Hij spreekt van ‘mademoiselle Ophélie’ en ‘milord Polonius’, laat Hamlet ‘zeer familiaar’ met zijns vaders geest op de esplanade van Elseneur rondwandelen, laat koning Claudius door ‘un petit remords’ overvallen en hem ‘dans un petit coin’ nederknielen om te bidden, vermoedt van Ophelia dat zij ‘des dispositions à la folie’ van haar vader geërfd heeft en verhaalt de tragische geschiedenis van deze poëtische verschijning kortweg aldus: ‘mademoiselle Ophélie devient folle à lier; elle accourt avec des fleurs et de la paille sur la tête, chante des vaudevilles et va se noyer.’ Bovenal is het weer de ontknooping van het stuk die zijn lachlust wekt. ‘De koning, die met vergif weet om te gaan, duwt Laërtes een vergiftigde fleuret in de hand. Deze jongeheer zal met Hamlet een partijtje schermen. Flesschen en pullen worden op tafel gezet; de beide kampvechters verschijnen met de fleuret in de hand, in tegenwoordigheid van Claudius, van madame Gertrude en van het geheele deensche hof; zij stooten er duchtig op los; Laërtes kwetst Hamlet met zijn vergiftigd wapen. Hamlet schreeuwt dat er verraad in het spel is, en alle omstanders schreeuwen het hem na. Woedend rukt Hamlet Laërtes zijn scherpen degen uit de hand, doorsteekt er zijn aanvaller mede en doorsteekt den koning; koningin Gertrude, zeer ontsteld, wil een teugje wijn drinken om tot zichzelve te komen; op die manier krijgt ook zij vergif binnen; en alle vier, Claudius, Gertrude, Laërtes en Hamlet, vallen dood neder.’ ‘Telle est exactement la fameuse tragédie d'*Hamlet*,’ zoo besluit Voltaire zijn overzicht, en hij voegt er zegevierend aan toe: ‘Voilà l'oeuvre qu'on préfère à *Cinna*.’

Welk een verkwikkend contrast vormt met deze platte omschrijving van het laatste tooneel der tragedie de schets die Paul de Saint-Victor er in onze dagen van gegeven heeft. Ik kan den lust niet weerstaan haar af te schrijven. ‘C'est à cette dernière scène que la moralité du drame éclate dans toute son horreur. Hamlet étant décidément incapable d'accomplir sa tâche, la Fatalité s'en charge et l'exécute à sa place. Elle lui bande les yeux et le précipite dans de sanglants quiproquo. N'ayant pas été justicier, il sera bourreau. Un carnage confus et inique remplacera le sacrifice expiatoire que demande le Fantôme. La Némésis qui le possède a pris sa démence: elle

entre dans l'action, comme s'enfonçait dans la mêlée ce vieux roi de Bohême aveugle du moyen-âge, qui frappait de sa masse d'armes, à droite et à gauche, devant et derrière, assommant également amis et ennemis. Les fleurets s'echangent comme d'eux-mêmes, les coupes de poison s'égarent en chemin, intercepteés par une main invisible. On diroit que la mort joue au collin-maillard dans la salle; elle foudroie par zigzags, elle frappe par déviations. Hamlet se mêle au massacre sans le diriger; il châtie sans préméditation et sans réflexion. C'est presque: par hasard que le coupable se trouve compris dans l'hécatombe qu'il immole à tâtons sur le tombeau de son père'.

Tot zulk eene waardeering waren in Voltaire's dagen zelfs de grootste Shakespeare-vereerders onder de Franschen niet in staat. Zij waren onhandig, zeer onhandig soms in hunne bewondering. Maar toch, de bewondering bestond, en in weerwil van Voltaire's bittere kritiek, in spijt van zijne hartstochtelijke protesten won zij veld. In 1769 werd te Parijs de eerste *Hamlet* ten tooneele gebracht.

Helaas! het was de *Hamlet* van Ducis.

Een wonderlijke, en toch een merkwaardige figuur in de geschiedenis der fransche tooneel-poëzie, die Ducis! Shakespeare heeft hij als zijn schaduw achtervolgd; den grooten Meester kon hij niet loslaten, en telkens weder beproefde hij aan een nieuw stuk zijne krachten; eenzaam en teruggetrokken levend, had hij, met zijn indrukwekkend uiterlijk, zijn bezield oog, zijn onafhankelijk karakter, zijne barsche manieren, zijn zonderling mengsel van ouderwetsche vroomheid en revolutionaire begeerten, zelf voor eene shakespeariaansche schepping als model kunnen staan. En met dat al, zoo dikwijls hij Shakespeare voor het fransche tooneel bewerkte, tastte hij aan alle zijden mis, liet het meest indrukwekkende ter zijde, en deed aan de traditioneele welvoegelijkheid van zijn land concessiën waarover hij zich in het leven zou geschaamd hebben. Hij beloofde dat hij de middeleeuwen zou aandurven, maar, zonder het te weten of te willen, verbrak hij die belofte. Toen het er op aankwam moed te toonen, deinsde hij voor die donkere wereld terug en vertoonde er alleen van wat men bij het licht der achttiende eeuw er met fatsoen van vertoonen kon. Het ging hem tegenover Shakespeare gelijk het zijn Hamlet gaat naast dien van den engelschen dichter. In het oorspronkelijke werk behoeft

de Geest slechts te wenken om den deenschen prins bereid te vinden hem te volgen, zelfs te midden der gevaarlijke rotsen waarop Elseneurs's koningsburg gebouwd is. Bij Ducis blijft de Geest achter de schermen en ontvlucht Hamlet hem, met den uitroep: ‘Fuis, spectre épouvantable!’ het aan een droom overlatend om hem het geheim zijner geweldige taak te openbaren.

Zoo deed zijn Hamlet, zoo deed hijzelf. Hij aanbad Shakespeare uit volle overtuiging, en hij heulde met de klassieken. In zijn stuk is alles veranderd. De ‘confidents’ zijn teruggekeerd. Claudius en Hamlet zijn mededingers; zij vechten met elkaar om den troon; elk van beide heeft zijne handlangers en zijn samenzweerders. Ophelia heeft van vader verwisseld; dochter van Claudius uit een eerste huwelijk, is zij Hamlet's nichtje geworden en moet zij hare liefdediensten leenen om den gevaarlijken neef zacht en vriendelijk te stemmen. Koningin Gertrude aarzelt tusschen haren echtgenoot en haren zoon, en begint met hare ‘confidente’ deelgenoot te maken van de wroeging die haar vervolgt. De bijzonderheden van de misdaad zijn een geliefkoosd onderwerp van de gesprekken die zij telkens met haren medeplichtige voert.

En toch, in weerwil van deze verminking, waren de luide toejuichingen waarmede Ducis' *Hamlet* begroet werd, een nieuwe hulde van Frankrijk, aan Shakespeare. Wanneer Talma de rol speelde, wist hij werkelijk iets van den oorspronkelijken Hamlet te doen leven. ‘Il donnait l'illusion de Shakespeare’.

Voltaire geraakte hierbij hoe langer zoo meer uit zijn humeur. Hij spoorde Lekain aan de rol te weigeren, beweerde dat Ducis zijne *Sémiramis* had willen nabootsen, en schreef op zijn eigenaardigen toon aan d'Argental: ‘les ombres vont devenir à la mode; j'ai ouvert modestement le carrière; on va y courir à bride abattue!’ - Nog een laatste ergernis wachtte hem; nog een laatste executie zou hij Shakespeare doen ondergaan. Had men in Frankrijk den engelschen tooneeldichter tot dusverre nog alleen met den eerenaam van ‘genie’ vereerd, thans werd hij tot godheid verheven. Mercier huldigde hem als zoodanig in zijne dramatische theoriën en in zijne gebrekkige navolging van enkele stukken. Letourneur noemde hem rondweg ‘le dieu du theâtre’, en gaf met vrome nauwgezetheid eene volledige vertaling van zijne werken in het licht, waarvan de koning en het koninklijk huis het patronaat aanvaardden, en die het evan-

gelie werd van het nieuwe geloof. Nauw waren de eerste deelen dier vertaling verschenen, of Voltaire, al was hij reeds meer dan tachtig jaren oud, maakte zich gereed om door het gezag van zijn naam en het sarcasme zijner kritiek dit geloof te bestrijden. Racine, Corneille, en hijzelf onttroond door een ‘histrion barbare!’ Hij, de Antichrist in het oog van zoovelen, had ditmaal ook zijn Antichrist gevonden. ‘De gruwel der verwoesting’, riep hij in de taal der vromen uit, ‘staat in den tempel des Heeren!’ Ten einde zich zelven en zijne vrienden op te hitsen tot den strijd, vereerde hij den engelschen dichter en zijn franschen vertaler met de namen van clowns en kunstenmakers; hij sprak niet anders dan van ‘Gilles Shakespeare’ en ‘Pierrot Letourneur’, en plaatste tegenover ‘het fransch theater’, ‘de Londensche kermis’. Aan een zijner confrères ontleende hij, om Shakespeare te kenschetsen, een lagen scheldnaam; ‘le sauvage ivre’ was niet sprekend genoeg; het werd nu ‘un vilain singe’.

De dweepzucht doodde alle goede trouw in het hart van Voltaire. Hij maakte een brief aan de Académie française gereed; op den feestdag van Saint-Louis, den 25sten Augustus 1776, in de plechtige zitting van dat genootschap, in een kring van geletterden, van hovelingen en van dames, zou deze worden voorgelezen. D'Alembert moest als tolk van den ouden criticus optreden, en zijn lastgever schreef hem nauwkeurig voor hoe hij lezen moest. Alle ruwe en onfatsoenlijke woorden die in Shakespeare's stukken voorkomen had Voltaire letterlijk vertaald. Natuurlijk zou men de ooren der Parijsche dames niet op dergelijke straattaal vergasten kunnen. Maar d'Alembert moest telkens wanneer hij op zulk een woord stuitte, een oogenblik de voorlezing staken, en, met een gebaar van beleedigd schaamtegevoel, aan het publiek meedeelen dat hij niet letterlijk vertalen durfde. Dit stilzwijgen zou natuurlijk het ergerlijke der zaak nog overdrijven; het publiek zou er nog meer achter zoeken dan er was, en in gemoede gelooven dat de majesteit van het fransche tooneel bedreigd werd door de vuilste kermisvertooning die men zich denken kon.

De plechtige zitting had plaats; de brief werd voorgelezen, en d'Alembert hield zich aan de afspraak. Maar het publiek was geen dupe van Voltaire's spotternij; het verweet hem dat hij zijn tegenstanders belachelijk had gemaakt en haastte zich

de Shakespeariaansche grofheden te vergeten, die de koning van den goeden smaak het had laten voorzetten, door zich met nieuwen ijver te verdiepen in de schoonheden welke Letourneur's vertaling zoo ruimschoots te genieten gaf. Er volgde nog een tweede brief aan de Academie, kalmer en billijker van aanhef, waarin erkend werd dat deze Thespis somtijds optrad als een Sophocles, dat men ‘op zijn kermiswagen, te midden van het schuim der dronkaards met hun besmeerde tronies, enkele helden ontwaarde wier voorhoofd met majesteit gekroond was,’ doch waarin als sloteffect eene onwaardige tegenstelling dienst moest doen. ‘Verbeeldt u, mijne heeren,’ schreef Voltaire, ‘dat Lodewijk XIV in een der galerijen van het kasteel van Versailles staat, in vollen luister, te midden zijner hofhouding; een Gilles, met lompen bedekt, baant zich een weg door de rij der helden, der beroemde mannen, der schoone vrouwen die den koning omringen; hij stelt hun voor Corneille, Racine, Molière te verlaten voor een kunstenmaker, die enkele gelukkige aardigheden verkoopt en die zich in allerlei wanstaltige bochten weet te draaien. Hoe zou, meent gij, zulk een voorstel ontvangen worden?’

Daar de vraag in een anderen tijd, onder geheel andere omstandigheden en in een anderen vorm gesteld werd dan Voltaire het hier doet voorkomen, zoo luidde het antwoord ook niet gelijk hij vermoed had. Shakespeare bleef in de mode. En toen de toornige criticus in 1778 gestorven was, verkoos de Académie française Ducis tot zijn opvolger.

Intusschen, hoeveel vereerders, liever nog, hoeveel verdedigers Shakespeare destijds in Frankrijk tellen mocht, hij was er niet inheemsch geworden. Nog lang zou hij een steen des aanstoots blijven, en nooit zou die steen het fondament worden van het gebouw der fransche tooneelpoëzie. Wel scheen de ure der volledige rehabilitatie aangebroken, toen de romantische school in 1827 haar manifest uitvaardigde, toen zij, in den veldslag om Hernani's eer, de klassieken op de vlucht dreef en door menige schitterende zegepraal hare waardigheid en hare macht erkend en bevestigd zag. Immers, zij zwoer bij Shakespeare. Wat Victor Hugo later in overdreven bewoordingen gezegd heeft: ‘Shakespeare, c'est l'Infini, c'est l'Abîme, comme Job, comme Esaïe, comme Eschyle!’ dat zelfde schreef hij toen reeds in eenvoudiger taal. En toch, al moest zijn

Cromwell een *Macbeth* wezen, hij verving de heksen door een droom, even goed als een ‘classique’ het gedaan zou hebben. Zeker, zijn *Hernani* was eene vermetelheid; het kostte moeite genoeg om den tegenzin der spelers te overwinnen, het getier der vijanden tot zwijgen te brengen en de kritiek te ontwapenen, die in naam van de fransche logica en den franschen smaak tegen dit fantastische drama opkwam. En toch, hoe gedrongen is dit stuk, hoe eenvoudig de handeling, hoe snel het verloop in vergelijking met de drama's van Shakespeare! Doet het liefdesavontuur van Hernani en Dona Sol u een oogenblik denken aan Romeo en Juliet? Welke overeenkomst is er tusschen den ‘rêveur’ Ruy-Blas en den droomenden Hamlet, tusschen Triboulet en King Lear? Al mogen sommige tooneelen iets shakespeariaansch vertoonen in opzet en schildering, toch verraden de drama's der romantische school ieder oogenblik het kunstige, het gewilde, het gezochte. De schrille tegenstellingen waarop die school roem draagt, zijn meerendeels onwaar; de vermenging van het verhevene en het belachelijke, het edele en het lage, waarin zij hare oorspronkelijkheid zoekt, is meestal onnatuurlijk. Niet minder, ja, in sterker mate zelfs dan de klassieke tragedie, is het romantisch drama een vleeschgeworden theorie. En waar is de theorie in de drama's van Shakespeare, die geweldige stukken realiteit? Niet ten onrechte heeft men kunnen zeggen, dat toen Victor Hugo en de zijnen Shakespeare in Frankrijk meenden over te planten, zij wel den stam en de bladerkroon hebben overgebracht, maar de wortels van den boom eerst hadden afgesneden.

Men vergete trouwens niet, dat de fransche bewonderaars van Shakespeare langen tijd uitsluitend zijne l e z e r s zijn geweest. Niet alleen bleef hun kring daardoor tot de geletterden beperkt, doch zelfs deze konden zich slechts een onvolledige voorstelling maken van hetgeen eigenlijk door hen werd toegejuicht. Menigeen, die den engelschen dichter zonder ergernis las, sprong op zoodra hij hem zag vertoonen. Het was juist op hetgeen hij te Londen g e z i e n had - de doodgravers die in een grafkuil staan te zingen en met doodshoofden om zich heen werpen, de brandewijn die in de zaal van een koninklijk paleis op tafel gezet wordt - dat Voltaire zoo hevig uitvoer tegen *Hamlet*. De eerste engelsche troep die in 1822 Shakespeare te Parijs kwam spelen, werd uitgefloten, en het was eerst in 1844 dat

Othello en *Hamlet*, wederom in het engelsch opgevoerd, maar ditmaal in de aristocratische ‘salle Ventadour,’ er luide en levendig werden toegejuicht. ‘Eindelijk zijn wij Shakespeare waard!’ riep Théophile Gautier na de voorstelling vol opgewondenheid uit. Doch de proef was te onvolledig om zulk eene conclusie te wettigen. Hoe weinigen kunnen ten volle waardeeren wat hun in een vreemde taal wordt voorgezet? Ook al ontsnapt den toehoorder de zin van geen enkel woord, hem ontgaat het eigenaardig effect der klanken; en zelfs wat zijne oogen zien maakt, in de nevelen waarin het door de vreemde taal der spelers gehuld wordt, niet den helderen en scherpen indruk dien de landsman der kunstenaars van het spel ontvangt.

Nu is het waar dat talentvolle vertalers bij herhaling beproefd hebben die sluiers weg te nemen, niet alleen, zooals Guizot, Montégut, François Victor Hugo ten behoeve der lezers, maar ook ten gunste van tooneelspelers en schouwburg-directeurs. Doch nieuwe sluiers, uit fijner gaas geweven, hebben deze vertolkers in smaakvolle plooien over de al te realistische beelden van het oorspronkelijke stuk heengeworpen, ten einde den smaak van het fransche publiek te ontzien. Hoe behoedzaam is Alfred de Vigny niet te werk gegaan, toen hij het in 1829 waagde *Othello* op het tooneel te brengen? En toch deed Desdemona's ‘mouchoir,’ gelijk bekend is, aan het publiek kreten van smart en ergernis ontsnappen, woester dan die van den hartstochtelijken Moor. Dergelijke kinderachtigheden zullen tegenwoordig niet meer voorkomen. Het publiek is vooruitgegaan. Door het drama der romantiek is het aan veel gewend geraakt, en misschien is het op weg om ook Shakespeare te dulden. Doch al moge de ergernis afstompen door de macht der gewoonte, de fransche smaak heeft een te eigenaardig, een te ‘klassiek’ karakter, om aan een drama van Shakespeare zonder eenig voorbehoud zich te kunnen verlustigen. Jules Lacroix heeft zeker in 1863 een groot succes behaald met zijn *Macbeth*. Grammont's *Othello* is in het Odéon met genoegen gezien. En toch, hoeveel wijzigingen heeft de oorspronkelijke tekst in die bewerkingen niet ondergaan! Zelfs Jean Richepin, de wilde Touraniër, heeft, toen hij in 1884 *Macbeth* op nieuw vertaalde ten behoeve van Sarah Bernhardt, het stuk aanmerkelijk ingekrompen en het al te aanstootelijke weggenomen. En hier gold het nog alleen *Macbeth*, ‘la pièce

la plus française de Shakespeare,' zooals de Franschen gaarne zeggen. Ook voor *Othello* zijn zij minder bevreesd; zelfs *Romeo en Julia* lacht hun toe, en van den *Koopman van Venetië* droomt reeds nu en dan de fijne Administrateur van het Théâtre français, Jules Claretie. Deze stukken noemt hij 'les pièces italiennes', en hij acht dat de latijnsche verwantschap hier haren invloed zal doen gelden om het fransche publiek gunstig te stemmen. Maar spreek niet van *Le songe d'une nuit d'été!* De arme Porel had op Mendelssohn's muziek en op eene zorgvuldige en rijke mise-en-scène gerekend om met dit stuk een groot succès te behalen, dat zijn zwaar beproefd Odéon wat zou opfleuren. Toch maakte dit stuk, een paar jaren geleden, in weerwil van de voortreffelijke opvoering deerlijk fiasco.

En *Hamlet!* Wat hebben ook hier de Shakespeare-vereerders niet beproefd? Toen Alexandre Dumas en zijn jonge vriend Paul Meurice in 1847 eene vertaling van dit drama op het tooneel brachten, behaalden zij een niet gering succès. Maar hoeveel hadden zelfs deze vermetelen weggenomen, verkort, verzacht, gewijzigd, om de opvoering te doen gelukken? Aan het slot lieten zij den geest van Hamlet's vader ten derden male ten tooneele verschijnen om, in plaats van de blinde en woeste Nemesis, aan elk der schuldigen zijn gerechte straf uit te deelen, en om den jongen Hamlet zelven, wiens leven gespaard bleef, als koning van Denemarken te kronen. Thans, bij de wederopvoering van diezelfde vertaling, heeft Paul Meurice, de nog levende der beide vertolkers, de ontknooping van het oorspronkelijke weer durven herstellen en niet geschroomd het lijk van Hamlet bij dat der andere slachtoffers te voegen. Maar de geheele episode van Fortinbras is weggebleven. En al hoopt de vertaler dat het publiek er eenmaal in zal toestemmen, om ook deze, die geheel gereed ligt, in het stuk op te nemen, zijn hoop zal waarschijnlijk ijdel blijken. Het fransch publiek zal er nooit toe overgaan om in dit stuk, waar toch reeds zooveel handelingen in elkaar grijpen, nog eens aan een nieuwen persoon, van hoeveel beteekenis deze voor de dramatische gedachte moge wezen, zijn aandacht en zijne belangstelling te schenken.

Aardig en zeer karakteristiek voor den franschen smaak is de wijze waarop de vertalers met Ophelia hebben gehandeld. In de questie, van welken aard het gevoel is dat deze lieve

poëtische gestalte den somberen prins inboezemt, hebben zij ruiterlijk partij gekozen. Neen, het is niet, zooals Laërtes vermoedt, ‘a fashion and a toy in blood’. Hamlet bemint haar met zijn gansche ziel. Die liefde is het eenige wat hem in zijne droefheid over den dood zijns vaders troosten kan; naast dien vader bekleedt het jonge meisje de eerste plaats in zijn hart. Wanneer hij, zoodra de Geest hem bevolen heeft zijns vaders dood te wreken, zweert dat geen andere gedachte dan die ééne zijn brein vervullen zal; wanneer hij daarbij plechtig uit zijn geheugen verbant al wat hij uit het leven zijner jeugd of uit de boeken zijner studie daarin heeft opgeteekend; wanneer hij al die herinneringen, zorgen, gedachten heeft toegeroepen

> Soyez rayés! J'éeris, sans mélange insolent,
> L'ordre seul de mon père au registre tout blane,

dan laten de vertalers hem zijne gedachte voltooien met dezen versregel, waarvan het equivalent bij Shakespeare gemist wordt,

> Plus rien d'autre! plus rien!... Pas même elle, Ophélie!

En, in het tooneel met zijne moeder, wanneer Hamlet bemerkt dat het Polonius is dien hij doorstoken heeft, laten de vertalers hem uitroepen, wat evenmin bij Shakespeare te lezen staat,

> Qu'est ce que j'ai fait?
> C'est toi qu'en s'égarant frappe l'avengle peine,
> Ophélie! et l'amour a payé pour la haine!

Bij Shakespeare komen Hamlet en Ophelia slechts éénmaal samen, na den grooten monoloog, wanneer de prins reeds vervuld is met de vreeselijks taak die de Geest op zijne schouders heeft geladen, en wanneer het meisje op hem wordt afgezonden om het geheim van zijn waanzin te ontdekken. Vóór de geestverschijning, wanneer Hamlet alleen nog maar somber gestemd is over den dood zijns vaders en het snel daarop gevolgde huwelijk zijner moeder, ontmoet hij haar niet. Alleen vertelt Ophelia reeds in het eerste bedrijf aan haren vader dat Hamlet haar vervolgd heeft met liefdesverklaringen, waarop Polonius het bekende antwoord geeft

Affection! pooh! you speak like a green girl.

Die ‘affectie’ nu hebben de vertalers zeer ernstig opgenomen, en in het eerste bedrijf een liefdestooneeltje ingelascht, waarvan zij het slot zeer behendig ontleend hebben aan de eerste regels van het verliefde versje dat Polonius, in het tweede bedrijf, aan den koning en de koningin voorleest.

Wanneer Hamlet, namelijk, aan zijn gevoel lucht heeft gegeven in die sombere en ironische alleenspraak, die aanvangt met dat wanhopige: ‘O, that this too too solid flesch would melt!’ dan wordt hij verrast door de komst van Ophelia. Een zonnestraal scheurt even de wolken die zijne ziel omringen en zijn oog verduisteren.

Ophélie! - Ah! toi seule, ô vision d'un jour,
Dans mon âme, aujourd'hui deuil, autrefois amour,
Tu rappelles un peu cette absente, la joie.

‘Welk goed gesternte voert u tot mij?’ vraagt hij; en zij antwoordt, verrast en verlegen: ‘Prins... ik zocht...’ - ‘Wien?’ - ‘Mijn broeder.’ - ‘Dus niet mij?’ - ‘Zijt ge nog zoo droef gestemd?’ vraagt Ophelia bezorgd met zachte stem, en Hamlet antwoordt hoffelijk en teeder: ‘Minder droef wanneer ik u zien mag.’ - ‘Is het waar?’ herneemt het meisje, ‘spot gij niet?’ - En hij weder: ‘Men spot niet als men weent.’ - ‘Ik zou u zoo gaarne gelooven,’ zegt zij, in de eenvoudige vrijmoedigheid van haar hart. En nu antwoordt Hamlet met deze werkelijk schoone versregels, die de luisterende Ophelia in verrukking brengen,

Croyez-vous que l'aveugle errant dans sa nuit noire
Aspire à voir enfin ce soleil radieux,
Songe de sa pensée interdit à ses yeux?
Croyez-vous, haletant, quand le nageur succombe
Et se sent engloutir sous la vague, sa tombe,
Qu'il ait l'ardent souhait du rivage embaumé,
Où l'on respire à pleins poumons l'air pur de mai?
Moi, je suis cet aveugle à la démarche errante,
Moi, je suis ce nageur à l'haleine mourante,
Et pour moi votre amour, rive ou rayon vermeil,
Serait plus que la vie et plus que le soleil.

Ophelia gelooft aan zijne oprechtheid, maar zij vreest dat dit gevoel niet zal duren. Hamlet scheurt daarop een blad uit zijn zakboekje; en wanneer hij dit vierregelig versje heeft neergeschreven

> ‘Doutez qu'en juin la nuit d'étoiles se parsème;
> Doutez que le soleil levant fasse le jour;
> Doutez de tout, doutez de la vérité même!.....
> Ne doutez pas de mon amour!’

dan overhandigt hij het aan zijn liefje met de woorden:

> ... tenez, s'il vous vient quelque doute d'Hamlet,
> Regardez son front pâle, et lisez ce billet.

Dit alles is zeker niet zuiver shakespeariaansch; het klinkt wonderlijk ‘Hamlet’ met ‘billet’ te hooren rijmen. Maar het luid applaus waarmede dit tooneel door het Parijsche schouwburgpubliek begroet wordt, bewijst duidelijk dat door deze inlassching, waartoe Shakespeare trouwens aanleiding geeft, aan eene behoefte van den franschen smaak voldaan is geworden.

En toch! Bij de laatste opvoering is weer duidelijk gebleken hoe weinig, in weerwil van al deze concessies, een drama van Shakespeare, bovenal zijn *Hamlet*, geschikt is om de Franschen te boeien. Sarcey is er, tot twee malen toe, rondweg voor uitgekomen, dat de voorstelling zijn geduld op een al te zware proef gesteld heeft. Waarom zou hij het verzwijgen? Hij heeft zich in den aanvang niet geamuseerd, en tegen het einde heeft hij zich verveeld. ‘Il m'est impossible’, schreef hij in zijn feuilleton, ‘de m'amuser aux choses qui m'ennuient’. En al heeft nu Caliban in den *Figaro* ‘le père Francisque’ op de meest onbeschaamde wijze de les gelezen over zijn onbehoorlijk gedrag, Sarcey weet veel te goed dat hij ‘le bon sens français’ vertegenwoordigt om niet overtuigd te zijn dat die verveling ook een goed deel van het publiek had aangetast. Hij wil Shakespeare bewonderen, prijzen, zooveel gij verlangt. Hij zal hem altijd met genoegen blijven lezen. Maar, behalve *Macbeth* misschien, een stuk van Shakespeare met genoegen te zien opvoeren? C'est plus fort que lui. Louis Gandérax, in de *Revue des deux mondes*, denkt er niet anders over. Hij spreekt

van eene ‘overvloedige en plechtige verveling’, die zich in het edele huis van Molière geïnstalleerd had; hij gewaagt van de ‘faux lettrés’, die belangstelling hebben voorgewend, en van de ‘francs illettrés’, die openhartig verklaard hebben: ‘la pièce est assommante’, waarop de ‘lettrés’ geantwoord hebben: ‘vous êtes assommés? ce n'est pas étonnant; vous deviez l'être’.

En zoo zou men er meer kunnen aanhalen. Soms wordt het oordeel fijn en fatsoenlijk geformuleerd, zooals in de *Revue d'art dramatique*, waarin Georges Pélissier schreef: ‘le poète anglais, en admettant même que sa naturalisation soit complète, ne sera jamais chez nous, sur la scène, qu'un étranger naturalisé’. Een andermaal klinkt het u los en cynisch in de ooren, op den toon der ‘blague parisienne’. Een drietal zulke ‘blagueurs’ had ik achter mij in den schouwburg zitten, toen ik, een paar jaren geleden, Sarah Bernhardt en haar troep den *Macbeth* geven zag. ‘Connais-tu *Hamlet*?’ vroeg een van hen aan zijn buurman, ‘Encore une *machine* dans le même genre!’ waarop het drietal zich verder amuseerde met het nauwsluitend costuum dat Sarah als Lady Macbeth droeg, en haar uit de verte toeriep: ‘pas assez de dentelles, mon enfant!’ Mannen van uitgebreide kennis en fijnen smaak, die met de engelsche letterkunde uitnemend vertrouwd zijn, verzekerden mij nog onlangs, dat zij, om Shakespeare te kunnen genieten, zich voor de grootste helft van hun karakter van Franschman moesten ontdoen. Daarom ook was hun dit te Parijs onmogelijk. Eerst wanneer zij een week of drie in Londen hadden doorgebracht, veel engelsch hadden gesproken, met Engelschen hadden omgegaan en eenige ponden roastbeef hadden gegeten, achtten zij zich in staat om met onverdeeld genoegen naar Shakespeare te luisteren.

‘Nous n'avons pas le crâne fait de même’, schreef Sarcey, en men stuit hier inderdaad op een ‘non possumus!’ Hoe men den regel der ‘trois unités’ van de klassieke tragedie der Franschen ook bespotten moge, zij beantwoordt zeer bepaald aan eene eigenaardigheid van den fransch en smaak. Bovenal op eenheid en eenvoud van handeling stellen zij den hoogsten prijs; snelheid van beweging verlangen zij; harmonie, evenredigheid der deelen is eene levensbehoefte voor hun geest. Dezelfde kunst die den franschen journalist in staat stelt ‘de faire un article’, en den franschen geleerde ‘de faire un livre’, eischt men ook van den dramaticus. Hij moet ‘savoir faire une pièce,’ en de toeschouwer

wil op het tooneel ook d i e kunst bewonderen. ‘Le goût classique’ is in Frankrijk noch eene dwaasheid noch eene antiquiteit. Hij beheerscht nog altijd het succès der tooneelwerken, en gij speurt hem tot in de moderne comedie. *Le supplice d'une femme* van Emile de Girardin en Alexandre Dumas gaat nog altijd door voor een meesterstuk; en het dankt die reputatie, onder anderen, ook daaraan dat de geheele handeling slechts twintig minuten duurt.

Kom nu bij zulk een volk eens aan met *Hamlet!* met een stuk waarin men tijd heeft om te reizen van Denemarken naar Engeland, heen en terug; waarin uwe belangstelling gevraagd wordt voor het leed van Hamlet en de smart van Ophelia, voor de taak van den prins, voor de onderneming van Fortinbras, voor de avonturen van Laërtes; waarin een gansch bedrijf afloopt zonder dat de hoofdpersoon op het tooneel verschijnt; waarin de handeling geleid wordt door een die voor elke doortastende daad terugdeinst; waarin zij wordt afgebroken door een oproer en eene begrafenis, door pijnlijke doodgravers-aardigheden en diepzinnige beschouwingen over dood en onsterfelijkheid! Geen wonder dat een fransch toeschouwer, gewoon om den draad strak te spannen, ongeduldig wordt als de schrijver dien draad telkens laat glippen of hem nieuwe draden in de hand geeft.

Voeg daarbij de vele pijnlijke en bloedige tafereelen die Shakespeare, onbezorgd voor de zenuwen zijner toehoorders, in dit stuk op elkaar laat volgen. Zeker, sinds *Hernani* en *Ruy Blas* deinzen de Franschen niet meer terug voor dolkstooten en vergif. Maar toch schreef Sarcey: ‘La tuerie qui termine le spectacle n' a rien de régalant.’ En het waren echte Parijzenaars, de ‘blagueurs’ van wie ik hierboven sprak, en die ik, toen Lady Macbeth optrad met bebloede handen, en zij haren man toeriep: ‘Mes mains ont la couleur des vôtres,’ hoorde zeggen: ‘Mais, c'est une familie de charcutiers!’

Wat een Franschman nog bijzonder in *Hamlet* hindert, is het karakter van den hoofdpersoon. Zeker, hij is gewend aan karakterstudie op het tooneel. Onder de meesterstukken van het répertoire rekent hij de ‘comédies de caractère’ en de treurspelen van Racine, die niet anders zijn dan psychologische dramas. Maar hij stelt daarbij prijs op helderheid en eenvoud in de teekening; hij ergert zich niet aan abstractie en idealiseering; ‘een aangekleede hartstocht,’ ook al mist deze den

gloed van het leven, is hem liever dan een wezen naar welks gemoedsbestaan hij raden moet. De strenge lijnen der klassieke tooneelhelden behagen aan zijn oog, dat klaarheid zoekt; hunne doorzichtigheid past voor zijn geest, die bovenal naar logica vraagt. En over *Hamlet*, hij weet het, hebben de Duitsche geleerden tallooze commentaren geschreven. Elk van deze is voor den gallischen haan een vogelverschrikker. ‘Il me faut aujourd'hui parler d'Hamlet,’ schreef Jules Lemaître in het *Journal des Débats*, na de laatste opvoering, ‘et c'est horrible.’ En de talentvolle feuilletonnist gaf daarop van het karakter van den held deze uitnemende en voor een Franschman zoo sprekende beschrijving: ‘Qui donc es-tu, Hamlet, prince de Danemark, jeune homme faible et emporté, mélancolique et violent, rêveur et brutal, superstitieux et philosophe, raisonnable et fou, poète exquis et fade plaisant, créature vivante et incohérente, et lamentable image de l'âme en peine, figure particulière jusqu'à la bizarrerie et générale jusqu'au symbole, toi que Shakespeare voit comme un gros garçon asthmatique, et que nous ne voyons plus que pâle, élégant et souple, en toque et en pourpoint de velours noir, ainsi qu'il sied au frère aîné de Faust, au plus ancien représentant de l'âme moderne, du romantisme, du pessimisme, du nihilisme, de la grande névrose et d'autres choses encore auxquelles sans doute tu ne songeais pas?’ En hij gaat voort: ‘Zooveel aandoeningen en gedachten hebben wij u toegeschreven dat gij op niets meer gelijkt, arme Hamlet, naïeve jonge man, lymphatisch en cholerisch van temperament; om uwe wezenlijke trekken terug te vinden, moeten wij eerst allerlei lagen wegkrabben waardoor tal van commentaren u w gelaat onkenbaar hebben gemaakt. Wat zou ik er niet voor geven om u te aanschouwen met onbenevelde oogen, met maagdelijken blik, en zooals gij zijt voortgekomen uit de handen van Shakespeare, van dien dichter die zeker een der grootste geniën is van alle eeuwen, doch dien wij, Franschen, zoo wij openhartig waren, nog wel meer dan eens met Voltaire zouden willen noemen, ‘un sauvage ivre.’

In weerwil nu van al die bedenkingen, al die kritieken, al die onmogelijkheden, heeft de laatste opvoering van *Hamlet* te Parijs een buitengewoon groot succès gehad. Den 28sten September van het vorige jaar was de dag der première; en nog altijd staat *Hamlet* eenige malen in de week op he

affiche. Men geeft het stuk des Zondags ‘en matinée’, even goed als *Athalie* of *Hernani*. Parijzenaars gaan het twee, drie malen zien. Franschen uit de provincie, wier hart gewoonlijk, bij een bezoek aan de hoofdstad, het eerst naar het Palais Royal of de Bouffes trekt, haasten zich thans om plaats te vinden in de Comédie française. Geen vreemdeling verzuimt deze aangrijpende vertooning te gaan bijwonen; en zij die het stuk in het engelsch of in het duitsch hebben zien opvoeren, ergeren zich maar zeer matig aan de fransche alexandrijnen, die nu eens de krachtige rijmelooze jamben, dan het losse, ruwe proza van den engelschen tekst moeten teruggeven, en die, met hun gedwongen afwisseling van staand en slepend rijm, daarin nog al eens falen.

Slechts één oorzaak is er voor dit ongedacht succès, slechts één man verklaart het: M o u n e t - S u l l y , de aangrijpende, de verrukkelijk schoone Hamlet. Men gaat niet naar de Comédie française om het stuk zien; men gaat er heen om den acteur te bewonderen. En het Parijsche publiek bewondert zonder eenig voorbehoud. Zoo de Franschen een ingeboren smaak hebben voor dramaturgie, zij hebben bijna nog meer oog, nog meer hart voor de kunst van den tooneelspeler. Groot is Dumas, maar grooter misschien nog Coquelin; heerlijk is Victor Hugo, maar goddelijk is Sarah Bernhardt; geniaal is Shakespeare, maar even geniaal Mounet-Sully.

Eene natie nu die de kunst der vertolking van tooneelstukken zoo hoog stelt, kan Shakespeare niet missen. Want de beste tooneelspelers zullen zich altijd willen verdiepen in de ontzaggelijke scheppingen van dien Meester; en zij zullen niet rusten voordat hun de gelegenheid gegeven wordt om die ideale beelden met gloed en leven te bezielen. Ook al mocht ooit eene klassieke reactie Shakespeare van het Parijsche tooneel verbannen, de acteurs zouden er hem in triomf terugvoeren. Sarah Bernhardt heeft geen rust gehad voordat zij Lady Macbeth en Ophelia heeft kunnen vertoonen; en te midden van hare amerikaansche ambities droomt zij somtijds nog van Juliet en Desdemona. Talma heeft de helden der klassieke tragedie alleen daarom zoo aangrijpend kunnen voorstellen, omdat, gelijk Regnier van hem getuigd heeft, ‘zijn geheele kunst eene inspiratie is geweest van den engelschen dichter.’ Mounet-Sully heeft gevoeld dat er voor zijne gaven

iets hoogers was dan le Cid of Polyeucte, dan Hernani en Ruy-Blas; en sinds tien jaren verdiepte hij zich in de rol van Hamlet, hopende dat hem het voorrecht te beurt zou vallen die rol te spelen. Menige droevige levenservaring heeft hem bovendien sedert eenige jaren somber gestemd en hem eene bijzondere sympathie doen opvatten voor den treurenden prins: ‘Voilà dix ans que je joue ce rôle’, zeide hij tot mij op droefgeestigen toon, terwijl daarbij uit zijn oog, waarin het licht van den dag, helaas! langzaam wordt uitgebluscht, eene uitdrukking sprak van innige weelde. Hij gevoelt zich gelukkig wanneer hij het zwarte, nauwsluitende gewaad van den deenschen prins om zijne leden voelt knellen, en telkens is het optreden in die rol voor hem een oogenblik van zaligheid.

De kracht van dezen speler schuilt niet in zijne zelfbeheersching, in zijn meesterschap over toon en gebaar, in zijne koele berekening van het effect dat hij wil voortbrengen. Hij tracht zich zelven te vergeten, één te worden met den persoon dien hij voorstelt, en het gelukt hem. ‘Je tâche d'avoir le sentiment de la realité’, zei hij tot mij, ‘et j'y arrive quelquefois.’ Zijne kameraden drukken dit lachend uit door te zeggen: ‘il croit que c'est arrivé’; zijn directeur nog eenvoudiger: ‘il s'emballe.’ Ik vroeg hem of de onmisbare arbeid van het geheugen hem dan toch niet dwong zich zelven voortdurend meester te blijven en te controleeren. Hij glimlachte: ‘La mémoire! mais c'est un travail mécanique. Si le mot m'échappe, c'est au souffleur à me l'envoyer’.

Hij kan nu eenmaal niet anders spelen, en hij begrijpt zelfs niet dat men het anders zou kunnen beproeven. En nu moge het waar zijn dat hij, met deze opvatting van zijn taak, in sommige rollen zeer ongelijk kan wezen; dat men wel eens met eenig recht tot hem heeft kunnen zeggen: ‘vous avez du génie, il ne vous manque plus que d'avoir du talent’; dat zijne methode zich niet leent tot eene algemeene toepassing, en dat zij, als beginsel aan aankomende tooneelspelers gepredikt, doodend zou zijn voor de kunst; - het blijft niet minder waar dat Mounet-Sully, door Hamlet te willen wezen, er werkelijk in slaagt het te zijn. Het deert hem niet dat hij soms te veel eischt van zijne stem, dat de kreten die aan zijn keel ontsnappen soms schade doen aan de helderheid van zijn orgaan. ‘Qu' importe?’

hoorde ik hem zeggen, ‘pourvu que j'arrive à être Hamlet.’

En hij is de Deensche prins. Hij is het op het tooneel, hij is het achter de schermen, hij is het nog wanneer hij, in den foyer des artistes, op een rustbank zich nederzet en het zweet zich van het voorhoofd wischte. Hij speelt met zijne gansche ziel, en de zenuwachtige toestand waarin hij geraakt aan het slot eener heftige scène, duurt nog voort wanneer gij dien bleeken man de hand gaat drukken en in een paar woorden uwen dank en uwe bewondering uitspreekt. ‘Vous êtes content?’ vraagt hij dan ernstig en bescheiden, en vervolgt, half tot zich zelven: ‘Oui, j'ai été bien, j'ai été plus nerveux encore que d'habitude; pourvu que je puisse me soutenir!’

‘Il est heureux!’ zei Agar tot mij, toen wij hem daar, na het geweldige tooneel met zijne moeder, in den foyer des artistes zagen zitten, terwijl hij ter nauwernood antwoordde op de vragen die hem gedaan werden. ‘Hij weet niet eens goed wat hij zegt,’ ging zij voort, ‘hij denkt aan zijn spel, hij zoekt iets nieuws.’ Het was eigenaardig om te zien, hoe niet alleen de geheele vertooning, maar ook de stemming der kunstenaars gedurende de entr'actes, in den conversatiesalon, door deze sombere gestalte beheerscht werd. Het was stil en somber in dit vertrek, waar anders veelal een luid en geestig gesnap vernomen wordt. Raphaël Duflos, in het fraaie fluweelen rouwgewaad van Laërtes, zat peinzend in een fauteuil. Agar fluisterde in een hoek. Horatio liep zwijgend heen en weder, of wisselde een paar woorden met Rosencrantz en Guildenstern, die elkaar ook hier getrouw bleven. Onwillekeurig zag ieder van tijd tot tijd eens op naar gindschen hoek, waar Mounet-Sully, bleek en ernstig, nu en dan een enkel vriendelijk woord tot een zijner bezoekers richtte. Deftig en hoffelijk trad de heer des huizes, Jules Claretie, den foyer binnen, gevolgd door Sacher-Masoch, den gallicischen dichter, die Hamlet de hand kwam drukken. Het strenge, donkere gelaat van den belangwekkenden vreemdeling paste bij de sombere gestalte van den tooneelspeler. Zij spraken eenige oogenblikken over Shakespeare en over de waarde der fransche vertaling.

Mounet-Sully bekende openhartig, dat hij niet alleen aan Shakespeare gelooft, maar ook aan de fransche taal, ook aan de verzen die hij moet uitspreken. Die taal, die versbouw, zij hinderen hem geen oogenblik. Engelsch kent hij trouwens niet, en alleen met

behulp van de bestaande vertalingen heeft hij zich in Shakespeare verdiept. Het fransch is voor hem niet alleen de zoetvloeiende taal van Racine, maar ook de krachtige taal van Corneille, ook de wilde taal van Victor Hugo; en waar de klank van het idioom zelf mocht te kort schieten, daar heeft hij immers den toon zijner diepe, krachtige stem om dit te vergoeden. Ik moet bekennen, dat ik wel eens geglimlacht hebt toen Horatio, met zijn fijn stemgeluid, in fraaie rijmende verzen de schim van den gestorven koning aanriep; dat ik geneigd ben geweest de ‘mièvrerie’ van deze Ophelia voor een deel op rekening te stellen van haar fransch mondje. Maar geen oogenblik is er geweest waarop ik de verzen die Hamlet zelf uitsprak niet schoon en aangrijpend heb gevonden.

Mounet-Sully heeft Hamlet opgevat als eene uiterst gevoelige natuur. De jonge prins heeft gedweept met zijn vader, en zijne moeder heeft hij vurig bemind. Nu is de een gestorven, de andere binnen twee maanden hertrouwd. Als het beeld der diepste zielesmart zit de rouwdragende zoon, te midden der woelige en kleurig getooide hovelingen, op een bank neder tegenover den troon waarop zijne moeder, naast haren nieuwen, onwaardigen gemaal, heeft plaats genomen. De lange zwarte haren en de zwart zijden muts omlijsten droevig het bleek gelaat. De oogen zijn naar den grond geslagen; de fijne witte hand ligt achteloos op de leuning van den zetel, en de breede plooien van den zwaren mantel, die slechts aan een der schouders is vastgehecht, hangen somber neder op het bonte vloerkleed der troonzaal. Alleen wanneer zijne moeder hem toespreekt, ziet hij even op; en als hij haar naam noemt, speurt gij in den toon zijner stem iets van zijne oude liefde. Wanneer, onder het klinken der fanfares, de koning en zijn hofstoet verdwenen zijn en hij oprijst van zijne plaats, dan herkent gij in die rijzige, zwarte gestalte, in die fijne, vermoeide gelaatstrekken, in die matte houding, in dien doffen blik, in dien slap nederhangenden mantel, in dien somberen uitroep

> Ah! Dieu! si cette chair voulait, décomposée,
> Se fondre, se dissoudre et se perdre en rosée!

den Hamlet zooals Mounet-Sully hem zich gedacht heeft. Slechts één trek ontbreekt nog. Maar ook deze zal u welhaast

in het oog vallen. Gij ziet Hamlet het medaillon-portret van zijn vader, dat aan een dunnen zilveren ketting om zijn hals is vastgehecht, in de hand nemen, het hartstochtelijk aan de lippen drukken, om het haastig weer te verbergen. Gij ziet eene uitdrukking van diepe walging die lippen plooien bij de gedachte aan het tweede huwelijk zijner moeder, ‘cette chose infâme!’ Hij heeft u een blik gegund op het prikkelbare van zijn gestel, op het hartstochtelijke zijner aandoeningen, op het zenuwachtige van zijne bewegingen. Gij begrijpt dat deze geest, wanneer hij door iets nog droevigers dan die rouw, door eene aandoening nog geweldiger dan die walging uit zijn evenwicht zal gebracht worden, van doffe verslagenheid zal kunnen omslaan in koortsachtige gejaagdheid, in zenuwachtige opgewondenheid, dat zuchten en woeste kreten elkaar zullen afwisselen in die stem, dat bittere smart en heftige waanzin zich zullen afteekenen op dat gelaat. En tevens is u duidelijk geworden dat Hamlet's groote gevoeligheid allereerst zedelijke gevoeligheid is, dat niet alleen de drang van een ontsteld gemoed, maar tevens, maar bovenal, de bezorgdheid van een nauwgezet geweten de handelingen van dezen jongen man zal leiden.

Het tooneeltje met Ophelia dat de vertalers hier hebben ingelascht, geeft eene vriendelijke verpozing. Het zou nog meer behagen, indien Suzanne Reichemberg beter aan het ideaal dezer poëtische verschijning beantwoordde. Deze uitnemende tooneelspeelster kan nooit eene rol slecht spelen, en zij heeft inderdaad lieve oogenblikken. Maar Ophelia is zij niet, en kan zij niet zijn. Zij treedt op als eene ‘petite pensionnaire,’ met een ‘precieus’ gezichtje. Men begrijpt dat Hamlet haar later zal toeroepen: ‘au couvent!’ Maar men denkt daarbij aan ‘le convent’ der fransche juffertjes, aan de kostschool. Er is iets zeer nuffigs in haar mondje, in den toon harer stem, wanneer zij het verliefde versje overleest dat de prins haar haastig in de hand heeft gedrukt, of wanneer zij later tot Laërtes zegt

> L'aurore croit au jour,
> Et la fleur à la brise, et la femme à l'amour.

Wie heeft hier niet gewenscht dat Sarah Bernhardt de Co-

médie française nooit verlaten had? Naast dezen Hamlet paste alleen die Ophelia.

Terwijl zij las heeft Hamlet het jonge meisje verlaten. Nog een oogenblik zien wij hem staan op den achtergrond van het tooneel, tusschen de opengeschoven blauwe portières der zaal, op de kleine estrade die toegang verleent naar de breede galerij. Zijne lange zwarte gestalte steekt verrukkelijk schoon af tegen het zeer licht gekleurde, helder stralende achterscherm. Hier is een stukje mise-en-scène dat getuigt van de groote zorg waarmede de opvoering tot in de kleinste bijzonderheden is voorbereid. Even nog ziet Hamlet om naar Ophelia, die in haar versje verdiept staat. Hij brengt de hand aan de lippen om haar een kus toe te werpen; doch de sombere gedachten overmeesteren zijne ziel; de lach der liefde, zijne laatste vreugde, wijkt uit zijn oog; de hand valt slap neder, en de treurende prins verdwijnt uit het gezicht.

Uitnemend is het tooneel gecomponeerd waarin Hamlet voor het eerst van zijne makkers verneemt dat zij den Geest zijns vaders gezien hebben. Bernardo en Marcellus staan rechts van hem, een weinig naar achteren; Horatio links, iets naar voren. Snel kruisen zich vraag en antwoord: ‘Il étoit menaçant?’ - ‘Non, pas menaçant, sombre.’ - ‘Rouge ou pâle?’ - ‘Oh! très pâle’ - ‘Et l'oeil fixé sur vous?’ - ‘Constamment.’ En zoo verder. Meestal, wanneer hij een nieuwe vraag stelt, ziet Mounet-Sully daarbij juist naar de andere zijde dan vanwaar het antwoord komen zal, zoodat hij, wanneer het komt, het hoofd, wenden moet naar den spreker. Dit spel, zonder eenige gezochtheid gespeeld, maar blijkbaar met kunst voorbereid, verhoogt zeer de spanning van het publiek. Men ziet hoe de Geest des vaders, nog voordat hij verschenen is, langzaam eene gestalte verkrijgt in het geschokte brein van den zoon.

In het tooneel der geestverschijning vond ik Mounet-Sully, vooral de tweede maal dat ik hem zag, onovertrefbaar. Niet alleen in den aanvang, wanneer hij, door Horatio opmerkzaam gemaakt, zich omwendt en de schim, eene schoone gestalte in volle wapenrusting, voor het eerst aanschouwt. Niet alleen wanneer hij den Geest aanroept, nu eens teeder: ‘Père!’, dan eerbiedig: ‘Roi!’ Maar bovenal wanneer beide alleen zijn op de esplanade. Hamlet is half nedergevallen op de eerste treden

der trap die heenvoert naar het slot, dat, op donkere rotsen gebouwd, boven zijn hoofd afsteekt tegen den wild bewolkten hemel. Een bleeke straal van spookachtig maanlicht valt neder op zijn zwarte gedaante en doet de wapenrusting van den gestorvene flikkeren. Diepe zuchten van medelijden, van afschuw ontsnappen hem bij het aanhooren der vreeselijke onthullingen van den Geest; en de kreet, aan het slot,

> Horrible! horrible! horrible! ô comble de l'horrible!

geeft uitdrukking, niet alleen aan het gevoel van den armen prins, maar ook aan de aandoeningen van het publiek.

Ik zou er ongemerkt toe kunnen komen om de voornaamste trekken van Mounet-Sully's spel, waarvan de meeste mij nog zoo levendig voor den geest staan, niet slechts aan te stippen, maar ook uit te werken. Misschien zou menigeen hier en daar iets nieuws, iets oorspronkelijks vinden in zijn opvatting. Maar zeer zeker, zoo men hem morgen gaat hooren, vindt men weer iets nieuws, weer iets anders. Want altijd is het brein van dien tooneelspeler bezig met de taak die de schim van Shakespeare, zij het dan ook door de nevelen eener fransche vertaling heen, op zijne schouders gelegd heeft. ‘Oui, cela m'est venu il y a quelques jours’, zei hij, toen ik hem sprak over eene bijzonderheid die mij getroffen had in het beroemde tooneel der vertooning van *Le meurtre de Gonzague*, in het derde bedrijf. Hamlet zit, aan de voeten van Ophelia, den indruk te bespieden dien deze vertooning op den koning en de koningin maken zal. Luidruchtig klinkt zijne taal, zenuwachtig zijn al zijne bewegingen. Wanneer hij nu Ophelia haar waaier heeft afgenomen en daarmee een poos in breede bochten heeft gewuifd, dan brengt hij op eens dit voorwerp voor zijn gelaat en breekt met trillende vingers omzichtig de stijltjes stuk, aldus in den waaier een spiegat borend, waardoor hij het schuldige echtpaar kan zien. In deze houding, het gelaat voortdurend bedekt, doch met vrijen blik door het gebroken skelet van den waaier turend, schuift hij, half liggend, naar voren, totdat hij eindelijk, vlak voor den koning gekomen, zich op de knieën opheft, het gelaat ontmaskert en, verbazend snel en luid sprekend, de bloedige ontknooping van het vertoonde stuk verhaalt. Wanneer de koning dan onthutst

van zijn zetel rijst en met zijn hofstoet ijlings de zaal verlaat, springt Hamlet overeind, barst uit in een ‘Hallali, hallali! Le cerf blessé fuit et pleure!’, verbrijzelt den waaier geheel, en werpt het onttakelde doek den vluchtenden vorst achterna.

Hamlets's krankzinnigheid na de geheimzinnige geestverschijning is, ook volgens Mounet's opvatting, enkel geveinsd. Maar de vreeselijke ervaringen die dit gevoelig en prikkelbaar gemoed in den laatsten tijd geschokt hebben zijn van dien aard dat de geest ieder oogenblik, bij de minste aanleiding, uit zijn evenwicht springt en opbruist in wilde opgewondenheid, waarbij alle zelfbeheersching te loor gaat. Het meest treft dit natuurlijk in het geweldig tooneel tusschen moeder en zoon, dat geschreven schijnt voor het talent van dezen tooneelspeler. Als dolken, inderdaad, doorboren zijn woorden de ziel der gemartelde koningin, en van de grootste hartstochtelijkheid vervalt hij op eens in de klagelijkste deernis, zoodra hij den Geest, de ‘pauvre ombre’, ontwaart, die door een der opgehangen tapijten heen zichtbaar wordt. Geslingerd tusschen woede en medelijden, tusschen wraakzucht en zelfverwijt, geraakt hij daarbij in zulk eene overspanning, dat hij ten slotte overmeesterd wordt door eene zenuwachtige trilling, die hem half uitgeput en hijgend tegen den wand doet zinken. Nergens meer dan hier staat Hamlet voor u als het ongelukkig slachtoffer van het Noodlot, en tevens als het beklagenswaardig werktuig der Nemesis. Wreed daarentegen, sarcastisch, bijna koel, speelt hij het bloedig intermezzo van Polonius' dood, waardoor dit geweldig tooneel een oogenblik wordt afgebroken. Met nieuwsgierigen, angstigen blik staart hij op den witten zakdoek, dien hij ijlings uit zijn taschje heeft gehaald en waarover hij langzaam zijn degen heenstrijkt, terwijl hij dan, op den uitroep zijner moeder ‘Une action sanglante!’ half mompelend antwoordt: ‘Oui, sanglante.’ Doch zijne gedachte voert hem weer ijlings terug naar de misdaad der koningin, en haastig voltooit hij den volzin aldus:

> et je croi,
> Presque aussi criminelle, au fond, ma bonne mère,
> Que de tuer un roi pour épouser son frère.

Datzelfde plotselinge lossprингen van zijn geest onder den onverwachten indruk van een nieuwen schok, ‘ce détraquement

subit', waardoor ten slotte ook de ontknooping geleverd wordt, daar Hamlet in zulk een aanval van bandelooze woede den koning doorsteekt en hem het gif in den gorgel giet, - heeft Mounet-Sully ook overgebracht in het bekende tooneel met Ophelia, het eerste bij Shakespeare, het tweede in de fransche vertaling.

Hamlet heeft zijne vermaarde alleenspraak geëindigd en blijft in gedachten verzonken staan. Ophelia, op hem afgezonden, volgens afspraak met een boek in de hand, treedt binnen. Zij fluistert zachtkens - ook al een paar verzen die niet in Shakespeare staan,

> Son rêve plane en haut, mon amour pleure en bas.
> Aveuglé de clartés, ne me verra-t-il pas?

Hij bemerkt haar eerst wanneer zij haar boek op den grond laat vallen en zucht dan - de fransche paraphrase van Shakespeare's 'The sweet Ophelia',

> Ophelie! ô jadis ma vie et ma lumière!

Vriendelijk en somber richt hij zich tot haar met het bekende

> Parle de mes péchés, nymphe, dans ta prière!

Droefgeestig, maar zacht, bezorgd over zooveel bekoorlijkheid en zooveel eerbaarheid, spreekt hij dan op meewarigen, dringenden toon het eerste 'Va-t'en au couvent!' Zelfs verliest hij een oogenblik het bewustzijn van zijn rampzaligen toestand en herhaalt, in zonnige herinnering verloren, de woorden van liefde die hij vroeger tot haar gesproken heeft. Somberder reeds klinkt het ten tweeden male, wanneer hij, zonder ontzag voor hare gevoeligheid, zijn eigen ondeugden heeft opgesomd: 'Entre au couvent!' Maar nu, terwijl hij naar den achtergrond was getreden om heen te gaan, bespeurt hij op eens het hoofd van den koning, die met Polonius achter een gordijn staat te luisteren, en die de onvoorzichtigheid heeft zich te vertoonen. Hij doorziet het complot der spionneering, en pijnlijk treft hem de gedachte, dat ook Ophelia tot werktuig moet dienen om het geheim van zijn waanzin te ontdekken. Door die ontdekking geheel van streek gebracht schreeuwt hij het

haar nu toe, als om haar te behoeden voor al de valschheid en slechtheid der wereld: ‘Entre au couvent, te dis-je! Entre vite au couvent!’ Ruwer wordt zijn toon; hij spot over haar vader, dien gek; hij vat haar onzacht bij den arm; hij stoot haar weg, terwijl hij wederom uitroept: ‘Au couvent!’ Daarop snelt hij heen, de armen hoog opheffend, als gold het een ‘sauve qui peut!’ En wanneer hij reeds in de galerij verdwenen is, klinkt het nog hol en akelig van achter de schermen: ‘Au couvent! au couvent!’

Ook de andere trekken van Hamlet's karakter, met name zijn spotlust, laat Mounet-Sully tot hun recht komen. Hooghartig is die spot tegenover Polonius, meewarig tegenover Rosencranz, in de zoo eenvoudig en fraai gespeelde scène der fluit. Vriendelijk, en toch met al het gezag van een meester, treedt hij op in de beide tooneelen met de acteurs. Misschien zou hij wat meer prins kunnen zijn; men verbaast er zich nu wel eens over dat hij door de hovelingen met zooveel ontzag wordt behandeld.

Maar één trek vooral is er die Mounet-Sully niet verzuimt te doen uitkomen, een trek dien ik altijd als bijzonder belangrijk beschouwd heb, omdat hij Hamlet's besluiteloosheid voor het grootste deel verklaart. Het is zijne vroomheid, zijn bijna kinderachtige eerbied voor de bovennatuurlijke wereld waarin hij, als werktuig der gerechtigheid, zich ziet opgenomen. De meeste zijner aarzelingen toch spruiten voort uit al te groote nauwgezetheid, uit de vrees van iets te doen dat niet goed, niet in alle opzichten voegzaam, niet vroom is.

Wanneer de Geest zijns vaders is verdwenen, en hem nog uit de verte de laatste woorden in de ooren klinken: ‘Souvienstoi! souviens-toi!’ dan roept hij, in zijn ontzetting, hemel, aarde en hel ter hulp. Maar nauw heeft hij geroepen ‘Enfer!’ of hij houdt een oogenblik stil, en vraagt angstig: ‘... L'invoquerai-je aussi, l'enfer?’ Hoe snel de tusschenzin ook wordt uitgesproken, Mounet-Sully laat de beteekenis er van niet verloren gaan. Zoo is het ook met dat woord dat de prins tot zijne vrienden spreekt, wanneer zij hem hebben wedergevonden, en hij hun nog met geen enkel woord het geheim ontdekken wil,

> Moi, pour mem humble part, tenez, je vais prier.

Vroomheid, godsdienstige schroom is immers ook de grondtoon van den beroemden monoloog! En Mounet-Sully laat het gevoelen door de houding, niet zoozeer die van een denker als van een godsdienstigen peinzer, waarin hij hem uitspreekt. Van denzelfden aard is ook de twijfel die bij Hamlet opkomt aangaande de goddelijke zending van den Geest, een twijfel die in de vertaling veel scherper geformuleerd is dan bij Shakespeare. Wanneer Hamlet, na zijne ontmoeting met de tooneelspelers, onder den indruk der tranen die de acteur om Hecuba geschreid heeft, zich zijn traagheid, zijn lijdelijk wachten heeft verweten, dan zegt hij, inderdaad meer om zijn dralen te verklaren dan om het te vergoelijken,

> Oh! c'est qu'un doute sombre,
> Aussi, vient m'arrêter. Ce spectre armé, cette ombre,
> Si c'était le démon qui me voulait gagner?
> Un coeur mélancolique est facile à damner.

En wanneer hij dan eindelijk door de tooneelvoorstelling ten volle overtuigd is geworden van des konings schuld en voor twijfel en aarzeling geen plaats meer schijnt over te blijven, dan is het al weder eene godsdienstige gedachte die den wreker tegenhoudt. Te Parijs wordt dit tooneeltje van den biddenden koning niet als bijzaak behandeld. In een klein, maar vorstelijk bidvertrek, vóór een altaar waarboven een gekleurd boogvenster, met heiligenbeelden beschilderd, vindt Hamlet den koning geknield nederliggen. Hij snelt naar hem toe met uitgetrokken degen, en blijft plotseling staan:

> Mais, j'y pense:
> Il prie, il irait droit au ciel! Je récompense,
> Moi qui viens pour punir!

De fransche vertalers mogen somtijds, door behoefte aan klaarheid gedreven, Shakespeare's gedachte scherper, korter geformuleerd, en haar dus minder volledig uitgedrukt hebben dan in het oorspronkelijke, hier althans hebben zij aan die gedachte geen verraad gepleegd. En Mounet-Sully staat in dit tooneeltje vóór u, niet als een die een voorwendsel zoekt om de strafvoltrekking uit te stellen, maar als een al te nauwgezet, vroom melancholicus, een ‘gemoedsbezwaarde’, die, daar

hij de verstoorde zedelijke orde in zijn kring herstellen moet, dit ook zóó wil doen dat aan dien eisch volkomen voldaan worde, dat de straf geheel passe bij de misdaad.

Het spel van Mounet-Sully is zeker niet het eenige dat in de laatste *Hamlet*-opvoering te Parijs te bewonderen, althans te prijzen valt. De tooneelschikking en het decoratief mogen niet in alle opzichten, vooral waar het de verschijning geldt van den Geest, kunnen wedijveren met de wonderen van het Lyceum-theatre te Londen, er is toch niets dat hindert, zeer veel dat boeit en bekoort. De schildwachten op de esplanade van Elseneur spelen zeer goed hunne rol en bereiden voortreffelijk de ontzettende dingen voor die komen zullen. Ophelia's begrafenis is eene zeer aandoenlijke plechtigheid, die door den priester uitnemend geleid wordt; het zonnig gezicht op de stad, van den heuvel waarop de begraafplaats ligt, vormt een schoon contrast met de droevige omgeving en biedt een heerlijken achtergrond aan voor Hamlet's donkere gestalte, wanneer de prins op den rand van het geopend graf, in zijn mantel gehuld, met het doodshoofd in de hand, staat te peinzen. De hoffelijke strijd van Hamlet en Laërtes in het slottafereel is een proeve van schermkunst, den Parijschen meester waardig die gedurende een paar maanden dit steekspel met de beide tooneelspelers heeft ingestudeerd. Got speelt geestig de rol van den hoogst gewichtigen, naïeven, maar goedigen dwaas Polonius, en vermijdt alle charge; hij blijft de vader van Laërtes en Ophelia. Raphaël Duflos is een kranige Laërtes. Agar heeft misschien wat lang Agrippina gespeeld in den vreemde; maar de avonden dat ik haar zag optreden, was zij een zeer goede koningin, bijzonder goed zelfs in het groote tooneel met haren zoon. De jonge Coquelin is een vermakelijke doodgraver, al te vermakelijk, vindt Mounet-Sully, die er zich aan ergert dat deze acteur het publiek laat lachen. Hij wil dat de laffe aardigheden die uit een graf te voorschijn komen het publiek doen huiveren, gelijk hij zelf er van huivert, Alle spelers, - tot aan het dochtertje van den ‘tapissier’, dat voor de doode Ophelia speelt en in plaats van Mlle Reichemberg in de onbedekte doodsbaar gaat liggen, onder witte rozen half verborgen, - tot aan de speelnootjes, die, in witte sluiers gehuld, de baar volgen, en die ik, met een haakwerkje in de hand, rustig in de couloirs zag zitten in afwachting dat de doodsklok begon te luiden, - allen vervullen hunne taak met

nauwgezetheid, met eerbied zelfs, ook al vindt menigeen dat hij wel degelijk een offer brengt aan Mounet-Sully.

Maar men brengt dat offer gaarne. Men gunt hem zijn triomf. Want, al is hij lastig en veel eischend gedurende de repetities, men houdt van hem; hij trekt aan door de goedheid van zijn hart en door de innige overtuiging van zijn spel.

En ieder Franschman mag dezen tooneelspeler in eere houden. Want hetgeen Voltaire eerst niet heeft gedroomd, later niet heeft gewild, hetgeen Ducis niet heeft gedurfd, hetgeen aan Talma niet is gegund, hetgeen sommigen voor een waagstuk hebben gehouden, anderen voor eene onmogelijkheid hebben uitgemaakt, dat laat Mounet-Sully u zien, hooren, genieten, - een f r a n s c h e n , en toch een echt s h a k e s p e a r i a a n s c h e n Hamlet.

A.G. VAN HAMEL.

Vóór-Helleensche Koningsburchten. (*Slot.*)

III. Trojaansche, Mykeensche en Helleensche kunst.

Tot nog toe beschouwden wij die aloude bouwwerken van Troje, Tiryns en Mykenai geheel op zich zelf. Daarbij echter kunnen wij niet blijven staan. Honderde, ja duizende voorwerpen werden daarin of daarbij aangetroffen; honderde, ja duizende dergelijke op tal van andere plaatsen van Griekenland, Klein-Azië en de eilanden. Daaruit leeren wij ook de verdere kunstbeschaving dier oude tijden kennen, de natuurlijke omgeving waarin die koningsburchten te huis behoorden. Onze beschouwing kan noch mag ze daaruit losmaken. Roerden wij tot nog toe reeds eenige kwestiën van kunstgeschiedenis aan, die niet slechts voor de bouwkunst van belang waren, thans willen wij trachten ons een beeld te ontwerpen van die oude kunstontwikkeling in hun geheel. Ook tot de kwestie van tijdsbepaling keeren wij weer opzettelijk terug[1)].

Reeds op den heuvel van Troje bestond dan, - gelijk Schliemanns opgravingen ons leerden, - in die overoude tijden eene niet onbelangrijke kunstbeschaving. Deze is nog zóó primitief, dat wij volstrekt geen moeite hebben ons voor te stellen, dat

1) Het materiaal voor de beoefening dier aloude beschavingsgeschiedenis ligt natuurlijk in een aantal publicatiën verspreid. Bovenaan echter staan Furtwaengler en Loeschcke's Mykenische Thongefässe (1870) en Mykenische Vasen (1886).
Bij die beide geleerde vrienden bereikt het archaeologisch onderzoek een verbazenden graad van exactheid. Tienduizenden van voorwerpen uit Griekenland en de Europeesche Museën werden gemonsterd om de verschillende typen dier aloude vazenfabrikatie vast te stellen; een vijfhonderd werden er afgebeeld en beschreven; zoo nauwkeurig mogelijk werden de omstandigheden nagevorscht waaronder alles gevonden werd. Aan conclusien werd voorloopig zoo weinig mogelijk gedacht; vóór alles kwam het op het vaststellen der feiten aan.

zij zich geheel uit zich zelf zou ontwikkeld hebben. Toch laat zich dit niet bewijzen en althans is het niet waarschijnlijk, dat zij in hare verdere ontwikkeling, - moge zij ook al in haar eerste opkomst volkomen zelfstandig geweest zijn, - geenerlei invloed van buiten zou ondervonden hebben. Aegypte bijv. kende reeds sedert overoude tijden het rad des pottenbakkers; te Troje vindt men zoowel uit de hand als op het rad vervaardigd aardewerk; het kan deze nieuwigheid zeer best van het rijk der Pharaos geleerd hebben. Evenzoo is het altijd zeer goed mogelijk, dat men de kunst om met in de zon gedroogde steenen te bouwen direct of indirect aan Babylon ontleend heeft.

Ook geeft de ruwheid der te Troje opgegraven kunstvoorwerpen ons in het minst niet het recht die aloude, nog weinig ontwikkelde kunstnijverheid voor eene minder ernstig gemeende aan te zien. Men behoeft niet te vragen, of de oude Trojaansche pottenbakkers met hunne vazen in, den vorm van menschen en dieren, hunne bekers met twee ooren, hunne schenkkannen met kogelvormigen buik en omhoog gerichte snavelvormige tuit, hunne potten en deksels met doorboorde uitsprongen, waardoor touwen konden getrokken worden om ze op elkaar te binden, hunne saamgekoppelde kannetjes en wat dies meer zij, - of de Trojaansche pottenbakkers zelf met dat alles wel ingenomen geweest zijn. Ontegenzeglijk beschouwden zij al die vormen als een kostbaar geestelijk erfgoed van hun stam; van daar dat zij aan de meeste daarvan gedurende alle zes Trojaansche nederzettingen, d.i. buiten twijfel gedurende zeer vele eeuwen, hebben vastgehouden. De aandrift om zijn wezen te bestendigen, die al wat leeft kenmerkt, toont zich ook in de scheppingen van den menschelijken geest en in zeer hooge mate ook bij de kunstuitingen der oudheid[1]. Zelfs deze primitieve Trojaansche kunst doet in dit opzicht voor die van Assyrië en Aegypte niet onder, ja men zou haar kunnen verwijten, dat zij wat al te zeer de neiging bezat om invloeden van buiten af te weren. Wij vinden nevens het ruwe Trojaansche aardewerk eene hoeveelheid voortbrengselen, natuurlijk van

1) Bij die van den nieuweren tijd ongetwijfeld ook, doch eene schrille tegenstelling vormt onze modezucht. Dat het conservativisme der oude kunsten nog geen geleidelijke ontwikkeling uitsloot, begrijpt ieder.

buiten geimporteerd[1)], - wij weten niet van waar, - eener verbazend ontwikkelde goudsmidskunst, en nu laat er zich niets van bespeuren, dat de Trojaansche kunstenaars getracht hebben de spiralen en andere ornamenten, die daardoor onder hunne oogen gebracht werden, op hunne kunstproducten na te bootsen. Te meer moet ons dit treffen als wij nagaan met welk een armzaligen voorraad van vormen zij hun versieringswerk verrichten moesten.

Wat hadden zij anders dan lijntjes, punten, ruitjes, ornamenten in den vorm van vischgraten, die zij op de voorwerpen inkratsen en dergel.? Een enkele maal gelukte het hun wezenlijk aardige patronen samen te stellen, toch worden over het algemeen op den weg der compositie slechts zeer wankele schreden gezet. Het hoogste toppunt van versieringstechniek bereikte men wel, wanneer men de kratsen op donker aardewerk met wit krijt inwreef. Zooals reeds werd opgemerkt[2)], werd aan eene beschildering van voorwerpen eigenlijk niet gedacht. In de graphische voorstelling van dieren bracht men het wel niet verder dan tot de aanduiding van het lichaam en de pooten door strepen en van den kop door kringetjes. Er zijn onder al die duizende Trojaansche voorwerpen betrekkelijk slechts weinige ruwe navolgingen van zegels, - meest in terracotta, - en bijna niets wat den naam van intaglio verdient, gevonden geworden.

Toch was die Trojaansche kunstrichting er eene, die in haar tijd ook buiten haar eigenlijk gebied haar invloed nog zeer ver deed gelden. Ook hieruit blijkt weder, met welk een ernst zij eenmaal optrad. Op Cyprus, op tal van eilanden van den archipel en meerdere plaatsen van het vasteland van Griekenland zijn talrijke voortbrengselen eener oude geheel primitieve kunstbeschaving voor den dag gekomen, die tot zekere hoogte geheel zelfstandig, toch buiten twijfel een deel van haar kapitaal aan kunstvormen aan Troje ontleend heeft. Dat ook zij nog hoofdzakelijk zich slechts met ingekratste versierselen vergenoegt, spreekt niet onmogelijk slechts voor een zelfden trap van technisch vermogen, doch niet zoo licht kan het

1) Een volk welks kunstvaardigheid niet veel verder reikt dan het vervaardigen van het ruwste aardewerk, maakt geen gouden werken, die wij met al onze technische hulpmiddelen bezwaarlijk zouden kunnen namaken.
2) *Gids* van Febr., p. 233.

toevallig zijn, dat ook bij haar kogelkannen met snaveltuiten, tweelingkannetjes, om ze zoo eens te noemen en dergel., gewoonlijk in een eenigszins gewijzigden vorm, worden aangetroffen, gelijk ook zij aan haar vaatwerk - doch minder bepaald; men was met een zwakker aanduiding tevreden - den vorm van mensch of dier trachtte te geven. Merkwaardig is het ook, dat men zelfs bij eene hoogere ontwikkeling van technische vaardigheid aan die oude Trojaansche vormen heeft vastgehouden: ook waar men vaatwerk uit marmer of basalt vervaardigde, maakte men zich niet los van hetgeen men van den Trojaanschen pottebakker geleerd had. Onder de talrijke plaatsen, waar deze, om zoo te zeggen, trojaniseerende kunstbeschaving wordt aangetroffen, behoort ook de oudste nederzetting van Tiryns, die welke aan het vorstenpaleis en zijne Cyclopische muren voorafging.

Oneindig grootscher, oneindig veelzijdiger echter was de kunstbeschaving, die in een anderen hoek van de Grieksch-Kleinaziatische wereld zich ontwikkelde, en die wij vooral kennen uit de talrijke voorwerpen, welke uit de graven op en beneden den burcht van Mykenai voor den dag zijn gekomen, en men daarom gemakshalve veelal de Mykeensche noemt, al worden hare voortbrengselen op tal van andere plaatsen van Griekenland aangetroffen, en is het althans niet strikt te bewijzen, dat Mykenai haar eerste bakermat was. Van haar zijn wij veel beter op de hoogte dan van de Trojaansche. Wij kunnen haar zelfs in haar eerste opkomst en geleidelijke ontwikkeling nagaan. Dit geldt althans van de voor dien ouden tijd zoo belangrijke industrie van aardewerk. Nevens de Trojaansche invloeden vertoont ons het oude pottebakkershandwerk op verschillende eilanden van den archipel en in de oudste nederzetting van Tiryns er ook andere, die daar zeer kenmerkend van onderscheiden waren. Men vindt er namelijk behalve de versiering door inkratsingen ook andere door beschildering met doffe verwen. In niet onbelangrijke hoeveelheid leverde ook Mykenai een op dergelijke wijze beschilderd aardewerk op. Men schilderde cirkels en lijnen, doch ook zekere spiralen, die men buiten twijfel aan den vormenvoorraad eener vreemde metaal-industrie ontleend had. Men vindt in de Mykeensche graven juist zulke gouden werken met spiralen van gouddraad als in Troje, waar zij, gelijk wij zagen, niet tot na-

volging prikkelden. Verder komen onder de figuren, waarmee dat oude vaatwerk beschilderd werd, ook zulke echt oostersche dieren voor als grifioenen. Gelijk wij zagen, sloot de Trojaansche vazenkunst eigenlijk alle beschildering volkomen uit en droegen Troje's met klei besmeerde muren zoo goed als zeker geen kleuren. Reeds terloops spraken wij van de nederzettingen op Santorino[1)], die in tijden waarvan geen geschiedenis meer te verhalen weet, onder de vulkanische asch bedolven werden. Ook daar vinden wij trojaniseerend aardewerk nevens beschildering en een met helle kleuren beschilderd kalkstucco op de muren, zooals wij dat in het paleis van Tiryns leerden kennen, schoon veel eenvoudiger. Wij zien hier tegenover eene beschaving, die zich zoo goed als niet aan versiering door kleuren liet gelegen liggen, eene andere die zich juist zeer in het bijzonder daarop ging toeleggen. Gelijk wij zeiden, hadden Tiryns en Mykenai op Troje eene gansche schilderkunst vooruit. Van welk Grieksch land nu die beweging tot beschildering ook moge zijn uitgegaan, in ieder geval is het waarschijnlijk, dat men hierbij den opwekkenden invloed van een buitenlandsch voorbeeld ondervonden heeft en als men nu nagaat, dat wandversiering door kleuren in Aegypte reeds in overoude tijden zeer gewoon was, dan heeft men zeker wel eenige reden om in de eerste plaats aan dat land te denken.

Bij deze eerste kunstbeweging blijkt niet, dat Mykenai bijzonder op den voorgrond trad. Na eenigen tijd echter openbaart zich een nieuw en krachtig leven. Er treedt eene nieuwe eigenaardige industrie van beschilderde vazen op, die zich duidelijk en met volle bewustheid van de vroegere vazenkunst afscheidt. Zij bezigt eene nieuwe, donkere, helderglanzende vernisverw en kiest zich met een frisch gevoel van zelfstandigheid hare vormen van versiering vooral uit hare eigen omgeving. De oude spiralen, kringen en ruiten worden niet opgegeven, doch bovenal waren het de wijngaardranken en palmboomen te midden waarvan men leefde, de baren der zee, waardoor men omspoeld werd, verder zeeplanten, visschen, mosselen, inktvisschen, nautilussen, polypen, zeesterren en kwallen, welke men op de oppervlakte der vazen trachtte af te beelden. Eigenlijke voorstellingen komen op dit soort van

1) *Gids* van Febr., p. 210.

vazen in den grond evenmin voor als op de andere. Eerst op een der allerjongste exemplaren ziet men aan de eene zijde zes krijgers, die ten strijde uittrekken, eene weeklagende vrouw achterlatende; aan de andere zijde ziet men er vijf anders uitgedost, blijkbaar de vijand, die zich tot den aanval gereed maakt; de teekening is nog zeer ruw. - De producten nu van deze vazen-industrie vindt men nergens in grooter getale dan in Mykenai. In de museeën van Athene en Charvati bevinden zich, naar men berekent, ongeveer 30,000 aldus beschilderde potscherven, groote en kleine, die alle uit Mykenai werden aangebracht. Er is verder geen enkele type van dit aardewerk bekend, die niet in zeer grooten getale in Mykenai wordt aangetroffen; hetgeen zooveel zeggen wil als dat men de historische ontwikkeling dezer geheele industrie in Mykenai als het ware voor zich ziet. Op zeer vele andere plaatsen van Griekenland en den archipel wordt van dat aardewerk ook een hoogst belangrijke hoeveelheid aangetroffen, doch overal ontbreken er typen; bovendien vindt men op meerdere plaatsen eene zeer belangrijke eigen vazenindustrie er nevens; Mykenai echter kent zoo goed als niets dan dit soort. Na eene langdurigen bloei zien wij te Mykenai dit handwerk zeer bepaald in verval komen, en de soorten uit dat tijdvak vindt men bijna nergens dan uitsluitend te Mykenai. Is het met al die feiten voor oogen niet hoogstwaarschijnlijk, dat de in zijn tijd ongetwijfeld zeer bewonderde vazenindustrie met glanzende vernisverw in Mykenai is opgekomen en daar gebloeid heeft, dat hare voortbrengselen door een levendigen handel naar alle hoeken van Griekenland en den archipel vervoerd werden, - zelfs in Aegypte vond men exemplaren, - doch dat ten laatste, toen de industrie in verval geraakte, hare voortbrengselen van de markten verdrongen en dus zoo goed als geheel tot het eigen vaderland, Mykenai, beperkt bleven? Deze vazenindustrie, met glanzende vernisverw, kan men dan ook in veel engeren zin de Mykeensche noemen.

Het is er echter verre van daan, dat deze nieuwe kunstontwikkeling, die wij hier in haar opkomst en latere verheffing konden nagaan, zich, gelijk wij dat in Troje zagen, in groote hoofdzaak tot het pottebakkershandwerk zou beperkt hebben. Wij spraken reeds van de muurschilderkunst, doch niet minder dan door deze onderscheidde zich de Mykeensche

kunstbeschaving van de Trojaansche door een zeer ontwikkelde graveer- en goudsmidskunst, die beide, gelijk wij zagen in Troje eigenlijk geheel ontbraken. Men sneed allerlei figuren. zoowel op verschillende steensoorten, bergkristal, steatit, agaat, enz., als ook op edele metalen. Buiten twijfel dankte men daarbij zeer veel aan het oosten en Aegypte, waar immers die kust van stempelsnijden zeer sterk beoefend werd. Hoogstwaarschijnlijk heeft zelfs de aanschouwing dier vreemde ringen en cylinders het allereerst tot navolging geprikkeld. Toch werd ook die kunst eene geheel inheemsche. Zoo komt, om een enkel voorbeeld te noemen, op eene te Mykenai gevonden agaat een koekop voor met een tweesnijdende bijl tusschen de beide horens, een symbool dat in de altijd tamelijk plaatselijke Heradienst van Mykenai te huis behoorde; zulk eene type dankte men dus zeker niet aan het buitenland. Verbazend is verder de massa gouden werken, die vooral in Mykenai zelf gevonden werden; buiten Mykenai is er in dat, wat wij het Mykeensche gebied zouden kunnen noemen, daarvan nog niet zoo heel veel voor den dag gekomen. Dat oude goudsmids-handwerk is reeds tamelijk veelzijdig ontwikkeld. Men wist zeer kunstig met goud in te leggen; zoo zijn er verscheidene bronzen prachtdolken gevonden, waarop, op verschillende wijze ingelegd, geheele voorstellingen voorkwamen. Dat ook hier weder Aegypte de leermeesteres was, is zoo goed als uitgemaakt, doch van volkomen afhankelijkheid is ook wederom geen sprake. Vooral echter legde men zich toe op een zeker repousseerwerk; men drukte allerlei figuren in het goud uit. Ook hier zal het buitenland wel zijn voorgegaan; juist hierbij vindt men wel het meest veelvuldig vreemde typen, als bijv. griffioenen en de Phoenicische Astarte met de duif op het hoofd. Doch ook hier wederom diezelfde betrekkelijke zelfstandigheid. Zeker was toch altijd verreweg het grootste gedeelte der typen, die men bij dat repousseerwerk bezigde, aan de echt Mykeensche vormenvoorraad ontleend; zoo vindt men, om een enkel voorbeeld te noemen, evengoed inktvisschen van goud als geschilderd op vazen; bovendien zijn er te Mykenai nog verscheidene vormsteenen gevonden, waarmeê repousseerwerk vervaardigd werd: in een zeer harde steen, bijv. graniet, waren de te repousseeren figuren omgekeerd uitgehouwen; daarmeê werden dan die figuren in dunne goudplaatjes afgedrukt. Er zijn nog gouden plaatjes gevonden niet

soortgelijke figuren, als op een paar van die vormsteenen voorkomen. Oneindig minder rijk is die kunst van versiering door middel van gewonden gouddraad, waarvan reeds sprake was, te Mykenai vertegenwoordigd; toch ging ook deze waarschijnlijk niet boven het technisch vermogen van den Mykeenschen kunstenaar[1]. Over het gebruik van albast en nagemaakte lazuursteen of lazuurémail is vroeger gehandeld[2]. Het laatste wijst ons, gelijk wij zagen, weêr zeer bepaald naar Aegypte. Men émailleerde ook met andere glazuursels.

Dat nu al dergelijke zaken slechts te Mykenai zouden vervaardigd zijn, is niet zeer waarschijnlijk. Wel dat Mykenai, gelijk het met haar aardewerk gedurende vele eeuwen de markten overheerschte, zoo ook in andere opzichten een der grootste, zoo niet het grootste, brandpunt van kunstindustrie geweest is. Dat wij echter bij Mykenai niet slechts aan een burgt of stad te denken hebben, doch aan eene geheele landstreek, die ver naar het noorden zich uitstrekte, is vroeger gebleken[3].

Wat nu het algemeene karakter dier Mykeensche kunst aangaat, daaromtrent kunnen wij met groote beslistheid oordeelen: zij is hoofdzakelijk eene versieringskunst met eene alles overheerschende voorliefde voor het prachtige. Wat zij wil en beoogt, wordt geheel uitgedrukt door het Homerische woord *daidallein* ‘rijk, veelzijdig versieren’. Daárom was het haar te doen, wanneer zij haar vaatwerk beschilderde: zij kon geen ledig plekje zien of er moest nog een ornament worden aangebracht. Daidallein was het verder ook, als zij kleedingstukken met tal van kleine goudplaatjes bezette, of huisraad, schepters, handvatsels van zwaarden en allerlei andere zaken daarmee geheel of gedeeltelijk bekleedde; niet minder als zij met zilveren nagels allerlei figuren op voorwerpen, als bekers, - men denke aan Nestors beroemden beker bij Homeros - afbeeldde; de koppen der ingeslagen nagels waren zoo gesteld, dat zij figuren van vogels en dergel. weergaven. Ook de émail-plaatjes werden op voorwerpen vastgehecht om de eentonigheid van een gelijk grondvlak af te wisselen. Over de

1) Onder de reeds besproken gouden werken van Troje vindt men, behalve gouddraadwerk, nog uiterst fijn, zoo goed als onnavolgbaar, granuleerwerk.
2) *Gids* van Febr., pag. 228.
3) Gids van Febr., pag. 235.

incustreeringen met nagemaakt lazuur, die natuurlijk tot hetzelfde doel dienden, werd reeds gehandeld[1].

Verder kenmerkte zich de Mykeensche kunst door een zeer paalde neiging tot vooruitgang. Wij zagen dit reeds zeer duidelijk bij de industrie der beschilderde vazen en nog minder wellicht sloot het overige kunsthandwerk binnen een éénmaal gestelden kring zich op. Men was er op uit zijn vormenvoorraad uit te breiden en borgde daarbij ongetwijfeld ook van het buitenland; gretig greep men ook ieder nieuw technisch middel tot daidallein aan, dat onder zijn bereik kwam, als bijv. dat Aegyptische émailleeren. Minder voorzeker dan door dit invoeren van nieuwigheden, - eigen uitvindingen of geborgd goed, - kenmerkte zich die vooruitgang door innerlijke volmaking; zoo zal men bijv. de verschillende tijdvakken der Mykeensche vazen-schilderkunst, om ons daarbij weder eens te bepalen, veel juister kunnen afbakenen naar de verschillende verwsoorten en de verschillende wijzen, waarop die werden aangebracht, dan naar de verbetering der teekening, al kan men ook die niet geheel ontkennen. Dit echter geeft weder den Mykeensche kunstenaar geen geringen adelbrief, dat hij het vreemde, dat hij overneemt, om zoo te zeggen aandurft, dat hij het dadelijk geheel als eigen geestelijk goed weet te behandelen, dat hij bijv. vreemde patronen bezigt blijkbaar zonder verder naar het voorbeeld om te kijken.

Zeer sprekend is dus het onderscheid tusschen de Mykeensche en Trojaansche kunstbeschaving. Men zou er toe kunnen komen ze geheel van elkander te scheiden, indien niet zeer beslist, gelijk wij konden opmerken, de Mykeensche bouwkunst de volmaking van de Trojaansche was. Die volmaking was, gelijk wij zagen, in de eerste plaats eene uitbreiding van technisch vermogen; er werden, om eens één punt in herinnering te brengen, steeds grootere steenen uitgehouwen; steeds werden zij beter bewerkt. Doch ook hier vertoont zich in hooge mate dat ‘je prends mon bien partout où je le trouve,’ hetwelk wij bij het kunsthandwerk konden opmerken. Dörpfelds bewering[2] dat die gaanderijen en kasematten in de muren naar Phoenicië heenwijzen, heeft groote waarschijnlijkheid. Daarom

1) Gids van Febr., pag. 228.
2) Gids van Febr., pag. 222.

echter dankt men aan dat volk nog niet de geheele Cyclopische bouwwijze. Neen, men ging te Tiryns de muren uit grootere blokken en op degelijker wijze samenstellen, dan men te Troje gedaan had en voerde daarbij de Phoenicische nieuwigheid in. Toen men later weder wat verder gekomen was en bij de verbouwing van den burcht van Mykenai de leeuwenpoort aanlegde, hield men het oog op Phrygië gericht. Het staat sedert Ramsay's ontdekkingen in dat land buiten twijfel, dat de grondvorm voor het Mykeensche leeuwenrelief dáár te huis behoort. Wellicht stelde men zich daarmee toen ook niet voor het eerst in betrekking. Het is niet onwaarschijnlijk, dat eene Phrygische kunsttraditie zich van den aanvang af in de Trojaansch-Mykeensche bouwkunst heeft voortgeplant. De oude Phrygiërs hadden half onderaardsche woningen; zij groeven namelijk den bodem eenigszins uit, maakten daarover met latten, twijgen en riet een soort van koepeldak en overdekten dan het geheel met aarde; tot dien koepel kwam men door in den grond uitgegraven gangen. De architect Adler maakt de treffende opmerking, dat dat geheel de grondvorm is van de Mykeensche koepelgraven, die wij boven beschreven hebben[1)], de woningen der dooden. Zoo zou dus eene hoogst primitieve Phrygische volksbouwwijze gedurende eeuwen in de Trojaansch-Mykeensche bouwkunst hebben voortgeleefd, om ten laatste de grondtrekken te leveren voor echt monumentale bouwwerken. Dit is zeker volstrekt niet onaannemelijk, hoezeer een voldingend bewijs tot nog toe ontbreekt. Onder die koepelgraven vindt men, gelijk wij zagen, de hoogste proeven van Mykeensche bouwkunst. Zij droegen boven den ingang reliefs, vermoedelijk wederom van leeuwen. Andere ornamenteeringen aan de façaden toonen Lycische invloeden, terwijl, gelijk wij zagen, de beginselen van metaalbekleeding aan een der Mykeensche koepelgraven en aan het schoonste van alle, aan dat van Orchomenos, over Lycië en Phrygië heen op het land terugwijzen, hetwelk een steeds gewichtiger rol in de geschiedenis van West-Azië begon te spelen: op Assyrië. In Babylonië en Assyrië was metaalbekleeding van wanden wellicht even algemeen als beschildering in Aegypte.

Dat nu verder die Trojaansche kunstbeschaving en de Mykeensche niet slechts zeer verschillend waren, doch ook zeer

1) *Gids* van Febr., pag. 234.

bepaald met elkaar in het strijdperk getreden zijn, schijnt niet twijfelachtig. Op de Grieksche eilanden en bijv. in de oudste nederzetting van Tiryns, onder het vorstenpaleis, zagen wij nevens een trojaniseerend element den aanvankelijken invloed der kiemende nieuwe kunstrichting. Inmiddels verkrijgt deze laatste te Mykenai, - mogelijk tegelijkertijd ook elders, - op eenmaal nieuwe kracht; het oude nog zeer primitieve handwerk wordt eene krachtige bloeiende kunstrichting. In de tweede nederzetting van Tiryns nu, het vorstenpaleis, vinden wij de muurschilderkunst in vollen bloei en evenzoo de Mykeensche vazenkunst met glanzende vernisverw. Buiten twijfel heeft evenzoo ook elders over een groot gebied de Mykeensche kunstrichting de trojaniseerende geheel verdrongen en het zwakkere in eigen trant of eveneens verdrongen of tot krachtiger ontwikkeling geprikkeld. Over een groot gebied van Griekenland en de eilanden gebruikte men daarna òf de waren uit het groote fabrieksmiddelpunt Mykenai, òf die van een eigen industrie, welke zich zooveel mogelijk tot de hoogte van de Mykeensche had opgeheven. Onder de vulcanische asch van Santorino, - 't is weer de vazenindustrie die ons vooral den weg wijst, - vindt men de trojaniseerende richting, de aanvankelijke beschildering, en, natuurlijk van buiten geïmporteerd, eenige producten van de echt Mykeensche vazenindustrie met vernisverw, behoorende tot de oudste typen, welke die van den eigenlijken bloeitijd voorafgingen. Hier staan dus de kunstwijze, die moest worden verdrongen, die welke verdrongen of veredeld moest worden, en die welke bestemd was om te verdringen, nog nevens elkander. De vulkaan verhinderde de voltooiing van dat proces. Op Cyprus zien wij éerst zeer primitief trojaniseerend nevens zeer primitief beschilderd, daarna heel wat echt Mykeensch import nevens veel beter eigen fabricaat. Of het Cyprische kunsthandwerk zijne verheffing nu in de eerste plaats aan het opwekkend voorbeeld van Mykenai te danken had, weten wij niet geheel zeker, maar wel kunnen wij aannemen dat het zich zonder die verheffing niet licht tegen dien concurrent zou gehandhaafd hebben. Op de kusten van Klein-Azië worden uiterst weinig Mykeensche producten aangetroffen. Daar bleef niet onwaarschijnlijk een Trojaansche of trojaniseerende kunstbeschaving heerschen. Wij weten niet of Troje het eenige of althans het voornaamste brandpunt van wat wij de Trojaansche kunstbeschaving noemen geweest is, maar wel

was het buiten twijfel een der voornaamste. Dit Troje nu bestond zeer zeker eeuwen lang nevens het veel hooger ontwikkelde Mykenai, het lag juist bij den rand van het Mykeensche gebied en toch heeft het zich van Mykeensche invloeden zoo goed als geheel weten vrij te houden. Onder de drie zwakke proeven van beschildering, die zich onder het verbazende aantal van te Troje gevonden voorwerpen laten aanwijzen, treft men een soort van afbeelding van een inktvisch aan, een geliefkoosd ornament van Mykenai. Dat is wel het voornaamste wat men misschien van Mykenai ontleend heeft. Eerst in de jongste lagen, - waarschijnlijk eerst in de Aeolische, niet meer Trojaansche stad, - zijn potscherven van echt Mykeensch aardewerk voor den dag gekomen. Men gevoelt hoe zeer Troje zich tegenover Mykenai schrap gezet heeft, doch ook dat het Trojaansche slechts als een uitgebloeide plant nevens den krachtigeren Mykeenschen eik heeft voortbestaan. En hiermede stemt het overeen, dat de vier nederzettingen die op de tweede, de boven beschreven burcht gevolgd zijn, in de verste verte met deze in beteekenis niet gelijk kwamen: nadat de tweede groote stad, of liever burcht verwoest was, werd Troje nooit het oude Troje meer.

Doch ook de Mykeensche grootheid zien wij van lieverlede ondergaan. De Mykeensche vazenkunst levert, - wij spraken daar reeds van, - niet meer aan het buitenland; haar fabricaat wordt slechter; het heeft blijkbaar niet meer aan de behoeften van hoogeischende afnemers te voldoen. Nevens haar komt er een andere op, wij willen haar gemakshalve de Neomykeensche noemen[1)], die met soortgelijke middelen als zij wat beters tot stand wil brengen. Zij neemt voor een deel hare ornamenten over, voegt er andere soortgelijke aan toe, legt zich wat meer toe op het afbeelden van eigenlijke voorstellingen, doch verovert met dat al nimmer de heerschappij, die eenmaal de Mykeensche bezeten had. Diep is vooral het verval der kunst van stempelsnijden; zij kratst hare voorstellingen in op armzalige kiezelsteenen. Geen zegelringen van vorsten behoefden meer vervaardigd te worden.

1) Dipylon-vazen noemt men ze gewoonlijk naar de Attische begraafplaats waar zeer vele exemplaren opgegraven werden.

Doch, gelijk wij zagen, het daagde reeds uit het verre oosten, toen de bouwmeesters uit de latere Mykeensche periode de koepelgraven van Mykenai en Orchomenos met eenige rijen van metaalplaten opluisterden. Van die zijde zou nog krachtiger licht opgaan. Gedurende de 9e eeuw, na een langen tijd van sluimering, verhief andermaal zich de Assyrische kolos, thans eerst in zijn volle kracht. Geheel West-Azië geraakte in beweging en de schok, die dat werelddeel ontving, trilde voort over Phoenicië en Cyprus en Klein-Azie tot in Griekenland en het verre Etrurië. Bovenal dringt een geweldige stroom van oostersche metaalwaren Griekenland en Italië binnen: de Phoenicische metaalindustrie heeft nieuw leven gekregen en bezielt op haar beurt de handelsbeweging over de geheele middellandsche zee. Nevens de vroegere Aegyptische kunstvormen neemt zij thans meer dan ooit ook Assyrische over: nevens Aegyptische lotussen Assyrische vlechtornamenten; nevens sphinxen Assyrische griffioenen, levensboomen verder en gevleugelde monsters, tijgers en slangen, wat niet al. Het was een geweldige indruk, dien al dat nieuws op den geest der Grieksche volken maakte; ook aan ons deelt zich daarvan als het ware nog iets mede, wanneer wij Homeros' beschrijving van het schild van Achilles lezen, dat ongeëvenaarde pronkstuk, hetwelk door God Hephaistos zelf vervaardigd was. De dichter werd daarbij buiten twijfel geïnspireerd door al het heerlijke wat hij van oostersch metaalwerk gezien, of gehoord had. Eigenlijk stond op dat schild de geheele wereld afgebeeld, maar zag men ook niet eene geheele wereld op die schitterende Phoenicische metalen schalen, - ook wij kennen daarvan nog verscheidene exemplaren, - die met haar paarden, haar schepen, haar jachtscènes, hare belegerde vestingen, hare muziekanten, haar offers, zooveler oogen wisten te boeien?

Ook op het eigen handwerk kon de aanschouwing van al dat schoons en heerlijks niet zonder invloed blijven. Wij zien dien invloed zeer duidelijk op het eiland Rhodus optreden, dat eiland dat zoo dicht bij Phoenicië en Cyprus lag. Er is daar heel wat aardewerk opgegraven, welks oudste exemplaren althans men nog zonder bezwaar Mykeensch kan noemen. Tusschen de verschillende dier- en plantvormen echter en geometrische figuren der Mykeensche kunsttraditie verschijnen reeds spoedig eenige Assyrische en Aegyptische ornamenten, zooals men die door Phoenicische bemiddeling had leeren kennen.

Dit aantal neemt toe; de Mykeensche vormen wijken, tot zij ten laatste zoo goed als geheel voor de nieuwe indringers plaats hebben gemaakt. Dit zelfde verschijnsel vertoont zich ook op meerdere vazen, die op Melos, in Attica, op onderscheidene andere plaatsen van Griekenland gevonden worden, al is dat aantal tot nog toe veel kleiner dan dat der Rhodische. Tegelijk ging men zich ook meer dan tot nog toe toeleggen op het afbeelden van voorvallen; ook in dit opzicht werkte waarschijnlijk het oostersche voorbeeld bezielend. Gering echter was ook hier in den beginne de typenvoorraad. Men was bijv. al zeer blij als men een paar strijdende helden in postuur tegenover elkander staande kon afbeelden en doopte die dan de eene maal bijv. als Menelaos en Euphorbos, de andere maal als Hektor en Achilles, een derde maal weder anders. Ook in dit opzicht ging men echter sterk vooruit. Men stond ten laatste als van zelf geheel buiten zijn Mykeensche vormenwereld.

Doch eene kunst verdient dien naam niet, als zij geheel mist wat wij in overdreven mate bij de Trojaansche kunstproducten waarnamen, liefde voor de eigen kunstgedachten, zucht tot zelfbehoud. Mocht aan velen het Mykeensche kunstgeloof ontvallen zijn, de ziel van anderen kon van het oude niet scheiden en men stelde krachtige pogingen in het werk om met de oude strijdmiddelen den kamp tegen de machtige nieuwe richting vol te houden. Merkwaardig genoeg, met het eigenlijk Mykeensche waagde men zich niet aan die taak; men bezigde daartoe het neo-Mykeensche. Uit de oude zigzaglijnen, de dubbelsnijdende bijlen, concentrische cirkels, door dwarse raaklijnen in rijen verbonden, uit dierenfiguren, doch slechts van paarden en vogels en runderen, - klaarblijkelijk met opzet niet van de monsters van het Oosten, - stelde men eene omvangrijke groote ornamentatie samen, waarmee men vooral groote en uitstekend afgewerkte vazen versierde. Met zulke prachtstukken hoopte men in de worsteling tegen zijn vijand staande te blijven. Het mocht niet baten; het oude scheen onherroepelijk tot den ondergang gedoemd. Toch is men niet geheel en al ongelukkig geweest: nog in graven van de zesde eeuw vindt men voortbrengselen van deze neo-Mykeensche kunstindustrie; daarna is deze voor altijd ondergegaan. Ook de oude potten en scherven onzer musea kunnen ons

treffende geschiedenissen verhalen van menschelijk lijden en strijden[1].

En al dat wrijven en worstelen bepaalde zich niet tot de vazenindustrie alleen, het bewoog buiten twijfel het geheele Grieksche kunsthandwerk. In dat opzicht hebben ons de opgravingen van Olympia veel geleerd. In de Altis, Olympia's heilige hof, heeft men eene vrij uitgestrekte aardschicht aangetroffen van 20 tot 60 cent. dikte, die geheel bestaat uit geheel of gedeeltelijk vergane bronzen voorwerpen. Boven op deze schicht, - natuurlijk moeten toen reeds de bronzen voorwerpen tamelijk onkenbaar geweest zijn, - werd o.a. een dikke laag bouwpuin nedergeworpen, toen ongeveer in het midden van de 5e eeuw de Zeus-tempel gebouwd werd. Die zwarte schicht van vergane bronzen voorwerpen is dus ouder dan het midden van de 5e eeuw, toen de nieuwe laag van bouwpuin daar overheen gelegd werd, en zeker nog al heel wat ouder, want een laag van een halven meter, door het vergaan van bronzen voorwerpen ontstaan, heeft zeker een zeer langen tijd noodig gehad om zich te vormen. Uit vele oorden van Griekenland werden naar Olympia wijgeschenken gebracht; zij stonden daar aan weer en wind blootgesteld en metalen voorwerpen vergingen in die zoo vochtige atmospheer van de roest en werden volkomen waardelooze zaken, waarop niemand meer acht sloeg. Zij werden een soort van aardlaag, doch uit die aardlaag laten zich nog heel wat brokken en flarden van voorwerpen, die in hun tijd als prachtstukken golden, voor den dag halen, en zoo verkrijgen wij een beeld van Griekenlands bronzenindustrie van het begin van Olympia in de 8e eeuw tot ongeveer tegen de 5e, en dat men ook hier weer niet op grond van enkele voorwerpen behoeft te oordeelen, blijkt wel daaruit, dat men ongeveer 8000 te Olympia gevondene bronzen geïnventariseerd heeft. Wat leeren wij nu uit die vonden? Een echt Mykeensche kunst is er niet meer; daarvoor was dus de tijd voorbij, toen Griekenland zijn wijgeschenken in Olympia ging neerzetten, doch er is een rijke Oostersche metaalindustrie met hare Aegyptische en Assyrische kunstvormen, er is ook eene Grieksche die de Oostersche heeft nagevolgd en daarnevens

1) Van wat ik hier gemakshalve neo-Mykeensch aardewerk noem, vindt men vooral in het Leidsch museum schoone exemplaren.

eene neo-Mykeensche met dezelfde ornamenten als bij de vazen.

Men had dus in de geheele kunstindustrie zijn vormenvoorraad voor een anderen verwisseld. Dat was zeker geen kleinigheid; toch was het op zich zelf nog geen overgang in eene nieuwe periode van kunstontwikkeling en in den beginne was daar ook nog weinig sprake van; of men de oppervlakte van eene vaas opsmukt met spiralen en inktvisschen, dan wel met rosetten en griffioenen, dit maakt, - al staat de laatste versieringswijze, de Oostersche, hooger, - in beginsel zulk een groot verschil niet. Toch blijven ook de eerste beginselen eener werkelijk innerlijke vervorming niet uit. Dat het afbeelden van voorvallen steeds eene voornamere plaats gaat innemen, is reeds een zaak van het grootste gewicht. Treffend is het echter vooral, dat men zeer actief tegenover den nieuwen ornamentenvoorraad optreedt, met hoeveel bewondering men dien overigens ook aanstaarde. Dat men die ornamenten met zekere begrippen van orde over de te versieren oppervlakte verdeelde was niets nieuws. Doch levendiger ontwikkelt zich de zucht die ornamenten ieder naar zijn karakter te gebruiken, ze daardoor als het ware te doen spreken, en zoo ontvangt de geheele ornamentatie eene ongekende bezieling. In het eerst is men door den ornamenten-rijkdom als het ware overstelpt: men brengt ieder ornament ten naastenbij op iedere plaats aan. Ten laatste echter gevoelt men bijv. dat bloemenkransen niet onder aan den buik van eene vaas behooren; nu slingert men ze als een krans om den hals; van den voet doet men opstrevende spijltjes straalvormig omhoog rijzen als om den geheelen buik op te heffen en zoo verder. Evenzoo begint men het ook te wagen de overgeleverde Oostersche typen naar eigen fijner kunstgevoel te wijzigen. Men gaf bijv. aan de griffioenkoppen, - geene voorbeelden uit de natuur bonden hier, - een sprekender uitdrukking door hun een paar krachtige ooren te geven en den bek wijd open te sperren; aan de opstaande vleugels gaf men eene fijne buiging naar binnen.

't Is als het ware de geboorte van den echt *Helleenschen* kunstgeest, waarvan ons die vazen en bronzen getuigen maken. Volgen wij meer in het bijzonder de vazenindustrie, - daar deze tot nog toe onze voornaamste gids was, - nog een oogenblik verder in hare ontwikkeling. De gansche richting wordt bij haar het tegenovergestelde van het Mykeensche *daidallein*: de ver-

siering wordt steeds soberder; zij vermindert eer haar ornamentenvooraad, dan dat zij nieuwe aanneemt. De oude echter, waarmeê zij voortwerkt, tracht zij steeds tot hooger volmaking te brengen. Ook technisch heeft zij veel meer neiging om te herscheppen wat zij heeft, dan nieuwigheden van buiten op te nemen. Haar gansche bestaan wordt één ernstig arbeiden aan zich zelf, een worstelend streven naar volmaking. Slechts de schat harer voorstellingen uit menschen- en godenwereld breidt zij uit, verbazend uit, doch ook daarbij verlaat haar het besef niet, dat zij zich zelf moet zijn; typen bijv. aan de gelijktijdige beeldhouwkunst ontleend mogen eerst als vreemdelingen in haar vormenvoorraad optreden, zij weet ze spoedig zoo te wijzigen, dat ze met de haar ten dienste staande middelen volkomen goed zijn weêr te geven, zij weet ze naar de behoefte van haar stijl om te scheppen. De teekening verfijnt en veredelt zich; bij al dat streven en werken heeft men een innerlijk richtsnoer in zichzelf, een niet te misleiden gevoel voor het ideaal van schoonheid. Ten slotte krijgen wij bijv. die keurige Attische schaaltjes te aanschouwen, glanzend zwart met fijne roode figuren, van wier binnenzijde, door een fijn ornamentje omlijst, eene eenvoudige teekening ons tegenglanst, onnavolgbaar schoon van lijn, vol uitdrukking en fijne beweging.

Wat wij hier omtrent het kunsthandwerk opmerkten, geldt natuurlijk in nog hooger mate van de hoogere kunsten, in de eerste plaats van de beeldhouwkunst. Doch ons doel vereischt niet, dat wij ons verder daarmeê bezighouden. Alleen nog een enkel woord over de bouwkunst. De Trojaansche kunstbeschaving onderscheidt zich zoo geheel van de Mykeensche, dat men zelfs aan volken van geheel verschillende afstamming gedacht heeft. Wij zagen echter hoe eene gemeenschappelijke bouwkunst beide verbindt. De Mykeensche beschaving zien wij nu als voor onze oogen in de Helleensche overgaan, of wil men liever, daardoor vervangen worden; doch, waren de tusschenvormen als die van Rhodus ons onbekend gebleven, dan zou de klove tusschen die beide ons misschien even groot schijnen als die tusschen de Mykeensche en Trojaansche. Toch was er nog zeer bepaald samenhang. Het glanzend vernis bijv., dat de oude Mykeensche kunstenaar had uitgevonden, bleef, belangrijk verbeterd, de roem ook der Attische vazenkunst op

haar hoogsten trap van ontwikkeling. Vooral echter zet ook hier de bouwkunst de lijn voort; de grondvormen van den lateren Dorischen tempel vindt men reeds in Troje; zelfs het latere Grieksche woonhuis vertoont nog zeer sterke familietrekken met het vorstenpaleis van Tiryns. Toch is ook hier het oude geheel van een nieuwen geest bezield. Dat sprekende der kunstvormen, hetgeen wij bij de vazenfabrikatie opmerkten, vertoont zich nergens in hoogere mate dan bij de Helleensche bouwkunst. De Dorische zuil vertelt u door hare fijne zwelling in het midden en hare opgaande kanneluren van hare inspanningen. De oude parastaden, anten, thans niet meer noodig om het dak te schragen, nu de marmeren muren daarvoor best berekend zijn, blijven toch en drukken in hunne vormen die functie uit. De uiteinden der lange balken, die het dak droegen, rustten bij de gebouwen van Troje en Tiryns waarschijnlijk op de architraaf, de dwarsbalk, die boven de zuilen en parastaden liep; tusschen de uiteinden dier lange balken had men de zoogenaamde metopen, openingen voor licht. In de geheel steenen façade van een der Mykeensche koepelgangen zijn die balkenuiteinden door uithouwing in den steen aangeduid, nog geheel in den oorspronkelijken vorm aan de beide zijden nog eenigszins rond. Bij den Dorischen bouw worden nu de metopen gesloten, door een plaat, die blijkbaar ook niet anders te doen had dan af te sluiten, volstrekt niet als iets dat steunen moest gekarakteriseerd was, en dan ook het best met reliefs versierd kon worden. Het geheele werk, de kroonlijst te dragen, kwam dus in werkelijkheid neer op de scheidingen tusschen de metropen. Waren dit echter in den Mykeenschen tijd de uiteinden van balken, bij de latere constructie van de zoldering behoorden die in werkelijkheid daar niet meer te huis, terwijl ook een balkenuiteinde zeker wel in staat is heel wat gewicht te dragen, maar toch dat in zijn eigenaardigen vorm niet uitdrukt. Men had hier iets noodig, dat vertikaal omhoog streefde, niet iets, dat den indruk maakte van het uiteinde te zijn van een horizontaal gelegen balk. In plaats van de balkenuiteinden stelde men dus hier opgaande pijlertjes, triglyphen, die reeds door hunne drie omhoogstrevende voren den indruk maakten van iets te schragen. Kort en goed, sedert Böttichers fijne onderzoekingen weten wij, dat het een der meest algemeene grondtrekken van de Helleensche bouwkunst was, de functiën, die

de verschillende bouwdeelen uitoefenden, ook in den uiterlijken vorm uit te drukken. De latere Grieksche bouwkunst is de vergeestelijking van de oude nationale bouwwijze, zooals die reeds meer dan 1000 jaren vroeger op den heuvel van Troje bekend was.

Keeren wij thans voor een oogenblik terug tot de kwestie van tijdsbepaling, waarover wij tot nog toe vluchtig zijn heengegleden. Olympia, een vestiging uit de 8e eeuw, heeft, gelijk wij zagen, ook uit hare oudste tijden niets, wat men Mykeensch kan noemen. Een der allerjongste Rhodische vazen, - dat vazensoort, dat ons den ondergang van de Mykeensche vormen te aanschouwen gaf, - wordt door de inscriptie, dus met groote zekerheid, op ongeveer 600 gesteld. Het is derhalve niet gewaagd dien ondergang, een wijken voor de oostersche vormen, ongeveer tusschen 800 en 600 te stellen. Daarvóór, vóór 800 ongeveer, komt dan dat langdurig tijdvak, waarin het Mykeensche handwerk verviel, zonder dat wij nog die Oostersche invloeden bespeuren. Stellen wij dit, - wij kunnen natuurlijk slechts ronde cijfers geven, - tusschen 1000 en 800, dan valt Mykenai's bloeitijd natuurlijk vóór dien tijd. Die bloeitijd moet eeuwen hebben aangehouden. Boven op den burcht van Mykenai lagen zes familiegraven; daarin zijn gedurende een lang tijdsverloop onderscheidene aanzienlijke personen met een schitterende begeleiding van kostbaar aardewerk, zegelringen, gouden en zilveren werken begraven geworden. Die graven, door Schliemann geopend, waren tot nog toe de rijkste mijnen voor Mykeensche oudheden. Daarin nu zien wij de Mykeensche kunstbeschaving reeds tot volle ontwikkeling gekomen. Die graven raakten natuurlijk ten laatste buiten gebruik; zij werden voor goed gesloten, doch om de godsdienstige vereering der voorouderen daarop te kunnen voortzetten werd er een ringmuur om heen getrokken, die dat heilige gebied van de ongewijde omgeving scheidde. Voor dien ringmuur echter was ter nauwernood plaats, zoodat hij even over twee der graven heenloopt; wel een bewijs dat die muur gebouwd werd, nadat de graven gesloten waren. Doch te gelijkertijd werd ook de burcht wat uitgelegd en greep ook wel die groote verbouwing plaats, waarbij o.a. de leeuwenpoort werd aangelegd[1)]. Nog weer wat jonger waren

1) *Gids* van Febr., p. 234.

voorzeker de schitterende koepelgraven aan den voet van den burcht. Familiegraven op den burcht, leeuwenpoort, koepelgraven, zij vertegenwoordigen een bloeitijdvak, waar men zeker onderscheidene eeuwen voor rekenen mag. Wij komen zoo reeds licht tot ongeveer 1500. Doch onder de vulcanische asch van Santorino vonden wij, gelijk wij zagen, trojaniseerend aardewerk, het oudste beschilderd aardewerk, benevens de beide oudste soorten van het echt-Mykeensche, de voorloopers van dat van den bloeitijd. De vulcanische uitbarsting, waardoor op Santorino die aloude nederzettingen bedolven werden, stelt men op ongeveer 18 of 1900[1)] en wanneer men bedenkt, dat hetgeen daar gevonden werd weer een heel wat ouderen trap van kunstbeschaving vertegenwoordigt, dan hetgeen de graven op den burcht opleverden, dan gevoelen wij dat die tijdsbepaling in geen geval ver van de waarheid zijn kan. Vóór 1800 v.C. had dus de Trojaansche beschaving reeds lang hare uitloopers op de Grieksche eilanden; zelf moet zij dus belangrijk ouder geweest zijn; zij had toen reeds de met haar concurreerende vazen schilderkunst tegen zich over, ja de heerschappij van Mykenai op het gebied van kunstnijverheid begon zich reeds met groote kracht aan te kondigen. Toen wij dus boven de tweede Trojaansche nederzetting, den daar beschreven burcht, op 1700 stelden, maakten wij dien zeker niet veel te oud. Evenzoo kunnen wij vrij veilig aannemen, dat die van Tiryns en van Mykenai reeds in de 16e eeuw moeten bestaan hebben.

IV. *Het Trojaansche, Achaeische en Helleensche tijdvak*.

Zoo leeren ons reeds de sprakelooze overblijfselen dier Grieksch-Klein-Aziatische oudheid, hoe eene Trojaansche kunstbeschaving voor eene Mykeensche en deze wederom voor eene Helleensche wijken moest. Ook gevoelden wij daarbij levendig, dat al die wisselingen niet zonder wrijving en worsteling hebben plaats gegrepen. Toch zagen wij in dit opzicht de zaken nog wat al te zeer van hunne uiterlijke zijde. Naar hetgeen wij van den gang der menschelijke ontwikkeling weten, kan er geen twijfel aan bestaan of omkeeringen als wij hier op het gebied der kunst waarnamen, moeten met andere die ook het verdere volksleven beroerden, zijn samen-

1) Op welke gronden die berekening steunt, kan ik niet beoordeelen.

gevallen; er greep bijv. in Europa meer plaats, toen de Renaissance de Gothiek verving. Van zelf voert ons dus de gang onzer onderzoekingen op het gebied der gansche volksgeschiedenis.

Waar het den overgang van het Trojaansche in het Mykeensche geldt, is het licht dat deze ontsteekt zeker niet groot. Toch kunnen wij wel iets nagaan. De Homerische overlevering stelt Troje met zijne Klein-Aziatische bondgenooten tegenover Mykenai aan het hoofd van de Europeesche Grieken, de Achaeërs, zooals het daar heet; de laatste behalen de zegepraal. Dit is dezelfde tegenstelling, die wij op het gebied van het kunststreven waarnamen; ook daar dreef Europa, met Mykenai althans onder zijne aanvoerders, Klein-Azië op zijn eigen kusten terug. Niemand zal wel de Trojaansche oorlog, dien wij uit Homeros kennen, ook maar eenigszins voor eene historische gebeurtenis houden, maar dat er wel degelijk Trojaansche oorlogen gevoerd zijn, - waarvan wij echter niets verder weten, - is hoogst aannemelijk. Als Homeros in het tweede boek van de Ilias, de zoogenaamde ‘opsomming der schepen,’ met groote nauwkeurigheid alle leden, zoowel van het Trojaansche als van het Mykeensche, Achaeische, verbond opnoemt, dan is dat niet de volslagen willekeur eener phantasie, die geheel denkbeeldige werelden schept, doch de overlevering stelt daar, in het naïef geloof dat zij de volle historische waarheid mededeelt, doodeenvoudig twee statengroepen, nauwkeurig omschreven, ook in den grijzen voortijd der halfgoddelijke helden met elkander in botsing voor, die werkelijk in latere meer historische tijden elkaars gewone vijanden waren. Wij kunnen wel aannemen, dat de meeste der volken van het Klein-Aziatische verbond, oorspronkelijk met die van Europa eene tamelijk gelijksoortige volksmassa vormden, waaruit zich het Grieksche volk ontwikkelen kon, maar nog niet ontwikkeld had. De beginselen juist van die ontwikkeling zien wij voor ons. Azië had eerst een zekeren voorrang, doch Europa verheft zich; eene splitsing treedt in, waarop geene hereeniging meer volgen kon; Europa bewaart een deel van het vroegere gemeenschappelijke beschavingskapitaal, als bijv. die aloude bouwwijze, doch verwerft zich spoedig een nieuw, dat dat oude verre overtreft; de Klein-Aziatische invloeden worden meer naar dat land teruggedrongen; - de stammen van Europa worden Grieken. Later in den tijd

der kolonisatie uit Europa spreidde de Grieksche stroom zelfs over een gedeelte van het gebied der afgescheiden zusterstammen zich uit.

In het Mykeensche of Achaeische tijdvak ontwikkelde zich dus de Grieksche nationaliteit. Wat is het karakter van dat tijdvak, hoe ging het over in het Helleensche? Op die vragen is een volledige antwoord mogelijk dan op die omtrent het Trojaansche tijdvak.

Omtrent het jaar 1000 v.C. grepen in de Peloponnesus geweldige omkeeringen plaats. Scharen van Doriërs en Aetoliërs uit midden-Griekenland staken den golf van Korinthe over en wierpen zich op de oude Peloponnesische vorstendommen. Na lange worstelingen bogen de oude heerschersgeslachten het hoofd en verrezen er tal van nieuwe staten, die der latere, meer historische tijden. Ook aan het overige Griekenland deelde de beweging zich mede; het was toen, dat die groote kolonisatiebeweging uit Europeesch Griekenland aanving, naar west en oost, naar noord en zuid.

Waarschijnlijk onder aanvoering van hunne oude vorsten zetten velen uit Europeesch Griekenland op de kusten van Klein-Azië zich neder. In de liederen hunner barden leefde het oude vaderland voort, in al zijn grootheid en heerlijkheid, alsof geen Doriërs er ooit de hand aan geslagen hadden. Ook het eigen staatkundig en maatschappelijk bestaan, zeden en gebruiken, godsdienst en kunst, waren buiten twijfel in hoofdzaken nog zeer gelijk aan die van het oude vaderland. Immers men was in den vreemde gegaan, juist om het oude leven te kunnen voortzetten. Toen de beide groote gedichten dier volkspoëzie vervaardigd werden, de Ilias en de Odysseia, ongeveer in de 8^{e} eeuw, was nog die oude beschaving niet geheel te gronde gegaan, hoewel het licht eener nieuwe buiten twijfel ook in de Aziatische koloniën reeds gloorde. Homeros kende nog een dergelijk leven, als hij zijn helden toeschrijft; gelijk hij nog eene Mykeensche kunstbeschaving kent, was het er ook eene waarbij de Oostersche invloeden reeds een niet onbelangrijke rol speelden. De toestanden in het oude vaderland waren geheel veranderd. Voor den dichter echter bestond dat alles niet. Wat bemerkte hij van de kiemende glorie van het Dorische Sparta en het Aetolische Olympia? Voor hem bestond slechts het Griekenland, slechts de Peloponnesus van het lied, en de

grootste glorie die hij kende, was die van de burchtheeren van Mykenai.

Zoo is dus de oude volkspoëzie eene kostbare bron voor geschiedenis, in zooverre oude staatkundige en maatschappelijke toestanden zich daarin afspiegelen. Wij spraken van de opsomming der schepen uit het tweede boek van de Ilias: het aantal schepen wordt genoemd, waarmeê de verschillende Grieksche stammen, onder verschillende aanvoerders, tegen Troje optrokken. Het was, - dit deden wij reeds gevoelen, - den dichter volmaakt ernst met zijn epos. Het Griekenland, waaruit hij zijne helden liet oprukken, was niets minder dan een opzettelijk verzinsel. Buiten twijfel moet te eeniger tijd een op dergelijke wijze georganiseerd Griekenland werkelijk bestaan hebben. De plaatsen in die opsomming der schepen genoemd waren werkelijk bestaande plaatsen, meerendeels ook in latere tijden nog zeer goed bekend. Men zou met behulp van die opsomming een soort van staatkundige kaart kunnen maken van Griekenland vóór de Dorische volksverhuizing en die zou waarschijnlijk zelfs in bijzonderheden tamelijk juist zijn. Althans de opmerkingen van Steffen omtrent de strategische beteekenis van Argos en Mykenai[1)] vinden in die opsomming eene zekere bevestiging. Homeros kent een Argos, dat een soort van opperheerschappij uitoefende over tal van plaatsen in het gebied van Argolis, alle gelegen zuidelijk van Mykenai, daaronder over het ‘ommuurde Tiryns’ (Il. II v. 559 volg.). De plaatsen waarover Mykenai heerschte lagen volgens Homeros alle noordelijk van die vesting en daarmee stemt het volkomen overeen dat naar Steffens opmerking, gelijk wij zagen, drie militaire wegen van het noorden naar het zuiden op den leeuwenburcht aanliepen, d.i. dus van het land dier onderdanen naar de heerschersveste. Een Mykeensch rijk en een Argolisch rijk stonden blijkbaar ook naar de Homerische overlevering nevens, of - wat natuurlijk vooral in zulke tijden te naastenbij hetzelfde was - tegenover elkander.

Waaromtrent wij ons echter onmogelijk vergissen kunnen, dat is het algemeene karakter dier staatkundige en maatschappelijke organisatiën, die als van zelf zich doen kennen zoowel uit die schepenopsomming als uit het geheele epos. De gansche

1) *Gids* van Febr., p. 235.

Homerische wereld tintelt van waarachtig leven. Als de mannen van het ‘ommuurde Tiryns’ en zoovele andere plaatsen met den vorst van Argos ten strijde trokken, dan begrijpen wij, hoe wij ons dat te denken hebben: het is een leenman, die met een leenheer uittrekt; de eene burchtheer gehoorzaamt aan den anderen; maar is met dat alles toch ten naastenbij zijn gelijke; uitdrukkelijk noemt bijv. bij Argos Homeros er twee, die den burchtheer van Argos zeer nabij kwamen. De behoefte aan staatkundige organisatie bestond, doch de staat stelde zich samen niet uit individuen, maar uit verschillende kleine territoren, die ieder door eene enkele vorstelijke familie stoffelijk en zedelijk overheerscht werden en zoo sterk als nu deze onderdeelen van den staat waren, zoo zwak was het staatsverband zelf. Het is ook wel te denken, dat die conglomeratiën van territoren aan heel wat wisseling onderhevig waren: de groepen van onder een gemeenschappelijk hoofd verbondene vorsten stelden nu eens zoo zich samen, dan weder anders; in plaats van die, welke bijv. de opsomming der schepen ons leert kennen, waren er in andere tijden waarschijnlijk weer eenigszins andere. Evenwel het denkbeeld van staatkundige vereeniging werd nooit opgegeven; het kreeg met der tijd zelfs eene breedere uitvoering. Schoorvoetend volgde de eene burchtheer zijn iets machtiger nabuur, doch hij volgde, en Griekenland kreeg zijn grootere staten. Schoorvoetend volgden die hoogere aanvoerders een nog hoogeren, den burchtheer van Mykenai, - Homeros spreekt van Agamemnon, - en er kiemde een nationale vereeniging van alle Grieken, van alle Acbaeërs, tegenover hunne gemeenschappelijke vijanden, waarbij zeker wel in de eerste plaats aan de Trojanen en hunne bondgenooten moet gedacht worden. Het was juist zulk eene organisatie als van het Duitsche rijk in zijn opkomst, in de 10e eeuw. Graven en groote heeren heerschten oppermachtig over hunne onmiddellijke onderhoorigen, doch erkenden den hertog des lands als hun meerdere. De hertogen weder, de meeste niet dan half gedwongen, stelden zich eenigermate onder het opperbevel van een hunner, dien van Saxen; dit was meer dan noodig tegen de gemeenschappelijke vijanden, Slaven, Denen en Magyaren. Op soortgelijken trap van beschaving heeft - reeds éénmaal maakten wij eene dergelijke opmerking - de ontwikkelingsgang van de meest verschillende volken dikwijls iets zeer gelijksoortigs, en wie die ooit den middeneeuw-

schen leenadel in zijne bewegingen heeft gadegeslagen, twijfelt nog of bijv. een leenheer, - om dat woord nu eens te gebruiken, - als Agamemnon, die zijn vasal Achilles uit spijtigen wrevel en met naïeve onrechtvaardigheid van zijn buit berooft, en een vasal weder, die daarover in toorn ontstoken weigert zijn leenheer verder te volgen, wel naar het leven gegrepen typen zijn, - of in het algemeen die wereld van twisten en oningetoomden hartstocht, van woesten moed en naief bedrog, van ruwe deugd en ruwe ondeugd, of die adelsrepubliek, die maar geen monarchie worden kan, en waarnevens de donkere massa des volks bijna geheel nameloos blijft, of dat alles slechts het verzinsel is van een dichterlijk brein, dan wel de getrouwe afspiegeling, het van leven gloeiende beeld, eener werkelijkheid?

Wenden wij ons wederom tot het gebied van de kunst, levendig worden wij er door getroffen, hoe zeer die Homerische vorsten en vorstinnen door zucht naar pronk en praal zich kenmerkten. Schitterende sieradiën, prachtige gewaden, rijk versierde wapenrustingen, blinkende paleizen boeiden hun geest, - hoe ruw en kinderlijk hunne zeden nog mogen geweest zijn, - in meer dan gewone mate. Ook de latere Grieksche adel, die anders niet meer op zijn voorganger geleek, dan de Europeesche uit de nieuwere tijden op die der middeneeuwen, heeft dien oorspronkelijken karaktertrek trouw bewaard, ja werd nog door zijne medeburgers om zijne schitterende woningen, zijne heerlijke stoeterijen, zijne fraaie kleederen en blinkend huisraad innig bewonderd. Zoo is het dan ook volkomen te verklaren, dat de Mykeensche bouwkunst gericht was op het grootsche, het weidsche, de goudsmidskunst en vazenschildering op rijke veelvuldige versiering. De paleizen, de lijfsieradiën, het huisraad, de wapenen van de vorsten moesten vervaardigd worden; de burcht gaf der kunst haar taak op. En men behoeft volstrekt niet te meenen, dat haar daardoor een juk werd opgelegd; de pracht op den burcht beheerschte ook den kunstsmaak. Het weidsche van den Mykeenschen bouwtrant en het Mykeensche *daidallein* zijn in den volsten zin de kunst van de Achaeische vorstenheerschappij.

Als wij Homeros niet hadden, zouden wij weten, dat eene reeks van aloude vorstelijke heerschappijen door de Dorische krijgers werd aangegrepen, doch alle levendige aanschouwing

dier oude tijden zouden wij missen. Die oude wereld nu werd door de Doriërs te gronde gericht. Hoe? Daaromtrent zijn wij niet in bijzonderheden onderricht. De stroom, die over de golf van Korinthe gekomen was, verdeelde zich over eene groote oppervlakte en kronkelde in tal van kleine aderen voort tusschen de reusachtige burchten van de Peloponnesus. Allerwege ontbrandde een onafgebroken krijg, die wel een paar eeuwen heeft aangehouden. Toen die geëindigd was, was de oude Peloponnesus niet meer. Zoo had zich bijv. eene Dorische krijgsbende op den heuvel van Argos weten te vestigen. Tiryns en vele andere plaatsen der Argivische heerschappij werden aan haar onderworpen. Het aloude rijk van Mykenai werd uit elkaar gerukt; Mykenai zelf en eenige van de afhankelijke streken, die daar het dichtst bij lagen, kwamen onder het Dorische Argos, het meer noordelijk gelegene Mykeensche gebied onder het eveneens Dorisch geworden Sikyon of Korinthe. Toen buiten twijfel werden ook de oude Achaeische burchten verwoest; hoe zouden de Doriërs dergelijke punten van wederstand hebben kunnen laten voortbestaan? De beschaving, gelijk wij zagen, die onder het Tirynthische puin bedolven lag, reikt in geen geval veel verder dan de 9e eeuw, de tijd ook der beginnende Dorische statenvestiging.

Ongeveer 1000 v.C. ving de ondergang aan der Achaeische staten door de Doriërs; ongeveer 1000 v.C. begon het langzame verval der Mykeensche kunstbeschaving. Het eerste feit leert ons de betrouwbare historische overlevering; het tweede geheel onafhankelijk daarvan de voorwerpen zelf die uit dien tijd tot ons gekomen zijn. De samenhang dier beide kan niet twijfelachtig zijn: met het verval der Achaeische heerschappijen vervalt hare eigenaardige beschaving.

Natuurlijk bezweken de Achaeische vestingen niet onmiddellijk na het optreden der Doriërs, doch in de worsteling om zich staande te houden werden allengs hare krachten gebroken en verminderde bovenal de invloed, die naar buiten van hen uitging. In dien tijd werd dan ook de beroemde Mykeensche vazenkunst steeds meer eene lagere industrie, die aan locale behoeften voldeed: de bestellingen van den burcht hielden het Mykeensche handwerk niet meer op dezelfde hoogte, als in de dagen van ongekrenkte macht en rijkdom, en zoo kon ook dit zijn aanzien buiten zijn land niet ophouden.

Begrijpelijkerwijze werd na den geheelen ondergang dier heerschappijen de toestand nog erger; toen was het bijv. dat de stempelsnijder zijn handwerk vaak slechts op kiezelsteenen kon voortzetten. En wat nog erger was, te gelijk met haar materieelen verloor die oude kunst ook haar zedelijken grondslag; zij was ontstaan en opgegroeid in den dampkring van het feodale Griekenland, met dat feodale Griekenland moest zij ondergaan. De Doriërs brachten uit hun oude vaderland zeker geen hooge kunstvormen mede en hunne vijandschap heeft zich ongetwijfeld niet in de eerste plaats tegen de Mykeensche kunstvormen verklaard. De Mykeensche kunstbeschaving kon blijven voortbestaan; doch haar leven was dat van een plant zonder wortels. Geen wonder, dat onder zulke omstandigheden het Oostersche kunsthandwerk met zijn nieuwe vormen een overweldigenden indruk maakte. Toch was ook dit, gelijk wij zagen, nog het nieuwe leven niet. De nieuwe wereld, waarin eene nieuwe kunst bloeien zou, was nog in wording, en daarbij vervulden, - al brachten zij geen hoogere kunstvormen mede, - de woeste horden, die de oude heerschappijen vernietigd hadden, de voornaamste taak.

't Was moord en doodslag, die de Dorische krijgers om zich heen verspreidden. Buit en landbezit scheen hun eenig doel. Het scheen zoo, doch de mensch handelt zoo zelden volmaakt zonder eenige edele aandrift; waar wilde hartstochten de ziel beroeren, staan edeler gedachten, die ter nauwernood tot bewustzijn komen, vaak op den achtergrond. Die Doriërs, met hoeveel woestheid en ruwe zelfzucht zij ook optraden, droegen in kiem eene gansche nieuwe orde der dingen met zich; wij kennen die uit lateren tijd, toen zij meer tot wasdom gekomen was. De Achaeische staat had orde in den maatschappelijken bajert trachten te scheppen door de individuen te doen opgaan in tal van kleine groepen, die zich om sterke middelpunten samentrokken; een verdere samenhang ook dier groepen werd slechts onvoldoende verkregen. Tegenover zulk eene plompe staatkundige organisatie gloorde in den geest van den Doriër een nieuw idee van den staat, volgens welke te gelijk de rechten van den individu en die van den staatkundigen samenhang moesten gehandhaafd worden. Wanneer wij nagaan tot welke droevige gevolgen bijv. zoowel het Aziatische despotisme, als de overdreven zucht tot zelfstandigheid bij den Germaan geleid hebben, dan klimt

onze eerbied voor zulk eene opvatting. Dat Dorische idee van den staat werd ten laatste het algemeen Helleensche en niet juist bij de Dorische volken ontwikkelde het zich in zijne grootste heerlijkheid. Duidelijk komt vooral de beteekenis daarvan uit, wanneer wij Grieksche legers een bijna onmogelijken kampstrijd zien voeren tegen een overweldigende overmacht der barbaren. Welk eene beweeglijkheid, welk een krachtig veelzijdig leven heerschten in die kleine krijgsbenden! Ieder man is tot zekere hoogte zijn eigen aanvoerder; ieder gevoelt, dat hij op een kampplaats is, waar hij heldendaden heeft te verrichten. Men beoordeelt elkaar, men moedigt elkaar aan, men koestert naijver tegen elkander: zag mijn nevenman wel, welk een daad ik daar verrichtte? zal hem de prijs der dapperheid te beurt vallen of aan mij? Discipline naar onzen zin kende men bijna niet; men volgde hem, dien men in alle opzichten als zijn meerdere erkende, en had een gevoel van samenhang diep in de ziel; als door innerlijk instinct gedreven voerde men tactische bewegingen uit. Bovendien welk een kracht en vlugheid bij ieder individu, - moed en verstand leidden alle bewegingen. Denkt u daartegenover die logge Achaeische krijgsmassa's, waaruit enkele burchtheeren naar voren treden om, bewonderd door alle omstanders, geweldige, maar vaak plompe heldendaden te verrichten. Welnu die nieuwe, die echt Helleensche geest, ontwikkelt zich eerst bij de Dorische krijgsbenden. Daar was een ieder er van doordrongen, dat hij den hoogsten trap van mannendeugd bereiken kon en dat het zijn heiligste plicht was er naar te streven. Een hoog ideaal van den volmaakten krijger zweefde den Doriër voor den geest; tal van geestelijke en lichamelijke voortreffelijkheden moesten tot volmaaktheid gebracht worden om dat te bereiken; daaraan arbeidde men met onafgebroken inspanning gedurende zijn gansche leven. Men ziet hier het beginsel, waarop de Spartaansche staat gesticht werd. Eene geheel voor de hand liggende uitbreiding daarvan gaf Olympia. Evenals de Dorische bouworde van de voorafgaande Trojaansche en Mykeensche, zoo was de Helleensche gymnastiek de volmaking en verheerlijking van de worstelstrijden en gymnastische oefeningen der Homerische helden. De ontwikkeling tot kampvechter wordt eene ernstige levenstaak. Stoffelijk voordeel, kostbare kampprijzen, moest daarbij niet in aanmerking komen; men streed voor de zelf-

voldoening het hoogste bereikt te hebben en ook, want eerst daardoor werd in zijn gevoel zijn verworven geluk eene werkelijkheid, voor de erkenning zijner verdiensten door zijne stamgenooten, blijkend uit een krans.

Doch Sparta en Olympia sluiten niet de gansche ontzaglijk rijke ontwikkeling van den Helleenschen geest in zich. Wat wij bij de Helleensche gymnastiek in zijne krachtigste ontwikkeling waarnemen, werd vervolgens een algemeene grondtrek van het gansche Helleensche leven: het individu eischte het recht zich lichamelijk en geestelijk - die scheiding is echter niet geheel Helleensch gedacht - naar eenig ideaal - dat niet als bij het Christendom aan de overzijde van het graf lag - te mogen volmaken en stelde zich dat recht dadelijk met den diepsten ernst tevens tot plicht. Wij begrijpen thans de groote beteekenis dier republikeinsche beweging, die na de Dorische volksverhuizing geheel Griekenland aangreep. Wij begrijpen thans ook - en hiermee keeren wij terug tot ons punt van uitgang - hoe dat worstelend streven naar beter en hooger, dat wij bij de Helleensche kunst waarnamen, geheel met de algemeene Helleensche geestesrichting samenvalt. De Achaeische wereld ging te gronde en met haar verviel de Mykeensche, Achaeische, kunst. Deze bleef haar bestaan nog een tijdlang voortzetten, doch vond geene aan de oude gelijkvormige maatschappij, waarin zij kon voorttieren. Eindelijk na een langen tijd van overgang begon het Helleensche republikanisme zijne triumphen te vieren en dit, dat slechts kluisters afsloeg, om een onbelemmerd arbeiden aan eigen volmaking mogelijk te maken, gaf aan de Grieksche kunst die reine geestelijke atmospheer, waarin zij het verheven karakter van een kunst verkreeg, die in de eerste plaats zichzelf ten doel is.

De groote omkeeringen, waarop vroeger gedoeld werd, die in Europa de vervanging van de Gothiek door de Renaissance begeleidden, waren waarschijnlijk niet van grooter beteekenis, dan die waardoor overgang van het Mykeensche tot het Helleensche tijdperk zich verklaren laat.

V. *De koningsburchten in hun tijd en later*.

Houden wij ons thans weder meer opzettelijk bezig met die steengevaarten, van wier nauwkeuriger beschouwing wij zijn

uitgegaan. Wij zagen, hoe zij de geheele kunstontwikkeling van hun tijd beheerschten en in het algemeen hebben zij buiten twijfel aan de Grieksche volken om zoo te zeggen huune eerste opvoeding gegeven. Het is zeker niet billijk de beteekenis dier oude vestingen alleen naar den maatstaf van latere, gelukkiger tijden af te meten. Denken wij ons die ook eens, toen zij daar voor het eerst te midden van het wilde gewoel eener nog ongevormde maatschappij als de vaste waarborgen eener betere toekomst omhoog rezen. Aan hun voet ontwikkelde zich orde en rust; vreemde indringers werden geweerd, de eigen gistende elementen ter nedergeslagen. Met welk een gevoel van zekerheid blikte men op naar die hooge muren en torens. Met welk eene bewondering zag men dien burchtheer met zijne mannen uit die hooge poort naar de vlakte afdalen. Men had zeker menigmaal heel wat van hem te verduren, doch dacht er niet aan zich aan zijn gezag te onttrekken. - Wij weten genoeg van de ontwikkelingsgeschiedenis der Grieksche godsdiensten, om zonder bezwaar te kunnen aannemen, dat ook hier de burcht de vlakte is voorgegaan. In het Heraion, den tempel van Hera, in de buurt van den Mykeenschen burcht, offerde de burchtheer van Mykene voor het gansche land. In zeer sterke mate heeft ook in het langdurige Mykeensche tijdvak die gewone vervorming der oorspronkelijk mythische verhalen plaats gegrepen, waardoor deze tot sagen werden, m.a.w. waardoor wat eenmaal voorvallen in de natuur waren als persoonlijke voorvallen gedacht - dit immers is de wijze der mythen - het karakter verkreeg van zoogenaamd historische gebeurtenissen, die te eeniger tijd hier of daar op aarde zouden hebben plaats gegrepen. Ook hier weder blijkt, hoe machtig de burcht de geesten beheerschte. Dáár, in het gindsche vorstenpaleis lagen de voetstappen der Onsterfelijken. Wat wist men al te verhalen van al die vorsten, van Danaos en de nakomelingen zijner dochter, van Perseïden en Atriden, die daar geheerscht hadden. Geen van hen of zij leidden hun geslacht af van de Goden; een gansche reeks van meer dan menschelijke wezens zwaaide eenmaal op de burchten van Tiryns, Argos en Mykenai den schepter. Die burcht van Tiryns dáár was gesticht door Proitos, die na eerst voor zijn broeder Akrisios naar Lycië te zijn gevlucht, met een Lycisch leger naar zijn vaderland terugkeerde en die muren door Lycische Cyclopen liet opbouwen. Daar in Tiryns hield ook eenmaal Bellerophon zich op, - de

Jozef der Grieksche mythologie, - die op eene valsche aanklacht van Proitos vrouw, even als vroeger Proitos zelf, naar Lycië uitweek en daar zijne ongelooflijke heldendaden verrichtte. Ja, van den burcht van Mykenai zou zonder een list van Hera zelfs Herakles eenmaal de burchtheer geworden zijn; nu werd het eigenlijk tegen den wil van Zeus de laffe Eurystheus, in wiens dienst de held zijne heldendaden verrichtte, voor een belangrijk deel in den omtrek van deze landen. Van hoeveel grootheid en misdaad, roem en jammer was de geschiedenis vervuld van het beroemde geslacht der Atriden, waaruit die burchtheer van Mykenai voortkwam, Agamemnon, die eenmaal het geheele Achaeëndom tegen de Trojanen aanvoerde. Ach, toen de held met roem beladen naar zijne haardsteden terugkeerde, vermoordde met haar verleider hem zijn eigen trouwelooze gade en werd de zoon verplicht bloedwraak te nemen op de moeder; hoe werd hij daarop voortgedreven door de verschrikkelijke Erinnyen, de wraakgodinnen die azen op menschenbloed! Het was eene verbijsterende massa van namen van vorsten en vorstinnen, die hier door de overlevering bewaard werden; niet onmogelijk is het, dat daaronder ook historische voorkomen, gelijk bijv. de Attila en Dietrich van Bern der Nibelungen personen waren, die eenmaal werkelijk bestonden. Niemand echter denkt er aan den Attila en Dietrich van Bern dier dagen met die der echte historie te verwisselen, en van vele verhalen dier oude Achaeïsche vorstengeschiedenis is de mythische oorsprong geheel onbetwistbaar. Een enkel voorbeeld moge volstaan. Uit de omarming van Zeus, den blinkenden hemelheer, die in stroomen van goud zich uitstort, en een ander hemelsch wezen, Danae, werd het lichtwezen Perseus geboren, die de Gorgonen doodde, de machten die den hemel verduisteren. Zoo ongeveer zal de oorspronkelijke mythe geklonken hebben. Dáár, op dien burcht van Argus - zoo luidde het latere verhaal - leefde eens eene koningsdochter Danae. Haar vader sloot haar op in een onderaardsch vertrek, daar het orakel voorspeld had, dat de zoon zijner dochter hem dooden zou; Zeus echter nam de gedaante aan van een gouden stroom en kwam tot haar door de dakopening; zoo werd zij de moeder van Perseus, den grondvester van Mykenai en stamvader van het geslacht der Perseiden, dat vóór de Atriden aldaar geheerscht heeft. Doet niet bij dat alles zich ook wederom de indruk aan ons op, dat dat tijdvak

dier koningsburchten van zeer langen duur moet geweest zijn? Gansch en al was natuurlijk elke herinnering aan hunne eerste stichting en werkelijke oudste geschiedenis uit het geheugen der omwonende bevolking uitgewischt, toen men op zoodanige wijze oude mythische verhalen tot voorvallen, die op de burchten hadden plaats gegrepen, omstempelde, en toch kan ook dit bezwaarlijk anders dan nog in den bloeitijd van dat aloude Achaeische koningschap hebben plaats gegrepen, toen het door de volheid van zijn macht en luister de phantasie zijner onderdanen nog geheel beheerschte. Ook kan het moeilijk betwijfeld worden, dat een voorraad van dergelijke verhalen kant en klaar, door hen die in den tijd der Dorische volksverhuizing uitweken, naar het nieuwe vaderland werd meegenomen. Het is niet waarschijnlijk, dat men eerst dáár begonnen is van Agamemnon en Menelaos te verhalen. Homerus' gedichten zijn ook zeer zeker niet de allereerste proeven van Grieksche volkspoëzie. Het is een niet zeer gelukkige kritiek, die de Ilias en de Odysseia als een samengeflanst lappenkleed beschouwt, dat hoe eer hoe beter op de naden dient te worden uit elkaar getornd. Iets anders echter is het aan te nemen, dat eene langdurige oefening in het lied aan de Homerische poëzie is voorafgegaan en dat deze daar den invloed van heeft ondervonden. Hoogst waarschijnlijk, dat die oefening reeds in het oude vaderland is aangevangen en dat ook die oude koningsburchten hunne troubadours gehad hebben.

De burchten vielen; een nieuwe geest was ontwaakt. En toch verloren zij ook thans hunne toovermacht nog niet geheel. Achaeëndom en Hellenendom stonden een tijdlang vijandig tegenover elkander, doch de herinnering daaraan heeft zich zeer weinig in de latere overlevering voortgeplant. Men had ook niets, dat eene zóo diepe scheiding tusschen heden en verleden teweegbracht, als bijv. het verschil van godsdienst tusschen middeneeuwen en nieuwere tijden. De beschrijving der daden van de Achaeïsche helden, Homerus' epos, werd het meest geliefkoosde volksgedicht ook der Helleensche tijden. Men gevoelde, dat die oude wereld bij alle verschil met de latere, toch daarmee als uit één geest gesneden was, en was het Achaeëndom niet onder de hegemonie Agamemnon tegen de barbaren ten strijde getrokken, gelijk de Panhellenen in de dagen van Themistocles en Cimon? Toen de groote nationale oorlog tegen de Perzen aanving,

werden die kleine gemeenten, die daar sedert eeuwen aan den voet der verwoeste burchten van Tiryns en Mykenai vergeten voortleefden, op éénmaal door een nieuw leven bezield. Was het niet of de puinhoopen dier vervallen grootheid, was het niet of de gestalten van Agamemnon en zoo vele anderen[1] haar toewenkten om de roemruchte namen van Tiryns en Mykenai andermaal te doen klinken over alle kusten en landen van Griekenland? Daarbij kwam, dat het Dorische Argos zijne roeping ten eenenmale vergat en zich van den nationalen strijd geheel onthield. Was de gelegenheid niet schoon om zich van zijn gezag los te maken? Gaf het niet eene ontzettende zedelijke kracht, nu men dat doen kon krachtens een oud geheiligd nationaal beginsel? Kon men daarbij niet rekenen op den steun van zoovele anderen, van de machtigste Helleensche staten, die allen tot den strijd tegen de barbaren zich hadden aangegord? Ach, het was zoo bedroevend weinig, wat dit latere Mykenai vermocht: tachtig man gaan op weg om zich bij het Spartaansche leger, dat naar Thermopylai trok aan te sluiten; vierhonderd Mykeniers en Tirynthiërs streden op het slagveld van Plataiai. Toch was het een heerlijke zelfvoldoening, die men verwierf. De overwinnaars van Plataiai schonken aan den Delphischen God een gouden drievoet met koperen onderstel. Op het laatste, dat nog te Constantinopel aanwezig is, verschenen onder de namen der gevers ook die van de Mykeners en Tirynthiërs.

Dit geluk was van korten duur. Toen de Spartanen door den opstand der Messeniërs werden bezig gehouden, kreeg Argos tegen zijne oproerige onderdanen de vrije hand en werd het pas weder oplevende Tiryns en Mykenai geheel verwoest[2] (468 v.C).

A.E.J. HOLWERDA.

1) Zoo meende men, gelijk verhaald wordt, in den slag van Salamis aan de zijde van het eiland Aigina, de gestalten der Aiakiden, der Aiginetische stamhelden, waar te nemen.

2) De vroegere meening, dat toen eerst de eigenlijke burchten verwoest zouden zijn, is na Schliemans opgravingen en Mahaffy's opmerkingen (Schliemann's Tiryns p. 40) volmaakt onhoudbaar. Zie ook Tiryns, p. 334 volg. en 350.

De eerste voorstelling van ‘der Freischütz.’

Een der belangrijkste data in de jaarboeken der Duitsche kunst is ongetwijfeld de 18e Juni 1821. Op dien dag toch werd in de koninklijke Opera te Berlijn voor de eerste maal ‘Der Freischütz’ gegeven.

Wij jongeren van dagen, opgevoed onder de macht en heerlijkheid der Duitsche muziek, kunnen ons nauwelijks voorstellen, hoe er een tijd was, toen zij als de Asschepoetster harer schitterende Fransche en Italiaansche zusters werd beschouwd. Die tijd is nog niet zoo lang voorbij: wij behoeven in onze gedachten slechts terug te gaan tot het begin dezer eeuw, tot de dagen der Fransche overheersching, toen het Duitsche keizerrijk tengevolge van innerlijke verdeeldheid te niet was gegaan en de donkere dagen, door Hans Sachs voorspeld, waren aangebroken:

> Habt Acht! Uns drohen üble Streich! -
> zerfällt erst deutsches Volk und Reich,
> in falscher wälscher Majestät
> kein Fürst bald mehr sein Volk versteht;
> und wälschen Dunst mit wälschem Tand
> sie pflanzen uns in 's deutsche Land.
> Was deutsch und ächt wüsst' Keiner mehr,
> lebt 's nicht in deutscher Meister Ehr'.

Ja, de Duitsche meesters zijn het geweest, die de kunst gered en hetgeen ‘deutsch und ächt’ was bewaard hebben. Welk een strijd zij echter hebben moeten voeren om het door hen als het echte en ware erkende te behouden, dat kunnen wij lezen

in hunne levensbeschrijvingen, die even zooveel lijdensgeschiedenissen zijn. Niet, dat het den Duitschen vorsten aan kunstzin ontbrak, maar voor de nationale kunst hadden zij weinig over. Berlijn, Dresden, Weenen hadden Italiaansche opera's. In Pruisens hoofdstad had Frederik de Groote den eersten stoot gegeven aan de verheffing der dramatische muziek. Hij bouwde het eerste operagebouw daar ter stede en maakte de operavoorstellingen, die vroeger in het paleis en alleen voor het hof waren gegeven, toegankelijk voor het publiek. Frederik's smaak voor Fransche en Italiaansche kunst is evenzeer bekend, als zijn afkeer van Duitsche; de in zijn hofschouwburg uitgevoerde muziek was dan ook geen andere, dan van een dezer beide natiën. Ook zijn opvolger, Frederik Willem II, een groot melomaan, die zelf in het orkest violoncel medespeelde, steunde de Italiaansche opera, en Duitsche componisten, als Graun, Naumann en Hasse, schreven hunne opera's bij Italiaanschen tekst. Eerst in 1809, na den slag van Jena, toen de strooming van nationaliteitsgevoel en vaderlandsliefde van lieverlede sterker werd, begon men ook pogingen tot verheffing der Duitsche kunst te doen: de Italiaansche opera te Berlijn werd met de Nationale vereenigd, en aan den ijver van den toenmaligen Pruisischen intendant, graaf Brühl, had men het te danken, dat in de nu volgende jaren alle in het buitenland gecomponeerde opera's met Duitschen tekst gegeven werden. Dit duurde totdat Spontini tot generaal-intendant der koninklijke muziek te Berlijn benoemd werd. Deze trachtte de landstaal weder van het tooneel te verdrijven, en wist den koning te bewegen, de Italiaansche opera's wederom in haar oorspronkelijken tekst te laten geven. Trots veler tegenkanting gelukte hem dit, en den 12en Februari 1821 weerklonk in Rossini's ‘Tancredi’, voor het eerst sedert veertien jaren, de Italiaansche taal weder in den koninklijken schouwburg. Nu splitste de kunstwereld zich in twee partijen. Voorloopig bleef het voordeel aan den kant der Italianen, die met de schitterende werken van Spontini en Rossini eene groote overwinning behaalden op de Duitschers, welke, met uitzondering van ‘Fidelio,’ in de laatste vijf en twintig jaren slechts werken van den tweeden en derden rang hadden geleverd. En toen in het voorjaar van 1821 Spontini zijn ‘Olympia’ met pracht en praal ten tooneele bracht, scheen de nederlaag der Duitschers volkomen te zijn. Doch toen een

paar maanden later ‘Der Freischütz’ te Berlijn de planken betrad, behaalden de Duitschers op de tegenpartij eene overwinning, waarvan deze nooit meer is opgekomen.

Men kan nagaan, met hoe groote spanning de eerste voorstelling van ‘Der Freischütz’ verbeid werd, en hoe scherp de partijen tegenover elkaar stonden. Aan den eenen kant het hof en de adel, de beroemde Italiaansche meester Spontini met zijn genie, zijne wilskracht, zijn alvermogenden invloed en zijne intrigues; aan den anderen kant de Duitschgezinde partij, voor het allergrootste gedeelte bestaande uit Germanje's jeugd: studenten, jonge geleerden, beambten, die acht jaar geleden den grooten strijd voor de vrijheid hadden gestreden en nu, vol vertrouwen op den Duitschen geest en het genie van den jongen componist, den uitslag afwachtten.

Wie was hij, die componist?

Een arme edelman, baron von Weber, die na jaren zwervens kapelmeester te Dresden was geworden. Zijne antecedenten waren goed, maar het groote publiek kende nog te weinig van hem om te beslissen, of zijn genius machtig genoeg was, de zwaar bedrukte Duitsche kunst te redden.

De kunstzin was erfelijk in het geslacht von Weber, dat omstreeks het midden der 16e eeuw in den ridderstand was verheven. Wij lezen van een Fridolin von Weber, rechtsgeleerde en rentmeester van den baron von Schönau, doch tevens ‘zanger’ in Mannheim. Ook zijn zoon, Franz Anton, Karl Maria's vader, die als officier in het leger van den keurvorst van de Palts diende, was een goed musicus. Na den slag van Rossbach nam hij zijn ontslag uit den dienst, en volgde den ‘Hofkammerrath’ Fumetti, met wiens dochter hij in het huwelijk trad, in zijn ambt op. Hij was een zonderling man. Men verhaalt van hem, dat hij zelfs op zijne wandelingen de viool medenam en op straat aan het hoofd zijner tamelijk groote familie lustig fiedelend voortliep, of op eenzame veldwegen tonen aan zijn instrument ontlokte. Ook had hij de manie, van elk zijner kinderen een wonderkind te maken. Nadat hem dit bij geen zijner acht kinderen gelukt was, trad hij een jaar na den dood zijner vrouw nogmaals in den echt, en wel met de zeventienjarige Genofeva von Brenner, die hij te Weenen, op een zijner vele reizen, had leeren kennen; want reizen en trekken was lust en leven van den rusteloozen man.

Met haar trok hij naar Eutin in Holstein, waar hij sedert 1778 muziekdirecteur van den bisschop van Lubeck en Eutin was. Hier schonk zij hem den 18n December 1786 een knaapje, dat bij den doop de namen Karl Maria Friedrich Ernst ontving. ‘Das Schicksal des Neugeborenen sollte wandern sein sein Leben lang, das in Unruhe und Noth begann,’ zegt Max Maria von Weber in zijns vaders levensbeschrijving. Niet lang na de geboorte van zijn jongste spruit, kwam Franz Anton op het denkbeeld, uit zijne opgeschoten kinderen een opera-gezelschap te vormen, en zette dit plan door onder tranen zijner vrouw en dochters. Men verliet Eutin en gaf voorstellingen in verschillende steden van Duitschland. Zóó kwam het, dat Karl Maria zijne jeugd grootendeels op het tooneel doorbracht. Zijn vader, die nog altijd door de gedachte, een wonderkind te bezitten, gekweld werd, liet zijn zoon in alle kunsten studeeren, in de hoop dat zich wel in een daarvan zijn talent zou openbaren. Doch het eerste onderricht in de muziek, dat Karl van zijn broeder Fridolin ontving, droeg zoo weinig vrucht, dat deze hem toevoegde: ‘Je kunt misschien alles worden, maar een muzikant wordt je nooit!’ Eerst toen hij bij den hofmusicus Heuschkel in de leer kwam, begon het muziekonderricht vrucht te dragen. Zijn latere meesters waren Michael Haydu en de abbé Vogler, doch evenals alle groote kunstenaars heeft hij het meest geleerd door eigen studie.

Toen de leerjaren ten einde waren, werd Karl Maria kapelmeester te Breslau, nam vervolgens de leiding der kapel van prins Eugenius van Wurtemberg op zich en ging in 1810, nadat tengevolge van den oorlog de kapel ontbonden was, met zijn vader naar Stuttgart, waar hij geheimschrijver van prins Lodewijk van Wurtemberg werd. Die post werd noodlottig voor hem: onbezonnenheden van zijn zes en zeventigjarigen, bij hem inwonenden vader, veroorzaakten verwikkelingen van administratieven en finantiëelen aard, en hoewel Karl Maria daaraan volkomen onschuldig was, werd hij niettemin, tegelijk met zijn vader, door den koning uit Wurtemberg verbannen. Dit gebeurde in het begin van 1810.

In de nu volgende jaren leidde hij een zwervend leven: hij maakte vele kunstreizen en vertoefde eenigen tijd te Darmstadt, waar hij in gezelschap van Vogler en van zijne medeleerlingen Meijerbeer en Gänsbacher gelukkige dagen doorgebracht. In de

jaren 1813-'16 was hij kapelmeester aan de Duitsche Opera te Praag, en deed in deze betrekking zooveel tot verheffing der Duitsche kunst, dat de aandacht der intendanten van hoftheaters op hem gevestigd werd. Vooral graaf Brühl droeg den kunstenaar een warm hart toe en trachtte hem aan de koninklijke Opera van Berlijn te verbinden. In de maand Juli van 1816 bracht Weber, nog geheel onder den indruk van den bevrijdingsoorlog, zijne cantate ‘Kampf und Sieg’ en eenige der door hem gecomponeerde liederen van Körner's Leyer und Schwert’ ten gehoore. Deze compositiën werden met groote geestdrift ontvangen, doch ten hove scheen men geen sympathie voor den componist te koesteren; althans de door Brühl gewenschte benoeming volgde niet. Daarentegen ontving Weber omstreeks denzelfden tijd eene uitnoodiging om zich als kapelmeester aan de koninklijke Opera te Dresden te verbinden. De koning van Saksen had namelijk den wensch te kennen gegeven, nevens de bestaande Italiaansche Opera eene Duitsche te stichten, en op aanraden van den intendant, graaf Vitzthumb, was Weber tot kapelmeester benoemd. De muzikale leider der Italiaansche Opera, Morlacchi, stond bij den koning hoog aangeschreven; Weber daarentegen was hem zoo goed als onbekend. Toen nu de nieuwbenoemde kapelmeester in Januari 1817 zijn werkkring begon met het dirigeeren van Méhul's ‘Joseph in Aegypten,’ verscheen de koning in zijne loge, met de opmerking: ‘Wenn die heutige Vorstellung gut abläuft, hat Weber schon viel geleistet.’ ‘Und sie lief so über alle Erwartung gut ab,’ zoo lezen wij in de ‘Geschichte des Hoftheaters zu Dresden’ van Prölss, dass der König, der ein sehr gutes musikalisches Ohr hatte und verdriesslich zu husten pflegte, wenn dieses verletzt wurde, nicht ein einziges Mal dieses Zeichen des Misfallens hören liess.’

Weber's stand te Dresden was aanvankelijk niet gemakkelijk. De voorliefde voor de Italiaansche Opera was er zeer groot, het getal liefhebbers van Duitsche muziek zeer gering. Doch dit was voor hem een prikkel te meer om zijn best te doen: hij legde de grootste geestkracht aan den dag en deed al het mogelijke om het bestaan der nationale Opera te verzekeren. Behalve de Opera had hij de kerk- en hofmuziek te dirigeeren en vele compositiën voor feesten ten hove te vervaardigen. Maar niettemin vond hij nog tijd, de dramatische muziek met mees-

terstukken te verrijken: in die periode werd het geniaalste kind zijner Muze: ‘Der Freischütz’, geboren.

Weber's vroegere opera's: ‘Das Waldmädchen’, ‘Peter Schmoll’, ‘Abu Hassan’ en ‘Sylvana’, waren alle geschreven in een tijd, toen zijn talent nog niet tot rijpheid gekomen was. ‘Weber’, zegt Richard Wagner, ‘hatte sich in seiner frühesten Jugend bemüht, in der Coloraturarie etwas zu leisten. Es bedurfte des herzlichen Aufschwunges der Jahre der Befreiungs-Kriege, um den Sänger der Körnischen Lieder nun auf seine eigenen Füsse zu stellen.’ Inderdaad begint met de compositie van ‘Leyer und Schwert’ een nieuwe periode in Weber's kunstenaarsleven. Hijzelf oordeelde streng over de eerste produkten van het muzikale scheppingsvermogen, en toen Franz Schubert hem eens met zekere zelfvoldoening zijne opera ‘Fierabras’ liet zien, zeide Weber hem o.a.: ‘Und ich sage Ihnen, dass man die ersten Hunde und die ersten Opern ertränkt.’

Reeds in 1810 had Weber, tijdens zijn verblijf te Darmstadt, het plan gevormd om ‘Der Freischütz,’ welke stof hij uit Apel's ‘Gespensterbuch’ had leeren kennen, tot onderwerp eener opera te maken. Eerst zeven jaar later, te Dresden, besprak hij met den aldaar wonenden dichter Friedrich Kind, de mogelijkheid, bedoelde stof te dramatiseeren. Dichter en componist brachten elkaar in geestdrift, en reeds vier dagen later kon Weber aan zijne bruid schrijven: ‘... und kam zu Hause, wo ich schon der 1. Akt meiner Oper fand, der recht schön ist. Das Ganze wird sehr sehr interessant und schauerlich, endet aber natürlich[1)] glücklich. Kind hofft vielleicht in 14 Tagen fertig zu sein, und dann lasse ich es gleich abschreiben und schicke dir es, damit ich höre wie dir's gefällt, worauf ich neugierig bin, denn du bist ein eigensinniger Hamster und möchtest gern was Extras für deinen Mukkenkönig haben. Nun, was Extras ist diess. Teuferl kommt auch drin vor, als *schwarzer Jäger*, und Kugeln werden gegossen in der Bergschlucht um Mitternacht, wo all die Gestallten vorüber rauschen. Hu! graust dich schon?’

Kind werkte nog vlugger, dan Weber vermoed had: binnen

1) Dat was destijds wet: eene opera moest ‘goed’ eindigen. Zelfs de tragische opera's van Gluck en Spontini eindigden met een vroolijk ballet. Auber in zijn ‘Muette’, was de eerste die met de traditie brak.

tien dagen had hij den geheelen tekst gereed, en een afschrift werd aan Caroline gezonden. - Weber stelde hoogen prijs op het oordeel zijner bruid, die een goed oog voor het effektvolle in dramatische werken scheen te hebben, en die hij daarom, zooals hij het noemde, ‘het recht der gaanderij’ toekende. Nadat zij het tekstboek, hetwelk oorspronkelijk begon met eene alleenspraak van den Eremiet en een gesprek tusschen hem en Agathe, gelezen had, schreef zij onmiddellijk aan haar bruidegom: ‘Weg mit diesen Scenen! Mitten hinein in 's Volksleben mit dem Beginne der Volksoper! Lasse sie mit der Scene vor der Waldschenke beginnen!’ Aan haar hebben wij de effektvolle inleiding der opera te danken, die voorzeker niet zoo terstond de toehoorders getroffen zoude hebben, wanneer zij begonnen ware met den bedoelden monoloog.

En toch - uit een dramatisch oogpunt heeft ‘Der Freischütz’ door die besnoeiing van den tekst veel verloren. Bij Kind ontwaakt de Eremiet uit een bangen droom: hij heeft gezien, hoc de Booze zijne klauwen uitstrekte naar Agathe en Max:

> ‘Ich sah den Feind im Dunkeln lauer
> Mit tückisch frechem Angesicht,
> Er streckte - ha! wie mir das Herz noch graus't! -
> Er streckte seine Riesenfaust
> Nach einem unbefleckten Lamm -
> Agathe war's! - Nach ihrem Bräutigam
> Lauscht' er mit gierig wilden Blieken,
> Als wollt' er seinen Fuss umstricken.
> Im düstren Antlitz Spott und Hohn,
> Erfasst' er seine Rechte schon.....

Hij smeekt Godes bescherming over het jonge bruidspaar af, en als Agathe hem bezoekt, waarschuwt hij haar voor een dreigend gevaar en schenkt haar eenige rozen van een stok, door een pelgrim eens uit het Heilige Land medegebracht. Eerst door dit tooneel wordt de ontknooping duidelijk: eerst dan begrijpt men, waarom de zevende vrijkogel, die voor Agathe bestemd was (‘Lenk' sie nach seiner Braut!’) haar niet deert: hij stuit af op de gewijde rozen van den bruidskrans en springt terug op Kaspar (‘Morgen er, oder du!’). Zooals de opera nu ingericht is, wordt de herkomst der rozen

slechts terloops door Agathe vermeld, de handeling blijft onduidelijk, en de Eremiet komt ten slotte als *Deus ex Machina* te voorschijn.

Weber zelf wilde aanvankelijk dit eerste tooneel niet prijs geven, en nog sterker verzette Kind zich tegen de voorgestelde wijziging; maar eindelijk gaven beiden toe, en Karl Maria schreef aan zijne bruid: ‘Heute früh um 10 Uhr ging ich zu Kind, und da sassen wir über der Jägersbraut bis 1 Uhr. Aber nun! hoffe ich, kriegt sie ein ander Gesicht, und wird gewiss viel Wirkung thun! auch der Schluss wird etwas anders und besser. Diese Verbesserung habe ich dir, mein guter Mucks, eigentlich zu danken; denn du fasstest zuerst den kühnen Gedanken die Ganzen ersten Scenen wegzuwerfen, und auch den Einsiedler. Weg! - weg! - schriebst du immer. Nun ist er zwar nicht ganz weg, aber er erscheint erst, wo Agathe vom Schusse scheinbar getroffen in seine Arme sinkt, und versöhnt und heilt das Ganze.’

Hadde Weber in onze dagen geleefd, hadde hij de ontwikkeling der dramatische muziek geheel medegemaakt en de symphonische behandeling van het orkest in het toondrama gekend, dan zou hij voorzeker die gewichtige eerste tooneelen niet hebben prijsgegeven, hij zou den geheelen tekst van ‘Der Freischütz’ doorgecomponeerd en de motieven der handeling door muzikale motieven versterkt en verduidelijkt hebben. Men stelle zich voor, welke verrukkelijke muziekstukken juist de nu weggelaten eerste tooneelen hadden kunnen bevatten, en welk een daemonische kracht de verleidingsscène tusschen Kasper en Max, waarbij geen enkel woord van den oorspronkelijken dialoog had behoeven opgeofferd te worden, door muzikale behandeling zou hebben verkregen!

Maar in die dagen was dat alles nog onbekend. Weber had slechts de eerste schrede gedaan op den weg die naar het Muziekdrama leidde. In zijn tijd verstond men onder ‘Opera’ nog niets anders dan een reeks op zichzelven staande muziekstukken, door een gedialogiseerde handeling verbonden.

In de maand Mei van 1820 was ‘Der Freischütz’ gereed. Den naam had het werk ontvangen van graaf Brühl, die het voor Berlijn bestemd had. Kind had het ‘Die Jägersbraut’, later ‘Der Probeschuss’ gedoopt; de door Brühl uitgedachte titel bleek de beste te zijn.

In dit werk had Weber het hart van zijn volk getroffen. Het Duitsche sprookje, de huiveringwekkende Sage, brachten hier dichter en componist in onmiddellijke verbinding met het Duitsche volksleven. Het woud met zijn lommerrijke lanen, met zijn houtvesterswoning, met zijn vreeselijke 'Wolfsschlucht', zijn maneschijn, zijn nachtelijke duisternis en zijn 'wilden jager' - welke echte Duitschen dweepte er niet mede? - Als grondslag der muziek was het zielvolle eenvoudige *Lied* gekozen, zoodat het geheel een groote treffende Ballade geleek. Maar nog een ander element schonk het werk een groote populariteit: het vierstemmig mannenkoor.

Sedert 1808 bestond te Berlijn de Liedertafel, een door Zelter opgerichte vereeniging van ongeveer vijf en twintig zangers, die op bepaalde avonden bijeenkwamen, zich om een tafel schaarden en door henzelven gedichte of gecomponeerde liederen voordroegen - eene instelling derhalve, die veel overeenkomst had met de gilden der Meesterzangers. Eenige jaren later werden ook te Frankfort, Leipzig en Dessau liedertafels opgericht, en na den vrijheidsoorlog van 1813 onstonden zij in vele andere Duitsche steden. De van vaderlandsliefde gloeiende Weber had in die soort van muziek een nieuw veld voor de ontwikkeling van zijn talent gevonden, en Körner's 'Leyer und Schwert' was hem een hoogst welkome tekst ter compositie geweest. Ja, zijne voorliefde voor het vierstemmig mannenkoor was zoo groot, dat hij het ook in zijne volksopera invoerde.

Zoo bevatte dan 'Der Freischütz' alle elementen die noodig waren om het werk in het hart van Duitschlands volk weerklank te doen vinden, en kalm en rustig wachtte de componist de door zijne vrienden met groote spanning verbeide eerste voorstelling af.

Over die eerste voorstelling ligt een bericht van een ooggetuige voor ons, dat te merkwaardig is, dan dat wij het hier niet zouden inlasschen.

Vier uren vóór het openen van den schouwburg belegerde een dichte menigte de toegangen. In het parterre bevond zich opeengepakt, schouder aan schouder, Duitschlands jeugd: studenten, jonge geleerden, beambten enz., gloeiend van vaderlandsliefde en besliste tegenstanders van het uitheemsche. Onder de loge van Caroline Brandt stond Benedict, Weber's leerling,

daarnaast vertoonde zich de lange slanke gestalte van Heinrich Heine, wiens andere buurman een kleine, dikke student was met geweldige longen en knallende handen. De *haute volée* en de autoriteiten der letterkundige, muzikale en geleerde kringen namen de hoogere rangen in. Men zag weinig hooge ambtenaren en haast geen uniformen. Van lieverlede vulde zich het orkest - de musici begonnen te stemmen - het bruisen der in de overvolle zaal samengeperste menigte nam steeds toe - daar weerklonk handgeklap in het orkest: Weber was binnengekomen - en de geheele zaal met duizend, duizend handen gaf dit zwakke signaal als een donderend echo weder. Driemaal moest Weber den opgeheven dirigeerstok laten zinken, voordat hij het teeken tot den aanvang kon geven. Op de stormachtige ontvangst volgde een plechtige stilte. En nu ontwikkelde zich het betooverde toongedicht der ouverture in zijn geheele onwederstaanbaar medesleepende pracht - de indruk was magisch - en toen, na de doffe, onheilspellende paukenslagen, ten slotte het geweldige C-accoord en daarop het stralende, jubelende slot volgde, toen brak zulk een storm van bijval, zulk een ‘Da Capo-geroep’ los, dat aan het verlangen van het publiek gevolg gegeven, en het geheel, zoo mogelijk met nog grooter geestdrift, herhaald moest worden.

Het eerste tooneel, schilderachtig gegroepeerd en met vuur en leven voorgesteld, maakte een buitengewonen indruk - maar Kilian's aria en het spotkoor, hoewel bijzonder goed voorgedragen, werden niet terstond begrepen en niet zoo gunstig opgenomen, als in het volgend Trio het gedeelte: ‘O lass Hoffnung dich beleben!’ dat de harten der toehoorders bijzonder trof. ‘Nun lasset die Hörner erschallen!’ weerklonk het, en weldra was ook de zoo origineel wegstervende wals voorbij. Het tooneel werd donker, en de aandacht van het publiek was bij den monoloog van Max: ‘Nein, länger trag' ich nich die Qualen’ zoo hoog geklommen, dat de schoone arioso: ‘Durch die Wälder, durch die Auen’ in de algemeene spanning bijna spoorloos voorbijging. Bij het onverwacht optreden van Samuël was 't, alsof er eene rilling door het publiek ging, en alleen het heldere oogenblik ‘Jetzt ist wohl ihr Fenster offen’ nam eenigszins den spookachtigen indruk der verschijning weg. Luide bijval bekroonde het slot der aria. Kaspar's Drinklied, zoo eigenaardig van vorm, werd

niet begrepen, ook in zijn aria ‘Schweig', damit dich Niemand warnt.’ drong de zanger niet door met zijne stem; kortom, toen de gordijn viel, was een anticlimax bemerkbaar: de bijval was flauw, en de lange entre-acte gaf aanleiding tot zeer levendige, ja zelfs stormachtige discussiën. De Spontinianen wreven de handen en vroegen spottend: ‘Is dat de muziek, die “La Vestale,” “Cortez” en “Olympia” zal doen vergeten?’ - ‘Wat een leven om een eenvoudig zangspel, ja bijna melodrama! - Wat beteekent in eene opera een gesprek van een kwartier lang en vervelende vertellingen?’ - ‘Hoe eentonig, zoo'n geheel bedrijf zonder vrouwenstem!’ - Deze en dergelijke aanmerkingen, die men bij de uitvoering van nieuwe werken bijna altijd pleegt te hooren, werden van verschillende zijden ten beste gegeven; de zaal weerklonk van tegenstrijdige meeningen. Gedurende het tumult was de meester weer op zijne plaats teruggekeerd. - De gordijn ging op, en een saloo van bijval begroette de jeugdige zangeressen, die de rollen van Agathe en Aennchen vervulden. Na de donkere tinten van het eerste bedrijf klonk hun zang verkwikkend en betooverend. Het Duet, zoo nieuw in vorm en behandeling, en nog bepaalder Aennchen's frissche Ariëtte: ‘Kommt ein schlanker Bursch gegangen,’ ontvingen de goedkeuring der geheele zaal. Maar het glanspunt der eerste voorstelling was onloochenbaar de groote scène: ‘Wie nahte mir der Schlummer, bevor ich ihn geseh'n!’ Hier verdween alle oppositie - verrast, medegesleept, volgden zelfs de felste tegenstanders van Weber den onwederstaanbaren stroom. Orkest, parterre, loges, galerij, gevoelden den geur van den schoonen nacht, baden eerbiedig het ‘leise, leise,’ mede, hoorden het ruischen der boomen, zagen Max met den bloemruiker naderen, en met Agathe's jubelzangen vlogen den schepper van dit wonderwerk harten en handen, in juichen, klappen, roepen zonder einde, tegemoet. Van dit oogenblik was het succes der opera beslist. Het trio vond de aandachtigste en dankbaarste toehoorders. De ‘Wolfsschlucht’ met haar toebehooren, haar nog nooit te voren gehoorde instrumentale effekten en de zoo geheel naar 's meesters wensch vervaardigde decoratiën, besloot het tweede bedrijf waarlijk triomfantelijk. De student nam zijn pet tusschen de knieën weg, waarmede hij ze had vastgehouden om de handen vrij te hebben, en zeide, nadat hij in de brandende handpalmen geblazen had: ‘Dat is een

verduivelde kerel, die kleine Weber! Het kost moeite, hem te toonen, hoe goed hij het gemaakt heeft!'

Was het leven na het eerste bedrijf reeds groot geweest, nu werd het overweldigend; maar van geheel anderen aard waren de uitroepen. De Italiaansche partij was verstomd. 'Wonderbaarlijk, heerlijk' - 'even nieuw als schoon' - 'voortreffelijk' - 'teeder en krachtig' - 'stout maar pakkend' - klonk het nu van alle kanten. - Na de inleiding van het derde bedrijf, frisch en energiek door het orkest voorgedragen, werd Agathe's gebed, hetwelk meer den ouden cavatine-vorm nabij komt, en Aennchen's 'kreideweisser Nase' zeer gunstig opgenomen. Het volkslied 'wir winden dir den Jungfernkranz' zoo door en door populair, in den gunstigsten zin van het woord, moest op algemeen verlangen herhaald worden. Het jagerkoor daarentegen, ofschoon donderend geapplaudisseerd, werd eerst na de achtste of tiende voorstelling een lieveling van het publiek.

Na het einde der opera werd Weber ten tooneele geroepen. Kransen, liederen, gedichten vlogen hem te gemoet.

De slag was gewonnen, het succes voorbeeldeloos.

Weber schreef in zijn dagboek: 's avonds als eerste opera in den nieuwen schouwburg: 'Der Freischütz', werd met de ongeloofelijkste geestdrift opgenomen. Ouverture en Volkslied gebisseerd, en in het geheel van 17 muziekstukken 14 daverend geapplaudiseerd. Alles ging echter ook voortreffelijk en werd met liefde gezongen; ik werd teruggeroepen en nam de dames Seidler en Eunicke mede, daar ik de anderen niet kon vinden. Gedichten en kransen vlogen. *Soli deo gloria*.'

Op het souper dat na de voorstelling ter eere van Weber werd gegeven kwamen verscheiden autoriteiten op kunstgebied bijeen en werd hem menig hartelijk woord toegevoegd. Een dissonant in de algemeene feestvreugde was een gedicht, met goede bedoeling, maar door een onhandigen vriend vervaardigd en bij het einde der opera in den schouwburg rondgestrooid. Het luidde als volgt:

Das Hurrah jauchzet, die Büchse knallt,
Willkommen du Freischütz im duftenden Wald!
Wir winden zum Kranze das grünende Reis
Und reichen dir freudig den rühmlichen Preis.

Du sangest uns Lützow's verwegene Jagd,
Da haben wir immer nach dir gefragt.
Willkommen, willkommen in unserem Hain,
Du sollst uns der treffliche Jäger sein!

So lass dir's gefallen in unserm Revier,
Hier bleiben, so rufen, so bitten wir.
Und wenn es auch keinem Elephanten gilt,
Du jagst wohl nach anderem edlerem Wild!

De voorlaatste regel bevat namelijk eene toespeling op Spontini's ‘Olympia,’ waarin een olifant voorkwam. Juist op dit oogenblik, nu het ongehoorde succes van ‘Der Freischütz’ de de vrienden van Spontini ontstemd had, was een dergelijke aardigheid op den door hen gevierden meester wel geschikt om de gemoederen nog meer te verbitteren. Weber achtte het daarom noodig, in een der dagbladen zijne afkeuring over de in het gedicht gemaakte toespeling te kennen te geven: Ein Witzspiel,’ zegt hij, ‘das einem berühmten Manne kaum ein Nadelstich sein kann, muss in dieser Weise für mich gesprochen, mehr verwunden als ein Dolchstich. Und wahrlich bei der Vergleichung mit dem Elephanten könnten meine armen Eulen und andere harmlosen Geschöpfe sehr zu kurz kommen.’

Dit voorval had Weber en vooral zijne echtgenoote zeer leed gedaan, omdat daardoor de kans verminderd werd, met de muzikale wereld van Berlijn op goeden voet te komen en de uit een finantiëel oogpunt zeer gewenschte betrekking van kapelmeester te verkrijgen.

Een ander, en wel zeer merkwaardig gevolg van het groote succes dat Weber's ‘Freischütz’ behaald had, was de spanning die tusschen hem en den dichter Friedrich Kind ontstond. Niettegenstaande Weber onmiddellijk na de uitvoering aan zijn ‘medevader’ een hartelijken brief geschreven had, beginnende met de woorden: Victoria können wir schiessen. Der Freischütz hat in 's Schwarze getroffen’, was Kind ontstemd, en meende dat Weber zich de eer van het welslagen der dramatische toonschepping alleen had toegeëigend. Hij beweerde, dat Weber's melodieën het noodzakelijke gevolg zijner verzen waren, en dat de componist derhalve de verdiensten van zijn ‘medevader’ meer in het licht had moeten stellen, vooral bij zijn te Berlijn uitgesproken dankbetuiging. Wat Weber ook deed om den

dichter in een betere stemming te brengen, alles was te vergeefs. Ja, toen hij hem een deel van het onverwacht hooge honorarium had gezonden, dat de opera in de eerste maanden had opgebracht, in de meening daardoor op nieuw te bewijzen, hoe zeer hij Kind als medearbeider en dientengevolge als medegerechtigde tot de pecuniaire voordeelen van het werk beschouwde, zond deze hem het geld terug, zich beklagende over de componisten, die een libretto van den minsteischende koopen en daarmede de zaak als afgedaan beschouwen. Bij alle succes, dat de opera dan heeft, danken zij prima donna, primo uomo, intendant, machinist, korist, tot aan den lampenpoetser toe, alleen de dichter van den tekst wordt vergeten. - Nog eenmaal deed Weber eene poging, den verstoorden dichter tot andere gedachten te brengen, maar het gelukte hem niet; de verkoeling tusschen beiden werd steeds grooter, en de twee mannen, die te zamen zulk een voortreffelijk werk gewrocht hadden, scheidden zich van elkaar af - tengevolge van het groote succes hunner schepping!

Wat de dagbladkritiek over de eerste voorstellingen van ‘der Freischütz’ mededeelde, komt hierop neer. Sedert ‘Figaro's Hochzeit’ had geen voortbrengsel der muzikale dramatiek zoo groot geluk gehad, sedert Mozart's tijd was, behalve ‘Fidelio’, geen zoo belangrijk muzikaal werk gewrocht. Met ‘der Freischütz’ - dit erkende men - begon een nieuwe aera voor de Duitsche dramatische muziek. Talent. kennis, genialiteit, bezat de componist in hoogen mate. Men had echter bezwaar tegen den vorm der ouverture, die ‘registerachtig’ werd genoemd (waarschijnlijk, omdat de voornaamste motieven der opera er in voorkwamen); men miste duidelijkheid in de doorvoering, meende dat over het algemeen in de opera de klassieke rust aan het effekt was ten offer gebracht, het origineele in het grillige ontaard, de karakteristiek tot aan de grens der karikatuur gevoerd. Men noemde den ‘epigrammatischen toon’ in de rol van Aennchen eene muzikale onmogegelijkheid, de Wolfsschlucht-muziek ‘geen muziek meer’. De oude Zelter schreef aan Goethe over ‘Der Freischütz’: ‘Die Musik findet grossen Beifall und ist in der That so gut, dass das Publikum den vielen Kohlen- und Pulverdampf nicht unerträglich findet. Von eigentlicher Leidenschaft habe vor allem Gebläse wenig gemerkt. Die Kinder und Weiber sind toll und

voll davon'. Spohr schreef een jaar later: 'Da ich das Compositionstalent Weber's bis dahin nicht sehr hoch hatte stellen können, so war ich begreiflicherweise nicht wenig gespannt, diese Oper kennen zu lernen, um zu ergründen, wodurch sie in den beiden Hauptstädten Deutschlands einen so enthusiastischen Beifall gefunden habe. Die nähere Bekanntschaft mit der Oper löste mir das Räthsel des ungeheuern Erfolgs freilich nicht, es sei denn, dass ich ihn durch die Gabe Weber's, für den grossen Haufen schreiben zu können erklärt finden wollte.' Tieck noemde het nieuwe werk 'das unmusikalischte Getöse, das je über die Bühne getobt ist.' Daarentegen liet Beethoven zich zeer gunstig uit over 'Der Freischütz' en zeide tot zijne vrienden: 'Das sonst weiche Männel, ich hätt's ihm nimmermehr zugetraut! Nun muss der Weber Opern schreiben; gerade Opern; eine über die andere, und ohne viel daran zu knaupeln! Der Caspar, das Unthier, steht da wie ein Haus!'

De kritiek die Weber het meest hinderde was, dat zijne muziek plagiaten van Spontini bevatte. Ook betwijfelde men, of zijne muzikale kennis voldoende zou zijn voor eene 'groote' opera. Deze laatste aanmerking was voor hem een prikkel om zijne krachten ook in die richting te beproeven: het vervaardigen eener heroïsche opera, die geheel 'doorgecomponeerd' was, werd nu zijn streven. En toen hij van den directeur Barabaja uit Weenen de opdracht had ontvangen om voor die stad eene opera *in het genre van* 'Der Freischütz' te vervaardigen, zag hij die laatste clausule over het hoofd en stelde alle pogingen in het werk om den tekst voor een 'groote opera' machtig te worden.

Eerst dacht hij aan den 'Cid', dien Kind reeds vroeger was begonnen te bewerken; later aan Rellstab's 'Dido'; beide plannen werden opgegeven. Toevallig kwam hij in kennis met Helmine von Chezy, kleindochter der dichteres Karschin. De dramatische levendigheid harer novellen deed Weber vermoeden, dat zij in staat zou zijn een goeden operatekst te schrijven. Met beide handen greep zij Weber's aanbod aan en legde hem een reeks middeneeuwsche stoffen ter keuze voor. Opmerkelijk is het, dat hem de minst dramatische van allen het meest toelachte; dit was de *Histoire de Gérard de Nevers et de la belle et vertueuse Euryanthe sa mie*.

'Euryanthe' werd voor Weber's Muze een kind der smarte.

Wat een moeite en zorgen, voordat Helmine von Chezy den tekst had ingericht, zooals de componist het wenschte! En welk een ongelukkig libretto is ten slotte voor den dag gekomen! Weber ging van de veronderstelling uit, dat de macht zijner muziek groot genoeg was om zelfs een onbeteekenend, onwaarschijnlijk stuk als de ‘Euryanthe’ van mevrouw Von Chezy was, tot een in alle deelen voortreffelijk kunstwerk te maken. En hierin lag de fout: het onmogelijke bleef ook voor Weber onmogelijk, zooals Wagner in het eerste deel van ‘Oper und Drama’ terecht aanmerkt, nadat hij bewezen heeft, ‘dass selbst der reichste musikalische Melodiker nicht im Stande sei, durch eine höchste Anstrengung seiner rein musikalischen Produktivität eine Zusammenstellung versloser deutscher Verse zu einem poetisch sich ausnehmen sollenden Operntexte in ein wirkliches Kunstwerk umzuwandeln... Wer wollte dieses Urtheil bestreiten, wenn er das thatsächliche Ergebniss sich vorführt, dass Weber's reichste und meisterlichste Musik für uns so gut wie verloren ist, weil sie der Oper “Euryanthe” angehört?’

‘Müde und erschöpft von der qualvollen Mühe seiner Euryanthe, versenkte sich Weber in die weichen Polster eines orientalischen Märchentraumes; durch das Wunderhorn Oberon's hauchte er seinen letzten Lebensathem von sich.’

Intusschen trok ‘Der Freischütz’ jubelend door alle Duitsche landen. Alleen reeds te Berlijn werd de opera vóór het einde van 1822 vijftigmaal gegeven. Bij de tweehonderdste voorstelling, in 1840, had zij daar ter stede 94,000 Thaler opgebracht. Zij was dan ook in den volsten zin des woords populair geworden. Tot bewijs hiervan strekke een uittreksel uit een brief van Heinrich Heine: ‘Haben Sie noch nicht Maria von Weber's Freischütz gehört? Nein? Unglücklicher Mann! Aber haben Sie nicht wenigstens aus dieser Oper das Lied der Brautjungfern oder kurzweg, den Jungfernkranz gehört? Nein? Glücklicher Mann!

‘Wenn Sie vom Hallischen bis zum Oramienburger Thore, und vom Brandenburger nach dem Königsthore, ja selbst wenn Sie vom Unterbaum nach dem Köpnicker Thore gehen, hören Sie jetzt immer und ewig dieselbe Melodie, das Lied aller Lieder: den Jungfernkranz.

Wie man in den Goethe'schen Elegien den armen Britten beklagt, der von dem Malborough s'en va-t-en guerre durch alle Län-

der verfolgt sieht, so werde ich auch von Morgens früh bis spät in die Nacht verfolgt durch das Lied: “Wir winden dir den Jungfernkranz mit veilchenblauer Seide!”

Bin ich mit noch so guter Laune des Morgens aufgestanden, so wird doch gleich alle meine Heiterkeit fortgeärgert, wenn schon früh die Schuljugend den Jungfernkranz zwitschernd, bei meinem Fenster vorbeizieht. Es dauert keine Stunde, und die Tochter meiner Wirthin steht auf mit ihrem Jungfernkranz. Ich höre meinen Barbier den Jungfernkranz die Treppe heraufsingen. Die kleine Wäscherin kommt mit Lavendel Myrt und Thymian. So geht es fort. Mein Kopf dröhnt. Den ganzen Nachmittag werde ich mit veilchenblauer Seide gewürgt. Dort wird der Jungfernkranz von einem Lahmen abgeorgelt, hier wird er von einem Blinden heruntergefiedelt. Am Abend geht der Spuk erst recht los. Das ist ein Flöten und ein Gröhlen und ein Fistulieren und ein Gurgeln, und immer die alte Melodie. Das Kasparlied und der Jägerchor wird wohl dann und wann von einem illuminierten Studenten oder Fähnrich zur Abwechslung in das Gesumme hineingebrüllt, aber der Jungfernkranz ist permanent; wenn der Eine ihn beendigt hat, fängt ihn der andere wieder an; aus allen Häusern klingt er mir entgegen; Jeder pfeift ihn mit eigenen variationen; ja, ich glaube fast, die Hunde bellen ihn.’

Niets kan ons een betere voorstelling geven van den opgang dien het nieuwe werk maakte, dan deze dichterklacht. En even groot als te Berlijn was ook het succes in andere steden: in Breslau, Praag, Weenen, Dresden, Koningsbergen, Hanover, Leipzig, München, kortom in alle plaatsen, waar hij zich vertoonde. Ook in het buitenland werd hij gunstig ontvangen. In Frankrijk werd hij het eerst, besnoeid en verknoeid door Castil Blaze en Sauvetage, in 1824; later (1841) in verbeterden vorm, met recitatieven van Berlioz, ten gehoore gebracht. De eerste bewerking droeg den titel ‘Robin des bois,’ de tweede ‘Le franc archer;’ doch ook als ‘Le Freischutz’ is hij te Parijs bekend geworden. Te Londen verscheen hij in 1850 ten tooneele onder den titel ‘Der Freischutz or the seventh ballet,’ in Italië onder dien van ‘Il franco arciero.’ Ook in Denemarken en Nederland werd het werk, hetzij met den oorspronkelijken tekst, hetzij in de landtaal, vertoond. Overal won het aller harten. En het pleit wel voor de echtheid en deugdelijkheid

der melodieën, dat zij zelfs nog heden, bij de herdenking van Weber's honderdjarigen geboortedag, even frisch klinken, als toen zij voor de eerste maal in den koninklijken schouwburg te Berlijn weergalmden. ‘Der Freischütz’ is een van die zeldzame meesterstukken, die terstond gewaardeerd worden en wier aantrekkelijkheid ook met de jaren niet vermindert. De reden hiervan is, dat eigenlijk een *geheel volk* het werk gedicht en gecomponeerd heeft.

H. VIOTTA.

Op den Familiedag.

- ‘Hoe Jan-Willem verliefd werd, twistte en zijn been brak, door hem zelf en anderen verteld in eenige brieven. Luistert, vrienden, ik zal ze u voorlezen.’

We zaten op de zaal bij tante Sophie aan de theetafel, en ik had de brieven voor mij liggen, waarvan ik den bovenste, gedateerd einde December, Oud-Hoendringen, Gelderland, nu opnam.

Tante lief, ik heb een reis gehad, onvergetelijk, heerlijk, die een nieuw uitgangspunt voor mijn leven belooft te worden. Ik moet u alles vertellen, ik heb uw raad en hulp noodig.

Tante, kent u ook een heer, die ergens op de Keizersgracht moet wonen, nog al lang en breed,... hij had een donkerblauwe winterjas aan, hij had grijze bakkebaarden en een vrij spotachtig gelaat... maar, misschien zal wat ik u verder ga vertellen u meer licht geven.

‘'t Is te hopen! zeide tante.

Toen ik u Maandag nog even zag, vertelde ik u, waarom ik dus vacantie nam op kantoor, en een paar dagen ging jagen op Oud-Hoendringen. Ik moest er eens uit. Ik had telkens onaangenaamheden met mijn zuurzienden, preekgragen compagnon.... ik had in geen vijf weken gejaagd.... ik was het kantoor en de beurs beu, en snakte naar beweging en vrije lucht. Mijn lieve moeder vond het maar half goed, dat ik weg ging, en dat bedierf het genoegen wel wat, maar ik had wezenlijk een verzetje erg noodig. Juf en de kinderen brachten me naar den trein.... 't was waarlijk of ik naar Atjeh ging!

Slechts één heer zat met mij in den waggon. 't Was iemand die kapitein was tot in den toon van zijn stem; hij had bij het binnenkomen gezegd: ‘'t is hier immers niet-rooken?’ en had zich toen onmiddellijk in een hoek te slapen gezet. Hoe doet men dat om halftien 's morgens?

Ik zat achteruit. De dwarsslooten door de weiden zwenkten, met duizelig makenden zwaai, allen terug naar Amsterdam. Ze bogen het naar mij toegekeerde einde met een sprong terug, als wenkten ze mij met een gebogen vinger: ‘ga weêr naar huis,’ en dan verdwenen zij uit het gezicht, in het gras, dat opnieuw ongebroken glad geleek.

Zou mijn geweten die slooten laten wenken? Maar ik kan best een paar dagen op kantoor gemist worden. 't Loopt wel tegen het einde van December, maar er is nog een chef op kantoor en dan hebben we nog een procuratiehouder op de koop toe.... en, kom, men is maar eenmaal in zijn leven jong, tante! Ik keek niet meer naar de slooten en verdiepte mij in een Zolatje dat ik bij mij had. Zijn levensopvatting is de juiste. Dat is de ware kunst!

Te Abcoude hield de trein stil.

‘Beroerd zoo'n bommeltrein!’ bromde mijn overbuur, die zijn pet wat dieper trok en weer ging slapen.

Bij elk station bromde hij het een of ander. 'n Vervelende vent om mede te reizen, vooral bij zulk slecht weer, wanneer een praatje iemand goed doet.

Ik las door totdat we te Maarssen waren. De westewind gierde over de weide, deed het water in de slooten, die recht op het station aanloopen, golven, en rukte en trok aan den trein, zoodat de waggons schudden en trilden.

Ik keek even uit en zag een jonge dame met een keurig figuurtje - de ulster kleedde haar als een amazone - aankomen, met een heer, den heer met de overjas. Ze poogde een parapluie op te houden, maar te vergeefs. Ze lachte vroolijk; de regen sloeg tegen het frissche vriendelijke gelaat.... Ik dacht: jongen, nu moest het geluk eens willen, dat ze in dezen waggon kwam zitten. Eerst hoor ik den heer vragen naar een coupé voor dames alleen. O vreugde! de damescoupé was vol, propvol, stampvol met Amsterdamsche juffrouwen. Toen kwam de heer langs mijn waggon.... zag twee heeren zitten en wilde verder gaan, toen hij mij eensklaps scheen te herkennen, terwijl de conducteur riep: al de andere niet-rookwaggons zijn vol. Hij raakte zijn hoedrand even aan, terwijl de conducteur de deur opende, en zeide: mijnheer Van Oudenaerde, mag ik mijn nichtje.... maar de rest kon ik niet verstaan; hij hielp de dame het rijtuig in, poogde tevens zijn parapluie nog op te houden; de wind gierde, de locomotief liet stoom uit.... Zij

treedt den waggon binnen,... ik hoor haar zeggen: ‘nu, dag oom, wil u allen nog wel eens hartelijk..,’ maar meteen ging de trein voort, en, terwijl ik opsprong om het raam op te halen, zag ik hoe oom's parapluie door den wind, die achter den trein omschoot, in een glimmend zwarte tulp veranderd werd.

‘Daar gaat uw ooms's parapluie!....’ zeide ik meêwarig, op oom wijzende, die met den wind van achteren, als werd hij door zijn tulpparapluie voortgetrokken, in een nevel van regen uit ons oog verdween.

‘'t Is erg jammer.... 't is nogal een nieuwe parapluie!’ zeide ze, en toen begonnen we beiden te gelijk even te lachen.

Zij ging gemakkelijk in het hoekje zitten, tegenover den slapenden heer, keek dien even aan, en raadpleegde toen een geel spoorwegboekje.

Ik pijnigde mij intusschen om mij oom's naam te herinneren. Hij kende mij, en ik meen mij zijn gezicht ook te herinneren; maar ik kon mij maar niet voor den geest brengen of ik hem op de beurs dan wel eens op een vergadering had ontmoet. Ik kon toch niet aan nichtje vragen, hoe een man, die mij aan haar zoo half gepresenteerd had, heette.

‘Waarom niet?’ zeide tante.

Ik wilde zoo gaarne weten wie zij was en waarheen zij ging. Maar ze had een fier en nogal gereserveerd uiterlijk en ik wist niet hoe ik een gesprek beginnen zou.

Dat gaat op een groot bal beter: ‘'t Is van avond bijzonder geanimeerd, vindt u niet? Wat is het hier een mooie gelegenheid om te dansen!’ Met deze twee oorspronkelijke opmerkingen komt men al een heel eindje ver als men vele dames heeft aan te spreken. Doch deze geestige phrase kon hier geen dienst doen, en ik wist zoo spoedig niets te bedenken om ongezocht en niet te vrijpostig een gesprek te beginnen.

Intusschen keek ik haar van tijd tot tijd soms even aan.

Het zuivere profiel van het liefelijk gelaat, dat over het spoorwegboekje een weinig gebogen was, kwam uit tegen de raamgordijntjes.

Lieve tante, er was een frischheid als van buitenlucht in haar geheele verschijning. Ze had donkerrood lint op haar hoed, die het lieve gelaat omlijstte. Als u eens wist hoe die kleur mijn oogen goed deed op dien grijzen, grauwen Decemberdag, terwijl de nevels over de velden streken en de regen tegen de ruiten sloeg.

Ze nam uit haar reistasch een boek en ging lezen. Het was *De Gids!* Een degelijk meisje, dacht ik, ernstig en wel opgevoed... zeker familie van een professor.

Ik zal maar eens probeeren:

Beleefd buig ik mij een weinig voorwaarts en zeg: ‘ik geloof wezenlijk dat ik eens het genoegen gehad heb u te ontmoeten bij....’ en ik noemde een goeden naam... ‘bij professor...’ maar terwijl ik de woorden uitte, dacht ik: ‘o, driedubbele ezel dat ik ben, alsof ik dat liefelijk gezichtje ooit zou hebben kunnen vergeten!’ Maar zij antwoordde eenvoudig: ‘Ik heb niet de eer den professor te kennen. Maar ik heb mijn broeders dikwijls van hem hooren spreken.’

- ‘Studeert een van uw broeders in de rechten?’

- ‘Ja, mijn beide broêrs.’

- ‘Wie heeft dan tegenwoordig ook geen broêr die advocaat wil worden?’ zeide ik.

‘Men kan steeds weten wanneer het een slechte tijd in den handel is.... dan klimt gewoonlijk het aantal studenten in de rechten.

‘Na die akelige geschiedenis in Rotterdam, gingen er, geloof ik, wel twintig Rotterdammers naar Leiden.’

Ze boog even met het hoofd, als wilde ze zeggen: ik heb naar uw belangwekkende mededeeling met aandacht geluisterd, maar nu ga ik liever weer wat lezen.

Ze is in alle geval niet uit Rotterdam, dacht ik. Neen.... de Rotterdamsche meisjes zijn toeschietelijker.... Misschien is ze een officiersdochter, en begrijpt ze dus mijn deskundige koopmanszoonsopmerkingen niet.

Ik had het land! 't Is niet pleizierig te gevoelen dat men vrij onhandig is. Ik had niets te lezen, want ik kon het niet van mij verkrijgen om in het bijzijn van dat reine, fiere meisje, terwijl ik eigenlijk alleen met haar was, mijn Zola open te slaan. Ik keek dus mistroostig naar buiten.

Daar hoor ik op eens een zachte stem.

‘Heeft u ook een vouwbeen of zakmes bij u? Mijn boek is nog niet geheel opengesneden.’

Ik spring op en haal uit de diepten mijn zakmes, dat ik open en beleefd overreik.

Ze neemt het met een vriendelijken glimlach aan, en gaat aan 't opensnijden.

Ze lacht zeker om mijn mes, dacht ik. Een echt schooljongensmes dan ook nog, vol kurketrekkers, steenuithalers, priemen, booren, messen.... en hoe zwaar.... maar wat hanteert ze 't keurig! Lieve handjes, net geganteerd.... de rechter gele glacé pink ietwat omhoog.... wat zijn meisjes toch gracieus als ze gracieus zijn. Daar klettert op eens een ruwe vlaag met ontstuimig geweld tegen het venster waarbij ik zit. Ze kijkt op en geeft mij tevens het mes terug. Welk een zonnig, liefelijk gelaat.

Ik meende voor een oogenblik de schaduw van een lachje te zien in het linker hoekje van dien lieven mond, zoo vol uitdrukking. 't Is geen kleine mond - en ik die zooveel van kleine mondjes houd! - maar 't is een heerlijke mond, vol gevoel en poëzie, net een mondje om te..

Daar zijn wij te Utrecht. Een bleeke winterzon gluurt van de zijde van Driebergen even over de ontbladerde geraamten van boomen, boven de lage daken van schuren, en scheen op een geel aanplakbiljet van den Drachenfels-bahn.

Ik ging uit den wagen en bleef voor het portier staan. Toen een aantal reizigers aankwamen met mijn vriend den conducteur voorop, trof hem iets in de uitdrukking van mijn oog. Hij stopte al de andere wagens vol, doch de onze bleef gespaard. Geen spoorwegmaatschappij heeft zulke mannen vol menschenkennis tot conducteurs als de Rijnspoor. Zonder inlichtingen te ontvangen begrijpen ze; ze wantrouwen de reizigers niet; ze durven moedig met losse hand een vriendelijkheid te zaaien, hopende op de oogsten der toekomst. Zulk een conducteur verdiende directeur te worden.

De trein gaat voort. De slapende kapitein, op een ander oorliggend, de schoone met *De Gids* en ik waren alleen gelaten.

De winterzon wierp een vreemd, koud licht tusschen de jagende wolken door op stapels baksteen, op eenzaam overgebleven kolen in het veld, op de natte, zwarte loopplank der contrôle, op het groene water der grachten, op schippers die een jas aanschoten, op eenden die met den kop in het water plasten, op de bruine, dorre beukenbladen langs het kerkhof.

Nu gaan we voorbij het bleeke gras van de vestingwerken; langs een weide, vol lichtbruine molshoopen; langs een laan boomen die allen groen bemost zijn; langs een boomgaard, waarin al de boomen grotesk en scheef staan als de steenen op een Jodenkerkhof. De wind deed de rookwolken vlak langs de weiden scheren en

tusschen de blinkende vorens der akkers krinkelen en wervelen als kleefde ze vast aan de vette klei.

Het was een bruin landschap; omgeploegde akkers niet zwart maar bruin; boomen vol doode bladeren vaal-bruin; heesters en hakhout rood-bruin; riet en heggen geel-bruin; totdat ik eindelijk in een boomkweekerij bij Driebergen wat groen zag.

‘He! dat groen doet goed!’ zeide ik, toen mijn overbuurtje opkeek en mijn oog gevestigd zag op dien telkens afwisselenden achtergrond, waarvan haar lief gelaat de blijvende voorgrond was. Ik had nooit dien achtergrond zoo bestudeerd!

‘Ja, 't is een sombere winterdag’, antwoordde ze en ze sloeg een bladzijde van *De Gids* om, en las verder.

Ik keek mismoedig weer uit. In den tuin van het hotel Woud- en Berg-Oord, stonden bij een hekje aan een spoorweg, te midden van de dorre bladeren, een struik met dik gezwollen, witte bessen - hoe heeten ze ook - en een struik met lange glanzende groene bladeren te wuiven en te zwaaien als onzinnigen. Ze gieren van de pret over mijn onhandigheid, om geen gesprek te kunnen beginnen, dacht ik. De zwarte rook van den gereedstaanden stoomtram naar Doorn, Darthuizen en Amerongen - o! zomersche namen - werd gedreven langs den modderigen straatweg naar Zeist.

- ‘Als ik Zeist zie, dan denk ik altijd aan de gezondheidskolonie van kinderen, die ik daar verleden jaar zag!’ zeide ik eensklaps, Bij ingeving dacht ik: 't Is een lief meisje, ze houdt zeker van kinderen. En ja, daar legde ze *De Gids* eindelijk neer - 't is niet voor niets, dat ik het verouderd maandschrift zoo haat! - en ze verklaarde hartelijk ingenomen te zijn met het werk van hen, die voor deze koloniën ijverden en dat zij met de Jaarmarkt overkwam. Ik ben er voortaan ook met hart en ziel voor!

We gingen verder. In het groote kippenhok op het mooie buiten van den heer Willink kraaide een haan. Dat gaf iets buitenachtigs aan het grauwe wintertafereel.

Daar is de heide, met een enkele woning hier en daar. Ik zie het groen van jonge sparretjes langs de hei-sloot. Ja, de aarde is nog jong. Als die boomen lange spreidende takken hebben, zijn wij dood, maar is de aarde nog jong voor onze kinderen. Wat ziet het water in zoo'n sloot in de heide er kristal-helder en doorschijnend uit! Witte berken zwaaien de bevallige, zwiepende twij-

gen heen en weder; witte zandheuvels zie ik als duinen te midden der heide en daarachter blauw-donker de wouden ver af.

Langs hoogten gaan we, die vol zwarte roestige plekken zijn, waar de locomotief de hei heeft laten branden. Bruin-purper is de hei zelfs op dezen regenachtigen December-dag nog tegen die hoogten ginds. Hoe mooi kleurt daarbij het groen der donkere sparren!

De wind uit zee, die ons van Amsterdam af vergezelde, gierde tusschen de bruine stammen door; maar daar in de diepten van het bosch zie ik roerlooze dennen-boomen en frisch groen mos.... de windvlaag is over... zou hij daar even rusten gaan? Maar neen, de donkere winter is gekomen; rollende, grijze dampen mengen zich met den rook.... en het bosch zwaait weer in den storm uit zee en richt de toppen der boomen als bajonetten naar de zij van Duitschland.

Een wijde horizon en Amersfoort's hooge toren. Tal van kleine spiegeltjes in de heide, waar het bleeke licht in plassen scheen. Water is toch de levende vreugde van het landschap, ook in den winter. Zwarte kraaien vliegen tegen den wind in, vlak bij den grond. Zelfs in December is het tusschen Driebergen en Arnhem toch mooi!

Hier is Maarsbergen. Tegen de wit gepleisterde muren van het logement komt een groote open gele jachtwagen met twee paarden uit. De sparren tegenover het station zwaaiden; de haren der paarden woeien wild; maar de zeewind is zoel en lekker; de dennenlucht komt door het open raam.... O, wat zou ik gaarne, met den wind van achteren, nu op den bok van dat rijtuig zitten, met mijn overbuurtje aan mijn zijde, en dus over de heide en tusschen de bosschen door!

Nu komen we aan breedgetakte, rondgekruinde dennen, en dan weder hei, en geel-bruine struiken, en een wild met ons mede stroomende en golvende sloot.

En altijd dat liefelijke, schoone, edele profiel als voorgrond. Steeds las ze door.... Wat deksels staat er deze maand in *De Gids*; schrijft u mij dat eens.

Achter de sloot graasden een stuk of wat zwart-witte koeien met ruw en vochtig haar.

Zij keek even uit het venster .... en ik als de dit en dat er bij, om een gesprek aan te vangen.

‘Vindt u 't niet jammer, dat we in Holland zoo weinig rood-

bonte runderen hebben? De calvinistische voorouders vonden die zwarte zeker deftiger en stemmiger.... de rood-bonte waren hun zeker te kleurig en vroolijk....' Maar de laatste woorden zeide ik aarzelend, zonder overtuiging, want zelfs de schaduw van een glimlach was er niet, ze keek mij ernstig even aan en zeide enkel: 'Daaraan heb ik werkelijk nooit gedacht!'

O, ik ben weer onhandig geweest. Bij dat woord calvinist, keek ze gestreng. Ze is zeker aan den ernstigen kant. Nu, dat mag ik wel in een meisje.... maar intusschen had ik weer erg het land. Nu kwam tevens de regen weer met een woeste bui aanstormen. Aan hare zijde gudste het water omlaag en haar vensterglas was met dikke druppels beladen, doch mijn ruit was enkel met kleine speldenprikken van spikkeltjes bevochtigd. Wil ik haar doen opmerken dat ze dus aan mijn zijde beter kan uitzien? Neen, ik durf niet. Als ik mij maar wist te herinneren hoe die oom heette!

Over een zwarten weg, langs het spoor, gaat tegen een helling een kar met steenkool, gevolgd door drie karren met katoenbalen. We naderden Veenendaal.

De regen slaat met onstuimig geweld in de spoorwegwagens met steenkool, die aan het station staan. De kogeltjes en kettingen onder het houten juk, dat den ingang van tunnels langs den Rijn nabootst, dansen en springen alsof ze bezeten waren.

O! die luchtlijn van de opening der tunnels door de wijnbergen, wekte mij op als muziek! Wat heb ik den Rijn en zijn heuvels lief; welke zonnige herinneringen wekt enkel de naam reeds van den Rijn, den vader van het gezellige, vroolijke volksleven aan zijn oevers. De machtige dwingt de spoorwegen links en rechts hem in al zijn kronkels en bochten te volgen naar zee. Door zwarte tunnels, dwars door de bergen, dwingt hij hen te boren om hem trouw te kunnen blijven.

Wat dansen die kogeltjes en kettingen onder het houten juk! Zoo hoog zijn de ingangen der tunnels, wier rooden zandsteen een schoonheid te meer aan de rotsen geven. De ruïnes, die tragedies in steen, blijven de verbeelding wekken langs zijn oevers. Ongeluk adelt soms. Van leelijke burgten maakten fransche kogels treffende ruïnes.

Het is mij alsof ik langs den Rijn, langs Rolandseck en den Drachenfels spoor. Dat liefelijk profiel, omlijst door het venster, heeft telkens een nieuw landschap tot achtergrond. Nu is ze Hilde-

gonde op Nonnenwerth..... dan is ze de liefelijke Lorelei. Godsdienst, traditie, poëzie, heldenmoed....

Maar de verbeelding wordt in haar vaart gestuit. De trein houdt op.

De wind gilt en giert tusscheu de reeten der spoorwegwagens, de stoom sist uit de pijp der locomotief. Alles druppelt en lekt. Wat glinstert en spiegelt de natte steenkool in die open wagens.

- 'Het lijkt wel de hartstochtelijke regen van Italië', zeide ik, toen weer een driftige bui aangierde en zij even het boek in den schoot legde.

- 'Ik ben nooit in Italië geweest; maar zulk weer als vandaag doet mij er zeker niet aan denken', antwoordde ze, nu met een onmiskenbaren lach.

Daar ging het portier open. Een heer komt binnen en neemt beleefd den hoed af. Zij boog even het hoofd. Zij schaamt zich dus de goede, ouderwetsche Hollandsche gewoonte niet, om ook onbekenden, die binnenkomen en beleefd zijn, even te groeten. Ze bootst dus niet, zeer voornaam, stijve Engelsche gewoonten na. Ik houd veel van sport, maar men aapt de Engelschen tegenwoordig wel wat te veel na! Een Haagsche is ze dus niet, en ze zit zeker niet vaak in een Amsterdamschen tram. Als in de Sarphatitram soms een breedgeschouderde boer, met een goedig rood gelaat en een groenen zak met roode koorden in de handen binnenkomt en ouderwetsch groet met een 'gedag samen', erger ik mij altijd over de steenen gezichten van al die stijve deftige Amsterdammers. Ze moesten zijn groet vriendelijk beantwoorden, gelukkig dat ze aan 't buitenleven en de ouderwetsche gewoonten van het land herinnerd werden in hun groote stad vol huizen en straatsteenen.

Te Ede, waar de molen maar twee kleine lapjes zeil voerde, en waar men den kerktoren door den nevel van regen slechts ter nauwernood over het bleek-groene hoogtetje zien kon, kwamen er twee dames binnen.

De zon kwam even door en deed de dikke droppels op de rechterruit vonkelen met een geel licht.

Liefelijke zachte kleur en licht vloeiden over het gelaat van mijn overbuurtje. Een hemelsch gezichtje!

We hielden op voor Arnhem, voor de contrôle. 'Lastig? vindt n niet?' zeide ik.

- ‘Och men went aan alles!’ zeide ze met een glimlach, en tevens *De Gids* in haar tasch wegbergend.

Welk beminnelijk humeur!

- ‘Heeft u dat groote huis, met al die pilaren daar links, wel eens opgemerkt’? vroeg ik.

- ‘Ja!’ antwoordde ze aarzelend.

- ‘Ik heb altijd genoegen in die twee reusachtige coupes daar bovenop.... Het dak is juist een schoorsteenmantel! Vindt u niet dat een colossale bronzen pendule, met een paar levensgroote photographieën in lijsten, tusschen de coupes moesten staan?’

Ze lachte even.

O, hemel! dacht ik, nu moest zij daar eens wonen.

‘Een mooi, statig gebouw anders’, hernam ik, ‘deftig met al die pilaren, en zeker een fraai uitzicht’.

Ze kijkt me even aan en zegt: ‘ja een mooi groot huis!’

De conversatie vlotte nog niet erg!

Aan het station te Arnhem steeg ze uit; ik groette zoo beleefd ik kon en kreeg een lichten hoofdknik tot antwoord. Doch ik zag die schaduw van een glimlach weer. Zou ze Ines kennen, of weten wie ik was?. Zij werd afgehaald door een heer, die haar waarachtig op het perron een kus gaf. Het is toch maar een goede Engelsche gewoonte om niet zoo familiaar te zijn in het publiek! Ik ging in den trein naar De Steeg, en toen ik te Velp uitkeek, zag ik haar uit den waggon naast den mijnen stappen op de steentjes tusschen de rails. Ik wilde de bevallige jonkvrouw nastaren, maar die weergaasche wind dreef de dikke rookwolken langs den weg en over het station.

In een nevel werd zij aan mijn oog onttrokken, de jonge schoone godin.

Poogt u eens te ontdekken, lieve tante, wie het kan zijn. Ik ga morgenochtend op verkenning uit en zal pogen de kennis te hernieuwen en aan haar familie voorgesteld te worden. Ik weet nu voor het eerst wat liefde is. Ik moet mijn hart luchten, door u, mijn lieve raadgeefster, alles te schrijven.

Uw liefhebbende neef,
JAN-WILLEM.

Dezen brief van Jan-Willem zond Tante mij, ze schreef er bij:

Waarde Maurits.

Lees dezen brief van Jan-Willem eens. Ines lachte hartelijk toen ik haar dien voorlas en zegt dat ze weet wie de schoone met den rooden hoed is. Ze beweert dat het een juffertje Vanderlek uit Gelderland is, die bij haar oom, dien gij zoo dikwijls ziet, gelogeerd heeft. Ze bracht op de terugreis naar Gelderland een bezoek bij familie in de buurt van Maarssen. Je weet dat Ines zich nooit hard over iemand uitlaat, maar ik merkte aan haar dat ze niet met Jan-Willem's Lorelei en Hildegonde op heeft. Wat worden die jongens met levendige verbeelding toch spoedig verliefd! Ik meen uit Ines te begrijpen dat 'Hildegonde' een weinig zoetsappig en week is. Nu vind ik dit onuitstaanbaar. Ik houd niet van vrouwen zonder karakter en wil.

Ik heb er voor heden genoeg van, want ik ben vandaag uit wandelen geweest met het kleurlooze nichtje, met de kleurlooze meeningen, beginselen en smaak, dat mij altijd gelijk geeft, en steeds even zacht en gedwee en zoet is.

'Kind!' zeide ik eindelijk, 'je geeft mij altijd den indruk alsof je op het punt stond geboren te worden, maar dat je nu nog niemand bent.'

Ze keek mij met een zachten glimlach aan, doch bloosde een weinig, al vond ze dat tante iets gezegd had dat een beetje raar was. Ze merkte, als altijd bijna onhoorbaar sprekend, op: 'Pa zegt dat een vrouw het gelukkigste is als ze in de meeningen van haar man kan deelen. Pa houdt niet van geleerde vrouwen.'

- 'Maar kind, je kunt toch geen wit papier blijven totdat je een man krijgt die er op schrijven zal wat hem gelieft!'

- 'Och, dat weet ik zoo niet, tante, maar Pa zegt....'

- 'Maar wat zeg jij?'

- 'Ja, ik weet het zoo niet, tante, maar Ma zegt....'

- 'Laat ons even hier ingaan, zeide ik, - we waren juist voor den koekebakkerswinkel op den hoek van de Leidschestraat, en ik stopte haar mond met een roomhorentje.

Zie je, als Jan-Willem, met zulk een tweede exemplaar wilde huwen, dan kwam er in het geheel niets van hem terecht. Schrijf mij dus nog heden wat ge van 't juffertje weet, want ik wil Jan-Willem antwoorden.

Je liefh. tante,

SOPHIE.

Lieve Tante!

Jan-Willem's ongeluk ware niet te overzien indien hij deze keurige jonge dame huwde. Ik ken haar vrij goed. Ze is volstrekt niet zoetsappig! Het lijkt er niet naar. Ze is een van die meisjes, welke altijd ten minste eens trouwen. Rustig; niet veel zeggend; zelden brommend; nooit een onaangenamen brief schrijvend; beleefd jegens oudere menschen en dienstboden; geprezen door degelijke mannen en vrouwen die haar slechts een zeer enkelen keer ontmoeten; niet bemind door kinderen, honden en haar eigen broeders en zusters; nooit storende geestdrift toonende; steeds zorgvuldig de wacht houdende op haar tong om toch nooit kwaad te spreken van iemand die haar van dienst kan zijn, met lieve maniertjes, bevallige knikjes, sympathieken oogopslag, een zacht accompagnement spelend van 's knappen mans gesprek, *molto con espressione* - dit vooral is onweerstaanbaar voor een ietwat ijdel man - steeds correct, welgemanierd en voorzichtig gelijk in den trein, maar intusschen op de beschaafdste wijze berekenend en slim en zonder hart.... daar hebt ge de voorbeeldige godin van Jan-Willem. Als zij, door op de meest egoïstische wijze onzelfzuchtigheid ten toon te stellen, haar doel bereikt en een man van fortuin gehuwd heeft, dan omhelst de gelukkige echtgenoot een keurige dame met een hart van steen, die nooit driftig is maar altijd driftig maakt, en steeds haar eigen weg zal gaan.

En ze is niet eens zoo mooi als die arme Jan-Willem denkt! Haar gelaat treft den eersten dag, laat den tweeden dag koel, verveelt den derden dag. Met regelmatige trekken, die behoorden te behagen, bekoort ze zelfs in het minst niet. Blond! zegt Jan-Willem. Ze is niet blond. Ze heeft uitgedoofd kleurloos haar. Het is een neutraal getinte achtergrond, goed om roode tinten *relief* te geven. Blond haar is vol voorjaarslicht. Het glanst, weerkaatst licht, houdt zonneschijn gevangen, doet aan Titiaan en Rubbens, aan warme zomervelden en Juni-avonden op de Lagunen van Venetie denken. Doch dit doffe, met warme ijzers verfomfaaide haar is niet blond. Ze heeft kleurloos haar, een gestereotypeerden lach en weinig teedere oogen.

Die lach vooral is onverdragelijk! Altijd dezelfde! Het is een tandvleesch-lach, men ziet elken keer precies evenveel van de regelmatige tanden en het rose tandvleesch. Die lach heeft geen gradaties,

geen nuances. Het is een lach uit onze werktuigkundige eeuw, bij de duizend, volkomen gelijkvormig, afgeleverd. Haar gelaat heeft geen uitdrukking, maar een quasi levendige grijns, altijd dezelfde. Het gezicht gelijkt in steen gesneden, als lichtte zij het 's morgens uit haar hoofdkussen als uit een foudraal, waarin ze het 's avonds weder met dezelfde plooi en lach nederlegde.

Het is een sentimenteel meisje zonder gevoel dat, vóórdat ze huwt, altijd zonder succes aan de *voix céleste* van het harmonium zit te peuteren, en dus enkel niet-muzikale menschen kan beetnemen. Dit is een beeld en slaat op haar manieren en conversatie.

Lieve tante, wat ben ik blijde, dat ik geen effecten-man ben maar in tabak doe. Kijk mij nu zulk een effecten-heer eens spoedig verliefd worden, over nacht-ijs gaan, enkel naar het uiterlijk oordeelen! Weet u waarom ik zoo'n lieve, beste vrouw heb? Omdat ik haar gekozen heb als ware ze eene sigaar! Ik heb niet alleen naar het dekblad gekeken. Ik heb gedacht: een vrouw evenals een sigaar bestaat ten eerste uit binnengoed - dat het hart, de ziel van de sigaar is. Dan komt het omblad, dat niet mooi van kleur behoeft te zijn, maar goed en egaal moet branden; het is de regulateur van de sigaar, het gezond verstand, het goed humeur van de vrouw. Een goed omblad maakt dat sigaren, die anders niet veel waard zouden zijn, toch goed branden. En dan ten laatste komt het dekblad, de robe, het uiterlijk van de sigaar. Nu, het oog wil ook wat hebben. Het dekblad is dan ook het duurste deel. Lieve hemel! laat Jan-Willem, oppassen dat zijn liefde voor een mooi dekblad hem niet te duur komt te staan. Want ik kan u verzekeren dat het beschaafde meisje uit den trein één dekblad al dekblad is. Ze is een *planteur* en dat nog al van onrijp geplukt dekblad, zonder spikkels, egaal, eentonig, vervelend mooi, zonder elasticiteit.

Maar lieve tante, gaat u dat alles nu toch vooral niet aan Jan-Willem schrijven! Maakt u maar geen opmerkingen over zijn Dulcinea. Anders acht hij het aan zijne beginselen verschuldigd om haar het hof te maken, teneinde dus zijn onafhankelijkheid te toonen. Hij is in een raar clubje verzeild, dat oproerigheid en weerspannigheid bewijzen van frischheid en jeugd acht! Hij is beter dan de meeste. Zijn opmerking over het lezen van Zola, toont aan, welke ware *gentleman* hij is. Maar een woord van tegenspraak zou hem toch licht de juffrouw nog meer doen idealiseeren.

Vele van die dwaze, onbekookte meeningen van zijn vrienden

over liefde, poëzie en vaderland, weet ik enkel te verklaren door hun den wensch toe te dichten om toch vooral vreemd, oorspronkelijk, wild en anders dan gewone menschen te zijn. Ze zijn jong met voorbedachten rade woest en hevig.. met een aanloopje vol inspanning. Hijgend en blazend, met opgezet rood gelaat en een rooden zakdoek in de hand komen ze aandraven, schreeuwend: ‘Kijk toch eens gauw, als je blieft - eer het weer vergeten is - hoe wild en onfatsoenlijk ik geweest ben. Ik heb een hekel aan onbesproken jongelingen! Bespreek mij dan toch! Ik heb zoo even een paar dichters, die beroemd waren eer ik geboren was, eens ruw beleedigd. Ik heb ter loops moedig kwaad gesproken van een 70jarig man, die niet antwoorden kan; ik heb een lief jong kind bespot en met de liefde voor haar eens vinnig den draak gestoken! Ben ik niet jong? ben ik niet geniaal?’ en dan springen ze, nog hijgende van de inspanning, met beenen en armen wijd uitgestrekt in postuur, gelijk een balletdanser die toejuichingen verwacht.

Jan-Willem's hart is te goed om zulke apenkuren mee te doen. Maar hij kan geen tegenspraak dulden. Zeg dus maar niets over zijn juffrouw met den rooden hoed.

Uw liefhebbende neef,
MAURITS.

Oud-Hoendringe, 5 Januari '87.

Waarde Oom Maurits,

Uw vriendelijke uitnoodiging vond ik, toen ik een paar dagen geleden in stad kwam. Ik kan die echter niet aannemen, want ik ben weer naar buiten gegaan. Het was mij onmogelijk in stad te blijven. Een zeer onaangename woordenwisseling heb ik met mijn compagnon gehad, die al de aarts-conservatieve denkbeelden van een ouderwetschen Amsterdammer heeft en onverdragelijker was dan ooit. Ik heb hem eens flink de waarheid gezegd en bewijs hem thans mijn onafhankelijkheid door vacantie te nemen. Ik laat mij door geen oude pruiken ringelooren!

U vraagt of ik al weet wie het beeldschoone meisje is, dat te Maarssen op den trein kwam. Zeker weet ik het..... en u weet het ook. Ik ben voorgesteld aan haar ouders te Arnhem, op een uur afstands waarvan ze wonen, en ik ben aan het bedenken van een plan om door haar vader te logeeren te worden gevraagd.

Wat ik doe is toch maar nooit goed. Natuurlijk had iedereen tehuis niets dan aanmerkingen op de lieve Emma Vanderlek. Mama zuchtte - Ines zeide niets. Is er iets onverdragelijkers denkbaar?

Toen ik eergisteren avond in stad kwam, was mijn eerste bezoek aan Mama, die bij Tante Sophie was. Daar vond ik de geheele familie bijeen, behalve u en uw vrouw. Ze hadden de kaartjes reeds uit en twee whistpartijen waren aan den gang. De meid deed mij de deur van de binnenkamer open; ik liep zachtkens naar binnen en heb wel twee minuten in de zijkamer gestaan voordat ze mij zagen. De professor keek toevallig op, herkent mij en springt op. Het speeltafeltje om, al de fiches op den grond en Ines op handen en knieën. Ik in een wip aan haar zijde, ook op handen en knieën. Zoo kuste ik haar! 't Was een mooi tafereel! en tante Sophie lachte dat haar de tranen over de wangen liepen. ‘'t Kon niet gelukkiger treffen,’ zeide ze: ‘ik had een erg naar spel!’

Mama vroeg mij den volgenden dag, daar het Zondag was, dadelijk bij mijn edelen neef en compagnon aan te gaan, die weinig gesticht was over mijn vacantie nemen. Ik beloofde het. En wat is nu hiervan het gevolg geweest? Een ongeredderd standje, waarvan Mama u de bijzonderheden mededeelde. Zij geeft mij ongelijk, maar ik gevoel dat ik gelijk heb als ik mijn onafhankelijkheid toon. Ik heb mijn compagnon straks een brief geschreven van sta-vast, die mij opgelucht heeft. Ik heb dat ouderwetsch heer eens gezegd wat wij jonge menschen willen en wenschen. Ik zend u een copie er van, welke u toonen zal hoe het recht aan mijne zijde is.

Met de oude vriendschap en achting

Uw toegen. neef,

JAN WILLEM.

PS. Ik doe den brief nog even open. Mijn noteering is ontegensprekelijk drie en 't zestiende hooger dan zoo even. Mijn koers gaat met sprongen naar boven. Ik heb mijn plan bedacht. Zoodra de sneeuw van den grond is, ga ik op mijn *bicycle* langs haar huis en zal, als ik haar voor 't venster zie, quasi van mijn velocipède vallen en mijn been verstuiken. Ik hoop dan binnen gevraagd en te logeeren gehouden te worden! Wil u oom Herman, dezen brief ter lezing zenden. Hij is ook voor hem bestemd.

Den heer Jan Willem van Oudenaerde.
Oud-Hoendringe, Gelderland.
Amsterdam, 17 Januari '87.
Waarde Jan-Willem!

Met de deur val ik bij u het huis in. Is mij dit nu een brief om aan uw compagnon te schrijven, een rechtschapen, kundig man, die ouder en wijzer is dan gij, en *recht* heeft op uw eerbied? Mijn broeder Maurits zond mij op uw verzoek uw brief en de copie. Wist gij niet dat uw taal mij ergeren zou? Gij zijt verzeild geraakt onder een clubje, dat met voorbedachten rade onbeschaamd en aanmatigend is. Ze zien onbeschaamdheid voor oprechtheid, aanmatiging voor zelf bewuste kracht aan! Het is niet aangenaam voor uw moeder en allen die van je houden, dat de ongemanierde, rauwe dingen, welke je schrijft, maken dat zij, die je niet kennen, je voor een mallen kwast aanzien, terwijl je toch een door en door goede en hartelijke kerel zijt. Werp de gemaniereerdheid van de *précieuses ridicules* uit de school van Zola, die gemaakt onbeschoft en plat zijn, ver van je en heb ook met de pen in handen de manieren van een beschaafd en artistiek man van goeden huize. Het is een wrange, harde, ruwe misvorming welke je kunstmatig je goede, ridderlijke natuur doet ondergaan.

Mag ik je eens vragen waarom je onder aan je brieven je zelf met hoogachting iemands Dv. Dr. noemt? Waarom verzekert ge zelfs iemand dien ge niet kent van uw achting? Omdat geen mensch zonder achting kan leven; omdat het onduldbaar is behandeld, toegesproken, aangehoord te worden zonder eerbied. We verlangen er te recht meer naar dan naar liefde, naar vriendschap. We kunnen er niet zonder leven.... we gevoelen dat in ieder mensch iets is dat eerbied verdient.... hem aan te pakken alsof hij geen achting verdient, is of men hem te pronk stelt zonder kleederen. Victor Hugo's Valjean ging onder den vloek, dat hij ieders achting verbeurd had, tot stervens toe gebukt. Ouders die hun kinderen zonder achting behandelen, vernielen het edele, rein menschelijke in hen.

Daarom moet men ook ontslagen gevangen niet als uitschot behandelen.

En wat doet gij? of beter gezegd, wat is de mode van een bent, welke gij volgt?

Niet misdadigers .... maar uw ouderen, uw voorgangers, de mannen die hun geheele leven in kunst, letterkunde, godsdienst, staatsmanskunst eerlijk en trouw het ideaal geëerd hebben, worden door jonge, ruwe, niet eens zeer talentvolle jongens behandeld zonder achting, zonder eerbied. Uit onwetendheid kan zulk gebrek aan eerbied soms voortspruiten, maar het ergste soort, de cynische, patroniseerende, brutale oneerbiedigheid is een gevolg van een gebrek aan gevoel en verbeelding, dat honderdmaal erger is dan de grofste onwetendheid. Hoe kan men zich zelf eerbiedigen als men anderen niet eerbiedigen kan? Hazzlit zeide dat de leerling in de City die den Lord-Mayor in zijn vergulde statiekoets niet den grootsten man der stad achtte, zeker het leven op het schavot zou eindigen. Het schavot is uit de mode, maar ronduit gezegd, ik kan mij zelfs niet voorstellen, hoe een jongmensch zulke ruwe taal bezigen kan jegens zijn ouderen en meerderen.

Welke ruwe, grove woorden, puntig als lood, gebruikt ge als ge schrijft, terwijl ge toch vrij beleefd en beschaafd zijt in het dagelijksch leven! Zulke staltaal zou mij doen denken dat ge menschen voor huurpaarden aanziet, die hard in den bek zijn geworden en op den stang moeten worden gereden. Geloof mij, al zijn wij ouderen ook uw minderen in ongeveer alles, zoo zijn wij toch niet zoo bot of wij kunnen nog de lichte teugels van welvoegelijkheid, takt, smaak en fijn gevoel gehoorzamen. Die norsche, onzinnige versmading van hetgeen fijn en edel is, stemt enkel tot medelijden, als een goedhartige maar ongedisciplineerde, tot nabootsen geneigde jongen die toont. Uw toorn tegen uw neef en compagnon komt na alles wat ik hoorde mij zeer ongemotiveerd en onjuist voor. Mijn raad welken gij vraagt - en het is tevens de raad van oom Maurits - is deze: vraag hem excuus en ga als een man weer aan het werk.

Uw liefh. Oom,
HERMAN.

Oud-Hoendringe, 10 Januari '87.
Waarde Oom Maurits,

Dank u zeer voor uw preek en die van den professor. Vooral de toepassing trof mij. Ik moet vergeten, vergeven, excuus vragen, nederig zijn en weer mijn beroerde kantoorkruk beklimmen! Maar u weet niet wat gebeurd is; noch u noch oom Herman

kent mijn compagnon en neef persoonlijk! Wil ik u eens zeggen wat voor een exemplaar het is? Kwaadsprekende menschen die niet lasteren zeggen van hem dat hij een buitengewoon onaangenaam mensch is en ze hebben mooi gelijk ook! Neef is een stijf, deftig heer met een glad, rood gelaat, dat - op een afstand gezien - goed gehumeurd en openhartig gelijkt, doch dat, van nabij aanschouwd, een onaangenamen trek heeft om den mond met de lange bovenlip.

Hij is ontevreden over den boozen tijd, want hij is een slecht man van zaken, en gaat door overmaat van degelijkheid steeds op solide wijze achteruit. Ernstig en gewichtig verkoopt hij steeds als de fondsen sterk gedaald zijn, om in te koopen als de koers hoog is, en dus ruïneert hij zich langzamerhand om verlies te voorkomen. Hij heeft de gewoonte steeds langzaam en plechtig te spreken, als dicteerde hij telegrammen naar Amerika, zestig cent het woord.

Deftig en treuzelend deelt hij breedsprakig zijn meening mede. Het stuift altijd van droge woorden eer hij weet uit te leggen wat hij wil.

Opzichtiger degelijkheid, zwaarwichtiger soliditeit dan de zijne is niet denkbaar. Hij is degelijk in alles.

Hij heeft een valsch gebit van degelijk echte tanden! Zijn tandmeester had hem verzekerd dat het natuurlijke tanden waren en dus veel sterker dan die ‘moderne porseleinen kunsttanden.... ze kwamen allen nog van Waterloo!’

Soms als hij mij in een dispuut aangrijnst, en met zijn gewone manuaal zijn linker voorvinger langs zijn boventanden wrijft, is het mij alsof hij zegt: ‘ze komen allen nog van Waterloo!’ en dan vind ik zijn doodemansgrijns over de lichtzinnigheid van iedereen, die niet vervelend is, die jong en hartstochtelijk is, nog afschuwelijker dan ooit. Hij is een man, die zeker met de flesch is opgevoed en dus met de natuur door taaie getah-perdsja heeft kennis gemaakt. En tegenover zulk een pierrot moet ik elken dag op kantoor zitten!

Geen wonder dat ik eindelijk een standje met hem heb gehad!

Ik heb dien Zondag bij hem en zijn vrouw koffie gedronken.

Mama wilde het gaarne, en ik houd veel van nicht Wilhelmine. Ik beklaag haar zoo innig. Ze is klein en tenger; haar huidskleur is een weinig melig en haar persoon vertegenwoordigt *self-annihilation*.

Niet straffeloos leeft men jaren lang aan de zijde van zulk een degelijken, ouderwetschen Amsterdammer! Om nu een staaltje te geven van neef's aangenaam humeur.

We waren juist gaan zitten aan het dejeuner. De bleekneuzen - zooals we de kinderen noemen - zaten suf en duf, zonder een woord te spreken, te wachten, tot 'pa' hun een snee brood gaf, want ze mogen niet beginnen te eten voor dat de groote menschen gediend zijn. Welk een vernederende dwang!

'Wilhelmine!' zeide neef, terwijl hij met langzame hand het brood uit de verlakte broodmand nam en begon te snijden.

Nicht keek schichtig op, en zeide met zachte stem: 'ja, pa!'

Neef sneed door.... nam wat boter uit het vlootje, smeerde zijn boterham langzaam en degelijk, geen kuiltje overslaande, terwijl nicht, zenuwachtig, oplettend luisterde, met de handen in den schoot.

'Wilhelmine!' zeide hij nog eens en hij sneed zijne boterham in dunne reepjes. Een er van in de hand nemend en langzaam naar zijn mond brengend, zeide hij gestreng doch kalm: 'Wilhelmine! ge weet het! ik houd niet van schillenkoek!'

Nu had tante die van de Blauwburgwal laten halen, alleen om mij genoegen te doen, en ik kreeg dus een kleur als er aan toe, terwijl oom, met het gezicht van een martelaar, langzaam zijn brood zonder koek at.

Ik kon niet nalaten op te merken dat ik het geheel in strijd vond met de nieuwe levensbeschouwing, om kinderen het zwijgen op te leggen aan tafel en hen gedwee als honden te laten wachten totdat het bevel tot eten gegeven werd. Over de onbeteekenende gewoonte om te bidden aan tafel begon ik ook wat te zeggen, toen neef kortaf tegen de kinderen zeide: 'meisjes, gaat u aankleeden om uit te gaan.' Toen hij even kortaf mij verklaarde dat hij dergelijke onderwerpen niet besproken wenschte in het bijzijn van kinderen, antwoordde ik, dat vrije discussie een van de grondbeginselen was der moderne maatschappij. Zoo begon het gesprek, waaruit langzamerhand bleek, dat hij het liefst door een bende rijke pruiken geregeerd wilde worden en dat nog al in een tijd dat alle fijne koppen de regeering van het volk door de zoogenaamd 'lagere standen' terecht voorbereiden. Ik werd nu langzamerhand warm. Ik werd hartstochtelijk. Ik las onlangs, dat Numa Roumestan van zichzelf zeide: 'ik denk alleen als ik praat.'

Ik heb dien morgen bij mijzelf iets dergelijks opgemerkt. Toen in mijn opgewondenheid de woorden en volzinnen schier als vanzelf van mijn lippen stroomden, stond ik zelf verbaasd over de wijze waarop de moderne denkbeelden in mijn brein hadden wortel geschoten. Ik zou bijna zeggen, dat ik aan mijzelf geopenbaard ben geworden. En aan mijn compagnon, mag ik er haast wel bijvoegen, 't Was merkwaardig den indruk van mijn woorden op zijn gelaat te volgen. Eerst luisterde hij met een glimlach om de lippen, daarna werd hij al ernstiger en ernstiger en nog voor ik geëindigd had draaide hij zich met een zucht om. ‘Jan-Willem’ zeide hij, ‘ik weet bij ervaring welk een flinke vent ge zijt als gij op eigen voeten gaat, stap dus toch van die geleende roodradicale stelten af.’ Hierop bewees ik hem, dat wat ik zeide mij ernst was. Ik ontvouwde hem ons program. Alles nieuw. Nieuwe dichtkunst, nieuwe roman, nieuwe kunst, alles hartstochtelijk maar niet rhetorisch, nieuwe staatkunde, nieuwe belastingen. Alle mannen en vrouwen het stemrecht. Huwelijk gemakkelijk ontbindbaar. Geen kerkelijk huwelijk meer. Afschaffing van alle belastingen, behalve van een progressieve belasting op kapitaal en successie. Geleidelijke naasting van al het grondbezit door den staat. Afschaffing van alle privilegies der mannen. Vrouwen moeten scheepsjongen, visscher, commissionair in effecten, directeur van de bank, burgemeester, admiraal worden. Een nieuwe gemeenschap wordt gevestigd wier eerste wet luidt: al mijn leden zullen brood hebben en gelukkig zijn. Afschaffing van den soldatenstand, doch wapening van het volk. De groote democratische strooming sleept het koningschap mede. Men stelle dadelijk voor prinsen en vorsten een *emeritaat* in. De tegenwoordige koetsiers op het Binnenhof moeten weten wat ze doen. Blijven ze remmen, dan zal de remkruk worden stuk geslagen. De partij, die zonder rem den heuvel wil afrijden, beschikt over zeer *klemmende* argumenten.

Mijn compagnon heeft mij met de ouderwetsche rhetoriek over godsdienst, gezag en met al de gemeenplaatsen uit den heel beroerden rhetorischen tijd van Bilderdijk, Da Costa en dergelijken, geantwoord op een wijze, welke toonde, dat hij niets wilde weten van het gezond verstand in de Maatschappij. Ik ben toen wellicht wat al te hartstochtelijk, dat is ongekunsteld en waar, geweest, en heb de stad verlaten. Op een zoogenaamd gematigden, maar hinderlijk rhetorischen brief van hem, heb ik hem in nuchter, verstaanbaar

proza geantwoord dat ik hem aanried niet langer zoo dom te zijn. Dus heb ik onafhankelijkheid getoond en ik vlei mij, dat ik niet voor niets weer zoo onbeschaamd ben geweest als de groote geniën van den voortijd in mijn plaats zeker geweest zouden zijn. Wij wenschen onbeschaamd, dat is jeugdig, te blijven. Dat zullen wij doen. Waarachtig zullen we.

Uw liefh. neef
JAN WILLEM.

Den heer Jan Willem van Oudenaerde,
Oud Hoendringe, Gelderland.

Amsterdam, 12 Januari 1887.

Illustrious friend and joy of my liver!

Zeg, is dit geen beter aanhef, dan dat ellendige, tamme; kleurlooze, onbeteekenende en daardoor schier beleedigende ‘amice’, die stenographische aanhef van een gemakziek ras? Mijn aanhef is wel is waar ook niet oorspronkelijk - oorspronkelijkheid is door de drukpers te pletter gestampt - doch ze kenschetst u ten minste. Ik noem mijn intiemen vijand of mijn saaien kennis, die mij een vervelende invitatie zendt, niet ‘vreugde van mijn lever!’ want nooit lieten ze die schudden door den lach der onsterfelijke goden, als gij vaak doet. Weet ge aan wien ik die uitdrukking ontleende? Aan Imaum Ali Tadi, den Muzelmanschen gouverneur (of moet ik zeggen commissaris des sultans?) van een stad in Mesopotamië. Deze wijze, die zich onderteekent El Fakir (de zachtmoedige), schreef een antwoord op een vrij aanmatigenden, schoolmeesterachtigen en onbescheiden brief van den beroemden Engelschen kenner van het oosten, Layard. Gij broddelt altijd zoo met Engelsche namen, dat ik u wil mededeelen dat men dien naam uitspreekt als ‘Lie'ard’, wat mijn dochtertje ‘een gezellige’ naam zou noemen voor iemand die ons van vreemde landen wat vertelt.

‘Wat beteekent dat nu allemaal?’ hoor ik u reeds brommen, terwijl ge ongeduldig bijt en knauwt op uw sigaar, o joy of my liver! Men moet wijsheid evenmin als poëzie of kunst rechtstreeks, à bout portant, met het pistool op de borst onderwijzen. Leert lieden zelve hun conclusie trekken, dus leeren ze meer dan door zorgvuldig gereedgemaakte, netjes opgetelde statistieke kolommen, die ik altijd zoo brutaal aanmatigend vind.

Statistiek. Zie zoo, ik ben er! Mijnheer Layard, een degelijk man, had aan Imaum Ali Tadi, den zachtmoedige, een statistieke opgave gevraagd van de cijfers van invoer en uitvoer van zijn Mesopotamische stad, gedurende een groot aantal jaren. Hij had hem wel tachtig onbescheiden vragen gedaan. Hij gaf niet onduidelijk te kennen, dat hij het een boel beter wist dan al de Turken te zamen, en dat hij zooeven in een ommezien alles wilde gaan veranderen, hervormen, onderste boven werpen in de ouderwetsche stad, door Imaum Ali Tadi geregeerd. Hoe hoffelijk is het antwoord van den beschaafden Turk, uit het zonnig land tusschen de Paradijs-rivieren! Kan men op wellevender wijze zeggen: ge zijt een groot man, maar belachelijk, my illustrious friend and joy of my liver? Hij schreef:

'Wat ge mij vraagt is zoowel moeilijk te vernemen als onnoodig te welen. Ofschoon ik mijn geheele leven hier gesleten heb, heb ik nooit de huizen geteld, noch navraag gedaan naar het aantal inwoners, en wat de eene persoon op zijn muilezel laadt, en de andere wegstopt in de diepte van een schip, gaat mij niet aan. Doch boven alles, wat de vroegere geschiedenis dezer stad betreft, weet God alleen, welken hoop vuilnis en verwarring de ongeloovigen gegeten hebben voor de komst van het zwaard van Islam. Het ware tot niets nut hierover onderzoek in te stellen.

O, mijn ziel! O, mijn lam! streef toch niet naar de zaken die u niet aangaan. Ge kwaamt hier, we verwelkomden u; ga nu heen in vrede.

Voorwaar, ge hebt vele woorden gesproken; maar ge hebt geen nadeel gesticht, want de spreker is een, en hij die luistert een ander. Volgens de gewoonte van uw volk, zijt ge gedwaald van de eene plaats naar de andere, totdat ge nergens gelukkig en tevreden zijt. Wij zijn hier geboren (aan God zij de eere!) en we wenschen nooit van hier te gaan.

O, mijn zoon! luister. Er is geen wijsheid gelijk aan het geloof in God. Hij schiep de wereld; en zullen wij trachten ons aan hem gelijk te maken door te pogen, vóór wij de wijsheid gevonden hebben, in zijn geheimenissen te dringen? Laat uw plan varen.

Gij zult tot mij zeggen, ga uit mijn weg, o man, want ik ben geleerder dan gij en heb meer gezien. Indien ge gelooft dat gij daarom beter zijt dan ik, verwelkom dat geloof dan. Ik prijs God, dat ik niet streef naar wat ik niet noodig heb. Gij zijt geleerd in

zaken waarom ik niets geef, en wat ge gezien hebt weer ik van mij. Kan uw geleerdheid u een dubbele maag schenken? of poogt ge wellicht hier op aarde het Paradijs met uwe oogen te vinden?

O, mijn vriend! zoo gij gelukkig wilt zijn, zeg dan: er is geen andere God dan onze God! doe geen kwaad, dan zult ge noch de menschen noch den dood vreezen; want voorwaar, ook uw uur zal eenmaal slaan!

De zachtmoedige (El Fakir)

Imaum Ali Tadi.

'*Here endeth the first lesson!*' zou ik met den Engelschen dominé willen zeggen, na u de woorden vol wijsheid te hebben voorgelezen van dezen zaligen, rustgevenden, zenuwbedarenden Turk.

O, mijn ziel o, mijn lam streeft toch nie naar de zaken die u niet aangaan en laat je niet zoo onbescheiden en aanmatigend uit.

Gij stelt uw compagnon honderd vragen, waarop ge weet dat de wijste onder de kinderen der menschen geen antwoord heeft... als hij een voldoend antwoord schuldig blijft, meent ge te triomfeeren! en als hij u gestreng weerlegt, loopt ge weg en gaat de stad uit. Zonder discipline vriendje gaat de maatschappij te niet.

Radikaal zeker maar belachelijk niet minder was uw denkbeeld om uw neef en compagnon al uw onrijpe denkbeelden tot verbetering van maatschappij en letterkunde zoo ruw naar het hoofd te werpen.

'O mijn zoon! luister. Er is geen wijsheid gelijk aan het geloof in God.' Onwijs is het om, gelijk gij deed, te zeggen en te schrijven, dat gij uw compagnon een bekrompen wezen acht omdat hij gelooft in wat gij niet gelooft. Geen wonder dat hij u eens kras onder handen nam. In uw brief aan hem zijt gij bovendien aan het taalbederven geweest, neefje.

'Deze bovennatuurlijke of bovenmenschelijke verschijning zegt mij niets', flapt gij er onnadenkend uit. Ik vind het opmerkelijk indien bergrede en gelijkenissen je niets zeggen, - vooral indien ge werkelijk van plan zijt enkel te schrijven, wat ge heel erg voelt, - maar mijn opmerking geldt thans vooral je woorden. Welk recht hebt ge om bovennatuurlijk en bovenmenschelijk als synoniemen te bezigen? Het instinkt dat de jonge zwaluw over breede wateren zuidwaarts trekken doet is bovenmenschelijk, maar niet bovennatuurlijk. De wijze waarop de trouwe hond, die achtergelaten is, zijn meester vele dagreizen ver speurt is bovenmenschelijk, even als

de schop, dien het ondankbare wezen hem dan geeft als loon, bovenhondsch is, maar beide daden zijn niet bovennatuurlijk.

Begin met je taal te loeren. Een taal als de onze is een opvoeding voor hem, die de kracht en beteekenis der woorden bestudeert.

Hoe belachelijk is het als zeer jonge menschen dus al het bestaande afkeuren! Men ontmoedigt enkel zich zelven en anderen door onophoudelijk aan te toonen dat van Dan tot Berseba alles een woestenij is, met nihilisme tot grauwen gezichteinder.

Als ik een dochtertje had, dat in plaats van verbeelding, hart en moederlijk instinkt te ontwikkelen, door met de pop te spelen en haar lief te hebben, voortdurend er met een grafstem op wees dat de pop levenloos en vol zaagsel was, dan gaf ik haar levertraan en warme melk en zond ik haar rechtstreeks naar de duinen aan zee.

Ik vind het cijferen van al die wijsneuzen, die met statistieke kolommen degelijk pogen te bewijzen dat godsdienst een droom is en gebeden zelfbedrog zijn, buitengewoon hinderlijk.

Hoor eens, Jan-Willem, poog voorloopig de wereld nog maar niet te hervormen, en leer intusschen je kantoorwerk goed doen. Schimp niet op den godsdienst... maar leef braaf. Vloek niet op den stand waartoe gij behoort... maar geef een flink voorbeeld. Raas niet als Trijn-Jans op hen die ouder zijn... maar poog nederig te zijn, en spreek niet zoo aanmatigend voor ge een weinig ervaring hebt opgedaan.

Dat ik mij zelf vergeleken heb bij een ouden conservatieven Turk en u bij een verlichten Engelschen hervormer, zal je zeker aangenaam zijn en goed stemmen. Een goedgehumeurd besluit dus kerel! en je neef de hand toegestoken.

O mijn ziel, mijn lam, neem de aardsche zaken toch een weinig bedaard en deze woorden van mij in zachten buigzamen zin op, en duw er niet, op zijn radikaalsch, een stekeligen vischgraat in.

Ik noem mij uw oom, de zachtmoedige,
(EL FAKIR) M van Oudenaerde.

Den heer Jan Willem van Oudenaerde,
te Oud-Hoendringe, Gelderland.
Amsterdam, 13 Januari '87.
‘O jeugd meer tot de vreugd dan tot de deugd genegen,
Hoe woest is uw bedrijf, hoe seltsaam zijn uw wegen!’

Met deze woorden van Cats begin ik mijn brief aan u en zeg:

Mijn waarde Neef Superlatief! Ik woon in de gematigde luchtstreek en houd het meest van het voorjaar! Gij daarentegen zijt òf aan den Pool òf aan den Evenaar; gij ontmoet òf monsters, (gelijk uw braven, deftigen compagnon) òf engelen (gelijk de jufvrouw die gij in de spoorweg-coupé hebt aangekeken); ge vindt iets ontzettend mooi of afgrijselijk leelijk; ge bewondert in den heer Verwey een even nederig als geniaal dichter; gij spreekt met minachting van de rethoriek van zekeren Da Costa, en ge rukt uw haren uit en zijt *désolé* als een Franschman, wanneer gij een gaatje in uw kous ontdekt.

Uw moreele hevigheid jaagt mij schrik aan, gelijk uw drift dit deed in uw jeugd. Als ge bewondert wat in uw eigen kringetje gezegd en geschreven wordt, is er geen wit, wit genoeg om die smettelooze volmaaktheid recht te doen wedervaren. Weet echter wel, dat als ge sneeuw te bleeken legt, ze smelt. Wanneer ik met u spreek is het mij soms alsof ik met een der klokken van den Westertoren uit wandelen ging. De minste beweging.... en boum! boum! daar dondert het lichtgeraakte metaal. Nu is het weer uw compagnon die uw toorn wekt, omdat hij wat ouderwetsch, deftig en bedaard is en gaarne heeft dat een jongman, die in zaken is, op kantoor en de beurs stipt zijn werk zal doen, en niet telkens zal uitvliegen. Ik vind dat hij volkomen gelijk heeft.

Welk een denkbeeld om hem dus eensklaps op het lijf te vallen met al uw overspannen, radikale denkbeelden, en in zijn tegenwoordigheid te gaan razen op de beginselen, die hij zijn geheele leven lang geëerd heeft, en met zulke minachting te spreken van allen die naam of positie hebben!

Hoor eens, Jan Willem, dat schelden van je op mannen van goeden huize of fortuin is belachelijk. De formaliteit, de deftige beleefdheid onzer onschuldige patriciers - wien men het werkelijk niet kwalijk mag nemen, dat hun voorvaders de grondleggers der republiek waren - is volstrekt niet aanmatigend of heerschzuchtig. Door hen aristocraten te schelden bewijst ge de kracht der traditie. Het is een overlevering uit den tijd toen de zoons en dochters van de regenten der stad Amsterdam beschonken werden met ondergeschikte betrekkingen, als die van Moertjen van de turf, doodgraver of zakjesnaaister van het stadhuis, welke ze voor schraal loon door anderen lieten waarnemen, terwijl ze het grootste deel

der rijke emolumenten in eigen zak staken. Doch een lid van Burgerpligt - al munt hij in niets uit - heeft tegenwoordig meer te zeggen dan tien aristocraten. De traditie, dat wij hier nog altijd door aristocraten geregeerd zijn, wordt met de oogen dicht door menigeen nog geloofd. Bijna iedereen blijft toch een beeldendienaar. Men maakt zijn eigen voorstellingen, die men haat en aanbidt, en deze *Gnadenbilder* doen nog steeds wonderen als de aanbidder er in gelooft en ze liefheeft. Doch afkeer en afgunst zijn even erg als het kwade oog.

Bespottelijk vind ik verder - vooral in een radikaal - dat razen van je op parvenus. Blikslagers! - dit is een goede winkeliersvloek, welke ik hoop dat je streelen zal - blikslagers! indien zoowel aristocraten als parvenus geweerd moeten worden, beperk je de keuze wel wat al te veel. Die wangunstige toorn tegen kapitalisten, tegen lieden die fortuin gemaakt hebben, is even verstandig als de toorn van een gekken molenaar tegen den wind, welke hem tot beweegkracht dient. Parvenus zijn soms een beetje opzichtig, maar de meeste zijn flinke lieden en onze beste burgers. Moge het parvenus regenen in Amsterdam! Zulk een parvenu doet mij soms denken aan den nieuwen gevel, dien ze voor mijn ouders huis op de Heerengracht gezet hebben. Het is een nieuwe gevel, die met de kin in de hoogte en het hoofd in den nek, zeer rood en aanmatigend achterover gebogen staat, te midden der beleefde, deftige, stemmig gekleurde, ouderwetsche gevels rechts en links. Het opmerkelijke is echter dat de nieuwe gevel *niet* achterover gebogen maar juist recht staat, terwijl de anderen, met de conventioneele nederigheid en beleefdheid van bleeke patriciers, met een bescheiden glimlach wat naar voren buigen. Maar de nieuweling, pas onderheid, nieuw in de verf, heeft andere manieren. Langzamerhand zullen de Amsterdamsche grachten ook deze kleur wel wat van zijn schelheid ontnemen, en het Amsterdamsche veen zal den hooghartige den rug wel wat doen krommen.

Gij geeft een voortreffelijk voorbeeld aan het algemeene stemrecht dat nu op de schoolbanken zit, als ge dus aan het weren gaat van lieden, hoe kundig, ervaren, veerkrachtig ook, omdat ze van goeden huize zijn of geld hebben, en aan het kiezen begint van anderen, enkel omdat ze winkelier of ambachtsman zijn.

Wegens deze laatste reden iemand te kiezen heet nu: ‘nog eens echt liberaal.’

Van welk woord in de Nederlandsche taal wordt het wanhebbelijkst, meest weerzin-wekkend misbruik gemaakt? Van het woord liberaal, jongen. Geloof je oude tante maar. Ze zouden iemand een weerzin tegen het goede, oude woord geven.

De wijze waarop gij naar aanleiding van zijn gestrenge bestrijding uwer denkbeelden uw compagnon vonnist, bewijst hoe ge naar den schijn personen beoordeelt. Ge bewondert en veroordeelt dus zonder voldoende reden.

Ik ken uw compagnon sinds lang en verklaar dat hij geen der hatelijkheden verdient, welke gij van hem schrijft. Gij hebt de trappisten-tucht van stilzwijgen noodig. Gij merkt te scherp de fouten van anderen op en gaat dan te onnadenkend en eigengerechtigd aan het kritiseeren. Dat loslippig gebabbel is week en zwak en misstaat een man.

Lieve jongen, het is zulk een vergissing, u zelven of anderen menschenkennis toe te schrijven, omdat men spoedig en scherp fouten speurt.

Het gevaar van op zijn ouderen zoo af te geven en zoo scherp te oordeelen is groot. Het is maar een sprongetje van het denkbeeld: de meesten hebben ongelijk, tot het: maar i k heb gelijk. En zooals jonge lieden zich vergissen als ze dus onbarmhartig oordeelen! Gij schetst uw compagnon als een hard, gevoelloos man, voor wien zijne kinderen bang zijn, die zijn vrouw tot dwingeland is.... ik heb dienzelfden gestrengen harden man een oude pop in de doodkist van zijn vijfjarig dochtertje zien leggen, terwijl de tranen langs zijn wangen stroomden en zijn borst door snikken gescheurd werd; zijn vrouw heeft hij lief, gelijk enkel krachtige sterke naturen, mannen van karakter en wilskracht, beminnen kunnen.

Kunt gij lief hebben, Jan-Willem? Zijt gij daartoe onzelfzuchtig genoeg? Hebt ge reeds een mannelijk, onwrikbaar karakter, een hart dat nederig, loyaal en moedig is?

Ik weet dat al de heeren uit uw clubje groote mannen zijn, en een van de voorwaarden om ook al een groot man te worden, hebt gij ten minste. Als je ooit in de oude boeken van je grootvader's boekenkast snuffelt, in plaats van enkel wat nieuw is te lezen, dan zullen wellicht de volgende, met blauw aangehaalde woorden van den Sire de Lalaing uw oog treffen.

‘Sachez que peu de nobles hommes sont parvenus à la haute vertu de prouesse et à bonne renommée s'ils n'ont été amoureux.

Pour ce, beau fils, il vous convient d'être doux, humble, courtois et gracieux.'

Nu is in de oogen van een oude vrouw als ik niets zoo beminnelijk en aantrekkelijk in een jong man, als dat hij zich nederig en hoffelijk toont.... dat hij niet ruw en aanmatigend is, maar goede manieren heeft. Ik zie daarom jonge mannen gaarne verliefd, maar Jan-Willem.... gij overdrijft!

Ik heb in van Dale's woordenboek het woord verliefdheid nog eens nagesnuffeld. Heeft hij gelijk en is het gelijkluidend met verzotheid? Gij zijt mij al te veranderlijk! David Copperfield had te lijden ten gevolge van de 'the first mistaken impulse of an undisciplined heart'. Het is maar goed dat gij niet te lijden hebt wegens al uw *first mistaken impulses*. Jean Paul zegt, dat in een jongeling de vlerkveeren voornamelijk ontwikkeld zijn, doch dat de staartveeren, waarmede hij stuurt, eerst later groeien. Gij hebt meer impulsie dan oordeel en ik vind u dus volle jong, om reeds een eigen nest te bouwen. Dat zou wat moois geven! Papa-vogel, Mama-vogel en al de kleine vogeltjes zonder staarten aan het fladderen. Ik zie u allen reeds!

Neen, jongen, zet die trouwplannen maar uit het hoofd. Word eerst wat kalmer, wat krachtiger van wil, krijg wat meer ervaring. Kom hier spoedig terug en word weer goede vrienden met uw compagnon, die een brave, degelijke man is en achting verdient. Als ge verstandig zijt dan kijkt ge niet meer uit uw rumoerige omgeving uit de hoogte neder op het kalme werk en het gestrenge karakter van uw ernstigen, onverstoorbaren compagnon. Het is de kleine wijzer, die langzaam gaat, welke de uren aanwijst, maar de lange, magere, bewegelijke, snelspringende wijzer telt enkel seconden.

Uw lief h. Tante,
SOPHIE.

..... bij Arnhem 16 Januari '87.
Lieve Tante,

Sinds vier dagen lig ik in dit dorpje, vlak bij het buiten der Vanderleks, op een rustbed uitgestrekt. Ik heb mijn been gebroken! Het is gezet en alles gaat goed. Wat ik voor de grap poogde te doen werd ernst. Ik viel met mijn bicycle en werd ingedragen, doch niet waar ik hoopte, maar bij den slager, die kamers te huur

had en mij naar zijn huis transporteerde, toen hij het ‘ongeluk’ zag gebeuren. Mijn plan om te logeeren te worden gevraagd is mij dus slecht bekomen! Mijn denkbeeld m'a conduit à la boucherie! Ik logeer in een vroolijke zonnige voorkamer, maar er is soms iets versch in den atmosfeer en ik praat zoo nu en dan in mij zelf den reus na, in wiens kamer Klein Duimpje verstopt was. Tevens is het hier echter zoo zedig en stil en netjes en fatsoenlijk alsof ik bij de eene of andere deftige burger-aehternicht in Leiden of Delft gelogeerd was. Alles glimt en blinkt, tot de koperen knop aan de deur incluis, en in de gladde tafels kan men zich spiegelen. De rood verlakte blaadjes waarop mij een glas wordt aangeboden zien er uit alsof ze zoo uit den winkel komen. In dit propere slagershuisje achter de geschoren lindenboompjes, aan het net geschuurde klinkerpad langs den straatweg, leert men zijn volk kennen. 't Eenige geluid dat we hooren, is dat van schuren en dwijlen. Soms loeit een veroordeelde: nu en dan hoort men houwen.... doch alles gaat zoo bedaard en netjes als of ik bij den koekebakker van Hildebrand logeerde.

De slager maakt gehakt, daarom breek ik af met de pen maar niet met het hart, gelijk een verliefde slager zeggen zou. Zend u mij s.v.p. de boeken waarvan ik u de lijst zend. Ik ga werken en ben van plan in deze realistische omgeving een bundel gedichten nieuwe poezie, sonder rhetoriek, voor de pers gereed te maken.

Zuiver voelen en nauwkeurig uitdrukken wat een slachterij is... dat is poezie! dat is kunst. A quelque chose malheur est bon.

Uw liefhebbende Neef,
JAN-WILLEM.

En zoo ligt die arme Jan-Willem op het oogenblik verzen te maken in een slagerswinkel!
M. VAN OUDENAERDE

Doodenklacht.

Laat dicht de luiken; 't zonlicht dringe
Niet in deez' ruimten, waar geen morgen
Haar langer wacht.

Ga, laat m'alleen met mijne doode.
'k Wil mèt haar zijn in d'eerste wake
Van h a r e n nacht.

Ik wil de teedre woorden spreken,
Die 'k nog voor haar in 't hart bewaarde;
'k Zei n i e t genoeg.

Ik wil haar doodensponde sieren
Met bloemen der herinn'ring.... Ai mij,
Zij bloeien vroeg!

Daal op haar neder, op haar handen,
Die zegen spreidden; vlecht een krans haar
Om 't jonge hoofd.

Kom dan tot mij; kom, zooals vroeger,
Geliefde, die in vollen bloeitijd
Mij werd ontroofd!

Kon 'k met mijn hartebloed u 't leven
Hergeven, u de zonnige oogen
Weer op doen slaan;

Of in mijn armen door het duister
Der stille doodengangen dragen,
En met u gaan.

MARIE BODDAERT.

Letterkundige Kroniek.

De Werken van William Shakespeare, vertaald door Dr. L.A.J. Burgersdijk. Tiende Deel: Coriolanus. Pericles Vorst van Tyrus. Een Winteravondsprookje. - Zevende deel: Hamlet. Julius Caesar. Maat voor Maat. - Leiden E.J. Brill, 1886/1887.

De *Coriolanus*, waarmede het voorlaatst verschenen deel van B u r g e r s d i j k ' s Shakespeare-vertaling opent, behoort tot de stevigst en kunstigst gebouwde van Shakespeare's drama's; er is een eenheid, een eenvoudige, rustige gang in dit stuk, welke men elders bij Shakespeare in die mate niet aantreft. Welken indruk een goede opvoering van *Coriolanus* maakt, en hoe men op een Nederlandsch tooneel de volkscènes tot haar recht zou kunnen laten komen, weten wij niet; maar reeds de lezing verschaft een ongewoon genot.

Een man ‘als uit ijzer gegoten’ is die Coriolanus, onbuigzaam, overmoedig, fier. Hij stelt zijn ideaal hoog, dat is zijn verdienste; maar zijn fout is, dat hij die deugden, welke hij zoo hoog stelt, als het uitsluitend eigendom van zijn stand beschouwt. Hoe zijn vrienden hem vereeren, blijkt uit hetgeen Menenius Agrippa van hem zegt:

> Hij is voor de aard te grootsch; hij zou Neptunus
> Niet om zijn drietand vleien, Jupiter
> Niet om zijn dondermacht. Zijn hart en tong
> Zijn één; wat de eene smeedt, moet de ander uiten.

Maar door die openhartigheid doet hij zich ook al aanstonds bij zijn optreden kennen als een hartstochtelijk aristocraat, wiens verachting van het volk van maat noch rede weet. Hij kent de gebreken, de ondeugden van het volk: hij weet dat het morgen verguist, wien het heden vergoodde, maar hij ziet niets dan de gebreken, hij is blind voor al wat er goeds in dat plebs schuilt. Hoor hoe hij dat volk toespreekt:

> Wat wilt ge, rekels, wien
> Noch krijg noch vrede dient? de een doet u beven,
> En de ander maakt u trotsch. Wie u vertrouwt
> Vindt hazen waar hij leeuwen wenschte, ganzen
> Voor vossen; meer volharding hebt gij niet,
> Dan gloeiend hout op ijs, of hagelsteenen
> In 't zonnelicht....
> Wie op úw gunst betrouwt,
> Hij zwemt met looden vinnen, en wil eiken
> Gaan vellen met een rieten staf.
> Op u vertrouwen? Elken oogwenk zwenkt gij,
> Vergoodt, wien pas uw haat trof, en verguist,
> Die pas uw afgod was.

Die trots gaat gepaard met een grenzenlooze eerzucht. Tot de Senatoren, die hem komen berichten: ‘De Volsken staan in het veld’, zegt hij:

> En die hen aanvoert,
> Tullus Aufidius, zal 't u heugen doen.
> 'k Benijd, - 't is zondig, - hem zijn adeldom;
> En ware ik anders dan ik ben, 'k zou wenschen.
> Als hij te zijn.
> Vocht de eene helft der aard met de and're en stond
> Hij met mij aan één zij, 'k zou overloopen,
> Slechts om met hem te kampen.

Paul Stapfer merkt op dat zulk een taal, waaruit blijkt dat bij hem de belangen van zijn partij en zelfs van zijn vaderland slechts een tweede plaats innemen, en de zorg voor eigen roem en grootheid op den voorgrond staat, weinig past in den mond van een Romein. Welk een tegenstelling met de taal van den jongen Horatius in den *Horace* van Corneille! Voor dezen is Rome, is

het Vaderland alles, en uit de volheid van zijn hart roept hij uit:

> Contre qui que ce soit que mon pays m'emploie,
> J' accepte aveuglément cette gloire avec joie.
> Celle de recevoir de tels commandements
> Doit étouffer en nous tous autres sentiments.
> Qui près de la servir, considère autre chose
> A faire ce qu'il doit lâchement se dispose.
> Ce droit saint et sacré, rompt tout autre lien.
> Rome a choisi mon bras, je n'examine rien.

Coriolanus' trots en eerzucht moeten zijn ondergang worden. Hij is te trotsch om, na de roemrijke overwinning op de Volsken, een loftuiting of een belooning, van wien ook, aan te nemen. Als de Senaat hem tot consul benoemd heeft, en die benoeming nog door het volk bekrachtigd moet worden, is hij te trotsch om, op de gebruikelijke wijs, op het forum het volk om die bekrachtiging te vragen. Hij onderwerpt zich in schijn, - maar hoe? ‘Mijn verdienste, niet mijn begeerte bracht mij tot dezen stap’, zegt hij. ‘Het is nooit mijn begeerte geweest den arme met bedelen lastig te vallen’. En dan:

> Uw stemmen! Ziet, voor uw stemmen vocht ik;
> Voor uwe stemmen waakte ik; voor uw stemmen
> Draag ik ruim twee dozijnen wonden, was ik
> Bij driemaal zes gevechten; om uw stemmen
> Volbracht ik velerlei; nu dit, dan dat. Uw stemmen!
> In ernst, ik wensch het consulschap!

En wanneer het volk zijn stem gegeven heeft, hoe bitter klinkt dan het: ‘Eedle stemmen!’ uit zijn trotschen mond. Wanneer de volksgeest gekeerd en Coriolanus verbannen is, dan keert zich zijn onbuigzame trots tegen zijn vaderland, en, door zich bij de Volsken te voegen, wordt hij misdadig.

In het laatste bedrijf komt de bekende treffende ontmoeting voor tusschen Coriolanus en zijne moeder. Volumnia heeft steeds van eer en roem voor haren zoon gedroomd. ‘Toen hij nog een teedere knaap was, toen dacht ik reeds hoe goed eer en roem zulk een wezen sieren zouden, en dat het niets beter zou zijn dan een schilderij aan den muur, als geen eerzucht het deed leven; toen reeds was het mij een genot hem gevaar te doen zoeken, als hij er roem door vinden kon. Ik zond hem in een moorddadigen

krijg; hij kwam er van terug met eikeloof om de slapen.' Wanneer hij uit den krijg als overwinnaar terugkomt, dan juicht zij over de wonden, die zijn lichaam bedekken. Nu zal zij ondervinden, waartoe die tot het uiterste gedreven eerzucht leiden moest.

Maar toch die eerzucht, die hem zich aan zijn vaderland doet vergrijpen - een misdaad, die alleen door den dood verzoend kan worden, - heeft de liefde voor zijn moeder bij Coriolanus niet uitgedoofd.

De dichter Hardy, die het eerst den held Coriolanus op het Fransche tooneel bracht (1607), teekent die kinderliefde in de volgende regels:

> Plus content d'apporter à ma mère, vanqueur,
> Une joie muette, une lyesse au coeur,
> Recevoir sa louange et sa douce embrassée,
> Qu'avare, m'enrichir d'une proie entassée.

Een ander Fransch dichter, Chrevreau (1613-1701), maakt naar de mode zijner dagen, van Coriolanus een sentimenteel en romanesk echtgenoot, die, niet ter wille van zijn moeder, maar terwille van zijn vrouw de Romeinen spaart. Die vrouw spreekt hij aldus aan:

> Mon mal ne fut pas grand, étant banni de Rome;
> Mais, chère Virginie, au feu qui me consomme
> Je trouvai que mon sort ne pouvait être doux,
> Car, m'éloignant de Rome, on m'éloignait de vous.

La Harpe schreef in 1784 een tragedie *Coriolan*, waarin Talma moet hebben uitgemunt. Ook hierin werd aan den geest des tijds geofferd, en wel bij monde van Coriolanus' moeder, Vitruvie, die den trots van haar zoon gispt en voor het volk in de bres springt. Het is plicht van den held, zegt zij,

> Que la vertu dans lui se montre populaire;
> C'est peu de les servir, il faut encor leur plaire.

Wanneer moeder en zoon elkander ontmoeten, dan ontstaat er een soort van debat, waarin Coriolanus herinnert hoe Rome hem heeft vernederd, en de moeder een beroep doet op zijne vaderlandsliefde. Wanneer hij weerstand blijft bieden, werpt zij zich aan zijn voeten, en op Coriolanus' uitroep: 'Vous à mes pieds, ô ciel!', is haar antwoord:

J'y resterai, barbare!
J'expirerai du moins en étendant mes bras
Vers mon fils révolté que je n'attendris pas.

Waarop Coriolanus haar met een ‘Ah vous en triomphez!’ weder opheft.

Bij Shakespeare niets van al dien omhaal en dat onnatuurlijke. De dichter volgt de geschiedenis, gelijk hij ze uit de vertalingen van Plutarchus leerde kennen, op den voet, en het blijkt dat die historie, in haar eenvoud, indrukwekkender is dan al wat de dichterlijke phantasie uitdacht. Na een fellen innerlijken strijd, maar zonder een woord van tegenspraak, zwicht Coriolanus, de onbuigzame, weenend voor de bede van zijne moeder.

O moeder! moeder!
Wat deedt gij? Zie de heem'len oop'nen zich,
De Goden blikken neder en belachen
Dit onnatuurlijk schouwspel. - Moeder! moeder!
O gij behaalt voor Rome een schoone zege!
Maar voor uw zoon, - geloof het, o, geloof het! -
Hem brengt uw overreding fel gevaar,
Zoo niet een zeek'ren dood!

En als de zekere dood nadert, als Aufidius hem een ‘boy of tears’ gescholden heeft (‘tranenknaap’ vertaalt Burgersdijk minder gelukkig), en Coriolanus voor de woede der Volsken moet bezwijken, dan vlamt zijn oude trots nog eens op, wanneer hij uitroept:

Rijt mij in stukken, Volsken, mannen, knapen,
Doopt in mijn bloed uw kling! - Knaap? - Valsche hond,
Meldt uw geschied'nis waarheid, lees er dan
Hoe ik, een aad'laar in een duivenkot,
Uw Volsken in Corioli verstoof,
Ik, ik alleen!

In *Das Norddeutsche Theater* beklaagt Laube er zich over dat het hem bij het op het tooneel brengen van Shakespeare's stukken herhaaldelijk gebleken is dat de Shakespeare-vertalers geen dramatici zijn. Bij de meest beslissende tooneelen zoeken zij niet naar besliste, kernachtige uitdrukkingen, maar vergenoegen, zij zich met onduidelijke, vage woorden, waarmeê de tooneelspeler niets

kan uitrichten. ‘Weken lang - zegt Laube - heb ik vier, vijf vertalingen van *Coriolanus* vergeleken, en vergeefs naar een treffend weergegeven redevoering gezocht. Ik heb moeten eindigen met ze zelf te vertalen.’

Uit de aangehaalde fragmenten heeft men, dunkt ons, reeds kunnen zien, dat Dr. Burgersdijk zich in den regel aan vaagheid en onduidelijkheid niet schuldig maakt. Niet zelden vinden wij hem kernachtiger, plastischer in toon en vorm dan de bekende Duitsche vertalers. Eén voorbeeld. Wanneer Coriolanus zegevierend terugkeert, zegt Brutus minachtend:

> All tongues speak of him, and the bleared sights
> Are spectacled to see him. Your prattling nurse
> Into a rapture lets her baby cry
> While she chats him....

De Schlegel-Tiecksche vertaling heeft daarvoor:

> Von ihm spricht jeder Mund; das blöde Auge
> *Trägt Brillen*, ihm zu sehn. Die Amme, *schwatzend*
> *In der Verzuckung*, läss den Säugling schrein,
> Von ihm herplapprend.

Dat ‘schwatzend in der Verzuckung’, alsof het ‘rapture’ op de ‘nurse’ sloeg, is dunkt ons glad mis. Burgersdijk vertaalt trouwer, en tegelijk kernachtiger:

> Van hem spreekt ied're tong; om hem bebrilt
> Zich ieder zwak gezicht; de babbelmin
> Snapt altijd door van hem, al schreeuw' haar zuigling
> De stuipen zich op 't lijf.

Pericles gaan wij snel voorbij. Mogen een of twee treffende tooneelen - met name de herkenning in het 5e bedrijf - voor de Shakespeare-geleerden genoeg zijn om er de hand in te herkennen van den grooten dichter, hetzij deze een schets uit zijn jeugd later voltooide, hetzij hij het werk van een onbekende retoucheerde en met enkele tooneelen verrijkte, voor ons is er in dat drama, zoo onbeholpen van vorm en zoo kinderachtig van intrige, weinig aantrekkelijks en veel terugstootends,

Weldadiger is de indruk van *Winteravondsprookje*.

Het Amsterdamsche schouwburgpubliek, dat toch uit de voorstellingen van *Ein Wintermärchen* door de Meiningers, in Mei 1880, de herinnering had kunnen behouden aan iets zeer bekoorlijks en nu en dan zeer indrukwekkends, is ongevoelig gebleven voor de bekoring van Shakespeare's *Wintertale* in Nederlandsch gewaad, en heeft de kosten en moeite, welke de Directie en de tooneelkunstenaars aan dit stuk besteedden, zóó slecht beloond, dat men zich genoodzaakt zag de voorstellingen te staken, zelfs zonder de achterblijvers door de aankondiging van een ‘laatste voorstelling’ te waarschuwen.

Die achterblijvers mogen thans trachten zich schadeloos te stellen door de lezing van Burgersdijk's vertaling. Misschien zullen den lezer het ondramatische van den inhoud en het ongemotiveerde van Leonte's ommekeer minder aanstoot geven dan ze het den toeschouwer doen; daarentegen is er veel dat eerst door de omlijsting, door het kostuum, het decoratief, de groepeering, de muziek, kleur en leven krijgt, terwijl de kunst van den vertaler zeker het best bij een aandachtige lezing wordt gewaardeerd. In de klacht van Hermione voor 't gerecht:

> Wat kan mij 't leven zijn? de kroon en troost
> Van 't leven, uwe liefde, moet ik wel
> Verloren achten;

in de alleenspraak van Antigonus, wanneer hij het kind te vondeling legt; in het liedje waarmede Autolycus zingende optreedt: ‘Als tusschen 't groen 't viooltjen lacht’; in de bekoorlijke regels, waarin Perdita de bloemen opnoemt, waarvan zij kransen zou willen vlechten en waaronder zij Florizel zou willen begraven, overal herkent men, naast den geleerden en scherpzinnigen taalkenner, den smaakvollen dichter.

Gaat men ook hier aan 't vergelijken met Schlegel, dan valt meestal de vergelijking in het voordeel van Burgersdijk uit. Bij voorbeeld:

Camilla, door Perdita's schoon bekoord, zegt galant;

> I should leave grazing, were I of your flock,
> And only live by gazing.

Voor de woordspeling *grazing* en *gazing* is in de vertaling moei-

lijk een equivalent te vinden, en daarom vertaalt Schlegel eenvoudig:

> Wär ich ans deiner Heerd', ich liess' die Fluren,
> Und lebte nur vom Schauen;

Burgersdijk weet, zonder zich op te houden met het zoeken naar een woordspeling, terstond een teekenachtige Nederlandsche uitdrukking voor *gazing* te vinden en vertaalt:

> 'k Vergat te grazen, ware ik van uw kudde,
> *En liet mijne oogen weiden*.

En zoo telkens.

Het zevende deel opent met *Hamlet*. Over Hamlet is, zooals men weet, een bibliotheek vol geschreven, en wat ook hier

> de wijzen als waarheid verkonden,
> Straks komt een wijzer die 't weg redeneert.

De beste commentaar is nog altijd een vertolking in de hoofdrol door een geniaal kunstenaar. Hoe een Mounet-Sully den *Hamlet* begrijpelijk en tot een kunstgenot weet te maken, kunnen de lezers uit het opstel *Hamlet te Parijs* in dit Gidsnummer vernemen. Wat zou, indien ons tooneel een Mounet-Sully rijk was, zulk een kunstenaar, in een zoo trouwe en smaakvolle vertaling als die van Burgersdijk, ons te genieten kunnen geven! Thans zal een dergelijk genot vooreerst wel niet voor ons zijn weggelegd. Evenmin valt er in de eerste jaren te rekenen op eene voorstelling van den *Julius Caesar*, het tweede drama uit dit zevende deel, ons uit de voorstellingen der Meiningers bekend.

Velen zullen waarschijnlijk in Burgersdijk's vertaling voor het eerst kennis maken met het romaneske drama *Measure for Measure*, dat als tooneelstuk, door de verwarde intrige, en vooral door de soms alle perken te buitengaande, ‘bawdy talk’ van den lichtmis Lucio, de koppelaarster Moddergaar en consorten, onvertoonbaar schijnt. Men zou, ook bij de lezing, die stuitende tooneelen, die liederlijke gesprekken willen schrappen, om ongestoord te kunnen genieten van dien schat van nobele gevoelens en van levenswijsheid, welke Shakespeare in dit drama heeft neergelegd, en vooral van de ‘leuchtende Erscheinung sittlicher Grösze’ zooals zij genoemd is,

welke ons in de beminnelijke novice kloosterlinge Isabella te gemoet treedt. Als een hooger wezen beweegt zij zich onbesmet te midden van hare bedorven omgeving, de jonge vrouw, van wie zelfs een lichtmis als Lucio verklaren moet:

> Gij zijt een hemelsch wezen in mijn oogen,
> Een geest die de aard vaarwel zegt, heilig is,
> Tot wie men enkel loutre waarheid spreekt,
> Als tot een heil'ge.

Streng jegens zichzelve, is zij zachtmoedig in haar oordeel over anderer zwakheid. Zoo stelt Shakespeare haar en den edelen Hertog van Weenen, wiens goedheid soms aan zwakheid grenst, tegenover de onder Jacob I opkomende Puriteinen, op welke hij, in hun vertegenwoordiger, den onmenschelijk strengen Angelo, die, zelf in de fout vervallend, waarvoor hij anderen onmeedoogend ter dood tracht te brengen, huichelaar en misdadiger wordt, zijn vernietigende satire uitstort. ‘Hoe waar 't met u’ - zegt Isabella tot dezen Angelo,

> Hoe waar 't met u
> Als Hij, het allerhoogste recht, u richtte,
> Zoo als gij zijt? Bedenk dit, en genade
> Ontstroomt gelijk eens nieuwgeboor'nen adem
> Alsdan uw lippen.

En elders:

> O geloof toch dit:
> Geen voorrechtsteeken, 's werelds grooten eigen,
> Geen koningskroon, geen stedehouders-zwaard,
> Geen maarschalksstaf, geen rechterambtsgewaad,
> Verleent aan wie het draagt slechts half de schoonheid,
> Die hem genade schenkt.

Het is een genot te ontwaren, dat Dr. Burgersdijk met onverzwakt talent zijn voortreffelijk werk voortzet. Moge hij nu en dan eene teleurstelling ondervinden, wanneer een of ander dezer drama's, waaraan hij gehoopt had door zijne vertaling een blijvende plaats op ons tooneelrepertoire te verzekeren, door het Nederlandsch publiek die eer niet wordt waardig gekeurd, hij worde daarvoor schadeloos gesteld door de velen, die met onverflauwde belang-

stelling zijn arbeid blijven volgen, en voor wie elk nieuw deel, met verlangen tegemoet gezien, een voorwerp blijft van groot letterkundig genot.

Onze hedendaagsche Letterkundigen met bijschriften van Dr. Jan ten Brink. - 17e, 18e, 19e en 20e afl. - Lodewijk Mulder. - Justus van Maurik Jr. - Arnold Weruméus Buning. - Jan ten Brink door F. Smit kleine. Amsterdam, Tj. van Holkema, 1886/87.

Dr. ten Brink sluit de reeks van *Onze hedendaagsche letterkundigen* met de levensschetsen van drie onzer populairste Nederlandsche schrijvers en wel van drie humoristen: Lodewijk Mulder, Justus van Maurik en Weruméus Buning.

In de voorrede voor *Afdrukken van Indrukken* verklaarde de oude Heer Smits: ‘Mulder is iemand wiens naam aan de beurs even goed bekend is als de mijne. Zijn krediet is niet minder gevestigd.’ Sedert is die naam ook aan de letterkundige beurs bekend geraakt, en ook daar werd zijn crediet voor goed gevestigd. Al is de lijst der geschriften van Lodewijk Mulder niet lang, de schrijver van het echt Nederlandsche blijspel *De kiesvereeniging van Stellendijk*, van de komische novelle *Een buitenpartijtje*, van den historischen roman *Jan Faessen* en van de *Losse reisschetsen uit mijn Reisdagboek*, een boek, waarop onze ‘critisch-letterkundige kringen’ niet zoo weinig acht hebben gegeven als Dr. ten Brink beweert - wij zelven hebben het in *de Gids* van April 1883 met ingenomenheid besproken - kan er staat op maken dat zijn naam en zijn werk zullen blijven leven. Ten Brink gunt ons, gedeeltelijk met Mulder's eigen woorden, een blik in de ontwikkeling van den schrijver. Wij vernemen onder anderen, dat de man, die later door zijne handleidingen tot de kennis der Geschiedenis, zijn Inleiding en Aanteekeningen bij het Journael van Duyck, zijn studie over Emilia van Nassau, onder onze historici een eervolle plaats zou innemen, bij een examen voor de Militaire Akademie, volgens zijn eigen bekentenis, ‘het in de geschiedenis treurig aflei’, en alleen aan zijn kennis van mathesis en grammatica zijne toelating te danken had. Als knaap reeds schreef hij verzen en novellen, ja zelfs een trage-

die van Alexandrijnen, maar toch zou hij niet tot de vruchtbare schrijvers behooren. ‘Ik heb nooit iets goeds kunnen produceeren’ - zeide hij - ‘wanneer 't idee niet geheel en al uit mijn binnenste, als 't ware uit een soort van drang, opkwam.’ Hij schreef wanneer hij wat te zeggen had, en dat hij wat had te zeggen, en het op zijne eigene manier wist te doen, toonden reeds de schetsen van luitenant Lodewijk, die van 1846 tot 1849 in den *Militairen Spectator* verschenen. Wat Dr. ten Brink ons uit die opstellen: ‘Soldatenzang,’ ‘Trom en Hoorn,’ ‘De Instructeur der recruten’ meedeelt, wekt het verlangen op om deze humoristische schetsen in haar geheel te mogen lezen.

Mulder's satire is fijner en scherper dan die van Justus van Maurik. Daarentegen is Mulder niet zoo tehuis als van Maurik in de lagere en laagste kringen der maatschappij, en zoekt men bij hem te vergeefs die volkstypen, waardoor de naam van den schrijver van *Janus Tulp* tot in het meest afgelegen dorp van ons vaderland is doorgedrongen. In de schildering van die typen, waarbij hij, zonder kieskeurig schiften en wegen, aan zijn luim den vollen toom kan vieren, en al wat hij karakteristieks in onze lagere volksklassen opmerkte, zóó als het hem in de pen komt, weergeven kan, is van Maurik eenig. Waagt hij zich echter aan de ernstige en sentimenteele novelle, die het zonder eenige psychologische analyse niet stellen kan, dan wordt hij spoedig banaal en conventioneel.

Dr. ten Brink, die zich in deze levensschetsen niet opzet doorgaans van critiek onthoudt, laat toch niet onduidelijk doorschemeren, dat ook hij de ernstige novelle tot het zwakste gedeelte van van Mauriks arbeid rekent. ‘Amsterdamsche straattooneelen (schrijft hij) met aandacht bespied, en met den ouden, krachtigen blik op het kluchtige begrepen, daarenboven soms met een gelukkig vonkje van humor oversparkeld in zijne letterkundige vertolking, vormen het beste gedeelte van zijn arbeid. Zijn tweede manier is van zeer ernstigen aard. Hij kiest uit zijne Amsterdamsche typen enkele ongelukkigen, die hij vergezelt op hun lijdensweg, vooral opzoekt aan hun sterfbed. De stemming dezer novellen is somber, somtijds zelfs al te somber. Meestal toont de auteur, dat hij een benijdenswaardige, fijne gave van opmerken bezit, schoon over het algemeen zijn natuurlijke aanleg met het verhaal van dezen langdurigen worstelstrijd, van deze onverdiende tegenspoeden

dier diep ongelukkige verschoppelingen weinig strookt. Niet ieder beklagenswaardig schepsel kan uit liet leven gegrepen worden, en tot model dienen voor den letterkudigen kunstenaar. Een ernstige, vooral zielkundige studie moet voorafgaan. Het verhaal eener reeks van tragische feiten maakt geen tragedie, en de samenstelling van eenige biographische bijzonderheden geen novelle of roman.'

Veel beperkter dan het terrein, hetwelk door van Maurik geëxploiteerd wordt, is dat waarop W e r u m é u s B u n i n g zich beweegt. Buning, de oud-zeeofficier, schetst enkel wat hij in een kleinen kring dagelijks scherp heeft waargenomen: Jan Maat en zijn omgeving. Het scheepsdek en de zee met haar stormen en stilte is zijn wereld. Die wereld biedt weinig afwisseling. De vrouw speelt er geen rol in - eene uitzondering is 'moeder de vrouw' uit 'Ouwe Jan Hallema' . Van daar iets eentonigs in deze schetsen, dat nog sterker uitkomt bij het soms overdreven eenvoudige in de voorstellingen. In dien eenvoud echter schuilt zeer veel kunst; er is, dunkt ons, aan deze stukjes heel wat gevijld en geschaafd, - te veel misschien - eer ze ons in hun schijnbaar naieven, kunsteloozen eenvoud werden aangeboden.

Men mist bij Weruméus Buning den rijkdom van phantaise, de diepte van poëzie, waardoor zijn Fransche kunstbroeder Pierre Loti, bijvoorbeeld in Péckeur d'Islande, uitmunt, maar uit de eenigszins grauwe schetsen van onzen Nederlandschen novellist spreekt zulk een teerheid van gevoel, de schrijver weet ons zooveel sympathie in te boezemen voor onze zeelui met hun deugden en gebreken, dat zijn marineschetsen als uitnemende proeven van een ten onzent te weinig beoefende kunstsoort gewaardeerd behooren te worden door een volk, dat aan de zee groot gebracht en door de zee groot geworden is.

D r . t e n B r i n k , die zijn taak als levensbeschrijver van niet minder dan zeventien onzer hedendaagsche Nederlandsche letter-kundigen met zooveel ijver en talent ten einde bracht, mocht zelf in deze galerij van gevierde schrijvers niet ontbreken. Daarvoor is zijn naam in de letterkundige wereld te gunstig bekend, en heeft zijne geheele persoonlijkheid te veel sprekends en eigenaardigs.

Dat de heer S m i t K l e i n e aan dat eigenaardige in den Leidschen professor ten volle recht liet wedervaren, zouden wij niet

durven verzekeren. Het is alsof de vriend den vriend, dien hij nog wel roemt om zijn ‘benijd- en bewonderenswaardige oprechtheid’, niet geheel heeft durven schetsen, gelijk hij hem kende, en of hij zijn verlegenheid onder tal van niet altijd gelukkige citaten en rollende zinnen heeft willen bedekken. Wij lezen zinsneden als de volgende: ‘Doch aleer de Zon der Gerechtigheid [der Utrechtsche Hoogeschool] den jongen student zou omluisteren, zag de negentienjarige jonkman de zon des hemels over Nederland's hoofdstad fonkelen.’ Elders, wanneer ten Brink te Batavia vriendelijk ontvangen is, schrijft de heer Kleine: ‘Allereerste lichtzijden op zijn nieuw leven, straks gevolgd door prismatische indrukken, die als een schitterende stroom op de ziel van den kunstenaar vloeiden, te kracntiger aanwassend, naarmate de schoonheid der tropische natuur hem voller werd geopenbaard, verflauwend, verdoffend alleen, wen alle herinneringen van zijn geboorteland ééne overschoone beeltenis omlijstten.’

De schrijver van *Een spoedsluk*, die zoo goed weet waar te nemen en te karakteriseeren, had, nu hij zijn objectief op een zoo sterk sprekonde gestalte als die van Dr. Jan ten Brink mocht richten, ons een sprekender, karakteristieker beeld kunnen en moeten geven. Het is niet genoeg in algemeene bewoordingen den noesten werkman en den gullen makker te roemen, te wijzen op de bezieling en de volharding welke ten Brink eigen zijn. Er komen in dat leven oogenblikken voor, waarop het volle licht moet vallen; oogenblikken, waarin wij die bezieling en volharding, die werkkracht, tot een hoogte zien opgevoerd, welke haar de genialiteit doet naderen.

Daartoe rekenen wij den tijd, waarin de student in de theologie ten Brink zich aangordde om een door de letterkundige faculteit te Groningen uitgeschreven prijsvraag over Brederoo te beantwoorden.

Toen hij zijn leermeesters zijn voornemen mededeelde, en de zeer natuurlijke vraag, of hij althans eenigszins op de hoogte was van onze 17de-eeuwsche letterkunde en in het bijzonder van Brederoo's werken, ontkennend moest beantwoorden, scheen het velen een dwaasheid van den 22jarige zich te wagen aan een strijd, waartoe hij zoo weinig voorbereid was. Toch zette ten Brink zich aan het werk, en het resultaat was de historisch-aesthetischme studie, welke met goud werd bekroond en zijn naam als die van een der meest

belovende jonge letterkundigen bekend maakte. Er is sedert 1856 op dit terrein weder heel wat licht opgegaan, en de Leidsche hoogleeaar zou waarschijnlijk thans zijn boek zóó niet meer schrijven, maar als de eerste monographie over den 17de-eeuwschen blijspeldichter behoudt dit werk ongetwijfeld zijn waarde.

Gelijk hij in 1856 zich zegevierend door de moeilijkheden heen worstelde, welke op zijn weg lagen, zoo heeft ten Brink zijn leven lang onder de meest ongunstige omstandigheden, klein behuisd en omringd door een steeds aangroeiend gezin, zijn werk verricht en zich den weg gebaand, die op een professoraat aan de Leidseche Universiteit zou uitloopen.

Dit mogen zij wel bedenken, die ten Brink's naam telkens weer ontmoetende, in tijdschriften en dagbladen, als schrijver van letterkundige essays, vluchtige schetsen, breed opgezette romans of lichte novellen, soms in zijn stukken die deftigheid en degelijkheid missen, welke alleen de vrucht, en niet altijd de meest smakelijke vrucht, kan zijn van rustige, langdurige, volhardende studie.

Een fout was het misschien dat hij met die vlugheid van opvatting, met die gemakkelijkheid van arbeiden, en met dat bewonderenswaardig geheugen, die hem in staat stelden over verschillende onderwerpen, onvoorbereid, op de manier der Fransche conférenciers, zijn gehoor een uur en langer alleraangenaainst bezig te houtden, eenigszins coquetteerde. Zoo verhaalt men dat hij eens het bestuur van een deftig Nutsdepartement niet weinig ontstemde door, vijf minuten vóór den aanvang der spreekbeurt welke hij zou vervullen, de vraag van een der leden, welk onderwerp hij dacht te behandelen, met de wedervraag te beantwoorden: ‚'Ja, wat willen de heeren ? Vondel, Sardou, of liever iets anders?'

Wij herinneren ons niet, welk onderwerp gekozen werd, maar indien het 'Sardou' geweest is, dan zullen de deftige bestuurders wellicht andermaal het hoofd hebben geschud, wanneer ten Brink, met onnavolgbaar talent de intrige van *Les pattes de mouche* verhalende, geheele tooneelen half acteerende voordroeg, gedeeltelijk in het Fransch (al kreeg hij het nu en dan met de geslachten te kwaad!), en dat met een waarheid van intonatie, een levendigheid van gebaren, een komische kracht, welke deden vermoeden, dat hij, die, gelijk zijn levensbeschrijver ons meedeelt, er in zijn jeugd een oogenblik aan gedacht heeft om acteur te worden, zich ook op de, planken een weg en een naam zou hebben gemaakt.

Iets van den tooneelkunstenaar vinden wij wellicht nog in ten Brink's exuberante natuur, welke den kalmen Noord-Nederlander, die hem voor het eerst ontmoet, vaak met verbazing vervult en doet glimlachen; in zijn smaak voor kleuren, scheller en sprekender dan waaraan wij onder onzen grauwen hemel gewoon zijn; in zijn goedhartigheid en jovialiteit, welke hem bij zijne beste leerlingen een vriendschap voor het leven verzekerden; eindelijk in de blijmoedigheid, den levenslust, welke hem bijbleven, ondanks zorgen en beslommeringen van elken dag, waaronder de meesten onzer den moed zouden hebben laten zinken.

Dr. Jan ten Brink is een voorbeeld van heigeen, bij een gelukkigen aanleg, volhardende werkzaamheid vermag. Zijn leven brengt ons de les van den fabeldichter te binnen:

> Travaillez, prenez de la peine:
> C'est le fonds qui manque le moins.

***Mr. G. de Clercq herdacht*. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1887.**

In het nummer, waarmee *de Gids* zijn vijftigjarig bestaan vierde heeft, tusschen al de herinneringen aan bekende en geliefde schrijvers, dat opstel zeker niet liet minst de aandacht getrokken, waarin G e r r i t d e C l e r c q herdacht werd. Men had, ja, dien naam wel eens hooren noemen, maar hij was in de herinnering van velen op den achtergrond gedrongen door dien van den beroemden vader, den improvisator; en velen zagen vreemd op toen hun verhaald werd hoe in Gerrit de Clercq een niet minder fijne en scherpzinnige geest vroegtijdig was ten grave gedaald; hoe uit zijn pen een reeks opstellen waren gevloeid, welke tot het beste behooren wat *de Gids* in het eerste twaalftal jaren van zijn bestaan zijn lezers heeft aangeboden.

Sedert stond het beeld van Mr. Gerrit de Clercq ons levendig voor den geest, wij hadden dien man lief gekregen en zochten telkens weer in de oude jaargangen van ons tijdschrift naar die opstellen, welke ons als de belangrijkste en tevens als het meest kenschetsend voor zijn talent waren aangewezen. Tot dezen behoor-

den de Clercq's studie over Louis Blanc en die over de Belgische omwenteling. Het eerste met het beteekenisvolle motto aan Baco ontleend: *Qui nova remedia accipere nolit, nova mala expectet*, ‘een machtig opstel, ja, een kloeke daad’ genoemd, ook thans nog vol actualiteit; het tweede een stuk, waarin ‘de fijne en scherpe kanten van de Clercq's talent goed uitkomen, ... een anatomische les en wel een doorgaande les aan het adres der behoudsmannen van ons vaderland.’

Deze belde studies vindt men thans hier herdrukt, voorafgegaan door het met zooveel warmte geschreven Levensbericht, dat Mr. J. Heemskerk Bzn. in de Levensberichten der Maatschappij van Letterkunde aan zijn vriend wijdde.

Aan ‘miskenning en misverstand’ heeft, volgens die levensbeschrijving, de steller van het opstel over Louis Blanc blootgestaan: het gewone lot van hen die hun tijd vooruit zijn. De tijd schijnt gekomen waarop men Gerrit de Clercq recht wil laten wedervaren. Het woord dat hij voor veertig jaar sprak heeft nog niets van zijn kracht verloren. Mogen velen er naar luisteren!

In het land der Dolomieten.

Gisteren avond en van nacht heeft het zwaar geonweerd, en daarop is een prachtige dag gevolgd. De Augustus-zon heeft veel water te verdampen gevonden, en tegen den namiddag hebben tal van wolken zich gevormd, die nu de toppen der bergen op grillige wijze omkransen. Afwisselend stroomt het licht in breede vloeden over het landschap, of richt het zijne stralenbundels als scherpgekante balken op enkele punten, die dan als goud te voorschijn treden op de wazig purperen glooiingen van het Mendelgebergte, aan de overzijde der Etschvallei. In het dal, waar wij staan, is reeds de schemering begonnen, een helle, vriendelijke schemering, die niets verbergt, maar den oogen rust gunt.

Uit de enge, dichtbegroeide kloof, waar zij, van den Brenner af, zich heeft moeten doorworstelen, stroomt de troebele Eisak met groot geweld het breede hoofddal binnen, waar zij straks de Etsch zal ontmoeten. Noord-oostwaarts, hoog boven de Eisakkloof, is het landschap door zonderlinge gestalten afgesloten, op dit oogenblik in zonnegloed schitterend. Een rozenroode olifantsrug met lichtgrauwe striemen, - links daarvan een donkere puntige obelisk, - rechts een viertal opgerichte dolken, vlammend als het zwaard, waarmede de engel in den prentenbijbel den toegang tot het Paradijs bewaakt; nog verder rechts een hooge muur met gekanteelde tinnen als van een middeleeuwsch kasteel. Een rooskleurige wolk drijft voorbij: plotseling, als in eene fantasmagorie, verdwijnen licht en kleur op die wonderlijke vormen; tegen de zilverbewolkte lucht teekenen zij zich nu af als een grimmige, ongenaakbare afsperring van het Fassadal, dat daarachter ligt.

Maar het gewoel rondom ons trekt onze aandacht af van de lichtspelingen op de Dolomietbergen omhoog. Op het uitgestrekte terrein tusschen de Eisak, de Talfer en de bebouwde kom der stad Botzen, krioelt het van menschen. De handlangers van Signor Nicolò Spadassini zijn daar bezig de laatste hand te leggen aan de tent, waarin nog heden avond, blijkens de alom aangeplakte aankondiging, zijn wereldberoemd paardenspel een eerste voorstelling zal geven; en nagenoeg geheel Botzen is uitgeloopen om toe te schouwen.

Ik heb hiermede niet de *élite* van Botzen op het oog, in den zin van het *tout Paris*, dat in de Comédie Française een eerste voorstelling pleegt bij te wonen. Integendeel, die *élite*, of wat haar vervangt, zit in deze Augustus-maand hoog en droog op den Ritten, ongeveer drieduizend voet boven de stad, waar zij in tal van optrekjes en logementen de koelte is gaan opzoeken. Hier wordt zij alleen vertegenwoordigd door drie of vier min of meer gelukte nabootsingen van de parijsche *gommeux* van tien jaar geleden, en hartstochtelijke liefhebbers van den *sport*. De hier samengestroomde menigte bestaat bijna uitsluitend uit de zoogenaamd smalle gemeente en is dus weinig *gemêleerd*. Het publiek van winkeliers en officieren, dat de voorstelling zal bijwonen, zal eerst later komen; maar ook zonder vooruitzicht om binnen het heiligdom te dringen, smaken de aanwezigen veelzijdig genot.

Of is het geen genot voor die twintig knapen daarginds, om door de reten der planken, waaruit de wand der tent bestaat, heen te gluren; of ook, maar dan bij procuratie, over den wand heen te kijken? Daartoe is een hunner gaan staan op de schouders van den langste in het gezelschap; het is hem gelukt, het slaphangende zeil, dat het dak der tent moet vormen, een weinig op te tillen, en nu geeft hij een levendig, rhapsodisch verslag van de heerlijkheden die hij daarbinnen ziet. Is het niet streelend voor het zelfbewustzijn dier italiaansche steenhouwers, als oude bekende herkend te worden door den hoofdpikeur van Signor Spadassini? Al pratende en met zijn onbedwingbare zuidelijke gesticulatie kampende, doet deze tevens zijn best, om het veelvuldig opgelapte tuig te herstellen van den ouden witten knol, die straks het hobbelende voetstuk zal vormen van de onnavolgbare kunstverrichtingen der schoone Paola Meravigliosi.

Een hoofdpunt van belangstelling voor de aanwezigen is de stal, of liever wat in een guurder klimaat de stal zou geweest zijn. Hier bestaat hij uit een tiental staken, tegen het achtereind der tent in den grond geslagen; aan elke staak is een viervoet vastgebonden, o.a. ook een geleerde ezel, wiens roem op het aanplakbillet luide wordt verkondigd. De vraag, in welke richting die geleerdheid zich zal openbaren, houdt velen bezig. Voorloopig blijft dat het geheim van grauwtje, die met neerhangende ooren en halfgesloten oogleden het gebied zijner wetenschap overziet, en alleen door af en toe zijn kop te schudden, te kennen geeft hoe zeer de vliegen hem daarin hinderen.

Paola Meravigliosi, reeds in vol ornaat doch met een groen en geel gestreepten shawl over de schouders, treedt uit een achterdeur in den plankenwand te voorschijn, en trekt terstond de aandacht van het publiek, vooral ook van de straks genoemde sport-liefhebbers, die, ieder met een oogglas in de rechteroogkas, de gelegenheid te baat willen nemen om met de onvergelijkelijke kunstrijderes kennis te maken. De dartele Paola ontvangt hem met een diepe dienares, rukt den middensten harer bewonderaars het oogglas af, slaat een *pirouette en place*, en verdwijnt in de tent, onder luid gelach van de talrijke omstanders.

Een tooneel vol leven en beweging, schilderachtig en vroolijk. Handwerkers uit Italië, levendige gezellen, wier lompen de herinnering bewaren aan menige uitstervende kleederdracht, - stroeve, slanke, ernstige Noord-Tirolers, - vrouwen met kleurige doeken om het hoofd, veelal ook met een kind aan de hand, - soldaten in wijde grijsblauwe kielen, het tiroolsche klein uniform, dat zoo gemakkelijk zit en zulk een scherp contrast vormt met de ‘Strammheit’ der pruisische militaire kleeding; daar tusschendoor een aantal onbeheerde straatjongens van een jaar of acht, over hun hoofd duikelend, schaterend van de pret, en tevens niet ongevoelig voor de hun toegeworpen kreutzers, waarvoor zij den oostenrijkschen handkus eerlijk in ruil geven.

Het wordt al donkerder en donkerder. De nieuwsgierighied vestigt zich nu voornamelijk op den ingang der rijkelijk met gas verlichte tent. In de schaduw staande van de naar buiten geopende deur zien wij lichteffecten, echt rembrandtsch,

op figuren, die aan Titiaan of Murillo ontleend schijnen. Die weelderig gevormde, donkeroogige, met goudgeelen haardos gesierde schoonheid heb ik reeds in het Belvedere-museum ontmoet. Daar heette zij Lucretia en had zij een dolk in de hand; hier is zij tot Madonna herschapen; op den arm draagt zij een kind, welks groote ernstige oogen een bovenaardschen glans aan het sterke licht ontleenen. Die jongen daarnaast met zijn gescheurden, gelapten, uitgerafelden broek, zijn bloote voeten en zijn ondeugend gezicht, 't is dezelfde, die in de oude Pinakotheek te Munchen zoo smakelijk meloen zit te eten; in zijn mond heeft hij nog een stuk zitten, dat zijn linker wang scherp verlicht doet uitpuilen. Daarachter een gewriemel van koppen met glinsterende oogen, open monden, sterk sprekende trekken, door het licht kantig geschaduwd.

Eindelijk begint het orkest op te spelen, ten teeken dat de voorstelling gaat beginnen: het bestaat uit twee violen, een alt, een contrabas, vijf diverse koperen instrumenten, een piccolo, en, vooral niet te vergeten, pauken, groote trom, bekkens en triangel. Oorverscheurend is de disharmonie, door deze foltertuigen verwekt.

Toch treden wij de tent binnen, en betalen de tweemaal tachtig kreutzers die ons twee plaatsen op den eersten rang verzekeren. De kans is groot, dat de voorstelling ons, bewoners der groote wereldstad Amsterdam, stof zal geven tot spotzuchtig schouderophalend vermaak. Ter eere van den Heer Spadassini zij gezegd, dat hij en zijne troep ons in dit opzicht teleurstelden. Op de kostumes der rijders, rijderessen en clowns na, die misschien wat verlept waren, stond de voorstelling volkomen op eene lijn met hetgeen *onze* Oscar Carré ons pleegt te doen zien. Waaruit ik opmaak, óf, dat ik op het gebied van het paardenspel de kennisse des onderscheids tusschen goed en kwaad niet bezit, - óf dat zoodanig onderscheid alleen bestaat in den aard van het lokaal, waar die edele kunst wordt beoefend. In alle geval zie ik er tegen op, eene kritische beschrijving te leveren van hetgeen ons te zien gegeven werd.

Lang hielden wij het niet uit. Gesteld al, dat het schouwspel ons meer had aangetrokken, de marteling van zulk een muziek is op den duur niet uit te houden. Wij maken daarom spoedig van eene pauze gebruik om een luchtje te gaan scheppen, en

daarbuiten vinden wij den stillen, maanloozen nacht, zoo oneindig verkwikkend na de stof en de hitte in de tent, dat wij ons zoo spoedig mogelijk naar den Johannesplatz begeven, waar wij onder een breed uitspansel van het heerlijkst donkerblauw, met flonkerende sterren bezaaid, een uitstekend glas bier te drinken krijgen.

Botzen ligt aan den zuidelijken voet van een hoogen bergrug, de Ritten genaamd, die Talfer en Eisak van elkaar scheidt; rechts van de Talfer en links van de Eisak springen de hooge bergen nog een eindweegs vooruit en beschermen zoodoende de vlakte, waar Botzen ligt, tegen oost- en westwind. Naar 't zuiden opent zich de breede vallei, die de Etsch doorstroomt, westelijk door het machtige Mendelgebergte begrensd. Als dus de zon schijnt, en dat gebeurt zeker op driehonderd dagen in het jaar, heeft Botzen zich maar te laten koesteren. Alleen van den kant van het zuiden kan de wind er komen. De omringende hellingen zijn met bosch begroeid; dit, en twee of drie rivieren onderhouden in de omgeving een milde vochtigheid. Er behoort dus maar een greintje combinatiegave toe, om te kunnen gissen, dat het confijten van vruchten de hoofdindustrie van Botzen is. Alleen kunstmatige versuikering kan de onbegrensde mildheid der natuur in deze streek verhinderen, hare gaven te verspillen. Deze waarheid, *a priori* gevonden, wordt *a posteriori* bevestigd (en dat heeft óók zijn nut), niet slechts door Baedeker, maar door de aanwezigheid van een aantal engelsche, duitsche en italiaansche opschriften, die de gebouwen, waarop zijn staan, als confijtfabrieken doen kennen.

Maar 't is niet om de geconfijte vruchten, dat twee Hollanders in 't hartje van den zomer naar Botzen zullen gaan; ook niet, om het paardenspel van den Heer Spadassini te zien; evenmin, om den bouwtrant van sommige straten op te nemen, waar zware gewelven aan weerszijde de uitstallingen der winkeliers tegen de verzengende zonnestralen beschermen; - noch ook, om de herinnering op te halen van den tijd toen Botzen de hoofdstapelplaats was van den handel tusschen Venetië en het Noorden, die te land bijna uitsluitend over den Brenner, den laagsten der Alpenpassen, zijn weg vond. Botzen is ook in Augustus een bezoek overwaard, omdat het aan een der best gelegen ingangen staat tot het wonderland der Dolomieten;

en het heeft zulke verrukkelijke omstreken, dat ik mijn verblij aldaar in den afgeloopen zomer nog steeds welbesteed acht, al trotseerde ik er eene hitte van 95° Fahrenheit in de schaduw.

Of, laat mij eerlijk zijn, en bekennen, dat ik die hitte wel getrotseerd, maar niet ondervonden heb. Dank zij het onweer, waarvan ik gewaagde, en dat zich twee dagen daarna herhaalde, kostte mij mijn verblijf te Botzen maar een paar slapelooze nachten; en dat nog wel alleen, omdat de kerkelijke autoriteiten in die streek het *fulgura frango*, dat Schiller boven zijne *Glocke* heeft geplaatst, nog steeds voor goede munt opnemen. Zoodra het begint te onweeren, worden alle kerkklokken in en om Botzen op de meest onbarmhartige wijze in slingering gebracht, en daar dit, in ons geval, des nachts geschiedde, en het voortreffelijke Hotel Kaiserkrone in de onmiddellijke nabijheid ligt van de groote of *Pfarrkirche*, viel er aan inslapen niet te denken. Ik mocht mij troosten met de hoop, dat het onweer de temperatuur zou afkoelen, en mijn reisgenoot en mij in staat stellen tot het doen van eenige fiksche wandelingen.

Aldus geschiedde; na het eerste onweer deden wij den tocht naar Oberbotzen en Klobenstein, op den Ritten, na het tweede dien over de Montiggler-Seeën en den Ueberetsch, zonder door overmatige hitte gekweld te worden. Hetgeen niet wil zeggen dat wij het niet erg warm gehad hebben: maar dat zou ook in noorderlijker gelegen streken het geval zijn geweest.

Beide wandelingen zijn in hooge mate genotrijk: evenals de deugd beloonen zij zich zelf. Van het terras voor het hotel te Klobenstein heeft de toeschouwer, over het nauwe Eisakdal heen, het prachtigste overzicht van de geheele rij der westelijke Dolomietbergen, Puflatsch, Langkofel, Schlern, Rothwand, Lattemar en hoe zij verder mogen heeten. Hij kan dat te ongestoorder genieten, daar de *fine fleur* der Botzenaars, die in het hotel te Klobenstein haar zomerverblijf heeft opgeslagen, zich na het middagmaal terugtrekt in een salon, waar een vijftienjarig meisje met prijzenswaardigen ijver etudes van Czerny zit in te studeeren.

Van den tweeden der genoemde tochten zijn mij voornamelijk twee punten bijgebleven. Vooreerst, het gezicht van achter de kerk te Kalteren, het voornaamste dorp van de vruchtbare hoogvlakte aan den voet van het Mendelgebergte. Van de rivier de Etsch

is die hoogvlakte, Ueberetsch geheeten, afgescheiden door eene rij heuvelen, den Mittelberg, en in de gleuf tusschen die heuvelen en den Ueberetsch ligt diep onder ons het meer van Kalteren; weelderig begroeide hellingen rijzen ter weerszijde; links, over den Mittelberg heen, vertoonen zich de hoogste toppen der Cadorische Alpen; rechts bekroont het harmonieuze profiel van het Mendelgebergte de wijngaarden van den Ueberetsch. Voorbij het meertje daalt de bodem van het dal en vereenigt zich met de wijde vlakte van het Etschdal, die zich zuidwaarts uitstrekt, tot waar de horizont in eene glorie van zonneglans verdwijnt. Lijnen, kleuren, tinten, alles in dit landschap is zacht, rustig, liefelijk.

Veel grootscher is het gezicht over de Eisak- en Etschdalen van de Gleifkappelle, boven Eppan of St. Michaël. De Heer van Nievelt, de eenige onzer landgenooten, die er, voorzoover ik weet, eene beschrijving van heeft gegeven, stelt het op ééne lijn met die allerwege beroemde panorama's, de baai van Napels, en den Gouden Horen[1)]. Zoover zou ik niet durven gaan. Van de hoofdelementen, die in de compositie van een grootsch landschap kunnen medewerken, ontbreekt in het tiroolsche de zee, waaraan de andere panorama's eene onbeperktheid, eene oneindigheid en tevens een contrast van kleur ontleenen, die men te Eppan natuurlijk niet zal vinden.

Dit wat het object betreft: de subjecten, die het waarnamen, waren in ons geval niet in de beste stemming om onvoorwaardelijk te genieten. Wij hadden, van Kalteren naar Eppan, in de brandend heete zon twee uren afgelegd langs een straatweg, die door breedte en afwezigheid van bochten en schaduw alle eer aandeed aan den strategischen kunstenaar die hem waarschijnlijk heeft aangelegd. Daardoor gedemoraliseerd, kritiseerden wij, waar wij beter gedaan hadden met eenvoudig te bewonderen. Er kwam nog iets bij. Mijn vriend had zich

1) *Een Alpenboek*, door C. van Nievelt, blz. 224: ‘Dit beeld, de drie valleien (die van de Talfer, de Eisak en de Etsch) en hare wateren zich vereenigend, de zonnige bergen rondom, ver in de diepte de marmerblanke torenbouw der Dolomieten - dit beeld, een prachtstuk van breedheid, kleurenweelde en warmte van toon, heeft als compositie van natuurschoon en menschenwerk zijn meerdere niet; en ik kan de meening beamen van een veelbereisd en dichterlijk schrijver, dat het uitzicht van de Eppaner hoogten op Bozen en den Rosengarten even wereldberoemd zou zijn als de Golf van Napels of de Gouden Horen - indien het niet in Tirol gelegen ware.’

voorgesteld, bij de kapel eene drinkgelegenheid te zullen vinden: hoe hij aan die voorstelling gekomen was, weet ik niet; misschien door de beteekenis van kapel, kapelletje, in den volksmond bij ons te lande. Toen nu de Gleifkapelle geheel eenzaam bleek gelegen te zijn op den top van een steilen heuvel, die boven St. Michaël uitsteekt, zonder de minste herberg, kroeg, of zelfs fontein in de nabijheid, kwam teleurstelling het gemis aan welbehagen bij hem verergeren.

De moraal, welke hieruit te trekken valt en die ik aan de overweging aanbeveel van den toekomstigen bezoeker van Botzen, is deze: hij begeve zich rechtstreeks naar St. Michaël, hetzij in den vroegen morgen of tegen den avond. Dan zal hij in de beste stemming verkeeren om het heerlijke panorama te genieten, en dit tevens veel gunstiger verlicht aanschouwen dan wij, die de kleurenweelde, door den Heer van Nievelt zoo hoog geroemd, door den verblindenden glans der namiddagzon overschitterd zagen.

In de tweede plaats schrome onze opvolger niet, zich per rijtuig te laten brengen naar de overzijde der breede vlakte, die Botzen van den voet van den Ueberetsch scheidt. In den vroegen morgen deden wij die wandeling niet zonder genot: maar bij het terugkomen, en na de acht uren loopens dien wij op dien dag achter den rug hadden, bleek zelfs de rammelende ‘Stellwagen’, waarmede wij van Sigmundskron naar Botzen terugreden, een niet te versmaden voertuig.

Van voertuigen gesproken, - de kennismaking met de omstreken van Botzen had bij ons de vraag doen rijzen, hoe ter wereld de Botzenaars het aanleggen, om de wegen aan hunne zijde van het Etschdal als rijwegen te gebruiken. Ons gezond verstand weigerde aan te nemen, dat een paard, voor eenig rijtuig, hoe licht ook gebouwd, gespannen, hellingen van 50 à 60 graden kan op- of afkrabbelen, al hielden wij ook rekening met de kolossale wrijving, door de veelhoekige rotsblokjes veroorzaakt, waarmede die wegen zijn bestrooid. Onze nieuwsgierigheid werd, althans gedeeltelijk, bevredigd op eene wandeling, die wij op den tweeden dag van ons verblijf in het Eisakdal ondernamen. Dien dag was het al vroeg gaan regenen, maar het zou, dachten wij, wel weer opklaren; met parapluies gewapend begonnen wij onze wandeling naar St. Isidore, een klein badplaatsje, ongeveer twee uur van Botzen

op den dichtbegroeiden bergwand gelegen, die den linkeroever der Eisak vormt. De natuur bij ons te lande is zoo aan regen gewend, dat zij er niet veel om geeft, al regent zij ook in Augustus eens nat. In dat zuidelijke zonneland daarentegen krijgt zij terstond de koorts wanneer het maar een halven zomerdag lang gestadig doordruppelt; en als zij de koorts heeft, dan rilt alles mee, ook de hollandsche bezoeker. Niettegenstaande de steilheid van den klim, kwamen wij geheel verkleumd te St. Isidore aan. Op dien weg nu ontmoetten wij de equipage die het raadsel voor ons oploste. Het bestond uit het lichaam, den bak van een 'Einspänner,' zooals men ze overal in Tirol en Zwitserland aantreft, doch zonder wielen. Die bak was op twee ongeschilde, dunne, door dwarslatten evenwijdig gehouden dennenstammen bevestigd, die eene soort van slede vormden ter lengte van ongeveer vier meter. Hierdoor werd een voldoende wrijvingsoppervlakte verkregen om te beletten, dat het voertuig door eigen zwaarte neergleed, en kreeg de voerman, die het paard aan den toom hield, de noodige vrijheid om zijn geheele aandacht aan de oplossing van een tweede probleem te wijden: hoe namelijk te verhinderen, dat het dier telkens op zijne hurken kwam te zitten.

In den bak zat een ziekelijk uitziend heer onder een parapluie en in een dikken plaid gewikkeld; krampachtig hield hij zich met ééne hand vast aan den rechterwand van de bak; bij elken ruk dien het struikelende paard aan de slede meedeelde kreeg hij een harden schok, plooide zich zijn gelaat in pijnlijke trekken en viel de parapluie omver. Melancholieker tafereel is mij zelden onder de oogen gekomen. Van welke kwalen de badgasten te St. Isidore genezing zoeken is mij onbekend: de kuur moet wel zeer krachtig werken, als zij den patient in staat stelt om zulk een vervoer naar Botzen te doorstaan.

Onze wandeling mocht overigens, behoudens de aldus verkregen kennis, volkomen mislukt heeten. Het regende gestadig door, en van het prachtige uitzicht op het Etschdal, dat ons beloofd was, kregen wij niets hoegenaamd te zien. Gelukkig, voor den indruk dien ons verblijf te Botzen achterliet, dat de straks vermelde tocht naar den Ueberetsch ons den volgenden dag schadeloos stelde.

Maar, ik heb het reeds gezegd, hoofddoel van onze reis naar Botzen was, van daaruit een tocht door de Dolomietenstreek te beginnen. Hij zou ons in vier dagen van Botzen naar Toblach brengen[1)], en dwars door het onregelmatige vierkant loopen, dat tusschen de Drau, de Eisak, de Etsch en de Piave gelegen is, anders gezegd door de groep der Cadorische Alpen. Van die groep vormen de eigenlijk gezegde Dolomieten slechts een klein gedeelte. Een fransch geleerde, Dolomieux, die in den aanvang onzer eeuw de geologische formatie dezer streek onderzocht, bevond dat sommige toppen grootendeels uit magnesiumkalk bestonden. Naar hem werden die toppen Dolomieten genoemd; en die naam is later ook toegepast op de uit enkel kalk (niet magnesiumkalk) bestaande bergen in dit deel der Alpen.

Ziedaar de geleerdheid die een elk bij Baedeker kan geboekstaafd vinden. Op het punt van geologie is mijne kennis beschamend gering. Ik zal dan ook niet trachten deze wetenschappelijke mededeelingen te controleeren of aan te vullen, maar verstout mij alleen de stelling uit te spreken, dat, indien zij de waarheid bevatten, de kalkformatie der bedoelde bergen, onder de inwerking der verweering, de hoofdoorzaak is van de merkwaardige vormen en van de buitengewone afwisseling van tinten, die het landschap in deze streek onderscheiden van hetgeen mij elders in de Alpen bekend is.

Voor het groote reizende publiek zijn de Dolomieten pas in de laatste twintig jaar toegankelijk geworden, eerst door den aanleg der Brennerbaan, daarna door dien van den zijtak, die van Franzensfeste door het Puster- of Draudal naar Marburg in Stiermarken gaat. Thans stort jaarlijks een stroom van reizigers zich uit over dit deel der Alpen, of, beter gezegd, over de twee eenige dalen in de Dolomietenstreek, die tot dusver van een doorloopenden rijweg zijn voorzien: ik bedoel het Ampezzodal en het Höhlensteindal, dat te Toblach in het Draudal uitmondt. Verreweg de meeste reizigers zijn namelijk aldus bewerktuigd, dat zij de natuur vooral waardeeren, wanneer zij die uit een gemakkelijk, of, zoo dat niet te vinden is, uit een ongemakkelijk rijtuig kunnen aanschouwen.

1) Eerste dag van Botzen naar Vigo di Fassa, tweede dag van Vigo naar Colle Sta.-Lucia, derde dag van daar naar Cortina in het Ampezzodal, vierde dag van Cortina over Tre Croce en het Misurina-meer naar Toblach in het Pusterdal.

Mijn vriend en ik daarentegen hadden het voornemen, om, uitgaande van Botzen, zooveel mogelijk te voet het hartje van het Dolomietenland te doorkruisen, en na de opgedane ervaring kan ik in gemoede ieder, die goed ter been is, aanraden ons voorbeeld te volgen. Hij zal dan natuurschoonheden te zien krijgen, welke die van het Ampezzodal verre overtreffen.

Op het gevaar af, voor een verwijfden weekeling gehouden te worden door hen die er op gesteld zijn, hun reisbagage zelf te dragen, wil ik wel bekennen, dat ik daar niet van houd. Zelfs het argument dat het afleggen van een zwaren ransel, dien men lang gedragen heeft, zalig genot is, heeft mij niet kunnen overtuigen. Ik houd niet van woordspelingen, maar moet toch zeggen, dat dat argument even toepasselijk is op een pak ransel als op een ransel. Voor eene voetreis als die wij gingen ondernemen, achtte ik dus een drager onontbeerlijk; mijn reisgenoot dacht er evenzoo over, en daar wij beiden het sybaritisme nog verder drijven, en het onaangenaam vinden, achter een te zwaar beladen medemensch aan te loopen, namen wij twee dragers mede. De eerste werd ons, onder den eerenaam van gids, door den voortreffelijken Herr Oberkellner van de Kaiserkrone bezorgd. Hij heette Johann Bologna, en zag er, dit moet ik bekennen, op den avond vóór ons vertrek vrij schunnig uit. Doch toen wij hem den volgenden dag wederzagen, had hij zich tot een modelgids vervormd. Hij was toen gekleed in de klassiek tiroolsche *Joppe* van grijswollen stof met groen geboord, droeg *knickerbockers*, grijswollen kousen met groen borduursel en zware rijgschoenen; verder was hij versierd met een tiroler punthoed met hanenveer en het insigne van den Deutsch-Oesterreichischen-Alpenverein, en, niet te vergeten, met een vervaarlijke zwarte snor, die op zijn goedig gezicht, en boven zijn hoogstens vijf voet lange gestalte een onevenredig heldhaftigen indruk maakte.

Johann Bologna zou ons op den geheelen tocht vergezellen; den tweeden drager zou hij, ter plaatse waar wij onze nachtrust hielden, opsporen en van dag tot dag voor ons huren.

Den toegang naar de Dolomieten, van Botzen uit, vormt het Eggenthal, dat zich drie kwartier boven de stad aan den linkeroever der Eisak opent. Er loopt een rijweg, een heuzige rijweg door, die tot Pirchabrück, op ongeveer drie uren gaans van Botzen, gereed is. Maar die weg is van de smalste, en dat kan wel niet

anders: want het Eggenthal is tot op een halfuur van zijne monding niet veel meer dan een kronkelende spleet in den oostelijken bergwand van het hoofddal, en door die spleet moet, behalve den genoemden rijweg, ook nog een wilde bergstroom een uitgang vinden naar de Eisak. Loodrecht bijna staan aan weerszijden de hooge rotswanden, met slechts karige sporen van plantengroei. Dicht bij den ingang houdt een oud kasteel, Karneid, de wacht: op een hoog uitstekende, overhangende rots staande, vangt het de enkele zonnestralen op, die in deze engte kunnen doordringen. Daarbeneden in de zonlooze diepte vechten weg en stroom om ruimte: de weg overwint op den langen duur door de hechtheid van zijn dikwijls gemetselden onderbouw, maar soms gelukt het zijn mededinger toch, hem een gevoeligen stoot, of een hap te geven, die hem op enkele plaatsen aanmerkelijk heeft beschadigd. Hoe verder men in het dal voortstapt, hoe verwoeder de strijd wordt. Eindelijk komt een punt, waar de stroom, van achter een vooruitgeschoven rotswand, die èn weg èn stroom schijnt te willen versperren, met een geweldigen sprong tegen de onderste grondslagen van den weg neerploft: hiertegen niet bestand, gaat deze nu zelf aan het springen, en vindt gelukkig aan de overzijde van den stroom een tunnel die hem aan de aanvallen van zijn vijand onttrekt.

Voorbij dien tunnel wordt alles veel rustiger, kalmer, breeder; hier vindt het eene voertuig, om het andere voorbij te laten gaan, althans behoorlijke wisselplaatsen. De stroom ruischt vriendelijk en in de zonnestralen glinsterend langs het dichte struikgewas op den bodem van het dal, en niemand zou zeggen, dat hij zich een oogenblik later zoo woedend kon maken.

En zoo blijft het tot Pirchabrück, waar het dal zich opwaarts in tweeën splitst. Van hier eerst begint onze wandeling, door de linksche of noord-oostelijke vertakking van het dal, en langs hetgeen Baedeker een Fahrweg belieft te noemen. Deze is tot het dorp Welschenofen doorgetrokken en loopt meestal door dennenbosch; maar het is niet veel meer dan een onvoltooide puinweg; en daarvoor heeft de stroom klaarblijkelijk niet den minsten eerbied. Door een buitengewonen sneeuwval overmoedig geworden, heeft hij een paar jaar geleden den weg, die destijds vrij hoog langs zijn rechteroever liep, op een achtermiddag totaal weggeslagen; men ziet er nog de

sporen van, aan een onregelmatige streep tegen de helling aan de overzijde der beek. Sedert dien tijd is de weg op den linkeroever verlegd, en loopt hij door het dennenbosch; maar hij ligt nauwlijks een paar voet hooger dan de stroom, en als deze weer eens aan het spoken gaat, dan geef ik niet veel voor de kans om per as van Pirchabrück naar Welschenofen te komen.

Waarom legt men den weg niet beter en steviger aan, zooals tusschen Pirchabrück en Karneid? 't Is al weer de oude quaestie: Wie zal het betalen? De gemeenten zijn arm, - zegt Johann Bologna, en nog verarmd door de verwoestingen welke de overstrooming in het bedoelde jaar heeft aangericht; de schade alleen aan hout, schat onze zegsman op acht millioen florijnen, - maar daarbij dient opgemerkt, dat zijne verbeeldingskracht op het punt van cijfers hem wel eens parten speelt. De gemeenten kunnen niet veel doen, en de Staat springt alleen bij, wanneer er een strategisch belang bij den aanleg van een weg gemoeid is.

Voorbij Welschenofen begint eerst de eigenlijke klim naar den Caressa of Costalunga-pas, tusschen Lattemar en Rothwand, die ons tot het Fassadal toegang zal geven. Te Pirchabrück reeds hebben wij de gescheurde pyramide van den Lattemar herkend; later heeft zij zich achter het sparrenwoud verscholen, dat wij, steeds stijgende, gedurende eenige uren doortrekken. Nu verschijnt zij weer, verrijzende boven eene rij van zachtglooiende heuvelen, die een verwonderlijk diepgetint, blauwgroen meertje, den Karer See, met een breeden zoom van sombere sparren omlijsten. Geen rimpel op den waterspiegel. Wat is hier werkelijkheid, de berg daar omhoog, of de Lattemar hier in de diepte? Beiden vertoonen eene door de zon niet verlichte zijde, lichtpaarsgetint; maar naar 't westen toe, op de toppen der menigvuldige rotsnaalden waaruit de berg bestaat, stipt de zon hier en daar witte, gele, roode punten aan, die als edelsteenen flonkeren, daar boven op den berg, en hier, beneden in het meer. Diepe stilte alom; zelfs het licht is tooverachtig stil. Op eene plek als deze moet het zijn geweest, dat de schoone slaapster van 't sprookje zich ter ruste heeft neergevlijd.

Nog een halfuur opwaarts tusschen de hoogopgaande stammen van het sparrenbosch, en wij bereiken de Costalunga-alp,

wier sappig grastapijt aan weerszijden zacht opwaarts glooit, tot waar de Rothwand en de Lattemar aan weeszijden hunne steile rotsen oprichten. Beide vertoonen op dit oogenblik de rijkste schakeeringen van karmozijn, en oranje, en wit, door den afstand en de avondzon vermengd en verzacht tot vleeschkleur. Zoo licht, zoo doorzichtig schijnen die naalden, die torens, die gekanteelde muren, dat alle denkbeeld van harde rots verdwijnt. Westwaarts, in de richting van waar wij komen, boven de bosschen van het Kardaundal en de enge kloof van het Eggendal, wordt wederom het profiel van het Mendelgebergte zichtbaar; verder rechts en nog hooger, drijvende op lichtblauwen wasem, de breede groep van den Ortler met zijn besneeuwde toppen. Over alles heen het blauwe uitspansel, door de zon doorzichtig goudgroen getint.

Op deze goddelijke Costalunga-alp, op korten afstand van de laatste boomen van het sparrenbosch, waar wij doorheen gekomen zijn, staat een klein, uit ruwe, ongeteerde of ongeschilderde blaken ineengevoegd herbergje, ‘die Alpenrose’ genoemd. Wij blazen er een oogenblik uit, en vinden aan de houten tafel voor de herberg een inboorling van het Fassa-dal zitten, met wien een gesprek alleen in het italiaansch mogelijk blijkt, dat wij hoogst gebrekkig kennen. Wij zijn nog in Tirol, en zullen er op dezen tocht nog een paar maal uit- en weer inkomen. Maar de grenzen dier *Gefürstete Grafschaft* hebben weinig te doen met die van het taalgebied. Bracht men dat in kaart, dan zou de Dolomietenstreek een bonten lappendeken gelijken. Behalve duitsch en italiaansch, wordt ook in sommige dalen *ladinisch* gesproken; en zij die dit taaleigen het hunne noemen, beweren, dat zij het latijnsche idioom het zuiverst van alle romaansche stammen hebben bewaard. Intusschen komt het den min of meer klassiek onderlegden toerist niet waarschijnlijk voor, dat de namen welke de ladinische bevolking aan de bergen in hare omgeving gegeven heeft, van latijnschen oorsprong zouden zijn: Sorapiss, Sotschedia, Schlern, Puflatsch, klinken evenmin latijnsch als duitsch of italiaansch; zij zijn even barbaarsch als die der Engadinerbergen, Calchang, Corvatsch, Morteratsch, Rosatsch. Welkom, schoon nog onvoldoende voor den vreemdeling, die etymologische bevrediging zoekt, is derhalve de verklaring van Baedeker, dat de ladinische taal nauw verwant is met de rhätisch-romaansche, die in enkele dalen van Graubundten wordt gesproken.

De herberg ‘die Alpenrose’ munt overigens, behalve door haar bekoorlijke ligging, nog uit door een der zuurste landwijnen, die 't een herbergier gegeven is te schenken. Meer dan strikt noodzakelijk is om onzen dorst te lesschen, drinken wij dus niet, en weldra zijn wij weer op weg, de leiding volgende van Johann Bologna.

Deze heeft intusschen eene metamorphose ondergaan: de twee opgerolde plaids, het gedeelte van onze bagage, waarmede hij zich belast had, droeg hij niet, als zijn makker, op een houten *räfel* gebonden, maar in een grooten groenen zak die met riemen over zijn schouders was vastgehaakt. Hij spreidde nu zijne Joppe daarover uit, en daar, van achter gezien, alleen zijn korte beentjes, zijn hoofd en zijn beide armen buiten den omtrek van den zak uitstaken, kreeg hij een sprekende gelijkenis met een dier dikke kruisspinnen, waarvoor onze dames, en ook vele onzer heeren zoo griezelen. Griezeligs was er anders niets aan hem.

Na een nauw merkbaren klim van een groot kwartier bereiken wij de hoogte van den Caressa-pas, van waar wij in het Fassa-dal neerdalen; dat dalen vatte men intusschen niet op in den gewonen zin van het woord. In ons geval verandert het pad in het eerstvolgende halfuur telkens van verticale richting, en voert het dwars over de scherpe ribben die de Rothwand naar den kant van het Fassa-dal uitsteekt. Daarna kronkelt het geleidelijker neer langs hellingen van kruimelige, lichtgrauwe aarde, die door velchtwerk van rijs voor afspoeling worden behoed. Eerst allengs krijgen wij een overzicht van het dal; het loopt in ongeveer rechte richting van het noord-oosten naar het zuid-westen; eenige uren verder aan onze linkerhand, dus noord-oostelijk, buigt het oostwaarts om den voet van een breede berggroep, die vlak tegenover den Caressa-pas hare rozeroode, met sneeuw bekranste tinnen verheft; onze gids noemt haar Sasso di Mezzogiorno. De schoonstgevormde toppen van het Dolomietenland, de lange rotswanden van den Rosengarten, de Langkofel, de massieve Plattkofel bekronen aan onze zijde van het dal de grasrijke hellingen. Niet meer door de zon verlicht, hebben deze een verwonderlijken groenen toon gekregen, dien ik mij elders niet herinner gezien te hebben, dan boven diepzee. Zilverachtig glinsterend komt ons de Avisio, daar beneden in het dal, tegemoet. Maar

wij laten haar onder ons voorbijstroomen, en blijven op een der terrassen, die de Rothwand en de Rosengarten in het dal vooruitschuiven. Want daar ligt het dorp Vigo di Fassa, of liever het logement della Corona, van Antonio Rizzi, waar wij onzen intrek willen nemen.

Met het oog op den dag van morgen, ware het wel zoo verstandig geweest, als wij het dal der Avisio nog twee uren verder waren opgegaan, tot Campidello; dan zou de verdeeling van arbeid over de twee dagen gelijkmatiger geweest zijn; dan zouden wij waarschijnlijk niet de dwaasheid hebben begaan om van Vigo naar Campidello, en van daar naar Penía te rijden, hetgeen wij nu den volgenden morgen in de vroegte deden, om bijtijds te Caprile te kunnen aankomen. Maar Antonio Rizzi is nu eenmaal befaamd om zijne keuken: Baedeker roemt haar, en de heer van Nievelt wordt dithyrambisch als hij er aan denkt, terwijl Campidello op dit punt een droevige vermaardheid heeft. Wij blijven dus te Vigo en bespeuren spoedig, dat onze kastelein, behalve van een goede keuken, ook nog van de duitsche taal het monopolie heeft; welk monopolie hij evenwel alleen in den vorm van handel in 't klein uitoefent; wij althans krijgen niet veel meer dan ja en neen ten antwoord op onze vragen in die taal.

Een uitstekende gelegenheid voor mij, om mijne geoefendheid in het italiaansche taaleigen te vermeerderen: ik kies daartoe het gezelschap van de dochter (of schoondochter?) des huizes, die met twee kleine meisjes op eene bank naast de huisdeur zit te spelen, en er bijzonder aardig uitziet. Haar vertrouwen heb ik spoedig gewonnen, tegelijk met dat van het kleinste meisje, een baby van twee jaar, met heerlijke zwarte oogen en een smoezelig gezichtje, dat de ware bestemming van mijn horloge zoekt in een gelukkig vruchtelooze poging om het in te slikken. Op het pleintje voor de huisdeur loopt een lange slungel van een huisknecht, wezenloos voor zich uitstarende, heen en weer, houtblokken opstapelende en kleine koperen emmers vullende aan de fontein aan de overzijde van den weg. Hij draagt de gevulde emmers de huisdeur binnen, en trapt bij die gelegenheid gevoelig op mijn uitgestoken rechtervoet, hetgeen mij den uitroep ontlokt, die in 't italiaansch het meest nabijkomt aan ons: lompe vlegel! Onder die omstandigheden zijn mijne vorderingen in het idioom niet voor-

spoedig: toch levert het gesprek voor mij de kennis op van de navolgende feiten: vooreerst, dat de bergtop die het dal van de overzijde beheerscht, niet de Sasso di Mezzogiorno is, gelijk onze gids heeft beweerd, maar de Punta di Vallaccia; ten tweede, dat de lompe vlegel zijne lompheid niet kan helpen, omdat hij stekeblind is; ten derde, dat wij morgen ochtend een rijtuig naar Penía kunnen krijgen, omdat het dan zondag is, en de post tusschen Vigo en het eenige uren dalafwaarts gelegen Cavalese op dien dag niet rijdt. En terwijl wij zoo aan het keuvelen zijn, komt de bedoelde post juist aanrijden: een antediluviaansche kales, den modder van vele postdagen op haar verouderde karkas meebrengende, getrokken door twee spookachtige, scherpbottige bruine merries, en gemend door een langgebaarden koetsier, zonder eenig livrei of uniform, waaruit men zou kunnen opmaken dat hij in Koninklijk-Keizerlijk-Oostenrijksch-Hongaarschen dienst staat. Daar deze post noch brief, noch reiziger, noch eenig ander vervoerbaar artikel meebrengt dan modder en stof, krijg ik den indruk dat de zondagsrust in dezen tak van dienst zonder nadeel voor het publiek over meer dan een dag zou kunnen uitgebreid worden.

Heelegansch blijkt de streek die wij tot dusver hebben leeren kennen, voor den toerist nagenoeg een *terra incognita* te zijn. Op de Costalunga-alp zijn ons twee jonge Duitschers voorbijgekomen, die wij straks weder aan tafel zullen ontmoeten; behalve hen en ons beiden is er geen enkele vreemdeling, die op dezen avond de weldaden van Rizzi's keuken zal genieten.

't Is ruim acht uur, eer wij tot dat genot worden toegelaten, waarvan de voorbereiding dus ruim twee uren geduurd heeft. Is het hieraan te wijten, dat wij het alles behalve eens zijn met den hoogen lof, door onze zegslieden aan de keuken van ons hotel toegezwaaid? Of ligt het daaraan, dat ons de vleeschpotten van Botzen noch te levendig voor den geest staan, om ons de manna van vader Rizzi te doen waardeeren? Dat zal wel de reden zijn; want ik weet dat bij het licht van later opgedane ervaring, de risotto, en de coteletten, en de forellen, en vooral ook de ommelette van Vigo een aureool verkregen, die hen in onze herinnering nog steeds omschittert.

In de zindelijke, ruime, zelfs (o wonder) van water vrij rijkelijk voorziene slaapkamer, ons toegewezen, brachten wij verder een uitstekenden nacht door; en bij het afscheid nemen

wenschten wij onzen waard veel succes toe op de vergrooting van zijn logement, dat hij juist bezig was uit te bouwen.

Voorbij Vigo daalt de rijweg al spoedig tot de kerk van San Giovanni, die juist uitgaat op het oogenblik dat wij er langs rijden. 't Is pas zes uur in den morgen, en het treft ons, dat de Roomsch-Katholieke Kerk wel zeker moet zijn van de trouw harer volgelingen, als zij van hen eischt dat zij zich des zondags zoo vroeg ter kerke begeven. Dat moest de Vrije Gemeente eens probeeren! Toch zien de kerkgangers van San Giovanni er tevreden genoeg uit, en die tevredenheid schijnt bij sommigen nog toe te nemen op den aanblik van onze in plaids gehulde gestalten en onze verkleumde gezichten. Stellig moeten wij er niet uitgezien hebben als menschen die voor hun pleizier uit zijn!

En hadden wij nog maar het doel bereikt, dat wij beoogden! Met een rijtuig, had Bologna ons verzekerd, zouden wij zoo vroeg te Penía zijn, dat wij tegen de hitte des daags den steilen klim naar de Fedaja-alp achter den rug zouden hebben. Maar jawel! Anders dan stapvoets bleek het onmogelijk vooruit te komen op deze aaneenschakeling van kuilen en richels van scherpgekante steenblokken. Kort na San Giovanni bereikt de zoogenaamde rijweg den oever van de speelsche Avisio, die hem dan eens ter linker- dan weer ter rechterzijde in 't nauw drijft en hem eindelijk in haar eigen breede bedding opneemt, met het kennelijk doel om nog erger met hem te sollen. Daarbij komt, dat te Campidello de koetsier een borrel en de paarden rust noodig hebben; zoodat wij eerst te ruim half negen te Penía aankomen, en dus twee-en een-half uur besteed hebben om een afstand af te leggen, waarvoor Baedeker drie uur te voet opgeeft. Onze eenige troost is, dat wij te Campidello, waar het logement er allergroezeligst uitziet, niet hebben behoeven te overnachten.

Te Penía begint voor ons het genot van den dag; want de onovertroffen schoonheid van het dal, dat wij doorreden, heeft onze verkleumde hersenen niet kunnen ontdooien. Niettemin schijnen, langs automatischen weg, die hersenen eene afbeelding van die schoonheid voor ons bewaard te hebben; hoe zou anders de herinnering aan het geziene zoo levendig, zoo genotrijk kunnen zijn?

Van het oogenblik echter dat wij in beweging komen, her-

leeft ook het volle bewustzijn van het heerlijke natuurschoon rondom ons. Boven Penía verdeelt het dal zich in twee vertakkingen, gescheiden door de machtige berggroep der Marmolata, de hoogste der Cadorische, en op drie na van alle tiroolsche Alpengroepen. Hare sneeuwtoppen, en den bovenkant van den verbazend steilen rotswand, waarmede zij zuidwaarts het Val Fredda beheerscht, hebben wij gisteren reeds van den Caressa-pas gezien. Heden ligt onze weg om de noordzijde van den berg, en blijft hij de Avisio tot aan haar oorsprong volgen. Aanvankelijk staat deze ons toe, om tusschen de kleine beeken, die haar veel te breede bedding doorstroomen, een pad te zoeken. Weldra echter vernauwt zich het dal aan weerszijden, en dringt de stroom ons ter zijde, juist op het punt waar hij met een machtigen sprong uit een donker sparrenbosch te voorschijn treedt. Hemelhoog rijzen rechts van ons de grauwe wanden van den meest westelijk gelegen trawant der Marmolata. Ook aan onze linkerzijde naderen de rotsen en dwingen het pad, om in menigvuldige bochten opwaarts te kruipen; eerst langs een aantal kleine kapellen, aan de zeven Passiën van den Heiland gewijd, daarna door hoogopgaande, het zonlicht zoekende sparren; eindelijk, en nu vervaarlijk steil, tusschen de kalkrots aan de linkerzijde en den afgrond rechts, waar de Avisio kookt en bruist. Hooger op wordt de weg weer minder steil; hij volgt hier, als rijzende, de bochten van de bergribben die het Fedaja-dal van Buchenstein afscheiden. Allengs komt de eigenlijke Marmolata in 't gezicht, met haar massieven rotsbouw, door een machtigen gletscher bekroond, die in de middagzon verwonderlijk glinstert en schittert.

Weldadig is na den klim van een uur of drie de heerlijke koelte die ons op de boomlooze, grasrijke Fedaja-alp tegenwaait. Twintig minuten loopens brengen ons tot de primitieve herberg, die hier door den Heer J.B. Finazzer wordt gehouden. Waarom hij haar juist op deze plek heeft opgericht, is ons niet duidelijk. Zij ligt in eene verzakking van het dal, dat oostelijk en westelijk weer rijst; zoodat men in de onmiddellijke nabijheid van deze herberg niets te zien krijgt dan de Marmolata, die veel te dicht bij ligt en daardoor te veel in het verkort gezien wordt.

Maar er is meer, dat ons in dezen herbergier bevreemdt,

wanneer wij zijne kennis maken, 't geen eerst een uur na onze aankomst geschiedt. Wij worden eerst geholpen door een weinig aanlokkelijke dienstmaagd of kasteleinsdochter, die ons een der taaiste Gemsenbraten voorzet, welke ooit door menschentand is gekauwd, en een landwijn van hetzelfde gewas als de Alpenrosener op de Costalunga-alp. Onderwijl zijn de twee Duitschers die wij gisteren avond te Vigo gezien hebben, ons achterop gekomen en krijgen ook zij hun deel van den Gemsenbraten. Het zijn twee Gerichtsassessoren of iets dergelijks, uit Berlijn, jongelieden met goed humeur en weinig berlinerachtigheid, die, verstandiger dan wij, den geheelen weg van Vigo herwaarts te voet afgelegd hebben. Natuurlijk ontstaat spoedig een levendig gesprek tusschen ons, waarbij wij het aan luidruchtig lachen niet laten ontbreken. Hierop komt de Herr Wirth af, die, naar wij aan zijn hoogrood gezicht en zijn vakerige oogen vermoeden, uit een dutje is opgeschrikt. Naar de oorzaak van dat dutje blijft bij ons niet lang twijfel bestaan. Herr Wirth gaat sans gêne op de houten bank tusschen mij en mijn vriend zitten, laat zich een ‘Halben Wieszen’ brengen en begint hardop mee te lachen, wat onzen lachlust natuurlijk niet vermindert. Zoo goed en zoo kwaad als het gaat tracht hij vervolgens op de hoogte te komen van ons gesprek, waaruit hij evenwel niet veel opmaakt, dan dat wij pret hebben in 't leven; dit neemt hem zoo voor ons in, dat hij zijn arm slaat om den hals van mijn reismakker, en uitgalmt: ‘Sie sind ja die rechten Lumpen!’ - een compliment, dat wij, om de kennelijk goede bedoeling, met een nieuwe uitbarsting van vroolijkheid ontvangen. Het blijkt ook de hoogste uiting van gezelligheid te zijn, waartoe onze waard het kan brengen; kort daarop staat hij op en gaat wankelend zijn dutje hervatten.

Buiten de herberg hebben zich intusschen een aantal boeren uit den omtrek, op hun zondagsch uitgedost, verzameld. Elk van hen rookt zijne pijp, die hij alleen uit zijn mond neemt om te expectoreeren; zij spreken in onverstaanbaar dialect met Bologna, wiens levendigheid sterk afsteekt bij hun volmaakte kalmte. Het Fedaja-dal behoort echter weer tot het duitsche taalgebied, zoodat ook wij ons spoedig kunnen verdiepen in een onderzoek naar de oeconomische toestanden, het belastingwezen, den dienstplicht, enz. in deze streek, Van de italiaansche

zijde komen een paar engelsche toeristjes opdagen, die ik mij alleen om hun buitengewone onbeduidendheid zou herinneren, als wij hun niet den meest onvergetelijken avond van deze geheele reis dankten. Zij vertellen namelijk, dat het logement te Caprile, waar zij overnacht hebben, alles behalve zindelijk is, wat ons doet besluiten om een uur verder dan Caprile door te gaan, en te St^{a}. Lucia te blijven overnachten.

Nog eene figuur herinner ik mij in verband met den Fedajapas. Het is die van een lang, kaarsrecht grijsaard, in een langen zwartlakenschen jas en een witte das, met een klein reistaschje aan een riem over den linkerschouder en een wandelstok in de hand. Hij was kort na ons van de zijde van Penía aangekomen, en had zich den weg laten aanduiden naar Buchenstein, dat, gelijk ik gezegd heb, achter den bergrug ligt die het Fedaja-dal noordelijk begrenst. Zonder langer oponthoud was hij verder gewandeld, maar keerde nu, ruim een uur later terug, zeggende dat hij verdwaald was. Was er niemand die hem, tegen betaling, een eindweegs kon geleiden? Geen der inboorlingen, tot wie de vraag gericht was, gaf antwoord. Zij namen den vreemdeling van de voeten opwaarts zorgvuldig op, gromden iets onverstaanbaars tusschen de tanden, keken elkaar aan en bleven met gekruiste armen bedaard doorrooken. Zoo arcadisch is de boer ook in dit Arcadië niet, of hij is best in staat, een *conto-finto* op te maken van de mogelijke voordeelen van een dienstbetoon. Naar uiterlijk en spraak te oordeelen, was de grijsaard een dorpsschoolmeester of predikant uit Baden of Wurtemberg, zeker geen kapitalist. Er lag op zijn vermoeid en ongeschoren gelaat iets geduldigs, iets lijdzaams, toen hij na een oogenblik rust zijn wandelstaf weer opvatte, en met een diepen zucht opstond: ‘Nun, da werde ich den langen Umweg über Caprile machen müssen,’ zeide hij, en sloeg wederom de richting in van waar hij laatst gekomen was. Lang nog bleef zijne lange zwarte gestalte zichtbaar, een vreemd contrast met het zonnige groen der alp.

Ook wij breken een half uur later in diezelfde richting op, en bereiken, langs het kleine meer, waar de Marmolata haar gletscherwater verzamelt, de pashoogte van Fedaja, tevens italiaansche grens. Over een steile helling van eenige duizende voeten dalen wij neer in het Val Pettorina. Aanvankelijk, als in het Fedaja-dal, geen andere plantengroei dan het heerlijke,

korte, dichte alpengras; dan ontmoeten wij, hier en daar, een grauw verweerden sparrenstronk, of ook een levend exemplaar, welks afgeknotte top en knoestige, gespleten takken welsprekend getuigen van fellen strijd met onweer en storm. Boven ons aan de rechterhand de witte kalkwand van de Marmolata, hooger en hooger rijzende naarmate wij dalen, totdat zij bijna vierduizend voet loodrecht uit het dal opstijgt. Voor ons uit, in de verte, de pyramide van den Sasso Bianco, verrijzende boven de donkergroene plooien van een sparrenbosch, die tot op den bodem van het dal neerhangen.

In de richting waar Bologna ons heen leidt zijn hooge loodkleurige rotswanden opgestapeld, die het dal schijnen af te sluiten. Een eigenlijk pad is hier niet te vinden. De oude heer die naar Buchenstein wilde, mocht dus van geluk spreken, toen wij hem op dit punt, ver achter ons en in een geheel verkeerde richting loopende gewaar werden, en onzen tweeden drager naar hem afstuurden om hem op den weg te helpen. Hij had anders den ingang der kloof van Sottogudo nooit gevonden, die zich midden in het sparrenwoud verschuilt. Het is wederom eene spleet in den rotswand, evenals het Eggenthal aan de zijde van Botzen, maar veel nauwer, en herinuert hier en daar sterk aan de Gorge du Trient bij Martigny. Het voetpad loopt meestal langs de Pettorina-beek, wier donderend gedruisch door de vooroverhellende wanden wordt weerkaatst; maar hier en daar neemt de stroom de geheele breedte tusschen de rotsen in, en dan bestaat het pad uit dwars over het water liggende, met rijswerk aaneengebonden stammen van sparren.

Aan den uitgang dezer kloof heeft de Pettorina, verontwaardigd over den dwang haar straks aangedaan, zich gewroken door den bodem van het breede dal met een grauwe laag kiezel te bedekken. Daarover heen, en dan opwaarts aan den linkeroever, leidt onze weg naar Rocca, een hooggelegen italiaansch dorp, met witte huizen zonder ramen aan de wegzijde, een hoogen witten kerktoren met stompen top en een heerlijk uitzicht op het dal der Cordevole, waarin Caprile ligt, ietwat rechts van de monding der Pettorina in de Cordevole.

't Is zondag namiddag, en in de buurt van Rocca is de geheele vrouwelijke bevolking uitgetrokken om zich in een zalig nietsdoen te vermeien. Daartoe heeft zij zich langs den beschaduwden hoogen kant van den weg dien wij volgen in

kleine groepjes geschaard, lachende en liggende, in alle houdingen die een ingeboren smaak haar ingeeft. Het type verschilt merkbaar van het tiroolsche. Het gezicht is meer regelmatig ovaal, de trekken zijn fijner besneden, er zit meer modelé in. Ook treft ons de meer zuidelijke gelaatskleur, even verschillend van die der ‘nut-brown maiden,’ die Burns bezingt, als van het melk en bloed onzer noord-hollandsche boerinnetjes.

Mooie gezichtjes hebben wij hier meer bijeen gezien dan ergens anders op onze verre tochten. Misschien ook hebben wij dezen indruk te danken aan het snaaksche zonlicht, dat door de dichte bladerenkroon der boomen afgeweerd, zich door het schitterend witte pad op menige warmgetinte wang laat weerkaatsen, en zoodoende langs een omweg toch zijn zin krijgt. Zeker hebben de witte geitjes er mee te doen, die zich in het gezelschap mengen: ik zou zelfs durven beweren, dat die soms uit coquetterie op de wandeling zijn meegenomen; of zouden die twee slanke deernen, die daar met statigen gang het pad afkomen, den arm om elkaars midden geslagen, zouden zij niet weten, hoe goed het haar staat vergezeld te zijn door de bevallige bewegingen van een paar witte capri's? 't Is als een van die grillige variaties, die vader Bach om het thema eener statige sarabande weet heen te strengelen.

Den ouden heer die naar Buchenstein wilde, hadden wij nabij den uitgang der kloof van Sottogudo op den kant van den weg laten zitten; hij klaagde erg over hitte en vermoeienis, en urmde er steeds over, dat hij van Fedaja niet rechtstreeks naar Buchenstein had kunnen gaan. Maar daar de weg naar Caprile van hier niet meer te missen was, en hij bij oververmoeidheid te Rocca een onderkomen kon vinden, meenden wij zonder gewetenswroeging hem aan zijn lot te kunnen overlaten. Johann Bologna had het, sedert ons vertrek van Fedaja, druk gehad over de weigering der inboorlingen, om den ouden heer te geleiden. De menschen in die buurt zijn arm, zoo redeneerde hij, en als er gelegenheid is om geld te verdienen, al is het ook nog zoo weinig, dan mag men die niet ongebruikt laten.

- Misschien hadden zij niet veel lust om hunne zondagsrust te verbreken, wierp ik tegen.

- Och kom, zondagsrust! die is goed voor rijke lui, die

de geheele week toch niets te doen hebben. Ik moet mijne vrouw en kinderen den kost geven, en als ik des zondags wat verdienen kan, dan zal ik het niet nalaten.

Waaruit men zien kan dat onze gids niet tot degenen behoorde, die aan de oeconomische voordeelen van den rustdag veel waarde hechten. Op deze dag was hij veel spraakzamer geweest dan den vorigen, en had hij ons veel verteld van zijn leven en omstandigheden. Zijn grootvader was uit Italië zich te Botzen komen vestigen, en had daar het schoenmakersbedrijf uitgeoefend, evenals Johann zelf in den winter nog deed. Des zomers was het voordeeliger om met de vreemdelingen op reis te gaan. Hij bezat aan de buitenzijde van Botzen een eigen huis met een stukje grond, dat hij tusschentijds bebouwde; maar de voordeelen daarvan werden bijna geheel weggenomen, zoo klaagde hij, door de schrikbarend hooge belasting. Hoe hoog was die dan wel? vroegen wij. - Ja, ze is sedert mijne jongensjaren bijna verdubbeld, en als dat zoo voortgaat, dan schiet er niet anders over, dan den boel maar te verkoopen.

- Maar wat betaalt ge dan nu? herhaalde ik.

- Twee gulden veertig kreutzer per jaar, en vroeger was het maar een gulden twee en veertig.

Erkennende, dat de verhooging aanmerkelijk was, werd ik toch gerustgesteld, en meende ik den klager eenigszins te kunnen troosten, door hem er op te wijzen, dat de wandeltocht van vier dagen, die hij met ons deed, hem het tienvoudige zou inbrengen van hetgeen hij over één jaar aan belasting te betalen had. Met het klagen over belastingdruk gaat het in Tirol al evenzoo toe als bij ons: doch, naar het mij toeschijnt, met minder goed recht.

Ondanks de mededeelzaamheid van onzen gids, ontdekten wij eerst tegen den avond van dezen dag eene eigenaardigheid in hem, die ons aanvankelijk verdacht voorkwam. Dat ging aldus toe.

Voorbij Rocca daalt de weg, dien wij nog afkortten door dwars over de grasvelden te gaan, steil naar de zijde der Cordevole, hier reeds een vrij breede stroom, dien men niet dan met behulp van een stevig gebouwde brug kan oversteken. Vroeger heeft die brug denkelijk gestaan op het punt waar de weg van Rocca de rivier bereikt en zich aan de overzijde

in twee takken splitst, waarvan de eene rechtsaf, langs de rivier naar Caprile daalt, terwijl de andere, die naar St^{a}.-Lucia, in drie of vier lange zigzags opwaarts leidt langs een steile, onbegroeide, steenachtige helling. Thans echter ligt de brug een minuut of tien linksaf, en mijne verwachting was, dat wij aan de overzijde weer het punt zouden opzoeken, waar het pad naar St^{a}.-Lucia begint. Dat geschiedde echter niet. Pas waren wij over de brug, of Bologna begon met zijn korte beentjes, en met merkwaardige vlugheid, de helling op te krabbelen, meer dan ooit gelijkende op een monsterinsect; wij hem achterna, in de meening dat wij hier met een gewone ‘speculatie’ tot afkorting van den weg te doen hadden. Maar de klim werd al moeilijker en moeilijker, ook al week onze gids allengs meer rechtsaf van de verticale richting. In de brandend heete namiddagzon zwoegden wij hem achterna, tot wij ons ongeveer op het midden bevonden van een ‘Geröllhalde,’ een steile glooiing van losse, hoekige, witte steenen, die onder ons gewicht begonnen neer te glijden; zoodat wij, die voor dezen tocht niet op zulke gebeurlijkheden hadden gerekend en geen Alpenstok hadden meegenomen, alle moeite hadden om ons met behulp van onze parapluies staande te houden. Op ons geroep keerde Bologna, die al een paarhonderd meter vooruit was, zich om, maar wel verre van ons ter hulp te komen, wenkte hij ons met wilde gebaren naar zich toe, en zette zelf zijn weg voort. Er schoot niets over dan, zoo goed en zoo kwaad het ging, hem te volgen, nu eens een paar meter met de bewegelijke steenmassa afzakkende, dan weer met bovenmatige inspanning opkrabbelende. Eindelijk gelukte het ons weer vasten bodem te krijgen, nabij het punt waar het pad naar St^{a}.-Lucia zijn hoogsten zigzag vormde, en verder in ééne richting doorliep. Nog een kwartier verder, aan den rand van een mooi dennenbosch, vonden wij Bologna staan wachten, die nu, zooals men 't noemt, den wind van voren kreeg. Hij scheen dat zeer onbillijk te vinden en vroeg alleen:

- Maar hebt ge dien daar niet gezien?

En meteen wees hij naar de diepte, waar, een vierhonderd voet of zoo onder ons, de Cordevole stroomde. Eerst zagen wij alleen den predikant uit Zwaben, wiens zwarte, stijve gestalte zelfs op dezen afstand niet te miskennen viel: hij had nu eindelijk den weg naar Caprile gevonden, en zou nu

ook wel te Buchenstein aankomen. Maar hem bedoelde Bologna niet. Neen, neen, dien niet... meer rechtsaf, tegenover den weg die van Rocca afkomt, - ziet ge dien soldaat niet? -

- Welnu, wat zou dat? 't Is een Bersagliere, die daar schildwacht houdt!

- En uwe sigaren dan?

Nu eerst ging ons een licht op en herinnerden wij ons een onbeteekenend voorval van het begin van dezen dag. Zittende op den bok van het rijtuig dat ons des morgens naar Penía bracht, had Bologna zich omgekeerd, en gevraagd of de Heeren veel sigaren bij zich hadden. Een stuk of zestig, was ons antwoord geweest. - Maar wat zullen de Heeren dan aan de italiaansche grens doen? - Wel, eenvoudig betalen, en daarmee uit. - Daarop had hij gezwegen, maar het bleek nu, dat die oplossing hem niet had bevredigd. Onderwerping aan de bepalingen die de italiaansche regeering op 't stuk der douane goedvond vast te stellen, vond hij wat heel ordinair. Daarom had hij ons, ten koste van ontzaglijke inspanning, misschien zelfs van levensgevaar, langs een weg gebracht, die onze sigaren van de betaling van inkomend recht vrijstelde. Klaarblijkelijk handelde hij zoodoende volgens de inspraak van zijn geweten.

Nu, alles was goed afgeloopen, behalve dat onze tweede drager eerst een halfuur later kwam aansukkelen. Hij had ter eere van dezen tocht nieuwe schoenen aangetrokken, die iets tekort gebleken waren; dit, gevoegd bij den onmogelijken weg, dien Bologna ons had aangewezen, had de kracht van den anders fiks-gebouwden, stoeren man gebroken. - Ons doel, om het genot der reis door het lijden van een medemensch ongestoord te zien, werd dus op dezen dag niet bereikt. Wat in ons vermogen lag, om dat lijden te vergoeden, lieten wij natuurlijk niet na: maar ons sybaritisme kreeg toch een gevoeligen knak.

Zoo kwamen wij dan eindelijk, na nog een uur, vrij steil maar langs een goed begaanbaar pad, gestegen te hebben, te Colle St^{a}.-Lucia aan, en namen daar onzen intrek in een logement, dat door den broeder van den Fedaja-waard gehouden wordt. Voor den beoefenaar der *kultur*-geologie valt hier veel te leeren. Het logement behoort thuis in de primaire formatie, die elders aan de oppervlakte der aarde niet meer wordt aangetroffen. De matrassen zijn nog niet eens met veeren gevuld,

maar met voorwerpen die ik voor gedroogde peulschillen houd. Tafellakens en servetten zijn nog onbekend; zelfs petroleumverlichting ontbreekt, die anders overal in de bergen het burgerrecht heeft verkregen. Maar in die hoofdvoorwaarde van levensvatbaarheid voor elke herberg, zindelijkheid, schiet deze niet tekort. Ik heb daarom gegronde reden te hopen, dat het logement van Carl Finazzer te St^{a}.-Lucia, ook door het toedoen van mijne lezers, allengs meer volledig bewerktuigd, en aldus een modelverblijf voor moderne voetreizigers zal worden. Ik hoop het, want het voorname doel van deze reisaanteekeningen, - behalve het zelfzuchtige genoegen, dat zulke herinneringen den schrijver verschaffen, - is, propaganda te maken voor eene voetreis door het Dolomietenland, en wel voor een avond te St^{a}.-Lucia, dat naar mijn oordeel het schoonst gelegen oord is in deze streek, Cortina, Schluderbach, Landro niet uitgezonderd.

Het dorpje ligt op een hoogen heuvel, een vooruitgeschoven bastion van eene noordelijk gelegen bergvesting, ruim vierhonderd meter boven den bodem van het Fiorentina-dal, dat in oostelijke richting naar den Monte Pelmo opklimt. In een wijden omtrek verrijzen allerwege de schoonst gevormde Dolomiettoppen, elk afzonderlijk gezeten op een breede onderlaag van zachtglooiende bergterrassen die het dal amphitheatersgewijze omringen. Alleen aan de overzijde der Fiorentina-beek, waar deze in de Cordevole uitmondt, opent zich de kring, om een verrukkelijk uitzicht te geven op het dal der Cordevole, bekroond door den hanenkam der machtige Civetta en de scherpe toppen van Sasso Bianco.

Op de uiterste punt van den heuvel staat de kleine, onaanzienlijke witte dorpskerk te midden van een doodenakker, door een lagen witten muur omgeven.

> Where heaves the turf in many a mouldering heap,
> Each in his narrow cell for ever laid,
> The rude forefathers of the hamlet sleep.

Smalle, langwerpige verhevenheden duiden in het welig groeiende gras de plekken aan, waar de afgestorvenen, onbekend en ongenoemd, ter ruste zijn gelegd. Alleen tegen de kerk aangeleund staat hier en daar een verwaarloosd gedenkteeken met een opschrift en een Requiescat.

Op dat kerkhof van St^{a}.-Lucia, leunende op den lagen witten muur, en uitrustende van de vermoeienissen van den dag, ge-

raak ik allengs in een zeldzamen gemoedstoestand, dien ik nauwlijks weet te ontleden. Intens genot van het zinnelijke, in en rondom mij, volledig bewustzijn van gezondheid en kracht, en, tegelijkertijd, zalige verheffing boven het zinnelijke, eene stemming alsof het mij onverschillig ware, als de tijd stilstond, als het leven ophield.....

De avond valt, en onbewegelijk ligt het wijde panorama voor mij uitgespreid. Langzaam stijgt de schaduw uit het dal opwaarts. Allengs overdekt zij, als een vloed, de berghellingen met die doorzichtige diepzeetint, die mij reeds te Vigo di Fassa heeft getroffen. Hooger en hooger rijst de donkere vloed. Een voor een dooft hij de glinsterende lichten uit, die daar ginds in het oosten, aan den voet van Monte Pelmo, de ligging van verspreide woningen verraden. Schitterend, in hun avondtooi van oranje en rood en geel, komen de Dolomietreuzen uit tegen den diepblauwen hemel in het noorden en oosten, Monte Frisolet, en Nuvolau en Monte Carnera, bovenal de trots opgeheven kop en de stoere schouders van Monte Pelmo. Boven de toppen in 't zuiden zweeft reeds de maan, kleurloos en mat in het lichtende avondrood. Maar het duurt niet lang, of dat rood wordt al bleeker en bleeker; het doorloopt de geheele schaal van het oranje en het geel, en wanneer het eindelijk tot roomwit is verzwakt, dan is 't de maan die licht geeft, of aanvankelijk nog slechts glans. Wend ik mij van haar af, zie, dan zijn Nuvolau en Carnera grauw geworden, als afgekoelde lava. Alleen Pelmo's top, en een paar lichte wolkjes die zich aan zijne schouders schijnen vast te hechten, blozen nog een wijle voort; doch ook dat rood verbleekt en verdwijnt.

Nu heeft de maan overwonnen, en in haar zegetocht wordt haar licht al sterker en sterker; op uren afstands zijn de witte huisjes op de berghellingen duidelijk te onderscheiden. En toch is alles overtogen met een waas van zilver, dat de omtrekken verzacht en omdoezelt; dat de berggestalten, daar omhoog, omtoovert tot ernstige, geheimzinnige wezens, zooals ze in de wereld der droomen rondwaren; dat het geflonker der sterren met een sluier ondervangt. En in den plechtigen, heiligen, stillen nacht komt geen geluid tot mij, dan, ver uit de diepte, de zang der krekels, eentonig en eindeloos en zacht als de nacht zelve.

Ook te St^{a}.-Lucia waren wij en de twee berlijnsche voetreizigers, die ons dezen dag afwisselend achterna gekomen of vooruitgeloopen waren, de eenige gasten van het logement; wij werden dan ook als prinsen behandeld door den gedienstigen geest, die hier de functiën van keukenmeid, kamermeid, huisknecht en bottelier cumuleerde.

Doch ik vergis mij: tegen den laten avond, - laat altoos in de opvatting van een Alpentoerist, - tegen halftien werd ons de verrassing bereid, den ouden heer, die naar Buchenstein wilde, te zien binnenstappen. Er moet eene daemonische kracht bestaan hebben, die dezen voetreiziger voortstuwde. Waarom was hij, eenmaal te Caprile aangekomen, niet daar gebleven, om den volgenden dag rechtstreeks naar Buchenstein te gaan? Waarom had hij, gelijk hij ons vertelde, te Caprile een inboorling voor den prijs van één florijn overgehaald om hem naar St^{a}.-Lucia te geleiden, dat volstrekt niet in de richting van Buchenstein ligt? Toch bleef dit het doel zijner reis, en steunde en kermde hij over den langen omweg dien hij moest doen om er te komen. Het raadsel bleef voor ons onopgelost; ook weet ik niet, of hij den volgenden dag te Buchenstein is aangekomen. Wij vertrokken in den vroegen morgen in de richting, die over den Giaù-pas naar Cortina in het Ampezzo-dal leidt.

Na ongeveer een uur loopens terugziende naar St^{a}.-Lucia, - dat in de ochtendzon op zijn heuvel lag te schitteren als een juweelen armband op een groen fluweelen kussen, - zagen wij, ver onder ons, den ouden heer eene grashelling opzwoegen, waar ook wij overheen gekomen waren om het kronkelende muildierpad af te korten. Kennelijk volgde hij toen nog dezelfde richting als wij; maar op de pashoogte, waar wij ruim een aar vertoefden, verscheen hij niet. Wie weet? Misschien ontmoet de lezer, die in den aanstaanden zomer op mijn raad de Dolomietenstreek bezoekt, ergens een zwervende ziel in langen zwarten jas, weeklagende over den langen omweg naar Buchenstein: dat zal dan de wandelende Zwaab zijn, dien wij na dezen dag niet weer terugzagen.

Die dag was overigens weer een der genotrijkste van dezen wandeltocht. Na een korte daling, gevolgd door een steilen klim, voert het pad afwisselend rijzend en dalend langs de boschrijke hellingen van Monte Frisolet, hoog boven de Codalonga-beek, die aan de rechterhand blijft, tot waar hare bed-

ding met een paar forsche sprongen de hoogte van het pad heeft bereikt. Daarna begint men aan de overzijde weer te klimmen, en wel over ‘Matten,’ zegt Baedeker: maar wie zich daaronder, gelijk veelal geschiedt, weiden voorstelt, waarop koeien kunnen grazen, die rekent buiten onzen gids. Om ons het begaan van een der steenrijke stroombeddingen te besparen die in dit land den naam van ‘Saumpfad’ dragen, doet Bologna ons gedurende drie kwartier de meest verticale richting volgen, die ik ooit te boven gekomen ben. Daarna betreden wij zachtere grashellingen, die tot aan de rotsvesting van den Nuvolau oprijzen, en van daaruit door die machtige sloopers, water en vorst, met tallooze rotsblokken en steenen worden overdekt. De pashoogte ligt op een grazigen rug aan het zuidelijke uiteinde der steile rotswanden. Zij biedt naar noord-oost, oosten west een verrukkelijk panorama.

Naar het oosten vertoont zich het tot dusver nog bedekt gebleven bergsysteem der Dolomieten van Ampezzo; vlak nabij de Croda di Formin, een bundel, een samenraapsel had ik bijna gezegd, van steenen naalden, kegels, torens, zonder orde of regelmaat bij elkaar opgezet; dan, iets verder, de Sorapiss en de gescheurde Monte-Cristallo, aan wier voeten wij straks Cortina zullen zien liggen; noordelijk volgt de Croda Rossa, of Hohe Gaisl, met donkerroode striemen over haar bleeke, slanke gestalte, als had zij een zware wond bekomen, waaraan zij moet verbloeden; eindelijk de grauwe, met geel en lichtgroene aderen doorweven wanden der Tofana, die zich weer aansluit aan de oranje tinten van onzen Nuvolau. Door deze toppen omlijst, ligt in de diepte onder ons een dal van sappig groen, dat zich in donker sparrenwoud verliest.

Aan de andere, westelijke zijde, is de Marmolata het voornaamste element in het landschap. Van hier eerst ziet men goed, hoe hoog zij haar gletscherkroon verheft boven de overige reuzen in hare omgeving, Civetta, Pelmo niet uitgezonderd, - en tevens, hoe de geheele groep, Cadorische Alpen genaamd, zoowel door afstand als door gedaante, gescheiden is van de overige tiroolsche Alpen, wier sneeuwtoppen naar het noordwesten een schier eindeloos verschiet vormen.

Nog ruimer, vooral naar het Zuiden toe, dat op de pashoogte van Giaù door een groenen heuvel wordt bedekt, is natuurlijk het uitzicht van den top van Nuvolau, en moeilijk is de be-

stijging niet, volgens zeggen van onze berlijnsche kennissen, die ons later op den dag, nabij Cortina achterna kwamen. Doch moeilijk en moeilijk zijn twee: ik geloof niet dat onze maatstaf dezelfde was als die der twee Berlijners, van welke de oudste zeker achttien of twintig jaar jonger was dan wij. Maar als het waar is, dat de bestijging van die schijnbaar loodrechte wanden ook voor ons geen bezwaar zou hebben opgeleverd, dan moet ik zeggen dat Nuvolau zich geheel anders voordoet, dan hij is.

Bologna, zal men zeggen, was als gids geroepen, om ons in dezen de waarheid van den schijn te doen onderscheiden. Den vorigen dag had hij ons niet ééns, maar wel drie of viermaal toppen gewezen, wier bestijging, altoos onder zijne leiding, slechts kinderwerk zou zijn geweest. Maar hij was op dezen dag niet volkomen toerekenbaar; de alp Giaù deed in zijn oostenrijksch-patriotsch gemoed eene snaar zoo pijnlijk trillen, dat zijne voortreffelijkheid als wegwijzer er onder leed.

Die ontdekking deden wij op de wandeling langs de Codalonga-beek. Deze vormde, vertelde Bologna, de grens tusschen Tirol en Italie; de zijde waar wij liepen was italiaansch, de overzijde tiroolsch, - en zoo had het, volgens Bologna, in billijkheid moeten blijven, tot aan het punt waar de beek ontspringt, namelijk juist op of nabij de pashoogte van Giaù. Dan ware, zoo oordeelde hij, de natuurlijke grens gevolgd, en dan zou de alp Giaù in haar geheel bij Tirol gekomen zijn. Maar de grens-commissie, - die indertijd benoemd was om uitvoering te geven aan het vredestractaat, waarbij Oostenrijk het Venetiaansch gebied aan Italië afstond, - die grenscommissie had er anders over beslist, en had de Giaù-alp, die bijna geheel aan de overzijde der pashoogte ligt, aan Italië afgestaan.

- Maar dat zal zij wel niet zonder reden gedaan hebben, waagde ik op te merken; - of misschien heeft Oostenrijk wel weer op een ander punt een voordeel genoten, dat tegen dit nadeel opweegt.

- *Ach was!* voordeelen? Oostenrijk geniet nooit voordeelen van zijn buitenlandsche betrekkingen! ...

Welk een verschil, dacht ik, met den tijd, toen Oostenrijk's geluk in het sluiten van huwelijken spreekwoordelijk was.

- Neen, ging Bologna voort, Oostenrijk laat zich telkens bedotten. Het houdt eene provincie zoolang onder zich totdat die ‘civilisirt’ is, en dat kost natuurlijk een massa geld en een massa menschenlevens. En is de provincie eenmaal ‘fertig’, dan komt een andere mogendheid en die kaapt haar weg. Dat heeft men kunnen zien aan Lombardije en daarna aan Venetië. En toch.....

Ik beken, dat deze geheel nieuwe opvatting van de rol, die Oostenrijk in de wereldgeschiedenis te vervullen heeft, mij den adem benam. Lombardije, Venetië door Oostenrijk geciviliseerd! O schimmen van Leonardo, en Beccaria, en Manzoni, - en Gij, Vorstin der Lagunen, Gij Titiaan! hoort dezen afstammeling van Italianen, die zijn naam aan een der oudste Universiteiten van Europa ontleent!

- En toch, zoo ging Bologna voort, laat Oostenrijk zich nu op nieuw beet nemen, en is het weer aan den gang om Bosnië en Herzegowina te civiliseeren. En Ge zult het zien, vroeg of laat komt Rusland, of Italië, of Griekenland, en slokt die landen op als ze geciviliseerd zijn. ‘Nein, der Oesterreichische Staat ist der dummste Mensch den ich kenne!’ - en hierbij haalde onze gids zijne schouders zoo krachtig op, dat de twee plaids in den groenen zak er van dansten.

Toen zijn patriotische verontwaardiging ietwat bekoeld was, vroeg ik Bologna, hoe Oostenrijk te werk ging in het volvoeren van haar belangelooze taak.

- O dat gaat op allerlei manieren. Men stuurt priesters naar die streken, en die doen de menschen biechten. En dan worden er wegen en spoorwegen aangelegd. En wat nog het meeste helpt, dat is de algemeene dienstplicht. Want elke Bosniak moet dienen, en wordt in het leger onder de hoede geplaatst van twee Oostenrijkers. Ikzelf heb daar een broeder in dienst en die heeft het mij verteld. Zoo'n ‘wilder Mensch’ moet alles doen wat de anderen hem zeggen, en doet hij het niet, dan schieten zij hem dood.

- Een probaat middel, zeide ik, om de westersche beschaving op het Balkan-Schiereiland voort te planten.

- Ja, hernam Bologna, maar wat heeft Oostenrijk er aan? Anderen zullen maaien, waar wij gezaaid hebben: en als dat de Russen zijn, dan zijn het nog wildere menschen dan de Bosniakken en Herzegowiners. En onderwijl maakt Oostenrijk

hoe langer hoe meer schulden, en moeten ik en mijns gelijken al meer en meer belasting opbrengen.

Bij het afdalen van de pashoogte, langs de glooiingen der alp Giaù, begon hij op nieuw te weeklagen.

- Kijk, welk een rijkdom aan gras! riep hij uit. Wel vierhonderd koeien kon men uit Tirol hierheen sturen, die volop te eten zouden hebben; maar nu komen de italiaansche beesten, en mesten zich vet aan hetgeen ons toebehoort!

Hij kon er maar niet over uitscheiden, en ik ben overtuigd, dat evenals de naam van Calais op het hart van Maria Tudor, die der alp Giaù op Bologna's hart gegrift zal worden gevonden, wanneer hij ooit aan autopsie wordt onderworpen.

Intusschen er was een heid van motief, dit valt niet te loochenen, in deze verontwaardiging en in den wensch om de italiaansche douane op te lichten voor het bedrag, dat zij van onze sigaren mocht heffen.

Lang nog nadat wij den lagen steenen muur waren overgeklouterd, die de grens der alp Giaù en tevens van Italië vormt, bleef onze gids uit zijn humeur. Wij daalden nu door een uitgestrekt sparrenbosch, waar hier en daar houtkappers aan het werk waren geweest. Soms lag een reusachtige boom, nog niet ontdaan van zijne takken, op en in dezelfde richting als het pad dat wij hadden te volgen.

- Is me dat een manier van doen! bromde dan Bologna. Weten ze dan niet hoe het hoort! Konden ze dien boom niet op zij van het pad doen vallen! Hoe wil een christenmensch langs zulk een weg vooruitkomen!

't Was inderdaad niet gemakkelijk, door de takken van den boom zich een doortocht te banen, noch ook, er omheen te gaan over de steile, met glibberige houtspanen en sparrenschors bedekte helling. In de buurt was niemand te zien, schoon het hoogstens één uur na middag was. Is dan het werkvolk, vroeg ik, naar Cortina of elders heen, om te schaften?

- Jawel, schaften! Neen *Herr*, daar komt niet van in. Werken, doorwerken van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, dat moeten de werklui, en dan worden zij nog schandelijk slecht betaald. Ze deden daar in Cortina vrij wat beter met hun werkvolk meer loon te geven, dan een millioen of zoo te verkwanselen aan een nieuwen toren. Schaften! mooi schaften...

Indien deze treurige voorstelling van den toestand der arbei-

ders in het Ampezzodal waarheid bevat, dan schijnen toch de arbeiders het in hunne hand te hebben, niet meer werk te leveren dan hun goeddunkt. Ook bleek mij niet, of Bologna's verontwaardiging tegen het Gemeentebestuur dan wel tegen de individueele werkgevers te Cortina was gericht; daarvoor had ik moeten weten, of de houtkap in de bosschen, die aan de gemeente toebehooren, in eigen beheer geschiedt dan wel voor rekening van den houtkooper. Maar dat wist onze gids evenmin.

Van den nieuwen toren sprekende, bedoelde hij zonder twijfel een critiek op het gemeentebestuur, en daarin konden wij hem geen ongelijk geven, ofschoon op andere dan financieele of sociaal-oeconomische gronden. Cortina heet de rijkste gemeente van Tirol te zijn, en heeft, ten teeken van dien rijkdom, eenige jaren geleden naast de kerk een zestig meter hoogen klokketoren van lichtgrijs graniet doen bouwen, die ongeveer vijfmaalhonderdduizend gulden moet gekost hebben. Het millioen of zoo, dat onze gids noemde, had hij door den microscoop zijner verbeelding waargenomen. Tegen het bedrag evenwel, dat de toren gekost heeft, kom ik niet op: laat Cortina weten, wat Cortina betalen kan. Maar als vriend en bewonderaar van het Alpenlandschap betreur ik, dat men dien toren hier in dit Alpendal heeft gebouwd, dat men in deze breede, boomlooze vallei, aan weerszijden waarvan hooge berggevaarten zich verheffen, een monument heeft opgericht dat, naast de bergen gezien, een nietigen indruk maakt, maar dat toch door hoogte en kleur dadelijk in het oog valt, en dan door bouwkunstige aanmatiging hindert.

Zoo althans oordeelden wij er over, toen wij Cortina en het Ampezzodal in het gezicht kregen. Het bosch verlatende, daalden wij nu over de grasrijke bergterrassen aan den voet der Tofana, die zich allengs in een kleine en een groote Tofana splitst, terwijl aan de linkerzijde daarvan de roodgestriemde Croda Rossa weer zichtbaar wordt. Over deze hellingen kronkelt in bevallige bochten een nieuwe rijweg opwaarts naar den Falzarego-pas, aan de oostzijde van den Nuvolau, dien wij van de westzijde zijn genaderd. De zachtheid der lijnen, de keurigheid van den aanleg, de aanwezigheid, hier en daar, van houten wegwijzers, maken op ons, die uit het ruwe bergland komen, den indruk alsof wij in een engelsch park zijn verdwaald.

Maar aan de overzijde van het dal bewijzen de gespleten en getande rotswanden van Sorapiss en Monte-Cristallo, en het merkwaardige suikerbrood van Antelao, dat wij nog in het Dolomietenland zijn.

Toch bevinden wij ons te Cortina klaarblijkelijk in een brandpunt van beschaving. Wij krijgen uitstekende kamers in een splinternieuwe dependance van het hotel Aquila Nera, met keurige bedden, keurig waschgerij en een ‘weibliche Bedienung’ die zeer gunstig getuigt van den smaak desgenen die haar heeft aangesteld. Aan de overzijde van den straatweg naar Toblach staat een bij het hotel behoorend zomerhuisje, met verandah; en onder die verandah is een jeugdig Engelschman, met een bruin gebrand pijpje in zijn mond, over Galignani's Messenger ingeslapen. Op den straatweg is een gedurig heenen weergerij van rijtuigen met dagjes-menschen (zoo noemt men ze te Bloemendaal en te Baarn) uit Toblach in 't Noorden, en uit Pieve di Cadore, Titiaan's geboorteplaats, in het Zuiden. Tegenover het hotel staat een ietwat oudere dependance, op de muren waarvan de zoons van den voormaligen waard, de schilders Ghedina, goed geschilderde, maar niet ongezochte allegorische voorstellingen van handel en nijverheid, wetenschap en kunst hebben aangebracht. Eindelijk hooren wij, in den avond onder den prachtigen sterrenhemel in het dorp op en neer wandelende, de geliefde klanken van onze moedertaal, - en wat meer is, uit den mond van een goeden bekende en diens levensgezellin. En waar hollandsche dames komen, daar is beschaving, of ik heb het mis.

De laatste dag van den hier beschreven wandeltocht, tevens de kortste, heeft in mijne herinnering de minst levendige, en zeker niet de meest weldadige indrukken achtergelaten; en daarvoor bestaan twee goede redenen. Vooreerst was de weg dien wij naar Schluderbach en Toblach volgden, over Tre Croci en het Misurina-meer, van het begin tot het einde een rijweg, grootendeels zelfs een breede, witte, schaduwlooze straatweg, van de soort die Töppfer in zijne *Voyages en Zigzag* ‘du ruban’ noemt. Door de verblindende weerkaatsing der zonnestralen vermoeiend voor de oogen, demoraliseert zulk een weg den voetreiziger nog door de eentonigheid der beweging. In de tweede plaats stond het landschap verre achter bij hetgeen wij de vorig e

dagen gezien hadden. Dit laatste hadden wij kunnen verhelpen, indien wij, Baedeker's raad volgende, den weg in omgekeerde richting hadden afgelegd; doch dat paste niet in onze reisroute.

Van Cortina rijst de weg al kronkelend langs bebouwde akkers, daarna over weiden en door jong sparrenbosch opwaarts. Eerst op een zadel tusschen Monte-Cristallo en Sorapiss, waarop drie houten kruisen staan, krijgen wij, rugwaarts ziende, een mooi gezicht op het groene Ampezzo-dal en de hellingen aan de overzijde daarvan, die wij gisteren afgekomen zijn; bekroond door den Nuvolau, de dubbele Tofana, en de Marmolata die tusschen die beide nog even komt doorkijken. Daarna dalen wij eerst over weiden, en blijven vervolgens geruimen tijd op dezelfde hoogte in een dennenbosch, met de rotswanden van Monte-Cristallo aan onze linkerhand. Af en toe slechts staan ons de boomen rechts van ons een kijkje toe op de bergen aan de overzijde van het Val Buona en Val d'Auronzo, op den Sorapiss, met den besneeuwden Antelao er schuins achter, en de breede gletschervlakte der Marmarole met haar zwarte kroon van rotstanden. Dan bereiken wij den straatweg, die uit het Auronzo-dal naar Schluderbach is aangelegd; hij wendt zich van de hooge bergen af, en voert ons opwaarts naar de breede kale hoogvlakte, aan het einde waarvan het Misurina-meer ligt, en verder door het weinig interessante Popena-dal naar Schluderbach. Hier komt ook de groote straatweg uit, die west- en noordwaarts van de Monte-Cristallo-groep, van Cortina naar Toblach voert.

In eene open gaanderij, op eenige stappen afstands van het hotel der wed. Ploner te Schluderbach, gebruiken wij, en, met ons, driehonderd twee en negentig makke vliegen, het middagmaal. Wij vinden tevens de gelegenheid, voorzoover de vliegen ons dat toelaten, om onze oude kennis, de Croda Rossa, nog eens op te nemen. Zij verheft zich, oogenschijnlijk vlak nabij, boven de vallei die van hier den ingang vormt tot het Ampezzo-dal, en vertoont ook van deze zijden haar roode bloedstriemen.

't Is snikheet en wij hebben nu genoeg van het loopen langs een straatweg; wij huren daarom een ‘Einspänner’ die ons in ruim een uur naar Toblach brengt. Tusschen Schluderbach en Höhlenstein, of Landro, zooals de Italianen het noemen, rijden wij langs den westelijken oever van den verrukkelijken Dürrensee. Voor ons, wel te verstaan, alleen dan verrukkelijk,

wanneer wij, als romeinsche triumphatoren in onzen wagen staande, maar achterwaarts gekeerd, den grootschen achtergrond kunnen bewonderen, dien de Monte-Cristallo met zijne gletschers, de Cristallin en de Monte Popena vormen, tooverachtig weerkaatst door den effen spiegel van het meertje.

Te Toblach aangekomen, erkennen wij dat Baedeker gelijk heeft, en dat de weg over Misurina alleen in de richting van Toblach naar Cortina aanbeveling verdient, tenzij men achterwaarts loope of zich telkens omkeere; en het gebeurde met de vrouw van Loth is ons overgeleverd als zinnebeeld, en als waarschuwing tevens, voor den voetreiziger die te veel omkijkt. Te Toblach ook ontslaan wij Johann Bologna eervol uit onzen dienst, onder uitreiking van een hollandsch getuigschrift, dat voor hem en de overgroote meerderheid der reizigers onverstaanbaar moet zijn. Toch stelt hij er prijs op, het getuigschrift in die taal te ontvangen, waaruit wij opmaken dat hij met ons even tevreden is geweest als wij met hem, en, onze landgenooten naar ons beoordeelende, hen gaarne in zijne netten wenscht te vangen.

Toblach ligt aan den spoorweg, die het Pusterthal doorloopt, en wij mogen van geluk spreken, als wij in het Südbahn-hotel een onderkomen vinden onder beding, dat wij er niet langer dan tot den volgenden ochtend zullen vertoeven; want wij zijn in het hartje van het reisseizoen, en, blijkens de door ons opgedane ervaring, wordt Toblach door de groote meerderheid der reizigers als de eenige toegang tot het land der Dolomieten beschouwd.

Onder die reizigers telden wij, in het afgeloopen jaar, een buiten verhouding groot aantal langenooten. Reeds vóór Schluderbach hadden wij goede vrienden ontmoet uit Amsterdam, die, verstandiger dan wij, eene dagtoer over Misurina *naar* Cortina deden. Tegen den avond keerden zij naar Toblach terug; zoo ook de kennissen die wij den vorigen avond te Cortina hadden gezien. Eindelijk verscheen nog een oud studievriend van ons die, evenals wij, ongebukt onder het echtelijk juk, op zijne reizen veel vreemde dingen had gezien, waarvan hij *con gusto* wist te verhalen.

Zulke ontmoetingen behooren tot het aangenaamste, wat eene zomerreis oplevert. Iedereen is in de beste stemming om te genieten en te doen genieten, iedereen heeft versche en

frissche indrukken ontvangen, berichten aangaande gemeenschappelijke vrienden uit te wisselen, plannen voor den dag van morgen mee te deelen en tegen critiek te verdedigen. Zoo ontstaat een gesprek, bij de levendigheid waarvan onze levendigste winterconversatie verbleekt.

Dit ten minste staat vast, dat op 10 Augustus 1886 de zeven te Toblach vereenigde Hollanders den naam van ‘steife Mijnheers’, die onze oostelijke naburen ons zoo gaarne geven, in geenendeele verdiend hebben: en dat het vruchteloos wachten op een sterrenregen, dien ik voor dien avond had durven voorspellen, volstrekt niet de eenige reden is geweest, waarom wij, ten spijt der ‘Dienerschaft’, eerst tegen het ongehoord late uur van half twaalf uiteengingen.

J.A. SILLEM.

Sleeckx.

Werken van Sleeckx. 17 deelen. - Gent, Hoste.

Verleden jaar verscheen bij den uitgever Hoste te Gent het zeventiende en laatste deel der ‘Werken van Sleeckx.’ Het oogenblik schijnt ons gunstig om een woord te zeggen over hetgeen deze vruchtbare schrijver in zijne lange loopbaan leverde.

S l e e c k x begint zachtjes aan de oudste onzer Vlaamsche letterkundigen te worden. Met Jan de Laet, die drie jaar vroeger, en Emmanuel Rosseels, die evenals hij in 1818 geboren werd, maakt hij de nog levende trits uit der Antwerpenaren, die onze taalbeweging en onze jonge Vlaamsche letterkunde hebben zien ontkiemen en ontluiken en die voor een goed deel tot deze hergeboorte bijdroegen. Zijn eerste bundel dagteekent van 1841 en sedert dien tijd is hij zonder verpoozen aan den arbeid gebleven. Er bestaan in Vlaanderen geen schrijvers, die meer en op veelzijdiger gebied werkzaam zijn geweest dan Sleeckx. Behalve toch de zeventien boekdeelen, welke hij liet herdrukken, leverde hij talrijke werken van verschillenden aard: een uitgebreid woordenboek met medewerking van Van de Velde, eene beschrijving der provinciën Antwerpen, Oost-Vlaanderen en Brabant, een ‘Leerboek’ en ‘Voorbeelden van Stijl en Letterkunde.’ Ontelbaar zijn bovendien de artikels, die hij in allerlei uitgaven liet verschijnen. Sleeckx is gedurende het eerste deel zijns levens dagbladschrijver geweest, en hij is het immer gebleven door zijn slagvaardigheid om kopij en bruikbare kopij te leveren voor welk tijdschrift ook.

Na zijne studiën voltrokken te hebben aan het Athenaeum zijner geboortestad was hij, gedurende weinige jaren, eerst notarisklerk, dan leeraar aan de Middelbare school. In 1844

stichtte hij met Jan de Laet het eerste Vlaamsche dagblad in België, dat dan ook den naam droeg van *Vlaamsch België*; later werkte hij mede aan *de Vlaamsche Belgen*, het blad, dat deze eerste courant verving. In 1851 werd hij opsteller van *de Vlaamsche Stem*, die met hem in 1853 naar Antwerpen verhuisde. In deze stad was hij, van 1856 tot 1861, eerst opsteller van *de Schelde*, later medewerker van *le Précurseur*; toen werd hij tot leeraar in Nederlandsche taal en letterkunde aan de Liersche normaalschool benoemd in vervanging van Jan van Beers. Van 1879 tot 1884 eindelijk was hij hoofdopziener van het lager onderwijs in Brabant. De tijdschriften opsommen, waaraan hij heeft medegewerkt, ware een catalogus leveren van al wat er ten onzent van dien aard verscheen sedert 1840.

Zijne herdrukte werken bevatten twee bundels ‘Over Literatuur en Kunst,’ een en twintig tooneelstukken en elf boekdeelen romans en novellen. Sleeckx heeft dus verbazend veel en in zeer afgewisselde vakken gearbeid. Hij heeft herhaaldelijk zijn oordeel uitgesproken over de eischen der kunst, zooals hij die opvatte, en over hetgeen hem in kunstenaars aantrok. Dit zou, schijnt het, licht moeten werpen op zijne eigen strekking en de taak gemakkelijk maken van wie het beproeft met juistheid op te geven welke regels Sleekx zich zelven en anderen voorschreef en welk ideaal hij zocht te naderen in de kunst. Dit schijnt zoo, en echter valt de plaats, die hij in onze letteren inneemt, en zijne eigenaardige beteekenis niet zoo dadelijk vast te stellen.

Niet omdat kenmerkende trekken hem ontbreken, integendeel zijn stijl zou kwalijk met dien van eenigen anderen te verwarren zijn en zijn proza draagt wel een persoonlijken stempel; maar de verscheidenheid zijner bemoeiingen, de veelvuldigheid der beoefende vakken, en ook wel de afwisseling in zijn trant zijn zoo groot geweest, dat de indruk, dien zijn werk u laat, zich bij het eerste onderzoek eenigszins verward voordoet en er overweging en onderscheiding noodig is om het kenmerkende van zijn talent te bepalen. Wanneer hij, handelende over het realismus in de Letterkunde, de Franschen voor hoofdgebrek aanwrijft, dat zij overdreven zijn in alles en ook in hunne tijdelijke ingenomenheid met deze of gene kunstrichting, laat hij ons een blik werpen in zijn schrijversgemoed. Zijn leus

is: ‘laat ons niet tot uitersten overslaan, de menschen niet te goed of niet te boos, niet te schoon of niet te leelijk maken; laat ons redelijk, wijs en verstandig zijn.’ En dit is hij dan ook in hooge mate. Hij is een man van gezond oordeel, van koele rede, van algemeene en ongemeene gevatheid.

Een eerste bewijs hiervan leveren ons zijne bijdragen ‘Over Literatuur en Kunst.’ De twee boekdeelen, welke deze in den herdruk zijner werken beslaan, zijn gewijd aan de meest uiteenloopende onderwerpen: Engelsche, Duitsche, Fransche en Nederlandsche letterkunde, tooneel en beeldende kunst; dit alles en nog meer wordt aangeroerd. Ik zal niet beweren, dat de schrijver blijken levert van ongemeene belezenheid, of dat zijne beschouwingen bijzonder nieuw of verrassend zijn. Hij vergenoegt zich over het algemeen feiten aan te halen, overzichten of ontledingen mede te deelen, ons kennis te laten maken met het een of ander werk, met dezen of genen kunstenaar. De mensch in den dichter, het dieper liggend kenmerk zijner persoonlijkheid, de beteekenis van zijn werk voor zijnen tijd, het verband, waarin het staat tot vroegere of latere gewrochten, zijn zoovele vraagpunten, die hem minder aantrekken. Hij is getroffen geweest door een feit, door de voortreffelijkheid eener schepping, door de begaafdheid van een schrijver; hij heeft er met ingenomenheid kennis van genomen en spreekt er uit de volheid des gemoeds over. Hij heeft zich zijn onderwerp zoo volkomen meester gemaakt, hij zet het met zooveel helderheid in eene zoo natuurlijke taal uiteen; er spreekt een zoo juist en kalm oordeel uit zijne beweringen, dat wij in hem al dadelijk den leerzuchtigen man ontdekken, wien alles aantrekt wat wetenswaardig is op het wijde gebied van kunsten en letteren, die, met schranderheid van begrip en goeden smaak begaafd, even gemakkelijk mededeelt als aanleert.

De eigenschappen, die wij in den beoordeelaar van anderer werken erkennen, vinden wij in de eigen werken van den verhaler weer. Ook hier treft ons zijn lust om uit elken tijd der geschiedenis, uit elken rang der samenleving zijne onderwerpen te kiezen en ze in ver uiteenloopenden vorm, maar immer met kennis van zaken en menschen, te behandelen. Niet minder treft ons zijne gave van opmerking en zijn vloeiende verhaaltrant.

Nimmer schijnt hij moe van kouten, van schertsen, van

gaandeweg een les te lezen, een speldeprik te geven. Sleeckx is een geboren verteller. Geen schrijver, die beter zijn ambacht kent en al wat er mee verbonden is, die met minder inspanning elke moeilijkheid te boven komt en den lezer in den waan brengt, dat er hoegenaamd geen kunst ligt in zoo te verhalen en de eerste pennevoerder de beste het even gemakkelijk en even goed zou doen.

Met lichte hand weet hij ieder voorvalletje, verrassend of alledaagsch, in te kleeden, een karakter te schetsen, de gebreken van een mensch of de gebruiken van een plaats in gunstig of lachwekkend licht te stellen. Het nietigste wordt iets, wanneer het door zijne pen geloopen is. Want loopen doet het, zich bewegen, vlug en licht, taterend en klaterend als een beekje, dat babbelt en kabbelt over kiezel en kei.

Om diepte van beschouwing of ingewikkeldheid van handeling bekreunt hij zich niet bijzonder. Zijne menschen ziet hij meer van den uiterlijken dan van den innerlijken kant; hij weet op een haar hoe zij er uitzien en wat zij zeggen en doen: hij onderzoekt minder waarom zij zoo en niet anders handelen, wat zij denken, wat er in het binnenst van hun gemoed omgaat. Een goed deel van zijne kleinere verhalen zijn gemakkelijk vertelde *faits divers*; de beste zijner romans zijn gekozen uit het leven van alledaagsche menschen en behandelen alledaagsche toestanden. In den laatsten volzin van zijn laatsten bundel ‘Over literatuur en kunst,’ zegt hij, ‘dat natuurlijkheid, waarheid, gevoel en gezond verstand, gevoegd bij eenen gekuischten kernigen, levendigen en schilderachtigen stijl, oneindig meer afdoen dan de kunstigste en geleerdste uitvindingen eener verhitte verbeelding.’

Hij schijnt voor dit slot het raadselwoord van zijn eigen streven weggelegd te hebben.

Natuurlijkheid, waarheid, gezond verstand, een gekuischten en levendigen stijl bezit hij in hooge mate en te vergeefs zou men in zijne werken zoeken naar kunstige of geleerde uitvindingen. De eenige trek, die aan zijn eigen beeld ontbreekt, om het met zijn ideaal te doen overeenstemmen, is gevoel. Kernachtigheid en schilderachtigheid, of liever kleurigheid, kunnen ook niet als kenmerken van zijnen stijl gelden

Ik zal mij wachten de verdiensten van Sleeckx' taal te loochenen. Hij kent hare schatten en weet uit dien overvloed met

juistheid en smaak te putten. Hij is gekuischt in woordenkeus en zinbouw als een meester in het vak van stijl en spraakleer. Men mag zijne zeventien boekdeelen doorloopen of doorzoeken, men zal geen spatje vinden op het kleed zijner denkbeelden. Maar die vlekkeloosheid moge de eerste vereischte zijn van den schrijver, zij is niet de laatste.

Men zou wel wat meer levendigheid en lenigheid in dien deftigen vorm wenschen, wat meer speelschen zin in dien opsnijder van zoovele goede boerden, wat meer pret en kleurigheid bij dien schilder van ons volks- en burgerleven, wat meer huppeling in dien statigen gang, al liep er dan soms een bokkesprong onder de meer gewaagde maar lossere passen.

En het gevoel! Ik ken in Sleeckx' werken enkele meesterstukjes van gevoel: de geschiedenis van Miss Arabella Knox, het vroeger zoo gevierde renpaard, den nu zoo diepgezonken vigilant-knol, en die van Jol, den vroeger zoo afgebeulden en den nu zoo tevreden slagershond. De stem, die op half kluchtigen toon de lotgevallen dezer viervoeters verhaalt, is door tranen verweekt. Maar het zijn dierenhistories, en geen menschenlot schijnt den schrijver zoo weemoedig gestemd te hebben als de lotgevallen dezer helden uit een lager rijk. Sleeckx doet niet aan teerhartigheid en het is een kenmerkende trek in hem, dat hij uit natuurlijke geaardheid en letterkundige overtuiging er vrij wil van blijven.

Wanneer hij als schrijver optrad, heerschte de gevoeligheid oppermachtig; zij was de oudste dochter der Romantiek, de tweelingzuster van René en Werther; de week gestemde muze, die met de verzen van Byron of Lamartine, van de Musset of van Beers op de lippen, onze jonge zielen zoo dikwijls in zachten weemoed wiegde.

Niet alleen in Frankrijk en Duitschland beleefde zij lange en schoone dagen, maar ook in de jonge Vlaamsche letterkunde werd zij aangehaald en door ieder, die pen en penseel voerde, van 1830 tot 1850 gevierd. Men herinnere zich slechts de verliefde rollen van Conscience's meeste romans. Er was iets ziekelijks in die teringachtige juffrouwen en in die schrijversmode. Maar er lag iets ridderlijks in de liefde voor de zwakke vrouw. En met ridderlijkheid was heel de romantieke kunst doortrokken, niet enkel omdat zij hare helden bij voorkeur zocht in burchten en sloten, maar omdat zij behoefte gevoelde edele karakters te schilderen, omdat het burgerlijke en kruideniers-

achtige, het gemeene, het alledaagsche haar tegen de borst stiet en zij in eene wereld wilde verkeeren, waarin de vrouwen schooner, de mannen moediger, de hemel blauwer, de bloemen geuriger waren dan in de onze.

Conscience gaf den toon en een heele schaar jongeren volgden hem. Zijn *Wonderjaar* en zijne *Phantazy* waren toonbeelden van teugelloos romantisme. In zijne latere werken liet hij die fantastische opvattingen varen; in zijne historische romans verheerlijkte hij in gloedvolle tonen de roemrijkste feiten onzer geschiedenis; in zijne eenvoudige zedeschetsen schilderde hij met ingenomenheid de zeden onzer Vlamingen uit dorp en stad. Maar of hij verhaalde van vroegere tijden of van onze dagen, of hij van helden zong of van boeren keuvelde, hij was zoo sterk ingenomen met zijn volk, zijn fijngeaard gemoed had zooveel behoefte aan schoonheid en goedheid, dat hij onweerstaanbaar gedreven werd om zijne personages te verheffen en te veredelen, ze met een dichterlijken wasem en een soort van lichtenden stralenkrans te omgeven. Zoo schiep hij eene wereld, waarin de schoonheid de waarheid overheerscht en waarin, nevens vele trekken met scherpen blik opgemerkt, er veel andere voorkomen, die hij meer in zijn gemoed dan in de wereld had ontdekt. Met zijn kalm helder hoofd en zijn weinig optimistisch gestemden aard begreep Sleeckx, de eerste ten onzent, de eenzijdigheid en onwaarheid dezer wereldbeschouwing. Hij begreep, en toen behoefde er doorzicht toe, dat er niet noodzakelijk in elk boeren- of burgergezin één of meer dichterlijke helden of droomerige heldinnetjes te vinden zijn, dat de gemoederen dier menschen ook wel huichelachtig en sluw, hunne gepeinzen arglistig en baatzuchtig, hunne daden geniepig en boosaardig kunnen zijn.

Conscience had het voorzeker niet geloochend; maar hij had het floers zijner liefderijkheid over de vlekken zijner personages geworpen en waar hij de gebreken van sommige hunner in scherp licht stelde, benuttigde hij de gemeenheid der eenen om de deugden der anderen te doen uitkomen. Sleeckx had een afkeer van alle ziekelijke gezochtheid. Vallen de menschen tegen, het is zijne schuld niet; hij voelde zich niet geroepen ze ten dienste zijner verhalen te herscheppen; hij achtte het onnoodig de waarheid te verbloemen om belang te wekken. Hij schonk aan laaghartige, hebzuchtige en wrokkende wezens

eene plaats in den roman, omdat zij er eene in het leven innemen. Hij is daarom nog geen eigenlijke pessimist, alhoewel zijn levensbeschouwing wat naar den donkeren kant overslaat. Om het te bewijzen kunnen wij ons in de eerste plaats beroepen op zijne beoordeelingen van anderer werken. Hij koos ter behandeling letterkundigen en kunstenaars van alle tijden en richtingen, maar geene andere dan zulke, van wie hij volmondig den lof kon verkonden.

In zijne verhalen wisselen ook de edele en onedele karakters in nagenoeg gelijke evenredigheid af. Waar is het dat hij niet zonder blijkbaar genoegen hekelt en dat stukken als *Steek altijd twee neusdoeken in uwen zak* en *Schurken en brave lieden*, waarin platvoeterij en schelmerij aan de kaak worden gesteld, met een warmte en hartelijkheid werden geschreven, die men nergens elders bij hem in gelijke mate aantreft. Sleeckx treft gemakkelijk en juist zeer uiteenloopende typen en karakters. Er moeten er een klein honderdtal in zijne verhalen en tooneelstukken te vinden zijn. Hij doet zooals schilders en teekenaars, die, waar zij reizen en wandelen, met twee penseel- of potloodtrekken een figuur schetsen en herkennelijk maken. Hij ook heeft elk menschenkind, dat hij op zijne lange levensbaan, al ware het nog zoo vluchtig, leerde kennen, aangestipt en in zijn tafereelen te pas gebracht. Maar blijkbaar zijn er geene die hij met meer voorliefde, of beter met meer leedvermaak bestudeerde dan laaghartige, boosaardige of huichelachtige wezens. In heel zijne beeldengalerij komen geene figuren zoo scherp uit als die der sluwe Tybaertsen en der familie van Peerjan. In hunne schildering heeft Sleeckx zich blijkbaar verkneukeld.

Zijn wezenlijk kenmerk echter, ten minste in de werken zijner rijpe jaren, is dat hij de menschen naar het leven zoekt te schetsen. In de werkelijkheid vindt hij de middelmatigheid, de alledaagschheid overheerschende en voert ze dan ook onbeschroomd ten tooneele; in andere woorden: hij is een realist, een bezadigd realist. Dit onverbloemde weerspiegelen der buitenwereld stemt overeen met zijn kalmen, nimmer opvlammenden geest, die meer weetgierig dan gevoelig is, die meer naar waarheid dan naar schoonheid of edelaardigheid zoekt.

Met zich te onttrekken aan de heerschende mode pleegde Sleeckx eene daad van letterkundige zelfstandigheid en oorspron-

kelijkheid, die de aandacht vergt van hen, die zich met de geschiedenis onzer letterkunde bezighouden. Er ligt moed, maar tevens gevaar in het heffen eener nieuwe banier. Het is dan ook als de vertegenwoordiger van een bezadigd realisme, tegenovergesteld aan het heerschende idealisme, dat Sleeckx zich allereerst voordoet, wanneer wij trachten ons een voorstelling te maken van zijne beteekenis als schrijver.

Hij vond niet van het eerste oogenblik deze zijne richting. Het zou moeielijk zijn een passender staaltje van opgeschroefden declamatietoon te vinden dan dien van *Hoon en Wraak*, het eerste stukje in zijn *Dramata* van 1841. In 1843 verschenen *de Straten van Antwerpen*, zijn werk, dat het meeste bijval vond. Het is een verzameling verhalen uit de geschiedenis van Oud-Antwerpen, berustende op plaatselijke legenden. Er ligt warmte in den toon dier romantische geschiedenissen. De schrijver, gelijk al zijne letterkundige tijdgenooten, is ingenomen met het verleden zijner geboortestad en vertelt gaarne van hare groote en kleine helden. Hij kent de oude straten met al hunne hoeken en kanten, hunne gebouwen en gevels en wat er te zien is en wat er van verteld wordt, zooals een volksjongen den grond kent, waar hij niet alleen geboren is, maar waar hij jaren lang op geknikkerd en rondgezworven heeft, waar hij 's avonds op den keldermond, ‘vertreksels’ heeft hooren vertellen en waarvan hij later, in zijn eerste lezingen, de fantastisch opgesmukte gebeurtenissen met zijnen kunstenaarsgeest heeft leeren waardeeren als stof tot schilderachtige en aangrijpende tafereelen. Met ingenomenheid en handigheid heeft Sleeckx zijne bekendheid met het oude Antwerpen te pas gebracht en inzonderheid voor zijne stadgenooten blijft die vermenging van verdichtsel en geschiedenis een geliefkoosd boek.

Maar het is nog geheel in den trant geschreven van Conscience's *Wonderjaar* en *Phantazy*, van de Laet's *Huis van Wezenbeke* en van de novellen uit de *Noordstar* en uit de eerste jaargangen van het *Taelverbond*. Ruwe misdaad en bloedige wraak, waarzegsters en watergeuzen, liefdedranken en vrouwenschakingen vindt men er in elk stukje, met al het overige kunst- en vliegwerk der historische romans van die dagen.

In zijne volgende bundels *In alle Standen* van 1851 en *Ontmoetingen* van 1855 zijn die geijkte vormen en modische onderwerpen weggelaten, de toon is los en natuurlijk zonder

eene eigenlijk bepaalde richting aan te duiden. Eerst in zijnen uitvoerigen zederoman *In 't Schipperskwartier*, van 1861, neemt de schrijver zijnen eigen en kenmerkenden trant aan. *Dirk Meyer*, die in 1864 verscheen, heeft veel, eigenlijk te veel, overeenkomst met het vorige werk. Beide verhalen ons de levensgeschiedenis van jongens uit het Antwerpsche schipperskwartier, die als straatbengels opgroeiden, al jong naar zee gingen en door hunne oppassendheid zich op den duur achting en welstand verwierven. In beide heeft de schrijver gelegenheid gezocht en gevonden om ons de eigenaardigste oude wijk zijner geboortestad, de zeden der straatjongens, der jonge paren en der gezetene burgers te doen kennen. Hij stelde zich ten doel een der brokken van het menschdom, welke hij best kende en die hem meest aantrokken, naar het leven te schilderen en slaagde er in.

In de *Gebroeders Tybaerts en Cie*. schetst hij onze kleinsteedsche winkeliers in een paar hunner minst beminnelijke typen: voorbeelden van arglist, van sluwe berekening, van levenslang volgehouden verschalking hunner baatzuchtige omgeving. Het is eene wereld zoo verdord, zoo geniepig, zoo doordrijvend loos en boos, dat hare kleingeestigheid, hare zedelijke bekrompenheid, hare onwrikbare standvastigheid in het najagen van haar armzalig levensdoel ons met een gevoel van huivering bevangt en tevens van ontzag, als iets monsterachtigs, dat verbazing wekt door zijne afschuwelijkheid en zijne ongemeenheid. Sleeckx heeft het talent die wangedrochtjes koel en kalm te teekenen, zonder dat iets bij hem verontwaardiging of afkeur verraadt. Hij laat den lezer zien en oordeelen.

In de *Plannen van Peerjan* komen onze boeren, *nos bons villageois*, aan de beurt. Twee hunner, Peerjan en zijn zoon Tist, worden geconterfeit in hunnen persoon, in hunnen handel en wandel. Arm Vlaanderen, waar is uw *Loteling*, uwe *Blinde Rosa*, die toonbeelden van reinheid des harten en eenvoudige zelfopoffering, waar zelfs uw goedronde blaaskaak van een *Baas Gansendonck!* Vervangen door helden als die doortrapte schavuiten, die heel de plaats innemen met hunne schurkachtige aanslagen. Renier Snieders leerde ons in zijn *Meesterknecht*, die ook zijn meesterwerk was, een dier boeren-fielten kennen, die Peerjan niets te verwijten had, maar er was ten minste iets moedigs in de boevendaden van dien falsaris; hij leefde in

een rein midden en de monsterachtigheid zijner natuur wordt overschaduwd door de braafheid en eenvoudigheid der wezens die hem omringen.

Over de andere bundels van Sleeckx mogen wij kort zijn. *Op 't Eksterlaar*, de *Scheepstimmerlieden en andere verhalen* en *In de vacantie* zijn zooveel verzamelingen van korte novellen uit velerlei standen. *Hildegonde* is een historische roman, waarin hij de zeden van de stad der Tybaertsen in de vijftiende eeuw heeft verplaatst en zijne toonbeelden van kleinsteedschheid en kleingeestigheid gekozen heeft onder de rederijkers, die zich rondom eene landvoogdes der Nederlanden bewegen. Het is een treurig-eindend blijspel, met tal van passende oudheidkundige bijzonderheden, maar zonder verwarmenden gloed.

Hetzij Sleeckx een historisch verhaal ineenzette of een zedeschets uit burgerstand of volksklas ophange, altijd vertelt hij met eene radheid en eene zakenkennis als hadde hij zijn leven met zijne personages doorgebracht. Dat hij de straten van Antwerpen en de jongens van het schipperskwartier kent, zal niemand verwonderen, maar treffender wordt zijne belezenheid, wanneer hij buiten dezen hem van kindsbeen bekenden kring treedt. Wanneer hij de roerende geschiedenis van Miss Arabella Knox verhaalt, zou men wanen, dat hij jaar en dag met jockeys op *turf* en in stal verkeerd heeft; wie kennis maakt met *Belmont* en *Voorgevoel* moet tot de overtuiging komen, dat hij de loopbaan der Europeesche operastarren op zijn duimpje kent; wie de kostelijke novelle *Hoe Engel zijn Bientje* kreeg, gelezen heeft, zal zweren, dat de schrijver bij een spekslager heeft gediend. Dit alles getuigt van de zorg, waarmede hij zijne onderwerpen bestudeert, evenzeer als van het gemak, waarmede hij zich in sterk verschillende omgevingen verplaatst.

Maar er is eene schaduwzijde aan de gave van dezen realist, evenals aan het werk van de meeste schrijvers derzelfde richting.

Sleeckx wilde elke leugen vermijden en, om volkomen eerlijk te blijven, meende hij zijne menschen zoo weinig ongemeen mogelijk te moeten kiezen en conterfeiten. Hij heeft ze dan ook opgenomen zooals zij daar voor ons gaan en staan in al hunne bekrompenheid en verschrompeldheid, met zijn koel en doordringend oog, dat goed wil toezien, met zijnen ontnuchterden geest, die zich niet wil beet laten nemen noch medeslepen door wie of wat het zij. En de uitslag is geweest, dat

hij ons alledaagsche personen heeft geschilderd met kleine drijfveeren en lauwe hartstochten, vertegenwoordigers alleen van hun eigen onbeduidend ik, of van eene even weinig belangwekkende menschenklas. Sleeckx wil zijne personnages niet boven de werkelijkheid verheffen en waarschijnlijk om te gemakkelijker aan de bekoring tot idealiseeren te weerstaan, neemt hij ze zoo gewoon mogelijk en leent hun een even onbeduidend levenslot.

Daar hebt gij zijn besten roman *In 't Schipperskwartier*, een levensbeschrijving van Jan Savoir, door hem zelven verteld. De knaap was grootgebracht bij zijn moeitje op een zoldertje in eenen gang der Oudemanstraat. Meken zat met een fruitkraam op den hoek der straat en de jongen mocht naar hartelust zijn gangen gaan. Zij stierf. Jan werd door eene medelijdende vrouw uit het gangsken opgenomen en trad kort daarna als kajuitsjongen in dienst op een koopvaardijschip. Op een rusttijd, tusschen twee reizen, maakt hij kennis met een deftigen burger, winkelier in Hollandsche kaas, en met dezes dochter, Rozeken Pasmans.

In hun gezelschap voelt hij zich misplaatst, hij, die nooit had school gegaan en nooit dan met ruwe bengels en matrozen had verkeerd. En toch, de liefde voor Rozeken ontwaakt bij hem en met dit edeler gevoel de zucht om zich te ontwikkelen en te verheffen. Hij volgt de leergangen der zeevaartschool, studeert ijverig, bekomt het diploma van stuurman, later dat van kapitein en ten slotte de hand zijner beminde. Tusschen de geschiedenis dezer voorspoedige en onbewolkte liefde is de ongelukkige vrijage van den stuurman Flip Keusters, zoon van een logementhouder, en Mie Offermans gevlochten, die met allerlei moeielijkheden te kampen hebben, maar er ten langen laatste toch in slagen elken hinderpaal uit den weg te ruimen. Dit alles is uiteengezet met den vasten wil de menschen en zaken trouw weer te geven, er niets bij of af te doen, ze niet beter of slechter te maken dan zij in werkelijkheid zijn. Hij voerde zijn plan uit met eene treffende waarheid en eene merkwaardige soberheid.

Was het plan goed? Dit is eene andere vraag. Zeker zulke straatjongens en zulke vrijende koppels, zulke kaasverkoopers en logementhouders hebben wij gekend; zulke blijde en treurige liefdegeschiedenissen hebben wij zien uitspinnen; maar is het niet alsof de schrijver uit die levens al het aan-

grijpende, al het ongewone en roerende heeft geweerd om zich door liefde noch haat, door bewondering noch medegevoel te laten medesleepen? En is het niet natuurlijk, dat waar hij zelf van nature koel bleef of met opzet koel wilde zijn, wij het met hem blijven.

De roman en de dichtkunst leven door medegevoel, evenals de mensch leeft door warm bloed. Als wij buitenshuis gaan dineeren verwachten wij natuurlijk, dat onze gastvrouw ons niet onthale op den dagelijkschen kookpot; wanneer wij uit de wereld der werkelijkheid gaan slenteren door die der verbeelding, willen wij ook dat die wereld er wat smakelijker uitzie dan de onze.

Moet er daarom geïdealiseerd worden?

Indien gij idealiseeren noemt het kiezen van beduidende personages in belangwekkende toestanden, dan ja. Indien gij het voor gelijkluidend houdt met liegen en verbloemen, dan neen. Maar de werkelijke menschen en hunne ware lotgevallen kunnen belangrijk zijn. Op het nederigste tooneel der wereld kan een man eene klas der menschheid, kan een karakter eene eeuwige waarheid, een blijvend kenmerk van ons geslacht verpersoonlijken. In den meest bescheiden stand wisselen diepe smart en innig geluk even goed als elders elkander af, worden akelige drama's en dwaze kluchten vertoond. Men hoeft dus niet laag bij den grond, moedwillig alledaagsch, en verneuteld achterbuurtsch te blijven om volkomen waar te zijn.

Men heeft Zola geen recht laten wedervaren, wanneer men alleen en hardnekkig het oog heeft gehouden op wat er grof en onkiesch in de meeste zijner romans te vinden is en op zijne voorliefde om het scherpste licht te werpen en het sterkst de aandacht te trekken op feiten, die men gewoon is in het donker te hullen. Wie zoo den grooten naturalist beoordeelt doet hem onvolledig kennen. Wat wij in Zola en vooral in zijne laatste werken in hooge mate bewonderen, is dat de uitvoerige schildering der bijzonderheden, hoe nietig of wansmakelijk ze soms mogen zijn, hem niet belet feiten van hooge beteekenis tot onderwerp en vertegenwoordigers van gewichtige denkbeelden tot personages te kiezen. In *l'Assommoir*, de dronkenschap; in *Nana*, de ontucht; in *Germimal*, den strijd van arbeid tegen kapitaal; in *le Bonheur des Dames*, dien van den kleinen tegen den grooten handel. Dit alles zijn of wel alge-

gemeen menschelijke gebreken in eene bijzondere uiting, of verschijnselen, die den grootsten invloed op onze eeuw oefenen. Zola bewees aldus treffend, dat de meest uitvoerige en onbeschroomde schildering der bijzonderheden geenszins belet de gewichtigste vraagpunten te bespreken; in de menschen van den meest bescheiden rang het leven hunner klas, soms dat van hunnen tijd samen te vatten.

In de Russische romanliteratuur, die zich in de laatste jaren zoo luidruchtig en zoo glanzend baan heeft gebroken, treffen wij soortgelijke verschijnselen aan. Tolstoï's beroemde roman *Oorlog en Vrede* schetste ons wel is waar alleen het leven in hooger kringen, maar hij doet het met een zoo onbedeesde natuurtrouwheid, met zoo weinig jacht op effect, dat hij voor een volbloed realist mag gelden. En toch wat een reusachtig tafereel hangt hij op van een zoo gewichtig en zooveel bewogen tijdperk; hoe wist hij door in schijn kleine bijzonderheden onverbloemd weer te geven in zijne al te jammerlijk verbrokkelde paneeltjes, ons een belangrijk deel des levens van het geheele menschdom te ontvouwen.

Zeker een schrijver heeft het recht zich een meer bescheiden werkkring te verkiezen en van alle wijdreikend streven af te zien om zich te bepalen bij het schilderen van stille lieden en bescheiden daden. Naast Rubens en Rembrandt is er plaats voor Teniers en Pieter de Hooch, ja zelfs voor Brouwer en Van Ostade. Naast *de Roos van Dekama* doet *de familie Stastok* en *Wouter Pieterse* zich gelden; naast *de Leeuw van Vlaanderen* mag *Ernest Staes* bezongen worden. Maar er zij dan kunstvaardigheid in de hanteering van het penseel of pen, schittering in het koloriet, tinteling in het licht. Men zie het den schilder aan, dat hij zich vermeidt in het keurig weergeven van zijn binnenhuisjes, dat hij pret heeft in de lichtvlaag, die daar stort door het geopend raam in de halfdonkere kamer, dat hij liefhebberij vindt in die blauwe of roode pet zoo zacht te laten glimmen, dat ons oog er niet moe wordt opgestaard; men zie het ook den schrijver aan, dat hij zijne nederige menschen lief heeft, een open oog bezit voor de kleurige zijde van hun bestaan en een open oor voor de pittigheid hunner taal, dat hij er kunstenaarswerk van maakt die onbekoorlijke lichamen en die eenvoudige zielen zoo te schilderen, dat een staaltje van zijnen geest, een fonkeling van zijne kunst op hen valle en

spele; zijne liefde zal ze ons doen liefhebben, zijne kunst zal ze ons schilderachtig doen vinden. Al laten zelfs hunne daden en personen ons koud, de wijze, waarop hij ze ten tooneele voert, zal ons belang inboezemen en ons voor hen of liever voor hunnen schilder innemen. Dit ontbreekt wel wat te zeer in Sleeckx' realismus. Te dikwijls vergenoegt hij zich met de waarheid in hare naaktheid te schilderen of luchtig te schetsen. Zijn stijl is immer boeiend en vloeiend; maar den dieperen kunststempel, de hartelijkheid, de keurigheid en kleurigheid, dat wat een burgerlijke zedeschets tot een dichterlijke schepping, de anecdote uit het stadsnieuws tot een novelle van blijvende waarde maakt, treffen wij er te zelden in aan.

Sleeckx, alhoewel overtuigd realist in zijne latere werken, wacht zich wel onkiesche of gewaagde onderwerpen ten tooneele te voeren, iets te schrijven wat aan ophemeling van ondeugd of slechts aan welgevallen in het beschrijven van laakbare hartstochten kan gelijken. De strengste zedemeester zou in zijne geschriften niets af te keuren vinden. Evenmin veroorlooft hij zich eenige ruwheid in zijn woordenkeus. Hij is blijkbaar ingenomen met eigenaardige zegswijzen, die uit de boeken gebannen, maar in den mond des volks weergevonden worden, en in zijne Antwerpsche zedeschetsen komen de gewestelijke uitdrukkingen, zorgvuldig onderschrapt, nog al talrijk voor. Maar ook dan, wanneer hij den minsten volksman laat spreken, is de taal gekuischt en bezit zij eene deftigheid, die niet zelden hooger staat dan de trap van ontwikkeling door de opgevoerde personage bereikt. Hij neemt eene zekere mate van schilderachtigheid aan; maar hij wil vooral bezadigd blijven, ook in het leggen zijner kleuren, en loopt liever gevaar zich aan nuchterheid dan aan stoutmoedigheid te bezondigen. In zijne vindingen en dezer inkleeding wantrouwde hij de verbeelding ‘de Maagd uit den Vreemde’, die rondzwerft over berg en dal, op zoek naar wat haar aanlokt en pleisterende bij wat haar bekoort, de verleidbare en verleidelijke, die met den schoot vol bloemen terugkeert uit de heerlijke gewesten, waar zij doorhenen wandelde. Hij vreesde wellicht, dat het gemoed zijn verstand zou benevelen of zijn oog verduisteren, en schroomvallig knipte hij aan den genius der kunst de beide vleugels kort en dwong hem op den beganen grond, op den hard getrapten weg te wandelen en zich

te vergenoegen met weer te geven wat hij hoorde of zag in het rijk der nuchtere alledaagschheid.

Van Sleeckx' tooneelwerk geldt wat wij van zijne romans en verhalen zegden. Zij zijn buitengewoon ongelijk van verdienste. Sommige zijn kinderlijk eenvoudig van opvatting en uitvoering, zooals: *Berthilda, Suikeroom, de Wraak van den Jood, het Erfdeel*; eene geheele reeks is echt kluchtig: *de Alleenloopers, het Spook, de Genaamde P., Guldentop*. Tusschen de overige loopt er een zeer gemaakt en declamatorisch door, *de Oude en de Nieuwe Adel* en een paar, die jacht maken op realismus: *matroos Soldaat en Sjouwerman* en *de Vrouw met den baard*, het eerste een blijspel, trouw genoeg maar niet minder ruw de volkszeden schilderende, het andere bepaald grof realistisch.

Het beste onder zijne blijspelen *de Visschers van Blankenberg* onderscheidt zich door de levendigheid van gang, de pittigheid der taal en de gelukkige vinding van handeling en karakters. Het mag met de keurigste zijner novellen in eenen adem als meesterlijk werk geroemd worden.

In al deze stukken spreidt Sleeckx de vaardigheid ten toon, welke zijne werken op ander gebied lieten verwachten. Hij weet een alledaagsche anecdote in te kleeden voor het tooneel, evenals hij het in een novelletje weet voor te dragen.

Een paar zijner scheppingen, de belangrijkste door inhoud en uitgebreidheid, verheffen zich boven het gewone peil niet alleen van zijne dramatische en romantische werken, maar ook boven dat der meeste Vlaamsche tooneelstukken onzer dagen. Het zijn *Gretry* en *Zannekin*.

Het eerste is een eigenaardig tooneelspel, dat in vier bedrijven even zooveel episodes uit het leven van den beroemden Luikschen componist behandelt, zonder eenigen anderen samenhang dan dat de held achtervolgens wordt voorgesteld in den aanvang, in het midden en op het einde zijner loopbaan en dat een zelfde goede genius, zijn beschermer de Kreutz, in elk bedrijf optreedt. Van gespannen belangstelling kan in dit werk geene spraak zijn. De toestanden zijn echter zoo goed gekozen en behandeld; verscheiden der personages: Gromdon, de Piccinist, d' Adéhmar, de oude gek, verliefd op de koningin, zijn zoo levendig en geestig geteekend; andere weer, zooals de Kreutz, de gevatte diplomaat, Gretry, de overtuigde kunstenaar zijn zoo edelaardig en goed volgehouden, dat men be-

grijpt, hoe de jury in 1861 aan het werk den driejaarlijkschen prijs van tooneelletterkunde toekende, hoeverre het zich dan ook van de gewone ineenzetting der tooneelstukken moge verwijderen.

Zannekin bekleedt in Sleeckx' werken eene afzonderlijke plaats. Het is een stuk met hooggespannen dramatische handeling en vaderlandschen gloed. De schrijver veronderstelt, dat de zoon van Zannekin, den aanleider der Vlaamschgezinde Klauwaerts door Ser Halewijn, een der hoofden van de Leliaarts ontvoerd werd in zijne kinderjaren, dat hij later verlieft op de dochter van den vijand zijns vaders en door den Franschgezinden edelman gebezigd wordt om de Klauwaerts te verraden. De dochter van Ser Halewijn daarentegen is de volkspartij toegedaan, zij haalt haren jeugdigen aanbidder over om zich te voegen bij het leger der Karels. Zannekins zoon doet het en sneuvelt op het slagveld, waar ook zijn vader omkomt. Deze vindt in zijn stervensuur zijn kind, dat hij zoo lange jaren zocht.

Er zijn zeer buitengewone middelen ter hand genomen om den dramatischen knoop te leggen. Zannekin stelt zich te zelfder tijd een driedubbel doel: de opsporing van zijn zoon, de wraak op Halewijn en de verlossing van zijn vaderland. De mensch en de held komen dus beurtelings aan het woord. Maar in plaats van de ingevingen van eigen gemoed te volgen laat Zannekin te zeer zijne daden afhangen van Halewijns ondernemingen; hierdoor verliest hij de manmoedige zelfstandigheid, die vereischt wordt door zijn rol: zijn karakter krijgt iets lijdzaams en weifelends. Is de knoop van het drama te kunstmatig ingewikkeld en beantwoordt de held niet ten volle aan onze grootsche verwachting, de strijd tusschen Leliaarts en Klauwaarts is daarentegen met forsche hand geteekend en sommige aanvoerders der twee partijen, Ser Halewijn namelijk en Peyt, zoowel als hunne volgelingen, zijn heldennaturen. Ook de twee jonge verliefden zijn innemende figuren, met welgevallen en geluk door den schrijver behandeld.

Sleeckx is in dit stuk geheel buiten zijnen gewonen trant gegaan; hij heeft niet zonder ontroering den strijd voor recht en onafhankelijkheid aangezien: hij heeft zich laten medesleepen door zijn onderwerp en heeft warme, krachtige tonen gevonden om de helden naar zijn hart te bezingen. Bij het herdenken der dagen van weleer, toen de minste burger met het

wapen in de hand van vorst en edelman eerbied eischte voor zijne vrijheid en zijne voorrechten, is de gewoonlijk zoo koele opmerker veranderd in een gloedvollen en scheppingslustigen dichter.

Zonderling verschijnsel, telkens wanneer onze bezadigde realist zich warm maakt en aan het scheppen of fantazeeren gaat, wanneer hij zingt van Zannekin's heldendaden, of klaagt over Miss Arabella Knox' verval, wanneer hij met opgetogenheid uiteenzet ‘hoe Engel zijn Bientje kreeg’ of zich verlustigt in de lotgevallen van Jol, wijkt alle zweem van nuchterheid; de geknipte vleugels der muze wassen dat men het ziet. Hij heeft iets van het zijne gevoegd bij de waarheid; het hart is het hoofd ter hulpe gekomen, het heeft geklopt en een voller leven medegedeeld aan de schepping.

Iemand zeide van Rubens, dat hij bloed in zijne verwen mengde. Men zou iets dergelijks niet alleen van hem maar van elken kunstenaar en schrijver moeten kunnen getuigen; allen zouden iets van het warme bloed huns eigen harten in hunne gewrochten moeten overgieten en deze maken niet tot koude afbeeldingen der werkelijkheid, maar tot bezielde uitstortingen van eigen geest en eigen gemoed.

MAX ROOSES.

De Latijnsche Muntunie.

Den 6den November 1885 werd te Parijs tusschen Frankrijk, Italië, Zwitserland en Griekenland een nieuw muntverdrag gesloten. Den 12den December van dat jaar werd een additioneele overeenkomst aangegaan, waarbij ook België wederom in de Latijnsche Unie werd opgenomen[1].

Die overeenkomsten zijn, in meer dan één opzicht, zeer gewichtig. Ze zijn een belangrijke phase in de geschiedenis dier Unie. Ze bestendigen dat verbond, hetwelk een zoo groote rol op het gebied van het muntwezen heeft vervuld, voor minstens vijf jaren, maar houden tevens voortdurend de mogelijkheid eener ontbinding, na het einde van dat tijdvak, in het oog, en regelen, in afwijking van de vroegere tractaten, hare gevolgen. Maar ze hebben nog een ander, meer algemeen belang. Bij den strijd, die aan het tot stand komen dier tractaten voorafging, zijn vraagstukken ter sprake gebracht omtrent de verhouding van den staat tot het muntwezen, vooral in verband met de tegenwoordige muntquaestie van groot gewicht; en die vraagstukken zijn, wat de Latijnsche Unie betreft, opgelost op een wijze, die leerrijk is voor alle andere staten.

De geschiedenis der nieuwe overeenkomsten hangt zoozeer met het verleden der Latijnsche Unie samen, dat het noodig

1) Uitvoerige verslagen van de onderhandelingen zijn opgenomen in de ‘Procèsverbaux de la conférence monétaire entre la Belgique, la France, la Grèce, l'Italie et la Suisse en 1885.’ - Belangrijk voor de geschiedenis der Latijnsche Unie zijn ook de Rapporten, die de Zwitsersche Regeering, na de verschillende conferenties der Unie, aan de Bondsvergadering heeft overgelegd. - Zië verder Ad. Burckhardt-Bischoff, ‘Die Lateinische Münzconvention und der internationale Bimetallismus,’ 1886; - L. Bamberger, ‘Die Schicksale des Lateinischen Münzbundes,’ 1885; - Ottomar Haupt, ‘Histoire monétaire de notre temps,’ 1886; - Cernuschi, ‘Le grand Procès de l'Union Latine,’ 1884.

is, aan de behandeling van die conventies, een schets van de wording en de lotgevallen der Unie te laten voorafgaan.

Vóór 1865, het jaar, waarin de Latijnsche Unie tot stand kwam, hadden Frankrijk, Italië, België en Zwitserland een muntwezen, dat in vele opzichten overeenkwam, maar tevens in belangrijke punten verschilde.

In Frankrijk was het muntstelsel gegrond op een wet van 1803. Daarbij werd de zilveren franc als basis aangenomen, maar werden tevens gouden munten van 10 en 20 francs, in eene waardeverhouding van 1: 15½, toegelaten. Aan de zilveren franc was een gewicht gegeven van 5 gram 900/1000 fijn; aan het gouden twintigfrancstuk een gewicht van 6.4516 gram 900/1000 fijn. De munt beneden één franc was pasmunt. In 1864 was men genoodzaakt de zilveren pasmunt, toen zij tengevolge van de stijging van den zilverprijs begon weg te vloeien, te verzwakken en op een gehalte van 835/1000 fijn te brengen.

Italië had zich, toen het in 1862, na de verkregen politieke eenheid, zijn muntwezen hervormde, aan Frankrijk aangesloten en zelfs de Fransche standaardmunten als wettig betaalmiddel toegelaten. Alleen had het, in afwijking van Frankrijk, het zilver beneden het vijffrancstuk tot pasmunt verklaard en, om dezelfde reden als Frankrijk twee jaren later, voor die pasmunt een alliage van 835/1000 fijn aangenomen.

België had een muntgeschiedenis vol afwisseling achter zich, waarin wellicht een neiging om zich niet geheel aan Frankrijk aan te sluiten een rol speelde. Zoo had het in 1847, behalve het gouden vijfentwintig francstuk, een gouden tien francstuk aangenomen van een ander gewicht dan het Fransche. In 1850 was het goud ontmunt en de zilveren standaard aangenomen. In 1861 maakte deze wederom feitelijk plaats voor den dubbelen standaard, doordien aan het Fransche goud wettelijke koers werd verleend. België had, na de stijging van den zilverprijs, ten aanzien van zijn pasmunt minder moeilijkheden ondervonden dan Frankrijk en Italië, door de omstandigheid dat het geen eigen zilveren pasmunt bezat, maar slechts kleine munt van nikkel en koper en overigens Fransche zilveren pasmunt in omloop had, die belangrijk afgesleten en daardoor tegen uitvoer gewaarborgd was.

Nog minder vastheid heerschte in het Zwitsersche muntwezen.

De Bondsconstitutie van 1848 had de regeling van het muntwezen overgebracht van de kantons naar den Bond en een einde gemaakt aan de onhoudbare verscheidenheid der kantonale munten. Bij een wet van 1850 was de zilveren franc met een gewicht van 5 gram 900/1000 fijn als munteenheid aangenomen en waren tevens vreemde zilveren munten, met dit stelsel overeenkomende, als wettig betaalmiddel erkend. In 1850 was geen gouden munt opgenomen, maar het goud had zich, buiten de wet om, burgerrecht veroverd, vooral nadat in Frankrijk, tengevolge van de goudontdekkingen in Californië en Australië, het zilver op groote schaal door het goud was verdrongen. In 1860 had Zwitserland het Fransche goud en het daarmede overeenstemmende van andere staten, als wettig betaalmiddel toegelaten. Het had verder de alliage der zilveren stukken van 2, 1 en ½ franc, ten einde het wegvloeien te beletten, van 900/1000 tot 800/1000 fijn verminderd.

Vier aangrenzende staten hadden derhalve een muntstelsel, met de franc als rekeningseenheid en ook overigens in zóóvele opzichten overeenkomende, dat de natuurlijke neiging, die steeds in grenslanden bestaat, om elkaars munten aan te nemen, zeer werd versterkt. Maar juist daarom werd de ongelijkheid in dubbele mate als een bezwaar ondervonden. Die ongelijkheid bestond, gelijk wij mededeelden, in meer dan een opzicht. Het Fransche en Belgische één francstuk had een gewicht van 5 gram 900/1000 fijn en was standaardmunt. In Italië en Zwitserland was het pasmunt, en terwijl de alliage van de Fransche en Italiaansche pasmunt was 835/1000 fijn, was de Zwitsersche geslagen op een gehalte van 800/1000.

Het was een natuurlijk denkbeeld om, bij zooveel overeenkomst van muntwezen, volkomen gelijkheid te vestigen en het toelaten van de wederzijdsche munten te regelen. Met dat doel werd na een conferentie te Parijs, waartoe België den stoot gaf, den 23sten December 1865 de Latijnsche Unie gevormd.

Bij het tractaat werden in de eerste plaats gemeenschappelijke bepalingen vastgesteld omtrent het gewicht en het gehalte der gouden en zilveren munten, ook van de zilveren pasmunt. Alleen de wetgeving omtrent andere dan zilveren pasmunt bleef aan iederen staat overgelaten.

Gouden munt zou slechts geslagen worden in stukken van 100, 50, 20, 10 en 5 francs. Het gewicht van het twintig

francstuk werd bepaald op 6.451.61 gram 900/1000 fijn; dat van de overige stukken, naar evenredigheid.

Als zilveren standaardmunt werd het vijf francstuk aangenomen met een gewicht van 25 gram 900/1000 fijn.

Als zilveren pasmunt zouden geslagen worden stukken van 2 en 1 franc en van 50 en 20 eentimes, met een gewicht van 10, 5, 2½ en 1 gram 835/1000 fijn.

Het verdrag bevatte ook bepalingen tot regeling en bevordering van den omloop der gemeenschappelijke munten op het terrein der Unie. De gouden en zilveren standaardmunt zou, wanneer ze niet, beneden een zekere grens, was afgesleten, zonder onderscheid in de openbare kassen van de staten der Unie worden aangenomen.

In verband met de groote rol, die het vraagstuk omtrent de liquidatie van het Verbond bij de nieuwe conventie van 1885 heeft gespeeld, verdient het opmerking, dat bij het tractaat van 1865 niets omtrent de terugname van de standaardmunten door iederen staat, bij ontbinding van de Unie, werd bepaald.

Omtrent den omloop van zilveren pasmunt bevatte het tractaat uitvoerige bepalingen. De Regeeringen verplichtten zich hare pasmunten in te trekken, wanneer ze door afslijting 5% van het oorspronkelijke gewicht hadden verloren of wanneer haar stempel onzichtbaar was geworden.

De publieke kassen in ieder van de staten der Unie moesten de pasmunt van de andere staten tot een bedrag van 100 francs aannemen. Daarentegen verplichtte iedere staat zich, de door hem uitgegeven pasmunt, die hem door particulieren of door publieke kassen van een anderen staat, in bedragen van 100 francs of meer, werden aangeboden, terstond tegen gouden of zilveren standaardmunt in te wisselen.

Ten opzichte der pasmunt had men, anders dan bij de standaardmunt, in het geval eener mogelijke liquidatie der Unie voorzien. De verplichting van iederen staat tot terugname van zijn pasmunt zou twee jaren na den afloop van het tractaat voortduren.

Tegen het gevaar van overmaat van pasmunt werd gewaakt door de bepaling, dat in iederen staat niet meer dan 6 francs per hoofd der bevolking zou worden uitgegeven.

Het recht om in de Unie te worden opgenomen werd voor iederen anderen staat, die het muntstelsel van het Verbond aannam

en de verplichtingen van het tractaat aanvaardde, opengesteld.

De overeenkomst zou van kracht blijven tot 1 Januari 1880. Werd ze een jaar tevoren niet opgezegd, dan zou ze voor een tijdvak van vijftien jaren blijven voortbestaan.

Dat waren de hoofdbepalingen van het tractaat. Het bevatte bovendien nog enkele punten van ondergeschikt of voorbijgaand belang. Eenheid te brengen in het muntstelsel van een aantal landen, het verkeer te vereenvoudigen, was door die bepalingen als het doel der Latijnsche Unie aangewezen. Zij beoogde niet een bimetalliek Verbond te stichten, ten einde vastheid te geven aan de waardeverhouding van goud en zilver. Vrije aanmunting der beide metalen werd wel verondersteld, maar was niet uitdrukkelijk in de conventie voorgeschreven. Zwitserland behield dan ook de aanmunting van zilver aan den staat voor en België kon in 1873 de vrije aanmunting van dat metaal beperken, eer nog de staten der Unie een gemeenschappelijk besluit omtrent de schorsing der vrije zilveraanmuntingen hadden genomen. Zóó weinig was bimetallisme het doel, dat men in het oog had, dat drie van de vier staten, die het Verbond vormden - Zwitserland, Italië en België - reeds bij de stichting in beginsel tot den gouden standaard wilden besluiten. Hoe zeer zelfs Frankrijk, ofschoon het in 1865 den dubbelen standaard niet wilde verlaten, tot den gouden standaard neigde, bleek twee jaren later op het internationale muntcongres dat, tijdens de wereldtentoonstelling, te Parijs werd gehouden. Frankrijk behoorde toen tot de staten die toestemmend antwoordden op de vraag, of het mogelijk was reeds terstond, voor een uitgebreiden kring, gelijke munten in omloop te brengen op den grondslag van den enkelen gouden standaard, wanneer aan iederen staat de vrijheid werd gelaten om, als overgangsmaatregel, zilver te behouden.

De Unie had, reeds terstond nadat het tractaat was tot stand gekomen, met tegenspoed te worstelen. Nog eer de ratificatie had plaats gehad, was reeds een der bondgenooten buiten staat geraakt het getrouw na te komen. Italië was door den oorlog met Oostenrijk genoodzaakt opnieuw zijn toevlucht te nemen tot de gedwongen papiercirculatie, die het nauwelijks was te boven gekomen. Niet alleen de standaardmunt vloeide weg, maar ook de pasmunt begon het land te verlaten. De zuivere werking van het tractaat was daardoor van den aanvang af gestoord. Gedwongen papiercirculatie was volkomen met den

geest van de overeenkomst in strijd. Wat toch beteekenden voorschriften omtrent het gehalte der munt, en bepalingen omtrent de hoeveelheid pasmunt, die iedere staat mocht slaan, indien een der staten papieren munt, zonder metalen grondslag, ging uitgeven, met het natuurlijk gevolg, dat de andere staten met het uitgestooten metaal, zoowel pasmunt als standaardmunt, werden overladen?

Niet ten onrechte heeft men zich verwonderd, dat Frankrijk, België en Zwitserland geen bezwaar hebben gemaakt tegen de ratificatie van het tractaat, toen de omstandigheden, waaronder het gesloten was, geheel waren veranderd en gemakkelijk te voorspellen was, dat Italië geruimen tijd met den geest van het verdrag in strijd zou handelen. Blijkbaar voorzag men de gevolgen niet, die zich weldra moesten vertoonen. Intusschen mag niet voorbijgezien worden, dat toen nog geen enkel voorteeken was te zien van de daling der waarde van het zilver, die later het bondgenootschap met een staat, welks muntwezen ontredderd was, dubbel gevaarlijk maakte.

In 1868 werd Griekenland in de Unie opgenomen. Ook dat besluit moet verwondering wekken, te meer omdat Spanje en Rumenië, die het stelsel van het Verbond wilden aannemen, niet werden opgenomen. Munteenheid met Griekenland kon geen groot belang hebben en geen Europeesche staat kon minder waarborgen geven voor een trouwe naleving van het tractaat. De uitkomst heeft dan ook geleerd, dat Griekenland, ofschoon het nog op de conferentie van 1885 genoemd werd ‘une précieuse alliée et une sentinelle monétaire dans l'Orient,’ zoo niet een schadelijk, althans steeds een onnut lid van den Bond is geweest.

Vier jaren ongeveer, na het tot stand komen van het tractaat, dreigden van de zijde van Frankrijk dezelfde moeilijkheden, die het Verbond door den toestand van het Italiaansche muntwezen ondervond. De hoofdstaat der Unie moest in 1870, na het uitbreken van den oorlog met Duitschland, aan zijn bankbiljetten gedwongen koers geven. Echter hebben zich, gelijk bekend is, in Frankrijk, tengevolge van zijn groot krediet, de gewone verschijnselen van zulk een maatregel nauwelijks vertoond en reeds in 1878 was de inwisselbaarheid hersteld.

Maar een donkere wolk voor de geheele Unie was de daling van den zilverprijs sinds het einde van het jaar 1872. Die

daling had tengevolge dat in Frankrijk, Italië en België op groote schaal zilver werd aangemunt, zoodat het goud verdrongen dreigde te worden. Terwijl in de jaren 1867 tot 1872 in Frankrijk, Italië en België te zamen voor 588 millioen francs aan zilver was aangemunt, bedroeg het cijfer der aanmunting van zilveren vijffrancstukken, in het ééne jaar 1873, 307 millioen. De werking van den dubbelen standaard in de Unie alléén, was niet in staat het zilver op te heffen uit zijn val. Bij de neiging, die de meerderheid van de staten van het Verbond van den aanvang af gekoesterd had, om tot den enkelen gouden standaard over te gaan, was het bovendien niet te verwachten dat men de verdringing van het goud door zilver ongestoord zou laten voortgaan. Men voelde zich allerminst geroepen om het zilver, dat Duitschland uitstootte, op te nemen en dien staat behulpzaam te zijn, den enkelen gouden standaard in te voeren, dien men voor zich zelven begeerde.

In Januari 1874 kwam een nieuwe conferentie te Parijs bijeen om te overwegen welke gemeenschappelijke maatregelen moesten genomen worden. Reeds had België, gelijk vermeld werd, de vrije aanmunting van zilver beperkt en de Fransche Bank had hare kelders voor de vreemde vijffrancstukken, die, vooral uit Italië, tengevolge van de gedwongen papiercirculatie, toestroomden, gesloten.

Zwitserland, dat den enkelen gouden standaard, waarvoor het reeds bij de stichting der Unie had geijverd, onder leiding van zijn bekwamen vertegenwoordiger Feer-Herzog, nimmer uit het oog had verloren, stelde voor de aanmunting van zilveren standaardmunt terstond geheel te staken en de invoering van den gouden standaard voor te bereiden. Frankrijk, Italië en België evenwel waren tot zulk een beslissenden stap ongezind en wilden alleen tot beperking der zilveraanmuntingen medewerken. Griekenland nam geen deel aan de beraadslagingen en besluiten; zijn gezant te Parijs werd zonder instructie gelaten. Voor ieder der staten werd een maximum van aanmunting van zilveren vijffrancstukken gedurende het jaar 1874 bepaald. Aan Frankrijk werd toegestaan voor een bedrag van 60 millioen francs te munten, aan België 12, aan Zwitserland 8, aan Italië 40 en bovendien 20 millioen ten behoeve van de Nationale Bank, maar met het beding dat ze in de kelders moesten blijven rusten.

De Fransche Bank weerde nu niet langer de vreemde vijffrancstukken af en verbond zich, evenals de Belgische, telkens voor een jaar, tot toelating van het zilver der andere staten.

Voor de jaren 1875, 1876 en 1877 werden eveneens voor ieder der staten telkens maximum-bedragen der zilveraanmuntingen vastgesteld. Van die bevoegdheid maakten alle staten, behalve Zwitserland, een nagenoeg volledig gebruik. Het gezamenlijk maximum-bedrag was 469 millioen francs; aangemunt werd voor 438 millioen.

Het jaar 1878 was gewichtig in de geschiedenis der Unie. De tijd begon te naderen, waarop over het voortbestaan van het Verbond moest worden beslist; met 31 December 1879 liep de termijn, waarvoor het gesloten was, ten einde. Werd het tractaat niet voor 1 Januari van dat jaar opgezegd, dan was het voor vijftien jaren verlengd.

In October 1878 kwam een conferentie bijeen, die het tractaat van 1865 aan een herziening onderwierp. Zwitserland volgde zijn oude politiek, op de invoering van den enkelen gouden standaard gericht; het wilde de rol van het zilver inkrimpen, door geleidelijk de verplichting tot aanneming van vijffrancstukken te beperken en voorts de aanmunting voorgoed te staken.

Niet geheel daarmede in overeenstemming was een vernieuwde poging, die Zwitserland deed om, bij het tractaat, aan de munten der Unie in al de staten kracht van wettig betaalmiddel toe te kennen en de aanneming derhalve verder dan de openbare kassen uit te strekken. Zulk eene bepaling zou een uitbreiding geweest zijn van het tractaat van 1865, en een vergemakkelijken van de circulatie van het zilver, waarvan juist Zwitserland den omloop wenschte te beperken.

Frankrijk wilde geen dezer voorstellen aannemen. Met de Regeeringen van de andere staten der Unie erkende het, dat de zilveraanmuntingen niet alleen beperkt, maar gestaakt moesten worden. Doch medewerken tot bepalingen, die de beteekenis zouden hebben, dat men in beginsel tot den enkelen gouden standaard besloot, wilde het niet. De stemming, waarin het aan de overmoedige besluiten van het internationaal congres van 1867 had deelgenomen, was voorbij en had plaats gemaakt voor een bedachtzaam overwegen van de gewldige gevolgen eener groote depreciatie van het zilver.

Dat Frankrijk inzonderheid op dit oogenblik zijne medewerking aan de voorstellen der Zwitsersche Regeering weigerde, was natuurlijk. Weinige weken tevoren had te Parijs, op aandrang van Amerika, het eerste internationaal congres plaats gehad, dat ten doel had om het steeds in waarde dalende zilver als muntmetaal te redden en te beproeven door een verbond van de voornaamste staten een vaste verhouding tusschen goud en zilver te vestigen. Het was wel geëindigd met de eenstemmige aanneming - de stem van Italië uitgezonderd - van een motie, die als model van een weinig zeggende uitspraak kan gelden, maar die toch aanving met de verklaring ‘dat het noodig is in de wereld de rol zoowel van het zilver als van het goud als muntmetaal te handhaven.’ De Fransche Regeering kon noch wilde onmiddellijk daarna met die motie in strijd handelen.

De staten der Latijnsche Unie vereenigden zich in de bepaling, dat de aanmunting van zilveren vijffrancstukken voorloopig zou gestaakt worden en dat voor de hervatting een eenstemming besluit werd vereischt. Alleen aan Italië werd toegestaan in 1879 nog voor een bedrag van 20 millioen lires aan te munten.

Evenmin als het de zilveraanmunting onherroepelijk wenschte te staken, wilde Frankrijk de bepaling van het tractaat van 1865, waarbij de staten der Unie zich verbonden om elkaars munten in de openbare kassen aan te nemen, uitbreiden en die munten geheel tot wettig betaalmiddel verheffen. Het meende dat een staat geen recht had, zijn onderdanen te verplichten vreemde munten aan te nemen, voor welker deugdelijkheid het niet dezelfde waarborgen kon geven als voor zijn eigen munt. Het was een bezwaar, niet vrij van gezochtheid. Indien het gegrond was, dan had het van deelneming aan de geheele Unie moeten terughouden. Zij was toch gegrond op het vertrouwen, dat al de staten van het Verbond de bepalingen tot verzekering van een deugdelijk gehalte der munten eerlijk zouden nakomen. Kon men dat vertrouwen niet schenken, dan was reeds de toelating in de publieke kassen, waaruit ze zich natuurlijk verder verspreidden, niet te verantwoorden; dan was het gronddenkbeeld bij het stichten der Unie - een groot terrein voor den omloop van gelijksoortige munten te scheppen - veroordeeld. Gegrond daarentegen was het bezwaar om het

voorstel van Zwitserland, dat in 1865 verworpen was, juist nu aan te nemen, terwijl de innerlijke waarde der zilveren vijffrancstukken in zoo groote mate beneden hun nominale waarde was gedaald.

Alleen de Fransche Bank ging een stap verder dan ze tot hiertoe gegaan was. Had zij zich vroeger, telkens voor een jaar, bereid verklaard de gouden en zilveren munten van al de staten der Unie aan te nemen, ze wilde zich thans voor den geheelen duur der herziene overeenkomst verbinden. De Belgische Bank deed hetzelfde.

Aan de conventie werd een bepaling toegevoegd, die alleen Italië betrof. Tengevolge van de uitgifte van papieren pasmunt, was, gelijk reeds werd herinnerd, zilveren pasmunt in groote hoeveelheden - zooals later bleek, tot een bedrag van ongeveer 80 millioen - uit Italië naar de andere staten der Unie gevloeid. Wel gaf het tractaat van 1865 het recht, om van iederen staat inwisseling van de pasmunt, die hij geslagen had, tegen standaardmunt te vorderen, maar van dat recht was geen gebruik gemaakt. Het zou Italië ook moeilijk zijn gevallen de verplichting tot inwisseling na te komen; en de teruggenomen pasmunt zou, indien daartegen geen papieren munt werd ingetrokken, opnieuw het land hebben verlaten. Italië nu begon juist zijn terugkeer tot metaalcirculatie voor te bereiden en moest met de intrekking van zijn papieren munt beginnen. Men was bereid het daarbij behulpzaam te zijn en kon tevens zijn eigen circulatie van overmaat aan pasmunt bevrijden. De overige staten der Unie verbonden zich daarom de Italiaansche pasmunt, op hun gebied in omloop, te verzamelen en in te trekken en, zoolang de gedwongen papiercirculatie in Italië niet geheel was opgeheven, uit de openbare kassen te weren. De Italiaansche Regeering verplichtte zich om de pasmunt, die haar werd toegezonden, in termijnen te betalen in goud, in zilveren vijffranestukken of in wissels op Parijs.

Voorts werd besloten geen gouden vijffrancstukken meer te slaan. Ze waren gebleken spoedig af te slijten, en, naast de zilveren vijffrancstukken, gemist te kunnen worden.

Eindelijk ontstond op de conferentie van 1878 een geschil over de noodzakelijkheid om in het tractaat een clausule op te nemen voor het geval van liquidatie der Unie. Het was een voorbode van den grooten strijd, die in 1885 met België werd gevoerd.

In het tractaat van 1865 kwam, zooals werd medegedeeld, geene bepaling voor omtrent terugname van de standaardmunten door den staat, welks stempel zij droegen; alleen omtrent de pasmunt was de bepaling gemaakt, dat de verplichting tot inwisseling nog twee jaren na de ontbinding der Unie zou voortduren; - een termijn, die thans tot één jaar werd ingekort.

De quaestie, welke, in het geval van liquidatie, de verantwoordelijkheid was der staten voor hunne standaardmunten, drong zich onvermijdelijk op, nu de zilveren vijffrancstukken, tengevolge van de daling van de waarde van het zilver, slechts teekenmunt waren geworden en derhalve alleen een fiduciair karakter hadden. Zij had daarbij een bijzonder belang, nu in een der staten, Italië, gedwongen papiercirculatie heerschte. Opmerkelijk is het, dat, bij de beraadslagingen, die beide omstandigheden werden gescheiden en de quaestie alleen met het oog op Italië werd behandeld. Toch bestond het vraagstuk, zooals in 1885 bleek, voor *alle* staten der Unie en had het, ook wat Italië betreft, alleen gewicht in verband met de depreciatie van het zilver. Blijkbaar schroomde men het in zijn geheelen omvang aan te vatten.

Ten aanzien van Italië was de quaestie stellig niet te vermijden. Hoe zou men zich, wanneer de Unie werd ontbonden, terwijl de gedwongen koers daar nog bestond, van de groote hoeveelheid Italiaansche vijffrancstukken, die was toegestroomd, kunnen ontdoen? Zond men ze terug, men zou slechts oninwisselbaar papier in ruil ontvangen en buiten de Unie golden ze alleen naar hun innerlijke waarde. Het begon zich te wreken, dat men in 1865 het verdrag had geratificeerd, ofschoon de verwarring in het Italiaansche muntwezen reeds was begonnen.

Verschillende voorstellen werden gedaan. Zwitserland wenschte het verbond voor zes jaren te verlengen in het vertrouwen, dat Italië intusschen zijn papiercirculatie zou hebben opgeheven, zoodat het niet noodig was de quaestie der liquidatie, bepaald met het oog op dien staat, te stellen. België wilde daaraan toevoegen, dat een staat, die gedwongen papiercirculatie invoerde, geen recht zou hebben om het tractaat op te zeggen. Het wilde voorkomen dat Italië zich plotseling uit de Unie zou terugtrekken en het zilver dat het, tot metaalcirculatie terugkeerende, behoefde, uit baren of vreemde speciën zou gaan aanmunten, zoodat het Italiaansche zilver, waarmede de andere

staten bezwaard waren, belet werd terug te vloeien. Frankrijk, ofschoon zijn afgevaardigde, Léon Say, de eerste was geweest om het vraagstuk der liquidatie op gedwongen wijze te beperken tot Italië, breidde het onwillekeurig uit tot zijn natuurlijke grenzen door aan de voorstellen toe te voegen, dat iedere staat van het Verbond, die het tractaat opzeide, verplicht zou zijn het saldo aan zilveren vijffranestukken, dat hem werd aangeboden, in goud of in wissels op de hoofdplaats van het land, dat ze terugzond, te betalen.

Italië verzette zich krachtig tegen alle voorstellen; ofschoon het van den aanvang af gezondigd had tegen den geest van het tractaat, meende het recht te hebben zich gekrenkt te voelen. De Unie dreigde uiteen te spatten. Ten slotte nam men genoegen met het voorstel van Zwitserland. Men stelde zich tevreden met de terugzending der Italiaansche pasmunt en verlengde de conventie tot 1 Januari 1886, in de hoop, dat Italië dan zijn muntwezen zou hebben hersteld.

Wij zijn genaderd tot de jongste phase in de geschiedenis der Latijnsche Unie: de wording der tractaten van 6 November en 12 December 1885.

De conventie van 1878 moest, als ze met 31 December 1885 zou afloopen, vóór het einde van 1884 worden opgezegd. Maakte geen der staten van het recht tot opzegging gebruik, dan werd ze telkens voor een jaar verlengd.

Van Zwitserland ging, in het voorjaar van 1884, de opzegging uit. Het had een bijzondere reden, om, zoo spoedig mogelijk, een herziening van het tractaat te wenschen. Volgens de bestaande overeenkomst mocht ieder der staten 6 franc per hoofd der bevolking aan pasmunt in omloop hebben, maar dat bedrag was voor Zwitserland geheel ontoereikend gebleken. Een tijdlang had de pasmunt, die uit Italië was verdrongen, in de behoefte voorzien, maar sinds deze naar haar geboorteland was teruggekeerd, was de noodzakelijkheid eener vermeerdering van kleine munt, met zijn eigen stempel, dringend geworden. Evenwel, had niet Zwitserland het tractaat opgezegd, dan zou een der andere staten van de bevoegdheid tot opzegging gebruik hebben gemaakt, ten einde grootere vraagstukken aan de orde te stellen. De toestand der zilvermarkt drong opnieuw tot herziening der conventie. Nu de middelprijs van het zilver sinds

1878 nog belangrijk was achteruitgegaan, gaf de ontzaglijke hoeveelheid vijffrancstukken, die voor de geheele Unie op 3300 tot 3800 millioen werd geschat, bij toeneming bezorgdheid en kon de verantwoordelijkheid van iederen staat voor zijn zilver, bij ontbinding der Unie, niet langer ongeregeld blijven.

In October 1884 zou een nieuwe eonferentie te Parijs samenkomen, maar reeds bij de voorafgaande onderhandelingen scheen van zoo weinig eensgezindheid te blijken, dat de bijeenkomst, na herhaalde verschuiving, eerst 20 Juli 1885 kon plaats hebben. In het begin van Augustus werden de zittingen wederom tot 22 October verdaagd. België had zich, na slechts korten tijd daaraan te hebben deelgenomen, aan de conferentie onttrokken.

Met welke bedoeling Frankrijk, de machtigste staat der Unie, aan de bijeenkomst deelnam, bleek uit de toespraken, waarmede de Freycinet, als Minister van Buitenlandsche Zaken en Duclerc, als voorzitter, haar openden. ‘Nous demandons,’ sprak de Freycinet, ‘de vouloir bien examiner de concert s'il n'y aurait pas lieu d'introduire dans la convention future une stipulation nouvelle, ayant pour object d'avance, en vue d'une éventualité que nous souhaitons aussi éloigneé que possible, le règlement final de la situation que aurait été créée par la circulation monétaire entre les Pays contractants pendant la durée de l'Union.’ - ‘Nous désirons que l'Union monétaire subsiste,’ zeide Duclerc; ‘nous voulons la continuer et la consolider, mais elle ne nous paraît pas pouvoir subsister sans modifications. Il nous semble qu'en prévision de la dissolution de cette Union, à quelque époque qu'elle ait lieu, on doit régler comment on en sortira et quelles mesures il conviendra de prendre pour liquider alors la situation.’

De Freycinet sprak de verwachting uit, dat men bereid zou zijn de Unie overigens zonder wezenlijke veranderingen te bestendigen.

Die verwachting werd niet vervuld; enkele staten brachten een aantal gewichtige punten, behalve dat der liquidatie, in behandeling.

In de eerste plaats kwam ter sprake de verantwoordelijkheid der staten voor hun afgesleten munten.

Het bestaande tractaat gaf aan iederen staat het recht om gouden en zilveren munten, uit een anderen staat der Unie af komstig, wanneer ze beneden een bepaalde grens waren afgesleten, aan de publieke kassen af te wijzen, maar de verplichting voor

den staat, die ze had geslagen, om ze terug te nemen en tegen deugdelijke stukken in te wisselen, ontbrak.

Zwitserland begon met voor te stellen de gouden vijffrancstukken, waarvan reeds volgens een besluit in 1878, geen nieuwe meer zouden geslagen worden, geheel uit den omloop terug te trekken. Daardoor zou tevens ruimte gemaakt worden voor den overvloed van zilveren vijffrancstukken. Toen dit voorstel werd bestreden, stelde het voor om in het tractaat de bepaling op te nemen dat iedere staat der Unie verplicht zou zijn van de andere staten de afgesleten gouden stukken terug te nemen. Wat de gouden stukken van vijffrancs betrof, bestond daarvoor veel grond. De ondervinding had, gelijk wij vermeldden, geleerd, dat deze, omdat ze in verhouding tot hun gewicht en hunne waarde, een groot oppervlak hebben, bijzonder aan afslijting onderhevig zijn. Nauwkeurige proeven, in Frankrijk genomen, hadden aan het licht gebracht, dat, terwijl de groote meerderheid der twintigfrancstukken nog deugdelijk was en de helft van de tienfrancstukken, waarover de proeven liepen, binnen de grens van geoorloofde afslijting bleef, van 25.000 vijffrancstukken bijna 64 % te licht waren.

Frankrijk, dat bijna alleen bij de quaestie belang had, omdat het, afgezien van een kleine hoeveelheid Italiaansche stukken, de eenige staat was, die gouden vijffrancstukken had geslagen, verzette zich. Het wees er op dat in het voorstel een gewichtig beginsel was opgesloten, dat niet rijp was voor beslissing en dat de wetgeving van iederen staat in dit opzicht moest worden vrijgelaten. Het was, bovenal, ongezind om de aanzienlijke kosten te dragen, die uit het voorstel zouden voortvloeien.

Zwitserland moest zich tevreden stellen met de opname in het protocol van den gemeenschappelijken *wensch*, dat de verschillende Regeeringen vóór het teneinde loopen der nieuwe conventie, en met het oog op eene verlenging, de verschillende vraagstukken met betrekking tot de vermunting der gouden vijffrancstukken zouden bestudeeren.

Ongeveer dezelfde strijd herhaalde zich ten aanzien van de zilveren vijffrancstukken. Zwitserland stelde, ook ten opzichte van deze, voor dat de afgesleten stukken door den staat, die ze muntte, zouden moeten worden teruggenomen en bovendien dat ze niet opnieuw in omloop zouden mogen gebracht worden. Het werd ditmaal door Italië ondersteund. Inderdaad deed de

quaestie der verantwoordelijkheid zich hier anders voor dan bij het goud. De schade, die de houder van afgesleten gouden muntstukken kon lijden, was onbeteekenend. Het verschil tusschen nominale en innerlijke waarde kon niet grooter zijn dan de vermindering in gewicht, die, zonder besnoeiing, steeds zeer gering was. Maar de zilveren munt had een fiduciaire waarde; haar innerlijk gehalte was ver beneden de nominale goudwaarde. De houder van een afgesleten zilveren vijffrancstuk, dat hij niet meer in omloop kon brengen, droeg niet alleen de vermindering van het gewicht; het stuk verloor de kunstmatige, opgeschroefde waarde, die het als muntstuk bezat en daalde tot de waarde van het metaal. De houder had derhalve niet een verlies van vermoedelijk ongeveer 1 % wegens afslijting, maar bovendien wellicht 20 % en meer, bij verkoop van het stuk als metaal, te lijden. Geheel dezelfde grond, waarop men van den aanvang der Unie af bij de paspunt, als fiduciaire munt, bepaald had, dat de Regeeringen de afgesleten stukken zouden terugnemen, gold, na de depreciatie van het zilver, voor de vijffrancstukken.

Zwitserland en Italië pleitten voor de belangen van de houders dier stukken en betoogden, dat, welk stelsel men ook als regel omtrent de aansprakelijkheid van den staat voor afgesleten munt mocht willen aannemen, de zilveren munt in een bijzonder geval verkeerde.

Toch verzette Frankrijk zich. De Fransche afgevaardigde kon natuurlijk den bijzonderen aard der quaestie bij de zilveren vijffrancstukken niet ontkennen, maar trachtte haar te verschuiven door het voorstel om de geoorloofde ruimte beneden het wettelijk gehalte, van 1 % tot 5 % uit te breiden.

Frankrijk achtte het weinig consequent zoo strenge eischen te stellen aan het gehalte van die munten, terwijl men gedoogde dat ze een wettelijke waarde hadden, ver boven de innerlijke. Dat denkbeeld stuitte evenwel af op de bedenking dat het gevaar van namaak aanmerkelijk zou toenemen.

Ten slotte werd in de nieuwe conventie de bepaling opgenomen, dat iedere staat verplicht zou zijn, van de publieke kassen der andere staten de zilveren vijffrancstukken terug te nemen, welker gewicht door afslijting 1 % beneden de wettelijke ruimte was gedaald, behalve wanneer bedriegelijke vermindering had plaats gehad of de stempel onherkenbaar was geworden.

Zwitserland was derhalve alleen teleurgesteld in zijn wensch, dat de teruggenomen, afgesleten stukken niet op nieuw in omloop zouden mogen gebracht worden. Men bepaalde zich tot een halven maatregel, met dit gevolg, dat de staten der Unie nu aan vreemden grootere waarborgen geven dan aan hun eigen ingezetenen; tegenover deze toch erkennen zij geene aansprakelijkheid voor afslijting hunner munten. Zwitserland had evenwel niet de geringste reden om zich te beklagen; zelf muntte het niet dan onbelangrijke bedragen; het teerde op de munt van zijn bondgenooten; het had, terwijl het zelf bijna geen schade kon lijden, geen recht zich over de gebreken der muntstukken van zijn bondgenooten te ergeren.

Met meer recht kwam Zwitserland terug op den eisch, dien het reeds vroeger had bepleit en die met het hoofddoel der Unie strookte, dat namelijk de staten aan elkaars munten wettigen koers zouden verleenen. Zwitserland zelf, Italië en Griekenland waren voorgegaan en hadden, zonder door het tractaat verplicht te zijn, aan de munten der andere staten het karakter van wettig betaalmiddel toegekend. Alleen hadden de Fransche en Belgische Bank zich bereid verklaard de munten der Unie aan te nemen, zoolang Zwitserland, Italië en Griekenland ze als wettig betaalmiddel bleven erkennen.

Het voorstel van Zwitserland moest opnieuw worden opgegeven. Frankrijk handhaafde zijn vroegere bezwaren; het meende aan zijn ingezetenen geene verplichting te kunnen opleggen om munten van andere staten, die het niet volkomen kon waarborgen, aan te nemen. Het was nog minder dan vroeger daartoe gezind, nu de verplichting ook stukken zou gelden van slechts fiduciaire waarde. Wel was het bereid om de compensatie, die de Fransche Bank door hare bereidverklaring om de munten der Unie aan te nemen, voorwaardelijk gaf, te versterken.

Maar ook Italië weigerde om zich door een tractaat te binden; het wenschte de vrijheid te behouden, om zijn erkenning van de vreemde munten, als wettig betaalmiddel, terug te nemen. Het debat werd dan ook spoedig beperkt tot de vraag, hoe Zwitserland en Italië aan de eene zijde, Frankrijk en België aan de andere, elkaar waarborgen zouden geven òf voor de erkenning van de munten der Unie, als wettig betaalmiddel, òf voor het verleenen van een aequivalent.

Er bestond reden om jegens Italië wantrouwend te zijn. De

Italiaansche Regeering had, toen in 1881 besloten werd de papiercirculatie op te heffen, de invoering van den gouden standaard niet uit het oog verloren. Zij had van het consortium, waarmee ze een leening sloot, bedongen dat van de 644 millioen lires, 444 in goud moesten geleverd worden. In het wetsontwerp omtrent de opheffing van den gedwongen koers was zelfs een bepaling opgenomen, dat, zoodra het papierengeld inwisselbaar zou zijn gesteld, de inkomende rechten in goud zouden moeten betaald worden; - een bepaling die de Regeering moest terugnemen, omdat ze volkomen in strijd was met de verplichting, bij het tractaat aangegaan, om ook de zilveren standaardmunten der Unie in de publieke kassen aan te nemen. De Minister van Finantiën had voorts, kort vóór de aanneming van het wetsontwerp, verklaard, dat particulieren niet gedwongen konden worden andere munten dan nationale aan te nemen en dat, wat ook na het afloopen van het tractaat, van de Unie mocht worden, van 1 Januari 1886 af alleen Italiaansche munten, zelfs in de openbare kassen, zouden worden toegelaten. Door het Parlement was met algemeene stemmen een motie aangenomen, waarbij van de verklaring des Ministers acte werd genomen. Nog in 1884 had de Minister, aan zijne verklaring en aan de motie herinnerd, juist door den invloedrijksten afgevaardigde, die Italië op de conferentie vertegenwoordigde, die verzekering herhaald en zelfs versterkt door een toevoeging, die den schijn kon hebben alsof de Regeering er aan dacht zich, vóór het einde van het tractaat, daaraan te onttrekken. Een koninklijk decreet, eindelijk, van 1883 had aan de circulatiebanken voorgeschreven, dat minstens ⅔ van hare metaaldekking uit goud moest bestaan.

Na dat alles was het nauwelijks te wachten geweest dat Italië tot een voortzetting der Unie zou willen medewerken; de verklaringen toch, nog kort geleden in het Parlement afgelegd tegen het toelaten van vreemde munten, waren tegen het hoofddoel der Latijnsche Unie gericht. Dat de Italiaansche Regeering, niettegenstaande zij met de vroegere, stellige uitspraken van haar zelve en van de Kamer in lijnrechten strijd kwam, bereid was een nieuw tractaat te sluiten, bewijst, hoe ernstig ook zij de gevolgen eener ontbinding der Unie in de gegeven omstandigheden begon op te vatten.

Het was intusschen natuurlijk dat men meende naast zulk

een bondgenoot op zijn hoede te moeten zijn. De verschillende voorstellen, die gedaan en verworpen werden, bewezen duidelijk hoe noodig alle partijen het rekenden zich met waarborgen te omringen. In het nieuwe tractaat is eindelijk de volgende bepaling opgenomen. Behalve in de openbare kassen, zullen in Frankrijk de vreemde zilveren vijffrancstukken, alsof het nationale waren, ook door de Bank worden aangenomen *voor rekening van de schatkist*[1]. De Fransche Bank, die in den aanvang van 1885 voor een bedrag van meer dan 1028 millioen zilveren vijffrancstukken bezat, moest zich verzekeren dat de vreemde vijffrancstukken, die ze in hare kelders opnam, in geen geval voor *hare* rekening zouden komen; het was eene mogelijkheid, die intusschen reeds door de later vastgestelde clausule omtrent de liquidatie der Unie werd opgeheven. De verbintenis der Bank - opgenomen in een briefwisseling tusschen de Regeering en den Gouverneur der Bank, aan de conventie vastgehecht en in den tekst van het tractaat vermeld - strekt zich uit over den geheelen duur van het tractaat, d.i. over vijf jaren, maar ze deelt niet in de stilzwijgende verlenging daarvan, die plaats heeft, wanneer het niet is opgezegd. Wanneer Italië, Zwitserland of Griekenland, tijdens den duur van de verbintenis der Fransche Bank, aan de zilveren vijffrancstukken der andere staten het karakter van wettig betaalmiddel ontnemen, dan moeten hunne circulatiebanken die munten opnemen op dezelfde voorwaarden als de nationale munten en wordt derhalve aan deze de rol opgedragen, welke die staten tot hiertoe vrijwillig vervullen. Op deze wijze is de toestand, die onder het vroegere tractaat bestond, bestendigd en is voor de munten van de staten der Unie haar gemeenschappelijk terrein van omloop niet alleen behouden, maar zelfs meer verzekerd.

Alle Regeeringen waren het terstond eens over de noodzakelijkheid om de schorsing der zilveraanmuntingen, waartoe in 1878 besloten was, te handhaven. Vrijlating dier aanmunting zou gelijk gestaan hebben met het prijsgeven van het goud en de feitelijke vestiging van den zilveren standaard. Zelfs een gedeeltelijke vrijlating, zooals tusschen 1874 en 1878, zou,

1) België had zich reeds aan de conferentie onttrokken; van daar dat in de bepaling van de Belgische Nationale Bank geen sprake is.

evenredig, hetzelfde gevolg hebben gehad. Het wekte daarom terecht verwondering, toen Zwitserland verlof vroeg om nog voor bijna 21 millioen zilveren vijffrancstukken te mogen slaan - het bedrag dat het in die jaren niet - zooals het bevoegd was geweest - had aangemunt. Van geen staat was zulk een verzoek minder te verwachten dan van Zwitserland, dat op dezelfde conferentie het voorstel deed om zilver te demonetiseeren. Het motief, dat, indien België uit de Unie trad, zooals een tijdlang dreigde, het ledig, dat door de terugzending der Belgische vijffrancstukken ontstaan zou, moest worden aangevuld, kon niet gelden, omdat het zich, gelijk het in den regel gedaan had, met Fransche en Italiaansche stukken kon voeden. Het zou zich zelf een niet onbelangrijke winst hebben verschaft, ten nadeele van zijn bondgenooten, wier munten het steeds, schier uitsluitend, had gebruikt. Het voorstel werd dan ook door Frankrijk en Italië verworpen[1]. Zwitserland kreeg alleen verlof om de vijffrancstukken, die het reeds geslagen had en waarvan het geheele bedrag niet meer dan 10.478.000 francs beliep, te vermunten naar een type, dat beteren waarborg gaf tegen namaak.

Maar aan het besluit om de schorsing der zilveraanmuntingen te bestendigen, hechtte zich eene quaestie, die een der gevaarlijkste klippen bleek, waarop de Unie dreigde te stranden.

Frankrijk namelijk maakte zijne toetreding tot een nieuw tractaat afhankelijk van de vrijheid om, tegen compensaties die het zijn bondgenooten aanbood, tot onbelemmerde zilveraanmunting te kunnen terugkeeren. Volgens de conventie van 1878 was de hervatting dier aanmunting afhankelijk gesteld van de eenstemmige goedkeuring van al de staten. Het had die bepaling als een knellenden band gevoeld. Wat was in 1881 gebleken? Frankrijk en de Vereenigde Staten van Amerika waren bereid, behoudens aansluiting van een voldoend aantal andere staten, de vrije aanmunting van zilver te herstellen; Italië en Spanje waren gunstig gezind; Engeland wilde, met het oog op Britsch-Indië, tot een zekere hoogte medewerken; Duitschland was gezind te helpen. De internationale muntconferentie van dat jaar had wellicht reeds daarom tot geen praktische uitkomst kunnen leiden, omdat één staat van de Latijnsche

1) Een gelijksoortig verzoek van Griekenland werd evenzeer afgewezen.

Unie zijn *veto* kon geven en daaronder Zwitserland, dat voor niet meer dan ruim 10 millioen vijffrancstukken met zijn stempel, in omloop had en Griekenland, dat slechts papieren munt bezat.

Hetgeen Frankrijk aanbood voor het geval, dat het zijn Munt weder voor het zilver zou openstellen, was inderdaad zoo volledig mogelijk. Indien de andere staten het wenschten, konden zij het Fransche zilver, dat op hun gebied in omloop was, naar Frankrijk terugzenden, hetwelk zich verplichtte goud of zilveren munten, in die staten gangbaar, in ruil te geven. Wilden ze de Fransche vijffrancstukken in omloop houden, Frankrijk zou er zich niet tegen kunnen verzetten; ze zouden voor hen als het ware goudcertificaten worden, die ze steeds konden realiseeren. Wat het zilver der andere staten betreft - Frankrijk zou, zoolang het tractaat duurde, dat moeten blijven ontvangen. Die staten behielden al de voordeelen der Unie; Frankrijk zou, zoodra het de zilveraanmunting weder vrijliet, al de lasten op zich nemen. De hooge prijs, dien Frankrijk voor zijn vrijheid bood, bewees hoe zeer het ernst was met zijn pogingen om een bimetallieke Unie te sluiten.

Italië had geen bezwaar tegen het voorstel. Het had, in zijn oog, meer theoretische dan praktische beteekenis. Het was overtuigd, dat Frankrijk zonder medewerking van de meerderheid van de staten der Latijnsche Unie en van de voornaamste staten der wereld, nooit de onvoorzichtigheid zou begaan om het zilver weer vrij in zijn muntinrichtingen toe te laten; iedere staat, die zonder bondgenooten daartoe besloot, zou ‘een daad van waanzin’ bedrijven; Frankrijk zou in weinige jaren wellicht een milliard aan goud zien wegvloeien. Italië erkende bovendien, dat Frankrijk volledige voldoening gaf voor het geval dat het de aanmunting van zilver wederom vrijliet.

Een hardnekkige tegenstand daarentegen kwam van de zijde der Zwitsersche Regeering. Hare vertegenwoordigers betoogden dat de vrijheid, die Frankrijk verlangde, de deur zou openen voor ‘min of meer empirische geneesmiddelen’ tegen den kwijnenden toestand der zilvermarkt. Een der voornaamste diensten die de Latijnsche Unie bewees, was juist deze, dat zij door haar bestaan de aanwending van zulke middelen, waarvan het voorstellen alleen reeds onzekerheid in de zaken en onrust in de gemoederen teweeg bracht, belemmerde en gedurende een zeker aantal jaren stabiliteit gaf. De schorsing der vrije zilver-

aanmunting sinds 1874 werd tot ‘een der hoofdpijlers’ van de Unie verheven, alsof die schorsing iets anders was dan een maatregel, door de omstandigheden opgelegd. Bovendien - zoo beweerde Zwitserland - de gelijkheid tusschen de bondgenooten zou worden verbroken. Het tractaat zou worden als een huwelijkscontract, waarbij een der echtgenooten zich de vrijheid voorbehield om andere banden aan te knoopen, terwijl de andere pas na vijf jaren scheiding zou kunnen vragen.

Uit die groote vrees voor ‘empirische geneesmiddelen’ sprak blijkbaar afkeer van het bimetallisme; maar bovendien werden later bezwaren van parlementairen aard aangevoerd, die wellicht de hoofdgrond waren van het heftig verzet. In Zwitserland, zoo deelden de afgevaardigden in een plechtige nota mede, was een partij, die zich verheugen zou aanleiding te hebben om zoo spoedig mogelijk tot het goud over te gaan. Een andere partij was teleurgesteld in hare verwachtingen van de Latijnsche Unie; zij was ontstemd over de tegenwerking die Zwitserland, zelfs bij onbelangrijke voorstellen, zooals de vermeerdering van zijn pasmunt, ondervond en verlangde zich van alle internationale banden met betrekking tot het muntwezen los te maken. Er bestond een derde, talrijke groep, voor het behoud der Unie gezind; maar deze werd weerloos gemaakt en zag haar tegenpartij versterkt doordien aan Zwitserland zijn voornaamste eischen werden geweigerd. Werd het voorstel van Frankrijk aangenomen, zonder dat aan Zwitserland de vrijheid werd toegestaan, om zich aan de Unie te onttrekken, voor het geval dat Frankrijk de zilveraanmunting vrij liet, dan werd het in hooge mate twijfelachtig, of de Zwitsersche Vertegenwoordiging het tractaat zou aannemen.

Niettegenstaande dat half weemoedig, half dreigend vertoog, was het te voorzien, dat Zwitserland zich op dat oogenblik niet licht aan de Latijnsche Unie zou onttrekken. Reeds waren, zooals later zal blijken, in het ontwerp-tractaat bepalingen omtrent de liquidatie van het Verbond opgenomen, voor Zwitserland zóó voordeelig, dat het belang had om groote concessies te doen, ten einde dat voordeel niet te verspelen. Vandaar de geringe indruk, dien zijn beklag op de bondgenooten teweeg bracht.

De Zwitsersche afgevaardigden deden bemiddelende voorstellen, waarvan telkens de hoofdstrekking was, dat wanneer een der

staten de aanmunting van zilver hervatte zonder toestemming van de andere, de Unie ontbonden zou zijn en de ontworpen liquidatie-clausule in werking treden. In ieder geval zou de staat, die weer zilver wilde munten, vooraf een conferentie moeten uitlokken.

Italië maakte, op zijne beurt, tegen die bemiddelende voorstellen bedenkingen. De onzekerheid, die de Zwitsersche Regeering, als gevolg van den eisch van Frankrijk, duchtte, zou juist door haar voorstel ontstaan. Eén staat zou het in zijn macht hebben, zelfs terstond na het sluiten van het tractaat, de Unie te ontbinden en Italië te noodzaken op een onvoorzien oogenblik zijn zilver, dat in de andere staten in omloop was, tegen goud terug te nemen. Tegen het voorstel, dat in elk geval aan de hervatting der zilveraanmunting door één der staten, een ‘bespreking *en famille*’ zou moeten voorafgaan, had het geen bezwaar; behalve dat zulk een overleg door de onderlinge welwillendheid van bondgenooten werd geëischt, kon het gelegenheid geven tot broederlijke waarschuwingen omtrent de gevolgen en wellicht een prikkel tot zijn bekeering.

Na lange beraadslagingen in de conferentie en in talrijke officieuse besprekingen, werd in het tractaat de volgende samengestelde bepaling opgenomen, die de sporen draagt van den strijd die voorafging. Indien een der staten de vrije aanmunting van zilveren vijffrancstukken wil hervatten, heeft hij daartoe de bevoegdheid, maar is verplicht, tijdens den geheelen duur van het tractaat, tegen goud, en op zicht, van de andere staten, op hun verzoek, de vijffrancstukken met zijn stempel, die op hun terrein in omloop zijn, terug te nemen. De andere staten zijn niet langer verplicht vijffrancstukken aan te nemen van den staat, die de zilveraanmunting hervat. Vooraf zal eene conferentie worden samengeroepen, maar die conferentie zal niet kunnen raken aan de vrijheid, om op nieuw zilveren munt te slaan of aan de verplichtingen die aan den staat, welke van die vrijheid gebruik maakt, als compensatie zijn opgelegd. Zwitserland behoudt zich bovendien de bevoegdheid voor om, indien een staat zich onttrekt aan de schorsing der zilveraanmunting, vóór het einde van het tractaat uit de Unie te treden. Maar die vrijheid is aan een tweeledige beperking gebonden. Vooreerst zal het, gedurende vier jaren, de clausule omtrent de liquidatie niet kunnen inroepen tegen de

staten, die de schorsing der zilveraanmunting handhaven. Het zal, in de tweede plaats, gedurende diezelfde periode, moeten voortgaan het zilver van de andere staten toe te laten en zelf zal het zich in die vier jaren van aanmunting moeten onthouden.

Een afzonderlijke regeling werd met Griekenland gemaakt. Het bleek bij deze conferentie opnieuw, welk een vreemd bestanddeel het in de Unie was; zelfs over den feitelijken toestand van het Grieksche muntwezen moesten vragen gedaan worden, alsof het een onbekenden staat gold, en niet een, waartoe men in de betrekking van bondgenoot stond. De Zwitsersche afgevaardigde vroeg, of de Grieksche vertegenwoordiger niet in staat zou zijn eenige inlichtingen te geven omtrent den eigenlijken toestand van zijn land met betrekking tot de gedwongen papiercirculatie. Het antwoord luidde, dat de gedwongen koers sinds Januari 1885 was opgeheven. Een der Fransche afgevaardigden was nog niet gerust en wenschte nader ingelicht te worden, welke de gang der operatie was geweest en hoever ze gevorderd was. Het antwoord moest uit Griekenland worden ontboden. Dat wantrouwen bleek niet misplaatst; want, toen de inlichtingen de conferentie bereikten, was het wederom tot gedwongen papiercirculatie vervallen. Aan zulk een staat de vrijheid te verleenen om opnieuw zilver aan te munten, onder verplichting, wanneer het van die vrijheid gebruik maakte, zijn vijffrancstukken in te wisselen tegen goud, dat het niet bezat, en terwijl het zelf uit die aanmunting belangrijke voordeelen kon trekken, was al te zeer in strijd met de waardigheid der Unie. In een verklaring, aan het tractaat gehecht, moest Griekenland zich dan ook verbinden om, zoolang het de gedwongen papiercirculatie handhaafde, geen aanmunting van zilver toe te laten en, ook na de opheffing, niet dan in overeenstemming met Frankrijk en Italië.

Was men eenstemmig over de noodzakelijkheid om voor het tegenwoordige de schorsing der zilveraanmunting te bestendigen, Zwitserland wilde verder gaan en tot ontmunting van zilver besluiten, met hetzelfde doel, waarmede de Nederlandsche Regeering bij de wet van 27 April 1884 gemachtigd werd, in zoover het haar met het oog op den toestand van het muntwezen noodig voorkomt, tot een bedrag van ten hoogste 25 millioen, zilver te demonetiseeren. Het wees op de onzekerheid, die de

groote hoeveelheid teekenmunt in de Unie teweegbracht en op de waarschijnlijkheid dat men, door uitstel, nog grooter verliezen op den verkoop van zilver zou moeten lijden. Men zou door dien maatregel niet op de toekomst vooruitloopen en geen verwarring op de zilvermarkt veroorzaken; de hoeveelheid, die het wilde ontmunten, zou nog blijven beneden die, welke men sinds de daling van den zilverprijs had aangemunt en het verlies voor een groot deel slechts bestaan in het teruggeven van de vroeger behaalde winst. Ieder voor zich bleef vrij goede verwachtingen van het bimetallisme te koesteren; alleen een noodzakelijke voorzorg zou genomen worden tot bescherming van het goud, zoolang geen bimetallieke Unie was tot stand gekomen. Het wenschte dat aan Frankrijk en België, behoudens vrije keus van het geschikte oogenblik, zou opgelegd worden 400 à 500 millioen aan vijffrancstukken te verkoopen. Een tweede maatregel moest daarmede gepaard gaan. De Italiaansche Regeering moest hare biljetten van 5 en 10 lires, waarvan een bedrag van 340 millioen in omloop was, geleidelijk terugtrekken, opdat zilver de plaats daarvan zou kunnen iunemen. Italië zou op die wijze van zijne zijde een offer brengen tegenover het verlies, dat Frankrijk en België door den verkoop van zilver zouden lijden; het zou het laatste overblijfsel van den gedwongen koers wegruimen en de kroon zetten op het uitnemend uitgevoerde werk van het herstel der metaalcirculatie.

Het voorstel van Zwitserland rustte buiten twijfel op een juisten grond. Het bestaande peil van de waarde der ruilmiddelen in de Unie was niet verzekerd. Aan de daling der wisselkoersen was, door de vrije aanmunting van het goud, een bepaalde grens gesteld, maar het punt, waartoe ze konden rijzen, was onzeker en hing af van de sterk wisselende waardeverhouding van goud en zilver. Toch had het voorstel geen kans om te worden aangenomen. Men vreesde dat het teer gestel der zilvermarkt de ontmunte vijffrancstukken niet zou kunnen opnemen, zonder gevoelig aangedaan te worden en dat verkoop van zilver door staten van de Latijnsche Unie, de intrekking der Bland-bill zou verhaasten. De Italiaansche Regeering, die kort geleden zoo stoutmoedig naar den gouden standaard heenstuurde, was de eerste, die tegen de gevolgen van het voorstel waarschuwde. Over de intrekking der biljetten van 5 en 10 lires wilden hare afgevaardigden zelfs in geene gedachten-

wisseling treden; niet, omdat ze die papiercirculatie verdedigden, maar omdat ze niet konden toelaten dat de conferentie den voet zette op het terrein van Italië's zuiver binnenlandsche wetgeving. Daarbij moest Zwitserland terecht wederom het verwijt hooren, dat het beschikte over de beurzen van anderen, terwijl het zelf geen enkel offer bracht. Voor België en Frankrijk waren de belangrijke verliezen, die zij op den verkoop van het zilver zouden lijden, reeds genoeg om het Zwitsersche voorstel te verwerpen; de Fransche Regeering was bovendien ook thans indachtig aan de rol, die zij op de internationale conferenties van 1878 en 1881 had vervuld.

Het tractaat van 1878 was, zooals werd medegedeeld, door Zwitserland opgezegd, omdat de hoeveelheid pasmunt, die het mocht aanmunten, ontoereikend was gebleken. Het maximum van 6 franc per hoofd der bevolking kon, als gemiddeld bedrag voor de geheele Unie, voldoende zijn, de bijzondere behoeften van den Zwitserschen handel en de Zwitsersche industrie eischten een hooger bedrag, evenals in Duitschland de behoefte aan pasmunt in verschillende streken van 8 tot 12 francs afwisselde. Aan dit bezwaar werd tegemoet gekomen. Bij de nieuwe vaststelling der bedragen aan pasmunt voor de verschillende staten, in overeenstemming met de laatste volkstellingen, werd aan Zwitserland toegestaan 6 millioen boven het normale cijfer aan te munten. Ook aan Frankrijk, Italië, en later, aan België werd het slaan van buitengewone bedragen aan pasmunt vergund, zoodat het normale cijfer van 6 francs slechts op het papier bestaat. Het bedrag, *volgens den regel*, is voor al de staten der Unie te zamen bij het nieuwe tractaat op ruim 508 millioen vastgesteld, het *werkelijke* cijfer op 544½ millioen.

Eene uitvoerige uiteenzetting vereischt het vraagstuk omtrent de verantwoordelijkheid van de staten der Latijnsche Unie voor hunne zilveren vijffrancstukken, in het geval eener ontbinding. De strijd, die daarover tusschen Frankrijk, Italië en Zwitserland aan de ééne, en België aan de andere zijde is gevoerd, vormt het belangrijkste deel van de geschiedenis der conferentie.

Volgens schattingen, die natuurlijk slechts zeer bij benadering konden gemaakt worden, waren in 1885 in Frankrijk in omloop 300 millioen aan Belgische vijffrancstukken, in België 150 millioen aan Fransche, zoodat Frankrijk, bij uitwisseling,

nog 150 millioen aan Belgische stukken zou behouden. Ongeveer dezelfde verhouding werd geacht te bestaan tusschen Frankrijk en Italië. Van de vijffrancstukken, in Zwitserland in omloop, vermoedelijk tot een bedrag van 80-100 millioen, werden 44% gerekend een Franschen stempel te dragen, 43% een Italiaanschen, 10% een Belgischen, 1% een Griekschen en slechts 2% van Zwitserschen oorsprong te zijn.

Frankrijk stelde voor in het tractaat de volgende bepaling op te nemen: 'In het geval van opzegging van het tractaat, zal ieder der contracteerende staten verplicht zijn de zilveren vijffrancstukken, die hij zal hebben uitgegeven en die zich in den omloop of in de openbare kassen van de andere staten bevinden, terug te nemen, tegen betaling aan die staten van een som, gelijk aan de nominale waarde der teruggenomen stukken.' De Fransche Regeering gaf tevens een ontwerp van een aantal bepalingen omtrent de uitvoering.

Aan het ontwerpen dier zoogenaamde liquidatie-clausule was, naar het schijnt, taktische muntpolitiek niet vreemd. De pogingen, op de internationale conferenties van 1878 en 1881 aangewend, om door een bimetallieke Unie het zilver uit zijn val op te heffen, waren mislukt. Volgens het verhaal van Bamberger, meenden in het jaar 1884, voorname voorstanders van het bimetallisme in Duitschland en Frankrijk, dat het oogenblik gekomen was, om een grooten slag te slaan en te trachten, door verwarring, in de muntwereld de orde te herstellen, waarnaar zij, langs den weg van gemeen overleg, vergeefs hadden gestreefd. De voorvechter van den dubbelen standaard in Duitschland had aan zijn geestverwanten in Amerika voorgesteld om een panischen schrik op de zilvermarkt te verwekken. Op hetzelfde oogenblik zouden de Vereenigde Staten de aanmunting van zilver, overeenkomstig de *Bland-bill*, staken en de bimetallisten in Duitschland storm loopen tegen het zilver, door, in strijd met hunne natuurlijke politiek, de Duitsche Regeering te bewegen de groote hoeveelheid nog overgebleven thalers te ontmunten. Tengevolge van dien vereenigden aanval moest een katastrophe op de markt der edele metalen ontstaan, die tot onderwerping aan den dubbelen standaard zou dwingen[1)]. De

1) In de zitting van den Duitschen Rijksdag van 6 Maart 1885 deelde Bamberger een brief mede van den aanvoerder der bimetallisten in Duitschland aan den Amerikaanschen afgevaardigde Kelly, die de intrekking van de *Bland-bill* had voorgesteld, waarin o.a. het volgende voorkwam: Wenn Sie es für nützlich halten, so würden die bimetallistischen Gesellschaften Engelands, Belgiens und Deutschlands per Kabel eine Adresse an den Congres richten, welche um die Annahme Ihrer *Bill* im Interesse des Bimetallismus bittet. Wenn Sie mir eine Kabeldepesche senden, so würde ich thun, was in der Sache nöthig ist und wenn der Reichstag zusammentritt beabsichtigen die Bimetallisten die Regierungen über den gegenwärtigen Stand der Währungsangelegenheiten zu befragen und eine amtliche Untersuchung über dieselbe zu fordern. Wenn die *Bland-bill* aufgehoben ist, werden sie die Wiederaufnahme der Silberverkaüfe fordern.

hartstochtelijke strijder voor het bimetallisme in Frankrijk, Cernuschi, beraamde een soortgelijke politiek. De onvruchtbare afloop der internationale conferenties van 1878 en 1881, was een nederlaag, niet alleen voor zijn zaak, maar ook voor hem persoonlijk, en inzonderheid de neiging van Italië om, tegelijk met het herstel van zijn muntwezen, tot den gouden standaard over te gaan, prikkelde hem tot een stoutmoedig plan. De Latijnsche Unie moest uiteenspatten; haar val zou de opstanding worden van het zilver.

Het verhaal van Bamberger, ofschoon levendig gekleurd, schijnt gegrond. Ook de voornaamste woordvoerder van België, Pirmez, noemde op de conferentie, blijkbaar met het oog op Cernuschi, de liquidatieformule een mijn, waarmede sommigen de Latijnsche Unie wilden doen springen. Zeker is het, dat het voorstel van Frankrijk geheel overeenkomt met de schets, die Cernuschi reeds in 1884 had gegeven. Toch zou de meening, dat de Fransche Regeering met het schema van Cernuschi ook zijne bedoeling overnam, met de feiten in strijd zijn. Had Frankrijk heimelijk naar de ontbinding der Unie gestreefd, het had op de conferentie meer dan ééne voegzame gelegenheid gehad om verdere samenwerking van de staten der Unie voor onmogelijk te verklaren en het zou niet herhaaldelijk bij belangrijke vraagstukken concessies hebben gedaan. Bovendien, al waren de bepalingen, die het voorstelde, onbillijk jegens een zijner bondgenooten, jegens België, voor een regeling bij het tractaat van de verantwoordelijkheid der staten ten aanzien hunner zilvere munten, bestonden ongezochte redenen.

Sinds de staten der Unie gezamenlijk besloten hadden de aanmunting van zilver te staken, was zij, niet in beginsel, maar feitelijk tot den gouden standaard overgegaan. De zilveren vijffrancstukken bleven gangbaar voor alle betalingen, maar ze hadden hun karakter als standaardmunt verloren. De waarde

van de ruilmiddelen was gegrond op het goud. De duidelijke erkenning van dien toestand lag in het voorstel der Fransche Regeering, volgens hetwelk ieder der contracteerende staten verplicht zou wezen zijn zilveren vijffrancstukken, in de andere staten in omloop, terug te nemen tegen betaling van een som, *gelijk aan de nominale* waarde der teruggenomen stukken; - een begrip, dat een ander metaal veronderstelt, dat de reëele waarde vertegenwoordigt en een onderscheiding, die, bij den zuiveren dubbelen standaard, alleen ten aanzien van pasmunt kan gelden. Het werd nu voor het in omloop blijven van het zilver der verschillende staten op het geheele gebied der Unie noodzakelijk, dat, voor het geval eener ontbinding, òf de staat, welks stempel het droeg, òf die, op welks gebied het zich bevond, òf de Unie, voor gemeenschappelijke rekening, de inwisseling waarborgde. Werd het vertrouwen op het bestaan van zulk een waarborg geschokt, dan dreigde een belangrijk goudagio en was, voor zoover het tractaat niet tot aanneming verplichtte, afwijzing van het zilver van dien staat, die het minste vertrouwen inboezemde, te verwachten. Het bestaan der Unie stond derhalve op het spel. Maar niet alleen voor iederen houder van zilver, ook voor de veiligheid der finantiën van iederen staat van het Verbond, werd regeling der aansprakelijkheid vereischt. Het gold een soortgelijk probleem als de bepaling van het domicilie van onderstand bij een armenwet. Zonder regeling was het te vreezen dat men, tegen het einde der Unie, zou trachten elkaar zooveel mogelijk met zilver te belasten. Om dat te voorkomen wilde de Fransche Regeering het geboorteland aansprakelijk stellen, niet de verblijfplaats der verarmde zilveren munten. Zóó alleen meende het gastvrijheid aan het zilver der andere staten te kunnen blijven verleenen.

Italië ondersteunde het voorstel der Fransche Regeering, ofschoon het van Frankrijk ongeveer 150 millioen, van Zwit serland 34 à 43 millioen zilver tegen goud zou moeten terugnemen. De Italiaansche Regeering kon dien steun verleenen, omdat ze begreep, dat zij, tot de intrekking van hare staatsbiljetten van 5 en 10 lires overgaande, haar terugkeerend zilver voor eigen behoefte zou kunnen gebruiken.

De meest belanghebbende bij het voorstel was Zwitserland, dat, tegenover 78 à 98 millioen, die het zou uitleveren, slechts het betrekkelijk onbeduidend bedrag van 8½ à 9 millioen

zou hebben terug te nemen en derhalve in staat zou gesteld worden, zonder een verlies van beteekenis, tot den gouden standaard over te gaan.

De lijdende partij zou alleen België zijn, dat een zeer groot saldo in goud zou moeten betalen. België verzette zich dan ook op de conferentie met alle kracht tegen het voorstel der Fransche Regeering. Zijn bekwame afgevaardigde, Pirmez, nam alle wapenen ter hand, zoowel treffende als zwakke. Hij herinnerde, dat Frankrijk de oorzaak was van de moeilijkheden, waarin men zich bevond, omdat het zich, bij de stichting der Unie in 1865, verzet had tegen de aanneming van den enkelen gouden standaard, dien Italië, Zwitserland en België wenschten. De gouden munten zouden dan alleen standaardmunt, de zilveren, pasmunt zijn geworden, waarvan de aanmunting aan de Regeeringen bleef voorbehouden en die steeds tegen goud inwisselbaar zou zijn geweest. Men nam goud en zilver beiden als muntstandaarden aan; geen voorrang werd aan het een boven het ander toegekend; de schuldenaar kreeg het recht zich naar zijn keus in een der beide metalen te kwijten; recht op inwisseling van het eene metaal tegen het andere bestond niet. Dat recht werd in het tractaat voor de standaardmunten zelfs uitgesloten, doordien het uitdrukkelijk alleen voor de pasmunt werd erkend. Wat de eerste betreft - zij leggen, volgens Pirmez, aan den staat, die ze in zijn muntinrichting vrij liet slaan, geene aansprakelijkheid op voor hare *waarde*, maar alleen voor haar gewicht en gehalte. Hare waarde hebben ze in zichzelf. Zoo weinig werd verantwoordelijkheid voor de waarde erkend, dat zelfs de vermindering daarvan door afslijting, voor rekening van den houder werd gelaten. Geheel anders de pasmunt. Iedere staat verplichtte zich deze terug te nemen en in te wisselen, voor hare nominale waarde, tegen standaardmunt - goud of zilver; afgesleten pasmunt kwam voor rekening van den staat.

Toen het tractaat van 1865 werd gesloten, wist ieder dat de dubbele standaard feitelijk een *alternatieve* zou zijn; dat het in waarde verminderend metaal steeds het meerwaardige zou verdrijven; maar men erkende geen recht om het metaal dat bleef, in te wisselen tegen dat, hetwelk wegvluchtte. Ook aan de zilveren vijffrancstukken werd geenerlei recht verzekerd om ingewisseld te worden tegen goud. Was dat recht erkend,

men zou voor het niet ondenkbare geval, dat de waardeverhouding tusschen goud en zilver veranderde en ten gunste van het zilver omsloeg, wederom een aanspraak op inwisseling van de gouden munt tegen de zilveren moeten toekennen.

Heeft - vroeg Pirmez - de beperking der zilveraanmunting in 1874, en de staking in 1878, het stelsel van het tractaat van 1865 gewijzigd? Geenszins. Het was een besluit, dat zeker de gelijkheid der beide metalen ophief, maar slechts als een tijdelijke maatregel werd bedoeld. Toen de Fransche Regeering in het wetgevend lichaam het voorstel tot beperking der zilveraanmunting verdedigde, ontkende zij zoo sterk mogelijk dat de maatregel aan den dubbelen standaard raakte of een eerste stap was naar den gouden standaard. Zij meende zelfs, op grond van de stijging van den zilverprijs, die zich in 1874 een oogenblik openbaarde, dat het onweder boven de zilvermarkt reeds bijna was voorbijgedreven en dat ‘de dubbele standaard de beproeving zegevierend had doorstaan en op nieuw zijn levenskracht had getoond.’

In 1878 - zoo betoogde Pirmez - wenschte België dat een liquidatie-clausule in het tractaat zou worden opgenomen, maar bepaaldelijk met het oog op den bijzonderen toestand van Italië dat, tengevolge van den gedwongen koers, zijn bondgenooten zelfs met pasmunt overstroomde. Werd de Unie ontbonden, eer Italië tot metaalcirculatie was teruggekeerd, dan was er gevaar, dat de andere staten zelfs met de pasmunt van dien staat waren bezwaard gebleven; ze zouden, die ter inwisseling aanbiedende, in strijd met het tractaat, slechts papier ontvangen, terwijl Italië bovendien later met voordeel zilver zou hebben kunnen aanmunten, tot vervanging van dat, waarmede het zijn naburen had belast. Daartegen, meende België, dat een waarborg noodig was en tegen dat gevaar had het zijn voorstel gericht. De Italiaansche Regeering had toen de verplichting van de staten der Unie tot terugname van hunne munten, op grond van de conventie van 1865, zoo ondubbelzinnig mogelijk bestreden. Ook Zwitserland en Frankrijk hadden erkend, dat die verplichting niet uit het tractaat was af te leiden. De Zwitsersche afgevaardigde Feer-Herzog stemde toe, dat in 1865 niemand aan een liquidatie-clausule met betrekking tot de volwaardige munten dacht en Léon Say verklaarde dat, zoodra de gedwongen koers in Italië zou zijn opgeheven, de quaestie der liquidatie, welke in de gedwongen papier-

circulatie alléén haar grond had, van zelf zou zijn vervallen en van Italië niets meer zou verlangd worden. Met het uitzicht op het spoedig herstel van het Italiaansche muntwezen had men ten slotte in 1878 het denkbeeld om een liquidatieclausule in het tractaat op te nemen, laten varen.

Kon uit het tractaat geene verantwoordelijkheid voor de waarde der munten worden afgeleid, evenmin uit gezonde beginselen omtrent de verhouding van den staat tot het muntwezen of uit den aard der ruilingen van goederen en munt, bij koop en verkoop. De kooper, die met zilver betaalde, heeft geen waarborg gegeven dat het niet in waarde zou verminderen; een handelstransactie is afgeloopen met de betaling. Zóó is het tusschen bijzondere personen; maar niet anders is de verantwoordelijkheid van den staat; zij is beperkt tot den waarborg van gewicht en gehalte; strekt ze zich niet eenmaal uit over afgesleten stukken, - hoe zou de staat vastheid van waarde van het metaal, het veranderlijkste wat zich laat denken, kunnen verzekeren? Zijn de vijffrancstukken in waarde achteruitgegaan, sinds België ze, tien of vijftien jaren geleden naar Zwitserland zond tot betaling van goederen, ook die goederen zijn versleten en in waarde verminderd. Pirmez wierp bovendien de vraag op, of inderdaad het zilver in waarde was gedaald en niet het goud gestegen en durfde die vraag niet meer stellig beantwoorden.

Aan België waren de groote hoeveelheden zilveren vijffrancstukken, die uit zijn Munt waren voortgekomen, tot een verwijt gemaakt. Dat verwijt kon het voor een groot deel afweren. Zijn vertegenwoordiger wees aan, dat verreweg het belangrijkste gedeelte onder het stelsel van vrije aanmunting was geslagen en dat, hetgeen daarna gemunt was, onbeteekend mocht heeten en in ieder geval overeenkomstig een gemeenschappelijk vastgestelde verdeeling was geslagen. En België had zich niet meester gemaakt van het goud van Frankrijk, Zwitserland en Italië. Het had, sinds de stichting der Unie, voor 580 millioen gouden twintigfrancstukken gemunt, voor 350 millioen aan zilveren vijffrancstukken, derhalve voor 230 millioen meer goud dan zilver. In 1875 had Léon Say de goudaanmuntingen te Brussel zelfs buitensporig genoemd.

De zilveraanmuntingen te Brussel waren het gevolg van het ‘automatisch stelsel.’ Niet de Regeering muntte aan op hare

kosten; zij liet het over aan de behoefte. Was er niet te Brussel gemunt, het zou elders zijn geschied. En dat Belgisch zilver voorzag in de behoefte zoowel van Frankrijk en Zwitserland als van België zelf, overeenkomstig de gedachte, die ten grondslag lag aan de Unie, als een ‘tolverbond van gemunte metalen.’ Had België zijn munt niet geheel vrij opengesteld, welke verwijten zou het dan hebben moeten hooren; het zou verdacht zijn in schijn zich bij den dubbelen standaard te hebben aangeslot en, maar in stilte den gouden voor te bereiden.

Waarom werd de Munt te Brussel bij voorkeur gezocht? Alleen om een gering voordeel van ligging - hare nabijheid bij de groote Londensche zilvermarkt - en om hare goede inrichting. Op de conferentie van 1878 had Feer-Herzog, toen Pirmez het scheen te betreuren, dat Zwitserland in België liet munten, zelf die reden opgegeven en aangetoond, dat gezonde beginselen van staathuishoudkunde medebrachten alleen naar de voordeeligste gelegenheid tot aanmunten te vragen. Uit dat alles - betoogde Pirmez - bleek de onbillijkheid om België alléén verantwoordelijk te stellen voor het zilver met zijn stempel, dat ook voor de behoefte van andere staten had gediend. Niet van het toeval, waar de munten geslagen werden, mocht de groote verantwoordelijkheid afhangen, die het voorstel van Frankrijk zou opleggen. Bovendien, waartoe werden de Belgische munten naar andere staten gevoerd? Tot betaling van goederen, welke in die landen waren gekocht. Beklaagt men zich daarover? - vroeg hij. Men kan zich gemakkelijk wreken. Men koope goederen in België en het zal gaarne zijn zilver terugnemen. Die wraak zou streelend zijn.

Aan België was, eindelijk, verweten, dat de Nationale Bank hare buitenlandsche portefeuille - die toen 80 millioen bedroeg - als een middel gebruikte, om Frankrijk met zilver te beladen, terwijl de Bank zelve renteverlies uitspaarde. Pirmez toonde aan dat het bedrag in 1870 even groot was, dat het evenzeer uit wissels op Engeland, Duitschland en Nederland als op Frankrijk bestond en dat het stelsel der Belgische Bank om buitenlandsche wissels te koopen, een geheel anderen grond had; - de noodzakelijkheid namelijk voor België, om, daar het geplaatst is tusschen de vier grootste geldmarkten, zich te wapenen tegen snelle veranderingen in de wisselkoersen.

België - dat was de slotsom van het betoog van zijn af-

gevaardigde - was bereid, bij ontbinding der Unie, een, aan zijn grootte geëvenredigd, deel te dragen in het verschil tusschen de nominale en de innerlijke waarde van het gezamenlijke zilver, dat, na de beperking der aanmunting in 1874, door de staten der Unie was geslagen; het zou eveneens, indien het voor de handhaving van de waarde der ruilmiddelen noodig was om zilver te ontmunten, een deel van het verlies voor zijne rekening willen nemen, maar nimmer kunnen erkennen dat uit iedere aanmunting, op zich zelf reeds een aansprakelijkheid voor den staat, in welks inrichting gemunt werd, voortvloeide.

In een debat, dat twee volle zittingen der conferentie in beslag nam, werden tegen België alle wapenen van overreding en van bedreiging gericht. De vertegenwoordigers van Frankrijk, Italië en Zwitserland betoogden dat België juist door zijn afwijzing van aansprakelijkheid voor zijn zilveren vijffrancstukken het gevaar, dat het duchtte, onmiddellijk deed ontstaan. Sinds de beperking, en, meer nog, sinds de staking der zilveraanmuntingen, rustte - het werd niet ontkend - de waarde der circulatiemiddelen in de Unie op den grondslag van het goud; de staten werden geacht hun crediet te hebben verpand, als aanvulling van hetgeen aan de innerlijke waarde der zilveren munt ontbrak. Nu eenmaal de verantwoordelijkheid van iederen staat zelfs een vraag was geworden, waren de houders van zilver niet meer met veronderstellingen tevreden.

Op twee wijzen kon de liquidatie der Unie geschieden. De terugvoering van het zilver naar het land van oorsprong kon plaats hebben door een regeling bij tractaat, of langs den natuurlijken weg van den handel. Men was bereid bij overeenkomst aan België het terugnemen van zijn zilver gemakkelijk te maken door verdeeling in termijnen. Bij deze toezegging werd een schildering van de gevolgen eener verwerping gevoegd. Treedt België alleen uit de Unie, dan moet het een keus doen tusschen den dubbelen standaard - zij het voor het tegenwoordige ook met schorsing van de vrije aanmunting van het zilver - of den enkelen gouden standaard. Behoudt het den dubbelen standaard, - in welken toestand zal het zich zelf dan plaatsen? Het lokt een oorlogsverklaring aan de Belgische zilveren munt uit; dat zilver zal geweerd worden uit Frankrijk, Italië en Zwitserland. Buiten de Unie geldt het slechts voor zijn innerlijke waarde; het eenig gebied, waarop het, bui-

ten België zelf, voor een hoogere waarde kan circuleeren, is gesloten. De renten, die het aan het buitenland schuldig is, zal het in goud moeten betalen; het zal daarentegen van de andere staten der Unie geen goud ontvangen, vóór deze het laatste Belgische zilver, dat op hun gebied in omloop is, hebben teruggezonden. Van 1 Januari 1886 af zal het zilver, van alle zijden toestroomende, zich in de banken ophoopen, zonder dat iets dien vloed zal kunnen keeren. Gaat het over tot den enkelen gouden standaard, dan heeft het nog grootere offers te brengen; het moet dan al zijn zilver terugnemen om het te ontmunten.

Men was evenwel blijkbaar niet volkomen gerust, dat België zich niet door een stoutmoedige daad tegen de bedreiging van zijn bondgenooten zou beschermen. Er bestond een vermoeden dat de Belgische Regeering het plan koesterde om plotseling de gangbaarheid van de zilveren vijffrancstukken binnen enge grenzen te beperken. Vandaar dat meer dan eens, zelfs de verdenking van het voornemen van zulk een daad, als een onverdiende beleediging aan België, werd weggeworpen, ofschoon men de bijkomende reden tot gerustheid, dat België zulk een daad niet zou wagen, omdat zijn eigen onderdanen evenzeer de slachtoffers zouden worden, niet versmaadde.

De verhouding tusschen de afgevaardigden van Frankrijk, Italië en Zwitserland aan de eene zijde, van België aan de andere, begon gespannen te worden. Men vleide België door de verzekering dat de Unie door zijn uittreding een ‘parel uit haar kroon zou verliezen’, maar de tegenstelling bleef niet achterwege; het zou door de weigering om de aansprakelijkheid voor zijn zilver te erkennen, een gevoeligheid en een wrok opwekken, die niet gemakkelijk zouden worden uitgewischt.

De Belgische Regeering deed pogingen om een breuk te voorkomen. Zij stelde voor om het bestaande tractaat eenvoudig voor een jaar te verlengen. Zij vleide zich dat ‘de tijd de oneenigheden zou verzachten’ en gelegenheid geven tot nieuwe onderhandelingen, zonder dat eenig belang in dien tusschentijd schade leed.

Dat voorstel werd niet aangenomen. De Italiaansche Regeering was bereid om aan het verlangen van België te gemoet te komen; zij wenschte - zóó was hare stemming in korten tijd veranderd - vóór alles, instandhouding der Unie; maar om die-

zelfde reden was zij besloten zich niet van Frankrijk af te scheiden. De Fransche Regeering nu verwierp ieder uitstel van eene beslissing, welke, naar hare vaste overtuiging, dringend werd vereischt, terwijl de strijdende partijen elkaar na een jaar in dezelfde stellingen zouden terugvinden. De Zwitsersche afgevaardigden, ofschoon zonder instructies, meenden te kunnen verzekeren, dat hunne Regeering in geen uitstel zou bewilligen, met het oog op de stemming van het Zwitsersche volk en van de Vertegenwoordiging, die bezwaarlijk een langere onzekerheid zouden dulden. De Grieksche gedelegeerden vervulden, gelijk meestal, de rol van figuranten; ook zij hadden geene instructies, maar zouden zich voegen naar de beslissing der meerderheid.

Eindelijk deed de Belgische Regeering nog een laatste voorstel. Zij volhardde bij hare weigering om, overeenkomstig het voorstel van Frankrijk, zich te verbinden haar zilver tegen goud of wissels in goud betaalbaar, terug te nemen, maar zij was bereid al de noodige waarborgen te geven, dat aan den terugkeer van de Belgische vijffrancstukken geenerlei hinderpaal in den weg zou worden gelegd.

Ook dat voorstel werd afgewezen. Het was - zoo betoogden de Fransche afgevaardigden - geene wezenlijke concessie. Het hield in, eene ‘liquidatie langs natuurlijken weg,’ die, ook zonder aanneming van het voorstel, openstond en het sloot uit, ontmunting van zilver, die niet te vreezen was.

De Belgische afgevaardigden verlieten daarop de conferentie. Pirmez verzekerde, dat het afscheid van de Unie aan België dubbel hard zou vallen, omdat, bij het leedwezen over het verlaten van het Verbond, zich de spijt zou voegen, dat het zich ooit daarbij had aangesloten.

Nadat de liquidatie-clausule, zooals ze door Frankrijk werd voorgesteld, was aangenomen, moest nog de uitvoering geregeld worden. Het was in het belang van alle partijen om, bij eene ontbinding der Unie, de afrekening geleidelijk te doen plaats hebben, ten einde schokken op de geldmarkt, door plotselinge verplaatsing van groote hoeveelheden goud en zilver, te vermijden. De regeling der bijzonderheden geschiedde bij een afzonderlijke overeenkomst, die aan het tractaat is gehecht.

In het jaar, volgende op de ontbinding der Unie, moet iedere

Regeering de zilveren vijffranestukken van de andere staten uit den omloop terugtrekken. Vóór 1 October moet die intrekking zijn afgeloopen en kan een staat nog slechts voor eigen re kening het zilver der andere staten in zijne openbare kassen toelaten. Reeds in dat eerste jaar heeft zooveel mogelijk een verrekening plaats door uitwisseling van gelijke bedragen. Houdt een Regeering een saldo aan vreemde munt over, dan moet zij dat ter beschikking houden van den staat, wiens stempel het zilver draagt; deze is verplicht het voor zijne nominale waarde in te wisselen in goud, in zilveren vijffrancstukken van den staat, die schuldeischer is, in wissels, in dien staat betaalbaar, of in bankbiljetten, die daar wettig betaalmiddel zijn.

Bij die inwisseling der overschotten wordt groote vrijheid gelaten. Er kan een splitsing plaats hebben, zóó dat de betalingen elkaar, telkens na termijnen van drie maanden, opvolgen en de geheele verrekening in vijf jaren is afgeloopen. De schuldenaar kan de inwisseling vervroegen; de schuldeischer kan niet vorderen dat de vreemde munten sneller dan bij gedeelten en na de genoemde driemaandelijksche termijnen worden teruggenomen. De debiteur moet over het zilver, dat voor hem bewaard wordt, rente betalen, van 1 % gedurende het tweede, derde en vierde jaar na de ontbinding der Unie; en, ten einde tot spoedige inwisseling geprikkeld te worden, van 1 ½ % gedurende het vijfde jaar.

Die bepalingen waren evenwel ten aanzien van Zwitserland moeilijk uitvoerbaar. Daar zijn zilvercirculatie voor ongeveer 98% uit vreemd zilver bestond en het niet veel meer dan 8 millioen kon terug verwachten, zou het, om niet geheel van groote zilveren munt ontbloot te zijn, op eenmaal een groote leening moeten sluiten, terwijl over het vreemde zilver, dat het verplicht was opgesloten te houden, slechts een geringe rente werd genoten, en geene zekerheid bestond, wanneer het zou worden opgevraagd en tegen goud ingewisseld.

Frankrijk en Italië verklaarden zich op dien grond bereid, om hun zilver, dat, bij de ontbinding der Unie in Zwitserland zal omloopen, in afwijking van den regel, telkens wanneer het wordt aangeboden, terstond in te wisselen, onder deze beperking slechts, dat iedere bezending, wat Frankrijk aangaat, niet kleiner dan één millioen en niet grooter dan tien millioen

mag zijn; wat Italië betreft, niet geringer dan 500,000 francs en niet grooter dan twee millioen. De terugbetalingen van Italië zullen, in den regel, slechts voor ⅔ uit goud en Zwitsersche zilveren vijffrancstukken behoeven samengesteld te zijn, voor ⅓ uit wissels.

Bovendien was nog een voorzorg noodig, om te voorkomen, dat niet, gedurende de negen maanden, waarin de vreemde munten door de Zwitsersche Regeering zullen worden ingetrokken en ter inwisseling verzonden, nieuw Fransch of Italiaansch zilver in Zwitserland wordt ingevoerd. Daartoe werd overeengekomen, dat het maximum, door Frankrijk terug te nemen, niet meer dan 60 millioen; door Italië, niet meer dan 30 millioen zal bedragen.

Nadat België zich van de conferentie had teruggetrokken, werd in het tractaat een clausule opgenomen, waarbij de partijen zich verbonden om aan de zilveren vijffrancstukken van staten, niet tot de Unie behoorende, het karakter van wettig betaalmiddel te ontnemen en ze zelfs, noch in de openbare kassen, noch in de circulatie-banken toe te laten. Zwitserland alleen maakte, in een Verklaring, bij het tractaat gevoegd, het voorbehoud, dat het aan die verbintenis, wat de banken betreft, alleen gehouden zou zijn, voor zoover zijn wetgeving bij machte was aan deze voorschriften te geven. Die bepaling, ofschoon zij ook op de munten van Spanje en Rumenië betrekking had, was hoofdzakelijk tegen België gericht; het was een middel, om het tot onderwerping te dwingen.

Eindelijk werd in het Protocol een besluit opgenomen, dat wederom een bewijs leverde van het onderling wantrouwen der bondgenooten.

Men was niet gerust, dat de Fransche Regeering of de Fransche Bank, indien België van de Unie bleef uitgesloten, niet afzonderlijk - in strijd met de bedoeling der clausule omtrent de uitsluiting van het zilver van staten, niet tot het Verbond behoorende - met dien staat een regeling zouden treffen omtrent geleidelijke terugvoering van het Belgische zilver, ten einde, in beider belang, schokken te vermijden. Op dien grond werd overeengekomen, dat geen zoodanige schikking met de Belgische Regeering of met de Nationale Bank zou mogen gemaakt worden, zonder overleg met de andere staten. Leidde het niet tot over-

eenstemming, dan zou men tegenover den staat, die desniettemin zulk eene regeling maakte òf het recht verkrijgen op dezelfde voorrechten, die aan België werden verleend, òf de liquidatieclausule, in het tractaat omschreven, kunnen inroepen. Alleen werd als overgangsbepaling vastgesteld, dat de publieke kassen en de circulatiebanken nog hoogstens drie maanden na het einde van het tractaat van 1878, Belgisch zilver zouden mogen aannemen.

Den 6^{den} November 1885 werd het tractaat tusschen Frankrijk, Italië, Zwitserland en Griekenland voor een tijdvak van vijf jaren gesloten. Het zal telkens stilzwijgend voor een jaar worden verlengd, indien het niet twaalf maanden tevoren is opgezegd.

De bejegening, die België op de conferentie ondervonden heeft, is zeer verschillend beoordeeld. Bamberger ziet daarin de aanwending van een politiek van geweld; Haupt daarentegen is van oordeel dat het recht aan de zijde van Frankrijk, Italië en Zwitserland was. Het komt ons voor, dat België inderdaad onbillijk door zijn bondgenooten is behandeld, maar dat het gepleit heeft op onhoudbare beginselen omtrent den aard der munt en omtrent de verplichting, die voor een staat uit zijne verhouding tot het muntwezen voortvloeit, terwijl het zich allermeest had moeten beroepen op gronden van billijkheid, die het sterkst spraken.

De Belgische afgevaardigde beweerde, dat het karakter der ruiling van munt en goederen, ook voor den staat, verantwoordelijkheid ten aanzien der munt uitsluit. Met die ruiling - betoogde hij - is een transactie afgeloopen; de verkooper van goederen heeft evenmin recht te verwachten, dat hij gewaarborgd zal zijn tegen vermindering der waarde van het geld, hetwelk hij ontving, als de kooper kan meenen, dat hij verzekerd is tegen afslijting van de goederen, die hem in ruil worden gegeven. Tegen die redeneering werd terecht opgemerkt, dat zij twee zaken, van nature verschillend, op één lijn plaatst; dat verbruiksgoederen de bestemming hebben om verteerd en door nieuwe vervangen te worden, terwijl de bestemming van het geld is, een duurzaam instrument van ruiling te zijn.

De hoofdstelling, waarop de Belgische afgevaardigde zich telkens beriep tegen den eisch der terugname van het zilver, bij ontbinding der Unie, dat een staat namelijk door zijn munt-

slag alleen verantwoordelijk is voor het juiste gewicht en gehalte van de muntspeciën, was te onbeperkt. Een staat kan zeker niet aansprakelijk zijn, in juridischen zin, voor de veranderde waarde van zijn munt; hij kan geen vast koopvermogen waarborgen. Had hij, door het slaan van munt, daartoe een verplichting, in privaatrechtelijke beteekenis, op zich genomen, hij zou gehouden zijn, steeds, bij een veranderde verhouding der muntmetalen, het in waarde gedaalde metaal te vervangen; hij zou ook, wat evenzeer onmogelijk is, verplicht zijn tegen stijging van de waarde der munt te waken. Maar daaruit volgt niet dat hij ook zedelijke verantwoordelijkheid kan afwijzen. Steeds is het als een goede muntpolitiek beschouwd, voor zooveel het mogelijk is, de waarde der ruilmiddelen op één peil te handhaven en is het in het belang van een gezond economisch leven gerekend, schokken te vermijden, waarbij, hetzij crediteuren, hetzij debiteuren, bevoordeeld worden of lijden. Bij den overgang tot een anderen muntstandaard hebben de hoogst ontwikkelde staten meestal aan hunne nieuwe munten een inhoud gegeven, waardoor ze zich zoo nauw mogelijk aan de oude aansloten. Toen de Nederlandsche staatscommissie in 1872 in haar ‘Nader Verslag aan den Koning’, met het oog op de daling der waarde van het zilver en de te verwachten sterke veranderlijkheid van de waardeverhouding der beide edele metalen, voorstelde den gouden standaard aan te nemen, stelde zij als beginsel, dat het bij den overgang van de eene munt tot de andere, een hoofdzorg behoort te zijn, dat de waarde der nieuwe munt, bij hare invoering zooveel mogelijk overeenkome met de waarde, die de verlatene in den laatsten tijd gemiddeld had. Vandaar haar voorstel om het goud terug te nemen op denzelfden voet, waarbij wij het in 1847-50 door het zilver vervingen. Wel is dat voorstel bij onze wet van 6 Juni 1875 niet geheel gevolgd, maar de afwijking was uiterst onbeteekenend en had alleen ten doel aan onze gouden standpenningen een inhoud te geven, waarbij twaalf guldens bijna volkomen zouden overeenstemmen met vijf en twintig gouden franken van de Latijnsche Unie. Toen Duitschland in 1871 den gouden standaard voorbereidde, ging het in zijne muntwet van hetzelfde beginsel uit, als onze staatscommissie, en, nadat, mede tengevolge van dien overgang tot het goud, het zilver op de wereldmarkt aanzienlijk in waarde daalde, dacht het niet aan een wijziging van den inhoud van

zijn gouden munt, omdat de verhouding van 1: 15½, die aan zijn nieuwe muntwet ten grond lag, bij de uitvoering niet meer met de werkelijke waarde van goud en zilver overeenstemde. Alleen de Scandinavische Rijken namen, ongeveer gelijktijdig met de Duitsche munthervorming tot den gouden standaard overgaande, bij de inwisseling van hunne zilveren standaardmunt een verhouding tot het goud aan, meer met die op de metaalmarkt overeenstemmende.

Bij den overgang tot een anderen muntstandaard en het intrekken van munten, welke tot dien tijd in omloop waren, heeft een staat ook daarom een zedelijke verantwoordelijkheid, omdat hij de ingezetenen verplichtte ze in betaling aan te nemen. Dat zijn aansprakelijkheid bij deze munten verder reikt dan het gewicht en het gehalte, springt het duidelijkst in het oog door een vergelijking met negotiepenningen[1].

Uit de aansprakelijkheid van een staat, op grond der erkenning van munten als wettig betaalmiddel, volgt tevens *in het afgetrokkene*, dat hij, behalve voorzoover hij door een muntunie, zooals de Latijnsche, met andere staten is verbonden, niet op dezelfde wijze, als op zijn eigen gebied, verantwoordelijk is voor de munten met zijn stempel, die buiten zijne grenzen in omloop zijn, ofschoon de onderscheiding, zooals Bamberger opmerkt, in de *werkelijkheid* weinig waarde heeft, omdat, bij ontmunting, de stukken uit den vreemde, evenzeer als die uit het binnenland, ter inwisseling worden aangeboden.

Wat nu in het bijzonder de verhouding van de staten der Latijnsche Unie tot hunne zilveren vijffrancstukken betreft, - het was niet te ontkennen dat deze munten, sinds de beperking der vrije aanmunting in 1874 en sinds de staking van

1) Soetbeer zegt in een artikel over de nieuwe conventie der Latijnsche Muntunie in de Neue Freie Presse van 16 December 1885 terecht: Indien eene Regeering in hare inrichtingen munten slaat, die eenvoudig als handelsmunten gebezigd worden, zooals de Maria-Theresiathalers, de ducaten, enz. heeft zij slechts te zorgen voor nauwkeurige munting, zonder zich om eenige verdere overweging te bekommeren. Maar de verantwoordelijkheid van den staat dringt zich gebiedend op, ten aanzien van alle munten, die zij als wettig betaalmiddel in het land erken t en waarvan de aanneming door niemand kan geweigerd worden. Deze munten moeten volstrekt tegen hare volle, oorspronkelijke waarde worden ingewisseld, zoodra haar geheel of ten deele dat karakter wordt ontnomen. Een staat, die zich aan deze allereerste verplichting onttrok, zou zich eenvoudig failliet verklaren.

alle aanmunting in 1878, een zeer bijzonder karakter hadden verkregen en dat de theorie van de Belgische Regeering, zelfs indien ze overigens juist ware, op deze niet zuiver kon worden toegepast. Ze hadden, zooals met recht werd aangevoerd, een voornaam kenmerk van standaardmunten verloren; ze waren met pasmunt gelijksoortig geworden; de reden waarom aan de staten der Unie de verplichting tot terugname hunner pasmunt was opgelegd, was ook ten aanzien der groote zilveren munt van toepassing geworden. En juist omdat de verplichting tot aanneming van deze laatste, niet, gelijk bij de kleine munt, tot geringe bedragen was beperkt, was de erkenning der aansprakelijkheid voor de eerste in dubbele mate een zedelijke plicht geworden. Ze werden inderdaad, gelijk telkens aan de Belgische Regeering werd voorgehouden, in het vertrouwen op den staat, zonder disagio aangenomen; dat vertrouwen was de voorwaarde geworden, waarop alleen de *étalon boiteux* kon worden gehandhaaf.d De Belgische Regeering zelve durfde de aansprakelijkheid, voortvloeiende uit het fiduciair karakter, dat de zilveren vijffrancstukken hadden verkregen, niet geheel ontkennen, maar zij beperkte haar, met een willekeurige en in de praktijk onmogelijke onderscheiding, tot het zilver dat *na* de schorsing der vrije aanmunting was geslagen.

Dat de Belgische afgevaardigden hunne zwakke theorie zoo krachtig op den voorgrond stelden, was bovendien een taktische fout. België moest daardoor den schijn op zich laden, dat het uitvluchten zocht, terwijl het in een beroep op de billijkheid van zijn bondgenooten de sterkste wapenen kon vinden. Het lokte uit, dat de voorzitter der conferentie, met verheffing van zijn land, tegenover de leer der Belgische Regeering, de verzekering stelde: Frankrijk verwerpt volstrekt de theorie, dat het vijffrancstuk slechts een stuk zilver zou zijn van een zeker aantal grammen zuiver metaal en dat de staat geenszins verantwoordelijk is voor zijn waarde; Frankrijk verklaart zich met nadruk aansprakelijk voor zijn munt en, wordt de Unie ontbonden, dan zal het elk stuk terugnemen.

Gronden van billijkheid spraken inderdaad zeer sterk voor eene transactie, die wel geen wiskunstig juiste verdeeling kon zijn van het verlies, op de ontmunting van zilver te lijden, maar waarbij niet al het zilver, dat in de Belgische Munt was geslagen, voor zijne rekening werd gelaten.

Uit de tractaten van 1865 en 1878 was de onbeperkte aansprakelijkheid, die men iederen staat der Unie voor zijn munten wilde opleggen, niet af te leiden. De vraag omtrent die verantwoordelijkheid was, bij de stichting in 1865, zelfs niet geopperd. Men dacht toen niet aan een zoo groote wijziging der verhouding van goud en zilver als later plaats had; en allerminst aan daling der waarde van het zilver; de vraag was eerst in 1874, met de beperking der vrije aanmunting van zilver geboren, maar toen òf niet tot het bewustzijn der verbondene Regeeringen gekomen, òf men had ze laten rusten, in de meening dat de daling der waarde van het zilver slechts tijdelijk zou zijn. Ook in 1878, toen tot geheele staking der zilveraanmuntingen werd besloten, was ze niet opgelost. De Belgische afgevaardigde kon inzonderheid de Fransche Regeering in tegenspraak brengen met de verklaringen, die hare voorgangster in 1878 had afgelegd. Léon Say had, gelijk vermeld werd, in de ondubbelzinnigste bewoordingen, verklaard dat de quaestie der liquidatie, bij de vernieuwing van het tractaat, alleen ter sprake was gebracht, met het oog op den gedwongen koers in Italië en dat het vraagstuk vervallen was, nadat de Italiaansche Regeering verklaard had, dat die gedwongen koers weldra tot het verleden zou behooren. Wel had de Fransche Minister van Financiën zich in die verklaring onvoorzichtig uitgelaten; wel had Frankrijk inderdaad toen reeds aanvankelijk de bedoeling gehad, om, ook afgezien van den bijzonderen toestand van het Italiaansche muntwezen, de liquidatie der Unie te regelen en dat voornemen alleen voorloopig laten varen, toen het bleek dat het Verbond daarop schipbreuk zon lijden; - maar het was een feit, dat ook in de conventie van 1878 ten slotte geene enkele bepaling omtrent de aansprakelijkheid der staten voor hunne zilveren vijffrancstukken was opgenomen. Aan de liquidatie-clausule, die Frankrijk in 1885 voorstelde, werd derhalve terugwerkende kracht gegeven.

België mocht er zich op beroemen, dat het de eenige staat van het Verbond was, die de conventie steeds naar letter en geest was nagekomen. Italië - om van Griekenland niet te spreken - had bijna tijdens den geheelen duur der Unie, in strijd met hare geheele inrichting, gedwongen papiercirculatie gehad; Frankrijk had een tijdlang zijn bankbiljetten onwisselbaar verklaard. Ook het geweten van Zwitserland kon niet

volkomen zuiver zijn, want, in 1870, toen het door wegvloeiing van het Fransche goud in verlegenheid geraakte, had het een uitzonderingswet gemaakt, volgens welke in buitengewone omstandigheden ook andere munten dan die der Latijnsche Unie als wettig betaalmiddel mochten erkend worden. Op grond van die wet waren de Engelsche sovereigns toegelaten.

Dat in de Belgische munt veel zilver was geslagen, kon geen rechtmatig verwijt zijn; het was - zooals Pirmez met recht beweerde - slechts een gevolg van het stelsel van vrije aanmunting en van de vorming van een gemeenschappelijk terrein van circulatie, - het doel der Unie. Het Belgische zilver was een natuurlijken weg gevolgd. Er was een periode geweest, waarin belangrijke hoeveelheden vijffrancstukken uit Marseille naar Britsch-Indië waren verscheept, om daar als roepijen vermunt te worden. Dat ledig was aangevuld door zilver uit het Noorden van Frankrijk; dáár hadden Belgische vijffrancstukken de verplaatste Fransche munt vervangen. Zwitserland trok, als het behoefte had aan zilver, in de eerste plaats Fransche munt; ook langs dien weg had een verschuiving plaats, die Belgisch zilver naar Frankrijk verplaatste. Zelfs was, ten behoeve van een deel der milliarden, na den oorlog van 1870, in België zilver aangemunt, en derhalve onmiddellijk voor Fransche behoefte.

Op die gronden kon het bestaan van eenige collectieve verantwoordelijkheid worden beweerd en de tegenwerping van een der Italiaansche afgevaardigden, dat daarvan geen sprake kon zijn, omdat de Latijnsche Unie het karakter van rechtspersoon miste, was slechts een uitvlucht.

Zwitserland vooral had het zoeken naar een billijke schikking moeten ondersteunen en kon allerminst recht hebben om tot België verwijten te richten. Het had, daar het bijna geen zilver aanmuntte, een ‘parasitisch leven’ geleid, en, sinds het aan de munten van zijn bondgenooten geheel de plaats van wettig betaalmiddel inruimde, de verantwoordelijkheid voor die munten jegens zijn ingezetenen op zich genomen. De aansprakelijkheid, die uit een zoodanige toelating van vreemde munt voortvloeit, had de Zwitsersche Regeering zelve erkend, toen zij, de toelating van het Engelsche goud wederom intrekkende, zich verbond om het tegen een vasten koers in te wisselen. Het was het lot van alle staten, die zilveren standaardmunt

in omloop hadden, dat ze, tengevolge van de daling der waarde van dat metaal, verliezen leden of in de toekomst moesten voorzien; - Zwitserland achtte het niet met de billijkheid in strijd anderen alléén dat verlies te laten dragen en zich van het zilver los te maken, alsof het daarvan nimmer diensten had genoten.

Zelfs door een bevoegd en zeker niet partijdig getuige is de houding van Zwitserland verdedigd op eene wijze, die met erkenning van onrecht gelijk staat. Burckhardt-Bischoff, die de Zwitsersche Regeering vroeger herhaaldelijk op de conferenties der Latijnsche Unie vertegenwoordigde, meent, dat, uit een oogpunt van recht, een beslissing tusschen de beide partijen moeilijk is, maar hij voegt er bij: ‘Naast het strikte recht laten zich bij dergelijke internationale onderhandelingen ook de macht en het belang gelden. De macht was hier aan de zijde van Frankrijk en het had ongetwijfeld ook het recht, toen een *nieuw* tractaat moest gesloten worden, die voorwaarden te stellen, die het in overeenstemming met zijn belangen rekende. Gelukkig waren de Zwitsersche belangen dezelfde als die van Frankrijk en het was, in die omstandigheden, natuurlijk de roeping der Zwitsersche afgevaardigden het standpunt van Frankrijk te ondersteunen en zoo een oplossing te zoeken, die aan de Zwitsersche belangen op uitstekende wijze voldoet.’

Toen Frankrijk, Italië, Zwitserland en Griekenland het nieuwe tractaat hadden geteekend, gaven zij de hoop nog niet op, om tot een schikking met België te geraken. Men nam alle vormen van welwillendheid jegens zijn vroegeren bondgenoot in acht. De gesloten overeenkomst werd, met alle bescheiden, aan de Belgische Regeering toegezonden met de uitnoodiging om òf tot de conventie toe te treden òf nieuwe voorstellen te doen.

Men had reden om van België te verwachten en voor zich zelf te hopen, dat het laatste woord nog niet was gesproken. Bij een debat in de Belgische Kamer, kort nadat België's vertegenwoordigers de conferentie hadden verlaten, was de houding der Regeering door alle partijen goedgekeurd. Frère-Orban had omtrent de gevolgen eener uitsluiting van België uit de Unie gerustgesteld. Zendt Frankrijk - zoo had hij betoogd - het Belgische zilver terug, wat het niet zonder belangrijke kosten zal kunnen doen, dan zal het in de Bank worden nedergelegd. Het krijgt dan zichtwissels op België, tot een bedrag van

wellicht 300 millioen, in handen, die te Parijs slechts met groot verlies verkoopbaar zullen zijn. Vraagt de kooper in België betaling, dan zal men hem de zilveren vijffrancstukken, die men aan België heeft toegezonden, teruggeven; de operatie is daarmede ten einde. Evenwel - bij die kalme, eenvoudige voorstelling van den te verwachten loop der zaken, sprak wellicht minder de financier, dan de diplomaat, die het oog richtte op de mogelijkheid eener hervatting der onderhandelingen. België stond inderdaad, indien het uit de Unie werd uitgesloten, voor het gevaar van groote storingen in zijn geldwezen. Na 1 Januari 1886, en waarschijnlijk reeds vroeger, zou al zijn zilver, dat elders omliep, dáár uit het verkeer zijn uitgestooten. Een plotselinge terugvoering van de geheele massa was mogelijk, maar niet zeker, omdat ze niet zonder groote schade voor de houders in den vreemde zelf, kon geschieden. Het buitenland toch zou dan op eenmaal een groote schuldvordering op België verkrijgen, die den wisselkoers sterk zou doen dalen, tot nadeel niet alleen van de trekkers van die wissels, maar ook van alle exporteurs van goederen en fondsen. Ten einde die schokken te kunnen temperen, was juist in het Protocol de vroeger vermelde bepaling opgenomen, dat Frankrijk, Italië en Zwitserland, indien het in het belang hunner ingezetenen noodig was, nog hoogstens drie maanden na 1 Januari 1886, het Belgische zilver in hunne publieke kassen en in hunne circulatiebanken mochten opnemen. Men kon in België wissels en fondsen koopen en met Belgisch zilver betalen, maar ook dat zou een niet voordeelige operatie zijn, ofschoon men zich die schade wellicht zou getroosten om van het Belgische zilver, dat in het buitenland dreigde te deprecieeren, terstond verlost te worden. Maar stellig zou men dáár geen enkele gelegenheid verzuimen om, zij het ook meer geleidelijk, ieder Belgisch vijffrancstuk zoo spoedig mogelijk terug te zenden. In welk een toestand zou België in elk geval weldra gebracht zijn? Het zou met een zoo groote overmaat van zilver belast worden, dat de fiduciaire waarde, die het tot hiertoe bezat, niet was te handhaven. Naar buiten zou het geen uitweg meer vinden; dáár zou het slechts geheel naar zijn innerlijke waarde gelden. Moest België naar het buitenland metaal zenden, alleen het goud zou daarvoor dienst kunnen doen, zoodat het gevaar liep zijn voorraad aan goud verontrustend te zien afnemen of

geheel te verliezen, terwijl het niet eerder goud zou terugontvangen, dan nadat al zijn zilver uit het buitenland was teruggekeerd. Bij volkomen gebrek aan goud, zou het, na een overgangsperiode met een hoog agio, zijn zilver alleen tegen de waarde van het metaal kunnen uitvoeren en derhalve op een zoo hoogen wisselkoers, dat alle importzaken noodlottig zouden worden voor hem, die ze, in het vertrouwen op een lageren koers, ondernam. Maar ook indien het niet licht tot dat uiterste mocht komen, door de wijziging die de betalingsbalans, juist tengevolge van een abnormalen stand der wisselkoersen, pleegt te ondergaan, zou een onnatuurlijke en onzekere toestand geboren worden. In het buitenland zou men, met het oog op het onzekere peil der wisselkoersen, huiveren met België in directe handelsbetrekkingen te treden. Zelfs de vrees, dat het uit de Unie zou treden, had die uitwerking. Men stuitte reeds op weigeringen om direct op België te trekken, tenzij betaling in goud werd gewaarborgd.

Dat de Belgische Regeering, ofschoon zij aanvankelijk, ‘door diplomatieke overwegingen geleid’, in het openbaar de gevolgen eener vredebreuk met de Unie licht had voorgesteld, niet blind was voor die gevaren, bleek, toen zij de additioneele overeenkomst, die ten slotte tot stand kwam, in de Vertegenwoordiging verdedigde.

Den 12^{den} December 1885, en derhalve slechts zeer kort vóór het afloopen der bestaande conventie, werd het tractaat tusschen België en de overige staten der Unie geteekend. De liquidatie-clausule, tusschen Frankrijk, Italië, Zwitserland en Griekenland vastgesteld, werd ten behoeve van België aldus gewijzigd. Wanneer België op den 15^{den} Januari van het tweede jaar, op het afloopen van het tractaat volgende, na voorafgegane uitwisseling van gelijke bedragen aan zilver, nog in het bezit is van een overschot aan Belgische vijffrancstukken, dan wordt dat saldo in twee gelijke deelen gesplitst. Het eene deel zal door België moeten worden teruggenomen tegen betaling van goud, op de wijze, bij de overeenkomst van 6 November 1885 vastgesteld. De terugvoering van het andere deel zal aan den natuurlijken weg van het handelsverkeer worden overgelaten. België zal, gedurende vijf jaren na de ontbinding der Unie, dien weg niet mogen versperren. Het kan evenwel de vrijheid tot verandering van zijn muntstelsel terug verkrijgen

door ook het andere deel van zijn zilver, dat bij de Fransche Regeering berust, tegen goud in te wisselen. Blijkt het overschot aan Belgisch zilver, in handen van Frankrijk, grooter dan 200 millioen, dan zal België dat meerdere in goud moeten betalen. Mocht daarentegen België een saldo aan Fransch zilver in handen houden, dan zal Frankrijk recht hebben op dezelfde regeling, die het aan België toestond.

Na die concessie, door Frankrijk aan België gedaan, verkreeg Italië eveneens een splitsing van de schuld, die het bij de ontbinding der Unie zal blijken aan Frankrijk te hebben; de eene helft zal in goud worden voldaan, terwijl de andere aan het 'natuurlijke spel der wisselkoersen' wordt overgelaten.

Ook tusschen België en Zwitserland werd een transactie gesloten, waarbij, evenals in de overeenkomst van Zwitserland met Frankrijk en Italië, rekening werd gehouden met de omstandigheid, dat het bijna geen eigen zilver bezit. Om die reden zal het, terstond na de ontbinding der Unie, aan België zijn zilver mogen toezenden in sommen, niet kleiner dan één millioen en niet grooter dan twee millioen en daartegen Zwitsersch zilver, of goud, terugontvangen. Het maximum, op die wijze te verrekenen, is op zes millioen bepaald. Blijkt het dat Zwitserland meer Belgisch zilver bezit, dan zal België gedurende vijf jaren de terugkeer daarvan langs den weg van den handel moeten vrij laten.

De Belgische Bank verbindt zich, evenals de Fransche, om gedurende den termijn van vijf jaren, waarvoor de conventie is gesloten, de zilveren vijffrancstukken van de andere staten der Unie te ontvangen, op denzelfden voet als de Belgische.

Aan België werd eindelijk toegestaan volgens den regel, in de Unie aangenomen, voor een bedrag van 13.500.000 francs aan pasmunt te slaan, en bovendien, door vermunting van vijffrancstukken, een buitengewoon bedrag van vijf millioen.

De onderhandelingen over de additioneele overeenkomst met België zijn niet op een conferentie van vertegenwoordigers de staten, maar langs diplomatieken weg onmiddellijk tusschen de Regeeringen van België en Frankrijk - de laatste, ook als vertegenwoordigster van Italië, Zwitserland en Griekenland - gevoerd. De bijzonderheden dier onderhandelingen zijn niet openbaar geworden; wij kennen de beweegredenen, wat België betreft, alleen uit de beraadslaging in de Belgische vertegenwoordiging,

bij de behandeling van het wetsontwerp tot goedkeuring van het tractaat.

Pirmez, die op de conferentie zoo hardnekkig had gestreden voor hetgeen hij het recht van België achtte, gaf in de Chambre des Réprésentants deze korte schildering van de uitzichten, waarvoor het bij verwerping en bij aanneming van het tractaat zou gesteld zijn. Bij een vredebreuk met de Unie: heftige schokken, ééne groote leening, aanzienlijk verlies op den verkoop van zilver, een gespannen verhouding met zijne vroegere bondgenooten. Bij aanneming der conventie: geen storing in den handel, kleinere, elkander langzamer opvolgende leeningen, geleidelijke verkoop van zilver, herstel der harmonie met de andere staten der Unie.

Die keus kon voorzeker niet twijfelachtig zijn. Maar een andere vraag is, of België gewonnen heeft bij de overeenkomst, waarin het ten slotte berustte, vergeleken bij die, welke het vroeger verwierp. Die winst schijnt ons, evenals den schrijver in den Nederlandschen Economist[1)], zeer twijfelachtig. Had België het vroegere voorstel aangenomen, dan zou het zijn zilver geleidelijk en op bepaalde tijden terugontvangen; bij de tegenwoordige overeenkomst is het mogelijk, dat het gedeelte, hetwelk langs den natuurlijken weg van den handel moet terugkeeren, in korten tijd toestroomt en de circulatie plotseling overlaadt. Het zal wel is waar niet verplicht zijn voor dat deel direct aan Frankrijk goud uit te betalen, maar toch op eenmaal veel zilver moeten ontmunten en, bij verkoop, hetzelfde verlies lijden als bij inwisseling tegen goud van het geheele saldo zijner vijffrancstukken, dat in handen der Fransche Regeering zou berusten. Stroomt het zilver langzaam toe, dan zal België in dezelfde mate moeten ontmunten en verlies lijden, als bij geleidelijke terugname van zijn zilver. En de kans, dat de helft van zijn zilver sneller terugkeert, dan volgens het oorspronkelijk voorstel, is niet gering, omdat die helft renteloos in Frankrijk zal liggen en de Fransche Regeering, teneinde daarvan spoedig verlost te zijn, zich een offer kan getroosten. Wel verwacht Haupt, dat een ‘geheel buitengewone druk op de wisselkoersen zal worden uitgeoefend,’ om den afvoer van

1) ‘Overzicht der geld- en fondsenmarkt,’ in het nommer van Februari 1886, blz. 165.

het vreemde zilver uit Frankrijk te beletten, maar hij maakt het niet duidelijk, hoe tot dat doel voortdurend kunstmiddelen aangewend kunnen worden. Wilde België, vijf jaren na ontbinding der Unie, tot den gouden standaard overgaan, dan zou zijn zilver, dat in Frankrijk verblijf houdt, toch in ieder geval toestroomen, om ingewisseld te worden. België heeft slechts in schijn en voor een deel zijn beginsel gered, dat een staat alleen verantwoordelijk is voor de juistheid van het gewicht en het gehalte der munt, die zijn stempel draagt.

Overzien wij het geheel der overeenkomsten, tusschen de staten der Latijnsche Unie gesloten, dan treft het ingewikkelde van het samenstel. ‘Wij ontmoeten’ - zoo luidt de juiste karakteristiek van Burckhardt-Bischoff - ‘overal toevoegsels, uitzonderingen, beperkingen, voorzorgen, die den indruk maken van angstige behoedzaamheid, om niet te zeggen van wantrouwen. Men heeft steeds de mogelijke ontbinding der Unie in het oog en ieder der verbondene staten tracht zich voor dat geval in veiligheid te brengen en voor zich zelf de gunstigste voorwaarden te bedingen’.

Zal de termijn, waarvoor de Latijnsche Unie verlengd is, de laatste zijn van haar bestaan? Het zou voorbarig zijn het te voorspellen op grond van de tot stand gekomen regeling van de liquidatie. De vrees voor een ontbinding der Unie, die op de laatste conferentie zoo duidelijk sprak, had niet alleen haar grond in het ontbreken van een liquidatie-clausule in het vroegere tractaat, maar ook in bezorgdheid voor de gevolgen, welke die ontbinding op de markt der edele metalen zou teweeg brengen en voor de onberekenbare verliezen die alle staten, Zwitserland uitgezonderd, bij ontmunting van hun zilver zouden moeten lijden. Mochten de omstandigheden aan het einde van 1891 nog ongeveer dezelfde zijn als nú, dan is het niet onwaarschijnlijk, dat diezelfde vrees ook bij het einde van het nieuwe tractaat tot voortzetting zou nopen.

Werden nieuwe pogingen gedaan, om een bimetalliek Verbond te stichten, dan zou de moraal, die uit de geschiedenis der Latijnsche Unie volgt, ten aanzien van het gevaar, dat voor een staat uit de aansprakelijkheid voor zijne munten kan ontstaan, niet mogen vergeten worden. De strijd, die in de Latijnsche Unie is gevoerd, ontstond wel uit de eenheid van

munt, terwijl een bimetallick Verbond een ander doel zou hebben, van munteenheid onafhankelijk, maar toch zou hetzelfde bezwaar zich bij een Unie tot vestiging van den dubbelen standaard kunnen voordoen. Zal zulk een Verbond slagen, dan is de eerste voorwaarde - een voorwaarde, voor welker vervulling tevens het moeilijkst is te waken - volkomen onbelemmerde gelegenheid tot aanmunting der beide metalen in iederen staat van het Verbond. Nu is het natuurlijk, dat in de grootste muntinrichtingen het meeste metaal ter vermunting zal worden aangeboden. De staten, welke die inrichtingen bezitten, zouden eene hoeveelheid munten met hun stempel, ver boven hun eigen behoefte, in omloop kunnen gebracht zien, die zij, bij ontbinding der Unie, zouden moeten terugnemen[1)].

Kwam een bimetallieke Unie tot stand, zonder dat dit bezwaar door een regeling, die voldoende waarborgen gaf, was opgelost, dan zou het een kiem van spoedig bederf kunnen worden.

1) Op de internationale conferentie van 1881 heeft de Noorweegsche afgevaardigde Broch op dit punt de aandacht gevestigd. Hij sprak: ‘Il est nu inconvénient partienlièrement redontable que présente le bimétallisme et qu'on a souvent omis de signaler: c'est celui de la liquidation, en cas de dissolution d'une union monétaire universelle ou très étendue. Il est bien évident que, si les deux métaux étaient admis sans limite à la frappe, dans les hôtels des monnaies de tous les États composant une semblable uniou monétaire, ce serait, de préférence, ou même uniquement vers les hôtels de monnaies des grands États que scraient dirigés les lingots d'argent destinés au monnayage. C'est là seulement, en effet, que les propriétaires de lingots trouveraient un outillage assez complet, assez perfectionné pour pouvoir retirer rapidement leur métal monnayé, sans recourir aux bons de monnaie et sans perdre les intérêts pendant l'opération de la frappe, toujours longue lorsqu'il s'agit d'argent. Or, les monnaies ainsi fabriquées porteraient nécessairement les armes ou l'effgie du souverain de l'État sur le territoire duquel elles auraient été frappées, et non moins inévitablement, en verta d'un principe incontesté du droit international, ce serait à ces Puissances qu'incomberait le devoir de les reprendre, si l'union monétaire venait à se dissoudre. Il arriverait done qu'à l'expiration du contrat d'union, denx ou trois grands États auraient seuls à recevoir l'immense quantité d'argent qui aurait jusqu'alors circulé, sinon sur tout le globe, du moins dans une notable partie. du monde civilisé. Ils subiraient, de ce chef, une perte incalculable à laquelle les plas gvandes Puissance financières ne résisteraient peut-être pas, et que les petits États ne doivent pas s'exposer à subir.’
Cernuschi noemde het bezwaar van Broch een dwaling, maar had geen andere oplossing dan de opmerking, dat het bimetallisme geen munteenheid insluit en verder de overtuiging van de onvergankelijkheid eener bimetallieke Unie, wanneer ze eenmaal zou geboren zijn. ‘Le cas de liquidation,’ zeide hij, ‘ne peut pas se présenter.’ (Procès-verbanx de la conférence monétaire internationale Avril-Mai 1881, bl. 42 en 158.)

De staten, wier muntinrichtingen het meest gezocht werden, zouden in de verleiding komen om, door middel van kleine belemmeringen, een ‘stillen oorlog’ te voeren tegen dat metaal, hetwelk in waarde dreigde te dalen. Het stelsel van den dubbelen standaard, dat, ook wanneer het op een uitgestrekt gebied wordt aangenomen, steeds een uiterst teer stelsel zal blijven, waarbij herhaaldelijk kleine storingen zijn te voorzien, zou dan in zijn grondslag zijn geschokt.

Toch zouden, indien, tengevolge van nieuwe veranderingen in het muntwezen van verschillende belangrijke staten, het zilver nog meer dan thans verlaten en het goud meer gezocht werd, de gevolgen eener verdere depreciatie van het eerste, en van de stijging der waarde van het laatste - eene stijging welke dan, zonder aanzienlijke nieuwe goudontdekkingen, ontwijfelbaar zou volgen - zóó ernstig zijn, dat men genoodzaakt zou worden te trachten, door onderlingen waarborg, aan de gevaren eener bimetallieke Unie te gemoet te komen. De niet geheel oplosbare bezwaren zou men zich moeten getroosten met het oog op de grootere nadeelen van eene algemeene aanneming als muntstandaard van het goud alléén.

Dr. R.P. MEES R.AZ.

De kwalen van ons gymnasiaal onderwijs.

Raoul Frary. *La question du Latin*. Paris (zonder jaartal). Prof. Dr. F. Schmeding. *Die klassische Bildung in der Gegenwart*. Berlin 1885.

Et quouiam variant morbi, variabimus artes;
Mille mali species, mille salutis erunt.

Wat is toch eigenlijk beschaving? Waardoor onderscheidt een beschaafd zich van een onbeschaafd of niet-beschaafd persoon?

Reeds menigmaal is de opmerking gemaakt dat onze nieuwere tijd wel korte metten gemaakt heeft met de oude verschillen van stand, maar toch alleen om in de plaats daarvan eene grenslijn te trekken, die aan onze voorouders geheel onbekend was. In vroegere dagen waren de predikanten gewoon zich zelven als ‘herders en leeraren’ der gemeente voor te stellen, zonder dat iemand daar iets vreemds in zag. Thans kunnen zij alleen op invloed hopen, als zij beginnen met ‘geen dominé’ te zijn. De bezitter van een adellijken titel ziet niet langer neder op iemand van burgerlijke af komst, alsof hij zelf van een hooger ras ware. De lieden zonder wetenschappelijke opleiding kennen den diepen eerbied niet meer voor den geleerde, die hunne grootvaders bezielde. Jazelfs de namen van onze oude regentengeslachten hebben iets van den stralenkrans verloren, die hen nog in onze jeugd omzweefde. Men eischt niet meer zoo onbepaald dat de man, die een aanzienlijk ambt verkrijgt, ook een naam hebbe, die klinkt als een klok. Kortom onze maatschappij wordt langzamerhand zoo genivelleerd, dat zelfs Atta Troll er geen reden tot brommen zou vinden.

Slechts één onderscheid houdt onze eeuw in eere, dat tusschen

beschaafde en onbeschaafde lieden. Met een beschaafd man kan men omgaan; met een onbeschaafd alleen zaken doen. Den beschaafde behandelt men met al de oplettendheid, waarop zijne verdienste hem recht geeft; maar tegenover den onbeschaafde behoeft men geen plichtplegingen te maken. Geen wonder dat welwillende menschenvrienden er op uit zijn de zegeningen der beschaving in al ruimer en ruimer kring te verspreiden. Niet alleen dat ons middelbaar onderwijs dit ééne noodige onder het bereik der burgerij gebracht heeft; ook onze lagere scholen, vroeger alleen bestemd om den leerling te oefenen in het lezen, schrijven en rekenen, moeten thans dienen om den armsten boerenarbeider en den ruwsten polderjongen eenig deel te geven aan dien grooten zegen, waarop de hoogere standen zoo ontzaglijk veel prijs stellen.

Hoe ongelukkig zou het daarom zijn, als wij onder dien naam van beschaving een waardeloos metaal als echt goud vereerden! Daarop bestaat natuurlijk alle kans, zoolang wij ons de vraag niet voorgelegd hebben, waarin eigenlijk beschaving bestaat. Hebben wij dit wel gedaan, dan heeft het onderzoek ons geleerd dat dit woord in allerlei beteekenissen wordt aangewend door de vele lieden, die Locke in arren moede deden uitroepen: *Few men think, yet all will have opinions*; maar dat de zin, die er in de meeste gevallen aan gehecht wordt, op onverbeterlijke wijze is geschetst in de volgende woorden van Paulsen[1)]:

'Wat is beschaving (*Bildung*)? Wat kent de verslaggever van een dagblad aan iemand toe, als hij van hem spreekt als van een man, die tot den beschaafden stand schijnt te behooren; of de beschaafde romanlezeres, als zij haar hoogste lofspraak samenvat in de slotsom, dat deze of gene eene zeer beschaafde vrouw is? De eerste denkt wel vooral aan de kleeding; handschoenen zijn een wezenlijk kenmerk van den beschaafden mensch. En de tweede? Nu, zij denkt ook aan iets dat de innerlijke mensch heeft aangetrokken, al zal zij ook de daarbij passende uitrusting van den uitwendigen mensch niet uit het oog verliezen. In haar oog is beschaving net en elegant gekleed zijn en over alles ter wereld kunnen spreken, over Schiller en Goethe, over Darwin en de spectraalanalyse, over de Grieken

1) Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, V, 1 blz. 92.

en de Egyptenaren. De zoogenaamde hoogere scholen voor jongens en meisjes zijn de winkels, waar men deze uitrusting voor den inwendigen mensch pasklaar koopt onder levenslangen waarborg van de deugdelijkheid; en het is ieder, die maar geld heeft, geraden de bestaande gelegenheid niet ongebruikt te laten voorbijgaan.'

De werken, aan het hoofd van dit opstel vermeld, zijn, ieder op zijne wijze, eene toelichting op deze bittere woorden van Paulsen. Dat de inrichtingen, waar de leering, na het verlaten der lagere school, tot een beschaafd mensch heet gevormd te worden, hem wel zekere kundigheden verschaffen, hem wel in staat stellen over alles en nog iets te praten, maar hem niet voorbereiden voor het leven, is schering en inslag der betoogen van Frary en van Schmeding. Radicale hervorming in de opvoeding der jongelieden van de hoogere standen is noodig, en die hervorming is volgens beiden alleen te verkrijgen door de afschaffing van het onderwijs in de oude talen. Haar overwicht is de voornaamste oorzaak, waarom de tong van den beschaafde een zooveel beter ontwikkeld werktuig is dan zijn brein of zijne handen. Dat er met het onderwijs in de onde talen een element der opvoeding wordt opgeofferd, dat waarde heeft, erkent Frary, wiens werk de duidelijke bewijzen levert, dat de oude letterkunde hem van nabij bekend is. Maar de eischen van den heftigen strijd om het bestaan, dien de volken op elk gebied voeren, dwingen ons volgens hem den eeredienst van het schoone vaarwel te zeggen en ons aan het nuttige te houden.

Schmeding daarentegen, uit wiens werk niet blijkt dat hij de wijsheid of de poëzie der ouden door eigen waarneming kent, ziet in de klassieke vorming eenvoudig een bederf voor de jeugd. Zij maakt het begrijpen van de hedendaagsche toestanden hoogst bezwaarlijk, verhindert de verhooging van de volkswelvaart, maakt eene regeling van het schoolwezen, die in overeenstemming is met de eischen van den tijd, onmogelijk. Zij bederft bepaaldelijk de methode van het onderwijs in moderne talen, brengt de weerbaarheid van het Duitsche rijk in gevaar, doet groote schade aan wetenschap en kunst, verstikt alle oorspronkelijkheid[1)].

1) Schmeding, t.a.p., blz. 141-149 en op andere plaatsen.

Frary's aangenaam geschreven boek onderscheidt zich voorts van dat van Schmeding, doordien het eerste wel en het tweede niet nauwkeurig tracht aan te geven, welk programma van onderwijs in de plaats van het veroordeelde zou moeten komen. Levende talen, aardrijkskunde en geschiedenis zouden de hoofdvakken der fransche *lycées* moeten worden, als Frary zijn zin kreeg. Schmeding daarentegen bepaalt zich tot eene critiek van de werking der klassieke vorming en alleen uit de ingenomenheid, waarmede de *Realschulen* door hem vermeld worden kan men vermoeden dat de *Realschule*, maar zonder latijn, vrij wel met zijn ideaal overeenstemt. Is dit vermoeden gegrond, dan velt hij over de waarde van wiskunde en natuurwetenschap als leervakken een veel gunstiger oordeel dan zijn fransche geestverwant.

Al toont Schmeding duidelijk dat zijne kracht niet ligt in het bewaren van de juiste maat en in de klaarheid der uiteenzetting, die men als de heilzaamste vruchten eener klassieke vorming pleegt te beschouwen, zoo meene men toch niet dat zijn arbeid onverdienstelijk zou zijn. Hij heeft zekere deelen van het onderwerp *con amore* bestudeerd en zijn werk toont daarvan de vruchten. Al dadelijk is de tegenstelling van wat hij ‘phrasen’ en ‘feiten’ noemt, even leerzaam als vermakelijk. Wij zien bijv. onder de eerste rubriek Hillebrandt beweren dat de klassieke studie - *der Humanismus*, zooals hij zegt - de verwonderlijkste gymnastiek is, die ook den meest houterigen en stompen geest vlug, buigzaam, krachtig maakt. Wij hooren hem verklaren ‘dat een jongeling, die geregeld de laagste van zijn klasse is, en die maar met een half oor luisterend en maar half werk doende zijn acht jaren op een gymnasium heeft doorgebracht, altijd nog aan vlugheid en bewegelijkheid van geest den vlijtigsten scholier moet overtreffen, die alleen nieuwe talen en vakstudiën beoefend heeft’[1)]. Wat die *geistige Beweglichkeit* eigenlijk is, laat Hillebrandt in 't midden, maar zonder twijfel bedoelt hij er eene benijdenswaardige eigenschap mede, waarschijnlijk dat electrische combinatievermogen, dat den genialen dichter en denker eigen is, en meent hij dat de gymnasiast die gave al slapend en droomend verwerft. Toch blijkt hij nog niet zulk een phrasenheld te zijn als zekere heer Axt, rector van

1) Schmeding, t.a.p., blz. 10.

een gymnasium, die zich uit zijne wolk aldus laat hooren:

'Terwijl de leerlingen van het gymnasium den ambrosiageur van den Olympischen Jupiter mogen inademen, moet de leerling der *Realschule* met keizer Vespasianus *bonum odorem in re qualibet* vinden. Ik verwijt den *Realschulen* niets, als zij maar in hunne spheer blijven; wie smaadt er den nuttigen ploegstier, omdat hij geen Arabische hengst is?' - 'Dat, wat de mot verteert, en dat, wat de dieven door graven en stelen trachten te verkrijgen, stelt de *Realschule* tot doel; geraffineerde koopmansgeest (*Merkantilraffinerie*), handswerksnijverheid (*Manufacturindustrie*) dat is haar geest.' - 'De Ouden zijn de zuurstof in de Christelijk-moderne menschheid; zonder hen zou de koolstof van het materialisme en de stikstof van het feudalisme en aristocratisme haar de ademhaling belemmeren.' - 'Wie voldaan heeft aan de eischen van het gymnasium, die kan elken bijzonderen weg in de wetenschap inslaan; bij alle komt hij welbeslagen ten ijs. Voor elk van deze (?) vakken heeft hij de speciale voorbereiding en daarenboven een hart, dat voor alle weten en streven met eerbied vervuld en verruimd (*erweitert!*) is, een vrijen blik op elk geestelijk gebied....'[1)]

Wel is er reden om bij zulke invallen, in zoo onbeholpen taal geuit, te denken aan den eerlijken Burchell uit den *Vicar of Wakefield*, en in gedachten zijn *Fudge!* te plaatsen achter elke der orakelspreuken van deze verdedigers der klassieke studie. Schmeding heeft meer gedaan. De domste en traagste leerling van een gymnasium altijd nog beter dan de vlijtigste jongeling, die geen klassieke opleiding genoot? De klassieke studie de meest geschikte voorbereiding voor alle vakstudie? - Dat zegt gijl. - meent Schmeding - en praten is gemakkelijk. Maar wat leeren de feiten?

'Het is eene ware ellende - getuigt de geneeskundige faculteit te Bonn - dat het op de meeste universiteiten volstrekt onmogelijk is, een wetenschappelijk college over de physiologie der zintuigen te geven, omdat elke wiskundige formule een schrik doet ontstaan, en elke grondige vorming in de meetkunde, trigonometrie en analytische meetkunde ontbreekt'[2)].

Toen de minister Falk enkele jaren geleden de professoren

1) Schmeding, t.a.p., blz. 9, 10, 11.
2) Schmeding, t.a.p., blz. 33.

uitnoodigde hem mede te deelen, hoe de twee soorten van studenten, die van 't gymnasium en van de *Realschule*, het bij hen gemaakt hadden, zeide Professor Hanstein tot zijne assistenten: ‘Nu moeten wij alweder een officieel advies uitbrengen; natuurlijk zijn de oud-gymnasiasten beter.’ Maar professor - zeide de assistent - de heer X, die onlangs *summa cum laude* in de natuurwetenschap gepromoveerd is, kwam van de *Realschule*. - ‘Ja, hij is eene uitzondering.’ - En Dr. B., de privaatdocent aan onze Hoogeschool, verkeert in hetzelfde geval. - ‘Ook al eene uitzondering,’ riep Hanstein knorrig. - En enkele weken geleden heeft een oud-leerling der *Realschule* het examen in de chemie en de natuurlijke historie op de uitstekendste wijze gedaan. - ‘Uitzonderingen, allen uitzonderingen,’ antwoordde de professor. - Professor, wij, leerlingen der *Realschule*, die hier te Bonn in de natuurwetenschap studeeren, zijn met ons allen maar 7 of 8 man sterk. - ‘Wij,’ vroeg Hanstein, zich plotseling omkeerend, ‘komt *gij* dan ook al van een *Realschule?*’ Zeker, professor. - ‘Nu, dan zijt gij eerst recht eene uitzondering’[1].

Lofredenen op de eenige waarde der klassieke vorming tegenover nuchtere feiten, waaruit blijkt dat zij eene zeer slechte voorbereiding is voor sommige studiën; over die tegenstelling zou men ook bij ons te lande een vermakelijk werk kunnen schrijven. Bij de discussie's over de wet op het hooger onderwijs heeft de heer Jonckbloet de rol der Duitsche Hillebrandt's en Axten met zooveel levendigheid gespeeld, als men in een kalmen Hollander maar verwachten kan. De heeren de Loos, van Bemmelen en Bosscha, hebben later de moeite genomen om aan te wijzen dat de feiten in Holland hetzelfde leeren als te Bonn[2], al zijn er ook bij ons te lande vele Hanstein's, die in alle uitstekende oud-leerlingen van hoogere burgerscholen ter wille van de theorie zeldzame ‘uitzonderingen’ zien. Daarom is het niet kwaad nogmaals te herinneren, op hoe sprekende wijze Jonckbloet's wegwerpend oordeel over de hoogere burgerscholen en zijne verheerlijking van het gymnasiaal onderwijs als voorbereiding tot alle studie binnen enkele jaren door de feiten weerlegd werd. Van 1870 tot 1883 werden 19 studenten bekroond

1) Schmeding, t.a.p., blz. 47.
2) De Loos en Bosscha in de hieronder geciteerde geschriften; van Bemmelen in zijne brochure: ‘De opleiding der aanstaande studenten in de geneeskunde,’ Leeuwarden 1885.

wegens antwoorden op academische prijsvragen; 13 daarvan hadden hunne opleiding aan de hoogere burgerschool ontvangen[1]. De meesten der professoren, in de wis- en natuurkundige faculteit na 1876 benoemd, hebben geen gymnasium bezocht[2]. Van de 12 personen die van 1879 tot 1884 lid werden van de Natuurkundige Afdeeling der Koninklijke Academie, hadden 9 geen klassieke opleiding gehad en zes waren oud-leerlingen der hoogere burgerschool[3].

Inderdaad geven de cijfers, door de Loos, van Bemmelen en Bosscha medegedeeld, niets anders dan wat ieder deskundige a priori kon verwachten. Vruchtbare studie van natuur- en geneeskunde vereischt in de allereerste plaats de gewoonte om oplettend en nauwkeurig waar te nemen wat de zichtbare wereld ons vertoont. Op het gymnasium wordt dit vermogen alleen geoefend in de spaarzaam toebedeelde, maar zoo uiterst heilzame uren voor de natuurlijke historie in de twee eerste klassen en de twee uren voor physica en chemie in de vijfde, die veel te laat komen. Bij knapen van 17, 18 jaar is de rechte tijd om nauwkeurig te leeren waarnemen gewoonlijk reeds verstreken. Vandaar dat onze aanstaande juristen er door het gymnasium opzettelijk op gedresseerd worden om als blinden en dooven tegenover de natuur te staan en niet het flauwste begrip te hebben van de natuurwetenschappelijke methode. De aanstaande natuur- en geneeskundigen komen daarentegen in de vijfde klasse onder een anderen leefregel. Onder gunstige omstandigheden kunnen zij er - maar nooit zonder veel moeite - in slagen de hebbelijkheden af te leggen, die hun geest in de vier eerste klassen heeft aangenomen. De burgerschool daarentegen stelt vele, zonder twijfel *te* vele uren, beschikbaar voor onderwijs in de natuurwetenschap, en daarenboven oefent zij oog en hand door rechtlijnig en handteekenen.

Vruchtbare natuurstudie eischt in de meeste gevallen eene grondige wiskundige voorbereiding; het gymnasium behandelt wel niet veel minder onderwerpen dan de hoogere burgerschool,

1) Berichten en Mededeelingen van de Vereeniging van Leeraren aan Inrichtingen van Middelbaar onderwijs. Derde Reeks No. 7, blz. 336.
2) Dr. J. Bosscha in de *Proceedings of the international Conference on Education*, London 1884, vol. IV, bl. 200.
3) Dr. J. Bosscha, t.a.p., bl. 201.

maar besteedt er niet de helft van den tijd aan. Natuurlijk moet de degelijkheid der kennis daaronder lijden.

Vruchtbare beoefening van natuur- en geneeskunde eischt vaardigheid in het lezen van Duitsche, Engelsche, Fransche wetenschappelijke geschriften. Wat er van de studie der moderne talen op het gymnasium terecht komt, is helaas voor weinigen een geheim. De meeste studenten hebben moeite met het Engelsch, velen ook met het Fransch, ja zelfs met het Duitsch.

Dit alles zijn zaken, die de lofredenaars op en de bewonderaars van de klassieke vorming tot nadenken moeten stemmen. Het is goed dat zij onder de aandacht van het publiek gebracht worden, al behoeft de toon, waarop dat geschiedt, ook niet zoo heftig te zijn als die van Schmeding. Hoe verwonderlijk ook, toch is het waar dat feiten veeleer over het hoofd gezien worden dan phrases. In het adres der rectoren en conrectoren van 26 April 1886 wordt voorgesteld de natuurwetenschap voor juristen enz. nog eenigszins te besnoeien[1)] en bij de discussie in de Tweede Kamer bleken sommige leden van gevoelen te zijn dat de natuurwetenschap op het gymnasium wel geheel kon vervallen. Toch is het een feit dat thans reeds de meeste beoefenaars van natuuren geneeskunde geen gymnasiaal onderwijs genoten hebben; toch is het zeker dat onze eigenaardige studentenmaatschappij slechts dan voor ontaarding kan behoed worden, als hare leden op niet al te uiteenloopende wijze gevormd zijn; toch volgt hieruit dat men er naar streven moet te zorgen dat ook de natuur- en geneeskundigen weder grootendeels van het gymnasium komen. Ondanks dat alles dringt niemand aan op eene meer rationeele regeling van het onderwijs in de natuurwetenschappen aan het gymnasium.

Het lust mij niet nogmaals te herhalen wat ik vroeger in dit tijdschrift over dat onderwerp in den breede betoogd heb[2)]. Maar wel moet ik de vraag stellen of het voorzichtig is de toekomstige juristen en theologen geheel onbekend te laten met den inhoud en de methode der natuurwetenschap. In een tijd als den onze, waarin de concurrentie der volken zoo hevig is, kunnen de burgers, die in handel en uijverheid hun bestaan zoeken, de natuurwetenschap niet missen. Kennis van sommige

1) Zie *Regeling van het ggmnasiaal ondereys*. Stukken, verschenen in 1886. Nijmegen bij H.C.A. Thieme, blz. 21.
2) Gids, Juli 1882, blz. 130-134.

harer deelen wordt al meer en meer algemeen en met die kennis paart zich de gewoonte om te denken en te redeneeren, zooals dat in de natuurwetenschap gebruikelijk is. Kan het nu goed zijn dat onze predikanten en onze juristen uitsluitend hebben leeren denken en redeneeren op eene andere wijze? Men herleze toch eens wat Helmholtz indertijd over dat punt gezegd heeft[1]. Te grooten eerbied voor autoriteiten, te weinig vertrouwen op eigen onderzoek, vond hij als een zeer gewone kwaal bij oud-gymnasiasten. Dit is juist wat *a priori* verwacht kon worden. Want het zou den jeugdigen beoefenaar van het Latijn slecht bekomen, als hij de autoriteit van Madvig's spraakkunst wilde betwijfelen. Wat hij leert is het toepassen van regels op bijzondere gevallen, niet het onderzoek naar de juistheid der regels zelve. Komt hij later tot de juridische of theologische studiën, dan kan hij de door zijne beoefening der taal verkregen vaardigheid uitstekend gebruiken. Immers de jurist beroept zich op zijn wetboek, de orthodoxe theoloog op zijn bijbel als uitgangspunt van zijne redeneering. Als hij nu, buiten zijn vak komende, meent iets ter verdediging van het algemeen stemrecht te zeggen, door te vermelden dat John Stuart Mill daarvan een voorstander was, en dat het volle vijftig jaren geleden is dat Alexis de Tocqueville den zegetocht der democratie voor '*un fait providentiel*' verklaarde, dan zal zulk een betoog in een kring van eenzijdige juristen of theologen met belangstelling worden aangehoord. Want zich te beroepen op autoriteiten en te redeneeren op grond van wat zij getuigd hebben, dat is de geestesoefening, waarin zulke mannen doorkneed zijn. Maar hij, die de natuurwetenschap op de rechte wijze beoefend heeft, weet dat op zijn gebied de autoriteiten niets, de waarnemingen alles beteekenen. Hem komt dus dat juridisch betoog eenvoudig ongerijmd voor en hij is geneigd te vragen: wat heb ik in 's Hemels naam met Mill of de Tocqueville te maken? Hij waardeert als eenzijdig natuurkundige de autoriteiten juist evenveel te weinig als de eenzijdige jurist ze te hoog schat. Is het goed zulk een antagonisme in het leven te roepen tusschen een deel der geleerde en de nijvere standen?

1) In zijne reetorale rede *Ueber das Verhältniss der Naturwissenschaften zur Gesammtheit der Wissenschaft*. Zie *Populäre wissenschaftliche Vorträge*, 2de uitgaaf, bepaaldelijk. blz. 23.

II.

Uit de rijke stof ter overweging en bespreking, die de werken van Frary en Schmeding geven, koos ik een enkel onderwerp, dat mij voorkomt bij de dezer dagen zoo levendige discussie over de gymnasia lang niet genoeg op den voorgrond te staan. Dat de rectoren en conrectoren over het algemeen niet veel hart hebben voor het onderwijs in de natuurwetenschap laat zich begrijpen. De wet eischt dat zij klassieke litteratoren zijn en deze vinden maar zelden tijd en lust om een deel van hun arbeid aan de natuurwetenschap te wijden. Niemand mag dat dan ook van hen eischen; maar aan den anderen kant moet men niet vergeten dat de geringe belangstelling van mannen, die geen kennis van de natuurwetenschap hebben, voor het onderwijs in dat vak hoegenaamd niets tegen de waarde van dat onderwijs pleit, al zijn die mannen nog zoo uitstekend op ander gebied. Er is daarom niet veel kans op, dat onze wetgevers zich door die lauwheid der hoofden van onze gymnasia op een dwaalspoor zullen laten brengen.

Bedenkelijker is het verschijnsel dat een hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuurkunde niet alleen weinig sympathie blijkt te hebben met het onderwijs in de natuurwetenschap op de gymnasia, maar zelfs voorstelt om dat geheel te laten vervallen. Het is een der redacteuren van het ‘geavanceerde’ tijdschrift de *Vragen des Tijds*, Dr. P. van Geer, die op dit belangrijk punt zoo weinig geavanceerd blijkt te zijn[1)]. De opmerkingen van dezen hoogleeraar in de wiskunde mogen, naar het mij voorkomt, niet voorbijgegaan worden zonder een ernstig protest. Wel zullen zij den natuurkundige meer zonderling dan treffend zijn voorgekomen en zal hij wellicht meenen, dat men aan die beschouwingen te veel eer bewijst door ze opzettelijk te wederleggen. Ware de regeling van het voorbereidend hooger onderwijs voor natuur- en geneeskundigen aan de faculteiten toevertrouwd, waarbij die studenten hun volgend onderricht moeten ontvangen, dan zou deze meening gegrond zijn. Maar onze wet op het hooger onderwijs werd tot stand gebracht en wordt gewijzigd door personen, die grootendeels met de natuurwetenschap op een even gespannen voet

1) t.a.p. Februari 1887, blz. 328.

staan als de heer van Geer zelf, en er is dus eenige kans op dat zijne beschouwingen hun alleszins juist zullen voorkomen. Daarom is het wenschelijk aan te wijzen, hoe lichtvaardig de hoogleeraar oordeelt over zaken, die hij niet verstaat.

‘Als middel van voorbereiding - zegt hij - kunnen zij (de natuurwetenschappen) veilig van het programma geschrapt worden, want aan de universiteit moet de leerling weer van voren af beginnen.’

Tot dusverre meende men dat de leerling aan de universiteit volgens eene geheel andere methode ‘begint’ dan hij op de voorbereidende school begonnen was. Men achtte het wenschelijk dat hij vóór zijne komst aan de hoogeschool reeds kennis gemaakt had met wetenschappen, waarbij de waarneming der stoffelijke natuur uitgangspunt en toetssteen der kennis is. Want alleen daardoor is het groote kwaad te voorkomen dat de jonge student, verleid en van het spoor gebracht door zijne vroegere letterkundige en wiskundige studiën, stilzwijgend aanneemt dat de bron van alle kennis in de boeken of in zijn brein ligt. Ten ware hij een genie mocht zijn, *moet* hij dit denken, als de natuurwetenschap geen aandeel had aan zijne voorbereiding. Voorts was men overtuigd dat de veel beter gelegenheid tot respondeeren en het opgeven van vraagstukken voor physica en chemie aan de voorbereidende school een voordeel was van de allerhoogste waarde, dat bij het universitaire onderwijs òf geheel ontbreekt òf in veel minder mate bestaat. Door dat respondeeren, door de herhaalde repetitie's, door het oplossen van vele vraagstukken wordt de zekerheid verkregen dat de leerling de beginselen en de methode der natuurwetenschappen goed begrijpt en dat hij weet, hoe hij hare beoefening aan de hoogeschool moet aanvatten. Zoo dacht men, maar men heeft zich deerlijk vergist, als de heer van Geer gelijk heeft. Immers - zoo vervolgt hij -:

‘Als middel van algemeene ontwikkeling staat het’ (dit *het* moet op de natuurwetenschappen slaan, al heeft onze Hollandsche taal daar groot bezwaar tegen) ‘niet gelijk met de klassieke talen of de wiskunde. De studie der natuurwetenschappen is daartoe veel te ingewikkeld. Bij elk hoofdstuk staat een vraagteeken, bij elk onderwerp liggen voetangels en klemmen.’

Wat stelt de schrijver zich toch wel voor van het onderwijs in de natuurwetenschap op het gymnasium of de hoogere

burgerschool? Is de behandeling van zekere punten uit de organographie en de systematiek van planten en dieren, de leer van de warmte of het geluid en de beginselen der scheikunde, zooals zij op de voorbereidende scholen plegen gegeven te worden, zoo bijster diepzinnig dat men daarvoor waarschuwen moet? Ieder leeraar zal getuigen dat al deze zaken groote belangstelling wekken en dat de vorderingen der leerlingen reden geven tot bijzondere tevredenheid. Ja, als men die vakken naar het model eener academische voordracht wilde behandelen, dan zou het bezwaar van den heer van Geer gelden; maar dan zou men het met juist evenveel recht tegen de klassieke talen en de wiskunde kunnen aanvoeren. De schrijver kan gerust zijn; geen docent is zoo onverstandig als hij ter wille van zijn betoog onderstelt. Of hapert het hemzelf aan de noodige kennis? Men zou het vermoeden, als men de volgende uitspraken leest.

‘Die wetenschappen (der natuur) zijn nog in wording, in evolutie; de vaste uitkomsten, die op haar gebied verkregen worden, kunnen eerst na lange voorbereiding en diepe studie begrepen en op hare juiste waarde geschat worden. Eenige oppervlakkige notie's zijn eer schadelijk dan bevorderlijk voor de ontwikkeling van den geest, zij is’ (dat *zij is* moet alweder ten spijt van logica en syntaxis de natuurwetenschappen zijn) ‘niet eene grond- maar in hooge mate eene toegepaste studie’ - wie staat niet van be- en verwondering verstomd over dezen bondigen stijl? - ‘waarvoor de lust en het vermogen in den regel eerst op later leeftijd ontwaken.’

Van al deze fraaiigheden is geen woord waar, behalve dat de natuurwetenschap in ‘evolutie’ verkeert, een punt, waarin zij sprekend op de wiskunde en andere goede zaken gelijkt, en dat ‘oppervlakkige notie's’ schadelijk zijn. Die laatste diepzinnige opmerking doet echter niets ter zake, tenzij de heer van Geer aantoone dat het voorbereidend onderwijs oppervlakkige notie's over natuurkundige onderwerpen geven moet. En dit is zoo weinig het geval, dat veeleer de academische colleges bij toehoorders, die ten eenenmale onbekend zijn met de natuurwetenschap, zulk een treurig gevolg moeten hebben. Alleen bij het schoolsche onderwijs der gymnasia en middelbare scholen heeft de leeraar de gelegenheid om zich op voldoende wijze te overtuigen dat er juiste begrippen verkregen zijn van

chemische verbinding en ontleding, van snelheid en versnelling, van warmtecapaciteit en dampdichtheid en honderd andere zaken. Voor den *student*, die alleen door taal en wiskunde voorbereid ter academie komt, liggen in de natuurwetenschap overal voetangels en klemmen, waarin hij moet blijven steken, als hij geen andere hulp heeft dan zijne colleges en zijne leerboeken. Gelukkig dat thans vele zijner kameraden met een grooten voorraad van niet oppervlakkige maar juiste begrippen van de hoogere burgerschool komen en een deel der ellende verhoeden, die anders het gevolg zou zijn van het te lage peil, waarop het onderwijs in de natuurwetenschap aan de gymnasia staat.

Dat de lust en het vermogen voor ‘grondstudiën’ op jeugdiger leeftijd ontwaken zou dan die voor toegepaste, waarbij men zich veel nader aan de gegeven waarnemingen houdt, is eene fonkelnieuwe ontdekking op zielkundig gebied, die op zich zelve reeds voldoende is om den lezer te overtuigen, welk diep en ongewoon inzicht de schrijver in de vraagstukken der opvoeding heeft. Jammer maar dat hij ons niet mededeelde of de lust en de aanleg voor de ‘grondstudie’ bij uitnemendheid, de logica, zich bij de knapen, waarop hij zijne waarnemingen deed, vroeger ontwikkelde dan hunne belangstelling in levende planten en dieren.

De faculteiten der wis- en natuurkunde van Groningen, Utrecht en Amsterdam, die zich dezer dagen per adres tot den Minister wendden om op eene verbeterde voorbereiding van hunne aanstaande leerlingen aan te dringen, hebben natuurlijk wel degelijk oog voor de waarde van het voorbereidend onderwijs in natuurwetenschappen. Maar zij zoeken de gewenschte verbetering in de toelating der leerlingen van de hoogere burgerschool tot de academie; een maatregel, die - hoe wenschelijk ook op zich zelf, waar het de natuur- en geneeskundige faculteiten geldt - ten gevolge moet hebben dat het gymnasium door de toekomstige natuur- en geneeskundigen geheel verlaten wordt. En als dat geschiedde, zou reeds aan de universiteit de fatale toestand ontstaan dat de studenten van twee faculteiten die der andere drie wel verstaan, als zij samen zingen of feestvieren, maar niet, als zij betoogen of redeneeren. Of het wenschelijk is, dat de belangstellende bespreking der diepzinnigste vraagstukken, waaraan men zich oudtijds op studentenkamers met al de onbezonnenheid en vrijmoedigheid der hoop-

volle jeugd placht te wijden, voor goed verdwijne, omdat onze epigonen elkander volstrekt niet meer begrijpen; die vraag mag de wetgever wel eens stellen, voordat hij maatregelen neemt, waardoor de kloof, die tusschen de opleiding der twee soorten van studenten bestaat, nog vergroot wordt. Wat mij betreft, eene gemeenschappelijke propaedeusis door taalstudie, geschiedenis en wijsbegeerte voor alle studenten met inkrimping van den gymnasialen cursus schijnt mij veel wenschelijker dan wetsbepalingen, die het gevolg moeten hebben dat de kweekelingen van het hooger onderwijs nog vroeger beginnen zich toe te leggen, ieder op zijn eigen vak. Gaat men voort op den weg, waarop de wet op het Hooger Onderwijs door de afschaffing van de propaedeutische studiën voor juristen en theologen en de opheffing der testimoniumcolleges den eersten voet gezet heeft, dan moeten onze studenten ontaarden in een gezelschap van zeer ijverige en bijzonder kleingeestige mannetjes, die het oog strak gericht houden op de door hen begeerde ‘carrière’ en die alleen nu en dan wat los zijn, omdat de traditie leert dat dit zoo bij het studentenleven behoort.

III.

Over de hoofdvraag, die Frary en Schmeding stellen, de waarde der klassieke opleiding, is in de laatste maanden zoo veel, en ten deele zoo veel goeds gezegd, dat het niet gepast zou zijn daar veel bij te voegen.

Wat het Grieksch betreft, zoo moesten zij, die het als verplicht vak op het gymnasium geheel wilden afschaffen, naar het mij voorkomt, zoo consequent zijn als onze auteurs en ook het Latijn laten vallen. En dit zou eene groote ramp zijn, omdat, hoeveel humbug er ook onder de lofredenen op de klassieke vorming moge voorkomen, het volgende toch wel vast zal staan. Grondige kennis der historie is niet mogelijk zonder bronnenstudie; de kennismaking met de oude letterkunde geeft ons de gelegenheid om een geheel ander soort van beschaving dan de onze is, door eigen waarneming te leeren kennen. Men heeft veel gesproken over de mogelijkheid om door vertalingen van oude schrijvers den geest der Oudheid te leeren verstaan, zonder de tijdroovende beoefening van hare talen. Mocht de vertaalkunst zich zoozeer ontwikkelen, dat dit schoone doel

bereikt werd, dan zou bij het voorbereidend hooger onderwijs de steen der wijzen gevonden wezen. Over de vraag, hoe ver de vertalers het reeds gebracht hebben, kunnen natuurlijk de meeningen verschillen. Wat mij aangaat, zoo vind ik dat noch de Homerus van Voss, noch de Plato van Schleiermacher den indruk van het oorspronkelijke ten naaste bij weergeeft, ofschoon Voss en Schleiermacher als vertalers zeer hoog staan. De groote verschillen in de woordvoeging in het Grieksch en de moderne talen, gevoegd bij de omstandigheid dat nagenoeg geen enkele Grieksche uitdrukking voor abstracte begrippen volmaakt hetzelfde aangeeft als een der Nederlandsche of Duitsche woorden, waardoor de vertaler haar tracht weer te geven, verklaren volkomen, waarom ook uitstekende vernuften over eene zoo bezwaarlijke taak struikelen. Wel trachten Naber en Pierson in de *Verisimilia* vele plaatsen uit het Nieuwe Testament *verbum verbo* te vertalen, alsof daardoor de zin met juistheid kon worden weergegeven; maar zij vertalen dan ook in het Latijn en de vraag is, of zij zelfs daarbij niet te veel op hunne krachten vertrouwd hebben[1)].

Voorts zal de leerling, die de oude schrijvers uit vertalingen leert kennen, de rijke stof tot nadenken missen, die de zeer uiteenloopende beteekenissen van hetzelfde Grieksche of Latijnsche woord hem aan de hand doen, als hij het oorspronkelijke leest. Welk een schat van wijsheid is er te vinden voor dengene, die nadenkt over de vraag hoe het Grieksche woord, dat Cicero gewoonlijk door *temperantia* weergeeft, aan zijne vele beteekenissen mag gekomen zijn! Daarin ligt de stof voor eene eigengemaakte ethiek, die zich van zelve ontwikkelt bij den jongeling, die met belangstelling Plato's *Charmides* leest en herleest.

Wanneer echter het Grieksch, ondanks zijne hooge waarde, over eenigen tijd als verplicht leervak op de gymnasia mocht vallen, dan zal dat vooral aan zijne groote vrienden, de Hellenisten, te wijten zijn. Daarover heeft de heer de Geer in de zitting der Tweede Kamer van 10 December l.l. woorden gesproken, die eene betere plaats verdienen dan de langdradige

1) *Utinam doctus vir... Epistulam ad Galatas aliquando interpretari vellet, sive Latino sermone, sive vernaculo! Modo ne paraphrastice, quemadmodum hodie solent, sed quod fidi interpretis est, verbum verbo*, t.a.p., blz. 284.

Handelingen, die het geduld ook van den lankmoedigsten lezer uitputten.

‘Mijnheer de Voorzitter! Ik zou het Grieksch niet willen missen, maar, zal het vruchten dragen, dan hangt, dunkt mij, alles af van de methode, waarop die studie op de gymnasia gedreven wordt.

Ik spreek niet van de methode in het algemeen, waarnaar de philoloog de taal beoefent, maar van de methode op de gymnasia, waar het te doen is om de jeugd in te wijden in de litteratuur en den kunstzin der Grieken, om liefde voor dat volk op te wekken, om de vruchten van zijn geest te gebruiken tot ontwikkeling van den geest onzer jongelingschap; om dat te kunnen doen is niet genoeg eene enkel grammatische, enkel critische beoefening van het Grieksch. Ik acht die hoog, maar dat is de studie van den philoloog. Die moet de Grieksche grammatica in al hare bijzonderheden kennen. Ik herinner mij uit mijn jongen tijd dat wij eene enkele grammatica en een enkel lexicon hadden, die ik nu niet zou durven noemen, en toch met die grammatica en dat lexicon zijn wij gekomen tot het verstaan van de beste Grieksche schrijvers. Ik heb nooit al de vormen en al de dialecten gekend, maar toch heb ik mij verheugd in de kennis van die taal en in het genot dat het lezen van de schrijvers mij gaf, en ik wenschte dat het met onze jongelingschap ook zoo ware, dat zij ook dit genot hadden.

Ik wijs u op Heine. Die herinnerde zich niets meer van den tijd, toen hij Grieksch leerde, dan dat hij bij de onregelmatige werkwoorden de meeste klappen had gehad. Als men er zoo over denkt, begrijp ik dat men het Grieksch afschaft, want klappen behooren niet tot de aangename herinneringen. Maar ik zou de onregelmatige werkwoorden dan liever wat minder diep inslaan en den jongelieden wat meer schenken, maar hen leeren de schoonheden te bewonderen, die in die geschriften liggen. Kunnen zij de grammatica niet expliceeren, als zij dan maar weten wat de woorden beteekenen en hun samenhang, dan is het voor hen genoeg’[1)].

Al mag men betwijfelen of de heer de Geer bij zijne improvisatie in 't algemeen en bij den laatst geciteerden zin in 't bijzonder wel precies aangeeft, wat hij bedoelt, zoo heeft hij toch

1) Handelingen blz. 446, 447.

zonder twijfel gewezen op de groote kwaal, die bij verstandige lieden zooveel oppositie tegen het Grieksch doet ontstaan. Zoo als die taal thans geleerd wordt, is zij veel te moeilijk voor verreweg de meeste leerlingen, en zij hebben er op later leeftijd eene soortgelijke herinnering van als Heine. Voor vijftig jaren was dat geheel anders en ook vóór vijf en twintig jaren was het nog lang zoo erg niet, als het nu is. Veel verder dan Xenophon en Homerus bracht men het in dien tijd op het gymnasium niet; maar die schrijvers las men met belangstelling. Men had zooveel eerbied gekregen voor de Grieksche letteren, dat men er eenige moeite voor over had om op rijperen leeftijd ook met de andere schrijvers kennis te maken. Thans legt de leerling proeven af van zijne belezenheid in Sophocles, Plato en Demosthenes; meent men inderdaad dat de geschriften van die mannen onder het bereik vallen van baardelooze knapen? Is het vreemd dat zij zich later niets herinneren dan de zware moeite van den zuren arbeid en het heerlijk gevoel van blijde verlossing, dat hen bezielde, toen zij al hun Grieksch achter de bank konden werpen?

Inderdaad, de eischen voor het Grieksch kunnen niet zoo blijven als zij zijn; dat mogen zijne vrienden wel bedenken. In plaats van zich te ergeren over het adres der juridische hoogleeraren, moesten zij liever begrijpen dat de toestand onhoudbaar moet wezen, als er van bevoegde zijde zoo radicale veranderingen worden voorgesteld. Hoe het onderwijs in het Grieksch op de gymnasia worden moet om werkelijk nut te stichten, heeft Dr. H.J. Polak anderhalf jaar geleden zoo uitstekend uiteengezet, dat men wijs zal doen zich eenvoudig aan zijn voorstel te houden. Ongelukkig schreef hij eenige maanden, voordat dit onderwerp eene ‘vraag van den dag’ werd en konden zijne denkbeelden geen der beide partijen volkomen bevredigen. Daarom hebben zij wel niet zooveel aandacht gevonden, als zij verdienen en is het wellicht niet ongepast zijne slotsom hier te herhalen. Na voorgesteld te hebben het aantal lesuren voor het Grieksch te brengen op de helft van het tegenwoordig cijfer, vervolgt Dr. Polak[1)]:

‘De lectuur bepale zich in den regel tot Xenophon, de gemakkelijker Attische redenaars en Herodotus, en eindelijk Home-

1) *Nieuwe Rotterdamsche Courunt* van 7 October 1885.

rus. De lectuur van tragici, comici, fragmenten uit de lyrici, van Plato, Demosthenes, Thucydides, vervalle voor onze toekomstige gymnasiasten. De gedachte dat zij voortaan van deze groote mannen *niets* meer te lezen zullen krijgen zou mij leed doen, als ik geen troost vond in die andere gedachte, dat zij ook nu *zoo goed als niets* er van onder de oogen zien. Ik acht geen kennis verkieslijk boven schijnbare. Ook zoo zullen ze van het luttele Grieksch, dat hun bijgebracht wordt - tenzij ze als litteratoren en theologen aan de universiteit er op voortbouwen - zeer zeker op lateren leeftijd bijna alles vergeten zijn. Maar alsdan is het Grieksch slechts hulpvak geweest om het Latijn des te beter te doen begrijpen. En de tijd en moeite, zoo opgevat er aan besteed, kunnen onmogelijk te groot geacht worden in verhouding tot de diensten, die het nog altijd bewijzen zal. Het Grieksch zal alsdan op het gymnasium zelve zijn plicht hebben volbracht, en als Schillers Moor kan het dan gaan.'

Deze voorslag van Dr. Polak voldoet aan alle redelijke eischen. Hij gaat niet gebukt onder de ernstige bezwaren van verschillenden aard, die de volstrekte afschaffing van het Grieksch uiterst onraadzaam maken. Hij maakt aan het gymnasium ruim baan voor een veel degelijker studie van het Latijn, dat het leeuwendeel moet krijgen van de door het Grieksch verloren uren. Groote gemakkelijkheid in het lezen - en waarom ook niet in het spreken? - van Latijn zou uitgebreide lectuur van Latijnsche schrijvers en deze weder grondige studie van de historie en oefening in een goeden Hollandschen stijl mogelijk maken. Zonder twijfel staat de Grieksche letterkunde veel hooger; maar de Latijnsche heeft het groote voordeel van bereikbaar te zijn, de Grieksche niet. En werd de toestand weder zoo, dat de jonge student met gemak zijn Latijnsche schrijvers leest, dan zouden zeker Dr. Polak's sombere verwachtingen over de verwaarloozing van het Grieksch niet verwezenlijkt worden. Wie zijne Latijnsche schrijvers met belangstelling blijft ter hand nemen, kan haast niet nalaten de leemten van zijne kennis van het Grieksch zelf aan te vullen. De student, wiens lievelingschrijver Virgilius is, zal wel van zelf zorgen dat hij zijn Homerus nog wat beter leert lezen dan hij op het gymnasium deed. Het moet een vreemde bewonderaar van Cicero's welsprekendheid zijn, die niet brandt van verlangen om Demos-

thenes met hem te vergelijken. Cicero's wijsgeerige geschriften zijn zoo uit de mode, dat het misschien gewaagd is te onderstellen dat onze toekomstige gymnasiasten, als zij weer goed Latijn leeren, die met genoegen ter hand zullen nemen; maar doen zij dat, dan zullen zij ook van Plato een kijkje willen nemen. Groote lacunes in het voorbereidend onderwijs zijn uiterst heilzaam, als maar bij den leerling de vurige begeerte gewekt wordt om als student die leemten aau te vullen. Daarom is de beperking der uren voor het Grieksch op de gymnasia het ware middel om onze toekomstige geleerden tot de beoefening der Grieksche letterkunde op te wekken. Thans heeft het Grieksch voor den student als Schiller's Moor zijn plicht gedaan; bij de regeling van Dr. Polak zou de student voelen dat de Moor eigenlijk nog komen moet. Altijd in de vooronderstelling dat de kennis van het Latijn vrij wat grooter wordt dan zij thans is. Dat doel is bereikbaar; want men leerde vroeger veel meer en veel beter Latijn, omdat men bij het Grieksch veel matiger eischen stelde. En ook de studie der nieuwe talen zou daarbij ten zeerste winnen. Fransch en Engelsch bieden, als het op lezen aankomt, haast geen bezwaren voor iemand, die Latijn verstaat. Als de leerlingen thans ook met die talen veel moeite hebben, ligt het vooral daaraan dat hunne kennis van het Latijn lang niet is wat zij wezen moest.

IV.

Wanneer men echter meent, dat met deze wijziging in de eischen voor het Grieksch onze gymnasia geen reden tot klachten meer zouden geven, dan bedriegt men zich ten eenenmale. En als men denkt dat de toestand verbeteren zou door de hoogere burgerscholen, min of meer vervormd ‘in overeenstemming met de eischen des tijds’, voor de opleiding van alle studenten te bestemmen; of dat de lyceën volgens de denkbeelden van Frary, met aardrijkskunde, geschiedenis en nieuwe talen als hoofdvakken, meer bevredigende uitkomsten zouden geven, dan vergist men zich nogmaals en nog veel erger dan in het eerste geval. De groote fout schuilt in het belachelijk begrip van beschaving, dat onder ons voortwoekert, en dat er ons toe brengt het schijnen zooveel hooger te stellen dan het zijn, het redekavelen meer

te waardeeren dan het handelen. Op die erfzonde, die wij van onze achttiende-eeuwsche voorgangers hebben overgenomen, maar wier heillooze invloed zich eerst thans duidelijk openbaart, wijst Paulsen in de plaats, die in den aanvang van dit opstel werd overgenomen. Wie genezing wil aanbrengen, moet die bron van het kwaad aantasten. Een van de vele kwalen, die er uit voortvloeien, is het stelsel der vakleeraren. Moet de beschaafde mensch zonder een flater te begaan kunnen babbelen over Shakespeare en spectraal-analyse, over de Egyptenaren en de Nederlandsche staatsinstellingen, welnu, dan moeten ook specialiteiten hem zijne woordenwijsheid mededeelen. Anders loopt hij gevaar bij sommige onderwerpen niet te vernemen wat men in den allerlaatsten tijd daarover gedacht heeft. Maar is dat nu eene bekwaamheid, waarop eenig verstandig mensch kan prijs stellen? Is de visscher, die één haring ter markt brengt, als mensch niet meer waard dan het dametje of heertje, dat over alles en nog iets geestig en vluchtig weet te converseeren, maar overigens geen enkele kunst verstaat?

Onze voorouders dachten er anders over dan zij, die van het voorbereidend onderwijs eischen dat het ‘beschavend’ zijn zal, of ‘algemeene ontwikkeling’ zal bevorderen. *Arte probus, probitate pius, pietate beatus ul vere fias, haec schola culta dabil* schreef een der oudere rectoren boven den ingang van het Amsterdamsche gymnasium. Wat gij hier leert, als gij u inspant, zal u braaf, door uwe braafheid vroom en nauwgezet, door uwe piëteit waarlijk gelukkig maken. Tot zoo hooge idealen verheft zich de leerling niet, als ieder schooluur eene nieuwe specialiteit met nieuwe eischen brengt. Kalme ijver en geregelde vooruitgang zullen bij de scholieren eerst dan weer gevonden worden, als in iedere klasse een praeceptor optreedt, die de leiding der jeugd in zijne vaste hand neemt en slechts op enkele uren door anderen wordt bijgestaan, en als er samenwerking en overeenstemming in levensbeschonwing bestaat tusschen de leeraren, die achtereenvolgens in verschillende klassen dezelfde leerlingen opvoeden en onderwijzen.

Waaraan anders dan aan ons averechtsch begrip van beschaving is het te wijten, dat men voor geschiedenis, aardrijkskunde en nederlandsch ook in de lagere klassen vakleeraren heeft, in plaats van het aan den docent in de oude talen over te laten, hoeveel hij van die vakken aan zijne leerlingen wil mededeelen? Ontzaglijk veel zou er gewoanen zijn, als

de verhalen uit Homerus, Herodotus en Livius met eene goede dosis mythologie werden medegedeeld aan de jeugdige gymnasiasten, die daar met open mond naar zouden luisteren. De specialiteit in de geschiedenis zal dat niet doen; want niemand zal die fabelen voor historie uitgeven. Maar als men nu eens begreep, dat die kinderen *wel* voor het aanhooren van zulke verhalen rijp zijn, maar *niet* voor geschiedenis, en als men weder eens beproefde hen bezig te honden met die zaken, waarvoor hun leeftijd hen geschikt maakt, dan zou men inderdaad verbaasd zijn over de belangstelling in de oude litteratuur, die daarvan het gevolg zou wezen. Ieder oogenblik zouden zij bij Ovidius het aangenaam gevoel hebben een ouden *bekende* te ontmoeten in wat thans voor hen eenvoudig een nieuwe lastige *naam* is. En als men dan de specialiteiten eens ontslaan kan van de moeilijke taak om niets dan Hollandsche taal te doceeren, welk een zegen zou dat zijn voor hen zelf en voor de leerlingen! Geen barbaarsche en zinsverbijsterende kunsttermen meer te onthouden, maar in de plaats daarvan te zorgen dat het schriftelijk werk in zuiver Hollandsch wordt ingeleverd en dat de mondelinge vertaling geen taal- of stijlfouten heeft - welk een besparing van nutteloozen arbeid en welk een heilzame hervorming zou dat zijn!

Kon men er dan verder toe komen om de oude oefeningen in het van buiten leeren van goede poëzie weder in eere te herstellen, dan zou men zich weldra afvragen, hoe het mogelijk is dat paedagogen die ooit zoo verwaarloosd hebben als thans geschiedt. Ook het geheugen is, gelijk andere vermogens, voor oefening vatbaar. Onze juridische professoren zouden niet klagen over de gebrekkige kennis der geschiedenis bij hunne studenten, als men hunne leerlingen als kind wat meer had laten van buiten leeren. Is er daarenboven een beter middel om eene taal goed en vlug te leeren gebruiken dan zich goede stukken daarin zoozeer eigen te maken, dat men ze woordelijk onthoudt? Alles komt bij het taalgebruik aan op het volgen van goede voorbeelden; door geen redeneering kan blijken welke zinswendingen geoorloofd, welke verboden zijn. Waarom versmaadt men dan het betrekkelijk zoo eenvoudig middel om den leerling goede voorbeelden in te prenten? Waarom leeren onze kinderen bijna geen verzen van buiten, noch Hollandsche, noch Fransche, noch Latijnsche? Omdat die kinderen nu eenmaal gedoemd zijn

‘beschaafde’ menschen te worden; m.a.w. omdat zij in tal van vakken van specialiteiten moeten vernomen hebben, wat thans over allerlei onderwerpen gedacht wordt. Daarom blijft er geen tijd en geen lust voor oefeningen, die hen tot menschen zouden maken, even geschikt om helder te denken als nauwkeurig te schrijven.

Zooals het met deze twee hoofdzaken gaat, zoo gaat het met vele andere. Waarlijk, het streven naar valsche beschaving, naar woordenwijsheid, is de vloek van ons voorbereidend hooger onderwijs. Wanneer zullen wij weder gaan begrijpen dat een verstandig opvoeder er in de allereerste plaats naar streven zal zijn kweekeling tot een mensch te maken, die enkele dingen, des noods één enkel ding behoorlijk weet te *verrichten*, en die daardoor werkzaam kan zijn ten bate van de maatschappij en tot zijne eigene bevrediging? Wie een mensch geworden is, die wat *kan* en wat *wil* in de wereld, die kan veilig voor zich zelf beslissen, in hoeverre hij zich daarnevens op beschaving en algemeene ontwikkeling zal toeleggen. Aan zeekapiteins, die aardig over alles weten te keuvelen, maar hun schip doen verongelukken, beleven de passagiers meer verdriet dan genoegen. Heeft men die eenvoudige waarheden weder ingezien, en handelt men daarnaar, dan zal men op het gymnasium niets anders dulden dan zulke oefeningen, die den leerling werkelijk krachtiger kunnen maken naar geest en lichaam. Maar alles, wat uitsluitend den geest meubelt, zonder hem te stalen of leniger te maken, alle geleerdheid, die beantwoordt aan Hegel's malicieuse bepaling, zal ten strengste geweerd worden. De geleerdheid, zegt Hegel, bestaat vooral daarin, eene menigte nuttelooze dingen te weten, d.w.z. zoodanige, die in zich zelve geen beteekenis noch ander belang hebben dan juist dit, dat men ze kent. Ongelukkig zijn er weinig docenten, die geheel ontsnappen aan de fout van dergelijke geleerdheid voor de jeugd op te disschen. Maar al te dikwijls meenen zij dat eene zaak die hen interesseert, alleen omdat zij tot de weinigen behooren, die haar kennen, nu ook in zich zelve zooveel gewicht en zooveel beteekenis heeft, als zij haar om persoonlijke redenen toekennen. Met een kleine wijziging van Protagoras' befaamde spreuk denken zij: De docent is de maat van alle dingen; wat hij voor zich belangrijk *acht*, dat *is* belangrijk; en mocht de leerling het droog en ongenietbaar vinden, des te erger voor den leerling.

Is de gulden tijd aangebroken, waarin men Hegel's oordeel over de geleerdheid zal waardeeren zooals het verdient, dan zal men onzer schoolgaande jeugd het meeste van wat zij thans leert schenken. Niet, dat het aantal vakken op het gymnasium verminderd zou moeten worden; integendeel men zal er plaats moeten maken voor enkele, zooals teekenen en gymnastiek, die niet mogen ontbreken. Maar men zal de behandelingswijze zoo inrichten dat de leerling alleen verneemt en alleen doet, wat voor hem geschikt is, en daardoor geregeld zijn leerlust voelt aanwakkeren, terwijl hij thans dikwijls gebukt gaat onder een zwaren last van kundigheden, die hij nooit kan gebruiken.

Zoo zal het wezen, wanneer de invloedrijke mannen op onderwijsgebied weder eens op den rechten weg komen. Zal het spoedig zoo zijn? Dat durf ik niet hopen. *Gegen die Dummheit kämpfen Götter selbst vergebens*. Hoe zouden dan zij, die zich pijnlijk bewust zijn geen goden te wezen, kunnen oproeien tegen dien overstelpenden stroom van dwaasheden, die onze eeuw op paedagogisch gebied kenmerkt? Geldt ook van haar niet, wat Horatius niet ten onrechte van de zijne zegt:

Aetas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

Is het daarom niet onvoorzichtig aan te dringen op wijzigingen in de inrichting van het onderwijs, daar elke verandering waarschijnlijk het tegendeel van eene verbetering zou zijn?

Moeilijke vragen voor ieder, die ze ernstig overweegt en er naar streeft ze zoo goed mogelijk te beantwoorden. Laten wij in elk geval niet in de eerste plaats heil verwachten van veranderingen in de wetten of reglementen, en liever beproeven wat er bij de bestaande regeling goeds te doen is. Wie zich ten volle overtuigd heeft dat deze verlichte eeuw, behoudens enkele op zich zelf staande zaken, zooals de levendige belangstelling in natuurwetenschap, een tijdperk is van dergelijken jammerlijken achteruitgang als de Romeinsche Keizerstijd, heeft het voordeel nooit iets ergers te zien voorvallen dan wat hij verwacht had en zich van harte te verheugen over elk betrekkelijk gunstig verschijnsel.

C.B. SPRUYT.

Een tweedaagsche excursie in den omtrek van Buitenzorg.

Het reisje waartoe wij, mijn vriend B. en ik, ons op goeden Vrijdag, bij het krieken van den morgen aangordden, had een botanisch doel, maar zou toch niet zijn wat men gewoonlijk een botaniseertocht noemt. Ten minste niet wanneer men onder botaniseeren alleen wil verstaan het, zooveel mogelijk, verzamelen van alle planten uit een bepaald oord of gebied, om een goed begrip der geheele flora te verkrijgen.

Wij hadden ons hoofdzakelijk eene veel meer speciale taak gesteld, namelijk het opsporen van wat de oude Rumphius noemde ‘de groeiende nesten der mieren,’ van welke kort te voren verscheidene exemplaren door de plantenverzamelaars in den Buitenzorgschen tuin waren aangebracht. Wij hadden dus de zekerheid, dat die nesten betrekkelijk niet ver af moesten voorkomen, en wisten waar de merkwaardige natuurproducten te vinden zouden zijn.

Dat juist botanisten zich gedurende twee dagen aan ongemakken en ongerieven gingen blootstellen om mierennesten te zoeken moet wel vreemd schijnen. De bevreemding houdt evenwel op als men weet, dat de groeiende nesten in kwestie, of ‘mierenhuizen’ zooals zij dikwijls bij de inlanders heeten, niets anders zijn dan levende, hoewel zeer zonderling gevormde planten.

Men had er ons op voorbereid, dat wij in nog al onherbergzame oorden zouden belanden, niet dikwijls door reizigers bezocht, en ons gezegd, dat wij voor nachtverblijf op de gastvrijheid van een inlander en voor levensonderhoud op onze eigene provisiën zouden moeten rekenen. ‘Un homme averti en vaut deux’; zoo ook hier. Den vorigen avond waren vier man, elk drager van twee manden, met het hoog noodige vooruit

gezonden; zij zouden de volle maan ter verlichting op hunne nachtelijke wandeling hebben en ons den volgenden morgen wachten op de plaats waar wij per as niet verder zonden kunnen, en de reis te voet vervolgd zoude worden.

Zelve namen wij een der mindere inlandsche opzichters uit den plantentuin, als gids tevens reisbediende, mede. Uitgedost in een broek, steenrood met groote blauwe ruiten, en in een donkergroen buisje, zeegroen en vuurrood gestreept, het groote mes op zijde, gestoken in de scheede met ivoren dwarsbanden versierd; een europeesch lederen taschje over den schouder gehangen, nam onze reis-koerier, blijkbaar in het volle gevoel zijner waardigheid, naast den chineeschen koetsier, op de voorbank van het karretje plaats. Over het hooge wiel heenklimmend, naar Buitenzorgschen trant ons wringend in allerlei bochten, schikten wij ons te zamen op de achterbank van het voertuig. Van gemakkelijke rijtuigen of reiswagens was geen sprake, daar wij slechts een eindweegs den grooten weg zouden berijden. Wij hadden ons dus van het algemeen vervoermiddel, het ‘karretje’, te bedienen.

De ‘kar’ van West-Java is een platte bak bevestigd tusschen twee groote wielen, rustende op meer of minder oorspronkelijke veeren en met een tentkap gedekt, getrokken door twee of drie paarden, van welke er een zich tusschen de boomen voortbeweegt, terwijl de tweede of de beide andere er naast draven of, zooals gewoonlijk het geval is, galoppeeren. Het vehikel is, in den regel, berekend voor personen die de gemiddelde lengte van een inlander niet te boven gaan, en wier hoofd niet onder een hoogen helmhoed beschutting zoekt tegen de felle zonnestralen. Evenmin als mijn reisgenoot, voldeed ik aan de beide voorwaarden, zoodat wij, in letterlijken en niet in figuurlijken zin, aan eene reeks van botsingen het hoofd moesten bieden en onze knieën met den rand van de voorbank voortdurend op voet van oorlog stonden.

Het eerste uur rijdens ging langs den grooten weg naar Batavia, voorheen postweg, doch sedert den aanleg van de spoorlijn naar Buitenzorg als vervallen grootheid te beschouwen. Geen ratelende postkar met het rennende lang-span vliegt pijlsnel meer voorbij, geen reiswagens door de vier kleppers getrokken vervroolijken den weg; dit behoort tot het verledene. Men ontmoet alleen lange rijen van zoogenoemde ‘grobaks’,

voertuigen van zeer eenvoudig maaksel waarmede de producten der landerijen worden afgevoerd. Het zijn diepe kisten op wielen; de kist is zonder deksel, doch het achterste gedeelte is beschut door een soort dak, het best te vergelijken bij een half dichtgevouwen speelkaart.

Daar het vroeg in den morgen was kwamen wij veel inlanders tegen zwoegende onder lange bamboes-staken of ‘atap’, omgeslagen bladeren, voor dakbedekking gebezigd, torschend; vooral de grasdragers waren talrijk; zij voerden het voedsel voor de vele paarden naar Buitenzorg. Zelfs gras toch wordt in twee groote pakken aan een stuk bamboes over den schouder gedragen; elk pak wordt bijeengehouden door een wigvormig naar boven geopend samenstel van bamboes-latten.

Spoedig was de brug van Kedong-Badak bereikt, waar men, hetgeen hier een groote zeldzaamheid is, tol moet betalen aan den chineeschen pachter, en waar, links, het landhuis van dien naam op eene kleine verhevenheid zeer schilderachtig gelegen is.

Vermoedelijk door den overvloedigen regen van den vorigen avond was alles, ter weerszijde van den weg, met een vrij dichten, echt hollandschen nevel bedekt. Waar een bundeltje zonnestralen zich een weg door het floers had weten te banen, verhoogde het geheimzinnige, aan nevelachtige morgens met heldere bovenlucht eigen, het aantrekkelijke van het toch reeds schoone landschap.

Even voorbij de eerste voormalige post-halte bogen wij van den grooten weg af. Het ingeslagen zijpad, hoewel voor een binnenweg goed, vertoonde toch spoedig eene eigenaardigheid welke men op de postwegen niet aantreft, de kleine bruggen van gevlochten bamboes namelijk. Men denke zich over een kloof, riviertje of beck eenige boomstammen naast elkaar gelegd, deze bedekt met een paar lagen gevlochten bamboes, en de brug in haar eenvoudigsten vorm is gereed. Het schrijnende geluid der buigzame onderlaag brengt, bij het er over rijden, eene zonderlinge gewaarwording te weeg. Toen ik voor het eerst de ondervinding er van opdeed, was het op een landgoed dat niet bijster wel onderhouden scheen, terwijl ik bovendien in een vrij zwaar rijtuig was gezeten; telkens als zulk een bamboesbrug werd gepasseerd, onderging deze, wellicht sierlijke doch niet zeer geruststellende golvingen, welke niet als hoogste kennerk van deugdelijkheid der constructie door mij werden opgevat.

Trouwens, naast Baedeker's raad, in de versregeltjes op de eerste bladzijde zijner handboeken den reiziger gegeven, de zorgen te huis te laten en zijne bagage tot het minimum te beperken, behoort den tourist op Indische binnenwegen nog bijzonder te worden aanbevolen, bij die weinig omslachtige bagage, vooral op een plaatsje voor een goede dosis fatalisme te rekenen. Eens gezeten en in beweging gebracht, moet men met een ‘vogue la galère’ alle vrees van zich zetten, en er zich niet om bekommeren wanneer het noodlot zal gelieven gebruik te maken van een der tallooze gelegenheden om een as te laten breken, een paard te doen vallen of een wiel van de kar te laten afloopen. Met al deze mogelijkheden behoort men eerst dan rekening te houden wanneer zij tot onbetwistbare werkelijkheden zijn gepromoveerd.

Wij reden tusschen rijstvelden door, frisch groen van kleur, hier en daar door kleine groepjes boomen afgewisseld en aan de achterzijde met strooken bosch omzoomd. De nevel was opgetrokken, de morgenstralen verspreidden een vroolijk licht, de rijstvelden deden aan uitgestrekte malsche grasvlakten denken; alles bijeen maakte den prettigen en toch breeden indruk van een groot in engelschen stijl aangelegd park.

Nog een goed half uur en wij bereikten het dorp dat den barbaarsch klinkenden naam van Babakan-madang draagt. Wij moesten hier uitstijgen om een zijpad van den tweeden rang in te slaan, dat alleen te paard of te voet te volgen was. Per pedes gingen wij verder, om onder weg het een en ander te kunnen waarnemen en verzamelen. Onze vooruitgezonden escorte stond ons, naar behooren, op te wachten; goedsmoeds togen wij met ons gevolg van vijf man op weg. Onze goede stemming verminderde er niet door, toen wij nu eerst duidelijk uit de verhalen van onzen cicerone begrepen, dat eene vrij lastige wandeling van ruim twee uur ons wachtte, voordat wij in een volgend gehucht onder het gastvrij dak van het dorpshoofd eene schuilplaats en nachtverblijf zouden vinden.

Dat de weg inderdaad niet per kar te volgen was, bemerkten wij spoedig. Wij kwamen op paden, die nu eens glibberig en smal, dan weêr met groote steenstukken belegd, volmaakt onberijdbaar waren; wij hadden ‘bruggen’ voor voetgangers te passeeren, aan welke een Europeaan dien weidschen naam slechts noode zal geven. Die ‘bruggen’ bestaan namelijk uit twee

of drie boomstammen, en zeer dikwijls slechts uit één stam, over de, soms vrij diep liggende, beek heengeworpen, hoogstens met een wankel en wrak stuk bamboes er naast als leuning.

Het vereischt voor een niet-inlander eene groote mate van equilibritistische behendigheid, om, al balanceerende, over zulk een stam heen te schuifelen en de overzijde te bereiken; vooral wanneer de leuning, als luxe-artikel, is achterwege gelaten. Men wordt jaloersch bij het zien der gemakkelijkheid waarmede inlanders, zelfs onder zware lasten, met de teenen den stam omklemmend, er over heen wandelen.

Onder de heesters aan het pad was er vooral één met sierlijke bloemen en vruchten (Tetracera Assa). De eerste gelijken op groote appelbloesems, of herinneren, in de verte gezien, aan pioenrozen in het klein; de vruchten, 3 of 4 bij elkaar gezeten welke uit eene zelfde bloem voortkomen, met een gekromden stekel gekroond, zijn donkerrood van kleur. De bladen der plant zijn hard en opmerkelijk breekbaar, zooals bij het geheele geslacht waartoe zij behoort het geval is; zij wordt geteld onder de klimmende heesters en vertoont, in verband met hare leefwijze, eigenaardige inrichtingen en arbeidsverdeelingen tusschen hare verschillende takken. Wij verzamelden, onder meer, eene aardige witte aard-orchidee die niet veel in den omtrek schijnt voor te komen; ik zeg *aard*-orchidee, omdat, zooals men weet, in de tropen het meerendeel der representanten van die fraaie plantenfamilie niet in den bodem wortelen doch op boomstammen groeien.

Bij eene buiging van het pad stonden wij op eens voor een vrij breed riviertje zonder spoor van brug er over. Onze geleiders, voor wie dit niet zooals voor ons eene verrassing was, waren blijkbaar nieuwsgierig hoe wij het geval zouden opnemen. De partij was trouwens spoedig gekozen, daar de boven het water uitkomende rotsblokken te weinig talrijk waren om, van het eene op het andere blok springend, den tegenovergestelden oever te kunnen bereiken. Er bleef dus niets anders over dan de rivier te doorwaden. Eerst werd een der mannen er door gezonden, ten einde als peilschaal dienst te doen. Toen wij op die wijze ongeveer wisten hoe diep wij in het water zouden gaan, werd schoeisel en toebehooren uitgetrokken, de pantalon tot over de knieën gehaald en trokken wij naar de overzij; in het midden werden wij elk gesteund door een onzer inlanders,

daar de stroom vrij sterk en de bedding erg ongelijk en glad was, zoodat er alle gelegenheid voor omvallen bestond. Toen de overtocht gelukkig was volbracht, bemerkten wij evenwel het gebrekkige onzer methode van diepte-bepaling, aangezien niet alleen onze opperhuid, maar ook een groot deel onzer kleedingstukken nat was geworden. Hierover echter geen zorg; de zonnewarmte was, in meer dan voldoende mate, aanwezig om ons op te drogen. Het bleek, dat een kleine, in het riviertje uitloopende beek tevens ons verder pad voorstelde; wij bleven dus, geruimen tijd, barrevoets al plassende voortloopen. Europeanen die in de binnenlanden wonen, zijn somtijds, door den nood gedwongen, aan die wandelwijze gewoon geraakt. Wij bemerkten, dat dit met ons nog niet het geval was en kregen, meer dan te voren, eerbied voor de voetzolen der indische staljongens, tevens als palfreniers fungeerende, welke, wanneer men een erf oprijdt, in gelijken tred met de paarden over de scherpe steenstukken draven. Ter loops zij namelijk opgemerkt dat het begrip ‘grint’ hier van zeer wijden omvang is; wat men er hier toe rekent, zou in het goede moederland veelal tot die steencategorie gebracht worden welke het plaveisel der stadsstraten levert. Edoch, 's lands wijs, 's lands eer.

Van links naar rechts strekte zich, voor ons, een groote bergketen uit; een koepelvormige, alleenstaande berg, zeer dicht bij ons, fungeerde als voorpost. Het was juist deze berg, de Pantjar geheeten, welke, naar het zeggen van onzen gids, de gewenschte schatten zou moeten opleveren. De naar ons toegekeerde zijde was te steil om beklimbaar te zijn. Wij moesten dus eene omtrekkende beweging maken, ten einde, aan de andere zijde van den Pantjar, het gehucht Tjimanala, eindpunt van den tocht voor dien dag, te vinden.

Langzaam begonnen wij te stijgen, op een heuvelachtig terrein met kreupelhout begroeid. Onze maleiers hadden ons gezegd, dat wij spoedig aan een warme bron zouden komen, en inderdaad bereikten wij weldra een plek waar een heldere straal warm water uit den rotsbodem stroomt. Het water was zoo warm, dat wij er de handen niet in konden houden; niettemin groeide op de steenen, waarover het zich uitstortte, eene groen-grijze wier-soort op welige wijze. Ook elders is herhaaldelijk waargenomen, dat wieren in het water van warme bronnen goed leven. Zoo vindt men b.v. wieren

te Carlsbad, Bex en op de Liparische eilanden in water van 53° tot 57° C.

Hoppe Seyler, een bekend duitsch physioloog, heeft in de nabijheid van fumarolen, wieren aangetroffen welke door waterdamp zeker op 60° C. verwarmd werden. Wij hadden tot onzen spijt geen thermometers bij ons en waren dus niet in staat de temperatuur van het zeer warme water te bepalen. Het is opmerkelijk, dat die wieren het in een medium zoo hoog van temperatuur uithouden, als men bedenkt, dat hoogere planten een verblijf van ruim 10 minuten in warm water van 45° tot 52° C. gewoonlijk met den dood moeten bekoopen, zooals vooral door de onderzoekingen van een nederlandsch planten-physioloog bekend is geworden.

Een veertigtal passen verder ontsprong uit dezelfde rotsmassa eene koude bron. Wij laafden er ons met graagte aan, daar de helling waarop wij gingen steeds steiler en de rotsklompen welke wij over moesten trekken steeds grooter werden. Nog een vlak gedeelte en wij kwamen aan een groepje Arengpalmen, *Arenga saccharifera*, de bekende suiker leverende palm tusschen welke de bruine daken doorschemerden van een paar hutjes; de eerste van het gehucht Tjimanala. Het zag er niet bijster welvarend uit, zoodat wij ons weinig illusies maakten van de schoutswoning waar wij gastvrijheid zouden vragen. Dit ‘vragen’ bleek in zeer ruimen zin te moeten worden opgevat en geschiedde als volgt.

Wij kwamen aan een hut, evenals de andere staande op palen van ruim een halven meter hoog, en voorzien van een soort voorgalerij, hetgeen in dezen wil zeggen een over de geheele breedte verloopende dwarsstrook, die wel door het dak beschut doch voor en aan de zijden open was; de dieper inliggende voorwand van het eenige vertrek der hut vormde dus de eenige wandvlakte van de galerij. Zonder zich om eventueele bewoners te bekommeren, gaf onze tuinopzichter eenige orders aan zijn mannen; gezwind werden de manden in de galerij geplaatst en een ander deel der bagage binnengebracht, alles op eene wijze welke ten duidelijkste blijken liet, dat de binnentrekkenden geenszins het voornemen hadden zich slechts voor weinige uren te installeeren. Nadat dit vragen à la Bismarck was uitgevoerd, werd er naar het dorpshoofd zelf geïnformeerd. Het heette, dat de man afwezig was; zeker is

het, dat wij niet in de gelegenheid geweest zijn onzen achfbaren gastheer van onze erkentelijkheid de verzekering te geven. Eene éénoogige oude vrouw nam gedurende den tijd van ons verblijf de honneurs waar. Wij versterkten ons, liggende op de planken van de 'galerij', met een bijzonder eenvoudig ontbijt, en strekten daarna voor een wijle de vermoeide leden op een matras in de hut uit. Eene hieronder volgende beschrijving van de wijze waarop wij den nacht doorbrachten, zal doen begrijpen, hoe het voor ons beiden wel de zonderlingste slaapstede was met welke wij nog ooit hadden kennis gemaakt.

Uitgerust, na onze kleine siësta naar buiten tredend, vernamen wij van onze lieden, dat in de onmiddellijke nabijheid op een Doerian-boom vrij veel 'mieren-huizen' te zien waren. Nieuwsgierig begaven wij ons buiten het gehucht, en waarlijk, na een paar stappen zagen wij voor het eerst een 'groeiend nest' op zijn natuurlijke standplaats, hangende 'aan de wilde hout-bomen als een groote knoest of kop, uit den ronde bultig.'[1)].

Men denke zich boven tegen stam en takken van een weinig bebladerden boom, op opene standplaats, knollen, zoo groot als kinderhoofden met tal van wortels vastgehecht. Op den top van elken knol, welken men bij den eersten aanblik voor een uitwas van den dragenden stam zelf zoude houden, vertoonen zich één of meer bebladerde stengels, naarmate het geslacht waartoe het 'groeiend nest' behoort. De geslachten *Myrmeeodia* en *Hydnophytum* namelijk, van de familie der *Rubiaceeën*, leveren beide de zonderlinge planten wier opsporing het hoofddoel van onzen tocht was. Op dezelfde boomen troffen wij *Myrmecodia tuberosa* en *Hydnophytum montanum* aan. De korte beschrijving hier volgende betreft de eerste dier twee planten, doch geldt tevens in hoofdzaken voor de tweede.

Zooals van zelf spreekt was het voor ons onderzoek noodig eene goede hoeveelheid der grillige stengeldragende knollen naar beneden te laten halen, gedeeltelijk ook om ze mede naar Buitenzorg te nemen. Het naar beneden halen is echter geen gemakkelijke taak, zelfs niet voor een inlander met zijn geharde, weinig gevoelige huid. De mannen welke in de boomen klommen om dit werk te verrichten hadden zich, al klimmende,

1) *Rumphius*, Het Amboinsch Kruid-loak, 1750, 6e deel, zestiende hoofdstuk 'Het groeyend Nest'.

voortdurend armen en en beenen af te wrijven, daar de stammen waarop *Myrmecodia's* en *Hydnophytum's* huizen, van onder tot boven, wemelen van kleine bruin-roode mieren, wier geringe afmetingen haar niet beletten bijzonder onaangenaam te steken. De naar beneden geworpen planten terstond in de hand te nemen, om ze van alle kanten te kunnen bezien, is dan ook, wegens het groote aantal mieren, niet mogelijk. De op den grond liggende *Myrmecodia's* nader beschouwende, schijnt het reeds, en dit vermoeden wordt door nader onderzoek geheel bewaarheid, alsof het knolvormig gedeelte waaraan van onder de vasthechtende wortels ontspringen, niets anders is dan het sterk gezwollen ondereinde van den stengel. Het bladdragende normaal gevormde deel van den stengel heeft voor niet-botanisten weinig merkwaardigs, evenmin als de witte kleine bloemen en de oranje-kleurige besvormige vruchtjes. Alleen zou het den leek opvallen, dat dit stengeldeel van vele uitstaande stekels is voorzien, en het hem misschien interesseeren te vernemen, dat die stekels vervormde en in functie geheel gewijzigde wortels zijn; eene transformatie welke, in die mate, zeer zelden voorkomt.

Op de knollen, evenzeer met stekels gewapend, treft men lage ribben aan, zoomede, hetgeen meer belangstelling verdient, beneden, op de plaats waar de talrijke wortels ontspringen, een of meer groote openingen. Bij nauwkeuriger toezien bespeurt men ook hooger op aan den knol, hier en daar, kleine gaatjes. Vooral wanneer men een *Myrmecodia* plant beweegt of wanneer men tegen den knol klopt, komen uit de groote en kleine openingen terstond geheele reeksen van mieren voor den dag, die zich met opgewonden beweeglijkheid over de oppervlakte van den knol verspreiden. Worden de planten met rust gelaten, dan trekken de mieren-horden door dezelfde openingen de knollen weêr binnen. Klieft men, door een welgerichten slag met een kapmes, een *Myrmecodia*-knol door midden, dan vertoont zich een merkwaardige inwendige bouw. In stede van aaneengesloten te zijn, blijkt het weefsel van den knol te worden doorloopen door een aantal breede gangen. Deze gangen, in allerlei richtingen geslingerd, staan met elkaar in verband en vormen een waren doolhof; sommige daarvan komen naar buiten uit op de zooeven genoemde grootere en kleine openingen. Dit samenstel van gangen nu dient tot woning voor eene gansche kolonie mieren.

Hoewel het hier niet de plaats is om uitvoerig de vraag te behandelen, welke de betrekking is tusschen de Myrmecodiaknollen en de mieren die er in huizen, zoo moge toch omtrent dit punt nog een enkel woord worden toegevoegd.

Als historische merkwaardigheid ga de vermelding der meening van *Rumphius* vooraf. ‘Het groeijend Nest.... is een wonderlijk schepsel der natuur, een plant die zonder vader en moeder voorkomt....; deze planten weet men voor te komen uit de zubstantie van Mierenesten, daar inne te vooren geen zaad kan geweest zijn, en egter ieder Mierenest, formeert een plante op zig zelfs....’ De *Myrmecodia's* en *Hydnophytum's* zouden dus volgens deze beschouwing geen planten zijn, doch groeiende mieren-nesten, die de eigenaardigheid hebben bij hun groei den vorm van planten aan te nemen. Ter verklaring dezer opvatting vinden wij: ‘Het schijnt, dat ze (de mieren) met hare scherpigheid de schorsse des booms prickelen, en de groeijende natuur daaruit in haar nest brengen, 't welk eerst van aarde en vermolzemt hout is gemaakt.’ Rumphius zelf gevoelt zich toch gedrongen hieraan toe te voegen: ‘niet te min is het nog al te verwonderen, dat dit nest een bijzondere plante voortbrengt, met den boom geen gemeenschap hebbende, en diergelijke nergens gezien werd dan op deze nesten.’

Het zal wel geen betoog behoeven, dat de naieve meening van Rumphius later geen aanhangers heeft gevonden. Tot in den jongsten tijd echter werd aangenomen, dat de gangen in de knollen der *Myrmecodiën* en *Hydnophyten* door de mieren worden *gemaakt*, en ten tweede, dat de tegenwoordigheid der mieren voor den groei dier planten eene onmisbare voorwaarde is. Zoowel het een als het ander is echter onjuist.

Een jong kiemplantje van Myrmecodia vertoont terstond aan het ondereinde van zijn stengeltje een duidelijk gezwollen gedeelte. In dit jonge knolletje ontstaat nu van binnen eene holte welke zich naar den omtrek gangvormig uitbreidt en ten slotte met de buitenlucht in opene gemeenschap treedt. De eerste gang in den jongen knol wordt dus niet door mieren, van buiten naar binnen dringende, ingevreten. De plant zelve vormt dien gang, en wel van het centrum van het knolletje uit naar buiten gaande. Hetzelfde geldt voor het ontstaan van alle volgende gangen; zij worden geen van allen door mieren uitgegraven, zooals men meende. In den door de plant zelve

gemaakten doolhof van gangen vinden dan de mieren eene schuil- en woonplaats en nestelen er zich in. Dat evenwel hare tegenwoordigheid voor den groei der plant geenszins onmisbaar is, blijkt uit het volgende op afdoende wijze. In den Buitenzorgschen plantentuin heb ik verscheidene *Myrmecodia's* en *Hydnophytum's* meer dan een half jaar zien doorgroeien, bloeien, vruchtdragen on, hetgeen meer zegt, vuistgroote nieuwe nitwassen aan hunne knollen maken, met versche gangen in allerlei stdiën er in, zonder dat één enkele mier in die knollen huisde.

Men versta mij wel; dit alles sluit niet uit, dat de mieren welke in de normale gevallen in de knollen der planten in kwestie aanwezig zijn, niet eenig nut voor die planten zouden kunnen hebben. Doch omtrent den aard van dien mogelijk nuttigen invloed zijn slechts geheel onzekere hypothesen op te stellen, met wier opsomming ik den lezer niet wil vermoeien.

Welke beteekenis moet men dan toekennen aan die knollen en vooral aan hun doolhof van gangen?

Een antwoord op deze vraag kan hier niet in bijzonderheden worden gegeven. De volgende weinige woorden mogen voldoende zijn om eenig inzicht in de zaak te verkrijgen. Zooals hierboven is gezegd, groeien de ‘mierenplanten’ in quaestie in den regel tegen takken en stammen van weinig bebladerde boomen; op standplaatsen dus waar zij dikwijls aan aanzienlijke verwarming door de zon zijn blootgesteld. Daarbij dient nog in aanmerking te worden genomen, dat de *Myrmecodia*-wortels zich slechts op de takken van den stennboom vasthechten en dus weinig gelegenheid hebben water op te nemen. Om onder dergelijke omstandigheden niet te verdrogen staan een plant twee middelen ten dienste, welke beide door de *Myrmecodia's* op zeer afdoende wijze worden aangewend. Deze middelen zijn: in de eerste plaats het maken van waterreservoirs in het eigen weefsel, in de tweede het tegengaan van te sterke transpiratie. In hunne groote knollen nu hebben de *Myrmecodia's* en *Hydmophystum's*, daar het weefsel dier knollen bijzonder waterhondend is, uitstekende waterreservoirs. Stelt men dan ook vrij jonge exemplaren aan gelijdelijke uitdroging bloot, dan ziet men de knollen zeer merkbaar opschrompelen, terwijl het overige deel der planten frisch blijft. Besproeit men daarop de wortels overvloedig, dan zwellen de knollen weldra tot hunne vorige

gedaante weer op, zonder blijkbaar eenig letsel te hebben ondervonden.

Het stelsel van gangen in de knollen staat in direct verband met het tweede middel tegen uitdroging, namelijk het voorkomen van te sterke transpiratie. Buiten op de knollen, op den stengel en zelfs op de bladstelen vindt men geene organen welke eene communicatie van de buitenlucht met het weefsel der plant mogelijk maken. Zulke organen vindt men echter wel, en dat in grooten getale, op de wanden der gangen, dus *in* den knol. Het spreekt nu van zelf, dat zelfs bij felle zonnewarmte, binnen in den knol, de lucht in de gangen nog altijd vrij vochtig zal zijn; de organen voor de communicatie met de buitenlucht dienende kunnen dus daar hunne functie goed vervullen, terwijl er toch slechts een minimum van waterdamp verloren zal gaan.

Beladen met een aantal mieren-plauten, wier stekende gasten talrijker waren dan den dragers lief was, repten onze mannen zich terug naar de hut, terwijl wij de invallende schemering gebruikten voor eene kleine wandeling tusschen de hutten onzer buren.

Die wandeling was spoedig afgeloopen, daar de naburige verblijven zich tot 3 of 4 bepaalden. Wij vingen schuwe blikken van enkele volwassenen op; dreven, zonder het te willen, eenige naakte huilende kinderen op de vlucht en belandden weer aan ons eigen kwartier.

De avond viel; het voorstuk onzer hut, de ‘galerij’ werd zoo goed mogelijk afgesloten met zeilen en doeken welke voor de opene zijden werden neergelaten, waardoor een langwerpig vertrek werd gevormd. Aan den eenen kant dezer pijpenlade kropen de mannelijke bewoners van het huis, met onze trawanten te zamen, ter besparing van warmte, in een niet licht ontwarbaar kluwen opeen, om spoedig de nachtrust te gaan genieten.

Wij betraden het inwendige der hut, sloten de deur en trachtten ons zoo goed mogelijk te oriënteeren. De vierkante ruimte in welke wij ons bevonden scheen vrij groot te zijn. Dicht bij den voorwand lagen onze matten, op den grond uitgestrekt over een paar matrassen, of, zooals men in Indië

weinig euphonisch pleegt te zeggen, ‘bultzakken.’ Wij oordeelden het raadzaam eene inspectie dier matrassen, onzen gastheer toebehoorend, tot den volgenden morgen uit te stellen; ‘wat men niet weet deert niet,’ en een ander en beter nachtverblijf te betrekken was toch onmogelijk. Wij hadden reden ons, des anderen daags, over die philosophische handelwijze te verheugen. Toen kwam namelijk, bij het oprollen der matten, de onderlaag in zoo weinig aanlokkelijke eigenschappen te voorschijn, dat ik het sterk betwijfel of wij wel met een zoo gerust gemoed den nacht zouden hebben doorgebracht indien wij niet den avond te voren onzen onderzoekingsgeest zoo wijsgeeriglijk gebreideld hadden.

Op een der naar binnen springende dwarsbalken, deel uitmakende van het geraamte van den wand, stond een klein glaasje met klapper-olie, waarvan eene zeer zwakke poging tot verlichting uitging. Het flauwe schijnsel dat op ons een geel-rossen gloed wierp, zonder tot den zwarten ondergrond te kunnen doordringen, maakte een effect, dat aan Gerard Dou deed denken.

Nadat wij, zittende op onze legersteden, een soort avondmaal hadden genoten en een sigaar ontstoken, waren onze oogen langzamerhand wat aan het duister gewend en slaagden wij er in ons nachtverblijf iets beter op te nemen. In de eerste plaats namen wij met genoegen waar, dat, ter onzer eere, voor dezen nacht, de kippen uit het vertrek gebannen waren. Het zou mij gegund zijn later te bespeuren, dat niet alle levende have verwijderd was.

Wat tegen den achterwand was geplaatst, bleef, van onze ligplaats uit, door de duisternis verborgen; in een hoek ontwaarden wij vrij veel boschjes rijstaren en andere veldproducten, terwijl boven ons hoofd aan latten ook gedroogde veldgewassen schenen opgehangen. Het meest intrigeerde ons evenwel eene, schijnbaar vierkante, ruimte door gordijnen afgesloten, ook tegen den voorwand aan, doch aan de andere zijde van de deur. Het zonderling samenstel herinnerde geheel aan de kermistentjes waarin eene dikke dame haar kilogrammental benevens hare Rubensachtige vormen te bewonderen geeft, of waarbinnen eene ‘opvolgster van Mmd. Lenormand’ de raadselen der toekomst ontsluiert en erfenissen ‘van over de zee’ voorspelt. Roode en witte dobbelsteenen gelijkelijk verdeeld vormden de teekening der gordijnen. Boven de zijde waar de

ingang was, door een lange spleet aangeduid, was een roode dwarsband aangebracht met honderde kralen, gitten en stukken glas er op geregen, welke versicrselen zelfs bij den zwakken glans van ons nachtpitje in allen luister hunner kermisachtige schoonheid schitterden.

Achter den voorhang was geen leven te bespeuren; doch weldra bleek het, dat de ruimte door de gordijnen beperkt het damesverblijf was. De goedgunstige lezer zal wellicht vreezen, dat ons een geval als dat van den heiligen Antonius stond te overkomen. Hij stelle zich gerust; geen slank gevormde verlokkende sirenen of weelderig gebouwde bruine nymphen brachten onze principes in gevaar. Toen wij gerekend werden te slapen, kwam zachtjes uit een door ons niet bemerkt achterdeurtje onze éénoogige oude gastvrouw binnen; haar volgde op den voet eene jongere vrouwelijke gedaante welke met nog grootere schuchterheid achter ons heen sloop. Beide vrouwen verdwenen achter den voorhang, waarbinnen, na een zacht gefluister, alles stil werd.

De laatst ingetredene had in een dichterlijk gestemd gemoed illusies kunnen wekken, bij welke eene fraai gebronsde, satijnzachte huid, gracieuse handjes, donkere groote kijkers, blauw zwart omlijst en beschaduwd onder sierlijk gebogen wimpers, eene rol hadden kunnen spelen. Illusiën waarmede vermoedelijk in werkelijkheid een grof vel, plompe handen en, door sirihkauwen roodgeverfde, breed omgeslagen lippen zouden passen. Hoe die verhouding tusschen voorstelling en werkelijkheid ook geweest moge zijn, zeker is het, dat eene wandeling van een paar uur, op het midden van den dag, in de tropen, zeer prozaïsch stemt. Wij volgden het voorbeeld onzer buurdames en gingen ter ruste.

Mijnen reisgenoot waren de goden gunstig, doch mij, helaas, niet. Nauwelijks was ik er, na lang heen en weer rollen, in geslaagd op mijn mat in slaap te geraken, of ik werd door eene eigenaardige gewaarwording aan het hoofd weder wakker. Half opgericht en de slaperigheid de oogen uitwrijvende, trachtte ik de oorzaak van mijn schrik te ontdekken, hetgeen niet gemakkelijk was, aangezien het nachtpitje zoo goed als geheel was uitgegaan. Toch nam ik, turende op den bundel kleederen die mij als hoofdkussen dienst deed, een zwartachtig iets waar welks natuur niet duidelijk was. De hand voorzichtig uitstrek-

kende greep ik onverwachts in het behaarde vel van eene groote zwarte kat, die, behagelijk opgerold, uit zucht naar warmte en naar gezelligheid, mijn hoofd tot slaapplaats had gekozen. Met eene vrij onzachte handbeweging was het dier uiterst snel naar de achterzijde van het vertrek verplaatst en trachtte ik den slaap te hervatten. Maar, lang nog voordat de eerste stralen van het morgenlicht zich een weg baanden door de groote kieren en het dak onzer woning, werden wij gestoord. Deze keer kwam de oorzaak der stoornis uit het ‘serail’. Een der vrouwen dwaalde met een lampje in de hand door het vertrek, zoekende tusschen de rijstaren, en verdween daarop in een klein aangrenzend hokje, hetwelk een soort van keuken scheen te zijn. Wij hoorden schuifelen, stampen en rammelen; geheimzinnig flikkerde het lampje telkens tusschen de reten van het houten beschot, ons van de vermoedelijke keuken scheidende; overigens was alles pikdonker. Het herinnerde mij aan de gasten uit de verdachte herberg in het bekend verhaal, die in een gelijk geval licht zagen dwalen, messen hoorden wetten en met schrik hoorden vragen: ‘faut-il les tuer les deux’; den volgenden morgen eerst bemerkend hoe er alleen sprake was geweest van de vette varkens ter eere der gasten te slachten. Wij trokken de vreedzame bedoelingen onzer getrouwen minder in twijfel, maar ongelukkig werden wij ook bij het ontwaken niet met gebraad aangenaam verrast. Het tegendeel was waar. Mijne behaarde vijandin, aan welke ik niet had toegestaan mijne slaapsteê te deelen, had zich gewroken door eene groote opruiming onder het beste deel onzer provisiën aan te richten.

Naar buiten; ons verfrischt aan eene heldere bergbron en terstond op marsch.

Snel ging het naar boven, daar wij het er op gezet hadden den top van den berg te bereiken en toch nog denzelfden dag naar Buitenzorg terug te keeren.

De beklimming van het eerste stuk ging vrij gemakkelijk, daar kort geleden de bewoners van het gehucht alle boomen en heesters hadden in brand gestoken om eenige stukken grond, ter bebouwing, vrij te krijgen. Daardoor waren rotsen en steenblokken in onnoemelijken getale bloot gekomen; zij lagen, in woeste wanorde, door elkaar alsof zij zoo even door een vulkaan waren nitgebraakt. De groote blokken werden omgetrokken;

die, welke niet meer dan manshoogte hadden, overgeklommen. Alles ging met niet te veel moeite. Anders werd het, toen wij, hooger op, het begroeide gedeelte bereikten, waar het plantenrijk zijn drommen had opgesteld als om ons vermetele bespieders zijner geheimenissen den weg te versperren. Het werd ons duidelijk waarom nog een gids uit het gehucht was medegegaan. Van een pad was geen sprake. Er moest voet voor voet een weg gebaand worden, daar er geen denken aan was zich heen te werken door den doolhof van stengels en stammen en door het dichte netwerk van slingerende en elkaar kruisende takken en twijgen. Wij formeerden eene colonne. De gids en twee onzer mannen, het scherpe kapmes getrokken, gingen voorop; dan volgden wij en achter ons kwamen de drie andere inlanders welke de door ons verzamelde planten moesten dragen. Met forsche slagen werden, voor ons uit, de dikke stengels der Scitamineae geveld en op zij geworpen, krakend en knetterend beneden in een kloof terechtkomend; lianen, dun doch sterk en taai als ijzerdraad, werden dooorsneden, gevaarlijk gedorende heesters en takken omgekapt.

Door de nauwe opening welke voetstoots gemaakt werd, stegen wij onder een dak van loof langzaam de steile helling op, telkens uitglijdend op de met mos begroeide half verborgen steenblokken, ons steunend en optrekkend aan de slingerende twijgen der tallooze klimplanten. Krijschend en gillend vloog een zwerm vogels op, verschrikt door de ongewone rustverstoring.

Vermoeid en hijgend bereikten wij den top waar de stammen zwaarder, doch het woud gemakkelijker begaanbaar was. Mijn vriend B. had vele varens verzameld; ik had mij onderweg voornamelijk met de klimplanten bezig gehouden, terwijl onze geleiders Orchideën voor den tuin bijeengebracht hadden. Geheel boven kwamen, tusschen de half vergane afgevallen bladen, de geelwitte stengeltjes van een zeldzaam plantje (Gonyanthes candida) voor den dag.

Wij verzamelden eene groote hoeveelheid planten en namen na ruim anderhalf uur den terugtocht aan. Het dalen ging snel genoeg, soms sneller dan ons lief was.

Teruggekomen aan het opene gedeelte met steenblokken bezaaid, was de overgang uit het vrij koele schaduwrijke bosch verre van aangenaam. De hoogstaande zon scheen met kracht op de berghelling; de steenklompen waar wij over, langs en

tusschen door klauterden, waren gloeiend; onze veldtlesschen leeg, en water nergens te ontdekken. Kortom, het was eene uitgezochte gelegenheid voor het krijgen van zonnesteken. Gelukkig behooren zonnesteken, met tijgers en gevaarlijke slangen, niet zoozeer tot de alhier dagelijks voorkomende artikelen als men wel uit verhalen geneigd zou zijn op te maken. Niettemin slaakten wij, unisono, een kreet van verlichting toen wij onze hut in het gezicht kregen, en weldra genoten wij, als ware het nectar, van het afgrijselijk brouwsel ons, onder den naam van thee, door onze gastvrouwen zorgvol voorgezet.

Wij hadden een rijken botanischen oogst, vooral aan ‘groeiende mieren-nesten,’ en besloten derhalve, daar het doel van den tocht geheel was bereikt, onmiddellijk weêr op het pad te gaan, om te trachten, vóór het invallen van den nacht Buitenzorg te bereiken.

Met vrij loome schreden werd de marsch opnieuw aangevangen. Het prachtig vergezicht dat zich weldra voor ons oog uitstrekte, gaf echter weer lust en kracht en met vernieuwden moed zetten wij den terugtocht voort. Het doorwadea van de rivier gaf ons nu eene weldadige opfrissching. Een inlandsch-hoofd te Babakan-madang bezorgde ons een voertuig, en, na allerlei kleine wederwaardigheden, bereikten wij in het donker onze woonplaats.

De vermoeide leden op onze eigene legersteden uitstrekkend, bezorgde de vergelijking met het logies van het Tjimenala-sche dorpshoofd ons nu een prettig gevoel van welbehagen. Weldra genoten wij eene welverdiende rust, droomend van de gemakkelijke botaniseer-tochtjes in het hollandsche duin, die ons took vroeger lastig en warm schenen.

Buitenzorg.

M. TREUB.

Op den familiedag.

Langs den Rijn.

De harde metaalklank, rommelend en ratelend, van zware wagenwielen, die ijzeren platen dreunen doen, schrikte de sluimerende en lezende reizigers op. We reden in den trein over de spoorwegbrug van Keulen. Uitkijkend, zag ik het bliksemen van de door elkander dwarrelende, glinsterend witte vierkanten van het breede traliewerk links en rechts, waartusschen ik stoombooten, stukjes blinkende rivier, en, op de brug naast ons, karren en marcheerende soldaten zag dansen. 't Was een duizeligmakend vaak genoten maar steeds opnieuw vreugdewekkend schouwspel, want we waren weer in Duitschland, we zouden straks langs den Rijn gaan naar Wiesbaden, waar ik met vrouw en kinderen het huwelijksfeest ging vieren van mijn zwager met een lief, Duitsch bruidje uit den Taunus.

Hier links lag het *Hotel du Nord* ... daar ginds omhoog flonkerde met rooden gloed een der gekleurde boogvensters van den Dom, in zonnelicht, dat door het Heiligdom heen naar buiten straalde.

Door de vonkelende kleur aangetrokken, gingen wij over het plein, welks straatsteenen schel verlicht waren, naar de oude Kathedraal, ‘das in Eintracht und Ausdauer erstrebte Werk des Brudersinns aller Deutschen, zu Gottes Ehre und zum Ruhme des Vaterlandes vollendet,’ gedurende de zegenrijke regeering van den Keizer, wiens feest Keulen met geestdrift ging vieren.

De schemering, de plechtige stilte gaf rust aan oog eu oor.

Het was of een koele hand op een koortsig voorhoofd werd gelegd. Gladgestreken werden de rimpels door zenuwachtige spanning gegroefd. Te midden van verandering, hartstocht, eindeloos streven en worden .... de genezende rust, de heilige, geduldige kalmte van het Goddelijk: ‘Ik Ben’. De stilte, de blijvende massieve kracht der kathedralen doet aan den eeuwigen vrede denken, aan hernieuwing in rust. ‘Hij geeft aan zijn geliefden slaap.’ ‘Komt herwaarts tot mij allen, die vermoeid en belast zijt en ik zal u rust geven,’ klinkt uit de diepten van het hooge, stille heiligdom den zwaarbeproefde toe, die, uit de rumoerige, stoffige, blinkende straat binnengetreden, het zware, donker lederen voorhangsel achter zich vallen laat.

Op het verre altaar brandden lichten .... een bel weerklonk .... eenige geknielde gedaanten zag ik in de schemering rechts, bij de graven van martelaren en heiligen met het hoofd in de handen, voorovergebogen .... diepe orgelklanken rolden even door de gewelven, die van 't geluid weergalmden .... en toen was alles weer stil als in een eenzaam woud.

Een beambte in rood gewaad, met een mantel die over de hielen sleepte, ging over de grijze zerken tusschen de grijze pilaren door.

Hoe slank doch hoe krachtig tevens schijnen die steenen bundels van aaneengesloten zware en dunne pijlers! Ver boven ons staan op machtige consoles levensgroote steenen beelden tegen de hoofdpilaren aan .... een laan van heiligen, die daar in de hoogte als schildwachten den opgang tot het koor bewaken, en boven hunne hoofden strekken de kolommen zich, door rand noch beeld gebroken, glad omhoog. Met het hoofd achterover geworpen volgt men de steile vaart, waarmede de pijlenbundels opstijgen tot de in steenen plooien, telkens met een roset opgeheven gewelven, tusschen welke schaduwrijke plooien de punten der boogvensters zich verschuilen. De ontelbare lijnen, die aan alle zijden opschieten, stijgen voort langs de riggels van het gewelf, omhoog! omhoog!

Wij zaten neder in een der donkerbruine eikenhouten banken, op wier lessenaars gebeeldhouwd, een gevleugelde gedaante met bokspooten op een guitaar tokkelde, terwijl hij met ondeugend gelaat om zich staarde. Daarnaast drie monsters, apen met vlerken, wijd uitstaande, slap neerhangende ooren, en de gedaante van een gans, die ons scheel aankeken. Zou

een schooljongen straf verdienen als hij om de groteske beelden lachte?

Doch een gloed van reine, heilige kleur trekt weer de aandacht naar omhoog. Daar rechts straalt van blauw vuur het gewaad van Maria; we zien op naar *illa benedicta mater Unigeniti*, en 't is of we de diepe muziek van 't *Stabat Mater dolorosa* hooren. De purperen mantel van Joseph van Arimathea is doorschijnend amethist in het zonlicht, terwijl het groen en rood van drie Evangelisten ons het oog meer doen opheffen, dat verder wordt aangetrokken door een gouden kruis dat nog veel hooger flonkert en boven hetwelk de donkere roos gloeit in het spitsboogvenster, dat de kleur van ondergaande zonnen tusschen de gewelven strooit. Kleur als deze reinigt als vuur!

We verlieten het heiligdom met eerbiedig zwijgen. Heilig ontzag had die machtige geloofsopenbaring, die onbedwingbare uiting van aanbidding, dat gebed, die lierzang in steen en kleur bij ons gewekt. We hadden de troostende kracht der schoonheid gevoeld en het was ons alsof wij in een andere eeuw, in een onnatuurlijk licht traden, toen wij weer op straat kwamen. Wij kunnen onze hand niet leggen op een dichtstuk, een symphonie, een kathedraal, maar dichtstuk, symphonie en kathedraal leggen soms de hand op ons, als wij ontvankelijk, '*sonnenhaft*' en voor een oogenblik de eer der wijding waardig zijn.

Welk een ouverture komt daar aan het uiteinde van de lage landen, den strandbewoner in de stemming brengen en voorbereiden aan de oevers van den wereldstroom, waarlangs men opgaand, rijzend, klimmend, langs heuvels, bergwoud, rotsen tot hemelreikende Alpen stijgt!

Wij gingen den Rijn langs tot aan Rolandseck waar we overnachtten. De lange reeks der machtige bouwmeesters van Keulens kathedraal ontleenden niet alleen den steen waaruit de Dom gebeeldhouwd werd, maar ook een deel van hun bezieling aan die schoone heuvels, aan die harmonisch opwaarts strevende groep van 't Zevengebergte, dat destijds nog uit zware donkere wouden zich verhief.

De zou ging onder; de westelijke hemel nam de teedere, lichtgroene tinten aan, die zij voornamelijk in 't vroege voorjaar toont, als daalde van daar straks tusschen witte bloesems

de groene mist neer over de appelboomen langs den Rijn. Wij openden de vensterdeuren en traden op 't balkon. Het was de lange schemering der lente, der voorjaarsnacht-evening. De avondwind kwam op; we hoorden het ruischen der rivier, het zachte plassende trekken van het water langs steenen glooiing en tusschen biezen en duizende grashalmen door. Het geluid van den stroom, die steeds langs de zelfde oevers al de eeuwen door zijn water murmelen doet en spoelen, klinkt als gezang veraf, een echo uit verleden tijden. Daar rijst de Wolkenburg, ginds de Drachenfels, een donkere steile rots met kloeke lijnen, en, midden in den Rijn, het vroegere klooster Nonnenwerth, waaruit een vesperzang, door jonge stemmen aangeheven, opstijgt, ons Hillegonda's klagend lied in herinnering brengend, dat eens van daar naar Roland's toren opsteeg.

Het was een stille avond. Het werd duister en plechtig klonk het ruischen van het water, dat als zachte muziek de herinneringen begeleidde uit de oude dagen, toen de wereld jong was. O! blijf ons bij, zoetgeurende poëzie uit vroeger tijd:

Mondbeglänzte Zaubernacht,
Die den Sinn gefangen hält,
Wundervolle Mächenwelt,
Steig auf in der alten Pracht.

Toen wij den volgenden morgen van Rolandseck de rivier opvoeren, welde ook in het heldere licht van den voorjaarsmorgen, de heugenis van vroeger tijden omhoog, en kwam al de onde liefde weer op voor Vondel's ‘trekkenden Geboortestroom’, dien ik zoo schoon vond als ooit te voren.

Wij waren de eenige passagiers. Het dek was vol manden en kisten. Twee trossen kabeltouw lagen netjes opgerold naast elkander, vlak voor de groene ronde bank, die bij het roer lang den steven liep, waarboven, schuins achterover hellend, een door de zon verbleekte, zwart-witte vlaggestof zich verhief.

We hadden een zachten wind ter zijde, en de zou scheen op het dek. Het Rijnwater, geelgrauw en troebel - wat doet ge toch, o Duitschland met het doorschijnende, groene juweelen water dat Zwitserland u toevoert - was blinkend verlicht. Over de lage verschausing turend, werden we schier duizelig door de draaiende waterlijnen. Hoe veelvormig en veelkleurig

is water! Ziet slechts naar het stroomkristal zooals het tot cascades schuim gepletterd wordt door de raderen. De langs de zijden onzer boot schietende en jagende, dwaarrelende en opspringende golfeirkels schijnen op te borrelen en op te pluimen uit de diepte. Tegen den stroom in, gaan enkele der dwarrelende eirkels met de boot mede, totdat de rivier hen beet krijgt en mede sleurt. Hoe vroolijk spatten de droppels onder de dansende raderen! Niet zoo geheimzinnig als de diep onder water woelende schioef zijn die plassers, maar hoe luidruchtig, vroolijk en krachtverspillend kletteren ze tegen het water aan. De huppelende golven deden het Rijnvlot dat we ontmoetten op en neder gaan met ingebeelde nabootsing van een sloep op zee.

Ik luisterde naar Wagner's vlottend, zwellend, stijgend Rijn-motief, dat de ruischende stroom en de plassende raderen van de boot mij in herinnering brachten, terwijl ik den Rijntocht herdacht van Siegfried, den koningszoon uit de Nederlanden, toen hij op avonturen uitging. Hij heeft de Nevellingen, de dwergen uit het Nevelland overwonnen, verhaalt het ond-Germaansche heldendicht, doch de schat der Nibelungen is in den Rijn geworpen door Hagen, den verrader.

‘Sole sitting by the shores of old romance,’ bewonderde ik nog steeds de ‘castled crags,’ die Byron's phantasie eens wekten, en aanschouwde ik met de oogen van Longfellow's Hyperion de dorpen, die zich nestelen in de plooien der druivenheuvels van den Rijn, den ouden ronden toren van Andernach, en de snelle zeilboot, die met uitgespreide vleugels den ruischenden stroom afdrijft.

Men bewondert den Rijn niet meer gelijk weleer, toen men niet zoo snel en ver reisde als men tegenwoordig doet. Wanneer de reiswagen, door vier postpaarden getrokken, wier bellen vroolijk klonken, in 't avonduur langs burgten en langs heuvels San Goar binnen reed, kreeg men andere indrukken dan in den warmen trein of op het dek der overvolle boot, waarop men uren lang elkander zit aan te staren.

Die drijvende hôtels, de groote, hooge Amerikaansche stoombooten, die passend zijn voor een in de lengte uitgerekt meer als de Mississippi, zijn hier hinderlijk onevenredig; ze maken den Rijn des zomers tot een dwerg en verkleinen het landschap, zooals de overgroote spoorwegbruggen eveneens doen.

Doch in het vroege voorjaar varen enkel nog de slanke,

lichtgroene booten, die in harmonie zijn met Europa's edelen stroom.

Zeer treffend schoon kan een rivier zijn evenals een kunstwerk, ook al is ze niet op Amerikaansche schaal onoverzienbaar. De ‘Heilige Kapel’, hoe klein ook, is een edeler werk dan de grove Eiffel-toren, die, in de hoofdstad der beschaving thans met ijzeren bouten en fabriekwerk, alles drukkend en verpletterend, wordt saamgehamerd. Mij is de Rijn oneindig schooner dan de eentonige lengte en zware macht der Mississippi!

Iets minder schilderachtig is de Rijn tegenwoordig dan in mijn jeugd. Hij is niet zoo breed meer als vroeger; met dijken heeft men zijn oevers bevestigd, met keerdammen zijn bedding verbeterd; losliggende rotsblokken werden uit zijn diepten verwijderd, enkele kronkels afgesneden en de stroom meer bevaarbaar gemaakt. Doch men rooft geen poëzie aan een rivier, die in haar bochten de schoonheidslijn zoo trouw bewaart, doordien men bootslieden in staat stelt, door het Bingerloch den toren van bisschop Hatto langs te varen, zonder met de muts voor oogen een schietgebed te prevelen. ‘Ze hebben een ijzeren ketting langs het stroombed gespannen, in de nu niet langer geheimzinnige diepten, waar de Nibelungen met haar gouden keten verdwenen’ hoorde ik klagen. Neen, ze zijn niet verdwenen, ze blijven leven in de muziek, waarvan de Rijn het metrum aan gaf; ze blijven het Rijngoud geven aan 't hart en de verbeelding van elken kunstenaar, elken dichter, elk een die liefheeft, en die den ouden stroom op ouderwetsche wijze weer bevaart en kennen leert; die de zijdalen doorwandelt in voorjaar, zomer, najaar, winter; die het hartelijk, gezellig, vroolijk volksleven der trouwe Rijnlanders medeleeft.

Tusschen de hoogten door stoomde de boot tegen het stroomend water op. Wat was het een geluk weer bergen te zien, die in gebeeldhouwd relief donkere lijnen tegen zonsopgangen en avondhemel teekenen. De vlakte heeft enkel kerktorens, die met scherpen omtrek tegen een verlichten achtergrond uitkomen; doch wie tusschen de bergen woont heeft overal schoone, ronde, golvende bochten van heuvels en krachtige, gespierde, opwaarts stijgende lijnen van rotsen. Aldaar grijpt men het eerst naar het potlood, gelijk in het laagland naar 't penseel. Zoodra ik bergen zie, aanschouw ik een landschap voor krachtige mannen en voor een kunstenaarshand, die wis en zeker

en zonder aarzeling weet te teekenen. Lessing, de Dusseldorfer, laat ons in het Eiffeldal, dat we den Rijn opvarend, rechts ter zijde hadden bij Brohl, de bergen zien, zoodat een geoloog de lagen tellen kan en ons de bewijzen aanduidt van vulkanische kracht en van den invloed zoo van water als van lucht.

In een bergland, waar men teekenaar wordt geboren, te midden van scherpaangeduide lijnen en gebeeldhouwde omtrekken, kan 't impressionisme in de kunst niet half zoo veel nadeel doen, als in het groene vlakland van de coloristen, waar het geheim der kleuren reeds geraden wordt als men nog pas leert loopen; waar men drie vierden van de heilige gaaf der kunstenaars van machtige voorvaders erft, dus rijk bij de geboorte zijnde. Maar 't overige vierde van het geschenk der goden kan men alleen door ijzeren vlijt, door noeste studie, door rusteloos werken zoo met krijt als potlood zich verwerven. Men valt zoo gemakkelijk op de zijde waarnaar men overhelt. Impressionisme in 't kleurenland te brengen, is of men boter invoert naar een land dat overvloeit van melk. Geen plassen verf, geen zwarte en witte vlekken maken zelfs in nevelland een koe. Een koe heeft ribben, schonken, ferme lijnen. Een koe heeft pooten en kan loopen en heeft groote kracht. In 't land der teekenaars trekt zij de zware ploeg door roode klei van glooiende akkers, en onze Roelofs laat het Hollandsche vee ook loopen, grazen, leven. Zijn koeien zijn geen plassen zwart en wit in 't groen.

Tusschen de bergen zijn alleen de groote meesters coloristen en op de vlakte ziet alleen 't genie niet enkel kleur maar omtrek. Ziet eens hoe de etsnaald van een Rembrand de fijne lijnen van het Hollandsch landschap in schoon relief, en toch zoo waar, zelfs op de weiden uit doet komen! Het is een vreugde die ongebroken lijn te volgen langs molenwieken, langs de ronde welving van een dijk, langs hoogen boomtop, 't lage dak, den wijden horizon.

Heeft de vlakte dus haar lijnen, de bergen kennen daarentegen ook kleur en mist. Die gaven juist in het morgenuur zoo groote schoonheid aan den Rijn. Zilverachtige sluiers vloten in nevelachtige onbestemdheid langs de bergen en vulden de zijdalen met een wit, ondoorzichtig, schier tastbaar licht.

Een schilder die niet aanvangt met een schets, niet zonder aarzelen omtrek maakt, zou op dien voorjaarsmorgen eenige

kans hebben gehad tusschen de heuvels van den Rijn. Doch neen, de zon had hem geen tijd gelaten. Uit de wollige mist en zwevende nevels verrezen dra de bergen met het bruinbronzen hakhout op de helling, en we zagen weer de stoute en zekere lijnen, die elken top een eigen karakter laten, en een gevoel van verhevenheid, van ruimte, van opwaartsstreven mededeelen, dat de poezie zelve der hoogte is, en dat die heuvels in het morgenuur tot bergen adelde.

Wie nu niet zoo nauwkeurig teekenen kan, dat hij een geoloog voldoen zou, houde zich rustig in de nevels van het dal; de eenvoud der lijnen is hem boven het hoofd gewassen.

Doezelachtige, onbestemde omtrekken, die bergen, hoe verwijderd ook, ooit op wolken doen gelijken, zijn slappe penseelen uit het laagland ontvloeid.... de lijn, de scherpe, fijn begrensde omtrek, het geribde, gebeeldhouwde der breede steenmassa's, der rotstoppen vormt de schoonheid van de bergen.

We waren nog in Maart; licht-groen loover en een witte bloesemregen maakten de Rijnoevers nog niet tot dat wonderschoone voorjaarsfestoen van geurende bloemen, dat, eens bewonderd, onvergetelijk blijft, als de bruidkrans der geliefde. Het landschap had nog het meest van een sepiatcekening, maar toch kon men tegen den warmen rotswand hier en daar ontdekken, dat de aarde uit haar langen winterslaap begon te ontwaken. ‘De machtige moeder beweegt zich in haar droomen.’ Als de boot even aanlegde bij de kade van 't eene of andere dorp, dat met zijn kleurrijke ouderwetsche huizen zijn schoonste zijde den stroom toekeert, zagen we tegen de balkons de dunne, buigende kamperfoelie-twijgen met kleine bundeltjes lichtgroene bladeren. Ik zag 't paarsch van viooltjes en het geel van een enkele narcis hier en daar; kraaien en spreeuwen vlogen over den Rijn met takken in den bek. Op de heuvelen aanschouwden wij het frisch groene mos onder de dennen die geur geven aan den wind, welke de toppen met musikale cadans bewoog. Het landschap van den Rijn is liefelijk en harmonisch, het wint in aantrekkelijkheid bij elk nieuw bezoek, wanneer men slechts niet snel voorbij ijlt, maar over den stroom gelijdt, de zijdalen bewandelt, vele hoogten bestijgt, en dus tevens Duitsche kunst en Duitsche poezie waardeeren leert.

Ik ken schilderachtige valleien langs den Rijn; trippelend dalende beekjes die door groenen paradijzen van varens drop-

pelen. Is er iets zoo koel en frisch en groen als menige varenkloof in den Taunus, waar, in het schaduwrijke ondergewelf van het bergwoud, uit gele bladeren en grijzen rots de hooge breede pluimen, vol glans en groen licht, der veelvormige varens opschieten en wuivend nederhangen in geurenden zomerovervloed, terwijl iets verder op de zonnige weide klaprozen stralen uit het gras.

O! de zachte hoorns van elfenland roepen nog steeds de berggeesten bijeen tusschen de heuvels van den Taunus, van wier glooiing men tusschen hooge boomen steeds uitkijkt naar een lichtglans in de diepte... naar een zilveren lint daar in de verte... Ziet gij 't?... daar is de Rijn!

Men leert den Rijn slechts langzaam kennen. Als men in een roeiboot door den stroom wordt medegesleept of langs den oever boomend tegen den drang van water poogt op te werken, begrijpt men eerst wel de ontzagwekkende en ontembare macht onder zich, het onweerstaanbare van den stroom, die wervelend en dwarrelend, met kleine draaikolken en als olie krinkelend op de oppervlakte, tegen de oevers zuigt en trekt en voortglijdt naar de zee.

Ik vroeg mijn dochtertje: ‘ben je wel ooit op den Rijn geweest?’ en 't antwoord luidde: ‘ik had den Rijn nog nooit levend gezien,... enkel op de kaart!’ Kinderen hebben soms opmerkingen die groote menschen niet bedenken zouden.

Ja, die stroom leeft! De Rijn heeft eene persoonlijkheid, gelijk geen andere rivier ter wereld. 't Is een harmonische verschijning, want traditie, geschiedenis, volksleven, kunst en natuur vormen een geheel; er is eenheid in de verscheidenheid hunner getuigenis.

Als ik den stroomgod van den altijd jongen Rijn, die steeds dezelfde is maar toch steeds vernieuwd wordt, beelden moest, dan zou geen grijsaard met een langen baard, verwarde haren en een streng gelaat gebogen zitten bij een grauwe urn, die droevig leeg loopt, maar een jonge man zou van de bergen tot ons dalen, met het edele uiterlijk, dat afstamming toont van tallooze geslachten gezonde, krachtige, beschaafde en vrome voorouders, die in frissche lucht zijn opgegroeid tusschen bergen, kathedralen en kunstschatten, en zijn lippen zouden trillen van teedere volkslegenden en 't jubelend lied.

Zijn gelaat zou zijn als dat van den dichterlijken koning uit het tooverpaleis aan het Sternberger meer in het Beijersch hoog-gebergte, maar met Beethovens voorhoofdsspanning.

Met de hand het licht van de oogen schuttend, zou hij uitkijken in het verschiet naar de groote zee. De jonge, hoopvolle, krachtige man zou harmonisch schoon zijn als riviermuziek en levenslustig als de voorjaarszon op bloeiende druivenheuvels, maar hij zou een zwaard, het oude zwaard van Karel den Groote, het schild der kruisridders, den vederbos' der helden uit den vrijheidsoorlog dragen.

Want het is een volk van krijgslieden dat de oevers van den Rijn bewoont. Links en rechts blinken telkens geweren in het zonlicht.

Uit de mijnen van het Rijngebergte wordt het ijzer getorscht naar groote fabrieken. ‘Welke doode longen heb ik oorlog zien aanblazen?’ vroeg Odin, als bedelaar verkleed, eens aan den Noorschen koning Hudrik, die alle raadsels op kon lossen.

‘De blaasbalg van den wapensmid die zwaarden smeedt!’ was 't antwoord. Die blaasbalken zijn in het Rijnland steeds aan 't werk.

Duitschland, dat tusschen het naar roem dorstende, van gestel rustelooze Frankrijk ligt en het sombere, ondermijnde, maar dreigende en geduchte rijk, dat over zwermen voetvolk en Kozakken kan beschikken, blijft het ijzer van den Rijn steeds nog tot zwaarden smeden. Moge het krachtig blijven en vereend.... een hooger, breeder borstweer tegen een nieuwe volksverhuizing, kan het beschaafde Europa zich niet wenschen.

Hoe werden juist op dien zonnigen dag in Maart de gedachten steeds gedwongen, het strijdbare, sterke Duitschland, dat in oorlog kracht toont als in wetenschap, zich voor te stellen.

Langs den Rijn waren kasteelen en woningen vroolijk versierd met groen, met kleurrijke tapijten, die over de balkons hingen, en vlagfestoenen; tegen middeleeuwsche gevels schitterden het rood en goud, het blauw en zilver van wapenschilden, met sparrentak en klimoprank omwonden, en van de roode zandsteenen kerktorens, het kantwerk van wier luchtige spitsen tegen den blauwen hemel uitkwam, wapperden de Duitsche kleuren.

> ‘Flattre, Banner, auf des Reiches Zinnen,
> Kaiserbanner, flattre deinen Grusz!’

zongen de Rijnlanders, die feestvierden ter eere van den 90-jarigen

keizer, ‘den altijd vermeerderaar des Duitschen Rijks,’ den krachtigen krijgsman, die het Duitsche vaderland tot één machtig geheel smeedde in den gloed van menigen oorlog; die, in de vorige eeuw geboren, elf jaren na den dood van Frederik den Groote het levenslicht zag, toen de Fransche revolutie de oude machten der maatschappij en 't saamverbonden Europa overwonnen had. Hij schakelt dus verschillende tijdperken der geschiedenis aaneen.

Hij vluchtte als kind aan de hand der edele koningin Louise in de verblindende sneeuw van den kouden winternacht, terwijl zijne moeder, ofschoon door ziekte neergebogen, toen de doffe stap der naderende Franschen in de verte klonk, hem toefluisterde: ‘ik geef mij liever aan Gods genade over, dan dat ik in de handen van die mannen val.’ Als vier-en-zeventigjarig veldheer trok hij aan het hoofd zijner omlauwerde legioenen Parijs binnen en werd hem de oude keizerskroon op het hoofd gedrukt door de vorsten van Germanje. Dus werden de droomen van zijn vaderland verwezenlijkt en rees de schitterende fortuin van 't Huis der Hohenzolleren tot het glanspunt. Om den negentigjarigen soldaat-koning, wiens mannenlijken eenvoud van karakter, wiens geestkracht en plichtbesef zijn volk met diepen eerbied huldigt, te eeren, was 't Rijndal met muziek en frissche kleur gevuld.

Den geheele Rijn langs hoorden we de klokken luidden. De dag was begroet met vrome koralen, die op den omgang der torens geblazen werden door trompetters; geen dorp zoo klein, of *Männengesang Vereinen*, dubbele rijen van feestelijk getooide schoolmeisjes, met lange haarvlechten, zongen met hartelijke geestdrift ter eere van den Keizer, *den Siegreichen*. Het ‘*Deutschland, Deutschland über alles!*’ klonk van de bergen; eenvoudige arias uit de middeleeuwen werden door liedertafels in de tuinen langs den Rijn gezongen, liederen die een onbeschrijfelijk treffenden indruk maakten, zachte oude-wereld muziek.

Te Koblentz en op Ehrenbreitstein straalde het links en rechts van het rood der uniformen en militaire muziek weerklonk op de zonnige Rijnkade. Dat was medesleepend spelen! De Duitsche trompetters gaven iets oorlogszuchtigs, iets gedisciplineerd onstuimigs aan hun jubelend spel, dat muzikanten in zwarte jassen hun niet nadoen. Ze speelden een wals van Strauss, als of zij onder begeleiding er van de hoogten van Spichern opstormden. Om dien wals goed te dansen zou men sporen

moeten dragen, een sabel op de maat doen klinken en een ijzeren kruis aan het zwart-witte lint laten zwaaien van het knoopsgat!

Eenige minuten veerkrachtig, opgewekt, juichend leven voorons op de boot, terwijl kindervoeten trippelden op het dek.... en de muziek klonk nog slechts van verre over den ruischenden Rijn.

De oude brug over de Moezel... de vestingen op den heuvel... de vierkante torens, met klimop begroeid, in de opening der zijdalen... de kruisbeelden aan den weg, die verdorde kransen droegen... de ruïnes en kerken... de kleurrijke Rijnhavens, ze spraken tot ons van 't verleden, gelijk het luiden der feestklokken, de muziek in de versierde dorpen van het heden. Den stroom opvarend leeft men de groote, onafgebroken, samenhangende geschiedenis mede van een ras, dat slechts langzaam van eeuw tot eeuw zich wijzigt, getrouw aan de oude historische beginselen en idealen. Die liefde voor de oude feodale vormen, onder welke in statige kracht het volk als een eikenwoud groeide, begrijpt men aan den Rijn, en dus leert men beseffen hoe het Duitsche volk die schilderachtige tegenstrijdigheid toont van geleerdheid en naieveteit, van wetenschappelijke liefde voor vrijheid en ijzeren militaire tucht. Diep in 't verleden heeft dat volk zijn breedspreidend wortelen net geklemd.

Dat groote nationale Epische gedicht de Rijn, doet met zijn statige, harmonische beweging tusschen de altijd wisselende oevers, de kracht van 't volk waardeeren.

Hier rijst een gedenkteeken voor den ouden Germaan, die met de scherpte van zijn zwaard de borstweer van Romeinsche schilden heeft doorkloven en die, na een geheelen dag vijandige helden met het staal te hebben stilgemaakt, hier aan den oever is bezweken.

Op gindsche heuveltoppen vlamden op de Meiavonden van vorige eeuwen, de vuren op die het voorjaar in Rijnland verwelkomden.

Keer op keer hebben de oevers links en rechts dagen achtereen gedaverd van paardenhoeven, van rollende kanonnen en van den rythmischen stap der duizenden, die met ongeschoren gelaat, met moede, maar gloeiende oogen, in gehavende uniform, tot flarden geschoten vlaggen volgden en met geforceerde marschen voorwaarts snelden om als laatste reserve den Rijn te verdedigen.

Hoe wint de Rijn voortdurend macht op de verbeelding naarmate de achtereenvolgende jaren, geschiedenis makend, den stroom gelijk, steeds voortspoedden. Overal staan getuigen. Germania's beeld, dat ginds op den Niederwald de keizerskroon hoog opheft tegen 't hemelsblauw, vertolkt den moed van hen, die *treu und fest* den Rijn tot wacht verstrekten.

Groot is de bekoorlijkheid, de pathos van het ontastbare en onvergankelijke in het Rijnlandschap, de poezie der herinnering. Hoe verliest de rivier op eenmaal haar muziek, hoe zijn de rotsen koud en dor, als men zich voorstelt, dat wij het water klieven van een ongenoemden stroom in Rusland of in 't westen.

Zoo men de Duitschers niet van harte is toegenegen .... niet aan hun grootsch verleden gaarne denkt .... niet in hun kathedralen diepe emoties voelt .... niet door hun hooge symphonieën werd gevormd .... met piëteit niet gaarne het landschap eert dat eenmaal Mozart, Goethe, Beethoven en Heine oprecht bewonderd hebben, kan men den Rijn niet, zooals hij verdient, beminnen. Zonder sympathie voor een volk is er geen hartelijke waardeering van zijn landschap mogelijk. Het Berner Oberland, bezet door een zwerm Chineezen, zou op gansch andere wijze ons treffen als nu een vrijheidlievend nobel bergvolk dit bewoont.

We kwamen dus al pratend over heden en verleden te Mainz, vanwaar we naar Wiesbaden zouden spooren.

Het was avond geworden. Van achter den lagen, zwartgroenen heuvelrand, boven daken zoo vol bliksemafleiders als een bakerkussen met spelden, boven fabriekschoorsteenen en bouwvallen rezen zware, wollige, links witte, rechts zwartgrijze wolken, wier wilde vormen door de ondergaande zon bloedrood werden gekleurd. Ze waren allen naar voren gebogen als waren zij een stormloopend reuzenleger van middeleeuwsche gedrochten. Het wilde nevelheer luchtphantaisien, als door Wagners muziek bezield, sprong over en langs den Rijn naar het Zuiden. In gedachten volgde ik hen langs den machtigenstroom, tot waar deze in 't Zwitsersche gebergte ontspringt.

Op verschillende tijden ben ik vertrouwd geraakt met den geheelen Rijn, tot welken men, als door een oude Gothische poort, door Keulen's kathedraal den toegang krijgt, en waar-

langs men van Zevengebergte en Lorelei, langs Taunus, Odenwald en Schwarzwald steeds opklimt tot die Alpen, welke door den luchtbouw der doorzichtige torens te Keulen ons reeds werden voorgespiegeld. Men gaat langs den Rijn, tot waar de breede groene stroom, glad door zijn snelheid, te midden van wit schuim, half mist, half water, bij Lauffen over den rotswand welft, met een doorschijnenden boog van dik kristal, dat stralend van groen vuur, te midden van opstijgende wolken watervonken met donderend gerommel nederplompt.

Hier zien wij 't eerst van verre de ijswereld ginds omhoog, de bleeke sneeuwtoppen waar onze stroom geboren wordt. Steeds verder gaan wij, over wegen, die in slingerende lasso-knoopen omhoog wervelen, langs reusachtige cyclopenmuren, bergmassas, dikgeribde fondamenten van donker, mijlen diep graniet.

De hartstocht voor de bergen, die schier mystiek is in vele naturen, maakt zich nu meester van ons gansche wezen. De aantrekkingskracht van de onbeklommen piek maakt rusteloos; de dorstende begeerte naar verre, onbereikte hoogten wordt op de reeds beklommen bergen het meest gevoeld.

De polsslag versnelt. Onder ons lucht en de glimmende schijn van water diep beneden.

We hebben achter ons de reine, teedere schoonheid der Alpenweiden, die als een koningsmantel van der bergen schouders hangen. We gaan langs bergmeeren, ingesloten door zwarte rotswanden, en waarop ijs bergen drijven als sneeuwwitte meeuwen op de blauwe zee.... overeen golvende sneeuwvlakte, waarboven de lucht in 't brandend zonlicht trilt.... over de breede, witte phantastische ijsstroomen,.... door sneeuw-couloirs.... door een labyrinth van blauwe, diepe kloven die in de névé zijn gescheurd.... De doffe donder der bergstroomen, die van alle zijden naar den Rijn dalen, rijst uit de diepten tot ons; we hooren rotsblokken nederploffen; we luisteren naar de rustelooze hagelbui van steenen, die van de verbrokkelende spitsen in den afgrond storten. Hier uit het sneeuwveld stijgt de wildernis van rots en ijs der woeste pieken en gesplinterde obelisken omhoog, de wereld van leven en schoonheid en daarboven die van dood en schoonheid. De langzame, onregelmatige vernieling der bergen door de natuurkrachten heeft deze breede steenmassa's in de wildste vormen van gothische torens en spitsen geslagen en gehouwen.

Maar ziet.... het licht op de meeren is gebluscht; die vonken in de diepte ziet men niet meer. Purperz art zijn de dalen. De zware grondslagen der bergen verliezen zich in de grauwe diepte. De nacht daalt niet op aarde neer, maar hij stijgt uit de aarde op. Als een zwarte mist kruipt de nacht omhoog; de donkere schaduw rijst van terras tot klip. Langzaam daalt de zon en stijgt de nacht. De witte toppen worden pyramiden van massief vuur, met een waas van stralend licht omgeven. De bovenaardsche liefelijkheid dier gloeiende spitsen is als die van een hemelsche stad. Het visioen versmelt.... tot slechts een dunne, scherp gelijnde streep rood vuur boven de duisternis straalt. Alles wordt grijs, nu ook die vonkelende draad van licht is opgelost, maar de westelijke hemel neemt een purperen kleur aan, met strepen van amber en oranje. Er is geen wind. In diepe stilte aanbidt de natuur. Hoog in de lucht boven de toppen hangen eenige parelkleurige avondwolkjes, als die welke Shelley met broedende tortelduiven vergeleek. Denkbeelden van rust en liefelijke kalmte worden door die wolkvederen gewekt, als fluisterden zij:

'k Rust, de vleug'len op zij,
In mijn nest hoog en vrij,
Zoo stil als een tortel die broedt.

Daar worden ze door de laatste stralen met karmozijn en goud overloeid. De luchtvederen stralen en vonkelen in hooge lucht. Onze aarde hield zoolang zij kon de kleuren van haar gebieder omhoog.

Het zware lederen voorhangsel valt; de deuren zwaaien dicht; de kathedraal der aarde, waarheen we opklommen langs den Rijn, is nu in het duister.

M. VAN OUDENAERDE.

Wat ontbreekt Suriname?

Mr. A.C. Wesenhagen: Enkele beschouwingen gewijd aan de belangen der kolonie Suriname.

Mr. A.C. Wesenhagen: De middelen door de Staten-Generaal aangegeven tot behoud der kolonie Suriname.

Rotterdam, Nijgh & van Ditmar, 1886.

In den laatsten tijd heeft men meermalen de vraag trachten te beantwoorden, wat er voor de kolonie Suriname gedaan moet worden om haar op te heffen uit den staat van verval waarin zij verkeert.

Deze quaestie maakt ook het onderwerp uit der twee aan het hoofd van dit opstel vermelde brochures van Mr. A.C. W e s e n h a g e n , voormalig Surinaamsch ambtenaar, samenvattingen eener seric artikelen welke de schrijver, naar aanleiding van de behandeling der Surinaamsche begrooting voor 1886 door de Tweede Kamer, in de Nieuwe Rotterdamsche Courant liet verschijnen.

De eerste der beide brochures behelst een critiek van het regeeringsbeleid tegenover Suriname wat de afdoening van vroegere Surinaamsche begrootingen en het bestuur van vorige Gouverneurs aangaat. Deze critiek heeft echter, door het onveranderd aannemen van de begrooting voor 1887 niettegenstaande het belangrijke subsidiecijfer, en door het zelfstandige optreden van den tegenwoordigen bekwamen Gouverneur, hare actueele beteekenis grootendeels verloren, zoodat ik een nadere beschouwing er van thans overbodig acht.

De tweede brochure loopt over particuliere ondernemingen, werkkrachten en kolonisatie van Europeanen. In de eerste plaats wordt door den Heer Wesenhagen de suikercultuur behandeld. Terecht constateert hij, dat men in Suriname op dit gebied over het algemeen

zeer achterlijk is gebleven, terwijl daarentegen in het naburige Demerary en in Oost-Indië (de schrijver had er bij kunnen voegen: en in nagenoeg alle overige suikerproduceerende landen) cultuur en fabricage op een hoogen trap werden gebracht. Men kan het den Surinaamschen planters evenwel moeielijk tot een verwijt maken, sommigen der verbeteringen niet ingevoerd te hebben welke zij volgens den Heer Wesenhagen hadden behooren in toepassing te brengen en die hij uit allerlei bronnen aanhaalt. Voornamelijk heb ik hierbij het oog op het door hem aangeprezen bemesten met het uitgeperste riet, beploegen der velden en raffineeren van de suiker. Immers het stoken met het uitgeperste riet heeft nagenoeg overal plaats, hoewel bemesting met andere stoffen zeker wenschelijk is; de ploeg wordt bij de verdeeling van de velden in bedden door tal van kleine, diepe slooten ook in Demerary niet gebruikt, hetwelk echter zonder twijfel het omvorken van den grond niet uitsluit; en het raffineeren der suiker op de plaats van productie zelf is tot dusverre nog in geen enkele tropische kolonie geschied. De Heer Wesenhagen meent dan ook ten onrechte, dat in Oost-Indië bij de suikerindustrie onder de machineriën vooral de raffinaderijen in veel beteren staat zijn dan in Suriname.

Wat de inrichting der fabrieken aangaat is men in Suriname werkelijk zóó algemeen bij de ouderwetsche manier van suikerbereiding gebleven, dat tot dusverre behalve de ondernemingen der Nederlandsche Handelmaatschappij slechts drie plantages, aan Engelschen toebehoorende, er in het bezit van een vacuumpan gekomen zijn, ofschoon men die overal elders, als de eerste verbetering der oude methode van suikerfabricage, reeds sedert lang heeft ingevoerd. De meening van den Heer Wesenhagen, dat de Surinaamsche plantageeigenaren, die voor eenigen tijd getracht hebben, in Europa een naamlooze vennootschap op te richten voor de verdere exploitatie hunner suiker- en cacao-ondernemingen, de nieuwste uitvindingen op het gebied van de vacuumpansuiker hadden toegepast, is dan ook niet juist; op hunne plantages werd eenvoudig nog met open pannen gewerkt, volgens het oude, primitieve systeem. Thans echter laten de Hollandsche eigenaren van een plantage, welke met de ouderwetsche manier van bereiding vóór de crisis steeds goede rekening gaf, een eerste klasse fabriek opzetten. Deze zal slechts de tweede in Suriname zijn die een triple-effet bezit, daar de overige vacuumpanfabrieken, met uitzondering der aan de Neder-

landsche Handelmaatschappij toebehoorende Centraalfabriek, in de plaats daarvan nog steeds open pannen gebruiken.

Volkomen juist is de opmerking van den Heer Wesenhagen, dat Suriname in den laatsten tijd behoudens enkele exceptiën niet bijzonder uitmuntte op het punt van goede deskundigen aan het hoofd der plantages, en dat velen, wat kapitaal en kunde betreft ten volle onbevoegd, er zich niettemin in den grooten landbouw hebben gestoken. Daaraan is het dan ook voornamelijk toe te schrijven, dat reeds toen de prijzen nog hoog waren het aantal suikerplantages in Suriname voortdurend afnam, hoewel de immigratie uit Britsch-Indië voldoende in de behoefte aan arbeiders voorzag, al waren daaraan in het begin ook meer bezwaren verbonden dan thans, en terwijl niet alleen de suikerondernemingen in andere landen, zooals die in het nagenoeg onder gelijke conditiën werkende Demerary, ruime winsten afwierpen, maar ook verscheidenen in de kolonie zelve goede rekening lieten.

Van de geheele Surinaamsche suikercultuur is op dit oogenblik reeds niets meer overgebleven dan ongeveer een dozijn plantages, waaronder vier aan de centraalfabriek verbonden zijn. De crisis heeft natuurlijk zeer medegewerkt tot de staking dezer cultuur op de overigen van het dertigtal, dat nog in het Koloniaal Verslag over 1885 voorkomt, en zal ook wel op enkele der resteerenden daartoe leiden. Eenige der vroegere suikerplantages, welke thans met cacao beplant worden, hebben nog wel een kleine hoeveelheid te veld staand riet overgehouden, doch de suikercultuur is er feitelijk opgegeven, en het product wordt er nu voornamelijk sleehts tot sap of stroop voor inlandsche consumtie verwerkt.

Aanleg van nieuwe rietcultivatiën is inderdaad, gelijk de Heer Wesenhagen opmerkt, niet zoo spoedig te verwachten, zelfs al mocht de toestand voor de Surinaamsche suikercultuur gunstiger worden.

Landbouw in Suriname gaat met zeer veel kosten gepaard. Ten eerste moet men er werken met ingevoerde arbeiders, hetgeen natuurlijk duur is. Ten tweede kan men er slechts op ingepolderde landerijen planten, omdat het gedeelte der kolonie, hetwelk de vruchtbare gronden bevat, beneden het hooge peil der rivieren ligt, en in het natte seizoen tengevolge van de aanhoudende zware regenbuien zelfs voortdurend onder water staat waar het niet ingepolderd is. De reparatie van sluizen of de plaatsing van looskokers nog daargelaten, is bij aankoop van een verwaarloosde

plantage het in orde brengen der dijken, en hoofdzakelijk der kanalen voor de loozing, zeer kostbaar, vooral natuurlijk met dure werkkrachten; maar daarenboven vereischt elk nieuw veld een uitgebreide bedelving, en blijft een voortdurend onderhoud van de kanalen noodig, daar anders voldoende drainage van zulke laaggelegen, zware kleigronden niet mogelijk zou zijn.

De Heer Wesenhagen noemt onder de hulpbronnen, welke hij meent dat er buiten de suiker in Suriname aanwezig zijn, het eerst de cacao.

Volgens zijn bewering levert ook de cacaocultuur thans tengevolge van de algemeene slapte weinig voordeel op. Ik begrijp evenwel niet, hoe deze een cultuur, waarvan het product hoog in prijs staat, zou kunnen schaden, en heb bij ondervinding dan ook niets van dien ongunstigen invloed kunnen bespeuren. Terecht eehter past de Heer Wesenhagen zijn aanmerking over het veelal voorkomend gebrek aan kapitaal en kunde bij de uitoefening van den grooten landbouw in Suriname eveneens op de cacaocultuur toe; de slechte gang van de exploitatie op verscheidene cacaoplantages, vooral op nieuw aangelegde, is aan deze oorzaken te wijten.

De in aanleg zijnde cacaoplantages hebben bovendien een grooten financieelen steun verloren door de lage prijzen van de bananen, het volksvoedsel dat in de jonge cacaovelden, tot beschaduwing en ter tegemoetkoming in de kosten, verbouwd wordt. De productie daarvan is buitengewoon toegenomen, tengevolge van den meerderen cacao-aanplant en van de verspreiding der negerbevolking op zoogenaamde grondjes, waar zij hoofdzakelijk deze meelvrucht teelt; de consumtie daarentegen is in plaats van grooter juist kleiner geworden, sedert een groot deel van de negers zich als arbeiders op de in het binnenland gelegen goudplacers verhuren, waar rijst het hoofdvoedsel is, daar bananen te spoedig bederven en te veel ruimte innemen om bij die expeditiën medegenomen te worden.

Tegenwoordig verslindt de aanleg van een cacaoplantage, gedurende den langen tijd dat men moet wachten op een voldoend product om de belangrijke kosten te dekken, dan ook een aanzienlijk kapitaal, waardoor het vroegere voordeel der groote rentabiliteit zeer verminderd is. Men kan dus niet, zooals de Heer Wesenhagen doet, het voor de suikerplanters als een eenvoudig alternatief beschouwen, óf door vermeerderd bedrijfskapitaal den strijd op het suikergebied door te zetten, óf hunne ondernemingen in cacao-

plantages te herscheppen. Bij de teleurstelling, die velen in den laatsten tijd met cacao-aanleg ondervonden hebben, betwijfel ik zelfs, of het aantal cacaoplantages in Suriname verder nog wel veel zal toenemen.

Behalve op cacao heeft de Heer Wesenhagen ook het oog op koffie en katoen als stapelproducten die in Suriname verbouwd zouden kunnen worden.

De Surinaamsche koffiecultuur is nagenoeg geheel verdwenen. De Heer Wesenhagen meent, dat de gouvernements-aanvoeren der Java-koffie en de bevoorrechte wijze, waarop de Handelmaatschappij die ter markt bracht, haar benadeeld hebben, en dat de achteruitgang ook ten deele aan slechte bereiding moet geweten worden. Het is evenwel duidelijk, dat er niettegenstaande die gouvernements-aanvoeren ruimte genoeg voor de Surinaamsche koffie bleef bestaan; en wat de qualiteit aangaat is deze altijd gunstig bekend geweest. De plantages schijnen echter langzamerhand in productiviteit achteruitgegaan te zijn, hoofdzakelijk tengevolge eener kortzichtige gewoonte om de oude struiken herhaaldelijk op stompen te kappen en dan weder te laten uitspruiten, inplaats van de uitgeputte planten en velden door nieuwe te vervangen. Thans bestaan van dit gewas alleen nog eenige geregelde velden op een kleine verafgelegene plantage, die echter ook reeds een beperkte cacaocultivatie bezit. Wel zegt de Heer Wesenhagen, dat in Suriname sommigen tot de oude koffiecultuur zijn teruggekeerd, en kon men voor eenigen tijd een dergelijk bericht in enkele couranten alhier lezen; doch deze meening vindt haar oorsprong in den aanplant eener geringe hoeveelheid struiken, voor een deel Liberia-koffie, op eenige cacaoplantages, welke van geen beteekenis is.

Ook de katoen heeft opgehouden een uitvoerartikel van Suriname te zijn. Op geen enkele plantage wordt zij meer geteeld; alleen plant men somtijds katoenstruiken tot beschaduwing van jonge cacao-boompjes, waar de bananen niet meer goed groeien, doch daarvan wordt geen noemenswaardig product verkregen.

De Heer Wesenhagen roemt de ligging van Suriname's katoenplantages dicht aan zee. Het grootste deel, dat aan verbindingskanalen tusschen de zee en een der rivieren was gelegen, heeft evenwel reeds sedert geruimen tijd, door het ontstaan van modderbanken langs de kust, de mogelijkheid van drainage, en daarmede alle geschiktheid tot eenige cultuur, geheel verloren.

Dat Suriname, bij de groote kosten die er aan den landbouw verbonden zijn, nog in deze beide artikelen met de overige productielanden zou kunnen concurreeren, komt mij intusschen, wat de koffie aangaat zeer twijfelachtig, en wat de katoen betreft hoogst onwaarschijnlijk voor.

De kolonie heeft mijns inziens voor een uitbreiding van den grooten landbonw een nieuwe cultuur noodig, waarop de onvermijdelijke hooge productiekosten niet te zwaar drukken. Aan die voorwaarde beantwoordt de maïscultuur, bij de groote en goedkoope productie van dit artikel in andere streken, zeker niet; en ik geloof dus, dat de bewering van den Heer Wesenhagen omtrent de toekomst van de maïs als uitvoerartikel van Suriname, voor den tegenwoordigen tijd zeer weinig grond heeft. Of de teelt van indigo, tabak, rameh, enz., in Suriname goede resultaten zou geven, is slechts door practisch onderzoek uit te maken. Ik acht het voor de kolonie dan ook zeer wenschelijk, dat er met deze artikelen proeven worden genomen, zooals door de Nederlandsche Handelmaatschappij en enkele particulieren reeds zijn begonnen.

Terwijl de Heer Wesenhagen in het begin zijner brochure terecht de bewering van den Minister van Bosse verwerpt, dat de natuurlijke hulpbronnen van Suriname moesten ontgonnen worden, die blijkbaar in tegenstelling met den grooten landbouw genoemd werden, doch welke de Heer van Bosse in gebreke bleef nader aan te wijzen, vervalt hij verder in de brochure tot dezelfde fout als deze Minister, door op de kostbare houtsoorten, vezel- en verfstoffen, en mineralen, als hulpbronnen der kolonie te wijzen.

Hoe weinig rekening het geeft, in de bosschen hout, balata of caoutchouc, enz., te laten werken, behoeft na de onvoldoende resultaten van de op dat gebied reeds gedane pogingen niet meer uiteengezet te worden. Het verspreide voorkomen dezer producten, de groote afstanden, het moeielijke vervoer en het gebrek aan werkkrachten, daar men de gecontracteerde immigranten slechts voor plantage- en fabriekswerk mag gebruiken, maken dat trouwens duidelijk. De goudwasscherij echter heeft belangrijke verhoudingen aangenomen. Voor deze industrie kunnen door de kans op groote voordeelen aanzienlijke kosten gemaakt worden; en daar een dergelijke kans bij de gemakkelijkheid van diefstal eveneens voor de arbeiders bestaat, die bovendien door de hooge loonen en den korten duur der expeditiën worden aangetrokken, is het

ook niet moeielijk, er de noodige werkkrachten voor te vinden. Hoewel de goudindustrie dientengevolge thans ontegenzeggelijk een steun is voor de kolonie, vooral voor de koloniale kas door de opbrengst der concessie- en uitvoerrechten, kan men haar niet als een hefboom voor de welvaart beschouwen; winsten bezorgt zij slechts aan enkelen, doch verliezen aan velen.

Op het punt van werkkrachten behandelt de Heer Wesenhagen in de eerste plaats de thans bestaande immigratie uit Britsch-Indië.

Hij beweert, dat op geschiktheid voor den tropischen veldarbeid bij de Britsch-Indische koelies over het algemeen niet te roemen valt; dat het aantal zieken, hetwelk voortdurend in de plantagehospitalen moet verpleegd worden, en het verplichte in dienst nemen van rondtrekkende ploegen negers voor elk delfwerk van eenig aanbelang, als van zelf wijst op een algemeene onbruikbaarheid dezer immigranten; en verder, dat voor het zware delfwerk en voor het afmattende roeien der zware tentbooten, op dit oogenblik in Suriname nog niet anders dan negers gebezigd worden.

Deze beweringen echter golden wel voor vroegere toestanden, doch zijn op de tegenwoordige niet meer van toepassing. Bij het begin van de immigratie uit Britsch-Indië schijnt het gehalte der koelies werkelijk zeer veel te wenschen overgelaten te hebben. Daarbij kwam, dat de Surinaamsche planters in de eerste tijden niet aan het werken met deze arbeiders gewend waren, ook hun taal niet verstonden, terwijl er toen bovendien altijd nog veel negers op de plantages woonden, zoodat deze laatsten het zwaardere werk bleven doen. Tegenwoordig evenwel is dit alles geheel veranderd. De koelies der latere zendingen zijn van veel beter gehalte dan die der eersten, en in 't bijzonder sedert eenige jaren worden meerendeels flinke arbeiders aangevoerd, gelijk ik bij ondervinding weet. Uit het Koloniaal Verslag over 1885 blijkt, dat van de 343 mannen en 137 vrouwen, die in dat jaar uit Calcutta waren aangekomen, 294 mannen en 74 vrouwen het landbouwbedrijf hadden uitgeoefend. Het aantal zieken is dan ook volstrekt niet zoo bezwarend meer als bij het begin dezer immigratie, vooral niet waar vrees en kleingeestigheid van den districtsgeneesheer daaraan geen onnoodige uitbreiding geeft. En de Britsch-Indische koelies worden tegenwoordig niet alleen algemeen voor elk soort van zwaar werk, zoowel delven als roeien, gebezigd,

doch, waar men hen behoorlijk tot arbeiders gevormd heeft, als delvers zelfs boven de negers verkozen, omdat zij veel beter werk leveren; terwijl men thans weinig roeibooten zonder, daarentegen zeer velen uitsluitend met koelies ziet.

De vrees van den Heer Wesenhagen, dat men door de voorkeur, die naar zijn bewering de agent voor Demerary bij de aanwerving heeft, in Suriname over het algemeen nooit geschikte arbeiders zou bekomen, is dus reeds ijdel gebleken. Op welken grond hij meent, dat de agent voor Demerary op de arbeidsmarkt in Britsch-Indië het eerst aan 't bod zou zijn, is mij trouwens niet duidelijk. Evengoed als die kolonie hebben Trinidad, Jamaïca, Martinique, Guadeloupe, enz., en Suriname, het recht tot aanwerven van arbeiders onder de bepalingen van de Emigration-Act; en art. 4 van de overeenkomst tusschen Nederland en Groot-Brittanië aangaande de immigratie uit Britsch-Indië naar Suriname luidt dan ook: ‘De Nederlandsche agent zal, wat betreft de hem opgedragen wervings-operatiën, voor zich zelf en voor de personen van wie hij zich mocht bedienen, al de geriefelijkheden en voordeelen genieten, die aan de wervingsagenten voor de Britsche koloniën zijn verleend.’ Dat de geschiktheid van de sub-agenten en wervers het meeste tot het resultaat afdoet, blijkt uit het Verslag betreffende de immigratie in Suriname over 1885, waarin wordt medegedeeld, hoe de agent voor Britsch-Guyana (Demerary) voordeel getrokken heeft van de schorsing der immigratie naar zoovele West-Indische koloniën, door zich van de diensten der beste sub-agenten te verzekeren, onder verbintenis dat zij voor geen andere kolonie meer zouden werken.

Het minimum van leeftijd voor de immigranten, op 10 jaar gesteld, is ongetwijfeld, gelijk de Heer Wesenhagen opmerkt, zeer laag; doch een immigrant beneden 15 jaar geldt slechts voor half, en over het algemeen worden er weinig koelies aangevoerd die niet volwassen zijn. Ook is de verhouding van het aantal mannen tot dat der vrouwen niet zoo ongunstig als de Heer Wesenhagen meent; gemiddeld is die niet als drie à vier tot één, maar als vijf tot twee.

De Heer Wesenhagen rekent Suriname ook zeer achtergesteld bij Demerary door de bepaling, dat de immigranten er reeds na een vijfjarig verblijf recht op retourpassage hebben, in plaats van eerst na tien jaren, zooals in Demerary. Ik geloof evenwel, dat voor

Suriname dit onderscheid niet zoo groot is als oppervlakkig het geval schijnt te zijn. In Demerary blijven de immigranten ook na afloop van het contract der eerste vijf jaren, gedurende den tijd dat zij als vrije arbeiders werken, door hun groot aantal en bij de aaneengesloten ligging der plantages langs goede wegen, voor de planters van veel nut. In Suriname heeft men daarentegen, door het geringe getalcijfer der koeliebevolking en bij de veel meer verspreide ligging der plantages met slechts weinige goede wegen, voornamelijk behoefte aan gecontracteerde arbeiders; men zou er daarom voortdurend nieuwe, en dus ongeoefende koelies moeten aanvragen, als op de ouden na afloop hunner overeenkomsten nooit meer vast gerekend kon worden, terwijl thans steeds een deel hunner nieuwe verbintenissen aangaan. Wel beweert de Heer Wesenhagen, dat het sluiten van een tweede contract weinig voorkomt, doch ik kan dat uit eigen ervaring tegenspreken; op een onder mijn beheer staande cacaoplantage werd voor eenigen tijd van een twintigtal afgeloopen contracten de helft weder hernieuwd.

De Heer Wesenhagen acht de bepalingen omtrent huisvesting en geneeskundige hulp bij deze immigratie zeer drukkend en kostbaar voor den huurder. Ik betwijfel evenwel of een andere immigratie in dit opzicht een verbetering van veel belang zou aanbrengen. Nog het meest drukt volgens zijn meening de retourpassage den Surinaamschen planter. Sedert de instelling van het immigratiefonds in 1880 wordt die echter niet meer door den planter, doch door het fonds gedragen, hetgeen zelfs het voornaamste der verschillende voordeelen daarvan uitmaakt.

De immigratie uit Britsch-Indië is dus volstrekt niet zoo onvoldoende en bezwarend als de Heer Wesenhagen meent.

De vraag of zij door een betere zou te vervangen zijn, wanneer de groote landbouw in Suriname tengevolge van aanzienlijke uitbreiding weder meer behoefte aan werkkrachten mocht verkrijgen dan de thans bestaande plantages hebben, kan uit den aard der zaak niet van veel actueel belang heeten. Ik zal daarom niet in bijzonderheden treden aangaande de immigratiën uit China, Barbadoes, Nederlandsch Oost-Indië en Afrika, welke door den Heer Wesenhagen behandeld worden. Intusschen houd ik zijn afkeuring van de eerste, om het karakter dier immigranten, evenals zijn aanbeveling van de laatste voor overdreven; ik geloof echter, dat hij terecht vreest voor onvoldoende resultaten van immigratie uit

Barbadoes, wat het aantal, en wellicht ook van die uit Nederlandsch Oost-Indië, wat het gehalte der arbeiders betreft, het laatste evenwel niet zoozeer wegens een ongeneigdheid tot werken als wegens een ongeschiktheid voor het zware polderwerk, welke ik, naar aanleiding van hetgeen ik daaromtrent van verschillende zijden vernam, over het algemeen bij immigranten uit onze Oost-Indische koloniën meen te moeten verwachten.

Ook den overigen inhoud der brochure zal ik laten rusten, daar ik noch de bewering van den Heer Wesenhagen, dat men behoort te trachten de negerbevolking weder tot geregelden arbeid te brengen, en zelfs de boschnegers daarvoor te winnen, noch een beschouwing over kolonisatie van Europeanen, zoolang men niet weet aan te wijzen, wat door zulke kolonisten met voordeel geteeld zou kunnen worden, van veel practisch belang acht. Alleen kan ik niet nalaten de opmerking te maken, dat het door den Heer Wesenhagen uit het Koloniaal Verslag over 1885 aangehaalde cijfer der plantages, waar uitsluitend met Surinaamsche negers zou gewerkt worden, een geheel onjuiste voorstelling van de zaak geeft. Ten eerste spreekt het Koloniaal Verslag niet van negers, doch van vrije arbeiders, en daartoe behooren dus ook koelies wier contracten zijn afgeloopen. Doch bovendien bestaat het vermelde aantal van 43 plantages zonder gecontracteerde arbeiders voor een groot deel uit feitelijk verlaten plantages, die nu nog slechts grondjes zijn. Behalve het negental in de nabijheid der stad gelegen cacao-plantages, welke door deze ligging geen immigranten noodig hebben, zijn er in Suriname zeer weinigen, die zonder gecontracteerde arbeiders werken, en daaronder is er nauwelijks een enkele, waar dit niet het gevolg van een ongunstigen financieelen toestand en de oorzaak van een bepaalden staat van verwaarloozing is.

Hetgeen Suriname werkelijk ontbreekt is mijns inziens dus een winstgevende cultuur voor den grooten landbouw. Dat werken door de bevolking of door immigranten op kleine schaal en voor eigen rekening er ooit beteckenis zal verkrijgen, betwijfel ik zeer; de inpoldering en drainage der landerijen vereischen te veel en te zwaren arbeid, en worden te licht verwaarloosd door weinig ontwikkelde kleine landbouwers, vooral in een tropische luchtstreek.

Van regeeringswege kan men daarom, volgens mijn opvatting, den vooruitgang der kolonie slechts bevorderen door het wegnemen

van de belemmeringen, die den grooten landbouw in den weg staan, zooals de hooge uitvoerrechten en de slechte communicatiën. De tegenwoordige Gouverneur heeft getoond, het belang van dergelijke maatregelen in te zien, en reeds menige verbetering op dit gebied tot stand gebracht; het is dus te hopen, dat hij zoowel in Surmame als in Nederland den noodigen steun zal blijven vinden, om zijn aangevangen werk voort te zetten.

S. MULLER VAN VOORST.

Dramatisch Overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel. 9 Maart 1887: *Klatergoud*, tooneelspel in 4 bedrijven door D.H. Joosten; - 23 Maart 1887. *Jan Masseur*, tooneelspel in 5 bedrijven. D.M. Maaldrink.

Een klein evenement in de tooneelwereld, - al wordt het ook door Publiek niet als zoodanig opgevat,

Publiek - en dat is volkomen natuurlijk - vraagt niet: schuilt er in het nieuwe, oorspronkelijk Nederlandsch stuk, dat men ons te zien geeft, een belofte? wordt ons hier een nieuw talent geopenbaard, met tooneelschrijversbloed in de aderen? is er reden om den man te bewonderen, die, hoewel de middaghoogte van het leven genaderd zonder ooit een letter voor het tooneel te hebben geschreven, zulke echt dramatische tooneeltjes weet te ontwerpen als de schrijver van *Klatergoud?* ligt er in het nieuwe drama een diepe, zedelijke zin? Publiek vraagt iets anders. De gewone toeschouwer wil, wanneer hij een drama ziet, getroffen, geroerd, meegesleept worden; hij wil van het punt van uitgang tot de ontknooping gebracht worden door een logischen gedachtengang, hij wil de waarheid van hetgeen daar voor hem vertoond wordt voelen in het kloppen van zijn hart, in het trillen van zijn zenuwen, en niet tot bezinning komen voor dat het scherm voor goed gevallen is. Hij voelt, zonder er zich rekenschap te geven, de fouten van een stuk, en verzet zich of blijft onverschillig, wanneer het drama hem niet volkomen klaar en duidelijk voor de oogen treedt, wanneer de tragische gebeurtenissen zich niet als onafwijs-

baar aan hem opdringen, wanneer hij, in één woord, ‘er niet in komen kan’.

Wie echter de tooneelbeweging van de laatste jaren, hetzij als belangstellend toeschouwer, hetzij als medearbeider heeft meegemaakt; wie weet hoe er gezocht en gesmacht wordt naar een Nederlandsch tooneelschrijver, die in staat is - ik zeg niet: om een stuk naar de regels van de kunst samen te stellen, maar - ons zij 't slechts een enkelen dramatischen toestand in dramatischen vorm op het tooneel te brengen; naar een schrijver, bekwaam om in een salon tusschen vijf of zes personen uit den beschaafden stand een gesprek te doen voeren, dat niet vervelend en niet belachelijk is; wie eenigzins vertrouwd is met de duizend en een moeielijkheden, aan den arbeid van een tooneelschrijver verbonden, ziet een nieuw oorspronkelijk stuk met andere oogen aan.

En daarom noemde ik een klein evenement de opvoering van een drama, dat op het groote publiek wellicht slechts een spoedig voorbijgaanden indruk heeft gemaakt. Ik heb zeer veel af te dingen op dezen dramatischen eersteling van den Amsterdamschen katoenmakelaar, maar ik heb niettemin grooten eerbied voor het talent als tooneelschrijver, waarvan de heer Joosten in dit drama blijk geeft.

In het eerste bedrijf van *Klatergoud* bevinden wij ons in den salon van den heer en mevrouw Van Laeren, alwaar zich, na afloop van een diner, de gasten verzamelen. Tot die gasten behooren het jonge en mooie Mevrouwtje Vredenburg, levenslustig en wereldsch, niet vrij van sentimentaliteit, en haar echtgenoot, een brave, werkzame, maar saaie man, die liever in zijn studeerkamer dan in zijn salon den avond doorbrengt; voorts eenige ongetrouwde heeren: Klarenbeek, Murian en Hesselfeldt. Het algemeen gesprek loopt over koetjes en kalfjes; maar niet zoo onschuldig is het bijzonder gesprek, dat de heer Klarenbeek met mevrouw Vredenburg tracht te voeren. Op een oogenblik dat de andere gasten zich in een nevenvertrek bevinden, weet Klarenbeek haar een kus te geven, en de wijze waarop Mevrouw Vredenburg boos wordt over deze vrijmoedigheid, toont duidelijk genoeg dat Klarenbeek geen onverschillige voor haar is.

Of het publiek er iets van gevoeld heeft, weet ik niet; maar ik heb in deze tooneelen, waarin weinig gezegd en nauwelijks iets voorbereid wordt, de handigheid en den smaak van den schrijver be-

wonderd. De gesprekken vloeien, slingeren in elkander; men blijft luisteren ook waar het onderwerp zelf geen belang inboezemt. In het behandelen van den beschaafden conversatietoon op het tooneel wordt de heer Joosten door geen van onze levende tooneelschrijvers overtroffen. Ook het gewaagde tooneeltje tusschen Klarenbeek en Mevr. Vredenburg, dat onder andere handen zoo licht stuitend of belachelijk zou zijn geworden, is met tact behandeld. Mevrouw Vredenburg zegt en doet juist wat een vrouw in haar positie, met haar gevoelens, zeggen en doen zou. Mevrouw Frenkel had dit volkomen goed begrepen, en indien de tooneelspeler, die voor Klarenbeek speelde, iets van het fijne en beschaafde van haar spel had kunnen overnemen, zou het tooneeltje zeker oneindig meer indruk hebben gemaakt.

Het tweede bedrijf speelt in de huiskamer van Mevrouw Vredenburg. Het is avond: haar man is afwezig en wordt niet tehuis verwacht. Het jonge vrouwtje is gedrukt en zenuwachtig; het is alsof zij een voorgevoel heeft van een naderend onheil. Klarenbeek weet, onder voorwendsel van een boek terug te brengen, tot haar door te dringen. Hij doet haar een hartstochtelijke liefdesverklaring, en ontlokt thans ook haar de bekentenis van hare liefde voor hem. (Mevrouw Frenkel speelt dit brutaal gewaagde tooneel met een ingehouden passie, die aangrijpend schoon is.) Op het oogenblik dat zij, alles om zich heen vergetend, in elkanders armen gestrengeld staan, komt Vredenburg binnen. Hij staat eerst als verpletterd, barst dan in verwijtingen los en vliegt op Klarenbeek aan, slaat hem met de handschoen in het gelaat, haalt twee geladen pistolen en dwingt hem, op het oogenblik zelf, tot een duel op leven en dood. Mevrouw Vredenburg draait in haar angst het licht uit. Tegelijkertijd hoort men twee schoten, en Vredenburg stort levenloos neer.

Dat alles is met koortsachtige haast ons voorbij getrokken. Een oogenblik hebben wij ons geërgerd aan de holle phrasen van Klarenbeek, die theoriën uit de eerste romans van George Sand in de taal van een *Antony* van den ouden Dumas declameert; maar de schrijver - en hier herkennen wij den dramaticus - heeft ons geen tijd gelaten noch daarover, noch over het vermetele, het onaannemelijke van den toestand verder na te denken. Eerst, wanneer het scherm gevallen is, vragen wij, hoe het mogelijk is dat deze vrouw uit den beschaafden stand, moeder van een kind van

vier jaar, zonder merkbaren strijd - en indien er strijd geweest is, dan had de auteur ons dien moeten laten zien - zich in de armen werpt van een man, dien wij enkel als een onbeduidenden saletjonker en een declamator van holle phrasen hebben leeren kennen.

Ons gemoed komt tegen deze voorstelling in opstand; maar tegelijk vragen wij met bezorgdheid: waar moet het drama heen, dat reeds aan het slot van het 2de bedrijf, als de handeling, gelijk later blijken zal, nauwelijks is aangevangen, tot die tragische hoogte is opgevoerd? Als voorspel, als punt van uitgang, hadden wij er genoegen meê genomen; maar hier! Wat zal er, wat moet er thans volgen? Zal Klarenbeek, na het zóó ver te hebben laten komen, Mevrouw Vredenburg aan haar lot en aan de wroeging van haar geweten overlaten? Of zullen wij hier een anderen vorm van *le supplice d'une femme* te zien krijgen, de marteling van de vrouw, wier leven gekluisterd is aan dat van den man, dien zij als den moordenaar van haar echtgenoot heeft te beschouwen?

Uit een gesprek tusschen de heeren Murian en van Laeren, in de aanvang van het derde bedrijf, vernemen wij, dat de weduwe Vredenburg een jaar na Vredenburg's dood, waarvan de oorzaak geheim is gebleven, met Klarenbeek gehuwd is. Maar wat men het recht had in de eerste plaats te verwachten: de dramatische schildering van den strijd van elken dag, de worsteling tusschen deze beiden, die elkander niet lief kunnen hebben, omdat de grondslag der liefde, wederzijdsche achting, ontbreekt; de worsteling met het eigen geweten, dat geen van beiden met rust laat - juist daarop wachten wij te vergeefs.

In plaats van met elkander in botsing te komen, loopen de twee hoofdpersonen van het drama elkander voortdurend uit den weg. Wij krijgen een levendig geschilderde, aardig ontworpen episode; een tafereeltje op het terrein der wedrennen met het zeer gemengd gezelschap dat men op zulk een plaats pleegt aan te treffen - de dames Stella en Malvina intusschen hadden wij er gaarne gemist: zij mogen bij wedrennen tot de habituées behooren, op een Nederlandsch tooneel hooren zij niet te huis; - maar waar blijft het drama?

Van Klarenbeek zien wij niets anders dan dat hij pariëert bij de wedrennen, zich met vrouwen uit de *demi-monde* in het publiek vertoont, en zijn berooide financiën door het spel tracht

te herstellen. Mevrouw Klarenbeek wandelt op het terrein der wedrennen heen en weder, zonder iets uit te richten, zonder iets tot den gang van het drama bij te brengen.

Wij vinden haar in het laatste bedrijf terug. Eindelijk heeft de schrijver gevoeld, dat hij ons iets als handeling, als strijd dient te vertoonen. Weêr krijgen wij een paar tooneeltjes, waarin wij, èn uit den opzet èn uit den dialoog, den tooneelschrijver herkennen. Het gesprek met de vrouw van den weggejaagden koetsier, die, terwijl zij haar leed komt klagen, Mevrouw Klarenbeek de diepte van hare eigene ellende doet peilen; het tooneeltje, waarin de kleine Willem klaagt, dat mammatje zich zoo weinig met hem bemoeit; dat, waarin zij van den juwelier moet vernemen, hoe Klarenbeek het parelsnoer, hetwelk zij hem te bewaren gaf, heeft verpand - zij moeten allen dienen om haar de oogen te openen en ons voor te bereiden op het lang, lang verwachte tooneel tusschen de echtgenooten, die elkander, i n d i t d r a m a , na het noodlottig duel van het 2e bedrijf, nog niet hebben ontmoet.

Eindelijk, eindelijk komt Klarenbeek. Er zou een heftig, beslissend tooneel dienen te volgen, waarop het drama als op een spil zou moeten draaien, en een keer nemen. Maar daarvoor is het nu te laat: wij zijn aan het laatste bedrijf. Er is geen ommekeer meer mogelijk. Het drama moet afloopen, en het loopt dan ook af, als een uurwerk.

Mevrouw Klarenbeek deelt haren man meê wat zij van zijne handelingen weet, en hoe zij hem eindelijk in al zijn laagheid heeft gepeild. Maar Klarenbeek blijft even doof voor hare verwijten als ongevoelig voor de edelmodige pogingen, welke zij nog in het werk stelt om hem van financieelen ondergang te redden. En wanneer straks zijn *compagnons de débauche* hem komen halen (de verschijning van die heeren aan den ingang van de deur is min of meer belachelijk, en bederft den indruk van dit slottafereel), en zijn vrouw hem smeekt om bij haar te blijven, aarzelt hij niet, maar volgt zijn vrienden. Er is geen redding meer mogelijk; en het laatste woord, dat Mevrouw Klarenbeek uitspreekt, is een woord van scheiding - voor altijd.

Nu de heer Joosten goed had gevonden, in Klarenbeek een man ten tooneele te voeren, zonder eenig gevoel, zonder schaamte, zonder liefde, zonder iets wat naar hart zweemt - een man, bij wien geen beter gevoel, ook maar voor een enkel oogenblik, opkomt, op

wien noch de tranen, noch de smeckgebeden van zijn vrouw vat hebben, en bij wien dus van geen wroeging, geen strijd, geen aarzeling zelfs, sprake kan zijn - een persoon derhalve zoo o n d r a m a t i s c h mogelijk - was er geen andere uitweg. Maar toch, zulk een troosteloos slot, waarmede men als het logisch einde van een ernstigen, dramatischen tweestrijd genoegen zou hebben genomen, kon h i e r den toeschouwer niet bevredigen. Het is alsof de schimmen, welke in *Klatergoud* voor dramatische personaadjes dienst doen, zich in het ijle niet oplossen.

Men beweert, dat sommige schrijvers hun romans, hunne novellen plegen te beginnen en er aan voortschrijven zonder te weten hoe alles loopen, en allerminst hoe alles afloopen zal. Zij rekenen er op dat hun roman, hun verhaal alleen zijn weg wel vinden zal, en zijn er zoo goed als zeker van, dat, waar hun vertelling ook belande, de lezer, die haar op dien weg volgt, zich niet zal vervelen.

Het heeft al den schijn, of ook de schrijver van *Klatergoud* zoo is te werk gegaan. Gelijk de heldin van zijn drama zich, tot haar ongeluk, laat gaan, zonder zich rekenschap te geven van den weg, welken zij inslaat, schijnt onze auteur zich aan het schrijven te hebben gezet zonder dat het plan van zijn stuk hem duidelijk voor oogen stond. Er ligt ongetwijfeld aan *Klatergoud* - de titel zelf duidt het reeds aan - een idee ten grondslag; maar de groote tooncelwet, dat elke persoon, elk tooneel moet medewerken tot het in het licht stellen, tot de ontwikkeling, tot de verwezenlijking van die idee; de onverbiddelijke regel, dat de drie momenten: expositie, verwikkeling, ontknooping, elkander in geregeld ingedeelde orde moeten opvolgen, en dat men niet drie bedrijven met expositie mag vullen, om eerst in het laatste bedrijf verwikkeling, hoogtepunt, ommekeer en ontknooping op een te stapelen, is door den heer Joosten, tot zijn ongeluk, niet in acht genomen. Veronachtzaamd heeft hij ook die voorbereiding, waarvan Sareey nog onlangs (in zijn Chronique van 21 Maart) gewaagde als van een noodzakelijk element in het drama: ‘la préparation, c'est à dire l'art d'inspirer au publie l'envie du coup de théâtre où on le mène.’

Dat desniettemin zijn stuk geen oogenblik verveelt, maar ook hen blijft boeien, die met de intrige en de wijze van behandelen geen vrede kunnen hebben, bevestigt mij in de overtuiging, dat

wij hier met een zeldzamen vogel onder onze tooneelschrijvers, met een dramatisch temperament, te doen hebben. Wijs mij den Nederlandschen tooneelschrijver, die zóó een van de moeilijkste gedeelten van het dramatisch. handwerk, den dialoog, weet te behandelen; die zóó handig het ongemotiveerde heen en weer loopen van zijn personaadjes - de groote fout van eerstbeginnende schrijvers - weet te vermijden; die zooveel hartstocht weet te ontwikkelen en zoo goed het geheim verstaat van wat men dramatische beweging kan noemen.

De Vereeniging 'Het Nederlandsch Tooneel' is, gedurende het seizoen dat ten einde spoedt, in de keuze harer stukken niet gelukkig geweest. De opvoering van *De Menschenhater* en van *Een Winteravondsprookjen* vormen de lichtpunten van het tooneelijaar. Maar het zonderling mengelmoes van melodrama's, verouderde tooneelspelen, laffe Duitsche klachten, als op de gis uit den grooten hoop samengeraapt, dat het grootste gedeelte van de overige avonden vulde, was weinig geschikt om de vrienden van degelijke boeiende tooneelstukken naar den Stadsschouwburg le lokken, en deed menigeen vragen, aan wien toch wel de samenstelling van het repertoire der Vereeniging is opgedragen.

Te aangenamer was daarom de verrassing, toen ons een oorspronkelijk tooneelspel werd aangekondigd, en toen het bleek dat de moedige, die zich hier voor het eerst aan de vuurproef van het voetlicht waagde, bij vele en zeer groote tekortkomingen, eenige van de eigenschappen bezit, welke den tooneelschrijver vormen.

Van den schrijver van *Jan Masseur* zou ik dat laatste niet zoo grif durven getuigen. Voor het onvertoonbaar historisch drama *Herodes*, in het laatst van 1885 verschenen, werden den heer M a a l d r i n k van verschillende kanten de uitbundigste loftuitingen toegezwaaid. Ik heb niet ingestemd met dien lof, en, nu juist een jaar geleden *Herodes* in dat Dramatisch Overzicht besprekende, de opmerking gemaakt, dat ik noch in den bouw van het stuk, noch in de karakterteekening, noch in de taal den dramatischen dichter had kunnen ontdekken. Na de lezing van zijne nieuwe dramatische proeve[1)] en na het bijwonen van de eerste opvoering daarvan, ben ik - het doet mij leed het te moeten bekennen - nog niet veel verder gekomen.

1) D.M. M a a l d r i n k , *Jan Masseur*, tooneelspel in vijf bedrijven. Amsterdam, A. Rössing. 1887.

De heer Maaldrink koos voor zijn tooneelspel eene episode uit den tijd van het Schrikbewind (Mei 1794), uit den tijd toen Robespierre, nadat de hoofden van Hébert, Chavette en Danton gevallen waren, naar het toppunt van zijn macht scheen te schrijden; toen het schavot dag en nacht stond opgericht, en er geen handen genoeg waren om hen uit den weg te ruimen, die, naar het Comité du salut public meende, aan de wedergeboorte van Frankrijk iu den weg stonden. Hij schetst nu in den gewezen smid, Jan Masseur, lid der nationale conventie en vriend van Robespierre, den man, die terwijl hij, uit volle overtuiging, zich de vernietiging van de aristocraten ten doel heeft gesteld, tot de ontdekking komt, dat hij, dien hij als zijn aanstaanden schoonzoon, als den schrijnwerker Chevrion, in zijn huis heeft ontvangen, een vermomd aristocraat, de markies de Méricourt is. Jan Masseur, ‘de Rechtvaardige,’ zooals het volk hem noemt, ziet zich nu geplaatst tusschen zijn beginsel, dat hem voorschrijft Chevrion-de Méricourt aan den beul over te geven, en zijn liefde voor zijn dochter Jeanne, die reeds in stilte gehuwd is met den man wiens ware naam voor haar geen geheim is. Door zijne zuster Anne Marie tot de overtuiging gebracht, dat, wil hij den naam van ‘Rechtvaardige’ blijven verdienen, hij ook zijn Jeanne, de vrouw van den markies, aan het gerecht behoort over te leveren, besluit hij, zich voor beiden op te offeren, de Méricourt uit den kerker te bevrijden en diens plaats aldaar in te nemen. Wanneer de naam van de Méricourt in de gevangenis der Abdij wordt afgeroepen, treedt Jan Masseur naar voren, en volgt hij de gerechtsdienaars naar het schavot.

Al is de donnée niet oorspronkelijk, er ware, bij een breede en diepe opvatting, een goed en boeiend drama van te maken geweest. De heer Maaldrink echter heeft er een melodrama van gemaakt niet een, schel van kleur en grof van bouw, een mengeling van roerende en komische toestanden, doch vol hartstocht en gloed en leven, zooals alleen een geboren tooneelschrijver er een schrijven kan; maar een alledaagsch melodrama met de pretenties van een historisch tooneelspel. Van de geschiedkundige drama's van Schimmel heeft hij enkel de slechte eigenschappen afgekeken: de kunst van typeeren is hij nog niet machtig. Aan enkele dramatische tooneelen in het vierde bedrijf, o.a. aan den twist tusschen de *tricoteuse* Lisette (door Mevrouw de Vries met talent gespeeld) en Anne Marie, aan het tooneel tusschen Masseur en zijne zuster,

laat ik gaarne recht wedervaren; maar - deze uitgezonderd - in welke langdradige gesprekken, zonder merg of pit, met gezochte en gedwongen geestigheden en woordspelingen, in welk eene conventioneele taal, een taal waaraan ik dacht dat ons tooneel zich nu eindelijk ontworsteld had, heeft de schrijver zijn drama ingekleed!

Het liefdesgesprek in het 1e bedrijf tusschen den Markies en Jeanne, (*Zjeanne* noemt haar de tooneelspeler, die den Markies voorstelt!) is in het zuiverst tooneel-hollandsch geschreven, dat ooit op de planken vernomen werd. Wanneer de schilder Tabouret binnenkomt, dan roept Jeanne in de taal van onze vroegere uit het Fransch vertaalde drama's uit: 'Ha, ZIEDAAR v a d e r Tabouret!' Het liefst is de schrijver mij nog, waar hij zuiver melodramatische taal schrijft. De heer Bouwmeester, getrouw aan zijn oudste liefde, is daar in zijn element. Hoe rolt hij met zijn oogen en hoe rollen zijn *r*'s, wanneer hij uitroept: 'Hertog van Méricourt! Gij hebt eens mijn besten vriend vermoord, toen gij zijn bruid liet sleuren naar u w o n t u c h t i g (!) kasteel! Ik heb dat geduld, tandenknarsend, maar ik heb het geduld.'

Dat 'tandenknarsend' en later een 'ik zou u verrrpletterd hebben' waren e c h t, en voerden ons in de herinnering weer heel wat jaren n onze tooneelgeschiedenis terug. Of echter een melodrama als *Jan Masseur* tot de kunstsoort behoort, waaraan ons tooneel op dit oogenblik behoefte heeft, waag ik in alle bescheidenheid te betwijfelen,

J.N. VAN HALL.

Letterkundige Kroniek.

In en om het kleine stadje. Limburgsche Schetsen en Novellen, door Emile Seipgens. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn. 1887.

In een gezin van elf kinderen loopt er allicht één onder, dat wat uit den aard slaat. Zonder dat het hem aan verstandelijke vermogens hapert, weet de knaap de ontwikkeling der anderen niet geheel bij te houden. Hij wil, en doet en denkt in den regel anders dan de andere kinderen; zijn kleeren zitten hem anders aan het lijf; hij detoneert in het familiekoor. Al is hij niet slechter dan de tien overigen, zeker is het, dat die tien hem meestal laten loopen, zoo ze hem niet uitlachen - of erger.

Zulk een eigenaardig kind is in de Nederlandsche familie de provincie Limburg. In zeden, gewoonten, taal wijkt zij van al de anderen at. Wat wij van haar taal te hooren krijgen uit den mond der mannen, die de provincie in ons wetgevend lichaam heeten te vertegenwoordigen; wat wij van haar zeden en gewoonten nog onlangs vernamen uit de arbeidsenquête, draagt er nu juist niet toe bij om ons, andere kinderen uit het groote gezin, tot dit ééne, in onze oogen wonderlijk kind bijzonder aangetrokken te gevoelen. Al moge, gelijk de heer S e i p g e n s het ons van het kleine stadje, waar ‘De Zwambroers’ huis houden, verzekert, de meer praktische opleiding der Hoogere Burgerschool het jongere geslacht op een degelijker levensbaan hebben gevoerd, er zullen nog heel wat ‘hoogere burgers’ in Limburg gevormd moeten worden, eer zij behoorlijk Nederlandsch spreken en als Nederlanders gevoelen en denken.

Maar daarom juist is dat land een dankbaar terrein voor een Nederlandsch novellist. Hij vindt daar typen, toestanden, welke men elders te vergeefs zoekt, en kan dus, met een weinig talent, zijn lezers iets nieuws en pikaants te genieten geven.

De heer Seipgens heeft dit beproefd in een vijftal novellen en schetsen, welke door een goed geslaagde penteekening van den Vlaamschen schilder Henri Luyten zijn opgeluisterd. Onze uitgevers zullen wel doen met het voorbeeld van de heeren Van Kampen te volgen, en liever dan met sterretjes, popperige lijstjes, en andere min of meer pretentieuse versieringen, de novellen en gedichten welke zij in het licht zenden, met een fraaie teekening te versieren. Wij hebben in ons land - de uitgaaf van den feestwijzer van de Amsterdamsche Jaarmarkt heeft het ten overvloede getoond - een groep jonge wakkere teekenaars, die hier een uitnemend veld voor hunne werkzaamheid vinden.

In ‘De stem van Kobus Mulders’, welke schets den bundel opent, verhaalt de heer Seipgens ons van zekeren bewoner van het Limburgsche dorp Schoorheim, die bij de verkiezing van een lid van den gemeenteraad niet weet aan wien van die twee candidaten hij zijn stem moet geven: aan den clericalen Sampers, die aan den leiband loopt van den pastoor, of aan den meer onafhankelijken Baron van 't Kasteel. Wordt de oude Sampers gekozen, dan krijgt Mijnheer Pastoor eene nieuwe kerk; behaalt de Baron de overwinning, dan zal de dijk langs de Maas hersteld en opgehoogd worden. Bij het ophoogen van den Maasdijk heeft Mulders, wiens woning, het Hooghuis, op het gevaarlijkste punt ligt, belang, maar aan den Baron, wiens hazen voor den boer eene groote aantrekkelijkheid bezitten, heeft de man een hekel. Na veel wikken en wegen besluit hij voor Sampers te stemmen, in de stellige verwachting, dat de Baron toch wel de meerderheid zal halen; - en ziet, Sampers wordt gekozen met ééne stem meerderheid. Het gevolg is, dat de dijk niet wordt opgehoogd, en dat bij een dijkbreuk het Hooghuis gevaar loopt. De bewoners en die er hun toevlucht gezocht hebben zijn genoodzaakt dagen lang op den zolder in doodelijken angst door te brengen, totdat de kracht van het water de muren doet scheuren en zij zich met levensgevaar in een aak moeten redden. Alles loopt goed af en het gevolg van den doorgestaanen angst is - dat Kobus Mulders van zijn lust tot stroopen genezen wordt!

Wie het verband vatte - wij niet! Trouwens de groote fout van deze en de overige schetsen en novellen in dezen bundel is de onvoldoende motiveering, het al te los verband tusschen de verschillende gebeurtenissen. De heer Seipgens weet aardig en los te vertellen, het Limburgsch dialect geeft kleur en leven aan het geheel; maar de schrijver geeft ons van de meeste personen, met welke hij ons in kennis brengt slechts den buitenkant te zien.

Er blijft daardoor veel onduidelijks en onbevredigends in deze schetsen. Wanneer hij ons de geschiedenis van Willem Looimans (in de schets van dien naam) verhaalt, van den vrijgezel wien men op een fraaien avond een pasgeboren kind heeft tehuis bezorgd, is het stuk ten einde vóór dat wij weten hoe dat kind daar kwam, en aan wie het behoorde. In ‘Josef Sebaldus’ lezen wij van een bakkerszoon met buitengewonen muzikalen aanleg, die aanvankelijk geen doorzettingskracht bezit om zijn studiën met den noodigen ijver voort te zetten, maar dan op eens, zonder dat het motief van den ommekeer ons duidelijk wordt voorgesteld, meesterlijk begint te spelen, en bij de begrafenis van zijn vader aan zijn moeder belooft een groot kunstenaar te zullen worden. Zoo gaat het ook in ‘De stem van Kobus Mulders’. Van iets als gemoedsstrijd wordt ons wel het een en ander verteld, maar niet zóó, dat wij den strijd met Mulders meeleven. En van de overstrooming, den doodangst, dien vier-en-twintig menschen op den zolder van het Hooghuis doorstaan, krijgen wij wel een levendige beschrijving, maar de greep is niet diep genoeg: wij wonen het ontzettend drama niet bij.

De *pièce de résistance* van den bundel is de novelle ‘De Zwambroers.’ De ‘Zwambroers’, onverbeterlijke drinkebroers, die van niets weten dan van pretmaken en nog eens pretmaken, worden in hun dolle festijnen gestoord door het bankroet van een clericaal bankier, aan wien de meesten hunner hunne spaarpenningen, sommigen hun geheele fortuin hadden toevertrouwd. Voortreffelijk is het begin van deze novelle: het feest van de liedertafel Euterpe in het hotel de Prins. Dat is het leven afgezien, en met groot talent weergegeven. Er is in de beschrijving van deze ceten drinkpartij, die allengs een dronkemanspartij wordt, van de verschillende types onder de Zwambroers, veel leven en kleur. Maar de novelle zelve, hoewel er goed geschetste tooneeltjes in voorkomen en o.a. het figuurtje van Juliette Hupkens met fijne hand is geteekend, houdt zich niet op die hoogte. Ook hier weer mist

men voldoende motiveering en verband. Het bankroet van den clericalen - waarom juist clericalen? - bankier maakt een eind aan de feesten van de Zwambroers, om de eenvoudige reden dat hun geld verdwenen is, maar tusschen het loszinnig leven, louter voor de pret, dat deze drinkebroers plachten te leiden, en de financieele katastrofe, welke het stadje in rouw dompelt, bestaat overigens geen verband. Moet er uit deze novelle een gevolg getrokken worden, dan zou het dit zijn, dat het voor sommige Limburgsche stadjes geen kwaad kan, wanneer er nu en dan eens een bankier met het geld der ingezetenen op den loop gaat.

Schakeering. Poëzie en Proza door M. Coens (W.L. Penning Jr.) Haarlem, W. Gosler (z.j.)

Met zijn blauwen omslag bezaaid met zilveren sterren, versierd met een faesimile van het handschrift des dichters, lijkt dit bundeltje op den eersten aanblik niet zulk een

> eenvoudig boekje,
> Zich wagende uit (het) stille hoekje
> Naar hier en daar een gestverwant,

als de heer Penning het in de opdracht aan zijne vrouw doet voorkomen. Is het misschien in zijn miniatuur-formaat een boekje om in den zak op de wandeling mee te nemen, om te lezen, liggende tegen de helling van een duin of op het weeke mos onder het geruisch der dennen? Aan den metgezel op onze wandelingen, die ons luchtig onderhouden of in droomerig-dichterlijke stemming brengen zal, stellen wij eischen, waaraan de dichter van *Tienden van den Oogst* slechts bij uitzondering weet te voldoen. Al verklaart hij:

> In mijn borst verdringt
> Zich lied aan lied, on wil geboren,

van een onweerstaanbaren drang tot dichten, waardoor wat op ‘‘s harten grond leit’ naar de keel welt, kunnen wij in zijn verzen weinig bespeuren.

Coens is een bezadigd dichter, verstandig, zinrijk; - soms al te zinrijk en te gewrongen. Dan moet men raden naar de beteekenis van een couplet of van een versregel, of men moet, om het verband van een uitdrukking in den zin te vatten, het couplet meer dan eens overlezen.

Al te zinrijk is ons bijvoorbeeld ‘Avondmijmering’, waar de dichter, ziende hoe de purperwolk met gouden randen verschiet van kleuren en zich in regen oplost, uitroept:

> Alles volgt zijn lotsbestemming:
> Wolken maken nat, of laven;
> Wij, naar 't uitvalt, gaan of draven
> Met of zonder hartsbeklemming
> Tot we, stortende in de Haven -
>
> Tot we er Vrede's Diep zien blinken
> Waar een elk zich moet gerieven....
> Staande kan de langste er drinken
> En geen buur ter rechte of linke
> Die 't vervolg zal overbrieven.
>
> Aan den wal staan onze neven
> Kolk en wolken te ondervragen...
> Ligge er tot wat troost in 't klagen
> Een gedachtnis aan ons Leven -
> Volop e r f s c h a t weg te dragen!

Een ‘avondmijmering’ kan wel wat duisternis velen, maar hier wordt het ons toch al te donker.

Onduidelijk is de dichter ook op andere plaatsen. Tot de kinderlooze moeder, die, aan het doodgeboren knaapje denkend, droomt dat hij opgroeide, hem reeds groot z i e t, en hoort lezen, zegt de dichter:

> Dan, wip van stoel, is hij ter deur weer uit,
> Op straat gevlogen;
> Gij wilt hem ná - - hoe voelt ge u wreed gestuit,
> Door 't vlokje haar, dat ge in de lade sluit,
> *U vóórgelogen*.

In het gedicht op den dood van Prins Alexander heet het:

> Vreemd aan volk en land, *belast n in te halen*,
> Streedt gij, roemloos, op de trappen van een troon.

In ‘Het oude stapje over de grenzen’ zegt de dichter van het terugzien van een plekje, waaraan herinneringen uit zijn jeugd verbonden zijn:

> Van geest gerijpt, van leden vlug....
> Is 't zoet
> Met even blijden voet,
> Met even hooggestemd gemoed
> Dit needrig oord *weer plaats te vergen*.

Zulke oneigenlijke uitdrukkingen bederven, of storen althans, den indruk van menig vers, en wij laten ons tot het maken van die opmerking niet weerhouden door de overweging dat ook mannen als Potgieter en Staring, bij wie de dichter Coens blijkbaar ter schole ging, in dergelijke uitdrukkingen en zinwendingen smaak hebben gevonden.

Waar Coens zijn meester Staring eer aan doet, en zich in zijn kracht toont, het is in de dichterlijke vertelling. Levendig verhaald, zonder onnoodige uitweidingen, vast van lijn en natuurlijk van kleur is het gedicht ‘Uit Benjamins kindsheid.’ Treffend is de Benjamin in den mond gelegde herinnering aan Grootmoeders sterven op denzelfden dag waarop de stad voor 's Konings komst feestvierde. 's Morgens zit zij nog, hoewel ziek, voor het raam naar de versierde straat te zien; als buiten het volk het ‘Bescherm o God!’ aanheft, vouwt zij stil de handen, en zij kust Benjamin goênacht,

> Terwijl tienduizenden van lichtjes buiten,
> Weerkaatsen in haar traan.

Benjamin is, door het feestrumoer gewekt, uit zijn bedje opgestaan:

> 't Rumoer,
> Al uitgelatener voortgolvend, voer
> Uit alle hoeken van de stad naar boven -
> Een dwazen droom gelijk - tot in de alkove.

Waar Grootmoe zat, en allen bij haar,
Wàt
Ze sprak ontging me; iets plechtigs was het dat
Mij aangreep, iets als uit den Hoogen....

Grootmoeder sterft, van allen omringd.

Wild siste en knalde 't vuurwerk; als bezeten
Verhieven zich alom de vrengdekreten...

Zoo vermengen zich het Koningsfeest en Grootmoeders dood in 's knapen herinnering. En niet minder treffend is het hoofdstuk dat volgt: ‘Kennismaking met den dood.’ De duisternis en de gedwongen stilte in huis na Grootmoeders sterven benauwen den knaap:

Eén dof, één zwart geheim leek me ouze woning,
Kortlings bezield door Grootmoe en den Koning.

Dan, den vierden morgen - zoo vertelt hij - sluip ik

Een kleine mij verboden kamer binnen:
Het riekt er naar versch eikenhout, versch linnen;
Het ziet er grillig, vreemd aantrekk'lijk uit;
Ik nader aarzlend, en mijn hart boust laid.

Al is ook hier het venster zwaar geloken,
Door 't bovenluiksche klaverblad gebroken,
Baant zich één zonnestraal, een bundel licht,
Den weg naar een zóó lief, zóó kalm gezicht,
Dat ik de slaapster - is het mijn verloren
Klein Grootje, en toch een ànder? - niet durf storen,
Maar op mijn toonen staande 't vreemde bed,
In de ongebruikte ruimte neergezet,
Den lichtbalk waarin zilveren stofjes zweven,
De stille vrouw - van dnisternis omgeven,
Maar zelf hel zichtbaar - diep verbaasd bekijk...

En in dien toon gaat het voort. Het ernstige tafereeltje is met gezonden humor getint, de kleine trekjes tintelen van waarheid. Deze of gene stuit wellicht op een al te realistisch detail, maar de ergernis kan niet lang duren, het geheel toch is met een dichterlijk waas

overtogen. Overal vindt de dichter het juiste woord en het juiste beeld. Hier is niets meer van het gezochte of gewrongene. De dichter is blijkbaar in zijn element, en het is dan ook als dichterlijk verteller, dat wij den heer Penning aanbevelen, en hem gaarne spoedig weder zullen ontmoeten.

Liederen der liefde. Gedichten van A.J.G. van Laaren van Dalen. Doetinchem, L.J. Franchimont (z.j.)

In den achterhoek van Gelderland, in het nederige Doctinchem woont een gelukkig mensch. De man is uitgever en heeft naar hij beweert, een dichter ontdekt. Hij kan niet zwijgen van zijn geluk, en hij stelt, in zijn vreugde, ons den dichter, wiens verzen hij, in prachtband en verguld op snee, mag uitgeven, voor als 'g e h e e l e n a l lyrisch en subjectief'. Een leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde - zoo vertelt hij ons verder - een Duitsche zangeres en een douairière hebben den jongen poëet om strijd geprezen. Laatstgenoemde heeft het niet bij woorden gelaten, maar zich van een zijner vroegere gedichten verscheidene exemplaren aangeschaft! En alsof dit alles nog niet genoeg ware - 'een onzer grootste dichters', wiens naam ons helaas! niet meegedeeld wordt, heeft hem een schoone toekomst voorspeld. Geen wonder, dat de opgewondenheid van den Doetinchemschen uitgever geen grenzen kent, en hem verleidt tot de volgende merkwaardige uit. spraak: 'In het buitenland, vooral in Duitschland, heeft men eenige fraaie bloemlezingen, die hoofdzakelijk aan de liefde zijn gewijd, maar in Nederland is deze bundel, tijdens de laatste jaren, tot op zekere hoogte, eenig.'

Er is inderdaad veel eenigs in, 'tot op zekere hoogte.' Reeds op de eerste bladzijde blijkt het dat wij hier met een klassiek gevormd jongman te doen hebben. Op de bladzijde tegenover de 'Opdracht' aan zijn 'dierbre Emma' aarzelt hij niet een Grieksch motto te plaatsen, en twee van zijne gedichten hebben Grieksche titels. Reeds hooren wij Emma, als een tweede Henriette, beschroomd antwoorden:

> Van Laaren, excusez, je ne sais pas le gree;

maar hij laat zich door die tegenwerping niet uit het veld slaan. Wilt ge liever latijn - ‘o zoete bluf van 't eerst Latijn!’ - ook daarmee kan hij u dienen. *Sub umbra alarum tuarum protege me*, zet hij boven het gedicht ‘Opdracht’ en dan barst de ‘geheel en al lyrische’ los:

Aan u, dierbre Emma, wijd ik deze zangen,
Waarin een bron van vrengde eu smarte vliet.
Steeds deed ik uwen naam, met zoet verlangen,
Weerklinken in mijn lisplend liefdelied.
Wil nu mijn liederen der liefde ontvangen,
Die ik u met een harte vol liefde bied.
O, wil ook gij aan uwen zanger denken.
En hem geheel uw hart en liefde schenken.

De liederen der liefde die met een hart vol liefde worden aangeboden en waarvoor de andere hem nu ook haar hart en liefde moge schenken, het brengt ons dadelijk - om nu ook eens Latijn te spreken - *in medias res*, en bereidt ons voor tot de andere ‘tot op zekere hoogte eenige’ gedichtjes, waarvan er bijvoorbeeld een aldus aanvangt:

Toen we elkaar zagen, lief meisje,
Weenden wij tranen van vreugd.
Gij waart zoo blijde, zoo vroolijk,
Ik was zoo blijde en verhengd.

En toen wij scheidden, lief meisje,
Weenden wij tranen van smart.
Gij waart zoo droevig, zoo treurig;
Ik ook had rouwe in het hart.

Welk een toestand! Hoe plastisch is dat geschilderd! Die tegenstelling tusschen de eene die blijde en vroolijk, en den ander die blijde en verheugd was! En dan die climax in het ‘zoo droevig - zoo treurig!’ Klinkt er in dat gedicht niet iets als een nagalm van Heine?

Niet alleen met het Grieksch en het Latijn is de jonge dichter vertrouwd, maar ook met het Duitsch, en wel zóó, dat hij Duitsche verzen, of althans verzen in het Duitsch, schrijft. Het zijn zeker die verzen welke de bewondering hebben gewekt van ‘de duitsche dame en beroemde zangeres, Mejnffrouw Helene W....’

Wilt ge er een hooren? Het zijn slechts vier regels, maar welke regels! *In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister*. Luister:

Blume und Stern.

Du warst meine Blume und Stern,
Lieb Liebchen, so wunderbar schön.
Doch - über den Hügeln und Höhn
Sind beide verschwunden so fern.

Doch, wij schrijven niet verder af. Wij willen den lezer de verrassing laten, welke de lezing van den geheelen bundel hem wellicht bezorgt, de ontdekking, moge het zijn, van schoonheden, welke voor ons verborgen bleven.

Woordenboek der Nederlandsche taal. Derde reeks. Tiende aflevering. Gemoedelijk - Geplakt. Bewerkt door M. de Vries en A. Kluyver. 's Gravenhage en Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff. 1887.

Een blijde tijding voor wie belang stelt in onze taal: er is een nieuwe aflevering uit van Het Woordenboek, waarvan de voorlaatste aflevering in Mei van het vorig jaar verscheen. Het is ons steeds een genot om, deze afleveringen doorsnuffelende, het leven der woorden tebespieden, zooals het ons door de kundige bewerkers wordt voorgesteld. Hier vinden wij eene voor ons nieuwe afleiding of beteekenis; elders een woord reeds lang in onbruik, maar dat men in het leven terug zou willen roepen. Als een merkwaardig voorbeeld, hoe de beteekenissen der woorden in den loop des tijds kunnen veranderen, halen de bewerkers het woord g e n e e r e n aan. Onze naar taalzuivering strevende (puristische) Vlaamsche vrienden zullen er zich wellicht aan ergeren, dat een bastaardwoord als g e n e e r e n in een Woordenboek der Nederlandsche taal geduld wordt. Wij, die op dit punt niet zoo teêrgevoelig zijn, - een Fransche of Duitsche zinvorming hindert ons heel wat meer, - vernemen met belangstelling hoe *gêne*, van *gehenne*, de hel, afgeleid is, en zich uit de beteekenis van *hel* die van *helsche pijn* ontwikkelde, welke vervolgens tot die van *pijniging, kwelling*, en eindelijk tot de geheel verzwakte opvatting van *overlast, hinder* verliep.

Sommige woorden zijn met blijkbare voorliefde behandeld, zoo bijv. het woord g e n a d e en zijn afleidingen, waaraan niet minder dan 21 kolommen zijn gewijd; daarentegen wordt het g e m o e d s b e z w a a r , dat toch in de Nederlandsche maatschappij onzer dagen zulk een groote plaats inneemt, in slechts enkele regels afgehandeld.

Onder g e n i a a l vinden wij aangeteekend: ‘het nieuwere Fransch heeft *génial* niet bewaard’. Officieel erkend is het woord zeker niet: de Dictionnaire de l'Académie kent het niet; maar een feit is het, dat men bij de moderne Fransche schrijvers het woord *génial* herhaaldelijk aantreft. Dit in 't voorbijgaan.

Wanneer wij velen in 't genot, niet enkel in 't bezit, van dit kostelijk Woordenboek wenschen te zien, dan denken wij daarbij aan den versregel van Bilderdijk, door de bewerkers onder g e n i e t e n aangehaald:

> 't Bezitten niet, o mensch, 't gebruiken is genieten.

Via Doloris.

Post nebula lus.

Aan ***

Mijn vriend! toen 't moede hoofd van onrust gloeide,
   En 't oog zich blind op 's levens raadslen zag,
Toen 't jonge hart van wreeden twijfel schroeide
   En smartlijk hijgde naar den heldren dag,
Toen heeft mijn ziel u op haar weg gevonden,
En u om heul gesmeekt voor haar verborgen wonden.

't Is niet de kreet van ingebeelde pijnen,
   Die door den klank van deze zangen snijdt,
't Zijn eigen hartewonden, die hier schrijnen,
   't Is de eigen ziel, die hier in doodsangst krijt;
Van bloed en tranen spreken deze tonen,
Maar gij, mijn vriend, gij zult hun schrillen klank verschoonen.

't Is u niet vreemd, dit lied. Gij weet, wat nachten
   Mijn geest in bangen tweestrijd heeft doorwaakt,
Gij kent zijn zuchten, kent zijn biddend smachten,
   Gij kent den voetstap, die hier kraakt;
Mijn ziel hebt ge in den nood niet afgewezen,
Zij komt tot u terug, behouden en genezen.

En aan uw vriendenborst, waar zij een korten
   Maar vreugdevollen tijd in vrede sleet,
Waar zij zich onbevangen uit mocht storten
   En deernis vond en liefde in 't leed,
Daar komt zij nu, als toen, vertrouwlijk lenen,
Met stille dankbaarheid haar vreugdetranen weenen.

Antw. 2 Jan. 1887.
P.P.

I.

Meine Ruh ist hin,
Mein Herz ist schwer....

De meizon was haar eersten tocht ten einde.
Bijwijlen glipte nog een speelsche vonk
Door 't blonde acaciegroen en maalde vluchtig
Een gulden lichtvlok op het blanke kiezel
Van 't stille Kloosterhof, en in het venster
Bleef nog een straal vertoeven, die versparklend
In donkre bloedrobijnen nederstoof
En over 't bruin der muren gleed als vuurschijn.
Daar hield het eensklaps op, als blies een luchtgeest
Uit plaagzucht op 't phantastisch vonkenspel;
Toen smolten lijn en tint in 't fulpig mat
Der blauwe scheemring om den grauwen tempel.
Het was een uur van stille liefdeweelde,
Wanneer het zwevend, lijn- en kleurloos droombeeld
In 't dwepen ronding, vorm en gloed erlangt.
En aarde en hemel zonken borst aan borst
En droomden van den zesden scheppingsdag.

In 't dommlend donker zat een jongling
In star gepeins gebogen over 't boek,
Waaruit zijn warm, naar kennis dorstend hart
In steê van laafnis 't vuur der onrust dronk.
Verslonden had hij 't wonderboek der schepping;
Hij had gegloeid, geduizeld en gehuiverd,
Toen, schuchter eerst, maar langzaam onomwonden
En twijfelziek het bevend hart hem vraagde:
- 'Wat deed dan God dat milliardental
Van milliarden jaren vóór den dag....?'
En 't kinderlijk gemoed had van die taal
Geijsd, 't verrast geloof had angstig
Die stoute stem in 't muitend hart gesmoord;
Bezweren wou hij 't listig fluistrend broed:
- 'Miljarden zijn voor hem een enkle polsslag,
Een oogwenk, korter, eindloos korter dan
De duur, waarin de snelle geest het denkt....' -

Vergeefs! de paradijsvrucht heeft gespiegeld,
In 't jonge knopje ontwaakte 't larfjen ‘erg’.
Dra breekt de drang van 't zwellend bloemenhart,
Begeerig naar het licht, de zwakke kluister,
En 't fladdrend vlinderke der weetlust zal
Zijn eitjes wikklen in de weeke plooien,
Waaruit de teelt van smartelijk verlangen
En martelenden twijfel worden zal.
Men wordt ten tweeden maal niet weer een kind.
De strijd ving aan van 't wankelend geloof
En 't stouter voorwaarts schrijdend onderzoek:
- ‘Maar dan... die God had geen begin, was eeuwig...!
Zijn milliarden eeuwen maar één polsslag,
Het eindloos tal van milliarden slagen
Dat is een eeuwigheid....! God schiep het licht
Den eersten dag des tijds.... vóór zon en sterren....!
Zat Elohim in 't duister van den baaierd,
Verbeidende 't begin, dat hij zou denken
En spreken: “daar zij licht” ...? 't Ondenkbaar niet
Of 't onbezield en vormloos iet vernam
Het scheppingswoord, gehoorzaamde en vergat...’ -
En de onrust bleef op 't brandend vraagpunt wanken
En sloeg van daar den angstig starren blik
Langs alle wegen heen om vasten steun.
Helaas! ze ontsnapten allen aan het oog,
Als stralen uit een vlottend lichte kern,
Wier einden 't oog vergeefs te vatten tracht.
In diep gepeins gebogen over 't boek,
Zoo zat hij daar, aan wankelmoed ten prooi,
Die eens dat woord den volke zou verkonden;
En om hem daalde stil de donkre nacht.

Daar blonk van 't hoogaltaar het warme licht
Der kaarsen, als een zoete glimlach, in
De duisternis op blad en bloem en bloesem.
't Was avonddienst, der Moedermaagd ter eer.
De meimaand bracht haar eersten schat van bloem
En groen der hemeljonkvrouw blij ten offer.
Het edel hoofd gekroond met zilvren starren,

Wier tinteling 't omgaf met stillen glans,
Stond daar in 't priesterkoor haar minlijk beeld
Hoog op een troon van schittrende anjelieren
En blauwe veldviooltjes. Frissche rozen
En lelies, blank als versch gevallen sneeuw,
Omwolkten haar met maagdelijke geuren.
In 't donker loover fonkelden drummondi's;
Geraniums en primula's omstuwden
Als vuurguirlanden haren voet, en statig
Verhief op ranken stengel de aronskelk
Zijn porseleinen vaas met gouden stamper.
Met welgevallen rustte 't vriendlijk oog
Der schoone Jonkvrouw op die zee van bloemen
En op de schaar van meisjes, neergeknield
In ootmoed - lelies ook in onschuld, rozen
Der liefde kweekende in godvrucht'ge harten.
De godsstem deed zich zacht en statig hooren.
Als suizend wiekgeruisch van hemelgeesten
Doorzweefden de eerste tonen 't schemergrauw
Der tempelbogen. In mystiek gekweel,
Kristal zoo klaar en vol, en edelrein
Als zilver, wiegde op 't golven van 't pedaal
Een teedre vrouwenziel door 't ruim der koren:

- ‘Gegroet, o leliebloeme, rein van krone,
Bepereld met den klaren morgendauw,
Gij schoonste en edelste onder Juda's schoonen,
Uit wie het heil der menschen worden wou;
Sta, uitverkoren Jonkvrouw, sta ons bij,
Uw moederhart vol liefde klagen wij.’

- ‘Gij zijt de star der zee, die op de baren
Uw zoeten glans vertroostend nederschiet,
En wie uw lichtstraal volgen in gevaren,
Die zijn gered, want zij vertwijflen niet;
o Hulp der zielsbedrukten, sta ons bij,
Ons hart is bang, uw liefde klagen wij.’ -

Het koor besloot die smeekbeê met een amen.

En buiten stond de jonge martelaar
Met tranen in de wimpers. Diep geroerd,

Verteederd had dat lied zijn weeke ziel;
Doch 't amen van berusting in 't geloof,
Dat weiflend welde in 't halfveroverd harte,
Het kwam niet weder tot de koele lippen.
- ‘Zoo 't waar was,’ zuchtte hij, ‘indien bij haar
De twijfel week voor helderstralend licht
En 't zoekend menschenhart daar vasten grond
En vrede vinden mocht aan 't hart der moeder...
O! 't worstlen valt mijn kracht te zwaar, het duister
Verdikt zich meer en meer, waardoor mijn geest,
Die waarheid zoekt en waarheid wil, zich voelt
Omzwachtlen - Javeh! Javeh! draagt dan eeuwig
De boom der kennis wrang en doodend fruit?
Ach, waartoe hem den zwakken mensch geplant
En hem gevloekt, zoo ijslijk wreed gevloekt?
Gij, Vader, wist toch, dat uw kind moest struklen,
Gij overzaagt den jammer en de ellende,
Die daaruit kiemen zouden - eeuw aan eeuw,
Want Gij verdeeldet over de uren d'arbeid
Aan 't reuzenwerk der gruwlijke alhistorie
En hebt den jaren d'alsem toegemeten
Die 't hart zou wringen in de matte borst;
Gij hebt der arme schepslen lot bepaald,
God! - vóór gij schiept dat menschverdervend lokaas...?
o Was dan 't kennen, 't weten menschonteerend?
Gij, Javeh, zijt toch zelf de alwetendheid
En schiept het schepsel naar uw eigen beeld,
Ver boven 't dier verheven, dat den kop
Ter aarde buigt en u niet zoeken kan....
Waarom het werk van uw volmaakte handen,
Dat - als uw werk én als uw evenbeeld
Volmaakt moest zijn, zoo wreed ontadeld....?
Waart gij naijvrig... neen! dat kondt gij niet,
Want God is liefde en liefde kent geen afgunst;
Slechts kleine zielen kennen de ijverzucht!
Gij zijt...? dan moet gij groot zijn en volmaakt!
Wie leert ons u, uw zuiver wezen kennen?
Zie, 't boek, waarin ge u zelf geopenbaard heet,
Is een verzegeld boek voor ons, die arm

Van geest zijn; - “duister,” zeggen de ingewijden,
Op vele plaatsen is uw heilig woord....
o God, mij schijnt het vaak zoo ijslijk wreed....
Het wordt mij bang! ontsluier u, mijn God!
'k Verlang naar u en wil u kennen! Vader,
Waarom verbergt gij u, en hoort gij niet
De duizend duizenden, die dorstend smeeken,
En tastend wanklen op den donkren weg?
Reikt dan tot u hun jammerklagen niet,
Of hebt ge uw hart gepantserd voor hun leed?
Uw “'t zij,” o God, waardoor ge een wereld schiept
En 't wee wordt vreugd, en 't leven ééne hymne!’ -

Aan 't luchtruim blonk de sikkel van de maan
En, huivrig, trilden daar de bleeke bloemen,
Gezaaid in 't onafzienbre veld des hemels.
Hij zag ze en bleef een wijl nadenkend staan:
- ‘De ontelbren!’ sprak hij, ‘o, wat zij niet zagen!
En wat geheimen zijn hun al vertrouwd,
Sinds zij hun tocht begonnen door 't onmeetbre!...
Maar zij ontslui'ren niets van wat zij weten;
Met stomheid zijn ook zij door hem geslagen,
Die ze uit den woesten baaierd riep; eenzelvig,
En zwijgend gaan ze steeds hun eenzaam pad
En trekken zich ons lot niet aan, de hoogen!
Zij zagen op 't vernielingswerk des zondvloeds
Met d' eigen glimlach als op Edens weelde.
Hun blik is nog als toen 'k ze lampjes noemde
En de armpjes naar hen uitstak, vol verlangen
Er een te grijpen met de kleine handjes....
Ze zijn zich zelf genoeg in hunne grootheid,
Of - zagen niets en weten niets - als wij.....
En toch, de ziel gevoelt zich bij hun licht
Niet klein meer; waar 't phantastisch speelt door 't puin
En gruis der neergestorte godenbeelden
Van hoop, geloof en liefde in 's menschen borst,
Daar voelt de matte geest zich hun verwant
En richt zich weder op. o Heerlijk licht,
Gij zijt het hemelsch brood, dat zielen spijst....’ -

Weer zonk zijn blik ter aarde. Vriendlijk lei
Een hand zich op zijn schouder; huivrend zag
Hij om, en - naast hem stond in 't grof habijt
De grijze prior. 't Heldre maanlicht blonk
Op 't welvend voorhoofd; als een aureool
Omsloot de zilvren haarkrans d'achtbren schedel.
De donkere oogen straalden uit de schaduw
Der ruige brauwen, warm en helder vuur,
En om de fijn gesneden lippen zweemde
Een o, zoo pijnlijk, diep weemoedig lachje,
Verzoeningsteeken tusschen hoofd en hart.
Hij zag d'ontstelden jongling aan met dien
Zielroerend zachten blik, waarmee een vader
De kiem van 't kwaad in 't kinderhart ontdekt.
- 'Wat deert u, jonge vriend? Wat schept ge u kommer
En zoekt, waar 's menschen oog verduistren moet?
Wat vorscht gij 't hoogste wonder na, daar ge om u
De duizenden verstomd aanschouwt en duizelt?
Begrijpt gij 't licht, het stof, begrijpt ge u zelven?
Uit raadslen kiemt het raadsel leven: 'k word,
Ik ben, ik was - 't is een proces van raadslen.
Wie noemt hun aantal in één oogenblik?
Ken eerst u zelf, vorsch dan naar 't raadsel God....' -
- 'Ik ken me zelven niet, maar God te kennen,
Dat is des menschen adem, dat zijn streven.
Hoe kan 'k hem minnen, als ik hem niet ken?
Hem volgen, zoo 'k hem niet begrijp? hem dienen,
Die zijn bestaan mij nooit geopenbaard heeft....?' -
- 'Zoo heeft voor u de Christus niet geleefd?' ....
- 'De Christus.... ja, hij heeft voor mij geleefd....
Of 'k hem kon volgen! maar 'k vermag het niet;
'k Kan Gód mij denken, hém begrijpen nimmer,
Mij schijnt hij onnavolgbaar, wijl hij God is.
Och, waar' hij mensch van vleesch en bloed als wij,
En of mijn hart voor zich hem denken mocht
En jubelen: "zoo dacht zich God den mensch!" -
En 't hart joeg sneller in zijn borst en rees,
Als voelde 't bij dien wensch dien God zich nader.
Maar duister stond het oog des grijzen priesters:

- Vermetel kind! wat dwaalweg slaat gij in?
Een demon blies dien laster u in 't oor
En voert u heen, waar weening wezen zal
En tandgekners. Leg af verstand en rede;
Onfeilbaar is de leer der Moederkerk;
Gij zult gelooven, wat haar mond u leeraart!'
- 'Verstand en rede, ik onderwierp ze gaarne,
Maar hier, hier, vader, hier in de enge borst,
In 't brandend, rustloos tobbend hart, daar klinkt
Een stem die toch niet zwijgen zou, al wilde ik;
Zij zegt me: "Hij bestaat voor wie hem zoeken,
Dien wein'gen, die hosanna roepen, kennen."
Niet hem verloochnen, maar hem vinden wil ik,
Hem voelen, hem geheel en gansch omvatten!' -
Als beet een adder hem, zoo schreed, ontzet
Door 't stoute woord, terug de zachte grijsaard.
Daar zwommen heldre parels in zijn oogen
Van 't innigst meegevoel, en met een stem,
Die van ontroering trilde, sprak hij smeekend:
'Mijn zoon, mijn zoon! gij weet niet, wat gij zegt.
Zie daar omhoog het menschverlossend kruis,
Hoe trilt het op de tinne! Zilverlicht
Omgeeft zoo stil 't symbool der reinste liefde.
't Valt van den hemel op zijn kruispunt neer
En straalt van daar weer uit, de diepten in
Der sferen - liefde in eindloosheid! o Buig
Het starre hoofd in deemoed en geloof.
Bedenk wat volgen moet, zoo gij volhardt:
Voor u is hier in Christus' huis geen plaats meer,
Geen twijfel woekere in dees heilige aarde,
Geen ketter draag' de Godgewijde bodem;
En dáár, mijn zoon, dáár aan de kloosterpoort
Begint voor u de lange lijdensweg;
Dáár wacht geen vrede u op als trouwe leidsman,
Daar stuift de bloem der hoop van uwen staf;
Vermaledijen zal u God en Kerk,
En al wat Christen heet zal van u gruwen.
En waar in 't kantig spoor uw voet zal wanklen,
Daar wacht verguizing u en spot voor deernis....'

- ‘Niet verder! Welk een vonnis! Neen, herroep het;
Zeg niet: Samaria had meer gevoel,
Meer broederliefde als wij! Gij wilt mij redden
En rukt de laatste stroospier uit mijn handen....
Ja, Christus, ja! - zoo is 't...! niet Jericho
Heeft u gekruisigd, maar Jerusalem!’ -

Ontroerd en zwijgend scheidden grijs en jongling.
Hij zag hem na met neergebogen hoofd
En 't lispte in 't smetloos groene lenteloover
Zoo diep meelijdend: ‘God, wees hem genadig.’

II.

Nimmer ruht der Wünsche Streit,
Nimmer, wie das Haupt der Hyder
Ewig fällt und sich erneut.
SCHILLER.

Weer droeg de lente rozen in het haar,
Weer speelde 't vonkend zonnevuur in waas
Van sappig kruid en malsch geblaarde heesters,
- Smaragdfestoenen, los en zwierig slingrend
Door 't heuvelland - en 't emerauden kleed
Der beemden tintelde in d' ethergloed.
Een breede stroom doorkronkelde 't verschiet,
Gelijk een reuzenslang, en wiegde een vlucht
Van blonde zeilen op lazuren golven.
Aan de overzijde gleed door 't vet der klei
De ploegschaar, vlammen flikkrende in den dag,
Wanneer de dampende ossen 't kouter keerden.
Te linker lei de stad. Een hol gemommel,
Bleef dommlend in de drukke straten hangen.
't Was de ademtocht der nijverheid, gedempt
Als 't soemend gonzen van miljoenen bijen,
Die rustloos door den zwoelen dampkring zwoegen.
Daartusschen dreunde dof en zwaar de polsslag

Der logge stoomeylinders. Duizend tonen,
Wild wassende en verbreedend nadergolvend
Of grommend deinend tot een schorren donder,
Die worstlend zich verheffen uit de strooming
Of dof en grollend schommlen in de diepte,
Tot ze eensklaps zwellen in een breed akkoord:
Het is de stoute reuzensymphonie
Van 't stof, den mensch gebracht, door wien 't bezield werd!

Hoe werd de geest verkwikt van hem, die van
Den heuveltop het stralend oog liet weiden
Door 't levend landschap, die met gragen wellust
Bleef luistren naar 't gewoel van 't werkzaam zijn,
Dat krachtvol zich in al die klanken uitte.
't Ontvanklijk hart begreep de roepstem: arbeid!
Zien werken spant tot werken reeds de spieren:
Of danst den knaap het hart niet in de borst,
Op 't maatgeluid der mokers in de smidse?
‘Wat noemt gij d' arbeid straf voor overtreden?
Het lichaam en den geest heeft hij geadeld,
Met zijn ontstaan werd waarlijk mensch de mensch,
Want rust is dood en arbeid slechts is leven....’
En in zijn hart liet zich een stemme hooren:
Wat vorscht gij langer naar der raadslen zin?
Of koestert meer de zon, wijl gij haar ziet,
En geurt de lelie minder in den nacht?
Ook de aard is schoon voor wie de kracht niet kent,
Den levensstroom, die elke lente weer
Verjongend dringt in haar miljoenen aadren!
Waartoe 't vandaag vergald door vrees voor 't morgen?
In Mei bekommring om den verren winter?
Gij hebt de prilte van uw jeugd gebracht
Aan God, gij hebt hem trouw gezocht, geroepen,
Met vuur in 't hart en vuur in de oogen; hem
Gesmeekt om licht in 't labyrinth der schrift,
Gebeden 's nachts, als wein'gen aan hem dachten;
Gezucht des daags, als velen hem vergaten,
Maar - hebt zijn stemme niet vernomen. Neen!
Niet in den stormwind, niet in d'aardstoot, neen

Ook niet in 't lieflijk koeltje was de Heer.....!
Zoo goed en kwaad, zoo wel en wee berusten
In zijne hand, wat boeit zijn almacht dan?
Als hij toch 't goede wil en 's menschen heil,
o Wat weerhoudt hem van een weldaad! de aarde
Verkeerde met zijn woord!
Maar 't menschdom suft
Den geest op raadslen bot en - breekt, of - huivert
En smoort des twijfels wee met: 'ik geloof.....'
Waartoe vergeefs u langer afgepeinsd!
Zie, ééne wil met u den pelgrimstocht
Door 't leven deelen. Bid om licht, en 't stroomt
Met diamanten klaarheid uit haar oogen;
Gij, bid om troost, en 't drupt als versche dauw
Van 't bloeiend rood der teere bloesemlippen;
Gij, bid om steun, en 't blank albast der schouders
Het zal u schoren, liefdevol en trouw,
En aan heur warmen boezem zult ge ervaren,
Dat ieder wezen in het wijd heelal
Hangt vastgesnoerd met duizend teere draden,
Een tooverband, die 't al tezaamhoudt - liefde....
o Zelf bedrog! dacht hij den kamp gestreden?
De hydra door de min in 't hart gesmoord?
Had hij in lauwheid vrede en rust gezocht
En aan 't verstand de harde wet gesteld:
'Niet langer zult ge denken?' Wees op strijd,
Op wreede worstling voorbereid, want - bloed
En vleesch zal 't kosten, eer uw onrust zwijgt,
En 't hart, wanhopend of bekeerd, u loslaat!.....

't Bruinoogig kind had hij niet opgemerkt,
Dat, bloemen lezend, stil genaderd was
En schalks hem van ter zijde gadesloeg.
'Wat ziet uw oog in 't schoone landschap daar,
't Welk u zoo boeit, dat gij de liefste niet
Ontwaart, die naar uw aanblik stil blijft smachten?
Wat kwelt u, vriend? 't Gelaat vol stroeve lijnen
En doodsbleek staat ge daar als een versteening.'
En hij tot haar: - 'kom hier, vriendinne, zie

En hoor, wat mij de ziel vervult met weemoed.
Zie, hoe daar 't landschap ligt in zonnegloed,
Een fonklend groen gesteente in goud gevat;
Hoe spelen tint en toon een lieflijk spel
In 't wazige verschiet; hoe geestig valt
Het schalksche licht in 't droomig bruin van 't woud;
Daar glijdt het lucht den beemd door naar den stroom,
Waar 't in den dans der gulden golven stoeit.
De lente, zie! heeft over gindsche gaarden
Heur blanken bloesemsluier uitgespreid,
Een reuzig weefsel, hier en daar door frisch
En teeder rood gedrenkt, waar 't lustig luwtje
Op 't gaas heur 't bloedkoraal der lippen kuste.
Hoe blikt op al die heerlijkheid de hemel
Met zoeten lach, den stillen lach der weelde,
Waarmede een moeder neerziet op den blos
Der blozende onschuld, rustend aan haar borst....
Gij ziet het, prijst het schoon en zoudt dat schoon
Vereeuwgen, kondt gij 't, om zich zelf. Gewis
Misgunt gij d'armen, strammen zwoeger ginds,
Die mijmrend op den ploegstaart ligt gebogen,
De zoete rust, de geestverkwikking niet;
Zij doet u goed, de vreugde van zijn oog,
Dat lachend door de groene beemden weidt
En tintelt van genot bij 't heilgeneugt;
Gij zoudt zijn droomen van geluk niet storen,
Gij niet de hoop, de blijde hoop beschamen,
Die met het zaad straks dalen zal in de aarde.
Gij zoudt, - want gij zijt mensch - beloonen zorg
En zweet met dubblen oogst, doch - gij zijt mensch!....
O hoor, wat mij als waarheid werd bezworen:
Er leefde in 't welig Morgenland een koning,
Die werd geroemd als machtig, wijs en goed.
Zijn beide kindren had hij innig lief,
Ja, lief als nooit een vader zijne kindren.
Hij legde uit liefde een lusthof voor hen aan,
Met al die weelde, als slechts een Oostersch vorst
In 't stoutste tooversprookje zich kan droomen.
In 't diamant der waatren lonkte 't rein

Safier des hemels; trotsche palmen wuifden
Hun koele waaiers op de zwoele winden
En overschaduwden het glanzend groen
Van 't peerlenwiegend kruid der donzen zoomen.
Als flonkrende edelsteenen glipten door
't Fluweelig lommer bontgepluimde vogels,
En vlinders kruisten in hun bloemenvaart
Op gouden vleugeltjes elkaar, als straaltjes
Der zon, die vroolijk spelemeien. Bloemenkransen
Omslingerden de breedgekroonde stammen
En snoerden lucht en sierlijk twijg aan twijg.
Verleidlijk lachte sappig, blozend ooft
In 't stille, warme licht, tot waas getemperd
Door 't overhuivend blad. Wat overvloed
Van wat het oog bekoort, en 't hart bedwelmt!
Daar blonk der applen karmozijn en goud;
Daar gloeide in purperdons de muskadel;
Granaten spiegelden haar gulden gloed
En versche bloesems hijgden tusschen 't lommer
Hun zielverkwikkende ambergeuren uit.
Eén hymne was de hemel, de aarde één hooglied
Hoe zalig sloeg het schuldloos hart der kindren!
Zij doolden hand in hand door 't zonnig loover;
't Begeerig oog belonkte 't zwellend fruit,
En 't rood der lippen glansde van den wijn,
Die als een gloedstroom drong in 't jeugdig bloed.
De vader zag hun heilgenot, hun vreugde.
Toen sprak hij in zijn goedheid, in zijn wijsheid:
Ik wil een boom hun planten onder deze,
Wiens vrucht, een lust der oogen, 't hart verleidt,
Doch bij wier beet hun gift in de aadren sluipt.
Hun hand zal tasten naar 't betoovrend fruit,
De lippen zwelgen van 't bedwelmend sap;
Dan zal de frischheid hunner jeugd verwelken,
Verschromplen zal 't satijn der blanke huid,
De gloed der oogen zal van wee verflauwen,
Zij zullen tot wanschapenheên verdorren
En ook hun nageslacht.... En zoo geschiedde 't.' -
- '"'t Is ongelooflijk!"' - 'Toch, toch moet het waar zijn.

De goede vader plantte hun den boom
En in zijn wijsheid liet hij toe, dat een
Doortrapt verleider hunnen snoeplust tergde.
Zij aten, ach, zij aten van het lokaas,
En hij, de goede vader, heeft ze beî vervloekt
En uitgebannen naar een woestenij! -
- “o Dat was gruwzaam en onmenschlijk! - Toen? -”’
- ‘In hen was ook hun later kroost vervloekt;
Een broeder sloeg zijn broeder dood uit afgunst.
Toen bond geen liefde 't hart meer aan den koning;
't Werd koud en gansch van hem vervreemd;
Niet langer wilden zij hem meer beminnen,
En eerlang dienden zij hem lauw uit nooddwang.
Grammoedig liet hij ze allen toen verdrinken,
Slechts één, die met de zijnen, hem bleef eeren,
Dien spaarde hij tot laat're bitt're ellende.’ -
- ‘“o Zwijg, 't is gruwzaam last'ren van het vaderhart.
Zoo wreed was nooit een mensch op aarde....”’
- ‘een mensch!’...
‘Nu, noem hem zoo gij wilt. Hun val heeft hij
Begeerd. Een vader brengt zijn kindren niet
In doodsgevaar noch straft voor zulk vergrijp
Zoo onbarmhartig wreed. Wat wezen doet
Zijn kindren tusschen 't speelgoed dolk en zwaard
En zegt: “gij, kindren, zult daaraan niet raken,
Wie mijn gebod nu overtreedt, zal sterven.”?’ -
- ‘Zij wisten niet, wat sterven was, de onnoozlen!’....
‘En toch, ook gij gelooft het en vereert
Dien koning, noemt hem groot en goedertieren,
En, weet, men eischt, dat gij hem meer bemint
Dan mij, of - eenmaal zal men 't dringend eischen;
Ik weet niet, wien gij kiezen zult, maar.... 'k vrees!....’
- ‘“Gij vreest?”’ - ‘Neen, zwijg, totdat gij weet, wien gij
Om mij verzaakt; 't was God, die alzoo deed,
En 't offer zijner wraak, het eerste paar....
'k Zie u verbleeken.... Waarom zwijgt gij thans,
Nu ik, van wat ge onmenschlijk, gruwzaam noemdet,
Een andren dader noem, dan gij vermoed hadt?
“Dat kan geen God!”’ zoo spreekt uw warm gemoed,

‘“Men heeft zijn smetloos heilig beeld onteerd;
Den God der liefde ontwijd tot God der wrake;
Men heeft met vuige hand hem neergehaald
Van zijn verheven troon en hem bezoedeld
Met slijk, hem laagheên toegedicht, waarvan
't Koudbloedigst mensch - het tijgerhart zou gruwen.”’
‘Vijf duizend jaren had die God getoornd,
Toen wilde hij verzoend zijn. - En de prijs?
Hij bracht zijn eenig kind - zich zelf ten offer!
Die zoon was God als hij! - gekweld, gemarteld,
Gegeeseld en gekroond werd de eedle Jezus;
Geklonken aan den schandpaal, heeft hij de aard
Met bloed, onschuldig bloed gedrenkt. - Zoo zoende
Een God zich zelven - door zich zelf!’ - Hij zweeg.
- ‘“Gelooft gij niet, wat Christus' bruid u leeraart?”’ -
- ‘Gelooft gij dan uw God zoo nietig klein?’ -
- ‘“Geen twijfel, lieve vriend, is ons geoorloofd;
Wie dringt ook door in Gods geheimen raad,
Gewis 't moet goed zijn, wat hij deed, al lijkt
Het ons bekrompen inzicht vreemd.... soms wreed!”’ -
- ‘o Waarom moet, wat goddlijk is, ook vreemd zijn?
Moest hij zich niet verklaren, wijl hij wil
En eischt, dat wij naar 't bovenaardsche streven?’ -
- ‘“'k Had nooit een beeld van hem, dan dicht omneveld.”’ -
- ‘Omneveld, ja, omneveld werd de reine,
Gehuld in 't kakelbont van aardschen wansmaak:
God schiep den mensch, de mensch herschiep zijn God.
Doch 'k wil voor 't onbevredigd, bloedend hart
Die lompen scheuren van zijn zuivre beeltnis,
En smachtend dringen door den aardschen walm,
Tot 'k hem aanschouw, zoo rein, zoo groot, zoo heerlijk,
Als zich een menschenhart zijn God moet denken.
o Volg en steun mij op dien donkren weg.
Wij zullen eenmaal vinden. Zalig zal
Het morgenrood ons juichend hart doorgloren,
Als we, in aanbidding neergezonken, staamlen:
God! onze God!’ -
Zij stak de hand hem toe,
Die van vervoering trilde en sprak: ‘ik volg u.’

III.

Zur Wahrheit führen rauhe, dunkle Bahnen.
MIRZA SCHAFFY.

'Ik volg u!'.....
Liefde had dit woord gesproken;
Doch - liefde niet alleen bestuurt den mensch;
Van d'opgang zijner dagen slaat de wereld
In 't kneedbaar was van 't reine kinderhart
De stramme, groesle bakervingren, duimt het
Naar 't oud eerwaard patroon en wringt en perst
De ziel in d' engen prentvorm der conventie.
In zede en godsdienst zij 't eenvormigheid;
't Begrijpen was 't verleden toebedeeld,
Ons voegt het niet zijn wijsheid na te reeknen:
Of Rome of Dord! nu kies, gij, sterveling,
Hun beiden is het licht geopenbaard,
Elkaar verkettrend zijn ze beide onfeilbaar!

'Ik volg u!' - Nu ze alleen is met haar moed,
Nu komt haar die gelofte ontzettend voor.
Stil schijnt de maan in 't eenzaam slaapvertrek,
En 't heimlijk licht, waarin ze graag verwijlde,
Doet thans haar huivren. Licht en schaduw
Verwekken somber dreigende gestalten;
Verdachte blikken richten zij op haar.
En scholen saam en fluistren van verdoeming...
Wie slingert haar den banvloek daar naar 't hoofd?
Woest giert de spot, de laster der vervolgers
Door 't jamm'ren heen van vriend en bloedverwant.
Een afgesneden lid, een doodverklaarde,
Vervolgt ze alleen het doornenpad des levens,
Tot ze eens het moede hoofd ter ruste neigt
En in de groeve.... neen, ook daar geen rust!
Verguizing spaart heur dor gebeente niet;
Geen kruis verrijst op 't graf der uitgestootne,
Die onder duizend kruisen nederzeeg.
De voet des grijzen gravers zal met wellust

Haar bekkeneel verschoppen, als een ander
Haar plaats komt vragen op den doodenakker.
Baldadigheid zal 't slingren her- en derwaarts,
Tot angst, óf afschuw, óf het blinde toeval
't Een afhoek laat, waar 't bleekt ten jongsten dage.
En dan.... ‘o God! was dat bazuingeschal?
't Heelal ontroert, de schoot der aarde siddert:
Daar zaâmt zich de oogst der eeuwen - bloem en onkruid!
De dooden richten zich in hunne graven op
En staren vreemd elkander aan; daar wenden
Zich wild en vragend hunne vorschende oogen
Op mij.... 'k herken ze.... God, vervloeking ligt
Hun nog versteend op 't koude lood der lippen!
o Daar, gelijk in 't leven, hulp noch deernis;
Hier zonder vaderhuis, dáár zonder hemel.... -
Dat is mijn kracht te zwaar, o God, ik kan
Den man niet volgen op dien gruwbren weg,
Den goeden vriend niet steunen... ach, mijn hart,
Gij meent niet, wat gij zegt.... ik heb hem lief,
Hem volgen kan ik niet en - hem verlaten....?’
Zij koos niet; beide was een smartlijk sterven;
De bloeme moet verkwijnen zonder dauw,
En 't vrouwenhart, dat liefde uit dwang verloochent;
Zij beide bloeien slechts in 't koestrend zonlicht,
En, als haar gloed ze schrompelt en verzengt,
Dan ademt nog het bloemenhart geluk,
En om den zacht gesloten vrouwenmond
Speelt, in den dood nog, de englenlach der liefde.

't Werd haar benauwd in 't heimlijk stil vertrek;
Zij stiet het venster open, of de nachtwind
Den gloed der slapen mocht verkoelen, 't jagen
Van 't wankelmoedig harte kon bedaren.
Daar buiten vierde vrede 't sabbatuur;
De stilte wiegde op dunne vlinderwieken
Onhoorbaar door den heldren sterrennacht;
In perelgrijzen toon verhief van verre
De silhouettengroep der huizen zich,
Hier zilvermat getoetst, daar lucht getint

Door licht- en schaduwlijnen, grillig hier
En ginds verspreid; 't geheel zóó rustig stil,
Als sliepen ze in bij 't luchtspel als sylphiden.
In droomerige rust gleed nu de stroom
Langs schemerblauwe zoomen zonder leven,
En 't slaapziek murmlen klonk zoo roerend wee,
Als kweelde een geestenkoor een requiem.

Zij aâmde 't nachtlijk koeltje hijgende in
En liet de ontsnoerde tressen op zijn adem
Langs 't marmer van de schoone slapen trillen.
Daar stond ze aan diepe smart ten prooi, als eens
De schoone zondaresse uit Magdala!
Een stoet van bonte erinneringen trok
Haar turend oog voorbij. Haar lief en leed,
Haar zoete en bange droomen lichtten op
En weken zacht terug en vloeiden uit
Tot warmen achtergrond, die hém omgaf,
Op wien de volle, rijke stroom van 't schittrend,
Geheimvol licht zich uitgoot, waarmee liefde
En liefde alleen haar ideaal verheerlijkt,
Daar zij 't penseel in zonneverven doopt.
Nog stond het hart in twijfel voor de keuze:
‘Waarom zou 'k hem verlaten? hem niet volgen?
Wie haat als hij, wat laag, wat onrecht is?
Wie eert als hij het schoone, 't ware, 't goede?
Van heilige verrukking straalt zijn oog,
Dan hij voor de onschuld pleit, het recht verdedigt,
Het goede prijst, het schoone hoog verheerlijkt.
Wat priester sprak met warmer vuur van God
En beeldde reiner, heilger d'Ongeschapen,
Dan hij, wanneer hij sleur en vormen geeselt
En oogendienst den mom van 't aanschijn rukt?
Ben 'k slechter dan, sinds 'k hem bemin en eer?
Mijn hart zegt neen; 'k gevoel me een beter mensch.
Soms klinkt het vreemd, soms stout wat hij verklaart;
Maar toch, 't verstand geeft toe: “zoo moet het zijn.”
Vaak is 't niet zoo, als 't mij mijn moeder leerde,
En deins ik voor de keuze tusschen beiden,

Doch schaamrood moest ik vaker nog ervaren,
Dat 'k nooit gedacht had bij het woord der lippen;
Als ongedegen, waard'loos erts lei 't goud
Der levenswijsheid ord'loos opgetast
In 't duister van den geest. Hij heeft mijn oog
Geopend, hij mijn hart verwarmd, hij heeft
Mijn ziel gevleugeld door zijn geestdrift:
Glashelder borrelt uit zijn edel harte
Met drift de frissche woordenstroom en sproeit
Verkwikking om zich heen in dorre zielen.
Zou 'k hem verlaten op d'onzeekren weg,
Die goed moet wezen, wijl hij recht is?
Niet steunen, als zijn arm mijn steun behoeft?
Hem liefde weigren, die hem redden kan,
Zoo hem, van elk versmaad, het rijke, warme hart
Van levenszatheid ledig werd en koud?....
Neen, God, hem helpe ik! Vloek mij niet, o Kerk,
'k Wil worstlen aan zijn zij en biddend streven,
Tot in uw schoot het zoekend schaap zich neervlijt....
En zoo 'k niet kon?.... en als hij moest vergaan....?
En als 'k hem sterven zag - een ontrouw kind,
Een afgevallen blad des levensbooms,
Verloren! eeuwig, eeuwig!.... o mijn God!
Mijn God! en zoo 'k hem dan nog niet verstiet?....
Maar 't zal, het kan niet zijn.... 'k zou sterven....
Maar 't zal niet zijn, dát - neen, zou hij niet dulden....!
Mijn hart doet pijn; 'k ben moe; wat deert me? 't ligt
Zoo zwaar mij op de borst; ik ben gejaagd,
Ben angstig, of dees nacht mijn laatste ware.
Mij kwellen zorg en vrees, als had ik bergen
En zeeën in 't verschiet.... Och, kon ik slapen!
De nacht is, wien 't aan moed en krachten faalt,
Niet dienstig; 't zwakke schuilt in nest en holen.'
Zij sloeg het venster weder dicht en zocht
In 't zachte peluwdons verdooving; maar
De slaap, de liefdevolle smartenheeler,
Beproefde tevergeefs haar pijnlijke oogleên
Met zijn fluweelen vingeren te luiken;
In 't kussen woelde 't brandend bonzend hoofd

En zocht, maar vruchtloos, naar een koelend plekje;
Er blaakte een koortsig vuur in haar gebeente,
En de overspannen geest zag hellegloed.
Eerst toen het morgenrood de grauwe wicken
Der nacht met goud en teeder rose tintte,
Verloor de geest slaapdronken 't vaag bewustzijn.
Toen ze uit de lichte sluimering ontwaakte,
Had nog de zou den middag niet bereikt.
Het blijde licht viel door het dun gordijn
En hulde een klein portret in rijken vuurglans.
Met aandacht sloeg zij de eedle beeltnis gade;
Lang bleef haar oog in 't zijne vragend staren;
Toen drukte zij 't met geestdrift aan haar lippen,
En sprak: ‘het is beslist; 'k wil met u lijden.
o God, vergeef 't uw kind, indien de weg,
Dien zij verkoos, niet ware, dien gij wilt;
Alleen gevoel gaaft gij der vrouw tot richtsnoer,
Beminnen is haar roeping, haar bestaan,
En zij, die veel beminnen, moeten lijden.
Maar 'k bid u niet, verdelg ze, die mij haten,
Verlos me van wie mij belagen, God!
Ik ben bereid kastijding te ondergaan,
En 't offer weiger 'k niet, al moest het wreed,
Mijn God, al moest het bloedig zijn, als 't heerlijkst,
Wat liefde u eenmaal bracht op Golgotha.
De wil is goed; wat ik u smeek, is kracht,
Wat ik u vraag, is moed en lijdzaamheid.
Gij zult niet vloeken, gij niet toornen, neen,
Gij hebt de waarheid lief en zult mijn hart
Den weg doen kennen, dien 'k bewandlen moet....’

Hij vond haar, nog verbleekt en afgemat;
Zij wilde kalmte veinzen, maar ontdekte
Door weeke aanhanklijkheid en teer gekoos,
Dat in haar borst een diepe wonde bloedde.
Dan werd zij eensklaps dartelziek en geestig,
Maar de overmaat van drukte en vroolijkheid
Verried te meer, dat zij hem veel verheelde.
Och, de uchtendstraal moog' sparklen op de bloem,

De roos zich wiegen op den luwen wind,
't Gekrookt en mat satijn verraadt de kneuzing,
De striemen van den stormwind in den nacht.
‘Lief kind, 'k vermoed, u valt het offer zwaar,’
Dus sprak hij, ‘Wees oprecht nu; is 't niet zoo?’ -
- ‘Ik noem 't geen offer wat ons weinig kost;
Naar 't zwaarder weegt, verhoogt het onze waarde....
Ja.... 't viel me zwaar, maar 't valt me dat niet meer,
Nu 'k inzie, wien en waarom ik het bracht.’ -
- Doch hij: ‘misleid u niet! Ik heb den nacht
Doorwaakt in angst en kommer over u.
Het deert me, dat ge om mij uit liefde deedt,
Hetgeen ge alleen uit overtuiging doen moogt.
Uw harte zei: ik volg; maar uw geweten....
Het klaagde n aan en noemde uw opzet zondig.
Ik, wreede, die 't ervoer, wat helsche strijd,
Wat martling twijfel is, ik heb den vrede
Uws harten dwaas verstoord. Ik had geen recht
Uw warm en kinderlijk geloof te schokken,
Nu in uw eigen borst geen argwaan rees;
Een moeder heeft te lente in 't kinderharte
Het zaadjen uitgestrooid dier hemelroze,
En ik! - verwaatne, die in 't heiligdom
De blijde bloeme, droomend van geluk,
Geknakt heb met de koelheid van een knaap!
Wat biede ik u voor 't thans geschokt geloof?
't Was u de bron, die zoet verkwikt bij dorst
En moeheid op den barren weg door 't leven;
Het stortte een balsem in uw zielewonden;
't Omvlocht uw pelgrimsstaf met 't eeuwig groen
Der hoop en strooide u bloemen op uw pad;
Het zweefde u voor op zijn azuren vleuglen,
En wees, zoodra uw voet in 't spoor vertraagde,
U heen naar d'eindpaal van den langen weg,
Waar kronen blinken op verheven zetels.
Wat zal 'k u geven voor dat alles? Wee mij!
Ik kan geen hemel wijzen in 't verschiet,
Ik, die bij d'eenen stap niet weet, waar ik
Den andren zetten moet; en - voor dat alles,

Wat uw geloof u schonk, heb 'k in den kouden
En donkren nacht des twijfels niets - dan liefde....
Ach mij! kon 'k nog gelooven als een kind!
Wie zegt mij, of ik d'uchtend zal zien gloren,
Hoezeer mijn hart dien zegen mij belooft?
Wee ons, zoo halverweg aan één de moed
Ontzonk, de kracht ontbrak tot voorwaarts schrijden;
Als we in de duisternis versaagden! Vruchtloos
Zou daar vertwijfling de oogen wenden voor-
En rugwaarts; en.... als koude ons hart beving....!
- Neen 'k mag niet meer terug.... het is te laat
Voor mij, die van 't verboden ooft gesmaakt heb;
Maar gij? - Kind, hoor de stem van uw geweten,
En volg niet overmoedig roekeloos
Uit liefde, waar misschien geen liefde bloeit.' -
- '"Mijn vriend, waartoe zoo wreed mijn kracht beproefd,
Me een lot gemaald met schaduwen des grafs!"' -
- 'Zie, hoor mij aan: gij weet, dat 'k u bemin.
Om u zou 'k naar het bovenmenschlijk pogen;
Ik, man, ik moet den harden kamp volstrijden;
Gij, zwakke, kind, terug! misleid u niet,
En blijf, daar gij me als gâ niet volgen kunt,
Uw armen vriend als zielsvriendin gedachtig;
Vaarwel! O 't kost me veel, dat woord, maar 't moet.' -
- 'Mijn vriend, heb ik dan niet als gij geproefd,
"Den mond gezet aan de ons verboden vrucht,
En 't sap geroemd, in 't gloeiend waas verholen;
Heb 'k niet begeerig na den eersten beet
Mijn oogen opgeslagen naar de tweede,
Die in de schaduw lustverlokkend lonkte;
Ook mij is vrede strijd, mij rust verderf.
Verwinnen wil ik of vergaan! Mijn vriend,
Voor eeuwig de uwe! wijs mij 't spoor!
Ik volg u!"' -

IV.

Es gehn im Gewimmel der Menschen
Von Mund zu Mund die lauten Richtersprüche der Welt,
Vor deren Stuhl, o Kind,
Verdammt oft wird ein heilig Opfer,
Indess begnadet hiuweggeht schleichende Nichtswürdigkeit....
HAMERLING.

Een jaar van strijd, van zielemarteling
Is heengegaan. Geijverd had de wereld
Heur hart te onthechten aan den twijfelaar,
Met zachtheid eerst en toen met ruwen drang;
Maar drang noch zachtheid hadden 't overmeesterd;
Bedreiging, vrees- en angstaanjaging, doods-
En helverschrikking - was om niet verspild.
Die, zonder zonden, wierpen d' eersten steen
Van bittren spot, en slingerden met wellust
Hun slijk van hoon en laster naar het hoofd;
De vredestichters liepen 't oordeel Gods
Vooruit, en namen over 't hart den Rechter
De rechtspraak driest en schaamtloos uiterhand,
Verdoemden in Zijn naam en sloegen tierend
Den schandpaal op. En naastenliefde striemde
Ten bloede de offers met verguizingsgeesel....
Bloedgierig Salem, 't is uw moordkreet, ‘kruis hem!’
De menigt' voert uw eerbiedwaarden naam,
Maar heeft uw geest niet, eedle Nazarener.
Ontgoocheld gingen achttien eeuwen heen,
En traden weenend aan den schoot des Vaders,
En in het boek der menschheid schreef de veder,
Die van ontroering beefde, 't wrakend vonnis:
‘Der Christnen Sanhedrin is als der Joden.’
En door de heemlen trilt nog steeds dat woord,
Dat uit de ziel geprangde woord des Christus:
‘Het is genoeg!’[1)]
Hoe viel de weg haar bang,
Die telkens huivrend aarzelde op haar schreden!
Zag hij somtijds een scheemring van den morgen

1) Lucas, 23-38.

Zich kampend breken door de duisternis,
Voor 't hart in 't heimlijk leed een sprank van troost,
Ach zij, die op de vleuglen van 't gevoel
Slechts volgen kon, door 't killer wordend donker,
Die telkens de oogen bang terugsloeg langs
Den rafelenden draad van haar geloof,
Zij zag dien heilgloed niet, en vreesde, als haar
Een huivring door de moede leden gleed,
Dat eens van kou haar vleugel zou verstijven.
Haar kalmte was geveinsd, die slechts met moeite
De zenuwtrilling in bedwang hield; wreed,
Een mensch te zwaar de wilskracht, die de spieren
Tot een verdacht blijmoedig lachje dwong.
Nu zag zij 't klaar: zij bracht hem niet naar Rome,
En liefde bleek het doornenpad een kruisweg.
Het licht, waar hij van sprak, zij meende 't eens
Door de ijskristallen van haar dogma's heen
In 't binnenste op te vangen; maar het viel
Gebroken in het arme vrouwenhart,
Een tooverspel van kleuren, - rijk maar koud.

De cholera!
Voor duizend duizenden
Een doodsbericht. Zie, de Engel der verschrikking
Toog heen naar alle steden van Europa,
Ontzetting ging zijn zwarte wieken voor,
Verslagenheid ontving hem bij zijn intocht,
En rouw en jammer kreten bij zijn uitvaart;
De sombre lijkkoets dwaalde door de straten
En voerde uit iedre woning offers weg;
De rijken vloden mijlen ver, en de arme
Verbeidde, ineengekromd, zijn tijgergreep;
Luidruchtigheid en vreugde zaten stom;
De mannen deden dof en zwijgend d'arbeid;
De moeders dachten aan de doodenlijst
En blikten monstrende op haar spelend kroost,
En de angst, die haar deed siddren om den zwaksten,
Gaf haar de kracht te lachen met haar vrees.
Zwaarmoedigheid hing drukkend op de straten;

Niet zonnig scheen de zon, maar droog en glansloos;
De huizen zagen stroef en peinzend, lustloos
Weerklonk de moker in de smidse; mat
En dof de tand der zaag, en 't stoomwerktuig
Had in zijn thans gedempten, loomen toon
Iets van den grafgalm van 't m e m e n t o m o r i .

Verschillend hadden beì de ramp verbeid,
Hij vol berusting, zij vol zielenangst.
De duizend spoken harer kerkleer rezen
En dreigden onherroeplijk met vergelding.
En al zijn liefde en al zijn troost bezwoeren
De martlende onrust niet in 't bange harte.
Zij dorst niet opzien naar den strakken hemel,
De priester had dien lang voor haar gesloten;
Zij dorst niet bidden, - och, 't gebed uit nood
Hoe zou het God behagen? Bonzend sloeg
Het hart in d'engen boezem, gonzend suisde
Door 't kloppend hoofd de maalstroom der gedachten,
De wrakken van geloof en liefde en hoop
Meeslingrende in zijn warling, overstelpt
Door 't brakke zilt van spijt en naberouw.

't Werd avond. Stil en eenzaam is de stad.
Hoor, in de verte hort de zwarte lijkkoets,
Onregelmatig stootende op de keien.
Wien zal het gelden?.... Nader schokt het wiel....
Een buurvrouw vliegt haar woning uit en schiet
Een snellen, schuwen blik de straat in, waar
't Besmet gevaarte schokkend aan komt rollen,
En grijpt een kind, een blonden engel, op
En sluipt, als zat de dood haar op de hielen,
Haar woning in. De grendel schuift. 't Gordijn
Valt neer. Een werkman komt vol haast voorbij
En trekt met hartstocht aan zijn gouwenaar.
En hult zijn hoofd en - angst in blauwen damp.
Daar klopt een bode aan 't pas gesloten huisje
En draait en wringt de kruk en schouwt de vensters,
En wringt nog eens, terwijl zijn oog berekent

Hoe ver zijn ijver gaan mag. Stomlen hoort hij,
Maar als 't gordijn gelicht wordt, is hij heen.
't Geschok houdt op; 't is.... naast haar woning! God,
Zoo dicht nabij de ziekte? - Hoe thans alles
Zoo helder klinkt, veel duidlijker dan anders!
Geween van kindren, 't jamm'ren eener vrouw
Dringt tusschen 't op- en dichtgaan uit de deur....
Daar zijn ze al met het lijk. 't Gaat alles snel;
De kisten zijn in voorraad, op uw lengte
Werd reeds gerekend op het kerkhof. Dof
Gestommel, voetgeschuif, een logge bons....
Voort schokt de wagen weer en voert een vader
Naar 't opgehoopt, naar 't overzadigd kerkhof.

Nog volgt haar oor 't wegstervend wielgedreun,
Als daar een vreemde tikt aan 't venster. Koud,
Als sloeg de dood zijn armen om haar heen,
Doorliep de schrik haar bibberende leden.
't Was een vriendin - geweest, sinds lang niet meer.....
Misschien verzoend; gevaar kan bergen slechten -
‘Uw moeder is niet wel; zoudt gij niet komen?
Gij weet, 't zijn bange tijden, en, gedoog
Dat ik 't u zeg uit vroegre vriendschap, 't past u;
Het leven hebt ge haar vergald, dus schenk
Haar nu voor 't minst een rustig sterfuur’....
Daarmee verdween de vriendschap van het venster,
En als een doode stond de zwaar beproefde.

Ja komen zal zij. Dweepzucht had wel tusschen
Het moederhart en 't hare een ijsdam opgeworpen,
En ijvervol de spleten dichtgeplempt,
Waar de eeuwige, onuitbluschbre moederliefde
Dat ijs door haren gloed deed smelten; maar
De banden, die hen saamverbonden, die
Toch niet te breken waren, trokken sterker
En smartevoller, naar men meer hen scheidde.
o Wat die keus gekost had tusschen hem
En haar aan 't arme kinderhart! De vrouw,
Ook die het meest bemind is, weent de oprechtste,

De zoetste tranen aan het moederhart.
En zij had brandend heete tranen, maar geen hart
Waaraan zij uit kon weenen; zij had zuchten,
Maar opgekropt in de overstelpte borst;
Zij angsten, die haar jaagden, vragen, die
Haar presten, nooden, die haar drukten,
Zij duizend bange zorgen - zij - als hij,
Maar alles opgehoopt in d'engen boezem
Als lava, ziedend borlend naar een uitweg;
Zij kon den goeden man den centnaarslast,
Met wat haar drukte, nutloos niet verzwaren.

Zij was de doodsche straten doorgewankeld
En stond voor 't ouderhuis besluitloos stil.
De hand gleed, zich bezinnend, van den deurknop.
Zij draalde een enkel - vreeslijk oogenblik,
Toen dwong zij 't hart tot vastberadenheid
Tot op den drempel van het stervertrek;
Daar sloeg de vrees haar voet weer met verlamming.
Het waslicht wierp een flauwen schijn op 't veeg
Gelaat der vrouw, en breede schaduwen
Bewogen zich onrustig als de kaarsvlam
Op wand en vloer. Een drietal vrouwen zat
Er biddend neergeknield in 't klein vertrek,
En naast het sterfbed stond de grijze priester,
Die 't brekend hart de laatste teerspijs bracht,
Genade bad voor de opgeroepen ziel.
De kranke hield de albasten vingren samen,
En op haar boezem rustte een heiligdom,
De beeltnis van haar kind.... 't had daar gerust
Sinds de ure, dat ze uit dwazen wrevel scheidden.
De dienstboôn hielden aâmloos op met bidden
En zagen, meer met deernis dan met afschrik,
Naar ‘de eenige’ op, en fluisterden elkander:
‘Ach God! hoe zij vervallen is, ons kind.’
Zij stond van ver nog, roerloos en verbleekt;
Wat haar omgaf, ontwaarde ze in een droom,
Een groep gelijk, die drijft in d'uchtendnevel;
Alleen de moeder zag haar gansche ziel.

Zij dorst niet naadren tot de stervenssponde;
Die glazige oogen, star, ontzettend star
Op haar gericht, ze wist niet of ze wee
Of zegen spelden. Rillend knielde ze ook
In 't midden van 't vertrek en lispte: ‘moeder.’
Daar gaarde 't veege lijf zijn laatste krachten,
De handen zochten bevende in de lucht,
En 't hoofd rees langzaam uit het klamme kussen:
- ‘Mijn kind, mijn kind! Gezegend zij dit uur -
Nu kan ik gaan - in vrede, - dank - o God!’ -
En aan het hart der moeder zonk de dochter.
- ‘Waarom, mijn kind, - zoolang - zoolang - verhard?’ -
- ‘Neen, lieve moeder, neen, zeg niet verhard;
'k Heb uren, uren om dit huis gewaard,
Geluisterd aan dit venster naar uw stem;
En als uw schaduw viel op 't dicht gordijn,
En 'k, steelswijs, met mijn koortsig heete lippen
U kussen mocht door 't kille vensterglas,
Dan was uw kind gelukkig. 'k Zoog uw adem in
Door 't sleutelgat en hijgde mijne ziel
U toe, opdat gij 't voelen mocht, hoe krank
Zij was, hoeveel zij leed, omdat ze u liefhad.
En als ik eindlijk schuchter mij terugtrok
Als was het kwaad, ach God, wat ik daar deed,
Dan stond ik in de duisternis van verre
Uw woning aan te zien, tot gij verdweent,
En met mijn lot verzoend zocht ik mijn leger,
Maar sliep niet in, om lang aan u te denken.’ -
De dorre hand streek trillend over 't haar
Der zondaresse, rustende aan de borst
Der stervende: ‘'k ben hard geweest, mijn kind;
Vergeef het mij - en maak mij 't sterven - licht.’ -
- ‘O, niet aldus, een eeuw van jammeren
Verduur ik voor dit zalig oogenblik;
Aan mij is 't schuldbekennen, u 't vergeven;
Spreek, moederlief, wat wenscht ge van uw kind?’ -
- ‘Ik word zoo moe; kind - heb me lief - en God...’ -
De kranke zonk weer afgemat in 't kussen.
En de oogen staarden smeekende in den hemel.

- ‘Neen, moeder, twijfel niet aan mij; bij God!
'k Heb nooit uit zucht getwijfeld; ik geloof.
Geen vezel aan mijn hart, die u niet liefheeft,
Die u niet eert, die niet uw lessen zegent.’ -

Den vrouwen schoten de oogen vol van tranen,
De priester sloot geroerd 't gebedenboek.
Hij lei zijn hand op 't voorhoofd van de kranke,
En sprak: ‘haar uren zijn geteld: de vierschaar
Is boven reeds gespannen voor die ziel
En opgeslagen ligt het boek haars levens;
Maar de engel der gerechtigheid toeft weenend
Bij de onbeschreven, laatste bladzij. Draal niet;
Hij wacht uw antwoord, kind, dat haar verlicht,
Of haar van angst doet siddren voor den Rechter.
'k Breng haar de laatste teerspijs naar den hemel,
Zij wacht haar God; bevrijd haar van dien last
En aarzel niet, een offer haar te brengen:
Ik eisch in haren naam, dat gij niet twijfelt
En al wie twijflen, afzweert....’ -
- ‘Zwijg! genoeg!
'k Wil niet meer denken, zoo 't haar rust verleent,
Maar zweren.... moeder....! Help! ontferm u, God!
Zij sterft! o moeder, moeder....! talm niet priester,
Heb deernis met haar arme ziel....! Terug!’....
Daar vloog zij als verbijsterd naar de Hostie
En droeg ze, bleek en siddrende, in haar vingren
En legde ze in den halfgesloten mond....
Maar 's Heeren lichaam rustte op - doode lippen.
- ‘Te laat! o God, het is te laat, te laat!’ -
Daar was 't, als zeeg een vuurstroom haar door 't brein;
Zij wrong de handen boven 't hoofd te zamen,
Zag met waanzinnig oog den priester aan,
Zij rilde.... en 't hart brak met een rauwen kreet.

En boven, voor de vierschaar van haar God,
Stond naast de moeder 't biddend kind....
o Zeg,
Dat gij gelooft, dat zwaar die liefde woog

In 't oordeel Gods; o, mooglijk blijkt, wat gij
Als roest verwierpt, dáár rein, gedegen goud,
En flonkren in de weegschaal als robijnen
De duizend drupplen bloeds haars wreeden twijfels.

V.

‘Eli! Eli! lama sabacthani!’
Kruiswoord.

‘Het lijden voert den mensch terug tot God....’
‘Tot God terug,’ dat is: ‘terug tot de onzen.’
Het is der vromen waan, wanneer een twijflaar
In raadloosheid en angst de knieën buigt.
Niet steeds, o mensch, is twijfel godverzaking
En smart en tegenweer ontwrichten niet
Altijd: Columbus richt den blik naar 't Westen
En wijst den muiter de onbekende wereld,
En tusschen 't knarsen van de pijnbankschroeven
Klinkt Galileï's credo: ‘pur si muove.’
Der zwakken harteklop is wankelmoed,
Doch sterke geesten loutren in de proef
En stalen in het vuur des zielestrijds,
En wat gemoedlijkheid bekeering noemt
Is vaak niet anders, kind, dan hartloosheid.

Zij had het moede hoofd ter rust gelegd,
En 't raadsel, dat de menschheid in beroering,
De wereld heeft in vuur gezet - sinds ceuwen,
't Was opgelost voor haar. Hoe bloedend was
De wonde, zijne ziel door 't lot geslagen!
Zij deed hem duizlen, stilstaan, tastend wanklen,
Maar, zoo het bleek, om nieuwe kracht te garen.
Soms, als hij aan haar dacht, die onder 't wee
Bezweek, de oprechte bloedgetuige Gods,
Wier leven was een heerlijke offerande;
Als hij den smaad vernam van 't liefdloos volk,
Dat in háár dood de wraak des Hemels loofde,

Maar duizend anderen, die vielen, heette:
‘Uit liefde gekastijd,’ dan dacht zijn hart
Met bitterheid aan God en Godsbestiering;
Maar 't was die bitterheid, die 't eerlijk harte
Behoedde voor 't versteenen; liefde en haat
Gaan met geopend oog door 't leven, slechts
De lauwheid gaat eenzelvig 't eenzaam pad.

Deed wrevel soms in de ordning der natuur
Hem niets dan willekeur en wreedheid zien,
Als waar 't heelal een reuzig rad, welks wentling
Gehoorzaamt aan een oerkracht, die het drijft,
En dat in d'onbesuisden ommezwaai
Het menschlijk wezen opvangt, hort en botst,
Ten bloede knelt en kneust, en 't, dolgeduizeld,
Wegslingert van zijn velling in het niet?
Eens vroeg zijn brandend barte: ‘wat is God?’
Thans lispte 't angstig soms: ‘bestaat hij?’
En zielsbenauwend nokte naar de keel
De doodssnik van 't geloof hem reeds: ‘Hij is niet.’
Maar in 't ontkennen lei voor 't hart geen vrede;
't Gemoed wou zekerheid en 't kreeg in ruil
Voor 't vaag gevoel een diepgevoelde vaagheid.
‘O!’ sprak hij, ‘dat in 't scheppingsrijk geen stem,
Geen enkle stem mij antwoord geven kan
Op 't groote vraagstuk van het doel dier schepping!
Is 't al om de aarde en om den mensch geschapen?
Ik kom en ik ga heen, en niemand, die
Mij zeggen kan, waarom ik kwam, waarheen
Ik ga, hoe ook mijn ander ik bezweert
Dat hij het weet, maar 't niet bewijzen kan.
En andren roepen: “doelloos zijn we hier
En doelloos gaan wij heen, - er is geen God.” -
Maar ook - 't bewijs! zij hebben 't niet geleverd.’
Wien zal hij 't vragen? - de onbezielde stof,
Die stom hem aanstaart en tot niet verteert?....
Den mensch, den koning in 't heelal? helaas,
Ook dien heeft hij 't gevraagd in zijn vertwijfling:
Diep onder de aard, in d' eeuwgen nacht der mijnen

Vroeg hij 't een wezen, mensch in vorm en naam,
Welks waarde naar zijn kracht werd afgewogen.
Maar de eelt'ge vingren wroetten voort naar goud,
Het levensbrood der weelde, die hoog boven
Zijn donker graf op schittrend marmer trad,
Waarin 't brokaat van 't kleed zijn kleurenrijkdom,
En krook en breuk hun spel van lijn en licht
In wonderstillen waastoon rijk weerkaatsten,
Maar ook het mat ivoor van 't englenkopje,
Dat droomrig boog, op nieuwe lusten zinnend.
Hij vroeg 't de weeuw, die op de spinde staarde,
Waarin geen brood meer was voor zeven weezen;
En wat hij vroeg, begreep deze arme niet,
Maar angstig zag zij om naar 't schamel bedje,
En vreesde voor 't ontwaken van een knaapje,
Dat lang geschreid had om een bete broods,
Maar snikkend insliep en zijn brood vergat.
Hij vroeg 't de bleeke deerne, die haar eer
En lichaam veilde uit nood voor luttel goud;
En 't antwoord was een breede, wulpsche lach;
Hij vroeg 't den neger, die zijn zwarte leden
Tezaamtrok onder 't vlijmend striemen van
De zweep zijns blanken broeders, die zich mensch,
Zich Christen heet en d' ongedoopte een koopwaar.
De wereld scheen hem toe vol diepe wonden,
Melaatschheid dekkend met een vorstenkleed;
Hij zag gebrek gehuld in zonneglans,
En zelfzucht uit de raat den honig zuigen,
Door 't nijvre volk vergaard in 't middaguur
Met hongrig oog en dorgeschroeide lippen.
Zij, die geroepen zijn tot vredestichters,
Zij zaaiden haat en tweedracht in den tempel
En hulden d' eigenbaat voor 't argloos volk
In 't reine goud der tale Kanaäns.
Hij toog voorbij met afschuw in de ziel;
Doch waar hij ging, was onrust en verwarring,
En waar hij vraagde, twijfel en verschil.
Met vinnigheid bekampten groote geesten
Elkaar: zelfs Paulus dacht niet als Bar Jonas....

Wien zou hij vragen naar 't bestaan van God?
't Bewogen leven van de hoofdgestalten,
De duizend' coryfeeën der historie,
Gemartelde en gelauwerde, cedle en lage,
Het bleef hem 't antwoord schuldig op die vraag;
En die 't hem gaf, de beste van ons allen,
Hij riep vertwijflend: ‘lama sabacthani.’ -

Daar rijst er een en zegt: ‘er staat geschreven’....
En 't wordt een waarheid des geloofs, dat de aard
Voor v i j f t i g eeuwen werd door 't scheppend woord....?
En de aarden lagen, haar historiebladen,
Zij fluistren geheimzinnig van miljarden;....
En in den leisteen grift de wetenschap:
‘Vóór myriaden waart ge een vloeibre vuurzee;’....
En zonnestelsels drijven door 't onmeetbre
In nevellicht, dat twee miljoenen jaren
Voorbij vloog op zijn eersten tocht naar de aard....
Zoo hangt mijn zaligheid aan 't al of niet
Gelooven: - de aarde staat, de zonne wentelt?...
Daar schatert uit den voortijd van drie eeuwen
De spotlach van Copernicus door 't ruim;
En Kepler zet in 't hart der zon zijn passer
En trekt opnieuw de ellipsen der planeten;
En Herschel laat nog eens het peillood neer
In 't grondelooze diep der blauwe sferen;
En Galileï grijpt het reuzig glas,
Bespiedt opnieuw den loop der hemelbollen,
Hermeet hun afstand met een zonnestraal;
Maar Newton, die de onwrikbre grondwet schreef
Van 't wijd heelal, blikt neer met duister oog
En fronst het hooge voorhoofd om hun twijfel.
- ‘Waarom zoo duister, o mijn God, waarom
De zin zoo duister van uw woord, als 't ons
Ten leiddraad strekken moet ter zaligheid....!
Gij, die het licht bemint, gij spreekt in raadslen;
Gij, die de klaarheid heet, zoo onbegrijplijk;
Gij, die de goedheid zijt, een god der wrake;
Gij, de alvoorzienigheid, gevoelt berouw;

Gij, de eeuwge waarheid, leert uw knecht bedrog;
Gij, die rechtvaardig zijt, verhaalt op de onschuld
De onbuigzaamheid des wreeden Pharaö's...?
Uw liefde, o God, mijn hart begrijpt ze niet!
Ontferm u, laat uw kind niet langer twijflen
En openbaar u zijn behoeftig harte;
Gij, heb erbarmen met zijn zielenood
En zeg hem: “kind, hier ben ik, zoek niet langer.”'-

Zoo sleet hij menig eindeloozen nacht,
In vruchteloos gepeins den geest vermoeiend;
Zoo zat hij weer en schouwde naar den hemel,
Waarlangs in wilde vaart de wolken dreven.
Lang zag hij ze aan; die onrust, die gejaagdheid,
Dat mat, onzeker licht in 't woelend duister,
Die blauwe vlekjes, worstlende in het grauw,
Die sterretjes van één seconde, zwijmend
In 't nevellicht der breede wolkenzoomen,
't Leek hem een drama, door het zielloos stof,
Een brokstuk van zijn eigen woelig leven,
Zoo kwam 't hem voor, in 't luchtruim opgevoerd.
Lang zag hij ze aan, die wildbewogen wolken,
En zijne ziele vroeg vol weemoed hun:
‘Wat jaagt u voort, onstuimige gevaarten,
Wat spoedt ge in onrust u langs 't blauw des hemels,
Staag wisselend van aanschijn, nu verlicht,
Dan donker, zwart als 't lijdend menschenhart?
Smacht ge ook als wij misschien, gij, kinderen
Des lichts, naar wie u 't aanschijn gaf, en zoekt ge
In klimmende onrust naar het eeuwig doel
Van uw bestaan? - Geduld, de nacht drijft heen,
En morgen zult gij 't kennen, als úw schepper
De boorden van uw kleed omzoomt met vuurglans;
En als gij haar aanschouwt vol teederheid,
Dan zult gij glanzen van geluk en weelde,
En blijdschap zal er tintlen in uw tranen,
Die ge in den nacht op 't eenzaam pad geweend hebt.
Een nacht, niet langer tobt gij om uw God.
Maar, armen wij, wij zochten sedert eeuwen,

Doch dien wij 's morgens beidden - ónze zon!
Hij rees na d'eeuwennacht niet voor onze oogen.'
En moedloos zonk hem 't hoofd weer op de borst.
Straks, toen de storm, de wilde lokken zwierend,
Zijn armen worstlend om den wondreus sloeg,
Maar, nu en dan slechts, de ijzerharde vuist
Den popel stiet op de ingetrokken borst,
Toen had zijn oog met lust den strijd gevolgd;
De stoere kracht en de onverstoorbre rust
Des eersten had zijn zwakke kracht gestaald,
Het angstig wijken van den andre hem gehinderd.
Neen, niet de popel, die de broze takken
Als siddrende armen ophief naar den hemel,
Maar de eik, die rustig zijn gebalde vuist
Den stormwind sloeg in 't vaalgrauw aangezicht,
Hij zou zijn toonbeeld zijn in 's levens stormen.
En nu? - 't is of hem 't hart van hooploosheid
Verdoofd ligt in de borst. Hij voelt de loome,
De logge dofheid van den zeeman, die
Sinds dagen aan een ra om 't leven dobbert,
Maar, nergens land en nergens hulp ontwarend,
In 't eind beraadt, of hij dien doodsstrijd rekken,
Of zich zal laten zinken vóór den nacht.

Hij dacht aan haar, die streed aan zijne zijde,
Wier liefde nog het hoofd omhoog deed houden,
Toen lang de kracht, die hoop geeft, uitgeput,
De moed gedoofd was, dien verwachting schenkt;
Hij dacht aan haar. En 't was hem of een lange,
Een diepe zucht in zijn nabijheid ruischte.
Hij wendde 't hoofd, maar lachte om eigen eenvoud.
'Neen,' dacht hij, 'neen, ook niet de trouwe zielen,
Van wie ons dierbaar waren, keeren weder
Aan de eens gesloten poort des doods, om troost,
Om moed, om kracht te brengen, wie zij liefden.
De moeder steunt haar wanklend kind niet meer,
De man blijft stom, hoe weeuw en weezen krijten,
En vrouweliefde spreekt niet, als de gade
In bangen zielsangst roept om zekerheid;

Aan de aard behoort ook 't reinst gevoel - de liefde;
Wat van de dooden tot ons spreckt, is slechts
Hun leven.... De aarde ontving haar stof terug,
En hare ziel.... zij leeft?.... o, waar?.... waar is zij?....
Dwaalt ze om in de eindloosheid gelijk een zucht
Of zweeft ze omhoog, dáár, boven gindsche wolken,
De vleuglen wuivende in het licht der godheid?....
Of krimpt ze ineen, waar Dantes zerken gloeien,
En poogt haar stem vergeefs, vergeefs tot mij
Waarschuwend door te dringen uit dien kerker,
Tot mij, wien ze in haar liefde wanklend volgde,
Maar dien zij voor moest gaan in 't algericht,
Om rekenschap te geven van ons twijflen?....
o Zóó 't eens waar was, 't geen de kindren leeren
Doch 't rijp verstand maar niet bevroeden kan
En óók niet kon en nimmer zal weerleggen,....
o Martlende ijver dan en wreede liefde!
Want ook als zij verdoemd waar', zou zij minnen,
Al hadde ik schuld aan haar rampzaligheid;
Dat zegt mijn hart, en 't schrijnt van wrange wroeging
En berst bij die gedachte om zulk een liefde.

Mijn God, mijn God, hoe hebt ge mij verlaten!
Kon ik gelooven, dat gij niet bestondt,
Ik waar gelukkig.... ach, misschien ook niet;
Bij 't denkbeeld ijst mijn ziel van doodsangst;
Doch, wijl 'k in u geloof, duld, Vader, niet,
Dat niet-gelooven 't zoekend kinderhart
Benijdenswaardig toeschijn' bij gelooven;
o Zeg me, zag me, Vader, wat ik doen moet;
Ik kan de onzekerheid niet langer dragen;
Wat wilt gij, dat uw kind gelooven zal?
Is 't bijbelboek úw woord? geschreven door
Uw hand? of wijzen door u meegedeeld
Van aangezicht tot aangezicht?....
Ik wil
't Belijden, schenk mijn moede ziele rust....'
Toen stond hij eensklaps huivrende op, en schreed,
Een onweer in de ziel, door 't leege huis.

Spookachtig was die wandling in dat uur,
En huivringwekkend aan te zien die mensch
Met nederhangend hoofd en wankle schreden,
Die in den schemer heendreef als een schaduw,
Tot deze ook één werd met de duisternis
En niets van 't stoflijk wezen overliet,
Dan 't droomerig geluid des loomen voetstaps.
Het dof gedreun weerklonk welsprekend als een
Gesmoorde noodkreet in de ledigheid,
Nu uren ver verwijderd, dan nabij,
Gejaagd door angst of van ontzetting aarzlend,
Een lange, lange poos gestaakt, tot eensklaps
De donkre vlek weer opdreef uit de diepte,
De menschenvorm zich afscheidde uit de scheemring,
En 't duister wezen weergaf aan het licht.
o Wat er omging in dat menschenhart,
Hoe wreed die ziel in de eedle worstling leed,
Gij weet het, gij alleen, die eenmaal ook
Dien bangen strijd gestreden, bloed en water
Gezweet hebt in Gethsemane, o Jezus!....
En ook de zijnen poogden niet te waken;
En die hem dierbaar waren, vloden heen;
En dien hij uitverkoor tot vriend, verried hem;
En die hem trouw zwoer, heeft hem laf verloochend;
En die hij had gezegend, en voor wie
Hij zorgvol berg en dal had afgereisd,
Die spuwden hem in 't aangezicht en klonken
Zijn handen en zijn voeten aan den schandpaal....
Verdwaasd en blind geslacht! aan 't kruishout was
Hij bovenmenschlijk groot; zijn ‘'t is volbracht’
Was 't diepvernedrend vonnis over u,
Het was zijn doodssnik en - zijn zegekreet.

Er gingen velen langs dat steile pad,
Sinds Juda's glorie kroonde Golgotha.
De menigt' heeft den twijfel nooit gevoeld;
Haar trok geen heimwee hooger dan het dal;
En velen bleven halverwege staan,
Of dwaalden af en stortten duizlend neder;

Slechts de uitverkoren weinigen bereikten
Den top, waarheen oprechte twijfel voert,
Zij zagen na den nacht - het morgenrood.

VI.

Abba Vader!

De stormwind had den forschen eik gebogen,
Den pelgrim, zoekend naar den waren God,
Geblakerd door den fellen zonnegloed
Van onverhoorde liefde, maar nog steeds
Naar 't hooge dorstend, scheen de kracht gebroken.
Als een ontzielde zeeg hij in zijn zetel.
Lang had hij daar gezeten, toen hij 't hoofd
Ophief en vreemd ter zijde blikte, als een,
Die staart en toch niet ziet, met droomrig oog;
En 't leek of daar een stond, die hem gewekt had.
Dan boog hij zich tot opstaan, maar bezon zich,
En tuurde voor zich heen, in diep beraad.
En toen hij eindlijk, half besluitloos, opstond,
Als aan een onweerstaanbre macht gehoorzaam,
Waarvoor hij slechts met wrevel boog, dan sloeg hij
Een mantel om de moegetorste schouders
Om dof gelaten 't hoog bevel te volgen.
De onvaste voet des wandlaars kriste krijslend
Door 't kiezel van het tuinpad; in den nacht
Weerklonk van ver zijn stap nog door de straten,
Tot in de stadspoort, waar 't gedompt geluid
Zich weldra in het wijde veld verloor.
Aan 't kerkhof hield hij stil. Daar blonk
In 't licht der maan het wit geverfde kruis,
Waaraan een Christus hing, 't gekroonde hoofd
Gebogen naar de graven om zijn voet,
Waar de eeuwigheid in stillen vrede sluimert.
Vol heilgen eerbied schreed hij langs die beeltnis
Naar 't graf heen, waar zijn trouwe liefde rustte.
Hij knielde neer en leunde 't moede hoofd
Aan 't klein, eenvoudig kruisjen op haar graf.

't Was weer een plechtig stille lentenacht,
Als toen zijn strijd begon in 't Kloosterhof;
Geen grasscheut trilde op aarde, en aan den hemel
Was hier en ginds een wolkje blijven wijlen,
Als kindren achterblijvende op het pad,
Verwonderd blikkende in de zilvren schijf.
Alleen de klaterpopels lispten heimlijk,
En langs het treurloof biggelden safferen.
Verkwikkend streek de koelte van den nacht
Den bleeken zwerver langs het gloeiend voorhoofd,
En in zijn borst verflauwde 't schroeiend vuur
Der onrust, door den frisschen ademtocht. -
Waarom hij herwaarts toog in 't nachtlijk uur?
Dreef liefde of wroeging hem of raadloosheid?
Kwam hij tot bidden hier, of voelde hij
Zijn lichaam veeg en wilde hij hier sterven,
Hij, die van de aarde heul noch troost verbeidde
In 't uur, wanneer de ziel in spanning staart
Op 't donker scherm, dat hangt voor de eeuwigheid?
Hij hield de handen saam, als bad hij; de oogen
Van 't waken glansloos, waren zacht geloken,
En 't maanlicht spreidde op 't marmer van 't gelaat
Een onbeschrijflijk diep droefgeestig halflicht,
Waarin de scherpe en stroeve lijnen smolten:
Een Christuskop, aangrijpend schoon van uitdruk,
Een roerend smeekgebed van stille lijnen.

Daar sloeg op eens de heldre nachtegaal,
En 't klonk hem zalig door de ziel; want niet
De vogel was 't hem, die daar zong, maar zij,
Die eens hem vreugde schonk in 't leven; 't was
De kuische toon, die in een vroegren mei
Door 't bloemdons trilde om 't schoon madonnabeeld.
Hij wendde 't hoofd verlangend heen en weder
En zocht, maar als de blinde, die vergeefs
De zonne zoekt, wier straal hem 't voorhoofd kust.
Dan hechtte roerloos aan één punt zijn blik zich;
Want zie: een heerlijk morgenlandschap rees
Daar uit den blauwen nevelvloed en doopte

Nog slechts den kam der bergen in het zonlicht.
Toch gloeide reeds door 't gaas de sappig groene
Olijf, en rankgebouwde ceders braken
Den damp en koninklijke palmen wuifden
Met breede waaiers 't vlottend dundoek op;
En ginder, diep in 't schemerblauwe, dreven
De onzeekre lijnen van een tempel, die,
Nu zinkend, dan weer rijzend in den vloed,
Zijn trotsche tinne door de deining beurde,
En tot de bergen opzag, die als vorsten
In vuurge mantels, rustig nederstaarden
Op 't kampend licht en duister aan hun voet.
Bijwijlen weefde een beek, die als een slang
Door 't diepe dal voortkronkelde, in het webbe
Een bronzen lichtdraad. - Op den bergrug zat
Een jonge man. Tot aan de voeten viel
Zijn kleed en om zijn slapen golfde lang
En gitzwart haar. Had niet een baard zijn kin
Omwold, de westerling had hem gedacht
Een dochter van Semietisch ras, maar schoon
En rijzig als de donkre Sjoelammiet.
Zooals hem 't Oosten daar met licht omlijnde,
Geleek hij hem een heerlijke verschijning
Uit hoogre werelden. Hem scheen de worstling
In 't lage dal de weeke ziel te ontroeren;
Want vochtig volgde 't groot en warmbruin oog
Het in de neevlen drijvend tempeldak.

Verbijsterd had de twijflaar op het graf
Zich opgericht en wreef zich de oogen, of
Hij droomde. Maar - het was geen droom; hij zag
De graven.... zag de zerken.... zag.... omhoog....
Het kruis.... En die daar zat.... - was opgestaan,
En nadrend sprak hij minzaam: ‘U zij vrede!’
Dat droop den afgepijnde door de ziel
Gelijk een warme middagregen zijgt
In 't smachtend kruid der zoore heide; en in
Haar waasmend purper straalt de zon
Niet milder dan in 't bloedend hart des armen

De zwoele warmte van dat vriendlijke oog.
De martlaar boog vol eerbied zijne knie.
‘Sta op,’ dus klonk het liefdevol hem toe,
Mijn broeder, buig uw hoofd alleen voor God.
Heeft één u niet gezegd: ‘“slechts God is goed,
En goed is niemand buiten hem?”’ Wat buigt ge u,
‘Aanbiddend voor mij neer? gij zult uw God
Alleenig dienen. God! - één leerde u hem,
Maar gij ook hebt den Vader, dien hij leerde,
Vergeten voor den zoon, zijn zoon als gij.
Wat voclt ge uw ziel geprangd? Sta op en word
Genezen; kom tot mij; mijn liefde zal
Uw zorgen dragen; wees niet angstig, zie,
De morgen rijst in 't Oosten; kom, bedrukte,
Wees welgemoed; want niemand kwam tot mij
En ging beladen henen.’
Beiden richtten
Toen zwijgende naar hooger hunne schreden,
En van de bergkruin overzagen zij
Het landschap, drijvende in den gouden lichtstroom.
‘Mijn broeder,’ sprak de zachte vreemdling weder:
Gij hebt uw ziel gekweld met na te vorschen,
Of God de wereld schiep voor zooveel tijden;
Maar 'k zeg u, twijflaar, zie; want heden is
De Schepper aan het werk. Zie ginds dien berg
Verrijzen uit de zee, en daar een eiland
Wegzinken in het blauwe diep der waatren.
Van d'aanvang af heeft hij geschapen
En schept steeds voort, en 't duizendste geslacht
Na dit zal hem als gij niet werkloos vinden.
Meet gij dan de almacht af, o dwaas, bij dagen,
Die rust behoeft na 't zesde scheppingswoord?
Voorwaar, ik zeg u, de aarde is nog maar kind,
En kiem is nog de mensch in 't scheppingsrijk.
De olijfboom draagt geen vruchten voor den tijd.
Als 't voorjaar is, dan gaat de landman uit
En onderzoekt de pas ontgonnen velden,
En waar hij d'akker welbereid vindt, zegt hij
Tot zijnen dienaar: ga en zaai; en als

Het koren uitschiet: ga en wied het onkruid,
En als de zomer komt: vergaar nu d'oogst
En berg dien in mijn schuren voor den winter.
Voorwaar, voorwaar, ik zeg u, *ik*, o mensch,
Heb meegeschapen aan uw wezen; gij,
Naar de ordning Gods, zult scheppen aan den mensch,
Want ieder gaf de Hovenier een taak,
Maar d' eenen roept hij 's morgens in zijn wijngaard
En d'andren cerst ter elfder uur. Mijn broeder,
Hoe ziet ge mij zoo ongeloovig aan?
Gij denkt aan hem, dien eens de Vader zond,
Maar dien de wereld niet heeft aangenomen?
o Gij, kortzichtige, die niet begrijpt
De dingen die uit geest zijn! - Zaker koning
Had in zijn rijke gaarde een heilzaam kruid,
Maar niemand kende als hij de wondre kracht,
Besloten in het sap der harde vruchtschaal.
Daar kwam een booze krankheid over 't land
En velen stierven in zijn machtig rijk,
En tot zijn dienaar sprak hij: ‘neem dees vruchten
En deel ze aan al mijn lijdende onderzaten,
Opdat hun hart verkwikke en zij genezen.’
Toen nam hij korven, twalef in getal,
En als hij die gevuld had, ging hij uit
En toog van stad tot stad. En langs de straten
En pleinen riep hij: ‘kom tot mij, gij allen,
De Koning werd bewogen met uw jammer,
En in zijn goedheid zond hij zijnen dienaar
Met deze vrucht, opdat ze uw hart geneze!’
Maar velen zagen 't vreemd en hard omkleedsel
En gingen twijflend heen; en eengen zeiden:
Zoo u de Koning zond, toon ons den zendbrief;
Dees traden met den voet de koningsgave,
En andren riepen: ‘weg met hem! hij lastert
Den koning en misleidt het gansche volk!’
Toen grepen zij hem aan en doodden hem,
En wierpen 't heilrijk zaad in de woestijn.
Als nu de lente kwam, ontsproot de kiem
En krachtig wies zij op en werd een heester

En in zijn lommer rustten toen de kindren
Der zandwoestijn en leschten 't dorstend hart
Aan 't heerlijk sap van 't wondervolle zaad.
Van daar verbreidde 't zich toen over de aarde....
Is u de vrucht genoeg en hare kracht,
Of vraagt gij ook: van wien? toon ons den zendbrief?
Wat tuurt gij naar den dageraad des tijds?
Geen oog dringt door der eeuwen diepen nacht
Tot aan de morgenkim des scheppingsdags.
Weet, wie den berg beklimt, die onderzoekt
De vastheid van den steen, waar hij den voet
Op zet en schrijdt zoo langzaam tot zijn toppunt:
Zoo stijgt de ware mensch van lagere
Tot hoogre waarheid - langzaam; 't warme licht
Het klimt naar boven, maar, hij dooft het uit,
Die 't overijlend opheft; - langzaam tijgt
De menschheid opwaarts; zijn gezichtskring breidt
Zich uit, maar blijft - een cirkel in een cirkel.

'Wat vraagt gij angstig, wie de wet u schreef!
Mistrouw het goede niet, waar gij het vindt;
Daar rijpt geen tarwe zonder kaf, en kostbaar
Is in de ruwe schelp toch ook de parel.
't Geweten is uw wetboek. Wie het goede
Bemint, die doet het, wijl het goed is. Deugd
En zonde dragen zelf haar loon. Zie om u!
Onwrikbaar zijn de wetten des heclals,
En heilig zijn ze, wie ze schiep, den Vader;
Hij slaat de hand aan 't heilge niet, want deze
Zijn de ankers van 't heelal; daarin verzinlijkt
De wijze Vader, kind, uw zedeleer.
Schenkt nog de regen de aard geen vruchtbaarheid
Als in de dagen der Profeten Gods?
En Noach plantte wel den eersten wijnstok,
En tot den hemel wiesen zijne ranken;
Maar, als een andre Noach, plant ook nu
De hovenier, en aan den wingerd zwelt
Als toen de wijntros. Eeuwig is natuur
En eeuwig is de waarheid. Onderscheid

En proef dan, wat uit geest en wat uit stof is.
De letter doodt, alleen de geest maakt levend.'
De twijflaar luisterde ademloos. Dat was
Niet nieuw, neen, duizendmaal had hij
't Vernomen; aan den schoot der moeder reeds -
En 't klonk daar zoet en zaligend als thans, -
En van den kansel - in den kanseltoon
Tot zedelessen ragfijn uitgerafeld,
Tot dogmata verzielloosd en versteend.
Hoe vloeide 't uit dien mond zoo treffend schoon
In al zijn eenvoud; klaar als 't kristallijn
Der heldre bron, die zacht en effen vliet
Door 't stille dal. Het drinkend hart sprong op
En geestverrukking popelde in de borst
Bij 't rein geluid dier eeuwige muziek.
- 'o Gij, die mij de ziel verkwikt,' dus sprak hij,
'Wat wondren zijn er in den tijd geschied....'
En 't antwoord was: die nóg uw oog aanschouwt.
Is de onverstoorbre vastheid in 't heelal,
U minder, mensch, dan een ontkrachte wet?
Die wetten geeft, dien bindt de wet het eerst.
Hoe spreekt gij dus: toon ons uw godheid, Heer,
En laat dees steenen drijven op den vloed?
Zie in de onmeetbre, peilloos diepe luchtzee:
Daar drijft een legioen van trotsche werelden,
Gedragen door een oerkracht der natuur,
Die van hun Schepper uitging in den aanvang....
Werp nu die steenen in den vloed....
Wat wilt gij?
Dat ik dien Schepper bidde: breek uw wet,
Toon ons nog dít, opdat we in u gelooven?
o Farizeën, die naar teeknen vraagt!
Op 's harten grond, o mensch, dáár ligt de draagsteen
Van uw geloof - slechts dien verwrikt de tijd niet.
Wat kwelt ge u om een vorm, uw God te dienen;
God is een God des harten; twijfel, broeder,
Niet aan uw hart, want gij hebt dorst gevoeld
Naar waarheid; dát was godsdienst; geestverrukking
Verhoogde uw ziel; - toen waart ge Hem nabij.

Nog zweeft zijn geest bevruchtend over de aarde,
En langs de heuvlen ruischt zijn stralenkleed;
Hij leeft in elken zucht, in elke bede,
In iedren ademtocht, in iedren klop
Van 't warme hart, in clke godsgedachte.
En, toen uw ziel verheugd was in uw God,
Toen wás u 't koninkrijk, waarvan hij sprak,
In wien de Onzichtbre zich had uitgestort,
't Belichaamd Woord, een straal uit 's Vaders harte! -
- ‘Welzalig zij, wier oogen hem aanschouwden!’
Dus riep de blijde in volle geestvervoering.
Maar de ander sprak: ‘ook gij hebt hem gezien,
Doch in den geest, als Mozes en Elias,
Ook gij, als Saulus eens, zijn stem gehoord;
Want iedre goede meening is zijn woord.
Neem thans uw kruis blijmoedig op en volg hem;
Omgord uw heup, u wachten bange dagen.
Want gal en edik zal hij drinken, die
Den weg der waarheid gaat met vasten voet;
Doch zalig wie ten einde toe volhardt;
Zijn hart zal vrede zijn. Vertwijfel niet,
De weg der waarheid is een lijdensweg,
En over Golgotha ligt die ter glorie.’ -
En ter aanbidding viel ter aard de twijflaar:
Er beefde een bange vraag op zijne lippen;
Maar de ander, of hij 't wist, voorkwam zijn wensch:
‘'t Onwetend kind ontwaart de zon in 't water,
En steekt de handjes uit en dwingt, de zon
Te hebben en te zien van naderbij.
En als hij man wordt, lacht hij om dien eenvoud -
Doch niet met bitterheid en spot. Het spiegelbeeld
Verlustigt nog zijn oog en voert zijn geest
Naar hooger oorden, waar de lichtbron troont.
Toch waagt hij 't niet, in 't oogverblindend licht
Den blik te slaan; in 't kristallijnen stof
Alleen vermag hij 't haar te leeren kennen.
Gij, dwaze mensch, gelooft u zelven niet.’
Toen zwom het warmbruin oog in heldre tranen
En droefheid trilde in 't fijngebeeld gelaat.

Hij sloeg de zielvolle oogen op ten hemel
En van de ontroerde lippen klonk, als eens
Aan 't kruis de liefdebeê: ‘Vergeef 't hem, Vader.’ -

Het visioen verbleekte en - uit den droom
Ontwaakte hij, verkwikt en weergeboren;
En vreemd en vragend zag hij om zich heen:
Daar stond hij onder 't kruis en aan het kruispad....
Hij zag 't en zeide: ‘ik heb den zin verstaan.’
Toen was 't hem of met liefdrijke oogen God
Hem uit de zon in 't vredig harte blikte!
Het licht spreidde over 't groene lentekleed
Zijn vuurrobijnen uit, er leefden vonken
Aan loot en twijg en heldre tranen rilden
In 't frisch ontsloten hart der jonge rozen;
Er ruischten hymnen over 't hijgend landschap,
Een stille lach glipte over 't zand der graven
En 't grauw der zerken blonk in blijden glans.
‘- Wat zict ge, o bloemen, dat ge uw milde geuren
Zoo kwistig offert en van vreugde lacht?
Wat ziet ge, vooglen, dat uw pooplend harte
In heldren jubel uitstroomt? hooge heemlen,
Die daar uw blauw, van 't licht dooraderd, uitspant,
Nu de aarde in bruidstooi liefdevol u aanblikt,
o Zegt, wat is er dan geschied, dat alles
Van weelde straalt? - Wat zaagt ge, blij heelal,
Dat zelfs de mensch, verrukt door uw verrukking,
Verhemeld om zich staart en - slechts gevoelt....?
Maar toch gevoelt! en in dat zoet gevoel
Een geest ontwaart, die leven wekt, een ziel,
Die 't al bezielt en ook in wezen houdt.’
't Was of in 't koor, dat zoo geheimvol ruischte,
Dit unr zijn eigen wezen op zou gaan
Als deel van iets, dat heel natuur vervulde
En 't hart doorgloeide, een onuitspreeklijk iets,
Dat sprak van God, van wijze wereldorde,
Van liefdrijk albestuur, van liefde en - liefde.
En 't dankbaar harte stamelde: ‘Abba Vader!’

PEER PAULZ.

Naar aanleiding van ‘het Grieksche vraagstuk.’

Een karakterbeeld met een naschrift.

Wie op zekeren avond omstreeks het jaar 420 vóór onze jaartelling te Athenae de woning was binnengetreden van den dichter Agathon, zou daar getuige zijn geweest van een onvergetelijk tooneel. Het te beschrijven is reeds een lust. Daar ligt de gastheer met eenige vrienden rondom den disch, van waar de voornaamste gerechten reeds verdwenen zijn. Wel was er reden om dat feestmaal aan te rechten. Want den vorigen dag heeft hij zijn eerste treurspel doen opvoeren voor de verwende Atheners, en de bijval is algemeen geweest. Geen wonder, zoo de opgewekte gasten, bij paren op de zachte rustbanken uitgestrekt, zich niet laten nooden om te genieten van den geurigen wijn, waarmede hunne drinkschalen af en toe door de bedrijvige jonge slaven worden gevuld. Het zijn meerendeels zonen van gegoede familiën, dat kan men de blijkbare zorg, aan geheel hun uiterlijk besteed, wel aanzien. Slechts één, en hij neemt nog wel de eereplaats naast den gastheer in, maakt daarop eene uitzondering. Zoo fijnbesneden de gelaatstrekken der overigen, zoo grof en onbevallig schijnen, bij den eersten aanblik, de zijne. Zijn vale mantel is als een vlek te midden van de frischheid, den glans rondom. En toch, geen twijfel! die man is het middelpunt, de ziel van het gansche gezelschap. Nu gaat van hand tot hand een volle beker, en wien die wordt toegereikt, hij moet een feestelijk woord spreken over een onderwerp, vooraf genoemd. Elk doet het op zijne wijze: de ééne in hoogdravende taal, een ander gekscherend. Hoor, daar wordt, ter afwisseling, een kluchtig, toepasselijk sprookje verteld. Het is Aristophanes, die het voordraagt, de

nog jonge dichter dier blijspelen, waarom zich het volk verdringt. In 't eind krijgt ook die zonderlinge man naast den gastheer het woord. Hij schijnt zich niet bepaald op kortheid te hebben toegelegd. Tegen allerlei uitweidingen ziet hij niet op. Doch zijne gedachten zijn zoo oorspronkelijk, fijn en diep, de inkleeding is zoo geestig, de toon zoo prettig en ernstig tevens, het is alles, in één woord, zoo boeiend, dat geheel de vriendenkring hangt aan zijne lippen. Eindelijk heeft hij uitgesproken, maar nog is ieder vervuld van het gehoorde. Sommigen zouden gaarne er meer van weten. Één hunner vraagt hem nog om eene nadere verklaring... Op ééns, daar klinkt een verward gestommel, een wild gedruisch van stemmen, begeleid door den schrillen toon eener fluit, in het vóórportaal. Één stem, nog welluidend in hare woestheid, verheft zich boven alles uit. De gasten behoeven niet lang te raden, wien zij mag toebehooren. Na een oogenblik gaat de deur open, en, het weelderig gelokte hoofd met klimop en viooltjes en linten omkranst, verschijnt op den drempel eene rijzige gestalte, ondersteund, en daar is reden voor! rechts door de gehuurde fluitspeelster, links door eenen der overige feestvierders. ‘Aleibiades!’ klinkt het uit aller mond. Hij treedt naar binnen met overveerkrachtigen stap. ‘Zij zullen eenen duchtig opgewonden kameraad nog wel een plaatsje aan tafel gunnen. Hij is gekomen, om het hoofd van den wijsten en besten te sieren met zijnen krans. Maar eerst moeten allen meêdrinken.’ Nu valt hij tusschen Agathon en zijnen buurman neder. Hij wenscht den gastheer geluk, en slaat, in het eerst, op dien ander geen acht. Maar als hij, even later, zich toevallig omkeert, waarom schrikt hij terug? Van waar op ééns die verandering in de trekken van zijn gelaat? ‘O Heracles!’ roept hij uit, ‘wat is dat? Ook hier, Socrates, ligt Gij wêer op mij te loeren, gelijk Gij gewoonlijk plotseling verschijnt, als ik het minst U kon verwachten. Hoe komt Gij nu wêer hier?’ En onder eenen vloed van woorden vraagt hij Agathon eenige linten en viooltjes terug, om ook den ander daarmêe te tooien. ‘En thans, mannen, met nieuwen moed aan het drinken. Ik zal de leiding op mij nemen. Gij, jongen, reik mij dat groote koelvat; dan zal ik het met wijn vullen en rond laten gaan. Deze naast mij kan er wel tegen; hij blijft altijd dezelfde. Maar Gij moet worden als ik ben. Nu? Wat zal het zijn?

Wien zullen wij huldigen met onzen dronk?' 'Drink op hem, op Socrates,' zoo wordt van de overzijde geroepen. Dat woord behoeft niet te worden herhaald. De groote lichtmis richt zich op, en met echt Attische spraakzaamheid, nog verhoogd door den vurigen wijn, vliegen hem de woorden, de beelden over de tong, tintelend van geest, maar nog meer gloeiende van aanhankelijkheid en bewondering. 'Socrates te prijzen,' zoo spreekt hij onder meer, 'welnu ik zal het beproeven door middel van vergelijkingen. Hij is dan, bij voorbeeld, als de sater Marsyas, even onbevallig, maar ook een even voortreffelijk muzikant. Ja, een kunstenaar is hij van den eersten rang; slechts nog zooveel grooter dan Marsyas, daar hij zonder instrument, door enkel woorden een' ieder betoovert, die hem hoort. Ik voor mij althans, Gij mannen, als ik niet zoo erg beneveld scheen, zou U op eenen eed verzekeren, wat ik zelf onder zijne woorden geleden heb en nog lijd. Want als ik hem hoor, bonst mij het hart veel meer dan één' van die dolle Oostersche priesters, die zooveel misbaar maken, en tranen springen mij in de oogen om hetgeen hij zegt. Luisterde ik vroeger naar Pericles en andere goede redenaars, dan vond ik wel, dat zij treffend wisten te spreken, maar iets dergelijks wedervoer mij nooit. Mijne ziel was niet ontrust, of wrevelig over den toestand, waarin ik mij bevond. Maar door dezen Marsyas ben ik al dikwijls zoo ver gebracht, dat ik meende niet langer te kunnen leven, als ik voortging te zijn die ik was. Met hem alleen onder alle menschen is mij gebeurd wat niemand gelooven zou. Of meendet Gij, dat ik mij ooit zou kunnen schamen? Nu, voor geen' ander zou ik het doen. Maar voor hem schaam ik mij. Ik ontvlucht hem waar ik kan. Ja soms zou ik wenschen, dat hij maar dood ware. En toch, als dat eens gebeurde, zeker zou ik dan nog dieper bedroefd wezen. Zoo staat het tusschen ons. Ik weet niet, wat met hem te beginnen.'

Dat is de treffendste bladzijde van Plato's 'Symposion', niet het minste in die galerij van edele gedenkteekenen, waarmede de leerling nauwelijks minder zich zelven dan zijnen meester eerde[1)]. Wie, die te dezer plaatse de kennismaking met beiden begon, wêerstond de begeerte om voort te lezen,

1) 'Symposion.' 30-38: 213-222.

totdat het beeld van den hier vereeuwigde ten voeten uit te staan kwam voor zijnen geest, dat beeld, zoo weergaloos oorspronkelijk, en daarom eeuwig frisch? Zoo is het licht geene te stoute verwachting, dat de biecht van Alcibiades aan Agathon's gastmaal eenige belangstelling mag hebben gewekt voor eene proeve, de eerste niet en de laatste evenmin, om Socrates nog eens te doen herleven, omlijst door het Athenae van zijnen tijd.

‘Opstaan, bloeien en verzinken is het lot van ied'ren staat.’ Doch zelden is die opéénvolging van opkomst en verval haastiger afgeloopen dan in de geschiedenis van Athenae. Het tijdperk althans van hare hoogste macht en van haren diepsten val wordt in zijn geheel door het leven van Socrates omspannen. Den morgen en den middag zijns levens bescheen de glans der eeuw van Pericles. Zijn levensavond werd verduisterd door nederlaag op nederlaag, zijner vaderstad toegebracht. ‘De eeuw van Pericles’, welk eenen rijkdom van alle schatten, die het leven eens volks kunnen opluisteren en versieren, tooveren die woorden den hoorder voor den geest! Goud en zilver, macht en wapeneer, roem van beeldende kunst, van wetenschap en letteren, het viel alles der Atheensche burgerij in overvloed ten deel. Ja, wel der Atheensche burgerij. Met het volste recht mochten de gezamenlijke burgers erin roemen: de staat zijn wij. De offervaardigheid, die, tijdens den Perzischen oorlog, de Atheensche vloot had gebouwd, opgetakeld, bewapend en bemand, was waarlijk niet onbeloond gebleven. De oppermacht over de vloten van het meerendeel der Helleensche eilanden en zeeplaatsen verlegde voorgoed den hoofdzetel der Attische bedrijvigheid uit de oude landstad naar de woelige haven. Daardoor werden de verhoudingen van macht en aanzien tusschen de onderscheidene bestanddeelen der Atheensche maatschappij geheel gewijzigd. De landadel zag wat hem nog restte aan invloed en gezag wegsmelten als sneeuw voor de zon, naarmate, van alle kusten der naburige zee, de binnenvallende schepen meer waren voor den koopman, meer grondstoffen voor den fabrikant ontlaadden in de grootsche havenwerken van den Piraeus. Langs geheel de Middellandsche zee, ja, tot in Aethiopië werd voor den smaakvollen arbeid der Attische handwerkers met graagte het beste

in ruil gegeven, wat elke landstreek te bieden had aan weeldeartikelen of verwerkbare stof. Athenae's haven werd de markt, waar de voortbrengselen der beschaafde wereld te koop kwamen. Wat baatte den landjonker thans nog een jaarlijksch inkomen van even 500 ‘medimnen’ koorn, voorheen de vereischte maat voor het grondbezit der eerste klasse? Wat beteekende zelfs het dubbele dier waarde naast de winsten van nijverheid en zeehandel? De rijke reeder, de groote fabrikant uit de zeestad met haren trotschen aanleg en hare luchtige huizen verleerden al spoedig den eerbied, dien nog hunne vaderen den adel hadden toegedragen. Zij benijdden hem zijne ouderwetsche woningen niet, noch de deftige buurt, waarin die gelegen waren: de kronkelende straten langs den voet der burchtrots. Misschien zelfs spotten zij met zijne vervallen familiegoederen op de hoogvlakte, nog nooit geheel hersteld van de verwoesting, die het Perzische leger er had aangericht. En niet alleen de koningen van den groothandel waren het, die het durfden opnemen tegen de jonkerpartij. Neen, de buitengewone voorspoed verzekerde ook ‘den kleinen man’ eene welvaart, eene onafhankelijkheid, die hem de borst wellicht nog hooger deed dragen. Een zelfgevoel, dat niemand boven zich duldde, doordrong ten slotte zelfs den geringsten vrijen burger. Daar een eigenlijke arbeidersstand ontbrak, immers het handwerk door slaven werd verricht, zocht de vrijgeborene, die geen vermogen had van eenige beteekenis, in den regel zijn geluk als kramer of werkbaas in eene kleine zaak. Doch hoe zou niet ook hem de burgertrots der rijkeren zich hebben meêgedeeld in eenen tijd, toen zijne waar, zijn werk als met den dag meer werden gezocht, en een weinig geluk hem misschien binnen kort kon omhoogtillen in de vermogendste klasse? Natuurlijk, dat het verschil tusschen hoog en laag, uit het bewustzijn der maatschappij zoo goed als verdwenen, in de staatsinrichting op den duur niet kon erkend blijven. ‘Gelijk recht op mederegeeren voor alle burgers’, die gedachte brak, reeds lang vóór Pericles, meer en meer zich baan. Onder zijne leiding werd de zegepraal volkomen. De rechtspraak grootendeels aan volksgerichten opgedragen, de staatslasten haast uitsluitend op de schouders der rijken gestapeld, de volksvergadering, de rechtspleging, de krijgsdienst door vaste bezoldiging ook voor de armsten toegankelijk gemaakt, zoo werd het allemansbewind volle waarheid.

Er is in den glans van levenslust en zelfvertrouwen, die over dat volksbewind gedurende zijnen kortstondigen bloeitijd lag uitgespreid, veel, wat aantrekt en bekoort. Toch doet reeds de korte duur vermoeden, dat er wel iets aan haperde. En inderdaad bleek die stoffelijke voorspoed, die der volksregeering den weg had gebaand, voor hare onmisbare gezellin: de gestrenge burgerdeugd, eerlang een maar al te gevaarlijke verleider. Rijkdom, licht gewonnen, brengt geenen zegen. Het goud, dat de vader haast van zelf zich ziet toevloeien, glijdt nog spoediger door de weeke, blanke vingers van den zoon weêr heen. De schatten van Oostersche weelde, op de Atheensche markten in zoo rijken voorraad aangevoerd, bedwelmden de hoofden, verslapten de spieren, en wekten den honger eerst naar altijd meer genot, eindelijk, als de oververzadiging was gekomen, nog steeds naar toenemende ruimte dier oude hulpmiddelen, die den verstompten zinnen niets meer boden dan eene flauwe herinnering. En zoo sloop reeds in Pericles' dagen de harten der jeugd die noodlottige levenswijsheid binnen, die, gelijk Socrates zeide, allerlei gebreken opvijzelt, of zij deugden waren; overmoed prijst als het teeken eener goede opvoeding, onmacht tot zelfbedwang verheerlijkt als vrijheidszin, verkwisting aanziet voor edelmoedigheid, ontstentenis van alle schaamte bewondert als zedelijken moed. ‘Alleen de onnoozele is matig en ingetogen’, zoo legde later Plato een pronkstuk van dat jonge Athenae de belijdenis derzelfde levensleer in den mond; ‘wie zijn het, die ons onthouding en matigheid aanpreêken? Het zijn de stumperts, die zelven het goede der aarde niet kunnen genieten. Maar als wij het nu vinden binnen ons bereik, en niemand ons kan weêrhouden, zullen wij zelven dan eenen meester boven ons stellen, de wet misschien, of de afgunstige praatjes der menigte? De waarheid is deze: overdaad en ongebondenheid, voor zoover vol te houden, dat is deugd, dat is geluk. Het andere is mooipraterij, onnatuurlijke stelselzucht, gebeuzel, nietswaardig tuig.’[1)]

Ontzinking van zedelijke kracht gaat lang onmerkbaar voort. Terwijl nog de verbeten naijver van min voorspoedige buren slechts nu en dan in machtelooze aanvallen zich lucht gaf, overstraalde de glans van het openbare leven elk verschijnsel

1) Gorgias 46. 491.

van beginnend verval. Wie kon zwakheid vermoeden achter zooveel krachtsbetoon in elke richting, bederf onder al de pracht dier feesten en vertooningen, waar het volk zich te goed deed aan het schouwspel zijner eigene glorie: de kostbare opvoeringen der tragedie, de uitbundig toegejuichte blijspelen, die nauwelijks één zelfstandige grootheid nog voor zijne oogen lieten bestaan, de indrukwekkende roeiwedstrijden der oorlogsvaartuigen vóór den Piracus, de plechtige inwijdingen, eindelijk, van tempels en zuilengangen, ter duurzame verzekering van het goddelijk gunstbetoon gesticht? Maar anders werd het, toen eerst de offers, allengs ook de slagen van den Peloponnesischen oorlog met geweld den mantel der heerlijkheid wegrukten, die de opkomende ongerechtigheden bedekt hield. De openbare welvaart werd geknakt. Het erediet, zooveel moeilijker te herstellen dan het ernstigst berekenbaar verlies, leed den éénen schok na den anderen. Handel en nijverheid ondervonden toenemende stremming. Weerloos door den vijand platgetreden, werd het akkerland aldra geheel verwaarloosd. Als altijd, drukte de gemeene nood den kleinhandel en het bescheiden grondbezit het zwaarst. De kleine boeren, opgeschrikt uit hun bedrijf, vloden naar Athenae, kampeerden op de open plaatsen en verwilderden met de berooide neringdoenden tot lanterfanters en straatslijpers. En als mocht den fieren staat geene beproeving blijven gespaard, sloop eerlang die geduchte pest de muren binnen, die, jaar in jaar uit rondwarend langs de overbevolkte straten, zijne krachten haast meer nog sloopte door de ontmoediging van wie zij verschoonde, dan door het verlies van wie zij sloeg met den dood. Nu kwam de lang reeds toenemende verslapping in gemis aan zelfvertrouwen droevig uit. Ontzenuwd en radeloos, vluchtte rijk en arm uit den dienst der onmachtig gebleken volksgoden in de geheimzinnige gebruiken van Thracisch of Aziatisch bijgeloof. Ongewasschen bedelpriesters gingen huis aan huis, om geld in te zamelen voor ‘de groote moeder’, van wie niemand recht wist, wie zij was, en beloofden daarvoor aflaat van alle schuld. Buiksprekers verzamelden het rondslenterend volk, onder voorgeven, dat een geest in hen woonde, die door hunnen mond de toekomst onthullen kon. Juist die pogingen om door uitwendige practijken zich te beveiligen voor allerlei kwaad bewezen, hoe weinig aan innerlijke kracht nog werd gehecht. Meer en meer verzwakte

het besef, dat de gemeenschap slechts kon duren door de gerechtigheid harer leden. In de stilte zijner woning hield nog menig vergeten burger de oude deugden in eere. Maar zij, die den toon aangaven, bleken het eerst en het meest met het gif des tijds besmet[1].

Geene kunst, die in den Atheenschen, gelijk trouwens in elken volksstaat, haren beoefenaar zoo regelrecht tot eer en aanzien bracht, als die der overreding. Zonder talent om zich te verdedigen tegen eene aanklacht, of zelfs, door het beschuldigen van den verwachten aanklager, een dreigend strafgeding te voorkomen, kon niemand zich handhaven in eene invloedrijke stelling. Voor den staatsman in volksvergaderingen en zelfs in bijzondere gesprekken met partijgenooten onmisbaar, was die gave ook voor den ambteloozen burger niet zonder waarde wegens de openbaarheid der rechtsgedingen, de ontvankelijkheid der gezworenen voor opwellingen en indrukken, en het verbod van andere dan eigen verdediging. Het duurde ook niet lang, of mannen van kennis en talent lieten zich vinden, om die onmisbare kunst als een zelfstandig studievak te beoefenen en naar een vast plan te onderwijzen. Dat waren de sophisten, vreemden meerendeels, die, Altheensche toestanden en behoeften doorziende met eenen frisscheren blik dan den inboorling ten dienste stond, in een beroep, tot dusver onbekend, eenen nieuwen weg uitvonden naar invloed en rijkdom, en, eenmaal door eigen vaardigheid omhoog geklommen, de onvoorzichtigheid begingen de gouden en purperen vruchten hunner vondst voor naijverige oogen ten toon te spreiden. De gewone wraak der jaloerschheid: smaad en laster, bleef niet uit. De geestelijke preutschheid vond geene woorden genoeg voor hare ergernis over die ongehoorde tekoopstelling van de gaven des verstands[2]. Maar het onbevangen nageslacht erkent niet enkel de waarde van een beroep, voor het democratisch Athenae even onontbeerlijk als voor het feudale Lacedaemon het onderricht in den wapenhandel, maar ook de diepte en oorspronkelijkheid der gedachten, die den eersten sophisten althans, behalve eene benijde maatschappelijke stelling te hunner tijd, eene nog veel

1) E. Curtius. ‘Griechische Geschichte.’ Dritter Band. Vierte Auflage, blz. 54-57.
2) Protagoras: 5, 313.

meer te benijden plaats hebben verzekerd onder de groote denkers van een volk, aan denkers zoo rijk als het hunne[1].

Het ontbrak, zoo mocht men meenen, bij al de aanvallen, waaraan zij bloot stonden, den sophisten aan ruime schadeloosstelling niet. De talentvolste jongelieden achtten eerlang hunne opvoeding onvoltooid, zoo zij niet, voor eenen tijd althans, in leerzamen omgang hadden verkeerd met eenen bekenden sophist. De ongewone, vaak vermetele stellingen, door de nieuwe leermeesters der jeugd tot aanprijzing hunner kunst verdedigd met verleidelijke gevatheid, vormden, veel meer dan den gestrengen veteranen van Marathon lief kon zijn, het onderwerp aller gesprekken. En toch, er ontbrak aan die vleiende bewondering altijd iets, wat alleen haar de hoogste waarde kon hebben bijgezet: het was de eigenlijke achting. Het ging den sophisten, gelijk het in sommige kringen ten onzent eenen gevierden opera-zanger zou gaan. De aanzienlijksten zochten hen, bewierookten hen; maar de meerderheid dier vereerders zou toch zeer ongaarne voor huns gelijken zijn gehouden[2]. Alle trots, alle praal der sophisten vermochten niets tegen dat vooroordeel, onoverwinnelijk als een instinct,.... dat niet bedroog.

Inderdaad was een beroep als het hunne niet zonder gevaren. Voor de vruchtbaarheid eener ernstige overtuiging is, zeker, niets noodiger, maar voor hare reinheid niets gevaarlijker dan de kunst om haar te verdedigen. Eene groote kunstvaardigheid dient niet gaarne. Zij benijdt eener edele zaak de toejuichingen, die deze het eerst, en niet dan middellijk zij zelve inoogst. Om volkomen veilig alle hulde zich te kunnen toeëigenen, zal zij zelfs bij voorkeur verloren zaken zich aantrekken, tegen eigen en anderer beter weten in. Zoo prees reeds Protagoras zijne kunst aan, als het middel om het zwakkere beweren sterker te maken[3]. Een hellend vlak! Want klaarblijkelijk druischt dat streven tegen het onbevangen zoeken naar waarheid lijnrecht aan. Al, wat de echte dorst naar kennis schuwt als de pest: vooroordeel, dubbelzinnigheid, zelfs onnoodige omhaal, kortom: al, wat de opéénvolging der voorstellingen, den loop der gedachten

1) G. Grote. ‘History of Greece’. Vol. VIII. 2nd edition, blz. 462 en vv.
2) F.A. Lange. ‘Geschichte des Materialismus.’ Erstes Buch. Dritte Auflage, blz. 27.
3) E. Zeller. ‘Die Philosophie der Griechen’. I. 1877, blz. 1017 & vv.

met natuurnoodwendigheid moet, of ook maar kan afbuigen van de banen, door eene juiste redeneerkunde voorgeschreven, der sophistiek is het lichtelijk welkom en zal het te meer dat worden, naarmate deze de voleindiging van eigen kunstigheid gaat najagen als haar eenig doel. En vooral, wanneer de overreding, die wordt beoogd, steeds minder het mededeelen beduidt van leidende gedachten voor het leven, maar veeleer begint op te gaan in oogenblikkelijke verblinding. ‘Wat deert het dan, of de overrompelde achteraan, bij kalm nadenken, den strik ontwart, waarin hij zich liet vangen? In het oogenblik, waarop het aankwam, is het doel bereikt, de vergadering meêgesleept, zoo het ernst, de prijskamp gewonnen, zoo het louter scherts was. Wel was de redeneering niet vlekkeloos, wel hadden de zegevierende toon, het geschater der omstanders over eene goedkoope grap in de uitkomst ruim hun deel. Genoeg: de tegenstander zweeg, scheen overwonnen. En wat is daarnaast de beweerde “zonde tegen de logica” anders dan een woord?’ Zulke luchthartige gedachten lagen in eene waarlijk ontrustende nabijheid, hoe meer alle onderwijs werd gericht op zekere vaardigheid in het redetwisten en deze weder slechts geschat als middel om te vermaken of te verrassen.

Te meer ontrustend, omdat de opkomst der sophistiek samenviel met een keerpunt in het peinzen en bouwen der Helleensche wijsgeeren, waarop dergelijke meeningen maar al te aannemelijk, ja onontwijkbaar schenen. Nog nooit, zoover het geschiedkundig onderzoek reikt, was de menschelijke geest zoo vrijmoedig en onbevangen losgegaan op wat hem de werkelijkheid docht, om haar te kennen en te begrijpen op zijne wijze, als in die proeven van wereldverklaring, waarmede het wijsgeerig denken der Hellenen aanving. Het was als een jong en vurig ros van edelen bloede, dat, in eenen spaarzaam verlichten stal geboren en opgegroeid, op éénmaal losbreekt, en voor het eerst de onuitsprekelijk weldadige geuren der vrije lucht opslorpt, indrinkt in de snuivende neusgaten. Het gevoelde zich koning. Altijd majestueus, maar grillig tevens in zijne bewegingen, wendde het zich nu hier dan daarheen, een oogenblik betastend wat het aantrok, alleen om even plotseling zich ervan te verwijderen. Maar gaandeweg werd het onrustiger, de wisselingen in al zijn doen versnelden zich, eindelijk, geheel ongewis, stond

het op éénmaal stil, maar met die gewelddadige stramheid, waartegen elk lid, elke vezel van elke spier al trillende zich verzet. In die werkelijkheid, die het gemeend had zich te kunnen toeeigenen, was het gestuit op eene oogenschijnlijk verbijsterende tegenstelling. Alle trachten toch naar kennis beweegt zich tusschen twee polen: de verscheidenheid, bont en schijnbaar grillig, der bouwsteenen, die de gewaarwording aanvoert voor den samenvoegenden arbeid van het denkende verstand; en de éénheid, het zichzelf gelijk blijven in alle ruimte en allen tijd, waardoor het ware in zijne helderst blijbare vormen zich kenmerkt. Op den grondslag der onbevangen onderstellingen, vanwaar al dit denken zijnen aanvang nam, lieten die twee tegengestelde termen eene bevredigende verbinding niet toe. Eén diende te worden verworpen als bedrieglijke schijn, en met die keuze scheurde zich nu het bespiegelend Hellas in tweeën, Sommigen, alle onderscheidenheid en wisseling als zinsbedrog ontkennend, stelden zich het werkelijke voor als één, zichzelf alom gelijk, ongeworden en onvergankelijk[1)]. De ‘duistere’ Heraclitus, daarentegen, bestreed die verkondiging van een strak, ééntonig bestaan, en plaatste daartegenover het worden en verdwijnen, als de eenige vormen, die de werkelijkheid kent[2)], De strijd der meeningen werd, vooral door de eerstgenoemden, gevoerd met eene overmaat van spitsvondigheid, wel geschikt om de algemeene aandacht te trekken, maar allerminst om den nuchteren toeschouwer eenen hoogen dunk te geven van de uitkomsten, door zulke bespiegelingen te verkrijgen. In het afweren van slagen veel minder gelukkig dan in het toebrengen, moesten die kampvechters wel den indruk teweegbrengen, dat beider standpunt onhoudbaar, maar dan ook, - want wie kon in scherpzinnigheid ooit hen overtreffen? - dat alle vermeende wetenschap evenzeer en evenmin rechtmatig heeten mocht[3)]. De onwetendheid verheven tot wetenschappelijk beginsel, dat was de aangewezen slotsom, uit dat spannend steekspel te trekken, en getrokken door de groote sophisten, voornamelijk Protagoras. Voor het eerst ging daarbij der wijsbegeerte een licht op, dat nimmer meer voor goed kon worden gebluscht, al werd het aanvankelijk eene oorzaak van nieuwe

1) E. Zeller: ‘Die Philosophie der Griechen’: 1. 1877 blz. 508 en vv.
2) E. Zeller: ‘Die Philosophie der Griechen’: I. 1877 blz. 576.
3) E. Zeller: ‘Die Philosophie der Griechen’: I. 1877 blz. 539 en vv.

dwalingen. Het betrof het aandeel, dat den waarnemer, den denker toekomt in het bepalen van den aard der waarnemingen, der gedachten. Tot dusver waren de stelselbouwers met zulk eene onstuimigheid losgegaan op het voorwerp, zooals dat scheen te moeten zijn buiten hen om, dat zij zich nooit bekommerden om hetgeen zij van zichzelven in hunne denkgewrochten konden hebben ingevoegd. Protagoras vóór allen deed de geniale ontdekking, dat 's menschen voorstellingen minstens evenzeer door zijne eigene gesteldheid als door die der waargenomen dingen worden gevormd. En naarmate nu, zoo redeneerde hij verder, de één verschilt van den ander, ja eenzelfde mensch zich wijzigt tusschen twee tijdstippen zijns levens, zullen ook de voorstellingen uitéénloopen. Voor eene schifting van dat mengelmoes in waar en onwaar is een vaste maatstaf ons niet gegegeven. En zoo is waarheid niets minder maar ook niets hoogers, dan wat maar iemand, hoe kort ook, daarvoor houdt. In één woord: iedere mensch, hoofd voor hoofd, is de maatstaf aller dingen[1)].

Van welke ernstige gevolgtrekkingen aangaande goed en kwaad die leer de beginselen in zich droeg, kon niet lang verborgen blijven. Daar stond dan de sophistiek, daar stond de aanzienlijke jeugd, bij haar opgevoed, met eene wijsbegeerte, glimlachend jegens elke karakterloosheid, bloot voor geheel den heilloozen invloed eener omgeving in staat van verval. Het Atheensche volk, dat de leiding was gevolgd van Pericles, had, zoodoende, in vrijheid zich gegeven aan den man, die, het wist dat, den naam zijner vaderstad groot maakte. Het was eene verhouding van onderling vertrouwen, die beiden partijen tot eer strekte, maar dan ook aan weerskanten eene niet geringe mate vorderde van zelfbeheersching en beradenheid. Doch hoe waren weldra, bij de snelle afwisseling van zegepralen en nederlagen, overmoed en wanhoop, van oude geslachten, die eene wapenramp der stad ontroofde, en nieuwe burgers, door overhaaste maatregelen tot herstel haar toegevoerd, die goede tijden veranderd! De aangeboren prikkelbaarheid der volksvergaderingen was zelfs Pericles meer dan eens tot zijne schade gebleken[2)]. Maar sinds de beste krachten der burgerij regelmatig in verre ge-

1) E. Zeller: 'Die Philosophie der Griechen': I. 1877. blz. 981 en 982.
2) Gorgias: 71. 515.

westen hadden te strijden voor de eer en het leven der stad, steeg dat euvel te dikwijls tot eene hartstochtelijke overijling, die slechts door uitputting weêr bedaarde. De koninklijke zelfbeheersching van den Olympiër, die zich van zelve had meêgedeeld aan zijne stadgenooten, was geweken, om nog slechts enkele malen in uiterst hachelijke tijdsgewrichten terug te keeren. Onkunde in het noodigste, die vaak zelfs de edelste opwellingen deed uitloopen op nieuwe rampen, afgunst van geringen jegens aanzienlijken, minachting van aanzienlijken voor geringen, wantrouwen van ieder jegens allen, baldadige en ongedurige behoefte aan eigen krachtbetoon, kortzichtige voorliefde, door het schouwtooneel gekweekt, voor gewelddadige uitbarstingen en verrassende ontknoopingen, de geheimzinnige bekoring, die het onverwachte pleegt uit te oefenen op de gemelijke onrust en het versnipperd gevoel van verantwoordelijkheid in groote vergaderingen, de onbeholpenheid in besluiten en handelen, die zulk een log lichaam stelt tot eene prooi voor elke koene overrompeling, wie zal ze alle opsommen, de oorzaken, waardoor het volksbewind werd voortgezweept ten ondergang? Soms scheen het voor een oogenblik den man te hebben gevonden, die wist en vermocht en bereid was te doen, wat gedaan worden moest. En ziet, na één ramp, één teleurstelling, wierp, op den kreet van ‘verraad!’ de wispelturigheid der menigte hem ter aarde. Zij beroofde zich zelve van wie haar 't onmisbaarst waren.

Wat moest er worden van de kunst om zulk eene schare te overreden? Moest haar peil niet dalen met dat der vergadering, die het te overreden gold? Of liever: kon hier nog wel van overreding, kon er van veel anders sprake zijn dan begoocheling, opzweeping in de vormen van oogendienst en pluimstrijkerij? Den eigenwijzen argwaan met betoogen te willen voorlichten was een onbegonnen ondernemen. Welnu, dan bleef slechts deze keuze: men keerde hem den rug toe, of men praatte hem naar den mond. ‘De groote meerderheid’, aldus laat Plato zijnen leermeester een verwaand pronkertje onderrichten, ‘de groote meerderheid verheugt zich over al, wat gesproken wordt haar ten gevalle. Maar van wat anders klinkt is zij, met Uw verlof mijn lieve jongen, niet gediend[1)]. Als in de volksvergadering de verzamelde Atheners uitmaken,

1) Gorgias 68. 516.

dat eene zaak anders is dan Gij hebt gezegd, dan maakt Gij dadelijk rechtsomkeerd, en spreekt Ge, zooals zij het verlangen'[1]. De welsprekendheid, die U en Uwe kameraden beurt 'om beurt verheft tot staatslieden van één dag, zij is niets dan eene oefening in het voortbrengen van wat sierlijks en aangenaams,[2] louter vleierij, de schaduw van wat slechts een onderdeel uitmaakt der eigenlijke staatsmanskunst'[3]. 'Zij staat even ver beneden deze, als de vaardigheid van den kok beneden de kunst van den artsenijbereider'[4]. 'Een eerlijk man, die tot het volk de waarheid sprak, en dan door eenen Uwer redenaars werd voor het gerecht gesleept, ontging zijn vonnis evenmin, als een geneesheer, dien, voor eenen troep kinderen, een koekbakker had aangeklaagd'[5].

Natuurlijk, dat het gehalte van hen, die, onder zulke voorwaarden zich opwierpen tot stuurlieden op het staatsschip, verminderde met den dag. In eene vergadering, die, als Socrates schertste, 'eenen goeden spreker eerder tot haren lijfarts kiezen zou, dan eenen bekwamen geneesheer'[6], tegenover 'onkundigen', wien 'een aangenaam prater, hoe onkundig ook, toch altijd kundiger scheen dan een deskundige'[7], bewaarden ernstige mannen, uit achting voor zich zelven, zoo niet uit bedachtzaamheid, het stilzwijgen. 'Gelooft Gij wel', vroeg Socrates in zijne pleitrede aan de rechters, 'dat ik zoo oud zou zijn geworden als ik ben, indien ik mij met staatszaken had ingelaten, en daar, gelijk het een' braaf man betaamt, het recht gesteld had boven alles[8]?' Het veld werd vrij voor eerzuchtigen van lager allooi, meesters in het grove werk. Woordenhelden, wien in het leger zelfs geene ondergeschikte plaats kon zijn toevertrouwd, hitsten van het spreekgestoelte de onbekookte hartstochten der tehuisgebleven burgers aan, en beschikten alzoo, middellijk, over het wel en wee der dapperen in den vreemde, over het doen en laten der kundigste aanvoerders. De grondige wetenschappelijke voorbereiding, die

1) Gorgias: 37. 481. Verg. Republiek VI. 6. 492.
2) Gorgias: 17. 462.
3) Gorgias: 18. 463.
4) Gorgias: 19. 464.
5) Gorgias: 77. 521. Verg. Republiek VI. 7. 493.
6) Gorgias: 11. 456.
7) Gorgias: 14. 459.
8) Plato's apologie. 21. 32.

men toen onder den naam ‘philosophie’ samenvatte, werd voor eene staatkundige loopbaan meer en meer overbodig geacht. Men hoore, hoe de wijsneus, van wien reeds meer dan eens sprake was, den man schoolmeesterde, die met hoofd en schouders boven hem en zijns gelijken uitstak. ‘De philosophie, mijn goede Socrates, is zeker wel aardig, als iemand in zijne jeugd met mate zich aan haar wijdt. Maar als men meer dan noodig is bij haar zich ophoudt, wordt zij den menschen ten verderve. Een kind, dat stamelt en speelt, vind ik even lief, als een ander, dat duidelijk en afgemeten spreekt, onuitstaanbaar. Maar als een man sprak en speelde gelijk een kind, zou hij eenen dracht slagen verdienen. Hetzelfde dunkt mij van hen, die met studie zich bezighouden. Dat is goed, noodig zelfs voor eenen jongen man. Maar wie nog op rijperen leeftijd daarbij blijft, is niets beters dan eene kastijding waard. Want hij moge zoo begaafd zijn als men wil, het einde zal wezen, dat hij de drukte van de binnenstad en de markt ontloopt, en zijn verder leven met drie of vier jongelieden fluisterend in een hoekje doorbrengt, zonder ooit iets groots en edels van zich te doen hooren. Daarom Socrates, ik meen het goed met U, volg mijnen raad, geef Uwe onderzoekingen op, en laat anderen de opzienbarende, zal ik zeggen potsen of praatjes? over, die Uw huis eenzaam maken. Streef niet hen na, die zulke nesterijen onderzoeken, maar diegenen veeleer, die erin geslaagd zijn zich rijkdom, eer en dergelijke goederen te verwerven’[1)]. In dien geest spraken er meer. Had niet Socrates van dienzelfden snoever en een groepje vrienden eene levendige gedachtenwisseling afgeluisterd over de vraag: ‘tot hoever het goed was kundig te zijn?’? En was die niet geëindigd met het besluit, ‘dat men niet al te nauwgezet moest studeeren’, en de onderlinge vermaning, ‘bovenal te zorgen, dat zij niet door veelheid van kundigheden ongemerkt zich mochten bederven’[2)]? Zoo werden de werklust en de werkkracht, onmisbaar voor den waren staatsman, langzaam maar zeker ondermijnd. Doch des te weliger bloeide en tierde de politieke tinnegieterij. ‘Ik zie’, zeide Socrates, ‘dat, als de Atheners vergaderd zijn, om eene bouwonderneming te

1) Gorgias: 40, 41: 484-486.
2) Gorgias: 42: 487.

beginnen, zij eenen bouwmeester raadplegen, en in allerlei andere dingen desgelijks. Maar als het noodig is over het stadsbestuur een besluit te nemen, dan ontvangen zij daarover voorstellen en raadgevingen van den timmerman, den smid, den schoenmaker, den koopman, den reeder, den rijke, den arme, den voorname, den geringe, en niemand merkt dien lieden op, dat zij zich aanmatigen raad te geven in zaken, waarvan zij nooit iets hebben geleerd'[1]. Op dat verlokkend gladde ijs wies de toevloed van onbeslagenen steeds aan. Eén dag weelde was toch niet alle dagen armoede; eene enkele week de zaligheid te hebben genoten van de volksgunst woog wel op tegen de vergetelheid van geheel het vroegere, de ongenade gedurende het overige leven. De zenuwachtige voorbarigheid van het volk, den heer en meester, deelde zich mede aan hen, die hunkerden naar zijnen bijval. Het gebeurde, dat een jongman van nog niet 20 jaren, trots het dringend vermaan zijner vrienden en verwanten, reeds als spreker zich opwierp in de volksvergaderingen, en niet eerder tot zwijgen werd gebracht, dan toen hij, onder het hoongelach der menigte, was omlaaggesleurd uit de spreekplaats[2]. Een ander, nog ongeduldiger, kon niet ééns den leeftijd afwachten, waarop hij ter vergadering mocht verschijnen, maar stichtte alvast met eenige gelijkgezinde kornuiten in eene zadelmakerij bij de markt eenen staatkundigen club[3]. En waren het maar alleen ijdele wildzangen geweest, die dongen om een aandeel in de leiding des volks! Maar erger stond voor de deur. Als wolven, in een schaapsvacht gehuld, kwamen eerlang ook zijne doodvijanden zich mengen onder zijne zoetelijk fluitende raadgevers. De gelegenheid was te uitlokkend. Het opkomend geslacht der oude jonkerpartij had genoeg van de hooghartige afzondering, waarin de ouderen hadden lucht gegeven aan hunnen wrevel over het verloren gezag. Het zag de kans schoon om een deel althans daarvan weêr op te halen uit de troebele wateren van het onredderd allemansbewind. Om beginselen niet, om het heil der stad evenmin, slechts om den wellust der machtsoefening was het dien vermetelsten onder de kweekelingen van den bedorven tijdgeest te doen. Sterk door

1) Protagoras: 10, 319.
2) Memorabiliën: III, 6. 1.
3) Memorabiliën: IV, 2. 1.

de samengebonden kracht hunner geheime genootschappen, ondernamen zij het de volksregeering te verderven door een gehuicheld vertoon van toewijding aan hare noodlottigste grillen en vooroordeelen. Wie zich laat vleien, is altijd dom, hij heete volk of koning; en de vleierij maakt hem allicht nog dommer dan hij was. Daarop bouwden de jonkers en zij bedrogen zich niet.

Hoedanig wel het onderricht moest wezen, dat al die lieden hoopten te vinden bij den sophist hunner keuze, is licht te raden. Op de markt des geestes werd altijd meer het deugdelijk verkeer met volwaardige kennis verdrongen door den windhandel in schijnwetenschap, de wisseling der gedachten door wisseling van woorden. Wat gevraagd werd, het was geen eigenlijk weten, maar smaakvolle en vooral licht hanteerbare veelweterij; een voorraad, minder voor den winkel dan voor de uitstalling bestemd; een keurig bundeltje van overbluffende redeneeringen en sterk sprekende voorbeelden, gemakkelijk meê te dragen, en, zoo noodig, te ontpakken in eenen oogwenk. En de onderwijzers dan? Zouden zij niet de waar, die zij aanboden, hebben toebereid naar de vraag? Verdwenen was eerlang elke zweem van eenen ernstigen betoogtrant, verslapt de tucht over denken en spreken. Maar in eere kwamen de holle zinnen en groote woorden, in omloop geraakten steeds meer uitsluitend, de handigheden, de loopjes, de grappen, de woordspelingen, liefst van eenigszins twijfelachtig allooi, elke ontspanning, elke afleiding, in één woord, het volk te eerder welkom, naarmate het minder tot lachen reden, tot verpoozing gelegenheid vond. In die kunstgrepen lag de kracht, als men dat nog kracht noemen mag, der latere sophisten. Natuurlijk, de middelen, die rechtstreeks op de zenuwen der tegenstanders werkten, werden niet versmaad, de aanmatigende toon, het overrompelend gebaar[1] met ijver bestudeerd. Maar daarenboven, welk een rijk arsenaal van zelden falend wapentuig stond dien lieden ten dienste, wien het niet te doen was om overtuigen, maar om overwinnen, niet om zaken uit-, maar om personen dood te maken! Zij waren meesters in het ontwijken van moeilijk weerlegbare bewijsgronden; altijd gereed om op lastige vragen bescheid te geven met listige wedervragen[2]; nooit uitgeput in

1) Republiek I. 10, 336.
2) Republiek I. 16, 343.

het bedenken van eene verbloemde dubbelzinnigheid, waarop dan, schaamteloos, een ondubbelzinnig antwoord werd gevergd; niet bevreesd, bij het uittarten tot tegenspraak, te voren de afdoende weêrlegging terug te wijzen als ‘beneden critiek’; ja zelfs alles behalve afkeerig van beweringen, verwarrend, onthutsend juist om hare volslagen ongerijmdheid[1]. Kortom: van de meesten hunner mocht worden gezegd, wat Socrates, in een gesprek met zijnen beminden Phaedrus, aangaande eenen pronkredenaar opmerkte: ‘hij schijnt mij talrijke voorbeelden te stellen, waaruit men nut kan trekken, mits men slechts in geen geval poge hen na te volgen’[2].

Die dingen konden niet geschieden, zonder tegenzin te wekken en zelfs te lokken tot tegenspraak. Reeds sinds hun eerste optreden hadden de vrijmoedige gedragingen der sophistiek, hare aanspraken, hare strekking althans, om de geesten voor te lichten uit alle dwalingen en vooroordeelen van het verleden haar de innige vijandschap op den hals gehaald van hen, voor wie gewichtige belangen betrokken waren bij de handhaving der oude, bedreigd door het veldwinnen der nieuwe denkbeelden. De oude priesterlijke familiën vooral speurden gevaar en verzuimden geene gelegenheid om het te bezweren, zoo noodig zelfs met de hulp van de gedachtelooze dweepzucht der menigte. Naarmate echter de aard van het nieuwe licht meer openbaar werd in tastbare gevolgen, breidde de weerzin ook tot ernstige lieden in onpartijdiger kringen zich uit. Nog lagen de herinneringen aan hetgeen het edel vertrouwen der vaderen op de macht eener heilige zaak eerst gisteren, als het ware, had vermocht tegenover de onafzienbare legers der Aziatische satrapen ettelijken braven burgers versch in het geheugen. Zooveel te pijnlijker trof hen de vergelijking tusschen dien dag van gisteren met zijne grootheid en den dag van heden met zijn verval. Waar scholen zij thans de onbedorven jonge mannen, wier fiere borst éénmaal het vrije gemeenebest ten schild had gestrekt tegen de dwinglandij van den barbaar, helden, maar kinderen tevens, vol ontzag jegens den ouderdom, bescheiden bij het wikken en oordeelen, in redetwisten over het heil des stads nog ganschelijk onervaren, maar des te meer in lichaams-

1) E. Zeller: ‘Die Philosophie der Griechen,’ I. 1877, blz. 994 en vv.
2) Phaedrus: 48, 264.

oefeningen en ontberingen tot zijn heil volleerd? Wel menigmaal mochten zij op dien toon de goede dagen verheerlijken van weleer. Nogtans, naast eene gezonde, vereering voor zulk een grootsch verleden is er ook eene ongezonde, oppervlakkiger, meer voor de hand liggend, en dus, toen gelijk later, de minst zeldzame. Het zijn vooral de vormen, de uiterlijke dingen, waaraan zij zich hecht. Er ligt voor zelfzuchtig-teergevoelige naturen een eigenaardig genot in dat zoetelijk dwepen met voorbijgegane manieren en vervlogen gewoonten, die hun lief, ja onontbeerlijk waren geworden, inderdaad alleen door eene jarenlange sleur. Dat de betreurde en teruggewenschte gebruiken slechts de buitenzijde vormden, de uitdrukking waren van eene zekere stemming des gemoeds, komt dergelijken klagers niet in den zin. Veel minder, dat wie thans dien innerlijken grond wil gaan bearbeiden, op straffe van de bitterste teleurstelling te rekenen heeft met al de wijzigingen, die inmiddels daaraan hebben plaatsgegrepen. Wat deze verwende lieden beweren, verlangen, het is ten slotte slechts de streeling van een zwak. De wereld rondom hen mag, wat hun aangaat, inwendig blijven, die zij is. Zij heeft alleen zich anders voor te doen. Liet zij maar, als ware zij hun speelgoed, de oude, geliefde plunje weêr zich aantrekken, tot het vertoonen der vroegere kunstjes op nieuw zich africhten, aan hunnen wensch zou zijn voldaan, hun kniezen en dwingen had dadelijk een einde. Meer dan eens zal het hun dan ook overkomen, midden in hunne lofzangen op het oude, hunne schimpscheuten tegen het nieuwe, door een woord, eenen kwinkslag onwillekeurig te verraden, hoe zij zelven allereerst tot over de schouders steken in de zoo fel gehekelde zwakheden huns tijds. Zoo menigeen, die als een boetgezant zich aanstelt, is in waarheid slechts een volksvleier van eene min gewone en daardoor pikanter soort. Het ‘ridendo dicere verum’ is de vorm, waarin die lieden bij voorkeur hunne bezwaren uiten, omdat daarin, voor henzelven allerlereerst, hun gebrek aan ernst het langst zich verbergt. Maar die spottende aanklacht blijft, tevens, haast altijd zonder vrucht, daar de lach, waarmede de opmerkzaamheid, de bijval der toehoorders wordt gekocht, als eene bede om verontschuldiging klinkt voor de harde waarheden, die voorafgingen. Niet geheel vrij van die oppervlakkige sentimentaliteit was de behoudzucht bij voorbeeld van den gevierden blijspeldichter Aristophanes.

De zwakheid zijner vrome verontwaardiging liet telkens toe, dat zijne zaak werd bedorven door behaagziek offeren aan den smaak van het gehoor. Met bitteren spot vervolgde hij de nieuwerwetsche wijsheidkramers, die Zeus onttroonden, om wolken en wervelwinden te stellen in Zijne plaats[1]. Maar als dan, in een volgend tooneel, de meester praatjesmaker de echtbreuk vergoelijkte met een beroep op den vader van goden en menschen, ‘die toch ook voor vrouwenliefde bezweek’, wie, zoo mocht men vragen, was dan aan het woord: de bestraffer van 's volks gebreken, of de bedelaar om zijne gunst[2]? Hoe aantrekkelijk ook was zijne schildering der jonge mannen van voorheen, die, ‘breed van borst, blozend van kleur, groot van schouders, zelfs al viel de sneeuw gelijk meel op de aarde, nog bijna naakt en in voegzame orde op weg togen naar het huis van den leeraar der oud-vaderlandsche zangen,’ ‘die in het worstelperk niet minder zedig zich betoonden dan sterk en vlug, en den lentegeur van iepen en witte populieren in de bosschaadjen van Academus verkozen boven de menschenlucht der openbare vergaderingen;’ hoe blonken zij uit boven het jongere geslacht, ‘van kindsbeen af in dikke kleederen zich vertroetelend, in de oefenplaatsen nooit, maar des te veelvuldiger in de lauwe baden te vinden, zich vergapend aan eene danseres, maar den rug toekeerend aan hunnen vader, bleek, schouderloos en âamborstig, alleen, bij al hunne zonden en gemeenheden, om eene schaamtelooze zelfverdediging nooit verlegen!’[3] Doch dan volgde, weinige oogenblikken later, die tragisch-luchthartige reeks van vragen en antwoorden: ‘Waar vinden wij onze advokaten?’ ‘Onder de brutaalste wellustelingen.’ ‘Waar onze treurspeldichters? Waar de leiders des volks?’ ‘In dienzelfden kring.’ ‘En de toeschouwers hier, zie hen aan; wie hebben daar de meerderheid?’ ‘Die lieden waarlijk alweêr, en verreweg. Dat is er een, en die ook, en deze hier met zijnen dichten pruik eveneens.’[4] Zeker, den vriend, die zoo de feilen toonde, zullen de toejuichingen niet hebben ontbroken. Doch had hij wel op het hart een groot vermogen?

1) ‘Wolken’: 818 en vv.
2) ‘Wolken’: 1080-1082.
3) ‘Wolken’: 961 en vv.
4) ‘Wolken’: 1088 en vv.

Sophisten links, behouders rechts; wat wonder, eindelijk, zoo ettelijke kinderen der Atheensche wereld eene plaats zochten in het midden? De sophistiek, onweêrstaanbaar in hare aanvallen op overlevering en gebruik, in hare hoofdstellingen, bovendien, met bloot redekunstige middelen moeilijk aan te tasten, betoonde zich, niettemin, in daden vertolkt, te duidelijk eene macht ten verderve. Terugkeer naar het oude, daarentegen, hoe gewenscht in menig opzicht, was voor allen, die niet moedwillig de oogen des geestes toedrukten, volstrekt onmogelijk. Die overwegingen konden niet missen te dringen tot het innemen van een tusschenstandpunt, dat vergunde te aanvaarden wat in de betoogen aan weerszijden aannemelijk, te verwerpen wat verwerpelijk was. Eene behoefte, echter, eerder gevoeld en erkend dan bevredigd. Want het is duidelijk: de zwevende, schommelende geestestoestand, waaruit zij werd geboren, kon niet zelf de oplossing wezen van het vraagstuk, dat zij aan de orde stelde. Een vast steunpunt werd gevraagd, dat, tegen de bedenkingen van het verlicht oordeel, beter dan de overgeleverde wereldbeschouwing bestand, en tevens veilig voor de bezwaren, waaraan de sophistiek zich bloot gaf, voldoening schonk aan gemoed en denkvermogen beide. Doch zulk een steunsel te vragen en het te bezitten zijn twee. Ongelukkig was de moeilijkheid om dat punt te vinden oorzaak, dat zelfs de besten op het eind tevreden dienden te zijn met een regelloos geven en nemen, eene schijnoplossing dus, die telkens weêr den knoop van het opgegeven raadsel gaf door te houwen, in stede van ééns voor goed dien te hebben ontward. Dat was dan ook het noodlot van al die nauwgezette zielen, even ontvankelijk voor hetgeen blijvend was in het oude gelijk in het nieuwe, die eene pijnlijke zucht om in eigen oordeelvorming vooral recht te doen aan alle partijen, gedurig noopte tot eene denkbeeldige rolverwisseling, een zich verplaatsen, beurt om beurt, op ieder standpunt, in elken gedachtenkring. Werkelijk kan het vermogen tot zoodanig meêdenken en nagevoelen, in sommige naturen vaak niet onbeduidend van der jeugd af, door oefening worden ontwikkeld tot eenen hoogen graad van vaardigheid. En licht maakt, wie deze bezit zich wijs, dat daarmede ten slotte de begeerde stelling ‘boven de partijen’ is bereikt. Toch, hoe verleidelijk ook, zelfbedrog is het en blijft het. Met zoo gemakkelijk overal ‘te kunnen inkomen’ komt men den kring zijner eigene wei-

felingen niet uit. Eene verspringende partijkeuze en onpartijdigheid, eene beurtwisseling van éénzijdige beschouwingen en onbekrompen alzijdigheid, een zich gevangen geven aan allerlei leeringen achteréén en onbevangenheid, het is altijd twee. Het hoogste, wat, voor eenen tijd, daarmede wordt verkregen, is nog eene losse bloemlezing van practicabele gedragsregelen, een tuiltje, samengevoegd uit bloempjes hier en blaadjes daar, van hunne stelen losgemaakt en op stokjes gebonden, en, zoo goed het gaan wil, bijéengehouden met de hand. Daarbij komt het niet gering gevaar, dat een dergelijk streven naar de grootst mogelijke ruimte van beginselen, te midden van de lokstemmen dezer wereld, zoo licht den zwakken broeder heendrijft naar de beginsellooze levenswijsheid van den fladderaar bij schemerdonker:

> ‘Je suis oiseau; voyez mes ailes!
> Je suis souris; vivents les rats!’

Evenwel, dat dansen heen en weêr tusschen de tegengestelde polen, die het streven van land- en tijdgenooten afstooten of aantrekken, is niet vol te houden een menschenleven lang. Het einde is daarom in den regel, dat het slachtoffer zijner eigene angstvalligheid, slingerensmoede, zich ter ruste legt op het credo, het stelsel, dat hem toeschijnt de zachtste stof te bevatten voor een behaaglijk oorkussen. En wie misgunt hem zijnen welverdienden slaap? Het is, ten deele, die geestesrichting, door den tijdgenoot licht miskend bij het overheerschend rumoer der uitersten, maar meestal winnend op eenen afstand, waaraan de dichter Euripides zooveel teleurstelling had te wijten gedurende zijn leven, doch tevens zijnen ongeëvenaarden invloed dankte na zijnen dood. In waarheid toch was hij het toonbeeld van den denker, levenslang gekweld door den onverzoenden kamp, dien de onderling vijandige stroomingen zijns tijds onophoudelijk voeren in zijne ziel. De verlichte denkwijs der jongeren heeft hem, den rijk belezene, zijns ondanks, machtig aangegrepen. ‘Zijns ondanks’; want hare gevaarlijkheid ontgaat hem niet, zijne vereering blijft den ouden Goden, zijne trouw den geheiligden zeden verpand, en geheel zijn werk is als één pogen om daarvan, met opoffering van het onhoudbare, nog te redden, wat gered kan worden. Doch hoe speelt hem, bij dat zoo pijnlijk overlegd en toch

zoo willekeurig scheiden en deelen, de denkwijs der sophisten, die plaaggeest! telkens parten. Leest zijnen Hippolytus. Zijn hart is, blijkbaar, met de deerniswaardige Phaedra, standvastig worstelend tegen haren zondigen hartstocht tot den dood. En toch: spreekt niet uit de kunstige schildering van het beeld der voedster, uit den fijnen bouw harer verlokkende drogredenen eene mate van vertrouwdheid met de sophistiek, die zonder eenen zekeren graad van geestverwantschap, van gewillige ontvankelijkheid voor het minst, nooit verkregen ware[1)]? Eénmaal zelfs legt zijnen deugdzamen held de dichter eene uitvlucht in den mond, den volleerden woordenkunstenaar niet onwaardig[2)]. Bevreemdend is het dus allerminst, dat deze zoeker van het juiste midden, die, al zoekend, zoover kon afdwalen naar de uitersten, waarvan hij niet weten wilde, zoomin bij de vrienden der verlichting als bij de dwepers genade vond. En ten slotte ontbreekt ook de laatste trek van het straks geteekend beeld in den levensloop des dichters allerminst. Of moest niet het aangrijpend verhaal van de ontzettende wraak der Bacchanten op den wrevelmoedigen godenverachter Pentheus den hoorders toeklinken als een plechtig ‘peccavi’, dat de zeventigjarige tot waarschuwing zijner volksgenooten uitsprak, wegens alle beweringen en toespelingen, waarin weleer eenige inschikkelijkheid mocht hebben doorgestraald voor goddeloosheid en vrijgeesterij[3)]?

Zoo was de staat der gemoederen in Socrates' geboortestad: veel berispelijks in verschillende uitingen van den volksgeest; veel ijver voor verbetering daarnaast. Losbandigheid in het bijzondere-, verslapte tucht in het openbare leven; armoede aan ernst in het denken en redeneeren, in het willen en handelen, het één werkte het ander, het laatste werkte weêr op het eerste terug, als moest zich alles blijven bewegen in eenen noodlottigen cirkel, waar het gevolg telkens oorzaak werd van versterking der eigene oorzaak, die het had voortgebracht. En ten overvloede stonden de geneesmeesters, behouders en halven, machteloos, trots allen goeden wil, tegenover een kwaad, dat,

1) Hippolytus: 438-520.
2) Hippolytus: 617.
3) ‘Bacchanten’: 1043-1140.

veel meer dan zij konden bevroeden, ook reeds hen had aangetast. En nu Socrates. Gelijk hij daar aanlag aan Agathon's disch, volkomen tehuis in die omgeving, en toch zoo anders dan de overigen, door ieder gezocht, gevierd, maar tevens van allen, zij gevoelden het, gescheiden door de breede kloof tusschen het talent en het genie, zoo wandelde hij ook rond langs de straten van Athenae: ten deele een onverdachte zoon dier begaafde maar ijdele moeder, en niettemin in zoo velerlei door haar geërgerd, haar weêrstrevend. Alle schilderingen, waarin zijn beeld tot ons is gebracht, geven eenen man te aanschouwen van groote sterkte naar lichaam en geest; een ijzeren gestel, door stipte ingetogenheid welbewaard, en in vrijwillige onthouding gehard; een karakter, slaaf van niet één overbodige behoefte, tevreden bij de soberste leefwijze; maar daarom geene kluizenaarsinborst, integendeel; minder dan iemand vervaard voor eenen slapeloozen nacht bij eenen stouten beker wijn, en vooral in begaafdheid en in lust tot de geestesoefening van slagvaardigen tafelkout niets toegevend den besten prater uit zijne overgezellige stad; kortom: een man vol zelfbeheersching, allerminst in den zin eener effene zielsrust, die geenen strijd kent, en dus inderdaad niets te beheerschen heeft; neen, van het overwicht veeleer, dat over eene krachtige zinnelijkheid en eenen hartstochtelijken aanleg een in waarheid zeldzaam sterke geest zich heeft verzekerd[1)]. Dat mocht wel een mensch heeten van echt Griekschen stempel, in wien geene drift was gedood, geene levensuiting verstikt, maar die ze alle in toom hield met kloeke handen, de teugels beurtelings vierend en inkortend, naar zijne wijsheid. Niets gemeens is er tusschen hem en die schimachtige persoonsverbeeldingen van handleidingenmoraal en boekendeugd, zonder merg en zonder bloed, waarin de echte Helleen slechts voor barbaren een voorwerp van vereering kon hebben aanschouwd. In al, wat hij goeds sprak en groots deed, klopte en tintelde het bruisend leven van eenen man, die, zonder eenigen dwang van aangeleerde kunsten en manieren, eenvoudig zich gaf, gelijk hij was. Wat hij deed, kon slechts hij zoo doen, zoo indrukwekkend kunsteloos en sober. Wat hij sprak, kon geen ander hem nazeggen, met dien ongeëvenaarden humor, en dan wêer met die

1) F.A. Lange: ‘Geschichte des Materialismus’. Erstes Buch. Dritte Auflage, blz. 44 en 45.

diepte van gevoel. Hij was, onder de menschen, het toonbeeld van wat op elk gebied het Helleensche volk zich als volkomenheid dacht: natuur, niet onderdrukt ter wille van eene gekunstelde regelmaat, maar door eene kunstvolle evenmatigheid in het vrij gebruik harer gaven gelouterd, veredeld.

Doch tegelijk, hoeveel, waarin deze man met zijne medeburgers de scherpste tegenstelling vormde! Reeds zijne uitwendige verschijning stak in het oog vallend af bij al, wat hem omringde. Wien kon, te midden van de Atheensche jongelingschap dier dagen, haast zonder uitzondering rijzig gebouwd en bevallig in hare manieren, die gedrongen Silenus-gestalte ontgaan, het kale hoofd met den opgewipten neus en de dikke lippen bij elke schrede van den ietwat dansenden gang schalks heen en wêer neigend op den uitgezakten romp? Blijkbaar zocht hij met bedoelde opzichtigheid dat verschil nog te onderstrepen, door, uit vijandschap tegen de zalfkruikjes, de bloemkransen, de rijkversierde sandalen, in het kort: tegen al de hulpmiddelen tot den weelderigen lichaamstooi der ontzenuwde jeugd, zijnerzijds steeds ongezalfd en ongeschoeid, in zomerhitte en winterkoude zich te omwikkelen met denzelfden kalen, valen mantel. Dit toch was wel de springbron van alles, wat Socrates onderscheidde in het midden zijns volks: hem was niets zoozeer eene oorzaak van geërgerde verbazing, als de voorliefde voor den schijn boven het wezen, de toenemende neiging om steeds minder naar binnen, steeds meer naar buiten zich te keeren, waarop hij het leven zijner stadgenooten, in alle richtingen, naar welke het uiting zocht, dag aan dag betrapte. Het scheen, als hadden de Atheners geen innerlijk zielsbestaan, hunne woningen geene binnenkamer meer, zoo was alles berekend op den indruk, dien het bij anderen, dien het naar buiten teweeg bracht. In bijzondere verhoudingen uiterlijke glans vooral beoogd, openbare schande het meest geducht; op het staatstooneel de eischen en vermaningen van het eigen geweten reeds door het verwachte handgeklap, of den gevreesden toorn der menigte overstemd; in alle geesteswerkzaamheid, niet de richtende regelen tot verwerving van onbedrieglijke kennis, maar enkel de kansen op winst of verlies aan geld, aan macht, of aan eer in het oog gevat; die dingen moesten eenen man tegen de borst stuiten, in alles getrouw aan den aard zijns volks, behalve juist in dit ééne: eene zucht om steeds bij vernieuwing in te

keeren tot zich zelven, zoo overheerschend, als anders slechts bij Oosterlingen placht te worden aangetroffen. Niet, alsof de omgang met zijne medeburgers, het leven buiten 's huis voor hem geene bekoring hadden. Integendeel. Geen verwijt was ooit min verdiend, dan dat hem vereenzelvigde met die menschenschuwe wijsgeeren, die ‘de binnenstad en het marktplein ontliepen, om, fluisterend met een paar jongelieden, in een hoekje hunne dagen te slijten.’ Veeleer mocht, reeds spoedig na hun trouwen, de brave maar bekrompene Xanthippe zich over den man beklagen, die zijn eerlijk handwerk eerst verwaarloosde, daarna opgaf, en, nooit vragend, hoe zij zou rondkomen, den ganschen langen dag ging slent'ren langs de straat, om daar op te vangen, af te luisteren wat maar zijn ooren konden machtig worden. In brandend verlangen om alles en allerlei te weten had hij zijnen meerdere niet. En, de zeden volgend eener burgerij, wier geestelijke ontwikkeling hoofdzakelijk hare kracht putte uit samenpraken op de straat, of redetwisten op pleinen en wandelplaatsen, zocht ook hij de begeerde kennis langs den eenigen weg, waar zij te vinden was. Slechts hierin werd de geheel bijzondere ernst van dat zoeken openbaar, dat hij het gehoorde niet enkel opnam, maar alles daarna verwerkte op zijne wijze. In het stroovuur van eenen kout, die, hoe flikkerend vaak, werd vergeten een oogenblik nadat hij was gevoerd, beoogden de meesten louter tijdkorting. Socrates stelde geheel zijne zeldzame kracht om alle geestesbeweging te richten op één punt in den dienst van zijn streven naar duurzame kennis. Urenlang kon hij daar staan, roerloos, doof en blind en ongevoelig voor wat er voorviel om hem heen, enkel bezig met zijne gedachten[1)]. Dan overwoog hij de dingen, die hij zag gebeuren, de stellingen, die hij hoorde verkondigen. Hij vergeleek, hij proefde, hij toetste, of hij soms iets mocht vinden, waardig om te worden behouden.

De uitkomst was aanvankelijk niet bemoedigend. Hoe zorgvuldiger hij den opgedanen voorraad onderzocht van beweringen, toelichtingen en verhalen, des te meer scheen van dag tot dag het batig overschot te slinken. Daar rees een flauw vermoeden, maar toenemend, allengs, in kracht en bepaaldheid, of wellicht geheel die schat van wijsklinkende spreukjes en gekruide ver-

1) ‘Symposion.’ 36, 220.

tellingen, de goudglanzende stof van zoovele boeiende gesprekken, ja, of al, wat hij zelf tot dusver had gemeend en te pas gebracht op zijnen tijd, ten slotte niets anders was dan louter vooze schijn. Als kenschetsing van den bestaanden toestand, scheen hem het ‘wij weten niets’ der sophisten steeds minder betwistbaar. Maar wie ook getroost zich mocht hebben neêrgevleid bij die hopelooze slotsom, niet Socrates. Hij hongerde naar eene vaste overtuiging van wat waar mocht heeten en goed, die niet, als de eerste de beste aangewaaide meening, vervloog op het naaste zuchtje, blazend uit eenen anderen hoek, maar veeleer, geworteld in het klaar besef harer onbedrieglijkheid, stand hield tegen strijdige aanvallen en vooroordeelen. Zulk weten moest bereikbaar zijn, de sophisten mochten beweren wat zij wilden. Ja, zij zelven gaven die bereikbaarheid stilzwijgend toe, zoolang zij nog maar iets, al ware het dan hare ontkentenis, volhielden, en vooral, zoo zij zich vleiden dat beweren, met betrekking tot de gangbare meeningen, waar te maken op eene wijze, die behoorde te overtuigen, die niet betwist worden mocht. In al dat pogen ging de daad van het stellen, van het bewijsvoeren, uit van de onwaarheid der gestelde, der betoogde gedachte. Was alle hoop op kennis ijdel, die ijdelheid kon niet worden bewezen. Werd dit nogtans beproefd, het kon slechts geschieden in de onderstelling, dat het beweerde alvast niet opging aangaande dit ééne punt. Hoe dan te komen tot het beoogde doel, het te naderen voor het minst? Die vraag liet Socrates geene rust, en zoo was hij het vóór alle andere Helleensche denkers, die niet enkel, zelfs niet in de eerste plaats, peinsde over dingen en gebeurtenissen, maar over zijn peinzen zelf, en de voorwaarden, waaronder alleen het vruchtbaar wezen kon, zoo voor hem als voor anderen. Een onbekende streek, met honderd verlokkende doolwegen tegen één vertrouwbaar pad. Geen wonder, zoo de eerste onderzoeker niet aanstonds de rechte keuze deed, maar bovenal bekoord werd door één voetweg, die, voor het minst, beloofde hem uit te leiden uit het ergste der euvelen in zijne omgeving. Zoo dikwijls hij het ondernam in het eigenwijs gebabbel zoo van straatslijpers als van volksredenaars den oorsprong te ontdekken, waaruit alle verdere drogredenen waren voortgevloeid, was het bijna altijd eene begripsverwarring, opzettelijk of onwillekeurig, wat ten slotte zijne gravende spade bracht aan den dag. Twee

oordeelen waren dan, schijnbaar terecht, aan elkander geknoopt door de bindende macht van een woord, dat in beide voorkwam, maar met verschillende beteekenissen[1]. Aan die dubbelzinnigheid der woorden, aan de verwarrende onbepaaldheid der begrippen, die erdoor werden aangeduid, moest een einde komen, zou zuivere kennis nog mogelijk zijn. Socrates erkende dat, hij het eerst; jammer slechts, dat hij, evenals zoo menig ontdekker, de beteekenis zijner vondst overdreef, immers in scherper omlijnde begrippen niet enkel een onontbeerlijk hulpmiddel onder meer andere, maar het ééne noodige gevonden waande. Niet in de waarnemingen der zinnen, noch in de doezelige herinneringsbeelden, als een nêerslag daaruit gevormd, slechts in de reine begrippen, zoo overtuigde hij zich, ligt het weten. Wie tot waarheid wil opklimmen, onderwerpe dus geheel den begrippenvoorraad, dien hij uit de slordige waarneming der dagelijksche dingen zich heeft vergaderd, aan eene doortastende zuiveringskuur; hij beginne telkens met, naar zijn beste weten, van ieder begrip eene voorloopige inhoudsbepaling te geven, maar stelle die dan verder in de meest uitéénloopende aanwendingen zoolang op de proef, totdat eindelijk al het noodige erin zij opgenomen, al het overtollige eruit weggesnoeid. Op die wijze treedt voor de benaderende aanduiding der dingen, waarmede de wereld zich pleegt te vergenoegen, het juiste en volledige beeld van hun wezen in de plaats. Dat werd dus voortaan zijne gedragslijn, zoo vaak hij stond voor de vraag: wat voor waar te houden? maar tevens, als zich hem de practische keuze opdeed: hoe te handelen? Want hier alweder verzuimde hij, bij het zoeken naar den weg tot herstel, uitéén te houden wat hij verbonden aantrof in het kwaad, dat om herstel vroeg. Het verwarrend woordenspel der sophistiek deed, hij gevoelde het, zelfs hem somtijds het spoor der richtige daden bijster worden. Het moest dan wel in nauw verband staan met de radeloosheid en de bandeloosheid van overleggingen en gedragingen. Het was daarvan mede oorzaak. Maar Socrates, hier niet minder voorbarig, dan waar het de keuze gold van den weg tot waarachtige kennis, zocht naar andere oorzaken naast die ééne niet. Begripsverwarring was ook bij de practische ontreddering in het spel; welnu, dan moest de nauwkeuriger

1) Phaedrus: 13. 237.

begripsbepaling, die aan al dat werk der duisternis een einde maken zou, tevens de wederkomst bewerken van het zelfbewuste plichtenleven. ‘Onberispelijk denken’ werd zijne éénige leuze; het juiste weten niet alleen, ook het richtig doen, volgde daaruit, zoo verwachtte hij, van zelf.

‘Onberispelijk denken’, althans voor zoover bereikbaar. Want Socrates heeft, zooal aanvankelijk, stellig niet op den duur de verwachting gekoesterd ooit den ganschen rijkdom zijner plichtenwereld te kunnen afleiden uit zijn begrippenvormend denken. Een gemoedsbestaan, zoo veelzijdig als het zijne, moest te veel verschijnselen kennen, die, sinds hun eerste opdoemen, als eene profetie in zich droegen van hunne eeuwige ondoorgrondelijkheid. In iedere menschenziel vloeit, diep beneden den helderen waterspiegel van het bewustzijn, de nooit stilstaande stroom van haar onbewust leven zwijgend en duister voort. Toch: af en toe, bij sommigen veelvuldig, rijst uit die diepte een golf omhoog, die, de oppervlakte rimpelend, beroerend soms, voor eenen tijd de effen gelijkmatigheid der bewuste overleggingen verstoort. Die raadselachtige ervaringen, in eene hartstochtelijke natuur, als van Socrates, talrijk en machtig, grepen hem te meer aan, daar hij zoo nauwlettend acht gaf op al, wat in hem omging. Zoo regelloos, zoo onbeduidend schijnbaar, konden zij niet wezen, of zijn diepgaande ernst meende in haar de geheimzinnige, maar onvoorwaardelijk bindende wenken te vernemen van eenen bovenaardschen schutsgeest: zijn ‘Daemonion’[1]. En aan geen rijp besluit van wikkend en wegend overleggen bleef hij met eerbiediger schroom getrouw, dan aan de duidelijk vernomen inblazingen, hoe nuchter menigmaal, van dien goddelijken raadsman[2].

Zoomin als de trek tot bespiegeling aan zijne gezelligheid, deed de wrevel over veel, wat zijne stad hem te ervaren gaf, aan zijne warme liefde jegens haar te kort. Onmogelijk was het hem, de uitkomsten, waartoe zijne gepeinzen hadden geleid, in zijn eigen gemoed te begraven. Wat hem op het hart lag, moest hij mededeelen. Vooreerst nog mocht daarbij de behoefte zich doen gelden, om de slotsommen, tot dusver slechts uit één-

1) Phaedrus: 20, 242. Plato's apologie 19, 31 en 31, 40.
2) Ludovic Carrau: ‘La sophistique et Socrate’: ‘Revne des deux mondes’: icr Mai 1886, blz. 157.

zaam zelfonderzoek verkregen, te toetsen, te beproeven in gedachtenwisseling. Hoe meer hij bij anderen eene soortgelijke zelfbeproeving zag neerkomen op een tekort als het zijne, des te stelliger mocht zijn vertrouwen worden in het slot der eigene rekening. Maar toen de wensch naar zulk eene proef op de som door zijne standvastige vervulling ten slotte was verzadigd, ontwaakte daarnaast tot steeds krachtiger zelfbewustzijn de begeerte om het verbreiden der gevonden waarheid te doen strekken tot eene geestelijke wedergeboorte zijner stad. Zonder het nog te willen of te weten, werd Socrates profeet: de verkondiger, waar en wanneer hij kans zag op gehoor, van het groote beginsel, door hem ontdekt: de zelfwetgeving des geestes. De menschelijke rede geen bloot lijdelijk werktuig, met dezelfde gewilligheid zich leenend tot alle soorten van gebruik, zich buigend naar elke verlangde uitkomst, neen, eene gezaghebbend wetgeefster veeleer, die den denker gehoorzaamheid afvergt, op straffe van al den jammer der beuzelarij, dat was het kort begrip van het Socratisch profetisme.

Wie verkoren is tot eenen leidsman der menschen, niet slechts voor eene korte spanne tijds en een hoekje der bewoonde aarde, maar voor vele geslachten in alle eeuwen, hij zal, onveranderlijk, juist het omgekeerde doen van den bloemblezenden arbeid der welmeenende middenmannen: allerminst, in het duister en op den tast vergaren wat rechts en links aannemelijk schijnt, om daaruit dan enkele, zoogenaamd ‘leidende beginselen’ samen te lappen, slechts wegens hunne onbepaaldheid bruikbaar en dan nog gesnoeid door allerlei voorbehoud; integendeel, eene richtinggevende gedachte vooropstellen, die, als eene lichtende toorts, de omloopende oordeelen beschijnend, het blijvende daarin doet onderkennen van het vergankelijke, en aldus voor de te vormen levensovertuiging reeds de keuze der bouwsteenen boven toeval en willekeur verheft. Op die wijze werd ook de stelling van Socrates ten opzichte der verschillende stroomingen, die het leven zijns volks beroerden, scherp omlijnd. Geheel de strijd rondom hem kwam voort uit eene in alle kringen even oppervlakkige voorstelling aangaande de eigenlijke beteekenis van het ontluiken der vrije Helleensche gedachte, allereerst voor het volk van Hellas, maar dan ook voor het gansche geslacht der menschen. Voor de eerste maal had in die aanvankelijke proeven van eene wijsgeerige verklaring der dingen het men-

schelijk denken den ban verbroken van opvattingen, instellingen, geëerbiedigd enkel uit onberedeneerde vrees voor de geheimzinnige machten, die, naar het heette, haar hadden geleerd, verordend. Geboren werd tegelijk de nimmermeer te stuiten drang om voortaan slechts dat te erkennen als waar, slechts dat te betrachten als recht, wat, voor den richtig nadenkenden mensch, althans als mogelijk, als oorbaar zich zou rechtvaardigen. Maar in den roes, dien het eerste genot dier vrijheid teweegbracht, ging spoedig alle tucht, elk besef van gezaghebbende regelen te loor. De blinde luim in meenen en handelen, eenmaal getuige van het wegslinken eener overlevering, die zich onaantastbaar noemde, alleen omdat zij onverdedigbaar was, liet voortaan geenen enkelen band meer zich welgevallen, ook die der rede niet, en vermeide zich in dolle pogingen om haar, die heerschen moest, te verlagen tot eene dienaresse zijner nietigste nukken. Vandaar die laffe pronkerij met opgeprikte snippers van halve wetenschap en kwart-beschaving. Vandaar ook dat spelen met vuur in het openlijk verdedigen en dan weêr verzaken der meest uitéénloopende gedragsregelen. Vooruitziende lieden, daarentegen, wien het gevaar dier teugelloosheid niet ontging, zochten de bron des kwaads in wat slechts mede-gevolg was derzelfde oorzaken, en poogden de uitvloeiselen uit het misbruik der bevrijde gedachte te keeren, door haar nog eens weêr die ketenen aan te doen, welke ééns verbroken, niet meer konden worden geheeld. Vandaar dat terug verlangen naar oude vormen en eeredienssten, dat belasten van de wijsheid der menschen met al de zonden en dwaasheden der waanwijzen. Welnu, in dien strijd heerschte, Socrates doorzag het, misvatting aan weêrszijden. Oprechter dan hij kon niemand den zegen waardeeren, den denkenden mensch in zijne geestelijke bevrijding geschonken. Die weldaad mocht nimmermeer worden ongedaan gemaakt, en trouwens, al mocht dat, wie, die het kon? Het onnadenkend opzien zoo tegen de onsterfelijken, als tegen indrukwekkende en vertrouwen inboezemende stervelingen mocht te zijner tijd nog zooveel bekoorlijks hebben bezeten, het had zijnen tijd gehad. Hoe groot was niet de afstand tusschen de godvruchtige schaar, die Aeschylus deed beven voor 't onontwijkbaar raadsbesluit van Zeus[1)], en het vrijdenkend

1) ‘Prometheus gebonden’. 550, 551.

nageslacht, dat met welgevallen door eenen van Euripides' tooneelhelden zich liet voorrekenen, hoe de goedige goden, als maar niet rijkaards en gepeupel hunne beste bedoelingen verijdelden, ten slotte het gansche menschdom wilden zegenen met het alleenzaligmakend bewind der verlichte middelklasse![1)] De Atheners hadden eenmaal geproefd van den boom der kennis, zich gewend om, in stede van te prijzen al wat de heeren mochten wijzen, aan redeneering elk oordeel te toetsen. Die ommekeer kon evenmin worden te niet gedaan als geheel de machtsverschuiving in het maatschappelijk leven, die ermede was gepaard geweest. Socrates aanvaardde dat alles, stelde het hoog. Hij snakte niet terug naar voorstellingen en zeden, even onherroepelijk voorbij, als de melktandjes in eenen mond, waarom sinds kort het eerste dons zichtbaar werd. Hij nam zijne medeburgers, zooals zij waren, ontgroeid aan allen eerbied voor welk gezag ook, behalve dat van het richtig nadenken. Doch dat ééne behoorden zij dan ook te eeren en hoog te houden. Want van den anderen kant ontveinsde hij zich al weder geen der veege teekenen, die de vergelijking deed in het oog springen tusschen vooorheen en thans. Voorheen: de karaktervolle beslistheid der keuze tusschen goed en kwaad, zoo in het oordeelen als in het handelen; thans: het karakterloos twijfelen, erger: het spottend meesmuilen, zoo vaak nog een van de achterhoede die woorden dorst noemen. Zelfs al ware zijne liefde tot kennis en deugd daardoor minder geërgerd, de liefde tot zijne stad hadde nog zich erover verontrust. Gelijk de zuiverste evenredigheid zijner vormen geen lichaam bewaren kan voor verval, als niet de stoffen, waaruit elk bestanddeel is geweven, in allen toevoer van buiten met juistheid weten te kiezen wat noodig is tot onderhoud, af te wijzen wat schade doet, verwachtte Socrates ook voor de gezondheid zijner vaderstad geen herstel, zoolang niet in eenen iegelijk harer burgers terugkeerde de vastberaden afkeer van wat hare kracht verlammen, de kloeke ijver voor wat haar leven verrijken kon. Dat oordeel des onderscheids was, hij erkende het, verstompt; waarlijk niet, gelijk het heette, onder de heerschappij van het onbevangen nadenken; integendeel, tengevolge van het onzalig bedrijf dergenen, die, voor het eigen gezag des geestes blind, zijne

1) ‘Smeekende vrouwen’: 198-253.

losmaking uit de gevangenschap der vooroordeelen slechts hadden toegejuicht en benuttigd, om hem te slaan in de boeien hunner grillen en belangen. Het inzicht in den aard der kwaal bepaalde de keuze van het geneesmiddel. Gestuit niet, voltooid diende het werk der bevrijding te worden. Uitwendige middelen, dit sprak vanzelf, waren onmachtig tegen een bederf, dat in de gemoederen der burgers zijnen zetel had; herstel of vermeerdering van openbare godsdienstplechtigheden baatte juist evenveel als tornen en knutselen aan de inzettingen der stad. Niets minder onverantwoordelijk echter, gesteld al: zij ware denkbaar geweest, was de verzaking van een beginsel, welks ontwrichting veeleer aan het dreigend euvel schuldig stond. Noodig was de erkentenis, dat de klare gedachte heerschen moet, om waarlijk vrij te zijn, en derhalve de ontketening van den menschelijken geest, wel verre van ruim baan te maken voor alle invallen en hartstochten, integendeel slechts dan volkomen was, indien zij hen deed buigen voor die nieuwe meesteresse, minder nukkig en hardhandig dan de oude, het is waar, maar minstens even veeleischend en gestreng. Niet langer bleef de rede gekneveld ter wille van verouderde godenlegenden; dat was een groot gewin, nooit genoeg te loven en te waardeeren. Doch veel minder mocht zij dan nu worden vernederd, als de eerste de beste schaamtelooze deern, tot de volgzame medeplichtige van iederen lust of luim des oogenbliks. Noch kon zij immer gediend zijn van den arbeid dier welgezinde lieden, die uit brokstukken der oude en der nieuwe wijsheid, te hooi en te gras bijéén gezocht, een wankelend steunsel bouwden voor hun geslingerd gemoed. Zij mocht niet dulden iets anders te wezen dan vorstin; zij moest gehoorzaamheid eischen, stipt en onvoorwaardelijk, aan de wetten die zij gaf; de wetten, wier korten inhoud Socrates meende te kunnen samenvatten, als het gebod der onberispelijke begripsvorming. In het opvolgen van dien éénen eisch, altijd en overal, had, zoo oordeelde hij, de kunst te bestaan, die haren bezitter uitleidde uit den doolhof der sophistiek, of die kunst was onvindbaar. En hij, die het Atheensche volk verlossen zou van den twijfel in denken en willen beide, vond, mitsdien, niets anders te doen, dan het te brengen tot zich zelf: tot het redelijk inzicht, allereerst, in de armzaligheid van wat het weten noemde; tot het redelijk streven, dientengevolge, naar een weten, dien naam waard.

Zoo plaatste zich Socrates gelijkelijk tegenover de twee machtige partijen, wier tegenstelling zijn volk beroerde, zonder dat daarom zijn wensçhen en werken op eenige instemming kon rekenen van de zijde dier schuchtere gematigden, die huiverden voor doortastendheid in elken vorm. Als banierdrager van wetenschappelijken en zedelijken ernst, tegenover de luchthartigheid in redeneeren en handelen der nieuwere sophistiek. Als strijder voor vrije vroomheid en verlichte deugd, tegenover de godsdienstigheid uit sleur en de deugdzaamheid krachtens overlevering der oppervlakkige dwepers met den goeden ouden tijd. Door beide partijen den tegenstanders toegeteld. Den sophisten een schroomvallig achterblijver, zich vastklemmend aan vermolmde vooroordeelen, hij, wien de zelfgenoegzaamheid van het menschelijk denken de hoeksteen was van geheel eenen rijken levensarbeid. Den godvreezenden lieden naar het hart van Aristophanes een verachter der Goden, een bederver der jeugd, de ergste der sophisten in één woord, hij, die, bij al zijne neiging tot schertsen, geen enkele maal spotte met de onsterfelijken, wiens godsdienst, dieper geworteld en hooger strevend dan van één zijner mysterie-zieke tijdgenooten, de macht van het vrijmoedigst denken geen oogenblik had te duchten. Den middenmannen, eindelijk, onwelkom, ja verdacht, gelijk de man, die weet wat hij wil, het dengenen pleegt te zijn, die dat niet weten. Kortom: zoolang hij leefde, miskend én rechts én links, omdat hij een hoofd grooter was dan allen in het ronde. En zelfs in de straks 23 eeuwen na zijnen dood, wie weet door hoevelen geprezen, enkel onder het stil beding, dat zij, of wel zich niet behoefden te verdiepen in wat hij zeide en deed, of althans het recht behielden, om, met den mond zich scharend onder zijne vereerders, met de daad trouw te blijven aan hen, die hem doemden tot den giftbeker.

‘Keer tot Uzelven in en Gij zult weten, hoe kaal het daar gemeubeld is’: die vermaning, in den vorm, door Persius haar gegeven, schreef de groote denker, die onder de nieuweren het meest herinnert aan den wijze van Athenae, in de voorrede tot zijn hoofdwerk. Met dezelfde gedachte begaf zich ook Socrates tot zijne medeburgers. Vrijen tijd daartoe bezat hij in overvloed. Want voor zijne sobere leefwijze was zijn bescheiden deel toereikend. En zijn gezin; o zeker, de moeder nam wel vaak met reden den schijnbaar nietsdoenden echtgenoot duchtig onder-

handen. Maar zoo een man als Socrates al ooit ter wille van den huiselijken vrede zich had laten terughouden van den weg, dien plicht en roeping hem wezen, zeker zou daartoe meer macht ter overreding noodig zijn geweest, dan in die dagen eener eerzame Atheensche burgeresse, gelijk der brave maar bekrompen Xanthippe ten dienste stond. Aan het eigenlijk staatsleven bovendien bleef hij, die fijner druiven slechts van veredelde ranken wachtte, zooveel hij kon, steeds vreemd. ‘Geen mensch’, zoo sprak hij in het aangezicht des doods zijne rechters toe, ‘geen mensch zal zijn leven kunnen bewaren, indien hij hetzij U of eene andere volksmenigte openlijk weêrstaat en veel onrechtvaardigs en veel onwettigs in de regeering der stad hoopt te verhinderen. Maar volstrekt noodzakelijk is het, dat hij, die althans eene korten tijd het leven behouden wil voor den strijd om het recht, als ambteloos burger optrede en buiten den staatsdienst blijve’[1]. Zoo waren de zeventig jaren van zijn bestaan in de stad zijner geboorte arm aan treffende lotgevallen. Slechts éénmaal in geheel dien langen tijd, het geschiedde ter wille van een bondsfeest op den Isthmus, begaf hij zich, onverplicht, buiten de enge palen van het landschap, waarin zijne vaderstad gelegen was. Overigens verliet hij Attica slechts als soldaat, ingedeeld in de gelederen zijner medeburgers; maar de muren van Potidea en Amphipolis, de vlakten van Delion konden dan ook getuigen van zijne heldhaftige plichtsbetrachting[2]. Ook eene wezenlijke rol in openbare aangelegenheden speelde hij maar ééns. Na den slag bij de Arginusen, Athenae's laatste overwinning in den noodlottigen Peloponnesischen oorlog, ontzag de partijzucht zich niet de veldheeren, wien dat voordeel was te danken, aan te klagen van eene halsmidaad, enkel wegens een onvermijdelijk verzuim. De gemoederen waren opgehitst; men verwachtte van het volksgericht met zekerheid eene veroordeeling. Het lot besliste, dat, op den dag, waarop zij vallen zou, Socrates het voorzitterschap bekleedde in den raad der ‘prytanen’. Toen was hij het alleen, met rechtmatige zelfvoldoening bracht hij voor zijne eigene rechters het zich te binnen[3], die tegen zulk eene rechtschennis zijn opschortend ‘veto’ dorst

1) Plato's apologie: 19, 31, 32.
2) ‘Symposion:’ 35, 36, 219, 221.
3) Plato's apologie 20, 32.

uitbrengen. En schoon de aanklagers dreigden ook hem te sleepen naar den kerker, en het gepeupel die bedreiging toejuichte met luid misbaar, hij deed zijnen plicht, zoolang hij kon[1]. Niet veel later betoonde hij zich tegenover het schrikbewind der tijdelijk oppermachtige jonkerpartij even onverschrokken, als te voren onder de kreten der verwoede menigte[2]. Nog enkele jaren, en zijn eigen gedenkwaardig proces sloot het boek zijns levens dicht. Dat was alles, wat het bestaan van dezen man opleverde aan gebeurtenissen, der vermelding waardig. Inderdaad: de geschiedverhalen kennen maar zeer weinigen van die uitverkoren geesten, wier leven, bij haast algeheele ontstentenis van afwisselende ondervindingen, niettemin boeiend blijft, enkel om hetgeen zij waren, wikten, werkten.

Er lagen in verschillende voorsteden van Athenae zoogenaamde ‘gymnasiën’, inrichtingen voor de lichaamsoefeningen der jeugd. Zij mochten met hare zalen, worstelperken en renbanen, hare fonteinen en bosschaadjen sieraden heeten der stad. Ofschoon minder getrouw bezocht, dan voorheen, bleven zij een gelief koosd verblijf van mannen en grijsaards, die genoten van hunnen vrijen tijd, en daarenboven nog voor vele jongeren de aangewezen vereenigingspunten. Men telde er drie groote: één, de Academie, aan de Westzijde, in het schaduwrijke Cephissus-dal, nabij de ‘Steenbakkerswijk’; één, meer naar het Noorden, aan Heracles toegewijd; en het grootste, door Pericles gebouwd, aan den Oostkant. In één van die gymnasiën kon men elken morgen zeker zijn den ongewonen wandelaar in zijne versleten plunje te zullen ontmoeten[3]. Niet, dat hij nog op zijnen rijperen leeftijd dacht deel te nemen aan worsteling of wedloop. Zelfs op deze plaatsen moest de spieroefening allengs voor scherping der geestvermogens in gezellig onderhoud of twistgesprekken wijken. Maar juist dit bood Socrates de gelegenheid, die hij zocht. Onuitwischbaar staat die geheel eenige gestalte in het boek der historie afgebeeld, zooals zij daar ronddwaalt, in schijn slechts van eigen gedachten vervuld, in waarheid alles en allen bespiedend. Waar die man een groepje zich ziet vormen, pratend over het nieuws van den dag, daar zet ook hij, bescheidenlijk, zich neêr. Aanvankelijk zwijgt hij,

1) ‘Memorabiliën’: I. 1. 18.
2) ‘Memorabiliën’: I. 2. 29-38.
3) ‘Memorabiliën’: I. 1. 10.

met schijnbaren eerbied luisterend, stil. Doch het lijdt niet lang, of één uit den kring neemt de vrijheid, hetzij een moeilijk vraagstuk door te houwen met eene machtspreuk, hetzij de daden van eenen afwezigen veldheer te gispen op hoogen toon. Beschroomd mengt thans de stille droomer zich in het gesprek. ‘Het is maar een onnoozel verzoek, dat hij wil doen. Hij heeft dat laatste niet geheel gevat. Hij vraagt wat meer licht.’ Eene oppervlakkige uitvlucht, een kwinkslag, eene zinledige algemeenheid moet dienst doen als antwoord. De vrager evenwel is daarmede niet voldaan. Hij bekent zijne onkunde, zijne traagheid van begrip, maar ‘zoo gaarne zou hij even wijs worden als de spreker van daareven het scheen te zijn.’ Zoo gaat hij dan voort met vragen, vragen, totdat hij eerst den omstanders, eindelijk, tegen wil en dank, ook den aangesprokene de erkentenis ontlokt, dat het stoutmoedig gevelde oordeel toch eigenlijk verre was van gerechtvaardigd door voldoende redenen van wetenschap.

De gymnasiën worden verlaten. Ook Socrates gaat zijns weegs. Haast echter heeft hij nooit. Tehuis behoeft men op hem niet te rekenen. De geringste aanleiding doet hem zijnen tijd verpraten. Daar staat op eenen goeden dag, naar den trant der zuidelijke volkeren een deel der nauwe straat voor zijnen arbeid in beslag nemend, een stoere smid in zijne werkplaats. Socrates ziet een oogenblik toe, hoe hij den hamer hanteert; dan klampt hij hem aan, met de vraag, waarom bij dat werk, dat daar juist wordt verricht, die ééne handgreep zoo, en niet, bijvoorbeeld, op deze andere wijs geschiedt. ‘Hij heeft al zoo dikwijls daarover nagedacht zonder vrucht. Nu is hij recht verheugd het eens van zulk eenen bekwamen deskundige te zullen leeren.’ Met de overvloedige spraakzaamheid van gestreeld zelfgevoel wordt de verlangde inlichting verstrekt. Niettemin, het zal zeker aan de stompzinnigheid des toehoorders liggen! er blijft nog een enkel punt in het duister. ‘Is het niet te veel gevergd?’ ‘Volstrekt niet.’ De baas herinnert zich ter snede, hoe hij daarover indertijd eenen bekenden sophist heeft hooren redevoeren. En met een zelfvertrouwen, eener betere zaak waardig, geeft hij die uitlegging op zijne wijze weêr. Doch nu hoopen zich voor Socrates de raadselen op, en met het klimmen zijner bezwaren zinkt aan de overzijde de onbevangen verzekerdheid van het weten. Ten slotte, daar klinkt

het onwillig uit des meesters mond: ‘neen, die zaak, ze is ook mij niet volkomen helder.’ ‘Vreemd,’ zoo troost hem Socrates; ‘iets dergelijks is mij al meer gebeurd. Vriendelijk dank en goeden dag!’ Daarmede drentelt hij voort.

De dag is al meer gevorderd. Het leven, het vertier in de oude stad trekt van lieverlede zich samen binnen den omtrek van de markt, het ruime plein, waarop de voornaamste regeeringsgebouwen uitzien, aan de binnenzijde der ‘Steenbakkerswijk’. In de schaduw der zuilengangen, die het plein omgeven, tusschen de uitstallingen der kramers en de tafels der geldwisselaars, vooral in de koelte der platanen en fonteinen, waarmede Cimon, roemzuchtiger gedachtenis! die plek heeft versierd, golven bonte stroomen van lieden, gekomen om te zien en gezien te worden. Let op, hoe ginds in eenen wat afgelegen hoek, het verkeer al sinds eenige oogenblikken is gestremd door eenen steeds aangroeienden oploop, waaruit van tijd tot tijd een luid geschater omhoog rijst. Het is geen ongewoon verschijnsel. Twee sophisten van naam onthalen een aantal beschaafde leegloopers op een staaltje hunner vaardigheid, een redekunstig steekspel. Als vinnige kemphanen, door de uitroepen der omstanders overprikkeld, verloochenen zij al meer en mer hunne aangewende rustige voornaamheid. Het komt van bestudeerde prikjes tot wilde zwaardhouwen, eindelijk tot woeste knuppelslagen. Op 't laatst geeft, met geveinsde verontwaardiging, één der strijders kamp, en de ander, die het veld behoudt, neemt zijne kans waar, om met eene vurige lofrede op zijne kunst zich aan te bevelen in de begunstiging der toehoorders. Doch ziet, daar dringt uit dien kring van rijkgelokte hoofden een machtig gewelfde kale schedel zich naar voren. De gelukkige bezitter plaatst met een koddig vertoon van ontzag zich voor den zegepralenden woordenheld. ‘In het heetst van het tweegevecht heeft hij dezen iets hooren zeggen, dat hem niet volkomen duidelijk is, en nederig vraagt hij nu om hulp en voorlichting voor zijne onwetendheid.’ Nog heeft hij niet uitgesproken, als reeds, tot bescheid op zijne vraag, een breede vloed van behendige zinwendingen hem tegemoet komt. Hij echter, onverstoorbaar, houdt voet bij stuk. Nu volgen elkander in snelle afwisseling stoot en tegenstoot. Met veelheid van woorden niets winnend, tracht, eerlang, de tegenpartij door stekeligen spot althans de lachers op hare

hand te krijgen. Doch dat bekomt haar slecht. Slag op slag wordt de plompe spotternij teruggekaatst met tintelende scherts. In 't eind: daar klinkt van rondom een homerisch gelach. De sophist heeft met een onvoorzichtig woord zich laten vangen in eenen rustig en beleidvol gespannen strik. Bleek en ontdaan stamelt hij nog eenige klanken; dan kruipt hij weg tusschen de onmeêdogende schare; en deze verstrooit zich onder vroolijk gejuich voor den vernuftigen zonderling, die met zijnen dansenden tred, blijmoedig als altijd, zijnen weg vervolgt[1)].

Dat was de socratische 'ironie': de bekentenis van eigen onwetendheid, het verzoek om tegemoetkoming, om leering, maar enkel met het doel, den argeloozen helper, door de aanwijzing van de ongenoegzaamheid der geboden hulp, te dringen tot dezelfde belijdenis van geestelijke armoede, dezelfde behoefte aan voorziening in dien nood. Eene leerwijze, die, bij alle vermakelijkheid der tooneelen, waartoe hare aanwending stof gaf in overvloed, tot achtergrond niets geringers had, dan eene diepe en edele geloofsovertuiging: de verzekerdheid, namelijk, aangaande de éénheid van den redelijken aanleg der gansche menschenwereld. Want op die onderstelling alleen kon het vertrouwen steunen, dat een iegelijk zonder uitzondering slechts noodig had te worden gebracht tot een rustig onderzoek van zijnen gedachteninhoud, om van zelf te eindigen met het besef, dat deze aan de eischen van een redelijk weten allerminst voldeed. Maar daaruit volgde tevens, wat de weg was, die voeren moest tot verbetering. Het eigen vermogen, dat in staat stelde om door wederzijdsche hulp de schijnwetenschap te leeren erkennen voor wat zij waard was, moest ook de middelen verschaffen om op gelijke wijze het gebouw op te trekken der echte wereld- en levenswijsheid. De zuivere rede, die geenen mensch geheel ontbrak, bevatte, om zoo te spreken, dat gansche weten als knop, als kiempjen in zich. Onderlinge leiding bij het vergaren van vlekkelooze begrippen had dus, als het ware, ook die sluimerende, nog ongeboren kennis slechts te brengen aan het licht, te wekken tot bewustzijn. In dien geest bood dan ook Socrates zijne behulpzame hand aan allen, wien, gelijk hemzelven, juist de klaarheid van het inzicht in de vroegere tekortkomingen hoop gaf op de mogelijkheid van iets beters in de toekomst.

1) Men vergelijke: W. Windelband. 'Praeludiën': 1884, blz. 61-63.

En zoo zette de ‘ironie’, het werk van opruimen, van schoonvegen, ongedwongen zich voort in de geestelijke ‘verloskunde,’ de kunst van het te voorschijn brengen der waarheid, die tot hier onkenbaar had geslapen in de ziel. De eene en de andere waren slechts de beide helften van eene enkele taak: opleiding tot zelfkennis; tot het verstand en de betrachting der onwrikbare wetten, aan wier getrouwen, maar dan ook aan hen alleen, de rede het echte weten schenkt.

De dringende behoefte aan zulk eenen arbeid erkennen, en naar behooren eraan voldoen, ja zelfs met juistheid omschrijven, waarop het aankomt, was toen en is nog niet hetzelfde. Aan het verre nageslacht valt het niet moeilijk de zelfbegoocheling te ontdekken, waaraan Socrates zich overgaf, noch de redenen der vertraging, die later het gezag van zijnen naam den voortgang der wijsbegeerte zoolang deed ondervinden. Maar dat alles kan niets te kort doen aan de verklaarbaarheid van den indruk, dien deze man moest maken op zijne tijdgenooten. Het leed niet lang, of hij trok de aandacht van allen en bleef een onverschillige voor niemand. Enkelen begonnen, zij wisten nauwelijks waarom? te dwepen met den fijnen prater. Zij waren, als zij maar konden, om en bij hem, om te genieten en nut te trekken van zijnen omgang. Velen gevoelden zich, zij het dan in minder sterke mate, aangetrokken door zijnen oorspronkelijken geest en de onverstoorbare gelijkmatigheid zijner gemoedsstemming Allicht vormde zich een kring van luisteraars, zoodra men Socrates gewikkeld zag in een levendig gesprek. Geen voordeel waarlijk voor zoo menigeen, dien hij dus openlijk in het nauw bracht en ontmaskerde![1)] De wrok echter, daardoor bij velen lichtelijk geplant, was vooreerst nog buiten staat zich te toonen. Te minder, sinds Socrates op zijn streven de hoogste goedkeuring had ontvangen van een gezag, welks ingenomenheid met den stoutmoedigen hervormer door hemzelven weinig kon zijn vermoed, en ook later nooit voldoende is verklaard. Een zijner vurigste aanhangers, voortvarend in alles wat hij ondernam, deed namelijk eenen stap, naar het getuigenis van den wijsgeer zelven, beslissend voor heel het vervolg. Hij ging naar Delphi en vroeg het orakel, of iemand wijzer was dan zijn bewonderde vriend, wiens roem inmiddels reeds tot

1) Memorabiliën: IV. 3. 40.

in Phocis was doorgedrongen. ‘Toen antwoordde de Pythia, dat niemand wijzer was.’ De godspraak kwam Socrates ter ooren. Aan hem thans het woord, om op zijne ondeugende wijze te verhalen, wat nu verder in hem omging. ‘Toen ik dit hoorde, dacht ik bij mijzelven: wat meent de God dan toch daarmede? Ik ben mij, namelijk, bewust ook niet in het minste wijs te zijn. Wat bedoelt hij dus met te zeggen, dat ik de wijsste ben? Want hij liegt niet; dat mag hij niet. Eindelijk ging ik de zaak op deze wijze onderzoeken. Ik wendde mij tot eenen bekenden staatsman, die den roep genoot van zeer wijs te wezen, om daar, al aanstonds zoo mogelijk, het orakel weêrlegd te zien. Terwijl ik mij nu met hem onderhield, gaf hij mij den indruk niet slechts in de oogen van vele anderen, maar ook in zijne eigene wijs te schijnen, zonder het te zijn. Daarop beproefde ik natuurlijk hem aan te toonen, dat hij wel zich verbeeldde wijs te wezen, maar het niet was. Dat echter namen hij en velen der aanwezigen mij kwalijk. Ik dacht dus bij het heengaan: wijzer dan déze man bén ik; wel schijnt geen van ons beiden iets van belang te weten; maar hij meent iets te weten, ofschoon hij niets weet; ik echter, gelijk ik niets weet, verbeeld het mij ook niet. Ik moest dus nu allerlei anderen opzoeken, die den naam hadden iets te weten. En zoo ging ik van de staatslieden naar de dichters en van dezen naar de handwerkers. Welnu: hoe vreemd het klinke, ik vond ten laatste de godspraak bevestigd. Zij allen verstonden, zeker, sommige dingen beter dan ik. Maar aan één fout ontkwam geen hunner. Omdat de één veel schoons wist te zeggen, de ander geschikt was in zijn bedrijf, verlangde elk ook verder in gewichtige dingen voor zeer wijs door te gaan, en die dwaling verduisterde hunne wijsheid. Zoodat ik, in den naam van het orakel, mijzelven moest afvragen: waaraan ik wel de voorkeur zou geven: zoo te blijven, als ik was, noch wijs naar hunne wijsheid, noch onverstandig als hun onverstand, of wel in beide opzichten te zijn, gelijk zij? Toen antwoordde ik mijzelven en de Godheid: het is mij beter te blijven gelijk ik ben’[1)].

Had Socrates dat schalksch verhaal willen doen doorgaan voor eene letterlijk juiste voorstelling der gebeurtenissen, hij

1) Plato's apologie: 6-9, 21-23.

zou zich zelven hebben verongelijkt. Dat hij toch aldus vragende het leven doorging, het was niet enkel om voor zich dit of dat te leeren, zelfs niet hoofdzakelijk om anderen op te wekken tot geheele hernieuwing hunner kennis, het was bovenal om hen te bekeeren van hunne dwalingen in willen en handelen. Begin en einde van zijnen levensarbeid was het zedemeesterschap. Hij wilde ten slotte niets anders, hij begreep niets hoogers te kunnen vervullen, dan dat zich zelven opgedragen ambt. Met de gansche eenzijdigheid, waarvan eene machtige natuur zooveel moeilijker zich losmaakt, dan de alledaagsche mensch, zag hij neêr op elken vorm van geleerdheid en bespiegeling, die geene aanwijsbare waarde had voor het bepalen van 's menschen beste levenskeuze: eene miskenning, die soms hem verleidde tot haarkloverij. 'Ik kan', zoo sprak hij tot Phaedrus, 'nog altijd niet, naar den eisch van het Delphisch orakel, mijzelven kennen Belachelijk schijnt het mij daarom, zoolang ik dienaangaande nog onkundig ben, aan andere dingen te denken'[1]. Zelfs in zijne laatste ure bleef hij in de geringschatting dier andere dingen zich gelijk. 'Ik ben het', zeide hij toen, 'nog steeds niet met mijzelven ééns, of, wanneer iemand bij één nog één optelt, alleen het eerste door de toevoeging van het andere, dan wel het paar tezamen twee geworden is[2]. Wat heb ik ook aan die wijsheid, die buiten mijzelven omgaat? Verbeeldt U eenen man, die beweerde de redenen te kunnen opgeven, waarom ik thans hier zit. Gij weet, welke redenen dat zijn. Nadat éénmaal de Atheners hebben goedgevonden mij te veroordeelen, kwam het mij het beste voor hier te blijven, gehoorzaam te zijn aan de wet tot het einde, en de straf te ondergaan, die zij over mij hebben uitgesproken. Stelt U nu voor, dat die man deze dingen verzweeg, en, in stede daarvan, als de reden van mijn verblijf alhier, de gesteldheid van mijn lichaam noemde; dat hij, bijvoorbeeld, sprak in dezer voege: "Socrates zit daar, omdat zijn lichaam bestaat uit beenderen en spieren enzoovoort, die hem vergunnen zijne beenen tot eene zittende houding te buigen." Zulk een betoog zou mij niet bevredigen. Het zou eene uiterst lichtvaardige redeneering zijn, blijk

1) Phaedrus. 4: 229, 230.
2) Phaedo. 45; 96, 97.

gevend van gemis aan onderscheiding tusschen de echte oorzaak van eenige handeling en datgene, waarzonder die oorzaak er geene zou kunnen wezen[1)]'. Die uiting teekent. Slechts ter verheldering der keuze tusschen goed en kwaad scheen hem het vragen naar waar of onwaar de genomen moeite waard[2)].

En dan, voor hem, den echten Helleen, loste het zedelijk leven haast zonder rest zich op in leven voor de stad zijner geboorte. Niets scheen door de ervaring van alle dagen hem nader te zijn gelegd aan het hart, dan de gansche Atheensche jeugd zonder ophouden te doordringen van deze waarheid: deelneming aan het staatsbewind is heerschappijvoering over anderen; en gerechtigd daartoe mag slechts hij zich achten, die haar vervult als eenen plicht, welks inhoud hij kent, welks eischen hij niet te zwaar weet voor eigen kracht. Hoe leerzaam is niet het gesprek met Glauco, dien 'kleuter van een redenaar', wiens openbare spraakzaamheid zelfs niet door het uitzicht op een dwaas figuur zich liet gezeggen. 'Gij hebt het plan, Glauco', vroeg Socrates, 'U aan het hoofd van den staat te stellen? Bij Zeus! dat is een schoon plan. Want als Gij dat volvoert, zult Gij Uw vaderlijk huis verheffen, Uw land dienen, en U eenen naam maken, eerst in de stad, dan in Hellas, eindelijk, evenals Themistocles, zelfs onder de barbaren.' Toen nu Glauco met welgevallen dat alles hoorde, ging Socrates dus voort: 'Maar zeg mij, Glauco, hoe zult Ge het aanleggen U nuttig te betoonen voor den staat.' Daarmede had de knaap blijkbaar nog niet zich het hoofd gebroken. 'Nu, Ge zult onder andere waarschijnlijk pogen den staat te verrijken?' 'Zeer zeker', luidde het gretig antwoord. 'Welke inkomsten heeft hij dan tegenwoordig, en hoe groot zijn zij? Ge hebt natuurlijk daarover nagedacht?' 'Bij Zeus! eigenlijk niet.' 'O, ik begrijp U; Ge bedoeldet zeker onnoodige uitgaven af te schaffen?' 'Maar men kan toch ook', meende Glauco, 'den staat verrijken door oorlogsbuit.' 'Zeker, waarom niet? Als men de sterkste is. Ge schijnt dus onze krijgsmacht te hebben vergeleken met die onzer naburen. Hoe talrijk is zij ook weêr?' 'Ja, bij Zeus! uit het hoofd kan ik dat zoo juist niet opgeven. Maar ik vermoed...' 'Zouden wij niet,' sprak

1) Phaedo. 47; 98, 99.
2) Verg. Memorabiliën. IV. 7: 2-6.

Socrates, ‘met onze raadgevingen wachten, totdat wij niet meer vermoeden, maar zeker weten? Wat dunkt U van de stadszilvermijnen te Laurion?’ ‘Daar ben ik nog niet geweest’, was de uitvlucht. ‘Ja, het is waar, het moet ook een zeer ongezonde streek zijn. Intusschen zult Ge mij toestemmen, dat iemand bezwaarlijk zijn huis goed zou kunnen bestieren, als hij niet alles wist, wat er omgaat. Nu bestaat echter de stad uit meer dan tienduizend huizen. Haar te besturen is dus nog vrij wat moeilijker. Waarom begint Ge dan niet liever met alvast één huishouding wat vooruit te helpen: die van Uwen oom, b.v., die het zeer noodig heeft?’ ‘Ja, als mijn oom naar mij luisteren wou!’ ‘Wat? Gij kunt Uwen oom niet overtuigen in zijn belang, en Ge vleit U met de hoop, alle Atheners te zamen, den oom er onder begrepen, zoover te brengen, dat zij U volgen? Pas op, vriend, dat Uw verlangen om in aanzien te komen U niet voere tot .. het tegendeel van aanzien. Ziet Ge nu, hoe gewaagd het is dingen te zeggen of te doen, die men niet verstaat?’[1)]

De vermakelijke geschiedenis van Glauco is er, zeker, één uit honderd. Want wat ook zijn klare blik Socrates deed noodig keuren voor het heil der gemeente, of zijn plichtgevoel hem drong te doen in haren dienst, mannen te vormen, gelijk haar bloei verlangde, scheen hem het hoogste altijd[2)]. ‘Nu dan’, zoo heet het treffend in een gesprek met den onbeduidenden Callicles: ‘aangezien Gij, allervoortreffelijkste man, sedert kort begint U bezig te houden met de zaken der stad, en mij overlaadt met verwijten, omdat ik daaraan niet meêdoe, zullen wij elkander niet eens den pols voelen? Welaan, heeft Callicles al één burger beter gemaakt? Is er één, die, vroeger slecht, onrechtvaardig, teugelloos, onnadenkend, thans door Callicles braaf is geworden en goed, hij zij vreemdeling, of burger, slaaf, of vrij man? Zeg mij, indien iemand aldus U ondervraagt, o Callicles, wat zult Gij antwoorden?’[3)]

Intusschen speelde Socrates met dat alles een spel, dat voor hem zelven dag aan dag gevaarlijker werd. Hoe breed ook de schaar mocht wezen van aanhankelijke vereerders, die hem als droegen op de handen, zij vormde toch slechts eenen éénzamen

1) ‘Memorabiliën.’ III. 6.
2) ‘Memorabiliën.’ I. 6, 15.
3) Gorgias: 70, 515.

groep tusschen de groote partijen, waarin het Atheensche volk was verscheurd. Dat van deze niet één reden had zich hem toe te rekenen, ware in rustiger tijden nog zoo bedenkelijk niet geweest. In dagen echter van vinnigen partijstrijd, met zoo wisselende kansen gevoerd, als waarvan de ongeluksjaren omstreeks het einde des oorlogs getuigen waren, in het midden eener onafgebroken worsteling, die elke partij noopte om door onverbiddelijke toepassing van het ‘wie niet voor ons is, is tegen ons’ hare krachten tot het uiterste te spannen, kwam een man, zoo volkomen zelfstandig, lichtelijk het meest in het gedrang, als de tegenstander van welhaast al zijne medeburgers. En nog ernstiger moest hij zich zien bedreigd, toen, na het ophouden van den storm, de rust het volk tot inkeer bracht, en een onbepaald gevoel van schaamte over de bedreven buitensporigheden, gelijk zoo vaak, de begeerte wekte om het besef van eigen schuld uit te delgen door de openlijke terechtstelling van dezen of genen zondebok. De algemeene huivering bij het terugzien op de doorgestane verschrikkingen sterkte, voor eenen tijd althans, den invloed van de mannen des behouds. Hun viel het niet moeilijk de menigte te beduiden, dat de verzwakking van den burgerzin, de val der stad ten slotte het werk waren der waanwijze godloochenaars, der sophisten. En was het dan vreemd, dat de keuze van het offer op Socrates viel? De groote menigte onderscheidt niet scherp. Zoo begreep ook de meerderheid der Atheners niets van al hetgeen Socrates boven de sophisten verhief. Zij kende hem alleen als den meest bewonderde dier openlijke twistredenaars, die, onder de toejuichingen der jeugd, alles omverwoelden en zelfs de Goden niet spaarden. Ja, licht had zij hier of daar iets opgevangen van dien onbekenden God, zijn beweerd ‘Daemonion’, waarmede hij zijnen hoorders het hoofd op hol bracht. Eene aanklacht dus, die Socrates, den aartssophist, het bederven der jeugd en het invoeren van nieuwe Goden ten laste legde, vond, het kon niet anders, bij het volk gretig gehoor. O zeker! tot een doodvonnis behoefde het niet te komen. Wie meende het zoo slecht met eenen man, die, trots het onbehaaglijk gevoel, dat voor zijne onbegrepen grootheid het middelslag bekroop, toch ook weêr zoovele honderden, jaren lang, bekoord had en geboeid? ‘Een voorbeeld, slechts moest gesteld, eene heilzame waarschuwing gegeven worden. Het leven van den beklaagde was daarbij niet in het spel.’

Zoo dachten die goede Atheners, zoo spraken zij. Hoe konden zij ook vermoeden, dat de bedreigde zelf hen tot het voltrekken der doodstraf dwingen zou? En toch, dat is de groote daad, die het sterven van Socrates onsterfelijk heeft gemaakt, gelijk zijn leven. Zouden er wel zijn, die de schildering van dat laatste bedrijf leerden kennen, en niet werden aangegrepen door een tintelend gevoel van bewondering voor dien onopgesmukten heldenmoed? Zij zien hem voor zijne rechters treden met eene ongebogen kracht naar lichaam en geest, die alleen een vlekkeloos leven den zeventigjarige kon hebben bewaard. Zij zijn er getuigen van, hoe hij met kalmte en waardigheid, hier en daar niet zonder eene mengeling van spot, de beschuldigingen afwijst, die tegen hem zijn ingebracht. Zij gevoelen welk eene heilige verontwaardiging hem bezielt, als hij in kunstelooze taal zijn 'ik kon niet anders' den rechters toevoegt. 'Geeft den aanklager zijnen zin of niet, spreekt mij vrij of niet; ik zal in geen geval anders gaan handelen dan tot dusver, al moest ik er ook meer dan ééns voor sterven'[1]. En hunne bewondering stijgt, als hij ten slotte de redenen ontvouwt, waarom hij niet, gelijk anderen, met allerlei smeekingen tot de rechters is gegaan. 'Niet hiertoe zit Gij als rechters, om Uwe rechtspraak weg te schenken, als eene gunst, maar om te beslissen over eene zaak. Want zeker, indien ik, nadat Gij hadt gezworen, door smeekingen poogde U te vermurwen, ja, dan zou ik U leeren de Goden te verachten en mijne verdediging zou het zegel op de aanklacht zijn'[2]. Het 'schuldig' is uitgesproken, en aan Socrates wordt ten tweeden male het woord verleend, om naar Atheensch gebruik af te dingen op den eisch der doodstraf, die door de aanklagers is gesteld. Hij weet het, de rechters willen zijnen dood niet. Een aannemelijk bod zijnerzijds zal zeker met beide handen door hen worden aangegrepen. Maar zulk een bod ware bekentenis van schuld, en hij weet zich onschuldig. 'Moet ik', zoo luidt zijn fiere tegenvoorslag, 'moet ik schatten, wat mij naar recht toekomt, dan maak ik aanspraak op de hoogste burgerlijke onderscheiding: eenen maaltijd in het "Prytaneion"'[3]. Zoo heeft hij zelf den rechters,

1) Plato's apologie: 17; 30.
2) Plato's apologie: 24; 35.
3) Plato's apologie: 26; 37.

éénmaal over het ‘schuldig’ beslist, het doodvonnis als afgeperst. Maar de dood verschrikt hem niet. Want hij is ervan verzekerd: ‘voor een' braaf man is er geen kwaad, noch in het leven, noch in den dood’[1]. Opgeruimd brengt hij den langen tijd, die, wegens eene volksgelofte, tusschen het vonnis en zijne voltrekking moet verloopen[2], in de gevangenis door. Zijne vrienden beramen een plan tot ontvluchting. Hij weigert, vastbesloten den wetten getrouw te blijven tot het einde. Nog den laatsten dag spreekt hij allen, die hem lief zijn, met ongerimpelde effenheid moed en vertrouwen in. Den slaaf zelven, die hem het scheerlingsap reikt, ontlokt hij de betuiging: ‘U heb ik leeren kennen, als den edelste, den zachtmoedigste, den beste onder allen, die ooit zijn hier gekomen’[3]. En als hij, na het gif met één teug te hebben gedronken, zich heeft neêrgelegd, en de kilte des doods over het lichaam reeds ten deele is heengekomen, dan zijn nog zijne laatste woorden de aandoenlijke herinnering aan Crito: ‘Thans ben ik den God der genezing eenen haan schuldig. Offer hem; vergeet het niet.’ ‘Zoo was,’ zegt Plato met treffende soberheid, ‘het einde van onzen vriend: een man, die, wij mogen het wel zeggen, onder onze nader bekende tijdgenooten de beste was, de verstandigste, de rechtvaardigste’[4].

In het veelbesproken adres, ter zake van de gymnasiale vorming der toekomstige juristen door een aantal hoogleeraren in de rechts- en staatswetenschap tot den minister van binnenlandsche zaken gericht, komt één zinsnede voor, die als aangewezen schijnt om tot uitgangspunt te dienen voor elke gedachtenwisseling over dat onderwerp. Naar de stellers daar verklaren, ‘denken zij er niet aan, de groote waarde van een klassieke opleiding ook voor wetenschappelijk gevormde juristen in twijfel te trekken.’ Toch, die waardeering kan niet beletten, dat eenige regelen verder wordt voorgesteld, uit de verplichte leervakken van het voorbereidend onderwijs der aanstaande rechtsgeleerden het zoo hoog geprezen bestanddeel voor de

1) Plato's apologie: 33; 41.
2) Phaedo. 1, 58.
3) Phaedo. 65: 116.
4) Phaedo. 66; 117, 118 en 67.

helft te doen verdwijnen. Na den lof dus de raad om het geloofde niettemin ten deele prijs te geven. Nu ligt de knoop van het hoofdvraagstuk zeker in deze bijzondere vraag: is die sprong voldoende gerechtvaardigd? Zeer velen toch, die de ingenomenheid der onderteekenaars met zoogenaamd klassieke vóórstudiën van harte deelen, zullen juist daarom voor de haar gebrachte hulde dankbaar, nu ja, maar allerminst er mede voldaan wezen. ‘Indien het U’, zoo moeten zij verklaren, ‘met die betuiging ernst is, laat het dan bij woorden niet, bewijst het ons met de daad. Wat baat dien studiën Uwe waardeering, zoo Gij meent met eene beleefde plichtpleging te kunnen volstaan? “De kennis”, dus spreekt Gij, “die de aanstaande juristen van de Grieksche taal opdoen, is veel te gering, om hen in staat te stellen de vruchten der Grieksche beschaving in het oorspronkelijke te genieten.” Het kan zijn; maar zou het niet anders kunnen worden? Moet elke poging om die schatten, wier kostbaarheid door U wordt toegegeven, te brengen binnen het bereik Uwer toekomstige kweekelingen voortaan worden gestaakt, omdat, laat het zoo wezen! de weg, tot dusver gevolgd, niet naar het doel heeft geleid? Ons dunkt, dat wezenlijke hoogschatting van de studie der Grieksche oudheid voor het minst zich had kunnen toonen in eene overweging der vraag, of soms dat onvruchtbaar onderricht verbeteringen toeliet, waardoor het vrucht kon beloven voor het vervolg’.

Inderdaad: het juiste antwoord op de vraag: hebben de geschriften van oud-Hellas tot onze aanstaande rechts- en staatsgeleerden nog iets van belang te zeggen? is bij de beslissing van dit geschilpunt één der gewichtigste gegevens. Alléén geeft het, natuurlijk, waar op zoo velerlei te letten valt, den doorslag niet. De mogelijkheid blijft open, dat, ook al moest de waarde dier geschriften nog zoo hoog worden gesteld, niettemin de redenen, die voor de slotsom der verzoekers pleitten, nog zwaarder bleken te wegen. Maar onmisbaar voor het vellen van een eindoordeel is eene billijke schatting van de vormende kracht der Grieksche letterkunde zeker. Nu behoort echter dit punt tot de zoodanige, die niet door afgetrokkene redeneeringen het meest tot klaarheid worden gebracht. Nergens veeleer is het gevaar voor een onwillekeurig misbruik van klankvolle, maar zinledige woorden grooter, dan in betoogen over de vormende kracht van dit of

dat ‘Cultuurelement’. Zij overtuigen in den regel slechts hem, die wel overtuigd wilde zijn. Hier mag ten volle het spreekwoord waar heeten: leeringen wekken, maar voorbeelden trekken. Eén greep uit zulk eene letterkunde, die de beteekenis van het uitgegrepen brokstuk voor de veredeling van hoofd en hart, als ware het, doet zien, kan licht meer uitwerken dan eene lange uiteenzetting van redenen. Onwillekeurig rijst hier de gedachte aan eene minder stichtelijke bladzijde uit Griekenlands verleden, door de bekende schilderij van Gérôme en hare tallooze afbeeldingen aan niemand geheel vreemd. Toen de schoone Phryne voor de Atheensche ‘Heliaia’ was aangeklaagd wegens goddeloosheid, en Hyperides, haar verdediger, ten slotte vreesde door redeneering-alleen zijn pleit niet te zullen winnen, rukte hij op ééns het kleed der beschuldigde ten deele open, met de vraag, of zulk eene gestalte niet te goed was voor eenen geweldigen dood. De keuze van dien bewijsgrond zal hier niet worden vergoelijkt; maar zeker is het, dat, ééns die keus gedaan, de drangreden niet kon zijn voorgedragen in pakkender vorm. Welnu, de verdedigers van ‘het Grieksch’ mogen met heel wat meer recht denzelfden grond van vrijspraak aanvoeren. Zij ook vragen met vertrouwen: ‘is deze aangeklaagde niet te schoon voor zulk eene onmeedogende terechtstelling?’ Doch zij ook kunnen die schoonheid niet beter aan het licht brengen, dan door eenen slip van haren mantel weg te rukken en te zeggen: ‘Ziet hier!’

Dat te doen was het doel van de hier bovenstaande schets. Dat daarin nog eens weêr juist dit beeld werd te zien gegeven, zal zeker niet worden gewraakt. Mocht daarbij de wijze der onthulling althans eenigszins zijn geslaagd, dan kan deze arbeid nut doen, als eene bijdrage tot de richtige oplossing eener vóórvraag, voor de einduitspraak in dit geschil, wel niet beslissend, maar gewichtig zonder twijfel.

W. VAN DER VLUGT.

Grondwetsherziening.

De groote verandering welke ons regeeringsstelsel in 1848 onderging teekent zich scherp af in het algemeen karakter van de beraadslagingen, die onze Tweede Kamer sedert half Februari bezighouden. Eene algemeene grondwetsherziening kan enkel hare verklaring en rechtvaardiging vinden in het onbevredigende van den bestaanden politieken toestand en natuurlijk dus, dat de grieven tegen het bestaande de hoofdargumenten moeten leveren, welke ter gunste van eene verandering worden aangevoerd. Wie zich de jaren 1840, 1845 en 1848 herinnert of sedert wel eens kennisnam van de beraadslagingen, toen bij de grondwetsherziening gevoerd, herinnert zich ook de felle aanvallen op het regeeringsbeleid sedert 1815 en meer bijzonder sedert 1830 gevolgd. Wat beloofde de grondwet van 1815 en wat heeft zij ons werkelijk gebracht? Deze vragen waren schering en inslag van de toenmalige debatten, en de antwoorden, daarop gegeven, losten zich veelal op in eene vrij scherpe critiek van het bedrijf der mannen aan wie in de laatste twintig jaren het bestuur van het land was toevertrouwd geweest; maar eene critiek, welke feitelijk over de hoofden van die mannen heen opklom tot den vorst, die tot 1840 het staatsgezag gedragen had.

En thans? Aan retrospectieve beschouwingen en bij die beschouwingen aan klachten over onbevredigde wenschen is zeker ook nu geen gebrek, maar in 1848 werd het zwaartepunt der regeering van den Koning naar de Tweede Kamer overgebracht, en vandaar dat nu de grieven tegen die Kamer zelve op den voorgrond treden.

Van beschuldigingen tegen welk ministerie ook is geen sprake

en natuurlijk nog veel minder van eene bedekte oppositie, welke verder zoude reiken dan het ministerie zelf. Integendeel, want in geen enkel opzicht is het contrast tusschen voorheen en thans zoo treffend als in de verhouding tusschen vorst en volk, zooals zij eenerzijds in 1840 aan het licht kwam en zich anderzijds openbaart juist in de tegenwoordige dagen. Willem I zag in 1840 zijne meer dan vijf-en-twintigjarige toewijding aan de belangen van zijn volk met koele onverschilligheid beloond, en Willem III oogst, als vrucht van de trouw waarmede hij zich sedert 1848 van elk streven naar eene persoonlijke regeering onthield, eene hulde zoo algemeen en zoo groot als een koning maar zelden deelachtig wordt. Trots alle constitutioneele fictiën omtrent de onschendbaarheid van vorst en volksvertegenwoordiging, valt de verantwoordelijkheid voor de gebreken van de regeering ten slotte terug op wien die regeering voerde: vóór 1840 op Willem I, na 1848 op de Tweede Kamer.

De critiek van den tijdgenoot is intusschen zelden volkomen onpartijdig. Wat Willem I vroeger ondervond, ondervindt de Tweede Kamer sedert. Stond zij aanvankelijk te hoog aangeschreven, nu kan zij met reden over miskenning klagen. Het was daarom eene goede gedachte van Mr. Gleichman, toen hij in de zitting van 23 Februari tegenover zoovele aanvallen de verdediging van de Kamer op zich nam, en hare goede eigenschappen in het licht stelde. En volkomen terecht, want in menig opzicht, en in de voornaamste opzichten ook, vooral waar het zijne degelijkheid en onbaatzuchtigheid betreft, kan ons parlement met vertrouwen het eindoordeel van den geschiedschrijver afwachten.

Toch waagde de spreker zich op gevaarlijk terrein toen hij, den ijver roemende van onze volksvertegenwoordigers, er aan herinnerde hoe zij met korte tusschenpoozen van September tot Mei of Juni plegen te arbeiden, en daarbij de vraag stelde: ‘Welk parlement werkt als het onze?’ Immers ik ben zeker de eerste niet, die bij het vernemen van die vraag voor zichzelf en in stilte geantwoord heeft: ‘Niet één, en dat is goed ook.’ Er is misschien geen enkele omstandigheid, die er meer toe heeft bijgedragen om het volk van zijne vertegenwoordiging te vervreemden dan de wijze van werken, welke laatstgenoemde goedvindt te volgen. Den prak-

tischen lieden, den mannen van zaken, zooals zij heeten, en deze zijn Goddank nog velen in Nederland, is zij sinds lang een doorn in het oog om haar nutteloos verspillen van tijd en krachten, om de voorbeeldelooze wanverhouding tusschen aangewenden arbeid en verkregen resultaten; en wat de vrienden van het parlementair steekspel aangaat, deze zijn ten eenenmale afgeschrikt door de ontzettende offers aan hun geduld opgelegd. Zij is er in geslaagd tusschen hare committenten en zichzelve een papieren dam op te werpen, zoo dik en zoo hoog, dat ook den stoutmoedigste en den geduldigste de lust ontzinkt om zich aan het beklimmen van dien dam te wagen.

Hoever het met dit euvel reeds gekomen is, kan uit niets zoo duidelijk blijken als uit de nu gevoerde debatten over grondwetsherziening. De gebroeders Belinfante te 's Gravenhage, aan wie wij het bezit verschuldigd zijn van de volledige verzameling stukken op de grondwetsherziening van 1840, 1844-45 en 1848 betrekkelijk, zijn nu bezig alle bescheiden uit te geven, welke de tegenwoordige herziening raken. Vóór nog de algemeene beraadslagingen in de Tweede Kamer een aanvang namen, hadden reeds vier octavo-deelen, op de herziening betrekkelijk, het licht gezien en sedert, dat wil zeggen van Februari II. tot den aanvang van het Paasch-reces, leverde de Tweede Kamer eene massa copij voor dat werk, welke ik zeker niet te hoog schat, wanneer ik die raam op 1500 compres gedrukte octavobladzijden. Of de Kamer toen reeds met de helft van haren arbeid gereed was, is minst genomen twijfelachtig, en er bestaat daarom alle reden om aan te nemen, dat de debatten in die Kamer alleen althans vier octavo-deelen zullen vullen, elk van zeven à achthonderd bladzijden druks. De sobere Eerste Kamer zal voor haar aandeel in de discussiën wel niet meer dan één deel in beslag nemen, maar voor het tweede onderzoek door vernieuwde en versche Kamers zullen twee à drie deelen nauwelijks voldoende zijn. De belangstellende in ons staatsrecht, die zich argeloos liet overhalen op het nieuwe werk in te teekenen, zal ten slotte, misschien niet zonder eenigen schrik, ontwaren, dat zijne boekerij een werk van elf à twaalf octavodeelen rijker is geworden.

Ik herinner mij hoe Opzoomer reeds jaren geleden over dien voorbeeldeloozen omslag klaagde, en eene aanmerkelijke beperking van den duur der zittingen als eene dringende behoefte

aanbeval. En het was waarlijk niet te veel gezegd. Het geldt hier eene van die hervormingen, welke geen grondwetsherziening tot stand brengt, maar van welker al of niet invoering toch op den duur de bruikbaarheid van ons regeeringsstelsel zal afhangen. Het ontbreekt zeker niet aan leden die de behoefte aan zelfbeperking levendig beseffen, maar helaas bij hen aan wie wij zulk een besef het liefst zouden toewenschen, is het in den regel allerminst te vinden.

Tot den buitensporigen omvang van de tegenwoordige debatten draagt zeker het meest bij, wat men wel de minst gelukkige eigenaardigheid van de aanhangige grondwetsherziening noemen mag, te weten de heftige partijstrijd waartoe zij telkens aanleiding geeft. Stof voor zulk een strijd schijnt men overal te vinden, ook bij behandeling van de schijnbaar onverschilligste onderwerpen, niet het minst bij de regeling van de orde der beraadslagingen. Het parlement is eene wereld op zichzelve, welke met de tooneelwereld sprekende trekken van overeenkomst heeft, want beiden leven van fictiën. Wie niet beter wist en enkel wilde afgaan op de klanken, die telkens tot zijne ooren doordringen, zou meenen dat men hier te doen had met eene stoute poging van de liberale partij, om, misbruik makende van hare toevallige meerderheid, eene grondwetsherziening door te drijven, welke haar voor langen tijd het ongestoord bezit van de regeeringsmacht verzekeren moet. Immers welken anderen zin te hechten aan de klachten, die onophoudelijk aan de rechterzijde oprijzen: klachten over de wijze waarop de liberale partij hare overmacht van stemmen misbruikt, en klachten over de Regeering omdat zij zich, handen en voeten gebonden, aan de linkerzijde overgeeft. De rechterzijde speelt sedert den dag waarop de beraadslagingen een aanvang namen, de rol van een slachtoffer, het hoofd buigende onder een niet meer af te wenden noodlot en hare laatste krachten inspannende om althans met waardigheid te sterven.

En nu de werkelijkheid, de tastbare, onbetwiste en onbetwistbare werkelijkheid, allereerst voor de leden van de Kamer zelven op alle uren van den dag, behalve alleen op de zittingdagen tusschen half elf en half vijf? De werkelijkheid is eenvoudig deze, dat, gezien van het nauwe partijstandpunt, de grondwetsherziening, zooals zij daar ligt, alleen van de liberale partij

offers vergt en haar met zeer wezenlijke gevaren bedreigt. De regeling van het kiesrecht is de eenige politieke kwestie, bij de herziening betrokken; alle andere vraagstukken die zij aanvoert: de verduidelijking van de voorschriften omtrent troonopvolging, de invoering van administratieve rechtspraak, het wegnemen van de belemmeringen, welke aan eene goede inrichting van de defensie in den weg staan, hebben met den partijstrijd niets gemeen, omdat zij noch aan de rechter- noch aan de linkerzijde ook maar een zweem van voordeel brengen kunnen.

Maar op het nieuwe kiesrecht komt dan ook omgekeerd alles aan, want daarvan zal het afhangen aan welke partij in de naaste toekomst de regeering toebehoort. Hoe diep de Kamer zelve doordrongen was van het gewicht aan dit onderwerp verbonden, bleek genoeg uit het feit, dat negen tienden van de tot nog toe gevoerde debatten daarop rechtstreeks of zijdelings betrekking hadden. De houding van de liberale partij tegenover dit vraagstuk was zoo beslist mogelijk, want zij stemde als één man voor het voorstel van de regeering. De Heer Heldt was de eenige die zich van de zijnen afscheidde, omdat zijne wenschen zoo ver reikten, dat zelfs dit zeer elastieke voorstel die niet konde omsluiten.

Waarom nu die groote eenstemmigheid? Toch niet omdat de overtuiging algemeen is, dat uitbreiding van het stemrecht de rangen van de liberale partij zal versterken en haar eene grootere meerderheid geven, dan waarover zij in de laatste jaren te beschikken had. Niemand kan het ernstig meenen. Ik weet wel dat er enkelen zijn die zich daaromtrent illusiën maken, maar hun cijfer is gering; de meerderheid oordeelt geheel anders en ziet zeer wel in, dat zij een maatregel helpt invoeren, die haar misschien voor langen tijd op den achtergrond dringt. De linkerzijde heeft zich aan de uitbreiding van het kiesrecht onderworpen, zooals de Kamer van 1848 zich onderwierp aan de toen voorgestelde hervormingen: 't zij dan omdat zij het betrekkelijk goed recht van de verandering inzag, althans erkende dat het bestaande onhoudbaar was geworden, 't zij omdat zij eenvoudig bukte voor eene kracht waaraan niet langer weerstand kon geboden worden. Er is ruimte genoeg voor groote verscheidenheid van motieven; alleen voor het motief, dat men op deze wijze bijzondere partijbelangen het best zou bevorderen, is geen plaats.

Het pleit alleszins voor de orde en tucht, welke allengs ook in de gelederen van de liberale partij is doorgedrongen, dat zij zich hier, waar het voor haar toch werkelijk eene levenskwestie geldt, heeft laten brengen tot een eenparig besluit, schijnbaar in strijd met hare voor de hand liggende belangen, en zeker is er in haar eigen boezem vrij wat strijd gevoerd eer dat besluit vaststond. De scherpe rede van Mr. Rutgers van Rozenburg bracht een echo van dien binnenlandschen strijd in de openbare vergadering over, en ongetwijfeld ontbrak het daar niet aan leden, die de meeste van de door hem gesproken woorden, al was het dan ook stilzwijgend, beaamden.

De eenige onvoorwaardelijke tegenstanders van grondwetsherziening, die ook in de thans geldende voorschriften omtrent het kiesrecht geen reden konden vinden om dien tegenstand te laten varen, waren een tiental roomsch-katholieke leden onder de talentvolle leiding van den Heer Ruys van Beerenbroek. Aan die fractie mag de eer niet worden ontzegd, dat zij standvastig gestreden heeft voor hare diep gevestigde staatkundige overtuiging. Had een goed deel van de liberale partij, meer lettende op bijzondere belangen dan op de eischen van eene voorzichtige staatkunde, zich bij die leden gevoegd, de stemming over art. 80 zou dan wellicht anders zijn uitgevallen.

Een geheel onverdachte, maar dan ook volkomen afdoende getuigenis van de onbaatzuchtigheid waarmede de liberale meerderheid de regeeringsvoorstellen tot uitbreiding van het kiesrecht ondersteunt, kwam van de zijde harer politieke tegenstanders. Misschien wel omdat zij met de Savornin Lohman oordeelden, dat men niemand voor een geschikten kiezer kan houden, die tot eene andere politieke richting behoort dan men zelf pleegt te volgen, aarzelden zij geloof te slaan aan de oprechtheid van de linkerzijde, toen deze verklaarde dat zij bereid was de regeeringsvoorstellen, op het kiesrecht betrekkelijk, te aanvaarden. Immers het viel moeilijk te loochenen, dat die voorstellen, eenmaal wet geworden, een stroom van stemgerechtigden zouden binnenleiden, die, van dat standpunt gezien, door de linkerzijde onmogelijk als geschikte kiezers konden worden aangemerkt. Het votum over het nieuwe artikel 80 was allerminst voldoende om die oprechtheid te waarborgen, want, werd dit aangenomen, dan zou wel de thans geldende census vervallen, maar nog

niets beslist zijn omtrent de nieuwe voorwaarden van kiesbevoegdheid, die de wet regelen moest. Op deze wettelijke regeling komt alzoo alles aan en dus hier op de additioneele artikelen, welke onder anderen ook een nieuw voorloopig kiesreglement invoeren. Welken waarborg had men nu dat de linkerzijde niet op het laatste oogenblik dit kiesreglement zou ‘escamoteeren’, zooals de Heer Schimmelpenuinck van Nijenbeek het niet zeer gelukkig uitdrukte, opdat de nieuwe Kamer, nog naar de oude voorschriften gekozen, met hare vermoedelijk liberale meerderheid vrijheid zoude hebben het kiesrecht zoo in te richten als hare bijzondere belangen dit mochten vorderen?

Hoe kwam men tot die zonderlinge beschuldiging? In het Bijblad vindt men ter harer rechtvaardiging niets anders vermeld dan de opmerking van een lid der linkerzijde, dat, al kwam het voorloopig kiesreglement niet tot stand, het nieuwe artikel 80 van de grondwet niettemin voor hem groote waarde zoude hebben; maar het is nauwlijks te gelooven dat men op zulk een nietig voorwendsel zulk eene verklaring durfde steunen. Het pleit waarlijk niet voor de gunstige ontwikkeling van onze parlementaire zeden wanneer politieke partijen niet meer schromen elkander zonder eenige bepaalde aanleiding openlijk te verdenken van praktijken, die men buiten het parlement zonder aarzelen als bedriegelijke handelingen zoude brandmerken.

En toch was de beschuldiging ernstig gemeend, zooals genoeg bleek uit de aankondiging van een amendement, bestemd om het booze spel, waarvan men de linkerzijde verdacht, te doen mislukken. De voorschriften omtrent het voorloopig kiesreglement moesten uit de additioneele artikelen naar het derde hoofdstuk worden overgebracht, opdat de Kamer in een enkel votum zoude beslissen én over de opheffing van den census in art. 80 én over de regeling van het kiesrecht, welke voor het vroeger bestaande voorloopig in de plaats moest komen. Op die wijze verviel de verplichting om de liberale partij op haar woord te gelooven en haar crediet te geven voor den tijd die tusschen de afdoening van het derde hoofdstuk en de behandeling van het voorloopig kiesreglement verloopen moet.

Op het oogenblik dat ik schrijf is over dit beminnelijk voorstel nog niet beslist. De waardigheid van de linkerzijde laat dunkt mij niet toe het te aanvaarden, maar hoe zij ook beslisse, in elk geval blijft het voorstel eene merkwaardige

getuigenis van de rechterzijde, dat de liberale partij, het voorloopig kiesreglement aannemende, zooals zij ongetwijfeld doen zal, allerminst op de behartiging van hare eigen belangen bedacht is. Immers bestond die overtuiging niet, dan zou het hier bedoelde voorstel elken redelijken zin missen.

Niet onwaarschijnlijk zal een deel van de liberale partij nog op andere wijze medewerken tot verzwakking van haren eigen invloed, namelijk bij de indeeling van de kiesdistricten. Hare hoofdkracht ligt in de steden en haar welbegrepen eigenbelang brengt dus onbetwistbaar mede, dat de groote steden één kiesdistrict blijven uitmaken. De Regeering deed daartoe dan ook het voorstel, maar de rechterzijde kwam hiertegen in verzet en verlangde, dat men die groote steden in zoovele zelfstandige districten zoude splitsen als daar leden te verkiezen zijn. Wel belijdt zij gaarne hare voorliefde voor organische ontwikkeling en noemt zij willekeurige verbrokkeling van de historische eenheid een revolutionair bedrijf, maar als bijzondere partijbelangen met hare beginselen in strijd komen zoekt zij nooit te vergeefs naar argumenten om die beginselen tijdelijk buiten dienst te stellen. En aan goede argumenten ontbreekt het hier zeker niet, want het valt niet te loochenen, dat eene splitsing als men nu bedoelt de gelegenheid openstelt om ook de minderheid van de kiezers in groote steden aan een eigen vertegenwoordiger te helpen. Althans ettelijke leden van de liberale partij erkennen de billijkheid van dit argument en zullen dus vermoedelijk de rechterzijde ondersteunen bij het invoeren van een maatregel, die voor hunne partij nooit iets anders dan een nieuw gevaar kan opleveren.

Ik noemde de regeling van het kiesrecht de eenige politieke kwestie van beteekenis, in de thans aanhangige voorstellen van grondwetsherziening opgesloten, maar werkelijk is er nog eene tweede, die, ofschoon vreemd aan de Regeeringsvoorstellen, toch feitelijk het geheele debat beheerscht en alleen de verschillende politieke manoeuvres verklaren kan, welke men tegenwoordig dag aan dag in onze Tweede Kamer ziet uitvoeren, ik bedoel de wijziging van art. 194 Grondwet. Dr. Schaepman heeft door zijn daarop betrekkelijk voorstel de Tweede Kamer gelegenheid willen geven zich daarover te verklaren, en geen twijfel dat, wanneer de rechterzijde nu genoegen mocht willen nemen met eene regeling als de Heeren de Geer en Savornin Lohman in

hun advies aan den Koning voorstelden en Mr. de Beaufort ten vorigen jare in zijn bekend amendement opnam, zij op de ondersteuning van een groot gedeelte der liberale partij rekenen kan; eene ondersteuning in elk geval meer dan voldoende om aan zulk een voorstel zelfs bij tweede lezing de vereischte meerderheid te verzekeren.

De rechterzijde, ofschoon minderheid in het parlement, heeft alzoo het middel in handen om de grondwetsherziening aan hare bijzondere belangen dienstbaar te maken. Zij en zij alleen zal daarvan de vermoedelijke baten genieten.

En toch in plaats van die baten in te vorderen ziet men een groot deel van de rechterzijde bezig met pogingen in te spannen om de grondwetsherziening te doen schipbreuk lijden. Misschien nooit is in onze Tweede Kamer een zoo lang aanhoudend zuiver politiek spel gespeeld als in de laatste maanden te midden van debatten, waaraan men zoude meenen dat zulk een spel in elk geval vreemd moest blijven. Met onuitputtelijk geduld en taaie volharding worden telkens nieuwe mijnen gegraven en blootgelegd om het werk te vernietigen, dat men sedert vier jaren bezig is op te bouwen: nu eens zijn het motiën, bestemd om het grootste deel van den herzieningsarbeid over boord te werpen, motiën zoo ingericht dat zij althans voor enkele leden van de liberale partij iets aantrekkelijks krijgen; dan weder worden plotseling kwestiën opgeworpen, die wel is waar alle praktische beteekenis missen, maar daarentegen uitnemend geschikt zijn om hartstochten op te wekken, zoo al niet in de Kamer zelve, dan althans onder het kiezersvolk. Enkelen zien er blijkbaar zelfs niet tegen op om partij te trekken van eene tusschen de Regeering en de meerderheid uitgebroken strijd, ten einde eerstgenoemde zoodoende eene nederlaag te berokkenen en haar tot het prijsgeven van haar werk te nopen.

Het spel is doorzichtig genoeg, maar wie helpt ons het doel opsporen, dat door middel van dit spel moet worden bereikt? Ligt aan de taktiek van de rechterzijde een bepaald stelsel ten grondslag, waaraan zij onveranderlijk vasthoudt, dan moet erkend worden dat zij het geheim van dat stelsel trouw bewaart, want ik twijfel er aan of iemand in staat zou zijn dit zuiver te verklaren uit de parlementaire feiten, die hij in de laatste maanden onder zijne oogen zag voorvallen.

Het einddoel staat zeker duidelijk vast en wordt trouwens openlijk beleden: men wil op dit oogenblik geen grondwetsherziening maar deze uitstellen totdat de rechterzijde, meerderheid geworden, in de gelegenheid zijn zal daarop haren eigenaardigen stempel te drukken. Dat deze herziening voordeelen belooft wordt niet ontkend, maar niet zoo vele en zoo groote als men in billijkheid meent te kunnen vorderen. Het blijft een raadsel hoe men met dat doel voor oogen ten vorigen jare konde aarzelen den weg in te slaan, die onmiddellijk daarheen leidde, door namelijk van de toen geboden gelegenheid om een eigen ministerie te vormen, gebruik te maken. De voorwaarde, aan de uitnoodiging verbonden, om met het werk der grondwetsherziening voort te gaan, behoefde zeker geen beletsel te zijn, althans wanneer werd toegelaten, dat het nieuwe ministerie, ter voorbereiding van die herziening, met eene aanvulling van de Kamer en verlaging van den census begon. Was daartoe de vereischte machtiging verkregen, dan lag de weg, die naar het gewenschte doel heenleidt, open; en mocht zij geweigerd zijn, dan zou de rechterzijde tegenover het ministerie eene vrij wat krachtiger houding hebben kunnen aannemen dan thans, nu hare overhaaste en onvoorwaardelijke weigering voedsel gaf aan de veel verbreide meening, dat onze antirevolutionairen voor niets zoo bevreesd zijn als voor eene overwinning, die hen zou dwingen de portefeuilles te aanvaarden en voet bij stuk te houden.

Op die eenmaal gepleegde fout kon intusschen niet meer worden teruggekomen; de vraag die nu overbleef was: hoe zich te gedragen tegenover de nieuwe voorstellen van grondwetsherziening, welke na de ontbinding werden voorgelegd. Luidde het parool: zich streng te handhaven op het vroeger ingenomen standpunt, dan moest men, liefst met zoo weinig mogelijken omhaal van woorden, die voorstellen verwerpen; 't zij om het op zich zelf zeker volkomen juiste formeel bezwaar van Keuchenius, dat aan de Kamer een negental leden ontbreekt, 't zij omdat deze grondwetsherziening niet datgene zoude brengen, waaraan de natie naar men zeide behoefte heeft. Dit tweede standpunt was verreweg het verkieslijkste, niet alleen omdat de rechterzijde door hare handelingen van het voorgaande jaar eigenlijk reeds het recht had prijsgegeven, om zich op het bezwaar van Keuchenius te beroepen, maar ook omdat het een even praktisch standpunt

was als het eerste onpraktisch. Men zou dan tegenover de Regeering dezelfde houding hebben moeten aannemen als Thorbecke tegenover die van 1840, en - op den voorgrond stellende, dat grondwetsherziening zeldzame uitzondering behoort te blijven, maar juist daarom, als zij voorkomt, dan ook zoo moet worden ingericht, dat de behoeften van de gemeenschap op een bepaald oogenblik daardoor volkomen worden bevredigd - de voorstellen verwerpen, omdat deze, naar het oordeel van de rechterzijde, aan dien eisch allerminst beantwoordden.

Toch is het verklaarbaar genoeg dat men aarzelde; en dit om meer dan ééne reden. Vooreerst had de leus van het *Non possumus* vrij wat onheilen gebracht over de partij, die er zich van bediende, en bij het aanvaarden van een zuiver negatief standpunt zou men feitelijk bij die leus volharden, en dus de partij aan nieuwe verliezen blootstellen. Daarenboven verwerping van de grondwetsherziening in tweede instantie door het veto van de minderheid - want alleen daarvan kon sprake wezen - zou er natuurlijk toe leiden, dat de Regeering in handen kwam van de liberale partij, die in dit geval niet anders konde doen dan door verlaging van den census en aanvulling van de Kamer, met wijziging van de kiestabel, te zoeken naar eene meerderheid, groot en sterk genoeg om eene krachtige regeering te vestigen. Was het voorzichtig deze bij uitstek delicate taak aan de tegenpartij over te laten, en lag het gevaar niet voor de hand, dat deze die zou kunnen vervullen op eene wijze, welke voor langen tijd aan de rechterzijde het uitzicht ontnam om meerderheid te worden?

Maar meer dan dit alles pleitte tegen het zuiver negatieve standpunt de omstandigheid, dat men, de geheele grondwetsherziening afwijzende, ook de nieuwe regeling van het kiesrecht veroordeelde, eene regeling, welke dan toch aan de rechterzijde vrij wat meer voordeelen belooft dan eene verlaging van den tegenwoordigen census haar brengen kan. Onze antirevolutionaire partij verkeert op dit oogenblik in een toestand, zoo gunstig als in het leven van eene politieke partij maar zelden voorkomt, den toestand namelijk, dat de tegenstanders, door nood gedrongen, hare belangen moeten dienen. Zij kan, zonder zelfs tot dankbetuiging verplicht te zijn, uit hunne hand aanvaarden èn eene regeling van het kiesrecht, die al hare wenschen bevredigt, èn eene redactie van art. 194 der Grondwet, welke aan den

toekomstigen wetgever de handen vrijlaat. Verschaft het nieuwe kiesrecht haar eene bruikbare meerderheid, zooals toch zeker niet onwaarschijnlijk is, dan wordt haar tevens de gelegenheid geboden om het onderwijs zoo in te richten, als met hare bijzondere inzichten overeenstemt.

Het nuchtere gezond verstand gaf dus dunkt mij een vrij duidelijk antwoord op de vraag, welke houding de rechterzijde tegenover de voorstellen van grondwetsherziening behoorde aan te nemen. Behalve die conservatieve fractie, welke om gewichtige staatkundige redenen van geen verandering in de grondwet weten wilde, had zij die voorstellen moeten aanvaarden, zonder groote ingenomenheid, omdat zij niet alles gaven wat verlangd werd, maar toch zeer beslist, omdat zij in elk geval een grooten stap nader brachten tot het gewenschte doel. Welke reden kon er dan bestaan om zulk eene gedragslijn toch niet te aanvaarden? Ik kan mij geen andere voorstellen dan deze, dat men door de thans aanhangige ontwerpen aan te nemen voor geruimen tijd de kans afsnijdt om tot eene andere meer afdoende herziening te geraken. Ongetwijfeld, maar is die kans niet eveneens weggenomen wanneer men, zooals nu de toeleg schijnt te zijn, enkel aan hoofdstuk III en de additioneele artikelen zijn zegel hecht en al het andere afstemt? Immers de grondwet is in dat geval toch feitelijk herzien en het weder opvatten van dat werk in de eerstvolgende jaren juist even moeilijk als het zijn zoude wanneer ook al het andere ware aangenomen. Vergeet daarenboven niet dat, eenmaal het kiesrecht gewijzigd, het eenige groote motief vervallen is dat de liberale partij tot wijziging van de grondwet aanzette en dat de bereidwilligheid van vele harer leden om tot eene andere redactie van art. 194 mede te werken enkel hare verklaring vindt in het besef, dat verbetering van het stemrecht niet langer mag worden uitgesteld. Is door de aanneming van het derde hoofdstuk aan dien eisch voldaan, maar ook alleen aan dezen, welke reden hebt gij dan om te vermoeden dat gij later nogtans met goed gevolg een beroep zult kunnen doen op een deel van de liberale partij om u van de derde zinsnede van art 194 af te helpen? Zie ik goed dan is de kans verbazend groot, dat de rechterzijde, door de taktiek die zij nu schijnt te willen volgen, meer de zaken van de tegenpartij dan de hare bevordert.

Zou de rechterzijde daarenboven wel reden hebben om er zich over te verheugen wanneer zij de regeering moest aanvaarden met de opdracht om dadelijk aan eene nieuwe grondwetsherziening hare krachten te wijden? Dat de nationale belangen gebiedend eischen een einde te maken aan het politiek gebeuzel van de laatste jaren, opdat de Staat ten laatste toch eens weder de handen aan het werk kunne slaan, betwist niemand, en toch zou de nieuwe Regeering zich aan bestendiging van dat gebeuzel niet kunnen onttrekken, op het gevaar af, dat zij ook den kalmsten het geduld ontnam. En dan wat eigenlijk te schrijven in de nieuwe voorstellen van zooveel ruimere strekking dan de thans aanhangige, welke als geheel onbeduidend worden terzijde geschoven? Natuurlijk eene nieuwe redactie van art. 194, maar daar naast wat meer? Zou men aan de rechterzijde wel grooter ondienst kunnen bewijzen dan haar te verplichten op deze vraag een catagorisch antwoord te geven? Mr. Lohman heeft in eene van zijne redevoeringen het programma van de toekomst vrij uitvoerig geteekend, maar de rechterzijde en Mr. Lohman - niemand weet het beter dan hij zelf - zijn twee. De rechterzijde kan - dus heette het - geen vrede hebben met de Eerste Kamer zooals zij thans bestaat of in de naaste toekomst bestaan zal. Uitnemend, maar met welke regeling zou zij dan wel vrede hebben? Stel die vraag en gij kunt u verwachten op een tiental volstrekt tegenstrijdige antwoorden. Daarnaast wees de spreker dan nog op tweederlei: vooreerst op de behoefte om de Kerk waarlijk te bevrijden door den finantieelen band, die haar aan den staat verbindt, los te maken, en ten andere op den eisch van persoonlijken dienstplicht. Ongelukkig zijn beide deze ontwerpen contrabande voor een aanzienlijk gedeelte van de rechterzijde, dat hier lijnrecht tegenover Lohman staat, en nooit tot eene grondwetsherziening zal medewerken, welke in dit opzicht zijne wenschen bevredigt. Wat dan? Men zou er door nood gedrongen wel toe moeten komen om de voorstellen weer op te nemen, die eerst als voorstellen van Mr. Heemskerk verworpen waren, en dan verder in de grondwet allerlei nieuwe verbeteringen schrijven van niet minder beteekenis dan deze: dat Willem III ‘bij de gratie Gods’ Koning der Nederlanden is, dat de wetgevende macht wordt uitgeoefend door den Koning, ‘na’ gemeen overleg met de Staten-Generaal, en dat er zal zijn een ‘wetboek van den arbeid’, maar zoo ingericht dat daardoor aan het ouderlijk

gezag niet worde te kort gedaan, of met andere woorden zoo ingericht, dat het voor een goed deel aan zijne bestemming onmogelijk kunne beantwoorden.

Kan men aan de rechterzijde beter dienst bewijzen dan haar te ontheffen van de verplichting om met deze of dergelijke voorstellen hare toekomstige regeeringstaak te aanvaarden? Een verbod om zich in de eerste vijf en twintig jaren met grondwetsherziening in te laten zou dunkt mij vrij wat beter bij hare belangen passen?

Toch schijnt men een anderen weg te willen inslaan, althans de geheele rechterzijde stemde tegen het eerste hoofdstuk, ofschoon de wijzigingen daarin gebracht van weinig beteekenis waren en niemand aanstoot konden geven. Het doel schijnt dus te zijn om alle hoofdstukken, die niet het kiesrecht raken, bij tweede lezing door het veto van de minderheid te treffen. Of de meerderheid de verantwoordelijkheid van zulk een veto zal durven dragen moet de ervaring leeren, maar veilig mag men dit voorspellen, dat, komt zij werkelijk tot een besluit, 't welk zoo kennelijk de eischen van het algemeen belang aan partijzucht opoffert, de gevolgen van zulk een votum voor de rechterzijde althans niet heilrijker zullen zijn dan die van het ‘non possumus’ in het voorgaande jaar.

En dat zij zelve die gevolgen ducht blijkt duidelijk genoeg uit den toeleg om zich op de eene of andere wijze van de regeeringsvoorstellen te ontdoen zonder verplicht te zijn die in tweede instantie af te stemmen. De motie van orde bij den aanvang der beraadslagingen voorgedragen, om nu enkel het derde hoofdstuk en de additioneele artikelen in behandeling te nemen en al het andere te laten liggen, is de vrucht geweest van dien toeleg. Aan Mr. de Geer van Jutphaas viel als tijdelijken leider van de antirevolutionaire partij de waarlijk niet benijdenswaardige taak te beurt om deze onlogische motie, welke de Kamer dagen lang bezig hield, te verdedigen, en ten aanhoore van het nederlandsche volk de merkwaardige stelling toe te lichten, dat de onvolledigheid van de Kamer en het feit dat zij niet langer door kan gaan voor eene zuivere volksvertegenwoordiging haar zedelijk onbevoegd maken over de voorstellen van grondwetsherziening te besluiten, behalve juist over die voorstellen, welke alleen eene groote politieke beteekenis hebben. Zij kan, trots hare verdorvenheid en zonder gemoedsbezwaar, een besluit nemen, dat de deuren voor het algemeen stemrecht openstelt, - een

besluit dat in elk geval ten goede of ten kwade op de toekomst van onzen staat een overwegenden invloed zal uitoefenen - maar zij is onbevoegd de voorschriften omtrent de troonopvolging te verduidelijken, de administratieve rechtspraak in te voeren of de belemmeringen weg te nemen, welke aan eene goede regeling van de defensie in den weg staan. Gaat deze leer op, dan zal - heerlijk vooruitzicht inderdaad voor alle vrienden van zuiver politieke debatten - in vervolg van tijd elke grondwetsherziening, waarbij ook het kiesrecht betrokken is, noodzakelijk in twee tempo's moeten worden uitgevoerd. De eerste zal ons dan eene andere vertegenwoordiging brengen en de tweede, met behulp van de nieuwe vertegenwoordiging, de overige hervormingen invoeren waaraan behoefte bestaat. Of wij in onze politieke ontwikkeling ook met reuzenschreden voorwaarts gaan! Verbeeld u dat deze doodeenvoudige waarheid aan de mannen van 1848, waaronder toch schrandere hoofden, ten eenenmale ontsnapt is. De herziening, toen aanhangig, had eene politieke beteekenis tienmaal grooter dan de tegenwoordige, terwijl tusschen de Staten-Generaal, die daarover moesten beslissen, en het volk schier elk verband ontbrak. En toch kwam niemand op den inval om hier het argument van de zedelijke onbevoegdheid te laten gelden, allerminst de Tweede Kamer zelve, die, trots haar *vice d'origine*, het groote werk in juist zoovele dagen afdeed als haar naamgenoot van 1887 alleen voor de algemeene beschouwingen in pacht nam.

Nog piquanter dan de inhoud was de strekking van die motie, wanneer men daarmede in verband brengt de discussiën, welke daarover te gelijk met de algemeene beschouwingen gevoerd werden. Geen enkele grief tegen de liberale partij, welke bij die beschouwingen zoo sterk werd aangedrongen, als haar streven om het monarchaal gezag te verzwakken en alle macht bij het parlement over te brengen. Mr. de Savornin Lohman lichtte die fout breedvoerig toe en trachtte te doen uitkomen hoe zij als een roode draad door de geheele geschiedenis van de liberale partij heenliep. En zoo als hij oordeelde, oordeelden ook anderen. Toen Mr. Gleichman, klagende over de vele aanvallen waaraan de Tweede Kamer blootstond, de opmerking maakte, dat deze noodzakelijk moesten leiden tot verzwakking van het gezag, sprong de afgevaardigde van Delft, de Heer Fabius, van zijn zetel op om tegen deze vermetele

uitdrukking protest aan te teekenen. Door de Tweede Kamer voor te stellen als drager van gezag had de redenaar uit Amsterdam kennelijk - waarom werd niet gezegd en zou ik ook niet durven zeggen - de leer van de volkssouvereiniteit gehuldigd en het monarchale staatsrecht miskend, dat aan den Koning en aan hem alleen elk gezag opdraagt. Welnu dezelfde redevoeringen, waarin deze brave afgevaardigden zoo krachtig pal stonden voor de rechten van de Kroon en zoo welsprekend waarschuwden tegen parlementaire aanmatiging, die zelfde redevoeringen behelsden tevens eene warme aanbeveling van de motie, door den Heer de Geer ingediend, eene motie kortaf hierop neerkomende om ten aanzien van een tiental voorstellen van grondwetsherziening, door den Koning aan de Staten-Generaal voorgelegd, als waren het ongezegelde adressen, eenvoudig tot de orde van den dag over te gaan.

Welk eene aandoenlijke overeenstemming tusschen leer en leven. Ik herinner mij uit onze parlementaire geschiedenis geen voorbeeld van eenig voorstel, waarin het streven naar parlementaire almacht en de miskenning van de rechten der Kroon zich zoo duidelijk uitspreekt als in deze motie. En toch gaf de geheele antirevolutionaire partij aan die motie hare stem, met inbegrip van Mr. Keuchenius en ettelijke andere leden, die in twee onmiddellijk op elkander volgende stemmingen verklaarden: 1° dat de onvoltallige Kamer de hier besproken grondwettige bevoegdheid miste om zich met grondwetsherziening in te laten; 2° dat zij die bevoegdheid wel bezat als de herziening zich tot het derde hoofdstuk bepaalde. Wel trachtte zij, toen de Minister op dit inconstitutioneel bedrijf de aandacht vestigde, hare handelwijze te verdedigen door op te merken, dat de behandeling van de nu ter zijde geschoven voorstellen later zou kunnen worden hervat, maar het niets afdoende van die verdediging kon evenmin voor haar als voor wie ook een geheim zijn. Immers na aanneming van de twee andere voorstellen moest eene ontbinding volgen en deze tot vernietiging leiden van alle aanhangige ontwerpen. De motie bedoelde blijkbaar de voorstellen van de Regeering, zooals de minister het noemde, naar de prullenmand te verwijzen, en juist dat doel was niet verdedigbaar. De grondwet heeft aan de Staten-Generaal het recht gegeven om de voorstellen des Konings aan te nemen of te verwerpen, maar niet om die eenvoudig ter zijde te leggen. Zeker de Kamer

heeft het recht en moet ook het recht hebben den gang van hare werkzaamheden te regelen, maar Mr. De Geer heeft er bij de verdediging van zijne motie terecht zelf op gewezen, dat men onderscheid behoort te maken tusschen juridieke en zedelijke onbevoegdheid. Welnu de antirevolutionaire partij had moeten inzien, dat haar voorstel juist de zedelijke bevoegdheid van de Kamer ten eenemale overschreed. Het streven naar parlementair alvermogen openbaart zich zelden of nooit in het nemen van formeel ongrondwettige besluiten, maar in een zoodanig gebruik van het eigen recht, dat aan andere machten de uitoefening van hare grondwettelijke bevoegdheid onmogelijk wordt gemaakt. Niet alleen door openlijke schennis van hare voorschriften maar ook door het kennelijk misbruiken van de rechten, die zij geeft, kunnen de Staten-Generaal hun trouw aan de grondwet verzaken, en van zulk een misbruiken was de hier besproken motie een merkwaardig voorbeeld. Heeft de Kroon ter verdediging van hare rechten behoefte aan woorden, die van heiligen eerbied en van diep ontzag getuigen, dan kan zij op de antirevolutionaire partij rekenen, maar zij verge geen daden, allerminst dan wanneer aan die daden partijbelangen moeten worden opgeofferd.

Van dien strijd tusschen zeggen en doen, tusschen leer en leven was in de laatste weken de hier besproken motie wel de voornaamste maar zeker niet de eenige openbaring. Volgens eene verklaring onlangs door de *Standaard* afgelegd, meenen de antirevolutionairen van de omstandigheid, dat de debatten over de grondwetsherziening de fundamenten van onze staatsinrichting blootleggen, gebruik te moeten maken om hier en daar eenige potloodlijnen te trekken. Potloodlijnen? Stak er eene bedoeling achter die beeldspraak? Wilde hij die ze bezigde daarmede te kennen geven, dat ook naar zijne overtuiging die lijnen zich door niets zoozeer onderscheidden als door hare willekeur, hare zwakheid en onbestemdheid, dan heeft hij in een kort woord het bedrijf van zijne medestanders uitmuntend geteekend. Inderdaad men staat verbaasd, dat waar de Staten-Generaal bezig zijn om eene grondwetsherziening te overwegen, welke niet onwaarschijnlijk voor de rechterzijde den toegang naar de ministerstafel ontsluit, die rechterzijde zoo weinig behoefte gevoelt de grondtrekken te teckenen van hetgeen eenmaal haar praktisch regeeringsbeleid zijn zal.

Nooit kwam het duidelijker aan het licht dan bij de tegenwoordige debatten, dat wij in onze antirevolutionairen de organen hebben te zien van eene oude staatsrechtelijke school, die door de kwestie van het onderwijs zeer tegen hare bedoeling uit de stille studeerkamer naar het woelige terrein van de praktische politiek is voortgesleurd geworden. Dr. Kuyper heeft zeer terecht tweederlei begrepen: vooreerst, dat om tot eene oplossing van die kwestie in hunnen geest te kunnen geraken, de antirevolutionairen noodzakelijk staatkundige partij moesten worden, en ten andere, dat om als zulk eene partij te bestaan en eenmaal over de meerderheid te kunnen beschikken, wel aan het dogma van de school moest worden vastgehouden maar tevens onvoorwaardelijk gebroken met de praktische conclusiën, in dat dogma opgesloten. Het dogma moet gehandhaafd worden, omdat daarin het verband ligt tusschen de partij en dat gedeelte van het volk van welks steun men afhangt; - maar de conclusiën moeten worden prijsgegeven, omdat de praemissen van het dogma met onverbiddelijke logica leiden tot een theocratisch staatswezen en zulk een in het moderne Nederland feitelijk onmogelijk is geworden. Stoutmoedig en onversaagd heeft hij daarom in zijn program de zenuw van zijn wetenschappelijk stelsel doorgesneden al de praemissen uit de leer van Stahl zorgvuldig bijeengezameld en aan het scheepje dat hij uitrustte als onmisbaren ballast op de woelige zee van het parlementaire leven medegegeven, maar vrijwillig afstand gedaan van het recht om uit zijne leer de gevolgtrekkingen op te maken, die er in zijn neergelegd. Hij heeft zoodoende zijn stelsel tot eeuwige onvruchtbaarheid gedoemd, maar het tevens levensvatbaar gemaakt voor Nederland.

Bedrieg ik mij niet dan ligt in dezen bijzonderen oorsprong de verklaring van al de eigenaardigheden, welke onze antirevolutionairen als politieke partij onderscheiden: hunne woordenrijkheid, hunne buitengewone voorliefde voor dogmatiek, hunne onbeholpenheid op practisch terrein, en vóór alles hun aarzelen om de vruchten in te oogsten van den jarenlang gevoerden strijd. Klaag niet over hun treuzelen, hunne afwijkingen en uitweidingen, want zij zijn nu eenmaal gedoemd om geen conclusiën te trekken, althans niet uit de beginselen die zij hebben vooropgesteld. Beschuldig hen niet van onpraktischen zin, wanneer zij zich verdiepen in het leerstuk betreffende den oorsprong van

het staatsgezag, of telkens en telkens weder, als waren zij Mohammed's volgelingen, de fundamenteele onderscheiding tusschen geloovigen en ongeloovigen op den voorgrond stellen, want niet alleen naar de zijde van hetStaatsblad, ook naar den kant van de kiezers kunnen afgevaardigden praktisch arbeiden. Verwijt hun vooral geen moedeloosheid wanneer gij hen ziet aarzelen de jarenlang belegerde vesting als overwinnaars binnen te gaan, want de ministerstafel is eene conclusie, en conclusiën passen hun niet. Daar gekomen is de tijd van handelen aangebroken en om te kunnen handelen dient voor ‘Ons program’ een program te worden in de plaats gesteld. Waar vinden zij hun leiddraad voor praktische staatkunde, eene staatkunde met een eigen physionomie, zoodat zij zich niet blootstellen aan het gevaar, dat de oningewijde het òf voor een conservatief òf voor een liberaal programma zal aanzien? Zal het onderscheid uit iets anders en iets meer dan uit woorden kunnen bestaan? Ik twijfel er aan. De enveloppe die zij op de regeeringstafel neerleggen draagt wel het zegel van eene bijzondere staatkundige school, maar die enveloppe is ledig.

De ontzegeling kan intusschen voorshands veilig achterwege blijven, want aan de ministertafel troont nog altijd Mr. Heemskerk, als eene levende waarschuwing tegen het gevaar om zich in de politieke wereld aan voorspellingen te wagen. Toen hij in de lente van 1883 de regeering aanvaardde was het gevoelen algemeen, dat voor dit zijn derde ministerie geen grootere kracht en geen langere levensduur zou zijn weggelegd dan waarmede de natuur de schoonste van de bloemen heeft toegerust, en na verloop van vier jaren staat dat ministerie nog altijd overeind, krachtiger en sterker dan eenig ander sedert de dagen van Kappeijne. Conservatief minister aan wien ook het laatste spoor van eene conservatieve partij ontvallen is, regeert hij toch vrij oppermachtig over eene meerderheid, beter aaneengesloten dan wij die sedert de zoo even genoemde dagen gekend hebben. En waarom dit alles? Omdat hij is de man van het oogenblik, de onmisbare, en omdat de natuur hare eischen heeft, eischen waaraan zij van oudsher den voorrang weet te verzekeren, zelfs boven die van het parlementaire stelsel. Om tot grondwetsherziening te geraken is voor alles een minister noodig, in staat

om die voor te dragen en te verdedigen, en in eene Kamer als de onze, waar twee partijen van ongeveer gelijke sterkte scherp geteekend tegenover elkander staan, zal de minst scherp geteekende staatsman allicht de persoon zijn meest berekend voor de aangewezen taak. Juist in zijne zwakheid ligt de eerste oorzaak van zijne kracht. Maar meer nog dan politieke geschiktheid is hier om de man van het oogenblik te kunnen zijn eene zeldzame vereeniging van intellectueele en physieke eigenschappen noodig: grondige kennis van de veelomvattende onderwerpen waarover de discussiën loopen en van hun verband met de geheele wetgeving en administratie; groote meesterschap in het parlementair debat, en eindelijk een ijzersterk gestel. Het laatste niet het minst, want om in onze dagen hier te lande het hoofd te bieden aan groote parlementaire discussiën, om dag aan dag en week aan week uren achtereen zich te onderwerpen aan een stortbad van lauw water, zonder gevaar te loopen 't zij dan van in te sluimeren en den draad van het debat los te laten, 't zij van het geduld en met het geduld ook het goed humeur te verliezen, zijn lichaamskracht en eene volmaakt goede gezondheid, zooals aan weinige bejaarden geschonken wordt, stellige vereischten.

Dat Mr. Heemskerk deze eigenschappen bezit en in dit langgerekt debat allengs ruimer ontwikkelt, bewijst zijn klimmende invloed. De verplichting om eene overstelpende menigte van redevoeringen te beantwoorden, schijnt hem nimmer te drukken; veelal zeer sober waar anderen uitvoerig zijn, verwaarloost hij toch zelden ernstige argumenten. Theoretische beschouwingen trekken hem niet aan, maar op het gebied van de praktijk is hij meester. Zijne nauwkeurige kennis van wetgeving en administratie; zijn stalen geheugen, dat hem telkens de argumenten voor den geest brengt, die hij op een gegeven oogenblik behoeft; zijne onaandoenlijkheid voor persoonlijke aanvallen, welke hem zelden of nooit zijne kalmte doet verliezen, eindelijk zijne ruime ervaring van het parlementair debat verschaffen hem èn rijkdom van argumenten, èn een groot vermogen om daarvan tegenover zijne tegenstanders het beste gebruik te maken. Aan zijne replieken weet hij nu en dan een zekeren humor te verbinden, welke hem dikwijls nog betere diensten heeft bewezen dan de deugdelijkste van zijne argumenten.

Wijzende op den goeden uitslag waarmede hij zijne voorstellen verdedigt, heeft men in de Tweede Kamer gezegd, dat

Mr. Heemskerk nu reeds aan de grondwetsherziening zijn naam verbonden heeft. De opmerking is zeker juist, ook om die reden, maar toch niet om die reden alleen of zelfs het meest. Op den inhoud van de aanhangige voorstellen heeft de minister in menig opzicht zijn bijzonderen stempel gedrukt. Het zou de moeite loonen eene nauwkeurige studie te maken van de veranderingen, door Mr. Heemskerk in de voorstellen van de staatscommissie gebracht, en de motieven te overwegen, welke hem meer in het bijzonder allerlei kleine wijzigingen in de pen gaven. De conservatieve neigingen van den steller spreken duidelijk uit het zorgvuldig bewaren van veel wat de staatscommissie, naar men meende met vrij algemeene instemming, als geheel nutteloos verworpen had; bijv., en om mij te bepalen tot het hoofdstuk thans in behandeling, het verplichte onderzoek in de afdeelingen van alle wetsontwerpen, en dit ofschoon niemand beter dan de Minister weet dat het in toenemende mate aan eene deugdelijke voorbereiding van het openbaar debat in den weg staat. Even ongemotiveerd als op sommige plaatsen het behoud, is elders de verandering van het bestaande: uitvloeisel van eene buitengewone mate van voorzichtigheid, waarvan anderen niet licht de noodzakelijkheid zouden hebben ingezien.

Komt de grondwetsherziening tot stand zooals zij daar ligt, dan zullen dus meerdere van hare voorschriften, hoewel naar mijne meening niet altijd de beste, aan den redacteur van de nieuwe voorstellen herinneren. Ook dit feit verbindt zijn naam aan het belangrijke werk, dat thans de Kamer bezighoudt, maar nog meer dan dit het zeldzaam groote overwicht, dat hij bij de discussiën uitoefent. Door zich in zake van het kiesrecht te voegen naar de inzichten van de liberale partij en dus bij deze de levendige begeerte op te wekken om het werk van de grondwetsherziening te doen slagen, werd den minister de sleutel van den toestand in handen gegeven. Immers van de aaneensluiting tusschen Regeering en meerderheid zou het nu afhangen of men er in konde slagen het brooze scheepje langs alle klippen heen in veilige haven te brengen. De liberale partij kwam er rond voor uit, dat aan de duurzame medewerking van de Regeering voor haar alles gelegen was, en dat dus het ja of neen van deze een bijna beslissenden invloed uitoefende. Nooit heeft de meerderheid met zooveel ijver gearbeid om een ministerie ten

val te brengen als zij zich nu inspant om deze Regeering staande te houden en haar te dekken tegen het booze spel van een deel der rechterzijde. Wordt harerzijds eene wijziging voorgedragen, welke niet onmiddellijk bij de Regeering ondersteuning vindt, daar luistert men scherp toe of de minister haar bestrijdt, en zoo ja, hoe. Met de hand boven de oogen bespiedt men naar alle zijden den horizont, of zich hier of daar naar aanleiding van het voorstel ook een enkel stipje voordoet, dat de bode zou kunnen zijn van een naderenden storm, want in dergelijk geval zou het roekeloos zijn van het voor de hand liggend middel om zulk een storm te bezweren geen gebruik te maken. Hoeveel ervaring Mr. Heemskerk ook van het ministerieele leven hebbe opgedaan, deze ervaring is meen ik voor hem geheel nieuw, en wie zal het wraken, dat hij winst tracht te doen met de macht, die het toeval hem in den schoot wierp, en dit te eer omdat niemand beter weet dan hij zelf hoe tijdelijk die macht zijn zal Eene der zijden van het parlementaire stelsel, waarop tot nog toe hier te lande misschien nimmer het licht viel, openbaart zich dezer dagen in hare volle beteekenis. Een ministerie dat geen steun vindt bij de meerderheid, dus heette het altijd, is zwakker dan eenig ander, want niemand bekreunt zich om zijn voortbestaan. Volkomen juist, maar wanneer het toeval wil, dat de meerderheid de hulp van zulk een ministerie niet ontberen kan, dan zal het omgekeerd veel sterker zijn dan een parlementair bewind, omdat het zich over het voortbestaan van die meerderheid niet heeft te bekommeren. Wordt haar kracht gebroken, de zijne blijft ongedeerd.

Maar als aan elke buitengewone macht, zoo is ook aan deze een groot gevaar verbonden. De Regeering kan den boog ook te sterk spannen en de meerderheid in dien toestand brengen, dat zij, en mij dunkt zeer te recht, in het welbegrepen belang van het land, aan de handhaving van hare eigen onafhankelijkheid grooter waarde gaat hechten dan aan het welslagen van de grondwetsherziening. De crisis, uitgelokt door de aanneming van het amendement, de samenstelling van de Eerste Kamer rakende, heeft dit gevaar duidelijk aan het licht gebracht. Naar mijne bescheiden meening was het ongelijk hier geheel aan de zijde van de Regeering. Immers tusschen haar en de meerderheid bestond op dit stuk geen strijd van beginsel hoe ook genaamd. Allen wilden volkomen hetzelfde, namelijk de kracht

van de Eerste Kamer zoeken in hare zoo deugdelijk mogelijke samenstelling. Dat de regeling in de thans geldende grondwet opgenomen - eene regeling vermoedelijk veel meer de vrucht van het toeval dan van rijp overleg[1] - eene deugdelijke is, beweert niemand, beweerde ook de minister niet en was werkelijk niet vol te houden. Het amendement meende - en mij dunkt zeer te recht - den door allen verlangden waarborg te vinden in de volkomen vrijheid van het kiescollegie. De Regeering behoefde zeker die meening niet te deelen, maar in dat geval had zij dadelijk blijk moeten geven van hare bereidwilligheid om des noods de transactie te aanvaarden, tot welke het ten slotte gekomen is en die haar reeds vóór de stemming werd aangeboden, omdat deze tittel noch jota te kort deed aan het beginsel dat zij verdedigde. Ter wille van den minister heeft de meerderheid zich nu met een halven en in elk geval vrij gebrekkigen maatregel tevreden gesteld. Toch had het gebeurde deze lichtzijde, dat het duidelijk deed uitkomen hoe voor een deel van de rechterzijde de geheele grondwetsherziening een zuiver politiek spel is geworden.

Ongelukkig heeft de waarschuwing echter niet gebaat, want reeds daags nadat de crisis tot een goed einde was gebracht, dreigde zij op nieuw uit te breken en nu om eene reden zoo onbeduidend als zich nauwlijks denken laat. Art. 91 Grondwet laat toe, dat de leden van de Staten-Generaal ministers zijn, mits zij bij de aanvaarding van dit even als van elk ander bezoldigd staatsambt zich aan eene nieuwe verkiezing onderwerpen. Bij de behandeling nu van dat grondwetsartikel werd een amendement voorgedragen, bestemd om laatstgenoemde

1) Ik zeg vermoedelijk de vrucht van het toeval, en ziehier waarom. De Staatscommissie van 1848 wilde, op het voorbeeld van België, de benoeming van de leden der Eerste Kamer opdragen aan de kiezers van de Tweede Kamer, en natuurlijk dat zij toen het kiezen uit een beperkten kring van personen voorschreef. Op aandrang van de Kamer kwam men later tot het besluit de benoeming aan Provinciale Staten te geven. Daar men toen den beperkten kring, waaruit moest gekozen worden, reeds vond, bleef die behouden, ofschoon die vermoedelijk nooit zou zijn ingevoerd wanneer men van den aanvang verkiezing door Provinciale Staten op het oog had gehad. Immers tegelijk èn den kring van kiezers èn dien van verkiesbaren te beperken heeft geen zin, omdat de tweede beperking zou bewijzen dat de eerste onvoldoende is. Ik ken dan ook geen land waar men de Eerste Kamer op dezelfde wijze samenstelt als nu nog hier. In Zweden en Denemarken, waar even als bij ons òf Provinciale Staten òf een beperkt kiescollegie de leden van het hoogerhuis aanwijzen, zijn beiden in hunne keuze vrij.

voorwaarde juist voor den tot minister gekozen afgevaardigde op te heffen, en dit met het blijkbare doel om de samensmelting van beide functiën meer gemakkelijk te maken. De minister bestreed het voorstel, en mij dunkt te recht, want het zondigde tegen de eenvoudigste regelen van de logica. Een van beiden zou men zeggen: òf de voorwaarde moest algemeen worden opgeheven òf vóór alles hier gehandhaafd, omdat de aanvaarding van dit staatsambt de onafhankelijkheid van den afgevaardigde toch zeer zeker meer bedreigt dan eenig ander ambt ooit zou kunnen doen. De opmerking van Dr. Schaepman, dat men door hier aan de voorwaarde vast te houden den kiezers van een enkel district het middel in handen geeft, om de kracht van een nieuw ministerie te ondermijnen, was een argument tegen de vereeniging van beide functiën, maar kon nooit als motief gelden om den kiezers een afgevaardigde op te dringen van wien zij niet gediend zijn. Eenmaal op den weg door de voorstellers ingeslagen, zou men er toe moeten komen om den afgevaardigde die minister is permanent aan zijn district te binden zoolang hij in het bezit blijft van zijn portefeuille.

Al deze bezwaren vallen zoo duidelijk in het oog, dat eene bondige weerlegging hier ruimschoots voldoende was om de verwerping van het amendement te verzekeren. Ongelukkig nam de Regeering echter de zaak te hoog op en liet zij nog eens de kabinetskwestie doorschemeren. Door zoo te doen maakte zij niet alleen haar gelijk tot ongelijk, omdat dan toch het lot van zulk een amendement niet over het lot der grondwetsherziening mocht beslissen, maar verhoogde zij de kansen, dat de meerderheid het bestreden voorstel zoude aanvaarden. Het eigenaardige toch van den toestand is, dat naarmate de bezwaren van de Regeering toenemen die van anderen verzwakken; hoe donkerder de minister de gevolgen van een amendement voorstelt, hoe schooner vergezicht het ontplooit voor de geestelijke oogen van enkele leden der rechterzijde, en hoe aantrekkelijker de verboden vrucht zich voordoet. Mr. Lohman was dadelijk gereed zijne voorliefde voor het amendement te motiveeren en zoodoende het dreigende gevaar van een nieuw conflict aan te kondigen. Het wijs beleid van de Kamer hield het nemen van een overijld besluit tegen en de stemming van den volgenden dag kwam bewijzen hoe te onpas de Regeering haar grof geschut gebruikt had.

Waar dergelijke incidenten zich elk oogenblik voordoen, zou het niet weinig gewaagd zijn de uitkomst ook maar van de eerste lezing te willen voorspellen. Eer de vergadering de additioneele artikelen in het gezicht krijgt - gesteld altijd dat deze tot het einde bewaard worden - is er nog menige gevaarlijke klip te ontzeilen, bijv., en om van geen andere te gewagen, de administratieve rechtspraak en de subsidiën aan de kerkgenootschappen. Het zou zeker niet aangaan dat de Regeering van de Kamer eischte zich bij deze en andere gewichtige onderwerpen onvoorwaardelijk aan hare inzichten te onderwerpen. Eene grondwet is allerminst bestemd om uitdrukking te geven aan de denkbeelden van een enkele staatkundige richting; zij moet de meest uiteenloopende belangen bevredigen en waarborgen en, waar een scherpe strijd de leden verdeelt, voor geen van beiden onvoorwaardelijk partijkiezen. Wederzijdsche toegevendheid is daarom onvermijdelijk om tot een goed einde te geraken en op menig gebied transactie tusschen strijdige beginselen een gebod. Hoe vele en hoe belangrijke offers van eigen meening heeft de Regeering van 1848 zich niet moeten getroosten, eer zij er in konde slagen hare voorstellen aannemelijk te maken voor de meerderheid. Is haar voorbeeld altijd navolgenswaard, hoeveel te meer dan thans nu de houding van een deel der rechterzijde tot verdubbelde behoedzaamheid aanspoort.

Eindelijk bij de additioneele artikelen aangekomen staat nieuwe strijd voor de deur, wel niet over de hoofdgedachte van het daar ontwikkelde kiesrecht, want geen twijfel of de meerderheid zal daaraan hare goedkeuring hechten, maar over de redactie van de bijzondere bepalingen en misschien ook over de grenzen van het kiesrecht. Het onderwerp is voor de geheele Kamer van overwegend belang en natuurlijk dat de verschillende inzichten, welke omtrent dat belang bestaan kunnen, zich ook bij deze gelegenheid krachtig zullen doen gelden.

En niet alleen tusschen rechter- en linkerzijde maar ook in den eigen boezem van de liberale partij bestaat vrij wat verscheidenheid van denkbeelden omtrent den aard van het kiesrecht, zooals bij de uitvoerige discussiën over het nieuwe artikel 80 duidelijk genoeg gebleken is. Onderscheiden toongevende leden van de linkerzijde hebben terecht begrepen, dat zij deze

gelegenheid niet mochten laten voorbijgaan zonder openlijk te verklaren in welke verhouding zij stonden tot het vraagstuk van het algemeene stemrecht, en aan dat besef danken wij eenige van de beste redevoeringen welke bij de grondwetsherziening werden uitgesproken.

Mr. van Houten nam den 17^{den} Maart, zooals vroeger meermalen, het beginsel van algemeen stemrecht in bescherming, maar ik herinner mij niet dat hij ooit te voren zijne denkbeelden daaromtrent zoo klaar, zoo bondig en zoo krachtig uiteenzette als deze keer. ‘Het algemeen stemrecht - dus zeide hij o.a. - eischt, dat het kiesrecht overal toegekend worde waar geen reden tot uitsluiting bestaat, dat is de eenvoudige theorie van het thans zoo aangevallen algemeen stemrecht. Daartegenover staat de theorie van hen, die het kiesrecht eene functie noemen, welke door den wetgever moet worden opgedragen. De geheele quaestie lost zich daarin op, of men aanneemt dat aan een burger het kiesrecht behoort, mits er geen reden tot uitsluiting is, dan wel dat men van nature is uitgesloten, tenzij het door den wetgever als een functie opgedragen wordt. Die theoriën staan scherp tegenover elkander.’ ‘De leer van het algemeen stemrecht’ - alzoo besloot de spreker dit gedeelte van zijn betoog - ‘is dus eenvoudig de theorie van de rechtsgelijkheid, zoo lang er geen reden voor rechtsongelijkheid bestaat.’

Bedrieg ik mij wanneer ik zeg, dat juist het glasheldere van dit betoog de kracht van de verdediging verzwakt. De leer van het algemeen stemrecht is met eenige nevelen wel gediend; door deze onbarmhartig te verscheuren wordt misschien meer aan de eischen van de oprechtheid dan aan die van de voorzichtigheid gehoor gegeven. Ik laat nu daar, dat in de opdracht door den wetgever het ware onderscheid tusschen de twee opvattingen niet kan gelegen zijn, omdat, 't zij men het algemeene of wel het beperkte stemrecht aanvaarde, uitdrukkelijke of stilzwijgende opdracht door den wetgever in elk geval onvermijdelijk is. De bedoeling is intusschen volkomen duidelijk: volgens Mr. van Houten komt het kiesrecht van nature aan den burger toe; volgens zijne tegenstanders behoort het aan den Staat, die het toekent aan hen van wie hij onderstelt dat zij het ten voordeele van de gemeenschap zullen gebruiken. Ik begrijp het eerste standpunt volkomen, maar ik

begrijp niet hoe gij daar aan uwe uitzonderingen komt. Private rechten zijn algemeene rechten en waarom dan hier met die algemeenheid gebroken? Wat is het motief dat u tot uitzonderingen drijft? Het bijzonder belang van den uitgeslotene? Het is nauwelijks denkbaar, want welk persoonlijk nadeel zou deze kunnen ondervinden van de wijze waarop hij een hem uitgereikt stembillet invult of doet invullen? Beroept gij u op het zeer verwijderd nadeel dat uit een onberaden keus kan voortvloeien, dan vraag ik: wat beteekent dit nadeel vergeleken bij dat, 't welk bijv. een onberaden huwelijk hem brengen zal, en toch denkt gij er niet aan de gelegenheid om zulk een onberaden stap te doen voor hem af te sluiten. Waarom dan hier over de private personen eene voogdij uitgeoefend, die gij overal elders volstrekt verwerpelijk acht? Ik weet maar één antwoord. De maatstaf, dien gij in handen neemt als gij uwe uitsluitingen gaat regelen, is niet ontleend aan het belang van de bijzondere personen maar aan het belang van den Staat. Gij weert van de stembus wie geen belasting opbrengen, zeker niet om hunnentwille maar omdat gij van hunne deelneming aan het kiezersrecht slechte gevolgen ducht voor de gemeenschap; maar is dit zoo, betwist dan ook niet langer dat voor u als voor ons redenen van staat over de grenzen van het kiesrecht beslissen, dat gij feitelijk niet minder dan wij dat kiesrecht als een functie aanmerkt, die de Staat opdraagt, en in één woord, dat de scherpe scheiding, die gij tusschen uwe opvatting en de onze meent op te merken, inderdaad slechts in uwe verbeelding bestaat. Immers of gij zegt: ‘allen zijn toegelaten die ik niet uitsluit,’ of wij: ‘allen zijn uitgesloten aan wie ik niet uitdrukkelijk toegang geef,’ maakt hoegenaamd geen verschil; want het zijn slechts twee methoden om een zelfde gedachte uit de drukken. Niets belet zelfs dat wij met onze methode de grenzen van het kiesrecht nog ruimer uitzetten dan in uwe bedoeling ligt.

Is de voorgaande opmerking juist, dan bestaat er ook eene gemeenschappelijke basis waarop alle leden van de liberale partij zich bij de beoordeeling van vragen, het kiesrecht rakende, stellen kunnen, en staat dus de gelegenheid voor eene vruchtbare discussie open, al blijft er ook ruimte over voor de meest verschillende opvattingen van wat het staatsbelang eischt. En werkelijk ligt daar en daar alleen het verschil tusschen Mr.

van Houten en zijne tegenstanders. Voor hem is het arbeiden aan de uitbreiding van het stemrecht tegelijk arbeiden aan de verbetering van het staatsbestuur. Voor hem is elke nieuwe vloed van kiezers eene nieuwe bate voor den Staat, een nieuwe waarborg, dat de Regeering overeenkomstig hare natuurlijke bestemming werkelijk als het orgaan van aller belang zal optreden. Bij de toelichting van die meening heeft hij uit den aard der zaak schoon spel, want terwijl wij al de ellende en gebreken van het bestaande kennen en deze dus veilig als getuigen kunnen worden opgeroepen waar men de behoefte aan verandering bepleit, staat het natuurlijk vrij het groote onbekende dat wij te gemoet gaan naar den rijkdom van onze verbeelding met de schoonste kleuren te tooien. Wel erkent de afgevaardigde uit Groningen, dat zeer groote uitbreiding van het kiesrecht hier en daar aan politieke kwakzalvers den weg baant naar het parlement, maar ook dit kwaad acht hij weinig, omdat de Kamer - van oudsher het graf voor allerlei geusurpeerde reputatiën - ook aan de zoodanigen wel de plaats zal weten aan te wijzen, die hun toekomt.

De vraag is intusschen geoorloofd of men met eene dergelijke opmerking kan volstaan om zoovele andersdenkenden gerust te stellen. Het zou zeker reeds een verbazend groot kwaad zijn wanneer belangrijke uitbreiding van het kiesrecht werkelijk mocht leiden tot eene in het oog vallende verlaging van het intellectueele peil der volksvertegenwoordiging. Maar me er nog dan dit kwaad weegt het gevaar, dat zulk eene uitbreiding van het kiezerspersoneel op onrustbarende wijze het cijfer komt vermeerderen van die geheel onzelfstandige elementen, die aan de stembus het werktuig worden van dezen of genen bijzonderen maatschappelijken invloed, omdat de overheersching van zulk een invloed den staat zoo licht van zijne natuurlijke bestemming aftrekt. Liever dan naar Mr. van Houten luister ik hier naar Dr. Schaepman, als hij diegenen onder zijne geloofsgenooten die van geen uitbreiding van stemrecht weten willen, met de woorden van den kardinaal-aartsbisschop van Westminster herinnert, hoe de Kerk door haren invloed op het volk nog wel zoo goed als door haren vroegeren invloed op de vorsten voor hare belangen waken kan. ‘But the Church is the same, and can renew its relations with whatsoever forms of civil life the world is pleased to fashion for itself. If, as political foresight has

predicted, all nations are on their way to democracy, the Church will know how to meet this new and strange aspect of the world.' Deze woorden zijn sinds lang geen voorspelling meer; zij verkondigen eene waarheid waarvan het moderne Europa de volle beteekenis allengs duidelijker leert kennen.

Het behoort tot de bedenkelijkste teekenen des tijds, dat men meer en meer in onze maatschappelijke nooden het eigenlijk motief gaat zoeken om tot algemeen stemrecht te geraken. Niet alleen dat men zoodoende door eene verkeerde deur het groote vraagstuk nadert en wat slechts naar redenen van staat mag worden beslist aan geheel andere redenen gaat toetsen, maar het is dunkt mij volkomen duidelijk, dat op deze wijze den volken eene onuitputtelijke bron van teleurstellingen wordt geopend. Mr. Mees heeft dit op dienzelfden 17^{den} Maart, waar hij èn Heldt èn Van Houten bestreed, voortreffelijk in het licht gesteld.

De wetenschappelijke voorstanders (van het algemeen stemrecht) zijn meestal wijsgeerige realisten. Met donkere kleuren - en in den regel helaas te recht - wijzen zij op de donkere zijden van onze samenleving; zij zijn het, die er niet weinig toe hebben bijgedragen om de oogen te openen voor de ellende die in de minst gegoede klasse der maatschappij heerscht; zij hebben het gedaan door hunne wetenschap, door hunne literatuur, door hunne kunst, op het gevaar dat hunne kunst haar aesthetisch karakter verloor.

Ik zal de laatste zijn om het betrekkelijk recht van die richting te wraken en niet het nut te erkennen, dat zij ten aanzien van sociale toestanden heeft gesticht.

'Vreemd echter is het dat de voorstanders dier richting, terwijl zij op dat realistisch standpunt staan, meenen aan het geheele volk, waarvan een deel zoo laag wordt gesteld, het stemrecht te kunnen geven. Als menschen wordt een niet onaanzienlijk gedeelte van de burgers in donkere kleuren geschilderd, als kiezers worden diezelfde menschen met een ideaal waas overtogen. Ik voor mij kan daarin niets anders zien dan een zeker democratisch mysticisme, dat men bij de voorstanders van die realistische richting allerminst zou verwachten.'

Wie geneigd zijn zich van het algemeene stemrecht illusiën te maken, zullen weldoen deze waarschuwingen te gedenken, te gedenken ook de ervaringen welke de wereld van dat stemrecht heeft

opgedaan en waaraan nog onlangs Mr. de Beaufort de Kamer herinnerde. Deze ervaringen hebben voor ons te meer gewicht omdat het parlement, dat hier door het algemeen stemrecht zou worden geschapen, feitelijk de regeering in handen heeft. Indien een rijk als Duitschland de nadeelige gevolgen van het daar bestaande kiesstelsel betrekkelijk weinig ondervindt, dan is het omdat eene geheel zelfstandige regeering daar èn het uitgestrekte land èn den Rijksdag beheerscht. Maar denk u nu die sterke regeering weg en den Rijksdag met zijne tien of twaalf politieke partijen als ons parlement uitsluitend leider van het gezag, en het gevaar is groot dat het nu zoo machtige Duitschland allengs tot zijne vroegere machteloosheid zou terugkeeren.

Mr. van Houten besprak in het laatste gedeelte van zijne hierboven aangehaalde rede het complex van groote vraagstukken, dat wij de sociale kwestie plegen te noemen, en gaf als zijne meening te kennen, dat de oplossing van die vraagstukken in hoofdzaak het werk van den wetgever zijn moet. Ik zou deze stelling slechts ten deele durven beamen, maar aangenomen dat zij juist is, welk een tact, welk eene kennis, welk eene gematigdheid vooral, zal de wetgever van de toekomst dan niet behoeven, om opgewassen te zijn tegen zulk eene taak. Het fijnste werktuig is nauwelijks fijn genoeg voor dergelijken arbeid. En de man die zulk een taak stelt wil toch zooveel mogelijk allen hebben opgeroepen om tot de samenstelling van het werktuig bij te dragen. Inderdaad ik heb eerbied voor het taaie, het onverstoorbaar geloof van den afgevaardigde uit Groningen.

Welk is nu het verband tusschen de bovenstaande opmerkingen en de taak die de Tweede Kamer welhaast bij het vaststellen van de additioneele artikelen zal te vervullen hebben? Bedrieg ik mij niet dan ligt dat verband in het karakter van de grondwettige bepaling, welker voorloopige uitvoering de genoemde artikelen regelen. De nieuwe gorondwet geeft ter regeling van het kiesrecht aan den gewonen wetgever eene schier volkomen vrijheid van handelen. Wel stelt zij grenzen maar ook aan het meest algemeene stemrecht ontbreken zulke grenzen niet. Trouwens die welke men hier aannam hebben te minder waarde omdat hare beteekenis schier geheel van subjectieve opvattingen afhangt. Ik denk er niet aan van deze

eigenaardigheid van het nieuwe grondwetsartikel eene grief te maken, want, hoe men dat ook inrichte, òf naar de zienswijze van de Regeering, òf overeenkomstig het voorstel-van Houten, òf naar het advies van de Staatscommissie, machtiging gevende om het kiesrecht toe te kennen aan allen die wekelijks 70 centen huur betalen, voor eene vergadering welke het algemeene stemrecht wil - en alleen op zulk eene hebben wij te letten, - werd in elk geval feitelijk de gelegenheid opengesteld om het in te voeren. In vervolg van tijd zullen de grenzen van het kiesrecht schier geheel afhangen van de conscientie en het verlicht oordeel van den wetgever, en van daar dat in deze dagen - men heeft het terecht ingezien - aan eene zuivere waardeering van het algemeen stemrecht zoo groote beteekenis toekomt.

Zooals de additioneele artikelen daar liggen geven zij het kiesrecht aan allen, die in het laatste jaar hun vollen aanslag in het personeel, onverschillig zijn bedrag, voldaan hebben. Er bestaat alle reden om te vermoeden, dat deze grensregeling, krachtig door de Regeering gesteund, ook door de meerderheid zal worden aanvaard, maar aan ernstig verzet zal het toch niet ontbreken. Sedert de leus van den gezeten werkman in omloop kwam, is er ook van vele voortreffelijke en invloedrijke mannen eene beweging uitgegaan om het kiesrecht reeds dadelijk verder uit te breiden door het ook toe te kennen aan die minder gegoeden, die naar de wet met de betaling van den gedeeltelijken aanslag kunnen volstaan. Bij invloedrijke organen van de periodieke pers vindt deze beweging krachtige ondersteuning en ook in de Kamer zelve zal die ondersteuning zeker niet ontbreken. Moest het voorschrift in de grondwet zelve worden opgenomen, ik zou erkennen dat er dan reden bestond om aarzelend te vragen of de getrokken grenslijn ook nog te nauw kan zijn? Maar nu de grens zal worden opgenomen in de gewone wet, in een wet dus, die elken dag van het jaar voor wijziging vatbaar is, nu moet ik ronduit verklaren, dat het drijven naar nog ruimer grenzen mij op dit oogenblik volkomen ongemotiveerd toeschijnt. Zooals de Regeering opgeeft zal, naar de regelen der additioneele artikelen, het getal kiezers voor de Tweede Kamer van 136.000 tot 300.000 aangroeien en dus meer dan verdubbelen, en nu zou ik meenen dat de meest alledaagsche voorzichtigheid vordert de vruchten van die groote uit-

breiding af te wachten eer men een stap verder doet op een weg, welke geen gelegenheid openlaat om op zijne schreden terug te komen.

Staan wij in vele opzichten bij andere volken achter, toch bezitten wij eene kostelijke nationale eigenschap in ons nuchter gezond verstand, dat ons vroeger en later menige teleurstelling bespaarde. Mocht tegen alle verwachting het drijven naar dadelijke invoering van een ruimer kiesrecht dan nu wordt voorgedragen, toch zegevieren, dan zou ik de uitkomst hartelijk betreuren, ook om het besluit op zich zelf, maar toch het meest, omdat het mij een voorteeken zijn zou, dat nu ook die kostelijke nationale eigenschap, welke ik zoo even noemde, in de wieling van den politieken maalstroom dreigt onder te gaan.

Leiden, 24 April 1887.

J.T. BUIJS.

Onder den koepel van het Institut de France.

Fier, bijna uitdagend, verheft zich te Parijs, op den linker Seine-oever, de koepel van het ‘Institut de France’ tegenover de breede galerijen van het oude Louvre. Uit het vorstelijk paleis schijnt de luister der koningen voor goed geweken. Hoeveel schatten van kunst en glorie in de rijkversierde vertrekken ook bijeen zijn, de ‘salle des souverains’ is slechts een schoonklinkende naam voor een rariteiten-museum, en in de ‘salle d'Apollon’ staat geen troon meer opgericht voor den ‘Roi-Soleil’.

De koepel van het Institut daarentegen, welft zich somtijds nog boven een tooneel dat aan de klassieke eeuwen van Frankrijks historie herinnert. Wanneer de deuren van dit heiligdom worden opengezet voor de plechtige ontvangst van een nieuw lid der ‘Académie française’; wanneer, klokslag twee uren, de ‘Directeur’ der Academie binnentreedt, uitgedost in zijn ‘habit à palmes’, begeleid door den ‘secretaire perpétuel’ en den kanselier; wanneer deze groep gevolgd wordt door een tweede, eveneens in gala-costuum, den nieuwen onsterfelijke tusschen zijn beide ‘parrains’; wanneer de bloem der aristocratie van den geest, veelal ook die van den adel der geboorte, het halfrond vult en zelfs de amphitheaters slechts gedeeltelijk beschikbaar laat voor het gewone publiek; wanneer de rijkste en keurigste damestoilettes in bevallige plooien, die van gratie en smaak getuigen, zijn nedergevleid tot op de trappen der estrade van het bureau; - dan zou het niemand buitengemeen verbazen zoo de oude kardinaal de Richelieu nog eens binnentrad om over de veertig onsterfelijken en hun hofstoet het oog van den hoogen beschermheer te laten gaan.

Hier heerscht nog vorstelijke traditie, hooghartige hoffelijk-

heid; hier rollen nog de lange, kunstige periodes van den ‘discours académique’; hier durft men de middelmatigheid nog minachten en het uitstekende verheerlijken; hier wuiven nog andere vederbossen dan de pluimen van een republikeinschen generaal; hier hebben de politieke reuzen van het Hôtel de Ville nog het voorkomen van dwergen; hier is nog de plaats voor iets koninklijks; hier regeert nog altijd Frankrijks onsterfelijke koningin, haar nooit volprezen taal.

En al is het ook de Bonapartistische princes Mathilde die gij in gindsche loge ontwaart; al is het de poolsche gravin Potocka wier gitzwarte haren, door de purperen rozen van haar hoedje gekroond, uwe aandacht trekken; al speurt gij eene madame Rothschild tusschen de marquise de Grandval en de duchesse de Grammont; al behooren de ‘noms illustres ou charmants’ waarmee de leden dezer uitgelezen vergadering genoemd worden, nog slechts bij uitzondering aan eene comtesse de la Rochefoucauld of aan eene princesse de Léon; al bezit de held van den dag, de dichter Leconte de Lisle, van den graventitel niets dan den klank; al wordt de eereplaats ingenomen door Georges en Jeanne Hugo, die niet, gelijk hun grootvader meende, van een veldoverste der hertogen van Lotharingen afstammen, - toch gevoelt gij dat de adem der democratie hier nog maar zeer bescheiden en zacht gewaaid heeft, dat men in dezen kring de geschiedenis nog iets hooger opvoert dan tot het jubeljaar der Revolutie.

Draagt elke receptie in de Académie française een karakter van voornaamheid, buitengemeen luisterrijk was de plechtigheid van 31 Maart jl. Geen wonder. Aan den ingang van het heiligdom stond, als ‘récipiendaire’, het hoofd der nieuwe fransche dichterschool, Leconte de Lisle; vóór het altaar, gereed den nieuwen onsterfelijke te ontvangen, zetelde Alexandre Dumas; en tusschen die beiden zweefde de geweldige schim van Victor Hugo.

Naar aloud gebruik moest Leconte de Lisle een lofrede houden op den Meester wiens plaats hij innam, terwijl aan Alexandre Dumas de taak was opgedragen, zoowel den overleden als den nieuwen ambtgenoot te verheerlijken. Dezelfde traditie liet aan beide de vrijheid om tusschen hun lofspraak op de personen algemeene theoriën in te vlechten, en zij eischte zelfs van Dumas dat hij, Victor Hugo's opvolger begroetend, een goede dosis

kritiek, en nog wel ‘de la critique à bout portant’, mengen zou in zijne hulde.

De eerste spreker behoefde slechts zijn temperament te volgen om getrouw te blijven aan de strenge academische vormen. Zelf een marmeren beeld gelijk, wil hij de poëzie alleen behandeld zien als beeldhouwwerk. Met vaste, waardige hand moeten de verzen gebeiteld worden in het marmer der taal. De rijke, volle wereld der natuur en van het menschelijk denken moet, in statige, sierlijke lijnen, door den dichter worden teruggegeven. Alle persoonlijke aandoening, alle ontroering, moet de kunstenaar uit zijn werk verbannen. Het gemoedsleven van een mensch, zelfs dat van een dichter, is te intiem of te banaal om, in de kunstige vormen van het vers saamgevat, aan de bewondering van het publiek te worden aangeboden. De waardigheid der kunst mag nooit ten offer worden gebracht aan de weekhartigheid der menigte.

Zoo denkt Leconte de Lisle. Wanneer een dichter die dergelijke denkbeelden voorstaat een enkele maal proza schrijft en dit proza tot het voertuig maakt van zijne bespiegelingen over zijne kunst, dan zal hij, naar volkomen objectiviteit strevend, in breede trekken de geschiedenis der poëzie verhalen, en aan zijne lange perioden zal hij den kunstigen bouw, den metalen klank, den scherpen toon geven die zijne verzen beroemd hebben gemaakt.

Inderdaad heeft Leconte de Lisle, bij gelegenheid van zijne receptie, aldus gesproken. De geschiedenis der poëzie is spoedig door hem verhaald. In ééne enkele lange academische periode wordt elk tijdvak van de geschiedenis saamgevat. Uit den lang vervlogen tijd der droomen en der geweldige hartstochten van jonge, nauw ontwaakte rassen, dagteekenen, zoo zegt hij, de onsterfelijke zangen van Homeros en Valmiki. Met de dichters van Hellas breekt de heerschappij aan der individueele geniën. De donkere Middeleeuwen zijn niets dan een bange droom, de nachtmerrie eener afschuwelijke barbaarschheid, voor de poëzie zonder waarde of beteekeuis. Eerst de Renaissance doet de poëzie herleven: de fransche Pléiade opent het organisch tijdperk der fransche letterkunde. Doch op deze frissche geboorte volgen twee eeuwen van lyrischen doodslaap. Met Victor Hugo echter ontwaakt de dichtkunst tot een nieuw schitterend leven. Zestig jaren lang heeft deze god ‘gouden verzen gesmeed op

een bronzen aambeeld'. En toen die verzen voor het eerst, met name in den bundel der *Orientales*, het oor der wereld bereikten, waren zij voor een geheel menschengeslacht eene onverwachte openbaring van echte poëzie.

Klinkend en scherp van lijn, 'précise et sonore', zooals hij zelf gaarne zegt, is de taal waarin Leconte de Lisle deze gedachten ontwikkelt. Maar andere gedachten dan deze ontwikkelt hij niet. Breed gepenseeld, somtijds aangrijpend door de kracht der uitdrukking, is het overzicht dat hij geeft van Victor Hugo's werken, te beginnen met de eerste Oden tot aan de 'oeuvres posthumes', die de bewondering doen omslaan in een soort van 'effroi sacré' tegenover een zoo verbazende scheppingskracht. Maar of hij hem in den aanvang noeme 'un grand et sublime poëte', of aan het slot 'le plus éclatant génie lyrique', hij tracht in het zieleleven van den grooten Meester niet verder door te dringen; en waar hij even de eigenaardige wijsbegeerte van den dichterlijken denker aanroert, daar is het om over zijn godsdienstig geloof, 'cette foi faite d'éblouissements', medelijdend, schoon eerbiedig, te glimlachen en de gestalte van zijn held te teekenen zooals zij zich op het sterf bed vertoonde, den lichtglans der laatste en hoogste illusie om de slapen, 'auréolé de l'Illusion suprême'.

Alexandre Dumas, dit wist men van te voren, zou iets geheel anders geven. Wel verstaat de schrijver van *Francillon*, wanneer het er op aan komt, de kunst om in den stijl der academische volzinnen zijn plooibaar talent te voegen. Maar hij zou niet kunnen nalaten om nu en dan die statige lijnen af te breken door een paar luchtige schetsjes, een paar losse strepen, hier en daar zelfs door een scherp krasje van zijn geestige pen. Met ongeduld had hij uitgezien naar het oogenblik, dat de rede van Leconte de Lisle hem zou worden ter hand gesteld, opdat hij, naar den eisch der acakemische traditie, in zijn antwoord een weerklank op die rede zou kunnen geven. IJverig ging zijn vernuft aan het speuren naar de hoekjes, waaraan hij zijne eigene beschouwingen zou kunnen vasthaken, naar de plekjes, waarin hij, om er de guirlandes zijner hulde aan op te hangen, de fijne nageltjes zijner kritiek zou kunnen inslaan. En toen nu ook z i j n werk gereed was, heeft hij den uitgelezen kring zijner toehoorders en de tallooze groepen zijner lezers verrukt en bekoord door een meesterstuk van taal

en gedachte, door eene talentvolle vermenging van dichterlijken gloed en fijnen geest, van breede oratorie en aangenaam gesnap, van scherpe karakterteekening en luchtige satire.

Wat zijn voorganger gedaan had, zou hij hem nadoen. Wat deze verzuimd had, zou hij goedmaken.

Had Leconte de Lisle eene keurige beschrijving gegeven van het oogenblik, waarop hij, omringd door de weelderige natuur van het eiland Réunion, zijn geboortegrond, voor het eerst de *Orientales* gelezen had, Alexandre Dumas schetst verrukkelijk schoon en aangrijpend het tooneel, dat op de rotsen van het eenzame Guernesey is voorgevallen, toen Victor Hugo, tegenover den onmetelijken oceaan staande, voor het eerst een der jonge dichters, ‘die de eer genoten in de schaduw van den grooten balling zich te bewegen’, eenige strofen van Leconte de Lisle hoorde voordragen. Hij laat u den Meester zien, verrukt en verrast door deze schoone verzen, ‘qu'il ne se rappelait pas avoir faits’, zooals Dumas er geestig tusschenvoegt. En het is alsof die breedgebouwde alexandrijnen, met hun statigen gang, hun zuiveren, forschen klank, hun buitengemeen fraai gekozen woorden, nog meer indruk maken nu de spreker, terwijl hij ze voor het publiek der academie declameert, ze in den mond legt van een jongen man, die op het terras van Guernesey, onder een stralenden hemel, tegenover het schitterend vlak der zee, Victor Hugo inwijdt in de kunst van Leconte de Lisle.

Laat mij enkele dier strofen aanhalen. De laatste zou ik de schoonste van alle willen noemen, omdat, bij een zoo eenvoudig onderwerp, voor een zoo plechtig dichter als Leconte de Lisle, de moeielijkheden, die hier te overwinnen waren, het grootst zijn geweest.

Midi, roi des étés, épandu sur la plaine,
Tombe en nappes d'argent des hauteurs du eiel blen.
Tout se tait. L'air flamboie et brûle sans haleine,
La terre est assoupie en sa robe de feu.

L'étendue est immense et les champs n'ont point d'ombre;
Et la source est tarie, où buvaient les troupeaux;
La lointaine forêt, dont la lisière est sombre,
Dort, là-bas, immobile en un pesant repos.

Seuls, les grands blés mûris, tels qu'une mer dorée,
Se déroulent au loin, dédaigneux du sommeil;
Pacifiques enfans de la terre saerée,
Ils épuisent sans peur la coupe du soleil.

Non loin quelques boeufs blancs, couchés parmi les herbes,
Bavent avec lenteur sur leurs fanons épais,
Et suivent de leurs yeux languissans et superbes
Le songe intérieur qu'ils a'achèvent jamais.

Van dat Guernesey, het eiland der ballingschap, had Leconte de Lisle in zijne oraison funèbre niet gerept. Was het misschien om den dichter der natuurbeschrijvingen te doen gevoelen welk eene dankbare stof hij hier had verwaarloosd, dat Alexandre Dumas, toen hij het eiland Réunion vermeldde, het met een paar losse trekken teekende als een ‘toovereiland, Afrika aan de eene zijde, Azië aan den anderen kant, dat den voorbijvarenden zeeman moet voorkomen als een onmetelijke ruiker bloemen, misschien geboren uit die welke Proserpina bezig was te plukken toen Pluto haar vervolgde, en die zij in de golven heeft geworpen om haar ijdele vlucht lichter te maken’?

Maar er waren geheel andere leemten aan te vullen in de rede van zijn voorganger. Met hooghartige minachting had de ‘Parnassien,’ de ‘tijd- en landgenoot van Hellenen en Hindoes,’ in zijn geschiedenis der poëzie het christendom niet eenmaal genoemd, de middeleeuwen als een tijdperk van barbaarschheid gebrandmerkt, en over de zeventiende en achttiende eeuw als over den ‘lyrischen doodslaap’ der fransche letterkunde de schouders opgehaald.

Neen, het was niet alleen om zekere clericale neigingen van de Académie française te ontzien dat Alexandre Dumas ging uitweiden over de ‘rapsoden uit het kleine land van Judea,’ die de godsdienstige liederen der oudheid, zooal niet uit de herinnering, dan toch uit het gemoedsleven der menschheid hadden uitgewischt. Het was om aan Dante, Klopstock, Corneille, Racine, Milton, Goethe, de eer te geven die hun onthouden was, om te wijzen op Lamartine's *Méditations*, op Victor Hugo's vrome klaagliederen, op Musset's *Espoir en Dieu*, door den vorigen spreker ter nauwernood aangeduid als flauwe

nagalmen van ‘Chateaubriand's kunstmatige en zinnelijke religiositeit’; en mij dunkt ik hoor de toejuichingen van het publiek, niet alleen van de ‘dames du monde’ die morgen ter biecht zullen gaan, maar van alle bewonderaars van echte poëzie, toen Dumas, na een goed deel dezer verzen te hebben voorgedragen, met vermetelen tact uitriep: ‘Vive Dieu! c'est le cas de le dire, voilà de beaux vers, Monsieur.’ Inderdaad, die vloek was daar op zijn plaats; want voor de toekomst der poëzie is, naast de onvergankelijkheid der liefde, het voortbestaan van den godsdienst geene onverschillige zaak.

Met de stoutheid van een triumphator volgt Dumas zijnen voorganger op den voet. Ronduit verwijt hij hem zijn zwijgen over Lamartine en de Musset. ‘Ik alleen,’ zegt hij eerst bescheiden, maar vervolgt dan zegevierend ‘en allen die naar ons luisteren, - hebben aan hen gedacht.’ Voor de onaandoenlijkheid van Leconte de Lisle heeft hij eerbied; voor een dichter die alle aandoening, allen hartstocht, alle gevoel met opzet in zijn gemoed gesmoord heeft om zoo eerst recht dichter te kunnen zijn, gevoelt hij ontzag, ook al komt de poging hem ijdel voor om de poëzie met nieuw leven te bezielen door haar te ontnemen wat het leven zelf is van het Heelal, de eeuwige liefde. En geestig, schoon niet volkomen naar waarheid, kenschetste hij dit streven door, op een bekend klassiek woord zinspelend, den nieuwen Académicien toe te voegen: ‘Gij hebt gewild dat, in uw werk, al wat menschelijk is u vreemd zou blijven.’

Dat hij met de pessimistische wijsbegeerte van Leconte de Lisle een weinig den spot zou drijven, was te verwachten. Wel heeft Alexandre Dumas wijsgeerigen aanleg; doch gelijk de meeste Franschen, zoo vindt ook hij zijn filosofischen arbeid in de zielkundige ontleding van den mensch, niet in hooge bespiegeling. Een metaphysica die het doel uit de wereld bant en voor persoonlijke onsterfelijkheid geen plaats meer overlaat, weet hij niet te waardeeren. Met een beroep op het gezond verstand en den natuurlijken zucht tot zelfbehoud, en met een paar aardigheden, meent hij zulke denkbeelden voldoende te kunnen weerleggen. Waarschijnlijk ook heeft het Academisch publiek dat naar hem luisterde geen degelijker argumenten verlangd, dan Lafontaine's fabel *La mort et le bûcheron*, als antwoord op de apologie van den dood, en, wat de leer van het Nirvâna betreft, eene aardigheid als deze: ‘vous

voilà très vivant, et même immortel, immortel comme nous le sommes tous ici; je ne vous garantis pas davantage.' Het publiek zal zeker gelachen hebben; doch ook Leconte de Lisle zal hebben geglimlacht, en zijn geestigen en sceptischen confrère zal hij dit goedkoope succès gaarne gegund hebben. Maar wat wilt ge? Dumas is niet, als Leconte de Lisle, uit een bretonschen vader en eene gesconjesche moeder op een oostersch eiland geboren. Hij is volbloed Parijzenaar; hij is afkomstig uit het land van het gezond verstand en uit de stad der 'blague.'

De nieuwe Académicien had zelfs - onverklaarbaar stilzwijgen! - verzuimd te spreken over de eigenaardige eischen der moderne versificatie, door Victor Hugo voor het eerst gesteld en waaraan hij zelf, met nog meer gestrengheid dan de meester, de Muze onderworpen wil zien; over al die technische vraagstukken van caesuur en enjambement, van rijke en arme rijmen, 'die zooveel drukte veroorzaken op den nieuwen Parnassus.' Geen wonder dat Alexandre Dumas zich verbaasd had, toen hij al deze prosodische fijnheden, die voor Leconte de Lisle en zijn school, zooal niet het Evangelie, dan toch de Wet en de Profeten der dichtkunst zijn, met geen enkel woord vermeld vond in de rede van den nieuwen confrère. Ook op dit punt zou Dumas, al was het dan ook met al de incompetentie van den prozaschrijver, zijn voorganger aanvullen. Nu al het gras voor zijn voeten is blijven staan, maakt hij van die gunstige gelegenheid gebruik om te verklaren, dat Boileau minder verouderd is dan men gewoonlijk meent, dat het met de taal van Malherbe, Corneille en Molière nog zoo armoedig niet gesteld is, en dat Victor Hugo, toen hij zijn taalschat aan de klassieke magazijnen ontleende, dit ook zeer goed heeft begrepen. Hij wil er zelfs gaarne voor uitkomen, dat hij houdt van verzen 'qui s'en vont deux à deux, comme les boeufs et les amoureux', en hij blijft volhouden dat deze, als zij eene schoone gedachte of een schoon beeld bevatten, nog altijd het meest geschikt zijn om in het geheugen der menschen te worden bewaard. Alleen geeft hij toe, dat de nieuwe regels van het rijm, door Victor Hugo gesteld, en die geen dichter meer straffeloos kan overtreden, eene wezenlijke aanwinst zijn voor de techniek der verzen; ook al kan hij niet nalaten in het voorbijgaan een houw te geven aan de jonge Parnassiens, bij wie

de rijke rijmen in calembours ontaarden en wier Muze door gymnastische toeren hare bevallige wendingen vervangt. En dan volgt bij hem die geestige, losse, en daarbij zoo volkomen juiste waardeering van den poëtischen vorm: ‘men kan gedwongen zijn in proza te spreken, men is nooit gedwongen zich uit te drukken in verzen; zoo het rijm aan het slot van den regel mij niet eene fijne verrassing bezorgt, zoo het mij niet verblindt door zijn lichtstraal, dan is het de moeite niet waard om regels te schrijven die korter zijn dan de andere.’

Al deze fijne en juiste gedachten vat hij dan ten slotte samen in een beeld dat een Helleen als Leconte de Lisle hem heeft kunnen benijden. De poëtische vorm, zoo zegt hij ongeveer, geeft aan het vers denzelfden voorrang boven het proza dien wij, in sommige gevallen, gaarne aan de vrouw toekennen boven den man. In tegenwoordigheid van eene schoone vrouw ondervindt het oog eene aandoening van welbehagen, gevoelt het hart een eigenaardige streeling, die geen onwederlegbare argumenten zijn, maar waarnaar men toch gaarne luistert zoolang het verstand zwijgen mag. Zoo is het ook met de bekoring die de poëtische vorm op het eerste gehoor en door zijn eigen schoonheid uitoefent. ‘Dezelfde rechters die Socrates veroordeelen kunnen Phryne vrijspreken, zelfs haar huldigen; en toch, minder dan tien of vijftien jaren later, zal het Socrates zijn die gelijk heeft tot aan het einde der eeuwen.’

De voornaamste taak der beide redenaars was echter een andere dan het verdedigen en bestrijden van wijsgeerige of esthetische theoriën. Zij moesten bovenal het beeld schetsen van Victor Hugo. Leconte de Lisle doet dit geheel systematisch. Van de *Odes et ballades* en *Cromwell* af, tot aan *Torquemado* en *La fin de Satan*, gaat hij dien reuzenarbeid na, en karakteriseert kort maar klaar, schilderachtig, aangrijpend soms, de voornaamste werken van den Meester. Zeer opmerkelijk is het daarbij dat hij van dien grooten, dien geweldigen dichter, ‘die de substantie van alles in poëtische substantie heeft weten om te zetten’, geen enkelen versregel aanhaalt.

Ook deze leemte wordt bij Alexandre Dumas ruimschoots aangevuld. Heerlijke verzen laat hij u hooren, verzen uit de verschillende perioden van Victor Hugo's politiek leven, verzen waarin Bonaparte's ‘cadavre insolent’ gehoond, en verzen waarin Napoleon als een god verheerlijkt wordt, heroïsche muziek ter

eere van den grooten Cesar, en eene lyrische begroeting van het arme vaderland, dat in de dagen der beproeving, terwijl het zijn gevloekten keizer van de Tarpejische rots slingert, den dichter der *Châtiments* uit de ballingschap toeroept en hem zijn republikeinsch Kapitool binnenvoert. En al deze schoone verzen, ook dat waarschuwende ‘Oh! n'exilons personne! oh! l'exil est impie!’, door Alexandre Dumas in het voorbijgaan aangehaald en, met een handige toespeling waarvoor de orleanistische fractie der Academie hem zeker beloond heeft, ‘ce vers déjà trop oublié’ genoemd, - zij worden tusschen het proza van den lofredenaar ingelascht om een hecht voetstuk te vormen voor het beeld dat de spreker ten slotte van zijn held wil ontwerpen. Niet door eene systematische ontleding zijner werken zal hij de fragmenten van dit beeld bijeenzoeken. Hij, de zielkundige dramaticus, kan niet nalaten den bodem van Victor Hugo's gemoedsbestaan te ontsluieren, om van daar uit het beeld des dichters, als eene machtige synthese, te doen oprijzen. En zoo ziet gij den reuzendichter voor u als ‘een soort van Attila der geestelijke wereld’, als ‘l'implacable génie qui n'a souci que de soi même’, die sinds den leeftijd van vijftien jaren vervolgd wordt door ééne enkele overtuiging, deze, dat hij de grootste dichter van zijn land en van zijn tijd moet wezen, eene gedachte die zich later zelfs omzet in de begeerte om de grootste mensch van alle landen en alle tijden te zijn.

In die begeerte, in dien ijzeren wil, die onwrikbaar streeft naar dat ééne doel, de bijna bovenmenschelijke glorie, zoekt Dumas de eenheid van dit dichterleven, de verklaring van het wisselen der politieke overtuigingen van zijn held, het geheim zelfs van zijn persoonlijk gemoedsbestaan. In dit hart dat dorstte naar roem, is geen plaats geweest voor de liefde. Het ‘ewig weibliche’, dat het leven van een Musset vervult, laat Victor Hugo onverschillig, ‘du moins du côté de l'âme’, zooals Dumas er met een fijnen glimlach, door de intimi zeker begrepen, bijvoegt. Eigenlijk heeft hij slechts ééne vrouw bemind, de eenige die dezen ‘mâle prodigieux’ bevredigen kon, de Glorie. Pas is hij vijftien jaren oud of hij schrijft op zijn schoolschrift: ‘Chateaubriand zal ik zijn, of niets’. Later begint hij den roem van Chateaubriand vrij mat en bleek te vinden, en hij denkt aan Shakespeare als aan zijn evenknie. ‘Waarom’, zoo vraagt hij, ‘zou er geen dichter opstaan die

ten opzichte van Shakespeare zou wezen wat Napoleon is ten opzichte van Charlemagne?' Zoo hij de vrijheid hartstochtelijk lief heeft, het is omdat alleen onder hare heerschappij, alleen in de wereld der democratie, een dichter de hoogste eereplaats zou kunnen innemen.

Dumas twijfelt geen oogenblik aan de juistheid zijner diagnose. Dat streven naar ongemeene, ongehoorde, nooit bereikte glorie is de grondtrek, het alles beheerschend levensbeginsel van dezen heros. Hij durft zijne stelling zelfs uitspreken in den vorm van een paradox: 'Victor Hugo zou de monarchie aanvaard hebben zoo hij de koningskroon had kunnen dragen; hij zou katholiek gebleven zijn, zoo hij kans gezien had Paus te worden.' Napoleon heeft hij verheerlijkt, omdat Napoleon de belichaming is der hoogste glorie waarnaar een mensch streven kan. Guernesey heeft hij zonder morren aanvaard, omdat het zijn Elba, of, desnoods, zijn Sint Helena kon wezen. De rotsen van dit eiland worden zelfs meer voor hem dan het ballingsoord van een vorst; hij meent op den berg te staan, als Jezus; hij heeft zijn pathmos, als Johannes; hij zal het geheim van het oneindige verklaren. 'Er zijn twee openbaringen van de godheid,' zegt hij, 'de Natuur en de Kunst. Vandaar deze werkelijkheid: de poëet is priester. Er is hier beneden een opperpriester: het genie!' Na deze sprekende aanhaling vervolgt Dumas: 'Hij heeft er nog slechts bij te voegen: het genie ben ik! Hij zegt het niet, maar hij begint vast te gelooven dat de wereld het zeggen zal.'

Wat Victor Hugo gedroomd heeft is geschied; wat hij begeerd heeft is hem geworden. Na zijn terugkeer in het Republikeinsche Frankrijk is hij de afgod van het volk; hij wordt toegejuicht als een vorst, geëerd als een heilige, aangehoord als een godspraak. Men noemt hem niet anders dan Meester en Vader. Zijn geboortefeest is een nationale jubeldag. Zijn dood is de rouw van gansch een volk, zijn uitvaart eene apotheose, en de lijkkoets der armen, 'dernière antithèse du poëte', door eene onafzienbare volksmenigte omstuwd, gevolgd door wagenlasten van bloemkransen, voert zijn stoffelijk overschot naar de gewelven van het Pantheon.

Alexandre Dumas misgunt den grooten dichter die glorie niet, ook al kan hij de opmerking niet terughouden, dat Victor Hugo in *l' Art d'être grand-père* vergeten heeft te zeggen dat

hij rusten wilde naast hen die hem hadden liefgehad. Zelfs heeft hij tot dien roem bijgedragen, en ook thans wil hij zijn straal in den gloriekrans mengen. Als jong mensch heeft hij den Meester eens een brief geschreven met geen ander opschrift dan dit: *Victor Hugo, Océan*; de brief is aan haar adres aangekomen, en de symbolische hulde in deze twee woorden vervat, is begrepen geworden. Thans, aan het slot zijner rede, terwijl hij terugdenkt aan het verlichte venster van het dakkamertje der rue du Dragon, waar Victor Hugo zijn eerste verzen schreef, verklaart Dumas, dat hij dit lichtje wil overbrengen naar den hemel en het wil vasthechten aan het sterrengewelf. ‘Waarom,’ zoo vraagt hij in den laatsten volzin, ‘waarom zou de eerste onzer fransche geleerden die een nieuwe ster ontdekken zal, aan die ster niet den naam geven van Victor Hugo?’

Met deze vraag zond de Directeur der Académie française zijn opgetogen toehoorders naar hunne salons, hunne kerken, hunne dagbladbureaux terug. Sommigen glimlachten: eerst eene avenue te Parijs, met zijn naam gedoopt, daarna misschien een nieuw eiland, eindelijk een ster! Het is veel. Anderen morden. Moest dan alleen grenzenlooze roemzucht het streven en den arbeid van Victor Hugo verklaren? De zenuwachtige Albert Delpit greep naar zijn pen en, op een kinderachtige wraak peinzend, schreef hij den volgenden dag, dat de Meester eenmaal, aan een déjeuner, van den jongen Dumas verklaard had: ‘zooveel talent als gij wilt, maar niets dan talent; zijn vader had genie.’ De gevoeligheid door dit woord bij den tooneeldichter gewekt, had, zoo meende hij, den ‘Discours de réception’ aan Dumas gedicteerd.

Kleingeestige onderstelling! Wat Dumas hier gedaan heeft, dat deed hij als dramaticus, als naneef van Racine en Molière. Hij zocht naar den alles beheerschenden trek in het karakter van zijn held. En toen hij nu, de aanwijzingen van den dichter zelven volgend, met fijnen tact, in tal van daden, uitspraken en gedichten die grenzenlooze eerzucht van het genie had aangetroffen, - was het toen wonder dat hij de ontleding niet verder voortzette en Hugo's beeld eenvoudig liet schitteren in den geweldigen stralenkrans waarvan zijne kindsheid had gedroomd en die, met altijd klimmenden luister, den man, den grijsaard, den doode heeft omschenen? Kon er voor eene

rede tintelend van poëzie en vernuft ook een waardiger sloteffect gevonden worden dan die stralenkrans boven een graf en die ster aan den hemel?

Met dienzelfden indruk van licht, onuitbluschbaar licht, waardig om aan het uitspansel te stralen, verliet ik, bij het nederleggen der beide ‘discours académiques’, in gedachten den koepel van het Institut de France.

Een land dat zijn Victor Hugo heeft bezeten, dat over een Leconte de Lisle beschikt om hem te vervangen en over een Alexandre Dumas om hem te verheerlijken, zulk een land kan veel duisternis verdragen voordat het zich het verwijt behoeft te laten welgevallen dat de nacht van zijn leven in aantocht is. Welke glorie andere natiën aan Frankrijk misgunnen of betwisten mogen, de glorie van zijn taal en de glorie zijner letteren zijn nog helder genoeg om op eigen bodem vele schaduwen te doen verdwijnen en in den vreemde vele sterren te doen verbleeken.

A.G. VAN HAMEL.

Nederlandsch-indië in de laatste vijftien jaar.

The Financial and Economical Progress and Condition of Netherlands India during the last fifteen years and the Effect of the Present Currency System by Mr. N.P. van den Berg. (Printed for private circulation only). Batavia, G. Kolff & Co. 1887.

De Britsch-Indische Regeering heeft verleden jaar den Engelschen Consul te Batavia verzocht haar een rapport over te leggen van den financieelen en economischen toestand van Nederlandsch-Indië in de laatst verloopen vijftien jaren. Een bijzonder oogmerk, dat zij hierbij had, was tot eene vergelijking te komen van den stand van zaken in de naburige Nederlandsche kolonie met dien in eigen land, in verband met den zoo geheel verschillenden munttoestand in die twee gewesten. Aan haar verzoek aan gezegden consul, ter verzameling van zooveel mogelijk gegevens betreffende den feitelijken toestand, voegde zij dan ook de vraag toe, aangaande den invloed van den munttoestand op 's lands welvaart de meening te mogen vernemen van bevoegde beoordeelaars in Nederlandsch-Indië zelf en inzonderheid van den heer Mr. N.P. van den Berg, den President der Java-Bank.

De heer van den Berg heeft aan de hem dientengevolge geworden uitnoodiging gereedelijk voldaan. Maar dat niet alleen; hij heeft zelf een aantal staten en tabellen opgemaakt en deze in eene uitvoerige memorie toegelicht, waardoor de Britsche consul in staat is gesteld op inderdaad onverbeterlijke wijze ten volle aan het verlangen der Britsch-Indische regeering te voldoen.

Uit den aard der zaak is deze nieuwe arbeid van onzen steeds onvermoeiden en volijverigen landgenoot te Batavia niet in den handel gebracht. Maar de schrijver heeft onder zijne vrienden in Nederland toch een zeker aantal afdrukken ver-

spreid, en - juist omdat deze niet algemeen verkrijgbaar zijn - mag aangenomen worden, dat aan de lezers van dit tijdschrift een dienst wordt bewezen door hun uit de nieuwe studie van den heer van den Berg een en ander mede te deelen en daarop hunne aandacht te vestigen.

Ten eerste dan vinde hier eene plaats het volgende overzicht van de uitkomst voor de Indische schatkist van de diensten van 1871-1884:

Jaren.	**Ontvangsten.**	**Uitgaven.**	**Batig Saldo.**	**Tekort.**
1871	ƒ 135.530.969	ƒ 105.536.732	ƒ 29.994.237	
1872	ƒ 132.710.536	ƒ 112.052.358	ƒ 20.658.178	
1873	ƒ 134.550.870	ƒ 122.469.276	ƒ 12.081.594	
1874	ƒ 144.422.607	ƒ 126.494.011	ƒ 17.928.596	
1875	ƒ 147.668.058	ƒ 129.089.732	ƒ 18.578.326	
1876	ƒ 139.895.577	ƒ 155.818.758		ƒ 15.923.181
1877	ƒ 154.842.225	ƒ 156.770.044		ƒ 1.927.819
1878	ƒ 144.128.600	ƒ 148.481.109		ƒ 4.352.509
1879	ƒ 143.976.840	ƒ 156.108.498		ƒ 12.131.658
1880	ƒ 146.993.516	ƒ 146.935.037	ƒ 58.479	
1881	ƒ 137.613.985	ƒ 150.500.378		ƒ 12.886.393
1882	ƒ 130.532.735	ƒ 149.940.531		ƒ 19.407.796
1883	ƒ 141.609.749	ƒ 148.311.472		ƒ 6.701.723
1884	ƒ 141.857.947	ƒ 145.482.985		ƒ 3.625.038
			ƒ 99.299.410	ƒ 76.956.117

In aansluiting aan dit overzicht behandelt de schrijver de verschillende onderwerpen, waardoor de loop van zaken wordt verklaard en toegelicht.

Zoo bespreekt hij de groote wisselvalligheid van de ontvangsten, waarbij 't ook opmerking verdient, hoe groot verschil de werkelijke ontvangsten voortdurend opleveren met de ramingen. Dit laatste verschijnsel vindt zijn oorzaak in het feit, dat de begrooting, ten einde intijds bij den Raad van State en daarna bij de Staten Generaal in 's Hage te kunnen worden ingediend, in Indië ongeveer een jaar voor de opening van den dienst

moet worden opgemaakt. Inzonderheid ten opzichte van de in Nederland in den loop van het dienstjaar te verkoopen producten, maakt dit iedere eenigszins juiste raming letterlijk onmogelijk. Het gevolg is, dat, ter voorkoming van teleurstellingen, men het stelsel heeft aangenomen van zeer lage ramingen. Vandaar dat in den regel de werkelijke ontvangsten voor een min of meer aanzienlijk bedrag de begrooting overtreffen; doch somtijds, met name in de jaren 1881, 1882 en 1884, bleef de werkelijkheid toch nog beneden de raming.

En wat de wisselvalligheid der ontvangsten zelf betreft, zoo vindt deze haren grond in de afhankelijkheid van een deel der gewone middelen van de hoeveelheid der gouvernements-producten, die ieder jaar aan de markt gebracht kunnen worden, en van de daarvoor bedongen wordende prijzen.

Ziehier een staatje waaruit blijkt, welk - in de jaren 1871/84 - het voordeel is geweest, dat de Indische schatkist uit de gouvernements-producten getrokken heeft.

1871	ƒ 48.536.900	1878	ƒ 42.287.300
1872	ƒ 38.383.400	1879	ƒ 34.992.000
1873	ƒ 47.276.100	1880	ƒ 45.161.800
1874	ƒ 47.334.900	1881	ƒ 29.442.000
1875	ƒ 56.770.500	1882	ƒ 19.059.800
1876	ƒ 37.872.300	1883	ƒ 27.443.100
1877	ƒ 54.904.200	1884	ƒ 20.393.000

Let men op de sprongen die deze cijfers aantoonen, zoo is alle verdere toelichting van de schommelingen in de algemeene ontvangsten overbodig.

Het bezwaar om ongeveer een jaar voor de opening van den dienst met juistheid de begrooting op te maken, doet intusschen zich ook bij de uitgaven gevoelen. In de 14 jaar, waarover de tabellen van den heer van den Berg loopen, hebben de werkelijke uitgaven de raming met een totaal bedrag van 111 millioen, of gemiddeld met 8 millioen per jaar, overschreden.

Maar ook uit een ander oogpunt worden de genoemde dienstjaren door den heer van den Berg behandeld.

Uit eene vergelijking der uitgaven voor leger en marine in de jaren 1871/72 en de volgenden, komt hij tot de slotsom,

dat de Atjeh-oorlog van 1873 tot 1884 eene uitgave van, in ronde som, 240 millioen heeft vereischt. Daarbij is gekomen in 1879/82 eene andere buitengewone uitgave van ƒ 14.336.000, namelijk ter bestrijding van de veeziekte. En eindelijk is van 1873 tot 1884 uitgegeven voor spoorwega anleg en voor de haven van Tandjong-Priok, te zamen ƒ 79.621.700.

Voegt men deze drie posten bijeen, zoo komt men tot een totaal van 334 millioen uitgaven van bijzonderen aard in het tijdsverloop van 1873 tot 1884. Een bedrag, schrijft de heer van den Berg, dat ten volle de verklaring geeft van de vervanging der vroegere batige sloten van den algemeenen dienst door tekorten.

Veel aanzienlijker tekorten, vervolgt de schrijver, zouden inderdaad onvermijdbaar zijn geweest, en te meer daar tevens de winsten der gouvernements-producten in de laatste jaren zoo gevoelig verminderden, indien de Regeering niet met nooit rustenden ijver gezorgd had voor vermeerdering van de opbrengst der bestaande belastingen en voor de invoering van nieuwe heffingen.

In het exposé van den heer van den Berg volgen op deze opmerking uitvoerige mededeelingen omtrent de verschillende heffingen. Hier moet ik er mij toe bepalen om aan te teekenen, dat uit het uitgewerkt vergelijkend overzicht van alle rechten en belastingen geheven in de jaren 1871 en 1886, door den schrijver opgesteld, het blijkt, dat de totaalsom in die jaren gestegen is van ƒ 48.383.310 op ƒ 79.724.750, zijnde eene vermeerdering van 65 percent, tegenover eene toeneming der bevolking van 22 op 28 millioen of van 28 percent. De totale belastingdruk is dus geklommen van ƒ 2.30 per hoofd der bevolking in 1871 op ongeveer ƒ 3.- in 1886.

Door deze opvoering der gewone middelen is voorkomen, dat de loop van zaken in de laatste jaren tot per saldo grooter tekort aanleiding heeft gegeven dan het geval is geweest. Belangrijk, in verband met dit punt, is nog de volgende ontleding, die de heer van den Berg geeft van de regeling der batige sloten en tekorten van de vermelde veertien dienstjaren.

Totaal der batige sloten van 1871-1884, volgens bovenvermelden staat	ƒ 99.299.410
waarbij gevoegd moeten worden batige sloten van voorgaande jaren, die in 1871 nog beschikbaar waren	ƒ 16.809.263
te zamen	ƒ 116.108.673

hiervan is aangewend tot:

bijdragen ter bestrijding der uitgaven van den Staat der Nederlanden	ƒ 51.778.832
aflossing van Nederlandsche schuld	ƒ 20.000.000
dekking van tekort op de begrooting van Nederland voor 1871/72	ƒ 2.048.177
aanbouw van vestingen in Nederland	ƒ 8.000.000
	ƒ 81.827.009
latende een voordeelig saldo van	ƒ 34.281.664
tegenover totaal der tekorten	ƒ 76.956.117
blijft ongedekt tekort	ƒ 42.674.453

waar tegenover op rekening der Indische schatkist gebracht werd een bedrag van ƒ 45.675.000 als aandeel in de Nederlandsche staatsleening van 1883.

En deze schuld, voegt de schrijver hierbij, is ook de eenige schuld der Nederlandsch-Indische schatkist. Immers alle oude schulden zijn sedert lang afbetaald uit de batige sloten van vroegere jaren, die in het tijdsverloop van 1831 tot 1871 tot een gezamenlijk bedrag van ƒ 725.000.000 ter beschikking zijn gekomen van het moederland. Voorts is die schuld van ongeveer 45 millioen ook nog niet eens zoo aanzienlijk als de som, die laatstelijk alleenlijk maar voor spoorwegaanleg en verbetering van havenwerken is besteed. Zoodat, zouden deze buitengewone werken van openbaar nut uit speciale leeningen bestreden zijn, Indië ook thans nog geheel zonder eigenlijke staatsschuld ware.

De heer van den Berg behandelt na de staatsfinanciën de algemeene in- en uitvoeren van Nederlandsch-Indië en komt daarbij in een aantal bijzonderheden omtrent de handelsbeweging in het algemeen en het aandeel van den Staat in deze, voorts omtrent de gouvernementstrekkingen, de specieverzendingen, enz. enz.

Ik kan uit een en ander slechts enkele punten opteekenen.

In- en Uitvoeren exclusief specie en edele metalen.

	Invoer voor particuliere rekening.	**Uitvoer voor partic. rekening.**	**voor gouvernements rekening.**
1875	ƒ 108.173.223	ƒ 130.768.924	ƒ 41.474.490
1876	ƒ 109.177.424	ƒ 154.229.384	ƒ 51.168.108
1877	ƒ 112.695.304	ƒ 161.863.449	ƒ 57.116.672
1878	ƒ 103.391.069	ƒ 134.200.112	ƒ 38.290.204
1879	ƒ 128.166.654	ƒ 134.491.534	ƒ 37.382.782
1880	ƒ 145.298.319	ƒ 133.893.340	ƒ 37.117.478
1881	ƒ 139.848.716	ƒ 143.690.545	ƒ 32.180.804
1882	ƒ 141.677.075	ƒ 166.974.074	ƒ 29.811.785
1883	ƒ 130.492.770	ƒ 148.080.119	ƒ 50.721.409
1884	ƒ 137.964.066	ƒ 154.247.866	ƒ 34.383.324

Uit deze tabel blijkt, dat, terwijl de particuliere invoeren van gemiddeld ƒ 112.320.000 per jaar in 1875/79 gestegen zijn op ƒ 139.056.000 in 1880/84, zegge met 23 percent, de particuliere uitvoeren slechts klommen van ƒ 143.111.000 in 1875/79 op ƒ 149.377.000 in 1880/84, zegge met 4 percent. En de gouvernements-uitvoeren daalden zelfs van gemiddeld ƒ 45.086.000 in 1875/79 op ƒ 36.855.000 in 1880/84. De gezamenlijke uitvoeren bedroegen gemiddeld in 1875/79 ƒ 188.197.000, in 1880/84 ƒ 186.232.000.

Het buitengewoon hooge bedrag der particuliere invoeren in 1880 vond voor een goed deel zijn oorzaak in den ongunstigen rijst-oogst van dat jaar, die aanzienlijke toevoer van buiten van dit voorname bestanddeel der volksvoeding noodzakelijk maakte. De invoer van Rijst bedroeg in

1875	kilogr. 119.743.272	waarde ƒ 11.891.736
1880	kilogr. 202.220.199	waarde ƒ 24.014.363
1884	kilogr. 104.854.578	waarde ƒ 8.368.774

De waarde der invoeren van Manufacturen bedroeg in

1875	ƒ 48.419.596
1880	ƒ 40.449.391
1884	ƒ 49.134.235

Steenkolen.		
1875	ƒ 1.765,500	zijnde ton 70.620
1880	ƒ 8.940.888	zijnde ton 372.537
1884	ƒ 4.421.010	zijnde ton 200.955
Petroleum.		
1875	ƒ 2.714.701	zijnde liter 13.573.504
1880	ƒ 7.968.170	zijnde liter 66.401.424
1884	ƒ 7.526.251	zijnde liter 75.262.509

Uit de gedetailleerde staten, betreffende de particuliere uitvoeren, teeken ik nog de volgende bijzonderheden op:

Koffie.		
1875	kilo 35.671.225	waarde ƒ 32.104.102
1880	kilo 39.945.705	waarde ƒ 27.961.993
1884	kilo 41.055.889	waarde ƒ 19.744.564
Indigo.		
1875	kilo 323.972	waarde ƒ 1.943.832
1880	kilo 373.273	waarde ƒ 2.986.184
1884	kilo 479.437	waarde ƒ 3.835.496
Suiker.		
1875	kilo 209.738.814	waarde ƒ 52.434.703
1880	kilo 222.242.491	waarde ƒ 48.893.348
1884	kilo 359.035.857	waarde ƒ 71.807.171
Thee.		
1875	kilo 2.179.839	waarde ƒ 2.179.839
1880	kilo 2.519.267	waarde ƒ 1.763.487
1884	kilo 2.533.645	waarde ƒ 1.773.552
Tabak.		
1875	kilo 13.863.589	waarde ƒ 8.318.153
1880	kilo 10.541.368	waarde ƒ 10.541.368
1884	kilo 16.241.008	waarde ƒ 16.241.008

De statistieke mededeelingen van den heer van den Berg worden nog aangevuld door twee staatjes, die inzonderheid van beteekenis zijn in verband met het vraagstuk van den invloed van den munttoestand op de welvaart in Nederlandsch-Indië. Alvorens van deze melding te maken, wensch ik echter nadrukkelijk te doen uitkomen, dat de aanteekeningen, tot zoover uit den arbeid van den schrijver verricht, slechts een zeer gebrekkig denkbeeld kunnen geven van de waarde van dien

arbeid. Deze munt uit door een zeldzaam gelukkige vereeniging van twee hoedanigheden: volledigheid namelijk van inlichtingen omtrent het besproken onderwerp en beknoptheid in de behandeling. Voor wie zonder veel moeite zich op de hoogte wil stellen van den financieelen en van den economischen toestand van Nederlandsch-Indië, is het geschrift van den heer van den Berg in werkelijkheid een onschatbare bron van kennis. Doch, hoe beknopt het werk ook zij, veel meer dan een tijdschriftartikel ware noodig om er den geheelen inhoud van mede te deelen, daargelaten nog dat daarvan een zoodanig gebruik te maken inderdaad niet aan zou gaan.

De twee bedoelde staatjes betreffen, het eene eenige detailprijzen van artikelen van dagelijksche consumtie te Batavia in de jaren 1871, 1874, 1880 en 1886, het andere eenige opgaven van loonen in het tijdsverloop 1874-1885. En wat blijkt nu uit deze? Uit het eerste, dat te Batavia van 1871 tot 1886 voor een aantal artikelen van plaatselijke consumtie de prijzen in doorslag ongeveer 30 percent zijn gerezen. Uit het tweede, dat ook de loonen geen daling hebben ondervonden, integendeel althans die van meer geoefenden arbeid zelfs hooger zijn geworden, ongerekend ook eene tijdelijk zeer aanzienlijke verhooging in sommige streken van Java onder den invloed van de vraag naar arbeiders in verband met den spoorwegaanleg. Alleen sedert 1885 is, in vergelijking met de jaren 1880/84, weder eene daling der loonen ingetreden tengevolge van den druk der tijden in deze allerlaatste jaren. En vooral ook wat de bezoldigingen van de geëmploieerden op handelskantoren en bij de suikerfabrieken aangaat, moeten in deze laatste twee jaar belangrijke verminderingen zijn voorgekomen.

De arbeid van den heer van den Berg is in twee afdeelingen gesplitst. De eerste omvat het statistisch overzicht en de daarbij behoorende toelichtingen. De tweede bevat algemeene beschouwingen betreffende de welvaart op Java, en wordt daarbij inzonderheid bij den invloed van den munttoestand stilgestaan.

De schrijver vangt dit tweede deel van zijn geschrift aan, met te wijzen op het groote verschil van den economischen toestand in Nederlandsch-Indië en dien in Britsch-Indië. In de Engelsche kolonie is het de landbouw en de nijverheid der inlandsche bevolking zelf, buiten eenige medewerking van Euro-

peesch kapitaal of Europeesche werkkrachten, die in hoofdzaak - voor ongeveer vier vijfde deel - de producten levert, welke het onderwerp uitmaken van den uitvoer naar het buitenland. In de Nederlandsche kolonie draagt de soortgelijke arbeid slechts in zeer geringe mate - voor een bedrag van niet meer dan 5 à 6 millioen gulden per jaar - tot den uitvoerhandel bij. De arbeid voor eigen rekening van den Nederlandsch-Indischen inlander bepaalt zich tot de teelt van voedingsmiddelen voor eigen gebruik en in het algemeen voor de binnenlandsche consumtie, voorts tot eenigen aanplant van katoen, die de vrouwen tot eigen huishoudelijk gebruik verwerken.

De voortbrenging der voornaamste uitvoerartikelen van Java is, voor zooveel deze niet de vrucht zijn der gouvernementscultures, geheel in hadden van Europeesche ondernemers, bij welke de inlanders in loondienst arbeiden.

Evenals dit op Ceylon het geval is, staat dan ook de welvaart des lands in Nederlandsch-Indië in nauw verband met den bloei der voor Europeesche rekening ondernomen cultures.

Ten opzichte nu van deze teekent de heer van den Berg het volgende aan.

De suiker-industrie heeft tot en met 1883 in zeer bloeienden toestand verkeerd. Van daar hare groote uitbreiding, tengevolge van welke het product gestegen is van 2.725.000 pikols in 1871 op 6.495.000 pikols in 1884. Van 1871 tot 1884 zijn 50 geheel nieuwe suikerfabrieken gebouwd. Te meer was deze loop van zaken verblijdend, daar, als bekend, de suikerteelt op Java hoegenaamd geen kunstmatige aanmoediging ondervond, gelijk in Europa de beetwortel-suikerteelt. Maar de groote daling der suikerprijzen in 1884 heeft den stand van zaken ten eenenmale veranderd. De positie waarin toen de groote meerderheid der eigenaars van suikerfabrieken gekomen is, wordt door den heer van den Berg hoogst critiek genoemd. Gelukkig bracht de verbetering der prijzen in 1885 verademing. Doch de vernieuwde daling in 1886 maakte hieraan een einde. De omstandigheden, waaronder toen deze industrie verkeerde, waren zoo ongunstig, dat men beducht moest wezen voor algemeenen ondergang. Door eenige verlichting aan te brengen in de zware lasten die op de industrie drukten, heeft echter laatstelijk de Regeering hierin, althans voor de naaste toekomst, weder eenige wijziging ten goede gebracht.

De vooruitzichten voor dezen voor Java zoo hoogstbelangrijken tak van nijverheid blijven inmiddels - dus besluit de heer van den Berg zijne mededeelingen dienaangaande - hoogst onzeker.

Ook voor de koffieplanters zijn de tijden ver van gunstig. De schitterende vooruitzichten, waarmede deze een twaalftal jaren geleden meenden zich te mogen vleien, zijn geheel verdwenen, eerst door de aanzienlijke daling der koffieprijzen sedert 1879, later door de bladziekte, die ten minste op een deel van Java ernstige verwoestingen in de aanplantingen heeft aangericht.

De aanplant van Indigo heeft in de laatste jaren, tot 1885, goede uitkomsten opgeleverd. De hooge prijzen, welke in de jaren 1879-1884 betaald werden, kwamen deze cultuur en hare uitbreiding ten goede. Van 1875 tot 1885 steeg de productie dientengevolge van 248.000 op 657.000 K.G., maar de jongste daling van het artikel heeft aan dezen gunstigen loop van zaken weder een einde gemaakt en aan menige blijde verwachting den bodem ingeslagen.

Zeer ontmoedigend was laatstelijk ook de gang van zaken voor de theeplanters. Deze lijden gevoelige schade onder de sterke concurrentie der theeplanters in Britsch Indië en vooral van die op Ceylon, waar deze cultuur in enkele jaren zoo groote vlucht heeft genomen, dat nu reeds de productie van dit eiland die van Java overtreft, ofschoon die aldaar slechts van zes jaar herwaarts dagteekent en op Java daarmeê reeds vijftig jaar geleden een aanvang werd gemaakt.

Alleen de aanplant van tabak is thans zoowel in enkele streken van Java als vooral op Sumatra eene zeer voordeelige onderneming. Vroegere aanplantingen in andere streken van Java zijn evenwel te gronde gegaan. Dan, daar voornamelijk de onderlinge naijver der planters daarvan de oorzaak is geweest, zal men mogen verwachten, dat de tegenwoordige planters, door de schade van anderen wijs geworden, die klip zullen weten te omzeilen. Trouwens men volgt nu bij dezen aanplant niet meer de vroegere wijze van benuttiging van den arbeid der inlanders, die juist tot zoovele misrekeningen aanleiding heeft gegeven.

Naast de zoover genoemde aanplantingen der Europeesche ondernemers is in de laatste jaren er nog eene gekomen, namelijk die van kina-bast. Toen hiermede een aanvang werd gemaakt, waren de prijzen van het product aanzienlijk hooger

dan tegenwoordig. Op die vroegere prijzen beloofden de ondernemingen buitengewoon groote winsten. Daarop valt thans niet meer te rekenen. Toch mag - zegt de heer van den Berg - van een zeker aantal aanplantingen (die waar de goede bastsoorten zijn gekozen) een goede financiëele uitkomst verwacht worden, maar zeker zijn in deze cultuur ook kapitalen verbonden, die tegenwoordig door de concurrentie van Ceylon en Zuid-Amerika ernstig bedreigd worden.

De slotsom waartoe deze beschouwingen leiden - dus vervolgt de schrijver - is, dat in de laatste jaren de stand van zaken, wat betreft de Europeesche cultuur-ondernemingen, het tegendeel geweest is van voorspoedig. En bedenkt men, van hoe groote beteekenis deze Europeesche ondernemingen zijn voor de economische ontwikkeling der kolonie, dan zal het niet bevreemden, dat tevens ten opzichte der algemeene welvaart des lands hetzelfde getuigd moet worden. Wel is in de laatste twee of drie jaar de oogst van de rijst en andere volksvoedingsstoffen zeer overvloedig geweest, en een deel der inlandsche bevolking heeft ongetwijfeld veel voordeel getrokken van de daardoor veroorzaakte lage prijzen van die artikelen; doch lage rijstprijzen zijn ook niet enkel winst voor den inlander, daar hij zijn landrente en andere directe belastingen in geld moet opbrengen. Wanneer hij dan zijn rijst moeielijk kan verkoopen, wordt hij genoodzaakt zich te ontdoen van zijn vee of van zijn huisraad, enz., ten einde zijne belastingen te kunnen voldoen, en daardoor is voor velen een overvloedige rijstoogst dikwijls een oorzaak van achteruitgang veeleer dan van voorspoed. Dat echter nog daargelaten, hebben in ieder geval de groote verliezen, die door de Europeesche planters geleden zijn, en de onzekere vooruitzichten, die voor hen blijven bestaan, dezen genoodzaakt op alle mogelijke bezuinigingen op de door hen betaald wordende loonen alsmede op hunne verteringen bedacht te zijn, en het gevolg daarvan is aanmerkelijke vermindering van de bestaansmiddelen der inlanders. Zoodoende zijn èn de inlanders èn de Europeesche bevolking de laatste jaren moeilijke tijden doorgegaan, en is de schier algemeene achteruitgang van welvaart dan ook maar al te zeer een onmiskenbaar feit.

Er kan omtrent de hoofdoorzaak van deze vermindering der welvaart, zegt de heer van den Berg verder, geen verschil van

meening bestaan. Onder de kwijning van handel en nijverheid, welke zich over schier de geheele wereld heeft doen gevoelen, heeft Nederlandsch-Indië zwaar geleden, en dit te meer omdat voor Java daarbij zijn gekomen de gevolgen der crisis, waartoe de daling der suiker in 1884 aldaar aanleiding heeft gegeven.

Dat alzoo - vervolgt de schrijver - men hier te doen heeft met een kwaad, dat door bestuursmaatregelen niet te voorkomen was, is boven twijfel verheven. Toch mag de vraag gesteld worden, in hoever de tegenwoordige muntregeling in Nederlandsch-Indië het land tot voordeel is geweest, dan wel de overgang tot den gouden standaard de nadeelen, die uit den algemeenen loop van zaken voor de kolonie zijn voortgevloeid, heeft vermeerderd?

Op die vraag nu, is het antwoord van den heer van den Berg zeer beslist, dat de overgang tot den gouden standaard voorshands voor Nederlandsch-Indië gebleken is in belangrijke mate een nadeel geweest te zijn.

Wederom kan ik den schrijver hier niet volgen in al de bijzonderheden der behandeling van dit onderwerp, hoe belangrijk ook deze zijn, te meer omdat hij zijne beschouwingen telkens ook vastknoopt aan zijne vroegere geschriften over de muntquaestie. Ik dien wel mij tot de resumtie van enkele hoofddenkbeelden te bepalen.

In de eerste plaats herinnert de schrijver er aan, dat hij persoonlijk in der tijd een warm voorstander is geweest van den overgang van Nederlandsch-Indië tot den gouden standaard. Trouwens, al moet hij erkennen, dat de loop van zaken in de laatste jaren, inzonderheid in de zilverlanden, anders is geweest dan hij en anderen dien verwacht hebben, ook nu nog zou hij niet een terugkomen op de voorgevallene muntregeling verlangen. Hij is steeds geweest en blijft meer dan ooit een beslist voorstander van het bimetallisme, en verwacht alleen van het in toepassing brengen van dit stelsel de algemeen bevredigende en in het bijzonder ook voor Nederlandsch-Indië hoogst wenschelijke oplossing der muntquaestie. Maar bij gebreke van deze ontknooping der bestaande moeilijkheden, voor Indië terug te keeren tot den zilveren standaard, hieraan acht hij, dat zeer groote en schier onoverkomelijke bezwaren verbonden zouden zijn. In het bijzonder vestigt hij de aandacht op het beletsel, dat daartoe bestaat in de éénheid van muntwezen van moederland en ko-

lonie. Voorts bespreekt hij uitdrukkelijk de wenschelijkheid der meest mogelijke vastheid van waarde van de standaardmunt; vooral met het oog op dit desideratum heeft hij vroeger geijverd voor den overgang van den zilveren tot den gouden standaard, en nog altijd acht hij uit dien hoofde de zilveren standaard niet wenschelijk.

Maar ten andere komt hij er voor op, dat wel degelijk het behoud van den zilveren standaard voor Britsch-Indië tot heden een bron van groote voordeelen is geweest, de overgang tot den gouden standaard voor Nederlandsch-Indië daarentegen groote nadeelen heeft opgeleverd. En de oorzaak hiervan ligt, naar zijne meening, voor de hand. Ze is deze: dat, hoe juist ook de theorie zij, dat, bij verandering in de waarde van de standaardmunt in een land, alle prijzen zich naar die gewijzigde waarde moeten schikken, de ervaring overal geleerd heeft, dat dit proces van prijzen-verandering zeer ongelijkmatig in zijn werk gaat. Zoo is het dan ook een onbetwijfelbaar feit, dat thans nog in Britsch-Indië tegenover het voordeel voor den planter van producten voor den uitvoer bestemd, gelegen in de rijzing van den wisselkoers op de goudlanden, geen evenredige daling staat in de plaatselijke koopkracht van de ropij. En omgekeerd heeft in Nederlandsch-Indië de planter wel de schade geleden van de daling van den goudprijs van de producten zijner cultures, maar heeft geen evenredige vermeerdering in de plaatselijke koopkracht van den gulden plaats gevonden wat betreft de loonen en de artikelen van dagelijksche consumtie. Voorts zijn in Britsch-Indië de vaste geldelijk lasten van den planter met de wijziging in waarde der munt niet vermeerderd, in Nederlandsch Indië deze niet verminderd.

Tot zoover het geschrift van den heer van den Berg, en slechts enkele opmerkingen wensch ik daaraan toe te voegen.

Hoogst gewichtig acht ik de mededeelingen van den schrijver omtrent de feiten, waarin zich de uitwerking in Nederlandsch-Indië van den bestaanden munttoestand openbaart. Ik vind daarin eene belangrijke bevestiging van de meening omtrent dit vraagstuk, welke in Engeland en alhier door velen met den heer van den Berg wordt gedeeld, doch die ook niet zonder tegenspraak is gebleven. En juist door die mededeelingen werd

zeker gereede aanleiding gegeven om opzettelijk stil te staan bij dat belangrijk onderwerp van de prijsveranderingen, die uit eene wijziging in de waarde van de standaardmunt ontstaan. Gaarne ook deed ik eene poging ter wederlegging van eenige van de meening van den heer van den Berg omtrent dit vraagstuk afwijkende gevoelens. Het onderwerp is echter te veel omvattend, om er hier thans op in te kunnen gaan.

Maar op een ander punt mag ik niet nalaten nu de aandacht te vestigen. Het betreft een vraagstuk, dat door den heer van den Berg niet uitdrukkelijk is aangeroerd, waarvoor, in aanmerking nemende de bestemming van zijn geschrift, ook geen gelegenheid bestond. Maar toch wordt onwillekeurig dat vraagstuk van zelf gesteld door de aaneenschakeling van het exposé van den financieelen toestand van Nederlandsch-Indië en van den economischen toestand aldaar.

Let men op het feit, dat de zelfstandige werkzaamheid der inlandsche bevolking hoofdzakelijk de teelt van enkele gewassen betreft, die schier uitsluitend dienen ter voorziening in de meest eenvoudige behoeften van volksvoeding en kleeding, en dat daarnevens de voortbrenging der kolonie zich bepaalt tot die, welk de vrucht is der gouvernements-cultures en van de cultures der Europeesche landbouwondernemers en suikerfabrikanten, waarvan men de volledige opbrengst terugvindt in de uitvoeren naar het buitenland, zoo blijkt het, dat er eene zeer sterke wanverhouding bestaat tusschen de totaalsom van het Indische budget en die van gezegde uitvoeren[1)]. De druk,

1) Om tot eene juiste raming te komen van de lasten die in Nederlandsch-Indië op de voortbrenging rusten, moet m.i. de volgende berekening worden gemaakt.

In de Begrooting voor 1886 komen, volgens de tabel daarvan door den heer van den Berg opgesteld, de geheven wordende rechten en belastingen voor tot een totaal bedrag van		ƒ 79.658.750
doch in dit bedrag is begrepen de bruto-opbrengst van den opium- en zoutverkoop. Daartegen dient dus te worden afgetrokken de kostprijs dezer artikelen, zijnde te zamen, volgens de eijfers der begrooting		ƒ 4.850.505
blijft		ƒ 74.808.245
Daarentegen moeten bijgevoegd worden de netto inkomsten, die de schatkist trekt van de gedwongen koffie-cultuur en van den cijns enz. van de suiker, welke posten niet zijn opgenomen in de tabel van den heer van den Berg. Wij vinden B. 1886 uitgetrokken wegens		
Transporteeren.		ƒ 74.808.245
	Per transport	ƒ 74.808.245
de koffie: ontvangsten	ƒ 30.841.790	
uitgaven	ƒ 20.938.879	ƒ 9.902.911

de suiker: ontvangsten	ƒ 5.682.374	
uitgaven	ƒ 2.967.678	ƒ 2.714.696
(de inkomsten uit het Tin laat ik buiten berekening, daar die als een domein-inkomst beschouwd kunnen worden).		
Totaal der lasten		ƒ 87.425.852

Terwijl, als hierboven vermeld, het middencijfer der totaal-uitvoeren van goederen vân de jaren 1880/84 bedraagt ƒ 186.232.000.
Nu vergelijke men hiermee de cijfers betreffende Ceylon.
De totaal-uitvoeren van goederen (exclusief specie enz.) van daar bedroegen in 1885 (1 ropy gerekend op 1 sh. 10½ d) £ 3.172.887.
Hiertegenover staan de Staatsuitgaven en ontvangsten voor hetzelfde jaar als volgt:

Uitgaven £ 1.182.300.

Ontvangsten £ 1.186.018.

Van de ontvangsten moeten echter worden afgetrokken die van de post en telegrafen alsmede die van de spoorwegen - welke ook in de samenstelling der heffingen in Ned.-Indië niet voorkomen. De bijzonderheden dienaangaande van den dienst van 1885 zijn niet in mijn bezit, doch wel die van den dienst van 1884, en daar de totaal-ontvangsten toen £ 1.162.722 bedroegen, kan er geen bezwaar zijn deze over te nemen. Wij vinden dan:

	totaal ontvangsten		£ 1.186.018
af: post	ropijen	241.002	
telegraaf	ropijen	55.677	
spoorwegen	ropijen	2.543.166	
	t.z. ropijen	2.839.845	
of in ronde som		R. 2.840.000 =	£ 266.250
Blijft totaal der Staatsmiddelen, die als een last op de voortbrenging drukken			£ 919.768
welk cijfer staat tegenover dat der goederen-uitvoeren in de verhouding van	400 : 345,		
terwijl voor Nederl.-Indië die verhonding is	100 : 213.		

welke dientengevolge tegenwoordig op de voortbrenging in Nederlandsch-Indië rust, moge draagbaar zijn geweest in thans vervlogen jaren, toen de nijverheid daar te lande in buitengewoon gunstige omstandigheden verkeerde, die toestand bestaat niet meer.

Zal die immer terugkeeren? Niemand kan het antwoord op die vraag geven, maar zeker is er reden genoeg om althans niet op dergelijke verwachting te steunen. En in ieder geval, thans dient met het heden gerekend te worden. Voorts kan ook zulk een stand van zaken nooit op zichzelf bevredigend geacht worden.

Het vraagstuk dat thans onze koloniale aangelegenheden be-

heerschen moet, komt mij dan ook voor dit te zijn: eene betere verhouding te verkrijgen tusschen de staatslasten en de algemeene voortbrenging.

Maar langs welken weg moet men tot die uitkomst geraken? Door bezuiniging? Niet onwaarschijnlijk zijn aldus eenige resultaten te verkrijgen, of althans is door decentralisatie in het bestuur tot verbetering in bestaande heffingen en tot doelmatiger aanwending der middelen te komen. Dan, afdoende uitkomst is, zoo men zich hiertoe bepaalt, zeker niet waarschijnlijk. En bovendien, dit middel tot verkrijging van een behoorlijk evenwicht tusschen de staatsuitgaven en de voortbrenging des lands, ware wel het minst wenschelijke. In bevordering der algemeene voortbrenging, in ontwikkeling en vermeerdering van deze, daarin alleen kan de ware oplossing van het vraagstuk gelegen zijn, daarin vóór alles *moet* deze gezocht worden.

Maar heeft men het beste oogenblik daartoe niet ongebruikt voorbij laten gaan? Inderdaad, toen jaar in, jaar uit, de Indische financiën aanzienlijke batige sloten voor het moederland afwierpen, ware het gemakkelijker geweest de noodige kapitaalsuitgaven ter bereiking van dat doel te verrichten dan dit thans zal zijn; toen ook ware het lichter gevallen zich desnoods een tijd lang werkelijke opofferingen te getroosten ter verzekering van den duurzamen bloei der kolonie. Doch, destijds heeft men zoo niet gehandeld; nu moet dan wel voorzien worden in wat toen is verzuimd.

Of zou geheel Nederland niet eenstemmig zijn met het gevoelen van het tegenwoordige hoofd van het ministerie, toen deze voor enkele jaren het uitsprak, dat het schoon is koloniën te verkrijgen, *maar vooral ze te behouden!*

Daarnaar worde dan in werkelijkheid gestreefd; gestreefd naar het *behoud* van Nederlandsch-Indië, wat alleen mogelijk zal zijn, als wij inderdaad die kolonie tot een nieuw tijdperk van bloei en ontwikkeling weten te brengen, de welvaart verzekerende èn van hare inlandsche bevolking, èn van hare Europeesche bewoners, die wegens hun werkkracht en hun kapitaal daar een onmisbaar element zijn. En daartoe worde dan ook volledig gebroken met eene fiskale politiek, bij welke het gevaar groot is, dat integendeel de toekomst aan den dag van heden wordt opgeofferd.

Ook niet allereerst in bezuinigingen zoeke men de redding, zeide ik reeds. Welke daarom thans de politiek moet wezen welke in Atjeh dient gevolgd te worden, is een vraagstuk, waarin ik niet treed. Maar ten opzichte der uitgaven voor Atjeh, welke die dan ook zijn, dient aan het geschrevene toch een enkel woord te worden toegevoegd. Deze vraag namelijk moet m.i. gesteld worden: is het billijk, is het juist, dat die uitgaven, althans uitsluitend, komen ten laste der belasting-plichtigen in Nederlandsch-Indië? Mij dunkt, zoo handelende gaat men eigenlijk steeds voort op den weg, die gevolgd werd toen het batig-slot-stelsel in volle kracht heerschte, welke ook de gevolgen daarvan waren voor de blijvende welvaart van Nederlandsch-Indië. Men overwege het dan wel, of het een goede koloniale politiek is, zelfs onder de tegenwoordige omstandigheden, een last als de genoemde te leggen op de voortbrenging van Nederlandsch-Indië.

Ook wat dit punt aangaat herinner ik ten slotte nog eens aan het woord van den heer Heemskerk: schoon is het koloniën te verkrijgen, maar vooral ze te behouden.

G.M. BOISSEVAIN.

Koloniale literatuur.

De controleur op Java en Madoera. Memorandum van ambtelijke voorchriften en bepalingen ten behoeve van de ambtenaren bij het binnenlandsche bestuur, door F. Fokkens Jr., 1e aflevering. Agrarische aangelegenheden. Batavia. 1885. 2e aflevering. Belastingen. 1886.
Gegevens voor eene nieuwe landrente-regeling. Eindresumé der onderzoekingen, bevolen bij Gouvt.-besluit van 23 Oct. 1879 n°. 3, door Dr. J.H.F. Sollewijn Gelpke. Batavia, 1885. Ontwerp van een landrente ordonnantie, door Dr. J.H.F. Sollewijn Gelpke. Batavia. 1885.
Het grondbezit in de Germaansche mark en de Javaansche dessa. Akademisch proefschrift van W.Ph. Schener. Rotterdam. 1885.
Het reglement van 28 Februari 1836 n°. 19, voor de particuliere landerijen, gelegen ten westen der rivier Tjimanock op Java. Proefschrift door H.C. Pennink. Groningen. 1885.
Nederlandsch-Indisch landbouwcrediet. Het oogstverband volgens het Kon. besl. van 24 Maart 1886, toegelicht en beoordeeld door Mr. J.P. Moltzer. 's Gravenhage. 1886.

Gedurende den tijd die verliep, sints ik mijn laatste overzicht der koloniale literatuur schreef, verscheen menig geschrift dat vroeger had kunnen worden besproken, dan nu het geval is. Ware het oude bibliographische album nog aan ‘de Gids’ verbonden, ik zou zeker die werken spoediger hebben aangekondigd, dan nu geschieden kon, nu ik er naar streef, een beredeneerd en zooveel mogelijk samenhangend overzicht te geven van het belangrijkste 't geen de pers over onze koloniën in het licht zendt. Dat dit een bezwaar is van de thans gevolgde werkwijze erken ik gaarne. Zij biedt echter weder dit groote voordeel aan, dat het oordeel

niet berust op den indruk van het oogenblik, en dat ook door een eenigszins latere beoordeeling en aankondiging de aandacht opnieuw op menig werk wordt gevestigd, 't geen blijvende belangstelling verdient.

Getrouw aan mijn voornemen zooveel mogelijk gelijksoortige werken in één opstel te behandelen, zal ik ditmaal eenige boeken bespreken, die over de agrarische aangelegenheden van Ned.-Indië handelen, of daarmede in nauw verband staan. Zooals de bovenstaande lijst aantoont, is de oogst ditmaal niet onbelangrijk.

Onder de personen, die, vooral op Java, eenen belangrijken invloed ten goede op den landbouw, en in het algemeen op de landelijke aangelegenheden kunnen uitoefenen, mag de controleur bij het binnenlandsch bestuur wel in de eerste plaats genoemd worden. Toegerust met de noodige landbouwkennis en dagelijks met de inlandsche hoofden verkeerende, kan hij door goede raadgevingen en aansporingen tot rationeelen landbouw der bevolking tot zegen strekken; niet zoozeer door zelf onmiddellijk in te grijpen en door op hoogen toon gegeven bevelen plotselinge hervormingen te willen uitlokken zal hij dit doel bereiken, maar wel door dagelijksche vermaningen, door praktische raadgevingen, door proefnemingen op kleine schaal; in het kort door alles, wat de persoonlijke invloed vermag van eenen man, die de zaken kent, waarover hij oordeelt, en die zich het volle vertrouwen der bevolking waardig maakt. Het spreekt wel van zelf dat, om dergelijke ambtenaren te verkrijgen, gebroken moet worden met een stelsel van opleiding, dat zich niet over de karaktervorming van den aanstaanden ambtenaar bekreunt, het zwaartepunt legt op *gebrekkige* kennis van *vele* talen, en er zich niet over bekommert of het den ambtenaar, die later zoo dikwijls met landbouw-aangelegenheden en rechtsbedeeling in aanraking zal komen, zelfs aan de eerste beginselen van rechtskennis en van landbouwkunde ontbreekt.

Den jongen ambtenaar, die als adspirant-controleur in eene afdeeling zijne loopbaan begint, wachten dan ook moeielijke leerjaren. Zijn werkkring is zoo veel-omvattend, zijne ervaring zoo gering, dat hem veel meer dan bij de meeste andere aanvangers, de handen geheel verkeerd staan. Gelukkig, indien hij in den hoogeren ambtenaar, aan wien hij is toegevoegd, een belangstellenden leidsman aantreft, die begrijpt, hoeveel er van zijn goede zorgen

afhangt, om den eerstbeginnende tot een goed en degelijk ambtenaar te vormen.

Een niet gering bezwaar, dat de aspirant-controleur reeds dadelijk ontmoet, ligt in het onbepaalde van den hem wachtenden werkkring. En, ofschoon in mindere mate, is dit ook met den controleur zelven het geval. Instructiën, zooals die voor andere ambtenaren bestaan, zijn voor hem niet geschreven. Wel werd, lang geleden, eene instructie voor hem ontworpen en bij wijze van proef in werking gebracht, doch zij werd nimmer definitief vastgesteld, daar het Gouvernement terecht meende, dat het niet goed zou zijn, den omvang van de functiën van den controleur aan vaste regelen te binden. Hij behoort toch werkzaam te zijn zooals zijn resident hem dit voorschrijft, met inachtneming van de bijzondere eischen, die elke afdeeling aan haren bestuurder stelt.

Met dat al zijn er toch tal van voorschriften, die den controleur plichten opleggen en die hij dus allen behoort te kennen, maar die, in staatsbladen en bijbladen verstrooid, niet altijd even gemakkelijk te raadplegen zijn. De gemelde proefinstructie bood dit voordeel aan, dat zij die voorschriften bijeenbracht en zoo goed mogelijk ordende, maar reeds spoedig veronderde zij en is nu ook in dit opzicht geheel onbruikbaar geworden. De hoofdinspecteur der cultures, de Heer v. Gorkom, deed een verdienstelijk werk door in zijnen ‘Gids voor den controleur’ den werkkring van den controleur in hoofdtrekken te beschrijven, en naar de bestaande bepalingen te verwijzen. Dat werkje heeft groot nut gesticht; de regeering erkende dit door den Gids aan de controleurs aan te bevelen, ofschoon zij natuurlijk aan dien arbeid geen officieel karakter kon geven, omdat de ambtenaren dan allicht zouden meenen, met eene bepaalde instructie te doen te hebben, 't geen men te recht wilde vermijden.

Ofschoon op deze wijze den ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur een veilige leidsman werd medegegeven, waren daarmede toch niet alle, zelfs niet de hoofdbezwaren opgeheven, die hen wachten. Wist de controleur nu in groote trekken wat hij te doen had, zoo moest hij toch in vele gevallen meer weten en den tekst der algemeene verordeningen, regeeringsbesluiten en bevelen en aanschrijvingen kennen, die hem tot richtsnoer moeten strekken. Zij waren verscholen in omvangrijke en kostbare uitgaven, die bovendien veel bevatten, dat niet in onmiddellijk verband tot zijnen

werkkring stond. Die bezwaren werden telkens gevoeld, vooral in de binnenlanden, waar de bibliotheek van den ambtenaar zich wel tot een minimum moet bepalen.

Het was dus eene gelukkige gedachte van den controleur Fokkens om eene verzameling samen te stellen van voorschriften en bepalingen ten behoeve zijner collega's. In zijnen ambtelijken loopbaan had hij menigmaal het gemis van een dergelijk hulpmiddel betreurd, en zoo was hij er toe gekomen, om voor zich zelven eene verzameling aan te leggen, zoodat een gedeelte van het werk reeds gereed was, toen hij het voornemen opvatte, om tot de uitgave van het memorandum over te gaan.

Was het plan goed, de uitvoering is het niet minder, althans voor zooverre ik oordeelen kan uit de beide afleveringen welke ik voor mij heb, en die zeker een goeden maatstaf voor het geheele werk vormen, daar zij handelen over zeer voorname deelen van den werkkring van den controleur: agrarische aangelegenheden en belastingen. Zeer gelukkig noem ik het denkbeeld, het werk in afleveringen te splitsen, die afzonderlijk worden uitgegeven en ieder eene afdeeling der werkzaamheden van den controleur omvatten. Komen er belangrijke veranderingen in de wetgeving, die de controleur moet kennen, dan behoeft hij zich slechts op nieuw die aflevering aan te schaffen, welke wijzigingen heeft ondergaan, zonder genoodzaakt te zijn, een geheel nieuw boek te koopen. Dat dit van groot belang is, zal ieder beseffen, die weet, hoe dikwijls instructiën en verordeningen worden gewijzigd, zoodat b.v in de eerste aflevering het op pag. 91 nedergestelde in het jaar van de uitgave reeds verouderd was, tengevolge van de vaststelling der verordening op de conversie van grondbezit van communaal in individueel bezit. Misschien zou het in zulke gevallen overweging verdienen aan de eerstvolgende aflevering een bijvoegsel toe te voegen, inhoudende die wijzigingen, welke sedert het verschijnen van de laatste aflevering in de vorige zijn gebracht. Dit zou te meer noodig zijn wanneer, zooals nu, jammer genoeg, het geval is, de afleveringen zich slechts langzaam opvolgen.

Het spreekt van zelf dat de lezing van een werk, dat zich bepaalt tot het systematisch mededeelen van wettelijke voorschriften en ambtelijke aanschrijvingen, geen bijzonder aangename bezigheid is, en dat van het boek getuigd kan worden: droog, maar nuttig. Nuttig in de eerste plaats zeker voor den controleur. Maar ook voor

anderen heeft de lectuur hare belangrijke zijde. Men ziet daaruit hoe buitengewoon veelzijdig de werkkring van den controleur is, wat er van hem gevergd wordt en hoe noodzakelijk het is, dat hij algemeen ontwikkeld zij en goed worde voorbereid. Men leze b.v. de voorschriften op de belasting op het bedrijf betrekking hebbende en men zal zien welk een werk dat kleine onderdeel zijner betrekking hem verschaft, - welke tact en ervaring hem daarbij eigen moeten wezen.

Bij een werk als dat van den Heer Fokkens komt het vooral op nauwkenrigheid en volledigheid aan. Voor zooverre ik dit heb kunnen nagaan, laten beiden niets te wenschen over. Mocht ik mij eene opmerking veroorloven dan zou zij deze zijn, dat de waarde van het boek zou worden verhoogd indien de schrijver de rechterlijke beslissingen over de door hem behandelde onderwerpen, in het ‘Indisch weekblad van het Regt’ en in ‘Regt in Indië’ te vinden, in zijne verzameling had vermeld. Onder anderen ware dit tot recht verstand van sommige voorschriften rakende de particuliere landen zeer wenschelijk. De Heer Fokkens zou zich kunnen bepalen tot de korte opgave van den inhoud der beslissing met verwijzing naar het aangehaalde vonnis. Een enkele maal mochten ook wel mededeelingen uit het koloniaal verslag worden aangetroffen, b.v. bij p. 12 aflevering I, waar blijkens p. 190 van het Kol. verslag van 1876 de schrijver eene meening verkondigt, welke van die der regeering afwijkt. Zou het op pag 159 niet goed geweest zijn, de omschrijving van wat staatsdomein is uit het klk. besluit ter uitvoering der agrarische wet over te nemen: ook bij de lezing van pag. 39 en 81 zou dit te pas zijn gekomen.

Dit zijn echter slechts kleine opmerkingen die alleen bewijzen, dat ik van de uitgave met belangstelling kennis neem en van oordeel ben dat de schrijver én aan zijne collega's én aan allen die werk maken van de studie van ons koloniale staatsbestuur een goeden dienst heeft bewezen. Moge hem bij zijn niet altijd even aantrekkelijk werk de noodige volharding niet ontbreken om de uitgave ‘met bekwamen spoed’ voort te zetten en ten einde te brengen.

De Heer S. Gelpke heeft die aansporing niet meer noodig: hem mag een woord van dank en waardeering worden toegebracht voor den ijver bij den hem opgedragen arbeid betoond en voor den spoed, waarmede hij de resultaten van dien arbeid openbaar heeft

gemaakt. De taak, hem opgedragen, was een zeer moeielijke en voor het welzijn van den inlander op Java en Madoera van overgroot belang. Ieder, die iets van onze koloniale administratie vernomen heeft, weet dat de voornaamste belasting, op den Javaan drukkende, de landrente is, en dat zij bestaat in de betaling van eene zekere som, waarvan het bedrag afhankelijk behoorde te zijn van de opbrengst van zijn oogst. Tot 1872 heerschte in dit opzicht schromelijke willekeur: het aandeel, dat elk dorp in de landrente te dragen had, werd jaarlijks voorloopig door commissiën vastgesteld, die de ruw geschatte productie der dessa tot grondslag van den aanslag moesten nemen, maar tevens op allerlei omstandigheden hadden te letten, zoodat men niet ten onrechte deze handelwijze een admodiatie-systeem of stelsel van loven en bieden noemde, waarbij de overwinning door diegenen der beide partijen - landbouwers en leden der commissie - werd behaald, die het meest vasthoudend bleek te zijn. Eene verordening, in 1872 vastgesteld, zou aan dezen staat van zaken een einde maken, en eene landrente invoeren, die telkens voor 5 jaar werd vastgesteld, en op eene classificatie der velden berustte naar de gemiddelde brutoproductie van den grond over de 3 laatste jaren, aan den aanslag voorafgaande. Men verwachtte goede resultaten van dit stelsel, waarbij de jaarlijksche aanslagen werden vermeden, en uitsluitend de opbrengst van den grond in aanmerking werd genomen. Maar in de praktijk bleek het niet te deugen, hoe mooi het er op het papier uitzag. De nieuwe aanslag leverde, vergeleken met dien van het vorige jaar, zulke groote verschillen op ten voor- of ten nadeele van verscheidene dorpen, dat deze zonder eenige overwegende redenen óf geweldig zouden worden gedrukt óf in hooge mate bevoordeeld, terwijl bovendien het plotseling breken met de gewoonte, om bij-omstandigheden in aanmerking te nemen, groote bezwaren opleverde. Men nam dus zijn toevlucht tot allerlei knoeierijen, om althans tot niet al te zeer afwijkende resultaten te komen, zoodat dan ook de eerste classificatie, die uitsluitend op de productie moest berusten, inderdaad volgens geheel andere gegevens geregeld werd. Geen wonder, dat men in 1877 besloot, geen nieuwe classificatie te verrichten: de aanslag van 1873 werd eenvoudig gehandhaafd met vergunning aan den resident om, zoo noodig, daarin verandering te brengen.

Maar dit besluit kon geen blijvende regeling zijn. Waar men voortdurend en van alle kanten op eenen vasten, rationeelen grond-

slag voor de landrente had aangedrongen, ging het niet aan, een aanslag te bestendigen, die op eene hoogst gebrekkige en door de regeering zelve willekeurig genoemde classificatie rustte, en waarvan het bedrag bovendien in vele gevallen van het goedvinden van éénen man, den resident, afhing. Eene nieuwe regeling werd in het vooruitzicht gesteld en bij besluit van 23 Oct. 1879 werden voorschriften uitgevaardigd voor het verzamelen der noodige gegevens, ter voorbereiding dier regeling. De heer S. Gelpke werd met de leiding van het onderzoek belast: aan die opdracht danken wij de beide geschriften, hierboven in de tweede plaats vermeld. Het eerste bevat het verslag van de resultaten van het onderzoek: het tweede een ontwerp-regeling der landrente, met benuttiging van de gegevens, die dat onderzoek heeft opgeleverd, zoodat de beide werken elkander aanvullen, en één geheel uitmaken. Beiden zijn zeer belangrijke uitgaven: waarschijnlijk zullen zij in niet geringe mate er toe bijdragen, aan het zoo lang hangende vraagstuk eene oplossing te geven. Zij moeten dus gezamenlijk worden aangekondigd, ten einde meer dan anders misschien geschieden zou, de algemeene aandacht er op te vestigen, al staan er aan hunne beoordeeling groote bezwaren in den weg, zoodanige zelfs die het mij onmogelijk maken, voor 's hands een eind-oordeel uit te spreken.

Waar men toch de resultaten wil onderzoeken van eene enquête, die van regeeringswege plaats had, daar moet men allereerst volkomen vertrouwen kunnen stellen in de wijze, waarop het onderzoek geleid werd, in de volslagen onpartijdigheid van hem, die daarmede belast was, en in de waarheid der feiten, in het verslag vermeld. Niet altijd is men hiervan zeker geweest, waar het onderzoekingen in Indië gold. Het is daar maar al te gemakkelijk om, door het onderzoek in eene bepaalde richting te leiden, tot een resultaat te komen, dat men vooraf begeerde; ja, met de meest mogelijke goede trouw ondernomen enquêtes kunnen daar zeer licht eenzijdige, en dus valsche voorstellingen ten gevolge hebben, alleen door de omstandigheid dat de onderzoekers, hooge ambtenaren zijnde, de kunst niet verstaan, hunne zienswijze te verbergen, en zoodoende verraden, welke oplossing zij zelven of de regeering begeeren. De kansen zijn dan zeer groot, dat de antwoorden in den verlangden zin zullen uitvallen.

Welnu, mag men aan mannen geloof slaan, wier persoonlijkheid borg staat dat zij zich door geene onedele motieven lieten leiden,

dan is het geheele onderzoek niet meer dan komedie-spel geweest, met vooraf opgezette bedoelingen verricht. In eene reeks artikelen, verschenen in het Tijdschrift van nijverheid en landbouw te Batavia heeft de redacteur, de heer v.d. Kemp, - en met hem stemmen ook andere schrijvers in - zich onomwonden in dien geest uitgelaten. Het is natuurlijk onmogelijk, de waarde van de feiten, door hen medegedeeld, te beoordeelen, al hangt de beteekenis van vele gegevens, door den heer S. Gelpke medegedeeld, voor een groot deel van hunne juistheid af. Ik moet dus hier volstaan met het bespreken van enkele voorname punten uit het eerste werk van genoemden schrijver, en met het uitspreken van een oordeel over de regeling, door hem voorgeslagen. En dan aarzel ik geen oogenblik te verklaren dat de ‘Gegevens’, zooals dat werk daar ligt en zelfs aannemende, dat de feitelijke kritiek in menig opzicht juist is, toch eene belangrijke bijdrage tot de kennis van Java's economischen toestand oplevert. Men lette wel op, dat ik niet zeg, dat het eene afdoende bijdrage is voor de eindregeling der landrente: daartoe zal zeker meer noodig zijn, indien men ten minste blijft vasthouden aan het denkbeeld, dat de landrente een bepaald aandeel moet zijn van het werkelijke product, door den landbouwer verkregen. Maar ik spreek hier van het boek als bijdrage tot de kennis van den economischen toestand van Java. Hoogst belangrijk is in dat opzicht menig gegeven, dat voor het doel der enquête van twijfelachtige waarde is. Waar men aan de tot in vrij kleine détails afdalende cijfers over de uitgestrektheid van den bouwgrond op Java geen absoluut gewicht kan hechten, zal men toch zeker hare betrekkelijke waarde moeten erkennen. Voor de beoordeeling van de mate van vertrouwen, die men aan de verrichte opmetingen kan toekennen, zijn de mededeelingen van den heer S. Gelpke belangrijk. Die gronden werden door inlandsche ambtenaren, onder de leiding van Europeesche ambtgenooten opgemeten. De verkregen resultaten werden daarna door Europeesche ambtenaren nagegaan, die een gedeelte van de opgemeten velden nog eens deden nameten en dan, volgens de bewering van den schrijver, niet zelden eene bijna ongelooflijke nauwkeurigheid constateerden. Hierbij merke men echter op, dat de opname van eene geheele landstreek reeds dan als juist werd beschouwd, wanneer bij de nameting de uitgestrektheid van de velden van drie dessas overeenstemde met het resultaat, bij de eerste meting verkregen. Alleen bij afwijkingen van meer dan 10 per-

cent werd hermeting gelast. Wanneer men nu bedenkt, dat zelfs bij nauwgezette kadastrale opnemingen somtijds vrij belangrijke fouten worden begaan, dan moet men erkennen dat er veel kans op belangrijke verschillen bij deze veel minder nauwkeurige metingen bestond. Weinig bewijst daartegen het, trouwens op zichzelf staande voorbeeld, door den schrijver in zijne beide werken aangehaald, dat bij de topografische opname van velden voor de bevloeiing der Solovallei slechts 3½ pCt. verschil werd gevonden, daar men uit de opname van een betrekkelijk zoo kleine oppervlakte niet tot de waarde van het geheel mag besluiten.

Een zeer eigenaardig en wel aan te bevelen stelsel werd aangenomen voor de bepaling van omstandigheden, die op de landrente invloed konden uitoefenen. Dessas of gedeelten van dorpen toch, die in denzelfden toestand verkeerden, werden daartoe tot kringen vereenigd, 1433 in getal, die 29.730 dessas omvatten. Door deze handelwijze behoefde het onderzoek zich niet over al die dessas uit te strekken. Natuurlijk liep men daardoor gevaar, dat de verkregen uitkomsten niet altijd volkomen juist waren, maar badde men anders gehandeld, dan zou het onderzoek veel langer geduurd hebben, en daardoor zouden de resultaten weder niet geheel juist geweest zijn, omdat dan de gemiddelden zich over eene te lange tijdruimte zouden hebben bewogen. Bovendien waren de ambtenaren in vele opzichten, b.v. bij de schatting van den oogst, van de opgaven der bevolking afhankelijk, en moeten de verkregen cijfers dus met voorzichtigheid worden gebruikt. Wel werden ter controle dier opgaven talrijke proefsneden gedaan, maar het behoeft geen betoog dat deze, op kleine schaal verricht, al zeer weinig nut hebben voor de bepaling van den oogst van een geheel dorp. Aan den anderen kant lag hier het gevaar voor de hand, dat men van regeeringswege allicht geneigd was de productie te overschatten, omdat het bedrag der landrente van dien oogst afhangt.

Zeer belangrijk zijn de opmerkingen en mededeelingen van den schrijver over de productiekosten van het gewas op Java. Het was noodig, ook dit onderwerp tot een punt van onderzoek te maken, omdat het plan in overweging was om de landrente te heffen van de netto-opbrengst der velden, d.w.z. na aftrek van hetgeen de oogst aan den landbouwer had gekost. Hier, - en trouwens ook elders, zooals bij de mededeelingen over den padie-handel, over huur, verhuur, koop en verkoop van grond, en vooral ook over

de middelen tot voldoening der landrente en over den omslag dier belasting in de dorpen - geeft de heer S. Gelpke ons menige bijzonderheid ten beste, die hoogst leerrijk is voor de kennis van het Javaansche volksleven. Men heeft hem hiervan, vreemd genoeg, een soort van verwijt gemaakt. Naar mijne meening behooren die mededeelingen juist tot de meest gewiehtige gedeelten van het werk, die het voor de studie van de Javaansche toestanden van groot belang maken. Ik wijs b.v. op hetgeen de schrijver mededeelt over de opbrengst der nevenbedrijven (p. 94); over de groote winsten van den kleinhandel (p. 134), over de wijze van verdeeling der landrente (p. 151); en over het budget van den inlander (p. 130), waarbij men echter wel zal doen de budgetten te raadplegen, door den heer Heijting in de November-aflevering 1885 van het Tijdschrift v. nijv. en landbouw geplaatst. Bij deze zaken - en bij zoovele andere - moge misschien op sommige détails aanmerkingen te maken zijn, maar meestal kan daar van geen parti-pris sprake zijn, en kan men de mededeelingen van den heer S. Gelpke met volkomen vertrouwen als rijke bijdragen voor de kennis van den economischen toestand van Java aannemen.

Moet dus in dit opzicht het nut der ‘gegevens’ zeer hoog worden gesteld, in veel mindere mate schijnt mij dit het geval toe, wanneer men ze beoordeelt met het oog op de resultaten, die zij voor de regeling der landrente hebben afgeworpen. De voorstellen toch, die men, naar aanleiding dezer gegevens, van den Heer S. Gelpke mocht ontvangen, kunnen, dunkt mij, niet anders dan teleurstelling baren voor hen die meenen dat er eene vaste, billijke regeling der landrente mogelijk zij, zonder kadastrale opneming van den grond en zonder hervorming dier landrente in eene gewone grondbelasting. Mij komt dat trouwens even onmogelijk voor als b.v. eene billijke regeling van het personeel hier te lande, met behoud van de bestaande grondslagen die, zooals het heet, voldoende kenmerken voor den welstand van den belastingschuldige opleveren! Dat het zelfs den Heer S. Gelpke niet gelukt is, om, behoudens enkele niet zeer gewichtige veranderingen, iets anders dan het bestaande te vinden, pleit wel voor deze zienswijze. Want de ontworpen regeling, die ter vervanging van het bestaande administratiestelsel moet komen, is, voor zooverre het de practische werking betreft, in hoofdzaak niets anders dan eene bestendiging van het bestaande. Volgens de denkbeelden van den Hr. S. Gelpke zal de

landrente voortaan gesplitst worden in eene vaste belasting en daarenboven in een deel der gemiddelde netto-opbrengst van den grond. Die vaste belasting voor sawahs op ƒ 2 en voor tegals op ƒ 1 per bouw gesteld, zal in ieder geval moeten betaald worden, onverschillig of de grond ruime oogsten oplevert, een mislukt gewas draagt, of zelfs onbeplant blijft. Het praktische resultaat zal eenvoudig zijn, dat, werd de nieuwe regeling ingevoerd, de landbouwer, die thans bij mislukking van den oogst, of bij het onbenut laten der velden geene belasting verschuldigd is, voortaan wel degelijk landrente zal moeten betalen, ten einde zooals het heet: ‘de bevolking te leeren deelen in de kansen van misoogst, en om geen meerderen grond te occupeeren, dan zij noodig heeft.’ Om duidelijk te spreken: voortaan zal de bevolking, die niets van haren grond trekt, toch belasting moeten betalen: de staat verzekert zich bij slechte kansen toch eene zekere opbrengst en behoudt zich bovendien een belangrijk deel voor van alles, wat de inlander door vlijt en verbetering van den grond uit zijn akker weet te halen.

Want, en hierop komt het in hooge mate aan, zoodra de grond wel oogsten draagt, betaalt de landbouwer boven de vaste belasting eene som die 8 à 18 procent van de netto-opbrengst van den oogst bedraagt. Binnen deze grens zal het bedrag dier belasting afhankelijk zijn van ‘de gelegenheid tot afzet der producten en van andere omstandigheden waarin de grond en dessa verkeert, alsmede in verband tot de bestaande landrente.’ Daarmede wordt weder het geheele oude admodiatie-stelsel binnengehaald. Op nieuw zullen weder commissies moeten benoemd worden, die dit alles zullen moeten beoordeelen, en daarover met de bevolking aan het loven en bieden gaan, terwijl ten slotte de resident weder in hoogsten aanleg zal beslissen, hoeveel procent de bevolking zal hebben te betalen! De vraag schijnt geoorloofd: waartoe hebben al die onderzoekingen gediend, waartoe zulke inspanning van de ambtenaren gevergd, wanneer ten slotte eene regeling zal worden ingevoerd die, wat de praktische resultaten betreft, in hoofdzaak alles bij het oude laat. Ja het moet zelfs bevreemding wekken, dat de Hr. S. Gelpke ten slotte alles overlaat aan de beslissing van ambtenaren - residenten - van wier willekeur in het vaststellen van de som die elk dorp in de belasting moet dragen, hij de volgende staaltjes geeft:

‘Men heeft immers residenten gehad, die al waren ze ergens

plaatselijk onbekend, en al hadden zij geen kennis van uitgestrektheid en waarde, beweerden te kunnen “voelen”, hoeveel daar de landrente wezen moest. Men heeft er gehad, die een district zwaar belast vonden, omdat zij uit den reiswagen geen rijksdaalder hadden kunnen gewisseld krijgen. Er waren er die voor het district van de hoofdplaats geen verhooging wilden, omdat de resident er woonde en “hij, resident, altijd als stelsel heeft gehad de menschen bij zijn huis weinig te belasten.” Er waren er nog die de landrente van een geheel individueel aangeslagen residentie in ééns verhoogden met 20 procent, “omdat” zoo luidde de overweging, “na opmeting van 3 desa's daar 20 proc. meer grond was gevonden, er geen tijd bestond meer desa's op te meten, en daarom de geheele uitgestrektheid van den bouwgrond 20 proc. grooter aangenomen en belast werd.” Er waren nog anderen, die verdienstelijk konden adviseeren over landrente, en niet eens wisten, dat er voor de residentie afzonderlijke regelingen bestonden.’ Bevatten deze mededeelingen waarheid, dan is het onbegrijpelijk hoe de Hr. S. Gelpke er aan denkt, de residenten de macht te laten behouden om den eindaanslag vast te stellen; - eene macht welke zich tot zulke misbruiken leent, die ook in zijn stelsel onmogelijk belet kunnen worden.

Een hoofdvoordeel der voorgestelde regeling zou zijn, dat de aanslag voor 10 jaren werd vastgesteld, en daarmede een stap zou worden gezet in de goede richting, die tot algeheele vastheid der landrente zou leiden. Ware dit stelsel consequent doorgezet, dan zou reeds daardoor alleen de nieuwe regeling een weldaad voor de bevolking zijn. Maar helaas! een andere bepaling zal veel van het goede, dat de Hr. S. Gelpke zich voorstelt, weder omverwerpen. Binnen die 10 jaren toch kon de aanslag worden gewijzigd ten gevolge van wijzigingen ‘door ontginning, te niet gaan, meer of minder bevinding ten gevolge van betere opmeting, verandering in cultuurstand’. Naar ik vrees wordt, vooral door de laatste woorden, weder de deur opengesteld voor willekenrige verhoogingen, want de Hr. S. Gelpke geeft wel aan, dat die ‘veranderingen in cultuurtoestand’ hoofdzakelijk bedoelt, ‘het brengen van levend water op gronden tijdens den aanleg daarvan verstoken,’ maar het is te duchten, dat men deze bepaling ook anders zal uitleggen, en verhooging toepassen, zoodra de landbouwer, ten gevolge van betere cultuur, meerdere voordeelen uit zijn land gaat trekken. Dat dan

de groote voordeelen van een aanslag voor langen termijn geheel zouden verloren gaan, spreekt wel van zelf.

't Is hier natuurlijk de plaats niet, om in het bijzonder de verdere détails der ontworpen regeling na te gaan, en b.v. de aandacht te vestigen op het gevaar, dat in haar voor den individueelen aanslag gelegen is, en op de besprekingen in de vrijstellingen, vergeleken met den bestaanden toestand. Ik had slechts de hoofdzaken aan te roeren, en den totaal-indruk weder te geven, dien de lezing der geschriften van den Hr. S. Gelpke mij gaf. Hetgeen ik mededeelde is voldoende om te bewijzen, dat men met zeer belangrijke werken te doen heeft, die eenen beslissende invloed op de regeling van een der gewichtigste onderwerpen van staatszorg in Indië kunnen uitoefenen. Moge zij als zoodanig in de belangstelling van velen worden aanbevolen!

Het trekken van een paralel tusschen de Germaansche mark en het grondbezit in de Javaansche dessa is zeker een zeer aanlokkelijk onderwerp voor een proefschrift, al zal men thans niet licht meer, zooals men dat vroeger wel deed, daarbij van de stelling uitgaan, dat beiden gemeenschappelijken oorsprong hebben en verklaard moeten worden uit den oorspronkelijken vorm van grondbezit, waarvan in de meeste deelen der aarde nog de sporen worden aangetroffen. Want zoo er iets, te midden van de vele elkander wedersprekende berichten over allerlei zaken op Java, vaststaat, dan is dat wel het feit, dat het nu op dit eiland bestaande communale grondbezit voor verreweg het grootste gedeelte in deze eeuw is ingevoerd en het gevolg is van regelingen, door ons bestuur getroffen. Het is natuurlijk mogelijk, dat er veel vroeger dergelijk bezit heeft bestaan; - enkele mededeelingen wijzen daar zelfs op; - maar het feit valt siet te loochenen, dat men in bijna alle residentiën als het ware op de daad zelve de verandering van het individueele grondbezit in communaal landbezit kan waarnemen. De heer Scheuer erkent dat feit volmondig, zelfs op het gevaar af, dat men oordeelen zal dat het trekken eener paralel tusschen vormen van grondbezit, die geenen gemeenschappelijken historischen oorsprong hebben en die onder geheel andere omstandigheden zich hebben ontwikkeld, veel minder belangrijke resultaten zal opleveren, dan wanneer het tegenovergestelde het geval ware. Want het kan wel niet ontkend worden dat, nu het blijkt dat beiden, mark

en dessa, niet het product zijn van denzelfden ontwikkelingsgang, de vergelijking tusschen beiden slechts in betrekkelijke mate leerrijk en belangrijk zijn kan. Toch kan het een en ander worden opgemerkt, dat zijn nut hebben kan. Terecht zegt onze schrijver: ‘Uit de opmerkingen, die ik reeds hier en daar omtrent Hindoesche en Javaansche toestanden maakte, blijkt, dat er punten van overeenkomst bestaan tusschen hun dorpswezen en de markgemeenten der Germanen. Ook zij kunnen licht verschaffen omtrent het grondbezit vóór en gedurende de middeleeuwen’ (p. 49). Maar tegelijkertijd (p. 210) erkent hij, dat die overeenkomst, althans wat de vrije mark betreft, al zeer gering is. Grooter zou de overeenkomst zijn, waar het de onvrije mark geldt; ja, zoo zou zelfs volgens het beweren van den Hr. Pierson de Javaan, die plotseling in een onvrije mark verplaatst werd, zich daar volkomen tehuis bevinden. Men vergunne mij op te merken, dat de door dezen schrijver getrokken paralel, hoe waar in vele opzichten, toch weder minder juist is, ten gevolge van de grootere vrijheid van beweging, aan den Javaan boven den bewoner der onvrije markgemeenten gegund. Vergelijkt men nu de punten van verschil, door den Hr. Scheuer tusschen de Germaansche mark - meestal de vrije mark - en de Javaansche dessa opgegeven (p. 108, 116, 155, 167, 175, 188, 211), dan meen ik te mogen zeggen, dat de waarde dezer dissertatie niet zoozeer in de ingestelde vergelijking bestaat, - tenzij wegens de negatieve uitkomst van het onderzoek, - dan wel in de uitstekende wijze, waarop de schrijver van de hem ter beschikking staande bronnen gebruik heeft gemaakt om den aard van het Javaansche grondbezit te bepalen en in de verwerking van de hem ten dienste staande stof, ten einde een oordeel te vellen over de bezitsvormen, op Java bestaande.

Allereerst tracht de Heer Scheuer te komen tot eene begripsbepaling van eigendom, en legt hij bij dit onderzoek vooral het gewicht op de onbepaaldheid van den inhoud der eigendomsbetrekking, waaruit volgt, dat men wel kan voorspellen en wettelijk bepalen wat de eigenaar *niet* met zijne zaak doen kan, maar nooit, ‘wat hij wel met haar doen kan.’ (p. 11).

Aan deze denkbeelden toetst hij nu den feitelijken toestand op Java, zooals die hem uit het ‘Resumé van het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond op Java en Madoera’ bekend is, en volgt daarbij de uitmuntende methode om de feiten

aan te nemen, zooals zij door de bevolking worden opgegeven, doch de juridische constructie niet aan haar over te laten, doch die zelf uit de feiten te trekken. De bepaaldheid nu der rechten, welke het Gouvernement tegenover den inlander op den grond uitoefent, en de onbepaaldheid der rechten van den inlandschen individueelen landbezitter leidt hem van zelf tot de conclusie, die ik gaarne onderschrijf, dat het zoogenaamd erfelijk individueel grondbezit in zijn aard en omvang niets anders is dan eigendom (o.a. p. 272). Immers, ook de zoogenaamde individueele gebruiker heeft het recht, zijn stuk land zoo te benuttigen, als hij verkiest, mits hij zich de beperkingen laat welgevallen, die in het algemeen belang zijn gemaakt.

Een onderzoek naar de toestanden op de Buitenbezittingen zal wel tot hetzelfde resultaat voeren: het is jammer, dat de schrijver zijn aandacht niet op die toestanden gevestigd heeft. Meer nog dan Germaansch of Hindoesch recht kan die studie dienen ter verklaring van den aard van het grondbezit op Java: daartoe zijn reeds belangrijke bronuen toegankelijk gesteld. Nu is, wel wat eenzijdig, alleen het genoemde Resumé geraadpleegd, waarvan ik overigens de waarde, evenals de Hr. Scheuer op pag. 146 zijner dissertatie, zeer hoog stel. Doch ook daarbuiten is wel het een en ander gepubliceerd, dat voor de kennis van het volksleven in de dessa belangrijk is, en voor dit proefschrift nut had kunnen opleveren, zooals in de Mededeelingen van het Ned. zendeling-genootschap, in de lezing van den Heer Millard in het Indische Genootschap 10 Nov. 1868, en de brochure van den Heer Hasselman. De belangrijke mededeelingen daar te vinden, o.a. ook over het stichten van eene nieuwe dessa en het daaruit ontstaande individueele grondbezit, zouden den schrijver wel ter stade gekomen zijn. Ook bevreemdt het mij eenigszins, dat de Hr. Scheuer geen gewag gemaakt heeft van de inscriptie, door Kern ontcijferd, en die, ofschoon zeker niet zoo beslissend, als sommigen wel willen doen voorkomen, toch door hem niet stilzwijgend mocht zijn voorbijgegaan. Misschien was ook de tijd te kort, om de een paar maanden voor zijn proefschrift geschreven dissertatie van den Heer Jonker te raadplegen. In het daar uitgegeven oud-Javaansch wetboek wordt van eigendom van den vorst gesproken, ofschoon in zeer vage bewoordingen. (Zie mijne beoordeeling Gids, Maart 1886.) Wanneer hij kennis genomen had van de verhalen van oude arabische reizigers uit de 9de eeuw over

den uitmuntenden cultuurtoestand van Java, dan zou de Hr. Scheuer misschien wel iets hebben afgedongen op de bewering van de HH. Spaan en Valck, door hem pag. 135 medegedeeld, dat de Bantammers vóór de 15de eeuw blind waren voor de voordeelen der natte rijstcultuur. Minder juist schijnt ook de verzekering van den schrijver (p. 101), dat er bij de komst der Europeanen op Java geen groote uitgestrektheid gronds, voor jacht- of weidevelden geschikt, op dat eiland te vinden was. En volkomen onjuist, en van weinige studie der Buitenbezittingen getuigende, is 't geen wij op pag. 104 lezen, dat demokratie in Indië iets ondenkbaars is. Men denke slechts aan de Bandanezen, bij de komst onzer voorvaderen in Indië, en aan toestanden bij de Batakkers aangetroffen. Zoo zouden nog enkele kleine opmerkingen te maken zijn - o.a. over de verzekering dat de eenige persoon, waarmede de regeering in een dorp rechtstreeks en veelvuldig in aanraking komt, het dorpshoofd is, terwijl men toch weet, dat dit met den dorpsschrijver dikwijls niet minder het geval is, - maar daar zij aan de waarde van het overigens voortreffelijk geschreven proefschrift geen afbreuk doen, behoeven zij niet te worden uitgeplozen. Een korte inhoudsopgave zal bij enkelen, die het werk nog niet hebben gelezen, allicht de begeerte opwekken, het te raadplegen; iets waarover zij zich niet zullen beklagen.

Waar de Hr. Scheuer in het eerste hoofdstuk de Germaansche mark beschrijft, levert hij een helder overzicht, met vermelding van de voor zijn doel meest belangrijke literatuur. Het tweede hoofd stuk handelt over de Javaansche dessa: de rijke stof, door het Resumé aangeboden, is door hem met zorg verwerkt. Dit valt reeds in de eerste afdeeling in het oog, die aan de historische ontwikkeling van het Javaansche grondbezit gewijd is. In de tweede afdeeling wordt de tegenwoordige toestand beschreven; als inleiding (§ 1) wordt een overzicht gegeven van den rijstbouw, zooals deze op Java gedreven wordt. Het communale land - Midden-Java - wordt in § 2: Oost- en West-Java in § 3 behandeld. De grondrechten, in elk dezer deelen van het eiland uitgeoefend, worden in deze paragrafen besproken met betrekking tot den staat als zoodanig, de gemeente of Javaansche dessa en de ingezetenen der dessa.

Zooals men ziet bevat de dissertatie een rijke verzameling van belangrijke onderwerpen, die grondig bewerkt en gerangschikt,

zooals de schrijver dit deed, een voor den belangstellende aantrekkelijke lectuur aanbiedt. De Hr. Scheuer is thans in de gelegenheid, om hetgeen hij neerschreef aan de ervaring te toetsen: ik hoop van harte, dat de onmiskenbare talenten, die hij bezit, ons mettertijd in het bezit zullen stellen van werken, waarin studie en ondervinding elkander de hand reiken.

Er zijn sommige onderwerpen, met ons koloniaal beleid in verband staande, die plotseling de algemeene belangstelling ook in het moederland wekken; algemeen besproken worden; schijnbaar bewijzen, dat men in Nederland nog niet geheel onverschillig voor Indië is; een oogenblik zelfs doen gelooven, dat men hier te lande warm voor de belangen onzer Indische medeburgers voelt; en zelfs de illusie doen ontstaan, dat er kans is op krachtigen strijd tegen dwalingen en verkeerdheden, die ons bestuur maar al te zeer ontsieren. Maar die hoop duurt slechts kort: de belangstelling verdwijnt, zonder sporen achter te laten, bijna even spoedig als zij ontstaan is, en langzamerhand komt men tot de overtuiging, dat de belangen van Indië ons ongeveer evenzeer ter harte liggen, als die van Bulgarije en Rumenië. Trouwens, de onderwerpen die de gemoederen een oogenblik in beweging brengen en het stroovuur doen opvlammen, zijn dikwijls van persoonlijk belang en meestal van dien aard, dat men zich er over zou verbazen, dat juist zij zoozeer de algemeene aandacht trekken, ware het niet, dat men dit kon verklaren uit de omstandigheid, dat feiten, waarbij bepaalde personen betrokken zijn, zich scherper in den geest van den toeschouwer afdrukken, dan beschouwingen over zaken van algemeen belang, wanneer deze zich niet in een concreet geval laten samentrekken, of wanneer zij niet met den naam van een persoon kunnen worden samengekoppeld. Veel gemakkelijker valt het, de belangstelling op te wekken voor de zaak van A. of B. dan voor eene kwestie van wetgeving, zelfs dan, wanneer deze eene geheele klasse van personen geldt. Bovendien ontzien zij, wier persoonlijke belangen bij eene regeeringshandeling betrokken is, in den regel tijd noch moeite, om de algemeene aandacht op te wekken, terwijl dit, waar het de belangen b.v. der inlanders geldt, eigenlijk de taak van niemand schijnt te zijn. Zoo heeft, een paar jaar geleden, de kwestie of een opiumkit op een particulier landgoed mocht worden opgericht, vele gemoederen in rep en roer

gebracht, terwijl de zoo oneindig belangrijker tariefshervorming, waarbij de inlander zoozeer betrokken is, tegelijkertijd bijna onopmerkt voorbijging.

Een van de onderwerpen, die thans zeer de aandacht trekken, is de toestand der particuliere landerijen op Java. Wanneer ik dit zeg, haast ik mij, er bij te voegen dat, al is de opgewekte belangstelling grootendeels het gevolg van het feit der uitzetting der Heeren de Sturler en Sol, èn dat persoonlijke feit, ter wille van de algemeene belangen, daarbij betrokken, èn de toestand dier landen zeker alleszins verdienen, dat men zich daarmede bezighoudt. Men kent de eigenaardige verhoudingen, die op die landen bestaan: het Gouvernement heeft daar zijne rechten van belastingheffer in natura, in geld en in persoonlijke diensten, aan den eigenaar overgedragen, die daar eene buitengewoon groote macht uitoefent, welke in 1836 door een reglement werd beperkt, maar toch nog zeer beduidend is, zoodat het grootendeels van den persoon des eigenaars of van den administrateur afhangt, of de honderdduizende inlanders, daar gevestigd, in goeden of slechten toestand zullen verkeeren.

Het is dan ook geen wonder, dat de eigenaardige rechtsbetrekkingen, die op die particuliere landerijen bestaan, de beoefenaren van het Ned. Indische recht aantrekken, en dat een doctorandus, die voornemens was eene dissertatie over een ‘Indisch onderwerp’ te schrijven, zijn aandacht op die betrekkingen vallen liet. Uit verschillende onderwerpen, die naar mijne meening voor een proefschrift geschikt waren, koos hij de behandeling van dat reglement, en van de verschillende rechterlijke uitspraken, die rechtsvragen behandelden, naar aanleiding van het reglement opgerezen. Voor die keuze ben ik dus in de eerste plaats aansprakelijk: ik geloofde dat dit onderwerp, binnen die grenzen bevat, zich uitmuntend leende voor het proefschrift van iemand, die zich als een goed student had doen kennen.

Maar geheel anders luidde het oordeel van een hooggeplaatst rechterlijk ambtenaar in Indië, den heer Mr. Sibenius Trip, president van het Hoog Gerechtshof te Batavia, die in eene recensie van de dissertatie, afgedrukt in ‘Het recht in Ned. Indië’ 46^{e} deel, verklaart, dat het hem bevreemdt, dat ‘juist het boven omschreven reglement tot materie voor een academisch proefschrift is gekozen, omdat tot eene juiste behandeling er van meer kennis van Indische toestanden en wetgeving gevorderd wordt, dan redelijkerwijze van

een eerstbeginnende op dat gebied te verwachten is.' En verder: 'Aan de verdiensten van den S. niets wenschende te kort te doen, betreuren wij de keuze van het onderwerp, omdat het, naar onze overtuiging, voor eene dissertatie geheel ongeschikt is.'

Waarop berust nu dat ongunstig oordeel? Voor zooverre dit uit de beoordeeling kan worden opgemaakt, alleen op het eenvoudige feit, dat de meening, die de heer Pennink in twee belangrijke rechtsvragen uitspreekt, verschilt van die welke de heer S. Trip is toegedaan.

Volgens den heer Pennink toch worden onder 'opgezetenen en effpachters', op de particuliere landerijen steeds dezelfde personen verstaan, terwijl de heer Trip van oordeel is, dat wel degelijk elders gevestigden het erfpachtsrecht op een particulier landgoed kunnen uitoefenen. Nu zal het wel geen betoog behoeven, dat bij de beoordeeling van deze vraag, die eenvoudig een kwestie van wetsinterpretatie is, volstrekt geene kennis van feitelijke toestanden noodig is. Want er wordt daarbij niet gevraagd, of feitelijk door vele personen, elders gevestigd, dit erfpachtsrecht wordt uitgeoefend, zooals in een vonnis van den landraad te Buitenzorg van 30 Oct. 1886 (Indisch Weekblad van het Recht n°. 1243) is aangenomen, maar of dit door de bepalingen van het reglement wordt toegestaan. Ik wensch mij hier geen partij te stellen, maar merk alleen op dat de heer Pennink bepaalde argumenten bezigt, uit het reglement ontleend, terwijl de heer S. Trip daarentegen eene redeneering aanwendde, die volgens hem ook uit een artikel van het reglement zou kunnen worden getrokken, maar die ik met den besten wil daarin niet lezen kan. Maar dit is hier eene nevenzaak: niemand kan, dunkt mij, beweren, dat het hier eene kwestie geldt waarbij men bijzondere ondervinding van Indische toestanden moet bezitten.

De tweede en meest belangrijke stelling, door den heer Pennink rechtstreeks tegen eene vroeger geuite meening van den heer Trip uitgesproken, is deze, dat het reglement van 1836 onder erfpachters alleen inlanders begrijpt, en oostersche vreemdelingen van dat recht uitsluit. Onze schrijver kwam tot dat oordeel door de overweging van eenige vonnissen, indertijd door den heer S. Trip in ongunstigen zin besproken. Hier volgde de heer Pennink weder de goede methode, om eenvoudig de besproken argumenten aan de algemeene verordeningen te toetsen, en ze op zich zelven te beoordeelen. Niemand heeft het recht te verwachten dat men, bij het

beoordeelen van de juridische argumenten, door rechters in hunne vonnissen aangevoerd, eene bijzondere kennis van Indische toestanden aan den dag zal leggen. Dit zal te pas komen, wanneer men over de juistheid van de wet ‘de jure constituendo’ een oordeel zou willen vellen; niet als het geldt het beoordeelen van rechterlijke uitspraken op rechtsgeleerde gronden. En dat er bij kenners van Indische toestanden dikwijls maar al te zeer verschil van gevoelen bestaat, wordt juist in dit geval weder bewezen: immers, de argumenten, door den heer S. Trip tegen de bewering van den Heer Pennink aangevoerd, worden weder in een volgend deel van het Tijdschrift van het Recht door den heer Riesz[1)] wedersproken, aan wien men zeker niet zal verwijten, dat hij de plaatselijke toestanden en de betrekkelijke wetgeving niet kent. Uitingen, zooals die van den heer Trip, worden maar al te dikwijls gedaan, om zich van lastige tegenstanders af te maken: ‘hoe goed uwe redeneering is,’ zegt men dan, ‘toch weet gij er niets

1) Deze schrijver legt eene groote mate van gevoeligheid aan den dag, wanneer er eene kwestie op het tapijt gebracht wordt, die de particuliere landerijen raakt. In mijne beoordeeling van een zijner geschriften in de Gids Maart 1886, nam ik de vrijheid mijne overtniging uit te spreken, dat eene inscriptie, door den heer Kern ontcijferd, niet voldoende bewees, dat er eeuwen geleden op Java van geen eigendomsrecht der gewone inlanders op den grond sprake kon zijn. De heer Riesz noemde dit eene spitsvindige redeneering, en weersprak ook mijne bewering, dat het bovendien niet aanging, uit één gevonden document, dat op een bepaald geval betrekking had, gevolg te trekken ten opzichte van den algemeenen rechtstoestand vroeger op Java bestaande, door de mededeeling, dat er meerdere dergelijke documenten waren gevonden en verklaard. Na deze wederlegging heb ik Prof. Kern geraadpleegd, of inderdaad uit de besproken inscriptie met eenige zekerheid kon worden opgemaakt dat er van *eigendomsrecht* van den vorst gesproken wordt, en dat de gewone inlander rechteloos was, wat den grond betreft. Hij antwoordde mij, dat hij het met mij eens was, dat men uit deze inscriptie geen gevolgtrekking mocht maken ten opzichte van de rechten, door de bevolking op den grond van Java uitgeoefend. En wat nu die andere documenten betrof, welke gevonden en verklaard zouden zijn, verzekerde hij mij, dat hem geen enkele bekend was, *waarbij van dergelijke rechten gesproken werd*, of die aanleiding zouden kunnen geven tot de meening, dat de gewone inlander geen rechten op den grond bezat. Ook hij meende - met bijvoeging echter dat hij geen jurist was - dat het document volstrekt niet onwedersprekelijk de stelling van den heer Riesz bewees. Daar deze door geen ander gevonden document bevestigd wordt, blijft dus, ook naar zijne meening, het vraagstuk onbeslist. Dit en niets anders was ook door mij beweerd.

van, omdat u kennis van Indische toestanden ontbreekt.' Met evenveel recht zou men soms kunnen zeggen: 'uw oordeel is niet vrij, juist omdat gij in Indische toestanden betrokken zijt: daardoor laat gij u verleiden, om eene zaak slechts van één kant te beschouwen, en mist gij de noodige onpartijdigheid, om die van het juiste standpunt te beoordeelen.'

Men begrijpe mij wel. Ik stel mij niet borg voor de meeningen, uitgesproken door hen, die onder mijne leiding eene dissertatie schrijven, maar ik kom op tegen eene beoordeeling, die, werd zij bij volgende recensiën als maatstaf gebruikt, het schrijven van Indische dissertaties onmogelijk zou maken. Geen onderwerp, of er kan hetzelfde bezwaar worden geopperd, dat hij, die het behandelt, kennis van Indische wetgeving en Indische toestanden moet bezitten. Men schijnt in Indië zeer prikkelbaar ten opzichte van Indische proefschriften te zijn. Het is mij bekend, dat studenten, die een onderwerp voor een dissertatie hadden gekozen, den raad kregen, dat te laten varen, omdat men zóó licht iets zou zeggen, dat aanstoot kon geven, 't geen dan op de volgende loopbaan van invloed zou kunnen zijn. Hier te lande zou men dat voor een sprookje houden: toch is dit een feit, waarmede gerekend moet worden bij het kiezen der Indische onderwerpen, die men den studenten voorlegt.

Vat ik nu mijn oordeel over de dissertatie van den Heer Pennink samen, en toets ik haar aan de eischen, die men aan eenen dergelijken arbeid mag stellen, dan aarzel ik niet, haar onder de goede te rangschikken. In zijne zóó nuttige opgave over academische verhandelingen over koloniale onderwerpen (Bijdragen v. Ind. taal-, land- en volkenkunde, IVe volgr., 4, p. 483), zegt de Hr. Quarles, dat een van de voornaamste verdiensten dier proefschriften in de literatuur en opgaven bestaat. In dit opzicht zal men den schrijver zeker niet vele tekortkomingen verwijten. Zijn overzicht van de geschiedenis der particuliere landerijen is helder en goed geschreven: de uiteenzetting van de betrokken vraagstukken is zeer begrijpelijk en in alle opzichten weet hij reden te geven, waarom hij bij de beoordeeling van de hem ten dienste staande stukken, vonnissen en geschriften tot eene bepaalde conclusie gekomen is. Meer mag men niet eischen: die dit wel doet, begaat, en dit niet alleen ten opzichte van Indische dissertaties, een onrecht, waartoe zelfs niet het miskennen van de waarde van eigen argumenten een beoordeelaar verleiden mag.

‘Wanneer het getijde verloopt, moet men de bakens verzetten’ is eene spreuk, welke op het gebied van wetgeving, ook in Indië, maar al te weinig betracht wordt. Trouwens, dit verwondert ons niet: de moeilijkheden, die zich voordoen, waar men regelen wil, zijn vaak zoo groot: de moeite, om zich uit den ouden sleur los te rukken zóó beduidend; de verzoeking, alles bij het oude te laten zóó verlokkend, dat er al een zeer krachtige aandrang op den, dikwijls zoo goed als onverantwoordelijken wetgever moet worden aangewend, om hem te nopen een stap vooruit te doen. En wordt eindelijk de stap gezet, dan blijkt het nog menigmaal, dat de wetgever slechts aarzelend voortgaat, en zooveel mogelijk den ouden afgetreden weg betreedt, zonder het te wagen, nieuwe bijpaden in te slaan. Want wanneer men er toe komt om voor nieuwe maatschappelijke behoeften regelen te stellen, blijkt het zóó dikwijls, dat de zucht, zich aan het oude vast te klemmen, den wetgever te sterk was; in stede van er naar te streven, die regelen geheel zelfstandig te stellen, met het oog op den nieuwen toestand, die geboren werd, geeft hij er vaak de voorkeur aan, nieuwe rechtsverhoudingen in het oude keurslijf te steken, en ter wille van het bestaande systeem het te regelen onderwerp zóó lang te wringen en te plooien, tot het in dat systeem schijnt te passen. Maar wanneer de wet moet worden uitgevoerd, dan blijkt het allicht, dat men door zoo te handelen, slechts ten halve geregeld heeft, en doen zich allerlei moeielijkheden voor, zoodat de gehoopte vruchten of slechts ten deele, of soms in het geheel niet geplukt worden.

Een dergelijk onderwerp wordt door den heer Moltzer in zijn geschrift over het oogstverband behandeld. Men weet, hoe in de verloopen jaren op nieuw de voosheid bleek van de wijze, waarop in Indië vele landbouwondernemingen gedreven werden, toen onverwachts een der voornaamste Indische stapelproducten ontzettend in prijs daalde. Tal dier ondernemingen waren in handen van personen, die zelf geen voldoende kapitaal hadden, maar dit van anderen kregen, en nu van de winsten hunner ondernemingen kapitaal en renten moesten aflossen. Zoolang de producten, die zij teelden, hoog in prijs stonden, en de winsten dus groot waren, ging dit goed; maar zoodra die winsten verminderden of geheel ophielden, liepen de geldschieters groot gevaar, hun kapitaal te verliezen, en met name bij die ondernemingen, waar geen zakelijke zekerheid voor de schuld kon genomen worden.

Vele ondernemers toch werkten op gronden, waarop zij slechts persoonlijke rechten uitoefenden, en die dus niet voor hypotheek ten hunnen behoeve vatbaar waren. De geldschieter geraakte daardoor in zeer ongunstigen toestand: hij deelde ten volle in de kwade kansen der onderneming, maar genoot van de winsten niet meer, dan de renten die hij van het geleende kapitaal had bedongen, en die, hoewel soms zeer drukkend voor den ondernemer, toch niet tegen de gevaren opwogen, welke zijn geld liep. Toen nu de risico te groot werd, trok het kapitaal, dat geen voldoende zekerheid vond, zich terug, en menige ondernemer, die zich bij verstrekking van de noodige gelden had kunnen staande houden, zag zich met den ondergang bedreigd.

Daar het nu onmogelijk was, om zekerheid op den grond te verschaffen, tenzij men de geheele agrarische wetgeving in Indië omverwierp - en daartegen verzetten zich gewichtige redenen - was er maar een middel, om den ondernemer te helpen: het verschaffen van de gelegenheid, den oogst zelven voor de geleende sommen te verbinden. Het middel was eenvoudig genoeg, maar de formule, die gevonden moest worden om dat middel aan te wenden, en het praktisch te doen werken, lag niet zoo voor de hand. Men kon, op het voorbeeld, door België gegeven, een zoogenaamd conventioneel landbouwvoorrecht op den oogst vestigen, en den geldschieter daarop dezelfde rechten geven als den verhuurder toekomt voor het bedrag der huurpenningen, en zoodoende zich aan het bestaande recht aansluiten, zonder een speciaal recht te scheppen. En ook een ander voorbeeld, in sommige Fransche koloniën aangetroffen, had men kunnen navolgen, en ook dan zoude men zich binnen den kring van het bestaande recht hebben bewogen. Inderdaad betrad men ook in Indië dien weg, toen bij den plotselingen nood der ondernemingen onmiddellijk hulp moest worden verschaft, zij het dan ook tijdelijk. Eene koloniale ordonnantie van 4 Dec. 1884 vergunde het vestigen van een soort van privilegie op den te veld staanden oogst, grootendeels op den voet van het pandrecht.

Maar spoedig bleken de moeielijkheden, die het gevolg waren van de poging om een, uit haren aard geheel nieuwe maatschappelijke betrekking binnen de palen van het bestaande recht te regelen. Toen eenigen tijd later een wetgeving van blijvenden aard in de plaats der tijdelijke maatregelen moest treden, werd de vraag ernstig overwogen, of het niet de voorkeur zou verdienen, een

zelfstandig recht te scheppen en de rechtsgevolgen, daaraan verbonden, op zich zelven te regelen, zonder zich angstvallig af te vragen of dat recht nu wel geheel in het kader van de bestaande bepalingen zou passen. De laatste zienswijze zegevierde, en een nieuw recht: ‘het oogstverband’, trad in het leven.

De Heer Moltzer had het voorrecht, geroepen te worden om de regeering bij de nieuwe regeling voor te lichten, en aan die omstandigheid danken wij - ik zeg dit in de volle beteekenis van het woord - het geschrift, dat voor mij ligt. Want het voortreffelijk geschreven werk is niet alleen eene kostbare bijdrage voor de kennis en uitlegging der bepalingen van het Kon. besluit van 24 Jan. 1886 (St. 57), maar tevens een uitstekend pleidooi voor de wenschelijkheid, nieuw opkomende maatschappelijke behoeften te regelen, met het oog op de eischen der zich ontwikkelende samenleving, zonder zich te zeer te bekreunen of het in het aangenomen dogma past. Men leze zelf de heldere uiteenzetting van de wijze, waarop men in België, in de Fransche en Nederlandsche koloniën de bestaande moeielijkheden heeft trachten op te lossen, door zich binnen den kring van het dogma te houden, en van de scheve verhoudingen, daaruit voortgesproten; van de gebreken, daaraan eigen, of de redenen, die deze regelingen slechts in bepaalde omstandigheden geschikt maken. Met groot genoegen heb ik althans de redeneeringen van den schrijver gevolgd over de hoofdvraag, die het hier gold: de keuze tusschen eene regeling ter wille van de artikelen van het burgerlijk wetboek, of ter wille van de zaak zelve, die het gold, - en prijs ik de oplossing, die ook door hem wordt voorgestaan. In eene zich steeds sneller ontwikkelende maatschappij wordt gezonde vooruitgang maar al te zeer tegengegaan door het zetten van nieuwe lappen in oude kleeden, en dwingt men zoodoende den betrokkene, de wet te ontduiken, of buiten de wet om zaken te drijven. Het is niet alleen op godsdienstig gebied dat starre dogmatici hinderpalen voor frissche ontwikkeling der maatschappij zijn.

Wanneer ik het boek van den Heer Moltzer ten volle durf aanbevelen aan alle juristen, en dus ook aan hen, die geen groot belang stellen in de Indische aangelegenheden, die er in besproken worden, dan is dit hoofdzakelijk om de algemeene beginselen, die de schrijver daar behandelt. Maar voor hen, die de Indische wetgeving bestudeeren en moeten toepassen is het onontbeerlijk. Deze

vinden er in, wat zoo dikwijls aan de producten der Indische wetgeving ontbreekt: eene memorie van toelichting, die wel is waar geen officieel karakter draagt, maar toch van het uiterste belang geacht mag worden, omdat zij van de hand van een schrijver is, die een groot aandeel in de wetgeving gehad heeft. Door de helderheid, waarmede zij gesteld is, maakt zij menig officieel stuk beschaamd. Het nu ingevoerd rechtsinstituut is iets geheel nieuws en zelfstandigs. De uiteenzetting van de redenen, die de regeering er toe geleid hebben, om voorkomende vragen zóó en niet anders op te lossen, is dus voor hen, die de verordening moet toepassen van het hoogste gewicht. Het betoog, door den Hr. Moltzer gevoerd, schijnt mij steeds zeer klemmend, en gaf mij de overtuiging, dat eene betere regeling moeielijk zou kunnen worden getroffen.

Men vergunne mij echter eene opmerking. Is de bewering van onzen schrijver juist, dat het hier niet alleen geldt een zakelijk verband op den oogst, maar wel degelijk een zakelijken last op den grond (p. 49), dan rijst bij mij de vraag op, of het dan wel geoorloofd is, dien last op de gronden van den Inlander te leggen, waarop deze agrarischen eigendom uitoefent? Want het zoogenaamd conversiebesluit (Ind. Stbl. 1872, 117) zegt uitdrukkelijk, dat op die gronden geen ander zakelijk recht mag worden verleend, dan dat van hypotheek. Nu weet ik wel, dat men mij, met beroep op art. 2 van de besproken verordening van 1886, zal tegenwerpen. dat deze niet onderscheidt, en oogstverband op iederen oogst toelaat. Maar de vraag is geoorloofd of een zoodanige algemeene regeling wel bestaande verbodsbepalingen opheft, tenzij die regeling zulks uitdrukkelijk bepaalt, 't geen hier het geval niet is geweest? Beantwoordt men die vraag bevestigend, dan moet men aannemen, dat het Kon. besluit van 1872 stilzwijgend gewijzigd is, en voortaan gelezen moet worden: geen andere zakelijke rechten, dan die van hypotheek en oogstverband. Het bevreemdt mij wel eenigszins, dat over deze kwestie in de overigens zoo grondige toelichting geheel gezwegen wordt, en dit doet mij vermoeden, dat de door mij geopperde vraag in het geheel niet besproken is. Alle twijfel zou echter zijn weggenomen, wanneer men in het Kon. besluit van 1886 eene bepaling had opgenomen, waardoor dat van 1872 in de aangegeven zin ware aangevuld.

P.A. VAN DER LITH.

Letterkundige Kroniek.

Coniunctis Viribus. Blaadje gewijd aan de belangen der gymnasia en progymnasia. Onder redactie van de Heeren D^{ren}. D. Burger, M.C. Tideman en H.J. Nassau Noordewier. Amsterdam, Ipenbuur & van Seldam.

Dat in den laatsten tijd op het gebied van het voorbereidend Hooger Onderwijs weder vrij levendig gestreden wordt, kan bekend worden geacht; o.a. hebben de lezers van *de Gids* in het Aprilnummer een voortreffelijk overzicht ontvangen van de voornaamste punten waarover de strijd loopt. Dat deze, evenals bij het Lager Onderwijs, ooit tot een politieke crisis aanleiding zal geven, acht ik vooralsnog onwaarschijnlijk. *Pour faire un civet de lièvre, prenez un lièvre*. Om ten aanzien van een of ander geschilpunt tot een politieke crisis te geraken, moeten er *politai* zijn, moet er een publiek van kiezers bestaan, dat in het bedoelde onderwerp genoeg belang stelt om zich bij de uitoefening van het kiesrecht door het voor en tegen ten aanzien van dat onderwerp te laten leiden. Bij het Lager Onderwijs heeft zich zulk een kiezerspubliek laten vinden. Iedereen toch verbeeldt zich daarvan verstand te hebben, *omdat* hij L.O. heeft genoten, en bovendien doet daar het geschil de gevoeligste snaar trillen van het nederlandsche hart.

De redactie van het tijdschrift, aan het hoofd dezes vermeld, zou zich, - zelfs indien zij het wenschte, hetgeen zij niet doet, - met een soortgelijk succes niet mogen vleien. Het adres der haagsche ouders van gymnasiasten, de adressen der juridische en na-

tuurkundige faculteiten aan de verschillende Hoogescholen hebben vele lezers gevonden, maar het zou zelfs Dr. A. Kuijper moeilijk vallen over de in die adressen behandelde vraagstukken eene agitatie in het leven te roepen, die eenig Ministerie in gevaar bracht. Daartoe liggen die vraagstukken nog te ver buiten den gedachtekring der groote meerderheid van ons tegenwoordig en nog veel meer van ons toekomstig kiezerspubliek.

Eer dit in staat is of zich in staat acht er over te oordeelen, is het zeer gewenscht dat de deskundigen, de mannen van het vak de geschilpunten in staat van wijzen brengen. Dit nu kan beter geschieden in een speciaal tijdschrift dan in de dagbladen, wier taak in deze eerst aanvangt, wanneer de uitkomsten van het debat onder de oogen van het groote publiek gebracht moeten worden. Inmiddels behoort hij, die door ambtsplicht of belangstelling genoopt wordt om zich over die punten een eigen oordeel te vormen, in het tijdschrift de noodige bouwstoffen te kunnen vinden. Ik acht het daarom een gelukkig denkbeeld van de redactie van *Coniunctis Viribus*, zoodanig speciaal tijdschrift te hebben opgericht.

Tot dusver zijn vier afleveringen verschenen. De bovenbedoelde adressen worden er natuurlijk in besproken; enkele daarvan ook in extenso medegedeeld. Met eenige voldoening bespeurde ik, in de laatstverschenen aflevering, dat ik lang niet de eenige ben, die de strekking van het adres der haagsche ouders aldus heeft opgevat, alsof adressanten de grieksche taal van het programma der gymnasia wilden doen verdwijnen. Volstrekt niet, is namens hen geantwoord: wie ons adres zoo opvat, geeft geen hoogen dunk van zijn talent als tekstverklaarder. Jammer dan toch, zou men kunnen opmerken, dat die tekst verklaring behoefde, zelfs voor mannen als de Rector van het dordtsche gymnasium. Maar, wij weten het nu, de haagsche adressanten hebben niet anders gewild dan aan te toonen, dat er op het haagsche gymnasium van de leerlingen te veel werk geëischt wordt. Daar nu het leerplan van dat gymnasium, wat de hoeveelheid werk betreft, vrij wel gelijkt op dat van alle andere gymnasia, en er geen enkele reden is, om aan te nemen dat de haagsche gymnasiasten in werkkracht achterstaan bij die der zuster-instellingen in den lande, wordt hier een belang te sprake gebracht dat met recht nationaal kan heeten. En neemt men dan in aanmerking, dat overlading van den geest in de jaren der ontwikkeling zich door afmatting op lateren leeftijd en vroeg-

tijdige uitdooving van werklust wreekt, dan moet men den onderteekenaars van het haagsche adres dankbaar zijn voor het door hen genomen initiatief, - altoos in de veronderstelling, dat hunne grieven gegrond zijn.

Dit nu is eene vraag, waarop ik in dit bestek zelfs niet kan trachten een antwoord te geven. De bouwstoffen er voor zijn bovendien nog te zoeken, en de Redactie van *Coniunctis Viribus* zon m.i. zeer verstandig doen, door die op te sporen en te verzamelen. Mannen van hunne ervaring behoef ik er niet op te wijzen, dat die taak lang geen gemakkelijke is, en dat zij meer betrouwbare gegevens noodig hebben dan de klachten der ouders, wier kinderen onder den druk van het huiswerk heeten gebukt te gaan; ook zullen zij, zelfs indien hun onderzoek hen overtuigt, dat die druk voor sommige leerlingen overmatig is, wel inzien, dat daaruit niet de noodzakelijkheid voortvloeit van eene inkrimping van het leerplan. Eer men hiertoe overgaat, dient nog de vraag beslist, of het voor het algemeen, voor de maatschappij niet veel gelukkiger zou zijn, als alleen zij het gymnasium bezochten, die tegen de hoeveelheid werk van het bestaande leerplan, mits anders ingedeeld dan tot dusver, opgewassen zijn; m.a.w. of niet de ouders thans veel te spoedig tot plaatsing hunner kinderen op een gymnasium besluiten.

In de tot dusver verschenen afleveringen van *Coniunctis Viribus* zijn deze vragen niet opzettelijk behandeld. De meeste opstellen zijn gewijd aan de van ouds brandende en nog ongebluschte kwestie van de indeeling van het leerplan, en aan de vraag of de Wet van 1878 en het Kon. Besluit van 1884 een voldoende indeeling toelaten. Hierbij komt dan dikwijls de vraag ter sprake, of de studie der klassieke talen voor de aanstaande studenten in de medicijnen en in de wis- en natuurkunde in de twee hoogste klassen moet worden behouden. De meeningen op dit punt zijn zeer verdeeld, - en ik moet bekennen, dat er voor en tegen veel te zeggen valt. Intusschen ben ik allerminst overtuigd, door het betoog, door Dr. A. Kempe in aflevering N°. 2 geplaatst. Dat betoog komt vrij wel hierop neder: het gymnasium moet de aanstaande genees- en natuurkundigen voorbereiden voor de universitaire studie, en deze heeft weer ten doel om medische en natuurkundige vakgeleerden te vormen; zulk een vakgeleerde heeft met latijn en grieksch alleen in zooverre van doen, als de kennis

van die talen hem in staat stelt de technische woorden in zijn vak te verstaan; - een en ander onder aanroeping van de hier zoogenaamde glorie onzer eeuw, ‘Arbeidsverdeeling.’ Met andere woorden, de universiteit en het gymnasium tezamen moeten een ambachtsschool worden voor genees- en natuurkundige specialiteiten. Hiertegen nu heb ik groot bezwaar.

Ik ontken niet dat het gebied der exacte wetenschappen, waarvan de kennis beweerd wordt voor den aanstaanden medicus onmisbaar te zijn, zich gestadig uitbreidt; ook vrees ik dat er niet veel kans bestaat, een onpartijdig onderzoek ingesteld te zien naar de al of niet gegrondheid van die beweerde onmisbaarheid. Maar dat uitsluitende africhting voor enkele vakken van wetenschap der wetenschap ook in die vakken kan schaden, is mijne vaste overtuiging; zoo ook, dat het doel van het gymnasiaal en van het universitair onderwijs in hoofdzaak moet blijven den leerling *humaan*, menschelijk te maken. Hoe het daarmede tegenwoordig gesteld is, omschreef een der grootste physiologen van onzen tijd eens in mijn bijzijn, door te verklaren, dat als men vier nieuwerwetsche natuurkundige specialiteiten van den gewonen slag ineen kon kneden, men nog niet de grondstof voor een kompleet mensch zou krijgen.

Ik spreek hier nog niet eens van de aesthetische zijde der kwestie, waarop de Hr. M.B. Mendes da Costa, in dezelfde aflevering van C.V., in een levendig geschreven opstel getiteld: ‘de Heerschende Malaise,’ terecht de aandacht vestigt. Dat inhoud en vorm onafscheidelijk zijn verbonden, acht ik met hem een gulden regel. Mijn wantrouwen in de juistheid van het straks medegedeelde betoog is dan ook niet weggenomen door het lezen van eene zinsnede als deze: ‘Arbeidsverdeeling is een glorie dezer eeuw, dat 't eenige is waarvan een wetenschap, bij haren tegenwoordigen kolossalen omvang, eenigen vooruitgang verwacht.’

Men ziet, dat de in *Coniunctis Viribus* behandelde punten van groot gewicht zijn. Min of meer direct hangen zij samen met de vraag, of het voor de maatschappij al dan niet wenschelijk is, het besef aan te kweeken, dat er een andere levensbeschouwing denkbaar is dan die welke onze eeuw beheerscht, eene levensbeschouwing die aan het schoone een even gewichtige rol toekent als aan het nuttige. Zij, die met mij van het wenschelijke daarvan doordrongen zijn, zullen niet ligt de studie van het grieksch uit het gymnasiaal leerplan laten wegvallen. Maar zij zullen, evenals

de Hr. Mendes in het straks vermelde opstel, en de Hoogleeraar Spruijt in zijn Gidsartikel van April, die studie aldus wenschen in te richten, dat de leerling werkelijk ook eene voorstelling krijge van de antieke maatschappij, en van de drijfveeren die haar deden handelen; daartoe kan hij volstaan met een veel geringere kennis van de moeilijkheden der grieksche grammatica, dan thans van hem geëischt wordt. Ook is het op zijn minst onnut hem proeven te doen afleggen van zijne belezenheid in schrijvers als Plato en Demosthenes, die, ik geef het den Hr. Spruijt volkomen toe, stellig niet onder het bereik vallen van baardelooze knapen. Dat dit ook met Sophocles het geval zou zijn, gelijk de Hr. Spruijt meent, wordt gelogenstraft door de ervaring, bij de opvoering der Antigone door de leerlingen van het amsterdamsch gymnasium opgedaan; maar aan de voorbereiding daarvan werd buitengewoon veel tijd besteed, en al vrees ik geen tegenspraak wanneer ik meen te mogen stellen, dat het meerendeel dergenen die aan die opvoering hebben deelgenomen, voor goed gewonnen zijn voor de waardeering van de schoonheid der antieke tragedie, - toch is Sophocles te moeilijk en te hoog voor den gewonen gymnasialen leergang. Xenophon, Herodotus, Homerus, ziedaar de schrijvers, die door den leerling met belangstelling gelezen zullen worden, mits men hem niet dwinge bij elk woord stil te staan, elk woord van voren en van achteren, van binnen en van buiten te bekijken. Er moet veel meer gelezen, veel minder *partes* gemaakt worden dan thans veelal geschiedt. Ziedaar de moraal, die ik opgedaan heb uit de vergelijking van eigen ervaring met die van eenige vrienden, die een vijf-en-twintig of dertig jaar geleden aan een of ander gymnasium in den loop van een geheel jaar drie pagina's van Homerus uitgeplozen hadden. De boomen benamen hun het gezicht op het bosch; en zij hadden niet het minste besef van de waarheid dat de Ilias en de Odyssee, behalve de schoonste gedichten der oudste grieksche oudheid, ook tevens de meest boeiende boeken zijn die men een jongen te lezen kan geven.

‘Het is een feit,’ zegt de Heer Mendes in het reeds vermelde artikel (blz. 52), ‘betreurenswaardig zoo ge wilt, doch niettemin een feit, dat een jongen, die er in geslaagd is zonder hulp van zijn docent een moeielijken zin uit elkander te halen, wel een gevoel heeft van zelfvoldoening, maar het is een gewaarwording enkel gelijkvormig en niet eens gelijk aan het genot, dat hem het oplos-

sen verschaft van een *rébus* uit een pistache; dan toch heeft hij nog den verderen inhoud der pistache te goed: het stukje chocolaad en den klapper,.... de inhoud van den zin daarentegen laat hem koud.'

In het volgend nummer van *Coniunctis Viribus* (blz. 77) bestrijdt Dr. B.H. Steringa Kuijper, evenals de Hr. Mendes groot voorstander van de studie der klassieke talen op het gymnasium, de door laatstgenoemde verdedigde leermethode; hij paraphraseert diens stelling aldus:

'Het is een feit, zoo ge wilt zelfs een heugelijk feit, maar in allen gevallen een feit, dat een jongen, die er in geslaagd is, zonder hulp van zijn docent een moeielijken zin uit elkander te halen, een gevoel heeft van zelfvoldoening, waartegen weinig andere gewaarwordingen opwegen, en waarmede vergeleken het genot, dat hem het oplossen verschaft van een rébus in een pistache, zóó onbeduidend wordt, dat hij den verderen inhoud der pistache, het stukje chocolaad en den klapper, er bij cadeau geeft.'

Dit laatste beweren van Dr. Steringa Kuijper komt mij geheel ongeloofelijk voor, tenzij de jongen niet van chocolaad houdt. Maar dit daargelaten, waar twee voorstanders van de studie der klassieke talen op het gymnasium zulke uiteenloopende ervaringen hebben opgedaan, daar voorziet een speciaal tijdschrift voor de behandeling van deze en dergelijke kwestiën in een bestaande leemte. De redactie zal dus eer van hare onderneming beleven; te meer als zij toeziet, dat bij de verzameling en rangschikking der bouwstoffen de natuurwetenschappelijke methode worde toegepast.

J.A.S.

***Nieuwe wandelingen door Nederland met pen en potlood*, door J. Craandijk en P.A. Schipperus. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1887. Afl. 1.**

In het Duitsche tijdschrift *Die Horen* van 1795 kwam een gedicht voor, dat, naar den versmaat waarin het vervaardigd was, eene afwisseling van hexameters en pentameters, *Elegie* tot opschrift droeg en Friedrich von Schiller tot auteur had. Of het gedicht toen reeds dadelijk de aandacht heeft getrokken, weten wij niet.

Schiller heeft van *Die Horen* niet veel genoegen beleefd. Toen hij in 1794, kort na het sluiten van dien vriendschapsbond met Goethe, welke voor de letterkunde van zoo groote beteekenis worden zou, het plan ontwierp van het nieuwe tijdschrift, dat zich niet met politiek of godsdienst zou inlaten, maar alleen aan de hoogste aesthetische belangen gewijd zou zijn, overschatte hij de ontwikkeling van het Duitsche publiek zijner dagen. De *Horen* konden, ofschoon zij, behalve Schiller, Goethe, Herder, Klopstock, Fichte, Kant onder de medewerkers telden, zich niet staande houden. Zij beleefden slechts drie jaargangen, 1795-1797. Maar hetzij dan al of niet aanstonds op zijn waarde geschat, het gedicht, waarop wij doelen, heeft onder zijn lateren titel, *Der Spaziergang*, een eerste plaats ingenomen onder Schiller's gedichten. Schiller zelf schreef er van in een brief aan Wilhehn von Humboldt: ‘Mein eigenes Dichtertalent hat zich in diesem Gedichte erweitert; noch in keinem ist der Gedanke so poetisch gewesen und geblieben, in keinem hat das Gemüth so sehr als eine Kraft gewirkt.’ En het nageslacht heeft dat oordeel bevestigd.

De dichter geleidt ons in de vrije natuur,

> Frei empfängt mich die Wiese mit weithin verbreitetem Teppich.
> Durch ihr freundliches Grün schlingt sich der ländliche Pfad.
> Um mich summt die geschäftige Biene, mit zweifelndem Flügel
> Wiegt der Schmetterling sich über dem röthlichten Klee.
> Glühend trifft mich der Sonne Pfeil, still liegen die Weste,
> Nur der Lerche Gesang wirbelt in heiterer Luft.
> Doch jetzt braust's aus dem nahen Gebüsch; tief neigen der Erlen
> Kronen sich, und im Wind wogt das versilberte Gras;
> Mich umfängt ambrosische Nacht; in duftende Kühlung
> Nimmt ein prächtiges Dach schattender Buchen mich ein.

En wanneer hij uit ‘des Waldes Geheimniss’ in het open veld is getreden, schildert hij het leven van het landvolk, dat nog ‘nachbarlich mit dem Acker zusammen wohnet’, en prijst het gelukkig:

> Deine Wünsche beschränkt der Ernten ruhiger Kreislauf,
> Wie dein Tagewerk, gleich, windet dein Leben sich ab!

> Maar, hoe verandert op eens het liefelijk tooneel!
> De dichter nadert de bewoonde en bebouwde wereld:

Regel wird Alles, und Alles wird Wahl, und Alles Bedeutung.

Daar verheft zich de stad met haar torens; daar roert zich een nijvere schaar; daar bloeit de handel, en de voortbrengselen uit alle oorden der wereld vloeien te zamen; daar sieren de kunsten het leven; en de wetenschap

Sucht das vertraute Gesetz in des Zufalls grausenden Wundern
Sacht den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht.

Maar met de vermeerderde beschaving treedt tevens meer verdorvenheid te voorschijn; uit de gesprekken ontvlucht de waarheid, geloof en trouw uit het leven, de reine stem der natuur wordt niet meer gehoord. Het is de leerling van Jean Jacques die van een verloren paradijs droomt, en de natuur plaatst tegenover de beschaving; die verlangt dat de beschaving ons langs den weg van het verstand en van de vrijheid weer terugbrengen zal tot die natuur, die eeuwig jong en eeuwig dezelfde is, tot de bron, waaruit zoowel de enkele mensch als de gansche menschheid steeds nieuwe levenskracht putten kan:

Ewig wechselt der Wille den Zweck und die Regel, in ewig
Wiederholter Gestalt wälzen die Thaten sich um.
Aber jugendlich immer, in immer veränderter Schöne
Ehrst du, fromme Natur, züchtig das alte Gesetz!
Immer dieselbe, bewahrst die in trenen Hände dem Manne,
Was dir das gaukelnde Kind, was dir der Jüngling vertraut,
Näherst an gleicher Brust die vielfach wechselnden Alter;
Unter demselben Plan, über dem nämlichen Grün
Wandeln die nahen und wandlen vereint die fernen Geschlechter,
Und die Sonne Homers, siehel sie lächelt auch uns!

Schiller's *Spaziergang*, en vooral het in breede trekken geteekende landschap, waarmede het gedicht aanvangt, komt ons telkens weer in de herinnering, wanneer landgenoot of vreemde ons uitnoodigen hen op hunne wandeltochten in beeld of schrift te vergezellen.

Qui a bu boira, en wie eens lust in het wandelen gekregen heeft, zal, zoolang zijne beenen hem kunnen dragen, telkens weêr aan het wandelen tijgen. Vraag het maar eens aan onze reizigers, de Nederlandsche mannen en vrouwen, die het jaar als verloren rekenen, waarin zij niet minstens ééns Tirol of Zwitserland, of, indien hunne

aspiratiën en hun beurs bescheidener van afmeting zijn, de Vogezen of den Harz hebben bezocht en, in het zweet huns aanschijns, in verschillende richtingen hebben doorkruist.

Qui a bu boira, dat hebben ook de heeren Craandijk en Schipperus ondervonden. Na een poos van hunne ‘Wandelingen door Nederland’ te hebben uitgerust en nieuwe krachten te hebben gegaard, zijn zij weer aan het wandelen gegaan, en thans bieden zij ons van de beschrijving hunner *Nieuwe Wandelingen* de eerste aflevering aan. Wij dolen met hen door de bosschen van de Vuursche, door Maartensdijk en langs het Baarnsche bosch, eerst op een heerlijken Julidag, wanneer alles in vollen dos prijkt, wanneer het koren begint te rijpen en de boekweit gaat bloeien; later op een prachtigen dag in den herfst, wanneer de goudgele en roode en bronzen tinten aan het landschap die wondere bekoorlijkheid geven,

> Waarbij geen lentevrengd kan halen,
> En die des zomers weelde tart.

Hunne volgende tochten zullen Barneveld, Twello, Valkeveen in het Gooi, de Veluwsche bosschen, en nog veel meer, tot doel hebben. De heer Craandijk is een beproefd en opgewekt gids. Wij vertrouwen ons gaarne aan zijne leiding. Wij zijn overtuigd, dat hij ons op deze nieuwe wandelingen menig plekje en menige streek van ons vaderland zal leeren kennen, waarvan ‘our philosophy’, die het schoone 't liefst veraf zoekt, nooit gedroomd heeft. Des te beter. Al wat kan strekken om ‘de liefde voor zijn land’, die wel ieder ‘aangeboren’ heet, maar bij sommigen wel wat aanwakkering noodig heeft, op te wekken en levendig te houden, verdient aanmoediging; en zoo roepen wij onzen wandelaars van harte een ‘Glück auf!’ toe op hun verdere tochten.

Een wensch ten slotte. De landschappen, die het werk opluisteren, zijn wel door den heer Schipperus verdienstelijk geteekend, maar de steendruk geeft hun iets kouds en droogs. We zouden onzen wandelaar ook zoo gaarne eens zien ‘flaneeren op 't koper’, om ons die ‘hartsgeheimtjes’ over te brieven,

> die ons de natuur
> Vertrouwt, bij 't dwalen op de hei, bij 't staren
> In zee, naar 't wolkjen in het zwerk, of waar
> In 't biezig meer wat eendjes spelevaren.

Ernest Legouvé, *Soixante ans de Souvenirs*. 2ième et dernière partie. Paris. Hetzel 1887.

Te Parijs in de met den boulevard Montmartre parallel loopende rue Saint-Marc vindt ge een ouderwetsche woning, die sedert 1786 aan de familie Legouvé toebehoort. Vijf geslachten zijn elkander daar opgevolgd. In het salon, waar het portret van den schrijver der *Contes à ma fille*, den braven Bouilly, hangt, repeteerde in 1802 Mlle Duchesnois, onder de leiding van Legouvé den vader, de rol van Phèdre, waarmeê zij op het Théâtre Français zou debuteeren, en las, veertig jaar later, Eugène Sue zijn *Mystères de Paris* en zijn *Juif errant* voor. In de eetkamer prijkt, reeds tachtig jaar en langer, een beeld in pleister van Houdon, *la Frileuse*, die als een soort van huisgodin heeft voorgezeten aan al de feesten welke in deze gastvrije woning gegeven zijn; voor haar hebben, gelijk Legouvé ons vertelt, achtereenvolgens de Fontanes en Guizot, Lemercier en Sardou, Picard en Augier, Dickens en Labiche, Mlle Contat en Ristori gedefileerd. Ernest Legouvé's studeerkamer was ook de studeerkamer van zijn vader, den dichter van *Le merite des femmes*. Een merkwaardigheid zeker in een tijd, waarin het scheiden van elke dierbare plek, het 'wennen maar aan elk vertrek', het lot van de overgroote meerderheid is.

Sainte Beuve, die in E r n e s t L e g o u v é de eenheid van zijn leven, als het meest kenmerkende prees, had hem, 'le fils de sa volonté' genoemd. 'Neen' - antwoordde hij - 'je ne suis pas le fils de ma volonté, je suis l'élève de mes affections; c'est à dire des amis que ma bonne chance m'a fait rencontrer.'

Die vrienden en vriendinnen zou hij niet vergeten en aan hen wijdt hij zijn *Soixante ans de Souvenirs*, waarvan in den vorigen zomer het eerste, en voor weinige weken het tweede en laatste deel verscheen. Het tachtigjarig leven was welbesteed, en het is een genot om den beminnelijken grijsaard van dat leven te hooren vertellen.

In dit tweede deel leeren wij o.a. Legouvé's braven, maar ongelukkigen vriend Prosper Goubaux kennen, met wien hij zijn *Louise de Lignerolles* schreef en die ook onder den pseudoniem Dinaux als een der schrijvers van *Trente ans ou la vie d'un joueur* en *Richard Darlington* bekend werd; Goubaux, die, hoewel hij de stichter is van het professionneel onderwijs in Frankrijk, en het

door hem gestichtte pension Saint-Victor, later het beroemde stedelijk College Chaptal is geworden, door zijn land- en stadgenooten geheel vergeten werd. Behalve aan dezen medewerker wijdt Legouvé een warm woord van herinnering aan die andere medewerkers aan wie hij inderdaad veel te danken heeft, aan de tooneelspelers van het Théâtre Français, en in het bijzonder aan Mlle Mars, die in de Louise de Lignerolles de titelrol meesterlijk vervulde; Mlle Mars met haar talent om een rol in elkaar te zetten, met haar zekerheid van uitvoering, en vooral met dien goeden smaak, dien Legouvé definiecrt als 'la mesure dans la force, dans la passion, dans la grâce.' Zij had tot leermeesteres gehad Mlle Contat, 'la reine de toutes les élégances.' In onze dagen - zegt Legouvé - zou eene Mlle Contat geen leerlingen meer vinden, nu de bevalligste tooneelspeelsters succes zoeken in vulgaire gebaren en triviale stembuigingen. 'Autrefois, pour plaire, une actrice devait avoir du goût, aujourdhui il faut qu'elle ait du ragoût. En hoe kan het ook anders, daar de vrouwen uit de groote wereld haar het voorbeeld geven? "*C'est épatant, c'est tordant*" behooren tot de dagelijksche taal van onze jonge meisjes. Ik kan er niet aan wennen. Als ik haar dergelijke uitdrukkingen hoor gebruiken, is het me of zij vloeken. Mlle Mars zou het blasphemic noemen'. Een kostelijke bladzijde uit dit hoofdstuk is nog het verhaal van het sterf bed van Mlle Mars, zooals Legouvé het opteekende uit den mond van haar biechtvader, den abt Gallard.

Tusschen al die beelden van gestorven vrienden en vriendinnen plaatst Legouvé het beeld van een nog levend vriend, van Victor Schoelcher. De man, die zijn fortuin en zijn leven in de waagschaal stelde voor een edel doel en wiens naam verbonden blijft aan de afschaffing der slavernij in de Fransche koloniën, herinnert ons, tot in de bijzondere zorg voor zijne kleeding toe, aan Multatuli. Een excentriek, een zonderling noomde men ook dezen idealist van hooge intelligentie, die gloeide voor waarheid en recht; ook hij was - gelijk Legonvé ons meedeelt - democraat in zijn ideeën en aristocraat in zijn vormen, fel tegenstander van het Christendom en toch in het Kruis een der reinste symbolen van deze wereld vereerend. *C'est nu athée qui fait croire en Dieu*, zeide de Pressensé van hem. De radicaal Victor Schoclcher is thans lid van den Franschen Senaat; - de nationale belooning, welke Nederland den verdediger der rechten van den Javaan waardig keurde, was iets minder schitterend.

Legouvé verhaalt ons verder van Scribe, volgens hem den volmaaktsten vertegenwoordiger van de dramatische kunst der 19e eeuw, van zijn vriend Jean Reynaud, den schrijver van *Terre et Ciel*, van Adolphe Nourrit, van Rachel, van zijn candidatuur voor de Fransche Academie, en zijn merkwaardig bezoek aan den 82jarigen Baour-Lormian, wiens naam, dien men met opgeblazen wangen moet uitspreken, het volkomen heeld geeft van zijn eigenaar, den Zuidelijken, zeer met zich zelven en zijn rollende verzen ingenomen dichter.

De laatste hoofdstukken zijn niet de minst belangrijke. Aan een paar treffende bladzijden over Alfred de Musset, gaat een karakterschets van de Lamartine vooraf, door Legouvé den 18en Januari 1876 uitgesproken bij gelegenheid van eene voorstelling ten bate van het voor den dichter van *Jocelyn* op te richten standbeeld. Legouvé herinnert er aan, dat de roem van Victor Hugo dien van Lamartine heeft doen verbleeken, en dat in de harten van de jongeren de Musset Lamartine heeft verdrongen. ‘Maar - zegt hij - dat is gelukkig slechts een van die voorbijgaande verduisteringen, que subissent les plus légitimes renommées avant d'entrer dans leur éclat définitif. Men zal weer tot Lamartine terugkeeren; hij zal zijn hem toekomenden rang weêr innemen, daar ben ik zeker van.’

Of Legouvé de vervulling van die profetie nog zal beleven, weten wij niet; maar er schijnt inderdaad een reactie ten gunste van Lamartine in aantocht te zijn. Een jong Fransch criticus, die op weg is om een eersten rang onder de critici van gezag in te nemen, Jules Lemaître, heeft onlangs een welsprekend pleidooi geleverd voor den zanger van Elvire, en Alexandre Dumas heeft den 31en Maart, in zijn antwoord aan Leconte de Lisle, het nieuwe akademielid op hoffelijke wijze verweten, dat hij in zijn rede geen woord over Lamartine noch over de Musset gerept heeft. Om alle misverstand te voorkomen heeft Dumas hem gewaarschuwd, dat men in de Fransche Akademie voortgaat, den een hartstochtelijke te bewonderen en den ander innig lief te hebben. Die woorden hebben weerklank gevonden. Na de marmeren, in marmer gehouwen verzen van Leconte de Lisle en zijn school te hebben bewonderd, is men weêr wat warmte op gaan zoeken bij Lamartine, die, zij het in minder strengen en minder kunstigen vorm, voor al wat er teeders, verhevens en reins in het menschenhart huist steeds de edelste klanken wist te vinden. ‘Lamartine est plus qu'un poète’ zegt Lemaître, ‘e'est la poésie toute pure.’

Legouvé teckent in enkele trekken achtereenvolgens den dichter, den redenaar en den staatsman Lamartine. De ‘poète en action’ vindt in hem een warm bewonderaar.

Al deze herinneringen zijn geschreven met zooveel opgeruimdheid, met zooveel geest en met zooveel hart; zij zijn zoo geheel vrij van bitterheid; al wat te scherp of te schel zou kunnen klinken is, door een geestige anecdote of een guitigen uitval, met zooveel tact getemperd, dat men met grooten eerbied vervuld wordt voor den tachtigjarige, die zoo, beminnelijk en bemind, door het leven ging, en wiens levensavond de avond is van een schoonen dag.

Haagsche omtrekken door Damas (No. 4-34). 't Gravenhage, W.P. van Stockum & Zoon, 1886/1887.

> Pleurez, doux aleyons! ô vous, oiseaux sacrés,
> Oiseaux chers à Thétis, doux aleyons, pleurez.

Het heeft zoo moeten zijn. Als de ‘jeune Tarentine’, wier dood André Chénier bezong, die, op den voorsteven staande van het schip, dat verheugd was haar te dragen, door den woesten wind wordt opgenomen en den dood in de golven vindt, zoo zien wij den letterkundige D a m a s , weggeslingerd van het vaartuig dat hem droeg, wegdrijven op de hooge golven der politiek. Het heeft zoo moeten zijn, en het was te voorzien. Den wind, die hem zou opnemen, had men reeds lang zien aankomen, en Damas heeft niets gedaan om hem te ontwijken. Integendeel. Sinds hij ‘een eigen huis, een eigen kluis’ vond voor zijn *Haagsche omtrekken*, mocht hij vrij spreken van zijn ‘persoonlijke afkeer van politiek’ en er op laten volgen: ‘sedert een ieder er zich mee bemoeit, is voor mij de helft van het genoegen er reeds af’, dat belette niet dat hij telkens weer terugkeerde tot wat hij heette te verafschuwen en geen gelegenheid voorbij liet gaan om op het politiek concert een solo ten beste te geven. *Aan* politiek deed Damas derhalve reeds lang. Thans zal hij, als hoofdredacteur van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage, in* politiek gaan doen.

Entre les deux - tusschen de letteren en de politiek - mon

cocur balance, heette het nog in October, toen wij hem voor de politiek waarschuwden, en hem met een beroep op de Musset, gelijk hij het erkende, in zijn zwakke zijde tastten. Maar het slingeren heeft opgehouden. Damas heeft zijn keuze gedaan, zijne lezeressen en vriendinnen, Rosalinde en Suzon, Ninette en Ninon moeten maar zien hoe zij het voortaan zonder hem stellen - en de Nederlandsche letterkunde desgelijks.

'Liefelijk te zijn in de voorstelling, dichterlijk in de opvatting, teeder in de schakeeringen' dat wilde hij, als schrijver van de *Haagsche omtrekken*, van den talentvollen Rochussen leeren, die het frontespice voor zijn weekblaadje teekende, en op menige bladzijde van de 34 nummers die voor ons liggen, heeft hij inderdaad al die eigenschappen van den kunstenaar ontwikkeld. Doch nu hij geen fantasiën meer schrijvend, maar zich dagelijks in de hooge politiek bewegend, als een 'verlicht despoot' een groot dagblad besturen zal, nu zal het uit zijn met zijn letterkundige kunst. Zelf heeft hij het (in No. 14) herinnerd, dat over het algemeen politiek dood en verderf spreidt in de rangen der fraaie letteren, en dat, volgens de beste Fransche schrijvers, zij het is, die de schuld draagt van onzen verbasterden stijl.

En was het nog maar enkel de stijl, die in zijn dagelijksche aanraking met de politiek, aan verbastering bloot staat! Maar wat die politiek van de karakters vergt, hoe vaak de edelsten en de onafhankelijksten in den strijd der partijen meer dan één veêr van hun adel en van hun geestkracht moeten laten, de debatten van den jongsten tijd in binnen- en buitenlandsche parlementen hebben er ons van kunnen overtuigen.

En daarom, al heeft de dagbladpers, van hare zijde volkomen terecht, den nieuwen journalist welkom geheeten in haar midden, en hem op de hoffelijkste wijze het eere-saluut gebracht, wij zien met groot leedwezen den talentvollen kroniekschrijver, den fijnen geest, de toch reeds niet dicht gevulde rangen der letteren verlaten, en brengen hem met een bloedend hart onzen groet tot afscheid.

Vrijheid en hervorming.

I.

1. Wij leven snél. Indien het groote leven der menschheid, dat wij, ieder voor zich, voor een korte poos medeleven, een machtigen stroom gelijkt, dan voorzeker heeft het lot ons, kinderen van de 19e eeuw, niet daar een plaats gegeven, waar het water zachtkens voortglijdt over effen bodem. De spiegelende oppervlakte moge sommigen misleiden, voor hem die wel toeziet wordt het spoedig duidelijk dat de vloed in enge bedding voortschiet om straks, wellicht, bruisend en kokend neder te storten in de diepte.

Er is wellicht geen tijd geweest in het leven der menschheid, zoo vol van beweging, van wisseling en beroering. Meermalen waren de uiterlijke levensomstandigheden veel ongunstiger. Er zijn in de geschiedenis tijdperken, vol van oorlog, ziekte en ellende, zoo donker, dat onze eeuw schijnt in vollen zonneglans. Maar dat alles bleef aan de oppervlakte, en was voor het grootste gedeelte uiterlijk. De overtuigingen, het geloof, de gedachten over toekomstig leven en godsbestuur, over de wederzijdsche rechten en verplichtingen der menschen wijzigden zich of niet of langzaam. - Het zieleleven bleef van de beweging der wereld vrij. - Alleen tijdens den val van de oude beschaving en in de eeuw der reformatie is een sterke geestelijke beroering onmiskenbaar en algemeen. Toch is noch het eene, noch het andere tijdperk met onze eeuw op ééne lijn te stellen.

De tijd, welke de groote hervorming voorafging en onmid-

dellijk volgde, is ongetwijfeld getuige geweest van twijfel en zielestrijd, van betrekkelijk snelle verandering van sociale toestanden. Maar wanneer veel veranderde, veel bleef ook staan. Het bestuur van God, het leven hiernamaals, de instelling der standen: van adel en burger, de verhouding van rijk en arm, in één woord de kern van het geestelijk leven, bleef, althans bij de massa gespaard.

In de tijden, dat de Grieksche en Romeinsche beschaving te gronde gingen, was ongetwijfeld de schok, welken het volk onderging, veel heviger, werd veel meer het gestel der menschheid in hare fijnste vezelen aangetast.

Zeer terecht heeft men meer dan eenmaal onzen tijd vergeleken met de decadence van het Romeinsche rijk. In meer dan één opzicht is de overeenkomst treffend. Hetzelfde zedelijk overal, de anarchie der sexueele verhoudingen, de onbeschaamde overdrijving van weelde en wellust, het gebrek aan veerkracht, de kleine hartstochten der ontzenuwde mannen en vrouwen, de halve eerlijkheid en trouw, de apathie, het cynisme en het ongeloof, dat alles vinden wij toen zooals nu. Toen ook naast de weelde der grooten de ellende der lagere volksklassen; toen ook het lustige leven vergezeld door levenszatheid; toen ook als een naderend onweder het gemor en de ontevredenheid der slaven.

Toch staat ook die tijd niet met den onzen gelijk. Vooreerst was slechts een enkel volk door deze diepe innerlijke beroering bewogen. Tot in de kern gezonde barbaren, vol leven, vol naïeve geestkracht, sloten de stervende oude wereld van alle zijden in, en de Romeinsche wijsgeer, die het verval van zijn volk met weemoed gadesloeg, behoefde daarom niet te wanhopen aan de toekomst van het menschelijk geslacht. Beloften van nieuw leven en nieuw ontwikkeling waren verborgen in de wouden, waar de legioenen van Varus het leven lieten, en terwijl Rome onderging en het merg der natie werd verteerd door ontucht en weelde, waren jonge rassen in de volle veerkacht der jeugd gereed de openvallende erfenis te aanvaarden. Maar waar zal men nu uitzien naar hen die de taak uit onze handen zullen overnemen, wanneer onze beschaving mocht ten einde spoeden?

Waar is in onze dagen het Teutoburgerwond, waaruit de triumfkreten onzer vijanden ons tegenklinken als de profetie eener betere toekomst?

Maar bovendien, - en dit is inderdaad van nog veel meer belang, - was, zelfs in de tijden van het grootste verval van Rome, de beroering der geesten niet zóó in *alle* deelen van het leven doorgedrongen als thans het geval is. Het groote onderscheid tusschen toen en nu ligt in de *intensiteit* van ons leven en de intensiteit dientengevolge van ons lijden. Er was ongehoorde weelde toen zooals nu, maar de wetenschap is sedert met reuzenschreden vooruitgegaan en heeft ter beschikking van de rijken gesteld ontelbare middelen van genot, zinnelijk en geestelijk, tegelijk met het vermogen van schier eindelooze afwisseling; - doch de vermoeidheid, de teleurstelling, de ontevredenheid is des te dieper. De tegenstelling van rijk en arm bestond toen als nu, maar de gedachte aan gelijkheid was toen niet ontkiemd. Medelijden met het lot der slaven moge somwijlen het zingenot der besten hebben gestoord, de twijfel of de geheele maatschappelijke ordening wel rust op grondslagen van recht, deze twijfel, welke nu als de steenen gast niet wijkt van onze gelagen, was toen onbekend. Ook toen was er ongeloof en scepticisme, maar de groote ster van hoop en liefde was toen nog niet opgegaan en de diepe teleurstelling was toen nog niet gedaald in de harten, welke thans het leven van zoo velen verteert, dat ook dit licht een dwaallicht, dat ook deze blijde boodschap ijdel is en deze leer der liefde eene utopie.

Dat wat wij nu de sociale quaestie noemen is eene quaestie geweest in alle tijden. Maar nimmer van te voren hebben de kwalen, waaraan de menschheid van oudsher heeft geleden, zoo diep ingevreten als thans en nimmer van te voren ook heeft de menschheid zich zoo ziek gevoeld. De sociale quaestie is zoo brandend geworden, zoozeer een levensvraag waarmede de geheele beschaving en de geheele toekomst schijnt saamgeweven, dat alle analogiën uit vroeger eeuwen verbleeken. De sociale quaestie is *niet* alleen eene vraag van betere loonsregeling van de *arbeiders* of van *armen*-verzorging, al is het waar dat het bewustzijn van onrecht, dat de groote massa in beweging hegint te brengen, de gevestigde orde van zaken ernstig bedreigt. Maar de *geheele* menschheid leeft in onrust als boven een vulkaan onmiddellijk vóór een gevreesde uitbarsting. Het gevoel van tweespalt tusschen de uiterlijke verhoudingen en de overtuigingen van billijkheid en recht knaagt als een voortdurende kanker aan de rust en levensvreugde van steeds meerderen, ook buiten de eigenlijke

lagere standen; - terwijl de scheiding tusschen rijk en arm steeds tot nadenken en deernis stemde, zijn er nu talloos velen van de meer bevoorrechten die huiveren bij de gedachte aan de diepe klove tusschen hetgeen zij *schijnen* en *zijn* en tusschen hetgeen zij *zijn* en *moesten wezen*, indien de wereld meer overeenkwam met het ideaal van recht dat zij mededragen in eigen boezem.

De geestelijke beroering te midden waarvan wij ons bewegen, de snelle evolutie van denkbeelden waarvan wij getuigen zijn, zijn ten deele het gevolg van de omwenteling welke reeds vroeger in de materiëele betrekkingen van het leven heeft plaats gegrepen. De wetenschap heeft den mensch in staat gesteld tot gewrochten, waaraan hij in vroegere eeuwen zelfs niet denken kon. De machine welke den handenarbeid vervangen heeft en tot steeds grooter volmaaktheid wordt gebracht, maakt de menschelijke inspanning zoo productief, dat enkele arbeiders voldoende zijn om de behoeften van duizenden te bevredigen. Onder het bereik van talrijke scharen liggen thans genietingen, welke in vroeger eeuwen slechts voor enkele uitverkorenen waren weggelegd. Het menschelijk vernuft, de heerschappij voerend over machtige natuurkrachten, heeft in korte jaren de genotmiddelen schier eindeloos vermenigvuldigd; de ruilingen van diensten worden meer en meer ingewikkeld en veelvuldig; - het individuëele leven steeds voller en meer intens. De ontzaggelijke hervorming der communicatiemiddelen, de noodzakelijke voorwaarde voor hooger productiviteit, verruimde den kring van hen die over en weder elkander genot en gaven mededeelen. De wereld is kleiner geworden, maar de tallooze betrekkingen, welke thans een ieder direct of indirect in alle deelen der wereld aanknoopt, zijn inderdaad even zoo vele draden welke in het geestelijk leven der individuën tot een veelkleurig weefsel worden samengestrengeld. Niet alleen de materiëele producten vinden nu hun weg overal binnen de grenzen van onze bewoonbare aarde, maar ook vernuft en talent vinden thans de middelen om zich aan verwante of ontvankelijke geesten te openbaren en snel de erkenning te oogsten, welke in vroeger dagen veelal onbereikbaar was of als een verre echo werd vernomen lang nadat de denker of dichter zijn weg ten einde was gegaan.

De gevolgen van deze gewijzigde betrekkingen van het menschelijk leven beginnen zich nu eerst in vollen omvang te open-

baren. Men heeft allereerst gezien naar den *rijkdom* en het *genot* welke het nieuwe tijdperk van vooruitgang medebracht. Men ziet thans meer en meer de gewijzigde levensbeschouwing aan het licht treden. Het snelle, volle, intense leven, dat onze zenuwen spant tot het uiterste, brengt voor onzen geest scherpe tegenstellingen, welke aan kalmer tijden ten eenenmale vreemd waren. Vergeleken bij vroeger is de wereld plotseling als door een machtige lens verlicht; waar men voorheen slechts zachte schaduwen zag en geleidelijke overgangen, ziet men thans hooge rotsen en scherp geteekende, diepe kloven. Men zegt dat een der eerste gevolgen van een hashisroes is de overdrijving van alle waarneming der zintuigen. Men hoort een zacht geluid als het rollen van den donder te midden van ademlooze stilte, men ziet de meubelen van zijn vertrek op eindelooze afstanden en men meent in enkele oogenblikken lange jaren te doorleven. Wanneer dit inderdaad zoo is, dan is ons leven vergeleken bij het leven uit vroeger tijd een hashisroes. Ons leven overdrijft en teekent alle verschillen met scherpe omtrekken.

De man die het geluk heeft zijne verdiensten erkend te zien, wordt met eerbewijzen overladen. Waar zijn naam vroeger te nauwernood buiten den kring van enkele vrienden of trawanten zou worden genoemd, wordt hij nu van stad tot stad, dikwijls van land tot land gerepercuteerd. Is iemands verdienste, klein of groot, eenmaal opgenomen in den grooten stroom der publieke opinie, dan wordt zij verkondigd tot in verre gewesten, soms tot aan het einde der wereld. In de maalstroomen van het publieke leven worden de daden van weinig waarde rondgevoerd en medegesleept en roem en eer stroomen toe in overvloed. Een enkel bewijs van waardeering is in onzen tijd een zeldzaamheid, evenals een enkele krans op een graf. De geest van nabootsing, die wij in ons ronddragen als erfdeel van onze urovergrootvaders, drijft ons om waar één lofzingt, mede te zingen in choor, al kennen wij noch het motief noch den man wien het geldt. Wij *geven* niet meer eerbewijzen, maar wij overstelpen. Vergeleken bij vroeger zou het ontzagwekkend eerbetoon dat over een of ander dichter of geleerde soms bij zijn leven wordt uitgestort, het bewijs moeten zijn van de meest zeldzame verdienste. Maar diezelfde overvloed van bloemen, diezelfde wierook, diezelfde verheffing en bedwelming van heden zien wij morgen elders en overmorgen weder.

En omgekeerd, wanneer een man van verdienste het ongeluk heeft om een of andere reden buiten den wervel van reclame en adulatie te blijven, leeft hij te midden van een stilte, welke te drukkender is door de bruisende overdrijving elders en welke alleen door buitengewoon veerkrachtigen wordt verdragen. Of wel, een betrekkelijk kleine feil, een onvoorzichtig woord, eene eigenschap welke aan hen die den toon aangeven mishaagt, wordt op dezelfde wijze voortgekaatst als lof en eer en weldra een doemvonnis uitgesproken, nagebauwd en van de daken uitgekreten buiten alle verhouding tot het gepleegde feit en dat de wezenlijke verdiensten overschaduwt en niet zelden doodt.

Volmaakt hetzelfde verschijnsel nemen wij waar op meer materiëel gebied. De levensregel, de standard of life, van onze arbeiders is ongetwijfeld veel beter dan in vorige tijdvakken. Met statistieken en tabellen hebben wij het den arbeiders uitgecijferd dat zij het veel beter hebben dan vroeger, zonder trouwens met die becijferingen veel indruk te maken bij hen voor wie zij bestemd zijn. Maar wat is het gevolg van dien hoogeren levensregel onzer arbeiders? Dit, dat de klove tusschen hen en de groote massa der proletariërs veel grooter is geworden. De val uit den arbeidersstand in de menigte welke zonder eenige middelen van bestaan het leven moet voortsleepen is een veel dieper val dan ooit te voren. De gedeclasseerden, de rampzaligen, de schuldigen, die in de onderste kringen van onze maatschappij ronddolen, die in onze groote steden te midden van de meest brutale weelde een leven voortsleepen van foltering en ontbering, zonder eenig hooger licht, vol haat en afgunst, moeten, als van uit een inferno naar de zonnige bovenwereld, staren naar den werkman die met moeite en dagelijksche uitputting toch zijn brood vindt en zijn huis, zijn legerstede en zijn eigen haard.

Een van de verschrikkingen aan den anderen kant van het leven van den arbeider is die voortdurende nabijheid van den afgrond, het overspannend bewustzijn dat vroeger of later door werkeloosheid, door redenen ver buiten zijn sfeer van vermogen of zelfs van bevatting, buiten zijn schuld, ook hij kan afglijden in die diepte van menschelijke ellende.

Niet alleen echter op de laagste sport van de maatschappelijke ladder is de afstand van den een tot den ander grooter dan voorheen. De massa genotmiddelen is zoo vermeerderd, de voorraad in de geheele wereld aanwezig zoo onuitputtelijk en zoo

eindeloos verscheiden, dat iedere vermeerdering van inkomen ook inderdaad vermeerdering beduidt van genot. Evenmin als vroeger is de vermeerdering van genot evenredig aan de vermeerdering van het inkomen; eene verdubbeling van beschikbare fondsen verschaft geen verdubbeling van genietingen. Maar terwijl vroeger het inkomen betrekkelijk veel grooter moest worden om de vermeerdering der welvaart duidelijk te maken, ontsluit thans iedere honderd gulden nieuwe bronnen van weelde, ziet thans ieder de meerdere aisance, den meerderen lust, welke het meerdere vermogen aan den buurman, schenkt. Het meerdere vermogen wordt thans gemeten in het gemis der alom in de oogen stralende, ontbeerde genotmiddelen; in onvoldane en steeds op nieuw geprikkelde begeerte.

Zoo is het individueel van den een tot den ander, maar zoo is het ook in het groot van de eene groep tot de andere groep, van de eene klasse tot de andere. De arbeider ziet de welvaart, de sociale positie, den politieken invloed van de kleine burgerij, als ver boven hetgeen hem het lot heeft beschoren en deze ziet weder de groote industriëelen, de groote bankiers, de landeigenaars en de groote renteniers zich macht en aanzien koopen, weelde in uiterlijken staat en overvloed van aesthetisch en intellectueel genot, dat de gewone burger zich moet ontzeggen met dagelijksche zelfbeheersching.

Voor een zeer groot gedeelte is deze vermeerdering van den afstand, die de verschillende klassen der maatschappij gescheiden houdt, zeer reëel. De vermeerdering van genot, van roem, van aanzien, die aan de gelukkigen in onze maatschappij ten deel valt, is geenszins ijdel, en de afstand tusschen den werkman en den grooten industriëel in onze dagen is waarschijnlijk, wanneer men het vermogen over allerlei genotmiddelen zou ontleden, zeer veel grooter dan ooit die van hofhoorige en edelman in vorige eeuwen is geweest. En toch deze *werkelijke* opheffing van onze hoogere standen in betrekking tot het gros der menschen welke, het zij terloops reeds opgemerkt, al haar gewicht blijft behouden, ook al is het lot van den arbeider verbeterd, is noch de eenige, noch de meest belangrijke verandering in de verhouding van rijk en arm. - Naast de werkelijkheid oefent de schijn zijnen invloed uit. - De geheele ommekeer welke heeft plaats gegrepen in onze productie en in de communicatiemiddelen der menschheid, doet alle verschillen sterk in het oog

springen en teekent voortdurend in het bewustzijn van allen de verheffing of de vernedering der medemenschen.

Voor een gedeelte zou men zelfs met recht kunnen beweren, is deze vermeerdering van maatschappelijke verschillen niets *meer* dan een optisch bedrog. Want inderdaad ieder heeft zijne goede kansen evenveel vermeerderd als zijne slechte en hij die heden den dubbelen druk ondervindt van den tegenspoed, zal morgen als de grillige fortuin hem toelacht al de voordeelen genieten van verdubbelde gunsten. En zelfs zou men niet zonder grond betoogen dat de overgangen in onzen tijd *gemakkelijker* zijn dan voorheen en dat men de grootere afstanden in korter tijd doorloopende, gemakkelijker zich op kan werken tot hoogeren stand.

Inderdaad, het schijnt dat de snelle beweging, welke het kenmerk is van onzen tijd, ook valt op te merken in de carrière der menschen. Veel sneller dan voorheen stijgen individuen en geslachten, veel dieper ook zinken zij van uit de hoogte. Maar dit blijven toch de uitzonderingen, voor de meesten is de plaats die zij innemen in de wereld binnen zekere tamelijk enge grenzen bepaald, en *zoolang* ieder in de laagte is aanschouwt hij de hoogten om zich heen met berusting of afgunst, maar in ieder geval zooals zijn zintuigen en de omgeving waarin hij zich beweegt ze teekenen in zijn geest. Het moge aan de realiteit niets veranderen wanneer een volk van myopen een volk is geworden van scherpzienden, toch zal de schat hunner indrukken vermeerderen en de buitenwereld zal door zijn heviger indrukken meer doen genieten en meer doen lijden.

Daar komt nog iets bij. Niet alleen dat de schat van *genotmiddelen*, van potentiëele genietingen voortdurend voor onze oogen is uitgestald, maar wij zijn door de publiciteit van onzen tijd voortdurende, zij het meestal onwillige, getuigen van het genot zelf. De rijke stelt al zijne weelde, niet zelden met naïeve onbeschaamdheid, ten toon voor de afgunstige en hongerige blikken van den arme. Hij leeft als in een glazen huis en moet zijn geluk of hij wil of niet uitstallen. Zijn villa's heeft hij in de nabijheid der steden en zijn buitenplaatsen en lusthoven in schoone streken, waar de Zondagstreinen duizenden aanvoeren, die den roep van de pracht of het gemak waarin hij leeft te huis doen weerklinken. Hij verschijnt in zijne loges voor de oogen van het publiek met zijn fraai gekleede vrouw en dochters. Hij geniet in zijne equipage van de openbare tuinen en parken.

De macht en invloed, die hij zich heeft gekocht door hooge inschrijvingen of ondersteuningen, zijn meest gewonnen onder aller oog. En indien al van een en ander in vroeger tijd een min of meer flauw evenbeeld te vinden is, het is aan onze dagen voorbehouden om van het intieme leven van de grooten der aarde, van hun doen en laten, hun feestmalen en bruiloften, hun salons en serres, nauwkeurige beschrijvingen openbaar te maken, die aan alle hoeken der aarde worden gelezen en die de geheele wereld als het ware getuigen doet zijn van het zorgelooze leven van deze kinderen der fortuin. Deze verkondiging van de bijzonderheden der weelde vult in de verbeelding der menigte aan wat aan eigen waarneming in eigen onmiddellijke omgeving ontsnapt, en de arme en onbemiddelde leeft zoodoende te midden van een sfeer van levende en tevens onbereikbare geneuchten.

Daarbij komt dat in de periode die achter ons ligt en ook nog heden, hoewel in afnemende mate, de fortuinen snel zijn gevormd. In vroeger tijden toen door brutaal geweld, door list en kuiperij eigendommen werden gestolen en ontfutseld, bleef de schande in kleinen kring beperkt en was de smet van het blazoen spoedig vergeten of bedekt. Thans weet ieder, ook zij die niet door het goud genoopt worden wat minder nauw toe te zien, den oorsprong van een aantal groote fortuinen. Men is getuige geweest van de beursmanoeuvres, waardoor in korte jaren speculanten millioenen samenraapten. Men heeft gezien hoe de Gründer de zakken ledigden van talrijke slachtoffers en de spaarpenningen van armen en weezen in enkele avonden verbrasten, en men heeft het bijgewoond hoe de justitie werd verkracht, hoe zij die het geweten van het volk als bedriegers en laaghartigen brandmerkt, blijven verkeeren in de hooge kringen der maatschappij en hoe het fortuin, hoe dan ook verkregen, zijn fatale oppermacht blijft handhaven. Men heeft het gezien hoe industriëelen en planters door lage loonen, door de armoede en ellende van duizenden arbeiders tot machtige kapitalisten zijn geworden. Men is getuige geweest van de mislukte werkstaking, van den honger en het bloedig verzet en men verneemt slechts lof voor de energie van den meedoogenlooze en voor de edelmoedigheid van den egoïst, die tienduizend wegschenkt waar hij honderdduizend heeft bijeengegaard.

Het zou ongetwijfeld eene grove onbillijkheid zijn indien men

niet erkende dat er vele fortuinen zijn waaraan geen smet kleeft. Bij de aristocratie vindt men eigendommen die van geslacht tot geslacht zijn overgegaan, en waarvan de oorsprong zoo diep in het verledene te zoeken is, dat niemand er aan denkt aan het thans levende geslacht de mogelijke feilen van het oorspronkelijk bezit te verwijten. Er zijn ook kapitalen gevormd door louter toeval. Er zijn andere vermogens door stalen volharding, noeste vlijt en buitengewone zaakkennis verworven, zonder dat den arbeiders tot het onderste uit de kan werd onthouden, somwijlen zelfs terwijl mildheid en grootmoedigheid voortdurenden zegen spreidden. Maar deze uitzonderingen zijn klein en de les die zij leeren wordt duizendvoudig overstemd door de sprekende, aangrijpende voorbeelden van hardvochtig en triumfeerend egoïsme. En het gelukkig toeval, dat den beteren grond van menig fortuin moet vormen, is een zwak geneesmiddel voor het rechtsbewustzijn, door de onbeschaamde zegepraal van het onrecht gekrenkt. Zal men met minder weerzin den loop der dingen gadeslaan, omdat men ontdekt dat de hooge zetels der stervende aristocratie, niet alleen door de vrijbuiters der maatschappij worden ingenomen maar ook door de ridders der conjunctuur?

Op zulke wijze wordt in onzen tijd van snel en intensief leven het gevoel van onrecht geprikkeld en levendig gehouden. De enbillijkheden der wereld worden als in het focus van een vergrootglas bijeengebracht en ingebrand in de gemoederen. En daarbij gevoelen de verongelijkten, de niet-bevoorrechten, de arbeiders met de hand zoowel als de slaven van den geest, eene verwantschap, een innerlijken samenhang met elkaâr, onafhankelijk van ras of nationaliteit, hoe ook gescheiden door godsdienst of opvoeding, hoe ver over zee of land ook hun woning is verwijderd. Voorheen was de ellende alleen aan weinigen bekend, het onrecht kon alleen aan enkele onmiddellijke buren worden medegedeeld; het bleef, hoe nijpend ook op zichzelf, een toeval, dat met berusting het best werd gedragen. Maar thans klinkt het en weêrklinkt het in aller hart, thans voelen alle misdeelden zich homogeen en men draagt in eigen boezem, nevens het eigen onrecht, ook nog de duizendvoudig teruggekaatste smart van zijne lotgenooten. Tegenover de macht van den rijkdom groeit nu de solidariteit van hen die verongelijkt zijn. Thans ligt de geheele wereld open, men ziet wat men zelf ondervindt overal herhaald en gevoelt dat de kwaal, waaraan men

lijdt, niet de eigen persoonlijkheid alleen geldt, maar in de volle beteekenis van het woord een euvel is der geheele maatschappij. De omwenteling van de materiëele betrekkingen heeft zoodoende een diepe beroering in de gemoederen voorbereid en is een der hoofdoorzaken geworden van de overwegende en nog steeds aanwassende belangrijkheid der sociale quaestie.

2. Er is echter een tweede factor van nauwelijks minder belang dan de intensiteit van het leven in onzen tijd. Wanneer de lagere klassen der bevolking, die zeker niet alleen, maar toch als klassen ongetwijfeld het meest lijden in de wereld, onwetend waren gebleven, dan zou de sociale quaestie zeer waarschijnlijk niet dien omvang en die diepte verkregen hebben, die haar thans zoo gevaarlijk maakt. De lagere klassen zijn echter *opgevoed*, men heeft overal in de beschaafde wereld met grooten ijver de hand geslagen aan de verstandelijke ontwikkeling der minvermogenden. Men heeft ze leeren lezen en schrijven en tot zekere hoogte heeft men ze geleerd ordelijk te denken. Wat in deze eeuw aan het onderwijs is ten koste gelegd en verbeterd is inderdaad buitengewoon belangrijk, en het heeft menigen bangen strijd gekost voor het zoover was als op dit oogenblik. Merkwaardig daarbij is dat de volle beteekenis van den strijd noch door de voorstanders, noch door de tegenstanders van onbekrompen volksonderwijs is begrepen. Merkwaardig, niet omdat dit geval een uitzondering zou vormen op hetgeen men gewoonlijk ziet gebeuren, maar juist omdat het een nieuw en treffend voorbeeld is van de waarheid, dat de menschen zich nog voor een grooter deel dan zij wel geneigd zijn aan te nemen laten leiden door onbewuste instincten, waarvoor à posteriori argumenten en redenen worden gezocht. Zij, die streden voor volksontwikkeling, waren zich wel bewust dat in het algemeen de ontwikkeling een goed is voor den mensch, maar uit niets blijkt dat zelfs de eerste leiders hebben ingezien dat de intellectueele verheffing van het volk eene noodzakelijke voorwaarde was voor zijne politieke macht niet alleen, maar ook voor den onweêrstaanbaren drang die van het volk moest uitgaan tot hervorming van de grondslagen zelf der maatschappij, tot wijziging van het rechtsbewustzijn, tot herziening zelfs van de stellingen der wetenschap. Zij doorzagen niet dat zij, het zwaard aangordende voor de verspreiding van beschaving, weldra de beschaving die hun dierbaar was zouden hebben te verdedigen tegen de scharen, die zij zelf hadden gewapend en gedrild. - Aan

den anderen kant hebben ook zij, die gedurende lange jaren zich tegen de uitbreiding van het onderwijs hebben gekeerd, ter wille van de oude beginselen van godsdienst en zedelijkheid, - meer gevoeld dan klaar ingezien, dat door verbreking van het geestelijk isolement der lagere klassen de privilegiën der hoogere standen aan een gevaar zouden worden blootgesteld, grooter dan wellicht ooit te voren.

De belangrijkheid van de onderwijsquaestie, wel verre van te verminderen, neemt van jaar tot jaar toe. Wel verre dat de loop der omstandigheden meer en meer zou aantoonen dat de onderwijsquaestie een betreurenswaardig incident zou zijn, waaraan met wederzijdschen goeden wil door een of anderen modus vivendi een einde zou zijn te maken, blijkt hoe langer hoe duidelijker dat deze quaestie tot de meest principiëele behoort van den grooten worstelstrijd van onze dagen, een ware toetssteen van beginselen.

Wat velen over het hoofd zien is juist dit, dat de onderwijsquaestie in haar wezen het hart raakt van de groote *sociale* quaestie. Zal aan het volk de groote macht worden gegeven van onbekrompen ontwikkeling, een macht welke het volk zal aanwenden, hetzij men dit laakt of prijst, wenscht of vreest, maar, indien niet alle voorteekenen bedriegen, zonder eenigen twijfel of aarzeling *zal* aanwenden op eene wijze welke onze maatschappelijke instellingen en onze beschaving ernstig bedreigen moet? Dit is de *groote* onderwijsvraag, welke hoe langer hoe meer door het versleten kleed van de oude vooropgeworpen quaestie der neutrale staatsscholen begint heen te blinken.

De hoofdvraag, waarop gewoonlijk niet het volle licht valt, is niet deze, of in het algemeen het onderwijs al of niet godsdienstig gekleurd zal zijn, maar wel hoeveel onderwijs, d.w.z. hoeveel macht aan het volk zal worden geschonken. *Alle* ontwikkeling is gevaarlijk, zoowel voor onze rechtsinstellingen als voor de thans gezaghebbende godsdienstvormen. Tegen *alle* ontwikkeling kan men zich echter *niet* verzetten, en voor hen die hechten aan hunne kerkelijke dogmata is voor een groot deel op het terrein van het onderwijs de slag reeds verloren. Er zijn zaken welke kunnen worden tegengehouden, maar waartegen reactie, indien zij eenmaal zijn tot stand gebracht, volkomen ijdel is. Daartoe behoort het onderwijs. Men gevoelt onder de leiders der kerkelijke partijen dat in onze dagen een zekere mate

van kennis onontbeerlijk is en men is te verstandig om niet *zelf* te willen schenken wat anders van de *tegenpartij* zou worden aangenomen en als weldaad gewaardeerd. Het gevaar dat reeds dit minimum van kennis medebrengt wordt met den dag duidelijker, maar dit gevaar is niet meer te vermijden; het dient onder de oogen gezien en zoo goed mogelijk afgewend. Wat verloren is dient prijsgegeven, om te redden wat nog te behouden is.

Het is echter zeker dat de belangen der kerk, zoowel van de Roomsch-Katholieke, als van de orthodox-Protestantsche kerk, niet gedoogen dat de kennis en ontwikkeling van het volk een zeker peil overschrijden. Voor enkele uitstekende geesten is ook heden ten dage in den boezem der kerk, vooral in den boezem der kerk van Rome, nog plaats, maar een ontwikkeld *volk* zou weldra de banden der dogmata verbreken en de kerk zelf ten ondergang brengen. Kunnen enkele uitgelezenen uit de diepte van hun eigen gemoed nieuw leven inblazen aan de oude symbolen, voor het volk is de vorm, welke voor zijn geest ledig is geworden, een belemmering die hij, in het bewustzijn van zijn jonge kracht, verbreekt en wegwerpt.

Het zal dan ook meer en meer blijken dat het eigenlijke doel waarnaar de kerkelijken, dikwijls onbewust, streven, eene beperking is van de geestelijke ontwikkeling des volks. In dien strijd zullen zij bondgenooten vinden in de oud-conservatieven, die hunne historische privilegiën bedreigd zien, en in een niet meer verre toekomst ook bij een deel der oud-liberalen. De liberalen hebben voor de ontwikkeling van het volk met warmte gestreden, meestal uit waarachtige sympathie voor de volksbelangen, uit waarachtigen ijver om de zaak der beschaving te dienen. Niet zelden ook is de liberale staatkunde, welke het neutrale Staatsonderwijs in bescherming heeft genomen, tegen het onderwijs dat door de kerkelijken zou worden beheerscht, met geestdrift gesteund door de talrijke renegaten, die met evenveel ijver den godsdienst bekampen als de godsdienstijveraars dien verdedigen. Onder beide categoriën van liberalen zijn er echter velen die boven alles gehecht zijn aan onze maatschappelijke instellingen, aan de hoofdbeginselen van het recht zooals het in onze moderne Staten is verwezenlijkt. Zoodra zij zullen gewaarworden dat de wapenen, die zij met zooveel ijver aan de bevolking hebben uitgedeeld, tegen hun eigen heilige huis zullen worden gekeerd, staat het te vreezen dat niet alleen hun ijver aanmerkelijk zal

bekoelen, maar dat zij voorwendsels te over zullen vinden om practisch met de kerkelijken gemeene zaak te maken, ter breideling van in hunne oogen overdreven eischen.

De zaak van het onderwijs zal in de toekomst met warmte alleen worden verdedigd door hen, die voor diep ingrijpende hervormingen niet terugdeinzen en een krachtige volksopvoeding tot den hoeksteen maken van hun program.

Intusschen, hetgeen reeds te dezen aanzien is gewrocht is zeer groot. De arbeidende bevolking is als uit een diepe put verlost. Zij is in aanraking gebracht met de buitenwereld, zij heeft het middel om zich aaneen te sluiten, denkbeelden te wisselen, ervaringen te vergelijken, zich te organiseeren en zich te concentreeren. Van alleenstaande arbeiders is zij geworden eene arbeiderspartij. Het lager onderwijs is hoofdzakelijk formeel. Men leert lezen, schrijven, rekenen, de gedachten ordenen en aan de gedachten vorm te geven. Het lager onderwijs geeft een vermogen ten goede of ten kwade. De arbeider ontvangt door het onderwijs den sleutel van een geheel nieuwe wereld. Men opent hem bronnen van kennis en beschaving, wellicht ook dientengevolge van welvaart, maar men ontsluit tevens voor hem de wegen die naar onderlinge vereeniging, samenspanning en geordend verzet leiden. Men zaait wat men oogstte en wanneer men een kind opleidt tot man, moet men verwachten dat hij zich niet meer als kind zal onderwerpen aan beter oordeel, maar zelf zal beslissen wat goed en kwaad is. Hij zal niet meer blindelings vertrouwen dat wat wij vergif noemen vergif is, maar hij zal de etiquet willen lezen en de zaak zelf willen onderzoeken. De zoogenaamde eeuwige wetten der oeconomen, die hem in slavernij houden, zal hij beantwoorden met andere eeuwige wetten, die hem nopen tot willen en tot handelen.

3. De groote vlucht welke het onderwijs in onze dagen heeft genomen valt samen met en is ten deele het gevolg van de verbazende ontwikkeling der wetenschap.

Op ieder gebied van menschelijk weten is de vooruitgang bijzonder snel geweest. De natuurkunde heeft de baan geopend, met strenge toepassing der experimenteele methode; de gevolgen van nauwkeurig onderzoek, voortdurende analyse en onophoudelijk door proeven gecontroleerde redeneering zijn zoo schitterend geweest, dat de natuurkundige methode navolging vond ook op ander terrein en de oude abstracte redeneeringen overal,

hier wat vroeger, daar wat later, werden verdrongen. Op het gebied der taalkunde, der rechtsleer, der godsdienstkennis en ten laatste ook der oeconomie heeft men het onvruchtbare spel van fijne, maar in de lucht zwevende deductiën gestaakt, om door ervaring en vergelijking regelen en wetten te vinden bruikbaar in het dagelijksch leven. Doch niet alleen in de wetenschappelijke wereld, ook in veel ruimer kring hebben de resultaten, door de natuurkunde verkregen, verreikende gevolgen. Titanische krachten worden door kinderhanden geleid, in korte oogenblikken wordt door enkelen een arbeid verricht die vroeger duizenden lange jaren zou hebben beziggehouden, een volmaaktheid en nauwkeurigheid van werk wordt bereikt, vroeger door de hoogste persoonlijke kunstvaardigheid nauwelijks benaderd; sedert eeuwen onoverkomelijke hinderpalen der natuur zijn overwonnen. Bergen zijn doorboord, breede stroomen overbrugd, de zee is de groote heirweg geworden der volken en door stoom en electriciteit zijn verafgelegen oorden bijeengebracht. De natuurkunde heeft de geheele wereld hervormd, heeft overal de zinnen gestreeld, overal onuitputtelijke bronnen geopend van genot en nieuwe rijkdommen in de toekomst voorgespiegeld. De kwalen van de menschheid zijn verzacht, ongeneeselijk gewaande ziekten genezen, het lijden is verminderd, het leven verlengd, de levensvreugde verhoogd. En voor al die gaven heeft de mensch het hoofd gebogen. Dat alles wat hij voelen en tasten kan, dat alles wat zijn zinnen overstelpt heeft hem meer dan ooit te voren tot de wereld der zinnen doen neigen. Voor de zon van het werkelijk leven zijn de nevelbeelden van het toekomstige verbleekt. Bij de overdaad welke de wetenschap der ervaring hem schenkt, is zijn geloof verzwakt in de weldaden van onzichtbare machten. Terwijl het verstand wordt geprikkeld door de vruchten die verstandelijke inspanning schenkt, is het geloof afgemat door onbevredigd verlangen. Het verstand betaalt contant, het geloof eischt crediet zonder borgstelling of brief. Het is met de geestelijke vermogens der menschheid gegaan als met hare stoffelijke organen, gebruik heeft het eene ontwikkeld, onbruik het andere geatrophiëerd.

De twijfel aan de waarheden van den godsdienst, de twijfel aan de dogmata der kerk, aan het feit der openbaring zelf, aan de heiligheid der schrift en de waarde der overlevering heeft zoo diepen wortel kunnen schieten, omdat de bodem reeds was bereid vóór de wetenschappelijke kritiek haar stem verhief.

De godsdienst heeft bij velen in onzen tijd alle levenskracht verloren, lang voordat zij er toe komen redenen voor hun afval te zoeken of te aanvaarden. De oude gezel der menschheid, die haar lang heeft gesteund en geholpen, in droeve uren getroost, in zwakheid bijgestaan en verkwikt, is verwaarloosd en vergeten lang voor het komt tot openlijke breuk.

Het ongeloof van onzen tijd verschilt van het ongeloof van vorige eeuwen. Het was vroeger een plant welke hier en daar slechts bij groote uitzondering tot wasdom kwam; - in het klimaat der tegenwoordige beschaving gedijt zij en verspreidt zich in alle kringen der maatschappij. Het is geheel iets anders of een wereldsche abbé in fijnen kwinkslag zijn twijfel uit aan de waarheden der kerk, of een geleerde zich behagelijk voelt in een weldoordacht scepticisme, dan wel of bij iedere biertafel in grove spotternij de godsdienst straffeloos wordt bezoeldeld, al wat buiten het bereik der zinnen ligt door Jan en alleman wordt over den hekel gehaald en de eerste de beste dwaas zijn atheïsme als bewijs van verlichting uitkraamt. Het ongeloof is in onze dagen niet een oppervlakkig verschijnsel, maar het is diep ingevreten in het geheele sociale organisme, en indien er velen zijn die in hun overmoed den val der kerken als een triumf van beschaving en redelijke ontwikkeling tegemoet juichen, meerderen gevoelen niet zonder wroeging en stillen tweestrijd de hoop op een beter leven, het vertrouwen op een alwetend, alvermogend en liefdevol Vader wegzinken uit hun hart.

Dit snel toenemend, in alle standen welig wassend ongeloof, dat zelfs de geloovigen wankelmoedig maakt, is een van de groote drijfkrachten geworden van de sociale beroering, waarvan wij getuigen zijn. Naarmate de andere wereld verbleekt, treedt deze wereld op den voorgrond. Zoolang de arme het geloof had aan een leven hiernamaals, aan eene wedervergelding na dit kortstondig leven, kon hij ook het meest harde lot met berusting leeren dragen. Dit leven snelt voorbij als de vluchtige schaduw der wolken over het wuivend graan, en de snelle dood achterhaalt rijken en armen, gelijkelijk rijkdom en ellende verkeerend in het eeuwige leven. De zucht naar gelijkheid, diep in 's menschen gemoed wortelend, de bron van alle recht en orde, vindt bevrediging door het geloof aan die groote communauteit, welke ingeleid wordt door den dood. Wanneer dit leven een leerschool is en een goede meester aan allen een taak oplegt naar ieders

vermogen, dan is morren menschelijk, voorzeker, maar hart en hoofd beiden manen tot dulden en tot breidelen der hartstochten en begeerten, welke door oogenblikkelijk lijden ontbonden, een gevaarlijk spel drijven met het eeuwig heil.

Wanneer echter dit leven alles is, wanneer het graf het eind is van dit volle en warme bestaan, wanneer de dood dit weefsel van trillende zenuwen afknappend, tevens alle gedachten, alle liefde, alle hoop vernietigt, wanneer ieders deel van warmte en zonneschijn en levensvreugd beperkt is tot datgene wat hij zich in deze vluchtige jaren kan veroveren, dan moeten alle menschelijke krachten zich concentreeren op het heden, heden te eten en te drinken, omdat wij morgen sterven. Waarom berusten in ontbering, wanneer men weet dat alle bewustzijn den stempel draagt van den eeuwigen dood?

Het verstandsleven domineert in onze dagen door den overweldigenden invloed van het materiëele welzijn. De onbarmhartige kritiek vindt een homogeenen bodem in het brein, door den strijd om aardsche geneugten gescherpt. Maar al is het verstand veel meer dan het gemoed rijk aan beloften en al mogen alleen langs den weg van arbeid en intelligentie de hooge prijzen door de menschheid zijn verkregen, toch is voor den enkelen mensch de zege verre van zeker. De vruchten van inspanning en beleid liggen als voor de hand, maar slechts weinigen kunnen ze bereiken. Hoopvol treden velen het strijdperk binnen en meten hunne krachten, maar de meesten moeten wederkeeren met teleurstelling in het hart. In de zege der menschheid deelen helaas de meeste harer kinderen niet.

Wat moet het gevolg zijn? Wat anders dan dat de teleurgestelden, zij die alles verwachten van dit leven en niets verkrijgen, zij die dagelijks hun hoop zien vervliegen om ook een plaats te veroveren aan het gastmaal des levens, om ook de vruchten te oogsten van hun inspanning, van hun talenten, van hun ijver, dat zij tot in het diepste van de ziel geroerd, haken naar hervorming? Wat anders dan dat zij die gevoelen dat de troost van den godsdienst hun is ontglipt, zonder dat zij in den dienst der veelbezongene rede eenig aequivalent hebben kunnen vinden, met de bitterheid van hem die bedrogen is, eischen herstel van recht? De zucht naar gelijkheid, naar rechtvaardigheid beweegt hun gemoederen en zij vorderen waar alle andere werelden zijn gesloten eene betere aarde. Met wrok in het hart wenden de

misdeelden zich tot de menschheid en eischen vervulling van de voorgespiegelde beloften, eischen dat zij, de zelfgenoegzame, aan al hare kinderen een gelijk aandeel geeft in de gaven der natuur.

Het is zeer de vraag of de beginselen van zedelijkheid niet zóó nauw met het geloof verbonden zijn, dat de val van dit laatste de eersten zullen meesleepen. Zeker is het dat onverschilligheid in geloofszaken de neiging tot verwaarloozing der deugd aankweekt en bevordert. Maar de zeden liggen dieper dan de vormen der kerk. De begrippen van deugd en plicht zijn zoo sterke drijfveeren, dat op den langen duur de mensch zelf onder hare werking wordt vervormd. Door aanhoudend handelen in dezelfde richting naar vaste motieven worden in het menschelijk geslacht neigingen geboren, die met de kracht van instincten den mensch beheerschen. Het plichtgevoel in den loop van eeuwen, naar de wetten der erfelijkheid overgedragen en ontwikkeld, is als met ons leven samengegroeid en zijn categorische imperatief spreekt tot ons met onmiddellijke autoriteit.

Lang nadat de motieven, die ons redelijkerwijze tot handelen zouden moeten nopen, ontbreken, moeten wij ons onweêrstaanbaar in deze of gene richting gedreven voelen. Zoo zien wij dan ook, lang nadat het Christelijk geloof heeft uitgediend, de Christelijke zedeleer als hoogste wet gehandhaafd en in een maatschappij die den goddelooze toejuicht wordt wel openlijke afwijking van de zeden als menschelijke zwakheid geduld, maar ontkenning van het gezag der oude voorschriften als onbeschaamd cynisme gebrandmerkt. Langzamerhand wordt echter het zedelijkheidsgevoel zelf ondermijnd, al meer en meer afwijkingen van de strenge eischen der moraal over het hoofd gezien, al meer en meer de heilige regelen in ijdele vormen verkeerd en het verval van den godsdienst wordt gevolgd door zedelijke anarchie.

Het valt dunkt mij nauwelijks te miskennen dat wij op dezen weg reeds verder zijn gegaan dan eenige weinige schreden. Geld opent meer dan ooit te voren alle deuren. Aan het edel metaal kleeft geen smet, terwijl de adel van geboorte en de adel van het gemoed zwakke brieven zijn voor de vierschaar der publieke opinie. Een schijn van deugd is naar menschelijke berekening altijd voordeeliger geweest dan de deugd zelve, maar zelfs de schijn is thans schier overbodig. Meer dan een dun kleed om de schaamte te dekken verlangt de wereld niet en menigeen die in redevoering en openbaar

geschrift nog de groote woorden van vaderlandsliefde, trouw, arbeidzaamheid en kuischheid doet weerklinken, glimlacht tegen zijn mededinger als de auguren in het oude Rome.

Men zegge niet dat het in vorige eeuwen op het stuk der moraal niet anders was als nu. Voorzeker ten allen tijde is er gestolen en geroofd, is de huwelijkstrouw geschonden en heeft men zich gebogen voor het gouden kalf en het zou weinig moeite kosten voorbeelden te vinden in het verleden van grof geweld en brutale wellust, meer dan alles wat *ons* onder de oogen komt, eene krenking van alle zedelijkheid. Toch is er geen periode bekend, met uitzondering wellicht van den tijd der décadence van het Romeinsche rijk, waarin de immoraliteit dieper is doorgedrongen en gevaarlijker karakter had aangenomen. De overtredingen der zedewet nemen niet toe omdat de hevigheid der hartstochten of de verleiding de banden verscheurt, maar omdat de wet zelf langzamerheid haar gezag verliest en men de afwijkingen van den regel niet meer voelt als onrecht. Grove onzedelijkheid door een waakzaam gevoel gewraakt is minder veeg teeken dan de voortwoekerende losbandigheid, welke het gevolg is van een verstervend zedelijksheidsbewustzijn.

Intusschen zijn de verschillende moreele verplichtingen niet van dezelfde kracht, en terwijl sommige, welke meer oppervlakkig waren gebleven, reeds lang zijn afgestorven, blijven andere nog diep in het wezen der menschen ingegroeid. Broederschap, menschenmin, arbeidzaamheid en rechtvaardigheid blijven nog altijd den menschen als verheven idealen voor den geest zweven, en voor velen, die in de wonderverhalen van Jezus niet anders zien dan sprookjes en mythen, is zijn zedeleer, de zedeleer zooals zij zelf zich die uit de verwarde verhalen assimileeren, nog altijd de hoogste, de eenige, onfeilbare wet.

Deze toestand der gemoederen werkt evenzeer als het toenemend ongeloof den staat van beroering en verzet in de hand. De autoriteiten hebben hun gezag verloren evenals de maatschappelijke instellingen. Rondom de eenvoudige zeer communistisch gekleurde zedeleer der evangeliën heeft zich langzamerhand een massa regels gevormd die, geheel in strijd met hetgeen wij weten van de bedoelingen van den grooten zedemeester, een zeer conservatieve strekking hebben. Het godenkind is nauwelijks meer te herkennen onder de schelpen en het zee-

wier. De kerk in dienst, veelal, van de machtigen der aarde, heeft de algemeenheid der zuiver evangelische moraal aangevuld, den teks als het ware door scholiën en glossen verduidelijkt. Wat aan de grooten der aarde het meeste aanstoot moest geven is naar den achtergrond gedrongen, onderschrapt wat welgevallig was. Het gebod om den rijkdom te deelen met den arme, om behulpzaam te zijn en goedertieren, werd verzwakt, de les van berusting en gehoorzaamheid aan de geboden der overheid verscherpt. Gelaten onderwerping aan Gods vaderwil werd geduid in den zin van onvermijdelijkheid der wereldsche rampen en van heiligheid der maatschappelijke orde. Liefde en trouw jegens den naaste werd opgevat met een korrel zouts en geëischt behoudens de van God verordineerde verschillen van stand en geboorte.

Welnu, bij het toenemend ongeloof en het zedelijk verval verdwijnen dezen commentariën allereerst en de menschen vallen terug op de eenvoudige idealen van gelijkheid en broederschap, die den diepen grond vormden van het Christendom. De steun der maatschappelijke orde, welke deze ontleende aan het gezag der zedeleer, breekt; de mensch vergelijkt de groote idealen, waarvan de aureool van heiligheid nog niet is geweken, met de werkelijkheid om zich heen. Wat zijn opgewekt leven van hem vraagt, wat zijn gekrenkt rechtsgevoel eischt, vordert nu ook zijn zedelijk bewustzijn. Hervorming van een bedorven maatschappij, voor ieder kortstondig leven een deel der levensvreugd.

II.

Wij hebben alzoo gezien dat de toenemende drang naar hervorming verklaard wordt 1^{e} door het intense leven, dat weder op zijne beurt een gevolg is van de ontdekkingen en uitvindingen, die zoowel in de productie als in de gemeenschapsmiddelen een grooten ommekeer teweegbrachten; 2^{e} door de ontwikkeling van alle standen der maatschappij, waardoor een grooter gemeenschapsgevoel en juister waardeering van sociale verhoudingen mogelijk is geworden; 3^{e} door het verval der godsdienstige overtuigingen en in het bijzonder door den toenemenden twijfel aan een leven na dit leven, waarin alle onrecht zou worden vergolden en alle rampen vergoed en

4e door de anarchie op zedelijk gebied, waardoor het egoïsme wordt bevorderd, de lijdzaamheid wordt verzaakt en de klove tusschen ideaal en werkelijkheid grooter en grooter wordt.

Thans blijft nog over te onderzoeken welke de werking is van onze sociale instellingen.

Dat op deze wereld het recht niet gevonden wordt leert de meest oppervlakkige waarneming, maar de rechtsinstituten kunnen desniettemin *overeenstemmen* met de rechtsbegrippen der bevolking, en wanneer dit het geval is verliezen de grieven haar scherpe kanten, en de drang naar hervorming verliest het vermogen tot botsing. De wetten kunnen echter *ook* indruischen tegen het rechtsbewustzijn van het volk, eene belemmering voor elk streven naar lotsverbetering; zij kunnen zijn als zoovele hinderpalen op den weg die het volk vóór zich ziet, wrijfpalen waardoor de hartstochten in gloed en vlam geraken. Het wordt dan weldra niet langer de vraag of de utopiën die het volk najaagt al of niet voor benadering vatbaar zijn, maar het wordt allereerst de vraag om de beletselen uit den weg te ruimen die alle ontwikkeling schijnen tegen te houden. De bruisende stroom wordt eerst gevaarlijk wanneer de kracht van het water door dam of dijk wordt beteugeld.

De grondzuil van onze maatschappelijke instellingen is het eigendomsrecht. Van *onze* maatschappelijke instellingen. Want men mag niet vergeten dat er een tijd is geweest waarin de gemeenschap regel, de bijzondere eigendom onbeduidende uitzondering was, en dat nog heden ten dage over groote streken van onzen aardbodem deze meer primitieve orde van zaken in stand is gebleven. En ofschoon wij niet in staat zijn het tijdperk van overgang van de heerschappij der gemeenschap tot de algemeene erkenning van het eigendomsinstituut nauwkeurig na te gaan en te bestudeeren, zoo is het toch zeer waarschijnlijk dat deze overgang niet zonder hevige beroering, verzet en strijd zal zijn voldongen.

Het eigendomsrecht is wel een der grondzuilen van onze rechtsorde, maar het is niet een natuurrecht, evenmin als een der andere rechtsinstituten. Het is ontstaan door de behoeften der maatschappij, het is ontwikkeld door de omstandigheden en wanneer *nieuwe* behoeften zich voordoen of *nieuwe* omstandigheden, kan het eigendomsrecht opnieuw worden hervormd en plaats maken voor geheel nieuwe instellingen, zonder dat men bevreesd

behoeft te zijn dat het noodzakelijk alle maatschappelijke orde en veiligheid in zijn val zou moeten medesleepen. Het eigendomsrecht is een menschelijke instelling, bestemd tot nut der menschheid, en niets belet om haar te veranderen of af te schaffen, wanneer het nut der menschheid die verandering of afschaffing zou vorderen.

Het eigendomsrecht is ongetwijfeld eerbiedwaardig. Het recht door den Staat erkend, om de vruchten van eigen arbeid of van de mildheid van anderen te mogen genieten en bewaren, om er naar welgevallen over te mogen beschikken, is de krachtigste prikkel tot inspanning en spaarzaamheid. De geschiedenis heeft het bewezen dat de arbeidsverdeeling eerst op ruime schaal mogelijk werd toen de eigendom werd verzekerd. Met de zekerheid van het eigendomsrecht neemt de materiëele welvaart toe tegelijk met wetenschap en kunst. Het eigendomsrecht is gedurende een geheele periode van oeconomische evolutie de onmisbare voorwaarde van vooruitgang.

Wat meer zegt: niettegenstaande de sterke aanvallen waaraan het eigendomsrecht heeft blootgestaan, is toch nog niet bewezen dat onze maatschappij beter en gelukkiger zou zijn indien het mocht kunnen worden afgeschaft.

Maar indien men de voortreffelijkheid van het eigendomsrecht toegeeft, dan mag men aan den anderen kant niet de even groote waarheid over het hoofd zien, dat het steeds een bron van ongelijkheid en onrechtvaardigheid is geweest en dat het in het bijzonder in onzen tijd schrille tegenstellingen in het leven roept van rijk en arm, van onverdiende welvaart en even onverdienden nood.

Beiden heeft het ons geschonken: rijkdom en beschaving, maar ook tweespalt en onrecht.

Immers ook de wet wordt beheerscht door het recht.

Men pleegt tweeërlei maatstaf van sociale rechtvaardigheid te erkennen. Of men eischt dat ieder ontvangt naar zijne behoeften, of wel men wil dat ieder geniet naar zijne verdiensten. Het is duidelijk dat het eigendomsrecht nimmer kan leiden tot een toestand die aan den eisch voldoet, dat ieder geniet naar zijne behoeften. Men kan weinig behoeften hebben en veel arbeiden of veel erven; - en omgekeerd, men kan zeer veel behoeften hebben en zeer weinig lust of vermogen om te werken en zeer weinig worden begunstigd door de mildheid van anderen. Er

is niet het minste verband tusschen eigendom en de mate der individueele behoeften. Naar dezen maatstaf zou dus het eigendomsrecht volstrekt veroordeeld zijn. Doch het zijn ook alleen de uiterste socialisten, de volslagen communisten, welke dit ideaal van rechtvaardigheid najagen. De groote menigte verlangt loon naar werken. Zoowel de massa der socialisten als de groote meerderheid van hen die de tegenwoordige individualistische maatschappij wenschen te behouden, erkennen gezamenlijk dat het ideaal van recht is dat ieder beloond worde naar zijne verdiensten, dat ieder geniete naarmate hij heeft gearbeid. Dat is dus de bodem waarop de rechtvaardigheid van het eigendomsrecht kan worden beproefd. Geeft het instituut van den bijzonderen eigendom waarborgen dat de individu krijgt wat hem toekomt? Zoo ja, dan is het rechtsbewustzijn voldaan; zoo neen, dan wordt aan de rechtvaardigheid te kort gedaan.

Doch ook naar dezen maatstaf gemeten, schiet het eigendomsrecht te kort.

Wanneer de behoeften zeer gering zijn en de verdeeling der beschikbare goederen tusschen weinigen moet geschieden, kan een wijs bestuur gemakkelijk de rechtvaardigheid betrachten en het goed, door allen geproduceerd, onder allen verdeelen naar regels die allen bevredigen. Maar naarmate de betrekkingen ingewikkelder worden, naarmate de arbeid meer verdeeld wordt en ieder zich meer en meer op een bepaald soort werk gaat toeleggen, wordt deze taak meer en meer moeielijk en eindelijk onmogelijk. Bestuur ontaardt in willekeur.

Er moet dus een middel zijn waardoor deze verdeeling mogelijk wordt zonder de bewuste berekening van de regeering; er is behoefte aan een zelfwerkenden regulator. Welnu, dezen regulator vindt men in het recht dat men den burger geeft om alles zelf te genieten wat hij voortbrengt, of zijne producten tegen die van anderen te ruilen. Hij zal dan juist zooveel verkrijgen als zijne verdienste is jegens de gemeenschap. Want alleen dan zullen anderen bereid zijn hem genotmiddelen te verschaffen, wanneer hij omgekeerd aan hen evenredige diensten bewijst.

In zoover dus het eigendomsrecht deze vrije ruiling van producten en diensten mogelijk maakt, beantwoordt het volkomen aan het doel van wijze rechtvaardigheid. En daarbij wekt het aan alle zijden krachtsinspanning en overleg en wordt een

onuitputtelijke bron van vooruitgang, want opdat ieder zal krijgen wat hem toekomt moet hij woekeren met de krachten die de natuur hem schonk. Hij moet zich zelf leeren kennen en zijn waarde in de maatschappij. Hij moet de behoeften bestudeeren van anderen en verkrijgt alleen voor zich zelf de hoogste mate van genot, wanneer hij anderen geeft het meest wat hij kan.

Doch met dit recht om de vruchten van zijn arbeid te *genieten* en tegen anderen te *ruilen* ontstaat nu schier onvermijdelijk de bevoegdheid om aan anderen te *geven* van hetgeen men zelf heeft. De maatschappij is niet een massa van individuen, maar een samenstel van allerlei groepen en vereenigingen. Op zich zelf en in het afgetrokkene sluit het recht om te genieten en om te ruilen *niet* in het recht om aan anderen weg te schenken. Door de uitoefening toch van *deze* bevoegdheid stelt zich de individu voor een deel op de plaats der regeering en stelt zijn willekeur in de plaats van het recht. Hij geeft omdat hij bemint en sympathie heeft, niet naar verdiensten. Maar hoe zal deze bevoegdheid kunnen onthouden worden waar eenmaal het recht op de productie van den arbeid is geschonken? Hoe zal men kunnen verbieden ten behoeve van anderen te werken, waar het huisgezin en de familie den grond vormen van de geheele maatschappelijke organisatie? Niet alleen dat men weg zou nemen den edelsten prikkel tot den arbeid, men zou ook een verbod uitvaardigen dat zonder duldelooze controle van het private leven niet kan worden gehandhaafd, en dat in strijd is met drijfveeren en neigingen die men eerbiedigt en aanmoedigt.

Heeft men echter eenmaal het recht gegeven om niet alleen zelf te genieten, maar ook om te sparen en aan anderen over te dragen, dan zal men ook niet kunnen verhinderen dat hij, die iets ter beschikking stelt van een ander, daarvoor een zeker voordeel bedingt. Hij die kan genieten zal ook kunnen uitleenen en rente bedingen, m.a.w. hij zal ten volle eigenaar zijn.

De vruchtbaarheid van het sparen is een van de grootste hefboomen geworden der maatschappij. Hij die overvloed heeft en niet kan arbeiden stelt nu zijn overvloed ter beschikking van hem die arbeiden kan, maar de middelen mist. Hij die spaart geniet nu ook van zijn *sparen*, van de rente die hem betaald wordt door dengeen die met *zijn* goederen nieuwe en nuttiger goederen

wrocht. De overvloed wordt daardoor in steeds meerdere mate het zaad voor nieuwen overvloed en altijd meer arbeidt de natuur ten behoeve van den mensch, doordat de oude producten van den arbeid krachten ontvouwen, die onder menschelijke leiding vruchtbaar worden.

Doch dit alles neemt niet weg dat dit recht van uitleenen tegen rente uit een oogpunt van rechtvaardigheid een geheel ander gevolg heeft dan het recht van genieten en ruilen. Het verschil is door het rechtsbewustzijn der volken zeer goed gevoeld, want lang nadat de eigendom burgerrecht had verkregen, heeft men zich met hand en tand verzet tegen het beding van interest; en deze oppositie is eerst gebroken nadat het gebleken was dat alle maatregelen om de rente te verbieden ijdel waren, en het verbod van interest, voor zoover het gehandhaafd kon worden, noodlottig bleek voor de materiëele welvaart.

De rechtsgrond die men *a posteriori* voor den interest heeft gevonden is echter ten eenenmale onvoldoende. Sparen, zegt men, is evenzeer een verdienste als werken en indien werken beloond wordt is er geen enkele reden waarom sparen, onthouden, niet verteren, of hoe men het anders noemen wil, niet zou beloond worden, waarom men de vruchten zou trekken van zijn doen en niet de vruchten van zijne onthouding. Inderdaad, wanneer eenmaal het recht van vrije beschikking verleend *is*, kan onthouding evenveel verdienste hebben als de arbeid zelf. Maar dit is de vraag *niet*. Het is de vraag of dat recht van beschikking, in het bijzonder het recht om interest te bedingen *op zich zelf* rechtvaardig is, m.a.w. of de Staat den individu een recht moet geven, waaruit de mogelijkheid van vruchtbare onthouding geboren wordt.

Het eigendomsrecht omvat tweeërlei bevoegdheid: de bevoegdheid om te genieten van hetgeen men gewrocht heeft en de bevoegdheid om voor zoover men niet geniet anderen tot productie in staat te stellen. - Deze beide rechten zijn in ons bewustzijn samengegroeid en toch zijn zij niet *hetzelfde*. Noch hebben zij dezelfde gevolgen. Het doel alzoo van den eigendom, evenredige belooning van evenredige verdiensten, zou alleen kunnen bereikt worden indien beide rechten, hoezeer verschillend van aard, niettemin *gelijke waarde* hadden voor den individu. Deze verkrijgt de keuze om òf te genieten òf rente te trekken. Wanneer het genot alzoo rechtvaardig is, kan de rente het alleen

zijn, wanneer het voordeel, dat deze schenkt, steeds een aequivalent is van het genot dat wordt gemist Maar wanneer het recht van overdracht meer waard kan worden dan het alternatieve recht van genot, verkrijgt de eigenaar meer dan zijne verdiensten en is de rechtsorde gestoord.

Dit laatste is echter ontwijfelbaar het geval, en door het onbeperkte recht van beschikking komt het eigendomsrecht met de rechtvaardigheid in strijd.

De behoeften der menschen verschillen, niet alleen in aard en karakter, maar ook in intensiteit, in dier voege dat de intensiteit afneemt naarmate meerdere behoeften vervuld zijn. Om zich een dubbele mate van genot te verzekeren moet men over veel meer dan over dubbele middelen beschikken. Wanneer een eerste honderd gulden onze behoeften vervult op eene wijze die wij uitdrukken door het getal 10, dan kan een tweede honderd gulden ons slechts een genot schenken, dat wij wellicht zouden kunnen voorstellen als vijf en zoo vervolgens[1].

Wanneer ik nu echter de goederen, die ik door arbeid verkregen heb, niet geniet, maar, gebruik makende van het recht, dat de Staat mij verleent, ze uitleen aan anderen, dan verkrijg ik van alle honderdtallen guldens *dezelfde* rente. - Hoe kleiner het genot wordt dat ik opoffer, hoe grooter betrekkelijk de belooning van mijn opoffering[2]. Indien het recht van overdracht, het recht om in plaats van te genieten, mijne genotmiddelen tegen rente aan anderen uit te leenen, werkelijk een aequiva-

1) Is deze afnemende belooning voor gelijke quantiteiten arbeid rechtvaardig? Zij ligt in de natuur zelve. De sociale rechtvaardigheid eischt slechts gelijke evenredigheid tusschen allen. - Zij houdt geen rekening met de *subjectieve* verdienste, maar met de objectieve resultaten van ieders inspanning. - Ieder verkrijge uit de gemeenschap in evenredigheid tot hetgeen hij aan de gemeenschap heeft gegeven. Doch al konden wij ook de subjectieve verdienste meten, zouden wij de door de natuur aangewezen orde *willen* verstoren? Zou niet de gelijke belooning van alle opvolgende quantiteiten-arbeid, eene belooning derhalve met steeds meerdere goederen, ten gevolge hebben dat de vervulling van de dringende behoeften van den één belemmerd en verhinderd werd door de meer misbare genietingen van den ander?

2) Voor de maatschappij is het onverschillig wie de productiemiddelen verschaft. Voor hem, die 100 gulden behoeft, is het onverschillig of hij ze ontvangt van hem, die niet meer heeft dan deze 100 gulden, of van hem, die nog 1000 maal 100 gulden kan missen. Honderd gulden zijn in beiden gevallen even productief. De rente kan dus ook niet verschillen. Derhalve, zou men misschien meenen, even als de maatschappij den arbeid objectief beloont, naar de waarde die de arbeid voor anderen heeft, beloont zij de tijdelijke beschikking overhet goed van anderen objectief naar de waarde die deze tijdelijke beschikking voor anderen heeft - Edoch het verschil ligt hierin. Het recht dat de individu verkrijgt om zijne goederen beschikbaar te stellen en rente te genieten *is reeds* eene belooning van zijne verdiensten. Zijn arbeidsvermogen is hem gegeven door de natuur, zijn spaarvermogen wordt hem gegeven door den Staat. Onthouding, besparing is verdienste, maar het recht om deze verdienste te doen gelden, is een belooning.

lent van het toegekende genot zou zijn, dan behoorde ik, indien ik van de eerste 1000 = 50 gulden rente trek, van de tweede 5 gulden, van de derde 50 ct., van de vierde 5 ct., van de vijfde een halve cent interest te trekken[1)].

Het is dus duidelijk dat het recht om tegen rente uit te leenen volstrekt niet een aequivalent is van het recht om te genieten, maar dat, naarmate men meer genotmiddelen verzamelt, het recht om er over te beschikken hoe langer hoe meer betrekkelijke waarde verkrijgt. In vergelijking tot het genot, waarop onze arbeid ons recht geeft, is de rente die wij trekken van ons geld grooter naarmate wij meer bezitten. De vruchten van het gemis aan genot dat wij ons opleggen, nemen toe naarmate wij over eene grootere hoeveeldheid genot beschikken. Dit is de reden dat door het eigendomsrecht de rijke voortdurend rijker wordt, zonder moeite en zonder inspanning. Hoe meer hij heeft hoe hooger de kleinste opoffering wordt beloond. Door het eigendomsrecht wordt de klove tusschen hem die dadelijk verteren *moet* en hem die zich *kan* onthouden, noodzakelijk hoe langer hoe grooter. De belooning van hem die de oogenblikkelijke voldoening zijner behoeften *moet* kiezen omdat leven en gezondheid van deze voldoening afhankelijk

1) Het spreekt van zelf dat de zaak werkelijk zoo eenvoudig niet is. Ik meen echter te mogen waarschuwen tegen eene bedenking, welke uit de schematische voorstelling zou kunnen worden afgeleid. Men zou aldus kunnen redeneeren: A. heeft 1000 met den waarde exponent 1000, B. 1000 met den waarde exponent 1000 plns 1000 met den exponent 100 plus 1000 met den exponent 10. - Welnu, indien nu A. 50 rente geniet dan heeft hij met een opoffering van 1000 een waarde van 50 met den exponent 100. B. heeft met eene opoffering van 10 eene waarde xan 50 met den exponent 1. Derhalve staat het eene met het andere gelijk. Doch deze redevoerfng is onjuist. De rentevoet is juist zoo laag, dat de grootste opoffering nog voldoende beloond is. Derhalve, zal B. in het gestelde voorbeeld als hij 3000 gulden uitleent en tevreden is met een exponent 1 hierin ook voldoende vergoeding vinden voor eene tijdelijke opoffering van 1000 met exponent 1000, omdat deze 50 een meer dan voldoende vergoeding is ook voor 1000^{100} en 1000^{10}. Voor hem die alleen 1000^{100} heeft, is daarom 50^{1} een zeer onvoldoende vergoeding.

zijn, is niet in verhouding tot de belooning van hem die zich het genot *kan* ontzeggen, en met iedere vermeerdering van welvaart wordt het verschil ten bate van den welvarende grooter en de nood, die onthouding uitsluit of moeielijk maakt in evenredigheid drukkender.

In het afgetrokkene, wanneer men alle toevallige voor- en nadeelen buiten rekening laat, ware het eigendomsrecht nog te verdedigen. Wanneer men aanving met een zeker aantal menschen aan het werk te zetten en hun volle beschikking te verzekeren over de vruchten van hun arbeid, zou, wanneer het toeval geheel buiten spel bleef, ook de voorwaarde van den arbeid, althans voor allen gelijk zijn. Natuurlijk zouden meer bekwamen en meer ijverigen spoedig vóórkomen, zij zouden gebruik maken van hun recht om hun producten aan anderen te leenen en evenredig veel grooter voordeel trekken van hun arbeid dan zij die tot opsparen niet in de gelegenheid kwamen. De verschillen tusschen rijk en arm zouden zich spoedig doen gevoelen en die verschillen zouden veel grooter worden dan wanneer alleen een *recht van genot* evenredig aan ieders verdienste was toegekend. Maar zoolang men te doen heeft met dezelfde individuën, zou hierin geen bezwaar gelegen zijn, want de kansen waren van den aanvang voor allen dezelfde en allen krijgen het vooraf bekende loon. Maar niet zoodra laat men het toeval toe, met andere woorden, niet zoodra beweegt men zich in het werkelijke leven, of alles verandert. Zoodra door gelukkigen samenloop van omstandigheden, door giften of erfenis de een voordeelen verkrijgt boven den ander, maakt het eigendomsrecht die voordeelen eerst recht vruchtbaar. De gelukkigen worden door den Staat nog opnieuw bevoorrecht en de ongelukkigen in dezelfde mate onderdrukt. Het is alsof in een wedloop van zwaar belasten degeen die voorkomen, telkens van een deel van hun last worden bevrijd en te meer bevrijd naarmate zij reeds meer bevrijd *zijn*. Zijn bij zulk een wedloop vele goede en kwade kansen, dan ontaardt hij in zuiver spel. De krachtige en vlugge zal al spoedig den kamp moeten opgeven tegen de gelukkigen die door de overheid zelf worden vooruitgedreven.

Deze gevolgen van het eigendomsrecht moeten zich dus meer doen gevoelen, naarmate het toeval een grooteren invloed uitoefent. Derhalve wanneer de wetgeving, hetzij door erfregeling, hetzij door belemmeringen bij eigendomsver-

krijging, sommige individuen of sommige klassen bijzonder tracht te bevoorrechten. Derhalve wanneer in tijden van maatschappelijk verval, door rooverijen en openbaar geweld of door arglist en kuiperij, groote rijkdommen worden verworven, welke hun grond niet vinden in arbeid en verdienste. Derhalve ook wanneer uitvindingen of ontdekkingen schatten openstellen voor de gelukkigen, die in de gelegenheid waren ze het eerst te bevatten, of wanneer snelle veranderingen in het maatschappelijk leven, tradities en gewoonten breken en nieuwe wegen zich openen voor hem die handig genoeg is om de fortuin die hem voorbijvliegt te grijpen.

In geen tijd van de geschiedenis hebben zoovele oorzaken samengewerkt als thans. Een zeer uitgebreid intestaat erfrecht verleent onophoudelijk geheel ongemotiveerde en even onverwachte baten. De fiscale wetgeving begunstigt de groote fortuinen en gaat, meestal op eene of andere wijze vermomd, de vorming van kleine vermogens tegen.

In geen vroegere tijdperken bovendien hebben zich de uitvindingen en ontdekkingen op schier ieder gebied zoo opeengehoopt als in de eeuw die thans achter ons ligt. Nieuwe werktuigen stelden hen, die over eenig kapitaal of crediet of bijzondere relatiën beschikten, in staat, de oude ondernemers uit het veld te slaan en op uitgebreide markt bij lager prijzen grove, niet zelden enorme winsten te behalen. Onophoudelijk openden zich nieuwe wegen. De verbeterde communicatiemiddelen brachten telkens nieuwe klanten. De kapitalen welke zich spoedig vormden, droegen immer nieuwe vruchten. Naarmate het nieuwe opgewekte leven nieuwe behoeften schiep, was de wetenschap gereed met nieuwe middelen om ze te voldoen. De toepassing van den stoom op de productie en op het verkeer, de aanleg van duizenden en nogmaals duizenden van kilometers ijzeren wegen, de aanleg van telegraphen, de vervaardiging van locomotieven en spoorwegen, van stoomwerktuigen van allerlei aard, deed de waarde van ijzermijnen in kort tijdsverloop verveelvoudigen. De ontdekking van rijke goudvelden en zilvergroeven stortte een nieuwen rijkdom over de wereld uit. De ommekeer in het maatschappelijk leven werd oorzaak van een verplaatsing der markten, van een sterke stijging der grondrenten en de onophoudelijke stroom van het platteland naar de zich vormende centra van verkeer, deed schatten stroomen in het bezit

van enkele gelukkige eigenaars, die slapende duizenden en millioenen konden vergâren. En steeds nieuwe behoeften deed het zich ontvouwend wereldverkeer ontkiemen, en door die nieuwe behoeften nieuwe middelen om snel een deel te veroveren van den rijkdom, die door den arbeid der menschheid aan de natuur werd ontlokt, en wel verre van gelijkmatig verdeeld, als een goudregen nederviel boven goeden en kwaden, ten zegen van een ieder, die het geluk had min of meer te kunnen opvangen. Naast de klasse der industrieelen, der eigenaars van mijnen, der grondeigenaars, deelden ook de kooplieden en de bankiers in de gulden vruchten van den nieuwen tijd. De kooplieden, die de telkens op grooter schaal en met meer volmaakte werktuigen, vervaardigde fabricaten naar verre gewesten wisten te sturen, om een overvloed van vreemde producten terug te voeren, welke bij de toenemende welvaart in steeds ruimer kringen gretige afnemers vonden. De kooplieden, die hunne kapitalen sneller konden omzetten dan ooit voorheen en in korten tijd door rente van rente winsten maakten buiten eenige verhouding tot den arbeid of de kunde die zij aan hun beroep moesten ten koste leggen. De bankiers, die door verschillende credietmiddelen in de behoeften aan kapitaal en aan gemakkelijke betaal- en compensatiemiddelen wisten te voorzien, die de tusschenpersonen werden tusschen de snel toenemende kapitalisten en de industriëelen en kooplieden, die kapitaal en nog eens kapitaal noodig hadden om staande te blijven, om door uitbreiding van zaken concurrenten uit het veld te slaan, en eindelijk door de geleende middelen winsten maken konden, waarvan een belangrijk deel voor de diensten der geld- en kapitaalhandedelaars kon worden afgezonderd.

Het gevolg van deze snelle sociale hervorming is geweest, dat binnen betrekkelijk korten tijd eene klasse in de maatschappij is ontstaan, welke uit bekwame en gelukkige, maar niet zelden weinig fijn beschaafde burgers is samengesteld, eene klasse, zonder traditiën, zonder ras, maar die weldra in invloed en aanzien de oude aristocratie evenaarde en zelfds overtrof. Duidelijker dan ooit te voren bleek de macht van het geld. Meer dan ooit te voren ook werd spel en list een gewone weg naar de fortuin.

De snelle veranderingen in de waarde van den grond tengevolge van de verplaatsing der markten, den groei der groote verkeersaderen, de ontzaglijke ontwikkeling der steden, de

snelle wijzigingen in het bedrijf door nieuwe uitvindingen op chemisch of mechanisch gebied, de steeds toenemende behoefte aan nieuwe credietmiddelen, dat alles prikkelde de kapitaalvorming. Kleine kapitalen werden bijeengevoegd om de voordeelen deelachtig te worden, die alleen voor grootere zijn weggelegd. De toenemende welvaart deed gemakkelijk spaarpenningen toevloeien en de opgewekte phantasie deed alle deelnemers voor zichzelf een deel droomen in de rijkdommen, die men rondom zich met ongekende snelheid zag vermeerderen. Zonder eenige kennis van zaken stort men zich in den maalstroom. In sommige gevallen geven gunstige omstandigheden groote dividenden, in andere wordt men de prooi van sluwe bedriegers. De actiën van maatschappijen publiek dag in dag uit aan de beurzen verhandeld en onderhevig aan groote koersschommelingen, worden voor talloos velen het lokaas om de kansen van het spel te beproeven. Ook langs dezen weg worden nieuwe schatten verzameld, duizenden offeren zich op om één kolossaal vermogen te voeden, maar terwijl de verliezen worden vergeten, verblindt het succes en prikkelt op nieuw tot het spel. Voor velen wordt het spel beroep. Men speelt in fondsen, men speelt in goederen, men is koopman in graan, in olie en tabak, niet om op eenigerlei wijze in bestaande behoeften te voorzien, maar om te dobbelen. Te midden van de beroeringen welke een geheele hervorming van het maatschappelijk verkeer medebracht, te midden van de onzekerheid die het gevolg moest zijn van eene koortsachtige werkzaamheid welke de geheele wereld cijnsbaar wist te maken aan de belangen van betrekkelijk weinige stoutmoedigen, was de gelegenheid voor handige spelers uitermate gunstig. En deze spelers van beroep vermeerderen uit den aard der zaak de onzekerheid en maken dat nog veel meer het toeval de bron wordt der vermogens. Met een regelmatigheid welke bijna aan eene wet zou doen denken, zijn in onze eeuw de tijden van voorspoed, crisis en malaise elkaar opgevolgd. Niemand is in staat den toestand te overzien, nog veel minder te beheerschen. Men produceert in de periode van vooruitgang omdat de prijzen snel stijgen, niet zonder geheime vrees dat weldra de reactie zal komen en wanneer de storm komt, vallen honderden en worden duizenden ongelukkig en ellendig, - maar toch zijn groote fortuinen gevormd en is de grond gelegd van duurzamen rijkdom. Het is

maar de vraag wie binnen is voor het onweêr of wie genoeg bijeenverzameld heeft om de slechte tijden het hoofd te bieden.

Bij het spel komt nu ook de arglist en het bedrog. De toestauden zijn nieuw, de wijze van arbeid is geheel en al gewijzigd, alle maatschappelijke betrekkingen zijn veranderd, maar de wetten hebben met deze ontwikkeling geen gelijken tred gehouden. Gegeven in geheel andere tijden voor geheel andere verhoudingen, passen zij niet meer in den nieuwen tijd. Het gevolg is dat zeer gewichtige sociale toestanden volkomen ongeregeld zijn, dat de sterken gelegenheid vinden om de zwakken, de sluwen de argeloozen uit te winnen en uit te plunderen. De mazen van de wet zijn uiterst ruim en waar de wet niet bindt belemmert de conscientie evenmin. Door bedriegelijke voorspiegelingen en roekelooze ondernemingen wordt het spel ondersteund. Met het geld van anderen worden zwakke kansen gewaagd om bij verlies zelf zonder kleerscheuren te ontsnappen en bij winst het leeuwendeel in den zak te strijken. Door de groote geldmannen worden leeningen aan de markt gebracht zonder eenigen waarborg of mogelijkheid van slagen en wanneer de actieën snel dalen en de kleine man bedrogen uitkomt, zijn de winsten der grooten reeds lang in veilige haven. De koersen worden geforçeerd, door valsche berichten op- en afgedreven en stelselmatig het publiek om den tuin geleid en uitgeschud. Schurkenstreken zijn bedreven op groote schaal waartegen de wet machteloos was, en, waar de wet al sprak, bleef vaak de justitie stom.

Waar alle deze oorzaken zoo krachtig te zamenwerken om invloed te verschaffen aan omstandigheden, welke met arbeidzaamheid of verdienste in geenerlei verband staan hoegenaamd, daar moest wel de onrechtvaardigheid welke ieder eigendomsrecht in kiem in zich draagt tot den meest weelderigen wasdom komen. De verschillen tusschen rijk en arm worden voortdurend grooter. De vermogende klassen zijn in den vollen zin bevoorrechte klassen. Door erfrecht, door spel, door aanwas van kapitalen vormen zich fortuinen, die de gelukkige bezitters in staat stellen in volle teugen het leven te genieten, macht en invloed uit te oefenen naar welbehagen, en toch jaarlijks door oplegging van rente hunne bezittingen uit te breiden. En zij die in het gedrang, in de jacht om het geld achterblijven, de groote menigte van proletariërs en arbeiders, die

of niet, of nauw genoeg verkrijgen om in hunne eerste behoeften te voorzien, zij kunnen niet sparen en niet opleggen zonder buitengewone inspanning; zij mogen toeschouwers blijven van de welvaart en de weelde der anderen en van den rijkdom die zich opstapelt, maar voor immer buiten hun bereik. Wat baat het dat men voorrekent en met statistieken becijfert dat het lot der arbeiders thans beter is dan voorheen? De klove tusschen hen en de vermogenden is vergroot, de rechtsgrond van den eigendom is verzwakt en de bezitters zijn meer dan ooit te voren de zaligen, omdat hun is de macht om te genieten en te behouden tevens, terwijl den armen voortdurend het zand wegvloeit onder de voeten.

De voornaamste van onze rechtsinstellingen, de spil waaromheen al het andere zich beweegt, kan derhalve in geen enkel opzicht strekken tot bevrediging der opgewekte hartstochten; integendeel, wanneer gedurende lange tijden van klein bedrijf en stille zaken, het eigendomsrecht geen groote ergernis moest wekken, in onze dagen moeten schrille tegenstellingen ontstaan, welke het rechtsgevoel krenken en de misdeelden verbitteren.

Een tweede groote beginsel van onze wetgeving strekt om de werking van het eigendomsrecht, wel verre van die zooveel mogelijk te temperen en te verzwakken, te verscherpen. Dit groote beginsel is het beginsel der vrije overeenkomsten. De vrijheid der individuen om te contracteeren met wie en zóóals zij verkiezen, zal worden gewaarborgd, omdat uit het welbegrepen eigenbelang van iedereen het geluk van allen zal ontspruiten. Van een werkelijke, consequente toepassing van deze leer was echter nimmer sprake. Men neemt de oude beperkingen der vrijheid in de wetten neergeschreven, als natuurlijke uitzonderingen aan, met name het eigendomsrecht in zijne strengste consequentiën als een natuurlijke instelling, boven alle bedenking en critiek verheven. Bij een oorspronkelijken toestand van nood en ongelijkheid moet echter deze vrijheid een nieuw voorrecht worden voor de gelukkigen, een hoon en bespotting voor de nooddruftigen.

Wij zien alzoo dat onze rechtsinstellingen de strekking hebben om bij onze tegenwoordige sociale toestanden, de tegenstelling tusschen rijken en armen, gelukkigen en ongelukkigen te bestendigen en te bevorderen. Niet zonder reden zou men echter de vraag kunnen stellen of, indien werkelijk bij

veranderde toestanden, veranderde vormen van productie en verkeer, veranderde levenswijze, de gebreken van verouderde rechtsinstituten zich in al hun kracht doen gevoelen op het terrein van de *verdeeling* van den rijkdom, de productie zelf dan geenerlei belemmering ondervindt? En inderdaad, welke voordeelen ook ons rechtssysteem, in het bijzonder de instelling van den privaateigendom, onder andere verhoudingen aan de menschheid gebracht moge hebben, het valt niet te loochenen dat zich verschijnselen beginnen te vertoonen die men in den aanvang heeft over het hoofd gezien, maar die hoe langer hoe meer een dreigend karakter aannemen. De arbeidersstand wordt toch door den steeds toenemenden fabrieksarbeid, door het nu eens overmatige dan weder onvoldoende werk, door de karige loonen langzamerhand ondermijnd. Indien men alle vragen van recht of onrecht voor een oogenblik ter zijde laat en eenvoudig de arbeiders beschouwt als deelen van de groote machine die den maatschappelijken rijkdom schept, vervormt en vermeerdert, dan nog zal men moeten erkennen dat onze instellingen een toestand in het leven roepen die ons met zorg moet vervullen. De werklieden zijn meestal niet vast verbonden aan bepaalde ondernemingen, zij worden in de groote fabrieken onophoudelijk gerecruteerd uit de behoeftigen, door armoede en ontbering verzwakt. De werklieden worden nu eens met werk overladen, zoodat het lichaam de noodige rust mist om zich te herstellen van de inspanning, dan weder op halven arbeid en half loon gesteld, zoodat de middelen ontbreken om zich behoorlijk te voeden. Het gevolg is dat de werkman wel tot langdurigen werktijd kan worden gedwongen, maar niet het werk levert dat onder andere omstandigheden van hem kon worden verwacht. De werktuigen worden hoe langer hoe meer ingewikkeld en terwijl meer en meer de zuiver lichamelijke arbeid overbodig wordt, eischt een behoorlijke bediening der machines meer geestelijke eigenschappen, oplettendheid, nauwgezetheid, handigheid. Wel is waar zijn de werkzaamheden die in vele fabrieken worden verricht uiterst eenvoudig, zoodat bij gebrek aan beter, iedereen zonder voorbereiding aan het werk kan worden gesteld, maar dit neemt toch niet weg dat door meerderen ijver, door meer waakzaamheid, door meer beleid eene grootere productie verkregen wordt, bij minder verlies aan bedorven materiaal en beschadigde machines. Bovendien, talrijke verbeteringen

worden juist tegengehouden doordat bij de arbeiders de noodige intelligentie zou ontbreken om ze te bedienen. De arbeiders zijn, in den regel, onverschillig, gedrukt door hun gevoel van afhankelijkheid en gemis aan ontspanning; zij die meestal slechts een deel van de ingewikkelde productie overzien, gevoelen zich niet als vrije mannen die naar verdienste worden beloond voor hetgeen zij wrochten voor hunne medemenschen, maar als machines die worden gebruikt. Zij doen zooveel noodig is om niet te worden ontslagen, maar zij stellen geenerlei belang in hetgeen zij verrichten, omdat wat zij doen hun niet aangaat en morgen wellicht hun dienst overbodig zal blijken. Deze verschijnselen beginnen zich hoe langer hoe meer te doen gevoelen, omdat nieuwe geslachten opstaan welke reeds de kiemen van verzwakking en onmacht in zich dragen, kinderen van ondermijnde ouders. Door onzen fabriekmatigen arbeid begint een sterk zelfstandig werkliedengeslacht hoe langer hoe meer te ontbreken; de grenzen tusschen de armen en de arbeiders worden zwakker dan voorheen. De vloed en eb overstroomt meer en meer vrij het gebied van beiden. Heden werkman, morgen bedeelde, overmorgen weder aan den arbeid. In stede van organisatie en behoud van krachten, zien wij desorganisatie en krachtverspilling en dat juist daar waar het fundamen is van de geheele samenleving.

Wij hebben alzoo gezien dat de sociale quaestie haar belang en urgentie ontleent aan verschillende oorzaken. De ommekeer in het materieele leven in onze eeuw heeft tengevolge gehad eene groote wijziging in het geestelijk leven van onze tijdgenooten. De menschen zijn meer bijeengebracht, de wereld is kleiner geworden. Het leven is voller dan voorheen, met meer afwisseling; rijker aan middelen om te genieten naar lichaam en geest. De verblindende gevolgen van de natuurwetenschappen hebben de aandacht der menschheid afgeleid van de onzienlijke dingen en gevestigd op de dingen van dit leven. De bodem voor het geloof is zoodoende overal ondermijnd en de kritiek welke de dogmata der kerk met alle hulpmiddelen van nieuwere methoden van onderzoek aantast, vindt overal de harten bereid om hare resultaten te aanvaarden. Alle hoop en verwachting wordt daardoor beperkt op dit leven; in dit leven moet recht gedaan worden, in dit leven moet goed en kwaad worden vergolden. Daarbij komt, gelijk wij zagen, het zedelijk verval

als het gevolg van het verval van den godsdienst. Maar terwijl de groote idealen van recht en humaniteit hun kracht blijven uitoeffenen, hebben de lessen van ootmoed en eerbied voor de overheid haar gezag verloren. De gelijkheidszin der volken eischt bevrediging, en vindt alom slechts ongelijkheid. Bovendien is het volk beter onderwezen, kent het beter dan vroeger de wereld en wat er in omgaat, de lagere standen in verschillende landen en van verschillende rassen voelen zich verwant en daardoor sterk en zij hebben voor het eerst, als vrucht van het algemeen verspreid lager onderwijs, de middelen in hun bereik om zich aan een te sluiten, hun geestelijk isolement te verbreken en door georganiseerde vereeniging hun krachten te vermenigvuldigen.

En tegenover deze geestelijke beroering hebben wij gevonden rechtsinstituten, welker gebreken door het moderne leven worden vergroot en welke den grond leggen van ongelijkheden en onbillijkheden, die door de intensiteit van onze samenleving tot het uiterste worden gebracht, zonder dat anderzijds de wetgever eenig tegenwicht heeft in het leven geroepen. Het eigendomsrecht, zagen wij, geeft onverdiende voordeelen aan de gelukkigen, onverdiende nadeelen aan de ongelukkigen, en terwijl deze gevolgen in tijden van kalmer bedrijf en langzame ontwikkeling minder in het oog vallen, moet in onzen tijd van groote industrie, van machtigen vooruitgang der wetenschap, de tegenstelling tusschen rijk en arm steeds scherper worden geteekend. Te meer, omdat de oeconomische toestanden tot spel en ongemotiveerde speculatie aanleiding geven, waardoor de heerschappij van het toeval opnieuw wordt bevestigd. Eindelijk berust ons recht op de leer der vrije overeenkomsten en is het gebied, waar de wetgever in het publiek belang paal en perk stelt aan de individueele willekeur, uiterst klein. Na de groote staatsinmenging van de eigendomsbescherming wordt de politiek geëerd der staatsonthouding. Na den grooten druk der wet de vrijheid. Het gevolg van deze rechtspolitiek is, dat de wetgeving in haar geheel de groote ongelijkheden, die het toeval in het leven roept, bestendigt.

In deze feiten ligt de groote beteekenis der sociale quaestie. Zij is niet alleen een vraag van wetgeving, maar reikt veel dieper, zij is een vraag van het geestelijk leven van den modernen tijd. Maar aan den anderen kant treft zij toch ook het geldend recht.

Het diep geschokte bewustzijn der bevolking ontwaart de gebreken der samenleving, door de nieuwe vormen van het verkeer vergroot en versterkt. De misdeelden beginnen zich bewust te worden van hun kracht, richten zich meer en meer uitsluitend op deze wereld en zij vinden een wetgeving tegenover zich, ruim medeplichtig aan de onrechtvaardigheid van het lot.

De sociale quaestie is niet eene quaestie van de arbeiders alleen, het is eene quaestie van de geheele maatschappij. Het geldt hier niet eene beweging van enkele misnoegden, spoedig onderdrukt, - niet een dissonant spoedig overstemd door het choor van tevredenen. Het geldt eene beweging welke door geen uiterlijk machtsbetoon wordt bereikt; en regeerders en geregeerden worden meegesleept in denzelfden stroom. En indien de kamp der hartstochten een wijle schijnt te bedaren, een wijle de levenslust de kranke gemoederen doet neigen naar het behoud van gemeenzame instellingen, de tweespalt in de harten blijft en de korte roes moet plaats maken voor dieper malaise en heviger reactie.

(*Slot volgt*.)

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Het kind in de letterkunde.

Zeker zijn er velen onder ons, die kinderen liefhebben.

Wie heeft niet eens een wilden knaap of een bevallig, klein meisje op zijne knie ‘van Amsterdam naar Spanje’ laten rijden, wie niet eens de nederige rol van Hansje den knecht vervuld bij een meester of eene meesteres van drie voet hoog? Wie deed nooit mede, wanneer een aantal kleine handen met opgestoken duimen bezig waren, het vermaarde ‘torentje bussek ruit’ te bouwen, wie vertelde nooit een sprookje aan een kind en voelde den druk eener kleine hand, die de zijne vaster knelde, naarmate het verhaal spande?

Ik vrees niet voor een ontmoedigend antwoord, maar wellicht rijst bij anderen eene vraag, die zich ook aan mij voordeed: Vanwaar toch die wonderbare aantrekkingskracht, welke van kinderen uitgaat, ook al zijn zij niet door banden des bloeds aan ons verbonden? Vanwaar die bekoring, aan welke weinig volwassenen weerstand bieden, zoo min zij, die de kinderschoenen pas hebben uitgetrokken, als zij, die reeds met een voet in het graf staan? Naar ik meen, is de oorzaak van dat verschijnsel vooral hierin te zoeken: de volwassene vindt in kinderen zooveel goeds en schoons terug, dat hijzelf gaandeweg geheel of gedeeltelijk verloren heeft. Hij voelt zich getrokken tot die argeloosheid, dien eenvoud, dat goed geloof in de menschen, die onvervalschte natuur, die onbevangenheid, die frischheid van gevoel, die zuiverheid van indrukken. Hij schept behagen in de vrijheid van spreken en handelen, welke het kind zich onbewust eigent als zijn recht; hij geniet bij het zien en hooren dier kleine menschjes, die nog geene wacht voor hunne lippen hebben gezet, die zich nog niet bekommeren om zoovele maatschappelijke banden en verplichtingen, welke

den ouderen soms hinderlijk of ergerlijk zijn. Het is hem een genot liefde en steun te mogen geven aan hen, die zooveel liefde en steun behoeven, die door geene valsche schaamte weerhouden worden de behoefte daaraan uit te spreken, die zoo openhartig en eerlijk hunne dankbaarheid voor het ontvangene betuigen. Is het wonder, dat zijn hart getrokken wordt tot de kleinen, die zoovele kostelijke eigenschappen bezitten, welke in het maatschappelijk leven niet alle en niet altijd op hunne plaats zouden zijn, maar welker verlies toch veroorzaakt, dat zoo menig oudere van dagen terugziet op zijne kindsheid als op een verloren paradijs?

En behalve deze innerlijke oorzaken zijn er andere, uiterlijke, van mindere, echter niet van geringe beteekenis. De aantrekkingskracht op ons geoefend is niet alleen van geestelijken, zij is ook van zinnelijken aard. Getuige het elk, die zich ooit verlustigd heeft in den aanblik van een donkergelokten, stevigen knaap, van een lief, klein meisje, blank en blond. En wie zal het ontkennen, die ooit in stille bewondering staarde naar groote, verwonderde kinderoogen en fraaigevormde, fijne lipjes, die met welbehagen een molligen kinderarm omspande of zijn oor gestreeld voelde door een helderen kinderlach?

Worden wij derhalve allen min of meer door kinderen aangetrokken, wie zullen dan in zoo hooge mate dien invloed ondergaan als zij, die, van nature fijner bewerktuigd dan de groote menigte, vatbaarder voor indrukken en fijner van gevoel, door een onweerstaanbaren drang gedreven worden de ontvangen indrukken terug te geven, ze herscheppend in marmer of metaal, in lijnen en kleuren, in tonen of woorden.

De kunstenaars - immers hen bedoel ik - hebben dan ook te allen tijde getoond een geopend oog te hebben voor wat er aantrekkelijks en bekoorlijks is in een kind; de letterkundige kunstenaars meer nog dan de andere, tenzij misschien aan de schilders de voorrang in dezen toekome. Hoe het zij, dit te onderzoeken ligt niet op mijn weg; liever wil ik pogen eene schets te ontwerpen van hetgeen door sommige Europeesche prozaïsten en poëten gewrocht werd, als de gedachte aan kinderen hunne ziel vervulde. Dat ik daarbij ten koste der volledigheid den blik voortdurend op ons land gericht houd, zal mij, hoop ik, niemand euvel duiden.

In de klassieke letterkunde vindt men - voor zoover ik mij kan herinneren - slechts weinig kinderfiguren. Op enkele voorbeelden moge men wijzen, wat beteekenen deze tegenover den steeds aangroeienden rijkdom van latere tijden?

Niet tevergeefs echter vragen wij het beeld van een kind aan den veelomvattenden Homerus. Als een vluchtig zonneschijntje uit dreigende wolken vertoont zich het beeld van den kleinen Astuanax tusschen de grimmige gevechten, waarvan de Ilias weergalmt. Hektor ontmoet zijne echtgenoot, blankarmige Andromache, bij de Skaeische poort; achter haar gaat de voedster,

> Tegen haar boezem het knaapje, den teederen zuigeling dragend,
> Hektor's eenigen zoon, een heldere sterre gelijkend.

Ik zal het geheele tooneel niet in herinnering behoeven te brengen. Onze aandacht wordt vooral getrokken door de regels, welke aan het kind gewijd worden:

> Zoo sprak d'edele Hektor en strekte naar 't kindje zijn armen, Maar snel drong zich het knaapje terug voor zijn vader beangstigd, Schreiend, tegen den boezem der sierlijk gegordelde voedster, Bang voor 't koper en 't boven den helmkam golvende paardhaar, Dat van de hoogte des helms ontzachelijk wuifde en neerviel. Dit ontlokte een lach aan den vader en d'edele moeder. Hektor, de schittrende held, nam haastig den helm van zijn hoofd af, Zette hem neer op den grond en hij blonk er in stralende vonkling. Toen zijn geliefd kind kussend en wiegelend op zijne handen, Sprak hij, zijn bede tot Zeus en de andere goden verheffend:[1)]

Het kleine tafereeltje is even treffelijk van waarneming als fraai van uitvoering. Indien echter de aanschouwing in u het verlangen mocht wekken naar andere schilderingen uit het kinderleven in de Oudheid, dan zult ge u, vrees ik, teleurgesteld vinden. Wat baat het ons, of Sophocles de dochtertjes van Oedipus hunnen rampzaligen, blinden vader op het tooneel liet vertroosten? Treffend moge de groep zijn geweest voor het kunstkeurig oog der Grieksche toeschouwers, wij hooren de kinderen niet spreken, noch worden zij ons elders in het stuk voor oogen gebracht.

1) Ilias van Vosmaer, VI, 400 vlgg.

Iets minder onbevredigd laat ons Virgilius. Meer dan eens toch toont hij ons den kleinen Ascanius, sluimerend tusschen bloemen en mariolein in de geurige schaduw der Idalische bosschen of op zijn vurig paard den jachtstoet voorbijsnellend[1]. Hoe schraal is echter ook hier de oogst! Mogen ook anderen, beter dan ik bekend met de klassieke letterkunde in haren vollen omvang, eenige voorbeelden kunnen voegen bij de weinige, die genoemd werden, groot zal hun aantal, meen ik, niet worden.

Vanwaar dit verschijnsel? zal men wellicht vragen. Hoe komt het, dat wij in de oude letterkunde slechts zelden kinderen aantreffen? Deze vraag op afdoende wijze te beantwoorden, is zeker niet gemakkelijk en eene gissing ten beste geven, al wat ik vermag: misschien waren de klassieke schrijvers, vooral de Grieksche, te zeer idealist, te weinig realist, hielden zij het oog te zeer gericht op het groote en algemeene, te weinig op het kleine en bijzondere, en was de zin voor het huiselijk leven bij hen te weinig ontwikkeld, dan dat zij in de hen omringende kinderwereld stof konden vinden voor eene dichterlijke schets of schildering.

Maar onopgemerkt bleef het kind toch niet.

Aan de Grieksche kunst immers danken wij de schepping van Eros, den kleinen, gevleugelden god met fakkel of boog en pijlen, het ideaal van kinderlijke schoonheid en bevalligheid.

Een andere tijd kwam.

Eros en Aphrodite - beter Cupido en Venus - moesten wijken voor Jezus en Maria; de Romeinen, dragers der klassieke beschaving, voor de Germaansch-Christelijke natiën. Toen de golvingen der reusachtige volkenstroomen gestild waren en zich overal nieuwe maatschappijen hadden gevormd, in welker brandpunten langzamerhand eene letterkunde zich ontwikkelde, toen kwamen ook de kinderen weder ten tooneele. Het is niet te verwonderen, dat wij voornamelijk kinderen van edelen bloede in die letterkunde aantreffen. Immers, de middeleeuwsche dichters vonden hunne stof grootendeels in het leven der hoogere standen. Zelfs in de sprookjes, waarvan vele uit deze tijden afkomstig zijn, kan men daarvan sporen aantreffen. Wat is gewoner dan de aanhef: ‘Er was eens een koning en eene

1) Aeneis I, 691 vlgg.; IV, 156 vlgg.

koningin'? In de sprookjes komen zeer vele kinderen voor. Groot is zeker het aantal dergenen, die in hunne jeugd van deze verhalen hebben genoten; minder, maar daarom niet gering in getal zijn de volwassenen, die er nog behagen in scheppen, die van tijd tot tijd gaarne weer eens vertoeven in het wonderland, waar Roodkapje met den wolf door het bosch gaat, waar de dwergen treuren om Sneeuwwitje, waar Klein-Duimpje zijne broodkruimels strooit, waar Hans en Grietje watertandend staan voor het suikerhuisje.

Bleven de sprookjes gedurende de middeleeuwen voornamelijk door mondelinge overlevering bewaard, ook in de geschreven letterkunde dier tijden is de verschijning van kinderen niet zeldzaam. In de letterkunde, die in het middeleeuwsch Europa den toon aangaf, de Fransche, wordt ons oog allereerst getrokken door den kleinen Roland. Lang nadat de ongelijke strijd bij Roncevaux gestreden was en de roem van Charlemagne's heldhaftigen paladijn zich door Europa had verbreid, wisten trouvères en jongleurs hunne hoorders nog te boeien met verhalen over Roland's jeugd. Een der latere riddergedichten, dat van 'Charlemagne', bevat enkele dier verhalen: De dichter verplaatst ons in het keizerlijk paleis te Sutri. De kleine Roland is onbeschroomd de groote zaal binnengetreden en verrukt alle aanwezigen door zijn voorkomen. Hertog Namels van Beieren, de wijze raadsman des keizers, ziet het den knaap aan, dat hij van edel bloed is; nadat het jongske het paleis heeft verlaten, wordt hij door Karel en de zijnen gevolgd. Plotseling staat de Keizer voor een groepje, dat verschrikt terugdeinst. Het is de kleine Roland met zijne ouders. In die jonge, schoone vrouw heeft de Keizer zijne zuster Berthe herkend, aan wie hij niet heeft vergeven, dat zij een smet op zijnen naam wierp door met graaf Milo te ontvluchten. De Keizer slaat de hand aan het zwaard, Joyeuse trilt in de scheede. Maar Roland heeft de beweging gezien, onverschrokken stort de knaap zich op de reusachtige gestalte, die voor hem staat, hij grijpt de dreigende rechterhand en laat niet los, voordat het bloed van onder de nagels te voorschijn komt[1)].

Werd Roland's roem niet bepaald door de Pyrenaeën, in welker sombere dalen hij eens in doodsnood den wonderhoorn

1) Zie o.a. La Chanson de Roland par Léon Gautier, p. 377.

Olifante zou blazen, tot hem de aderen aan de slapen barstten, bezuiden de Pyrenaeën leefde lang daarna een held, wiens faam evenmin door het grensgebergte zou gestuit worden, wiens roem nog in latere tijden een heraut zou vinden in een van Frankrijk's grootste treurspeldichters. In die trotsche riddergestalte vond de middeleeuwsche Spanjaard alle schitterende eigenschappen vereenigd, die een volk zich in een volksheld wenscht en eeuwen lang weerklonk op het Spaansche schiereiland de naam van den Cid, Rodrigo Diaz de Bivar. Een der vele romances, waarin zijne daden bezongen worden, is gewijd aan een tafereel uit zijne kindsheid:

Somber peinzend zit de grijze Diego Lainez in zijne ridderzaal. Men heeft hem op de meest grievende wijze beleedigd. De Spaansche trots is gekrenkt, geknakt; luider en luider doet zich de stem der wraakzucht hooren, maar tevergeefs! Krachteloos hangt de rechterhand, die eens het zwaard zwaaide en de lans richtte; verstijfd zijn de forsche knieën, welker knellende druk alleen voldoende was, om het sterke oorlogspaard in den strijd te besturen. Slapeloos ligt hij des nachts, geene spijze raakt hij aan, hij durft de oogen niet opslaan, noch waagt hij zijn kasteel te verlaten. Tot zijne vrienden spreekt hij niet, hij vreest dat zij zullen terugdeinzen voor den adem zijner schande. Maar nog is niet alle hoop verloren. - Eene gedachte schiet hem door het brein, een lichtstraal! Drie zonen bezit hij nog, kinderen wel is waar, doch misschien den vader niet onwaardig. Op zijn last verschijnen de knapen voor hem en zonder een woord te spreken neemt hij de kleine hand van den oudste in de zijne. Krachteloos moge die gerimpelde vuist nog straks hebben terneergehangen, nu geeft het besef zijner schande den grijsaard kracht en doet zijne spieren spannen. Hij knijpt de teere hand van zijnen eerstgeborene, alsof hij haar wilde vermorzelen, knijpt en knelt, totdat de knaap het uitschreeuwt en zijnen vader smeekt hem los te laten. Als ook de tweede zoon de proef niet heeft kunnen doorstaan, grijpt de oude hidalgo, in wiens oog de hoopvolle glans vast begint te verdwijnen, de hand van den jongste, den kleinen Rodrigo. En in dezen vindt hij, wat hij zoekt. Hier geene tranen, grene smeekingen, maar kinderoogen, die fonkelen van woede, maar een stap achteruit en een forsche ruk, die de beknelde hand in vrijheid brengt en eene taal zoo dreigend,

zoo fier, dat de oude edelman weent van verrukking. Weggevaagd is zijne somberheid, verdwenen zijne moedeloosheid, want de wreker, wien hij zijne wraak kan opdragen, is gevonden[1].

Staan wij met Roland en den Cid op de grens van werkelijkheid en verbeelding, op zuiver historischen bodem komen wij met eene herinnering uit de jeugd van een machtige naar den geest, van een koning onder de dichters, Dante Alighieri. Wanneer de dichter der Commedia, de Florentijnsche balling met zijn somber, hooghartig gelaat, door Verona's straten ging, dan weken de vrouwen huiverend terug voor den man, die de verschrikkingen der hel had gezien. En echter was er in dat verheven brein, in dat diepe gemoed plaats voor geheel andere beelden. Steeds stond hem in zijne ballingschap zijne geboortestad voor oogen, steeds haakte hij terug naar ‘Firenze la bella’, de schoone stad, waar hij opgroeide en zich ontwikkelde. En meer dan eens zal hij dien lentedag hebben herdacht, waarop hij, een negenjarige knaap, in het huis van den rijken Folco Portinari het Meifeest mocht medevieren.

Boccaccio verhaalt het ons in zijn Leven van Dante op zijne eenvoudige, trouwhartige wijze:

Vele kinderen waren met de ouders medegekomen; ook de kleine Dante had zijn vader vergezeld en bevond zich weldra onder eene talrijke schare kleine jongens en meisjes. Toen de eerste schotels waren weggenomen werd het hem aan tafel te bang en hij begon naar hartelust mede te spelen met de overige kinderen. Onder hen was ook een dochtertje van Folco, Beatrice of Bice, gelijk men haar liefst noemde. Zij kon hoogstens acht jaren tellen. De kinderlijke schoonheid van haar gelaat, hare bevallige houding en de fijne, regelmatige trekken, waarover een waas van ernst lag, niet geheel passend bij hare jaren, gaven aan hare gansche verschijning eene wonderbare bekoorlijkheid; in veler oogen scheen zij een kleine engel. Zóó, en misschien nog veel schooner, vertoonde zich dit kleine meisje aan de oogen van Dante en hoewel hij nog een kind was, prentte haar beeld zich zoo diep in zijne ziel, dat het er nimmer werd uitgewischt. Of, gelijk hij zelf het in zijne ‘Vita Nuova’ uitdrukt: ‘Op dat oogenblik begon de levensgeest, die

1) Coleccion de los mas celebres Romances Antiguos Españoles.... por C.B. Depping, I. N°. 29.

in het geheimste hoekje van het hart verblijf houdt, zoo hevig te trillen, dat ik het op verschrikkelijke wijze gevoelde tot in de kleinste adertjes'[1].

Die zoete heugenis der jeugd heeft hij nimmer te niet gedaan, ook niet toen hij, man geworden, worstelde met de schepping van zijn grootsch kunstwerk. Toen hem aan het eind van zijnen tocht door het Purgatorio uit een wolk van bloemen, door engelenhanden gestrooid, de hemelsche gestalte van Beatrice verscheen in blinkenden sluier en den groenen olijfkrans op de lokken, toen begaf hem het gezicht; maar hij voelde de verborgen kracht, die van haar uitging, de macht dier eerste liefde, welke hem voor het eerst doortrilde, toen hij den drempel van den knapenleeftijd maar pas had overschreden[2].

Wenden wij na deze omzwerving door zuidelijk Europa den blik naar ons land en onze letterkunde, dan wordt ons oog allereerst getrokken door de verschijning van een kinderpaar, welks geschiedenis in geheel Europa bekend was: van Spanje, Italië en Griekenland tot in Bohemen en het hooge Noorden. Zeker hebben wij derhalve volstrekt geen recht, die geschiedenis als uitsluitend Nederlandsch eigendom te beschouwen; wel mag het ons verheugen, dat ook een Nederlandsch dichter dier dagen zoo beschaafd van geest en gemoed toonde te zijn, dat hij het schoone verhaal van Floris en Blancefloer kon waardeeren.

Op een zelfden dag geboren, werden de zoon eener Sarraceensche vorstin en de dochter eener Christenvrouw te zamen opgevoed en - zoo verhaalt de Nederlandsche bewerker - reeds spoedig, nog voordat zij den leeftijd van vijf jaren bereikt hadden, waren hunne hartjes door de minne getroffen. Zij zagen elkander vol liefde aan en kusten elkander, terwijl zij samen in een bedje lagen; schooner kinderen werden nergens ter wereld gevonden. Toen prins Floris nu oud genoeg was, liet zijn vader hem bij zich komen en zeide: 'Lieve zoon, ik zal u naar school zenden, bij Meester Gaydoen, een vroed man'. Op dat bericht springen den kleinen prins de tranen in de oogen. 'Lieve Heer', zegt hij, 'dat kan niet geschieden; nimmer zal ik leeren lezen of schrijven, tenzij Blancefloer mij vergezelle.' De vader is wel genoodzaakt dien wensch in te

1) Zie: La Renaissance de Dante à Luther, par Mare Monnier, p. 16 vlgg.
2) Purg. XXX, vs. 28 vlgg.

willigen. Nu breekt een heerlijke tijd voor de beide kinderen aan. Gezamenlijk gaan zij elken morgen naar school; weldra kunnen zij elkanders gezelschap niet meer ontberen. Als zij niet bij elkander zijn, dan vergeten zij alles, wat zij lezen of hooren; de nachten zijn hun veel te lang, de dagen al te kort[1]. - De hedendaagsche lezer, op wien dit verliefde paartje misschien reeds een eenigszins kluchtigen indruk maakte, zal kwalijk een glimlach kunnen weerhouden, wanneer hij verneemt, dat deze jeugdige verloofden, die samen nog geen twintig jaren tellen, reeds Ovidius' bekende ‘Kunst der Minne’ lezen. Een stout stuk, waarin voorzeker weinig hedendaagsche verloofden hen zullen navolgen. Men bedenke echter, dat zij het in hunne onschuld lazen en vooral - dat zij er Latijn uit moesten leeren, zoodat ik bijna zou durven beweren, dat de beroemde en beruchte ‘Ars Amandi’ Floris en Blancefloer van tijd tot tijd zelfs heeft verveeld. Het valt niet te ontkennen, dat er in de schildering dezer kinderen iets weeks, iets overgevoeligs is, dat de voorstelling dier kinderlijke liefde niet geheel is vrij te pleiten van overdrevenheid. Toch zij men voorzichtig met deze beschuldiging, toch spreke men eene dergelijke opmerking niet uit, zonder het ideale verleden van den roman te hebben getoetst aan de hedendaagsche werkelijkheid. Want wie nog nooit in eigen omgeving eene kleine Floris en Blancefloer opmerkte, die ook zonder Ovidius zoo goed weten, wat hun te doen staat, die heeft de kinderwereld nooit zijne aandacht waardig gekeurd.

In onze middeleeuwsche romances komen niet zelden kinderen voor. Zoo wordt ons in het lied ‘van twee koningskinderen’ het kleine meisje geschetst, dat maar steeds roosjes plukt langs den weg; zoo lezen wij elders van de drie kleinen, wien het door eene booze stiefmoeder zoo bang wordt gemaakt, dat zij het huis ontvluchten en in kinderlijke wanhoop neerknielen bij de grafzerk der gestorven moeder, alsof die hun helpen kon. Zoo verhaalt een ander lied van het knaapje, dat wegens een onschuldig jachtvergrijp door den Hertog van Brunswijk tot de galg wordt veroordeeld[2]. Ook in middeleeuwsche ridderromans, die nog lang daarna als volksboeken de leesgrage menigte boeiden, in de geschiedenis van den

1) Zie: Floris ende Blaneefloer (ed. Moltzer) vs. 299 vlgg.
2) Horae Belgieae Pars II (Niederl. Volkslieder).

Zwaanridder en van Valentijn en Ourson, komen kinderen voor, al spelen zij daar eene ondergeschikte rol. Aantrekkelijk is vooral in den eersten roman de schildering der zeven kleine, met zilveren halsketenen getooide prinsen, die door een ouden kluizenaar in een bosch worden grootgebracht en, zoodra men hun die ketenen ontneemt, plotseling als eene blanke zwanenvlucht omhoog stijgen en verdwijnen.

Grootscher schouwspel nochtans dan dat der opstijgende zwanen kwam den middeleeuwschen dichter voor den geest, als hij dacht aan de engelenscharen neerzwevend op schitterende vleugelen, toen zij in den Kerstnacht het ‘Hosanna in excelsis’ zongen. Geene kindergestalte, die in de middeleeuwen zoozeer om strijd bezongen en verheerlijkt werd als die van het Christuskind, het ideaal van kinderlijke onschuld en schoonheid met den hemelschen lichtkrans gekroond.

Jezus' kindsheid was voor de middeleeuwsche schrijvers een nimmer opdrogende bron van bezieling. Nooit werden zij moede uit zijne geschiedenis de stoffe hunner gedichten te kiezen, noch hunne hoorders daarnaar te luisteren. Telkens en telkens hooren wij weer dien jubelenden aanhef:

> Ons is gheboren een kindekijn,
> Noch claerder dan die sonne.

Telkens verhalen zij ons weer van dien kouden Kerstnacht, van den armoedigen stal te Bethlehem, van den os en den ezel, die zoo eerbiedig ophielden met eten, van de vermoeienissen op den tocht naar Egypte, die Maria dwongen onder een dadelboom te gaan rusten en hoe de boom zich over de Moeder Gods heenboog, zoodat zij zijne vruchten kon plukken. Met echt middeleeuwsche naïeveteit schilderen zij ons het goddelijke kind in zijne eerste levensjaren en volgen het van stap ot stap. Zij hooren Maria het wiegelied zingen: ‘susa ninna, susa noe’, zij zien, hoe de moeder het kind uit de wieg neemt om zich in zijn aanblik te verlustigen:

> Sy sette dat kint op haren schoot
> Sy custet voor syn mondekyn root.
>
> Sy sette dat kint op hare enien,
> Sy sprae: groot eer moet u gheschien.

De moeder maecte den kinde een bat,
Hoe lieflije dattet daer inne sat.

Dat kindekijn pleterde metter hant
Dattet water uten becken sprane.

En elders lezen wij:

Sy lechdet in een cribbekijn
Met haren sneeuwitten handen,
Sy custet voor syn mondelijn,
Des had haer seer verlanghen.

Dat kindekijn speelde der moeder toe
Met sinen cleinen armkens,
Het lachte haer also soetelike toe
Met bliden blenkenden oogskens[1].

De dichters zijn er bij tegenwoordig, als de kleine Jezus hout sprokkelt in een korfje, als hij de kruik neemt om water te halen en zijne moeder te helpen bij de toebereidselen tot het middagmaal, als hij garen haspelt en het rondbrengt langs de huizen van rijk en arm. Gaarne voegden dichters en schilders den kleinen Johannes bij Jezus en verlustigden zich in de voorstelling van dat bevallige tweetal, zelfs brachten zij Jezus in gezelschap van kleine monnikjes en lieten hem met dezen spelen, als ware hij een hunner geweest. Van de wijze, waarop zij dat deden, geeft eene naïeve kloosterlegende ons een sprekend voorbeeld. - Het geschiedde op een tijd (zoo verhaalt de schrijver, wiens woorden ik hier grootendeels wedergeef), dat een klein jongetje in een klooster werd gebracht, om daar God devotelijk te dienen. Op het altaar in het koor stond een beeld van Maria met Jezus op haren schoot. Het kleine monnikje dwaalde dikwijls het geheele klooster door, maar vond niemand van zijn leeftijd, met wien hij zou kunnen spelen. Ten laatste kwam hij in de kerk, waar het beeld van Maria stond en wilde gaan spelen met den kleinen Jezus, die op zijn moeders schoot zat. Hoort nu hoe goedertieren Maria was! Maria, Onze Lieve Vrouwe, zette haar kind van haren schoot en het monnikje speelde met Jezus. En Maria gaf hun

1) Hor. Belgicae, Pars X, No. 14 en passim.

den appel van Jezus, om zich daarmede te vermaken. Dit duurde zoo verscheidene dagen. Eens vermiste de prior het kleine monnikje; hij was bezorgd, dat het uit het klooster zou zijn geloopen en zocht het overal. Ten laatste kwam hij in de kerk en zag, dat het voor het beeld van Maria stond en met den appel van Jezus speelde. Onverwachts maakte de prior gerucht door te hoesten en toen het monnikje dat hoorde, werd het bang en liep weg van het altaar met Jezus' appel in de hand. Toen de prior dat zag, beknorde hij het monnikje en beval hem, Jezus zijn appeltje weder te geven. Daarop ging het knaapje droevig naar het altaar en zeide: ‘Jezus, daar is uw appeltje, gij zijt een nare klikspaan, (“een quaet clapperkijn”) hoort ge?’ Maar Onze Lieve Vrouwe verontschuldigde Jezus en verzoende de twee weder. En Jezus en het monnikje bleven verder met elkander spelen, totdat Maria, de Hemelkoningin, het monnikje tot de eeuwige vreugde riep[1)].

Wil men deze legende op hare rechte waarde schatten, dan moet men haar lezen in de eenvoudige, min of meer onbeholpen taal, waarin zij werd geschreven; de hedendaagsche wijze van zich uit te drukken is voor zulk een verhaal, ik zou bijna zeggen: te ‘wijs’.

Dat het beeld van het Christuskind eene groote bekoorlijkheid had voor de volwassen kinderen van het middeleeuwsch geslacht, is te begrijpen. Zij, die gewend waren vooral door tusschenkomst der priesters gemeenschap te houden met hunnen God, moesten er meerendeels wel toe komen, die Godheid te beschouwen als een ongenaakbaar wezen. Dien God kon men vreezen en dienen, maar van liefde, van vertrouwelijkheid jegens Hem kon bezwaarlijk sprake zijn. Om die onafwijsbare behoeften des harten te kunnen bevredigen, wendde de geloovige Katholiek zich tot Maria en Jezus. De schoone Moedermaagd kon hij liefhebben met eene dwepende liefde, ook al trad zij soms op als Hemelkoningin, met majesteit bekleed; het bevallige kind durfde hij naderen en bewonderen, met het kind dorst hij vertrouwelijk zijn, al hield de schitterende aureool hem vanzelf binnen de grenzen van den eerbied.

Maar andere tijden brachten andere behoeften met zich. Behoeften, voor een deel der Europeesche volken zoo onweer-

1) Nederl. Proza van de 13de-18de eeuw (ed. v. Vloten), bl. 305.

staanbaar, dat zij goed en bloed op het spel zetten om ze te kunnen bevredigen - behoeften, voor een ander deel dier volken een gruwel in de oogen des Heeren en dien zij moesten te keer gaan, het kostte, wat het wilde. Lang bleef het vuur der tegenstrijdige hartstochten smeulen, al vlamde het bij wijlen op in brandstapels. Toen kwam de storm, die welhaast alles in lichterlaaie zette, niet het minst in ons land. In de donkere jaren, die daarop volgden, hooren wij te onzent weinig van kinderen. Hoe zou het ook anders? De tijden waren te forsch voor hen. Slechts hier en daar duiken zij op. Zoo klaagt de Katholieke dichteres Anna Bijns, dat de kinderen priesters en monniken op straat naroepen, dat zij de heiligen verachten en spotten met de biecht. Vroeger - zegt zij - leerden ouders hunnen kinderen den kaproen te lichten voor een priester. Maar nu, het is verre van daar. De ouders zelven bekommeren er zich niet om, noch leeren zij het den kinderen. 'O Christen Religie, waer sydy bleven?' roept zij droevig uit[1]. Treurde zij over dit teeken des tijds, hoe zal dan de droefheid in verontwaardiging zijn verkeerd, toen haar een ander feit ter oore kwam! Als Hooft ons in zijne 'Nederlandsche Historiën' den beeldenstorm beschrijft, dan verhaalt hij o.a. ook, dat eenige knapen in de heerlijke kathedraal van Antwerpen den preekstoel beklommen; een hunner bootste spottend den priester na, anderen trachtten hem van het gestoelte te trekken, een algemeen gevecht ontstond, waarin zich van weerszijden mannen mengden en waaraan eerst de dienaars van den schout een eind konden maken[2].

Anna Bijns mocht klagen over de verdorvenheid der tijden, de groote staatkundige en godsdienstige beweging der 16de eeuw ging niettemin haren gang. Toen in het laatst dier eeuw de jonge republiek der Vereenigde Nederlanden gevestigd en de rust in het voornaamste deel van ons land hersteld was, begon men zijne aandacht ook weer aan de kinderen te wijden.

Dat men de opvoeding niet verzuimde, blijkt uit een merkwaardig werkje, dat in het laatst der 16de eeuw het licht zag. Het is eene berijmde handleiding voor schoolmeesters, geschreven door Dirc Adriaansz. Valcoogh, schoolmeester te Barsigher-

1) Refer, p. 101-102.
2) P.C. Hooft's Nederl. Historiën (Amst. 1677), p. 99.

horn. In dat werkje worden ook de heerschende begrippen omtrent de opvoeding van kinderen uiteengezet en uit al hetgeen de eerzame Dirc Adriaansz. voorschrijft, nog meer uit hetgeen hij verbiedt, kan men zich ten minste eenige voorstelling vormen van de kinderen dier dagen, al blijven de omtrekken van het beeld schaduwachtig en onzeker.

In vele opzichten vertoonen deze kinderen, gelijk te verwachten was, trekken van overeenkomst met de hedendaagsche.

Ook het jonge volk, in wier mond de onheilspellende naam van meester Valcoogh leefde, loopt ‘wilt en onzedich’ langs straten en pleinen, blijft thuis ‘buiten meesters of ouders raet,’ geeft elkander bijnamen, jaagt achter eenden en kippen, gedraagt zich niet betamelijk in de kerk, plukhaart en scheldt. Maar dat jonge volk laat het daarbij niet en nu moge men met Hildebrand een hevigen afkeer hebben van nuffige, bleekneuzige en o! zoo welopgevoede jongetjes, men zou al een verstokt bewonderaar van het verleden moeten zijn, om ook in dit opzicht den vroegeren tijd terug te wenschen. Dankbaar zal men erkennen, dat er toch eenige vooruitgang te bespeuren valt, indien men denkt aan de tijden, toen meester Valcoogh zijnen scholieren moest verbieden met messen te vechten, in elkanders drinken te spuwen en elkander te bestrijden met werptuigen, zóó vies maar tevens zoo onverwacht potsierlijk, dat men niet weet of men den neus optrekken of in een lach schieten zal.

Werpt men mij tegen, dat ik geen recht heb de geheele Nederlandsche jeugd dier dagen op eene lijn te stellen met die van Barsigherhorn - ik antwoord, dat er bewijzen te over zijn, die recht geven die ruwheid als algemeen heerschend voor te stellen.

Maar ondanks deze keerzijde van den penning is er misschien in de gansche geschiedenis der nieuwere tijden geen geslacht van kinderen aan te wijzen, dat in hooger mate recht had op den eerbied, waarvan de Latijnsche dichter spreekt, dan dit opwassende geslacht van het laatst der 16de en den aanvang der 17de eeuw, het geslacht waaronder knapen en meisjes schuilden of schitterden, die eens de namen van Rembrand, Vondel, De Groot en De Ruyter, van Tesschelschade en Maria van Reigersbergen beroemd zouden maken in ons land of ook ver over de grenzen.

Konden wij ons van de 16de eeuwsche kinderen slechts eene

nevelachtige voorstelling vormen, anders is het met die der 17de eeuw. De schilders hebben er voor gezorgd, dat wij ons hunne kleine tijdgenooten bijna even goed voor den geest kunnen stellen als onze eigene. En geen enkele stand werd hier uitgesloten. Schilderden Moreelse en Van Dijck ons de hooggeboren kinderen van vorsten en edelen, Ostade en Frans Hals brachten hunne straatjongens met niet minder meesterschap op het doek en wie heeft de kinderen uit den middelstand met treffender waarheid en grooter verscheidenheid afgebeeld dan de lustige, de geniale Jan Steen?

Dat de letterkunde der 17de eeuw zich niet met de gelijktijdige schilderkunst kan meten, blijkt ook in het ondergeschikte punt, waarop wij onze aandacht hebben gevestigd. Eene beeldengalerij van kinderen, zoo voortreffelijk en vol afwisseling, als de schilders ons hebben geschonken, kunnen de schrijvers ons niet aanbieden. Toch hebben zij getoond hunne kunstbroeders niet onwaardig te zijn.

Toen Frans Hals een paar zingende knapen uit de volksklasse zoo meesterlijk weergaf, rustte Gerbrand Adriaenz. Bredero reeds eenige jaren ‘ter Heyligher stede.’ Maar nog kort voor zijn dood had hij ons in zijn ‘Spaenschen Brabander’ een paar tafereeltjes uit het jongensleven geschetst, zoo frisch van opvatting, zoo levendig en zoo waar, dat men niet weet of de zege hier aan het penseel dan wel aan de pen toekomt. Wilde men billijk zijn jegens Breêro, men zou het stukje op het tooneel moeten hooren; ik kan niet meer doen dan trachten er een denkbeeld van te geven.

De Amsterdamsche straatjeugd dier dagen telde onder hare kennissen, met wie zij min of meer op voet van oorlog leefde, ook zekeren Floris Harmensz., in de wandeling ‘Aeuwen’ genaamd. Deze, een kreupel oud man, bekleedt den post van ‘hondeslager’ en moet in die hoedanigheid honden en straatjongens uit de kerk weren. Vandaar dat hij met de laatsten steeds overhoop ligt en, waar hij zich vertoont, voortdurend wordt gesard en geplaagd door de snelvoetige vlegels, die zich gewoonlijk op eerbiedigen afstand van hem houden. Breêro vertoont ons den armen Aeuwen, terwijl hij zich met de lijkbaar naar een sterfhuis spoedt. Onmiddellijk hebben Aert en Krelis hem in 't oog gekregen en weldra klinkt het:

AERT.
Aeuwe, wille wij t' samen klaeuwen?
Ick ra stoof, Aeuwe schijt,
Aenwen is sijn klaeuwen quijt.

AEUWEN.
Y get gallich-venghels, gallich-venghels, laetmen gaen.
Of ick selje, ick sweert met de swiep om d' ooren slaen.
Wat ryeme dese besuchte, bekrenckte schavuyten:
Krijgh ickje in de kerck, ick selderje warachtich in sluyten.

KRELIS.
Aeuwe lampoot, krombien!
Ick hebje an de gallich esien.

AEUWEN.
Hoe ryen mijn dese verbraneste scherluynen! gantsch lichters koom ickje by,
Ick selje de bullepees soo sackereels leggen in je sy,
Dattet jou henghen sel: ick selje byget soo ongenadig oftouwen,
Datje by gansch ackrementen op een aer tijdt je mongt wel selt houwen.

AERT.
Aeuwen lampoot, Aeuwen lampoot, hebje dat hert een reys,
Soo sel ick jou dat mes omdrayen in jou vleys.

AEUWEN.
Ick sal de baer neersetten, dat loof ick je, o jy Godsgauwe dieven.

KRELIS.
Dats voor jou lampoot.

AEUWEN.
Houtme die jonghens vast. Ey lieven,
Keertse om Gods-wil. Och soo hontse vast: loopt schelmen, dat ghy jou beschijt
Hoe quellen mijn die weersoordighe overgheven jonghens altijt,

Sy ribsacken my, wel machet helpen: ick arme kreupele ouwe man!
Mijn bienen die ryen mijn so, dat ick mijn niet ophouwen kan.

Pas zijn de jongens verdwenen en heeft Aeuwen zijn leed een weinig verzet door een praatje met eenige oude vrienden, of een paar andere jongens, Joosje en Contant, verschijnen ten tooneele. Eerst bemerken zij hunnen vijand niet en wijden zich vol ijver aan knikkerhandel en knikkerspel. Joosje zoekt een koopman:

JOOSJE.
Wie wil knickeren koopen? wie? ses om een duytje.

CONTANT.
Schiet op om een paer, hebjet hert, of ik stuytje.

JOOSJE.
Ick binder me te vreen, kom an, gheeftme de vier,
Komt jongen, langtme je hoedt, komt as en man hier.

CONTANT.
Wat raje, jij kammeraetje, even of oneven?

JOOSJE.
Even.

CONTANT.
Een uyt Joosje, siet daer leggender seven.

JOOSJE.
Wel an, kom, ick ben te vreen, om die hiele acht,
Houwt daer dan, Contant, stuyt recht uyt, hebje de macht.
Siet! daer isser uyt, laet sien.... en daer isser vier in.
O lieve neskebol, scheyter uyt, eer ick mier win.

Ten laatste krijgen zij twist en een gevecht volgt, waarbij Joosje ondervindt, hoe scherp de tanden van zijn kameraad zijn. ‘Gans lijden is dat bijten!’ hooren wij hem roepen. Nu acht Floris de kans schoon, om met dit paar vijanden eene zeker reeds lang uitstaande rekening te vereffenen; hij stormt op hen af en slaat er op los.

AEUWEN.
Komt hier jy elementsche jongens, ick selje lieren smyten,
Jy schelmen, hout dat en dat!

CONTANT.
O, jy slaet myn doot,

JOOSJE.
Bae neus! hinckepinck! lamgat! Aeuwe lampoot!

AEUWEN.
Keertme die bengels! houtme de jonges! houtme de fielen!

CONTANT.
Hey Joosje, mijn beste maet, komt, laten wy gaen soeken ouwe zielen,
Wy sellense die wraggel-gat, die lampoot werpen op zyn sack. enz.[1)]

Maar niet alleen buitenshuis, ook in de binnenhuizen hadden Breêro's guitige oogen rondgedwaald en menig tooneeltje gadegeslagen, waarop hij later de schouwburgbezoekers vergastte. Alleraardigst is de schildering van den St. Nikolaas-avond en andere huiselijke feesten, die wij voor ons zien, wanneer oude Geertruy in ‘het Moortje’ vroegere dagen herdenkt.

Frederik, een jongmensch, wiens ouders de grijze minnemoêr reeds in hare jeugd gekend heeft, tracht Geertruy te vergeefs tot spoed aan te manen, als zij geroepen is, om raad te geven in eene gewichtige zaak. Het gezicht van den jonkman roept haar de dagen van weleer gedurig voor den geest en dan staat zij weer even stil en zoo hooren wij:

Wat sal ik mier seggen? Ik heb jou Ouwers seer te bedancken:
Asset Sinter Klaes was, so setten myn suen tot jouwent de schoen;
Wat pleger jou moer Griet Jans daer en hielle hoope goet in te doen;
Hielle peperhuysjes met suyker-erreten, met kabbeljaus ooghen en kapittel-stocken,
Dat pleech onse Arent voor klockspijs met huydt en met haer in te schocken.
Noch kreegh hy een kolf van Klaasje Buytenaer songder kwast en songder schuer,
Met een walbarcken warptol, met een stale pen en een plaetje daer vuer,
Mit een groot Embder en een Evangely, met een schrijfboeck van fyn kapitoorye,
Mit een nuwt schoolbort, met een kategismus en met de moye stoorien
Van Fortunates buersje, van Blancefluer, van Amadis de Gauwelen;

1) Zie: Bredero's Spaensche Brabander (ed. Verwijs), vs. 285 vlgg.

Wat, onse jongen en kont niet uytstameren, so vuel had hij te wauwelen
An sen vygen, an sen nueten, an sen bockende flensjes en sulck gebras,
Seker het kind sag er uyt so begrobbelt dattet mier als wongder was.
Wat stacker een gelt in d'appelen! een plat-beck, een stooter, een ryer,
Een klimmer, vyf staate stuyvers, dat stack hy in zyn spaerpot as een vryer[1)]

Het beeld der oude min, die zich hare voedsterkinderen zoo levendig herinnert, die nog zoo goed weet, hoe zij voor kleine Katrijntje ‘trararetjes’ maakte bij de kaars, werd ook door hare tijdgenooten bewonderd en prikkelde zelfs den deftigen Drost van Muyden tot navolging. In het blijspel Warenar hooren wij de loftuitingen der oude meid Reym over hare jonge meesteres Klaartje, die zij als kind op den arm gedragen, die zij aan de hand geleid heeft en wier deugden zij nu verkondigt aan de moeder van een vrijer in hope. ‘Het was zoo'n lief diertje, toen zij aan stoelen en banken leerde loopen; hoe aardig kon zij allerlei liedjes zingen en de straatkreten nabootsen; hoe spoedig wist zij den suikerpot te vinden en er achter te komen, waar de rozijnen geborgen waren. En hoe wist zij van zich af te spreken, als men haar te na kwam! Zij is nu opgegroeid tot een toonbeeld van bevalligheid en deugd.’ - ‘'t Is de tweede Rebecca’ zegt de oude meid ten slotte en - moest men haar gelooven - men zou meenen, dat het schaap met vijf pooten hier ten laatste gevonden was.

Breêro en Hooft waren niet de eenige vaderlandsche dichters, die toonden een geopend oog te hebben voor het aantrekkelijke der kinderwereld. Ook Coster schetste in een zijner kluchten[2)] een paar straatjongens, wier gekibbel aan Breêro doet denken, wier voornaamste indruk van eene terechtstelling: ‘Kijck, wat een fatsoentje van een beul!’ Breêroo waardig is. Cats bedierf eene uitvoerige en niet onaardige beschrijving der kinderspelen met langgerekte moralizaties[3)]. Maar geen van hen, die zoo diep gevoeld, zoo schoon gezegd heeft, wat er liefelijks en bekoorlijks is in een kind, als Vondel.

1) Zie: Het Moortje (ed. Oudemans) vs. 2883-2897.
2) Tysken van der Schilden.
3) I, 213. (ed. Gebr. Diederichs, 1828).

Dat het verhaal van den kindermoord te Bethlehem een diepen indruk moest maken op een teergevoelig, dichterlijk gemoed als het zijne, kan men verwachten; en er is weinig reden om te veronderstellen, dat het ijzingwekkend realistische schilderstuk van Cornelis van Haarlem hem aanleiding gaf tot het dichten van den schoonen reizang in ‘Gijsbrecht van Amstel.’

Als de nonnen van Sinte Clara den Kerstnacht verheerlijken, komt ook het wreede bevel van Herodes haar voor den geest; zij hooren het jammergeschrei, dat de lucht vervult en den geest van Rachel wekt. En deze ziet den dood rondwaren, ziet de zwaarden rood van kinderbloed, en de bestorven kindergezichtjes, waarop de tranen nog parelen. Maar men hoore den dichter zelf:

> Zij ziet de mellek op de tippen
> Van die bestorve en bleeke lippen,
> Gerukt nog versch van moeders borst;
> Zij ziet de teêre traentjes hangen,
> Als dauw, aen druppels op de wangen,
> Zij ziet ze vuil, van bloed hemorst.
>
> De wimbrauw dekt nu met zijn boogjes,
> Gelokene en geen lachende oogjes,
> Die straalden tot in 's moeders hert,
> Als starren, die met haar gewemel
> Het aanschijn schiepen tot een hemel,
> Eer 't met een mist betrocken werd.
>
> Wie kan d'ellende en jammer noemen
> En tellen zooveel jonge bloemen,
> Die vroeg verwelkten, eer ze nog
> Haar frissche bladeren ontloken
> En liefelijk voor ieder roken
> En 's morgens dronken 't eerste zog?
>
> Zoo velt de zicht de korenaren,
> Zoo schudt een buit de groene blâren,
> Wanneer het stormt in 't wilde woud.
> Wat kan de blinde staatzucht brouwen,
> Wanneer ze raast uit misvertrouwen!
> Wat luidt zoo schendig, dat haar rouwt![1)]

1) Vondel (ed. van Vloten), I, 345.

Toen Vondel dit eenvoudig schoone gedicht schreef, had hij ook zelf reeds ondervonden, welke bittere rampen het verlies maar ook het bezit van kinderen over de ouders kan brengen. Zijn Constantijntje was hem ontnomen, zijne kleine Sara was weggerukt uit den kring, die haar zoo lief had en nog leefde de zoon, die des vaders naam droeg - maar niet met eere, de loszinnige, aan wien de dichter misschien heeft gedacht, toen hij zijnen ‘Jozef in Dothan’ besloot met de fraaie regels:

> Och! d'ouders teelen 't kint en maecken 't groot met smart:
> Het kleene treedt op 't kleet; de groote treên op 't hart.

Het verlies van zijn dochtertje gaf Vondel die treffelijke schildering in de pen van het onbezorgde kind, dat te midden van hare vroolijke spelen getroffen wordt door den pijl der wreede dood, die de ouden van dagen ditmaal spaart en zich een offer kiest in de kinderwereld:

> Zij zag er een, dat, wuft en onbestuurd,
> De vreugd was van de buurt,
> En, vlug te voet, in 't slingertouwtje sprong,
> Of zoet ‘Fiane’ zong,
> En huppelde in het reitje
> Om 't lieve loddereitje.
>
> Of dreef, gevolgd van eenen wakk'ren troep,
> Den rinkelenden hoep
> De straten door, of schaterde op een schop,
> Of speelde met de pop:
> Het voorspel van de dagen,
> Die d' eerste vreugd verjagen.
>
> Of onderhiel met bikkel en bonket
> De kinderlijke wet,
> En rolde en greep op 't springend elpenbeen,
> De beentjens van den steen,
> En had dat zoete leven
> Om geld noch goed gegeven.

Maar wat gebeurt? terwijl het zich vermaakt,
Zoo wordt het hart geraakt -
Dat speclziek hart! - van eenen scherpen flits,
Te doodlijk en te bits!
De dood kwam op de lippen
En 't zieltje zelf ging glippen[1].

Wie als Vondel reeds tweemaal bij een kinderlijk stond en als hij het onwankelbaar geloof aan een liefhebbend God in zich droeg, die moest behoefte gevoelen den blik om hoog te slaan en zich uit het slijk dezer wereld te verheffen naar de paleizen des hemels, waar de kleine Constantijn hem tegenzweefde, een zalig kind in blinkend gewaad. De dichter, die Rafaël kende en bewonderde, die de heerlijke kinderkopjes van Rubens licht kan hebben gezien, gevoelde zich altijd machtig aangetrokken door de beelden dier bevallige, gevleugelde kinderen, hetzij ze als Cupidootjes de schoone Amalia van Solms betooverden of als Cherubijntjes op blanke vleugels in het blauw des hemels dreven, beschenen door de zon der eeuwigheid. Dat Vondel ondanks zijne liefde voor kinderen ze slechts zelden in zijne treurspelen ten tooneele brengt, is licht te verklaren. Meer dan in eenige andere dichtsoort betoonde hij zich in het drama een dikwijls angstvallig navolger der Ouden en in hunne stukken vond hij geene kinderen. Slechts in ‘Gijsbrecht van Amstel’ komen er een paar voor: de dochter en het zoontje van den Heer en de Vrouwe van Aemstel. Van die twee is de kleine Veenerik in het spel gebracht, omdat de Trojaansche Ascanius in hem moest herleven; uit de weinige woorden, die zijne zuster Adelgunt spreekt, zou men opmaken, dat zij de grens van den jonkvrouwelijken leeftijd heeft bereikt en dus eigenlijk niet meer tot de kinderen kan worden gerekend. In ‘David in Ballingschap’ en ‘David Herstelt’ verschijnt de kleine Salomo aan de hand van Bathseba ten tooneele, doch wij hooren hem niet; slechts eene enkele maal brengt zijne moeder hemter sprake, als David ongevoelig blijft voor hare overredingskunst.

Een kind, dat in een tooneelstuk voorkomt, behoeft echter niet veel te spreken, om de harten der toeschouwers voor zich te winnen; reeds zijne verschijning neemt hen voor zich in en

1) t.a.p. bl. 219.

versterkt den indruk van het geheel. Ook andere Europeesche dichters, welke de zeventiende eeuw zag geboren worden of sterven, hebben dat beseft. In Frankrijk bracht Racine in zijne ‘Athalie’ den kleinen prins Joas ten tooneele. Op den hedendaagschen lezer of toeschouwer maakt dit vorstenkind echter geen aangenamen indruk. De knaap is wijs boven zijne jaren, spreekt als een groot mensch, geeft de meest gepaste antwoorden op de vragen zijner grootmoeder en heeft daarbij iets over zich, dat wij bij de zoogenaamde ‘zoete jongetjes’ plegen op te merken. Racine was een te fijngevoelig dichter, om geheel onbewust te kunnen blijven van dit onnatuurlijke in zijn prinsje. Hij heeft de aanmerking voorzien en er zich bij voorbaat tegen verdedigd in zijn ‘Préface.’ Hij meent, dat hij het kind niets heeft doen zeggen, dat boven de bevatting zou gaan van een negenjarigen knaap, die geest en een goed geheugen bezit. Ook al ware hij eenigszins verder gegaan, dan moge men - dit wenscht hij - bedenken, dat hier sprake is van een buitengewoon kind, in den tempel door een hoogepriester opgevoed en van jongs af vertrouwd gemaakt met alle plichten door den godsdienst en het koningschap voorgeschreven. Het woord ‘koningschap’ wekt vermoedens bij ons op, welke door den dichter zelf tot waarheid gemaakt worden. Immers, iets verder lezen wij: ‘Ik mag zeggen, dat Frankrijk op dit oogenblik in een achtijarigen prins, den oogappel van zijn volk, een luisterrijk voorbeeld heeft van hetgeen een gelukkige aanleg en eene uitstekende opvoeding in een kind vermogen. Had ik den kleinen Joas zooveel geest en oordeel geschonken, als schitteren in de antwoorden van dien jongen prins, men zou mij terecht mogen verwijten, dat ik der waarschijnlijkheid geweld had aangedaan.’

Hier zit de knoop. Toen de dichter Racine besloten had de geschiedenis van Athalie tot een drama te verwerken, bood zich den hoveling eene welkome gelegenheid aan, om den kleinen Due de Bourgogne, Lodewijks kleinzoon, te verheerlijken. Dat Racine het bij dit enkele geval liet blijven, verwondert ons minder, dan dat wij ook in de werken van den grooten Molière slechts eene enkele kindergestalte aantreffen. Het is in dat uitnemende tooneeltje, waarin wij Argan, den ‘Malade Imaginaire’ bezig vinden met het ondervragen van zijn dochtertje Louison. Het kind is zóó goed geteekend, zóó

echt kinderlijk en toch reeds zóó Fransch, het is zulk een frissche, vroolijke verschijning, dat wij ons bijna zouden beklagen over de karigheid van den dichter, die ons slechts een enkel dergelijk beeld schonk.

Wie er echter karig mocht zijn, wie zich te zeer door de klassieken mocht laten beheerschen, niet het rijke dichtergenie, dat waard is de kroon te dragen nevens die klassieken - niet Shakespeare. Dat men in zijne scheppingen kinderen aantreft, spreekt bijna van zelf. Men verwacht niets anders en zou zich er over verbazen, dat alleen de gestalten van kinderen ontbraken in schilderingen van het menschelijk leven, zoo volledig, zoo schoon en zoo waar als misschien nooit uit het brein van één man zijn voortgekomen. Slechts op enkele dier gestalten kan ik hier wijzen. Ik herinner aan het beeld der kleine Juliet, zooals het ons door hare praatzieke min wordt voor oogen gebracht, aan den kleinen William Page in de ‘Merry Wives of Windsor,’ aan den kleinen York, die zijnen Oom Richard zoo snedig weet te antwoorden, aan de kinderen van Clarence, bovenal aan het allerliefste tafereeltje tusschen Lady Macduff en haar zoontje, waaraan ruwe moordenaars een bloedig einde maken.

Slechts aan enkele voortreffelijke dichters der zeventiende eeuw was het gelukt, het wezen van het kind te begrijpen en in beeld te brengen. Of liever slechts enkelen onder hen hadden een zoo ruimen blik, dat zij zingensstof vonden ook in de kinderwereld, al lag deze buiten den gezichtskring der meesten. De 18de eeuw, zwanger van hervormingen in bijna ieder deel van het menschelijk denken en gevoelen, bracht ook hierin verandering. Overal openbaart zich het streven naar vernieuwing van oude en afgeleefde toestanden, naar terugkeer tot het oorspronkelijke wezen der dingen, tot de natuur.

Wat wonder, dat het jongere geslacht, vol geestdrift voor die nieuwe denkbeelden, trachtte dezen overal ingang te verschaffen! Wat wonder, dat zij, die het heden beheerschten, het oog richtten op hen, wien de toekomst behoort - op de kinderen! Vandaar dan ook die hervorming der begrippen omtrent opvoeding, welke in de achttiende eeuw plaats greep; eene hervorming, die Locke tot wegbereider, Rousseau tot profeet had en die door mannen als Basedow, Campe, Pestalozzi en anderen tot stand en in praktijk gebracht werd.

Ook in ons land deed die hervorming zich gevoelen. Ook hier trachtte men meer dan vroeger het wezen der kinderen te leeren kennen en begrijpen en schonk men aan de kinderwereld eene aandacht, die men haar vroeger niet waardig zou hebben gekeurd. Reeds in 1733 schreef Justus van Effen in zijnen ‘Hollandschen Spectator’ een stukje over het bederven van kinderen, waaruit duidelijk blijkt, dat hij, ook zonder door Rousseau te zijn opgewekt, de kinderen in zijne omgeving met een scherp oog had waargenomen. Hij brengt ons in het gemelde stukje op eene avondbijeenkomst van ‘mans en vrouwen, die des middags op een kopje thee en des avonds op een kreeftje genodigd waren’[1]. Eerst vertoont hij ons het bedrijf van het verwende zoontje van den huize en schetst daarna het oogenblik, waarop ‘het kindje binnenkomt.’ Dat schetsje laat ik hier gedeeltelijk volgen: ‘Kaatje, de Minne van het jongste kind, kwam met hetzelve in de zaal, en zette het op de Moeders schoot, zeggende: Kom lievert, vat nou jou maatje eens in je boutjes, dan zelje naar bedje gaan. Dat is een zoet hartje! Och Mevrouw, ze is zo stil geweest. Wij hebben 'er niet eens hooren kikken. Heden ze het zo lief met 'er broêrtjes gespeult! Ik had de grootste moeite der wereld om my van misselyk worden te onthouden, toen Mevrou haar aannam. 't Was niets als: Saartje! Saartje! Wat de klok sloeg. Zy drukte en zoende het wigt, dat ik wel duizendmaal dogt, dat zy den aap zou slachten, die uit een overmaat van tedere genegenheid de jongen doodfoolde. En schoon het stoute ding, in plaats van kussen, haar Moeder met de handen in het aangezicht krabde, en alle weer deedt om los te raaken en by Min te weezen, het wierdt voor suiker opgenomen....’

Bewees Van Effen in dit schetsje, dat hij niet vreemd was gebleven aan de denkbeelden, die in zijn' tijd nog slechts gistende waren, eene halve eeuw later toonde de geestige Betje Wolff, dat het zaad, door Rousseau en anderen gezaaid, ook hier te lande was ontkiemd en opgewassen. In hare ‘Proeve over de Opvoeding’ opgedragen ‘aan de Nederlandsche moeders’ geeft zij menigen raad, waarvan de deugdelijkheid later is gebleken, spreekt zij menig beginsel uit, dat thans door de meesten is aangenomen, maar toen menigen aanval te verduren had.

1) Holl. Speet. (10 July 1733).

Zij wekt de moeders op, zich veel met hunne kinderen te onderhouden, met hen te praten en te spelen; zij waarschuwt tegen het bangmaken als dwangmiddel en dringt er op aan, acht te geven op het verschil in de opvoeding van knapen en meisjes. Van een juisten blik getuigt b.v. eene opmerking als deze: ‘Een gezond, een weltevreden kind is druk, woelig, wil altoos spelen, ravotten, lopen, kortom, het wil nooit stil zijn; dit noemt gij stout zijn. Is dit wel zo? geeft gy dit wel zynen rechten naam? Ik denk neen! en hierom denk ik dus: De wyze natuur gaf aan uw kind die onoverwinnelyke trek tot beweging. Verbiedt gy het te lopen? het zal met zyn handen kloppen. Wilt gy dat het dit laat? het zal met de kleine voetjes slingeren. Gy besluit daaruit, dat het kind stout is en 't kan alleen niet stil zitten.’ Verder waarschuwt zij de moeders hunne kinderen niet al te veel te laten denken en peinzen. ‘Een peinzend kind’ zegt zij terecht ‘is iets oneigens, maar een nieuwsgierig kind is zo als het zijn moet.’ In verband daarmede wil zij een kind ook zooveel mogelijk droevige indrukken besparen en zij voegt er bij: ‘Al de indrukken, al de denkbeelden die men kinderen geeft, moeten vriendelijk, aangenaam, zacht, edel en verheven zijn.’ De ‘Versjes voor Kinderen’ van Van Alphen zijn haar dan ook als uit het hart geschreven en zij stelt ze hoog boven de ziekelijke, dwaze gedichtjes, die men de kinderen vroeger liet opdreunen. Geen beter advocaat voorwaar! kon Van Alphen zich wenschen dan deze vrouw, die in geestontwikkeling en gemoedsbeschaving zoovelen overtrof en wier oordeel in dezen te meer waarde heeft, omdat spotzucht en geestigheid in haar gelijken tred hielden, omdat zij een scherp oog had voor alles, wat eenigszins lachwekkend was.

Het is duidelijk, dat men de gevolgen van den omkeer in de begrippen over opvoeding niet onmiddellijk zal kunnen waarnemen in de letterkunde. Daartoe werd tijd vereischt. Eerst het geslacht, onder dit nieuwe stelsel geboren en opgevoed, zou doen zien, dat ook nu de letterkunde een spiegel der maatschappij mocht heeten. Toch zijn er in de dicht- en prozawerken, welke kort vóór of nà het midden der 18de eeuw ontstonden, reeds eenige kindergestalten aan te wijzen, die toonen, dat de tijdgeest ook schrijvers en dichters met zijn staf had aangeraakt. In ons land, waar de kunst tot haar laagste peil

was gezonken, zouden wij zulke mannen te vergeefs zoeken; Poot's lijkdicht op zijn dochtertje Jacoba, hoewel niet zonder verdienste, is slechts een nagalm van Vondels ‘Kinderlijck’ en behoort eigenlijk tot een vroegeren tijd. Maar niet te vergeefs zoeken wij ze in de buitenlandsche letterkunde.

Engelsche romanschrijvers als Smollett en Fielding vingen de levensgeschiedenis hunner helden bij het begin aan en zoo leeren wij Roderick Random, Humphrey Clinker en Tom Jones ook als kinderen kennen, al verwijlen de vertellers niet lang bij deze herinneringen der jeugd.

Twee zelfstandige, oorspronkelijke kindergestalten treffen wij aan in de Duitsche letterkunde der 18de eeuw. Nog onder den machtigen invloed van Shakespeare schiep Goethe zijnen ‘Götz von Berlichingen’ en daarin de meesterlijke tooneeltjes tusschen den kleinen Carl, zijne tante en zijn vader. Was de Duitsche dichter misschien eerst door Shakespeare op de gedachte gekomen, een kind in zijn tooneelstuk te brengen - hij voerde die gedachte uit op zijne eigene, den meester waardige, wijze. Het sprookje van het brave kind, door den kleinen Carl aan zijne tante verhaald, is een toonbeeld van natuurlijkheid en waarheid. Natuurlijk en waar is trouwens ook de knaap zelf, al komen juist daardoor eigenschappen aan het licht, die hem niet aantrekkelijker maken. Hij is bang in het bosch, hij leert vlijtig en is steeds zoet. Hij weet, dat het slot Jaxthausen aan de Jaxt ligt, maar niet dat het aan Götz von Berlichingen toebehoort, hij weet ook, wat er 's middags gegeten zal worden, al moge zijn ridderlijke vader zich over den keukenpiet ergeren.

Blijkbaar heeft Goethe, wars van conventioneele voorstelling in dezen ridderknaap een gewoon kind willen teekenen, zooals er zonder twijfel ook in de middeleeuwen gevonden werden.

In scherpe, hoewel niet bedoelde, tegenstelling met den min of meer verweekelijkten edelknaap staat het fiere kind der bergen, de zoon van den Zwitserschen volksheld, in wiens geschiedenis de vrijheidlievende Schiller de stof vond voor zijn drama Wilhelm Tell. Natuurlijk en kinderlijk is de kleine Walther Tell evenals Carl von Berlichtingen, maar hoe zeer wint hij het van dezen in aantrekkelijkheid! Wie eens het tooneel zag, waarin de knaap aan de hand zijns vaders over de weide bij Altorf gaat, die vergeet het nimmer. Hij hoort nog de heldere kinderstem en de zware bas elkander afwisselen in

levendige vraag en rustig antwoord; hij ziet, hoe de knaap op den keizerlijken hoed wijst, hoe de vader het gelaat afwendt, maar het hoofd niet ontbloot en voorbijgaat. En dan, de van alle zijden toesnellende Zwitsers en dreigende landsknechten, weldra aangegroeid tot een dichten drom, zich samendringend om vader en zoon. Heftiger wordt de woordenwisseling, dreigender de toestand, totdat de kreten van: ‘muiterij!’ en ‘oproer!’ het oor van den landvoogd treffen. Trotsch, somber, hoog in den zadel te midden van zijn gevolg, nadert hij de plek en snel is zijn besluit genomen. Vooral hier toont de kleine Walther zich een waardig zoon van zulk een vader. Waar zoovele mannenharten sneller kloppen van angst, weet deze knaap van wijken noch wanken, houdt hij zijnen voor den landvoogd knielenden grootvader terug, weigert hij zich te laten binden; onwrikbaar blijft zijn kinderlijk vertrouwen op de vaste hand en het scherpe oog van den man, wiens schot nimmer pleegt te falen, maar wiens forsche gestalte nu trilt, wiens valkenoog beneveld wordt bij de gedachte aan het gruwzame wit, dat de landvoogd hem stelde. Het oog van den toeschouwer kan zich niet afwenden van den moedigen knaap onder de linde, die niet beeft, als zijn vader den boog opheft en laat zinken en weer opheft en ten laatste den pijl afzendt, die den appel van het hoofd zijns zoons doet wegstuiven.

Vinden wij in deze twee Duitsche knapen sporen van dien waarheidszin, die vrijheidsliefde, welke zich gedurende de 18de eeuw zoo krachtig in West-Europa ontwikkelden, nog duidelijker toont zich de geest des tijds in een paar gelieven, wier kindsheid aan een Fransch schrijver stof leverde voor zoo menig bevallig tafereel.

Na vijf eeuwen werden Floris en Blancefloer herboren in Paul en Virginie.

Zoowel in den middeleeuwschen roman als in de liefelijke idylle van Bernardin de St. Pierre treffen wij die twee moeders aan, uit verschillende klassen der maatschappij afkomstig maar welhaast door innige vriendschap verbonden; hier als daar die schier gelijktijdige geboorte der beide kinderen, welke sedert dien tijd onafscheidelijk zijn, wier handjes plassen in hetzelfde bad, wier kopjes rusten op hetzelfde kussen.

Maar naast vele punten van overeenkomst meer punten van verschil.

Floris en Blancefloer groeien op in een koningspaleis, leven te midden van Oostersche weelde en pracht, worden opgevoed volgens de heerschende begrippen van dien tijd en reeds vroeg krijgen zij deel aan de gansche hoofsche beschaving dier dagen, aan alle voorrechten, welke hooge geboorte of gunstige omstandigheden in dien tijd geven konden.

Paul en Virginie daarentegen brengen hunne gelukkige jeugd door op een bloeiend eiland in den Indischen Oceaan, waar zij overal de golven hooren ruischen, waar zij in schaduw van palmen en bananen leven in een zaligen natuurstaat. Dat eiland is hunne wereld; eene wereld, die geene weelde en beschaving kent, maar ook geene armoede noch overbeschaving noch zedenbederf. De twee bevallige kinderen, die te midden eener heerlijke natuur rein en schoon opgroeien, worden niet gekweld door moeielijke lessen, hunne dartele jonkheid wordt niet aan banden gelegd, noch hun levenslust voortdurend bedwongen en besnoeid; hunne gansche opvoeding is een welsprekend protest tegen de samenleving dier dagen, zooals zij zich vooral in het Frankrijk der 18de eeuw vertoonde.

In het middeleeuwsch gedicht is de knaap een Sarraceensch prins, het meisje de dochter eener verachte Christenvrouw; deze verhouding past in een tijd, toen de mannen zooveel meer golden dan de vrouwen.

In de idylle van Bernardin de St. Pierre zijn de rollen omgekeerd: Virginie is van edel bloed, Paul de zoon eener Normandische boerin; men kan ook bezwaarlijk iets anders verwachten van een schrijver, wiens dwepende verheerlijking der vrouwen toont, dat in dit opzicht de dageraad van betere tijden aanlichtte. Beide dichterlijke werken vertoonen ons een dier schaarsche gevallen, waarin eene ziel eene zusterziel vindt; eene dier zeldzame verhoudingen tusschen twee jonge menschen van verschillende sekse, waarin zooveel is vereenigd: al de gemeenzaamheid, de vertrouwelijkheid, de zuivere genegenheid, welke ontstaan uit het naast en met elkander opgroeien van broeder en zuster, vereenigd met dat ingewikkeld samenstel van geestelijke en lichamelijke aandoeningen, dat de menschen aanduiden - niet uitdrukken - door het woord: liefde. Maar terwijl de middeleeuwsche dichter deze verhouding slechts met eenige trekken schetst en aan den lezer overlaat, zich daaruit eene voorstelling te vormen, geeft Bernardin de St. Pierre ons

eene even uitvoerige als fraaie schildering van de wijze, waarop die verhouding langzamerhand in het leven wordt geroepen, daalt hij dieper af in het gemoedsleven, wijst hij de zichtbare of verborgen krachten aan, welke samenwerkten tot één doel.

Uit de beschouwing van deze kinderbeeldjes kan reeds gebleken zijn, dat sommige schrijvers en dichters nieuwe wegen hadden ingeslagen. Nog duidelijker wordt ons in dit opzicht het streven van den nieuweren tijd, indien wij letten op de beschouwing van kinderen in het algemeen, zooals die zich openbaart in de letterkunde van de laatste helft der 18de en den aanvang der 19de eeuw. Overal kan men waarnemen, hoe de verandering in de opvoedingsbegrippen zich ook in de letterkunde doet gevoelen. Meer dan vroeger denkt men na over het wezen van het kind; slapende of spelende kinderen worden door de dichters bespied en afgebeeld, vooral de tegenstelling tusschen kindsheid en rijperen leeftijd of ouderdom is een onderwerp, dat in de poëzie van dien tijd dikwijls wordt aangetroffen. Uit vele voorbeelden, waaruit dat zou kunnen blijken, kies ik slechts een tweetal, een uit de Nederlandsche, een uit de Engelsche letterkunde: Toen de Friesche dichter Willem van Haren, somber gestemd na zware rampen, behoefte gevoelde zijn beklemd hart lucht te geven, schreef hij de fraaie bespiegeling over ‘Het Menschelijk Leven.’ Gedachten en gevoelens, die ik zoo even met een enkel woord trachtte aan te duiden, vindt men b.v. in regels als deze, waarin het kinderleven geschetst wordt:

O dierbaar perk van drie tot zeven jaren,
Als ieder voorwerp 't oog bekoort, het harte streelt;
Och, of ze zonder einde waren,
Als alles lacht, als alles speelt!

Beminlijk kind, speel, nuttig u dees dagen,
Want 's werelds grootheid schaft aan ons 't genoegen niet,
Dat u door uwen houten wagen
En door uw kaartenhuis geschiedt.

Haast zal men u door strenge meesters leeren,
Wat táal Demosthenes verkondde in Pallas' stad,
En Cicero voor 's werelds Heeren,
Toen Rome nog de kroon op had.

O moeilijk werk! benauwde en pijnlijke uren!
Ze is maar een schets, dees roê, waarmeê men u kastijdt,
Der slagen die ge eens zult verduren,
Van 't stuursche lot, in later tijd[1)].

Ook bij Schiller vindt men zulke gedachten, ook bij Coleridge, maar door niemand werden zij, mijns wetens, fijner ontleed, fraaier uitgedrukt dan door Wordsworth. Eene geheele reeks zijner gedichten heeft betrekking op kinderen of de kindsheid. Enkele bevatten herinneringen aan zijne eigene jeugd. Zoo b.v. dat, waarin hij verhaalt, hoe een regenboog hem als kind placht te verrukken, of hoe hij met zijn zusje Emmeline de fladderende vlinders placht te vervolgen. Weer ziet hij zich zelf in wilde vaart van struik tot struik springen en hollen als de jager achter het wild, terwijl zijne kleine speelnoot den vlinder met schroom volgt, bevreesd het stof van zijne wiekjes te doen verstuiven. Uitnemend is ook deze schildering van een driejarig kind: een lief hebbend hartje, een kleine wildebras, maar toch niet onhandelbaar, met vroolijke, schalke oogen; een slim, klein ding, dat allerlei streekjes heeft en allerlei stoutigheden begaat, maar er slechts op uit is een koopman te vinden. Evenals een takkebos op den haard vroolijk vlamt en knettert, hetzij oud en jong er om heen geschaard zitten of niet, zoo is ook dit gelukkige schepseltje zich zelf genoeg, zoo zijn eenzaamheid en vroolijk gezelschap gelijk voor haar, die de lucht vervult met hare vroolijkheid en de liedjes, die zij zachtkens neuriet zonder het te weten of te willen.

Nog menig ander kinderbeeld werd door dezen fijngevoeligen dichter, die zelf steeds iets kinderlijks behield, in dichterlijke schets of vertelling geteekend. Ik wijs op de drie kleine, roodwangige schooljongens, die op een heuveltop een steenen gevaarte oprichten; op het kleine dorpsmeisje, dat in gedachten nog steeds voortleeft met hare zes broeders en zusters, ook nadat deze het ouderlijk huis verwisselden voor een eigen huis of een graf onder de groene zoden, op dichterlijke verhalen als Alice Fell, Lucy Gray, de blinde knaap uit de Hooglanden. Overal toont Wordsworth te beseffen, hoeveel poëzie er schuilt in kleine, slanke gestalten, in de afdruksels, door kleine voetjes in de

1) Leven en Werken van W. en O.Z. van Haren (ed. van Vloten), bl. 193.

sneeuw achtergelaten, in kinderlijken eenvoud en het ontwakend zieleleven van een kind.

Met Wordsworth en Coleridge hebben wij den drempel der 19de eeuw reeds overschreden. De kinderen, waaraan hun dichterlijk genie het aanzijn schonk, vormen als het ware de voorhoede van het kinderlegioen, dat wij in de letterkunde dezer eeuw aantreffen. Misschien zal men vragen: hoe komt het, dat juist in onzen tijd het kind zulk eene groote plaats in de letterkunde bekleedt? De oorzaak van dat verschijnsel is, naar het mij voorkomt, gedeeltelijk hierin te zoeken: steeds ruimer wordt de kring, waarbinnen zich het menschelijk denken en gevoelen beweegt, steeds grooter de belangstelling, beter de hulpmiddelen, waarmede de mensch er naar streeft zijn verleden, zijn heden en zijne toekomst, in één woord: zich zelf - te leeren kennen. Ook in de letterkunde kan men dat streven waarnemen. Het leven van ‘het volk’ in den beperkten zin des woords beslaat in de letterkunde dezer eeuw eene veel grootere plaats dan te voren. De assende democratie heeft ook in de letterkunde eene plaats verkregen voor zich en voor hare kinderen. En hiermede is de beweging nog slechts ten halve geschetst. De stroom werd niet alleen breeder, hij werd ook dieper. De meerdere belangstelling van de menschen in zich zelf leidde hen er toe, het menschelijk leven in elk tijdperk gade te slaan, te onderzoeken, te bestudeeren. Het psychologisch onderzoek begon zich nu ook uit te strekken over het tijdperk der kindsheid, dat vroeger de aandacht der meesten ontging. Diegenen der onderzoekers, welke scheppend vermogen bezaten, gevoelden behoefte, hunne waarnemingen van het kinderleven te vertolken door de kunst en dat wij onder die kunstenaars voornamelijk schrijvers en dichters aantreffen, is licht verklaarbaar. Geene kunst toch is beter geschikt, om het gansche innerlijk leven van den mensch in zinnelijk waarneembaren vorm voor te stellen, dan zij, die zich van de taal als grondstof bedient, de kunst van het gesproken of geschreven woord.

De Engelsche kinderen verdienen niet alleen eene plaats in de voorhoede van het legertje, waarover ik hiertevoren sprak, zij vormen daarvan ook de meerderheid. Geene hedendaagsche letterkunde is zoo rijk aan kindergestalten als de Engelsche en geen Engelsch schrijver, die ze zoo geestig of zoo aangrijpend heeft geschetst of geschilderd als Dickens.

Over sommige dier kinderen ligt een droevig waas. Zoo b.v. over de arme, kleine Nelly, de trouwe schutsengel van haren ongelukkigen grootvader, over den kleinen Paul Dombey met zijn peinzend, bleek gezichtje, over den ongelukkigen Olivier Twist, opgroeiend te midden van misdaad en ellende, over de weemoedige gestalte van den kleinen straatveger in ‘Bleak House.’ Daarentegen zijn er andere, aan wie men niet kan denken zonder een lach om de lippen. Ik herinner aan den onbewegelijken ‘fat boy,’ aan den vroolijken Traddles met zijne nauwe mouwen en broekspijpen, aan de kleine Micawber's, aan den jongen van Quilp, die om zijn meester te plagen steeds op het hoofd staat. Maar het is vooral in een zijner meesterwerken, de geschiedenis van David Copperfield, dat Dickens ons het gansche innerlijk en uiterlijk leven van een kind met zeldzame plasticiteit voor oogen stelt. Eerst zijn het zounige dagen voor den kleinen Davy, als hij nog met zijne slanke, jonge moeder en de vormlooze, roodwangige, roodarmige Peggotty alleen is in het oude huis met den grooten tuin, als hij nog zoo rustig mag soezen in de hooge kerkbank en Peggotty voorlezen uit het krokodillenboek. Hoe geniet hij in de gastvrije schuit van Mr. Peggotty, waar hij met kleine Emily bij het vuur zit; aan het strand, waar hij met zijn bevallig speelnootje schelpen zoekt en in hare betooverende blauwe oogen staart, tot het hem niet meer verbaasd zou hebben, indien zij plotseling een paar kleine vleugels hadde uitgeslagen en opgestegen ware ten hoogen. Maar dan gaat de zon schuil, dan breken donkere dagen voor den kleinen David aan. Zijne moeder hertrouwt en de beerschappij van den somberen Murdstone neemt een aanvang. Het gezellige, oude huis heeft een strengen meester gekregen, wien de genegenheid tusschen moeder en zoon weldra een doorn in het oog is. De ongelijke strijd tusschen den somberen onbuigzamen man en het beschroomde, teergevoelige kind is spoedig beslist en zoo zien wij den knaap gescheiden van zijne zachte moeder, straks op de kar van Barkis naar zijn verbanningsoord gevoerd en niet lang daarna op het sombere Salem-House, schreiend op zijn bed in de holle slaapzaal, hunkerend naar een woord van troost. Ik deed slechts een enkelen greep uit de kinderwereld, welke door het genie van Dickens in het leven werd geroepen, al zouden de door hem geschetste kinderen eene afzonderlijke studie ten volle waard zijn.

Heeft Dickens de herinneringen aan zijne eigene jeugd in waarheid en verdichting verwerkt tot de geschiedenis van David Copperfield, George Eliot bleef niet bij hem achter, toen zij bij de schildering der kleine Maggie Tulliver zich de heugenissen van hare kindsheid weer voor den geest riep; toen zij eene zoo voortreffelijke schildering gaf van het wilde, onhandige kind met de donkere oogen en de woeste haren, met den onverzadelijken leeslust, met het kinderlijk ontzag voor den ouderen broeder, met haar onstuimig karakter en haar warm hart. Niet te verwonderen is het, dat deze schildering van een kinderleven, die in waarheid en frischheid hare wedergade niet vindt, haar ontstaan dankt aan de hand eener vrouw. Beter toch dan de man is de vrouw in staat, kinderen te leeren kennen en, bij genoegzaam talent, ook af te beelden. Wie zal het niet toegeven, die genoten heeft van die voortreffelijke schetsen uit de kinderwereld, welke Florence Montgomery schreef onder den titel: ‘Misunderstood.’ Geen man, tenzij hij Dickens of Hawthorne heette, zou in staat zijn ons een beeld te geven als dat van den kleinen Humphrey, het kind, dat door zijne omgeving niet begrepen wordt; zou gesprekken kunnen afluisteren, als die, welke tusschen Humphrey en zijn broertje gevoerd worden.

Eene derde vrouw mag aan dit tweetal worden toegevoegd: de Amerikaansche schrijfster Harriet Beecher-Stowe. In het vruig protest tegen de salvernij, dat onder den naam ‘Uncle Tom's Cabin’ beroemd is geworden, doet zij de tegenstelling tusschen het blanke en het zwarte ras op nieuw uitkomen, als zij Evangeline schildert in hare ontmoeting met Topsy. Ter eene zijde het aristocratische kind, bijna aetherisch schoon, met golvend, goudbruin haar en diepe, droomerige, violetblauwe oogen, bevallig in hare bewegingen en vorstelijk van houding - ter andere het kleine gitzwarte negermeisje, een type van haar ras, met wollig in staartjes gevlochten haar, met ronde, glinsterende, rustelooze oogen, eene armezondaarstrek op het sluwe, zonderlinge gelaat, gekleed in lompen en met deemoedig gevouwen handen. Zoo staan zij tegenover elkander, de eene: vertegenwoordigster van eeuwen van beschaving, heerschappij, lichamelijke en geestelijke meerderheid - de andere geboren uit eeuwen van onderdrukking en slavernij, van harden arbeid, van onzedelijkheid en onkunde.

Moge er al iets overdrevens zijn in de wijze, waarop Evangeline de kleine slavin voor zich weet te winnen en haar tracht te ontwikkelen en te verbeteren, - niemand zal Topsy van overdrevenheid beschuldigen, waar zij na den dood harer kleine meesteres met een pas ontloken rozeknop in de hand het doodbed nadert en de bloem aan het voeteneind legt en wil heengaan, maar dan plotseling zich naast het bed op den grond werpt, in woeste smart weeklagend en snikkend om het verlies der eenige, die haar liefhad.

Dat er behalve deze twee kindergestalten nog verscheidene andere in de Amerikaansche letterkunde voorkomen, mag zeker wel als een kenteeken van hare Engelsche afkomst gelden - te meer, daar zij in vergelijking met de Europeesche letterkunde jong kan worden genoemd. Reeds noemde ik een der schrijvers, die toonden een open oog te hebben voor het kinderleven, een prozaschrijver met een fijn schoonheidsgevoel, met eene bijna vrouwelijke teederheid en eene wonderbare fantasie- Nathaniel Hawthorne. Wie las en genoot zijne ‘Scarlet Letter’ en herinnert zich niet het beeld der kleine Pearl, het bekoorlijke, wilde kind, dat in haar ondoorgrondelijke luimigheid zelfs voor hare moeder een raadsel blijft, dat zich thuis voelt in de eenzaamheid van het groote bosch en babbelt met de beek en lacht tegen den zonnestraal en zingt met de vogels en voortsnelt met den wind; eene kleine dryade, verwant met den Faun uit ‘Transformation’, karakters gelijk slechts Hawthorne kon uitdenken en in beeld brengen.

Onvoltooid bleef helaas! de fraaie roman, waarvan een groot deel onder den titel ‘Dr. Grimstone's Secret’ in het licht verscheen, maar toch kan men ruimschoots genieten van de schildering der twee kinderen, die met hunnen geheimzinnigen beschermer in het groote, eenzame huis leven, die spelen op het kerkhof of door de sombere studeerkamer rondzwerven als een paar zonnestralen, terwijl de zwijgende, oude doctor voor zijne schrijftafel zit, dikke rookwolken uit zijne Duitsche pijp blazend of in gedachten verzonken starend naar de reusachtige spin, die steeds boven zijn hoofd zweeft.

Voorvallen uit het kinderleven, welke een dichter vroeger al te onbeteekenend zouden zijn voorgekomen, om er langer dan een oogenblik bij stil te staan, leverden in onzen tijd stof voor menig fraai gedicht.

Welk dichter der 17de of zelfs der 18de eeuw zou er aan gedacht hebben, eene uitvoerige beschrijving te geven van de wijze, waarop drie kleine meisjes hem in zijne studeerkamer overvallen, zooals het Longfellow gebeurde in ‘The Children's Hour?’

In het schemeruur hoort hij in de kamer boven zich kleine voetjes trippelen, hij hoort het opengaan eener deur en zachte, zoete stemmen. Uit zijne kamer ziet hij ze nu bij het licht der lamp langs de breede trap afdalen: ernstige Alice, lachende Allegra en Edith met het gouden haar. Zij fluisteren samen, een oogenblik van stilte volgt - daar stormen zij van drie kanten tegelijk de kamer binnen en op hunne willige prooi af, beklimmen zijnen leuningstoel, slaan hunne armen om hem heen en smoren hem bijna onder hunne omhelzingen.

Hier Longfellow Allegro, elders Pensieroso.

Het oude huis ligt in schaduw der linden stil en zwijgend vóór hem; de ramen der kinderkamer zijn geopend, maar geene blonde kopjes vertoonen zich als weleer. Bij de deur staat de groote Newfoundlander met vorschend oog, als zocht hij zijne kleine speelmakkers, die gegaan zijn, vanwaar zij nimmer zullen keeren; zij trippelen niet onder de linde en het voorhuis weergalmt niet van hun gejuich, maar droevig stilzwijgen heerscht alom.

Dat is wel ‘la cage sans oiseaux, la ruche sans abeilles,’ waarvan een groot Fransch dichter heeft gezongen.

Victor Hugo, die met George Sand er het meest toe heeft bijgedragen, Frankrijk's schrijvers en dichters nieuwe wegen te doen inslaan, heeft hun ook getoond, hoeveel dichterlijks er schuilt in het kinderleven. Hij zelf gaf in dezen een voorbeeld, dat velen navolgden, dat niemand overtrof. Door al de bundels, die achtereenvolgens onder namen als: Orientales, Feuilles d'Automne, Chants du Crépuscule verschenen, slingert zich als een gouden draad het lied der kinderen. Gedurig vinden wij daar stemmingen, beelden, gedachten, beschouwingen, welke wij gedeeltelijk ook reeds elders in de Europeesche letterkunde aantroffen. Ook hier gedichten op een gestorven kind, ook hier de tegenstelling van jeugd en rijperen leeftijd, ook hier die opwekking om de lente van het leven te genieten. Of wel - de dichter staart op een frisch kindergezichtje met zachte trekken, met eene uitdrukking in de duivenoogen, alsof het nog terugzag naar

het paradijs vanwaar het kwam, nog luisterde naar de hemelsche koren, welker tonen het omruischen. Het was Victor Hugo, die de voortreffelijke schildering gaf van den huiselijken kring, waar ‘t kindje binnenkomt’ en ras het middenpunt van dien kring wordt; hij teekende ons ook het kind, als het bidt of sluimert of glimlacht in zijne droomen. Hij heeft het Jezus nagezegd: ‘Laat de kinderkens tot mij komen;’ meer nog, hij heeft er henzelven om gesmeekt, als hij ze in een aanval van knorrigheid uit zijne kamer had gezonden en dan, terwijl hunne vroolijke stemmen buiten weerklinken, somber en peinzend achterlijft, omdat hij nu eerst gevoelt, hoe met hen ook de vreugd uit zijn hart is geweken.

Ook in sommige zijner romans, epische dichtstukken in proza, komen kinderen voor. Slechts een enkel dergelijk tooneeltje zal ik hier in herinnering brengen. Het is ontleend aan den roman ‘Quatrevingt-Treize,’ eene schildering van den strijd tusschen royalisten en republikeinen, die toen in het Westen van Frankrijk - vooral in de Vendée - gevoerd werd.

Een oude romaansche toren aan den zoom van een ontzaglijk woud, bezet door een twintigtal royalisten, omsingeld door eenige duizenden republikeinen, een dier reusachtige worstelingen, waarin de titanische geest van Victor Hugo behagen schept - ziedaar het tooneel, ziedaar den toestand!

De zon komt op; hare stralen glijden over de republikeinsche bataillons, die met de sabel op zijde, de bajonet op het geweer, de gevulde patroontasch op den rug, gereed staan tot den aanval. En verder glijden die stralen - verder, naar het dreigende, oude fort, zij klimmen op langs de dikke, verweerde muren en dringen door de vensters en beschijnen in een ruim vertrek drie kinderen, die naast elkander in hunne kribjes liggen te sluimeren. De kinderen werden wakker. Het jongste het eerst. Een ontwakend kind is als een ontluikende bloem; een geur schijnt uit die frissche zieltjes op te stijgen. Georgette, die nauwlijks twee jaren telde, beurde het hoofdje op, ging overeind zitten, bekeek hare voetjes en begon te babbelen. Het licht van de opkomende zon was op haar wiegje. De twee andere kinderen sliepen nog; het waren jongens van drie en vier jaar, het mannelijk geslacht is trager. Georgette babbelde, tevreden en opgewekt. René Jean was lichtbruin, Gros-Alain donkerbruin, Georgette blond. Nog altijd babbelde zij voort.

Wat een vogel kweelt, dat babbelt, dat neuriet een kind: beiden zingen dezelfde hymne, onduidelijk, stamelend, diepzinnig. Het zijn geene tonen, maar toch een gezang; geene lettergrepen, maar toch eene taal. Dat stamelen vangt aan in den hemel en zal geen einde hebben hier op aarde. Het bestaat uit hetgeen een kind zeide, toen het een engel was en uit hetgeen het zeggen zal, als het mensch zal zijn geworden. De wieg heeft een verleden, gelijk het graf eene toekomst en hetgeen men in dat stamelen hoort, is het onopgeloste raadsel van die toekomst en dat verleden.

Het liefelijke kindergezichtje was één glimlach. Haar mondje lachte, hare oogen lachten, de kuiltjes in hare wangen lachten. -

Ik heb slechts hier en daar een trek overgenomen uit dat schoone tafereel, maar ook dat weinige dunkt mij voldoende, om iets weer te geven van den indruk, dien het geheel maakt.

Het nieuwe streven, de nieuwe richting, de nieuwe geest, die in de Fransche letterkunde dezer eeuw zijn waar te nemen, hebben zich vooral belichaamd in Victor Hugo, den dichter, die nog in 't laatst zijns levens zijnen tijdgenooten ‘l'Art d'être Grand-père’ heeft geleerd. Die nieuwe geest vertoont zich echter ook na en gedeeltelijk door hem in verschillende zijner jongere tijdgenooten. Dichtte Victor de Laprade ‘le Livre des Pères’ - voor allen, die kinderen liefhebben zong Jean Aicard, die ook Wordsworth en Longfellow kent, ‘la Chanson des Enfants’, die verzameling van fijngevoelde, gelukkig uitgevoerde schetsjes uit het kinderleven, waarin Hugo's invloed zoo duidelijk te bespeuren valt. En wie eene bloemlezing uit de hedendaagsche letterkunde doorbladert, die zal overal ‘Berceuses’ en ‘Enfantines’ vinden, welke getuigen, dat voortaan ook in de Fransche letterkunde eene plaats aan de kinderen is verzekerd, dat het kinderleven, zoo lang een braakliggend veld, door de Fransche schrijvers en dichters met liefde wordt bewerkt.

En waarlijk, wie ooit de bevallige, kleine gestalten in den ‘Jardin d'Acclimatation’ of in het ‘Parc Monceaux’ zag, die allerliefste, kleine meisjes vooral, met hun levendig gebarenspel en vlugge bewegingen, dien zal het niet verwonderen, dat een Eugène Manuel, eene Louisa Siefert naar de pen grepen, wanneer zij een krans van blonde en bruine kopjes om een pretenboek geschaard zagen of een eenzaam kind bespiedden peinzend over onbegrijpelijke vraagstukken.

Dat dergelijke tafereeltjes ook in andere landen van Europa het oog van schrijvers en dichters zouden trekken, kan men met eenig recht verwachten; ook ontbreken de feiten niet, die deze verwachting tot zekerheid maken. Echter is er, voor zoover mijne kennis reikt, geene Europeesche letterkunde aan te wijzen, waarin de kinderen eene zoo ruime plaats innemen als in die van Engeland en Frankrijk. In de meeste landen zal men schrijvers en dichters aantreffen, die in overeenstemming met den geest onzer retrospectieve eeuw gaarne op hunne kindsheid terugzien, die zich daarin verdiepen en hunne herinneringen aan dien tijd als het ware onder een psychologisch vergrootglas brengen. Ook wel behandelen zij de kindsheid of kinderen in het algemeen in den geest, dien ik vroeger trachtte aan te duiden. Zoo schildert de door lichaams- en zielesmarten gekwelde Leopardi ons zijne jeugd in zijne schoone, sombere ‘Ricordanze’, zoo schonk Heinrich Heine ons dat geestige schetsje zijner kinderjaren, waarmede hij eene vriendin aan de dagen van olim herinnert:

> Mein Kind, wir waren Kinder,
> Zwei Kinder, klein und froh:

de dagen, toen zij van de groote kisten in den tuin een huisje voor zich hadden gemaakt en daar de bezoeken van buurmans oude kat ontvingen. ‘Met buigingen en complimenten werd zij ontvangen, vriendelijk en deelnemend vroegen wij naar den staat harer gezondheid.’ En met eene echt Heiniaansche wending laat de dichter daarop volgen: ‘Sedert hebben wij tot menige oude kat dezelfde vraag gericht!’ Zoo schetste Geibel op sobere, meesterlijke wijze een stervend kind en gaf Klaus Groth menige aardige teekening van het kinderleven in het ‘Ländeken deep’ dat hij zoo hartelijk lief heeft; ik herinner aan ‘Prinzessin’, ‘Still min Hanne’ en andere gedichten. Ook in de Zweedsche letterkunde, bij Tegnèr, Runeberg en anderen zal men beschouwingen over kinderen of de kindsheid kunnen aantreffen.

Zoekt men naar min of meer uitvoerig geschilderde kinderportretten, dan zal men die, naar ik meen, slechts in geringen getale vinden. Echter kan eene bekoorlijke idylle als Auerbach's ‘Barfussele’ opwegen tegen vele verhalen van minderen

rang. Hoe fraai is reeds de aanvang, waar ons Barfüssele en haar broertje verschijnen, terwijl zij op weg zijn naar het huis hunner gestorven ouders, wier heengaan hen kalm heeft gelaten, wier terugkomst zij nog altijd verwachten met kinderlijk vertrouwen. Wij zien hen 's morgens in den herfstnevel op den straatweg buiten het dorp; slechts één stap hoort men, het meisje loopt barrevoets. Om hen heen spelen en zingen de vogels, schitteren de vochtige takken. Zij kloppen aan het leege huis, wachten in gespannen aandacht en kijken door de spleten, altijd nog hopend, dat de ouders zullen zijn teruggekeerd. Zoo staan zij voor het gesloten huis, als voor het groote mysterie: de dood.

In Fritz Reuter's ‘Olle Kamellen’ ontbreken de kinderen niet. Ik herinner aan het aardige dochtertje van Hawermann en de beide vlasharige, kleine meisjes van Jochen Nüssler, vooral aan het tooneeltje, waar het dartele tweetal zich heeft meester gemaakt van grootvaders pruik en grootmoeders muts. Ook in Frederika Bremer's roman nemen de kinderen eene vrij aanzienlijke plaats in. Meer dan eenig ander beeld bleef mij steeds dat van Petrea bij, het kleine meisje, dat zoo lijdt onder den grooten, rooden neus, waarmede Moeder Natuur haar bedeelde. Ieder, die weet, hoeveel verdriet een groote neus, vooral een roode neus aan een lid der schoone sekse kan berokkenen, zal mij toegeven, dat de Zweedsche schrijfster hier een typisch trekje in haar beeld opnam.

In den historischen roman, die in het geleerde Duitschland tot ongekenden bloei is gekomen, hebben de schrijvers terecht ook kinderen ten tooneele gebracht. Het ligt echter in den aard der zaak, dat men het met de historische waarheid dezer figuurtjes niet te nauw moet nemen. Is het reeds ontzaglijk moeilijk ook slechts één volwassene uit vroegeren tijd in handel en wandel voor te stellen, hoeveel zwaarder wordt dan die taak, waar het kinderen geldt, omtrent welke men zoo bitter weinig of volstrekt geene gegevens bezit!

Gewoonlijk zijn die kinderen dan ook niet anders dan tijdgenootjes van den schrijver, in andere omgeving en andere tijden verplaatst. Een wezenlijk onderscheid tusschen hen en gewone kinderen bestaat niet en toch mag het de vraag heeten, of niet in menig opzicht een belangrijk verschil valt op te merken tusschen de kinderen van voorheen en die van

thans. Dat alles neemt niet weg, dat het b.v. aan Victor von Scheffel gelukte, in zijnen bekenden roman ‘Ekkehard’ een paar kinderen af te beelden, die ons - om zoo te zeggen - inpakken, vóórdat wij tijd hebben gehad aan de eischen der historische waarheid te denken.

In nog hoogere mate geldt deze uitspraak de heerlijke schildering van het verleden, die Esaias Tegnèr ons te genieten gaf in zijne ‘Frithiofs Saga,’ met name den eersten zang, waar hij ons in weinige regels schetst, hoe Frithiof en Ingeborg samen opgroeiden, in het hooge Noorden even gelukkig als Paul en Virginie onder den tropischen hemel.

Elk der korte, vierregelige coupletjes is een beeldje op zich zelf: Zaagt gij het tweetal dansen, waar door dicht loover het maanlicht valt, gij zoudt gewaand hebben den kleinen Elfenkoning en zijne gemalin te zien. Heeft Frithiof zijne eerste rune geleerd, hoe gelukkig is hij dan aan Ingeborg zijne pasverworven kennis te mogen mededeelen. Vroolijk dobberen zij in Frithiof's boot op de donkerblauwe diepte en - geeft hij blijken van zeilkunst, dan klapt zij in de kleine, witte handjes. Geen vogelnest zoo hoog al huisde er de arend, dat hij niet voor haar zou hebben uitgehaald. Geen beek zoo onstuimig, haar draagt hij er over; het is zoo zalig bij het bruisen van den waterval door kleine, blanke armen zich omkneld te voelen! De eerste bloem, die de lente doet ontluiken, de eerste aardbei, die rijp, de eerste korenaar, die goudgeel is - haar biedt hij ze aan. Zóó vlogen de dagen der jeugd voorbij.

Slechts den inhoud der bedoelde regels wilde ik weergeven, niet een hopeloozen wedstrijd aanvangen met het melodieuze Italiaansch van het Noorden onder de handen van een kunstenaar als Tegnèr.

Ver genoeg zijn wij van honk geweest, om eens aan het vaderland te gaan denken; lang genoeg hebben wij onder vreemde kinderen verkeerd, om weer eens in het midden onzer kleine landgenooten te willen zijn. Dat ook hun eene plaats in de letterkunde gegeven werd, is niet te verwonderen. Men kan dat verwachten bij een volk, dat de huiselijkheid zoo hoog in eere houdt, dat zoovele dichters en schrijvers telt, die vooral in het huiselijk leven hunne stof zochten en vonden.

Men zal dan ook in de Nederlandsche letterkunde dezer

eeuw een aantal gedichten aantreffen, welke over kinderen handelen. Niet zelden zijn de kinderen, welke bezongen worden, die van den dichter zelf.

Deze nauwe bloedverwantschap is menig dichter tot eene klip geworden, welke hij niet wist te ontzeilen. Dat het geheele huiselijk leven, dat derhalve ook de huiselijke kinderwereld aan een dichter zingensstof kan en mag opleveren - slechts bekrompenheid of dogmatisme zullen het wraken. Echter, er zijn grenzen en men verwarre *huiselijk* niet met *huisbakken*. Alles komt er op aan of men weet, waar in dezen de grens ligt en het gevoel van een dichter behoort hem te waarschuwen, wanneer hij deze nadert. In het huiselijk leven van een dichter zijn tal van onderwerpen, welke voor hem hoogst belangrijk zijn, welke zijn gemoed kunnen ontroeren, schokken zelfs, maar waarvoor hij van het groote publiek geene belangstelling mag vergen. Soms zijn dergelijke onderwerpen reeds op zich zelf te onbeteekenend, om belangstelling te kunnen wekken; een andermaal zou de dichter ondanks de betrekkelijk geringe belangrijkheid der stof er toch in kunnen slagen zijne lezers - ook die het hoogst staan - voor zich te winnen, indien hij bij genoegzaam talent zich hooger eischen hadde gesteld ten opzichte van den vorm.

Indien een dichter belangstelling vraagt voor ‘Den eersten tand van (z)ijn jongste zoontje’, waarom dan ook niet voor den laatsten tand van zijn grootvader? Indien hij ‘de oogen van (z)ijn jongste zoontje’ bezingt, waarom ook niet de ooren van zijn jongste dochtertje? Tollens, die zulke gedichten schreef, was ontegenzeggelijk een dichter, die eene aanzienlijke plaats inneemt in de geschiedenis onzer letterkunde, een dichter bovendien, die ‘Bij het lijkje van een kind’ een fraai gedicht schreef. Doch in stukken, als die welke ik zoo even noemde en in andere op dergelijke onderwerpen, heeft hij getoond niet te weten, waar de grens ligt, welke men bij het behandelen van zulke stof niet kan overschrijden. Niemand verdenke mij van dogmatisme, als ik zeg: niet *kan*. Ik bedoel hiermede slechts, dat een dichter m.i. die grens niet kan overschrijden zonder de waarde van zijn gedicht aanmerkelijk te verminderen. Dat een deel, zelfs de meerderheid der tijdgenooten van een dichter behagen zal scheppen in dergelijke gedichten, ze misschien wel schoon zal achten, is zeer wel mogelijk. Ik vermoed

dat ook Tollens' tijdgenooten de genoemde stukjes niet laag gesteld hebben. En hetzelfde geval heeft zich ook na Tollens herhaald. Ook in de laatste helft dezer eeuw is er te onzent meer dan een dichter, die ons voortdurend met zijne kinderen achtervolgt in vriendelijke, goedmoedige versjes, die door de ooms en tantes zeker allerliefst worden gevonden. Het mag echter voor het minst betwijfeld worden en ik voor mij aarzel niet het te ontkennen, dat zulke gedichten blijvende waarde hebben. Gewoonlijk keert reeds een volgend geslacht er zich van af.

Daar zijn echter ook dichters, die hunnen huiselijken kring met al zijn lief en leed te hoog stellen, te heilig achten, om Jan Alleman te vergunnen daarbinnen te treden. Ook zou ik niet gaarne beweren, dat alle gedichten over kinderen van geringe waarde zijn. De Génestet's ‘Jong-Hollandsch Binnenhuisje’ is m.i. geenszins een meesterstuk evenmin als zijn ‘Benjamin-af’, maar toch wil ik niet ontkennen, dat deze stukjes groote aantrekkelijkheid en ook dichterlijke waarde hebben. Dat men eene dergelijke stof wel tot een fraai gedicht kan verwerken, bewees Soera Rana, toen hij ‘Noch eens het oude Lied’ zong en het schoone stukje ‘Voor Samuël’ schreef.

Dezelfde dichters gaven ons ook schetsjes uit het kinderleven in het algemeen. Wie herinnert zich niet het fraaie gedicht van De Génestet:

> U heb ik lief, mijn blauwgekielde,
> Mijn Hollands frisch ontloken jeugd,
> Die Hildebrands penseel bezielde;

zijne schildering der kinderen op den St. Nikolaas-avond en die der schooljeugd, stoeiend en spelend waar ‘een graf gedolven is op 't kerkhof te Bloemendaal?’

In het gedicht, dat Soera Rana ‘met een meeuwepluim’ schreef, schetst hij in een paar trekken een blijden kinderkring, op oudejaarsavond gezellig om de lamp geschaard en verdiept in de spelen, die wij allen ons nog zoo goed herinneren. Wien komen de dagen van voorheen niet voor den geest bij regels als deze:

‘’k Heb kien! En weêr kien! Mijn de winst!’
Legglaasjes ramm'len op 't karton; nu tikt
Bij ingehouden aâm een poes'le hand
Het gansbord rond, totdat een droeve zucht
Gesmoord wordt ‘in den put;’

Bij een onzer dichters, naar mijne meening den voortreffelijkste dien wij in deze eeuw gehad hebben, bij Potgieter zoek ik tevergeefs naar schilderingen uit het kinderleven, naar beelden of portretten van kinderen. Het fraaie gedicht: ‘’t Was maar een weesje’ staat, voor zoover ik weet, bijna alleen. Moet men de oorzaak van dit feit misschien hierin zoeken, dat de dichter ongehuwd bleef? Zou Potgieter's scherp oog zich niet meer dan anders op de kinderwereld gericht hebben, indien hij zelf vader ware geweest? En zou hij met zijn teêrgevoeligheid, zijn mannelijk, krachtig talent, zijne forsche plastiek er niet in geslaagd zijn, ons beelden te geven, welke ons zouden zijn tot eene vreugd voor immer? Potgieter - men vergete het niet - had Hawthorne lief als weinigen, had genoten van al de kinderfiguurtjes door den Amerikaanschen schrijver geschilderd en toonde, welk een diepen indruk kleine Pansie op hem had gemaakt, in een zijner schoonste proza-stukjes getiteld: ‘Onder weg in den regen.’ Maar - zal weer een ander zeggen - ook Hawthorne bleef ongehuwd. Zoo moge de zaak dan voorloopig onbeslist blijven; wij spoeden ons verder.

Toen ik hiertevoren een der gedichten van De Génestet vermeldde, zal menigeen aan Beets of liever aan Hildebrand gedacht hebben. Immers, het gedicht is gewijd aan de Hollandsche jongens, welke deze zoo geestig, zoo juist heeft geteekend. De waarde van dat kleine stukje ligt niet alleen in de scherpte van waarneming, niet alleen in de geestige uitvoering, maar ligt ook, ligt misschien vooral in den grooten invloed, dien het heeft geoefend. Door dat stukje waait een frissche wind, die veel dufheid, veel kaf uit de toenmalige opvoedingsbegrippen heeft doen verstuiven. De gansche opvatting van het vrije, vroolijke jongensleven, welke in dat stukje staat uitgedrukt, eene opvatting, aanvankelijk slechts gehuldigd door het jong-Holland dier dagen, heeft langzamerhand ingang gevonden bij een groot deel van het volk, is ons in het bloed getrokken.

Aan zijn volk in zulk een opzicht een maatstaf te hebben gegeven, is in een schrijver geene geringe verdienste.

Behalve eene groepschildering als die der Hollandsche jongens komt in de Camera Obscura nog menig aardig schetsje uit de kinderwereld voor: ik herinner aan den kleinen Deluw, die zoo goed weet, dat er eene turfkast is, aan de boerenkinderen uit de familie Stastok en het voortreffelijke: ‘Onze zeug het ebigd’, aan de kleine Kegge's en de uitnemend geschetste straatjongens, die den koekebakker en zijne gezellen in hunne werkzaamheid bespieden. Van den straatjongen als type gaf Jonathan in ‘Waarheid en Droomen’ eene verdienstelijke, schoon ietwat conventioneele schildering.

Bij deze kinderen uit het volk sluiten zich de boerenkinderen aan, welke Cremer in zijne ‘Overbetuwsche Novellen’ schetste. Dikwijls zijn de portretten der kinderen beter gelukt dan die der ouderen, welke wel eens iets onnatuurlijks en conventioneels vertoonen. Allerliefst is het schetsje van de kleine Paul en Anneke, spelend en stoeiend op den deel van Deine-Meu; ook Kruizemuntje is eene aardige figuur, evenals Dolfke uit de novelle ‘Oan 't kleine Revierke.’

Niemand heeft nog, voor zoover ik weet, in bijzonderheden aangewezen, welken invloed het bezit van koloniën op onze letterkunde geoefend heeft. Toch zou het der moeite waard zijn, dit te beproeven. En zeker zal hij, die het onderneemt, rekening moeten houden met den genialen schrijver van ‘Max Havelaar.’ Multatuli's geest, machtig en ontvankelijk, schiep ook de idylle van Saïdjah en Adinda: een kunstwerk, al was de kunst hier slechts middel, geen doel; een verhaal schoon en aangrijpend als weinige andere, maar eindigend in bloed en vuur. Tal van fraaie tafereeltjes zou Raden Saleh kunnen schetsen uit het leven dier Javaansche boerenkinderen, al gaf Multatuli slechts hier en daar een trek aan; de kleine Saïdjah met zijnen karbouw de sawah ploegend, de aanval van den tijger, Adinda sarongs wevend en droefheid teekenend op haar weefsel.

Behalve deze kinderbeeldjes schiep de man, die veel geleden heeft, nog een ander: het beeld van een gevoelig, dichterlijk kind, hooggeboren naar den geest, strijdend maar meer nog lijdend te midden zijner bekrompene, platburgerlijke, kleinzielige omgeving.

De kleine Wouter is een type waarvan elk, die oogen heeft

om te zien, hier en daar voorbeelden kan opmerken. Er zijn vrij wat kleine Woutertjes, al zijn zij niet allen zóó dichterlijk en fijngevoelig, al is hunne omgeving niet altijd zóó bekrompen en prozaïsch, al is de tegenstelling zelden zóó scherp.

Uit de verte met Woutertje verwant is de kleine Frederik - niet: ‘de snoeper en de bordelik’ gelijk menigeen onwillekeurig uit het bekende kindergedicht zal aanvullen - maar een zijner naamgenootjes, ons door Kneppelhout geteekend in het schetsje ‘Dageraad.’ Frederik is een in zich zelf gekeerd, wonderlijk kind, dat voor zijne geheele omgeving, ook voor zijn vader een raadsel blijft. Maar eindelijk laat de knaap die houding varen, als hij met zijn vader getuige is van een zonsopgang in de Alpen, als zijn kindergemoed, overweldigd door de macht der schoonheid, niet langer weerstand biedt aan den drang om zich te uiten en zich gewonnen geeft aan de liefde en vertrouwelijkheid, die het sinds lang tevergeefs zochten te winnen.

Als derde in dien bond mag ‘de kleine Johannes’ worden genoemd, wiens geschiedenis ons door Van Eeden verhaald werd. Waarheid en verdichting zijn in deze vertelling niet zonder kunst dooreengeweven. ‘Het heeft veel van een sprookje, maar is toch alles werkelijk zoo gebeurd’ zegt de schrijver en het zal hem worden toegestemd door allen, voor wie nog eene andere werkelijkheid bestaat dan de zinnelijk waarneembare. Voor mij - mocht ik hierin een onder velen zijn of worden - is er iets ongemeen aantrekkelijks in de schildering van den gevoeligen, peinzenden knaap in het oude huis met den grooten tuin, het donkere slaapkamertje met de kleine ruitjes, Simon de voorname, wijze poes, de wandelingen door bosch en duin, het grasveldje bij den vijver en de wolkengrot met haar zachtrood licht. Fraai is ook de ontwikkeling van het innerlijk leven van den knaap, van den eeuwigen ‘Wissensdrang,’ die zich reeds in menig jong gemoed openbaart, de pantheïstische natuurliefde in den kleinen Johannes, wiens handje de forsche eiken streelt, zijne vriendschap met den elf Windekind, zijn omgang met de kabouters en zooveel meer, dat tuigt van fantasie, van een verfijnd natuurgevoel, van zin voor hoogere schoonheid.

Zoo bevinden wij ons na een langen tocht door het verleden weder in onzen tijd. Misschien rijst in sommigen als in mij het verlangen om hier aan dezen eindpaal een blik in de toekomst te werpen, al wordt de mensch nooit meer doordrongen van het gevoel zijner onmacht, dan juist bij de poging zulke verlangens te bevredigen.

Niet om haar te beslissen, slechts om haar te uiten, stel ik de vraag: welke plaats zal het kind in de letterkunde eener volgende eeuw innemen?

Men zou deze vraag kunnen verdeelen in andere als: zullen de kinderen zelve veranderen? zal de beschouwing der dichters en schrijvers veranderen?

Woutertje, Frederik, de kleine Johannes - is dat het type, dat ons wacht?

Ik zal niet ontkennen, dat er eenige reden is tot het stellen dier vraag. Echter houde men in het oog, dat zulke kinderen ‘meer mijmerziek dan speelsgezind’, zooals Bilderdijk van zich getuigde, waarschijnlijk ook vroeger wel bestaan hebben, al werden zij eerst door de analyse van onzen tijd ontdekt en door dichters en schrijvers afgebeeld.

Ook waakt juist het tegenwoordige geslacht er voor, dat het evenwicht tusschen de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van het kind bewaard blijve. Er is, dunkt mij, geen reden om te verwachten, dat men dien weg zal verlaten; wel, dat men op dien weg zal voortgaan. Zal er echter geen verandering komen in de opvoedingsbegrippen, naarmate eene nieuwere wereldbeschouwing veld wint? Reeds nu staan vele ernstige ouders, die tot het jongere geslacht behooren, voor godsdienstige en andere vraagstukken, die door hunne ouders niet behoefden opgelost te worden. En naar alle waarschijnlijkheid leven wij te dien opzichte slechts in een overgangstijdperk.

Nog denken vele jongeren over voorname vraagstukken des levens eenstemmig met de ouderen of staan zij ten minste niet lijnrecht tegenover hen. Nog worden vele mannen door de gewoonlijk meer conservatieve vrouwen tegengehouden. Hoe zal het echter gaan, indien eene andere wereldbeschouwing, die nu overal woelt en gist, de vroegere geheel of gedeeltelijk heeft verdrongen? Zal die verandering van wereldbeschouwing volstrekt geenen invloed oefenen op de levensbeschouwing en de begrippen over opvoeding?

Aan een antwoord op die vraag zal ik mij niet wagen. Dit echter mag men veilig aannemen: zoolang het onderscheid tusschen kinderen en volwassenen bestaat, zullen de volwassenen zich steeds getrokken voelen tot de kinderen, zullen dichters en schrijvers in den handel en wandel dier kleine menschjes stof vinden om te verwerken.

Want het kinderleven met zijn lief en leed is de ware ‘Joochtborren’, de bron der jeugd, waarvan de middeleeuwsche sage verhaalt. Wie zich in die altijd frissche bron heeft gebaad, wordt jong - ten minste van hart; wie in die bron nederdaalt, kan er kostelijke schatten vinden, kleinooden, die het oog bekoren, het hart verrukken. Rondom die bron ruischen de boomen en zingen de vogels; daar verkwikt zich menig reiziger na eene moeilijke dagreize; daar mogen ook komende geslachten zich nog menigmaal neervlijen, om voor een oogenblik te vergeten en te genieten, om als krachtiger en beter menschen hunnen weg voort te zetten.

G. KALFF.

Het gezin van den schoenmaker Adriaen Cornelisz. Bredero.

In den zomer van 1858 was het mijn plicht gedurende acht dagen telken morgen de steile trap te beklimmen, die naar het Amsterdamsche Gemeente-archief brengt.

Dr. P. Scheltema, de Archivaris der Gemeente, had de goedheid mij op schriftelijke aanbeveling van Mr. Jacob van Lennep in de lokalen toe te laten voor een bijzonder onderzoek. Onvoldaan, daar ik uit gedrukte bronnen zoo weinig eigenaardigs en teekenachtigs over het leven van onzen genialen Gerbrand Adriaensz. Bredero kon ontdekken, besloot ik mijne nasporingen voort te zetten op het Amsterdamsche Archief.

Eene vaste overtuiging bezielde mij. Zoo ergens, dan moest hier velerlei schuilen over zijn persoon en zijne familie. Maar ik gevoelde mij zoo vreemd in deze Amsterdamsche schriftwarande, en hoopte daarom een vriendelijken gids te zullen vinden in Dr. P. Scheltema. Deze was uiterst beleefd en vernam mijne vraag met kalme welwillendheid. Na een oogenblik van overleg, gaf de archivaris mij een zeer wichtigen kwartijn met het opschrift: '*Rente-brieven*'. Van 1580 beginnende en het onderzoek voortzettende tot 1620 zou ik wellicht hier of daar een spoor der familie Bredero ontdekken, en mij op de hoogte kunnen stellen omtent het vraagstuk, of zij tot de welgegoede burgerij binnen het stoffelijk zich zoo krachtig ontwikkelend Amsterdam behoorde.

Dag aan dag bleef ik aan den arbeid, des morgens de hooge trap opklimmend en des middags weder afdalend zonder het minste spoor te hebben gevonden. De archivaris bleef mij

kalm en rustig bijstaan. Ik vond hem des morgens bedaard aan zijn werk in zijne witte stofjas, nadat hij - als bleek uit den kapstok - halsboord, das en vest ieder afzonderlijk aan een der knoppen had opgehangen. Ik ontving telkens nieuwe kwartijnen, 't zij '*Rente-brieven*', 't zij andere stukken, waarvan mij de titels na dertig jaren niet meer voor den geest staan.

Mijn snuffelen en zoeken bleven onbeloond, mijn geduld werd op scherpe proef gesteld.

Te midden dezer archief-werkzaamheden greep nog een klein voorval plaats, dat mij der vermelding waardig schijnt.

Na uren vergeefs de namen van allerlei brave Amsterdamsche poorters gelezen en nergens iets ontdekt te hebben, dat naar Adriaen Cornelisz. of Gerbrand Adriaensz. Bredero zweemde, zat ik eene poos in gedachten over dezen vruchteloozen arbeid, toen zeker ongemeen geruisch mij deed opzien. Een tred klonk op de trap, maar tevens het eigenaardig *frou-frou* van satijn en kanten. Ik had geene seconde den tijd, om over dit raadselachtig verschijnsel na te denken, want een vrij luid tikken op de deur met een voorwerp, dat zeker de ivoren knop van een parasol moet geweest zijn, deed zoowel den archivaris als mij het hoofd opheffen.

- 'Binnen!' klonk de rustige stem van den eerste.

En binnen viel als eene bom met een onbeschrijfbaar gerucht van zijde en dameskleeding eene rijzige, vrij gezette vrouw met regelmatige trekken, donkere oogen, lompe handen, forsche stappen en een uiterst schitterend kostuum. Haar grijs zijden kleed, hare zwarte kanten mantille, de prachtige witte veêren op den zwierigen zomerhoed met roomkleurige keellinten - dat alles vormde een zeer in het oog vallend, maar tevens zeer uitheemsch verschijnsel. De binnenvallende dame scheen eene goede hoeveelheid van de lucht der Parijsche boulevards in de plooien van haar zijden japon te hebben meêgebracht; hare fonkelende oogen schoten stralen licht door het stoffige en eerbare archief-vertrek.

Beiden bogen wij eerbiedig.

En zich tot mij richtend, zeide de vreemdelinge:

- '*C'est vous, qui êtes l' Archiviste?*'

- '*Pardon, Madame; c'est monsieur!*'

Hare stem klonk eenigszins rauw; zij richtte zich tot Dr. P. Scheltema.

- '*Voici une lettre pour vous!*'

De archivaris scheen eenigszins verlegen over zijne stofjas, maar opende onmiddellijk den brief.

De dame sprak door:

- '*Madame Louise Colet, oui! Recommandée par S.M. l'Empereur! Je viens ici pour écrire mes impressions de voyage en Hollande. Montrez moi ce que vous avez de plus intéressant*.'

De archivaris kwam de overrompeling door deze vragen langzaam te boven, en haastte zich eenige kostbare dokumenten, privilegiën en zegels, oudste handvesten der stad Amsterdam, te voorschijn te brengen....

- *Non, non! Pas de parchemins! Je les déteste! Vous n'avez pas autre chose?*

De archivaris keek naar den zolder en toen naar mij, terwijl hij haastig fluisterde:

- 'Doe me pleizier ... en sta die dame even te woord!'

Ik haastte mij uit mijn hoek te voorschijn te komen.

Madame Louise Colet mompelde steelsgewijs:

- '*Est-il drôle avec ses parchemins!*'

Gelukkig vielen mij twee oude wapenrustingen in het oog.

- '*Voilà, madame! des armures Espagnoles, conquises par nos Gueux de mer!*'
- '*Voyons! voyons! c'est très fort!*'
- '*Ce casque, madame! fut porté par un officier fort celèbre - Don ... Don ... Estavanillo Gonzalès ... y ... y* ...'
- '*Y Roblédo ... oui! Je comprends! Très bien! Et qu'avez vous encore? Des tableaux?*'
- '*Désolé, madame! Notre musée* ...'
- '*Je sais ... Au Trippenhuis*...'

Madame Louise Colet zwaaide met parasol en hoepelrok naar de deur.

Wij bogen diep. Een paar woorden van dank, een nieuw geruisch van zijde, een vlugge tred op de trap en alles was voorbij.

Indien ik niet reeds vier dagen te vergeefs naar den naam van mijne Bredero's had gezocht, zou wellicht de verschijning van madame Louise Colet mij reeds lang door het hoofd zijn gegaan.

Hoe ik aan den naam van Don Estavanillo gekomen was, kon ik niet verklaren.

In latere jaren mocht ik eerst recht beseffen welke eene letterkundige grootheid wij in Louise Colet hadden begroet. Niet om het boek, '*Voyage en Hollande*', waarin het bezoek aan het Amsterdamsche Archief beschreven en 'M. *Seltama, le type du savant hollandais*' genoemd werd, maar vooral om de berichten, die Maxime du Camp over deze '*femme de lettres sans talent*' in zijne '*Souvenirs littéraires*'[1] zou geven. Zoo werd het bekend, dat de rampzalige Alfred de Musset om een glimlach van deze '*androgyne de lettres*' gebedeld, en dat Gustave Flaubert het onmogelijke gedaan had om haar uit den weg te gaan.

Ondanks dit comisch intermezzo begon de arbeid op het Archief mij meer en meer te verdrieten. Ik bladerde in vele groote folio's en dikke kwartijnen, maar alles bleef boter aan de galg. Dat ik ter plaatse zelve de belangrijkste bijzonderheden over de familie Bredero zou kunnen vinden, stond vast bij mij. Ten slotte ontzonk mij de moed langer in dezen vruchteloozen arbeid te volharden en verliet ik het Amsterdamsche Archief met geene andere uitkomst dan met eene zeer levendige herinnering aan de korte verschijning van Madame Louise Colet.

I.

Mijne voor dertig jaren op het Amsterdamsche Gemeente-Archief gevestigde hoop, is eerst zeer laat in vervulling gegaan.

De eerste belangrijke ontdekking omtrent Bredero's ouders werd gedaan in 1872, toen uit het legaat van Mr. A. Bogaers een schat van kostelijke boeken ter Haagsche Koninklijke Bibliotheek werden geborgen. De Bibliothecaris, Dr. M.F.A.G. Campbell bemerkte, dat op een wit schutblad aan 't eind van een prachtigen foliant, behelzende '*De Roemsche Historie oft Gesten door den alderwelsprekendsten ende vernaempsten historiescriuere Titus Livius bescreven*'[2], eenige regelen met de ouderwetsche schrijf hand der zeventiende eeuw stonden aangeteekend.

Men las er:

1) Paris, Hachette et Co. 1883. Tome Second. p. 359-368.
2) *Nu eerstmael in onser Nederlandscher spraken gedrukt.* Tantwerpen, 1541.

Gerbrandt Adriaensz. Bredero is ghestorven den 23 Augusti anno 1618 op de ure zijnder gheboorten tusschen 9 ende 10 ueren voor mydnachts; quam ter werelt 1585, den 16 Maert; ligt begraven in der Heyliger Stede; Godt gheeft hem tewighe leven. Amen.

Maryghen Gerbrandts dochter, myn huysvrouw, is in den Heere gherust, anno 1619, den 13 December. Ligt begraven in der Heyliger Stede by haer soon. Godt gheeft haer siel rust en de vreede. Amen.

Uit deze woorden bleek voor het eerst, dat Bredero's moeder Maryghen Gerbrands heette, en dat deze, zoowel als haar zoon, de blijspeldichter, begraven was in een eigen graf ter Nieuwe-Zijds-Kapel.

Eene tweede ontdekking deed Prof. Jos. Alb. Alberdingk Thijm, die in 1873 in den '*Nederlandsche(n) Spectator*'[1] verhaalde, dat hij de volgende inschrijving in het grafboek der Nieuwe Kerk had ontdekt:

'Anno 1592. 13 Aug. Adriaen Cornelisz., schoonmaker in brerooden, een kindt onder den arm.... f 1.9.'

Zoo kwam het uit, dat Bredero's vader schoenmaker was geweest - een feit, dat der latere nasporing zeer zou baten.

Van minder belang bleek de vond van den heer J. ter Gouw, die in 1880 Bredero deed geboren worden in de Kalverstraat[2]. Spoedig bewees men, dat dit feit uit de lucht gegrepen was. Intusschen had de heer J. ter Gouw gewezen op den datum van het huwelijk der ouders van Bredero - 31 October 1581; min of meer waarschijnlijk gemaakt, dat onze dichter een broeder, Cornelis Adriaensz. in Bredero, zou hebben kunnen bezitten; en ten slotte aan 't licht gebracht, dat de familie Bredero omstreeks 1615 moet gewoond hebben op den Oude-Zijds-Voorburgwal tegenover de Varkenssluis.

Belangrijker ontdekkingen werden gedaan, toen driehonderd jaren na Bredero's geboorte, in Maart 1885, te Amsterdam ter zijner eere een letterkundig feest werd gevierd. Het '*Brederoo-Album*'[3] vervulde de wenschen door mij in 1858 ge-

1) Van 22 Februari 1873, No. 8. bl. 60.
2) In een drietal artikels der '*Amsterdamsche Courant(en)*' van 13, 14, 15 October 1880.
3) '*Feestnommer van Oud-Holland.... onder redactie van Mr. N. de Roever*,' Amsterdam, Gebr. Binger, 1885.

koesterd. Het Amsterdamsche Archief gaf eindelijk de gewenschte inlichting. De tegenwoordige Archivaris, Mr. N. de Roever, bepaalde met volkomen zekerheid, waar de schoenmaker Adriaen Cornelisz. in Bredero gewoond had, in zijne voortreffelijke studie: '*Brederoo's ouderhuis*'[1], terwijl Mr. Ch.M. Dozy door eene gelukkige ontdekking in staat was te bewijzen, dat Bredero in 1617 en 1618 tot stervens toe verliefde op eene Dordtsche schoone, Magdalena Stockmans[2], die hem bitter te leur stelde door den bruinen Brabander, Isaäk van der Voort, hare hand te reiken.

Nog belangrijker bijna was een vrij beknopt artikel: '*Oud-Amsterdamsche Verscheidenheden - Nog iets over de Brederode's*'[3] in Januari 1887 verschenen. In zeer kort bestek deelt de ongenoemde schrijver tal van belangrijke berichten mede over den schoenmaker Adriaen Cornelisz in Bredero, over zijn gezin, zelfs over de schilderijen van Gerbrand, waaromtrent tot nog toe geene enkele bijzonderheid ontdekt was. Dit alles was losweg opgeteekend, zonder eenig bewijs, schoon de auteur duidelijk deed uitkomen, dat het hem weinig moeite zou kosten zijn verhaal als volkomen historisch te handhaven.

Met verwondering bemerkend, dat zulke, geheel nieuwe en hoogst gewichtige, feiten voor de geschiedenis der Nederlandsche Letteren in het openbaar door niemand werden besproken; dat geene enkele nieuwsgierige vraag naar de historische juistheid dezer nieuwste onthullingen werd gedaan, achtte ik het mijn plicht den schrijver van het artikel: '*Nog iets over de Brederode's*' te ontdekken en tevens na te gaan welke historische waarde aan zijne berichten te hechten ware.

Alles kwam nogmaals uit, zooals voor dertig jaren door mij werd gehoopt: het Amsterdamsch Archief had gesproken. Mr. N. de Roever had de, door mij hooggewaardeerde, goedheid, mij te overtuigen van de volkomen vertrouwbaarheid zijner jongste mededeelingen. Het eenige wat overblijft, is de ver-

1) t.a.pl. bl. 78-90.
2) In zijn artikel: '*Brederoo's Zwanenzang*,' t.a.pl. bl. 27-42.
3) Zonder naam van den auteur geplaatst in *De(n) Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*. Onder redactie van J. de Koo en Justus van Maurik Jr No. 499. Zondag 16 Januari 1887.

kregen uitkomsten te groepeeren en te determineeren, opdat de wetenschap onzer nationale Letteren geene schade lijde.

Tot deze taak ga ik thans over.

II.

In de eerste plaats kan nu het vraagstuk uitgemaakt worden: hoe kwam onze schalke blijspeldichter aan den naam Bredero?

Hij zelf heeft ons eenigszins den weg gewezen in 1612, toen hij aan het slot zijner '*Klucht van de Koe*' schreef: '*Geschreven, gerijmt ende verdeylt door my Gerbrant Adriaensz. In Bredero, 't Kan verkeeren. Den* 6 *Augustus* 1612'[1]; en in 1615, toen hij twee lofdichten bij Jan Sievertsen Colm's '*Battaefsche Vrienden-Spieghel, Treur ende Blijspel*'[2] onderteekende: '*G.A. in Brederode*.'

Reeds hieruit volgde, dat het huis zijns vaders prijkte, of met een g e v e l s t e e n , waarop het woord Brederode - zooals in de Kalverstraat het geval was met een huis: '*Van ouds genaemd Brederode*'[3] - of met een u i t h a n g b o r d , waarop de beeltenis van den Geuzengraaf Hendrik van Brederode geschilderd stond, daar er vóór en in den tijd van den vader onzes Gerbrands meer poorters van Amsterdam voorkomen, die 'in Brederoo' woonden[4].

De schoenmaker Adriaen Cornelisz. noemde zich steeds: in Bredero; als in een rentebrief van 1601[5]: 'Aeriaen Cornelisz. in Breroo'; in een rentebrief van 15 April 1610 - mijnen ongeoefenden oogen in 1858 waarschijnlijk ontgaan - wederom: 'Adrian Cornelisz. in Breroo';[6] in eene acte ten jare 1642, voor den notaris Eggericx verleden, heet hij: 'Adriaen in Brederoo'[7] en in het begrafenisboek der Nieuwe Kerk wordt zijn naam: 'Adriaen Cornelisz. schoonmaker in brerooden' geschreven[8]. In officiëele stukken wordt zijne vrouw Mar-

1) Bl. 675 van '*Alle de Wereken*'... Amsterdam, J.C. ten Hoorn, 1678.
2) 't Amstelredam, 1615. 40.
3) J. ter Gouw, '*Waar woonde de Amsterdamsche dichter Gerbrand Adriaanszoon Brederode?*' *Amsterdamsche Courant* van 14 October 1880.
4) Mr. N. de Roever, '*Brederoo's Oaderhuis*,' in het *Brederoo-Album*, p. 79.
5) Ter Gouw, t.a.pl.
6) aldaar.
7) De Roever, t.a.pl. p. 79.
8) Alberdingk Thijm, '*Ned. Spectator*' 1873, bl. 60.

ryghen Gerbrants genoemd, zooals blijkt uit eene aanteekening in de Doodboeken van de Nieuwe-Zijds-Kapel, waar men leest: '*Marretje Gerbrants bij de Varckensluys in Breeroode*'[1]. Het merkwaardigst is de naam van den schoenmaker opgegeven in zijn testament van 9 Januari 1646, verleden voor den Notaris de Vos, waar hij genoemd wordt: '*Adriaen Cornelisz, in den Heer van Brederode*'[2].

Vooral uit deze benaming en de vorigen volgt duidelijk, dat de naam van onzen schoenmaker ontleend is aan een uithangbord, waarop het conterfeitsel van Hendrik van Brederode - beroemd te Amsterdam in het tijdvak van 27 Februari 1567 tot 29 April 1567 - geschilderd was. In den regel werden toenamen meer aan uithangborden dan aan gevelsteenen ontleend[3]. Waarom Adriaen Cornelisz. den Heer van Brederode op zijn uithangbord had doen schilderen, valt niet te verklaren, zoodat het wellicht veiliger is aan te nemen, dat hij bij den aankoop van zijn huis het aanwezige uithangbord overnam[4].

Omtrent de afkomst van den schoenmaker is nog weinig met zekerheid te berichten. Er bestaat waarschijnlijkheid, dat hij de zoon is geweest van Cornelis Adriaensz, kuiper, wonende aan de Westzijde van den Nieuwe-Zijds-Achterburgwal. Uit deze kuiperij had de eigenaar het uitzicht op den klokketoren van de Nieuwe-zijds-Kapel, daar de huizen destijds lager waren. Ook mag men aannemen, dat de kuiper zijne kerkelijke plichten waarnam in de Nieuwe-Zijds-Kapel, waarmeê in verband mag gebracht worden, dat enkele leden der familie Bredero in die kerk werden bijgezet, daar de schoenmaker er een eigen graf had, blijkende uit de woorden op het schutblad van den folio-*Livius*.

Het is waarschijnlijk, dat de schoenmaker Adriaen Cornelisz een broeder heeft gehad, den kapitein Heyman Cornelisz, die volgens officiëele stukken zich meermalen voor hem borg stelde[5].

De naam zijner vrouw - als uit verschillende stukken be-

1) De Roever, t.a.pl. bl. 88.
2) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
3) De Roever, '*Vondels woning*' in den '*Gids*' van Januari 1879, bl. 1-19; en in eene omwerking dezer zelfde studie in de '*Dietsche Warande*' 1879, '*Fondels woning in de Warmoesstraat*,' bl. 501-528.
4) De Roever, '*Brederoo's Ouderhuis*,' t.a.pl. bl. 79.
5) De Roever, t.a.pl. bl. 88.

kend werd - was Marry Gerbrands. Het staat vast, dat hun huwelijk is gesloten, 31 October 1581. Uit het '*Kerk-inteckeningboek*' volgt, dat 'Arian Cornelisz. ende Marry Gerbrants' op den 14 October 1581 zijn 'gecompareerd' voor Commissarissen; de bruidegom vergezeld door zijn vader Cornelis Adriaensz - (die dus nog in leven was, 1581); de bruid door haren broeder Cornelis Gerbrandsz, daar hare ouders overleden waren. Daarna komt in het trouwboek der Nieuwe Kerk de aanteekening van het huwelijk 31 October 1581[1].

Wat den zwager van den bruidegom betreft, men vindt zijn naam in het '*Register van Stads verkochte erven*' van 1581 tot 1594, als Cornelis Gerbrandsz, '*in d'Oude Cost*,' kooper van door de stad in veiling gebrachte erven der geslechte kloosters[2].

Reeds uit deze feiten volgt, dat de familie van den schoenmaker en die zijner vrouw tot de zeer gegoede poortersgeslachten van Amsterdam hebben behoord.

In de eerste plaats kan dit verder bewezen worden door de huizen, die de ouders van den schilder-dichter hebben bewoond en bezeten. Het eerste spoor van eene eigen woning vonden wij in Decm ber 1586, ruim vijf jaren na hun huwelijk. In het *Verhuurboek* van de huizen en landen van St. Pietersgasthuis, 1582-1593, bl. 100, leest men:

Item een huys ende erve staende aen de Noorderhoek vant Vleyshuys, dat St. Pietersteeg plach te zijn.

'Den 15 Decembris 86 dese voorscreven wooninghe in 't openbaer vercocht aen Aeryaen Cornelisz, schoenmaecker, en dat voor de somma van ellf honderd vijf gulden corent, waarvan de cooper een derde paert gereet geven sal en de twee ander paerten sal hij op renten mogen houden tegen de penn. 16'[3].

De ligging van dit huis is zeer gemakkelijk te bepalen, daar de Vleeschhal en de St. Pietersteeg beide in de Nes uitkomen. Vóór 1578, toen Amsterdam Geus werd, stond in de Nes de St. Pieterskapel met het St. Pieterskerkhof. De kapel werd na 1578 tot Vleeschhal hervormd; het kerkhof in een vogel-, warmoes- en wortelmarkt herschapen. Achter

1) Ter Gouw, t.a.pl. *Amsterd. Courant*, 13 Oct. 1880.
2) De Roever, '*Brederoo's Ouderhuis*' bl. 88.
3) De Roever, t.a pl. bl. 85.

de Hal werd voor de warmoesverkoopers eene op zuilen overdekte markt gebouwd. Daarbij komt, dat men in de voormalige Sint-Pieters-kapel eene tweede verdieping had getimmerd, de benedenruimte aan de Vleeschhal afstaande, de bovenverdieping bestemmend tot vergaderzaal voor de broeders uit de Oude Kamer, 'In Liefde Bloeiende.'

Toen de schoenmaker Adriaen Cornelisz het huis aan de noordzijde van de Nes, naast de St. Pietersteeg en de groote Vleeschhal kocht, was deze plek een der brandpunten van het Amsterdamsche dagelijksche leven geworden. Alle koopwaar, gewoonlijk in centrale hallen vereenigd - met uitzondering van visch, die bij den Middendam en het Damrak gesleten werd - kwam hier elken morgen afnemers zoeken. De bewoners van het huis aan den hoek van de St. Pietersteeg, waar de Heer van Brederode uithing, hoorden dag aan dag het luid gedruisch, het oorverdoovend getier der koopers en verkoopers. Het is niet zeker, of de dichter van het '*Moortje*' in dit huis geboren is, daar hij één jaar en negen maanden oud was, toen zijn vader het kocht[1]. Onwaarschijnlijk is het niet, dat deze laatste het huis in huur betrok bij zijn huwelijk, maar vast bewijs ontbreekt.

In ieder geval heeft Gerbrand als kind, knaap en jongeling in hallen en op markten gespeeld, gedwaald en gemijmerd, heeft hij met een schildersoog de dagelijksche drukte van Vleeschhallen, Vogelmarkt en Wortelmarkt bespied, heeft hij kennis gemaakt met slagers en slagersjongens, met vogelboeren en jagers, met groenvrouwen, met pens- en gaarwijven - eene ervaring, waarvan hij met woeker partij trok, toen hij in 1615 de beroemde beschrijving van hallen en markten voor zijn '*Moortje*' bestemde. Het is dit sprekend schilderij, met de meesterlijke penseelvoering van een Frans Hals behandeld, 't welk het '*Moortje*' bijna eene eeuw lang tot een lievelingsstuk der Amsterdammers maakte, gelijk Casparus Commelin in 1694 getuigde[2].

De ligging van Bredero's ouderlijk huis oefende nog in een ander opzicht invloed op den knaap. Van jongs af zag hij de Amsterdamsche Rederijkers der Oude Kamer naar hunne ver-

1) Gerbrand werd geboren den 16 Maart 1585, het huis gekocht 15 December 1586.
2) '*Beschrijving der stad van Amsterdam*' (Amst. fol. 1694) II D. V B. bl. 863.

gaderzaal spoeden, want de bovenverdieping der tot Hal herschapen Sint-Pieterskapel vormde - als gezegd werd - de schouwburgzaal der Amsterdamsche kameristen. Van daar eene zeer vroegtijdige kennismaking met de kunstoefeningen der kamerbroeders, vandaar de ontwikkeling van zijn buitengemeenen aanleg voor het tooneeldicht.

Het gezin van vader Adriaen bleef tot 1602 in de Nes wonen. Toen kocht deze een tweede huis, gelegen op den Oude-Zijds-Voorburgwal bij de Varkenssluis - 30 Juni 1602 - voor 1829 gulden van den schilder Matthys Adamsz., zooals uit het register der voor Schepenen verleden schuldbekentenissen blijkt[1]. Het is aan te nemen, dat hij in 1602 verhuisde, en dat hij zijn uithangbord naar den Oude-Zijds-Voorburgwal heeft meegenomen, daar hij, zijne vrouw en kinderen, nog voortdurend in Bredero worden genoemd in alle officiëele stukken.

Men heeft gemeend, dat de verhuizing eerst op Meidag 1615 had plaats gehad.[2] Als bewijs daarvoor gold, dat in de reeds vermelde beschrijving van hallen en markten, uit het '*Moortje*,' aan Kackerlack in den mond gegeven, ook gewag gemaakt wordt van de Varkenssluis

Het is gelukkig, dat men niet alleen op de bewijskracht van deze plaats behoeft te vertrouwen, en dat het register der voor Schepenen van Amsterdam verleden schuldbekentenissen de zaak afdoende heeft beslist. Onze dichter woonde tot even over zijn zeventiende jaar in de Nes (30 Juni 1602). De verdere levensdagen, hem nog overblijvend, sleet hij in het huis op den Oude-Zijds-Voorburgwal bij de Varkenssluis, tusschen de tegenwoordige Damstraat, vroeger Halsteeg, en de Steenhouwerssteeg, het derde huis van de Damstraat af geteld[3].

Nu er met zekerheid kan gesproken worden van de huizen, waarin Bredero zijn kort leven doorbracht, blijkt het tevens, dat hij voortdurend aan Amsterdam's Oudezijde bleef. Juist daar moest een kunstenaar met zijn aanleg zich te huis gevoelen. Hij bespiedde er het echt Amsterdamsche. In het '*Moortje*' toont hij, hoe hij dit kwartier heeft bestudeerd. Kackerlack wandelt van het oude woonhuis in de Nes, langs de Hallen,

1) *Schepenkennissen*, deel II, bl. 141. De Roever, t.a.pl. bl. 79.
2) Ter Gouw, *Amst. Courant*, 15 October 1880.
3) Ter Gouw, t.a.pl. *Amst. Courant*, 15 October 1880.

over de Vogel-, Gaar- en Wortelmarkt tot aan de nieuwe woning bij de Varkenssluis en vandaar naar de Vischmarkt. In de jaren, toen deze buitengemeen begaafde jonge kunstenaar zijne indrukken verzamelde, en Amsterdam's Oudezijde als zijn studieveld beoefende, drong de Nederlandsche Renaissance met geweld hare Latijnsch-Grieksche beschaving aan alle jonge vrienden van wetenschappen en letteren op. Gerbrand Adriaensz. Bredero stond buiten de richting, die eerlang zou zegevieren, maar hij staafde met schitterende uitkomst, wat een Amsterdamsche jongen vermocht, die alleen door de gratie der natuurlijke genialiteit zijnen kunstwerken het leven gaf.

III.

Bleek uit den aankoop van beide huizen, dat de schoenmaker Adriaen Cornelisz. in Bredero een vermogend man was, er zijn nog meer bewijzen voorhanden, die hem doen kennen als een rijk man. Uit het *Register van Quytscheldingen*[1] weet men, dat zijne weduwe, geassisteerd door haar zoon Pieter, den 2 Mei 1656 een huis op den Ooster Achter-Burgwal, bij het Rusland, heeft verkocht voor 3100 gulden. In hetzelfde *Register* wordt verwezen naar een *Stadsbrief* van 21 Mei 1594, en in dezen naar het *Register der stads verkochte Erven*[2], waarin vermeld is, dat dit huis door Adriaen in Bredero gekocht was voor 1900 gulden (Mei 1594), terwijl als zijne borgen optraden: zijn zwager Cornelis Gerbrandsz. '*in de oude Cost*', en Hendrik Loef, Lakenstopper.

Het is niet onbelangrijk hieruit af te leiden, dat de schoenmaker een ondernemend man was, die in huizen speculeerde, omdat hij begreep, dat de waarde der onroerende goederen binnen Amsterdam bij den sterken aangroei der bevolking steeds zou stijgen. Dat hij goed gezien heeft, blijkt uit het feit, dat het huis op den Burgwal bij het Rusland in 1594 ƒ 1900 kostte, en in 1656 voor ƒ 3100 werd verkocht.

Bij geldbelegging in vaste goederen liet hij het niet. Hij bemoeide zich met de pachterijen van imposten, vooral op wijn

1) Deel C.C. bl. 176, op het Amsterdamsch Archief. Mededeeling van Mr. N. de Roever.
2) Deel I, bl. 113. Mededeeling van Mr. N. de Roever.

en brandewijn, in het begin der zeventiende eeuw nog in vollen bloei. Doch niet altijd met den besten uitslag. Hij associëerde zich met een Amsterdamsch burger, zekeren Texel, maar werd door dezen opgelicht, als volgt uit eene acte van 1613, verleden voor Notaris Pieter Mathijsz.[1]. Daarin wordt verklaard, dat Adriaen Cornelisz in Bredero menigmaal imposten heeft gepacht met voorzegden Texel, maar dat hij schadeloosstelling heeft moeten betalen, aangezien Texel 'fugitief' was. In deze acte wordt opgegeven dat Adriaen Cornelisz in Bredero v i e r - e n v i j f t i g jaren oud was. Hieruit volgt terstond, dat hij in 1559 geboren werd, dat hij twee-en-twintig jaren telde, toen hij huwde.

Elders treedt hij zelf als borg op voor pachters van imposten, zooals 17 Maart 1602, toen hij met Jan Sybrants, chirurgijn, zich borg stelde voor Simon Jan Vechterszn., die de imposten van wijn, brandewijn en azijn binnen Weesp gepacht had[2].

De schoenmaker was rijk, ondernemend en geëerd binnen Amsterdam. Hij behoorde tot de notabelen der stad en werd gekozen tot officier der Handboogschutters. Voor meer dan honderd jaren bestond nog een schutterstuk in de Handboogdoelen, waarop afgebeeld was Adriaen Cornelisz. in Bredero, geheel in ijzeren wapenrusting. De schilderij is spoorloos verdwenen, maar een gelukkig toeval heeft er eene afbeelding van bewaard[3].

Officier van de Handboogschutters - het behoeft niet meer gezegd - was een eerepost, die niet ieder poorter ten deel viel. Indertijd heeft men gemeend, dat, toen Gerbrand Adriaensz. Bredero in 1610, vijf-en-twintig jaren oud, 'het vaendragherschap der Borgherij' verwierf, hij dit te danken had aan 'syn loffelycke zeden,' als Van der Plasse bericht[4]. Nu komt hierbij tevens de invloed van vader Adriaen, zelf officier bij een der burgervendelen, uit de schutters der voormalige St.-Sebastiaansgilde, zich oefenende ten Handboogdoelen. Alleen welgezeten en welgeachte burgers werden tot officieren bevorderd, zoodat de schoenmaker een waren triumf behaalde, toen zijn

1) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
2) *Schepenkennissen* G. bl. 39, geeiteerd door De Roever t.a.pl. bl. 88, noot 1.
3) Gevonden door Mr. N. de Roever te Arnhem in een band met aanteekeningen van C. Beudeker uit de collectie Slagregen.
4) '*Voor-reden aen den Lief-hebbenden Leser*' in de uitgave van Alle de Wercken, 1638, 40.

geniale zoon tot vaandrig gekozen werd. Deze zelf zag er niet weinig tegen op voor de eerste reis met het vaandel in het openbaar te verschijnen. Dit volgt uit het vroeger niet geheel begrepen gedicht: '*Een zekere Hartstocht oft ontroeringhe, waerghenomen uyt myn woelende ghedachten, rechts voor mijn op-trecken met het vaendel*'[1].

'De Eeren-Ampten syn wel wens'lijek by de menschen,
Doch d'opspraeck acht ik meer als 't gheen de and'ren wenschen.
Dies ballanst myn ghemoed, dat vast met Reden wickt,
Hetgheen een ander kloeckt, myn moedigh harte schrickt.
De glori daer elekeen met moeyten om son loopen,
Die soeck ick, laes! met schaamt, met anxst-sweet al te koopen.
Wel hoe Garbrande, hoe! waer is u sin? u wit?
Waar is dat stoute hert dat in u boesem sit?
Schroomt ghy met eeren hier de Prince-Vaen te draeghen?
Puft swavels licht gheblick, en 't baldren van de Roers,
't Is sotte flaeuwigheyd; van bloodheyd werd men boers.
Recht op dyn eerlyck hoofd, al mochtet yemand laecken.
Wie kan 't Jan-alleman doch recht te passe maecken?'

Nu het vast staat, dat de oude Bredero officier bij een der burgervendelen is geweest, worden deze regelen van zijn zoon welsprekender. Men schreef de keus van den zoon tot vaandrig aan den invloed van den vader toe, men laakte de hier gebleken familieregeering. En wisten wij het niet reeds van elders, dan zou uit het optreden van vader en zoon, als officier en vaandrig ten Handboogdoelen, andermaal van hun burgerlijk aanzien en hunne welgegoedheid blijken.

Wat het karakter van den rijken schoenmaker aangaat, wij weten, dat hij een kunstvriend was en zelfs een aantal boeken en schilderijen bezat. Vroeger toonde ik dit aan door een brief[2] Amsterdam bekend als 'de Italiaansche schilder,' leermeester van Gerbrand in het schildersvak. Deze verzocht om een schilderijtje van Sebastiaen Vrancx ter leen, ten einde het voor zijn vader te copiëeren.

'Bij aldien ghy ons dese jonste doet' - schrijft Bredero - 'ende laet onse wensch gheschien, soo beloven wy u hier neffens, dat wy de copy niet uyt ons huys sullen laten gaen,

1) '*Aendachtigh Liedt-Boeck*,' bl. 3 (1622).
2) Voor het cerst uitgegeven in: *G.A. Brederoods Nederduytsche Poemata* ... Amst. voor C.L. v.d. Plasse, anno 1632. 4°.

want het geschiedt alleenlyck om de sinnelickheydt van mijn vader, die 't selfde tot een cieraet op syn plat bewaren wil bij syn juweelen ende schat'[1].

Wij weten nu echter daarenboven, dat hij bij zijn dood naliet de som van ƒ 15,000, een zilveren, van binnen vergulde kan met twaalf zilveren lepels - vermaakt met twee beste lakensche mantels aan zijne weduwe - zilveren bekers en lepels, vermaakt aan zijne kleinkinderen en v i e r s c h i l d e r i j e n door wijlen zijn zoon Gerbrand geschilderd.

Dit bericht het codicil van 19 Maart 1646, gevoegd bij de testamenten van 9 en 13 Januari 1646, voor den Notaris de Vos verleden[2].

De erflater schonk deze vier schilderijen, 'gemaeckt bij Gerbrand Adriaense Brederode, syn overleden soon' aan zijne weduwe. Als onderwerpen dezer kunstwerken worden genoemd:

'*een stuck van Davidt en (Bathseba?);*
een stuck van David en Abigel;
een stuck van Piramus en Thishe;
een dito, synde een Fortuyn.'

Merkwaardiger tijding konden wij in dit opzicht niet vernemen. De dichter van den '*Spaanschen Brabander*' is een figuurschilder geweest in Italiaansch-romantischen trant, naar het voorbeeld van zijn meester Badens. In de voorstelling van zijn atelier op de plaat, die het *Aendachtigh Liedboeck* (1622) versiert, kwam reeds iets dergelijks om den hoek gluren. Op den terzijde geschoven ezel staat eene schilderij, voorstellende eene boetende Maria Magdalena, aan de wanden hangen schetsen, vermoedelijk mythologische tafereelen voorstellende.

Bredero schilderde dus historische en mythologische onderwerpen, gestoffeerd met naakte figuren naar de Italiaansche manier van Badens. Zijn schilderwerk staat in onmiddellijk verband met zijne lectuur der *Amadis-romans* en zijne tragicomediën. Zijn comisch genie heeft dus met zijn arbeid als schilder niets te maken. Hij oefende dit handwerk uit, om zich eene bron van eigen inkomsten te verschaffen, als hij zegt in zijn rijmbrief aan zijn Schiedamschen vriend Jacob Barthout, lid der Kamer '*de Roo Rosen*':

1) Geciteerd volgens '*Alle de Werken*'... 1678. 8°. bl. 645.
2) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

Jacobe goede nacht, myn eigen saeken roepen
Mij tot de schilderkunst, en die tot soet gewin[1].

Hadde de dichter van de '*Kluchten*,' van het '*Moortje*,' van den '*Spaanschen Brabander*' een penseel bezeten even geestig als zijne pen, er ware een tweelingbroeder van Frans Hals opgestaan, die Jan Steen en Adriaen de Brouwer weldra over het hoofd zou gewassen zijn.

Had zijn vader dus belangstelling voor schoone kunsten, omtrent andere karaktertrekken van dezen kan weinig worden medegedeeld. Hij was werkzaam, ondernemend, kloek. Zijn zoon Gerbrand had eerbied voor zijne ouders, als volgt uit de bekende plaats in zijn minnebrief aan de 'rustige, blijgeestige en seer verstandige weduwe N.N.' waarin hij verzekert: 'En of ick schoon somtijds al koom bij de lieden, soo is nochtans de ontsagh van mijn ouderen soo groot, dat ick mijn gantsch binnens-huys moet mijden van alle lichtvaerdigheyt'[2] - en uit zijn minnebrief aan de 'bly-geestige ende welverstandige lief Magdalena Stockmans' op twee-en-dertigjarigen leeftijd geschreven, waarin hij verhaalt, dat zijne ouders zeer ongerust zijn geweest over zijn uitblijven, 'vermits sy aen my niet en zyn gewent uyt te trecken sonder voorweten van haer lieden'[3].

Uit dit alles spreekt zekere stemmigheid, die in het huis van den schoenmaker-schutterofficier schijnt te heerschen, hoewel het vermoeden mag worden geopperd, dat in deze zaak de hoofdinvloed uitging van de in 1619 gestorven vrouw des huizes, Marrygen Gerbrands. Enkele feiten doen aan vastheid van beginselen bij den ouden Bredero twijfelen. Gerbrand neigde zeer tot 'lichtvaerdigheyt'; weldra zal het uitkomen, dat het met zijne beide zusters misschien niet veel beter gesteld was.

Na den dood van zijn beroemden zoon, na het verlies van zijne vrouw, een jaar later, nam de weduwnaar tot zijn bijzit Aeltje Bartels van Tekelenburg, die misschien zijne dienstmeid geweest is, of wel eene vrouw van zeer weinig beschaving. Duidelijk komt dit uit bij zijn huwelijk met deze Aeltje Bar-

1) Bl. 635 van '*Alle de Werken*' ... 1678. 8°.
2) Bl. 631 van '*Alle de Wercken*'... 1678, 8°.
3) Aldaar, bl. 637.

tels te Diemen den 25 Augustus 1639[1] gesloten. Hij was toen bij de tachtig jaren. Men koos Diemen voor de bruiloft, omdat de geheele zaak minder de aandacht der Amsterdamsche vrienden zou trekken, een maatregel, die in dit tijdvak meer voorkomt bij Amsterdamsche huwelijken. In het huwelijksregister teekent alleen Adriaen Cornelisz in Bredero, weduwnaar van Marry Gerbrants, wonende op den Oude-Zijds-Voorburgwal bij de Varkenssluis. Aeltje Bartels, wonende 'als voren,' teekent niet, zij k a n n i e t s c h r i j v e n.

Dit huwelijk, bijna *in extremis*, had geen ander doel dan de wettiging der bruid als huisvrouw van den bruidegom, en tevens van hun beider zoon, Pieter, in 1626 geboren. Dat deze de zoon was van den schoenmaker en van Aeltje Bartels, dat den zeven-en-zestigjarigen grijsaard nog een kind in concubinaat geboren werd, volgt uit het testament van Pieter Adriaensz in Bredero, tegelijk met het codicil van zijn vader verleden den 19 Maart 1646 voor den notaris de Vos[2].

In dit testament geeft hij zijn ouderdom op en spreekt van 20 jaren, waardoor bewezen is, dat hij geboren werd 1626, dertien jaren voor het huwelijk zijner ouders. Verder geeft hij te kennen, dat hij schilder is, en dat hij zijne ouders tot zijne erfgenamen benoemt. De laatste levensjaren van den ouden Bredero, die zeven-en-tachtig jaren bereikt, worden aan de zijde van zijn vrouw Aeltje Bartels, in gezelschap van zijn zoon Pieter en van eenige kleinkinderen - waarover weldra - doorgebracht in de woning op den Oude-Zijds-Voorburgwal bij de Varkenssluis. In 1631 - toen hij twee-en-zeventig jaren telde - heeft hij aan de Thesaurieren der stad een verzoek gericht, om zekeren Sander Vrederixcz. aan te bevelen als huurder van een houten schoenlappershuisje aan de Varkenssluis. In het *Resolutieboek van Thesaurieren* staat opgeteekend:

'Sander Vredericxz. es vergunt het schoenlappershuysken, dat aen de Varkesluys gemaeckt sal worden, op 't versoecken van Adriaen Corn. Breroo den 12 Nov. 1631'[3].

Waarschijnlijk wilde de oude Bredero een voormaligen knecht genoegen doen, daar de houten schoenlappershuisjes eenig

1) J G. Frederiks '*Maandblad van 't genealogisch-heraldisch genootschap de Nederlandsche Leeuw*,' 1884.
2) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
3) Geciteerd door den heer J. ter Gouw, t.a.pl.

voordeel aanbrachten voor de bewoners. Zij konden, namelijk, de burgers beboeten, die hun vuilnis niet in de stadsvuilnisbakken, maar op straat of in de gracht wierpen[1].

Dat de grijze schoenmaker tot aan zijn dood bij de Varkenssluis bleef wonen, blijkt uit het *Verpondingsboek* van 1647-1649, want daar vindt men vermeld, dat het huis bij de Varkenssluis toebehoort aan 'Adriaen Cornelisz Brederodens erven.' De erven zijn er na den dood des eigenaars, 28 Juni 1646, nog blijven wonen, totdat zij het in 1647 verhuurd hadden aan Jan de Vos[2] - misschien de notaris van den ouden Bredero. Wie waren de erven? Een kort antwoord op deze vraag zal dit onderzoek besluiten.

IV.

Erfgenamen waren vooreerst de weduwe Aeltje Bartels en haar zoon Pieter, ons reeds bekend.

Doch er kwamen zich nog anderen aanmelden.

Het was eene dochter uit het eerste huwelijk met Marry Gerbrants in 1581 gesloten, het waren de kinderen dier dochter.

Wat is er omtrent deze kinderen bekend?

Toen Adriaen Cornelisz in Bredero op zijn twee-en-twintigste jaar gehuwd was, ging hij waarschijnlijk in het huis van de Nes op den hoek der St. Pietersteeg wonen, 't welk hij vijf jaren later kocht.

In de Nes zijn hem v i j f, of wellicht z e s kinderen geboren.

Omtrent het vraagstuk, wie de oudste was, kan men nog geen volkomen bevredigend antwoord geven.

Waarschijnlijk is de oudste een zoon geweest: Cornelis Adriaensz, doch geenszins de Cornelis Adriaensz, die in het *Staatboek van het Huidekoopers-, Looiers- en Schoenmakersgild* vermeld wordt onder de overlieden in 1643, 1644, 1645[3], omdat deze niet in Bredero, maar Maasland genoemd wordt[4].

1) Domselaer, *Beschrijving van Amsterdam*, III B. bl. 262, geciteerd door den heer J. ter Gouw, als voren.
2) Ter Gouw, t.a.pl.
3) Het eerst genoemd door den heer J. ter Gouw, t.a.pl.
4) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

Waarschijnlijk is dit, omdat deze zoon naar oud Amsterdamsch gebruik genoemd zou zijn naar den vader zijns vaders, terwijl Gerbrand later naar den vader der moeder gedoopt is, waaruit kan volgen, dat hij de tweede zoon was. In zijns vaders testament van 1646 wordt van dezen oudsten zoon geene vermelding gemaakt, waaruit zou kunnen afgeleid wordeu, dat deze in dat jaar of in 1645 zonder kinderen na te laten zou overleden zijn. Immers de oude Bredero maakte een testament kort voor den dood zijner eerste vrouw, 5 December 1619, verleden voor den Notaris Cluyt[1]. In dat testament wordt melding gemaakt van v i e r kinderen, waaronder twee gehuwde dochters. De twee anderen waren dus naar alle waarschijnlijkheid zonen. Van deze is één volkomen bekend, het was de jongste zoon Jan. Voor den tweeden kan geen ander aangewezen worden dan Cornelis Adriaensz, hoewel zijn bestaan nog niet bewezen is.

Is mijn vermoeden juist, dan is Cornelis, de oudste zoon, in 1582 geboren, heeft hij de schoenmakerszaak zijns vaders overgenomen, en is hij in 1645 op 63-jarigen leeftijd gestorven. Daarbij sluit zich aan, dat het testament van den ouden Bredero in Januari 1646 den 9^{den}, en den 13^{den} hernieuwd is, terwijl er nog een codicil van 19 Maart wordt bijgevoegd. Juist door het overlijden van den oudsten zoon moesten nieuwe testamentaire beschikkingen worden getroffen.

Het tweede kind was een dochter, Hillegond Adriaens. Zij is gedoopt in de Oude Kerk, 29 Januari 1584, daar in het Doopboek dier kerk is opgeteekend: '*Gedoopt in de Oude Kerk*, 29 *Januari* 1584, *Hyllegont, dochter van Aeryaen Cornelisz, copman, die moder Marry Garbrants, dije getuigen Jannetgen Pieters*'[2].

De titel van 'copman,' hier aan den vader gegeven, duidt op de verschillende zaken, die hij in bouwterreinen, huizen en verpachtingen deed, tenzij misschien een handel in huiden en leer bedoeld werd.

Hillegond heeft geleefd van Januari 1584 tot Februari 1647, overlijdende op 63-jarigen leeftijd; haar vader overlevende.

Van Hillegond is weinig opbeurends bekend. Hoewel de oudste dochter van een betrekkelijk rijk man, heeft zij met

1) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
2) De Roever, '*Brederoo's Ouderhuis*', bl. 79.

rampen te worstelen gehad. Op haar een-en-dertigste jaar werd zij in een proces gewikkeld contra den dertigjarigen schilder Pieter Lastman. Immers, Adriaen Cornelisz in Bredero machtigt den 6^{den} Februari 1615 Mr. Adriaen Molenijzer, procureur van den Hove van Holland, voor hem zelven en voor Hillegond, om hun recht waar te nemen tegen Pieter Lastman ...[1)]

Een onderzoek in de Rijks-archieven zou zeker licht kunnen verspreiden over dit proces, doch schijnt voor deze, in het belang der geschiedenis onzer letteren ondernomen, studie niet gebiedend noodzakelijk. Lastman, een schilder, die in Italië gestudeerd had, en onder de Hollandsche kunstenaars eene eerste plaats innam, die op Rembrandt grooten invloed oefende[2)], mag wel een vriend van Gerbrand geweest zijn, kan Hillegond ten huwelijk gevraagd en haar verlaten hebben. Misschien is de zaak nog erger en hebben wij met meer dan een eenvoudigen *break of promise* te doen.

Hillegond trouwde omstreeks 1619 met Jan Adriaensz. van Tongerlo, wijnverlater - wijnhandelaar in het klein. Vijf-en-dertig jaren oud te huwen met een onvermogend man, die zelfs eenigszins beneden haar stand was - dit werd haar deel. Zij is moeder geworden van drie dochters: Judith, Marretje en Hester. De wijnhandel van haar man, die vóór 1646 stierf, ging niet voordeelig, als blijkt uit het testament van den ouden Bredero. Den 9 Januari 1646 bepaalde deze, dat alleen de legitieme portie aan de weduwe Van Tongerlo zou worden uitgekeerd, na aftrek van ƒ 540 'voor haar overleden man aan huishuur en gekochte hoepen (vaten) betaald'[3)]. In het Codicil van 19 Maart 1646 worden aan de kleindochters, Judith, Marretje en Hester, zilveren bekers met zilveren lepels vermaakt. Toen de weduwe Van Tongerlo stierf, woonde zij 'in de Lange Dijkstraat in de gang achter den tweeden bakker van de Nieuw-Markt komende'[4)]. Dit alles toont aan, dat de wijnverlater slechte zaken gedaan heeft, dat hij bij zijn schoonvader in het krijt stond, en dat de weduwe in armoedige omstandigheden achterbleef.

Het derde kind, de tweede zoon, Gerbrand, is geboren 'anno

1) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
2) Mr. C. Vosmaer, '*Rembrandt, sa vie, et ses oeuvres.*' (2e druk), p. 68-81.
3) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
4) De Roever, '*Brederoo's Ouderhuis*', bl. 90.

1585, den 16 Maert, voormiddagh tusschen 9 en 10 ueren', zooals onder zijn gelauwerd portret te lezen staat. Dat hij, waarschijnlijk als tweede zoon, naar den vader zijner moeder genoemd wordt, is geheel volgens oud-Amsterdamsch gebruik. Al de leden van het gezin des schoenmakers zijn vergeten; zijn naam alleen blijft leven in de geschiedenis.

Het vierde kind is jong gestorven en werd geboren omstreeks 1587. Het werd begraven 13 Augustus 1592 in de Nieuwe Kerk, als blijkt uit het begrafenisboek dier kerk, waar men leest: '*Anno* 1592, 13 *Aug. Adriaen Cornelisz. schoonmaker in brerooden, een kindt onder den arm* .... ƒ 1.9.'[1] Dit kind kan niet ouder dan vijf of zes jaar geweest zijn; oudere kinderen werden 'op de kleine baer' gedragen. Het was dus 1587 of 1588 geboren.

Het vijfde kind is de tweede dochter, Stijntje, aangewezen in het testament van 5 December 1619, daar er van *twee* gehuwde dochters wordt gesproken, genoemd in het testament van 9 Januari 1646. Daar de vier eerste kinderen in de jaren 1582, 1584, 1585 en 1587 geboren worden, ontstaat de mogelijkheid, dat Stijntje omstreeks 1590 ter wereld komt. In 1619 wordt zij als gehuwd vermeld. In 1646 blijkt uit haars vaders testament, dat zij reeds overleden was. Er komen daarin nog andere, minder stichtelijke, dingen uit. De oude Bredero legateert de som van ƒ 200 'tot alimentatie' aan zijne kleindochter Jannetje Pieters, eene 'overwonnen bastaard' zijner dochter Stijntje, '*geteeld bij een getrouwd man*'[2]. De dochters van dit gezin brengen den ouders weinig geluk aan. Stijntje maakt het nog bonter dan Hillegond; beiden evenwel zijn ten slotte gehuwd.

Het zesde kind, waarschijnlijk de derde zoon, Jan genaamd, is gedoopt in de Oude Kerk. Men leest in het Doopboek die kerk: '*Aeriaen Cornelissen, scoemaker, dye moeder Martyntgen Garbrants, dye getuigen Nelletgen Franssen*, 11 *November* 1596, *het kynt Jan*.'[3] Van dezen is alleen bekend, dat hij in 1619 nog leefde, doch reeds vóór 1646 stierf.

Het eerste testament van den ouden Bredero, verleden voor Notaris Cluyt, 5 December 1619, spreekt van vier

1) J.A. Alberdingk Thijm, '*Breêroo*', *Nederl. Spectator*, 1873, bl. 60.
2) Mededeeling van Mr. N. de Roever.
3) De Roever, '*Brederoo's Ouderhuis*', bl. 88 noot 3.

kinderen. Dit feit stemt geheel overeen met de hier gegeven voorstelling. Van de zes kinderen waren er twee gestorven, het vierde in 1592, de geniale Gerbrand in 1618. Overgebleven zijn dus vier kinderen: Cornelis(?), Hillegond, Stijntje en Jan. Eenigszins verwarrend is het bericht in de ter Weeskamer berustende Doodboeken van de Nieuwe-Zijds-Kapel, waar de begrafenis van de moeder dezer kinderen aldus staat opgeteekend:

'*Marretje Gerbrants by de Varckensluys in Breeroode*.'

'*den* 16 *Decemb.* (1619)' '3 *K(inderen)*'.

Op den rand werd daar bijgevoegd:

'*de Kynderen syn alle mondigh, over de vijff en twintich jaeren, ergo geroyeert*'[1].

Het testament van 5 December 1619 noemt v i e r kinderen, waarvan twee getrouwde dochters[2]. Hier kan geene fout gemaakt zijn. De fout is alleen bij de - dikwijls zeer slordige - opgaven van het Doodboek der Nieuwe-Zijds-Kapel. Daarenboven de fout kon met opzet gemaakt zijn. De jongste zoon Jan was niet meerderjarig en de oude Bredero kon, om de oproeping van Weesmeesteren te ontduiken, met hem de hand hebben gelicht. De Amsterdamsche poorters waren zoo vijandig gezind tegen den fiscalen dwang der Weeskamer, dat kleine bedriegerijen niet zeldzaam voorkomen. Ten slotte is de geheele opteekening in het Doodboek der Weeskamer een abuis. Er worden daar alleen dooden geboekt, die minderjarige kinderen nalaten - de woorden '*ergo geroyeert*' duiden aan, dat er in het geheel niets had moeten geboekt zijn.

In het testament van Januari 1646 wordt alleen melding gemaakt van Hillegond en hare kinderen, van Stijntje, die overleden was - ter wille van haar natuurlijk kind, Jannetje Pieters - en van Pieter, den door later huwelijk gelegitimeerden zoon van Aeltje Bartels. Cornelis, zoo hij werkelijk bestaan heeft, overleed waarschijnlijk in dat jaar; de jongste zoon Jan moet evenzoo vóór 1646 gestorven zijn, daar er in de latere testamenten niet van hem gewaagd wordt.

Wanneer ik de verschillende feiten omtrent het gezin van den schoenmaker Adriaen Cornelisz in (den Heer van) Brederode thans genealogisch groepeer, kom ik tot de volgende uitkomst:

1) De Roever, '*Brederoo's Ouderhuis*', bl. 88.
2) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

Cornelis Adriaensz. (grootvader van Bredero).
Leeft nog 1581.
Adriaen Cornelisz in Bredero × Marry Gerbrands — Cornelis Gérbrandsz. „in d'Oude Oost" 1581 en 1594 (Oom van Bredero)
Geboren te Amsterdam 1559 — overleden 28 Juni 1646. Gehuwd 31 October 1581 in de Nieuwe Kerk — Marry Gerbrands overleden, 13 December 1619, begraven in de Nieuwe-Zijds-Kapel, 16 December; laat vier kinderen na.
Cornelis Adriaensz. (?) geboren 1582 (?) gestorven 1645 (?) zonder kinderen.
Hillegond Adriaens — gedoopt 29 Januari 1584, begraven Nieuwe-Zijds-Kapel, 11 Februari 1647.
× Jan Adriaensz. van Tongerlo, wijnverlater, † vóór 1646.
Gerbrand Adriaensz. — geboren 16 Maart 1585 — † 23 Augustus 1618.
Kind onder den naam begraven, 13 Augustus 1592.
Stientje Adr. — geboren omstreeks 1590 — † vóór 1646. Laat een natuurlijke dochter na, Janneke Pieters.
Jan Adr. gedoopt 11 November 1596 † vóór 1646.
Judith Jans van Tongerlo
Magretje Jans van Tongerlo
Hester Jans van Tongerlo × 21 Sept. 1647 Huybert Jorisz. Brandenburgh
Adriaen Cornelisz in Bredero × voor de tweede reis Aeltje Bartels van Tekelenburg. Diensen, 11 September 1629.
Pieter Adriaensz geboren 1626, gewettigd 1639, leeft nog 1656.

De huiselijke kring, waarin de dichter Gerbrand Adriaensz. Bredero drie-en-dertig jaren leefde, is ons nu, dank zij het Amsterdamsche Gemeente-archief, dank zij vooral den tegenwoordigen Archivaris, niet meer onbekend. Ons oordeel over het leven en het karakter van den kunstenaar wijzigt zich thans.

In de Nes te zijn geboren, anno 1585, naast de hallen en markten, die het bedrijvig middenpunt vormen van de bedrijvige koopstad, kan niet als een privilegie beschouwd worden. De stroom van het openbare leven golfde juist daar, waar de baren het onstuimigst omhoogstegen, voorbij de deur zijns vaders. Het schuim dier fel bewogen golven spatte dagelijks tegen den dorpel. Gerbrand heeft als kind en knaap niet veel stichtelijks bij zijne omzwervingen in de buurt van het ouderlijke huis vernomen. Dat echter aan de andere zijde zijn gelukkige aanleg voor de kunst door deze studie van het leven gebaat werd, kan niet ontkend worden.

De eigenaardige ligging van het ouderlijke huis bracht meê, dat tal van poorters er dagelijks voorbij moesten gaan, dat menigeen ongezocht van de gelegenheid gebruik kon maken den welvarenden Mr. Schoenmaker de hand te drukken. Adriaen Cornelisz. moet een gezellig, goedgehumeurde gastheer geweest zijn. Vooreerst komt hij als Officier der Schutters op den Handboog-Doelen in aanraking met de beste poorters, geen ‘Wevers noch Snijers’, als zijn zoon zong in het lustig drinkliedeke van de ‘Haarlemsche drooge harten.’

Dat er op den Doelen gedronken werd, blijkt juist uit dit gezang. Misschien spreekt Gerbrand van zijn vader als hij zegt:

> ‘De Capiteyn, een stouter Man,
> Die oock geweldigh veeght;
> Die dese kunst soo louter kan,
> De kan schier stadigh leeght.
> Een halfvat kan hij stuwen, hoort,
> En wetet het soo te duwen voort!
> Wie weet hoe menigh nuwe woort
> Hij daer wel onder pleeght.’

Dat Gerbrand's vader een ondernemend, levenslustig man is geweest, blijkt uit alles - zijne speculatiën, zijn handel, zijn bedrijf worden met vaste hand gedreven. Schoon hij met rampen te worstelen heeft, hij geeft den moed niet op. Hij blijft

ijverig aan den arbeid, wordt 87 jaar oud, en laat zijner tweede vrouw, zijnen kinderen en kleinkinderen een aardig vermogen na.

Geheel anders treedt de moeder, Marryghen Gerbrands, voor onze verbeelding. Zij sterft in 1619, een jaar na haar zoon, ongeveer vijf-en-vijftig of zes-en-vijftig jaar oud. Haar man boekt haar dood in zijn folio-Livius en voegt er de verzuchting bij: '*Godt gheeft haer siel rust ende vrede*'. Rust had ze niet genoten in het woelige huis naast de Hallen, waarin ze twee-en-twintig, zeker zeventien jaren, na haar huwelijk had geleefd. Rust was er voor haar misschien te smaken op den Oude-Zijds-Voorburgwal, waar het luide marktgerucht niet dagelijks in hare ooren zou klinken.

Toen zij derwaarts verhuisde, telde Cornelis(?) 20, Hillegond 18, Gerbrand 17, Stijntje 12 en Jan 6 jaren. Een kind was uit de Nes begraven, het moederhart zal dien droeven dag nimmer vergeten. Rust mogen we haar gunnen de eerste jaren na hare komst in hare nieuwe woning. De oudste zoon(?) is in de zaak zijns vaders, de tweede leert het schildersvak bij Sinjeur Francisco Badens en steekt door zijne natuurlijke vroolijkheid het geheele huisgezin aan. Hij brengt soms vrienden meê, schilders of kennissen van het atelier. Een daarvan, de beroemde schilder Pieter Lastman, schijnt het bijzonder gemunt te hebben op Hillegond. Er is een drok en woelig verkeer in haar huis, dat haar man wel behaagt, maar haar somtijds doet zuchten. In 1610 worden er schitterende feesten door haar bereid. Gerbrand is vaandrig geworden bij het vendel van zijn vader. Het blijkt haar duidelijk, dat de schilder Lastman het hart van hare dochter Hillegond heeft gewonnen. Gerbrand's faam als dichter groeit dagelijks even als zijn onverwoestelijke levenslust. Het moederhart kan somtijds angstig kloppen. Gerbrand erfde de natuur zijns vaders, maar geenszins diens kalm overleg, vastberadenheid en gezond verstand.

Met het jaar 1615 komen donkere dagen. De tranen van Hillegond overtuigen haar, dat haar kind ongelukkig is. Men doet den schilder Pieter Lastman een proces aan. De vroolijkheid wijkt uit haar huis. De geniale tooneelwerken van Gerbrand maakten hem beroemd door geheel Amsterdam en toch is zijn maatschappelijk aanzien sedert 1610 niet gestegen. De deftige familie Roemer Visscher heeft hem doen verstaan, dat hij niet op de hand der schoone Tesselschade te hopen heeft. Er is

verscheidenheid van geloof en dan .... de luidruchtige lichtzinnigheid van den kunstenaar.

Het moederhart wordt gestaag ongeruster. Hare kinderen missen levensernst. Gerbrand is verliefd op alle knappe Amsterdamsche meisjes, die hij in de groote stad ontmoet. Hij klaagt, dat hij telkens blauwtjes loopt, maar hij maakt het er ook naar. Hare dochters weten van niets dan van feesten, bruiloften, waardschappen. Er is geen eind aan het vermaak, geen maat in het genieten.

Eindelijk stort een hagelbui van ellende over het hoofd der ouders. De jongste dochter Stijntje liet zich verleiden door een getrouwd man, zij zal het leven schenken aan ‘een overwonnen bastaard’. Geen rust noch vrede voor de moeder, wier hairen door de smart worden verzilverd, die God dankt, dat beide dochters, Hillegond en Stijntje, eindelijk door een huwelijk, zij het dan ook niet met bruigoms uit de hoogste rangen der burgerij, haar huis verlaten.

In den winter van 1618 komt sedert 1 Januari de hevige ziekte van Gerbrand. Hij is met de arreslede door het ijs gezakt op een tocht naar Haarlem, en na dien tijd niet weder recht gezond geworden. Zij vreest, dat zijn sterk gestel, reeds zoo vaak geschokt door al te woeste vermaken, met het *merry old* Amsterdam van zijne dagen gevierd, hem niet meer zal redden. Daarbij kwam, dat hij tot den dood toe verliefd is geworden op eene aanzienlijke Dortsche jonkvrouw, Madalena Stockmans, dat zijne hoop, reeds zoo dikwijls teleurgesteld, ten slotte in wanhoop moest verkeeren. Madalena huwt in Juni 1618 zijn medeminaar, den ‘bruinen Brabander,’ Isaäc Willemsz. van der Voort.

Toen begreep Gerbrand, dat zijne lijfspreuk: ‘*Het kan verkeeren*!’ geen troost meer inhield. De arme moeder zag den eertijds zoo kloeken zoon aan hare zijde sterven, en weende op zijn graf in der Heiliger Stede. Rust en vrede zou zij niet vinden, dan onder de koude zerken van datzelfde graf. Hare beide dochters hadden oneer, hadden schande over haar huis gebracht. Een harer kinderen was jong gestorven, haar beroemde zoon in den bloei des levens heengegaan.

Het valt waarlijk niet te bevreemden, dat Adriaen Cornelisz. een jaar na den dood van Gerbrand het lijk zijner vrouw in de Nieuwe-Zijds-Kapel bijzet. Bij hem zelf valt geene veran-

dering waar te nemen. Het leed gaat hem over het hoofd, het raakt hem zelfs niet aan zijne koude kleêren. Hij troost zich met eene bijzit, hij wordt nog vader op zijn 67ste jaar, hij hertrouwt op zijn 80ste.

Wie ziet niet, dat de levenswijze en de levenswijsheid in het huisgezin van dezen man te wenschen overlieten. Welgemanierdheid, beschaving, zelf beheersching, als de meer aristocratische kringen tentoonspreidden, als bij de Spieghels, de Roemer Visschers, de Baecken, de Hooft's gevonden werden, zouden bij deze ouderwetsche Amsterdamsche poortersfamilie te vergeefs gezocht worden. Gerbrand Adriaensz Bredero holde in zijne wilde kunstenaars-losbandigheid voort tot het einde, omdat in zijns vaders huis ingetogenheid noch fatsoenlijke manieren geëerd werden. Zijne moeder moge medegewerkt hebben tot zijne bekeering in de laatste maanden zijns levens, zij heeft niet kunnen verhinderen, dat haar zoon, door gebrek aan leiding en zwakheid van karakter, op drie-en-dertigjarigen leeftijd den dood als een verlosser in de armen snelde.

Dr. JAN TEN BRINK.

Het jaar 1709.
(*Naar de bescheiden van Goslinga en Vegilin van Claerbergen*.)

Wanneer het woord van den bekenden Franschen prozaïst, dat de mensch één is met de uiting in zijn taal, ons als waarheid is geopenbaard, dan ligt daarin tevens een vingerwijzing voor den geschiedvorscher, welken weg hij bij zijn historisch onderzoek heeft te volgen. Heeft hij de taak op zich genomen het leven van een merkwaardig persoon in 't licht te stellen, dan kan hij onmogelijk tevreden zijn met de min of meer breedvoerige berichten in de werken zijns tijds, die bovendien in de meeste gevallen niet vrij zijn van ingenomenheid voor of tegen den persoon. En moge men al bij het nagaan der gebeurtenissen in die berichten tot de juistheid daarvan besluiten, voor de waardeering kan men zich daarmede niet tevreden stellen, want de ware beweegredenen tot 's mans handelingen, de bedoelingen, die hij bij zijn streven voor oogen had, de scherpheid zijner inzichten in den tijd zullen voor ons onbekend blijven. Die kunnen we eerst leeren kennen uit de mémoires en brieven, welke de persoon, die ons belang inboezemt, heeft geschreven en die, welke zijn tijdgenooten aan hem hebben gericht of waarin over hem wordt gesproken. Zijn we in de gelegenheid gekomen die te bestudeeren, dan zijn wij in staat ons een juister oordeel te vormen dan zijn tijdgenooten, juister zelfs dan zijn vertrouwdste vrienden.

Valt dat ieder in 't oog, wanneer er sprake is van de studie van een enkel leven, niet minder waar is het, dat ook de geschiedenis van een volk eerst goed kan gekend worden uit het onderzoek der min of meer vertrouwelijke brieven, gewisseld tusschen hen, die als de uitstekendste mannen van hun tijd

aangewezen waren hun volk te leiden. Immers zij zijn niets anders dan het product der omstandigheden, die op een volk inwerken, het beheerschen en vervormen en, evenals de werken der kunstenaars en geleerden ons een beeld geven van het aesthetisch gevoel of de wetenschappelijke ontwikkeling eener natie, zoo zijn ons de brieven en gedenkschriften der staatslieden en volksleiders een weerspiegeling der staatkundige denkbeelden van een geheel volk. Hoe minder ons nu van het openbare leven in vroegere tijden bekend is, hoe meer ons door de briefwisselingen en mémoires zal geopenbaaard worden. Hoe meer personen deel hadden aan het bestuur van een land, hoe moeielijker en uitgebreider dat onderzoek zal wezen; en in een republiek als de onze, bestaande uit een zevental kleine souvereine staatjes, zal een jarenlange studie van de vertrouwde brieven ons eerst een beeld kunnen geven van een tijdvak. Bij ons toch bleef zoo goed als alles geheim en menigeen, die in de staatsarchieven de officiëele stukken raadpleegde, heeft zich teleurgesteld gevoeld, dat hij zoo weinig omtrent personen vond, zich van verschillende zaken en toestanden zoo moeilijk een zuiver en scherp beeld kon vormen. De beraadslagingen immers van de Staten in de verschillende souvereine gewesten werden niet opgeteekend, evenmin als van de Staten-Generaal; de resoluties of notulen vermelden alleen het resultaat er van, en slechts een enkele maal heb ik een redevoering van Slingelandt aangetroffen, in de Staten van Holland gehouden; de verbalen der ambassadeurs en commissies bevatten meestal niets meer, dan hetgeen men reeds weet; de ingekomen brieven helderen soms zoo weinig op, terwijl er bovendien nog zooveel was, dat voor de niet altijd te vertrouwen leden der regeering verborgen moest blijven. We mogen daarbij tevens niet uit het oog verliezen, dat de erfgenamen der staatslieden veelal nalatig waren in het teruggeven der stukken, aan den Staat toebehoorende, maar om verschillende redenen in de particuliere kabinetten der staatsdienaars teruggehouden.

Van 't grootste belang moet het dus zijn in de vertrouwelijke briefwisseling der voornaamste personen datgene te zoeken, wat in de staatsarchieven niet te vinden is, want, al mogen we niet ontkennen, dat de tot nu toe al te veel verwaarloosde missives van de Gedeputeerden ter Generaliteit naar de Staten der gewesten veel belangrijks bevatten, deze zijn niet altijd aanwezig

en de intieme brieven geven meer en zijn subjectiever. Zijn deze dus allerbelangrijkst voor de geschiedenis van ons vaderland, wanneer we komen in een tijd dat ons land in Europa de gewichtige rol speelt van groote zeemogendheid en de steun is van het protestantisme, zijn ze het ook voor de groote geschiedenis, inzonderheid van West-Europa.

Wie nu echter meent, dat de familie-archieven, waarin die vertrouwde stukken bewaard zijn, alles bevatten wat hij zoekt, zal zich deerlijk bedrogen vinden. In de eerste plaats zijn die huis-archieven zeer dikwijls te loor gegaan door opzet of verwaarloozing. Zoo is van het archief der Slingelandts weinig meer overig, dat bovendien door keldervocht deels onbruikbaar is; zoo heeft het archief der Fagels veel geleden door de confiscatie ten gevolge van de gebeurtenissen in 1795 en andere, soms onbegrijpelijke omstandigheden. In de tweede plaats echter bevatten die stukken volstrekt niet alles bij velerlei, dat ons onduidelijk is. Het allervertrouwelijkste durfden onze voorzichtige staatslieden niet neerschrijven en moet men dikwijls raden; en meer dan eens gebeurde het mij te moeten lezen, dat men mondeling zou bespreken wat men aan 't papier niet dorst toevertrouwen, een bezwaar, dat zich vooral voordoet bij het onderzoek over den vrede van Utrecht, toen de onderhandelaars telkens naar den Haag reisden om daar verslag te doen of instructies te vragen. En gebeurt het al eens, dat er iets meer staat, dan is het nog niet altijd te gebruiken, zooals bij de brieven van den achttienjarigen Johan Vegilin van Claerbergen, die in zijn jeugdige dartelheid uit het leger sommige dingen schreef, welke niemand mocht weten, waarom zijn voorzichtige vader die gedeelten met dikke, zwarte inkt bestreek, zoodat zelfs niet te raden valt, wat er gestaan heeft.

Toch zijn die familiestukken belangwekkend en worden ze meer en meer geraadpleegd. Reeds hebben enkele landgenooten veel doorsnuffeld, maar ze konden niet alles doen; de vreemdelingen begrepen zeer goed, dat hier veel te vinden moest zijn en ook zij kwamen hierheen om ze te doorzoeken, zelfs in die mate, dat ons - en misschien niet ten onrechte - de onverschilligheid werd verweten, waarmee we onze eigen geschiedenis behandelden. Die beschuldiging moeten we van ons af zien te wenden, en daarom is het waarschijnlijk, dat ik bijna overal, waar ik aanklopte om de familie-archieven te mogen doorsnuffelen, zeer

bereidwillig gehoor en toegang verkreeg. Zoo werd mij voor het verzamelen der stukken van het begin der achttiende eeuw eerst door den heer R.F. Baron Van Heeckeren van Wassenaar, te Delden, daarna door den heer Jhr. Mr. F.J.J. Van Eysinga, President van de Eerste Kamer der Staten Generaal te Leeuwarden, zeer bereidwillig alles ter beschikking gesteld, wat mij van belang voorkwam op te diepen uit de briefwisselingen hunner vaderen Sicco van Goslinga en Filips Frederik Vegilin van Claerbergen[1)], terwijl mij tevens gelegenheid werd geschonken rustig daaraan voort te werken.

Daardoor ben ik in staat gesteld hier eenige bijzonderheden mede te deelen over het jaar 1709, die mij bij de samenstelling van Goslinga's levensbeschrijving[2)] nog onbekend waren.

Bij het bestudeeren der stukken uit deze beide familiearchieven is het opmerkelijk, welk een verschil er bestaat tusschen den inhoud der brieven aan de beide mannen gericht. Is dit misschien gedeeltelijk toe te schrijven aan Goslinga's meerderheid en aan de bijzondere werkzaamheden, die Vegilin te verrichten had in het college van Gedeputeerden te Velde, als afgevaardigde van den Raad van State, waarschijnlijk zal de hoofdoorzaak van dit verschijnsel wel gelegen zijn in het groote verschil in leeftijd en ondervinding.

Goslinga toch, in 1664 te Herbajum bij Franeker geboren en sedert den dood zijns vaders in 1688 Grietman van Franekeradeel, had zich al jaren lang met de openbare zaak bemoeid en was ook reeds geruimen tijd als Gedeputeerde ter Generaliteit in de gelegenheid geweest zich onder de Heeren in den Haag vrienden te maken. Dezen vertrouwden hem gaarne alles toe, stelden prijs op zijn advies en hoorden hem ook onomwonden zijn meening uiten, wanneer hij 't noodig achtte die te kennen te geven. Tot zijn dood toe was hij nauw bevriend met Slingelandt en Fagel, en werd, zoolang Heinsius leefde, door dezen geëerbiedigd. En al kon Goslinga zich niet altijd vereenigen met den Raadpensionaris, tegen wien hij ook niet best op kon, zoo nam hij toch op aandrang van Heinsius meer dan eens de commissie van Gedeputeerde te Velde op zich, en werd hij afgevaardigd naar het vredescongres te Utrecht om na afloop

1) De brieven uit het archief der Wassenaars zijn aangeduid door (T), d.i. Twickel, die uit het Eysiaga-archief door (E).
2) Den Haag, 1885.

daarvan met Willem Buys, den Pensionaris van Amsterdam, in de eerste buitengewone ambassade naar Parijs te worden gezonden. De briefwisseling, tusschen deze personen gehouden, is dan ook eene belangrijke bijdrage voor onze geschiedenis. Hun beschouwingen over den loop der zaken, met openheid en in 't volste wederzijdsche vertrouwen neergeschreven, zijn van onschatbare waarde.

Filips Vegilin daarentegen, ontegenzeggelijk een man van een uitnemend goeden aanleg, was op het tijdstip, dat wij hem het eerst ontmoeten, nauwelijks een man, ten minste in den zin, dien wij er aan hechten, wanneer we spreken van iemand, die in 't staatkundig leven een gewichtige rol zal spelen. In 1685 te Joure geboren[1] en in 1707 Grietman van Haskerland geworden, had hij in 't jaar 1709 nog geen hoogeren leeftijd bereikt dan vier en twintig jaar. Toch moest hij als vertegenwoordiger van den Raad van State een post bekleeden, die hem mede recht gaf om te beslissen over de wijze, waarop in Zuid-Nederland de oorlog moest gevoerd worden en werd hij in den krijgsraad geplaatst naast Marlborough en Eugenius van Savoye, die, behalve dat ze als krijgslieden een zeldzamen roem hadden verworven, ook als staatslieden de groote zaken van Europa wisten te behandelen. Bovendien had hij in tal van kleinere zaken een zelfstandige beslissing te nemen.

Dat hij zulk een gewichtig ambt durfde op zich nemen, maar vooral dat hij na de daarbij opgedane ondervinding nog drie jaren achtereen, ook zonder Goslinga naast zich, dezelfde commissie waarnam, toont ons 's mans bewustzijn van en vertrouwen op eigen kracht. We begrijpen evenwel tevens, waarom de groote mannen van de Republiek zich tegenover hem minder uitlieten dan tegenover zijn ambt- en landgenoot. Toch wordt er in de brieven nog veel meegedeeld, dat ons belang inboezemt of tot opheldering van duistere zaken kan strekken. Jammer genoeg heb ik van hem zelf nog geen brieven[2] aangetroffen, zoo noodig om zijn persoon te leeren kennen.

Natuur en maatschappij waren gedurende het jaar 1709 in

1) G. De Wal. Oratio de clarissimis Frisiae Jureconsultis: Leov. MDCCCXXV, p. 308-310.
2) Slechts één, een copie van een belangrijken brief aan Heinsius van 1710. In het Koninklijk Huisarchief zijn er verscheidene aanwezig, aan Prinses Maria Louise gericht, maar deze zijn van lateren tijd.

zeldzame overeenstemming met elkander. Het zachte najaar van 1708, dat medegewerkt had tot het voortzetten der campagne tot den derden Januari van 1709, werd dadelijk daarop gevolgd door een winter, zoo gestreng, als men in het westen van Europa zich niet licht kan denken. Den nacht na het Driekoningenfeest, dus nadat de troepen nauwelijks in de winterkwartieren gelegerd waren, viel een Siberische vorst in, die zelfs ijsbergen in den golf van Biscaye deed ontstaan en den briefschrijver, wien bij den warmen haard de inkt in de pen bevroor, het voortwerken belemmerde. De latere bibliothecaris van Keizer Frans I, Duval, die, door de pokken aangetast, in een boerderij was opgenomen, en daar bij gebrek aan bedden en kleeren tusschen den mest was gestopt, verhaalt, dat hij dikwijls midden in den nacht werd gewekt door geluiden als van donderslagen of kanonnen, die den volgenden dag bleken veroorzaakt te zijn door het springen van rotsblokken of het tot den wortel toe splijten van groote boomen. Ulbo Aylva van Burmania schreef den 27^{en} Januari aan zijn neef Vegilin, die toen in den Haag was, dat hij met Lycklama voor een stemming naar Ferwerd was geweest: ‘in de heenreyse bevroer mijn confrater de helft van sijn wang en de klerq Frieswyk en ik kregen diergelyck accident aeu onse neusjes: dit laatste was juyst zoo gevaerlyck niet, als het wel aen andere is geweest, die door heete symptomata van *nasones nasutuli* sijn geworden, dogh het quaedt moest nogtans aenstondts gepraevenieert door ons braef met sneeu om de trony te wrijven, en soo sijn wij daer ongeschonden afgeraeckt.’ De dooi, die betrekkelijk spoedig inviel, werd echter weer afgewisseld door een nog fellere vorst, die later weer tot zachter temperatuur overgegaan, nogmaals in vorst veranderde en de schromelijkste gevolgen voor den landbouw na zich sleepte. In Frankrijk werd de geheele wijnstok vernietigd, overal werden de vruchtboomen jammerlijk geteisterd. Johan Vegilin, over wien we straks nader zullen spreken, schreef den 11en Augustus uit 't leger[1)]: ‘in geheel Vlaanderen staan de vruchtboomen zeer slecht ten gevolge van den verschrikkelijken winter. Hier en daar vindt men eenige onrijpe kersen; op de honderd appelboomen is er een met een paar vruchten; peren zijn er nog minder, pruimen volstrekt niet; de perzik-

1) aan zijn vader (?)

boomen zijn dood, note- en moerbeiboomen zijn stukgevroren; het beetje graan moet dienen tot fourage.’

Was er nu zoel weder op gevolgd, misschien ware er nog iets terecht gekomen, maar het geheele jaar lang bleef het regenachtig: de proef genomen door eenige boeren uit 't Bilt, die kluiten aarde in hun verwarmde vertrekken hadden geplaatst om te zien, of het winterkoren nog wou uitschieten, die proef gelukte, maar bleef door den bewolkten hemel zonder vrucht. Het water, dat onze veldwerken zoo belemmeren zou, viel in die mate, dat zelfs in sommige deelen van Friesland de boeren hooge laarzen moesten aantrekken om te hooien. Bij gebrek aan landbouwverslagen zijn zulke berichten kostbare vingerwijzingen.

Wat het gevolg hiervan moest zijn, laat zich in onzen tijd niet zoo gemakkelijk denken. In Frankrijk was 't voorzeker het ellendigst gesteld. Uitgeput sinds vele jaren door een reeks van slechte oeconomische maatregelen, die Lodewijk XIV's regeering in een zeer ongunstig daglicht stellen, werd het rijk gedurende dat jaar tot het uiterste gebracht. In Parijs, waar de treurige omstandigheden een menigte armen hadden gemaakt en er heen gedreven, had de koude een ontzettende slachting gehouden en 30.000 man doen omkomen. De ellende groeide steeds: in en buiten de hoofdstad werd hongersnood geleden; groote menigten gingen door de straten en schreeuwden om brood; de Dauphin, die eens met de Hertogin van Bourgondië en den Pretendent naar de opera ging, werd omringd door een ontelbare menschenmassa, die om brood vroeg; de Koning werd openlijk beleedigd. De toestand werd nog verergerd door zware overstroomingen van den Loire, die, opgezet door de vele regens, de dijken doorgebroken had. In 't midden van het jaar was er geen graan in Frankrijk meer. De rijksten, zelfs de hovelingen, aten een soort gerstebrood, ‘pain de disette’ genaamd, de armen buiten Parijs voedden zich met gras en boomwortelen. Ongeregeldheden van den ergsten aard vielen voor en de pest begon zich te vertoonen. In 't leger was het evenzeer treurig gesteld. Geld noch brood was aanwezig; de officieren verkochten hun hemden, vele soldaten hun wapenen, terwijl anderen bij troepen deserteerden, al roovend Frankrijk doortrokken en de reeds zoo ongelukkige bewoners nog plunderden. De opperbevelhebber De Villars kon slechts met veel

moeite 't gezag handhaven zonder te kunnen verhinderen, dat de Bondgenooten den toestand vernamen. Den 25en Mei schreef Gockinga uit Rijsel aan Vegilin: ‘al de berichten uit het vijandelijk land spreken slechts van de ellende in dat rijk, van het gebrek aan graan en geld om de soldaten te betalen. De bevolking van Douay, evenzeer uitgeput als het garnizoen, heeft zich daarbij aangesloten, is in opstand gekomen en heeft de markt en de winkels der bakkers en slagers geplunderd, en de beloften van De Villars hebben niet zoo veel te weeg kunnen brengen, dat men buiten vrees van een nieuwen opstand verkeert.’

Was in het overige Europa de toestand iets beter, ook daar had de winter zich krachtig doen gevoelen, ook daar was de maatschappij evenals de natuur in groote beroering. Het Oosten werd in beweging gebracht door den jongen held uit het Noorden, Karel XII, die rusteloos zijn vijanden bestookte en in dat jaar ook de Porte in den strijd mengde. In het Duitsche Rijk had de mislukking van den oogst ook hare treurige gevolgen, en in 't najaar vertoonde zich ook daar de pest[1]. In de Republiek was het evenzeer slecht gesteld. De mislukte oogst werd door groote duurte gevolgd. Graan was er weinig en werd voor een groot gedeelte verzwolgen door het leger in de Zuidelijke Nederlanden; gereed geld was er evenzoo weinig meer aanwezig, zoodat de leeningen voor de buitengewone oorlogslasten niet dan met moeite te Amsterdam werden gesloten. Friesland, dat bij de Generaliteit krachtig op vrede aandrong, zooals we zien zullen, kon hare militie niet meer betalen; alle pogingen, in 't werk gesteld om de middelen te bekomen, bleven vruchteloos, en haar streven om te Amsterdam een leening te sluiten gaf die uitkomst, dat men na vier maanden zoekens ƒ 150,000 bij elkaar kreeg, ‘nauwelijks genoeg’, schreef Sminia aan Vegilin[2], ‘om de loopende intresten te betalen.’ Het ergste daarbij was, dat Sminia zich telkens moest beklagen, hoe men in de Staten zich te veel ophield met intrigues om posten te bemachtigen, en de geschillen tusschen Edelen en Eigenerfden over die punten de algemeene

1) Sminia aan Vegilin van Claerbergen. 13 Oct. 1709. (E).
2) 16 Maart 1709. (E).

landsbelangen deden verwaarloozen. De pogingen om verbetering in de finantiën te brengen, in het begin van 1709 door Sminia, Vegilin, Goslinga en nog een vierde, misschien Du Tour gedaan, bleven dus zonder vrucht. Het volk begon eindelijk ontevreden te worden en de regenten, als altijd bevreesd voor de stem der massa, gingen voorzien in den nood door toenemende duurte[1]. Den 11^{en} Oct. werd door het Mindergetal een concept gemaakt, bestaande uit verschillende punten, strekkende om den uitvoer van boonen te beletten, den impost op de rogge van 22 op 12 stuivers te brengen, permissie te geven aan de bakkers een soort pain de disette te bakken van haver, gerst en boonen en aan de grietenijen te schrijven om een buitengewone quotisatie te mogen doen ten dienste van de algemeene behoeften. Vier dagen later werd het concept door de Staten aangenomen. ''t Was ook hoog tijd', schreef Burmania[2], die het had opgemaakt 'want de gemeene man voerde een taal, die ik zelf gehoord heb en mij deed ijzen.'

Het Huis Oranje verkeerde te dien tijde evenmin in voordeelige omstandigheden. Niet alleen toch had men na den dood van den Koning-Stadhouder Willem III van de minderjarigheid van den jongen Prins Friso gebruik gemaakt om het stadhouderschap in verschillende provinciën af te schaffen, maar ook van andere zijden hadden zich allerlei personen opgedaan, die 't er op toelegden den Prins in kommervolle omstandigheden te brengen. Wel was hij bij zijn meerderjarig worden in de waardigheid als Stadhouder van Friesland getreden en was hij ook reeds door de Generaliteit als generaal van de infanterie erkend, maar een zetel in den Raad van State was hem geweigerd en de Friesche regenten zochten in 't begin van 't jaar 1709 een correspondentie tusschen de verschillende kwartieren van hun gewest tot stand te brengen, ten einde zijn macht te besnoeien[3]. Weliswaar kwam de correspondentie niet tot stand door den naijver tusschen Edelen en

1) 'le prix des bleds hansse furieusement.' 13 Oct. 1709, Sminia aan Vegilin (E).
2) aan Vegilin, den 12 Oct. 1709. (E).
3) Sminia aan Vegilin, 10 Dec. 1709. (E.)

Eigenerfden, maar de bedoeling toont ons toch, hoe zeer men geneigd was zich zelf de macht van den Prins toe te eigenen. De oneenigheid tusschen Edelen en Eigenerfden had evenwel juist ten gevolge, dat beide partijen zich zochten te versterken bij den Prins, zoodat zijn invloed eer vermeerderde dan afnam, al zag men het ook met leede oogen aan. ‘Men moet blinder zijn dan een mol’, schrijft Sminia aan Vegilin[1)], ‘om niet de toeneming van 's Prinsen gezag te zien en hoe in 't vervolg alles van hem zal afhangen; de zegevierende partij beroemt er zich wel op hem klein te zullen houden, maar de onderliggende zal gelegenheid zoeken zich te herstellen en zoo zal men elkaar voorbij loopen. Onder beide partijen heb ik vrienden, maar ik kan niet nalaten hun onvoorzichtig gedrag te laken om zich van een gezag te ontdoen, dat zij eerst in handen hadden.’

Scheen de toestand dus gunstiger te worden, dat er veel verandering in Prins Friso's uitwendige omstandigheden zou komen, was voorloopig niet te verwachten. Wie niet rijk is, kan zoo licht niet tot aanzien geraken en de Prins verkeerde te dien tijde in zeer drukkende finantiëele zorgen. De goederen waren met groote schulden bezwaard en een leger van schuldeischers viel hem lastig met aanmaning. Een paar voorbeelden tot toelichting. Toen in 't voorjaar de Prins naar Cassel wilde reizen om zijn bruid te bezoeken, kwam er een persoon uit Holland met kostbare kleederen, die beweerde in geen twee jaar geld te hebben ontvangen. ‘Het Hof ruikt naar geld als een koe naar muskus’, schreef Sminia[2)], en de schuldeischers waren niet gemakkelijk. Toen in April een schip met meubelen van het Hof was geladen, had een der crediteuren, die 500 Gld. te eischen had en niet wist, hoe ze te krijgen, de stoutheid op het schip beslag te laten leggen, zoodat nog dienzelfden avond het geld werd betaald, met dat gevolg evenwel, dat ook andere schuldeischers denzelfden weg insloegen[3)].

Niet de Prins was de oorzaak van dien slechten toestand, maar zijn moeder Amalia van Anhalt, die een slecht beheer

1) 2 Maart 1709. (E).
2) Aan Vegilin, 23 April 1709. (E).
3) Sminia aan Vegilin, 6 April 1709. (E).

had gevoerd. Deze vrouw, die nog onlangs door Jhr. Mr. J.H. Hora Siccama in zijn werkje ‘Onze Princessen’[1], werd voorgesteld als een moeder, die alleen de belangen harer kinderen behartigde[2], werd in haar eigen tijd op geheel andere wijze beschouwd. Wanneer Sminia, die aan het Huis Oranje gehecht was, als een toenmalig regent betaamde, in zijn brieven aan Vegilin haar als ‘schadelijk monster’ betitelt, of haar met den liefkoozenden naam ‘wormkruid’ aanduidt, dat hij graag kwijt wou zijn, dan moet daar wel eenige grond voor bestaan hebben. Zij scheen heerschzuchtig, eigenzinnig en egoïstisch te zijn. Reeds toen Friso het stadhouderschap had aanvaard, bleef zij nog in zijn nabijheid en zocht zij hem naar haar zin te leiden, wat met den jongen man, die ‘een kind in 't verstand’ geacht werd, niet zeer moeilijk scheen. Zelfs toen de Prins in 1709 naar Groningen vertrok om de geschillen tusschen Stad en Ommelanden bij te leggen, vergezelde zij hem ook daarheen, hoewel hare tegenwoordigheid daar volstrektniet gewenscht werd. Zij deed het evenwel, zegt Sminia[3], om de Staten van Stad en Lande te bewegen voor haar een lijfpensioen bij de Generaliteit te recommandeeren. Haar eigen belang verloor zij nooit uit het oog en, toen de boedelscheiding tusschen moeder en kinderen zou plaats hebben, maakte zij de ongehoorde pretensie van 700,000 Gld. Toen men haar op het onmogelijke wees, nam zij het middel te baat in een gemaakte beroerte te vallen, want na eenigen tijd te hebben gelegen, schrijft Sminia[4], barstte zij los tegen hare dochters. Om haar aanwezigheid in Friesland vonden velen in dat gewest het ook raadzaam, de juweelen van den Koning-Stadhouder, waarop geen der erfenispretendenten aanspraak maakte en die door de executeurs aan den Prins waren toegewezen, nog niet over te zenden, ‘want op de gebeden van een moeder en lieve zusters een weigerend antwoord te geven valt dikwijls hard, vooral voor een goedaardig karakter’, schreef Sminia aan Vegilin[5].

1) den Haag, 1886.
2) Haar spilzucht trekt de Heer H.S. in twijfel bij gebrek aan bewijzen. Deze zijn te vinden in de brieven van Sminia aan Vegilin van Claerbergen.
3) Aan Vegilin, 9 Maart 1709. (E).
4) 26 Maart 1709, aan Vegilin. (E).
5) 16 Maart 1709. (E).

De grootste zorgen baarden evenwel de vele pretendenten op de erfenis van Willem III, die, groot in getale, den Koning van Pruisen als den machtigsten onder hen telden en als dengene, die de meeste aanspraak had. De Staten-Generaal, door Willem III tot executeurs van zijn testament benoemd, ondervonden groote moeilijkheden en den Prins zelven kostte de zaak heel wat hoofdbrekens. De Hoogmogenden weigerden de sommen uit te betalen, die de Prins volgens zijn recht eischte, omdat ze niemand dan hem toekwamen, en er geen proces over gevoerd werd. Goslinga werd door hem in den arm genomen en deze ontving telkens brieven met klachten van den Prins, dat hem ook werd onthouden, waarop niemand aanspraak maakte, en wat hem ongetwijfeld toebehoorde[1]. Zoo schreef hij eens[2] over het zilveren vaatwerk, door den Koning nagelaten, over de douarie, aan zijn echtgenoote toegekend, en de 50,000 Gld. die hem tot nu toe jaarlijks waren uitbetaald van de opbrengsten der goederen voor het onderhoud van zijn Hof, maar die hem nu werden onthouden. Goslinga had het verzoek van den Prins bij de Generaliteit ingediend, maar om onvoorzichtig gekozen bewoordingen maakte men zich in de Staten-Generaal boos. ‘Maar al ware ik inschikkelijk geweest, zooals men van mij verlangt’, schreef Prins Friso aan Goslinga[3], ‘dan waren er nog genoeg moeilijkheden te vinden ten einde mij de 50,000 ℔ niet toe te staan; alsof het niet mijn eigen geld was, dat ik opvraag, want niet alleen kan niemand er aanspraak op maken, maar zelfs hebben de Hoogmogenden als executeurs volstrekt geen recht het geld te gebruiken om de gemeene schulden van de successie te betalen, daar het getrokken is uit het fonds der achterstallen, aan den koning van Engeland verschuldigd.’ Men ging zelfs verder en eischte van hem, dat met zijn toestemming het zilveren vaatwerk aan den koning van Pruisen zou worden toegekend. ‘Dat mag ik niet doen,’ schreef de Prins daarover. ‘Ik zie niet op de waarde van het vaatwerk, al bedraagt die ook een som van 30,000 ℔, maar alleen op de gevolgtrekking, die Z.M. hieruit zou maken.’ Is hierbij de zucht om den Prins klein te houden niet te miskennen, om billijk te zijn mogen we niet verzwijgen, dat er

1) 26 Nov. 1709, van Friso aan Goslinga. (T).
2) 29 Maart 1709, van Goslinga. (T).
3) 5 April 1710. (T).

groote moeilijkheden aan een beslissing verbonden waren. Het was voorzeker niet edel hem datgene te onthouden, waarop hij onbetwist recht had, maar er waren zooveel bezwaren vast aan de uitvoering van dit testament, dat we ons niet behoeven te verwonderen over het slepend houden eener zaak, die van zoo groote gevolgen was. In de eerste plaats was het een hangend vraagstuk, wie over de collaterale goederen binnen 't gebied der Generaliteit had te beslissen, de Staten-Generaal of de de Raad van State[1]. Verder had de houding van de Staten-Generaal in dezen veel invloed op de politieke verhouding tot Pruisen. Immers de Koning had reeds een zeer dreigenden brief geschreven, dien men als een ultimatum had kunnen opvatten. Wel hadden de Hoogmogenden daarop een passend en waardig antwoord geschreven[2] en was de Koning door die standvastigheid stilletjes in zijn schulp gekropen, maar het was toch een waarschuwing geweest om voorzichtig te zijn, want later nog dreigde de vorst zijn troepen uit 't bondgenootschap terug te trekken, waardoor ongetwijfeld de onzen zich het misnoegen der andere Gealliëerden op den hals zouden halen. Het was dus van belang de zaak slepend te houden en eerst lang na den successie-oorlog zou een beslissing vallen. De Koning was intusschen zoo slim geweest te trachten de zaak voorloopig en onderhands te schikken: de Prins echter had begrepen, welke strik hem gespannen werd, en zag zeer goed in, dat hij daarmede een groot deel van 's Konings aanspraken zou erkennen, terwijl hij daarom nog volstrekt geen einde had gemaakt aan de eischen der andere pretendenten

Dat Prins Friso dus op allerlei wijzen door allerlei personen, zelfs door zijn naaste bloedverwanten werd besnoeid, moest ten gevolge hebben, dat de schulden vermeerderden, zoodat er bijna geen uitkomst te vinden was. We vinden zelfs melding gemaakt van een schuld van zeven ton[3]. De 100,000 Gld., hem toegekend door de Generaliteit bij gelegenheid van zijn huwelijk, en de som, hem geschonken door de Provincie Friesland, zouden niet veel ruimte geven, terwijl bovendien de kosten van dit huwelijk weer veel wegsleepten. Zoo had Z.H. in Hessen dertig vaten

1) Slingelandt aan Vegilin, 7 Juni 1709. (E).
2) Friso aan Goslinga, 12 April 1710. (T).
3) Sminia aan Vegilia, 17 Dec. 1709. (E).

Moezel- en Rijnwijn besteld elk van 300 Rds. en zich een rijtuig aangeschaft van 15,000 Gld[1]. Dat bovendien de Prinsniet veel zuinigheid zal geleerd hebben in een omgeving als die van zijn moeder, laat zich hooren. Bevreesd, dat op den duur de Provincie hiervan last zou krijgen, drong men er dan ook op aan, dat Z.H. een balans zou opmaken van de inkomsten en uitgaven om daarnaar zijn uitgaven te regelen. Deed hij 't niet, dan zou men zich wenden tot de Prinses, Maria Louise, ‘die den naam heeft van verstand en overleg te hebben’, schreef dezelfde Sminia, die zich eerst zoo ongunstig over Amalia van Anhalt had uitgelaten.

De veldtocht van het jaar 1708 was schitterend geweest: overal hadden de wapenen der Bondgenooten gezegevierd, waar zij met die der Franschen in den strijd geweest waren. Weliswaar in 't begin van die campagne waren door onzen en des opperbevelhebbers schuld Gent en Brugge in 's vijands handen overgegaan, maar de aanslag op Oudenaerde was verijdeld en de daarop gevolgde slag had de overwinning voor de Bondgenooten ten gevolge gehad. Weliswaar had men het geheele Fransche leger kunnen vernietigen en op voordeelige wijze de stad Rijsel in zijn macht kunnen krijgen, maar de overgave van die stad en haar citadel gaf den Gealliëerden toegang in 's vijands land en de campagne werd op schitterende wijze besloten door herovering van de beide Vlaamsche vestingen in 't midden van den winter.

Zoo was Frankrijk tot het uiterste gebracht en zag zelfs den vijand op de grenzen van haar uitgeput gebied en werden als van zelf de vroeger afgebroken geheime onderhandelingen weder spoedig opgevat tusschen het Fransche hof en de Heeren in den Haag. De feiten zijn bekend en 't zal dus niet noodig zijn ze hier nog eens uitvoerig mede te deelen. De onderhandelingen werden eerst in 't geheim te Woerden gevoerd tusschen de Republiek en den Franschen koning, die daartoe den president van de rekenkamer, De Rouillé, had gezonden, maar ze wilden nog niet gemakkelijk vlotten. De eigenaardige samenstelling van onze regeering maakte, dat niet lang iets geheim kon blijven, en zoo lekte ook hiervan weldra iets uit bij de overige gealli-

1) Sminia aan Vegilin, 21 Dec. 1709. (E).

ëerde mogendheden, die er aan wilden deelnemen, nadat hun officiëel de plaats hebbende onderhandelingen waren bekend gemaakt[1]. Lodewijk XIV, die tegen elken prijs vrede noodig had, zond nu zijnen eersten minister De Torcy naar den Haag, die om het groote gewicht der zaak zich zelf daartoe had aangeboden. Engeland vaardigde den held van den dag, den Hertog van Marlborough, af, die voor zichzelf de moeilijke taak[2] op zich genomen had schijnbaar de vredesonderhandelingen te bevorderen, doch in waarheid ze tegen te werken, zonder dat de heftigste Whigs, die thans in Engeland aan 't roer waren, noch de Nederlandsche staatslieden, nauw met genen verbonden, daarvan iets konden vermoeden. Tegelijkertijd moest hij bij mogelijke verandering in de partijverhoudingen in zijn vaderland den Tories geen aanleiding geven om hem te beschouwen als den persoon, op wiens tegenwerking en onwilligheid het voortzetten van den vredehandel was gestuit. Hij had daarbij tevens te zorgen zich bij den Keizer niet onaangenaam te maken, nu hij nog steeds niet bedankt had voor het opnieuw aangeboden gouvernement van de Zuidelijke Nederlanden, hoewel hij den Nederlandschen staatslieden lachende opmerkte, dat het onmogelijk was een protestant aan te stellen als gouverneur van een katholiek land. De Whigs nu hadden hem ook nog opgedragen een Barrière met de Staten-Generaal te regelen, wat den Keizer onaangenaam moest zijn, omdat het land bij tractaat hem reeds was toegewezen. Om dezen last van zijn schouders te schuiven schreef Marlborough aan zijn regeering, dat de regeling van den volgenden veldtocht hem bovendien zooveel werk bezorgde, dat voor de oplossing van het barrière-vraagstuk een ander moest worden aangewezen. Daartoe werd de jonge Lord Townhend hierheen gezonden, die zijn groote diplomatieke talenten in den Haag zou ontwikkelen. Zoo had dus de Prins-Hertog een taak te vervullen, waarvoor alleen hij als diplomaat en hoveling in staat was, maar die slechts strekte om zijn bijzonder belang, niet dat van het vereenigd Koninkrijk voor te staan. Ook de Keizer, wiens dynastiek belang voornamelijk bij deze onderhandeling betrokken was, zond zijn afgevaardigden en koos daartoe Prins Eugenius en Graaf von Sintzendorf.

1) Goslinga en Du Tour naar Sten. van Friesl., 23 April 1709. (Rijksarch. te Leeuwarden).
2) Carl Von Noorden, Europ. Gesch. des XVIII Jahrh., III, 480.

Met deze personen hadden gedurende de maand mei verscheidene conferenties plaats tot regeling van de praeliminaire artikelen voor den vrede. Het is bekend genoeg, hoe de Fransche minister De Torcy aan al de buitensporige eischen van de Bondgenooten toegaf, hoe de geheele Spaansche monarchie aan Koning Karel III werd toegewezen, hoe ieder der Gealliëerden werd tevreden gesteld en hoe Frankrijk aan de zijde van Vlaanderen en den Rijn zou teruggebracht worden tot de grenzen, bij de vredestractaten van Munster en de Pyrenaeën bepaald. Na betrekkelijk korten tijd en hevige woordenwisselingen was het praeliminair verdrag gereed en maakte De Torcy zich bereid ter bekrachtiging naar Parijs te vertrekken, nadat hij nogmaals de verklaring had afgelegd geen machtiging te hebben het bekende 37e artikel aan te nemen. Men hield zich bij ons echter overtuigd, dat de oorlog geëindigd was en dat de Koning ook dat artikel zou ratificeeren. Een week later evenwel, op den 5^{en} Juni, verscheen De Rouillé, die teruggebleven was om 's Konings antwoord over te brengen, in de vergadering der Staten-Generaal en deelde mede, dat zijn meester het ontwerpverdrag onmogelijk kon aannemen. Geen wonder ook. Terwijl toch de Koning alles, wat hem gevraagd was, had toegegeven, en er een zware waarborg was gesteld om de uitvoering van het tractaat te verzekeren, bestaande in de overgave der barrièresteden, die nog in zijn macht waren, van een paar steden in Noord-Frankrijk en Straatsburg en de slechting van Duinkerken's vestingwallen binnen een zekeren termijn na de onderteekening van het *praeliminair verdrag*, bepaalde het 37e artikel nog, dat de overeengekomen wapenstilstand zou eindigen, wanneer Filips V de Spaansche Monarchie niet binnen twee maanden aan Karel III had afgestaan. Dat was te veel geëischt. Lodewijk XIV kon onmogelijk de grenzen van zijn land openstellen, den toegang voor iederen vijand mogelijk maken, wanneer Filips V, minder kleinzoon van Lodewijk XIV dan wel een door het Spaansche volk erkend en bemind koning, weigerde aan den eisch der Bondgenooten toe te geven, wat hij doen zou, want, behalve in Catalonië, wilde men nergens iets van Karel III weten. ‘Oorlog om oorlog’, had Lodewijk gezegd, ‘ik bestrijd liever mijn vijanden dan mijn kleinzoon.’ Doch ook zonder het 37e artikel was men te ver gegaan. De oorlog, begonnen tot handhaving van het politiek evenwicht in Europa, zou eindigen met

een vrede, die al het evenwicht van de Bourbons op de Habsburgen overbracht, want zelfs een uitsluiting van Karel III van den keizerlijken troon was niet bepaald; en het groote verbond van Willem III en Heinsius zou even gevaarlijk worden voor Europa's rust als een zoo gevreesde Bourbonsche heerschappij. Onze staatslieden hadden dan ook zoo ver niet willen gaan en men was er bij ons volstrekt niet afkeerig van een deel der Spaansche Monarchie aan Filips V te laten. Toch had men toegegeven en was men eerlijk genoeg geweest de verlokkende voorstellen van Frankrijk om afzonderlijk een voordeeligen vrede te sluiten te beantwoorden met te zeggen, dat men zonder de Bondgenooten geen vrede wenschte. Waarom? In de eerste plaats, omdat de Barrière nog niet geregeld was, waarvoor wij eigenlijk den oorlog voerden, en de bovendrijvende Whigpartij zeer genegen was ons verlangen hierin te gemoet te komen, maar niets wilde hooren van een verdeeling der Spaansche monarchie. Bovendien was men bekend met de groote behoefte, die Frankrijk had aan vrede. Den 30^{en} Maart van dat jaar had de Gedeputeerde ter Generaliteit Du Tour reeds naar Friesland geschreven[1)], hoe de Graaf de Maffei een brief uit Genève had ontvangen, waarin op goede gronden beweerd werd, dat Frankrijk tot het uiterste gekomen was en geld noch crediet meer had om den oorlog te betalen, welke brief den Griffier Fagel was toegezonden en door hem voorgelezen in de vergadering der Hoogmogenden. Nog meer overtuigend echter was, hetgeen Marlborough den 26^{en} Maart aan Slingelandt had geschreven[2)]: 'Wij hebben zekere berichten uit Frankrijk, dat de ministers den Koning hebben aangeraden op iedere voorwaarde vrede te sluiten, liever dan den volgenden veldtocht af te wachten. Wanneer ge dus maar zegt, wat ge noodig hebt, zal de vijand elke voorwaarde, die we stellen, aannemen.' Ter wille van een barrière en het Bondgenootschap dus zou de Staat opnieuw den last des oorlogs, die bijna niet meer te dragen viel, opnemen. Toch werden de onzen en Heinsius in de eerste plaats de dupe van hun standvastigheid. Op hen werd de schuld geworpen van het afbreken eener onderhandeling en in Frankrijk verkeerde men dan ook in de overtuiging, dat de ondergane vernedering van den roi-soleil

1) Rijksarchief te Leeuwarden.
2) Twiekelsch Archief.

het gevolg was van de halsstarrigheid onzer staatslieden. Dat die overtuiging zoo lang heeft bestaan, is te wijten aan een gebeurtenis, die tot de uitgave van Goslinga's Mémoires[1] geheel onbekend was, en die uit de correspondentie van de regeeringsleden ons zonneklaar en ontwijfelbaar wordt. Ze is der vermelding overwaardig, waarom we er even bij blijven stilstaan.

De veldheeren waren spoedig na de verklaring van De Rouillé naar het zuiden vertrokken om de campagne van 1709 te beginnen. Den 10^{en} Juni te Brussel gekomen, werd hun den volgenden dag de opwachting gemaakt door de aanwezige Gedeputeerden te Velde, Vegilin en Van Borssele tot Geldermalsen. Natuurlijkerwijze viel spoedig het gesprek over de laatste gebeurtenissen in den Haag en inzonderheid over het 37^{e} artikel. De Hertog van Marlborough prees zeer het standvastig gedrag van onze regenten, maar zeide vervolgens dat het moeilijk zou zijn de ontruiming van Spanje uit te voeren binnen den tijd van twee maanden, en meende, dat die zwarigheid zou blijven bestaan, ook al was men in 't vervolg even gelukkig in de Zuidelijke Nederlanden, als men tot nu toe geweest was[2]. Geldermalsen merkte toen op, waarom Z.H. zich daaromtrent niet had verklaard tegenover den Raadpensionaris. De Prins-Hertog antwoordde daarop, dat hij van den Raadpensionaris een matiging in de eischen had verwacht, maar dat deze had gezwegen en hij zich ook niet verplicht had gerekend daarover te spreken. Geldermalsen bracht dit gesprek dadelijk over bij Heinsius evenals Vegilin, die er Sminia ook over schreef. Deze was in den Haag en begaf zich dadelijk naar den Raadpensionaris om met hem de kwestie te bespreken[3]. Beiden gingen toen den loop der zaken nog eens na en herinnerden zich, hoe de buitenlandsche ministers evenzeer van oordeel geweest waren, dat het den Franschen Koning geen ernst was geweest met de belofte de Spaansche monarchie door zijn kleinzoon te laten ontruimen en dat de oorlog dus slechts zou verplaatst worden en, toen in de daarop gevolgde conferentie Heinsius, die voorzitter was, de leden gesommeerd had te zeggen, of zij ook eenige

1) Uitgegeven door het Friesch Genootschap voor Geschied-, Ondheid- en Taalkunde, Leeuwarden, 1857.
2) Geldermalsen aan Heinsius, 11 Juni [1709] (T).
3) Sminia aan den Secretaris van Friesland, 11 Juni 1709 (Rijksarchief e Leeuwarden).

zwarigheid hadden, ontving de Republiek den dank van alle aanwezigen voor haar flink gedrag, inzonderheid van Marlborough, die zich in zeer sterke termen uitliet. Kort daarop was Heinsius door Marlborough en Townshend een bezoek gebracht, gedurende hetwelk een brief was binnen gebracht met een van een Franschen officier er bij, waarin o.a. vermeld stond, dat, nu de onderhandelingen afgebroken waren, de Hertog en Prins Engenius wel hun zin zouden hebben, waarover Marlborough van kleur verschoten was. Hij had nog even gevraagd, of men zich niet met minder had kunnen tevreden stellen, maar had er dadelijk weer over heen gepraat.

Heinsius begreep dus die handelwijze van den Prins-Hertog niet goed, vooral daar zijn brieven er volstrekt niet over schreven en Townshend in den Haag een geheel andere taal sprak, al ontkende deze niet, dat de vredespartij in Engeland dagelijks toenam. Dit was misschien juist de reden, oordeelde men reeds vroeger, dat de Hertog van meening was veranderd, die vroeger, in plaats van niet mede te gaan met de wenschen der verbonden mogendheden, zich zelfs in de volgende zeer sterke bewoordingen had verklaard: ‘Je me laisseray fouetter par toute l'Europe de l'une extremité jusques a l'autre, si le Roy de france ne ratifie poinct le traité des praeliminaires’[1]. Geen wonder, dat men in den Haag dit gedrag niet kon verklaren, maar wij, die meenen hem beter te begrijpen, wij zien in zijne verklaringen niets anders dan de bedoeling, om de verantwoording van het gebeurde van zich af te schuiven en geheel op de Republiek te werpen, ten einde zichzelf voor 't vervolg niet onmogelijk te maken.

Heinsius was dus bitter gestemd tegen den Hertog[2], wiens uitingen men als persoonlijk beschouwde, daar Townshend in den Haag en de Engelsche Staatssecretaris geheel anders spraken en schreven en zich zelfs verwonderd toonden over Marlborough's gesprekken. Iets anders was het met de keizerlijken. Immers ook prins Eugenius had zich in denzelfden geest uitgelaten, en dat was gevaarlijker. Men wist, dat de geheele Spaansche Monarchie den Keizer niet heel veel kon schelen en dat het hem slechts te doen was om de Staten in Italië, waarop de Duitsche

1) Sminia aan Vegilin, 7 Juni 1709 (E).
2) Sminia aan Vegilin, zonder datum (E).

Keizers reeds sinds eeuwen hadden gevlamd, en om de teruggave van de bezittingen in den Elzas. Men vreesde nu, dat de Keizer er toe zou komen de praeliminaire artikelen aan te nemen om aan Engeland en de Republiek over te laten Spanje voor Karel III te ontruimen. Dat werd nog te waarschijnlijker, toen Eugenius den Graaf Von Sintzendorff uit den Haag naar de Zuidelijke Nederlanden ontbood[1] om met hem te spreken over dingen, die voor ons geheim bleven, terwijl deze aan den Staat de verzekering gaf, niets van het voorgestelde in de praeliminairen te willen terugnemen, maar voor Vegilin in 't leger daarentegen weer een geheel andere verklaring aflegde[2].

Ter wille dus van een Barrièretractaat hielden we ons zoo vast aan een bondgenootschap, dat onmogelijke eischen stelde, en, toen deze niet ingewilligd werden, ons nog tot dupe maakte van een handelwijze, waarvoor al de drie gealliëerde mogendheden aansprakelijk waren. En al hield men deze kwestie ook zeer geheim, de vijand had er toch van gehoord, en zag er een begin van oneenigheid in tusschen de Bondgenooten. Dat was ook zoo. In plaats van grooter toenadering was verwijdering en wantrouwen het gevolg en natuurlijkerwijze werden Eugenius' handelingen door de onzen nagegaan.

De Republiek was genoodzaakt een zwaren oorlog voort te zetten, die hare financiën geheel zoude uitputten. Geen wonder, dat ze spoedig weer trachtte de vredesonderhandelingen met den vijand aan te knoopen, waarop we straks nog even zullen terugkomen.

De vredesonderhandelingen waren slechts gedeeltelijk oorzaak, dat de veldtocht van het jaar 1709 eerst laat begon; voor een ander deel was dat toe te schrijven aan de ingevallen vorst dadelijk na het einde der vorige campagne, toen de magazijnen nog niet voorzien waren en men alle mogelijke moeite doen moest om te fourageeren, wat vooral te Rijsel zeer noodzakelijk was, waar gedurende dien winter een groote nood onder het garnizoen zich had doen gevoelen.

Voor den veldtocht van dat jaar is het mij gelukt een nieu-

1) Sminia aan Vegilin, 18 Juni 1709 (E).
Sminia aan den Secretaris van Friesland, 18 Juni 1709 (Rijksarchief te Leeuwarden).
2) Sminia aan Vegilin, 22 Juni 1709 (E).

we bron te vinden in het journaal van Johan Vegilin van Claerbergen[1] en de vele uitvoerige brieven, die hij aan zijn vader op de Joure zond, en die wel veel bekende, maar toch ook zeer veel nieuwe en interessante bijzonderheden bevatten.

Deze Johan, een der vier in 't leger aanwezige Vegilins[2], was als achttienjarig jongeling zijn broeder Filips-Frederik, die dat jaar voor 't eerst namens den Raad van State naar 't leger gedeputeerd was, daarheen gevolgd en deed waarschijnlijk bij hem dienst als particulier secretaris.

Hij schijnt een vroolijke jongen geweest te zijn, die, niet erg bevreesd van aard, integendeel in jeugdigen overmoed losjes over de gevaren, waarin hij verkeerde, heen wipte en, al was hij soms wat cynisch, ons in zijn brieven heel aardig weet te vermaken met hetgeen hij opmerkte. Een enkel staaltje zij het mij vergund hiertusschen te voegen, waaruit zal blijken, dat de pedante betoogtrant, die zoo menigeen volgt uit vrees zijn deftigheid te verliezen, geen kenmerk is bij Johan, die vrij gemakkelijk neerschrijft, wat hij had gezien. Nadat de Heer van Randtwijck in 't leger voor Doornik was aangekomen, schrijft Johan eenige dagen later[3]: 'De Fransen continueren nog al in onbeleeftheyt op onze quartieren te canonneeren, 't geen zedert 3 à 4 dagen ook van meer effect als te voren is geweest, want vrijdag, ik wil zeggen Donderdag, schotense een soldat van de wagt bij 't Huis van de H^{r}. van Randtwijck 't hooft af, die daer door aenstonts capot waer, alsoo sulken wonde ongeneeslijk is; gisteren, wanneer Prins Eugene en Milord Duc met de H^{ren} Gedep^{en} te Velde en andere Generaels aen datzelfde quartier aten bij dien Heer en de peerde voor de deur stonden om te samen na de trencheen te rijden om de storm te zien, doen quam er een koegel vliegen, die 't rijdpeerdt van de Heere Hooft doodt schoot, een knegt van de Heer Goslinga aan de voet en nog een ander quetste; sulke

1) Hij is eigenlijk de persoon, door wien de brieven van zijn broer Philips Frederik in het Eysinga-archief gekomen zijn. Van de vele kinderen zijns vaders toch was hij de eenige, die een dochter naliet, welke huwde met Schelte Hessel Frans Julius Johan Heringaas, Roorda van Eysinga, gest. in 1790.

2) De drie anderen waren: Filips Frederik, de Gedeputeerde te Velde: Assuerus, Kapitein en Adjudant van beider oom Frederik Vegilin v. Cl., den Generaal-Majoor.

3) aan zijn vader, 28 Juli 1709, 's avonda (E).

ronde instrumenten, waerdoor ymant haest om den hals kan raken, komen nu en dan ook voor bij onse vensters en over 't huis vliegen, maar durven er niet in, alsoo se vreezen met haer hoofd tegen de muur te stoten....' Het was nl. eens gebeurd, dat in de slaapkamer van Goslinga en Vegilin, die samen in een huis logeerden op een kwartier afstands van 't belegerde Doornik, een kanonskogel was gekomen en, tegen twee muren teruggekaatst, de steenen had doen vliegen om de ooren der twee aanwezige bedienden.

Wie dan ook in het ambt van Gedeputeerde een overtolligheid ziet, dat als een sinecure werd opgevat en, het toetsend aan onze tegenwoordige begrippen van bureaucratische bemoeizucht, het alleen beschouwt als een middel tot hatelijke dwarskijkerij, zal zich een geheel verkeerd begrip daarvan vormen. Slaan we slechts de instructie van 1706 op, dan zien we daaruit, dat het college van Gedeputeerden te Velde feitelijk de rol had van opperbevelhebber over 't leger der Republiek, waaraan de veldmaarschalk als raadgevend ondergeschikte had te gehoorzamen en waarvan de Gedeputeerde namens den Raad van State eenigszins de Kwartiermeester-Generaal was. Die instelling, waaraan natuurlijk gebreken kleefden, die vooral bij de keuze van ongeschikte personen aan den dag kwamen, maar die ook sterk zijn overdreven door vreemde bevelhebbers, welke ze gaarne naar hun hand wilden zetten, had echter zeer veel goeds. Zij toch waren de vertegenwoordigers der souvereine macht in het leger en altijd bij de krijgsverrichtingen aanwezig, waardoor voorkomen werd, dat de bevelvoerder telkens instructies en bevelen had te vragen aan den souverein, die op verren afstand natuurlijkerwijze nooit juist den stand van zaken kon beoordeelen, terwijl het toevertrouwen van een volstrekte macht zelfs aan den bekwaamsten opperbevelhebber allerlei bezwaren met zich brengt. In een tijd nu, dat de overheden van den Staat nog kracht tot handelen toonden te bezitten en hun gezag wisten te handhaven, schroomden de Gedeputeerden te Velde ook niet beslissend en zelf handelend op te treden, zooals we weten van Goslinga, die zich, naar Johan Vegilin schreef[1)], wel wat te veel blootstelde. Maar ook de andere Gedeputeerden waren aanwezig, waar zij dat noodig oordeelden, en ieder oogen-

1) Aan zijn vader, 1 Aug. 1709 (E).

blik schreef Johan naar huis, dat zijn broeder ongedeerd uit de loopgraven was gekomen, waarin het verblijf niet zeer rustig was en allerlei gevaren meebracht, zelfs al was men minder roekeloos dan generaal Fagel, die er te paard doorreed. Zij vertoefden te midden van het leger en behielpen zich[1], wanneer dat noodig was, maar leefden overigens als vertegenwoordigers van een groote mogendheid op een breeden voet. Ze hadden een geheelen nasleep van bedienden, bagage en paarden[2], kregen ieder oogenblik Prins Eugenius bij zich aan tafel, soms ook den Hertog van Marlborough en eveneens de andere Generaals, terwijl ze voortdurend, ook al waren ze afwezig, open tafel hielden voor den komenden en gaanden man en voor de garde-officieren van de wacht, zoodat er somtijds vijftig personen aanzaten[3].

Ook brachten nieuwsgierige landgenooten hun bezoeken en logeerden in 't leger, wat volstrekt niet bezwaarlijk was als ze hun eigen bed maar medebrachten, een last, dien de heer Van Harinxma ondervond, toen hij met zijn Hoornsch wagentje door de Zuidelijke Nederlanden reisde en in 't leger zijn Frieschen vrienden een bezoek bracht[4]. Soms zelfs kregen ze dames in 't leger, zooals mevrouw Van Randtwijck en mevrouw Hooft met nog een juffer uit Delft, ‘zoodat het hier zeer aangenaam is te zijn’, schreef Johan aan zijn familie. Mevrouw Van Randtwijck echter gevoelde zich minder op haar gemak, toen de kogels om haar ooren snorden, waarom ze maar weer spoedig heenging[5]. Op die wijze kan men licht begrijpen dat de vijf en zeventig gulden daggeld voor de Gedeputeerden geen al te groote som was.

Na het plotseling afbreken der vredesonderhandelingen was de verontwaardiging der Bondgenooten groot, die meenden in het ongelijk te zijn gesteld en Frankrijk van trouweloosheid beschuldigden. Alsof het volstrekt niet in haar bedoeling had gelegen om vrede te sluiten, maar alleen om tusschen de Gealliëerden tweedracht te zaaien, hielden zij zich meer dan ooit overtuigd, dat men den trotschen Lodewijk had te dwingen zijn kleinzoon Spanje te doen ontruimen. Dit alles maakte,

1) Johan Vegilin aan zijn vader, 26 Sept. 1709 (E).
2) Goslinga aan Vegilin, 17 Mei 1709 (E).
3) 28 Juli 1709, Johan Vegilin aan zijn vader (E).
4) Johan Vegilin aan zijn vader, 25 Juli 1709 (E).
5) Id. aan id., 1 Aug. 1709 (E).

dat men in de campagne van 1709 zijn eischen kracht wilde bijzetten, terwijl de vijand er natuurlijk op uit zou zijn om te toonen, dat er nog met Frankrijks macht in Europa te rekenen viel en het niet gezind was zich de wet te laten voorschrijven. Men kon dus groote gebeurtenissen verwachten. De Bondgenooten, niettegenstaande het wantrouwen in dit jaar meer dan ooit aaneengesloten, werkten samen om iets groots tot stand te brengen, terwijl het Fransche leger, hoe uitgeput ook, onder den nooit moedeloozen markies De Villars alle krachten inspande om de macht der Bondgenooten te keeren, ten einde den toestand van het rijk niet erger te maken, dan hij reeds was. En dat gelukte, want, hoe goed de Bondgenooten ook samenwerkten, ze konden niet verrichten, wat ze zich hadden voorgesteld. Immers, werd de eer der wapenen al schitterend gehandhaafd, groote voordeelen bracht de veldtocht niet op. Van een binnendringen in 's vijands gebied kon in 1709 nog niets komen. Dadelijk na het afbreken van de onderhandelingen in den Haag was de armée in 't veld gekomen en stond in zeer korten tijd gereed. De beide veldheeren gaven voor spoedig een slag te willen leveren aan het Fransche leger, waaraan Van Borssele tot Geldermalsen[1)] evenwel twijfelde, zooals ook spoedig de onmogelijkheid bleek, daar de vijand zich zoo sterk verschanst had, dat men er niet aan kon denken. Er schoot dus niets anders over dan een beleg te ondernemen, waartoe Doornik om verschillende redenen[2)] werd uitgekozen, dat ook reeds den volgenden dag werd berend. Het beleg, waarbij men verschillende moeielijkheden ondervond, had een geregelden voortgang. Nadat er bres geschoten was, sloeg men in de vesting de chamade en gaf de stad zich over, waarop men aanving de citadel te belegeren, die in 't begin van September den Bondgenooten in handen viel. Reeds veel vroeger was het aanbod tot overgave gedaan onder voorwaarde van een wapenstilstand van vier weken, maar men had daar wijselijk voor bedankt. Het zou ons te lang ophouden hier al de verrichtingen na te gaan, die ook niet alle even belangrijk zijn. Een paar punten slechts kunnen we hier ter sprake brengen. Het eerste betreft een kwestie, die het geheele jaar

1) Aan Goslinga, 11 Juni 1709 (T).
2) Uiteengezet in missive van 26 Juni 1709 van Gedeputeerden t.V. aan den Griffier (Rijksarch).

1709 hangende bleef, nl. die der toekenning van een militairen rang aan de ingenieurs, in dienst van het leger. Voor een goede waarneming van den dienst waren er veel te weinig. Reeds bij 't begin van het beleg schreef Marlborough[1] aan Slingelandt, dat hij er zestig te weinig had. Men begreep in den Haag, dat daarin moest voorzien worden en op 't laatst van den veldtocht waren er 80 in dienst van den Staat[2], maar nog niet genoeg. Dat allen nu geschikt waren, zou men betwijfelen, als men in de briefwisseling van dat jaar ziet, op welke wijze men ze bij elkander moest halen en soms personen, te Brussel in dienst genomen, reeds dadelijk wegens onbekwaamheid werden teruggezonden[3]. Hun toestand trouwens scheen niet zeer gunstig. Behalve hun tractement, dat van ƒ 1500 en ƒ 1200 voor de Directeurs-ingenieurs daalde tot ƒ 300, hadden ze niet veel anders dan de minachting der officieren te ondervinden. Daar ze geen rang hadden, konden ze geen bevelen geven en mochten die alleen ontvangen, en de Ingenieur-Directeur-Generaal Du Roque, die het beleg van Doornik leidde, en van wiens beleid en verdienste dus zooveel afhing, had geenerlei gezag over subalterne officieren. De Gedeputeerden te Velde begrepen, dat dit een valsche verhouding was en dat men hierin moest voorzien door toekenning van een militairen rang aan deze mannen. Goslinga[4] en Vegilin van Claerbergen spanden zich er voor en drongen er telkens op aan, dat men daartoe zou overgaan, ook omdat de ingenieurs te veel gewichtige diensten aan den Staat hadden bewezen, om daarvoor niet beloond te worden. In den Haag waren er ook verscheidene personen toe geneigd, zooals Slingelandt en Geldermalsen, die het bezwaar begrepen, hun verdiensten inzagen en het noodig oordeelden, dat men hun ijver aanmoedigde, maar de Raadpensionaris had er minder ooren naar. De Raad van State, die reeds meer dan eens een weigerend antwoord omtrent deze kwestie scheen te hebben ontvangen, durfde zich niet weder aan een afwijzing wagen[5], maar toch bleef Slingelandt er voor ijveren en schreef aan

1) 4 Juli 1709 (T).
2) Geldermalsen aan Vegilin, 11 Oct. [1709] (E).
3) Marlb. aan Slingelandt, 30 Sept. 1709 (T).
4) Aan Vegilin, 7 Febr. 1709 (E).
5) Slingelandt aan Vegilin, 29 Juni 1709 (E).

Vegilin[1], dat de Gedeputeerden nu aan de Staten-Generaal moesten voorstellen om aan den Ingenieur-Directeur-Generaal den rang toe te kennen van Brigadier, aan de beide eerste Directeurs dien van Kolonel, den beiden volgenden dien van Lt. Kolonel en den zesden en zevenden Directeur dien van Majoor, om den overigen Ingenieurs naar gelang van hun tractement de rangen te verleenen van Kapitein, Luitenant en Vaandrig. Hun pogingen bleven echter gedurende het jaar 1709 zonder vrucht, hoewel het hun gelukt scheen den Raadpensionaris ten gunste van hun voorstel te stemmen[2].

Een andere kwestie, niet onbelangrijk ter bespreking, is die van de protestantsche godsdienstoefening in Doornik en op het platte land, waar een vrij groote protestantsche bevolking scheen te zijn[3], die van deze omstandigheden natuurlijk gebruik wilde maken om vrij hun godsdienst te belijden. In een dorp, zoo wordt bericht, waren er zelfs zestig protestantsche gezinnen en Ds. Lamigue, de veldprediker van Oranje, schreef, dat hij in het vorige jaar wel eens honderdvijftig boeren onder zijn gehoor had gehad. Geen wonder, dat er personen waren, die zich moeite gaven om overal in die streken den godsdienst vrij te verklaren. Dat ging evenwel te ver. Niet alleen toch, dat het hoogst onvoorzichtig zou zijn geweest de katholieke priesterschap door zulk een maatregel aanleiding te geven de bevolking nog meer tegen de Gealliëerden in het harnas te jagen, dan reeds het geval was, men had vooral de katholieke bondgenooten te ontzien en in de eerste plaats den Keizer. Aan den anderen kant evenwel had men te voorkomen, dat de protestanten weer vervolgd werden, zooals nog in de Kastelenij van het reeds veroverde Rijsel gebeurde[4]. Men koos een middenweg, sloeg het voorstel van de hand, dat de capituleerende vesting Doornik deed om de oefening van den protestantschen godsdienst ten strengste te verbieden en alleen aan het garnizoen toe te staan, en stelde er een ander artikel voor in de plaats, waarbij ieder, die de godsdienstoefeningen van het garnizoen wilde bijwonen, dat vrij kon doen, zonder dat men nog voor de plattelands-

1) 5 en 9 Oct. 1709 (E).
2) Goslinga aan Vegilin, 7 Jan. 1710 (E).
3) Ds. Lamigue aan Vegilin, 12 Mrt. 1709 (E).
4) J.H. Van Wassenaar aan Vegilin, 7 Aug. 1709 (E).

bevolking iets bepaalde[1], maar ook zonder de goederen der katholieken aan te tasten, gelijk Lodewijk XIV eertijds gedaan had in de veroverde steden, zooals te Utrecht. Er zou een kerk worden gebouwd en Vegilin stelde Ds. Nauta aan tot predikant[2].

Nadat eindelijk in 't begin van September de bezetting van de citadel van Doornik zich had overgegeven, werd het plan, dat de Bondgenooten intusschen hadden gevormd, dadelijk uitgevoerd en den 7^{en} September gelukte het den Erfprins van Hessen met 60 escadrons en 4000 man infanterie de allerbelangrijkste vesting Bergen te berennen. De weinige Franschen, die achter de liniën bij die plaats hadden gelegen, waren teruggetrokken. De vijand, die zulk een snelle beweging niet had verwacht, rukte toen voorwaarts om de stad te ontzetten; de Bondgenooten, die hun leger in gereedheid hadden gebracht, trokken hun tegemoet en de moorddadige slag van Malplaquet op den 11^{en} September was het gevolg van hun samentreffen. Bloedige verliezen werden geleden en vooral onze infanterie, de kern van het leger, was na den slag zeer verminderd, en hoewel het Fransche leger was teruggeweken en het beleg van Mons voortgang kon hebben, was de vijand nog niet vernietigd, maar verzamelde De Villars weder zijn troepen.

Schitterend was de slag geweest, gevaarlijk de onderneming, maar geen groote voordeelen waren het gevolg. 'Wij zullen blij zijn,' schreef Goslinga aan Heinsius[3], 'zoo wij het beleg van Bergen ten einde brengen.' 11.000 man had de vijand verloren; de Bondgenooten telden 23.000 dooden. Groote daden schenen verricht te zijn door de onzen, en de jonge Prins Friso en de strijdlustige Goslinga hadden wakker meegestreden. Van den eerste schreef de opgewonden Ulbe Aylva van Burmania[4]: 'de bravoure van den jongen Baes hoor ik met het uyterste playsier, dat selfs vigente invidia alles, dat heroyq is, te boven gaet.' Over den andere liet hij zich in nog krasser termen uit: 'onze genereuse, cordaete en, als men het van een polityq magh seggen, brave Jr. Sicco heeft sigh een onsterfelijken naem verkregen en strekt tot een voorbeeld aen de posteriteyt.'

1) Lamberty, V, 340; Verbaal, Hs; Miss^{e}. van Ged^{n}. te V. aan den Griffier van 16 Aug. 1709.
2) Johan Vegilin aan zijn vader, 4 Aug. 1709 (E).
3) 17 Sept. 1709, Carl Von Noorden. Europ. Gesch., III, 542 A.
4) aan Vegilin, 12 Oct. 1709 (E).

Het beleg van Bergen werd geregeld voortgezet en onder dezelfde bezwaren als het vorige: gebrek aan fourage; onbekwame ingenieurs, wier aantal bovendien niet voldoende was; bijna voortdurend slecht weer, waarvan men vooral den last ondervond bij den aanvoer van de artillerie en bij het maken der graafwerken, maar inzonderheid van de loopgraven, die telkens vol water liepen, waren de gewone klachten, die men hoorde. Toch overkwam men deze bezwaren en den 20^{en} October gaf ook de citadel dezer vesting zich over. Men beschouwde den veldtocht toen als geëindigd en zond de troepen naar de winterkwartieren. Groote ondernemingen waren in dat seizoen toch niet meer mogelijk en de fouragemiddelen niet genoegzaam voorhauden om de campagne langer voort te zetten[1]. ‘Zonder brood’, schreef Goslinga, ‘trekt men niet met een leger verder, zooals een gewoon reiziger doet.’

Was de veldtocht schitterend geweest, wat men er van verwacht had, was niet verkregen. 't Is waar, twee belangrijke vestingen waren in handen der Bondgenooten gekomen, maar Parijs lag nog verre; een slag was gewaagd en gewonnen en bij Malplaquet was dapper gestreden, maar het vijandelijk leger had getoond, dat Frankrijk nog te duchten was en in staat zijn strijdkrachten in 't veld zoodanig op te houden, dat ook na een verloren slag een nieuwe aanval niet onmogelijk was, terwijl onze infanterie was gehalveerd. Dat begrepen velen bij ons en evenzeer de Hertog van Marlborough. Wilde men tot een goeden vrede geraken, dan was nu de tijd gekomen, eer de kans omsloeg. De woede van onze regenten tegen Frankrijk, dat, naar men meende, geen vrede had gewild en alleen maar gepoogd had de Bondgenooten te verdeelen, had spoedig plaats gemaakt voor een kalmer nadenken en bespreken. De ontnuchtering ten gevolge van de gesprekken der beide veldheeren had daartoe wel het meest bijgedragen. In de brieven van dien tijd wordt door alle groote en kleine diplomaten de kwestie van den dag telkens besproken: voor- en tegenstanders waren er genoeg en brachten hunne argumenten te berde, die van weerszijden veel waars bevatten, maar ook van weerszijden, als bij alle politieke vraagstukken en partijen, soms hersen-

1) Marlborough aan Slingelandt, 22 Octr. 1709 (T).

schimmige bezwaren en overdreven vrees aan den dag brachten.

Waren er bij ons twee partijen, aan het Fransche hof was dat eveneens het geval, waar de Dauphin en de Hertog van Orléans stonden tegenover den Hertog van Bourgondië, die met zijn aanhang vrede wilde, omdat Frankrijk onmogelijk den oorlog langer kon dragen. Gebrek aan geld en graan, de slechte opbrengst van belastingen waren nog altijd de bestaande oorzaken, dat het Rijk den oorlog niet kon voortzetten. En de nood was groot. In den Haag kwamen daarvan de berichten[1]. 'In Lion', schreef Sminia aan zijn committenten, 'zijn er van 80,000 zielen 33,000, die bedelen en door de anderen van 't hoog noodige moeten worden voorzien, wat in Bordeaux nog niet eens mogelijk is, waar de bedelaars van twintig uur uit den omtrek samenkomen om onderstand te verkrijgen.' Er waren in Parijs, die durfden zeggen, dat Frankrijk niet verder *mocht* gaan en den vrede *moest* sluiten.

Geen wonder dus, dat al zeer spoedig na het afbreken der onderhandelingen weder een briefwisseling werd gehouden tusschen De Torcy en Heinsius, en natuurlijk in de eerste plaats over het 37e artikel, dat door ons niet gewenscht, door Heinsius vastgehouden om der wille van de Gealliëerden, nu na de openbaarmaking van het ontwerpverdrag en de gesprekken der beide veldheeren in 't leger niet langer een hinderpaal zou zijn voor het aangaan van een preliminair tractaat. De eenige moeielijkheid die nog overschoot, was, hoe te zorgen, dat men in plaats van dat artikel een goeden waarborg verkreeg, dat de Spaansche monarchie zou ontruimd worden door Philips V. Het ware niet moeilijk geweest hierover tot eensgezindheid te komen. Heinsius vroeg drie pandsteden in Noord-Frankrijk naar onze keuze, die, na de teekening des vredes aan ons overgeleverd, ons in staat stelden in het hart van Frankrijk door te dringen, wanneer aan het verdrag niet werd voldaan. De Koning stond dat toe, mits Cambray daaronder niet was begrepen. Waren er nog, die Frankrijk nog niet vertrouwden, velen, die vroeger dat Rijk van trouweloosheid en onoprechtheid verdachten, spraken nu anders en meenden, dat men den Koning toch eens op zijn woord gelooven moest[2],

1) Sminia en Du Tour, 29 Juni 1709; Sminia, 2 Juli 1709 (secreet) naar Friesland (Rijksarch. te Leeuwarden).
2) Sminia aan Vegilin, 17 Aug. 1709 (E).

wilde men ooit tot vrede geraken. Er kwam evenwel zwarigheid. Engeland, bekend geworden met de correspondentie van De Torcy en Heinsius, wilde evenzeer eenige pandsteden hebben, meenende, dat de Republiek, na een vrede met Frankrijk, zich weinig om Spanje zou laten gelegen liggen en de ontruiming van dat land zou overlaten aan Engeland; een voorstelling, die blijkens de brieven van dat jaar van onze diplomaten onderling, niet geheel juist was. Mocht men er hier later misschien toe komen, het lag voorzeker nog niet in hun bedoeling. Het Parlement wilde daarom eenige steden in Spanje bezetten, waardoor men in staat was de legers naar Madrid te laten oprukken. Dit nu te bepalen was Frankrijk niet bij machte. Lodewijk XIV toch had, om zijn vredelievende gezindheid te toonen, begonnen zijn troepen uit Spanje weg te trekken en de bezette steden overgelaten aan de Spanjaarden zelf. Hoe kon de Koning dus plaatsen ter garantie openstellen, die niet meer in zijn macht waren? De tusschenkomst van Heinsius bewerkte niets anders, dan dat Engeland, dat eerst zeven pandsteden in Spanje had gevraagd, nu tot den eisch van drie werd teruggebracht, welken eisch de Staten-Generaal bij resolutie van den 3^{en} Augustus ook tot den hunnen maakten. De correspondentie met De Torcy werd dientengevolge wat slepend gehouden[1)]. Toen na het bericht van een gering voordeel, door de Fransche troepen behaald, De Torcy op Fransche wijze een hooghartigen brief aan Heinsius schreef[2)], bewaarde deze gedurende langen tijd het stilzwijgen, totdat na den slag bij Malplaquet Lodewijk XIV te kennen gaf, de onderhandelingen weer te willen opvatten. Hij verklaarde toen vrij dubbelzinnig, dat hij ten spoedigste weder wenschte te gaan onderhandelen over een *nieuw* praeliminair tractaat en verzocht tevens den Staten-Generaal een plaats aan te wijzen, waarheen hij zijn afgevaardigden voor die onderhandelingen kon zenden. Men begreep in den Haag maar al te goed 's Konings bedoeling en Goslinga schreef naar zijn committenten[3)] de vier redenen, die de Koning voor zijn gedrag waarschijnlijk had. Vooreerst dan zou Lodewijk kans zien een afzonderlijken vrede met den Hertog van Savoye te sluiten, waar

1) Von Noorden, Europ. Gesch. des XVIII Jahrhs. III, 585-590.
2) Sminia naar Friesland, 27 Sept. 1709 (Rijksarch. te Leeuwarden).
3) 7 Dec. 1709 (Rijksarch. te Leenwarden).

evenwel geen uitzicht op was; ten andere zou de Koning door de bewegingen van den Zweedschen Karel XII hoop hebben, dat enkele Bondgenooten hun troepen terugroepen zouden om ze elders te gebruiken; maar dezen hadden zich reeds lang te voren in geheel anderen zin verklaard[1]. In de derde plaats hoopte hij oneenigheid tusschen de gewesten der Republiek te zaaien, wat echter mislukte, want tegenover den vijand bleef men vast aaneengesloten, terwijl in de vierde plaats de winter hem toch gelegenheid zou verschaffen de onderhandelingen slepend te houden en af te wachten om zich bij het begin der volgende campagne eerst nader te verklaren. Wijselijk weigerde men dan ook hierop in te gaan en eerst nadat de Fransche koning zijn eischen had gematigd en verklaard zich te willen houden aan het praeliminaire tractaat van Mei, begon in 't voorjaar van 1710 de onderhandeling te Geertruidenberg.

's Konings handelwijze had waarschijnlijk ten gevolge, dat men bij ons zich nauwer aan elkander sloot, want in de provincies was men meer tot vrede geneigd[2], dan den Heeren in den Haag aangenaam was, die o.a. in de Generaliteit de Friezen beschuldigden door hun al te groote voortvarendheid de groote zaak nadeel te doen. ‘Maar’, schrijft de driftige Burmania aan Vegilin[3], ‘de groote atlassen der Republiek spinnen dit werk zoo fijn en komen met zooveel sophismen en bedenkingen, dat het werk heel twijfelachtig wordt; doch hoe politiek de Heeren ook zijn, wij hebben een argument er tegenover te stellen, dat pal staat, nl. de onmogelijkheid om den oorlog langer te kunnen dragen..... Men heeft praeliminair onderhandeld en *na afloop* ons daarvan in kennis gesteld, passe encore, maar zoo abrupt af te breken, vóór de provincies er iets van afwisten, is iets, dat mijn jonge heete maag niet verduwen kan, en nu Frankrijk weer aankomt, ons met een zoet bakerpraatje te paaien, van maar flink te zijn en fierheid te toonen, zijn beuzelingen om kinderen mee zoet te houden en ons een rad voor de oogen te draaien.’ Onverstandige woorden voorzeker, die evenwel den geest van een deel der natie uitdrukken, want in de Staten van Friesland bestond het plan der Generaliteit in

1) Du Tour en Sminia naar Friesland, 1 Oct. 1709 (Rijksarch. te Leeuw.).
2) Wagenaar, XVII, 355.
3) 12 Oct. [1709] (E).

secretesse te verklaren, dat, wanneer men na het beleg van Mons geen vrede sloot op de aangeboden voorwaarden, de Provincie om gewichtige redenen den buitengewonen staat van oorlog zou weigeren en zich verzetten tegen alle petitiën. Of dit geschied is, kunnen we betwijfelen, maar niettegenstaande de waarschuwingen der Haagsche Heeren schreef Burmania veel later nog naar Vegilin de spottende aanmaning: 'een fiere contenance, mijn lieve vriendt, maar de duym op den sack'[1]. De overheersching van Holland in de Generaliteit was te allen tijde een punt van jaloezie voor de andere Provinciën en was drukkend in dagen als de toenmalige. De taak van den Raadpensionaris werd er niet gemakkelijker door.

Dat er in den Haag ook twee partijen waren, hebben we gezien. Welke redenen beide tot ondersteuning hunner politieke denkbeelden bijbrachten, zou ons misschien onbekend gebleven zijn, wanneer dezelfde Burmania zijn oom Sminia niet had aangespoord eens naar de Provincie te schrijven, hoe voor- en tegenstanders al over de zaak dachten. Deze voldeed aan dat verzoek en schreef een langen en zeer geheimen brief aan zijn committenten[2]. Zij, die de door Lodewijk gestelde eischen wilden aannemen, meenden, dat de staat onzer financiën niet langer toeliet den oorlog te voeren, daar zelfs bij de grootste voordeelen de ingezetenen te veel zouden worden uitgeput, waarbij kwam de vrees, dat de voorspoed in den krijg niet langer zou voortduren en bij een omkeer van zaken de vijand vrij in ons land kon doordringen. Verder beweerden ze, dat Frankrijk nog niet zoo verzwakt was, als men zich had voorgesteld, zooals bij Malplaquet was gebleken, waar ons ontzettende verliezen waren toegebracht, terwijl het den Franschen koning misschien ook onmogelijk was zijn kleinzoon uit Spanje te verjagen, omdat deze zich bij het Spaansche volk had weten gezien te maken. Anderen, de meesten, stelden daar tegenover de kostbaarheid van een voortgezetten oorlog, maar op Spaansch gebied overgebracht, wanneer Filips V de monarchie eens niet wilde afstaan, daar de meeste Gealliëerden zich zouden terugtrekken en de Republiek en Engeland alle lasten zouden te dragen hebben, terwijl dit laatste rijk wel zorgen zou alle handels-

1) 28 Dec. 1709 (E.).
2) Van 1 Oct. 1709 (Rijksarch. te Leeuw.).

havens van Spanje in de macht te krijgen. Verder meenden de tegenstanders van een vrede, dat men toch altijd een aanzienlijke legermacht op de been moest houden om de drie door Frankrijk afgestane vestingen, in het noorden van haar gebied, te verdedigen, daar dit rijk al zijn troepen vrij kreeg en licht iets ondernemen zou, terwijl de vestingen niets beteekenden, wanneer men niet in Frankrijk voortrukte, ingeval de koning zijn beloften niet nakwam, dien men nooit had leeren vertrouwen. Bovendien zou, terwijl wij nog altijd ons leger op voet van oorlog hielden, Frankrijk zich van haar uitputting kunnen herstellen door den handel op Amerika en het zilver, dat de mijnen van dat werelddeel opleverden.

Zulke en nog andere redenen werden bijgebracht van verschillende kanten om de zaak, die men voorstond, te bepleiten, waarbij niemand evenwel dacht aan hetgeen Willem III had bedoeld, toen hij den oorlog over de Spaansche successie was begonnen, dat het evenmin geraden was de groote macht over te brengen op een Habsburger als op een Bourbon, dat in beide gevallen Europa's evenwicht zou gestoord worden. Wie het recht aan zijn zijde had, hebben we niet te beslissen - in beider redeneering was veel waars - maar streng mogen we zijn in onze afkeuring, wanneer we tegelijkertijd vernemen, dat er regenten waren, die den vijand rieden in het belang van Frankrijk de zaken slepende te houden[1)], en dat dit landverraad ongestraft bleef, want men kende de personen, al hield men de namen in de brieven ook zorgvuldig geheim.

Aldus werd door elk der partijen haar inzichten bepleit: de kleine vredespartij tegenover hen, die den oorlog wilden voortzetten, niet omdat dezen niet evenzeer een einde aan den kostbaren krijg wenschten te maken en in de waarborgen van Frankrijk niet een bevrediging zagen van de belangen der Republiek, maar omdat Engeland en de oorlogzuchtige Whigs niets van vrede wilden hooren zonder algeheelen en onvoorwaardelijken afstand van de geheele Spaansche monarchie. Engeland immers moest men hier te vriend houden om een voordeelig Barrièretractaat te verkrijgen. De onderhandelingen daarover hadden reeds jaren geduurd en schenen weldra tot een einde te zullen komen, nu Mylord Townshend in den Haag

1) o.a. Sminia aan Vegilia, 28 Sept. 1709 (E).

op nieuw was begonnen er over te spreken. Maar de eischen waren wederzijds te hoog. Engeland verlangde van ons een verklaring, dat wij geen vrede zouden sluiten vóór de geheele Spaansche Monarchie was ontruimd, en tegelijkertijd de vesting Duinkerken werd ontmanteld; wij eischten de stad Ostende op te nemen in de Barrière. Het eerste konden we in geenen deele toestaan met het oog op mogelijke verandering van de krijgskans. Engeland daarentegen wilde niets weten van bezetting van de eenige vrije havenstad der Zuidelijke Nederlanden door de troepen der Republiek. Al te veel zouden hare handelsbelangen daarbij geschaad worden[1)], wanneer de sluiting der Schelde tevens zou blijven gehandhaafd; ons zou de stad in de Barrière niet noodig zijn. De Whigs waren der Republiek echter goed gezind, vooral nadat de Staten-Generaal den eisch van het Parlement tot den hunnen hadden gemaakt van de overgave van drie pandvestingen in Spanje. Vóór dien tijd twijfelden sommigen, of er wel iets van het tractaat zou komen[2)]. Veel moeilijkheden zouden er nu niet meer zijn. Engeland liet datgene vallen, wat wij niet konden toestaan, en velen in de Republiek waren er toe geneigd Ostende uit de Barrière weg te laten. Zoo zou het tractaat weldra aangenomen worden, toen plotseling de afgevaardigden der stad Rotterdam in de Staten van Holland verklaarden niets van een Barrière te willen weten, wanneer Ostende er niet onder was begrepen, waardoor het werk, dat bijna gereed was, voorloopig werd opgehouden[3)]. Weer deed zich dus het verschijnsel voor, dat een enkele stad in staat was het werk der geheele Unie te stremmen, een voorval, waar men algemeen de zwarigheid van ondervond.

Burmania, die niet te best gehumeurd scheen, toen hij den 12^{den} October 1709 aan Vegilin schreef, liet zich ook over deze zaak op zijn gewonen heftigen toon uit: Wat dunkt u van de stad Rotterdam, dat het werk van de Barrière komt ophouden? en dat alleen om Ostende! ‘Wat egaliteit, wat unie, wat societeyt is dit? een stad alles te kunnen stremmen, gelijk ons nogh eens gebeurt is op het subject van de vette wareren, is een duldelose

1) Sminia aan Vegilin, zonder datum (E).
2) Van Welderen aan Goslinga, 21 Aug. 1709 (T).
3) Sminia aan Vegilin, 5 Oct. 1709 (E).

saek en geeft aan Hollandt een superioriteyt, welke ons allengsken maar als kostjongens sal doen aanzien.' Opvliegende personen zijn evenwel niet geschikt een land te besturen; kalme overreding was het eenige middel om bij ons iets tot stand te brengen en de partijen met de noodzakelijkheid te verzoenen, wat den Raadpensionaris Heinsius dan ook uitnemend gelukte, want geen maand later, den 29sten October, werd het Barrièretractaat geteekend, dat in alle opzichten voor ons voordeelig was, daar wij slechts de protestantsche erfopvolging in Engeland hadden te waarborgen, wat we in ons eigen belang toch ook hadden moeten doen, terwijl ons een Barrière werd toegestaan, die ons zoo goed als meester van de Zuidelijke Nederlanden maakte, zonder dat de kosten ons al te zeer bezwaarden[1)], terwijl ons bovendien bij geheime artikelen het door ons zoo lang begeerde Overkwartier van Gelder nog werd toegestaan en het recht van bezetting werd toegekend in de vestingen Bonn, Luik en Hoei. Hierdoor zouden we ons het misnoegen van Pruisen en den Keizer op den hals halen, buiten wie de beide machtige zeemogendbeden hadden gehandeld over datgene, waarop de beide anderen aanspraak maakten. Zoo hadden we door onze toegevendheid aan de ons welgezinde partij der Whigs in de vredesonderhandelingen een tractaat te danken, dat onberekenbaar in de gevolgen ons een overwicht in Europa's vasteland bezorgen kon, waardoor meer dan ooit te voren het lot in Europa door ons partijkiezen zou beslist worden, wanneer slechts de wereldgeschiedenis in haren voortgang kon afgebakend worden door tractaten.

Zien we nog eens terug op het gebeurde van het jaar 1709, dan merken we op, dat de groote alliantie tegen Frankrijk ons in dat jaar opnieuw gebracht had op een standpunt, als we later nooit meer hebben bereikt. De trotsche Fransche koning, wien wij eens den vrede hadden afgesmeekt, had zich diep vernederd; het licht van den Roi-Soleil was nooit erger door donkere wolken onderschept geworden dan in dat jaar. De onderhandelingen waren mislukt, niet volgens onzen wensch, maar in weer-

1) Voor de bezettingskosten zou de Staat genieten de inkomsten der plaatsen en 1 mill. pond uit de Z. Nederl. (art. XI), in plaats van 3¼ mill. Pond, zooals vroeger was voorgesteld. Sminia aan Vegilin, 28 Sept. 1709.

wil van onze gezindheid, omdat de alliantie anders had gewild en de bovendrijvende partij in Engeland ons meesleepte. Daarvoor was ons een tractaat verleend, dat onze standvastigheid ruimschoots beloonde, terwijl in een schitterende campagne de rechten en eischen van de alliantie door de wapenen waren bepleit.

Maar zoo was slechts de schijn. De veldtocht had weinig voordeelen opgeleverd, want Frankrijk was uitgeput, maar nog niet verpletterd. Twee groote vestingen waren veroverd, maar bij Malplaquet, in den laatsten grooten slag, door ons als groote mogendheid bevochten, was onze infanterie gedeeltelijk te gronde gegaan en Parijs was niet bereikt. Vredesvoorwaarden, als ons in dat jaar mogelijk geweest was te stellen, zouden later zelfs niet eens ter sprake komen, en Frankrijk zou ons eenmaal aansprakelijk maken voor de door haar geleden zedelijke nederlaag. Het Barrièretractaat was een partijzaak geweest, die met een verandering van partijen een andere gedaante zou verkrijgen; de toezeggingen waren te groot om er ooit een uitvoering van te verwachten, zooals reeds in 't begin van 't volgende jaar bleek, toen de partij der Tories steeds meer in aanzien groeide.

De inspanning om dat alles te verkrijgen was ver boven onze krachten geweest en werkte verlammend in de gevolgen. Onze financiën waren deerlijk in de waar geraakt en het staatsbankroet van 't jaar 1716 zou het gevolg zijn. In Friesland, waar de schuldbrieven zulk een soliditeit hadden gehad, dat de Brandenburgsche gezant Von Schmettau een deel van 't vermogen van zijn pupil daarin veilig had gewaand, werd de rente al eenigen tijd te voren niet meer uitbetaald[1)]. Engeland, dat de krijgslasten beter had kunnen dragen, omdat het rijker was aan bestaansmiddelen, zou de voordeelen plukken van den oorlog, toen het haar eigene zelfzuchtige politiek volgende, zich niet meer stoorde aan de belangen van haar mededingster op zee, de Republiek, die door hare uitputting in 1709 om der wille van de alliantie niet meer tot inspanning in staat, sinds dien tijd streeds meer haar aanzien in Europa verloor, terwijl andere staten, machtiger wordende, haar van de plaats als groote mogendheid zouden verdringen.

GERARD M. SLOTHOUWER.

1) Philip Von Stosch aan Fagel, 28 Nov. [1714]. Fagel aan Stosch, 1 Febr. 1715 (Familie-archief: Fagel).

Onkruidpoëzie.

Onkruid. Botanische Wandelingen van F.W. van Eeden. Haarlem, Tjeenk Willink. 1886.

‘Onze Natie’, schreef A. Loosjes Pz., in de voorrede van zijn *Hollands Arkadia of Wandelingen in de Omstreken van Haarlem*; ‘onze Natie heeft sinds lange min of meer smaak betoond in zoodanige Geschriften, als men met den naam van Arcadias bestempelt.’

Ter kenschetsing van de ‘zoodanige Geschriften’ hebben wij slechts den titel te herinneren van datgene wat te zijner tijd den meesten opgang heeft gemaakt en als volksboek algemeen bekend geworden is. Die titel luidt in zijn geheel: *J. v. Heemskerk, Batavische Arcadia*, ‘Waerin, ender 't Loofwerck van Liefkooserijtjes, gehandelt werdt van den oorspronck van 't oud Batavien, Vrijheidt der Bataviers, Vrije Zee, Zeevonden, Vinders van verborgen Schatten, Verbeurt-maecken van Goederen, Uytperssen der waerheijdt door pijnigen, Onheijl van de lanckwijligheijdt der Rechtsplegingen, en andere diergelijke ernstige saken meer.’

Tusschen die van Heemskerk (1647) en die van Loosjes (1804) verschenen er in dienzelfden trant tal van Arcadias in alle deelen van ons lieve vaderland. Er waren o.a. eene *Kleefsche en Zuid-Hollandsche Arcadia*, door Claas Bruin (1730); een *Walchersche*, door Mattheus Gargon (1717); een *Zaanlandsche* van Soeteboom; een *Dortsche* van L. van den Bosch; en, in het hartje van den staartentijd, de ‘*Eerbare Proefkuschjes van Vaderlandsch Naïf, in Arcadische Vrijerijen*’ door J. Le Francq van Berkhey (1782).

Loosjes was de laatste, uit wiens hand ‘Onze Natie’ een ‘Arcadia’ aanvaardde. Met den aanvang onzer eeuw liep de bloeitijd dezer letterkundige voortbrengselen ten einde. De ‘smaak’

voor ging over op een eenvoudiger en frisscher vorm van landschap-fantaziën, die dan ook, zonder meer, den naam van *Wandelingen* kregen.

't Was, welbezien, slechts eene wijziging van eene zelfde zaak. De bedoeling bleef dezelfde: iemands lust om zich uit te spreken over honderd verschillende onderwerpen, naar aanleiding van eene wandeling door een bepaalde streekt. Maar terwijl dit doel weleer verbloemd werd achter een dramatisch waas, trad thans de schrijver, zonder eenige vermomming, zelf te voorschijn, en vertelde en betoogde, prees en berispte onmiddellijk wat hem voor den geest kwam, zonder tusschenkomst van redetwistende geleerden, wijsgeerige burgers of minnekoozende verloofden. In plaats van met een gansch gezelschap ‘saamensprekende’ wandelaars, had men er voortaan slechs met een enkelen te doen. 't Spreekt van zelf dat dit in den toon eene groote verandering te weeg bracht. Eveneens spreekt het van zelf dat de inhoud met den tijd meeging. Gelijk er reeds een groot verschil was tusschen de zeventiende-eeuwsche wijsheid, die Heemskerks ‘geestige Rosemond,’ en de achttiende-eeuwsche, welke Berkheys poeier-personaadjes opdisschen, zoo doet ook in de ‘Wandelingen’ de stroom der negentiende-eeuwsche meeningen en geestesrichtingen zich voortdurend gevoelen.

Een der meest onderhoudende onzer schrijvende wandelaars is sinds meer dan twintig jaar de heer F.W. V a n E e d e n . De lezers van het *Album der Natuur* en van den ‘*Almanak van 't Nut*’ kunnen getuigen, hoe vaak zij al onder zijn geleide door bosschen en velden gedwaald hebben, en misschien door zijne zielvolle opstellen belangstelling hebben gekregen voor onze inlandsche flora. Een keur nu dezer opstellen is verleden zomer als een bundel van twee deeltjes verschenen onder den stillen, soberen, door juistheid uitmuntenden titel: *Onkruid*.

Er is iets vermakelijks in de tegenstelling van die woorden *Arcadia* en *Onkruid* ter betiteling van zoo nauw aan elkaar verwante boeken! 't Is waar, het groenend landschap heeft van lieverlede een belangrijker aandeel gekregen in de beschouwingen der wandelaars. Lag het van oudsher in hun plan, de heerlijkheid van wat wij ‘de vrije natuur’ noemen, op de een of andere manier voordeelig te doen uitkomen tegen de slechtheid of bekrompenheid der menschen, aan Neerlands plantenkleed schonk geen zijner wandelende voorgangers een zoo ruim deel van de beschikbare aandacht als de

heer Van Eeden. Ook hij praat, al wandelend, even als die voorgangers, over alles en alles en nog wat: over kerk en staat; over staathuishoudkundige en maatschappelijke toestanden; over onderwijs en koloniën; over oudheden en woordafleidingen; kortom: over vele en evenzeer uiteenloopende ‘ernstige zaken’ als vermeld staan op het titelblad van Heemskerk. Maar de hoofdzaak zijn en blijven altijddoor de grootere en kleinere gewassen, die hij op zijnen weg ontmoet. Elk onbevangen lezer zal erkennen dat Neerlands plantenschat de spil is, waarom deze causeriën draaien; en hij zelf zal er meer genot van hebben, naarmate hij daaromtrent beter op de hoogte is.

Op de vraag of dit boekje ‘mooi’ is, past dan ook het best het antwoord: ‘heel mooi, maar alleen voor lief hebbers van onkruid’. Wie zich daar niet toe rekent, late het onaangeroerd. Indien hij het al opneemt om de eene of andere bijkomstige reden - als daar is: omdat zijn buitengoed er in genoemd wordt of zijn geliefkoosd wandelpad - in den echten zin waardeeren zal hij 't niet. Hij zal er zelfs geen twintig bladzijden achter elkaar van doorlezen. Want hij zal ieder oogenblik stuiten op bijzonderheden die hem vervelen, die hem òf onduidelijk òf overbodig voorkomen, die hem de weinig sympathieke lektuur spoedig doen afbreken. Wie niet uit eigene ervaring de boomen en de planten kent, waarover hier gehandeld en gefantazeerd wordt, kan den schrijver onmogelijk volgen. Dit werkje is geen leerboek. Zonder twijfel valt er heel wat uit te leeren, maar iets anders dan het a.b.c. der plantkunde.

Men kan er de diensten niet van vergen, die Suringars *Zakflora* aan ijverige plantenzoekers pleegt te doen; en wie met een bos wilde bloemen thuis komt, grijpe, om ze te determineeren, naar Oudemans *Flora van Nederland*, maar neit naar Van Eedens *Onkruid*. Welk een degelijke massa van botanische kennis aan dit boekje ten grondslag ligge, de wetenschappelijke waarde is bier niets anders dan een achtergrond. Om dichterlijke aanschouwing, om artistiek genot is het dezen plantenkenner te doen. Dus ook om artistiek medegevoel. Hij eischt in zijne lezers eene zekere mate van kennis, opdat zij zijne opmerkingen begrijpen, zijne geestigheden op prijs stellen, zijne zinspelingen verstaan mogen.

De studie van de plantkunde schijnt zich tegenwoordig in een glansrijke periode te verheugen. Dat begint al op de Lagere school. De Middelbare drukt er haren stempel op. Onder den invloed

van de Hoogere worden ontdekkingen gedaan, waarover Dodonaeus en Linnaeus - mits zij hunne wetenschap meer liefhadden dan hunne persoonlijke inzichten - van vreugde zouden opspringen, als zij ze vernamen. Doch het is er ver van af dat ieder, die zich ooit min of meer wetenschappelijk met plantkunde inliet, daarom ook oog zou hebben voor de aesthetische zijde, voor de poëzie van ons ‘onkruid’. Het zegt nog niet genoeg of iemand op een mooien Junidag tot het besluit gekomen is, dat al de duizend wilde bloemen langs wegen en in weiden het landschap aardig kleeden; zelfs niet dat men, bij gelegenheid, een ‘veldbouquet’ van klaprozen en ganzebloemen, klokjes en wilde haver, verkiest boven een erg stijf bloemgedrocht op rietjes. Men moet in Januari de boomen om zich heen even vriendschappelijk genegen zijn als in den zomer; en op een guren, killen, treurigen Decembermiddag, luchtscheppend langs een kalen dijk of landweg, moet men een echte, levendige blijdschap kunnen ondervinden bij de ontdekking van een kleine, leege, door de stormen ongedeerd gelaten zaaddoos, die men daar niet verwacht had. Zulk eene blijdschap schijnt aan velen dwaas toe - ‘onwaar’, ‘gezocht’ of ‘overdreven’ - omdat die liefde voor de poëzie van 't plantenrijk betrekkelijk iets zeldzaams is, waartoe men van jongs af, en onder medewerking van allerlei omstandigheden, moet zijn opgeleid. Men heeft haar dan ook, strikt genomen, niet noodig in 't gewone leven. Zij is, in zeker opzicht, niet van deze wereld. Zij maakt iemand niet rijk; helpt hem niet door examens; doet hem niet in stand rijzen; zij is zelfs niet onmiddellijk van nut om iemand tot een beter of beschaafder mensch te maken. Zij is slechts een weeldeartikel op het veld der natuurstudie; eene der vele uitingen van den zin voor natuurschoon.

In elk geval is zij onontbeerlijk voor de lezers van Van Eedens *Onkruid*.

Het eerste deeltje handelt geheel over *Kennemerland*. Wie in verbeelding met den schrijver wil meegaan, dien brengt hij allereerst op zijn lievelingsterrein: de Hollandsche duinen. Bij alle waardeering van wat andere provinciën schoons en merkwaardigs aanbieden, keert onze wakkere gids telkens met zijne beelden, zijne vergelijkingen daarheen terug. Hoogst karakteristiek klinkt later, bij den eersten stap dien wij in Gelderland doen[1)], deze aanhef:

1) Dl. II blz. 56.

‘Tusschen de Geldersche heuvels en de Hollandsche duinen bestaat, zoowel in vorming als in uiterlijk, een groot verschil. - Van verre gezien vertoonen de Hollandsche duinen zich grooter dan zij zijn, doordat zij min of meer steil boven de vlakke weilanden oprijzen, en, in hun zeer afwisselend gebogen omtrek, de lijnen van een ver afgelegen gebergte dikwijls treffend worden nagebootst. De Geldersche heuvelstreken daarentegen hebben meest uitgestrekte, zwak hellende glooijingen, die allengs in het omliggende land overgaan, en daardoor eene grootere evenredigheid in het landschap brengen. De Geldersche heuvelstreken komen min of meer overeen met die van een groot deel van Noordelijk en Midden-Europa; zij bestaan uit begroeide hoogten en glooijende bouwlanden; de Hollandsche duinstreek staat op zichzelf, en eene zoo sprekende tegenstelling van het onafzienbare heldergroene weiland met de grauwgele zandheuvels vindt men zelden ergens terug.’

Geen wonder dan ook dat het duinlandschap grondig wordt onder handen genomen, in al zijn eigenaardige karaktertrekken. ‘Wie een landschap waarlijk wil leeren kennen,’ heet het, ‘mag ook niet het geringste deeltje van het geheel verwaarloozen; eerst dan begint het voor ons te leven, en gaan wij er in op.’ Daarom worden wij met zorg ingewijd in de geheimen der duinflora, ‘een bouwval niet minder belangrijk dan die onzer ridderkasteelen’. Wij worden voortgeleid, door ‘t gebied van den eik’ naar dat van den popel en den kruipwilg; er wordt ons gewezen hoe een aantal planten eenen zoogenemden ‘duinvorm’ hebben, korter, gedrongener en schraler dan dien welken zij in de bosschen en de kleiige vlakten aannemen; maar hoe daarentegen zeer vele gewassen juist in de duinen thuis behooren en daar het weligst en het sierlijkst tieren. Daar is ‘de trouwe braamstruik, die het duintapijt met hare lange uitloopers doorvlecht als met wijngaardranken’, de thijm, ‘die voor de zandige heuvelen is wat het reukgras is voor bosch en weiland’, de witte duinroos, ‘die in groote menigte vooral aan de landwaartsche duinhellingen voorkomt’; het wintergroen, ‘dat schoonste sieraad der noordelijke hellingen’. Voor zoover zij die bezitten, worden alle planten bij hare Nederlandsche namen aangeduid; slechts waar het ter voorkoming van verwarring noodig is, worden er, in het voorbijgaan, de Latijnsche bijgevoegd, maar meer dan de geleerde is voortdurend de kunstenaar bezig.

En zoo gaat het door de bosschen van Brederode, of, zuidwaarts van Haarlem, naar den Aardenhout en de Binnenduinen, bij Bennebroek en Hillegom.

> Hoe stont het wide wilde wout
> In loverkens so groen en stout!
> Hoe loeghen al de bloemekijn...
> So minlie bi het sonneschijn!...

luidt het motto van een dezer hoofdstukken. Werkelijk blijven de veldbloemen - in ruimeren zin - steeds de voornaamste stof. Zij zijn, indien al niet de schering en de inslag van het weefsel dat de heer Van Eeden ons voorlegt, dan toch stellig de schering. En al hebben wij allicht tegen den inslag onze meer of minder ernstige bezwaren; al beamen wij niet alles wat ons onderweg gezegd wordt; de bloemen volstaan doorgaans om alle geschillen te vereffenen. Soms komt de gedachte in ons op, dat de wandeling nog aangenamer zijn zou, indien de talentvolle leidsman niet dreigde ons de schoonheid der natuur en haar vredig genot te bederven door zijn vaak wrevelig en onheusch gepruttel. Maar zoodra slechts de botanicus in hem weer aan het woord komt, zijn wij dadelijk, met graagte, geheel en al oor. Let bijvoorbeeld op, hoe hij de vroege voorjaarsflora van den Haarlemmerhout teckent[1]:

‘'t Is een zonnige dag in het begin van Maart. Het geboomte is nog dor; alleen de iepen zijn op hunne kale takjes met tallooze bloesempjes bedekt; nergens zijn de boschjes zoo digt of men kan den bodem zien; maar op dien bodem ontwikkelt zich een eigenaardig leven: overal worden kleine aardkluitjes opgeheven, overal komen knoppen te voorschijn. De eerste bloemen zijn geel en als kleine sterren, verbazend in aantal: het is de Ficaria ranunculoides. De lucht is nog koud, de wind scherp; maar de Ficaria kan er tegen; en haar vroege bloei is een deugd die vergoedt wat haar aan luister ontbreekt. Niet lang na de Ficaria ontwaakt eene andere uit den winterslaap: de helmbloem, Corydalis solida, met hare rooskleurige of violette sierlijke trossen. Zij is schooner en hooger dan de Ficaria, en de kinderen plukken haar bij menigte af.... Tusschen het geel

1) Dl I blz. 108.

en violet van deze beide bloemen spreiden zich weldra de breede, zeer verdeelde, lichtgroene bladeren van de wilde kervel en de wilde Geranium uit. De eerste blaadjes ontspruiten nu ook aan de vogelkers, de vlier, de wilde kastanje, den haagdoorn en de papenmuts; het roodborstje zingt zijn eenvoudig lied.... De zang van het roodborstje behoort bij de vroege lente, bij de Ficaria en de Corydalis, en bij het afgebroken, babbelend gezang der spreeuwen, dat ons altijd aan onze eerste jeugd herinnert'.

Dan gaan wij naar de omstreken van Alkmaar, en wandelen langs Heilo en de Egmonden en in het Berger bosch en in de Schoorlsche duinen; en al planten zoekend trekken wij het noorden in, voorbij Harg, Groet en Kamp, voorbij Petten en de Hondsbossche, tot op den bodem van het oude eiland ''t Oghe'. En 'in die wildernis', waar 'het is of er geen menschen, geen steden, geen boeken bestaan, - alleen zand, suizende rietbosschen, bevend helmgras en bogtig zwaaijende zeemeeuwen', wordt eensklaps ons oog gevestigd op 'een breed lichtblauw water, dat in talrijke bogten zich door de geheel met riet begroeide vlakte slingert. Langs het vrij breede strand wemelt het van watervogels, die op insecten en weekdieren azen. Ver in het noorden, aan het einde van het meer, steekt een kleine zwarte spits uit de gele duinen. Die spits is het torentje van Callantsoog, en wij staan voor het merkwaardig Zwanenwater' .... welks schilderachtigheid geroemd wordt door ieder die het ooit aanschouwd heeft.

In het tweede deeltje komen Tessel, Wieringen, Terschelling en een stukje van Gelderland en Overijssel ter sprake.

Tessel noemt onze wandelaar 'het Isola bella van Nederland'; niet alleen omdat hij er de blauwe Gentiaan vond, die hem juist iemand van dat Italiaansche eiland meegebracht had; maar ook, in letterlijken zin, om de schoone landschappen en vergezichten, meestal met de zee als achtergrond, waarin hij zich daar had vermeid.

'Menigeen gevoelt zekere huivering, als hij hoort gewagen van de eilanden, die de noordelijke grens van ons land uitmaken, en acht ze niet veel meer dan barre, onherbergzame zandbanken te midden van eene onstuimige en gevaarlijke zee. Hunne namen worden op alle scholen, gelijk zoovele namen, van buiten geleerd; men ziet ze op de kaart, en daarbij bepaalt zich alles wat

men van hen weet. Weinigen komen er toe ze te bezocken. - Ce n'est que le premier pas qui coûte'.

Ook *Wieringen* boeide hem in hooge mate; en van de daar opgedane verkwikking schenkt hij zijnen lezers een weerglans. Evencens hangt hij van *Terschelling* recht aardige tafreeltjes op. Het treft hem, hoeveel overeenkomst er is tusschen die verschillende eilanden, èn wat den plantengroei, èn wat het menschenras betreft. Trouwens, wie op het Duitsch-Engelsche miniatuur-eiland, de zonderlinge rood-groene rots Helgoland, met onbevangen oogen rondkijkt, heeft, zoodra hij het badplaats-gekrioel vergeten kan, ook ieder oogenblik gelegenheid zich, in bijna alle opzichten, op Wieringen te wanen.

In de oostelijke provinciën bezoeken wij den *Lochemschen berg* en zijne omgeving, een stuk van de *Veluwe* en ten slotte *Salland*, 'het westelijk deel van het tegenwoordig Overijssel, van Zwolle tot digt bij Deventer, waar de gouw Hamaland begon.' De herinneringen aan de Veluwe vangen aan bij Barneveld, en loopen over Dorenweerd en Duno door de omstreken van Arnhem. Dan verplaatsen zij ons eenklaps naar die van Harderwijk, en wij dwalen rond in de Leuvenumsche bosschen, en komen eindelijk terecht in de oudste en wildste gedeelten van die van Hoog-Soeren. De toon blijft dezelfde als op onze Hollandsche omzwervingen: botaniseeren is de boodschap, en al botaniseerend roert deze wandelgenoot nu 't een, dan 't ander aan en deelt zijne toespelingen naar alle zijden uit. Als staaltje diene[1]:

'Hoe meer wij het dorp Putten naderen, hoe meer het bosch een ander karakter aanneemt. Meer en meer wijkt het wilde beuken- en eikenhout en zien wij ons omringd door aangelegde dennebosschen. Hier heeft het rijk der maalmannen een einde en begint de vrije landbouw. In onafzienbare zuilenrijen verliezen de dennen zich in de donkere verte; een dikke, gelijke moszode, waarin het glinsterend groene Hypnum Schreberii den boventoon voert, vormt het tapijt; doch ook hier, tusschen de dennen, zien wij de grafheuvels der vaderen. Op een dezer heuvels, die van boven is vlak gemaakt, hebben wij een ruim uitzigt..... Wij zijn op de gronden van Schovenhorst, voor dertig jaren eene opene heide, thans met bosschen en weilanden bedekt, die een vriende-

1) Dl. II, blz. 148.

lijk landhuis omringen. Er wordt heel wat over landbouw geschreven; meer nog gesproken. De beste landbouwers schrijven niet en spreken niet in 't openbaar; maar hun arbeid roept: Kom en zie!'

Op de 'Sallandsche' wandeling, die van Zwolle haar uitgangspunt neemt, toeven wij eerst een weinig 'onder het lommer van Boschwijk, de oude buitenplaats van Rhijnvis Feith', welks bloemenrijke tuin den liefhebber een welkome gelegenheid aanbiedt om zich in 'ouderwetsche planten' te verdiepen. Daarna slaan wij een zijweg in naar Dalfsen, langs de landhuizen De Horte en Mataram. Bij Aalhorst wordt het landschap woester en eenzamer. 'Langs den linker Vechtoever, bij Vilsteren, tusschen Dalfsen en Ommen, ligt eene groep zandige heuvels, zeer afwisselend hoog en laag en met een digt bosch begroeid. De zilverwitte stammen en het fijne loof der berken bezielen het ernstige grauwachtige dennengroen en beschaduwen een zandig pad tusschen kleine, met jeneverstruiken, boschbessen en vossebessen begroeide duinen... Zij zijn veel vruchtbaarder dan de stuifduinen in de heiden en hebben veel overeenkomst met de Hollandsche binnenduinen...'[1)]

In de lange, bochtige laan met diepe wagensporen, dicht bij het kasteel Rechteren, haalt onze botanicus op nieuw zijn hart op. Hij plukt er 'de duivelsbeet, met haar zonderling afgeknotten wortelstok en zacht blaauwe groote bloemen; de crosette, wier blaadjes in vier regelmatige rijen kruisvormig om den stengel staan; en de wilde balsamine, die liefst de verborgenste hoekjes opzoekt, - een van de meer en meer verdwijnende oude boscharistocraten onzer flora'[2)].

Ook op het kerkhof van den Agnietenberg heeft hij een goeden oogst. Ten slotte doen wij Hattem aan - 'een kleine stad: nauwelijks zijn wij er in, of wij zijn er weer uit' - en beklimmen den Friesberg en brengen daar een schoonen zomeravond door. En, onder den indruk van het vredig landschap, waarover onze blik zich uitstrekt, prijst onze gids dan, als ten afscheid, elk gelukkig, die 'te midden van de woeste haast des levens, nu en dan een berg vindt of een meer, of een bosch of een zonnig bloemveld';- kort-

1) Dl. II; blz. 178.
2) Dl. II; blz. 186.

om een plekje waar hij ongestoord voor eene wijl kan opgaan in de schoonheid der ‘Natuur’, en in haren glans de vlengelen zijner verbeelding, wijd, wijd uitslaan!....

De dagteekening dezer verschillende wandelingen wisselt af tusschen 1866 en 1885. Natuurlijk werkt dit niet gunstig op de eenheid van het boekje. Af en toe stuiten wij op herhalingen, en enkele malen op uitdrukkingen, die ons schijnen een verouderd standpunt van zaken en meeningen te gelden. Eén ding echter merken wij met groot genoegen op: dat de nieuwste opstellen volstrekt niet bij de ouderen achterstaan, maar het daarvan veeleer winnen in frisschen, opgewekten geest. Moge dan de Schrijver nog lang met lust ons vaderland doorkruisen - zoo veel mogelijk in de weldadige stemming, in de inleiding van dit *Onkruid* aangeduid - en dan van zijne ontdekkingsreizen verslag doen op die eigenaardige wijze, die zijne oude vrienden nu eenmaal van hem gewoon zijn, en waardoor hij zich zonder twijfel telkens nieuwe zal winnen.

GEERTRUIDA CARELSEN.

Militaria.

In dienst, door W. Vosmaer. 's Hage, Martinus Nijhoff 1886.

‘Bon sang ne peut mentir’: aldus naar aanleiding van bovengenoemd werk Dr. Jan ten Brink[1)], met wiens beoordeeling ten deze wij gaarne instemmen.

Inderdaad soberheid en zelf beheersching, voortreffelijke eigenschappen ook in de kunst, kenmerken deze militaire schetsen. Zij geven de werkelijkheid, doch met een gemoedelijken achtergrond als bij Justus van Maurik of Werumeus Buning.

Men wordt ingewijd in het leven van den Nederlandschen vesting-artillerist. Wij volgen hem in zijn loopbaan van kanonnier 2^{e} klasse tot officier, achtereenvolgens te Delft, op den voorbereidenden cursus te Utrecht, en op den Hoofd-cursus, weder in de oude prinsenstad. Verreweg het grootste gedeelte wordt ingenomen door de eerste periode van zijn leven als kanonnier en korporaal te Delft.

Schrik niet, mevrouw! Van Weuveren, een zeventienjarig jongmensch van goeden huize, treedt omstreeks het jaar 1873 in dienst als vrijwilliger; leeft het gewone kazerneleven van den troep met inbegrip van alle mogelijke poets-, schrob-, keuken- en andere corveën mede; doorstaat dit alles, en wordt na vijf jaren officier. Is hij er minder om? Wisten wij het tegendeel niet, zijn boek bewijst het.

De jeugdige van Weuveren is gebleken te huis genoegzaam onderlegd en met voldoende karakter bedeeld te zijn om de proef glanzend ten einde te brengen.

1) In het Weekblad ‘de Amsterdammer’ van 12 December 1886.

Of zij dan zoo zwaar was? Zeer zeker heeft dit gemeenschappelijk leven slechts weinig punten van overeenkomst met eene meisjeskostschool; de personen, met wie wij kennismaken, zijn vrij ruw en niet fijn beschaafd. Maar bij hun eenvoud zijn zij geenszins slecht. Voor iemand met goeden smaak kan hun gezelschap niet gevaarlijk noch hun voorbeeld aanstekelijk zijn. Op zelfstandigheid komt het natuurlijk aan; doch wie, jong of oud, kan daar buiten? Ook de student niet als men afgaat op Klikspaan's ‘Studententypen’, toegelicht door Busken Huët. Die het Nederlandsche ‘volk’ van nabij kennen, weten dat het ‘goed’ volk is; en die kanonniers in de Delftsche kazerne behooren immers ook tot dat volk.

V o s m a e r ' s schetsen zijn met ongemeen plastisch talent geschreven; daarom laten zij zich zoo aangenaam lezen.

Te zamen vormen zij een boeiend geheel, een oprecht boek, een stuk leven door een bezadigd kunstenaarstemperament gezien; terwijl de schrijver met grooten tact de klip heeft weten te vermijden, zich zelf te veel op den voorgrond te plaatsen. Bij hem niet de zelfgenoegzaamheid van een braven Hendrik of van een Prins Rodolphe; hij beschrijft anderen, niet zich zelf; hij toont ons het kazerneleven en leert ons den troep van die dagen werkelijk kennen.

Dat hij niet tegen woordspelingen opziet, heeft hij ven geen vreemde: een goed kind dat naar zijn vader aardt. Maar dan ook opgepast dat de appel niet te ver van den stam valle. De voormalige, velen onzer welbekende Willemskazerne te Utrecht beschrijvend, vraagt hij: ‘wie raamt mij zulk een ramental?’ Iets vroeger spreekt hij van een toestand, ‘waarin het hoofd meer licht is, dan het dit verspreidt.’

Een en ander komt mij wel wat kras voor, het laatste is bovendien berispelijk Hollandsch; doch dit alles neemt niet weg dat Vosmaer geestig weet te tekkenen en de vaak schilderachtige soldatentaal in hare eigenaardigheden juist heeft getroffen.

Uit de maat, die de schrijver in acht blijft nemen, is af te leiden dat hij - hoewel een jongere - zoo heel jong niet meer is.

Zeer zelden laat hij zijne personen iets zeggen dat in hun mond onnatuurlijk is: dikwijls een gebrek van jeugdige schrijvers en min of meer zelfs van de geheele oude romantische school. Indien de schrijver spreekt waar de voorgestelde persoon behoort te spreken, treedt hij buiten zijn karakter, en zonder karaktervastheid geen stijl. Dit valt bijzonder op bij schrijvers als Henry Murger. In zijne

‘Seènes de la vie de Bohême’ b.v. spreken de personen aanhoudend niet tot elkander maar tot den lezer, of stelt de schrijver zijne eigen denkbeelden in de plaats van die zijner personen. Op den duur wordt dit hinderlijk. En het is wellicht hierom dat die werken zich niet tot den eersten rang vermogen te verheffen, gelijk die andere welke een gelijksoortig en eenvoudig geheel vormen en waaraan - tot welke school zij behooren - een klassiek karakter mag worden toegekend.

Slechts éénmaal heeft de Heer Vosmaer zich m.i. aan dusdanige overschrijding zijner schrijversbevoegdheid schuldig gemaakt. Bij de zeer getrouwe beschrijving der tapperij en slijterij ‘de Druiventros’ maakt hij gewag van twee daar aanwezige bustes, waarvan de eene Beethoven voorstelde, terwijl onder de andere Mozart geschreven stond, waarschijnlijk - voegt hij er bij - ‘om aan te duiden dat het ieder mensch voor kon stellen behalve juist hem.’

Dit laatste is eene opmerking van den schrijver, niet evenwel de reden waarom dat woord daar stond geschreven.

Hebben wij hier niet met iets dergelijks te doen, als wat Geel ‘sollen’ met zich zelf of met zijn onderwerp noemde?

Indien men, zinspelend op een bekend gezegde, van Busken Huët, wilde beweren dat deze schetsen niet reiken boven de nok der zoo even genoemde Willemskazerne, dan zou men hiermede slechts een lof over den schrijver uitspreken. Die het leven van kanonniers beschrijft is van zelf in zijne vlucht beperkt. Deze vrijwillig opgelegde beperking goed vol te houden, is evenwel eer eene deugd dan eene ondeugd.

Niets ware den Heer Vosmaer makkelijker geweest dan meer de hoogte in te gaan, en b.v. bij de beschrijving van het Zeister kampleven zich te laten verleiden tot bespiegelingen over de historisch, literarisch en aesthetisch om het zeerst belangrijke heide, of te vermelden hoe Potgieter - met zijn warm gevoel voor de poëzie van den militairen stand - die heide en dat leven in zijn bekenden cyclus bezongen heeft. Dat hij het naliet, getuigt zoowel voor zijn rijp oordeel als voor zijn gekuischten smaak.

Betreedt hij, bij uitzondering, het gebied der phantasie, zooals met de bespiegeling over het buskruit of met de vergelijking der

historische herinneringen verbonden aan den ‘Ouwen Jan’ en het oude Prinsenhof, de tegenwoordige artillerie-kazerne te Delft, dan beweegt hij zich ook hierop niet onverdienstelijk.

In die oude kazerne te Delft heeft eene ontmoeting plaats. Eene Hollandsche familie, bestaande uit man, vrouw, dochter en zoontje, komt het historisch gebouw bezoeken. De jeugdige kanonnier die hen eerst voor Engelschen op reis aanziet en zich reeds voorbereidt zijn Engelsch te luchten, zal hen rondgeleiden. Aanvankelijk wordt hij niet erkend en ziet men in hem den gewonen kanonnier. De familie is dan ook verbaasd als zij hem eene kleinehistorische dissertatie hoort houden over de juiste plaats waar de Zwijger ten doode getroffen werd, waarbij op te merken valt dat de oude Heer blijkbaar verzuimd heeft te huis eerst zijn Motley of zelfs het goede Hollandsch van den braven Wagenaar na te slaan. Eindelijk ontdekt de oude Heer in hem den zoon van den Heer van Weuveren uit den Haag, een goede kennis uit den studententijd. Nu is het ijs gebroken en wordt de kanonnier ondervraagd.

Hoe is hij tot zoo iets gekomen; waarom is hij niet liever naar Breda gegaan? ‘Och mevrouw, ik zal u zeggen, ten eerste had ik dan nog twee jaar moeten wachten[1)] en daarenboven had ik lust om juist zelf in den troep gediend te hebben, om zelf lief en leed met die lui mede te maken; zoo leer je ze beter kennen..... ik vind het juist prettig om alle nare baantjes ook zelf gedaan te hebben.’ Wordt hij nu vroeger officier? Neen, een jaar later.

En hoe bevalt het u?

‘Heel goed, dank u.’ -

In dat eenvoudige woord ligt de groote beteekenis van het boek van den jongen van Weuveren. Geen kort-en-bondiger lofspraak op het vaak te veel versmade kazerneleven, al weet van Weuveren even goed als wij dat het nu juist niet ‘alles’ is. Dit korte woord zegt ten deze meer dan ellenlange vertoogen, en het houdt tevens de meest afdoende rehabilitatie in van de eenvoudige mannen wier doen en laten hij ons heeft geschetst.

1) Van Wenveren, geboren in 1856, trad naar mijne berekening anno 1873 in dienst, toen het verblijf op de Koninklijke Militaire Academie te Breda niet als nu *vier*- maar *twee*jarig was en het toelatings-examen aldaar overeekwam met de eischen voor het eind-examen der H.B.S. met 5-jarigen cursus. Van Weuveren verkoos het soldatenpak aan te trekken nà den met goed gevolg volbrachten *B*-jarigen cursns der H.B.S.

Te midden der realistische tafereelen wordt hier het ideale in Vosmaer's werk aangetroffen. Inderdaad, in zijne kloeke, zelfstandige daad, in de aldus aangevangen loopbaan tot officier ligt de groote beteekenis van dit boek. Beter dan door woorden was Vosmaer idealist met de daad; en dit maakt zijn boek tot een goed bock, tot een boek met karakter.

De voormalige cursus voor de artillerie is door eene voortreffelijker inrichting vervangen[1)], zoodat men het thans langs den door den Heer Vosmaer gevolgden weg niet meer tot officier zou kunnen brengen.

Zoo gaat het steeds.

In zijne deelen ondergaat het leger voortdurend verandering. Maar dat leger als geheel - ook Vosmaer's werk bewijst het - met zijn eigenaardigen geest, karaktervolle groep, instelling van verheven aethische orde, nationaal bij uitnemendheid, leerschool der beste hoedanigheden in den man, overbelangrijk in zijn nauw verband zoo tot Staat als tot Maatschappij: - het leger blijft.

Het zoeken naar het ideale in een boek blijft voor sommigen eene moeilijk af te wennen hebbelijkheid. Bekend is dat de zoodanigen ‘par le temps qui court’ vaak teleurgesteld zullen uitkomen.

Toch geldt ook hier dat die zoekt veelal vinden zal. Bij de zoogenaamd realistische schrijvers komt het er op aan tot hunne innigste gedachten door te dringen.

Tolstoi wordt ongetwijfeld tot dezen gerekend. In zijn hoofdwerk ‘Oorlog en Vrede’, een militair boek bij uitnemendheid, het leven van den krijgsman in al zijne phasen omvattend, met zijne aangrijpende philosophie van den oorlog, is het idealisme nochtans te vinden in dat zeker iets lichtend in het oog van *elken* soldaat bij den slag van Borodino. Is het boek eene organisatie, hier hoort men den harteklop. Hier: in de leer dat een leger onverwinnelijk is, onafhankelijk van getalsterkte en omstandigheden, wanneer niet het individu zijne kracht ontleent aan de massa, doch van elk

1) Zie hieromtrent ‘Neerlands leger.’ Inlichtingen betreffende den vrijwilligen dienst bij de korpsen enz. enz. Tiende uitgave. Januari 1887. Uitgegeven op last van het Departement van Oorlog. blz. 179 en vlg.

soldaat de kracht der massa uitgaat: in deze verheerlijking van den geest boven de stof ligt de kern van Tolstoi's psychologie.

Dat wij dit hoogere ook in het besproken werk van den heer Vosmaer mochten aantreffen doet ons genoegen ook voor hem.

De kunst, als voortbrengster van het schoone, kan van de zedelijkheid niet los worden gedacht.

Van ons ethisch maatschappelijk standpunt gezien, rust op den schrijver van een boek eene belangrijke zedelijke verantwoordelijkheid. Maar is de schrijver verantwoordelijk tegenover de velen die hem lezen, ieder lezer is het tegenover zich zelf.

Ons militairen in het bijzonder is het goed, hart en hoofd gelijkelijk hoog gestemd te houden.

Voor ons zijn Labruyère's woorden - zij mogen ouderwetsch klinken - nog steeds waardig in herinnering te worden gebracht: ‘Quand une lecture vous élève l'esprit et qu'elle vous inspire des sentiments nobles et courageux, ne cherchez pas une autre règle pour juger de l'ouvrage, il est bon et fait de main d'ouvrier.’

J. DRABBE.

Letterkundige Kroniek.

Martin Salander. Roman von Gottfried Keller. Berlin. W. Hertz. 1886.

‘Ein guter Roman soll das Volk bei seiner Arbeit finden’, schreef Freytag; en de daad bij het woord voegende, verrijkte hij de Duitsche letterkunde met zijn *Soll und Haben*. De beste onder de Duitsche romanschrijvers hebben Freytag's voorbeeld gevolgd. De roman, die zich ergens in een wereld van louter phantasie bewoog, welks helden en heldinnen zich op de aarde, die hen niet had zien geboren worden, niet te huis schenen te gevoelen, maakte plaats voor den roman met een vasten grond onder de voeten, waaraan, als aan elk kunstwerk, de phantasie mede arbeidde, maar die, wortelend in de werkelijkheid, aan haar ook zijn kracht en zijn sappen ontleende. Het ‘greift nur hinein in 's volle Menschenleben’ werd meer en meer richtsnoer van den nieuweren romanschrijver en een gezond realisme lag ten grondslag aan een reeks kunstwerken, welke der 19de eeuw tot eer zullen strekken.

Het publiek, ook ten onzent, bleek die richting meê te willen opgaan. Het groot succes dat aan de romans van Tolstoï, zoo scherp van waarneming, zoo oorspronkelijk en toch zoo eenvoudig in de uitvoering, te beurt viel, de reactie, die zich ten opzichte van vroeger buitengemeen gevierde romanschrijvers (wij denken bijv. aan Ebers) openbaarde, mag wellicht als een gunstige ommekeer in den smaak van het publiek worden beschouwd.

Toch blijven er nog onder de degelijkste novellisten en romanschrijvers enkelen, wier werken, om welke reden is niet duidelijk, niet dan bij uitzondering tot ons doordringen.

Het is reeds meer dan tien jaren geleden, sedert Dr. van Vloten,

in de inleiding tot zijn vertaling van Gottfried Keller's *Romeo und Julia auf dem Dorfe*, den wensch uitsprak, dat ook de overige vertellingen van den Zuricher novellist in het Nederlandsch mochten worden vertaald. Vergissen wij ons, wanneer wij beweren, dat, ondanks den bijval welken *Een plattelands Romeo en Julia* vond, Gottfried Keller nog altijd tot de in ons land weinig gelezen schrijvers behoort? In alle geval achten wij het niet overbodig, de aandacht te vestigen op een voor eenige maanden verschenen nieuw werk van zijn hand, *Martin Salander*, een roman uit het Zwitsersche volksleven, die ons voorkomt een meer dan voorbijgaande belangstelling te verdienen.

Martin Salander speelt van de eerste tot de laatste bladzijde in de Zwitsersche stad Münsterburg, waarin men zonder veel moeite Keller's geboortestad Zürich zal herkennen. Daar keert, bij den aanvang van den roman, de koopman Salander terug, na eene afwezigheid van zeven jaren, welke hij in Brazilië doorbracht Als borg voor een aanzienlijk bedrag ten behoeve van een zijner oudste schoolkameraden, Louis Wohlwend, was hij tot betaling gedwongen geworden van een som, die nagenoeg zijn gansche vermogen en dat van zijne vrouw uitmaakte. In Brazilië had Salander, na vele wederwaardigheden, zijn fortuin hersteld, en nu keert hij terug als bezitter van een klein kapitaal, waarvan hij drie vierden in den vorm van een wissel op de Münsterburger firma Schadenmuller, Xavierus en Comp. bij zich draagt. Ongelukkig blijkt het hem spoedig, dat de firma Schadenmuller niemand anders is dan Louis Wohlwend, aan wien hij voor zeven jaren het verlies van zijn vermogen te danken had, en dat diezelfde Wohlwend, die na zijn faillissement deze bankzaak is begonnen, juist sedert den vorigen dag wederom zijne betalingen gestaakt heeft.

Onder die omstandigheden komt Salander bij zijne vrouw en drie kinderen, twee dochters van 12 en 11, en een knaap van 8 jaar terug. Marie Salander wacht sedert maanden op haar man, die haar reeds uit Brazilië zijn aanstaande terugkomst meldde, doch sedert niet van zich liet hooren. De nood dringt in de eenvoudige woning, gelegen op een afgezonderd plekje even buiten de stad, waar de wakkere vrouw een kleine ‘Sommerwirthschaft’ houdt. De laatste penningen zijn besteed aan den inkoop van het noodigste om de enkele wandelaars, die er wat ververschingen wenschen te gebruiken,

te kunnen bedienen, en de kinderen zien met begeerige blikken, hoe de laatste boterhammen met ham door de gasten der Sommerwirthschaft worden verorberd. Reeds heeft de moeder door het levendig verhaal van een phantastische smulpartij, een festijn van aardmannetjes, getracht ‘de tromper la faim’ van haar drietal, en zij schijnt daarin wonderwel te zullen slagen, als de huisschel overgaat, en, nog eer de vrouw het licht heeft kunnen ontsteken, Martin Salander, in de deur van het vertrek, met bewogen stem zijn gezin een ‘goeden avond’ toeroept.

Salander wil zijn vrouw niet aanstonds met de tijding van haar ongeluk bedroeven, eerst moet met een feestmaal de behouden tehuiskomst gevierd worden; eerst moeten de kinderen met hun vader de kennis weer aanknoopen. Maar dan kan het ongeluk niet langer verzwegen worden. Wanneer het blijkt, dat Wohlwend niet alleen niet in staat is tot betaling van den wissel, maar, terwijl inmiddels ook het huis te Rio dat den wissel afgaf zijn betalingen heeft gestaakt, zelfs de vordering niet erkent, is Salander's besluit spoedig genomen. Hij zal weer naar Amerika terugkeeren, om er andermaal zijn geluk te beproeven.

En ook nu gelukt het den intelligenten, arbeidzamen man, er zich weer bovenop te werken. Niet meer dan drie jaren zijn verloopen, wanneer hij als onafhankelijk man terugkeert. ‘Frau Marie’ heeft in dien tusschentijd van de opbrengst van eenen handel in koffie, sigaren enz., welke haar man uit Amerika overzond, geleefd, en haar kinderen een zorgvuldige opvoeding gegeven.

Doch er zijn in het Zwitsersch kanton, gedurende Salander's afwezigheid, groote dingen gebeurd. De democratische partij heeft over de oud-liberale gezegevierd en eene herziening der constitutie op breeden democratischen grondslag tot stand weten te brengen[1)]. Salander verheugt er zich in, zijn land onder zulke omstandigeden terug te zien, het volk die rechten te zien uitoefenen, welke het zich wist te veroveren. ‘Door deze daad’ - zoo schrijft hij kort voor zijne tehuiskomst - ‘heeft zich een diepe bron van nieuwen vrijheidsmoed en levensernst geopend, welke het uiterste dulden

1) Men denkt hier aan de nieuwe grondwet van het kanton Zurich, die in 1869 tot stand kwam, en waarbij, gelijk Dr. Pijzel in zijn opstel *Democratische proefnemingen* (*Gids* van Januari jl.) mededeelde, het verplicht referendum werd ingevoerd.

en het hardste verduren laat, en ten slotte de wereld overwint.' Dat nieuwe leven meê te leven, daarin nuttig werkzaam te zijn, zal voortaan zijn hoogste lust wezen. Na zulk een gebeurtenis moeten hemel en aarde als een ander aanzien hebben gekregen. Salander stelt zich zijn volk als nieuw geboren voor.

Den dag na zijne terugkomst doet Martin Salander met zijn elfjarigen Arnold een ronde door de stad. In de kroegen en op straat hoort hij dezelfde liederen zingen als voorheen, die liederen waarvan de zangers, evenals vroeger, alleen het eerste couplet kennen; en hij ziet er, evenals vroeger, verscheidene 'vrije mannen,' van wie het te verwachten is dat zij, later op den dag, niet meer op hun beenen zullen kunnen staan. In een groot koffiehuis hoort hij een Zwitserschen werkman op de ergerlijkste wijze snoeven op de nieuwe orde van zaken, die hem vergunt te luieren en allerlei politieke vergaderingen na te loopen, terwijl de baas het werk doet. Elders hoort hij in het halfdonker van een of andere kroeg twee plannenmakers het ontwerp van een volksbesluit formuleeren, waarbij millioenen gemoeid zijn. Salander wendt zich beschaamd en verdrietig af, en tracht zich te troosten met de gedachte dat alle groote veranderingen een tijd van overgang vorderen, en het volk zich nog eerst in den nieuwen toestand moet 'in leven.'

Straks wonen wij de voortreffelijk geschetste zitting van den Grooten Raad bij, waarbij men, om de vergadering te kunnen aanvangen, de achterblijvers uit de omliggende herbergen moet halen. Wij maken er kennis met de tweelingen Weidelich, onbeduidende vlaskoppen, door de hemel weet welke machinatiën tot leden van dit lichaam verkozen, jongelui, die de hoofden van Salander's dochters, Netti en Setti, zóóver op hol zullen brengen, dat deze, na een lange stille verkeering, tegen den wil harer ouders met de inmiddels notaris geworden jonge mannen in het huwelijk treden.

Dat dubbel huwelijk geeft Salander, die, al gaat hij overigens stil zijn weg, al wil hij, als voorstander van de vertegenwoordiging der minderheden, ook den oud-liberalen meer plaats gunnen, toch in zijn hart volbloed democraat is en de democratische vormen en gebruiken gevolgd wil zien, aanleiding tot het inrichten van een democratisch gekleurd bruiloftsfeest.

Het huwelijk van Salander's dochters zal echter hun beider ongeluk zijn. De jonge notarissen maken zich weldra aan grove oneerlijkheid schuldig, worden tot gevangenisstraf veroordeeld, en Netti

en Setti keeren, van hun voortreffelijke wederhelften gescheiden, in de ouderlijke woning terug.

Intusschen blijven wij het huiselijk en maatschappelijk leven van onzen held meêleven. Den man, wiens karakter, ondanks al zijn nobele aspiratiën, de noodige vastheid mist om bestand te zijn tegen de aanvallen waaraan hij zich in zijn argeloosheid bloot stelt, den ideoloog, die blind blijft vertrouwen op de politieke kracht van zijn volk, wachten menige nederlaag en menige droeve teleurstelling. Ook met Wohlwend zien wij hem, niettegenstaande alles wat hij van die zijde reeds heeft ondervonden, wederom in aanraking komen; zelfs is hij op het punt om, onder den indruk der bekoorlijkheden van een Grieksche schoonheid, Wohlwend's schoonzuster, een nieuwe onvoorzichtigheid, ja een formeele dwaasheid te begaan.

Maar, terwijl zijn zoon zich, na voltooide rechtsstudie, in het buitenland tot een krachtig, verstandig man, waardig hem in zijn handelszaak op te volgen, ontwikkelt, wordt Salander ter zijde gestaan door zijne vrouw, de voortreffelijke Marie, een figuur die tot de schoonste behoort, welke de aan treffende vrouwentypen rijke Duitsche romanliteratuur oplevert.

Zoo iemand dan heeft Marie Salander haar deel gehad van de wereldsche beslommeringen; zij heeft kommer gekend, in den tijd waarin zij haar kinderen het noodige moest onthouden; tot tweemaal toe heeft zij, jaren lang, gescheiden moeten leven van den man dien zij lief had; zij heeft dien man zich zien toegeven aan zwakheden, die hem in het verderf dreigden te storten, heeft de bekentenis moeten aanhooren van Salander's dwaze verliefdheid, waarvan hij zich verbeeldde dat zij zijn politieke ‘Thatkraft’ zou verjongen - en dat alles heeft zij doorstaan met geestkracht, waar het er op aankwam tegenover vriend noch vijand de waarheid verbloemend, maar tegelijk met een liefelijkheid, een onverstoorbare opgernimdheid, met een schalkschen geest, die bewondering afdwingen.

Haar, de verstandige, vastberaden vrouw, heeft Keller het fijnste en beste toebedeeld van dien onovertrefbaren humor, welke zijn kracht als novellist uitmaakt en aan dezen roman een ongemeene aantrekkelijkheid geeft. Die humor verlaat Marie Salander niet, van dien eersten avond af, waarop zij, met benepen hart maar met een glimlach op de lippen, haar hongerig drietal het sprookje van Luilekkerland verhaalt, tot op dien anderen avond, 15, 20 jaar later,

waarop zij Martin Salander's pijnlijke bekentenis met een lach van vreugde over het afgewend gevaar beantwoordt.

Naast haar staat de held van den roman, de onverbeterlijke idealist, de man met de edele bedoelingen, maar met het zwakke hart, de warme vaderlander, wiens vaderlandstrots zoo menigen gevoeligen knak bekomt, ten voeten uit geteekend, door tal van kleine trekjes en korte gesprekken voor ons levend.

En naast die beiden die nevenfiguren vol karakter en tintelend van geest: de tweelingen Weidelich, ondanks al hun misdrijven, nog meer belachelijk, dan verachtelijk; dan, hunne arme ouders, die hun vlasblond tweetal, de heeren notarissen, als vlekkelooze feniksen beschouwden en zich niet kunnen herstellen van den slag hun toegebracht, een kostelijk paar, dat, hoe koddig soms in zijn doen en laten, nergens karikatuur wordt, maar steeds onze volle sympathie blijft behouden en de stof levert voor tafereeltjes, waarin Keller's gezonde humor ons van zijn liefelijkste zijde tegenstraalt.

Wij begroeten in den roman *Martin Salander*, zoo rustig van gang, zoo sober van teekening en kleur - alleen waar het de politieke verhoudingen te Münsterburg geldt zou men de lijnen wat scherper wenschen, - een natuurlijk boek en toch een boek vol poëzie, een leerzaam boek en toch een kunstwerk.

***De 'Mijnheers' en hun polderland, door den bril van een Duitscher bekeken*. Uitgegeven onder toezicht van H. de Veer. Leiden, S.C. van Doesburgh. 1887.**

Trof ons in den roman van Gottfried Keller breedte van opvatting, de volkomen eerlijkheid, waarmede de schrijver zijn volk zijn deugden en gebreken voorhoudt, en liet het boek daardoor een weldadigen indruk achter, met geheel andere gewaarwordingen scheidt men van het werk, waarmede de schrijver van *Trouringh voor het jonge Holland* gemeend heeft zijn landgenooten te moeten begiftigen.

De heer d e V e e r behoeft niet bang te zijn, dat men hem een ideoloog zal noemen, gelijk Martin Salander, of hem verwijten zal, dat hij, gelijk de held van Keller's roman, te hooge verwachtingen koestert van zijn volk. Hetzij men zijn zoogenaamd 'toezicht' voor

een fictie houde of niet, het feit dat hij het onverkwikkelijk boek met zijn onbehagelijken titel onder de hoede van zijn gunstig bekenden naam in de wereld zond, vrijwaart hem voor goed tegen de beschuldiging van een te warm vaderlander te zijn.

In deze zuurzoete verhandelingen en predikaties over den volksaard, het politiek, maatschappelijk en huiselijk leven, de letterkunde der Hollanders, is zoo weinig verheffends, zoo weinig edels, bijna zeiden wij: zoo weinig oprechts, dat wij geen lust gevoelen aan het boek een uitvoerige beschouwing te wijden. Toch verdient het gesignaleerd te worden.

Wat te denken van dezen Duitscher, die op de laatste bladzijde verklaart ons een goed hart toe te dragen, maar reeds in het eerste hoofdstuk ons uitmaakt voor vadsig, hoogmoedig en eenzelvig, zich ergert aan onzen eigenwaan en zelfgenoegzaamheid (blz. 10), ons van aard en aanleg kleingeestig noemt (blz. 15), en die aan ons spreken en denken een kroeglucht waarneemt (blz. 16)?

En wat moet er wel in ons omgaan, wanneer wij, nadat ons deze vriendelijkheden in zoo hoffelijken vorm - altijd onder ‘toezicht’ van den heer de Veer - zijn toegediend, twee hoofdstukken verder lezen: ‘Het valt niet te loochenen, dat de Hollanders, in spijt van al hun eigenaardigheden en gebreken, een goed en nuttig element zouden vormen in het politieke geheel, indien zij met andere elementen samenvielen’!

Dit denkbeeld van den man, die ons een goed hart toedraagt, wordt, *auspice de Veer*, nader uitgewerkt. Wanneer de Hollanders - zoo vernemen wij - zich nauwgezet rekening geven van de plaats, welke zij in het Europeesch concert innemen, zullen zij erkennen ‘dat zij, om iets te beteekenen, zich moeten aansluiten aan die mogendheid aan welke zij door afkomst en taal het naast verwant zijn’. ‘Holland heeft als natie, als volk, als Staat in zekeren zin zijn tijd gehad... De dagen zijn voorbij, waarin de zwakken een tegenwicht tegen dwang en geweld vonden in de jaloezie der Staten van den eersten rang... Daarom is 't voor Holland een levensvraag dat het sympathie en belangstelling wete te verwerven bij zijn natuurlijken beschermer, het Duitsche Keizerrijk, al moet het daarvoor kleine opofferingen doen. Van Frankrijk noch Engeland heeft het ingeval van nood iets te wachten. Het zal, daarentegen, ik ben er verzekerd van, bij ons geen ander verwijt ontmoeten dan dat het zoo spade tot inzicht kwam van zijn waar belang.’

Zoo spreekt de belangelooze vreemdeling, en de Nederlander de Veer ‘ziet toe’!

Luister verder. Overeenkomstig de methode van geven en nemen, die na het zuur het zoet toedient, en, na twee pas vooruit gedaan te hebben, zich haast een pas achteruit te treden, heet het na het boven aangehaalde:

Of wij Duitschers er persoonlijk veel bij winnen zullen?

Ik zie niet in welk voordeel er voor ons in gelegen zou zijn, tenzij dan, waarop ik reeds wees, dat onze kracht vermeerderd werd met een element dat inderdaad voor onzen landaard niet te versmaden is, namelijk de practische zin van de ‘mijnheers’, die steeds poogt elken waan van den dag tot zijn juiste afmetingen terug te voeren. Wij, filosofeerend en redeneerend als we zijn, kunnen van dit element niet te versmaden voordeelen trekken.

‘Toch zou samensmelting van het Duitsche en het Hollandsche element in den nauweren zin voor geen van beiden raadzaam wezen. Doch ik zie niet in waartoe dit noodig zou zijn. Holland kan onze bondgenoot, een integreerend deel van den Duitschen Statenbond zijn, zonder iets van zijn zelfstandigheid en vrijheid in te boeten.’

Nu weten wij het. En mocht nog niet alles ons even helder zijn; mochten wij niet aanstonds ten volle het begeerlijke beseffen van die zelfstandigheid en vrijheid, welke wij onder onzen natuurlijken beschermer zouden genieten; mochten wij nog niet al het edele gevoelen van een grootmoedigheid, die ons niet anders zal verwijten dan dat wij, verloren zonen, eerst zoo laat het moede hoofd aan de vaderlijke borst komen vleien, dan zal de heer de Veer ons dat zeker nog wel eens nader willen verklaren.

Dat de Hollander niet gastvrij is, en voor den vreemdeling zijn woning liefst gesloten houdt (bl. 121); dat de Hollandsche vrouw na haar huwelijk ter nauwernood meer lacht, of dit ten minste heel anders doet dan vóór haar huwelijk (bl. 161); dat Hollandsche liefdadige vrouwen haar liefdewerk dom weg en schier zonder nadenken verrichten (bl. 165); dat een Hollandsche vader er om lacht wanneer zijn zoon dronken thuis komt (bl. 207); dat de Hollander afgrijselijk pleegt te vloeken, zelfs in het bijzijn van beschaafde vrouwen, en, als hij boos is, zich aanstelt als een wild dier (bl. 299) - dat alles is weliswaar van algemeene bekendheid, maar schijnt niet genoeg herhaald te kunnen worden!

Doch, genoeg. Heeft de heer de Veer inderdaad gemeend als

Nederlander een goed werk te verrichten door, luttel dagen na dat heerlijke feest, dat de Hoofdstad mocht vieren, en waarbij Vorst en Volk stilzwijgend een nieuw en innig verbond sloten, *De Mijnheers en hun polderland* in te leiden bij het Nederlandsch publiek? Of is hij zelf misschien de schrijver van dit ongenietbaar boek? Geloove dit wie het wil! Zulk een boek kan alleen een vreemdeling schrijven; een Hollander, die zoo iets schreef, zou daardoor metterdaad voor ons een vreemdeling worden.

Het is reeds erg genoeg, dat de hoofdredacteur van *Het Nieuws van den Dag* den Duitscher zoolang het woord heeft gelaten, zonder hem in de rede te vallen; reeds erg genoeg, dat hij het woord van protest, hetwelk hem als Nederlander, wien de eer van zijn land en van zijn volk ter harte gaat, op de lippen moet hebben gebrand, heeft teruggehouden. Tot straf voor dit vergrijp weten wij hem niets ergers toe te wenschen dan een vertaling in het Duitsch.

Zullen de beschouwingen van den gebrilden vreemdeling diepen indruk maken? Zullen er velen bereid gevonden worden om naar zijne raadgevingen te luisteren? Wij hebben betere gedachten van onze landgenooten. Den Hollander, die, ofschoon niet blind voor de gebreken van zijn volk, dat volk nog lief genoeg heeft om aan zijn toekomst niet te wanhopen, wien het niet te doen is om zich tijdig te bergen door de zijde van den sterkste te kiezen, maar die - al klinkt het in de ooren van praktische menschen wat ouderwetsch! - goed en bloed voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland veil heeft, zullen deze ongevraagde adviezen en langdradige sermoenen niet van de wijs brengen.

François Coppée. *Arrière-Saison*. Poésies. Paris, Lemerre 1887.

Het zijn niet meer dan achttien, voor het meerendeel korte gedichten, welke François Coppée ons hier onder den melancholieken titel *Arrière-Saison* aanbiedt. Zou de 45jarige dichter zijn zwanengang reeds zingen? Wie het voorrecht hadden Coppée in de laatste maanden te ontmoeten, vertellen, dat hij er nooit zoo gezond en zoo opgewekt heeft uitgezien, dat hij vol levenslust is, en druk arbeidt aan een nieuw groot drama in verzen, *Pour*

la Couronne, dat in de 15e eeuw speelt en den Balkan tot plaats handeling heeft.

Uit dien titel: *Arrière-Saison* klinkt dus misschien wel iets als coquetterie van den vrijgezel-dichter, die al spreekt hij van:

> Moi si blasé, moi déjà vieux!

en van:

> La saison d'amour est finie;

al noemt hij een zijner gedichten: *Dernière flamme*, toch voortgaat met liefdeliederen te zingen, niet minder teeder, niet minder hartstochtelijk dan wij van hem gewoon zijn, en zelfs hier en daar realistischer van voorstelling dan wij van dezen smachtenden poëet verwachten en verlangen. Wanneer men hem, *l'Incorrigible* - zoo is de titel van het gedicht - verwijtend vraagt: 'Encore? A quarante ans passés!', dan luidt het antwoord:

> Soit. J'ai des cheveux gris aux tempes, je le sais;
> Mais ma soif de tendresse est loin d'être assouvie.
>
> Celui-là qui me blâme, au fond du coeur m'envie.
> Non! je n'ai pas assez véen, sonffert assez,
> Et je vaux mieux que vous, jeunes vieillards glacés,
> Et l'amour est la grande affaire de la vie!

In *Dernière flamme* laat hij zijn liefste beloven:

> Oh! jure moi que tu l'entretiendras
> La flamme que ta jeune haleine a fait renaître!
> Car c'est mon senl bonheur, ma seule raison d'être;
> Par elle seulement je suis poète encor.
> Gardons, ô mon enfant, ce suprême trésor!
> Veillons, ô ma plus chère et dernière maîtresse,
> Sur ce foyer d'amour qu'alluma ta tendresse,
> Comme un mineur perdu protège avec sa main
> Le flambeau qui lui fait retrouver son chemin.

En nu moge men over dat coquetteeren met zijn grijze haren, over de soms al te zinnelijke beschrijving der minnarijen van den 'Onverbeterlijke' (in *Retour, Réve fleuri, Accident d'hiver* en andere) het hoofd schudden, wie het zóó weet te zeggen, mag, dunkt ons, iets meer zeggen dan een ander.

De klip van het 'precieuse' ontgaat Coppée in deze gedichten

niet altijd. Hij is daarop gestrand o.a. in het gedicht *Taches de son*, waarin hij zoover gaat van de.... zomersproetjes op het voorhoofd van zijn liefste te verheerlijken, en daarin niets meer of minder te zien dan

> La neige d'or des feuilles mortes
> Sur le ciel vermeil d'un bean soir.

Maar in andere, vooral in *Flux et reflux, Toast champêtre, Désir de gloire*, vindt men een ‘Coppée’ van het beste gewas.

Wanneer de eb intreedt en de nacht valt, wanneer hij luistert naar ‘le râle étouffé du flot lointain’, wordt des dichters ziel door angst en twijfel bevangen:

> Je tiens, comme pour un départ,
> Ta main, froide malgré l'étreinte.
>
> La falaise est dans le brouillard;
> Le vent humide nous pénètre.
> Entends ce goëland criard!...
>
> Tu vas m'abandonner peut-être!
> La nuit tombe et la mer descend.

Maar het wordt ochtend:

> Le jour grandit et la mer monte,
> Allons courir sur les galets!
> Comme le ciel est pur! Sois prompte...
>
> Que j'étais injuste, hier soir;
> Je doutais de toi, ma chère âme!
> Ce bleu matin me rend l'espoir....
>
> Vois! Le bon soleil s'est levé.
> Aimons-nous sans crainte et sans honte.
> Notre bonheur est retrouvé!
>
> Le jour grandit et la mer monte.

In *Toast champêtre* is 't het zonnig verhaal van een zomerdag buiten.

> Les poiriers du chemin sont nos amis intimes;
> Quand, dans la carriole au vieux cheval boiteux,
> Nous passons, les rameaux murmurent: ‘Ce sont eux!’
> Et, grise de plein air et de grand paysage,
> Ma mignonne leur prend des feuilles au passage.

Dan volgt het dejeuner met het tinnen gereedschap en de gebloemde borden.

On est servi dans le jardin,
Sous la tonnelle basse, auprès du jen de boules.
On court se mettre à table en effarant les poules.

Alles gelijk het vorige jaren placht te geschieden: er is niets veranderd. En als het glas gevuld is, en zij er de roos, die zij droeg, in ontbladerd heeft, dan drinkt hij zijn ‘toast champêtre’ op de getuigen van hun landelijk genot, op de bosschen en de bloemen en de paden, op dat alles dat steeds hetzelfde is gebleven - als hun liefde.

Een melancolieken blik in de toekomst slaat de dichter in het laatste gedicht van den bundel: *Désir de gloire*. Hij denkt, hoe

tout passe et tout lasse;
Les meilleurs et les plus fameux
A d'autres ont cédé la place,
Et l'on m'oubliera tout comme eux.

Hij denkt aan het lot dat zijn verzen wacht, en ziet in gedachte haar, voor wie hij ze dichtte, langs de bockenstalletjes gaande, waar zij ze vinden zal zijn

recueils intimes,
Jadis célébrés si souvent
Qui, dans la boîte à dix centimes,
Seront feuilletés par le vent.

Het zij zoo, als er maar op de lippen ‘des amoureux’ en in de jonge harten enkele van zijn verzen bewaard blijven, dan zal hij tevreden zijn. Ces vers - zegt hij tot de liefste -

Ces vers dont on garde mémoire
Seront deux fois récompensés,
S'ils défendent un pen ma gloire,
Eux qui m'ont valu tes baisers.

Des larmes mouillant tes lunettes
Tu te souviendras qu'autrefois.
Accompagné par les fauvettes,
Je te les disais dans les bois.

Caressant. de ta main légère,
Mon front posé sur tes genoux,
Combien tu me savais sincère!
Combien mes chants te semblaient doux!

Oh! qu' à son tour, la Renommée
Continue à les juger tels,
Et que, pour t'avoir tant aimée,
Je laisse des vers immortels!

Of tot die onsterfelijke verzen er velen uit dezen bundel zullen behooren, wie zal het beslissen? Wie zal zeggen wat de tijd zal sparen, welk gedicht, misschien een poos vergeten, later weêr opluikt, en een eereplaats waardig gekeurd wordt?

Maar, onsterfelijk of niet, deze gedichten, oprecht gevoeld en eerlijk uitgesproken, l e v e n althans, in tegenstelling van zoovele andere gedichten, conventioneel van vorm en inhoud, die doodgeboren mogen heeten. En wij wenschen hun gaarne een lang leven.

***Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel*, gedurende de halve eeuw 1830-1880, door A.C. Kruseman. 2e Deel, 1e stuk Amsterdam P.N. van Kampen & Zn. 1887.**

Hoe hachelijk het is omtrent het lot van boeken voorspellingen te doen of verwachtingen te koesteren, leert de geschiedenis van den boekhandel en in het bijzonder ook die van den Nederlandschen boekhandel, waarvoor de heer K r u s e m a n ons in zijn breed opgezet werk, waarvan thans het 3e gedeelte zulke kostelijke bouwstoffen levert, loopende van 1860 tot 1869, voor ons ligt. Zelf heeft de schrijver, wien het als uitgever zeker noch aan scherpzinnigheid, noch aan ondernemingszucht haperde, dit ondervonden ten opzichte van de *Leekedichtjens* van de Génestet.

‘Hoe men zich vergissen kan!’ - schrijft de heer Kruseman. ‘De Génestet had mij bij voorkomende gelegenheid de uitgaaf zijner verzen toegezegd, indien hij er eenmaal toe zou kunnen overgaan zijn verspreide gedichten in een of meer bundels te verzamelen. Hij gaf ze naar aanleiding van persoonlijke goede verhouding, zonder aan vroegere afspraak te denken, ter uitgaaf aan Gebr. Kraaij, die er bij hem op aandrongen. Tot een kleine vergoeding bood hij me de *Leekedichtjens* (snippers uit *de Gids*) aan, die bij mij als uitgever van Huet's *Brieven over den Bijbel* volgens zijn meening thuis behoorden. Met tegenstribbelen nam ik ein-

delijk het aanbod aan; op zijn andere verzen had ik prijs gesteld; maar met deze (toen) snibbige snippers was ik in die dagen evenmin ingenomen als tevreden; zelfs raadde ik hem, den gemoedelijken jongen dichter-predikant ten ernstigste deze verzamelde uitgaaf af. Alleen op zijn aanhouden lei ik ze ter perse.' De man, die aldus eerlijk zijn dwaling opbiecht, had zich over de uitgaaf niet te beklagen: tusschen 1860 en 1867 kon hij niet minder dan vijf uitgaven van deze 'met tegenstribbelen' aangenomen versjes ter perse leggen.

Als een voorbeeld van moed en vertrouwen bij een heel wat gewaagder onderneming, noemt de heer Kruseman de uitgaaf van het *Woordenboek*, welke door de firma's Nijhoff, Sijthoff en Thieme werd aanvaard. Het was inderdaad een onderneming, en de krachtige wijze waarop zij door de uitgevers werd aangevat, de ijver waarmede het driemanschap door Noord- en Zuid-Nederland toog om tot inteekening op te wekken, zoodat reeds bij de eerste aflevering in 1864 een naamlijst van duizenden inteekenaren kon worden gevoegd, verdient luider erkenning dan hun tot heden te beurt viel. De heer Kruseman schrijft: 'Als het later zoo bitter bejegend *Woordenboek* ooit kompleet komt, en Nederland er zich met reden op beroemt; als ons vaderland eenmaal Prof. de Vries en zijn medewerkers met billijke eer huldigt, en den steun looft van die breede schaar van inteekenaren, bij de afleveringen met name vermeld, zal wellicht niemand meer denken aan den voortvarenden moed der uitgevers, zonder welken het *Woordenboek* misschien nooit zoo algemeen ondersteund ware tot stand gekomen.'

Wij hebben een beteren dunk van het geheugen van het Nederlandsch publiek; waar men de verschijning van het Woordenboek herdenkt, zal men het wakkere drietal zeker niet vergeten.

Eb en vloed wisselen elkander in de geschiedenis van den boekhandel af. Terecht noemt de heer Kruseman het een opmerkelijk verschijnsel dat 'bij al die crkende nuchterheid, die kalmte, die bezadigdheid, die berekening, welke een onbetwist kenmerk uitmaken van ons nationaal karakter... de Hollandsche boekhandel in de halve eeuw (hier behandeld) voor een groot deel geleefd heeft van de Hollandsche dichtkunst.' Toch schijnt hij aan dit feit geen al te groote waarde te hechten. Telken jaar - zegt hij - staan er dichters op, 'wier verzen gedrukt en verkocht worden, tot weêr anderen hen van de baan schuiven.' En wanneer hij

Beets en de Génestet noemt als de dichters die tusschen 1860 en 1869 den meesten opgang hebben gemaakt, dan voegt hij er sceptisch bij: ‘maar voor hoe lang zal het wezen?’

De ondervinding heeft den oud-uitgever wantrouwend gemaakt. Was hij het niet, die in 1860 de uitgaaf van het *Zondagsblad* op zich nam, het weekblad onder redactie, eerst van Mr. J.T. Buys, later van Mr. H.P.G. Quack, en dat niemand minder dan Huet Pierson, de Génestet, Alberdingk Thijm, Zimmerman onder zijn medewerkers telde? En wat werd er van dat voortreffelijk geredigeerd blad? De heer Kruseman deelt ons mede, dat het slechts 200 koopers kon halen, dat de uitgaaf ruim ƒ 11,000 kostte, en dat het maar 15 maanden oud werd. En het klinkt als een grafschrift, roerend maar waarschuwend tevens, wanneer hij er bijvoegt: ‘Het overleed aan zijn degelijkheid.’

Vondel. Weekblad voor Letteren, Geschiedenis en Kunst. No. 1. Amsterdam. J. Clausen. 1887.

Nu, voor een sterven aan overmatige degelijkheid behoeft het nieuwe weekblad, met den fraaien titel, voorloopig geen vrees te koesteren!

Dat klinkt, wij bekennen het, niet zeer vriendelijk tegenover een nieuw aangekomene. Maar, oprecht gesproken, wij gevoelen weinig lust om, uit louter beleefdheid, dezen jongstgeborene op de gebruikelijke wijze welkom te heeten.

Letterkundige tijdschriften, wekelijks, tweemaal in de maand, maandelijks, om de twee maanden verschijnende, hebben wij in overvloed; en al wie wat te zeggen heeft, dat de moeite waard is, vindt daartoe in een van die allen ruimschoots de gelegenheid. Waartoe dan dit nieuwe blaadje? Het prospectus geeft ons niet veel licht. ‘Redactie en uitgever’ - heeft het daar - ‘wenschen door dit blad mede te werken om door korte, afgeronde en zaakrijke stukken de liefde voor onze nationaliteit steeds meer en meer ingang te doen vinden’. De uitgever belooft bovendien dat het blad een ‘degelijken en frisschen inhoud zal bevatten’ (*sic!*).

Van die frischheid blijkt uit het proefnummer nog bitter weinig. Eenige phrasen, waarin met den naam ‘Vondel’ wordt geschermd

en de ongenoemde Redactie de toezegging geeft dat zij des dichters kernspreuk ‘Liefde verwinnet al’ in praktijk zal brengen, dienen als inleiding. Dan volgen eenige vrij onbeteekenende historische en oudheidkundige snippers; een lijstje van 8 geschriften naar aanleiding van Vondels Palamedes, Rommelpot en Geuzevesper, tijdens 's dichters leven verschenen; een lang citaat, naar het schijnt uit Slichtenhorst ‘Tooneel des lands van Gelderland’ over de Bannerije van Wisch; en eindelijk het begin van een novelle getiteld ‘Levensstrijd’.

Dat alles voor het grootste gedeelte in gebrekkig hollandsch.

De heeren schrijven in dezen trant:

‘*Dikwerf* gebeurde het dat de huizen van bekende Patriotten *van tijd tot tijd* bloot stonden aan den *moedwil der muiterij*’. ‘Men moet toch ook *een groote mate van een Nurksnatuur* bezitten, om waar een geheele bevolking oranje draagt, juist te willen uitblinken door zulk een aanstoot gevende handelwijze.’ ‘Het is een verblijdend verschijnsel dat Amsterdam in 1887 geheel met oranje getooid was, *en 't hecht daarom*, in tegenstelling met 1787, een nieuwe parel aan de vriendelijke gifte van Maximiliaan van Oostenrijk’.

De novellist noemt de voorbijgaande verliefdheid van een jong meisje ‘een zucht naar romantiek’, en verhaalt ons dan verder: ‘Spoedig vergat zij die *menschenliefde, die niets dan een plotselinge hartstocht was geweest*’.

Genoeg, dunkt ons, om te doen zien, dat de heeren niet veel te vertellen hebben, en dat zij den vorm, waarin zij hunne mededeelingen inkleeden, nog niet meester zijn.

Indien wij aan de ons onbekende leden der Redactie een raad mochtengeven dan zou het deze zijn: het vooreerst bij dit proefnummer te laten, en voorts hunne ‘liefde voor onze nationaliteit’ te toonen door, bij hunne overige studiën, die van de taal van Vondel te voegen. Doen zij dit met liefde, dan moge ook hier de waarheid van Vondel's spreuk blijken: ‘Liefde verwinnet al!’

Figaro.

I.

Na al hetgeen over Beaumarchais reeds is geschreven, zou men hebben kunnen meenen, dat met betrekking tot den vader van Figaro het laatste woord was gesproken. Reeds meer dan dertig jaar geleden schreef Sainte-Beuve: ‘On sait maintenant son Beaumarchais comme on sait son Rousseau et son Voltaire’[1]. Maar, voegde hij er bij: ‘il y aura pourtant toujours cette différence qu'on peut tout dire de ce qui concerne Rousseau et Voltaire; il y a chez eux bien des vilenies et des impuretés mais qui, après tout, ont pu sortir et se déclarer; chez Beaumarchais il y aura toujours un *cabinet secret* où le public n'entrera pas.’ Eenige maanden later[2] verscheen in de *Revue des deux Mondes* het eerste van de lange reeks artikelen, waarin Louis de Loménie op zoo voortreffelijke wijze het leven en de werken van een der zonderlingste personages onder de Fransche letterkundigen heeft geteekend en die later in twee boekdeelen vereenigd werden onder den titel *Beaumarchais et son temps*[3]. Sainte-Beuve had niet kunnen beschikken over de rijke bouwstoffen, die Loménie ten dienste stonden, en toont zich een weinig geraakt over de terughoudendheid van den laatsten schrijver, die in 't bezit was van alle papieren, welke de familie van Beaumarchais onder hare berusting had. Loménie laat hem alle eer wedervaren, maar verklaart de oorzaak van zijne omzichtigheid, als hij zegt: ‘L'éminent écrivain, sachant que j'a-

1) *Causeries du Lundi*, 14 Juin 1852.
2) *Revue des deux Mondes*, Octobre 1852.
3 Paris, Michel Lévy, 1858.

vais entre les mains des documents inédits, a bien voulu me demander des informations, et je lui ai communiqué, *avec une prudence amplement justifiée par l'éclat de son talent*, quelques détails nouveaux dont il a tiré un excellent parti.'

Vóór Sainte-Beuve en vóór Loménie had reeds La Harpe in zijn *Lycée ou Cours de Littérature*[1] aan Beaumarchais eene biographische en critische studie gewijd, die voor den alles behalve onpartijdigen 'Perrin Dandin de la littérature'[2] inderdaad onpartijdig genoemd mag worden, als men in aanmerking neemt, hoe dezelfde La Harpe, die indertijd zijn colleges gegeven had met de roode Jacobijnenmuts op, nadat hij den 9en Thermidor uit de gevangenis, waarin 't schrikbewind hem geworpen had, verlost was, plotseling als een bekeerd koningsgezinde en een verdediger van 't christendom in het strijdperk trad en zich zeer vijandig toonde niet alleen tegenover de geschriften, maar ook tegenover de schrijvers der 18de eeuw. 't Is waar, hij is streng, waar hij Beaumarchais als dramatisch schrijver onder handen neemt; maar hij laat volkomen recht wedervaren aan Beaumarchais als mensch, zwaait zijn karakter allen lof toe en weerspreekt den laster, waarmede zijne tijdgenooten zijnen goeden naam hadden trachten te bezwalken. Daardoor baande hij inderdaad den weg voor eene juistere beoordeeling van de allerzonderlingste persoonlijkheid, waarvan men terecht heeft gezegd: 'de intrige van zijn *Figaro* is kinderspel vergeleken bij zijn eigen avonturen'[3].

Kort na de studie van La Harpe verschenen in de eerste compleete uitgave van Beaumarchais' werken[4] biographische bijzonderheden, die bij grootere volledigheid hoogst belangrijk hadden kunnen zijn, omdat ze afkomstig waren van Paul-Philippe Gudin de la Brenellerie, een der intiemste vrienden van den overleden schrijver. Ten einde de leemten, die hem in La Harpe's verhandeling getroffen hadden, aan te vullen, had Gudin een uitvoerig levensbericht opgesteld van zijn vriend.

1) *Cours de littérature*, XI, 76, vv.
2) '*O grand Perrin Dandin de la littérature*,' zoo zegt *Joseph Chénier*, die den criticus o.a. in zijn *Nouveaux Saints* en *La confession de La Harpe* doorhaalt. 't Komt me echter voor, dat hij in vele opzichten eene betere behandeling verdiend heeft, dan sommige critici (Sainte-Beuve bijv., die in dezen niet onpartijdig was) hem wel hebben willen gunnen.
3) Paul Stapfer: *Les industries de Beaumarchais* (Etudes sur la litt. franç.)
4) *Oeuvres complètes de Pierre Augustin Caron de Beaumarchais, Paris* 1809.

Dit levensbericht[1] vormt een manuscript van 419 pagina's, verdeeld in 4 deelen, en is getiteld: *Histoire de Pierre Augustin Caron de Beaumarchais pour servir à l'histoire littéraire, commerciale et politique de son temps*. Het zou als inleiding geplaatst worden voor de uitgave van Beaumarchais' volledige werken; maar de weduwe van den schrijver had zich tegen de openbaarmaking verzet, omdat Gudin, oud-philosoof uit de 18e eeuw, die ‘niets vergeten en niets geleerd’ had, het geheel doorspekt had met talrijke tirades, die in 1809 alle actualiteit verloren hadden, en aldus de nagedachtenis van zijn vriend zouden hebben kunnen bloot stellen aan scheeve beoordeelingen, terwijl de critiek ook de familie van den overledene aansprakelijk zou hebben kunnen stellen voor de meeningen van ‘*la secte philosophique, secte si décriée aujourd'hui*’[2]. De biographie van Gudin bleef dus manuscript. Ze had bovendien het nadeel van niet overal even nauwkeurig te zijn[3], vooral waar het gold de eerste levensjaren van Beaumarchais, die Gudin niet uit eigen ervaring kende. Hij had overigens niet eens alle documenten geraadpleegd, welke aanwezig waren en die voor 't eerst door Loménie in al hunnen omvang onderzocht konden worden. Deze schrijver verhaalt ons zelf in den aanhef van zijn werk, hoe hij er aan kwam:

‘Op zekeren dag trad ik geleid door een kleinzoon van Beaumarchais[4] eene woning binnen in de straat *Pas-de-la-Mule* en bestegen we de trap, die naar een zolderkamertje voerde, dat in lange jaren door niemand was betreden. Toen we, niet zonder moeite, de deur van dit hokje openden, deden we een wolk stof opgaan, die dreigde ons te doen stikken. Ik snelde naar het venster om lucht te krijgen; maar dit was evenals de deur in zóó lang niet geopend, dat het weerstand bood aan al mijne pogingen; het hout, door het vocht uitgezet en verschoven, dreigde onder mijne hand uiteen te vallen, toen ik de wijste partij koos en twee ruiten stuk sloeg. Eindelijk konden we adem halen en rondom ons zien. Het kamertje stond vol kisten en doozen, gevuld met papieren. Ik had daar

1) Loménie.
2) Loménie: ‘aanteekening *van de hand* der wed. van Beaumarchais.’
3) Loménie.
4) Beaumarchais had maar ééne dochter, Eugénie, die in 1796 trouwde met een vroegeren adjudant van La Fayette, *Delarue*.

voor mij, in deze onbewoonde en eenzame cel, onder die dikke stoflaag, al wat er over was van een der levendigste geesten, van een der meest geruchtmakende, der meest zonderlinge persoonlijkheden, die de achttiende eeuw heeft opgeleverd; ik had daar voor mij alle papieren, die de schrijver van *le Mariage de Figaro*, nu twee en vijftig jaar geleden, had nagelaten.

Toen het prachtige huis, dat Beaumarchais had laten bouwen aan den boulevard, die nog zijn naam draagt, verkocht en gesloopt werd[1)], bracht men de papieren van den overledene naar een naburig huis over en borg men ze in het vertrekje, waar ik ze gevonden heb..... Een gedeelte der papieren was met zorg gerangschikt: het waren die, welke betrekking hadden op de zoo talrijke en uiteenloopende zaken van Beaumarchais als pleiter, koopman, reeder, leverancier, aannemer, administrateur. De papieren, welke een biographisch, letterkundig of historisch belang hadden, waren minder goed in orde. Nadat we hier en daar de manuscripten hadden opgedolven van de drie drama's en de opera van Beaumarchais[2)], zochten we nog vergeefs naar een handschrift van den Barbier de Séville en le Mariage de Figaro, toen we, na door een slotenmaker een koffer, welks sleutel verloren was geraakt, te hebben laten openmaken, ze vonden onder een' hoop waardelooze papieren..... Onder de kostbare documenten, die het kamertje bevatte, waren verscheidene papieren, door Beaumarchais zelf in orde gebracht, met het doel, om er zich van te bedienen voor het opstellen van gedenkschriften over zijn leven. Zoo had hij bijv. op een lijvig dossier, dat zijne correspondentie bevatte met de Sartines[3)] en de bijzonderheden van zijne reizen als geheim agent van Lodewijk XV en Lodewijk XVI, geschreven: *Papiers originaux remis par M. de Sartines, matériaux pour les mémoires de ma vie*'....

We hebben boven reeds aangeduid, welk een voortreffelijk gebruik *Loménie* heeft gemaakt van den hem toevertrouwden schat. Zijne biographie over Beaumarchais, welke de vrucht was zijner

1) Het werd in 1791 door den schrijver betrokken en had de verbazende som gekost van 1,663,000 francs. Toen het in 1818 ten algemeenen nutte onteigend werd, kregen Beaumarchais' erfgenamen er maar 500,000 francs voor van de gemeente. Het stond juist tegenover de *Bastille* en was nog niet voltooid, toen deze op den beruchten 14 Juli 1789 bestormd en vernield werd.
2) *Eugénie, les deux amis, la mère coupable, Tarare*.
3) Luitenant-generaal der politie onder Lod. XV en minister van marine onder Lod. XVI.

nasporingen, bezorgde hem een' zetel onder de veertig onsterfelijken. Inderdaad, we herhalen, wat we reeds zeiden: men zou hebben kunnen meenen, dat door Loménie het laatste woord over Beaumarchais gesproken was. Dat het niet zoo is, bewijst het lijvige boekdeel van meer dan 600 bladzijden, dat ik hier voor me heb liggen en dat eerst voor kort de pers heeft verlaten. Het draagt den bescheiden titel: *Beaumarchais, eine Biographie von Anton Bettelheim*[1] en is met bijzondere vlijt en groote kennis van zaken vervaardigd naar tal van uitgegeven en onuitgegeven bescheiden, waaronder verscheidene, die Loménie niet heeft kunnen of willen gebruiken. Ook niet heeft *willen* gebruiken. Vooreerst is hij onwillekeurig natuurlijk onder den invloed geweest van de vrijgevigheid der nabestaanden van Beaumarchais, die hem wel is waar de vrije beschikking lieten over alle familiepapieren, maar van wier voorkomendheid hijzelf beloofde, geen misbruik te zullen maken. Maar in de tweede plaats was Loménie een moralist naar het voorschrift van 't Evangelie: ‘oordeelt niet, opdat gij niet zult geoordeeld worden’. Met Montaigne zoekt hij niet alleen *l'homme tout entier*, hij dringt ook door in de bijzonderheden en eigenaardigheden, in de zedelijke en maatschappelijke toestanden van den tijd en de omgeving, waarin zijn held leefde. Hij is geen boetprediker, maar een echte humanist en daardoor strenger beoordeelaar van toestanden dan van karakters[2]. Taine, die zijn opvolger was in de Academie, sloot zijn *Discours de réception*, waarin hij aan zijnen voorganger alle recht deed wedervaren, met de schijnbaar zwakke, maar niettemin beteekenisvolle lofspraak: ‘Loménie était *un homme de bien* et un bon historien.’ En van zijn hoofdwerk over *Beaumarchais* oordeelde hij: ‘*il a laissé un peu dans l'ombre le faiseur et le charlatan, le gamin et le polisson*.’

Aan zijne een weinig geïdealiseerde opvatting van Beaumarchais heeft Loménie vastgehouden, ook nadat verschillende later gevonden documenten op sommige deelen van des dichters veelbewogen loopbaan een minder verkwikkelijk licht waren komen werpen. We noemen bijvoorbeeld de onthullingen, die de geschiedschrijver van Maria Theresia's regeering Von Arneth

1) *Frankfort a/M. Literarische Anstalt*, Rütten & Loening 1886.
2) Bettelheim, *Vorwort VII*.

naar aanleiding van onderzoekingen in 't Weener archief gegeven heeft over Beaumarchais' avontuurlijke reis door Duitschland[1]. Verder de door Edouard Fournier ontdekte en voor de *Comédie française* aangekochte papieren, waarvan o.a. door hem gebruik gemaakt is bij zijne compleete uitgave van Beaumarchais' werken[2]. Het kan zijn, dat Loménie, die de laatste jaren van zijn leven besteedde aan eene uitvoerige studie over de familie Mirabeau, den tijd niet gehad heeft, om zijne biographie van Beaumarchais om te werken en enkele zijner conclusies in verband daarmede te wijzigen; het kan ook zijn, zooals Bettelheim aanneemt, dat hij huiverig geweest is, om aan de trekken van het door hem geschilderde beeld te veranderen. Hoe het ook zij, eene nieuwe biographie van Beaumarchais, ook na alles, wat tot nu toe verschenen is, kan geen mosterd na den maaltijd genoemd worden. 'Wir wünschen,' zegt Bettelheim in zijn Vorwort, 'keinen Strich an seinem (Loménie's) Beaumarchais geändert, wäre es auch nur aus der Besorgniss, ein rundes Kunstwerk durch noch so wohlgemeinte Restaurationen möglicherweise zu gefährden. Loménie's Beaumarchais Biographie ist und bleibt durch keine folgende zu ersetzen. Gleichwohl bedarf nach dem Gesagten das Erscheinen einer neuen Monographie über den Dichter des "Barbier von Sevilla" keiner weiteren Rechtfertigung'.... En dat te minder, daar in den laatsten tijd de litteratuur over de achttiende-eeuwsche maatschappij met eenen aanzienlijken schat van werken is vermeerderd[3]. Het

1) *Beaumarchais und Sonnenfels. Von Alfred Ritter von Arneth. Wien*, Braumüller 1868. Er bestaat eene Fransche bewerking van Paul Huot: *Beaumarchais en Allemagne, révélations tireés des archives d'Autriche: Paris* 1869. De Fransche schrijver heeft echter het Weener document op zijne manier gecommentarieerd en is daarbij niet onpartijdig gebleven.
2) Oeuvres complètes de Beaumarchais. Nouvelle édition augmentée de quatre pièces de théâtre et de documents divers inédits avec une introduction par M. Edouard Fournier. Paris, Laplace, Sancher et Cie. Fournier vond de papieren in 1863 bij een Londensch antiquaar. Ze zijn thans in 't archief van de *Comédie française*.
3) Men denke slechts aan de sierlijke en belangwekkende uitgaven van de firma Quantin, meer bepaald in verband met Beaumarchais aan die van *Theveneau de Morande, étude sur le 18me siècle par Paul Robiquet*. Verder aan de uitmuntende biographie van Voltaire door Gustave Desnoireterres (Didier, 8 vol.) en aan de werken van denzelfden schrijver: *La comédie satirique au 18me siècle* (Paris Em. Perrin) en *Les Cours galantes, histoire de la société polie du 18me siècle* (*Dentu*, 4 *vol.*). Dan aan de studiën van de gebroeders Goncourt, Arsène Housaye, en om van vele anderen niet te spreken, aan Taine's *Origines* (*l'Ancien régime*). In zijn *Beaumarchais* spreekt Loménie, en terecht, een afkeurend oordeel uit over Gaillardet's *Mémoires sur la chevalière d'Eon*, dat zonderlinge personage, welks levensloop eenige oogenblikken met dien van Beaumarchais samenvalt. Sedert (1866) verscheen echter eene tweede uitgave van hetzelfde werk, waaruit het romantisch gedeelte geheel verdwenen is en waarin alleen het zuiver historisch element behouden is gebleven. Het portret, naar Latour, dat er in voorkomt, is stellig geflatteerd, althans, als ik het vergelijk met dat, hetwelk staat in 't bovengenoemde werk van Paul Robiquet.

leven van Beaumarchais toch is wel in de eerste plaats belangrijk, omdat hij in de Fransche letterkunde eene eigenaardige plaats inneemt; maar in de tweede plaats en niet het minst, omdat zijne veelbewogen loopbaan ons een getrouw beeld geeft van de Fransche maatschappij tegen het losbreken van den ‘zondvloed’, waarop in de bekende woorden, die men Lodewijk XV in den mond legt, gedoeld wordt. 't Is niet van beteekenis ontbloot, dat Gudin boven Beaumarchais' biographie schreef: ‘pour servir à l'histoire littéraire, *commerciale et politique* de son temps.’ En een letterkundige van den nieuwsten tijd[1)] vangt aldus zijne studie over den schrijver van Figaro aan: ‘Ik geloof, dat er maar één officieele buste van Beaumarchais bestaat. Ze bevindt zich in den foyer van de Comédie française in gezelschap van een Corneille, een Molière, een Racine. Men ziet maar al te duidelijk, dat zij daar niet tehuis behoort. Wellicht zou ze beter op hare plaats zijn in het voorportaal van de *Beurs*: Beaumarchais is de man van zaken van zijnen tijd; of in de *Kamer van Advocaten*: niemand maakte betere pleidooien en stelde handiger en welsprekender memories op. Ze zou ook een zeer goed figuur maken in eene *galerij van beroemde uitgevers*: aan hem danken we de eerste uitgave der volledige werken van Voltaire. Indien de Amerikanen de deugd der dankbaarheid willen beoefenen, moeten ze een of ander gedenkteeken wijden aan den Franschman, *die hun gedurende den vrijheidsoorlog van wapenen en munitie voorzag*.

‘Eindelijk zou men ze, zonder zich buitengewoon te verbazen, in een hoek van de *prefectuur van politie* kunnen zien staan: hij was een van die nuttige en geheimzinnige agenten, die der officieele diplomatie tot versterking dienen en aan wie men de

1) Paul Albert, *La littérature franç. au 18me siècle*, 450.

karweitjes opdraagt, welke men een ambassadeur niet zou durven voorstellen... Speculaties, intriges, vermaken nemen oneindig meer plaats in in zijn leven dan de letterkunde, ik durf niet zeggen dan de *kunst:* dat is een woord, dat men naar aanleiding van Beaumarchais liever maar in 't geheel niet moet uitspreken.'

We vragen op 't oogenblik niet, of dit oordeel over Beaumarchais ook te streng is, te minder, daar we ons voorstellen in deze bladzijden den letterkundige buiten rekening te laten; maar het doet ons in ieder geval in een paar woorden zien, hoe zeer zijne avontuurlijke loopbaan talrijke particuliere en openbare belangen van zijnen tijd kruist, en dat is het voornamelijk, wat zijne levensbeschrijving zoo hoogst belangwekkend maakt. Horlogemaker, muzikant, liedjesdichter, dramaturg, blijspeldichter, schrijver van operateksten, publicist, pretmaker, hoveling, speculant, financier, fabrikant, uitgever, reeder, leverancier, geheim agent, onderhandelaar, volkstribuun bij gelegenheid, van nature een beminnaar van een gemakkelijk en vreedzaam leven en toch eeuwigdurend aan 't pleiten, evenals Figaro van alle markten thuis, heeft Beaumarchais de hand gehad in bijna alle grootere en kleinere gebeurtenissen, welke aan de Revolutie zijn voorafgegaan[1)].

We willen in de volgende bladzijden, hoofdzakelijk aan de hand van den nieuwsten biograaf van Beaumarchais, eenige bijzonderheden mededeelen, bijzonderheden, die niet bestemd zijn, om den letterkundige te doen kennen - de litteratuur over Beaumarchais' tooneel en zijne beroemde *Mémoires* is reeds uitgebreid genoeg - maar vooral om het licht te doen vallen op den *faiseur*, den *charlatan*, den *gamin*, den *polisson*, zooals Taine het eigenaardig heeft uitgedrukt[2)].

1) Loménie.
2) Hier zij nog vermeld, dat Bettelheim, behalve de talrijke bestaande gedrukte oorkonden, het manuscript van Gudin (in twee afschriften) en de papieren van Loménie (door middel van den zoon des schrijvers) heeft kunnen gebruiken. Maar bovendien heeft hij de archieven der *Comédie française*, van 't ministerie van buitenl. zaken te Parijs, van 't *Britsch Museum*, van *Alcala de Henares*, van *Weenen* doorgesnuffeld en voor 't eerst bij de behandeling van 't proces-Goëzman gebruik gemaakt van de *Acten van 't Parlement van Parijs* (*Archives nationales*). Verder is voor de geschiedenis van de Kehler-uitgave van Voltaire de correspondentie van den markgraaf Karl Friedrich van Baden geraadpleegd en eindelijk zijn nog verschillende privaat- en openbare bibliotheken, te Straatsburg en Weenen o.a., door hem nagezocht, zoodat men stellig niet kan zeggen, dat hij zich zonder behoorlijke voorbereiding aan zijne omvangrijke studie heeft gezet.

II.

Het is eigenaardig, hoe de afstand, waarop we ons van eenig voorwerp bevinden, eenen beslissenden invloed uitoefent op ons oordeel. Diderot stelt ergens - ik meen in zijn *Lettre sur les Aveugles* - de quaestie, of men met dezelfde huivering een menschenleven zou vernietigen, wanneer het op een afstand kon gebeuren, en ik weet niet meer wie[1)] eens de zonderlinge vraag heeft opgeworpen, of men er voor terug zou deinzen, de erfgenaam te worden van een Chineeschen millionair, dien men nooit gezien had, van wien men nooit meer zou hooren, wanneer men door op een knop in zijn studeerkamer te drukken, een electrischen stroom door de hersenen van den zoon van 't Hemelsche rijk kon doen gaan, die hem de eeuwigheid in zond. Wat geldt voor den afstand in de ruimte, geldt eveneens voor den afstand in den tijd. Ik heb er meer dan eens over gedacht, hoe de twintigste eeuw toch wel onze negentiende zal beoordeelen en of ze evenveel moeite zal hebben zich in onze denkwijze te verplaatsen, als wij ondervinden, om alle motieven en handelingen te doorgronden van onze voorouders. We verwonderen er ons over, hoe ernstige mannen, die het lot van ons vaderland in handen hadden, dikwijls over nietigheden konden kibbelen, en we zijn gewoon eenigszins uit de hoogte neer te zien op het kleingeestige woelen en drijven van partijen, welker beweegredenen we van ons standpunt met alle mogelijke kalmte beoordeelen en daarom bijzonder nietig vinden. Maar zijn wij minder kleingeestig? En zullen ook onze olifanten op een afstand gezien niet krimpen tot spitsmuizen? Wanneer we de Franschen in de laatste jaren voor de groote revolutie zien dansen op een vulkaan, dan slaan we onze handen ineen over zooveel lichtzinnigheid en we verbazen er ons over, hoe een graaf van Artois en de gansche hof kliek den beruchten monoloog van *Figaro* konden toejuichen, die eene nieuwe bres schoot in het ondermijnde en vermolmde gebouw van het *Ancien régime*. Maar zijn wij beter en voelen we levendiger dan zij, of de afstand, die ons

1) 'k Geloof haast, dat Chateaubriand in zijn *Génie du Christianisme* althans eene soort-gelijke quaestie stelt, om het bestaan van het geweten te bewijzen.

scheidt van eenen afgrond, grooter of kleiner is? Al dergelijke overwegingen in aanmerking genomen, hebben we wellicht geen reden, ons bijzonder te verbazen over hetgeen we het zonderling karakter der achttiende eeuw gelieven te noemen. Even zonderling zal onzen nakomelingen waarschijnlijk voorkomen, wat wij zeer gewoon en alledaagsch vinden. Maar toch.... de algemeene physionomie van die achttiende eeuw is zóó vreemdsoortig, is gevormd uit zoovele heterogeene trekken, dat het inderdaad groote moeite kost, ze zich levendig voor den geest te brengen[1].

Bij eene onmiskenbare eenheid verraadt zij zooveel verscheidenheid, geeft ze zooveel tegenstrijdigheden te aanschouwen, dat het dikwijls zwaar valt eene bevredigende oplossing te vinden.

Neem bijv. Voltaire, den man, van wien Bungener zeker niet ten onrechte zegt: ‘de geschiedenis van Voltaire is de geschiedenis van de achttiende eeuw; de geschiedenis van de achttiende eeuw is de geschiedenis van Voltaire. Die eeuw en die man zijn één’. Is men na de lezing van zijne werken, vooral van zijne uitgebreide correspondentie en na het oordeel van zijne tijdgenooten te hebben vernomen, in staat zich een zuiver denkbeeld te vormen van zijne persoonlijkheid en voelt men duidelijk het verband tusschen zijne woorden en zijne daden? Wat moet men bijv. denken van den man, die zijn leven lang gestreden heeft *pour écraser l'infâme* - men weet, hoe hij dat bedoelde - en die zijn *Mahomet* opdraagt[2] aan het hoofd der christelijke kerk, dat de opdracht genadiglijk aanneemt; van den man, die de *Pucelle* schrijft en die in de orde der Capucijnen opgenomen wordt, om maar niet te spreken van de historie van den kardinaalshoed[3]. Wat moet men zeggen van

1) Het beeld is van Bungener: ‘Naar men zegt, is het eens gebeurd, dat een tooneelspeler, die zich liet uitschilderen, zich vermaakte met ongemerkt al de verschillende gezichten aan te nemen, die hij op het tooneel aannam. De schilder wist niet, hoe hij het had, en hoe het kwam, dat zijn penseel niet scheen te willen wat hij wilde. Lang duurde het, eer hij merkte, dat de oorzaak in het voorwerp, dat hij uitschilderde, gelegen was. Ook ik heb langen tijd gewanhoopt, in weerwil van onvermoeide studie, de bewegelijke en grillige gelaatstrekken der eeuw, die ik schetsen wilde, te treffen.’ (*Voltaire et son siècle*, vertal. Brill.)

2) ‘Ma destinée est de bafouer Rome et de la faire servir à mes petites volontés.’ (Volt. à d'Argental, 21 juin 1761); zie ook Desnoireterres: Voltaire et J.J. Rousseau, p. 68 v.v.

3) Je suis très fâché de mourir sans avoir pu vous donner ma bénédiction.... Je suis du tiers ordre, mes titres sont *fils spirituel de saint François et père temporel* (Lettre de V. à Richelieu, 9 fevr. 1770). J'ai non seulement l'honneur d'être nommé père temporel des capucins de Gex, mais je suis associé, affilié à l'ordre par un décret du révérend père général. Jeanne la Pucelle et la tendre Agnès Sorel sont tout ébahies de ma nouvelle dignité (Lettre de V. à Elie de Beaumont; 16 fevr. 1770).
Wat den kardinaalshoed aangaat, toen Mad. de Pompadour in 1755 zich verbeeldde, dat het in haar belang was, vroom te worden, gelijk Mad. de Maintenon, werd aan Voltaire door bemiddeling van den hertog de La Vallière verzocht, om de Psalmen Davids te berijmen! ‘Vous effacerez Rousseau, vous inspirerez l'édification et vous me mettrez à portée de faire le plus grand plaisir à Mad. ***’, schrijft Lavallière hem. In zijn biographie van Voltaire teekent Condoreet naar aanleiding hiervan aan: ‘Voltaire ne pouvait devenir hypocrite *pas même pour être cardinal, comme on lui en fit entrevoir l'espérance quelque temps après*.’ Voltaire kardinaal!

den schrijver van *l'Homme aux quarante écus*, den eeuwigen spotter met al wat finantieman en belastingpachter is, en die zelf als aannemer voor leveranties van 't leger optreedt, die zelf speculeert in koorn en, als Lodewijk XV, profiteert van de groote schaarschte van levensmiddelen? ‘Chef-d'oeuvre de morale en vérité, monseigneur, faire à la fois le bien public et le bien particulier,’ zou Figaro zeggen. Die vereeniging van handig speculant en millionair en letterkundige in denzelfden persoon is zelfs voor onze speculeerende en weinig poëtische eeuw niet zoo'n alledaagsch verschijnsel. Neem verder het philosophisch ongeloof van de achttiende eeuwen daarnaast de wonderen en de dupes van een Balsamo, van een Casanova, de eigenaardigheden van een Lavater en een Jung Stilling. Vergelijk de gemakkelijkheid, waarmede de poorten der Bastille zich openen voor iederen schrijver, die eene kleine inconsequentie begaat, met de goedmoedigheid, waarmee een Malesherbes de *Encyclopédie* onder zijn vleugels neemt. Zie, hoe Frankrijk in zijn officiëele buitenlandsche politiek nederlaag op nederlaag lijdt en hoe zijn koning er een geheime politiek op nahoudt voor de liefhebberij, om een Conti op den Poolschen troon te zien of eene landing in Engeland te bewerkstellingen, onmiddellijk nadat een zevenjarige oorlog Frankrijks krachten en finanitiën heeft uitgeput.... Ik beweer niet, dat deze en nog veel meer andere dingen onverklaarbaar zijn, maar het valt niet te ontkennen, dat ze in hunne tegenstrijdigheid de eigenaardige moeilijkheid, om zich in de veelbewogen maatschappelijke en staatkundige toestanden van de vorige eeuw te verplaatsen, aanzienlijk vermeerderen. En er is nog zooveel meer stof tot verwondering, wanneer men door-

dringt in het intieme leven van de achttiende-eeuwsche maatschappij. Ze heeft het ons gemakkelijk genoeg gemaakt met hare zelfbekentenissen en gedenkschriften, met hare uitvoerige correspondenties en hare '*calottines*', met hare doorzichtige toespelingen zoowel op het eerste tooneel van Frankrijk als op de planken van de kermistenten, waar een *Piron* zijne lauweren oogstte. Men leze naast de '*Confessions*' van Rousseau eens, als men den moed heeft, om den berg te doorworstelen (want de bladzijden tellen bij duizendtallen), de *Mémoires de Mons. Nicolas* van Restif de la Bretonne, den 'Jean Jacques des Halles'; men zie eens, wat een Diderot aan Mad$^{elle.}$ Voland, een Galiani aan M$^{me.}$ d'Epinay schrijft; men denke zich de verhouding tusschen Voltaire, *la belle Emilie*, haar echtgenoot en Saint-Lambert, om van zooveel en nog zooveel anders maar niet te gewagen, om de geheime geschiedenis van het Hof maar niet eens aan te roeren, en de 'prouesses' van een Hertog de Richelieu en zijn bentgenooten met stilzwijgen voorbij te gaan. Zoodra de grijze Lodewijk XIV het hoofd heeft neergelegd, begint, om een schilderachtigen franschen term te gebruiken, de gansche toestand meer en meer het voorkomen aan te nemen van een 'débacle générale', die onvermijdelijk uit moest loopen op de geweldige overstrooming van '89, welke dammen en dijken wegspoelde. Het koningschap, de kerk, de adel, de parlementen, de Sorbonne verliezen van jaar tot jaar meer en meer hun zedelijk overwicht, dat langzamerhand overgaat op de talrijke 'schrijversbent', die, zooals de Tocqueville het in zijn *Ancien Régime* zeer eigenaardig uitdrukt, boven de wezenlijke maatschappij eene denkbeeldige opbouwde, 'où tout paraissait simple et coordonné, uniforme, équitable et conforme à la raison'. Het ideaal naast de werkelijkheid: ziehier zonder twijfel reeds één van de sleutels tot het geheim der achttiende eeuw, waarin we trouwens voor 't oogenblik niet verder wenschen door te dringen.

De 'eeuw van Lodewijk XV' zette waardiglijk in met het beruchte *Système*, met den Schwindel, door Law's finantieele operaties in 't leven geroepen.

'Plutus', schrijft Voltaire in 1719[1)] 'Plutus brengt in de stad alle hoofden op hol. Zijt ge dan te Parijs waarlijk allen dol geworden? Ik hoor slechts praten van millioenen; men

1) *Lettre à M. de Génonville.*

zegt, dat al wat welgesteld was in ellende zit en dat al wat bedelde in weelde baadt. Is het werkelijkheid? Is het een droombeeld? Heeft de helft van de natie den steen der wijzen in de papiermolens gevonden? Is Law een god, een schelm of een kwakzalver, die zich zelf vergiftigt met het drankje, dat hij aan iedereen voorschrijft? Stelt men zich tevreden met denkbeeldige rijkdommen? 't Is een chaos, waaruit ik niet wijs kan worden en waarvan gij, dunkt me, ook niets begrijpt.'

Plutus zou inderdaad in de achttiende eeuw en niet het minst in de geschiedenis van Beaumarchais eene hoogst gewichtige rol vervullen. Het slotwoord van Le Sage's *Turcaret*, waarin de schelmachtige knecht Frontin zegt. '*Voilà le règne de M. Turcaret fini*; *le mien va commencer*', heeft achterna beschouwd dieper beteekenis, dan de schrijver er wellicht in heeft willen leggen. De achttiende-eeuwsche maatschappij was in vele opzichten de *roman picaresque*, dien dezelfde Le Sage met zijn *Gil Blas* op Franschen bodem overplantte, '*en action*'. Loménie weidt naar aanleiding van de critiek over Beaumarchais' *Mariage de Figaro* uit over de eigenaardige beteekenis van den *valet da comédie* en komt op tegen de meening van Diderot, die in dit personage bloot eene kunstmatige overplanting van den traditioneelen slaaf uit de comedies der oudheid zag. Hij ziet tusschen den slaaf van Plautus en den *Figaro* van Beaumarchais eene reeks van overgangsvormen, die inderdaad beantwoorden aan de eigenaardigheden van de ververschillende ontwikkelingsperioden der maatschappij.

'Men zou, om dit te constateeren', zegt hij, 'den slaaf van de comedie der Ouden moeten nagaan, vooral in de werken van Plautus, waar deze figuur bijzonder karakteristiek is, daarna hem vergelijken met den slaaf uit eene comedie der 4_e eeuw, welke M. Magnin heeft teruggevonden en die *Querolus* is getiteld, waarin eene slavenfiguur voorkomt, allermerkwaardigst als bijdrage tot de kennis van het diepe verval der slavernij. Vervolgens zou men dezelfde slavenfiguur moeten bestudeeren, wanneer ze in de 15e eeuw opnieuw verschijnt in de gedaante van een knecht in de eerste dramatische proeve, welke min of meer naar 't model der oude comedie is vervaardigd: de *Célestine*[1)]. Verder zou men de knechtenrollen moeten onderzoeken,

1) *Van Fernando de Rojas* (1492), in 't Fransch vertaald o.a. door Germond de Lavigne (Edit. Marpon & Flammarion).

die voorkomen in de comedies der 16_e eeuw, in de stukken van Larivey bijvoorbeeld, waar deze figuren eveneens een navolging zijn van die der Ouden, hoewel aanzienlijk gewijzigd. Daarna moest men het type op den voet volgen in de *comédies d'intrigue* van Molière; men zou zien, hoe het zich meer en meer wijzigt in de stukken van Regnard, waar de knecht met eischen optreedt en onbeschaamd wordt, zelfs zijn' meester voor een dief durft uitmaken, als deze hem zijn loon niet betaalt. Nog erger wordt dit in de stukken van Le Sage. Daar is Crispin *rival de son maître* inderdaad op het punt hem bij zijne bruid te verdringen, en als zijn bedrog ontdekt wordt, hoort hij, in plaats van volgens 't eeuwenoude gebruik stokslagen te ontvangen, den schoonvader zeggen tot hem en tot zijn kameraad La Branche: ‘Ge hebt geest, maar ge moet daarvan een beter gebruik maken, en om u tot fatsoenlijke lieden te maken, *je veux vous mettre tous deux dans les affaires*.’’ ‘Le valet fantastique de Beaumarchais,’ merkt Loménie ten slotte op, ‘représente précisément ce valet qui va passer maître et entrer *dans les affaires*.’

We zouden ons deze lange aanhaling niet veroorloofd hebben, indien ze niet wezenlijk in verband stond met ons onderwerp. ‘L'histoire des valets est un chapître du 18me Siècle,’ heeft Michelet gezegd. Crozat, de groote bankier onder 't regentschap, was lakei geweest, Jean Jacques eveneens. Lakei was de koningsmoorder Damiens; lakeien en kameniers beheerschten hun hoogadellijke meesters en meesteressen; hertogen maakten het hof aan de kamerdienaars van cardinaal Fleury; ridders van de Lodewijksorde bedelden om de gunst van de lakeien van de markiezin de Pompadour[1)]. De achttiende eeuw wemelt van gelukzoekers en chevaliers d'industrie: Alberoni, Ripperda, Law, Cagliostro, Casanova, men behoeft niet ver te zoeken, om de lijst nog met verschillende andere namen te vermeerderen. 't Is het oude liedje van Reintje den Vos op ‘eene nieuwe vois.’

En Beaumarchais was van Reintje's familie. Hij was de vleesch geworden Figaro. ‘Convaincu que l'utile rasoir est préférable aux vains honneurs de la plume, j'ai quitté Madrid; et, mon bagage en sautoir, parcourant philosophiquement les

1) Zie ook de tirade over de lakeien in Montesquieu's *Lettres persanes*, 99. (Ed. Hachette.)

deux Castilles, la Manche, l'Estramadure, la Siera-Morena, l'Andalousie; accueilli dans une ville, emprisonné dans l'autre et partout supérieur aux événements; loué par ceux-ci, blâmé par ceux-là; aidant au bon temps, supportant le mauvais, me moquant des sots, bravant les méchants, riant de ma misère et *faisant la barbe à tout le monde*, vous me voyez enfin établi dans Séville, et prêt à servir de nouveau votre Excellence en tout ce qu'il lui plaira de m'ordonner'[1)].

Zoo iemand dan was ook Beaumarchais de man van zijne eeuw. Zonder nog het harde woord van Besenval te beamen: 'Beaumarchais en Madame Dubarry zullen wellicht de beide persoonlijkheden zijn, die in de oogen der nakomelingschap het best hunne eeuw teekenen', kan men gerust Sainte-Beuve nazeggen: 'De achttiende eeuw is evenmin compleet zonder Beaumarchais als zonder Diderot, Voltaire of Mirabeau; hij is er een der origineelste, kenmerkendste, meest revolutionnaire persoonlijkheden van. Wanneer hij revolutionnair is, is hij het, doordien hij zich in zijn vuur laat meesleepen, niet met de bedoeling, om zoover te gaan, als men wel zou meenen. In dit opzicht heeft hij veel overeenkomst met Voltaire, met wien hij de eer deelt van wellicht de geestigste man van zijnen tijd te zijn: *je prends le mot esprit avec l'ideé de source et de jet perpétuel*. Maar Voltaire heeft boven Beaumarchais voor, dat hij *smaak* bezit. Beaumarchais volgde overal de ingevingen en neigingen van zijnen geest, hij gaf er zich aan over en beheerschte hem niet. Als men van hem spreekt, moet men zich wel wachten stelselmatig te zijn, want hijzelf was het niet: ce n'a été qu'un homme de grand naturel, jeté, porté et parfois noyé dans les flots de son siècle et surnageant dans bien des courants.....'[2)].

Neen waarlijk, systematisch was hij niet. Men heeft hem achterna tot een der wegbereiders der Fransche Revolutie willen maken. Hij was het evenmin als Fénelon een voorlooper was van de achttiende-eeuwsche philosophen, die hem gaarne als zoodanig wilden beschouwd hebben. Voltaire, Montesquieu, Rousseau, de encyclopedisten, de économisten hadden hun werk gedaan, toen Beaumarchais het zijne begon; de eeuw had

1) *Le Barbier de Séville*, Acte 1, Sc. 2.
2) *Causeries du Lundi; Ed. Garnier frères*, VI.

haar draai reeds ontvangen. Beaumarchais heeft er niet veel aan toegebracht.

Aanvankelijk heeft hij, gelijk Paul Albert terecht opmerkt, alle misbruiken van 't oude stelsel tot zijn eigen voordeel trachten aan te wenden en is daarin bijna geslaagd; hij is eerst in verzet gekomen, toen zijn oogen voor de ongerechtigheden van de maatschappelijke toestanden opengingen, omdat ze hem zelven in den weg stonden. Zijne tijdgenooten hebben zich niet in hem vergist en hebben hem nooit aangezien voor een apostel van recht en vrijheid. Vóór 't verschijnen zijner *Mémoires* wist ieder wel, wat te denken van 't Parlement-Maupeou; men had niet gewacht op den monoloog van *Figaro* om vrijheid van drukpers en afschaffing der *lettres de cachet* te eischen. Naarmate de revolutionnaire beweging tegen het einde der eeuw in omvang toeneemt, verdwijnt Beaumarchais meer en meer op den achtergrond. Als de natie eindelijk hare vertegenwoordigers kiest, denkt niemand aan den vader van Figaro. ‘Een onfeilbaar instinct waarschuwde de tijdgenooten van Beaumarchais, dat er sommige dingen zijn, die men door sommige lieden niet moet laten verrichten.’

III.

Resumeeren we, om niet met de deur in het huis te vallen, zoo kort mogelijk eenige meer algemeen bekende feiten uit de vroegste geschiedenis van Beaumarchais. Men weet, dat hij evenals Molière en Voltaire het meest bekend is geworden onder dien aangenomen naam, maar dat hij oorspronkelijk eenvoudig *Pierre Augustin Caron* heette.

Hij was den 24sten Januari 1732 te Parijs geboren en van eene oorspronkelijk calvinistische familie. Zijn vader, André Charles Caron, had echter het voorvaderlijk geloof verzaakt en was, na eenigen tijd in een dragonder-regiment gediend te hebben, zich als horlogemaker in de hoofdstad gaan vestigen, waar hij huwde met Marie Louise Pichon, eene Parijsche burgerdochter. Zij schonk hem een talrijk kroost. Behalve drie broers, die in hunne eerste kindsheid stierven, had Beaumarchais zes zusters, waarvan twee vooral in zijne levensgeschiededenis eene belangrijke rol vervullen: Marie Louise (in de wan-

deling Lisette genoemd), de heldin van Beaumarchais' Madridsch avontuur en van Goethe's *Clavigo*, en Marie Julie, die lief en leed met haren broeder deelde en hem in karakter en geest het meest geleek. Toen gedurende het schrikbewind Beaumarchais genoodzaakt was zich buiten Frankrijk op te houden en te Hamburg op een eenzaam dakkamertje een kommerlijk bestaan leidde, was zij het, die zijn prachtig paleis te Parijs, dat ze alleen betrokken had, tegen vernieling beschutte en zijn vermogen voor geheelen ondergang behoedde[1)].

Beaumarchais' opleiding was gebrekkig; op zijn dertiende jaar zien we hem reeds in zijns vaders winkel om het handwerk te leeren. Hij had geen gelegenheid gehad, om evenals Molière en Voltaire van het onderwijs der paters jezuieten gebruik te maken en was dan ook onbekend met de classieken, wat zonder twijfel van invloed geweest is op de richting zijner eerste dramatische voortbrengselen, die zich aansluiten bij de nieuwe ideeën, welke Diderot omtrent het tooneel verkondigde en in zijn *Fils Naturel* en zijn *Père de Famille* in practijk bracht. De huiselijke kring, waarin eene eigenaardige ontwikkeling en een zekere smaak voor de fraaie letteren schijnen geheerscht te hebben, welke Loménie wellicht wel een weinig te hoog aanslaat en die hem verleiden tot eene vergelijking tusschen de kleine burgerij uit dien en uit onzen tijd, waarin de eerste den palm wegdraagt[2)], - de huiselijke kring, maar meer nog de invloed van ‘het eenige Parijs’, dat ook een Béranger vormde, vergoedden en vulden aan, wat de school hem niet gegeven had. Als leerling bij zijn vader schijnt de jonge Caron een echte ‘gamin’ geweest te zijn; zijne zuster Julie heeft staaltjes bewaard, die er van

1) De overige zusters van Beaumarchais waren Vincente Marie; Marie Josèphe (de Sophie van Goethe's *Clavigo*), die gehuwd was met Guilbert en zich, vergezeld van Marie Louise, met haren man naar *Madrid* ter woon had begeven. Verder Madeleine Françoise, gehuwd met den Zwitserschen horlogemaker Lépine, en Jeanne Marie, later getrouwd met Miron.

2) Loménie spreekt van ‘les traits saillants de cette race de petite bourgeoisie, cultivée, raffinée, aimant les arts, les belles manières, le bel esprit, recherchant le contact de l'aristocratie, tendant naturellement à s'élever, et déjà toute préparée au régime de l'égalité. Ce régime, il faut bien l'avouer, semble avoir eu jusqu' ici pour résultat d'abaisser les classes supérieures de la société sans grandir dans la même proportion sons le rapport des sentiments et de l'intelligence la classe intermédiaire à laquelle appartenait l'horloger Caron. *Aussi je crois ne m'être pas trompé en disant qu'on retrouverait difficilement aujourd'hui quelque chose d'analogue dans une sphère sociale aussi modeste*.’

getuigen, en hij maakte het zelfs zóó bont, dat de oude heer hem de deur wees. Eerst na eene volledige bekentenis van schuld en het onderteekenen van verschillende strenge voorwaarden, werd hij weer onder het ouderlijke dak toegelaten. Hij legde zich met loffelijken ijver toe op het horlogemakersvak, maar schijnt daarbij zijne oude kuren niet geheel afgelegd te hebben. Dat hij althans vroeg rijp was, bewijst o.a. een brief, dien hij op zestienjarigen leeftijd aan zijne beide zusters richtte, welke in 1748 met Guilbert naar Madrid waren vertrokken, waar ze eene modezaak hadden[1)]. Toen hij nog maar negentien jaar oud was, vond onze jeugdige horlogemaker een verbeterd schakelrad uit, welke uitvinding hem betwist werd door een collega Lépaute, die het inderdaad naar aanleiding van 't geen Caron hem er van had laten zien, vervaardigd had.

Reeds nu wordt de geest der procedure en der reclame vaardig over hem. Hij vervolgt den valschen uitvinder en verkrijgt zelfs in 1754 van de Koninklijke Academie van wetenschappen - we zijn in den tijd der *Encyclopédie* en mechanica en techniek doen opgeld - een arrest, waarbij hij in 't gelijk wordt gesteld. Vijf maanden later vinden we hem reeds in betrekking met het hof als vervaardiger van een miniatuur-horloge voor Mad. de Pompadour en van eene kunstige pendule voor de dochters van Lodewijk XV: de reclame had reeds gewerkt. Tot zijn drie en twintigste jaar bleef de jonge *Caron* bij het eenmaal gekozen vak, horloges makende voor den koning, de prinsen, de groote heeren van het hof en volgens zijn eigen verzekering nergens anders naar strevende dan naar de grootst mogelijke ‘perfection de la science de son art’[2)]. Weldra echter zou zijn gesternte hem op andere wegen voeren. In 1754 kwam hij in aanraking met eene zekere Mad. Franquet. Ze was gehuwd met een' man, die veel ouder was dan zij en die behalve het ambt van *Controleur des guerres*, dat van *Controleur clerc d'office* bekleedde[3)]. De oude, ziekelijke Franquet wordt

1) Loménie geeft verkeerdelijk op dertien jaar, wat trouwens, den inhoud van den brief in aanmerking genomen, ook moeielijk te gelooven zou zijn.
2) Lettre au *Mercure de France*, 6 juin 1755.
3) Het eerste baantje, controleur van de krijgskas, was het vetste door het menigvuldige verval; het tweede, ook wel dat van *Controleur de la bouche* geheeten, was een van de talrijke hofambten (men had bijv. ook een *cravatier ordinaire du roi*, een *garde des levrettes de la chambre*, enz.), die de koningen schiepen, om aan geld te komen. (Men leze er *Montesquieu's lettres persanes* [24] maar eens op na). ‘Les *controleurs clercs d'office* font les écrous ordinaires et cahiers extraordinaires de la dépense de la maison du roi .... ils servent la table du roi dans les repas et festins extraordinaires et mettent eux-mêmes les plats sur la table.’ (Etat de la France pour 1749, aangehaald bij Loménie.)

overgehaald, om de laatste betrekking te verkoopen aan *Caron*, waarin deze door een decreet van Lodewijk XV van den 9^{en} November 1755 bevestigd wordt, en sterft een paar maanden later. Voorloopig neemt *Caron* de zaken van de weduwe Franquet in handen en vertoont daarbij voor het eerst alle handigheid van een Gil Blas. Het ambt van *Controleur des guerres*, dat hij ook gaarne voor zich verworven had, viel door den dood van Franquet diens erfgenamen toe. Maar Beaumarchais - zoo zullen we hem voortaan blijven noemen, omdat hij sinds dien tijd, althans na zijn huwelijk met de weduwe Franquet, dien naam aan den zijnen toevoegt (Gudin beweert naar *un très petit fief*, dat aan zijne vrouw toebehoorde) - Beaumarchais, zeg ik, trachtte, nu hij de plaats niet machtig kon worden, enkele van de geheime voordeeltjes, die er aan verbonden waren, voor zijne aanstaande te redden. De erfgenamen wisten niet van deze clandestine inkomsten; de collega's van wijlen Franquet wilden er tegenover de profane buitenwereld liever niet van weten. Van deze laatste omstandigheid maakte Beaumarchais gebruik, om vooral een zekeren M. Joly in 't nauw te drijven. De brieven van Beaumarchais, welke op deze zaak betrekking hebben en waarvan Loménie, die de zaak niet vermeldt, geen gebruik heeft gemaakt, berusten in het Britsche Museum. Onder den gefingeerden naam van Abbé Arpajon de Sainte-Foix schreef hij verschillende dreigbrieven, die zijn ‘chère amie’ aan den heer Joly zond als ‘raadgevingen van haren biechtvader’. Toen deze list de verwachte uitwerking niet had, nam Beaumarchais krachtiger maatregelen. Mad. Franquet moest Joly zelf opzoeken en hem door het voorlezen van een epistel van den Abbé Arpajon de Sainte-Foix tot andere gedachten zoeken te brengen, zonder evenwel den brief uit de handen te geven of den schrijver er van te verraden. In geval van nood moest zij dreigen, het geheim aan de wettige erfgenamen van haren overleden man te zullen verklappen; ‘lorsque vous parlerez si clairement à M. Joly *n'ayez pas peur qu'il vous objecte sa*

conscience, encore une fois il est trop bon Controleur Généra des guerres, pour être '*antiché* (sic) *de ce mal de femmes d'enfans*'.' Maar Joly stond de weduwe niet eens te woord, waarop Beaumarchais, nog steeds onder den geestelijken mantel, hem zelf een brief zond, waarin hij den controleur de duimschroeven zóó aanzette, door te spreken van zijne connecties met den minister van oorlog d'Argenson en van zijn bloedverwant (!) den Maréchal de Noailles, 'qui sera bien charmé d'avoir cette occasion d'humilier le corps des Controleurs', dat eindelijk de streek, die veel heeft van wat men 'chantage' noemt, gelukte. Elf maanden na den dood van Franquet trouwde Beaumarchais zijne weduwe. Bijzonder gelukkig schijnt dit huwelijk niet geweest te zijn. Nog geen jaar na de bruiloft overleed deze eerste Mad. Beaumarchais. Een gebrek in den vorm van het huwelijkscontract maakte, dat zij onzen held arm en met schulden beladen achterliet, terwijl hij tot overmaat van ramp in een langdurig proces met hare bloedverwanten gewikkeld werd. Dit alles is voldoende, om de dwaze beschuldiging te weerspreken, als zou Beaumarchais schuldig zijn aan den dood zijner eerste vrouw en van haren echtgenoot, praatjes, die later, toen hij tal van vijanden kreeg, werden opgerakeld[1)].

Beaumarchais' positie was op dit oogenblik (1757) alles behalve schitterend. Maar hij was er de man niet naar, om zich door de omstandigheden ter neer te laten slaan. Evenals zijn *Figaro* had hij 'l'âme supérieure aux événements', eene uitdrukking, die hij niet alleen zijn tooneelhelden in den mond legt, maar die meer dan eens in zijne brieven voorkomt[2)] en die - eigenaardig genoeg - ook een geliefkoosd woord is van Le Sage's 'picaros.' Met zijn gunstig uiterlijk, zijn vroolijke, levenslustige natuur en zijn onmiskenbaren geest viel het hem niet moeielijk meer en meer terrein te winnen op de gladde baan,

1) Men weet, wat Voltaire daaromtrent schreef: 'Je persiste à croire que Beaumarchais n'a jamais empoisonné personne, et qu'un homme si gai ne peut être de la famille de *Locuste*'. En in een brief aan d'Argental (25 fevr. 1774): 'Un homme vif, passionné, impétueux, peut donner un soufflet à sa femme, et même deux soufflets à ses deux femmes, mais il ne les empoisonne pas.' Naar aanleiding daarvan schreef Beaumarchais als noot in de Kehler editie van Voltaire's werken: 'Je certifie que ce Beaumarchais-là, battu quelquefois par des femmes, comme la plupart de ceux qui les ont aimée, n'a jamais eu le tort honteux de lever la main sur aucune'.

2) O.a. in en' door Loménie aangehaalden brief uit Madrid.

destijds de eenige, die tot de fortuin voerde: het hof. Aanvankelijk vorderde hij langzaam. Den naam van begaafd gelegenheidsdichter en verdienstelijk muziekliefhebber verwierf hij zich aanvankelijk in kringen van den tweeden rang en soms van verdacht allooi. Als slagvaardig improvisator, die altijd klaar was met een nieuw liedje, met eene vroolijke melodie, met een 'bon mot' (Beaumarchais heeft nooit zijn zucht tot het maken van 'calembours' overwonnen), was hij een welkome gast in sommige salons, bijv. bij Lenormant d'Etioles, den man van Pompadour, die zich met eene achttiende-eeuwsche philosophische gelatenheid over de ontrouw zijner echtgenoote heenzette. Ook ontbrak Beaumarchais niet bij de partijen van de beroemde opera-sterren uit zijnen tijd, bij de dames Lacroix, Lacour[1)], waar hij zelfs kennis maakte met verschillende personen, die hem later van nut waren. Zoo bijv. met den Hertog De La Vallière en met Chataigneraye, den *écuyer* van koningin Maria Lescinzka. Beaumarchais toonde zich zeer handig in 't ontwerpen van tooneelstukjes voor liefhebberijgezelschappen en speelde meesterlijk op de harp, toenmaals het modeinstrument[2)], waarvan hij zelfs het mechanisme verbeterde. Zijn harpspel bracht hem in aanraking met de dochters van Lodewijk XV, die arme verwaarloosde prinsessen, welke aan 't hof in eenzaamheid en onder de plak eener strenge etiquette verkwijnden en die haar eigen vader vereeuwigd heeft met de koninklijke namen Coche, Loque, Graille en Chiffe! Beaumarchais verscheen als een ware zonnestraal in haar somber, eentonig leven. Op alle wijzen wist hij zich aangenaam en onmisbaar te maken. Hij bezat genoeg verwaandheid, om wellicht oprecht te meenen, wat hij later verzekerde, dat Mad. Adélaïde hem met geen onverschillige oogen had aangezien. Intieme feestjes luisterde hij door zijn fluit- en harpspel op; hij verschafte de prinsessen nieuwe muziek en stond steeds klaar, om hare wenschen te bevredigen. Zelfs met opoffering van zijn geld, dat in die tijden alles behalve overvloedig was[3)].

1) De eigenaardige wijze, waarop bij dergelijke gelegenheden soms feest werd gevierd, kan men o.a. leeren kennen uit de *Mémoires* van Restif de la Bretonne, over wien eenige zeer belangwekkende artikels voorkomen in de *Revue des Deux Mondes*, 1850, III van Gérard de Nerval.
2) Mad. *de Genlis* had er o.a. haar opgang in de Parijsche salons aan te danken.
3) Loménie geeft bijv. een briefje van de eerste kamenier van Mad. Victoire van den volgenden inhoud: 'Mme Victoire a pris goût, monsieur, de jouer aujourd'hui du tambourin et me charge de vous écrire dans l'instant de lui en faire avoir un le plus tôt qu' il vous sera possible.' - Een zonderling instrument; maar Mad. Adélaïde had wel een eigenaardige voorliefde voor den mondtrommel en den waldhoorn!

Dit succes van Beaumarchais bezorgde hem aan 't hof meer dan een vijand; hij wist ze echter met zijne gladde tong, eene enkele maal naar 't schijnt, zelfs met zijn degen op een afstand te houden. Zijn invloed bij de prinsessen was zóó groot, dat eindelijk de bekende bankier Paris-Duverney zelfs bij hem aanklopte om een dienst te verzoeken. Deze Paris-Duverney[1)], zoon van een' herbergier, had het weten te brengen tot den rang en den invloed van een der Rothschilds der achttiende eeuw. Bij den aanvang van den zevenjarigen oorlog was hij het orakel der regeering. Voltaire dankte hem - door speculaties bij verschillende leveranties voor het leger - een deel zijner fortuin. In overleg met Mad. de Pompadour had Paris-Duverney het plan ontworpen tot eene militaire school, die inderdaad in 1756 geopend werd, maar die aanvankelijk een onzeker en kwijnend bestaan leidde, hoofdzakelijk, omdat Lodewijk XV weigerde er zich mee in te laten. Paris-Duverney nam Beaumarchais in den arm, die het zoo ver wist te brengen, dat eerst de prinsessen en daarna de koning zelf de jeugdige stichting met een bezoek vereerden, wat haar - ze had reeds naam gemaakt en telde later Napoleon onder hare leerlingen - eene hoogere vlucht deed nemen en hare toekomst verzekerde. De groote bankier was er Beaumarchais bijzonder dankbaar voor en bleef hem tot zijnen dood genegen. Er ontstond tusschen beiden zelfs eene nauwe betrekking, die voor Beaumarchais uit een finantieel oogpunt zeer voordeelig was. Onze held wordt de bode, die aan de koninklijke prinsessen de cadeautjes van den heer Paris-Duverney, dikwijls bestaande in fijne vruchten uit zijn tuin, overbrengt, en er ontspint zich zelfs tusschen hem en den bankier eene briefwisseling, in onbegrijpelijke figuurlijke taal gevoerd, waarin voortdurend sprake is van ‘schoone gele bloemen’ en waarin Beaumarchais zijnen begunstiger steeds met den titel ‘ma belle’ of ‘ma chère petite’ aanspreekt, eene correspondentie, die 't vermoeden wekt van finantieele operaties, welke een weinig het

1) Men zie over hem en zijn broers *Mémoires de Saint-Simon*, Ed. Hachette, XI, 257, v.v.

licht schuwden en die onmiddellijk doet denken aan de vroeger aangehaalde woorden van Sainte-Beuve, waarin sprake is van een ‘cabinet secret où le public n'entrera pas’. Met behulp van Duverney koopt Beaumarchais in 1761 voor 70.000 francs de plaats van ‘*Secrétaire du roi*,’ waaraan tevens brieven van adeldom verbonden zijn. Daartoe was het noodig geweest, dat zijn vader het oude handwerk opgaf. Maar Beaumarchais - die trouwens zijn gansche leven door eene groote genegenheid voor zijne familie getoond heeft, gelijk hij omgekeerd ook door de zijnen op de handen werd gedragen[1)] - installeert zijn vader en zijne beide zusters in de woning, die hij, ook door middel van Duverney, in de *Rue de Condé* had gekocht. Te midden van al de genoegens van een ‘mondain’ (*Gudin* verzekert ons, dat hij in dezen tijd de ongeloofelijkste romans doorleefde met allerlei groote dames[2)] en théaternymphen) vergeet hij zijne belangen niet. Met behulp van de prinsessen weet hij het zoover te brengen, dat Paris-Duverney hem een half millioen voorschiet, om het baantje van *Grand-maître des eaux et forêts* machtig te worden. De onderneming mislukte echter. De minister St. Florentin wil van zijne benoeming niet weten en de overige titularissen vinden, dat den zoon van een horlogemaker geen plaats in hun midden toekomt. De horlogemakerszoon toont thans voor 't eerst, welk eene scherpe pen hij bezit en geeft in een brief aan den minister elk der verontwaardigde collega's, wat hem toekomt.

‘M. d'Arbonnes grand-maître d'Orleans et un de mes plus chauds antagonistes, s'appelle Hervé et est fils d'Hervé, *perruquier*.... M. de Marizy, reçu grand-maître de Bourgogne depuis 5 ou 6 ans, s'appelle Legrand et est fils de Legrand *apprêteur, cardeur de laine* au faubourg Saint-Marceau.... M. Tellès grand-maître de Châlons, est fils d'un Juif nommé Tellès Dacosta, d'abord *bijoutier-brocanteur*.... M. Duvancel, grand-maître de Paris est fils d'un Duvancel fils d'un boutonnier’...

1) ‘Je n' ai vu personne,’ zegt *La Harpe*, ‘qui parût être mieux avec les autres et avec lui-même,’ en de goede *Gudin* verzekert heel naïëf: ‘il fut aimé avec passion de ses maîtresses et de ses trois femmes.’
2) Hoe ongeloofelijk dergelijke romans soms moeten schijnen, kan men al weer zien uit de ‘*Mémoires van Mons. Nicolas*.’

Het baat hem echter niet: de minister blijft bij zijn besluit. Weldra echter is de fortuin hem gunstiger en verwerft hij de betrekking van *lieutenant-général des chasses aux baillage et capitainerie de la varenne du Louvre*[1]. Hoe Beaumarchais dacht over de adelbrieven, die aan zijne ambten verbonden waren, is bekend: '*J'en ai la quittance!*'

Bij al zijne bezigheden en zijne verstrooiingen vergeet Beaumarchais zijne weldoensters niet. Als de prinsessen op een badreis naar Plombières zijn, zien we hem druk in de weer om te zorgen voor een liefhebberijtooneel, om bals, concerten, landelijke feesten en uitstapjes te organiseeren. Hij is als zijn *Figaro:* 'maître ici, valet là, selon qu'il plaît à la fortune'[2].

Die fortuin voerde hem weldra naar Spanje, in welks hoofdstad een der episodes uit zijn leven speelt, welke wellicht het meest algemeen bekend is en die we daarom zoo kort mogelijk zullen mededeelen.

IV.

We hebben boven reeds vermeld, dat twee zusters van Beaumarchais te Madrid gevestigd waren. Hare positie - Guilbert was 'architect' (te Parijs 'metselaarsbaas'), *zij* hielden een modezaak - teekent Beaumarchais eigenaardig in een zijner Madridsche brieven: 'Er is hier een klein- en een groot-Frankrijk; mijne zusters zijn te goed opgevoed, om tot het eerste, maar niet rijk genoeg, om tot het tweede geteld te worden.' De jongste, Lisette, maakte er kennis met Joseph Clavijo y Faxarda, een bekend schrijver en publicist, die haar eene trouwbelofte deed en haar daarna - de geboden waren reeds afgekondigd - in den steek liet. In deze omstandigheden kwam Beaumarchais te Madrid en trad er op als de wrekende gerechtigheid. Clavijo werd gedwongen tot eene verklaring, weinig eervol voor hem, maar die Lisette in hare eer en haren goeden naam herstelde, trachtte daarop eene verzoening met zijne bruid te bewerken, waartoe Beaumarchais

1) Geen sinecure. De *capitaineries* waren de jachtvelden, waarop de Koning uitsluitend recht had. Die van *la varenne du Louvre* strekte zich 12 à 15 uur rondom Parijs uit. De overtredingen werden voor een bepaalde rechtbank gebracht, die *Beaumarchais* dus hij ontstentenis van den Hertog De la Vallière. d. is. bijna altijd presideerde. *Beaumarchais* in de rol van *Don Guzman Brid'oison!!*

2) *Le Mariage de Figaro*, V, 3.

zich leende, maar toonde vervolgens opnieuw, hoe weinig oprecht zijne bedoelingen waren. Beaumarchais wist nu hemel en aarde te bewegen en aan 't hof gedaan te krijgen, dat Clavijo van zijne betrekking als archivaris ontzet werd. Dat is in korte woorden de episode, die men in zijn vierde *Mémoire* tegen Goëzman (10 jaar later geschreven) met zooveel dramatische kracht behandeld vindt, dat Goethe in zijn Clavigo het tooneel tusschen den trouweloozen minnaar en den verontwaardigden broeder woordelijk overnam[1]. We zullen over deze geschiedenis niet verder uitweiden, maar liever Beaumarchais gadeslaan, waar hij bij gelegenheid van zijn verblijf te Madrid optreedt als discipel van Duverney als ‘faiseur.’ Op dit punt zijn de mededeelingen van Loménie niet uitvoerig genoeg, om het bewuste ‘cabinet secret,’ waar Sainte-Beuve van spreekt, voldoende in 't licht te stellen.

In een brief van den 9^{den} April 1764 schrijft Choiseul aan den Franschen gezant te Madrid: ‘dit epistel zal u door den heer de Beaumarchais (volgt zijn uitvoerige titulatuur) overhandigd worden. Hij gaat voor familieaangelegenheden naar Spanje, waar gij hem, naar ik hoop, welwillend zult ontvangen, daar Z.M. de Koning hem ook met zijne bijzondere gunst vereert. Overigens verdient hij ook om zijne persoonlijke eigenschappen alle ondersteuning, die gij wel zoo goed zult zijn, hem op mijn verzoek te doen geworden’.

Zulk eene aanbeveling was niet onaardig voor een plebejer als Beaumarchais; maar ze was hem niet genoeg. Zoowel vóór als na de Spaansche reis deed hij alle moeite om zich in 't vertrouwen van Choiseul in te dringen door middel van onthullingen en voorslagen, die - zooals Bettelheim terecht opmerkt - ‘door hunne schaamteloosheid zelfs in de eeuw van eene Pompadour een vreemden indruk maken’. Ten bewijze volgt hier de gedachtengang van eene geheime memorie over Spaansche toestanden, door Beaumarchais aan den Franschen minister gericht:

Niettegenstaande het familieverdrag, dat de hoven van Parijs

1) Vergelijk *Goethe's* Clavigo (Hempels Nat. Bibl., 119, p.135 v.v.) en *Beaumarchais*, Mémoires, Ed. Garnier fr. p. 360 v.v. Goethe was trouwens niet de eerste, die de episode voor het tooneel bewerkte. De graaf *de Marsollier* was hem voor geweest en had eene comedie geschreven: ‘*Beaumarchais à Madrid*,’ die op het liefhebberijtooneel v. den prins de Conti in tegenwoordigheid van B. zelf was opgevoerd.

en Madrid sinds korten tijd nauw aan elkander verbindt, bestaat evenals altijd een gloeiende haat tusschen Franschen en Spanjaarden[1]. Van den troonsopvolger weet men, dat hij de antipathieën van het volk deelt. Wil men daarom in den koninklijken raad de tijdelijke sympathie voor Frankrijk levendig houden en een omkeer onmogelijk maken, dan moet men den geest en het hart des konings duurzaam trachten te beheerschen en daartoe is niemand meer geschikt dan eene Fransche, vaderlandslievende.... favorite! De koning, meent B., is almachtig: Zijne Majesteit gebiedt over het volk, het leger, de finantiën; wie den koning in zijne macht heeft, beheerscht alles. Even goed als de gemalin van een Parijschen belastingpachter oorlog en vrede kan maken, veldheeren en ministers kan benoemen en afzetten, even goed kan een opvolger van Karel V en Philips II zich buigen onder het zachte juk van eene mede-regentes. B. heeft zelfs zijne keuze al gevestigd. De markiezin de la Croix een nicht van den bisschop van Orleans en de gemalin van den commandant der artillerie te Madrid, is volgens zijne meening uitnemend geschikt voor dame du palais van Karel III. Ze bezit niet alleen de eigenschappen om den Spaanschen monarch te boeien; maar B's intieme vriend, de eerste gunsteling des konings, de kamerdienaar Piny, heeft hem reeds in vertrouwen meegedeeld, dat de markiezin aan Karel III, toenmaals weduwnaar, niet onverschillig was. De vaderlandslievende gezindheid, om hare gansche politiek van Versailles uit te laten beheerschen, schrijft B. aan de markiezin zonder aarzelen toe. En B. kon het weten; want - hij zorgt er echter wel voor, dit niet aan Choiseul te melden - zelf staat hij tot de markiezin in zeer intieme betrekking. Men moet bekennen, dat het plan een Figaro waardig was: Spanje onder Karel III, Karel III onder zijn kamerdienaar Piny, beiden onder de markiezin de la Croix en de markiezin onder den invloed van Beaumarchais! 't Is of we Gil Blas hooren uitroepen: ‘*Quelle gloire pour moi d'être le ministre des plaisirs*

1) Het is eigenaardig, dat ook Lodewijk XIV indertijd als zijne opinie uitsprak, hoe ieder verbond tusschen Frankrijk en Spanje eigenlijk maar eene formaliteit was, die de beide staten volstrekt niet verhinderde, waar ze konden, elkander afbreuk te doen. Trouwens ze wisten beide, waaraan ze zich te houden hadden met betrekking tot de oprechtheid van zulk een tractaat. Zie daarover DREIJSS: *Louis XIV d'après ses mémoires pour l'instruction du dauphin. Paris, libr. Didier*.

d'un grand prince!' Zeker is het niet van belang ontbloot, dezen Beaumarchais van het 'cabinet secret' te plaatsen tegenover den nobelen, ridderlijken Beaumarchais van de vierde *Mémoire*.

Rusteloos en intrigeerend als altijd, zocht hij te Madrid niet alleen zijn vermaak. Hij deed er ook nog aan andere zaken dan aan geheime diplomatie. Zelf verhaalt hij ons in zijne *Mémoires*, dat hij van plan was, *de négocier en Espagne une affaire très intéressante au commerce de France*. Deze 'affaire intéressante' betrof niets minder dan den slavenhandel op de Spaansch-Amerikaansche koloniën[1)], dien hij in handen zocht te krijgen. Verder het in 't leven roepen van eene *Compagnie de la Louisiane*, die het monopolie van den handel op de Spaansche koloniën zou verwerven[2)]. Met recht schrijft hij zijnen vader uit Madrid: 'ce qu'il y a de plus étendu, de plus élevé n'est point étranger à ma tête: elle conçoit et embrasse avec beaucoup de facilité ce qui ferait reculer une douzaine d'esprits ordinaires ou indolens.' Want hij had nog veel meer pijlen op zijn boog en de vrijgevigheid van Paris-Duverney had hem bij zijn vertrek naar Spanje ruimschoots van de noodige fondsen voorzien. Zoo kwam hij voor den dag met een plan tot kolonisatie van de Sierra Morena, tot ontwikkeling van de Spaansche industrie en het oprichten van fabrieken, tot het bevorderen van den landbouw, tot het onderhoud van 't leger, welks leverancier hij hoopte te worden naar een geheel nieuw, door hem gevonden plan. En die plannen waren geene eenvoudige concepties in een paar woorden uitgesproken of losweg op het papier geworpen, maar met zorg uitgewerkte memories, die hij den ministers en zelfs den koning ter hand stelde. Hij bestudeerde de menschen, de instellingen en de hulpbronnen van het land, bezocht de groote steden, knoopte allerlei betrekkingen aan en woekerde in de salons met zijne gaven. Tegelijk vond hij nog den tijd eene

1) Loménie is soms wel een weinig verlegen met zijn held, die openlijk gevoelens van humaniteit predikt en die hier o.a. als slavenhandelaar wil optreden. Hij zegt bijzonder mak: 'C'est ainsi que chez Beaumarchais la spéculation fait parfois *un peu* contraste avec la philosophie!'

2) 'Toen de compagnie van Crozat in 't begin dezer eeuw eene verlichte regeering in haar net lokte en zonder voorwendsel millioenen uit Louisiana trok, had ze niet half zulk schoon spel als wij.'

briefwisseling aan te knoopen met Voltaire, zonder zijne bloedverwanten en zijne Parijsche vrienden en kennissen te vergeten. En niettegenstaande al zijne ontwerpen in Spanje zonder eenig resultaat bleven, verloor hij geen oogenblik zijne opgeruimdheid, was hij altijd ‘supérieur aux événements.’ Toen hij zag, dat zijne finantieele plannen mislukten, hield hij met taaie onverzettelijkheid vast aan zijne pogingen, om van de omstandigheden gebruik te maken en zich omhoog te werken. ‘Je suis indépendant, je suis garçon. Le duc de Choiseul est à la tête des affaires en France. *Qui m'empêche de me placer moi-même?*’ Hij trachtte zich te doen benoemen tot een ambt, door hem zelven uitgevonden, tot *consul* van Karel III te Parijs, natuurlijk, om het Fransche cabinet zooveel mogelijk invloed op Spanje te bezorgen. Choiseul, hoopte hij, zou hem daarbij steunen, en om den Franschen minister een denkbeeld te geven van zijne diplomatieke bekwaamheden, deelde hij hem vlijtig alle indrukken en ervaringen mede, die hij in Spanje opdeed.

Beaumarchais beroept zich in zijn *Mémoire sur l'Espagne* en elders op eene uitdrukkelijke opdracht van den minister, die hem door middel van den oom der markiezin de la Croix, den bisschop van Orleans, last gaf, de memorie op te stellen, waarin o.a. het reeds vermelde plan met betrekking tot de markiezin voorkomt en die men, voor een deel slechts, vinden kan in de compleete uitgave van Beaumarchais' werken door Fournier. De ontbrekende bijzonderheden vult Bettelheim aan uit de archieven van de *Comédie française*. Het zou ons te ver voeren, wanneer we Beaumarchais hier op den voet volgden bij zijne Spaansche finantieele plannen en diplomatieke ontwerpen. Het gezegde is reeds voldoende, om als karakterteekening te dienen. Hier zij alleen nog vermeld, dat het antwoord, hetwelk Choiseul Beaumarchais door middel van den bisschop van Orleans deed toekomen, was: onvoorwaardelijke uitsluiting van dit individu van elke op Spanje betrekking hebbende zending!

‘Wanneer Figaro politiek en intrige als zusters beschouwt en het goud als de zenuw der intrige, dan weten we thans, vanwaar hij zijne wijsheid heeft; hij heeft ze geput uit de theorie en de practijk van Beaumarchais. Beiden kennen maar ééne leus: *mon intérêt vous répond de moi*. Ook de geschiktheid om niet slechts ééne intrige met zorg af te spinnen,

maar er twee, drie, vier tegelijk op het touw te zetten; het eigenaardige behagen, dat hij er in schept, de draden zooveel mogelijk te verwarren, om ze daarna met het grootste gemak te ontwarren, heeft de maître-picaro, de barbier van Sevilla, van zijnen geestelijken vader overgenomen. Rusteloos zijne drijfjacht op geld en macht vervolgende, schaft iedere dag hem nieuwen raad, nieuwe finantieele plannen, die hij met stouten greep, als de stof tot eene comédie d'intrigue, aanvat en die hij met de vermetelheid van een dilettant in een oogwenk tot uitvoering wil brengen. De lust om de menschen, vooral de grooten dezer wereld te leiden en te beheerschen, is bij Beaumarchais-Figaro meer dan eene behoefte, om anderen tot zijn eigen voordeel aan te wenden, meer dan een lustig tijdverdrijf: ze is hem eene onweerstaanbare natuurlijke aandrift. Anders kan men moeilijk verklaren, hoe een man, die in den vreemde zijn geluk wil zoeken door veelomvattende finantieele operaties, zich daarbij nog in het hoofd zet om “en passant” den koning van Spanje en al zijne ministers te beheerschen en naar zijne hand te zetten. Karel III moest een gehoorzame vazal van het Fransche kabinet worden; zoo hadden, in de meest komische der samenzweringen, de kamerdienaar van den Spaanschen koning Piny en mijnheer Pierre Augustin Caron de Beaumarchais het besloten!’[1)]

V.

Beaumarchais verliet (1765) Madrid teleurgesteld en armer, dan hij er een jaar te voren aangekomen was. Te Parijs teruggekeerd moest hij ondervinden, dat er nog meer teleurstellingen voor hem weggelegd waren. Vooreerst werd eene lieve bruid hem ontkaapt door den verloofde van zijne zuster Julie, een dubbel ongeval in de familie Beaumarchais dus. Maar bovendien was Choiseul niet de eenige, die de indringerigheid van onzen held minder aangenaam vond, en onttrokken ook de prinsessen hem hare gunst. Hoe de vork eigenlijk in den steel zat, schijnt niet gemakkelijk meer uit te maken, maar zeker is het, dat Beaumarchais in ongenade was gevallen. Hij wijdde thans zijne krachten in vereeniging met Paris

1) Bettelheim, p. 109.

Duverney aan verschillende winstgevende zaken en leefde overigens, zooals men in zijnen tijd leefde[1)], zonder zich de aardsche beslommeringen al te zwaar aan te trekken. Nog in zijnen laatsten brief aan Colin d'Harleville schrijft Beaumarchais: ‘j'avoue que je suis un peu comme la Claire de Jean-Jacques à qui même au travers des larmes le rire échappait quelquefois[2)]’ 't Is maar een variant op het ‘être supérieur aux événements.’ Bovendien trad hij in dezen tijd voor 't eerst op als tooneelschrijver met zijn drama's *Eugénie* en *les Deux Amis*, waarmede hij zich aansloot bij de nieuwe richting, door La Chaussée en Diderot aangegeven en vooral ook door Sedaine met talent vertegenwoordigd[3)]. We gaan ze hier met stilzwijgen voorbij, om redenen boven reeds vermeld. In 1768 sloot hij een tweede huwelijk met eene achtendertigjarige weduwe, Géneviève Watebled, dat door tusschenkomst van derden tot stand kwam op eene wijze, die in de verte eenigszins herinnert aan een dergelijk avontuur van Mons. Nicolas Restif de la Bretonne. Madame Géneviève was bemiddeld, wat haren echtgenoot in die dagen uitmuntend te stade kwam. Want kort na zijn huwelijk verloor hij ook nog het restant van de sympathie, die hij eenmaal bij Lodewijk XV had opgewekt, naar 't schijnt door een ‘bon mot’, dat den Koning op eene eigenaardige wijze ter oore kwam.

1) Men herinnert zich waarschijnlijk het woord van Talleyrand: ‘Wie niet voor 89 geleefd heeft, kent alle weelde van het menschelijk bestaan niet,’ - een woord, dat zijn eigenaardige uitbreiding vindt in hetgeen St. Marc-Girardin, in zijne uitmuntende studie over J.J. Rousseau, over de achttiende eeuw aanhaalt als de uitspraak van Daunou: ‘ayant bien cherché dans l' histoire du monde quel était le siècle où il faisait le mieux vivre, (j'avais) trouvé que c'était le 18me siècle et qu'un homme qui serait né en France vers 1705 on 1706, qui aurait échappé par l'enfance aux malheurs des dernières années de Louis XIV et qui serait mort vers 1785 on 1786, ayant véeu ses quatre-vingts ans, pourrait se dire avoir éte aussi heureux que le comporte l'histoire de l'humanité. Point de grandes révolutions, point de tyrannies, point de proscriptions; une société aimable et douce, ayant le goût des lettres, livrée au plaisir; un gouvernement facile et indulgent par insouciance; des guerres, les unes glorieuses, mais promptement terminées par la paix; les autres malheurenses, mais n'en venant jamais jusqu' à l'invasion; des vices plutôt que des crimes, des mécontentements plutôt que des malheurs: voilà le 18me siècle en France.’ (*Revue des D.M.*, 1852, IV. 763.) Men zie ook het eerste deel van Taine's Origines.
2) Alweer *Figaro*: Je me presse de rire de tout, de peur d'être obligé d'en pleurer. (Barbier 1, 3.)
3) Zie daarover o.a. Hettner, Literaturgeschichte des 18en Jahrhunderts en Lessings Hamb. Dramaturgie.

In 1770 stierf Paris-Duverney. Deze gebeurtenis was voor Beaumarchais het begin van eene gansche reeks van moeilijkheden, maar tevens de aanleiding tot het openbaren van zijn onvergelijkelijk talent als pamflet-schrijver. Wie kent niet zijne beroemde *Mémoires dans l'affaire Goezman*, die de aandacht van geheel Frankrijk, ja van geheel Europa tot zich trokken, en waarvan Goethe o.a. in zijne Gespräche mit Eckermann zegt, dat ze behooren ‘zu dem Merkwürdigsten, Talentreichsten und Verwegensten, was je in dieser Art. verhandelt worden’. Wegens de bekendheid van deze episode uit Beaumarchais' leven zullen we haar slechts zoo kort mogelijk weergeven.

In den aanvang van het jaar 1770 had Beaumarchais ongeveer te beschikken over een inkomen van 15 à 20000 livres. Hij had het gedeeltelijk aan den bruidschat zijner vrouw, gedeeltelijk aan Paris-Duverney te danken. Moge het ook al niet waar zijn, zooals zijne tegenstanders beweerden, dat Beaumarchais den rijken bankier in zeven jaar tijds eene som van 400.000 francs gekost had, zeker is het, dat Duverney gedurende de spaansche reis op milde wijze zijn crediet ter beschikking van Beaumarchais had gesteld en hem ook later hielp. Zoo bijv. in 1766 bij het oprichten van eene maatschappij, die met een bedrijfskapitaal van 5 à 600.000 francs een groote uitgestrektheid bosch in Touraine voor eene gansche reeks jaren zou pachten en exploiteeren. 't Ging daarmee echter niet voorspoedig; Beaumarchais liet zich beet nemen door zijn intendant en Duverney werd voortdurend minder scheutig met zijn geld. Van beide zijden verlangde men naar eene finale afrekening. Maar daarmede ging het niet zoo vlug van de hand, als voor Beaumarchais wel wenschelijk geweest ware. Duverney stond de laatste jaren van zijn leven geheel onder den invloed van zijnen neef, generaal graaf Faleoz de La Blache, wien de 87jarige oude vrijer zijn gansche vertrouwen en, in zijn testament, bijna zijn geheele vermogen schonk en die den ouden heer ijverzuchtig bewaakte, zóó zelfs, dat bijna niemand van de overige familieleden tot hem werd toegelaten. De vriendschap, die Beaumarchais koesterde voor een' anderen neef, wiens belangen hij bij Duverney voorstond, gaf aanleiding tot oneenigheden tusschen onzen held en La Blache, die zijnen groet niet eens meer beantwoordde en zich openlijk er op beroemde, dat hij Beaumarchais eenen gloeienden haat toedroeg. Zoolang

Duverney zelf zijne zaken nog beheerde, kon Beaumarchais gerust zijn; maar toen de oude man ziekelijk en bedlegerig werd, scheen het hem geraden, zich voor alle mogelijke gebeurlijkheden te dekken. Den 9^{en} Maart 1770 gaf hij openlijk te kennen, dat hij - '*en cas du plus grand malheur que j'aie à craindre*' - niet met La Blache te maken wilde hebben, waarom hij voorstelde eene afrekening te doen plaats vinden. Na onderhandelingen, welke verscheidene weken aanhielden en, uit angst voor La Blache, die den grijsaard geheel onder den duim had, in 't geheim gevoerd werden, onderteekende Duverney den 1^{en} April het stuk. Het was door Beaumarchais eigenhandig geschreven. Paris-Duverney had er alleen den datum en zijne hand onder gezet. Duverney moest van Beaumarchais 139.000 francs ontvangen, maar was hem 237.000 francs schuldig. Ter voldoening van de meerdere 98.000 francs stond Duverney aan Beaumarchais hun gemeenschappelijk aandeel in de bosch-exploitatie ter waarde van 75.000 francs af. Er bleef dus nog 23.000 francs over, waarvan Beaumarchais er echter 8000 liet vallen. Verder werd hem tot voortzetting van de bovenbedoelde exploitatie voor 8 jaren een renteloos voorschot van 75.000 francs toegezegd en eindelijk een lang beloofd portret van Paris-Duverney. Alle aanbevelingsbrieven, welke de koninklijke familie ten gunste van Beaumarchais indertijd aan den financier had gericht ('*et qu'il appelle ses lettres de noblesse*') moesten B. teruggegeven worden. Als wederdienst eischte Duverney, dat Beaumarchais hunne vroegere correspondentie zou vernietigen en gedurende zijn gansche leven den mond zou houden over alle hem bekende geheimen van zijnen vriend[1)].

Dit stuk werd de bron van een eindeloos proces. Want nog vóór de afrekening werkelijk had plaats gehad, kwam Duverney te sterven; La Blache, zijn universeele erfgenaam, weigerde het document als echt te erkennen, beschuldigde Beaumarchais van bedrog en valschheid in geschrifte en eischte van hem de 139,000 francs, die hij aan den boedel van den erflater schuldig was. Beaumarchais won aanvankelijk zijn proces, maar zijne tegenpartij gaf de zaak niet op en kwam in hooger beroep. Inmiddels had Beaumarchais, naar aanleiding van eene zekere

1) *Compte définitif entre MM. de Duverney et Caron de Beaumarchais*, voorkomende in de compl. werken van B.

Mad^{elle} Mesnard van de Opéra-comique, een twist gehad met den hertog de Chaulnes, een dolleman, die in dezen alle schuld had, wat echter niet verhinderde, dat ook Beaumarchais, voor de symmetrie ongetwijfeld, in de gevangenis Fort-l'Evêque werd opgesloten. Niets kon hem op dit oogenblik meer ongewenscht zijn, daar zijn proces tegen La Blache stond beslist te worden en de tegenpartij zijn best deed, om de rechters tegen Beaumarchais in te nemen. Een paar dagen voor de uitspraak kreeg deze op zijn dringend verzoek verlof, om over dag onder geleide uit te gaan, ten einde den rapporteur in zijne zaak, een zekeren Goezman, lid van 't Parijsche Parlement - toenmaals het Parlement-Maupeou - te bezoeken. Na tevergeefs bij den raadsheer aangeklopt te hebben, vernam Beaumarchais, dat het eenige middel om eene audientie te erlangen, bestond in het aanbieden van een geschenk aan Mad. Goezman. Een boekverkooper, bij wien deze dame dikwijls aan huis kwam, diende als makelaar en vroeg voor haar 200 louis. Beaumarchais gaf er honderd en bovendien een kostbaar horloge, dat evenveel waard was. Verder eischte Mevrouw Goezman nog 15 louis voor den secretaris van haren echtgenoot. Men kwam overeen, dat Beaumarchais alles terug zou krijgen, wanneer hij zijn proces verloor. Alleen de fooi voor den secretaris niet. Beaumarchais kreeg den volgenden dag onmiddellijk eene audientie van Goezman, maar verloor niettemin zijn proces. De honderd louis en het horloge werden hem teruggegeven. Het overige eischte hij aanvankelijk niet terug: zoo was ook de afspraak. Maar toen hij gewaar werd, dat de 15 louis in de beurs van Mad. Goezman verdwaald waren in plaats van in die van den secreretaris, vroeg hij er om. Zoo werd het geval wereldkundig. De dame ontkende en verklaarde openlijk, dat men haar van wege Beaumarchais geschenken had aangeboden, om haren man om te koopen, maar dat ze zulk een onteerend aanbod met fierheid van de hand gewezen had. Goezman zelf kwam tusschen beide en diende bij 't Parlement eene klacht in tegen Beaumarchais, omdat deze zijne vrouw lasterlijk beschuldigde, nadat hij tevergeefs beproefd had, haar om te koopen.

Ziedaar in 't kort de omstandigheden, die Beaumarchais noopten tot het schrijven van zijne vier beroemde *Mémoires*. De eigenaardige toon, waarin ze gesteld zijn, is wederom teekenend. De komische zijde van het geval treedt vooral in het licht: Beaumarchais had er

den slag van, om de lachers op zijne zijde te brengen. Ook hier weer paste hij de philosophie toe van Figaro: '*je me presse de rire, de peur d'être obligé de pleurer*'[1]. Tot de eigenaardige eigenschappen van Beaumarchais behoorde ook deze, dat hij bij al zijn zelfvertrouwen volkomen besefte, dat hij zich niet te zeer verlaten moest op eigen ontwikkeling en eigen smaak. Evenzeer als hij de tooneelen van zijn' *Barbier* stuk voor stuk door vertrouwde vrienden liet critiseeren, omringde hij zich ook bij 't schrijven zijner *Mémoires* met eenen uitgelezen kring van intieme raadslieden, wien hij zijne concepten voorlas. Zijn zwager Miron raadpleegde hij over rechtsquaesties, Gudin over historische punten, Gardanne over medische zaken. De la Chataigneraye bracht als man van de groote wereld bij deze voorlezingen zijne meening uit en zuster Julie had de hand in al die gedeelten, waarin Beaumarchais optreedt als teedere zoon en ridderlijke broeder; haar tact en haar kennis van de vrouwenwereld zijn bij eene nadere analyse der Mémoires duidelijk te herkennen. Zelfs mannen als Malesherbes en Conti versmaadden het niet, met hunne critiek den pamfletschrijver te dienen. En zoodra de eerste Mémoires in Parijs bekend werden, ontving Beaumarchais van talrijke kanten - het Parlement-Maupeou had vele vijanden - mededeelingen en onthullingen, bewijzen van instemming en aanmoediging, die zijnen geest prikkelden, zijne pen spitsten en hem binnen korten tijd van een onaanzienlijk tooneelschrijver verhieven tot den rang van een penvoerder, wiens voortbrengselen met de *Provinciales* van Pascal werden vergeleken. Binnen zes maanden was de man, van wien Grimm in zijn *Correspondance littéraire* zegt: 'Un jour, il était l'horreur de tout Paris; chacun, sur la parole de son voisin, le croyait coupable des plus grands crimes'[2], beroemd geworden in geheel Frankrijk en daar buiten.

Maar wie lachte, het Parlement-Maupeou lachte niet. Bij vonnis van den 26sten Februari 1774 veroordeelde het de beide partijen, hopende daardoor de publieke opinie tevreden te stellen,

1) Voltaire schrijft aan den markies de Florian: 'Les Mémoires de Beaumarchais sont ce que j'ai jamais vu de plus fort, de plus hardi, de plus comique, de plus intéressant, de plus humiliant pour ses adversaires. Il se bat contre dix ou douze personnes à la fois *et les terrasse comme Arlequin sauvage renversait une escouade du guet.*' (Zie ook *Desnoireterres:* Voltaire et Genève).

2) En Beaumarchais schrijft zelf: '*Plongé dans l'abjection et le malheur, je me faisais honte et pitié.*'

zonder zijn eigen zucht naar wraak op te offeren. Beaumarchais' *Mémoires* moesten door beulshanden vernietigd worden; hijzelf werd, even als Mad. Goezman, eerloos verklaard (*blâmé*), eene straf, die ongeveer gelijk stond met hetgeen wij thans verlies van burgerrechten zouden noemen. Bij een dergelijk vonnis moest de veroordeelde blootshoofds voor het hof neerknielen en zich door den president hooren toevoegen: 'La cour te blâme et te déclare infame!'... Dit materieele deel van 't arrest durfden de rechters, die meerendeels door een achterdeur het paleis van justitie ontslopen, niet eens ten uitvoer leggen, uit vrees voor de saamgeschoolde menigte, die Beaumarchais met gejuich opwachtte. Van alle zijden ontving de veroordeelde bewijzen van sympathie. De prins de Conti en de hertog van Chartres vroegen hem te dineeren. De luitenant-generaal van politie de Sartincs, die zijn Beaumarchais kende en bang was, dat dit succes zijn hoofd op hol mocht brengen, fluisterde hem bij deze gelegenheid in: 'ce n'est pas tout d'être *blâmé*, il faut encore être modeste.' En hij voegde er bij: 'Le roi désire que vous ne publiez plus rien.'

Voorloopig liet Beaumarchais niet van zich hooren. Er liepen zelfs geruchten, dat de Koning hem, 'den Franschen Wilkes', naar de koloniën verbannen had. Het waarschijnlijkst is, dat hij zich eenigen tijd terugtrok in een optrekje, dat hij te Pantin bezat. Maar in het begin van Juli vernam Hardy[1)] plotseling, dat Beaumarchais ruim een maand geleden met eene opdracht van Lodewijk XVI naar een vreemd hof was vertrokken.

Wat was er in dat kort tijdsbestek gebeurd, om zulk eene eigenaardige wending aan zijn lot te geven?

De geschiedenis, die thans volgt, is voor de waardeering van Beaumarchais' eigenaardige persoonlijkheid hoogst belangrijk. En daar zij eerst na de verschijning van Lo ménies biographie in het ware licht is gesteld, zullen we ons veroorlooven er eenigszins uitvoerig bij stil te staan.

Groningen.
C.F. VAN DUYL.

(*Wordt vervolgd.*)

1) HARDY, *Journal des événements tels qu'ils parviennent à ma connaissance*, een der manuscripten uit de Bibliothèque nationale te Parijs, die Bettelheim bij de samenstelling van zijn werk gebruikte en naar aanleiding van dit feit citeert.

De arbeidsenquête.

Het is meermalen gezegd, dat de paradijsvloek: ‘in het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten,’ in een zegen voor het menschdom is verkeerd. En inderdaad, niemand, die het genot van den arbeid heeft leeren kennen, benijdt den rijken leeglooper, voor wien elke dag hetzelfde far niente brengt. Maar de arbeid, die, met mate en in gunstige omstandigheden verricht, den mensch verheft en aan zijne bestemming doet beantwoorden, is een vloek, waar hij gevorderd wordt van krachten, die er niet rijp of berekend voor zijn; waar hij moet worden uitgeoefend onder omstandigheden, die hem een uitputtend of moordend karakter geven.

In dit opzicht heeft de moderne nijverheid veel te haren laste. Ergerlijke misstanden riep zij in het leven, die, eenmaal aan het licht gebracht, het rechtsbewustzijn van verschillende natiën krachtig wakker geschud en tot maatregelen van den kant der staatsgemeenschap geleid hebben, ten einde aan het euvel paal en perk te stellen. Den eersten stap op dien weg hebben ook wij met behoedzaamheid in 1874 gezet, toen de wet van den heer van Houten den arbeid van kinderen beneden den twaalfjarigen leeftijd kwam verbieden. Bijna dertien jaren zijn sedert verstreken, en nog steeds is het bij die eerste schrede gebleven. Pogingen tot uitbreiding dier wet leden herhaaldelijk schipbreuk.

Onder die omstandigheden was het een gelukkig denkbeeld van den heer Goeman Borgesius en tien zijner medeleden van de Tweede Kamer der Staten Generaal, om aan dit staatslichaam een voorstel te doen tot het houden van eene enquête, welke zich niet alleen over het door de wet van 1874 betreden ge-

bied uitstrekken, maar ook den arbeid van volwassenen, uit een bepaald oogpunt beschouwd, in zich opnemen zoude. Blootlegging der feiten moest ook ons volk de oogen doen opengaan en tot handelen aanzetten.

De enquête, zooals zij door de Tweede Kamer, na een korte discussie, met overgroote meerderheid werd aangenomen, loopt over de volgende twee punten:

a. Welke is de werking van de wet van 19 September 1874 (Staatsblad No. 130), ook in verband met art. 82 van de wet van 17 Augustus 1878 (Staatsblad No. 127)? In hoever geven de bestaande toestanden aanleiding eene aanvulling en uitbreiding der eerstgenoemde wet in overweging te nemen?

b. Welke is de toestand van fabrieken en werkplaatsen hier te lande, met het oog op de veiligheid, gezondheid en het welzijn der werklieden? In hoeverre worden tot verbetering van dien toestand maatregelen van overheidswege vereischt?

Vergis ik mij niet, dan werd het houden der enquête door velen wel met belangstelling begroet, maar knoopte zich tevens daaraan twijfel vast aan het succes, dat haar zou te beurt vallen. In den boezem der Tweede Kamer zelve ontbrak het niet aan leden, die wel begrepen dat de enquête, eenmaal voorgesteld, niet kon worden van de baan geschoven, maar die zich overigens daarvan niet veel verwachtingen vormden.

Was eene parlementaire enquête wel de meest geschikte vorm, of zou het niet beter geweest zijn eene Staatscommissie te benoemen, met de noodige pouvoirs bekleed, om het land te kunnen rondreizen? Zou men een deel van hetgeen men wenschte te onderzoeken, niet beter door tusschenkomst van den Minister van Binnenlandsche Zaken van het geneeskundig Staatstoezicht kunnen vernemen? Zou de enquête-commissie, benoemd door eene Kamer, welke door het tegenwoordige beperkte kiezerspersoneel werd gekozen, wel genoegzaam vertrouwen bij het volk vinden? Zou het niet een zeer omvangrijk en tijdroovend werk zijn? Waren de noodige krachten in de Tweede Kamer wel aanwezig om de zaak tot een goed einde te brengen? Was de geheele enquête eigenlijk wel noodig? Deze vragen werden gedaan, en dat ze gedaan werden bewees den twijfel, dien men koesterde.

De Commissie intusschen, eenmaal benoemd, is met ijver aan het werk getogen, en de vrucht van het stuk van haren arbeid

dat afgedaan is, ligt thans vóór ons in niet minder dan 604 bladzijden met dubbele kolommen, bevattende ongeveer 11800 vragen met daarbij behoorende antwoorden. Het onderzoek liep over fabrieken en werkplaatsen in Amsterdam, Maastricht en Tilburg en over de vlasindustrie in den Hoekschen Waard en op het eiland IJsselmonde. De korte duur van het Paaschreces der Kamer heeft de Commissie niet veroorloofd, zooals haar plan was, haar onderzoek in dien tijd ook nog over Twenthe uit te strekken.

Al is het werk der Commissie niet voltooid, toch achtte de Redactie van *de Gids* het gewenscht alvast in een opstel de resultaten saam te vatten, waartoe het afgeloopen deel van het onderzoek heeft geleid. Waar ik thans aan het daartoe tot mij gerichte verzoek ga voldoen, zal mijne taak eene zeer bescheidene zijn, en zich hiertoe bepalen, dat ik uit de afgenomen verhooren de verspreide gelijksoortige elementen tracht samen te brengen, de membra disjecta tracht te vereenigen, om den lezer in staat te stellen een blik te werpen op hetgeen dit deel der enquête heeft geleerd. Voor mij zal hierbij gelden: Je ne propose rien, je n'impose rien, seulement j'expose. Ik zal mij daarbij zooveel mogelijk bepalen tot hetgeen rechtstreeks op de twee punten, waarover de enquête loopt, betrekking heeft en daarom vele overigens belangrijke zaken moeten laten rusten. Vooraf is zeker een woord van hulde niet misplaatst voor de ernstige wijze, waarop de Commissie hare taak opgevat en de meesterlijke manier, waarop haar voorzitter de verhooren geleid heeft. Voorwaar, geen lichte arbeid was het voor mannen, op het gebied der techniek en der hygiène voor het grootste deel vreemdelingen, het onderzoek zoo in te stellen, dat de bestaande toestanden in het ware licht verschenen. Geen geringe mate van voorbereiding was er noodig, om voor elke inrichting, waarover het onderzoek liep, vooraf de noodige gegevens te verzamelen, ten einde te vernemen op welke punten vooral de aandacht moest gevestigd worden. Van dien arbeid, van deze voorbereiding heeft de Commissie zich op uitstekende wijze gekweten, blijkbaar gedachtig aan: what is worth doing, is worth doing well.

Het onderzoek liep in de eerste plaats over de werking der wet van 19 September 1874, welke, gelijk men weet, verbiedt

kinderen beneden 12 jaren in dienst te nemen of te hebben, maar van dit verbod veldarbeid en huiselijke en persoonlijke diensten uitsluit.

In de afgenomen verhooren verneemt men nog den naklank van de toestanden, die vóór de invoering der genoemde wet bestonden. Kinderen van 6 jaar, die door hunne moeder naar de lijnbaan gedragen werden om daar te draaien. Kinderen beneden 12 jaren aan zwaar werk bij ketelmakerijen gezet. Dag- en nachtploegjes van kleine kinderen, die elkaar in de fabrieken afwisselden. Arme stumpers van 7, 8 jaar bij troepjes van drie of vier, met een blikken trommeltje met wat aardappelen of brood, op hun klompjes 's nachts om 12 uur naar de fabriek gaande, om er pas den volgenden middag om 12 uur uit te voorschijn te komen, soms zoo zwart als een moor, terwijl zij bijna niet konden staan van vermoeidheid. Kinderen, die men 's nachts uit het bed moest halen en in de koude neerleggen om ze wakker te krijgen; arme drommels, die zoo slaapdronken waren, dat ze niet konden staan en dat de ouders hen naar de fabriek moesten dragen. Een kind van 9 jaar op zijn nachtelijken tocht op den drempel van een kerk in slaap gevallen en half bevroren gevonden. Aan die som van ellende, die eene schande was voor de menschheid, heeft Goddank! de wet in 1874 een eind gemaakt.

Over het geheel schijnt aan deze wet wel de hand te worden gehouden. Evenwel blijkt uit verschillende verhooren, dat de lagere politie-beambten door hunne superieuren niet uitdrukkelijk of bij herhaling tot de handhaving er van worden aangespoord. In sommige plaatsen is dit trouwens in het geheel niet noodig. Zoo schijnt b.v. te Tilburg, vooral door toedoen der geestelijkheid, de toestand vóór 1874 reeds zoo goed geweest te zijn, dat de wet, die in dat jaar tot stand kwam, voor die gemeente niets anders was dan eene bekrachtiging van goede reeds bestaande toestanden. De kinderen doen daar ongeveer op hun 12e jaar de communie en moeten vóór dien tijd geregeld schoolgaan; anders wordt de communie een jaar uitgesteld. Te Tilburg zijn dan ook na 1874 slechts enkele processen-verbaal opgemaakt en wel wegens het dragen van steenen in eene steenbakkerij door kinderen beneden 12 jaar.

In dit opzicht valt omtrent Limburg te vermelden, dat daar van 1874 tot 1886 in het geheel 82 vervolgingen van over-

tredingen der wet plaats hadden, waarbij 65 veroordeelingen tot geldboeten voorkwamen; maar er wordt beweerd dat zwermen kinderen beneden de 12 jaren uit Limburg op de Duitsche steenbakkerijen aan de grenzen gingen of misschien nog gaan werken. Te Maastricht nam men den invloed der wet duidelijk waar o.a. bij het bezoeken der stadsarmenschool. Daar bedroeg het cijfer der kinderen, die vóór 12 jaren de school verlieten voor arbeid of onbekende redenen, in 1868 14%, in 1871 12% en na 1874 gemiddeld 6,7% en in de laatste 4 jaren slechts 4,5%. Vroeger was het zelfs in de middelklassen een gewoon verschijnsel, dat kinderen van 8 à 9 jaren de school verlicten om op de fabriek te gaan werken.

Wat Amsterdam betreft, daar schijnen, volgens mededeeling van hoofden van scholen, zoowel gevallen van arbeid van schoolgaande kinderen buiten schooltijd, als van vasten arbeid den ganschen dag door van kinderen beneden 12 jaren, die niet op school gaan, voor te komen. Ook valsche opgaven en verwisseling van doopceêlen door de ouders, om op die wijze kinderen beneden den leeftijd geplaatst te krijgen, deden zich voor.

Bij de vlasbereiding daarentegen kost de handhaving van de wet op den kinderarbeid weinig moeite, omdat kinderen beneden 12 jaren daarbij niet met voordeel kunnen gebruikt worden.

Hoogst belangwekkend zijn de verklaringen omtrent de werking der wet van 1874 door den heer Wijnen uit Maastricht voor de enquête-commissie afgelegd. ‘Indien ik mijne meening mag zeggen,’ zoo luidden zijne woorden, ‘dan kan het vaderland den heer van Houten niet genoeg dankbaar zijn voor het voorstel, dat hij destijds heeft gedaan, waarvan de invoering der wet het gevolg is geweest. Die wet heeft onnoemelijk veel goeds, vooral voor den arbeidenden stand teweeggebracht, in de eerste plaats op stoffelijk gebied.’ En dan geeft hij verder eene schildering van de toestanden vóór en na de invoering der wet. De lichamelijke toestand der kinderen is beter geworden; het godsdienstonderwijs komt meer tot zijn recht; de zedelijkheid is verbeterd; het schoolgaan vooruitgegaan. Wat den invloed der wet op de gezinnen betreft, in den beginne ontstonden wel eenige kleine stoffelijke moeilijkheden, omdat een of ander kind niet meer werken mocht; maar in het practisch leven had men er toch bijna niets van kunnen bemerken. De moeder had wat spaarzamer te leven, de vader soms wat minder te drinken, en

daarmede was de zaak uit. Evenals de zedelijke toestand en de godsdienstige ontwikkeling der kinderen is ook de gezondheidstoestand der gezinnen verbeterd.

Ter vervanging der kinderen, die na 1874 niet meer als werkkracht mochten gebezigd worden, nam men in den beginne zijne toevlucht tot vrouwen of groote jongens, vooral uit de dorpen, die om de stad zijn gelegen. Daarbij werden nieuwe machinerieën ingevoerd, die den arbeid der kinderen vervingen. De nadeelige invloed der wet op de nijverheid is niet groot geweest, vooral daar in dien tijd de industrie in een zeer bloeienden toestand verkeerde. In denzelfden zin, wat dit laatste punt betreft, liet zich een industrieel uit Maastricht uit. ‘Men klaagt er in het geheel niet over,’ antwoordde hij op de vraag van den voorzitter, of men het te Maastricht tamelijk wel met de wet had kunnen vinden.

Een minder gewenscht gevolg der wet echter is geweest, dat zij, door het stellen van een minimumleeftijd van 12 jaren, bij de ouders de meening ingang heeft doen vinden, dat de gewone leeftijd voor het verlaten der school die van 12 jaren zou zijn. ‘Als men een jongen vraagt, of hij al naar een baas moet,’ getuigde een onderwijzer, ‘dan antwoordt hij: meester, ik ben 12 jaar. Dat hoorde men vroeger nooit. Dat idee: met 12 jaar mag ik van school af, zit in de kinderen geroest. Vroeger bleven zij voor een deel althans tot 14 jaar.’

Heeft de wet overigens in menig opzicht heilzaam gewerkt, toch is het er ver van af, dat alle kinderen beneden den twaalfjarigen leeftijd daardoor aan den arbeid onttrokken werden. De uitzondering door die wet voor veldarbeid en huiselijke en persoonlijke diensten gemaakt, heeft een aantal kinderen van hare heilzame werking uitgesloten. Vooral de ruime beteekenis aan de woorden der wet: ‘huiselijke en persoonlijke diensten’ gehecht, evenals de beperkte uitlegging, wel aan de woorden ‘in dienst nemen of in dienst hebben’ gegeven, maakt, dat tal van kinderen voor verschillend werk, zelfs voor zwaren en afmattenden arbeid worden gebruikt.

Courantenombrengers en ombrengsters gebruiken hunne kinderen als hulp. Bij kleermakersknechts te Amsterdam, die thuis werken, beginnen de kinderen soms al met hun 9de of 10de jaar mee te helpen. Zulke kinderen moeten tusschen schooltijd in en 's avonds tot 11 of 12 uur dikwijls meewerken. Op 11, 12

jarigen leeftijd moeten zij soms des nachts mee doorwerken; vooral vrijdags en zaterdagsnachts komt dit voor. Het gebeurt, dat evenzeer als de vaders de kinderen, indien hunne krachten het toelaten, een uur slechts slapen of in eens doorwerken tot zondags morgens 10 uur. Het zakjesplakken en tabakstrippen thuis komt eveneens nog al voor. Te Kampen, zoo wordt beweerd, werken de kinderen thuis mee in het sigarenvak; zoo klein kan men ze niet opnoemen, of ze zitten al in de tabak te wroeten. Schipperskinderen van 7, 8 jaar worden door hunne ouders genoodzaakt om de schepen langs de vaart te trekken. ‘Hartverscheurend om aan te zien’, wordt dit door een ooggetuige genoemd; ‘ik moet het hoofd afwenden, als ik het zie’, zegt hij.

Ook de veldarbeid eischt zijn contingent aan jeugdige werkkrachten, die hij daarbij aan de school onttrekt. Op het platteland in Noord-Brabant worden kinderen tusschen 8 en 12 jaar voor allerlei werk gebruikt: werken in den stal, rijden met paarden, aardappelen poten en rooien, den graanakker zuiveren, bij den oogst lezen, grassnijden, houtsprokkelen, eikels zoeken en, wat nog het kwaadste is, koehoeden. ‘En dat alles samen is dan wat men noemt ‘den veldarbeid’,’ kon de Voorzitter der Commissie niet nalaten uit te roepen. In het najaar, in de maanden September en October, is het kind werkelijk voor den minderen man van groot nut. Dan is het een drukke tijd; de vader gaat werken bij vreemden en het kind gaat met zijne moeder naar de akkers, om aardappelen te rooien. Maar de kinderen beginnen reeds in Maart en April de school te verzuimen en dat duurt tot het begin van November. ‘Eene school voor luiheid en landlooperij’, noemt een der getuigen dezen toestand, en hij verlangt verbod van den veldarbeid, maar met vrijstelling in tijden, dat de jeugdige handen werkelijk noodig zijn. Hetzelfde verlangt een oud-burgemeester uit den Hoekschen Waard, ofschoon veldarbeid van kinderen beneden 12 jaren daar niet zoo veelvuldig voorkomt. ‘Ik zie er geen behoefte in voor de ondernemers, geen nut voor de ouders, slechts kwaad voor de kinderen’, getuigde hij. In diezelfde streek, waar het vlasbedrijf in grooten omvang wordt uitgeoefend, trekken de arbeiders in groote scharen van huis, vooral naar de Haarlemmermeer, in het voorjaar om het vlas te wieden en in den zomer om het te plukken: zij nemen daarbij hunne kinderen,

gedeeltelijk ook die onder de 12 jaren mede. Het behoeft niet gezegd te worden, welk een schadelijken invloed dit op het schoolbezoek uitoefent.

Gelijk bekend is, is de wet van den heer van Houten niet de eenige, waarin van verbod van kinderarbeid sprake is, maar heeft ook de wet op het lager onderwijs in art. 82 bepaald, dat de gemeenteraad, voor zooveel dit niet bij de wet is geschied, verbodsbepalingen omtrent het arbeiden van kinderen beneden de 12 jaren kan vaststellen. Gaan wij na, wat de enquête omtrent de werking dezer bepaling aan het licht bracht.

In de eerste plaats blijkt, dat in geheel Limburg geen enkele dergelijke verordening bestaat; evenmin in de vlasstreek in Zuid-Holland. Voor deze laatste streek wordt als reden opgegeven, dat de vlasboeren in eene gemeente, waar men zulk eene verordening zou invoeren, daardoor van ongunstiger conditie zouden worden dan die in omliggende gemeenten, en dat de verordening buitendien geen doel zou treffen, daar de kinderen in de omliggende gemeenten zouden gaan werken, waar dergelijke verordening niet bestond. Wel is het door den burgemeester van eene enkele gemeente beproefd zulk eene verordening tot stand te brengen; de gemeenteraad was daartoe echter slechts bereid, bijaldien de omliggende gemeenten daartoe eveneens overgingen. Overleg had plaats, maar stuitte af op gemeenten, die aan den buitenkant lagen en weer buren achter zich hadden, die geene verordening zouden hebben. Op die wijze kon de moeilijkheid slechts verschoven, niet opgeheven worden.

In Noord-Brabant daarentegen waren volgens het jongste verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen, in 1885 in 74 gemeenten zulke verordeningen aanwezig. Daar werd zelfs in 1880 door Gedeputeerde Staten eene circulaire uitgevaardigd aan de gemeentebesturen, waarbij zij het tot standbrengen van deze verordeningen aanbevalen. Tengevolge daarvan zijn deze toen in 15 gemeenten tot stand gekomen. Zij bleven echter eene mystificatie en werden eenvoudig op het papier gebracht om Gedeputeerde Staten en het schooltoezicht te believen; maar de uitvoering schijnt nooit in de bedoeling te hebben gelegen. Het eigenbelang der raadsleden speelt daarbij ook wel eens een rol; want dezen hebben soms zelven jongens in hun dienst, die met hunne koeien langs den dijk loopen.

Ook in Noord-Brabant deed zich overigens het bezwaar gelden, dat omringende gemeenten geen verordeningen hadden en de kinderen dus, indien de verordening gehandhaafd werd, naar andere gemeenten zouden gaan.

Dat bezwaar schijnt algemeen. ‘In onze gemeente hebben wij eene verordening’, schreef een burgemeester aan den heer Kerdijk, ‘maar in de aangrenzende gemeenten bestaat er geen. Tusschen beide gemeenten ligt een dijk, die voor de eene helft aan ons, voor de andere helft aan de andere gemeente behoort. Nu is er bij ons eene verordening, die verbiedt onder schooltijd koeien te doen grazen. Wat doen zij nu? Onder schooltijd hoeden zij aan gene, en buiten schooltijd aan deze zijde van den dijk.’

Na deze feiten kan het geene verwondering baren, dat het jongste Regeeringsverslag over het onderwijs van 1885-1886, waarin wordt medegedeeld, dat in het geheel in 143 gemeenten van ons land zulke verordeningen bestaan, zegt, dat de gevallen zeldzaam zijn, waarin aan die verordeningen naar behooren de hand wordt gehouden.

‘Van haren invloed op het schoolbezoek,’ zegt dit verslag, ‘was dan ook weinig te bespeuren. Vele gemeentebesturen deinzen terug voor de moeilijkheden, aan een flink optreden ten deze verbonden; sommige schijnen te meenen, dat het schoolverzuim een noodzakelijk kwaad is, waaraan weinig te doen valt, en laten de zorg daarvoor aan de onderwijzers over.’

De moraal, uit een en ander door meer dan een der getuigen getrokken, is, dat slechts eene Rijkswet doeltreffend kan zijn om den veldarbeid van kinderen te beperken.

Hoe is het nu gesteld met het arbeiden van kinderen boven den twaalfjarigen leeftijd, voor wie elke wettelijke regeling ontbreekt?

In de meest verschillende fabrieken en werkplaatsen worden zij gebruikt: in drukkerijen, steenhouwerijen, diamantslijperijen, lettergieterijen, aardewerk- en glasfabrieken, sigarenfabrieken, waskaarsenfabrieken, papierfabrieken, weverijen, spinnerijen enz., om van de eigenlijke ambachten niet te spreken.

Wij doen alweder uit de rijke stof eenige grepen en geven enkele voorbeelden, waarbij de misstanden, waartoe het werken der jongens aanleiding geeft, het meest in het oog springen.

Op eene zetterij en drukkerij komt het voor, dat jongens, even goed als mannen, den geheelen nacht moeten werken. De jongens komen om 7 uur 's morgens, krijgen tweemaal een half uur vrij, waarin zij mogen stilzitten maar niet in de buitenlucht komen; zij eten dan hun boterham zonder koffie, terwijl van warm eten geen sprake is; dan moeten zij doorwerken tot 6 uur 's avonds, gaan dan voor 2 uren naar huis, komen om 8 uur terug, schaften 's nachts van 12 tot half 1, krijgen in het geheel geen warm drinken, werken dan weer van half 1 tot 's morgens 5 uur. Dan komen zij om 7 uur 's morgens terug en volgt er weer een gewone dag. Geen wonder, dat die jongens dan ook op zijn, zooals men het noemt, en dat zij voor hun kastje in slaap vallen.

Een ander voorbeeld. Een jongen komt bij een bakker vrijdagsavonds om 9½ uur, werkt den geheelen nacht door, gaat zaterdagsmorgens om 7 uur met den broodwagen uit, komt 's morgens 11 uur terug, verkleedt zich, gaat weer meewerken in de bakkerij tot 7 uur 's avonds, kleedt zich aan, gaat met den wagen uit en krijgt dan 's nachts om 2, 3 ure gedaan. Zoo'n jongen is dus 26 à 27 uren achtereen in het touw. Bij een vroegeren baas had hij eens 30 uren aaneen moeten staan; het gevolg er van was, dat hij eens met een mand brood in het water liep.

In de smederij werken jongens van 12 jaar soms al van 's morgens 5 uur tot 's avonds 8½, soms tot 10 of 11 uur, even lang als volwassenen. Het langst, dat een getuige zulke jongens had zien werken, was 36 uur. Zoo'n jongen moet soms den geheelen dag op een boterham teren en krijgt zelfs geen koffie van den baas.

Bij een glasblazerij zijn er jongens, die 6 nachten in een week niet op bed komen en over dag moeten slapen. In zulke glasblazerijen worden de jongens wel gebruikt om de heete flesschen uit de koelovens te halen. Langzamerhand worden meer koelovens gemaakt en wordt de toestand beter; maar toch is het een feit, dat de jongens in zulk een oven moeten kruipen, waar de temperatuur over de 100 graden is; zij doen zoogenaamde wanten aan, om de flesschen te kunnen aanvatten. Gevallen hebben zich voorgedaan dat de hooge temperatuur zoo op de jongens werkte, dat zij bewusteloos werden, uit den oven moesten worden gehaald en eenigen tijd moesten liggen om tot zichzelf te komen.

Geen wonder dat het oordeel van geneeskundigen over den arbeid van kinderen in de glasblazerijen allerongunstigst is. ‘Glasblazersjongens zien er allerellendigst en als levende skeletten uit’, getuigt de eene geneesheer. ‘Ik vind het verschrikkelijk’, zegt een andere, ‘dat een jongen van 12 jaar nachtwerk moet doen in de glasblazerij, en dagen aaneen van 's avonds 7 tot 's morgens 7 moet werken. De jongens zijn 's morgens zoo af, dat zij zich niet meer op de been kunnen houden over dag. Zij moeten dan gaan slapen, terwijl de andere kinderen schreeuwen; zij moeten wakker gemaakt worden om te eten en te drinken en gaan dus even vermoeid naar de fabriek als zij er van daan kwamen. Zij zien er dan ook zoo chetief, zoo mager en miserabel uit, dat het akelig is om te zien.’

Dit oordeel wordt bevestigd door een werkman, die getuigde: ‘De jongens bij de glasblazerij zijn er het ergst aan toe; die staan geen 6 minuten stil, maar loopen af en toe met glazen of roemers naar den oven, wat vooral in den zomer, als het toch al warm is, dubbel zwaar is, omdat zij om de 10 minuten vóór den gloeienden oven komen. Die jongens van 12 tot 14 jaar, de gamins, zooals men ze wel noemt, zien er allen uitgemergeld en vermagerd uit; zij zijn doodsbleek en zwak van lichaam. Dat is ten gevolge van het zware werk en het gebrek aan nachtrust.’

Zoo verklaart een onderwijzer te Maastricht dat, als kinderen, die hij op school had gehad, na 2 jaren op de fabriek gewerkt te hebben, bij hem terugkwamen, zij er zoo vervallen uitzagen, dat hij ze niet meer herkende. ‘Wanneer men jongens van 14 à 15 jaar, die des nachts werken, overdag ziet’, getuigde de secretaris van het burgerlijk armbestuur te Maastricht, ‘herkent men geen redelijk wezen; zij zijn met geen macht wakker te schudden. Het is hartverscheurend als men hen des morgens van de fabriek ziet komen.’

Wil men een voorbeeld van overmatigen arbeid van meisjes; een getuige verklaart dat er op een kaarsenfabriek voorbeelden zijn, dat meisjes, tusschen de 12 en 16 jaren oud, zomers geheele weken door soms onafgebroken doorwerken van 's morgens 6 tot 's nachts 12 uur en soms nog den nacht er bij. Er zijn voorbeelden van een arbeidstijd van 24 uren, ja wel eens van 36 uren achtereen. Soms komt er dan nog zondags-

werk bij, zoodat de kinderen zonder een enkelen rustdag in de week doorwerken. Is het wonder, dat men hoort verklaren, dat meisjes 's avonds om 10 uur achter de tafels in de zalen stonden te slapen?

Het samenwerken van jongens en meisjes in de fabrieken wordt ook door verschillende getuigen afgekeurd. Wegens de onzedelijkheid, die daarbij gebeurde, werkte een sigarenfabrikant thans alleen met jongens. Vroege, onberaden en gedwongen huwelijken zijn van dat samenwerken het gevolg. Te Maastricht bestaat zelfs het spreekwoord: ‘bij die menschen is het zand op het trouwboek van het stadhuis nauwelijks droog, of zij komen weder terug om aangifte te doen van hun kind.’

Het werken op de fabrieken maakt de meisjes ook ongeschikt voor het huishouden; zij leeren het huishoudelijk werk niet en worden later dikwijls slechte huisvrouwen. ‘Ik raad de jongens altijd af om een fabrieksmeid te nemen’, aldus liet zich voor de enquête-commissie een pastoor uit, ‘het zijn dure vrouwen en toch smerig. Zij kunnen niet naaien, breien of koken en hebben geen lust om thuis te blijven en daardoor geraken de mannen in de herberg en aan den drank.’ En geheel in denzelfden geest uitte zich een andere geestelijke, die door de Commissie werd gehoord.

Ook omtrent den arbeid van vrouwen vindt men in de gehouden verhooren verschillende onthullingen.

Kokerplaksters in een waskaarsenfabriek doen van den ochtend tot den avond dag in dag uit niets anders dan met de schaar knippen, toevouwen en rond de mal slaan; zij werken als eene machine. Voor ander werk zijn zij niet te gebruiken. Als deze vrouwen in eene andere werkplaats der fabriek, b.v. in de gieterij komen, dan krijgen zij dikke beenen. Hun lichaam is onbruikbaar geworden voor staand werk.

Het nachtwerk op zulk een fabriek is voor de vrouwen ook zeer nadeelig. ‘Er is bijna niemand’, getuigde een der arbeidsters, ‘die tegen het nachtwerken kan. Den volgenden dag zijn de meesten ziek en klagen over pijn in de beenen, in het hoofd of in de lendenen. Het werk gaat den volgenden dag niet goed. Wij willen veel liever een uur later werken dan 's nachts.’

Van zwangere vrouwen komt het voor, dat zij niet alleen tot dicht aan hare bevalling blijven doorwerken, maar ook dat

zij 4, 3, ja 2 dagen na de bevalling reeds weer op de fabriek terugkomen.

Door verschillende getuigen wordt het arbeiden van de getrouwde vrouwen in fabrieken en werkplaatsen beschouwd als van hoogst nadeeligen invloed op het gezin, in de eerste plaats op de gezondheid der jonge kinderen. Een geneesheer verklaart daaromtrent laconisch: ‘De kinderen blijven thuis bij de grootmoeder, die voert ze pap, dan krijgen ze darmontsteking en dan gaan ze dood.’ Aan de verwaarloozing der kleinen wordt ook voor een deel de groote kindersterfte te Maastricht toegeschreven.

Maar ook de opvoeding der oudere kinderen lijdt er onder.

De overste eener bijzondere school deelde daarvan het volgende staaltje mede: ‘Het is eenige dagen geleden gebeurd, dat een zeer liefdadig man uit Maastricht naar een jongen was gaan zien, die niet op tijd op school gekomen was. Hij had zich naar het huisgezin begeven, en klopte aan de deur, die gesloten was; ten leste kwam een meisje van een jaar of tien, elf om de deur te openen. De heer vroeg, waarom haar broertje niet naar school ging. Het antwoord was: mijn broertje ligt nog te slapen. Dat was des morgens om 10 uur. Er lagen er daar nog drie te slapen in het stroo. De heer zorgde toen, dat zij opstonden; in zijn presentie moesten zij zich aankleeden en daarop direct naar school. De verontschuldiging, die de kinderen gaven, was, dat zij niet wisten hoe laat het was. Gij zult dus gemakkelijk begrijpen, hoe het in de gezinnen gaat, waar vader en moeder afwezig zijn.’

Omtrent den algemeenen toestand der gezinnen van fabriekwerksters getuigt de secretaris van het burgerlijk armbestuur te Maastricht: ‘De toestand van die huishoudens is allerellendigst. Waar de man en de vrouw op de fabriek werken, komt de man spoedig aan den drank; want, komt hij te huis, dan vindt hij geen vuur, geen eten, niets hoegenaamd. De vrouw kan niets herstellen aan de kleederen, zij weet van de huishouding niets af; de kinderen worden bij anderen gegeven, de liefde voor de moeder verdwijnt; in het kort de familieband wordt geheel verbroken.’

In denzelfden zin spreekt een pastoor uit Amsterdam. ‘Die vrouwen moesten huisvrouwen wezen en zij nemen het huishouden niet waar; zij gaan er 's ochtends uit en komen er 's avonds

eerst in. Die huisgezinnen gaan dus bij den dag achteruit en worden verwaarloosd, want al verdient de man 25 gulden per week, het geeft niets; alles moet altijd nieuw gekocht worden; het goed is dadelijk op, de vrouwen kunnen niet verstellen en kunnen geen huisvrouwen zijn. En als er kinderen zijn, wat moet er dan van komen? De vrouw gaat de deur uit en brengt de kinderen voor een paar centen bij anderen zoolang ter bewaring. Dat groeit alles op voor fabriekskinderen, waarvan niets komt. Als eene vrouw niet in huis kan blijven, dan vindt de man geen genoegen in huis en gaat naar de herberg, want als hij te huis komt, vindt hij een rommel. Dat zijn verwaarloosde huisgezinnen, waarin armoede en dronkenschap worden gekweekt. Het zou een heele zegen zijn als getrouwde vrouwen niet behoefden te werken; het zou ook goedkooper zijn dan als zij werkten, want het kost heel veel geld aan de huisgezinnen: smerig zijn toch is veel duurder dan netjes zijn, Het kan niet anders, want die vrouwen kunnen niet naaien, breien of stoppen.'

Eindelijk nog het getuigenis van een oud-burgemeester uit de vlasstreek in Zuid-Holland. 'Treedt men eene werkmanswoning binnen, dan is één oogopslag voldoende om te weten, of men bij een vlasarbeider is, daar in dat geval de orde, reinheid en netheid ontbreken, welke men in de eenvoudigste boerenarbeiderswoning aantreft, of ook bij die vlasarbeiders, waar de vrouw het zwingelen van vlas niet heeft geleerd en daarom in de huishouding blijft. De financiëele toestand der vlasarbeidersgezinnen, waar de gehuwde vrouw in de huishouding blijft en dus geen loon verdient, is niet minder dan daar, waar zij mede vlas gaat zwingelen.'

Gunstig is daarentegen de toestand in Tilburg. Daar wordt op al de fabrieken in het geheel slechts één gehuwde vrouw gebruikt, en die werkt nog niet eens op de fabriek, maar is er om boodschappen te doen. Men roemt den goeden invloed, dien deze toestand op het gezin heeft. 'Vooreerst worden de kleine kinderen beter verzorgd en in de tweede plaats vindt de man, van het werk komende, een goed gekookt maal en eene zindelijke woning, wat niet het geval kan zijn, wanneer de vrouw op de fabriek werkt. Wanneer de vrouw thuis blijft, op de kinderen past en het huishouden ordelijk en netjes houdt, dan geloof ik dat de man ook van zelf huiselijk zal worden.'

Aldus luidde het getuigenis van een der Tilburgsche fabrikanten.

De verhooren der Commissie bepaalden zich echter niet tot het verzamelen van feiten omtrent het werken van kinderen, jongelieden en vrouwen, maar strekten ook om ingelicht te worden omtrent de maatregelen, die men in dit opzicht van Staatswege wenschelijk of noodzakelijk oordeelde.

Gaat men de verschillende antwoorden na, dan valt in het oog, hoe eenstemmig de verklaringen luidden ten gunste van eene uitbreiding der wet van den heer van Houten, wat den leeftijd betreft, beneden welken het arbeiden van kinderen behoort te worden verboden. Tal van getuigen, zoowel werkgevers als werklieden, geneeskundigen, onderwijzers, godsdienstleeraars, armverzorgers verlangen verhooging van den leeftijd, tot welken het verbod zal gelden, ten minste tot 14 jaar, enkele tot 13, sommige tot hooger dan 14 jaar. Daarenboven wordt nevens de uitbreiding van het verbod tot arbeiden, beperking van den arbeidsduur verlangd gedurende eenige jaren, die volgen op den leeftijd, waarbij het verbod ophoudt; niet alleen met het oog op een gezonde lichamelijke ontwikkeling van den opgroeienden knaap of het aankomende meisje, maar ook om de gelegenheid tot het genieten van verder onderwijs te geven. Van medische zijde wordt het verbod tot werken op zeer jeugdigen leeftijd ook nog aangedrongen, met het oog op den voor de gezondheid bijzonder nadeeligen aard van den arbeid in een deel der fabrieken en werkplaatsen. ‘Jonge kinderen zijn toegankelijker, de weefsels zijn teerder en dientengevolge is het gevaar grooter,’ zoo luidde het advies van dr. Ruijsch.

Maar bestaan tegen de uitbreiding van de wet-van Houten geene overwegende bezwaren? Kunnen de ouders de verdiensten der kinderen wel missen? Is het niet noodig sommige vakken zeer jong aan te leeren? Zijn die jeugdige werkkrachten voor de nijverheid niet noodzakelijk? Zullen de kinderen, die men uit fabriek of werkplaats weert, wel ter school gaan en niet op straat loopen en verwilderen? Ziedaar vragen, die als van zelf oprijzen en ook in de verhooren werden gesteld.

Het bezwaar, dat de ouders van het derven der verdiensten hunner kinderen zouden ondervinden, wordt door onderscheidene getuigen erkend. Terwijl zeer enkelen daaraan van Staatswege zouden willen te gemoet gekomen zien, is het gevoelen merk-

waardig en lofwaardig, dat van de zijde van werklieden zelven omtrent dit punt wordt geuit.

‘In het eerst zouden de gezinnen het loon niet kunnen missen; maar het zal noodig zijn er eenmaal toe te komen, dat zij dat kunnen. Een tijd lang zal moeten geleden worden, ten einde tot een beteren toestand te geraken,’ zoo luidt het oordeel van een der gehoorde werklieden. Een ander verklaart, dat hij zijn eigen kinderen tot hun 14de jaar had laten schoolgaan en dat hij er genoegen van had. ‘Ik heb,’ zeide hij, ‘een jongen van mij heden mede naar den Haag genomen, wij zijn naar Scheveningen geweest en alles wat hij op school heeft geleerd, kwam hem hier te pas. Ik heb met hem loopen praten als met een mensch; ik was niet alleen in den Haag.’ Dezelfde werkman verklaarde, dat hij van zijn leven wel armoede geleden had, maar dat nooit de gedachte bij hem was gerezen: wat zou die jongen een aardig duitje kunnen inbrengen. Onder de gehoorde getuigen waren er echter ook, die den leeftijd van 14 jaren niet aandurfden, maar voorstelden het verbod slechts tot 13jarigen leeftijd uit te breiden, om het geldelijk bezwaar voor de ouders niet te zwaar te maken.

De opmerking moge hier hare plaats vinden, dat, naar het schijnt, het geld verdienen van kinderen op jeugdigen leeftijd op de verhouding van kinderen tot hunne ouders ongunstig werkt. Van kinderen van 14 jaar, die in de vlasindustrie gebruikt worden, wordt getuigd, dat zij de ouderlijke tucht ontwassen zijn en naar eigen goeddunken leven. Hoofdoorzaak daarvan is, dat kinderen, die reeds vroeg aan den vlasarbeid deelnemen, op 14jarigen leeftijd eene niet onbelangrijke bijdrage tot het inkomen, van het gezin leveren, waarom de ouders hen naar de oogen moeten zien. Bij de diamantslijpers vooral wordt reeds op jeugdigen leeftijd veel geld verdiend, waarvan de jongens, ofschoon zij er geen raad mee weten, soms toch slechts een heel klein deel aan de ouders geven.

De vraag, of het niet noodig is ten einde het vak goed te leeren, dat de kinderen reeds jong, reeds op 12jarigen leeftijd, bij het vak komen, werd algemeen ontkennend beantwoord. Integendeel waren verschillende getuigen van oordeel, dat het, ook voor het aanleeren van het vak, gewenscht is, dat de kinderen langer schoolgaan, dat er meer tijd aan de ontwikkeling

hunner verstandelijke vermogens wordt besteed. Bij verschillende vakken worden de kinderen trouwens in den beginne gebruikt voor allerlei zaken, behalve voor het aanleeren van het vak zelf; dit geldt vooral voor verschillende ambachten. Door een der fabrikanten werd de uitbreiding van het verbod tot arbeiden tot een hoogeren leeftijd ook daarom toegejuicht, omdat uit de jongens, die dus meer ontwikkeld op de fabriek zouden komen, later meesterknechts zouden te vormen zijn, die men thans dikwijls uit het buitenland moest trekken.

Ook de vraag, of jeugdige werkkrachten van 12 tot 14 jaren voor de nijverheid onontbeerlijk zijn, vond voor de meest verschillende vakken in de gehouden verhooren eene ontkennende beantwoording.

Thans reeds zijn er verschillende fabrieken, waar jongens niet beneden 13 jaren worden aangenomen; te Tilburg komen de meisjes niet jonger dan 14 jaren op de fabriek. Een directeur eener fabriek herinnert, tegenover mogelijke bezwaren, die zouden kunnen worden ingebracht, aan hetgeen er tijdens de behandeling van de wet van 1874 is gebeurd. Toen is ook hard geschreeuwd over het nadeel, dat de industrie zou lijden; maar door niets is dit bevestigd geworden. Integendeel bleek ook, gelijk boven werd vermeld, uit de afgenomen verhooren, dat men het met die wet heel goed had kunnen vinden.

Zullen de kinderen, die men uit de fabrieken en werkplaatsen weert, wel naar school gaan, of zal men er straatloopers van maken? Op deze vraag luidde het antwoord der meeste getuigen bevredigend; zij meenden dat de kinderen over het algemeen de school wel zouden bezoeken; echter waren er ook, die het tegendeel veronderstelden. Velen, ook vele werklieden, drongen er op aan, dat invoering van leerplicht met uitbreiding van het verbod van arbeid zoude gepaard gaan.

Ook den arbeid van volwassen vrouwen wenschten verschillende getuigen beperkt te zien; vooral wenschte men nacht- en zondagsarbeid verboden te hebben. Zonder wettelijk verbod schijnt thans reeds in Limburg geen nachtarbeid van vrouwen en te Tilburg noch nacht-, noch zondagsarbeid in het geheel voor te komen. Ook werd het voorschrijven van een gedwongen rust voor zwangere vrouwen gedurende eenigen tijd vóór en na de bevalling aanbevolen. Zelfs waren er getuigen, die het wenschelijk achtten dat het werken op de fabriek aan getrouwde

vrouwen, althans zoodra zij kinderen hadden, geheel zou worden verboden. Maar de meesten konden het oog niet sluiten voor het feit, dat de opbrengst van den arbeid der getrouwde vrouw in vele gevallen voor het gezin onontbeerlijk is. Gevallen komen zelfs voor, waarin de vrouw voor het gezin het brood verdient en de man zonder werk thuis blijft. Voor de Commissie verscheen eene arbeidster in een waskaarsenfabriek, die in zulk een geval verkeerde en wier getuigenis door de Commissie zeker niet zonder meêwarigheid zal zijn aangehoord.

Haar man, een verver, had van Juni af geen werk kunnen vinden en daarom was zij weêr op de fabriek gegaan, waar zij vroeger ook werkte. Daar kwam het wel voor, dat zij 36 uren aaneen moest werken, steeds loopende met bakken met warme stearine, om die in de kaarsenvormen over te gieten en des nachts een enkel rustuurtje genietende, gedurende hetwelk zij een zachte (!) plank opzocht om wat te rusten. In zulk een geval gaf eene buurvrouw hare kinderen een hapje gekookt eten, of als er niets overschoot zond zij een dubbeltje naar huis om een broodje te koopen. Was het geen drukke tijd, dan verdiende zij slechts vier gulden in de week. Uit het hart moet den voorzitter wel de vraag geweld zijn, die hij deed: ‘Gij hebt een kwaad leven, meid?’ En zeker niet te verwonderen is het antwoord der vrouw: ‘Best niet, om met vierhonderd centen Zaterdags te huis te komen en Maandag weder op nieuw te beginnen.’

Wij zijn thans genaderd tot het tweede vraagpunt der enquête: Welke is de toestand van fabrieken en werkplaatsen hier te lande, met het oog op de veiligheid, gezondheid en het welzijn der werklieden? In hoeverre worden tot verbetering van dien toestand maatregelen van overheidswege vereischt?

In de eerste plaats de toestand met het oog op de *veiligheid*. Deze laat in sommige fabrieken ten opzichte van brandgevaar te wenschen over. Vooral in Tilburg, waar dikwijls een begin van brand voorkomt, schijnt daarvoor niet voldoende te worden gezorgd. De meeste fabrieken aldaar hebben maar één in- en uitgang; in verscheidene is, bij eene uitgestrekte lengte en groote breedte bij de eerste en tweede verdieping slechts een enkele houten trap naar beneden. Wanneer de fabriek dus ter hoogte van de trap in brand geraakt, zouden de werklieden

geen gelegenheid hebben om te ontsnappen; of, wanneer het eene deel der fabriek in brand staat, zouden zij het andere niet kunnen bereiken. Gelukkig heeft men tot nog toe geen verlies van menschenlevens door brand te betreuren gehad, en gaandeweg schijnt men op verbetering van den toestand bedacht te zijn, nu de zaak meer en meer besproken wordt. Op andere plaatsen blijkt beter tegen brandgevaar gewaakt te worden; men vindt ten opzichte van enkele fabrieken zelfs gewag gemaakt van ijzeren deuren, steenen trappen, eene waterleiding tot blussching en een eigen brandweer. In het algemeen schijnt bij groote fabrieken beter dan bij kleine tegen brandgevaar te worden gezorgd.

Bij het onderzoek naar de veiligheid komen vooral de machines in aanmerking. Op dit punt valt in tal van fabrieken veel te verbeteren; ook hier valt echter de opmerking te maken, dat in groote fabrieken betere voorzorgen genomen worden dan in kleinere, waar men tegen de daaraan verbonden uitgaven opziet.

De meeste ongelukken geschieden uit onachtzaamheid; door dagelijks het gevaar voor oogen te hebben telt de werkman het niet meer en is daardoor soms roekeloos. In de wapenfabriek van Beaumont te Maastricht was - om een staaltje aan te halen - een werkman, die een werktuig behandelde, dat hoogst gevaarlijk was, althans voor iemand, die er met zijn wijde mouwen, zooals hij had, tusschen kwam. De fabrikant had soms met eigen hand een touw om de mouw gebonden, maar de werkman verkoos het niet te laten.

Aan den anderen kant ziet de fabrikant vaak niet in dat de toestand gevaarlijk kan zijn. Meermalen - zoo deelde een ingenieur voor de Commissie mede - had hij den eigenaar eener fabriek gewezen op een of anderen onveiligen toestand, dien deze zelf niet had opgemerkt, maar verklaarde te zullen veranderen. Dit is geheel in overeenstemming met eene verklaring door den Haagschen fabrikant, Dr. Mouton, onlangs in zijne van wege de Liberale Unie uitgegeven brochure afgelegd, dat hij, sterk voorstander van wettelijke maatregelen ten opzichte van de veiligheid in de fabrieken en werkplaatsen, toen hij het onderwerp bestudeerde, in zijne eigen fabriek nog heel wat te verbeteren vond, dat hij tot dien tijd toe niet had opgemerkt.

Omtrent onderscheidene fabrieken werden mededeelingen gedaan over den toestand der machines ten opzichte van de veiligheid. Een der ingenieurs, die als getuige voor de Commissie verscheen en vroeger in het Noorden van ons land had vertoefd, deelde mede, dat, vooral aardappelmeel- en stroopfabrieken aldaar gevaar voor de werklieden opleverden door het onbedekt laten der machinedeelen, vooral der vliegwielen. Eveneens hebben stroo-cartonfabrieken hunne gevaarlijke zijde; daar zijn kooktoestellen die bijna even gevaarlijk zijn als stoomketels met het oog op de kans van springen en toch niet aan staatstoezicht onderworpen zijn; herhaalde malen zijn daarmede ongelukken voorgekomen.

Ook boekdrukkerijen leveren gevaarlijke toestanden op; over het geheel zijn er te veel machinerieën in beperkte lokalen aanwezig, worden de bewegende deelen niet genoegzaam beschermd en zijn de gangen tusschen de machines, die men moet passeeren, te nauw. Van een drukkerij te Amsterdam wordt o.a. door een der getuigen, een werkman, verklaard: ‘Zoodra men de drukkerij inkomt, moet men twee persen voorbij. Het vliegwiel van de eene pers draait in den doorloop, dat van het andere niet; daar kan men passeeren, maar niet wanneer men, bijvoorbeeld, beladen is met pakken papier, zooals de jongens. Die zijn dan verplicht het papier op het hoofd te dragen; anders zouden zij het wiel met den arm raken. Nu zijn de meesten het wel gewoon om daar voorbij te gaan; maar als men het niet gewoon is, ijst men er van. De vormen worden op den grond gewasschen, het loog loopt dan over de handen en maakt den grond glibberig en dan glijdt men gemakkelijk uit en komt tegen het wiel aan.’

Van andere fabrieken wordt weer vermeld, dat de drijfriemen zelfs daar waar men ze op meer dan eene plaats langs een nauwen doorgang moet passeeren, niet omkokerd zijn. Omhulsels van gaas of dubbel glas ontbreken bij peilglazen van stoommachines; evenzoo kappen om uitstekende nokken. Cirkelzagen zijn onbeschermd, openingen in zolders voor hijschgaten niet van afsluiting voorzien.

Groote vliegwielen dienden omringd te zijn met een gesmeed ijzeren band tegen het springen, omdat ze zoo ontzaglijk snel omwentelen; toch komt dit slechts bij uitzondering voor. Voorts is er gevaar verbonden aan het met de hand in be-

weging brengen van het vliegwiel, het met de hand opzetten van riemen op de schijven, het smeren der machines, terwijl deze in beweging zijn.

In weverijen schijnt het nog al dikwijls voor te komen dat werklieden door het uitschieten der spoel bij een machinaal weefgetouw aan het oog verwond worden. Door ijzeren draadnetten tusschen de weefstoelen te hangen is het gevaar te voorkomen. Dit schijnt echter niet algemeen te geschieden.

Bij vele patroons - aldus getuigde een timmermansknecht uit Amsterdam - wordt gesteigerd met oud hout en slecht touw, terwijl ook soms onder de dwarsliggers der steigers geen steunklossen zijn aangebracht. Soms ligt dit aan de knechts; solide patroons wijzen aan zulke knechts de deur, onsolide zien het echter graag, omdat het besparing geeft. Dikwijls gebeuren daardoor ongelukken. Door het breken van een steiger - leest men dan in de couranten - is de werkman die en die gevallen.

Met het oog op de gebrekkige wijze waarop in verschillende fabrieken voor de veiligheid wordt gezorgd, werd in de getuigenverhooren aangedrongen op het maken van wettelijke bepalingen. Een der gehoorde ingenieurs was van oordeel, dat niets van practischen aard belet voor nieuw op te richten nijverheidsondernemingen strenge bepalingen in het leven te roepen. Voor de bestaande inrichtingen echter zou men door overgangsbepalingen rekening moeten houden met den bestaanden toestand.

Niet alleen met het oog op de veiligheid, maar ook met het oog op de *gezondheid* der werklieden is de toestand van fabrieken en werkplaatsen door de Commissie onderzocht. Ook dit deel van het onderzoek bracht feiten aan het licht, die bewezen dat er nog veel te verbeteren valt.

Van een salmoniakfabriek wordt medegedeeld, dat er in een jaar of tien zes werklieden, ten gevolge van den schadelijken invloed der atmospheer, waarin zij werken, zijn overleden; dat de arbeiders, als zij niet oppassen, bewusteloos neervallen en snel naar buiten moeten worden gebracht. De werklieden lijden aanhoudend aan de oogen; het volk spreekt dan ook van de zeere-oogenfabriek. Verbeteringen, die men in den laatsten tijd heeft aangebracht, zijn, naar het schijnt, wel aan de buren, maar niet aan de werklieden ten goede gekomen.

Van een waskaarsenfabriek wordt vermeld, dat daar het gas, dat tot verlichting dient, gestookt wordt uit ellendigen afval, hetgeen bij de verbranding eene blauwe vlam met ontwikkeling van zwaveligzuur geeft. De atmospheer is daarenboven bezet met zwarten neerslag, die nu en dan in vlokken neervalt.

In steenhouwerijen is veel stof; de inrichting der werkplaatsen laat te Amsterdam veel te wenschen over; zij zijn open en het is er vochtig en koud. De steenhouwers worden in den regel dan ook niet de oudste werklieden en zijn dikwijls ziek. Buitendien komen dikwijls ongelukken aan de oogen voor door het springen van scherfjes in het oog ten gevolge der beperkte ruimte. Te Rotterdam, 's Gravenhage en elders schijnt het beter te zijn; men vindt daar afgesloten en tochtvrije werkplaatsen, waarin ook soms gestookt wordt.

Bij de lithographie is het zoogenaamde bronzen schadelijk. De jongens, die daarmede bezig zijn, hebben steeds een hoop zoogenaamd stofgoud of zilverpoeder vóór zich; het stuiven daarvan schijnt soms zoo erg te zijn, dat men op tien pas afstand niet kan zien; het is erg nadeelig, omdat het metaalstof daardoor ingeademd wordt. Zulke jongens krijgen een paar centen meer om melk te koopen, ten einde de vergiftigende werking tegen te gaan.

Ook in lettergieterijen schijnt het geen gezond werken te zijn; ook daar worden metaaldeelen ingeademd; hetgeen tengevolge heeft, dat de meeste werklieden het met de borst te kwaad krijgen en aan bloedspuwingen lijden; een werkman zeide, dat 50 jaar in zijn vak oud was. Jongens met een zwak gestel sterven vroeg, als ze niet spoedig het vak verlaten.

Van ernstigen en treurigen aard zijn vooral de vergiftigingen, die in loodwitfabrieken voorkomen. Het lood is een langzaam vergif, dat accumuleert; men ontwaart er eerst niets van, maar als men het eindelijk bemerkt, dan heeft men het ook voor zijn geheele leven beet. Te Dordrecht bestaat eene loodwitfabriek, waar het bedrijf op de meest schadelijke wijze wordt uitoefend, volgens de zoogenaamde Hollandsche methode. Daardoor heeft men voortdurende stofontwikkeling. Het gevormde koolzuur loodoxyde wordt van de cilinders afgeklopt en langs den natten weg gemalen; vervolgens wordt de brei gedroogd en wederom gemalen en daarna gebuild. Dat alles geeft stof, waarvan de inademing voor de werklieden zeer nadeelig is.

De ventilatie in de fabriek was tengevolge van opmerkingen door het geneeskundig staatstoezicht gemaakt, wel wat verbeterd; maar nog steeds zijn toch de werklieden aan de nadeelige gevolgen van die fabrikage blootgesteld. In het ziekenhuis te Dordrecht werden volgens het gemeenteverslag behandeld aan loodkoliek in 1879: 7, in 1880: 7, in 1881: 8, in 1882: 9, in 1883: 10, in 1884: 8 en in 1885: 18 personen, die naar het schijnt allen van die eene fabriek afkomstig waren.

Ook de vlasindustrie heeft haar zondenregister. De adjunctinspecteur van het geneeskundig staatstoezicht in Zuid-Holland deelde voor de Commissie mede, dat de eerste aanleiding voor hem om uit een hygiènisch oogpunt een onderzoek omtrent de vlasindustrie in den Hoekschen Waard en op het eiland IJsselmonde in te stellen, was gelegen in de omstandigheid, dat de menschen tusschen 14 en 40 jaar in die streken er zoo slecht uitzagen en als men hen in gesloten lokalen ontmoette zoo erg hoestten. Verscheidene geneesheeren, die jaren lang in die streken een uitgebreide praktijk hadden, spraken eenparig de overtuiging tegen hem uit, dat het vlassen behoorde tot de meest ongezonde bedrijven. De Hoeksche Waard kan dan ook gerekend worden dat gedeelte van Nederland te zijn, waar de sterfte het grootst is; vooral aan borstziekten is de sterfte in de vlasgemeenten veel grooter dan in andere. Ook een oudburgemeester uit die streken liet zich in denzelfden ongunstigen geest uit. ‘Wanneer men op de genoemde Zuid-Hollandsche eilanden een werkman ontmoet’, zegt hij, ‘zegt de eerste blik of hij een vlasarbeider is; het geestelooze bleeke gelaat, de beklemde ademhaling en heesche stem wijzen hem aan. Vlaszwingelaars van 60 jaren zijn hoogst zeldzaam, en dan nog lijden deze aan ziekten der borstorganen; op iederen leeftijd boven 20 jaren schijnen zij 10 jaren ouder dan zij werkelijk zijn. Een zwingelaar van 60 jaar zonder gebreken is een witte raaf, met wien ik zou kunnen rondreizen om hem te laten kijken.’

Het kwaad zit voornamelijk in het zwingelen van het vlas; het braken is minder erg. De geheele ruimte in eene zwingelkeet is vol stof; men moet, als men er in gaat, een andere kleeding aantrekken; anders zou men niet toonbaar zijn. In zulk een atmospheer werken nu de arbeiders van 's morgens 4 of 4½ uur tot zonsondergang en brengen zelfs hunne jonge

kinderen mede, minder om te werken dan wel om hun reeds vroeg het werk te doen zien en hen aan de inademing der stof te gewennen; iets, wat van medische zijde juist sterk wordt afgekeurd, omdat de ademhalingsorganen bij kinderen veel lichter nog worden aangedaan dan bij volwassenen.

In zulke zwingelkeeten is meestal een zolder, waar het vlas wordt geborgen; daartegen hecht zich het stof, dat later weer naar beneden valt. Zulke zolders moesten, volgens getuigen, niet aanwezig zijn, en in het dak behoorde gelegenheid voor ventilatie gemaakt te worden.

Sedert 1870 zijn belangrijke verbeteringen aangebracht, vooral door de invoering van machines, waarbij ook opzuiging van stof door zoogenaamde exhausters plaats vindt. Opmerkelijk is het dat daarmede ook eene vermindering van de sterfte aan ziekten der ademhalingsorganen gepaard ging.

Tot de inrichtingen, die zeer nadeelig zijn voor de werklieden, behooren ook de aardewerkfabrieken. De aardbewerkers zitten den ganschen dag in het stof en in de hitte, krijgen de pottemannekensziekte, zooals het te Maastricht genoemd wordt, d.i. de longtering, en sterven vroeg. Men heeft er, die, als zij goed in de twintig zijn, al kortademig worden. Te Maastricht is het zelfs een gewoon gezegde: ‘een faiëncier wordt niet ouder dan 40 jaren; dan volgt de tering.’ ‘Veertig jaren is een mooie ouderdom bij ons’, verklaarde een meestervormer op een porseleinfabriek aldaar.

Juist in de jonge jaren zijn de longen voor die schadelijke invloeden het vatbaarst; komt men ouder op de fabriek, dan wordt men ouder. Een 60jarige aardbewerker van een der fabrieken getuigde: ‘Als ik op eene fatsoenlijke plaats kom, dan zegt men: daar komt de oude Dresen aan; er zijn zoovele van die pottemannekes weder doodgegaan, maar de oude Dresen blijft toch altijd gezond. Dan vraagt men mij soms: Zijt gij jong op de fabriek gekomen? en dan zeg ik de waarheid, ik was over de 19 jaar. Daar zal het wel uit voortkomen, zegt men dan. Maar dat ik er velen heb zien afsterven is zeker.’ ‘Als ik het dus goed begin te begrijpen’, zeide de voorzitter, ‘haalt men u in Maastricht aan als een soort van curiositeit, dat gij het zoo lang hebt uitgehouden?’ Waarop de werkman antwoordde: ‘Ja, ik zou het waarachtig ook meenen, Mijne Heeren, want als wij aan het werk zijn, dan zegt men:

Kijk dien ouden Dresen eens aan; precies alsof ik toevallig de eenige was, die niet ziek wordt.'

In zulke aardewerkfabrieken kan bovendien het dompelen der voorwerpen in de loodwithoudende glazuurbrei aanleiding geven tot vergiftiging. Bij grootere voorwerpen wordt daartoe eene tang gebruikt, maar kleinere worden met de handen ingedompeld, en daarbij kan het loodwit door de huid worden opgenomen. Om het gevaar minder te maken verwisselt men het personeel dikwijls en moeten de handen vóór het eten goed gewasschen worden. Gelukkig is de vraag naar dergelijk loodhoudend aardewerk belangrijk verminderd, en wordt er tegenwoordig wel ⅔ minder van vervaardigd dan vroeger.

Een andere leelijke kant aan deze industrie is het ledigen der ovens, d.i. het uithalen der gebakken voorwerpen. Dit schijnt wel tot groote misbruiken aanleiding te hebben gegeven. Men laat de ovens soms niet voldoende afkoelen, voordat de werklieden er in gaan, ten einde meer voorwerpen in denzelfden tijd te kunnen bakken, wat echter natuurlijk ook te verkrijgen zou zijn, door meer ovens bij te bouwen.

Van een der te Maastricht bestaande fabrieken werden erge tafereelen van den toestand der werklieden, die de ovens moeten uithalen, opgehangen. Zoo hevig moet de hitte der ovens soms geweest zijn, dat de doeken om het hoofd der werklieden verschroeiden. Slechts eenige minuten hielden zij het er in uit; na het uittreden vielen zij soms neer als menschen, die niet meer kunnen en dronken dan groote hoeveelheden water. Deze uithalers doen niets anders dan dat; zij gaan met tusschenpoozen van rust van den eenen oven naar den anderen. Geen wonder, dat zij na 5 of 6 jaren door versche krachten moeten worden vervangen.

Onpartijdigheidshalve voeg ik hier echter bij, dat een van de firmanten der bedoelde fabriek, die voor de enquête-commissie de voorstelling, welke van deze zaak gegeven werd, wel wat sterk gekleurd noemde, maar toch het voornemen te kennen gaf om twee ovens te laten bijbouwen, later in eene brochure tegen de waarheid der getuigenissen is opgekomen en tevens mededeelde, dat de bouw van nieuwe ovens onnoodig was gebleken.

Dat de toestand inderdaad niet zoo behoeft te zijn als daareven geschetst werd, blijkt uit hetgeen de enquête omtrent

eene andere dergelijke fabriek in dezelfde stad leerde. Van de daar aanwezige ovens wordt verzekerd, dat de temperatuur, waarbij de werklieden daarin gaan, niet hooger is dan in eene op gewone wijze verwarmde kamer, dat de werklieden er dan ook zoo lang in blijven als zij noodig hebben en dat zij soms wel 20 jaren bij die afdeeling werkzaam zijn.

Geven, blijkens de medegedeelde feiten, verschillende fabrieken en werkplaatsen, uit het oogpunt der gezondheid, aanleiding tot gegronde aanmerkingen; erkend moet aan den anderen kant worden, dat daartegen door de werklieden zelven niet altijd gedaan wordt, wat kon worden gedaan. Zoo wordt, om een voorbeeld te noemen, door meer dan een getuige verzekerd, dat de werklieden in verschillende fabrieken geen gebruik willen maken van zoogenaamde respirateurs of contra-respirateurs, die dienen om de lucht vóór de inademing te zuiveren van het stof, waarmede zij bezwangerd is.

Welke voorschriften overigens in deze materie van Staatswege zouden te geven zijn, hangt natuurlijk van den aard der verschillende fabrieken af. Voor kinderen van 12 tot 16 jaren wenschte een der gehoorde geneeskundigen, Dr. Ruysch, tegenwoordig referendaris aan het departement van Binnenlandsche Zaken, het arbeiden in de fabrieken, waar de gezondheid of het leven in gevaarlijke mate kan worden bedreigd, bepaald verboden te zien. Ook wenschte hij dat eenige zeer algemeene en hoogst noodzakelijke regelen aangaande de inrichting der werkzalen uit een hygiènisch oogpunt zouden gesteld worden.

Sommige der gehoorde getuigen waren van gevoelen, dat afzonderlijke inspecteurs behoorden te worden aangesteld, om te zorgen, dat de wetsbepalingen op den arbeid werden nageleefd, maar ook om de toestanden op het gebied van den arbeid te bestudeeren en bloot te leggen en aldus de noodige bouwstoffen te leveren voor de aanvulling der wettelijke bepalingen op den arbeid.

Het laatste punt van onderzoek, waaronder vele zaken kunnen worden begrepen, is de toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op het *welzijn* der werklieden. Daartoe behoort in de eerste plaats de zorg voor de werklieden in geval van ziekte, ongelukken en hoogen ouderdom.

Gelijk te verwachten was in eene zaak, die geheel aan de

bijzondere inzichten der verschillende fabrikanten is overgelaten, wordt in dezen verschillend gehandeld. Met voldoening mag uit de verhooren worden opgemaakt, dat een aantal fabrikanten zich moreel verplicht rekenen den werkman in genoemde gevallen niet aan zijn lot over te laten. Er zijn er, die aan oude, afgeleefde werklieden lichter werk geven of hen pensioneeren met behoud van hun geheele loon of althans van een deel daarvan. Een enkele gaat soms nog verder: een fabrikant b.v. deelde mede, dat de weduwe van zijn vorigen meesterknecht ook pensioen genoot. Ook bij voorkomende ongelukken wordt in een aantal fabrieken voor de werklieden gezorgd.

Bij ziekte wordt eveneens hulp verleend, in sommige fabrieken op deze, in andere op gene wijze. Er zijn fabrieken, waar ziekenkassen bestaan, somtijds verplicht, waarin werkman en fabrikant gezamenlijk bijdragen; andere ziekenfondsen worden uitsluitend door de werklieden bijeengebracht, die daaruit bij ziekte een deel van hun loon krijgen, terwijl de fabrikant het andere deel betaalt. In andere fabrieken betaalt de fabrikant geheel alleen uit eigen kas.

Maar tegenover deze gunstige gevallen staat ook tal van andere, waarin de werkman geheel aan zijn lot wordt overgelaten.

Zelf slaan de werklieden de handen dan wel ineen en richten vereenigingen op tot onderlinge ondersteuning vooral bij ziekte. Te Amsterdam bestaan onderscheidene dergelijke vereenigingen, waarvan sommige, die reeds een aantal jaren oud zijn, een aardig kapitaaltje bezitten. Zoo is eene vereeniging ‘Handwerkers Vriendenkring’, die 18 jaar bestaat en 350 à 360 leden telt, die elk eene contributie van 10 cents per week betalen, reeds in het bezit van een kapitaal van ƒ 25,000. Eene andere vereeniging, de schildersvereeniging ‘Vooruitgang zij ons doel’, die 21 jaren bestaat en 140 leden telt, die elk slechts 3 cent per week bijdragen, bezit reeds ƒ 8000.

Eene slechte gewoonte, die bij sommige dezer vereenigingen bestaat, is, dat de kas op het eind van elk jaar gedeeld wordt, zoodat men nooit tot kapitaalvorming komt. Een der gehoorde fabrikanten, die goed voor zijn werkvolk zorgt, legde daaromtrent de volgende verklaring af: ‘Alles is beproefd, maar alles leed schipbreuk. Onlangs is opgericht een ziekenfonds, waarin de werklieden niet verplicht waren deel te nemen. Degenen,

die deelnamen, moesten 10 centen per week bijdragen, terwijl de patroon voor iederen werkman, die deelnam, 5 cents aan het fonds gaf. Maar het fonds kon uit gebrek aan deelneming van de werklieden niet blijven bestaan. Men kan geen 2 centen van den werkman krijgen voor een ziekenfonds, maar wel willen ze 10 centen per week bijdragen, wanneer het plan bestaat om het geld na verloop van een jaar te deelen. Zij houden wel van deelen, maar niet van sparen. Een paar centen voor den ouden dag weg te leggen, waarbij de patroon gaarne wat voegen zou, gaat niet, althans bij velen. Evenwel moet ik tot eer van de werklieden zeggen, dat zij een medelijdend hart hebben en steeds bereid zijn elkander te helpen in gevallen van ziekte.'

Zeer eigenaardige toestanden komen te Maastricht voor.

Volgens de verklaring van den Secretaris van het burgerlijk armbestuur waren er in 1886 niet minder dan 1189 arbeidersgezinnen, die door het armbestuur met geneeskundige hulp en geneesmiddelen werden bedeeld, en daaronder 707 van werklieden uit eene zelfde fabriek. Maar daarmede houdt de hulp niet op. Wel zijn er ziekenbeurzen, waaruit de werkman de helft van zijn dagloon in geval van ziekte ontvangt; maar er wordt niet uitgekeerd voor den ouden dag. Als zij een jaar ziek zijn krijgen zij de helft, en als zij meer dan 2 jaren ziek zijn niets meer. Zij worden dan eenvoudig geschoven op de gemeentelijke en particuliere liefdadigheid of aan gebrek overgelaten. Er zijn zelfs hemeltergende gevallen voorgekomen van menschen, die in de 40 jaren op zulk eene fabriek geweest waren, zonder ooit ziek te zijn geweest en ooit een cent uit de bus genoten te hebben, en die eensklaps aan de deur werden gezet. Er waren thans 10 fabrieksarbeiders, die minder dan 10 jaren op de fabriek gearbeid hadden; 8, die er van 10 tot 20; 7, die er van 20 tot 30; 1, die er van 30 tot 40 en 3, die er meer dan 40 jaar hadden gewerkt en die nu voor hun geheele leven in het godshuis waren opgenomen, geheel en al ten laste van het armbestuur. Een der directeuren eener groote fabriek erkende zelf voor de Commissie, dat, wanneer zij het gedaan konden krijgen, zij hunne werklieden ten laste van het armbestuur brachten. Zij maakten dan, dat het armbestuur niet wist dat de arbeiders van hunne fabriek kwamen, omdat zij anders een brief moesten toonen, dat zij het zouden betalen.

Van onderscheiden kanten werd met het oog op deze en andere dergelijke feiten voor de Commissie de meening uitgesproken, dat de Staat zich met de zaak der verzekering der werklieden behoorde in te laten, opdat daarvoor algemeen en op voldoende wijze zoude worden gezorgd.

Van ziekenfondsen tot begrafenisfondsen il n'y a qu'un pas.

Ook omtrent deze laatsten werden door de Commissie aan enkele getuigen vragen gedaan, waarop de antwoorden hoogst ongunstig luidden. Als een werkelijke exploitatie van den werkman beschouwde de een ze; allerfataalst werkten ze volgens een ander; speculatiefondsen noemde ze een derde. Menschen, die er tegen op zien om 25 cents per week voor de spaarbank te geven, betalen zonder tegenzin 30, 35 à 40 cents voor een begrafenisfonds, en de contributie is hoog, als men de som rekent, die bij overlijden wordt uitgekeerd. Daarenboven, wanneer zij hunne wekelijksche bijdragen gedurende eene maand niet betalen, zijn zij dikwijls hun geheele recht kwijt; en in geval van ziekte komt het dikwijls voor, dat zij het niet kunnen. Een der getuigen deelde mede, dat er ouders waren, die hunne kinderen in verschillende begrafenisfondsen deden, en dat het gevolg was, dat de kinderen onverzorgd werden gelaten, zoodat zij vóór den tijd stierven; zoodoende kregen de ouders de ƒ 25 begrafenisgeld in handen. Anderen speculeeren door in zulk een fonds te gaan op den dood van bepaalde personen. Een der gehoorde getuigen deelde een geval mede, waarbij op het hoofd van één persoon door zeven verschillende personen eene inschrijving in een begrafenisfonds genomen was. Wanneer zoo iemand er slecht uitziet of op zijn laatste beenen schijnt te loopen, dan laat men hem, al is het een wild vreemde, wel in een begrafenisfonds inschrijven, in de hoop van er een voordeeltje uit te trekken!

Gaan wij van deze verschillende fondsen tot andere zaken over, waarbij het welzijn der werklieden betrokken is, dan mag de wijze, waarop het loon wordt uitbetaald, niet stilzwijgend worden voorbijgegaan. In dit opzicht is de toestand, die algemeen te Maastricht bestaat en ook te Tilburg wel voorkomt, af te keuren. Men betaalt daar niet per week, maar om de veertien dagen, per quinzaine; de reden, daarvoor opgegeven, is, dat dit voor de administratie der fabrieken gemakkelijker is.

Deze gewoonte wordt door alle gehoorde werklieden en ook

door andere getuigen afgekeurd; men zou het betalen om de week voor den gang van het huishouden veel beter vinden. De nadeelen van de afgekeurde wijze van betaling zijn gemakkelijk in te zien. Zij geeft aanleiding tot inkoopen op crediet, tot borgen of poffen, zooals het in Limburg genoemd wordt; daarmede gepaard gaat het betalen van een hoogeren prijs dan bij prompte comptante betaling het geval zou zijn. Bovendien is de som, die de werkman om de 14 dagen in handen krijgt, betrekkelijk groot; daardoor kan hij de verleiding soms niet weerstaan om een deel er van te verbrassen. Ook de dag van betaling, de Zaterdag, werd door meer dan een getuige ongeschikt geacht; om verkwisting te voorkomen zouden zij beter vinden dat midden in de week werd uitbetaald. In eene enkele fabriek te Maastricht bestaat zelfs het misbruik, dat het geld, dat de werklieden in eene quinzaine verdiend hebben, pas tegen het eind der volgende quinzaine wordt uitbetaald; daar blijft dus altijd 14 dagen loon staan; dat noemen de werklieden ‘pengeld’ en die dagen ‘pendagen.’ Die fabrikanten doen dit om de werklieden in hun macht te hebben en te zorgen dat zij de fabriek niet verlaten dan nadat zij 14 dagen van te voren hebben gewaarschuwd.

Ook andere misbruiken komen hier en daar voor. Op eene der sigarenfabrieken wordt van de werklieden 20 cents per week voor de zitplaats en des winters voor vuur en licht geëischt, en moeten zij zelf de stijfsel betalen. In eene aardewerkfabriek werd vroeger 6 percent van het loon afgetrokken voor machinegeld, d.i. voor het gebruiken van de machine, die den tour in beweging brengt. Later is dat machinegeld vervallen, maar heeft men tegelijk de prijzen verlaagd. In de glasslijperij van diezelfde fabriek betaalde men volgens een der getuigen 10 percent als machinegeld. ‘De machine’, zeide hij, ‘staat er reeds sedert 1868. Ondersteld nu, dat er 32 meesters zijn, zooals in de slijperij werkelijk het geval is, gemiddeld 300 francs per maand verdienende, dan maakt dit 32 maal 30 francs per maand, of wel van 1868 tot 1887 een totaal bedrag van, naar ik meen, 219,000 francs. Op die wijze zou de machine wel van zilver kunnen zijn.’

In een aantal fabrieken worden boeten voor verschillende vergrijpen toegepast, zonder dat te dien opzichte een reglement bestaat; de werklieden zijn daarbij dikwijls geheel aan de wille-

keur van opzichters of bazen overgelaten. Enkele fabrieken maken in dit opzicht eene uitzondering, doordien zij op dit punt reglementaire bepalingen bezitten.

Zijn er, gelijk uit het voorgaande blijkt, sommige zaken, die het welzijn van den werkman betreffen, waarin de fabrikant verbetering zou kunnen brengen; ook de werklieden zelven konden voor een deel althans, hun welzijn beter bevorderen dan zij thans wel doen. Ik heb hierbij vooral het oog op het treurige drankmisbruik, dat ook weer uit deze enquête bleek. Men moet daarbij echter onderscheid maken tusschen werklieden en werklieden. Zetters en drukkers b.v. behooren tot de betere soort werklieden; bij hen komt het drankmisbruik weinig voor. Sigarenmakers daarentegen gaan veel aan dit euvel mank. Een gevolg daarvan is het maandaghouden en hetgeen daaraan verbonden is. Niettegenstaande des maandags een half uur langer gewerkt werd dan des zaterdags - zoo deelde een sigarenfabrikant mede - werd er gemiddeld des maandags 200 percent sigaren minder afgeleverd dan des zaterdags. Die fabrikant was begonnen met des maandags aan de werklieden de gelegenheid te geven des middags gedurende den schafttijd op de fabriek te blijven, opdat zij niet door hunne kameraden, die niet op het werk gekomen waren, zouden worden afgewacht en medegesleept. Een andere sigarenfabrikant deelde mede, dat het werkvolk des zaterdagsavonds reeds vroeg met werken eindigde, dat velen des maandags niet eens opkwamen, en des dinsdags nog met de naweeën te kampen hadden, zoodat zij pas woensdags flink aan het werk trokken. Een spiegelfabrikant, bij wien het kwaad ook veel voorkwam, verklaarde dat er werklieden waren, die ƒ 18 à ƒ 20 per week verdienden en daarvan ƒ 6 à 8 naar de kroeg brachten. Door een fabrikant van aardewerk werd medegedeeld, dat er vroeger wel faïenciers waren, die ƒ 110 tot ƒ 115 per maand verdienden, maar wier vrouwen hoogstens ƒ 30 per maand voor het huishouden kregen, terwijl het overige geld aan drank en dergelijke zaken zoek gebracht werd. Ook onder ambachtslieden komt het drankgebruik nog al voor. Te Amsterdam komen zij soms 's morgens om 4 uur, voordat zij naar het werk gaan, al in de kroeg. Vandaar dat men meende dat het schenken van sterken drank in den vroegen morgen moest verboden worden.

In het voorgaande is meestal op bestaande gebreken gewezen. Dit lag voor de hand, waar het de vraag gold, of de tusschenkomst van den Staat noodig was. Maar gelukkig ontbreken naast verkeerde toestanden ook de goede niet; reeds hier en daar werd daarop gewezen en aanstonds zal er gelegenheid zijn daarop nog terug te komen.

Wat overigens uit de enquête wel bleek, is, dat de verkeerde toestanden dikwijls niet zoozeer het gevolg zijn van de onvermijdelijke eischen der nijverheid, als wel van de bijzondere opvattingen der industriëelen. Dien indruk moet men uit verschillende verhooren wel krijgen. Zie bijvoorbeeld op welke wijze een der directeuren van eene fabriek, over welke voor de Commissie verscheidene klachten inkwamen, zich in het verhoor uitliet.

Het nachtwerk van jongens van 12 en 13 jaar in de glasblazerij zes nachten aaneen noemde deze fabrikant werk, dat spelenderwijs werd verricht. Heel gewoon vond hij het, dat hij vroeger dag- en nachtploegen van kindertjes van 9 jaar in zijne glasblazerij gebruikte. Op de vraag van den voorzitter, of de werklieden, als hij ze niet meer gebruiken kon, heengingen en hij niets meer aan hen deed, zoodat een groot deel eenvoudig ten laste van de stedelijke armenkas kwam, antwoordde hij koudweg: ‘Ook al.’ Toen de jongens in zijne fabriek bij gelegenheid van een loonsvermindering ontevreden werden, had hij hun gezegd: Wilt gij niet werken, gaat dan maar wandelen. En toen zij, zooals hij het noemde, na 14 dagen met hangende pootjes kwamen vragen om terug te mogen komen, had hij hen *voor zijn pleizier* een maand laten wandelen en hen daarna weer aangenomen. Op de vraag van den voorzitter, of bij strikte toepassing van de wet van vraag en aanbod (gelijk die bij hem scheen plaats te hebben) de gehechtheid aan den patroon en aan de zaak wel groot kon zijn, antwoordde hij minachtend: ‘Och, gehechtheid van het werkvolk!?!’ Allerremarquabelst - om het woord van den voorzitter te gebruiken - was een mededeeling van dezen zelfden fabrikant omtrent den arbeid der fondeurs en stokers in zijne fabriek. Zoowel aan de eersten, *die slechts* 4 *van al de dagen des jaars*, als aan de laatsten, *die geen enkelen dag van het jaar vrij hadden*, had hij, volgens zijn zeggen, aangeboden, hun met behoud van hun geld één dag in de week vrij te geven; maar hunne liefheb-

berij om te werken was zoo groot, dat zij daarvoor bedankt hadden!

Kan het, na bovenstaande mededeelingen, wel verwondering baren, dat over de verhoudingen in die fabriek vele klachten werden vernomen? Waren de misstanden, waarover werd geklaagd, nu onafscheidelijk aan den aard der industrie verbonden, men zou denzelfden toestand ook in andere fabrieken van denzelfden aard moeten aantreffen. En wat leerde daarentegen de enquête ten opzichte van eene tweede gelijksoortige fabriek in dezelfde gemeente?

Nooit had men daar moeilijkheden met de werklieden gehad; directie en werklieden waren met elkander tevreden. De menschen werken er veel pleizieriger en opgeruimder dan in de eerste fabriek. Een der werklieden verklaarde: ‘Wij hebben goede heeren, en die over hen klaagt, doet leed aan Onzen Lieven Heer.’ Dat was, volgens hem, de algemeene opinie der werklieden, en zij hoopten dat de fabriek jaren lang zou blijven bestaan. Het verschil tusschen beide fabrieken is inderdaad in het oog vallend.

Aangenaam is het, na op tal van gebreken te hebben moeten wijzen, naast dit laatste geval eenige andere te vermelden, waarin o.a. van goede verhoudingen bleek.

Van een sigarenfabrikant werd door een zijner werklieden, die reeds 31 jaren bij hem gewerkt had, getuigd: ‘Wij kunnen er roem op dragen dat er in het geheele Rijk niet zulk eene fabriek bestaat als die van onzen heer Philips, wat de behandeling van den werkman betreft.’ Begrijpelijk wordt die ingenomenheid met den fabrikant, waar men dezen zelf voor de Commissie hoort verklaren: ‘Maar eene zaak weet ik wel, en dat zou ik iederen patroon aanraden, nl. dat zij niet te veel overlieten aan hunne chefs d'atelier en onderbazen, zoodat er eene meer onmiddellijke belangstellende verhouding zij tusschen patroon en werkman. Immers men *moet* eindelijk wel belangstellen in menschen, waarmede men dagelijks omgaat.’

Een papierfabrikant, bij wien een vierde van zijn talrijk personeel reeds gedurende 20 jaren en meer voortdurend werkzaam is, verklaarde op zijn beurt trotsch te zijn op hunne tevredenheid en hun vertrouwen, en schreef die toe aan het feit, dat hij zich voortdurend met hun lot en hun toestand bezig hield. Sedert de laatste 15 jaren had de fabriek slechte

tijden gehad en toch was in dien tijd geen enkel werkman bedankt om gebrek aan werk; steeds werd het volle loon uitbetaald, ofschoon het wel voorkwam, dat hij 14 dagen van de maand met ⅓ van de fabriek geen werk had. Als dan het werk weêr bijkwam, werkte zijn volk wat langer, om op die wijze de schade voor den fabrikant in te halen. Ofschoon verreweg de meeste papierfabrieken op Zondag werken, liet hij dit na met het oog op zijne werklieden, ofschoon hij daarvan nadeel had. Merkwaardig was het antwoord, dat hij gaf op de vraag, hem door een van de leden der enquête-commissie gedaan, of hij bij de vaststelling van het loon zich regelde naar vraag en aanbod. ‘Dat kan en mag niet’, was zijn antwoord. ‘Ik weet zeker dat ik tegenwoordig werkvolk in het algemeen twintig percent beterkoop kan bekomen; maar het geval is, dat men gebrekkige werklieden krijgt en slechter werk, dat per slot van rekening niet deugt. Wij hebben de macht om het salaris te verminderen, want er is door de bestaande crisis te veel werkvolk. Ik heb het al voor jaren kunnen doen en zal er misschien toe moeten overgaan, wanneer de winst ophoudt.’

Dit zijn voorbeelden, die ik uit meerdere koos. Maar uit de verhooren bleek ook dat er eene industriëele gemeente is, waar de toestand niet alleen in sommige fabrieken, maar over het geheel reden tot tevredenheid schijnt te geven; dat is Tilburg. Daar wonen de werklieden in afzonderlijk staande huisjes met tuintjes er bij; sommigen hebben of krijgen deze zelfs in eigendom. Getrouwde vrouwen werken er niet op de fabrieken; Zondags- of nachtwerk komt er in het geheel niet voor; de kinderen worden er dikwijls niet zoo heel jong aangenomen en het werk is voor hen niet zwaar; bij ziekte, ongeluk of hoogen ouderdom wordt algemeen voor de werklieden gezorgd.

De verhouding tusschen fabrikanten en werklieden is daar dan ook zeer bevredigend. De toestand heeft, volgens een der getuigen, het karakter van eene groote familie. De menschen, die bij een patroon zijn, blijven en gaan bij erfenis in dezelfde familie over. Volgens een der getuigen, vroeger werkman, thans zelf fabrikant, ligt het veel aan de patroons zelven, of de toestand goed is of niet; als de werklieden goed behandeld worden, maken zij het van zelf goed.

Zulke getuigenissen zijn inderdaad bemoedigend. Zij bewijzen, dat daar, waar de fabrikant het eigenbelang niet tot uit-

sluitend richtsnoer zijner handelingen neemt, maar de zedelijke verplichtingen gevoelt, die hij als mensch ten opzichte van zijne werklieden heeft te vervullen, de hedendaagsche nijverheid niet tot die misbruiken leidt, welke elders worden aangetroffen, waar de werkgever die hoogere opvatting van zijne roeping mist. Maar uit de verhooren van verschillende fabrikanten, die zich het lot hunner werklieden aantrekken, bleek tevens het verblijdend resultaat, dat hunne belangen, wel verre van daardoor schade te lijden, er door werden gebaat. De strijd der belangen, die daar waar het egoïsme uitsluitend den scepter voert, tot betreurenswaardige verhoudingen leidt, verdwijnt elders, waar het ethisch element in de betrekking tusschen werkgever en arbeider niet wordt verwaarloosd.

Intusschen heeft de enquête geleerd, dat ook bij ons in verschillende opzichten op het gebied van den arbeid toestanden bestaan, die verbetering eischen. Kan die verbetering aan de vrije werking der maatschappelijke krachten worden overgelaten? Zeker valt op enkele feiten te wijzen, die doen zien, dat de enquête zonder tusschenkomst van den wetgever reeds eene moreele werking uitoefent. In een enkele gemeente, waar de schafttijd der werklieden te kort was, slaat men de handen ineen, om die algemeen te verlengen; waar de enquête het gebrekkige van de toestanden met het oog op brandgevaar aan het licht bracht, is de aandacht er op gevestigd om deze te verbeteren; de vroeger vermelde quaestie der ovens heeft geleid tot het aanbrengen van thermometers om te kunnen nagaan of de temperatuur voldoende gedaald is; de oprichting van ondersteuningsfondsen is hier en daar tot een punt van overweging gemaakt.

Dergelijke feiten behooren zeker met ingenomenheid te worden begroet. Maar mogen ze leiden tot de optimistische verwachting, dat de moreele invloed der enquête voldoende zal zijn, om meer algemeen tot hervorming van bestaande verkeerde toestanden, die zij aan het licht bracht, te leiden? Is het b.v. te verwachten, dat men algemeen er toe zal overgaan om het verbod van kinderarbeid uit te breiden, om den nachtelijken arbeid der vrouw te verbieden, om in het belang van gezondheid en veiligheid van den werkman voldoende maatregelen te nemen?

Niemand, die de verhooren der enquête-commissie met aan-

dacht heeft nagegaan, zal zich aan eene dergelijke illusie overgeven. Zelfs daar, waar de wil goed is om gewenschte verbeteringen aan te brengen, beroept men zich op de onverbiddelijke eischen der concurrentie, die beletten maatregelen te nemen, welke financiëele opofferingen medebrengen, wanneer deze niet tevens door de concurrenten worden genomen. Onder deze omstandigheden is het de plicht der gemeenschap door bindende voorschriften den goeden wil der eenen te steunen, den onwil van anderen te breken.

Zeker moet de Staat met groote behoedzaamheid dit pad betreden; zijne roeping is slechts daar op te treden, waar de vrije werking der maatschappelijke krachten te kort schiet om toestanden te doen verdwijnen, waarvan de opheffing noodzakelijk mogelijk wordt geacht. Waar de grenzen zijner bemoeiing op sociaal gebied gelegen zijn, is eene vraag, die zich tot bespiegeling en zeker uitermate leent, welker oplossing echter niet door eene algemeene formule is te geven, maar afhangt van tijden en omstandigheden. In elk geval schijnt het mij toe, dat uit de gehouden enquête reeds voldoende is gebleken, dat de grens voor de arbeidswetgeving, door de wet van 1874 getrokken, zal moeten worden verruimd, terwijl in de gehouden verhooren de aanwijzingen niet ontbreken omtrent den weg, die daarbij moet worden ingeslagen.

Later, na de verdere voortzetting der enquête-verhooren, hoop ik het behandelde onderwerp te vervolgen.

J. ZAAIJER AZ.

Vrijheid en hervorming.
(*Vervolg van Deel II, blz.* 425).

III.

Welke de richting moest zijn waarin de ontbonden krachten hare werking doen gevoelen, zou, al had de ervaring ons niet reeds te dezen opzichte geleerd, volkomen duidelijk wezen. De bestaande wetgeving, welke *ten deele* schuld heeft aan de scherp gevoelde ongerechtigheid, lag het meest voor de hand, en het is niet vreemd dat spoedig in de oogen der menigte, niet gewoon om na te denken of onbevooroordeeld verschijnselen te ontleden, de wetgeving de *eenig* schuldige werd, zondebok voor al den wrok en de ergernis. - De blinde kracht der volkshartstochten kan omverwerpen, niet hervormen. Niet op verbetering der instellingen is het dan ook gemunt, maar op een totale ommekeer der maatschappij. De sociale quaestie welke in onze eeuw niet is ontdekt, ook niet alleen aan onze eeuw eigen is, is echter door onze tijdgenooten geworden tot een motief voor revolutie. De sociale quaestie is langzamerhand samengekoppeld met het streven der socialisten, en de oplossing door de socialisten aan de hand gedaan is het ideaal dat een groot gedeelte van de lagere klassen der maatschappij in beweging brengt, met steeds wassenden en steeds machtiger aandrang roepend tot handelen.

Het socialisme breekt met de groote instelling, welke het middenpunt is van ons geheele rechtssysteem. De bijzondere eigendom, zooals die zich in den loop der eeuwen ontwikkeld heeft, zal niet langer worden geduld. Bovendien zal een allesomvattende staatszorg de onbeperkte vrijheid vervangen die ons

thans is gewaarborgd. In plaats van den Staat welke ten deele beschermt, ten deele vrij laat, stellen de socialisten den Staat welke - *alles* regelt, - *alles* bestuurt, overal doordringt: voor zijne oppermacht de sterksten doet zwichten en ieder dwingt in de plaats die hem toekomt. Zij zien in hun verbeelding den Staat de geheele maatschappij beheerschen, alle anarchie in de productie onmogelijk worden, de consumtie geregeld naar ieders arbeid en den maatschappelijken arbeid juist in overeenstemming met de behoeften. Zij erkennen wel is waar nog een eigendomsrecht, maar zoo beperkt en ingekort, dat het van het recht dat wij onder dien naam kennen weinig meer over heeft dan den naam. Het oude jus utendi et abutendi, het recht om met mijne zaak te doen zooals ik verkies, wordt veranderd in een recht van genot, een recht om een evenredig aandeel te hebben in de beschikbare genotmiddelen, maar zonder eenige bevoegdheid om de zaken, die mijn vernuft en mijn vlijt en mijn kracht hebben geschapen, dienstbaar te maken aan nieuwe productie, vruchten te doen dragen in mijn eigen belang. Volgens het meest gematigde socialisme, dat geen algeheele gelijkheid, geen volslagen gemeenschap beoogt, maar integendeel het gezin en het individuëele leven wenscht te handhaven en te beveiligen, is het eigendomsrecht bestemd om ten onder te gaan in zoover het de vrucht is van kapitaal, maar kan behouden blijven in zoover het slechts een aanwijzing is op een deel der door de gemeenschap geproduceerde genotmiddelen. Het individualisme van onze maatschappelijke instellingen moet verdwijnen en daarvoor in de plaats komen het socialisme: de rechten der gemeenschap als eerste en opperste rechten, de wil der gemeenschap als eenig gezag, alle toeval, alle gaven der natuur, alle rampen en onheilen, ten bate en ten laste van allen, niet van enkelen.

Deze ideale staat der socialisten is inderdaad niets meer dan een ideaal. Een hersenschim zonder substantie. De ideale Staat der socialisten is eigenlijk niet anders dan het algemeene ideaal van rechtvaardigheid: ieder arbeidende naar zijn vermogen en aanleg en genietende naar zijne verdiensten. De socialisten geven geen enkel middel aan de hand hoe die toestand zal worden bereikt of gehandhaafd. Hun geheele staatsinrichting, hun door staatsambtenaren bestuurde productie, hun maatschappij waar behoefte en consumtie steeds in overeenstemming zijn met

de werkkrachten en waar omgekeerd de werkkrachten steeds kunnen voldoen aan de begeerte naar producten, deze geheele socialistische inrichting berust op eene enkele onderstelling: de onderstelling dat de menschen zelven volmaakt zijn. Alleen indien de behoeften der menschen bloot konden liggen, indien in de harten der menschen kon gelezen worden als in een geopend boek, zouden de bestuurderen de gegevens bezitten voor een rechtvaardige toedeeling van genot. Alleen indien de krachten der natuur bekend waren en de vermogens der menschen konden worden berekend, zou het Staatsbestuur de middelen kunnen overzien, beschikbaar om ieders begeerte evenredig zoo niet volkomen te bevredigen. Alleen indien de regeering zelf vrij was van alle hebzucht en begeerlijkheid en zelfoverschatting en bovendien in staat om de oneindig ingewikkelde gegevens te beheerschen, zou ten slotte de gewenschte rechtsorde kunnen worden verwezenlijkt. Maar thans is geen enkele dezer voorwaarden vervuld, en het bestuur moet worden, indien het gezag krijgt over het geheele maatschappelijke leven, eene ongehoorde tirannie; de regeling der productie zal zijn willekeur, de verdeeling van den arbeid toeval, de belooning van verdiensten onbereikbaar. Het doel der socialisten is duidelijk, maar waar is het middel? *Hoe* zal het bestuur komen aan de noodige kennis, *hoe* zullen steeds de noodige arbeiders beschikbaar zijn, *hoe* zal het bestuur in staat zijn de waarde te bepalen der producten?

De socialisten hebben één antwoord op al deze vragen: de waarde der producten wordt bepaald door den normalen werktijd. De werkzaamheid van het bestuur heeft zich dus inderdaad hiertoe te bepalen: aan ieder de hulpmiddelen te verschaffen voor zijn werk, de arbeidsproducten in ontvangst te nemen, te bewaren en te vervoeren en de gelegenheid open te stellen dat ieder zooveel verkrijgt als hij zelf heeft gearbeid. Helaas deze eenvoudige veronderstelling berust op eene dwaling! De waarde der producten wordt niet bepaald door den normalen werktijd. De waarde hangt ook af van de begeerlijkheid der producten en ook van hare menigvuldigheid, en deze is weder niet alleen van den arbeid, maar ook van de gaven der natuur afhankelijk. De waarde hangt af van wisselende en onberekenbare factoren en juist daarin ligt de groote, voor ons onoverkomelijke moeielijkheid eener rechtvaardige sociale inrichting. Het socialisme

stelt in zijn waardetheorie de quaestie als opgelost, het bergt alle moeielijkheden in deze ééne stelling, maar in de praktijk moet de doos van Pandora worden geopend en moet het blijken, dat geen enkel bezwaar is verdwenen, geen enkele onbillijkheid is weggenomen, geen stap vooruit is gedaan in de richting van gelijkheid en recht.

Het socialisme verwacht heil van den almachtigen Staat, maar vergeet, dat deze almacht geïncarneerd zal zijn in menschen van vleesch en bloed, onwetend en feilbaar zooals zelfs de beste menschen zijn.

Het is niet te verwonderen, dat de valsche waardeleer der Engelsche oeconomie diep wortel heeft geschoten in den socialistischen bodem. Het socialisme, vooral in den vorm dien het meer en meer heeft aangenomen als Staatssocialisme, had dringend behoefte aan een eenvoudig middel om de verre idealen bereikbaar te maken in onze dagen. Eerst door dat middel kon het worden een groote kracht, een groote drijfveer voor de menigte, een voorstelling niet van utopiën maar van een nabijliggende realiteit. - De socialistische denkers en woordvoerders hadden reeds daardoor aanleiding om zich te kleeden met het gezag van de officieele wetenschap. Maar er komt bij dat in de kringen waar het socialisme voortdurend veld wint, inderdaad de ervaring de waarheid der leer schijnt te bevestigen. De waarde gemeten door de hoeveelheid arbeid! Zijn niet werkelijk de dingen duur of goedkoop naarmate meer of minder moeite is besteed om de werktuigen te vervaardigen, de materialen te verschaffen en eindelijk de producten af te leveren? De dingen, die weinig moeite kosten en weinig machineriën, zijn niet veel waard, en naarmate de machines kostbaarder worden en de inspanning van geest en lichaam grooter, wordt de prijs der goederen hooger. - Het is echter met deze ervaring als met zoovelen: zij berust op waarnemingen, welke niet onjuist zijn, maar onvolledig op zich zelf en verkeerd verklaard. De waardeverhouding tusschen de verschillende goederen hangt in de eerste plaats af van de schatting van hen, die er behoefte aan hebben en deze schatting is weder voor een groot deel afhankelijk van de hoeveelheid waarover men zal kunnen beschikken. Naar deze geschatte waardeverhoudingen regelt zich de arbeid. Men zal natuurlijk niet meer willen arbeiden wanneer men met minder inspanning zich hetzelfde genot kan verschaffen. Er is dus wel een even-

redigheid tusschen arbeid en waarde, maar geheel anders als de socialisten zich denken, geheel anders als noodig zou zijn voor de realisatie van hunne denkbeelden. De waarde volgt niet den arbeid, maar omgekeerd de arbeid richt zich naar de waardeering der menschelijke behoeften. Wij kennen echter niet de juiste maat van ieders begeerten, wij kunnen niet weten hoe de schatting der verhoudingen zich zal wijzigen naar de beschikbare hoeveelheden en omgekeerd kunnen wij zelfs geen nauwkeurige waardeverhouding voor ons zelf vaststellen, omdat wij volstrekt niet kunnen berekenen, welke genotmiddelen er zullen zijn en hoeveel van elk. - De werking van vraag en aanbod is de voortdurende benadering van een evenwicht. De maatschappelijke ruilingen komen tot stand door onophoudelijke schattingen van waarschijnlijke behoeften en beschikbare middelen op grond van tallooze individueele ervaringen. Maar het blijven schattingen, omdat de factoren waaruit het resultaat is samengesteld onbekend zijn en onzeker.

Waarschijnlijk zal het lang duren voor juistere begrippen over de waarde der dingen ingang zullen vinden. Er zijn echter tegen het socialisme andere bedenkingen dan zijn verkeerde waardetheorie, welke veel ernstiger gevaren voor de beweging medebrengen. De waardeleer is altijd een probleem, een punt, dat veel nadenken vordert en de meesten zullen zich wel met een of andere algemeene stelling moeten tevreden stellen en ook tevreden zijn. Maar wat voor het tasten en grijpen ligt van iedereen is dit, dat de macht der gezaghebbenden in den socialistenstaat ontzaglijk zal zijn uitgebreid. Er zal veel meer moeten worden *gehoorzaamd* dan thans. En al stelt men het zich nu zóó voor, dat door een andere Staatsregeling meer overeenkomstig den wil van het volk zal worden geregeerd, meer dan thans de besten der natie aan het roer zullen zijn, en al hoort men het verkondigen, dat gehoorzaamheid geen dwang is wanneer slechts bevolen wordt wat men wenscht: - zoo moet toch zelfs den meest idealistisch gevormde wel eens de vrees bekruipen, of inderdaad wel altijd de beste zal worden gekozen en de verstandigste, of de taak der bestuurders niet te zwaar zal blijken voor hunne kracht, of toch niet altijd booze hartstochten zullen heerschen, of er niet steeds tweedracht zal zijn en verschil van gevoelen en of niet de minderheid, wellicht zelfs de groote meerderheid, ten slotte toch een juk zal dragen. Die vrees dat in den socialistenstaat in anderen

vorm alle tyrannie en willekeur weer zullen komen, die thans zoovelen een doorn zijn in het vleesch, die vrees is het welke hoofdzakelijk de propaganda verlamt en van daden terughoudt. Het volk kent zich zelf te goed, om niet te weten dat het niet rijp is voor een regeeringsorde, welke alleen verbetering belooft aan hen die beschikken over groote gaven van geest en gemoed. Waarom dan zal men het eigen leven wagen, waarom zal men het bescheiden deel waarvan men verzekerd is in de waagschaal stellen voor zulke onzekere uitkomsten?

Eenerzijds alzoo drijft het sterk opgewekt bewustzijn van geleden onrecht om *niet* te berusten in onze maatschappelijke toestanden; anderzijds schrikt de socialistenstaat af door de staatsalmacht die er het onvermijdelijk gevolg van schijnt. Is het te verwonderen dat de kracht een nieuwen uitweg zoekende zich richt tegen het Staatsidee zelf? Is het niet het restant van onzen Staat en onze instellingen, door de socialisten behouden, welke alle pogingen tot herstel met schipbreuk dreigt? Welnu waarom zou ook dit restant niet verdwijnen? De *geheele* inrichting van staat en maatschappij moet ten eenenmale onderste boven gekeerd. Het gebouw is verrot en door en door besmet. Wanneer het mes een gedeelte van den kanker spaart, moet noodwendig de oude kwaal wederkeeren; door een regeneratief proces zou het oude organisme weder aangroeien, en de pijnlijke kuur zou ten slotte blijken een verjongingskuur te zijn geweest.

Zulke overwegingen zijn het welke den grond vormen van het anarchisme. Het anarchisme is de natuurlijke consequentie en ook de grootste vijand van het gematigde socialisme. Karl Marx heeft geen grooter vijanden dan Bakunine en Kropotkine. Het socialisme verkrijgt door de leerstellingen der anarchisten geheel het karakter van een voorhof. Zij die binnentreden moeten òf terug naar de oude maatschappij, òf vooruit naar het anarchisme. Zij kunnen niet verwijlen waar zij zijn. Wanneer men dan ook de revolutionaire beweging van onzen tijd met aandacht gadeslaat, dan ziet men dat het anarchisme toeneemt in dezelfde verhouding als het socialisme.

Het anarchisme recruteert zich even sterk uit de socialisten, als het socialisme zich recruteert uit ontevreden burgers en werklieden. Het socialisme is een phase welke spoedig overgaat in het anarchisme, een incubatietijdperk der volkomen revolutionairen. De socialist heeft revolutionaire neigingen,

heeft aspiratiën; de anarchist *is* in opstand, hij is ‘un révolté.’

Het anarchisme is daarom ook oogenblikkelijk gevaarlijk, De anarchist is tot handelen gereed. Hij weet welk werk voor hem ligt, hij wacht niet dat de denkbeelden zullen rijpen, dat middelen zullen gevonden worden, theoriën zich zullen ontwikkelen; hij wacht dat zijne gelederen zich vullen, dat zijn kracht zich uitzette, hij wacht met één woord, het oogenblik. Zijn doel ligt vóór hem en het middel heeft hij in de vuist, hij verbeidt slechts het signaal.

Het anarchisme is in zijn wezen nihilisme. Niet omdat de nihilistische beweging in al hare phasen anarchistische doeleinden nastreefde, maar omdat het nihilisme in zijne laatste consequentie ook uitloopt op geheele omverwerping der bestaande maatschappelijke en politieke orde. Het nihilisme is volstrekt niet altijd geweest wat het later naar de uitspraak van zijn beste woordvoerders is geworden. Oorspronkelijk was het een zuiver nationaal verzet tegen specifiek Russische toestanden. ‘La révolution russe’ zegt Stepniak[1] ‘était au début une révolution sui generis. Elle est en train de devenir une revolution tout court’. Zietdaar: une révolution tout court, dat is het doel der anarchisten; evenals het doel geworden is voor de voorhoede der nihilisten. De beste denkers onder de nihilisten, althans de denkers wier gedachten ook buiten de eigenlijke kringen van het nihilisme bekend zijn geworden, zijn voor het grootste gedeelte er toe gekomen om de ijdelheid in te zien van hunne pogingen tot hervorming van de staatsinstellingen. Zij die alles wisten op te offeren voor eene zaak die hun heilig was, die brandden van liefde voor hun land en voor hunne lijdende broeders, zij die nog iets anders hebben gedaan dan denken, die gehandeld hebben en geleden, zij die ten slotte alles zagen schipbreuk lijden op den geweldigen muur van traditie en gewoonte, zij hebben de een voor, de ander na, den weg afgelegd van geheime hervormingsgezinden tot staatkundige revolutionairen, en van staatkundige revolutionairen tot socialisten, om eindelijk te worden wat hun profetisch gevormde bijnaam hun voorspeld had: nihilisten.

De afgrond waarheen de revolutionaire partijen van onzen tijd heensnellen is ijzingwekkend. De ontevredenen worden

1) Stepniak, La Russie souterraine, trad. Francaise par Hugues le Roux, p. 424.

aangegrepen met zachte, nauw merkbare beweging; zij zijn weldra medegevoerd in de wieling van den grooten kolk en eindigen met in duizelingwekkende vaart te vliegen naar de diepte.

Het anarchisme, de fatale consequentie van het socialisme, wil verbrijzelen, erkennende dat het niet weet op te bouwen. Men zou meenen wellicht dat deze erkentenis afschrikkend moet zijn! Het tegendeel is waar. De gevaarlijke afgronden trekken duizeligen aan en dezelfden die aarzelend terugdeinzen waar het geldt hervorming, zullen gereed zijn tot doortasten waar het geldt omverwerping.

Er is voor den anarchsit niets, neen inderdaad niets goeds aan onze instellingen. Terwijl de volken meer en meer elkaar de hand reiken en de politieke grenzen alle beteekenis gaan verliezen, worden legers gevormd en oorlogen gevoerd in naam ter wille van denkbeeldige voorrechten: inderdaad ter wille van de groote geldvorsten der burgerij. ‘C'est qu'en Russie,’ is de bittere kreet van Kropotkine[1)], ‘comme en Angleterre, en Allemagne comme en France, on ne se bat plus pour le bon plaisir des rois; on se bat pour l'intégrité des revenus et l'accroissements des richesses des messieurs les Très Puissants Rothschild, Schneider, Compagnie d'Anzin, pour l'engraissement des barons de la haute finance et de l'industrie’. Waarom moeten de bevolkingen oorlogslasten dragen, waarom de Fransche ongelukkigen gedrild worden om Duitsche ongelukkigen te vermoorden; - welke *belangen* hebben deze duizenden bij den oorlog? Het zijn de Staten die de oorzaak zijn van al deze misdaden en dwaasheden en de Staten zijn slechts werktuigen in handen van de werkelijke belanghebbenden bij dit alles, de machtigen die markten willen openen en concurrenten ten onder brengen. Vroeger doodden zich de ongelukkigen ter wille van de grillen der vorsten, thans ter wille van de belangen der burgerij. Er worden geen politieke oorlogen meer gevoerd, maar oeconomische. Het is de oeconomische oppermacht waarom het te doen is en de voortdurende jacht naar goud, de heete concurrentie van fabrikanten, bankiers en kooplieden, wier eenig en van alle zijden toegejuicht streven is, elkander den voet te lichten en zonder wroeging in het ongeluk te storten, deze concurrentie, welke met het wezen van onze geheele maatschappij is samengeweven en welke de Staten

1) *Pierre Kropotkine*, Paroles d'un révolté, p. 79.

voeden, beschermen en instandhouden, is de eenige oorzaak, de vruchtbare moeder van den oorlog. Zonder het voortdurend open neergaan van onze productie, zonder den val van duizenden en den triomf van nieuwe duizenden zou het leven uit onze maatschappij vlieden. Deze behoefte aan strijd lokt den oorlog uit. De krijg is in onze dagen niet anders dan de concurrentie der machtigen, de concurrentie in hare uiterste consequentie en meest afgrijselijken vorm.

'Arbitrage, equilibre, suppression des armées permanentes, désarmement, tout cela ce sont de beaux rèves, mais sans aucune portée pratique.' Zoolang er Staten zullen zijn zal er oorlog wezen, zullen er belanghebbenden zijn die alle menschelijke hartstochten zullen oproepen, om hun eigen belangen te dienen. Onze maatschappij heeft hare Staten noodig: de Staten zijn de vorm waarin zich onze maatschappij openbaart, waardoor zij bestaat en zich tegen de naderende revolutie verdedigt. Wanneer echter onze maatschappij in duigen valt, wanneer het privaat-eigendom zal zijn afgeschaft, dan is er geen reden van bestaan meer voor den Staat. Hebt gij, gij socialist, werkelijk den moed om eene nieuwe orde van zaken in het leven te roepen, zie dan toe dat gij met de sociale orde ook den Staat vernietigt die er het uitvloeisel van is, en weet ook dat, indien gij den Staat in het wezen houdt, gij daarin het bewijs vindt dat gij het organisme dat u verderf brengt *niet* hebt gedood, maar dat het weldra weder zal groeien met al zijne feilen en ellende en gij het slachtoffer zult zijn van uwe halfheid. Die tegen het privaat-eigendom strijdt, moet noodwendig strijden tegen den Staat.

Hoe meent men, vraagt de revolutionair, dat de regeering bij de nieuwe orde van zaken zou worden gevoerd? Zal men zich opnieuw willen toevertrouwen aan een monarch? Men weet het hoe zeldzaam voortreffelijke monarchen zijn en hoe noodzakelijk de monarchie overgaat in duldelooze tyrannie. Zal dan het volk zelf regeeren in den Staat? Maar heeft de ervaring niet aangetoond hoe de eenig mogelijke vorm van volksregeering, het representatief stelsel, bedrog is en misleiding, een middel voor de burgerij om haar wil door te drijven, maar onbruikbaar voor het volk om de burgerij te fnuiken. Men heeft alles verwacht van het algemeen stemrecht, maar waar het gekomen is, is niets verbeterd. De burgerij is de eerste geweest om te begrijpen dat het alge-

meen stemrecht haar macht wel kan bevestigen maar niet aan het wankelen brengen. In Duitschland, in Amerika, in Engeland tot zekere hoogte, heeft de burgerij het algemeen stemrecht gegeven, niet als een weldaad maar als een lokaas, wetende dat de hand die een stembillet vasthoudt de geschiktheid verliest om den revolver te hanteeren.

Het representatief stelsel heeft in de oogen der anarchisten alle fouten van andere stelsels en het heeft bovendien zijne eigene fouten.

Iedere regeering heeft de neiging om hare macht te buiten te gaan. Geef aan weinigen de macht om wetten te maken en gij schept, zegt Kropotkin, een stand van geprivilegieërden, et alors gare aux masses! Le gouvernement représentatif,.... agira en conséquence. Il légifera pour maintenir ses privilèges et il procèdera contre les insoumis par la force et le massacre.

De parlementen moeten, omdat zij gouvernement zijn, regeeren. Zij hebben een verbazende macht en zij hebben tevens menschelijke hartstochten en menschelijke neigingen. Hoe zou het anders kunnen dan dat die macht werd misbruikt? Maar de parlementen zijn bovendien niet in staat om geheel de regeeringstaak te vervullen. Zij moeten het eigenlijke gouvernement overlaten aan de ministers. De parlementaire regeering ontaardt dus van zelve in een persoonlijk gouvernement. Waar vinden de parlementen de ministers die èn eerlijk èn bekwaam genoeg zijn om de ingewikkelde staatsmachine in het waarachtig algemeen belang te besturen? In den regel zijn de ministers òf te onbeduidend òf te oneerlijk. Zij mogen verwisselen, zij mogen ter verantwoording geroepen worden; de zaak blijft dezelfde, hunne opvolgers zijn als zij. Het is al willekeur, en nimmer regel en recht. En wanneer bij uitzondering een zeldzaam bekwaam man aan het roer is, is het volk overgeleverd aan zijn bijzondere inzichten en loopt gevaar van te worden getyranniseerd gedurende eenige jaren, om daarna weder te vallen in den ouden sleur van misbruik en wanorde.

En dan, indien nog de parlementen werkelijk vertegenwoordigende lichamen konden wezen, werkelijke mandatarissen van hunne committenten, er zou eenige hoop zijn dat de organisatie der arbeiders zou kunnen leiden tot ware volksvertegenwoordiging. Maar dit is verre. Een zetel in de Kamers geeft macht, geeft privilegiën en de keuze zal dus noodzakelijk zijn

een dringen van alle belangen om zich zelf te doen gelden. Y a-t-il une seule passion humaine, la plus vile, la plus abjecte de toutes, qui ne soit pas mise en jeu un jour d'élections? Fraude, calomnie, platitude, hypocrisie, mensonge, toute la boue qui gît au fond de la bête humaine, - voilà le joli spectacle que nous offre un pays dès qu'il est lancé dans la période électorale. - De vertegenwoordigers zijn niet en kunnen niet zijn de mandatarissen van het volk, het zijn de creaturen van het toeval; wie zal zetelen in het parlement wordt uitgemaakt door het spel der hartstochten en door de zwaarte van de beurs. Of meent men wellicht dat de democratische parlementen, door het algemeen stemrecht gekozen, beter zijn dan de parlementen der censuskiezers? Het tegendeel is waar.

Naarmate het parlementarisme volmaakter wordt, wordt het slechter. De censusparlementen doen nu en dan nog iets goed, gedreven door de vrees voor opstand en verzet der rechtelooze menigte. Maar de democratische parlementen gevoelen al het moreele overwicht dat het mandaat van het geheele volk schenkt, en het volk zelf wordt in toom gehouden door de misleidende overweging dat zijne dienaars zijne bevelen zullen ten uitvoer leggen, terwijl in werkelijkheid zijn rug zich kromt onder de roede van meesters.

Wat hoopt gij van regeering of Staat? zegt de anarchist tot den sociaal-democraat. Reeds nu zijn de parlementen machtiger dan ooit een zoogenaamd absoluut monarch geweest is; wat zal het dan zijn wanneer de Staat, d.w.z. het gekozen gouvernement, ook alle productie, alle verkeer, alle consumtie zal ordenen? De parlementen of hoe gij ook uwe regeeringsraden zult willen noemen, zullen schier almachtig worden. Zoudt gij dan meenen dat bij die verkiezingen niet alle slechte hartstochten zullen worden ontbonden? Zoudt gij meenen dat waar zooveel sterker prikkel wordt uitgeoefend, een grooter wederstand zal worden gevonden? Pour abdiquer ses droits entre les mains d'une assemblée élue, ne faudrait-il pas en effet, qu'elle fût composée d'anges, d'êtres surhumains? Et encore! les griffes et les cornes pousseraient bien vite à ces êtres éthérés, dès qu'ils pourraient gouverner le bétail humain. De sociaal-democraat droomt zich het onmogelijke. Rêver un Etat ouvrier, gouverné, par une assemblée élue, c'est le plus malsain des rêves que nous inspire notre éducation autoritaire.

Alzoo geen gouvernement. Gouvernement en revolutie zijn strijdende begrippen. Het gouvernement is bestemd de revolutie te *dooden*. Zoodra de Commune van Parijs een bestuur koos, was de onderneming mislukt. Geen gouvernement, maar de anarchie: d.w.z. de volkomen vrijheid. Geen wetten, geen rechters, geen bestuur, geen gemeente, geen Staat; niets van dat alles wat wij eeren, waarin wij zien het palladium van onze rechten, het schild voor het weinigje vrijheid dat ons menschen is beschoren, de voorwaarde voor welvaart, ontwikkeling en beschaving. Dat alles waaraan wij gehecht zijn, moeten wij vaarwel zeggen voorgoed; wij moeten ons losmaken van deze denkbeelden, die niet zijn dan vooroordeelen van eene menschheid die den leiband en de roede is ontgroeid. Wij kunnen gaan zonder krukken zoodra onze wil niet door onze ziekelijke phantaisie is verlamd.

De volkomen vrijheid. Ieder zal nemen waaraan hij behoefte heeft, ieder zal werken zooals hem lust, in vrije groepen zullen de menschen zich vereenigen, en voortgaande van het eenvoudige tot het ingewikkelde, zullen deze groepen afgevaardigden zenden met bepaalde welomschreven lastgeving over bijzondere aangelegenheden, die met andere afgevaardigden zullen overleggen en beraden, die regels zullen stellen, staten openbaar maken, middelen zullen beramen, maar wier woord niets zal zijn dan raad, zonder eenig gezag dan de innerlijke autoriteit van de waarheid. Zoo zal de wereld van zelve gaan. Wellicht zullen moeielijkheden rijzen, maar wanneer de proef genomen wordt in vollen omvang, wanneer werkelijk de groote sociale revolutie, op duizenden plaatsen tegelijk uitbrekende, de oude gouvernementen zal wegvagen van de aarde, zie dan zal de menschheid voor het eerst al hare krachten kunnen ontvouwen, al de schatten van liefde en broederschap kunnen uitstorten die thans door de knellende banden eener noodlottige wetgeving in 's menschen boezem besloten blijven, tot voortdurende onvruchtbaarheid gedoemd.

Dit is het schitterend ideaal dat het anarchisme zijnen volgelingen voorhoudt. Helaas, hoe verblindend is deze voortdurende fata morgana! Hoe keert zij telkens weder tot hem die er aan meent te ontsnappen. Hoe zijn de door lijden en ontbering overspannen geesten als voorbeschikt om hetgeen verre, verre ligt als nabij te zien. Zoo voert het anarchisme, dat ons waar-

schuwt tegen de droombeelden der sociaal-democraten, regelrecht naar een afgrond, bedekt voor zijne oogen door de gewrochten der verbeelding.

Het anarchisme is de noodzakelijke consequentie van de sociaal-democratie, omdat onze zwakke onvolmaakte menschelijke natuur niet toelaat een gouvernement te vormen dat opgewassen zou zijn voor de omvangrijke taak die er van wordt verwacht. De anarchisten zelve vinden, waar zij zich wenden tot de gematigde socialisten, geen woorden hard genoeg om den waan te bestrijden dat met menschen te regeeren zou zijn onder omstandigheden, die bovenmenschelijke krachten op een zware proef zouden stellen. Laat engelen regeeren, zeggen zij, in uw socialistenstaat en zij worden duivels, wat verwacht gij van menschen! En toch wanneer het anarchisme zelf van rechter beklaagde wordt en men vraagt: hoe zal uw toestand van anarchie bestaan? dan is het eenig antwoord weder een beroep op de deugden der menschheid. Laat alles worden vernield wat na eeuwen inspanning is opgebouwd, laat alles omver worden gehaald wat staat, dan zal het beter zijn. Hoe, mag men vragen, zullen alle booze hartstochten, die iedere regeering maken tot een vijandin der vrijheid, zijn uitgeroeid uit de harten? Zal al het slijk, bij iedere concurrentie, bij iedere verkiezing ook omgewoeld, en blootgelegd, plotseling zijn verdwenen, en zullen reine engelen de aarde bewonen zoodra er geen wetten zijn?

Neen, de wetten door menschen gesteld kunt gij verbreken, maar niet de eeuwige wetten der natuur. Gij kunt de orde verkeeren in chaos, maar gij kunt niet de langzame ontwikkeling, welke de wet is die de geheele wereld beheerscht, afbreken door het wonder eene plotselinge wedergeboorte. Het anarchisme is meer dan eene negatie van onze vormen van beschaving, het is eene negatie van de wetten van ons bestaan. De sociaal-democratie voert in hare consequentiën noodzakelijk tot het anarchisme en het anarchisme is eene utopie.

Onze maatschappij is ver van volmaakt, maar zouden de menschen die haar vormen beter zijn?

Ongetwijfeld kunnen onze wetten de ontwikkeling van het egoïsme bevorderen en omgekeerd bijdragen om de gevolgen van het egoïsme te verzachten en de egoïsten te beteugelen. Maar hoezeer onze wetten ook een aanmoediging zijn voor de zelfzuchtigen, zij zouden niets vermogen, indien niet de massa bestond uit

zelfzuchtigen. *Indien* de meerderheid doordrongen was van de waarde der zedeleer, indien zij bovendien naar karakter en aanleg kon handelen overeenkomstig de groote beginselen van Christendom en humaniteit, dan voorwaar zou ook onze maatschappij niet zoo veel ergernis en aanstoot geven. *Indien* de rijken hun staat begrepen en doordrongen waren van het besef dat de voorrechten die zij genieten hun den plicht opleggen om de minder bedeelden bij te staan en voor te gaan; *indien* zij handelden niet in de overtuiging dat zij uitsluitend meesters waren van wat zij danken aan de fortuin, maar eerder administrateurs die verantwoording schuldig zijn van beheer, inderdaad, hun rijkdom zou geen steen zijn des aanstoots. *Indien* omgekeerd de minder bedeelde zonder afgunst de gelukkigen in het leven kon gadeslaan, indien hij matig, spaarzaam was en ingetogen, zijn lot zou tegelijk meer deernis wekken bij de vermogenden en meer dragelijk zijn voor hem zelf. *Indien*, in één woord, er meer liefde was onder de menschen, meer ware humaniteit en broederzin, er zou ook meer vrede zijn op aarde, meer berusting, meer geluk. Maar dit alles, wat de voorwaarde moest zijn om met onze instellingen een beteren staat van zaken te vormen dan dien wij aanschouwen, ontbreekt.

De menschenmin ontbreekt evenals het gevoel van verantwoordelijkheid, spaarzaamheid, ingetogenheid, matigheid en reinheid van zeden: voorzeker wij kennen deze deugden, wij zien hare gevolgen, wij prijzen ze, en toch de groote meerderheid betracht ze niet. Onze beschaving is, het moet erkend worden, voor een groot gedeelte een dun vernis. Alle hartstochten, die wij boos noemen, koken nog beneden de bedriegelijke oppervlakte. Dit juist is het dat de hypocrisie is van onze maatschappij: wij doen ons voor in onze kleeding, manieren, gewoonten, in onze geschriften en in onze woorden als waarlijk beschaafden, en wij weten, dat slechts betrekkelijk weinigen inderdaad het dier in zich hebben getemd. Wij doen *alsof*. Wij kleeden ons in vormen die wij tevens doorzien, wij weten dat de meesten niet anders zijn dan tooneelspelers, achter het mom der convenientie toomelooze driften verbergend.

En men meent dat, wanneer de banden, die nu nog eenigermate onze onvolmaakte natuur beteugelen, worden geslaakt, de gouden eeuw dan zal zijn aangebroken en de menschen in waarheid mensch zullen zijn. Men laat zich eenvoudig opnieuw be-

driegen door den schijn, en deze voortdurende begoocheling is een bewijs voor de kracht der Maia die ons bevangen houdt. Men meent de ijdelheid van onze beschaving te pijlen, en bouwt tegelijk op die ijdele vormen het luchtkasteel der toekomst. Men doorziet dat de huid niet toebehoort aan het dier dat ze draagt, en men wiegt zich in den waan dat de wolf, die zich verbergt onder de schapenvacht, zich zal metamorphoseeren in een schaap.

Wij hebben te doen met menschen. Menschen met groote idealen en zwakke krachten. Beide momenten zijn even gewichtig. De menschheid zooals zij is, is vol beloften van onbeperkte ontwikkeling en vooruitgang, maar indien wij vergelijken het verschiet dat zich voor haar opent met de dierlijkheid, waaraan zij is verwant, dan blijkt het dat zij nog slechts weinige schreden gezet heeft op den langen weg der volmaking. Zonder de groote idealen, zonder het vooruitzicht in de toekomst, zou de mensch zijn gekortwiekt en verlamd; en een groot kwaad stichten zij, die, het ideale in den mensch doodende, hem beduiden te leven van dag tot dag. Maar veel gevaarlijker toch zijn zij, die, de verbeelding prikkelend, als nabij voorstellen wat alleen een lange strijd, een voortdurende worsteling, een moeitevolle marsch, schrede voor schrede kan verschaffen. De overprikkelde phantaisie wekt tot daden en wie zal zeggen waartoe de menschheid onder den invloed van eene manie zal komen, hoe ver zij zal ontaarden en terugzinken in barbaarschheid?

IV.

Indien niet alle kenteekenen bedriegen, doorleven wij kritieke dagen. Waarheen wij onze aandacht wenden, overal ontmoeten wij scherpe tegenstellingen en onoplosbaren tweestrijd. De godsdienst is in verval en ontneemt den menschen den meest hechten steun in den strijd van het leven, maar juist deze omstandigheid, deze hopeloosheid van de verwachtingen van een volgend leven, is de groote prikkel tot vooruitgang.

Indien men het in de hand had nieuw leven in te blazen aan de oude dogmata, of laat mij liever zeggen indien men vermocht de oude dogmata aannemelijk te maken voor de duizenden die twijfelen en de nogmaals duizenden die loochenen, men zou wel doen zich tweemalen te bedenken. Geef den men-

schen berusting, geef hun een vast geloof op eene vergeldende eeuwigheid en gij ontneemt hun het krachtigste motief om hier de handen aan den ploeg te slaan, om hier te hervormen, om deze wereld meer te doen naderen tot een staat van recht en harmonie. Deze krachtige beweging tot hervorming is de groote lichtzijde van het ongeloof, en zij die het toenemend atheïsme als een werk beschouwen van den duivel, mogen zich herinneren dat de ontkennende geest, die altijd het booze wil, steeds het goede wrocht. En toch, hervorming is slechts mogelijk na langen strijd, na lang volhouden en geduld. Veel zelfopoffering is er noodig, veel zelfverloochening; velen moeten sneuvelen op de bres, om van hunne levens een brug te bouwen voor komende geslachten. Zoo is het altoos. De individu die het geloof verliest, wendt zich tot de wereld om recht en geluk; en de wereld geeft geluk slechts en recht, lang nadat hij die ze eischt rust voor altijd. De toekomst der menschheid op aarde hangt af van de moreele kracht, zoowel als van de inspanning der individuën en deze individuën schijnen, waar het motief tot inspanning wordt gegeven, de motieven van zelfverloochening te verliezen, en omgekeerd: wanneer eene toekomstige vergelding noopt tot geringschatting van het leven, gaat de prikkel verloren tot handelen hier. Gelukkig voor de menschheid dat het groote onbekende, de groote kracht, die zich openbaart in de wetten van het heelal, voortschrijdt door alle tegenstrijdigheden heen.

Inderdaad is deze innerlijke tweestrijd, welke het geloof zoowel als het ongeloof eigen is, de eenige niet die ons treft. Wij zien dat de bijzondere eigendom de groote hefboom is van ontwikkeling, welvaart en beschaving, en wij zien tevens dat de eigendom een kiem in zich draagt van onrecht, welke zich ontwikkelt naarmate de vruchten van den eigendom rijpen, en welke allen vooruitgang met onvermijdelijk bederf dreigt. Wij zien, naarmate kunst en wetenschap de menschheid opvoeren tot eene ongekende hoogte, dat de middelen die zij verschaffen tot verheffing, tevens de middelen worden waardoor de kwaal van het pauperisme wortelen schiet te midden van overvloed, het maatschappelijk leven zelf dreigende met den ondergang. Wij zien eene gestadig aangroeiende revolutionaire beweging, voortspruitend uit het gevoel van onverdiend lijden en onduldbaar onrecht, grooter ellende dan ooit te voren voorbereiden en zich

keeren tegen alle orde en wet, de eenige waarborgen voor het recht dat voor ons bereikbaar is. Wij zien de verontwaardiging over zwakheden en tekortkomingen voedsel geven aan de hoop, dat een toestand bestaanbaar zal blijken, welke veel grooter volmaaktheid eischt dan onze gebrekkige maatschappij.

Al deze tweestrijd, dien wij om ons zien, is in waarheid verbijsterend. Enkelen mogen in onthouding van alle publiek leven te midden van de woelingen der wereld een kring zich weten af te bakenen van rust en vrede, behagelijk in hun onvermogen en hopende dat de stortvloed zal komen als zij zelve niet meer zijn, verreweg de meesten van hen die nadenken kunnen en wien tevens het lot der menschheid ter harte gaat, worden medegesleept in de woelingen van onzen tijd zonder dat zij weten waarheen.

Meer dan ooit heeft men behoefte aan beginselen, heeft men behoefte aan een vasten regel voor zijne handelingen, wil men niet, den strijd moede en wanhopende aan alle doorzicht en beleid, zich eenvoudig laten gaan met den stroom naar de ingeving van de luimen van den dag

De sociale quaestie oplossen kunnen alleen zij willen die de diepte van het vraagstuk niet hebben gepeild.

De soicale quaestie is eene vraag van zedelijkheid, eene vraag van godsdienst, eene vraag van kennis en ook eene vraag van wetgeving.

Wat kan echter de wetgever doen op *zijn* gebied? Hoe kan hij de ellende lenigen en het recht herstellen: hoe kan hij - dringende vraag bovenal in onze dagen - de verderfelijke beweging, welke door de sociale quaestie is in het leven geroepen, bedwingen en leiden in banen van vooruitgang en ontwikkeling?

Welk antwoord heeft op deze vraag de liberale partij?

De conservatieven: de partij van het historisch gezag, denken door dwang, door de macht van bajonetten, door de strenge handhaving van orde en tucht de massa's, welke in dreigend tumult nu en dan uit hunne schuilhoeken te voorschijn treden, in toom te houden en binnen veilige perken. Velen van hen zoeken daarbij steun in den godsdienst. Zij verlangen de machtige kerk als beschutting tegen de bedreigde maatschappij en zij vinden in de troostgronden van hunne religie onfeilbare wapenen tot bestrijding der sociale ellende.

Voorwaar het zoude lichtvaardig zijn te beweren dat de conservatieve clericale staatkunde niet een zeer groote macht ontvouwt in den strijd tegen de revolutionairen. Maar het clericale beginsel is onaannemelijk voor allen die de kerkelijke tucht ontwassen zijn, en voor hen die aan geene bijzondere goddelijke openbaring gelooven, is geene plaats in het clericale kamp. Of zoude men meenen dat door geweld alleen de geesten zouden worden bedwongen; zoude men meenen dat een niet clericaal conservatisme eenige kans van welslagen zou opleveren? Alsof niet de ervaring van alle tijden heeft geleerd, dat repressie op zichzelve meer verzet wekt dan dooft; alsof deze beroering, die in alle klassen is doorgedrongen, zou te keeren zijn door een handvol soldaten, en orde en tucht iets zouden vermogen tegen hen die orde honen als de grootste wanorde en tucht verfoeien als onwaardige slavernij. Zelfs de groote kanselier, zijne ijzeren wapenrusting wantrouwend, moet heul zoeken in de herderlijke hoede van den Paus.

Voor allen die het conservatieve beginsel in het algemeen en inzonderheid het clericalisme verwerpen, als onredelijk en ondoelmatig, keert alzoo met dubbele kracht de vraag weder: welke zijn de beginselen van de liberale partij?

De doctrinaire liberalen, in waarheid de moderne conservatieven, hebben het antwoord gereed. Aan de grondstellingen van ons recht, aan de beginselen van onze rechtspolitiek mag niet worden getornd. Men late de menschen begaan. De tijd zal beterschap brengen. De politiek van het laissez-faire, welke ter ontwikkeling van handel en industrie zulke schitterende resultaten heeft aan te wijzen, moet ook in het vervolg de liberale politiek zijn.

Zijn echter *inderdaad* die resultaten wel zoo schitterend en heeft men recht te verwachten dat het laissez-faire niet als bijzonder beginsel op beperkt gebied, maar als algemeen beginsel van staatkunde goede vruchten zal dragen? Voorzeker de rijkdom is toegenomen onder de vaan der liberale oeconomie en de landen hebben er wel bij gevaren, die den vrijen handel hebben verkozen boven het protectionisme en die de nijverheid niet belemmerd hebben door de banden van regeeringsreglementen. Het is echter niet eene vraag van vermeerderen van rijkdom, welke thans aan de orde is, maar van verdeeling, en in dit opzicht zijn de gevolgen der oeconomische

politiek minder verkwikkend. Te midden van den rijkdom ontwikkelde zich het pauperisme en niettegenstaande toenemende welvaart is de groote massa der menschen noch gelukkiger noch meer tevreden geworden.

Welk recht heeft men toch voor de meening dat de Staat door onthouding zijn roeping zal vervullen?

Men vertrouwt in het persoonlijk individueel initiatief, men meent dat, aan eigen krachten overgelaten, de menschen zullen worden gestaald en gehard; dat, wanneer zij voor zich zelf moeten zorgen, de menschen alle krachten zullen inspannen en zoodoende op den duur de beste middelen zullen worden gevonden om de kwalen der maatschappij te genezen; en men oordeelt daarbij tevens dat door alle regeeringsbemoeiing, het vrije initiatief wordt belemmerd, zoo niet verlamd, de geestkracht wordt uitgedoofd en onrijpe maatregelen, waarvan de werking niet kan worden overzien, in den weg treden van vrij onderzoek en op rijper oordeel en juister inzicht steunende handelingen. Het eigenbelang, zegt men, is de groote drijfveer der maatschappij; aan zich zelf overgelaten, werkt het tot aller geluk; alle ontwikkeling houdt op daarentegen, waar men het tracht te beteugelen en te dwarsboomen. Het eigenbelang scherpt het inzicht; ieder weet voor zich zelf wat het best is en geen regeering, geen overheid kan in de verte de plaats innemen van het eigen ik. Het eigenbelang heeft alle wonderen van onzen tijd gewrocht, de beschaving bevorderd, de geesten ontwikkeld en gevormd. Zou men niet best doen, nu moeielijkheden oprijzen die wij niet kunnen beheerschen of overzien, op nieuw te vertrouwen dat het eigenbelang de menschen op nieuw den rechten weg zal wijzen?

De doctrinairen van het laissez-faire gelijken op sceptische artsen, die bij een zeer zieken patient geroepen, meer vertrouwen stellen in de vis medicatrix naturae, in de heilkracht der natuur, dan in hun eigen kennis. Deze erkentenis van onvermogen echter is, waar de zieke op het uiterste ligt, in hooge mate onbevredigend. Wachten, zegt gij? Wachten, wanneer ieder oogenblik de catastrophe onvermijdelijk kan worden? Wachten, wanneer ieder oogenblik het te laat kan zijn?

Niet alleen onbevredigend echter is de nieuw conservatieve politiek, omdat er geen *tijd* meer is voor afwachten, maar ook

en bovenal omdat berusting in onze instellingen een miskenning in zich sluit van hare gebreken.

Het groote euvel, waaraan de laissez-faire-politiek mank gaat, is hare grove inconsequentie. Men geeft voor vertrouwen te stellen in het particulier initiatief en men heeft een gansch arsenaal van wetten dat de vrijheid van handelen der individuën aan alle zijden aan banden legt. Men maakt een scheiding tusschen de bestaande wetgeving en de toestanden die zich in de maatschappij ontwikkelen en nog ongeregeld zijn. De bestaande wetgeving wordt eenvoudig als eene natuurlijke noodzakelijkheid buiten debat gelaten en men eischt voor het vervolg staatsonthouding. Men verdeelt het groote maatschappelijke gebied in twee geheel gescheiden terreinen. Wijst men op bestaande beperkingen der vrijheid, het is de beperking van het recht. Eischt men regeling van nieuwe toestanden, het is een krenking der vrijheid. Alsof op die wijze inderdaad voor de vrijheid wordt gestreden. Eilieve waarom alleen hier de vrijheid en alleen daar de orde? Waarom rechtsontwikkeling in het verleden en voor het vervolg anarchie? Aan alle kanten, door strafrecht, burgerlijk recht, administratieve wetten, grijpt de staat in de sfeer der bijzondere personen in, en toch meent men met behoud van deze veelomvattende staatswerkzaamheid een systeem te huldigen van staatsonthouding.

De staat regelt, en moet regelen, de bijzondere betrekkingen der menschen, en de eenige vraag is: *hoe* zullen deze betrekkingen het *best* geregeld worden en hoe zullen vrijheid en recht het *best* beveiligd zijn? - Bij deze vraag van staatszorg behoort het *geheel* der wetgeving te worden overzien en de gevolgen van eventueele wijzigingen en voorstellen in verband met alle gehandhaafde regelen te worden geschat en overwogen. Wanneer men echter de oplossing der sociale vraagstukken eenerzijds zegt over te laten aan het bijzonder initiatief en anderzijds het eigendomsrecht en het contractenrecht handhaaft, dan maakt men een willekeurige scheiding en men volgt een politiek zonder redelijken grond.

De laissez-faire-politiek is een kind van de deductieve methode op oeconomisch gebied. De deductieve oeconomie zoekt naar algemeen geldende regelen, afgeleid uit algemeen menschelijke eigenschappen, en ofschoon de regels die de oeconomie stelt, in waarheid grootendeels langs inductieven weg

werden gevonden, eischte toch het gronddenkbeeld waarvan men uitging, dat deze regels werden gekleed in den vorm van wetten en axiomata. Geen wonder dat de beteekenis van de stellige wetgeving, van gewoonten en toestanden, die inderdaad voor alle oeconomische betrekkingen overwegend is, werd onderschat en dat het positieve maar uit zijn aard steeds veranderend recht bij de oeconomische deductiën het karakter aanneemt van den vasten en onveranderlijken grondslag voor verdere vrije ontwikkeling.

Het groote succes van het vrijhandelsstelsel der Manchesterschool heeft niet weinig er toe bijgedragen om aan de laissezfaire-politiek een onverdienden luister te geven. Bij de toepassing van de vrijhandelsbeginselen was het alleen de vraag, hoe de rijkdom van een volk het meest kon worden vermeerderd, en men ging daarbij stilzwijgend uit van de onderstelling dat onze groote rechtsbeginselen geheel en al buiten debat bleven. Wel is waar behoorde het ook tot de motieven van de vrijhandelspolitiek, dat ook de toestand der lagere klassen van de maatschappij zou verbeteren. Maar dit motief steunde alleen op overwegingen ontleend aan de verwachting van vermeerderden rijkdom. Overvloediger productie zou meer vraag naar arbeid doen ontstaan en hoogere loonen. Overvloediger productie zou de armoede verminderen. Vrije handel zou de monopolieprijzen der grondeigenaars doen dalen en door de concurrentie van het buitenland zouden de levensmiddelen goedkooper worden. De vrijhandel zou in één woord overal het peil van welvaart verhoogen, door ieders arbeid zoo productief mogelijk te maken, door ieder in staat te stellen te produceeren wat hij het beste kan produceeren en zijne producten te ruilen voor datgene waaraan hij het meest behoefte heeft.

De vrijhandelstheorie heeft gegeven wat men er van verwachtte. Vermeerdering van rijkdom, verhooging van het peil van algemeene welvaart. Thans ligt het voor de hand, deze beproefde politiek eene ruimere toepassing te geven en een beroep doende op de ervaring, hen, die aandringen op hervorming der wetgeving, toe te voegen: onthoudt u van staatsinmenging; gij hebt gezien in vroegere eeuwen waartoe staatsinmenging leidde en gij hebt gezien de weldadige gevolgen van het laissez faire. Inderdaad laat de menschen begaan, hebt vertrouwen in de vrijheid en voor de sociale kwalen

waarop gij wijst zal het particulier initiatief weldra de noodige geneesmiddelen weten te verschaffen.

Deze conclusie is echter onjuist. Datgene wat bij de vrijhandelspolitiek buiten spel blijft, treedt bij de sociale vraagstukken, die aan de orde zijn, juist op den voorgrond. Het is nu *niet* een vraag van algemeene welvaart, van volksrijkdom die te beantwoorden is, maar een vraag van recht. Het geldt niet de productie maar de distributie der goederen. De ervaring, welke ons leert hoe ver men het met de bestaande rechtsinstellingen kan brengen tot *vermeerdering* van de groote massa der goederen, kan niets leeren ten aanzien van de werking dier rechtsinstellingen in betrekking tot het aandeel dat ieder van de massa verkrijgt. Verlaag of verhoog het peil zooveel gij wilt, gij wijzigt niets aan de innerlijke verhoudingen.

Hoe zouden zij die het onrecht der wereld ondervinden zich zelf kunnen helpen?

Door associatie?

Vijftig jaren geleden was associatie een *krenking* van het beginsel der vrijheid. Ieder had alleen, zeide men, met zijn eigenbelang te rade te gaan, ieder moest alleen op zich zelf steunen, niet op den Staat. Dat wilde toen zeggen: dat wanneer een werkman een contract sloot met een ondernemer, alle bedingen door de wet werden erkend en gehandhaafd, als een *gevolg* van de vrijheid. Wanneer echter een werkman met zijn medewerklieden een overeenkomst sloot om elkander bij te staan tot verkrijging van hooger loon, dan kwam de wet tusschen beiden en verbood deze overeenkomst als een *inbreuk* op de vrijheid. Hoeveel strijd heeft het niet gekost alvorens deze staatsinmenging door de voorstanders der staatsonthouding is prijs gegeven!

Thans is het blad omgekeerd. Thans zegt men tot hen die klagen over de ongunst van het lot en over den druk welken de wetten uitoefenen op de misdeelden: Wat klaagt gij? Help u zelf en associeert u!

Thans wordt alle heil gewacht van associatie. Voorwaar, wie zou in onze dagen van arbeidsverdeling en arbeidscombinatie, in onzen tijd nu de groote aandeelen-maatschappijen overal en op elk gebied bijna, kleine vermogensfragmenten samenbinden tot machtige kapitalen, de kracht kunnen loochenen der associatie? Maar hoe kan men meenen aan den anderen kant, dat

deze kracht de onevenredigheid zou kunnen herstellen door gebrekkige wetten in het leven geroepen.

Associeert u, zegt men tot de zwakken, maar kunnen de machtigen zich dan ook niet associeeren en tegenover de verdubbelde kracht van den arbeid een meer dan verdubbelde kracht stellen van het kapitaal?

Associeert u, zegt men! Maar gelooft men inderdaad aan de mogelijkheid van eene associatie van alle misdeelden?

Er behoort genoeg beleid, gemeenschapszin en zelfbeheersching toe om eene associatie op kleine schaal te doen gelukken. Maar wie kan er met ernst aan denken, dat alle beschikbare werkkrachten, zelfs van eene enkele natie, zich zullen verstaan? De grens tusschen den werkenden stand en het proletariaat dat daarachter ligt is uitermate vaag en vlottend. In tijden van voorspoed recruteeren de arbeiders zich onophoudelijk uit die laagste lagen der maatschappij en omgekeerd zinken onophoudelijk, en in dagen van tegenspoed bovenal, talrijke arbeiders in den grooten poel der armen. Die onophoudelijke vloed en eb is onbedwingbaar. Eene vrijwillige vereeniging kan niet alle krachten omvatten, omdat de loonen, wel verre van te stijgen, door het onderhoud van alle werkeloozen, gebrekkigen en onbekwamen tot een ongekend minimum zouden dalen. Een vrijwillige vereeniging van allen is buitendien ook daarom ondenkbaar, omdat in de diepte alle ondeugden tieren, haat, afgunst, oneerlijkheid, grof egoïsme. Hoe zou een bond van opoffering en gehoorzaamheid zijn te vormen van de proletariers, die niets hebben dan hun honger en hun kroost, - de groote vormlooze massa, die in ons midden leeft, die voortdurend wordt gevoed uit het maatschappelijk organisme als een kanker, die vreemd is aan het leven dat hij ondermijnt?

Wat zou hier de overeenkomst vermogen, waar voor een groot deel het geregeld leven zelf heeft opgehouden en - in den regel - noch aan verplichtingen, noch aan rechten wordt gedacht? - Het toeval heerscht in deze kringen oppermachtig. Van dag tot dag, van uur tot uur wisselen de betrekkingen, de kansen, van leven en sterven. - De vernederde uit hoogere kringen gevallen door eigen schuld, de rampzalige in ellende geboren en gedoemd om in ellende ten onder te gaan, de werkelooze, die betere tijden gekend heeft en bij de eerste wenteling wellicht van het rad van

avontuur weder in de rijen der arbeiders zal treden; het ras der dronkaards en vagebonden, die van geslacht tot geslacht de erfzonde overplanten en hun contingent leveren aan krankzinnigengestichten, bordeelen en gevangenissen, naast den toevalligen afval van het sociale lichaam; de wrokkende vijanden der maatschappij, naast de gelaten en bitter lijdende offers van den tegenspoed. Zij vormen, wat men noemt, het proletariaat. Een bandelooze, onsamenhangende menigte van medemenschen, door ontbering en ellende krank naar lichaam en ziel, die weinig anders kennen van het leven dan den donkeren kant, vol van hartstocht en wanhoop. - Hoe kan iemand op de gedachte komen, dat in deze toestanden, als het ware eene helsche karikatuur der vrijheid, door de vrijheid van overeenkomst en vereeniging, die onze wetten geeft, ooit ofte immer eenige verbetering zal worden gebracht?

Of zou partieele associatie het doel kunnen bereiken?

Zullen zij zich vereenigen, wier verdiensten schier geheel persoonlijk zijn: de geletterden, de dichters en advocaten, schrijvers en kunstenaars, allen, iu één woord, die moeten leven van intellectueelen arbeid? Of zouden zij wellicht niet te lijden hebben van onze gebrekkige instellingen? Men late zich niet verblinden door enkele schitterende uitzonderingen, sterren op het gebied der kunst, die in enkele avonden schatten verdienen, rechtsgeleerden of artsen in de grootste steden van Europa en Amerika, wier clientèle een rijke bron is van inkomst, grootheden in de litteratuur, - uiterst zeldzaam deze laatsten, - die een talrijk gehoor wisten te veroveren en duurzaam te boeien. - Deze allen zijn de bijzondere gunstelingen van het lot, die door samenloop van omstandigheden de plaats innemen, die hun, maar hun niet alleen, naar recht en billijkheid toekomt. - De arbeiders met den geest zijn er in den regel betrekkelijk even erg aan toe als de arbeiders met de handen, zoo niet veel erger, omdat niet zelden even nijpende armoede door zoo veel fijner organen wordt geleden. - Arme ambtenaren, die hun leven van zorg en kommer slijten, onder voorwaarden. die hen nopen voortdurend beter te schijnen dan zij zijn en anderen de belooning en de eer zien wegdragen voor hun werk. - Arme kunstenaars, zich voedende met idealen, die hun niets geven dan honger en toch tot de kostbaarste kleinooden der menschheid behooren. - Arme gelet-

terden, die, in den strijd om het dagelijksch brood, krachten verspillen en verkruimelen, welke onder beter omstandigheden hen zouden vormen tot de grootste weldoeners van het menschelijk geslacht. Voor hen geeft de vereeniging geenerlei lotsverbetering, want hun vermogen ligt juist in hun persoonlijkheid. Voor hen is het leven bovenal hard en de maatschappij bovenal onrechtvaardig. Zij behoorden aan te zitten aan de eeretafel, terwijl veelal geen plaats voor hen is te vinden aan het ondereinde. Zij verkoopen hunne talenten en verkrachten hunne gaven om de grooten der aarde te dienen of, indien zij te fier zijn om te buigen voor hun minderen, gaan zij onder in vergetelheid, of gaat hun stem verloren onder het handgeklap der sycophanten, die elkander toejuichen en hunne meesters verheerlijken. Nu en dan erkent de menschheid zijn weldoeners en tracht door eene posthume vergoding de miskenning te vergoeden, die de eenzame strijders gedurende hun leven moesten dragen. Maar hoevelen, even groot groot en even voortreffelijk, blijven vergeten en hoevelen heeft de wereld doodgedrukt voor zij tot wasdom konden komen en vrucht dragen!

Of zou de middenstand, - de winkeliers, de grossiers, de werkbazen, de eigenaars van kleine fabrieken, kooplieden die hunne zaken drijven met een klein kapitaal - door associatie den druk der groote eigendommen ontgaan? Over het geheel genomen is hun lot niet onbenijdbaar. Zij zijn veelal niet alleen van den arbeid afhankelijk, maar beschikken over eenig vermogen. Zij zijn welvarend zonder rijk te zijn, en indien zij zonder afgunst de hoogere genietingen die hun zijn ontzegd kunnen gadeslaan, zeer gelukkig. Toch bedreigt hun voortdurend de concurrentie van het overmachtige kapitaal. De kring van het kleine bedrijf wordt al kleiner en kleiner. De bazen worden meesterknechts in grootere fabrieken; de fabrikanten: directeuren; de kooplieden: chefs de bureau. De middenstand verliest zoodoende gaandeweg aan aanzien, aan invloed, aan zelfstandigheid. De winkeliers, bazen, kooplieden, kunnen zich vereenigen tot bonden, pools, rings, om machtige concurrenten te bestrijden, maar op den duur moeten zij bezwijken. Associatie roept tegenassociatie in het leven, de ring spat uiteen en de zege blijft aan de groote magazijnen, de groote handelaars, de groote fabrikanten.

En de werklieden? Wat hebben hun de vakvereenigingen, de comsumtie-, productie-, voorschotvereenigingen gebracht? Hier en daar eenige verzachting, hier en daar eenigen steun, een enkele maal een schitterend succes. Ongetwijfeld, maar is door de associatie de toestand der werklieden in het algemeen verbeterd? Of is overal, waar de ondervinding uitspraak heeft gedaan, de blijde verwachting niet uitgeloopen op bittere teleurstelling?

En hoe zou het anders kunnen? Wanneer de consumtievereenigingen er in slagen de prijzen der levensmiddelen te doen dalen, wordt dan niet het minimum verminderd waarvan het arbeidersgezin kan leven, en moet niet, naar de wet van Ricardo, de concurrentie het loon evenredig doen dalen?

Na stalen volharding, ten koste van schier bovenmenschelijke ontbering, heeft hier en daar eene productievereeniging hare deelgenooten welvaart en eindelijk rijkdom gebracht. Maar hoevele teleurstellingen tegen een enkel succes! Hoeveel moet geworsteld, geleden, ontbeerd en ook gebedeld worden voor het kapitaal er is om de zaak te beginnen, en hoe weinig is men dan nog bestand tegen de krijgstaktiek der kapitalisten. Lage prijzen drijven de nieuwe concurrenten spoedig uit het veld. Beleid, koelbloedigheid, kennis ontbreken, en het einde van den ongelijken strijd is van te voren zeker. Het kapitaal, door bovenmatige inspanning, door tijdelijke hulp uit de staatskas, door welwillendheid van menschenvrienden bijeengebracht, blijft altijd het karakter behouden van toevallige bate. De bron, waaruit hun de kracht moest toestroomen om den aangevangen strijd ook bij de ongunst van het lot telkens op nieuw aan te binden, is nergens te vinden. Hun kapitaal blijft altijd een van buiten aangebracht mechanisch en vergankelijk hulpmiddel, maar de levende kracht kan het niet vervangen.

Ook de werklieden-vakvereenigingen hebben niet meer dan een zeer gering en ten slotte nog problematiek voordeel opgeleverd. Werd prijsverlaging tegengehouden, aan den anderen kant werden de loonen der werklieden bezwaard door de uitkeeringen aan de kassen tot onderhoud van werkeloozen. En zoodra de tijd is gekomen dat de malaise wat langer duurt dan gewoonlijk, dat de markt zich na de doorleefde crisis niet verheft, is de onderhoudsplicht voor de vereenigingen te zwaar,

en niettegenstaande langen en bangen strijd delven zij toch het onderspit[1)].

Of zou men meenen dat door de associatie van kleine kapitalen, de gebreken van onze wetgeving kunnen worden verholpen? De aandeelenmaatschappijen scheppen en vermenigvuldigen voorzeker de gelegenheid voor kleine kapitaleu om deel te hebben in de voordeelen van groote. De maatschappijen vormen een macht, waartegen slechts weinig bijzondere ondernemingen bestand zijn. Maar wie bezitten de aandeelen? De gefortuneerden verzamelen eenvoudig door de overmacht van hun fortuin de goede aandeelen langzamerhand in hunne handen. De minder gefortuneerden zijn zeer dikwijls gedwongen tot verkoop ook wanneer de vooruitzichten gunstig zijn. Telkens en telkens komen kleine tegenspoeden voor, die gemakkelijker gedragen worden naarmate men over grooter vermogen beschikt. Voortdurend kunnen de grooteren gebruik maken van den nood der kleineren, en door dit voortdurende ziftingsproces worden zij wederom langs dezen weg de winnende partij. Naast de fabrikanten of kooplieden die al hun kapitaal in hun eigen zaak gebruiken, ontstaan de kapitalisten die aandeelen hebben in verschillende ondernemingen. Naast de Rothschilds, de Van der Bilts en Jay Goulds, naast de groote industriëelen de spoorwegkoningen en zilverbaronnen. Het is waar dat het een voordeel is voor de mindervermogenden, dat kleine spaarpenningen dadelijk vruchten dragen; dat zij niet behoeven renteloos te liggen tot zij een zeker bedrag vormen dat dan kan worden uitgezet. Dit voordeel van de groote kapitalisten, dat zij groote sommen afzonderen die omdat zij groot zijn rente dragen, terwijl kleinere sommen, omdat zij klein zijn, geen gelegenheid vinden tot plaatsing, dit voordeel dat vroeger, vóór de groote ontwikkeling der aandeelenmaatschappijen, de grootere vermogens nog extra genoten, vermindert met den dag; dit voordeel wordt door de vorming van allerlei credietmiddelen, spaarbanken, ondernemingen met kleine aandeelen hoe langer hoe meer vernietigd. Maar wat is de beteekenis van dit feit anders dan dat de gewone evenredigheid hersteld wordt tusschen kleine en groote kapitalen, d.w.z. dat de grooten al het overwicht

1) Over het proletatiaat en de onmacht der associatie tegenover de gebreken van onze wetgeving vindt men voortreffelijke hoofdstukken bij *Graham*, The social problem. London 1886.

behouden dat gelegen is in hun onevenredig groot spaarvermogen?

Neen, de associatie is *niet* de oplossing van het raadsel, is *niet* de groote gave der vrijheid die het bewijs brengt van de zegeningen van het laissez faire. De associatie is een *groote* macht, maar tevens eene *neutrale* macht, eene macht ten goede en ten kwade. Zij versterkt den zwakke, maar zij verdubbelt de kracht van den sterke. Waar de wet drukt kan zij niet ontheffen. Zij kan den tegenspoed regelen, maar waar onrecht is schept zij geen recht.

Er is echter nog een ander middel aan de hand gedaan tegen de sociale gebreken. Men weet hoe Malthus de oorzaak van de kwalen der menschheid zocht in hare groote vruchtbaarheid, tevens loochenend dat de fouten der gouvernementen, met andere woorden, onjuiste rechtsinstituten de schuld zouden zijn. De leer van Malthus had het dubbele voordeel, te behagen aan hen, die de ellende der menschen als een straf beschouwen van den Hemel voor 's menschen ondeugd, en tevens te stroken met de oud-liberale oeconomie, welke, van staatsinmenging afkeerig, weinig invloed aan regeeringsmaatregelen toekende, en daarentegen gretig moest aangrijpen iedere poging om wetenschappelijk te verklaren hoe van de vrije handelingen der menschheid verbetering te wachten is van de in het oog vallende ongelijkheden der samenleving. Orthodoxen en liberalen beiden juichten Malthus toe, omdat hij, de ongerechtigheden van de wetgeving wegcijferend, de schuld zocht bij de ongelukkigen zelf. De leer van Malthus is voor allen, die aan den goeden kant van het leven zijn, een voortreffelijke leer. Het geweten, dat somwijlen in opstand komt te midden van het onverdiend genot, wordt bevredigd door de overweging, dat de wetenschap heeft uitgemaakt, dat althans de ellende, wier aanblik of herinnering het genot zou kunnen storen, wel verdiend is.

De leer van Malthus is voor de oudere oeconomen inderdaad eene wetenschappelijke waarheid, het groote en afdoende antwoord, wanneer op de betreurenswaardige gevolgen wordt gewezen van het laissez faire. En toch blijkt het meer en meer, dat de overwonnen en schier vergeten tegenstander van Malthus, dat Godwin gelijk had, toen hij niet de armen zelve maar de maatschappelijke instellingen aansprakelijk stelde voor het geleden onrecht.

Het valt niet te ontkennen, dat beperking van het aantal kinderen in het huwelijk een zeer belangrijken invloed heeft op de levensvoorwaarden. Naarmate men minder kinderen heeft op te voeden en te verzorgen, zal men zelf gemakkelijker door het leven kunnen gaan: men zal minder behoeven te arbeiden, of van de vruchten van zijn arbeid meer kunnen genieten. Het is in ieder individueel geval allereerst een vraag van moraliteit of en hoe ver de procreatie zal worden beperkt en vervolgens een vraag van opportuniteit, van meer of min. Zal men zich iets meer moeite getroosten, zich iets meer materiëele genoegens ontzeggen, of zal men de zorgen verminderen door beperking van het getal zijner kinderen? Of wel de vraag moet zóó gesteld worden: zal men eenigen welstand hebben met weinig, of naar alle waarschijnlijkheid armoede met een talrijk kroost?

Maar men bedenke dat al deze vragen alleen beteekenis hebben in individueele gevallen en alle beteekenis missen, wanneer er quaestie is van sociale rechtvaardigheid.

Wanneer algemeen de leer van Malthus werd toegepast en het aantal kinderen algemeen werd beperkt, zou de norma van levensonderhoud dalen, het bestaansminimum voor een normaal arbeidersgezin zou minder zijn geworden en het resultaat zou zijn dat, wanneer in een periode van tegenspoed arbeiders moeten worden ontslagen en het aanbod van arbeiders dientengevolge grooter wordt dan de vraag, de loonen tot een lager peil zullen zinken dan thans, en derhalve toch bij een mindere bevolking even groot gebrek en even groote armoede zal worden geleden.

Het is waar dat talrijke mannen, tot werken bekwaam, geen werk kunnen vinden, maar het is *niet* waar dat de wereld te weinig oplevert om hen allen te voeden en te kleeden, te huisvesten beter dan strikt noodzakelijk is voor het leven. Men zegge daarbij niet dat de overbevolking der steden van Europa zich feitelijk niet kan verplaatsen naar de vruchtbare vlakten van Amerika of Zuid-Africa. Want deze verplaatsing is alleen noodig binnen grenzen, welke de ervaring der emigratie als zeer gemakkelijk bereikbaar heeft geleerd. Het is niet de schaarschte aan beschikbare voedingsmiddelen welke de arbeiders met onmacht slaat en hen periodiek bij scharen in de armen voert der armoede. Maar het is de worstelstrijd van het kapitaal, dat nu eens talrijke werklieden in de

gelederen roept, dan weder meedoogenloos ze wegstoot; het is de concurrentie welke nu eens, wanneer nieuwe gelegenheden zich voordoen, de werkkrachten overal zoekt en voedt en opkweekt, om, wanneer de mededingers zijn overwonnen, de productie te beperken, en de arbeiders te ontslaan en over te laten aan hun lot. Het is de concurrentie en het spel welke eene productie in het leven roepen niet naar wezenlijke behoeften, maar naar de kansen van eene tijdelijke koersbeweging, of in het gunstigste geval met het doel om door lage prijzen, het gevolg van of althans begeleid door overproductie, de markt te beheerschen.

Wat zou gebeuren indien het aantal beschikbare werkkrachten verminderde of althans niet vermeerderde? Zou het mindere aanbod inderdaad een verhooging der loonen en een meerderen welstand ten gevolge hebben. Hoe zou dit mogelijk zijn? Er zou minder vraag zijn naar de benoodigdheden der arbeiders, er zoude eene kleinere productie in het leven kunnen blijven en een aantal takken van bedrijf, de groote takken van den wereldhandel, de bouwmaterialen, de katoen, de tabak, het graan, de suiker, zouden duurzaam moeten worden ingekrompen. Het minder aanbod van arbeiders zou voor een groot deel spoedig worden opgewogen door een mindere vraag.

Het is waar: voor andere takken van bedrijf zou de consumtie niet dadelijk verminderen; de behoefte aan artikelen van weelde voor hoogere standen zou in den aanvang dezelfde blijven, maar weldra zou de vermindering van de arbeidersconsumenten eene vermindering ten gevolge hebben van de winst voor de producenten van artikelen van algemeen gebruik, een vermindering dus ook van de koopkracht der hoogere standen en de vraag ook naar artikelen van weelde zou moeten verminderen. Maar laat ons aannemen dat deze vermindering niet opweegt tegen het verminderd aanbod van arbeiders. Dan zullen toch weder na korten of langer tijd arbeidsparende machines worden gevonden, betere arbeidsverdeeling worden toegepast, grootere kapitalen exploitatie op ruimer schaal mogelijk maken en ten gevolge van dat alles zullen er te veel werklieden zijn, de concurrentie zal de loonen doen dalen en er zal zich vormen een proletariaat waartoe de hoogere standen evenals nu hun contingent zullen leveren van roekeloozen, verdorvenen en ongelukkigen. Op kleinere schaal zou zich dezelfde maatschappelijke orde opnieuw

vormen dezelfde ellende en dezelfde overvloed, dezelfde heerschappij van het toeval en dezelfde ongerechtigheid.

Maar erger staat voor de deur. Want indien door consequente voortzetting van het stelsel telkens weder opnieuw de bevolking in overeenstemming wordt gebracht met de tijdelijke behoefte aan arbeiders, zal men eindelijk tot een toestand geraken van evenwicht. Er zal een tijd komen dat geen nieuwe productiemiddelen worden gevonden: dat de angel der concurrentie is gebroken. Dan zal de beweging van *teruggang* eerst recht beginnen. Er zullen minder ingenieurs, minder rechtsgeleerden noodig zijn, minder litterati, en de verminderde middenstand zal het verval der kunst en ook weder de achteruitgang der industrie ten gevolge hebben, en zoo zal opnieuw, schoon langs een anderen weg, de armoede binnensluipen in het maatschappelijk organisme.

De werkeloosheid en de verspilling van arbeidskrachten ligt niet aan het feit dat geen bestaansmiddelen beschikbaar zouden zijn, maar aan onze gebrekkige instellingen en aan onze onkunde. Hoe meer de arbeid verdeeld wordt, hoe meer de ruiling van diensten zich uitstrekt over geheel de wereld, hoe meer kennis er noodig is om het ingewikkelde raderwerk te besturen en in orde te houden. Steeds meer factoren komen bij iedere berekening in werking, steeds kleiner feilen brengen verstoring in den geregelden gang van zaken.

Beschaving en welvaart zijn afhankelijk van toenemende energie en toenemende bekwaamheid. Niet alleen extensief breidt zich de kring der ruilingen uit; maar iedere vermeerdering van productie eischt nieuwe concentratie van krachten, nieuwe orgaanvorming; nieuwe groepeering en hoogere ontwikkeling van hen die besturen en leiden moeten. De vermeerdering van welvaart berust op hoogere arbeidsverdeeling en deze arbeidsverdeeling is alleen mogelijk door een steeds meer samengestelde hierarchie van intelligente arbeiders.

Waarom stort zich de overvloed van Amerika en Indië en Australië niet uit over de hongerige menigte van het westen van Europa? Omdat ons de kennis ontbreekt om de gaven der natuur behoorlijk te verdeelen. Daarom alleen moeten wij ontberen, daarom alleen sterven duizenden van honger op deze rijke aarde.

Zal er meer kennis zijn, meer volharding, meer gestadige

arbeidzaamheid, minder speelzucht, minder roekeloosheid, minder onbekwaamheid, wanneer het toenemen der bevolking wordt tegengegaan?

Ja, indien men het middel weet om alleen de slechten het binnentreden in de wereld te beletten, indien men van te voren kan aanwijzen in welke wieg de wijsheid en de deugd zal ontkiemen. Neen, indien men naar willekeur goeden en slechten beiden weert van de tafel des levens; neen, indien men wel de magen kan tellen, maar de hersens niet kan wegen die men bant uit ons midden.

Wanneer de ervaring na Malthus ons op dit gebied iets geleerd heeft, dan is het dit, dat vooruitgang en ontwikkeling samengaan met een krachtig toenemen der bevolking. De vermeerdering der bevolking is de veer van het leven, prikkelend tot ruimer productie, tot nieuwe vindingen, de concurrentie opwekkend welke steeds het oude sloopte en het nieuwe sticht. De vooruitgaande maatschappij is als een steeds aanwassende pyramide, die om hooger te worden een immer breederen grondslag behoeft. Het is waar, het proletariaat neemt toe overal waar de ontwikkeling toeneemt, de scharen werkeloozen zijn talrijker dan voorheen, maar deze verschijnselen zijn inderdaad een kenteeken van den vooruitgang. Zal de maatschappij vooruitgaan, dan moet de bevolking toenemen en een toenemende bevolking geeft een immer grooter residu. Zoek een beperkte bevolking te midden van een rijke natuur, en gij vindt armoede en gebrek aan beschaving. Zoek beschaving en overvloed van alle genietingen van het leven, en gij vindt een dichte bevolking. De vooruitsnellende maatschappij voedt immer meer arbeiders, deelt in steeds ruimer mate hare weldaden aan meerderen uit, maar het aantal van hen die moeten derven neemt toe naast het aantal van hen die verzadigd zijn.

Als bewijs voor de juistheid der theorie van Malthus wordt wel eens gewezen op Ierland, waar de talrijke bevolking zich niet kan opheffen uit haar ellendigen staat. Men vergeet daarbij echter, dat het geheele Iersche volk inderdaad een deel vormt van het proletariaat der Engelsche maatschappij. Men vergeet daarbij, dat Ierland in zich zelf rijk genoeg is om eene dubbele en driedubbele bevolking te voeden, indien niet door onrechtvaardige wetten de ongelukkige Ieren waren gekneveld geworden en uitgemergeld. Voorzeker wanneer de politiek mocht gelukken

welke beoogt om de Ieren langzamerhand van hunne voorvaderlijke erven te verdrijven, zouden betere pachten kunnen worden bedongen, maar dit zou niet verhinderen dat de grondbezitters door de voortbrengselen van hun ontvolkte latifundiën in Engeland en in den vreemde zich macht, aanzien en genot zouden koopen van slecht betaalde, en van tijd tot tijd volslagen arme, werklieden. Zeker, de overgebleven pachters zouden het beter kunnen hebben zoolang de groote steden hare aantrekkelijkheid blijven behouden, en de stroom van nieuwe mededingers kon worden gekeerd, maar zij zouden het beter hebben niet omdat de geboortegrond de verdreven kinderen niet kon herbergen en voeden, maar omdat eene gebrekkige maatschappelijke orde, de gaven der natuur verspelend, enkelen in de wolken verheft ten koste der menigte.

Men mag bij de beoordeeling van maatschappelijke toestanden niet uit het oog verliezen dat hoe langer hoe meer op oeconomisch gebied de politieke grenzen verdwijnen, dat de beschaafde volken meer en meer een enkele groote maatschappij vormen, een samengesteld organisme, welks leven leven geeft aan al zijne deelen.

Onze arbeiders hebben een deel van hun brood uit Amerika, hun koffie uit Java en Brazilië; hun thee uit China; Australië zendt hun vleesch in van jaar tot jaar toenemende hoeveelheid. Zij kleeden zich in katoenen en wollen gewaden waarvoor de grondstof uit verre gewesten wordt aangevoerd. Onze arbeiders werken daarentegen voor Javanen, Australiërs, Chineezen en Amerikanen. Zij smeden hun het ijzer voor hunne werktuigen, zij weven en verwen kunne kleederen, zij vervaardigen hunne wapenen en hunne sieraden.

Dat voortdurend internationaal verkeer, dat bonte weefsel van elkander naar alle richtingen kruisende draden, komt alleen in orde en tot stand door de intelligentie die arbeid en spaarzaamheid weet in harmonie te houden en beide weet vruchtbaar te maken voor het algemeen belang.

Kooplieden die de markten bestudeeren, bankiers die de behoefte aan kapitaal kennen en schatten hoeveel het kapitaal kan voortbrengen, reeders die de vrachten berekenen, ondernemers die al de kansen van slagen becijferen van een fabriek, van een stoomvaartlijn of van een spoorweg, ingenieurs die de hulpmiddelen, welke de wetenschap heeft geleerd, in toepassing

weten te brengen om met de minste kosten de grootste resultaten te verkrijgen, de directeurs, de boekhouders, de meesterknechts, de machinisten, dat geheele heir van geestelijke arbeiders dat in verschillenden rang en stand onontbeerlijk is voor een geregelden gang van zaken: zij allen moeten hun deel hebben van de algemeene productie. Voor hen allen moeten de arbeiders werken, gelijk zij op hunne beurt den arbeiders het leven mogelijk maken. Hun hoogere en zeldzamer verdiensten eischen hooger loon, gelijk hun fijner organisme hoogere geneuchten behoeft.

Doch ook zij die op meer indirecte, ofschoon niet minder wezenlijke wijze aan de distributie van de rijkdommen der aarde deelnemen, moeten een evenredige belooning hebben uit den algemeenen overvloed: allen die voor veiligheid waken en recht: allen die het bestuur bezorgen van den staat, die hunne krachten wijden aan de wetenschap en de wetten opsporen van de natuur, of van de samenleving.

Bevreemdend is het niet, dat nu en dan ernstige verstoringen in dit samengestelde leven onstaan; dat te veel kapitaal wordt gevormd in verhouding tot de beschikbare arbeidskrachten, of te weinig wordt gespaard; dat ondernemingen worden op het getouw gezet die geen vrucht kunnen dragen; dat de handel zich ontwikkelt zonder dat voldoende intelligente krachten aanwezig zijn om de opgezette ondernemingen tot een goed einde te brengen; dat het vertrouwen soms gaat ontbreken en de moed en de energie.

Maar bevreemdend, neen! in de hoogste mate bewonderenswaardig is het, dat door de vrije samenwerking der menschheid *zooveel* wordt gewrocht, en *zulke* harmonie wordt bereikt. Hoe veel kennis is er noodig, hoeveel door duizenden geslachten verzamelde ervaring! Hoe zijn langzamerhand van eeuw tot eeuw gewoonten, zeden en wetten gevormd, welke de hartstochten breidelen, en de ordelooze bewegingen van individueele willekeur leiden in banen van gemeenschappelijken vooruitgang!

Eene gevaarlijke vrucht van eenzijdige deductie is de theorie van Malthus evengoed als de theorie des socialisten; eene miskenning van de rijkgeschakeerde natuur der menschen.

Niet door het kinderlijk ruwe middel van beperking der bevolking zult gij hoogere beschaving veroveren; niet door een stelsel van voortdurende aderlating zult gij een gezond en

krachtig organisme zien ontwikkelen. Niet door vermindering van individuen verkrijgt gij hooger harmonie. Niet door eenvoudige reeksen kunt gij de problemen van het leven oplossen.

V.

Intusschen, al is de conclusie waartoe de doctrinaire liberalen komen onjuist, het beginsel dat hunne politiek bestuurt is sterk en rein. Vertrouwen in den mensch predikt het liberalisme, vertrouwen in de individueele vrijheid, en indien de laissez-faire-politiek tegenover de sociale vraagstukken meer en meer onvoldoende en onhoudbaar blijkt te zijn, dan is dit niet omdat het liberale ideaal zijn glans verliest, maar omdat men leert inzien, dat men door staatsonthouding een weg inslaat welke niet nader voert tot het doel, maar van het doel verwijdert. Staatsonthouding met handhaving van wetten en reglementen voert bij verandering van toestanden tot vermindering, niet tot vermeerdering van de groote som van individuëele vrijheid. Wanneer de onthoudingspolitiek terrein verliest, het is niet omdat men de vrijheid wil aan banden leggen, maar omdat de meer en meer knellende banden moeten worden geslaakt.

In deze kritieke dagen, waarin eenerzijds de verblinde menigte voortsnelt naar het verderf der maatschappij en anderszijds eene krachtige reactie zich begint te openbaren, uitloopende op krasse gezagsuitoefening en door geweld geschraagde privilegiën, kan het oude ideaal der vrijheid alleen den weg wijzen van behoud en kalme ontwikkeling.

Naarmate de liberale partij meer naar dit ideaal zich richt, meer in al hare handelingen zich bewust is van het einddoel dat zij wenscht te bereiken, zal zij meer kracht uitoefenen en meer tot stand brengen. De individuëele vrijheid is het levensbeginsel der liberale partij, haar eenig raison d'être. Wanneer men vraagt: hoe denkt gij de sociale quaestie nader te brengen tot hare oplossing? dan moet het antwoord zijn: door hoe langer hoe meer aan allen gelijke vrijheid te verzekeren. Wanneer men vraagt: langs welken weg zult gij de moreele, intellectuëele en materiëele belangen van het volk bevorderen? dan moet het antwoord zijn: langs den weg die naar meerdere vrijheid voert. En wanneer men vraagt: hoe hoopt gij paal en perk te stellen aan de naderende revolutie? dan is alweder het antwoord: door

vermeerdering der vrijheid. Vrijheid voor allen is de alpha en omega van het streven der liberale partij. Aan de regeering de taak om de vormen te vinden, waarbinnen de menschen kunnen streven en werken met de minst mogelijke inbreuk op elkanders beweging; aan de menschen zelven om binnen die vormen te leven voor eigen ontwikkeling en voor het heil der menschheid.

Welke zijn de gronden voor dit onbeperkt vertrouwen op de macht der vrijheid?

Vooreerst de lessen der ervaring. De geschiedenis leert ons, hoe steeds het geluk der volken, de algemeene welvaart en de beschaving hand aan hand gaan met de individuëele vrijheid. Waar de vrijheid bloeit, ontwikkelt zich het volk; waar zij ontbreekt, blijft welvaart ontbreken, en vrede en vooruitgang. In Griekenland en Rome, en later na den val van het Romeinsche rijk in geheel West-Europa, overal waar wij het oog wenden zien wij hetzelfde verschijnsel. De gestadige overwinning der vrijheid gaat gepaard met een gestadig toenemenden bloei, en wanneer het volk de vrijheid verloor, dan ging daarmede gepaard een terugzinken tot de barbaarschheid. Wij zien hoe de volken der oudheid langzamerhand leeren zich zelf te besturen en hoe tevens alle krachten zich ontvouwen, en wij zijn ook getuige van het schouwspel van voortdurenden achteruitgang, omdat de volken onbekwaam worden om zich aan het juk van heerschers te ontworstelen. En de geschiedenis van West-Europa, de geschiedenis van onze beschaving, is in het wezen der zaak een groote worstelstrijd om de vrijheid. Waar het feudaal gezag zich handhaaft, is oorlog en heerschen ruwe zeden; waar de vrijheid zich een baan breekt in de gemeente en vrije overeenkomsten de gedwongen diensten vervangen, begint de rijkdom zich te vermeerderen, de kunsten en wetenschappen te bloeien, orde en vrede regel te worden. De strijd tusschen steden en heeren was het eeuwenlange pleit tusschen vrijheid en dwang. De overwinning der steden is overal geweest de triumf van beschaving en overvloed en waar het geweld een tijdelijke zege behaalde, was op nieuw een periode aangebroken van bandeloosheid, wanorde en armoede. En op nieuw zien wij op grooter schaal de zaden van vrijheid overal ontkiemen in de 16^{e} en 17^{e} eeuw, een gevolg veelal van de groote vrijheidsbeweging, de worstelstrijd

om individuëele vrijheid, die met recht den naam draagt der groote hervorming. Wij zien de vrije landen, Engeland en de Republiek der Vereenigde Nederlanden, rijk worden, toenemen in bloei, en in het gevolg van de vrijheid, macht en aanzien en een hoog peil van ontwikkeling. Eindelijk na de stormen der Fransche revolutie over geheel Europa een algemeene uitbreiding der volksrechten, een gestadig toenemen van veiligheid en recht, een grootere mate van vrijheid van beweging voor de groote menigte en tevens eene vermeerdering van alle materiëele gaven, eene ontplooiing van alle geesteskrachten, een vooruitgang en verbreiding van wetenschap en kunst als nimmer te voren door de wereld is aanschouwd. Waar wij de geschiedenis raadplegen, overal zien wij de vrijheid de voorbode van geluk; overal zien wij, naarmate de vrijheid meer waarheid is, in diezelfde mate ook de menschheid hooger staan. Waar een volk in staat is de vrijheid te begrijpen, de vrijheid te realiseeren, daar is het verzekerd van voorspoed. Maar nergens is het volk aan te wijzen dat de vrijheid heeft verloren en dat toch gelukkig was, en nergens omgekeerd is een volk te vinden vooruitstrevend in kunst en wetenschap, dat van de vrijheid bleef verstoken. Want waar nog, zooals onder het keizerlijk Rome of onder de regeering van Lodewijk XIV, schijnbare uitzonderingen op dezen algemeenen regel zich voordoen, daar blijkt weldra dat zij inderdaad de stelling bevestigen. Immers onder de schitterende en verblindende weelde van eenige duizenden verbergt zich de zwarte ellende van de groote massa: ellende en slavernij.

Men bedenke het wel, de geschiedenis leert niet alleen dat vrijheid *samenkomt* met de andere factoren van het geluk der menschen, maar zij vertoont zich alom als onmisbare voorwaarde. Voorzeker vrijheid op zich zelve is slechts een vorm, eene abstractie, het is een toestand van levende menschen en in hen moet ten slotte gevonden worden het vermogen dat de oorzaak is van hunne ontwikkeling. Waar dit vermogen ontbreekt, zal geen vrijheid kunnen baten. Waar een ras of natie in verval is, zullen de beste wetten den teruggang niet keeren. Maar waar eene natie de vrijheid zich verovert, daar baant zij zich ook een weg tot al het overige, en waar zij het voorrecht mist om vrij te zijn, of de kracht om hare ketenen te breken, daar mist de kiem der beschaving, het vermogen om

te groeien en vrucht te dragen. Alle schatten van Peru hebben Spanje niet gebaat, omdat het niet verstond vrij te zijn. Alle rijkdom en ontwikkeling uit vroegere tijdperken overgeleverd, hebben Rome niet behoed voor den ondergang, zoodra het volk verleerd had om handel en wandel naar goedvinden te regelen. Maar voor de onbeschaafde en arme dorpelingen van Vlaanderen en Holland opende de wereld haren overvloed, omdat zij vrij wisten te zijn, en de Italiaansche republieken werden lichtpunten van kunst en rijkdom en wetenschap, nadat de eenvoudige burgers hunne steden hadden gemaakt tot burchten der vrijheid.

Deze lessen der geschiedenis spreken duidelijk genoeg. Wij vinden ze echter nog bevestigd door eene ervaring op veel ruimer gebied.

In de geheele organische natuur wordt dagelijks meer en meer de wet van Darwin bevestigd gevonden, dat de geslachten zich ontwikkelen, omdat de beste individuen in den strijd om het bestaan de anderen overleven. Allereerst kiest de natuur zelve. Zij die het meest bestand zijn tegen de vijandige krachten, waaraan voortdurend het leven is blootgesteld, hebben de beste kansen om het langst den strijd vol te houden en hunne voortreffelijke eigenschappen over te planten op hun kroost. De blinde natuurkeus echter is niet het eenige middel waardoor de organismen uit onvolmaakte, schier vormlooze wezens, langs alle trappen van volkomenheid opstijgen naar de hoogste levende schepselen die wij kennen. In de dierenwereld beginnen reeds bij zeer laag staande geslachten sociale instincten zich te doen gelden, welke daarop gericht schijnen, dat het geslacht behouden blijft, zelfs met opoffering van het individuëele leven. Deze sociale instincten, eenmaal werkzaam, worden evenzeer ontwikkeld en volmaakt als de instincten tot zelfbehoud. De families en geslachten, welke de beste sociale inrichtingen in het leven roepen, blijven op den langen duur behouden en verdrijven en vernietigen de anderen. Deze sociale neigingen zijn eerst uiterst vaag en schijnen alleen gericht op de instandhouding van alle geslachtsindividuen zonder onderscheid, maar naarmate een hoogere trap van ontwikkeling wordt bereikt, is ook het sociale instinct volmaakter geworden. Er ontstaat zekere orde en regel. Aan bepaalde groepen van individuen worden bepaalde functiën opgedragen, en aan sommige individuen, die grooter waarde

hebben voor den stam, wordt meer zorg besteed om hun leven te sparen en te beschermen. In de menschenmaatschappij is het sociale instinct krachtiger ontwikkeld dan in eenige groep der dierenwereld, en de geheele geschiedenis der beschaving is inderdaad de geschiedenis van steeds beter en juister gevormde sociale inrichtingen. Zeer spoedig ontstaat het huisgezin en wordt het familieleven de schakel, welke den individu met den stam verbindt, waardoor hij eenerzijds, zooveel mogelijk, in jeugd, in ziekte of ouderdom beschermd wordt en anderzijds de stambelangen door deze zorg voor het individuëele leven zoo weinig mogelijk worden gehinderd. Regelen ontstaan voor de verdeeling van buit, de producten van de jacht en later van de opbrengst van den bodem. De moedigsten worden als hoofden geëerd en beschermd, een raad van oudsten wordt gevormd om de dapperen door hunne wijsheid en ervaring bij te staan. De vorsten, de priesters, de wijzen, de werklieden, krijgers en landbouwers vormen verschillende groepen met verschillende functiën, in verschillende mate belangrijk voor de gemeenschap. De eer, het aanzien, de macht die zij genieten, is afhankelijk van de op min of meer ruwe wijze geschatte waarde die ieder heeft in de oogen van het volk. Hoe meer alle in het volk beschikbare krachten tot haar recht komen, hoe meer de som is der kracht die wordt uitgeoefend. De volken gaan daarom vooruit naarmate meer en meer iedereen de plaats inneemt die hem door eigen vermogen is aangewezen; en daarom strekken de sociale inrichtingen allen in mindere of meerdere mate daartoe, dat de voordeelen, die de individu geniet door zijne stelling in de gemeenschap, evenredig zijn aan de voordeelen die de gemeenschap geniet van de werkzaamheid, de wijsheid, de deugd van den individu. De regels, de wetten, de gewoonten hebben alle ten doel dat de willekeur van het lot, de heerschappij van het toeval worde gebroken en dat de individuen, van die banden bevrijd, op de plaats komen die tegelijk met hunne begeerte en met het grootst mogelijke nut voor de gemeenschap strookt. Aan dit groote probleem arbeidt de menschheid zonder ophouden. Telkenmale blijkt het dat de wetten onvoldoende zijn, ja dat de regels welke eerst doelmatig schenen, voor beter inzicht of onder veranderde omstandigheden belemmeringen zijn voor verdere ontwikkeling. Dan ontstaat een strijd tusschen hen die van de voorrechten van zeden of wetten genieten en hen die een hoogere mate van vrijheid en

van vooruitgang van een nieuwe orde van zaken meenen te moeren voorspellen. De strijd ontbrandt tusschen het egoïstische streven en de sociale neigingen. De groote voordeelen van het bestaande verblinden sommige individuen voor de verbeteringen welke noodig zijn en overstemmen den aandrang die ook zij gevoelen om de maatschappij te dienen; aan den anderen kant is de druk die op anderen wordt uitgeoefend de oorzaak dat hunne oogen opengaan voor hetgeen door het publiek belang wordt geëischt, terwijl de hoop op verbetering van hun individuëelen toestand, hunne sociale neigingen ondersteunt. De uitslag van dien strijd beslist over den vooruitgang. Wordt het pleit beslist ten gunste van bestaande voorrechten en egoïstische instincten, dan is alle ontwikkeling en beschaving voorloopig ten einde; wint daarentegen de sociale partij het proces, dan wordt een nieuw tijdperk geopend van evolutie. Beter dan vroeger komen de krachten van het volk tot volle werkzaamheid, nieuwe banen worden gevonden, naar alle kanten openbaren zich de gevolgen van den groei van kiemen, die vroeger door slechte wetten en door de willekeur van blinde krachten werden onderdrukt en verstikt.

Onophoudelijk gaan de verdeeling van den arbeid, de splitsing van functiën, de scheiding van machten voort, steeds voort in de richting van volkomen individualisatie, steeds voort naar de grens, dat ieder individu die bijzondere taak vervult waarvoor hij het meest is berekend. Deze weg van ontwikkeling is niet anders dan de weg der vrijheid. Iedere wet, iedere gewoonte, iedere door overerving gevormde menschelijke eigenschap, waardoor de juiste waardeering van verdienste bevorderd wordt, was een overwinning voor de vrijheid. De vrijheid werd grooter, naarmate de heerschappij van het toeval en de willekeur der individuen steeds minder een beletsel vormen voor de ontwikkeling van ieders persoonlijkheid. De vrijheid nam toe naarmate ieder zich meer kon ontwikkelen naar eigen aanleg en langs vastbepaalde wegen. Wij zien, wanneer wij de maatschappijen nagaan zoowel bij de dieren als bij de menschen, naarmate wij hooger klimmen op den trap van volmaking, eene steeds meer ingewikkelde organisatie, maar welke steeds eene grootere vrijheid voor meerderen waarborgt. Van de bandeloosheid, waardoor iedere zelfbepaling der individuen eene onmogelijkheid wordt, tot de hoogst bekende sociale toestanden, zooals in Engeland en Amerika, waar

een buitengewoon groot aantal individuen naar eigen inzichten hun geheele leven kunnen regelen, kunnen wij van stap tot stap nagaan hoe de sociale volmaking en vrijheid woorden zijn welke hetzelfde beteekenen. Langzamerhand zien wij de banden, die in den aanvang allen knellen, zich verruimen en steeds meerderen een grooter veld vinden voor vrije beweging. De instincten en gewoonten, waardoor het individuëele leven ondergeschikt schijnt aan het leven van het geslacht, beschermen beter de individuen dan de individuëele willekeur zou vermogen, en vormen alzoo de eerste voorwaarde voor alle verdere ontwikkeling en tevens de mogelijkheid van vrijheid voor een grooter aantal. En telkens wanneer de verdienste, eerst van enkelen en later van steeds meerderen, beter worden erkend, neemt de band, welke te dien einde wordt opgelegd, in het wezen der zaak de plaats in van veel meer knellende banden welke worden geslaakt. Eerst wordt iedere individuëele afwijking van het gemeenschappelijke leven gewraakt en gefnuikt als gevaarlijk voor de geheele maatschappij, als een inbreuk op de veiligheid en de vrijheid van allen. Later wordt aan enkelen een perk afgetuind als het ware van volkomen vrijheid, eene vrijheid welke op hare beurt weder wordt ingekort om aan anderen in het algemeen belang ook een deel te kunnen geven van zelfstandige ontwikkeling. Steeds meerderen ontsnappen aan de oorspronkelijke onderwerping en vinden een eigen veld van oefening, een eigen werkkring, beperkt niet langer door de ijzeren wetten van gelijkvormige verplichtingen, maar door de vrijheid alleen van anderen.

Naarmate de sociale organisatie volmaakter wordt en de sociale instincten krachtiger zich doen gelden tegenover het egoïsme, neemt ook de liefde tot de vrijheid zelve een edeler vorm aan. Is zij het eerst de drang van den individu om ten koste desnoods van alle anderen te doen en te laten naar de willekeur van ieder oogenblik, zij wordt meer en meer het verlangen, dat allen die mate van vrijheid zullen genieten die voor allen bereikbaar is. De individuen beginnen zich hoe langer hoe meer rekenschap te geven van verwijderde doeleinden, zij leeren inzien dat de vrijheid niet alleen een genot is voor het individu, maar tevens en ter zelfder tijd de beste toestand voor de gemeenschap. Hun gevoel van vrijheid wordt dientengevolge gewijzigd en gelouterd. Zij verlangen niet meer willekeur

voor zich zelf, maar regels welke hun die vrijheid waarborgen die hun toekomt; en de grenzen welke voor hunne eigene willekeur noodig zijn, worden verdragen, veelal zelfs niet gevoeld, wanneer die grenzen tevens hen beschermen tegen machtsoverschrijding van anderen. De sociale organisatie wordt begrepen als eene organisatie der vrijheid en er wordt gestreefd, niet naar absolute vrijheid voor enkelen, maar naar de meest mogelijke vrijheid voor allen. Vrijheid wordt bij de hooger georganiseerde volken het ideaal van alle hervorming, de machtigste prikkel tot handelen, de toetssteen van beschaving en tevredenheid, het groote sociale goed bij uitnemendheid, alle inspanning waard, alle ontbering en opoffering tot zelfs van het leven.

De lessen der ervaring worden alzoo bevestigd door het ideaal zelf zooals het meer en meer duidelijk wordt aanschouwd. Want wat is het einddoel van alle menschelijk streven hier op aarde? Voor hem, die den blik verder wendt dan het aardsche leven, is dit bestaan slechts de voorbereiding voor een staat van hoogere volmaking aan gene zijde van het graf. Maar wat is het voor allen, die, deze mogelijkheid van een volgend leven voorbijgaande, hunne krachten wijden aan verbetering en hervorming? Wat is het anders dan het grootste geluk te bereiken voor de grootste massa?

Het grootste geluk voor de grootste massa: hoe kan het beter bereikt worden dan door allen de grootst mogelijke vrijheid te verzekeren? Voorzeker de vrijheid is op zich zelf niet het einddoel van alle streven. Voor den individu kan de vrijheid slechts *middel* zijn voor verdere ontwikkeling, voor den Staat echter is de vrijheid *einddoel*. De idealen van geluk wijzigen zich wel is waar in den loop der tijden, maar voor ons, die ons voorstellen de eindigheid des menschen en tevens onze hoop vestigen op de belofte van schier eindelooze volmaking, die het verledene ons schenkt, voor ons kan het geluk niet bestaan in een toestand van evenwicht, alleen denkbaar wanneer niet alleen de menschheid, maar de geheele schepping in de gedachte kon worden omvat, - voor ons moet het geluk gezocht worden in voortdurenden, onophoudelijken vooruitgang. Ons ideaal van geluk kan niet anders zijn dan een ideaal van ontwikkeling; het is niet eene harmonie van onveranderende ideeën, maar eene harmonie van beweging.

De meest harmonische ontwikkeling is het ideaal, waarnaar

het menschelijk streven zich moet richten, en de meest denkbare harmonie ontstaat dan, wanneer ieder zich beweegt in de baan, die het meest overeenkomt met zijn eigen wezen, d.w.z., wanneer iedereen de hoogste vrijheid geniet.

Volkomen vrijheid, volkomen afwezigheid van dwang is wel is waar onbereikbaar, want niet alleen zal steeds het eene wezen het andere beperken, niet alleen zal de som der gezamenlijke begeerten steeds grooter zijn dan de som der middelen om die begeerten te bevredigen, maar het ligt in de natuur van den mensch, in het begrip van ontwikkeling, dat de mensch steeds zal staan tegenover krachten, die hij nimmer geheel zal beheerschen. Maar ook in den aard van 's menschen strijd is verschil. Er is strijd, er is inspanning, welke strookt met zijn wil en zijne begeerte, welke bevorderlijk is aan de ontplooiing van zijne eigenschappen en welke de harmonische ontwikkeling der geheele persoonlijkheid ten gevolge heeft. Er is daarentegen ook strijd en spanning, welke de ontwikkeling belemmeren, welke onbevredigd laten en worden gevoeld als krachtverspilling. Niet in alle afwezigheid van krachten, die de eigen kracht der menschen in den weg treden, ligt de menschelijke vrijheid, maar in de mogelijkheid van ongestoorden arbeid in eene richting, welke door de natuur der persoonlijkheid zelve wordt geboden.

Onder alle denkbare combinatiën is er eene, waar de belemmeringen, die de individuen voor elkander vormen, een minimum bedragen en waar de vrijheid tot een maximum stijgt. Dezen toestand, waar iedere persoonlijkheid zooveel mogelijk tot haar recht komt, nader te komen, van stap tot stap, is het doel dat hij helpt bereiken, die zich laat leiden door het ideaal der vrijheid. Dit ideaal geeft richting aan het leven en stuur aan alle inspanning en overleg. Zijn groote kracht is dat het de geheele persoonlijkheid in beslag neemt, omdat het twee schijnbaar tegenstrijdige neigingen in den mensch verzoent, het egoïsme en het altruïsme, de neiging tot zelfbehoud en de neiging tot behoud der gemeenschap; want het grootste geluk der individuen is de grootste mate van vrijheid, en deze grootste mate van vrijheid is tevens het best voor de ontwikkeling van het geheel.

Voorzeker dit begrip van vrijheid is ruimer dan velen gewoon zijn met het woord te verbinden. In het dagelijksch leven

hecht men dikwijls een engeren zin aan de uitdrukking, voorzoover niet de beteekenis vaag en onbestemd blijft. Men noemt iemand vrij, wiens *handelingen* niet door anderen worden belemmerd, met uitsluiting van onmiddellijke krenking van het leven, de gezondheid, den geest, de eer. Tot het begrip van vrijheid komt men, voorzoover men tot een begrip komt, door tegenstelling met andere feiten, die men *niet* als belemmering der vrijheid erkent. Inderdaad wanneer men het begrip der vrijheid zoo eng moest opvatten, zou het geen richtsnoer kunnen zijn der politiek. Zou de Staat niet voor de openbare gezondheid mogen zorgen, niet het leven, de eer, de zedelijkheid mogen beveiligen tegen aanranding van anderen? En zoo ja, is dan de vrijheid wel het eenig staatsdoel.

Neen! zeker neen, indien men op de meest willekeurige wijze aanranding der gezondheid, eer, leven, geen krenking noemt der vrijheid. Indien men echter het volle, ruime begrip der vrijheid vasthoudt en in iedere belemmering der persoonlijkheid een vermindering van vrijheid ziet, is de staatszorg door de zorg voor de vrijheid volkomen bepaald. Zij geeft een vast beginsel van beslissing waar de staatsbemoeiing moet eindigen. De Staat beschermt de zwakken, maar tegen de sterken, niet tegen de gevolgen van hun eigen zwakheid. De Staat beveiligt eer en leven, geest en lichaam tegen willekeurige aanranding, maar hij bestiert niet waar door zijn bestier de vrijheid zelve zou worden gekrenkt. De Staat vereffent de ongelijke slagen van het toeval, maar dwingt niet om in te gaan.

Doch met de vastheid van beginsel is nog de zekerheid der toepassing niet gegeven. De vrijheid te dienen is geen gemakkelijk probleem. Immers het geldt niet de vrijheid van dezen of genen, maar het geldt de geheele som van vrijheid voor allen; en waar de willekeur van sommigen wordt ingekort, kan de vrijheid voor velen toenemen, en omgekeerd waar enkelen vrij zijn, kunnen wellicht velen zijn geboeid. Wij hebben niet, als waren wij hoogere wezens, vóór ons een tabula rasa, waarop wij de menschen volmaakt naar ons welbehagen kunnen schikken, maar wij hebben te doen met een zeer onvolmaakte menschheid, en wij, die over de vrijheid een oordeel ons aanmatigen, deelen alle gebreken van ons geslacht. Menschen zijn het die de vrijheid moeten bevorderen, menschen, die vrij moeten zijn. Menschen, met al hunne menschelijke eigenschappen, gewoonten,

instincten, gevormd in vele duizendtallen jaren en naar de wetten der overerving, ingegroeid in hun organisme. Menschen, levende onder een gansch samenstel van wetten, met beperkte vermogens, beperkt inzicht in de werking der natuur, beperkte bekwaamheid om de gevolgen van handel en wandel te doorzien.

Onder deze voorwaarden, met deze gegevens, moet de vrijheid worden gediend, moeten middelen worden uitgedacht om een kleine schrede verder te gaan op den weg van ontwikkeling en beschaving.

Niet dat men ooit, gelijk wel eens gezegd wordt, zou moeten rekening houden met de vrijheid die een volk kan verdragen; de vrijheid is niet als alcohol die schaadt wanneer zij te veel wordt genoten; te veel vrijheid is een ongerijmdheid: een volk kan nimmer te veel vrijheid hebben, evenals het nimmer te veel geluk kan verkrijgen, en het streven van ieder moet zijn om zooveel vrijheid te verleenen als maar eenigszins mogelijk is. Maar bij de vaststelling van wetten en regelen, moet steeds rekening gehouden worden met de bijzondere eigenschappen, gewoonten, ontwikkeling van hen voor wie zij bestemd zijn. Verschillende omstandigheden kunnen oorzaak zijn dat dezelfde wet de vrijheid zal belemmeren, welke op anderen tijd de vrijheid had bevorderd. Vermindering van wettelijke verplichtingen kan slechts schijnbaar voor de zaak der vrijheid dienstig zijn, maar inderdaad het ruwe geweld, verderfelijke gewoonten, de heerschappij van het toeval ten goede komen, en omgekeerd zal menigmaal eene uitbreiding der wetgeving, welke den schijn heeft van de individueele vrijheid in te korten, onder sommige omstandigheden, haar beste waarborg zijn.

Maar verzinkt dan, zoo vraagt men wellicht, dit hooggeroemde richtsnoer niet in het niet? Waar dwaalt men heen wanneer men nu eens op grond van de vrijheid kan afkeuren, wat men een ander maal op grond van die zelfde vrijheid aanprijst? Is het dan niet alles willekeur en laat zich niet nu eens staatsinmenging, dan weder staatsonthouding verdedigen, beiden omdat men voorgeeft de vrijheid te willen dienen? Brengt men zoodoende niet de politiek over op het gebied der holle phrasen, met schoonklinkende namen het gemis van beginselen bemantelende en offert men niet terwille van een nietszeggend woord de ware stoffelijke, zedelijke en intellectuëele belangen op van het volk?

Inderdaad zij die geneigd zijn deze vragen te stellen, mogen

eens overwegen wat het onderscheid is tusschen de slingeringen van een opportunisme, dat geen beginsel aanneemt en geen ideaal kent, en de weifelingen waartoe de realisatie der vrijheid aanleiding geeft. Voor den liberaal die de vrijheid neemt als beginsel zijner politiek, als de bron waaruit al het andere goede ontspruit, als het middel waardoor de stoffelijke, moreele en intellectuëele vooruitgang van het volk het best kan worden beoordeeld, moge de toepassing moeielijk zijn, maar iedere vraag die zich voordoet is vatbaar voor debat, iedere oplossing die wordt voorgesteld kan door kracht van redenen worden getoetst, iedere maatregel die te berde komt kan met vrucht worden onderzocht, met steekhoudende gronden worden verdedigd, met wichtige argumenten worden veroordeeld. De staatszorg heeft geene vaste grenzen; de omstandigheden moeten in ieder bijzonder geval beslissen of onthouding of inmenging te verkiezen is. Wanneer eene wet is beraamd, mag echter den vriend der vrijheid worden gevraagd: geef mij het bewijs dat in de gegeven omstandigheden een grootere mate van vrijheid zal geboren worden; maak mij duidelijk uit analogie, uit ervaring, door vergelijking en redeneering, welke gevolgen waarschijnlijk van deze wet zijn te wachten, opdat ik ze toetse aan mijn beginsel. En omgekeerd, indien ik zelf als vriend der vrijheid een beraamden maatregel goed- of afkeur, kan ik het doen met redenen, kan ik gronden met tegengronden bestrijden, redenen te niet doen door betere redenen. Ik kan een beroep doen op de rede en overtuiging vestigen of omverwerpen door logische redeneering. Op dezen gemeenschappelijken bodem zal een beroep mogelijk zijn op beter inzicht en zal iedere strijd een stap nader brengen tot het gestelde doel, omdat de meeningen zullen opklaren en ten slotte de meest redelijke meening zal overtuigen. Voorzeker door handige debaters, door mannen die de politiek gebruiken als middel om egoïstische bedoelingen te dienen, zal het ideaal der vrijheid kunnen worden bezoedeld en door het slijk gesleurd, men zal het kunnen misbruiken om de meest edele hartstochten der menschen te keeren tot eigen voordeel, maar de mogelijkheid van misbruik kan nimmer aan de waarheid noch aan de waarde van een beginsel te kort doen. En juist omdat iedere maatregel kan worden beoordeeld naar de wetten der logica, zal, indien niet een teruggang intreedt van de menschelijke vermogens, ten slotte de ware weg worden gevonden,

te midden van het spel der politieke hartstochten, niettegenstaande onzuivere motieven en krachtige drijfveeren van het egoïsme.

Geheel anders zijn de omdwalingen van het opportunisme. De opportunisten kennen geen allesbeheerschend beginsel, geen allesomvattend ideaal. Zij verwerpen het als eenzijdig en ongenoegzaam in den vollen overvloed van hetgeen moet worden hervormd en verbeterd. Zij trachten te doen hetgeen hunne hand te doen vindt en bouwen heden op wat gisteren was afgebroken, om het morgen weer te slopen. Hunne sociale neigingen volgende, trachten zij het publiek belang te dienen, maar zij zijn zonder eenig roer en de grootste welwillendheid behoedt hen niet voor doelloos zwerven. Wanneer men de opportunisten van confessie wil vergelijken met hen die een ideaal voor oogen hebben, die één eenvoudig allesbeheerschend criterium aannemen voor hunne daden, dan kan men zich de eersten voorstellen als lieden die, de stukken van één kleur op het schaakbord hebbende, voortdurend het probleem trachten op te lossen of de ééne positie dan wel de andere sterker is, terwijl de idealisten hunne stukken rangschikken naar de zetten van den vijand en met het einddoel voor oogen telkens beraadslagen welke de voor- en nadeelen zijn van iederen stand.

De opportunisten trachten de materiëele, moreele en intellectuëele belangen der natie te behartigen, maar deze zijn volkomen incommensurabele grootheden en men kan met evenveel recht het stoffelijk belang opofferen aan het geestelijk als omgekeerd. De opportunisten zullen dan ook heden terwille van de intellectuëele voordeelen een kostbare schoolorganisatie in het leven roepen en morgen ter wille van de stoffelijke welvaart desorganiseeren wat kortelings in het leven is geroepen. Nu eens zal ter wille van de vrijheid de vrijheid van prostitutie worden verdedigd, dan uit een oogpunt van moraal de staatsinmenging tot beteugeling van het drankmisbruik. Nu eens zal men uit stoffelijke overwegingen het eigendomsrecht op alle wijzen bevorderen, dan weder ter wille van de vrijheid van verkeer dat zelfde eigendomsrecht beperken; nu eens het vrije woord in bescherming nemen, dan weder het beteugelen omdat de stoffelijke welvaart of de zedelijke belangen der natie schijnen bedreigd. Bij al deze wendingen en controversen is geen gemeen uitgangspunt, geen richtsnoer, geen redelijke grondslag. Nu eens wordt de vlag van het publiek

belang geheschen op het standpunt der vrijheid, een volgende maal waar de intellectuëele belangen, bij een derde gelegenheid waar de moraal in het spel schijnt. Met evenveel ijver en warmte wordt hier en ginds gestreden, en wat de een wrocht vernietigt de ander. Ieder standpunt laat zich met klem van redenen verdedigen, maar er is geen middel van verzoening van strijdende belangen, er is geen middel om te beslissen of door al deze verschillende schermutselingen de menschheid gebaat wordt, omdat er geen criterium is aan al deze beginselen gemeen, geen eenheid, geen doel. De opportunisten zeilen zonder compas, hun koers richtend naar de strooming der publieke opinie, ageerend naar blinde sympathiën of reageerend tegen het streven hunner politieke vijanden.

De opportunisten gelijken in geen enkel opzicht op een goed aaneengesloten partij. Zij zijn de franc-tireurs, die zonder eenig plan de campagne drijven op eigen wieken, soms het geregeld leger ondersteunend, maar meestal belemmerend voor de geregelde ontwikkeling der strijdkrachten. Wanneer een groot veldheer hen tot gehoorzaamheid weet te dwingen, zijn zij voortreffelijke partijgangers, maar in gewone tijden zijn zij gevaarlijker voor de zaak, wier partij zij kiezen, dan voor den vijand. Evenals er altijd mannen zullen zijn, die zich niet kunnen schikken in de gewone discipline, maar voor hun vaderland goed en bloed veil hebbende, op eigen gezag den krijg willen voeren, zullen er altijd zijn in het politieke leven, die de macht der idealen ontwijken en strevend naar het goede dat onder hun bereik schijnt te liggen, het publiek belang willen dienen naar de inspraak van hun hart. Voor de liberale partij echter is het gewenscht dat de meerderheid van hen, die zich scharen om haar vaandel, zich bewust moge zijn van de beginselen, die haar kracht vormen.

Het is niet twijfelachtig of na korter of langer tijd zal dit werkelijk het geval zijn. Thans schijnt het een paradox, te verkondigen dat uitbreiding van staatszorg bevordering kan wezen der vrijheid. Gij moogt rechts gaan, zegt men, en u aansluiten aan de partij van het laissez faire; of links aan de partij welke heil zoekt in staatsbemoeiing; maar middendoor is geen uitweg, gij kunt niet zijn tegelijk een minnaar der vrijheid en der wet.

Maar weldra, door de inhaerente kracht van het beginsel

zelf, zal deze paradox worden aanvaard en als evidente waarheid worden gehuldigd.

De scheiding tusschen het gebied der vrijheid en het gebied van het recht is een historisch zeer verklaarbare phase van ontwikkeling. De splitsing van de studie der sociale verschijnselen en van de studie der wetten had plaats ten tijde toen het geloof nog heerschte aan een onveranderlijk natuurrecht. Sedert hebben de juristen dat geloof verloren en is het recht voor hen geworden een verschijnsel dat zich wijzigt en verandert, naarmate de volkeren zelf zich wijzigen en andere toestanden geboren worden en zich ontwikkelen. De staathuishoudkunde, als een zelfstandige wetenschap opgegroeid, heeft het recht echter nog behouden als een onveranderlijke voorwaarde, als een vreemd gebied dat het veld van haar onderzoek begrensde en afsloot. Thans echter, nu hervorming van onze rechtsinstituten door het rechtsbewustzijn der volken wordt geëischt en regeling van nieuwe maatschappelijke betrekkingen iederen dag meer noodzakelijk blijkt, zal weldra ook de wetenschap moeten erkennen dat de grens die hare domeinen gescheiden houdt even wisselend is als het zich immer vervormende leven zelf.

Het kon wel niet anders of de vraag naar uitbreiding van staatszorg moest in den aanvang een eisch schijnen van het gezag om het gebied der vrijheid te beperken; zij die de vrijheid hoog houden, moesten zich verzetten tegen hetgeen zij als een inbreuk beschouwen van de overheid op het terrein der individuëele willekeur. En zij omgekeerd, die door hunne conscientie gedreven worden om de zwakken te beschermen, moesten wel meenen dat de roeping van den Staat niet alleen handhaving der vrijheid medebrengt, maar daarnevens de zorg voor andere belangen. Maar deze tweespalt kan niet duurzaam zijn. Geboren uit tijdelijke oorzaken moet zij met die oorzaken verdwijnen. Men zal inzien dat de scheiding tusschen een gebied van het recht en een gebied der vrijheid niet overeenkomt met de werkelijkheid; dat alleen de zwakheid en het onvermogen eener beginnende wetenschap deze fictie eischen en rechtvaardigen; dat inderdaad het recht de geheele maatschappij doordringt, overal regelend en ordenend, overal den zwakke beschermend tegen den overmoed der sterken, overal het gebied der willekeur begrenzend, en door paal en perk de ware

vrijheid scheppend uit den chaos van anarchie. Men zal inzien dat het recht, het maatschappelijk leven in al zijne uitingen doordringend, als een netwerk van zenuwen het organisme, toch meer en meer den persoon kan vrijlaten, meer en meer de banden kan breken die den individu binden en knellen.

De eenheid van het liberale beginsel zal zich doen gelden en de liberale partij zal daardoor, en ook alleen daardoor, hare kracht herkrijgen.

Met volle recht kan derhalve de liberaal aan de eene zijde de voorgespiegelde utopiën der socialisten afwijzen, aan de andere zijde zich verzetten tegen den aandrag der conservatieven tot behoud en uitbreiding van voorrechten, en in de woelige dagen die wij doorleven in vermeerdering van vrijheid het geneesmiddel zoeken voor de kwalen die de maatschappij bedreigen. Hij kan met volle recht het vaandel der vrijheid getrouw zijn en den strijd aanvaarden met gegronde hoop op eindelijke overwinning. Maar hij moet weten dat de vrijheid niet een goed is door den eerste den beste te grijpen, maar door lange oefening te benaderen, met inspanning van alle krachten te veroveren. Hij moet zich bewust zijn van het feit, dat de vrijheid niet door bandeloosheid is te verwezenlijken, maar door orde en regel, en dat de politiek van het laissez faire geenszins noodwendig de politiek is der vrijheid. Hij moet zich losmaken van de gedachte dat staatsinmenging de vrijheid steeds zou benadeelen en staatsonthouding de vrijheid zou bevorderen. De laissez-faire-politiek was in het tijdvak dat achter ons ligt een vorm der vrijheidspolitiek. Thans kan zij slechts den waren vooruitgang tegenhouden. Andere omstandigheden stellen nieuwe eischen, nieuwe toestanden eischen regeling, geene onthouding en wanneer aan alle kanten de gevaren voor onze maatschappij toenemen, dan mag men alleen hopen op succes, wanneer krachtig wordt gehandeld en door uitgebreide maatregelen willekeurige voorrechten worden gebreideld en de grillen van het lot worden beperkt.

De tijd van kleine concessies is voorbij. De bevoorrechten moeten niet meenen dat zij door toegeven een deel zullen kunnen redden van hetgeen op het spel staat. Het is niet te doen om concessies maar om recht.

Wat dan moet worden gedaan? Welke maatregelen en hervormingen dan worden verlangd?

In bijzonderheden kan, behoeft het nog herhaald, veel ver-

schil van gevoelen bestaan. De doelmatigheid van voorstellen zal moeten worden onderzocht, de werking van ontworpen wetten zal een onderwerp moeten zijn van nauwgezette studie. Het geneesmiddel dat den zieke zal moeten worden toebedeeld, zal toch niet een enkel universeel middel kunnen zijn, maar verschillende symptomen zullen verschillende maatregelen noodig maken. In het zeer ingewikkelde samenstel van onze wetten, zeden en gewoonten zal op vele punten tegelijk moeten worden ingegrepen om het evenwicht, op vele punten verbroken, te herstellen.

Al is echter verschil van gevoelen over tal van onderdeelen onvermijdelijk, in groote trekken is de weg zeer wel aan te wijzen die in de toekomst moet worden bewandeld. De richting, welke de liberale partij zal hebben te volgen, staat vast en de aard der maatregelen, welke haar programma zullen moeten vormen, begint hoe langer hoe duidelijker zich af te teekenen.

Dat allereerst de politieke voorrechten, welke aan bezit of geboorte zijn verbonden, niet kunnen worden gehandhaafd, wordt erkend door allen die den ernst van het oogenblik beseffen. De politieke mondigheid van het volk dient te worden erkend en aan allen die invloed op het staatsbestuur worden gegeven die hun toekomt en welke door het rechtsbewustzijn van het volk reeds lang wordt geëischt.

En toch is de toekenning van het stemrecht ook aan den stand der arbeiders slechts een eerste schrede op den weg der hervorming, een schrede bovendien door de meeste volkeren reeds lang gedaan. De uitbreiding der politieke rechten moet slechts de inleiding zijn voor een consequente hervormingspolitiek.

Wij hebben gezien dat de beide groote grondstellingen van ons recht, het eigendomsrecht zijn en de vrijheid van overeenkomsten, en wij hebben ontwikkeld hoe uit die beide instituten bij onze maatschappelijke toestanden zich grove ongelijkheden en willekeurige goederenverdeeling ontwikkelen. Aan den anderen kant staat het even vast dat het eigendomsrecht niet kan worden afgeschaft. De lessen der geschiedenis leeren met eene duidelijkheid, welke niets te wenschen overlaat, dat de beschaving zoowel als de arbeidsverdeeling op zekeren trap van ontwikkeling de invoering van het eigendomsrecht onvermijdelijk maken. Het is duidelijk dat wanneer deze beide eindpunten vaststaan, alleen verbetering kan worden verwacht indien met

behoud van het eigendomsrecht de gevolgen zooveel mogelijk worden verzacht.

Indien het eigendomsrecht in zijne gevolgen leidt tot toenemende bevoordeeling van degenen die door het geluk gediend eigenaars zijn geworden, dan neme de Staat door eene billijke verdeeling der publieke lasten, zooveel mogelijk, deze onbillijkheid weg. Wanneer niet door de concurrentie van volkomen gelijkgestelden, maar door de werking van onze wetten, door de veranderingen in het verkeer, welke de regeeringen begunstigen of in het leven roepen, door de onvastheid van de waarde der munt, door de onophoudelijke ebbe en vloed van de productie, het gevolg van oorlogen, toevallige ontdekkingen, locale voordeelen bij nieuwe uitvindingen en ondoelmatige fiscale politiek, wanneer in één woord door onze geheele maatschappelijke inrichting de lagere klassen worden onderdrukt en in het bijzonder de arbeiders lichamelijk worden uitgeput en van geestelijke ontwikkeling worden verstoken, dan neme de Staat door een krachtige sociale wetgeving dien druk zooveel mogelijk weg en hergeve aan duizenden de vrijheid. Uitgebreid en kosteloos onderwijs behoede de opgroeiende geslachten voor geestelijke onmacht. Tegen overmatigen arbeid van vrouwen en kinderen, wellicht ook van volwassenen, wake de wet. Tegen misleiding en uitwinning door de werkgevers mogen nieuwe beveiliging worden in het leven geroepen. De arbeidscontracten mogen zooveel mogelijk worden geregeld. De pogingen tot spaarzaamheid ondersteune de Staat door scherper toezicht en eigen inrichtingen.

Door eene consequente sociale wetgeving, door tal van kleine maatregelen, die ieder op zich zelf niets vermogen, maar te zamen een groote macht zullen vormen, zal in het bijzonder de arbeidersstand naar lichaam en geest worden ondersteund en hun tegenover de bevoorrechten een grootere zelfstandigheid worden verzekerd. In den chaos, waarin thans de lagere klasse der maatschappij verkeeren, een chaos, waarin arbeiders zoowel als armen, schuldigen zoowel als ongelukkigen zich bewegen, moet orde worden gebracht. Een werkelijk gezeten arbeidersstand kan ontstaan en eerst dan zal het mogelijk worden maatregelen te beramen om de ernstige kwaal van het overblijvend proletariaat tot een minimum terug te brengen.

Dit moet alzoo in hoofdtrekken het liberale programma zijn: uitgebreide toekenning van politieke rechten, evenredige ver-

deeling van openbare lasten, krachtige bescherming der sociaal zwakken, door regeling van nieuwgevormde toestanden, verdeeling van rampen en scherpe contrôle.

Zullen deze maatregelen doeltreffend zijn? Gesteld de liberale partij kon haar programma ten uitvoer leggen, zou zij daarmede de sociale quaestie hebben opgelost? Zou zij daarmede de zege hebben bevochten en de maatschappij behoed voor de gevaren, die thans van alle zijden dreigen? Inderdaad, tegenover de hemelstormende theoriën, die men hoort verkondigen, schijnen de maatregelen, die de liberalen kunnen beloven, slechts kinderspel. En toch, indien het liberale programma kon worden uitgevoerd, zou ongetwijfeld een betere dageraad aanbreken. De sociale quaestie zou niet zijn opgelost, maar de angel zou zijn gebroken, die thans prikkelt tot gewelddadig verzet en revolutie. De grootste grieven, die in onze dagen zich doen gelden, zouden zijn weggenomen, er zou een regeling zijn tot stand gekomen in harmonie met de omstandigheden waarin wij leven. De schrille tegenstellingen tusschen de ongelukkigen en de gunstelingen der fortuin zouden zijn verzacht. Er zou minder spel zijn en meer recht. De willekeur van eenige duizenden zou zijn ingekort en de vrijheid van millioenen vermeerderd, de groote kapitalen van duizenden zijn verdwenen en millioenen kleine kapitalen zijn gevormd. De strijd tusschen kapitaal en arbeid zou voor een groot gedeelte zijn beslecht, omdat er meer kapitalisten zouden zijn gedwongen tot arbeiden, meer arbeiders, die deel hadden aan het kapitaal. Grooter vrijheid zou grooter gelijkheid inleiden, grooter tevredenheid en grooter geluk.

Zal het echter zoo ver komen? Zal inderdaad de liberale partij de zege bevechten, en in staat zijn de hervormingen, die zij beoogt, tot stand te brengen?

Het antwoord op deze vragen moet helaas minder bevredigend zijn. Wie is er zeker van de overwinning vóór het einde van den strijd? Wie kan den wedren gewonnen achten voor hij den eindpaal heeft bereikt? In het bijzonder in onze dagen, te midden van bewegingen, wier krachten niet zijn te schatten, te midelen van beroeringen, teweeggebracht door de talrijke stroomen, waarvan wij de oppervlakte zien maar de diepte niet kunnen peilen, zou het gewaagd zijn te bouwen op de toekomst. Waarheen gaan wij? Waarheen voert ons het snel

voortschietende leven der menschheid? Niemand die deze vraag met eenige zekerheid kan beantwoorden. Van dag tot dag verandert het verschiet en wijzigen zich de vooruitzichten. Maar zeker is het, dat de moedige man geen belofte van zekere zege behoeft om den strijd aan te binden. Hem is het voldoende dat de prijs zijne inspanning waard is. Zeker is het ook dat slechts één weg voert naar de hoogste ontwikkeling van alle menschelijke krachten en deze weg is het pad der vrijheid.

De kwalen der maatschappij zullen door de meest verstandige wetgeving niet worden genezen, want zij vinden mede hun oorzaak in feiten die ver buiten het bereik liggen van iedere overheidszorg. De diepe tweespalt in de gemoederen, het gemis aan beginselen van zedelijk leven, de onvoldane begeerte naar een hoogere wijding van dit vluchtig bestaan, kan geen wet verhelpen. Zal opnieuw een toorts worden ontstoken die de menschheid voorlicht op haren veeltijds duisteren weg? Zullen nieuwe idealen van zedelijke grootheid met onbeperkt gezag zich doen gelden?

Van het antwoord op deze vragen zal het afhangen, of de arbeid des wetgevers vruchten zal dragen.

Maar zullen wij den moed verliezen omdat de toekomst ons verborgen is, omdat onze geestelijke gezichteinder zich hult in duistere wolken? Of zullen wij als mannen den naderenden storm tarten, alles ree maken op het schip, opdat het voortijle over de bewogen wateren voor den wind?

Dat heeft ieder te beslissen voor zich zelf. Moge hij die wanhoopt zich verre houden.

Maar hij die gelooft in de menscheid, wijde zijn leven door haren dienst. Hij in wiens hart de bruisende zee van ellende een weerklank vindt, arbeide onvermoeid aan de vestiging van het recht.

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Een lichtzinnig votum.

Bijna vier maanden had de Tweede Kamer der Staten-Generaal met groote inspanning en schier onafgebroken gearbeid aan het moeilijk werk der grondwetsherziening. Dank aan de uitstekende leiding van den minister van Binnenlandsche Zaken, dank ook aan het verstandig overleg en de wijze gematigdheid van de linkerzijde, was men de talrijke klippen waarop het groote werk telkens dreigde te stranden gelukkig voorbijgekomen. Ook de houding van de rechterzijde had eene in het oog vallende wijziging ondergaan. Ontbrak het in de eerste maanden niet aan verschijnselen, die naar stelselmatig verzet heenwezen, althans duidelijk getuigden van de begeerte om aan de grondwetsherziening telkens nieuwe belemmeringen in den weg te leggen, naarmate men met den arbeid vorderde werden die verschijnselen zwakker en zeldzamer. Voor tegenwerking kwam allengs ernstige samenwerking in de plaats, getuige het feit dat de meeste regeeringsontwerpen, en daaronder de voornaamste, waren aangenomen met eene meerderheid, groot genoeg om ook het welslagen van de tweede lezing te verzekeren. De regeling van het kiesrecht voor de Tweede Kamer en de daarmede verband houdende additioneele artikelen hadden de rechterzijde blijkbaar bekoord en wijziging gebracht in de oorspronkelijke plannen. Men ging meer en meer inzien, dat, al zoude de grondwetsherziening in menig opzicht eene teleurstelling zijn, datgene wat zij bracht, met name het redelijk uitzicht op eene voldoende meerderheid in de toekomst, voor de rechterzijde in elk geval veel te groote waarde had om het roekeloos prijs te geven.

De in de grondwet noodig gekeurde wijzigingen waren nu

vastgesteld en alleen de additioneele artikelen wachtten nog op afdoening. De strijd over die artikelen zou stellig heftig zijn maar in geen geval gevaarlijk. Immers de Regeering had hier bijna de geheele rechterzijde en een goed deel van de liberale partij op hare hand, terwijl zij die streden voor een ruimer kiesrecht dan de ontworpen additioneele artikelen inwilligden, althans vast besloten waren het mindere te aanvaarden zoodra hun blijken zoude dat het meerdere niet te verkrijgen was.

Vóór men zich tot dien laatsten strijd aangordde, bleef intusschen nog eene formaliteit te vervullen over, namelijk een besluit te nemen over het voorstel van Dr. Schaepman om ook het tiende hoofdstuk van de Grondwet in de herziening te betrekken. In November 1886, toen men nog vrij algemeen het gevoelen deelde, dat elke grondwetsherziening, welke art. 194 onaangeroerd liet, noodzakelijk moest mislukken, had de afgevaardigde uit Breda zijn voorstel ingediend, als eene nieuwe en loffelijke poging om het oude struikelblok zoo mogelijk uit den weg te ruimen. Hij meende dit doel te kunnen bereiken door eenerzijds de formule te aanvaarden, welke in het voorjaar van 1886 van liberale zijde als amendement-de Beaufort was voorgedragen, en door anderzijds, ter bevrediging van eigen partijgenooten, aan die formule de uitdrukkelijke bepaling toe te voegen, dat voor kinderen van onvermogenden, die bijzondere scholen bezochten, het schoolgeld naar een bij de wet vast te stellen maatstaf uit de openbare kassen zou worden vergoed. Al dadelijk was intusschen gebleken, dat dit voorstel, hoe voortreffelijk ook bedoeld, in plaats van de strijdende partijen te vereenigen, door beide even sterk werd veroordeeld. Voor de rechterzijde, die het daarenboven Dr. Schaepman moeilijk kon vergeven dat hij zich hier van zijne partij had afgescheiden, was de oude formule en voor de linkerzijde het nieuwe bijvoegsel een onoverkomelijk bezwaar. Laatstgenoemde wilde wel aan den toekomstigen wetgever vrijheid laten desverkiezende het subsidiestelsel ten behoeve van bijzondere scholen in te voeren, maar men kon onmogelijk vergen, dat zij, die dit stelsel ten sterkste veroordeelden, er zelven toe zouden medewerken om het uitdrukkelijk in de grondwet te bekrachtigen.

Aan het lot dat het voorstel van Dr. Schaepman wachtte kon dus geen oogenblik getwijfeld worden, allerminst toen eenmaal met gemeen overleg van alle partijen besloten was

het zesde hoofdstuk van den grondwet, over den Godsdienst handelende, niet aan te raken. Immers alle motieven, welke tot dat besluit hadden geleid, vooral het diep besef van de onmogelijkheid om zich op het tegenwoordig oogenblik over eene nieuwe redactie te verstaan, golden in gelijke mate voor het tiende hoofdstuk en verwezen dus naar eene zelfde beslissing. Velen verwachtten dan ook dat Dr. Schaepman, lettende op allerlei duidelijke voorteekenen, zoude besluiten zijn voorstel in te trekken, maar werkelijk gebeurde dit niet, misschien wel omdat de voorsteller behoefte gevoelde, niet het minst tegenover eigen partijgenooten, in het openbaar rekenschap te geven van zijn zelfstandig optreden en het goed recht van zijn voorstel te verdedigen.

Op 31 Mei nemen de openbare beraadslagingen een aanvang. Zij zijn aanvankelijk, wat onder de bestaande omstandigheden wel niet anders mogelijk was, bij uitstek mat. Behalve een paar roomsch-katholieke leden, die zich schoorvoetend bereid verklaren het voorstel te aanvaarden, zijn enkel stellige tegenstanders aan het woord. Van liberale zijde meent men niet eens eene poging te moeten wagen om de nieuw ingeschoven zinsnede uit het voorstel te verwijderen, ten einde het dus voor haar aannemelijk te maken, want reeds vroeger heeft de rechterzijde zoo stellig mogelijk te kennen gegeven, dat zulk eene poging als volstrekt doelloos veilig konde achterwege blijven. De discussie schijnt al zeer spoedig uitgeput, want reeds aan het einde van die eerste zitting kon Dr. Schaepman het woord nemen om zijn voorstel te verdedigen. Hij doet dit in eene naar vorm en inhoud voortreffelijke rede en is er vooral op uit duidelijk in het licht te stellen, hoe de formule, die hij aan het amendement-de Beaufort ontleende, zich gunstig onderscheidt van den thans nog geldenden grondwettigen regel en aan de rechterzijde alle vrijheid laat om, mocht zij eenmaal meerderheid worden in het land, het lager onderwijs naar eigen inzichten te regelen.

Nadat de voorsteller in de zitting van den volgenden dag zijne rede had voltooid, komt Mr. Lohman aan het woord. Om de redenen die hij in het breede uiteenzette, is het voorstel-Schaepman ook voor hem en zijne partij onaannemelijk. Wilde men - zooals de zaken thans stonden - waarlijk tot eene oplossing komen, dan moest juist het tegenovergestelde geschieden van hetgeen hier gedaan werd; niet aanvulling maar

besnoeiïng van het amendement-de Beaufort moest dan het doel zijn, en meer in het bijzonder de bepaling wegvallen, welke den Staat de verplichting oplegde te zorgen, dat de gelegenheid tot het erlangen van voldoend lager onderwijs, niet krenkend voor de godsdienstige overtuiging der leerlingen, voor iedereen zoude openstaan. ‘Neemt men die beide alinea's weg’ - dus zeide o.a. de spreker - ‘dan blijft in de eerste plaats de vrijheid van onderwijs gewaarborgd, en dan blijft in de tweede plaats de verplichting om het openbaar onderwijs, voorzoover het er is, te regelen bij wet en niet bij koninklijk besluit. De tweede alinea spreekt niet van openbaar lager onderwijs, maar eenvoudig van openbaar onderwijs. Daartegen kan niemand bezwaar hebben. Er zal altijd - misschien wel ten eeuwigen dage, althans zoolang Nederland bestaat - openbaar onderwijs moeten bestaan, al zij het maar gedeeltelijk hooger onderwijs; en dat zal bij de wet geregeld moeten worden. Hierin ligt dus op geenerlei wijze de noodzakelijkheid opgesloten voor het stichten van openbare lagere scholen.’

Mr. Lohman deed intusschen niet meer dan de meening van zijne partij eenvoudig toe te lichten. Mocht Dr. Schaepman aanleiding kunnen vinden zijn wetsontwerp dienovereenkomstig te wijzigen, dan zou dit aan de antirevolutionaire partij aangenaam zijn, maar zij zelve meende zich bij deze grondwetsherziening van het doen van diep ingrijpende voorstellen te moeten onthouden.

In de eerste oogenblikken schijnt dit los daarheen geworpen plan nog maar weinig aandacht te hebben getrokken, althans de eerstvolgende sprekers bepalen zich geheel tot het voorstel-Schaepman en gaan het denkbeeld van Mr. Lohman òf stilzwijgend voorbij òf vermelden het slechts met een enkel woord. Eerst in het laatste gedeelte van de zitting, als beurtelings drie leden van de liberale partij meer in het bijzonder dit denkbeeld tot het onderwerp van hunne beschouwingen kiezen en in allengs sterker bewoordingen van hunne ingenomenheid daarmede blijk geven, komt er leven en opgewektheid in het debat. Immers mocht het blijken dat nog enkele andere leden van de linkerzijde deze ingenomenheid deelden en de geheele rechterzijde zich bij Mr. Lohman willen aansluiten, dan zou het treffen van een vergelijk verzekerd zijn. Eene poging om daartoe te geraken kon nu niet achterwege blijven en eer nog de Voorzitter deze

merkwaardige zitting van 1 Juni 1887 gesloten had, kwam Mr. Vos de Wael reeds aankondigen, dat hij aan het einde van de algemeene beraadslagingen een amendement zoude voorstellen, strekkende om de 3de en 4de zinsnede van het aanhangig voorstel te schrappen.

Van dat oogenblik, en al vullen de zoogenaamde algemeene beraadslagingen over het voorstel-Schaepman nog eene geheele zitting, is er feitelijk van dat voorstel geen sprake meer; ieders aandacht wordt geboeid door het nog ongeboren amendement, allereerst de aandacht van Dr. Schaepman zelven, die dat amendement, hoe vernietigend ook voor zijn ontwerp, verdedigt met eene warmte nog grooter dan die waarmede hij daags te voren zijne eigen redactie had bepleit. Ettelijke roomsch-katholieke leden aarzelen nog over de houding die zij behooren aan te nemen; zij zijn blijkbaar onthutst over de plotselinge wending, welke de discussiën genomen hebben, en weten niet recht hoe het aan te leggen om de gedragslijn in zake van onderwijs, die zij tot nog toe bij deze grondwetsherziening onveranderlijk volgden, in overeenstemming te brengen met de politiek die hun nu zoo ernstig wordt aanbevolen. Daarenboven zien enkelen zeer goed in, dat wanneer het besproken amendement hun voor het oogenblik voordeel belooft, het onder geheel andere omstandigheden voor de Katholieken toch een wezenlijk gevaar zou kunnen opleveren. Maar de machtige invloed van Dr. Schaepman en de begeerte om geen spelbrekers te zijn, zooals Mr. Bahlmann het later uitdrukt, verdringen al spoedig die aarzeling, zoodat eindelijk de geheele rechterzijde als een goed aaneengesloten geheel voor het amendement van Mr. Vos de Wael partij kiest.

Veel grooter en levendiger en scherper vooral is de strijd aan de linkerzijde van de Kamer. Van alle kanten komen de bestrijders van het aangekondigde amendement opdagen en met warmte betoogen, dat de liberale partij dit niet kan aanvaarden zonder met al hare traditiën te breken. Maar hunne pogingen blijven ijdel, want al spoedig blijkt, dat nog vier andere medeleden bereid zijn zich te voegen bij het drietal, dat reeds op 1 Juni van zijne ingenomenheid met het door den Heer Lohman ontwikkelde denkbeeld getuigenis kwam afleggen. Aan de rechterzijde is dus eene stellige meerderheid verzekerd en op 6 Juni wordt dan ook in eene bijna voltallige vergadering met

45 tegen 39 stemmen het amendement van den Heer Vos de Wael aangenomen. Jaren lang had men gezocht, maar vruchteloos gezocht, naar eene redactie van art. 194 welke alle partijen konde bevredigen en ziet, eene invallende gedachte, voor het eerst op 1 Juni 1887 uitgesproken, schijnt de Kamer plotseling op het spoor te brengen van de vurig begeerde oplossing. Vijf dagen later is de meerderheid gevonden, noodig om die oplossing in de grondwet te schrijven.

Het behoeft niemand te verwonderen, dat gedurende de beraadslagingen, die aan de stemming van 6 Juni voorafgingen, de verwijten over ontrouw aan beginselen, nog kort te voren beleden, schering en inslag waren van de gevoerde debatten, want inderdaad zoowel aan de rechter- als aan de linkerzijde scheen men te willen wedijveren in pogingen om te verdedigen wat een jaar vroeger bestreden en te bestrijden wat toen verdedigd was. ‘Indien iemand mocht willen beproeven’ - dus sprak de Heer Mees weinige oogenblikken vóórdat de discussiën gesloten werden - ‘en indien het hem mocht gelukken, om goedgeloovige volgelingen te overtuigen, dat hier niet heeft plaats gehad binnen weinige dagen of uren eene frontverandering, zoo groot als zelden in eenig parlement heeft plaats gehad en dat aan deze zijde de mannen gezeten zijn die niet aan de verschillende godsdienstige partijen recht willen laten wedervaren, - dan zou ik volle vrijmoedigheid verkrijgen om te zeggen, dat in den politieken strijd alle zin voor werkelijkheid en elk vermogen tot billijk oordeelen is ondergegaan.’

Voor hen die buiten staan is de meerdere of mindere beginselvastheid van de leden der Volksvertegenwoordiging intusschen eene zaak van betrekkelijk ondergeschikt belang. Wij voor ons hebben slechts te doen met de op 6 Juni gevallen beslissing en met de gevolgen welke daaruit kunnen voortvloeien. Welnu, met allen eerbied voor het gevoelen van andersdenkenden aarzel ik niet als mijne meening uit te spreken, dat de zeven leden van de liberale partij, die door hun votum aan het amendement van den Heer Vos de Wael eene meerderheid verzekerden, zoowel eene verkeerde daad als eene ernstige politieke fout ter hunner verantwoording hebben genomen, eene daad en eene fout waarvan de gevolgen weleens zwaar zouden kunnen drukken op de naaste toekomst van Nederland.

Ik betreur het niet weinig dat de tijd en rust, noodig om deze meening eenigszins volledig toe te lichten, mij juist in deze dagen ten eenenmale ontbreken, zoodat ik niet meer en niet anders doen kan dan mijn gevoelen met enkele woorden aan te stippen.

De verkeerde daad, in het votum van 6 Juni opgesloten, bestaat eenerzijds in hetgeen dat votum ons geschonken en anderzijds in wat het ons ontnomen heeft.

Wat de heterogeene meerderheid ons schonk is een grondwetsartikel dat dus zou moeten luiden:

‘Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering.

Het geven van onderwijs is vrij.

Het toezicht van de overheid op het onderwijs in het algemeen, de inrichting van het openbaar onderwijs en, voor zoover het lager en het middelbaar onderwijs betreft, de aan den onderwijzer te stellen eischen van bekwaamheid en zedelijkheid, worden door de wet geregeld.

De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven’.

Van deze redactie zou ik enkel die deelen willen loven, welke men eenvoudig uit de bestaande grondwet overnam, dat wil zeggen de tweede en de vierde alinea. Aan de eerste zinsnede heeft Dr. Schaepman echter geen schuld; zij werd ingevoegd op voorstel van Mr. Greeve, als een middel om hen gerust te stellen, die mochten vreezen dat de regeering zich wel eens geheel aan het onderwijs zou kunnen onttrekken. Is dat middel nu ook afdoende? Natuurlijk niet. De aanhoudende zorg der regeering kan zich eenvoudig openbaren in het houden van nauwkeurig toezicht, of, mocht hulp onvermijdelijk zijn, in het toekennen van subsidiën aan bijzondere scholen. Juist in dit laatste schuilt het groote gevaar van het voorschrift: naar de bestaande grondwet is alleen het openbaar- maar nu elk en dus ook het bijzonder onderwijs voorwerp van staatszorg. Welnu, ligt het niet voor de hand te zeggen, dat wanneer die zorg staatsplicht is, de overheid zich ook niet kan onttrekken aan de verplichting om het bijzonder onderwijs geldelijk te steunen, wanneer het blijken mocht dat hier of daar zulk een steun noodig is om het in stand te kunnen houden? Terwijl de vierde

zinsnede van het voorstel-Schaepman werd geschrapt, omdat men zich niet wilde verbinden tot het subsidieeren van bijzondere scholen, bekrachtigde de meerderheid in de eerste alinea een beginsel waaruit geldelijke ondersteuning van het bijzonder onderwijs met logische noodzakelijkheid voortvloeit. De rechterzijde schijnt dit goed te hebben ingezien, althans eenparig aanvaardde zij een voorschrift, waarmede zij niet zal verzuimen vroeger of later haar voordeel te doen.

Nog slechter is het gesteld met de derde zinsnede. De tegenwoordige grondwet waarborgt vrijheid van onderwijs, behoudens toezicht en onderzoek naar bekwaamheid; - een voorbehoud van welks eerbiediging alzoo de vrijheid van onderwijs afhangt. De nieuwe redactie scheidt echter wat thans vereenigd is en bepaalt: ‘de aan den onderwijzer te stellen eischen van bekwaamheid en geschiktheid worden door de wet geregeld’, - woorden, die in de taal van onze grondwet beteekenen, dat de wetgever vrij zal zijn op die eischen zoodanige uitzondering toe te laten als hij zal meenen te behooren[1)]. De minister van Binnenlandsche Zaken was de eenige die op het gebrekkige van deze redactie de aandacht vestigde, maar hij werd afgewezen met de opmerking, dat de uitdrukking ‘behoudens’ niet fraai is en ook door Thorbecke wordt afgekeurd. Blijkbaar was het Dr. Schaepman ontgaan, dat de door hem gewraakte uitdrukking niemand anders dan Thorbecke zelven tot auteur heeft.

Niet echter in wat het votum van 6 Juni vestigde, maar in wat het wegnam ligt zijne groote beteekenis en ook de hoofdoorzaak van het kwaad dat daarvan kan worden tegemoet gezien. Toen Mr. Haffmans, wel wat voorbarig en wat onvoorzichtig tevens, lucht gaf aan zijne innige vreugde nu het bleek, dat corypheeën van de liberale partij met hem zouden samenwerken, om het gehate artikel uit de grondwet te bannen, stond de Heer van Houten dadelijk op om tegen die verklaring te protesteeren en den afgevaardigde uit Roermond te herinneren, dat in elk geval de vrijheid van onderwijs gewaarborgd bleef.

1) Zoo ging men elders, in plaats van: ‘De Koning heeft het vermogen de besluiten der Staten... te vernietigen,’ de woorden schrijven: ‘de macht des Konings om de besluiten van provinciale staten... te vernietigen wordt bij de wet geregeld’, en dit met geen ander doel dan om voor het maken van uitzonderingen op den regel de gelegenheid open te zetten.

De opmerking was zeker juist, maar wie betwist dat het gelijk toch eigenlijk aan den kant van Mr. Haffmans was? Immers in de vrijheid van onderwijs op zich zelve ligt nog geen enkele waarborg voor een goed ingericht schoolwezen. Zij is eenvoudig het recht van den volwassene om, evenals door de drukpers en in de kerk, dus ook in en door de school propaganda te mogen maken voor eigen meeningen en geloofsovertuigingen. Stellig moet onze staatsregeling die vrijheid erkennen, maar even stellig het recht van het kind op eene voor hem bruikbare school, waar het datgene kan vergaren wat het zal behoeven om opgewassen te zijn tegen den moeilijken strijd des levens en om zich te kunnen ontwikkelen tot een vrij en zelfstandig burger van den Staat.

Het is de uitnemende verdienste van de mannen van 1848, dat zij hebben ingezien hoe die twee, in zekeren zin aan elkander tegenovergestelde, rechten in gelijke mate grondwettelijken waarborg behoeven; maar in plaats van eenvoudig het beginsel te stellen en zijne uitwerking over te laten aan den wetgever, die telkens met tijden en omstandigheden zoude kunnen rekening houden, vervielen zij in de fout van in de grondwet zelve een bepaald stelsel van openbaar onderwijs voor te schrijven en dit bindend te maken voor een onbepaalden tijd. Had men van de liberale partij gevergd, dat zij datzelfde stelsel, zooals het nu in de derde zinsnede van art. 194 staat uitgedrukt, ook voor de toekomst onvoorwaardelijk zoude bevestigen, hare aarzeling om te gehoorzamen ware althans zeer vergeeflijk geweest, maar van zulk een eisch was geen sprake. Immers de redactie welke Dr. Schaepman aan zijne medeleden voorlegde en die hij ontleend had aan het amendement-De Beaufort, evenals deze haar ontleende aan de adressen die in den winter van 1886 uit Amsterdam en Rotterdam bij de Tweede Kamer inkwamen, behelsde niet anders dan dit: ‘Het openbaar lager onderwijs wordt op zoodanige wijze ingericht, dat ouders, voogden en verzorgers de gelegenheid niet ontbreke om de kinderen, die onder hunne macht zijn of aan hunne zorg zijn toevertrouwd, in het genot te stellen van voldoend lager onderwijs, waarbij hunne godsdienstige overtuigingen niet worden gekrenkt.’

Hoe dikwijls ik in het laatste jaar ook aanleiding had deze formule te lezen en te herlezen, ik heb nooit begrepen en

begrijp nog niet hoe het mogelijk is, dat verstandige menschen in en buiten de Kamer het daarin vervatte voorschrift een privilegie noemen, aan de liberale partij toekomende, en waarvan deze meer of minder grootmoedig afstand zoude mogen doen. Of de zin van het woord algemeen recht ontsnapt mij geheel, òf dat wat de nu afgestemde formule bedoelde, was uitdrukking te geven aan een beginsel door het geheele nederlandsche volk beleden, een beginsel der natie uit het hart gegrepen. Wij erkennen volmondig, dat, zooals de omstandigheden thans gegeven zijn, Nederland zich bij de regeling van zijn lager onderwijs nieuwe banen breken moet en dat de grondwet aan de bevrediging van die behoefte geene enkele belemmering in den weg mag leggen; - wij erkennen dat het goed en heilzaam zijn zal wanneer bij die nieuwe regeling de vrije maatschappij ook buiten de Kerk veel meer dan thans tot eigen krachtsinspanning zal worden opgeroepen en dus de taak van de overheid tot veel kleiner verhoudingen teruggebracht; wij zullen er in berusten wanneer de toekomstige meerderheid ter bevrediging van hare godsdienstige behoeften het stelsel van openbare gezindheidsscholen mocht willen aanvaarden, overal waar het mogelijk zijn zal die in te voeren, - er in berusten zelfs wanneer het tot geldelijke ondersteuning van kerkelijke scholen de toevlucht mocht willen nemen, hoe sterk wij voor ons dat stelsel ook afkeuren. Maar welk recht wij aan de regeerende meerderheid ook zouden willen toekennen, in elk geval niet dit, om, wanneer hier of daar eene kleine minderheid geen andere school mocht kunnen vinden dan eene op de stelselmatige bestrijding van het geloof harer kinderen ingericht, aan deze de helpende hand te weigeren; in elk geval niet het recht om aan de minderheid geene andere keuze te laten dan òf hare godsdienstige overtuiging aan de eischen van de school, òf de school aan de eischen harer godsdienstige overtuiging op te offeren.

Ik zou meenen dat waar de liberale partij pal stond voor dat beginsel, zij daar streed voor algemeen menschenrecht tegenover kerkelijke overheersching, van welke zijde die ook mocht dreigen; - dat zij streed voor het kostbaarste dat een volk bezitten kan, voor beschaving en godsdienstvrijheid; - dat zij streed voor hen die vaak met hartstochtelijken ijver op algemeen stemrecht aandringen, omdat eene zekere mate van volks-

ontwikkeling dan toch wel onmisbare voorwaarde zijn zal om dat recht te kunnen verwezenlijken; - dat zij streed voor hetgeen nu honderd jaren lang haar levensbeginsel is geweest, haar eer en haar roem; - dat zij streed voor elke minderheid, voor rechtzinnigen, vrijzinnigen en ongeloovigen, voor Christenen en voor Joden, voor roomsch en onroomsch; - dat zij streed voor de meerderheid zelve door haar bij voorbaat de tenten te spreiden waaronder het haar vergund zal zijn veilig te rusten, wanneer zij, op hare beurt overwonnen, vermoeid en gekneusd ter nederligt.

En men zou aan dat beginsel eene plaats in de grondwet weigeren onder voorwendsel dat het niet behoort tot die, welke eenparig door het geheele volk beleden worden. Maar op wie onder ons kleeft dan de smaad, dat zij zich tegen voortgaande volksbeschaving of godsdienstvrijheid zouden verzetten? Luister naar Dr. Schaepman, die u bij deze gelegenheid opnieuw plechtig komt verzekeren, dat er in Nederland geen enkele politieke partij bestaat die handhaving en uitbreiding van onderwijs niet innig en oprecht is toegedaan. En wat godsdienstvrijheid betreft, is het niet juist in haren naam dat die bittere schoolstrijd wordt gestreden waaronder wij nu reeds meer dan vijf en twintig jaren zuchten en die wij allen, o zoo gaarne, voor een algemeenen landsvrede zagen plaats maken. Hoe, omdat zoo vele rechtzinnigen hunne godsdienstige belangen niet bevredigd achten wanneer zij zich voor hunne kinderen met eene zuiver neutrale school moeten tevreden stellen, zou men er toe komen hier en daar roomschgezinden naar protestantsche en protestanten naar roomsche scholen heen te drijven. Opdat sommigen zich niet ergerden aan de neutraliteit, zou men anderen verplichten zich de stelselmatige bestrijding van het geloof hunner kinderen te laten welgevallen.

Neen, het hier besproken beginsel wordt in Nederland niet bestreden, evenmin als dat hetwelk de heiligheid van de woning of de onschendbaarheid van het brievengeheim huldigt, maar wanneer de grondwetgever, wel wetende hoe licht groote beginselen het offer worden van tijdelijke belangen, elders waarborgen zoekt om tegen zulk eene opoffering te waken, hoe meer zijn die dan noodig hier waar machtige maatschappelijke invloeden zoo dikwijls tot verwaarloozing van het groote beginsel dringen.

Toen Mr. de Savornin Lohman in de zitting van 1 Juni het denkbeeld ontwikkelde, dat tot het votum van 6 Juni aanleiding gaf, heeft hij met eene openhartigheid, die eerbied inboezemt - en toen zeker niet voor het eerst - het doel dat zijne partij voor oogen had in het licht gesteld, en dat doel was geen ander dan om zoo mogelijk te geraken tot geheele vernietiging althans van het openbaar lager onderwijs. Het amendement van de rechterzijde droeg alzoo een aan dat onderwijs volstrekt vijandig karakter en bij dit amendement hebben zeven leden van de liberale partij, ofschoon geheel andere gevoelens toegedaan, niet geaarzeld zich aan te sluiten. Had men in Nederland slechts te doen met groote kringen van bevolking, zoo samengesteld dat alle kerkgenootschappen daarbinnen zonder moeite hunne eigen bijzondere scholen konden vestigen, opheffing van het openbaar onderwijs zou dan misschien een voordeel, in elk geval niet dan een licht te dragen nadeel opleveren. Wie echter letten wil op de bestaande toestanden, letten op het feit, dat men in de meeste gemeenten ten platten lande naast eene overwegende protestantsche of roomsch-katholieke bevolking, minderheden aantreft, tot geheel andere kerkgenootschappen behoorende, maar minderheden meestal veel te zwak om de oprichting van eene bijzondere school mogelijk te maken, hij zal noodzakelijk moeten erkennen, dat het doel waarnaar de rechterzijde streeft, niet kan worden verwezenlijkt zonder die voor volksbeschaving en godsdienstvrijheid rampzalige gevolgen op te leveren, welke hierboven werden aangestipt.

Wie waagt het te zeggen, dat de gevaren, hier aangewezen, louter tot de hersenschimmen behooren? De partij die het aan ons openbaar onderwijs zoo vijandig amendement doordreef, is naar alle waarschijnlijkheid de regeering van de naaste toekomst en niemand twijfelt dat zij als zoodanig hare beste krachten zal inspannen om althans op dit stuk haar programma te verwezenlijken. Ontzaglijke bezwaren zullen haar worden in den weg gelegd, maar omgekeerd zal zij ook eene ondersteuning vinden, veel grooter dan nu de meesten vermoeden; immers bij de hulp van politieke en kerkelijke bondgenooten komt dan de steun van allen die haar onderwijs-programma zullen toejuichen als een alles afdoend middel om onze gemeentekassen te ontheffen van de zware lasten waaronder zij op dit oogenblik gebukt gaan. Komen de dagen van strijd dan -

hieraan twijfelt niemand - zal de liberale partij, zij het dan ook slechts als minderheid, getrouw op haren post zijn. Met warmte en hartstocht zeker zal zij pleiten voor volksbeschaving en godsdienstvrijheid; maar te vergeefs, want de nieuwe regeering zal niet verzuimen hare protesten te ontzenuwen door te herinneren aan hetgeen de vrijzinnigsten onder de vrijzinnigen in de eerste dagen van deze Junimaand gesproken hebben en door op het gezag van dezen te verkondigen, dat wat zij nu komt opheffen een louter privilegie was.

Toen het Belgische congres in 1831 de constitutie voor het nieuwe koninkrijk vaststelde, meende het genoeg te doen wanneer het verklaarde, dat aan de vrijheid van onderwijs geenerlei belemmering mocht worden in den weg gelegd, maar zonder daaraan een enkelen waarborg voor deugdelijk volksonderricht toe te voegen. De treurige gevolgen van dat verzuim zijn niet achterwege gebleven en openbaarden zich nooit sterker dan in de dagen die wij nu beleven. Het verzuim was intusschen alleszins vergeeflijk, want schier het geheele Belgische volk behoorde tot een zelfde kerk, terwijl toestanden als sedert voorkwamen, zich in 1831 moeilijk lieten voorzien. Maar wat te zeggen van onze liberalen, die ruim vijftig jaren later aan een gebod van hooge staatkundige wijsheid meenen te gehoorzamen, wanneer zij het Belgische voorbeeld zooveel mogelijk trachten na te volgen; het na te volgen bij een volk, in de meest heterogeene kerkgenootschappen verdeeld; het na te volgen in een tijd, waarin op zoovele plaatsen de persoonlijke vrijheid een harden strijd tegen kerkelijke aanmatiging heeft vol te honden. Ik kan niet instemmen met hen die meenen, dat de verantwoordelijkheid voor het volgen van zulk eene staatkunde gemakkelijk gedragen wordt.

Ik zal waarlijk niet beweren, dat, als de grondwettelijke waarborgen wegvallen, ons dadelijk al de rampen bedreigen, welke door die waarborgen moeten worden gekeerd. De gewoonte is eene groote macht en het openbaar onderwijs zoozeer in onze zeden doorgedrongen, dat ook de sterkste meerderheid zou aarzelen met die gewoonte te breken. Maar met alle bescheidenheid zou ik willen vragen of het dan de roeping is van onze Staten-Generaal nieuwsgierig te gaan onderzoeken of het volk zich zonder grondwettelijke waarborgen misschien ook redden kan. Zou de omstandigheid dat wij nu hier te lande geen censuur te vreezen

hebben ooit als motief mogen gelden om art. 8 uit de Grondwet weg te nemen?

Het ware zeker de moeite waard de verschillende argumenten te peilen, welke de leden van de liberale partij, die zich bij de rechterzijde aansloten, ter verklaring hunner gedragslijn hebben aangevoerd, maar zulk een onderzoek zou mij veel verder leiden dan ik in deze oogenblikken gaan kan. Daarom slechts één woord om althans het karakter van die argumenten in het licht te stellen. Mr. Hartogh, die het eerst zijne instemming met het amendement van de rechterzijde uitspreekt, is zoo overtuigd van de onmisbaarheid der neutrale school, althans ten platte lande, dat hij volstrekt niet twijfelt of, ook al mocht zij voor het oogenblik worden prijsgegeven, men daartoe later toch zou moeten terugkeeren. Kan op die bewering beter antwoord passen dan de heer de Beaufort dezen spreker met aanhaling van zijne eigen woorden dadelijk toevoegde? ‘*On revient toujours à ses premiers amours*. Het gebeurt dikwijls, hoewel ook deze regel wel eens eene uitzondering heeft; doch de ondervinding leert ons, dat tusschen het oogenblik waarop men zijne eerste liefde verlaat en dat waarop men tot haar terugkeert, zoowel in romans als in het menschelijk leven, gewoonlijk een groote odyssee van rampen ligt. En die rampen wensch ik aan mijn vaderland te sparen.’

Mr. Farncombe Sanders achtte art. 194 het papier niet waard waarop het geschreven werd, omdat iedereen van dat voorschrift kan maken wat hij goedvindt. De verklaring steekt zonderling af bij het feit, dat men sedert jaar en dag over de al of niet handhaving juist van dat artikel met groote hartstochtelijkheid strijd voert. In elk geval zou ik meenen, dat de gemaakte opmerking met logische noodzakelijkheid had moeten leiden tot een voorstel om het geheele artikel, en dus ook de bepaling die het geven van onderwijs vrij verklaart, in te trekken. Waarom het niet beproefd werd? Omdat men wel wist dat voor dergelijk voorstel aan de overzijde niet alleen geen zeven maar zelfs niet één stem zou te vinden zijn. De rechterzijde, behoudziek van aard, is zuiniger op hare rechten dan een deel van de liberale partij.

Trouwens de vraag was niet, of de redactie van art. 194 te wenschen overliet, maar of er termen bestonden om de derde

zinsnede van het aanhangig voorstel te schrappen en dus den Staat te ontheffen van de stellige verplichting welke hem daar werd opgelegd. Immers, zoolang die bepaling gold, zou het dan toch vaststaan, welke partij ook regeering zijn mocht, dat geen openbare school kan ontbreken, waar zij onmisbaar zijn mocht om het krenken van godsdienstige overtuigingen te voorkomen.

Mr. van Houten hecht intusschen weinig waarde aan die zinsnede. ‘Ik heb in die bepaling meer een *beneficium* gevonden ten behoeve van hen, die scherp geteekende godsdienstige gevoelens hebben en die hunne kinderen niet willen blootstellen aan het gevaar om bij het verkeer met andersdenkenden andere denkbeelden over godsdienst te vernemen en daarover te gaan nadenken.’ ‘Degenen die eene vrijzinnige opvatting deelen’, - dus voegde hij er later bij - ‘hebben daaromtrent niet zooveel bezwaar. Ik herinner mij uit mijne eigene jeugd, dat er geen bezwaar gemaakt werd, dat ik catechisatiën bij een gereformeerden professor op de school bijwoonde, noch in het algemeen tegen eene school, die doortrokken was van gereformeerde beginselen.’ Geheel Nederland erkent dat de afgevaardigde uit Groningen met zeldzaam goed gevolg aan de gevaren is ontkomen, die uit positief gereformeerd onderwijs kunnen voortvloeien, maar is hij niet te bescheiden tegenover zich zelven en te vleiend tegenover de kinderen van het door hem vertegenwoordigde volk, wanneer hij het intellectueele weerstandsvermogen, dat dezen mochten bezitten, hier dus op één lijn komt stellen met dat 't welk hij zelf ongetwijfeld reeds van jongsaf zal ontwikkeld hebben?

Niet de minst merkwaardige bijdrage tot dit belangwekkend parlementair debat is die, welke de minister van Binnenlandsche Zaken daaraan komt toevoegen. Aan de zuiverheid van de liberale beginselen, door Mr. Heemskerk beleden, heeft de partij, welke die beginselen heet te vertegenwoordigen, zooals men weet, sinds jaar en dag ernstig getwijfeld, en toch ziet men hier denzelfden Mr. Heemskerk ijverig bezig met de corypheeën van de liberale partij te belezen waar zij gereed staan uit hunne eigen beginselen verkeerde gevolgtrekkingen op te maken.

‘De Heer van Houten’ - dus sprak de Minister - ‘heeft heden eene zeer welsprekende rede gehouden; dien lof wil ik hem niet onthouden. Maar toch, hij neme mij niet kwalijk, dat

ik zijne theses, zij moge dan liberaal, radicaal of hoe men haar qualificeeren wil, zijn, tegenspreek en geheel met hem verschil omtrent zijne beschouwingen over de verplichtingen van de overheid.

'De Heer van Houten vraagt, of wij, als het volk eens geen prijs stelt op onderwijs of op vrijheid van godsdienst, dan wijzer moeten zijn dan het volk? Ik zou juist meenen, dat eene overheid, die haren plicht gevoelt en begrijpt, in zulk een geval wel wijzer moet wezen en zich over den volkswaan heenzetten.

Gesteld de volkswaan ging zoover van vrijheid van godsdienst uit de grondwet of uit de wetten, die daarvan het gevolg zijn, te schrappen, wat zou dan de plicht der Regeering zijn? Immers dezelfde als wanneer de volkswaan zoover ging van den geheelen regeeringsvorm te willen omverwerpen. De Regeering zou daartegen opkomen met alle kracht die in haar is, en mocht zij bezwijken, dan zou zij dat getroost dragen, in de overtuiging dat het beter is gerangschikt te worden onder de slachtoffers dan onder hen die slachtoffers maken. Zij zou overgaan tot *le parti des victimes*.'

Niet minder afdoende is het bescheid aan Mr. de Ranitz, die, critiek uitoefenende op de formule van het amendement-de Beaufort, zooals Dr. Schaepman dit overnam, komt vragen: hoevelen dan wel in hunne godsdienstige overtuiging gekrenkt moeten zijn, om de tusschenkomst van d e Regeering te rechtvaardigen. 'Hoe kan dit ooit eene quaestie zijn?' - dus luidt het bondig bescheid. - 'Eén is genoeg. Zoo is het nu, en het is niet denkbaar, althans niet te hopen, dat men daarin achteruit zal gaan'.

Ben ik onbillijk tegenover de leden van de liberale partij, die zich bij deze gelegenheid van hunne politieke medestanders afscheidden, wanneer ik beweer, dat de argumenten die zij aanvoerden zich gekenmerkt hebben door eene zekere luchthartigheid, weinig passend bij den ernst van het besluit, dat door die argumenten moest worden gedekt?

Sedert de dagen van Machiavelli strijdt de wereld over de vraag: wat in de politiek zwaarder weegt: eene slechte daad of eene fout? Ongelukkig heeft deze strijdvraag hier geen enkele reden van bestaan, want aan het votum van 6 Juni

kleeft zoowel de eene eigenschap als de andere. Welk motief heeft de zeven leden van de liberale partij geleid toen zij zich op genoemden dag bij de rechterzijde aansloten? Aan eene poging om zich op die wijze den eindeloozen schoolstrijd van den hals te schuiven heeft natuurlijk niemand ernstig gedacht, want iedereen begrijpt, dat, naarmate de grondwet aan de meerderheid grooter vrijheid laat om het onderwijs telkens naar eigen inzicht te regelen, de prikkel die tot schoolstrijd leidt ook sterker worden moet. Eene concessie ten aanzien van art. 194 kan geen anderen redelijken zin hebben dan in verband met de grondwetsherziening zelve. Dus was het geval in het voorgaande jaar, toen men, gesteld voor het *non possumus* van de rechterzijde, in het amendement van Mr. de Beaufort naar een middel zocht om de rechterzijde op het gebied van het onderwijs te bevredigen en dus de voor grondwetsherziening onmisbare samenwerking te verkrijgen.

Gold dit motief nu nog? Ik durf stellig ontkennend antwoorden. In de maand Mei dacht niemand aan de mogelijkheid van een vergelijk in zake van onderwijs en stond het toch voor bijna iedereen vast, dat de grondwetsherziening zoude slagen, omdat de rechterzijde in geen geval de voordeelen wilde prijsgeven, die zij van het nieuwe kiesrecht en de additioneele artikelen te gemoet ziet. Of het votum van 6 Juni mist alle politieke beteekenis, òf het is bestemd geweest om het welslagen van de grondwetsherziening, reeds vóór dien tijd in de hoogste mate waarschijnlijk, tot stellige zekerheid te maken.

Is nu althans dit doel bereikt? Ik aarzel geen oogenblik het tegendeel vol te houden en te beweren, dat na het hier bedoelde votum het welslagen van de grondwetsherziening twijfelachtiger is geworden dan voor dien tijd het geval was. En de reden ligt voor de hand. Mocht het voorstel-Schaepman in de Eerste Kamer sneuvelen, dan wordt het kwaad, daardoor gesticht, tot een minimum teruggebracht, maar komt het dat gevaar te boven, dan zal dit het onvermijdelijk gevolg zijn, dat men de pas en zoo moeilijk geheelde breuk in de gelederen van de liberale partij opnieuw gaat blootleggen. Het toeval heeft gewild dat niet minder dan vier districten, Amsterdam, Haarlem, 's Gravenhage en Zutfen, verdeeld zijn over het votum van 6 Juni, in zooverre als sommige van hunne afgevaardigden vóór en andere tegen de rechterzijde hebben gestemd. Bij ge-

legenheid nu van eene Kamerontbinding, welke geen ander doel heeft dan de kiezers in staat te stellen een eigen oordeel over de grondwetsherziening uit te spreken, is het ondenkbaar dat die kiezers zouden weigeren zich te verklaren over een der gewichtigste onderwerpen, welke bij die herziening voorkwamen, dat wil zeggen over het nieuwe tiende hoofdstuk. Of zij dit wenschen of niet, zij moeten vóór of tegen het voorstel-Schaepman en dus ook vóór of tegen dezen of genen van hunne tegenwoordige afgevaardigden partij kiezen. Hoe men met mogelijkheid aan deze logische noodzakelijkheid en in haar gevolg aan een nieuwen strijd in eigen boezem zoude kunnen ontsnappen, is mij werkelijk een raadsel.

Op het oogenblik dat de liberale partij aan de inspanning van al hare krachten nauwelijks genoeg zal hebben om staande te blijven tegenover hare machtige tegenstanders, wordt haar dus een nieuwe binnenlandsche strijd opgelegd, die haar natuurlijk verzwakt en allicht de kleine meerderheid ontrooft waarop zij nu nog rekenen mag. Mocht de rechterzijde, al ware het ook maar met één enkele stem, zegevieren, dan ligt het voor de hand, dat zij van dit voordeel partij zal trekken door bij de revisie het voorstel van Dr. Schaepman vóór alle andere ontwerpen van grondwetsherziening in behandeling te nemen, en wordt dan dit voorstel verworpen, zooals vrij zeker moet gebeuren, omdat het niet licht de vereischte meerderheid van twee derden kan veroveren, dan is niemand in staat te zeggen wat de rechterzijde in hare verbittering over deze teleurstelling, op het beslissend oogenblik ondervonden, met de overige ontwerpen doen zal. Waar men op 31 Mei zeker meende te zijn van den goeden uitslag, stuiten wij sedert 6 Juni weder op een groot en bedenkelijk vraagteeken.

Het is zeer mogelijk dat de rechterzijde hare teleurstelling overwint, mogelijk ook dat de liberale partij ongerept uit den verkiezingsstrijd te voorschijn komt, maar dan zal toch allicht dit nadeel overblijven, dat het veto van de minderheid noodig wordt om art. 194 te redden. Waar blijft de zedelijke kracht van een beginsel, waarvan toch zooveel kracht behoorde uit te gaan, wanneer het, tweemaal door de meerderheid veroordeeld, slechts door de genade van de minderheid zijne heerschappij in de toekomst kan handhaven?

Wat mij in dit geheele parlementair incident het meest

getroffen heeft en laat ik er bijvoegen wat mij voor de toekomst de meeste bezorgdheid inboezemt, is de treurige getuigenis die het komt afleggen van het volkomen gemis aan organisatie bij onze liberale partij. Hoe, een beginsel, waaraan zij dertig jaren lang onveranderlijk vasthield, dat meer dan eenig ander voor haar het verledene aan het heden bindt, dat de beste krachten waarover zij sedert 1848 beschikken kon met volkomen toewijding steunden, wordt - niet na rijp beraad, na zorgvuldig wikken en wegen van al de gevolgen en een nauwgezet bepalen van al de voorwaarden - maar als eene invallende gedachte en staande de vergadering prijsgegeven. Waar is de bedachtzame hand die de partij zal leiden te midden van de stormen die zij te gemoet gaat, waar de geëerbiedigde staatsman, die door het gezag van zijn woord en zijn zedelijk overwicht op het beslissende oogenblik de verstrooide krachten onder een zelfde vaandel moet samenvoegen?

Men heeft den toon van geringschatting waarop de organen van de rechterzijde over de waarde van het behaalde voordeel spreken als bewijs aangevoerd, dat dit voordeel werkelijk alle beteekenis mist. Kan het naïever? Ik ben een vreemdeling in de handelswereld, maar in groot- en kleinhandel meen ik toch altijd deze eigenaardigheid te hebben opgemerkt, dat wie vurig het welslagen van eenige transactie wenschen, hangende de onderhandelingen hunne levendige begeerte liefst achter het masker der onverschilligheid verbergen, ten einde de partij met welke zij handelen niet tot het stellen van hooger eischen aan te zetten. Welnu, de onderhandelingen over de grondswetsherziening zijn en blijven nog hangende. Om te weten hoe de rechterzijde hare overwinning werkelijk beoordeelt, zal men wel doen het oogenblik af te wachten - een oogenblik dat intusschen naar ik hoop niet komen zal - waarop het nieuwe voorschrift als grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden zal zijn afgekondigd.

Intusschen, wie ook van hun hart een moordkuil maken, allerminst Dr. Schaepman zelf, misschien wel omdat hij evenmin als ik koopman is. Men moge in zijn voorstel eene gedachte leggen, lijnrecht tegenovergesteld aan die welke hij wilde uitdrukken, met vreugde laat hij zich deze verminking welgevallen, al komt de minister van Binnenlandsche Zaken hem ook ironisch het *Propter vitam vivendi perdere causas*

toeroepen. ‘Het zal eene groote voldoening voor mij zijn, indien mijn voorstel, dat niet kan worden een levende boom, toch geworden is de vlaggestok, waarvan de wimpel der vrijheid zal waaien.’ Zonderlinge vrijheidsvlag inderdaad: aan de vrije school de vrijheid van het individu opgeofferd en de Staat ontslagen van den plicht om aan al zijne leden de eerbiediging van hunne godsdienstige overtuiging te waarborgen. Moet ik echter in de beeldspraak berusten en zoowel vlag als standaard aanvaarden, dan zou ik mij in elk geval het recht willen voorbehouden om hier den wimpel van de vrijheid halfstok te hijschen.

J.T. BUYS.
Leiden, 23 Juni 1887.

Uit de taalstudie.

Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, II 1-7. Dr. H. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, 2e aufl. Dr. O. Behaghel. *Die Deutsche Sprache*.

De tijden, dat men de studie eener taal alleen nuttig en noodig oordeelde om de in die taal geschreven letterkundige werken te kunnen verstaan, zijn voorbij. Meer en meer is men gaan inzien dat, om tot eene nauwkeurige kennis van den mensch te komen, kennis van zijne taal, van de uiting van zijn denkvermogen, een eerste vereischte is. Daardoor is de taalkunde zelve doel geworden; daarom tracht men de taalverschijnselen te doorgronden en zich rekenschap te geven van al de verschillende veranderingen, die men op dit gebied in zoo rijke mate waarnemen kan.

Hoe de mensch denkt en hoe hij gedacht heeft, welk verband er bestaat tusschen de oudere en jongere vormen van de uiting zijner gedachte, tusschen die van den eenen mensch en die van den ander, en op welke wijze de jongere taalvormen zich uit de oudere ontwikkeld hebben, ziedaar wat de beide laatstgenoemde Duitsche schrijvers ons uiteen trachten te zetten, een werk waarvoor een boek als het eerstgenoemde een onontbeerlijk hulpmiddel is. Terwijl Paul in systematisch verband de werking van verschillende invloeden op de taal van den mensch behandelt en in klare trekken de methode aangeeft, volgens welke naar zijne meening de indogermaansche talen moeten onderzocht worden, beschrijft Behaghel in de eerste afdeeling van zijn werk de verwantschapsbetrekkingen en de ontwikkeling der Duitsche taal. De tweede afdeeling omvat meer de geschiedenis van het materiaal en de veranderingen, welke dit in

vorm en beteekenis ondergaan heeft, benevens de oorzaken die deze veranderingen hebben teweeg gebracht en die tot vermeerdering van den woordenschat geleid hebben, terwijl het laatste gedeelte gewijd is aan de spelling, de klankleer, de grammatische en syntactische vormen, om ten slotte met een afzonderlijk hoofdstuk over de eigennamen te besluiten.

Het is niet doenlijk in korte trekken een nauwkeurig overzicht van den rijken inhoud dezer werken te geven. Vooral dat van Paul - eene 2^{e} uitgave die in zoo menig opzicht uitgebreid en verbeterd is - zou te veel eischen van de, uit den aard der zaak, beperkte ruimte. Beperking, is dus noodig en daarom zal ik liever, mij aansluitende aan eenige door genoemden schrijver behandelde punten, trachten te doen zien welke waarde zijne beschouwingen voor de studie onzer eigene taal kunnen hebben.

Mogen zij in verloop van tijd gewijzigd worden, nieuwe ontdekkingen en uitgebreider waarneming hier beperking daar aanvulling noodig maken, moge men op enkele punten van meening verschillen, toch zal zeker elk deskundige erkennen moeten dat deze beschouwingen hoogst leerrijk zijn en dat dit werk ook door anderen dan door taalvorschers verdient gekend te worden.

Bacon heeft ergens gezegd dat men om de samenstelling van het heelal te leeren kennen beginnen moet met de natuur te ontleden, dewijl men toch alleen door eene nauwgezette studie van de bizondere feiten en van de onderdeelen kan komen tot de kennis van het geheel.

Dit is ook de richting, welke het taalkundig onderzoek in de laatste jaren heeft ingeslagen en waaraan men tal van zorgvuldig geregistreerde grammatica's omtrent de werken van verschillende schrijvers te danken heeft; volkomen hiermede in overeenstemming is de groote aandacht die Paul e.a. wijden aan de taal van elk individu en die dezen in zijne Principien de vraag doet stellen: in welke verhouding staat het spraakgebruik van eene grootere of kleinere menschenmassa tot de taal van elk individu op zich zelf; hoe wordt deze door gene beperkt en hoe doet zij wederom daarop haren invloed gelden?

Voor de beantwoording dezer vraag nu is het een eerste vereischte de verschillende veranderingen in het spraakgebruik, zooals zij zich vertoonen in de ontwikkeling eener taal, onder algemeene kategorieën te brengen en deze in hare wording en

en verdere ontwikkeling na te gaan. Elke dezer veranderingen in de algemeene taal is een gecompliceerd proces, dat men niet begrijpen kan zonder het oog te vestigen op de individueele wijzigingen in het spraakgebruik.

Van de gewone grammatica onderscheidt zich deze methode in dit opzicht, dat, terwijl de eerste pleegt te scheiden en te verdeelen, geen feiten maar abstracties uit feiten behandelt, bij deze methode als voorwerp van de waarneming des onderzoekers in de eerste plaats genomen wordt de uiting der gedachte van elken mensch op zich zelf, benevens de wederkeerige werking van de taal van den eenen mensch op die van den ander, terwijl men bovendien alle verbindingen en overgangen tusschen de verschillende kategorieën, die men heeft waargenomen, moet trachten op te sporen.

‘Op alle gebied van het taalleven is eene langzame, trapsgewijze ontwikkeling mogelijk. Deze langzame overgang vertoont zich aan den eenen kant in de wijzigingen, die de taal van elk individu ondergaat en aan den anderen kant evenzeer in de verhouding, waarin de taal van het eene individu tot die van het andere staat.’ Het individu toch heeft op de taal der massa, waarvan hij deel uitmaakt, eensdeels een actieven invloed, voor een ander gedeelte is zijn rol slechts passief; niet alles toch wat hij hoort en verstaat gebruikt hij in de taal, die hij zelf spreekt. Van den voorraad woorden en uitdrukkingen, die het materiaal eener taal vormen, gebruikt de een dit, een ander dat; haast nooit zal men iemand vinden, die zich van den ganschen woordenschat zijner taal bedient. Niemand zal het ontgaan dat er zelfs tusschen den woordenschat, dien iemand in zijne spreektaal gebruikt, en dien, waarvan hij zich in zijne geschriften bedient, een verschil bestaat, dat bij den een grooter, bij den ander kleiner mag zijn, maar bij de meeste menschen aanwezig is. Van daar dat b.v. een woordenboek, zooals dat van het Middelnederlandsch, dat zich tot de schrijftaal beperken moet, aanmerkelijk kleiner is dan een, zooals het woordenboek der Nederlandsche taal, waarin behalve de woorden der schrijftaal ook de woorden en uitdrukkingen der beschaafde spreektaal te vinden zijn.

Al de individueele verschillen geven, aanvankelijk binnen zeer enge grenzen, aanleiding tot eene voortdurende, bijna onmerkbare verandering van het algemeen spraakgebruik. Deze ver-

anderingen in de taal van het individu ontstaan voor een groot deel door zijne eigene spontane werkzaamheid, door zijn denken en spreken in de verschillende vormen der taal, maar ook voor een groot deel door den invloed, dien de taal van andere individuen op de zijne oefent. Voornamelijk door samenwerking van deze beide komt er allengs verandering in het algemeen spraakgebruik. Zelfs hij, die reeds meester is over het gebruik der taalvormen en over een voldoende deel van den woordenschat bij zijn spreken beschikken kan, zelfs deze kan zich toch niet onttrekken aan den invloed van de taal door andere nevens hem wonende menschen gesproken.

De periode echter, waarin men het meest onder den invloed van anderen staat, is die waarin men de taal leert, wanneer men haar begint te spreken.

Men kan eigenlijk moeilijk zeggen dat er in het leven van den mensch één oogenblik is, waarin het leeren op dit gebied ophoudt, maar toch is er een groot onderscheid tusschen den eersten tijd en de latere jaren. Men is ontvankelijker en neemt gemakkelijker van anderen aan, naar mate men er zelf minder tegenover te stellen heeft.

Het ligt voor de hand dat in de periode van het leeren spreken eener taal de kiemen gelegd worden voor die wijzigingen in het taaleigen van het individu, welke later veranderingen in het algemeen spraakgebruik kunnen te weeg brengen. Voor de verklaring van veranderingen die men in de taal opmerkt, is derhalve eene zorgvuldige waarneming van hetgeen in deze periode geschiedt wel van belang te achten. Door de talrijke kleine wijzigingen, die dan geboren worden, krijgt de taal van een jonger geslacht een ander aanzien, hoewel daarnaast de invloed van de taal der oudere generatie dit verschil voortdurend binnen kleine perken terugdringt.

Wanneer wij dezelfde taal op twee min of meer verwijderde tijdstippen beschouwen en de oudere taal met de jongere vergelijken, dan zijn wij geneigd om te zeggen: ‘de taal heeft zich op die en die punten veranderd of gewijzigd’, terwijl wij eigenlijk moesten zeggen: de taal heeft zich telkens vernieuwd en elke jongere formatie is niet volkomen gelijk geworden aan de oudere, die wel door haren invloed verhinderd heeft dat er een groot verschil ontstond, maar die met het oudere geslacht dat haar sprak is ondergegaan en allengs door de nieuwere

formatie is vervangen. Allengs, want naast het oude is het nieuwe zeer langzaam, eerst slechts hier en daar, later meer en meer, komen te staan; eerst hebben de oudere vormen de overhand gehouden boven de nieuwere, doch met elk nieuw geslacht drongen de jongere taalvormen meer door, veroverden meer het terrein, en zoo is het oude langzamerhand zeldzaam geworden, totdat het eindelijk niet meer gehoord werd.

Het levende geslacht bemerkt de veranderingen in de taal niet, daar het een werkdadig aandeel hierin heeft en onder den invloed der omgeving bij deze actieve ook zijne passieve rol speelt. Vergelijkt men echter de taal van het levende geslacht met die van geslachten, welke geheel zijn heengegaan, dan valt het onderscheid terstond in het oog.

De veranderingen, die men dan ontdekken zal, kunnen van verschillenden aard zijn. Men zal b.v. sommige woorden en vormen uit de oudere taal in de jongere niet terugvinden, maar daarvoor in de plaats nieuwe woorden, nieuwe vormen; dan eens zal men de beteekenis van een woord veranderd of gewijzigd vinden, dan weder den vorm van een woord; soms weder is het nieuwe in de plaats getreden van het oude, dat uit de taal verdwenen is, soms ook is het oude allengs in het nieuwe overgegaan, gelijk bij den overgang van klanken het geval is, waar alleen een zeer geleidelijke verandering plaats heeft. Een ander middel om der taal steeds nieuw leven te geven is de schepping van nieuwe woorden.

De noodzakelijkheid dwingt den mensch er toe om nieuwe woorden te vormen ten einde nieuwe begrippen uit te drukken. De nieuwe woorden, die wij voortbrengen, vormen wij voor een groot deel door gebruik te maken van andere reeds bestaande woorden, hetzij doordat wij deze met andere woorden samenstellen en zoo tot de uitdrukking van een nieuw begrip geschikt maken, of door woorden te combineeren of te vervormen door aanhechting van voor- of achtervoegsels, in overeenstemming met hetgeen wij bij andere woorden waarnemen, ten einde op deze wijze een eenigszins overeenstemmend begrip aan te duiden. Er is echter nog een andere weg, waarlangs nieuwe woorden in de taal kunnen komen. Waar de mensch een nieuw denkbeeld wil uitdrukken en hem op dat oogenblik geen woord of bestaande klankverbinding met eene bepaalde beteekenis voor den geest staat, daar zal hij naar

een klank grijpen, dien hij hoort of meent te hooren in hetgeen hij wil uitdrukken. Hij zal dus eene nieuwe combinatie van klanken voortbrengen om zijne gedachte uit te drukken. Is nu bij zulk een woord eene verwantschap van klank en beteekenis ook door anderen gemakkelijk waar te nemen, m.a.w. wordt het begrip door dit woord naar de meening der menigte juist gekenschetst, dan zal het nieuw gevormde woord in de taal opgenomen worden.

Wij behoeven heden ten dage minder tot dergelijke schepping van woorden onze toevlucht te nemen, daar het materiaal, waarover wij voor onze woordvorming kunnen beschikken, zeer groot is, en wij, waar dit naar onze meening ontoereikende is, maar al te veel gewoon zijn om naar woorden of samenstellingen uit andere levende of doode talen te grijpen en hieraan het passende woord te ontleenen. Wat thans echter in mindere mate geschiedt, daar voor de omstandigheden de noodzakelijkheid minder gebiedend is, heeft in vroeger dagen, toen het zoo even genoemde materiaal niet zoo groot was, zeer waarschijnlijk op grooter schaal plaats gevonden.

Veel pleit er voor dat ook in de talen der Europeesche volken, zelfs toen zij reeds op hoogen trap van beschaving stonden, zulke schepping van nieuwe woorden nooit geheel heeft opgehouden. In alle nieuwere talen vinden wij woorden, die het zorgvuldigst onderzoek niet met andere woorden of vormen uit den woordenschat derzelfde taal in vroeger tijd in verband kan brengen, in alle talen zijn woorden, die noch op de zoogenaamde wortels, die men in alle indogermaansche of in eenige er van aantreft, kunnen teruggebracht worden, noch ontleend kunnen zijn uit andere talen of dialecten. Wel is het waar dat wij de oorzaak van ons onvermogen om deze woorden te verklaren voor een groot deel moeten zoeken in de onvolledige overlevering van den vroegeren woordenschat, in de onbekendheid met het groot aantal woorden uit vroegere perioden, die ondergegaan zijn vóór de litteraire of geschreven taal zich ontwikkelde, terwijl ook voor een groot deel de onvolkomenheid onzer kennis van de ontwikkeling en van het wezen der talen hieraan nog schuld is, maar toch zijn er een aantal gevallen, waarbij men, voor zoo ver onze kennis strekt, noch van de geschiedenis van de ontwikkeling der klanken, noch van die van de vorming en vervorming der oudere woorden eenige op-

heldering meent te mogen verwachten. Vele van deze woorden, waarvan men in andere talen of taalgroepen geene verwanten kan aanwijzen, moeten gevormd zijn door het volk, dat de taal sprak, waarin zij voorkomen; zij zijn derhalve nieuwe scheppingen van den menschelijken geest, die ook in dit opzicht nooit tot rust komt.

Men heeft vroeger wel eens de hypothese gesteld, dat er in de ontwikkeling der menschelijke taal twee groote perioden zouden zijn: eene, waarin de oorspronkelijke taalstof, nl. de zoogenaamde wortels, ontstond; eene andere, waarin de menschelijke geest zijn scheppingsvermogen, ten opzichte van het scheppen van klankverbindingen voor nieuwe begrippen verloren had en er zich toe bepaalde om van de voorhanden zijnde wortels nieuwe combinaties te maken, het bestaande dus alleen vervormde. Bij eene dergelijke hypothese zou men tevens moeten aannemen, dat tusschen de eerste en de tweede periode de menschelijke geest in aard en aanleg plotseling veranderd was, dewijl anders een dergelijk verschil in zijn vermogen een onverklaarbaar raadsel zou zijn, waarvan geen reden zou kunnen gegeven worden.

Met het oog op het gansche wezen van den mensch en op zijne geheele verdere ontwikkeling mag men wel met goede gronden aannemen dat een dergelijk verschil niet bestaan heeft, maar dat de mensch zich langzaam en geleidelijk meer en meer ontwikkeld heeft en dat ook de taal, in overeenstemming met die ontwikkeling, zich allengs heeft uitgebreid, doordat naast de nieuw voortgebrachte woorden zich uit de vroegere uitingen der gedachte steeds nieuwe woorden en vormen ontwikkelden, zooals ook in later tijden geschiedde.

Tusschen de vroegere en de latere perioden bestaat geen verschil wat den aard en aanleg van den menschelijken geest betreft, maar alleen hierin dat er voor den mensch in latere perioden veel minder aanleiding is om de voortbrengingskracht van zijn geest in dit opzicht te doen werken.

Allengs komt er eene andere verhouding tusschen de schepping van nieuwe woorden en de overlevering van reeds vroeger voortgebrachte woorden; naarmate het aantal der laatste grooter wordt, vermindert de behoefte aan het eerste. Uit den overgeleverden woordenschat toch worden voortdurend nieuwe woorden en uitdrukkingen gevormd, òf door combinatie van elementen

dezer woorden, òf door vervorming naar analogie van andere; door deze en dergelijke invloeden worden zoo uit bestaande woorden nieuwe gesmeed en wordt de taal verder voortdurend verrijkt. Doch daarnaast kan de schepping van oorspronkelijke woorden ongestoord zijn gang gaan, zoo dikwijls zich de noodzakelijkheid hiertoe doet gevoelen.

De schepping van een woord is het werk van een oogenblik en het kan gebeuren, dat zij geen spoor van haar bestaan in de taal achterlaat. Zal een nieuw woord eene blijvende plaats in de taal innemen, dan moet het een indruk in den geest achterlaten, waardoor de klank later tot aanduiding van hetzelfde begrip uit het geheugen wordt gereproduceerd, door anderen wordt verstaan en in hun geest opgenomen, zoodat zij het wederom ter aanduiding derzelfde voorstelling zullen bezigen.

Van grooten invloed is hierop het verband bij zulk een woord tusschen den klank en hetgeen men voor den geest wil roepen. Bij een groot aantal woorden, die wij alleen uit later tijd kennen, is een zekere samenhang van klank en beteekenis niet te ontkennen. Vele woorden toch, die wij niet uit oudere perioden kennen, z.a. lallen, sissen, klipklap, bombam, plompen, knarsen, knorren, knetteren e.a. hebben in hun klank iets dat aan het voorgestelde ontleend is - dat het echter niet absoluut noodig is om een nieuw woord ingang te verschaffen, blijkt uit het woord gas, door den vervaardiger der stof wellicht gevormd onder den invloed van het Grieksche *χάος*. Wel is waar is bij sommige, die thans onder die kategorie zouden vallen, de overeenkomst slechts schijnbaar, daar de klank eerst door de geheele ontwikkeling der oudere klanken die overeenkomst gekregen heeft (zoo als bij donder e.a.), maar bij een groot aantal is deze ontwikkeling van den klank niet aan te wijzen en mag men met eenigen grond aan verband tusschen het waargenomene en het voortgebrachte denken. Een tal van interjecties zijn verbasteringen van oudere woorden en zelfs van geheele zinnen, z.a. ‘goddank’ uit ‘god zij dank’, ‘jemine’ uit ‘Jesu domine’, ‘ajakkes’ uit ‘ah Jezus,’ maar talrijker zijn die welke buiten dergelijk verband voorkomen, die ten nauwste verbonden zijn met geluiden, die gehoord worden, en welke interjecties zelve weder het aanzijn hebben gegeven aan daarvan gevormde werkwoorden en naamwoorden, z.a. ‘paf, pats, bom, klets, klap’ e.a., benevens de werkwoorden en naamwoorden als ‘kletsen,

klappen, verpatsen, kletser, klap, plassen' enz. Zoodra deze woorden ophouden enkel interjecties te zijn, worden zij door achtervoegsels of voorvoegsels, aan andere woorden ontleend, verrijkt en in het systeem van woordvormen der taal ingelijfd. Bij woorden waar nu niet meer de interjectie er naast bestaat, daar deze verloren is gegaan, wordt het dikwijls moeilijk om te zeggen of het woord inderdaad op deze wijze gevormd is, dan wel of op de vorming van het woord bestanddeelen van andere woorden invloed gehad hebben. Hoe dit nu ook geschieden moge en op hoe verschillende wijze, er blijkt uit dat de vrije scheppende kracht op het gebied der taal bij den mensch niet verloren is.

Verleidelijk wordt het - dit is niet te loochenen - om waar zich groote moeielijkheden bij de verklaring van een woord voordoen, naar dezen uitweg te snellen en zoo zich te redden. Er zijn toch woorden die in andere talen volstrekt niet worden aangetroffen of wier consonanten of vocalen als 't ware met alle klankwetten schijnen te spotten, en van wier verklaring men zich dus gemakkelijk kan afmaken door de woorden 'jongere formatie, die zijn ontstaan aan de vrije scheppende kracht in de taal te danken heeft'.

Bij vele van deze woorden blijft het echter een moeielijk te beantwoorden vraag, of het waar is dat er tusschen het eene woord in de eene taal en het in zoovele opzichten overeenkomende doch in een opzicht afwijkende woord in eene andere taal geen samenhang bestaat, maar dat beide in elke taal op zich zelf door deze scheppende kracht ontstaan zouden zijn en in beide talen denzelfden vorm zouden gekregen hebben. Om één voorbeeld te nemen: Kluge en Franck beweren dat er geene verwantschap kan bestaan tusschen germ. *klank, klinken* en *klingen* en Latijn *clangere* Gr. *χλαγγη*. Van deze germaansche woorden komt er geen in de oudste germaansche taal voor en tegen de verwantschap met de latijnsche woorden bestaat het bezwaar dat aan de Latijnsche en Grieksche *k* in het Germaansch eene *h* moest beantwoorden. In beteekenis echter en wat de verdere letters betreft bestaat een niet te loochenen overeenkomst. Bepaalde het verschijnsel zich tot dit enkele geval, dan zou men kunnen zeggen: het schijnt zoo te zijn, hoewel het ontbreken van het woord in het Gotisch niet bewijst dat het na den tijd der Goten in het Germaansch moet ontstaan zijn; de Noorsche, Neder- en Hoogduitsche talen kennen deze woorden en

hetgeen wij van Gotisch over hebben is zoo weinig, dat men onmogelijk daarop afgaande zeggen kan dat het niet in deze taal bestaan heeft. Bovendien levert de geschreven taal altijd een onvolkomen overzicht over den woordenschat der taal, want hoe menig woord, dat in den volksmond gehoord wordt en, blijkens vorm en beteekenis, zeer oude verwanten heeft, werd nooit in schrift aangetroffen. Er is echter nog iets anders: dit woord is niet het eenige der met *k* en volgende liquida of nasaal aanvangende woorden, hetwelk dergelijke moeilijkheid oplevert. Bij *klad, kladden, klagen, klap, klauw, kleed, klein, kleven, klif* en *klip, kloek, kluwen, kloot, knaap, knagen* en *nagen, knap, knecht, knijpen*, en *nijpen, kreek* enz. ontbreken de overeenkomstige vormen in andere indogerm. talen, of wel de woorden, die er mede overeenkomen, schijnen in strijd te zijn met bepaalde klankwetten.

Niets is gemakkelijker dan te zeggen: ‘dit zijn woorden in lateren tijd ontstaan door de scheppende kracht van den menschelijken geest, want in oudere talen komen geene hiermede samenhangende woorden of vormen voor.’ Men moet er dan verder bijvoegen: ‘de verwantschap van *klagen* met Grieksch *χλαγερὸς*, *klinken, klank* met Lat. *clangor, kring* Grieksch *χριχος* en, Lat. *clingere* (welks *l* zeer waarschijnlijk uit *r* is ontstaan) is, al komen de beteekenissen overeen, slechts schijnbaar en niet wezenlijk, want in haast alle andere woorden beantwoordt aan eene Grieksche of Latijnsche *k* in de Germaansche talen een *h*.’ Dit is volkomen waar, maar dat in dit opzicht de algemeene regel niet opgaat, stempelt deze woorden nog niet tot latere formaties of scheppingen, die in de verschillende talen onafhankelijk van elkander zijn tot stand gekomen.

Merkwaardig is het ook dat juist vele van deze woorden, die ten opzichte van de vergelijking met oudere vormen de bovengenoemde moeilijkheden opleveren, naast zich woordenvormen hebben, waarin de klankwet wel tot zijn recht komt. Zoo heeft *klink* (sluitijzer) naast zich *link* uit *klink* ontstaan, zoo staat naast *kring* het woord *ring* uit *kring*; naast, *klein*, dat èn in Hoogduitsch èn in Engelsch vroeger de beteekenis van zuiver, schitterend had en ten onzent in *kleinood* een hieraan naderende beteekenis bewaard heeft, staat zoo het zoo dikwijls er mede samen genoemde woord *rein* uit *hrein*, Gotisch *hrains*; naast *knijpen* wordt *nijpen* gehoord, naast *knagen nagen*, in welke

beide woorden de *n* aanvangsletter werd, daar in onze taal de *h* voor vloeiende letters staande wegviel. Deze voorbeelden zouden nog met andere woorden vermeerderd kunnen worden, doch deze mogen hier voldoende zijn.

Ik weet dat men mij zal toevoegen, dat klankwetten zonder uitzonderingen zijn en niet dan eens op deze wijze dan weder op een andere wijze kunnen werken. De vraag is echter: welke waarde hebben wij aan deze woorden te hechten en hoe hebben wij de uitdrukking ‘klankwetten werken zonder uitzondering’ op te vatten.

Tegen die woorden, zoo zonder eenige nadere bepaling of beperking is veel in te brengen en vooral wanneer men aan het woord uitzondering niet geheel hetzelfde begrip verbindt, dat degene, die deze zinsnede het eerst uitsprak, er aan hechtte. Onder uitzondering heeft men te verstaan eene willekeurige terzijdestelling van het eene, daar aan iets anders de voorkeur gegeven wordt. Men wil dus met deze woorden zeggen: dat de klankwetten niet aan willekeurige veranderingen onderhevig zijn, dat derhalve de afwijkingen die wij ontwaren aan bepaalde oorzaken moeten toegeschreven worden.

Stelt men echter het woord uitzondering gelijk met storing en vraagt men of er bij de klankwetten niet een aantal storingen te ontdekken zijn, m.a.w. of men overal de verschijnselen vindt, die men na de werking der klankwetten meent te moeten aantreffen, dan kan het antwoord niet bevestigend luiden.

Om van deze storingen de verklaring te vinden is het in de eerste plaats noodig na te gaan wat men eigenlijk onder eene klankwet te verstaan heeft.

Welk onderscheid er tusschen empirische en causale wetten bestaat en in hoeverre de taalwetten verschillen van de natuurwetten, waarmede sommige taalvorschers ze wel eens gelijk hebben willen stellen, is door Beckering Vinckers[1)] in zijne inleiding voor Whitneys werk in het

1) Ik gevoel mij verplicht hierbij eene onjuistheid te herstellen in eene zinsnede in den *Gids* van 1885 mij uit de pen gevloeid bij de beoordeeling van de vertaling van Whitney's Voorlezingen door Dr. Beckering Vinckers. Ten onrechte schreef ik toen ‘dat nauwkeurige kennis van de beginselen enz. der jong grammatische richting hij B.V. instemming in plaats van ontstemming zou doen ontstaan.’ Wel had ik, naar ik meen, recht om te zeggen dat het geen principieele verschillen zijn, die hem van sommige der jongere grammatici scheiden; ik had er echter bij moeten voegen: dat hij met dergelijke uitdrukkingen vooral hen op het oog heeft, die z.i. aan klankwetten de waarde van natuurwetten toekennen en de formule dat klankwetten geene uitzonderingen toelaten zonder de noodige restricties willen toepassen. Vele jonge grammatici zouden er echter tegen protesteeren om met zulke taalonderzoekers in één adem genoemd te worden.

breede uiteengezet. Ik behoef dit alles hier niet te herhalen. Eene taalwet nu zegt niet dat een bepaald verschijnsel zich onder zekere omstandigheden weder zoo zal vertoonen als het eenmaal waargenomen is, maar zij constateert alleen de gelijkheid van verschijnselen, welke onder bepaalde omstandigheden en binnen zekere grenzen worden waargenomen.

Spreekt men dus van constante werking der klankwetten, dan wil men hiermede zeggen: dat er eene gelijkmatige overgang der klanken, die aan gelijke voorwaarden voldoen, binnen de grenzen van een bepaalde groep van menschen plaats heeft. Is er nu verschil tusschen woorden, die oogenschijnlijk aan dezelfde voorwaarden voldoen, zooals b.v. tusschen die woorden, die in de indogerm. talen eene *t* vertoonden en die der germaansche talen, waar zij gedeeltelijk met *th*, gedeeltelijk met *d* voorkomen, dan is dit een bewijs dat er eene oorzaak is waarom in het eene woord aan de *t* eene *th*, in het andere aan de *t* eene *d* beantwoordt. De oorzaak is te zoeken in een verschil van de omstandigheden, waaronder de klanken in die woorden verkeerden, een verschil dat aanvankelijk aan het waarnemingsvermogen ontsnapt was - in dit geval een verschil in het accent der voorafgaande syllabe, zooals door den Deen Verner ontdekt is. Niet alleen het accent, maar ook de met den consonant of met de vocaal verbonden klanken (b.v. *st, sk* e.a.), de plaats die de syllabe in het woord inneemt, enz. kunnen hierop invloed hebben.

Deze overgangen der klanken zijn van mechanischen aard. De beweging der spraakorganen, die de klanken voortbrengen, is allengs verplaatst geworden en dientengevolge is de klank veranderd. Die verplaatsing gaat zoo langzaam, dat, zooals ik boven reeds opmerkte, het levende geslacht en soms zelfs eenige geslachten lang de verandering in den klank niet bemerkt wordt en alleen dan in het oog valt als de schriftelijke uitdrukking der klanken verandering noodig heeft - men zie b.v. in de engelsche taal. Die verplaatsing van het voortbrengingspunt van bepaalde klanken heeft natuurlijk niet slechts

bij enkele woorden plaats, maar geschiedt mechanisch bij alle woorden, waarin die klanken onder dezelfde omstandigheden voorkomen. Zij beperkt zich natuurlijk tot den kring van hen, die deze woorden hooren en op hunne beurt weder voortbrengen. Waar menschen, die verschillende talen of dialecten spreken, met elkander in aanraking komen, daar zullen uit de eene taal in de andere zich woorden indringen, die allengs dezelfde veranderingen zullen mede maken als de woorden, die oorspronkelijk in de taal zelve behoorden; ten opzichte echter van veranderingen in de klanken, die geheel voltooid zijn, zullen zij, tenzij het streven van den mensch om gelijkheid tot stand te brengen ook op hen zijn invloed doe gevoelen, van deze gescheiden blijven.

Die wederkeerige invloed van den eenen mensch op den anderen, van het eene dialect op het andere moet echter reeds van zeer vroegen tijd dagteekenen, zoodat ongestoorde werking der klankwetten binnen zeer enge grenzen beperkt wordt. Veel is er dan ook op dit gebied dat nog niet voldoende opgehelderd is. Omtrent vele grammatische verschijnselen, die ons nog ongeregeld, haast willekeurig toeschijnen, z.a. de uitstooting van vocalen, de invoeging en toevoeging van klanken, de assimileering van vocalen en consonanten, moeten nog onderzoekingen van specialen aard ingesteld worden; nauwkeurig zal er nog moeten geregistreerd worden hoe deze verschijnselen zich bij de individuen en in de talen vertoonen, eer wij met zekerheid kunnen zeggen hoe en welke taalwetten bij deze verschijnselen gewerkt hebben, welke de storende invloeden waren, die hierbij geheerscht hebben.

De regelmaat in de mechanische veranderingen of overgangen der klanken, die klankwetten, om den algemeen aangenomen naam te gebruiken[1)], staan namelijk bloot aan allerlei storingen van psychischen oorsprong. Juist die storingen van psychischen oorsprong geven dikwijls groote moeilijkheden bij de verklaring der woorden, want de redenen er voor zijn niet altijd te ontdekken. Dientengevolge meende men vroeger dat dergelijke afwijkingen van de mechanische klankwetten aan menschelijke willekeur moesten toegeschreven worden[2)].

1) Wellicht ware het juister voor empirische wetten het woord ‘regel’ te gebruiken en van klankregels te spreken, maar het woord wet is nu eenmaal in dezen zin te algemeen in gebruik, zoo bij natuurkundigen als taalkundigen, om er verandering in te brengen.
2) Tegen de meening dat dezelfde klank in gelijke vormen of zelfs in hetzelfde woord door den mensch in verschillende richting willekeurig veranderd kon worden, werd door Leskien de stelling gesteld dat de klankwetten zonder uitzondering werken; eene stelling, die zijne waarde had als tegenstelling, maar die eerst later door de verschillende bepalingen en beperkingen kracht zou krijgen bij wetenschappelijk onderzoek.

De menschelijke geest is echter ook in zijne uitingen niet geheel vrij te noemen, want hij wordt beheerscht door de omstandigheden, waaronder de mensch leeft en denkt. Gissingen en vergissingen heerschen in het gebied der taal, evenals elders, en de rol, die zij hier spelen, is niet gering; maar ook aan gissingen en vergissingen ligt eene oorzaak ten grondslag. De oorsprong eener gissing, de oorzaak eener vergissing is, wanneer dezelfde gissing of vergissing zich bij een beperkt aantal individuen voordoet, meestal nog wel na te gaan. Wanneer men iemand die gewoonlijk een dialect spreekt, doch in de noodzakelijkheid is om de Nederlandsche taal te spreken, hoort zeggen: *ik miek my boos*, dan werd door dien persoon de gissing gemaakt dat *maken*, om de *a* in den stam, op dezelfde wijze in het Nederlandsch moest vervoegd worden als *laten* e.a.; de man maakte uit het eene punt van overeenkomst eene conclusie, welke echter onjuist was, daar hij de andere punten van verschil verwaarloosde. Men zou zoo nog verscheiden voorbeelden kunnen noemen, ook vormen op zulke vergissingen gebaseerd, die reeds burgerrecht in de spreektaal verkregen. Dergelijke redeneeringen toch op grond van werkelijke of vermeende overeenkomst gebruikt de mensch gedurig, haast zonder het zelf te weten. Zoo hebben wij ten gevolge van dergelijke redeneering bij analogie den meervoudsvorm op *en*, die oorspronkelijk alleen aan zwak verbogen substantiva toekwam, ook op een aantal sterk verbogen naamwoorden overgebracht, daar wij in dit suffix niet meer een deel van het zwak verbogen substantief maar een plural-suffix zagen. *Geschieden*, dat in het Middelnederlandsch *geschien* luidde en evenals *geven* vervoegd werd, hebben wij eerst tot de zwakke werkwoorden gerekend en dewijl men in den verleden tijd een *d* hoorde, heeft men deze *d* ook in het praesens gebracht, evenals in *spieden*, onder *spien*, dat een verl. tijd *spiede* had. De mensch combineert zoo wat hij meent dat gelijk is en tracht dan de zoo gecombineerde woorden en vormen met elkander in overeenstemming te brengen. Niet in alle talen richt zich echter dit streven van den geest op dezelfde vormen en woorden. Ter-

wijl de Nederlander den verleden tijd enkel- en meervoud van werkwoorden als *binden*, die in het mul. nog *band, bonden* luidde, gelijkgesteld en wat de vocaal betreft in overeenstemming gebracht heeft in *bond* en *bonden*, zijn deze vormen in het Duitsch onveranderd gebleven.

Terwijl de mensch aan den eenen kant overeenstemming tot stand brengt, waar hij gelijkheid van beteekenis meent te zien, scheidt hij vormen die oorspronkelijk samen hoorden, daar de beteekenissen der woorden allengs ver uiteengeloopen zijn. Zoo zijn *beleefd* en *leven, bekwaam* en *komen, schoor* in *schoorsteen, schoorvoetend* en *in schoren* (stutten), *slecht* (boos) en *slechten* (gelijk maken), mnl. *dorp, dorpman* en *dorper, dorperlike* (gemeen) in het volksbewustzijn van elkander gescheiden.

Is het grondbegrip eenmaal geheel verloren gegaan, en is er, ten gevolge van de werking der klankwetten, tusschen woorden van verschillende afkomst overeenstemming in klank ontstaan, dan zal de mensch, wanneer hij slechts eenige overeenkomst in de begrippen meent te zien, verder gaan en de uiterlijke overeenstemming zoo volledig mogelijk maken. Zoo hebben etymologen der vorige eeuw verklaringen gegeven van *aalmoes* (werk van barmhartigheid uit *ἐλεημοσύνη* verbasterd), en dit woord met het woordje *moes* in verband gebracht, dat er volstrekt niet mede verwant is; zoo is door invloed van het woordje *zonde* uit het oude *sinvluot* d.i. groote vloed, het hedendaagsche *zondvloed* ontstaan; terwijl men in *huwelijk* niet meer de oude samenstelling zag van *huwe* en *leik* (feest, spel) maar het in verband bracht met het achtervoegsel *lijk*, scheidde men *hylikmaker* (den koek van het huwelijksfeest) van huwelijk en maakte er van *heiligmaker*. Tal van voorbeelden zouden nog op te noemen zijn, waarbij door den menschelijken geest zoo veranderingen gebracht zijn in de klanken door de werking der klankwetten ontstaan. Is nu eenmaal een vorm zoo gewijzigd en in verband gebracht met een ander begrip, dan deelt hij ook, wanneer de klank nieuwe verandering ondergaat, hierin - een duidelijk voorbeeld hiervan is b.v. de naam van de streek uit Westfalen die oudtijds *Sûderlant* heette. Toen de *d* uitviel en het woord als *Sûrlant* werd uitgesproken onderging het, daar het in verband gebracht was met het adj. *sür* (zuur), dezelfde verandering als de oorspronkelijke û, en werd, toen dergelijke *û* tot *au* werd, als *Sauerlant* niet meer begrepen.

Dan eens zal de beteekenis van een woord uitgebreid worden zooals b.v. *een rijder* voor een *berijder* van een dier en voor een *muntstuk*; een *bok* is het *dier* en eene *domheid*. Dan weder wordt het begrip beperkt, zooals bij eigennamen enz.; soms worden geheele uitdrukkingen uit het eigenlijke zinsverband losgemaakt en wordt de beteekenis gewijzigd; dikwijls gaat dan de betrekking tot het oorspronkelijke woord uit het volksgeheugen verloren. In *hij is drommels bij de hand* wekt *hand* een ander denkbeeld dan in *hij is vroeg bij de hand* of *hij is reeds bij de hand* en in alle drie is het begrip *hand* op den achtergrond getreden, evenzoo in *ter hand stellen*; hetzelfde is het geval met uitdrukkingen als *man en muis, kind noch kraai* (vgl, de Vries *Taalk B. II*, 35); door deze scheiding, door het formeel worden van het woord of de uitdrukking neemt zij een vasten geijkten vorm aan en blijft soms langer in de taal bestaan dan het woord zelf. B.v. *kind* in de beteekenis van bloedverwant ging verloren behalve in *kind of kraai, weer* voor *man*, is lang in onbruik geraakt, doch in *weerwolf*, d.i. manwolf, bewaard.

Bij allerlei woorden kan zich zoo isoleering voordoen. Bij nomina en verba kan het op de hier opgegeven wijze geschieden of wel doordat het woord in een bepaalden buigingsvorm als 't ware verstijft.

Wanneer b.v. eene uitdrukking, eene syntactische verbinding van een of meer woorden dikwijls gebruikt wordt in een bepaalden vorm, dan wordt zij soms in hare onderdeelen niet meer begrepen; het bewustzijn van het verband met andere vormen gaat verloren en de uitdrukking staat als één geheel en op zich zelf in het geheugen. Zulke uitdrukkingen nemen dan den vorm van een woord op zichzelf aan en worden allengs als afzonderlijke woordsoort in het zinsverband gebezigd. Zoo kunnen samenstellingen van naamvallen van nomina tot adverbia, praeposities en conjuncties worden; op dergelijke wijze zijn ontstaan de adverbia, '*s morgens, trouwens, telkens*, praeposities als *wegens, krachtens* e.a. conjuncties als *dewijl, terwijl, indien, maar*, e.a. Alle op deze wijze uit syntactische samenstellingen ontstane woorden worden als nieuwe zelfstandige woorden opgevat en hebben verder hunne eigene ontwikkelingsgeschiedenis onafhankelijk van het grondwoord.

Waar ten gevolge van de werking der klankwetten en van de analogie nieuwe woordvormen naast oudere gehoord worden,

waardoor het ontleenen van woorden uit andere talen of dialecten voor begrippen, die reeds in de eigen taal uitgedrukt werden, sommige begrippen door meer dan een woord aangeduid kunnen worden, daar zal de mensch zich meestal van het eene meer bedienen dan van het andere; dit zal al minder en minder gehoord worden en eindelijk geheel wegsterven, tenzij er zich andere invloeden doen gelden die zulks verhinderen. Zoo zijn b.v. *koen, boud* en *onversaagd* uit de spreektaal nagenoeg verdwenen, daar *dapper, stoutmoedig* en *onbevreesd* voor dezelfde begrippen gebruikt kunnen worden; zoo heeft *pulver* zich niet staande kunnen houden naast *kruit, krank* niet naast *ziek, bederve* niet naast *behoefte*; zoo bestaat er zelfs neiging om, daar het verschil tusschen *dan* en *als* niet meer ingezien wordt, het woordje *dan* na een adjectief in den comparatief voor *als*, dat eigenlijk eene gelijkstelling te kennen geeft, te doen wijken. Slaat men het *Middelnederl. Woordenboek* op dan zal men ontwaren dat tal van woorden zoo uit de taal verdwenen zijn.

Waar schrijftaal gemeen goed is, daar zal natuurlijk vooral bij hen, die fijn weten te onderscheiden tusschen de woorden, en die bekend zijn met de etymologische waarde der woorden of die eene voorliefde hebben om wegstervende woorden en vormen te bewaren, het aanzijn van menig woord nog gerekt worden, doch zulke woorden en vormen zullen zich tot de schrijftaal, tot de taal van een enkelen bepalen en maar hoogst zelden weer in de spreektaal terugkeeren.

Soms blijven woorden in de taal van eene bepaalde klasse, van een zekeren kring van menschen bewaard of ontwikkelen zich binnen enkele kringen woorden en uitdrukkingen, die in andere kringen en ook nu en dan in de algemeene taal binnensluipen. Ik bedoel hier kringen als van de liefhebbers van *sport* - een woord dat uit dien kring langzamerhand in de taal der massa is gekomen -, die hunne technische uitdrukkingen hebben, als b.v. voor de renbaan, doch daarnaast in het gewone verkeer voor dezelfde zaken ook andere woorden zouden kunnen bezigen, of van de jagers, die b.v. van de *lepels* en het *zweet* van den haas voor zijne ooren en bloed spreken; van de studenten- en van de dieventaal. Uit deze ideomen zullen maar betrekkelijk weinig woorden in de algemeene taal dringen, daar de personen, die deze woorden gebruiken, in verhouding tot de

massa menschen weinig in getal zijn en voor de begrippen, die zij in hunne woorden uitdrukken, meestal wel woorden in de algemeene spreektaal aanwezig zijn; blijkt in de algemeene taal de behoefte aan zulk een woord, dan verwerft het er burgerrecht.

Een eenigermate hiermede overeenkomend standpunt tegenover de algemeene spreektaal neemt de taal van het recht in. Deze is over het algemeen ouderwetsch en bij uitnemendheid formeel; de bewoordingen toch waarin het recht wordt uitgedrukt moeten vast en nauwkeurig zijn, de nieuwere uitdrukking moet in overeenstemming zijn met de uitdrukking van oudere wetten en bepalingen, en zulke uitdrukkingen gelden meestal niet voor een korten tijd. Daardoor is de taal niet zoo aan voortdurende verandering onderhevig en wordt ouderwetsch, bewaart vele oude woorden en uitdrukkingen en heeft hierdoor iets statigs en stijfs.

Terwijl de rechtstaal alleen het oude bewaart, onderscheidt zich de taal van den dichter en van den redenaar door het bezit van een grooten rijkdom van woorden en vormen, zoo uit vroegeren als lateren tijd en uit verschillende kringen. Zij moet dien grooten rijkdom van woorden en vormen bezitten, ten einde het mogelijk te maken dat dezelfde begrippen door verschillende woorden worden weergegeven, waar zulks om der wille van rijm, maat, oratorische of dichterlijke wendingen vereischt wordt.

De volkstaal kent die overmaat niet; wat verouderd is raakt bij haar uit het geheugen en komt in onbruik. De litteraire taal neemt de woorden en uitdrukkingen, die haar dienen kunnen, uit den uitgelezen woordenschat van het geheele taalgebied; de spreektaal bepaalt zich tot den meer beperkten kring van werken en van handelen van het individu.

Terwijl er aan den eenen kant een streven bestaat om het overtollige uit de taal te verwijderen, openbaart zich aan den anderen kant eene neiging om zich van die vormen en woorden van gelijke waarde te bedienen ter verrijking van de taal, nl. door de beteekenis der woorden te wijzigen.

Bestaan er in de spreektaal naast elkander twee woorden of twee vormen van hetzelfde woord met gelijke beteekenis, dan zal zich onwillekeurig aan het eene soms eene kleinere of grootere nuanceering van het begrip hechten dan aan het andere. De Franschen noemen zulke woorden *doublets*, en de Duitschers *Zwillingwörter;* ten onzent is er geen afzonderlijke

naam voor, evenmin als er eenig werk hier te lande bestaat, dat over de geschiedenis dezer woorden handelt. Zulke doublets zijn b.v. in het Fransch: *fleurir* en *florir, champ* en *camp, laisser* en *lâcher;* in het Nederlansch: mnl. *pulver* en *poeder, juffrouw* en *jonkvrouw, stad* en *stede, uitgekozen* en *uitverkoren*, werkwoorden als *stijven stijfde* en *stijven steef, krijgen krijgde* en *krijgen kreeg*, of meervoudsvormen als *hemels* en *hemelen, wortels* en *wortelen, beenen* en *beenderen, letters* en *letteren*, e.a. Bij andere woorden gaat de differencieering van beteekenis gepaard met eene verplaatsing van den klemtoon, zoo als bij *dóórzoeken* (voortgaan met zoeken) en *doorzóeken* (door en door zoeken), *ómslingeren* (omverslingeren) en *omslíngeren* (omgeven door slingeren), *óverleggen* (besparen) en *overléggen*, enz. Op dergelijke wijze blijven oudere vormen naast de jongere in de taal leven.

Door de afscheiding van de verwante vormen, door specializeering der beteekenis, of door het formeel worden eener uitdrukking zijn dikwijls oude woorden en vormen in die bizondere formule of in een enkelen vorm bewaard gebleven: verdwenen nu de er mede samenhangende woorden geheel uit de taal, dan ging de herinnering aan de beteekenis van dit op zich zelf staande woord allengs geheel verloren en men verstond zulk een woord of vorm niet meer. Vooral was dit het geval, wanneer het alleen in samenstelling met een ander woord gebruikt werd. Het geheugen was alleen in staat het woord te bewaren en over te leveren. Zoo zijn als het ware versteeningen uit ouderen tijd uitdrukkingen als *in arren moede*, de eenige zinsnede waarin het oude adjectief *ar* nog gebruikt wordt, zoo is het oude *gomo* (homo) alleen in *bruidegom* over, *laie* (vlam) alleen in de uitdrukking *in lichterlaaie*, zoo worden woorden als *veete, veem, lik* in *likdoorn* en *lichaam* alleen door het geheugen bewaard, maar hunne verwantschap wordt door de massa niet meer begrepen.

Wordt zoo op velerlei wijze de ongestoorde werking der klankwetten beperkt, of worden de resultaten ervan door den invloed van psychischen aard gewijzigd en dikwijls zelfs te niet gedaan, nog een andere oorzaak is er, waardoor er zich in eene taal soms woorden en vormen bevinden wier uiterlijk in strijd is met de gewone vormen der taal.

De eene mensch oefent invloed op den ander en staat dus

op zijne beurt ook weder onder den invloed van anderen - dit is op het gebied der taal zooals van het geheele leven en werken het geval. Waar nu menschen, die verschillende talen spreken, met elkaar in aanraking komen, daar kan het niet uitblijven dat zij in hunne taal van elkanders woorden en uitdrukkingen overnemen; zoowel is dit het geval waar het verschillende dialecten als waar het verschillende talen geldt. Soms is deze overneming het gevolg van noodzakelijkheid om zich voor elkander verstaanbaar te maken, soms ook geschiedt zij ten gevolge van de overneming van zaken of begrippen, welke, evenals het woord er voor, bij het andere volk niet in gebruik waren; soms ook zijn hierbij andere maatschappelijke invloeden werkzaam, en is de overneming van het woord niet door eenige noodzakelijkheid geboden, maar de invoering enkel eene verrijking van den woordenschat - eene verrijking die echter wel eens ten gevolge heeft dat het inheemsche woord in de spreektaal voor het uitheemsche moet wijken - ik wijs slechts op *kleur* voor oudndl. *verwe, douarie* voor *wedeme* e.a.

Dan eens geschiedt dit insluipen van vreemde woorden door het persoonlijk verkeer van elkander vreemde volken, dan weder door den indirecten invloed der geschreven taal; in beide gevallen zal het verschil zich openbaren in den aard der woorden, welke overgenomen worden. Er is b.v. eene andere soort van woorden uit het latijn overgenomen, toen tijdens de eerste vestiging der Christenkerk de geestelijkheid met de gebruiken en regels der kerk ook de woorden hiervoor invoerde; dan toen de werken der latijn schrijvende humanisten hunne stellingen wijd en zijd door Frankrijk, Duitschland en Nederland verbreidden. Een andere soort van woorden werd uit Frankrijk in onze taal overgebracht toen de politieke betrekkingen tusschen dit land en onze streken in de middeleeuwen van grooter omvang waren dan thans, nu de mode en een deel der letteren haren invloed doen gevoelen. Nog anders is weder de invloed van onze Duitsche naburen; was in vroeger tijden de invloed van het Duitsch zeer gering, sedert het reizen naar Duitschland is toegenomen is er eene vermeerdering van het aantal germanismen waar te nemen, terwijl sedert de ‘Duitsche wetenschap’ eene hooge vlucht genomen heeft en de invoer en het gebruik van Duitsche boeken zeer is uitgebreid, ook in de wetenschappelijke werken in onze taal de groote invloed van het Duitsch onmiskenbaar is.

Wat wij heden zien gebeuren heeft waarschijnlijk ook in den voortijd plaats gehad. Het is wel niet aan te nemen dat de Germanen zich in hunne taal en gebruiken vrij zullen gehouden hebben van de taal en gewoonten der volken, die zij veroverden en waaronder of waarnaast zij zich neerzetten. In nog sterker mate dan de Germanen van de Kelten, wier woonplaatsen zij voor een deel hebben ingenomen, woorden enz. overnamen, moet zulks het geval geweest zijn, waar de verschillende Germaansche volken onderling in contact kwamen of zich in een volk oplosten. Uit den aard der zaak was hier de samensmelting van de talen sterker dan daar, waar volken van verschillenden stam naast elkander woonden of met elkander verkeerden.

Er zijn zelfs enkele woorden, die voor de klankverschuiving uit andere, ons onbekende talen, moeten overgenomen zijn, b.v. hd. *hanf*, ndl. *hennep* naast Gr. *κανναβις*, dat ook in het Grieksch waarschijnlijk niet oorspronkelijk is, of het woord *zilver*, dat in alle andere indogerm. talen ontbreekt. Weder andere woorden als: *rijk, duin, valk, perk* e.a. moeten wij naast eigennamen als Rhijn, Waal, Main, Donau aan de Kelten ontleend hebben. Later wederom namen wij uit Latijn en middeleeuwsch Latijn woorden als *plant, paard*, dat het germaansche woord *hros* nagenoeg verdrong; *pijn, koken, spijs* (d.i. *spêse* uit *expensa*) e.a. over.

De woorden, die zoo eenmaal uit den vreemde, hetzij onveranderd, hetzij door het onjuist opnemen in klank ietwat gewijzigd, in de taal burgerrecht verkregen hebben, nemen dan verder aan alle klankveranderingen deel, die de woordenschat der taal ondergaat. Omtrent den tijd waarin vele latijnsche woorden in den germaanschen taalschat zijn opgenomen, kan het Hoogduitsch door de tweede klankverschuiving, die het ondergaan heeft in de 7e en 8e eeuw, licht verspreiden. De overgenomen woorden zooals: *pfeil, pflanze, strasse, schüssel* moeten vroeger ontleend zijn dan *pein, priester, schreiben, siegel* e.a., daar de eerste onder den invloed der klankverschuiving de *p* in *pf*, de *t* in *ss* hebben doen overgaan, terwijl de laatste, overgenomen toen de klankverschuiving als klankwet gewerkt had, niet meer de consonanten verschoven hebben.

De overgenomen woorden verliezen doorgaans hun eigen klemtoon en worden geaccentueerd naar de regelen der taal, waarin zij het burgerrecht verkregen. Zoowel bij eigennamen als bij

andere woorden is zulks het geval: *Adam, David, Samaria* - waarvoor door invloed van geleerden thans ook weer *Samaría* gehoord wordt - *vénster* uit *fenéstra, voogd* uit *vocatus* - doch *advocaat* - kunnen hiervan getuigen. Allengs kan een overgenomen woord zóó van uiterlijk veranderen, dat, vooral wanneer er bovendien in de moedertaal van dit woord veranderingen in den klank van het grondwoord ontstaan, het bewustzijn, dat het woord uit deze taal ontleend is, verloren gaat; het kan zelfs gebeuren dat zulk een woord nog eens voor de tweede maal wordt overgenomen, z.a. met Fransch *cause* en *chose* het geval is. Ten onzent is zoo iets het geval met *dichten* en *dicteeren, proeven* en *probeeren, tafel* en *tabel* e.a. De beide eerste woorden zijn aan het latijn ontleend - de vraag is echter of wel beide van *dictare* komen zooals Franck Etym. Wdb. i.v. wil; *dichten* toch heeft geheel het uiterlijk van een germaansch ww. dat van een woord *dicht* gevormd is; dit woord *dicht* ontstaan uit *dictum*, bestond in het mnl. in de beteekenis van letterkundig opstel in versmaat of proza en in die van rechterlijk vonnis; uit *dicht* in de eerste beteekenis ontwikkelde zich een ww. *dichten:* het samenstellen van een *dicht;* uit *dicht* in de tweede beteekenis *dichten:* iets uitdenken, bepeinzen; de *dichter* is de vervaardiger van een *dicht*. Ook *dicteeren* komt voor in de beteekenis van een *dicht* of letterkundig opstel vervaardigen. Dit woord schijnt echter verloren gegaan te zijn en eerst later weder op nieuw door het Fransche *dicter* in onze taal gekomen te zijn met de beteekenis van iets, dat men voorzegt, laten opschrijven. De oudere woorden hebben de *k* (*c*) voor *t* in *ch* doen overgaan, de jongere zijn op dit punt onveranderd gebleven.

Hoe overgenomen vreemde woorden hunne achtervoegsels langzamerhand zoo vasten voet in het taaleigen kunnen verschaffen, dat deze achtervoegsels en ook soms buigingsuitgangen zelfs achter de inheemsche woorden gevoegd worden, of hoe zelfs syntactische wendingen uit eene vreemde taal dergelijke wendingen, doch met inheemsche woorden, in eene andere taal kunnen doen ontstaan, zal ik niet verder uiteenzetten.

Het hier medegedeelde moge voldoende zijn om te zien dat de klankwetten onderhevig zijn aan storingen van allerlei aard; dan eens zijn de afwijkingen van den regel toe te schrijven aan psychische oorzaken, dan weder aan de werking van eene

andere klankwet, die hier werkt doordat er omstandigheden zijn bij het woord, welke men eerst niet ontdekt had en die de werking der eene wet beperken of tegenhouden. Tal van feiten, die vroeger als willekeurige afwijkingen of uitzonderingen beschouwd werden, hebben zoo hunne verklaring gevonden. Ik behoef slechts te wijzen op de wetten over de eindklanken bij *i*- en *ja*-stammen e.a. door Sievers, over de nasalis sonans door Brugmann, over de verschillende werking der klankwetten tengevolge van verschillend accent der syllabe door Verner, en over de beperking van de wet der klankverschuiving door Ascoli, over het vocalisme van Saussure, Paul, Osthoff en anderen.

Van allerlei kleine en grootere storingen, die men waarnam, zijn de oorzaken en de omstandigheden, waaronder zij zich voordeden, ontdekt, maar er is ook nog zeer veel waarvan nog geen goede verklaring gegeven is, waarbij de oorzaak der storing nog niet gevonden is.

Houdt men dit alles in het oog en beschouwt men woordvormen als *klein* naast *rein* (ouder *hrain*), *klinge* naast Engl. *link* (ags. *hlink*), *knol* naast *nol* (ouder *hnol*), *plat* naast oud-Engl. *flat, plint* naast Engl. *flint, kring* naast *ring* (*hring*), *knijpen* naast *nijpen, plek* naast *vlek* e.a. of *plat* en Gr. *πλατυς*, Ind. *prthus, hoepel* en Ind. *çâpa, plint* en *πλινθος, klank* en *χλαγγη*, Lat. *clangor* enz.[1)], dan zal men zien dat eene hoogere verwantschap dezer woorden, waarbij op enkele punten afwijkingen in de consonanten gevonden worden, niet onmogelijk is. Kortweg de afwijkende woorden voor jongere formaties te verklaren door de scheppende kracht van den menschelijken geest, ontstaan in de germaansche taal na de scheiding van de andere talen, is een uitweg zoeken om de moeilijkheid te ontwijken. Hiertegen is bovendien nog al het een en ander te zeggen: waarom o.a. zal men een tweede woord scheppen als er geen noodzakelijkheid voor bestaat, daar er voor dit begrip reeds een woord is overgeleverd? is het louter toeval dat de vocaal van dit later gevormde woord juist de vocalen van het

1) Een grooter aantal van dergelijke afwijkingen zijn door mij opgegeven in de *Etudes Archaeologiques, Linguistiques et Historiques dediées à Mr. le Dr. C. Leemans* onder den titel *Uitzonderingen op de Wet der Klankverschuiving.* In *die Algemeine Zeitschrift fur Sprachwissenschaft* I, 463 is Dr. Techmer ten opzichte van deze woorden tegenover Kluge en Franck van dezelfde meening.

oudere of van dat der andere taal bezit, en staat de differencieering in de beteekenis bij sommige dezer dubbelvormen, die reeds van vrij ouden datum is, terwijl bij andere weer in vroeger tijd eene vrij groote nadering in de beteekenissen te bespeuren is, niet met de verwantschap in eenig verband? Deze en andere vragen rijzen op bij het lezen van een dergelijke oplossing der kwestie als de bovengenoemde.

Welke nu de reden is waarom in het eene geval een vorm als *kring*, in het andere een vorm als *ring* zich in het germaansch vertoont, is m.i. nog volstrekt niet met zekerheid te zeggen. Wellicht hebben wij hier te doen met geregelde ontwikkeling van vroegere dialectische verschillen; te meer mag men iets dergelijks vermoeden daar ook o.a. in het Grieksch naast elkaar staande vormen met harde en zachte explosiva voor liquida of nasaal niet zeldzaam zijn: *γρομφάς*, (zeug) lat. *scrofa, γνάπτω* (rollen) naast *χνάπτω, γνόφας*, en *χνέφας, γλαζω* en *χλαζω*[1]. Uit Nederlandsche dialecten is mij slechts een enkel voorbeeld bekend dat voor eene *r* eene *t* tot *d* verzacht is; b.v. de *ter A kerk* te Groningen heet onder het volk nooit anders dan *dra kerk;* hierbij kan echter het lidwoord *der* een overwegenden invloed uitgeoefend hebben. In Friesche dialecten vindt men verscherping von dr tot Tr. zoo in Nal. trits naast drie, enz.

Wat thans niet meer geschiedt kan echter vroeger wel hebben plaats gegrepen. Om te beslissen of de volgende of voorafgaande liquida of nasaal in vroegeren tijd eene verandering in den klank bewerkt heeft, zal er nog meer over dit punt in oudere talen moeten onderzocht worden. Eene andere mogelijkheid is: dat het woordvormen zijn die uit andere talen of dialecten van indogermaanschen stam, waar eene dergelijke wijziging had plaats gehad, ontleend zijn, of wel dat het geïsoleerde vormen zijn geweest, bij wie de omstandigheden, waarin zij zich bevonden, eene storing in de geregelde werking der klankwetten hebben teweeg gebracht. Welke echter de oorzaak is kan m.i. nog niet met zekerheid worden opgegeven en zoolang deze niet duidelijk en deugdelijk is aangetoond, schijnt het mij verkeerd

1) Ook het dialect van Kreta schijnt *γλ* van het Attisch dialect als *χλ* te hebben uitgesproken *χλάγος* voor Ah. *γαλα, γλαυχίϑων* voor Att. *χλαυχίζων*. vgl. G. Meijer *Griech. Gramm.* 2e aufl.

er eene op te geven, welke niet volkomen bewijsbaar is. Behartigenswaard toch dunkt in mij dezen de raad door J. Grimm eenmaal aan Schulze gegeven: *für schwierige und dunkle Ausdrücke wird blosses Stillschweigen als Zeugniss einer noch obwaltenden redlichen Anwissenheit statthaft sein*. Zulk *Stillschweigen* sluit echter nader onderzoek niet uit, gaat echter wel tegen om in korte bewoordingen zonder gegronde bewijzen de kwestie als opgelost voor te stellen. Volkomen juist is het woord van Brugman: *unser aller Streben geht heute dahin den Ausnahmen und Unregelmässigkeiten gegenüber nicht nur gelegentlich, sondern jedesmal und systematisch nach dem die Ausnahmestellung bedingenden Grunde zu suchen, und wir halten die Aufgabe der Wissenschaft fo lange für unerledigt, bis die Antwort auf das warum gefunden ist*.

Menigmaal heb ik mij in de voorgaande regelen moeten bedienen van vergelijkingen tusschen de oudere en jongere Nederlandsche taal en goede diensten heeft mij, waar ik voorbeelden van woorden of van verschillende vormen noodig had, het *Middelnederlandsch Woordenboek* bewezen. Mogen de enkele voorbeelden door mij hierboven aangehaald hebben doen zien welk een schat in dit werk gelegen is voor de juiste kennis van ons taaleigen en eene opwekking voor anderen zijn, om hetgeen ik met slechts enkele trekken aangaf verder na te sporen. Degene toch die ondernemen wil om over de geschiedenis van de beteekenis der woorden, over den strijd om het bestaan op taalgebied of over de dubbelvormen in het Nederlandsch een onderzoek in te stellen, zal hier voor het Middelnederlandsch bijna alles vinden wat hij noodig heeft. Verdam heeft toch niet alleen de verschillende woorden en woordvormen opgeteekend, de verschillende beteekenissen opgegeven, die aan een woord gehecht worden, maar ook alle formeele uitdrukkingen, waarin een woord voorkomt, afzonderlijk vermeld. Uit de zeven afleveringen, sedert mijne aankondiging in den vorigen zomer verschenen, neem ik hier alleen het woord *dag*; hierbij vinden wij: *vijftien dage* voor wat wij heden *veertien dagen* doch de Franschman *quinze jours* noemt, *naestdagen* d.i. eerstdaags, *anders daechs*, den vorigen of den volgenden dag, een verschijnsel, dat men ook in het Gotisch aantreft, waar *gistradagis* in de beteekenis van morgen voorkomt, *den dach blasen, luden* of *roepen* voor het

aanbreken van den dag door een sein aankondigen, *dach noch ure* d.i. volstrekt niets, *scone dach* voor mooi weer, *een hoge dach* een hooge feestdag, *open dach* en er tegenover *besloten dach* voor een dag, waarop het geoorloofd, en een dag waarop het verboden is gerechtelijke handelingen te doen plaats hebben, *Nieuwe dach* en *nieuwe avont* voor Nieuwjaarsdag en oudejaarsavond, vooral het laatste woord verdient de aandacht om den overgang van beteekenis van het woord *nieuw*, ook vindt men er de nog bestaande uitdrukkingen *goede dach, blide dach* en *droeve dach*, waarvan de eerste in de syntactische verbinding *goeden dag wenschen* formeel geworden is. Veel minder formeele uitdrukkingen ontmoet men bij dag in de beteekenis van *licht: met claren dage* waar wij bij helder daglicht zouden zeggen en *onder den dach* d.i. onder de zon, nl. op aarde. Voor leeftijd, voor jaar of in het algemeen een minder bepaalde tijdsruimte, werd *dach* gebruikt, b.v. in *cort dach*, nog heden in gebruik, ook in uitdrukkingen, zooals wij thans gebruiken: *de oude dag* en *bedaagd zijn* of *oud van dagen;* in het mnl. was b.v. *te sinen dagen comen* meerderjarig worden, *sine dage hebben* mondig zijn, en van den minderjarige werd gezegd dat *hi was onder sine dage*. Groot is ook de rol die het woord *dag* in formeele uitdrukkingen van de rechtstaal speelt: voor ‘iemand dagen’ zeide men *enen dach leggen* of *enen dach van rechte leggen*; elders weder *enen dach maken* of *setten;* was het een crimineel proces waarvoor iemand aangeklaagd werd, dan werd hem *een dach van hoechsten rechte ghekent* (Matth. 204); ook in den zin van eene vergadering beleggen werd *een dach leggen* of *setten* gebruikt - vgl. voor *setten* in deze beteekenis onze hedendaagsche uitdrukking *gelag zetten*.

In de beteekenis van termijn komt het in verscheiden uitdrukkingen voor: *een dach van berade geven, corte dach, dach verdragen* d.i. een termijn toestaan, *goet te dage setten*, nl. op crediet verkoopen, *jaer ende dach*, een jaar, zes weken en drie dagen, een zeer oude en lang bewaarde termijn; zoo is het annus gratiae der predikantsweduwe een jaar en zes weken en vervalt het recht tot inlossing van panden in de bank van leening na dezen tijd; overigens echter is *jaar en dag* bij ons eene niet zeer nauwkeurige bepaalde groote tijdsruimte. In *dach geven* heeft het wederom de beteekenis van een termijn van uitstel, evenzoo in *dag vercrigen*, dat eigenlijk beteekende een dag ver-

krijgen voor de terechtstelling; voor dien dag mocht men zich echter vrij bewegen, men kreeg dus een termijn waarop men zich weer gevangen moest geven en in de opvatting van het volk werd dit langzamerhand uitstel van executie verkrijgen tot dien tijd; vandaar dat *dag* ook de beteekenis van *uitstel* kreeg en zelfs gebezigd werd voor uitstel der vijandelijkheden, voor wapenstilstand. Deze beteekenis, uitstel, ontmoet men ook bij het ww. *dagen*, dat behalve dag worden en verwijlen, vertoeven ook rusten, uitstel geven, doen rusten, en een dag aanzeggen beteekende. Het werd b.v. gebruikt van een paard op stal doen vertoeven, rust geven, van daar *een ghedaghet ors* d.i. een frisch, vurig paard. *Iemand dagen* kon zijn hem laten wachten of wel hem op een bepaalden dag oproepen. Voor het aanbreken van den dag hebben wij thans van samenstellingen met *dag* alleen het woord *dageraad* over; het middelnederl. woordenboek kent er meer dan een; het vermeldt *dageraet, dachlime, dagerake* en *dachgrake*. De beide laatste woorden komen alleen in den Ferguut voor en ik meen te moeten betwijfelen of het bestaan van *dach grake* in het mnl. wel volkomen bewezen kan worden. Fergunt 252 heeft *dachgrake*, 2607 *dagrake*, terwijl vss. 2070, 3331 en 4539 *dagerake* voorkomt. Zooals Verdam toegeeft op blz. 40 kan *dagrake* in vs. 2607 evengoed als *dagerake* als *dachgrake* worden verklaard; ik zou nog verder gaan en het er voor houden dat *dachgrake*, door wanspelling of door invloed van het ww. *graken* op de samenstelling *dagerake* (waarin de e in de syllabe *ge* toonloos was), ontstaan is uit *dagrake* of *dagerake*. Het laatste lid dezer samenstelling hangt waarschijnlijk samen, zooals Verdam ook mededeelt, met Got. *riqiz*, oudnoorsch *rökr* (schemering), het is dus de dagschemering. In den vorm is echter verschil. De noorsche vorm *rökr* heeft *ö*, uit *e* ontstaan door invloed der *u* (*v*) van de volgende syllabe, die later weggevallen is; het Gotische woord heeft eene *i* uit *e* ontstaan. Was het woord volkomen hetzelfde, dan zou het bij ons *reke* moeten luiden; de vorm *rake* staat tot deze vormen in dezelfde verhouding van vocaal als *stal* tot *stelen*, als *gave* tot Gotisch *giba* en Oudnoorsch *giöf*.

Uit de vele woorden, die mij in verschillend opzicht belangrijk voorkomen, kan ik hier slechts enkele opsommen. Veel van hetgeen om klank of vorm de aandacht verdient stilzwijgend voorbijgaande, zal ik mij tot enkele bepalen, die wellicht den

lezer van dit tijdschrift opmerkenswaardig voorkomen. Zoo was *dame* in het Middelnederlandsch niet alleen de naam voor eene gehuwde vrouw, maar ook van het *damhert*, doch terwijl het eerste uit het Fransche *dame* en dit weder uit *domina* zijn oorsprong had, was het tweede direct aan het latijnsche *dama* ontleend, waaruit ook het Fransche woord *daim* voortkwam; bij ons leeft dit woord nog in damhert en damwild. Naast de *damosele* (fr. *demoiselle*) kende men ook *damoseel* en *dans*, in Vlaanderen vooral in gebruik. De beide eerste woorden ontstonden uit *dominicellus* en *dominicella*, het laatste uit *dominus;* dit was vooral een titel van heiligen of geestelijken, gene waren titels van adellijke personen.

Wordt *dempich* thans meer bij uitstek van aamborstige paarden gebruikt, de Limburgsche sermoenen gebruiken het ook van menschen: *Welc mensce sin evenkersten benijt, di es dempech in der borst*. Als substanzen had men hiernaast *dempicheit* en *dampte*.

Zeer belangrijk voor de kennis van ons dijkwezen zijn de bladzijden, welke de met dijk samengestelde woorden bevatten, terwijl om overgang van de eene beteekenis in de andere en voor de kennis van de oude rechtsgebruiken het artikel *dinc* en die over de woorden met *ding* samengesteld of er van afgeleid zeer veel merkwaardigs bevatten.

In hoevele verschillende beteekenisen een woord in de taal kan voorkomen toont het werkw. *doen* wel zoo sterk als bijna geen ander. In zeventien kolommen komt het voor ten eerste als hulpwerkwoord, dan als transitief ww. met de beteekenissen: verrichten, met een subst. in den 4de nv. ter omschrijving van een ww. dat in het subst. ligt opgesloten, b.v. *gebede doen* = bidden, *die hoede doen, sware doot doen*, e.a., verder veroorzaken, maken dat iets geschiedt, bevelen, gelasten, in een toestand brengen, plaatsen, volbrengen, in orde brengen en geven - in deze beteekenis komt het heden ten dage in dialecten nog voor - bedragen of uitmaken; als intransitief werd het gebezigd voor handelen, het veroorzaken eener aandoening, voldoening geven: *het maken* of *hebben*, waarvoor thans *varen* in gebruik is, b.v. Lancelot: *Hoe gevoeldi u nu*? *ie doe wel*, - verder voor baten, afdoen, voor waard zijn of gelden en voor bezig zijn met iets, in allerlei beteekenis komt het bovendien wederkeerig voor.

Uit een ander woord wordt weder een aardrijkskundige naam

ons helder. Een *dogge* of volgens Kiliaen een *doggher* was een schip, waarmede op de bot- of haringvangst werd gegaan en zeer waarschijnlijk heeft om het aantal dergelijke schepen, dat daar pleegt te visschen, de zoo bekende *Doggersbank* dien naam gekregen.

In hoeverre volksetymologie den vorm van een woord kan veranderen en hoe de beteekenis zich gelijktijdig hiermede geheel kan wijzigen, kan men zien wanneer men het middel-nederlandsche woord *docsael* met het hedendaagsche *hoogzaal* vergelijkt. Het woord is uit het Fransche kerklatijn tot ons gekomen; oorspronkelijk luidde het *dorsale*, d.w.z. volgens Durandus een tapijt in het koor achter den rug der geestelijken opgehangen (*dorsalia sunt panni in choro pendentia a dorso clericorum*). In den tijd toen *dorsum* tot mlat. *dossum*, ital. *dosso* (naast *dorso*) - vgl. ook het Fransche *dos* en *endosser* iets op de rug of achterzijde b.v. van een wissel schrijven - werd ook *dorsale* tot *dossale*. In het Fransch werd *ss* tot *x*, zooals *deux* uit *duos, roux* uit *russus, toux* uit *tussis* kunnen bewijzen, *dossale* werd hier tot *doxale*. In de 13e eeuw had er in de beteekenis van het woord eene wijziging plaats, vooral ten gevolge van eene verandering in de inrichting van het inwendige der kerk; de doxalen waren hooge geheel afgesloten zetels geworden, en vervolgens werd eene galerij voor de zangers en ook de afsluiting met dien naam bestempeld, terwijl hieruit later eene min of meer verheven galerij ontstond, welke in sommige kerken zich in de nabijheid van het presbyterium bevond, in andere boven het kerkportaal. Toen het vreemde woord *docsael* hier in gebruik kwam, begreep men het niet en zag in de *d*, dewijl het woord het manlijk geslacht gekregen had, de verkorting van het lidwoord *de*. Toen deze *d* nu weggelaten werd en *de ocsael* een hooge galerij aanduidde, heeft in een dialect waar de aanvangs-*h* werd weggelaten, de volksetymologie zich van het woord meester gemaakt en het in verband met *hoog* gebracht waardoor het tot *hoogzaal* werd; zoo gebruikte Moll het in zijne kerkgeschiedenis II^3, 146: *in plaats van hekwerken... waardoor men de koren der kerken naar de zijde van het langhuis oudtijds afsloot, kwamen de zoogenaamde hoogzalen of oxalen op, verhoogde tribunen, enz.*

Een aantal namen had het *sedummajus*, thans alleen onder dien van *huislook*, dialectisch ook knoflook, ouder cluflook be-

kend. Behalve huslok werd het vroeger *donderbaert, donderbone, donrelooc* en *donreblat* genoemd. De medicijnboeken der middeleeuwen reppen meermalen van de genezende kracht van dit kruid, b.v. voor een blauw oog, of na eene lating. Het vermocht echter nog meer: op het dak geplant, beschermde het de woning tegen het inslaan van den bliksem. Dit geloof schijnt wijd verbreid geweest, want ook in Frankrijk heet de plant *Joubarbe* d.i. *Jovis barba*. Nog heden ziet men het op de boerenwoningen in Overijsel, Gelderland en Westfalen, maar het geloof aan de wonderkracht is verdwenen en de naam, die hierop doelde, is verloren gegaan.

Hoe twee woorden in afkomst en beteekenis verschillende tengevolge van werking der klankwetten en van psychische invloeden eene gelijken vorm kunnen verkrijgen blijkt uit de beide werkwoorden *driegen*.

Het eene is hetzelfde als ons woord *bedriegen* en kwam in het Middelnederlandsch, evenals nog thans, zeer dikwijls verbonden met *liegen* voor. Het behoort tot die ww. wier *ie* beantwoordt aan eene oud-hoogduitsche *eo* en gotische *in*; kwam het in het Gotisch voor, dan zoude het *driugan* moeten luiden. Toevallig komt in deze taal wel een gelijkluidend woord voor, maar toch is dit naar alle waarschijnlijkheid niet verwant. Het gotische *driugan* beteekent krijgsdienst doen en is verwant met de middelnederl. woorden *drucht* (*drocht*) aanval, aandrang en waarschijnlijk met *drossate* of *drossaard*. De oudduitsche vormen *truhtsazzo* en de noorsche vorm *drottsät* (uit *drohtsät*) pleiten voor eene samenstelling uit hd. *truht*, (noorsch *drott*), dat schaar, troep beteekent, en *sezzen* ndl. *setten*; derhalve zou de drossaet de persoon zijn, die de hoorigen, de troep de plaats aanwijst; dit ambt van bevelhebber der hoorigen heeft zich verder uitgebreid tot legerbevelhebber en tot stadhouder. Daar hij de persoon was aan wien de schikking ter tafel des heeren was opgedragen, had hij in latijnsche stukken den naam van *dapifer* of *discophorus*, een titel, die, schoteldrager beteekenend, hoogstwaarschijnlijk in beteekenis gelijk te stellen is met die van *maarschalk*, welk woord evenmin in de letterlijke beteekenis van paardeknecht moet opgevat worden. Naast *drossate* stond in het mnl. nog een ander woord van denzelfden stam, nl. *drochtin*, eigenlijk legerhoofd beteekenende, doch allengs meer in de speciale beteekenis van den heer der heerscharen gebruikt

en met eene bijvoeging als *de helsche drochten* voor den duivel.

Met deze woorden kan *driegen*, oudsaksisch *bidriogan*, moeilijk samenhangen, wel met het Sanskrit ww. *druh*, welks *h* uit *gh* ontstaan is en waarbij de eerste *dh*, daar de volgende consonant ook een geaspireerde was, tot *d* werd. Uit een indogermaanschen vorm *drugh* moeten voortgekomen zijn het Sanskrit nw. *druh*, iemand schade doen, het Perzische *drauga*, leugen, en met overgang van *dh* tot *d* en *gh* tot *g* de germaansche vormen *dreogan, driogan, driegen* en *draug*, ndl. *droog* en *bedroog*, plur. *drugum, drogen*, ndl. *bedrogen*.

Het andere werkw. driegen daarentegen luidt in het oudgermaansch *drîhen*, ouder nog *thrîhen*, en beteekent vasthechten en verder aan elkaar naaien. Eigenlijk moest het in het Nederlandsch dus d r î ë n of d r y e n luiden. De *g* is in den praesensvorm gekomen door andere vormen, waarin eene *g* voorkwam, zooals ook met *tîhan*, verl. tijd meerv. *tigum*, in het Nederl. *tygen, tegen* (*aantygen*) het geval is. Voor de *ie* zou men eene *ij* verwachten, doch de oude uitspraak der lange *i* heeft zich in dit woord staande gehouden, wellicht doordat het alleen in één dialect bewaard bleef en andere dialecten, die *î* in *ij* deden overgaan, het niet kenden.

Een merkwaardig voorbeeld van vervorming, waarschijnlijk voor een deel het gevolg van volksetymologie, biedt het woord d r u u t s m a n , uit het Arabische *tardjomân* (tolk) voortgekomen. Het Arabische woord gaf het aanzijn aan het Spaansche *trujaman* en dit waarschijnlijk aan het Fransche *trucheman*, waaruit weder het mhd. *trützelman* en ons nederlandsche woord. Later of langs anderen weg namen middeleeuwsch Latijn, Fransch en Duitsch het woord nog eens weêr over, doch meer direct van de Arabieren, respectievelijk als *dragumanus, dragoman* en *tragemunt*, het laatste tengevolge van volksetymologie in verband gebracht met *munt* (mond). Ten onzent is de overgang van *t* in *d*, van t r u c h e m a n tot d r u u t s m a n zeker een gevolg geweest van het zoeken naar eene verklaring voor dit onverstaanbare woord en, daar er nu het woord d r u u t (vriend, makker) het meeste in klank mede overeen kwam en in beteekenis eenigszins was overeen te brengen, wijzigden zich de klanken naar dit woord.

Veel, zeer veel is er uit de thans verschenen afleveringen nog te leeren; ik mag echter niet meer van de plaatsruimte

van dit tijdschrift hiervoor vergen. Slechts een enkel woord nog over eenige woorden, waaraan ik iets toe te voegen of waarbij ik iets opgemerkt heb.

Op blz. 19 staat: ‘het is niet waarschijnlijk dat *elandsvleesch* hier in de middeleeuwen bekend zou geweest zijn;’ in overeenstemming hiermede is het ontbreken van den naam e l o op deze bladzijde. Wil men zeggen dat het elandsvleesch in de 13e en 14de eeuw hier niet meer bekend was, dan is m.i. hiertegen niet veel te zeggen; vroeger moet dit echter wel het geval geweest zijn, want in een giftbrief van 944 (Heda *Hist.* p. 84) vindt men bepalingen over de jacht op de Veluwe, waarbij onder andere diernamen ook de namen *elo* en *schelo* voorkomen.

Het adjectief *deelloos*, d.i. van de deeling uitgesloten, komt in dialect voor in eene andere beteekenis, nl. in eene, die het gevolg kan zijn van de hier vermelde. In de Graafschap Zutfen en Twenthe komt een woord *deilloos* voor, oneenig, twistende, beteekenend.

Bij *dreen* (blz. 393) plaatst Verdam een vraagteeken met de woorden ‘misschien = drien, datief van drie.’ De vorm komt voor in een charter uit Drenthe en is inderdaad niet anders dan de datief van *dre* = drie. De klanken *ie* en *e* stonden in de oostelijke dialecten niet ver van elkander. Soms vinden wij schrijvers die alle *ie* als *e* spellen, soms andere die aan *ie* de voorkeur geven, soms ook wisselen beide af; zoo leest men in de Griseldis: *drewerff* naast *drie, iersten* en *iedel* voor eersten en edel, in de Warfoordeelen van Groningen vindt men *bi dren marken to broken*. Trouwens men vindt bij Verdam in het artikel *drie* ook den vorm *dre* genoemd. Het vraagteeken bij dreen kan dus vervallen en het geheele artikel behoorde onder *dre*, of *drie*.

Bij *dune*, duin had m.i. nog gevoegd kunnen worden dat het woord èn ten onzent èn in het Engelsch hoogstwaarschijnlijk aan het Keltisch ontleend is, dat *dûn* in den zin van heuvel kende, zooals blijkt uit het Oud-iersch. Aan dit keltische woord kunnen ook de plaatsnamen Lugdunum, Augustodunum e.a. hun laatste lid ontleend hebben.

De tweede beteekenis van het woord *dwelm* is dwaas, persoon die verbijsterd van zinnen is. In het oosten van ons land is het nog bekend voor soes, droomer.

Het voorvoegsel *ed* (*et*) hd. *ita*, onrd. *iet* komt, even als de

daarnaast loopende vorm *eder*, hd. *itar, itur*, onrd. *idur* in de meeste germaansche talen voor; de beteekenis is die van *weder*, soms heeft het bloot intensieve kracht. In het oudsaksich vindt men hiervoor *idug* in *iduglonon*, vergelden; met Behaghel wil Verdam hiervoor lezen *idurlónon*, daar er geen dergelijk woord elders in het Germaansch voorkomt. Het is waar: noch in Duitsch noch in Engelsch komt een woord voor dat hiermede overeenkomt en men zou dus geneigd zijn het voor eene verschrijving uit *idugilonon* te houden, dat dezelfde beteekenis vergelden, moest gehad hebben; er bestaat in het Skandinavisch echter een woord *idugliga* naast *idurliga* en dewijl dit op drie plaatsen voorkomt is zijn bestaan wel verzekerd. Men kan dus constateeren dat *id* of ndl. *et, idur* ndl. *eder* en *idug* voorkomen als voorvoegsels met dezelfde kracht. De verdere oplossing der kwestie zal tot later bewaard moeten blijven.

In het Middelnederlandsch zijn bij *eemke* twee woorden en beteekenissen door elkaar geloopen (z. Verdam i.v.), het beteekende *krekel* en *mier*. In de eerste beteekenis luidde het woord eigenlijk *heemke*. Deze *ee* is in het Oosten van ons land, zooals boven gezegd is, zeer dikwijls door *ie* weergegeven, daar de *ee* en de *ie* elkander zeer naderden, van daar dat *hiemke* daar de huiskrekel beteekent en ook, als verkleinwoord van *heem* of *heim*, de naam van een klein huis is. Op Hollandschen bodem komt het woord *heim* reeds zeer vroeg voor, hoewel Franck Etym. Wdb. meent dat het woord eerst in laat Middelnederlandsch onder duitschen of frieschen invloed hier herleefd is. *Sassenheim* en dergelijke namen pleiten echter voor het bestaan van dit woord hier te lande in vrij ouden tijd. Werd van dit woord een naam gevormd voor de krekel of huiskrekel evenals *hiemke* van *hiem*, dan moest dit *heimpje* luiden, evenals van bloem bloempje het verkleinwoord is En als *heimpje* èn als *hiemke* komt het in de dialecten voor en het heeft dus allen schijn van een echt Nederlandsch woord te zijn en niet zooals Franck *Et. Wab.* 356 schrijft ‘eerst in het Ndl. naar het duitsche *heimke, heimchen* gevormd.’ De neiging om bij elk woord dat niet in het Ndl. voorkomt te denken aan ontleening uit eene andere taal is bij Frank wel wat heel sterk; nog heden leeft er in de dialecten zoo menig woord dat niet in de spreektaal voorkomt en wel in het Mnl. woordenboek; ook vroeger zal zulks wel het geval geweest zijn en zullen de Middelnederlandsche dialecten

menig woord gekend hebben, dat niet in de geschreven taal gebezigd is.

Ten slotte nog een woord bij het artikel *donc*, blz. 284. Verdam zegt en naar ik geloof terecht: ‘Onderaardsche kelder, kamer onder den grond dienende om te weven of om graan te bewaren,... in plaatsnamen heeft het de algemeene beteekenis van huis aangenomen.’

De verklaring van dit woord is moeielijker dan men uit die enkele regels zou zeggen. Het woordenboek behoeft echter niet verder te gaan, dan het resultaat mede te deelen, waartoe de onderzoekers naar de beteekenis van het woord gekomen zijn. Er zijn er onder deze die verwantschap zien met *dong* mest, terwijl er wederom anderen zijn die het voor eene afleiding van het keltische woord *dun*, kasteel, houden. Sommigen brengen het met Fr. *donjon* in verband, anderen weder meenen dat dit er van gescheiden moet worden als ontstaan uit *domnion*, en dit uit *dominionem*, zoodat het de heerschende toren, de hoofdtoren zou beteekenen. Dat het woord *domnion* toren beteekende blijkt uit eene plaats bij Ducange opgegeven, waar bij een aanval op zulk een toren de uitdrukking gebezigd wordt: *conscenso domnione*.

De namen op *Donk* zijn tot een betrekkelijk klein gebied beperkt. Zij worden binnen onze grenzen voornamelijk ten zuiden van de Lek gevonden, derhalve in de provinciën Noord-Brabant, Limburg en in de Betuwe - minstens 27 dezer namen, voor zoover mij bekend in Noord-Brabant, zeven in Limburg en vijf in de Betuwe, benoorden de Lek drie plaatsen -, in Duitschland komen zij buiten de Rijnprovincie slechts op enkele plaatsen voor; des te meer in België en Luxemburg. De plaatsnamen op Donk zijn nog niet onderzocht ten opzichte der vroegere spelling, de enkele, die dit wel zijn, zooals *Keldunck* (Sloet a^{o} 756), *Averdunk* in Westfalen (9^{e} eeuw *Aberesdung*), *Daesdonck* bij Gent (967 *Thesledung*) en *Mendonck* bij Gent (967 *Metmedung*) bewijzen dat de oudere vorm van het woord *dung* luidde. Uit de woorden, waarmede *donk* in deze eigennamen is samengesteld, valt voor de beteekenis niets af te leiden - voor een groot deel zijn zij onverstaanbaar en dit doet vermoeden dat dit woord in deze samenstelling al in zeer vroegen tijd van de verwante vormen moet zijn afgescheiden. Op zich zelf bestaat het woord ook nog, doch niet hier maar in Duitschland: in Augsburg nl. wordt een

kelderverblijf, waarin geweven wordt, een *dunk* genoemd (Schmeller, 1. 385). Reeds in zeer ouden tijd schijnen zulke verblijven de plaatsen geweest te zijn waar geweven werd, Plinius althans in zijne *Historia Naturalis* 19. 1 zegt van de Germanen dat zij dit handwerk uitoefenen in den grond, onder de aarde. De oudduitsche Glossen hebben dit woord dan ook geregeld ter vertaling van het latijnsche *textrina*. Tacitus verhaalt dat de Germanen winterwoningen en bewaarplaatsen van voedsel onder den grond hadden, die zij voor de warmte met mest bedekten. *Dung* of *Donk* moet dus in 't algemeen een kelderverblijf aangeduid hebben - zoo als men weet hebben wij het woord *kelder* eerst later van het latijn overgenomen - en wel zoowel om in te wonen als om de veldvruchten te bewaren. Nog komen dergelijke kelders voor bij de Spanjaarden, die ze Silo's noemen, een naam thans ook hier te lande gebruikelijk bij de ‘ensilage’, d.i. het in kuilen of in steenen kuipen bewaren van groen veevoeder. Verder werd het in het middelhoogduitsch voor een onderaardsche gang gebruikt (Ottocar 427) en eindelijk beteekende het ook nog het vrouwenverblijf, eene beteekenis, die oud moet geweest zijn, want ook in Skandinavië was eene *dyngja* de benaming voor dat gedeelte van het huis, dat men in Duitschland later de *Kemenade* noemde.

Bij de Angelsaksen beteekende *ding* (uit *dung* + *i*) ontstaan eene gevangenis, terwijl *dynige* eene beteekenis had, die men ook soms aan hd. *tunc* eigen vindt, nl. die van afgrond, woeste bergstreek. *dh. unzuvarili gitungi*, glosse bij *inaccessus recessu*. Het engelsche *dungeon* wordt door sommigen verklaard als eene verbastering van *donjon;* niet onmogelijk is het dat dit woord eenigen invloed op den vorm gehad heeft, doch daar de vormen *dongio* en *dungeo* met de beteekenis van hoofdtoren bij Ducange voorkomen, is het waarschijnlijker dat *dungeon* hiermede overeenkomt, terwijl deze de vormen hebben, die men ook bij *dung* of *donk* aantreft.

De beteekenis is dus allengs veranderd en in velerlei richting gewijzigd. Welke het woord oorspronkelijk in de plaatsnamen op donk had, is nog niet nauwkeurig te zeggen; het schijnt echter in de meeste gevallen een huis of kasteel te beteekenen. In de *Nomina Geographica* hoop ik nader dit woord te bespreken na de verschillende samenstellingen meer in bijzonderheden te hebben nagegaan; hier moge dit voldoende

zijn om te doen zien hoe men tot de door Verdam medegedeelde verklaring van *Donk* gekomen is. Om deze reden zal ik ook hier de vraag of *Donge, Dongen, Donk* en *Dong*, hd. *dünger* met elkander in eenig verband staan onbesproken laten. Wellicht zou ik hiervoor te veel vergen van het geduld der lezers van dit tijdschrift, wien ik trachtte te doen zien hoeveel er uit de woorden door Verdam opgeteekend te leeren valt en op welke wijze men dien woordenschat kan gebruiken om tot meer nauwkeurige kennis onzer taal te geraken. Moge menigeen er een spoorslag in vinden om het boek zelf ter hand te nemen en zich opgewekt gevoelen om het rijke materiaal te verwerken.

J.H. GALLÉE.

Italiaansche renaissance sculptuur.

Italienische Bildhauer der Renaissance. Studien zur Geschichte der Italienischen Plastik und Malerei auf Grund der Bildwerke und Gemaelde in den Königl. Museen zu Berlin. Von Wilhelm Bode, Director bei den Königl. Museen zu Berlin. Mit 43 Abbildungen. Berlin, W. Spemann 1887.

De Heer B o d e is bij ons te lande hoofdzakelijk bekend door zijne talrijke geschriften over de geschiedenis der Hollandsche schilderschool; ik noem slechts zijn ‘Franz Hals und seine Schule’ en zijne uitmuntende ‘Studien zur Geschichte der Holländischen Malerei.’ Maar ook op het gebied der Italiaansche Renaissance is Bode goed thuis, en het is niet het minst aan zijne veel omvattende kennis, zijn rusteloozen arbeid te danken, dat Berlijn er thans trotsch op mag zijn, eene der belangrijkste, rijkste verzamelingen van Italiaansche beeldhouwwerken der Renaissance te bezitten.

Het is nog niet zoo heel lang geleden, dat de studie van die sculptuur geene of bijna geene beoefenaars telde, en nog zijn zij zeer schaarsch. Van daar ook het gering aantal publieke verzamelingen van zulke werken buiten Italië. Behalve Berlijn, bezit ze alleen nog het South Kensington Museum te Londen en de Louvre te Parijs. En toch, welk een heerlijk kunstgenot schenkt de studie van die kunst! Hoe belangwekkend is het den climax te volgen, tusschen het trecento - dat met de familie *Pisano* begint - en het cinquecento, dat met *Michel Angelo* afsluit! Wat al eigenaardige, oorspronkelijke, groote kunstenaars op dit gebied telde Italië in de XVe eeuw! Ik noem slechts een *Donatello* en zijne school met zijne klassieke lijnen vereenigd met een karaktervol realisme; *Mino da Fiesole*, en de *della Robbia's*, vooral *Luca* en *Andrea*, die met hunne

verglaasde Terra Cotta's werken schiepen, zóó liefelijk, van zóóveel innigheid des gevoels en tegelijk van zooveel schoonheid der lijnen dat onze XIXe eeuw bewonderend moet bekennen, dat hare krachten te kort schieten zulke kunst te evenaren. En een *Verrochio*, die er zich op kon beroemen de leermeester van den eenigen *Leonardo da Vinci* geweest te zijn; - wie, die Florence bezocht, kent niet zijn bronzen beeld van den jeugdigen David, als overwinnaar van Goliath, voorgesteld, en zijn bronzen knaap met den visch[1)], beide in het Bargello aldaar? En *Benedetto da Majano, Desiderio da Settignano*, en *Rossellino* dan, en *Jacopo* en *Andrea Sansovino?* J'en passe et des meilleurs.

Het aantal dergenen, die den loonenden, maar moeitevollen taak op zich namen, de geschiedenis van dit belangrijke onderdeel der kunst te schrijven, is zeer gering, maar niet zonder reden. Daar zijn toch maar weinigen in de gelegenheid door een voortdurend reizen door geheel Europa, zich in staat te stellen, die kunstvoorbrengselen onafgebroken vergelijkend te onderzoeken.

Zoo iemand dit echter kan doen, dan is het Bode. Hij is bijna altijd op reis. Dan eens worden de Italiaansche kerken, kloosters en paleizen door hem doorsnuffeld, dan weer de steeds aangroeiende Fransche of Engelsche particuliere collecties geraadpleegd. Op de hoogte van de uitgebreide oudere en nieuwere literatuur[2)], bestudeert Bode de geschiedenis der Italiaansche beeldhouwers toch voornamelijk naar hunne werken en zoekt de meesters naar scholen te groepeeren. Zijn merkwaardig geheugen doet hem bijv. beurtelings werken te Alvernia, Bourges, Sheffield, Villeneuve-les-Avignon of bij een dozijn verzamelaars te Parijs citeeren. Maar hoofdzaak is voor hem, om in zijn boek aan te toonen, hoeveel belangrijks op dit gebied het Museum te Berlijn, aan zijne zorgen toevertrouwd, bezit.

1) ‘Beide Meisterwerke der Bronze-technik; das eine die vollendete Darstellung der frisschen, siegesgewissen Jugend, das andere wohl kaum erreicht in der Darstellung ausgelassener kindlichen Lust’ (Bode).

2) In Italië hebben in de laatste jaren Milanesi, Bartolotti en anderen tallooze bescheiden omtrent de Italiaansche kunst uit de Archieven aan het licht gebracht, die echter allen nog verwerkt moeten worden, maar dikwijls van 't grootste gewicht blijken te zijn, naarmate zij menig verloren gewaand kunststuk doen terugvinden.

De verzameling van Renaissance beeldhouwwerken in dat Museum werd voornamelijk eerst sedert 1840 bijeengebracht. Professor Waagen heeft voor het eerst in Italië aanzienlijke aankoopen, meestal voor zeer lage prijzen, gedaan. Toen verzamelde men die kunst nog niet. Eerst in de laatste jaren zijn er weder - en zeer opmerkelijke - stukken voor de collectie aangekocht. Bode, sedert 1872 Directeur van de verzameling, ondersteund door de leden der 'Ankaufscommission', A. von Beckerath en L. Sussmann-Hellborn, bezorgde haar o.a. drie beroemde borstbeelden uit het paleis Strozzi te Florence van *Desiderio da Settignano, Mino da Fiesole* en *Benedetto da Majano*, werken van *Andrea Sansovino, Rossellino*, een bronzen statuette van *Donatello*, en vooral een marmeren Johannes de Dooper, een vroeg werk van *Michel Angelo*. Nog kort geleden werden er (voor aanzienlijke prijzen) meesterstukken van *Andrea della Robbia, Giovanni* en *Andrea Pisano, Mino da Fiesole* en *Donatello* gekocht.

Bode begint zijne 'Studiën' met de familie *Pisano*. Dan volgt een studie over *Donatello* en diens school, waarin zeer veel nieuws en wetenswaardigs vermeld staat. Vervolgens 'die Florentiner Thonbildner in den ersten Jahrzehnten des Quattrocento, Künstler einer Uebergangszeit .... welche die Eigenthümlichkeiten der Kunst des Trecento mit ausgesprochenen Eigenschaften des Quattrocento verbinden.' Zij worden uitvoerig geschetst, werken van één kunstenaar samengesteld enz.

Dan: *Luca della Robbia* und sein Neffe *Andrea*. Bode heeft herhaaldelijk over de *Robbia's* geschreven[1)]. Later verscheen '*Les della Robbia*' (1884) van E. Molinier, die (echter zonder dit er bij te zeggen!) Bode's werk grootendeels naschreef en o.a. het door hem uitgegeven Oeuvre van *Luca della Robbia* eenvoudig geheel overnam. Ook dit hoofdstuk bevat veel nieuws.

Vervolgens komt des schrijvers stokpaardje: *Andrea del Verrochio* en diens school. Bode behandelt zoowel het beeldhouwwerk als de schilderijen van dezen nog te weinig bekenden kunstenaar en schrijft, naar aanleiding zijner studien van zijne werken, teekeningen enz. hem een aantal stukken toe, tot nu toe in de Musea

1) O.a. in Dohme's 'Kunst und Künstler', en later in zijne geheel omgewerkte uitgave der Afdeeling 'Sculptur' van Burckhardt's bekenden 'Cicerone.' Dit laatste werk is onmisbaar voor hen, die zich met dit onderwerp bezig houden.

als ‘onbekend’ vermeld of aan andere meesters toegeschreven. O.a. zijn twee zijner schilderijen te Berlijn, één te Londen in de National Gallery (ik heb mij door den schrijver vóór deze schilderij van de juistheid zijner meening kunnen laten overtuigen), een ander in het Städelsche Museum te Frankfort, enz. Tot nu toe hield men den doop van Christus in den Jordaan te Florence, waarin een engel door *Leonardo da Vinci* geschilderd is, voor de eenige schilderij van *Verrochio*: Bode noemt er thans een tiental op. Intusschen zijn zij niet allen eigenhandig door Verrochio geschilderd. Men weet, hoeveel leerlingen de Italiaansche kunstenaars in hunne ateliers hadden, die hunne ontworpen schilderstukken geheel of gedeeltelijk voltooiden. Zoo schilderde Rafael waarschijnlijk geen penseelstreek in zijn beroemde kruisdraging (lo Spasimo di Sicilia) te Madrid.

Het slot van dit opstel handelt over eene aan *Leonardo* toegeschrevene schilderij, die in 1884 onder allerlei onbelangrijke werken op de zolders van het Berlijnsche Museum werd gevonden[1)]. Het had daar sedert 1843 gestaan; men noemde het toen *Bernardinus de Comitibus* en vond het niet belangrijk genoeg om in het Museum op te hangen. Door het minder gunstig verblijf op den zolder niet juist in beteren toestand gebracht, in geen enkel archivalisch document, oud kunstboek of plaatsbeschrijvend werk genoemd, was het een stoute onderneming dit stuk thans als *Leonardo* in het Museum te plaatsen.

De Directie van het Berlijnsche Museum heeft dien moed gehad. Het werk, dat den uit het graf verrijzenden Christus voorstelt, met de rechts en links knielende figuren der heiligen Lucia en Leonardo, is ongetwijfeld zeer merkwaardig en voorzeker geheel doortrokken van *Leonardo's* geest. Ik acht mij niet bevoegd hier een oordeel over deze zaak uit te spreken, daar ik maar al te zeer overtuigd ben, daarvoor niet de noodige studiën gemaakt te hebben. Maar ik moet hier toch zeggen, dat, voor zoover ik de weinige authentieke schilderstukken van *Leonardo* kon bestudeeren (te Florence in de Uffizi de Annunziata, te Milaan de portretten in de Ambrosiana en de bekende Mona Lisa, de Crivelli en de Vierge aux Rochers in den Louvre), er zeer veel voor het toeschrijven van deze opstan-

1) Dit opstel, begeleid door eene uitmuntende afbeelding, vond gedeeltelijk reeds in 1884 een plaats in de ‘Jahrbücher der Preuss. Museen.’

ding aan *Leonardo* te zeggen valt. Vooral viel mij hier dezelfde technische behandeling op, die ook op de zooeven genoemde stukken valt waar te nemen, en die de schrijver op bl, 173 zeer juist en duidelijk beschrijft.

Het is te betreuren, dat iemand, die zich juist voor de studie van *Leonardo* zeer verdienstelijk gemaakt heeft, Dr. I.P. Richter, verontwaardigd over de handeling der Directie van het Berlijnsche museum, zijn gemoed meende lucht te moeten geven in een artikel, der kunstkritiek onwaardig[1)]. In het algemeen heeft de Directie nog maar weinige geloovigen op dit punt kunnen vinden. Een nieuw bewijs voor de waarschijnlijkheid der bewering van Bode schijnt overigens eene onlangs gevonden teekening van Leonardo te zijn: eene studie voor het gewaad van den Verrezene[2)]. Tevens vond Dr. von Seidlitz, dat het stuk reeds in de XVIIe eeuw in de kerk Sta Liberata even buiten Milaan aanwezig was (un Cristo glorioso ascendendo i cieli e genuflessi in due lati gli Santi Leonardo e Lucia). Het werk van Torre 'Ritratto di Milano', 1674 en 1714 verschenen, vermeldde het zoo, maar als een werk van *Bramantino, op wiens authenthieke schilderijen het echter in het minst niet gelijkt*. Daar de kerk Sta Liberata naar plannen van *Bramante* gebouwd is, vermoedden Torre en anderen misschien dat het altaarstuk door zijn leerling *Bramantino* geschilderd werd. Het laatste woord is in deze merkwaardige kwestie nog niet gezegd.

De overige opstellen zijn getiteld:

Versuche der Bildung weiblicher Typen in der Plastik des Quattrocento.

Die Florentiner Marmorbildner in der Zweiten Hälfte des Quattrocento. Hierin worden *Benedetto da Majano, Antonio Rossellino, Mino da Fiesole* en anderen uitvoerig en uit een geheel nieuw oogpunt besproken.

Italiaenische Portraitskulpturen des XV Jahrhunderts. Een der merkwaardigste opstellen uit den bundel, waarin de meeste belangrijke Italiaansche portretten der XV eeuw in marmer, brons, hout of gebakken aarde uitgevoerd besproken worden. Op dit gebied is de Berlijnsche verzameling de rijkste van heel Europa!

1) Zeitsch. f. bild. Kunst, 1884.
2) In de Coll. Malcolm te Londen, afkomstig uit de Coll. Lawrence.

Twee kortere opstellen over *Michel Angelo* en *Jacopo Sansovino* besluiten dezen belangrijken arbeid.

Dit boek verdient een plaats op de leestafel van alle vrienden van waarachtige kunst, die Italië en zijn kunst lief hebben gekregen; het zal menigeen tot vernieuwde studie opwekken, en vormt met den ‘Cicerone’ een uitmuntenden Gids op dit gebied, niet alleen door Italië, maar ook voor Berlijn, Londen en Parijs.

A. BREDIUS.

Letterkundige kroniek.

De kleine Johannes, door Frederik van Eeden. Met een ets van Jan Veth. 's Gravenhage, Mouton & Co. 1887.

‘Ik zal u iets van den kleinen Johannes vertellen. Het heeft veel van een sprookje, mijn verhaal, maar het is toch alles werkelijk zoo gebeurd. Zoodra gij het niet meer gelooft, moet ge niet verder lezen, want dan schrijf ik niet voor u.’ Zoo ving het eerste hoofdstuk aan van het sprookje of het op een sprookje gelijkend verhaal, waarmeê in October 1885 de eerste aflevering van *De Nieuwe Gids* werd geopend. Dit eerste gedeelte trok de aandacht door iets zeer artistieks in den vorm en iets zeer dichterlijks in de wijze van voorstellen; maar toen men twee volle maanden moest wachten op het vervolg en nog twee volle maanden op het slot, toen weck voor velen de bekoring, men geraakte uit de stemming, men ‘geloofde niet meer’ en men las, zooals de schrijver het ook verlangd had, niet verder.

Thans heeft de heer F r e d e r i k v a n E e d e n ons zijne vertelling in boekvorm gegeven, en nu men haar in haar geheel voor zich heeft, zullen zij die ‘niet verder lazen’ haar weder ter hand nemen en zonder oponthoud ten einde lezen. En daar zullen zij wel aan doen.

In den kleinen Johannes maken wij kennis met een geestverwantje van Wouter Pieterse. Johannes heeft dienzelfden drang naar kennis, dienzelfden zin voor poëzie: hij is een zieltje met vleugels als die andere. Hij heeft zijn Femke in Robinetta, het kleine meisje met het blauwe kleedje (juist als Femke) en de donkere, hemeldiepe oogen, Robinetta, met wie hij door het bosch en de

duinen wandelt en aan wie hij de geschiedenissen, welke hij van de bloemen en de dieren weet, verhaalt.

Maar Robinetta is slechts een episode in het leven van ons kereltje, dat door Windekind de lichte gestalte, die geboren is uit de eerste stralen van de maan en de laatsten van de zon, wordt meegevoerd ver van de ouderlijke woning en ingewijd in al de geheimen van het leven van de insecten en van de bloemen, van die wereld, waarnaar zijn zieltje zoo lang reeds heeft gedorst. Windekind zal hem overal brengen: op den bodem van het water tusschen de waterplanten, in de paleizen van elfen en in de woningen van de kabouters; te samen zullen zij leven van bloemengeur en met de elfen in het maanlicht dansen, en als de herfst komt zullen zij met den zomer medetrekken, daarheen waar de hooge palmen oprijzen, waar kleurige bloemtrossen aan de rotsen hangen en het donkerblauwe zeevlak schittert in de zon. Onder de menschen - zoo zegt Johannes' geleider - zou hem slechts eindeloos verdriet wachten, de menschen zouden zijn teedere ziel stooten en pijnigen door hun grofheden, en hem doodmartelen.

Johannes aarzelt niet. Hij volgt Windekind, en de eene verrassing volgt op de andere, tot het hem te moede is of zijn kleine ziel het eerste licht der oneindigheid tegenzweeft.

Zoo gaat het totdat Johannes kennis maakt met Wistik, den oudste en wijste der kabouters. Wistik is een geleerde, een boekengeleerde: hij haalt zijn wijsheid en deelt zijn wijsheid meê uit boekjes, verschillend van inhoud, naarmate van het gehoor waarvoor zij bestemd zijn. Hij bezit de heilige boeken van de spinnen, van de torren, van de ezels, en wie in het eene boek een held genoemd wordt, heet in het andere een monster, - maar daar bekommert Wistik zich niet om. ‘Ik houd mij er buiten’ zegt hij, en hij leest maar steeds voor: het is een post van vertrouwen. Toch moet er ergens een boekje zijn, waarin het rechte slaat, dat weet hij, en hij hoopt het eenmaal te vinden, want voor hem die het vindt zal het leven zijn als een eeuwige herfstdag - blauwe lucht omhoog en blauwe nevel rondom.

Van nu af heeft Johannes geen vrede meer met hetgeen Windekind hem van de vlinders en de vogels en de bloemen verhaalt. Het baat niet of deze hem al waarschuwt: ‘Dat boekje bestaat zooals uw schaduw bestaat, Johannes! Hoe hard gij loopt en hoe omzichtig gij grijpt, gij zult haar niet inhalen of vatten. En ein-

delijk merkt gij dat gij uzelven zoekt.' Johannes denkt steeds aan dat boekje; de vragen komen telkens in snelle, spookachtige opvolging in zijn hoofd terug.

En nu is het uit met zijn geluk. Windekind laat hem aan zijn lot over. En Johannes blijft zoeken.

Hoe hij in aanraking komt met Pluizer en docter Cijfer, en door hen het leven van zijn minst poëtische zijde, den Dood en zijn verschrikking leert kennen; hoe hij het ontbindingsproces in de graven bijwoont en ten slotte de ouderlijke woning terugvindt, maar om er de laatste worsteling van zijn vader met den dood bij te wonen, men leze het in het verhaal zelf, dat wij hier niet verder uitpluizen. De witte vlinders in hun fladderende vlucht te grijpen, tot ze, trillende met de gescheurde en gebroken vleugeltjes, sterven, blijve het werk van Pluizer en consorten. Wij hebben te veel eerbied voor de poëzie van deze voortreffelijke vertelling om ons daaraan schuldig te maken.

Is nu alles in *De kleine Johannes* even nieuw en oorspronkelijk? Wij wezen reeds op een sterken familietrek tusschen Johannes en Woutertje, en wanneer men in Andersen's *Märchen* snuffelt, zal men wellicht ook daarin punten van overeenstemming vinden met van Eeden's vertelling.

Is de beteekenis van elke episode uit dit verhaal even duidelijk? Is er niet, hier en daar, een gelukkig, oorspronkelijk motief, waarvan de dichter meer partij had kunnen trekken? Wordt bij bijzonderheden van het ontbindingsproces in de graven niet langer verwijld dan noodig is?

Al deze en dergelijke vragen kunnen zeker met meer of minder recht gedaan worden. Men vergunne ons, er niet bij stil te staan.

De heer van Eeden gaf ons in zijn *Kleine Johannes*, in een taal vol poëzie en toch sober en smaakvol, een kijkje in een kinderziel, een schetsje levensphilosofie, die, wat men er ook op hebbe af te dingen, van groot talent getuigen, en - tegenover de kopiëerlust onzer naturalisten, verdient het dubbele waardeering - waaraan een levendige phantasie dapper heeft meegewerkt.

Wanneer de kleine Johannes door zijn vader werd meegenomen op lange tochten door bosch en duin, dan groette hij de bloemen, die hij tegenkwam, en streek hij vriendelijk met zijn handje langs de ruwe schors van de boomen. 'En ruischend dankten hem dan de goedige reuzen.' Die liefde voor de natuur deelt de heer van

Eeden met zijn kleinen held: hij leeft met de planten en de dieren en doet ook ons met hen meeleven. En het blijkt, dat de boomen en de bloemen, de vogels en de vlinders, tot dank, hem hun intiemste geheimen hebben toevertrouwd.

De heer van Eeden moge voortgaan met vreugd te vinden en kracht te scheppen in die rijke natuur, die hij zoo goed kent; hij blijve bovendien - gelijk hij het in een opstel over Multatuli noemt - 'Fancys stem onderscheiden van al de vage, spottende, leelijke geluiden, die altijd suizen en murmelen en prevelen in ons hoofd.'

'Wellicht vertel ik u eenmaal meer van den kleinen Johannes,' - zegt de schrijver aan het slot van zijn verhaal - 'doch op een sprookje zal het dan niet meer gelijken.' Wij houden hem gaarne aan zijn belofte. Sprookje of niet, indien slechts de nieuwe vertelling van hetzelfde teedere gevoel, van dezelfde beeldende kracht getuigt, indien Fancy's stem er even zuiver in weerklinkt, wij zullen haar met vreugde ontvangen.

Verzamelde Gedichten **van Julius Vuylsteke. Tweede uitgave. Gent, J. Vuylsteke. Arnhem, J. Minkman. 1887.**

De heer Pierre Giffard van de *Figaro* wist voor eenige weken zijn bevoegdheid om over Belgische aangelegenheden te oordeelen - de heer Giffard was als specialiteit naar België gezonden tijdens de jongste werkstakingen - niet beter te bewijzen dan door de Vlaamsche taal te qualifieeren als: 'un patois atroce', nog liever: 'un salmis de patois, dont le malheureux Henri Conscience aura toujours la résurrection sur la conscience.' En de Fransche journalist gaf daarbij zijn verontwaardiging te kennen over het feit, dat in België op de openbare gebouwen Vlaamsche opschriften voorkomen naast de Fransche.

Men kan om zulke dingen lachend de schouders ophalen; maar wanneer men bedenkt hoe die domheden door de honderdduizend exemplaren van de *Figaro* over de geheele wereld verspreid en door de meeste lezers als waarheden geslikt worden, dan begrijpt men, dat de Vlamingen zich verontwaardigd toonen, en dat de afkeer van

velen voor al wat Fransch is en uit Frankrijk komt er door gevoed wordt.

Inderdaad, in plaats van belachelijk gemaakt te worden, verdient de beweging, welke men de Vlaamsche beweging noemt, dat een ieder, die de gezonde krachtsontwikkeling van een volk, de geestdrift voor eigen taal en land waardeert, niet dan met den diepsten eerbied van haar spreke.

Van hooger hand verdrukt en stelselmatig achteruitgeschoven, heeft het Vlaamsch zich, tegen de verdrukking in, baan weten te breken en te ontwikkelen, en - wat het merkwaardigst is - de Nederlandsche letterkunde in België heeft geen glansrijker tijdperk gekend dan juist dat, hetwelk met de scheiding tusschen Noord en Zuid aanvangt. Er was een strijd te strijden, een overtuiging uit te spreken; het goed recht van de Vlaamsche taal kon niet op meer afdoende wijs verdedigd worden dan door haar kracht en haar schoonheid in proza of poëzie te doen uitkomen. En de Vlaamsche mannen hebben de taak, hun opgelegd, roemrijk volbracht. Het werk door Conscience, Ledeganck, J.F. Willems, de van Rijswijck's aangevangen, is door die na hen kwamen krachtig voortgezet. In dat ‘salmis de patois’, dat den heer Pierre Giffard aanstoot gaf, hebben Van Beers, Tony Bergman, de Geyter, de Loveling's, Vuylsteke, de Mont, Rooses en vele anderen werken geschreven, die verdienen hun tijd te overleven.

Wat in de meeste van die Vlaamsche dichters en prozaschrijvers treft, is een frissche, oorspronkelijke kracht, een kleur en een hartstocht, welke men bij de beste onzer Noord-Nederlandsche auteurs vaak te vergeefs zoekt.

Onder die strijders voor de Vlaamsche taal geen wakkerder en doortastender, geen meer populair onder zijn geestverwanten dan de Algemeene Voorzitter van het Willemsfonds, de dichter J u l i u s V u y l s t e k e , wiens gedichten, in drie deeltjes bijeenverzameld, thans in een tweede uitgaaf voor ons liggen.

Sainte Beuve schreef in een artikel in de Revue des deux Mondes eens deze woorden: ‘Il existe, en un mot, chez les trois quarts des hommes un poète mort jeune à qui l'homme survit.’ Alfred de Musset nam die woorden op, maar om ze te weerleggen. Ziet ge dan niet - zeide hij tot Sainte Beuve - dat ge hier twee welluidende versregels geschreven en in de taal der goden zelve een blasphemie uitgesproken hebt:

Relis-toi, je te rends à ta Muse offensée;
Et souviens-toi qu'en nous il existe souvent
Un poète endormi, toujours jeune et vivant.

'Un poète endormi, tonjours jeune et vivant' huist er ook in Julius Vuylsteke. Er zijn jaren en jaren verloopen sedert hij zijn frissche studentenliederen, in het tweede deel van deze uitgaaf voorkomende, zijn vlammende vloekzangen, zijn gloeiende minneliederen zong; hij heeft met veel tegenwerking te kampen gehad, heeft veel teleurstelling ondervonden, het proza van het leven heeft hem zijn onverbiddelijke eischen gesteld; maar dit alles heeft zijn geestdrift niet bekoeld, de liefde voor het Vlaamsche land niet in hem gedoofd. Vuylsteke's gedichten, waarvan de meesten 25 à 30 jaren oud zijn, hebben van hunne aantrekkelijkheid nog niets verloren. *Zwijgende liefde*, een krans van meer dan vijftig liederen, zangerig, ondeugend, slechts wat al te sterk Heiniaansch gekleurd, vormt in deze uitgaaf één deeltje met de *Mijmeringen*, in rijmlooze Jamben gedichte overdenkingen, waarin de dichter met bitteren spot, maar met een kracht en een gloed, welke men van een nauwelijks twintigjarige niet kon verwachten, aan zijn liefde voor het Vlaamsche volk en de Vlaamsche zaak lucht geeft.

Het moet Vuylsteke als uit het hart gesproken zijn geweest, toen hij, in 1865 het Letterkundig Congres te Rotterdam bijwonende, Allard Pierson, naar aanleiding van een rede van Mr. G. Mees Azn., over de politieke verdraagzaamheid van eenige onzer dichters in de 17e eeuw, hoorde opkomen tegen de verdraagzaamheid in de poëzie. 'De onverdraagzaamheid' - zeide Pierson - 'wensch ik ten minste nog een plaats toe te kennen onder de vleugelen der poëzie.' Dat ook Vuylsteke er zoo over dacht, bewijzen de bekende Jamben, voorkomende in het 3e deeltje van deze uitgaaf, waarin de jonge dichter in gespierde taal aan zijn anticlericale gevoelens lucht gaf en zijn vloekzangen slingerde tegen zijn tegenstanders. De Paus en de Bisschoppen hadden gewaarschuwd tegen de ketters en ongeloovigen, die de Gentsche hoogeschool bevolkten, en hen een gevaar, een pest, voor de maatschappij genoemd. Een gevaar, een pest! riep Vuylsteke uit:

Omdat wij Rede en Recht en Waarheid minnen,
door *mannen* aan die taak gewend,
en dat ons brein reeds de verborgen zinnen
van godsdienst en geschiednis kent: -

daarom zijn wij een pest, die u doet vreezen
voor 't lot der maatschappij!?.... Welnu!
't zij zoo, wij zullen 't dreigend onweer wezen,
wij *zijn* gevaarlijk - maar voor U!

De jongere van 1856 tracht niet, gelijk de coryfeën der jongste dichtschool van heden, het te doen voorkomen alsof hij dieper blik in de toekomst slaat, alsof hij ‘intenser’ voelt dan zijn tijdgenooten; hij beproeft niet zijn geestdrift in onverstaanbare woorden en gewrongen vormen te uiten; hij weet voor wat er in zijn gemoed omgaat, voor de verontwaardiging die hem vervult, de helderste, krachtigste taal, den veerkrachtigsten rythmus te vinden. Vol vertrouwen in het goed recht van de zaak, die hij voorstaat, en dies vol fierheid is zijn houding; zijn woord is scherp, overmoedig als ge wilt; maar jong, frisch, ongekunsteld blijft zijn lied als zijn hart.

***Bonte Schelpen*. Gedichten van Elize Knuttel-Fabius. 's Gravenhage, W. Cremer. 1887.**

‘Elke timmerman noemt zich tegenwoordig architect’, hoort men kundige architecten van beroep vaak met verontwaardiging klagen. Er is zeker grond voor de klacht; maar is het toch ook niet waar dat ieder schrander timmerman, indien hij niet van smaak ontbloot is, en handig gebruik weet te maken van de bestaande modellen en de conventioneele vormen, heden ten dage inderdaad in staat is architecten-werk te verrichten, en, wanneer men zijn eischen niet al te hoog stelt, vrij goed te verrichten?

Zoo gaat het ook met het verzen maken. Een zekere handigheid in de wijze van bewerking, een vrij goed gehoor voor de muziek van de taal, een niet onaanzienlijke voorraad conventioneel artistieke uitdrukkingen en beelden, zijn tegenwoordig het eigendom van zoo velen, dat men niet verwonderd behoeft te staan, wanneer elke maand een of meer bundels verzen brengt, keurig gedrukt, in een bandje dat tot koopen uitlokt, en waarvan de inhoud, mits men niet te nauw zie en niet te scherp luistere, ook wel iets van den indruk maakt, welken poëzie pleegt achter te laten.

Mevrouw K n u t t e l - F a b i u s, van wie reeds enkele kleine

verzen in tijdschriften werden opgenomen (ook *de Gids* plaatste er een), heeft zich laten verleiden uit ruim een honderdtal harer gedichten zulk een bundel samen te stellen en onder den titel *Bonte Schelpen* het licht te doen zien.

De handigheid, het gehoor, de voorraad conventioneele uitdrukkingen, waarvan wij spraken, zijn ook haar deel. Mevrouw Knuttel heeft Geibel gelezen, en als de woordenmelodie van ‘Wo still ein Herz voll Liebe glüht’ en de aanhef van het couplet ‘O gönnet ihm den Frühlingstraum’ haar nog in het hoofd speelt, dicht zij, in denzelfden rythmus: ‘O laat der ziel haar droomenland.’ Wij vinden bij haar de half vergane bloem, ‘in 't psalmenboek met gouden sloten’ na jaren teruggevonden, - ook elders wel eens ontmoet; de waterlelie die ‘eenzaam op haar ranken stengel’ droomt; ‘de bloem in de rotsspleet’, die versmacht naar het zonnelicht. En zoo komen wij telkens oude bekenden tegen, die, sedert wij ze het laatst zagen, juist niet allen in hun voordeel veranderd zijn. ‘Zomernamiddag’, op zich zelf niet kwaad, gelijkt door het onderwerp, den versvorm, de manier van zeggen, sprekend op een gedicht van Marie Boddaert.

Er zullen er zijn, die deze bekende wijzen nog wel eens weêr willen hooren en die vinden dat mevrouw Knuttel ‘een heel lief vers’ maakt; maar met die loftuiting mag de dichteres, wie het niet aan talent ontbreekt, zich niet tevreden stellen. Zelf behoort zij te zien, een eigen melodie moet zij vinden, een eigen beeld scheppen, en dan ernstig werken om den vorm meester te worden, die haar nu nog dikwijls in den steek laat. Een metrum als dat van ‘Aan de poëzie’ en ‘Liefelijke stonde’ bestaat niet; herhaaldelijk vindt men tusschen vijfvoetige jamben een regel van zes voeten; de zinwending is soms stroef en de bouw van de meeste harer verzen heeft iets onvasts; zij staan scheef, zitten niet stevig in de voegen en spreken daardoor niet, al is hetgeen de dichteres zeggen wil ook goed en in dichterlijken zin bedoeld. Wat te zeggen van een constructie als de volgende, in het gedicht dat ‘Dante’ tot opschrift draagt:

> Miskenning, smaad,
> Verbanning wegen loodzwaar op zijn ziel,
> En niet het minste dat zijn liefste droom,
> Waarin hij onder 't jubelen der scharen,

Wier hulde hem tot dichter wijdt, meer nog
Dan 't groene lauwerblad, op de eigen plek
Waar 't doopvont stond, waaruit eens priesterhand hem wijdde,
De dichterkrooning in een' zaalgen stond
Van weelde mag ontvangen, nimmer meer
Belooft een schoone werkelijkheid te zijn.

Onder de goede gedichten, die in wijze van voorstellen en in vorm het van de overige winnen, teekenen wij aan: ‘De tocht naar de fabriek’, waar een tafereeltje, dat in onze dagen meer dan ooit belangstelling wekt, goed waargenomen en sober weergegeven is; ‘Natuur en kunst’, ‘Naar huis’, ‘Avondstilte’, ‘In het duin’, ‘Verzuimde plicht’ (waarin echter, jammer genoeg, weder twee alexandrijnen tusschen de vijfvoetige jamben staan), ‘Schemering in den Dom’, ‘Zonnestraaltje’.

Het laatste schrijven wij hier over:

Zonnestraaltje,

Zij noemden haar zonnestraaltje,
Want zonnig was haar gemoed,
Haar lachte het jonge leven
In rozigen lentegloed.

Zij noemden haar zonnestraaltje,
Hun sieraad was zij weleer;
Nu is zij den haren tot schande,
Nu noemen zij haar niet meer;

Want vader heeft haar verstooten,
Gevloekt in zijn bittre smart;
Haar hebben èn broeder èn zuster
Gebannen uit hun hart.

Maar vraag aan de oude moeder,
Waarom zoo droef en stil,
Zij gaarne zich verbergen
En eenzaam treuren wil, -

Dan fluistert ze angstig rondziend:
‘'k Heb haar zoo teêr bemind,
- Laat vader het toch niet hooren! -
Ik mis mijn zonnig kind.’

Liefdes Erinnering. Nieuwe gedichten en zangen door J. Winkler Prins, Amsterdam, Gebroeders Binger. 1887.

Het Engelsch weekblad *The Athenaeum* spreekt in zijn nummer van 4 Juni jl., naar aanleiding van een bloemlezing van Swinburnes gedichten, van het curieuse, maar niet ongewone geval, dat iemand tegenover een dichter, dien hij voor 't eerst ontmoet, zijn bewondering uitspreekt over zeker gedicht, dat ongelukkig niet tot de bijzondere lievelingen van den dichter zelf behoort. De bezoeker, die mistastte, probeert het nog eens, in de hoop van dan beter te zullen slagen. Als een blindeman zoekt hij nu zijn weg, op het gevaar af van zich weêr te stooten aan een of ander gedicht, dat de dichter tot zijn *péchés de jeunesse* rekent, of waarvan hij om een andere reden liever niet hoort spreken.

Een dergelijk ongeluk is ons overkomen met don heer J. W i n k l e r P r i n s. Bij de aankondiging van zijn beide vorige bundels hebben wij verzen bewonderd, welke de heer Prins reeds jaren geleden schreef en waaraan hij (daarom?) niet veel waarde meer schijnt te hechten; daarentegen hebben wij sommige gedichten minder geslaagd genoemd, welke de dichter tot zijn beste producten schijnt te rekenen. Al hebben wij dus bij den heer Winkler Prins ons crediet voor goed verbeurd, dit mag voor ons, die, naar des heeren Prins' eigen woorden, middelaar behooren te zijn tusschen publiek en auteur, geen reden wezen om over zijn nieuwe gedichten en zangen het stilzwijgen te bewaren.

Als inleiding geeft de dichter ons in een kleine letterkundige studie eenige wenken, waarmede wij wellicht ons voordeel kunnen doen. Meer duidelijk dan dichterlijk vergelijkt hij den winkel, waar gedichten verkocht worden, bij dien van een brood- en banketbakker, waar men verschillende broodsoorten van fijner of minder fijn deeg en ook taarten van verschillend gehalte vindt. De kritiek nu behoort, volgens den heer Prins, de welgedane matrone te zijn die met gulheid expliceert (uit welk deeg het brood, de taart is gemaakt) en tot koopen opwekt. In plaats daarvan is zij bij ons ‘een hongerige straatmeid, een onoogelijken neus platdrukkend tegen de winkelruit: of in het geniep wegkapend om een hoekje: en is de kippepastei verslonden dan uitroepend, dat het er maar een was van opgewarmd wittebrood, gevuld met zoete appelen!’

Zoo spreekt de dichter, en hij gaat voort ons te betoogen, dat dit de voorname reden is waarom zoo menig letterkundig product niet het succes heeft dat het zou verdienen. Wil de auteur nu niet het offer worden van de domheid zijner beoordeelaars, dan dient hij zelf de rol van de critiek op zich te nemen, en aan het publiek te vertellen uit welk deeg zijn baksel bereid is. Daartoe gaat de heer Prins nu over.

Wij vernemen dat zijn poëzie niet tot de gewone soort behoort; dat al het in vrijheid levende en zoogenaamd in 't wild groeiende hem lief is; dat hij niet van oppervlakkigheid houdt, maar zoo diep mogelijk graaft; dat zijne verzen van zuiver menschelijk gevoel getuigen, en dat deze gevoelens, reeds vóór vijftien jaar ontstaan, doorstreden en gelouterd, echt zijn gebleken; dat de tijd ze warmer en zachter heeft gekleurd, en de omstandigheden ze hebben verdiept.

Heeft de critiek in zijn vroegere verzen platheden meenen te ontdekken, de heer Prins werpt die beschuldiging ver van zich af: ‘werkelijk platte dingen en platte woorden bestaan niet, - alleen de opvatting van den mensch stempelt ze aldus.’

Onjuiste beelden bestaan er ook niet, volgens den heer Prins. *De Gids* had het gewaagd aanmerking te maken op de regels, waarin van wiegelende vlammen gezegd wordt,

> Ze kruipen over de tukken heen
> Alsof ze knielende danken!

Dat kan nooit onjuist zijn, repliceert de dichter. ‘Er staat *alsof:* het is geen absolute verzekering maar schijn. En daar schijn met gevoel minder heeft te maken, maar meer met het gezicht, vervalt de afkeuring dezer regelen; *indien het najaarslicht over de takken den vorm aannam van knielende menschen voor het geestesoog van den dichter!*’ (De cursiveering en het uitroepingsteeken zijn van den heer Prins).

Dat alles klinkt zeker wel eenigszins paradox, - maar men zij gerust. De dichter is in dezen nieuwen bundel beter dan zijn leer. Het platte - althans (laten wij voorzichtig zijn!) het naar onze opvatting platte - vindt men in *Liefdes Erinnering* niet, evenmin als men er beelden in vindt van het gehalte als waartegen wij bedenking maakten. Wel blijft er in sommige verzen van den heer

Winkler Prins iets stroefs en houterigs; zoo luidt bijv. het laatste couplet van XII ‘Wèl moet ik scheiden’:

Wèl moet ik scheiden -
  Maar valt er het blad
Zeg, wat beteekent,
  Als 't nieuw komt, *dan dàt?*

zoo het laatste couplet van het daarop volgend gedicht:

En toen zij moede aan uw rand lag te droomen,
Hoorde ik in 't ruischen *tot wekken uw schromen*,
  Kabblende Maas!

Wel vindt men soms nog een enkel gedicht (bijv. LXVI) even zonderling van toon, even gewrongen en gezocht als er in de *Sonnetten* verschillende voorkwamen, maar er staan tegenover die enkele in dezen bundel een groot aantal gedichten, die door een natuurlijken, poëtischen toon, door de sobere uitdrukking gegeven aan een innig gevoel, de aandacht trekken, en die verdienen dat de kritiek, als ‘middelaarster’, de aandacht op hen vestige.

In sommige klinkt als een nagalm uit onze Oude Liederen. Zoo in IX met dezen aanhef:

Gezegend al onder de linde
  Zijt gij, o kleine kluis!
Hoe menigmaal zag ik de winde
  Er bloeien rondom het huis!
Er slingren door de beukenhaag
Waar ik te toeven ditmaal waag -
  Te toeven met mijn beminde!

En dit slotcouplet:

Naar verre landen henen
  Zijn zij getogen met spoed: -
Mijn liefste, wil niet weenen,
  Bewaar in 't harte moed.
Wij blijven altijd voor elkaar,
De liefde is trouw en 't woord is waar:
Na 't scheiden volgt hereenen!

Klinkt dat niet zuiver en zangerig, en wordt hier niet met de eenvoudigste middelen Kunst verkregen?

Zoo is er een dichterlijke stemming in het rijmloos gedicht XIV ‘Ver eindloos ver!’, in het zinrijke XXVII, met deze slotregels:

> Rijg aan geen draad het bonte vogelei,
> Waarin natuur in kiem een zanger leî.
>
> En schreeuwt om voedsel 't hongrig jong in 't nest,
> Tot stilling van dien honger doe uw best!
>
> Wat klein is groeit: de zanger schenkt één keer
> Uw teedre zorg u duizendvoudig weer!

Breeder dan wij het van dezen dichter gewoon zijn is de maatslag in XXXIV:

> Zoete oogenblikken als de Muze mij
> Met zachte wiek het matte voorhoofd koelde.

Plastisch teekent de dichter in XLIII:

> Een molen drijft knarsend zijn wiek in den wind -
> Bij wijlen staat 't steenen gevaarte
> Te schudden van eigene zwaarte;
> Het kraakt in de steunsels van stellings gebint.

Vol waarheid is het landschap ons in XLV ‘Uit mistig grijze morgenstrepen’ geschilderd; frisch en zangerig het Meilied dat den bundel besluit.

Frankrijk's oudste tooneeldichters.

I.

Caliban, de meest oorspronkelijke stylist onder de medewerkers van *Le Figaro*, droomde onlangs van een Parijs zonder schouwburgen. De eene was verbrand, eene tweede afgekeurd als onveilig, een derde verlaten, een vierde voor goed gefailleerd; alle waren ze verdwenen. De hoofdstad was herschapen in een lusthof, waar de boomen zich verhieven tot de hoogte eener vijfde verdieping, waar men, van zijn balcon af, de hand slechts had uit te strekken om de vruchten te plukken die de milde natuur den stedeling aanbood, ter vergoeding voor de vruchten der dramatische kunst, die hem voortaan zouden worden onthouden.

Of deze paradijsstaat naar den smaak zou wezen van de groote meerderheid van Caliban's lezers, kan gerust worden betwijfeld. En de vreemdeling zou waarschijnlijk boven het lommer van zulk een Paris-verger de voorkeur geven aan de dorre hitte van een Paris-désert, mits hij zeker ware de oasissen van het tooneel in die woestijn te vinden.

Alleen de nachtmerries door den brand der Opéra-Comique voor de verbeelding opgeroepen verklaren Caliban's zonderlingen droom. In normalen toestand wordt niemand door zulk een visioen gepijnigd, veel minder er door gestreeld. Wie kan zich Parijs voorstellen zonder theaters? Het zou immers Parijs niet meer wezen. Is een acteur daar niet minstens even groot als een senator? Veroorzaakt het ontslag eener tooneelspeelster er niet evenveel drukte als eene ministeriëele crisis? Brengt een nieuw tooneelstuk van Dumas of Sardou er niet evenveel pennen in beweging als een nieuw ontwerp van militaire orga-

nisatie, en wordt het opkomen eener nieuwe ‘étoile’ er niet met dezelfde mate van geestdrift begroet als een nieuwe vertooning van generaal Boulanger?

Wij kunnen ons zelfs niet verbeelden dat het ooit anders geweest is. Die deftige Comédie-Française, met haar pontifiëerende sociétaires, dat jolige Palais-Royal, die guitige Variétés, dat boeiende Vaudeville, dat verrassende Gymnase, - het schijnen ons alle eerbiedwaardige instellingen toe, monumenten van den franschen smaak en den franschen geest, even oud als die smaak en die geest zelve.

Het valt ons reeds moeielijk ons eene voorstelling te vormen van het Parijs uit de tweede helft der zeventiende eeuw, toen Molière zijn plaats nog veroveren moest, toen hij de koninklijke bescherming vroeg als een onmisbaar hulpmiddel in den strijd tegen twee coucurreerende fransche troepen; toen Italianen en Spanjaarden nog glansrijk konden wedijveren met het opkomend nationaal tooneel. En wanneer wij, nog een eeuw hooger opklimmend, lezen van het eerste fransche treurspel en het eerste fransche blijspel, die, op de binnenplaats van eene inrichting van onderwijs, voor een publiek van geleerden en studenten vertoond werden, dan vragen wij ons verbaasd af, of er werkelijk te Parijs op tooneelgebied zulk eene creatio ex nihilo heeft plaats gevonden, en welke chaotische toestand dan wel aan die schepping is voorafgegaan.

Op die vragen blijven de meeste Franschen het antwoord schuldig. Of liever, zij zoeken niet naar het antwoord, omdat de vraag hen vrij onverschillig laat. Zij bevinden zich in den toestand van iemand wiens fortuin gemaakt is, en die er zich weinig om bekommert of zijne voorvaderen wel altijd even rijk geweest zijn als hij zelf. Wat deert hem het verleden, nu hetgeen hij is en hetgeen hij bezit hem ten volle bevredigt? Hij gevoelt geen behoefte om in het gloriezonnetje der vaderen zich te gaan koesteren, daar van zijn eigen hemellicht en warmte genoeg op hem afstraalt. Voorzeker, hij wil het niet afkeuren dat Corneille, Racine en Molière hun verjaardagen hebben, die in de officiëele schouwburgen door klassieke vertooningen worden herdacht en gevierd. Maar in dit edele drietal vindt hij dan ook, op het gebied der dramatische compositie van zijn land, den aanvang en oorsprong aller dingen. Zij vormen de uiterste grens van zijne herinnering, evenals voor den geloovigen Hindoe

Brahma's heilige drievuldigheid de grens vormt van zijne bespiegeling over den oorsprong der wereld. Met deze drie namen acht hij het ontstaan der tooneelpoëzie in Frankrijk meer dan voldoende verhaald en verklaard. En zelfs deze drie zal hij gaarne vergeten voor een nieuw intrigestuk van Sardou, voor een nieuwe gedramatiseerde stelling van Dumas, misschien zelfs voor een nieuwe klucht in den trant van Labiche.

Hij wien iets meer van zijne letterkundige opvoeding is bijgebleven, beroept zich op Boileau, om te beweren dat het tooneel langen tijd in Frankrijk ‘een onbekend genoegen’ is geweest; dat de oude Franschen, alle even vroom en godzalig, een afschuw hadden van het theater; dat eindelijk een ruwe troep bedevaartgangers te Parijs de planken heeft beklommen, en dat deze ongeroepen tooneelspelers, door dwazen godsdienstijver vervoerd, in hunne onnoozelheid, de heiligen, de Maagd Maria, ja God zelven op hunne kermistribune hebben laten optreden.

En toch, zooveel woorden, zooveel dwalingen in de bedoelde versregels van *l'Art poétique*. Met die ‘troupe grossière de pélerins’, die, volgens Boileau, het allereerst de geestelijke schouwspelen hebben opgevoerd, bedoelt hij de ‘confrères de la Passion’, die in het begin der vijftiende eeuw het eerst als een vaste troep met een vast repertoire optraden. Maar deze mannen deden niets anders dan te Parijs eene taak aanvaarden die reeds minstens een eeuw lang, in bijna geheel Frankrijk, door allerlei liefhebbers vervuld werd. Boileau, wien het, gelijk men weet, soms zooveel moeite kostte een goed rijmwoord te vinden, heeft al een zeer slechte keuze gedaan toen hij schreef:

> Chez nos dévots aïeux le théâtre *abhorré*
> Fut longtemps dans la France un plaisir ignoré.

Adoré ware vrij wat juister geweest. Want zelfs in den tijd toen aan het publiek nog niet anders geboden werd dan gewijde vertooningen, zat en stond het uren, ja, dagen lang, naar deze voorstellingen te luisteren, vol eerbied voor de bijbelsche en kerkelijke legenden die hier ten tooneele gebracht werden, en tevens met lachlust genoeg bezield om in luidruchtig handgeklap los te barsten, wanneer de duivelen, in zotte kleeding, een woesten uitval deden uit de hel, of wanneer de nar, in een

komisch intermezzo, de taal van den godsdienst door eenige dwaasheden verving.

Intusschen klimt de bloeitijd van deze middeleeuwsche tooneellitteratuur in Frankrijk niet hooger op dan het einde der veertiende eeuw. Uit dien tijd, en bovenal uit de vijftiende eeuw, dagteckenen die uitvoerige, eindelooze mysteriespelen, die op de marktpleinen vertoond werden met een rijkdom van decoratief en tooneelschikking waarover de vervaardigers onzer moderne feeërïen verbaasd zouden staan, zoo zij er mede bekend waren. Wel was de geestelijkheid reeds in de tiende eeuw begonnen, ten einde den smaak voor het dramatische bij de geloovigen te bevredigen, op enkele hooge feesten, met name op Kerstmis en Paschen, den inhoud der evangelieverhalen niet alleen voor te dragen, doch ook voor te stellen. Doch langen tijd bleven deze voorstellingen hoogst eenvoudig; uitsluitend in de kerken, en alleen door priesters en koorknapen werden zij vertoond, terwijl de taal der liturgie, het latijn, slechts bij uitzondering door een of meer versregels in de volkstaal werd toegelicht. Eerst op den langen duur heeft het tooneel zich weten los te maken van de liturgie, zich weten te vestigen buiten de kerk, om ten slotte zich geheel en al af te scheiden van den godsdienst.

Ook het komisch element der tooneelvertooningen, dat langen tijd vermengd bleef met het geestelijk element, waaruit het, langs natuurlijken weg, zich ontwikkeld had, komt eerst in het laatst der veertiende en in de vijftiende eeuw tot zijn volle recht. Niet ouder zijn die tallooze ‘farces’, die ‘sermons joyeux’, die ‘sotties’, die, gespeeld door corporaties van levenslustige clercken, of door onbezorgde zonen der Parijsche burgerij, den grondslag vormen van het nationale blijspel der Franschen.

Wie beproeft nog hooger op te klimmen, vindt, behalve enkele dorre opgaven van vertooningen, in stedelijke archieven bewaard[1)], bijna geen enkel spoor van fragmenten eener dramatische letterkunde. Al wat ons uit de eerste helft der veertiende eeuw gebleven is, bestaat in eene verzameling gedramatiseerde Mirakelen van Onze Lieve Vrouw[2)], waarschijnlijk het reper-

1) De oudste gedagteekende opgave van een tooneelvertooning is van 1290.
2) *Miracles de la S. Vierge par personnages*, uitgegeven door de Société des anciens textes français.

toire van ééne enkele letterkundig-godsdienstige vereeniging. Uit de dertiende eeuw bezitten wij niets dan een gedramatiseerd mirakelspel van den Parijschen dichter Rutebeuf, waarin de bekende middeleeuwsche legende van Theophilus is behandeld, en drie stukken, waaronder twee zuiver wereldlijke drama's, van de beide artesische dichters, Jean Bodel en Adam de la Hale. Uit de twaalfde eeuw scheen nagenoeg alles verloren gegaan, totdat een geestelijk drama in normandischen tongval, het zoogenaamde *drame d'Adam*, een dertigtal jaren geleden, in de bibliotheek van Tours is teruggevonden[1].

Al wat aan deze gedichten voorafgaat, het moge belangrijk zijn voor de geschiedenis van het drama, kan niet tot de eigenlijke tooneellitteratuur der Franschen gerekend worden. Zoolang de geheele kunst eenvoudig hierin bestond dat somtijds een vers, eene strofe, in de volkstaal geschreven, tusschen den latijnschen tekst van een geestelijk schouwspel werd ingevoegd, zoolang was wel de weg gebaand, maar nog niet de weg ingeslagen die heenvoerde naar het nationaal tooneel.

Wij mogen dus als zeker aannemen, dat de oudste proeve van een letterkundig drama in Frankrijk hoogstens tot de twaalfde eeuw kan gerekend worden, en dat pas in de dertiende eeuw de eerste sporen zich voordoen van het ontstaan eener vrije, onkerkelijke tooneelpoëzie. In diezelfde dagen dus, waarin de epische volksdichters hun bloeitijd vierden, waarin de vervaardigers en omwerkers der fransche ridderromans tallooze hoorders en lezers boeiden door de avonturen hunner strijdhaftige en verliefde helden, waarin de verzenmakende moralisten niet ophielden hunne eentonige leerdichten te rijmen, waarin de lyrische poëeten schitterden aan de hoven van Champagne en van Vlaanderen, - in diezelfde dagen was slechts hier en daar een enkel dramatisch dichter te vinden die een werk voortbracht treffend en belangrijk genoeg om voor zijne tijdgenooten opgevoerd te worden en voor het nageslacht bewaard te blijven.

Een drietal namen van schrijvers, een vijftal dramatische

1) Door Luzarche, die eene eerste uitgave bezorgd heeft. In het handschrift draagt het stuk den titel *Representacio Adoe*. Uit de twaalfde eeuw dagteekent ook nog een veel korter fragment, behoorende tot eene vertooning van de opstanding van Christus, uitgegeven door Achille Jubinal in 1834 en opgenomen in het *Théâtre français an Moyen-Age*.

gedichten, - ziedaar alles wat twee eeuwen ons opleveren[1]. In de twaalfde en in de dertiende eeuw had Frankrijk nog geen tooneel, en Parijs nog geen schouwburgen. Caliban's droombeeld was toen eene werkelijkheid.

Doch juist omdat ze toen zoo hoogst, zeldzaam waren, deze alleroudste voorgangers van Corneille en Victor Hugo, van Molière, Sardou en Dumas, loont het de moeite hun werk van naderbij te bezien. Zij vertegenwoordigen niet een bestaand letterkundig genre; zij waagden het nieuwe wegen te bewandelen; en het individueel karakter van hun talent openbaart zich dus veel sterker in hun arbeid dan dit bij de meeste letterkundige voortbrengselen der Middeleeuwen het geval is.

Het stuk van Rutebeuf, dat, met uitzondering van eene enkele realistische scène, al te zeer op de oude leest geschoeid is en den dichter al te weinig gelegenheid geeft om de eigenaardigheid van zijn talent te doen uitkomen, laten wij, om niet te uitvoerig te worden, ter zijde. Eveneens kiezen wij van Adam de la Hale slechts één der beide ons bewaarde tooneelspelen. Zoo blijven ons drie stukken ter behandeling over, die door hun inhoud drie verschillende phasen vertegenwoordigen uit de oudste geschiedenis der dramatische letterkunde, en die alle drie, ofschoon niet alle in dezelfde mate, door vorm en samenstelling, getuigenis afleggen voor de virtuositeit welke de vaardigheid der Franschen in het beoefenen van deze kunst beroemd heeft gemaakt.

Eene korte studie over Frankrijk's oudste tooneeldichters moge voor onze lezers eene niet onwelkome bijdrage zijn tot hunne kennis van de geschiedenis der dramatische letterkunde.

II.

Nummer een is, zooals wij reeds zeiden, een anonymus. De man is niet ijdel genoeg geweest om zijn werk te onderteekenen, dat hij zoowel ter stichting als ter verstrooiing zijner medeburgers had vervaardigd. Intusschen, zijne taal heeft hem een weinig verraden; hij was een Normandiër - evenals de groote Corneille, - en wij willen aannemen dat hij in een der

1) Uit de twaalfde eeuw de *Representacio Adoe* van-den onbekenden Normandiër. Uit de dertiende eeuw: Rutebeuf's *Miracle Theophilus*, Jean Bodel's *Jeu S. Nicholai*, het *Jeu de Ja feuillée* en *Robin et Marion* van Adam de la Hale.

normandische steden het geestelijk drama heeft laten opvoeren dat hij zelf *De vertooning van Adam* genoemd heeft[1)].

De schrijver behoorde blijkbaar tot den geestelijken stand; maar hij heeft zijn stuk, dat dertienhonderd versregels lang is, geheel en al in de volkstaal geschreven. Voor de opvoering hebben hem waarschijnlijk jonge, aankomende geestelijken, enkele oudere priesters, doch tevens een zeker aantal leeken ter zijde gestaan. Hij had in het geheel achttien personen noodig, behalve een voldoend aantal duivelen.

Ofschoon het stuk zich, wat den inhoud betreft, geheel en al aansluit aan het oude liturgische drama, dat in de kerken gespeeld werd, zoo staan wij reeds buiten de deur van het heiligdom.

Op het plein, vlak vóór de kerk, heeft men het tooneel opgeslagen; of liever, men heeft een gedeelte van dat pleintje voor tooneel ingericht, alles zeer eenvoudig, maar toch met zorg; want de schrijver is er op gesteld dat de vertooning naar eisch van stapel zal loopen, naar genoegen van de geestelijkheid en ter bevrediging van het publiek. Niets van hetgeen de mise-en-scène betreft heeft hij aan het toeval overgelaten. Allerlei uitvoerige aanwijzingen heeft hij, in het latijn, tusschen den franschen tekst ingevoegd.

Tegen het kerkportaal aan staat, aan den eenen kant, een spreekgestoelte, waarop een prediker zal plaats nemen; deze zal van daar het koor kunnen leiden, dat in het portaal zelf is opgesteld; tevens zal hij, nu en dan, aan spelers en toeschouwers de noodige aanwijzingen kunnen doen betreffende de tooneelen die volgen zullen, terwijl hij, ten slotte, met eene berijmde predicatie het stuk zal mogen besluiten. Aan den anderen kant van den ingang verheft zich een stellage, waartoe twee trappen toegang verleenen, een van de kerk uit, een van het plein naar boven. Deze stellage is omhangen met veelkleurige draperiën van zijde, zoo hoog dat de personen die er op zullen staan, alleen van de schouders af gezien kunnen worden. De stellage is bij den aanvang nog ledig, maar wat die plaats moet voorstellen is duidelijk te raden: welriekende bloemen en breede bladeren hangen over de leuning, terwijl zich overal

1) Het *drame d'Adam* is eerst uitgegeven door Luzarche, in 1854, later, in 1877 door L. Palastre. Men zie Littré's studie ‘sur Adam, mystère’ in zijne *Histoire de la langue française*, II, p. 35.

kleine boompjes verheffen, waaraan vruchten zijn opgehangen. Het geheel moet, volgens den bepaalden wil van den schrijver, een ‘aangenamen’ indruk maken. Want dit is het lustoord bij uitnemendheid, het aardsche paradijs. Links van het paradijs, niet ver van de kerkdeur, staan twee lage banken; deze zullen eerst in het derde bedrijf noodig zijn; op de eerste zullen de oude israëlietische profeten plaats nemen, op de andere de mannen der joodsche synagoge. Aan de rechterzijde, op het midden van het pleintje, heeft men eenige scheppen aarde neergeworpen; hier zullen Adam en Eva, na hunne verbanning uit het paradijs, den grond moeten bebouwen; in de buurt staat een bank, waarop zij zullen kunnen uitrusten. Nog meer naar voren zijn twee groote steenblokken neergelegd; het zijn de altaren waarop Kaïn en Abel in het tweede bedrijf zullen offeren. Aan de rechterzijde, tegen de kerk aan, is een soort van toren opgericht met tralievensters en met een vreeselijken drakenmuil tot ingang; dit is de hel, de woning der duivelen; door de vensters bespeurt men ketels en potten, die duidelijk verraden welk soort van keuken zich achter die tralies verbergt; aan den ingang ligt het noodige vlas gereed om bij gelegenheid te worden aangestoken.

De schrijver schijnt er vrij wat werk mee gehad te hebben om zijne vertooners hunne rollen behoorlijk te doen instudeeren; vooral zijn Adam schijnt wat hardleersch te zijn geweest, en van versbouw schijnt niemand een juist begrip te hebben gehad. Wij lezen althans in de latijnsche aanwijzing: ‘Laat Adam goed opletten wanneer hij antwoorden moet, en het niet te haastig en ook niet te langzaam doen; niet alleen hij, maar alle vertooners, moeten hun rollen goed hebben ingestudeerd; men moet hen geleerd hebben bedaard en duidelijk te spreken en passende bewegingen te maken; laat hen vooral de versregels voordragen zooals zij er staan, geen enkele lettergreep weglaten en er geen enkele bijvoegen, maar alles flink uitspreken en in de orde waarin het is opgegeven.’

Bij het begin der opvoering is het tooneel ledig; alleen bespeurt men in den helletoren reeds de gezichten der duivelen; zij hebben dierevellen om de leden geslagen en dragen horens op het hoofd.

Nu treedt met plechtigen tred een priester, in de wijde dalmatica gehuld, uit het kerkgebouw te voorschijn. Hij stelt de

godheid voor, door den schrijver eerbiedig aangeduid met den latijnschen naam *Figura*. Vóór hem verschijnen, op de trap die naar het paradijs voert, twee personen: de eerste, in het rood gekleed, is Adam, de tweede, een priester die een wit vrouwengewaad heeft aangetrokken en het hoofd bedekt heeft met een wit zijden sluier, moet Eva voorstellen. Adam staat een trede hooger dan zijn vrouw. Beide, zegt de schrijver, moeten er kalm uitzien. *Figura* spreekt hen toe, schrijft hun allerlei plichten voor, wandelt met hen het tooneel rond, en wijst hun het bekoorlijk paradijs aan als hunne woonplaats. Nauwelijks is *Figura* in de kerk teruggegaan, of de drakenmuil opent zich; eene bende duivelen stuift gillend en juichend over het plein en wekt schrik of uitgelaten vroolijkheid bij de menigte. Elk der demonen klimt even op de trappen van het paradijs en toont spottend aan Eva de verboden vrucht. Het laatst van alle komt het opperhoofd van den gevaarlijken troep, in den tekst *Diabolus* genoemd; hij groet Adam vriendelijk en tracht hem over te halen van de verboden vrucht te plukken. Maar Adam weigert hooghartig voor zulk een kleinigheid in onmin te geraken met zijn Schepper, dien hij als een trouw vazal, naar den trant van het leenrecht, dienen wil. Bij Eva is de verleider, zooals bekend is, gelukkiger. Hij maakt van de gelegenheid gebruik dat Adam in den tuin wandelt om haar zijn hof te gaan maken, en meent niet beter gehoor bij haar te kunnen vinden (het middel is later meer aangewend, en dikwijls met succès) dan door kwaad te spreken van haar man.

‘Ik heb Adam gezien, zegt hij: die man is niet wijs... J'ai vu Adam, mais il est fols.’ *Eva:* ‘Hij is wat hooghartig.’ *Diabolus:* ‘Wij zullen hem wel klein krijgen.’ *Eva:* ‘Hij is een edelman.’ *Diabolus:* ‘Een edelman? Hij heeft een lage ziel; hij kent zijn eigen belang niet. Wees wijzer en zorg voor u zelve.’

En nu regent het complimentjes: ‘Ge zijt zulk een fijn poppetje, frisscher dan een roos, blanker dan kristal, dan sneeuw die op ijs nedervalt. De schepper heeft u beide al zeer zonderling bij elkaar gebracht; gij zijt te teer, hij is te ruw. En toch, ik wil wedden dat gij de wijste zijt van beide.’ Zoo gaat het voort, totdat Eva fluistert: ‘St... wacht tot mijn man zijn middagslaapje doet, dan zal ik de vrucht afplukken.’

Kort hierop had er een merkwaardig tooneel plaats, dat door

de nog niet geblaseerde Franschen der twaalfde eeuw zeker met groote bewondering werd aangestaard. Een kunstig vervaardigde slang (‘serpens artificiose compositus’, zegt de latijnsche tekst) kronkelt zich omhoog langs den stam van den boom der kennis, en Eva buigt zich terzijde naar het zonderlinge dier, alsof zij de geheimzinnige woorden wil opvangen die haar in het oor worden gefluisterd. Daarna plukt zij de vrucht, proeft er van, en met den uitroep; ‘Dieus! quel savor!’ biedt zij Adam zijn deel aan, dat na eenige aarzeling wordt aangenomen en verorberd. Nu teekent zich op het gelaat der ongelukkigen de schaamte en de wroeging over den beganen misstap. De tooneelspelers bukken zich neder achter de opgehangen gordijnen, leggen haastig hunne schitterende kleederen af en komen te voorschijn in alledaagsche lompen, waarop men van te voren de onmisbare vijgebladeren heeft vastgenaaid.

In droevige ontboezemingen geven beide lucht aan hunne smart. Adam is woedend, werpt zijne ongelukkige vrouw allerlei scheldwoorden naar het hoofd, en verklaart dat de rib waaruit zij genomen is liever in het vuur had moeten geroosterd worden. Eva klaagt op echt vrouwelijken toon. ‘Adam, beau sire, spreek mij toch niet zoo ruw toe’, zegt zij: ‘ik ben reeds zwaar genoeg gestraft voor mijne overtreding, en ik meende immers u genoegen te doen’.

Het verdere tooneel levert niets nieuws op; het bijbelsche verhaal wordt op den voet gevolgd. *Figura* verschijnt weer in den hof, de eerste menschen worden vervloekt en uit het paradijs verjaagd. Zij nemen houweel en spade ter hand en gaan den grond omspitten op de plek waar men, voor dit doel, van te voren een hoop aarde had neergeworpen. Wanneer zij zaad hebben uitgestrooid, zetten zij zich een oogenblik op de bank neder om te rusten. Ten einde den vloek van het menschdom zoo plastisch mogelijk voor te stellen, laat de schrijver nu den duivel gebruik maken van dit oogenblik van achteloosheid; Diabolus komt uit de hel te voorschijn en plant haastig eenige dorens en distels op de plek die zoo even bebouwd is. Wanneer Adam en Eva, die tot hun werk terugkeeren, bemerken wat er geschied is, slaan zij over tot wanhoop en werpen zij zich vol vertwijfeling op den grond. Nu vliegt de bende duivelen weer te voorschijn, ditmaal met ketenen en ijzeren boeien in de handen. Adam en Eva worden aangegrepen, gebonden, en

voortgesleept naar de hel, waar zij met groot gejuich door de bewoners worden ontvangen. Nauw zijn zij in den drakenmuil verdwenen, of het vlas, dat aan den ingang gereed lag, wordt aangestoken; rook en vlammen melden het lot dat hen in dezen kerker wacht; terwijl daarbinnen met ketels en pannen een oorverdoovend geraas wordt gemaakt. De helsche bende stuift weer naar buiten, en haar gelach en getier vormt het slottafereel van het eerste bedrijf.

Wanneer de stilte weer een weinig onder de luisterende menigte is teruggekeerd, ziet men twee mannen uit het kerkgebouw te voorschijn treden: de een, in het vuurrood gekleed, is Kaïn, de tweede, in het wit uitgedost, is Abel. Abel draagt een lam in zijne armen, Kaïn, die hier als een gierigaard optreedt, heeft slechts een handvol korenaren bij zich. Na een levendig gesprek, waarin Abel het een schande noemt dat een zoo welgesteld landbouwer als zijn broeder is, het beste achterhield voor eigen gebruik, offeren de beide broeders hunne gave op de gereedliggende steenen; Kaïn, natuurlijk, links, Abel rechts. *Figura* verschijnt weer, om het eene altaar te zegenen, terwijl hij zich van het andere afkeert. Kaïn noodigt daarop zijn broeder uit tot eene wandeling; er ontstaat een twist, die steeds heviger wordt; en wanneer men eindelijk op een ‘verborgen plaats’ is aangekomen, zooals de tekst luidt (de schrijver rekende hierbij op den goeden wil der toeschouwers, die gaarne een pas of tien voor eene verre wandeling aanzagen, en die grif aannamen dat een of ander gedeelte van het open plein een verborgen plekje was), heft Kaïn zijn stok op en slaat zijn broeder zoo geweldig dat deze dood neervalt. De schrijver had, met het oog op Kaïn's hardhandigheid, zijne voorzorgen genomen en, in eene latijnsche aanwijzing, geboden dat de tooneelspeler die Abel moest voorstellen, een koperen pan onder zijne kleederen zou dragen, ten einde zonder nadeel de slagen van zijn broeder te kunnen opvangen.

Wanneer het koor nu gezongen heeft: ‘Caïn, ubi est frater tuus?’ en de moordenaar zich tegenover de godheid heeft zoeken te verantwoorden, komen de duivelen wederom aanrennen en sleepen de beide broeders met zich voort naar de hel, waarin Kaïn ruw wordt binnengeduwd, terwijl Abel met meer hoffelijkheid wordt binnengedragen. Hiermede was het tweede bedrijf geëindigd.

Het derde gedeelte van het stuk bestond in een defilé van de verschillende profeten, die, nadat de zedelijke ellende van den mensch aldus was vertoond geworden, de komst van den reddenden en rechtenden Messias moesten voorspellen. Reeds sinds twee eeuwen was dit defilé - eigenlijk niets anders dan de dramatiseering van eene predicatie die op naam stond van Augustinus - in de kerkelijke liturgie opgenomen, maar de profeten hadden tot dusverre latijn gesproken. In dit geestelijk drama laten zij zich voor het eerst in fransche verzen hooren. Ziehier hoe dit gedeelte vertoond werd. De profeten hielden zich eerst dicht bij de kerkdeur verborgen. De prediker, die op zijn gestoelte stond, riep hen beurt voor beurt op om te profeteeren; zij kwamen achtereenvolgens te voorschijn, zetten zich een oogenblik neder op het voor hen bestemde bankje, spraken dan hunne voorspelling uit, en werden, een poos nadat zij hadden uitgesproken, door de duivelen weggehaald en voorloopig in de hel weggeborgen; want ook voor hen zou deze tot verblijfplaats dienen tot aan de komst van den Christus. De schrijver duidt deze handeling tot in bijzonderheden zeer nauwkeurig aan, en geeft daarbij het eigenaardig costuum op waarin ieder der zoogenaamde ‘profeten’ verschijnen moest. Abraham, die het allereerst werd opgeroepen, moest een langen baard dragen en een wijde kleeding; Mozes moest een staf in de eene hand houden en in de andere de tafelen der wet; Aäron moest gekleed zijn als een bisschop; David, als een koning; Salomo eveneens, maar deze moest er jonger uitzien; Bileam - want deze mocht niet ontbreken; zijn optreden was een der aantrekkelijkheden van het stuk - moest er uitzien als een grijsaard en op zijne ezelin komen aanrijden; hij moest verder rijden dan het bankje, en zijn lastdier mocht zelfs de hoeven zetten op de trappen die naar het paradijs voerden; geen geringe vroolijkheid ontstond er onder het publiek, wanneer de duivelen niet alleen den grijzen ziener, maar ook de ezelin kwamen weghalen, om beide in den helletoren op te sluiten. Nu kwamen nog Habacuc, een oud man; Jeremia, met een boekerol onder den arm; Daniël, die een jong gezicht moest hebben maar de kleederen van een grijsaard moest dragen; Jesaja, in een wijden mantel gehuld, die met het opperhoofd der synagoge eene korte maar heftige discussie moest voeren over de geboorte van den Messias uit eene maagd, en eindelijk koning Nebucadnesar, die sinds

lang in de rij der profeten was opgenomen. De heidensche Sibylle en de romeinsche dichter Virgilius, die bij dergelijke profeten-optochten gewoonlijk niet ontbraken, omdat ook zij geacht werden de komst van den Messias te hebben aangekondigd, worden in dit stuk gemist; maar de prediker nam hunne rol over door, in een twintigtal verzen, het einde der wereld te verkondigen. Een laatste woeste uitval der duivelen besloot de voorstelling.

Den schrijver van dit ‘Adamsdrama’ was het in alle opzichten ernst met zijne onderneming. Tot stichting, en tevens tot vermaak der menigte, had hij zijn stuk vervaardigd en de vertooning geregeld. Den vorm had hij met zorg bewerkt; zijne verzen, in het pittige fransch der twaalfde eeuw geschreven, zijn fraai; de dialoog is levendig, de gang van het stuk waardig; de ‘diableries’ beletten al te groote stemmigheid.

Over het geheel had de schrijver het kerkelijk karakter der voorstelling behouden; er werden nu en dan latijnsche koren gezongen, en de prediker bleef den ganschen tijd op zijn post. Maar, zoo de stof, en zelfs een groot gedeelte van den vorm van zijn stuk hem door de overlevering waren aan de hand gedaan, hij had die stof met groote vrijmoedigheid, zelfs nu en dan met oorspronkelijkheid behandeld. Hier hebben wij in waarheid den eersten franschen tooneeldichter voor ons. In zijne Eva teekent hij de fransche vrouw, toegerust met de noodige ijdelheid en koketterie, zeer gevoelig voor complimentjes, en wier oor altijd half open staat als haar gezegd wordt dat zij veel te goed is voor den man dien zij heeft moeten trouwen, terwijl zij toch per slot van rekening het ongeluk even moedig draagt en voor haar brood even hard werkt als hij.

De twist tusschen den gullen Abel en den gierigen, nijdigen Kaïn is een tooneeltje uit eene comédie de moeurs, terwijl de vleitaal van den franschen hofmaker reeds zoo zoet klinkt in de zangerige verzen die de zwarte Diabolus Eva toefluistert:

> Tu es fieblette et tendre chose,
> Tu es plus fresche que n'est rose,
> Tu es plus blanche que crystal,
> Que nief qui chiet sor glace en val.

De schrijver was zich bewust dat hij concurreerde met de

speellieden van zijn tijd, die het publiek onthaalden op ‘chansons de geste’, waarin de edele Karel de Groote en de dappere Roelant bezongen werden. Hij laat aan het slot van zijn stuk den prediker zeggen, dat men liever naar zijn godsdienstig tooneelstuk moest komen luisteren dan naar die wereldsche liederen. Maar hij had gelijk zich met de dichters der epische zangen op ééne lijn te stellen; hij was een letterkundige, evenals zij.

Zijne reclame ten gunste van het tooneel tegenover het heldendicht en den roman gold gewis meer den geestelijken inhoud dan den dramatischen vorm van zijn gedicht. Maar dat hij de concurrentie aandurfde, in een tijd toen de jongleurs overal rondreisden om hunne ‘chansons de geste’ voor te dragen, toen de voorlezing der ridderromans de heeren en hunne hovelingen in verrukking bracht, bewijst voor zijn letterkundigen blik, voor de juistheid van zijn inzicht in het karakter van den franschen smaak. Drie eeuwen later was de bloeitijd der epische dichtkunst sinds lang gesloten; en juist toen verscheen dat ontzaggelijk *Mistère du Viel Testament*, welks opvoering een zorg van maanden eischte, welks vertooning dagen lang duurde, bij welks inrichting wonderen van costumeering en tooneelwisseling voor den dag kwamen, waarbij de halve stad op het tooneel verscheen en duivelen en engelen, door ‘konst- en vliegwerk’ gedragen, de tooneelruimte in alle afmetingen doorkruisten. Welnu, dat geweldige tooneelstuk is eigenlijk niets anders dan de breedere ontwikkeling derzelfde stof die hier in soberder vormen, met eenvoudiger hulpmiddelen, in naïever trant, maar nu en dan met fijner toetsen, voor het eerst in de volkstaal tot een afgerond drama is verwerkt geworden.

In de twaalfde eeuw is de onbekende Normandiër, een weinig geteld letterkundige onder zijne confrères, een van de mannen der toekomst geweest.

II.

Met den tweede van Frankrijks oudste tooneeldichters zijn wij eene eeuw verder, of misschien slechts een halve eeuw; want het is waarschijnlijk dat zijn leeftijd tot de eerste helft der dertiende eeuw behoort. Ditmaal bevinden wij ons niet meer in Normandië, maar in een der bloeiendste steden van

Noord-Frankrijk, op de grenzen van Vlaanderen, te Arras, de hoofdplaats van het graafschap Artois.

Arras is een vroolijk plaatsje. Hier heeft de adel slechts weinig te zeggen; de ridders - waarvan trouwens vele ter kruisvaart naar het Oosten getrokken zijn - hebben er niet het hoogste woord. De rijke burgers voeren er den boventoon. Zij hebben het goed in de wereld en leiden zelfs een lekker leven. Er wordt veel feest gevierd en veel goede wijn gedronken. Maar er worden ook veel vroolijke liedjes gezongen, en van de allerfraaiste. Geen wonder. Arras telt onder zijne ingezetenen menig voortreffelijk dichter. De verzenmakers en toonkunstenaars van Arras zijn in geheel Noord-Frankrijk beroemd. Een al te luidruchtige en overmoedige spotgeest heeft zelfs een lied vervaardigd waarin hij verhaalt dat de Schepper zelf, toen hij zich eens ontstemd en krank gevoelde, op aarde was nedergedaald en Arras bezocht had, om er het geheim der schoone rijmkunst te leeren.

> Je vi l'autre jour le ciel la sus fendre;
> Dieus vouloit d'Arras les motés aprendre.

Ook het letterkundig leven is er dus in vollen bloei. Sinds geruimen tijd bestaat er, onder de bescherming der Heilige Maagd, eene vereeniging, die uit geestelijken zoowel als uit leeken is samengesteld, waar men bijeenkomt om verzen voor te dragen en aan te hooren, waar men prijzen uitlooft aan de beste dichters en wedstrijden opent in geestelijke en wereldlijke liederen. Deze vereeniging, evenals hare talrijke zustergenootschappen in Noord-Frankrijk, ‘puy’ genoemd, - waarschijnlijk aldus geheeten naar de estrade (*podium, puy*), waarop de deelnemers aan den wedstrijd plaats namen wanneer zij hunne verzen voordroegen, en waarop het bestuur, met den zoogenaamden ‘vorst’ aan het hoofd, zetelde, - is in den omtrek vermaard. Zij heeft pas eene hervorming ondergaan, of, zooals men toen zeide, zij is ‘gerestaureerd’ geworden. Vroeger uitsluitend gewijd aan de verheerlijking der Heilige Maagd, heeft zij in den laatsten tijd een leekenkarakter aangenomen, dat er niet weinig toe bijdraagt om verscheidenheid te brengen in de stof die de dichters van dit ‘puy’ behandelen.

Tot de mannen van beteekenis op wie het ‘puy’ van Arras

roem draagt, behoort ook J e a n B o d e l . Onder de werken die zijn naam voor goed hebben gevestigd, vermeldt men met eere, behalve tal van liederen, een lang heldendicht, ‘het lied der Saksers’ geheeten, waarin de strijd van Karel den Groote tegen zijne oostelijke vijanden in lange tiraden bezongen wordt. Sommige zijner vrienden verwijten hem dat hij geen deel neemt aan een kruistocht. Hij is gevoelig voor die verwijten en denkt er ernstig over om het kruis op zijn schouder te hechten. Hij vermoedt nog niet dat het nooit zoover komen zal, omdat hij kort vóór de uitvoering van zijn plan door de gevreesde melaatschheid zal worden aangetast, die hem voor goed uit den kring zijner vroolijke vrienden zal verbannen, en hem zal noodzaken om tot aan zijn dood toe, op stadskosten, in een afgelegen lazareth te worden verpleegd.

Maar op het oogenblik waarop ik Jean Bodel aan mijne lezers voorstel, denkt hij nog niet aan zulk een treurigen afloop van zijn vroolijk leven. Eenige vrienden, misschien wel de leden van het ‘puy’, hebben hem aangezocht om een tooneelstuk voor hen te schrijven ter gelegenheid van het naderend Sint-Nicolaasfeest. Den dag vóór het feest, den 5^{den} December, willen zij het opvoeren, zooals dit op heilige dagen meer geschiedt. Het plein vóór de kerk zal misschien wel voor de vertooning beschikbaar wezen, en anders is er in den omtrek der stad, vóór een of andere herberg, wel ruimte genoeg.

De heeren willen blijkbaar iets bijzonders hebben. Want aan tooneelspelen ter eere van Sint-Nicolaas ontbreekt het anders niet. Uit het bestaande repertorium ware licht eene keuze te doen. Een vermaarde abdij houdt vier mirakelspelen van Sint-Nicolaas ter beschikking der liefhebbers, alle in latijnsche verzen geschreven. Zelfs de groote Hilarius, de leerling van Abélard, heeft eene Sint-Nicolaaslegende voor het tooneel bewerkt, en ter wille der toeschouwers heeft hij fransche verzen met de latijnsche vermengd.

Doch dit is het niet wat men zoekt. Men wil, vooreerst, iets dat van het begin tot het einde in de volkstaal geschreven zij; en bovendien, iets waarin van Sint-Nicolaas wel de noodige notitie genomen wordt, maar waarin toch over iets meer en over iets anders dan den beroemden bisschop van Myra wordt gesproken. Een gelegenheidstuk derhalve, maar niet al te officiëel. Enfin dit is de zaak van den dichter.

Jean Bodel acht zich gevleid door dit verzoek. Hij heeft er tot nu toe nog wel niet aan gedacht om drama's te schrijven (dit laat men nog in zijn tijd gewoonlijk aan de geestelijkheid over), maar het plan lacht hem toe. Zijne vrijheid heeft men niet aan banden willen leggen. Zoo Sint-Nicolaas maar een plaatsje krijgt in het stuk, kan hij verder op dat thema borduren wat hij verkiest. Bij voorbeeld, iets over de kruistochten; dat is een onderwerp dat actualiteit heeft; elken dag wordt er in de hoofdstad van Artois over den strijd in het verre Oosten en zijn wisselenden uitslag gesproken. En wanneer hij er dan eenige vroolijke kroegtooneeltjes uit den omtrek van Arras kon bijvoegen, zou het publiek zich zeker amuseeren, terwijl Sint-Nicolaas tegelijk voldaan zou wezen.

Fluks zoekt Jean Bodel uit de algemeen verbreide Sint-Nicolaaslegenden er eene uit die hem het meeste aantrekt. Het is het verhaal van een Jood, die den heilige bovenmatig vereerde en een beeld van den bisschop in zijne woning had. De Jood was zeer rijk, en toen hij eens de stad zijner inwoning moest verlaten, kwam hij op den inval om de wacht over zijne schatten aan het heiligenbeeld toe te vertrouwen; met zulk een beschermer kon hij de deuren van zijne woning en het deksel van zijn geldkist gerust laten open staan. Het geloof van den man werd aanvankelijk beschaamd; dieven drongen in zijn huis en roofden zijn schat. Maar Sint-Nicolaas verscheen in eigen persoon aan de dieven, en op zijn bevel brachten deze het geroofde geld eerlijk terug.

Ditzelfde verhaal was reeds door Hilarius voor het tooneel zijner abdij behandeld; alleen had deze van den Jood een Barbaar gemaakt. Waarom zou Jean Bodel die figuur niet nog eens eene nieuwe transformatie laten ondergaan, en van den Barbaar een turkschen koning maken? Zoo konden de kruistochten ongezocht worden opgenomen in de vertooning. En, wat de Vlaamsche herberg betreft, deze achtte men overal op haar plaats: onder Joden en Turken in Afrika even goed als in Frankrijk.

Met lust en opgewektheid zet Jean Bodel zich aan het werk, en op den bestemden tijd heeft hij een stuk gereed van meer dan vijftienhonderd verzen, waarin twee-en-twintig personen optreden, ongerekend de noodige figuranten. Een der twee-en-twintig is natuurlijk Sint-Nicolaas zelf. Als tegenhanger van

den heilige zal Tervagan, de geheimzinnige god der Sarracenen, in persoon, althans *in effigie*, op het tooneel komen, terwijl het bovennatuurlijk element, behalve door den bisschop, nog door een engel zal vertegenwoordigd zijn.

Het stuk draagt den titel, in artesischen tongval, *Li Jus Saint Nicholai*, d.i. Le Jeu de Saint Nicolas, de Sint-Nicolaasvertooning[1].

Eerst treedt een prediker op, *li prekiere*, die in een lange reeks verzen het stuk aankondigt en een uitvoerig overzicht geeft van den inhoud. Voor onzen smaak een zonderling begin. Maar in de Middeleeuwen was men niet erg gespannen op de ontknooping; men verlustigde zich in de bijzonderheden der vertooning zelve. Het publiek luisterde trouwens maar half naar den prediker; men babbelde druk onder elkaar; zoodat de man moest eindigen met te zeggen: wanneer ge stil zijt, zal de vertooning beginnen. ‘Or, nous faites pais, si l'orrés’.

Wij zijn ergens in het Oosten. De Christenen hebben een inval gedaan in het land van een of anderen heidenschen of sarraceenschen vorst, den koning van Afrika, een vurig vereerder van het drietal bekende, of liever onbekende, goden die in de middeleeuwsche letterkunde als vaste typen der nietchristelijke godenwereld optreden: Tervagan, Mahom of Mahomet en Apollijn.

Auberon, de koerier, komt het bericht van den inval aan dien vorst meedeelen. Het land is overstroomd door christenen. Sinds Noach de ark bouwde heeft men zulk een leger niet op de been gezien! Het eerste effect dat deze mededeeling op den koning maakt, is, dat hij in woede ontsteekt tegen zijn god Tervagan en dezen al het goud verwijt waarmede hij zijn leelijke tronie en zijn leelijk lichaam bedekt heeft. Zijn seneschal brengt hem echter tot kalmte, en raadt hem, liever den god te vriend te houden en dezen, ingeval hij de overwinning geeft, tien pond goud te beloven om zijne wangen dikker te maken. De koning geeft gehoor aan dien raad en gaat zich verontschuldigen bij de godheid, die hij door zijn driftige taal

1) Het is uitgegeven door Didot in 1834, en in 1839 door Monmerqué en Michel in hun *Théâtre français au Moyen-Age*.

heeft beleedigd. ‘Neem het mij niet kwalijk,’ zegt hij, ‘jestois plus ivre que soupe’[1)].

Nu wordt het beeld der godheid geraadpleegd omtrent den uitslag van den strijd. Zal de koning overwinnen, dan moet Tervagan lachen, zal de koning den slag verliezen, dan moet hij schreien. Tervagan geeft een dubbelzinnig antwoord. Hij lacht eerst en schreit vervolgens, hetgeen door den verstandigen seneschal (die ook al vooruit loopt op de ontknooping) aldus wordt uitgelegd: de koning zal de christenen verslaan, maar ten slotte zal hij zelf christen worden.

Nu moet Connart, de omroeper, overal in den lande verkondigen, dat de koning van Afrika zijn ban en zijn achterban oproept ten strijde; uit Alexandrië, uit Babylon en Griekenland moeten alle strijdbare mannen opkomen. Intusschen wordt Auberon, de koerier, naar vier onderhoorige emirs of admiraals gezonden: den emir van Iconium, den emir van Orkenië, den emir van Oliferne en den emir van het land bij den Drogenboom, ergens in de buurt van de Doode zee.

Men ziet het, Jean Bodel wist aardig om te springen met de aardrijkskunde. Hij zou nog gewaagder sprongen doen; want pas is Auberon, de koerier, op reis gegaan, met het voornemen om den vlugsten kameel in een oogenblik te achterhalen, of wij treffen hem aan voor een vlaamschen herberg, waar hij een oogenblik aanlegt om uit te rusten en zijn dorst te lesschen. Op het oogenblik dat Auberon verschijnt staat de waard over de deur zijner woning zijn waar aan te prijzen aan de voorbijgangers: men kan uitstekend bij hem dineeren; hij heeft warme broodjes, warme haring, en volle vaten met wijn van Auxerre!

Auberon verdoet hier zijn tijd met drinken en zelfs met dobbelen, waarvoor hij een kameraad vindt in zekeren Cliquet, een gauwdief van beroep, wien hij ten slotte zijn vertering laat betalen. Het was Jean Bodel hier blijkbaar alleen te doen om een realistisch tafereeltje in zijn stuk in te lasschen, en daartoe laat hij den hofkoerier van Afrika over Vlaanderen naar Iconium reizen en hem, als een gewonen boodschaplooper, zijn tijd voor een herberg verbeuzelen. Een oogenblik later

1) De ‘soupe’ is, zooals men weet, een reep brood in wijn gedoopt.

vinden wij hem terug bij de vier beroemde emirs, die beloven met hunne hulptroepen te komen opzetten.

Inderdaad verschijnen de oostersche vorsten op het appèl. De emir van Iconium beweert, dat hij dertig dagen lang met beslagen schoenen over het ijs heeft moeten loopen. De emir van Orkenië is over zee gekomen en heeft, per schip, dertig karrevrachten met edelgesteenten meegebracht; terwijl de emir van het land bij Drogen boom verklaart dat hij niets kan geven, daar men in zijn land geen andere munt kent dan molensteenen.

Na deze aardigheden, die er waarschijnlijk alleen op zijn aangelegd om het publiek aan het lachen te brengen, begint de groote veldslag. De heidenen roepen Mahomet om hulp aan, de christenen bidden tot het Heilige graf. Er verschijnt een engel om hun moed in te spreken. Wel zullen zij allen in den strijd sneuvelen, maar het hemelsche paradijs zal voor hen openstaan.

In dit gedeelte van zijn stuk heeft Jean Bodel aangrijpende gedeelten. Hij, die zoo straks den koerier liet gekscheren met een waard en een boef, legt hier aandoenlijke verzen in den mond der christen-helden. Zeker zweefde hem daarbij het beeld van menigen tijd- en landgenoot voor den geest, die ter kruisvaart was uitgetrokken en die niet was teruggekeerd. Een jong edelman, die pas tot ridder geslagen is, vraagt den hemel verschooning voor zijne jonkheid: ‘On a veü souvent grant cuer en cors petit,’ roept hij vergoelijkend uit, terwijl hij zijn zwaard opheft om een Sarraceen het hoofd te klieven. ‘Dien man wil ik dooden,’ laat hij er op volgen, en voegt er naïef aan toe: ‘indien hij mij niet eerst om het leven brengt’ (sachiez je l'occirai, s'il anchois ne m'occist). Op hetzelfde oogenblik valt hij ontwapend en ontzield neder. De strijd duurt nog een poos voort; maar weldra heet het, in de korte taal der tooneelrégie van Arras: ‘Or tuent li Sarrasin tous les crestiens’.

Geen enkele christen is meer in leven. Het slagveld is met dooden bezaaid. Daar bemerkt de emir van Iconium op eens onder al die lijken een levend man, die geknield ligt voor ‘een gehoornden Mahomet,’ zooals hij zich uitdrukt. Dit zonderlinge wezen is niets anders dan een beeld van Sint-Nicolaas, met den bisschopsmijter getooid, maar welks karakter een ongeloovige

niet duidelijker weet te schetsen dan door hem ‘un Mahommet cornu’ te noemen. Het werd inderdaad tijd dat Jean Bodel den heilige naar wien het stuk genoemd was, op het tooneel liet verschijnen; maar niemand der toehoorders zou hem zeker op het slagveld van Afrika zijn gaan zoeken.

De arme Sint-Nicolaasvereerder, ‘li preudom’, zooals hij in het stuk genoemd wordt, laat zich voor den koning brengen, terwijl een engel eene dichterlijke lijkrede komt uitspreken over de gevallen helden. Drie der emirs hebben eigenhandig den ‘preudhome’ aangevat, de vierde draagt den Mahomet, d.i. het beeld van den heilige.

Door den koning ondervraagd bekent ‘de brave man’, dat hij een vurig aanbidder is van Sint-Nicolaas, en roemt de buitengewone macht van dien heilige, bovenal waar het geldt schatten te beschermen. ‘Al ware dit gansche paleis vol goud,’ zegt hij, ‘en het beeld van Sint-Nicolaas werd er opgelegd, er zou geen korrel van weggeroofd worden of verloren gaan’. De koning wil hem bij zijn woord houden en er de proef van nemen. Intusschen wordt de ongelukkige overgeleverd aan den beul Durant, die hem voorloopig in de gevangenis werpt en hem ontzet door het gezicht van zijn vervaarlijke knots. Verliest de koning ook slechts zooveel goud als hij in zijn oog kan bergen, dan zal de arme man eenvoudig de keus hebben tusschen den brandstapel en het rad. - De verschijning van beulen op het tooneel was in de Middeleeuwen even gewild als die van duivelen. Het slechte en wreede diende evenzeer tot schrik als tot vermaak, en het publiek wilde bij de voorstelling gaarne rillen en lachen.

In hetgeen verder volgt houdt Jean Bodel zich vrij getrouw aan de gewone legende. Het plan van den koning wordt ten uitvoer gelegd; alle deuren en deksels worden opengezet, en de seneschal komt op zonderling plechtigen toon verklaren: ‘Sire, er is geen enkele knecht of schildwacht meer in uw paleis; Uwe Majesteit kan gerust gaan slapen’. De koning legt zich op het tooneel ter ruste, terwijl het beeld van Sint-Nicolaas voor de deur van zijn paleis wordt nedergezet. Ten einde aan de proef niets ontbreke, wordt Connart, de omroeper, de wijde wereld ingezonden, om al den volke bekend te maken, dat 's konings schatten open en bloot liggen, ‘alleen bewaakt door een gehoornden Mahomet, die dood is en zich niet bewegen kan.’

Natuurlijk - en hierin ligt het interessante der tooneeltjes die nu nog moeten afgespeeld worden - natuurlijk komt Connart, op zijn beurt, voor de vlaamsche herberg en treft daar een collega, Raoul, ook een omroeper, die bezig is met luider stemme den nieuwen, pas gestoken wijn van zijn meester aan de verzamelde drinkebroers aan te prijzen: ‘le vin aforé de nouvel, qui est d'Auxerre, a plein tonel!’ - Connart maakt zich bekend; den koning van Afrika schijnt hij vergeten te zijn; want hij verklaart door geboorte omroeper te wezen van de schepenen der stad Arras, eene betrekking die hij sinds zestig jaren waarneemt. Na eenige vermakelijke twisten, die zelfs op een vechtpartij uitloopen, wordt hij als tweede omroeper in dienst genomen door den waard, en de beide herauten, die tot den strijd tegen het druivennat de menigte moeten oproepen, kwijten zich om het hardst van hun taak: ‘Komt den nieuwen wijn proeven! hij is smakelijk, vol en dik; hij klimt uit den beker langs de tong gelijk een eekhorentje in het bosch, zonder eenigen muffen of zuren bijsmaak; droog en mager glijdt hij over den droesem heen; hij is helder als de tranen van een zondaar, en zet zich vast tegen het verhemelte van een lekkerbek. Komt eens kijken hoe hij zijn eigen schuim opeet en springt en tintelt en knettert in de kroezen!’

Het publiek dat naar deze lofspraak luistert en aan deze roepstem gehoor geeft, bestaat, onder meer, uit drie boeven, den ons reeds bekenden Cliquet, die de vertering van den koerier nog niet betaald heeft, en zijne beide makkers, die de beteekenisvolle namen dragen van Pincedés en Rasoir. - Jean Bodel was er blijkbaar zeker van dat de toeschouwers van zijn *Ju Saint Nicholai* zich in de ruwe tafelgesprekken en het kroeggebabbel dezer gasten buitengemeen verlustigen zouden; want hij maakt dit tooneel bovenmatig lang, laat de dieven opsnijden over de sterke stukken die zij reeds bedreven hebben, en spaart zijne toehoorders zelf het dievenargot dier dagen niet. Pincedés doet natuurlijk eer aan zijn naam en het edele dobbelspel wordt niet vergeten. Cliquet, die de eerste afkondiging van Connart gehoord heeft, deelt nu aan zijne makkers mede in welk een toestand de schatten van den koning van Afrika zich op dit oogenblik bevinden. Geen slot, geen grendel, geen schildwacht of kamerdienaar; alleen een houten Mahomet ligt er op om ze te bewaken! Blijde in het vooruitzicht van zulk een buiten-

kansje, ontzien de dieven hun beurs niet langer; zij verdrinken en verspelen hun laatsten penning, en, daar zij nog bovendien in eene vechtpartij elkaâr's kleêren duchtig toetakelen, is de arme waard, die ten minste op hunne rokken als onderpand der betaling gerekend had, wanhopend. Hij wordt echter gerustgesteld door de verzekering, dat hij zijn aandeel zal hebben aan den buit, mits hij den roovers een zak leene om het gestolen goed in te dragen. Aan het verzoek wordt voldaan, en, nadat men zich verzekerd heeft dat de koning gerust slaapt, wordt de houten Sint-Nicolaas ter zijde geschoven en de schat ontvreemd. Wanneer men in de herberg is teraggekeerd en een kaars besteld heeft, wordt de schat afgewogen, in parten verdeeld en verdobbeld. Eindelijk staken de dieven hun spel en vallen ook zij in slaap.

Aan den anderen kant van het tooneel ontwaakt de seneschal van den koning uit een bangen droom: hij heeft des konings schatten in den grond zien verzinken. Nadat hij zich overtuigd heeft dat de droom waarheid bevat, wekt hij zijn meester, en deze, woedend over het gepleegd bedrog, laat den ‘preudome’ voor zich komen en veroordeelt den leugenaar ter dood. De arme man verkrijgt op zijn dringende bede nog één dag uitstel en maakt van de gelegenheid gebruik om Sint-Nicolaas nog eens aan te roepen. De heilige bisschop komt in eigen persoon zijn vereerder te hulp. Onverwacht verschijnt hij in de herberg, wekt de dieven, en gelast hun den geroofden schat terug te brengen en het beeld er weer op te plaatsen. Sidderend van angst gaan de boeven aan dien last voldoen, terwijl Cliquet zijn mantel ter betaling achterlaat. Wel wil Pincedés nog een handje vol goudstukken achterhouden; maar zijne makkers laten het niet toe. Terwijl zij alles weer op zijn plaats leggen, troosten zij zich met het vooruitzicht, dat zij spoedig door andere diefstallen de schade zullen kunnen inhalen.

De koning en zijn seneschal, die ten tweeden male waren ingeslapen, worden opnieuw wakker en ontdekken nu tot hun vreugde dat de schat weer op zijn plaats ligt, ja, dat hij aanzienlijk is vermeerderd. Caesar noch Hercules hebben ooit zooveel goud bezeten! Natuurlijk wordt de ‘preudom’ aanstonds uit zijne gevangenis verlost, tot groote teleurstelling van den beul, wien het spijt dat hij hem maar niet in stilte eens flink gefolterd heeft. Maar Sint-Nicolaas heeft zijn zaak gewonnen. De koning

van Afrika valt den machtigen heilige te voet en zweert openlijk zijn drie goden af, waarbij vooral die schurk van een Tervagan het misgelden moet. Zijn seneschal volgt zijn voorbeeld, en eveneens drie zijner leenplichtige emirs. Alleen de emir van het land bij den Drogen boom verzet zich en weigert. Hij wordt echter op den grond geworpen; men grijpt hem vast en dwingt hem de knieën voor Sint-Nicolaas te buigen. Hij doet het, doch verklaart den heilige openlijk, dat deze slechts ‘de schors van zijne ziel zal bezitten, daar de ziel zelve aan Mahomet toebehoort.’

Ten slotte wordt het publiek nog op een treffenden coup de théâtre onthaald. Het beeld van den versmaden Tervagan begint te spreken, in eene taal echter die niemand verstaat: ‘Palas aron ozinomas’, doch die door den koning verklaard wordt als de laatste stuiptrekkingen van een stervenden god. Hij dwingt dezen dadelijk tot zwijgen door zijn seneschal last te geven al die beelden uit de synagoge (de dichter schrijft ‘synagoge’!) naar beneden te werpen. Aan den last wordt voldaan, waarbij de seneschal de gevallen godheden nog even toeroept dat ze in het rijk van Afrika ‘geen varkensblaas meer waard zijn.’ Allen maken zich gereed om den heiligen doop te ontvangen, en op verzoek van den ‘preudome’ zingt men ten slotte een welgemeend *Te Deum laudamus*.

Ziedaar het oudst bekende wereldlijk drama in Frankrijk, door een vermaarden dichter van professie vervaardigd. Ik zal niet vragen wat men van alle bijzonderheden van dezen warwinkel denkt. Wij hebben zelfs moeite ons een tooneel voor te stellen waarop al deze verschillende tafereelen, tegelijk of kort na elkander, konden vertoond worden. Maar welk eene *verve!* welk eene dramatische dartelheid en stoutmoedigheid! welk een bewustzijn van eigen talent! Veldslagen, engelenverschijningen en kroegtooneelen naast elkaar en door elkaar heen. Aangrijpende verzen, in statige alexandrijnen vervaardigd, en luchtige dievengesprekken in de ruwe volkstaal of in het berijmd boevenargot van dien tijd geschreven.

Welk een eerbied voor het heilige, en toch, welk eene familiariteit in de behandeling! Welk eene minachting voor de juistheid der opgaven van plaats en tijd, en welk eene getrouwheid en nauwkeurigheid in het schilderen der volkstooneelen! Verplaatst de dichter ons in het Oosten, hij bekommert zich

niet om locale kleur; dat de koerier éénmaal van een kameel gewaagt, is alles wat ons aan Afrika doet denken. Maar in de schildering van herberg en gevangenis openbaart hij een realisme van zuiver allooi. Er is iets Shakesperiaansch in deze manier van werken, en wij zien duidelijk uit welke school de groote engelsche tooneeldichter is voortgekomen. Dit is echte romantiek, fransche romantiek zes eeuwen vóór Victor Hugo. Wanneer Frankrijk grootste moderne dichter de theorie der romantische school in de voorrede van zijn *Cromwell* ontwikkelt, ontvouwt hij eenvoudig, wijsgeerig en wetenschappelijk, de beginselen waardoor reeds Jean Bodel zich heeft laten leiden; eenheid van tijd en eenheid van plaats zijn hier ver te zoeken; het heilige en het profane, het verhevene en het komische worden vrijmoedig dooreengemengd; helden vallen, heiligen worden bespot, koningen worden bestolen, goden worden onttroond, dieven en drinkebroers twisten en vechten, omroepers hebben het hoogste woord. En ieder spreekt naar zijn aard, forsch of klagend, plechtig of ruw; men bidt, men spot, men scheldt, men lacht; en het geheimzinnige abracadabra van een godenbeeld huwt zich aan het onbegrijpelijk argot van een troepje schurken. Het publiek wordt beurtelings verteederd en geërgerd, en, wat hoofdzaak is, het amuseert zich kostelijk. De man die in de dertiende eeuw, op bestelling, zulk een stuk wist te maken en op een gegeven stof zoo allerhande wist te borduren, verdient door Molière en Beaumarchais, door d'Ennery en Zola als een confrère, als de ‘doven d'âge’ van het gilde te worden begroet. In eene samenkomst der kunstbroeders zou Jean Bodel wel niet tot definitief voorzitter benoemd worden; die eer behoort aan anderen. Maar als de oudste in jaren zou hij zeker voor eenige uren den fauteuil présidentiel mogen bekleeden, totdat men het eens zou zijn over de keuze van een voorzitter. Misschien zou deze stemming nog zoo gemakkelijk en zoo spoedig niet afloopen, zoodat Jean Bodel geruimen tijd de eereplaats zou kunnen innemen. Al dien tijd zou ze waardig bekleed worden. En indien hij dan in zijne toespraak mocht uitroepen, zooals eens de doyen d'âge der Afgevaardigden van Frankrijk in het Palais Bourbon uitriep: ‘Frankrijk heeft overvloed van glorie!’, dan zou zeker deze interruptie vernomen worden: ‘Gij hebt uw aandeel geleverd!’

III.

Slechts een veertigtal jaren gaan wij verder en te Arras kunnen wij blijven, om kennis te maken met een werk van den tweeden dramaticus uit de dertiende eeuw, Jean Bodel's jongeren tijdgenoot, A d a m d e l a H a l e .

Wij zijn in de dagen der roemrijke regeering van Lodewijk den Heilige; het jaar 1262 is aangebroken. Te Arras is alles nog steeds leven en voorspoed. Men drijft er handel en vermaakt zich gelijk een veertig jaren geleden, ten tijde van Jean Bodel. De letterkundige vereeniging is er niet op achteruit gegaan; het ‘puy’ van Arras verkeert in vollen bloei; het telt de knapste en geestigste dichters onder zijne leden, en aller roem is de dertigjarige Adam de la Hale. Adam is een gestudeerd persoon, ‘bachelier en théologie’ waarschijnlijk, en heeft recht op den titel van ‘maître’. Men noemt hem ook lachend ‘Adam le boçu’; niet omdat hij hoog in zijne schouders is; integendeel, hij mag trotsch zijn op zijne slanke gestalte, en hij zegt tot wie het hooren wil: ‘On m'apele boçu, mais je ne le sui mie;’ men bedoelt er waarschijnlijk alleen mede dat hij geestig kan wezen als een bultenaar. Zijne liederen zijn vlug en smaakvol geschreven; overal worden ze voorgedragen en gezongen. Want ‘maistre Adam’ is niet alleen dichter, hij is tevens een talentvol componist, en de muziek die hij bij vele zijner liedjes schrijft, is fijn en zangerig van toon.

Men zegt dat hij naar Parijs wil gaan om nog wat te studeeren. Want alleen in de hoofdstad wordt men een geleerde. Adam heeft te Arras wat veel pleizier gemaakt en wat veel verzen geschreven. Bovendien - in den kring der vakgenooten wordt het rondgefluisterd - men zegt dat hij vrij wel genoeg heeft van zijne vrouw en eens een poosje zonder haar wil leven.... te Parijs... Voor de studie natuurlijk! De arme jongen is wat heel vroeg getrouwd, uit liefde, enkel uit liefde. Het was in een schoone zomermaand - zoo zal hij weldra zelf in zijn dramatisch gedicht verhalen -; de lucht was zoel en de vogels zongen heerlijk; hij zat in een schaduwrijk bosch bij eene bron. Toen is hem een liefelijk beeld voor den geest gekomen, het beeld van een meisje dat hij kende; goudblonde lokken, fijn gekruld, een blank voorhoofd, boogvormige wenkbrauwen, glinsterende zwarte oogen, twee vouwtjes in de oogleden, die zich

zoo geestig konden openen en sluiten, een fijne, rechte neus, ‘die zuchtte van vroolijkheid’, mollige wangen, met een lachend kuiltje aan weêrszijden, een mondje dik in het midden, dun aan de hoeken... De dichter zal er nog wel meer van vertellen zoo gij verlangen mocht dat hij de schilderij voltooie. Hij werd verliefd op dien blanken hals, die witte handjes, die slanke vingers, die rozeroode nagels, die fijne enkels, dat magere kleine voetje. ‘Je fu pris au premier bouillon’, bekent hij gul, en eer hij er om dacht had het huwelijk van den student een huisvader gemaakt: ‘Si eut fait d'un maistre un segneur.’

Als hij thans zijne, goede vrouw aanziet, bemerkt hij dat het mooie er vrij wel af is. Het is waar, hij zal de mannen niet tegenspreken die haar ‘molle et tendre’ noemen; maar wanneer hij in een spotachtige of gemelijke bui is, dan vindt hij haar dik, zonder fatsoen, brommerig, lastig van humeur; dan ziet hij sluike, zwarte haren, een laag gerimpeld voorhoofd, stekelige wenkbrauwen, die er uitzien alsof ze in de lucht wilden gaan vliegen.... Is het dan nu niet meer dan tijd om den verloren studietijd in te halen en, nu de eetlust toch niet groot meer is en de vrucht rimpelig is geworden, naar Parijs te gaan om nog eens flink te studeeren?

Zoo denkt of spreekt Adam de la Hale somtijds, half ernstig, half spottend, tot zichzelven en tot zijne vrienden. Maar in den grond is hij eigenlijk te veel gehecht aan zijn geliefd Arras, aan zijn letterkundigen kring, aan zijn gezin, ja, zelfs aan zijn vrouw, om, als het er op aankomt, niet liever van de voorgenomen reis af te zien. Bovendien wil niemand in Arras hem gaarne missen. Voor het organiseeren van letterkundige feestjes is Adam de la Hale de aangewezen man. Wie weet of hij niet iets heeft voor het aanstaande Meifeest, dat op den eersten dier maand door de leden van het ‘puy’ en hunne genoodigden zal gevierd worden.... En, ja, hij heeft iets, iets geheel nieuws, een tooneelstuk waarin noch van den zondeval, noch van Onze Lieve Vrouw, noch van een of anderen heilige sprake zal wezen. In en door den letterkundigen kring zelven wil hij het stuk laten opvoeren; zelf zal hij op het tooneel verschijnen, onder zijn eigen naam. Er is ook een rol in voor zijn vader, maître Henri de la Hale, er is er een voor zijn vermogenden vriend Riquier, voor den kleinen Guillot, voor Hane, den winkelier. Buiten de stad, niet te ver, onder het loofdak van

een grooten boom, naast een herberg zal het stuk vertoond worden. De titel is zeer eenvoudig: *Le jeu d' Adam, ou de la feuillée* 'het spel van Adam of van het priëel'[1]. Naar den voornaamsten acteur, tevens den schrijver, en naar de plaats der vertooning wordt het genoemd[2]. Al te veel vreemden moet men niet uitnoodigen tot het feest; men doet beter met onder elkaar te blijven. Want er zal gespot en gehekeld worden; de burgers van Arras zullen de waarheid moeten hooren, en de gezellen van het 'puy' zullen niet gespaard worden.

Er zal het een en ander in zijn dat de dames zich kunnen aantrekken, vooral de Xantippes, waaraan Arras zoo rijk is. Met naam en toenaam zullen ze genoemd worden, de vrouwen 'qui ont cent diables au cors'. De zuinige en gierige heeren, die zelve veel geld verdienen, maar niet mild genoeg zijn voor de arme dichters, zullen hun deel krijgen. Er zal een dokter in het stuk voorkomen, die veel geleerdheid verkoopt over de kwalen der menschen, doch er slechts weinige geneest, die iedereen raadt om geen wijn te drinken in de herberg, en die toch het allereerst zich laat overhalen om den aangeboden roemer leeg te drinken. Ook op den breeden rug der monniken zal de geesel der satire neêrkomen, en zelfs aan Rome zal de dichter zijn spot koelen over het dwaze besluit waarbij aan de lagere geestelijken verboden is, op straffe van hunne 'droits de clergie' te verliezen, om met weduwen getrouwd te wezen, het beruchte bigamie-decreet van den pas overleden paus Alexander IV, waardoor het welvaren en de vrede van zooveel arme 'clercken' is verstoord geworden. Een ieder zij dus

1) Het stuk is voor het eerst uitgegeven door Monmerqué, in 1828, daarna in 1839, door denzelfde en Francisque Michel in *Le théâtre français au Moyen-Age*, en door E. de Coussemaker in 1872. Eene kritische uitgave wordt voorbereid door Dr. Rambeau van Hamburg, die al vast, in de *Ausgaben und Abhandlungen* van prof. Stengel te Marburg, een diplomatischen afdruk heeft gegeven van al de handschriften die de dramatische werken van dezen schrijver bevatten.

   Men zie bovendien, in dezelfde verzameling, n°. XXVII, eene belangrijke studie van Leopold Bahlsen, *Adam de la Hale's Dramen und das 'Jus du Pelerin*;' deze brochure bevat ook eene uitvoerige en volledige bibliographie.

2) Natuurlijk zijn dit eigenlijk alleen de titels die in de handschriften voorkomen. In het voornaamste, het eenig volledige handschrift, B.N.f. fr. 25566 (anc. La Vallière 2736), luidt de titel: *Li jus adam*, en het explicit: *Explicit li jeus de la fuellie*. In een fragment der B.N. en in een der Vaticaansche bibliotheek wordt het genoemd: *Li jeus adam le boçu*.

op zijn hoede! Er zullen namen over het tooneel klinken van de rijkste heeren en dames uit de stad.

De dichter heeft ook niet vergeten dat de eerste Mei de dag is waarop, te middernacht, de beruchte stoet van Harlekijn, den heidenschen hellekoning, in wilde jacht door de lucht trekt, en waarop de vriendelijke feëen de aarde bezoeken. De wilde jacht, de ‘mesnie Hiellekin’, zal hij achter op het tooneel laten voorbijtrekken, en drie feeën, de beroemde Morgana, de zuster van koning Arthur, Maglore en Arsile, zullen op de planken verschijnen en zich nederzetten aan den feestdisch dien de dichter Adam en zijn vriend Riquier voor haar zullen aanrichten. Terwijl de feeën aan tafel zitten zal er nog een zeer ongewone vertooning plaats grijpen: vrouw Fortuna met haar rad, van wie de zedendichters en fabelschrijvers reeds zoo dikwijls hebben gesproken, zal in levenden lijve, met een blinddoek voor de oogen, optreden, en op het rad dat zij in de hand houdt zal men op kunstige wijze de beelden zien ronddraaien van de heertjes wier haan op dit oogenblik te Arras koning kraait, en van hen die, ongelukkig genoeg, aan lager wal zijn geraakt. De allegorie op het tooneel is eene volmaakte nieuwigheid, eene uitvinding van den dichter.

Wij moeten aannemen dat het stuk op den aangegeven dag, den 1sten Mei 1262, is opgevoerd. Ik trachtte, door het plan uiteen te zetten, eenig denkbeeld te geven van den inhoud, omdat het niet aangaat het stuk te vertellen. Dit bestaat uit losse tafereelen en tooneelen, die alleen dit met elkaar gemeen hebben, dat zij alle eene satire bevatten op toestanden of personen uit de omgeving van den dichter. Sommige gedeelten zullen voor de dames van het gezelschap gepeperd genoeg geweest zijn; de vrijheden die Adam de la Hale zich soms veroorlooft, in de handeling zoowel als in den dialoog, zijn nog al groot. Men zou willen aannemen dat het stuk alleen onder heeren vertoond is geworden. Maar wanneer een der spelers het wat bont maakt, roept een ander hem toe: ‘Zwijg nu maar verder en denk om de dames’, zoodat wij moeten aannemen dat de schoonen van Arras onder de toeschouwers niet gemist werden.

De dichter opent zelf het stuk met de ontboezeming over zijn huwelijk en zijne reisplannen waarvan ik hierboven reeds het een en ander meedeelde. Al spoedig treedt een dokter op,

die Matre Henri de la Hale, den vader van den dichter, voor lijdende verklaart aan de gierigheidsziekte en al de patienten opnoemt die in de stad aan dat euvel mank gaan. Het meest dramatische gedeelte zijn de tooneelen, waarin een monnik voor den dag komt met de relieken van den heiligen Acarius. De wonderkracht dezer relieken bestaat vooral hierin dat dommen en dwazen hun verstand terugkrijgen. Wanneer de monnik nu zijn waar aanprijst, noemt hij spottend de namen van allerlei burgers, voor wie eene aanraking met de heilige reliekenkast hoogst heilzaam zou wezen. Maar spoedig wordt hij zelf in het ootje genomen. Want, wanneer een echte krankzinnige jongen met zijn vader op het tooneel verschijnt, blijkt de monnik niet bij machte om het verstand van dien lijder te doen terugkeeren, zoodat hij den lastigen patiënt heel spoedig naar huis zendt. Er moet voor de toeschouwers iets pijnlijks geweest zijn in het gezicht van dien waanzinnige, die dan eens uitroept: ‘ik ben een koning!’ en een oogenblik daarna: ‘ik ben een pad en ik heb kikkers gegeten!’ die zijn vader schopt en slaat en allerlei onzin uitkraamt. Maar men was in de Middeleeuwen aan het gezicht van die ongelukkigen gewend, en de dichter deed het akelige der verschijning een weinig vergeten, door juist in den mond van dien gek allerlei spotternijen te leggen, waarmede hij de burgers van Arras wilde geeselen.

De verschijning der feeën wordt aardig voorbereid. Ook al heeft de dichter geen enkele aanwijzing omtrent de mise-en-scène in den tekst gevoegd, zoo kunnen wij toch opmaken uit hetgeen de spelers elkaar, half angstig, half nieuwsgierig, toefluisteren, dat dit optreden met de noodige statigheid en plechtigheid heeft plaats gehad. De monnik, die, als christelijk geestelijke, van zulk eene heidensche vertooning geen getuige mag zijn, neemt de gelegenheid te baat om het middernachtelijk uur in zaligen slaap gedompeld door te komen. Twee der feeën, zeer voldaan over de ontvangst, beschenken Adam de la Hale en Riquier, de aanleggers van het feest, met giften en wenschen. Maar Maglore, die geen mes bij haar bord gevonden heeft, en die over dit gebrek in de bediening vertoornd is, wil geen goed voorspellen. Zij zal maken dat Riquier al zijn haren verliest en dat Adam zoo verzot zal raken op Arras en zoo verliefd op zijn vrouw, dat hij aan de reis naar de hoofdstad niet meer denkt. De schrijver gebruikte waarschijnlijk deze koddige bedreiging der

vertoornde fee om aan zijne vrienden te beduiden dat van den Parijschen tocht ten slotte niets komen zou. Geen twijfel dus of Maglore's vloek is door het publiek met luide toejuichingen ontvangen.

Het laatste gedeelte van het stuk speelt voor een herberg, waar het vroolijke gezelschap bijeenkomt na het vertrek der feeën, om met een glas Auxerrewijn, een haring en wat vruchten te dejeuneeren. De monnik zoekt zijn heil weer in den slaap, en als hij wakker wordt, maakt men hem wijs dat een der aanwezigen voor hem gedobbeld en alles verloren heeft. Daar hij een arme drommel is, blijft hem niets anders over dan zijn reliekenkast als onderpand achter te laten. De waard geeft hem echter dien schat gaarne terug, omdat hij er toch niet veel mee doen kan, en wanneer alle andere personen zijn heengegaan, blijft hij alleen op het tooneel achter, omgeven door een troepje kinderen, voor wie de heilige Acarius nog niets beteekent. Hij besluit dus ook maar te vertrekken, want reeds luiden de klokjes der Sint-Nicolaaskerk van Arras. Met deze vroolijke en eenvoudige muziek eindigt deze comedie.

Ook indien Adam de la Hale voor het tooneel niets anders geschreven had dan *le Jeu de la feuillée*, zou zijn naam met eere genoemd moeten worden. Wij hebben hier werkelijk een eerste proeve van eene gedramatiseerde en als drama vertoonde zedenschildering voor ons. De burgerij eener aanzienlijke stad wordt ten tooneele gebracht, in enkele barer zwakken scherp geteekend en geestig gehekeld. Met sommige standen en bedrijven wordt luchtig en fijn de draak gestoken, en de vrijmoedigheid van den dichter vindt hare verontschuldiging in de openhartigheid waarmede hij ook zijn eigen ondeugden niet verheelt. Natuurlijk is alles wel wat heel locaal; buiten het Arras der dertiende eeuw verliest het stuk veel van zijne beteekenis en gaat menige aardigheid verloren. Maar bij een comediedichter die zijn talent voor het eerst beproeft, die geene modellen heeft waarnaar hij zich kan richten, is die eigenaardigheid geen gebrek te noemen. Er is iets zeer fransch, zelfs iets Parijsch in dit ‘spel’. Het doet onwillekeurig denken aan de zoogenaamde Revues, waarmede sommige Parijsche theaters gewoon zijn het einde van het jaar te vieren, en waarin al wat er in die afgeloopen periode merkwaardigs of zots is voorgevallen, wordt geparodiëerd, terwijl enkele bekende personen, eene excentrieke tooneelspeelster, een dikke criticus, een ongelukkige romanschrijver, dulden

moeten dat zij met naam en toenaam, meer of min gechargeerd, op de planken worden gebracht. Wie ooit in het Théâtre des Variétés of in de Folies dramatiques zulk eene ‘Revue’ heeft zien opvoeren, zal moeten toestemmen dat Albert Wolff, Arnold Mortier, Albert Millaud, of hoe de schrijvers dier dramatische satires meer mogen heeten, in Adam de la Hale een voorganger kunnen begroeten.

En dan de verschijning der feeën en het voorbijtrekken van Harlekijn's wilde jacht aan het slot! Is zij niet eene kleine ébauche van die reeks van stukken die, onder den naam van *féeries*, honderden voorstellingen beleven in de Porte Saint-Martin of in het Châtelet? Zelfs doet een der personaadjes van die oude feeërie in Adam de la Hale's vertooning, de aardige Croquesot, met zijn gepluimden hoed, die, als bode van Hiellikin, om de hand der fee Morgana komt werven, u zoo sterk denken aan den geestigen Puck uit den *Midsummernightsdream*, dat gij, bij het lezen van Adam's *Jus de la fuellie*, even, in het voorbijgaan natuurlijk, eene flauwe herinnering aan Shakespeare bij u voelt opkomen. Of, liever nog, gij denkt aan een dier keurige gelegenheidsstukjes waarmede Molière Lodewijk XIV en zijne hovelingen wist te verrukken, eene van die comédiesballets, waarin de mythologie zich huwde aan de satire, waarin het bovennatuurlijke afwisselde met het zuiver realistische, waarin eene nimf de deugden van den vorst kwam bezingen, terwijl een nar de dwaasheden zijner omgeving hekelde.

Nog meer aanleiding zou er bestaan om naar eenige overeenstemming tusschen Adam de la Hale en Molière te zoeken, zoo wij de levensgeschiedenis van den artesischen dichter vervolgden en onze studie uitstrekten tot zijn tweede werk, *Le jeu de Robin et de Marion*, eene gedramatiseerde idylle, die hij twintig jaren later, in 1283, te Napels, voor de hovelingen van koning Karel van Anjou vervaardigde. Deze echt landelijke pastourelle, die men niet zonder reden de eerste fransche opéra comique heeft kunnen noemen, doet onwillekeurig denken aan *Mélicerte*, aan het libretto der *Pastorale comique*, aan al die kleinigheden waarin Molière, als ‘arrangeur de divertissements’, niet minder uitmuntte dan hij het in andere stukken deed als dramatisch hekeldichter.

Geen wonder dus dat zijne vaderstad hem in hooge eere heeft gehouden, dat zijne stukken, althans het laatste, dat er zich

het meest toe leende, bij de feestelijke samenkomsten van het ‘puy d'Arras’ meer dan eens is opgevoerd, en dat bij een van die gelegenheden, evenals tegenwoordig op de herinneringsdagen van Corneille, Racine en Molière, een klein tooneelstukje, ‘un à-propos en vers’ zooals men het thans noemen zou, ter zijner eere gedicht en, als inleiding op zijn *Jeu de Robin et de Marion*, vertoond is geworden[1)].

IV.

Jean Bodel en Adam de la Hale hebben geen school gesticht. De fransche tooneelpoëzie der veertiende en vijftiende eeuw draagt niet den stempel van hun geest. De mirakelspelen der heiligen uit dien tijd zijn meestal eenvoudig gedramatiseerde legenden, naar een vast model vervaardigd, en waarin de losse toets van den schrijver der Sint-Nicolaasvertooning zijne luchtige en verrassende dooreenmenging van heterogene elementen, ontbreekt. De dichters der tallooze *Farces*, die door de ‘clercs de la basoche’ en andere corporaties werden opgevoerd, pogen wel door allerlei middelen den lachlust der menigte te wekken, maar hun werk mist de artistieke behandeling die zelfs in de kroegtooneelen van Jean Bodel's drama en in de grappige intermezzo's van *Le jeu de la feuillée* niet te miskennen valt. Wanneer, in de tweede helft der vijftiende eeuw, met *La farce de maître Pathelin*, een meesterstuk in dit nieuwe genre voor den dag komt, dan herinnert dit werk, door zijn naïeve inrichting van het decoratief en zijne vrije behandeling van tijd en plaats, niet méér aan het spel van Adam de la Hale dan aan iedere andere middeleeuwsche tooneelvertooning. Wel vinden wij de dramatische satire, waarvan le *Jeu d' Adam* eene eerste proeve levert, in de zoogenaamde *Soties* terug. Doch deze missen geheel de frischheid en het persoonlijk karakter van het oude stuk. Alle *Soties* zijn naar hetzelfde patroon geknipt. De ‘mère sote’ en hare hofhouding van narren en dwazen, onveranderlijk in hetzelfde costuum gestoken, zijn

1) *Li jus du Pelerin*, dat ten onrechte langen tijd aan Adam de la Hale zelven is toegeschreven. Een bedevaartganger, die uit Italië terugkeert, weidt daarin uit over de verdiensten van den dichter en van zijn beschermheer Robert II, graaf van Artois. Ook dit gedichtje wordt door Dr. Rambeau in zijne critische uitgave opgenomen. Zie verder over dit stukje Bahlsen, l.c. blz. 164 vlgg

stereotype personages, wier dialoog natuurlijk wisselt naar gelang van de toestanden die de schrijver wil hekelen, doch wier aardigheden, voor het overige, altijd hetzelfde karakter vertoonen, evenals dit nog thans in onze moderne spotbladen, *Charivari, Punch* en *Uilenspiegel*, het geval is. Aan ééne bijzonderheid uit het stuk van Adam de la Hale, het verschijnen van vrouw Fortuna met haar rad van avontuur, herinnert alleen de derde soort van onkerkelijke tooneelspelen uit de vijftiende eeuw, de zoogenaamde *Moralités*, waarin persoonsverbeelding en allegorie het tooneel vullen met aangekleede deugden en ondeugden. Doch het is niet bij zijn arbeid, maar veeleer bij de allegorische leerdichten der dertiende en veertiende eeuw, dat de schrijvers dier langdradige ‘sinnespelen’ zich aansluiten.

Geen wonder dan ook dat in de zestiende eeuw zelfs de namen der beide artesische tooneeldichters vergeten waren, zoodat de geleerde president Fauchet ze destijds uit oude handschriften heeft moeten opdelven. Wel bestond er te Arras nog een straat die den naam droeg van ‘la rue maître Adam,’ maar de inwoners der levenslustige stad wisten niet meer naar welken Adam ze vroeger aldus benoemd was geworden. Het klokgebengel der Sint-Nicolaaskerk drong nog wel door onder de zware boomen die een of andere landelijke herberg in den omtrek overschaduwden. Maar de monnik die zich, door die tonen gewekt, met zijn reliekenkast huiswaarts spoedde, droeg niet meer op zijn breeden rug de striemen waarmêe de vroolijke dichter van het oude ‘puy’, drie eeuwen vroeger, een zijner confraters zoo aardig gegeeseld had.

Van de drie tooneeldichters wier arbeid ons heeft beziggehouden, heeft de onbekende Normandiër voorzeker als kunstenaar het langst geleefd. Niet dat zijn werk bekend is gebleven. Reeds in den aanvang der veertiende eeuw is het, slordig afgeschreven door een kloosterbroeder, in de bibliotheek der abdij van Marmoutiers verdwenen. Maar de geest die hem bezield had is vaardig gebleven over de geslachten die hem gevolgd zijn, en de geestelijke tooneelspelen zijn alle, tot het laatste toe, slechts de voortzetting geweest van hetgeen hij in zijn eenvoud eenige eeuwen vroeger gedicht had.

Eerst de frissche adem der Renaissance heeft dien geest weggedreven uit de letterkunde. De breede stellages waarop Adam en Eva met den Schepper zelven en zijn hofstoet rond-

wandelden, zijn in elkaar gestort, en de duivelen hebben hun ambt van grappenmakers aan komische figuren van menschelijker oorsprong moeten afstaan. De eischen der kunst zijn strenger geworden, en het heilig drama van zondeval en verlossing heeft zich teruggetrokken in de ernstige vormen van het oratorium. Alleen in die zuiver muzikale gestalte, waarin van het dramatische niets anders dan de dialoog is overgebleven, kunnen wij in onze dagen het oude mysteriespel genieten. Niet in de gewijde overlevering der kerk, maar in de ongewijde oudheid is de letterkundige geest den edelen strijd der hartstochten gaan opsporen, die in het gemoed der toeschouwers de aandoeningen van vrees, medelijden en bewondering moest opwekken welke in de Middeleeuwen uitgingen van het bijbelsch mysteriespel. En ook op dit terrein zijn de Franschen als voorgangers en wegbereiders opgetreden. In de zeventiende en achttiende eeuw heeft hunne klassieke tragedie voor het ideaal der dramatische kunst gegolden. En nog thans, hetzij eene zuivere declamatie ons de schoonheid van Racine's verzen doe bewonderen, hetzij eene meer moderne tooneelspeelkunst het romantische in Corneille's meesterstukken doe uitkomen, kan een man van onbevooroordeelden smaak met ingenomenheid en bewondering deze, wel verouderde, maar toch onsterfelijke voortbrengselen der tooneelletterkunde genieten.

Doch de dramatische Muze van den nieuweren tijd heeft meer en betere dingen gewrocht. Terwijl zij voor het ernstige gedeelte harer taak een laatsten vorm schiep in het romantische drama, heeft zij in de moderne comedie het ware genre der toekomst gevonden, dat altijd schijnt te zullen leven, omdat het zich ieder oogenblik vernieuwen kan. Naar de behoeften van elk publiek kan het zich schikken, naar de eigenaardigheden van elke omgeving zich wijzigen, zich buigen en voegen naar het persoonlijke in het talent der schrijvers. Wijsgeerig bij den een, spannend bij den ander, geestig en los van teekening bij een derde, nu eens bovenal satire, dan bovenal drama of karakterstudie, kan de moderne comedie u bezighouden of meesleepen, u doen schateren of glimlachen, u stemmen tot nadenken of tot vroolijkheid. En wat zij in dit genre nog thans verricht, is in den grond slechts eene hervatting van den ouden arbeid. Op dit terrein reiken Jean Bodel en Adam de la Hale de hand aan Molière en Regnard,

aan Dancourt en Beaumarchais, aan Sardou en Dumas, aan Pailleron, Meilhac en Labiche. Ook hier staan, in elke eeuw, fransche namen bovenaan op de lijst der kunstbroeders. Reeds bij de oudsten onder hen vinden wij enkele der elementen die de groote bekoring zijn van het fransche tooneel: vrijmoedige en geestige zedenschildering, juiste karakteristiek, afwisseling van tooneelen, levendigheid van dialoog. En al die gaven hebben in den loop der tijden nog gewonnen in rijkdom, in kracht, in verscheidenheid.

Wat durft men dan droomen van een Parijs zonder schouwburgen, van een Frankrijk zonder tooneel? De glorie van dat vroolijke en geestige volk zou er te veel bij verliezen, en niet minder het genoegen van gansch Europa.

Laat ons hopen dat Parijs nog lang den arbeid moge voortzetten en volmaken, die, zes eeuwen geleden, door het kleine, levenslustige Arras begonnen is.

A.G. VAN HAMEL.

Drie stadiën op den wordingsweg van Batavia.

1619.
I.

De reeds spoedig roemruchtig geworden vlag van de in het laatst der zestiende eeuw nog zoo bloedig worstelende jeugdige republiek der Vereenigde Nederlanden was sedert den twee-en-twintigsten Juni 1596 geen vreemdelinge meer in de Soendasche wateren van het verre Insulinde.

Op dien dag verscheen zy voor het eerst in de baai van Banten, aan de noordwestkust van Java gelegen.

Daar bleef het niet by: den dertienden November daaraanvolgende, tegen het vallen van den avond, wapperden die zelfde heldere Prinsekleuren op de reede van Soenda-Kalappa, aan de breede uitmonding der Tjiliwong, toenmaals de hoofdstad van Bantens vazalstaat Jakatra.

In dien avondglans ging een heerlyk morgenrood voor het wordende Nederland op.

Wel bleek het spoedig dat de gelegenheid tot handeldrijven daar op het oogenblik niet gunstig was, maar in goede verstandhouding hadden Hollanders en Javanen er elkander ontmoet en bejegend, en de grondslag tot een wederzijdsche welwillende handeling was daarmee gelegd.

Verwikkelingen te Banten - waar reeds in 1602 vier Hollandsche kantoren waren gevestigd - deden in 1610 weder den blik slaan naar Soenda-Kalappa, en het gelukte den

Hollandschen Opperkoopman[1] Jacques l'Hermite de Jonge om er in November des zelfden jaars, in naam en van wege zijne Meesters ‘Mauritius van Nassouw, Prins van Orangie, en de Staten van Holland,’ met den Koning - zooals de onzen den Prins-Regent er betitelden - een akkoord en kontrakt van handel te sluiten, dat ten eeuwigen dage duren zou.

By die overeenkomst verwierven de Hollanders tegen betaling van twaalf honderd realen - ongeveer drie duizend gulden - op den lagen noordelyken bodem vóor de stad ‘een goede plaats om een logie te stighten om hare coopmanschappen te bergen, hebbende in de lenghte 50 vademen, en oock zooveel in de breete, allwaer een logie sullen timmeren, 'tzij groot off kleyn, sooals zy sullen goedtvinden.’

Alzoo was er een eerlyke koop gesloten, en de Hollanders hadden er tegen betaling een eigendom verkregen, in het bezit waarvan zy gerechtigd waren zich te handhaven - des noods met het zwaard.

Twee jaren later diende de zelfde l'Hermite by de ‘Vergaderinge van Seventhienen’[2] ‘een Corte Remonstrantie’ in, waarin hy klemmend betoogde dat de Companjie te ‘Jacatra[3] (hoewel de reede ende incompste van de reviere vrij wat onbequaemer is als tot Bantam)’ een ‘plaetse tot de directie van de negotie ende generale magasienen’ te vestigen had.

In dien tusschentijd - Oktober 1611 - was het den Kommandeur Hendrick Brouwer gelukt om van den Prins-Regent een nog beter gelegen gedeelte van het terrein te bekomen, hetgeen die wakkere Amsterdammer wel te recht mocht prijzen als ‘de bequaemste plaatse van de geheele rivier.’

Het strekte zich uit aan de noorder grens der lage effen vlakte, waarmee Javaas bodem daar afhelt naar de breede, met zeventien grootere en kleinere lommerrijke eilanden besprenkelde baai, die er den ruimen toegang biedt naar den Indischen Oceaan. Noordwaart, op geen verderen afstand dan een vijfhonderd schreden, alzoo zeer naby - maar toch met een diepte van drie tot vijf vademen - schuurden de baren

1) Direkteur-generaal van den handel.
2) Vertegenwoordigende het bewind der Oost-Indische Companjie.
3) Soenda-Kalappa.

der zee den groenen, welig genoeg met struweel[1)] begroeiden en hier en daar door tamarinden en palmen bewassen eilandzoom aan het strand. Westelyk vloeide de Tjiliwong - de Groote Rivier - en stuwde zijn breeden waterstroom byna onmiddellyk daarna zeewaart in. Ter andere zijde, op geringen afstand ten zuiden, lag het oude Soenda-Kalappa, met zijn houten manteling, zijne bamboezen met rietblad gedekte huizen, en bamboezen staketsels in den lommer der wuivende kruinen van duizenden kokospalmen; en verder zuidwaart daarachter verrezen in de prachtigste schakeeringen rijke waranden en dichte wouden, waarboven het zoogenaamde Blauwe gebergte - hier de Salak, en daar de Gedee - zich met breede hellingen, veelal tot aan den top bewassen, hoog tegen de lucht ophief.

In February 1613 zag men dan nu op het zoo gunstig gelegen veld een voor het oog ‘schoon, groot huis’ - waaraan ter eere van Neerlands Prinsenstamhuis, den Hollandschen zeeman zoo nauw aan het hart liggende, de naam Nassau werd gegeven - opgetrokken, maar toen nog niet onder dak liggende, terwijl er reeds aanvang werd gemaakt om daarnevens een ander pakhuis te bouwen.

De man, aan wiens beleid en toezicht deze belangrijke taak was toebetrouwd - de Fiskaal en Raad van Indië Abraham Theuneman - bleek daartoe echter geheel ongeschikt: hy was een dier ellendige fortuinzoekers die het grootste belang van anderen, zelfs van een geheele nacie, met de meest cynische zelfzucht aan hun eigen nietigheid opofferen. Dronkenschap, brutaliteit, en hatelyk willekeurige handelingen haalden hem maar al te recht de ongunst van den Prins-Regent op den hals, en stemde den dunk der Jakatranen omtrent de Hollanders geenszins voordeelig.

Niet beter maakte hy het met de stoffelyke zaken onder zijn beheer. In den loop des jaars kwam het huis onder dak - en toen ontwaarde men spoedig onder welk jammerlyk toezicht daar gearbeid was: het gebouw - vijftig schreden lang en achttien schreden breed - was ‘hoecx en wints geseth,’ de fundeering miste de behoorlyke vastheid; de te onstevige muren

1) De Hollanders noemden dat boomachtig struikgewas, by de Javanen ‘djakkas’ geheeten, ‘schrookzak.’

toonden zich niet by machte om het zware steenen dak te kunnen torschen: balken en zoldering gaven den druk toe, en begonnen te zakken; steen en kalk waren nauwlyks nog als samengesmeed te beschouwen, of er moesten reeds stutten worden aangebracht ten einde een gantsche verzakking te voorkomen.

En toch was die gebrekkige metselarij de eerste grondslag der roemzuchtige stad - de ‘Koningin van Insulinde’ -, vanwaaruit het kleine Nederland eenmaal den grooten archipel der Indische zee beheerschen - en daarmee onder de weinige Koloniale Mogendheden in Europa een eereplaats innemen zou.

Gelukkig voor de byna verbroddelde zaak was de eerste Goeverneur-generaal van Neerlands Indië - de kloeke Amersfoorter Pieter Both - geen man die, waar 't passe gaf, voor een strengen maatregel terug deinsde: hy ontsloeg den onwaardigen Theuneman van diens gewichtvolle taak - en onder het oog eens anderen Raads van Indië, den bekwamen Hans de Haze, nu tot ‘Visitateur-generael van alle de comptoiren’ der Oost-Indische Companjie benoemd, verkreeg het gebouw een volkomen degelyk gehalte.

In 1616 verrees op geringen afstand van het oude verbeterde steenen huis een nieuw gebouw, ter vergunning waartoe wel een som van tweehonderd realen moest worden betaald, maar dat daar dan nu - pakhuis beneden, woningen boven, van gaanderijen voorzien, en met een kleinen toren op het dak - in gebuurschap met het vroeger gebouw, een aantal bamboezen huiskens rondom, weldra ook van een ziekenhuis voorzien, door een houten schutting met een poort werd afgesloten.

Ter eere van den Prinselyken held, wiens roem toen geheel Europa doorklonk, gaf men aan dat tweede gebouw den naam Mauritius.

Deze huizingen schonken een niet onbeteekenend aanzien aan een verblijf, dat in Augustus 1618 een driehonderdtal hoogere en lagere dienaren der Companjie herbergde, en, zoo aan baar geld als aan kostelyke Indische handelsgoederen, een waarde bevatte van niet minder dan zeshonderdduizend gulden.

Ook was er het Bestuur reeds geheel voldoende geregeld: een jaar te voren, op den twee-en-twintigsten Augustus, hadden de ‘Heeren Seventienen’ in hunne vergadering te Middelburg een ‘ordonnantie en instructie’ goedgekeurd die, vervolgens door Prins Maurits en de Staten-generaal ‘geapprobeerd en

geratificeerd,' in tachtig artikelen een volkomen regeeringsreglement vormden.

Het hoofdbewind was daarby in handen gelegd van den Goeverneur-generaal, wien negen Raden werden ter zijde gesteld[1)], waarvan de vier eersten zich steeds in zijne onmiddellyke omgeving ter zijner beschikking moesten bevinden. Zy bestonden uit een van de bekwaamste kooplieden, een bevaren zeeman, een ervaren Krijgs-overste, en dan nog uit 'iemand die best in de policie en zaken van regten ervaren mogt wezen'; de overigen werden gevonden in den Direkteur-generaal over al de Hollandsche kantoren in Indië, benevens de Onder-goeverneurs - tevens Direkteuren - over 's Companjies forten en kantoren buiten Java.

Van hoeveel Hollandsch-burgerlyken eenvoud de verblijven dier nu aanzienlyke mannen ook hebben mogen getuigen - de aanvankelyk zoo onaanzienlyke faktorie, die eenige jaren slechts had gediend 'tot het vertimmeren van sommige schepen, en het tolvrij in- en uitladen van kleederen uit Koromandel,' was tusschen de palmen en tamarinden van het voormalig Tsjineezenkwartier tot een toestand gekomen, waarvan men zich, met goede Regenten in het Oosten, en krachtige ondersteuning uit het Westen, een toekomst beloven mocht, helder als Javaas zonnige hemel tijdens den goeden moeson.

Maar dan ook alleen met goede Regenten en krachtige ondersteuning; want het ontbrak geenszins aan al meer en meer opdoemende wolken, in wier donkeren schoot wel een gevaarlyke orkaan sluimeren mocht.

II.

Sedert de laatste dagen van 1602 waren er nieuwe Westerlingen in Insulinde verschenen, blijkbaar met geenszins vriendschappelyken zin: 'de Engelschen, die overal waar de Nederlanders de baan gebroken hadden, zich achter dezen vertoonden.'

Hieruit werden verwikkelingen geboren, wier schaduw dreigend genoeg over de toekomst viel.

Reeds in Banten hadden zy den onzen moeielykheden be-

1) By de 'Instructie voor Pieter Both,' van 14 November 1609, was het getal Raden op slechts vier bepaald.

rokkend; nu zochten zy dat zelfde verraderlyk spel te Soenda-Kalappa te hervatten, en de dubbelzinnige staatkunde der Bantensche Grooten, die van beiden de handelsvoordeelen verlangden te genieten, en tevens beider macht door elkander in toom te houden, bevorderde dat. De Engelschen verkregen evenzeer verlof om een faktorie op te halen aan de Tjiliwong, wel aan de overzijde dier rivier, maar toch vlak tegenover de Hollandsche.

Weldra bleek het heimelyk opzet der Engelschen in een opendlyk bedrijf der Soenda-Kalappers: zy gingen hun omwalling van zwalpen of houten manteling versterken, en trokken naar de zijde der Hollandsche faktorie een steenen muur op, terwijl de Engelschen hunne faktorie aan de andere zijde der rivier mede versterkten.

Thands bleven ook de Hollanders niet achter. Niet alleen wierpen zy een ‘cadt’ of aarden heuvel op, ten einde daar voorloopig geschut te kunnen planten, maar bovendien gingen zy met Hollandsche bedaardheid den grond rondom hunne beide huizingen afperken tot een ruim vierkant, met een bastion aan elken hoek.

Dit geschiedde op bevel en onder toezicht van een man, over wien uit zijne onmiddellyke omgeving de getuigenis opging van zijn ‘kloeckheyd, subliem verstand, doorsichticheyd, en andere goede gaven meer,’ en wiens daden met die lofspraak volkomen in overeenstemming bleken: het was Jan Pietersen Coen, van Hoorn geboortig; een man ‘van uitstekende hoedanigheden, vermengd met menschelyke feilen;’ een krachtige geest, helder van blik, nederig voor God, getrouw aan zijne meesters, onwankelbaar in de behartiging der belangen van het Vaderland - maar daardoor ook gestreng tot een hardheid die het wreede kon naderen, ja zelfs een enkele maal de grenzen daarvan overschreed.

Er zijn tijden, waarin aan kalm beraadslagen en rustig wikken en wegen de dagen tot uren, de uren tot minuten worden samengeschroeid. Zulk een tijd beleefde Coen in Insulinde; en al de moeielykheden daarvan drukten er hem te zwaarder op de borst, omdat hy het brandpunt was vanwaar alles moest uitgaan, het middenpunt werwaart alles zich richtte, de rots waar iedere golfslag heen bruiste - om er trouwens slechts in schuim te verspatten. Hy had oogenblikken van hardvochtigheid als Alba - maar hy was eerlyk, en huichelde niet;

list en slinksche treken stieten hem tegen de borst, en - hoe voorzichtig ook - waar hem onbevangen de palm des vredes werd gereikt, sloeg hy met Hollandsche oprechtheid de hand toe, en had het in de verste verte niet in den zin om zwaard en strop achter zich te dragen. Waar hy echter het staal zag, al was het ook slechts met een flikkering - daar ontblootte hy het zijne, en stelde zich schrap, man tegen man.

Zijn fiere zinspreuk kenschetst hem in al de onwrikbaarheid van zijn karakter: 'Ende desespereert niet!'[1)].

In 1607 als Onderkoopman naar Oost-Indië vertrokken, en reeds spoedig tot Opperkoopman bevorderd, voerde hy thands sinds 1617 het bewind als Goeverneur-generaal namens Bewindhebberen der Oost-Indische Companjie - en nooit konden dezen hunne belangen aan waardiger handen toebetrouwen.

Toen tot zulk een man de tijding kwam dat de Engelschen te Banten na het versterken hunner vloot het masker hadden afgeworpen, en hun admiraal Thomas Dale een rijk geladen Hollandschen koopvaarder had genomen, achtte hy dat natuurlyk aan een openbare oorlogsverklaring gelijk. Het was midden in den nacht na den vijftienden December toen hem door Pieter van den Broecke, die het op reis naar Soeratte vernam, en terstond den steven terug wendde naar de Tjiliwong, het feit werd aangekondigd - en zonder eenig verwijl zond hy 'een expresse' naar de Engelschen te Banten met de krachtige woorden: 'Waeromme den Swerten Leeuw genomen hadde, wat hare meninge was, en off haer geliefde 'tselvige, gelijck dat genomen hadden, weder over te leveren, soo niet, dat anders gedrongen wesen souden onse revenge wederomme met gewelt te halen.'

De Engelschen vingen schriftelyk aan met wat Coen noemde een 'frivole uytvlucht,' en Dale eindigde met de brutale mondelinge verklaring: 'Dat zy alle onse gaende en komende schepen sullen nemen die zy becomen conden; dat daerop wel expresselyck aen de hoeck van straet Sunda zullen liggen wachten, ende dat hy met alle zijn schepen naer Jakatra varen soude, om alle de onse te verslaen ende generael Coen levendich off doodt in zijn handen te crijgen.'

Tien dagen later - met over- en wedervaren ging de tijd

1) Welk een beschamend voorbeeld aan de armzalige flauwheden van onze dagen, inzonderheid van het groote meerendeel der Tweede Kamer!

niet al te spoedig voorby - was die snoeverij betaald, en de roof gewroken.

Ofschoon het duidelyk bleek dat de Javanen voor het oogenblik gemeene zaak met de Engelschen hadden gemaakt, waardoor de Hollanders zich ‘als in een couwe[1)] met diversche batterijen off bolwercken omringd, de rivier met palen bezet, en op de plaets der Engelsche loge een gedeckte battery opgeworpen’ zagen - geschiedde op last van Coen, zonder angstvallige nauwlettendheid op de zondagsviering, op den drie-en-twintigsten December en den volgenden Maandag een dubbele uitval, die niet slechts met de vernietiging der Javaansche versterkingen werd bekroond, maar ook met die der faktorie van de verraderlyke Engelschen: omringd door gloeiende cintels en houtskolen rezen de Hollandsche bastions nog krachtig overeind; en al was de gemeenschap met de zee nog niet vrij gemaakt, en ontbrak het aan genoegzamen voorraad van kruit om zich volkomen overmachtig te kunnen doen gelden - den Javanen was een duchtig ontzag ingeboezemd, den Engelschen een gevoelig andwoord gegeven.

Al te spoedig echter - 29 December - ontving men bericht dat de Engelsche vloot van Banten naar Soenda-Kalappa in aantocht was - en reeds den volgenden morgen doemden elf schepen uit het westen op.

Thands ontstond er bezorgdheid - geenszins vertsaagdheid; onder Coen werd de tijd niet met langwijlig beraadslagen verbeuzeld, en hy zelf ‘desespereerde’ niet.

Er bevond zich binnen de omwallingen een bevolking van ruim vierhonderd personen: ‘omtrent 250 coppen die geweer connen voeren, te weten omtrent 75 soldaten, 15 constapels en bosschieters, 25 Japanders, omtrent 70 swerten[2)], en voorts 65 personen soo officieren, ambachtslieden, cooplieden, assistenten en anderen,’ benevens nog ongeveer ‘60 jongens a 70, 16 Chinesen, en 20 a 80 vrouwen met eenige kinderen.’ Aan lijftocht bestond geen gebrek, wel aan buskruit: er lagen slechts omstreeks dertig vaten, vervolgens nog met een tiental vermeerderd; dat was alles - en er viel een schat te bewaren van ruim honderdduizend realen in Japansch zilver en specie, en ongeveer honderdduizend realen in handelswaren.

1) Kooi.
2) Zwarten; waarschijnlyk slaven.

Even snel als krachtig nam Coen zijn besluit. Hy stelde den Opperkoopman Pieter van den Broecke - een wel eenigzins ydel en snoevend man, maar die meermalen bewijzen van doorzicht en onvertsaagdheid had gegeven - tot Kommandant van het ‘fort’ aan, met den stuurman Jan Jansen van Gorcum nevens hem als Kapitein, en Abraham Strycker als Luitenant. Toen begaf hy zich - niet vragende wat hem ‘d'onguure Weste winden’ van den kwaden moeson konden berokkenen - aan boord, om het met zeven bodems tegen de elf Engelschen op te nemen.

Werkelyk kwam het op den tweeden Januari tot een gevecht dat wel drie uren aanhield, maar niets besliste; en toen nu den volgenden dag de vloot der Engelschen met drie, en die der Hollanders slechts met e e n schip waren vermeerderd, en het gebrek aan buskruit zich by de laatsten weder kommerlyk gelden deed, stevende Coen stoutwech naar de Molukken, waar hy genoegzame versterking dacht te vinden om Engelschen en Javanen weder met kracht op het lijf te vallen.

Verontwaardiging vervulde intusschen het harte van den moedigen man, wanneer hy bedacht dat de schrielheid der rijk wordende Companjie hem, door gebrek aan behoorlyke toezending van schepen en geld, van soldaten en ‘chrijchsverstandigen’ tot zulk een tijdelyk opofferen van het belangrijke fort noodzaakte. En nu daarheen zeilende in zijn admiraalschip ‘d'Oude Sonne’, schreef hy zijnen meesters met mannelyke rondborstigheid: ‘Ick sweer U by den Allerhoogsten, dat de generale Comp. geene vyanden heeft die haer meer hinder en schade doen dan d' onwetendheyt en onbedachtheyt (hout het my ten beste) die onder UEd. regneert en de verstandigen overstempt.’

En de gevolgen dier ‘onwetendheyt en onbedachtheyt’ begonnen straks der versterkte faktorie onheilspellend te naderen. Tot op Vrijdag den vierden Januari, terwijl er dapper gearbeid werd aan het optakelen van het vierde bastion, mocht men er zich nog sterken met de schepen van den voortrelfelyken Landvoogd te kunnen naoogen - den Zondagmiddag daaraanvolgende was het de Engelsche vlag, wapperende van tien schepen, die niet den zeewind ter reede van Soenda-Kalappa opdaagde, en nu de insluiting van het fort, te land reeds aangevangen, aan de zeezijde zóo geheel voltooide dat - volgens de verklaring van

een der belegerden - ‘daer niemant uyt noch incoomen conde.’

Toch was men aanvankelyk vol goeden moeds.

‘Soo 't geviele (des Godt, hoop ick, niet geven zal) dat u de plaetse niet houden cost, soo maect dan accoort met d'Engelssen, of met den Coninck van Jacatra; doch wy achten dat het beste zij dat de plaetse in dien gevalle aen de Engelssen overgegeven wert’ - had Coen met berekenden blik op de herovering, aan Van den Broecke gelast, en de Kommandant rekende zich daaraan gebonden.

Dat bleef, gelukkig, onbekend aan de Engelschen die nu, het fort niet aandurvende, er langs andere wegen zochten binnen te komen.

‘Weest wel op U hoede, dat met eenige vrientlycke handelinge niet verraden en wert,’ had de Opperlandvoogd gewaarschuwd - maar Van den Broecke was Coen niet. Dale wist den Prins-Regent tot een verraderlyken treek te belezen; de Kommandant werd met vriendschappelyke uitnoodiging tot een bezoek in den kraton van Soenda-Kalappa gelokt - 22 Januari - en er met zijn geleide overrompeld en, na hoonende behandeling, in gestrenge gevangenschap gehouden.

Voor zijn leven bevreesd, trachtte de anders zoo wakkere Van den Broecke by herhaaldelyk, gedwongen, schrijven de zijnen te bewegen om zich over te geven, naardien hun toestand nu toch onhoudbaar bleek.

Aanvankelyk bleef zulks zonder vrucht: de Opperkoopman Pieter van Raey, op wien nu het kommandantschap overging hield, met Van Gorcum, voor het oogenblik den weerstand gaande, en deed de aardwerken steeds hooger ophalen. Doch de geest van Coen was met den kloekhartigen man naar de Molukken gevaren; en toen nu op Dinsdag den negen-en-twintigsten Januari, Van den Broecke, nevens zijn medegevangene, dokter De Haen, op het Javaansche bolwerk tegenover het fort werd gebracht, riep hy tot Van Raey: ‘Treed met den Engelschen Generaal in accoort, en beding sooveel toe als ghy crygen cont; gy kunt het fort toch niet behouden.’ En hy besloot met de ontmoedigende woorden: ‘De Javanen hebben my in haer baterijen geleyt, dat ick die baterijen sien soude hoe fray dat se gemaect waren, en hoeveel schut

in hare bateryen liggen, ende leeren en andere reetschap leyt al claer om te stormen!'[1)]

Onder den indruk dier vergefelyke maar weinig heldhaftige taal werd dan nu ook terstond in vollen rade besloten tot de voorgestelde onderhandeling. 'Het fort was niet te houden, van het groote huis wouden de mueren van buyten vallen, wy mosten die muer met balcken stutten, ende wy waren dapper belegert soo te water als te lande met macht van volck, en den Coninck van Bantam hadde daer mede te velt om ons te verslaen vierduysent man, en daer lagen vyf van de groote Engelsche schepen dicht aan de droochten om ons te beschieten; wy hadden in dry maenden geen ontset te verwachten, wy moesten van twee quaden een goet kiesen, ende bevelen onse siel in Godes hant; soo syn beste wil is, so sal het geschiën.'

By een zóo hachelyken toestand was de onderhandeling volkomen verandwoord - en reeds twee dagen later werd de overeenkomst met Dale getroffen: de belegerden zouden uittrekken met hunne wapenen en persoonlyk eigendom, en door een Engelsch schip in veiligheid naar de kust van Koromandel worden gebracht.

Een zeer onwaardig tooneel besloot overigens den avond van dien toch in allen opzichte vernederenden dag. 'Sinjeur Raey met d'ander overicheyt' gingen naar de vertrekken van de naar de Molukken afgereisde Hoofden, doorsnuffelden daar de door hen opengebroken koffers - en namen er uit wat hun behaagde, waaronder zelfs een gouden hoedkoord van den Goeverneur-generaal! Bespeurde er iemant dat een ander heimelyk iets wechstak, dan legde hy er met een 'Mede samen!' oogenblikkelyk de hand op.

Dat alles - luidde de verglimping - moest toch in handen der Engelschen overgaan, en der vestiging van de Hollanders te Soenda-Kalappa was nu reddeloos de bodem ingeslagen: de kostbare vrucht, door Coen met zoo getrouwe en volhardende zorg gekweekt, was in zijn afzijn onrijp van den boom gevallen.

1) De 'Hollandsche Regulus' verdwijnt daarmede uit de geschiedenis: het gewaande heldenfeit, door een rijmer dier dagen uit eenige snoevende woorden van den Kommandeur opgemaakt, blijkt een even onware voorstelling als de leelyke prentjens daarvan by Valentijn en by Van Kampen.

III.

Der Koninginne van de eilanden der Soendazee zijn de tirannische woelingen van het kwade jaargetijde vergeten. 1619 is vier maanden ouder geworden: het is het laatst van Mei. De hemel staat tintelend blauw; de wind suist uit het oosten; de rijst en het suikerriet beginnen te rijpen - het is er de ‘soetste tijt.’

En wederom is de avond naby, maar de natuur is nog levendig en vrolyk, al rust ook de adem van het koeltjen uit de zee in tamarinden en palmen, in wariengins en pisangstruiken. Begint in de wouden het geschreeuw der pauwen te zwijgen, en komt er het gekrijsch der beweeglyke apen tot stilte - zwermen van rijstvogeltjens verzamelen zich ten tocht naar het door hen beminde geboomte, en doen nog een poos de lucht trillen door hun duizendwerf herhaald getjilp. Eindelyk omsluiert zich de zon met goudkleurige en vurige wolkjens; roosverwig blinken nog een korte poos de hooge toppen der gebergten, maar om weldra nog grijsachtig te schemeren, en zich vervolgens in een doorzichtig donker te verliezen.

Een eindeloos getal insekten heft nu met duizend koren een koncert aan, steeds sterker schaterend naarmate het gevonkel der rondzwierende glimwormen tot een helderheid van sterrenglans toeneemt.

En te midden van al dat geraas rimpelt zich nu en dan, zij het ook in den duister, het ‘Oranje-blanje-bleu’ der Hollandsche vlag van de wallen der op den laatsten dag des vorigen jaars aan de Engelschen overgegeven sterkte.

Was er dan tusschen dezen avond en dien van den vorigen een-en-dertigsten Januari een wonder geschied?

Eenigzins ja!

De Prins-Regent, azende op de rijke handelswaren in het fort, had geen grooten lust om de Hollanders onder Engelsch vrijgeleide te zien vertrekken. Reeds dat veroorzaakte oponthoud: tegen den Beheerscher van Jakatra durfden de Engelschen zich niet verzetten.

Zeer onverwacht mengde zich ook de Rijksbestuurder van Banten in de zaak. Hy wenschte den voordeeligen handel met de Hollanders geenszins naar Soenda-Kalappa te zien overgebracht, zoomin als hy hun ergens op Java een geharnasten

voet gunde. Onder den schijn van den Prins-Regent te willen ondersteunen, had hy zijn Sjahbandaar[1] met een paar duizend man gezonden by de Banteners die zich reeds binnen Soenda-Kalappa ophielden. Deze belette naar geheimen last zijns meesters volstrekt de uitvoering der overeenkomst met de Engelschen, op het oogenblikzelf byna dat zy moest plaats vinden, terwijl hy hun alle ondersteuning benam door den Prins-Regent met den kris op de borst uit diens ambt te stooten, en den vazalstaat onmiddellyk aan het rijk van Banten te hechten[2].

Terstond knoopte nu de Sjahbandaar onderhandelingen met de belegerden aan, waarin Van den Broecke - nu zelf in betere behandeling naar Banten gevoerd - weder dringend zijn stem tot overgave deed hooren; hunnerzijds beproefden de zoo bitter teleurgestelde Engelschen thands om weder op den ouden voet te komen, en waarschuwden de onzen tegen de Javaansche listen - zoodat men in het fort met een echte scheepsvolks uitdrukking vrij naief zeide: ‘Sy houden beydegaer om ons, gelijck een haey om een krenge.’

Het verruimen van den toestand, door dralend onderhandelen gaande gehouden, gaf nochtans verlevendiging van moed. Men achtte het grootste gevaar geweken - en toen op den vroegen morgen van Vrijdag den negentienden Februari de klokken klepelden, was dat de aanvang van een dank- en bededag, waarop de ingenoten ‘den Almachtigen Godt loven en bidden souden om een goede uytcomste.’

Door Camphuis[3] leeren wy den toenmaligen toestand van het kasteel met voldoende juistheid kennen. ‘Langs de rivierkant, ofte de Westzyde van onze onderhandze versterking, stond nu voltooid en in volkomen staat het nieuwe huis Mauritius, zich strekkende in de lengte Zuiden en Noorden, en aan welkers Noordeinde alstoen ook een punt wierd gemaakt, genaamt de Noord-Wester Rivier-punt, dog die was nog niet hooger opgetrokken

1) Havenmeester en hoogste tolbeambte, een aanzienlyk waardigheidsbekleeder.
2) Op het kasteel werd later verhaald dat men onder de arme visschers, die naby de uitmonding hunne netten uitwierpen, meermalen den uit zijn waardigheid gestooten Regent herkende - aldus in het onderhoud voor zich en de zijnen voorziende!
3) ‘Koopman, en eerste Klerk ter generale Secretarye tot Batavia, in den jaare 1667. En naderhand Gouverneur-Generaal van Nederlands Indiën.’
Valentijn.

dan tot ongeveer twee voeten boven de grond, en voorts met zwalpen of planken afgesloten voor een aanloop, maar niet vrij voor een musquetschoot.

'De gardijn aan de Noord ofte zee-kant, tusschen de zelve Noord-West-Rivier-punt, en de Noord-Oost-zee-punt, was opgeworpen van aarde, negen voeten hoog, en zeven voeten dik, zonder borstweering, en de gemelte Noord-Oost-zee-punt mede nog niet hooger als de gardijn, ofte negen voeten, hebbende eensdeels een pallissade borstwering, en een houten dak, om voor den regen bevrijd te zijn; na de stads ofte de zuidzijde verstrekte het oude huis Nassauw mede voor de gardijn, even als de West-zijde langs de Rivier het bovengemelte nieuwe huis Mauritius, makende beide alzoo een winkelhaak; en aan de Oost-zijde waren behalven de Kat, die het Zuidelykst na de stad stond, en de Zuid-Oost-punt maakte, nog twee bolwerkjes met pallissaden aan malkanderen gesloten; ook was de geprojecteerde punt aan de Z.W. zijde tegen de gemelte huizen Mauritius en Nassauw nog niet begonnen, en alleen maar de plaats met bamboezen om- of afgezet. Aan metaal of yzer kanon ontbrak het niet, zoodat onze werken daar van wel voorzien wierden.'

Duidelyker kan het niet.

Die dag gaf aldus weer getuigenis van der Vaderen vromen eerbied voor hun leerstellig dogma - maar de daarop volgende avond en nacht leverden evenzeer de bewijzen van hun groven levens- en waereldlust: na het avondgebed ging men feestelyk 'wat bancken,' en op dat banket waren ook 'Anselien en Sperantie' - kleurlingen van half Portugeesch bloed - genoodigd, benevens een paar slavinnen. Hier was de weelderige Van Raey, met zijn pronkende gouden keten op de borst, beter thuis dan in den zetel van Coen. Nadat de maaltijd was afgeloopen, gingen de 'ondercoopluyden van tafel;' maar de Bevelhebber bleef met Van Gorcum, Strycker, dominee Hulsebos, den Opperkoopman Harmsen, en den Vaandrig nog by-een met de vrouwen. Zy 'waren vrolyk en blyde, en droncken den Spaenschen wijn, en speelden moy weder met die vrouwen, en songen: "Tabe, tabe, signora moeda; bawa bantal tiekar bejta mau rasa!"'

Omstreeks twee uren in den nacht geleidde de galante Vaandrig de bekoorlyke Speranty naar hare vertrekken.

Zulk banketteeren was er overigens geen zeldzaamheid. Gelukkig echter doemde daartusschen telkens de oudhollandsche moed op: het arbeiden aan de versterking van het fort werd steeds voortgezet, en op den twaalfden Maart werden er weder de aanwezige klokken geklepeld; wapperde er het ‘rood-witen blauw’ met nieuwe banen van de voltooide vier bastions Hollandia, Zeelandia, Gelria, en Westfriesland[1)], donderde er een schot van elk dier bastions; paradeerden de krijgslieden in hunne wapenen, en ontfing de nu werkelyk kasteel geworden sterkte heur naam: ‘Raey liet alle officiers des middags ten eeten haelen, en sy bedroncken met malcander het fort B a t a v i a .’

Er kwamen zelfs feestelykheden te veel. ‘Op Paes-Maendach’ - den eersten April - werd er niet slechts ‘boven op de sael een spul gespeult van den Coninck van Deenmarcken en van den Coninck van Sweden’, en klonken er nog te middernacht de rinkelboms, fluiten, en schalmeien, in het weder door de vrouwen bygewoond gezelschap, zoo luidruchtig en vrolyk, dat het meer het voorkomen had als of men op een boerenkermis dan binnen een belegerde sterkte was geweest. Een eerzaam man, die den gantschen handel met weerzin aanschouwde, schreef in zijn dagboek de klachte neer: ‘Het ginck daer toe, dat ons verwondert dat Godt ons niet en plaechde.’

Daartegenover staat weder het feit, dat acht dagen later in plaats van de witte vlag een roode werd geheschen, de Luitenant en de Vaandrig met vijf-en-dertig musketiers en eenige slaven de rivier overstaken, en eenige batterijen - waaronder die der Engelschen wel waren verlaten, maar door Javanen weder bezet - heldhaftig werden vernield.

Het is zichtbaar dat men onder het bewind van Van Raey leefde by den dag. Had onze eerzame berichtgever 's avonds gezucht: ‘Elck had eene vrou aen sijn sijde, en lieten fiolen sorgen’ - den volgenden morgen was hy toch weder genoopt tot de waardeering van het mannelyk besluit, in vollen Rade genomen ‘omme het fort te houden, en vechten tot den jongsten man toe.’

Trouwens - er schijnen twee partijen te zijn geweest, waarvan de eene tot byna elken prijs het fort verlaten wilde zoo slechts hun leven behouden bleef, en de andere dit niet wenschte

1) Later tot de beteekenislooze en holklinkende namen Robijn, Paerel, Diamant, en Saffier herdoopt!

dan op betamelyke voorwaarden: deze partij wilde dan nog liever behoorlyken tegenstand bieden. De tijdelyke Kommandant Van Raey schijnt tot de eerste te hebben behoord, en het grootste gedeelte der bemanning met hem; de Kapitein van Gorkum en de predikant Hulsebos waren, zooals uit hunne partikuliere brieven blijkt, de hoofden der andere[1)].

Eindelyk - daar blies de geest van Coen weder over de Soendasche wateren, en nu kwamen de dikwerf zoo duizelende hoofden tot allengs klaarder bezinning. Juist een maand na de vernieling der gevaarlyke vijandelyke batterijen doemde de Hollandsche scheepsvlag aan Javaas noordwestelyken horizont op, en den volgenden morgen - 9 Mei - doorkliefde een sloep de monding der Tjiliwong, legde aan by het kasteel, en opende zich daar de poort voor twee wakkere Raden van Indië - Carpentier en Soury - die er de tijding brachten dat de Goeverneur-generaal hen met zeventien bodems op den golfslag volgde.

Kan het bevreemding baren dat onze confessioneele Vaderen daarin duidelyk de hand der Voorzienigheid erkenden? In de middeleeuwen zou men het onvoorwaardelyk een mirakel hebben genoemd.

In den namiddag van Woensdag den acht-en-twintigsten Mei lieten die zeventien wel bewapende bodems - ruim twaalfhonderd man - hunne ankers vallen op de reede, en straks was de baai er levendig van booten en sloepen die allen de groote rivier opstevenden. ‘Onder het afblazen van al het kanon op de schepen en bolwercken, het chargeren uit musquetten, mitsgaders het bewijsen van meer andere eertekenen’, zette Coen met de hem vergezellende officieren en andere ambtenaren der Oost-Indische Companjie den ijzeren voet aan wal.

Welk een onuitsprekelyk gevoel moet dien held hebben doortinteld toen hy de vlag, waaronder hy zoo dikwerf nood en dood had getrotseerd, daar nog ongerept zag uitwaaien!

Thands was alle tijd van aarzeling voorby. De Banteners wilden het Hollandsch kasteel vernietigd hebben - dat zou nimmer geschieden; de Heeren Zeventienen wenschten een vast ‘rendez-vous’ in Insulinde te bezitten - die wensch zou verwerkelykt worden, en wel ter plaatse waar hun vlag nu nog zoo onafhankelyk uitwoei.

1) Wolbers.

Doch die plaats kon niet worden beperkt binnen de enge grenzen eener versterkte faktorie, al mocht deze ook reeds den naam van kasteel dragen: het terrein moest er vrij zijn, zooals een Hollander dat verlangde om zich onbelemmerd te kunnen bewegen. Welnu: daar zuidwaart ligt het sterke Soenda-Kalappa, welks aanvankelyke welwillendheid eerst in dubbelzinnige houding, eindelyk in opendlyk verraad is overgegaan. Welnu - men vernietige die plaats, tuchtige alzoo de spelers van valsch spel, en steke er te gelijk aan listige mededingers voor goed de loef af.

Dat was het einde eener dadelyke beraadslaging, aan wier hoofd de stouthartige Coen zelf prezideerde - en tot nog in den laten avond van den zelfden dag hield het af- en aanvaren aan van de sloepen die het krijgsvolk der Companjie binnen het kasteel brachten. Wat de nacht afbrak, werd met den vroegen morgen wederom hervat, en zoo waren er op den negen-en-twintigsten Mei ruim duizend man versche troepen binnen de nieuwe omwalling, die niets liever wenschten dan te bewijzen hoe zy waardig mochten heeten om door een Generaal als Coen te worden aangevoerd tot een stoute onderneming.

Aldus was het geschied dat de Hollandsche Prinsekleuren zich daar nu nog rustig ontplooien in de rust van den nacht - terwijl daarbuiten in de stilgeworden wouden de koningstyger zijn krocht tusschen het hooge rietgras heeft verlaten, en de kleine herten en rheën besluipt die grazen op het door den nachtdauw gedrenkte alangveld.

IV.

Boven het palmenloover ruischt het vlerkgeklepper der reusachtige vleermuizen, die in breede zwermen van den nachtelyken voedingstocht terugkeeren naar de schaduwen der nog schemerende wouden, waar de beweging van het leven allengs begint te ontwaken; pauwen heffen hun luid gekrijsch aan; boschhanen doen hun vrolyk gekraai hooren; apen hervatten hun levendig gebarenspel; duizenden vogelen vangen hun gekweel aan, en nog voor de zon den oostelyken hemel kleurt, gloeit reeds de majestueuze top van gintschen berg in goud en purper.

En zooals daarbuiten in de natuur, was het daarbinnen in het Nederlandsch kasteel Batavia, op dien eeuwig gedenkwaardigen ochtend van den dertigsten Mei 1619: ‘met den dach’ was er alles in volle beweging.

> ‘En toen het sonnegout d'Orangievlagh belonckte,’

weerschitterde het tegelijk op het geweer en de wapenen van een duizendtal krijgslieden dat gereed stond ten uittocht.

Menig matroos, die reeds meermalen in dienst der Companjie ‘kruit geroken’ had, bevond zich daaronder, even als de soldaat met den degen op zijde en het vuurroer in de hand, terwijl anderen hunner makkers, minder in den krijg ervaren, met een houwer en een halve piek waren uitgerust; ook ontbrak het er niet aan grenadiers, de tasch gevuld met handgranaten die door de Indiërs zoozeer werden gevreesd.

In dertien kompanjiën verdeeld, ieder ongeveer tachtig man sterk, trekt men ter kasteelpoorte uit, om twaalf daarvan in booten over te zetten en daarna zonder eenig verwijl aan te rukken op Soenda-Kalappa.

Daar geraakte nu alles in rep en roer, en de schrik sloeg er de bevolking om het hart. Het meerendeel zocht angstig een goed heenkomen naar buiten. Gants verslagen en bedremmeld wierp een menigte zich in prauwen die, dwars tusschen de booten der overstekende krijgslieden door, de vlucht namen op de rivier, zelfs langs de wallen van het kasteel - en den zulken liet men ongedeerd hun weg gaan.

De op den westelyken rivier-oever gelande manschappen werden nu ten aanval geschaard; en terwijl de aan den oostelyken zoom gebleven kompanjie een loos alarm maakte tegen de daargelegen Javaansche sterkten, rukte de onvertsaagde Coen, wiens geestkracht nu weder allen doortintelde, met de overigen onder vliegende vaandels en bezielend trompetgeschal in stormpas op Soenda-Kalappa aan. De glansende palmkruinen die daar wuifden boven de hooge wallen wenkten hem reeds als laurieren des triomfs. Hy vraagt niet of er drie duizend goedgewapende Banteners binnen zijn om er de drie of vierduizend nog ten verzet gemoedigde Jakatranen met kracht te ondersteunen; tegen de noordzijde der stad zijn loop nemende, slaat hy geen acht op de bewegingen tot weerstand die zich

ernstig genoeg laten aanzien: hy doet zoowel hier op het steenen bolwerk als daar op de zwalpen manteling de stormladders aanzetten. Zijn heldengeest bezielt zijne manschappen - en binnen weinige oogenblikken wappert, onder een donderend ‘Hoezee!’ de Prinsevlag op de vijandelyke wallen. Anderen baanden zich met geweld een doorgang in de manteling - en zoo was de gantsche legermacht weldra binnen de stad, waar de verdedigers in de nauwe en kronkelende straten snel en sneller deinsden, naarmate de overwinnaars onder luide jubelkreten heftiger voorwaart rukten.

Op ‘het plein of de Paseebaan voor des Konings Hof’ herzamelden nog de moedigsten der wijkenden, naar schatting een vijfhonderdtal: het was ‘een party bayvangers of voorvegters’ die met ‘bravades’ - springens en lansengezwaai, wilde bewegingen en niet minder wild gekrijsch - nog beproefde om den voortstrevenden indringers vrees aan te jagen.... en vervolgens op het spoor der hunnen het hazenpad koos, toen zy bespeurde dat het de geheele vijandelyke macht was die op hen aanstormde.

Een buit van veertig zware en lichte kanonnen was het deel der overwinnaars, en de schitterende triomf was niet duur gekocht: het Hollandsche legertjen telde e e n doode, en er kreunden slechts enkele gekwetsten onder de pijn hunner wonden. Alzoo mocht men rustig zeggen: aller stemmen vereenigden zich in den jubel over de behaalde zege. In schetteterende trompettonen schalde het triomflied der Hollanders door de veroverde stad - het begeesterend ‘Wilhelmus’.[1)]

Van wat groote beteekenis die heerlyke klanken daar waren, werd door die jubelende menigte gants niet begrepen. Coen omvademde het: ‘het fondament van 't soo lange gewenste reude-vous is nu geleit. Een goet deel van 't vruchtbaerste lantschap en de visrijckste zee van Indiën is nu Uwe’ - schreef hy met volkomen gewettigde zelfvoldoening aan zijne meesters, den Raad van Zeventienen.

Soenda-Kalappa ging in vlammen op, en de vazalstaat Ja-

1) Nog altoos schetteren de Nederlandsche trompetten in Neerlands Indië niet het binnengeorgelde en kleurlooze ‘Wien Neerlands bloed’, maar - en te recht - het sedert 1568 door het volkshart ingedronken ‘Wilhelmus van Nassauwe.’

katra, een der krachtigste steunsels van het rijk van Banten, werd daarmee voor immer verdelgd.

In dat daar schetterende ‘Wilhelmus’ ruischte een stem van profecie: het kondigde de onàfhankelykheid, de vrijheid, de grootheid aan, waartoe Nederland eenmaal stijgen zou onder de krachtige hand van een Vorstenhuis, waaraan het met mannelyk overleg zijn onkreukbare trouw had verpand. Tevens - het deed de stift der geschiedenis ten voorbeelde boeken hoe een schijnbaar nietige nacie zich nog grootelyks kan doen gelden, wanneer zy, met een Regent als Prins Maurits aan het hoofd, in heur midden burgers mag tellen van het gehalte als Jan Pietersen Coen.

W.J. HOFDIJK.

(*Wordt vervolgd.*)

Figaro.

VI.

Onder de talrijke verschijnselen, welke ons een treurig beeld geven van den wrakken staat der Fransche monarchie tegen het einde van haar bestaan, behoort ook de stroom van schotschriften, waarmede ze toenmaals overstelpt werd, en vooral de zwakheid, waarmede ze tegenover den wassenden vloed der revolutie hare maatregelen nam. In 1789 - toen 't kalf op het punt stond van verdrinken en het dempen van den put onmogelijk geworden was - schreef de Mercy-Argenteau, Oostenrijksch gezant te Parijs, aan Marie Antoinette:

‘Het wordt dringend noodzakelijk, dat de koning strenge maatregelen laat nemen tegen de geweldige vrijheid, welke de pers zich veroorlooft. Men wordt overstroomd met schandelijke brochures, die de natie voor het aangezicht van Europa onteeren en die onder het volk de gevaarlijkste gisting levendig houden..... Een of ander streng voorbeeld zou daaraan een einde maken, en het is verwonderlijk, dat die dringende noodzakelijkheid aan de aandacht der ministers ontsnapt’.[1)]

Die noodzakelijkheid had al lang bestaan en een streng voorbeeld zou weinig meer gebaat hebben. Sinds Lodewijk XV beheerscht werd door de gravin Dubarry, hadden de pamfletschrijvers de handen vol werk. Alle hooggeplaatste personen van Frankrijk, het hof, de magistratuur, de geestelijkheid, vernederen zich voor die vrouw. Choiseul, te fier om voor haar te buigen, is verbannen naar Chanteloup, terwijl Maupeou, Terrai, d'Aiguillon

1) Paul Robiquet, Theveneau de Morande, étude sur le 18me siècle, Paris, A. Quantin, p. 69

Frankrijk regeeren, 't Parlement ontbinden, de *tailles* verhoogen, koren opkoopen, speculeeren op de algemeene ellende en naar buiten Pruisen, Oostenrijk en Rusland de vrije hand laten bij de verbrokkeling van Polen. De kanselier Maupeou is tegenwoordig bij het toilet der favorite; de kardinaal de la Roche-Aimon, groot-aalmoezenier, reikt haar bij 't opstaan de pantoffels aan..... Stoffe te over voor een gewetenloos litterarisch vrijbuiter, gelijk Theveneau de Morande er een was. Dezen Theveneau de Morande, wiens levensloop de stof zou leveren voor eene uitvoerige schets, kunnen we hier slechts met een enkel woord aanduiden. Niet om zijne braafheid en eerlijkheid bevond hij zich als uitgewekene te Londen te midden van eene gansche kolonie Franschen, die voor 't meerendeel den vaderlandschen bodem hadden moeten verlaten wegens mislukte pogingen ‘de corriger l'injustice du sort’, zooals de Franschen het eigenaardig uitdrukken.

Juist tegen den tijd, dat Beaumarchais zijn vernederend vonnis van het Parlement-Maupeou kreeg, had Morande een pamflet geschreven, dat den stichtelijken titel droeg ‘*Mémoires secrets d'une fille publique*’ en dat ‘à bout portant’ op de favorite gericht was, maar tevens de hoogst geplaatste personen in den staat aan de publieke bespotting en verachting prijs gaf. Het hof was verslagen en meende tot elken prijs de uitgave er van te moeten beletten. De eerlijke pamfletschrijver had daartoe trouwens de middelen aangewezen en in een dreigbrief den juisten prijs aangegeven, waarvoor men zijn stilzwijgen kon koopen. 't Kwam er maar op aan, een' onderhandelaar te vinden, die verstand had van loven en bieden en die tegen Morande opgewassen was. Zulk een onderhandelaar bood zich vanzelf aan. Niemand minder dan onze Pierre Augustin Caron de Beaumarchais, voor deze bijzondere gelegenheid met den naam Monsieur *de Ronac* voorzien, nam op zich, die teere zaak in 't reine te brengen. Dat hij zichzelf aanbood, is zeker, hoewel Loménie o.a. beweert, dat hij er om verzocht werd[1] Beaumarchais toog alzoo naar Londen en had het geluk in zijne onderhandelingen te slagen. Uitvoeriger zullen we in deze zaak niet treden, omdat ze slechts het voorspel was tot eene andere, die ons thans moet bezighouden. Alleen dienen we hier

1) 't Bewijs bij Bettelheim, 278. v.v.

nog te vermelden, dat hij geenszins de vruchten plukte van zijne ijverige bemoeiingen. Want nauwelijks was hij te Boulogne geland (de overeenkomst met Morande was den 29sten April getroffen), of hij vernam, dat Lodewijk XV aangetast was door eene zware ziekte, en bij zijne aankomst te Versailles was de koning reeds overleden.

'Welk onderscheid tusschen ons beiden!' schreef B. aan Morande. 'Gij verdient zonder eenige moeite (!) 100,000 francs, terwijl ik in zes weken tijds 780 mijlen afleg en 500 guinjes uitgeef, zonder te weten, of men mij zelfs mijne reiskosten zal vergoeden. En bedenk, dat één week later uw boek zonder eenige waarde zou geweest zijn! Had de koning nog maar acht dagen langer geleefd, dan zou ik, volgens zijne belofte, in mijne eer hersteld zijn geworden, die de onrechtvaardigheid mij ontnomen heeft; immers de ongegronde antipathie, die men hem tegenover mij had ingeboezemd, was in welwillendheid verkeerd. Wat mij troost is, dat de tijd der kuiperijen thans voorbij is: ik durf mij weder vrij uit verdedigen en de nieuwe koning zal mijne bezwaren stellig erkennen'.....[1)]

'Een ander,' schrijft hij tegelijkertijd aan een zijner vrienden, 'zou zich om zulk een slag van het noodlot ophangen.' Maar Beaumarchais deed het niet. Zonder een oogenblik den moed te verliezen, wierp hij zich hals over kop in een avontuur van denzelfden aard, een avontuur, dat stellig een van de donkerste hoekjes van zijn 'cabinet secret' inneemt.

Lodewijk XV was gestorven. Maar de schotschriften rustten niet. De gewetenlooze kolonie te Londen vond in den uitgever Boissière een willig helper en zijne drukkerij was eene ware fabriek van libellen, die hare filialen had op 't vaste land.[2)] En nu troffen de pijlen hooger nog dan onder Lodewijk XV. Van het oogenblik, waarop Marie Antoinette in 1770 den voet zette op Franschen bodem, om op bijna vijftienjarigen leeftijd den dauphin te huwen, die later als Lodewijk XVI zou bewijzen, dat de zonden der vaderen gewroken worden aan de kinderen, stond zij bloot aan allerlei aanvallen van ieder, die

1) Deze en meer andere brieven heeft Loménie niet volledig gegeven. *Bettelheim* kreeg ze ter inzage van den zoon des schrijvers, Charles de Loménie.

2) Boissière stond bijv. in relaties met Gosse in Den Haag, den bekenden uitgever van '*de Ouderwetse Nederlandsche patriot*', zie o.a. de *Bijdragen* van Nijhoff, nieuwe reeks, IX, 3.

de ‘Oostenrijksche’ beschouwde als de beschermelinge en de medeplichtige van Choiseul.[1] Te oordeelen naar de verbittering, waarmede de dochters van Lodewijk XV tegen haar bezield waren, zou men gezegd hebben, dat zij de schuld had gedragen van de uitzetting der Jezuïeten. Mad. Adélaïde met name onderscheidde zich door hare scherpe uitvallen en door de wijze, waarop zij in 't geheim den laster in de hand werkte. Aan den anderen kant vreesde de kliek van Dubarry den invloed der jeugdige prinses en was niet keurig in de middelen, om dien te breken. Ook bij het volk was de aanstaande koningin, aanvankelijk gevierd, verre van populair en het ongeval, bij de huwelijksfeesten te Parijs voorgevallen, had de stemming niet verbeterd. Toen de dauphin nu in 1774 koning was geworden, had hij evenmin als vroeger de geestkracht, om zijne gemalin te doen eerbiedigen en stond zelfs toe - 't zou onder Lodewijk XIV in niemand opgekomen zijn, zoo iets te wagen -, dat op het tooneel de kapsels der koningin belachelijk werden gemaakt.[2] De onteerende schotschriften, welke tegen de koningin in omloop gebracht werden, gaven der Fransche politie vrij wat hoofdbrekens. Theveneau de Morande was sinds zijn avontuur met Beaumarchais van aanvaller verdediger, van *braconnier littéraire, gardechasse* geworden, zooals Beaumarchais het uitdrukte. Ook Goëzman, onze ex-parlementsraad, speelde in Londen voor de Sartine als speurhond, waarbij hij trouwens eene hoogst dubbelzinnige rol vervulde en met de beide kanten van zijn mes sneed. Toen men eens aan d'Argenson verweet, dat hij zijn politieagenten alleen aanwierf onder schelmen en deugnieten, antwoordde hij: ‘Trouvezmoi d'honnêtes gens qui veuillent faire ce métier!’

Welnu, onze eerlijke Pierre Augustin leende zich op nieuw tot dat ‘métier!’. Ziehier onder welke omstandigheden.

Op zekeren dag, kort na zijn terugkeer uit Londen, gaf hij aan den luitenant-generaal van politie de Sartine te kennen, dat

1) ‘Elle fut attaquée et flétrie comme aucune femme ne l'a été. Sa simplicité, sa confiance d'enfant qu'avait exaltées l'adoration publique, offraient une prise; la haine s'y cramponna.’ (*Marie Antoinette, Reine de France*, par James de Chambrier, I, 358). Men zie ook de belangrijke artikels daaromtrent in dit Tijdschrift gegeven door Prof. Th. Jorissen (*Gids:* 1882, 3 en 4).

2) De bekende kapsels met groote veeren, genaamd *à la quesaco*, naar eene aardigheid, die B. zich in zijn vierde Mémoire veroorlooft tegenover een zijner tegenstanders Marin en die Marie Antoinette zoo grappig vond, dat ze de woorden telkens herhaalde.

in de Britsche hoofdstad een pamflet op de pers lag, waarin de koningin op schandelijke wijze beleedigd werd.[1)] Tevens bood hij zijne diensten aan, om eene uitgave er van te beletten. De Sartine nam ze aan en stelde eene som gelds en de benoodigde volmachten te zijner beschikking. Maar Beaumarchais eischte eene eigenhandige volmacht van Lodewijk XVI, waarin deze moest verklaren: 'Mijnheer de Beaumarchais zal, op mijnen last, zoo spoedig mogelijk naar Holland en Engeland vertrekken, om mijne geheime bevelen te volvoeren; de snelheid en stilzwijgendheid, die hij daarbij zal in acht nemen, zullen mij de welkome bewijzen zijn van zijnen dienstijver.' Deze volmacht werd hem niet onmiddellijk verstrekt; maar hij gaf daarom zijnen eisch niet op. In onderscheidene brieven, welke in 't Weener archief bewaard zijn, openbaarde Beaumarchais aan Lodewijk XVI alles en wellicht nog iets meer dan alles, wat hij voor zijnen overleden voorganger had verricht. Hij had bij die gelegenheid in Londen vernomen, dat tegen de koningin onder den titel *Avis à la branche espagnole* een schotschrift in de maak was, dat tegelijk in Engeland en in Amsterdam stond te verschijnen. Hij wenschte de publicatie te verijdelen. Reeds had Lord Rochford (vroeger Engelsch gezant te Madrid en daardoor met Beaumarchais bekend) hem zijne hulp toegezegd. Maar daartoe was het noodig, dat hij zijnen ouden vriend de deugdelijke bewijzen kon toonen, dat hij inderdaad in dienst van den koning handelde, waarvoor hij vroeg 1°. een pas op den naam Ronac, 2°. een credietbrief van 500 guinjes, 3°. de volmacht van den monarch bovenbedoeld. Op deze eigenhandige verklaring van den koning legt B. bijzonderen nadruk. Den 25en Juni gelast de Sartine hem kortweg te vertrekken. Den pas en den credietbrief laat hij hem ter hand stellen. Beaumarchais gaat, overtuigd, dat hem ook het ontbrekende zal geworden. Te Londen aangekomen, schrijft hij aan de Sartine, dat, *grâce à une intrigue de valets*, hij er in geslaagd is, den drukker van het pamflet om te koopen en zich alzoo het manuscript te verschaffen, dat hij vervolgens met de zwartste kleuren afschildert. De Sartine maakt zich angstig en verschaft B. den 11en Juli reeds het

1) Ook hier weer ging het initiatief uit van Beaumarchais. Men zie de depêche van Mercey bij von Arneth, 55. Deze omstandigheid is van 't grootste gewicht bij de beoordeeling der zaak.

gevraagde bevelschrift van den koning, woordelijk gesteld, zooals B. het had gedicteerd. Deze laat het den minister niet aan voortdurende berichten ontbreken; hij overstelpt de Sartine met brieven, ook uit plaatsen, die volstrekt niet in het oorspronkelijke reisplan voorkomen; want Beaumarchais snelt onmiddellijk na 't ontvangen van 's konings machtiging naar.... Weenen zoo 't heet, om den bedriegelijken drukker, die hem niet alle exemplaren van 't schotschrift heeft overhandigd en die zich uit de voeten gemaakt heeft, teneinde de uitgave in Duitschland te doen plaats vinden, te vervolgen; maar in waarheid, om zich als officiëel erkend vertrouweling van den koning aan 't hof van Maria Theresia in te dringen en hare gunst te winnen door zijnen voorgewenden ijver voor de belangen harer dochter. Men begrijpt thans, waarom Beaumarchais zooveel gewicht hechtte aan de eigenhandige volmacht van Lodewijk XVI. ‘Wat hem op zijne Spaansche reis voor oogen zweefde: met behulp van de markiezin de la Croix de alvermogende makelaar tusschen het Fransche en het Spaansche hof te worden, hoopt hij thans onder gunstiger omstandigheden op eene andere wijze te verwezenlijken. Maar zwaarder nog dan in Spanje treft hem het lot in Oostenrijk, daar hij niet alleen al zijne plannen moet zien mislukken, maar zich bovendien in een hoogst belachelijk daglicht stelt: mijnheer *De Ronac*, die zich in slimheid ver verheven waant boven alle staatsmannen en ministers, brengt tot zijn eigen verheerlijking bij deze gelegenheid eene comedie-intrige in omloop, waarvan de plompe leugens onmiddellijk gevat worden, zoowel door den postiljon, die hem rijdt, als door den kanselier Von Kaunitz’[1)].

We zijn hiermede het verhaal der gebeurtenissen vooruitgeloopen, aangezien de opgaven van Beaumarchais, die op zijne Weener reis betrekking hebben, grootendeels verdichtselen zijn, welke ons den vader van Figaro onder een eigenaardig licht vertoonen, dat weinig geschikt is om de achting voor zijne persoonlijkheid te verhoogen. Niet onaardig plaatst Bettelheim als motto boven een der hoofdstukken, aan deze zaak gewijd, een citaat van Riccaut de la Marlinière: ‘*Vous appelez cela* betrügen? *Corriger la fortune!* Betrügen! O, was ist die deutsch Sprak für ein arm Sprak! für ein plump Sprak!’.....

1) Bettelheim, 289.

VII.

Laat ons thans het verloop der zaak geregeld volgen. Beaumarchais bericht uit Londen aan den minister, dat de eigenaar van het schotschrift *Avis à la branche espagnole*, een zekere William Atkinson, zich tegen eene belooning van 1200 guinjes bereid verklaard heeft, 4000 exemplaren te Londen of te Amsterdam aan Beaumarchais ter vernietiging over te geven. Deze verplicht zich daarentegen aan Atkinson 400 guinjes dadelijk te Londen en de overige 800 te Amsterdam uit te betalen.

'Den volgenden Zaterdag 23 Juli om 3 uur 's morgens heb ik, Ronac, mij te voet van Londen naar den Oxfordschen weg begeven en daar een wagen uit de richting der laatste stad mij te gemoet zien komen. De heer Atkinson is met twee anderen, blijkbaar drukkersgezellen, uit den wagen gestegen, die daarop ongeveer een kwart mijl zijwaarts afreed; eindelijk werd er op eene tamelijk afgelegene plek halt gehouden; daar werden 4000 exemplaren uit den wagen gehaald en *nauwkeurig geteld*: alles klopt; slechts acht exemplaren vertoont Atkinson in beschadigden, gevlekten toestand.' Als Ronac zich daarop ook het manuscript laat vertoonen, bemerkt hij (hij had, zie boven, het origineel gezien), dat het slechts eene copie is. Atkinson wil Ronac wijs maken, dat hij geen ander exemplaar heeft; als deze daarop aanmerkt, dat Atkinson liegt en hij niet aan zijne verplichtingen zal voldoen, voor hij het origineel in handen heeft, *bloost* Atkinson en bekent, dat hij het wel bezit, maar de teruggave er van (aan den schrijver?) beloofd heeft. Ronac dringt zoo sterk aan, dat Atkinson eindelijk wegrijdt, om het begeerde te Oxford te gaan halen. Intusschen laat Ronac met behulp der drukkersgezellen de exemplaren in brand steken, zoodat bijna de geheele oplage door de vlammen verteerd is, als Atkinson na eene afwezigheid van *drie uren* terugkeert. Beaumarchais betaalt daarop de 400 guinjes uit en belooft Atkinson ook alle manuscripten te zullen verbranden. Daarop stelt hij een stuk op, dat hij op de plaats zelf op zijne knieën op 't papier brengt en welks slotzin luidt:

'Bij mijne opmerking, dat mijn contractant zeer waarschijnlijk niet Atkinson heet, daar hij veel meer op een Italiaan dan op een Engelschman gelijkt, bekent hij mij, dat zijn eigenlijke naam G. Angelucci luidt. Dientengevolge verlang ik, dat hij

de quitantie van 400 guinjes ook met dien naam onderteekent.'

't Is merkwaardig, dat Beaumarchais op dienzelfden 23en Juli nog tijd en lust vindt, om te correspondeeren met den beroemden Londenschen acteur Garrick en hem een exemplaar te zenden van zijne mémoires in 't proces-Goëzman, die hij gaarne persoonlijk zou komen overhandigen, indien niet 'dringende zaken' hem naar Holland riepen. Den 24en vinden we hem op weg naar Calais, vanwaar hij de Sartine schrijft, dat hij hoogstens binnen 14 dagen weer thuis zal zijn; zijne zaken in Engeland zijn met den besten uitslag bekroond. 't Blijkt echter, dat in Amsterdam de wezenlijke of verdichte zwarigheden eerst recht beginnen. Den 3en Aug. beweert Beaumarchais Angelucci in die stad gevonden te hebben en van hem een derde afschrift van 't manuscript te hebben ontvangen, benevens de in Londen gedrukte bladen van de voorrede, waarop hij hem de resteerende 800 guinjes ter hand heeft gesteld. De zaak schijnt nu voor goed uit de wereld te zijn. Plotseling echter zendt hij den 6en een brief naar Parijs, waarin hij, ten hoogste ontsteld, te kennen geeft, dat Atkinson den vorigen avond plotseling uit Amsterdam verdwenen is en dat hij van een jood te Amsterdam gewaar geworden is, dat de vluchteling zich op weg bevindt naar Neurenberg, om in eene Duitsche stad naar een nog overgebleven manuscript het libel te laten drukken. Beaumarchais aarzelt geen oogenblik en zet Angelucci na over Nijmegen, Kleef en Keulen. Zijn doel is Neurenberg; want (zoo schrijft hij den 12en Aug. uit Frankfort a/M.) hij hoopt Atkinson nog vóór de poorten dier stad in te halen. Hij klaagt over pijn in de borst en koorts, maar vindt zijne zending zoo gewichtig, dat hij niet langer dan vier uur in Frankfort wil blijven. 'De koninklijke volmacht prikkelt mijnen ijver. Ik stel er mijne eer in, geheel alleen eene zaak in orde te brengen, waaraan twintig *ministres plénipotentiaires* zouden wanhopen[1].'

1) Den moed tot zijne buitengewone inspanning vindt hij in het eigenhandig schrijven des konings, dat hij als een talisman in een gouden doosje om den hals draagt met het opschrift: '*émulation pour mes travaux*'; zorgvuldig verborgen, naar hij verzekert. Maar d'Eon zegt later: "Il est si glorieux d'avoir eu cet emploi, que, semblable à un galérien, il porte à son cou une chaîne d'or à laquelle est suspendue une petite boîte d'or contenant une petite commission secrète. Avec ce talisman, qui, par hasard, lui a sauvé la vie, par nu miracle aussi étonnant que celui qu'il débite avoir couronné sou voyage incroyable d'Espague, il se croit bien supérieur aux ministres de rois... Si j'étais aussi vaine (men bedenke, dat d'Eon toen 'la chevalière' en niet meer 'le chevalier' was) que Pierre Augustin Caron de Beaumarchais, je porterais comme lui mes commissions du roi pendues à mon cou, et si j'étais assez vaine pour vouloir les porter toutes, il me faudrait un boeuf pour me traîner.' (Gaillardet, Mémoires sur le chevalier d'Eon, 422 v.v.)

Onderweg, tusschen Würzburg en Diebach, verneemt mijnheer De Ronac, dat kort geleden de postwagen bij Possenheim aangevallen en geplunderd is: een nieuwtje, dat hem een dankbaar motief aan de hand doet voor de comédie d'intrigue, die hij bezig is op touw te zetten. Kort voor de aankomst te Neustadt bemerkt nl. de postiljon, dat:

> ‘sein Passagier aufsteht und aus dem Sitzkästlein etwas wie ein Kammfütter und daraus einen Spiegel und ein Scheermesser herausthut. Der Kutscher Dratz fährt in Folge dessen langsam, ganz bedenklich, dass der Passagier sich unter dem Fahren sollte rasiren wollen. Beim Lichtenholz (einem kleinen Wäldchen zur Linken der Chaussée) lässt der Passagier halten, steigt aus, heisst durch seinen Bedienten den Postillon weiter fahren und geht mit dem spanischen Rohre in der Hand in das Gehölz. Der Postillon war der Meinung, es geschehe eines natürlichen Triebes willen; doch weilen in der Nähe eines Gesträuch, vermochte er nicht abzusehen, warum derselbe so weit holzeinwärts gehe. Als der Postillon wieder Halt machen will, verwehrt ihm das der Bediente. Im gemächlichen Trabe trotten die Pferde bis an das Ende des Wäldchens. Hier wartet der Postillon, da der Passagier nicht nachkommt, bey einer halben Stunde. Mittlerweile wären drei Handwerksbursche, Zimmergesellen, so bey ihren Bündlen Zwergäxte auf dem Rücken gehabt, nachgekommen, und als eine Weile darauf der Passagier auch wieder beykommen, hätte solcher ein weisses Tüchlein um die eine Hand gewickelt gehabt, und, wie der Bediente dem Postillon auf Deutsch gesagt, gesprochen, er hätte Spitzbuben gesehen. Es hätte demselben aber nichts gefehlt, noch er (Sager) an des Passagiers Hand oder sonst am Leibe etwas gesehen, noch dieser ausgesagt, dass ihm etwas wäre genommen worden und er dahero zu dem Bedienten gesprochen: vielleicht hat der Herr die Handwerksbursche gesehen und vor Spitzbuben gehalten. Der Passagier habe sich dann wieder eingesetzt und fortfahren lassen. Als er durch die Statt oberhalb dem Armenhaus gekommen war, liess er die Fenster aufmachen; hiebei

sah Dratz, das Jenem Blut durch das weisse um die Hand gewundene Tüchlein dringe, auch an der linken Seite des Halsses an der Halsbinde etwas Blut seye und auf sein Fragen derselbe gesagt: er wäre geschossen worden'[1].

Eerst te Neurenberg doet Beaumarchais bij de bevoegde overheid aangifte van het geval. Daar geeft hij een omstandig verhaal van 't geen in het dennenboschje zou zijn voorgevallen. Twee schelmen, de een te paard, de ander te voet, waren op hem afgekomen. De eerste had hem een houw over de borst gegeven, die afgegleden was op zijn talisman (!), waardoor hij eehter aan de kin was gewond. Ook zijne vingers waren geblesseerd bij 't afweren van de slagen. Daarop was de andere spitsboef hem van achteren genaderd en had hem willen pakken. Maar Beaumardais had zijn zakpistool voor den dag gehaald, daarmede den ruiter op de vlucht gejaagd en den anderen schelm om genade doen bidden. Aangezien de wagen reeds een goed eind vóór was gekomen en hij nog meer lieden in 't woud had bemerkt, had hij, dankbaar voor zijne redding, ook dezen kerel laten loopen en zich gehaast den postwagen weer op te zoeken. Verder weet Beaumarchais eene nauwkeurige beschrijving van de beide struikroovers en zelfs hunne namen op te geven; want ze hadden elkander bij den naam - *Angelucci* en *Hatkinson*, - geroepen!

Na deze belangrijke onthullingen verlaat Mr. de Ronac, 'een edelman uit Frankrijk', Neurenberg, te kennen gevende, dat 'dringende zaken' hem naar het keizerlijk hof te Weenen voeren. Tot Regensburg zet hij zijne reis met den postwagen voort, om vervolgens den Donau af te zakken. Nauwelijks heeft hij zich ingescheept, of hij schrijft zijn avontuur naar Parijs met eene groote uitvoerigheid en voegt nog menigen trek toe aan de te Neurenberg gegeven verklaring. Den 20sten Augustus meldt hij zijne aankomst te Weenen.

Den volgenden dag reeds meldt hij zich aan bij den secretaris van Maria Theresia, Vrijheer von Nenny, die hem voor een gelukzoeker aanziet en aanvankelijk weigert, in 't geheim eenen brief aan de keizerin te doen toekomen. Maar het krachtig optreden van Beaumarchais, die den vrijheer verantwoordelijk stelt voor de gevolgen zijner weigering, maakt, dat deze zich,

1) Uit het procesverbaal, zooals Arneth het heeft medegedeeld.

hoewel met weerzin, belast met de bezorging van den brief, ofschoon hij Beaumarchais vrij duidelijk te kennen geeft, dat deze op eene private audientie maar niet moet hopen. Maria Theresia, na Beaumarchais' brief gelezen te hebben, verwijst hem naar graaf Seillern, aan wien hij meedeelt, dat hij door den koning van Frankrijk met eene eigenhandige, zeer gewichtige opdracht naar Engeland en Holland is gezonden; dat zijne zaak hem op onvoorziene wijze naar Duitschland heeft gevoerd; dat hij onderweg door roovers is aangevallen en slechts door de gouden doos, die 's konings bevel omsluit, van een wissen dood is gered; dat zijne opdracht in verband staat met de eer der koningin van Frankrijk; dat hij niet van plan is zich lang in Weenen op te houden, zich aan niemand, allerminst aan den Franschen gezant wil vertoonen, en daarom ten spoedigste om eene audientie verzoekt. Om zijn verzoek te steunen vertrouwt hij den graaf het handschrift toe van Lodewijk XVI, waarop hij nog denzelfden dag bij de keizerin wordt toegelaten. Haar vertelt hij uitvoerig de gansche inleidende geschiedenis tot zijne zending; zijne gedragslijn te Londen en te Amsterdam; de vlucht van Angelucci met het manuscript; het avontuur bij Neustadt (tusschen twee haakjes met nieuwe varianten!).

De man te paard was inderdaad Angelucci geweest; maar Beaumarchais heeft hem het manuscript ontnomen, dat hij op bedriegelijke wijze en tegen het contract in gehouden had; daarna heeft hij hem..... laten loopen! Met dramatische aanschouwelijkheid schildert Beaumarchais aan Maria Theresia het verdere tooneel van den strijd. Wat het schotschrift betreft, verhaalt hij, dat het hoofdzakelijk gericht is tegen Marie Antoinette. Het zou eene ramp zijn, als de jonge, wantrouwende, '*austère*' koning het onder de oogen kreeg. Om zoo iets te voor komen, stelt Beaumarchais de keizerin voor '*het libel in Weenen te laten drukken met weglating der voor de koningin beleedigende plaatsen*'; want zoo alleen kan het Lodewijk XVI vertoond worden, wat in ieder geval noodig is, om den monarch te overtuigen, dat Beaumarchais zich van zijne opdracht gekweten heeft.

Deze audientie duurt drie volle uren, want Beaumarchais leest ook aan de keizerin het gansche schotschrift voor. Maria Theresia luistert met de grootste opmerkzaamheid en Beaumarchais licht alle toespelingen en wendingen toe met eene behendigheid, die getuigt van groote bekendheid met de toestan-

den van het Fransche hof. Meer dan eens roept de keizerin verbaasd uit: ‘Maar, mijnheer, wat heeft u met zulk een vurigen ijver bezield voor de belangen van mijn schoonzoon en vooral van mijne dochter?’ ‘Madame,’ zegt Beaumarchais, ‘j'ai été l'un des hommes les plus malheureux de France sur la fin du dernier règne. La reine en ce temps affreux n'a pas dédaigné de montrer quelque sensibilité pour toutes les horreurs qu'on accumulait sur moi. En la servant aujourd'hui je ne fais qu'acquitter une dette immense...’[1)] Wat heeft u bewogen een valschen naam aan te nemen? - ‘Madame, je suis trop connu malheureusement(!) sous le mien dans toute l'Europe lettrée, que partout où je parais sous le nom de Beaumarchais l'on me visite, l'on m'invite, l'on m'entoure, et je ne suis plus libre de travailler aussi secrètement que l'exige une commission aussi délicate que la mienne...’

De keizerin eindigt met het schotschrift te houden onder plechtige belofte het hem terug te zullen bezorgen en zegt bij 't afscheidnemen met bezorgdheid: ‘Allez vous mettre au lit; faites-vous saigner promptement. On ne doit jamais oublier ici ni en France combien vous avez montré de zèle en cette occasion pour le service de vos maîtres.’

Beaumarchais is in de wolken en meent zijn doel bereikt te hebben. In plaats van naar bed te gaan, stelt hij bij zijne tehuiskomst, ouder gewoonte, eene uitvoerige memorie op aan de keizerin, waarin hij zijne mondelinge mededeelingen nog eens uitvoerig toelicht. Men kan zijne verbazing begrijpen, als onvoorziens twee officieren en acht grenadiers in zijne kamer verschijnen, gevolgd door een secretaris, die hem een briefje overhandigt van Seillern, waarin hem wordt meegedeeld, dat hem tijdelijk kamerarrest is opgelegd. Men ontneemt hem zijne

1) Bij Loménie die het geheele Weener avontuur van B. merkwaardig goedgeloovig aanneemt. Overigens dienen we hierbij te voegen, dat Bettelheim een brief meedeelt van den zoon des schrijvers (d.d. 8 Mei 1885) van den volgenden inhoud: ‘Vous savez que sur la question des missions secrètes de B. il y a longtemps que je veux ajouter quelques mots au livre de mon père pour exprimer l'opinion *que je sais être la sienne* après les travaux de Mr. d'Arneth et que vous pouvez donner comme telle: à savoir que *s'il est à peu près prouvé* que *l'histoire de la forêt de Neustadt est une fiction romanesque, il n'est nullement prouvé* que cette fiction se rattache à toute une entreprise malhonnête de fabrication de libelles pour se faire donner ensuite la mission de les poursuivre. C'est au nom de l'étude approfondie qu'il avait faite du caractère de B. que mon père repoussait cette accusation.’

papieren, ja zelfs zijn talisman. In zijne brieven drukt Beaumarchais de meening uit, dat dit ongeval hem overkomen is, omdat men twijfelt aan zijne identiteit met den schrijver der Mémoires en hem houdt voor een '*fourbe*'. Maar daarin bedriegt hij zich. Niemand hield hem te Weenen dan voor hetgeen hij werkelijk was. Maar Von Kaunitz, minder gemakkelijk om den tuin te leiden dan zijne Fransche collega's, kennis van de zaak en van 't schotschrift gekregen hebbende, had het noodig gevonden, 'dem Burschen' een tijdlang de vrijheid te ontnemen, juist *omdat* hij Beaumarchais was en omdat uit Neurenberg de officieele stukken, betreffende de aanklacht en 't verhoor in de zaak van 't Neustadter avontuur, per koerier te Weenen waren aangekomen. Alle verklaringen kwamen ongeveer neer op 't geen de postknecht *Georg Dratz* (zie boven) verklaarde:

> 'Es komme ihme die Sache vor, *ob habe der Passagier mit dem unter Weegens heraus genommenen Scheermesser sich etwan was zugefügt*; er habe in und an dem Lichtenholze *niemand alss die drei reissende Zimer Bursche gesehen*, auch *gar nichts gehöret*, noch wahrgenommen, so verdächtiger Leute Anwesenheit glaublich machen könne, *vielweniger von einem Schuss etwas gehöret*.'

En het Neurenburger gerecht deed deze verklaringen vergezeld gaan van een schrijven, waarin o.a. als slotsom van verschillende overwegingen voorkwam:

> 'Alle derley Betrachtungen verursachen beynahe, dass man den Zweifel über die Richtigkeit der Geschichte beytreten muss, so wenig man sonsten sich entschliessen kann, dem Ansehen des Herren von Ronac (der in Wien bey kayserl. Majestäten Geschäften zu haben und dahero sehr zu pressiren vorgegeben) zu nahe zu treten...'

Redenen genoeg voor Kaunitz, om den heer Ronac in 't oog te houden. Want niet alleen hield hij hem nu voor eenen bedrieger, maar zelfs voor... den vervaardiger van het lasterlijke schotschrift. Of hij daarin gelijk had, is moeilijk meer uit te maken. Arneth en Huot twijfelen er niet aan. Bettelheim wijdt een uitvoerig onderzoek aan de zaak, om bij de vraag naar den schrijver van 't libel te eindigen met een *non liquet*.

Dat er echter '*du louche*'[1] in 't geval is, zal niemand kunnen ontkennen. Immers te Londen heet Beaumarchais met den eigenaar van 't schotschrift, Atkinson-Angelucci, eene overeenkomst getroffen en het stuk aan de vlammen prijs gegeven te hebben. Er bestaat dan ook inderdaad een contract, door mijnheer De Ronac opgesteld en door hem, zoo 't heet, met Atkinson-Angelucci gezamenlijk onderteekend. Maar wie is die geheimzinnige persoon? Niemand behalve Beaumarchais heeft hem gekend of gezien; de Neurenbergers hebben hem niet opgehangen en te vergeefs heeft men zijnen naam gezocht in Hollandsche en Venetiaansche politierapporten, drukkerslijsten, enz. Tegen zijn bestaan getuigt ook het bovenbedoelde contract zelf; want 1°. draagt het titelblad van het schotschrift als initialen van den uitgever G.A.[2], terwijl in het contract voortdurend sprake is van *Hatkinson*. Zóó is ook de onderteekening. De *h* schijnt Beaumarchais, echt Fransch trouwens, hier parten gespeeld te hebben, en men kan niet nalaten de gevolgtrekking te maken, dat het contract niet alleen door hem geschreven, maar ook in naam van den fantastischen uitgever onderteekend is. Daarvoor spreekt 2°. de verzwarende omstandigheid, dat op verschillende concepten van het contract, die met zijne andere papieren te Weenen met beslag belegd werden, proeven voorkomen, om met veranderde hand Angelucci te schrijven. Bettelheim verzekert, dat hij op die concepten verschillende malen schrijfproeven als H, A, T. Hatk, Hatkins heeft kunnen constateeren. 3°. beweert Beaumarchais, dat hij het contract op zijne knieën geschreven heeft, wat door de nette ronde schriftteekens zeer onwaarschijnlijk gemaakt wordt. En eindelijk is de geheele romantische historie van het auto-da-fé niet anders dan de nauwkeurige herhaling van 't geen er plaats had tusschen Morande en Beaumarchais, toen de *Mémoires secrets d'une fille publique* vernietigd werden. Zonder zelf nog de schrijver van het libel geweest te zijn, heeft Beaumarchais, toen hij het eenmaal in handen had, het echter zeer goed kunnen gebruiken, om zijne eerzuchtige doeleinden te bereiken.

1) 'Pourquoi faut-il qu'il y ait toujours du louche en ce que tu fais?' (*Mar. de Fig.* Act. III. Sc. 5).
2) 't Is waar, ze kunnen even goed Guglielmo Angelucci als Guillaume - maar waarom dan geen William? - Atkinson beduiden.

Dat Von Kaunitz hem wantrouwde, behoeft ons na dit alles geen verwondering meer te baren![1] Hij schreef naar Frankrijk, dat men in 't belang des konings gemeend had, zoo met den raadselachtigen vreemdeling te moeten handelen, maar liet het aan Lodewijk XVI over te beslissen, wat er verder met hem zou gebeuren. In de derde week van September kwam er een antwoord, dat Beaumarchais' onmiddellijke invrijheidstelling ten gevolge had.

De Oostenrijksche gezant te Parijs, Mercy-Argenteau, had n.l. geschreven, dat Beaumarchais, dien hij niet persoonlijk kende, overigens algemeen bekend was door zijne romantische, buitengewone avonturen, welke op zijn minst getuigden van lichtvaardigheid en onbezonnenheid; dat hij echter tot nu toe zich aan geene strafbare handeling had schuldig gemaakt. De gezant was overigens overtuigd, dat niemand anders dan Beaumarchais de maker van het schotschrift was, eene overtuiging, waarin hij door zijne samensprekingen met Sartine slechts versterkt was geworden.

> 'Toen Sartine (zoo meldt de gezant aan Kaunitz) de onderteeteekening van Beaumarchais' brief[2] zag en den aanhef van het epistel, waarin sprake was van zijne redding, vluchtig had doorgelezen, scheen hij ten hoogste voldaan. Zoodra hij echter de gevangenneming van zijnen geheimen agent vernam, was hij zeer getroffen. Het begeleidende schrijven van Kaunitz verergerde zijne kwade luim nog. Het verhaal van den aanslag hij Neustadt, verklaarde de Fransche luitenant-generaal van politie, had hij zelf ook reeds betwijfeld. Evenzeer scheen de gansche Weener-reis hem slechts een voorwendsel, om van de keizerin een geschenk los te krijgen.
> Maar hij kwam op tegen ieder denkbeeld van bedrog en trouwbreuk van de zijde van Beaumarchais. Had Mr. de Ronac zoo iets in den zin gehad, dan zou hij zich immers niet gewend hebben tot 's konings trouwste vriendin, zijne schoonmoeder. En B

1) Er was inmiddels gedurende zijne gevangenschap ook nog een brief gekomen van Burgemeester en Raad van Neurenburg, waarin als slotsom van het onderzoek gezegd werd: 'Das Angeben eines räuberischen Ueberfalls dörfte wohl eine blosse Erdichtung sein.'
2) B. had n.l. verlof gekregen een open brief aan de S. te schrijven, die met de stukken van Kaunitz verzonden zou worden.

> mocht zich al eens te onbezonnen en te levendig getoond hebben, oneerlijk was hij nooit geweest. Ook den voorslag van Beaumarchais, om het libel *in usum delphini* om te werken, verontschuldigde *Sartine* met eene echte hovelingswijsheid: de gevallen, waarin men aan de regenten onaangename dingen verzwijgt, zijn immers niet zeldzaam. Toch kon *Sartine* zijne verlegenheid niet verbergen; in een onbewaakt oogenblik vertrouwde hij den gezant toe, dat niemand anders dan Beaumarchais zelf (*vergelijk boven*) hem en den koning van het schotschrift kennis had gegeven. '"'t Ware dus niet onmogelijk, dat B., *om zich voor de toekomst een beter lot te verschaffen en uit zijne tegenwoordige schulden te geraken*, deze wanhopige poging gewaagd had."' Een oogenblik later echter had Sartine berouw over dit gezegde, dat hemzelven nog 't meeste kwaad kon doen. Daarom verbeterde hij ook: '"ik ken weliswaar den vurigen geest en het opgewonden brein van B., maar ik heb nog nooit arglist of oneerlijkheid bij hem opgemerkt"'....

In zijn antwoord aan Mercy-Argenteau slaat Kaunitz den spijker op den kop, als hij zegt: 'Bij de verdachte moraal van Sartine komt in dit geval nog zijn persoonlijk belang, om een sujet als Beaumarchais, dien hijzelf den koning als man van vertrouwen heeft aanbevolen, niet alleen te verontschuldigen, maar zelfs te verdedigen.'

Hoe het ook zij, Beaumarchais had thans zijne vrijheid weer en kon naar believen in Weenen blijven of naar Frankrijk terugkeeren. Hij koos natuurlijk het laatste. 'Quand je devrais mourir en route, je ne resterai pas un quart d'heure à Vienne. On m'a présenté mille ducats de la part de l'impératrice. Je les ai refusés sans orgueil, mais avec fermeté.'[1)] Dat wil zeggen, dat hij ze achterna toch aannam; maar te Parijs teruggekeerd, kreeg hij van Lodewijk XVI verlof het geschenk in geld terug te zenden en tegen een ander in te ruilen. 'J'aurais pu regarder comme une espèce de dédommagement flatteur de l'erreur où l'on était tombé à mon égard, ou un mot obligeant de l'impératrice, ou telle autre chose honorable que j'aurais pu opposer au reproche qu'on me fait partout d'avoir été arrêté

1) Uit zijne Memorie aan Lod. XVI, gedateerd 15 October 1774 en aangehaald bij Laménie.

à Vienne comme un homme suspect; mais de l'argent sire! c'est le comble de l'humiliation pour moi!'[1)].... Men gaf hem zijn zin. Maria Theresia liet hem een' kostbaren juweelen ring zenden, waarmee hij bij buitengewone gelegenheden (bijv. bij zijne gerechtelijke rehabilitatie) niet zonder theatrale vertooning pronkte.

Niettegenstaande al zijne wederwaardigheden bleef ook ditmaal onze Figaro 'supérieur aux évènements.' Op zijne terugreis dichtte hij een zijner meest populaire 'chansons' (*Robin*), waarin het o.a. veelbeteekenend heet:

Toujours, toujours, il est toujours le même,
Jamais Robin
Ne connaît le chagrin,
Le temps sombre ou serein,
Les jours gras, le carême,
Le matin ou le soir,
Dites blanc, dites noir,
Toujours, toujours, il est toujours le même.

VIII.

Het is niet te verwonderen, dat Von Kaunitz bij gelegenheid van zijne onderhandelingen over de zaak van Beaumarchais een alles behalve gunstigen indruk kreeg van het 'gouvernement pitoyable' van Lodewijk XVI, en dat de houding van Sartine in dit geval hem de toekomst 'des affaires de là-bas' zwaar deed inzien. Immers de ontmaskerde Figaro werd niet alleen in genade weer aangenomen, maar spoedig daarop door de ministers opnieuw voor eene hoogst gewichtige geheime zending naar Engeland gebruikt. De onkosten van zijne reis naar Engeland, Holland en Oostenrijk, bedragende de belangrijke som van 72.000 francs, werden hem zonder de minste bedenking gerestitueerd.

De eerlijke Beaumarchais zond later aan de Sartine (weldra van directeur-generaal der politie tot minister van marine bevorderd) 200 louis terug, die hij bij vergissing bij de afrekening te veel had ontvangen. Men begrijpt, dat de minister

1) T.a.p.

niet ongevoelig was voor zulk eene loyale handelwijze. Ook Maurepas begon meer en meer belang in hem te stellen.

Inmiddels werd den 23sten Februari 1775 voor de eerste maal zijn *Barbier de Séville* opgevoerd, die, aanvankelijk ongunstig door het publiek ontvangen, na talrijke doorhalingen en veranderingen, binnen drie dagen tot stand gebracht, een volkomen succes behaalde. Kort daarna was Beaumarchais weer te Londen. Aan zijne vrienden schreef hij, dat Maurepas hem eene nieuwe onderhandeling naar aanleiding van een schotschrift had opgedragen; maar in 't geheim gaf hij aan Lodewijk XVI te kennen, dat het hem verveelde 'niets anders te doen dan addergebroed te verpletteren'; hij wilde den koning liever betrouwbare berichten mededeelen over Engelsche toestanden en koloniale quaesties.

De hardnekkigheid, die Beaumarchais toonde in zijne pogingen om buiten de ministers om het vertrouwen des konings te winnen, kwam niet alleen voort uit ijdelheid en eerzucht. Sinds jaren had hij waarschijnlijk, 't zij van Paris-Duverney, Conti of La Borde[1] wel al iets vernomen omtrent de geheime politiek van Lodewijk XV, le '*secret du roi*', en begrepen, dat ze hun, die er deel aan gehad hadden, geen onaardige voordeeltjes moest opgeleverd hebben. Wat hij er nog niet van wist, werd hem trouwens gedurende zijn verblijf te Londen onthuld door den beruchten Chevalier d'Eon, dat raadselachtige wezen, raadselachtig voor zijne tijdgenooten althans, dat tot zijn drie en veertigste jaar overal als een man werd beschouwd, daarna algemeen twijfel verwekte omtrent zijne ware sekse, op vijftigjarigen leeftijd zijn dragondersuniform aflegde, om vrouwenkleeren aan te nemen, en in die nieuwe rol volhardde tot zijnen dood, d.i. nog twee en dertig jaar, bij welke gelegenheid geconstateerd werd '*que cette prétendue chevalière était un chevalier parfaitement constitué*.'[2]

Dit zonderlinge personage stond in zeer nauwe betrekking tot hetgeen men 'le secret du roi' heeft genoemd[3].

1) 'Premier valet de chambre' van Lodewijk XV en tusschenpersoon bij gelegenheid van Beaumarchais' eerste aanbod om als geheim agent tegen Morande op te treden. Men zie over hem Robiquet, *Th. de Morande*, de noot op pag. 42 v.v.
2) De bewijsstukken bij Gaillardet, *Mémoires sur la chevalière d'Eon*, 326, v.v.
3) Uitvoerige bijzonderheden daaromtrent geeft: Bontarie: *Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie* en vooral *Le duc de Broglie: le secret du Roi, Calm.-Lévy*. Een kort begrip van de zaak kan men o.a. vinden in een artikel der *Revue des Deux Mondes* XXXVI, 1879.

Lodewijk XV immers hield er naast zijne officieele politiek eene clandestiene staatkunde op na, waarvan zijne ministers onkundig waren - beter onkundig heetten te zijn - en waarvan vooral de hertog De Broglie de draden in handen had.

Tegen het uitbreken van den zevenjarigen oorlog was de verhouding tusschen Rusland en Frankrijk zeer gespannen. Toenmaals was de prins van Conti een tijdlang de vertrouwde in 's konings geheim en met allerlei eerzuchtige wenschen vervuld. Een huwelijk met keizerin Elisabeth, de Poolsche kroon, het hertogdom Koerland, het opperbevel over 't Russische leger, ziedaar eenige luchtkasteelen, welker opbouwing hij niet tot de onmogelijkheden rekende. Maar eene goede verstandhouding tusschen de hoven van Versailles en van Petersburg was daartoe een eerste vereischte. Lodewijk zelf wenschte ook de vriendschappelijke betrekkingen te herstellen en den Engelschen invloed, waaronder de Russische kanselier Bestucheff stond, te verbreken.

Een geheim agent, de Engelschman Douglas, werd daarom naar Rusland gezonden onder het voorwendsel van een geologisch onderzoek. Teneinde allen argwaan weg te nemen, zou d'Eon hem vergezellen. D'Eon was een klein Bourgondisch edelman, die eenigen opgang gemaakt had in de Parijsche salons. Hij had eene tengere, vrouwelijke gestalte en kon, in vrouwenkleeren gestoken, zeer goed voor eene vrouw doorgaan. De list gelukte. Onder zijne vermomming vond hij inderdaad toegang aan 't Russische hof, waar hij de keizerin brieven van Lodewijk XV in handen wist te spelen en zoo gelukkig was, een eigenhandig antwoord van Elisabeth over de Russische grenzen te smokkelen, verborgen onder den band van een deel van Montesquieu's *Esprit des Lois*. Gedurende de volgende jaren bewees d'Eon voor en na belangrijke diensten als diplomatiek agent in Rusland en Engeland door de behendigheid, waarmede hij te Petersburg alle plannen van den Engelschgezinden Bestucheff wist te verijdelen. Toen de zevenjarige oorlog uitbrak, vocht hij als dragonderofficier onder commando van De Broglie dapper mee en leidde later als secretaris van den Her-

tog de Nivernais feitelijk de vredesonderhandelingen te Londen. Hem werd zelfs door 't Engelsche hof opgedragen, de ratificatie van 't vredesverdrag naar Versailles over te brengen.

Lodewijk XV, hoogst voldaan over zijnen dienstijver, zond hem kort daarna het Lodewijkskruis, en toen Nivernais zijn gezantschapspost te Londen neerlegde, werd d'Eon tijdelijk benoemd om den post waar te nemen, met den titel van *ministre plénipotentiaire*. In vertrouwen deelde de koning hem thans mede, dat hij de in den zevenjarigen oorlog geleden nederlagen wenschte te wreken en eene landing in Engeland op het touw dacht te zetten, waarvoor alles, in diep geheim natuurlijk, werd voorbereid. Toen nu de hertog de Praslin, die niet in 't 'secret du roi' was, tot opvolger van Nivernais den onbekwamen Guerchy benoemde, weigerde d'Eon, sterk door de gewichtige geheimen, die hij bezat, eenvoudig zijn gezantschapspost neer te leggen. Hij sloeg zelfs eenen onbeschaamden toon aan tegenover Guerchy en Lodewijks ministers, die zich bij den koning beklaagden en daar natuurlijk gelijk kregen, omdat Lodewijk niet openlijk voor zijne geheime liefhebberijen durfde uitkomen. Tegelijkertijd schreef deze echter aan d'Eon den volgenden brief:

> *Versailles*, le 4 Octobre 1763.
> 'Vous m' avez servi aussi utilement sous les habits de femme que sous ceux que vous portez actuellement. Reprenez-les de suite et retirez-vous dans la cité.
> Je vous préviens que le roi a signé anjourd'hui, mais seulement avec la griffe, et non de sa main, l'ordre de vous faire rentrer en France; mais je vous ordonne de rester en Augleterre, avec tous vos papiers, jusqu'à, ce que je vous fasse parvenir mes instructions ultérieures.
> Vous n'êtes point en sûreté dans votre hôtel, et vous trouveriez ici de puissants ennemis.'[1)]
> LOUIS.

Geen wonder, dat d'Eon naar aanleiding van de ontvangst van dit epistel schreef: 'A peine j'en eus achevé la lecture, que cette lettre me tomba des mains. Je venais d'entrevoir et de soupçonner pour la premièrè fois, l'étendue des malheurs

1) Gaillardet, 128.

qui me menaçaient. Qu'avais-je à espérer, en effet, de la fermeté d'un roi qui m'abandonnait quand je n'avais fait qu'obéir à ses ordres, et dont le courage n'avait consisté qu'à signer ma disgrâce avec sa griffe, au lieu de le faire avec sa main!....'[1)]

D'Eon was er echter de persoon niet naar, om zich te laten bang maken. Integendeel, hij maakte den koning bang met de bedreiging, dat, wanneer deze hem geen voldoening gaf, hij zijne brieven verkoopen zou aan de oppositie in 't Lagerhuis en daardoor een nieuwen oorlog tusschen Engeland en Frankrijk verwekken. D'Eon kreeg een jaargeld van 12.000 livres en bleef rustig tot den dood des konings, ja hij nam zelfs de taak weer op zich, om geheime politieke mededeelingen naar Frankrijk te zenden over de Amerikaansche troebelen, over de houding van Pitt, de omkoopbaarheid van den bekenden demagoog Wilkes, enz. Zijn stil leven werd alleen maar van tijd tot tijd gestoord door de manie der Engelschen, om aanzienlijke sommen te verwedden naar aanleiding van de vraag, of d'Eon een man of eene vrouw was.

Na den dood van Lodewijk XV echter begon d'Eon zich weer te roeren en Lodewijk XVI, 'die den boedel van zijnen voorganger zonder beneficie van inventaris moest aanvaarden,' zag zich wel genoodzaakt met hem in onderhandelingen te treden; want de Chevalier dreigde onophoudelijk de onder hem berustende papieren aan de Engelschen te zullen verkoopen. De onderhandelingen stuitten echter telkens af op de overdreven eischen van d'Eon, die voortdurend onbesuisder en driftiger werd. Toen bood onze Pierre Augustin, die zich, zooals we weten, te Londen bevond, zich als middelaar aan tusschen het Fransche Hof en den lastigen bezitter van 'le secret du roi.'

Reeds de eerste maal, dat Beaumarchais zich te Londen bevond, had d'Eon den wensch te kennen gegeven den beroemden schrijver der Mémoires te ontmoeten. Maar deze had er toenmaals (1774) den tijd niet toe gehad. Eerst in Mei 1775 bracht Morande deze beide eigenaardige persoonlijkheden met elkander in kennis. 'Nous nous vîmes ainsi tous deux', schrijft d'Eon, '*conduits sans doute par une curiosité naturelle aux animaux extraordinaires de se rencontrer.*'[2)]

Het was inderdaad een buitenkansje voor d'Eon, dat Beaumarchais zich zijne zaak aantrok; want de quaestie stond be-

1) T.a.p.
2) Gaillardet, 224.

denkelijker dan ooit. De zoon van den sedert overledenen Guerchy, die d'Eon den smaad en de beleedigingen, zijnen vader aangedaan, niet kon vergeven (er waren indertijd zeer harde woorden gevallen en geschreven)[1], liep met zijne moeder en den hertog de Nivernais de deur der ministers plat, om te verklaren, dat hij de nagedachtenis zijns vaders wreken zou op den nietswaardige, wanneer deze het wagen durfde, zich in zijn vaderland te vertoonen.

De onderhandelingen, met d'Eon gevoerd, hadden juist ten doel, hem eenen straffeloozen en eervollen terugkeer in Frankrijk mogelijk te maken. Het schijnt, dat toen de eene of andere schrandere bol op het denkbeeld kwam, alle moeilijkheden uit den weg te ruimen, door d'Eon openlijk tot de verklaring te dwingen, dat hij geen man was, maar eene vrouw. Daardoor kon al wat er voorgevallen was tusschen hem en de Praslin en Guerchy, op rekening geschoven worden van de prikkelbaarheid eener in hare ijdelheid gekwetste vrouw; daardoor verviel ook ieder denkbeeld van 't eischen eener bloedige voldoening. Wie dit plan, om d'Eon voor de tweede maal in vrouwenkleeren te steken, uitvond, Maurepas, Vergennes of Beaumarchais, is niet met nauwkeurigheid na te gaan. Genoeg, het werd bij de onderhandelingen, welke de laatste op zich nam, het kardinale punt, waarom alles draaide.[2]

D'Eon, die later tal van liefelijkheden aan 't adres van Beaumarchais richtte[3], stelde de zaak voor, alsof hij Beau-

1) Guerchy was een dier diplomaten, op wie 't bekende woord van *Figaro* toepasselijk was: ‘On pense à moi pour une place, mais par malheur j'y étais propre; il fallait un calculateur, ce fut un danseur qui l'obtint (Mar. de Fig. V. 3.)

2) Loménie schrijft de comedie, waartoe d'Eon zich leende, toe aan twee motieven van zijnen kant: ‘l'espoir d'obtenir du gouvernement français plus d'argent; puis la vanité, le besoin de faire parler de lui à tout prix, qui est le trait le plus saillant de son caractère.
Gaillardet, in de tweede editie van zijn meermalen aangehaald werk, waar hij alle romantisch bijwerk ter zijde laat, is van dezelfde meening: ‘La vanité l'empêcha de renoncer au rôle que la vanité lui avait fait prendre.’ pag. 324.

3) ‘Quoique je sache mon Beaumarchais par coeur, j'avoue que son imposture et la manière dont il s'y prend pour l'accréditer m'ont encore étonnée.’..... ‘La parfaite connaissance que la conduite passée de M. de Beaumarchais m'a donnée de sa personne m'a forcée à le placer, malgré moi, dans la classe des gens dont il faut être haï pour avoir le droit de s'estimer soi-même.....’ ‘On en est si convaincu en Angleterre (van Beaumarchais' oneerlijkheid n.l.), qu'au lieu de l'appeler Beaumarchais, le surnom de *Bon-Marché* lui est resté..’ (Uit een brief van d'Eon aan Vergennes, 2 fév. 1778 bij Gaillardet, 300. v.v.).

marchais had beet gehad. Gaillardet, Loménie en De Broglie zijn van dezelfde meening en houden het er voor, dat Beaumarchais aan de leugens en de tranen van d'Eon (hij scheen die tot zijn gebruik te hebben, waar hij ze noodig had) geloof sloeg. Bettelheim komt, na een nauwkeurig onderzoek van de stukken in 't Britsche Museum en de Parijzer archieven, tot een ander resultaat, slaat althans geen onvoorwaardelijk geloof aan de verzekering, dat Beaumarchais de dupe geweest zou zijn van de mystificatie. Zeker is het, dat Beaumarchais in gemeenschap met Morande aanzienlijke weddingschappen aanging over de sekse van d'Eon en dat het in zijn welbegrepen belang lag de fabel te laten bestaan. 't Was vooral Beaumarchais, die er op aandrong, de verklaring omtrent de niet-mannelijkheid van d'Eon in 't contract te laten opnemen, om dezen daardoor eens en vooral onmogelijk te maken. Dat contract zelf - een komisch staaltje overigens van de armzalige politiek van het Fransche gouvernement - zullen we hier niet meedeelen.

D'Eon gaf zijne papieren over, beloofde Guerchy's familie voortaan met rust te laten, verklaarde, dat hij eene vrouw was, nam aan de kleederen van zijne sekse te zullen dragen en behield daarvoor zijn jaargeld, dat in eene lijfrente veranderd werd.

Beaumarchais, voor wien de gansche zaak slechts een middel geweest was, om den voet in den stijgbeugel te krijgen, bekommerde zich verder niet meer om de hatelijkheden, waarmede d'Eon hem langen tijd in vlugschriften en Mémoires vervolgde en waarin hij hem uitmaakte voor den ‘behendigsten en aangenaamsten van alle apen’, voor den ‘horlogemakersjongen, die zich zoo onbeschaamd aanstelde, alsof hij het perpetuum mobile ontdekt had’, voor ‘den dubbelganger van Olivier le Daim, den barbier van Lodewijk XI’, enz. enz.

Immers Beaumarchais had met zijne zending naar Engeland het oog op geheel andere dingen: hem was het er om te doen, het weifelende Fransche gouvernement, ware het ook in 't geheim, tegen zijne oorspronkelijke bedoeling, over te halen, om de voor hunne vrijheid strijdende Amerikanen met geld en wapenen te ondersteunen. De gansche stand van zaken, de oude politiek van Frankrijk, de algemeen gekoesterde wensch, om den smaad van den zevenjarigen oorlog uit te wisschen, kwamen der welsprekendheid van onzen Figaro machtig te hulp. Na

langdurige bemoeiingen wist hij eindelijk te verkrijgen, dat Vergennes en Maurepas zijne plannen overnamen en zich van hem als onderhandelaar en tusschenpersoon bedienden. ‘Toen hij het eerste millioen voor deze groote zaak in handen had, zag hij met medelijdenden blik neer op d'Eon en zijnsgelijken, op de armzalige stakkers, die hem wel konden beschimpen, maar hem noch zijnen invloed, noch zijne aanzienlijke winsten konden ontrooven.’[1)]

IX.

Te midden van de stormen der Fransche Revolutie, den 10^{en} April 1795, schreef Beaumarchais van zijn dakkamertje te Hamburg eenen pathetischen brief ‘au peuple américain tout entier’, waarin hij de Amerikanen voorhoudt, hoe hij hen met onvermoeiden ijver gediend heeft en hoe hij daarvoor zijn gansche leven slechts bitterheid en ondank geoogst heeft en als hun schuldeischer sterven zal. Daarom bezweert hij het Amerikaansche volk, het onrecht goed te maken en althans voor zijne dochter te zorgen, die hulpeloos zal achterblijven. Hij eindigt zijn hoogdravend epistel met de woorden:

> ‘Arrivé au milieu de vous, la tête et le corps affaiblis, hors d'état de soutenir mes droits, faudrait-il donc alors que, mes preuves à la main, je me fisse porter sur une escabelle à l'entrée de vos assemblées nationales, et que, tendant à tous le bonnet de la liberté, *dont aucun homme plus que moi n'a contribué à vous orner le chef*, je vous criasse: Américains, faites l'aumône à votre ami, *dont les services accumulës n'ont eu que cette récompense. Date obolum Belisario!*’

Wat was er voorgevallen, om aan Beaumarchais het recht te geven zóó te spreken en om de woorden te rechtvaardigen, die hij ook elders meer dan eens heeft laten hooren: ‘ik heb tot de grootste gebeurtenis der eeuw, de bevrijding van Amerika, meer bijgedragen dan iemand anders’? We zullen het zoo kort mogelijk trachten mede te deelen, omdat het inderdaad eene belangrijke bijdrage vormt tot de kennis van de eigenaardige persoonlijkheid, die ons bezighoudt.

Loménie dwaalt, wanneer hij meent, dat bijna geen enkel

1) Bettelheim 372.

tijdgenoot van Beaumarchais buiten den hertog de Lévis[1] eene heldere voorstelling gehad heeft van de beteekenis van Beaumarchais voor de zaak der Amerikanen. De meeste schrijvers van gedenkschriften uit dien tijd immers (Lafayette, Brissot, de prins de Ligne, de abt Georgel) berichten, dat Beaumarchais als vertrouwd persoon van de Fransche regeering de Amerikanen door het zenden van geld, wapenen en troepen heeft ondersteund, en de depêches van den Engelschen gezant te Parijs, zoowel als de door Gibbon gestelde memorie van het Londensche Kabinet beschuldigen de ministers van Lodewijk XVI, dat ze in verstandhouding handelen met Beaumarchais.[2] Een uitvoerig verslag, dat de schrijver zelf in 't laatst van zijn leven over deze zaak ten papiere bracht, kon wegens de troebele tijden niet worden uitgegeven en is in zijne nalatenschap niet teruggevonden. Loménie vermoedt, dat het met opzet door de familie vernietigd is. De archieven van het ministerie van buitenlandsche zaken te Parijs gaven Bettelheim echter voldoende gelegenheid, om Beaumarchais' handelingen in dezen te leeren kennen en van eene eenigszins andere zijde te beschouwen dan Loménie, die overigens deze episode met groote uitvoerigheid behandeld heeft, ongetwijfeld ook, omdat ze zijnen held inderdaad in een veel gunstiger licht stelt dan al de voorafgaande geheime zendingen.

De bovenbedoelde archiefstukken veroorloofden den onderzoeker, Beaumarchais als 't ware van dag tot dag op den voet te volgen: ‘uitvoerige memories wisselen er af met vluchtige berichten uit Londen en van het oorlogstooneel; de Parijsche kroniek van den dag verschijnt er naast de stoutste militaire en commercieele ontwerpen; de uitstortingen van eene welsprekende, vaderlandslievende geestdrift staan er onmiddellijk naast de getuigenissen van eenen echten, koel berekenenden koopmansgeest. Door de snelheid en juistheid zijner mededeelingen beschaamt en verrast Beaumarchais de Fransche ministers, en 't zijn niet alleen belangrijke nieuwstijdingen, die hij geeft, maar hij toont eene merkwaardige scherpzinnigheid in 't beoordeelen van menschen en gebeurtenissen. In een' tijd, waarin Choiseul den diplomaten van beroep verwijt, dat hunne horloges steeds

1) In zijn *Souvenirs et Portraits*.
2) Bettelheim, 375.

zes maanden achter loopen, is Beaumarchais met zijne voorspelling, dat de Amerikaansche koloniën zich ongetwijfeld van 't moederland zullen losrukken, bijna een tiental jaren de gebeurtenissen vooruit. Bij dit onloochenbaar talent voegt hij eene rustelooze werkzaamheid.....

De prins de Ligny mocht vrij zeggen, dat hij niet begrijpen kon, hoe een der ernstigste mannen, die ooit de portefeuille van buitenlandsche zaken in handen had gehad, juist een “farceur” tot zijn vertrouwde kon kiezen. Vergennes kon in dien tijd zeker niemand vinden, die hem beter diende dan Beaumarchais, die reeds in 1774 aan Sartine had geschreven: “Als de koning in 't geheim, snel en zeker 't een en ander van de toestanden hier in Engeland wil gewaar worden; als hij 't een of ander op staanden voet en in het diepste geheim wenscht verricht te hebben: me voici, j'aurai à son service une tête, un coeur, deux bras et - point de langue!”’[1)]

In de jaren 1774-1776 heerschte in den Franschen ministerraad met betrekking tot de zaak der Amerikanen vrij wat v deeldheid. Vergeunes, minister van buitenlandsche zaken, was vijandig gezind tegen Engeland; Turgot, den staat der finantiën raadplegende, neigde tot vrede. De nieuwe minister van marine de Sartine, vreezende, dat hij niet tegen de zaak was opgewassen, wilde den oorlog niet en Maurepas maakte zich in den regel met een ‘bon mot’ van elke beslissende uitspraak af. De leidende mannen verkeerden bovendien in groote onwetendheid met betrekking tot den waren staat van zaken. De nieuwe, luitenant-generaal van politie Le Noir kreeg al zijne berichten van eene Parijsche courtisane, die met den eenen of anderen Engelschen Lord betrekkingen onderhield[2)]. Beaumarchais was, vóór de komst van Deane en Franklin in Europa, inderdaad een der grondigste kenners van Engeland en de Vereenigde Staten op 't vasteland. Overal had hij zijne helpers en bondgenooten; hij stond in betrekking met den intiemen vriendenkring van George III door den staatssecretaris Lord Rochford, dien hij in Madrid had leeren kennen[3)]. Hij was voortdurend in aanraking met de oppositie

1) Bettelheim, 376 v.v.
2) Bibl. des Mémoires, Brissot, aangehaald bij Bettelheim. *Anmerkungen*, 624.
3) Reeds in 1764 schreef Beaumarchais aan Choiseul: ‘J'ai pu avec très peu d'effort développer un homme (Rochford) dont le métier doit être de démasquer.’ En hij beveelt den minister aan, dezen onnoozelen, praatzieken en Franschgezinden man geheel te beschouwen als zijn (Beaumarchais') werktuig. Rochford was toen N.B. de gast van B. te Parijs! In den 42en brief van *Junius Brutus* wordt van Rochford evenmin een vleiend portret gegeven.

door zijne vriendschap met Wilkes[1)], welke hem o.a. in kennis bracht met Arthur Lee, die weldra eene belangrijke rol zou vervullen bij de diplomatieke onderhandelingen tusschen Frankrijk en de Vereenigde Staten. De uitvoerigste berichten ontving Beaumarchais echter door tusschenkomst van Morande van den uitgever en de medewerkers van den *Courrier de l'Europe*, van Swinton en zijnen staf, een redactiebureau, waarvan Brissot zegt: 'le *Courrier de l'Europe* sera peut-être un jour le seul monument qu'on devra consulter sur l'histoire de l'insurrection des Américains.'

In 't parlement volgde Beaumarchais bovendien de redevoeringen van Chatham en later van Burke met de grootst mogelijke deelneming. Vroeger dan de meeste anderen sprak hij de meening uit, dat Amerika door de verblinding des konings, door de zwakheid zijner raadslieden voor Engeland onherroepelijk verloren moest gaan. Reeds in September 1775 richtte hij in dien geest eene memorie aan Lodewijk XVI. De koning antwoordde hem daarop evenmin als op verscheidene andere dergelijke geschriften. Bij Vergennes slaagde hij na lang aanhouden beter. Deze gaf hem eindelijk verlof de regeering vertrouwelijke mededeelingen te doen toekomen, maar beval hem tevens de grootst mogelijke discretie aan. Beaumarchais had althans gedeeltelijk zijn doel bereikt en begon onmiddellijk zijne rustelooze en onvermoeide werkzaamheid ten toon te spreiden. Binnen 18 maanden reisde hij achtmaal van Londen naar Parijs heen en weer; onophoudelijk herhaalde hij gedurende dien tijd het verzoek om eene audientie bij Lodewijk XVI, 'al ware het ook maar voor één kwartier.' En toen aan zijn verzoek niet voldaan werd, trachtte hij althans een persoonlijk antwoord van den koning te ontvangen door in een' brief, toen nog handelende over de zaak van d'Eon, eenige categorische vragen te stellen, waarop Lodewijk inderdaad, zij 't ook zeer laconisch, bescheid gaf[2)]. Beaumarchais slaagde er echter niet in, hem te winnen voor eene krachtige politiek, ja niet eens voor eene geheime

1) Men zie over hem en zijne betrekkingen tot Frankrijk o.a. '*The opposition under George III by W.P. Rae, London* 1875.'
2) Men zie het curieuse stuk bij Loménie.

ondersteuning der Amerikanen. Onze held bleef dus eigenlijk in Londen nog steeds een soort diplomatiek agent zonder speciale zending. Om allen argwaan af te wenden, werd hem door den minister officieel opgedragen, Spaansche en Portugeesche geldstukken op te koopen voor de Fransche koloniën. Zijne correspondentie met Vergennes was van nu aan bijzonder druk. Daarbij vergat hij niet, zich voortdurend tot den koning te wenden o.a. met eene omvangrijke Memorie: *La Paix ou la Guerre*, (*au roi seul*)[1]. Waren de Fransche staatsmannen aanvankelijk nog huiverig, om gehoor te geven aan de steeds dringender wordende voorstellen van den geheimen agent, toen eindelijk met den val van Turgot de partij van den vrede haar grootsten steun had verloren, triomfeerde Beaumarchais. In een brief, waarvan men gezegd heeft, dat hij meer geleek op dien van een samenzweerder dan van een staatsman, stelde Vergennes den koning voor, in 't geheim door geschikte tusschenpersonen, als Beaumarchais en zijnsgelijken, den Amerikanen geld, wapenen, enz. te doen toekomen, maar voor den schijn tegenover Engeland de striktste onzijdigheid in acht te nemen. Lodewijk gaf zijne toestemming. Beaumarchais kreeg den 10en Juni 1776 van Vergennes een millioen uit de Fransche schatkist, eene som, welke in Augustus van hetzelfde jaar verdubbeld werd door eene gelijke subsidie van Spanje, met de opdracht ‘al zijne leveranties en handelscorrespondenten te verbergen en geheim te houden.’

Voorzien van deze kapitalen trad Beaumarchais op als reeder en koopman onder de firma *Rodrigue Hortalez & Cie.*, ‘wat natuurlijk eene komedie was gelijk al het overige’[2]. De taak, die hij op zich had genomen, was niet licht. Het ministerie had hem wel geld bezorgd en verlof gegeven zich uit de arsenalen, van den staat kruit, wapenen, enz. te verschaffen; maar hij zag al spoedig in, dat hij alleen niet tegen alle moeilijkheden zou zijn opgewassen. Daarom moest hij overal in Frankrijk kapitalisten en reeders aan zich verbinden, zonder evenwel zijn geheim te verraden, want Lord Stormont, de Engelsche gezant, was voortdurend gereed met klachten over het schenden der onzijdigheid en Maurepas had duidelijk genoeg aan Beaumar-

1) Geheel afgedrukt bij Loménie.
2) Beaumarchais: *Requête à la commune*.

chais te kennen gegeven, dat hij hem bij de eerste de beste onhandigheid openlijk zou verloochenen. Meer dan eens zelfs moest Vergennes de dubbelhartigheid zóó ver drijven, dat hij op verlangen van Lord Stormont schepen van de firma Rodrigue Hortalez met beslag moest beleggen. In den regel echter gelukte het Beaumarchais, zijne ladingen ongedeerd in Amerika aan wal te doen brengen. Hoe meer hij zond, hoe meer de Amerikanen van hem verlangden. Van betalen was voorloopig geen sprake. Men beloofde hem retourvrachten van indigo, tabak, enz.; maar daarmee ging het aanvankelijk niet bijzonder vlot. Intusschen dreef hij zijne zaken met den grootst mogelijken ijver en reisde geheel Frankrijk af, om in alle havensteden zijne belangen te behartigen. In Bordeaux wist hij zelfs de protestantsche kooplieden voor zich te winnen, door hun zijne bemiddeling te beloven tot het verkrijgen van gelijke burgerlijke rechten als hunne katholieke medeburgers, met name van hunne verkiesbaarheid in de Kamer van Koophandel. Tegelijk trachtte hij gebruik te maken van de gunst, waarin hij bij het ministerie stond, om zijne veroordeeling in het proces tegen La Blache en het vonnis, waarbij hij eerloos verklaard was, te doen casseeren, wat hem inderdaad, niet zonder moeite evenwel, gelukte. Dit was een der schoonste triomfen, die Beaumarchais gedurende zijn veelbewogen levensloop mocht vieren. In een brief van den 6 September 1776 schrijft hij:

> ‘Je viens d'être jugé, déblâmé avec un concours universel d'applaudissements. Jamais citoyen plus infortuné n'a reçu plus d'honneurs. Je suis si tremblant de joie que ma main peut à peine écrire. J'ai 400 personnes autour de moi qui applaudissent, me baisent et font un train infernal qui me paraît d'une harmonie superbe’[1].

Beaumarchais was inmiddels ook in betrekking getreden tot den kortelings te Parijs aangekomen gezant der Amerikanen, Silas Deane, met wien hij weldra op vertrouwelijken voet stond; volgens sommigen op *te* vertrouwelijken voet, aangezien men later de onbaatzuchtigheid van Deane bij deze leveranties in twijfel heeft getrokken. De briefwisseling van Rodrigue Hortalez met dezen

1) *Arch. des aff. étrangères, Angl.*, aangehaald bij Bettelheim, 401, 402.

eersten, nog niet officieelen vertegenwoordiger van Amerika in Frankrijk bewijst echter duidelijk, dat er van eene bepaalde omkooperij van de zijde van Beaumarchais geen sprake kan zijn. Beaumarchais ‘hoopt met een deugdzaam, volk te doen te hebben, dat zijne leveranties dadelijk na ontvangst in baar geld of in geval van uitstel met den verschuldigden intrest zal betalen;’ hij belooft ‘Amerika als zijn eigen vaderland te dienen en in de vriendschap van een hooghartig volk de waarachtige belooning voor zijnen arbeid te vinden.’ Silas Deane is in dit opzicht minder optimistisch dan Rodrigue Hortalez: hij belooft hem wel retourvrachten in tabak of betaling in geld, maar erkent ruiterlijk, dat Beaumarchais er niet al te spoedig op moet rekenen. Deze neemt de zaken echter veel lichter op; hij ziet wel, dat hij zelfs de allernoodzakelijkste leveranties niet met de hem door Frankrijk en Spanje verschafte sommen tot stand kan brengen; maar hij hoopt op de voortdurende genegenheid der ministers. Reeds den 30^{en} Aug. 1776 bericht Rodrigue Hortalez aan den gezant van Karel III, dat hij de Amerikanen onverwijld de volgende benoodigdheden kan doen toekomen:

> ‘216 kanonnen, 300.000 ladingen kruit, 30.000 geweren, 200 kanonloopen, 27 mortieren, 13.000 bommen, 8 transportschepen, de volledige uitrusting voor 30 officieren, de complete uniformen voor 30.000 soldaten (95.000 el laken, 42.000 el voering, 60.000 paar wollen kousen, 120.000 dozijn knoopen, enz.), 30.000 dekens, 180.000 el linnen voor soldatenhemden, 15.000 pond draad, 1000 pond zijde, 100.000 grove naalden, 30.000 zakdoeken, 20.000 paar schoenen, 30.000 paar schoengespen en kousebanden, enz. enz., in 't geheel eene leverantie ter gezamenlijke waarde van 5.600.000 francs.’

We hebben met opzet deze lijst afgeschreven, om een denkbeeld te geven van de verbazende voortvarendheid en werkzaamheid van onzen Figaro in zijn ‘*affaire politico-commerçante*.’ Hij stond thans op het toppunt zijner grootheid. Was het echter wonder, dat hij er zich niet lang vermocht te handhaven? De man, die bij de opheffing van zijn onteerend vonnis nog door het volk in triomf uit de rechtszaal werd gedragen, die om zijne voortvarendheid in de zaak der Amerikanen door

het ministerie werd geprezen, gold slechts een tiental jaren later in 't oog der menigte als een ‘chevalier d'industrie.’ Het was zijn eigen schuld; want ook als Rodrigue Hortalez liet hij zich verleiden door denzelfden speculatiegeest, die hem in alle omstandigheden zijns levens kenmerkte en die inderdaad de vloek werd van zijn bestaan. Ieder ander zou bij alle moeilijkheden, die de Amerikaansche zaak hem verschafte, zich tot het strikt noodzakelijke bepaald, hebben; maar Beaumarchais breidde zijnen kring steeds uit en was telkens klaar met nieuwe en nogmaals nieuwe ontwerpen. Aan Maurepas diende hij voortdurend memories in over de regeling der staatshuishouding, over de oprichting eener disconto-bank, over de bevrijding van het land van de bloedzuigende belastingpachters, over de burgerlijke gelijkstelling der protestanten. Aan Vergennes en Aranda legde hij plannen voor tot een handelsverdrag met de Vereenigde Staten, natuurlijk met de verzekering, dat hij te allen tijde bereid was, om persoonlijk alle moeilijkheden te Madrid en te Londen uit den weg te ruimen. Aanvankelijk werden zijne voorslagen met welwillendheid opgenomen en bewonderde men zijne alomtegenwoordigheid, zijne onvermoeide werkzaamheid; maar op den duur begon men hem met zijne gewone indringerigheid lastig te vinden en zijne ongenade werd volkomen, toen hij op een zijner reizen te Havre zich door zijne ijdelheid liet verleiden, om zijn incognito op te geven. De komst van Franklin te Parijs deed hem ook geen goed. De Figarokunsten van Beaumarchais waren niet in staat den nuchteren, practischen ‘Mr. Richard’ te winnen. Franklin toch sloot zich meer aan bij Dubourg en Arthur Lee, de verklaarde vijanden van Beaumarchais, dan bij diens vriend Silas Deane.

Bovendien werd door de onmiddellijke tusschenkomst van Franklin, die met den secretaris van Vergennes, Gérard, onderhandelde, de bemiddeling van Beaumarchais minder noodzakelijk. Langzamerhand sloot men daarom Rodrigue Hortalez uit van alle vertrouwelijke diplomatieke zaken en zag hij zich gedwongen, grootendeels voor eigen rekening, alleen de begonnen handelszaken te drijven, waarbij hij noch altijd even eerlijk te werk ging, noch voortdurend even gelukkig was. In weerwil van al zijne leveranties zonden de Amerikanen hem noch geld, noch retourvrachten, dikwijls niet eens een antwoord. Zou de firma Rodrigue Hortalez niet openlijk aan bankbreuk bloot gesteld

worden, dan moest het ministerie haar bij springen, wat ook inderdaad gebeurde, daar Vergennes Beaumarchais weer in genade had aangenomen, zonder hem evenwel het vroegere vertrouwen te schenken. Van Mei tot Juli 1777 kreeg Beaumarchais uit de schatkist opnieuw een subsidie van ongeveer 1.200.000 francs. Toen hij in October van dat jaar Parijs verliet, om de Fransche havens af te reizen, zag de toekomst er donker uit voor hem. Hij verloor echter geen oogenblik den moed en maakte in gezelschap van zijnen getrouwen Gudin van de reis half een uitstapje, dat deze in zijn *Histoire de Beaumarchais* uitvoerig geschilderd heeft. In 1778 erkende het Fransche gouvernement openlijk de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten en Franklin als hun officieelen vertegenwoordiger. Dat deed de zaak van Beaumarchais geen goed, en ware Vergennes hem in Januari 1778 niet opnieuw te hulp gekomen, hij ware een verloren man geweest. In dezen tijd verscheen ook de ‘chevalière’ d'Eon in Frankrijk en begon daar onmiddellijk tegen Beaumarchais een pennestrijd, waarvan de bijzonderheden onzen held niet in de publieke achting deden rijzen. Zoo scheen alles tegen hem samen te spannen. Alleen één troost werd hem in deze moeilijke dagen gegund: het was het eindvonnis in zijn proces tegen La Blache, dat naar het parlement van Aix was verwezen, dat te zijnen voordeele uitspraak deed. Den 21^{en} Juli 1778 werd La Blache veroordeeld, om in alles eene som van 70.625 livres aan Beaumarchais uit te keeren, wat onzen Rodrigue Hortalez in zijne benarde omstandigheden uitmuntend te stade kwam.

Zijne vorderingen tegenover de Vereenigde Staten werden door deze na het sluiten van den vrede te Versailles niet erkend onder voorwendsel, dat Beaumarchais niet voor zijn eigen rekening had gehandeld, maar voor die van 't Fransche gouvernement. Deze omstandigheid gaf aanleiding tot het schrijven van tal van memories en epistels en tot een langdurig proces tusschen de familie Beaumarchais en de Amerikaansche regeering, waarvan men den loop uitvoerig vermeld vindt bij Loménie. De zaak eindigde in 1835 eerst met eene transactie, waarbij de familie in plaats van 2.400.000 francs, die zij toenmaals nog eischte, kiezen moest tusschen 800.000 francs of niets. Ze koos het eerste en zoo eindigde dit proces, zegt. Loménie, zinspelende op een ander geval uit Beaumarchais

leven, ‘comme se terminent beaucoup de procès, par *une cote très mal taillée*.’

We kunnen dit gedeelte van Beaumarchais' levensgeschiedenis niet sluiten, zonder nog met een enkel woord te gewagen van een geval, dat hem finantieel weer geheel en al uit de klem redde. De Engelschen hadden der firma Rodrigue Hortalez zoo dikwijls hare koopvaardijschepen afgekaapt, dat de chef van 't huis op de gedachte was gekomen, hen met gelijke munt te betalen. In April 1777 had hij daarom van de Fransche regeering onder een' valschen naam een beschadigd linieschip gekocht, ‘L'Hypopotame,’ dat hij dadelijk liet kalfateren, uitrusten en met wijn, brandewijn, pekelvleesch, kortom al het noodige tot een bedrag van een millioen livres[1)] voorzien. Het schip werd omgedoopt en ontving den naam *Le fier Rodrigue*. Zoodra de vijandelijkheden tusschen Engeland en Frankrijk begonnen waren, rustte Beaumarchais een twaalftal koopvaardijschepen uit, rijk beladen met levensmiddelen en amunitie, en zond ze onder bescherming van de *Rodrigue* naar Amerika. Het oorlogsschip van ‘Zijne Majesteit Caron de Beaumarchais’ zag er met zijn 52 stukken geschut zóó indrukwekkend uit, dat de admiraal der Fransche vloot, d'Estaing, die het op de hoogte van La Grenade, waar hij op 't punt stond een zeeslag tegen de Engelschen te leveren, gewaar werd, kort en bondig aan den kapitein order gaf, de koopvaarders in den steek te laten en hem te hulp te komen. En zoo geschiedde het: de *fier Rodrigue* had zelfs een belangrijk aandeel aan de overwinning; tachtig kogels doorboorden het schip, welks masten alle stuk geschoten werden en welks kapitein sneuvelde.

1) ‘Comment,’ zoo vraagt Loménie zich af, ‘comment faisait-il face à toutes ses dépenses? Je serais embarrassé pour le préciser bien nettement; ses lettres nous indiqueront plus loin quelques-uns de ses associés. Je vois dans ses papiers qu'il en a de toute espèce, armateurs ou négociants, et même d'un genre assez inattendu. Ainsi il écrit au subrécargue du *Fier Rodrigue*, à la date du 14 mars 1778: ‘Dans la facture générale que vous m'enverrez de la livraison entière, aux articles qui regardent le marquis de Saint-Aignan et le marquis de l'Aubespine au lieu de mettre leurs noms en toutes lettres, ne les désignez que par des initiales; ils peuvent désirer un jour que leurs noms ne soient pas cités dans une affaire de commerce; et pourvu que nous nous y reconnaissions eux et moi, cela suffit quant à présent.’ Ainsi le goût du commerce n'était pas seulement l'attribut de l'auteur du Barbier: voici de très grands seigneurs qui, au lieu d'aller ‘se faire *casser la tête aux insurgents*’ comme on disait alors, préfèrent leur vendre des pacotilles par l'intermédiaire de Beaumarchais.’

Graaf d'Estaing richtte een eigenhandig schrijven aan Beaumarchais om hem zijnen dank te betuigen en te vragen, welke belooning hij voor zijne bemanning verlangde. Beaumarchais vroeg en kreeg voor zijn' onder-bevelhebber het Lodewijkskruis en voor een' zijner matrozen, Ganteaume, eene plaats in 's konings marine, waarin deze het later tot admiraal bracht. Belangrijker was voor onzen held de schadeloosstelling van 400.000 francs, die hem onmiddellijk werd toegekend, terwijl hij later - hij wist zijn oogenblik gunstig te kiezen - de heldendaad van de *Rodrigue* in den slag bij La Grenade door Lodewijk XVI met anderhalf millioen liet betalen, 't Is waar, hij wist ook te berekenen, dat het prijsgeven van de twaalf koopvaarders hem vrij wat schade had berokkend!

C.F. VAN DUIJL.

(*Slot volgt.*)

De zevende Graaf van Shaftesbury.

The life and work of the seventh carl of Shaftesbury, K.G. by Edwin Hodder. Cassell & Co. 1886. 3 dln.

Op den 8^{en} October van het jaar 1885 zette zich vóór een statig huis aan het Grosvenor-plein te Londen een zeer eenvoudige lijkstoet langzaam in beweging. Niets uitwendigs onderscheidde dien optocht boven zoovele dergelijke tooneelen, die anders in de straten der wereldstad slechts door enkele toevalvallige voorbijgangers voor een oogenblik plegen te worden aangegaapt. Nieuwsgierigheid kon het dus niet zijn, wat duizenden bij duizenden daar vóór het sterfhuis had bijeengedreven. Dat bewees ook hunne eerbiedige stilte en de diepe weemoed, die er sprak uit zoo menig vochtig oog. Van de paleizen en club-gebouwen in de St. James-straat en in Pall-Mall waren bij het voorbijtrekken van den stoet alle luiken gesloten. Maar aangrijpender hulde werd den doode iets verder in de Parlementsstraat gebracht. Daar stonden aan de oostzijde, in dichte drommen opeengepakt, afgevaardigden van alle instellingen en genootschappen, die in het onmetelijke Londen zich wijden aan de werken der barmhartigheid of der evangelieprediking. En tusschen die groepen, gelijk rondom, eene onafzienbare schare van schamele en eenvoudige lieden: handwerkers, naaisters, fabrieksarbeiders, bloemenverkoopsters, allen tot den armste een lapje krip dragende op borst of pet. Zoo, onder de snikken en zegeningen der armen, reed de lijkkoets naar de Westminster-abdy, het Pantheon van Engelands grootste zonen.

Daags daarna brachten de kinderen en kindskinderen, de persoonlijke vrienden, de pachters in Dorset en Wiltshire en de

huisbedienden hem, dien allen vereerden als ‘den goeden graaf’, ter ruste in het familiegraf van St. Giles, waarin reeds zijne vrouw en twee dochters hem waren voorgegaan.

‘My Lords’, zoo sprak nog in datzelfde jaar de hertog van Argyll in eene gedenkwaardige redevoering tot zijne medeleden van het Hoogerhuis, ‘de maatschappelijke verbeteringen der laatste eeuw zijn niet in hoofdzaak te danken aan de vrijzinnige partij. Zij zijn in hoofdzaak te danken aan den invloed, het karakter en den vasten wil van één man: Lord Shaftesbury.’ En de leider der overzijde, de markies van Salisbury, stemde zonder voorbehoud met die verklaring in. Maar beter had het op den dag der uitvaart die arme werkman gezegd, die daar klaagde tot de omstanders met gebroken stem: ‘Onze graaf is heengegaan. God Almachtig weet het, hoe hij van ons hield en wij van hem. Wij zullen zijns gelijke niet weêrzien!’

Aan het zeldzaam rijke leven van wie zóó werd beweend zijn de hiervolgende bladzijden gewijd.

‘Ashley, krachtiger van geest dan Buckingham, en stouter, ernstiger in zijne eerzucht, was even onstandvastig als zijn medeplichtige. Maar zijne onstandvastigheid was het gevolg niet van lichtzinnigheid, maar van overlegde zelfzucht. Hij had eene reeks van regeeringen achtereenvolgens gediend en verraden. Maar hij had voor elk verraad het oogenblik zoo wel gekozen, dat door alle omwentelingen heen zijn geluk steeds klimmende was gebleven. De groote menigte, vol ontzag jegens eenen voorspoed, die, bij al wat veranderde in het ronde, onveranderlijk bleef, dichtte hem eene bijna wonderbare vóórwetenschap toe, en vergeleek hem met den staatsman der Hebreeën, van wien geschreven stond, dat zijne wijsheid zoo groot was, als had hij gezeten in den raad Gods.’ In die bekende woorden vatte Macaulay[1)] zijn oordeel samen over den eersten Ashley-Cooper, die den titel: graaf van Shaftesbury, mocht toevoegen aan zijnen familienaam. De kleinzoon van dezen, tevens zijn tweede opvolger in het pairschap, was de begaafde schrijver der ‘Characteristicks’, graaf Anthony, een man vol geest en humor, en, als zoodanig, waarlijk niet belangeloos in zijne pleidooien voor het goed recht dier wapenen ook bij zulke gedach-

1) ‘The history of England’: Tauchnitz ed. I blz. 210.

tenwisseling, waar de ernst des onderwerps voorheen hun gebruik verboden had;[1] kortom: het type van den vrijgeest, den 'minute philosopher', dien de geniale bisschop Berkeley tentoonstelde in zijnen 'Alciphron'. Een staatskunstenaar dus, zonder hooger doel dan eigen macht en eigen aanzien, en voorts een talentvol keuvelaar over wijsbegeerte, die den weg bereidde der 'encyclopédisten'[2]: dat waren de twee meest bekende voorvaderen van 'den goeden graaft', even onbaatzuchtig en pijnlijk nauwgezet in zijne staatkundige loopbaan, als ernstig en gemoedelijk in zijn nooit geschokt schriftgeloof.

Ook de eigen vader was hem meestentijds niet veel anders dan een vreemde. Zeker: de zesde graaf van Shaftesbury had zijne verdiensten. Een echte landedelman, sinds zijn 23e jaar vertrouwd met de zeden van het parlementsleven, kort aangebonden en vormeloos, maar practisch verstandig en doorkneed in wetskennis, was hij als aangewezen om de beraadslagingen te leiden van een lichaam gelijk het huis der Lords, welks leden, in allerlei andere dingen licht meer belang stellend dan in het ontluisterd machtsvertoon hunner vergaderingen, van hunnen voorzitter slechts dit verlangden, dat hij het kort maakte en zaken afdeed. Zoo zat hij dan, bijna 37 jaren lang, hetzij op den wolzak, bij ontstentenis van den Lord-kanselier, hetzij aan de tafel van het huis, als leider der min vormelijke beraadslagingen 'in comité'. Ongelukkig bracht de oude graaf den toon van gezag en de eigenmachtige manieren, in 'Westminster-hall' van zoo hooge waarde, ook naar zijn huiselijk leven over. Zijnen pachters rondom het vaderlijk slot van St. Giles was hij een rechtvaardig, maar hard en onvriendelijk landheer, gevreesd, meer dan bemind. Ook zijne kinderen werden door hem niet zoozeer opgevoed, als geregeerd. En wat de vader verzuimde, herstelde de moeder slechts ten deele. Niet dat het haar hetzij aan gaven, hetzij aan gehechtheid jegens haar gezin ontbrak. Maar hare gaven waren bovenal die van eene vrouw der groote wereld; in de eischen en genoegens dier wereld gingen haar denken en haar handelen op. Aan het

1) 'A letter concerning enthusiasm'. 'Characteristicks': fifth. ed. 1773, I blz. 10 & 11.
2) Zijne 'Inquiry concerning virtue and merit.' ('Characteristicks': fifth. ed. II blz. 5-176) werd door Diderot omgewerkt in het Fransch, onder den titel: 'Essai sur le mérite et la vertu.' ('Oeuvres complètes de Diderot': éd. Assézat. Dl. I.)

teeder besnaard gemoed van hunnen kleinen Anthony, aan zijnen dorst om te gelooven, te hopen en lief te hebben hadden de ouders niets te bieden, dan eene vermaning nu en dan, eene haastige liefkoozing in een verloren oogenblik, soms ook een paar vragen en antwoorden uit den catechismus, de hooge en droge leer der rechtzinnige kerk.

Toch, één was er in dat kille ouderlijke huis, die hem verstond, en die hij dan ook aanhing met geheel de dankbaarheid van eene gevoelige, maar door alle anderen verwaarloosde kinderziel: eene oude dienstbode, Maria Millis, die reeds zijne moeder had verpleegd, toen deze, nog een klein meisje, bij haren vader woonde op het vorstelijk Blenheim. Het was die eenvoudige, trouwhartige en vrome vrouw, wier hand het eerst de snaren trillen deed van dit edel instrument. Zoo vaak hij kon, was hij om en bij haar. Dan nam zij hem op haren schoot en vertelde zij, met kunsteloozen ernst, de ongeëvenaarde kinderverhalen uit de gewijde geschiedenis. Dan ook leerde zij hem een gebed, het eerste, dat ooit zijne ooren trof, een gebed, dat hij, nog in zijne grijsheid, en vooral in dagen van ziekte, meer dan ééns bemerkte te hebben nagepreveld, haast zonder het te weten. Levenslang zegende hij hare nagedachtenis. En hij schaamde zich de teederheid van dat aandenken niet. Tot zijnen dood droeg deze ‘pair’ van Engeland nooit een ander dan het kleine gouden horloge, dat Maria Millis stervende hem had vermaakt.

Maar al te vroeg moest hij die trouwe vriendin missen. Hij telde pas 7 jaar, toen zij hem ontviel. En hij rouwde over haar met te pijnlijker rouw, daar hij juist sinds kort was overgeplaatst naar eene omgeving, nog heel wat ijziger dan in zijns vaders huis. Dat was de kostschool in het kasteel te Chiswick. Er waren nog in den aanvang dezer eeuw van die inrichtingen, waaraan de adel zijne zonen toevertrouwde, broeinesten van allerlei misbruik, die men thans nergens meer dulden zou; kweekplaatsen van kennis en deugd, zoo het heette, maar inderdaad van dwinglandij en verbeten wrok; waar de schooltucht in den engsten zin werd gehandhaafd met barbaarsche gestrengheid, maar eene wereld van ongerechtigheid, daarbuiten omgaande: wreedaardige onderdrukking der zwakkeren, kwade samenspraken en wat niet al? mocht voortwoekeren ongestuit; waar de schrijnende pijn van nooit herstelde verongelij-

king dag aan dag bedeesde, ontvankelijke kinderen kon stemmen tot eenen wrevel en eene bitterheid, die geen leven van vrede en rust ooit geheel kon genezen. Men stelle zich den kleinen held van Dickens' schoonsten roman voor op school bij Mr. Creakle, maar dan zijne Peggotty dood, en geenen Steerforth, die zich ontfermde over zijne verlatenheid. Zoo was het lot, dat de jonge Ashley vijf lange jaren verduurde onder het vaderlijk toezicht van den WelEerwaarden Dr. Thomas Horne; een martelaarschap, zelfs niet verzacht door het vooruitzicht, of de napret van eenen zonnigen vacantietijd. ‘De herinnering aan die plaats’, zoo placht hij nog in zijne laatste jaren te getuigen, ‘doet mij altijd huiveren.’ Maar ook: wie zal zeggen, hoeveel zegen het kinderleed van dezen adellijken Copperfield gebracht heeft over die duizenden van losloopende bengels en straatslijpstertjes, die later het erbarmen van den grooten kindervriend ontweldigde aan den zedelijken dood?

Eene uitredding was het voor den armen jongen, toen hij ten slotte dat onvriendelijk verblijf mocht verlaten voor den aantrekkelijken familiekring van Dr. Butler, den hoofdonderwijzer in de bekende kostschool te Harrow. De schilderachtige omtrek van het Britsche Noorthey lokte onweerstaanbaar tot wandeltochten, die, bij het bronzen der huid, het verruimen der borst en het stalen der spieren, eerlang de nevelen deden optrekken, waardoor duisternis had gewoond in zijne ziel. Maar ook ter gelegenheid van zulk eene omzwerving gebeurde het, dat de vijftienjarige knaap eens de onwillige getuige werd van een tooneel, welks diepe indruk, hij aarzelde nooit het te erkennen, meer dan eenige andere ervaring medewerkte tot geheel zijne verdere levenskeus. Eenzaam daalde hij den heuvel van Harrow af naar de stille dorpsstraat, toen hem uit eene zijsteeg het stuitend joelen trof van een plat dronkemanslied. Na een oogenblik sloeg de luidruchtige troep den hoek om, en tot zijne ontsteltenis zag hij, hoe vier of vijf aangeschoten vagebonden, al struikelend over hunne eigene beenen, voortsukkelden in de richting van het kerkhof met... een lijk in eene ruw getimmerde doodkist. Het leed niet lang, of de zware last ontgleed aan hunne slappe handen, om neêr te ploffen op de straatsteenen onder een koor van wederzijdsche verwenschingen en ruwe grappen. Den braven scholier vloog bij dat schouwspel het bloed naar de wangen. ‘Goede hemel’, riep hij uit, ‘mag dat maar zoo gebeuren,

enkel omdat die man arm was en geene vrienden had?' Nog was het schor gezang der beschonken lijkbezorgers niet weggestorven in de verte, of Anthony Ashley had de taak van zijn leven, in hoofdtrekken althans, vastgesteld. Hij zou, hoe? dat wist hij nog niet, de vriend, de helper worden der armen en verlatenen.

Het was nog slechts eene edele opwelling, de snel ontloken, kleurige bloesem, wier vruchten pas na jaren konden rijpen. Eerst kwam de overgangsleeftijd, te oud, zoo dacht de jonge Lord, voor Harrow, te jong, zoo sprak de oude graaf, voor Oxford, en daarom zoekgemaakt, ergens in Derbyshire, in de pastorie van eenen aanverwant, met de gretig verwelkomde hulp van een rijpaard, eenen koppel jachthonden, en een paar gastvrije familiën uit de buurt. Toen een zesjarig verblijf aan de oude universiteit, in het 'Christ Church-college', onder de leiding van den beminnelijken en waardigen 'voogd': T.V. Short. Eindelijk, nadat de studie met eere was volbracht, ondernam de 25jarige Lord Ashley, wat ieder toekomstig 'pair' van zijnen leeftijd, en met zijn verleden te ondernemen plicht: hij bood zich den kiezers van Woodstock aan, om dat 'huisdistrict'[1)] van zijne moederlijke bloedverwanten: de Marlborough's, te vertegenwoordigen in het huis der gemeenten. En na eenen verkiezingsstrijd, ernstiger dan de omstandigheden konden doen verwachten, mocht hij eene plaats gaan innemen op de nauwe banken der groote, maar reeds in die dagen te kleine parlementszaal. Het geschiedde op den 16^{en} November 1826.

Het ontbrak hem aan de vleiendste aanmoediging niet. Geen mindere dan de groote Wellington, 'de ijzeren hertog', met wien hij, gelijk elke rechtgeaarde Engelsche jongen te Harrow, in de dagen van Waterloo had gedweept, als met den held, in wien geheel de macht, de glorie van oud-Engeland zich verpersoonlijkte, kwam den nieuweling vol vaderlijke hartelijkheid te gemoet. Ook Lord Bathurst, eerlang gedurende korten tijd 'premier', betoonde hem van den beginne eene zorgende genegenheid, die, schoon niet zoo in het oog loopend, niets minder eervol mocht heeten. Ja, geen half jaar nog was sinds zijne eedsaflegging verloopen, toen Mevrouw Canning hem een vleiend briefje zond, om namens haren echtgenoot hem eene

1) 'Pocket-borough'.

plaats aan te bieden in de regeering, wier personeel moest worden voltallig gemaakt, wegens de plotselinge ongesteldheid van Lord Liverpool. Voor ditmaal antwoordde hij met eene beleefde weigering. Maar toen in het volgend jaar, na Canning's onverwachten dood, de hoogvereerde Wellington voor eenen korten tijd optrad aan het hoofd des staats, en tot hem kwam met een soortgelijk verzoek, begreep hij te moeten gehoorzamen. Hij aanvaardde het lidmaatschap in den raad van toezicht op de Indische aangelegenheden.

Toch, hoe ook gezocht, met zorg en welwillendheid omringd, en eerlang verdiept in belangwekkende ambtelijke studiën, het jeugdig parlementslid voor Woodstock had zich zelven nog niet gevonden. Het werk van zijn leven scheen geen haast te hebben, liet op zich wachten. En hij van zijnen kant was er de man niet naar, om het te gaan opzoeken. Hoe vreemd het schijne, deze weldoener der menschen, man van daden gelijk weinigen, was door aanleg en neiging veeleer voor eenen geheel anderen vorm van werkzaamheid bestemd. Het klinkt velen als eene waarheid uit den barbierswinkel, en toch wordt het te veel miskend, om niet te verdienen, dat men het gedurig weêr in het licht stelle: geen tijdperk in de geschiedenis bergde ooit krasser tegenstellingen in zich, scheen ooit een wreeder spel te spelen met elke poging om zijn eigen karakter weer te geven in één scherp geteekend beeld, dan dat, hetwelk eenen aanvang nam omstreeks het midden der 18e eeuw. En onder al die tegenstellingen is er nauwelijks één, zoo verbijsterend, maar zoo onloochenbaar tevens, als de zeldzaam machtige drang tot handelen, scheppen, ingrijpen in den gang der dingen, naast den niets minder sterken trek naar het aanschouwen, het ontleden, het samenvattend begrijpen aller gebeurtenissen. Een contrast, dat, evenals het de gelijktijdige aanwezigheid onderstelt van twee haast in elk opzicht uitéénloopende en aan weerskanten zeer snijdend gestempelde geestestypen, tevens zijnerzijds onophoudelijk hierheen dringen moet, dat tusschen die twee het verschil nog treffender op alle punten, de afstand nog wijder wordt. Daar: de arbeidende mensch elk voorwerp, elk geschieden dienstbaar makend, zooveel mogelijk, aan zijne begeerte, zijnen wil, zijn doel; zekere éénzijdigheid meest onmisbaar; ja zelfs het onderschatten van mogelijke bezwaren, het moedwillig verwaarloozen van wat niet hoog noodig dient te worden meêgeteld

vaak eene deugd; en geen ernstiger gevaar allicht, dan het angstvallig wikken en wegen van alle kansen, van elke gebeurlijkheid. Hier, integendeel: de persoon des onderzoekers verplicht zijn wenschen en willen het zwijgen op te leggen tegenover de gesteldheid van het voorwerp, tot welke zijn onderzoek hem noopt te besluiten; strikte onbevangenheid de eerste eisch; geringachting van kleinigheden, het begrip zelfs, dat men met dat woord poogt uit te drukken, streng geweerd; doorhouwing van eenen knoop, in stede van zijne ontwarring na alzijdig vorschen en tasten, veroordeeld als doodzonde. In het kort: geboden, regelmatig althans, ter ééne zij, wat ter andere even stellig verboden pleegt te wezen. Welnu, van de twee geestesrichtingen, hier geschetst, was den jongen Ashley zeker de laatste meer dan de andere aangeboren. Zijne natuur trok een leven van studie het krachtigst aan. Eenen zegen nog mag men het noemen, dat die weetgierigheid, zonder voorkeur naar alles zich uitstrekkend, wat het toeval hem plaatste voor den geest, niet aanstonds den ganschen man gevangen gaf aan één enkele wetenschap. Hij gaat vertrouwelijk om met eenen sterrekundige, en voor eenen tijd verdiept hij zich in de bewegingen der hemellichamen. Hij maakt een uitstapje naar Wales, en rust, te huis gekomen, niet, eer hij zich de taal dier streek heeft eigen gemaakt. Zijne vereering voor de heilige Schrift, de grootsche toekomst ook, die hij nog acht weggelegd voor het uitverkoren volk des Heeren, dringen hem tot beoefening van het Hebreeuwsch. Een ander maal wekt de lezing van een aangrijpend boek het verlangen naar letterkundige werkzaamheid. En nog waren dat liefhebberijen, die kwamen en gingen. Maar één studie was er, en juist die, welke zooveel lichter dan elke andere de veerkracht tot handelen verlamt, waarvan hij zich niet losmaken kon: de studie van zijn eigen ik. Geene rol, voor hem steeds op nieuw zoo verleidelijk, als die van onpartijdig toeschouwer en onverbiddelijk beoordeelaar der eigene gedachten en gedragingen. In dezen critischen tijd is die voorliefde voor angstvallige zelfbepeinzing, of liever het onvermogen om daaraan te ontkomen vooral niet minder veelvuldig, en talrijk, te talrijk zijn de voorbeelden der geestelijke verdorring, welke die hebbelijkheid zoo licht na zich sleept. Lord Ashley was in dat opzicht zijne dagen bedenkelijk ver vooruit. De reeds zeer vroegtijdig en bij herhaling ondernomen pogingen om in een dag-

boek niet zoo zeer aanteekening te houden van zijne ervaringen, als veeleer zich rekenschap te geven van zijne krachten en gaven, zijne gedachten en drijfveeren getuigen daarvan in treffenden eenvoud. Een toegeeflijk rechter was hij zich zelven waarlijk niet. Zelden of nooit betoonde hij met wat hij overlegde of deed zich voldaan. En die onvoldaanheid met hetgeen was volbracht kweekte wantrouwen in hetgeen hij ondernemen ging. Hoe overdreven, hoe ongegrond die schuchterheid was, geen duidelijker bewijs daarvoor, dan eene vergelijking tusschen den aanleg, dien hij bezat, en dien hij zelf zich toeschreef, voor die moeilijke kunst, waaraan hem nog zooveel meer dan menigen anderen Britschen edelman gelegen was: de welsprekendheid. Zonder overdrijving mag het worden gezegd: hij was die kunst in zeldzame mate machtig. Niet in den zin van eene bestudeerde en indrukwekkende volkomenheid der uiterlijke vormen; van een schilderachtig gebarenspel, een veelomvattend en fijn geschakeerd stemgeluid, eenen smaakvollen bouw van bloemrijke en zoetvloeiende, of als metaal klinkende volzinnen. Dergelijke kunstenarijen zijn de kunst niet der 19e eeuw. En zij waren dan ook hem ten éénen male vreemd. ‘Ik lijd’, zoo schreef hij eens zijnen getrouwen vriend: Mr. Haldane, ‘ik lijd aan een groot gebrek. Ik kan zelfs het eenvoudigste niet zeggen, tenzij uit overtuiging.... Ik kan slechts uitspreken wat ik gevoel, en dan worden nog mijne gevoelens mij veelal te machtig.’ Zoo was het. Hij moest komen onder de macht eener groote bezieling; zonder dat, ja, eer het zoover kwam, was zijne stem ééntonig, zijne houding mat. En zelfs, wanneer zulk een geest vaardig was geworden over hem, gaf nog het aangeboren maatgevoel van den ‘gentleman’ aan wat daarbinnen mocht branden en koken lucht, niet in forsche bewegingen, of krachtige klanken, maar in die voor grove zintuigen nauw merkbare gespannen trilling van stem en leden, waardoor ingehouden hartstocht zich verraadt. Doch wat hem onderscheidde boven de meesten, het was een rustig meesterschap over den gang zijner gedachten, en vooral over den woordenschat der taal, voor den oppervlakkige zich verbergend, maar inderdaad onwraakbaar zich vertoonend in eene kernachtige soberheid, die alleen hierom niet aanstonds trof, omdat zij geheel natuurlijk, van alle gezochtheid vrij bleef. Geen mindere dan de volksprediker Spurgeon, en hij mocht ervan meêspreken, gaf hem eens in oprechte be-

wondering dit getuigenis: ‘Ik oordeel misschien in zulke dingen wat zachter, omdat ik nooit in staat was zulk een veilig spreker te zijn, als Gij zijt. Ik geloof, dat niemand zooveel spreekt als Gij met zoo weinig misgrepen.’ Inderdaad, men behoeft slechts te bladeren in zijn haast levenslang bijgehouden dagboek, neêrgeschreven, zooals het hem vloeide uit de pen, zonder ooit bestemd te zijn voor openbaarheid, of wel in den bundel zijner redevoeringen, haast alle, behoudens het slot, uitgesproken voor de vuist, zonder andere voorbereiding dan dege studie van het onderwerp, waarover zij handelden, om met dien lof van den auteur zoo veler ‘juweeltjes’ van harte in te stemmen. Alleen hij, wien die lof was toegebracht, scheen nooit tevreden, nooit gerust. ‘Mijn gehoor bleek dankbaar en welwillend’, zoo heet het telkens in zijn dagboek; ‘maar ik voldeed mij zelven niet. Soms vreesde ik den draad te zullen verliezen, en achterna bedacht ik nog veel meer te hebben willen zeggen’. Ja, een van de meest algemeen gewaardeerde onder zijne parlementaire redevoeringen, die, waarin hij zich verzette tegen een voorstel der regeering om steun te geven aan het Roomsche seminarie te Maynooth, werd uitgesproken, geheel onvoorbereid, onoverdacht, omdat weifeling en vrees alle gezette overdenking hadden verijdeld.

Nog ééns: zulk een man was niet tot durven, tot ondernemen, tot handelen geboren. Een arbeid, die zijn leven vervullen kon, was hem eene behoefte. Maar het moest een werk zijn, dat hem riep, eene taak, waardoor hij zich gevoelde als aangegrepen. Had hij haar moeten zoeken, gevonden ware zij nooit. Maar, Goddank, de nood werd hem opgelegd. En toen ééns het werk der dienende, reddende naastenliefde hem had aangevat, scheen het wel, alsof het hem verkeerde in eenen anderen man. Toen werd zijne weetgierigheid, zijne studielust hem het onwaardeerbaar middel, om in wat zijne hand vond om te doen, steeds al hetgeen daarvoor te weten noodig was, zoo te brengen onder zijne macht, dat hij nog wel overwonnen, maar nooit weêrlegd kon worden. Toen werd zelfs zijne gewoonte van in te keeren tot zichzelven eene drangreden te meer tot onverpoosde inspanning, omdat zij, telkens een overzicht hem gunnend over wat verkregen was, nu eens hem bemoedigde met de behaalde zege, dan weêr hem prikkelde met het vele, dat nog werd gemist. Zijne natuurlijke moedeloosheid, zijne

twijfelingen aan eigen kracht verlieten hem nooit. Maar zij werden overmocht in den naam van het beginsel: ‘doe wat goed is, en geef de rest over aan de Voorzienigheid.’ Ja, in Haar, uit Haar, was, naar zijne onwankelbare overtuiging, geheel zijne kracht. En voor een gemoed als het zijne kon de beteekenis eener roeping, zoo blijkbaar hem gelegd op de schouders, zoo voelbaar zijne zwakke vermogens stalend tot hare eigene vervulling, niet edeler, niet waardiger worden vertolkt. Als de grondtoon, ruischend door de symphonie van dit heerlijk leven, klinkt daar haast van iedere bladzijde in zijn dagboek, na elke overwinning, na elke hulde, het oprecht ootmoedig: ‘Non nobis Domine!’

De eerste zaak, die Lord Ashley met geheel zijn hart omhelsde, toen eenmaal zijn steun werd gevraagd, was wel die van de rampzaligsten, de wreedst mishandelden onder zijne medemenschen: de arme krankzinnigen. De nauwgezetheid, het verstandig beleid, de menschelijkheid althans, waarmede de lijders aan die vreeselijkste aller ziekten thans vrij algemeen plegen te worden verzorgd, schijnen het levend geslacht zoo van zelf sprekend, zoo dringend geboden door het eenvoudigst gevoel van deernis, dat het licht wordt vergeten, hoe, geene eeuw geleden, de arme bezetenen nog genoegzaam overal werden beschouwd en behandeld, hetzij als schadelijk, hetzij als onschadelijk gedierte, in elk geval als volslagen rechteloos. Goedaardige onnoozelen liet men vagabondeeren van dorp tot dorp, ten spot van oud en jong. Razenden sloot men op in de getraliede hokken van een dolhuis. En op zon- en feestdagen slenterde de kleine burgerij te Londen naar Bedlam, gelijk te Amsterdam naar de dolhuispoort, om tegen betaling van eenige penningen die beklagenswaardige wezens te mogen uitjouwen en sarren. Toen Lord Ashley het openbaar leven intrad, juist in het sterfjaar van den grooten Pinel, begon het besef der dien ongelukkigen verschuldigde zorg en hulp ook in Engeland veld te winnen. De veelgesmade ‘Quakers’ hadden het eerst een grootsch voorbeeld gesteld; door de eerbiedwaardige familie der Tuke's was te York het voortreffelijk ‘Toevluchtsoord’ voor verstandelooze geloofsgenooten gesticht. Doch het mocht niet meer heeten dan een begin. Nog waren uit de wetgeving de statuten niet verdwenen, voor wier ontwerpers de arme waanzinnige geen kranke was, dien men moest helpen, zoo mogelijk genezen,

maar enkel een gevaar, waartegen de openbare rust om bescherming vroeg. Werden al voor en na zwakke pogingen tot het verbeteren dier wetgeving aangewend, de ergste misbruiken woekerden voort. Tegen lichtvaardige of kwaadwillige opsluiting bleven gezonde personen onvoldoende gewaarborgd. En om hen, die eenmaal vastgezet waren, bekommerde zich het openbaar gezag weinig of niet. Daar de wet de oprichting van een eigen gesticht voor elk graafschap slechts veroorloofd, niet geboden had, namen over het geheel bijzondere instellingen de meeste zielszieken op. Het toezicht echter op die ondernemingen, te Londen opgedragen aan eene commissie met beperkte bevoegdheden, in de graafschappen aan de driemaandelijksche vergadering der vrederechters, liet zoo goed als alles te wenschen over. De zoogenaamde ‘bezoekers’, die thans op hoog gezag elken krankzinnige minstens éénmaal 's jaars hebben te zien en te hooren, ten einde eene beschrijving in te leveren van zijnen toestand, kende de wetgeving nog niet. En zoo konden zich hier en daar de bewakers jegens de hun overgeleverde kranken mishandelingen veroorloven, die, kortweg, onmenschelijk waren. Het was volstrekt niet ongewoon, dat de ongelukkigen met ketenen bleven vastgeklonken aan hun leger van Zaterdag tot Maandag, opdat het dienstpersoneel wekelijks zijne vacantiedagen hebben zou. In ettelijke gestichten was de zweep het gebruikelijk overredingsmiddel, terwijl de gestrengere middelen er getuigden van eene duivelsche vindingskracht, een barbaarsch leedvermaak, die den uitvinders der oude folterwerktuigen hunne bloedige lauweren schenen te misgunnen. Dat razende en rustige, zindelijke en onzindelijke kranken in hunne donkere, vochtige, slecht gereinigde cellen te zamen werden opgesloten, was bij dat alles nog slechts eene geringere ergernis. Het kon daarom niet anders, of Mr. Robert Gordon klopte aan de rechte deur, toen hij in Februari 1828 voor zijn ontwerp tot verbetering der krankzinnigenwet den steun verzocht van Lord Ashley. Voor het eerst waagde zich de schuchtere beginner aan eene grootere redevoering. Het onthaal was weinig geschikt om hem moed te geven voor eenen volgenden keer. ‘Zijn Lordschap sprak zoo zacht,’ dus heette het eerlang in Hansard's parlementsverslag, ‘dat men op de galerij zoo goed als niets kon verstaan.’ Maar Lord Bathurst koos den rechten toon, om zijnen schroomvalligen beschermeling op te

beuren. ‘Ik ben zeer verheugd,’ zoo schreef hij reeds den volgenden dag, ‘dat Gij met spreken zijt begonnen, en volstrekt niet rouwig, dat het de eerste maal niet eene schitterende rede is geweest, die zoo licht Uwe lippen kon hebben dichtgezegeld voor het vervolg... Ge zult nu, bij eene nieuwe poging, het gevoel hebben, dat Ge niets op het spel zet, en juist dat gevoel zal U moed geven om te spreken met grooter zelfvertrouwen.’

Het bescheiden voorstel werd wet. Voortaan zou, op het verzoek van bijzondere personen, een lijder niet mogen worden opgenomen in een gesticht, dan zoo het verzoek was gesterkt door het getuigenis van twee geneesheeren. Ook werd in de plaats van het machteloos lichaam, dat tot dus ver met een naam-toezicht over de Londensche gestichten was belast geweest, een nieuw, voor zijne taak meer berekend, ingesteld, waarin Lord Ashley eerst als lid, en al zeer spoedig als voorzitter plaats nam. Tot zijnen dood, - 57 jaren lang, - vervulde hij die taak met nooit gedoofden ijver, vol practischen zin steeds zulke euvelen bestrijdend, tot wier verwijdering zijne macht voldoende was, en voor het overige geen steentjen onaangeroerd latend, dat dienst kon doen bij eenen lateren aanval op verkeerdheden, die vooreerst bleven bestaan. Eene gelukkige gedachte was het al terstond, dat hij voor zijne bezoeken aan de gestichten liefst den Zondag bestemde, waarop tot dus ver de bewakers gewoon waren geweest ten koste van de verpleegden zich te gaan ontspannen. Geene moeite was hem te zwaar, om door eigen onderzoek te komen tot een juist oordeel, zoodra maar een gerucht hem bereikte van twijfel aangaande de rechtmatigheid eener opsluiting of vasthouding. De schrijver van zijn leven vermeldt, als één voorbeeld uit honderden, hoe, in het één en twintigste jaar van zijnen arbeid op dit veld, eene dame, die juist tegen etenstijd zich bij hem kwam beklagen over de ongegronde vastzetting eener vriendin, reeds binnen een kwartier hem mocht zien vertrekken naar het spoorweg-station, en niet later dan den volgenden dag vernam, dat het slachtoffer van eenen boozen toeleg was vrijgelaten. Toen dan ook in 1844 het toezichthoudend lichaam, kort te voren uitgerust met ettelijke nieuwe bevoegdheden niet langer ten aanzien der Londensche gestichten alleen, maar van alle dergelijke instellingen binnen Engeland en Wales, den ganschen voorraad

van zorgvuldig samengebrachte gegevens had verwerkt tot een opzienbarend verslag, achtte Lord Ashley den tijd rijp voor eene nieuwe doortastende hervorming. Den 23^{en} Juli bracht hij ter tafel van het huis der gemeenten een voorstel in dien zin, toegelicht en aanbevolen met eene rede, die een gedenkstuk heeten mag beide van onverpoosde studie en edele barmhartigheid. ‘Deze ongelukkigen’, zoo luidde het slotwoord, ‘zijn uitgesloten van alle maatschappelijke en huiselijke genegenheden, die het bijzonder leven kent; neen meer: van zijne zorgen, zijne plichten; en zij hebben geene toevlucht dan in de wet. Gij kunt, door het orgaan, dat Gij zult scheppen, verhinderen, gelijk Gij reeds zoo veelvuldig verhinderd hebt, den terugkeer van huiveringwekkende wreedheden; Gij kunt verzachten de dagen der ongeneeslijken, en menigen lijder herstellen in gezondheid en nuttigheid. Want wij moeten ons van deze dingen niet afmaken met de gedachte, dat ook slechts de hopeloos gekrenkten als dood zouden zijn voor elken prikkel tot verstandelijke of zedelijke inspanning. Integendeel! En ook hunne gevoelens zijn pijnlijk levendig. Ik heb hen zien inéénkrimpen onder een vermoeden van te worden veracht; terwijl een vriendelijk en eerbiedig woord hunne gansche verschijning kon ophelderen tot eene uitdrukking van vreugde. Hun toestand vergt ons hoogste medelijden: “Indrukwekkend, schoon in puin!”; want, al kunnen er in de ordening eener ontfermende Voorzienigheid verzachtende afwijkingen zijn, die van binnen iets temperen aan de verschrikkingen, waarvan de buitenwereld getuige wordt; wij moeten oordeelen alleen naar wat wij zien. En ik vertrouw daarom, dat Gij mij wilt verontschuldigen, al vergde ik veel van Uwen kostbaren tijd, zoo Gij U herinnert, hoe dit voorstel strekt ter tegemoetkoming aan het meest hulpelooze, zoo niet het zwaarst beproefde deel van het menschelijk geslacht.’ In den loop der beraadslagingen oogstte Mr. Sheill den bijval van geheel het huis, toen hij, met eene geestige toespeling op het werk van den overgrootvader, den achterkleinzoon deze hartelijke hulde bracht: ‘Men zegt wel eens, dat het iemand's oogen goed doet sommige menschen te zien, en ik mag opmerken, dat het iemand's ooren goed doet anderen te hooren; één van dezen is Lord Ashley. Er is iets van een “sursum corda” in alles, wat hij zegt. Wat wij ook mogen denken van sommige zijner mee-

ningen, met welke oogen wij ook enkele van zijne stokpaardjes mogen aanzien, hierover zijn wij allen het ééns, dat zijn gedrag den hoogsten lof verdient, om de drijfveeren, waardoor hij wordt bewogen, en om de gevoelens, waarvan hij is bezield... Het mag naar waarheid worden gezegd, dat hij den adel zelfs van den naam “Ashley” heeft verhoogd, en menschelijkheid gemaakt tot een van Shaftesbury's “Characteristicks.”’

De vrucht dier gedachtenwisseling was een verzoek van Sir James Graham, den staatssecretaris voor binnenlandsche zaken, dat Lord Ashley zijne wenschen mocht omschrijven in wetsontwerpen. Hij kweet zich van die taak met de nauwgezetheid, die zijne toewijding steeds zoo zeldzaam vruchtbaar maakte, en diende den 6^{en} Juni 1845 twee voorstellen in: één ‘tot regeling der krankzinnigengestichten’ en het andere ‘tot betere, verzorging en behandeling van krankzinnigen in Engeland en Wales’. Het eerste had vooral eene dubbele strekking. Eensdeels werden daarin de waarborgen tegen lichtvaardige opzending en toelating in gestichten nog eenigszins vermeerderd. En in de tweede plaats werd zorgvuldiger dan tot dusver gewaakt voor het belang der verpleegden, bovenal door uitbreiding van de macht der drie opzieners, sinds 1834 van staatswege met de voogdij over elken krankzinnige belast. Zij mochten bijvoorbeeld eischen, dat een lijder beter dan voorheen wierd gevoed, dat hij vrienden mocht ontvangen, wier bezoek weldadig kon zijn, of ook, dat hij, ongesteld geworden, tijdelijk aan de zeekust of elders genezing zou gaan zoeken. Vooral zouden in het vervolg de misbruiken worden tegengegaan, die zoo licht voorkwamen, waar een enkele krankzinnige voor geld was uitbesteed in een onbemiddeld gezin. In elk zoodanig geval kreeg de Lord-kanselier de bevoegdheid een bijzonder toezicht in het leven te roepen. En ook de vermogensbelangen der krankzinnigen werden gesteld onder de hoede van dien hoogen rechter. Het hoofdbeginsel van het tweede ontwerp was, dat voortaan ieder graafschap niet langer de keus zou hebben om een gesticht in te richten of niet, maar tot die inrichting en, desnoods, tot uitbreiding van het bestaande zijn gehouden. Nog ééns stelde Ashley al zijne overredingskracht te werk, om zijne medeafgevaardigden te winnen voor die langgekoesterde denkbeelden. ‘Hier zitten wij’, zoo riep hij op het eind, ‘van daag nog te beraadslagen; maar morgen kunnen wij onderhevig zijn aan

die vreeselijke bezoeking. Oorzaken, even onbeduidend, schijnbaar, als plotseling, afwisselend door alle graden van hevigheid: een val, eene koorts, een geldelijke tegenspoed, eene huiselijke ramp, zij zullen het noodlottig werk doen, en dan: “Vaarwel Koning!” De hoogste geestvermogens, de edelste genegenheden worden verkeerd in onnoozelheid en verval, en laten niets over dan de droeve, maar heilzame les: hoe broos is het bezit, dat ons macht geeft over alles, wat prijs heeft en wraarde in 's menschen natuur!’ Zijne woorden misten hun doel niet. Zijne beide voorstellen werden ‘de magna charta van de vrijheden der krankzinnigen’.

Toen zes jaren later zijn vader was gestorven, en de nieuwe graaf van Shaftesbury den rustigen Kerstdag op het buitengoed van zijnen schoonvader Palmerston besteedde aan eene korte afrekening met hetgeen hij, als Lord Ashley, had mogen tot stand brengen, teekende hij bij de paragraaf over de krankzinnigenwetgeving deze woorden aan: ‘Veel, helaas! rest nog te doen.’ Twee leemten vooral, die hem geen rust lieten, bleven dit werk der barmhartigheid ontsieren. Vooreerst het gemis van een afzonderlijk gesticht voor misdadige zielskranken. Hunne tegenwoordigheid in de gewone gestichten was een ernstige hinderpaal tegen de toepassing van de heilzame geneeswijze, die de lijders zooveel mogelijk in vrijheid weder zocht op te leiden tot zelfbedwang. Nog was geen jaar na zijne intrede in het Hoogerhuis voorbij, of Lord Shaftesbury vestigde op dit onderwerp de aandacht der ‘pairs’. Bij monde van Lord Derby gaf het cabinet de toezegging, dat het die aangelegenheid niet uit het oog zou verliezen. En werkelijk ging die belofte nog eerder in vervulling, dan menige dergelijke plichtpleging, waarmede een bewindsman zich eenen lastigen vrager zoekt van den hals te schuiven. Na eene tusschenruimte van slechts 8 jaren kwam de wet tot stand, die de oprichting voorschreef van het gesticht voor misdadige krankzinnigen te Broadmoor.

Die wet was nauw bekrachtigd, toen de nooit vermoeide helper der ongelukkigen zich plaatste aan het hoofd eener beweging, die herstel beoogde van de laatste ernstige feil in de zorg voor zijne krankzinnige landgenooten. Dat was de verwaarloozing van lijders uit de onbemiddelde burgerklasse. Voor eene behoorlijke verpleging der onvermogende kranken was, sinds Ashley's eerste optreden, ontzaglijk veel gedaan. Ook

vermogende familiën konden, mits tegen betaling van veel geld, den zinneloozen bloedverwant eene deugdelijke oppassing verzekeren. Maar van duizenden lijders waren de betrekkingen te fier om aan te kloppen bij een armengesticht, te weinig bemiddeld om te denken aan eene inrichting der eerste klasse. En zoo ging veelal voor die beschaamde armen het tijdperk der geneeslijkheid ongebruikt voorbij. Doch neme Shaftesbury zelf het woord om met de schilderachtige taal, die zaakkennis en meegevoel hem ingaven, het euvel bloot te leggen. ‘Denkt eens’, zoo sprak hij den 19^{en} April 1861, als voorzitter eener groote vergadering in het gebouw der vrijmetselarij, ‘denkt eens aan de klasse, in wier belang wij hier zijn samengekomen. Neemt eerst den toestand van eenen kleinen winkelier. Onderstelt: de ziekte tast de vrouw aan. Als dat geschiedt, kennen wij de zorgen, de ellende, het lijden en de uitgaven, waaraan den man het verlies van zijne rechterhand blootstelt. Maar ziet nu wat er gebeurt, in de onderstelling, dat de kwaal den vader overvalt. Hij begint met zekeren vreemden toon in zijn gedrag, hij is wonderlijk, hij is humeurig, hij veronachtzaamt de zaak. Hij geeft toe, misschien, aan spilzieke, losbandige en buitensporige gewoonten. Eerst zien zijne nabestaanden niet in, waaruit dat voortkomt, en als zij de ziekte ontdekken, trachten zij hem thuis te houden zoo lang mogelijk, om de kosten te vermijden van een gesticht. Het laagste tarief, waartegen hij kan worden toegelaten, is één guinje per week, en misschien is dat meer, dan wat het geheele zaakje oplevert. Ziet nu eens, wat angsten de naaste betrekkingen moeten lijden, in welk eenen geestestoestand zij moeten zijn. En ziet ook, hoe dat het bedrijf benadeelt. Het lekt spoedig door, dat het met den man niet pluis is, dat men hem voor gek houdt; en men begint zijn huis te schuwen. De klanten blijven weg; de daling der inkomsten strekt om de kwaal te verergeren, en het gansche gezin wordt gedompeld in nood.’ Zoo sprak Shaftesbury. En de uitkomst? Van £ 5000, die men dacht noodig te hebben, werd £ 760, staande de vergadering, opgebracht. Daarna verflauwde de belangstelling, en het luid toegejuichte plan bleef onuitgevoerd. Het was eene van die talrijke teleurstellingen, die den grooten menschenvriend zoo menig striemend woord ontlokten over den roem der Britsche milddadigheid. Maar: ‘werp Uw brood uit op het water, want Gij

zult het vinden na vele dagen', was hem een geliefde tekst. Onder zijne toehoorders op dien dag was Thomas Holloway. Op hem maakten de woorden van den spreker eenen blijvenden indruk, en.. haast eene kwarteeuw daarna opende de prins van Wales, in het midden van eene gezonde, boschrijke streek, het grootsche 'Holloway-sanatorium', geheel ingericht naar het plan, weleer door Shaftesbury ontvouwd. Het was 4 maanden vóór zijnen dood, dat deze de onverwachte vervulling mocht vernemen van zijnen laatsten wensch voor dat weleer vertrapte deel der menschheid, waaraan hij ook bij zijne eerste openbare daad de helpende hand had toegereikt. Wel mocht het naar waarheid worden getuigd, dat de diensten, die hij bewees aan deze zaak alleen, zijnen naam zouden hebben bewaard voor het nageslacht in de voorste rij der Engelsche philanthropen.

Den 20sten Februari 1828, daags na zijnen doop als spreker in het parlement, schreef Lord Ashley deze woorden in zijn dagboek: 'En zoo is door Gods zegen mijn vroegste pogen geweest tot bevordering van menschelijk geluk. Moge het beter gaan van uur tot uur.' Weldra werd hem de vraag gesteld, of hij ter wille van datzelfde doel den moed had en de kracht om zich te wagen aan eenen veel zwaarderen strijd. Daar ontstond eene machtige beweging onder de leuze van wettelijke bescherming der fabrieksarbeiders. En eer de jonge Lord zijn 33ste jaar was ingetreden, kwam tot hem het verzoek om haar woordvoerder te zijn in het huis der gemeenten.

De wonderbare vlucht, sinds het eind der vorige eeuw door de Britsche fabrieksnijverheid en in het bijzonder door de vervaardiging van katoenen stoffen genomen, behoort tot die gebeurtenissen, waarover een schrijver, die de belangstelling zijner lezers wil levendig houden, liefst zoodra mogelijk heenglijdt. Nog in 1806 bedroeg de invoer van neteldoeken en katoenen goederen uit Indië de som van twee millioen ponden. Sinds dien tijd ving eene daling aan, groot en snel; eerlang begon de uitvoer, en ten slotte kwam het zoover, dat de fabrikanten van Lancashire niet enkel voorzagen in de behoeften hunner landgenooten, maar ook den Indischen verbruiker de voortbrengselen hunner weefgetouwen leverden voor eenen lageren prijs, dan waarvoor hij die stoffen kon hebben vervaardigd met zijne eigene handen, van katoen uit zijnen eigen tuin. Doch nauwelijks minder gewaagd zou het schijnen nog eens lang en breed stil

te staan bij de donkere schaduw, die ook dit licht vergezelde. De meerderheid der voortbrengers plukte de vruchten van dien voorspoed niet. In plaats van, als vroeger, te arbeiden in hare woningen, werd zij opééngepakt in fabrieken. In stede van, tot zekere hoogte, eigen meester te zijn, vond zich de arbeider onderworpen aan meesters, die, tegen een vaak door nood en honger opgedrongen loon, hem lieten werken al de uren, die zij verkozen. Wie zich beklaagde moest maar weg. Men kon hem veilig missen. Want de werktuigen, die zooveel wonderen deden, waren, grootendeels, door kinderhanden te bedienen. En zoo vormde zich welhaast dat heirleger van rampzalige slachtoffers der groote nijverheid, die men nog dorst te bestempelen met den schoonschijnenden naam van ‘leerlingen.’ In al die molens, die vóór de uitvinding der toegepaste stoomkracht aan eenzame stroomoevers waren verrezen, hoopten zich scharen op van kinderen, velen slechts vijf jaren oud, door ronselaars met behulp van allerlei kwade praktijken en bedrieglijke voorspiegelingen den ouders onttroggeld, en afgeleverd aan de ondernemers, jaar in, jaar uit zich overwerkend in eenen dwangarbeid van 14 uren daags, bij dozijnen des nachts gehuisvest in vunzige vertrekken, voortdurend gedund door honger, verwaarloozing, oververmoeienis, mishandeling en vergiftigde lucht, voortdurend aangevuld door nieuwen toevoer, lichamelijk meest verminkt, geestelijk verstompt, zedelijk bedorven, en juist daardoor zonder eenig vooruitzicht tegen den afloop van den veelal 8, of 9 jarigen ‘leertijd’, dan... op voortzetting van datzelfde vloekwaardige bestaan. De rechtvaardigheid gebiedt het te erkennen: de openbare meening bleef voor die gruwelen niet koud; ja, een fabrikant was het: Sir Robert Peel, de vader van den lateren minister, die, en niet zonder vrucht, uitdrukking gaf aan hare verontwaardiging, gelijk aan haren wensch, dat de wet dien dingen paal en perk mocht stellen. Maar wat wettelijke maatregelen slechts ten deele konden bereiken, vermocht weldra de uitvinding van het stoomwerktuig volledig en voor goed. De stoomfabriek behoefde geene eenzame, waterrijke plaats in een dunbevolkt district, en daarmede verviel de grond van het leerlingwezen. Van zelf werden de nieuwe inrichtingen gebouwd in dicht bewoonde streken, waar kinderen voorhanden waren in overvloed, zonder dat de ondernemer zich het hoofd had te breken met hunne huisvesting, hunne voeding en hunne kleeding.

Toch, die veranderde toestand bracht weder zijne eigene euvelen mede, en ten tweeden male kwam Sir Robert Peel den kleinen martelaren te hulp. Eene wet, in 1819 op zijnen krachtigen aandrang uitgevaardigd, verbood den arbeid van kinderen in katoenfabrieken vóór de voltooiing van het 9de jaar; jongelieden van 9 tot 16 jaar mochten niet langer dan 12 uur per dag aan het werk worden gehouden. Die voorschriften werden, dank zij den ijver van Sir John Hobhouse, aangevuld met eene bepaling, welke tot 69 uren per week den geoorloofden arbeidstijd in diezelfde fabrieken beperkte van jongelieden onder 18 jaar. Met die beide wetten was, zeker, een deel des kwaads, maar slechts een gering deel bedwongen. Verre van het opgestaan rechtsgevoel te bevredigen, gaven zij het veeleer eenen spoorslag tot verhooging zijner eischen. Door haar begon de groote beweging eerst recht. Een aantal voortvarende mannen, voorop Mr. Richard Oastler en een geestelijke: de eerwaarde G.S. Bull, ondernamen het door brieven aan dagbladen en door openbare vergaderingen de arbeiders op te winden voor het denkbeeld, dat de bescherming der kleine katoenwerkers zou worden uitgestrekt over de jeugdige arbeiders in alle spinnerijen en weverijen van het koninkrijk. Zij vonden op de banken van het Lagerhuis krachtige bondgenooten in Sir John Hobhouse, Lord Morpeth en, bovenal, den vurigen Michael Thomas Sadler. Maar ook de fabrikanten zaten niet stil. Een ontwerp, waarin de beide eersten der drie genoemde werkmansvrienden hunne wenschen hadden neergelegd, werd, ja, tot wet verheven, maar zoo besnoeid en geknot, dat het geene vrucht kon dragen. En toen onmiddellijk daarop de meer doortastende Sadler een wegsleepend pleidooi waagde voor het krasse beginsel: 10 werkuren, niet meer, per dag; op Zaterdag hoogstens 8, werd de moedige man geslagen, niet alleen in het huis door verzending van zijn werk naar eene commissie, maar ook weldra bij de algemeene verkiezingen, in twee districten, waar hij de kiezers om hun vertrouwen had gevraagd. Het was de eerste verkiekiezingsstrijd na de hervorming van het stemrecht door het cabinet-Russell-Grey!

Dus stonden de zaken, toen de ‘comité's tot inkorting van den arbeidstijd’[1], over Lancashire en Yorkshire verspreid, met

1) ‘Short-Time-Committees.’

goedkeuring van hunnen ontzadelden leidsman, den Eerwaarden Mr. Bull afvaardigden naar Lord Ashley, om in zijne handen over te geven het ontwerp, door Sadler ingediend. Dat was het beslissend oogenblik in Ashley's leven. De vraag kwam onverwachts. Aan het antwoord hing geheel zijne toekomst. Wien zou hij voortaan behooren? Zijnen vrienden en standgenooten van tot dusver, den machtigen beschermers, dien hij reeds veel te danken, van wie hij nog meer te hopen had; geheel dier invloedrijke verbinding der ‘Tories’, waaraan hij was verknocht met honderd banden van afstamming, van aanverwantschap, van overlevering en van belang; den gezellen zijner spelend opgevatte en dan weêr verlaten studiën; zijn ontluikend gezin, eindelijk, voor zijnen geest zich reeds verzamelend om zijne teederbeminde Emily Cowper, dat tehuis vol heerlijke beloften, welks weelde hij immers volop slechts smaken kon bij het volgen der effen wegen voor den Britschen edelman gebaand? Of der verachte zaak van armen en verdrukten, met hare voortvarende en vaak overijverige woordvoerders en hunnen onvermijdelijken tros van naschreeuwers, den adel eene bespotting, en eene ergernis der gezeten burgerij; vol moeiten en zorgen niet alleen, maar ook vol verdrietelijkheden en zelfs vol gevaren; honderd kansen biedend, naar menschelijke berekening, van smadelijk mislukken, tegenover één kans van slagen; en zelfs bij die onverhoopte uitkomst, nog met ondank en verguizing in het verschiet? De bedenktijd, hem gelaten, was slechts kort. Hij kon niet meer dan een paar vrienden raadplegen, en ging ten slotte met al zijne drangredenen en weifelingen tot zijnen besten vriend: zijne vrouw. ‘Het is Uw plicht,’ sprak zij na kalm beraad, ‘en de gevolgen moeten wij overlaten. Vooruit, en zij het ter overwinning!’ Den 6^{den} Februari 1833 kon Mr. Bull zijne lastgevers verblijden met het bericht, dat Lord Ashley daags te voren aan het Lagerhuis zijn besluit had aangekondigd tot vernieuwing der voorslagen, eertijds door Mr. Sadler gedaan. De mededeeling, voegde hij er bij, was ontvangen met gejuich. Hij kon het toen niet voorzien, de rooskleurig gebrilde ijveraar! dat een strijd van 17 jaren moest worden gestreden, eer zij mochten medejuichen, wier zaak Lord Ashley had omhelsd.

De jonge edelman had het goede deel gekozen; dat was

recht. Maar ook: hij bleef dier keuze onwankelbaar getrouw tot het einde; en dat was groot. Want dat volhouden beteekende niets minder dan telkens opnieuw dezelfde verleidingen terugwijzen, dezelfde slagen en steken trotseeren, dezelfde keus herhalen. Voor hem, die eenmaal van eenen leider der 'Whigs'[1] het getuigenis zou ontvangen, dat hij zeker 'premier' kon zijn geworden, zoo maar zijne eerzucht hem dien weg had opgedreven, bezat eene eigenlijk staatkundige loopbaan geene geringe bekoring. Niet enkel, dat het bezit van een regeeringsambt zijn zelfgevoel streelde, als bewijs van de achting, die men hem reeds toedroeg, als middel ook om deze in altijd ruimer mate te verdienen; de groote geldelijke voordeelen bovendien, aan dat bezit verbonden, waren den erfgenaam van eenen 'pair', die niet zonder bezwarend overleg zijnen stand ophield, alles behalve onverschillig. Maar vooral, welk eene macht tot goeddoen moest zijner vurige en slechts langzaam ontgoochelde geestdrift eene plaats bij het roer schijnen te beloven! Niet aanstonds zag hij in, hoe zulk eene plaats, hem vastkoppelend aan ambtgenooten en hooger gestelden, waarvan allicht niet één zijne wenschen en gedachten deelde, de macht tot krachtdadige bevordering van het goede, dat hij eenmaal te doen besloten had, eerder binden moest dan versterken. Hij behoefde dus geen lang beraad, toen Sir Robert Peel, tegen het eind van het jaar 1834 met het vormen eener regeering belast, en gedachtig aan de diensten, die nog niet lang te voren zijn jeugdige medearbeider in het kortstondig cabinet van Wellington had bewezen, hem den post opdroeg van 'Lord' der admiraliteit. Ja zelfs liet hij 5 jaren later nog ééns door Peel zich overhalen, om, met terzijdestelling van zijnen hartelijken tegenzin tegen allen hofdienst, eene plaats aan te nemen in de onmiddellijke omgeving der 19jarige koningin, aan wie de hooghartige minister, door haar tot het bewind geroepen, de voorwaarde had gesteld, dat hij in hare hofhouding een zeker aantal hem vijandig gezinde 'Lords' en 'Ladies' door meer vertrouwde personen mocht vervangen. Gelukkig voor hem, ontsnapte Lord Ashley nog te elfder ure aan eenen band, dien hij niet dan noode zich had laten opleggen. De onderhandelingen tusschen de kroon en haren veeleischenden raadsman sprongen af. En zoo was het lidmaatschap in den raad

1) Mr. Forster.

der admiraliteit, van December 1834 tot Mei 1835 bekleed, het eenige regeeringsambt, dat Ashley sedert de aanvaarding van Sadler's nalatenschap vervulde. Het leed toch niet lang, of de oogen gingen hem open voor wat de verdrukte fabrieksarbeiders te wachten hadden van eenen beschermer in de regeering, of in het paleis; en toen ook was het met elk vooruitzicht op die veelbegeerde posten gedaan. Hij zelf was het, die zijne schepen verbrandde. De halsstarrigheid harer wederpartij verlengde met slechts twee jaren het leven van Lord Melbourne's regeering. Eene parlementsontbinding in antwoord op eene verklaring van wantrouwen gaf den ‘Tories’ de meerderheid. In de geruchten over de samenstelling van het verwachte cabinet werd Lord Ashley's naam veel genoemd. Dat wekte onder de arbeiders angstigen twijfel, of hun leider wel getrouw zou blijven aan hunne belangen, en daarom zonden die van ‘the West Riding’ eenige afgevaardigden tot hem, om bij monde van Mr. Mark Crabtree aan die bezorgdheid lucht te geven. Maar het antwoord stelde hen volkomen gerust. ‘Ik zal’, zoo luidde het, ‘nimmer eene plaats innemen, waar ik niet zoo vrij ben als de wind, om alles te doen, wat ik dienstig acht tot het geluk, de levensvreugde en de welvaart van dat deel der arbeidende klasse, dat reeds zoo lang en vol vertrouwen mij de zorg heeft opgedragen voor zijne wenschen en begeerten.’ En nog eens, eene maand daarna, herhaalde hij in de plechtigste woorden die gelofte voor zichzelven. ‘Geene menschelijke macht’, zoo schreef hij in Augustus 1841 in zijn dagboek, ‘zal mij voortaan nopen eenig ambt te aanvaarden. Ik ben door alle mogelijke verplichtingen, goddelijke en menschelijke, verbonden om niet toe te laten, dat men mij plaatse in eenige betrekking, welke ook, waar ik niet evengoed als elders, waar ik niet beter in staat zou zijn om deze groote belangen te behartigen, die ik heb omhelsd. Mijn besluit is genomen. Indien Peel mij weerstaat, ja zelfs, indien hij mij niet steunt, dan zal ik eigenbelang en eerzucht ten offer brengen aan de goede zaak. Ik zal met Gods hulp er in volharden door storm en zonneschijn. Ik zal het alles bevelen aan Christus, en, vertrouwend op Hem, nooit worden beschaamd.’ Hij had reden om zoo te schrijven. Want weêr drong de leider der ‘Tories’ hem eene plaats in de hofhouding op. ‘Men zocht’, zoo klonk het vleiend, ‘naar eenen man van onbesproken zeden. Steun in de

zaak der fabriekswetgeving wilde de regeering, wel is waar, niet beloven. Maar ook een opperhofmeester of opperkamerheer kon bij voortduring de patroon zijn der arbeidersbevolking. Hij behoefde zijne beginselen niet te verloochenen. Men vroeg hem alleen tijdelijk te berusten in het onvervuld blijven van een deel, om de zegepraal der overigen, het optreden der “Tories” als regeeringspartij, niet te verijdelen.’ Maar de zoetelijk gelokte vogel liet zich niet vangen. Hij vermoedde het net, dat de vogelaar gereed hield. Niet om zijne gestrenge zeden; om zijn tijdelijk gedwongen stilzwijgen en stilzitten, misschien wel om zijne onherroepelijke onteering in de oogen der arbeiders was het, dat begreep hij, den partijleiders te doen. ‘Ik heb’, zoo antwoordde hij met hartstochtelijke beslistheid, ‘ik heb opzettelijk mij voor mijne staatkundige vrienden onmogelijk gemaakt. Ik ben bereid U te dienen als een schoenpoetser in het belang eener conservative regeering; maar van mijne beginselen wil ik geen haarbreed afgaan. Ik heb, in de minderheid, de regeering verweten, dat zij onbekend was met de belangen, onverschillig voor het welzijn der werklieden; dat die vragen levensvragen waren; dat ik ze daarom aan de orde zou stellen en houden, welke partij ook aan het bewind mocht zijn. In dien zin heb ik gesproken en gehandeld. En kan ik dan nu, omdat mijne geestverwanten op het kussen zitten, iets verdagen of wijzigen van beginselen, die ik zoo onaantastbaar heb genoemd? Deed ik dat, ik zou, vooreerst, al die karaktereigenschappen verliezen, waaraan Gij zoo hooge waarde hecht, en bovendien onbekwaam worden om het plan te verwezenlijken, waarvoor alleen Gij mijne toestemming vraagt. Een plechtig beginsel en een diep gewetensbezwaar staan tusschen mij en mijne ambtsaanvaarding.’ Na het laatste onderhoud drukte Peel hem vol warmte de hand met de verzekering: ‘ik heb nooit in geheel mijn openbaar leven half zooveel leed gehad, als over Uwe weigering.’ De ‘premier’ was misschien oprecht in dat oogenblik. Toch, Ashley had geene reden tot berouw. Weinige dagen later kwam hem ter ooren, hoe een ander hofambt was aangeboden aan eenen edelman, die, om zijne wereldkundige verhouding tot zekere Madame Grisi, nog onlangs had gepraald: ‘mijn karakter is, Goddank! te slecht voor eene plaats ten hove.’ ‘Zedelijke ernst’, zoo mocht dus Ashley wel besluiten, ‘was niet de reden, waarom

men mij in de hofhouding verlangde.' Nog vijf keeren na dien zouden hem even uitlokkende, ja heel wat eervoller voorslagen worden gedaan; tweemaal zelfs door den stiefvader zijner vrouw: Lord Palmerston, wien hij, trots alle verschil in geestesrichting, geheel de liefde toedroeg, door zijne eigene ouders weleer versmaad. Hij echter bleef onverzettelijk. 'Er zijn nog altijd 1,600,000 arbeiders', dus luidde de laatste maal, in 1866, zijn bescheid aan Lord Derby, 'uitgesloten van de weldaden der fabriekswetten; vóórdat zij zijn gebracht onder de bescherming des rechts, kan ik geen ambt aannemen.'

Met de jaren werd zijne nauwgezetheid in deze dingen angstvalliger. Niet slechts der gebondenheid van openbaren staatsdienst, ook den belemmeringen, die eene openbare onderscheiding zijner vrijheid van handelen kon aanleggen, ging hij zorgvuldig uit den weg. Het hoogste eerbewijs, waarover de Britsche kroon beschikt, de orde van den kouseband, door Lord Aberdeen hem toegedacht en gracieuselijk aangeboden, werd met eerbied, maar stellig geweigerd. 'In de staatkundige loopbaan, waarin ik mij heb te handhaven', aldus rechtvaardigde Shaftesbury zijne ongewone afwijzing, 'en ter verzekering van de oogmerken, die ik najaag, is het wezenlijk noodig, dat ik volkomen onafhankelijk niet enkel zij, maar ook schijne. Gij, ik weet het, zoudt mij geene voorwaarden stellen; maar nam ik Uw geschenk aan, dan zou ik er mijzelven opleggen, en mij door die eigene daad verplicht gevoelen om eenigermate mijne vrijheid van doen en spreken in te toomen.' Eerst acht jaren later, in 1862, oordeelde hij tegenover den vernieuwden aandrang van zijnen beminden schoonvader, Lord Palmerston, langeren weêrstand ongepast. Kenschetsend was de verantwoording in zijn dagboek. 'Ik achtte mij gehouden te handelen tegen mijne neigingen. Het heeft in sommige opzichten eene zeer goede uitwerking gehad, en is door velen dankbaar opgenomen, als eene hulde aan zekere denkbeelden en eene erkenning van diensten, die men tot nog toe beschouwde als waardeloos voor den staat.'

Het zou overdreven zijn te beweren, dat hij op dien rijpen leeftijd, hetzij bij het bedanken voor den ministertitel, hetzij bij het terugwijzen of ontvangen van 'het blauwe lint', nog eenige opwelling had moeten overwinnen van gestreelde eigenliefde, of ijdelheid. Zedelijke teleurstellingen, als Sir Robert Peel hem bereidde, hadden te spoedig het openbare leven voor zijne

oogen beroofd van den luister, waarmede eertijds een hoopvol vertrouwen het in zijne droomen had omkranst. Met tragische bitterheid bekende hij het zich zelven, hoe, één voor één, zijne goden nêervielen van hunne voetstukken. Vurige bewondering voor eene rede van Canning gaf den nieuweling in het staatsbedrijf tegen het eind van 1826 een briefje aan de echtgenoot van dien minister in de pen, dat met zijne toespelingen op de tranen van verrukking, welke de oogen des schrijvers heetten te hebben gevuld, alle eer zou hebben gedaan aan het overgevoelig hart van eenen onder Richardson's romanhelden. Even vier maanden later heet het van dienzelfden Canning in het alreeds getrouw bijgehouden dagboek: ‘Het zal eindigen met zijn aftreden, en ik zal mij verheugen in zijnen val, want iederen dag hoor ik erger staaltjes van zijne lage kuiperijen en zijn verraad tegen den hertog van Wellington.’ En had nog maar deze zich staande gehouden op de hoogte, waar reeds de opgetogenheid van den schooljongen hem had geplaatst, van waar de erkentelijkheid van het jeugdig parlementslid niet kon verwachten hem ooit te zien afdalen! Maar ‘de ijzeren hertog’ zou hem het wreedst ontgoochelen. Toen, na de afstemming eener regeeringsvoordracht tot uitbreiding van het kiesrecht, het parlement in 1831 was ontbonden, werd Lord Ashley, wegens zijn persoonlijk aanzien en den invloed zijner familie, door de hoofden der ‘Tories’ uitgekozen om het graafschap Dorset voor hunne partij te veroveren. Een buitengewoon felle strijd verschafte hem ten slotte de zege. Doch nu ook mocht de onbemiddelde jonge huisvader met grond verwachten, dat de ontzaglijke kosten, welke, op het verlangen van de partijleiders, waren gemaakt, door hen althans ten deele zouden worden bestreden. In dien zin schreef hij met bescheiden aandrang aan den hertog, en het antwoord was eene plompe ontkenning van alle aansprakelijkheid. Eene eenigszins warme briefwisseling volgde, met geene andere uitkomst, dan dat de arme bedrogene jaren achteréén had te knijpen en te schrapen uit de eigene spaarzame middelen, om van die drukkende schuld bij stukjes en brokjes zich te ontslaan. Met de vereering voor den overwinnaar van Waterloo was het voor goed uit. ‘Laat de menschen zeggen wat zij willen,’ zoo spreekt nog na 9 jaren het dagboek, ‘hij is een hardvochtig man.’ En waarlijk: de schrijver had die overtuiging niet van hooren zeggen.

Zulke ervaringen waren doodelijk voor de vroegere ingenomenheid met uitblinkende staatslieden. Aan wat daarvan nog mocht zijn behouden gaf het gedrag van Sir Robert Peel den genadestoot. Het werd ten slotte voor Ashley eene pijnigende overtuiging: de prijs, die er blonk aan het eind van de staatkundige loopbaan, als het loon voor den sterkste, den slimste, den gelukkigste, het parlementaire caesarisme met zijnen invloed en zijn eerbetoon, was het nauwgezet plichtbesef der mededingers een te machtig, een te verblindend aanloksel. Het schaamtegevoel der meeste spelers scheen tegen zoo hoog eenen inzet niet bestand. Trots den schok, bij hun optreden ontvangen, had hij aanvankelijk van Peel en de Tory-ministers groote verwachtingen gekoesterd. Maar reeds na twee jaren moest hij getuigen: ‘de ontnuchtering is algemeen; men hoopte op verheffende gevoelens, en hoorde kleine meeningen; men rekende op beginselen, en werd met huismiddeltjes gepaaid.’ En nog wat later teekende hij Peel's openbare werkzaamheid met deze vleimende woorden: ‘Het leven van dien staatsman is zonder voorbeeld in de geschiedenis. In haast iedere groote vraag van den dag is hij begonnen met hervorming tegen te staan, geeindigd met haar door te zetten. Hij heeft munt geslagen uit de deugden en de gebreken, de wijsheid en de vooroordeelen, de wenschen en de vreezen zijner vrienden of aanhangers, tot hun nut, of tot hunne schade, zoo, als zijne plannen het eischten. Hij waarschuwde tegen partijwezen, alleen om eene Peel-partij te vormen; hij voerde de “Tories” aan, maar volgde de “Whigs”, gezagvoerend door den steun der eersten, en den lof zoekend van de laatsten.’ En waar de roem der ouderen dus verbleekte, scheen die der jongeren van den beginne met een twijfelachtig licht. John Russell mocht hij, aanvankelijk, althans als mensch, iets hooger hebben gesteld dan Peel. Later, toen de kleine staatsman de angstigste dagen van den Krimoorlog uitkoos, om zich af te maken van de verantwoordelijkheid voor het bewind, luidde het met diepe verachting: ‘Kan iemand, die den man kent en zijne daden tot nog toe, er aan twijfelen, of zijne baatzieke, ijdele eerzucht zint slechts op de hoogste plaats, en stuurt alles in het honderd te eigenen nutte?’ Slechts het rustig krachtgevoel, de goedhartige ondeugendheid van Palmerston, in zoo menig opzicht overigens zijn tegenvoeter, trok tot het einde hem aan. Doch niets vervulde hem met

zoo onoverwinnelijken afkeer, als het eeuwig tweegevecht van Gladstone en D'Israëli, die ‘beide tijgers,’ zooals hij in de dagen der voorlaatste kiesrechthervorming hen noemde, ‘vechtend om een carcas, en steeds pogend om elkander weg te jagen van de brokken.’ Nog was er in het opzienzoekend vertoon van den ‘hertog van Cyprus’ iets kinderlijks, iets onbewimpelds, dat vele gebreken verschoonbaar kon doen schijnen. Maar de afgod der tegenpartij, zijne onleschbare dorst naar gezag steeds verbloemend onder ‘eene rederijkheid, om geheel een woordenboek uit te putten’, altijd de eerste, somtijds de eenige, die aan de drogredenen des ‘grooten ouden mans’ zich gevangen gaf, scheen hem de booze daemon van oud-Engeland. ‘Als Gladstone’, zoo klonk het schampere vonnis, ‘eene steile helling afholt, dan holt de groote meerderheid der zijnen, gelijk de zwijnen uit de Schrift, maar in de hoop op eene betere uitkomst, hem achterna, met een uitbundig geknor, dat de ooren verdooft!’

Die bevindingen genazen, natuurlijk, hem, die ze had opgedaan, van alle éénzijdige voorliefde voor eene bepaalde partij. Zonder hem eenigszins nader te brengen aan de overzijde, maakten zij hem toch los van de groote verbinding der ‘Tories.’ De banden van bloedsbetrekking en gezamenlijke herinneringen, van eene zekere moeilijk bepaalbare geestverwantschap bleven bestaan; maar die der partijtucht knelden hem niet meer. Zeer beslist trad die zelfstandigheid aan den dag in zijne houding tegenover sommige vraagstukken van buitenlandsche en van Indische staatkunde; bijzonder dat van den ‘opium-handel.’ Geen hoofdstuk in de nieuwere geschiedenis van zijn volk is schandelijker, maar geen in het verhaal van zijn eigen leven eervoller dan dit. Een ontzenuwend en langzaam doodend vergif met hartelooze handelszelfzucht door een dusgenaamd beschaafd en Christelijk rijk ingevoerd in een land van 300 millioenen heidenen, en die invoer, tegen alle maatregelen en protesten eener verontwaardigde regeering in, beschermd, beveiligd, eindelijk verzekerd door het wapengeweld van eenen oorlog; naar een tweede voorbeeld van zulk een monsterachtig onrecht moet zelfs in de geschiedbladen van het volkerenverkeer eenen geruimen tijd worden gezocht. Nauwelijks had de vrede van Nankin der Oost-Indische compagnie de rustige voortzetting van haren doemwaardigen handel gewaarborgd, of Lord Ashley vroeg den 14en Maart 1843 om een voorstel te mogen indienen aangaan-

de het ‘opium-monopolie’. Den 4^{den} April verlangde hij van het huis eene stellige verklaring, houdende, ‘dat de voortzetting van den “opium-handel” en het monopolie van den aanplant in de landen van Britsch-Indië noodlottig zijn voor alle betrekkingen van vriendschap tusschen Engeland en China, nadeelig voor de belangen van de nijverheid des lands, door den zeer ernstigen achteruitgang van rechtmatigen handel, en ten uiterste onbestaanbaar met de eer en de plichten van een Christelijk rijk; en dat maatregelen behooren te worden genomen, om, zoodra mogelijk, met verplichten eerbied voor de rechten van regeeringen en bijzondere personen, aan dat kwaad een einde te maken’. De redevoering, waarmede hij dat voorstel aandrong, was, door rijkdom van inhoud en diepen ernst van toon, eene van de machtigste, die hij ooit uitsprak, eene van de edelste zeker, die vroeger of later door dezelfde ruimte weêrklonken. Vooral het aangrijpend slot, zoo geheel anders dan de gewone peroratiën van staatkundige redevoeringen, wier ‘climax’ in een beroep op ‘het algemeen staatsbelang’ haren hoogsten sport pleegt te bereiken, maakte diepen indruk. Na eene opsomming van de verwijten, waaraan dit heilloos bedrijf den Britschen naam reeds had blootgesteld, vervolgde hij aldus: ‘Indien zulke aanklachten onrechtvaardig waren, zou ik ze ten eenenmale verachten; maar nu ik weet, dat zij rijkelijk zijn verdiend, zijn zij voor mijne gedachte volstrekt ondraaglijk... De toestand van dit rijk eischt eene zeer diepe en plechtige overweging: binnen en buiten zijn wij hol en onveilig. Waar is het, dat wij eenen zekeren schijn van macht en grootheid ten toon dragen; maar terwijl wij met één arm rusten op het Oosten en met den anderen op het Westen, treden wij in te vele gevallen onder den voet elke zedelijke en godsdienstige verplichting. Ik beken het: ik spreek geheel oprecht, ofschoon weinigen, misschien, met mij zullen instemmen, maar ik zeg, - het ligt mij op het hart, en ik wil er voor uitkomen, - indien dit bestemd is de richting te zijn voor onze toekomstige staatkunde; indien wij zóó de macht van onze kunsten, onze wapenen, onze wetenschap en de meerderheid onzer kennis moeten aanwenden over de wereld; als al die dingen moeten worden verkeerd in schade en niet in zegen voor de menschheid, dan zou ik verre verkiezen, dat wij mochten inkrimpen tot afmetingen, evenredig aan die onzer

openbare deugden, en dalen tot het peil eener mogendheid van den derden rang. Maar eene groote en edele gelegenheid wordt thans ons geboden, om rechtvaardig en grootmoedig te zijn op het toppunt der victorie. In zulk eenen geest handelend en met zulk een oogmerk, is er hoop, dat wij nog gespaard mogen blijven om eene gezegende, eene nuttige, eene roemvolle loopbaan af te leggen; al onze krachten en al onze wenschen, al wat wij hebben en al wat wij zullen ontvangen richtend op dat ééne groote einddoel van menschelijk bestaan: Eer aan God in den hooge, vrede op aarde, en welwillendheid jegens de menschen.'

Het ministerie-Peel duchtte eene breede gedachtenwisseling over dit netelig onderwerp. Van bevriende zijde werd Ashley aangezocht tevreden te willen zijn met de belangstelling, die zijne machtige taal had gewekt, en de rei der sprekers te sluiten, vóórdat een minister het woord had genomen. Het was vergeefsch. Hij wilde de regeering tot spreken dwingen, vertrouwend, dat zij niet anders zou durven, dan, in beginsel voor het minst, hem gelijk geven. Maar Peel beschaamde die verwachting. Hij nam het hoog op voor de compagnie, spotte minachtend met die zorg voor het welzijn en de zeden der Chineezen, en waarschuwde, dat de aanneming van het ingediende voorstel de nog hangende onderhandelingen ernstig zou benadeelen. Over de zedelijke zijde van het vraagstuk verloor hij geen woord. Doch hij won zijn pleit. Den spelbreker der partij werd zijne stoutigheid betaald gezet. Na de dreigende waarschuwing op het eind van 's ministers rede, ware de handhaving van het voorstel uitgeloopen op eene nederlaag, die de goede zaak slechts kon hebben benadeeld. In arren moede nam dus Ashley zijn verzoek terug. Hoe zou het hem zijn geweest, zoo hij had kunnen voorzien, dat 40 jaren daarna weêr een minister, ditmaal een leider der 'vrijzinnigen',[1)] haast in dezelfde bewoordingen als Peel, zou smalen op het verzet tegen den 'opium-gruwel', als 'sentimenteele politiek'!

Evenwel, de zelfstandigheid, waarop hij bij dergelijke gelegenheden aanspraak maakte, had ook hare keerzijde. Zij slaakte de banden, die nauwe aansluiting aan eene welgedrilde partij hem zou hebben aangedaan. Maar zij kwam hem dan ook

1) Lord Hartington.

te staan op het verlies van den steun, dien het partijverband zijnen bemoeiingen had kunnen schenken. Hij betaalde de voorrechten der vrijheid met de nadeelen der éénzaamheid. Jaren lang was er noch in het parlement, noch in de kringen, waar een man als hij verkeerde, eene enkele aaneengesloten groep van eenige beteekenis, op wier hartelijke, krachtdadige hulp hij rekenen kon. Van de beide partijen, waarin het mondig deel des volks was gesplitst, vond hij aanvankelijk de groote meerderheid, of vijandig, of althans ongezind tot besliste medewerking. De massa der grondbezittende edelen, hoogere en lagere, waarin de uit het oude ‘Tory’-verband zich ontpoppende behoudspartij de hoofdmacht van haren aanhang zocht, stond te ver van de arbeiders, was met hunne nooden te weinig bekend, om zich beslist in de bres te stellen voor hunne zaak. Veeleer boezemde de vurige stoutmoedigheid van dien jongen partijgenoot harer natuurlijke traagheid in het afkeuren van wat bestond, in het aanvaarden van hervormingen eenen moeilijk te overwinnen afkeer in. Zoolang nog de tegenpartij onder Lord Melbourne het staatsroer in handen hield, scheen de aandrang om bescherming van het fabrieksvolk een strijdmiddel als een ander, om de ministers te bestoken. De weerzin werd dus onderdrukt; ja, deze en gene vriend des behouds uitte zelfs somtijds een woord van welwillende ingenomenheid met Lord Ashley's streven. Maar toen het aanvalswerktuig zijne diensten gedaan, en de partij de regeering veroverd had, gleed eerlang het masker af, en moest de werkmansvriend het vernemen, dat van de zijnen niets te hopen viel. Nog donkerder zag het er aan de overzijde uit. De partij der ‘Whigs’ had, vooral sinds de kiesrechthervorming van het cabinet-Russell-Grey, het meerendeel harer versche krachten aangeworven in de kringen der fabrikanten. De jeugdige, krachtig omhoog strevende nijverheid was, van zelf, naijverig op hare vrijheid, vijandig jegens elke poging om het openbaar gezag met zijne plompe handen storend te doen grijpen in hare nauw luisterende inrichting. Tot haar geluk kwam de machtige school der staathuishoudkundigen, naar Adam Smith genoemd, aan dat streven te gemoet met de steeds éénzijdiger uitgesponnen leer der verplichte staatsonthouding in genoegzaam alle aangelegenheden van volkswelvaart. Zelfs leidde die leer ongedwongen tot gevolgtrekkingen, die de grieven, waarmede de erfgenaam van een grafelijk land-

vermogen de fabriekskoningen te lijf ging, moesten keeren tegen hem en zijns gelijken. ‘Neen waarlijk,’ zoo heette het weldra uit den mond van katoenspinners als Richard Cobden, John Bright en anderen, ‘niet door de fabrikanten wordt de arbeider afgebeuld en onderdrukt, maar enkel door de grondeigenaars, die met behulp der graanwetgeving het koorn, en daardoor het brood, het dagelijksch brood van den werkman kunstmatig hebben duur gemaakt en op hoogen prijs gehouden. Schaf die wetgeving af, die den adellijken rijkaard nog verrijkt ten koste van de armoede des handwerkers. Neem weg dat kunstgewrocht van klassenzelfzucht. Herstel te dier plaatse de werking van de krachten der maatschappij in hare natuurlijke vrijheid. Maar zoek niet de euvelen Uwer belemmerende graanwetgeving te overpleisteren door nieuwe belemmeringen te leggen in den weg der nijverheid, die niets anders vraagt, dan hare eigene kracht ongehinderd te mogen ontplooien.’ Onder die leuzen traden, weinige jaren na de beslissende zending van Mr. Bull, de hoofden van ‘den bond tot afschaffing der koornrechten’ meer dan ééns tegenover Lord Ashley en zijne medestanders in het krijt. Met de bekrompenheid, waaraan warme ijver ook voor eene goede zaak zoo moeilijk ontkomt, miskenden, aanvankelijk althans, de leiders dier nieuwe beweging ten éénenmale, dat men hunnen wensch kon doen en tevens b.v. de regeling van den arbeidsduur niet behoefde te laten. Mocht men mannen als Cobden gelooven, dan was, naast goedkoop brood, slechts verstandelijke ontwikkeling van den werkman noodig, ten einde hem te genezen van zijne verderfelijke ondeugden, daardoor op te heffen uit zijne armoede, en zoo hem in staat te stellen om zelf de onreinheid weg te ruimen, de schadelijke uitwasemingen te verdrijven, die zijn bestaan somber en troosteloos maakten. En wat zijne vrijheid betrof: wel, zulk een deugdelijk krachtig werkman behoefde maar de £ 20 te sparen, benoodigd voor de reis over den Oceaan, en hij stond vrij tegenover den werkgever, vrijer dan ooit eene wet hem maken kon. Op het geroep om bescherming van den persoon des arbeiders tegen de ondernemers antwoordden dezen onveranderlijk, bij monde van Bright, van Cobden en van de rechtzinnige staathuishoudkundigen, met den eisch eener ontlasting van des arbeiders brood ten koste van het onrechtmatig gewin der grondeigenaars.

Dat dus was het dubbele leger, dat Lord Ashley in het heetst van den strijd tegenover zich vond: de hoofdmacht der behouders en der vrijzinnigen, aangevoerd genoegzaam door al, wat het vereenigd koninkrijk aan staatslieden van naam, van invloed, van talent bezat. Lord Melbourne, vooreerst, die in zijnen gewonen schertsenden trant op een gastmaal te Windsor hem aanwees aan de koningin, als ‘den grootsten Jacobijn in haar koninkrijk’; Sir Robert Peel, eerst zijne gedachten verbergend, later beslist vijandig; Lord John Russell en Sir James Graham, de secretarissen voor binnenlandsche zaken in Melbourne's en in Peel's cabinet; Gladstone ook, die onveranderlijk alle voorstellen tot arbeidsregeling afstemde, en slechts éénmaal een woord van deernis overhad voor de fabriekskinderen,... toen hij de opheffing der slavernij in West-Indië bestreed met een beroep op hunne slavernij in Engeland; John Bright, onder alle tegenstanders van den jongen Lord de hartstochtelijkste; Richard Cobden, iets minder onhandelbaar, vooral tegen het einde, maar toch jaren lang bitter en heftig ook hij; voorts Lord Brougham, de onverstoorbare leerstellige dialecticus, met zijn snijdend woord zonder verheffing, maar treffend juist door zijne kalmte; Daniel O'Connell eindelijk, de geweldige Iersche opruier, die slechts met eenen verachtelijken grijnslach sprak over ‘den goedaardigen onzin’ van zijn Lordschap. En als nu de vriend der arbeiders zijne strijdkrachten eens in oogenschouw nam, wie waren het dan in den beginne, op wier hulp hij bouwen mocht? Eén ervaring vooral griefde hem bij die monstering telkens weer: het was het ontbreken der geestelijkheid. ‘Van wie’, zoo schreef hij in 1841, ‘zou ik natuurlijkerwijs de voornaamste hulp hebben verwacht? Zonder twijfel van de geestelijken, en vooral van diegenen onder hen, die werkzaam zijn in de fabrieksdistricten. Het tegendeel is waar. Van hen heb ik geenen, of zoo goed als geenen steun ontvangen. Er zijn, Goddank! groote en gezegende uitzonderingen. Maar de eenige openlijke daad ten behoeve van die rampzalige fabriekskinderen was een smeekschrift, geteekend door vijftig geestelijken uit den omtrek van Bristol. En toch hebben wij in onze kerk, behalve de kerkvorsten, zestienduizend geordende bedienaren van Christus' evangelie.’ Eene meer onbevangen kennis van Engeland's verleden zou hem de hooggespannen verwachtingen te dien aanzien en, zoo, zijne ergernis over hare beschaming hebben

gespaard. De Britsche staatskerk was, ook na de gezegende omwenteling van 1689, de kerk gebleven der ‘cavaliers.’ Haar hartgrondige afkeer van al wat zweemde naar regeering van het volk door het volk had haar verwijderd gehouden van de kleinen en geringen. Met hare vele aanzienlijke en vooral hoog bezoldigde ambten was zij ten slotte het bijzonder domein van een betrekkelijk klein getal adelsfamiliën, meerendeels ‘Tory’ gezind. Jongere zonen, die een leven van studie aantrok, of die zelfs geene roeping voorwendden, maar enkel zich te zwak gevoelden voor krijgs- of staatsdienst, verarmde bloedverwanten, drukkende betrekkingen, die geholpen moesten worden, vonden veelal in den geestelijken stand eene gemakkelijke toevlucht. Zij verschaften zich de noodige kundigheden, zorgden vooral, dat zij ten volle zich den goeden toon eigen maakten, die in de voorname wereld voegt, en traden dan in de reien der geestelijkheid, met geene hoogere eerzucht veelal, dan om zoo spoedig mogelijk zich in het bezit te stellen van eenen dier hoogst voordeelige en niet zeldzame posten, waarvan de bekleeder de inkomsten opstak, terwijl de arbeid werd verricht door eenen mager bezoldigden plaatsvervanger. Wat kon er dan veel sprake zijn van herderlijken arbeid onder de eenvoudigen en behoeftigen? De jonge geestelijke, pas tot eene landelijke standplaats geroepen, had niets eerder te doen dan zich aangenaam te maken bij de machtige landjonkers in de buurt, of, nog liever, bij hunne blonde dwepende dochters. Er waren ettelijken, die met heel wat grooter ijver zich toelegden op de lichaamsoefeningen en spelen, waarin Engeland's schoonen zoo gaarne de leden van het sterkere geslacht zien wedijveren, om haar te behagen, dan op de studie van het gebedenboek. Zij, die al wat onder werden, wisten den landedelman zelven, of den de ‘gentry’ nabootsenden katoen-Lord te bekoren, door zich te doen kennen als fijne wijnproevers, of stoute vossenjagers. Kortom, de dienaar der staatskerk deed in den regel gedurende de eerste jaren van zijne ambtsvervulling hoofdzakelijk dienst als een gezocht meubel in de ‘salons’ der aanzienlijke buitenverblijven rondom zijn kerkje. In de hut van den arme werd hij te weinig gezien. En zou hij dan, overgeplaatst naar een der groote middelpunten van bevolking, daar op éénmaal een zendeling in sloppen en stegen zijn geworden? ‘Zij mogen,’ dus schreef Ashley wat later, ‘één voor één, zoo fatsoenlijk en rechtschapen zijn als men

maar wenschen kan, maar zij zijn vreesachtig, berekenend en groote vereerders van rijkdom en macht.' 'Ja spreek mij', zoo heette het nog na jaren in eenen aanval van bitteren wrevel, 'spreck mij van "de gevaarlijke klassen"! De gevaarlijke klassen in Engeland zijn niet het volk! De gevaarlijke klassen zijn de luie geestelijken, waarvan er duizenden zijn, en de rijken, die geen goed doen met hun geld! Ik vrees hen meer dan geheele bataljons van "Chartisten"!'

Behalve enkele welmeenende leden der twee staatspartijen, 'in 't breede water zwemmend hier en daar', kwamen vooreerst slechts de radicalen en, trots de minachting van O'Connell, de meerderheid der broeders in de verdrukking, der Ieren, den pleitbezorger van den arbeid met hartelijkheid tegemoet. Zeker niet de begeerlijkste bondgenooten voor den, naar zijn eigen getuigenis, zoo gestreng evangelischen edelman. Maar welkom niettemin, en hooger gewaardeerd, naarmate hij het vaker erkennen moest, hoe in de verontwaardigde onvoldaanheid van den radicaal soms meer evangelische zin zich uitsprak, meer heilige geest brandde en lichtte, dan in het behaaglijk nietsdoen van zoo menig weldoorvoed praelaat. Niets echter was, bij dien stand van zaken, een gebiedender eisch, dan allereerst onder de belanghebbenden zelven het verlangen naar herstel hunner grieven levendig te houden, en dan belangstellenden te winnen door het gesproken en geschreven woord. Dan, hoeveel bezwaar hield dat wakkerschudden van het openbaar geweten niet in! Ashley vleide zich dienaangaande niet met overdrevene verwachtingen en nog stelde de ervaring hem vaak grievend teleur. 'Dit is een verdrietige tijd', dus schreef hij omstreeks het midden der worsteling; 'groote gevaren en weinig moed; veel spitsvondigheid en gering doorzicht; dringende nooden en luttel inspanning; vèrreikende kwade kansen voor het algemeen, en overvloedige zelfzucht. De godsdienstige en staatkundige vaderlandsvrienden van onzen tijd, mijden last en moeite en zijn bang voor verantwoordelijkheid. Zij geven zich niet bloot voor eenen aanval, eene tegenspraak of zelfs eene opmerking. Zij hebben wel wenschen en lof, maar geene medewerking voor U over, althans zoolang de zaak onbeslist is. "Het is beter de handen niet te branden." "Zijt ge wel geheel zeker van te zullen slagen?" "Hebt ge al vele namen?" dat is het steeds herhaalde lied. Menigeen verheugt zich, dat

de zaak wordt aangevat, maar liefst door anderen.' Toch, mits hij maar zijne aanklacht kon doen steunen op eene overweldigende macht van welgestaafde en sprekende voorbeelden, wanhoopte hij noch aan het bekeeren der openbare meening, noch aan den eindelijken bijval des parlements. En zoo ondernam hij die reeks van kostbare en vermoeiende rondreizen door de fabrieksdistricten, waar hij nu eens de arbeiders opwekte tot volharding, of vermaande tot gematigdheid, dan weder in monstersamenkomsten hunne zaak bepleitte voor hunne medeburgers, altijd zijn arsenaal verrijkte tegen den beslissenden slag met nieuwe en, zoo mogelijk, teekenachtige grieven. Getrouw werd hij steeds bijgestaan door de mannen, die hem hadden gezocht, vooraan: John Fielden, Philip Grant en Richard Oastler, althans totdat deze door zijnen ouden werkgever werd gegijzeld en voor zes jaren buiten gevecht gesteld. Maar nu ook kreeg hij het te ervaren, dat, wie wind zaait, storm oogsten zal. Het heirleger der 'practische lieden' viel, met slechts weinige uitzonderingen, ééndrachtiglijk dien 'utopist', die 'in menschlievendheid deed,' op het lijf. 'Zijne onbekookte plannen', zoo heette het, 'zouden der nijverheid den dood doen. Ter wille van den werkman allereerst behoorden zij te worden tegengestaan tot het uiterste.' Een aantal provinciale bladen vooral bestookten hem met eene woede, die aanvankelijk ettelijken schuchteren medestanders den mond snoerde. Maar ook in het hart van Londen, in de groote wereld, waar zijn stand hem dwong zich te bewegen, in de 'salons', in de 'clubs', in 'Rotten Row', moest hij de nawerking dier aanrandingen vaak op het pijnlijkst ondervinden. Zooal de gevallen zeldzaam waren, dat oude vrienden hem den rug toekeerden, de blijken van goedhartige, medelijdende verachting werden hem allerminst gespaard. En goedige spot schrijnt veelal zooveel scherper dan eene open breuk!

Voor zulk rumoer zouden zelfs stoutmoediger, minder fijn bewerktuigde lieden allicht zijn teruggedeinsd. Maar dubbel zwaar werd Ashley de voorzetting zijner taak gemaakt, toen eerlang de tegenpartij een 'argumentum ad hominem' had uitgevonden, onverdiend, maar toch uiterst moeilijk te weerspreken, en doodend, zoo het onweêrsproken bleef. De oude graaf van Shaftesbury, het werd reeds gezegd, hield met eenige moeite zijnen hoogen stand op. Allerminst weekhartig boven-

dien, en zonder eenig gevoel voor eene taak, als zijn zoon had ondernomen, was hij jegens zijne pachters en arbeiders in Dorsetshire verre van mild. De vermoedelijke erfgenaam, van kindsbeen af zijnen vader een vreemde, en, na zijne beslissende levenskeus, zelfs jaren achtereen uit het onderhuis gebannen, zag die dingen aan met machtelooze smart. Wat moest hem dan niet door de ziel gaan, toen, in het heetst van het gevecht, niemand minder dan Miss Harriet Martineau in haar ‘Thirty Years' Peace’ hem openlijk de schuld gaf van de hardheden zijns vaders. ‘Zijne woning’, zoo schreef zij, ‘was in eene landbouwende streek, waar de arbeiders in dien tijd gezonken waren tot het laagste peil, toen in Engeland bekend. Zoo was het op de bezittingen, waarin hij eenmaal zou opvolgen. Toch nam hij onder zijne bescherming niet zijne naaste buren, van wier nooden hij wist of moest hebben geweten, maar hij trad op als kampioen voor het fabrieksvolk in Lancashire, waar een gezin £ 3 per week verdiende, terwijl eene boerenfamilie in zijne buurt slechts acht of tien schellingen had, geen voedsel genoeg kreeg, om hare krachten te onderhouden, en sliep onder een rottend dak, waar de regen door lekte. Hij had slechts de krotten van zijns vaders onderhoorigen binnen te gaan, om eene ellende en eene verstandelijke en zedelijke verbastering te zien, die in de donkerste schuilhoeken der fabrieksbevolking haars gelijke niet vonden’. En dan volgde geen geringer verwijt, dan dat Lord Ashley met zijne vrienden in de nijverheidsdistricten zich zou hebben verstaan, om eenigen van de edelste fabrikanten met opzet zwart te maken, ten einde daardoor te redden wat nog te redden viel van zijne hopelooze zaak. Wat zou tegenover eene geachte en ook achtenswaardige vrouw de aangevallene doen? De laatste aanklacht kon hij logenstraffen; maar de eerste? De feiten waren niet te loochenen; doch mocht hij, door slechts zijne eigene onschuld en onmacht te pleiten, openlijk zijn zegel hechten aan de grief tegen zijnen vader ingebracht? Hij greep de eerste gelegenheid aan, om zijn oordeel over de zaak te doen kennen zonder eenige persoonlijke toespeling. Op een landbouwcongres te Sturminster, in het hart van Dorsetshire, antwoordend op eenen heildronk van Lord Grosvenor, legde hij met opzet den nadruk op ‘de plichten, die alleen den eigendom kunnen heiligen, en zijn bezit, eervol, weldadig en veilig, tot eenen zegen doen strek-

ken voor alle klassen'. 'Het graafschap Dorset', dus ging hij voort, 'is nu in aller mond. Wij zijn op het punt van een scheldnaam te worden om de armoede, die hier heet te heerschen, de verdrukking, waarvan men ons beticht. Mijne Heeren, zijn wij bereid die betichtingen onder de oogen te zien? Stemmen wij toe in de bewering, dat de arbeidsloonen hier ergerlijk laag zijn, in geene verhouding tot de opbrengst van den grond? Zoo wij het kunnen loochenen, zullen wij het ook kunnen weêrleggen; maar, zoo niet, laat dan geen uur verloren gaan, maar zorgt het verwijt niet langer te verdienen. Tot raad geven ben ik niet bevoegd, maar dit weet ik: als meer zelfverloochening, afschaffing van weelde, bezuiniging zelfs op gemakken en genoegens noodig zijn tot dat doel, laat dan de gelukkigen en rijken daarmede dadelijk beginnen; het moet geschieden. Er is noch eer, noch veiligheid, noch geluk, - om van hoogere overwegingen te zwijgen, - in het bewonen van een huis, hoe fraai van buiten, dat op zulke grondslagen rust. Vergeeft mij mijne openhartigheid. U te vleien ware gemakkelijk geweest. De waarheid te spreken was plicht. Ik mag niet met de oogen van eenen lynx het wangedrag van fabrikanten nasporen en blind zijn voor de fouten der grondeigenaars. Verzacht de hardheden der armenwetgeving, gaat meer en vriendelijker met den arbeider om; wij hebben veel verloren door af te wijken van den eenvoud onzer vaderen; eerbiedigt zijne rechten, betaalt hem goed, geeft den arenlezer zijn schriftmatig deel, zet open Uwe deuren, wijd open voor den arme, den wees en de weduwe!'

Een beter antwoord kon niet zijn gegeven, maar het beste woord brengt soms onheil over hem, die het sprak. Zijn vader, pas eenigszins verzoend, trok zich de dingen aan, die met opzettelijke verzwijging van zijnen naam waren gezegd, en smaalde schamperder dan ooit tegen die 'onbezonnen opruiingen.' En aan den anderen kant verstomden de aanklachten niet. Als ware er niets gebeurd, maakte, geen jaar daarna, de 'Times' met instemming eenen brief openbaar van Mr. Sidney Osborne, waarin Ashley nog eens de vriendelijke vermaning werd toegediend, 'dat het wel zoo goed zou zijn geweest, had hij zijne aandacht aan grieven van het landvolk gewijd.' Zoo ging het voort. 'Vreemde samenloop!' mocht hij wel zeggen, 'de leden van den bond tegen de graanwetten

sleuren mij door het slijk, omdat ik niets doe, op hetzelfde oogenblik, dat mijn vader mij de deur wijst, omdat ik te veel doe!'

Nog acht jaren na de voortreffelijke, maar vruchtelooze toespraak te Sturminster bleef hij onmachtig om eenen toestand te veranderen, hemzelven eene ergernis, en daarenboven eene voortdurende bedreiging voor het slagen zijner vurigste wenschen. En toen eindelijk de dood van zijnen hoogbejaarden vader hem in het bezit stelde van St. Giles, met de daarbij behoorende pachthoeven, hoe karig waren toen zijne middelen tot herstel van al, wat was verzuimd! 'Ik bezocht', zoo schreef hij nog geen twee maanden later, 'een paar arbeiderswoningen; vuil, benauwd, onpassend, ongezond! Maar wat kan ik doen? Er is geen eind aan de schulden! Waarlijk, geen mensch kan in erger verlegenheid zijn dan ik. Ik heb mijn leven lang anderen verweten, dat zij hunne onderhoorigen lieten huizen in bouwvallige, onbehoorlijke, schadelijke verblijven, en nu volg ik zelf op in eene bezitting, waar het wemelt van ongerechtigheden. Wel, hier zijn dingen, die mij doen huiveren, en ik heb geen penning, om ze te verhelpen.' Eén ding stond bij hem vast: ter versiering van het heerenhuis zou niets worden besteed, zoolang de armoede rondom niet was gelenigd. Maar honderd redenen drongen hem om terstond althans iets te doen. Gelukkig kwam zijne zuster: Lady Caroline Neeld, hem te hulp. Op hare kosten werden in het dorp alvast vier nette woningen gebouwd, waardoor een gelijk aantal van de minst bruikbare krotten kon worden ontruimd. En verder deed de nieuwe landheer wat hij kon. Toen hij na een half jaar zijne goederen voor geruimen tijd verliet, was het volledige plan voor de te gelegener tijd aan te brengen verbeteringen voltooid, en met de dringendste een begin gemaakt. In de buurtschap Pentridge was eene school in aanbouw; te Hinton Martel en te Woodlands zouden er twee verrijzen, zoodra die ééne was voltooid. Het kerkje der parochie had voor het eerst het aanzien van een bedehuis, en niet langer van eene oude danszaal. Al, wat tot heil der bevolking geschieden kon zonder groote offers in geld, was geschied. Het feestmaal der pachters bij de betaling hunner penningen had niet meer, als vroeger, plaats gegrepen in de herberg, maar in het kasteel; eene vereeniging zou worden opgericht tot aanmoediging van vlijtige arbeiders; reeds bestond een uitvoerig ontwerp voor het toekennen van tuingronden ter belooning van

de besten; er waren maatregelen getroffen tot verschaffing van herhalingsonderwijs aan de boerenjongens; een grasveld werd afgepaald in het park voor hunne ‘cricket-clubs’; en de teekeningen lagen gereed, waarnaar, zoodra de omstandigheden het toelieten, alle gebrekkige woningen moesten worden verbouwd.

Het bleef bij de voornemens niet; zij werden uitgevoerd, één voor één, met eene nauwgezetheid, die te meer waardeering verdient, daar de geldelijke bezwaren, die reeds het jeugdig parlementslid hadden gekweld, den al bedaagden ‘pair’ bleven drukken nog meer dan twintig jaren lang. De algemeene schatting van wat een groot heer wel mag bezitten schijnt ook aan gene zijde van het Kanaal even geneigd tot overdrijven, als ongeneigd om naar rede te luisteren. Maar wanneer zulk een man onbedachtzaam genoeg is, om op te treden als een vriend der armen, dan laat zich het geloof aan de onuitputtelijkheid zijner schatkameren eerst recht niet meer gezeggen. Niemand, die dat pijnlijker ondervond, dan ‘de goede graaf.’ Sinds den aanvang van zijne openbare loopbaan in schulden gedompeld door kwade trouw van staatkundige voorgangers, gezegend, maar toch ook bezwaard met een gezin, dat weldra een negental zonen en dochters telde, en genoodzaakt te leven van een inkomen, waarmede menig koopmans-, of bankiersbediende ontevreden zou zijn geweest, zag Lord Ashley, niettemin, sinds hij was opgetreden aan het hoofd der arbeidersbeweging, zich spoedig overstelpt door brieven en bezoeken, aanslagen op zijn rijk hart en zijne arme beurs. Een benarde toestand, waarin veel geven uiterst moeilijk, maar veel weigeren hoogst gevaarlijk was. Lord Ashley leefde nu éénmaal als in een glazen huis. De verspieders eener meerendeels vijandige pers lagen, als het ware, van rondom op den loer. Als leider van iedere barmhartige onderneming, als woordvoerder voor de zaak der menschelijkheid ook in het staatsleven, mocht hij van anderen geene milde giften vergen, zoo hij niet zelf het voorbeeld gaf. En toch, al besteedde hij wat hij kon, ja, meer dan dat, aan goede zaken en hulpbehoevende personen, de booze wereld hield niet op met schande te spreken over de schrielheid van ‘zulk een rijk man’, die dan nog ‘zich aanstelde, als had hij de menschenmin in pacht.’ Sedert hij echter was opgevolgd in den graventitel en in het bezit van uitgestrekte goederen, had ‘de weldadige Croesus’, gelijk de menigte

zich hem voorstelde, het hoofd te bieden aan eene wezenlijke bestorming. Het gelukte slechts met de uiterste inspanning en ten koste van zware offers; meer dan één kostbaar doek uit de oude familie-galerij, meer dan één pachthoeve ook moest onder den hamer komen, opdat althans aan de dringendste aanvragen kon worden voldaan. Maar erger nog stond voor de deur. Een man, die al zijnen beschikbaren tijd aan anderen gaf, moest natuurlijk de zorg voor zijne eigene zaken zoo goed als geheel overlaten in de handen van ondergeschikten. Doch aan wat al verleidingen stelde zulk eene volmacht den lasthebber, aan wat al gevaren den lastgever bloot! Dat een dergelijk beheer niet goedkoop was, werd eerlang droevig klaar; maar de daling der inkomsten nam eindelijk eene zoo bedenkelijke vaart, dat de practische, zorgzame schoonvader tusschen beide kwam, en een degelijk onderzoek uitlokte naar de verrichtingen der beheerders. De rentmeester van St. Giles, dit was de slotsom, werd ontslagen, maar wreekte zich door het instellen van een rechtsgeding, dat, met Britsche omslachtigheid gevoerd, eerst na vier jaren een einde nam, bevredigend alleszins, had de bedrogen meester alleen om ‘het recht van 't spel’ zich bekreund, maar niet, nu ook ‘de knikkers’ hem verre van onverschillig waren. Er zijn van die toestanden in het leven, tragischer in hunnen aangrijpenden eenvoud, dan de kunstigst verzonnen ‘situatiën’ van menig plechtig treurspel. Hier was een man, eerbiedwaardig en beminnelijk haast boven allen; geheel zijne kracht had hij gegeven, om zijnen naaste, den kleine en zwakke vooral, den last des levens te verlichten; en.... als reeds den 68-jarige de kroon der grijsheid dekt, is daar een ontrouwe dienstknecht, die hem perst tot den hartverscheurenden kreet in de briefwisseling met eenen vriend: ‘Zoo ik U toeschijn te falen in kracht en in lust om te leven, het komt van gebrek aan ijver niet; maar van dien Prometheïschen gier, die wroet in mijne edelste deelen. God zij met U en beware U voor schulden!’ Maar ook, met ware voldoening mag het worden vermeld, hij leefde lang genoeg, om het einde van dien druk nog te zien. Een juichkreet klinkt er uit het dagboek van den vijf en zeventiger op die gelukkige bladzijde, waar hij de woorden mocht neerschrijven: ‘Met krabben en bijten, door middelen en middeltjes, heb ik ten slotte de bedenkelijk zware hypotheek op

St. Giles afbetaald. Ik dank God met geheel mijn hart voor deze uitredding.'

Wel hem, dat uit alle stormen een veilig, vriendelijk licht hem den weg wees naar troost en rust: de lamp in de woonkamer, het vuur op den huiselijken haard. Zijne philanthropie was waarlijk geene weldadigheid uit de verte alleen, die kousjes breidt voor gekerstende negerbengels in Pondo- of Swaziland, maar de eigene blanke spruitjes laat rondzwerven op doorgesleten hielen. Hij had de gansche wereld willen herscheppen in één liefdevol gezin, juist omdat zijn gezin eene wereld van liefde was. Niets doet de mannelijke kracht van dezen strijder zoo rein en sprekend uitkomen, als de woorden vol weeke teederheid, die bij het denken aan zijne vrouw hem vloeien uit de pen, de brieven ook aan zijne zonen en zijne dochters, waar hij kinderlijk is, nooit kinderachtig! met de kinderen. Hij moet wel het ideaal van eenen huisvader zijn geweest! Hoe had hij anders, daags vóórdat zijn oudste zoon vertrok naar de kostschool, deze stichtelijke woorden kunnen schrijven in zijn dagboek? '30 October 1843: De laatste dag, dien Anthony zal slijten met de zijnen, eer hij zijnen nieuwen levensstaat, want dat is het, binnentreedt. Menig jaar heb ik elken morgen met hem doorgebracht, luisterend naar en lezend in het Woord van God. Ik kan het niet dragen van hem te scheiden. Was ik niet ten volle overtuigd, dat het geschiedt tot zijn waarachtig welzijn, ik zou mij diep ongelukkig voelen.... Elf uur 's avonds. Het schijnt mij haast ongeloofelijk, dat ik op het punt sta om mijnen Ruben over te geven in de handen van eenen vreemde. Ik heb over elk oogenblik gewaakt, elke uitdrukking gewogen, elke gedachte nagegaan, en elke gelegenheid gebruikt om een woord te laten vallen op zijn pas. Alles zal nu worden toevertrouwd aan eenen huurling; zal die zorg dragen voor de schapen?.... Waarschijnlijk zal de loop zijner genegenheden worden gekeerd, of geleid in andere beddingen; in geen geval zullen zij langer kunnen voortvloeien in haren doorzichtigen eenvoud van weleer. Toch: hij moet trap voor trap worden binnengeleid in de wereld, en.... losgemaakt van ons. Dat is het gebod der Voorzienigheid, en, als Haar gebod, wijs en goed, dat de kinderen nieuwe teederheden zullen indrinken, en nieuwe banden knoopen, terwijl de ouders worden achtergelaten door het getij, gestrand

als zeegras op de kust, omdat hun tijd gekomen is van verval en vervorming. Dat schijnt pijnlijk en is het ook, maar hier is niet onze blijvende schat en onze laatste rustplaats. Als wij eenen getrouwen dienaar des Heeren hebben opgeleid, om uit te gaan en Zijnen strijd te strijden, krachtig en jong, terwijl wij te huis blijven om af te sterven, dan verblijd ik mij daarin, ja waarlijk, en ik zal mij erin verblijden.' En welk eene les voor opvoeders, ruim een jaar daarna! 'Ik ben bang voor Eton, ik ducht de nabijheid van Windsor met zijne hulpmiddelen en aanlokselen; den toon en den dampkring dier school acht ik gevaarlijk. Zij vormt bewonderenswaardige mannen van de wereld en volmaakte mannen van wetenschap, maakt iemand boven alle mededinging geschikt voor den "salon", den "club", "St. James'-straat" en al de geheimenissen van bevalligheid in gezellig verkeer; maar zij maakt niet den man, zooals het komend geslacht hem eischt. Wij moeten er hebben van edeler, dieper en onbuigzamer stof; minder verfijning en meer waarheid; meer van den innerlijken man van eer, niet zooveel van den uitwendigen; een halsstarrig plichtbesef, geen "kitteloorig point d'honneur"; eene juiste waardeering van rang en vermogen, niet als voorwerpen van persoonlijk genot en vertoon, maar als gaven Gods, die ernstige verantwoordelijkheid met zich brengen; verachting, maar geene vrees voor bespotting; den wil en den moed om te leven voor Gods dienst en tot heil der menschheid, en door Zijne genade de belofte des doops te vervullen.'

Konden maar de wenschen van wie hem lief hadden dien besten vader hebben bewaard voor de ergste beproevingen: het verlies van vrouw en kind! Maar het mocht niet zoo zijn. Van zijne negen kinderen moest hij er vier, volwassen, of bijna volwassen, zien sterven, en ook zijne 'Minnie' ging in het graf hem voor. Eerst was het zijn tweede zoon: Francis, de lieveling van wie hem kenden in huis en school; één van die kinderen, aan wie hunne ouders haast te veel geluk beleven, zoodat wel nu en dan de dwaze angst op éénmaal vader of moeder op het lijf valt, 'of dat wel zoo duren kan?' Toen, na zes jaren, een jongere: Maurice, achterlijk en zwak van kindsbeen af, maar na dubbele zorgen nog te eerder noode gemist. Weêr zes jaren, en eene langzame tering doodde de lieve Mary, 's vaders evenbeeld, met Constance, hare zuster, in stille, vriendelijke barmhartigheid. Een tijdperk van wat langer

verademing; daar tastte de gevreesde kwaal ook ‘Conty’ aan. Vruchteloos weerde zich de moeder, om haar kind te ontweldigen aan den vijand. Haar zorgen baatte niet en bracht haar zelve den dood. Shaftesbury was in zijn twee en zeventigste jaar, toen hij, met eene tusschenruimte van twee maanden, eerst zijne afgetobde vrouw moest wegbergen in de aarde, en dan het kind, waaraan zij haar leven had ten offer gebracht. Wie weten wil, hoe hij de zijnen liefhad, zie in zijn dagboek en zijne brieven, hoe hij zijne dooden beweende. Veertien dagen na het sterven zijner Minnie, ‘eene vrouw’, gelijk haar grafsteen zeide, ‘zoo goed, zoo trouw en zoo diep bemind, als God in Zijne onverdiende genade ooit aan eenen man gegeven heeft’, schreef hij in het dagboek deze aandoenlijk sobere woorden: ‘1 November. Naar St. Giles voor zaken; somber, éénzaam en stom. Kroop in het donker naar de kerk, en bad tot God, in vrede, maar niet in geluk, nabij hare dierbare rustplaats.’ Zij week niet meer uit zijne gedachten. ‘Ik moet’, zoo ontviel het hem in eenen overigens opgeruimden brief aan zijne dochter, Lady Templemore: ‘ik moet wat afleiding vinden van heugenis aan vroeger dagen; iets, dat mijne oogen afhoudt van den ledigen stoel; iets, dat mijne ooren bewaart voor het eeuwig luisteren om nog wat op te vangen van die lieve, mooie, zilveren stem’. En nog na jaren getuigde de diepgebogen man: ‘Daags vóór haren dood, zelfs in haren ouderdom, scheen zij mij even mooi, als den dag, toen ik haar trouwde; en aan die schoonheid had zich gepaard de innige liefde van haar warm hart en van haren vromen geest. Zooals ik haar had afgesmeekt van God, zoo had Hij mij haar geschonken.’

Maar geen rouw zoo zwaar, dat hij vertraagde in den arbeid van zijn leven; tot zelfs de ‘afleiding’, waarvan de brief aan Lady Templemore sprak, werd gezocht in de ‘Londensche plichten.’

En thans die plichten. Na den man, na zijne worstelingen tegen zich zelven en tegen de wereld, met hare verdrietelijkheden en hare smarten, zijn werk, zijne daden, zijne zegepralen. In welken zin Lord Ashley zijne taak opvatte, als hoofd en leider eener beweging, waarin maar één stap den edelsten aan-

drang scheidde van de onedelste drijverij, zijne medeburgers behoefden daarnaar niet lang te vragen. Hij wilde de zaak der fabrieksbevolking alleen dienen, door de gestelde overheden te doordringen van het besef harer rechtmatigheid. Eene bloote machtsvraag was hier niet in het spel, en hij duldde niet, dat de strijd der meeningen daarin ontaardde. Natuurlijk, voor de beste zaak kan worden gestreden, en wordt altijd gestreden, ook met verkeerde wapenen. Ashley was niet bij machte dat geheel te verhinderen. Er was somtijds opruiing van wie onrecht leden, er waren bedreigingen tegen wie het pleegden. Maar van het eerste oogenblik deed hij, wat hij kon, om die wanklanken te smoren, het karakter der beweging in haar geheel waardig te houden en rein. Den arbeiders en hunnen vrienden stelde hij zijne voorwaarden: ‘Alles zou worden behandeld zooveel mogelijk in eenen geest van verzoening. Zorgvuldig had men zich te onthouden van verbitterende uitweidingen over loon en kapitaal; het werk van vrouwen en kinderen bleef het eenig onderwerp in geschil. Er mochten geene werkstakingen zijn, geene vreesaanjaging, geene onbeschofte taal tegen ondernemers, noch binnen noch buiten de muren van het Parlementsgebouw.’ En aan wat hij eischte van zijne beschermelingen, bleef hij zelf met stiptheid getrouw. Reeds zijne eerste groote rede over deze zaak gaf blijk, dat hij niet terugdeinsde voor de meest krasse termen, om het onrecht te brandmerken, waartegen hij zijne stem verhief. De commissie van onderzoek, die Mr. Sadler's ontwerp moest hebben begraven, was oprecht genoeg geweest, om gebeurtenissen aan het licht te brengen, waardoor het veeleer ten volle werd gerechtvaardigd. Daarop doelde Lord Ashley, toen hij in eene bijeenkomst, belegd door de ‘Londensche maatschappij tot verbetering van den toestand der fabriekskinderen’, dus onverbloemd zich uitliet: ‘Wij staan voor een groot staatkundig, zedelijk en godsdienstig vraagstuk. Staatkundig, omdat van zijne beslissing afhangt, of duizenden zullen blijven voortleven in ontevredenheid en rechtmatige ontevredenheid. Zedelijk, omdat van zijne beslissing afhangt, of het opkomend geslacht zal leeren te onderscheiden tusschen goed en kwaad, zal worden opgeheven boven het genot van louter plompe zinnelijkheden, en niet langer, gelijk tot nog toe, vervallen blijven van de waardigheid zijner redelijke natuur. Godsdienstig ook, want

het geldt de middelen te vinden, om duizenden en tienduizenden op te leiden tot de vreeze des Heeren, Die hen schiep. Ik heb gelezen van menschen, die hunne kinderen offerden aan Moloch; maar dat waren barmhartige lieden, vergeleken met de Britten der 19e eeuw. Ik heb gehoord van kinderdoodslag bij de Indianen; maar ook zij zijn barmhartige lieden, vergeleken bij de Britten der 19e eeuw. Want die volkeren ruimen in ééns hun rampzalig kroost uit den weg, en bewaren het ten minste voor een langdurig leven van lijden en misdaad. Maar wij, na alle kracht van lichaam en ziel hun te hebben uitgezogen, slingeren hen van ons af in de wereld, eenen hoop vel en beenderen, te slap voor eenige inspanning, verdierlijkt in hunne geestvermogens, onbekwaam voor het eeuwige leven. Eén overweging is er, waarvoor ik in het bijzonder Uwe aandacht vraag: deze, dat vóór de openbaarmaking der ingewonnen getuigenissen, het volk van Engeland nog niets droeg van de verantwoordelijkheid, die er sedert rust op zijn hoofd. Zoolang deze huiveringwekkende dingen onbekend bleven, drukte de schuld alleen op de bedrijvers; maar indien dit ontzettend stelsel werd vergund om nog een weinig langer te duren, dan zou de schuld nederdalen op geheel de natie.' Die laatste woorden teekenen het standpunt, dat hij had gekozen. Hij ontveinsde zich de gevaren niet, waarmede voortgezette rechtsweigering de gezeten klasse bedreigde. In vertrouwen gaf hij ook wel aan die bekommering lucht. 'Nog eens', zoo schreef hij aan Lord Althorp, den 'Cunctator' der regeeringspartij, die door schijnbewegingen de aanvallers zocht af te matten en te paaien, 'nog eens verzeker ik U, dat die lieden der vertwijfeling nabij zijn.' Maar met die drangreden mocht de openbare meening noch het parlement worden gewonnen. Den Britschen burger moest het recht der arbeiders worden gebonden op het geweten, niet het schrikbeeld hunner vertwijfeling geduwd onder de oogen. Angst is eene slechte raadgeefster. 'De drijfveeren, die het gevolg zijn van vreesaanjaging, zijn beneden de waardigheid der wetgevers.' Wel mocht de eerlijke staatkundige tegenstander, wiens oordeel over den edelen Lord in zoo zeldzame mate getuigde van de kunst der onbevangen waardeering, Mr. Forster, op het feestmaal in 'Guildhall' ter eere van des grijsaards 80en verjaardag, hem deze eer nageven: 'Het rustig gedrag der fabrieksbevolking

was grootendeels te danken aan den bedarenden invloed van Lord Ashley. Hoe vurig wensch ik, dat alle volksleiders, als zij de opruiming bepleitten van groote en wezenlijke grieven, een voorbeeld mochten nemen aan de wijze, waarop Lord Ashley die beweging heeft bestuurd!'

De krijgskunst van den 'Cunctator' was aanvankelijk in het voordeel. Den 3en April 1833 bracht Mr. Wilson Patten op nieuw een voorstel in het Lagerhuis, dat eene koninklijke commissie 'inlichtingen zou verzamelen in de nijverheidsdistricten ten aanzien van den kinderarbeid in fabrieken, en de beste middelen uitdenken, om dien arbeid in te krimpen.' Trots Ashley's verontwaardigden tegenstand, greep het Huis dat huichelachtig en bijna uitdagend middel om tijd te winnen met geringe meerderheid aan. Het werk der van regeeringswege benoemde onderzoekers mocht geschieden in het geheim. Op het vóórgaan van het 'algemeen Comité tot inkorting van den arbeidstijd in Lancashire', regende het eerlang oproepingen en strijdschriften, waarin met warmte de herhaalde 'krijgslist' werd afgekeurd, en wantrouwen uitgesproken in de onbevangenheid van de lasthebbers der kroon. Dezen togen inmiddels aan hunne taak. Doch het werkvolk te Manchester, Leeds en elders gaf op hunne vragen slechts antwoord in den vorm van eindelooze optochten der kleine martelaren, vertooningen, die, hoe indrukwekkend in de oogen van den onzijdigen toeschouwer, de commissie eerder moesten verbitteren dan verteederen. En niettemin zag zich deze alweder door de opgedane ervaringen gedrongen tot de slotsom, 'dat er reden was voor de tusschenkomst des wetgevers ten behoeve der overwerkte, en daardoor naar lichaam en geest vaak onherstelbaar geknakte fabriekskinderen.'

Zoo ooit, dan scheen thans zegen te wachten op eene doortastende daad. Den 17en Juni begon de tweede lezing van een door Lord Ashley ingediend wetsontwerp. De arbeid van vrouwen en jongelieden aan spinwerktuigen en weefgetouwen zou, werd het wet, worden teruggebracht tot 10 uren daags. Eene krasse bepaling, aanvankelijk zelfs onder de eigen vrienden bestreden, maar door den ontwerper met verzoenende standvastigheid gehandhaafd, hield in, dat, zoodra in eene zelfde fabriek ten derden male de wet werd overtreden, de eigenaar persoonlijk zou worden gestraft. Maar Lord Althorp bleef ook ditmaal in zijne rol. Hij wenschte den voorrang

te zien gegeven aan een regeeringsvoorstel, dat schoorvoetend en minder dan te halver wege aan Ashley's verlangen tegemoetkwam. Deze weerde zich daartegen met alle kracht. Te vergeefs: eene verpletterende meerderheid stelde hem in het ongelijk. Toen toonde hij zich, gelijk de laatste groote koning van Engeland zich had getoond: beleidvol krijgvoerder vooral in nederlagen. Niet geschokt door de ontmoediging zijner vrienden, noch verbitterd door den ontvangen slag, begreep hij thans door het voortzetten van den strijd de wederpartij slechts te kunnen tergen tot schade voor zijne zaak. Hij bekende zich overwonnen en verleende, nu het meerdere niet te verwerven was, aan het mindere zijnen steun. En zoo kwam eene wet tot stand, die het uitzicht opende, dat, na eene reeks van korte overgangstijdvakken, in den loop van het jaar 1836 de ergste misbruiken zouden hebben opgehouden; kinderen, jonger dan 9 jaar, moesten op den 1sten Januari 1834 uit alle spinnerijen en weverijen, met uitzondering der zijdefabrieken, verdwenen zijn. Bovendien mochten, te rekenen van verschillende tijdstippen in de navolgende 3 jaren, kinderen, eerst beneden 11, dan beneden 12, eindelijk beneden 13 jaar, in de genoemde inrichtingen nog hoogstens 9 uren daags aan den arbeid worden gezet. In de zijdenijverheid zouden jeugdige arbeiders van dien leeftijd niet langer mogen werken dan 10 uren per dag. Onder alle omstandigheden echter behoorden de kinderen in de gelegenheid te zijn tot het genieten van onderwijs gedurende 12 uur in de week. Daarmede moest Ashley vooreerst tevreden wezen, en hij was het. ‘De wet’, zoo sprak hij, ‘houdt sommige menschelijke en zeer nuttige voorzieningen in, en heeft voor de eerste maal het groote beginsel vastgesteld, dat wie arbeiden zal ook dient te worden opgevoed.’

Het was billijk, dat aan de nieuwe wet althans een proeftijd werd gegund, waarin de wapenen rustten en de arbeidersvrienden zich bepaalden tot een scherp toezicht op hare naleving. Overbodig was dat toezicht niet. De ambtenaren, met het opsporen van overtredingen belast, hadden al spoedig de handen vol. Doch hun ijverig pogen leed veelal schipbreuk op den onwil der rechters, die voor een goed deel zelven fabrikanten waren. Het gebeurde zelfs, dat klagers niet eenmaal gehoor vonden, en zich met bitteren spot hoorden verwijzen naar Mr. Oastler, ‘daar toch de wet zijn werk was’. Lord Ashley en zijne medestanders werden nooit moede die uitdaging des

wetgevers wereldkundig te maken, en zelfs, als het geval zeer ernstig was, de hulp in te roepen van het parlement. Maar de ‘practische lieden’ waren alweder met hunne gevolgtrekking gereed: ‘een maatregel, die stuitte op zoo algemeen verzet, bleek eene mislukte proeve; beter ten halve gekeerd, dan ten einde gedwaald; het was noodig rechtsom te maken op den te kwader ure ingeslagen weg’. Dat oordeel, hoe vaak ook en hoe stellig herhaald, schokte de hoofden der arbeiderspartij niet. Veeleer schreven zij de mislukking der wet aan hare halfslachtigheid toe, en reeds maakten zij zich dan ook gereed om eene nieuwe ‘tien uren-wet’ aan het parlement voorte stellen. Daar koos op ééns de regeering, bij monde van den ondervoorzitter in den handelsraad: Mr. Poulett Thompson, de zijde der terugdrijvers; een ontwerp werd door haar in Maart 1836 aangekondigd, houdende, dat de bescherming, sinds juist 9 dagen aan kinderen tusschen 11 en 13 jaren verleend, hun weer zou worden onttrokken. Dat deed eenen storm opkomen in alle fabrieksdistricten, en ook ditmaal was het Lord Ashley, die in het Lagerhuis voor de bedreigde kleinen zich in de bres stelde. Weêr leed hij de nederlaag, maar zoo eervol, dat zij hem de vruchten eener overwinning schonk. De regeering, door eene meerderheid van slechts twee stemmen in het gelijk gesteld, trok haar ontwerp in.

De verijdelde poging tot teruggang bespoedigde aan de overzij het indienen van plannen tot verder voorwaarts schrijden. Maar Ashley verlangde den noodigen tijd, om de gist der verontwaardiging wijder en dieper te laten voortwerken, en ontried daarom alle overijling. Inmiddels werd buiten het Parlement de strijd voortgezet: eenerzijds door steeds driester overtreding en ontduiking der wettelijke voorschriften; ter andere zijde door eene getrouwe openbaarmaking van iedere ongerechtigheid. Het kwam aan het licht, hoe het staatsgezag hier en daar werd gehoond; hoe, b.v., in eenen vochtigen fabriekskelder van Yorkshire, waarin geen werkman kon afdalen, dan met eenen zakdoek, gebonden voor den mond, jongens beneden 13 jaren 34 uren achteréén aan den arbeid waren gehouden. Het bleek, dat veel meer nog zoo ouders als fabrikanten heenslopen door de mazen met tal van kunstgrepen; met duizenden, besteed aan valsche geneeskundige getuigschriften omtrent der kinderen leeftijd; met hetzelfde kind, telkens binnen de tijd-

grenzen der wet, op één dag dienst te laten doen in twee inrichtingen; met sluwe benuttiging van des wetgevers zwijgen over eenen verplichten schafttijd; of wel, met het verkorten der kinderen in hunne vrije uren, zelfs door verdraaiing van de wijzers der fabrieksklok. En het werd, eindelijk, niet geloochend, dat een aantal inspecteurs slechts éénmaal in twee jaren aan dezelfde fabriek een bezoek plachten te brengen, wat dan nog te voren was aangekondigd, terwijl ettelijke rechters de ernstigste overtredingen slechts straften met boeten van eene halve kroon. De staatssecretaris, Lord John Russell, op die dingen opmerkzaam gemaakt, begon met te spreken van zinsbegoochelingen, die de klagers zich zelven hadden geschapen; dan, in het nauw gebracht onder stapels van bewijs, zocht hij zich te redden door de toezegging zijner ‘aanhoudende zorg’; eindelijk, toen het ongeduld der arbeidersvrienden zichtbaar klom, werd door hem eene schijnverbetering voorgesteld, wier overweging zijne partijgenooten keer op keer getrouwelijk hielpen... verdagen. Nu was de maat vol, en den 22en Juni 1838 stelde Ashley de tweede lezing van het ingediend ontwerp voor. Hij verweet de regeering, dat zij met hem had ‘gespeeld en gespot’, door onder plechtige beloften de zaak te nemen uit zijne handen en daarna haar woord te breken. Wel werd zijn voorstel afgestemd, maar het was hem slechts om het warm houden der algemeene belangstelling te doen. Na eene listig verijdelde poging op den 12en Juli, herhaalde hij daarom zijnen aanval, 8 dagen later, door het voorstellen eener motie, in eene doorwrochte rede aanbevolen en toegelicht. ‘Zoo is dan’, dit was zijn slotwoord, ‘een gewichtige maatregel, van nabij het tijdelijk en eeuwig welzijn eener groote menigte van medeburgers rakende, op zij gezet, en behandeld, als ware zij eene tolverordening. Maar de secretaris kan zeker zijn, dat het volk van dit land te menschelijk denkt, en dat ik, die de zaak mij aantrok, te vast besloten sta op haar recht, om dit onderwerp te laten blijven waar het is. Meent hij waarlijk, dat hij het openbaar medelijden zou kunnen smoren, of mij tot zwijgen brengen door zulke hulpmiddelen? “Al hield ik mij stil, de steenen zelfs zouden het aanstonds uitschreeuwen.” Het kwaad neemt dagelijks toe en is nog ongenezen, ofschoon een vijfde van den tijd, dien het Huis gaf aan het vraagstuk der slavernij, zou hebben volstaan, om een geneesmiddel te doen vinden.

Indien dit Huis in zijne wijsheid en ontferming gemeend heeft, dat 45 uren per week eenen werktijd uitmaken, lang genoeg voor eenen volwassen neger, dan acht ik het niet in strijd met denzelfden geest van welwillendheid, eens te onderzoeken, of eene arbeidsweek van 69 uren niet te zwaar is voor de kinderen des Britschen rijks. In dat beroep is niets onredelijks; het vraagt enkel om bevestiging van een reeds erkend beginsel. Maar zoo Gij niets daarvan doet, zoo Gij volhardt in werkelooze onverschilligheid, en hardnekkig Uwe oogen sluit voor dit groot en toenemend euvel, zoo Gij geene aandacht schenkt aan dien heftigen en snel voortwoekerenden kanker, die knaagt aan de levensdeelen onzer maatschappelijke inrichting, zoo Gij onbezorgd blijft om de opkomst eener onmetelijke bevolking, gedompeld in onwetendheid en ondeugd, zonder vrees voor God, of ontzag voor menschen, dan moge dit land bewaard blijven voor het lot van Amalek, “het eerste onder de volkeren, maar gedoemd om onder te gaan voor eeuwig.”’ Weêr werd de moedige strijder verslagen. Doch zijne edele volharding won hem eerlang eenen bondgenoot, wiens stem tegen vele stemmen opwoog: Charles Dickens.

Er begon meer deelneming te spreken onder andere uit de taal van enkele leidende bladen. De ‘Times’ streed al somtijds aan Ashley's zijde. Ook in het Parlement was de meerderheid, die de regeering stijfde in haar nietsdoen, zoo groot en zoo gesloten niet meer, of ‘Lord John’ meende verderen afval te moeten stuiten, door in Februari 1839 eene voordracht ter tafel neder te leggen, die in meer dan één gebod der geldende fabriekswetgeving belangrijke en heilzame wijzigingen brengen moest. Geen kind mocht langer, werd zij tot wet verheven, op denzelden dag werkzaam zijn in meer dan één fabriek. Tegen valsche getuigenissen aangaande den leeftijd zou gestrenger dan tot dusver worden gewaakt. De verplichte schooltijd werd van 10 uur 's weeks verhoogd tot 2 uur daags. Ashley verklaarde zich dankbaar, maar nog onvoldaan, en stelde daarom, toen, wederom na herhaalde verdagingen, de gedachtenwisseling op 1 Juli werd geopend, drie vèrreikende toevoegselen voor. Hij wenschte, vooreerst, den arbeid in de zijdeweverijen op gelijke wijze als in andere soortgelijke fabrieken te zien beschermd. En dan was het zijn verlangen, de bepalingen, weleer door Sir John Hobhouse doorgedreven ten behoeve der jongelieden be-

neden 18 jaar, te verscherpen vooreerst, door het hoogste aantal hunner wekelijksche werkuren te doen dalen van 69 tot 58, uittebreiden bovendien, door ook personen tusschen 18 en 21 jaar deel te geven aan dezelfde weldaad. Ditmaal echter was de weêrsgesteldheid in het staatsleven hem tegen. Loeiend verhief zich wederom de storm van het radicale ‘chartisme’, dat den verdrukten werkman alle welwillende bemoeiing van hooger gestelden verdacht maakte, althans afschilderde als onvruchtbaar, en hem slechts heil beloofde van hervorming, door hemzelven met de toovermacht van het stembriefje den werkgevers opgelegd. ‘Zoek eerst’, zoo floten hem verleidelijk de hoofdlieden dier beroering voor, ‘zoek eerst het koninkrijk van den arbeid en zijne gerechtigheid, en al die andere dingen: goedkoop brood fabriekswetten, ja nog veel meer, zullen U wel toegeworpen worden.’ En gelijk de arme door dat alles van de nederiger wenschen der ‘tien-uur-beweging’ tijdelijk werd vervreemd, versterkte het, omgekeerd, de gelederen der behouders met ettelijke welwillende, maar vreesachtige weifelaars. Zoo werden de door Ashley voorgestelde uitbreidingen, in een zeer onvoltallig Huis, één voor één verworpen. Eenen ervaren weêrkenner, als John Russell, boden die verschijnselen de gewenschte gelegenheid om het noode ingediende ontwerp, onder een gelukkig gevonden voorwendsel, ijlings in te trekken. Voor Ashley eene bittere misrekening! De gunstige teekenen, die nog zoo kort geleden hem eene spoedige vervulling zijner wenschen schenen te beloven, zij waren, dat bleek hem thans, slechts de bedrieglijke opflikkeringen geweest van eenen ontfermingswaan, voor eenen dag der openbare meening aangewaaid, om, op den eersten keer in de richting harer opmerkzaamheid, terstond weêr te verstuiven. Aan zulke tegenspoeden zou zijn werk telkens wederom blootstaan, zoo niet het volksgeweten krachtiger, dieper werd bearbeid dan tot dusver. Eene veel geweldiger wolk van onwraakbare en sprekende getuigenissen was noodig, om het droomgezicht van onbetrokken harmonie te verstoren, dat de rechtzinnige staathuishoudkundigen den welgestelden burger voorteekenden, als het beeld der ‘van alle staatsinmenging vrije’ maatschappij. Daarom kwam Lord Ashley thans, den 31sten Maart 1840, te berde met een denkbeeld, dat hij niet lang te voren, zoo het van de overzijde was geopperd, als een Danaërgeschenk zou hebben afgewezen. Hij wilde, dat eene

Parlementscommissie mocht worden belast met een onderzoek naar de werking der laatste fabriekswet. Zijn verlangen werd ingewilligd en hijzelf tot Voorzitter dier commissie gekozen.

Maar tevens diende thans het veld van dergelijke onderzoekingen en bemoeiingen te worden uitgebreid. Reeds meer dan ééns had men hem beticht van enghartig en uitsluitend zijne aandacht te wijden aan de eigenlijke fabriekskinderen alleen: de kleine slachtoffers der katoen-, wol-, sajet-, vlas- en zijdenijverheid; bij monde en bij geschrifte was hij er op gewezen, dat er nog andere misbruiken waren, niets minder ergerlijk en even talrijk, en dat het onrechtvaardig en onnadenkend was, sommige prijs te geven aan de algemeene verontwaardiging en te zwijgen van de rest. Daar waren ook zulke dingen als kolenmijnen, ijzersmeltovens, wapensmederijen, naaldenfabrieken, porcelein- en pottebakkerijen, glasovens, katoendrukkerijen, bleekerijen, papiermolens, tabakszolders, en nog zooveel meer. Het aantal der ongelukkigen, die daar, meerendeels reeds in hunne teere jeugd, werden afgebeuld en uitgeput, overtrof misschien wel tienmalen dat der jonge spinners en wevers, waarover zich de wet tot dusver had erbarmd. En toch, aan hen had niemand nog gedacht. Zij waren niet op enkele plaatsen in groote menigten op elkaar gepakt, maar veeleer over geheel het land verspreid. De aard dezer bedrijven dwong hunne slachtoffers niet van zelf tot aanéénsluiting. Het werd tijd, dat men ook die armen niet vergat. Reeds den 4en Augustus van hetzelfde jaar begon daarom Lord Ashley eenen kruistocht voor hunne zaak. Hij vroeg en verkreeg, dat ook hun toestand en de middelen tot verbetering nauwkeurig zouden worden nagespoord. En om al vast voorloopig de ontwakende belangstelling voor wederinslapen te behoeden, wijdde hij nog in datzelfde jaar een uitvoerig opstel aan dit onderwerp in ‘the Quarterly Review.’ Het was een kreet uit het van verontwaardiging en zorg trillende gemoed, doch ‘niet één nieuwsblad gaf ditmaal antwoord op zijn roepen, en hij klaagde als een zwaarmoedige nachtvogel, die schrik aanjaagt, maar niemand boeit.’

Nog waren de beide parlementscommissiën met haren arbeid niet gereed, toen Lord Melbourne genoodzaakt werd van het Huis der gemeenten zich te beroepen op de kiezers, en, schoon de ‘Whigs’, zich buigend voor den bond tegen de graanwetten, opgingen ter stembus onder het wachtwoord ‘goedkoop brood!’,

leden zij eene nederlaag, die Sir Robert Peel en de zijnen bezit deed nemen van de ontruimde plaatsen in den raad der kroon. Het graafschap Dorset vernieuwde den lastbrief van Lord Ashley, op zijne nadrukkelijke verklaring, dat hij geen heil wachtte van de afschaffing der graanrechten, en aan de regeering ook overigens zijn vertrouwen moest ontzeggen. Intusschen, zoomin als die rondborstige partijkeuze, vermocht het lijvig en zorgvuldig bewerkt verslag, dat de door hem voorgezeten commissie van onderzoek weldra in het licht zond, de nieuwe regeering te winnen voor het recht der afgetobde fabrieksjeugd. Maar het werk der tweede commissie, hare schildering van de gruwelen der mijnontginning, gaf aan het volksgeweten eenen schok, die voor de eerste maal aan een ontwerp van Ashley's hand den doortocht opende naar de wettenverzameling des rijks. Nooit misschien verkreeg een dergelijk, ‘blauwboek’ eene zoo wijd verbreide bekendheid. Eene wereld van jammer en ontaarding werd hier openbaar, waarvan zelfs de warmste arbeidersvrienden tot dusver slechts eene flauwe voorstelling hadden bezeten. Onder de arbeiders, die daar diep beneden den beganen grond hun somber dagwerk verrichtten, waren zeer velen jonger dan 13 jaren. Sommigen hadden reeds dag aan dag in de schachten moeten afdalen, toen zij nog niet meer telden dan 4. En dan, welk eene taak! Het moeten sterke zenuwen zijn, die eenen volwassen man vergunnen om zonder eene gewaarwording van onoverwinnelijken tegenzin uren aan uren door te brengen in eenen dier eindelooze gangen, vochtig, donker en benauwd; de wanden altijd klam van het afdruppelend water; de vloer tot enkelhoogte met zwarten modder bedekt; alles vaak krioelend van ratten, muizen, torren en ander ongedierte. Maar hier waren kleine, tengere kinderen van 12 tot 14 uur per dag, bij uitzondering wel eens 36 uur achteréén, genoodzaakt tot het verrichten van de eentonigste, de werktuiglijkste handgrepen, met wier behoorlijke uitvoering somtijds het leven van al hunne medearbeiders kon zijn gemoeid, en wier verzuim op het doodmoede, slaperige wurm meest met onmenschelijke gestrengheid werd gewroken. Behalve op Zondag, zag zulk een kind nooit het licht des daags; uren van ontspanning kende het niet; zijn sober maal werd in hetzelfde nachtelijk duister verorberd, en zijn tehuis was bij ouders, die het veroordeelden tot zulk een leven! Die wat ouder waren,

kregen de wagens vol steenkool te vervoeren door ruimten, waar zij meerendeels op handen en voeten moesten voortkrabbelen achter hunnen zwaren last, of wel, als redelooze trekdieren, dien last achter zich aan sleepten aan ketenen, die met eenen metalen ring waren bevestigd om het naakte lichaam. Weer anderen, daaronder vooral vrouwen en meisjes, torschten den ganschen dag, al klimmend langs loodrechte ladders, vrachten van 50 tot 100 ℔ op hoofd en rug; het was volstrekt niet ongewoon, dat kinderen van 6 of 7 jaren daarbij eenen dagelijkschen arbeid verrichtten, die gelijk stond met het dragen van eenen halven centenaar tot op eene hoogte, 14 maal grooter dan van den top der St. Pauls kerk! Wat het lichaam onder zulke uitputting moest lijden! De kiem van hart- en borstkwalen werd reeds den kinderen ingeplant; zeer velen stierven jong, en met dertig jaren waren de meeste mijnwerkers aamborstig, allen jichtig. Maar hoeveel ernstiger nog was de schade, welke die lieden, zonder eenig gevoel voor kieschheid en half ontkleed met en door elkaar bezig in eenen geestdoodenden dampkring, onherstelbaar moesten lijden aan hunne ziel! Zoo dan was het werk, dat daar gedaan werd voor een loon, op zich zelf reeds uiterst gering, maar daarbij, door zijne gedeeltelijke afbetaling in duur en slecht voedsel, nog ergerlijk beknibbeld en besnoeid. En geheel die stuitende wreedheid, gepleegd tegen hulpelooze onmondigen, die pijnen der afmatting en der ontvelling, die verstompende of verlokkende voorbeelden van onbetamelijkheid, die onkunde en verdierlijking, al die kiemen van persoonlijk en maatschappelijk verderf, moedwillig gekweekt, althans nergens gewied in de duistere diepten der aarde, zij werden nog verontschuldigd, neen, verdedigd, met een beroep op de eischen der mededinging. ‘Daar viel’, zoo luidde de uitvlucht, ‘geen voordeel te behalen, als men de krachten der kinderen ongebruikt liet. Wie niet in zijne prille jeugd de wervelen en de spieren leerde krommen, zooals het werk dat gebood, de huivering overwon voor het afdalen in dien onderaardschen nacht, werd nimmer een bruikbaar mijnwerker!’

Wat de dringendste opwekkingen niet hadden vermocht, dat werkte dit sober verhaal van waargenomen toestanden en gebeurtenissen. Toen Ashley, in het begin van de maand Mei des jaars 1842, eene wetsvoordracht aankondigde, strekkend om

den mijnarbeid van vrouwen en kinderen kortweg te verbieden, juichte bijna geheel de pers die daad met geestdrift toe. Ook de regeering had hem door beloften aangemoedigd; maar ten dage, dat het er op aankwam haar woord gestand te doen, verkoos zij door allerlei kunstgrepen nog eene maand lang de indiening der voordracht te verschuiven. Tactische handigheden tegenover het onwrikbaar zelfvertrouwen eener heilige roeping! Den 7en Juni eindelijk kon Ashley zijne toezegging vervullen. Terwijl hij bij de tafel stond, en even vóórdat hij den mond opende, kwamen hem, zoo getuigde hij later zelf, met kracht de woorden des Heeren voor den geest: ‘Wees sterk, en heb goeden moed!’ En hij was sterk. Twee volle uren lang hield hij de aandacht van het Huis onafgebroken geboeid. Hij gaf een meesterlijk overzicht over de onthullingen der commissie, en verdedigde zijn ontwerp, als onafwijsbaar in het lichamelijk en zedelijk belang der arbeiders, noodig tot het behoud der samenleving, geboden door de plichten van den Godsdienst. ‘Is het niet genoeg,’ zoo vroeg hij ten slotte, ‘die dingen uitéén te zetten voor eene vergadering van Christelijke Britsche “gentlemen”? Voor twintig millioenen kocht Gij de bevrijding van den neger, en dat was eene gezegende daad. Gij kunt dezen avond, door een goedkoop en onschadelijk besluit, de harten sterken van duizenden Uwer landgenooten, hen in staat stellen om met opgerichte hoofde te wandelen in nieuwheid des levens, om te treden in het genot hunner geërfde vrijheid, en hun nut te doen, zoo zij het niet versmaden, met de gelegenheden tot deugd, tot zedelijkheid en tot Godsvereering. Dat, Mijnheer de Voorzitter, zijn de doeleinden, die ik het waag aan dit huis voor te houden; dat is’, - in die woorden zinspeelde hij op eenen min gelukkigen uitval van één zijner bestrijders - ‘dat is de “barbaarsçhheid”, die ik zoek terug te brengen’. Van alle banken in het Huis werd de spreker beloond met ongeveinsde teekenen van instemming. Nog vielen er, het is waar, vele moeilijkheden te overwinnen, ettelijke hinderlagen te vermijden. De regeering durfde hem niet bestrijden, en wilde hem niet steunen; des te wanhopiger verweerden zich daarom de vijanden, overgelaten aan eigen kracht. Maar Ashley had voor het eerst zich de hulp verworven van enkelen onder de toonaangevende leden der tegenpartij. Richard Cobden liep te midden

der toejuichingen, die de indieningsrede had uitgelokt, van den overkant op hem toe, schudde hem de hand, en sprak: ‘Gij weet, hoe ik Uwe opvattingen heb bestreden; maar ik geloof niet, mijn leven lang, ooit in zulk eene stemming te zijn gebracht, als nu door Uwe redevoering.’ Hij bood geenen weêrstand aan het mijnwetsvoorstel, en bekende later ronduit, dat zijn wantrouwen in de bedoelingen van den hooggeboren ‘menschelijkheidskramer’ sinds dien merkwaardigen dag voor goed was gebroken. En voorts stond ook Palmerston zijnen schoonzoon getrouw ter zijde. Eindelijk, nadat de tegenstanstanders geheel hun tuighuis van kleine middelen hadden uitgeput, verkreeg Ashley den 6^{en} Juli verlof, zijn voorstel te doen indienen bij de ‘Lords’. Daar werd de strijd nog eene maand voortgezet. Aan Ashley's spanning scheen geen einde te mogen komen; aan zijne ontnuchteringen evenmin. Het cabinet bleef onzijdig. De hertog van Wellington, die insgelijks zijne hulp had toegezegd, hielp integendeel den doortocht van het ontwerp bemoeilijken en stelde zelfs openlijk de leden der commissie in een ongunstig daglicht: ‘Verbeteringen’ werden voorgesteld en aangenomen, waardoor meer dan één van de heilzaamste, gedachten geknot werd en verlamd. Zoo zouden vrouwen toch voortaan in de mijnen mogen dalen, ‘mits’, dit was het schoonschijnend voorbehoud, ‘mits niet om te werken’! Aldus deerlijk gehavend kwam den 6en Augustus Ashley's voordracht tot ‘de gemeenten’ terug. Maar wijselijk oordeelde de maker, het onvolkomene, dat was verkregen, niet te mogen verwerpen om het betere, dat vooreerst onbereikbaar bleef. Zijn voorslag werd wet; en duizenden mogen wel hem er voor zegenen nog op dezen dag.

W. VAN DER VLUGT.

(*Slot volgt.*)

Het dagboek van Marie Bashkirtseff.

Journal de Marie Bashkirtseff. Avec un portrait. 2 vol. Paris G. Charpentier et Cie 1887.

Wij worden op het gebied van letteren en kunst in de laatste jaren telkens gedwongen den blik naar Rusland te slaan. De Russische roman heeft ons in het hart gegrepen door den toon van oprechtheid die er ons uit tegenklonk, door het gezonde leven dat er in tintelde; een Russisch schilder als Veretschagin heeft ons verbaasd doen staan over zijn kleurenkunst, en ook de Russische muziek heeft de aandacht der muziekkenners getrokken.

Er bleek in dat Russische volk, dat wij lang beschouwd hadden als grootendeels buiten de beschaving te staan, een fonds van oorspronkelijke gedachten, een diepte van gevoel, een scheppende kracht te huizen, welke, waar zij zich in dienst van den roman stelden, aan dezen in West-Europa verzwakten kunstvorm een nieuw leven schenen te geven. De Russische romanliteratuur scheen bestemd om onze geblaseerde, afgeleefde West-Europeesche te vervangen.

Brengt men ook de mode, een blinde ingenomenheid met al wat vreemd en zonderling van toon en vorm is in rekening, schuilt er ook onder het koren veel kaf dat voor koren moet gelden, er is, ook in de zwakkere uitingen van den Russischen geest op elk gebied, iets oorspronkelijks, iets dat aantrekt en aandacht vraagt. Het is duidelijk dat zij, die zoolang zwegen, iets te zeggen hebben.

Een jaar of zes geleden werd er in de Parijsche kunstwereld gesproken over een schilderstalent, dat in de zoogenaamde Russische kolonie zou zijn ontloken: men noemde een jong meisje

van een adellijk geslacht, M a r i e B a s h k i r t s e f f geheeten, wier eerste teeken- en schilderproeven, na een arbeid van slechts enkele maanden, van buitengewonen aanleg getuigden en de schoonste verwachtingen opwekten.

In den Salon van 1883 bleef men stilstaan voor de schilderij *Jean et Jacques*, voorstellende een paar gezonde jongens, van welke de oudste, een kop vol uitdrukking, zijn jonger broertje naar school brengt, en voor een pastelportret van dezelfde hand (de hand van een twee en twintigjarige), dat door de jury een ‘mention honorable’ werd waardig gekeurd. Elders zag men van de jonge kunstenares portretten, landschappen, schetsen, die bij al het onvoltooide, bij al het onvolmaakte in de uitvoering, van een oorspronkelijke en krachtige opvatting getuigden. In den Salon van 1884 eindelijk verdrongen zich de bezoekers om een groot schilderij, getiteld *Un Meeting*, een zestal Parijsche straatjongens, in een houding van gewicht, beraadslagend over een of andere kwâjongensstreek: een groep vol karakter, waarheid en leven. Later werd deze schilderij, die, tegen aller verwachting, door de jury geen onderscheiding werd waardig gekeurd, door den Staat aangekocht, en thans prijkt zij te Parijs in het Musée du Luxembourg.

Enkele dier schilderijen en schetsen van Marie Bashkirtseff heeft men in den afgeloopen winter in de lokalen der Internationale Kunstvereeniging te Amsterdam kunnen zien, en al liepen de gevoelens uiteen over de kunstrichting van de jonge schilderes en over de uitvoering der tentoongestelde stukken, nagenoeg eenparig was het oordeel van kenners en leeken: hier heeft men de, zij het ook nog onvolmaakte, proeven van een krachtig, bijna mannelijk talent, dat iets te zeggen heeft, al zoekt het nog naar den vorm, waarin het zich het volledigst zal uiten; een talent waaraan niets sentimenteels, niets banaals kleeft, en dat, indien het tot volle ontwikkeling had mogen komen, ongetwijfeld een hoogen rang in de kunst zou hebben ingenomen.

Die ontwikkeling, waarvan ook hare leermeesters het hoogste verwachtten, heeft Marie Bashkirtseff niet mogen bereiken. Men zag sommigen van hare composities de koortsige haast aan, waarmede zij op het doek waren geworpen. Vele waren niet af. De jonge kunstenares moet gevoeld hebben, dat zij geen tijd te verliezen had: hare dagen waren geteld. Nauwelijks vieren twintig jaar oud, is Marie Bashkirtseff aan de tering gestorven.

Als de eenige dochter van schatrijke ouders, in de hoogste kringen met liefde opgenomen, bewonderd om haar talent en haar schoonheid, mocht men verwachten dat de jonge Russische de kunst als dilettante zou beoefenen in de weinige uren, waarin de Parijsche groote wereld er haar den tijd voor liet. In plaats daarvan heeft zij gewerkt als moest zij in haar kunst een sober bestaan vinden, soms negen uren daags. Bovendien vond zij tijd voor de muziek, voor het lezen, niet enkel van de lectuur van den dag, maar van de klassieken en bij voorkeur van die der oudheid.

En tusschen dat alles stortte zij haar beschouwingen over het leven, haar gedachten over kunst, haar wenschen en haar teleurstellingen, haar kleine onbeduidende grieven zoowel als haar diepe hartverscheurende klachten, uit een in dagboek, dat zij van haar twaafde jaar tot weinige dagen vóór haar dood heeft bijgehouden.

Het is dit dagboek, hetwelk thans door de zorg van André Theuriet het licht heeft gezien.

Een wonderlijk en smartelijk boek vormen deze bekentenissen van een rijkbegaafde, voor wie het leven één feest had kunnen zijn, en die, teleurgesteld in hare verwachtingen van dat leven, gefolterd door een onleschbaren dorst naar roem, geen rust gekend heeft en geen geluk; wie zelfs de kunst noch dien troost noch die verademing heeft kunnen schenken, welke zij aan wie haar om haar zelfswil beoefenen zoo zelden onthoudt.

Marie Bashkirtseff werd den 11^{en} November 1860 uit adellijke ouders geboren, nabij Poltava in Klein Rusland, het land waaruit ook Gogol afkomstig was en dat door dezen herhaaldelijk tot het tooneel van zijn novellen is gekozen.

Klein Rusland is het land van de koesterende Oostersche zonnewarmte, die de uitgestrekte vlakten kwistig met groen en bloemen tooit, aan den vruchtbaren bodem een overrijken oogst ontlokt, en ook in de bewoners den lust opwekt om het leven in al zijn volheid te genieten; - maar ook het land van den echt Russischen winter, die aan de Dnieper bijna even streng is als aan de Newa, wanneer de ijzige Noordenwinden over de vlakten gieren, en het leven schijnt stil te staan. En gelijk het land is ook het volk dat het bewoont, een volk van uitersten; op de luidruchtigste, uitbundigste vreugde volgt bij hen de diepste neerslachtigheid; het staren over de onafzienbare,

eentonige vlakten lokt tot droomen, tot contemplatie, en leidt vaak tot de somberste melancholie.

In dat land, onder dat volk bracht Marie Bashkirtseff haar eerste jeugd tot haar tiende jaar door. Maar aan die jeugd ontbrak wat dien stevigen grondslag moet leggen, waarop alleen met hoop op goeden uitslag kan worden voortgebouwd: het midden van een gelukkig huiselijk leven, de opvoeding door een verstandige moeder.

Twee jaar na hun huwelijk besloten de ouders van Marie tot een minnelijke scheiding. Mevrouw Bashkirtseff nam met haar beide kinderen, Paul en Marie, haren intrek bij hare ouders; de vader, ‘maréchal de la noblesse’ van het gouvernement Poltava, bleef op zijn landgoed het leven van den Klein-Russischen landedelman leiden, dat hoofdzakelijk uit jagen, drinken en spelen bestaat. De kleine Marie bleef wel bij haar moeder; feitelijk echter was het de grootmoeder, die zich het tengere kind aantrok, maar om het te bederven, om al haar trotsche nukken in te willigen, en haar als een buitengewoon wezen te behandelen. De kiemen van zucht naar grootheid, in het kind aanwezig, konden zich in dien kring welig ontwikkelen. Haar poppen - zoo verhaalt zij zelf - waren altijd koninginnen of koningen, en al wat zij dacht, al wat men om haar heen sprak, scheen altijd betrekking te hebben op die grootheid, die onvermijdelijk eens komen moest. Op haar vijfde jaar smukt zij zich op met de kanten van haar moeder, met bloemen in het haar, en stelt zij de danseres Petipa voor, terwijl het geheele gezin haar luide toejuicht. De beide gouvernantes, eene Russische en een Fransche, aan wie, gelijk het bij Russische adellijke familiën die buiten wonen gebruikelijk is, haar opvoeding was toevertrouwd, konden met een leerling van zoo vlug verstand alle eer inleggen - reeds op haar veertiende jaar sprak zij, behalve haar moedertaal. Fransch, Engelsch, Duitsch en Italiaansch en las zij Latijn -; maar op het karakter van dat kind dat - niemand twijfelde er in het gezin aan en zij zelve het minst van allen! - eens de wereld zou verblinden door haar schoonheid en haar talent, moest al de opvoedingskunst der gouvernantes schipbreuk lijden.

In 1870 begeeft het gezin, bestaande uit mevrouw Bashkirtseff, haar vader, hare zuster de gravin Romanoff, hare beide kiuderen en een nichtje, naar Baden-Baden en van daar naar Nice. Marie's grootmoeder was vóór dien tijd reeds gestorven.

Te Nice begint Marie, die nu twaalf jaar is, haar dagboek. Reeds op de eerste bladzijde vinden wij, naast de roerende herinnering aan haar grootmoeder - ‘ik was nog te klein om u lief te hebben zooals gij 't verdiende’ - de bekentenis van haar dolle liefde voor zekeren hertog de H..., dien zij nooit gesproken had, maar dagelijks met zijn vierspan voorbij zag komen. Haar droom is 't beroemd te worden, triomfen te vieren, de wereld aan haar voeten te zien - met den Hertog de H... incluis.

Zoo is zij steeds met zichzelve vervuld. Zij verwacht veel van het dagboek, dat zij geregeld bijhoudt en zoo belangrijk vindt, dat zij het thans ook bestemt om door anderen gelezen te worden.

> Lees dit, brave luidjes, en leert er uit. Dit dagboek is het nuttigste en leerzaamste van alle geschriften die er ooit waren, zijn of wezen zullen. Hier is een vrouw met al haar gedachten en verwachtingen, haar teleurstellingen, slechtigheden, schoonheden, met haar verdrieten haar vreugd. Ik ben nog wel geen volkomene vrouw [Marie Bashkirtseff was dertien jaar toen zij dit schreef], maar ik zal het worden. Men zal mij kunnen volgen van mijn kindsheid tot aan mijn dood. Want het leven van een mensch, een geheel leven, zonder eenige veinzerij noch leugen, is altijd iets groots en belangrijks.

Wanneer zij eenige weken later in bijzonderheden haar schoonheden, haar rossig blonde haren, haar fijn gevormde blanke handen, beschreven heeft, dan laat zij er op volgen:

> Het is misschien dwaas zichzelve zoo te roemen; maar de schrijvers geven altijd een beschrijving van hunne heldin, en ik ben mijn eigene heldin. Het zou belachelijk zijn, mij uit valsche bescheidenheid te vernederen en te verkleinen. Men verkleint zich in het gesprek, wanneer men zeker is dat men zal gereleveerd worden; maar in dit geschrift zou iedereen meenen dat ik waarheid sprak, men zou mij voor leelijk en dom houden, en dat zou onzinnig wezen!

Uit Nice vertrekt de familie naar Parijs. De wereldstad bedwelmt haar.

> Ik houd van Parijs, en mijn hart klopt. Ik wil sneller leven,

> sneller, sneller.... 't Is waar, ik ben bang dat dit verlangen, om met storm te leven, misschien het voorteeken is van een kort bestaan. Wie weet?

En tusschen die aanteekeningen over het leven van den dag, over hetgeen zij ziet en opmerkt, vlecht de dertienjarige beschouwingen over de wereld, over het leven en de kunst, waarvan men verstomd staat en huivert.

Te Parijs verlangt zij weer naar Nice, Nice dat haar groot heeft zien worden, en het bleeke tengere kind een blos van gezondheid op de wangen heeft getooverd. En nu tracht zij het landschap te beschrijven in een bladzijde, waarin enkele trekken de kunstenares verraden. Maar toch vreest zij dat men niet begrijpen zal wat zij meent.

> Trouwens, nooit kan eenig geschrift het minste denkbeeld geven van het werkelijk leven. Hoe wil men die frischheid, die geuren van herinnering verklaren? Men kan uitvinden, men kan scheppen, maar men kan niet copiëeren... Al voelt men nog zoo levendig onder het schrijven, er komen slechts algemeene woorden: bosch, berg, lucht, maan; iedereen zegt hetzelfde. Trouwens, waartoe dit alles? Wat gaat het anderen aan? Die anderen zullen nooit begrijpen, omdat *zij* het niet zijn, maar *ik*; ik alleen begrijp, en herinner me. En dan de menschen zijn het niet waard, dat men zich moeite geeft om hun dit alles te doen begrijpen. Een ieder voelt als ik, voor zichzelven. Ik zou anderen er toe willen brengen om te gevoelen als ik; dat is onmogelijk, daarvoor zouden zij *ik* moeten zijn.

Des anderen daags is zij diep ter neergeslagen, zonder dat wij de reden vernemen, en dan volgt deze levensbeschouwing:

In die verslagenheid en die schrikkelijke smart van ieder oogenblik vervloek ik het leven niet, integendeel, ik houd van het leven en vind het goed. Zal men het gelooven? Ik vind alles goed en aangenaam, tot mijn tranen, tot mijn smart toe. Ik houd er van te schreien, wanhopig te zijn. Ik beschouw dat als een verstrooiing en heb het leven lief, ondanks alles. Ik wil leven. Het zou wreed zijn mij te laten sterven, terwijl ik zoo inschikkelijk ben... Terwijl ik om geluk vraag, gevoel ik mij gelukkig rampzalig te zijn. Ik ben het zelf niet meer die mij zoo gevoel; mijn lichaam schreit

en klaagt; maar iets in mij, dat boven mij staat, verheugt zich in alles. Niet dat ik de tranen verkies boven de vreugd, maar, wel ver van in die oogenblikken van wanhoop het leven te vervloeken, zegen ik dat leven en zeg: Ik ben ongelukkig, ik beklaag mij, maar ik vind het leven zoo schoon, dat alles mij schoon en gelukkig schijnt, en dat ik wil blijven leven!

En dan vervolgt zij:

> Maar die zeker iemand die boven mij staat en die er zulk een genot in vond zooveel te schreien, is zeker uit van avond, want ik voel mij recht ongelukkig!

Wij treffen hier in deze ontboezeming van de dertienjarige Marie Bashkirtseff een eerste voorbeeld van die wondere macht in het ontleden van haar gevoelens, die bij een zoo hartstochtelijke natuur als de hare dubbel treffend is.

Maar straks zal de hartstocht weer aan het woord komen.

De herfst nadert en de familie Bashkirtseff maakt het plan om den winter in Italië door te brengen. Te Florence vieren zij (September 1874) het vierde eeuwfeest der geboorte van Michel Angelo meê. Wel is de stad vol beweging, maar Marie is verontwaardigd omdat Victor Emmanuel deze gelegenheid niet heeft aangegrepen, om al de vorsten van Europa bijeen te roepen en hun een feest te geven zooals nooit gegeven werd. ‘O koning zonder eerzucht, zonder eigenliefde!’ roept zij uit. Er zijn congressen, concerten, illuminaties, bals - maar geen enkele koning. ‘Rien comme j'aime! rien comme je veux!’ Maar toch gaat er te Florence een nieuwe wereld voor haar open. Die massieve, grootsche architectuur treft haar. De Fransche, Russische, Engelsche architecten mogen zich schamen! Dat is wat anders dan die ‘palais de pacotille’ van Parijs - de Louvre uitgezonderd, die boven de critiek staat. Nooit zal men die ‘magnificence superbe’ der Italianen bereiken.

Van Florence gaat Marie eerst nog naar haar geliefd Nice. Maar de heerlijke natuur, de weelde waarmeê zij zich omringd ziet, de toewijding van de haren, laten haar onbevredigd. Zij wil verder.

> Ah, je suis lasse de mon obscurité! Je dessèche d'inaction, je moisis dans les ténèbres. Le soleil, le soleil, le soleil!...

Het zijn - zij noemt het zelf zoo - oogenblikken van *folie de grandeur*. Kon zij dan nog niet schitteren voor de wereld, zij zocht haar kleine ovaties in bescheidener kring, onder het volk.

> Vrijdag 15 October (1875). Mijn tante is vruchten gaan koopen nabij de kerk St. Reparate in de stad Nice. Dadelijk zijn de vrouwen in een kring rondom mij gaan staan. Ik heb met zachte stem de *Rossigno che volà* voor haar gezongen. Dat heeft ze in geestdrift gebracht en de oudsten zijn aan het dansen gegaan. Ik heb gezegd wat ik wist in het dialect van Nice. In één woord, een populaire triomf. De appelvrouw maakte een dienaresse voor me, en riep: *Che bella regina!*
> Ik weet niet waarom, maar het geringe volk houdt van mij, en ik zelf heb schik in hun midden. Ik voel me als een koningin, ik spreek met *welwillendheid* tot hen en ik verwijder me na een kleine ovatie als vandaag. Als ik koningin was, zou het volk me aanbidden.

Den 1^{en} Januari 1876 is zij te Rome. Wie hier de beschrijving verwacht van den machtigen indruk, dien Rome op een kunstenaarsnatuur als die van Marie Bashkirtseff gemaakt moet hebben, vindt zich teleurgesteld. Wij vinden in het dagboek den terugslag van andere zaken, waarmede Marie's hoofd - ik durf niet zeggen: haar hart - te Rome vervuld was.

Daar ontspint zich namelijk van Februari tot Mei tusschen haar en zekeren graaf Pietro A., den neef van een kardinaal, een kleinen liefdesroman, waarin de vijftienjarige Marie al de kunst en al de kunstjes van een volleerde coquette ontwikkelt. Er komen in het verhaal van haar ontmoetingen en gesprekken met den graaf A. aardige tooneeltjes voor, door de schrijfster met groot talent weergegeven; maar men krijgt den indruk dat het zoomin den vurigen Italiaan, die reeds heel wat van de wereld gezien had, als Marie Bashkirtseff vollen ernst kan geweest zijn met dit liefdespel, en men gevoelt dat de laatste de volle waarheid spreekt, wanneer zij zes jaar later (in 1881), bij het overlezen van dit gedeelte van haar dagboek, er op den rand bijschrijft: *Je ne l'ai jamais aimé, tout cela était l'effet d'une imagination romanesque en quête d'un roman*.

Van Rome keert zij naar Nice terug en daar wordt het plan beraamd van een reis naar Rusland, waar Marie haar vader zal gaan opzoeken.

Marie Bashkirtseff laat zich in haar dagboek herhaaldelijk niet zeer vriendelijk uit over hare huisgenooten. Er is daarin dikwijls veel wat ons hindert, en men kan zijn ergernis moeilijk bedwingen bij ontboezemingen als de volgende: ‘Maman a beaucoup d'esprit, peu d'instruction, aucun savoir-vivre, pas de tact, et son esprit est rouillé et moisi à force de ne jamais parler que des domestiques, de ma santé et des chiens. Ma tante est un peu plus polie...’ Des te aangenamer wordt men verrast bij Marie's vertrek uit Nice, waar zij haar moeder achterlaat, het volgende te lezen:

> Mama schreit sedert twee dagen over mijn aanstaand vertrek; ik ben daarom zacht en vriendelijk tegen haar. De affecties van echtgenooten, minnaars, vrienden, kinderen gaan voorbij en keeren terug, want die allen kunnen *tweemaal zijn*. Maar er is slechts ééne moeder, en een moeder is het eenig wezen, waarop men ten volle vertrouwen kan, welks liefde onbaatzuchtig, vol toewijding en eeuwig is. Ik heb dat, voor de eerste maal misschien, gevoeld toen ik afscheid van haar nam.

Over Parijs reist zij naar Rusland. ‘Me voilà hors de l'amour et jusqu'aux oreilles dans les affaires.’ De reis gaat over Berlijn, dat haar weinig aantrekt:

> Mooie huizen, breede straten, maar... maar niets voor den geest of voor de verbeelding. Het kleinste stadje in Italië is meer waard dan Berlijn... Niets triestigers dan Berlijn. De stad draagt een stempel van eenvoud, maar van leelijken, ongracielijken eenvoud. Al die ontelbare monumenten, die de bruggen, de straten en de tuinen vullen, zijn slecht geplaatst, et ont l'air bête. Berlijn lijkt op een schilderij met een uurwerk, waarin, op bepaalde uren, de militairen uit de kazernen te voorschijn komen, de schippers roeien, en dames met kapothoeden voorbijgaan met leelijke kinderen aan de hand.

Zij ziet verder op haar reis Petersburg, Moskou, en stelt de voor haar nagenoeg geheel nieuwe indrukken van het land, dat zij voor zes jaar (op haar 10de jaar) verliet, te boek. Eindelijk op een vroegen morgen in de maand Augustus, komt zij te Poltava aan. Er is niemand aan het station om haar af te wachten. Marie mankeert haar entrée! En dat zegt hier

wat: want, wij vernamen het reeds, zij reist voor ‘zaken.’ Marie Bashkirtseff heeft een zending, en een edele zending: zij moet trachten - althans dit begrijpen wij uit de niet altijd even duidelijke voorstelling - hare ouders samen te verzoenen; haar vader over te halen met haar naar Rome of Nice terug te gaan. Veel hangt hier af van den eersten indruk, dien de bevallige ‘ambassadrice’ zal maken. En niemand aan het station! Zij ijlt naar het hotel en schrijft daar terstond aan haren vader deze nota:

> ‘Ik kom te Poltava aan, en vind zelfs geen rijtuig.
> Kom terstond, ik wacht u om twaalf uur. Waarlijk, men ontvangt mij niet zooals het behoort. Marie Bashkirtseff.’

Nauwelijks is de brief vertrokken of haar vader stormt de kamer binnen. Zij werpt zich in zijn armen ... avec une noble lenteur! Zij houdt haar rol vol, en behandelt hem vrij wel uit de hoogte. Hij doet zich voor als een ongelukkige, die door zijn vrouw is verlaten, - hij, die niets liever wilde dan een model-echtgenoot te zijn! De ijdele man is trotsch overal zijn dochter te kunnen vertoonen: hij vertoont haar in den schouwburg, op de jacht, op rijtochtjes te paard, waar zij haar kunsten in het temmen van onhandelbare paarden ten beste geeft, en hij krijgt eerbied voor dat dochtertje, dat zooveel talent heeft, hem zóó op een afstand houdt en zóó de waarheid weet te zeggen. Allergrappigst weet zij hem te brengen waar zij hem hebben wil. Zij zijn op een rijtoer:

> Hij wikkelde mij in een mantel en ik begon te spreken over het buitenland, over Rome en de genoegens van het leven daar, terwijl ik duidelijk deed uitkomen, dat wij er in de beste kringen verkeerden, en over Mgr. de Falloux, den baron Visconti, den Paus sprak. Toen wijdde ik uit over de societeit van Poltava.
> - Zijn leven door te brengen met te verliezen bij het kaartspel, zich in het hartje van de provincie met het drinken van champagne in de herbergen te ruïneeren. S'abrutir, se couvrir de moisissures!.. Wat men ook doe, men moet altijd in goed gezelschap zijn.
> - Maar wat drommel, het lijkt wel of ge zegt dat ik in slecht gezelschap verkeer? zei hij lachend.
> - Ik! Volstrekt niet; ik spreek in het algemeen, van niemand in het bijzonder.

Ik sprak zoo veel dat hij mij eindelijk vroeg, hoeveel een groot appartement te Nice kostte, waar men feesten zou kunnen geven.
- Je weet, zei hij, dat als ik daar kwam en mij er een winter installeerde, de positie geheel anders zou zijn...
- De positie van wie?
- Van de vogels, zeî hij lachend, maar eenigzins geraakt.
- Mijn positie? Ja dat is zoo. Maar Nice is een onaangename stad. Waarom zou u van den winter niet te Rome komen?
- Ik? hum... Ja... hum!
In alle geval het eerste woord is gesproken, het is in goede aarde gevallen. Waar ik bang voor ben, het is voor de invloeden van anderen. Ik moet dien man aan mij gewennen, mij aangenaam, onmisbaar maken...

Dan schrijft zij aan mama hoe de zaken loopen, verzekerd dat dit haar meer goed zal doen dan alle medicijnen van de wereld.

Dit gedeelte van het dagboek is niet het minst belangrijke. Het is een nieuw leven voor haar, zij leert een voor haar nieuw land, nieuwe zeden en gebruiken kennen. Dat interesseert haar. Zij heeft, bij zooveel afleiding, minder tijd om zich met zichzelve bezig te houden; en met haar gaaf van opmerken en haar talent van vertellen, geeft zij ons nu een tal van korte boeiende tooneeltjes, waaronder vooral de beschrijving van een jachtpartij uitmunt, uit het leven in Klein Rusland.

Na een verblijf van drie maanden verlaat zij Rusland - in gezelschap van haar vader. Haar zending is gelukt. Wel moet zij nog telkens flink van zich afspreken, om haar overwicht te behouden en den ‘maréchal de la noblesse’ haar zin te laten doen, maar den 18^{en} November 1876 brengt zij haar vader te Parijs bij haar moeder. Van de ontmoeting en de verzoening teekent zij in haar dagboek alleen dit aan:

Papa et maman! Je ne savois où me mettre. Il y eut plusieurs chocs, mais rien de trop inquiétant.

De winter nadert, en men vertrekt weder naar Nice. Vandaar wordt in het voorjaar nog een uitstapje naar Napels en Florence ondernomen. Te Napels is juist Victor Emmanuel aangekomen. De koning brengt in het hotel, waar de familie Bashkirtseff gelogeerd is, een bezoek aan den prins van Pruisen.

Marie bevindt zich (toevallig!) op de trap, wanneer Victor Emmanuel nadert; zij wendt zich tot den koning:

- Twee woorden, Sire, als ik u bidden mag.
- Wat verlangt gij?
- Niets anders, Sire, dan mij er mijn geheele leven op te kunnen beroemen den vriendelijksten en besten koning ter wereld gesproken te hebben.
- U is wel goed, ik dank u zeer.
- Dat is volstrekt alles, Sire.
- Ik dank u zeer, ik weet niet, hoe u te bedanken, u is wel goed.

En hij heeft mij met beide handen de linkerhand gedrukt.

Het voorval wekt groot schandaal. Men noemt het een impertinentie. De adjudant van den koning vindt het een zonderlinge manier van doen, en mevrouw Bashkirtseff maakt hem wijs, dat zij haar dochter tot straf vierentwintig uur heeft opgesloten. Ook dat praatje doet de ronde, en komt ter oore van Victor Emmanuel. Den volgenden dag zendt de koning zijn adjudant, om Marie zijn leedwezen te betuigen voor de onaangename gevolgen welke hare ‘acte de courtoisie’ voor haar heeft gehad, en haar te verzekeren dat hare ‘gentillesse’, haar ‘mouvement généreux’ den koning zeer getroffen hebben.

Marie is in de wolken. ‘Sonnez fanfares!’ schrijft zij in haar dagboek.

Marie Bashkirtseff nadert haar zeventiende jaar, en steeds meer dringt zich het besef bij haar op, dat zij, reizende en trekkende gelijk zij tot dusver deed, bezig is haar tijd te verbeuzelen.

Als ik denk dat men maar eens leeft, en dat elke minuut ons nader brengt bij den dood, word ik waanzinnig!
Ik vrees den dood niet, maar het leven is zoo kort, dat het een schande is het te verspillen!
De naturen aan wie God zóóveel gegeven heeft verslijten door niets te doen. Mijn zeventien jaren doen mij tot over de ooren blozen... Ik zoek onder de beroemdheden naar hen, die laat begonnen zijn, - om me te troosten...

Men heeft bij ons gesoupeerd; men heeft gelachen; ik heb ook gelachen, maar... toch... ik ben bedroefd, wanhopig.

Te sterven, God, te sterven!! zonder iets te hebben nagelaten

In haar ernstige oogenblikken geeft haar dagboek den indruk weêr van haar lectuur, en meestal staat men verbaasd over het helder, gezond oordeel van deze zestienjarige. Hoor, hoe zij over den Ilias durft schrijven:

> Al schaamt men zich om voor zijn bewondering van de klassieken uit te komen, niemand, dunkt mij, kan zich aan die aanbidding van de ouden onttrekken. Men moge nog zoo huiverig zijn om altijd hetzelfde te herhalen, men moge bang zijn, den schijn aan te nemen van te copieeren wat men bij de bewonderaars van professie gelezen heeft of zijn leeraar na te spreken, te Parijs durft men over zulke dingen niet te spreken; heusch, men durft niet.
> En toch heeft geen modern drama, geen roman, geen treffende comedie van Dumas of George Sand een zoo duidelijke herinnering, een zoo diepen en natuurlijken indruk bij mij achtergelaten als de beschrijving van de inneming van Troje.
> Het is me, of ik die gruwelen heb bijgewoond, de kreten gehoord heb, of ik den brand gezien heb, of ik geweest ben bij dat gezin van Priamus, bij die ongelukkigen, die zich achter de altaren van hun goden verborgen, waar het onheilspellend licht van het vuur dat hun stad verteerde hen kwam opzoeken en aan den vijand overleveren.
> En wie kan een lichte huivering van zich weren bij het lezen der beschrijving van de schim van Creusa?...

Eindelijk is het besluit genomen. De tijd van zwerven moet uit zijn: ‘toutes les fantaisies sont épuisées, je sens que le moment est enfin venu de m ' a r r ê t e r ’. Zij hoopt, met haar aanleg voor teekenen, in twee jaar den verloren tijd in te halen.

> *Ainsi donc, au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit, et que la protection divine soit avec moi. Ce n'est pas une décision éphémère comme tant d'autres, mais définitive*.

Zoo eindigt het eerste deel van het dagboek van Marie Bashkirtseff. Nu zullen de leerjaren beginnen.

Het is haar ernst, en daarom wordt er naar een atelier gezocht, waar ernstig gewerkt wordt. Als zoodanig wordt haar

het atelier van den schilder Julian aanbevolen, waar men van 8 tot 12, en van 1 tot 5 uur werkt, en waar onder anderen naar het ‘naakt model’, *l'académie* zooals het heet, geteekend wordt.

Daar, tusschen aankomende artisten, geen dilettanten, is zij in haar element: men is daar iemand, men heeft de kunst voor oogen en niets anders. Zij voelt zich tevreden, vrij en fier. Julian ook is tevreden over haar debuut: hij moedigt haar aan. Van de ‘bonne’ van het atelier verneemt zij, dat Julian gezegd heeft, dat zekere Schaeppi, een Zwitsersche leerling, en zij het meest beloofden, en Tony Robert Fleury, die elken Zaterdag op het atelier komt om zich van de vorderingen der leerlingen van Julian te overtuigen, kan nauwelijks gelooven dat zij tot nog toe alleen voor genoegen in Italië een dertigtal lessen heeft genomen; hij verzekert haar dan ook dat zij een zeer buitengewonen aanleg heeft, en, wanneer zij wil werken, het ver zal kunnen brengen. De anderen hooren dit, niet zonder afgunst natuurlijk. Een Spaansche zegt haar dat men altijd, wanneer men pas op een atelier komt, de verbazing wekt door de snelle vorderingen, welke men maakt: dat weinige, dat veel is voor wie niets weten, leert men spoedig aan, maar juist wanneer men iets weet, heeft men het meest te leeren.

Haar dagboek spreekt nu bijna over niets anders dan over haar werk, haar modellen, haar vorderingen, haar teleurstellingen, het oordeel van Julian en van Robert Fleury, die het niet altijd eens zijn. Zij brengt van 9 tot 12, van 1 tot 5, en dan nog 's avonds van 8 tot 10 uur bij Julian door. Er hebben kleine wedstrijden plaats: o.a. voor de plaats op het atelier, opdat het toeval niet een slechte plaats zou geven aan de verst gevorderde, en een goede aan wie er geen partij van zou weten te trekken.

Maar nu begint ook de naijver zich te doen gelden. Zij komt er eerlijk voor uit: ‘Gij raadt het, niet waar? Ik ben jaloersch. C'est bon, parceque cela me poussera’. Vooral heeft zij het op hare medeleerlinge Breslau, een Zwitsersche, gemunt, in wie zij aanstonds een geduchte mededingster heeft gezien. Zij tracht zich te troosten met de gedachte dat Breslau sedert drie jaar en zij eerst sedert twee maanden teekent, maar voegt er toch dadelijk bij: ‘C'est égal! c'est indigne’.

Zij is geheel aan haar kunst. ‘Comme c'est drôle’ - dat

is het eerste wat wij bij den aanvang van 1878 vinden opgeteekend - ‘comme c'est drôle que l'ancienne créature soit si bien endormie! Er blijft bijna niets van over: van tijd tot tijd een herinnering, welke de vroegere kwellingen weer opwekt, maar terstond daarna denk ik aan... waaraan? Aan de kunst? Ik moet er om lachen’.

En toch te midden van al die aspiraties, te midden van al die droomen van geluk, komt telkens de gedachte aan den dood haar storen.

> Sterven?... Dat zou onzinnig zijn, en toch lijkt het me of ik ga sterven. Ik kan niet leven; je ne suis pas créée régulièrement; ik heb een hoop dingen te veel, een hoop dingen te weinig, en een karakter dat niet blijven kan. Als ik godin was, en het heelal tot mijn dienst had, zou ik de bediening slecht vinden. Men is niet grilliger, niet lastiger, niet ongeduldiger dan ik ben; soms, of misschien zelfs altijd, heb ik een zeker *fonds* van verstand, van kalmte; maar ik druk mij niet goed uit, ik zeg alleen dat mijn leven niet duren kan. Mijn plannen, mijn verwachtingen, mijn kleine ijdelheden vernietigd!... Ik heb mij in alles vergist!

Zij blijft vlijtig werken, en daarbij de goede schrijvers lezen. Homerus kent zij goed; Aristophanes, Plutarchus, Herodotus zijn haar niet vreemd. Nu zet zij zich aan het lezen van Livius, en maakt daarbij aanteekeningen. ‘Die oude Livius’ - schrijft zij - ‘vertelt zoo goed, en wanneer men op sommige plaatsen merkt dat hij een nederlaag vergoelijkt, of een vernedering verontschuldigt, is het bijna aandoenlijk.’

De vorderingen op het atelier houden intusschen geen gelijken tred met haar aspiraties. En daarbij lijdt haar gezondheid onder die inspanning: haar keel wordt onderzocht, en de dokters zenden haar naar Soden.

Te Parijs teruggekeerd, vangt zij met het eigenlijke schilderen aan. Ook hier weer doen haar buitengewone aanleg en haar ijver wonderen. Maar zij heeft met moeilijkheden tekampen, die gedeeltelijk in haar karakter, maar voor een goed deel ook in hare positie als *femme du monde* haar grond hebben. Als kunstenares zou zij vrijheid willen hebben om alléén te wandelen, om te gaan zitten op de banken in den jardin du Luxembourg, waar zij de kostelijkste typen zou vinden, om

's avonds in oude straten rond te dolen. Maar hoe kunstimpressies op te doen, wanneer men altijd iemand moet hebben die u vergezelt, wanneer men op zijn rijtuig, op zijne gezelschapsjuffrouw moet wachten, dìt niet doen mag en gevaar loopt zich dáárdoor te compromitteeren! Zoo was het ook reeds te Rome. In een landauer moest zij die weergalooze bouwvallen gaan zien. Wilde zij naar het Colosseum, dan heette het: ‘maar daar ben je immers al geweest?’

Et cela suffit pour que les ailes tombent, schrijft zij.

Daarbij komen de kleine grieven tegen haar huisgenooten. Herhaaldelijk smeekt zij hare moeder niet te redderen in haar boeltje, haar kamer niet telkens weer in orde te brengen, maar te vergeefs; en zoo zijn er telkens kleine twisten. Zij vindt wel bewondering, aanbidding zelfs, maar geen weerklank bij de haren: geen gesprek over kunst is in dat gezin mogelijk, hunne onnoozele opmerkingen wonden haar als messteken.

‘Er is geen twijfel aan,’ - schrijft zij - ‘die menschen houden van me,... maar mij dunkt toch dat men meer begrijpen moest, wanneer men liefheeft!...’ Wanneer hare gezondheid zwakker wordt, dan vermeerdert haar ergernis over de wijze, waarop de liefde van hen, die haar omringen, zich uit. Al die zorg om haar bestwil, ‘ce tort criant, crispant, assassinant de me persécuter *par amour*’, zooals zij het noemt, verbittert haar.

Terwijl zij steeds vervuld is van haar werk, en, te oordeelen naar de stukken die zij achtereenvolgens onder handen neemt, vlijtig blijft arbeiden, vinden de gebeurtenissen van den dag, op het gebied van de politiek, zoowel als op dat van letteren en kunst, een helderen weerklank in haar dagboek. De dood van den Keizerlijken Prins (Juni 1879) ontroert haar hevig; zij heeft geen woorden om haar verontwaardiging uit te drukken over hen, die den jongen man in het land der Zoulous aan zulk een gevaar hebben blootgesteld. Nog dagen lang verkeert zij onder den indruk van dezen dood. Zij heeft haar oordeel over het koningschap, over de republiek, over den terugkeer der gedeporteerden, over de maatregelen tegen de Jezuieten, die zij afkeurt; over de romans van George Sand, over de *Paul et Virginie*, over Zola en anderen.

En intusschen werkt zij met vernieuwden moed voort, want de Salon nadert en zij neemt zich voor iets in te zenden. Op het laatste oogenblik komt haar werk gereed. Julian is tevreden,

maar zij zelve niet. Bovendien voelt zij zich zwak, een begin van doofheid maakt haar ongerust, en weldra blijkt het dat haar rechter long is aangetast.

Door hare positie komt Marie Bashkirtseff voortdurend in aanraking met de beste kringen van Parijs; ernstiger of vluchtiger wordt haar het hof gemaakt, en de gedachte aan een goed huwelijk houdt haar niet zelden bezig. Toch schijnt geen van haar aanbidders een dieperen indruk op haar gemaakt te hebben; en een 'Fransch huwelijk' waarbij handel, speculatie in het spel zijn, is haar een gruwel. Misschien ook is het omdat zij, zooals zij zelf erkent, te veel noodig heeft om gelukkig te zijn.

Haar grootste geluk blijft: kunst te kunnen waardeeren.

> *Zondag* 10 *October* (1880). Ik heb den ochtend in het Louvre doorgebracht, en ik ben als bedwelmd; tot nu toe had ik niet begrepen zooals van ochtend. Ik keek en zag niet. Het is als een revelatie. Vroeger zag ik, bewonderde ik uit beleefdheid, zooals verreweg de groote meerderheid van de menschen doet. O, wanneer men de kunst ziet en gevoelt zooals ik, is men geen gewone geest. Te voelen dat het schoon is en te begrijpen waarom het schoon is, is een groot geluk.
> *Maandag* 11 *October*. Je me mets à la peinture avec la tête montée d'hier; il est impossible de ne pas avoir du talent, quand on a des révélations comme celle d'hier.

Nog eens reist zij naar Rusland met hare ouders, al waarschuwen de vrienden haar ook tegen de vermoeienissen van de reis en den invloed van het klimaat. Wanneer zij, na een afwezigheid van nog geen twee maanden, terugkeert, is het duidelijk dat zij zich steeds zieker gevoelt; haar hardhoorendheid neemt toe en foltert haar, en ook de linker long schijnt aangetast. Zij heeft dat voor het eerst gevoeld bij het bezoek in de kille, vochtige katakomben van het klooster te Kiew; en sedert komt de pijn iederen avond terug.

Toch blijft zij arbeiden; en dan wacht haar een nieuwe reis, maar thans een, waarvan zij voor haar kunst rijke vruchten zal kunnen plukken: een reis naar Spanje.

Daar leeft zij weêr op. Het museum te Madrid brengt haar in verrukking. 'Ah! le Louvre est bien pâle à, côté', schrijft zij.

> Niets haalt er bij Velasquez... En Riberà? Maar dat, dat zijn

> ze de ware naturalisten! Kan men iets meer waars, iets goddelijkers, iets meer waarlijk waars zien! O, wat is men geroerd en wat is men ongelukkig zulke dingen te zien! O, hoe zou men wenschen genie te hebben!

Zij werkt in het Museum, kopieert den *Vulkaan* van Velasquez, en haar oogen openen zich voor veel wat zij zelfs niet vermoed had.

'C'est un véritable enchantement', schrijft zij. Zij leert begrijpen, dat de uitvoering alles is. Zij weet dat er zijn, die poseeren als aanbidders van het gevoel. Maar het *gevoel*, dat is de poëzie van de uitvoering, c'est l'enchantement de la brosse. Zij heeft een afkeer zoowel van de 'chairs ignobles' van Rubens als van de 'chairs magnifiques mais bêtes' van Titiaan. 'Il faut l'esprit et le corps. Il faut comme Velasquez, exécuter en poète et penser en homme d'esprit.'

Van Madrid gaat het naar Toledo. Zij brengt in het Escuriaal een dag door met haar tante, wie dat verveelt en die daarom tracht te smokkelen. Tante zou de graf kelders hebben willen weggoochelen... om haar niet te vermoeien, 'en dan... lijkkisten, dat is verschrikkelijk.' Op haar, Marie, maakt de 'majestueuse tristesse' van het Escuriaal een grooten indruk; zij staat er in haar dagboek lang bij stil. Tot tweemalen woont zij een stierengevecht bij, dat zij uitvoerig beschrijft. De eerste keer staat het haar tegen; zij begrijpt niet hoe men in geestdrift kan raken voor zulke horreurs. De tweede keer gaat zij er met tegenzin heen, maar zij houdt zich dapper, en eindigt met er belang in te stellen.

> Men komt daar vandaan zoowat dronken van bloed. Er zou weinig moeten gebeuren, of men zou iedereen met ijzeren punten in den nek willen prikken.
> Ik heb aan tafel mijn meloen gesneden of ik een banderilla vaststak. En mijn vleesch leek me lillend te voorschijn te komen uit de opengescheurde huid van den stier.

Zij bezoekt Cordova, Sevilla, waar zij een cigarenfabriek bezocht, en de cigarières, 'des créatures victorieuses et étonnantes', bewondert; verder Grenada met den bagno en het Alhambra. De galeiboeven en de Gitano's trekken haar bijzonder aan.

De kou verjaagt haar op het laatst van October uit Spanje, waar zij anders nog gaarne lang zou gebleven zijn, zoo boeit haar het artistieke, het schilderachtige van land en volk.

Parijs en de arbeid wachten haar. Maar tehuis komend voelt zij zich ziek; weken blijft zij onder dokters handen - en van werken komt niets.

Eerst in het begin van 1881 is zij weer geheel aan haar kunst. De indrukken in Spanje opgedaan, de kennismaking met Bastien Lepage schijnen haar nieuwen moed en kracht te geven.

Zoo werkt zij gedurende de jaren 1881 en 1882, met vallen en opstaan; nu eens vol moed, vol vertrouwen in de toekomst, ‘het heilig vuur van het genie voelende’, zoo als zij zegt; dan weder geheel ter neergeslagen, vleugellam in 't besef dat zij nog niet in het bezit is van de middelen om uit te voeren, wat zij in haar geest heeft ontworpen, dat zij een gedicht wil schrijven, terwijl zij nog de spraakkunst behoorde te leeren.

> Geen samenhang, geen orde, geen ware geestkracht!... Ik ben het spoor bijster; ik zou werk moeten afleveren, elke week een studie, en in plaats daarvan zoek ik zes-en-dertig dingen, en wanneer iets mij aanstaat, ben ik moedeloos omdat ik niet in staat ben het uit te voeren. Ik heb getracht naar het atelier terug te keeren, en ik heb niet gekund. Zal ik alleen kunnen schilderen? Ik ben van streek, ik weet niet waarheen ik mij wenden zal, noch wat ik doen zal; en ik heb de kracht niet om een eenvoudige studie te maken. Ik moet altijd te veel ondernemen, en daar het dan niet goed uitvalt, verval ik tot wanhoop... Trouwens, ik zal nooit schilderen; ik heb nooit, nooit, nooit een stuk goed kunnen schilderen....

En telkens komt de naam van Breslau, haar mededingster, haar in de pen, Breslau, aan wie Albert Wolff in de *Figaro* tien regels wijdt, Breslau, die door het publiek behandeld wordt als ‘une artiste arrivée’, Breslau die, met minder aanleg, door te willen, door te werken, resultaten verkrijgt, die voor haar, Marie, met haar groote gemakkelijkheid van werken, met haar artistiek gevoel, vooralsnog onbereikbaar blijken.

Zij heeft nu sedert den zomer van 1882 in een nieuwe woning, rue Ampère, een voortreffelijk atelier, een geheele verdieping alleen voor haar gebruik, alles zóó gelegen en inge-

richt als zij het zich maar zou hebben kunnen wenschen. Daar ontvangt zij Bastien Lepage, voor wiens talent zij groote bewondering heeft, zij waardeert in Bastien dat hij haar niet als ‘fille du monde’, maar als kunstenares behandelt, en haar ernstigen, goeden raad geeft. ‘Geduld, tracht u te concentreeren, geef al wat gij kunt en tracht nauwgezet de natuur weer te geven’, zegt Bastien.

Maar wat helpen al die raadgevingen, terwijl zij gevoelt dat haar ziekte steeds toeneemt, dat zij misschien nog slechts enkele jaren te leven heeft. Zij maakt zich geen illusies meer over de toekomst: maar toch kan zij aan haar lot niet denken zonder te morren en in opstand te komen tegen dien God, die haar niet kunnende geven wat haar het leven mogelijk zou maken, haar nu sterven laat. Het gaat haar nog als op haar vijftiende jaar, toen zij, na in haar dagboek opgeteekend te hebben, hoe zij zich snikkende op haar knieën had geworpen en God had aangeroepen, er op liet volgen: ‘Ik geloof dat ik onzen Lieven Heer impertinenties zeg.’ Een mengelmoes van geloof, bijgeloof - ontelbaar zijn de keeren, waarop zij waarzegsters en somnambulen raadpleegt - en ongeloof.

De aanvang van 1883 kenmerkte zich in Frankrijk, gelijk men zich herinnert, door een diep tragische gebeurtenis: den onverwachten dood van Gambetta. Het is niet te verwonderen, dat de treurmare ook op Marie Bashkirtseff diepen indruk maakte; maar toch treft het, hoe zij acht dagen lang over niets anders schrijft, hoe zij, onder den indruk van de plechtige teraardebestelling, zich over den grooten volkstribuun uitlaat in bewoordingen, zoo welsprekend, zoo diep gevoeld, dat ze eer gevloeid schijnen uit de pen van een ernstig Fransch publicist dan uit die van een twee-en-twintigjarig Russisch jong meisje. Nog den 9^{en} Januari - negen dagen dus na de droevige gebeurtenis - schrijft zij in haar dagboek:

> Wanneer ik mij goed kon doen verstaan, zou ik zeggen dat ik wanhopig ben over den dood van Gambetta.
> Ik heb den jongen Prins beschreid, zooals men schreit bij een melodrama; het was tragisch, maar het was vooral aandoenlijk, dat kind in den vreemde gedood, zóó ver weg!... maar wat ik thans beween, zou ik alleen goed kunnen zeggen wanneer ik de eer had een Fransche en het geluk een man te zijn.

Er volgen dagen van vlijtigen arbeid. In het begin van Februari begint zij de twee kleine ‘gamins’, de *Jean et Jacques*, welke ook te Amsterdam werden tentoongesteld. Wordt zij bij haar schilderen geïnspireerd door Bastien Lepage? Zij vraagt het zichzelve soms af.

> Ik ben erg bang, dat mijn schilderijen op de zijne zullen gelijken.... Ik kopiëer de natuur zeer trouw, dat weet ik, maar ik denk aan zijn wijze van schilderen.... Trouwens, een begaafd kunstenaar, die oprecht ingenomen is met de natuur, en haar wil kopiëeren, zal altijd op Bastien gelijken.

Het stuk vordert goed. Tony (Robert Fleury) is tevreden: het is het beste wat gij nog ooit gemaakt hebt’, zegt hij, ‘c'est souple et d'un joli ton.’

De *Jean et Jacques* is bestemd om met een goed gelukt pastelportret naar den Salon gezonden te worden. Zij voelt zich weer vol werkkracht; zij heeft weer vertrouwen in haar talent en dat verdriedubbelt haar krachten. ‘Het lijkt me alsof nu voortaan elke slag raak zal zijn’, schrijft zij.

Zij heeft dan ook weer heel wat schetsen in het hoofd. Als beeldhouwwerk - want zij is sedert eenigen tijd ook met de sculptuur begonnen, - Nausicaa. Zij denkt zich haar heldin, op het oogenblik dat Ulysses weggevaren en uit het gezicht verdwenen is, schreiende om dien edelen vreemdeling, van wie zij na het verhaal van zijn avonturen en na de woorden van lof en bewondering, welke hij tot haar gericht heeft, geheel vervuld is. Zij heeft er haar *Odyssee* op nageslagen. Homerus geeft dat tooneeltje niet; het is van haar vinding; maar het is, volgens haar, de logische en onvermijdelijke conclusie van de gebeurtenissen welke zijn voorafgegaan. Als schilderij ontwerpt zij: Maria en Magdalena bij het graf van Jezus; zij stelt zich deze vrouwen voor als de revolutionnairen, de verworpenen, de Louise's Michel dier dagen, die Jezus sinds maanden volgden; er kan dus geen sprake zijn van fraaie blauwe of bruine drapeering, zooals Tony zou willen; die vrouwen zijn in lompen, of ten naasten bij. Ook de houding staat haar helder voor den geest; zij beschrijft die volledig: geen *pose;* stomme smart, diepe verslagenheid moet er uit spreken. Verder: zes straatjongens tusschen zes en twaalf jaar, van welke

de oudste een nestje vertoont, terwijl de anderen in verschillende houdingen er nieuwsgierig naar staan te kijken; - later zou hieruit *Un Meeting* worden.

In dien tusschentijd ontvangt zij voor het pastel, dat zij met *Jean et Jacques* in den Salon tentoonstelt, een eervolle vermelding.

Zij blijft dat jaar vlijtig werken, steeds vol bewondering over hetgeen Bastien Lepage maakt; doch al haar droom en en wenschen vatten zich ten slotte samen in dat ééne woord, waarmêe zij haar dagboek van 1883 besluit: La gloire!

Zal zij dien roem deelachtig worden? Er is niet veel tijd meer te verliezen: want haar kwaal maakt snelle vorderingen. Zij voelt het: elken avond heeft zij koorts, en haar huisgenooten schijnen het niet te merken. Een portret van haar nichtje Dina wordt onder handen genomen; de groote schilderij *Un Meeting*, voor den Salon van 1884 bestemd, wordt voltooid, en terstond daarna een ander groot stuk aangevangen. Het is de groote boomgaard te Sèvres: een jonge vrouw onder een bloeienden appelboom gezeten, een pad dat zich ver uitstrekt en overal bloeiende vruchtboomen, frisch gras, viooltjes en kleine gele grasbloemen; de jonge vrouw heeft de oogen gesloten, het hoofd op de linkerhand gesteund, de elleboog op de knie.

De jury van den Salon is streng - onbillijk, zeggen velen - tegenover hare in alle geval zeer merkwaardige schilderij *Un Meeting*. Men keurt haar geen onderscheiding waardig.

> O, nooit, nooit, nooit!! heb ik den *grond* der wanhoop zóó gevoeld als heden. Zoolang men zinkt is het de dood nog niet, maar met zijn voeten den zwarten en kleverigen grond te raken.... tot zichzelve te moeten zeggen: het zijn niet de omstandigheden, noch mijn familie, noch de wereld, het is mijn *gebrek aan talent*. O, dat is te verschrikkelijk, want er is geen appèl van.... Ik zie de mogelijkheid niet meer van te werken, alles schijnt gedaan.

Het publiek, het is waar, tracht haar schadeloos te stellen over de behandeling, welke zij van de jury ondervindt. *Un Meeting* heeft een groot succes, men verdringt er zich om; de couranten spreken er over; van alle kanten ontvangt zij het verzoek om het stuk te mogen reproduceeren. Is zij tevreden? ‘Noch te veel, noch te weinig. Juist genoeg om niet trooste-

loos te zijn.' Zij weet wel dat het misschien breeder, vrijer geschilderd kon zijn, 'maar als het dat ware zou de *Meeting* een meesterstuk wezen.'

Per slot van rekening is zij gevleid door het gerucht dat er van haar schilderij uitgaat, 'men benijdt, men belastert me, ik ben iemand. Ik mag dus wel wat poseeren, als ik er lust in heb.'

Er gaan weer weken voorbij zonder dat zij tot werken kan komen. Zij zet zich aan het lezen van Sully Prudhomme, en Marie Bashkirtseff, die er een eigen oordeel op nahoudt over Rafael zoowel als over Meissonnier, over Michelet en over Taine, heeft ook haar eigen idee over verzen:

> Ik bekommer me weinig om verzen; ik bekommer mij er alleen om, wanneer ze slecht zijn en wanneer dat hindert; anders geldt voor mij alleen de uitgedrukte gedachte. - Het lust hun te rijmen - laat ze rijmen! maar laat ik het niet merken. De zeer spitsvindige ideeën van Sully-Prudhomme bevallen mij bijzonder. Hij heeft iets zeer verhevens, bijna afgetrokkens, zeer fijns, *très quintessencieux*, dat volkomen strookt met mijn wijze van gevoelen.

Na de lectuur van zijn vertaling van Lucretius' *De natura rerum*, die zij zich zeer inspant om te begrijpen, keert ze weer tot haar werk terug, tot den boomgaard te Sèvres (*Avril*), waarover zij, als het stuk gereed is, niet tevreden is - en dan beraamt zij weer nieuwe plannen. Reeds vroeger heeft de straat haar aangetrokken: in dat leven op de straat, die portiers, die werklieden, die vrouwen welke aan de deur staan of op de banken zitten, of een praatje maken met den marchand de vin, zag zij de verrukkelijkste schilderijen. Een mijn die nog te ontginnen is. Nu treft het haar op nieuw. Wat is dat toch interessant!

> Dat alles te laten leven of liever het leven van een elk te pakken! Men maakt een strijd van Romeinsche gladiators die men nooit gezien heeft met Parijsche modellen. Waarom maakt men geen Parijsche worstelaars met het Parijsche plebs. Over vijf of zes eeuwen zal dat antiek zijn en dan zullen de onnoozelen het aanbidden.

Zij maakt dus het plan van een tooneel op de straat te schilderen: een bank; de vroolijke kruieniersjongen die zijn krantje leest, de werkman die ingeslapen is, de ‘déclassé’ met één arm tegen de leuning van de bank en den ander rustende op zijn knie, de vrouw met het kind op den schoot. En terwijl zij deze schets ontwerpt, maakt zij de opmerking, dat het altijd beter is tooneelen te schilderen waarin de personaadjes in rust zijn. Niet dat zij tegen beweging is, maar in heftige tooneelen kan de illusie nooit volkomen wezen.

> Men wordt zelfs, zonder er zich rekenschap van te geven, onaangenaam aangedaan door dien arm, opgeheven om te slaan en die nier slaat, door die beenen die loopen en op dezelfde plaats blijven... Er zijn toestanden vol beweging, en waarbij men zich toch een onbewegelijkheid van enkele oogenblikken denken kan. Het is altijd beter het oogenblik te kiezen dat op een groote beweging of een of andere daad van geweld volgt, dan dat hetwelk er aan voorafgaat. De Jeanne d'Arc van Bastien-Lepage heeft stemmen gehoord, zij is vooruitgeijld, haar spinnewiel omverwerpend, en is plotseling blijven staan, geleund tegen een boom....
> Een voorwerp in rust kan alleen volkomen genot schenken, het laat u den tijd u er in te verdiepen, het te doorzien, het te zien leven.

Zoo blijft zij in den zomer van 1884, steeds vervuld van haar kunst, en telkens ook komt de naam van Bastien-Lepage haar in de pen. Bastien is sedert eenige maanden ziek, en men maakt zich ernstig bezorgd over hem. En Marie gaat hem met haar moeder herhaaldelijk opzoeken. En terwijl zij dien vriend, den man, dien zij vereert als ‘een machtig oorspronkelijk kunstenaar, als een dichter, een philosoof, wiens werk zoo schoon is als de natuur, als het leven zelf’, ziet wegkwijnen, wordt het haar allengs duidelijker, dat ook haar dagen geteld zijn. Het is aandoenlijk te zien, hoe die twee, beide ten doode opgeteekend, voor elkander zorgen. Hij is altijd bang dat Marie niet warm genoeg gekleed is; zij bezorgt hem geitenmelk van haar eigen geit, komt hem gezelschap houden en terwijl de anderen aan de linkerzijde van zijn bed gezeten zijn, gaat zij alleen aan de rechterzijde zitten, en spreken zij fluisterend over kunst.

> Hij gaat heen en lijdt veel pijn. Wanneer men zóóver is, raakt men los van de aarde; hij zweeft reeds boven ons. Er zijn dagen waarin ik mij ook zoo voel...
> Hij is stervende. Ik ga er slechts uit gewoonte heen; het is zijn schim; ik ook ben half een schim...

Omstreeks half October kan zij zelve niet meer uitgaan. En nu laat Bastien-Lepage zich naar haar woning dragen; hij komt bijna dagelijks. En dan zitten beiden, elk in een leunstoel, hij met de beenen op kussens uitgestrekt, zij in witte kant en wit pluche gehuld. Het kunstenaarsoog van Bastien vermeid zich in die verschillende schakeeringen van wit: ‘O! kon ik maar schilderen!’ zegt hij. Zoo zien zij elkander sterven! Doch Bastien-Lepage zou haar nog enkele weken overleven.

Den 20^{en} October vinden wij nog zijn bezoek vermeld, en met dien datum eindigt het dagboek.

Marie Bashkirtseff stierf elf dagen later, den 31^{en} October 1884, nog geen vier-en-twintig jaar oud.

Moeten wij den vroegen dood der arme teringlijderes beschouwen als een onherstelbare ramp voor de kunst, of niet veeleer als een zegen voor haar zelve? Had, indien zij ware blijven leven, de kunst nog veel van deze rijkbegaafde mogen verwachten of had zij, de vroegrijpe naar lichaam en geest, misschien reeds alles gegeven wat zij geven kon?

Wie zal het zeggen!

‘Arm dagboek,’ - schreef zij eens (in 1876) - ‘dat al die aspiraties naar het licht, al die verzuchtingen bevat, welke als de verzuchtingen van een gekerkerd genie zouden beschouwd worden, wanneer het einde met succes wierd bekroond, en die voor den hoogmoedigen waanzin van een banaal schepsel zullen worden aangezien, wanneer ik eeuwig blijf verschimmelen!’

En elders: ‘Gij kent mijn leven, oordeelt mij. En dat zeg ik niet, opdat ge mijn deugden zoudt ophemelen, want mijn onvoorzichtigheden en mijn dwaasheden zijn genoeg om mij niet weinig zwart te maken. Het zij zoo, het is geschied... Ik neem de aansprakelijkheid er van op mij, maar schenkt mij verzachtende omstandigheden’.

En wie zal haar die onthouden? Wie zal, na de lezing van

dat dagboek, waarin zij met de schier onbezonnen openhartigheid van een kind haar zwakheden, haar ondeugden opbiecht, niet zacht oordeelen over de ongelukkige, die zooveel van het leven verwachtte en zoo bitter werd teleurgesteld?

Toen zij vijftien jaar oud was had Marie Bashkirtseff eens een zonderlingen droom. Zij zweefde zeer hoog boven de aarde, in de hand een lier houdende, waarvan de snaren telkens los gingen, zoodat zij er geen accoordeu aan kon ontlokken. En altijd, altijd steeg zij, tot op een duizelingwekkende hoogte. Toch had zij geen angst Steeds hield zij die lier in de hand met haar slecht gespannen snaren, en diep, diep onder haar voeten lag, als een roode bal, de aarde.

Zoo, als in dien droom, is zij het leven doorgegaan, zwevende boven de aarde in een wereld vol illusiën. Een kunstenares van hoogen rang zou zij worden; - maar, hetzij de snaren van het instrument dat zij wilde bespelen te slap of wellicht te sterk gespannen waren, hetzij haar kunstvaardigheid te kort schoot, het rein en klankvol accoord, waarnaar zij haar leven lang zocht, het accoord waarnaar de wereld zou luisteren, en dat haar tot geniale kunstenares zou wijden, heeft zij nooit kunnen vinden.

J.N. VAN HALL.

Ballade.

Het schip voer af. - Zij oogde 't na...
Het zonlicht ging met hem!
Nog hoorde zij het laatste woord
Dier jonge, diepe stem:

‘Tot weerziens, Moeder!’ - En zijn kus,
Die op haar lippen brandt,
Zijn blik, die lang den hare zocht,
En 't wuiven van zijn hand,

Zij bergt het alles in haar hart.
Geen dag, geen nacht gaat om,
Of voor haar oogen rijst zijn beeld:
‘Houd moed; ik kom weerom.’

Heur haar is wit, haar wang verbleekt;
Vermagerd is haar leest;
Zijn brieven liggen voor haar neer;
Zij leest den laatste 't meest.

En prest haar lippen op zijn naam,
   En op zijn jubelkreet:
‘Ik kom terug! Mijn laatste brief!
   Houd huis en hart gereed.’

Een kille, lichtelooze nacht
   Was 't leven zonder hem.
Hij keert! De nacht heeft uit! Weldra
   Hoort zij zijn lach, zijn stem,

En drukt zij hem in d'arm, en voelt
   Zijn kus en strijkt zijn haar,
Zijn donkre lokken van 't gelaat,
   Veranderd, - niet voor haar!

Zij zit en staroogt, uren lang.
   Daar staat het, reuzengroot:
‘IK KOM WEEROM!’ - 't Wordt nimmer waar
   Men zei: ‘Uw zoon is dood’;

‘Hij stierf op zee’... En nog veel meer.
   Zij heeft het niet verstaan.
‘Ik kom weerom’, zoo fluistert zij,
   En kijkt u lachend aan.

En iedren morgen wacht zij hem,
   Dan gaat zij naar de reê,
En doolt de schepen langs en tuurt
   Naar de eindelooze zee.

En iedren middag wacht zij hem,
   En zet zijn stoel gereed,
En toeft, een glimlach op 't gelaat,
   In feestlijk Zondagskleed.

En iedren avond wacht zij hem,
   En strookt zijn peluw glad,
En luistert - tot het laatst geluid
   Gestorven is in stad.

En, als zij 't oog voor altijd sluit,
   Dan is 't, schoon bleek en stom,
Als murmelden haar lippen nòg:
   ‘Houd moed, ik kom weerom.’

MARIE BODDAERT.

Niet gevonden.

Hij - strompelde voort naast de waggelende kar, met de zweep in de hand en de mestvork op den schouder; zij - stond toevallig aan de deur van 't kroegje, dat ze hield, aan 't einde van het dorp.

- ‘Du loeder, du schinaos!’ riep hij.

Zij antwoordde en dreigde met de vuist, doch wat ze zeide, hoorde hij niet door 't kraken en knarsen der kar op den hobbeligen weg en door 't gieren van den wind, die hem om de ooren sloeg. Toch keerde hij zich om en schold nogmaals:

- ‘Jao, dreig maer, leelke kernalie![1]... Veer[2] kennen dich wâl!’

Dan trok hij heftiger de rookwolken uit het eindje pijp, dat hij in den mond hield. ‘Haar-ju, hot!’ riep hij en sloeg den ouden knol met den gevlochten steel der zweep.

Hij was om en om de vijftig, doch leek wel een goede zestiger. Armoedig zat hij in zijn plunje. Onder zijn ruige muts kwam links en rechts een grauwe haarlok te voorschijn; zijn aangezicht was rood en puisterig, als van iemand die drinkt, en bezet met witte, dikke stoppels van zijn ongeschoren baard.

Haar bleek en flets gelaat getuigde van vroegere schoonheid, haar donkere oogen lichtten van een vreemden, hartstochtelijken gloed, die niet strookte met haar jaren, want ze scheen maar iets jonger dan hij. Haar paars jak en haar zwarte rok waren gelapt en verschoten en op haar muts stak een vaalroode strik uit lang vervlogen, weelderiger dagen.

Pajá! er waren betere tijden geweest voor Hanspeer Hoenen

1) Kanalje.
2) Wij.

en Marianne Schmeitz - toen zij nog het mooiste meisje van het dorp, hij de flinkste jongen uit den geheelen omtrek was.

Haar moeder bezat het ‘Wit Paard’, de voornaamste herberg met bijbehoorenden winkel in koloniale waren en manufacturen en Marianne droeg steeds de nieuwste stoffen naar de laatste mode. Als ze Zondags naar de kerk ging, zei jong en oud, dat er van haar ‘het parél’[1)] niet te vinden was.

Zijn vader had den grooten tuin van 't kasteel gepacht en was zoowel te Aken als te Maastricht bekend als een der eerste warmoezeniers. Selderdjènn! men had Hanspeer in die dagen moeten zien, als hij des avonds van de markt terugkeerde met de drie vurige doggen voor den ledigen hondenwagen en de mooie Marianne naast hem! Want Marianne zorgde wel, dat zij de inkoopen ging doen op denzelfden dag, in dezelfde stad, waar Hanspeer voor zijn vader de groenten ter markt bracht. Buiten de poort wachtte zij hem op, of drentelde hij zoo lang tot ze kwam. Met een wip zat ze achter hem op den wagen.

- ‘Lang gebleven,’ zei hij.
- ‘Goed verkocht?’ vroeg zij.

Dan sloeg hij met de vlakke hand op de rinkelende schijven in zijn zak en legde de zweep over de honden, dat ze voortstoven langs den straatweg, in dolle vaart, zoodat zij zich aan hem moest vasthouden, waarvan hij gebruik maakte om zich even om te draaien en een zoen te rooven.

- ‘Laat af!’ riep zij.
- ‘Zooals je wil,’ lachte hij en hield de hijgende honden staan. Ook zij lachte.
- ‘Je bent een gek!’ zei ze en sloeg hem tartend op den schouder.
- ‘Dan maar weer vooruit!’ schertste hij. ‘Kisj! Kisj!’ en voort ging het met geblaf en gestommel over de hobbelige steenen van den straatweg, tot zij zich weer moest vasthouden en hij zich weer even omdraaide.

Den heuvel op, langs de Geul, die dertig voet beneden hen klaterde, ging het stapvoets. Daar ging Hanspeer van de kar af en keek voor zich uit en achter zich om, of er ook iemand op den weg was. Zij deed of ze 't niet merkte, draaide haar handen in haar voorschoot en neuriede een liedje. Zachtjes legde hij zijn arm om haar schouder.

1) Wedergade (fr. pareil).

- ‘Nog een zoen...’ smeekte hij.

Met haar zwarte kijkers keek ze hem diep in het oog, tot in de ziel, en bood hem haar lippen aan. Hij kuste haar dat het klapte. En toen, alsof een vergiftigde spin haar had gestoken, greep ze zijn hoofd tusschen hare handen, zag hem met wilden hartstocht aan en beet knarsend op de tanden.

- ‘Als ik je niet zoo lief had...!’ zei ze, terwijl ze rilde, en bleef een oogenblik met haar mond aan zijn lippen hangen.

- ‘Au!’ schreeuwde hij, ‘je zoudt me zeer doen!’

Met een schaterlach stiet ze hem van zich af, stak spottend den vinger naar hem uit en bleef hem uitlachen. In zijn uitgelatenheid lachte hij mee.

Voor het dorp wipte zij even vlug van de kar als ze er op gekomen was. Hij keek nogmaals rond over den weg en veegde den mond af op zijne mouw, doch zij week een pas achteruit en hield hem in bedwang met haar blik.

- ‘Hier niet!’ sprak ze.

- ‘Krijg ik dan niets meer?’ vroeg hij half lachend, half verdrietig.

- ‘Kom Zondag een stuk mormelen-vlâ halen.’

- ‘Ga je mormelen plukken?’

- ‘Ja, morgen avond in Sint-Jans-Geböschke.’

's Anderen daags, tegen het vallen van den avond, was hij in 't Geböschke en hielp mormelen plukken. Toen ze malkander ontmoetten hadden beiden reeds purperblauwe lippen van de zwarte, zoete bessen, die ze gegeten hadden.

Na een half uur gezameld te hebben, naderde hij haar zachtjes.

- ‘Ik ben moe, laat ons wat uitrusten in 't gras’ en hij legde zijn arm vertrouwelijk om haar midden. Met een halven zwaai was ze hem ontkomen.

- ‘Pajá! dat geloof ik je wel!’ schertste zij, nam een handvol blauwe bessen en verfde hem het aangezicht purperrood; in één zet was ze uit het boschje en fluks als een hinde op het dorp aan.

Een half uur later zat hij in 't Wit Paard en zij sliepte hem uit achter 't buffet.

De winter was lang en vervelend. Als Hanspeer uitging, kwam hij in 't Wit Paard, en als hij er alleen was, mocht hij een zoen stelen over de toonbank. Iedereen wist, dat hij er bleef tot den laatsten man en als Marianne een enkele maal

naar de stad moest, was Hanspeer met den hondenwagen op den weg.

Toen 't weer zomer werd en in den eersten Meinacht door de jongelui van het hoogste punt van den Kommelberg de namen der Meiliefsten werden afgekondigd, klonk het ook uit den grooten spreekhoorn over het dorp en door het geheele dal in het donkere van den nacht:

- ‘Hanspeer Hoenen en Marianne Schmeitz! Is 't euch allemaol leef?’

En een daverend ‘Jao!’ van het geheele dorp, dat zich aan den voet van den berg verzameld had, weergalmde als antwoord.

Hanspeer schaterde van genoegen. Volgens gebruik moest zij thans den volgenden Zondag met hem uitgaan. Zij was er boos om. Hanspeer begreep er niets van. Maar anderen wisten het beter dan hij.

- ‘En toch moet Hanspeer Hoenen zich haasten,’ zoo luidde het in een groepje jongelui, die samen huiswaarts keerden, ‘anders zou ze hem nog voor den neus kunnen weggekaapt worden, ofschoon hij bovenaan op haar lijstje staat.’

- ‘Ja, op haar lijstje,’ spotte een ander.

- ‘Als de jager van 't kasteel tot den laatsten man blijft, krijgt hij evengoed een handdruk als Hanspeer,’ bevestigde een derde.

- ‘Mogelijk ook een zoen!’ meende een vierde.

- ‘Mathieu Erichs van Kloostershof is stapelgek naar haar,’ wist een vijfde.

- ‘Ze kan je ook aankijken met een paar oogen, dat het je door merg en been gaat,’ verklaarde een zesde.

En de oude Hoenen zei, toen hij 's anderen daags met Hanspeer in den tuin werkte:

- ‘Je mot je in acht nemen, Hanspeer. Ik heb niets tegen Marianne, maar ik ken de Schmeitzen als mijn geldzak. Wat Marianne in haar hoofd heeft, dat ranselen er geen zeven duivels uit. Haar vader was pront zoo; hij heeft zijn leven lang geprocedeerd en is van spijt gestorven, toen hij 't niet winnen kon. En haar moeder draagt een broek van hetzelfde laken; wat zij zegt, staat geschreven. Je zult er je handen vol aan hebben - wat die menschen willen, dat willen ze.’

En de weduwe Schmeitz zei tegen Marianne:

- ‘Ik heb niets tegen Hanspeer Hoenen, maar je moet je

niet weggooien. Voor zoo'n verloving zou ik hartelijk bedanken; ik zou toch willen dat hij eerst “de partie” kwam vragen, zooals 't gebruikelijk is. Wat zullen de menschen anders zeggen? Als je een meisje uit een herberg bent, kom je al licht in opspraak.’

Toen Marianne den volgenden Zondag naast Hanspeer door het dorp ging, zeide zij:

- ‘Mathieu Erichs van Kloostershof is er ook geweest.’

Hanspeer zag haar vragend aan.

- ‘Niet in de herberg - voor aan de deur,’ vulde zij aan. En terwijl zij haar best deed om te blozen, voegde zij er bij: ‘Hij kwam de partie vragen.’

- ‘En wat heb je geantwoord?’

- ‘Dat ik niet te spreken was.’

Zij jokte. Zoo beslist had zij hem niet afgewezen, zij had hem zelfs eenige hoop gelaten.

Mathieu van Kloostershof had alle gebruikelijke vormen trouw in acht genomen. Hij was op Zondagmiddag naar het dorp gekomen en had zich om één uur in de dichtst bij gelegen herberg bij een borrel op den uitkijk geplaatst. Toen hij om twee uur niemand had zien uitgaan en veronderstellen mocht, dat moeder en dochter thuis waren, had hij aangeklopt aan de voordeur bij de weduwe Schmeitz.

- ‘Mâg ich de partie höbben?’ had hij gevraagd, zooals 't gebruikelijk is, om de huwbare dochter te mogen spreken en verkeering aan te knoopen.

- ‘Ich zal 't heur vraogen,’ had de moeder geantwoord, die steeds zorgt op Zondagnamiddag thuis te zijn en zelve de deur te openen.

En de partie had laten antwoorden, dat ze heden belet had en dat de aanzoeker maar eens een anderen Zondag mocht terugkomen.

Zulks was bij lange geen afwijzing en tevens niet in 't minst verbindend voor Marianne; als de aanzoeker terugkwam en nog zoo mooi praatte, en haar bezittingen nog zoo roemde en de zijne nog zoo hoog schatte, zij zou wel gezorgd hebben, dat het zoo spoedig niet tot de wandeling door het dorp kwam, die aan oud en jong verkondigt, dat de partie genomen is. Nochtans jokte zij.

Eenigen tijd later, in 't Geböschke, zei Marianne:

- ‘Mathieu Erichs is er ook weer geweest.’
- ‘Is hij dan stapelzot?’ schreeuwde Hanspeer.
- ‘'t Schijnt wel,’ antwoordde zij.
- ‘En?... Hoe heb je hem deze maal afgescheept?’
- ‘Hij is even binnen geweest... ik heb hem even gesproken...’

En toen Hanspeer haar met een veelbeteekenenden blik aanzag, voegde zij er haastig bij: ‘Ik kon niet anders, moeder heeft een zeer goeden klant aan Kloostershof...’

- ‘Zoo... En wat zei hij?’
- ‘Dat zijn vader acht paarden en dertien ossen heeft...’
- ‘Waar hij er een van is.’

Zij lachte luid, 'tgeen hem gerust stelde. Er volgde een oogenblik van stilte.

- ‘De jager van 't kasteel is er ook geweest,’ zei ze toen.
- ‘Ook om de partie?’

Zij knikte.

- ‘Zoo'n ouwe grenswachter!’ Zij lachte weer en keek hem weer aan tot in de ziel.

Ook thans jokte zij. De jager was niet anders dan in de gelagkamer geweest, had haar een oogenblik alleen getroffen, met haar geschertst en gezegd, dat hij aan de moeder van zulke deerne wel de partie zou willen vragen, waarop zij hem lachend en blozend, met uitdagenden blik had aangezien en fluks als een hinde, zooals zij dat kon, was weggeloopen, zonder het minste ongenoegen over zijne uiting te kennen te geven.

Maar ze wist wel, waarom ze jokte; want thans zeide zij heel zachtjes, terwijl ze weer bloosde en het schoone hoofdje boog:

- ‘Hanspeer, wanneer kom jij nou de partie vragen?’

Hanspeer was een oogenblik korzelig geweest; 't was of deze vraag zijn beklemde borst weer lucht gaf. Hij vond het bespottelijk dat van hem hetzelfde als van zulke mededingers gevergd werd, dat hij met hen op eene lijn werd gesteld.

- ‘Ik?’ En hij schaterlachte, dat het door het heele Sint-Jans-Geböschke klonk. ‘Dat ontbreekt er nog aan, dat ik bij jou de partie kom vragen!... Wij hebben elkander al lang het woord gegeven en het geheele dorp weet, dat wij het eens zijn...’
- ‘Moeder verlangt het...’ opperde zij.
- ‘Nu nog mooier!’ meende Hanspeer. ‘Jou moeder weet

zeer goed, dat wij een eerlijke verkeering hebben, ze is bijlange niet stekeblind!' Toen hij zag dat zij pruilde, werd hij ernstig: 'Hoor eens hier, Marianne, in November word ik drie en twintig, dan staat vader mij den achtersten tuin af en dan kom ik onmiddellijk naar je moeder, niet om de partie, maar direct je hand te vragen...'

- 'En ik wil, dat je nou komt om de partie!' Zij stampvoette op het mos.
- 'Oho!' kwam Hanspeer. 'En als Marianne Schmeitz wil...'
- 'Dan weet ze wat ze wil!' viel zij hem in 't woord.

'Er is nog nooit anders een huwelijk tot stand gekomen!'

- 'Dan wil ik de eerste zijn!' raasde Hanspeer. 'Wat zou 't heele dorp zeggen, als ik nog om de partie kwam vragen?... Is er soms iemand, die nog niet weet, dat wij mekaar lief hebben, dat ik alles, ook mijn leven voor jou zou willen laten?... Hebben ze 't in den Meinacht niet publiek van den Kommelberg verkondigd?'
- 'Ja, juist...' nokte zij, 'het heele dorp zal zeggen, dat ik den eersten den besten neem, dat ik me wegwerp zonder behoorlijk gevraagd te zijn... Ze zullen om me lachen en met vingers op mij wijzen.'

Zij weende. Haar tranen sarden hem.

- 'Sapperdjènn!' riep hij en thans stampvoette hij van woede, 'wie een vinger achter jou durft uitsteken, wie maar je naam durft noemen, dien sla ik de ribben stuk!'

Thans viel ze hem snikkend om den hals en smeekte:

- 'Kom dan om mij plezier te doen.'
- 'Alles wat je wilt, maar dat niet,' zeide hij beslist.

'Wil je hebben, dat ik aanstaanden Zondag na de Hoogmis midden onder 't volk zal zweren, dat ik Marianne Schmeitz en nooit een andere tot vrouw neem, en daarbij den Pastoor en den Burgemeester tot getuigen roep, wil je 't schriftelijk van me hebben, geschreven met mijn eigen bloed, - ik ben er gaarne toe bereid, maar ik heb eenmaal gezegd, dat ik niet kom de partie vragen, en ik wil toonen, dat ik mijn woord kan houden...'

Dien dag verliet ieder het Geböschke langs een anderen weg.

Er verliepen twee, drie weken, Hanspeer reed geregeld met den hondenwagen naar Aken en Maastricht - zonder Marianne te ontmoeten.

Toch - eens, een enkele maal, kwam ze achter het buffet, toen hij in de gelagkamer zat.

- ‘Heb je je bedacht?’ fluisterde hij, toen hij betaalde.

- ‘Ik hoef me niet te bedenken,’ antwoordde zij. ‘Eens gezegd, blijft gezegd,’ en ze streek het geld op zonder hem aan te zien.

Sinds dien dag kwam Hanspeer Hoenen niet meer in 't Wit Paard.

Men sprak er van in het dorp, zonder dat iemand wist hoe het praatje in de wereld was gekomen.

- ‘Mijn jongen zou wel dwaas wezen om Marianneke Schmeitz te nemen,’ zei de oude Hoenen 's avonds in de herberg, ‘ik zal hem eerst eens te Vilvoorde of te Erfurt bij een grooten tuinman in de leer doen, later kan hij nog meisjes genoeg krijgen.’

- ‘Wie mijn dochter wil hebben,’ zei de weduwe Schmeitz tot de klanten in haar winkel, ‘moet ze eerst behoorlijk komen vragen. Wij zijn ook niet van gisteren. Van herbergspraatjes willen wij niet gediend zijn en Marianne behoeft zich in 't geheel nog niet te haasten.’

Intusschen ging Marianne den volgenden Zondag naar de Hoogmis met een fonkelnieuw kleed aan en een hoofddeksel, half muts en half hoed vol groote bonte bloemen, dat in de stad gemaakt was. Aller oogen waren op haar alleen gevestigd.

- ‘Waar gaat het nou heen met Marianne Schmeitz?’ zeiden de ouderen van dagen.

Eindelijk ontmoette Hanspeer Marianne, die uit de stad terugkeerde, aan den voet van den heuvel, daar waar het stapvoets ging. Hij sprong van de hondenkar en ging naast haar. Zij bleef voor zich kijken, zooals ze deed, toen ze de laatste maal zijn geld opstreek.

- ‘Laat het nu gedaan zijn, Marianne, 't heeft lang genoeg geduurd.’

- ‘Waarom kom je de partie niet vragen?’

- ‘Sakkerloot, omdat ik niet wil.’

- ‘Dan ga ik aanstaanden Zondag met een ander door 't dorp.’

- ‘Doe wat je niet laten kunt.’

- ‘Dat zal ik ook.’

Zij zag hem vluchtig aan met tranen in het oog, tranen, die hem woedend maakten.

- ‘Maak me niet razend!’ brulde hij.

Thans bleef ze staan, richtte zich op in haar geheele lengte en zag hem vlammend aan:

- ‘Hoor eens hier, Hanspeer! ik geef je drie weken tijd, àls je er dan niet geweest bent, is 't uit tusschen ons, of we mekaar nooit gezien hadden!’

- ‘Loop naar den drommel!’ schreeuwde Hanspeer, legde de zweep over de honden en voort ging het, den heuvel op, in galop naast den stommelenden wagen.

Drie weken gingen om en Hanspeer kwam niet. Maar ook iemand anders kwam niet, waarop Marianne gehoopt had, niet zoo zeer om hem het jawoord te geven, dan om Hanspeer te dwingen - Mathieu Erichs van Kloostershof. Er moest zelfs uitgelekt zijn, dat hem de partie niet meer aanstond; zij had er iets van hooren fluisteren in de gelagkamer.

In de vierde week kwam de jager van 't kasteel in de herberg en vond Marianne alleen. Hij knikte haar vriendelijk toe, zij lachte hem vriendelijk tegen.

- ‘Wanneer gaan we samen uit, Marianne?’ vroeg hij.

- ‘Daarvoor moet men eerst de partie vragen,’ antwoordde zij.

- ‘Mag ik?’ vroeg hij dringender.

Thans knikte zij.

Den volgenden Zondag ging Marianne arm in arm met den jager door het dorp en iedereen lachte, die Hanspeer ontmoette.

De jager was een Duitscher van ruim dertigjarigen leeftijd, met dikken snorbaard en militaire houding. Hij had langen tijd, ten laatste als Feldwebel, in 't Pruisisch leger gediend en wist van vele steden te vertellen, waar hij in garnizoen had gelegen. Hij stond, zoo zei hij, op het punt van officier te worden, toen hij, als lid van een geheim genootschap, in een zaak van politieken aard betrokken werd, en had Duitschland moeten verlaten, waar hij intusschen een groote erfenis had gedaan en aanzienlijke bezittingen rijk was; over vijf jaren mocht hij er terugkeeren. Inmiddels vond men hem op alle kermissen en danspartijen en hij had den mond vol van ‘caressieren,’ ‘famose Mädchen’ en ‘charmante Kellnerinnen.’

- ‘Vrouw Schmeitz moest slaag hebben. De jager zal wat moois van Marianneke maken,’ fluisterden diegenen, die hem kenden.

Hanspeer was woedend. Hij vergat het werk, dat zijn vader

hem opdroeg, hij kwam met den wagen half vol groenten thuis die hij niet had kunnen verkoopen. Alles ging hem tegen. Hij liep geheele dagen rond en bijna elken avond was hij dronken. Eens had men hem in 't Sint-Jans-Geböschke gezien, vloekend en tierend in zich zelven, met een mes in de hand.

Op een Zondagavond kwam hij in de herberg van het Wit Paard en zocht ruzie met den jager. Men wilde hem de deur uitzetten, doch de gewezen Feldwebel verklaarde, dat hij alleen het kereltje wel aankon. Er volgde een vechtpartij, er flikkerde een mes, er vloeide bloed.

Hanspeer werd tot eenige maanden gevangenisstraf veroordeeld.

Toen hij ontslagen werd, ging hij de wijde wereld in. Nergens vond hij rust, veranderde steeds van meester en van woonplaats en deugde niet meer voor het werk.

Na drie jaren, toen zijn vader stierf, keerde hij terug in het dorp en vond machtig veel veranderd. Het Wit Paard was in andere handen overgegaan, de Pruisische Feldwebel had inzage van de boeken verlangd en er was gebleken, dat de zaken wrak stonden, dat huis en erf al lang, onder Marianne's vader reeds, zwaar verhypothekeerd waren; toen had hij woorden gekregen met den baron van 't kasteel, had Marianneke laten zitten en was, zooals hij 't noemde, weer naar een ander garnizoen gegaan. Vrouw Schmeitz was gestorven, Marianne had nog een tijd lang alleen de herberg opgehouden, doch de klanten waren de een voor, de ander na, weggebleven en eindelijk had ze het dorp verlaten; niemand kon zeggen waar ze thans verblijf hield.

Hanspeer trachtte de tuinen van het kasteel te pachten, doch de baron verklaarde zich daartoe niet genegen. Hij zwierde eenigen tijd in 't dorp rond, maakte steeds het voornemen om de volgende week te vertrekken en verhuurde zich eindelijk als paardenknecht op een kleine pachthoeve. Hij verrichtte zijn werk zonder ijver, liep ‘als een zak’ naast kar en paard en dronk als hij geld had. Zoo kwam hij van den eenen dienst in den anderen, steeds dalend, en werd eindelijk daglooner. Menigeen keek hem soms medelijdend of met het hoofd schuddend na, doch hij merkte 't niet - hij ging droomend langs den weg en praatte soms in zich zelven.

Er konden achttien of twintig jaren zijn omgegaan - Hans-

peer had ze niet geteld - toen Marianne in het dorp terugkeerde.

Zij was op zijn steedsch gekleed, maar haar jurk was oud en versleten, de veer op haar hoed verweerd en de laarsjes aan haar voeten losgetornd en scheef geloopen.

Toen Hanspeer haar voor 't eerst ontmoette in de stille dorpsstraat - hij sprak met niemand en wist niet dat ze terug was - viel hem het eindje pijp uit den mond en moest hij zich vastgrijpen aan den boom der kar. Zij deed of ze hem niet zag en wipte voort.

Zoodra bij Hanspeer het bewustzijn terugkeerde, kwam er een vloek over zijn lippen. Hij verbaasde zelve over dat woord. 't Was hem of hij dagen, maanden en jaren achter elkander dronken was geweest en plotseling ontnuchterde.

Dien avond kon hij niet eten en ging ook niet in de herberg, ofschoon 't Zaterdagavond was en hij zijn weekloon ontvangen had. Hij zat nog lang ineengedoken op de keisteenen voor den paardenstal, zoodat zijn baas hem moest aanmanen om te bed te gaan, als hij niet wel was. Werktuigelijk zocht hij zijn nachtleger op.

's Anderendaags begaf hij zich naar de kerk, toen voor de vroegmis geluid werd. Hij had zijn haar glad gestreken en zijn beste jas aangetrokken, als op Paaschdag. Aan den muur van het kerkhof bleef hij wachten, doch toen hij Marianne niet ontwaarde onder hen, die tempelwaarts trokken, ging hij de kerk niet binnen. Onder de Hoogmis zat hij in de achterste bank onder 't orgel en zocht haar. Hij herkende haar aan de veer op haar hoed en kon gedurende den geheelen dienst niet meer naar den anderen kant zien. Hij was echter een der eersten uit de kerk en verliet den ganschen Zondag de hoeve niet meer, waar hij thans diende, en zat weer uren lang ineengedoken op de keisteenen voor den paardenstal.

Marianneke Schmeitz huurde een klein huisje aan 't einde van het dorp en opende er een kroegje. Over dag hielden er de voerlieden stil, wien zij 't glaasje over de onderdeur reikte, des avonds laat kwamen er de jongelui. Ofschoon er het Wit Paard weer uithing, noemde men 't herbergske toch niet anders dan ‘het Nachtpitje’; wie zich amuseeren wilde, ging er heen - elke kwinkslag was bij Marianneke geoorloofd.

't Was alsof Hanspeer weer opleefde. Hij was vlugger in zijn bewegingen, vlijtiger bij zijn werk. Nochtans sprak hij met

niemand en ging niet meer naar de herberg, ook niet naar 't Wit Paard.

Eens op een morgen hield hij er stil. Marianne verscheen boven de onderdeur en deed alsof ze hem niet kende.

- ‘Wât zal euch beleeven?’ vroeg ze.

- ‘Een schöpke bier,’ antwoordde hij.

Toen hij 't glaasje aannam en de twee centen, die 't kostte, in hare hand liet glijden, beefde hij zoo geweldig, dat hij de helft van 't bier in 't zand morste. Haastig dronk hij en gaf haar 't ledige glas terug zonder iets te zeggen. Ook zij zweeg, dankte niet eens, en voort ging het weer.

Eenige weken later, op een Zondag onder de hoogmis, keerde Hanspeer terug in het Wit Paard. Thans ging hij binnen - hij wist, dat zij thuis was, want hij had haar in de vroegmis gezien. Marianne stond op, plaatste zich achter de houten toonbank, die voor buffet moest dienen, en vroeg ook thans op denzelfden onverschilligen toon:

- ‘Wât zal euch beleeven?’

Hanspeer bestelde een heel glas bier en bleef bij de toonbank staan. Zij zette 't glas met het gewone ‘gezondheid’ voor hem neer, doch hij antwoordde niet met het gebruikelijke: ‘proef eens mee.’ Het glas bleef onaangeroerd tusschen hen beiden staan en er volgde een oogenblik van stilte, pijnlijke stilte. Eensklaps zeide hij zachtjes, zonder op te zien:

- ‘Marianne, waarom heb je dat gedaan?’

- ‘Wat gedaan?’ vroeg zij op hoogen toon.

- ‘Dat je je woord aan een ander hebt gegeven.’

- ‘Zoo!’ snauwde zij, ‘waarom ben jij de partie niet komen vragen?’

- ‘'t Is zoo,’ fluisterde hij en boog het hoofd nog dieper, ‘'t was gebruik en wet... maar ik was jongen onbezonnen... Ik had je woord, en je woord ging mij boven alles... ik wilde je liefde, die je mij uit vrijen wil geschonken hadt, niet koopen door een laffe, gehuichelde vraag.’

Zij wilde antwoorden, doch hij zag haar vastberaden en toch smeekend aan, en viel haar in 't woord:

- ‘Neen, neen, antwoord mij liever niet, Marianne!... Ik ben niet gekomen om te twisten, maar om te zien of ik weer goed kan maken, wat ik bedorven heb...’

- ‘Nu nog?’ Er klonk iets van een spotlach in hare stem.

- ‘Ja, nu nog,’ antwoordde Hanspeer, ‘ik wil oppassen, ik wil voor je werken, ik wil je op de handen dragen...’

Marianne scheen plotseling van gedachte te veranderen. Zij zag hem vorschend aan.

- ‘Is je dat gemeend, Hanspeer?’ vroeg ze.

- ‘Kun je 't nog vragen?’ antwoordde hij.

- ‘Kom dan over een paar dagen terug,’ zei ze kalmer, ‘ik zal me bedenken.’

Het duurde niet lang of het geheele dorp wist, dat Hanspeer Hoenen ging trouwen met Marianneke uit het Nachtpitje. De jongelui lachten, de ouderen schudden nog bedenkelijker het hoofd dan vroeger en de koemeid spuwde voor zijn voeten, zoo dikwijls zij elkander in den weg kwamen. Hanspeer begreep er niets van. Hij was vroolijk en opgeruimd en werkte wel eens zoo vlug als vroeger. Eindelijk riep zijn meester hem alleen.

- ‘Je wilt gaan trouwen, Hanspeer?’

- ‘t Is de meening,’ antwoordde hij.

- ‘Heb je Mijnheer Pastoor er al over gesproken? Niet? Dan zou ik er maar eens heengaan. Hij is eene goede raadsman.’

Hanspeer zag zijn meester verbaasd aan, doch liet zich gezeggen. De oude pastoor was een krasse grijsaard, bemind van oud en jong, al wond hij geen doekjes om de zaak en sloeg zijn woord gewoonlijk den spijker op den kop.

- ‘Mijnheer Pastoor,’ zei Hanspeer, ‘ik wilde gaan trouwen met Marianne Schmeitz.’

De pastoor zette een ernstig gezicht en wendde misnoegd het hoofd om.

- ‘Ja, ik weet het, dat is vuile boter en beroest mes,’ sprak hij kortweg.

- ‘Ik heb gedronken, Mijnheer Pastoor, ik beken 't, maar sinds Marianne terug is - van dien dag af aan heb ik 't gelaten en zal het laten tot aan mijnen dood...’

De pastoor zat een oogenblik in gedachten verzonken.

- ‘En zoudt ge het drinken niet kunnen laten, ook zonder Marianne?’ vroeg hij op goedigen toon.

- ‘Hoe zoo, Mijnheer Pastoor?... Waarom zonder haar?’

Hanspeer beefde aan alle ledematen. Een bang voorgevoel, een onverklaarbare angst doemde in hem op. Met strakken blik keek hij naar den mond van den geestelijke, alsof die zijn eeuwig heil of zijn eeuwige verdoemenis ging spreken.

- ‘Zoudt gij Marianne Schmeitz willen trouwen?’ vroeg de Herder en zag hem lang aan met een blik vol medelijden.

- ‘Wel zeker, Mijnheer Pastoor, wij kennen malkander immers sinds onze jeugd.’

- ‘Ja, ik weet het,’ zeide de grijsaard, ‘en jelui hebt mekaar niet gevonden. Maar ik weet ook waar Marianne geweest is in den vreemde - en ik moet het u zeggen, 't is mijn plicht... Kom hier, mijn zoon, ga dicht, heel dicht naast mij zitten...’

Hij trok Hanspeer op een stoel, nam hem bij de hand en fluisterde toen zoo zacht tegen hem, alsof hij tot zijn biechtkind in den biechtstoel sprak...

Dienzelfden avond laat kwam een troepje vroolijke jongelui uit het Nachtpitje. Buiten vonden zij Hanspeer, die zoo dronken was, dat hij zich aan den muur van het kroegje moest vasthouden. Hij kon geen woord uitbrengen en schuimbekte van woede, terwijl hij den vlammenden blik op de deur hield gericht en zijn mond zich krampachtig bewoog.

Toen Marianne op het rumoer buiten kwam, wilde hij haar aanvallen, doch kon geen voet verzetten. Slechts een vloed van schimp- en smaadwoorden kwam over zijn lippen...

Men nam hem onder den arm en voerde hem met geweld naar het dorp, terwijl Marianne het hoofd schudde en op meewarigen toon uitriep:

- ‘Jasses! jasses! die ongelukkige drank!’

Sinds dien dag loopt Hanspeer weer ‘als een zak’ naast kar en paard en is geregeld dronken.

- ‘Du loeder, du schinaos!’ roept hij, als hij Marianne ziet.

En zij antwoordt:

- ‘Zâtlap! beest!’ en dreigt met de vuist en lacht hem uit.

Het duurde nog eenige jaren en hoe ouder Marianne werd, hoe meer het Nachtpitje achteruit ging. Niemand kwam er meer en zij sloop in 't schemeruur heimelijk het een of ander huis binnen om er een aalmoes te vragen.

Op een kouden morgen in November vond men haar verdronken in de Geul. Niemand wist hoe ze in 't water was geraakt.

Bij de begrafenis gingen slechts een paar buren achter het lijk; hen volgde Hanspeer Hoenen, die zijn haar glad gestreken en zijn beste jas had aangetrokken, als in vroeger jaren op Paaschdag. Toen de beurt aan hem kwam om wat aarde op de kist te werpen en het ‘Rust in vrede’ uit te spreken, bewogen zijn oude lippen zich krampachtig en rolden twee dikke tranen over zijn gelaat.

EMILE SEIPGENS.

Figaro.

X.

Het is merkwaardig, van hoeveel verschillende zijden het eigenaardige talent van Beaumarchais zich bij de beschouwing van zijnen bijna fabelachtigen levensloop aan ons vertoont. Het valt een weinig moeilijk om tegenover zijn bijzonder soort van genie het woord te gebruiken, maar men is geneigd om zijne veelzijdigheid te bewonderen. ‘Ce qui le caractérisait particulièrement’, zegt Gudin in zijne biographie, ‘c'est la faculté de changer d'occupation inopinément et de porter une attention aussi forte, aussi entière sur le nouvel objet qui survenait que celle qu'il avait eue pour l'objet qu'il quittait’. Beaumarchais noemde dat zelf ‘*fermer le tiroir d'une affaire*’. De ‘lade’ van de zaak Rodrigue Hortalez was nog niet eens gesloten, toen Beaumarchais zich weer met alle kracht op eene andere onderneming wierp. We bedoelen de groote uitgave van Voltaire's compleete werken, bekend als de ‘editie van Kehl’. Volgens het prospectus, dat in 1780 verscheen, was zijne eenige bedoeling, ‘om voor den grootsten philosoof en den grootsten dichter, het grootst genie en den grootsten man der eeuw, Voltaire, in eene prachtuitgave van zijne gezamenlijke gedrukte en ongedrukte werken het schoonste litterarisch gedenkteeken op te richten’. Er moge inderdaad vereering voor den ‘patriarche de Ferney’, die kort te voren overleden was, achter geschuild hebben, wanneer we Beaumarchais met zijn gewonen reclametoon eene groote onderneming hooren aankondigen, vragen we ons onwillekeurig eenigszins wantrouwig af, wat zijn eigenlijke drijfveer kan zijn. Volgens Gudin ‘zuiver patriotisme’. Immers Katharina II zou den uitgever Panckouke aangemoedigd

hebben om, ter vermijding van alle moeilijkheden van de zijde der Fransche censuur, in Rusland op hare kosten en onder hare bescherming eene volledige uitgave van Voltaire te bezorgen. Dat plan zou Beaumarchais ter ooren gekomen zijn: ‘jaloux de l'honneur de son pays, (il) ne fut pas plus tôt informé des démarches que faisaient les agents de l'impératrice, qu'il courut à Versailles remontrer au comte de Maurepas quelle honte ce serait pour la France de laisser imprimer chez les Russes les ouvrages, de l'homme qui avait le plus illustré la littérature française’[1)].

Beuchot in de *Préface générale* van zijne uitgave van Voltaire denkt er anders over en vindt een der voornaamste motieven van Beaumarchais in de gedachte, om zijne vijanden en benijders tot zwijgen te brengen, die hem verweten, dat hij zich uitsluitend door eene schaamtelooze exploiteering der Amerikanen en hunne begunstigers zoo fabelachtig verrijkt had.

Hoe het ook zij, geldelijk voordeel bezorgde deze onderneming Beaumarchais niet; wel een hoop verdrietelijkheden en zorgen van allerlei aard. Vooreerst kocht hij van Panckouke, die op 't punt stond bankroet te gaan, voor eene som van 160.000 francs de gezamenlijke gedrukte werken en manuscripten van Voltaire, welke de uitgever deels zelf verzameld had, deels met groote kosten van Mad. Denis, Voltaire's nicht, had weten te verwerven. Daarna werd hij voor 150.000 francs bezitter van de typen van den beroemden Engelschen lettergieter Baskerville. Vervolgens zond hij eenige vakmannen naar Holland om de techniek van de papierfabricage te bestudeeren en kocht drie papiermolens in de Vogeezen. Hij zelf deed zijn best om zoo spoedig mogelijk op de hoogte der zaken te komen: ‘Me voilà obligé d'épeler sur la papeterie, l'imprimerie et la librairie,’ schrijft hij, en zijne drukke correspondentie draagt de bewijzen er van, dat hij niet lang op 't abc van 't vak bleef zitten.

De taak, die hij op zich genomen had, was verre van gemakkelijk. ‘Het kwam er op aan, genoeg koopers en inteekenaars te vinden voor een prachtwerk, dat per exemplaar 365 livres zou kosten; de geschikte persoonlijkheden op te sporen voor het litterarische, zoowel als voor het technische gedeelte der onderneming; bovenal met oordeel de plaats te

1) Gudin, aangehaald bij Loménie.

kiezen, waar de zaak in alle veiligheid kon worden begonnen en voleindigd. Volgens de oorspronkelijke berekening van Beaumarchais zou het geheele werk in 1782 in handen van alle inteekenaars zijn'[1].

Voor de eigenlijke uitgave en de commentaren werden Decroix en Condorcet aangesteld. Beaumarchais' zwager Miron nam de taak op zich van corrector, Restif de la Bretonne zou de drukkerij besturen, maar wilde zich op 't punt van spelling, waaromtrent hij zeer zonderlinge begrippen koesterde[2], niet geven en werd daarom vervangen door den gewezen architect Le Tellier, die voor de taak weinig geschikt was en wiens dwingerig, heerschzuchtig karakter hem later den bijnaam van *le Tyran de Kehl* bezorgde. Het was inderdaad te Kehl, dat de uitgave plaats had, op het grondgebied van Karl Friedrich, markgraaf van Baden, buiten Frankrijk om licht te bevroeden reden en toch in de onmiddellijke nabijheid van Straatsburg. De markgraaf stond bekend als een verklaard voorstander der physiocraten (hij onderhield briefwisseling met Mirabeau père en Dupont de l'Eure), was bevriend met de Fransche filosofen en een der waardigste vertegenwoordigers van wat men 'het verlicht despotisme' heeft genoemd. Beaumarchais trad bij de onderneming niet zelf op den voorgrond, maar stichtte onder den weidschen titel: '*Société philosophique, littéraire et typographique*,' eene maatschappij, die volgens zijne; eigene verzekering ('la société *qui est moi*') uit hem alleen bestond. Hij betitelde zich eenvoudig '*correspondant général*' van deze denkbeeldige vennootschap.

't Had aanvankelijk vrij wat moeite in, om de Badensche regeering tot een octrooi te bewegen, dat 'voor 20 jaar alle tot de vesting Kehl behoorende gebouwen, weiden, velden, bosschen, jacht- en vischrechten tegen eene nader te bepalen pachtsom aan de *Société typographique* afstond en bovendien het privilege verleende voor eene drukkerij, welke vrij zou zijn van alle censuur.' De uitvoerige correspondentie over deze

1) Bettelheim 425.
2) Zeer zonderling inderdaad. Hij *schreef* de meeste zijner romans niet, maar *zette* ze dadelijk bij zijne letterkast. Overigens was niet alleen zijne spelling bijzonder willekeurig, maar had hij ook de gewoonte zijne boeken met verschillende lettersoorten te drukken en bijv. de beschrijvingen, de meest pathetische passages, de karakterteekeningen, enz. met eigenaardige typen te zetten, (*Revue des Deux Mondes*, 1850, III.)

zaak, door Loménie alleen toegelicht uit de papieren van Beaumarchais, kon door Bettelheim ook van den tegenovergestelden kant worden bekeken, doordien hij alle Beaumarchais-papieren in 't archief te Karlsruhe tot zijne beschikking had[1]. Hij komt dan ook op verschillende punten tot andere conclusies dan de Fransche biograaf; de zaken zijn echter over 't geheel van te ondergeschikt belang, om er hier bij stil te staan. Le Tellier veroorzaakte Beaumarchais de meeste moeite[2], Le Tellier, '*der mit seinen Forderungen immer vom Hundertsten ins Tausendste kommt*,' zooals het heet in een brief van den Badenschen Hofraad Herzog. Na veel heen- en weergeschrijf besloot eindelijk de Markgraaf (we geven het stuk grooten-deels weer, omdat het ons doet zien, welk eene kolossale zaak Beaumarchais op de schouders nam), dat:

> 'dem Le Tellier zu seinem vorhabenden Etablissement 1. das Gouvernement, 2. die Füsilierskaserne, 3. das hohle Thor, 4. die Reuter-Kaserne ausser dem darin befindlichen herrschaftlichen Baumaterialien-Magazin und der Werkmeister-Wohnung, 5. zwei Piecen im 3 Stookwerk der Kayserl. Kaserne bis an den Verschlag des evangelischen Geistlichen, 6. die drey Piecen im 3 Stock der Offizierskaserne, 7. die übrigen an den Seidenfabrikanten Fantet verlehnten Zimmer, 8. die an den Handelsmann Schneider verlehnten Casematten, 9. die beiden Pulverthürme, 10. der vom Bierbrauer Greimel in Strassburg benützt werdende Theil der nächst der Reuter-Kaserne gelegenen Casematten auf 20 Jahre dergestalt bestandweise überlassen werden sollen, dass er jede Einrichtung und Unterhaltung derselben, welche nicht durch Blitz oder Wasserschaden verursacht werden, übernehmen und einen jahrlichen Bestandzins von 400 fl. jedoch also entrichten, dass....' enz. enz.

Met betrekking tot het verzoek om eigen werklieden te mogen hebben voor alle onderdeelen der fabricage van de noodige grondstoffen, luidt de beslissing:

1) Beaumarchais-Papiere des grossherzoglichen badischen Landesarchivs. 4 Fascikel (1779-91).
2) Men zie bijv. bij Loménie de brieven van Beaumarchais van 10 Maart 1780 en 21 Maart 1781.

> ‘dass zwei Pensionstische zu veranstalten, auch Buchbinder, Lohund Sämischgerber ingleichen Pergamentmacher nach vorheriger Anzeige beim Amt, doch dergestalt anzunehmen gestattet seyn sollte, dass diese Leute oder deren Familien weder auf das Kehler Bürgerrecht, noch auf Unterstützung aus öffentlichen Fonds Anspruch, sondern in gesunden und kranken Tagen der Gesellschaft zur Last fallen. Kehler Bürger als Professionisten sollen gleichfalls, wenn sie für die Gesellschaft arbeiten, die Freiheiten geniessen, doch nur, wenn sie ausschliesslich für die Gesellschaft arbeiten. Mit der Bitte wegen Freigebung anderer Handwerker, als Mezger, Bäcker, Schneider und Schlosser, ebenso als die suchende Erlaubniss zur Errichtung eines besonderen Wirthshauses wird Le Tellier gänzlich von der Hand gewiesen; heimliche Arbeiten der zur Gesellschaft des Le Tellier gehörigen erlaubten Professionisten für andere Leute als zur besagten Gesellschaft seien zu confisciren.’

Men bemerkt hieruit, dat Kehl stond veranderd te worden in eene kolonie van Z.M. Pierre Augustin, die niet alleen hare eigen drukkers en zetters, haar eigen papier- en perkament-fabrikanten, maar zelfs haar eigen slagers, bakkers en kleermakers zou gehad hebben[1)], indien niet de Markgraaf gehoor had gegeven aan de klachten zijner onderdanen en aan de heerschzucht van Beaumarchais' ‘stadhouder’ Le Tellier perken had gezet. Een schrijven van Strobl, ‘Amtmann’ van Kehl, had het Badensche gouvernement trouwens voorzichtigheid aangeraden en de nadeelen in 't licht gesteld, die voor de inwoners van Kehl uit de privilegiën, welke Beaumarchais eischte, zouden kunnen voortvloeien.

Het is er echter verre vandaan, dat de ‘tiran van Kehl’ zich op den duur naar de gemaakte bepalingen zou geschikt hebben, en meer dan eens kwam het tot dadelijkheden tusschen de Fransche kolonie en de eerzame burgers van Kehl, die zich in hunne rechten gekrenkt, in hunne nering benadeeld vonden. Beaumarchais schreef dan ook 21 Mei 1781 aan Le Tellier: ‘Figurez-vous que je n'ai pas reçu une seule lettre, depuis que vous vous mêlez du Voltaire, qui ne m'apporte un reproche

1) In 1784 bedroeg het getal kolonisten 157 (78 zetters, 14 lettergieters, 50 vrouwen en kinderen in de papierfabriek, 10 bedienden en 5 klerken).

sur vous, soit qu'elle vienne de Paris ou de Londres, ou des Deux-Ponts, ou de Kehl!'[1)]

Dit waren echter niet de eenige onaangenaamheden, die de nieuwe onderneming aan Beaumarchais berokkende. Voltaire had te veel vijanden, dan dat men ongehinderd eene compleete uitgave van zijne werken, ware het ook buiten Frankrijk, zou hebben laten verschijnen. We zijn niet van plan uitvoerig in eene beschouwing te treden van de wijze, waarop er tegen Beaumarchais' onderneming gekuipt en openlijk gewerkt werd. Maar we kunnen den lust niet weerstaan, om een enkel woord te zeggen naar aanleiding van de 'verontwaardiging' van den beruchten Rohan, kardinaal-bisschop van Straatsburg, wiens bekende rol in de geschiedenis de vrees voor 't zieleheil zijner kudde in een hoogst belachelijk daglicht stelt.

De brief, dien hij schrijft aan Karl Friedrich en waarvan we hier den aanhef laten volgen, is voor de dupe van Cagliostro, voor den held van het halssnoer, inderdaad allerkoddigst:

***Mon Prince*,**

> 'Je ne puis voir sans peine et sans un vif regret l'impression des oeuvres que l'on attribue à feu M. de Voltaire; c'est une masse de venin et de corruption que sous ce prétexte on se prépare à répandre et cette dangereuse et eruelle collection s'imprime à Kehl et Kehl est dans mon Diocèse et votre souveraineté. Nos intérêts se trouvent réunis. *Si la Religion attaquée doit exciter mon zèle, si le mal que cette attaque peut faire aux hommes m'allarme et m'afflige*, cette Religion est essentiellement la même et pour votre Altesse et pour moi. *Le Bien du Peuple est notre désir commun!!!*....'

Rohan dreigde zelfs met eene aanklacht bij den Keizer. Maar de markgraaf liet zich door zijn '*très affectionné serviteur et cousin*' niet bang maken en antwoordde kort en waardig:

> 'dass er seine Regentenpflichten durch volle 35 Jahre so sorgsam erfüllt habe, dass sein hochwürdiger Cousin gar nicht die Besorgniss habe hegen brauchen, dass er, der Markgraf, sie gelegentlich der Kehler Druckerei ausser Acht gelassen. In Betreff seiner zweiten Bemerking (de aanklacht wordt bedoeld) müsse er seine Eminenz

1) Uit den brief bij Loménie.

> im Vertrauen versicheren, dass *ein Vorhaben* der Art der deutschen Reichsverfassung vollständig zuwider sei und deshalb von vornherein keine Aussicht auf den geringsten Erfolg habe.'

De toenmalige keizer was trouwens Jozef II, van wien de Badener autoriteiten zeer goed wisten, dat

> 'Ihro kaiserliche Majestät die Beschrenkung der Pressfreiheit als einen Eingriff in die Rechte der Menschheit verabscheuten und *es als ein Hinderniss der Aufklärung der Nationen betrachten*, wenn man alles so genau nehmen und nichts gelten lassen wolle, was etwa dem oder jenem aus Neid oder Privatabsichten ärgerlich und anstössig scheinen und folglich als nicht zu erlauben vorkommen möchte'[1)].

Dat Beaumarchais ook allerlei moeilijkheden had met inteekenaars, die ontevreden waren over den loop der uitgave, kan blijken uit onderscheidene brieven, die Loménie geeft. Overigens schijnt hij zoo spoedig mogelijk aan zijne verplichtingen voldaan te hebben, ofschoon een in die dagen verschenen pamflet tegen de *Société typographique* het '*Promettre est un et tenir un autre*' van La Fontaine toepast op de Kehler uitgave van Voltaire en in dien geest het prospectus punt voor punt onder handen neemt. Aan reclame liet Beaumarchais het in alle mogelijke buitenlandsche bladen niet ontbreken en - onze Figaro had inderdaad verdiend in de negentiende eeuw te leven - hij verbond zelfs eene loterij aan de inteekening. Een fonds van 200.000 francs werd bestemd tot 400 prijzen voor de eerste 4000 inteekenaren. De loterij trok op de bepaalde tijden, ofschoon het getal van 4000 inteekenaars nooit werd bereikt.

De ontevredenheid tegen de dwingelandij van Le Tellier werd ten laatste in Kehl zoo groot, dat in 1782 de 'Amtmann' Strobl versterking aanvroeg van zijne ontoereikende politiemacht. In 't begin van het volgende jaar werd hij vervangen door De La Hague, een man van een geheel ander karakter, die echter evenmin het succes der onderneming vermocht te verzekeren. De Franschen hielden zich aan de tot nog toe be-

1) Deze citaten zijn alle uit de stukken van 't Karlsruher archief, die voorkomen bij Bettelheim.

staande goedkoopere uitgaven; de Duitschers kochten eveneens tot veel geringeren prijs den nadruk van Ettinger te Gotha. Bovendien had Beaumarchais met allerlei onvoorziene omstandigheden te worstelen. Zoodra bijv. Katharina II vernam, dat ‘Figaro’ in 't bezit was van hare brieven aan Voltaire, was ze woedend over de onbeschaamdheid om hare correspondentie zonder hare toestemming publiek te maken. Het deel, waarin ze stonden, was reeds afgedrukt; maar ze bracht door middel van Grimm hare klachten voor Lodewijk XVI: 412.000 bladzijden moesten met opoffering van 15000 francs deels vernietigd, deels herdrukt worden.

Meer en meer wendde Beaumarchais zijne aandacht af van de groote onderneming, die uit finantieel oogpunt als volkomen mislukt te beschouwen was. In 1791 werd het contract tusschen de *Société typographique* en den Markgraaf van Baden vernietigd verklaard.

XI.

Le Sage was, gelijk men weet, geen vriend van de tooneelspelers. In zijn Gil Blas geeft hij daarvan de duidelijke bewijzen. 't Is mogelijk, dat de schrijver van *Turcaret*, die het aan de acteurs van de Comédie-Française weet, dat zijn stuk niet meer dan zeven opvoeringen beleefde, na dien tijd op het punt van tooneelspelers wat al te kitteloorig was en overdreef; maar zeker is het, dat in de achttiende eeuw, althans van den finantieelen kant bekeken, de verhouding der tooneelschrijvers tegenover de acteurs in 't algemeen en in 't bijzonder tegenover de sociétaires der Comédie-Française hoogst ongunstig was[1]. Eerst de wetgevers der Revolutie lieten aan den geestelijken eigendom alle recht wedervaren en maakten een einde aan het monopolie van ‘Molière's Huis.’ Vóór dien tijd echter had ook reeds onze alzijdige Figaro eene campagne tegen de dwingelandij der acteurs geopend, waarbij hij moest ondervinden, dat deze heeren nog altijd gelijk in Molière's tijd ‘d'étranges animaux à conduire’ waren.

Deze zaak is zeker eene van die, waarbij zijn eigenbelang

1) Bijzonderheden voor zoover betreft de 17e en 't begin der 18e eeuw vindt men o.a. in Eugène Despois, le Théâtre français sous Louis XIV, met name in het hoofdstuk ‘Droits d'auteur au théâtre,’ pag. 189 v.v.

het minst in het spel was en waarbij hij in een zeer gunstig daglicht verschijnt. Na de overwinning bij La Grenade toch beschikte Beaumarchais over een jaarlijksch inkomen van 100 à 150 duizend francs. Zijne eerste drama's had hij geheel belangeloos aan de Comédie geschonken en de opbrengst van zijn ‘Barbier’ voor liefdadige doeleinden bestemd. Men kan hem dus niet van zucht naar materiëele winst beschuldigen en ditmaal mag men gerust zijne verzekering aannemen, wanneer hij in zijne circulaire aan de verschillende dramatische schrijvers, die hij tot eene gemeenschappelijke campagne tracht te bewegen, schrijft:

> ‘Une des choses, monsieur, qui me paraît le plus s'opposer aux progrès des lettres est la multitude de dégoûts dont les auteurs dramatiques sont abreuvés au Théâtre-Français, parmi lesquels celui de voir leur intérêt toujours compromis dans la rédaction des comptes n'est pas le moins grave à mes yeux.
> Frappé longtemps de cette idée, *l'amour de la justice et des lettres* m'a fait prendre enfin le parti d'exiger personnellement des comédiens nu compte exact et rigoureux de ee qui me revient pour le *Barbier de Séville*, la plus légère des productions dramatiques à la vérité; mais le moindre titre est bon quand on ne veut que justice’.....

Moet men zich er niet over verbazen, dat Beaumarchais juist in de jaren 1774-1784, gedurende welke hij overstelpt is met zaken: zijne processen te Parijs en te Aix, zijne bezigheden als geheim agent, zijne firma Rodrigue Hortalez, zijn Kehler Voltaire-editie, - nog tijd vindt, om zich ernstig bezig te houden met pogingen om den grond te leggen voor eene vereeniging als die, welke later door Scribe is opgericht en tegenwoordig onder den naam van *Société des auteurs dramatiques* zulk eenen grooten invloed uitoefent, dat men zeggen kan, dat in de negentiende eeuw de rollen geheel omgekeerd zijn?

Het is van algemeene bekendheid, dat de mannen van de pen in den regel niet de beste financiers zijn. Die van de achttiende eeuw - niet alle trouwens, adres aan Voltaire! - hadden een rekenmeester als Figaro noodig, om hun de oogen

te openen en voor hunne belangen in het strijdperk te treden. Beaumarchais heeft later becijferd, dat de sociétaires van de Comédie-Française in dien tijd, toen het tooneel voor de Parijzenaars tot eene passie geworden was, jaarlijks een inkomen maakten van 25 à 27 duizend francs ieder, terwijl het gemiddelde tantième voor een' schrijver 1650 francs bedroeg. De acteurs verdienden jaar in jaar uit acht à negenhonderd duizend francs, terwijl alle tooneeldichters gezamenlijk hoogstens 37,802 livres kregen. Beaumarchais was niet de eerste, die zich tegen de bestaande toestanden verzette. Verschillende schrijvers van naam schreven liever voor de kermistheaters of voor het Théâtre italien, die beter betaalden. Maar ieder kon geen vaudevilles of opera's schrijven en de treurspeldichters en blijspelschrijvers waren wel genoodzaakt voortdurend bij de deuren van het Théâtre-Français aan te kloppen. Daardoor werd de overmoed van de sociétaires steeds grooter. Toen Louvay de la Saussaye in 1776 *la Journée lacédémonienne* had laten opvoeren en zijn tantième eischte, verraste men hem met eene rekening, waarbij hij aan de tooneelspelers, in plaats van iets te ontvangen, nog '101 livres 8 sous 8 deniers' te betalen had[1)]. Hij bracht, evenals Palissot, Mercier en anderen, zijne zaak voor de rechtbank der publieke opinie. Ook Voltaire, Sedaine, La Harpe, Cailhava kwamen telkens voor den dag met den eisch om een tweeden schouwburg. Maar eerst toen Beaumarchais zich met de zaak bemoeide, begon ze ernst te worden.

Toen de eerste pamfletten van Palissot c.s. verschenen, had de hertog de Richelieu Beaumarchais opgedragen, de quaestie nauwkeurig te bestudeeren en hem alle oudere en nieuwere verordeningen omtrent de Comédie-Française ter inzage gegeven, hem tevens van een aanbevelingsbrief voorziende, om van de auteurs inzage hunner boeken te verkrijgen[2)]. Deze hadden Beaumarchais kortweg afgewezen en Figaro wachtte daarop zijn tijd af, zorg dragende intusschen de geschiedenis van het

1) Loménie.

2) De Comédie-Française werd bestuurd door de 4 '*premiers gentilshommes de la chambre du roi*,' die er zich echter weinig aan gelegen lieten liggen, behalve Richelien en Duras, welke zich nu en dan met de zaak bemoeiden, '*à cause*, zooals Loménie ondeugend zegt, *de certains agréments qui y étaient attachés et qui les rendaient naturellement fort disposés à donner raison aux acteurs contre les auteurs*.' Nadere bijzonderheden bij Despois en bij Robiquet, *Theveneau de Morande*, 121 v.v.

‘tantième’ in Frankrijk nauwkeurig na te gaan. Om den toestand zoo kort mogelijk te schetsen, vermelden wij hier, dat een dramatisch schrijver alle rechten op zijn stuk[1)] verloor, zoodra de entréegelden beneden een zeker minimum bleven. 't Spreekt van zelf, dat de tooneelspelers zelven daartoe veel konden bijdragen, door het stuk te geven op dagen, waarop de toeschouwers, wegens andere feestelijkheden bijv., schaarsch waren. Iets dergelijks wilden ze doen met den *Barbier*, toen deze 31-maal met succes was opgevoerd. Maar nu kwam Beaumarchais uit zijn hoek en legde hun het vuur zóó na aan de schenen, dat ze voor den dag kwamen met 4500 francs als honorarium voor den schrijver, die deze echter weigerde aan te nemen, zoolang ze hem niet anders dan een ‘*cole mal taillée*’ voorlegden. De quaestie stond eene rechtszaak te worden, toen de hertog de Duras Beaumarchais voorstelde, of hij het niet beter vond langs vreedzamen weg mede te werken tot het in 't leven roepen van eene nieuwe regeling van het ‘tantième,’ waartoe deze zich volgaarne leende, mits hij niet alleen eenige dramatische schrijvers van naam - gelijk Duras wilde - maar alle confraters om hunne medewerking mocht verzoeken. En zoo geschiedde het; Beaumarchais verzond de boven reeds vermelde circulaire, die sloot met de woorden:

> ‘si vous voulez me faire l'honneur d'agréer ma soupe jeudi prochain, j'espère vous convaincre, ainsi que M.M. les auteurs dramatiques à la suite desquels je m'honore de marcher, que le moindre des gens de lettres n'en sera pas moins en toute occasion le plus zélé défenseur des intérêts de ceux qui les cultivent.’

Nu bleek echter, dat de schrijvers soms even ‘wonderlijke dieren’ zijn als de tooneelspelers en dat er een knap man toe noodig was, om ze onder één hoed te vangen. We zullen hierover niet in bijzonderheden treden, daar de gansche zaak bij Loménie uitvoerig is behandeld. Ze is overigens niet een van de minst belangwekkende gedeelten van de historie; de één, zooals La Harpe, wil wel graag komen, maar schrijft:

1) Een negende van de opbrengst, dat echter nog op alle mogelijke wijzen beknibbeld werd. Was het een stuk in drie bedrijven, dan kreeg de auteur maar een twaalfde

‘Je dois vous prévenir que si par hasard M. Sauvigny devait s'y trouver ou bien M. Dorat[1)], je ne m'y trouverais pas. Vous connaissez trop le monde pour m'aboucher avec mes ennemis déclarés.’

Een ander, zooals Collé, vertelt, dat hij is ‘vieux et dégoûté jusqu' à la nausée de cette chère troupe royale:

‘De tous ces gens-là
J'en ai jusque là,’

en dat hij dus geen plan heeft te komen. Eveneens Diderot: ‘Permettez que je m' en tienne à faire des voeux pour votre succès’.....

Velen echter (23) voldeden aan de oproeping van Beaumarchais en benoemden eene permanente commissie, om hunne belangen te behartigen, bestaande uit Beaumarchais, Marmontel[2)], Sedaine en Saurin aîné.

1) De vijandschap tusschen La Harpe en Dorat vindt men uitvoerig behandeld in het nieuwste, zeer belangrijke werk van Desnoiresterres: ‘Le Chevalier Dorat et les poètes légers au 18me siècle.’ (Paris, Perrin et Cie, 1887.) Wil men geheel billijk zijn tegenover Beaumarchais, dan mag men niet vergeten te vermelden, dat hij alles behalve ongevoelig was voor het lijden van anderen en Dorat o.a. had alle reden om hem dankbaar te zijn. Toen deze dichter, een der meest gevierde van de talrijke ‘poètes de ruelles’ van de tweede helft der 18e eeuw, maar een zeer onhandig financier, gelijk zoovele zijner tijdgenooten en confraters, tengevolge van verschillende omstandigheden aan lager wal was geraakt, kwam Beaumarchais, die hem slechts weinig kende (Loménie II, 261 v.v.), Dorat edelmoedig te hulp. Men vindt de bijzonderheden bij Desnoiresterres, die naar aanleiding daarvan o.a. zegt (p. 354 v.v.): ‘L'alliage ne se mêle que trop à l'or pur dans l'existence agitée de l'auteur des Mémoires et, tout récemment, des documents, enfouis dans des archives étrangères et que l'indiscrète érudition en a fait sortir (dit ziet op den arbeid van Bettelheim), nous ont révélé un Beaumarchais pen édifiant et même fort peu estimable. Nous n'avons pas à discuter des pièces indiscutables, et nous nous inclinerons, sans résistance, devant l'authenticité des faits. Ce sont des faits aussi que nous allons citer, des faits dont il n'y a pas à contester la réalité, et qui sont tout à l'honneur de cet être complexe, qui ne manquait ni de générosité, ni d'entrailles....’
2) Marmontel, die er toch ook bij profiteerde, is niet bijzonder erkentelijk voor hetgeen Beaumarchais in dezen deed. In zijne bekende *Mémoires* - soms weinig stichtelijk, ofschoon hij ze voor zijne kinderen schreef! - ignoreert hij zijne betrekkingen met Beaumarchais geheel met al de voornaamheid van een schrijver, die zich groot gevoelde, wat het nageslacht niet volkomen met hem eens is. In ieder geval kan er uit blijken, dat de kennis met Beaumarchais niet als voornaam en aanbevelenswaardig werd beschouwd.

Beaumarchais toog onmiddellijk aan den arbeid, maar vond weldra, dat de wind aan het hof uit eenen anderen hoek woei en Duras zijn best deed, om de zaak op de lange baan te schuiven. Onze schrijver gaf echter niet gemakkelijk op, wat hij eenmaal begonnen had, en toen de koning den 4den Sept. 1779 aan de vertegenwoordigers der dramatische schrijvers liet weten, dat hij van eene nieuwe regeling van het tantième niet wilde hooren en zij, als ze grieven hadden tegen de tooneelspelers, den gewonen rechtsweg konden bewandelen, gaf B. duidelijk te kennen, dat zij daartoe dan ook inderdaad besloten waren. Dat werkte. De intendant La Ferté gaf Beaumarchais een volledig inzicht in de boeken der Comédie van de laatste driejaren. Men was werkelijk bang voor Figaro[1]. Het spreekt van zelf, dat hij zich dadelijk nauwkeurig op de hoogte stelde van alle bijzonderheden en daarbij tot de ontdekking kwam, dat de tooneelschrijvers voortdurend waren beetgenomen. De tooneelisten moesten wel tot een vergelijk komen, dat echter onmiddellijk van hunne zijde weer geschonden werd. Ze spaarden zelfs tegenover Beaumarchais den laster niet en strooiden het gerucht uit, dat hij al zijne collega's had beet gehad en in zijn eigen belang een' afzonderlijken vrede met de Comédie had gesloten. Een nieuw verdrag was het gevolg van Beaumarchais' onvermoeide pogingen.

Nieuwe chicanes volgden van de zijde der tooneelspelers. Den 9den December 1780 eindelijk verklaarde een besluit van den Staatsraad, dat de dramatische schrijvers voortaan 1/7 als tantième zouden genieten. Omtrent den eigendom van een stuk en 't vervallen van 't auteursrecht werden bepalingen gemaakt, schijnbaar voordeeliger dan de vroegere, maar inderdaad niet veel beter.

Beaumarchais had daarmede zijn pleit dus maar half gewonnen.

Eerst in 1791 erkende de Nationale Vergadering het eigendomsrecht der schrijvers en bepaalde, dat geen werk van een levend auteur op een openbaar tooneel kon worden opgevoerd,

1) Dit blijkt o.a. duidelijk uit een brief van den advocaat Jobinean, die de Comédie wel gaarne wilde dienen, ‘mais je ne veux pas m'exposer aux plaisanteries de M. Beaumarchais, qui dans toutes ses affaires laisse le fond de la chose et se jette dans les détails toujours bons pour lui et qui donnent matière à faire rire. Il y a trois ans qu'il nous menace de faire un mémoire et soyez sur qu'il fera sauter au bout de sa plume comme des pantins tous les cómediens, les Menus (de intendanten) et même les gentilshommes de la Chambre (4 Sept. 1779). [*Théâtre compl.* II, 57, I.]

zonder formeele toestemming van den schrijver. Beaumarchais had tot die beslissing veel bijgedragen. Hoe voordeelig zijne houding in deze gansche quaestie ook uitkomt, men heeft hem er toch eene grieve van gemaakt, dat hij de finantiën in de kunst heeft gemengd, en met name Sainte-Beuve[1] verwijt hem, dat hij er toe bijgedragen heeft '*à développer l'industrialisme en littérature*.'

In dezen kan men, dunkt mij, volkomen meegaan met Loménie, waar hij zegt: 'Beaumarchais heeft gemeend, dat onder de bescherming van billijker wetten en ten gevolge van meer gemakkelijkheid in de middelen, om zich met het publiek in betrekking te stellen, het beroep van letterkundige een onafhankelijk beroep zou kunnen worden, dat een bestaan opleverde, gelijk zoovele andere, en dus in staat was zoo niet rijkdommen dan toch een onbezorgd leven te verschaffen aan hem, die het met eerlijkheid en talent uitoefende.' Uit dat oogpunt had Beaumarchais volkomen gelijk; hij was zijn tijd vooruit, hij bracht eene stoute meening voor den dag - eene meening, die trouwens in onze dagen eene onbetwiste waarheid is geworden -, toen hij in 1780 aan den Hertog de Duras schreef: 'Il vaut mieux suivant moi, qu'un homme de lettres vive honnêtement du fruit avoué de ses ouvrages que de courir après des places ou des pensions qu'il peut mendier longtemps sans les arracher.' Karakteristiek blijft het in ieder geval, dat juist *Figaro* den handschoen opnam in deze zaak.

XII.

Indien het in ons plan lag, uitvoerig over Beaumarchais als tooneelschrijver te handelen, zouden wij thans eene der belangrijkste episoden uit zijn leven onderhanden moeten nemen: de opvoering van *la Folle journée, ou le mariage de Figaro*, waarvan hij ergens zegt: 'j'ai dû vaincre lions et tigres pour faire jouer (cette) comédie'[2]. Ze zou ons bovendien overvloedig stof geven, om Beaumarchais in alle kracht van zijn talent voor reclame te leeren kennen en dus volkomen passen in het kader, dat we ons hebben voorgeschreven. Maar aangezien de Figaro-litteratuur zoo uitgebreid is, dat over deze zaak niets

1) *Portraits contemporains*, II, 447 (De la littérature industrielle).
2) Brief van 6 Maart 1785.

meer in het midden is te brengen, zullen we ons onthouden en onmiddellijk overgaan tot het behandelen van Beaumarchais' laatste levensjaren. Ze waren geen jaren van kalme rust. Trouwens die kende hij niet: ‘J'ai besoin de me reposer’, schrijft hij in zijn *Mémoire en réponse au libelle diffamatoire signe Guillaume Kornmann*, - ‘j'ai besoin de me reposer; non dans l'inaction, je ne le puis; mais dans le changement d'occupation; c'est ma vie.’ Het is merkwaardig te zien, hoe Beaumarchais, nadat hij een vermogend man was geworden, met allerlei soort van zaken lastig gevallen werd en er zich ook mee bezig hield. Loménie deelt den inhoud mede van ééne enkele doos papieren, die hij onder de nagelaten paperassen van Beaumarchais vond. Hij is te curieus en te teekenend, om er hier geen gewag van te maken:

> ‘Projet d'emprunt pour M. le duc de Chartres. 1784. - Copie des lettres patentes qui autorisent M. le duc de Choiseul à emprunter 400.000 fr. 1783. - Projet d'un cours universel de législation criminelle - Observation sur le moyen d'acquérir des terrains au Scioto. - Mémoire pour les propriétaires associés de l'enclos des Quinze-Vingts. - Notes sur l'existence civile des protestants en France. - Projet d'un emprunt également utile au roi et au public. - Prospectus d'un moulin à établir à Harfleur. - Projet de commerce de l'Inde par l'isthme de Suez. - Mémoires sur la conversion de la tourbe en charbon et avantages de cette découverte. - Mémoires tendant à donner au roi vingt vaisseaux de ligne et douze frégates pour servir à convoyer le commerce avec les colonies. - Mémoires sur la plantation de la rhubarbe. - Prospectus d'une opération de finance ou emprunt couvert en forme de loterie d'état. - Projet d'un bureau d'échange et d'une caisse d'accumulation. - Projet d'un pont à l'Arsenal.....’

Eene zonderlinge nalatenschap inderdaad voor een letterkundige. Trouwens we weten, hoe Beaumarchais zelf over zijn auteurschap dacht, althans voorgaf te denken, want er ligt in zijne bekentenis wel wat nederige hoogmoed: ‘Je ne suis pas auteur; je n'ai pas eu le temps de le devenir, ayant toujours été *trop sérieusement occupé*.....’

Eindelijk was dan de droom zijner jeugd verwezenlijkt: hij had zich in de finantieele wereld eene positie veroverd, niet ongelijk aan die van zijnen meester Paris-Duverney. Jammer maar, dat hem de voorzichtigheid en de tact ontbraken van dien financier. Terwijl Duverney in het bewustzijn van zijnen invloed bij voorkeur kalm zijne dagen sleet in de landelijke eenzaamheid, werd onze Figaro door zijne zucht tot reclame en zijne ijdelheid gedreven tot een luidruchtig pronken met zijne schatten. We hebben elders reeds gesproken over de prachtige woning, die hij zich liet bouwen tegenover de Bastille. Men begrijpt, dat hij zich daardoor tal van benijders verwekte, die niet karig waren met het uitstrooien van allerlei lasterlijke geruchten over de herkomsten van zijne rijkdommen. De groote hoop, steeds gewillig, om het ergste te gelooven, beschouwde hem voortdurend met minder achting, al zocht Beaumarchais ook door verschillende openlijke bewijzen van weldadigheid de antipathieën, die hij had opgewekt, te verzachten. In de jaren 1784-89 zagen tegen Beaumarchais bijna evenveel satirieke geschriften en verzen het licht als tegen den meest gehaten der ministers[1]. Rivarol, Champcenetz, Lauraguais, de geestigste, 'faiseurs de bon mots' van die dagen, vervolgden hem met zijne eigene wapenen[2]. Het eene epigram volgde op het andere, 'schimpschriften, brochures, memories begeleidden hem voortaan bij iedere nieuwe onderneming op 't gebied van kunst of industrie.' Wat het ergste was: Beaumarchais werd er zelf niet beter op; zijn oude humor liet hem dikwijls in den steek en zijne verweerschriften misten den tintelenden geest, waarmede hij vroeger de lachers op zijne zijde had gebracht. Hij stond weerloos tegenover het jongere geslacht: 'hij, een echte zoon van den tijd der Régence, begreep den nieuwen tijd, de nieuwe mannen niet meer, die voor 't eerst in de gedaante van niemand minder dan Mirabeau tegen hem in 't strijdperk traden'[3].

Inderdaad heeft Beaumarchais in dezen tijd een pennestrijd

1) Voor de kennis der satirieke volkspoëzie in de 18e eeuw is zeer merkwaardig de *Chansonnier historique*, een der belangrijke uitgaven van de firma Quantin, waarvan elders sprake was. Men zie ook *La Correspondance de Grimm.* (éd. Taschereau XIII, 372 v.v.)

2) Van Rivarol is bijv. 't bekende woord: 'Son nom a toute la vogue d'un pont-neuf.' (*Champfort et Rivarol*, Oeuvres choisies, Ed. *Dentu*. 274.)

3) Bettelheim, 514.

met Mirabeau gevoerd, waarin hij het onderspit moest delven. ‘De vos ging voor den leeuw uit den weg,’ zooals men 't eigenaardig heeft uitgedrukt.

In 1777 hadden de gebroeders Perrier concessie gekregen, om met de door hen in Frankrijk ingevoerde stoompompen het Seine-water in een reservoir te Chaillot op te pompen, om het vandaar, gefiltreerd, aan gansch Parijs te bezorgen door middel eener waterleiding. De aandeelen van de *Compagnie des Eaux de Paris*, zooals de door hen opgerichte maatschappij gedoopt was, werden door verschillende finantieele kunstgrepen - ze waren à 1200 fr. uitgegeven - tegen 1785 opgedreven tot 3600 fr. Natuurlijk zat Beaumarchais ook in de zaak. Mirabeau, die toenmaals in connectie stond met het bankiershuis Panchaud *&* Clavière en ijverde tegen alle ‘agiotage’, kwam voor den dag met eene brochure, waarin hij de mannen van de waterleiding en hunne speculatiën aanviel[1)]. Beaumarchais beantwoordde hem inderdaad met groote handigheid en zaakkennis, maar kon natuurlijk niet nalaten bot te vieren aan zijne oude zucht tot een ‘calembour’ en, de brochures van Mirabeau met de philippica's vergelijkende, doopte hij ze ‘mirabelles.’ Erger was, dat hij de goede trouw en de onbaatzuchtige bedoelingen van Mirabeau in twijfel trok. Het antwoord van Mirabeau was zeer kras en eindigde met de woorden: ‘Ik sluit deze onaangename polemiek, *waarvan gij de nawerking nog lang zult ondervinden*, met u eenen wezenlijk heilzamen raad te geven: streef er voortaan slechts naar, vergeten te worden.’

Beaumarchais heeft nooit op dit schrijven geantwoord, wat hem natuurlijk in het oog der menigte als overwonnen deed voorkomen. Of het waar is, dat de gansche twist voortgeko-

1) Loménie zegt: ‘Mirabeau se trouvait alors à Paris au sortir des prisons où il avait traîné son oragense jeunesse, n'étant guère connu encore que par son ouvrage sur les *lettres de cachet* et par le scandale de ses procès et de ses amours. Pauvre, pressé de mille besoins de luxe il rôdait à travers cette société en décadence, *sicut leo rugiens quaerens quem devoret*, ou, si l'on aime mieux, comme un chevalier errant cherchant aventures et coups de lance’ - Eene droevige teekening, waarvan, helaas, niets anders kan gezegd worden, dan dat ze waar is. En toch heeft Bettelheim gelijk, als hij beweert: ‘Hier gähnt die unüberbrückbare Kluft zwischen zwei Weltanschauungen: Mirabeau, gewiss kein Mustermensch, aber auch niemals ein Tugendheuchler, dient vor Allem seinem Volk und seinen Ideen; Beaumarchais dagegen, der immer seine Opferwilligkeit für das Gemeinwohl im Munde führt, denkt stets nur au sich und sein Privatvortheil.’

men was uit de weigering van Beaumarchais, om Mirabeau eene aanzienlijke som gelds te leenen, is moeilijk meer uit te maken. Hij verzekerde het meer dan eens onder vier oogen. Maar de publieke opinie stoorde zich daar niet aan bij haar oordeel. Wat Mirabeau aan Figaro voorspeld had, gebeurde: hij genas niet weer van de wonden, die hem in zijnen strijd over de *Eaux de Paris* waren toegebracht.

In 1786 huwde Beaumarchais, wiens tweede vrouw sinds lang overleden was, voor de derde maal met Marie-Thérèse-Emilie Willermawlaz. Ze had hem reeds vroeger eene dochter geschonken, die daardoor gewettigd werd. Terzelfder tijd bereidde hij de opvoering voor van zijne opera *Tarare*, waarvoor Salieri, een geliefd leerling van Glück, de muziek geschreven had. Maar te midden der repetitie, eenige weken vóór de eerste opvoering, werd Beaumarchais, evenals vóór de première van zijn *Barbier*, in een schandaal-proces betrokken, dat zijnen naam weer alle ‘vogue’ gaf van een ‘pont-neuf’, om met Rivarol te spreken.

In 't voorjaar van 1787 verscheen namelijk een ‘*Mémoire sur une question d'adultère, de séduction et de diffamation pour le Sieur Kornmann contre la Dame Kornmann son épouse; le sieur Daudet de Jossan; le sieur Pierre Augustin Caron de Beaumarchais et M. Le Noir, conseiller d'état et ancien lieutenant-général de police*’, dat door geheel Frankrijk een buitengewonen opgang maakte en waarvan binnen een paar jaren in Europa en Amerika ongeveer 100.000 exemplaren verspreid werden. Het lust ons niet, de gansche geschiedenis van het echtpaar Kornmann hier te verhalen, die opnieuw een staaltje geeft van de eigenaardige maatschappelijke toestanden van den tijd en waaruit alleen blijken kan, dat man en vrouw beide schuld hadden, 't Zij genoeg, wanneer we vermelden, dat Beaumarchais indertijd (1781), gedreven door welk beginsel dan ook - we willen aannemen, dat het alleen een soort ridderlijk gevoel geweest is voor de in zijne oogen verdrukte onschuld -, den handschoen voor de vrouw opgenomen had. Dit was geschied op aandrang van zijne vrienden, den Prins en de Prinses van Nassau-Siegen, een allerzonderlingst echtpaar, of juister ‘paar’; want de prinses was eene Poolsche, die van haren man gescheiden was en dus in Frankrijk geen tweede huwelijk kon aangaan, hoeveel moeite vriend Pierre Augustin bij den aartsbisschop van Parijs daarvoor ook deed. De Prins

zelf was het type van een ‘panier-percé’ en vond in gevallen van nood meer dan eens een helper in Beaumarchais, die echter volgens de lezing van Bettelheim een minder onbaatzuchtig vriend was, dan men uit hetgeen Loménie omtrent hunne verhouding mededeelt, zou opmaken. De prins van Nassau-Siegen, wiens legitimiteit in Duitschland in twijfel getrokken werd, had zich in Frankrijk in zijnen rang erkend gezien en bracht dan ook het grootste deel van zijn leven in dat land door. Zijne dapperheid werd slechts geëvenaard door zijne schulden.

In 1766 ontkwam hij aan zijne schuldeischers, door met Bougainville de bekende reis om de wereld mee te maken. Na zijne terugkomst leefde hij te Parijs op grooten voet, ontving bij zich aan huis de Economisten en Beaumarchais en liet zich door deze raadgevers verleiden tot de meest avontuurlijke speculaties tot herstel zijner finantiën. Door bemiddeling van Maurepas liet hij zich erkennen als koning van Juida, een onbekend land op de kust van Afrika, en Beaumarchais bood zich dadelijk aan, om den nieuwen souverein de noodige schepen te leveren. De koning van Frankrijk had inderdaad den Prins volmacht verleend, om in Frankrijk troepen te werven, officierspatenten te verleenen, enz. Nassau-Siegen had onverwijld een groot-kanselier, een groot-maarschalk en een groot-schatmeester benoemd en aan de deur van zijn hôtel laten aanplakken, dat de koning van Juida op dien en dien dag en op dat en dat uur audiëntie zou verleenen. De bevelhebbersplaats in zijn legioen was te koop voor 50.000 francs, het bevel over eene compagnie voor 10.000 francs. Er schijnen zich inderdaad lief hebbers voor deze fantastische betrekkingen te hebben opgedaan, maar de inkomsten, daardoor verkregen, konden de gapende bressen in de fortuin van den zonderlingen monarch niet stoppen, dien we overigens als dapper soldaat bij alle belangrijke krijgsverrichtingen van dien tijd ontmoeten. Vriend Beaumarchais schijnt bij de kennismaking geen zij gesponnen te hebben en werd voortdurend lastig gevallen met briefjes van de Prinses van den volgenden inhoud bijv.:

> ‘Il y a bien longtemps que je ne vous ai vu, mon cher *Bonmarchais* (sic), et vous allez en lire la preuve: c'est que je suis encore sans le sou. Envoyez-moi quelques louis par le porteur, mon ami, si vous voulez que je dîne demain.’

> ‘Mon cher *Bonmarchais*, je suis désespérée, mais il faut absolument que j'aille demain pour affaires à Versailles, et je n'ai pas un petit écu. Envoyez-moi, si vous pouvez, quelques louis’....

Het was dan door toedoen van dit zonderlinge paar, dat Beaumarchais zich mengde in eene zaak, waarmede hij niets had uit te staan en waarvan ieder, die zijne reputatie liefhad, al kwamen er nog zulke edele motieven bij in 't spel, zich zorgvuldig onthouden zou hebben. De bovenvermelde *Mémoire* was er het gevolg van. Ze was gesteld door eenen zekeren Bergasse, die in zijn pathetischen en gezwollen stijl den toon wist aan te slaan, die voor den tijd paste en in schoonklinkende phrases declameerde over de verdorvenheid van de eeuw en de heilige rechten en plichten van het familieleven. Beaumarchais vooral werd er ongemakkelijk in doorgehaald. Bergasse noemde hem ‘un homme dont la sacrilège existence atteste avec un éclat si honteux le degré de dépravation profonde où nous sommes parvenus,’ en elders durfde hij hem zelfs toeroepen: ‘Malheureux! tu sues le crime!’ Aanvankelijk beantwoordde Beaumarchais den aanval met een vliegend blaadje, maar na de drukten, die de opvoering van zijne opera Tarare hem verschaften, kwam hij voor den dag met uitvoerige *Mémoires*, waarin zich slechts van tijd tot tijd zijn oude geest niet verloochende. De vroegere kracht was er echter uit. Zijne verdediging was over 't geheel onhandig. Alleen bediende hij zich, en daarin toonde hij de oude Beaumarchais nog te zijn, van een middel, dat onder andere omstandigheden proef houdend was gebleken: hij trachtte de vrouwen op zijne zijde te krijgen, door de zaak van Mad. Kornmann als die van haar gansche geslacht voor te stellen:

> ‘Verschrikkelijke mannen hebben mijn leven verbitterd; een paar goedhartige vrouwen hebben er de vreugde van uitgemaakt en ik zou ondankbaar zijn, door op mijnen ouden dag aan dat geliefde geslacht, dat mijne jeugd gelukkig heeft gemaakt, mijnen steun te ontzeggen. Nooit kan ik eene vrouw zien weenen, zonder dat mijn hart ineenkrimpt, want ach! ze worden door de wetten en de mannen evenzeer mishandeld. Ik heb eene dochter, die mij boven alles dierbaar is; ze zal eenmaal vrouw worden; maar ik zou liever oogenblikkelijk sterven, als ik wist, dat ze ongelukkig moest worden.

> Ja, ik gevoel, ik zou den man kunnen worgen, die haar ongelukkig zou maken....'

Men was van Figaro een gansch anderen toon gewoon en het publiek bekommerde zich bijzonder weinig om deze sentimentaliteit. Daar kwam bij, dat Beaumarchais zich tegenover de tegenpartij van middelen bediende, die zijne zaak eerder bedierven dan verbeterden. Zoo liet hij bijv. Kornmann en Bergasse in den *Courrier de l'Europe* en in andere bladen, waarmede hij in betrekking stond, op de giftigste wijze aanvallen; eene andere maal daagde hij ze als lasteraars voor 't gerecht en verspreidde overal, dat hij niet rusten zou, vóór hij zijne tegenstanders op de galeien had gebracht. Verder vertelde hij dat Bergasse reeds maanden te voren zijne Mémoires aan Beaumarchais te koop had aangeboden, in welk geval ze natuurlijk niet zouden zijn uitgegeven; maar dat hij (Beaumarchais) de vodden de moeite niet waard had geacht, om er geld voor uit te geven. Hij had uit zijn twist met Mirabeau kunnen leeren, dat dergelijke middelen slechts dienen konden om de vijanden nog meer te verbitteren en eindigen moesten met op zijn eigen hoofd neer te komen.

Bergasse antwoordde op de bovenbedoelde beschuldiging, dat hij nooit de kennismaking met Beaumarchais had gezocht; dat integendeel de zuster van zijn' tegenstander, Julie, veel moeite gedaan had, om hem nog voor 't verschijnen zijner brochure met haren broeder te verzoenen; dat hij (Bergasse) deze toenadering koel en voorzichtig had opgenomen, zoo koel, dat de beleedigde dame hem eenen brief had gezonden, die den '*style de famille*' niet verloochende. Hij verweet verder Beaumarchais, dat deze met verbodene wapenen den krijg voerde en sloeg eindelijk de rechte snaar aan, om het publiek te treffen door - het was in den tijd, toen de eerste bijeenkomst der notabelen vruchteloos was gebleven en het Parlement opnieuw met de kroon overhoop lag - de politie van het '*Ancien Régime*' in den persoon van Lenoir aan te klagen en wee te roepen over de altijd bereidvaardige dienaren der grooten, gelijk Beaumarchais er een was. De publieke opinie was geheel aan zijne zijde, en hoewel het vonnis in deze zaak Kornmann en Bergasse schuldig verklaarde - de ex-directeur van politie Lenoir moest immers gedekt worden - en hen veroordeelde

tot kleine geldboeten, onder verbod voortaan dergelijke pamfletten te schrijven, moest ook Beaumarchais zijne Mémoires tot vernietiging zien veroordeelen. Zijne positie was in deze zaak gelijk aan die van Goëzman in zijn vroeger proces: de tijden waren veranderd en de rollen omgekeerd.

Na deze hoogst twijfelachtige zegepraal vond Beaumarchais het noodig, zich een weinig uit het gedrang te houden. Hij wreekte zich op Bergasse door in zijn *Mère coupable* den geestverwant van Macette, Tartufe, Onuphre c.s., die daarin eene rol speelt, te doopen met den naam Bégearss.

Naar aanleiding van dit laatste proces schreef Beaumarchais met zijne gewone ijdelheid: ‘Deze wederwaardigheden zijn niet in staat den vrede van mijnen huiselijken haard te storen. Gelukkig in het bezit mijner bekoorlijke dochter, tevreden te midden mijner oude vrienden, verlang ik niets meer van de wereld. Nadat ik al mijne strenge plichten als zoon, echtgenoot, vader, vriend, als mensch, Franschman en braaf burger vervuld heb,’ - er zijn inderdaad weinig menschen, die dat van zich zelven kunnen zeggen, - ‘heeft dit verschrikkelijke proces mij ten minste één voordeel opgeleverd: het heeft mij geleerd mijnen kring enger te trekken, mijne ware vrienden van de valsche te scheiden.’

XIII.

De rol van onzen Figaro spoedde thans ten einde gelijk die van de oude maatschappij, waarvan hij een vertegenwoordiger was. De Revolutie had de bestaande toestanden omvergeworpen en Beaumarchais trachtte zich in de nieuwe zoo goed mogelijk te schikken. Van den beginne der geweldige beweging reeds rustte op hem als 't ware de vloek van zijnen rijkdom. Zijne vijanden - en hij had er vele - strooiden uit, dat hij in zijne ruime kelders aanzienlijke hoeveelheden koren had geborgen, om er mede te speculeeren en te woekeren; dat geheime gangen uit zijn paleis naar de Bastille voerden; dat hij aan Flesselles, die spoedig daarop door 't gepeupel vermoord werd, 12000 geweren beloofd had; dat hij het eens was met de verraders des vaderlands en dat men daarom zijn huis moest plunderen en in brand steken. Beaumarchais, het moet te zijner eere gezegd worden, bleef onder zulke omstandigheden

te Parijs en vervulde zijne burgerplichten. Op den dag van de bestorming der Bastille werd inderdaad zijn huis ernstig bedreigd; maar hij wist zich door zijne koelbloedigheid den steun te verschaffen van eene afdeeling der gewapende burgerwacht en wendde daardoor het gevaar af. Toch vond hij het sinds dien dag noodig door allerlei mildheden de volksgunst te koopen en gaf zoo o.a. 12000 livres, om de hongerigen in den faubourg St. Antoine te spijzigen en verdubbelde de bezoldiging van de wachters in zijne wijk. Hij liet zelfs zijn huis door de gemeentelijke autoriteiten onderzoeken - wat hij overigens gerust kon doen, daar hij zijne kantoren had in de Rue du Temple - en verkreeg eene verklaring, dat men niets verdachts gevonden had. In zijne vreugde bestemde hij eene jaarlijksche gift van 1200 francs voor den uitzet van een bruidspaar, dat op den verjaardag van den Bastillestorm in 't huwelijk zou treden.

Hij kreeg zelfs zitting in den gemeenteraad. Maar deze waardigheid bezorgde hem niets dan verdrietelijkheden: er verschenen nieuwe schotschriften en er waren zelfs leden, die weigerden met Beaumarchais zitting te nemen, wat zijne schorsing ten gevolge had en den eisch, dat hij zich zou zuiveren van hetgeen men hem te laste legde. Dit deed Beaumarchais in zijn *Requête à la Commune*, waarin hij zich natuurlijk de houding geeft van een bestrijder van het ‘Ancien Régime,’ reeds vóór de Revolutie was uitgebroken[1)]. Zijne processen, zijne verhouding tot de Amerikanen, zijne ongenade aan 't hof, zijne bemoeiingen voor de protestanten, dat alles moest thans dienst doen. Zoodra de Commune hem te woord stond, had hij met zijne gladde tong zijn pleit gewonnen en werd hij weer in dat lichaam opgenomen. Verder bracht Beaumarchais het echter nooit. Aan clubs en meetings bezondigde hij zich ook niet. Maar zich stil houden kon hij natuurlijk evenmin als vroeger. Zoo kwam hij o.a. voor den dag met een gansch programma, om de plechtigheid te regelen bij 't overbrengen van het lijk van Voltaire naar Parijs, niet verzuimende daarbij tevens reclame te maken voor zich zelf. Hij gedacht o.a. alle gevaren,

1) Precies als Theveneau de Morande, die zich zelfs in dezen tijd in zijn *Argus Patriote* beroemt op zijn vroeger beroep van ‘braconnier littéraire!’ (*Robiquet*, 244).

die hij voor Voltaire had uitgestaan, alle verdiensten, welke hij zich tegenover den doorluchtigen doode had verworven. ‘Toen hij mij kort voor zijnen dood omarmde, zei hij mij onder het storten van tranen: mijn vriend, mijn eenige hoop is op u gevestigd, - woorden, die ik eerst toen volkomen begreep, toen men mij later uitnoodigde de *Oeuvres Complètes* te laten drukken en in Frankrijk te verspreiden.’

Verder vestigde Beaumarchais een nieuw tooneel te Parijs, het *Théâtre du Marais*. Wel ontkende hij openlijk, dat de onderneming van hem was; maar uit zijne papieren is later genoegzaam gebleken, welk aandeel hij aan de zaak had. Op dit tooneel werd ook den 26 Juni 1792 het slotstuk van de Figaro-trilogie, *la Mère Coupable*, voor het eerst gegeven.

Meer en meer keerde zich gedurende de woelige dagen, die thans volgden, de publieke opinie tegen Beaumarchais. Maar het was zijn eigen noodlottige speculatiegeest, die hem in de gevangenis en den dood nabij bracht.

In Maart '92 werd aan Beaumarchais van wege eenen Brusselschen boekhandelaar de la Haye, met wien hij vroeger als uitgever van Voltaire in betrekking had gestaan, de voorslag gedaan, om voor de republikeinsche legers 60.000 geweren op te koopen, die afkomstig waren van de ontwapening der opgegestane Oostenrijksche Nederlanden, die in Holland gedeponeerd waren en door Oostenrijk verkocht op voorwaarde, dat de kooper ze naar de koloniën zou doen verzenden. Beaumarchais weigerde aanvankelijk, maar liet zich eindelijk bepraten en knoopte onderhandelingen aan met den Franschen minister van oorlog de Graves, die hem de toezegging gaf, dat hij voor ieder geweer 30 francs zou ontvangen en een voorloopig voorschot van 500.000 francs, alles natuurlijk in assignaten. Daarentegen deponeerde Beaumarchais in de staatskas als borgtocht 750 000 francs in Geneefsche lijfrenten. De la Hague, de gewezen chef van de drukkerij te Kehl, werd daarop naar Holland gezonden, om de geweren los te krijgen. Maar het gouvernement van de Republiek, met name de admiraliteit van Middelburg, maakte zwarigheden, om als neutrale staat den uitvoer van wapenen naar Frankrijk toe te staan, wilde ze daarom alleen laten gaan tegen het stellen van eenen zwaren borgtocht en op voorwaarde, dat ze *niet* naar Frankrijk zouden worden gebracht.

Ziedaar in 't kort de zaak, die aan Beaumarchais zoovele

moeilijkheden bezorgde. Natuurlijk was onze Figaro onmiddellijk bij de hand met eene uitvoerige Memorie aan de admiraliteit van Middelburg en liep hij bij de ministers te Parijs de drempels plat. Ongelukkig bedierf de voortdurende wisseling van personeel - men had in den revolutietijd in letterlijken zin '*puissants de quatre jours*', om met Figaro te spreken - zijne zaak geheel. Tegelijk begon de laster zijn werk weer, aanvankelijk 'pianissimo, rasant le sol comme hirondelle avant l'orage,' maar weldra openlijk in den vorm van een 'crescendo public, un chorus universel de haine et de proscription'[1]. Het gerucht verbreidde zich, dat Beaumarchais 70.000 geweren gekocht had en ze in zijn huis verborgen hield. Tegelijk kwam de la Hague uit Holland terug en sloot Beaumarchais een nieuw contract met de regeering, waarin we ons overigens maar niet verder zullen begeven; 't zij voldoende te vermelden, dat de zaak hoe langer hoe meer eene volkomene finantieele nederlaag voor hem dreigde te worden, zoodat we ons de hardnekkigheid, waarmede hij haar vasthield, licht kunnen begrijpen. Bij de beschuldigingen omtrent de verborgen geweren voegde de laster weldra die van aanzienlijke aan 't gouvernement ontfutselde geldsommen. Een volksoploop was er het gevolg van. Beaumarchais' paleis werd van onder tot boven door talrijke benden doorzocht. Toen men er niets verdachts vond, ging men weer weg, zonder iets mee te nemen, zooals B. zelf getuigt. Hij oordeelde het thans evenwel raadzaam zich eenigen tijd op den achtergrond te houden en verborg zich in eene stille wijk in de woning van eenen vriend. Ook daar echter wist een volksoploop hem te bereiken en moest hij in duizend angsten eenige uren zich in eene provisiekast verschuilen, om aan het gepeupel te ontkomen. Een ander zou zich verder stilgehouden en zelfs het verlies van eene aanzienlijke som getroost hebben; Beaumarchais niet. Voortdurend overstelpte hij de ministers en de volksvertegenwoordigers met nieuwe verzoekschriften. Den 23sten Augustus bracht men hem naar de *prison de l'Abbaye*, de beruchte gevangenis, die weldra getuige zou zijn van de bloedige Septembermoorden. Zijn huis werd gerechtelijk verzegeld; men had n.l. het gerucht verspreid, dat Beaumarchais 60.000 geweren, die hij vooruit van 't Fransche gou-

1) Barbier, II, 9.

vernement betaald zou hebben gekregen, aan den vijand had uitgeleverd. Den volgenden dag werd hij verhoord, maar door toedoen van Marat weer naar de *Abbaye* teruggevoerd. 't Was nog slechts eenige dagen voor de Septembermoorden! Onze Figaro vond in de gevangenis onmiddellijk den tijd, om in een hoekje op zijne knieën eene vrij uitvoerige Memorie te schrijven - '*plus fière, hélas, peut-être que ce temps ne la comportait*.' Gelukkig werd hij den volgenden dag door Manuel, procureur der Commune, uit zijne gevangenis bevrijd, wat hij te danken had aan de tusschenkomst van eene zekere Mad. Houret de la Marinaie, die beide mannen intiem kende en den eenen minnaar gebruikte, om den anderen te redden!

Gedurende de Septemberdagen hield Beaumarchais zich schuil bij boerenlieden in den omtrek van Parijs. Zoodra echter de eerste schrik bedaard was, schreef hij onmiddellijk aan Le Brun, minister van buitenlandsche zaken, eenen brief, waarin hij dreigde, zijne zaak voor de Volksvergadering te zullen brengen, indien men hem niet spoedig recht verschafte. Le Brun beloofde hem eene audientie. Beaumarchais ging in den laten avond naar Parijs, maar kreeg den minister niet te spreken. Voortdurend hield men hem aan het lijntje en zijne hardnekkigheid nam met den tegenstand toe. Met levensgevaar drong hij op zekeren dag door in den ministerraad, die hem den volgenden dag gehoor beloofde, maar bij slot van rekening op al zijne klachten en reclames geen acht sloeg. Eindelijk wist hij het zoover te brengen, dat men hem een pas gaf naar Holland en een aanbevelingsbrief aan den Franschen gezant in Den Haag, waarmede hij zich onmiddellijk op reis begaf. De pas is geteekend door Le Brun, Danton, Servan en Clavière en geeft het signalement van den zestigjarigen Beaumarchais als volgt: gezet, bruine oogen en wenkbrauwen, welgevormde neus, dunne kastanjebruine haren, groote mond, groot van statuur (5′ 5″). De jonge, frissche 'galant,' die omstreeks het midden der eeuw de vrouwenwereld te Versailles had weten te betooveren, schijnt op zijn ouden dag meer en meer den indruk gemaakt te hebben van een gepensioneerd officier[1)].

Beaumarchais maakte zijne reis over Engeland en nam te

1) Arnault, Souvenirs d'un sexagénaire, I, 128-130, aangehaald bij Bettelheim.

Londen van vrienden, met wie hij zaken deed, tienduizend pond sterling op. In Holland ondervond hij niets dan teleurstellingen. De geheele maand October verliep, zonder dat hij uit Parijs een enkel antwoord op zijne talrijke brieven ontving, waarin hij overigens - eene oude liefhebberij - allerlei mededeelingen over Holland zond aan Lebrun en Dumouriez, evenals hij 't vroeger had gedaan aan Choiseul, Maurepas, Vergennes, Necker en Calonne. Eindelijk schreef Le Brun hem den 9en November, dat de bedoelde geweren niet te gebruiken waren. Ze hadden gedurende de onlusten in de Nederlanden gediend voor de bewapening der vrijcorpsen, waren slecht en veel te duur betaald. Beaumarchais antwoordde op zijnen meest brutalen toon. In het begin van December las hij in de *Gazette de la Haye*, dat men zijn huis te Parijs opnieuw doorzocht had, ditmaal wegens eene beschuldiging van hoogverraad. Hij zou namelijk deel uitmaken van de schandelijke bende der samenzweerders tegen de nationale vrijheid en eene geheime correspondentie onderhouden met Lodewijk XVI. Zijne Parijsche vrienden bezwoeren hem in hunne brieven, Holland te verlaten, waar ze hem niet veilig achtten. Beaumarchais ging daarop naar Londen, van waar hij zich in een ‘open brief aan zijne familie’ tegen alle beschuldigingen verdedigde. Deze brief werd door zijne vijanden als een duidelijk bewijs voor zijne vlucht uit het vaderland opgenomen en ze lieten niet na hem als emigrant te brandmerken. Tot overmaat van ramp lieten zijne Engelsche schuldeischers bij de tijding, dat op zijn vermogen beslag gelegd was, hem in *Queen's Bench* gijzelen. Uit de Londensche gevangenis richtte Beaumarchais daarop aan den Franschen minister van justitie Garat het verzoek, hem een vrijgeleide te bezorgen, opdat hij zich voor de Conventie zou kunnen rechtvaardigen. Zijn verzoek werd hem inderdaad toegestaan voor zestig dagen. Beaumarchais ijlde daarop naar Parijs, nadat hij echter te voren nog tijd gevonden had, om zijne omvangrijke verdediging op het papier te brengen, althans grootendeels; want eerst te Parijs voltooide hij de ‘*Six Epoques*’, een van zijne minst bekende Mémoires, die in den vorm van een open brief aan zijnen beschuldiger Lecointre gesteld zijn en waarin hij zóó boud spreekt, dat Sainte-Beuve het terecht een wonder genoemd heeft, dat Beaumarchais nog met het hoofd op de schouders Parijs heeft kunnen verlaten. Onze held wist

inderdaad te bewerken, dat Lecointre zijne beschuldiging introk en bereidde ziek intusschen voor, om opnieuw jacht te maken op zijne 60.000 geweren. Inmiddels hadden de Hollanders op deze wapenen, als Fransche krijgsbehoeften, beslag gelegd. Onze Figaro stond echter nog niet verlegen. Door een schijnverkoop droeg hij ze over aan een' Engelschman. Maar de Fransche regeering liet hem in den steek, zoodat hij de zaak verder geheel voor eigen rekening moest voortzetten. Juist was hij te Londen bezig, de noodige geldmiddelen te zoeken, toen de Conventie Pitt tot een vijand van het menschelijk geslacht verklaarde. Beaumarchais, die algemeen voor een zendeling van de Fransche regeering werd aangezien, kreeg bevel Londen binnen drie dagen te verlaten. Daar hij zich aan dit bevel niet stoorde, werd hij tijdelijk gevangen gezet. Intusschen maakte zijn Londensche vriend van den schijnkoop ernst: de geweren waren niettegenstaande alle moeite, welke Beaumarchais zich gegeven had, voor Frankrijk verloren. Opnieuw werd Beaumarchais in den ban gedaan; zijne vrouw, zijne dochter en zijne zuster Julie werden in de gevangenis van Port-Libre (zoo heette toen Port-Royal) opgesloten. Gelukkig voor Figaro, dat hij nu de volgende jaren in ballingschap moest slijten buiten zijn vaderland; want in Frankrijk zou hij stellig de valbijl niet ontgaan zijn!

Den 30sten Floréal, an VII de la république, bevatte de Moniteur de korte mededeeling, dat ‘de dramatische dichter’ Pierre Augustin de Beaumarchais den vorigen dag het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld[1)].

Na den val van het Schrikbewind was Beaumarchais van de emigrantenlijst gestreken en den 5^{den} Juli 1796 in zijn vaderland teruggekeerd. Zijne ballingschap was een harde tijd voor hem geweest. Hij had nu eens te Bazel, dan weer te Londen, vervolgens te Hamburg geleefd en overal vijanden ontmoet. Meer dan eens had hij met geldgebrek te kampen gehad. Maar voortdurend was hij dezelfde gebleven, nu eens wanhopige brieven schrijvende aan vrouw en dochter, die ge-

1) 't Was in den nacht van 17 op 18 Mei 1799.

vangen zaten en omtrent welker lot hij in onzekerheid verkeerde; dan weer tot Pitt het aanbod richtende, om hem belangrijke staatsgeheimen toe te vertrouwen; verder ouder gewoonte aan de Fransche regeering memories zendende en aan de Amerikaansche vertoogen, om zijne schuldvorderingen te doen erkennen. Alles te vergeefs! Zijne vrouw had hem openlijk moeten verloochenen, zijne zuster Julie met levensgevaar zijn paleis moeten beschermen, ten prooi aan allerlei zorg en kommer; want de assignaten-nood had alle levensmiddelen zoodanig in prijs doen stijgen, dat een pond brood 45 francs, een pond vleesch 28 francs kostte. Twintig duizend francs in papiergeld waren in werkelijkheid niet meer waard dan 6 à 7 louis baar.

Maar eindelijk mocht hij den vaderlandschen bodem weer betreden, waar hij onmiddellijk het huwelijk deed vieren van zijne Eugénie met Delarue, den man harer keuze. De drie laatste jaren van Beaumarchais' leven waren voor zijne werkzaamheid van geringe beteekenis en werden hoofdzakelijk doorgebracht met allerlei schermutselingen tegen den Franschen minister, de Amerikaansche regeering en allerlei oude en nieuwe schuldeischers.

Beaumarchais ondervond, dat de omgeving, waarin hij verkeerde, geheel en al veranderd was. Hij trachtte zich echter naar de tijdsomstandigheden te schikken en dweepte met de heldendaden van Napoleon, die zijne hulde in poëzie en zijne memories in proza vrij onverschillig opnam[1)]. Hij beleefde nog den dood van zijne geliefde zuster Julie en had nog het geluk grootvader te worden. Geheel zich uit het openbare gewoel terug te trekken, ware hem onmogelijk geweest. De dagbladen ontvingen nog menig artikel, dat uit zijne pen vloeide naar aanleiding van allerlei onderwerpen. Nu eens kwam hij op tegen de verwaarloozing van het graf van Turenne, dan weer trok hij tusschen Voltaire en Christus eene parallel, die juist niet bijzonder door smaak en geest uitmuntte. Zeer eigenaardig was de correspondentie, die hem in 't laatst van zijn leven bezig hield en die bestond in een hartstochtelijken strijd

1) ‘L'empereur l'avait constamment repoussé en dépit de tout son esprit lors de son consulat, à cause de sa mauvaise réputation et de sa grande immoralité,’ zegt Las Cases in zijn *Mémoires*.

met Mad. Houret de la Marinaie over dingen, die zich moeielijk laten neerschrijven. Hij had deze vrouw eenmaal vergood, naar 't schijnt, maar ze had hem ter wille van Manuel laten varen; meer nog: ze bracht praatjes over hem aan den man, die hij met evenveel hartstocht als cynische openhartigheid besprak in verschillende epistels, welke thans nog in het Britsche Museum bewaard worden, maar waarvan Bettelheim zegt: ‘Ich kann nur, gleich allen Anderen, welche diese Papiere gesehen, wiederholen, dass sie slechterdings nicht, nicht einmal andeutungsweise, mitzutheilen sind.’

Dat Beaumarchais de hand aan zich zelven zou hebben geslagen, zooals meer dan eens beweerd is, is valsch. Hij stierf aan eene beroerte: des morgens vond zijn bediende hem dood te bed. Den vorigen avond nog had hij vroolijk en opgeruimd in den familiekring doorgebracht.

In zijn laatste werk[1)] zegt Ernest Legouvé: ‘Groote mannen zijn niet, zooals men geneigd is te meenen, figuren van marmer of brons, tot standbeelden versteend in de historie. Het zijn levende, steeds veranderende wezens; hun gelaat ondergaat onophoudelijk wijzigingen. Elk tijdperk vervormt ze naar de behoeften van zijne politiek of de grillen van zijne verbeelding. Nu eens vertegenwoordigen ze dit, dan weer iets anders.... In mijne jeugd, den tijd van de romantiek, werd Richelieu gehaat als het type van het bloeddorstig despotisme. Hij was de kardinaal-beul. Victor Hugo noemde hem “l'homme rouge” en de Voorzienigheid, zei men, had hem met het purper bekleed, opdat het bloed op zijn gewaad niet zou uitkomen. Tegenwoordig is Richelieu het symbool der vaderlandsliefde, een voorlooper der democratie, van 't jaar '89. Waarom? Omdat in 1830 de verbeeldingskracht, de poëzie den boventoon hadden en thans de toestand beheerscht wordt door de politiek en de historie.’

Er is zeker veel waars in dit gezegde. Van dien kant bekeken, mocht Beaumarchais, de ‘faiseur’, de ‘charlatan’, van de negentiende eeuw met haren speculatiegeest wellicht een zachter oordeel verwachten, dan ze geneigd is over hem te vellen. Wij voor ons sluiten met de woorden,

1) *Soixante ans de Souvenirs*, 1*re* *partie, Ma Jeunesse. Paris, Hetzel*, 1886 pag. 18 v.v.

die Jules Sandeau gebruikte in de rede, waarmede hij Loménie als lid van de Académie verwelkomde en die, naar 't ons voorkomt, de volle waarheid behelzen: ‘Il manquera toujours à la mémoire de Beaumarchais cette fleur d'estime que ne remplacent ni la renommée, ni la popularité, ni la gloire et qui s'appelle tout simplement la considération.’

C.F. VAN DUIJL.

Hendrik Adriaan van Reede tot Drakestein.

Onder de mannen die eene groote rol op het staats- en krijgstooneel in dienst der Oost-Indische Compagnie vervuld hebben, is er nauwelijks een tweede te noemen, wiens figuur in de heugenis van het tegenwoordig geslacht zoo verbleekt en uitgewischt is, als de eenmaal zoo hoog geprezen, zoo sterk gevreesde, zoo fel gehate Hendrik van Reede tot Drakestein. Zijn naam komt, in de ‘Lijst der Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal van Ned.-Indië’, jaarlijks in den Indischen Regeerings-almanak opgenomen, voor als Commissaris-Generaal van 1684-1692; maar ik houd mij overtuigd dat nauwelijks één van de honderd beschaafde Nederlanders antwoord zou kunnen geven op de vragen, wie hij was, wat hij verricht heeft, wat het doel en de uitkomst zijner zending is geweest. Raadpleegt men over hem de biographische woordenboeken en de geschiedschrijvers der Compagnie, dan is het of zijne persoonlijkheid in twee of drie individu's gesplitst is. In het Algemeen Woordenboek van Hoogstraten en het Vaderlandsch Woordenboek van Kok vindt men zijn naam onder de afstammelingen van het doorluchtig huis der van Reede's en de waardigheden door hem in het Vaderland bekleed, op hunne plaats vermeld, maar geen enkel woord is daar bijgevoegd waaruit zelfs maar het vermoeden spreekt, dat die man voor de geschiedenis of de wetenschap eenige bijzondere beteekenis heeft gehad. De botanici daarentegen kennen Hendrik van Reede doorgaans als den man, aan wien de wetenschap het kolossale prachtwerk ‘Hortus Malabaricus’ verschuldigd is; maar zij vergenoegen zich met gebruik te maken van de bij-

dragen tot de plantkunde in dat boek vervat, en bekommeren zich weinig of niet om de wijze waarop het ontstond of den persoon aan wien het zijn ontstaan te danken heeft: en daardoor alleen is het verklaarbaar dat in van Hoëvell's ‘Geschiedkundig overzicht van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen in Nederlandsch-Indië’ zelfs de naam niet genoemd is van den man, die in de galerij dergenen die in Indië de wetenschap gediend hebben, naast Kämpfer en Rumphius eene eereplaats verdiend had. Valentijn, Havart, du Bois, van Kampen, Meinsma en anderen, die met meer of minder uitvoerigheid van zijne militaire en politieke loopbaan gewagen, schijnen daarentegen van zijne wetenschappelijke verdiensten volkomen onkundig te zijn gebleven. En zoo treedt in hetgeen wij van hem vermeld vinden nu eens de Nederlandsche Edelman, dan eens de Officier en Staatsman in dienst der Oost-Indische Compagnie, dan weder de beoefenaar en bevorderaar der Botanie zoozeer op den voorgrond, dat wij vrij scherp moeten toezien om te bemerken, dat wij in die drie zoo verschillende rollen steeds denzelfden acteur voor ons hebben. Eene eenigszins volledige levensbeschrijving van Hendrik van Reede ontbreekt ons geheel. Wie van hem spreken zijn onbekend met zijn geboortejaar, geven soms de plaats en den datum van zijn sterven verkeerd op, weten meestal niets van het prachtig praalgraf te Suratte voor hem opgericht, zijn allen onbekend met zijne huiselijke omstandigheden, en vergenoegen zich, wat zijne militaire loopbaan betreft, met de verklaring dat hij, als adelborst aanvangende, van trap tot trap in den dienst opklom. En onder die gapingen in zijne geschiedenis zijn er eenige die het ook mij, na het zorgvuldigst onderzoek, niet gelukt is aan te vullen.

Deze zonderlinge onbekendheid met het leven en de verrichtingen van een zoo hooggeplaatst en aanzienlijk man, laat zich uit twee omstandigheden verklaren. De eerste is de geheimzinnigheid der Oost-Indische Compagnie, die kennisneming en beoordeeling van hare aangelegenheden zooveel mogelijk ontmoedigde en afsneed, en werkelijk het zoover bracht, dat men zich, zoolang zij voortging goede dividenden uit te keeren, in het Vaderland weinig over haar doen of laten bekommerde. De andere is de onverschilligheid van het thans levend geslacht - anders niet spaarzaam met pogingen om de geschiedenis der Compagnie uit hare archieven op te delven - omtrent

die gewesten, eenmaal door de Compagnie veroverd, die later aan het Nederlandsch gezag zijn ontglipt en daardoor alle actueel belang voor ons verloren hebben. Tot die gewesten behooren toch de Kaap de Goede Hoop, Ceilon, Malabar, Koromandel, Bengalen, Suratte, met één woord al de landen die het hoofdtooneel der werkzaamheden van Hendrik van Reede geweest zijn.

Met de poging om het leven van dezen door zijne tijdgenooten zoo verschillend beoordeelden en zoo weinig in zijne ware gestalte geteekenden, door de nakomelingschap aan vergetelheid prijs gegeven man, bijna twee eeuwen na zijn overlijden, te schetsen, aanvaard ik eene moeilijke en hachelijke taak, waaraan ik mij echter met liefde en ingenomenheid wijd, omdat de man mij in meer dan één opzicht waardig schijnt, dat zijn beeld zoo getrouw en volledig mogelijk voor het oog van het nageslacht herrijze. Terwijl het groote werk, onder zijne auspicia uitgegeven, mijne hoofdbron geweest is, voor hetgeen hij op wetenschappelijk gebied heeft verricht, ben ik de kennis zijner handelingen als Gouverneur van Malabar en Commissaris-Generaal der Oost-Indische Compagnie voornamelijk verschuldigd aan Valentijns onvolprezen ‘Oud en Nieuw Oost-Indië’, aan Havart's ‘Op- en Ondergang van Cormandel’, en aan de ‘Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de macht der Nederlanders in Indië’ van den heer G. Lauts, een boek waarmede ik erkennen moet zeer weinig te zijn ingenomen, maar welks auteur omtrent de zending van van Reede uit het toen nog te Amsterdam bewaarde oudkoloniale archief vele bijzonderheden heeft kunnen putten. In mijne nasporingen om eenige tot eene goed afgeronde levensschets vereischte data te leeren kennen, ben ik slechts ten deele gelukkig geweest; wat ik heb bijeengebracht ben ik verschuldigd aan de mij met de meeste welwillendheid verleende hulp van de Heeren S. Muller Fz. te Utrecht, A.A. Vorsterman van Oyen te 's Gravenhage, en vooral aan den heer J.A.B. Wiselius, die op zijne belangrijke reizen in Britsch-Indië de Hollandsche begraafplaats te Suratte, waarop van Reede's grafmonument verrijst, in persoon heeft bezocht.

Verreweg de gewichtigste documenten tot van Reede's politieke loopbaan betrekkelijk vindt men in het Koloniaal Archief te 's Gravenhage. De Heer J.J. Hingman heeft mij daaruit

omtrent vele punten met de grootste bereidwilligheid ingelicht en mij zelfs eenige stukken ter inzage gegeven.

Het is zeer te betreuren dat de verbazende omvang en menigte dier stukken, mij op mijn vergevorderden leeftijd geene andere keuze overliet, dan òf mij tot de vluchtige inzage van enkele te bepalen, òf het plan om hetgeen ik reeds omtrent het leven van Hendrik van Reede verzameld had, tot eene biographie te verwerken, geheel op te geven. Tot het laatste kon ik te minder besluiten, daar het mij toch in de eerste plaats om den man van wetenschap te doen was, en uitvoerige mededeelingen omtrent van Reede's politieke loopbaan eene breede uiteenzetting van den staat der zaken in Ceilon, Malabar, Koromandel en Bengalen zouden vorderen, die het bestek eener biographie zouden te buiten gaan. Ware de Heer de Jonge voor de voltooiing van zijn grootsch werk over de Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië gespaard gebleven, dan zouden ook de voornaamste oorkonden omtrent de verrichtingen der Compagnie in de genoemde landen eene plaats daarin hebben gevonden. Hopen wij dat nog eenmaal frisscher krachten zich aan de taak zullen wijden om, met behulp van het Archief, ook dat verwaarloosd deel van Nederlands koloniale geschiedenis in het licht te stellen.

I.

Hendrik Adriaan van Reede[1] tot Drakestein behoorde tot dat doorluchtig geslacht der van Reede's, dat van de 13^{e} eeuw af aan het Vaderland eene reeks van bekwame staatslieden en krijgoversten schonk; dat zijn hoogsten luister bereikte toen Godard van Reede, die Willem III naar Engeland gevolgd was, tot belooning der groote diensten die hij zijnen Vorst door de onderwerping van Ierland had bewezen, als Graaf van Athlone en Baron van Agrim onder den Britschen adel werd opgenomen; en dat zich steeds het fiere devies waarmede zijn wapenschild prijkt: ‘Malo mori quam foedari’[2], heeft waardig getoond.

1) De naam wordt nu eens met de enkele, dan weder met de dubbele *e*, nu eens met *Rh* dan eens met *R*, nu eens met, dan zonder *u* op het einde geschreven. Men vindt die verschillen zelfs in officiëele stukken en in van Reede's eigen handteekening. De zeventiende eeuw was niet vast in de spelling, en ook de eigennamen schreef ieder op zijne wijs.
2) ‘Liever dood dan geschandvlekt.’

Ernst van Reede, zoon van Gerard van Reede, heer van Nederhorst, en jongste broeder van dien Godard van Reede, die, als een der gevolmachtigden van Hunne Hoogmogenden de Staten-Generaal, deel had aan den vredehandel te Munster, bekleedde in het Sticht van Utrecht verschillende hooge waardigheden, kocht er de ambachtsheerlijkheid van de Vuursche en de ridderhofstad Drakestein[1)], met welke goederen hij in 1634 beleend werd, en had in zijne laatste levensjaren, tot aan zijn overlijden in October 1640, zitting in het college der Admiraliteit te Amsterdam. Hij was gehuwd met Elizabeth van Utenhove, dochter van Antonie van Utenhove, heer van Rijnestein, en had uit dien echt zes zonen en vijf dochters, van welke allen Hendrik Adriaan de jongste was. Als zijne geboorteplaats wordt Utrecht genoemd, maar daar de geboorteregisters dier stad van hem zwijgen, moet men het wellicht niet te nauw daarmede nemen en aan eene plaats in den omtrek, misschien wel het slot Drakestein, denken. Als tijd waarop hij geboren werd, wordt het begin van 1637 genoemd, wat overeenkomt met het bericht van Havart, dat hij bij zijn dood, den 15^{en} December 1691, *ongeveer* vijfenvijftig jaar oud was. Zijne geboorte schijnt aan zijne moeder het leven gekost te hebben, daar haar overlijden in Febr. 1637 vermeld wordt. Hendrik van Reede bleef dus bij zijns vaders dood als ruim driejarige wees achter; en de middelen om het talrijk gezin te verzorgen, waren waarschijnlijk verre van overvloedig[2)]. Wel schijnen de voogden of bloedverwanten zijne opvoeding niet geheel verwaarloosd te hebben; maar hij werd zoo jong naar zee gezonden, dat men het slechts uit een buitengewonen aanleg, eene groote gave van opmerken en een onleschbaren dorst naar kennis verklaren kan, dat hij op later leeftijd, volgens de getuigenis van tijdgenooten, als een ‘doorgeleerd man’ werd beschouwd[3)] en werkelijk van groote kunde in verschillende richting bewijs gaf. Van zijne broeders volgde de oudste, Godard, zijn vader op in het bezit der Heerlijkheid van de Vuursche en Drakestein, terwijl hij lid was der Ridderschap van

1) Thans in het bezit der familie Bosch van Drakestein.
2) Rijklof van Goens zegt in eene bij Valentijn afgedrukte memorie (Ceilon, bl. 244), dat van Reede, toen hij onder hem diende, altijd ten hoogste gebrek aan geld had.
3) Havart, Op- en Ondergang van Cormandel, III, bl. 92.

Utrecht; de tweede, Johan, diende den Staat als vaandrig; de derde, Frederik, sneuvelde in 1649 als kapitein, in een gevecht met de Portugeezen in Brazilië; de vierde, Antonie, diende als page bij den Prins van Oranje; de vijfde, Karel, werd ridder der Johanniter-orde en Opperschenker van den keurvorst van Brandenburg. Hendrik werd voor de Marine bestemd.

Van Reede zelf verhaalt ons in de Latijnsche voorrede die hij vóór het derde deel van zijn Hortus Malabaricus geplaatst heeft, dat hij van den aanvang van zijn veertiende jaar af buiten de grenzen van zijn Vaderland rondgezworven, en het grootste deel van den aardbodem doorreisd heeft. Hij zal dus reeds vele landen bezocht hebben, toen hij omstreeks 1657, ongeveer 20 jaren oud, als adelborst in dienst trad der Oost-Indische Compagnie[1]. 't Mag misschien wat sterk gekleurd zijn, maar zeker is er toch veel waars in hetgeen Havart van hem zegt: ‘Is er ooit iemand van den allerlaagsten tot den allerhoogsten trap verheven, heeft ooit iemand goed en kwaad geluk gehad, of is er ooit iemand geweest die wist wat het te beduiden heeft te commandeeren of gecommandeerd te worden, dan was het deze heer Hendrik Adriaan van Reede.’ Zeker is het dat van Reede verschillende graden doorliep, en zich bij vele expeditiën, vooral op Ceilon en de kust van Malabar, als een braaf soldaat deed kennen, eer hij tot de hooge waardigheid van Gouverneur van Malabar werd verheven.

Ofschoon wij zijne militaire loopbaan niet in alle bijzonderheden kunnen of mogen volgen, willen wij toch enkele feiten vermelden, die den grondslag voor zijne grootheid hebben gelegd.

Tijdens het eerste beleg van Cochin, in 1662, was hij vaandrig en nam hij deel aan den strijd tegen der Portugeezen bondgenooten, de Nairos, zooals men in Malabar de edelen noemt die de kaste der krijgslieden uitmaken. Deze hadden eene stelling een weinig landwaarts van de stad bij het hof der oude vorstin van Cochin, welke de zijde onzer vijanden gekozen had, en de met dat hof verbonden Pagode ingenomen, en bedreigden de belegeraars der stad in den rug. De Nairos, door eene afdeeling van het Nederlandsche leger aangetast, verweerden zich met ongeloofelijke hardnekkig-

1) Havart, a.w., III, 87.

heid, maar konden niet verhinderen dat de onzen ten laatste het paleis en den tempel binnendrongen, en allen die nog weerstand boden, neersabelden of uit de vensters wierpen. Onder de aanvallers onderscheidde zich van Reede, die, tot het binnenste van het paleis doordringende, de oude Koningin in persoon gevangen nam en tot den Admiraal Rijklof van Goens voerde. Op voorspraak van den Koning, haar neef, die de zijde der Compagnie hield, viel haar, ofschoon zij in verzekerde bewaring werd gehouden, eene goede behandeling ten deel[1].

Niet minder onderscheidde zich onze jonker bij het tweede beleg van Cochin, dat op den 7^{en} Januari 1663 met de verovering dier plaats werd bekroond. Van Reede en zijne krijgsmakkers Johan Bax en Barend van Schuylenburg, die, waarschijnlijk wegens gebrek aan officieren, voorloopig als Kapiteins in functie waren gesteld[2], werden, tot belooning van hun dapperheid en beleid, door den Admiraal, zonder ruggespraak met zijne Heeren en Meesters te Batavia, definitief tot Kapitein benoemd. De Hooge Regeering vond deze handelwijze zeer bedenkelijk, bracht den Admiraal zijn misgreep ernstig onder het oog, maar was van de verdiensten der jonge officieren te zeer overtuigd, om voor ditmaal hare goedkeuring niet te verleenen[3].

Ik heb reeds elders, in eene schets van het leven van Baldaeus[4], de verovering van Cochin als een roemruchtig krijgsbedrijf leeren kennen. De val dezer hoofdstad werd spoedig gevolgd door de verovering van alle punten, die de Portugeezen nog op de kust van Malabar bezet hielden; en van Reede vond nieuwe gelegenheid om zich te onderscheiden bij de verovering van Cananoor, werwaarts hij Hustaert vergezelde, toen deze door van Goens met het gros des legers tot onderwerping van die belangrijke vesting was gezonden. Reeds den 13^{en}

1) W. Schouten, Reistocht naar en door O. Indië, I. 210.
2) Eene resolutie van 5 Januari, in het Koloniaal Archief aanwezig, is reeds door van Reede medeonderteekend als Kapitein. Het is de eerste melding van zijn naam, die de Heer Hingman in het Archief heeft kunnen vinden.
3) Valentijn V. 2. bl. 31 vv.; du Bois, Vies des Gouverneurs Généraux, p. 204. 't Is natuurlijk slechts een abuis, wanneer Canter Visscher, Malabaarsche brieven (Leeuw. 1743), bl. 32, den veroveraar van Cochin Rijklof *van Reede* noemt, in plaats van Rijklof *van Goens*. Waarschijnlijk zijn tusschen *Rijklof* en *van Reede* eenige woorden overgeslagen, omdat het oog van den zetter van het eerste *van* naar het volgende afdwaalde. De Schrijver toont zich te wel onderricht om hem te verdenken van aan deze fout schuld te hebben.
4) Ontdekkers en onderzoekers, bl. 28 v.

Februari 1663 ging Cananoor bij capitulatie aan de onzen over.

In welk aanzien van Reede ook bij Hustaert stond, kunnen ons de volgende bijzonderheden leeren. Tijdens de verovering van Cochin had, in een binnenlandsch vazalstaatje van dat Rijk, eene gebeurtenis plaats gehad, die op den politieken toestand van Malabar een helder, maar niet verblijdend, licht werpt. De Radja van Paroe was kort te voren overleden, en zijne weduwe had, met de hulp van Porka, den wettigen opvolger uit het land verdreven, en, onder erkenning van Porka's oppergezag, in zijne plaats het bewind gevoerd. Van Goens had de orde door kracht van wapenen hersteld, en den wettig benoemden, maar voortvluchtigen Radja zijn rijk teruggegeven; maar wegens de eindelooze overleggingen en formaliteiten bij de Malabaren in zwang, kon de Admiraal, door andere belangen opgeroepen, het tijdstip zijner kroning niet afwachten. Hij verordende daarom dat twee personen door ieder der beide partijen benoemd werden om inmiddels de regeeringszaken te behartigen. Er had echter veel aan de eendrachtige samenwerking dier gecommitteerden ontbroken, waarom Hustaert, spoedig na de verovering van Cananoor, aan van Reede last gaf om zich naar Paroe te begeven, en op de verwarde zaken orde te stellen.

Het ontbrak nu niet aan schoone beloften, en het tijdstip der kroning werd bepaald. Doch toen het was aangebroken werd het land eensklaps in rep en roer gebracht door een moord, door een der aanhangers van de Koningin-weduwe, den aanstaanden echtgenoot harer dochter, aan een der vertegenwoordigers van den Radja gepleegd. De moordenaar, Prins Namboeri, nestelde zich in de sterkte Paracora, en verbond zich met Porka om den Radja andermaal te verdrijven, en alles op den ouden voet te herstellen.

De aanhangers van den Radja en de Vorst van Cochin wezen er nu met nadruk op, dat de Compagnie, evenzeer als zij zelven, door deze handelingen in hare rechten en belangen gekrenkt was; en dit kwam ook Hustaert zoo onbetwistbaar voor, dat hij dadelijk een macht, uit 500 Europeanen, 100 Toepassen en 3000 Nairos bestaande, onder het bevel van van Reede stelde, met last om den Radja goedschiks of kwaadschiks weder op den troon te plaatsen. Van Reede rukte daarop Paroe binnen, nam de Koningin-weduwe gevangen, en kroonde den door

de Compagnie beschermden Vorst, die nu door alle grooten van Paroe werd erkend; terwijl zij Prins Namboeri plechtig als vijand 's lands tot altijddurende ballingschap verwezen, en al zijne aanhangers, onder bedreiging van brand en ban, indaagden, om aan den wettigen Vorst hulde te bewijzen. Vervolgens werd een aanval op Paracora gedaan, waarbij zich vele duizenden Nairos van Paroe, onder hunnen Radja, aan de macht der Compagnie aansloten. Ofschoon Paracora wel gelegen en goed versterkt was, boden de belegerden toch weinig tegenweer. De stad werd ingenomen, vernield en verbrand, en Namboeri met zijn aanhang het land uitgejaagd[1].

Verschillende contracten met de vorsten van Malabar aangegaan, zooals met den Zamorijn van Kalikoet den 26^{en} Februari, met den Radja van Porka[2] den 14^{en} Maart, met den Vorst van Cochin den 20^{en} Maart, en met den Prins Rammeteri, als gevolmachtigde van den Vorst van Collatri, aan wien ook Cananoor ondergeschikt was, den 26^{en} Maart 1663, voltooiden de Suzereiniteit der Compagnie over de geheele Malabarsche kust, met uitzondering van het meer op zich zelf staande Travancore. Al de gemelde contracten, behalve het laatste, zijn door kapitein Hendrik van Reede mede als getuige onderteekend. Het vertrouwen dat van Groens in hem stelde, blijkt ook uit zijne benoeming tot lid der Commissie, die met de uitvoering der capitulatie waarbij de stad Cochin was overgegaan, belast werd[3].

Het nieuwe wingewest werd aanvankelijk als eene onmiddellijke onderhoorigheid van Ceilon bestuurd, maar reeds na weinige maanden, nog voor het einde van 1663, werd de noodzakelijkheid ingezien om Malabar onder een afzonderlijk hoofd te stellen, dat echter aan den landvoogd van Ceilon ondergeschikt bleef. De eerste Commandeur (onder dezen titel trad het hoofd van Malabar op) was Ludolf van Coulster, die hier tot 1665 het gezag in handen had.

1) Deze bijzonderheden zijn ontleend aan het rapport van van Reede over zijne Commissie van 1665, in het volgende hoofdstuk beschreven.
2) Vgl. wat in ‘Ontdekkers en onderzoekers,’ bl. 30, over Baldaeus' bezoek te Porka gezegd is.
3) Zie Valentijn, Malabar, 35-40. Bij dien schrijver vinden wij ook een contract met den Zamorijn, aangegaan den 7^{en} Maart 1662 (Malabar, bl. 32); maar het hier bedoelde contract met dien vorst is hem onbekend gebleven. Het bevindt zich in het Koloniaal Archief.

II.

Van Reede bleef nu als hoofd van het garnizoen van Cochin in Malabar, maar weldra gaf van Goens hem een nieuw bewijs van waardeering zijner bekwaamheden, door de Commissie die hij hem in 1665 opdroeg, om onderhandelingen aan te knoopen met de vorsten van Travancore[1] en de kust van Madoera, en verschillende aangelegenheden te onderzoeken. Met karakteristieke voortvarendheid, waarin trouwens de Radja hem niets toegaf, had van Reede, den 2^{en} April te Travancore aangekomen, reeds den volgenden dag de onderhandelingen door het onderteekenen van een contract ten einde gebracht. De Compagnie verwierf daarbij het monopolie van den peperhandel, maar moest gedoogen dat de uitvoer zou plaats hebben uit Koelang (Coilang, Quillon), ofschoon zij liever hare, in de nabijheid van Travancore gelegen faktorie te Tengapatam[2] daarvoor had aangewezen gezien, die de Radja bij deze overeenkomst onder zijne bescherming nam. Ook het verbod van den invoer van opium aan de landzijde kon de Compagnie niet verwerven, evenmin als het recht om te Travancore een steenen pakhuis te bouwen, of de belofte dat de Portugeesche priesters zouden verdreven worden. Op deze punten was de weigering van den vorst even beslist, als de wensch om zich door een verbond met de Compagnie te versterken, bij hem levendig was. ‘Deze Radja,’ schrijft van Reede, ‘schijnt zeer voortvarend, prompt en zelf meester te wezen, als zijnde iets ongemeens op éénen dag, zonder dat zijn volmachten mochten gaan eten of drinken, een contract te bedingen, schrijven en teekenen’. Later is gebleken dat de spoed door den vorst van Travancore gemaakt, het gevolg was van zijne twisten met eenige naburige vorstjes, met den Radja van Kali-Koelang aan het hoofd, tegen wier vereenigde vijandschap hij den steun der Compagnie wenschte te verwerven.

Nadat het contract met Travancore was tot stand gebracht,

1) Dat reeds vroeger onderhandelingen met Travancore gevoerd waren, blijkt uit een memorie van Hustaert van 1664. Zie Valentijn, Ceilon, bl. 189.

2) Men vindt op de kaart van Valentijn een Tengapatam op de kust van Malabar, een weinig benoorden Travancore, en een Tegenapatam of Tegnapatam op de kust van Koromandel, tusschen Pondichery en Tranquebar. Het eerste is hier bedoeld; het laatste, waar de Compagnie mede eene faktorie had, is beschreven door Baldaeus, Malabar en Koromandel, bl. 157; door Valentijn, Koromandel, bl. 9, en door Havart, Op- en ondergang van Cormandel, bl. 48.

vertrok van Reede naar Tengapatam, om er zijne aandacht te wijden aan de inlandsche Christenen langs het strand van Koelang tot Kaap Komorijn, de door Xavierius bekeerde Parrua's[1], die meest het visschersbedrijf uitoefenden. Zij hadden over velerlei onderdrukking, zoowel van den kant hunner meesters als van hunne priesters, te klagen. Van Reede deed nauwkeurig onderzoek naar hun aantal en hun toestand, beloofde hun de bescherming der Compagnie en hare voorspraak bij den Radja, en trachtte van hunne ontevredenheid over de priesters gebruik te maken, om hun den overgang tot de Hervormde Kerk aan te bevelen, zonder hen echter in de vrije uitoefening van hunnen godsdienst te beperken.

Den 11^{en} April kwam van Reede te Tutikorijn, waar de Compagnie eene faktorie bezat, die altijd rechtstreeks onder bestuur van den Gouverneur van Ceilon is gebleven, ook toen Malabar en Koromandel geheel daaraan onttrokken waren. De kust van Koromandel werd gerekend aan te vangen aan den Hoek van Negapatam of Point-Calimere, en het recht tegenover Ceilon gelegen kustgedeelte, tusschen den Hoek van Negapatam en Kaap Komorijn, werd de kust van Madoera genoemd, als behoorende tot het gebied van den Naik van Madoera, dat zich binnenslands uitstrekte tot de oostgrens der Malabarsche landen. Hetzelfde stelsel waardoor Malabar in tal van leenrijkjes gesplitst was, heerschte ook in Madoera. De machtigste der vazallen van den Naik wordt door onze oude schrijvers gewoonlijk ‘de Teuver’ genoemd, en stond reeds sedert 1658 in verbond met de Compagnie, die hij bij de verovering van Tutikorijn en Manar tegen de Portugeezen had bijgestaan[2]. Zijn gebied strekte zich uit over eenige weinig vruchtbare gewesten langs het strand tusschen Weipar en Tondi, maar ontleende zijne grootste waarde en zekerheid aan het eiland Rammana-Kojel, thans meestal Rameswaram geheeten, gelegen aan het westelijk uiteinde der uitgestrekte zandplaat, onder den naam van ‘Adamsbrug’ bekend, gelijk het eiland Manar

1) Zie Ontdekkers en onderzoekers, bl. 14.
2) Zie van Goens, bij Valentijn, Ceilon, 235. In 1662 was het land van den Teuver en het eiland Rammana-Kojel bereisd door Baldaeus en den Luitenant Harmen Egbertsz., die, door de inboorlingen gegrepen en gevangen gehouden, slechts op voorspraak van een inwoner van Manar weder vrij kwamen. Zie Baldaeus, Malabar en Koromandel, bl. 153.

aan het oostelijke. Het kanaal dat Rammana-Kojel van de Kust van Madoera scheidde, werd bestreken door een fort, en de voor grootere schepen alleen bevaarbare geul kon gemakkelijk door steenen gestopt worden. Het eiland was reeds toen, gelijk nog heden, een oord der bedevaart, wegens het bezit eener door hoogen ouderdom eerwaardige Pagode, waarin, naar men beweerde, groote schatten bewaard werden. De Teuver was sedert lang in oorlog met zijn leenheer, den Naik van Madoera, en beide maakten aanspraak op den steun der Compagnie. Van Reede stelde een nauwkeurig onderzoek in naar den oorsprong en den aard hunner twisten, maar merkte spoedig dat hij door beide misleid werd, en zij geen ander oogmerk hadden dan de Compagnie geld af te troggelen en ten eigen bate van hare goede gezindheid partij te trekken. Van Reede toonde zich uiterst gebelgd over de rol die men de Compagnie wilde laten spelen. De gezanten van den Naik verdedigden zijn gedrag met te zeggen, dat het onder hen geen schande of oneer was, verraad met valschheid te betalen, en dat de Teuver, die nooit zijn belofte aan zijn Heer had gehouden, niet beter waard was dan met bedrog vergolden te worden. Van Reede was tevreden het zoo ver te brengen, dat voor het oogenblik het zwaard van den eenen vorst dat van den anderen in de scheede hield, en eenige handelsvoordeelen aan de Compagnie werden toegestaan; maar wat de bemiddeling der Compagnie betreft tot het tot stand brengen van een vasten en duurzamen vrede, moest hij zijn lastgevers verzoeken, den goeden wil voor de daad te nemen.

Behalve het contract met Travancore en de bemiddeling van den vrede tusschen den Naik en den Teuver was aan van Reede ook een onderzoek van den staat des handels ten kantore van Tutikorijn opgedragen. Zijn onderzoek te dien opzichte bracht een lange reeks van ontrouwe handelingen door de dienaren der Compagnie ten haren nadeele gepleegd aan het licht, en de onverbiddelijke gestrengheid waarmede van Reede die ten toon stelde, is als het ware het voorspel van zijne latere verrichtingen als Commissaris der Heeren XVII, waardoor hij zijn naam zoo gevreesd en gehaat heeft gemaakt.

Het overige van het rapport handelt over de misbruiken die ten nadeele der Compagnie bij de parelvisscherij plaats hadden, over den staat der gebouwen van de Compagnie te Tutikorijn

en over de klachten der Parrua's of Inlandsche Christenen in het gebied van den Naik, die door de dienaren der Compagnie niet behoorlijk tegen de knevelarij der Inlandsche Hoofden beschermd waren. Van de dorpen dier Christenen zoowel in het binnenland als langs het strand gelegen, wordt hierbij een nauwkeurig statistisch overzicht gegeven, evenals in een vroeger gedeelte van het rapport omtrent de Christenen in het Rijk van Travancore.

Van Reede voltooide en teekende dit rapport te Tutikorijn, den 25^{en} Juni 1665, maar had het pas gesloten en zich gereed gemaakt om zich naar Ceilon te begeven en het in persoon aan den Gouverneur te gaan overhandigen, toen hij van dezen een nieuwen last ontving, gedagteekend Manar, 7 Juni 1665, namelijk, om Johan Nijhoff, gewezen koopman en hoofd der forteresse van Tutikorijn, maar kort te voren verplaatst naar Koelang op de kust van Malabar, met allen die onder hem gediend hadden, onder goede bewaring in hechtenis te stellen en al zijne papieren te verzegelen.

Met zijne gewone voortvarendheid ging van Reede reeds den 28^{en} Juni naar Koelang op reis, niet over zee, maar dwars door het gebergte. Hij had op dien tocht in het land Madoera veel te lijden door de heete, droge stormwinden, en toen hij het Malabarsch grondgebied bereikt had, door de zware regens, de modderige wegen en het gemis aan goede vaartuigen om de sterk gezwollen rivieren over te steken. Doch in weerwil van al deze hinderpalen bereikte hij Koelang in 6 dagen, en kweet zich onmiddellijk van den hem opgedragen last. Een scherp onderzoek, door van Reede ingesteld, bracht nog aan het licht, dat belangrijke geldsommen en kostbaarheden door Nijhoff, die inmiddels den 4^{en} Juli onder militair geleide was weggevoerd, verduisterd en met veel overleg in veiligheid gebracht waren.

Toen in de zaak van den koopman Nijhoff het noodige verricht was, kon van Reede zijn Commissie andermaal als geëindigd beschouwen. Hij stond dan ook reeds op het punt om naar Ceilon te gaan, toen hij den 6^{en} Juli 1665 een brief ontving van den Commandeur van Coulster, waarin deze hem uitnoodigde om op te treden als middelaar tusschen den Radja van Kali-Koelang en den Vorst van Travancore. Van Coulster meende dat het gunstig tijdstip daar was, om dezen twist, die, als hij tot het uitbreken van een oorlog aanleiding gaf, groote

schade aan de Compagnie zou berokkenen, thans te beslechten; te meer daar de bevolking in de meening verkeerde, dat ook deze aangelegenheid in de Commissie van van Reede begrepen was. Van Reede liet zich op deze gronden overhalen aan het verzoek van den Commandeur gevolg te geven, hopende dat een gewenscht einde hem tot voldoende verantwoording bij den Gouverneur van Ceilon zou verstrekken, en maakte daarop aan de verschillende in den twist betrokken vorsten de wenschen en bevelen der Compagnie schriftelijk bekend. Hij verklaarde opzettelijk tot bevrediging van Malabar gezonden te zijn, een verklaring die bij geen der twistende vorsten achterdocht verwekte. Maar toen hij, na drie weken onderhandeld te hebben, nog niets was gevorderd, besloot hij, zooals hij zich uitdrukt, met een gouden angel te visschen, als het beste middel om de Malabaren te vangen. Kort daarop ontving van Reede ook een officiëele opdracht van den Gouverneur van Ceilon, om voor de bevrediging van Malabar werkzaam te zijn, waardoor hij zich niet weinig in zijne pogingen gesterkt vond. Merkwaardig was het, hoevele grooten en hovelingen, die allerlei belemmeringen aan de onderhandelingen hadden in den weg gelegd, door den vergulden bril dien van Reede hun opzette, plotseling van zienswijze veranderden. De hoofden van Kali-Koelang, waaronder de Radja zelf (door van Reede ‘een rechte orgelpijp’ genoemd, ‘die geen geluid gaf dan door inblazen’) wel het minst te beduiden had, moesten eindelijk, door hunne bondgenooten verlaten, toestemmen in den ook door van Reede als redelijk beschouwden eisch van Travancore om eene boete te voldoen, bestaande in twee olifanten, den een in natura, den ander in zijn waarde in geld, gerekend op 1200 Rijksdaalders à ƒ2.40. Na lange aarzeling en uitstel verscheen eindelijk de olifant, en vertrokken de gevolmachtigden van Kali-Koelang en Singnati, door van Reede vergezeld, naar Travancore, waar de voldoening in handen der gemachtigden van den Vorst werd gesteld. Onmiddellijk daarna braken de legers van weerszijden op, en de twist, die dreigde geheel Malabar in vlam te zetten, was door een geringe boete beslecht. De Vorst van Travancore bedankte de Compagnie en den Gouverneur van Ceilon voor de moeite die zij zich voor het herstel van den vrede gegeven hadden, en vereerde aan van Reede een gouden keten met penning en het zwaard dat hij zelf droeg.

De indruk dien van Reede van deze geheele onderhandeling mededroeg, verdient met zijn eigen woorden geschetst te worden:

‘Edele Heer, ick verzeeker mijn, dat UEd. de wijdtloopige omstandigheijdt deser Malabaersen twisten moeylijk en verdrietig gevallen hebben te lezen, zijnde van mijn zoodanig voorgestelt om UEd. nauwe reedenen te geven van mijn doen in die zaken, buyten UEd's. beveel begonnen. En oock om te thoonen, hoe oneygentlijk het is dat de Ed. Comp. haer inlaete in deze valsche menschen haer questie en krackeelen, daer men zoo beswaerlijk den gront van can weten, en zoo gemackelijk qualyck mochten comen te oordeelen, aengezien wij haer tale noch belangen niet wel en verstaen, hebbende zij door haer behendigheyt en onse oncunde goede gelegentheyt om ons wijs te maken wat zij willen; behalven dat zoodanige geschillen zeer selden tot yder genoegen wert bijgeleyt, en dan bij den een off anderen kleijnen danck off oneere comt te behalen, ghelijck dit aan Calcoilang nu wel is gebleken, die alle de moeyte en costen, die de Ed. Comp. tharer liefde heeft gedaen, in 't eynde anders comen te duyden.’

Aan het slot van liet rapport zijn nog eenige bladzijden gewijd aan de verwarde zaken van Paroe, waarop vroeger door van Reede orde was gesteld[1)]. Dat rijk was, weldra na zijn vertrek, op nieuw de prooi geworden van allerlei geweldenarijen en miskenning van het gezag der Compagnie; maar bij het gemis van voldoende volmacht kon van Reede niet handelend optreden, maar moest hij zich tot een uiteenzetting van den stand der zaak bepalen.

Van Reede teekende het tweede gedeelte van dit zoo uitvoerig en bij uitnemendheid zaakrijk rapport te Tutikorijn, den 1^{en} October 1665. Den 4^{en} September van Koelang vertrokken, had hij van Pattura den weg naar Tutikorijn dwars door het land genomen, en had den 11^{en} September laatstgenoemde plaats bereikt. Hier kreeg hij weldra order van van Goens om naar Ceilon terug te keeren, waaraan hij gevolg gaf zoodra hij al zijne zaken afgehandeld en het rapport in gereedheid gebracht had.

Indien dit uitvoerig rapport ons de zaakkennis en de voortvarendheid van van Reede doet bewonderen, geeft het ons echter van zijne letterkundige bekwaamheid geene groote gedachten.

1) Zie boven, bl. 430.

De zinsbouw is dikwijls gebrekkig en hier en daar zóó onbeholpen, dat men naar de ware bedoeling slechts kan raden. Intusschen is dit minder een gebrek van den man, dan van zijn tijd, terwijl het daarentegen zeer de aandacht verdient, hoe juist en scherp hij soms een toestand of karakter door een enkel geestig woord weet te teekenen, en hoe volkomen hij zich vrij houdt van het gebruik van basterdwoorden, waarmede in die dagen alle officiëele stukken zoozeer waren opgevuld, alsof men zich ten doel had gesteld ze gemakkelijk verstaanbaar te maken voor hen die onze taal niet machtig waren, en daarentegen onverstaanbaar voor Nederlanders die geen geleerde opvoeding hadden genoten[1].

III.

Niet lang bleef van Reede op Ceilon vertoeven. Kort nadat de Commandeur van Coulster in Malabar was vervangen door IJsbrand Godsken, die daar het gezag van 1665-1667 in handen had, moet hij naar Malabar zijn teruggekeerd, waar hij tot hoofd van Koelang werd aangesteld, in welke betrekking hij echter den 25^{en} Februari 1667 door een anderen kapitein werd vervangen. Hij had namelijk in het begin van dat jaar bij Gouverneur-Generaal en Raden zijn *verlossing* (destijds de gewone term voor het verlof om te repatriëeren) aangevraagd. Dit blijkt uit een brief van Gouverneur-Generaal en Raden aan Rijklof van Goens van 12 Juni 1667, waarin men in hoofdzaak het volgende leest:

‘Daar de kapiteinen Hendrik van Reede en Johan Bax, binnen Cochin garnizoen houdende, mede inclineeren tot vertrek, zouden wij gaarne zien dat UEd. trachtte hen over te halen tot langere continuatie in hunnen dienst, daar men, bij de geringe uitzending van militairen, hun dat vertrek niet kan toestaan,

1) Het rapport waarvan hier een uittreksel gegeven is, wordt gevonden in het Koloniaal Archief, onder den titel: ‘Rapport gedaen door capit. Hendrik van Rhede van zijne verrichtingen in den lande van Trevancoor en Madure, overgegeven aan den Ed. Heer Rijkloff van Goens, Ordinaris Raet van India, Super-Intendent, Admirael, Velt-overste en Gouverneur des eilants Ceylon en de eust Malabaer, den 25 Juny anno 1665; met een vervolg overgeleverd den 1n October anno 1665.’ Het geheele stuk beslaat niet minder dan 112 bladzijden.

en verhoopt dat zij hunne reputatie niet zullen besmetten, door langer daarop aan te dringen.'

Inmiddels was van Reede reeds van Koelang naar Tutikorijn vertrokken, en den 20en Mei 1667 te Colombo aangekomen. Op genoemden dag toch schreven de Gouverneur Rijklof van Goens en zijn Raad een brief aan Gouverneur-Generaal en Raden, waarbij zij te kennen gaven, dat, naar hun oordeel, aan den Commandeur van Malabar Godsken het gevraagde vertrek niet moest worden geweigerd, en dat zij het zeer wenschelijk achtten, dat hij werd vervangen door Hendrik van Reede, die in de Malabarsche gebruiken volkomen was ingewijd, een beproefd militair was, de pen vaardig wist te voeren en door zijn minzamen omgang zeer bij de Malabarsche hoofden gezien was. Zij voegden er bij, dat hij, door gebrek aan bevordering ontmoedigd, reeds twee jaren op zijn vertrek had aangedrongen. Van Reede zelf schreef op denzelfden dag een brief aan Gouverneur-Generaal en Raden, waarin hij nogmaals er op aandrong, dat, wanneer hem het Commandement van Malabar niet kon worden opgedragen, hem zijne demissie naar het Vaderland mocht worden toegestaan.

Aan de voordracht van van Goens werd echter geen gevolg gegeven. Gouverneur-Generaal en Raden benoemden, bij resolutie van 22 Augustus 1667, tot Commandeur van Malabar Lukas van der Dussen, en gaven, bij missive van 19 September 1667, aan van Goens daarvan kennis. Zij schreven daarin echter, dat, nu van Reede, hoewel speciaal door hem gerecommandeerd, toch had moeten worden voorbijgegaan, en men hem evenmin zijn ontslag kon toestaan, het ongepast zou zijn, hem bij zijn garnizoen te Cochin te laten, en zij hem daarom hadden benoemd tot 1en Kapitein bij het Gouvernement van Ceilon, en hem tevens zitting hadden gegeven in den Raad aldaar, en wel boven den Opperkoopman, en, bij absentie van de respectieve Commandeurs, naast den Gouverneur. Ook werd hem te gelijkertijd verbetering van zijn gage toegezegd[1)].

Van Reede schijnt in deze schikkingen berust te hebben, en genoot weldra een nieuw bewijs van het vertrouwen door van Goens in hem gesteld, toen hem in 1668 eene nieuwe missie naar

1) De hier medegedeelde bijzonderheden zijn door den Heer Hingman opgespoord in het Rijksarchief.

den Naïk van Madoera werd opgedragen, waar de geschillen met den Teuver en andere verwikkelingen, waarbij wij niet weder zullen stilstaan, opnieuw de tusschenkomst der Compagnie vorderden. Hij vertrok derwaarts over Tutikorijn, en leverde zijn rapport in den 2en Juni 1668[1].

Maar ofschoon van Reede zich in het besluit der Regeering te Batavia gevoegd had, van Goens, een zeer prikkelbaar man, die reeds herhaaldelijk ondervonden had hoe weinig de Hooge Regeering geneigd was zijne wenken en voorstellen op te volgen, kon de ware of vermeende miskenning niet langer verkroppen.

Dit blijkt in de eerste plaats uit een in het Koloniaal Archief aanwezigen brief van zijne hand, van 25 Januari 1668, aan de bewindhebbers te Amsterdam. Hij dringt daarin aan om teruggeroepen te worden; niet, zooals hij schrijft, omdat de last hem te zwaar viel, maar omdat hem alle jaren meer en meer affronten werden aangedaan, die hij verklaren moest niet langer te kunnen dulden. Inzonderheid wees hij er op, dat allen die hem getrouwelijk hielpen, en daaronder ook Hendrik van Reede, opzettelijk werden teruggezet of verdacht gemaakt.

Maar vooral ook moest de nieuwe Commandeur van Malabar, Lukas v.d. Dussen, de ontevredenheid van van Goens misgelden. Hij beklaagde zich over de geheel verkeerde richting die, in strijd met zijne voorschriften, aan de Malabarsche zaken gegeven werd, en besloot Hendrik van Reede als zijn expressen Commissaris naar Cochin te zenden, om de zaken te onderzoeken en daarover rapport te doen. Hij gaf van die opdracht kennis in een brief aan Gouverneur-Generaal en Raden, geschreven uit Colombo, 28 April 1669[2], en meldde daarbij tevens dat de Commandeur v.d. Dussen zich niet gewillig aan deze behandeling had onderworpen en dat van Reede, den 12en April te voren, daarover rapport had gedaan. Uit de resolutiën van Gouverneur-Generaal en Raden van 21 Junij 1669 blijkt, dat men zich niet in staat achtte deze zaak dadelijk af te doen,

1) De titel luidt: ‘Rapport en dagelijksche aanteekening gevallen op de reize en onderhandeling, gedurende het gezantschap aan den Neyze van Madure door Cap. Hendrik van Rheede aan den Gouverneur Rijclof van Goens,’ overgeleverd 2 Juny 1668. Het stuk bevindt zich in het Rijksarchief.

2) Ook dezen brief vond de Heer Hingman in het Rijksarchief, evenals de resolutiën, tot de verplaatsing van v.d. Dussen en de benoeming van van Reede ot Gouverneur van Malabar betrekking hebbende.

maar besloot haar voorloopig aan te houden. Zij had echter een langen nasleep. Van der Dussen werd, bij resolutie van 26 Augustus 1669, inderdaad verplaatst, maar in stede van door de Hooge Regeering gedesavoueerd te worden, tot Directeur van het kantoor in Perzië bevorderd. Eenige dagen later, bij resolutie van 6 September 1669, werd echter besloten om ‘tot Commandeur van Malabar te benoemen den Sergeant-Majoor Hendrik van Reede, daartoe voor de tweede maal door den Heer Gouverneur Rijklof van Goens (onder wien hij lange jaren zoo op Ceilon als de voorzegde kust van Malabar gemiliteerd heeft) voorgedragen, en een persoon zijnde die daar grondige ervarenheid heeft, en bij de Regenten en ingezetenen wel gezien is.’

Bij deze resolutie werd tevens gezegd, dat voor ditmaal van de usantie werd afgeweken, om tot Commandeur van een Gewest niet te benoemen dengeen, die over zijn voorganger een ongunstig rapport had uitgebracht.

Waarschijnlijk zullen velen met bevreemding lezen, dat hier aan van Reede, die reeds lang den rang van Kapitein verworven had, de titel van Sergeant-Majoor wordt gegeven, die hem, in de stukken door mij geraadpleegd, het eerst wordt toegekend in den brief van van Goens aan de Hooge Regeering van 28 April 1669. De bevreemding zal ophouden, wanneer men bedenkt dat in die dagen het woord Sergeant een veel hoogeren rang aanduidde, dan thans het geval is. Men denke b.v. aan het Fransche Sergeant de Bataille, waardoor een Officier werd aangeduid, die, op den dag waarop slag geleverd werd, van den Generaal het plan ontving van de opstelling des legers, en wiens voorname functie was, de troepen in slagorde te scharen. Waarschijnlijk was bij de Compagnie's troepen Sergeant-Majoor de volledige titel van den rang, die thans alleen door het woord Majoor wordt aangeduid; in allen gevalle blijkt er uit dat van Reede in rang was bevorderd.

Terwijl van Reede eindelijk zijn wensch verkreeg, schijnt de Hooge Regeering te gelijk aan eene zekere verbittering tegen van Goens te hebben lucht gegeven, door het Commandement van Malabar bij deze gelegenheid geheel van dat van Ceilon te scheiden en tot een zelfstandig Commandement te verheffen. Wij kennen de omstandigheden niet voldoende, maar het was misschien noch politiek van de Hooge Regeering om alzoo het

zaad van nieuwe verdeeldheid te zaaien, noch edelmoedig van van Reede, om zich eene bevoorrechting te laten welgevallen, die krenkend moest zijn voor van Goens, aan wiens standvastige behartiging zijner belangen hij zooveel verplicht was.

Ik moet hier nog opmerken, dat in het Koloniaal Archief voorhanden is een ‘Manifest justificatoir van Hendrik van Reede, Sergeant-Majoor, en Laurens Pijl, Opperkoopman en Hoofd der zeehavenen van Madure en Tutikorijn, over het begin en vervolg van den Madureeschen oorlog, overgegeven den 19 December 1669.’ Het blijkt hieruit dat de zaken van Madoera voortdurend aanleiding tot moeielijkheid gaven, en waarschijnlijk was dit manifest tegen beschuldigingen van v.d. Dussen gericht.

In den aanvang van 1670 aanvaardde van Reede zijne nieuwe waardigheid. Den 11en Januari te Cochin aangekomen, onderteekende hij den 16en den eersten brief van den Commandeur van Malabar aan Gouverneur-Generaal en Raden te Batavia.

Van den toenmaligen staat van het gewest aan van Reede's bestuur toevertrouwd een juist denkbeeld te geven, zou geene gemakkelijke zaak zijn; hoe ingewikkeld er de politieke toestand was, is ons reeds vroeger gebleken. Eene korte algemeene schets zal echter, naar ik vertrouw, mijnen lezers niet onwelkom zijn. Het land dat destijds geacht werd zich langs de kust van Dekkan, van den mond der rivier van Mangaloor zuidwaarts tot aan Kaap Komorijn uit te strekken, was verdeeld tusschen vier hoofden: den Vorst van Collatri, tot wiens gebied Cananoor behoorde; den Zamorijn, zooals van ouds de vorst van Kalikoet genoemd werd; den Vorst van Cochin en den Vorst van Travancore; en het schijnt eene dwaling te zijn, dat men den Zamorijn veelal als den Oppervorst van geheel Malabar voorstelt, al is het waar dat hij in rijkdom en macht van soldaten de andere vorsten overtrof[1]. Ieder van die vorsten voerde slechts over een klein deel van zijn rijk het onmiddellijk bewind, terwijl het overige verdeeld was onder een groot aantal vazallen, wier landjes dikwijls slechts weinige uren in den omtrek hadden. De onderlinge ijverzucht en veeten dezer hoofden hielden het land in eene voortdurende onrust, die voor den handel der Compagnie zeer schadelijk was. Telkens was hare tusschenkomst noodig om de vijandelijkheden te stuiten of het zwaard in de

1) Zie Canter Visscher, Malab. brieven, bl. 181.

scheede te kouden. Inzonderheid waren de Zamorijn en de Radja van Cochin telkens met elkander in oorlog[1]. In 1670, het jaar voorafgaande aan dat waarin van Reede het Commandement aanvaardde, was die vijandschap opnieuw uitgebroken[2]. Cranganoor, in 1662 door de Compagnie aan de Portugeezen ontweldigd[3] en tot de onderhoorigheden van Cochin behoorende, schijnt daarbij in handen van den Zamorijn geraakt te zijn, wiens partij ook de zoogenaamde Palietter, het hoofd van een landje dat mede tot Cochin behoorde en aan de landzijde van Cochin en Cranganoor grensde, was toegedaan[4].

IV.

Over de Malabarsche zaken gedurende het bestuur van van Reede, en de vijandelijke blikken waarmede zijn handelingen steeds meer door van Goens werden gadegeslagen, worden wij het best onderricht door eene uitvoerige Memorie over de aangelegenheden van Ceilon, Koromandel en Malabar, die den 24en September 1675 door van Goens in het kasteel van Batavia werd voltooid, en de volgende maand aan den Raad van Indië ingeleverd, en die door Valentijn, in zijne beschrijving van Ceilon, in extenso wordt medegedeeld[5].

De eerste beschuldiging door van Goens tegen van Reede ingebracht, heeft betrekking tot de verfraaiing en versterking der stad Cochin en andere in het Commandement van Malabar gelegen plaatsen, waarbij hij, volgens zijn aanklager, met de grootste wispelturigheid en roekelooze geldverspilling te werk ging. Ook Godsken en van der Dussen hadden zich in dit opzicht vrijheden veroorloofd en te veel aan de verfraaiing van

1) Canter Visscher, bl. 207.
2) Valentijn, Malabar, bl. 41.
3) Zie mijne ‘Ontdekkers en Onderzoekers’, bl. 27.
4) De ligging is aangeduid op Valentijns Kaart van Koromandel en Malabar, maar in den tekst van dien schrijver vind ik het landje alleen in het voorbijgaan vermeld in de in het volgend hoofdstuk behandelde Memorie van van Goens, die ‘de Palietters’ in het meervoud noemt. Meermalen wordt de Palietter vermeld in de Malabarsche brieven van Canter Visscher, t.w. bl. 179, 191 en 210. In de Voyages de N. de Graaff, p. 192, komt de *oude Palietter* voor, als bevelhebber van het leger van den vorst van Cochin in 1678.
5) Bladzijde 204-246.

hun eigen woonhuis ten koste gelegd; maar hunne verkeerde handelingen waren onbeduidend in vergelijking met de enormiteiten, waaraan van Reede zich had schuldig gemaakt. Aan elke opkomende neiging, aan elken inval bot vierende, had hij, zonder zich om de bevelen en de goedkeuring der Hooge Regeering te bekreunen, hier opgebouwd, daar afgebroken, en zijne bouwplannen gedurig gewijzigd. Te Cochin had hij noch de huizen en kerken in de stad, noch de wallen en forten die haar omzoomden, met rust gelaten. De vernieuwde woningen had hij aan gunstelingen weggeschonken, zijn eigen huis prachtig ingericht, en voor zich zelven lusthoven, bloemtuinen, tanken[1)] en een doolhof doen aanleggen. Aan de fortificatiën te Koelang had hij almede veel geld verkwist, maar het ergste had hij gehandeld met die te Cranganoor, die hij tot driemaal toe had laten veranderen. Zonder noodzaak had hij het aantal koeli's voor deze werken vermeerderd en hunne loonen verhoogd. Opzichters had hij aangesteld, die zonder twijfel trouweloos gehandeld hadden, gelijk hij ook in zijne eigen brieven aan de Regeering niet had ontkend. In plaats van, zooals de geprojecteerde aanleg der werken vergunde, 30 à 36 duizend gulden per maand te verbouwen, had hij wel een ton gouds maandelijks daarvoor uitgegeven, en aan vestingwerken, die op een maximum van ƒ 450,000 begroot waren, had hij op het einde van 1674 reeds ƒ 875,000 gulden ten koste gelegd, ofschoon zij nog lang niet voltooid waren.

Die voor de Compagnie zoo bezwarende uitgaven werden niet door evenredige voordeelen opgewogen. Eene tweede grief tegen het bestuur van van Reede was de schromelijke achteruitgang van den handel van Malabar, die mede aan de verkeerde handelingen van den Commandeur werd geweten. Had van der Dussen tot het bederf der zaken van Malabar den grond gelegd, onder van Reede waren zij geheel vervallen. Van Goens beweert in 1665 het bewijs geleverd te hebben, dat Cananoor zijne onkosten kon goedmaken en zelfs, in weerwil van den aanleg der fortificatiën, nog overwinst leveren, ‘en zoo’, zegt

1) Dit zijn groote waterbakken of kunstmatige vijvers, voor water-reservoirs en badplaatsen ingericht. Zie daarover Valentijn, V, 1, Coromandel, bl. 172 Stavorinus, Reize naar Batavia, II, bl. 83 v. Men vindt het woord dikwijls gebruikt bij onze oude schrijvers over de bezittingen der Compagnie in Hindostan en op Ceilon.

hij, ‘zou het met geheel Malabar zijn gegaan, indien slechts de handel gedreven was overeenkomstig de uitdrukkelijke bevelen in 1663 door hem (van Goens) gegeven, en aanvankelijk in praktijk gebracht’. Hardnekkig hield van Reede vast aan den uitvoer van areka- of betelnoten, op eene wijze die de Compagnie slechts tot schade strekte; daarentegen verwaarloosde hij den inkoop van peper, steeds als het hoofdproduct van Malabar beschouwd, en in plaats van het opium, door de Compagnie aangevoerd, voor peper te verkoopen of te verruilen, zette hij die kostbare waar om voor kontanten, om maar geld voor zijne verkwistingen beschikbaar te hebben. De Commandeur scheen, in weerwil der herhaalde vertoogen van van Goens, maar niet te willen begrijpen, dat de belangen der Compagnie op Malabar alleen te bevorderen waren door zuinig overleg, vooral daarin bestaande, dat voor de peper zoo min mogelijk geld werd betaald, maar zooveel mogelijk de waren door de Compagnie ingevoerd in ruil daarvoor werden geleverd. De welvaart van sommige inlandsche handelshuizen scheen van Reede meer dan die der Compagnie ter harte te gaan. Inzonderheid had hij de kooplieden Babba begunstigd, door op hun wensch het contract te vernietigen, dat de Compagnie met hen gesloten had, en eens toen van Goens de hulp van van Reede had ingeroepen om planken te verkrijgen, waaraan voor de schepen en pakhuizen der Compagnie dringend behoefte bestond, waren hem die geweigerd, omdat te Cochin een groot schip voor Babba, op naam van Zirchan Loddy, gebouwd werd, hetgeen te erger was dewijl dit schip bestemd was om, in strijd met de belangen der Compagnie, voor rekening der genoemde inlandsche handelaars, met peper en betelnoten naar Porto Novo (Feringghebet) op de kust van Koromandel bevracht te worden. Van Goens verklaart meermalen van Ceilon uit vertoogen tegen deze handelingen te hebben ingeleverd; maar zonder eenige vrucht. Op hoogen toon werden zijne klachten door den Commandeur afgewezen, terwijl hij al zijne welbespraaktheid aanwendde om bij de Hooge Regeering aan de zaken een ander aanzien te geven, de uit Ceilon gezonden vertoogen verdacht te maken, en den waren staat der Malabarsche zaken te verbergen, die echter, zooals van Goens beweert, aan ieder bekend was die het kantoor aldaar bezocht had.

Het politiek beleid van Van Reede ten aanzien der inlandsche

Vorsten kon evenmin de berisping van van Goens ontgaan. Hier betroffen de klachten voornamelijk de houding van den Commandeur ten opzichte van zekeren prins Ramormo, radja van Cranganoor, die, als bitter vijand der Portugeezen, de zijde der Compagnie gekozen, tot de verovering van Cranganoor en Cochin medegewerkt en zich steeds aan de Nederlanders zeer getrouw betoond had.

Van Reede, reeds in het eerste jaar van zijn bestuur genoodzaakt in de twisten tusschen den Radja van Cochin en den Zamorijn tusschenbeide te komen[1)], werd door hulptroepen uit Ceilon onder bevelen van den Majoor Bax in een veldtocht tegen den Zamorijn bijgestaan. In dien krijg nu gelukte het den dapperen Prins Ramormo, strijdende voor zijn erfgoed, op den 1sten April 1671, door een heldhaftigen coup de main, met 800 oude Ceilonsche soldaten ondernomen, Cranganoor te heroveren. De verdrijving zijner vijanden leidde tot het herstel van zijn eigen gezag, maar droeg tevens niet weinig bij tot de verzekering der Cochinsche grenzen, en van Reede erkende zelf, in zijn berichten aan de Hooge Regeering, dat de Compagnie, wegens de vijandelijke gezindheid der Palietters, zonder dezen kloekmoedigen Prins nooit meester van Cranganoor zou geworden zijn. Maar de Commandeur had, volgens van Goens, de dankbaarheid, aan Ramormo verschuldigd, maar al te spoedig vergeten, en den Palietter te diens koste begunstigd, toen het gebleken was dat eerstgenoemde prins hem niet wilde behulpzaam zijn in zijne pogingen om de Compagnie de voordeelen van den handel in areka-noten te ontfutselen, en ten haren koste het huis Babba te bevoordeelen, dat zelfs te vergeefs omkooping van Ramormo door een geschenk van 500 fanums[2)] had beproefd. De Cranganoorsche prins schijnt zich bij de Hooge Regeering zonder gevolg beklaagd te hebben, maar van Goens noemt in zijne memorie die klachten zoo rechtmatig en van zooveel belang, dat hij eene ernstige overweging daarvan door de Hooge Regeering volstrekt noodig acht, daar van weigering

1) Zie boven, bl. 443.
2) De som is niet zeer belangrijk. Canter Visscher zegt, bl. 112: ‘De goude of zilvere munt noemt men doorgaans Fanums; die van koper of lood, Boeseroeken; alhoewel haar waarde veel verschilt; een Calicouter Fanum doet een schelling, een Coilangsche 2½ schelling, maar de Cochinsche maken vier een schelling’.

van voldoening groote schade voor de Compagnie was te vreezen.

Het laatste punt van beschuldiging betreft de door van Reede aan van Goens geweigerde hulp. Deze weigering betrof niet alleen de vroeger gemelde planken, voor den dienst der Compagnie op Ceilon vereischt, maar, wat erger was, bij eene expeditie door van Goens, wanneer wordt niet gemeld, ondernomen, om de rust op Koromandel te herstellen, had hij, in groote verlegenheid verkeerende, een 80-tal soldaten van Malabar gevraagd, die, naar zijn oordeel zeer wel konden gemist worden, daar er meer oude soldaten dan op Ceilon voorhanden waren. Van Reede had die hulp geweigerd, en van Goens was te meer daarover gebelgd, daar hij meende dat, in weerwil der onafhankelijke positie van den Commandeur van Malabar, aan hem, Admiraal, in zaken de defensie betreffende het hoogste gezag toekwam, zoodat de ongehoorzaamheid van den Commandeur een misdrijf was dat hem naar de krijgswetten zelfs den hals had kunnen kosten. Maar ook dit had van Goens moeten verkroppen.

De gevolgtrekkingen die van Goens uit al deze ervaringen ten opzichte van het karakter van van Reede maakte, waren alles behalve vleiend. Vroeger, zegt hij, toen van Reede nog eene ondergeschikte plaats bekleedde, had hij zich boven anderen door stipte gehoorzaamheid onderscheiden. Zijne omstandigheden waren zoo bekrompen geweest, dat hij altijd met geldgebrek sukkelde, maar steeds had hij zich zoo gedragen, dat de Admiraal, hem slechts als militair kennende, geene andere dan gunstige gedachten van hem had kunnen opvatten. Ook nu nog meende hij te kunnen verzekeren, dat, zoo niet Malabar op zich zelf gesteld, maar onder Ceilon gebleven was, van Reede de Compagnie bij voortduring wel gediend en de autoriteiten op Ceilon zou gehoorzaamd hebben. Maar nu men hem onafhankelijk Commandeur en zijn eigen meester gemaakt had, was zijne laatdunkendheid op schromelijke wijze aan het licht getreden. Aan ruimte van geld was hij nooit gewoon geweest, en tegen hem, Admiraal, was hij ongetwijfeld door onbekende personen opgezet. Dit een en ander had medegewerkt om de opgeblazenheid van zijn gemoed te doen uitkomen. Terwijl hij vroeger ieder door geveinsde buigzaamheid en nederigheid misleid had, meende hij thans, nu hij gestegen was tot den rang dien hij begeerd had, aan de Goden gelijk te zijn, zoodat hem geen zee te hoog kon gaan. Hij, Admiraal, had het eerst de

pijlen van zijne ondankbaarheid moeten afwachten, daar hij, tegen zijn uitdrukkelijk bevel, van onder zijn Gouvernement gevlucht was, zonder zelfs eenige vergoelijking van zijn verrichtingen te beproeven. Op eene andere plaats voegt van Goens nog hieraan toe, dat van Reede de gelden der Compagnie op onverantwoordelijke wijze tot bevrediging zijner prachtliefde had aangewend, en dat de beschuldiging van ontrouw, die hij tegen de opzichters der door hem verordende bouwwerken had uitgesproken, zeer verdacht was, daar het natuurlijk in zijne macht was geweest door goede orde al hunne dieverijen in die mate te voorkomen, dat er geen penning had kunnen gestolen worden.

En hoe zullen wij nu over deze acte van beschuldiging oordeelen? Wij kennen al deze zaken slechts van ééne zijde en weten niet wat van Reede op al deze tegen hem aangevoerde grieven heeft geantwoord. Alle andere uitgegeven schriften laten ons omtrent het onder zijn bestuur in Malabar voorgevallene geheel in den steek. Konden wij de brieven lezen door hem aan de Hooge Regeering te Batavia geschreven, of de memorie die hij, zooals bij de hooge ambtenaren der Compagnie de gewoonte was, over de zaken van zijn Commandement ten behoeve van zijn opvolger Jakob Lobs heeft opgesteld, en die Cornelis de Bruyn, bij zijn bezoek te Cochin in het begin der 18e eeuw, gelegenheid had in te zien[1)], wij zouden beter tot een oordeel bevoegd zijn, dan nu ons de gelegenheid voor het ‘audi et alteram partem’ ten eenenmale ontbreekt.

V.

Dat de beschuldigingen die wij leerden kennen, in alle opzichten geheel ongegrond waren, zou ik niet durven beweren. Fier op zijn afkomst, de bewustheid in zich omdragende van groote talenten en groote wilskracht, zwanger van grootsche ontwerpen, vol prachtliefde en zucht om te schitteren, bezat van Reede de gebreken zoowel als de deugden van een echten aristokraat. Dat van Goens hem ondragelijk trotsch en aanmatigend vond, is hem niet kwalijk te duiden. Toch moeten de aan van Reede toegekende verkeerdheden tot veel bescheidener maat wor-

1) Reizen van C. de Bruyn, II, bl. 353. Deze zeer omstandige memorie is ook voorhanden op 't Koloniaal Archief.

den teruggebracht, zooals trouwens reeds is af te leiden uit de kennelijke verbittering die ze heeft ingegeven. Bovendien moet het aan ieder klaar zijn, dat een man die zich zoo zwaar vergrepen had, de goede gezindheid der Hooge Regeering te Batavia geheel zou verbeurd hebben, en nooit door het Opperbestuur in het Moederland bekleed zou zijn met eene zending van het allerhoogste vertrouwen, zooals eenige jaren later aan van Reede werd opgedragen. Een paar andere punten, die minstens als verzachtende omstandigheden kunnen worden aangevoerd, vereischen wat breedere uiteenzetting.

Van Goens had gedacht in van Reede een volgzaam ondergeschikte te vinden; maar door de Hooge Regeering in eene van zijn vroegeren Superieur onafhankelijke positie geplaatst, deed deze zich kennen als een vinnig tegenstander zijner denkwijze en politieke maatregelen. In het beheer der Compagnie zijn van den aanvang af twee tegenstrijdige stroomingen waargenomen. Tegenover den strengen monopoliegeest, die tot haar ongeluk de volkomen zege behaalde, hadden meermalen mannen van groot doorzicht beproefd, aan hare bestuurders een waardiger besef van hare grootsche roeping in te boezemen. Reeds Koen had het gewaagd, tegenover de op enkel geldelijk voordeel azende aandeelhouders, de belangen der vrijburgers en kolonisten voor te staan, en toen de Compagnie, als veroverend opgetreden, uitgestrekte gewesten en talrijke bevolkingen aan haar gezag onderworpen had, waren er anderen die de meening voorstonden, dat zij de rol van handelaar ondergeschikt moest maken aan die van een souverein, geroepen om het welzijn van al zijne onderdanen te behartigen. De Raad extraordinaris van Indië, Pieter van Hoorn, waagde het in 1675, in een geschrift aan Gouverneur-Generaal en Raden van Indië gericht, de vraag te behandelen, of niet de oorspronkelijke grondslagen der Compagnie geheel veranderd waren, nu zij bezitster en heerscheres van omvangrijke ‘conquesten en volkplantingen’ was. ‘Koloniën’, zoo waagde hij zich uit te drukken, ‘worden eerder beter bevorderd en bestuurd door voorname en genereuse machten dan door kooplieden, alzoo die presente voordeelen te veel najagen en betrachten; want dit is zeker, dat hetgene waardoor voortreffelijke koloniën, welke anders wel zouden gelukt zijn, verdorven en vergaan zijn, geweest is de vuile en al te groote begeerlijkheid, de winzucht en de gierigheid, in den beginne der

koloniën, omdat de kooplieden ordinaris, meer als behoort, de presente profijten najagen en betrachten. Eene kolonie moet de vrijheid genieten, om allerhande gewassen te mogen invoeren en uitvoeren, naar wat plaatsen het zoude mogen wezen en zij zullen willen'[1]. De slechte toestand der Compagnie [want de gewone meening dat zij onder het bestuur van Maetsuyker in het toppunt van haren bloei stond, is stellig geheel ongegrond], die toestand die van Hoorn tot de ontwikkeling van zijne liberale denkbeelden had geleid, had juist de tegenovergestelde werking geoefend op de bestuurders in het Moederland, die het noodig vonden, bij aanschrijving van 18 Oct. 1679, Pieter van Hoorn en twee andere leden van den Raad van Indië, die waarschijnlijk zijne meeningen deelden, zonder aanvoering van redenen uit hunne betrekkingen te ontslaan, en die reeds 28 Sept. 1675 naar Indië geschreven hadden, dat ''s Compagnie's interesse alleen daarin bestaat en ook het oogwit wezen moet, om op eerlijke middelen te denken en die in het werk te stellen, waardoor de negotie tot voordeel van de gemeene participanten meer en meer mag worden voortgezet en vergroot, en bijzonderlijk dat de binnenlandsche handel voor de Compagnie *alleen* moest blijven gereserveert en waaruit moeten proflueeren de winsten die men voor de participanten is beoogende'[2]. Hoeverre het cynisme ging waarmede deze meening werd voorgestaan, kan blijken uit het feit, dat, toen de Hooge Regeering in 1675 eenige Compagnie's schepen aan de gewone vaart onttrokken had, om rijst naar de met hongersnood bedreigde bezittingen op Ceilon te brengen, het Opperbestuur in het Moederland de Indische Regeering berispte, omdat zij de schepen der Compagnie gebruikt had *tot spijziging van menschen die ons eigenlijk niet raken*[3].

Men zal hier geene breede uiteenzetting verwachten van den strijd over het Regeeringsbeleid der Compagnie in die dagen gevoerd; maar het was noodig daaraan met enkele hoofdtrekken te herinneren, omdat ook bij het antagonisme tusschen van Goens en van Reede tot eene zekere hoogte die strijd ten grondslag ligt. De vrijhandelspartij, als ik kortheidshalve dezen naam gebruiken mag, had klaarblijkelijk in den tijd van van

1) Zie belangrijke uittreksels uit deze memorie van van Hoorn bij de Jonge, Opkomst, VI, bl. LXXX-LXXXII.
2) De Jonge, t.a.p., bl. LXXXIII.
3) De Jonge, t.a.p., bl. LXXXVI.

Reede's bestuur over Malabar in de Hooge Regeering te Batavia bekwame en invloedrijke voorstanders; maar het einde van den strijd was een volkomen zegepraal van monopolie en koopmansgeest, zooals wel niet anders zijn kon bij den geest die het Opperbestuur in het Moederland bezielde.

In Rijklof van Goens hadden de Heeren Zeventien een hunner trouwste dienaren.

Het den 16^{en} October 1676 door het Opperbestuur vastgestelde reglement op den inlandschen handel, waarbij scherpelijk gelast werd dat de handel in lijnwaden, met uitsluiting van alle anderen, voor de Compagnie moest behouden worden; dat de vaart tusschen Bantam en Batavia ten strengste moest worden verboden; dat de handel en vaart der vrije lieden te Batavia, als ten hoogste nadeelig voor de Compagnie, zooveel mogelijk moesten worden besnoeid en aan banden gelegd; was het begin van de zegepraal der monopolisten. Maar vooral na den dood van Maetsuyker, die den 4^{en} Januari 1678 overleed en door Rijklof van Goens als Gouverneur-Generaal werd opgevolgd, vertoonde zich de reactie tegen de veldwinnende vrijhandelsbegrippen in volle kracht. Hoe van Goens zelf dacht, kan onder andere blijken uit hetgeen hij op 31 Januari 1679 aan de Heeren XVII schreef, dat het verval van den handel der Compagnie uit niets anders ontstaan was, dan uit den grof gedreven particulieren handel en de groote vaart der Mooren, en dat het allernoodigste tot herstel van den bloei der Compagnie was, het vernielen en vernietigen van Bantam, ‘welke zake, door Godes zegen verricht en Bantam verdelgd zijnde, zal alles welgaan’[1)].

Het is ons gebleken dat onder de beschuldigingen door van Goens tegen van Reede ingebracht, de verwaarloozing van de belangen der Compagnie door begunstiging van den inlandschen handel een voorname plaats innam. Dit geeft op zich zelf reeds grond om van Reede tot de aanhangers der vrijhandelspartij te rekenen. Indien men de geïncrimineerde handelingen van van Reede inderdaad mag toeschrijven aan zijne overtuiging omtrent hetgeen het welbegrepen belang der Compagnie vorderde, vervalt natuurlijk het hatelijk karakter dat zij in de voorstelling van van Goens hebben gekregen. Maar er is meer.

1) De Jonge, t.a.p., bl. LXXXIV-LXXXVI.

In het bestuur van Ceilon schijnt van Goens vooral gestreefd te hebben naar uitbreiding van het gebied dat het oppergezag der Compagnie erkende, teneinde steeds meer terrein voor de werking van haar monopolie te veroveren. Van Reede, die met zijn scherpen blik veeljarige ervaring en grondige studie der Ceilonsche zaken verbond, doorzag volkomen hoe zeer die handelwijze op het blijvend nadeel der Compagnie moest uitloopen, omdat ook voor haar de regel gold: ‘Qui trop embrasse, mal étreint.’ Valentijn heeft ons in haar geheel eene merkwaardige Memorie over de zaken van Ceilon bewaard, die van Reede op 23 November 1677, kort nadat hij het bewind over Malabar had nedergelegd, bij de Hooge Regeering te Batavia heeft ingediend. Het is een stuk van groote uitgebreidheid[1)], waaromtrent Valentijn niet ten onrechte opmerkt: ‘Het is een zeldzaam geschrift, 't geen wij daarom hier inlasschen, omdat men de zaken veeltijds best leert kennen, als twee zulke groote en in den grond ervaren mannen daarover geschil krijgen, alzoo er dan veel voor den dag komt, dat anders verholen zou blijven.’

Dat van Reede zich, zooals Valentijn ook opmerkt, in dit stuk als een groot vijand van van Goens doet kennen, is ongetwijfeld waar; maar wanneer wij denken aan de wijze waarop van Goens in zijn Memorie van 1675 de handelingen van van Reede had tentoongesteld, dan mogen wij niet nalaten eene zekere matiging en waardigheid daarin te waardeeren. Van Reede tracht ongetwijfeld het bewijs te leveren, dat de zaken van Ceilon door van Goens jaren lang verkeerd bestuurd en verkeerd aan de Hooge Regeering voorgesteld zijn, en dat het dringend noodig is naar dat gewest, waarover de oude van Goens het bestuur in 1675 aan zijn zoon had overgegeven, een wakker man als Commissaris te zenden, ten einde alles nauwkeurig te onderzoeken; maar wat hij afkeurt zijn alleen de inzichten en maatregelen van den Landvoogd; nergens tracht hij een smet te werpen op zijn karakter; nergens verliest hij uit het oog, dat hij de publieke zaak behandelt, en het lucht geven aan particuliere veeten in zulke stukken niet op zijne plaats is. Het verdient ook opmerking dat hij zich in dit stuk striktelijk tot Ceilon bepaalt, en geen woord zegt tot wederlegging der beschuldigingen tegen zijn bestuur van Malabar

1) Valentijn, Ceilon, bl. 247-285.

ingebracht. Deze onthouding verdient opmerking, al blijkt het ook dat van Reede het niet aan pogingen om zich elders te verantwoorden heeft laten ontbreken, en toont dat hij meer zelfbeheersching bezat dan wij aan van Goens mogen toeschrijven.

Wij vinden in deze Memorie in hoofdzaak de uiteenzetting der gewelddadige maatregelen, waardoor de beide heeren van Goens, vader en zoon, getracht hadden het geheele eiland aan de Compagnie te onderwerpen, en waarvan het gevolg was geweest: eensdeels dat de landen verdorven, de inwoners beroofd waren, en het gezag der Compagnie slechts met veel gevaar en opoffering kon worden gehandhaafd; anderdeels, dat de hoop op groote handelswinsten, die men vroeger omtrent Ceilon gekoesterd had en aanvankelijk verwezenlijkt had gezien, geheel was vervlogen. Wat daarentegen volgens den schrijver de rechte manier zou geweest zijn, om die vestiging op Ceilon ten bate der Compagnie te doen strekken, wordt niet in bijzonderheden aangewezen. Duidelijk is het nochtans dat, volgens van Reede, het belang der Compagnie het best zou behartigd zijn door het aankweeken eener goede verstandhouding met de Vorsten, en door een zacht en rechtvaardig bestier over de volken aan ons gezag onderworpen, waarbij eene grondige kennis hunner instellingen tot richtsnoer moest strekken. Hij trekt ten slotte uit zijn geheele betoog het volgende besluit: ‘Zoo wij nu in de landen die wij van de Portugeezen gewonnen hebben, die volken niet beter en zachter dan zij, maar nog erger, regeeren (gelijk de Singaleezen door Rijklof van Goens dus werkelijk geregeerd zijn), dan zullen zij zeker niet nalaten, ook anderen tegen ons tot hunne hulp in te roepen, gelijk zij met ons tegen de Portugeezen gedaan hebben. Kunnen echter al die forten, na zooveel gedane onkosten, ons die winsten niet verzekeren, dan is 't zeker dat al die forten en garnizoenen onnutte lasten voor onze Heeren en Meesters zijn. De heer van Goens zegt, dat zij nog moeten vermeerderd worden, en zeker, als men dit niet doet, staat men voor den vijand op vele plaatsen bloot; maar die vermeerdering zou ons nog eer ten gronde helpen. Men ziet dus dat al die lasten alleen van onze te groote uitbreiding op Ceilon komen, en dat het eene onmogelijkheid is, de Compagnie meester van het geheele eiland te maken. Alleen uit den oorlog met Singa Radja is de slechte toestand geboren. Hadden wij slechts vrede met hem, dan zou-

den wij de forten en garnizoenen meest allen kunnen missen, en nog veel boven onze onkosten overwinnen.'

Ik zal hier de vraag niet trachten uit te maken of in juistheid van inzichten en gepastheid van maatregelen de palm aan van Goens of wellicht aan zijn tegenstander toekomt; maar in allen gevalle sluit dwaling in politiek beleid, eerlijkheid van bedoelingen niet buiten. Veel kwetsender en voor van Reede's goeden naam bedenkelijker, zijn de beschuldigingen omtrent misbruik van de gelden der Compagnie, in verband met de insinuatiën, dat hij zich zelfs aan ontrouw in het beheer der financiën zou hebben schuldig gemaakt. De waarheid is dat het uiterst moeielijk valt voor de ambtenaren der Compagnie de grens tusschen eerlijkheid en oneerlijkheid te bepalen, en dat vooral in dit opzicht hunne handelingen aan zeer verschillend oordeel onderhevig zijn, naarmate zij met een goedwillig of kwaadwillig oog worden gadegeslagen. Om dit in het licht te stellen, zal het genoegzaam zijn hier mede te deelen wat bij Valentijn, van Reede's jongeren tijdgenoot, over de inkomsten der Landvoogden in dienst der Compagnie gelezen wordt[1]. Het blijkt daaruit dat hunne eigenlijke jaarwedde, gelijk voor alle ambtenaren der Compagnie, op zeer bekrompen voet bepaald was, en niet meer dan ƒ 200 in de maand bedroeg. Zij hadden echter vrije woning in de loges of forten der Compagnie, en ontvingen voor hunne tafel 24, en voor het onthalen van buiten-opperhoofden, schippers, onderkooplieden, boekhouders enz. nog 20 Rijksdaalders in de maand, waarbij nog kwamen de gratis-levering van zekere hoeveelheden wijn, bier, olie, azijn, boter, zout en specerijen uit de pakhuizen der Compagnie, en de beschikking over de diensten van een zestigtal slaven. Benoodigdheden boven het toegelegde rantsoen mochten zij tot een bedrag van 400 Rijksdaalders tegen slechts een half of een

1) Omtrent de inkomsten der Landvoogden van Malabar lezen wij bij dien schrijver (Malabar, bl. 42) alleen, dat zij in 1678 met die van den Landvoogd van Coromandel werden gelijk gesteld, en omtrent die der Landvoogden van Coromandel (Coromandel, bl. 175), dat zij niet verschilden van die van den Landvoogd van Amboina. Wat nu de inkomsten van een Landvoogd van Amboina waren, zet Valentijn breeder uiteen, Amboina, bl. 267. Daar van Reede's landvoogdij over Malabar vóór 1678 valt, kan men uit deze keten van berichten niet in strikten zin opmaken wat zijn inkomen als Landvoogd geweest is; maar het is even onwaarschijnlijk dat het aanzienlijk grooter als dat het aanzienlijk minder zal geweest zijn

kwart percent boven den kostenden prijs uit de magazijnen der Compagnie ontbieden, terwijl zij eindelijk in sommige gevallen de beschikking hadden over lustplaatsen, vischwateren en dergelijke, die zij ook ten eigen bate aan anderen konden verpachten.

‘Dit zijn,’ om met Valentijn te spreken, ‘de inkomsten die bekend en eerlijk zijn; maar de grootste winsten van den Landvoogd zijn die, welke niet aan ieder bekend zijn. Deze zijn ongeloofelijk groot, wanneer de Landvoogd en de Opperkoopman ééne lijn trekken; want dan snijdt hun mes overal dubbel, zijn hunne baten zeker, en is er schier niemand, die er van weet; maar wanneer zij in oneenigheid leven, is dit oorzaak, dat geen van beide iets van zulke voordeelen trekt.’

Het spreekt van zelf dat de ruimte van het geweten bij de betrokken hoofdambtenaren de maat was voor het genot der stille winsten, en dat eerlijke lieden arm bleven, waar baatzuchtige deugnieten schatten op schatten stapelden. Maar het verdient opmerking, dat het niet alleen aan goede contrôle ontbrak, zoodat het den Landvoogden en Kooplieden niet moeilijk viel de voordeelen van overwichten of van gelegenheden om Compagnie's goederen tot meer dan gewone prijzen te verkoopen, in eigen zak te doen vloeien, en zich te verrijken door geschenken van allerlei aard aan te nemen, waardoor hunne gunst of oogluiking gekocht werd; maar dat de begrippen omtrent eerlijkheid in het algemeen zoo lax waren, dat het ten eigen bate op woekerrente uitzetten van aan de Compagnie behoorende gelden, zoo wij Valentijn gelooven mogen, niet eens tot de ongeoorloofde winsten gerekend werd.

Nu bedenke men dat de macht dier zoo slecht bezoldigde, maar aan zoo sterke verleiding tot misbruik der hun toebetrouwde gelden blootgestelde Landvoogden zeer groot was; dat zij verplicht waren een groote staatsie te voeren, en dat hunne verrichtingen door de afgelegenheid van den zetel des Hoofdbestuurs, en door de volstrekte afhankelijkheid van het lot der ondergeschikte ambtenaren van de goede gezindheid van het Hoofd, aan alle contrôle ontsnapten. ‘De Landvoogd,’ zegt Valentijn, ‘is de Prins en als de Opper-Koning des lands, wiens oppergezag over alles gaat.’ De beteekenis van den hem toegevoegden Raad was uiterst gering, daar de Leden geheel van hem afhankelijk waren; en daar zij gewoonlijk alles

goedkeurden wat de Landvoogd voorstelde of verrichtte, was de Raad eer een middel om de door den Landvoogd begane verkeerdheden te dekken, dan om ze tegen te gaan. Schuilende achter de besluiten van den Raad, en krachtig in de overtuiging, dat hij niets van de klachten zijner ondergeschikten te vreezen had, kon de Landvoogd zich ongestraft aan allerlei geweldenarijen en knevelarijen schuldig maken. Zelfs de Opperkoopman, het hoofd van den handel, en de Kapitein, het hoofd der militie, die als zijne beide eerste Ministers werden aangemerkt, hadden tegenover den Landvoogd weinig in te brengen. ‘Hoe vermogend,’ zegt Valentijn, ‘die beide Ministers ook zijn, zoo zijn ze echter geen van beide, 't zij ieder op zich zelven, 't zij als zij hunne macht bijeenvoegen, bij den Landvoogd te vergelijken. Wel is het waar, dat zij, zich beide tegen den Landvoogd aankantende, en zich door nog een paar stemmen in den Raad versterkende, een groot gewicht op alle staatsbesluiten zouden kunnen oefenen, en de Meester over hem zouden kunnen schijnen. Maar het ontbreekt den Landvoogd, als hem hiervan gevaar dreigt, niet aan middelen om de aanslagen dier twee Ministers te verijdelen. Hij kan de mindere Leden van den Raad, die volstrekt van hem afhangen, bevreesd maken door een onderzoek naar hunne tekortkomingen in hun ambt in te stellen, of zijne gramschap doen gevoelen door hen, al ware 't slechts om een beuzeling, in rechten te betrekken; en zij leerden dus maar al te spoedig gevoelen, dat zij, door tegen den Landvoogd samen te spannen, zich blootstelden aan gevaren, waartegen de beide voornoemde Heeren hen niet konden dekken.’

Indien van Reede van zijne macht als Landvoogd en van de gelegenheden tot oneerlijke winsten die zijne positie hem zoo ruimschoots bood, werkelijk gebruik had gemaakt, om zich ten koste der Compagnie of harer onderdanen te verrijken, dan zou hij niet erger gedaan hebben dan de meeste zijner ambtgenooten, en hij zou de erkende ontoereikendheid der wettige inkomsten, die zelfs de Hooge Regeering te Batavia noopte om veel door de vingers te zien, evenals zij, tot zijne verontschuldiging hebben kunnen inbrengen. Maar wij mogen vooral niet uit het oog verliezen, dat, wat van Goens zegt om het vermoeden van oneerlijkheid tegen van Reede te wekken, slechts eene hatelijke, door de feiten niet gestaafde insinuatie

is, terwijl de verkeerdheden die hij werkelijk aan zijn financiëel beheer ten laste legt, uitsluitend nederkomen op verspilling van de gelden der Compagnie aan te kostbaren aanleg der versterkingen en noodelooze verfraaiingen der stad Cochin, en niet het minst van de verblijf- en lustplaatsen tot zijn eigen gebruik bestemd. Het was eene beschuldiging als eenmaal in het oude Athene tegen den herschepper der stad, den grooten Perikles, werd gericht, en zou op dezelfde wijze kunnen ontzenuwd worden. Men bedenke toch, dat zelfs wat van Reede aan zijn eigen woning en tuinen ten koste legde, daar dit alles aan de Compagnie toebehoorde en aan zijn opvolger overging, ten hoogste strekken kon om zijn verblijf op Malabar te veraangenamen, maar in geen geval om hem persoonlijk te verrijken. Ik geloof echter dat hij bij dat alles vooral het oog had op de vermeerdering van het aanzien en den luister der Compagnie, en kom daarop zoo aanstonds terug, na even te hebben opgemerkt, dat de beschuldigingen van van Goens niet van overdrijving zijn vrij te pleiten, wanneer men ze met eenige toevallig bij Valentijn bewaarde opgaven vergelijkt. Ook die schrijver gewaagt van de groote geldsommen door den aanleg der versterkingen op de kust van Malabar verslonden, maar zonder er van Reede, op wien hij overigens geen goed oog heeft, eenig verwijt van te maken. Hij zegt dat daarvoor in het jaar 1672 in het geheel eene som van ƒ256,377 is uitgegeven, t.w. ƒ118,478 voor Cochin, ƒ24,521 voor Cananoor, ƒ25,408 voor Koelang en ƒ87,970 voor alle andere versterkingen. Waren reeds in 1671, in welk jaar van Reede het bestuur aanvaardde, kosten voor den vestingbouw geboekt, dan zou Valentijn dit niet onvermeld hebben gelaten. Wat er na 1672 nog voor is uitgegeven, is echter aan Valentijn stellig onbekend gebleven, en kan misschien nog groote sommen bedragen hebben, maar de bewering van van Goens dat van Reede aan die werken wel een ton gouds in de maand had ten koste gelegd, staat klaarblijkelijk buiten alle verhouding tot de werkelijke uitgaven, en geeft ons een maatstaf van de overdrijving die in zijn beschuldigingen heerscht.

Men kan over de uitgaven die voor versterkingen en andere publieke werken in koloniën noodig zijn, verschillend oordeelen, en hij die een oog heeft voor hetgeen de waardigheid der Regeering, die hij vertegenwoordigt, en de toekomende welvaart

en ontwikkeling der hem toebetrouwde gewesten vorderen, zal zeker meer daaraan ten koste leggen dan de bekrompen dienaar der begeerigheid van eene op voordeel tukke handelsvereeniging, Vooral verdient het hierbij opmerking dat van Reede een vriend was der wetenschap, en trachtte ook op wetenschappelijken weg bekend te worden met de schatten der natuur, die het hem toebetrouwde gewest opleverde, en die, behoorlijk bekend en benut, tot verhooging zijner welvaart en zijner waarde voor het Moederland zouden strekken. Van Reede verwierf zich den eerenaam van 'de Maecenas van Malabar'[1)], eene eer die van Goens, bij al zijne verdiensten als krijgsman, misschien noch verlangd, noch gewaardeerd zou hebben. Hij verzamelde handschriften en andere merkwaardigheden die hij naar het Vaderland zond, en gaf zich groote moeite om de voortbrengselen uit het plantenrijk, die Malabar opleverde, te verzamelen en te leeren kennen. Met dit streven schijnt de aanleg van tuinen en lusthoven, zoo scherp door van Goens veroordeeld, in het nauwste verband te hebben gestaan, en als blijvende vrucht en grootsch gedenkteeken van zijn ijver, bezitten wij in zijn *Hortus Malabaricus* een der uitgebreidste en kostbaarste prachtwerken, waaraan de botanische wetenschap het aanzijn geschonken heeft.

VI.

De *Hortus Malabaricus* is misschien wel het merkwaardigste geschrift, dat ooit over plantkunde het licht zag. Wanneer wij in aanmerking nemen dat het zijn aanzijn verschuldigd is aan een man die geene geleerde opvoeding had genoten, die van de plantkunde nooit bijzondere studie gemaakt had, die zijn Vaderland van zijne vroegste jeugd af, ter zee en ter land, als krijgsman had gediend, die, tot Landvoogd van Malabar verheven, in zijne omgeving niemand vond die bij zijne studie der planten kon aanvullen wat hem zelven ontbrak, en die desniettemin, een werk tot stand bracht, dat in 12 deelen in folio een overzicht geeft van de zoo rijke plantenwereld van Malabar, met goede beschrijvingen en voortreffelijke afbeeldingen, dan zeker is er bezwaarlijk in het geheele gebied der beschrijvende

1) Zie Murray's Handbook for India, Part II, bl. 444.

natuurkunde een werk te vinden, dat meer verwondering verdient; dan staat zelfs het beroemde Herbarium Amboinense van Rumphius, niet in wetenschappelijke waarde, maar in het recht om met verbazing te worden gadegeslagen, verre bij het werk van van Reede achter.

De geschiedenis van het ontstaan van den *Hortus Malabaricus* is zóó merkwaardig, zóó zonderling, zóó eenig in hare soort, dat men zich niet genoeg verbazen kan over de geringe aandacht, die zij bij tijdgenoot en nakomeling heeft gewekt. Het is waar dat de Heer Busken Huet, in zijn werk 'het land van Rembrandt', de buitengewone verdiensten van van Reede erkend en er een paar schitterende bladzijden aan gewijd heeft; maar hij staat in dit opzicht ook zoo goed als alleen. En toch kan men niet zeggen, dat de beoefenaars der plantkunde het werk verwaarloosd, of zijne waarde miskend hebben. Men zou zelfs kunnen beweren, dat de Heer Busken Huet ten onrechte den *Hortus Malabaricus* als een '*eenmaal beroemd*' werk heeft aangeduid, daar het volstrekt niet moeielijk zou zijn het bewijs te leveren, dat het nog door de hedendaagsche botanici veel gebruikt en hooggeschat wordt. Zoo b.v. spreekt Mohnicke in zijne 'Blicke auf das Pflanzen- und Thierleben in den Niederländischen Malaienländern,' bl. 63, van den Hortus Malabaricus en het Herbarium Amboinense als de oudste, omvangrijkste, nog heden onontbeerlijke en klassiek geworden plaatwerken over de Indische planten, en kent hij aan de 794 prachtige, evenzoo aan de natuur getrouwe als fraai geteekende en gegraveerde afbeeldingen van van Reede, nog verre den palm toe boven de toch algemeen als zoo verdienstelijk erkende platen van Rumphius. Toch blijft het waar dat, terwijl in tal van geschriften over de geschiedenis der wetenschap, de naam van Rumphius tot in de wolken verheven wordt, aan de eigenaardige verdiensten van van Reede slechts zelden recht wedervaart.

Dit verzuim te herstellen is een der hoofdbedoelingen van deze biographische schets. Ik zal daartoe in de volgende bladzijden eene vertaling geven van het grootste deel der Latijnsche Voorrede die van Reede zelf voor het derde deel van den Hortus Malabaricus heeft geplaatst, en waarin de wijze waarop dit werk ontstaan is uitvoerig en nauwkeurig is beschreven. Later zal zich dan nog gelegenheid voordoen, om stil te staan bij de groote

bezwaren die zich bij de uitgave van dit werk hebben voorgedaan, en die slechts overwonnen zijn door van Reede's voorbeeldelooze volharding, welke voor geene moeite of geldelijke offers terugdeinsde.

‘Die mij kennen,’ zoo vangt van Reede aan, ‘en weten dat ik sedert mijn 14e jaar buiten het Vaderland gezworven en het grootste deel der wereld doorreisd hebt, zullen zeer wel begrijpen, dat ik nooit gelegenheid gehad heb om grondige kennis te verwerven, en met name ook in de kennis der kruiden en hare krachten geenszins ervaren ben. Daartoe wordt, naar ik meen, vereischt, dat men zich gedurende zijn gansche leven op dat ééne vak kan toeleggen, een geluk dat mij, die steeds met andere bezigheden overladen was, niet is ten deel gevallen. Daarom zal het ook den meesten ongerijmd schijnen, dat mijn naam prijkt op den titel van den ‘Hortus Malabaricus,’ een werk gewijd aan de beschrijving en het medicinaal gebruik van uitheemsche planten; en zeker, wanneer ik daarin lichtvaardig, aanmatigend en ter kwader trouw gehandeld had, zou schande mijn rechtmatig deel zijn.

‘Anderen, die mij niet kennen, en misschien zelfs meer van mij verwachten dan ik leveren kan, zullen zonder twijfel van meening zijn, dat de ‘Hortus Malabaricus’ wel in zijn geheel in de twee uitgegeven deelen zal bevat zijn. Mochten ze daarentegen zich een juiste voorstelling van den omvang des werks maken, dan zullen ze verwachten, dat het zonder stelsel bewerkt zal zijn en van fouten zal wemelen, als het werk van iemand die zich afgeeft met het uitgeven van boeken, zonder grondige kennis te bezitten. Ook zullen velen zich stooten aan de onbekende en barbaarsche namen van zoovele uitheemsche planten, of aan het gemis der vergelijking met bekende Europeesche soorten, tot aantooning van overeenkomst of verschil. Anderen zullen zich ergeren omdat de aanhaling ontbreekt van schrijvers die dezelfde planten reeds beschreven of althans hier of daar vermeld hebben; weshalve zij het zelfs wellicht nauwelijks geloofwaardig zullen achten, dat deze planten werkelijk bestaan. Weder anderen zullen het vervelend vinden, dat in de beschrijving der planten tot zoovele kleinigheden is afgedaald; terwijl mij ook van velen een strenge berisping te wachten staat, omdat in die beschrijvingen de gewone kunsttermen der botanie niet zijn gebruikt. En zoo zullen nog wel andere beschuldigingen worden te berde ge-

bracht, waarvan ik de gegrondheid tot zekere hoogte niet kan ontkennen.

Om aan deze en mijne eigene bedenkingen te gemoet te komen, heb ik het niet ongepast geacht den oorsprong en de ontwikkeling van het plan van den Hortus Malabaricus nauwkeurig uiteen te zetten; want ik houd mij overtuigd dat de ware vrienden der plantkunde met bewondering en erkentelijkheid de bekendmaking zullen begroeten van zoovele vreemde en onbekende gewassen, afkomstig uit een deel der wereld, dat op zich zelf goed bekend en door velen bezocht is, en dat 170 jaren lang in het bezit der Portugeezen geweest en door hen met prachtige steden opgeluisterd is. Zij zullen mij dank weten, omdat ik, schoon bezig gehouden door staatszaken die mij het recht zouden verleend hebben werkzaamheden van dezen aard aan anderen over te laten, de eerste ben om deze planten aan de geleerde wereld voor te stellen. Immers terwijl onze tijd en ons werelddeel het geluk hebben zulk een groot getal geleerden te bezitten, dat de boekhandel de geheele wereld van hunne geschriften voorziet, houdt daarmede ook gelijken tred het 100maal en 1000maal weder opwarmen van dezelfde zaken. Het is niet te verwonderen dat de driestheid waarmede men zich veroorlooft het werk van anderen met geringe wijziging in woorden en rangschikking af te schrijven, aan vele kundige mannen geringschatting heeft ingeboezemd voor alles, wat zich niet door zekeren graad van nieuwheid aanbeveelt. Dit ons werk nu opent voor die uitschrijvers een ruim veld, waarop zij planten kunnen lezen, om in te voegen in een algemeenen Catalogus der planten, die tot dusverre op deze aarde zijn bekend geworden.

Gedurende de vele jaren, die ik in Indië doorbracht, en waarin ik vele vruchtbare en schoone gewesten heb bereisd, werd ik vaak getroffen door de uitgestrektheid, hoogte en dichtheid der bosschen, en door eene zoo verbazende verscheidenheid van boomen, dat dikwijls het vermoeden opkwam, dat men in hetzelfde bosch te vergeefs naar twee exemplaren van dezelfde soort zou zoeken. Nu eens verbaasden mij de vele planten die de boomen omringen en omwikkelen, en deels, schoon met de wortels in den grond bevestigd, als klimopranken hun loof zoo met dat der boomen vereenigen, dat het nauwelijks daarvan kan onderscheiden worden; deels op den

stam en op de takken zelfs zich nestelen, en het verrassend schouwspel bieden van 10 tot 12 verschillende soorten van bloemen, bladeren en vruchten, die uit denzelfden boom schijnen voort te komen, en zulks zonder dat òf de dikte der stammen, òf de hoogte der zich vaak tot meer dan 80 voet verheffende kruinen eenige schade lijdt. Dan was ik verrukt over de veelsoortige in den omtrek groeiende kruiden, die geen plekje van den bodem onbedekt laten. Nog meer werd ik aangetrokken door de uitgespreide en loofrijke takken, die zich tot een breede en krachtige kruin vereenigen, en somtijds zelfs weder in den grond dringen, om daaruit opnieuw op te schieten en uit te botten, zoodat zulk een boom als het ware een prachtig en bekoorlijk paleis vertoont, waarvan de gewelven door die takken als zoovele zuilen gedragen worden; - een paleis, waarin tal van personen gemakkelijk een schuilplaats voor den regen en de brandende zonnestralen kunnen vinden, zoodat de bosschen meer aan een fraai gebouwde woning dan aan wouden doen denken. Ook merkte ik op, dat niet enkel de voor den plantengroei meer geschikte vlakten zoo versierd waren, maar dat ook de ruwste rotsen en de steilste bergtoppen even welige ruigte droegen, ja, dat zelfs de onvruchtbaarste klippen een overvloed van heesters en planten voortbrachten, waarvan sommige hare kruin beschaduwden, andere, hare takken in de spleten wringende, het gesteente allengs uiteenscheurden. Iedere akker, ieder in de vlakte uitgestrekt veld had door de verscheidenheid van planten en boomen zulk een vroolijk en lachend voorkomen, als ware het door de hand van een kundigen hovenier op de sierlijkste wijze beplant. Ja, wat vooral bevreemding wekt, zelfs de stilstaande wateren, de moerassen, de oevers der met zout water gevulde kreken, prijkten met tal van planten, die ze nagenoeg geheel bedekten. In één woord, zelfs van den alleronvruchtbaarsten bodem was ook niet het geringste deel geheel van plantengroei verstoken.

Toen zulke tooneelen herhaaldelijk aan mijnen blik waren voorbijgegaan, kon ik het denkbeeld niet onderdrukken, dat dit deel van Indië misschien wel als de vruchtbaarste streek der geheele aarde kon beschouwd worden, en slechts geëvenaard werd door het eiland Taprobane, thans Ceilon geheeten, vooral door dat gedeelte, dat met Malabar hetzelfde klimaat gemeen heeft.

Dikwijls bekroop mij de lust, om de bladeren, bloemen, schorsen, wortels van deze planten te onderzoeken, en dan bemerkte ik doorgaans, dat zij heerlijke geuren uitwasemden en een doordringenden smaak hadden. En wanneer ik aan de inboorlingen, die mij op de reis vergezelden, vroeg, of zij deze planten ook kenden, wisten zij niet alleen de namen te noemen, maar toonden ook met hare krachten en gebruik uitstekend bekend te zijn. Dikwijls had ik gelegenheid op te merken, dat, wanneer iemand van ons reisgezelschap aan eenig in- of uitwendig ongemak leed, zij het juiste geneesmiddel wisten aan te wenden; ofschoon bij deze Indiërs, die hun geheele leven als krijgslieden, landbouwers of handwerkslieden slijten, van kennis der genees- en plantkunde natuurlijk geen sprake kan zijn.

Een kleine uitweiding over die Indiërs en hun land zal hier zeker niet ongepast, noch den lezer onaangenaam zijn.

Het Malabarsche gewest, aan ééne zijde door de zee bespoeld, strekt zich van de stad Goa tot aan kaap Komorijn uit, over eene lengte van ongeveer 120 Duitsche mijlen, bij eene breedte, die van 10 tot omstreeks 30 mijlen afwisselt. Het land is zoo sterk bevolkt, dat het slechts uit eene aaneenschakeling van steden, dorpen en tuinen schijnt te bestaan. Het gehoorzaamt aan verschillende vorsten, aan wie alleen meer dan 30,000 of om juist te spreken, 31,000 edelen, enkel voor den krijgsdienst levende, onderworpen zijn; om van de ontelbare overige bevolking niet te spreken. Zij bereiken vaak een hoogen ouderdom, en voor hunne gezondheid zorgen inlandsche geneeskundigen, die zelden of nooit gebruik maken van geneesmiddelen van elders aangevoerd, maar zich doorgaans vergenoegen met die, welke het land zelf oplevert. De Europeanen, die hen daarin navolgen, bevinden er zich wel bij; maar de Nederlanders, die hier in dienst der O.-I. Compagnie vertoeven, gebruiken uit sleur de geneesmiddelen, die, eigenlijk uit dit land afkomstig, over Arabië of Perzië naar Europa gevoerd, en daarna over zee naar Indië teruggebracht, krachteloos en bedorven zijn, zoodat het geld, dat er voor besteed is, als weggeworpen moet beschouwd worden.

Ziedaar dan de redenen, die mij vurig deden verlangen, een man te vinden, geschikt en genegen, om de planten van dit zand naar het leven af te beelden en met aanwijzing van krach-

ten en gebruik te beschrijven. Ik hield mij overtuigd, dat, wanneer mij dit gelukte, ik een grooten dienst aan de beoefenaars der botanie in Europa zou bewijzen; en dat ook de Edele Compagnie daaruit groot voordeel zou trekken, omdat zij dan de uitgaven voor herwaarts over te brengen geneesmiddelen kon sparen, en, met veel minder kosten, die door andere, even goede zeker, zoo niet betere, ter plaatse zelve voorkomende, kon vervangen.

Ik kon evenwel hierin niet naar wensch slagen. Niemand toch bezoekt het Malabarsche land met dergelijke bedoelingen; allen die zich daarheen begeven in dienst der Compagnie hebben te zorgen voor de behoorlijke vervulling van een ambt, dat hun geen tijd laat om, al wilden zij, zich aan zulke onderzoekingen te wijden. Ik begreep dus, dat het mij nooit zou gelukken langs dezen weg mijn oogmerk te bereiken. Eindelijk, toen ik reeds alle hoop had laten varen, kwam mij ter ooren, dat er in het rijk van Cochin een man leefde, die een groote kennis van Indische planten bezat, en er teekeningen naar het leven van had vervaardigd. Het was een man van groote geleerdheid, van een gestreng leven, van 60-jarigen leeftijd, van stand en belijdenis een Roomsch priester uit de orde der barrevoeter-Carmelieten, van geboorte een Napolitaan en bekend bij den naam van Broeder Mattheüs van St. Jozef. Hij had langen tijd in Arabië en Perzië geleefd, en was destijds gezonden als toekomend Coadjutor van den aartsbisschop der St. Thomas-Christenen[1)] in het land van Malabar. Deze man, in de stad Cochin bij mij ontboden, heeft niet geaarzeld te komen, en toen hij mijne bedoeling begrepen had, om namelijk een overzicht en beschrijving te krijgen van de Malabarsche planten, waarbij ik den eerwaarden vader mijne hulp beloofde, zich met de grootste welwillendheid en bereidvaardigheid te mijner beschikking te stellen. Tegelijkertijd toonde hij mij de schetsen van de planten, die hij, om aan zijn geheugen tegemoet te komen, met pen en inkt had afgebeeld, in diervoege, dat hij van alle planten, wier krachten hij had leeren kennen en waarmede de vrome grijsaard, op zijn reizen, zoowel zich zelven als vele anderen genezen had, een blad, een bloem en een vrucht had geteekend.

1) Aanknoopende aan de kerkelijke legende, dat de Apostel Thomas in Indië zou gearbeid hebben en er den marteldood zou gestorven zijn, plachten de Nestoriaansche Christenen in Indië zich bij voorkeur Thomas-Christenen te noemen.

Het begin van dezen Hortus bestond derhalve daarin, dat de schetsen der planten, door broeder Mattheüs vervaardigd, in nauwkeuriger teekening op ander papier werden overgebracht. De eerwaarde vader, ofschoon hij zich alleen op zijn geheugen moest verlaten, wist de natuurlijke *vormen* der planten op verwonderlijke wijze naar de schetsen weêr te geven. Doch daar hij slechts gewoon was met de pen te teekenen en niet met het penseel wist om te gaan; daar hij de fijnere details niet goed kon weêrgeven, en daar hij in zijne penteekeningen aan licht en schaduw geen genoeg recht kon doen wedervaren, schoot zijn werk in de uitdrukking van de waarheid en het leven zeer te kort. De waardige man had het nooit noodig geacht aan het afteekenen en beschrijven der planten bijzondere zorg te besteden, daar hij slechts een hulpmiddel voor zijn geoefend geheugen beoogd had. Hierbij kwam nog, dat, daar hij de schetsen op reis had vervaardigd, aan de ééne plant de vruchten, aan eene andere de bloemen, aan eene derde beide wel eens ontbraken. Wel poogde ik, door de planten voor het aanvullen van het ontbrekende te laten zoeken, zooveel mogelijk in dit laatste gebrek te voorzien, maar vaak konden zij niet worden wedergevonden, hetzij, omdat de namen onnauwkeurig waren opgeteekend, hetzij, omdat de eerwaardige grijsaard die namen had opgevangen uit den mond van personen die zelven met de echt-Malabarsche namen niet goed bekend waren, hetzij eindelijk, omdat de planten in eene andere streek tehuisbehoorden. Dit waren de zwarigheden, waarmede de Hortus Malabaricus in den aanvang te worstelen had Het ergste was wel, dat de levende planten in de gebrekkige afbeeldingen vaak niet te herkennen waren, en dat de beschrijvingen niet zelden zoo vluchtig en achteloos waren ter nedergesteld, dat zij pasten op verschillende planten, die vaak zeer weinig op elkander geleken.

Terwijl ik met deze zwarigheden kampte, kwam Doctor Paulus Herman, benoemd Professor in de botanie[1)] te Leiden, van Ceilon naar Malabar over. Toen hem gebleken was, met welke belemmeringen de Hortus aanvankelijk te worstelen had, en dat zoowel teekeningen als beschrijvingen zeer veel te wenschen overlieten, kreeg ik, met hoeveel bescheidenheid hij zich

1) Beneden in hfdst. IX zal ik gelegenheid hebben op hem terug te komen.

ook uitliet, den indruk, dat, naar zijn oordeel, op deze wijze niets bruikbaars uit het werk worden kon. De kortheid van zijn verblijf was echter oorzaak, dat ik hem het verzamelde niet eens behoorlijk kon toonen, en hij mij geen raad kon geven hoe verder daarmede te handelen. In dezen stand van zaken besloot ik van meet af aan te beginnen, en zoo goed mij mogelijk was de planten zelf te beschrijven; maar nauwelijks was ik hiermede aangevangen, of ik bemerkte hoe zeer mijn ambt, dat inderdaad schier al mijne uren in beslag nam, mij in den weg stond om mij waardiglijk van deze taak te kwijten.

Niemand moet echter denken, dat ik dit hier verhaal om de ijverige pogingen van Pater Mattheüs in een ongunstig daglicht te stellen; het tegendeel is waar. Den braven en oprecht vromen man, die mij zoo eerlijk en trouw en met zooveel inspanning trachtte te dienen, ben en blijf ik oprechtelijk dankbaar. En wanneer ik hier van den waardigen man gewag maak, dan geschiedt het vooral om te toonen, hoe zeer hij in mijne herinnering leeft en leven zal, met hoeveel erkentelijkheid ik zijne liefde en goedwilligheid jegens mij blijf gedenken. Hij, ik herzeg het met nadruk, is de eerste stichter van onzen Hortus, en de vlijtige verzorger van zijn groei en ontwikkeling. Hij is het ook, die, steeds bezig gehouden door het heilig ambt, om welks wille hij in deze streken vertoefde, mij den raad gaf tot deelneming aan het werk uit te noodigen den weleerwaarden heer Johannes Casearius, den wakkeren dienaar van Christus in de stad Cochin; een man van grondige kennis in schier ieder vak van wetenschap, de Botanie alleen uitgezonderd. Zijn voornaamste bezwaar was dan ook, dat onbekendheid met de kunsttermen bij de medici en de botanici in gebruik, de oorzaak zou zijn, dat zijn stijl verre beneden de waardigheid van het onderwerp bleef. De redenen evenwel, die hem drongen aan mijn verzoek te voldoen, waren zoo veelvuldig, en zwaarwichtig, dat hij zich ten laatste tot deelneming liet overhalen.

Om het werk zonder lastig oponthoud te kunnen voortzetten, ontwierp ik de volgende regeling. Eenige inlandsche geneeskundigen, deels Brahmanen, deels van andere afkomst, maakten op mijn bevel lijsten in hunne taal van de meest bekende en beroemde planten, terwijl weder anderen die planten rangschikten naar den tijd des jaars waarin zij met bla-

deren, bloemen of vruchten getooid zijn. Van deze werden dan, naarmate van het jaargetijde, lijsten gegeven aan zekere met de planten bekende personen, die, tot zelfs door beklimming van de kruinen der hoogste boomen, de aangewezen planten met hare bladeren, bloemen en vruchten moesten bijeenbrengen. Deze personen zond ik doorgaans, in partijen van drie verdeeld, naar het een of ander bosch. Drie of vier teekenaars, die met mij op een daarvoor gunstig gelegen plaats vertoefden, maaktèn van die aangebrachte planten onmiddellijk afbeeldingen naar het leven, en voegden daar doorgaans in mijne tegenwoordigheid de beschrijvingen bij. Bovendien had ik alle Malabarsche vorsten uitgenoodigd, om ons al de planten uit hun gebied te zenden, die door schoonheid of nuttigheid uitblonken. Het gevolg hiervan was, dat ons onmiddellijk van wel 50 of 60 plaatsen planten werden toegezonden, en geen enkele dier koningen en prinsen in gebreke bleef in onzen tuin te zaaien. De planten derhalve, door kruidkundigen gezocht, door teekenaars afgebeeld, door bekwame personen beschreven, werden, voorzoover dit de moeite scheen te loonen, aan het onderzoek van meer ervaren genees- en plantkundigen onderworpen, die ik tot dat doel, deels uit den kring mijner bekenden, deels uit de mannen van naam had samengeroepen. Aan dit lichaam, soms uit 14 tot 16 geleerden bestaande, liet ik de teekeningen der planten voorleggen, terwijl ik de leden door een tolk liet vragen, of zij die planten, hare krachten en namen kenden, waarna hunne antwoorden geboekt werden. Dit College nu was uit de meest verschillende deelen van het Malabarsche gebied te zamen gekomen, ten gevolge waarvan de leden aan elkander onbekend waren, en door eerzucht, gevoel van schaamte en argwaan werden geprikkeld. Allen trachtten zich verdienstelijk te maken, en schoon zij gaarne, als zij iets niet wisten, hunne onwetendheid trachtten te verbloemen, deden zij toch hun best om zich niet bloot te geven, door te veel of te weinig van de planten te zeggen.

Het was mij dikwijls een groot genot deze zittingen bij te wonen, en die Brahmanen of heidensche wijsgeeren met elkander te hooren redetwisten en strijden met spreuken of verzen aan de schriften van beroemde geleerden uit den voortijd ontleend. Vooral was het daarbij merkwaardig, dat, ofschoon ieder zijne meening met vuur verdedigde, zij nooit die bescheidenheid

uit het oog verloren, die onder de wijsgeeren der meest beschaafde volken wel eens gemist wordt. Steeds spraken zij zonder bitterheid of toorn, en nooit vergaten zij den eerbied, dien men aan andersdenkenden verschuldigd is. De oudheid en de eerste voorgangers in kunsten en wetenschappen vereeren zij ten hoogste; hunne gevoelens en ervaringen weten zij hun dank en onderwerpen zij aan hun gezag. Wat nu de genees- en kruidkunde aangaat, deze is vervat in gedichten, waarvan altijd de eerste regel aanvangt met den naam der plant waaraan het gedicht is gewijd, en die vervolgens met de grootste nauwkeurigheid hare soorten, eigenschappen, gedaante, deelen, groeiplaatsen, bloeitijd, krachten, gebruik en wat dies meer zij uiteenzetten. Hierdoor wordt teweeggebracht, dat, wanneer iemand slechts den naam eener plant noemt, een deskundig Brahmaan op staanden voet alles weet bij te brengen, wat daarover gezegd is, of gezegd kan worden. Ofschoon nu deze wijze van kennis mede te deelen wel wat moeielijk schijnt, daar zij een sterk geheugen vereischt, is het toch waar, dat de jonge kinderen op teederen leeftijd die gedichten onder spelen en stoeien gemakkelijk leeren, omdat dan het geheugen meer kracht heeft, en het dus geleerde op rijper leeftijd niet licht weder verloren gaat. De eerste ontdekkingen op het gebied van genees- en kruidkunde worden voor zoo oud gehouden, dat zij boeken van schrijvers bijbrengen, die naar hunne vaste overtuiging vóór 4000 jaren geleefd hebben. Daar nu die menschen hun vak niet vrijwillig kiezen, maar er voor bestemd worden door hunne geboorte, die aan ieder zijn plaats in de maatschappij met meer dan stoïsche noodwendigheid toewijst, zoo gaat, gedurende den loop der eeuwen en de opvolging der geslachten, als het ware van hand tot hand, van de ouders op de kinderen dat alles over, wat tot de volkomenheid der kennis of kunst, van oudsher aan het geslacht opgelegd, vereischt wordt; hetzij dan dat eenige vorst het tot slaafsche gehoorzaamheid geneigde volk aan deze stalen wet heeft gebonden; hetzij zij door de bevolking bij onderlinge overeenkomst is vastgesteld; hetzij eindelijk het priesterlijk gezag, door godspraken of goddelijke openbaringen gesteund, deze instelling aan het zoozeer voor bijgeloof vatbare volk heeft opgedrongen, wat te onderzoeken niet van deze plaats is. Dit alleen wil ik hier bevestigen, en op grond mijner eigen ervaring getuigen, dat deze wet, die de levenstaak

alleen door de geboorte laat bepalen, zoo streng, zoo strikt, zoo heilig tot op heden wordt in acht genomen, dat noch beleid, noch geweld, geen herculische kracht zelfs, daarin eenige verandering zou vermogen te brengen. Landbouwers en visschers brengen naar dit stelsel, zelfs in den loop van vele eeuwen, niets anders dan landbouwers en visschers voort, en met de handwerken en alle andere beroepen is het even zoo gesteld. Aan deze als door het noodlot voorgeschreven wet is men het verschuldigd, dat nooit beoefenaars van eenig vak ontbreken; dat allen kalm en rustig een tevreden en schuldeloos leven leiden, daar de zucht naar standsverbetering niemand verlokt; dat niemand zijn meerdere benijdt, omdat hij geheel opgaat in de vervulling der plichten, die deze onverbiddelijke wet hem oplegt. Ook vloeit hieruit voort, dat zij, steeds meer bekwaam geworden in hetzelfde vak dat ook door hunne voorouders en bloedverwanten beoefend werd, daarin allengs een verwonderlijken graad van volkomenheid bereiken.

‘Inderdaad is er ook geen reden, waarom iemand zich over den hoogen ouderdom dezer volken, over het eeuwen lang ongeschokt gebleven gezag hunner wetten, over de bestendigheid hunner gewoonten zou verwonderen. Wie van hunne wetten, instellingen, zeden en gebruiken ook maar eene oppervlakkige kennis bezit, zal moeten erkennen, dat in deze staatsinrichting bovenal gelet is op het leggen van deugdelijke grondslagen, die den staat om zoo te zeggen voor alle eeuwen bevestigen en alle verandering buitensluiten. Hunne godsdienstleer en hunne staatskunst zijn zoo innig en kunstig verbonden, en toch weder zoo voorzichtig onderscheiden, en de eene schraagt zoozeer het gezag der andere, dat het moeielijk is te zeggen, aan welke van beide de eerste rang toekomt. De boosdoeners, die de godsdienst van de tempels weert, worden ook door het staatsgezag van de rechten der burgerschap en bloedverwantschap beroofd, en zelfs met verlies van het leven, of, als verschoonend met hen gehandeld wordt, van de vrijheid voor een reeks van jaren, bedreigd. Er heerscht in hunne staatsinrichting eene zoo geheimzinnige harmonie, dat men er zeer mede moet vertrouwd zijn, om te bepalen tot welken regeeringsvorm zij behoort. De rechten der vrije bevolking zijn zoo groot, dat men aan eene democratie zou denken; daarentegen is de slaafsche onderwerping des volks aan de vorsten

zoo sterk, dan aan den Koning alleen de beschikking over het leven en de bezittingen van al zijne onderdanen schijnt te zijn toegekend. Huwelijksverbintenissen met buitenlanders gaan zij niet aan, maar vreemdelingen, van wat natie of godsdienst ook, kunnen onbelemmerd onder hen leven. Nooit verlaten zij de grenzen van hun land, maar vreemde reizigers dulden zij gaarne. Hunne koningen regeeren noch alleen door recht van opvolging, noch alleen door keuze, maar door beide tevens; want het geslacht en de familie, waaruit de vorsten gekozen worden, van welke de oudste Koning is, zijn door erfelijken luister hoog boven alle anderen verheven. Zij, aan wie de zorg voor den godsdienst en de heilige gebruiken is opgedragen, - en hun aantal is zeer groot - leven uiterst rustig in het genot van hooge eer en rijke goederen, die door de geschenken der bevolking gedurig vermeerderd worden, zoodat men deze menschen niet ten onrechte de gelukkigsten der gansche wereld zou kunnen noemen. Ook zijn er in dit land eene groote menigte edelen, die, van allen arbeid voor het levensonderhoud vrij, de grootste voorrechten genieten, en in aanzien alle andere standen te bovengaan. En zoo blijkt het, dat voor dit volk verandering in leven en zeden noch te verwachten noch te wenschen is. Dezelfde inrichtingen, die onder dit volk eeuwigdurenden vrede bewaren, zijn ook machtig om een opkomend verzet in de geboorte te smoren, zoodat hen nooit het gevaar van eene omwenteling dreigt. Door geene vijandschap van andere landen gestoord, behoeven zij die ook niet te vreezen, daar zij aan de westzijde door den uitgestrekten Indischen Oceaan, aan de oostzijde door een hoog en steil gebergte beschermd zijn, welks enge en gevaarlijke passen, ook al wilden anderen hen beoorlogen, slechts zeer weinigen tegelijk zonden doorlaten. Hunne naburen vreezen zij niet, omdat zij weten, dat hun de macht om hen te deren ontbreekt; terwijl daarentegen de Malabaren zelven, door de voorbeeldelooze talrijkheid der bevolking, waarvan ik, uit vrees van geen geloof te vinden, het cijfer niet durf noemen, in twee dagen tijds onderscheidene, voortreffelijk gewapende, en in militaire waarde voor geene andere wijkende legers kunnen bijeenbrengen. In stoutmoedigheid overtreffen hunne krijgslieden alle andere Indiërs, dewijl zij de vaste overtuiging koesteren, dat, indien zij, voldoende aan den plicht, waartoe zij geboren zijn, in den strijd voor het vader-

land, voor haardsteden en altaren, voor wet en koning den dood vinden, het eeuwig heil hunner ziel volkomen verzekerd is. De kern en het grootste sieraad van deze krijgsmacht vormen die Malabaarsche edelen[1)], waarvan ik zoo even sprak, die, als de gelegenheid zich voordoet, toonen, dat zij mannen zijn die alles voor het vaderland over hebben, en, als door woede aangegrepen, met de grootste doodsverachting, vuur noch wapenen duchtend, op den vijand instormen. Daarom ook is deze natie, zoover de herinnering reikt, nooit aan eenigen vijand of eenige staatsomwenteling onderworpen geweest. En daar de naam der Brahmanen reeds ten tijde van Alexander den Groote in hooge achting stond en in de boeken der oude historieschrijvers gevierd wordt, kan men zeker aan deze natie eene plaats onder de oudste volken der aarde toekennen.

Doch meer dan genoeg hiervan, ofschoon ik gemeend heb, dat het niet ongepast en mijnen lezers niet onaangenaam zou zijn, wanneer ik, dezen Malabaarschen kruidhof voor hen openstellende, ook kortelijk aanwees in welk land en onder hoedanige menschen hij is geplant en gekweekt.

Toen de vroeger vermelde regeling ten behoeve van dezen kruidhof was vastgesteld, zijn de beide deelen afgewerkt die reeds in het licht zijn gegeven, waarvan het eerste de boomen, het tweede de struiken behandelt. Wel heb ik een oogenblik gedacht, dat het verkieslijk zou zijn geen begin met de uitgave van dit werk in Europa te maken, alvorens het verzamelen der planten geheel was ten einde gebracht; maar ik kwam spoedig daarvan terug door de overweging, hoe onbestendig en veranderlijk het menschelijk leven is, en hoe ijdel en vruchteloos mijn gansche werk zou zijn, indien het God behaagde, door het spoedig afsnijden van mijn levensdraad, de hoop op een lange toekomst te beschamen; want dat ik in dit werk opvolgers zou vinden, geneigd om zich met dezelfde volharding aan de bewerking van dezen Hof te wijden, kon ik mij niet voorstellen. Daarbij kwam, dat ik geene bepaling kon maken hetzij van den tijd dien het werk zou vorderen, hetzij van het aantal planten die moesten beschreven worden, en slechts kon voortgaan naarmate tijd en omstandigheden gedoogden. Zij toch van wier hulp ik kon gebruik maken, waren meestal in

1) Hier worden de boven, blz. 430, reeds vermelde Nairos bedoeld.

de eene of andere betrekking aan den dienst der Compagnie verbonden, en konden, daar hare zaken hun voor alles gingen, zich slechts nu en dan met de bewerking van den Hof bezig houden, die dan dikwijls geheel zonder arbeiders was. Intusschen naderde de beschrijving der planten die in de nabijheid van Cochin groeien, haar einde, terwijl hare van de vroegste oudheid bekende krachten door de inlandsche geneeskundigen werden aangewezen. Meermalen echter kwamen planten voor, wier bloemen of vruchten wij gedurende een gansch jaar en langer niet konden machtig worden, zoodat zij voorloopig moesten worden ter zijde gelegd, tot bij gelegenheid het ontbrekende kon worden aangevuld.

Somtijds, wanneer òf ambtsplichten òf andere gewichtige belangen eischten, dat ik ter wille mijner meesters eenige Malabaarsche vorsten ging aanspreken, liet ik mij te water naar het binnenland brengen, vergezeld door allen die mij gewoonlijk in den arbeid aan mijn tuin bijstonden en vele anderen bovendien; en als ik dan op de reis in het voorbijvaren rijke bosschen of vruchtbare velden opmerkte, liet ik mijn gansche gezelschap aan wal gaan. Deels door hoop op belooning gedreven, deels omdat zij zagen, hoeveel genoegen het mij gaf, soms ook, omdat zij zelven in het vinden van nieuwe zaken belang stelden, en voor het overige, omdat zij zich tot den arbeid in mijn tuin verhuurd hadden, verspreidden zij zich dan groepswijze door het bosch, om allerlei soorten van planten, inzonderheid die met bloemen en vruchten prijkten, te plunderen. Wanneer deze bende, die wel 200 koppen sterk was, gedurende eenige uren planten had gelezen, zag men haar van alle kanten, gebogen onder den last van het verzamelde, naar onze oorlogsschepen, door de Malabaren *mansjou's* genoemd, terugkeeren. Hier werden dan de planten onderzocht en geschift, van de nog onbekende door mijne teekenaars ruwe schetsen vervaardigd, en daarbij eene korte beschrijving in groote trekken gevoegd, om later ter gelegener tijd en plaats te worden uitgewerkt. Waren dan in de hoven der vorsten de zaken der Compagnie afgehandeld, dan toonden zij niet zelden hunne welwillendheid en belang stelling door hun eigen volk te belasten met de taak, om planten voor ons bijeen te brengen; ja somtijds kwamen zij zelven onze tenten bezoeken, en verlustigden zich niet weinig in onzen onvermoeiden arbeid, en in de teekeningen die de

planten naar het leven afmaalden. Daar nu zulke tochtjes vrij dikwijls voorkwamen, werd onze kruidhof dagelijks rijker, en niet zelden gebeurde het, dat op éénen dag zoovele ruwe schetsen werden gemaakt, dat de teekenaars en Casearius maanden noodig hadden om ze uit te werken. Doch terwijl ik op deze wijze het begonnen werk voortdreef, werd ik onverwachts door gewichtige redenen genoodzaakt het Malabaarsche gewest te verlaten. Het bleek mij, dat, terwijl ik mij in deze onschuldige en edele genietingen verlustigde, de nijd heimelijk bezig was geweest, om mij hinderlagen te spannen, en den bodem onder mijne voeten te ondermijnen, - hinderlagen, zooals ik ze in de afgelegenste woestenij van Malabar nooit had te vreezen gehad. Toch bleef ik vervuld met het plan om het begonnen werk, deels op reis, deels te Batavia, voort te zetten. Maar, o vreeselijke slag! terwijl ik daartoe plannen beraam, wordt mijn trouwe Achates, de deelgenoot van mijn arbeid, de Apollos, die mijn tuin had natgemaakt, de vriend, die de lust mijns levens was, de geleerde en eerwaarde Casearius, in den bloei des levens van mijne zijde weggerukt, om het vergankelijke met de onvergankelijkheid te verwisselen.’

In het tot dusver uit deze voorrede medegedeelde, vinden wij een volledig overzicht van alles wat door van Reede, terwijl hij Gouverneur van Malabar was, ten behoeve der kennis van de planten van dat gebied is verricht. Wij leeren hem daaruit kennen van eene geheel andere zijde, dan door hetgeen wij vroeger van zijne militaire en politieke loopbaan hebben vernomen. Hij doet zich hier aan ons voor als een man van fijne opmerkingsgave, van enthusiastische bewondering voor de heerlijkheid der natuur, van echt wetenschappelijken zin en van zeldzame volharding in het najagen van nuttige kennis. De beschrijving die hij geeft van een maagdelijk bosch, en van het plantenkleed dat den Malabaarschen bodem bedekt, mag geplaatst worden naast de schoonste beschrijvingen van dien aard, die wij bij moderne schrijvers aantreffen, en is in den tijd waarin hij leefde, bijna zonder wedergade. Tevens is het medegedeelde fragment als een belangrijk stuk van autobiographie te beschouwen, dat de van elders omtrent van Reede bekende bijzonderheden op de meest gewenschte wijze aanvult.

Maar, toonde hij zich een uitstekend man in het verzamelen der gegevens voor zijn Hortus Malabaricus, niet minder legde hij

eene zelfopofferende volharding aan den dag bij de uitgave van dit werk, waarbij hij opnieuw met groote zwarigheden te worstelen had. Daaraan is het overige der hier grootendeels medegedeelde voorrede gewijd; maar dat gedeelte is minder geschikt om hier in zijn geheel te worden opgenomen. Terwijl het over de eerste deelen in vele bijzonderheden treedt, die thans geene waarde meer hebben, zwijgt het natuurlijk over alles, wat met de later uitgegeven deelen is voorgevallen. Ik wensch liever eene volledige en aaneengeschakelde, maar beknopte, schets van de geschiedenis der uitgave te geven; en daartoe zullen wij als van zelve geleid worden, wanneer wij van Reede eerst van Malabar naar Batavia, en vervolgens van Batavia naar het Vaderland volgen. Vooraf echter nog een enkel woord over zijn getrouwen medestander Casearius, wiens overlijden hij aan het slot van het aangehaalde fragment met zulke treffend woorden betreurt.

Dat van dezen voortreffelijken man zoo weinig bekend is, moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan zijn vroegtijdigen dood en aan de vergetelheid waarin het gewest waar hij werkzaam was, bij de Nederlanders is geraakt. Men vindt bij sommige schrijvers vermeld, dat hij te Amsterdam is geboren; maar zekerheid daaromtrent te verkrijgen is moeielijk, zoo lang ons zelfs de ware naam onbekend is, die onder den verlatijnschten vorm Casearius schuilt. Stellig wordt hij ten onrechte in de ‘Biographie universelle’ als *resident* van Malabar voorgesteld. Hij was predikant van de Hervormde gemeente te Cochin, en wordt als zoodanig door Valentijn vermeld in 1675. Indien wij echter nagaan wat van Reede ons aangaande zijne medewerking aan den Hortus Malabaricus bericht, zullen wij geneigd zijn zijn optreden te Cochin minstens 2 of 3 jaren vroeger te stellen. Wij weten verder uit officiëele bescheiden[1)], dat hij den 12^{den} September 1676 verlof kreeg om naar Batavia te komen, en den 13^{den} Juni 1677 verlost werd, zooals men placht te zeggen, naar het Vaderland.

Waarschijnlijk waren de oorzaken daarvan in kwijnende gezondheid gelegen. Uit het lofdicht door Willem ten Rhijne, geplaatst vóór het in 1679 verschenen tweede deel van den

1) In het Archief te Batavia opgespoord door den heer van Troostenburg de Bruyn.

Hortus Malabaricus, en gedagteekend van 14 Februari 1678, blijkt, dat hij nog vóór het hem vergund was naar het Vaderland terug te reizen, te Batavia overleed aan de gevolgen van longtering, verhaast door dysenterie en zware koorts. Hij moet een man geweest zijn van groote geleerdheid, en ofschoon hij geen botanicus was, verdient het vloeiend Latijn, waarin hij de Malabaarsche planten beschreef, ongetwijfeld grooten lof. Zeer gepast is dan ook de hulde, die de beroemde botanicus Nicolaas Jacquin aan zijne nagedachtenis bewees, toen hij aan een nieuw geslacht van in Amerika ontdekte planten, den naam van *Casearia* gaf.

P.J. VETH.

(*Slot volgt*).

Groen van Prinsterer en van der Brugghen.

Groen van Prinsterer en zijn tijd. 1800-1857. Studiën en Schetsen op het gebied der vaderlandsche Kerkgeschiedenis, door Dr. G.J. Vos Az. Dordrecht, J.P. Revers. 1886.
Mr. J.J.L. van der Brugghen herdacht door Dr. A.H. Raabe, bij gelegenheid van de inwijding der herbouwde school op den Klokkenberg te Nijmegen, 6 Mei 1887. Nijmegen, firma H. Ten Hoet. 1887.

Indien persoonlijke herinneringen aan merkwaardige personen en gebeurtenissen zich boven de beuzelingen van het dagelijksch leven weten te verheffen, dan oefenen zij in den regel groote aantrekkingskracht uit op het lezend publiek. Reeds het aangename vooruitzicht der nieuwheid, de zekerheid van niet op louter herhalingen van het bekende te zullen stuiten, dragen hiertoe bij. Het is dan ook niet te verwonderen indien veler handen zich gretig naar de hierboven vermelde boeken uitstrekken. Al zijn de herinneringen van Dr. Vos voor een groot deel herinneringen uit de tweede hand, en al heeft Dr. Raabe uit de bron zijner persoonlijke herinneringen met groote bescheidenheid geput, al zijn beiden mild in het aanhalen der getuigenissen van anderen, toch twijfel ik er niet aan, of de meeste lezers zullen met voldoening van de twee geschriften kennis nemen. Uit verschillend standpunt worden dezelfde gebeurtenissen en toestanden er in verhaald en beoordeeld. Bij beide schrijvers is dankbare vereering de grondtoon, bij beiden spreekt het hart. Overigens is, zoowel in strekking als in aard en vorm, tusschen deze twee boeken groot verschil. Dat van Dr. Vos is de vrucht van langdurig onderzoek en veel studie; Dr. Raabe heeft er zich slechts toe bepaald, om bij gelegenheid eener gebeurtenis, die daartoe een gepaste aanleiding gaf, het beeld van van der Brugghen te schetsen; hij

heeft echter getoond voor die veel minder omvangrijke taak volledig voorbereid te zijn geweest.

In tegenstelling met de beide schrijvers, zijn Groen en van der Brugghen voor mij zuiver historische personen. Van geen van beiden, evenmin als van Da Costa, heb ik eenige persoonlijke herinneringen. Mijn indruk aangaande hun persoon en werkzaamheid berust alleen op de mededeelingen van anderen, voornamelijk op gedrukte, algemeen bekende geschriften. Groen heeft - naar het oordeel van niet weinigen, met te veel spoed en te weinig terughoudendheid - nog bij zijn leven een groot deel zijner vertrouwelijke briefwisseling openbaar gemaakt[1)]. Zoodoende heeft hij ook aan tijdgenooten, die ver van den kring van het Protestantsche Réveil zijn opgegroeid, de gelegenheid verschaft zich omtrent dit eigenaardig verschijnsel een op onwraakbare getuigenissen berustende voorstelling te vormen. Naast die hoofdbron ontbreekt het niet aan nog andere mededeelingen en beoordeelingen in allerlei geest. Geen lezer van *de Gids* zal Dr. A. Pierson's *Oudere Tijdgenooten* vergeten hebben, allerminst de dichterlijke schildering en wijsgeerige ontleding van het Réveil, in die artikelen voorkomend. Verdere bouwstoffen, waaronder zeer belangrijke, liggen in de jaargangen der godgeleerde tijdschriften verspreid. Bij hen, die onbevooroordeeld van dit alles hebben kennis genomen, zal ongetwijfeld, in hoofdtrekken, eenparigheid van indruk zijn achtergebleven. In vergelijking met bewegingen van verwanten aard, onderscheidt zich het Nederlandsch Réveil door zijne ingetogenheid en zijne onbaatzuchtigheid. Het heeft nooit, naar Amerikaanschen trant, kracht gezocht in uiterlijk vertoon, om ook zoodoende een oogst van tijdelijk voordeel te kunnen inzamelen. Noch de vertooningen van reddingslegers, of soortgelijke uitbundigheden, noch de toepassing van den godsdienst op staatkunde, zooals wij die in de laatste jaren bij de staatkundige verkiezingen ten onzent in werking hebben gezien, zouden genade hebben gevonden in de oogen van die mannen. Ernst, oprechtheid en gemoedelijkheid waren hun sieraad. Welle een edele drang naar het hoogere, welk een belangeloos zoeken van ‘de dingen die boven zijn’ straalt in hun schrijven en werken door. Toch kon

1) Wij denken hier voornamelijk aan de Brieven van Mr. Isaac da Costa en van J.A. Wormser, en aan het boekje: Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam.

ook de stem van den menschelijken hartstocht bij hen niet geheel tot zwijgen worden gebracht.

> Ook gij ontzet, en voelt bij oogenblikken
> Uw binnenst aangedaan door nooit gekende schrikken,

zong Da Costa van Groot-Brittanje, en het bleek ook op de groep zijner vrienden toepasselijk. Toen de staatkunde in dien eerbiedwaardigen kring was binnengedrongen, sloeg zij er een onheelbare breuk. Zij bracht het verschil van levensopvatting dat er heerschte aan het licht, zij verwijdde dat verschil tot een scheuring, die de trouwste vrienden voor altijd van elkander vervreemdde. De geschiedenis van het ontstaan der tweespalt tusschen van der Brugghen en Groen wordt ons door Dr. Vos en Dr. Raabe beide verhaald. Het is de moeite waard haar na te gaan, want het geldt een gebeurtenis, die, meer dan eenige andere uit de laatste veertig jaren, van beteekenis is geweest voor onze staatkundige geschiedenis.

Reeds lang voor het zelfstandig optreden van van der Brugghen, was het geen geheim dat hij een eigenaardig standpunt onder zijne geestverwanten innam, niet het minst ten opzichte van Groen. Door karakter, aanleg en vorming stonden Groen en van der Brugghen ver van elkander. Groen was geboren om te bespiegelen, van der Brugghen om te handelen. Beider levenslot was overeenkomstig hunne natuur. Groen, eenige zoon van schatrijke ouders, kon zich een levenstaak kiezen, geheel zooals hij die wenschte; van der Brugghen, minder ruim door de fortuin bedeeld, was gedwongen om na zijne promotie dadelijk naar ambtsbezigheid om te zien. Weldra werd hij tot nog ernstiger plichten geroepen. Terwijl Groen, in het paleis van Willem I, zijne uren verdeelde tusschen het stellen van rapporten voor den Koning en het voor de pers gereed maken der Nederlandsche gedachten, marcheerde van der Brugghen als kapitein van de gemobiliseerde schutterij door de Noord-Brabantsche heidevelden. Na zijn terugkeer uit het krijgsleven, in 1834, werd hij tot rechter in zijne geboorteplaats benoemd. Zoowel bij het leger te velde als in het kabinet van den rechter van instructie, of in de zaal der terechtzitting, had hij ruimschoots gelegenheid de maatschappij gade te slaan in hare goede en slechte, hare aanzienlijke en onaanzienlijke

bestanddeelen. Hij leerde er niet alleen, hoeveel er aan de maatschappij te verbeteren was, en hoe moeielijk het was er orde en tucht te handhaven, maar tevens hoe men, alleen door voortdurend met haar in aanraking te blijven en zonder ophouden in haar midden werkzaam te zijn, iets blijvends kan tot stand brengen. Vandaar dat bij allen arbeid, ook bij zijne studie van het afgetrokkene, het oog steeds op de werkelijkheid, op de wereld rondom hem gericht bleef.

Groen maakt altijd den indruk, als schreef en werkte hij voor een ideële wereld. Met fijner en scherper wapenen dan hij, heeft niemand in onze Staten-Generaal gestreden; toch laat die strijd doorgaans aan een spiegelgevecht denken. Dien volgend, kan men zich voorstellen hoe Thorbecke eens aan Groen verweet, dat voor hem die strijd slechts een middel was om te beraadslagen, niet om tot een uitkomst te komen. Wanneer men Groen's redevoeringen tegen de kieswet en de provinciale wet leest, dan rijst te midden van rechtmatige bewondering voor zoo talentvolle bestrijding toch de vraag, hoe die wetten er bij mogelijkheid hadden kunnen uitzien om niet door Groen bestreden te worden. Uitermate sterk en beslist wanneer hij kritiek uitoefent, is Groen altijd zwak en onbestemd, zoodra hij zijne eigen denkbeelden ontwikkelt. Bij die ontwikkeling schijnt hij liever niet te denken aan hunne verwezenlijking, somtijds zelf er voor terug te huiveren. Niet alleen in staatkundige aangelegenheden maar zelfs in kerkelijke. In een boekje[1)] geschreven om te betoogen dat de Hervormde Kerk uitsluitend recht heeft om de belijdenis van haar kerkleer te eischen, vraagt hij ten slotte: ‘Is het ons om onmiddellijke verwijdering van allen die de kerkleer in hoofdzaak en wezen bestrijden te doen?’ en het antwoord luidt: ‘Geenszins, alleen om verlevendiging der bewustheid dat de kerk op die verwijdering regt heeft,’ en hij voegt er bij: ‘Indien de oogenblikkelijke verwijdering der onregtzinnige leeraars in onze magt stond, ik althans zou mij, in het belang der gemeente, tot het niet gebruiken dezer magt verplicht rekenen.’ In die overgroote behoedzaamheid lag, zou ik meenen, niet zoozeer de toeleg verscholen om door bewimpeling der gevolgen, zijne denkbeelden minder afschrikwekkend

1) Het regt der Hervormde gezindheid. Amsterdam, 1848, blz. 88.

te maken, dan wel een zekere twijfel aan de mogelijkheid van toepassing zijner beginselen. Het duidelijkst bewijs van Groen's schroomvalligheid, zoodra er van handelend optreden sprake kon wezen, levert zeker wel zijn Advies aan den Koning in Mei 1856[1]. Over het kiesrecht leest men daar onder anderen:

'Nooit ben ik voorstander van regtstreeksche verkiezingen in Land, Provincie of Gemeente geweest; niet in het algemeen en vooral niet met het oog op onzen landaard. Dit stelsel waartegen ik mij in 1848, ook omdat het met verderfelijke begrippen omtrent Volkssouvereiniteit in verband gebragt werd, verzet heb, levert dikwerf de uitspraak, of eener meening van den dag, of eener listige kuiperij. Maar dat stelsel is er nu eenmaal. Elke poging om daarin verandering te brengen, al konde zij (hetgeen ik niet zou durven beweren) in den tegenwoordigen toestand der maatschappij met eenige hoop van welslagen worden beproefd, zou het vermoeden van reactionaire plannen doen ontstaan, en alzoo een geducht wapen ter ondermijning en omverwerping van het bewind zijn. In Kies-, Provinciale- en Gemeentewet zijn ook nu verbeteringen in bijzonderheden denkbaar, verandering in het systema zelf niet. En wat bij vasthouding aan het stelsel, verhooging van den census aangaat, wel verre van aan deze bevestiging van den finantieelen dam veel te hechten, is het bij mij nog onzeker of niet verlaging van den census, waartoe ik echter ook niet zou willen raden, meer waarborg eener goede keus leveren zou.' Er is voorzeker meer dan gewoon talent noodig om op deze wijze alles theoretisch af te breken en toch alles praktisch te behouden; maar was het geven van een dergelijk advies in zekeren zin een kunststuk, het zou voorwaar een nog grooter zijn geweest om het op te volgen en tevens den adviseur tevreden te stellen.

Uit dit besef van de volslagen onvatbaarheid der maatschappij voor de toepassing zijner beginselen, is het te verklaren dat bij Groen de tegenstelling tusschen zijn persoon en de maatschappij die hem omringde voortdurend op den voorgrond treedt. In zijn isolement lag nog kracht; maar in dat isolement schitterde ook des te helderder de stralenkrans om zijne slapen waarnaar de kleine schaar van trouwe volgelingen met eerbiedige bewondering opzag. Hoe hooger zij hem plaatsten, des

1) Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, blz. 18.

te dieper trof hen het gemis aan algemeene waardeering dat zijn deel was. Zij trachtten, wat zij schandelijke verguizing achtten, door verdubbelde hulde te vergoeden. Het is merkwaardig hoe na meer dan dertig jaren de verkiezingspraatjes, waarmede Groen - ik erken, op zeer onedele wijze - bestreden werd, nog door Dr. Vos worden opgehaald. Hij schijnt te vergeten hoe aan dergelijken achterklap mannen van alle richtingen blootstaan, zoodra zij in het staatkundig leven optreden. Men herinnere zich slechts de verdachtmakingen en den smaad over Thorbecke uitgebazuind of rondgefluisterd[1]. Maar er blijkt uit het met zekere voorliefde ophalen van die vijandige uitingen, als lag er iets buitengewoons in, hoe scherp in de oogen van Groen's aanhangers de kloof was, die hem van de natie scheidde. In het diepst van hun gemoed waren zij er van overtuigd dat Groen oneindig hooger stond, dan de maatschappij rondom hem, en dat hij juist om die eigenaardige voortreffelijkheid door de maatschappij werd gelasterd en uitgeworpen. En dat Groen zelf van dit alles ook iets gevoelde, zal wel niemand willen tegenspreken.

De godgeleerde opvattingen van Groen en de zijnen droegen er in hooge mate toe bij, om dit gevoel te versterken. In hun gemoed leefde vóór alles het bewustzijn van het scherpe ver schil tusschen goed en kwaad, tusschen bekeerd en onbekeerd, tusschen den kring van vromen en de wereld die in het booze lag. Ook in dit opzicht was het standpunt van van der Brugghen veel ruimer. De achting die de mannen van het Réveil hem toedroegen, nam niet weg dat zij omtrent zijne rechtzinnigheid niet volkomen gerust waren. Over zijne beschouwing van het verlossingsbegrip drukte Da Costa onbewimpeld zijn leedwezen uit[2] en Wormser, die op godgeleerd gebied tot de uiterste rechterzijde van Groen's vrienden behoorde, stelde van der Brugghen met de mannen der Groninger school op één lijn[3]. Van der Brugghen had een oog, ook

1) ‘Die gebeden hebben dat God den goddelooze (Thorbecke) van het aangezigt des Konings zoude weren, hebben hunnen wensch verkregen,’ schrijfteen ongenoemde briefschrijver aan Groen. Hoe de onderwijswet tot stand kwam, blz. 47.
2) Brieven van de Da Costa, II, blz. 292.
3) Ik weet niet waarom wij menschen als de heeren Hofstede de Groot, Muurling, Pareau e.a., naar ik verneem gemoedelijk en achtenswaardig, zullen hard vallen, indien wij dezelfde of soortgelijke gevoelens van den heer van der Brugghen door de vingers zien. Brieven van Wormser, II, blz. 195.

voor het betrekkelijk goede; hij zag niet alleen naar de tarwe maar ook naar het onkruid; ook daar waar het Christelijk beginsel niet geheel doordrong, kon het toch naar zijne denkwijze in de maatschappij veel kwaad wegnemen; daarom was niets verderfelijker dan zich in vijandige stemming van die maatschappij af te zonderen. Juist ten opzichte der zaak die hen zou scheiden, het onderwijs, kwam het verschil tusschen van der Brugghen's praktijk en Groen's bespiegeling het meest aan het licht. Groen had het ongeluk kinderloos te zijn; onderwijs en opvoeding waren hem uit eigen ervaring vreemd; de scholen die hij met milde hand stichtte en onderhield, bezocht hij schier nimmer. Van der Brugghen was bijna dagelijks in de door hem opgerichte school, hij gaf er zelf somtijds onderwijs. Hij was daarenboven president van de plaatselijke schoolcommissie te Nijmegen. ‘De school,’ zoo schreef hij eens, ‘is niet principaal een opvoedingsplaats, veel minder een kerk in het klein of een Bekehrungsanstalt, zij is essentieel een plaats waar de kinderen moeten leeren lezen, schrijven, rekenen en eenige voorbereidende kennis van wereldrond zich opdoen’[1]. Aan zulke uitspraken herkent men den man van ervaring en praktijk.

Van der Brugghen's staatkundige loopbaan is zeer kort geweest, niet langer dan vijf jaren. Maar zijne kortstondige verschijning heeft uiterst gewichtige gevolgen gehad. Hij heeft als minister de regeling helpen tot stand brengen, die door de antirevolutionaire partij altijd als het te verwoesten Carthago is beschouwd, en toch is hij het eenige voorbeeld in Nederland geweest van een antirevolutionair, tot het Ministerie geroepen niet hoewel, maar omdat hij tot die partij behoorde.

De omstandigheden waaronder die verrassende loop van zaken zich ontwikkelde, verdienen de aandacht. Zij kunnen tot bijdrage strekken voor de beantwoording der vraag die voor dertig jaren de rust van zoo vele gemoederen verstoorde, of de ontrouw aan beginselen bij van der Brugghen was, of bij zijne partij.

Van der Brugghen trad in de Staten-Generaal op, tegelijk met het ministerie dat in het voorjaar van 1853 Thorbecke's

1) Raabe, blz. 268.

bewind verving. De nieuwe inrichting der Roomsch-Katholieke kerk in Nederland, door de regeering met te weinig behoedzaamheid voorbereid, had de noodlottige April-beweging in het leven geroepen. Van de anti-katholieke stemming die de gemoederen der ijverige Protestanten vervulde, wisten de staatkundige tegenstanders van Thorbecke met groote behendigheid partij te trekken. Voor hen was het: weg met de bisschoppen, een: weg met Thorbecke. Maar ook hier bleek het hoe alle valsche leuzen gewroken worden op hen die er zich van bedienen.

Toen op de audientie des Konings te Amsterdam, den 15^{en} April 1853, waar het bekende adres werd aangeboden dat tot het ontslag van Thorbecke leidde, de vraag van mond tot mond ging: Wat nu? had da Costa openhartig geantwoord: 'Wat anders dan een ministerie Groen'. Zeker, indien het nieuwe bewind uitdrukking had moeten zijn van de beweging die op dien dag zegevierde, dan was Groen veeleer de aangewezen man geweest dan van Hall of Donker Curtius, die toch geen van beiden als de verpersoonlijking van het Nederlandsch Protestantisme konden gelden. Toch was het een daad van wijze staatkunde om de conservatieven aan het roer te roepen, al was het ook te voorzien dat zij weldra het verwijt zouden hooren, hun reeds drie maanden na hun optreden door da Costa toegevoegd[1)]: de kersen die wij geplukt hebben eten zij op, en zij werpen ons de pitjes in het aangezicht.

De gevolgen van deze onnatuurlijke verhouding tusschen het ministerie en hen door wie het zich den weg had laten banen, deden zich reeds na verloop van nog geen twee jaren gevoelen. Het nieuwe bewind werd ontworteld door den storm die het eerst zelf had helpen aanblazen. Toen door den Minister van Binnenlandsche Zaken, den Heer van Reenen, een wetsontwerp op het lager onderwijs was ingediend dat, naar het voorloopig verslag der Tweede Kamer te oordeelen, alle kans had van te worden aangenomen, kwamen er van Protestantsche zijde een aantal verzoekschriften in, waarbij gemoedsbezwaren tegen de ontworpen regeling werden ontwikkeld. De Koning was door dit algemeen petitionnement, voor een groot deel van niet-kiezers uitgaande, zeer getroffen. Hij begreep, en volkomen te recht, dat zijne plichten als constitutioneel vorst hem niet verboden acht

1) Brieven van da Costa, II, blz. 130.

te slaan op bezwaren, geopperd in naam van den Protestantschen godsdienst, waarvan de verdediging de schoonste bladzijden in de geschiedenis van zijn stamhuis vulde, en verzocht dus den Minister naar een middel te willen zoeken om aan de bezwaren te gemoet te komen. Reeds bij voorbaat gaf hij te kennen, dat hij zich niet gerechtigd achtte aan de voorgedragen wet zijne goedkeuring te geven. De Heer van Reenen verklaarde aan dit verzoek onmogelijk te kunnen voldoen. Ook van Hall had inmiddels zijn ontslag gevraagd. De Koning moest nu de vorming van een nieuw ministerie wel opdragen aan een staatsman, van wien bevrediging der bezwaren tegen de schoolwet te wachten was.

Groen, die het eerst in aanmerking moest komen, zag zeer goed, in dat het optreden van een zuiver antirevolutionair Kabinet tot niets kon leiden. De meerderheid in beide Kamers was in de onderwijskwestie eenstemmig met den Heer van Reenen. Een ontbinding zon naar alle berekeningen die meerderheid veeleer versterken dan verzwakken. Hoe groot de zedelijke steun ook was van des Konings persoonlijk gevoelen, hij bleef beperkt door de meest nauwgezette opvatting der grondwettige bevoegdheid. En wat de natie achter de kiezers betrof, het zou mogelijk zijn, meende Groen, ‘om den toeleg van het pays légal door zedelijken weerstand van het christelijk volksgevoel te stuiten’[1)], maar daarvoor was tijd noodig, daarvoor was het in de eerste plaats wenschelijk dat de onderwijswet werd behandeld. De openbare beraadslaging, gevolgd door de aanneming in de Tweede Kamer, zou den ijver van de tegenstanders aanvuren. Die ijver zou wellicht een nieuwe April-beweging kunnen in het leven roepen, waardoor de kiezers voor de tweede maal, en nog sterker dan in 1853, door den invloed der volksmeening zouden beheerscht worden. Het ministerie moest dus volgens Groen's raad aanblijven. Maar de ministers waren, wat niemand zal verwonderen, volstrekt ongezind om zich naar die raadgeving te voegen. Het zou ook zeker een zeer onvoegzame vertooning zijn geweest, indien zij een wet in de Tweede Kamer hadden verdedigd met de wetenschap dat de Koning die niet zou bekrachtigen.

Nu werd van der Brugghen geroepen. Na allerlei bespre-

1) Brieven van da Costa, vijfde aflevering, blz. 34.

kingen en onderhandelingen verklaarde deze aan den Koning, dat hij de taak alleen kon aanvaarden, zoo hij de zekerheid had, dat Groen hem in de Kamer zou steunen. De Koning machtigde hem daarop, om met Groen over diens houding tegenover het te vormen bewind van gedachten te wisselen. Reeds den volgenden dag, Zondag 15 Juni, had dit onderhoud op Groen's buitenverblijf te Wassenaer plaats. Het duurde anderhalf uur. Van der Brugghen was over den uitslag tevreden. Maandags deelde hij aan den Koning mede, dat hij de Kabinetsvorming kon aanvaarden; den 23sten Juni trad hij op, als Minister van Justitie, met Simons, van Rappard, Vrolik, Mijer, Forstner van Dambenoy, Lotsy, Gevers van Endegeest en van Romunde als ambtgenooten.

Het optreden van dit bewind verwekte in het gansche land wantrouwen en ontevredenheid. Hoe kon het de bezwaren van de schoolwet van het afgetreden ministerie opheffen zonder in botsing te komen met de volksvertegenwoordiging, die zich ten gunste dier wet had verklaard? Het was voor de eerste maal, sedert 1848, dat een regeering aan het roer werd geroepen, van welke men kon vermoeden, dat zij geheel het tegenovergestelde wilde van de meerderheid in beide Kamers, zonder de minste kans om, als in April 1853, door ontbinding die meerderheid te doen omslaan. Er begonnen dan ook spoedig onrustbarende geruchten te loopen, niet alleen aan de praattafels der societeiten, maar zelfs in de hoogste staatkundige kringen. Men mompelde van een op handen zijnden staatsgreep. De overlevering zegt - want ook de nieuwste geschiedenis heeft hare overlevering - dat er in den boezem van het ministerie inderdaad over buitengewone maatregelen beraadslaagd is, natuurlijk binnen de bevoegdheden der grondwet, maar dat die voorstellen schipbreuk hebben geleden op den beslist uitgesproken onwil van den minister van Hervormden Eeredienst, den schranderen en bedachtzamen A.G.A. van Rappard.

Hoe dit zij, de op 5 Juli uitgesproken sluitingsrede der zitting gaf eenige rust aan de ontstelde gemoederen, door de verklaring dat de regeering van het beginsel der gemengde school niet wilde afwijken. In gespannen verwachting bleef, gedurende den zomer, het gansche land uitzien naar de dingen die komen zouden. September brak aan, de gewone zitting der

Staten-Generaal werd geopend. Bij het adres van antwoord meende de Tweede Kamer hare houding tegenover het ministerie ten opzichte der schoolkwestie kenbaar te moeten maken. In het ontwerp-adres werd vrij duidelijk gezegd dat tegemoetkoming aan de bezwaren der petitionarissen niet in den zin der Kamer lag. Wat moest het ministerie doen? - Van der Brugghen was aanvankelijk geneigd om den Koning voor te stellen de Kamer te ontbinden. Enkele oud-ministers en andere hooge staatsdienaars, voor wie dit plan geen geheim was, lieten den ministers weten, dat zij bij den Koning een stap wilden doen om hem een ontbinding te ontraden, overtuigd als zij waren dat die ontbinding niet aan de verwachtingen zou beantwoorden. In de bijeenkomst van den ministerraad vóór de openbare vergadering dreef het gevoelen boven, dat men trachten moest een botsing met de Kamer te voorkomen. De ministers namen aan de groene tafel plaats, zonder tot een bepaald besluit te zijn gekomen. Toen Bosscha, die als lid der Commissie het ontwerp-adres verdedigde, te kennen gaf dat de aanneming niet de strekking had een onderzoek van het door de regeering voor te stellen wetsontwerp af te snijden, fluisterde van Rappard zijnen ambtgenooten in, dat men zich aan deze verklaring kon houden en het adres als niet vijandig beschouwen. Wel ontmoette dit tegenspraak; maar van der Brugghen nam den wenk ter harte en verklaarde, dat de regeering zich nu bij het adres zou nederleggen. Hij werd door sommigen onder zijne ambtgenooten na den afloop der zitting over deze verklaring vrij hard gevallen. Simons vooral, die reeds van den aanvang op een krachtige houding had aangedrongen, meende dat de regeering zich te zwak had getoond. Toen zijne begrooting, die van Binnenlandsche Zaken, een maand later in openbare beraadslaging kwam, stelde hij zelf de kwestie van vertrouwen. Hij verzocht iedereen die hem wegens zijne bekende gevoelens over het lager onderwijs niet vertrouwde, - schoon niet antirevolutionair had hij geteekend op de verzoekschriften tegen het ontwerp van Reenen - daarvan blijk te geven door zijne stem. Het gevolg was dat de begrooting door twee stakingen van stemmen werd verworpen. Simons nam hierop zijn ontslag en werd vervangen door van Rappard. Het pleit was hiermede volledig beslist ten voordeele van de gemengde school; van der Brugghen, die geweigerd had de por-

tefeuille van Binnenlandsche Zaken te aanvaarden, zag zelf in dat dit de eenig mogelijke weg was.

Reeds voor dat deze zaak haar beslag had gekregen was de strijd tusschen hem en Groen uitgebroken. Bij de algemeene beraadslagingen over de staatsbegrooting had Groen de regeering krachtig aangevallen, en daarop het verwijt moeten hooren, dat zijne houding in strijd was met datgene wat hij op 15 Juni aan van der Brugghen had beloofd.

Omtrent dat onderhoud is tusschen de beide staatslieden een misverstand blijven heerschen, dat hen eindelijk geheel van elkander vervreemdde. Wie had hier schuld? - Was van der Brugghen, toen hij in opgeruimde stemming van Wassenaer naar den Haag was teruggereden, en daar reeds dadelijk aan den vriend en bloedverwant ten wiens huize hij verbleef, had medegedeeld dat van Groen geen tegenwerking te wachten was, met doofheid en blindheid geslagen geweest; was hij door Groen's fluweelen tong misleid, of had hij, te kwader trouw, Groen's woorden onoprecht overgebracht?

Om zich van dit onderhoud een juiste voorstelling te maken, moet men zich in de gemoedsstemming der beide staatslieden op het oogenblik dat het plaats greep indenken. Van der Brugghen was begeerig om als minister op te treden, hij bezat staatkundige eerzucht, in den goeden zin van het woord; daarbij deed zijn warm godsdienstig gevoel hem de opgedragen taak in het licht eener providentieele roeping beschouwen. Hij was vol goede verwachtingen en niet zonder zelfvertrouwen. Groen daarentegen was teleurgesteld, het moest hem onaangenaam treffen dat een antirevolutionair de vorming van een ministerie wilde beproeven, terwijl hij zelf, het algemeen erkende hoofd der partij, voor weinige weken de meening had uitgesproken dat de tijd voor de antirevolutionaire partij nog niet was gekomen. Er was dus reeds een wolkje tusschen de beide vrienden gerezen voordat zij elkander nog gesproken hadden. Groen gewaagt, in het door hem gegeven verslag van hun gesprek, van van der Brugghen's ‘nevelachtige breedsprakigheid.’ Het lag dan ook in den aard der zaak dat van der Brugghen onmogelijk met groote beslistheid kon spreken. Hij had zich niet genoeg rekenschap gegeven van de moeielijkheid om, terwijl hij bezig was een ministerie te vormen, met derden over plannen te spreken, die nog slechts een punt van voorloopige

bespreking waren geweest met toekomstige ambtgenooten. Dubbel moeielijk was het in dit geval, nu de grondgedachte der kabinetsvorming, tegemoetkoming aan de bezwaren tegen de schoolwetregeling, vaststond, maar de wijze waarop die gedachte zou worden uitgewerkt nog volmaakt onzeker was. Groen had natuurlijk van zijne zijde geen reden om iets terug te houden. Hij behoefde slechts voor zich zelf te spreken, en hij had zonder bezwaar kunnen zeggen: ‘Gij hebt op mijnen tegenstand te rekenen, zoolang gij aan het stelsel van de wet van 1806, aan de gemengde school vasthoudt.’ Waarom heeft Groen dit woord niet gesproken, althans niet met zooveel duidelijkheid, dat geen twijfel kon overblijven?

Ook bij de beantwoording dezer vraag zij men billijk. Had hij het gedaan, dan zou van der Brugghen hoogstwaarschijnlijk den volgenden dag aan den Koning hebben verzocht om van de opdracht ontslagen te worden. Maar dan was Groen ook de kwade man geweest, die de kabinetsformatie had doen mislukken; dan zouden velen onder zijn eigen geestverwanten, die thans vol hoop waren, hem verweten hebben dat hij de laatste kans op een hun gunstige beslissing had verijdeld; dan zou de zijden draad waaraan zijn kamerlidmaatschap hing, - Groen was toen juist in herstemming te 's Gravenhage[1] - zeer zeker afgescheurd zijn. Eindelijk hoe weinig Groen ook voelde voor alles wat naar gelegenheids-staatkunde zweemde, geheel ongevoelig kon hij toch niet zijn voor de overweging, dat nu het ministerie van Hall toch vervangen moest worden, nu er n elk geval een nieuw bewind moest optreden, er van een geestverwant altijd nog meer kon verwacht worden dan van een tegenstander[2]. Zoo laat zich het misverstand verklaren, zonder dat daarom bij een der beide staatslieden van kwade trouw sprake behoeft te zijn. Groen had zijne redenen om zich niet ten volle uit te spreken en van der Brugghen was niet in de stemming om een half woord te verstaan.

1) Met den heer Gevers die ook gekozen werd.

2) Den 17^{en} Augustus schrijft Groen nog aan da Costa: Wat het Ministerie aangaat, ik acht met U dat het om zijn oorsprong, om de betrekking op van der Brugghen, om de gevolgen van eventuelen val. regt heeft op onze ondersteuning, uit pligtbesef niet alleen, maar zoolang het niet grootelijks onze billijke verwachtingen teleur stelt, con amore, en verder, hetgeen mij weder moed geeft is de herinnering dat op het praktisch terrein, in de Tweede Kamer, tusschen van der Brugghen en ons nooit, zoo ik mij wel herinner, verschil van eenig belang is geweest.

De gedachtenwisseling tusschen Groen en van der Brugghen bij gelegenheid der algemeene beraadslagingen over de staatsbegrooting, dadelijk daarna in vertrouwelijke brieven voortgezet, was echter slechts het voorspel van nog feller strijd. In Februari werd de nieuwe onderwijswet in de Kamer ingediend. Groen trad onverwijld in het strijdperk met vijf vlugschriften, waarin achtereenvolgens werd aangetoond, dat dit wetsontwerp geheel en al gelijkvormig was aan dat van het vorig Kabinet, dat het woord ‘christelijke deugden’ dat er weder in was opgenomen, een onzedelijk woordenspel was, en dat de Minister van Justitie in volmaakten strijd was gekomen met zijn verleden, door tot de indiening van het ontwerp mede te werken. De verwijdering werd nu natuurlijk nog grooter. Ook onder de vrienden van Groen was verschil van denkwijze. De meesten juichten zijn krachtig optreden toe, anderen drukten hun leedwezen uit over de felheid der bestrijding, enkelen namen het voor van der Brugghen op. Op den 29sten Juni vingen de beraadslagingen in de Tweede Kamer over de onderwijswet aan. Zij duurden tot den 20sten Juli, toen de wet met 47 tegen 13 stemmen werd aangenomen. Er vielen harde en scherpe woorden tusschen Groen en van der Brugghen in die dagen. Dadelijk na de stemming verliet Groen de vergaderzaal. Een brief, door zijnen vriend van Lijnden aan den voorzitter overgereikt, bevatte het bericht dat hij zijn ontslag nam als lid der Kamer.

Deze onverwachte stap was niet anders dan een persoonlijke uiting van verontwaardiging. Hadden alle antirevolutionaire leden hun ontslag genomen en zich aan een herkiezing onderworpen, wat een punt van overweging bij hen had uitgemaakt, dan zou die handeling een staatkundige beteekenis hebben gehad. Nu miste het aftreden van Groen alleen die ten eenenmale. Men kan hetzelfde zeggen van van der Brugghen's aanvrage om ontslag als minister, na de aanneming der wet. De Koning nam dit ontslag niet aan, er bestond dan ook geen aanleiding hoegenaamd voor. Maar er blijkt uit, hoe zeer de gebeurtenissen der laatste weken ook van der Brugghen hadden geschokt. De laatste banden met Groen werden afgebroken. Op een brief door hem aan Groen geschreven na diens uittreding uit de Kamer, ontving hij na eenige dagen een antwoord, waarin het ‘Amice’ van voorheen plaats had gemaakt voor ‘Hoog Edel-gestrenge Heer’. Den naam van vriend, schreef Groen, kon hij

hem niet meer geven. Overigens is er in dien brief geen enkel woord dat niet van het standpunt van den schrijver volkomen verdedigbaar is. Toch is het mij onverklaarbaar, dat Groen dien brief nog bij zijn leven heeft willen gedrukt zien[1].

Van der Brugghen had zich bij de beraadslagingen op de nakomelingschap beroepen en Groen antwoordde hem onmeedoogend, dat zij zonder twijfel het strenge vonnis zou beâmen, thans reeds door tijdgenooten van elke richting uitgesproken. Dertig jaren zijn sedert verloopen. De wet van 1857 is reeds door een andere vervangen. De staatslieden die tot hare totstandkoming medewerkten, zijn bijna allen van het staatkundig tooneel afgetreden. Een nieuw geslacht is opgestaan, nog scherper verdeeld over de schoolkwestie dan het vorige, en daardoor wellicht nog niet met die onbevangenheid toegerust die voor het uitspreken van een vonnis vereischt wordt. Toch kan het zeker, beter dan de tijdgenooten, over de gebeurtenissen van 1857 een oordeel uitspreken.

Dat oordeel is natuurlijk tweeledig. Het raakt den persoon en zijn werk. Wat het eerste betreft, kan het moeielijk tot een bepaalde slotsom komen. Heeft van der Brugghen verkeerd gehandeld toen hij de verantwoordelijkheid voor de schoolwet op zich nam? Wie, hetzij tijdgenoot, hetzij nakomeling, zal het beslissen? Niemand kan van een staatsman eischen dat hij in geen geval datgene wat hij wenscht, opoffere aan wat hij kan verkrijgen. Hoe ver hij hier kan gaan, moet zijn geweten hem zeggen. Van der Brugghen - het spreekt van zelf - was met de wet van 1857 niet volmaakt tevreden, hij had zich bij zijn optreden iets anders voorgesteld. Hij had zelfs, naar de mededeelingen van Dr. Raabe, in een zwak oogenblik, om zijne vrienden niet teleur te stellen, geteekend op een der verzoekschriften tegen het wetsontwerp van Reenen. Maar aan de andere zijde schreef hij reeds in 1854 aan Groen[2], dat er als regel voor den schoolwetgever in Nederland niets overbleef dan een niet-gezindheids openbare school, die uit den aard der zaak godsdienstloos moest zijn, en dat een openbare gezindheidsschool als regel niet mogelijk maar ook niet wenschelijk was. Dit laatste werd trouwens, hoewel schoor-

1) Hoe de onderwijswet tot stand kwam, blz. 208.
2) Hoe de onderwijswet tot stand kwam, blz. 7.

voetend tegenover Groen, die de openbare gezindheidschool destijds voorstond, door vele antirevolutionairen evenzeer beweerd. Toch lieten de meesten hunner van der Brugghen in den steek en bleven Groen's vaandel getrouw. Voor hen was eigenlijk elke oplossing afkeurenswaardig. Vele toch van Groen's volgelingen stonden destijds nog op het standpunt door een hunner ontwikkeld[1)], die ronduit verklaarde, dat in de grondwet zelve, doordien zij de gelijkstelling van alle godsdiensten huldigde, de wortel van alle kwaad lag. Zoolang men de grondwet niet kon veranderen, was het behoud der wet van 1806 nog het minst verderfelijke. Die op dit standpunt stonden, waren te vergelijken met monarchalen in een republiek of republikeinen in een monarchie. Wezenlijke medewerking tot de regeering was van hen slechts te wachten, nadat een verandering zou hebben plaats gegrepen in de grondbeginselen der staatsinstellingen. Zij hadden dan ook geen ander stelsel dan behoud van wat eenmaal bestond in afwachting van ingrijpende veranderingen. Maar Groen, hoezeer ook in denkwijze tot hen naderende, had een stelsel. Hij had zich uitgesproken voor splitsing der openbare school naar gezindheid.

Gesteld de invoering van dat stelsel ware mogelijk geweest, hoe zou het hebben gewerkt? Mij komt het voor, in alle opzichten anders dan Groen zich voorstelde. Waarschijnlijk zou het de Katholieken bevredigd hebben; de aansluiting der Katholieken aan de anti-revolutionairen, die in den loop van den tijd aan deze partij een zoo onverwachte kracht gaf, zou achterwege zijn gebleven. Maar of de rechtzinnige Protestanten reden tot tevredenheid zouden hebben gehad, is zeer twijfelachtig. Chantepie de la Saussaye merkte in die dagen reeds op, dat, terwijl men klaagde over het rationalisme in de Kerk, men onmogelijk kon hopen dat de gezindheidschool niet rationalistisch zou zijn[2)]. Die school zou natuurlijk alle schakeeringen vertoond hebben die de Kerk te zien gaf. De eene onderwijzer zou zich bediend hebben van de Dordtsche belijdenis, en een ander van de geschriften van den heer Hugenholtz. En aan de regeering de taak op te dragen om voor de geloofseenheid te zorgen, zou voorzeker bij weinigen, en wel het laatst bij Groen en zijne volgelingen zijn opgekomen.

1) Hoe de onderwijswet tot stand kwam, blz. 176.
2) Hoe de onderwijswet tot stand kwam, blz. 116.

Wij mogen het als een zegen voor ons onderwijs beschouwen, dat van der Brugghen en de Staten-Generaal van 1857 de gemengde school hebben gehandhaafd. Den schoolstrijd konden zij ons toch niet sparen. Om dien te ontkomen ware slechts één middel geweest: de aansluiting der antirevolutionairen aan van der Brugghen. Hadden zij met hem willen samenwerken om datgene te verwezenlijken, wat hij zich in 1857 voorstelde, dan was de schoolkwestie niet gedurende lange jaren de staatkundige kwestie bij uitnemendheid geworden. Dan zouden de schatten, sedert 1857 door Protestanten voor het bijzonder onderwijs bijeengebracht, gebruikt zijn voor het godsdienstonderwijs en voor de opleiding van onderwijzers voor het openbaar onderwijs. Dan zouden de antirevolutionairen, het woord van van der Brugghen beamende: ‘de zaak van het Koninkrijk Gods is niet de zaak van den Staat’, zich tevreden hebben gesteld met een staatsschool, waar niets geleerd of gezegd mag worden, dat den invloed van het godsdienstonderwijs op het gemoed der jeugd tegenwerkt, en zich beijverd hebben om dat godsdienstonderwijs zoo uitnemend in te richten als mogelijk was. Maar juist het tegenovergestelde van dit alles is geschied.

Van der Brugghen's werk is door zijne geestverwanten bijna eenparig veroordeeld. Zij hebben met de grootste hardnekkigheid, sedert 1857, de staatsschool bestreden. Het is mijne vaste overtuiging dat zij Groen's gesplitste scholen, na wat langer tijdsverloop, even hevig zouden bestreden hebben. En indien het juist is wat Dr. Raabe zegt, dat velen hunner thans van lieverlede van hun vroeger oordeel zijn teruggekomen - een verzekering die in de verschijnselen der laatste jaren ongetwijfeld bevestiging vindt - dan bestaat er hoop dat, zoo van der Brugghen bij zijn leven zich in zijne verwachtingen heeft zien teleurgesteld, de hoop door hem uitgesproken op rechtvaardiging door de nakomelingschap niet zal worden beschaamd. Dat zijne tegenstanders, de volgelingen van Groen, in Nederland ooit de gelegenheid zullen hebben een regeling van het onderwijs tot stand te brengen naar hunne inzichten, is met het oog op de bestaande toestanden hoogst onwaarschijnlijk geworden. Het is te voorzien, dat in de naaste toekomst ernstige pogingen zullen gedaan worden om in Nederland een ander stelsel van onderwijs in te voeren; slagen echter die

pogingen, dan zullen de Katholieken bij de nieuwe regeling ongetwijfeld de hoofdleiding hebben. Voor hen is die taak, met het oog op hunne eigen belangen, niet moeielijk. De Katholieken verlangen, volgens Dr. Schaepman[1)], scholen ingericht tot het vormen van goede Katholieken in den vollen zin. Ziedaar een juist afgebakend en voor verwezenlijking vatbaar begrip. Maar bij de steeds meer uiteenloopende meeningen omtrent de vraag, wie in den vollen zin een goed Protestant is, en de hartstochtelijkheid waarmede over deze vraag gestreden wordt, komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat Protestanten van allerlei richting van lieverlede zullen gaan erkennen, dat van der Brugghen juist zag, toen hij het een plicht der Kerk noemde om aan de kinderen datgene te geven wat op de openbare school niet kan en mag gegeven worden. Wij juichen Dr. Raabe van harte toe wanneer hij er ernstig op aandringt om voor de vervulling van dien plicht te zorgen, in plaats van te ‘schreeuwen en te schrijven tegen dien goddeloozen Staat.’

W.H. DE BEAUFORT.

1) Het Votum over artikel 194, blz. 20.

De Nederlandsche oorlogsmatroos.

> ‘Zij wilde, dat het hedendaagsche geslacht zou begrijpen dat het alleen dan waardig kon voortleven, wanneer het zich opgenomen voelde in de samenleving der heldengeslachten onzer geschiedenis, wanneer het zich begeleid en gesteund wist door de geesten der afgestorvenen, die weleer op denzelfden grond grootere problemen hadden weten op te lossen, dan waarmede wij kinderen onzer dagen nu worstelen en tobben.’
> Mr. H.P.G. QUACK.
> Studiën en Schetsen, p. 228.

I.

Eene vierkante ouderwetsche lantaren komt uit de kolenruimen te voorschijn en verwekt aan boord algemeene verbazing. Het is een groot ijzeren geraamte, zooals op de lantarenpalen staat, maar veel grooter. Niemand weet iets van de herkomst en ook niemand herinnert zich ooit aan boord zulk een model gekend te hebben. Terwijl wij bezig zijn het voorwerp te bezichtigen hooren wij achter ons een matroos tegen zijn kameraad zeggen: ‘dat ding heeft achter op het dek gestaan van de *Zeven provinciën*.’ Afgescheiden van het feit dat de man werkelijk gelijk kan gehad hebben, want de oude schepen voerden zulk een groote lantaren achter op het hek, trof ons dat gezegde, waaruit eene zekere gemeenzaamheid met de toestanden uit dien tijd op ongekunstelde wijze aan den dag kwam.

Zoo waart dan de schim van den grooten zeeman nog op de vloot rond? Dit moet wel zoo zijn, want telkens komt zij ook ons voor den geest, wanneer wij ons aan boord van oorlogsschepen bevinden.

Nog onlangs, toen een matroos van de fokkera op het dek viel. Wij zagen den man opnemen en naar den ziekenboeg dragen. Het had handiger kunnen geschieden. Evenwel het had toch nooit zoo kunnen plaats hebben als aan wal, langs die nauwe trap, door dat kleine luik. Zijn grove broek was van modder en pap van roet en kolenstof doorweekt en het hol, waar hij gebracht werd om verbonden te worden, zag er heel anders uit dan een moderne ziekenzaal aan wal. Ook toen dacht ik weer aan de Ruijter, die ook matroos geweest is. 'Intaminatis fulget honoribus', zooals op zijn grafkelder te lezen staat. Wel schittert hij met onbevlekten eereglans, en toch maakt ook zijn dood een weêmoedigen indruk. Men ziet hem in gedachten op het dek staan, met zijn rond gelaat en breede kin, zijn opgestreken knevel en majestueuze lange krullen en verbeeldt zich welk een gevoel zijne omgeving moet hebben bevangen, toen zij den bijkans zeventigjarigen grijsaard van het zonnedek der *Zeven provinciën* op het kuildek zagen neêrstorten.

De Ruijter was 69 jaar, toen een kogel hem het onderbeen brak. Is het kinderachtig als men den wensch voelt opkomen om te weten hoe de wond geweest is en of het waar is, dat bij den daarop gevolgden val - het kunnen wel zes en dertig treden geweest zijn - het been nogmaals is gebroken? Geene geneeskundige bulletins dier dagen geven er ons kennis van. Welken verheven zin men ook moge hechten aan den dood voor het vaderland, het is iets anders zijne verbeelding te wiegen op cadans van schoone woorden, iets anders de zaken van nabij te beschouwen, zooals zij zijn. Mocht men meenen, dat zulk realisme onvereenigbaar is met eerbied en piëteit; dan gelooven wij, dat men zich vergist. Indien onze voorstelling van den heldendood geen meer omschreven gedaante aanneemt, dan die, welke door heldendichten wordt te voorschijn geroepen, dan loopen wij gevaar haar bij de eerste aanraking met de werkelijkheid te zien verkeeren in afschuw en angst.

Na een bij uitnemendheid nuttig en werkzaam leven, te midden van den strijd, op dien leeftijd te worden weggenomen, dàt is het niet, wat ons met deernis vervult. De admiraal zelf zal zich de waarschijnlijkheid van zulk een uiteinde menigmaal

hebben voorgesteld. Maar als oud man een ruwen smak te doen, als een baal katoen hals over kop een hooge trap af te tuimelen, daarna op een slingerend schip, onder betrekkelijk ruwe verzorging, zonder chinine, zonder wondzuiverende middelen of verfrisschenden drank, met maden en wurmen in den etter van de wond, aan wondkoortsen te liggen sterven, zonder eenig bericht van vaderland en huisgezin te kunnen bekomen, zie, dat vervult met deernis en kan nog, na ruim twee eeuwen, een gevoel van diepen weemoed opwekken.

Toch heeft de groote man zich op zijn sterfbed zeker niet zoo ongelukkig gevoeld, als wij, van ons standpunt gezien, zouden meenen. Was het niet Gods wil, die hem aldus te midden van zijn Gode welgevalligen arbeid deed neêrstorten? Stond voor hem niet ontwijfelbaar vast, dat hij, zijn plicht doende, een nuttig arbeider was geweest in den wijngaard des Heeren, en dat de Heer, die het wel meende met hem en met zijn vaderland, het in Zijne wijsheid aldus besloten had, zoodat hij gerustelijk het hoofd kon nederleggen? Wellicht bezielde hem een gevoel van welbehagen, eindelijk van zijn zware taak, om steeds menschen en altijd weer meer menschen in den dood te voeren, te zijn ontheven. Hoe weinigen zijn er onder de thans levenden, die zóó rustig kunnen leven en sterven?

Het leven op 's lands schepen in dien tijd moet bar geweest zijn, ongerekend nog de geringheid der kans, die elk der opvarenden had om ooit levend thuis te komen. De zeegevechten moeten in de hoogste mate een moorddadig karakter hebben gedragen. Men stelle zich slechts de positie voor der strijdenden van twee schepen, die elkaâr geënterd hadden. Daar de toenmalige schepen zich ter hoogte van de waterlijn sterk verbreedden, bleef er een afstand van eenige meters tusschen de beide scheepsboorden over, nadat zij elkaar te boord lagen. Deze afstand werd door de aanvallende partij op de eene of andere wijze overbrugd en op zulk eene krakende, wankelende, door bloed en zeewater glibberige brug, ontstond een gevecht, man tegen man met het mes of de bijl in de vuist. Wie gewond werd of verdrongen, wie mistrad, viel tusschen de twee logge gevaarten, die stenend, knarsend en piepend tegen elkaâr lagen te wrijven, en werd tot pap gemalen, hoe gering ook de oorzaak ware, die hem had doen vallen. Men kan zich nauwlijks een begrip maken van de wanstaltigheid der vormen, waarin

zich de dood dier dappere strijders hulde. Toch waren er altijd weer nieuwen en vernemen wij niet, dat de autoriteiten dier dagen zwaar te kampen hadden met gebrek aan volk voor de vloot. Dat er in die tijden volk te vinden was voor de verschillende regimenten - waarbij trouwens de meerderheid uit vreemdelingen bestond - is begrijpelijker. Naast de kans op een gewelddadigen dood stond het lokaas van ruime débauches. Drank, vrouwen en spel, baasspelen over en een hoogen toon aannemen tegen de burgerij, was in die dagen, waarin het stelen van een kip, onder gewone omstandigheden, met geeseling gestraft werd, het heerlijk vooruitzicht, dat menigeen verlokte. Maar op de vloot, niets van dat alles. Slecht voedsel, onafgebroken strijd tegen weêr en wind, bij goed weder doodelijke verveling, een krijgstucht, die de zwaarste straffen oplegde bij de minste overtreding - de hand, die stal, werd afgekapt - en tot slot, na maanden ontbering, na aan duizend dooden te zijn ontsnapt, nu men wellicht op het punt is van zich aan wal te kunnen schadeloos stellen voor al het geledene, komt de vijandelijke vloot in het gezicht en weinige uren daarna wordt gij platgeknepen tusschen uw eigen schip en dat van den vijand.

Wanneer men bedenkt, dat het heden ten dage, nu het dienen op de vloot niet half zooveel bezwaar meer oplevert, groote moeite, zorg en omzichtigheid vereischt om eene tienmaal kleinere bemanning te verkrijgen en te behouden, dan ligt de conclusie voor de hand, dat in die dagen door het mindere volk schromelijk gebrek moet zijn geleden en onze tijd zich dus zou mogen beroemen van veel vooruit te zijn gegaan. Omgekeerd geeft, wat wij weten van die tijden, niet altijd reden om aan te nemen, dat toenmaals armoede en gebrek zulke proportiën gehad hebben, als dit heden ten dage in groote steden het geval kan zijn. Er moeten ook andere factoren toe hebben medegewerkt, dat zoovelen zich vrijwillig ter slachtbank lieten voeren en, nevens de Draconische gestrengheid, waarmede de gevestigde burgermaatschappij elke inbreuk op den geregelden gang van zaken strafte, hebben wij wel den machtigsten te zoeken in het geloof.

Geen kerel dier dagen, hoe ruw en onbeschaafd, hoe zeer ook vervuld van roof- en moordlust, of op den bodem van zijn gemoed zetelde ééne waarheid, waaraan te twijfelen hem even

ondenkbaar voorkwam, als twijfel aan zijn eigen bestaan.

Dat geloof hield verband tusschen de wereldsche macht, den Schout, en die Hoogste macht, waarvan geen hooger beroep was. Overhoop te liggen met de aardsche autoriteiten - en daartoe was weinig noodig - kon nimmer goed doen bij den Hoogsten Rechter. Dreigende gevangenisstraf was niet, zooals thans, eenvoudig iets onaangenaams, maar bracht de zielezaligheid mede in gevaar. De overheden waren door God ingesteld en al had God nu al goedgevonden, dat men zich tegen den Paapschen koning verzette, zulke vergunningen werden niet gegeven om den haverklap. Was dus al het stelen van een kip of het verleiden van eene boerendochter geen doodzonde, als bewijzen van slecht gedrag konden deze feilen zwaar wegen bij het laatste oordeel.

Velen dus, die, meer vurig van aard dan scherp van verstand, zich lichtelijk gecompromitteerd zagen in het enge keurslijf der burgerlijke samenleving, wilden gaarne brandijzer, galg en rad ontvluchten en zochten den toorn des Heeren te bezweren en zichzelven tegen verdere vergrijpen van dien aard te vrijwaren, door onder de bevelen van den vromen ‘Bestevaêr’ den dood te zoeken.

Brandt zegt van de Ruyter:

‘Hij betoonde zich ook als een voorzanger in de Christelijke scheepsoefeningen en zong gaarne psalmen, want (sic) hij was een goed zinger.’

Het moet een ernstige aanblik geweest zijn, zulk eene Christelijke scheepsoefening.

Langzaam en statig beweegt zich het kleine smaldeel met eene flink doorstaande bries over de witgekuifde blauwe golfjes. Na een sein van het admiraalsschip heeft zich op elk der schepen een tromgeroffel doen hooren; daarop is een schijnbaar verward dooreenloopen der bemanning aan boord van elk schip gevolgd, dat ongeveer tien minuten aangehouden heeft. De admiraal had alarm geseind en de linie van bataille doen formeeren. Vervolgens is op enkele der schepen, die bram- en lijzeilen hadden moeten bijzetten om op hun post te komen, nog eenige beweging ontstaan door het opnieuw bergen dier zeilen. Nu waait van alle schepen het contra-sein, ten bewijze, dat de orde van den admiraal is uitgevoerd en ieder op zijn post en

gereed is. De stukken zijn geladen en bemand. Zij houden evenwel hunne monding binnen boord. De kruitkamer is geopend en het vuur, waarop zoo straks het middagmaal stond te kooken, uitgedoofd. Wanneer tegen zonsondergang dat vuur opnieuw zal worden aangestoken, zullen de afgewogen rantsoenen te veel blijken voor het aantal monden. De lonten liggen te gloeien op den rand van een ledige ton. Waarlooze zeilen, trossen en rondhouten liggen gereed om fluks te kunnen herstellen wat mocht worden stukgeschoten. Mannen met musketten gewapend staan in de marsen, achter eene borstwering van opgerolde scheepshangmatten. Enterdreggen hangen van de nokken der raas tot op halverhoogte naar beneden. Brandemmers en brandhaken, misschien ook wel Jan van der Heijden's nieuwe uitvinding, zijn bij de hand om te blusschen, waar brand mocht ontstaan. Mannen met bijlen en mannen met pieken, ook jongelingen, nauw de kinderschoenen ontwassen, staan bij de geschutspoorten, door welke men aan den horizont eene serie witte zeilen ziet opdagen, die voor den wind in linie van bataille komt aanzetten en die het geoefend zeemansoog als de Engelsche vloot heeft verkend.

Daar gaat nogmaals ‘sein op’ van het admiraalschip. Het heet: ‘algemeene bidstond; kerkwimpel hijschen;’ en op alle schepen ziet men een puntige driekleur aan den kruistop omhoog gaan, ten teeken dat de bemanning, bezig zijnde haar ziel tot God te verheffen, geene saluten kan doen en aan geene andere seinen kan gehoorzamen.

Een gedempt gelûi van de scheepsklok doet elk der zeelieden zachtkens zijn handwapen nederzetten en zich, met bedaarde schreden, naar het halfdek begeven. De schippersfluit doet haar schril geluid hooren; er wordt een halve kring geformeerd. De ziekentrooster of wel de predikant treedt in den kring, de mutsen schuiven van de hoofden en... over de wijde wateren klinken de psalmen van Petrus Dathenus.

Daar staan ze de mannen, met gegroefde en gebruinde gelaatstrekken, havelooze ongekamde baarden, grove door zeewater bevochtigde kleederen, riekende naar teer en knoflook. Veler trekken teekenen doffe moedeloosheid; die van anderen wilde hartstochten, door scheepsboord en scheepstucht eenigen tijd met geweld onderdrukt, doch gereed om bij het eerste

gezicht van bloed los te barsten en in waren bloeddorst over te gaan.

> ‘Niet nederzit, waar zulken samenrotten,
> Die roekeloos met God en Godsdienst spotten,’

klinkt het en als eene echo hoort men het van de loefwaartsche schepen herhalen. - De laatste galmen sterven weg. ‘Amen.’

Weer trillen de tonen van de schippersfluit, de kring wordt gebroken, de officier laat nogmaals appèl slaan in de batterij en allen staan weêr op hun vorige plaats.

Inmiddels zijn de voorste schepen der beide eskaders elkander genaderd en klinkt het commando: ‘Klaar om te vuren met batterijvuur op één kabellengte, stukken te boord!’, en onheilspellend steken ter weerszijden een dertigtal vuurmonden hunne trompen buiten de geschutspoorten. De brandende lonten gloeien boven de zundgaten. Doodelijke stilte heerscht rondom, men hoort slechts het klagend geluid der tuigaadje. Des ondanks wordt er veel doorleefd in die tientallen seconden. Jeugdige gemoederen worden tot rijpheid, rijperen tot ouderdom gebracht, geheele levens worden ten tweede male doorleefd.

‘Aan lij je roer; geitouwen en gordings van de onderzeilen in handen!’ Het schip loopt in den wind op en schuift zich tusschen twee vijandelijke schepen in; de zeilen beginnen te leven, slaan blak, het schip deinst en op het met donderende stem uitgesproken commando van: ‘Stuur- en bakboord's batterij, vuur!’ hult alles zich in eene dikke rookwolk, waarin de dood zijn eerste offers van dien dag tezamen gaart.

II.

Er behoort grooter mate van kennis toe dan de schrijver dezer regelen bezit om zich voor te stellen hoe het mogelijk was, dat in de zeventiende eeuw, toen ons landje nauwelijks meer dan de helft van het tegenwoordige aantal inwoners droeg, herhaaldelijk in het verloop van een decennium (1662-1672) vloten konden worden uitgerust, bemand met 20,000 matrozen en soldaten, terwijl nog ongeveer een even groot aantal het oorlogsbedrijf als particuliere industrie beoefende.

Toen, na het vermoorden van de ‘de Witten’, de Prins het verbod, om kapers uit te rusten, ophief, liepen van uit Zeeland alleen, in een half jaar, 200 kapers uit. De hoop op buit, welke dikwerf boven verwachting vervuld werd, moge een sterke prikkel geweest zijn, maar de mannekes waren er dan toch, en wat voor mannekes! En thans? Thans is er geen buit meer te behalen, dat is waar; doch er is, wat al veel zegt, levensonderhoud te verdienen zonder direct levensgevaar, en nog heeft men kunstmiddelen noodig om het hoognoodige personeel ter bemanning van onze vloot in vredestijd bijeen te krijgen. Hoe het in oorlogstijd zal moeten gaan, daarvan kunnen wij ons geen denkbeeld maken. Is het maatschappelijke vooruitgang, waaraan dit verschijnsel is toe te schrijven, in dien zin, dat de menschen het goed genoeg hebben aan wal, of is het physieke achteruitgang, waardoor de levensenergie, de neiging tot expansie van kracht bij de bevolking zoo sterk is verminderd? Bij de laatste onderstelling denken wij aan de inwerking van alcohol, tabak en aardappelvoeding, en moeten wij wel aannemen dat beide oorzaken gelijktijdig werken. Haar weg te nemen ligt niet in het bereik van menschelijke macht, maar wel ligt het in onze macht om, door nauwkeurige studie der militaire toestanden, deze zoodanig te leeren regelen, dat de beste mannen 's lands dienst verkiezen boven den dienst bij particulieren; en volgens onze bescheiden meening zou in die richting nog wel iets kunnen worden gedaan.

De nederlandsche militair neemt in ons land nog steeds een eigenaardig standpunt in. Niettegenstaande toch den invloed van alles wat de negentiende eeuw nieuws en onverwachts voor de Europeesche menschheid heeft medegebracht, leven er in ons land nog genoeg geslachten, die rechtstreeks afstammen van de toongevenden der zeventiende eeuw; geslachten, die bij wijze van spreken nauwlijks verhuisd zijn. Genoeg om het verklaarbaar te maken, dat de geest der aristocratische handelsrepubliek nog niet bij ons is uitgestorven. Het oligarchaat zit er bij ons nog meer in, dan wij willen weten. Voor wie opmerken wil en kan, komt het aapje nog telkens uit de mouw.

Wel is het niet meer denkbaar, dat een ambtenaar als Johan de Witt, hoe eminent ook en hoe zeer begunstigd met geestes-

gaven, het in het domineeren zijner principalen zóó ver brenge, dat hij zijn broeder de geheele vloot, als het ware, laat commandeeren. Trouwens eene intrige, voor eenige jaren in Atjeh afgespeeld, doet er aan denken. Maar toen wij in datzelfde Atjeh zagen, hoe een eerzuchtig ambtenaar de zaken dáárheen wist te leiden, dat koninklijke troepen - wat die van het Nederlandsch Indische leger staatsrechtelijk zijn - dat deze troepen tegenover den vijand werden gesteld onder voogdijschap van een gedeputeerde te velde, schout van politie te Kota Radja, toen konden wij niet anders, als daaraan het aapje herkennen, dat uit de mouw te voorschijn kwam. Wel zou het, heden ten dage, een burgemeester van Dordrecht, gesteld hij werd als kamerlid-gedeputeerde met een oorlogsschip medegezonden, moeielijk vallen om een privaat stel krijgslieden, op eigen gelegenheid aangeworven en tot persoonlijke verdediging bestemd, aan boord te krijgen, zooals Cornelis de Witt deed, en zou de jongste der scheepscommandanten de zorg voor de persoonlijke veiligheid van zulk een personage geheel voor eigen verantwoording willen nemen, maar dat de lust tot het plegen van dergelijke stoutigheden na twee eeuwen nog niet vergaan is, kan ons alweer diezelfde ambtenaar leeren, wiens curieuse aspiratiën hem er toe brachten om, met voorbijgang van het Koninklijk Nederlandsch-Indische leger, een soort van lijfwacht te creëeren en daarmede op eigen handje, buiten den militairen commandant om, tegen den vijand te willen ageeren. Misschien gevoelt niet ieder onmiddellijk de diepgaande politieke beteekenis van zulke handelingen, doch wanneer men bedenkt hoe door en door antimonarchaal het is om vereenigingen van gewapende lieden te organiseeren, buiten de beëedigde koninklijke troepen, dan zal men mij toestemmen dat zulks alleen mogelijk is in federatieve republieken, muitende wereldsteden en.... in Nederlandsche koloniën. Men zal zich dan daarbij de waardgelders herinneren, die den grijzen landsadvocaat het hoofd gekost hebben en mij nazeggen: ‘je reconnais mon sang.’ Spreek een Nederlander van militairen en zijn gelaat betrekt; geef dienzelfden Nederlander eenig civiel gezag en tien tegen een, dat hij morgen het generaaltje speelt.

Inderdaad is er nog veel overgebleven, wat aan onzen vóórmonarchalen tijd herinnert. De instelling van het koningschap en het daarop gevolgd geparlementeer heeft niet kunnen doen

verdwijnen de oud-patriciesche begrippen, die medebrachten, dat men krijgsvolk en vooral zeevolk *aanwerft*, met hand- en aanbrenggeld, op oud-vaderlandsche wijze, niettegenstaande tijden en omstandigheden dermate gewijzigd zijn, dat het blijkbaar niet meer zoo gemakkelijk is het noodige aantal geschikte manschappen bijeen te krijgen, of althans niet binnen de door de beurs gestelde grenzen.

Zij heeft niet kunnen doen verdwijnen diezelfde begrippen, volgens welke er naar deze lieden, eenmaal aangeworven zijnde, niet zoo voortdurend behoefde te worden omgezien en zij, levende onder eene ad hoc vervaardigde wet (de zoogenaamde krijgswet en welk eene nu!), ook verder gerustelijk aan hunne superieuren konden worden overgelaten. Diezelfde begrippen, zij hebben de werving voor het Indische leger in stand gehouden en dat leger wel wat te veel overgelaten aan de willekeur van de Indische regeering. Zij houden nog voortdurend in Indië de traditiën der ten grave gedaalde ‘Kompenie’ levendig en verhinderen, dat ook de Indische bevolking er van doordrongen worde, dat de Kompenie dood is, doch dat de Koning nog leeft.

Daarin zijn de Pruisen ons zoover vooruit en dat teekent den genialen blik van den minister von Stein, dat hij ingezien heeft, dat de eischen der moderne oorlogen zùlk eene omkeering ten gevolge zouden hebben in de staatsrechtelijke betrekking van militairen, dat het oude systeem van koopen en inhuren van soldeniers more majorum veroordeeld moest worden. Niemand begreep destijds waar men heen wilde met algemeenen en persoonlijken dienstplicht, en thans zijn bijkans alle beschaafde staten op het vaste land er toe overgegaan. Zelfs in België is deze aangelegenheid op het oogenblik het onderwerp van debat in de volksvertegenwoordiging.

Algemeene dienstplicht. Het is een diepe greep in het volksleven, dieper dan eene 50 % belasting op het erfrecht in de rechte lijn zou zijn. Of komt het niet bijna voor als eene schrede op den weg naar het communisme? Is het niet in waarheid eene onteigening ten algemeene nutte van den individu? Men plaatst den jeugdigen staatsburger voor het dilemma van òf zijn vaderlijk erfgoed met zijne nationaliteit voor goed in den steek te laten, òf zijn leven in de waagschaal te stellen, zoodra het vaderland in gevaar is, neen.... in een oorlog gewikkeld wordt. En dieper nog grijpt de wet den zedelijken

mensch in de borst. Het doet hem opgroeien in begrippen, die geheel nieuw zijn voor de ouderen, in begrippen, die het hechtste fundament, waarop de samenleving rust, het eigendomsrecht, schijnen te willen doen trillen. Hoe nu? Men heeft land en geld en goed. Men zou daarmede meer dan één hongerigen landlooper kunnen koopen om te vechten, waar dan ook en tegen wien ook. Zij bidden u zelfs om de gunst van hun leven te mogen wagen, mits gij hun brood geeft; doch ge moogt niet. Want *zelf* moet gij gaan, gij zwaarwichtig personage, eigenaar van een winstgevende zaak, van een groote fabriek of wel van uitgestrekte gronden, die in uw geslacht erfelijk zijn geweest, waaraan gij uw naam ontleent, een naam, dien gij als eenig stamhouder op uwe kinderen moet overbrengen. Nog vóór dat ge het zoover gebracht hebt, vóór ge nog de zekerheid hebt, dat uw geslacht niet zal uitsterven, moet gij, op den eersten roep, als soldaat (thans echter geen soldenier) de kans loopen, dat aan uw leven een einde wordt gemaakt, door den eersten gemeenen soldaat des vijands. ‘Waarlijk’, zeide een Duitsch zeeofficier, met wien wij dit onderwerp bespraken - nomen est omen; het was aan boord van Z.M. korvet ‘Stein’ - ‘waarlijk, de invoering van algemeenen dienstplicht is een greep in het volksleven, nauwelijks minder sterk, dan wanneer men op het denkbeeld gekomen ware om van stonde af aan met vrouwelijke soldaten oorlog te gaan voeren’.

Wij Nederlanders willen er niets van weten. De aristocratische republiek ‘Nederland’ wil alleen trouw blijven aan hare oude traditie. Het is eene koninklijke gedachte, een denkbeeld een patricischen staat, een staat van goeden huize waardig. Proficiat.

Wel moge het haar bekomen. Wij zeggen dit niet lichtzinnig of als spot, maar in diepen zedelijken ernst, en met dienzelfden ernst willen wij trachten na te gaan hoe wij, wat de vloot betreft, ook zonder algemeenen dienstplicht de noodige mannen bijeen kunnen krijgen om desgevorderd te slaan niet alleen, maar wat hoofdzaak is, om raak te slaan.

III.

De voordeelen van persoonlijken dienstplicht voor dienst-

plichtigen zelven zijn reeds herhaaldelijk in het licht gesteld, nu onlangs nog door prof. Spruijt[1]. Daarover valt niet veel meer te zeggen, dan alleen dit, dat de waarde er van voor de weerbaarheid en sterkte van de vloot niet zoo in het oogloopend is. Soldaat kan iedereen worden, matroos evenwel niet. Wij hebben een Duitsch eskader zien exerceeren met door persoonlijken dienstplicht gerecruteerde bemanning; het ging waarlijk niet beter dan bij ons. Maar wat wèl beter was aan boord dier schepen, het was de geheele militaire huishouding en de houding van manschappen, onderofficieren enz., zaken die bij ons nog steeds kenmerken dragen van den zuurdeesem der zeventiende eeuw.

Wij hebben een tijd gekend, dat de marine nagenoeg geene matrozen bezat, dat oorlogsschepen met daartoe ingehuurde koopvaardijmatrozen naar Indië werden vervoerd, dat Engelschen, Franschen en Denen werden aangenomen en er later veel kaf bleek te zijn onder het koren. Met een klein en niet zeer handig scheepje te midden van zeer zwaar weder in het Kanaal zijnde, hebben wij het bijgewoond, dat een commandant verklaarde: 'Van de zestig man zijn er maar vijf, die hun handen uitsteken en als ze niet trekken willen, gaan wij naar den kelder.' Een drietal werd lijfstraffelijk getuchtigd, en daarop begonnen ook de anderen te werken.

Deze toestand is in de laatste tien jaren aanmerkelijk verbeterd en een betrekkelijk groot aantal knapen dient thans op de vloot. De lijfstraffen zijn afgeschaft en tegelijk daarmede is een systeem van opleiding in toepassing gebracht, waarmede wij tenminste menschen hebben verkregen om onze vloot in vredestijd te bemannen.

Toch vreezen wij om verschillende redenen, dat het personeel, op deze wijze, niet zóó zal worden als wij het wenschen en als noodzakelijk zal blijken.

Vele toch van die knapen worden nooit goede matrozen, want als zij er de lichamelijke en verstandelijke eigenschappen werkelijk voor bezitten, wordt dit feit met beide handen aangegrepen om hen op te leiden tot onderofficier. Het zijn geschikte onderofficieren, waaraan behoefte bestaat, die moeilijk zijn te krijgen, en wier recruteering uit de gewone bemanning, deze van haar beste elementen berooft.

1) Tijdspiegel, Mei 1887.

De sterkte onzer vloot op 1 Oct. 1886 bedroeg, volgens het jaarboekje, 11226 man. Dit getal, verminderd met 2306 zeemiliciens, waarover later, geeft 8920 manschappen in werkelijken dienst.

Hiervan zijn	3116	matrozen 1e, 2e en 3e kl., lichtmatrozen en jongens,
gecommandeerd door	511	combattante onderofficieren;
	1776	mariniers,
gecommandeerd door	264	combattante onderofficieren en
officieren en adspir.-offic.	901	
te samen	6568.	

Wanneer men hiermede het getal van 8920 man vermindert, dan blijft het eerbiedwaardige cijfer van 2352 mannen over, die in de gedaante van schoenmakers, kleermakers, koks, hofmeesters, timmerlieden, smeden, stuurlieden, kuipers, ziekenoppassers, schrijvers, enz., te veel om op te noemen, de militaire uniform en casu quo ook de wapenen dragen zonder dat zij, krachtens hunne betrekking, aan al de zedelijke en lichamelijke eigenschappen van den hedendaagschen militair behoeven te voldoen. Dit overgroot aantal non-combattanten maakt de organisatie van de vloot uit een oogpunt van slagvaardigheid veel moeielijker, dan dit b.v. bij troepen te land het geval is. Met opzet hebben wij de onmisbare vuurstokers in dit geval mede onder de non-combattanten gebracht. Hun aantal bedraagt 1118. De aan deze menschen gestelde eischen zijn zóó zwaar; absoluut lichamelijke geschiktheid voor vuurstoker is iets, wat zóó zelden voorkomt, dat er bij de werving zeker niet al te streng op de militaire eischen kan worden gelet en zij dus aan boord, bij uitstek, het niet-militaire element vertegenwoordigen. Wil men het aantal 1118 nog aftrekken om tot het eigenlijke getal ‘baantjesgasten’ te geraken, dan is het cijfer 1234 nog groot genoeg om het begrijpelijk te maken, dat de betrekking van matroos 1e kl. eene zoodanige is, dat zij door de besten wordt overgeslagen of slechts korten tijd bekleed om over te gaan in de categorie van de 511 gegradueerden. Zij die wat minder geschikt zijn voor matrozen 1e kl., die er aan wanhopen om dien rang ooit te halen, maar overigens bedeeld zijn met eenige goede eigenschappen, - of die geacht worden daarmede bedeeld te zijn, want hoe dikwijls blijkt nog het tegendeel - eigenschappen als b.v. zindelijkheid, eerlijkheid,

redelijk schrijven enz., vinden daardoor al zeer lichtelijk gelegenheid om te worden benoemd tot een der talrijke bovenvermelde betrekkingen, die het geïncrimineerde cijfer. 1234 vormen.

Wie dus ten onzent geen matroos 1e kl. is, is niet veel zaaks, terwijl een werkelijk goed matroos 1e klasse het uit den aard der zaak niet lang behoeft te blijven.

Uit nevensgaand lijstje over de laatste tien jaren blijkt duidelijk, dat het aantal matrozen 1e klasse ten opzichte van het gezamenlijke aantal der vijf categoriën niet is toegenomen, maar tamelijk wel hetzelfde gebleven. Van de lichtmatrozen, na 1877 door de opleidingsschepen afgeleverd - dus van onze 592 jongens van 1877 en vervolgens, waren in April 1886 slechts 64 matrozen der 1e klasse in dienst[1].

Staat van matrozen en combattante onderofficieren bij de Zeemacht van 1877-1887.

Jaren.	Matrozen 1e klas.	Matrozen 2e klas.	Matrozen 3e klas.	Lichtmatrozen	Jongens.	Totaal.	Kwartiermeesters en Kortstondige	Bootsmans Bootsmans	Schippers en Kortstondige	Quartiermeesters en Quartiermeesters	Totaal.
1877	307	385	1539		592	2813	174	98	28	23	323
1878	300	351	11011	635	475	2772	156	97	29	20	302
1879	297	355	1160	506	538	2856	161	98	29	20	308
1880	293	389	1238	442	446	2808	86	83	32	21	202
1881	288	423	1129	343	639	2822	113	137	30	19	279
1882	265	418	985	290	815	2773	134	143	31	18	326
1883	271	476	845	387	922	2901	198	143	30	19	390
1884	291	473	742	600	913	3019	210	148	28	19	411
1885	296	439	966	548	879	3128	235	181	32	20	468
1886	303	480	989	573	771	3116	282	183	27	19	511

In hetzelfde jaarboekje vinden wij een ‘staat, aantoonende het aantal van de voornaamste qualiteiten bij de zeemacht, in oorlogstijd benoodigd, in verband met de in Oost- en West-

1) Jaarb. v. de Kon. Ned. Zeemacht, 1885-86.

Indië en voor oefening in dienst zijnde scheepsmacht, zoomede het aantal dat op 1 April 1886 werkelijk aanwezig was.'

Deze staat geeft aan:

matrozen 1e en 2e kl.	benoodigd 1457;	aanwezig 755.
matrozen 3e kl. en lichtmatr.	benoodigd 1262;	aanwezig 1553.
lichtmatr. en jongens in opleiding	benoodigd 210;	aanwezig 826.

Dit lijstje bewijst duidelijk de waarheid van hetgeen hierboven door ons is uiteengezet. Wèl toch heelt men euphemistisch de 1e en 2e klasse bijeengevoegd, doch afgescheiden dáárvan, blijkt er uit dat men ook dan er niet komt, aangezien, volgens bovenstaande opgaven, het aantal matrozen 1e en 2e klasse sinds de laatste tien jaar, ondanks de opleiding, niet merkbaar is toegenomen. Op deze wijze komt het er op neder, dat de opleiding, après tout, is: eene opleiding tot onderofficier voor de goeden, tot onderofficier-baantjes gast voor de redelijken, en dat de rest niet geschikt is voor matroos 1e klasse. De benoodigde 1457 1e en 2e kl., of laat ons liever zeggen, de noodig geachte 757 der 1e en 700 der 2e klasse komen op deze wijze in de eerstvolgende tien jaar evenmin te voorschijn, als in het laatst voorgaande decennium.

Het 'benoodigd voor oorlogstijd', zooals in het hoofd van het staatje opgegeven staat, is waarschijnlijk verkregen door optelling van de bemanningslijsten der afzonderlijke schepen, terwijl daarbij gerekend is, dat alle schepen in dienst zijn. Wie kan zeggen wat er noodig zal zijn in oorlogstijd? Dàn zullen de mannelijke Nederlanders wel allen noodig zijn, en voor de vloot zal men minstens wel noodig hebben alle Nederlanders, die zeeman zijn van beroep.

Zou het daarom niet noodig zijn al onze zeelieden op de vloot te laten dienen? Waarom gaan de visschers-miliciens na hun diensttijd allen weder naar huis en komt het bij hen bijna nooit voor, dat er een als vrijwilliger teekent. Het is waar, meestal werken zij voor vrouw en kinderen, of voor gebrekkige ouders, maar zooveel is hun verdienste toch niet, dat zij als matroos 1e klasse bij de zeemacht hetzelfde niet zouden kunnen doen. De waarheid is, dat zij, mede behept met de in Nederland algemeen verbreide antipathie tegen den militairen stand, in den grond van hun hart een tegenzin hebben in het oorlogsschip. - Is daar reden voor of is deze antipathie geheel ongemotiveerd? In beide gevallen moeten wij haar trachten

weg te nemen, doch in het eerste geval met andere middelen dan in het tweede. Onzes inziens is zij niet geheel ongemotiveerd. - Er doet zich bij ons - wij weten niet of het bij andere volken ook zoo is, doch gelooven, zoo ja, zeker in mindere mate - een verschijnsel voor, dat alles verklaart. Wij missen één stand in onze samenleving en het is juist die stand, waaruit wij onze onderofficieren zouden moeten recruteeren. Of misschien is het minder juist en bestaat die stand wel; misschien is het diezelfde stand, die bij ons te lande de meeste praats heeft, die bij uitnemendheid behept is met anti-militaire neigingen, die zelden of nooit iets *boven* zich wil erkennen, maar die, hetgeen slechts *even* onder hem staat op oneindigen afstand beneden zich plaatst. Uit dien stand zouden, volgens den natuurlijken loop van zaken, de onderofficieren moeten voortkomen, en het dáárheen te leiden is hetgeen het eerst op den weg ligt om goede onderofficieren te verkrijgen en de goede matrozen van de opleiding ook goede matrozen te doen blijven. Wij moeten zien te verkrijgen eene categorie van zeelieden, zooals er nog kortelings eene menigte ter koopvaardij voeren, getrokken uit den gegoeden middenstand, jongelieden, die hoogere of lagere burgerscholen bezocht hebben. Nu het eindje in den zak niet meer regeert en niet meer gevolgd worden kan door slagen met ‘handdaggen’ en ‘laarzen’, is er tot de uitoefening van gezag een groot zedelijk overwicht noodig, grooter dan men redelijkerwijs kan verwachten van de uit de opleiding gerecruteerde onderofficieren. Naarmate men tracht, en er ten deele in slaagt, een meer fatsoenlijk ras van matrozen te verkrijgen, moet de stand van onderofficier verheven worden. De scheeps-onderofficieren van thans zijn nog te zeer menschen uit het volk; wij wenschten hen minstens getrokken te zien uit dezelfde, zoo niet nog betere lagen der maatschappij dan die, waaruit thans de machinisten voortkomen. Wij moeten die menschen als jongelieden, ja voor den mast laten dienen, maar niet langer dan noodig is om hen tot zeelieden te vormen, - ongeveer op de wijze van de vroegere buitengewone adelborsten, zoodat zij op ongeveer 25jarigen leeftijd sergeant-onderofficier en op 30jarigen sergeant-majoor of onderadjudant kunnen zijn. Hebben zij dan werkelijk in dien tijd geprofiteerd ook van de gelegenheid tot theoretisch onderwijs, waarom zouden zij dan ongeschikt zijn voor de koopvaardij en waarom zouden zij niet

examen kunnen doen als reserve-luitenant ter zee 2e klasse?

Dan zouden wij aan boord onzer schepen eene fatsoenlijke onderofficiersmess kunnen hebben, waarvan de schipper chef was, zooals de eerste officier het in de longroom is, en dan zou men de geschikte matrozen ook matroos kunnen laten blijven.

Wanneer men werkelijk in die richting wilde werken, zou er veel veranderd moeten worden, doch volgens onze bescheiden meening, zouden die veranderingen slechts verbeteringen kunnen zijn. Thans hebben wij aan boord vier ‘messen’ met den daaraan verbonden rompslomp en het ruimteverlies. Deze vier zijn: ‘officieren’, ‘adelborsten’, ‘machinisten’ en ‘onderofficieren.’ Buitendien dineert de schipper nog afzonderlijk en soms ook de machinistleerlingen. Wat al standen, afscheidingen en coteriën! Een waar Nederland in 't klein. Volgens ons plan zouden er twee van groeien, want de adelborsten zouden niet anders dienst doen, dan als onderofficier en zoo noodig later op een afzonderlijk daartoe bestemd schip als officier. De afscheiding, zooals zij thans bestaat, tusschen officieren en adelborsten heeft weinig grond meer. Jongere officieren, zooals de adelborsten nu zijn, behooren in de longroom en zouden dáár den wel eens wat al te sterken geest van gelijkheid tusschen oudere en jongere officieren kunnen doen temperen. Dienen zij als onderofficier, dan behooren zij met dezen in de vóórlongroom. Niet dadelijk zullen alle zee-officieren dit met mij eens zijn. Zij zijn te zeer gewoon in den onderofficier den man te zien, die toch nooit officier kan worden, maar als zij zich willen losmaken van deze door gewoonte en opvoeding ingewortelde begrippen, laat hen dan eens bedenken hoeveel feitelijke onderofficiersdiensten door hen verricht worden..... omdat zij het den onderofficier liever niet toevertrouwen. De onderofficieren, volgens onze opvatting, zouden aan boord op denzelfden voet kunnen verkeeren en leven, waarop de passagiers 2e klasse der groote mailbooten leven en de betrekking zou, ook wat betaling en voeding aangaat, begeerlijk kunnen worden voor meer ontwikkelde en meer gegoede burgermanskinderen. Wij zouden zelfs nog een stap verder kunnen gaan, en de mogelijkheid niet willen uitsluiten, om langs dien weg ‘more majorum’ den officiersrang verkrijgbaar te stellen. Indien het mocht gelukken op deze wijze een goed kader te verkrijgen - en waarom zou dit onmogelijk zijn? - dan zou daardoor

van zelf de positie van den matroos reeds verbeterd zijn. De mindere schepeling zou meer ruimte winnen aan boord, wanneer het geheele voorschip tot aan den boeg voor hem bestemd bleef. Maar ook in overdrachtelijken zin zou hij ruimer ademhalen. Matrozen zijn dikwijls slechts groote kinderen. Om hun kinderachtigheid af te leeren is niets beter dan hen als menschen te behandelen, maar daartoe is, wij zeiden het reeds, een groot zedelijk overwicht noodig.

Zoo is dus volgens ons het recruteeren van de onderofficieren uit eene andere categorie der maatschappij een der middelen om betere matrozen te krijgen, maar het is niet het eenige. Slechts weinigen in den lande weten wat het is om matroos te zijn bij de Kon. Ned. Zeemacht. Wisten zij het, zij zouden zich er waarlijk niet over verwonderen, dat de Regeering niet in staat is bijeen te krijgen en te behouden wat de Engelschen ‘fine fellows’ noemen.

Een waarlijk ‘fine fellow’ een die niet drinkt, flink gebouwd is, goed gehumeurd, gezond en een goed uiterlijk heeft, kan waarlijk nog wel beter terechtkomen in ons land. Zij zijn bij ons te lande niet in overvloed, maar toch hebben wij ze en naar ik geloof in voldoende mate. Men zie slechts de vrijwilligers bij de cavalerie. Doch men bedenke wel: die menschen gaan niet in 'slands dienst om brood te hebben, maar om beter brood op gemakkelijker, althans aangenamer wijze te verdienen, dan in particulieren dienst. Zij weten, dat als er oorlog komt, dat zij dan voor hun zaak moeten staan, maar daarvoor willen zij dan ook, zoolang het vrede is, betrekkelijk een weinig ‘grand seigneur’ zijn. En dat is billijk ook. En nu weten allen, die onze marine kennen, wat er overblijft van het ‘grandseigneur-schap’ van den Nederlandschen oorlogsmatroos. Niet veel. Goede matrozen zijn zoo gewild, dat er als het ware om gevochten wordt door de scheepscommandanten, en nauwelijks is de man, na een vijfjarig verblijf in Indië, in het vaderland terug, of hij zit weer steekbouten te leggen bij herfstbuien in de Noordzee, terwijl zijn ongeschikte verzwakte kameraad, lang voor zijn tijd wegens ziekte thuis gevaren, op een wachtschip of monitor geplaatst, aan den wal de hem nog overgebleven krachten verspilt.

Dat is de groote moeielijkheid bij het organiseeren van strijdkrachten, dat men altijd moet bedenken, hoe één ongeschikte -

ik bedoel thans lichamelijk - al de overigen met een aequivaleerend deel van het hem ontbrekende verzwaart, en dat dus de last voor de geschikten te zwaar kan worden, wanneer zij de kleine minderheid vormen. En dat bij onze zeemacht de besten zóózeer bezwaard zijn dat zij er wel eens moedeloos en onverschillig onder moeten worden, en dan ophouden tot de goeden te behooren, kan afgeleid worden uit de volgende feiten.

Van tien matrozen 1e klasse, die langer in dienst waren dan 10 jaar, - en die bijna allen pas tot dien graad bevorderd waren, voor de hand weg, zonder kiezen genomen, vonden wij:

gemiddeld aantal dienstjaren per man 12 jaar 7 maanden.

gemiddeld aantal jaren in Oost of West-Indië in station, niet gerekend de keerkringsdagen op de reizen..... 6 jaar 4 maanden.

Zij waren dus gemiddeld nog iets langer dan de helft van den tijd in Indië, terwijl al de te verrichten diensten in Europa, eskaderreizen, zomeroefeningen etc. door diezelfde menschen in de andere helft van den tijd zijn verricht.

Van den eersten matroos 1e klasse, wiens staat van dienst wij nagingen, vinden wij op 11 jaar dienst, 6 jaar en 3 maanden verblijf in Indië en 23..... zegge 23 overplaatsingen.

Gemiddeld de helft van den tijd in Indië. Dat wil, met de wetenschap dat velen wegens ziekte uit Indië worden teruggezonden, zooveel zeggen als dat de gezonden er drie kwart van den tijd doorbrengen.

Om niet te wijdloopig te worden of in te veel détails te vervallen zullen wij geene melding maken van andere zaken, die het leven van den matroos onaangenaam maken en die zouden vervallen, wanneer de meerderheid, de groote meerderheid, zoo ware als nu de weinigen zijn, die als goede matrozen bekend staan. Men zou wat vrijgeviger kunnen zijn met vergunningen. Men zou het aan boord gezelliger kunnen maken en het demoraliseerende oppakken door de politie kunnen laten varen; in één woord men zou ontzettend veel kunnen doen, wat men nu niet doen kan of ten minste wat thans op groote moeielijkheden stuit. Wie kennis wil maken met een reeks van kleinere of grootere grieven, leze het Amsterdamsche volksblad de ‘Echo’. Ten deele gegrond, ten deele overdreven, bewijzen zij hetgeen wij beweerden: dat men moet hebben ‘*vrome en vroede man-*

nen' en dat men hand aan hand met de pogingen om die te verkrijgen, de toestanden zoodanig moet wijzigen, dat zij voor zulke mannen passen. Daartoe zal geld noodig zijn, veel geld. Niet zoozeer omdat elk man een zwaarder tractement zal moeten hebben, als wel omdat er meer mannen moeten zijn en die meerderen allen in een betere conditie moeten leven. Men houde dus niet pecunia causa den algemeenen dienstplicht tegen, want wil men, zonder deze, hetzelfde verkrijgen, wat andere natiën, met name de Duitschers, thans hebben, dan zal dit blijken veel duurder te zijn. Wanneer men de zich aanmeldende vrijwilligers keurt, zooals wij dit volgens het bovenaangevoerde zouden wenschen, wanneer men allen, die niet kerngezond en herculisch gebouwd zijn onvoorwaardelijk afwijst, dan zal men slechts weinigen verkrijgen en de toestanden belangrijk moeten wijzigen, om den noodigen toeloop gaande te houden. Wij Nederlanders zijn wel wat gewoon geraakt aan onfraaien lichaamsbouw bij de mindere standen. Ons begrip van den minderen man verbindt zich met dat van zwakkelijkheid. Toch is het onjuist. Men lette slechts op onze loodsen, onze visschers, onze binnenschippers, om de overtuiging te erlangen, dat er nog pit genoeg in de natie zit. Deze dienstbaar te maken aan onze weerbaarheid ter zee, moet ons streven zijn.

Wij zeiden hierboven, dat wij de mogelijkheid niet zouden willen uitsluiten om, op de wijze der vroegere buitengewone adelborsten, voor hen, die in de lagere rangen gediend hadden, den officiersrang verkrijgbaar te stellen. Wij weten het, hiermede roeren wij een teêr punt aan. Het Koninklijk Instituut voor de Marine is de meest populaire, doch in verband daarmede de minst militaire der militaire inrichtingen in ons land. De opleiding onzer zeeofficieren, zooals zij thans bestaat, is eene halfheid, een hinken op twee gedachten, een ménager la chèvre et le choux, eenerzijds veel te exclusief, anderzijds, met het oog op het doel waarmede de instelling is opgericht, lang niet exclusief genoeg.

'Te exclusief'. De natuur maakt geene scherpe grenslijnen. Zij kent slechts geleidelijke overgangen. Zij heeft ook daarbij, wat de natuurkundigen eigenaardiglijk spelingen noemen. Zij brengt soms een fraaie bloem voort op een mesthoop en laat er eene verdorren op het met zorg onderhouden bloembed. Zij

brengt geniën voort uit alle standen der maatschappij, helaas niet veel; doch laat dit een reden te meer zijn om niet exclusief te wezen waar het geldt menschen te vormen, die der maatschappij zulke onschatbare diensten zullen moeten bewijzen. Wij zijn een volk, klein in aantal, niet sterk begunstigd met uitstekende eigenschappen, gewoon, huiselijk gewoon, en het is daarom zaak te trachten er uit te halen, wat er in zit. En nu zal zeker niemand willen beweren, dat hij alle kiemen verzameld heeft, waaruit mogelijkerwijs groote zeelieden kunnen te voorschijn komen, wanneer hij *hen* bijeen heeft, die zich aan het Koninklijk Instituut ter admissie aanmelden. Hoevele andere factoren, als een innerlijk gevoelde drang tot den militairen zeedienst, werken in onze dagen niet mede om zulk eene keuze te bepalen? En omgekeerd mag men vragen: zijn er niet, die zulk een drang wèl gevoelen, doch maatschappelijk niet in de termen vallen om op die inrichting eene plaats te komen vragen? Waarlijk, men vraagt zich af hoe men gekomen is tot deze uitsluiting? Wat kan de H.H. Regenten van het Burgerweeshuis te Amsterdam bewogen hebben om er zonder protest in te berusten, dat hunne jeugdige pupillen worden belet het voetspoor te volgen van hem, die dezen betrekkelijk kort geleden zoo roemvol is voorgegaan? De oudsten onder die regenten moeten van Speijk nog gekend hebben. En wat moeten zij hunne pupillen mededeelen, wanneer er één onder hen, waarin de geest van van Speijk huist, den weg vraagt, dien hij volgen moet, om zijne voetstappen te drukken?

‘Lang niet exclusief genoeg.’ Onder den invloed der zich steeds uitbreidende examen-gewoonte schijnt zich een eigenaardig staatsrechtelijk wanbegrip te hebben gevormd, dat men aantreffen kan bij overigens zeer ontwikkelde menschen. Dat wanbegrip bestaat in de meening, dat voor alle betrekkingen in de maatschappij, waarvoor het afleggen van een examen geëischt wordt, het voldoen aan dat examen het *eenige* is, wat vereischt wordt. De adspirant verliest zijn individualiteit, zijne maatschappelijke positie, zijne lichamelijke en zedelijke eigenschappen, om slechts te worden gewogen als nummer zóóveel, met zóóveel punten. Eene vereeniging van onderwijzers in den lande heeft althans, door hare klachten over de wijze van examineeren bij het toelatings-examen voor adelborst, den schijn op zich geladen van er op deze wijze over te denken. Inderdaad er is niet de

minste reden om te verwachten, dat de best geslaagden, de hoogste nummers van het examen per se zullen worden geplaatst, en een minister, die om andere redenen, met zeer kenmerkend aanzien des persoons, een keus doet uit de geslaagden, zonder op de nummers te letten, handelt niet alleen niet onrechtvaardig, maar kan gedreven worden door ware zucht om 's lands belang te bevorderen. Het vlug oplossen van een vraagstuk, een paar jaartallen uit de geschiedenis, wat minder fouten in eene fransche thema, die daarbij wellicht met een vreeselijk slecht accent wordt voorgelezen, dat alles kan toch op dien leeftijd bezwaarlijk als criterium gelden voor de beoordeeling of iemand de meest geschikte persoon zal worden om de eer van onze vlag in oorlog, de eer van ons land als beschaafde natie ook in vrede, tegenover buitenlanders op te houden? Volgens recht en billijkheid is de wetenschappelijke eisch bij het toelatings-examen een minimum, waaraan men zich moet houden om te voorkomen dat absoluut onbekwamen de voordeelen eener staatsopvoeding zullen genieten; maar er zijn zoovele andere factoren, die de keuze beheerschen, dat men de Regeering niet van onrechtvaardigheid mag beschuldigen, als de benoemingen tot adelborst niet overeenstemmen met de zóóveel hoogste cijfers der behaalde punten. Toch schijnt het, dat de Regeering ook in dezen wel eens gezwicht heeft voor wat men den geest des tijds noemt. Hoe kan men er iets stuitends of onbillijks in vinden, wanneer men bij de keuze van personen, die openbare ambten moeten bekleeden, vooral zulke ambten, waar voortdurend aanraking plaats heeft met andere natiën, ook nog op andere factoren let dan schoolgeleerdheid en examenvaardigheid? Zelfs de Fransche republiek gebruikt aanzien des persoons, wanneer een gezant te Londen of te Weenen moet worden benoemd, maar, wat nog sterker is, de meest democratische societeit zal bij het kiezen van een afgevaardigde allichtelijk mede te raden gaan met 's mans sociale positie. Hoe het zij, de deuren van het Koninklijk Instituut zijn zóó wijd geopend, dat men thans met eenig recht niet tegen het geheel openen zou kunnen pleiten.

Wij voor ons zagen haar, in verband met het bovengezegde over den anderen weg om tot officier op te klimmen, in het belang van 's lands dienst wel gaarne weêr wat meer gesloten.

Wanneer wij al het bovengezegde over bemanning, onder-

officieren en officieren resumeeren, dan komen wij tot de volgende conclusiën:

De vloot is qualitatief te zwak bemand; m.a.w. mag al de getalsterkte voldoende groot zijn, de manschappen zijn niet krachtig genoeg.

Om dat te verbeteren moet men minder in het proletariaat grasduinen voor de werving, maar de toestanden zoodanig verbeteren, dat ook niet-proletariërs gaarne en met voorliefde op 's lands vloot dienen. Een der middelen, die daartoe kunnen leiden, is het personeel ook quantitatief belangrijk te versterken, zoodat de Indische dienst vooral, verlicht worde.

Een tweede is het verheffen van den stand van onderofficier en deze afzonderlijk te recruteeren, zooals thans met de machinisten geschiedt. Een derde het wijzigen der opleiding tot officier zoodanig, dat de mogelijkheid niet uitgesloten blijft om tot dien rang op te klimmen voor hen, die door de kluisgaten aan boord willen komen.

Ten slotte nog een enkel woord over onze 2306 zeemiliciens. Zij worden gecommandeerd door onze tegenwoordige onderofficieren. Zij zullen moeten leven onder onze verouderde krijgswet. Wij willen niet beweren, dat onze onderofficieren, gewoon aan het commandeeren van vrijwilligers, ongeschikt zijn om menschen, wier eischen en pretensiën zoo geheel anders zijn, te leiden en op te voeden, doch alleenlijk de opmerking maken, dat onderofficieren, zooals wij ze zouden wenschen, toch ook tot dat doel zeker verkieselijker zouden zijn. Wij willen ook niet vragen of onze gebrekkige rechtspleging, waaronder vrijwilligers zonder morren leven, op den duur zou blijken bestand te zijn tegen de gevoeligheid op het punt van recht van lieden uit den stand, waaruit miliciens voortkomen, maar alleenlijk op het gevaar wijzen van te groote toegeeflijkheid voor de miliciens van de zijde hunner superieuren, die uit ongewoonheid en verklaarbare voorzichtigheid geneigd zullen zijn hen als logeergasten te beschouwen, dank zij de korte verschijning die zij jaarlijks aan het Nieuwe Diep maken.

De Nederlandsche marine, schreef de minister Geerling in zijne memorie van beantwoording op een sectieverslag van de begrooting van 1884, heeft een drieledig doel.

1°. medewerking tot het verdedigen van den vaderlandschen grond.
2°. Verdediging der koloniën.
3°. Het bevorderen der belangen van den handel, door het vertoonen van de vlag op verschillende punten van den aardbol.

Dit is eene omvangrijke taak. Vooral het derde lid is zeer rekbaar en kan op verschillende wijzen worden opgevat. Bij die opvatting echter moet men nimmer uit het oog verliezen, dat het middellijk en onmiddellijk samenhangt met het tweede lid en niet, in tijden van bezuiniging naar willekeur zou kunnen worden veronachtzaamd, zonder ook het tweede te schaden. Zooals, zwijgend maar scherp toeziende, de politieagenten in groote steden door drukke straten wandelen, zoo kuieren kalm en bedaard, zonder veel opzien te baren, de oorlogsschepen van koloniale mogendheden over den aardbol, nu eens aanleggende om een bezoek af te leggen, dan om eene beleefdheid te bewijzen, of kleine moeielijkheden van landgenooten in den vreemde uit den weg te ruimen. Politieagenten, zoowel als oorlogsschepen, voorkomen door hunne aanwezigheid zaken die onmiddellijk geschieden, zoodra zij den rug gekeerd hebben. Zij bewijzen, dat men nog diligent is, dat men nog een oog in 't zeil houdt, dat men niet voornemens is zijn goed recht klakkeloos te laten schenden. Op deze wijze komt de uitvoering van het derde lid der drieledige taak aan het tweede lid meer ten goede dan menigeen wel meent. Want het gaat in het leven der volken als in dat der individuën. Als men zich niet vertoont, wordt men onbekend, en als men onbekend is, wordt men lichtelijk geringgeschat. Men moet herhaaldelijk vreemde havens met vaderlandsche oorlogsschepen bezocht hebben, men moet getuige geweest zijn van de belangstelling, die de verschijning van krijgsvolk van het kleine en bijkans vergeten Nederland in den vreemde verwekt, om vurig te wenschen als wij, dat dit krijgsvolk nergens en nimmer een spotachtigen glimlach op de lippen van den aangapenden vreemdeling te voorschijn roepe, maar dat het eerbied, achting, ja vrees desnoods inboezeme bij de gedachte aan een mogelijk gevecht. Dat kan ons *volk*, zooals het ter zeevaart grootgebracht wordt, nog wel, maar dat kan de bemanning van onze Nederlandsche oorlogsschepen en gros genomen, - wij aarzelen niet dit met nadruk

te zeggen - niet altijd zoo ontwijfelbaar, als wij zouden wenschen.

> ‘Im Jahre 1790 besasz die Niederlände 187 Schiffe und Fahrzeuge mit 2300 Kanonen und 15000 Matrozen. Die Niederländische Seemacht besteht gegenwärtig aus 2 Hochsee Pantzerschiffe, 60 Küstenvertheidigungs- und Flusz-Fahrzeuge und 31 Kreuzern’ (met 3126 matrozen, waarvan 303 der 1e klasse).
> ‘Wie hieraus zu ersehen, ist die Niederlände aus der Reihe der groszen Seemächte ausgetreten und beschränkt sich heutigen Tages auf den Schutz der eigenen Küste und seiner Ost-Indischen Besitzungen’[1].

De heer Kronenfels vergeet onze West-Indische bezittingen; en wat hij beweert omtrent ons ‘austreten’, uit alles blijkt dat de regeering wel degelijk waarde hecht aan het vertoonen der vlag. Voorts kan de enkele lezing van het jaarboekje der Kon. Nederl. Zeemacht bewijzen, dat men wel degelijk blijft voortgaan met pogingen om de drieledige taak uit te voeren. Het derde lid der drieledige taak is door de Nederlanders zelven dan ook nog niet openlijk opgegeven. Maar wat men zich ook voorstelt te doen, altijd zal het er op neerkomen, dat er zal moeten worden gevochten, en het is eene dwaling te gelooven, dat men voor het gevecht in den tegenwoordigen tijd minder behoefte zou hebben aan lichamelijk en zedelijk gezonde mannen dan dit met de vroegere handwapenen het geval was. Wat baat kostbaar en samengesteld materieel zonder of met onvoldoend personeel? - Schepen kan men altijd nog bouwen of desnoods koopen, maar weerbare mannen kan men niet, zooals velen schijnen te meenen, ten allen tijde, voor geld bekomen. In 1793 vijftien duizend matrozen. In 1887 nog geen 5000, waarvan bijkans de helft niet geheel voor vol mag worden aangezien, - dat verschil kan niet verklaard worden uit den veranderden toestand van het materieel alleen. Kerels moeten wij hebben, krachtige kranige kerels, die van den geneeskundigen dienst een bijzaak maken, mannen, die op hun 60ste jaar nog hun partij staan. De natie brengt zulke mannen voort en met den ernstigen wil om hen voor den

1) J.F. Kronenfels. Das Schwimmende Flottenmateriaal der Seemächte. Wien. Pest 1881.

dienst te winnen, zal dit wellicht mogelijk blijken ook zonder een wet op den algemeenen dienstplicht.

‘Onze voorouders, zij hebben wel voor grootere problemen gestaan, dan waarmede wij kinderen onzer dagen nu worstelen en tobben’, zegt de schrijver, aan wien wij ons motto ontleenden. Welnu, als dat zoo is, dan behoeven ook wij niet te wanhopen en komt het er slechts op aan om bij al de aandacht, die het materieel van de vloot eischt, de regeling van het personeel niet te beschouwen als eene zaak, die van zelve terecht komt. Met algemeenen dienstplicht is dit nog denkbaar; zonder dezen vereischt zij veel aandacht en veel talent.

Dit in het licht te stellen was het doel van dit schrijven. Mogen zij, die invloed kunnen uitoefenen, en die zooveel en zoo gaarne dien invloed doen gelden in rechts- en vergaderzalen, daarbij echter steeds indachtig blijven aan twee zaken, ons door een Nederlandsch zeeman en dichter onder het oog gebracht:

> De zegepraal ligt niet in 't harnas, dat de leden
> Beschermt, noch in 't gewicht van 't zwaard, noch in 't geweld
> Des reuzenarms; *het hart* en 't hoofd, ziedaar de held.
>
> En zal dat volk, in beter tijden
> Gewoon, ons, welgeboren liên,
> Als Heeren, hulde en trouw te biên,
> Alleen den kamp der eere strijden,
> En ons niet aan zijn spitse zien?[1)]

Zr. Ms. Zilveren Kruis,
Februari 1887.
DR. THEOD. SWART ABRAHAMSZ.

1) Meijer's Heemskerk.

De Nederlandsche letterkunde in België.

Histoire de la Littérature Néerlandaise en Belgique par J. Stecher, professeur à l'Université de Liège. Bruxelles, Lebègue (1886).

Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in België: de titel klinkt niet vreemd meer, maar bij nader overweging vindt men toch al spoedig, dat de stof het wel is, al worde zij dan ook niet voor de eerste maal bewerkt. Wij begrijpen, dat men de geschiedenis der Engelsche letterkunde in Noord-Amerika of der Fransche in Zwitserland schrijve, omdat in het eerste geval het spraakgebied scherp in twee gescheiden is en omdat in het laatste slechts een zeer ondergeschikt hoofdstuk voor de jaarboeken der letterkunde van het naburige land geleverd wordt. Maar verbeeldt men zich wel eene geschiedenis der Engelsche letterkunde in Schotland, der Duitsche in Oostenrijk, als een op zich zelf staand geheel behandeld, en de vrucht dezer behandeling in de scholen dier landen als handboek gebezigd? En, waar het de Nederlandschsprekende Nederlanden geldt, beteekenen wij Vlamingen vrij wat meer dan Schotland en Oostenrijk in het taalgebied, waartoe zij behooren. Evenals er geene geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in Noord-Nederland en geene der Hoogduitsche in Zuid-Duitschland alleen denkbaar is, zoo moet en mag er ook geene afzonderlijke geschiedenis onzer letteren in onze gewesten bestaan. Vóór 1585 was er niets, dat aan een België of aan een Holland geleek en zoomin als de bodem, waarop de menschen woonden, was het Nederlandsch, dat zij spraken en schreven, in een zuidelijk en een noordelijk deel gesplitst. Tot dien tijd woonden de rijkst begaafde, of liever nagenoeg al de beoefenaars onzer letteren op den grond, die nu tot België behoort. Na dit jaar woonden de

meesters in het Noorden. De zuidelijke provinciën werden onvruchtbaar en hernamen slechts na 1830 een werkzaam en waardig deel aan de beoefening der gemeenschappelijke letteren. Maar Holland aanschouwt als zijne zonen de dichters en prozaschrijvers, die het licht zagen in het zuiden vóór het noodlottige jaar der eerste scheuring; er is geene reden vóór en er zijn vele goede redenen tegen de gewoonte te doen gelden, waarbij wij Zuid-Nederlanders niet als onze mannen de letterkundigen plegen te beschouwen, die ten Noorden onzer tegenwoordige grenzen, na 1585, werkten.

De beoefenaars eener zelfde letterkunde kunnen niet zonder willekeur en ongerijmdheid in onderscheidene groepen gesplitst worden: het gemeenebest, dat zij vormen, is één en onverdeelbaar. Niets belet, dat men in de geschiedenis van den handel de eene of andere stad, Amsterdam of Londen, afzonderlijk beschouwe; evengoed begrijpt men de geschiedenis eener stedelijke schilderschool, die van Antwerpen of Venetië bijvoorbeeld, omdat de bond tusschen de beoefenaars dier vakken op verschillende, al zij het dan ook nabij gelegen plaatsen, niet zoo hecht en onmiskenbaar en meer denkbeeldig dan duidelijk waarneembaar is, en dientengevolge in de wereld van handel en kunst de grenzen even goed van stad tot stad als van land tot land kunnen getrokken worden. Maar de scheidspalen tusschen de eene en de andere taal steken vast in den grond en teekenen lijnen, die niet te verleggen en duidelijk te onderscheiden zijn. De geschiedenis eener letterkunde strekt zich uit over heel het gebied, door die palen afgebakend. Elk boek in het Nederlandsch geschreven behoort van rechtswege tot de Nederlandsche letterkunde, waar de schrijver ook gewoond, wanneer hij geleefd hebbe, en wie de geschiedenis opstelt dier letterkunde, heeft zich met al hare beoefenaars bezig te houden, wil hij niet afdalen tot den rang van bewerker eener monografie.

Dit alles zij nu gezegd met den meest mogelijken eerbied voor vader Willems, voor doctor Snellaert en voor professor Stecher, die zich alle drie tot deze gehalveerde taak aangordden. De opmerking draagt verder. Het zou tijd worden, dat al de geschiedschrijvers onzer letteren zich eens diep doordrongen van de onverdeelbaarheid van onzen stam, waar het geldt de beoefening onzer taal en voor goed het onderscheid tusschen Noord en Zuid lieten wegvallen, niet enkel in de omvatting, maar ook in de

opvatting van hun onderwerp. Wat er na 1585 in het Zuiden werd geleverd worde door de Noord-Nederlanders besproken in zooverre het besprekenswaard is; wat in het Noorden na dit tijdpunt geschapen werd, worde door de Zuid-Nederlanders behandeld op gelijken voet en met dezelfde belangstelling alsof het in de eigen gewesten werde voortgebracht. Onbekendheid met elkanders gewrochten, om niet van iets ergers, van minachting, te spreken, kweekt verdeeldheid, vervreemding, en vrijwillige of onvrijwillige begunstiging van een zoo noodlottig uitwerksel mogen wij bij geen rechtgeaard schrijver der jaarboeken onzer gemeenschappelijke letteren veronderstellen.

Van de drie hooger genoemde bewerkers der geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde in België, wilden de twee eerste het bewijs leveren, dat die letterkunde nooit ophield te leven, zooal niet te bloeien, in België en zochten aldus te doen uitschijnen, dat onze grond en ons ras Nederlandsch zijn en ons volk recht en reden heeft het te blijven. Het derde lid uit de schrijverstrits beoogde wel iets dergelijks, maar wilde daarbij een hoofdstuk leveren uit de geschiedenis van België om in de harten zijner Waalsche lezers met achting voor het Vlaamsche volk liefde te kweeken voor het jonge vaderland. Hij poogde in dit boek, evenals in menig voorgaand opstel en redevoering, den band tusschen beide deelen van België, het Romaansche en het Germaansche, nauwer toe te halen en preekt met overtuiging en talent den Franschsprekenden Belgen eerbied voor de taal der Nederlandschsprekenden aan. Eene schoone taak voorwaar en wel passend aan den verlichten man, die van de 67 jaren zijns levens er 30 te Gent, zijne geboortestad, en 37 te Luik, de hoofdstad van het Walenland, zijne tegenwoordige woonplaats, doorbracht.

Professor Stecher trok voor het eerst de aandacht aller Vlaamschgezinden op zich, toen hij in 1873 bij de uitreiking der prijzen aan de bekroonden in den algemeenen wedstrijd van het Middelbaar Onderwijs, in de tegenwoordigheid des Konings, het woord voerde over de belangrijkheid van het Nederlandsch in het Belgisch onderwijs en een kruimig pleidooi uitsprak voor onze taalrechten. Het was eene der eerste officiëele plechtigheden, waarin zulke openlijke Vlaamschgezinde taal werd gehoord. Het Vlaamsche land juichte de daad van den spreker luide toe en sinds dien hield het zijn naam dankbaar in eere. Niet dat

hij voor het eerst dan getuigenis aflegde van zijne belangstelling in onze taal en letterkunde. Zijne oudste schriften zijn in het Nederlandsch; zijne eerste schriften in het Fransch handelen over Vlaamsche letterkundigen, en de daarop volgende waren voor de helft aan de beoefenaars van elke onder beide landstalen gewijd. Maar het ongewone van in eene zoo aanzienlijke vergadering Vlaamschgezinde denkbeelden te hooren verkondigen, deed den spreker van 1873 meer opmerken en hooger schatten dan zijne talrijke, maar minder opzienbarende schriften van vroeger dagen.

Persoonlijk heb ik de eer professor Stecher langer te kennen en wel sedert ongeveer dertig jaren. In dezen, helaas! reeds zoover afgelegen tijd, was hij mijn professor aan de Luiksche hoogeschool, waar hij onder andere de geschiedenis der klassieke letterkunden doceerde. De indruk, dien zijne lessen op mij maakten, is mij levendig bijgebleven. En geen wonder! Voor het eerst hoorde ik door een welbespraakt man met helderen geest en warm hart op critische wijze de schoonheden der groote meesters en de stelsels over de betwiste vraagpunten uiteenzetten. Wat mij toen reeds trof in zijne lessen, treft mij nog in zijn jongste werk, namelijk de belezenheid, waarmede hij op gepaste en dikwijls verrassende wijze de punten van overeenkomst van de eene letterkunde met de andere doet uitkomen, en een verschijnsel in de dichtkunst toelicht door een feit uit de geschiedenis of een trek uit de zeden der volkeren.

Hij behoort tot die klas van rijk ontwikkelde en verfijnde humanisten, die eenen eigenaardigen glans over de Gentsche hoogeschool wierpen en die, alhoewel weinig voortbrengende, over ruime kennissen en attische vormen beschikten. Zij, die het Kunstcongres van 1861 te Antwerpen bijwoonden, zullen zich Callier, Wagener, Waelbroeck herinneren, de schitterende verslaggevers der afdeelingen, welke tot dezelfde groep behoorden.

Die veelzijdige ontwikkeling straalt door in prof. Stecher's laatste boek. Het is geen jongelingswerk meer en mist voor mij eenigszins de stoutere vlucht, die ik in den professor mijner jonge jaren bewonderde en den gloed, waaraan ik mij verwarmde. Niet als het verhaal van een wereldontdekker, maar als de onderrichtingen van een betrouwbaren gids geschreven, gaat het den weetgierige voor met zekeren stap, zonder zich te wagen op ongebaande of duistere paden. Het legt op elke bladzijde

getuigenis af van den onbevangen oogslag, den zekeren smaak, de degelijke belezenheid van den schrijver, niet minder dan van zijne liefde voor zijn volk.

De schrijver weet een boek ineen te zetten, eenheid in het geheel, verhouding tusschen de deelen te brengen, aan bijzaken zijnen tijd niet verbeuzelende, zijn hoofddoel in het oog houdende. De letterkunde is voor hem de uiting van den nationalen geest, de vorm der opvatting eigen aan onzen aard; door den loop der eeuwen, volgt hij den gang der Vlaamsche ontwikkeling, der Vlaamsche lievelingsdenkbeelden. Ons volk heeft gaarne zijnen vrijen zeg; waar hem die ontnomen wordt, stikt de spraak hem in de keel. De vrijheid benuttigt het gaarne om te hekelen wie en wat het hindert of wat er verkeerds in het doen en laten van den eigen landaard ligt; het wil, dat men, gispende of leerarende, nut stichte en waarheden verkonde, zonder daarom ongevoelig te zijn aan zachtere gevoelens, die het hart roeren en verteederen.

Prof. Stecher bepaalde zich bij het schrijven der geschiedenis onzer letteren in Zuid-Nederland; wij betreuren het, maar willen hem den lof niet onthouden in de geschriften der Vlamingen het echt Vlaamsche karakter te hebben onderscheiden en het te hebben doen uitkomen zonder overdreven nationale eigenliefde. Om niet te gewagen van wat in zijn boek overeenstemt met hetgeen de groote leeraars in het vak onderwezen hebben, prijzen wij het in hem, dat hij het aandeel der ridderromans inkromp en alleen stil hield bij de oorspronkelijk geachte of gegiste gedichten *Van den Bere Wisselau*, van *Carel en Elegast*, van *Moriaan* enz. Ons dunkt, dat de geschiedschrijvers onzer letterkunde zich al te zeer hebben laten medesleepen door de taalkundigen en eene al te aanzienlijke plaats in hunne werken hebben ingeruimd aan de ridderromans van vreemden oorsprong, waarvan de vertaalde teksten stellig groot belang opleveren voor de studie onzer oudere spraak, maar waarvan de ontleding evenmin past in de geschiedenis onzer letteren als die der oudere en nieuwere dichters, later in Nederlandsch rijm of onrijm overgebracht. Hij maakt te recht eene uitzondering voor den *Reinaert*, die zonder oorspronkelijk te zijn, op zoo meesterlijke wijze in onze taal werd bewerkt en zoo innig samenhangt met ons volksleven, dat hij ons wel niet onverdeeld, maar toch rechtmatig eigendom is geworden. Blijkbaar schept de schrijver er behagen in onze spreuken- en spreekwoorden-literatuur beter

te doen kennen dan dit het geval is, evenals hij te recht bijzonder belang hecht aan al de uitingen des volks en der burgerij in de letterkunde: het tooneel, de volksliederen, de rederijkersrijmen. Slechts op één punt wordt hij zijn eigen stelsel eenigszins ontrouw, in de behandeling namelijk der geuzen- en martelaarsliederen, die hij wat al te kort afdoet.

Wij spraken hooger van de taalkundigen en hunne voorliefde voor de ridderromans. Die hooge waardeering van wege de mannen der studie van het woord en van het boek spruit zeker voor een goed deel voort uit de waarborgen van echtheid, welke de bewaarde handschriften opleveren en uit het gemak die bronnen in hunne studiekamer te kunnen vereenigen, raadplegen en vergelijken. Door geleerde pennevoerders gemaakt vallen die gedichten natuurlijk in den smaak van penvoerende geleerden. Maar onze volkspoëzie, zwervend over veld en hei, verstrooid in huis en hut van ongeletterden stedeling en dorpeling, zonder vastheid in den tekst, wispelturig van aard, onbewust van eigen waarde, moeilijk op te sporen: hoe weinig trekt men zich harer aan! En toch, buiten de geleerden is er niemand, die niet gaarne den diksten vertaalden roman voor een hartelijk of bevallig oorspronkelijk volksliedje geven zou. Hadde men een deel van den tijd en de zorgen, aan middeleeuwsche geschreven verzen besteed, sedert men zich bekreunt om onze oude taal en oude zangen, aan onze volksliederen gewijd, men hadde zeker nog veel kunnen redden van wat nu is verloren gegaan en wij zouden beter ingelicht zijn over hetgeen wij nog bezitten.

Voor de geuzenliederen is dit verdwijnen niet te vreezen, de teksten zijn daar, nog allen niet opgespoord en uitgegeven, maar voor het grootste deel verzameld en voor het overige gemakkelijk te vinden. Het verwondert ons des te meer, dat die zangen, uit hart en keel van ons lijdend en strijdend volk geweld, die getuigenissen van het doen en denken onzer voorvaderen gedurende den roemrijksten tijd onzer geschiedenis, zoo ergerlijk worden verwaarloosd, en het spijt ons, dat prof. Stecher hier het kwade voorbeeld zijner voorgangers wat al te trouw heeft gevolgd.

Anna Bijns en Marnix van St. Aldegonde laat hij tot hun recht komen; maar zij die geene boeken schreven en zelden een naam achterlieten, de heldhaftige volgelingen van Willem den Zwijger en van den zanger van het Wilhelmuslied, de bekampers van Philips en Alva, de mannen even warm van hart als

forsch van hand, of wel de bewonderens- en deerniswaardige dwepers, de martelaars en belijders, die hunnen haat koelden en hunne overtuiging uitspraken in wel gevoelde ofschoon minder wel geschreven verzen, op dezer allen beteekenis in onze letteren geeft hij en al onze geschiedschrijvers te weinig acht.

Hij blijft lang stilstaan bij den invloed uitgeoefend op het Noorden door de Zuid-Nederlandsche uitgewekenen gedurende den strijd tegen Spanje en Rome. Het was voor geruimen tijd de laatste en het blijft steeds eene krachtige uiting van den letterkundigen geest der Vlamingen. Die inwerking van het insluimerende Zuiden op het ontwakende Noorden is een der meest belangwekkende hoofdstukken onzer geschiedenis en een duidelijk bewijs, dat onze letterkunde een enkele stroom is, die zijn loop nu eens Noord- dan weer Zuidwaarts wendt, nu eens splitst en dan weer vereenigt, maar die, uit ééne bron gesproten, ook maar één zelfde water zeewaarts stuwt.

Met veel zorg is de geschiedenis der Nederlandsche letteren in België sedert de omwenteling van 1830 bewerkt. De schrijver kan zich niet ingebeeld hebben dit deel zijner taak naar ieders wensch te hebben vervuld en aan elkeen, naar ieders meening, verdiensten en belang genoeg te hebben toegekend. Wie van levenden spreekt zwijgt altijd iemand dood of halfdood. Wie zich te midden eener letterkundige beweging bevindt is omringd van zoovele personen, die hem één voor één onder het oog komen, dat, met ieder hunner te willen gadeslaan, hij wel eens de algemeene strooming en de beteekenis van den bijzondere in de talrijke schaar uit het zicht verliest: zijn werk wordt allicht eene opsomming, die hij vruchteloos afwisselend en boeiend tracht te maken, eerder dan eene geschiedenis, waar alles op zijn eigen plan en in zijne juiste verhouding komt te staan.

Moest men het tafereel onzer hedendaagsche letteren in Vlaamsch-België ophangen en aan elk verschijnsel gewicht hechten naar evenredigheid zijner waarde, vergeleken met die der voortbrengsels van vroeger eeuwen, dan eischten zij niet een zevende deel van het werk, maar minstens dubbel zooveel; dan waren Conscience en Ledeganck, om slechts van de grootste dooden te spreken, niet met een paar bladzijden af te doen, maar verdienden zij elk een hoofdstuk.

Wij zijn overtuigd dat, wat Zuid-Nederland betreft, de laatst verloopen halve eeuw in de geschiedenis onzer letteren verre

boven eenig ander voorgaande tijdperk staat, en dat de beste onzer schrijvers met roem zullen vermeld worden in later tijden. Er ligt in het grootste deel der schriften dier jongste jaren een voller levenskracht, een dieper trilling, die gunstig afsteekt bij het doffe en wezenlooze der voortbrengsels uit de laatstverloopen eeuwen en die wij alleen weervinden in onzen Reinaert, in van Maerlant, Anna Byns en Marnix, in onze volks- en geuzenliederen. Konden wij niet wijzen op een Poirters en een Ogier in de XVIIe eeuw, er zouden twee honderd vijftig jaar in de letterkundige geschiedenis onzer gewesten braak liggen.

Prof. Stecher wilde door het schrijven van zijn boek het eervol verleden der Nederlandsche letteren in Vlaanderen oproepen en aldus den vaderlandschen zin in België aanvuren. Voor ons zijn alle bladzijden dier geschiedenis belangwekkend, zij mogen dan minder of meer glansend zijn, omdat zij ons verhalen van *onze* letterkundigen, omdat zij ons beter ons zelven doen kennen. Dankbaar zijn wij dan ook den schrijver voor al wat hij ons in zijn zeer verdienstelijk boek herinnert en voor het vele, dat hij ons leert. Maar met zijne taak op te vatten zooals hij het deed en ons letterkundig verleden te schilderen als verdeeld in een glansend begin, in een eer- en hoopvol einde en in een lange tusschenpoos van doodslaap, terwijl in der waarheid in dit tijdperk van verval voor het Zuiden de gulden eeuw onzer letteren in het Noorden daagde, verdeelt hij niet alleen wat niet te verdeelen valt, maar ontneemt hij aan de geschiedenis onzer letteren haar glansrijkste deel en het hartverheffende karakter, dat de jaarboeken onzer beeldende kunst, onzer bedrijvigheid en beleid in handel en nijverheid, onzer vroegtijdige en vaak heldhaftige pogingen ter verovering van staatkundige vrijheid en onafhankelijkheid in zoo hooge mate onderscheidt. Hij mist dusdoende gedeeltelijk zijn doel en, moest de geschiedenis onzer letteren in ons land opgevat en onderwezen worden naar dit voorbeeld, dan zouden, tot luttel voordeel van het kleiner vaderland, onze scholieren en zijne lezers een te geringen dunk opvatten van het grooter vaderland onzer letteren, de Nederlandschsprekende Nederlanden.

1 Augustus 1887.

MAX ROOSES.

Naschrift.

Bovenstaand artikel was gedrukt, toen mij het laatste nummer van *de Nieuwe Gids* in de handen viel. In zijne *Literaire Kroniek* bevat de tolk der jongste letterkundige richting eene beoordeeling der Gedichten van Julius Vuylsteke, waarin het volgende voorkomt:

‘Het moest nu eindelijk eens uit zijn met de fictie, dat er in België een heusche, waarachtige Vlaamsche literatuur bestaat, een literatuur, die vooral zooveel frisscher en eenvoudiger dan de onze zou zijn. Dat heeft men elkander opgedrongen, toen men den boel zich zag bewegen in de provinciën van het Zuid, toen er daar veel over de taal en vóór de taal werd geschreven en geschreeuwd, toen boeken op boeken over de Vlaamsche persen gingen, boeken vol van slecht Hollandsch en jongensachtig gerijm. En men had het over verbroedering en aaneensluiting en oorspronkelijke Vlaamsche Kunst, terwijl de waarheid was, dat de Vlamingen begonnen geboren te worden, dat zij hunne eerste klanken stamelden, hunne eerste pogingen deden om te leeren spreken hun eigene taal.

Vlaanderen heeft vijftig jaar lang een reeks van schrijvers voortgebracht in allerlei soort, maar die ter eene helft niet zooveel aanspraak maakten op een plaats in de literatuur, omdat zij schreven voor den gemeenen man, die ter andere helfte in alle opzichten de decadenten waren van hunne tijdgenooten en voorgangers in het woord. Neem b.v. een schrijver als Prudens van Duyse en zeg mij, waar is het onderscheid tusschen hem en zijn leermeester Bilderdijk? Allemaal hetzelfde dichterlijke taaltje, alleen wat gebrekkiger, wat slapper, wat eentoniger.’

Is dit alles gekscheerderij en wil de ongenoemde criticus den ouden Gids, die met lof heeft gesproken over Vuylsteke's gedichten, afranselen op den rug der Vlaamsche letterkunde? Van Guido en zijn vrienden mag men wel iets van dien aard verwachten, en de veronderstelling ware minder beleedigend voor het gezond oordeel en den letterkundigen smaak van den schrijver dan het ernstig opnemen van wat hier wordt opgesneden.

Zoo dus in Vlaamsch België is er geene literatuur, zelfs geene Vlaamsche literatuur. Conscience heeft nooit bestaan of

had ten minste geen recht op den naam, dien hij zich heel de wereld door gemaakt heeft. Ledeganck telt niet mee, waar er sprake is van dichters, zoomin als van Beers, Tony Bergmann, de gezusters Loveling, de Geyter, Antheunis, Pol de Mont, Hilda Ram: alles jongensachtig gerijm en decadenten van Hollandsche schrijvers. Conscience heeft een Noord-Nederlander nagevolgd, Ledeganck decadeert van een anderen, en zoo ook van Beers en de Lovelings en heel de boel. Men zou wel niet kunnen zeggen van wie, men zou wel niet kunnen bewijzen wat men beweert, maar men zegt het toch: de meester heeft uitspraak gedaan, de jongens zijn op hun plaats gezet. Geen van die menschen kende iets van hunne taal: alles slecht Hollandsch. David, Dautzenberg, Frans de Cort, van Beers, de Geyter, Wazenaar schrijven louter Koeterwaalsch. De minste hunner zou het geniale jonge mensch, dat hier orakelt, dubbel en dik les kunnen geven in het schrijven zonder fouten en het denken zonder bokkesprongen te maken; maar het Apollo's kind zendt hun een straaltje zijner zon en de nevels der fictie zijn opgeklaard, het dwergengebroed verpletterd: zeventig in eens, tienmaal meer dan Jan Onversaagd vliegen in éénen slag doodsloeg.

Maar wat spreken wij van deze zeventig; zeventig maal zeventig worden met een zwaai zijner hand buiten gevecht gesteld. Alleen binnen het enge kringetje der jonge school, die niemand navolgt, ook geene Fransche parnassiens, décadents, déliquescents of hoe die veropenbaarders der eenig en eeuwig ware poëzie naar den snit der laatste mode heeten, bestaat er kunst, gevoel en eene taal, dien naam waardig. Ongeveer vijf en twintig jaar geleden is het nieuwe licht in de wereld der letteren opgegaan: al wat vóór dien tijd ligt is dichte duisternis en woeste bajert; sedert dien zijn er keer op keer nieuwe lichten opgedaagd, die de ouderen naar het rijk der *vieilles lunes* hebben verdrongen, maar bij geen ander ziet men klaar dan bij het allerlaatst ontstoken kaarsje. Evenals een fatsoenlijk mensch zich bespottelijk zou maken, indien hij zich in het publiek waagde met eenen hoed van vóór vijf jaar, ziet een dichter er vermolmd en muf uit met een vers voor tien jaar geschreven. Bilderdijk hield er een taaltje op na, dat men beschaamd zou zijn nog met den naam van taal te vereeren.

En zoo in de wereldkunst, zoo in de Nederlandsche letteren.

Evenals men daar de groep der belijders van het ware geloof niet eng genoeg kan afsluiten, zoo kan Nederland nooit klein genoeg gemaakt worden. Nederlanders, die over onze grenzen of buiten onze stad wonen, die anders spreken en anders schrijven dan men het goedvindt in onze buurt, in onze straat, in onzen winkel: foei, blijf er ons mee van het lijf! Iemand bezigt een Nederlandsch, dat hij ons niet heeft afgeluisterd, dat hij van moeder heeft geleerd, in zijn jonkheid rondom zich heeft gehoord en in rijper jaren naar eigen smaak en gevoel heeft gelouterd, maar het draagt onzen stempel niet: schop hem weg! Iemand denkt, dat verzen maken iets anders is dan kleuteren aan rijmpjes en peuteren aan letteren, dat eene gedachte niet kwalijk past in den mond van wie zich tot het volk wendt en dat in het woord de gloed, die in het hart blaakt, zich mag uitspreken: smijt hem buiten die ouwerwetsche pruik, die voorhistorische petrificatie!

De criticus laat het niet bij die veroordeeling der Vlaamsche literatuur in het algemeen, Julius Vuylsteke wordt in het bijzonder voor zijn rechterstoel gedaagd, en, als een staaltje van de deerniswaardige nulliteit, waartoe een oudbakken dichter kan vervallen, aan den paal geklonken. Het moet den zanger van het *Studentenleven* licht vallen, met heel den boel der Vlaamsche letterkundigen over boord te worden geworpen; wij Vlamingen mogen gerust zijn over de waarde onzer kunst in het algemeen, wanneer wij de bevoegdheid van onzen aftakelaar toetsen aan zijn oordeel over een der onzen in het bijzonder.

Laat ons, om ons een nauwkeuriger denkbeeld te vormen van zijne begrippen over esthetiek en letterkundige uitmuntendheid, zijn oordeel over een dichteres hooren, die hij zeer hoog stelt. Hij spreekt onmiddellijk vóór de bladzijden, aan Vuylsteke gewijd, over Helene Swarth en zegt van haar: ‘Mejuffrouw Swarth uit zich ook op andere wijze en dan vooral begroet ik haar gaarne als de souvereine kunstenaresse van ons land. Mejuffrouw Swarth maakt ook Sonnetten en daarin gevoel ik het meest de macht van haar talent. Al in haar eersten bundel gaf zij er, met brokken van schoone belofte, en van nog meer. Maar de sentimentaliteit woekert er nog van alle kanten, als doellooze uitbotsels, uit het groote en klare menschelijk gevoel. Dan kwam haar tweede en de sentimentaliteit is nog wel niet verdwenen, maar breekt toch meer door

de toevalligheden van den omgroei henen (!) om smetteloos te branden (!!) in dat opperste poëem harer toenmalige periode, in het sonnet: *de Pop*. En nu in haar laatste werk vind ik een zestal sonnetten, waarin deze dichteres zich in eens boven zich zelve verheft, met eene beslistheid alsof zij al dat andere maar voor de grap had gedaan. Dat is geen menschelijke stem meer die spreekt, dat is het hooge klagen eener zieneres, die kalm en luid met koninklijke gebaren de groote visioenen harer godverpande ziel voor de verbaasde menigte onthult.'

En dan laat, als proef van haar talent, de criticus een 'allerschoonste sonnet' volgen:

De jongste dag.

Toen hoorde ik vleugelkleppen of een zwaan
Zich neerliet bij mijn leger en ik zag
Een engel met een blinkend zwaard. Ik lag
Verlamd, als zij die weldra sterven gaan.

Toen sprak hij: 'Wee! gedenk den Oordeelsdag
Wanneer gij, naakt, zult voor uw rechter staan,
Met al uw zonden!' En hij zag mij aan.
En 't was verplettrend als een donderslag.

En driemaal rees en daalde 't vlammend zwaard,
En driemaal gloorde een lichtkruis op de lucht,
En toen hij heenvloog beefde driemaal de aard.

Die engel Gods! nog sidder ik voor hem,
Die alles weet en sterk is en geducht.
Ik zie die oogen en ik hoor die stem.

Het is mijn doel niet hier de begaafdheid van Mej. Helene Swarth te bespreken: om alle misverstand te vermijden houd ik er aan te verklaren, dat ik haar zeer hoog schat; ik wilde enkel een proef leveren van den smaak en het oordeel van haren criticus. Ik wil nevens die ophemeling der grootste meesteres het oordeel van den sonnetten-gek over eenen Vlaming en eenige verzen van dezen stellen, opdat de lezer oordeele

hoeverre de moedwillige of onvrijwillige verblindheid en de baldadige miskenning van een zeer verdienstelijk dichter gaan kan onder den invloed van het dwepen met ik weet niet welke nieuwmodische letterkundige openbaring.

Julius Vuylsteke is voor zijnen scherprechter: ‘een poppetje uit de oude doos, een antiquiteit op twee beenen, een houterige en taaie mododichter van het jaar 1860, een lang vergeten brekebeen, die in zijn eigen vaderland verouderd is, een vervelende rijmelaar van de ergste soort, een literator, die met de literatuur niets heeft uit te staan dan dat hij onuitstaanbare literatuur schrijft; hij kent geen Hollandsch, zijn verzen zijn in Koeterwaalsch geschreven; zij zijn onfrisch, ouderwetsche prullen, onnoozele zeurderijen, koude declamaties, die slechts warmte geven wanneer men er de kachel mee aansteekt, iets wat de lezer verzocht wordt er mede te doen.’ Ik schrijf heel de litanie uitjouwingen niet af, maar alleen wat noodig is om den lezer te laten zien, hoe het orakel van *de Nieuwe Gids* over een onzer degelijkste Vlaamsche dichters denkt.

Wij willen zijne oordeelvelling niet van punt tot punt weerleggen; laat ons enkel aanstippen, dat de lang vergeten Vuylsteke dit jaar voor de derde maal zijne verzen uitgeeft, dat hij de lievelingszanger onzer studenten blijft, en dat voor hem de poëzie ook nog iets anders is dan het bezingen van zijn eigen lief en leed, het netjes uitdrukken van flauwe indrukjes, dat hij haar gaarne doet dienen om zijn overtuiging uit te spreken over wat hij de hoogste belangen van zijn volk en van het menschdom acht. Indien er in hem iets jongensachtig is, dan is het dat hij zoolang is jong gebleven en dat de jonge mannen nog immer in hem den koenen denker en den forschen zegger vereeren.

Over zijne verdiensten als kunstenaar willen wij den lezer laten oordeelen. Wij deelen enkele stukken uit Vuylsteke's gedichten mede, opdat men kunne uitmaken, waar meer frischheid van beeld, waarheid van gevoel, kruimigheid van taal te vinden is: in het allerschoonste Sonnet, gekozen uit een parelenschat van de ‘souvereine kunstenaresse’ der jonge Hollandsche school of in de volgende verzen van den Vlaamschen dichter, dien wij daar straks het uitveegsel der letterkunde hoorden schelden.

Ziehier een proefje uit zijnen ‘Levenslust’:

De kleine bronnen.

De kleine bronnen, die hier en daar
   den bodem ontspringen,
ze zijn zoo rein, ze zijn zoo klaar,
   en hoort, hoe ze zingen.
Een murmlend juichen is hun lied,
   ze stoeien zoo blijde,
en dartlen met haar kleinen vliet
   aan 's heuvels zijde.
      Jochij! Jochij!
Ze zijn zoo jong, ze zijn zoo vrij.

Ze huppelen over keitjes heen,
   en kussen en koozen
de kleine bloemen, die, waar ze treên,
   welriekend blozen.
's Daags leven ze tusschen zonneglans
   en koele schaûwe
en spiegelen 's nachts den ethertrans,
   den hemelschblauwe.
      Jochij! Jochij!
Ze zijn zoo jong, ze zijn zoo vrij.

Doch ziet, beneden in den beemd
   den stroom reeds loeren,
die, dra, de bronnen gevangen neemt,
   en meê zal voeren....
O bronnekens, juicht maar! 't Einde uwer vreugd
   is in de nabijheid!
O, dartelt en stoeit: zoo kort is de jeugd!
   Zoo kort is de vrijheid!
      Jochij! Jochij!
Ge zijt nog jong, ge zijt nog vrij!

Studenten, wij zwieren, het hart vol vuur,
   zoo vrij door de wereld;
ons hoofd is als het hemelsch azuur
   met sterren bepereld.

Maar ziet, daar kruipt de vuile stroom
der werklijkheden;
wij naderen elken dag zijn' zoom
met rassche schreden....
Jochij! Jochij!
We zijn nog jong, we zijn nog vrij.

Ziehier een ander uit zijne ‘Donkere dagen’:

Avondschemering.

Er is een stonde als het licht en het duister,
de glansende gloed en de kille schaûw
elkander bestrijden in 't hemelsblauw:
heel 't Oosten is reeds grijs en grauw,
en 't Westen praalt nog in purperen luister. -
Zoo komt er in 's jongelings leven een jaar:
nog is de vreugde niet gansch verdwenen,
nog heeft de liefde niet uitgeschenen,
maar reeds is twijfel en weemoed daar.

Al gauw is de strijd ten einde gestreden:
de nacht blijft meester; het licht vervloog
als ware 't een schijn, die de blikken bedroog.
En spottend ontspringen de sterren omhoog,
en 't vluchtige dwaallicht spookt beneden. -
De geest wordt somber, zijn vuur sterft uit;
en door de schaduwen, die hem omringen,
daar komen al de oude herinneringen
als door de scheuren eens floersen vooruit.

De sterren voeren haar vreugdige dansen:
de dwaallichten spertlen in woesten draf;
elk dwaallicht wijst hier beneên op een graf,
en het sterrengeglim steekt treurig af
bij de ondergegane zonneglansen. -
De erinringen drukken den geest ter neer
en grijpen weemoedig en knellen het harte....
herinnerde smarte is nog immer smarte,
herinnerde vreugde is geen vreugde meer.

Ziehier een refrein uit zijn ‘Heilig vuur’:

't Zal wel gaan.

Wij, vrienden, die het stout gevecht
nog jong beginnen voor het recht,
  wij zijn hier weêr te gâren:
nu, schenkt mij bier en schenkt mij wijn
en laat ons weêr eens vroolijk zijn,
  laat ons geen liedjes sparen!
De weg is lastig, krom en lang,
  een glaasje wijn versterke ons lijf,
en dat een vaderlandsche zang
  ons Vlaamsche zenuw stijv'!
't Zal wel gaan, 't moet wel gaan;
  want hart en hoofd en arm,
  bij ons is 't al nog warm.

't Is nacht al waar het oog zich keert,
de Priester heerscht, de Waal regeert,
  de Vlaming blijft steeds slapen;
het schoon geslacht, helaas! is Fransch,
en 't volk verandert langzaam gansch
  in uilen en in apen.
‘Wie eeuwig laag en klein wil zijn,
  verliez' den tijd met zulk een taal!’
  Zoo roept meest elk.... maar ik herhaal
toch troostvol mijn refrijn:
't Zal wel gaan, 't moet wel gaan;
  want hart en hoofd en arm,
  bij ons is 't al nog warm.

Het Vlaamsche hart, bij 't voorgeslacht
de zetelplaats van moed en kracht
  is als een lamp gestorven;
dat hart, die vruchtbre Vlaamsche grond,
waar roem en macht te groeien stond,
  is nu tot slijk bedorven....

Beploegen wij dat Vlaamsche slijk,
   een heldenoogst zal weer ontstaan;
ja 't Vlaamsche hart zal weêr gelijk
   weleer, luid, krachtig slaan.
't Zal wel gaan, 't moet wel gaan;
   welaan! den ploeg in hand,
   voor 't heil van 't vaderland!

Helpt slechts u zelf, zoo helpt u God;
bij scherpe slagen van het lot,
   moet dat ons spreuke wezen.
Wie nimmer viel stond nimmer op;
Wij vielen van den hoogsten top;
   maar.... wij zijn haast verrezen.
En, zeker van de zegepraal,
   laat ons maar strijden hand aan hand,
   voor 't heilig Vlaamsche vaderland
en voor de moedertaal.
't Zal wel gaan, 't moet wel gaan:
   en nu het glas in hand,
   op 't heil van 't vaderland!

Wij moeten ons noodzakelijk beperken tot weinige en tot de kleinste gedichten: stuk op stuk zouden wij kunnen aanhalen, dat bij deze drie niet achterstaat. Maar de lezer zal geoordeeld hebben en begrepen, dat iemand, die fijn genoeg is van smaak om een dichter als Vuylsteke uit te krijten voor een oudbakken rijmelaar, op wien men geen vlijmende schimpscheuten genoeg kan afschieten, er geen bezwaar in moet vinden de Vlaamsche letterkunde grifweg te loochenen.

Er zijn aanvallen en beleedigingen voor welke men de schouders mag ophalen; maar, waarom het verzwegen, het grieft mij Vlaming zulke onbekookte en dolzinnige aanrandingen onzer schrijvers, zulk een dom verwaand geschimp op ons strijden voor Nederlands taal in een Nederlandsch tijdschrift te zien opnemen. Wij begrijpen jeugdigen overmoed en jongenspret. Wanneer de bengels uit de buurt steenen werpen in de glazen van een leegstaand huis en zich des te meer verkneukelen hoe hooger de ruit staat, die zij treffen, laten wij hen hunnen

gang gaan: jongens toonen gaarne hunne bedrevenheid en stoutmoedigheid, zij scheppen aard in het bonzen tegen de ruit en in het rinkelen der scherven, wij gunnen hun al die voldoeningen, want de schade is gering. Maar ware het huis bewoond en konden steenen en stukken glas op de hoofden der menschen neerkomen, konden de gevolgen van hun baldadig tijdverdrijf pijnlijk en schadelijk voor anderen zijn, dan zouden wij het plicht achten tusschen te komen. En om een soortgelijke reden wilden wij den ruitenbreker van *de Nieuwe Gids* zijn straatschenderij niet ongestoord laten begaan.

15 Augustus 1887.
M.R.

Eene geschiedenis van handel en nijverheid.

Dr. Tr. Geering, Handel und Industrie der Stadt Basel. Basel, 1886.

Bij plechtige gelegenheden is het ten onzent niet ongewoon te spreken van de ‘lessen der geschiedenis.’ En waarlijk, het woord maakt eenigen indruk. Wat meer zegt, er is voor dien indruk eenige reden. Men zou dat zoo niet zeggen, wanneer men opmerkt, dat het gewoonlijk bij een beroep in algemeene termen blijft; maar inderdaad, de geschiedenis kan ons wel eens iets leeren. Ik zal niet zoover gaan, de studie der historie terwille van dit tastbare voordeel aan te bevelen; niemand is meer overtuigd dan ik, dat de geschiedbeoefenaar zelf allerminst zijne wetenschap tot eene ‘tüchtige Kuh’ mag verlagen. Maar, wie weet? het publiek, dat in ons goede land van geschiedenis niet al te veel weet noch weten wil, kan misschien door het wijzen op deze resultaten verleid worden, aan de historiestudie eenige reden van bestaan toe te kennen!

Men hoort in onze dagen, naast allerlei andere groote en kleine quaestiën, die met den dag wisselen, voortdurend slechts spreken over ééne zaak: de sociale quaestie. In alle staten van Europa - katholieke en protestantsche, Romaansche en Germaansche, onder liberale, radicale of conservatieve en reactionaire regeeringen, - worden tegenwoordig slechts de vragen, die met de inrichting van den arbeid, de regeling van den handel, het gebruik van kapitaal enz. enz. in verband staan, op den duur van overwegend belang geacht. Men hoort van niets anders, men leest van niets anders dan van pensioenkassen, onderstandskassen, ziekenfondsen enz. enz. En de wensch doet zich herhaaldelijk hooren, dat men moge overgaan tot herstel der verongelijkte gilden, die de groote revolutie

- zooals van achteren gezien blijkt, zeer voorbarig en al te radicaal - met huid en haar verslonden heeft. Natuurlijk zijn er tegenstanders, die beweren, dat de groote revolutie zoo geheel ongelijk niet gehad heeft, - tegenstanders, die den mond vol hebben van vrijheid, concurrentie, knellende banden en dergelijke algemeenheden meer. Doch verder komt men niet. Kennen de voorstanders van het herstel der gilden deze betreurde lichamen en hun systeem? hebben de tegenstanders eenig begrip van wat er door die 'knellende banden' te verstaan is? Ik kan het niet gelooven. Hoe zouden zij? waar kunnen zij hunne wetenschap zoeken? welke historicus, welke economist heeft zich ten onzent ooit verledigd, deze zaak grondig en in de bijzonderheden na te sporen? wie kent de geschiedenis van het bedrijf, dat eens onze nationale roem was, den handel? wie weet ook maar iets van onze industriëele geschiedenis?

Waar onze geleerden niet zoeken, kan men niet verwachten dat zij zullen vinden, en het ware barbaarsch, het publiek euvel te duiden, dat het niet tot zich neemt de spijs, die niet wordt aangeboden. Doch zie, een gelukkig toeval! in het buitenland is geschied, wat hier te lande niet spoedig te verwachten is: een zoon van eene verre Zwitsersche stad heeft aan zijne vaderstad en aan ons allen eene economische geschiedenis geschonken. Ik mag dan wel op eenige belangstelling rekenen, wanneer ik op dit onlangs verschenen werk met nadruk de aandacht vestig. Het is eene 'Erstlingsarbeit.' Hoe, het werk van een eerstbeginnende? Zeker, doch daarom geenszins gering te schatten! Hier te lande is men reeds hoogst ingenomen met eene eerste proeve, die blijken draagt van zelfstandige studie (de concurrentie is hier zoo gering!); doch hier hebben wij een schrijver, die als coup d'essai een boek levert van 640 (met de vier zeer uitvoerige, uitstekende registers, bijna 700) bladzijden, en waarop ik alleen deze aanmerking heb, dat er naar verhouding *te veel* in staat. Een werk van inderdaad verbazingwekkende geleerdheid!

Stel u voor het prachtigste materiaal, dat men zich denken kan: de archieven van alle (of nagenoeg alle) gilden - ook de handelsgilden - eener stad geheel voor ons bewaard in eene onafgebrokene overlevering, van de stichtingsbrieven der 13e eeuw af tot heden toe; daarbij een stedelijk archief, sedert de 14e eeuw naar het schijnt zeer volledig en in de laatste jaren goed geregeld. De bewerking van dit alles beloofde een hoogst aantrekkelijken arbeid, doch die

niet zonder belangrijke voorbereiding kon ondernomen worden. De omstandigheden waren niet ongunstig: Basel is eene stad, wier geschiedvorsching, behoorlijk voorbereid door de uitgave van oorkondenboeken, kronieken, rechtsbronnen, op verschillende punten (geschiedenis in het algemeen, finantiëele geschiedenis, rechtsgeschiedenis, topographie, enz.) op bijzonder gelukkige wijze is ontgonnen door mannen van naam en talent. Reeds het goed doorwerken van dit alles is eene taak, die een beginner niet zonder aarzelen zal aanvaarden. Doch het is niet alles. Men bedenke, dat het gekozene onderwerp zelf nog geheel niet bewerkt was, - dat de stof geheel vreemd moest zijn voor eenen oningewijde in het nog jonge vak, dat in Duitschland ‘Wirthschaftsgeschichte’ heet. Zelfs groote scherpzinnigheid ware hier onvoldoende geweest, want alles komt aan op het begrijpen, het zich kunnen indenken in geheel vreemde toestanden. Studie van de economische geschiedenis van andere steden was dus als voorbereidende werkzaamheid volkomen onmisbaar. Blijkt het nu inderdaad, dat de jonge auteur dezen berg van voorbereidingen beklommen heeft en dat hij daarna het rijke, maar moeielijk verstaanbare materiaal, dat hem geboden werd, op gelukkige wijze verwerkt heeft, dan zeker zegt de qualificatie van ‘bewonderenswaardig’ voor zijn werk niet te veel.

Het resultaat is een boek, dat eene zeer origineele, zeer nuttige, maar geene gemakkelijke lectuur biedt. Dr. Geering schrijft met het oog op de weinige adepten van het nieuwe studievak en hij eischt dus van den lezer gedeeltelijk dezelfde moeielijke taak, die bij hem voorstudie was. De historicus voelt zich vreemd in de details van de handelswereld en van de politiek der industriëelen, die de schrijver vermeldt. De koopman en industriëel zullen in de lectuur meer bevrediging vinden, al zullen zij op hunne beurt zich niet gemakkelijk kunnen indenken in den toestand der gildebroeders, die uit het hofrecht in de niet veel minder beperkte verhoudingen der middeleeuwen overgingen. Wellicht zal alleen de economist, de ernstige economist, bij de lectuur onvermengd kunnen genieten. Ik vermoed, dat de ongewone omvang van het boekdeel den auteur heeft gedrukt en dat hij het publiek heeft willen sparen. Maar zoo ooit, dan past hier het woord ‘dankbaar (voor de bedoeling) maar onvoldaan (met de uitvoering)’. Want worden ons hier door groote beknoptheid een paar honderd bladzijden bespaard, de bekentenis moet mij van het hart, dat nu na voltooiing der lectuur

herlezing van het geheele zeshonderdtal noodig is, wil men het geheele boek *goed* begrijpen en alle resultaten *behoorlijk* waardeeren. Maar met dat al, het is een goudmijn en ook bij eene vluchtige lezing beurt men een schat. Laat mij u dit bewijzen door een kort en uiterst oppervlakkig overzicht van den voornaamsten inhoud.

Wij vinden de handwerkslieden het eerst in de banden van het hofrecht, ‘dagelijks dienende in het werk van hunnen heer’, zooals de term luidt. Langzamerhand zien wij hen zich uit deze banden losmaken, van den heer als ‘gunst’ het recht om ‘te koopen en te verkoopen’ verkrijgen en dan ‘zich toeleggen op het marktbedrijf’; m.a.w. zij hebben van hunnen heer verlof bekomen, gekocht, om hunne producten aan vreemden te verkoopen, terwijl de heer voor het gemis hunner diensten door eene jaarlijksche uitkeering wordt schadeloos gesteld. Allengs zien wij dan de gilden zich vormen, gedeeltelijk uit de oude hofrechtelijke, onder toezicht van een dienstman van den heer gestelde vereenigingen; gedeeltelijk ook door de vestiging van nieuwe vrije vereenigingen, steeds (hier te Basel evenals bij het oudstbekende gild, dat der beddetijkwevers te Keulen) opgericht in den vorm van kerkelijke broederschappen, die later door de verleening der gratia emendi gilden worden. Deze gilden ontwikkelen zich en worden allengs politieke lichamen met verschillende rechten en plichten: hunne oversten zijn als zoodanig leden van den raad, op de broeders rust de plicht tot verdediging der stad. Doch ook naar andere zijden vertoonen de gilden karaktertrekken, die men bij handwerkscorporatiën niet zoeken zou. Zij blijven kerkelijke vereenigingen, ‘Seelenheilversicherungsgesellschaften’ (een woord om den adem bij te verliezen, maar aardig en wat meer zegt treffend juist!), die tevens begrafenisfondsen zijn en na de hervorming vervangen zullen worden door zieken- en weduwenfondsen. Zij stichten societeiten voor gezellig verkeer (‘Stuben’), van wier inrichting de schrijver eene uitvoerige en plastische beschrijving levert. Zij hebben ook eene eigene rechtspraak.

Dit alles is hoogst belangrijk en zeer aangenaam om te lezen, doch wij Nederlanders hebben onzen naburen ten dezen niets te benijden: de heer Van Riemsdijk heeft in zijn te weinig gekend werk over de Utrechtsche St. Jacobskerk hiervan uit veel schaarschere bouwstoffen voor Nederland een overzicht geleverd, dat in nauwkeurigheid en uitvoerigheid het verhaal van den Baselschen auteur overtreft. Wij maken den laatste daarvan echter geen verwijt; hem, den schrijver

der economische geschiedenis, gold dit gedeelte, dat voor onzen landgenoot hoofdzaak was, natuurlijk als bijzaak, hij had haast om tot zijn eigenlijk onderwerp te komen. En bovendien, geen deel van het boek heeft mij meer geboeid, meer getroffen. Bijna niets daarvan was mij nieuw, doch juist dit scheen mij uiterst merkwaardig. Te Utrecht en te Basel heeft het gildewezen zijne hoogste triomfen gevierd; nergens elders wellicht is het zóó absoluut meester geweest als in deze beide steden. En, merkwaardige bijzonderheid! in deze beide steden, gelegen aan de beide uiterste einden der Germaansche nationaliteit, zoover men kan nagaan zonder eenig onderling verkeer, heeft dit instituut zich op *volkomen gelijke* wijze ontwikkeld! Dit geheele hoofdstuk van Dr. Geerings bock zou mutato nomine op Utrecht kunnen toegepast worden; ja, wat nog sterker is, zelfs in de benamingen der instellingen bestaat eene treffende overeenkomst. De Baseler gilden hebben evenals de Utrechtsche den stedelijken walmuur ter bewaking afgedeeld in gedeelten, zooveel mogelijk bij hunne woonplaatsen gelegen. Wil de Utrechtenaar zijne gildebroeders aanduiden, dan spreekt hij van hen, ‘die met ons waken en dienen’; niet anders drukt de Baseler zich uit. De een zoowel als de ander noemt het uittrekken der gilden ter krijgstocht ‘reysen’ enz. enz. Sterker bewijs - zoo er nog bewijs noodig ware! - dat men de middeleeuwsche geschiedenis van ons vaderland, vooral die onzer steden, in verband met die der Duitsche steden moet beoefenen; - onze geschiedenis toelichten en verklaren door de resultaten, door onze ijveriger buren reeds verkregen, kan men nauwelijks hopen.

Thans komt de handel en zijne inrichting aan de beurt. Het ‘Kaufhaus’, zijn doel (gemak voor den heer tot het uitoefenen van zijn plicht: bescherming, en van zijn recht: tolheffing) en zijne inrichting worden aardig geteekend. De tollen worden genoemd en verklaard, waarbij de accijns (de oudste stedelijke belasting, die niets anders is dan een tol in de middeleeuwsche beteekenis van het woord) m.i. echter niet voldoende tot haar recht komt. De wegen en bruggen, de scheepvaart en hare inrichting worden ons beschreven, het vervoer over den waterval bij Schaffhausen wordt geschetst, het verkeer op de beroemde Frankforter ‘missen’ geschilderd, de routes door de verschillende Alpenpassen naar Italië met vele details over hunne geschiedenis en over de manier van reizen vermeld. Eene uitvoeriger schets van het handelsverkeer geeft de schrijver later naar aanleiding

van de bewaard geblevene memoires, reisjournalen en koopmansboeken van een voornaam Baselsch handelaar Andreas Ryff (c. 1600); hij verhaalt ons dan, hoe een handelskantoor destijds ingericht was, schetst ons het leerlingswezen, het boekhouden en vooral het leven van den patroon, die verreweg het grootste gedeelte van zijn tijd op reis van de eene markt naar de andere doorbracht.

Deze algemeene schets (in drie of vier hoofdstukken, meer dan ⅓ van het geheele boek en zeker het leerzaamste) dient als inleiding tot de chronologische behandeling van den strijd der gilden tegen den zich ontwikkelenden handel en het fabriekswezen, - een strijd gedurende twee eeuwen met afwisselend geluk gestreden, maar op het eind der 17de eeuw ten nadeele van de gildenpolitiek beslist. In de eerste periode hooren wij nog alleen van de gilden: de organisatie der verschillende bedrijven en hunne verdeeling over de verschillende gilden wordt beschreven. Wij vernemen, hoe de specerijverkoopers handelden, hooren de recepten der middeleeuwsche kruiderij (een pap uit peper, gember, muskaat en vooral safraan bereid), zien de apothekers optreden (voorname en rijke lieden in dien tijd!), zijn tegenwoordig bij de verschijning en den spoedig wassenden invloed van het katoen op de wereldmarkt, en zien later ook de suiker, de aardappelen, het potlood, de tabak en de lucifers ten tooneele verschijnen. Dit alles is zeer belangwekkend, en vooral het kijkje in het inwendige samenstel der gilden was zeker niet het gemakkelijkste deel van den arbeid, dat vooral hij, die zich wel eens een denkbeeld heeft trachten te maken van de inrichting en de werking van een gild met betrekking tot het handwerk, waardeeren zal. Doch juist hier, misschien hier alleen, geldt de opmerking, die ik straks maakte: dankbaar maar onvoldaan. Hier ware het de plaats geweest, om ten gerieve van den minder ingewijden lezer een overzicht te geven van de gildenpolitiek. Wanneer wij de gilden straks tegen de ontwikkeling van handel en verkeer den strijd zullen zien aanbinden, dan zouden wij gaarne vooraf een duidelijk inzicht in hun streven gehad hebben. Ik beweer niet, dat dit streven in het boek niet voldoende geschetst wordt. O neen! de schrijver geeft overvloedige bewijzen, dat hij het door en door kent. Doch die bewijzen staan verstrooid door het geheele boek, en wanneer wij het uitgelezen hebben, is ons het elixer, waarom het ons te doen was, wel droppelsgewijs ingegeven, maar het doet zijne volle werking niet, omdat de eerste droppel reeds

heeft uitgewerkt, wanneer de tweede ons wordt toegediend: wij hebben een algemeenen indruk, geen helder beeld verkregen. Zoo vernemen wij, dat het gild een maximum voor het product van elk zijner leden stelde, - dat de vreemden alleen op markt en mis gelegenheid hadden om met de gildebroeders te concurreeren, - dat het verboden was een artikel meer dan eenmaal en gros te verkoopen, - dat ieder gildebroeder slechts de voorwerpen mocht verkoopen, die hij zelf vervaardigd had, - dat de handelsgilden alleen mochten invoeren de artikelen, die tot hun gild behoorden, niet voorwerpen van de soort, die andere gilden vervaardigden, - dat de 'Doppelzünftigkeit' (de mogelijkheid om 'aanwerpeling' te worden, zooals het Hollandsche woord luidt, d.i. om het beperkte lidmaatschap van een tweede gild te bezitten) deze strenge banden eenigszins losser maakte, enz. enz. Altemaal zaken, die aan velen van ons niet onbekend waren, maar die wij juist zoo gaarne door deze kundige hand hadden verwerkt gezien tot een beeld van de gildenpolitiek, van hun bedrijfssysteem.

Doch wij gaan verder. De drie groote gebeurtenissen in de economische geschiedenis van Basel wachten ons: het concilie, de oprichting der universiteit en de instelling der missen. Hoe, het concilie van Basel eene gebeurtenis van economisch belang? hoor ik u vragen. Zeer zeker! lees slechts de aantrekkelijke beschrijving, hoe reeds de aankondiging van dit gewichtige feit het stedelijk bestuur aanzette om alle bruggen en wegen om de stad te verbeteren, hoe de waarde der huizen tot fantaisieprijzen steeg, hoe toen voor het eerst eenigszins belangrijke logementen opkwamen, hoe de gewoonte ontstond om de ledigstaande of als pakhuizen gebruikte rez de chaussée van de patricische huizen tot winkels in te richten, hoe van dien tijd het plaatsen van kramen op de straat dagteekent, hoe toen voor het eerst de luxe, de veelzijdige verfijning van den smaak, die het gevolg was der renaissance, zich te Basel vertoonde, - lees dit alles, en gij zult niet langer twijfelen. - De mis daarentegen, die beloofde in economischen zin van nog veel ingrijpender belang te zijn, bleek een failure. Met hoeveel verwachting men het keizerlijk octrooi ook begroette, hoe zeer men zich ook beijverde de opening der eerste mis door wedloopen van mannen en vrouwen en door eene openbare loterij (een aardig tooneeltje!) te vieren en handelaars te lokken, de Baselsche mis werd geen centrum van wereldverkeer, en

eerlang kwam de magistraat zelf er toe eene der beide veertien dagen lange missen af te schaffen: zij gaven slechts te veel gelegenheid aan de vreemde handwerkslieden om met de burgers te concurreeren, beweerden de gilden! - En nu de universiteit. Van hare geschiedenis zelve vernemen wij niets; maar het feit, dat Basel sedert hare oprichting een zetel der geleerdheid werd, gaf aanleiding tot eene gewichtige gebeurtenis op economisch gebied: de vestiging der beroemde Baseler papierfabrieken en van de groote Baseler drukkerijen. Alweder eene hoogst belangrijke episode in het boek! De papierindustrie werd te Basel omstreeks 1440 tijdens het concilie gevestigd door een aanzienlijk burger Heinrich Halbisen, die in de geschiedenis der stad eene in het oog vallende rol heeft gespeeld; doch uitgebreid en tot grooten bloei gebracht werd dit bedrijf door een Italiaan, Antonio Galliziani (1451). Aan de geschiedenis van het ontstaan dezer industrie en aan de lotgevallen van de familie van haren stichter, dien hij stap voor stap in de ontwikkeling van zijn bedrijf wist te volgen, heeft Dr. Geering een omvangrijk onderzoek gewijd, dat hem in staat stelt, met inderdaad verrassende nauwkeurigheid deze geheele episode in beeld te brengen. Daarnaast boeit ons de opkomst der drukkerijen, de geschiedenis der voorname boekdrukkersfirma's (een bedrijf, destijds zóó geacht, dat eene aanzienlijke Baselsche dame uit eerzucht haren echtgenoot overhaalde om drukker te worden.... en te failleeren!) en het ontstaan van uitgeversfirma's, die wegens de groote kosten der uitgaven meestal verschillende kapitalisten omvatten. In de vestiging dezer twee zoogenaamde ‘vrije kunsten’ (zij behoorden niet onder een gild) en in de daarbij gevolgde methode, om op groote schaal met veel kapitaal en veel personeel te arbeiden, vindt schrijver de oorzaak, dat zich ruimere begrippen over het verkeer en zijne regeling vestigden, de eerste sporen eener voor het gildensysteem gevaarlijke gezindheid.

Weldra zou de beweging belangrijk in kracht toenemen door de vestiging eener derde ‘vrije kunst’, de zijde- en fluweel-industrie. Zij was het werk van de réfugiés, wier geschiedenis te Basel sedert het midden der 16de eeuw onze schrijver met bijzondere voorliefde en met groot succes nagevorscht en gereconstrueerd heeft. De registers der Fransche kerken leerden hem de personen kennen. Uit het register der handwerksgezellen heeft hij de namen van alle firma's opgedolven en den omvang van hun bedrijf geschat. De voornaamste handelshuizen konden zoodoende aan het licht

gebracht en in hun werken geschilderd worden. De zijde- en fluweelfabrikanten uit Locarno (vooral de familie Pellizari), de Hugenootsche passementwerkers heeft Dr. G. uit hunne vergetelheid te voorschijn gehaald. Hij schildert ons de levenswijze dezer (meestal aanzienlijke) lieden, - levert ons tabellen van hunne families, statistieken van hun bedrijf, - verhaalt ons vóór alles hun strijd met de bekrompene begrippen van het gildewezen, - den haat, waarmede het ondankbare Basel hen vervolgde, - den ondergang van menige handelsfirma en het vertrek van verscheidene groothandelaars, - het weren der vreemdelingen door den magistraat op aandrang der burgerij, - en eindelijk den triomf der liberale begrippen op het eind der 17de eeuw.

De strijd is uiterst interessant om na te gaan. Wij zien reeds op het eind der 15de eeuw de handwerkslieden door het bezoek der vreemde markten zich ontwikkelen en zich bewust worden van het enge keurslijf, dat hen begint te benauwen. In 1491 verkrijgen de handelsgilden, door deze beweging verontrust, van den raad tijdelijk verbod der Doppelzünftigkeit, zoodat den handwerkslieden voortaan alle handel verboden is. Te vergeefs! ook de handel zelf ontwikkelt zich: compagniën voor den groothandel vertoonen zich, en in 1526 weten de handwerkslieden op hunne beurt eene industriëele wetgeving door te drijven, die allen handel feitelijk onmogelijk maakt. Doch de réfugiés verschijnen, en reeds in 1552 bezwijkt dit bolwerk van het gildewezen voor hunnen aandrang. Overal verrijzen formeele fabrieken, - de magistraat zelf richt een weeshuis in als eene fabriek, die aan de voorname industriëelen om beurten verpacht wordt, - het debiteeren van producten wordt een beroep op zich zelf, afgescheiden van het produceeren, - in 1646 moeten de gilden reeds het recht der fabrikanten erkennen, om onafhankelijk van de gilden en hunne wetten alles te vervaardigen, waartoe niet de intelligente menschelijke hand noodig is, - de ‘Hausmanufactur’ ten behoeve der Baselsche fabriekanten vestigt zich op het platte land in den geheelen omtrek, - eindelijk wordt omstreeks 1668 eene machine (de ‘Kunststuhl’) in de bandfabrieken ingevoerd, die de productie in dit hoofdbedrijf geheel fabriekmatig maakt en zeer vereenvoudigt. Een heftige strijd ontbrandt, geheel Basel is verontwaardigd over deze monsterachtige uitvinding, die, terwijl zij één man brood geeft, het aan vijftien anderen ontneemt. Doch de overwinning was nabij: eene raadscommissie (waarin de S. het

eerste spoor der latere Direction der Kaufmannschaft meent te herkennen) adviseerde (1670) in eene breedvoerige memorie (door S. als ‘das bedeutsamste Actenstück der gesammten Basler Wirthschaftsgeschichte’ geroemd) tot toelating van den ‘Kunststuhl.’ Als hoofdgrond wordt in dit advies opgegeven, dat een verbod van den ‘Kunststuhl’ te Basel in de toestanden, zooals zich die allengs ontwikkeld hadden, niets zou baten; dat het werktuig eenvoudig op andere plaatsen buiten de stadspoort zou ingevoerd worden en de bandfabricage daarheen zou verloopen, terwijl de Baselers met hunne dure waar zouden blijven zitten. Dat was de zaak: de tijd der kunstmatige afsluiting van allerlei kleine landjes en districtjes, ook op economisch gebied, was voorbij, en hoewel de raad alleen door de als lokvink voorgeslagene hooge belasting van den ‘Kunststuhl’ overgehaald werd, hij gaf toch toe, en daarmede was de zege van het fabriekswezen voorloopig een feit.

Of het een zegen was zonder schaduwzijden? De schrijver is er verre van dit te beweren. Merkwaardig is het, dat reeds dadelijk bij het eerste optreden van fabrieken ‘de sociale quaestie’ zich vertoont. De aanzienlijke en winstgevende papierindustrie levert daarvan een voorbeeld. Bij het groote getal der knechts in elke fabriek was hun kans om zelf tot baas op te klimmen natuurlijk gering; het meerendeel was dus gehuwd, en ontbeerde bovendien de armen- en ziekenfondsen der gilden. Vandaar groote ellende zelfs onder de arbeiders in dit bloeiende bedrijf. In 1471 maken de drukkersknechts strike. Doch hun achteruitgang gaat zijn geregelden gang: in latere eeuwen is het woord ‘papiermakerskinderen’ een term, waarmede men bedelaars en ander gespuis aanduidde! Niet anders bij de derde ‘vrije kunst.’ Toen omstreeks 1590 de beide grootste zijdefabrieken nagenoeg gelijktijdig werden opgeheven, was de magistraat uiterst verlegen met de massa zijdewevers en zijdeverwers, die met vrouw en kind, zonder de ontwikkeling, die hun de opleiding van het gild zou verschaft hebben, zonder eenig uitzicht op ondersteuning op straat stonden. Gewichtige quaestiën, thans, na 3 à 400 jaar, nog even onopgelost als toen! Maar toch, zij, die om herstel der gilden roepen, moeten weten wat zij doen. De schrijver erkent, dat in de middeleeuwen op hetzelfde getal inwoners een veel grooter getal handwerkers leefde en kon leven dan nu; dat het doel der gilden was, zooveel mogelijk de verdiensten van allen gelijkelijk

onder allen te verdeelen; hij erkent ook, dat bij al het groote onderscheid van standen, het verschil in rijkdom destijds niet zoo schromelijk was als thans; ja zelfs, dat bij de geïsoleerdheid der economische districten, bij het weinig samengestelde der toestanden en de moeielijkheid van het verkeer in de middeleeuwen, de zuiver locale wijze van productie der gilden een zegen kon zijn en geweest is. Doch ik zou mij zéér moeten bedriegen, wanneer er iemand was, die na de lectuur van dit boek de overtuiging kon koesteren, dat het herstel der gilden, het volgen hunner politiek thans nog wenschelijk, neen mogelijk waren. Dat wij ook in dezen ‘das Kind mit dem Bade ausgeschüttelt’ hebben, is mogelijk; doch willen wij de begane vergissing herstellen, dan zullen wij in allen gevalle voor frisch badwater hebben te zorgen, en het is geraden, voordat wij ons deze moeite geven, te onderzoeken, of wellicht onderwijl het kind niet aan de badkuip ontgroeid is!

Zooveel over het boek in het algemeen. Mij dunkt, het is genoeg om tot de lectuur op te wekken. Maar ik kan meer aantrekkingspunten voor den Nederlandschen lezer noemen. Men meene niet, dat voor onze geschiedenis die van het zoo ver verwijderde Basel geheel zonder belang is. De Nederlander van dien tijd, de Nederlandsche koopman vooral, bleef niet thuiszitten, en overal vinden wij zijn spoor. Vóór alles belangrijk is voor ons in Dr. Geering's boek de geschiedenis van den tot het protestantisme bekeerden Spaanschen Israëliet Marco Perez, den bankier en helper van prins Willem I, en van zijn vriend, den Antwerpenaar T. Serwouters, die, naar Basel gevlucht, in 1568-1572 mede onder de eersten waren, die den strijd met het gildewezen aanbonden. Met minder gespannen aandacht, maar toch met belangstelling vernemen wij van het verblijf van den wederdooper David Joris te Basel en hoe hij daar in een paleis woonde en zijne religieuse pamfletten colporteerde, - van den Amsterdamschen vormensnijder Christoffel Van Sichem (een beroemde naam!), die zich in 1576 te Basel vestigde enz. Ook voor de geschiedenis van onzen handel geeft het boek een en ander. De handel in koloniale waren (steeds ‘Niederländische Waaren’ genoemd) werd in 1631 door een Keulenaar te Basel ingevoerd. Omstreeks 1640 wilde zich eene compagnie van Hollandsche kooplieden te Basel vestigen en de stad tot de stapelplaats van Hollandsche en Engelsche artikelen maken, terwijl zij als retourlading Fransche en Italiaansche waren zou medenemen; de ontwerpers wilden een ‘Niederländischen Hof’ op groote schaal

onder een erfelijk directeur met 24 agenten inrichten: een geheel kwartier, met een speciaal handelsgericht onder den consul; men wilde ƒ 20.000 voor het octrooi betalen, mits (eene merkwaardige bijzonderheid!) aan de onderneming (die reeds octrooi van de Staten-Generaal had) een verlof tot het organiseeren van loterijen verbonden werd, ‘wie in dergleichen Höfen anderörts auch gebräuchlich.’ Omgekeerd vestigde zekere Van Lochorst eene compagnie voor den invoer van het Baseler papier te Amsterdam, en wist zich van de leverantie aan de bureaux der Staten-Generaal te verzekeren[1)]. Nog meer banden verbonden beide landen sedert de vestiging der réfugiés: Jean Debary, die de eerste bandfabriek te Basel vestigde, begon zijne loopbaan in 1614 als commies van zijne Amsterdamsche ooms op eene reis naar Nieuw-Guinea, - ja, Emanuel Hoffmann, die door de invoering van den Kunststuhl geheel Basel in rep en roer bracht, vond dit instrument in eene fabriek te Haarlem, waarheen hem zijn broeder, een Amsterdamsch koopman, gebracht had.

Ziehier nu! Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Basel is eene stad, in de economische geschiedenis zonder buitengewoon belang: er is een boek van 700 bladzijden over geschreven, dat een schat van de merkwaardigste bijzonderheden bevat. Wat hebben wij, wat heeft ons Amsterdam, dat eene eeuw lang misschien de grootste wereldmarkt was, daartegenover te stellen? Zullen wij hopen, dat het voorbeeld navolging vinde? Zeer zeker, het hopen staat vrij; maar het vertrouwen is gering. Eene der hoofdbronnen voor Amsterdams handelsgeschiedenis, het archief der notarissen, is gesloten, en onze regeering, doof voor alle klachten, maakt zich gereed een tweeden grendel voor de deur te schuiven. De geschiedenis *onzer* réfugiés, de energieke Vlamingen, die Amsterdam groot gemaakt hebben, blijft onbekend, niettegenstaande het Provinciaal Utrechtsch Genootschap sedert jaren eene prijsvraag daarover heeft uitgeschreven. Voor de geschiedenis van den tweeden stroom, de Fransche réfugiés, bestaat tegenwoordig groote belangstelling; maar het comité vestigt zijne aandacht uitsluitend op de geschiedenis van de Waalsche kerkgebouwen en de

1) Ook hier weder blijkt het: non omnia possumus omnes. Dr. Geering deelt naïvelijk mede, dat de brief van de Staten-Generaal geteekend was door zekeren ‘Isay Oldenbarnefelt’!

genealogiën der Waalsche families, vergetende, dat ook hier de zijde- en bandweverijen (waarschijnlijk ook het fabriceeren van het bekende velours d'Utrecht) grootendeels door de réfugiés ingevoerd en tot bloei gebracht zijn.

De beoefening onzer geschiedenis heeft niet alleen gebrek aan arbeiders, maar bijna nog meer aan leiders. Wordt er weinig uitgegeven, *groote* publicatiën, met onderling overleg en volgens een groot plan ontworpen en voorbereid, ontbreken *geheel*. Onze Koninklijke Academie neemt daartoe geenerlei initiatief, het Rijksarchief mist een orgaan, het Historisch Genootschap geeft uit wat men het aanbiedt, de meeste onzer provinciale genootschappen sluimeren. Alleen op het nieuw ontgonnen gebied der Nederlandsche rechtsgeschiedenis is alles leven en beweging, en eene beweging, geconcentreerd om één leidend middenpunt, de Vereeniging voor de uitgave van rechtsbronnen. Maar allen dringen zich nu ook daarheen: op het geheele overige veld onzer geschiedenis is de stilte meer ongestoord nog dan vroeger. Is het dan te verwachten, dat iemand zich op het gebied onzer economische geschiedenis, dat na Otto Van Rees' onvoltooiden arbeid geheel braak ligt, zal wagen?

S. MULLER FZ.

Letterkundige kroniek.

De tragedie van den mensch, dramatisch gedicht van Emerich Madàch, naar het Hongaarsch bewerkt en ingeleid door A.S.C. Wallis. Amsterdam, J.L. Beijers - W.F. Dannenfelser. 1887.

Een tragedie van den mensch te schrijven, 's mensch lijden en worstelen, zijn rusteloos verlangen naar meer kennis, zijn radelooze twijfelingen, zijn hartstochten, de zonden en de idealen van alle tijden, in afwisselende dramatische tafereelen voor onze oogen te laten voorbijgaan, als een panorama met levende beelden, is de reuzentaak, welke de Hongaarsche dichter Madàch (1823-1864) zich stelde.

De Directie van ‘Het Nieuws van den Dag’ die dit gedicht, ‘bewerkt en ingeleid door A.S.C. Wallis’, als premie op hare courant aanbiedt, heeft een goeden dunk van het bevattingsvermogen der lezers van haar blad. Maar hoe vlug en bevattelijk die lezers ook zijn mogen, de vlugheid der redactiën van sommige onzer weekbladen en tijdschriften wint het nog van de hunne. De losse vellen, welke de Directie met loffelijken ijver nog vóór de eigenlijke uitgaaf van het boek ten dienste van de periodieke bladen had gesteld, waren nog niet alle afgedrukt of reeds had een veertiendaagsch tijdschrift zijn aankondiging gereed, en een week later wisten ook andere bladen en tijdschriften te zeggen wat zij van dit machtige werk dachten.

Jaren heeft de dichter de diepzinnige gedachten, welke zijn geest vervulden, met zich rondgedragen; jaren heeft hij gezocht en gearbeid, eer de beelden, welke geschiedenis en overlevering, welke

zijn phantasie hem aan de hand deed, vaste gestalten hadden gekregen, eer hij ze als zijn schepping kon erkennen en ‘zag dat het goed was’; de begaafde jonge vrouw, die aan de vertaling van dit werk haar krachten wijdde, heeft maanden en maanden noodig gehad om zich in den geest van de vreemde taal, in zinbouw en vormen zoo geheel van de onze verschillende, in te werken; zij heeft geworsteld met de woorden, met den periodenbouw en het metrum, - en dat alles weten onze critici met één oogopslag te overzien, in al zijn diepte te peilen, en terstond zijn zij gereed met hun oordeel. Wonderbaar en bewonderenswaardig!

Wij bekennen zonder al te diepte schaamte wat langer tijd noodig gehad te hebben, alvorens wij ons in dit gedicht tehuis gevoelden, en ons rekenschap konden geven van wat er eigenaardigs en oorspronkelijks in opvatting en bewerking in is. Want belangwekkend is dit dramatisch gedicht door den grooten rijkdom en de verscheidenheid van onderwerpen. Er is stof in voor twintig tragedies en meer.

Wat toch is Madàch's plan? Niet den strijd van een enkelen mensch maar dien van de geheele menschheid laat hij ons doorleven. Die strijd vangt aan bij den eersten mensch, als hij zich geplaatst ziet tegenover den geest des kwaads, hier den uit den hemel gebannen Lucifer, die hem door alle tijden heen zal vervolgen.

Wel zijn, wanneer zij in het gedicht voor het eerste optreden, de eerste menschen nog niet gevallen, maar toch is het eerste woord, dat wij Adam hooren spreken, een woord van verlangen om ‘heer te zijn van alles hier op aarde’; en Eva, die op het zien van Lucifer vluchten wil, blijft staan, wanneer de Satan haar vleiend toeroept:

> O vertoef, gij schoone vrouwe,
> Gun mij een wijl bewondrend u te zien.

Dra volgt de verzoeking: de strijd duurt niet lang. De bedenking van Adam,

> God dreigde ons met zijn straf, zoo wij een ander
> Dan 't pad, dat hij ons aanwees, wilden kiezen,

wordt door Eva - ‘de eerste wijsgeer,’ zooals Lucifer haar noemt - weerlegd met de opmerking, dat, wanneer de zonde in Gods wereld-

plan is opgenomen, er ook geen kwaad in zondigen ligt. En beiden eten van de vrucht der kennis. Verdreven uit het paradijs, kwelt hen, te midden van de wereld en haar gistende elementen, het pijnigend gevoel der eenzaamheid. Adam wacht thans van Lucifer de vervulling zijner belofte: - ‘als God alwetend maken u deez' vruchten’ - en wanneer hij slechts uitvluchten tot antwoord ontvangt, dan vraagt hij, dat het hem althans vergund moge zijn,

> Een blik te werpen in de verre toekomst,
> Te zien, waarom ik kamp, en wat ik lijd.

Het zij! antwoordt Lucifer. En nu zal hij een tooverslaap op hen beiden neer doen dalen en in een reeks van beelden het leven der menschheid voor het oog van hun geest doen voorbij trekken.

Deze beeldengalerij vormt den eigenlijken inhoud van Madàchs gedicht. In elk van deze tafereelen, waarvoor de dichter den dramatischen vorm koos, is Adam, telkens in een andere gedaante, handelende hoofdpersoon of wel toeschouwer.

Eerst beleeft hij in Egypte als Pharao het despotisme van den vorst, die piramiden bouwt met slaven. Maar hij gruwt van het ‘millioenen voor één enkele.’ Aan die millioenen wil hij in den vrijen staat rechten verschaffen.

> 't Bijzondre ga in de algemeenheid op,

die gedachte tracht hij in een volgend tijdvak te verwezenlijken, en wel te Athene als Miltiades. Hij valt echter als het slachtoffer van een ander despotisme, het despotisme van het volk. De Mensch verwijt zich, dat hij als Miltiades ‘voor een groot idee kon gloeien’; als Sergiolus zal hij nu in de woeste Romeinsche orgiën bevrediging zoeken. De pest, welke te Rome woedt, brengt hem tot bezinning. Het Christendom treedt hem tegemoet in den persoon van den apostel Petrus, en hij zal meetrekken ten strijd voor het heilige graf.

Als de ridder Tancred keert Adam in Constantinopel terug. Maar de Evangelieleer is in letterknechterij, kettervervolging, eigengerechtigheid, kleurlooze kloosterlijke werkheiligheid ontaard. Ook hier dus geen bevrediging. Adam is ontmoedigd; niets boezemt

hem meer belangstelling in; hij verlangt slechts rust. Maar Lucifer voert hem een nieuw droombeeld voor de oogen.

Wij zijn te Praag in den tuin van het keizerlijk paleis, omstreeks 1600. Adam treedt op in den persoon van den beroemden sterrekundige Kepler. De groote geleerde zou zich geheel aan zijn wetenschap, aan de studie van de wondere harmonie der sferen willen wijden, maar hij moet om te leven en aan de grillen van zijn behaagzieke vrouw te voldoen, niet alleen zijn kennis verkoopen, maar zich bovendien met sterrenwichelarij, geboorteprofetiën en weervoorspellingen inlaten; hij moet verkondigen wat hij niet weet, of wat hij weet dat onwaar is, en Lucifer is hem daarbij als zijn famulus behulpzaam. Kepler smacht naar een beteren tijd, naar den tijd, die als een rechter richten zal en voor geen middelen terug zal schrikken om het oude op te ruimen en de wereld te verjongen. Onder den invloed van den wijn, hem door Lucifer geschonken, hoort hij het lied der toekomst, de Marseillaise, en ziet hij, als Kepler, in een droom de Fransche omwenteling, waarbij hij zelf als Danton optreedt, de omwenteling, die met geweldige en grootsche plannen aanving om te eindigen in bloed en puin. Met zijn roes verdwijnt ook de droom en Kepler zucht:

> In deez' armzaalgen tijd schept dus nog slechts
> De roes iets groots in de afgeleefde borst.

Hij moet weer aan het werk voor zijn brood: scholieren dresseeren,

> Met woorden, die zij niet begrijpen kunnen,
> En die ook geen begrip zijn, enkel klank.

Een zijner scholieren acht hij waardig om dieper in de studie te worden ingewijd. Hem wil Kepler de waarheid ontvouwen, zooals hij haar ziet; maar geen ongewijde mag het hooren,

> Want doodend waar die waarheid, mocht ze zich
> Verbreiden onder 't hedendaagsch geslacht.

En als nu de scholier brandt van verlangen om die waarheid te vernemen, vraagt Kepler: ‘Mijn zoon, wat hebt gij ook daar straks gezegd?’

SCHOLIER.
Dat ik der dingen wezen niet begreep.

ADAM (KEPLER).
Welnu, ook ik niet - en, geloof mij, niemand.
De wijsbegeerte, ze is slechts poëzie
Der dingen die wij niet begrijpen kunnen.

SCHOLIER.
O zeg mij, meester, zeg, wat moet ik doen?
Ik, die zoo meengen stond der studie wijdde,
Zou met den eersten besten dwaas gelijk staan,
En al mijn arbeid zon verloren werk zijn?

ADAM.
Neen, niet verloren, wijl juist hij de kracht schenkt,
Al haar verleiding thans reeds te verachten.
Die geen gevaar nog onder de oogen zag,
Heet moedloos, waar hij wijkt. Beproefde moed
Kan kalm den nutteloozen strijd vermijden,
Geen argwaan zal zijn dapperheid betwijflen.
Hier, neem deez' geel geworden perkamenten,
Deez folianten, door den tijd beschimmeld,
Gooi alles in het vuur. Zij zijn 't, die ons
Het gaan op eigen beenen doen vergeten,
En ons de moeite van het denken sparen.
't Vooroordeel eeuwenouder dwaling sluipt
Met hen de nieuw gevormde wereld binnen.
In 't vuur er mee! naar buiten in de vrijheid!
Waarom zoudt gij steeds leeren, wat het lied is,
Van welken aard het bosch, terwijl intusschen
Uw leven vreugdeloos heenvloeien zou,
Besloten in bestoven kamermuren?
Beschouwt gij 't leven als zoo lang, dat gij
Tot aan uw graf in theorie wilt doen?
Wij namen beiden afscheid van de school,
U leide uw blozend frissche jeugd tot vreugde,
Tot zonneschijn en jubelend gezang!

(*Tot Lucifer gewend.*)
Mij leid, gij geest des twijfels, verder voort.
De nieuwe wereld in, die zich zal vormen,
Wanneer ze eens grooten mans idee verstaat,
En 't vrije woord geeft aan 't verborgen denken,
Op 't stof van alles wat in puin verviel.

Als arbeiders gekleed, bewegen Adam en Lucifer zich in het volgende (elfde) tafereel in een nieuwe wereld: op de jaarmarkt te Londen, in een woelende, luidruchtige menigte, te midden van marionettenvertooners, van waarzegsters en van marktschreeuwers, die hier de wetenschap vertegenwoordigen. Eva komt in de gedaante van een burgermeisje, gebedenboek en ruiker in de hand, met hare moeder uit de kerk. Een soort van Faustbegroeting volgt. ‘Vergunt mij’ - zegt Adam:

Vergunt mij, dames, dat ik u geleide,
Licht overkomt u in 't gedrang iets kwaads.

Eva's moeder, die eerst tegenover den als arbeider vermomden jonkman met ‘de agent’ gedreigd heeft, maar later, wanneer zij van de waarzegster verneemt dat het groote heeren zijn die hun rang verbergen willen, allervriendelijkst wordt, speelt tegenover Lucifer de rol van een moderne Martha; Eva zelf nadert meer de baatzuchtige grisette onzer dagen dan de naïeve, poëtische Gretchen, zooals wij die in *Faust* leerden kennen. Adam is op nieuw teleurgesteld bij het aanschouwen van eene maatschappij, waaruit de poëzie is verdwenen, waarin de strijd zoo ongelijk is,

waar honderd hongren,
Zoo zij niet buigen voor het juk van éénen!

Hij zoekt een andere maatschappij,

Die steunt, niet straft, die opwekt, niet verschrikt,
Die met vereende krachten samenwerkt,
Een maatschappij, zooals de wetenschap
Die uitdenkt en wier orde 't kalm verstand
Bewaakt en handhaaft.

Een nieuwe proefneming volgt. Adam ziet zich verplaatst in een

phalanstère, de groote werkplaats van het socialistisch systeem van Fourier, waar - zoo stelt Madàch het ons in dit droombeeld voor - Plato de kudden hoeden en Michel Angelo gewone stoelen maken moet; waar geen plaats is voor de bloem, noch voor het gedicht, noch voor eenige kunst, noch voor de liefde, en waar het gemeenschappelijk levensdoel alleen de verlenging van het leven is.

Weer zweeft hij in den droom verder. Lucifer vliegt met hem door het luchtruim, steeds verder van de wereld, die eindelijk slechts als een ster onder de sterren schijnt. Daar waarschuwt hem de Aardgeest, dat hij zich niet straffeloos van de aarde kan scheiden: een oogenblik trotseert Adam die waarschuwing en terstond ontvlucht hem het leven, maar de Aardgeest geeft hem het bewustzijn terug. Adam smeekt Lucifer hem terug te voeren naar de aarde tot nieuwen strijd.

Lucifer brengt hem nu naar een streek waar de plantengroei heeft opgehouden, waar de mensch, dien God als zijn meesterwerk schiep, slechts door een dwerggestalte, den Eskimo, vertegenwoordigd wordt. Wanneer Eva in den vorm eener afzichtelijke Eskimosche hem tegemoet treedt en om den hals valt, houdt Adam het niet langer uit; hij roept Lucifer te hulp en smeekt:

> Leid van de toekomst mij terug naar 't heden,
> Niet verder laat mijn lot mij weer aanschouwen,
> Den vruchteloozen strijd.

Lucifer geeft aan zijn bede gehoor. De droom is uit. Adam bevindt zich weer, als in het derde tafereel, in de streek buiten het paradijs. Veel leerden hem de beelden in zijn droom, maar - zoo vraagt hij zichzelven af - is het geheele leven zelf wel iets

> Meer dan een droom, die voor een oogenblik
> Ter neerdaalt op de stof, om weer met haar
> In 't niet te zinken?

Hij kan, wannneer het hem lust, aan dien droom, aan dat comediespel des levens een einde maken door zich den dood te geven, en hij staat op het punt om van de rots in de diepte te springen.... daar treedt Eva hem tegemoet, en, als hij haar ontvluchten wil, fluistert zij, die het reeds in den aanvang haar trots genoemd had ‘moeder te zullen zijn van het menschdom’, hem het geheim van haar hoogste geluk in het oor: ‘Ik voel mij moeder.’

Met den kreet: ‘Gij hebt verwonnen, Heer!’ zinkt Adam op de knieën.

De Heer verschijnt hem, en nu wil hij weten wat er waars geweest mag zijn in zijn droomgezichten. Is het der Menschheid gegeven voorwaarts te streven? Wacht haar aan het eind van den langen en bangen strijd de overwinning? De Heer verbiedt Adam naar het groote geheim te vorschen, door te willen dringen door de nevelen, welke de toekomst omhullen. In 's menschen eigen borst zal een stem weerklinken, die hem aanspoort tot het goede en afhoudt van het kwaad;

> En waar in 't bont gewoel van 't wisslend leven
> Een oogenblik die hemelstem mocht zwijgen
> In uw gemoed, daar zal de reine ziel
> Van deze zwakke vrouw, die verder staat
> Van alle lage, wereldsche belangen,
> Dien klank vernemen, in haar binnenst zal
> Hij zich tot lied, tot poëzie ontwikklen.
> Met die twee middlen staat zij u ter zijde,
> In noodlot en geluk dezelfde steeds:
> Een genius met troostend milden glimlach.

Een koor van engelen spoort den mensch aan niet te versagen, eigen waarde te stellen boven wereldschijn, het groote te doen, wijl hij zich schamen zou voor het lage, en de stem des Heeren besluit het gedicht met de woorden:

> Ik zeg u: mensch, blijf strijden en vertrouw!

Reeds dit overzicht van Madàch's gedicht zal den stouten greep hebben doen bewonderen, dien de Hongaarsche dichter deed in zijn *Tragedie van den Mensch*. Maar terwijl het grootsche van den opzet waardeering verdient, springt de onmogelijkheid in het oog om binnen den omvang van twee- tot driehonderd bladzijden het beeld van de menschheid in haar gedaanteverwisseling anders dan in vluchtige trekken voor de oogen te tooveren. De dichter koos zeker niet zonder opzet den dramatischen vorm, waarin hij met een enkel woord den toestand kon teekenen, met een enkele aanwijzing omtrent de plaats der handeling, omtrent hetgeen er valt waar te nemen (bijv.: *Uit de aarde stijgen vlammen op.... Het bosch bevolkt zich met spelende nimfen)*, lange beschrijvingen uitsparen kon, en, waar het noodig bleek, aan de handeling zelve een rasse wending vermocht te geven.

Hoe zeer de stof den dichter toch eigenlijk te machtig was blijkt onder anderen hieruit, dat, terwijl hij het eerste menschenpaar b e i d e n den tooverslaap laat ondergaan met het doel om hun een blik in de toekomst te schenken, hun te doen zien wat bittere strijd hen wacht, alleen Adam met bewustzijn die levensles ontvangt, terwijl Eva, al vinden wij ook haar in elk der tafereelen weder, daarin meestal een ondergeschikte, vaak enkel een lijdelijke rol vervult, zonder dat het blijkt welk een indruk zij ten slotte ontvangt van dat leven, waarin zij zich achtereenvolgens als vrouw van een Egyptische slaaf, als vrouw van den veldheer Miltiades, als minnares van Sergiolus, als kloosterlinge, als de lichtzinnige vrouw van Kepler, en eindelijk als Eskimoosche verplaatst ziet.

Dat het wezen van den mensch - ‘tweeling geboren, en toch in zijn tweeheid één’ - de tragedie der menschen tot een dubbele tragedie behoort te maken, gelijk Mej. Wallis beweert, moge waar zijn, dat dubbele is door onzen dichter niet duidelijk in het licht gesteld. Eva vraagt niet naar de beteekenis van haar droomen, het blijkt niet, dat zij uit de verschillende bedrijven van het levensdrama, waarin zij een, zij 't ook grootendeels lijdelijke, rol vervulde, een levensles getrokken heeft; zij berust eenvoudig, liefkoost haren man, en voelt zich gelukkig in het vooruitzicht van moeder te zullen worden.

Een zekere wereldbeschouwing moge met die type van de vrouw genoegen nemen, en in de ‘liefdezuster’ met den troostend milden glimlach de vrouw bij uitnemendheid zien, als heldin der dubbele tragedie van den mensch kan zij ons niet bevredigen.

Een groote rol wordt in dit gedicht gespeeld door Lucifer. Madàch's Lucifer is niet het beeld van den beleedigden hoogmoed, het hoofd der oproerigen, die God-zelf naar de kroon wil steken; hij nadert veeleer den Mephisto van Goethe. Madàch's Lucifer teekent zich zelf dan ook als

> d'Eeuwge geest der loochning en ontkenning
>
> Disharmonie en strijd, zietdaar mijn aard,

verklaart hij. En tot den aardgeest sprekend zegt hij:

> De aloude geest des twijfels roept u aan.

Het valt ons dan ook moeielijk met Mej. Wallis in te stemmen, wanneer zij dezen Lucifer ‘een even eigenaardige als grootsche schep-

ping' noemt. Krachtig geteekend dunkt hij ons niet; de geïncarneerde 'ijskoude als 't ware geblaseerde boosheid' zien wij niet in dezen Lucifer, die, te Athene op den aanblik van Eva, de 'altijd frissche schoonheid', die als de vrouw van Miltiades met haar zoon Kimon in den tempel bescherming zoekt tegen de volkswoede, uitroept:

> 't Wordt mij zoo koud in haar mij vreemden kring,
> Zelfs 't naakte maakt zij zedig, zelfs de schuld
> Veredelt ze en verheft des menschen lot
> Door 't met haar geurge rozen te doorvlechten,
> En met de kussen van haar reine lippen.

Niet in de opvatting der gedachtengang van het geheel, noch in de karakteriseering der hoofdpersonen ligt, naar ons oordeel, de waarde van dit gedicht, waarin op menige bladzijde de poëtische vlucht door dorre, wijsgeerige bespiegeling verlamd wordt, maar veeleer in enkele treffende tafereelen, en het meest in die waarin de dichter zich niet met vluchtige trekken, met schetsachtige lijnen en schimmen tevreden stelde, maar zich den tijd gunde een gedachte breeder uit te werken, en zijn personaadjes met vleesch en been te bekleeden.

Een grooten indruk maakt dan ook het tooneel, waarvan we een eenigszins uitvoeriger overzicht gaven, waarin Adam als Kepler optreedt, en Madàch ons den strijd schildert van den geleerde, die, hoewel ver boven zijn tijd staande, van zijn keizer afhangt en den moed mist om zijn tijdgenooten te zeggen wat hem de waarheid dunkt, de waarheid die - zoo meent hij - voor het onmondige volk doodend zou zijn. Levendig en vol kleur is door Madàch ook de Londensche jaarmarkt geschilderd, waar zinnelijkheid, eigenbelang, hartelooze onmeedogenheid hun spel spelen.

Wij zijn Mej. Wallis dank schuldig, dat zij ons door hare vertaling en vooral door de met zooveel zorg bewerkte inleiding welke zij er aan vooraf liet gaan, met den Hongaarschen dichter en zijn gedicht deed kennis maken. Zonder haar zou dit werk waarschijnlijk voor altoos een gesloten boek voor ons zijn gebleven. Indien zij alles rechtstreeks uit de oorspronkelijke taal heeft overgebracht en niet gebruik maakte van de Duitsche vertaling, welke A. Dietze van Madàch's gedicht gaf, dan is haar taak een verbazend moeielijke geweest, en moet die haar bovenmatige inspanning hebben gekost.

Die inspanning is echter soms te duidelijk zichtbaar. De worsteling met de taal heeft builen en schrammen achtergelaten. Zijn de schoone bladzijden niet zeldzaam, gelijk reeds uit onze aanhalingen kan zijn gebleken, er komen in deze vertaling hardheden, stroeve wendingen, ja zelfs enkele platheden voor, welke uit de pen van de dichteres van *Gerda* niet hadden mogen vloeien.

Zelfs in den mond eener Romeinsche hetaere klinkt het stroef en plat:

> Waarlijk, ik vrees bijna, de zwarte dood
> Die onze stad verwoest, kreeg hem te pakken.

Aan het slot van het 6de tooneel laat de vertaalster Lucifer deze kreupele regelen zeggen:

> Het streelt God, wijl 't u naar den hemel drijft -
> En Satan ook, wijl toch vertwijfling 't eind blijft.

Elders legt zij den aardgeest de woorden in den mond:

> Nooit komt dat uur. *Deez kolf is mij veel te eng*.

Een verkeerd accent treffen wij aan in regelen als deze:

> Waar we ons losrúkten van de nauwe banden
> 'k Verlangde naar een tijd die vóor niets streed.
> Die opgemaakt werd buiten dèn waard om.
> Lucifer laat ons gaan, het is genoeg.

Onnederlandsche uitdrukkingen, als ‘afreizen’, ‘een woordje opsnappen’, ‘op iemand aangewezen zijn’, komen nog al eens voor; de stroeve afkorting ‘deez'' wordt herhaaldelijk gebezigd, en verlamt menigen, overigens goeden versregel.

Wij hebben deze aanmerkingen te minder achterwege willen houden, nu de Directie van het Nieuws van den Dag heeft aangekondigd, dat de premie is uitverkocht. Mej. Wallis, die van haar werk, door geleerde mannen uitbundig geprezen, veel voldoening mocht smaken, is het aan haar goeden naam verschuldigd, hare vertaling vóór de tweede uitgaaf nog eens ernstig te herzien, en van stroefheden, verkeerde accenten en germanismen duchtig te zuiveren.

Noord en Zuid. Idyllen en andere Gedichten van Pol de Mont. Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier'. 1887.

Wanneer wij goed tellen, is het zijn negende dichtbundel, dien Pol de Mont ons hier aanbiedt. De nauwelijks één-en-dertigjarige dichter schijnt onuitputtelijk en onvermoeibaar. Op deze groote vruchtbaarheid, op zijn verbazende handigheid in het schrijven van verzen, zoowel als op de schaduwzijden van deze merkwaardige eigenschappen is reeds meer dan eens gewezen. Er is iets van een improvisator in de Mont. Alle onderwerpen vat hij aan, in elke versmaat voelt hij zich tehuis. Verlangt ge een minneliedje te hooren, in hetzelfde oogenblik zingt hij er u een half dozijn voor, hartstochtelijk of sentimenteel, al naar ge wilt; hebt ge gaarne een ouderwetsche ballade, op het eerste vodje papier dat hem onder de hand komt, schrijft hij u er een naar de eischen van het genre; zij ge liefhebber van sonnetten, hij smeedt u terstond een klinkdicht zonder barst of naad. En vertellen kan hij, in rijmlooze jamben of zelfs in klassieke hexameters, dat het een lust is!

Het zou belachelijk zijn, den dichter van die gave een verwijt te maken. Hem tegen het gevaar aan zulk een ongewoon talent verbonden te waarschuwen, is alles wat men doen kan. Trouwens, de dichter zelf is zich dit gevaar zeker wel bewust.

Nadat hij zijn overvloed in allerhande lichte en luchtige liedjes, in de kunstigste dichtvormen had uitgestort, en 'op vlinderwieken' had rondgefladderd van de eene bloem tot de andere, zette Pol de Mont zich in gedachten neder aan den haard in den gemakkelijken leunstoel, om verhalen en sprookjes te vertellen uit Noord en Zuid: hoe Noldus Snoeck den zoon van zijn ouden meester aan een vrouw helpt, hoe Gijs Allema op 't ijs zijn Simpje ontmoette, het verhaal van den zeeman Garrit, die op reis des nachts in een visioen zijn Zwart-Liesje in een wit kleed en doodsbleek voor zich ziet staan, en te huis komende verneemt dat zijn liefste in dien eigen nacht gestorven is; van klein Stjaantje 'op strafp'leton', omdat hij, tegen moeders bevel, voor zijn zusje 'stekelbachjes' is gaan scheppen in den gevaarlijken vijver.

Het zijn geen stoute phantasiën, die wij hier aantreffen, van sommige dezer vertellingen is de fabel zelfs zeer mager, maar de Mont weet aanschouwelijk te maken wat hij u voorstelt, hij heeft dat

zelf gezien of althans zelf vernomen uit den mond van hen die het naast bij de zaak betrokken waren. De *mise en scène* laat weinig te wenschen over. Het landschap, het binnenhuisje, de ijsbaan, weet hij te verlichten en te stoffeeren als de beste regisseur.

Als gewoonlijk zijn het ook hier eenvoudige menschen welke de dichter ten tooneele voert: zeelui, visschersvrouwen, boerenjongens en boerendeernen; en het valt moeilijk zulke personen den juisten toon te doen bewaren: hun niet te platte, maar ook niet te dichterlijke beelden en gedachten in den mond te leggen. De Mont heeft die moeilijkheid lang niet altijd overwonnen; wellicht heeft hij er zich ook niet om bekreund, en, wanneer hem een goed vers, een dichterlijk beeld in de pen kwam, niet gevraagd of het ook paste in den mond van hem of haar, die juist aan het woord was. Het klinkt valsch, in het overigens talentvolle gedicht ‘Te Arnemuïen’, een visschersmeid, die straks, met de ‘kurven’ aan den arm, door Arnemuïen ‘aol levendig!’ zal roepen en die zich dan ook verontschuldigt,

> Denk dat ik maar
> Een arrem meisje ben, en ongeleerd,
> Vertellend juist zoo 't opkomt in mijn geest....,

in dezen trant te hooren verhalen hoe zij haar broer Garrit uitgeleide deed naar zee:

> De zon
> Neeg traag ten Westen heen. In gouden licht
> Zwom gansch het Sloê, en rozig toonden zich
> De zeilen van de booten in de verte.

Dit zijn onnatuurlijkheden, gevolg van het vluchtig, improviseerend werken, waarvan ook de overige gedichten niet vrij zijn. Sommige, o.a. ‘De Meditatiën van Noldus Snoeck’, ‘Op schaatsen’, het ‘Sprookje van Jan Bonteklepper’ zijn blijkbaar bij stukken en brokken bewerkt: en men herkent de plaats, waar de stukken in elkaar zijn gezet.

Een paar gedichten zouden wij uit dezen bundel willen scheuren: het zijn ‘Warenvervalsching’ en ‘Volmaneschijn in Maert’. Zulke grappen zijn waarlijk te goedkoop. Zij hooren tot de kunstsoort, die indertijd door de ‘Almanak voor Hollandsche blijgeestigen’ werd vertegenwoordigd, maar zijn een talent als dat van Pol de

Mont onwaardig. Hoe geestig en blij onze dichter naar eigen trant een liedje weet te zingen, hoe hij de maat en het rijm aan zijn grillen onderwerpt, getuigt het prettige:

> En als Oud-Grootje in haar hoekje zit -
> he-hopsa, vertelselkens, falderi-lij!
> dan snellen de bengels, op stap, in gelid,
> hippelend,
> trippelend,
> bij.

En hoe machtig en vol klinkt het accoord dat de lustige zanger van daareven zoo straks weêr aanslaat in ‘Fortunio's Elegie’. Daar is een diepte en een ernst, een breedte van frazeering en een melodie in dit gedicht, welke ons schadeloos stellen voor veel dat in dezen bundel ons onbevredigd liet. Een echo uit een der *Nuits* van de Musset schijnt ons tegen te klinken uit deze hexameters:

> 'k Zag u dan weder! - O toen
> gij het floers, dat uw wangen bedekte,
> wegschooft, rijzend vóór mij
> schoon, als ik nimmer u zag;
> toen mij uw oogslag, sterre
> mijns nachts, tot in 't herte doorpeilde,
> las ik in 't eigene licht,
> 't gansche poëem van 't Verleên.

Koud hoffelijk klinkt het woord tot haar, die hij eenmaal in de armen sloot; maar wat zij spreekt ruischt hem in de ooren als verre muziek, en het heerlijk verleden rijst weer op voor zijn geest. Bij die herinnering laten de boeken, zijn trouwste vrienden, hem koel; de wereld, die daar beneden in zilveren maanglans sluimert, schijnt hem leeg; hij tracht in den slaap rust te vinden, maar te vergeefs:

> Koesterende armen der rust,
> omvang mij in heelende sluimring:
> - Vrucht'loos luik ik het oog!
> Onder mijn peluw weerklinkt
> 't rythmisch getik van 't uurwerk,
> tellend, met stalene tonge,
> uren van 't hoogste genot,
> uren der bitterste smert.

En dan eindigt het gedicht, geheel in Musset'schen trant, met dit roerend, verzoenend slot:

- Neen, ik beschuldig u niet,
  arm kind, die de eeden der liefde
de eerste vergaat! - Waar gij treedt
  volgt u mijn zegen gestaag!
Hoor, wat het diepste mij grieft,
  't is niet dat mijn hemel me ontzegd is,
't is, dat ik zelf, tot uw heil,
  niets meer, ach! niets meer vermag!

***Beelden en Stemmen*, door Hélène Swarth. Gent. Ad. Hoste, 1887.**

H é l è n e S w a r t h heeft zeker noch de veelzijdigheid, noch het gemak van verzen maken van haren kunstbroeder Pol de Mont. Bij haar vindt men niet het luchtig en vluchtig geneuriede liedje, niet het los en levendig verhaal. Niets is geïmproviseerd of van zelf gekomen. De Beelden zijn opgezocht en onder een bepaald licht geplaatst, naar de Stemmen is met een geoefend oor geluisterd; en aan het in verzen brengen van beiden, is gearbeid met ernst en geduld. De vrucht is niet uitgebleven. Mej. Swarth's dichterlijk talent treedt hier gerijpt te voorschijn; de kunstige vorm omvat een degelijker kern; er is gezonder, dieper gevoel, minder sentimentaliteit of ziekelijk droomen in dezen bundel dan in haar beide vorige bundels *Eenzame bloemen* en *Blauwe bloemen*.

Een portefeuille vol potloodschetsen en waterverfteekeningen, haast een honderdtal, schudt Hélène Swarth in het eerste gedeelte van haren bundel voor ons leeg. Wat zij in het kinderleven opmerkte, kinderspelen, kleine kinderzonden, heeft zij in beeld gebracht; hoekjes landschap aan de beek, in het bosch, op het kerkhof, in het koren, dorps- en stadsgezichten zijn, met enkele trekken, in zeven tot twintigregelige rijmlooze jamben weergegeven.

Niet alles is even belangwekkend, het gekozen motief is vaak wel wat heel pover, maar meestal is er goed waargenomen en dichterlijk weergegeven. Blijft het echter enkel bij nauwkeurige waarneming, dan krijgen wij den indruk van een groep door ‘photographie in-

stantanée' verkregen: alles staat er op, maar niets springt naar voren; licht en schaduw ontbreken.

Een ander maal is het schetsje te vaag, zoodat men niet alles duidelijk kan onderscheiden, of doet een enkele uitdrukking den twijfel rijzen of het landschap werkelijk *gezien* is. In *De Woudlaan* bijv. lezen wij:

> In *vrede en schaduw* ligt de wijde woudlaan
> Waar *nu en dan*, een eikel op het mos valt,...
> Terwijl een vogel, *wielewaal of lijster*,
> In 't hoog geboomte een zoete melodie zingt...
> Uit ritslend loover vliegt, met blij geklapwiek,
> *Van tijd tot tijd*, een perelgrijze duive op.

De verbinding 'vrede en schaduw' dunkt ons reeds aanstonds niet gelukkig; maar er komen andere uitdrukkingen in deze regels voor welke den indruk verzwakken: het zijn 'nu en dan' en van 'tijd tot tijd'. Het tafereeltje staat daardoor niet terstond in zijn geheel voor onze oogen. Men hoort, men ziet niet, op het oogenblik zelf, den eikel vallen, de duif uitvliegen. En dat de waarnemer niet stellig weet te zeggen, of de vogel, die in 't hoog geboomte zingt, een wielewaal of een lijster is, doet twijfel ontstaan aan de betrouwbaarheid van zijn waarnemen.

Waar echter nauwkeurige waarneming en dichterlijke opvatting samengaan, schildert Hélène Swarth in tien regels een landschap, dat men niet weer vergeet; gelijk het volgende in 'Arenlezen':

> Op 't zwarte woud van saamgeschoolde pijnen,
> Laag over 't landschap, leunt de wolkenhemel
> Die, donk'rend, dreigt met duizend donderkoppen.
> Wijd slaat de wind de loome vleugels open,
> Laat over 't land, een wijl, zijn wieken ruischen,
> Jaagt, als een kudde schapen, 't mulle zand op
> En vouwt dan, stil, de moede vlerken saam.
> Met vluggen vleugel scheert de zwarte zwaluw
> Het stoppelveld, waar, hier en daar, een graanhalm,
> Als een die peinst, het blonde hoofdje buigt.

Haar diepste en innigste gevoel stort de dichteres uit in een reeks van veertig sonnetten. Ook hier blijkt het talent gerijpt:

de lijnen zijn vaster, het beeld spreekt meer; de zacht klagende, weeke melodie dringt dieper door. Hier hebt ge het aantrekkelijk beeld van een slapend kind,

> Half blootgewoeld, de reine rozeleden,
> De frissche wang nog blozend warm van 't stoeien.
>
> Het donzen dek is losjes neêrgegleden,
> De blonde lokken, gouden sluier, vloeien
> Om 't zacht gezichtje, dat mijn blik blijft boeien,
> 't Half open mondje heeft nog pas gebeden.

En wat zegt ge van de muziek van dit ‘Abendlied’?

Avondrood.

> Een zachte galm van verre kloosterklokken
> Vervult de lucht, die zilvren duiven klieven.
> En klankloos dalen blanke bloesemvlokken
> Op 't grasfluweel, vol sneeuw van madelieven.
>
> Het zuiderkoeltje omvloeit zoo zoel mijn lokken,
> Terwijl ik blader in mijne oude brieven,
> Als wilde 'k mij tot nieuw geluk verlokken.
> Laat af, o lente! ik wil niet weder lieven.
>
> De gouden zon zinkt in haar bed van rozen.
> En alle boomen strekken, trillend-teeder
> Hun bloeiende armen uit naar 't hemelblozen.
>
> Ik drink de ziel van meidoorn en seringen.
> Vol stillen weemoed daalt gij op mij neder,
> Mijn avondrood van schoone erinneringen.

Soms dunkt ons de taal nog te overspannen of het motief te gezocht, zooals in ‘Christophorus’, ‘Waan’, ‘Maria’ - in welk laatste sonnet deze stroeve regels voorkomen:

> Vrees niet! Heil Haar die Hem tot moeder strekk',
> Gods eigen Zoon, dien u de Geest verwekk'!

Een enkele maal wordt de indruk verstoord door een conventionee uitdrukking, zooals wanneer de dichteres den vijver ‘trouwe spiegel van Gods hemelbogen’ noemt; elders dringt de alliteratie, waaraan zij zeer gehecht is, zich te veel op. Maar in den regel is de stemming zuiver; breed vloeit de melodie en nog lang trilt de zang, het klaaglied, de angstkreet na. Zoo in ‘Sint Maartenszomer,’

‘Herfst’, ‘Winterwake’, ‘Lach’, ‘Simson's weemoed’, ‘De wel’, ‘Storm op zee’, ‘Liefde.’ Meest is diepe weemoed de grondtoon van haar lied, maar als de zon een enkele maal doorbreekt en een lentestemming, zij 't ook door een ‘Sint Maartenszomer’ verwekt, haar donkre ziel vervult, dan klinkt het niet minder schoon:

> Een goede gids heeft mij de hand genomen.
> Mijn donkre ziel verlicht een vreugdestraal.
> O heldre herfst! laat nieuwe lent mij droomen!
> De boomen bloeien voor de tweede maal.

Mejuffrouw Swarth heeft vereerders, die in haar ‘een andere profetesse van Delphi’ bewonderen, welke - het staat letterlijk zoo gedrukt! - ‘uit de wolk van hoogheid, die zij om zich sloeg, hare melodieuse orakelen doet weerklinken’; de dichteres van *Beelden en Stemmen* wordt een ‘zieneres’ genoemd, ‘die, kalm en luid, met koninklijke gebaren de groote visioenen harer godverpande ziel voor de verbaasde menigte onthult’. Ons is Hélène Swarth het liefst, wanneer zij niet orakelt, geen visioenen onthult, maar eenvoudig en dichterlijk, als een rijk begaafd menschenkind, het algemeen menschelijk gevoel vertolkt. Zoo vinden wij haar onder anderen in het sonnet, dat wij hier laten volgen:

De wel.

Als een die, wandlend in een groot groen woud,
Een wijle neêrzit bij een waterwel,
En in zijn handen 't water schept, dat snel
Vervliet, tot hij geen druppel overhoudt;

En in gepeinzen, telkens weêr dat spel
Herhaalt, als had hij nimmermeer aanschouwd
Hoe 't vonklend vocht, als levend zonnegoud,
Zich niet laat vangen in de kleine cel;

Zoo schepte ook ik mijn dagen uit de bron
Des levens en verblijdde me in den glans
Van 't water, helder in de lentezon.

Ik droomde en 't water vloeide weg... en thans
Herdenkt mijn dorst, nog immer ongestild,
De dagen, die ik spelend heb verspild.

De macht der taal.

Rede ter opening van het XXste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, 16 September 1887.

Ik heet u welkom in Amsterdam. In het Amsterdam onzer dagen, het hart van ons land, waar statig en sierlijk de grachten zich ronden, waar achter het groen der iepen de bruinroode huizen schuilen der handeldrijvende, voorwaarts schrijdende burgermaatschappij: - in het Amsterdam der XIXde eeuw, dat u en ons des te meer waard is, omdat het nog altijd de trekken en lijnen, de kleuren en schaduwen, bewaart van de stad der zeventiende eeuw, waar de reeders en kooplieden hun stoute zetten waagden, waar der schepen vloten uitzeilden, waar de mannen der wetenschap hun denkkracht inspanden, waar de schilders tooverden met licht, waar Vondel zong.

Inderdaad, omdat het welhaast driehonderd jaren geleden is, sinds Vondel het levenslicht zag, zijt Gij allen juist *hier* gekomen, om, bij het herdenken van het derde eeuwgetij van Joost van den Vondel's geboortedag, hier het twintigste Nederlandsche taal- en letterkundig Congres te houden.

In Vondel's naam komen wij hier samen aan Amstel en IJ. En over Vondel peinzende, denken wij aan onze taal, aan de veerkracht en frischheid, die zij in Vondel's mond bezat, en die zij - God lof - behouden heeft en voor altijd bewaren kan.

Ter opening van dit Congres wensch ik eenige oogenblikken uw aandacht te bepalen bij die taal. Ik wensch eenige opmerkingen in het midden te brengen over haar macht. Wat de taal vermag, doch tevens wat zij van ons eischt, is het onderwerp mijner zeer korte toespraak.

I.

Wij gaan uit van de stelling, dat de Germaansche taal, en dus ook de onze, *leeft*, een eigen inwendig leven heeft. Wat wij spreken of zingen is niet der nachtegalen slag, altijd rein, altijd zuiver, maar altijd dezelfde, sinds de eerste Meimaand de aarde verkwikte. Neen, de klanken en woorden die van onze lippen vloeien, vervormen zich telkens, ontwikkelen zich, en worden welhaast, zonder dat wij bijna ons goed daarvan bewust zijn, een eigen schepping, een eigen organisatie, een zelfstandige orde met eigen samenhang en eigen levensvoorwaarden. Het doet denken aan de groeikracht der natuur: aan een woud, waar allerlei stammen oprijzen, allerlei struiken en heesters bloeien, allerlei kruiden en planten in het mos schuilen of langs de stronken zich slingeren, en waar hoog in de lucht, op de twijgen, de vogelen zingen. Steekt uw hoofd in dat bosch, in dien levenden bladerenkroon, snuift den woudgeur op, proeft op de tong het bittere sap en het bloed der eikentakken. Gij zult u doordringen van de gedachte, dat gij tegenover zelfstandig leven staat. Zóó is het met de taal. Het is geen verzameling van gemaakte woorden, geen kabinet van afgepaste en afgesloten klanken en vormen: neen, dat alles leeft en wordt en groeit. Vangt dat leven op uit den mond van het volk. Hoort naar het eenvoudige volkslied, dat, in zijn natuurlijke bekoorlijkheid en soms betooverende kleurenpracht, door tonen en klanken weet uit te drukken, wat er in het diepst der ziel van een volk omgaat. Nooit heeft Vondel frisscher dicht geschreven, dan toen hij zijn Wiltzang, zijn loflied op de vogels, afluisterde van de lippen zijner tijdgenooten:

Waer groeien eicken te Amsterdam
O kommerzieke Beurs.....
Wij vogels vliegen, warm gedost,
Gerust van tack in tack.
Wij zaeien noch wij maeien niet,
Wij teeren op den boer.
Als 't koren in zijn aeren schiet
Bestelt al 't land ons voer.....
Wie nu een vogel worden wil
Die trecke pluimen aen.

Toen hij zulke liederen schreef, ging hij met volle graagte te gast op de Nederlandsche taal. Hij zette de zwellende vruchten, de perzik en de druif, aan den mond, en de droppelen van het geurig sap stroomden hem langs knevel en lippen. Hij nam de woorden en spreekwijzen op, terwijl zij in groei waren. Hij plukte ze van alle kanten. En onze eigenaardige woorden, onze taalvormen, onze klankschakeeringen, bogen zich als van zelven naar hem toe. Onze taal ontplooide zich voor hem in al haar rijkdom, haar gloed en haar schoonheid. In vrije speling, in bonte mengeling, in krachtvolle verscheidenheid, uitte zich het leven dier spraak. In weelderigen, ja kwistigen groei ging het voort. Soms drongen de woorden in zwermen op hem aan en overvielen zij hem links en rechts. Dan stelden zij zich weder samen en ontleenden aan de verbinding soms geheel nieuwe beteekenis. De taal zelve was voor hem een bezielde, levende, groeiende, wordende schepping.

Trouwens in die taal ligt scheppend vermogen. Een natuurlijke scheppingskracht, die sterker werkt dan berekening of overleg van kamergeleerden. Zeer zeker de taal is een historisch gewrocht en ondergaat den invloed der tijden. Verouderde en verkalkte vormen laat zij achter zich. Doch het heden wortelt in het verleden en wordt eerst door vroegere lotgevallen duidelijk. Maar de vormende kracht, die in haar is besloten, drijft de taal vooruit. Het wordt een levende, voorwaarts spoedende stroom, een immer vlietende bron eener levende volksspraak, waaruit een ieder zich laaft. En de veerkracht van die taal draagt het volk en kan de natie opheffen. Ziet dat volk dan om zich heen, wil het een oogenblik nadenken, dan bespeurt het, welk een rijkdom het bezit in al zijn woorden en vormen en zegswijzen. Het zijn wel geen tastbare voorwerpen, die vluchtige klanken, maar desniettemin beelden van een onstoffelijken geest: en wel levende beelden. Zij zouden in een galerij zijn op te nemen. En die wensch, eerst haast onmerkbaar gevoeld, wordt sterker en sterker. Wij allen hebben dat verlangen gekend. Wij wilden onze rijkdom weten en waardeeren. Wij wilden bezitten een schatkamer van onze taal.

Dat hebben onze Congressen begrepen, en als hoogste, schoonste taak gesteld: den stoot te geven aan het tot stand brengen van een Woordenboek der Nederlandsche Taal.

Als zulk een wetenschappelijk Woordenboek gereed was ge-

komen, zou eerst recht zichtbaar en voelbaar wezen, welk een rijken schat ons volk in zijn Nederlandsche taal bezat. Een muséum zou zijn opgebouwd van even groote waarde als het tooverachtig Rijksmuseum hier ter stede, waarin onze schilderwerken der 17de eeuw, onze Rembrandt met al zijn evenknieën, zijn geplaatst. In de galerijen van dit taalmuseum zouden als dierbaarst kleinood, dat onze natie bezit, de kunststukken onzer taalvormen worden tentoongesteld. Ieder leergierige kon zich dan te goed doen aan het bezichtigen en genieten van dien rijkdom van kunstgenot. Ieder kleine burger zou dan het bewustzijn verkrijgen, dat hij van goeden huize was, en dies met wat meer fierheid zijn weg gaan. Gij wildet, M.H.H., dat die schatkamers werden in orde gebracht. Gij zaagt rond, of niet één uit uw midden de geestkracht en den moed zou hebben, om voor u allen het werk te doen. Velen boden zich aan om in commissiën werkzaam te zijn: ieder wilde wel een klein fragment bearbeiden. Maar gij zaagt uit naar den éénen man, die hier zou bevelen, die voor allen zou optreden.

En ziet: een man werd gevonden, die uw aller opdracht ging volvoeren, en reeds een deel van dat werk, van dien bouw van het taalmuseum, heeft volbracht. Wij buigen voor hem het hoofd. Het is onze Matthijs de Vries. Eerbiedig begroeten wij hem. Terwijl wij allen redeneerden, en onder het genot van een roemer wijn feestdronken instelden, en juichten en krakeelden, en wenschten en betoogden - deed hij het werk: eenvoudig-weg, als een gewoon lid in onze burgermaatschappij, die het hem opgelegde werk volbrengt, zonder om te zien. Hij gaf het voorbeeld en torschte den last. Toch is hij in geheel zijn wezen en omgang een der onzen. Hij plaatst zich niet ter zijde, maar hij is in waarheid een dier poorters, van wie Pieter Corneliszoon Hooft in zijn glansrijke geschiedenis spreekt, geen ‘edelboostighe of riddermaatighe’ mannen, maar in het algemeen ‘klein achtbare’ personen, met burgerlijke zeden en gewoonten, doch die, zoodra het noodig was, het musket grepen en hun leven stelden in dienst van het land. Trots allerlei tegenwerking eener in ons land in dit opzicht zoo kortzichtige staatkunde, heeft hij het werk kloekmoedig begonnen: de grondslagen en muren van het gebouw verrijzen reeds boven den grond, en één eerste machtige zaal staat reeds in al haar luister gereed, en schittert ons in de oogen.

Gij, Mijne Heeren, houdt niet op hem aan te moedigen, hem aan te vuren, en uwe staatslieden te overreden, hem het werk gemakkelijker te maken. Want wat hij daar bij elkander brengt is de ziel der natie, is de natie zelve. De natie zelve, in al wat zij gedacht, gepeinsd, gedroomd, gevoeld, gebeefd, gezucht, gewanhoopt, gejuicht en gejubeld heeft. Het gansche innerlijke leven van onze volken, zoo als zij dat in de taal hebben uitgedrukt, gaat tusschen de kolommen van het woordenboek ons voorbij. Het geeft geen regels, maar slechts vormen. Het zegt slechts bij uitzondering: zoo moet het zijn. Maar gewoonlijk vermeldt het: zoo was het, zoo is het. Voor de toekomst vertrouwe men op het scheppingsvermogen der taal zelve, die even als de natuur blijft groeien, die, als men haar laat begaan, willekeur en grillen uitsluit. Van een wetboek van afgepaste vormen en klanken, van afgesloten regels - zooals onze Fransche naburen dat in den ‘Dictionnaire de l'Académie’ bezitten - is dus geen sprake. Onze taal draagt haar wetten in eigen boezem, en verruimt of krimpt de banden in, wanneer de levensomstandigheden zich wijzigen. Zij zet zich uit, zij laat nieuwe verbindingen toe, verdelgt nu en dan wat verdord of zonder gehalte schijnt, zij strooit nieuwe levenskiemen, zij weeft altijd voort. Teeder en met liefde zien wij haar zoo aan het werk. Met dankbaren eerbied treden wij haar te gemoet; wij noemen haar met den schoonsten naam, dien wij kennen: moedertaal. En die moedertaal is de uitdrukking en het onderpand onzer nationaliteit. Wat ons Vlamingen, en Hollanders, als twee zonen van één stam doet erkennen, dat is de moedertaal. En voor gansch Europa, voor geheel de geleerde wereld, willen wij het weten, dat wij broeders zijn. Ik herinner mij een treffend oogenblik, waarin dat uitkwam, een oogenblik, dat ik met des te meer vrijmoedigheid even durf herdenken, omdat onze Matthijs de Vries ook toen een hoofdrol vervulde. Het was in Februari 1875, in de Leidsche Senaatskamer. Alle Hoogescholen van Europa kwamen dáár, door hun afgevaardigden, de feestvierende Leidsche Universiteit begroeten. Het was een luisterrijke stoet. Het Duitsche rijk alleen had zich laten vertegenwoordigen door achttien Universiteiten. Geen land in Europa bleef achter. En al die academies naderden nu één voor één, in de personen hunner afgevaardigden, hoffelijk dengenen, die dáár als Prorector Leiden vertegenwoordigde, Matthijs de Vries. Deze had in het

oud-latijn hun allen toegesproken, zoo bevallig, dat het was, alsof zijn gedachten in een kleed van breed, zacht plooiend fluweel waren gedrapeerd. Voor iedere natie had hij een woord gehad. En die natiën kwamen hem danken, plechtig, statig, met rede en perkamenten rol. Doch toen de stoet, die hem voorbijging, genaderd was tot de groep, waar de Belgen stonden - zij werden geleid door Nypels uit Luik en door Heremans uit Gent - hielden deze geen rede; zij dankten slechts, in tegenwoordigheid van al die geleerden uit Europa, den Prorector van Leiden, dat hij de kiesche beleefdheid had gehad, bij de opnoeming der vreemde landen, die aan Leiden professoren of studenten hadden gegeven, België niet te noemen: ‘want België en Nederland zijn - zoo spraken zij - één in geest, één in liefde, al zijn zij staatkundig gescheiden.’

Dit, Mijne Heeren, is ook voor een deel een uitvloeisel van de macht der taal.

II.

Wat eischt nu onze taal van ons? Zij heeft slechts één eisch. Zij verlangt dat wij zelven leven. Wij moeten leven, wil onze taal waarlijk vooruitgaan en bloeien.

Het was Pieter Corneliszoon Hooft, die de uitdrukking gebruikte van ‘de spraakmakende gemeente,’ en die, door dat kernachtig woord, als met één trek het onderwerp omschreef en verduidelijkte. Inderdaad, al het denken en gevoelen, al het handelen en streven, al het lijden en verblijden van elk tijdperk eener geschiedenis, openbaart zich in de taal: het is telkens het volk van het oogenblik, hetwelk die uitdrukkingen, waarvoor de taal vatbaar is, die de taal aanbiedt, opneemt en stempelt. Mits er dan slechts leven in het volk zelf zij. De vluchtige onstoffelijke klanken krijgen eerst hun waarde en beteekenis door het gebruik, dat het volk daarvan maakt. Dan eerst worden de klanken waarachtig woorden. Volk en taal werken dan beiden op elkander in. Het volk geeft zijn merk. Maar het volk, de gemeente, moet een bedrijvig, oorspronkelijk volk zijn: geest en gemoed hebben. Dommelt het in, en gaat het half slapend, half wakend zijn gang, dan kwijnt ook de taal: haar levenskiemen worden dan niet opgewekt, de woorden worden dan

geen scherp geslagen munten meer, het zijn de gladde afgesleten schellingen, waarvan Sterne spreekt. Is echter een geest van kloeken noesten arbeid over een volk gevaren, dan is het verwonderlijk, hoe de taal in eens gaat bloeien en tieren. De woorden ondergaan een ontwikkelingsloop. Ik wil nu niet eens spreken van uw Vlaamsche liederen of onzen Geuzenzang. Doch denkt aan de dagen, toen ons Noord-Nederlandsch volk in de zeevaart iets beteekende. Toen toonde ook onze taal, dat zij leven had. Voor elke wending der schepen, voor elke uiting der matrozen, had zij een woord. Op onze zeilschepen klinkt nog steeds zuiver Hollandsch u in de ooren. Het zout der wateren doortrekt de taal, en het zee-sop schuimt over den scheepspraat. Wat heeft Huygens in der tijd een geestig gebruik gemaakt van die scheepspraet, toen hij in 1625 zijn groet aan Frederik Hendrik (‘moy Heintje’) bracht, daar

> Mouringh was te koy ekropen,

en wat is dat antwoord van dien Frederik Hendrik hartig en teekenachtig:

> Dutten? Wacht, dat most ick schutten
> Bin ick angders dien ick bin;
> 'k Hebb' te langh om Noord en Zuijen,
> Bij den baes te roer estaen,
> 'k Hebb' te veul gesnor van buijen,
> Over deuse muts sien gaen.

En hoe heeft Cats alweder het hart van ons volk gestolen, toen hij de zee bezong in tonen, hier en daar aan het eigen psalmgezang der gemeente verwant:

> Seehelden, wacker volk, peckbroeken, rappe gasten,
> Op, ruckt nu wederom de vlaggen van de masten....
> De see en haer gevolgh daer syt ge toe gewent,
> Daer is uw eygen huys, uw eygen element....
> De see die heeft u eerst den vyant leeren slaen;
> De see maeckt u gevreest oock by den Indiaen;
> De see brengt voordeel in, en bout hier groote steden,
> De see verryckt het land, en dat in verre leden;
> De see maeckt dat het lant den vyant overwint,
> Gy daerom bout de see, zoo Gy het lant bemint.

De spraakmakende gemeente gaf zelve die woorden van pekbroeken, rappe gasten, van het bouwen der zee enz. aan de hand. De dichters en schrijvers hadden hier slechts te volgen en op te rapen. Elders - terwijl een kloek volk bezig was de polders van Purmer en Beemster droog te leggen - kwam op het gebied van den waterstaat en van het dijkwezen een geheel nieuwe oorspronkelijke taal naar boven, die vlijtig door het volk werd gebruikt. Nog zijn de regelen, die toen werden gestempeld, thans als leuzen in gebruik. Ik herinner slechts aan het: 'Dien het water deert, die het water keert', en aan de menigvuldige variaties van den ouden feestdronk 'Op de wielen, op de kielen, op den rand van het land.' Bilderdijk had die waterstaatstaal zoo zeer in merg en been opgenomen, dat hij in zijn versbouw bijna met een waterbouwkundige kan worden gelijk gesteld. Onze Beets weet er iets van, die al de dijk- en polder-termen zoo scherp en geestig heeft afgeluisterd.

En let wel op, dat die gansche vorming van zulk een taal voor een grooten levenswerkkring - als bijv. den waterstaat - en haar schikking of aanpassing op de verschillende voorwerpen en handelingen, bijna in stilte gaat, zonder geraas of geschal. Dat worden en ontwikkelen van een taal gaat zoo rustig in het werk. Eensklaps, zonder dat men het geboorte-uur heeft bespied, staat het woord dáár voor U. Een woord vol leven en frischheid. Een woord dat op pooten staat, een bezield iets, een schoon bewerktuigd lichaam voor een gezonde levenskiem. De schrijvers en dichters hebben nu niet anders te doen, dan die sappige en beenige volkstaal over te nemen en te gebruiken. De spraakmakende gemeente was hun slechts wat voor. Zij die schrijven - willen zij zelven iets beteekenen - hebben de volksspraak slechts op den voet te volgen. Zij moeten van die gemeente *drie* eigenschappen overnemen. Vooreerst den eenvoudigen kinderlijken zin, die zich bepaalt de natuur af te luisteren. Dit is niet zoo gemakkelijk als het schijnt. Wij spannen ons in om te denken, doch zelden om te luisteren Wij zijn allen in onze gedachten en zinnen veel te conventioneel geworden: wij hebben allen een min of meer gekleurden bril, wij zien zoo dikwijls scheef en scheel: wij hooren zoo slecht, vangen ter nauwernood fijnheden der taal of schakeeringen der klanken op, omdat ons gehoorvlies aan allerlei geschetter gewend is. Doch de besten onzer weten ook weder goed te luisteren, en danken

daaraan den warmsten handdruk van hun volk. Ik noem slechts Conscience en Cremer, beiden bij oogenblikken zoo trouw, zoo zoet. - Dan is noodig volkomen oprechtheid en waarheid. Ook dit is weder niet zoo gansch licht. In onze negentiende eeuw is een machtig element van taalbederving uit het oogpunt der waarheid: een phyloxera in het groot: en dat zijn onze parlementen. Hun geknutsel is gebouwd op schijn en vorm. Zij noemen dat werk handelingen en compromissen. In waarheid is het modderen met de taal. Zij spreken zoolang van ‘geachte’ leden, liefst als zij volksvertegenwoordigers bedoelen, voor wie zij geen achting koesteren: zij dringen zoo lang, zoo dikwijls allerlei fictiën en formules zich op, dat zij allengs omgeven zijn van een spinneweb van onware vormen en termen. O parlementen, o praat-colleges, wat hebt gij - en uw volgers en schildknapen de kranten - op uw rekening, waar het de taal betreft! Uw fraaist Ciceroniaansch gebabbel weegt niet op tegen een enkel koninklijk woord. Bij wijlen doet uw rumoerig gebeuzel slechts naar ééne zaak verlangen - ik spreek uit 't oogpunt van de taal - naar diepe stilte, hooghartig zwijgen. - En naast de oprechtheid moet er liefde of haat zijn. Het volk weet dat: heeft lief of haat. Het wil kleur en warmte. Niets heeft aan ons taalgevoel zooveel kwaad gedaan, als die vereffenings- en gelijkmakings-theorie, die een tijdlang nogwel een kenmerk van beschaving heette. Wat men werkelijk verkreeg was een oppervlakkig droge toon, een dorre bekrompenheid, een vale grauwe tint, en een onbevallige opgeplakte eenzelvigheid. De rijkgekleurde wereld was gesloten. Doch de niet altijd goedige spraakmakende gemeente wees op haar manier hier weder den weg. Zij verjoeg met een verkropten vloek den braven regelmatigen verstandigen Hendrik en al zijn middelmatige consorten. Het volk vraagt gevoel en desnoods drift.

In dien zin werken dan volk en taal op elkander in. Op die wijze ontvangt de taal van het volk, dat haar hanteert, kracht en stevigheid.

Maar meer nog is noodig. Om tot haar volledige ontwikkeling en ontplooiing te komen, om waarlijk macht te hebben, heeft de taal niet slechts noodig een bedrijvig, werkzaam, energiek volk: maar die taal roept telkens naar geesten van grooter afmeting, naar eersten in rang, naar mannen van hoog allooi, naar leiders.

De taal vraagt het leven in zijn sterkste spanning, zijn diepste innigheid, zijn breedsten zwaai.

De taal vraagt - en die vraag heeft zoo krachtig melodieus eens (in 1850) hier te Amsterdam geklonken, in deze zelfde zaal, van deze zelfde plaats, op het tweede Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres - zij vraagt: ‘Geef mij één groot man, één slechts; “Exoriare aliquis!” en ik zal U ontwikkeling van spraak en letterkunde geven’.

Inderdaad: dien hebben wij noodig. Wij hebben noodig den man, die een edelen hartstocht in de ziel van ons volk weet te wekken. Dan komt al het andere van-zelf met hem. Dan is de stoot gegeven. Dan verheffen zich alle vermogens van de natie, dan weergalmt de breede en vroolijke lach van den levenslust, dan schamen zich de parlementen, dan worden zij weder een goede volksvertegenwoordiging, dan voelen handel en verkeer opwekking, dan heeft de krijg bezieling, wijl het een offer voor het vaderland is, dat men brengt, dan juichen kunsten en wetenschappen.

Want de groote man, die de taal tot haar hoogsten luister in een tijdvak brengt, moet van zelf wezen een vertegenwoordiger van zijn tijdvak, een man, in wien de rijkste eigenschappen van een volk zich als het ware concentreeren en accentueeren. Hij is immers de oorspronkelijkste man van het tijdvak: de man, die niet slechts een schaduw is van het groote in het buitenland, maar die een eigen zieleleven heeft mede te deelen, en de ziel van zijn volk weet op te heffen.

Hij zij een denker: en zijn proza rukke vooruit als een leger, dat met korte snelle stappen voortschrijdt. Volzinnen scharen zich aanéén als gelederen. Woorden flikkeren als bajonetten in in de zon. De grond dreunt onder den gelijkmatigen stap. En het komt op u aan, dat leger. Het krijgvoerend proza staat tegenover u, ontwikkelt zijn liniën, buigt zijn kolommen, zwenkt, overwint en maakt u tot zijn volger. Want het zijn de goedgeoefende soldaten der gedachte: zij strijden tegen de dommelende middelmatigheid, tegen het oppervlakkig nabauwen van buitenlanders, tegen moedeloosheid en geblaseerdheid en scepticisme. Hoort, uit het prozaleger van mijn held klinkt u tegen levensmoed en arbeidslust. Zijn forsche greep houdt uw wankele schreden staande. Hij stapt voort als een leeuw. Hij steunt, versterkt en staalt u. Zijn ernst komt over u, de ernst der

rede, getemperd door het gemoed. Hij overreedt u, om de vadsige rust te haten. Hij zet u aan tot onrust, tot de werking en strijd en wrijving van groote krachten, groote gedachten, groote ondernemingen. Prikkelend, ontwikkelend en bezielend werken zijn woorden. Hij schrijft de taal, bij voorbeeld van het jaar 1637, der Statenvertaling van den Bijbel, het schoonste, meest forsche en toch soms teederste proza, dat ons land ooit heeft gehad. Hij spreekt, ja hij spreekt, zooals ik, jonge knaap, mijn meester Martinus van der Hoeven op dit Congres in 1850 heb hooren spreken, toen stil en bevend van aandoening allen als overweldigd nederzaten, bij het hooren der ontvouwing, dat de Nederlandsche natie van binnen zich moest hervormen en van binnen rijk en welvarend moest worden.

Zoo spreekt de denker: en de dichter, dien onze taal oproept, gaat nog veel verder. Hij poogt niet ons te overreden of te overtuigen: neen, met zijn reuzenarmen omvat hij ons, en voert hij ons als op vleugelen naar hooger sfeer. Zijn oogen schieten vuur. Zijn woord is muziek. Zijn taal is 'het reusachtig orgel, dat, beurtelings zingend, trillend, bruisend, kweelend, smeekend, smachtend, schaterend en klaterend, onweerend en onweerstillend, kermend en jubelend, stervend en weder herlevend, in eindelooze melodieën al de tonen van menschelijk gevoel en verbeeldingskracht doorloopt'[1]. Maar doorloopt met een bepaald doel. Het is den dichter niet voldoende, om enkele stemmingen weér te geven; neen, hij heeft iets te zeggen, hij heeft gedachten, de hoogste gedachten, aan zijn volk mede te deelen. Hij kent de hartstochten van zijn volk, om ze te veredelen. Hij heeft de wanklanken gehoord, om ze tot een oplossing te brengen. Hij beveelt schrik en medelijden, afschuw en bewondering. Hij openbaart de diepste en fijnste opvattingen van het schoone en verhevene. Hij wil groote kunst. Hij brengt in vervoering en sleept de geesten mede, naar boven. Hij bekommert zich niet om volksgunst. Hij zweeft - adelaar die hij is - koninklijk over rots en gebergte, over beemden en bosschen. En terwijl hij zijn roeping volgt, blijkt hij meester te zijn van zijn taal, gelijk van zijn onderwerp, beheerscht hij de taal, zonder ooit haar geweld aan te doen.

Wat zoek ik te beschrijven? Wij gedenken hier het ge-

1) Da Costa.

boortejaar van Vondel, den oudsten en rijksten van onze dichters. In Vondel nu had onze taal in de zeventiende eeuw den dichter, dien zij liefhad. De adel van zijn karakter wedijvert met den rijkdom van zijn genie. De gloed en liefelijkheid zijner dichtergave wordt begeleid door zijn scherp vernuft en degelijke kennis. Maar niets haalt bij zijn tooveren met de Nederlandsche taal. Hoe gevleugeld zijn de woorden! Hoe frisch zijn de vormen, waarin de beelden bij hem zijn vervat! Wat huwt zich de klank aan de beteekenis zelve der woorden. Men hoort en voelt de natuur leven en weven in zijne liederen en reizangen. Heeft ooit in Nederlandsch dicht het water melodischer geruischt dan in Vondels verzen? Gij denkt aan den rei uit den Noach:

> Zou het al zincken en vergaen:
> Waer bleef de zwaen,
> Waer bleef de zwaen?

Hij grijpt in het gemoed van zijn volk. Heeft ooit een Nederlandsch dichter zijn volk zulk een blos in het gelaat gejaagd, als toen hij zijn lied op Oldenbarneveld aanhief

> Hadt hij Hollant dan gedragen
> Onder 't hart.....

Toen deed de dichter de moedertaal getuigen tegen het verdwaasde vaderland.

III.

Moedertaal en Vaderland: tusschen die twee spillen beweegt zich mijn toespraak. Maar het begrip ‘moedertaal’ is toch nog van wijder omvang. Zoovelen wij hier zijn, wijzen wij niet op hetzelfde vaderland; maar allen hebben wij één moedertaal gemeen.

Den kring van die moedertaal uit te breiden is onze leus. Onze congressen hebben tot nu toe voor een ieder duidelijk gemaakt, dat, bij volle eerbiediging der staatsgrenzen, onze Dietsche stam in de taal overal zich kan aanéénsluiten.

Mijn gansche betoog heeft geen andere strekking dan goed te doen inzien, dat - indien wij werkelijk maar leven, indien er pit in ons steekt - onze taal nog een schoone toekomst heeft.

Ons taalgebied is zoo klein niet. Staatsgrenzen zijn op dit gebied waarlijk niet de lijnen of palen van afscheiding. De hoofdvraag is slechts, of wij maar wakker blijven. Ons Noord-

Nederland heeft in dat opzicht historisch misschien een fout begaan, is zwakker gebleven dan het behoefde. De Oranje's zagen het wellicht beter in dan onze regentenfamiliën. Gij herinnert u, dat de Oranje's - de vier groote eerste prinsen - altijd hun best gedaan hebben, ons land zoo mogelijk aan de Oostzijde uit te breiden. Oost-Friesland en het Kleefsch-Geldersche was een tijd lang in hun bezit. En zeker: wanneer die politiek door de Staten-Generaal krachtig was gesteund, zou er aan de landzijde een vrij wat steviger Noord-Nederland zijn gekomen. Er was daar aanleiding genoeg, om onze taal te doen aannemen. In de zestiende eeuw sprak men er bijna denzelfden tongslag. De wederdoopers uit Leiden en Munster spraken dezelfde spraak. En twee eeuwen lang - in de 17e en 18e eeuw - zag men in die streken zoozeer op tegen de macht en rijkdom der Republiek, dat onze taal gemakkelijk overheerschend had kunnen worden. Ik herinner mij nog zeer goed uit mijn kindsche jaren - ik woonde in Nijmegen - dat in Kleef het Hollandsch de taal der vermogende rijke lieden was. Dit alles is verloren, omdat in de zeventiende eeuw onze regenten, tegenover de landpolitiek der Oranje's, de staatkunde der zee, de heerschappij van den Oceaan, met het bezit der koloniën in het verschiet, deden zegevieren. Is het een dwaling geweest, dan is het de meeste glorierijke dwaling geweest, een fout, die wij nog altijd weder zouden begaan. Maar een feit is het, dat in Europa ons taalgebied daardoor iets is verkleind. Daarentegen wierpen diezelfde regenten, met den zwaai eens zaaiers, de kiemen van onze taal in Oost-Indiën, in Noord-Amerika en in Afrika.

Het is heden mijn taak niet te ontleden, waarom Nieuw-Amsterdam niet heeft kunnen stand houden tegenover Nieuw-York: maar wel is het mijn dankbare plicht, u er op te wijzen, dat in Afrika - dank zij de stoere, niet genoeg te waardeeren veerkracht der Boeren in den Transvaal - de kansen weder schoon staan, om ons taalgebied uit te breiden. Kon dáár in Zuid-Afrika een ‘grooter’ Nederland stand houden, welk uitgebreid veld zou er dan voor onze schoone en smijdige moedertaal zijn veroverd! Met spanning en schaamtegevoel over onze eigen zwakheid en kleinzieligheid, volgen wij in Noord-Nederland steeds de kloeke daden van onze broeders dáár in Afrika. Hun scherpe schoten hebben dubbel doel getroffen:

zij hebben den Engelschen vijand tot staan gebracht, en ons zelven opgewekt uit onze zeurige staatkundige atmosfeer, uit den modder van onze zelfgenoegzaamheid. Godlof: enkele kloeke mannen hebben dit jaar onder ons voor het eerst wat practische hulp, wat meer dan woorden, aan die Boeren kunnen aanbieden. Ik geloof, dat onze taal de namen van die mannen zal onthouden. Wanneer eens een groot vrij volk dáár bloeiend zal leven: wanneer het scheppingsvermogen van onze taal dáár fier zich kan ontplooien: wanneer een dichter dáár opstaat om de daden van dien volkstam te bezingen: dan zal het ons duidelijk worden, wat wij - waarlijk niet door eigen werken en inspanning - gewonnen hebben. De macht der taal zal dan een triomf vieren.

Maar wat droom ik! Niet naar Afrika heb ik thans mijn blikken te wenden. Ik heb de hand te reiken aan u, mijn Vlaamsche vrienden.

Ook gij hebt te strijden gehad, om in uw schoone gewesten de rechten van uw taal te doen handhaven Er bedreigde u een vijand, die, in naam der staatkunde, u wilde beduiden uw trouwhartige taal te verlaten, om de internationale diplomatentaal van het fransch voor goed als een soort van nationale taal te gebruiken. De politiek uwer regeering was over het algemeen een knappe vooruitziende staatkunde, en er was eenig uitzicht, dat uw eerste koning Leopold uw denkwijze ook in dit opzicht zou plooien. Zoo dachten vóór veertig jaren de geleerden in Europa, die het volk niet kennen. Hoe bedrogen zij zich! waar de moedertaal eens door het kind is gestameld, door den jongeling en het meisje bij het ontwaken der levenslente is gesproken, daar ruimt zij nooit de plaats. De taal heeft niet alleen macht: zij is een macht. Bij ons wist een Gerrit de Clercq vóór veertig jaren de toekomst beter te duiden. ‘Dat in een democratisch land als België - zoo schreef hij in 1847 - de Vlaamsche beweging *moet* zegevieren, behoeft bijna geen betoog’. Wij voegen er niets bij: slechts dit ééne: in Augustus 1887 sprak voor het eerst uw troonsopvolger, de jonge prins Boudewijn, te Brugge, de Vlamingen in het Vlaamsch aan.

Dit is een teeken des tijds, dat wij hier in Holland met groote vreugde begroeten. De besten onzer waardeeren uw Vlaamsche beweging zeer hoog. Terwijl wij soms, wanneer wij aan zekere eigenliefde toegeven, onze meer ingetogen ka-

raktertrekken zouden willen dekken door den naam van onzen grootsten schilder Rembrandt, die wel is waar met het licht penseelde, maar overigens zoo weinig kleuren op zijn palet gebruikte, die vooral in concentratie van kracht zijn kunstgeheim zocht: - hebben wij steeds in u, o Vlamingen, de zonen van den kleurrijken Rubens begroet. Hij is altijd en in alles uw meester. Boven allen steekt hij bij u uit, de veelzijdige, grandiooze, onstuimige, forsche, gezonde, kwistige, onuitputtelijke, ongedwongene, uitbundige, luisterrijke, lyrische, zwierige Rubens. Bij hem ook wel de realistische trek: maar vooral koloriet en glans: een zin, om de wereld en haar vreugde lief te hebben, een zintuig, om het uitwendige, het uiterlijke goed op te vatten en weer te geven. Al schildert hij keer op keer den hemel: wat klampt hij zich vast aan de aarde, en maakt hij zich daarvan meester! En die aarde is voor hem Vlaanderen. Hij neemt dat Vlaanderen in zich op met al de sympathieën, die zijn land in de zestiende en zeventiende eeuw had, met zijn catholieke overlevering, met zijn eerbied voor vorstelijk gezag. Op alle punten onderscheidt hij zich van zijn Hollandschen broeder en evenknie in het Noorden, die van gansch andere beginselen in het leven uitgaat. Maar op zijn beurt weet hij een even sterk oorspronkelijke bladzijde in het boek der kunst te beslaan. Hij zet in zijn schilderijen alles in leven en in gang. Als in hartstochtelijken rhythmus schijnt alles zich te bewegen. De teekening is even stout als breed. En in den volkomensten overvloed en volheid worden kleur en licht over alles uitgegoten. Daar is iets schallends in zijn schilderijen. Men meent er waarlijk soms den klank van den klaroen in te hooren. Vergeeft mij deze uitweiding. Ik wilde slechts even aangeven, in welk licht wij u hier zien, vertegenwoordigers der Vlaamsche beweging: en tevens als met een trek verduidelijken, welke hoop wij op uw bouwen. Gij zult niet te-vreden zijn met den zoo flinken aanloop, dien uw letterkunde in de laatste vijftig jaren genomen heeft. Gij zult voortwandelen op den weg, door Ledeganck, Conscience, Tony Bergmann, van Beers betreden, en gij zult nieuwe kleurrijke beelden ons voortooveren. Uw letterkunde der toekomst moet een lichtende streep der vreugde worden, der heerlijke vreugde, dat men op Gods vruchtbare en schoone aarde mag leven. De tijden van weemoed zijn voor u ook

voorbij. Gij zijt krachtig geworden en daarom zult gij zingen. In ons Holland is men wel soms eenigszins bang voor den luidruchtigen Vlaminger, en gij Vlamingen zijt ook wel eens bang voor den ietwat stemmigen Hollander. Wij willen, niet uitmaken wie gelijk heeft. Of neen: wij meenen, dat beiden recht hebben, dat beide richtingen elkander aanvullen, en dat de Noord- en Zuid-Nederlandsche geest naast elkander, elk voor zich werkend, eendrachtig, te samen, het heerlijk kleed van onze Dietsche taal zullen gaan ontrollen. De macht der taal brengt beiden te samen, al blijft de staat hen scheiden. Als schoon symbool der toekomst, heb ik begroet het tafreel, dat mijn oogen hier te Amsterdam in October 1883 zagen. Wij stonden op de bocht van de Heerengracht, waar die deftige huizen met het volle geboomte zich het statigst in het water weerkaatsen. Daar schoot een open hofrijtuig ons voorbij naar de Spiegelstraat, en in die koets zaten naast elkander, vriendschappelijk sprekend, onze beide koningen, van Nederland en van België, die, in hun houding, de eendracht verzinnelijkten der roemrijke oude zeventien gewesten, van Vlaanderen en Holland.

Wij in Holland hebben uw geestdrift voor onze taal soms zoo noodig. Als in de armen der weelde opgevoed, versmaden wij soms uit baldadigheid en baloorigheid onze eigen schatten. Wij spreken en schrijven soms slordig. Wat meer zegt: zien wij niet soms, dat onze geleerden, om een ijdele populariteit na te jagen, in vreemde talen gaan schrijven, nu eens Fransch, dan eens Duitsch? Het doet mij in de verte denken aan de smadelijke verloochening van onze nationaliteit door een Alma Tadema. En deze nu Engelsche schilder verliest in allen geval niets van zijn kunstenaars-grootheid. Maar niet alzoo de schrijvers. In vreemde taal zich uitend, geven zij werken, die als de achterzijde van schoon tapijtwerk er uitzien. Wij hadden een geestig geleerde in Leiden, die vóór een viertal jaren gestorven is: wij bedoelen professor Dozy, den hoogleeraar der geschiedenis. Hij was een man vol smaak en humor, overweldigend geleerd en toch tintelend van geest. Schreef hij soms stukken, dan wist men niet wat men meer zou bewonderen, zijn vast oordeel, zijn zekere blik, zijn bijtende satyre of zijn puntig Nederduitsch. Welnu, ter wille van zekeren grootheidszin ging hij een zijner degelijkste werken

in het Fransch schrijven, en - de zeer rijkbegaafde auteur moest weldra ondervinden, dat de geur van zijn arbeid was vervlogen. Andere geleerden volgden hem toch nog na, vergetend de gulden woorden van Staring, die ons opwekte, liever zóó te schrijven, dat andere natiën ons moesten vertalen. Beteekent het waarachtig iets, wat wij schrijven, dan zal men ons vertalen, of nog liever onze taal leeren, om ons te lezen; gelijk men thans weder Noordsch leert, om Ibsen en Björnson te verstaan. Maar vernedert men zichzelf in zijn taal, dan gelooft niemand meer aan onze eer en aan onze kracht. Ons eigen taalgenie laat ons zelf in den steek.

Want gij, o Nederlandsche taal - ook dit behoort tot uw macht - weet u te wreken.

Wij echter willen, moedertaal, u blijven dienen met al ons vermogen. Wij willen uw wenken opvangen, aan uw frischheid ons verkwikken, aan uw kracht ons sterken, aan uw teederheid ons overgeven. Help gij ons, waar wij voorwaarts ons spoeden. Gij leeft immers, frisscher en rijker, naarmate wij zelven met wat meer bezieling voortschrijden. Herinner ons, dat gij in uw bloeitijd ons op elk gebied der letterkunde wist te verrassen. Dat geen bede te innig, geen bevel te dringend, geen zucht te zacht, geen lach te gul was, of gij wist een diepe, barsche, smeltende of schalksche uitdrukking daarvoor te geven. Herinner u, dat gij het vroolijke oorspronkelijke lust- en blijspel ons gaaft, als verpoozing na het inspannend dagelijksch werk. En voorts: verblijdt ons allen weder met zang en klank. In Vlaanderen en in Holland zal dan onder het werk, aan den disch, aan den huiselijken haard, uw taalmuziek weêrklinken.

H.P.G. QUACK.

De zevende graaf van Shaftesbury.

Vervolg van Deel III, blz. 347.

Door den strijd voor de mijnwerkers was de zaak der fabrieksbevolking eenigszins in de schaduw geraakt. Eene terugzetting, voor haar dubbel pijnlijk, daar tezelfder tijd de stilstand in den handel hare armoede verscherpte tot ongekend gebrek. In de buurt van Stockport alleen had meer dan de helft der katoenspinners de betalingen gestaakt. Te Sheffield leden 10.000 arbeiders de uiterste ellende. De gelegenheid was voor de ‘Chartisten’ te schoon, om niet te worden gebruikt. Al de groote middelpunten van fabrieksnijverheid hadden eerlang hunne oploopen over dag, hunne brandstichtingen in den nacht. Meer dan ooit was daar de tusschenkomst noodig van eenen man, die een gelijk vertrouwen wist in te boezemen aan ondernemers en werklieden beiden. Lord Ashley maakte zich op met zijne vrouw, om te verzoenen en te bemoedigen, waar hij kon. En zijn werk was niet zonder zegen. Hij ging het land door, goed doende, en woorden sprekende van barmhartigheid en van vertroosting. Tot hen, die hij niet kon zien van aangezicht tot aangezicht, richtte hij het woord in een zorgvuldig overwogen schriftelijk bescheid op het adres der ‘hoofdcommissie tot inkorting van den arbeidstijd’. Ondubbelzinnig sprak hij daarin zijn voornemen uit om te volharden in zijne bemoeiingen, vooral ook ten bate der vrouwen en meisjes. ‘De trapsgewijs voortgaande vervanging van mannen- door vrouwenwerk verwoest, als een bergstroom, den vrede, de spaarzaamheid en de deugd van de groote meerderheid in de

fabrieksdistricten. Huiselijk leven en huiselijke tucht moeten spoedig een einde nemen; de maatschappij zal welhaast bestaan uit enkelen, niet langer verbonden tot gezinnen. Duizenden van jonge vrouwen gaan gedurende hare teederste jaren op, van dag tot dag, in afmattende bezigheden, geheel ongeschikt voor haren leeftijd en haar geslacht. In het kostbaar jaargetij der jeugd wordt zelden of nooit gedacht aan den oogst voor het volwassen leven; niet weinigen worden vrouwen en moeders, maar in volslagen onbekendheid met alle huishoudelijke kundigheden. Ik trek eenen sluier over de schromelijke ongebondenheid die velen onteert en in gevaar brengt. Maar de jongste rampzalige ongeregeldheden hebben voor U en voor de wereld tentoongesteld de verderfelijke gevolgen van die verkrachting der Goddelijke ordinantie: het onttrekken der vrouw aan hare bijzondere taak. Hare tegenwoordigheid, hare deelneming in die oploopen heeft ons eene vreeselijke les geleerd; want het land, welks vrouwen worden ontadeld, heeft geene hoop, geene toekomst meer. Ik zeg U deze dingen openhartig, omdat ik geloof in mijne ziel, dat de werkende klasse van dit land de beste grondstof vormt ter wereld voor een rijk van vlijt, van vaderlandsliefde en van deugd.' Zoo schreef Lord Ashley. Hadden zij dan niet gelijk, die 'Chartisten' te Leeds, die tot hem zeiden: 'Als er nog maar een weinig meer waren, die ons toespraken, gelijk Gij doet, wij zouden nooit meer denken aan het "Charter"'?

Het verslag over den toestand der mijnwerkers was slechts de helft der taak, die de tweede der vroeger ingestelde parlementscommissiën op de schouders had genomen. Hare bevindingen aangaande den toestand van onvolwassen arbeiders in andere bedrijven, buiten de fabriekswet vallende, zond zij bij den aanvang van 1843 in het licht. Tooneelen van wreedheid, van mishandeling zijn ééntonig; noodeloos vermoeiend zou het wezen, ook van dat staatsstuk een verkort uittreksel te geven. Genoeg, dat het wederom eene doorloopende aanklacht was tegen vele ondernemers, middellijk ook tegen de openbare meening, die verzuimd had naar deze dingen eerder om te zien. Het waren dezelfde voorbeelden van baatzuchtig misbruik der ouderlijke macht, van aftobben en afranselen, van verstomping en ontaarding, van rechters, die weigerden een arbeidscontract te verbreken, ook al waren barbaarschheid en

verwaarloozing bewezen... om niet de armenkas te bezwaren met het onderhoud voor het bevrijde kind. Wat echter in dit stuk met bijzonderen nadruk werd aangetoond, het was de volslagen verwildering, waarin de kinderen opgroeiden tengevolge van gebrekkig onderricht. Daarin wilde dan ook Ashley allereerst voorzien, en den 28^{en} Februari verzocht hij het Huis, eenen wensch uit te spreken in dien geest. Zijne rede tot toelichting van dat verzoek was rijk aan opmerkingen, die nog in lengte van dagen behartiging zullen verdienen. ‘Wat toont ons’, zoo vroeg hij ten slotte, ‘de schildering van zooveel afstootend bederf? Let in de eerste plaats op de algeheele onmacht van ons strafrecht. De bevolking des lands wordt moe van vlugschriften en toespraken over gevangenistucht, model-huizen van bewaring en verbeteringsmiddelen; intusschen nemen de misdaden toe met rassche schreden; .. de straf wordt ontbloot van een groot deel harer verschrikking, naarmate zij niet langer indruk maakt op eenig gevoel van schaamte, en dat alles, enkel omdat wij voortgaan met hardnekkig de lessen te versmaden van ervaring en openbaring beide, en meenen, dat wij den verstokten man kunnen hernieuwen, terwijl wij ten eenenmale verwaarloozen het buigzame kind. Gij hebt gelijk met die ontzettende, beginsellooze lieden te straffen, die den dampkring verpesten door hunne ergerlijke daden; maar Gij zult nimmer hunne volgelingen en bewonderaars ten onder brengen, tenzij met wapenen uit een geheel ander tuighuis.... Crimineele tabellen en statistieken verschaffen geen juist beeld van eens volks ontreddering. De veroordeelden, waarvan wij daar lezen, zijn slechts kenmerkende vertegenwoordigers van het kwaad, geboren uit de vervuiling en verrotting des tijds. Waren hunne misdrijven het geheel van Engeland's ongerechtigheden, wij zouden, schoon treurend over die menschen, de gevolgen niet behoeven te tellen; maar het gevaar is omvangrijker, dieper, dreigender; en niemand, die de mededeelingen van dit verslag gelooft, kan hopen, dat nog 20 jaren zullen voorbijgaan, zonder machtige schokken en ontwrichting van geheel de maatschappij.... Merkt toch op, hoe de tijd zich spoedt. In tien jaren, te rekenen van dit uur, - geen lang tijdperk in de geschiedenis eens volks! - zullen allen, die thans 9 jaren tellen, hun 19^{e} jaar hebben vervuld: eenen leeftijd, waarin, gelijk in de navolgende jaren,

het gevoel van verantwoordelijkheid het zwakst, de drang tot daden het sterkst, de geringschatting van menschelijk lijden en menschelijk leven het grootst pleegt te zijn. De eerste jaren zijn van onberekenbare waarde; een luie deugniet van 14 is al haast onherroepelijk verloren. Ieder jaar van uitstel onttrekt ons duizenden medeburgers, die nuttig konden zijn geworden; neen, erger, het voegt hen toe aan de gelederen der misdaad, der ellende, der bandeloosheid. Zoolang die pest voortwoekert onder ons volk, zal al ons werken ijdel zijn;... tot geen nut, terwijl wij innerlijk vergaan, zullen wij ons afsloven, om onze geldmiddelen te verbeteren, onzen handel uit te breiden; ... wij gevoelen, dat alles ons medewerkt ten kwade, totdat wij niet langer het woord in den wind slaan, dat er noch hoop is, noch kracht, noch troost, noch vrede, dan in een deugdzaam, een wijs en verstandig volk..... Inderdaad, wij hebben den armen van ons land eene zware schuld te betalen. Wij noemen hen onoverlegd en zedeloos, en velen hunner zijn het; maar dat gemis aan overleg, die zedeloosheid zijn de gevolgen, in groote mate, van onze verzuimen, en, niet weinig ook, van ons voorbeeld. Wij hebben hun tevens te betalen de schuld van een vriendelijker woord, en van veelvuldiger omgang..... Laat ons dezen avond alleen verklaren, dat wij eenen nieuwen en beteren loop willen beginnen, en half het werk zal gedaan wezen. Er zijn vele harten te winnen, vele geesten te onderrichten, vele zielen te redden;... misschien zal de oudste onzer nog den dag beleven en voor zich, gelijk voor zijne kinderen, er over verblijd zijn, den openingsdag van den waren roem des Britschen rijks, die onsterfelijk zijn zal, omdat hij zedelijk is.’

Het woord van wie zoo sprak begon te wegen. Bij monde van Sir James Graham haastte zich de regeering te verklaren, dat een ontwerp in voorbereiding was tot regeling van het onderricht der fabrieksjeugd. Eene week later, en het toegezegde voorstel lag op de tafel van het Huis. Het betrof echter, zonderling antwoord op het verslag, waardoor het was uitgelokt, slechts den arbeid van jeugdige spinners en wevers. Het beoogde het getal der dagelijksche werkuren van kinderen in te krimpen tot 6½, welke uren dan nog zoo moesten gekozen zijn, dat hetzij de namiddag, hetzij de morgen geheel vrij bleef. Daarentegen zou de leeftijd, waarop die arbeid mocht beginnen,

worden verlaagd tot 8 jaar. Jonge mannen tusschen 13 en 18, en jonge vrouwen beneden 20 jaar mochten niet langer aan het werk worden gehouden dan 12 uren per dag. De daardoor gewonnen vrije uren konden worden benuttigd ten dienste van het allernoodzakelijkst onderwijs, dat tot zekere hoogte werd geboden, als een plicht. Het noodlot echter, dat wel een wreed spel scheen te spelen met de wenschen der werkmansvrienden, had alweder beschikt, dat in de regeling van het toezicht op de scholen, wier oprichting, als noodwendig uitvloeisel uit al die heilzame voorschriften, bevolen werd, een steen des aanstoots was nedergelegd, waaraan ten slotte geheel dit veelbelovend plan te gronde ging. De samenstelling toch der met dat toezicht te belasten lichamen beloofde een zoo beslissend overwicht aan de dienaren der staatskerk, dat het den ontstelden vijanden der arbeidersbeweging weinig moeite kostte, de leden der zelfstandige kerkgenootschappen in rep en roer te brengen. Eer nog de eerste lezing van het ontwerp had plaats gegrepen, waren van dien kant reeds tusschen 11 en 12.000 verontwaardigde protesten ingeleverd, gesterkt door ruim anderhalf millioen handteekeningen. Eene zwakke poging van den voorsteller om de tegenstanders te verzoenen, door hen tegemoet te treden met eenige wijzigingen, als ware het met ‘den olijftak’ in de hand, riep slechts eenen nieuwen stortvloed van verzoekschriften op, niet minder talrijk en dreigender dan de eerste. Zooveel verzet was nauwelijks noodig, om het flauw glimmend ijvervuur der regeering geheel te dooven. Ashley had gegronde redenen voor het vermoeden, dat de blijkbaar door velen gedeelde verbittering, die de artikelen nopens het onderwijs hadden gewekt, gretig zou worden aangevat, als een voorwendsel tot verzaking van het ontwerp in zijn geheel. Vruchteloos dwong hij den staatssecretaris de verklaring af, dat, na de intrekking der onhoudbaar gebleken bepalingen, met het overwegen der andere zou worden voortgegaan. De zaak bloedde dood, terwijl Ashley zich moest troosten met eene regeeringsbelofte, dat zij, in de volgende zitting, wederom ter tafel zou komen. Opnieuw was na een hoopgevend begin eene wreede ontgoocheling gevolgd. En als ware het er om te doen geweest, zijne standvastigheid tot het uiterste te beproeven, bewoog te gelijker tijd Lord Londonderry in Schotland hemel en aarde voor eenen algemeenen veldtocht tegen de pas ingevoerde mijnwet. Die poging althans

werd verijdeld. Eenen voorslag in dien zin, door Mr. Cumming Bruce ingediend, verwierp het Huis der Gemeenten, op Ashley's aandrang, met verpletterende meerderheid.

Den 5^{en} Februari 1844 kwam de beloofde regeeringsvoordracht in. De netelige bepalingen aangaande leerplicht ontbraken; zij wilde slechts maatregelen treffen, waardoor den fabriekskinderen het genieten van onderwijs mogelijk werd gemaakt. Te dien einde beperkte zij tot 8 uren den dagelijkschen arbeidstijd van kinderen boven 9 en beneden 13 jaren, tot 12 de dagtaak van jongelieden, nog geen volle 18 jaar oud. Die 12 uren zouden nu echter in alle fabrieken van zijde, katoen, wol of vlas moeten besloten liggen binnen twee tijdstippen, welke voor den zomer werden bepaald op half zes in den morgen en zeven uur des avonds, voor den winter op half zeven des vóór-, en acht des namiddags. De zucht tot toenadering, die uit dat voorstel sprak, verheugde Ashley, maar voldeed hem niet. De oude tien-uren-leus van Sadler was te onverzettelijk door hem voorgestaan, om klakkeloos te worden prijsgegeven. Een beslissend treffen, hij gevoelde het, was ophanden. ‘Twaalf uur’ en ‘Tien’ zouden beiderzijds de wapenkreten zijn.

Toen klonk het door de fabrieksdistricten: ‘Tien uur, en geen geschipper!’, en die kreet weêrgalmde weldra in alle deelen des lands. Elk middel tot het bewerken der openbare meening: monstersamenkomsten, vlugschriften, strooibiljetten, werd aangewend met nog nooit ontwikkelde geestkracht. Twaalf afgevaardigden der werkliedenpartij verdeelden Londen en Westminster in gedachte districten, om twee aan twee in ieder district de daar woonachtige parlementsleden door persoonlijke bezoeken te winnen voor hunne zaak. Mr. Philip Grant heeft in zijn geschiedverhaal der fabriekswetgeving de heugenis bewaard van de doeltreffende wijze, waarop hijzelf en zijn metgezel den ouden Palmerston hadden bekeerd. Nauwelijks had zijn Lordschap eenige ontvankelijkheid getoond voor hunne drangredenen, of in eenen oogwenk was zijne kostbare eetzaal, door het verschikken van eenige meubelen, herschapen in eene denkbeeldige spinnerij; de grijze staatsman zelf stond achter eenen stoel, een zijner lakeien achter eenen anderen, op de aanwijzing der twee bezoekers, de handgrepen na te bootsen van het vermoeiend bedrijf, toen Lady Palmerston binnentrad, om haren echtgenoot af te halen voor eenen rijtoer door de stad. De

bekeering was volkomen en onherroepelijk. ‘Ik zal’, met die woorden werd den twee bezoekers het afscheid gegeven, ‘ik zal met Lord Ashley nader erover spreken, en als hij Uwe mededeelingen maar half bevestigt, kunt Gij rekenen op mijnen steun’.

Meer dan eene maand bleef dat werk der opwinding onafgebroken aan den gang, tot eindelijk den 15^{en} Maart Lord Ashley een voorstel deed, dat de practische strekking had, den eisch zijner geestverwanten in vervulling te doen gaan. Ter staving van dien eisch voerde hij, in eene toespraak van twee uren, al de sprekendste inlichtingen aan, door een nauwgezet onderzoek van jaren bijeengebracht; hij beschreef in bijzonderheden de zware inspanning, welke deze bedrijven van den arbeider vergden, vooral de afstanden, die vrouwen en kinderen doorliepen bij het bedienen van zekere werktuigen; op grond van nauwkeurige berekeningen, later wel weêrsproken, maar nooit weêrlegd, kwam hij tot de slotsom, dat sommige dier vrouwen en kinderen daarbij, al heen en weêrgaande, eene lengte aflegden van mistens 17 en veelal 30 mijlen daags, waartusschendoor dan nog van 4 tot 5000 maal eene zelfde beweging werd uitgevoerd van bukken en weer zich oprichten. Na eene breedvoerige uitweiding over de steeds verder reikende ontreddering, die deze dingen moesten teweeg brengen in geheel het lichaam der maatschappij, besloot hij met krachtig en beslist de persoonlijke aanvallen terug te wijzen, waaraan zijn optreden ten behoeve dier verdrukten hem had blootgesteld. ‘Ik heb’, zoo zeide hij onder andere, ‘eenen grooten afkeer van te spreken over mijzelven; mijn persoonlijk karakter is, zonder twijfel, van geen belang voor de wereld in haar geheel; maar het kan eenige beteekenis hebben voor hen, wier zaak ik bepleit, omdat wantrouwen leidt tot vertraging, en aanvankelijke ijver verkoelt, zoo hij wordt belemmerd door de vrees, of wellicht zij, die hij steunen wilde, worden bewogen door onwaardige drijfveeren. Bloote protesten, ik weet het, zijn armelijke verweermiddelen, wanneer zij worden geuit door eene partij, naar wie men luistert met verdenking en wantrouwen; maar denkt eens kalm er over na; is het redelijk, mij te beschuldigen van eene ingewortelde begeerte, een op zich zelf staand voornemen om de aanzienlijke grondbezitters te verheffen, den geldadel te vernederen? Indien Gij mij voor slecht genoeg houdt, houdt Gij mij ook voor dom

genoeg, om zulk een hatelijk werk te ondernemen? Kan iemand, die bij zinnen is, thans aarzelen te bekennen, dat de duurzame voorspoed van het fabriekswezen .. onmisbaar is niet alleen voor het welzijn, maar in den volsten zin voor het bestaan des Britschen rijks? Neen, wij zijn niet bang voor de toeneming van Uwe macht ook in het staatsleven, noch benijden wij U Uwe verstommende schatten; Vrede zij binnen Uwe muren, en overvloed binnen Uwe paleizen!' Wij vragen slechts eene geringe verlichting van druk; 'wat tijd om te leven en tijd om te sterven; wat tijd voor de genoegens, die het bestaan verzoeten, en tijd voor de plichten, die het versieren; en daarom, met een hartgrondig gebed tot God Almachtig, dat Hij genadiglijk de harten van allen, die mij hooren, moge buigen tot gedachten van gerechtigheid en ontferming, beveel ik nu ten slotte de uitkomst aan het oordeel en de menschelijkheid van het parlement.'

Er volgde een heete strijd. De regeering verklaarde zoo stellig mogelijk Ashley's denkbeeld voor onaanneembaar. De staatssecretaris voor binnenlandsche zaken ontzag zelfs zich niet, het te brandmerken als 'Jack Cade-wetgeving.' John Bright viel het aan in bewoordigen, 'misschien wel de vijandigste, die ooit in het Britsche parlement tegen de arbeiders zijn gericht.' Hij dreef den spot met geheel de beweging, door Lord Ashley aangevoerd, schilderde in lachende kleuren den toestand der fabrieksbevolking, gispte heftig de arbeiders, die om dezen maatregel vroegen, de zegslieden van den voorsteller in de eerste plaats, en eindigde met dezen zelven nog eens weêr te beschuldigen, dat hij, na door een vergrootglas te hebben gestaard op de grieven van Lancashire, het glas omkeerde, wanneer hij de oogen richtte naar zijne buren in Dorset. Op die woorden vloog de aangevallene op van zijne zitplaats, om met hartstochtelijken ernst te vorderen, dat die omwonden betichting zou worden blootgelegd en waargemaakt. Het was eene minuut van algemeene spanning. Maar het einde strekte beiden kapioenen tot eer. Een driftig man is zelden kleinzielig, en allerminst John Bright. Ridderlijk erkende hij, te berouwen wat in zijne woorden ten nadeele van het karakter zijns tegenstanders kon worden uitgelegd. Hij 'had slechts feiten willen aanwijzen, en nam elke beleedigende uitdrukking terug.'

De hevigheid, waarmede hij bestreden werd, bewees wel ten

duidelijkste, hoe zeer Ashley aan krachten had gewonnen. Inderdaad waren, nog ongerekend de kracht, die er moest uitgaan van zijne zaak en van de wijze, waarop hij haar verdedigde, ditmaal omstandigheden in zijn voordeel, die mede iets toebrachten tot het versterken van zijnen aanhang. Voor het cabinet was het tijdperk reeds aangebroken van verlies aan bondgenooten wegens onbevredigde verwachtingen. In het bijzonder verstond Sir James Graham, bij al zijne bekwaamheden, in eene waarlijk niet benijdenswaardige mate de kunst om vriend en tegenstander gelijkelijk van zich af te stooten. En gelijk eertijds de onwil van het ‘Whig-cabinet’ een aantal ‘Tories’ bracht aan Ashley's zijde, zoo droeg ook thans de halsstarrige houding der ministers er toe bij, om een deel der minderheid, daaronder John Russell, te brengen tot openlijke bekeering. Dat vermoedde Peel, toen hij, 3 dagen later, zich omgordde met al de macht zijner groote gaven, om de lastige wederpartij neer te stooten; dat ondervond hij, in den loop zijner rede, gevoelig genoeg. Hij zocht zijne kracht in wat hij beschouwde als een bewijs uit het ongerijmde. ‘Door den arbeid in weverijen te beschermen, zou men eene premie stellen op het veel meer afbeulend en hardvochtig gebruik van vrouwen- en kinderkrachten in een aantal andere takken van nijverheid.’ ‘Is’, zoo vroeg hij met vertrouwen, ‘het Huis bereid om wetten te maken voor al die overige lieden?’ Een daverend ‘ja’ van allerlei banken klonk den spreker tegemoet. Deze, verbaasd, maar niet onthutst, hernam: ‘Dan zie ik niet in, waarom wij onze beperkingen niet zouden uitstrekken tot den landbouw.’ Een nieuwe kreet van toestemming, even luid, en thans vooral van de zijde der graafschapsafgevaardigden hem toegeroepen, bracht den oudgediende, die zoo menig heet vuur had getrotseerd, tot vertwijfeling. Hij maakte kortweg een einde aan zijn betoog, en met den nadrukkelijken uitroep, dat hij ‘noch kon noch wilde berusten in het voorstel van den edelen Lord,’ viel hij neder op zijne zitplaats. Zulk een wedervaren voorspelde het hoofd der regeering niets goeds. Bij twee achtereenvolgende stemmingen gaf het zeer voltallige Huis Lord Ashley gelijk.

Doch een man als Peel rekende na één tegenspoed den slag nog niet verloren. De gevallen beslissing gold slechts eene gevolgtrekking uit de verfoeide arbeidersleuze. De hoofdvraag

kwam eerst later aan de orde. Het cabinet wilde het hoogst oorbare aantal werkuren bepaald zien op 12. Ashley op 10. Beide voorstellen kwamen achtereenvolgens in stemming. Den eersten keer leed nog eens de regeering met een zeer klein stemmenverschil de nederlaag. Nu kwam Ashley's voorslag aan de beurt. Men verwachtte niet anders, of dezelfde geringe meerderheid zou zich er voor verklaren. Daar geraakt, ongelukkig, een vijftal leden verward in de beteekenis van hun ‘ja’ en ‘neen’. Zij meenen het eerste, en zeggen het laatste. En tot aller verbazing deelt de voorgestelde clausule, die van 10 uren spreekt, het noodlot harer verworpen mededingster, die van 12 gesproken had. De regeering zegepraalde in eenen bajert, en het gansche ontwerp verkeerde in groot gevaar.

Het moest toch eindelijk tot eene beslissing komen. Den 3^{den} Mei werd het regeeringsvoorstel wederom aanhangig gemaakt, in eenen gewijzigden vorm die, - gewichtige verbetering! - alle vrouwen deed deelen in het voorrecht van beperking der geoorloofde arbeidsuren tot 12 per dag; maar ‘geen geschipper!’ was in Lancashire nog steeds het wachtwoord, en aanstonds stelde zich ook thans Lord Ashley voor de ‘tien uren-leus’ in de bres. Dat berokkende hem van de scherpste tong in het huis: Mr. Roebuck, eenen aanval, zoo heftig, dat hij, ontsteld en lamgeslagen, vruchteloos eenen geruimen tijd worstelde om de nog zoo zelden hem onthouden aandacht zijner medeleden. Niets hielp. ‘Ik begon en eindigde’, zoo meldt zijn dagboek, ‘onder kreten van “stemmen! stemmen!”... Ik dreunde mijne aanteekeningen op met een beklemd gemoed, eenen verzengden mond, eene zwakke stem, eene stotterende tong, en eene hopelooze hardnekkigheid, een voorwerp van uitgelaten leedvermaak voor mijne haters!’ Gelukkig, dat hij, weinige dagen later, zich herstelde bij de indiening van zijn toegezegd amendement. Stuk voor stuk weêrlegde hij eerst de bezwaren, die de ‘practische’ lieden niet moede waren geworden hem voor de voeten te werpen, daarna vierde hij eindelijk eens den teugel aan zijne lang reeds opgekropte verontwaardiging tegen de mannen bij het roer. ‘Mijnheer de Voorzitter!’ zoo klonk het, ‘dit Huis ziet thans zich geplaatst in eenen geheel nieuwen toestand; het wordt in gebreke gesteld, om een vroeger besluit te herroepen, niet, omdat nieuwe feiten, of nieuwe gegevens zich hebben voorgedaan, maar enkel, omdat de minister verklaard heeft er

tegen te zijn... Daarmede staat niets minder op het spel, dan geheel het beginsel der regeering met vertegenwoordigers... Gij, Mijnheer de minister, verklaart, bijna met zooveel woorden, aan hen, die in den regel Uwe vrienden zijn, dat zij nimmer meer eene stem zullen hebben uit te brengen, dan naar den wil van het cabinet. Dat is dwingelandij in de vormen eener constitutioneele regeering. En dat alles, zonder nut; want Uw tegenstand zal gebroken worden, maar Uw voorbeeld blijft bestaan... Ja waarlijk, het gevoel des volks is ontwaakt; en zoolang er stemmen zullen zijn om te beklagen en harten om mede te lijden, zult Gij noch eer hebben naar buiten, noch vrede van binnen, noch rust voor het heden, noch zekerheid voor de toekomst. Maar ik durf hopen op betere dagen: op herstelde genegenheden, op eene gelukkiger verstandhouding tusschen heer en knecht, op vereenigde en algemeene pogingen, op breede en wederkeerige toegeeflijkheden van alle klassen voor het gemeene welzijn. Mij moge het niet vergund zijn dezen Jordaan te doorwaden. Anderen en beteren zijn mij voorgegaan, en ik ben getreden in hunne voetstappen. Anderen en beteren zullen mij volgen en treden in de mijne. Doch dezen troost zal ik altijd mogen genieten, dat onder veel verongelijking en ook wel onder ietwat lastering, wij ten slotte zulk eenen kandelaar hebben ontstoken in Engeland, die, onder Gods zegen, nimmer meer zal worden gedoofd.’

De strijd duurde nog twee dagen. Onder Ashley's medestanders schaarde zich voor het eerst, met eene schitterende rechtvaardiging van zijnen ommekeer, Macaulay. In 't eind rees de ‘premier’ op, en na eene rede van twee uren klonk uit zijnen mond het doodvonnis over het amendement. ‘Ik weet niet,’ zoo sprak hij, ‘wat dezen avond de uitkomst wezen zal; maar dit weet ik, dat ik met een gerust geweten, indien de afloop in strijd mocht zijn met mijne inzichten, en met volkomen zelfvoldoening zal terugtreden in het ambtelooze leven, alles goeds wenschende aan de vruchten van Uwen wetgevenden arbeid.’ Dat was beslissend. Met den val der regeering achtten velen de overwinning der arbeiderspartij te duur gekocht. Eene meerderheid van bijna 2/3 der aanwezigen stemde Ashley's amendement af. Maar nog wêer hief de verslagene zich op, om het luide uit te spreken, dat hij eerlang het pleit hervatten zou.

Hoevelen zouden niet, na zulke heftige slingeringen tusschen de stevigst gegronde hoop en de verrassendste ontgoocheling, na de spanning van eenen veldtocht, waarin de aanvankelijk behaalde voordeelen de overwinning zoo nabij brachten, maar één toeval alles deed verloren gaan, hoevelen zouden niet na deze schokken, nog geheel vervuld van het gebeurde, onbekwaam tot andere gedachten, geruimen tijd in mokkend peinzen zijn verdiept gebleven juist over die dingen, waaraan voor het oogenblik niets te doen, niets te veranderen viel! Anders Ashley. Zijn geest bezat eene veerkrachtige lenigheid, die hem vergunde, die hem dreef, over elke mislukte onderneming zich te troosten door het op touw zetten van eene nieuwe; en aan geene andere zijner gaven is zeker in ruimer mate de vruchtbaarheid te danken geweest, die zijn streven heeft gekroond. Voor de goede lieden in Lancashire, wier geduldig vertrouwen, waarlijk niet de eerste maal, zoo ernstig was beproefd, viel, oogenblikkelijk, niets te doen, behalve een kort bezoek tot het afleggen van rekenschap, tot het bedaren der heftigsten, tot het aanvuren der moedeloozen. Maar Ashley had te nauwernood het stof dier reis zich geschud van de voeten, of hij zette zich tot het peilen van weêr eene andere gapende wond in het lichaam des volks, die, en niet zonder hoop, scheen te vragen om genezing. Bij de kennisneming van het laatste verslag der commissie, die indertijd op zijnen aandrang was ingesteld, had hem bijzonder pijnlijk de schildering getroffen van het lijden der kinderen, werkzaam in de katoendrukkerijen. Dat daar somtijds zelfs wichtjes van vier jaren aan het werk werden gezet, dat jonge meisjes er vaak eene dagtaak hadden te verrichten, van 16 tot 18 uren lang, was, helaas! niets bijzonders. Maar ongemeen bedenkelijk waren de gevaren voor de gezondheid, waaraan de inrichting van dit bedrijf de jeugdige arbeiders blootstelde; de heete kamers, vervuld van gloeiende stofdeeltjes, die de oogen ondraaglijk prikkelden, en steeds op nieuw ontsteking veroorzaakten; het eeuwigdurend staan bij het afmattend ronddraaien der armen; de overspanning des geestes, door de nauwlettende aandacht, die onafgebroken aan kleinigheden moest worden gewijd. Op den eersten dag, nadat het parlement in 1845 was geopend, vroeg daarom Ashley om vergunning tot het doen van een voorstel in het belang der jeugdige katoendrukkers. Toen die

hem was verleend, volgde den 18^{en} Februari een verzoek om een wetsontwerp te dier zake te mogen indienen. Het was grootendeels een overbekend lied, dat Ashley, bij de rechtvaardiging van dat verlangen, zijnen medeleden had voor te dragen. Toch slaagde hij ook ditmaal er in, hen te boeien tot het einde, toen hij eene krachtige poging waagde om de steeds sterker geworden voorstanders van de afschaffing der graanrechten te winnen voor een beginsel, waaraan thans hun hoofdman: Cobden, reeds éénmaal zijn zegel had gehecht. 'Mijnheer de Voorzitter!' zoo luidden zijne woorden, 'bij meer dan één gedachtenwisseling over dit en aanverwante onderwerpen was er een herhaald pogen om ons, die de hulp zoeken des rechts, te verdrijven uit het punt in behandeling, door ons ten laste te leggen eene bekrompen en éénzijdige menschlievendheid. Bij de eerste indiening van eene tien uren-wet zonden mij mijne tegenstanders naar de kolenmijnen; toen ik den voet zette in de mijnen, werd ik verwezen naar de drukkerijen; uit de drukkerijen weet ik niet, waarheen men mij sturen zal; want kan iets erger zijn dan zij? Toch, te oordeelen naar wat men alzoo spreekt en schrijft, besluit ik, dat het zal zijn naar de koornwetten. Maar laat mij een beroep mogen doen op den ijverigsten pleitbezorger voor hare afschaffing, en hem vragen, wat die afschaffing meer zou kunnen uitwerken ten bate van de fabrieksklassen, dan den tegenwoordigen staat van handelsvoorspoed bestendigen? Wij hebben goedkoope benoodigdheden en overvloedige bezigheid; doch hoe is, des ondanks, de toestand dezer kinderen? De herroeping der graanwetten zou die kinderen laten, zooals zij hen had gevonden, juist in denzelfden toestand, waarin zij verkeeren in die landen, waar geene graanwetten zijn. Maar dit verklaar ik plechtig; zoo ik geloofde, dat de opruiming dier rechten deze vele duizenden zou brengen en handhaven in eenen staat van welvaart, ik zou, ten spijt van elk bezwaar, en in het aangezicht van iedere beduchtheid, in ééns stemmen voor hunne geheele intrekking. Men heeft mij menigmaal gevraagd: "waar zult Gij ophouden?" Ik antwoord zonder weifelen: "Nergens, zoolang nog een deel van dit machtig euvel te verwijderen overblijft."'

Ashley was voorzichtig genoeg, om in zijn voorstel geene bepalingen op te nemen, dan die in hoofdzaak waren nageschreven uit de ten vorigen jare aangenomen fabriekswet. Die

voorzorg verhinderde niet, dat Cobden en zijne aanhangers hunne toestemming afhankelijk maakten van onderscheidene, ten deele belangrijke wijzigingen. Maar zoo zeer deerden deze het oorspronkelijk plan toch niet, of Ashley's ‘Drukkerij-wet’ werkte wederom duizenden kinderen ten goede.

In zijne rede over die wet had Ashley voor de eerste maal verband gelegd tusschen de vragen van fabriekswetgeving en die drukkende vraag der graanrechten, wier haastig naderende ontknooping, door groote vrees en bekommering heen, hem, nog onverwachts, den weg zou banen tot de zege. Aan den wassenden vloed der beweging, die op den val dier rechten was gemunt, had tot dusver de partij der ‘Tories’, had ook de regeering, gebonden, trouwens, door de stelligste beloften, eene onverzettelijke tegenweer geboden. Nog op den 9^{en} Augustus 1845, den dag, waarop het parlement zijnen zomerrusttijd inging, scheen niets eenen spoedigen ommekeer aan te kondigen. Twee dagen later vertoonde zich het dreigende wolkje, voorbode der komende dingen; de secretaris van binnenlandsche zaken ontving het eerste bericht van het uitbreken dier geheimzinnige aardappelziekte, wier snelle uitbreiding weldra Engeland bezocht met gebrek, Ierland met hongersnood. Verdubbeld werden nu de bemoeiingen der bondsleiders, versterkt bovendien door de klachten en bedreigingen uit het vertreden zustereiland. Geruchten deden de ronde, als zou Peel althans voor eene tijdelijke openstelling der havens reeds gewonnen zijn. Ashley was een der eersten in zijne partij, die, onder den druk der omstandigheden, de onhoudbaarheid van het invoerrecht erkenden; maar tevens besefte hij, dat een tijdelijke maatregel, als waarvan het gerucht sprak, nimmer meer te herroepen, en derhalve niets anders wezen zou, dan, in het gunstigste geval, eene daad van zelfbedrog. Ongezocht werd hem weldra de gelegenheid geboden, om voor de slotsom dier overwegingen openlijk uit te komen. Het bleef hem niet onbekend, dat een groot aantal zijner kiezers in Dorset, verstoord over zijne avontuurlijke en tuchtelooze gedragslijn, rechts en links hadden gezocht naar eenen geschikten candidaat, die bij de eerstvolgende parlementsontbinding hem zou kunnen vervangen. Dat ontlokte hem een rondborstig schrijven, waarin hij niet enkel den vasten wil te kennen gaf, om te volharden in zijn streven naar eene ‘tien uren-wet’, maar bovendien bekende, dat de laatste gebeurte-

nissen zijne vroegere overtuiging aangaande de graanrechten hadden geschokt en hem bekeerd tot eenen voorstander van hunne geleidelijke vermindering, voerend, ten slotte, tot geheele afschaffing. Niet onjuist had reeds twee jaren vroeger een der bladen van hem gezegd: ‘als deze man voortgaat, gelijk hij nu doet, met de waarheid te spreken tot iedereen, dan zal hij binnenkort de meest gehate man worden van gansch Engeland.’ Letterlijk alle handen waren op zijn hoofd. De bondsorganen scholden hem eenen ‘vreesachtigen aristocraat’; de landeigenaars eenen ‘radicaal’; de rijken van alle schakeeringen vielen met nieuwe kracht op den prediker van lastige ideeën aan. De ‘Whigs’ bestreden zijne behoudzucht; de behouders verweten hem zijne herhaalde ontrouw aan hun cabinet; de dobberende lieden van elken kant of rang, van iedere kleur of bezigheid, verheugden zich in dat smaden op den heimelijk vaak verwenschten ‘heilige’. Maar zijne partijgenooten althans wachtte eerlang, uit eenen anderen hoek, nog heel wat smartelijker verrassing. Den 4^{en} December verzekerde de ‘Times’ met groote stelligheid, dat de ministers weldra het parlement zouden doen bijeenroepen, om het de intrekking voor te stellen der meer en meer gehate belasting. Op dat onbescheiden bericht steeg de spanning ten top. Het cabinet viel uitéén; doch nadat de pogingen tot het vormen eener ‘Whig-regeering’ waren mislukt, hernam Sir Robert Peel de neêrgelegde teugels, en den 27^{en} Januari van 1846 maakte hij zich bekend aan het onthutste Huis der gemeenten, als ‘eenen onvoorwaardelijken bekeerling tot het beginsel van vrijen handel.’

Die woorden brachten Ashley in eenen pijnlijken tweestrijd. Want daarmede was juist dat vraagstuk aan de orde gesteld, waaromtrent hij, 3 maanden te voren, ruiterlijk zijnen kiezers had verklaard, te zijn ontrouw geworden aan de belijdenis, op welke zij indertijd hem hadden afgevaardigd. En toch, indien hij thans zijnen zetel opgaf, wat zou er worden van haast 13 jaren strijds, wat van de kansen op eene afdoende arbeidsregeling, die juist nu schooner begonnen te staan dan ooit te voren? ‘Wacht maar op de afschaffing der koornrechten,’ zoo hadden binnen en buiten Westminster, ettelijke bondsleden hem bemoedigd, ‘dan stemmen wij voor Uwe “tien uren-wet”, die eenvoudig eene onschadelijke overbodigheid zal zijn geworden.’ Kon hij, mocht hij de worsteling om die wet opgeven,

nu wellicht nog slechts één machtige ruk volstond, om den ouden tegenstand te breken? Mocht hij het, met het oog op zijne prikkelbare beschermelingen, eerst onlangs met goed gevolg tegen hem opgehitst, en slechts met moeite gesust? Mocht hij het, gedachtig aan het licht niet meer verre sterven zijns vaders, dat, hem roepend naar het kille, ziellooze Huis der Lords, voor goed hem den terugkeer zou afsnijden tot den springader van het staatsleven, het Lagerhuis? Het waren moeitevolle dagen. Maar het zwaarst woog ten slotte de eisch der stipte goede trouw. ‘De geringe invloed, dien ik bezit,’ zoo overlegde hij, ‘is gegrond op achting voor mijn karakter; gaat die verloren, dan blijft mij geen kapitaal voor de zaak meer over; ik moet gedachtig zijn aan de beginselen, die ik heb hooggehouden, de taal, die ik heb gevoerd, de openlijke verklaringen, die ik heb afgelegd; en dan zal het veel beter blijken, dat ik schade lijd, dan dat ik “den vijanden Gods aanleiding geef tot lastering”, en tot het beweren, als zouden, alles wel bezien, “die godsdienstige lieden” in de verzoeking geen haar beter zijn dan ieder ander.’ Hij besloot dus tot heengaan.

Slechts wilde hij tevoren de uiterste poging wagen. Den 29^{en} Januari maakte hij nog ééns zijn ontwerp aanhangig, ditmaal met gegronde hoop op eenen goeden uitslag. Hij mocht thans zich beroepen op meer dan één sprekend getuigenis aangaande de heilzame vruchten van verplichte inkorting der arbeidsuren hier, van vrijwillige proefnemingen ginds. Natuurlijk, de wêerstand, dien hij vond, was heftiger, naarmate hij meer reden had tot vertrouwen. John Bright vergat zich zoozeer, dat hij eerst den voorsteller een grof verzuim aanwreef van de plichten der onpartijdigheid, en daarna, niettegenstaande de aangevallene hem dringend verzocht te blijven, het huis verliet, éér het antwoord kon gegeven zijn. Maar de stemmen der verdedigers waren vele en gewichtige. Met de beste verwachtingen mocht dus Ashley de beslissing tegemoet zien, nauwelijks meer denkend aan den nog onlangs uitgesproken twijfel, ‘of het hem wel gegeven zou zijn dezen Jordaan te doorwaden?’ En toch: die twijfel was eene profetie. Versche berichten over de stemming in Dorset drongen hem haast te maken met de uitvoering van het reeds genomen besluit. Eer nog de maand ten einde was, had hij opgehouden lid te zijn van het parlement, zijn ontwerp, het kind van zooveel strijd en smarte, overla-

tend aan de zorgen van zijnen beproefden vriend: Mr. Fielden.

In het portaal, grenzend aan de vergaderzaal, liep hij den 29^{en} April onrustig rond, den uitslag verbeidend der tweede lezing, die hij niet durfde bijwonen op eene der daartoe bestemde plaatsen onder de galerij. Wat al dingen konden door de tegenstanders worden beweerd, die niemand vermocht te ontzenuwen, dan hijzelf! Het zwijgen zou hem dan zoo zwaar vallen. De vergadering ging uitéén; de vijanden triumfeerend, de vrienden bedrukt; de beraadslaging was voor eene week verdaagd, op de hardnekkige verklaring van Sir James Graham, dat hij zich verzette tegen het verdere overwegen der voordracht. De uitkomst was nu met groote waarschijnlijkheid te voorzien. Toen de week om was, mochten Russell en Macaulay zich weren zooveel zij konden; bij de eindstemming werd het pleit op nieuw verloren.

En niettemin: met die herhaalde nederlaag had de zaak eer gewonnen dan geleden. De dag van 22 Mei had der regeering slechts eene Pyrrhus-zege verschaft. Dat op den duur het parlement zich de verwerping zou laten afdwingen van eenen maatregel, dien zijne meerderheid sinds lang reeds had gebillijkt, was ondenkbaar. De vraag was alleen: ‘hoelang nog?’ Vroeger dan iemand kon verwachten, werd die vraag opgelost. Het cabinet van Sir Robert Peel had bij het doorzetten van de afschaffing der graanrechten zijne krachten opgeteerd. Den dag, waarop de afschaffingswet de koninklijke bekrachtiging ontving, dolf het met zijne voor Ierland ontworpen dwangmaatregelen in het Lagerhuis het onderspit. Met Lord John Russell kwam thans meer dan één erkende aanhanger van Ashley's voorslagen aan het roer. Terwijl de hoofden der beweging buiten het parlement, Lord Ashley voorop, den winter doorbrachten met in Lancashire de harten warm te houden, vooral door het verhaal der stellige beloften, van ettelijke bondsleden ontvangen, hadden in het parlement de vrienden geene zware taak meer. Den 26^{en} Januari bracht de oude Fielden de ‘tien urenvraag’ weder ter sprake; den 3^{en} Mei keurde het Lagerhuis zijne voordracht goed. Tien dagen later begon het onderzoek bij ‘de Lords’, en op den eersten van Zomermaand, des avonds te 6 uur, mocht Ashley den gelukkigen afloop der derde lezing met uitbundige erkentelijkheid vermelden in zijn dagboek.

Dat was eene oorzaak van dankbare blijdschap voor de

groote meerderheid der fabrieksarbeiders. Van de bijna 545.000 personen, in spinnerijen en weverijen werkzaam, zouden voortaan iets minder dan 364.000, allen vrouwen, kinderen en jongelieden, de weldaden genieten van eene wet, die, te beginnen met 1 Juli 1847, den dagelijkschen werktijd beperkte tot 11, den wekelijkschen tot 63 uur, om ten slotte, na 1 Mei 1848, die cijfers nog te doen dalen tot 10 en 58. Ashley achtte het niet overbodig, haast onmiddellijk nadat de lange strijd zoo eervol was beslist, in den vorm van een open schrijven aan de ‘Comités tot inkorting van den arbeidstijd’, een hartig woord te richten tot de eigenlijke overwinnaars, de werklieden: ‘Met Uw slagen’, zoo konden zij, onder meer, daarin lezen, ‘zijn nieuwe plichten begonnen.... Gij zult U herinneren, dat de voornaamste drijfveer, die Uwe eigene werkzaamheid prikkelde, en U den krachtigen steun verwierf van Uwe helpers in het parlement, de gedachte was aan het gebruik, dat van den eens verkregen vrijen tijd kon worden gemaakt voor de zedelijke verbetering van het fabrieksvolk en vooral van de vrouwelijke arbeiders... Ik behoef niet, dat weet ik, U aan te sporen tot het vergeten van Uwe oude botsingen en tot een ernstig streven naar ééndracht in de toekomst. Ik vertrouw, dat er geen geweld en uittartend zegepralen zijn zal, alsof wij eenen vijand hadden verslagen. Laat ons zeer dankbaar wezen, dat de worsteling voorbij is, en dat wij opnieuw niet enkel de belangen, maar ook de gevoelens van ondernemers en werklieden kunnen verbinden in eene wederzijdsche verstandhouding ten genoege en ten bate van elkander en tot heil der gemeenschap.’ Het was met die woorden niet in strijd, veeleer in hunnen geest, dat Ashley en Fielden, kort daarna, op eenen tocht in Lancashire, door een aantal fabrikanten, zoowel als door het werkvolk feestelijk werden ingewacht en onthaald. Wie kon ook denken aan voorbarigheid in het juichen na zoo volhardend werken en wachten?

Toch, voorbarig wás het; na de schijnbaar zoo rechtmatige feestvreugde volgde nog eens een bitter ontwaken. Met het volledig in werking treden der nieuwe wet viel samen een machtig herleven der tijdelijk gestoorde voortbrenging. Een groot getal ondernemers, bevreesd, dat, bij stipte trouw aan de wet, het hun zou falen aan de noodige handen, vond eerlang een middel tot ontduiking. Het bestond in een stelsel van voor

elkander inspringende arbeidersploegen, waarvan, alles samengenomen, niet één meer dan het werkelijk geoorloofd urental in touw was, maar wier werkdag, herhaaldelijk afgebroken door korte rusttijden, niettemin zonder uitzondering werd gerekt van half zes tot half negen[1]. Zoo werd aan de woorden der wet voldaan, maar haar hoofdoogmerk: vrijmaking van eenige uren daags voor onderricht en ontspanning, geheel gemist; de vrije tijd werd door versnippering onbruikbaar. De jeugdige werklieden slenterden op allerlei verschillende uren langs de straat; eene aanleiding niet alleen tot menige verkeerdheid, maar daarbij een onoverkomelijk beletsel voor het toezicht op de naleving der wet. De werkgevers, die ook de bedoeling der wet eerbiedigden, riepen luide om eene onderdrukking dier practijk, en ook de regeeringsopzichters wenschten niets liever; doch de vrederechters weigerden meerendeels de aangeklaagden te veroordeelen. Vandaar, natuurlijk, groote ontsteltenis onder de pas nog jubelende bevolking. Opnieuw zette zich het gansche raderwerk der ‘comité's’ in gang, wier voornaamste zorg het thans was, een zuiver, typisch voorbeeld der ontduiking op te sporen, waarover dan de hoogste rechterlijke beslissing, die van het ‘Reken-hof’[2], kon worden uitgelokt. Eerst als die ongunstig uitviel, was er reden om aan te dringen op verduidelijking der wet; tot zoolang moest men geduld oefenen.

Wie echter gerust mocht zijn op den afloop dier geduldoefening, niet Ashley. Eene onzekerheid, waaraan een rechterlijk vonnis een einde maken moest, kon in Engeland, dat wist hij, lang duren. En wie durfde der algemeene belangstelling in het werkvolk, die reeds sinds geruimen tijd op eene zware proef was gesteld, nog zoovele maanden levens, zoovele jaren misschien, voorspellen? De meerderheid, die de zege had verschaft aan de voorstanders der ‘tien-uren-wet,’ was, hij ontveinsde het

1) Op den eenvoudigsten voet kan men zich de toepassing van dat middel dus voorstellen. In eene fabriek zijn 2 werktuigen, die de ondernemer gedurende 15 uren daags wil laten bedienen door vrouwen en meisjes, van welke geene meer dan 10 uren werken mag. Nu deelt hij de door de wet beschermde arbeiders in 3 ploegen. Gedurende het eerste uur zijn twee daarvan, ieder aan haar werktuig bezig, terwijl de 3de rust. Bij den aanvang van het 2e uur, neemt de 3de ploeg de plaats in van de eerste der tot dusver werkzame ploegen; de andere werkt door, om op hare beurt gedurende het 3e uur door de nu uitgeruste arbeiders te worden vervangen. Op die wijze arbeidt een ieder van elk 3tal uren slechts 2 uur lang, zonder dat een der werktuigen behoeft stil te staan.

2) ‘The Court of Exchequer.’

zich niet, te danken aan ettelijke ‘Tories’, wier steun was bepaald niet door liefde tot de zaak, maar door haat tegen Peel en de vrijhandelsmannen. Zouden die lieden getrouw blijven, ook wanneer de afschaffing der graanrechten sinds lang onherroepelijk was geworden? Hij was van het antwoord op die vraag zoo weinig zeker, dat hij terstond na zijnen terugkeer in het parlement, thans als afgevaardigde van Bath, de eerste stappen deed tot het indienen van een verduidelijkend wetsvoorstel; ja zelfs beval hij den arbeiders althans de overweging aan van plannen tot bemiddeling, die de geslagen fabrikanten, de gunst des oogenbliks tot herstel hunner krijgseer benuttigend, eerlang in omloop brachten en ook aan zijne ooren deden klinken. Men sprak van een vergelijk op dezen grondslag, dat de wettelijke arbeidsdag zou worden verminderd van 15 tot 12 uren, mits van den anderen kant het geoorloofd aantal werkuren mocht stijgen tot 10½. Ashley kon in dien vredesvoorslag niets anders zien dan eene volledige onderwerping der tegenpartij, behoudens het beding van een schijnvoordeel tot redding harer vaan. Hij stemde dus er in toe, onder de voorwaarde, dat ook de arbeiders het deden. Dat woord viel als een twistappel in het kamp der werkmansvrienden. De hartstochtelijke Oastler, Stephens en andere leiders hadden nauwelijks woorden genoeg, om bij dag en bij nacht, in redevoeringen en geschriften, ‘den verrader’ te smaden en te honen. Tot eer der arbeiders zij het gezegd: zij lieten zich van den getrouwen verdediger hunner rechten niet vervreemden. En hunne kloeke houding gaf het cabinet den moed, om, toen eindelijk het ‘Reken-hof’ den 15^{en} Februari 1850 de machteloosheid der wet tegenover het bestreden misbruik had buiten twijfel gesteld, eene nieuwe regeling voor te slaan met de getroffen dading tot grondslag. Trots den tot het einde volgehouden tegenstand van John Bright, mocht dat voorstel op 26 Juli de koninklijke bezegeling ontvangen. De nieuwe wet beperkte den arbeidsdag voor vrouwen en jongelieden binnen den tijd, beginnend om 6 uur des morgens, en eindigend om 6 uur des avonds; van dien tijd moest anderhalf uur worden vrijgegeven voor het schaften, zoodat het hoogste aantal werkuren niet grooter was dan 10½ uur per dag. Bovendien zouden des Zaterdags de door deze wet beschermde personen reeds te 2 uur vrijaf krijgen. Daarbij is het gebleven tot heden.

Negen-en-veertig jaren waren voorbijgegaan, sedert de oudere Peel den wetgever bewoog, eene eerste schuchtere schrede te wagen op dezen weg; zeventien, sinds Lord Ashley op zijne schouders de taak overnam, die inmiddels door Hobhouse en Sadler was voortgezet. Voor wie slechts lette op de onmiddellijk te verwachten vruchten en daarbij dacht aan hetgeen in dezelfde richting nog viel te doen, was de oogst na zooveel volhardend pogen nog schraal genoeg. Maar de verder reikende gevolgen konden niet licht worden overschat. Voor het eerst had de arbeiderspartij den wetgevers voldoend vertrouwen weten in te boezemen, om eenen wel overwogen en lang volgehouden eisch geheel of zoo goed als geheel te zien bevredigd. Eene eerlijke proef werd thans genomen, wier goede uitkomst veel zou vermogen tot de inwilliging van volgende verlangens. En de uitkomst beschaamde de hoopvolle verwachtingen niet. Het moet een gelukkig oogenblik voor Lord Shaftesbury zijn geweest, toen hij de plechtige bekeering mocht vernemen van zulk eenen vurigen kemphaan als Mr. Roebuck. Nadat de leider der ‘tien-uur-beweging’ sinds 9 jaren zijnen zetel had ingenomen onder de ‘pairs’, kwam, ter plaatse, waar hij zijnen zwaarsten kamp weleer gestreden had, een wetsontwerp aan de orde tot bescherming van vrouwen, kinderen en jongelieden, werkzaam in bleekerijen. Die gelegenheid greep Mr. Roebuck aan voor een openlijk ‘peccavi’. ‘Ik verzette mij’, zoo sprak hij onder meer, ‘indertijd tegen Lord Ashley, afgaande op wat de heeren in Lancashire zeiden.... Het parlement vereenigde zich met zijn voorstel. Van dien tijd tot nu zijn de spinen weeffabrieken in dit land onder staatstoezicht geweest, en ik vraag aan dit Huis, of de fabrikanten van Engeland hebben geleden onder dien maatregel.’ Luide toejuichingen waren het antwoord op die vraag. Eene soortgelijke verklaring van Sir James Graham volgde na eenige dagen. Ook Gladstone kwam, 4 jaren later, van zijn vroeger standpunt terug, ofschoon, naar Shaftesbury opmerkte, niet met de ridderlijkheid der beide anderen. Eén voor één wendden zich zoo de mannen om, die tot dusver hadden palgestaan, ten einde het staatsleven te bewaren voor de instrooming van het beginsel, dat bescherming der zwakken tegen de onrechtmatige hardheden van 's levens kamp der overheid voorhoudt als hare edelste taak. Doch nu ook vloeide dat beginsel met breede golven naar binnen. De

eene maatregel volgde op den anderen, totdat het Britsche rijk in het bezit is gekomen van die volledige, doorwrochte, omvangrijke wetgeving op den arbeid, wier uitvoerders, zoo opzichters als geneesheeren, onophoudelijk het land doorreizen, in rustelooze zorg over iedere soort van werk; ‘van dat der arme vrouw, die stroo vlecht aan den ingang harer hut, tot den mijnwerker, die afdaalt naar de ingewanden der aarde, of den varensgezel, die de vruchten en grondstoffen der wereldnijverheid heen en weêr vervoert tusschen de uiterste einden onzer planeet.’

De veldtocht tot verovering der ‘tien-uren-wet’ was het gewichtigst bedrijf in Ashley's staatsmansleven. Een jaar, nadat die moeitevolle onderneming met den gewenschten einduitslag was bekroond, viel hem de reeds lang met vreezen verwachte eer te beurt, den ledigen zetel zijns vaders in te nemen in die onbeweeglijke ‘beeldengalerij’: het Huis der ‘Lords’. Hoe meer hij dien overgang uit de werkplaats naar ‘het registratiekantoor’, het verlies vooral aan macht tot goed doen, dat daarmede moest gepaard gaan, had geducht, des te grooter was zijne dankbaarheid, dat het noodlottig oogenblik lang genoeg verschoven was, om hem de voltooiing te vergunnen althans van zijne hoofdtaak. Het vaarwel, dat het Huis der gemeenten, bij monde van Sir Robert Inglis, den scheidende toeriep, was welgemeend en welgezegd. ‘Ik geloof’, zoo sprak de redenaar onder meer, ‘dat ik de gevoelens vertolk van geheel dit Huis, als ik zeg, dat Lord Ashley niet mag heengaan uit deze vergadering: het tooneel van zijnen arbeid en zijne triomfen, zonder dat bij het afscheid uitdrukking worde gegeven aan onze achting en aan ons leedwezen. Gedurende de laatste 15 jaren van zijn parlementair leven is hij binnen en buiten dit Huis met nadruk opgetreden als de vriend der verlatenen.... Ik zal er slechts dit bijvoegen, dat zijn leven, zoo hier als elders, is gewijd geweest, om de gedenkwaardige woorden van den grooten Haller te gebruiken: “Christo in pauperibus.”’ Hoe anders dan dat warme afscheidswoord, klonk hem het welkom, waarmede, bij zijn binnenkomen in het Hoogerhuis, een halfdozijn ‘pairs’ hem tegemoet trad. ‘Gij zult het hier geheel anders vinden dan daar; alles gaat

meer vormeloos; en hartelijke deelneming valt hier niet te wekken.' En waarlijk, het scheen hem spoedig, dat daarmede niets te veel was gezegd: zijne nieuwe omgeving leefde even weinig het leven des Britschen rijks mede, als zij daarin medetelde. 'Een van de treffendste gevolgen mijner verplaatsing', die opmerking schreef weldra de graaf in zijn dagboek, 'is mijne volstrekte onkunde aangaande de stroomingen, gedachten, gebeurtenissen in het staatsleven van den dag. Elke zaak van belang draait om "de gemeenten"; als men daar niet is, om de dingen te zien, te hooren en te tasten, krijgt men alles uit de tweede hand.' En met het besef van veel te vermogen was, natuurlijk, de ernst der 'Lords' in het overwegen gelijkelijk gezonken. 'Alles', zoo leert het dagboek weinige regelen verder, 'moet hier zijn afgedaan tusschen 5 en half 7; anders heeft men geen gehoor; bijgevolg is er een onbetamelijk dringen om den voorrang, en een ontmoedigend ongeduld, zoodra iemand het woord heeft.' Al werden die eerste indrukken meer dan ééns gelogenstraft, te verwonderen is het niet, dat met de verwerving van het 'pairschap' ongeveer samenvalt eene verandering in het gebied, waar 'de helper der hulpeloozen' bij voorkeur, althans voornamelijk, zijn gezegend werk deed. Had Lord Ashley in de eerste plaats den staat om hulp gevraagd voor zijne beschermelingen, de wetgeving willen herzien en aanvullen te hunnen behoeve, de graaf van Shaftesbury ging liefst andere wegen, wier keus door de wending in zijn leven wel niet bepaald, maar zeker bespoedigd was. Hoe meer toch zijn ijveren voor nieuwe maatregelen en aanvullende voorschriften hem deed verkeeren met behoeftigen, hoe vaker hij hunne woningen bezocht, hunne leefwijze naging, hoe dieper hij afdaalde in hunne gedachten en hun gemoedsbestaan, des te krachtiger drong zich hem de overtuiging op, dat alle rechtsgeboden en verordeningen, alle fabriekswetgeving en arbeidsregeling ijdel waren en vruchteloos, in elk geval ten eenenmale onvoldoende, zoo niet de vrije, persoonlijke hulpvaardigheid zich gereed betoonde, om aan te vullen wat de wetgever slechts beginnen kon, om te verwezenlijken wat hij alleen had vermogelijkt en voorbereid, om te ploegen en te zaaien, waar hij enkel op zich nam te beveiligen. Menschlievendheid, die slechts voor wetten ijvert, verzuimt, op een duizendste gedeelte na, geheel hare taak; sinds

die gedachte zich woning had gemaakt in zijnen geest, kon zijne bedrijvigheid in het parlement steeds minder hem bevredigen. De armen had hij voortaan altijd bij zich; zij riepen, zij drongen, dat hij meer nog dan vroeger zou inkeeren tot hen. En naarmate hij veelvuldiger aan dien drang gehoor gaf, verzekerde hij zich, tot zijne ontzetting, hoe, in bijzonder hulpbetoon, de achterstand, de verzuimen, de verwaarloozing nog oneindig schromelijker en tevens heel wat zwaarder te herstellen waren, dan in de wetgeving des staats. Reeds in zijne rede over strafrecht en onderwijs gaf hij aan die bevinding op treffende wijze lucht. Aan het noodlottig gastmaal te Sturminster kwam hij er op terug. En hoe zeer het hem ernst was met die vermaningen, meer dan één aanteekening in zijn dagboek kan het bewijzen. Uit vele sta hier eene van Mei 1846, naar aanleiding van een festijn, waar hij had aangezeten: ‘Eene luisterrijke uitstalling van weelde en grootheid; toch eenigszins hinderlijk. De tegenstelling was zoo scherp met plaatsen, waar ik onlangs zoo menig uur heb doorgebracht, dat ik mij haast onaangenaam gevoelde. De weinige ponden ook, die ik noodig heb en niet krijgen zal voor de oprichting van eene armenschool, schenen mij te zijn verspild aan ieder nieuw gerecht. Dat alles mag goed zijn... nu en dan; maar de kruimels, die van hunne tafel vallen, zijn in eene te schamele verhouding tot de overdaad hunner feesten. Meer eenvoud zelfs in geoorloofde dingen zou weldadiger zijn voor de armen, voor de maatschappij en voor hen zelven. Een leven als dit klinkt de wereld vast in hun hart; en al de uitwendigheden van opgeruimdheid, vrome woorden en weldadigheidsbetoon zoo nu en dan geven slechts eene holle en bedrieglijke wijding aan dat geheel van verhoudingen, dat de menschen één voor één en allen te zamen besloten hebben goed te noemen, omdat zij het aangenaam vinden.’ En wanneer hij, 2½ jaar later, als gast der koninginweduwe, zich op haar kasteel te Stanmore twee verwarmde kamers ziet toegewezen, klinkt dezelfde klacht: ‘Ik betreur die verspilling van brandstof, terwijl er zoovelen zijn, die niets hebben. Dat gevoel bezet mij meer en meer en kan ontaarden in gierigheid, of ten minste eene spaarzame hand tegenover de rechtmatige aanspraken van gastvrienden. Het bedrag van nutteloos verlies in allerlei dingen is wonderbaar, somtijds

onverantwoordelijk, soms ook niet te vermijden. Wel, de korsten en het samenveegsel van de afgeloopen maaltijden in duizend welgevoede gezinnen zouden, week aan week, een honderdtal lieden in het leven kunnen behouden. Dat kan, helaas! niet worden vermeden, maar brooddronken en lichtzinnige verspilling is zondig. “Vergader de brokken, die overblijven, opdat niets verloren ga”’.

Voorloopig, echter, had de nieuwe Lord Shaftesbury nog meer dan één onderneming op het veld van wetgeving ten einde te brengen, waarvoor hij, tusschen al zijne moeiten door, in het Huis der gemeenten de aandacht zijner medeafgevaardigden reeds had veroverd. Een van de eerste malen, dat hij eene poging waagde om de weinig aandoenlijke ‘Lords’ te winnen voor ‘een aasje menschelijkheids-kramerij’, gold het den toestand van eene groep deerniswaardige kinderen, die al sinds jaren zijne werkzame deelneming hadden gewekt: de schoorsteenvegersjongens. Het lot dier arme knapen was over het geheel onlijdelijk hard; tienmaal erger nog, gelijk Lord Ashley in 1840 reeds getuigde, dan dat der kleine fabrieksarbeiders. Stumpertjes van 8 en meer jaren, soms zelfs van 4, grootendeels weezen, ‘uitbesteed’ door armbesturen, en voor de rest gestolen, of ook door hartelooze ouders verschacherd, werden gedwongen en gedrild, om zich omhoog en omlaag te wringen door de lange, nauwe, kronkelende schoorsteenen, ten einde die te zuiveren van roet. ‘Wringen’ inderdaad: want de eenige mogelijke wijze van naar boven te komen en af te dalen was deze, dat zij elk gewricht in hun lichaam aandrukten tegen den ruwen en vaak met scherpe kanten afgebrokkelden binnenwand. Wie halverweg uit vrees of vermoeienis dien tocht staakte, werd door steken in de voetzolen tot rede gebracht. Dat dagwerk begon gewoonlijk te 4, te 3, of zelfs te 2 uur in den morgen. Om handen en knieën te harden tegen de taak, die zij hadden te doen, wreven eerst de meesters die lichaamsdeelen vóór een heet vuur met pekel in. Trots die teedere voorzorg, waren de ongevallen ontzettend talrijk. Bedwelmd in den heeten, zwaveligen damp, vastgehaakt aan eenen uitstekenden steen, verloor de arme klimmer, door angst, uitputting en bedorven lucht, maar al te vaak het bewustzijn; en het barbaarsche redmiddel: een onder den schoorsteen aangestoken bundel stroo, verhaastte veelal den stikdood, in stede

van hem te voorkomen. Wie in het leven werden gespaard, hen tastte in de ontvleeschde leden allicht de ‘roetkanker’ aan, eene marteling, erger dan de dood zelf. Zoo was het werk, zoo waren zijne kansen en vooruitzichten. En de rust na dien arbeid bood waarlijk geene verkwikking. Vochtige en slecht geluchte kelders, of bekrompen zolders, beurtelings ijskoud en drukkend heet, zietdaar de verblijven, waarin de meesters hunne ‘leerlingen’ wegstopten, des Zondags meest, gemakshalve, achter slot en grendel. Vervuild bleef het lichaam, verwaarloosd de geest. Nog in 1864 konden van 384 dezer knapen, die door eene commissie werden ondervraagd, maar 6 schrijven en 26 lezen, en hoe gebrekkig was dan nog de vaardigheid der meestgevorderden!

Zulk eene dagelijksche ergernis kon niet ongestoord haren gang gaan. Reeds in 1788 had ‘De roerende geschiedenis der schoorsteenvegertjes’ van Joseph Hangway het parlement bewogen tot eene zeer zwakke poging om dien stumperts ter hulp te komen. Op dien eersten ongewissen stap volgde pas in 1834 een tweede; tegen den gruwel der verstikking werd daarmede wel is waar niets beproefd; maar de wet zorgde ten minste, door eene voorgeschreven maat bij schoorsteenbouw, dat het tooneel des onheils voortaan wat ruimer was dan tot dusver. Eindelijk scheen het euvel te zullen worden gekeerd; eene wet, in 1840 mede door Lord Ashley's bemoeiingen tot stand gebracht, bepaalde, dat voor het vervolg geen jongen beneden 16 jaar bij eenen rookverdrijver in dienst mocht zijn, geen helper beneden 21 het gevaarlijk werk verrichten in den schoorsteen zelven. Ongelukkig stuitte al spoedig de toepassing van dien maatregel af op al de hinderpalen van onwil en ontduiking. Behoudens korte opflikkeringen van geestkracht in het handhaven, bleef de wet van 1840 eene doode letter. Eene bittere grief voor haren ijverigen voorvechter, te bitterder, daar eerlang het fabrieksvraagstuk zijn denken en trachten te zeer in beslag nam, om hem een krachtig optreden te vergunnen tegen die openlijk gedulde wetsverachting. Toen eindelijk dat vraagstuk opgelost en de eerste drukte na 's vaders sterven voorbij was, haastte hij zich de zaak te brengen onder de aandacht der ‘pairs’. Doch het scheen wel, alsof de geschiedenis van dit kwaad der wereld toonen moest, hoeveel ‘de zondebokken der beschaving’ hadden verloren in de verwijdering

van hunnen machtigen voorspreker uit het werkzaam middelorgaan des staatslevens. Niet minder dan 5 maal in een tijdperk van 13 jaren kwam Lord Shaftesbury vruchteloos op dit menschonteerend misbruik terug. Het baatte niet, of hij al de noodeloosheid aantoonde van het walgelijk bedrijf, met een beroep op het feit, dat te Londen haast zonder uitzondering de taak der ‘klimmers’ door doelmatige werktuigen werd verricht. Op het schamper bescheid, dat met al die ‘deerniswaardige femelarij eener valsche menschlievendheid’ slechts het brandgevaar werd verhoogd, stemden soms reeds de ‘Lords’ en, zoo niet dezen, dan ‘de gemeenten’ al zijne voorslagen te dier zake hardnekkig af. De lankmoedigheid der openbare meening ten aanzien van dit euvel scheen niet te overwinnen, dan nadat men met groot misbaar de lijken der verminkte slachtoffers als had neergelegd op haren drempel. Er moesten dooden vallen, dooden, wier ongeluk niet werd verzwegen, maar door de groote klok, de pers, kond gedaan aan geheel het land. Een enkele was niet eens genoeg. In het najaar van 1872 bereikte den edelen Lord de tijding, dat in Staffordshire een knaapje bij het reinigen van eenen schoorsteenpijp was gesmoord; aanstonds werd door eenen krachtigen brief in ‘The Times’ het medelijden van de duizenden zijner lezers, door een warm woord in het Huis der Lords dat der wetgevers gevraagd; maar vruchteloos; de stem der verontwaardiging klonk als in eene woestijn. Toen volgde in Maart 1873 een kind van 7½ jaar, omgekomen in eenen schoorsteen te Washington (graafschap Durham); eene nieuwe bede, en eene nieuwe afwijzing! Daarna, in het voorjaar van 1875, de veroordeeling van eenen meester-schoorsteenveger wegens doodslag op den 14-jarigen George Brewster, gestikt in eenen schoorsteen te Cambridge. Dat was de druppel, die het water deed klimmen over den rand. Een treffend artikel van ‘The Times’ opende eene gedachtenwisseling, waarin ook Lord Shaftesbury zich niet onbetuigd liet, en gaf aldus den stoot tot het ontwaken van het te lang verdoofd besef, dat hier een gruwzaam onrecht als schreeuwde om herstel. De parlementszitting van dat jaar was nog niet ten einde, toen reeds eene nieuwe wet, door den 74-jarigen graaf ontworpen en verdedigd, met een volstrekt verbod, gesterkt door eene zware strafbepaling, voorgoed een einde maakte aan het duldeloos lijden van 4000 arme kinderen, steeds

in gevaar om met hun leven te betalen voor het veilig genot, dat de meer bevoorrechten smaakten in het hoekje van den haard.

Eene onverzettelijkheid, als de oude man in deze zaak moest betoonen, werd voor zijne verdere bemoeiingen tot heil van arbeidende vrouwen en kinderen niet meer vereischt. De ‘tien-uren-wet’ was en bleef het groote voorbeeld, waarop men zich slechts te beroepen had, om alle leerstellige tegenwerpingen tegen het beginsel dezer staatszorg te ontzenuwen. De zwaarwichtige waarschuwingen voor ‘den eersten stap’ waren niet meer te vreezen, sinds die stap, en met zichtbare vrucht, was gedaan. Nog slechts éénmaal stiet Shaftesbury in dezen kring van wetgevenden arbeid het hoofd. Het geschiedde in 1855, toen hij met een beschermend voorstel opkwam voor de 1500 naaisterstjes, die, in den dienst der Londensche modemagazijnen, van 's morgens vroeg tot diep in den nacht, borst en oogen bedierven met haar pluizig en peuterig naaldwerk. Koel ontvangen, en slechts door één behoudend dagblad gesteund, ging dat voorstel weldra in een commissoriaal onderzoek ter ruste. Doch van 1861 begon de victorie. Oordeelend, dat de volheid der tijden gekomen was voor eene laatste, beslissende onderneming, leidde hij deze in met eene weldra aangenomen voordracht, waarnaar eener nieuwe regeeringscommissie zou worden gelast om inlichtingen te verzamelen aangaande het gebruik van kinderen en jongelieden in takken van nijverheid en verkeer, nog niet geregeld bij de wet. Die commissie werd hem kort daarna het middel om de algemeene aandacht te vestigen op nog één bedenkelijk verbreiden vorm van kindermishandeling, in zwang juist bij dat bedrijf, dat tot dusver zelfs van alle onderzoek was verschoond: den landbouw. Hem was gebleken, dat daar, op ruime schaal, dingen gebeurden, aan het ‘leerlingwezen’ der oude, door water gedreven fabrieken treffend gelijk. ‘Ploegbazen’, lieden van dat slag, waaruit, onder eene andere luchtstreek, de slavenhalers groeien, kochten, als het ware, geheel de beschikbare kinderbevolking in een district van de ouders op, om haar, in ploegen afgedeeld, aan de landbouwers te verhuren. Wie vóór dag en dauw in het veld was, liep groot gevaar, daar het stuitend schouwspel te ontmoeten van troepen krachtelooze en droomerige kinderen, de meesten niet ouder dan 6 of 7 jaar, de zwaksten voortgesleept aan de hand van vader of moeder, allen van tijd tot tijd aangepord door het ruwe woord, of de

ruwe vuist van den ronselaar. Jaar op jaar, in zomerhitte en winterkoude, in ziekte, en, zoo dat woord hier geen bespotting schijnt, in gezondheid, de magere rugjes gekromd en stram door het aanhoudend bukken, de handjes gebarsten en gezwollen van wind en koude en vocht, geschramd en vol blaren van het harde werk, ging dat zoo voort, vaak uren ver, des morgens heen, des avonds wêer, en daartusschen lag de lange dag van wieden, mesten, plukken of binden. Gedeukt voor geheel hunne toekomst, van onderwijs verstoken, en door het eeuwig grauwen en snauwen haast ongevoelig voor opwekking en vermaan, ontvingen die wichtjes, zou de ondernemer wat aan hen verdienen, maar even genoeg tot onderhoud des levens, althans tot stilling van den honger. Het strekt den grooten grondeigenaren des rijks tot eer, dat Shaftesbury enkel op zijne teekenachtige wijze dien gruwel had te beschrijven, om eene verklaring te ontlokken aan het Huis, waardoor de opmerkzaamheid der commissie ook op die rampzalige kleinen werd gericht. De nauwgezetheid der onderzoekers bespoedigde het einde. De vier lijvige boeken, waarin zij de uitkomsten samenvatten van hunne nasporingen, leverden na eenige jaren de stof voor drie wetten, die de bescherming des staats, van de losse groepen, wien zij tot nog toe was verzekerd, uitbreidden, langer of korter naar gelang der omstandigheden, over alle kinderen, in welk bedrijf ook werkzaam bij handel, of voortbrenging[1)]. Het was iets anders dan zelfbehaaglijke vergoding van eigen land en volk, wat den zes en zestiger drong om, midden in die gelukkige dagen, zijn Brittannië eene eereplaats toe te kennen onder de volkeren, waar het stoffelijk en zedelijk welzijn der lager gestelden iets meêwoog. En zeker mocht evenmin eene overhaaste begeerte naar rust hem worden verweten, toen hij in die maatregelen tevens het passend einde begroette, dat zijn 34jarig zorgen voor de groote meerderheid der voortbrengers waardiglijk zou kronen. En toch, nog ééns rekende hij buiten den haast onvermijdelijken tegenspoed, den wetgevers te allen tijde berokkend door 's menschen vaardigheid tot het vinden van kieren en scheuren in hetgeen strekt om de machtssfeer af te palen van zijn welbehagen. Een getal van niet minder dan 30.000 kinderen, velen slechts 3½ jaar oud, de kleine helpers bij het morsig en gevaarlijk werk der

1) Men vindt den hoofdinhoud dier wetten o.a. in 'De Economist' 1872, 1e dl., blz. 518 vv.

steenovens, bleef, zoo vernam hij weldra, op grond van technische moeilijkheden, verstoken van den zegen der wet. Met altijd jeugdig vuur haastte zich de wakkere grijsaard, van het parlement te vragen, dat ook die bres nog werd gedicht. Maar daarmede was dan ook de taak voltooid, en kon de bekroning volgen. Aan Lord Beaconsfield's cabinet, meer bijzonder aan den staatssecretaris: Mr. Cross, viel de eer te beurt, de 45 wetten, die in een tijdperk van 50 jaren waren uitgevaardigd tot het inkorten, ordenen, verlichten van den arbeid, samen te voegen in een helder, welsluitend geheel. Eene heerlijke voldoening, den grooten menschenvriend nog aan zijnen levensavond geschonken! Van alle kanten noemde men zijnen naam, wenschte men hem geluk, dat hij, na eene halve eeuw strijdens, was gespaard gebleven, om ten slotte den koepel geplaatst te zien op het grootsche gebouw, waaraan hij van der jeugd zich had gewijd met zooveel persoonlijke opoffering, zooveel geduldig zwoegen, en zoo welgerichte geestkracht: het herstel van twee en een half millioen personen in het bezit der eerste voorwaarden tot een den mensch waardig bestaan.

Maar nog eens: wat de staat met zijne wetgeving den daardoor beschermden klassen verzekerde, meer dan die eerste voorwaarden, meer dan een onmisbare aanloop tot lotsverbetering was het niet, en kon het niet wezen. De drukkende gedachte aan het wijde arbeidsveld, dat, zelfs onder het uitvoerigst wetboek, de vrije, bijzondere werkzaamheid vóór zich ziet, dreef daarom dezen ‘pairs-zoon’, reeds toen hij nog Lord Ashley was, om den rusttijd, dien zijn ontslag uit het Lagerhuis hem verschafte, te besteden aan onderzoekingen in de armste wijken van Londen. Uit eigen aanschouwing wilde hij de kwalen leeren kennen, wier genezing hem steeds nader kwam te liggen aan het hart. Zulk eene onderneming, de beschrijver van zijn leven heeft het naar waarheid gezegd, vergde eenen buitengewonen man; maar ook, Lord Ashley bezat, om haar te volvoeren, buitengewone gaven. Wie meenen mocht, dat het eene lichte taak was, die hij zich had opgelegd, bedenke, wat zij inhield. Het vertrouwen te winnen van armen en verstootenen; eene taal tot hen te spreken, die hunne ware gedachten en gevoelens hun ontlokte; hun goed te doen zonder den toon en de manieren eener nederbuigende meerderheid; hun raad te geven, maar niet te preêken; de eigenwaarde onbesmet te

houden in het midden van ruwe uitgelatenheid, en toch geenen slagboom in den weg te stellen aan wederzijdsche toenadering; zoo iemand dat alles eene kleinigheid acht, hij beproeve het en worde wijs.

Lord Ashley verstond al die dingen, gelijk weinigen. ‘Wat de armen noodig hebben,’ zoo sprak hij later dikwijls, ‘is geene genadige welwillendheid, maar meêgevoel.’ En meêgevoel droeg hij, sinds de dagen zijner jeugd, met geheel zijn hart hun toe. Hij zag in die rampzalige wezens, daar vóór hem, niet dieven en vagebonden en verworpelingen, maar menschen, wier onsterfelijke ziel wellicht nog was te behouden. De vrouw, die hem aanstaarde met dwalenden blik, het haar ongekamd, en nog opzichtig in hare lompen, mocht vaak en diep zijn gevallen; dat denkbeeld drong hem slechts om haar te vragen, te bezweren, ‘alsof God door hem bade’: ‘ga heen en zondig niet meer.’ Aan die gezindheid gaf hij uiting in ieder woord, in elk gebaar, met eenen rustigen eenvoud, die, zonder een oogenblik twijfel te wekken aan de macht zijner edelmoedige gevoelens, eene gelijke weldadige kalmte mededeelde aan al, wie hem naderden. Niemand werd ooit meer aangemoedigd door de zichtbare vruchten van hetgeen hij deed. Jaar op jaar bezocht hij voortaan die verblijven der uiterste ellende; waar hij ging, of stond, scholen de lieden om hem heen; en, opmerkelijk! zijn leven lang, schoon hij, geheel onbewaakt, rondwandelde tusschen landloopers, bedelaars, zondaressen, dronkaards, beurzensnijders en misdadigers van allerlei soort, het uitvaagsel der samenleving, werd niet één voorbeeld bekend van eene beleediging, uit die schare hem toegevoegd. Een verhit partijman, in het heetst van den verkiezingsstrijd te Bath, sloeg naar hem met eenen stok; een ‘edele Lord’: de graaf van Mornington, gegriefd door de herinnering aan een onteerend vonnis te zijnen laste, dat Shaftesbury, als een ‘praecedent’, in het Hoogerhuis had aangehaald, daagde hem uit tot een tweegevecht op leven en dood; maar door ‘het gemeene volk’, waaronder hij een groot deel zijns levens doorbracht, werd hem nooit een haar gekrenkt. Voor zijn edel vertrouwen gaf het hem vertrouwelijkheid terug.

Hij bleef niet op de straat, hij trad de woningen binnen, de ‘slaaphuizen’ vooral, die ten toevlucht strekten aan éénzame zwervers. Hij had erge tooneelen verwacht, en... wat hij

zag was honderdmaal afzichtelijker. De gegoeden wisten het niet, maar zij zouden het vernemen. Met mond en pen, op vergaderingen van ‘het genootschap tot verheffing der werkende klassen’ en in een opstel voor de ‘Quarterly Review’ hing hij, met zijn zeldzaam schilderstalent, een beeld op van wat hij had gezien. ‘De verbazing’, zoo schreef hij onder meer, ‘de verbijstering van eenen jongen man, kersversch hier aangekomen met de beste bedoelingen om fatsoenlijk te leven, zouden haast vermakelijk zijn, waren zij niet het voorspel tot zoo diep treurige uitkomsten. Hij strijkt neêr, en wordt aanstonds voor het beste huurverblijf gezonden naar “Duck-lane”, “St. Giles”, “Saffron-hill”, “Spitalfields”, of “White-Chapel”. Hij bereikt de aangeduide buurt door nauwe toegangen vol glimmende visch en rotte groenten, met open deuren aan weerszijden, en poorten, die, waar de blik niet wordt gestuit door de smerige lompen van ziekelijke kinderen, hem een uitzicht openen op eene eindeloosheid van vuil en van gebrek. Zoo begint hij zijnen ontdekkingstocht om “een goed onderkomen”. Het plaveisel, zoo het er is, hobbelig en gebroken, is bespat met slijk in alle schakeeringen, oud genoeg om te kunnen behooren tot de versteeningen, maar walgelijk, als ware het geheel slechts van gisteren. De woningen, klein, laag en somber, vertoonen niets, in vensters, deurposten, of metselwerk, wat bestand schijnt om het tot de volgende week uit te houden; met lappen en bundels zijn de gebroken glasruiten gestopt, en de toegangen versperd, alles zwart van ouderdom, of van de uitwasemingen, die er opstijgen uit die ongerioleerde en slecht geluchte verblijven. Toch doet elk daarvan zijn best om hoopgevend te glimlachen, en den plattelander te noodigen tot de genoeglijke rust van “slaapsteden voor mannen-alleen.” Hij gaat de eerste, misschien de ruimste, binnen, en bevindt, dat zij bestaat uit 7 vertrekken van zeer bescheidene afmetingen. Daar zijn bijéengepakt, behalve de kinderen, 60 volwassenen, een flink gezelschap mannen en vrouwen, doorkneed in alle handgrepen van oplichterij en geweldpleging, met enkele, zeer weinige, arme en oppassende handwerkslieden. Hij wendt zich naar een ander nachtverblijf. De ontvangkamer, ik teeken naar het leven! is 18 op 10 voet groot. Langs alle zijden staan bedden van stroo, vodden en krullen, alle opgemaakt met orde, maar niet “eerlijk”, naar het apostolisch voorschrift. Daar

ziet hij 27 volwassen mannen en vrouwen, en 31 kinderen, met verschillende honden (want die vriend des menschen verlaat hem niet zelfs in zijn meest troostelooze verval), in het geheel 58 menschelijke wezens, samengedrongen binnen een hol, van waar licht en lucht haast stelselmatig zijn uitgesloten. Hij zoekt de bovenkamer op, die hem eerder zal kunnen herinneren aan de heuvelen in de streek zijner geboorte; zij is een derde kleiner, en bevat 6 bedden, die op hunne beurt een getal bevatten van 32 individuen, allen zeer weinig gelijkend op mannen als Alexander de Groote, Cujacius en Herbert van Cherbury, wier lichaam van nature eenen liefelijken geur verspreidde. Wederom met walging in het hart, begeeft hij zich nog eens vol goeden moed tot de kalmte van een kleiner verblijf. Daar in den tast zich eenen weg banend langs eenen opgang, die meer op eenen schoorsteen dan op eene trap gelijkt, vindt hij een nest, in 4 armzalige hokken afgedeeld; en alles is vol. Doch het is noodeloos, verder te zoeken. De avond is ingevallen; de “habitués” zijn teruggekeerd op hun leger; het vuil, de warboel en de gemeenheid tarten gelijkelijk tong, pen en penseel; maar zoo de verstomde vreemdeling voor dezen nacht nog een dak boven zijn hoofd mocht wenschen, dan moet hij den vloer maar deelen met zoovele mannen, vrouwen en kleine kinderen, als de ruimte toelaat.’

In dien trant had hij, niets ééns, maar menigmaal, troepen menschen, talrijk genoeg om geheel een dorp te bevolken, opééngepakt en weggestopt gevonden in een dozijn kleine en bouwvallige huisjes, die te zamen met de plaats of poort, waarop zij uitkwamen, nog minder ruimte besloegen, dan eene behoorlijke graanschuur, of een landelijk kerkje. Hij had gezien, hoe in die broeinesten van bederf besmettelijke ziekten niet enkel uitbraken en zich verbreidden, maar letterlijk zich vastwortelden. Hij had gezien, hoe volstrekt onmogelijk het voor den geneesheer was, dat alles tegen te gaan met eenig uitzicht op voldoening. En hij had het bijgewoond meer dan eens, hoe de hardhandige natuur ruimte wist te maken, waar hare schepselen zoo zich verdrongen om het bezit harer onontbeerlijkste gaven. Maar wat hem het meeste trof, het was de onmatige winst, die het gebrek aan de hoogst noodige ruimte den eigenaars, of den ondernemers dier wijkplaatsen, juist ten koste der behoeftigen, in de handen speelde. Een aantal dier onge-

lukkigen waren niet eens doodarm; zij verdienden genoeg, om, onder gunstiger omstandigheden, betamelijk te kunnen leven; maar de nergens zoo vinnige worsteling om zonneschijn en lucht, om een onderkomen en eene ligplaats, dreef de prijzen omhoog in dezelfde mate, als zij inkromp, hetgeen er voor werd gekocht. Niemand in Londen betaalde, vergelijkenderwijs, zooveel voor zijne woning, als juist de bevolking dier benauwde en vunzige slaapsteden. Den huurders van heerenhuizen kostte iedere nacht, dien zij daar sleten, wanneer men lette op de ruimte, die hun ten dienste stond, en de hoeveelheid lucht, die zij konden inademen, heel wat minder, dan zijn nachtverblijf den hongerigen dreumis, die twee of drie centen moest offeren voor het voorrecht van te mogen wegkruipen onder een der bedden in eene bekrompen zolderkamer, amper toereikend voor een paar, maar tot stikkens toe overvuld met 20 of 30 der diepst gezonkenen van elken leeftijd en van beiderlei geslacht.

Het was niet genoeg, dat kwaad bloot te leggen; door daden diende het te worden bedwongen, en spoedig, krachtdadig ook, want zonder ‘verchristelijking’ van het tehuis achtte Ashley elk woord over redding en hulp verloren. Een eenvoudig geneesmiddel scheen hem aanvankelijk afdoende. ‘Eens’, zoo schreef hij aan het slot van zijn tijdschriftartikel, ‘werd de vraag gedaan, wat de beste weg was om een vat dun bier te vrijwaren tegen overmatig verbruik? Het antwoord luidde: “zet een vat zwaar bier er naast.”’ Kon ook maar in dezen naar dat beginsel worden gehandeld! Waren slechts de middelen te verkrijgen, om in al die onooglijke buurten model-wijkplaatsen te stichten, waar oppassende lieden voor weinig geld een hoogst eenvoudig, maar betamelijk onderkomen vonden! Doch het ‘genootschap tot verheffing der werkende klassen’ was onder de mannen van geld weinig bekend, dus weinig bemind, en daardoor tot groote dingen niet in staat. De tijdgeest daarenboven werkte het tegen. Men verkeerde juist toen, - het jaar 1848 brak aan, - allerwege in eenen staat van onrust en spanning. Sinds Februari ‘gingen de omwentelingen af als klakkebussen’, en ook het ‘Chartisme’ verhief, natuurlijk, weêr het hoofd. ‘Wij staan’, dus schreef Ashley in zijn dagboek, ‘op het punt, eene nieuwe bedeeling in het staatsleven te gemoet te gaan. De lieden praten, zij weten niet, waarom? van “eene breedere toepassing der vrijheid” en andere onbepaaldheden. Niemand,

behalve de “Chartisten”, vraagt er om; de middelklassen zijn tevreden; negentien twintigsten der werklieden evenéén s; doch wat beduiden die feiten tegenover onbepaalden angst, domme onrust en eene staatswijsheid, die bespiegelt, in plaats van te zien naar de maatschappij? Eene wet op de openbare gezondheid zou in vijf jaren meer heil aanbrengen, meer “Chartisme” uitroeien, dan het algemeen stemrecht in 50. Maar de wereld, als zij ontrust is, zoekt altijd haren troost in staatsgeknutsel, en vergeet de statistiek aan eigen haard, waarin al ons wel en wee ligt opgesloten.’ Ter geruststelling van bedeesde gemoederen vielen de schrikwekkende ‘betoogingen’, door de ‘Chartisten’ aangekondigd, wegens gekijf der leiders in duigen. Onder die omstandigheden rees in Ashley's geest eene schoone gedachte. Hoe veel weifelend wantrouwen kon niet in alle kringen worden overwonnen, wat al macht om te helpen en wat al behoefte aan hulp waren er te brengen tot elkaar, zoo op dit oogenblik de prins-gemaal, door openlijk optreden aan het hoofd eener den werkman welgezinde vereeniging, den rijken een aantrekkelijk voorbeeld gaf van waren broederzin, en een onderpand zijner weldadige deelneming den armen! De ridderlijke prins was spoedig voor dat plan gewonnen; alleen de ‘premier’: Lord John Russell, was bang voor ‘radicale’ spelbrekers. ‘Er behoefde maar één ongepast woord te vallen in tegenwoordigheid van den hoogen gast; de indruk, daardoor gewekt, zou door de warmste “vivats” van duizenden niet worden goedgemaakt.’ Maar die kleingeestige overwegingen, wel verre van den prins te doen wankelen, versterkten hem veeleer in zijn voornemen. De raad van Lord Ashley werd gevolgd. Den 18en Mei opende Prins Albert eene groote vergadering van het genootschap met eene algemeen toegejuichte rede. Over haren warmen toon, haren gezonden inhoud was maar één stem; doch de meest ongeveinsde lofspraak lag zeker in deze wrevelige uiting van eenen socialist: ‘als de prins voortgaat op die manier, gooit hij onzen geheelen appelenwagen het onderste boven!’

Had Ashley gedroomd van stroomen gouds, die na zulk eene daad het genootschap moesten toevloeien, de gevolgen zouden aan zijne verwachtingen niet ten volle hebben beantwoord. Het cijfer der inkomsten steeg niet onbelangrijk, de werkzaamheden konden wat worden uitgebreid. Maar de voornaamste vrucht was de ruimere bekendheid, thans aan den arbeid der vereeni-

ging en de reeds verkregen uitkomsten ten deel gevallen. De eerste proef met ‘een beter vat’ gelukte inderdaad boven bidden en wenschen, en gaf goeden moed tot verder voortschrijden. Reeds in 1851 was door het genootschap, grootendeels aan den bouw van model-slaapsteden, maar tevens aan verbetering van bestaande verblijven, eene som besteed van £ 23.000, en het had stof te over tot voldoening wegens den zegen naar lichaam en geest, dien het daarmede had mogen brengen aan tal van éénzame mannen en vrouwen, gelijk aan ettelijke gezinnen. Door den roep, die thans van dat pogen uitging, vond het ook elders navolging. Toch, hoe beter het slaagde, des te duidelijker kwam weldra zijne ongenoegzaamheid aan het licht. Voor Ashley's opmerkzamen blik bleef de hoofdreden van het uitblijven der afdoende genezing niet lang verborgen, en in zijne laatste groote redevoering voor ‘de gemeenten’ vestigde hij daarop de aandacht zijner medeafgevaardigden. Het was de, haast zou men zeggen ‘baldadige’, slooping van eenvoudige woningen in het hart der stad, ten behoeve van de verruiming en verfraaiing harer aanzienlijke wijken. De doorbraak, bij voorbeeld, van de trotsche ‘Oxford-straat’ had, wegens de daartoe vereischte opruiming van gansche blokken kleinere huizen, alleen in het ‘Church-lane’-district van het naburige ‘Bloomsbury’ de reeds samengeperste bevolking nog vermeerderd met ongeveer 67 %; terwijl in 1841 gemiddeld 24 personen daar woonden in één huis, was in 1847 dat getal geklommen tot 40. Nog vleide zich de redenaar met de hoop, dat oprichting van modelwoningen op ruimere schaal, vooral ook van gemeentewege, en een afzonderlijk toezicht over openbare slaapsteden op denduur tegen het kwaad zouden zijn opgewassen; in dien zin luidden dan ook de voorstellen, door hem, en met goed gevolg, ter tafel gebracht. Doch die middelen bleken reeds na twee jaren ontoereikend, en nu ook schroomde Shaftesbury niet, op krasser maatregelen aan te dringen. Hij verlangde niets minder, dan dat elke wet, die verlof of bevel gaf tot het nederhalen van huizen, door de werkende klassen bewoond, tevens voorzieningen zou treffen nopens den gelijktijdigen aanbouw van nieuwe woningen in dezelfde buurt voor ten minste evenveel personen, als zij van hun dak had beroofd. Hoezeer hem ook ditmaal de voorname onaandoenlijkheid der ‘pairs’ mocht drukken en ontmoedigen, de gang van zijn betoog was klemmend genoeg.

‘Waarmede’, zoo vroeg hij o.a., ‘rechtvaardigt Gij deze tegenstelling: Den onteigenden huisheer vergoedt Gij, wat Gij hem ontneemt; maar jegens den arme, dien Gij verdrijft uit zijne woning, en daardoor allicht wegzendt ver van zijne werkplaats, bemoeilijkt in zijne kostwinning, rekent Gij U tot niets verplicht? Mij dunkt, het is niets anders dan recht, dat, als maatschappijen vragen om ruime bevoegdheden, ten einde te maken wat zij “verbeteringen” noemen, althans deze eisch haar worde gesteld: daarbij zoo min mogelijk schade toe te brengen aan die klasse, die er het geringste nut van trekt. Maar ik pleit niet voor die klasse alleen; ik pleit voor geheel het volk, dat door zulk gedachteloos verstoren van de gelijkmatige uitspreiding zijner duizenden, door de ziekten, daarmede geteeld, door de besmetting, aldus uitgelokt, in al zijne leden ondermijnd wordt en verwoest’. Inderdaad: die gronden gaven te denken. Het is echter zoo zeldzaam niet, dat eene tastbare onbillijkheid blijft bestendigd, doordien het maar niet gelukken wil, eenen aannemelijken vorm te vinden voor hare verwijdering. Het parlement was welgezind genoeg; maar de oplossing der gestelde vraag stuitte op zoo vele bezwaren, dat het ten slotte niet verder durfde gaan dan tot een gebod aan alle bouwmaatschappijen, om voortaan, bij hare aanvragen, zoo daarmede de afbraak gemoeid was van meer dan 30 arbeiderswoningen, tegelijk de plannen op te geven, waarnaar zij dachten te voorzien in den nood der tot verhuizen gedwongen bewoners. Nog werd in hetzelfde jaar, mede op Shaftesbury's voorgaan, de wet betreffende het toezicht over de openbare slaapsteden belangrijk verbeterd en aangevuld. Die stap gaf der redactie van ‘The Times’ eene warme lofspraak in de pen op den vaak ook door haar zoo fel bestreden ‘philanthroop’. ‘Eene stad’, zoo luidde de slotzin, ‘eene stad van marmer te tooveren uit eene van klei, is niets, vergeleken met eenen arbeid, die vuil, ellende en ondeugd doet verkeeren in reinheid, gezellige orde, en eenen geest van zedigheid en fatsoen.’ Eene uiting, volkomen gerechtvaardigd met de door Shaftesbury zelven verstrekte opgave, waarnaar reeds 80.000 personen aanwijsbaar voordeel hadden getrokken uit de nieuwe wetgeving nopens dit ééne onderwerp.

Zijn arbeid in die richting bereidde hem voor en wees hem aan tot het vervullen eener taak, waarmede hij meer dank verdienen en minder oogsten zou, dan ooit in geheel zijne veel-

zijdige werkzaamheid: het lidmaatschap van den in 1848 ingestelden ‘gezondheidsraad’. De verschijning der ‘cholera’, 17 jaren te voren, had voor het eerst de erkentenis gewekt, dat er naast en boven het genezen van zieken nog zoo iets kon wezen als het voorkomen van ziekten, den twijfel ook, of een weelderige overvloed van bijzondere kerkhoven en kerkhofjes, van vuilnisbakken en verstopte watergeulen, alles in het hart der stad, en liefst in de onmiddellijke nabijheid van drinkwater-pompen of -putten, nu wel de beste voorzorg mocht heeten tegen die wreede plaag. Het gevaar, dat de heilzame schok weêr mocht vergeten zijn, eer een nieuwe en misschien een pijnlijker er op volgde, werd tijdig afgewend vooral door het opzienbarend verslag, waarin de ‘commissie voor de gezondheid der steden’ hare opmerkingen en wenken ten beste gaf. Bij haren terugkeer in het najaar van 1848, vond de ‘cholera’ het Britsche rijk gewapend met een aantal wetjes betreffende de verplichte opruiming van hinderlijk vuil, eene groote wet, ten deele Ashley's werk, op de openbare gezondheid, en eene algemeene gezondheidscommissie, waarin, behalve hem, waren benoemd: Dr. Southwood Smith en Mr. Edwin Chadwick.

De geschiedenis dier commissie is één verhaal van moed en toewijding in de branding des gevaars, en van miskenning, verguizing achterna. Sinds den 1sten Augustus tot den 11^{den} September des jaars 1849 maaide de ziekte in Londen alleen duizenden weg; in één week 1881, op één dag 345; wie vluchten kon, vluchtte; de welvarende kwartieren schenen uitgestorven; en al dien tijd deden de drie onbezoldigde commissarissen hunnen plicht in de broeinesten der besmetting, hare oorzaken nasporend, beschrijvend, openbaar makend, verwijderend, waar zij maar konden. Jammerlijk genoeg, lagen die oorzaken zeer dikwijls in schuld van menschen, of waren althans min of meer gewichtige belangen met hare aanwijzing en opruiming gemoeid. De eigenaars van begraafplaatsen in het midden der volkrijkste buurten, de ondernemers van waterleidingen, die den lieden ongenoegzaam gezuiverd Theems-water leverden voor huiselijk gebruik, vreesden van de onthullingen der commissie belangrijk stoffelijk nadeel; het comité voor de afvoerkanalen der stad, het heirleger der armverzorgers, een aantal civile ingenieurs, het deftige genootschap der geneesheeren ook, te elfder ure indachtig geworden aan vele tekort-

komingen, zij allen wilden het niet verdragen, dat een drietal wakkere mannen, bijgestaan door eenen kleinen staf van karig bezoldigde helpers, en voorgelicht door een troepje armendokters, hunne heldendaden en nalatigheden aan de kaak stelde. Het gevaar steeg den commissarissen tot de lippen, hun arbeid, hunne moeiten stapelden zich op, bergen hoog; juist nu kwam uit elken hoek, waar eene heillooze kostwinning scheen bedreigd, of een onverdiend ambt op het spel stond, een stortvloed van venijnige krant-artikelen en schotschriften, eene wolk van gezochte bezwaren en kleine hindernissen; geen nood, de trits der ‘iusti ac tenaces propositi viri’ ging, onverwrikt, haren weg. Evenwel: voor machten en invloeden, die een klein getal zelfstandige en hunnen plicht getrouwe mannen niet overmogen, moet allicht eene parlementaire partijregeering zwichten. Tegenover zooveel cabaal durfde het cabinet der commissie niet fier en open de hand houden boven het hoofd; eene voordracht tot verbetering der wet op de begraafplaatsen nam het haren ontwerper: Ashley, uit de hand; en toen de voorzitterstoel in de commissie ledig werd, ging het hem, den aangewezen man, voorbij, om eenen ander, vreemd aan deze zaken: Lord Seymour, te benoemen. Een oogenblik dacht de diep gegriefde, in eene verklaarbare opwelling van wrevel, aan een verzoek om ontslag, maar de aandrang van Lord John Russell deed hem blijven op zijnen post. Nog drie jaren zette de commissie ‘met onvergefelijken ijver’ haar werk voort; meer dan één heilzamen maatregel mocht zij, op hare aanwijzingen, zien doorgedreven en uitgevoerd: eene wet op den watertoevoer verbood, voor huiselijke doeleinden Theemswater te leveren, beneden een aangewezen punt geschept; eene andere wet machtigde den staatssecretaris om kerkhoven in de stad te sluiten, en den kerspelen vergunning te geven tot den aanleg, zoo noodig, van andere begraafplaatsen. Maar elke nieuwe hervorming, door haar uitgelokt, verhaastte den dag, waarop zij, de zondenbok, moest vallen. Zelfs het optreden van Lord Palmerston, als staatssecretaris, kon dat noodlot niet meer afwenden van haar hoofd. In Juli 1854 werd de wet bekrachtigd, die de oude commissie ontbond en een nieuw, ‘koud, traag, troosteloos, luttel afdoend lichaampje’ stelde in hare plaats. Dat was het einde van 5 jaren harden arbeid, zonder eenig loon, ‘zelfs zonder het “zoete hond!”, dat eenen “pointer” zijn werk vergoedt.’

‘Ik mag wel’, die ontboezeming vertrouwde Shaftesbury aan zijn dagboek; ‘ik mag wel herhalen, wat de oude George III na de vrijverklaring van Amerika zeide: “er zal misschien voor het land iets goeds van komen, maar, als een “gentleman”, kan ik het nooit vergeten.”’

Er kwam iets goeds van. De zaakkennis, door Shaftesbury in deze dingen opgedaan, werd nog binnen het jaar vruchtbaar in hulp en heil voor tienduizenden zijner landgenooten. Het was in de dagen van den Krimoorlog, zoo rijk aan lijden, en aan gevolgen zoo arm. De ontzettende berichten omtrent de ellende, die het wanbeheer der hooge en lage kwartiermeesters had gebracht over hunne dappere soldaten, ontvonkte in alle Britten eene verontwaardiging, waaraan eerlang ‘The Times’ uiting gaf in deze verpletterende aanklacht: ‘Het edelste leger, dat Engeland ooit wegzond van zijne kusten, is opgeofferd aan het ergerlijkst gebroddel. Onkunde, lamlendigheid, adellijke hoogmoed, officieele lauwheid, gunstbetoon, sleur, dwarsdrijverij en domheid, heerschen, tieren, zwelgen in het kamp voor Sebastopol, in de haven van Balaklava, in de hospitalen te Scutari, en, hoeveel dichter bij huis, durven wij niet zeggen.’ Die uitval, hoe fel ook, bevatte geen woord te veel. Dag aan dag kwamen nieuwe tijdingen van ontbering, ziekte en dood; van onbeschrijfelijk leed, alleen aan onachtzaamheid te wijten; van ladingen geneesmiddelen, benoodigd en bestemd voor Scutari, maar beschimmelend te Varna; van tenten, die in het water stonden wegens gebrek aan spaden tot het graven van greppels; van bezendingen schoenen alleen voor den linkervoet, en wat niet al? Weinige dagen nadat, uit de overblijfselen van het door den storm vernielde cabinet-Aberdeen, een ministerie-Palmerston was opgestaan, ontving Lord Shaftesbury een bezoek van Dr. Hector Gavin, die zich sinds jaren verdienstelijk had gemaakt met het bestrijden der ‘cholera’ in West-Indië. Het onderhoud liep, natuurlijk, over de ziekte, die beiden zoo grondig hadden leeren kennen, en kwam ten slotte neer op de gelijksoortige ongesteldheid, waardoor, in de kwalijk geluchte ziekenhuizen en hospitaalschepen aan de stranden der Zwarte Zee, zoo menig van zijne wonden genezen krijgsman nog in 't eind werd weggerukt. In den loop van dat gesprek ontkiemde en rijpte in Shaftesbury's brein een gezegend denkbeeld: hij zou den minister van oorlog: Lord Panmure, aanbevelen,

eene commissie van deskundigen te zenden naar het krijgstooneel bij Scutari en Balaklava, met onbeperkte volmacht om de hospitalen te doen reinigen, de schepen te ontsmetten, en alles aan te wenden, wat de wetenschap aan de hand deed tot vermindering der sterfte uit vermijdbare oorzaken. Zoo gedacht, zoo gedaan, en ziet: het onthaal, zijn voorstel bereid, was verrassend gunstig; zonder dralen werden de leden der commissie aangewezen; Dr. Gavin, die door een noodlottig toeval in ‘de Krim’ zou om het leven komen, was onder de benoemden. Bemoedigd door dien goeden aanvang, spaarde Lord Shaftesbury moeite noch zorg, om den voortgang der zaak te bespoedigen en te leiden; hij was de ziel der gansche onderneming. ‘Wij kunnen’, zoo schreef hij den minister op 19 Februari, ‘wij kunnen in deze aangelegenheid geen tijd verbeuzelen; minuten zijn hier evenveel waard als jaren; en eene pestilentie zou de troepen kunnen teisteren, terwijl een dozijn bureau-beambten schrifturen wisselden over en weer, om uit te maken, wiens taak het was, aan de zaak zijne aandacht te wijden. Maar met flinkheid en promptheid, met zeer weinig geschrijf, zeer weinig gepraat, en zeer veel handelen, voed ik, onder Gods zegen, de schoonst gekleurde verwachtingen’. Ja, zoo volkomen was de voorbereiding van het werk der commissarissen in zijne handen, dat, op Lord Panmure's verzoek, de lastbrief, die hun zou worden meegegeven, door hem werd ontworpen en eigenhandig op schrift gebracht; een stuk, welks heldere, ondubbelzinnige, rijke inhoud weder een onwraakbaar getuigenis gaf van het buitengewoon talent voor eene practische afdoening van zaken, dat in dezen zeldzamen man zich paarde aan zijne machtige geestdrift voor edele gedachten. De geschiedenis heeft der commissie ten volle de eer gegeven, die haar toekwam; maar niet alzoo aan haren geestelijken vader. Toch, geheel en al ontging zijn loon hem niet. Zorgvuldig bewaarde hij eenen tot hem gerichten brief, waarin eene vrouwenhand onder meer deze zinsnede geschreven had: ‘de commissie heeft het Britsche leger gered’. Dat woord, niet zonder bedoeling juist hem, den ontwerper, toegezonden, had voor hem hooger waarde, dan alle openlijk huldebetoon; want de handteekening, die het bezegelde, was die van Florence Nightingale.

‘Verchristelijking van het tehuis’, ruimer woningen,

waakzamer zorg voor de eerste voorwaarden tot gezondheid, dat alles achtte Shaftesbury hoog noodig, maar alleen, opdat ‘in corpore sano’ eene ‘mens sana’ zou kunnen wonen. Zijne omwandelingen door sloppen en poorten leverden dan ook nog eene andere, edeler uitkomst op, wel het aantrekkelijkste deel van zijnen ganschen aantrekkelijken arbeid: zijn werken en ijveren in en voor de ‘scholen der havelooze kinderen’.

‘Tegen de uitbarstende verschijnselen niet alleen, tegen de kiemen der maatschappijke kwalen vooral moet ons streven en strijden zijn gericht:’ niet later dan 1843 had Ashley met zeldzame zeggingskracht woorden gegeven aan die overtuiging, toen hij de kortzichtigheid geeselde van hen, die ‘den verstokten man pogen te vernieuwen, maar oog noch hart toonen voor het buigzame kind’. Nacht en dag werd hij reeds toen vervolgd door de gedachte aan dat heirleger van kleine vagebonden en straatslijpers, even onstuimig in zijnen wasdom, even verderfelijk voor het betere zaad rondom, als distels op eenen korenakker, dat te midden der grootsteedsche beschaving opgroeide, ‘in ontzettende onkunde van al wat goed, in ontzettende kennis van al wat slecht was’, om vroeg of laat te vallen in de handen van den cipier, misschien van den beul. Aanvankelijk wist hij nog van dat havelooze ras niets meer, dan de eerste de beste opmerkzame wandelaar door Londen's straten, dien, bij elke twintig schreden, troepen van vaak schilderachtig verwaarloosde guiten zag ravotten in den modder, loeren om iederen fruitwagen op eene onbeheerde lekkernij, en de voorbijgangers hinderen met allerlei vormen van kattekwaad. Doch waarom niet ook thans hemzelven het woord gegeven, om, gelijk hij het deed in een uit lange studie gerijpt artikel van ‘the Quarterly Review’, dien eersten indruk, als een kunstenaar, te schilderen? ‘Het is inderdaad een opmerkelijk volkje... Wie maar dagelijks de hoofdstad doorkruist, ontmoet telkens leden van dat gild, brutaal, ondeugend en vuil als Londensche musschen, maar bleek, zwak, en droevig achterstaande bij die vogeltjes in plompe ronding van omtrekken. Hunne bezigheid, of voorgewende bezigheid schijnt te verschillen naar de plaats, waar zij zich ophouden. Aan het “West-End” is het een handel in zwavelstokken, onomwonden bedelarij, of wel het vertellen van eene hartbrekende geschiedenis. Ga verder naar de kern der stad, naar “Holborn”,

“the Strand”, en de daaromheen liggende wijken, en Ge vindt hun aantal grootelijks toegenomen; enkelen volgen het beroep van hunne zooeven genoemde spitsbroeders uit het bevoorrechte kwartier; velen staan schrijlings over de straatgoot, of plassen met een ernstig gezicht in de jongste vuilnishoopen; terwijl anderen, morsig en half naakt, in groepen samenhurken aan de ingangen van de nauwe, vunzige hofjes en steegjes, die verborgen liggen achter zoo menigen bedrieglijken gevel aan onze groote verkeerswegen. “Whitechapel” en “Spitalfields” wemelen ervan, als mierenhoopen, maar het is in “Lambeth” en in “Westminster”, dat wij de duidelijkste sporen vinden van hunne zwermende werkzaamheid. Daar zijn de vuile en zwaarmoedige sloppen volgepropt met kinderen van beiderlei geslacht en van elken leeftijd tusschen 3 en 13 jaar. Schoon flets en holoogig, zijn zij bijzonder beweeglijk, en verdiept in alle soorten van bezigheid, behalve die, welke hun zelven ten zegen en hunnen buren tot nut zouden kunnen strekken. Hun uiterlijk is wild; het platte haar, het walgelijk vuil, dat een nader onderzoek noodig maakt, eer het vleesch kan worden onderscheiden van de lompen, die er over heen hangen, en de barbaarsche vrijheid van alle toezicht en elken teugel vervullen den nieuweling in deze dingen met verbijstering en schrik. Bezoek die buurten in den zomer, en Gij wordt overstelpt door de uitwasemingen; ga er heen in den winter en Gij wordt geschokt door het schouwspel van honderden, bibberend in omhulsels, die armoedig zouden zijn tusschen de keerkringen. Wie gekleed zijn, zien er grotesk uit; de broeken, zoo zij die hebben, reiken zelden beneden de knie; de pandjassen slepen zeer dikwijls onder de hielen. In die kleedij draven zij de straten op en neêr, of omlijsten zij de rivieroevers, bij laag water zoekend naar kolen, stokken, kurken; want niets is er, dat niet verwelkomd wordt als een gevonden schat; gillende kreten van vroolijkheid barsten soms uit die troepen los, den voorbijganger, zoo hij in eene bespiegelende stemming verkeert, stof gevend tot verwondering en tot vreugde, dat zooveel zedelijk en lichamelijk verval nog niet elke bron van jeugdige geestkracht heeft verstopt’.

‘Wat heerlijke voorraad van modellen voor eenen hedendaagschen Murillo’, had licht een eenzijdig kunstminnaar bij die ontmoetingen gedacht, een oogenblik stilstaande om te

genieten, en dan zijns weegs te gaan. Maar Ashley was niet kunstenaar alleen. Die ‘modellen’ waren menschen, in hope althans, en zoodra een weinig vrije tijd het hem vergunde, wilde hij weten, hoe het met hen stond, wat aan hen viel te doen. De slotsommen van een uitgebreid onderzoek overtroffen zeer verre zijne bangste vreezen. Geheel afgescheiden van de gewone ‘arme kinderen’, moesten, zoo besloot hij, te Londen alleen meer dan 30,000 zulke onbeheerde straatbengels een bestaan voeren, dat verreweg de meesten tot niets anders kon opleiden, dan tot het tuchthuis, of de galg. Een getal van 1600 dier stadswilden was op eene reeks van punten ondervraagd, en de som hunner antwoorden kon worden samengevat in deze beschamend welsprekende cijfers: 306 waren weezen, daaronder maar weinigen halve weezen; 125 hadden stiefmoeders, die, meerendeels, hen verwaarloosden, of mishandelden; 116 waren weggeloopen van huis, velen, om de hel daarbinnen te ontvluchten; 280 bezaten geen hoofddeksel, 101 geen linnen, 219 hadden nooit of sinds langen tijd niet de weelde gekend van een bed; 170 brachten den nacht door te midden der ongerechtigheid van openbare slaapsteden; de rest zocht in het duister hare toevlucht onder droge brugbogen, overdekte galerijen, of onbewaakte karren, in zaagkuilen, of op stoeptrappen, veelal ook in de open lucht; 253 bekenden, dat zij geheel teerden van opgebedeld geld; 162 kwamen er voor uit, reeds meer dan 2 malen in de gevangenis te zijn geweest. Dat was, in groote trekken, de omvang der kwaal, zooals die gaandeweg aan het licht kwam, toen Ashley reeds sinds jaren mede was opgetrokken in het voorste gelid harer bestrijders.

Het Britsche volk, krachtig en groot in daden van toewijding, niet minder dan in daden van zelfzucht, had niet op hem gewacht, om den veldtocht tegen dat legioen van kleine vijanden te openen. Er lag, dicht benoorden den voet van ‘Holborn Hill’, eene buurt, die den naam droeg van ‘Field-lane’, en door die buurt liep eene straat, ‘West-street’ genoemd. ‘Field-lane’ was eene der beruchtste wijken van Londen, en ‘West-street’ eene der beruchtste straten van ‘Field-lane’. Een aantal woningen bewaarden daar, in donkere kamertjes, verraderlijke valluiken, dubbele beschotten, uitgestrekte loopgraven, verborgen fornuizen, distilleerketels en tal van andere dubbelzinnige inrichtingen, de stomme maar veelzeggende teekenen -, de

oudste bewoners hadden misschien nog eenige heugenis -, van den tijd, toen menig één, die zonder erg er voorbijging, door zoete lokstemmen uit het duister, in dit doolhof was gelokt en... spoorloos verdwenen. Dat onvriendelijk oord werd door een klein getal van moedige mannen in 1841 uitgekozen voor de vestiging eener school, waar, onder het toezicht der ‘Londensche vereeniging voor inwendige zending’, 's Zondag's- en 's Donderdag's-avonds kosteloos onderwijs zou worden gegeven aan havelooze kinderen. Oogenschijnlijk een vertwijfeld, ja, een dolzinnig beginnen! Charles Dickens, die de school, kort na hare opening, bezocht, vond haar ‘klaaglijk worstelende om het leven te midden van alle denkbare nadeelen. Zij had geene middelen, geene behoorlijke vertrekken, geenen enkelen beschermer; zij verzamelde binnen hare muren eenen vlottenden zwerm van gezichten, - jong in jaren, maar jeugdig in niets anders -, wier norsche blikken de Hoop zelve zouden hebben beteuterd. Zij werd gehouden in eene gedrukte ruimte, in eene lucht, die U ziek maakte, te midden van bederf, vuil en besmetting; met alle doodzonden, losgelaten, huilend en krijschend aan de deuren. De ijver der onderwijzers vergoedde niet hun gemis aan kennis en oefening; de leerlingen vonden met boosaardige scherpzinnigheid hunne zwakke zijden uit, lieten hen erin loopen, gaven spottende antwoorden op vragen naar de Schrift, zongen, vochten, dansten, bestalen elkander, en schenen wel bezeten door legers van duivelen. Meer dan eens werd het vertrek bestormd en ingenomen; dan draaiden de veroveraars de lichten uit, dan verstrooiden ze de bladen der boeken in de goot, en droegen ze de vrouwelijke scholieren in zegepraal terug naar haar onzalig bedrijf. Zonder andere kracht dan hare bedoelingen, had de school zich te handhaven en haren weg te banen’ in de ondoordringbare wildernis.

Het werk der heldhaftige dwazen gelukte. De taaie lijdzaamheid dier eenvoudige vrijwilligers, die den eenigen rustdag in eene week van ingespannen beroepsarbeid, en dan nog eenen avond bovendien ten offer brachten aan het heil eener tuchtelooze schaar, waarom voorheen zich niemand had bekommerd, kon niet missen in het eind eenigen eerbied te wekken bij wie ervan vernamen, en althans bij hen, tot wier bestwil die moeite werd gedaan, die smaad verduurd. Er begonnen wat bescheiden bijdragen toe te vloeien. Toen Dickens na eenigen tijd in

‘Field-lane’ terugkeerde, vond hij de school, ‘door gas verlicht, net gewit, en welgevestigd’. Maar bovenal, hij vond haar ‘geheel bezet, rustig en ordelijk’. En die van ‘West-street’ niet alleen, ook andere dergelijke inrichtingen konden weldra den stroom der scholieren, kleinen en volwassenen, slechts met moeite bevatten. ‘Men hoorde soms van vertrekken, zoo dicht bezet, dat drie jongens moesten zitten op de stookplaats, twee op de beide vuurplaten, en de derde, met het hoofd in den schoorsteen, boven op eenen rooster; talrijk ook waren de gevallen, dat de onderwijzeressen tehuiskwamen, overdekt met het ongedierte van hare half naakte kweekelingen’. Bracht zoo die toeloop zelf zijne tastbare kwalen mede, erger haast waren de ontmoedigende indrukken juist van den dieperen blik, dien het langzaam zich openend gemoed der leerlingen vergunde in zijn binnenste te werpen. ‘Die kinderen waren als benden van wettelooze vrijbuiters, door geene verplichtingen gebonden, en zonder eenige gedachte aan de eischen der samenleving, vooral aan de regelen van mijn en dijn; zij beschouwden de gansche wereld als hunne wettige prooi. Bij hen geen gevoel van schaamte, van de onteering zelfs der gevangenschap. Zij maakten nagenoeg geen geheim van hunne welgelukte ondernemingen, en omkleedden die in welluidende termen; zij ‘vonden’ alles, zij ‘kaapten’ niets; onverschillig de grootte of de soort van het artikel, het was ‘gevonden’; maar bitter beklaagden zij zich over de ‘oneerlijkheid’ van den heler, die, b.v., voor de laatste ‘vondst’: niet minder dan eene gansche zij spek, maar de helft van den marktprijs wilde betalen. Eens liepen 14 of 15 midden in den schooltijd, bij het slaan der klok weg; de onderwijzer hield er één terug, met de opmerking, dat de les nog niet was gedaan. ‘Wij moeten naar ons werk’; luidde het antwoord, ‘het is 8 uur; wij dienen de lui te vangen, als zij uit de kerk komen’. Ja, van een' ander ging do heilige onnoozelheid zoover, dat hij, na bij ongeluk den jaszak van eenen geliefden leermeester te hebben ‘gerold’, op het ontdekken der vergissing den beroofde achterna vloog, en hem eindelijk ademloos den ontfutselden zakdoek toereikte met de prachtige verontschuldiging: ‘Sakkerloot! was U het, Mijnheer? Ik herkende U niet in Uwen nieuwen overjas’.

De arbeid ging voort ten spijt van zorgen en verdrietelijk-

heden. En met welken uitslag! Binnen 10 jaar na hare opening mocht het bestuur der school in ‘West-street’ dit overzicht geven van zijnen arbeid: ‘Wij hebben eene kostelooze dagschool voor kinderen, eene avondschool voor jongelieden en volwassenen, en eene voor meisjes en vrouwen tot vorming van haar karakter en tot opleiding in huishoudelijke kundigheden; ambachtsklassen voor aanstaande kleedermakers en schoenlappers; lessen in houtsnijkunst; een “tehuis” voor jongens, die pas op het werk zijn; een nachtverblijf voor zwervers; uitdeeling van kleeren en brood; eene kostelooze badinrichting; bijbelklassen voor 10,000 toehoorders, groot en klein; geregelde samenkomsten van onderwijzers; eenen “schoolzendeling,” die kinderen en gevallenen opzoekt en tot ons brengt; eindelijk: eene armenkerk voor hen, wien de gewone bedehuizen te ver af, of te voornaam zijn.’ Zoo was het in ‘Field-lane’; zoo was het ook elders. ‘Wij geven nu’, dus sprak Ashley omstreeks denzelfden tijd in het Lagerhuis, ‘in 82 scholen met 124 bezoldigde en 924 vrijwillige leeraren onderwijs aan ruim 8000 kinderen.’

Men doet niets te kort aan de waarde van zoo menigen edelen medewerker: eenen Joseph Payne, eenen Roger Miller, eenen George Holland en duizend anderen, met te zeggen, dat een zeer groot deel van dien voorspoed te danken is geweest aan Lord Shaftesbury. Sedert eene ‘bede om hulp’, door de bestuurders der school te ‘Field-lane’ toegezonden aan ‘The Times’, in 1843 het eerst zijne aandacht vestigde op dit onderwerp, en vooral, nadat hij in het volgend jaar het voorzitterschap had aanvaard over den bond, die, op het voorgaan van den procureursklerk: Mr. Starey, tot bevordering van dit onderwijs was gesticht, zijn de havelooze straatslijpertjes zijne troetelkinderen geweest en gebleven. Meer nog dan aan één andere zaak onder de vele, die hij vóórstond, gaf hij aan deze geheel zijn rijk en deelnemend hart. Zoodra hij zich genoegzaam op de hoogte had gesteld van de afmetingen des kwaads en de middelen om het te bedwingen, verscheen van zijne hand die welsprekende oproeping in ‘the Quarterly Review’, waardoor op ééns dezen scholen al de profijten en ook eenige van de gevaren ten deel vielen, die in den regel het lot zijn van eene modezaak, het onderwerp van den dag. ‘Hier’, zoo riep de schrijver onder andere, ‘is stof genoeg voor gevoelvolle lieden, voor overgeschoten tranen en zwervend mededoogen! Zij, die,

te midden van de genietingen des levens, de weelde der smart zoeken in een gedicht, of eenen roman, mogen leeren, dat de werkelijkheid treffender is dan verdichting, en de practische leniging van nood waarlijk even genotvol als de gelukkige afloop van een verhaal.... Men vraagt ons dikwijls: “wat zult Gij doen met die kinderen, als Ge hen hebt opgevoed?”... De eene vraag is de andere waard: “wat zult Gij doen met hen, zoo Ge hunne opvoeding hebt verzuimd?” Zij zijn geen zeepbellen, of perzikbloesems, dingen, die weggeblazen kunnen worden door den adem van eenen zuigeling; zij zijn de zaden van toekomstige geslachten; en de tarwe zal overheerschen, of het onkruid, naar gelang door christelijke beginselen, of door onwetende zelfzucht voortaan ons gedrag wordt bepaald. Wij moeten ophouden, als onze veiligheid ons lief is, uitsluitend te vertrouwen op dwang en straf; die jeugdige leegloopers zijn niet te talrijk om te worden opgevoed in hunne kinderjaren; zij zijn veel te talrijk om te worden gestraft, als zij volwassen zullen wezen. Wij moeten iets hoogers hopen voor hen en voor Engeland, en, met eene juiste waardeering van wat wij hun schuldig zijn, niet slechts hen helpen, onder Gods zegen, uit deze diepten van ontaarding, maar ook hen zoo verheffen, dat zij hunne taak kunnen doen, als burgers des Britschen rijks en als erfgenamen eener heerlijke onsterfelijkheid.’

Wat Ashley deed met het schrijven van dat artikel, herhaalde hij later honderd malen. Hij werd nooit moede te pleiten voor zijne arme scholieren, in de jaarlijksche bondsvergaderingen, in ‘meetings’ tot het opwekken der algemeene belangstelling, in de driemaandelijksche samenkomsten van gemachtigden uit alle Londensche afdeelingen, in de beide Huizen des parlements, niet het minst ook in bijzondere gezelschappen en persoonlijke gesprekken met vermogende, of invloedrijke bekenden. Doch dat alles was slechts het geringste deel van zijnen arbeid in den dienst dezer edele gedachte. Zijne liefste taak was het: zelf voor te gaan in het werk van onderricht en opbouwing. In vele dingen was hij groot, maar nooit grooter dan als kindervriend. Was het soms het somber terugdenken aan de eigene zonnelooze jeugd, was het de gedachte aan zijn gezellig tehuis, wat hem vervulde van zulk een zeldzaam machtig medelijden met die arme eenzame schepseltjes? Zeker is het, dat hij geen schamel kind kon ontmoeten op de straat,

zonder het verlangen om stil te staan en het toe te spreken. En zeker ook, dat niemand ooit meer recht had op den naam van kunstenaar bij Gods genade in het bespelen van dat fijn besnaard instrument: de kinderziel, dan deze statige en schijnbaar weinig toegankelijke edelman. Een kind houdt niet van ernst, is er bang voor, tracht aanvankelijk er mede te spotten; maar als in het ernstig woord de stem klinkt der ongeveinsde liefde, die meêgevoelt en meêverstaat en meêverlangt, is er in het kinderleven geen indruk, die den indruk van dat woord evenaart; en zoo sprak Shaftesbury zijne kleine vrienden toe, treffend, zonder eenigen omhaal, eenvoudig zonder eenen zweem van platheid, zelfs van alledaagschheid. Wie zijn beeld zich wil inprenten, zooals hij was in zijne beste oogenblikken, stelle zich hem voor in het nederig schoolvertrek van ‘Field-lane’, of ‘George-yard’, met kunstelooze innigheid sprekend over de dingen, die hem het heiligst waren, tot 4 of 500 armen tusschen 5 en 50 jaar, allen, van den kleinsten deugniet vooraan, tot den oudsten in dat dozijn wildstarende schavuiten op den achtergrond, zonder onderscheid en onafgebroken hangende aan zijne lippen. Om zijn woord ingang te doen vinden in die gesloten, verharde gemoederen, versmaadde hij de kinderlijkste middelen niet. Zelf dacht hij altijd met vreugde aan den oogst van eenen onvergetelijken avond, toen hij zijne verhalen uit de lijdensgeschiedenis had opgehelderd door toepasselijke vertooningen met de tooverlantaarn. Nadat al de tooneelen van het gewijde treurspel voorbij waren, kwam het slotbeeld, de zichtbare voorstelling van dat aangrijpend woord: ‘Zie, ik sta aan de deur en klop’. ‘Wat Gij daar ziet’, zoo klonk Shaftesbury's zachte stem in eene ademlooze stilte, ‘geschiedt avond aan avond, voor en na, aan de deur van elke woning in “White Chapel”; en zoo Gij wilt opendoen, zal Hij, die daar klopt, tot U ingaan en avondmaal met U houden’. De school ging uit; maar is het zoo vreemd, dat de meesten, eer zij de straat opgingen, zich nog even verdrongen om hem heen en hem dankten met hart en mond?

Warme genegenheid maakt vindingrijk, dat ondervonden ook de ‘scholen voor haveloozen’ keer op keer. Shaftesbury's liefde voor die scholen, was niet blind; onophoudelijk hield hij een nauwlettend oog op wat haar ontbrak, op al, wat aan haar of voor haar moest worden gedaan, veranderd. Voor de onder-

wijzers, voor de leerlingen ook stond zijn huis altijd open, en waar hij een kwaad zag, eene redelijke klacht vernam, was herstel, mits mogelijk, ook zeker. De voorbeelden liggen voor het grijpen. Hier en daar ontdekt hij eene neiging, niet onnatuurlijk voorwaar! om ook uit andere dan de diepst gezonken klassen toehoorders en scholieren te lokken. Elders weer betrapt hij eenen onderwijzer op de noodlottige kweekerij van enkele pronkkinderen, waarmede bij openbare lessen winst kan worden gedaan voor de school. Aanstonds is hij er bij, om die misbruiken te weren, en vooral met hand en tand te ijveren tegen ‘geregeld terugkeerende tentoonstellingen der “knappe” exemplaren.’ Een ander maal treft het hem, hoe zijne scholen slechts half werk doen, zoolang zij eenvoudig hare deuren openstellen, afwachten wie komen willen, en hen, na verloop der lesuren, teruggeven aan al de gevaren van hun tehuis; hij wil, dat de strijd tegen de booze geesten, die het havelooze kind omringen, minder lijdelijk, met hopen en wachten, meer krachtdadig, met ingrijpend handelen, zal worden gevoerd; het kind, dat van geene school weet, moet worden opgezocht, moet hooren, dat er zoo iets is, en wat daar wordt gedaan; de getrouwe scholier, die gevaar loopt, bij eenen dronken vader, of eene ontuchtige moeder des nachts te verleeren, wat de school des daags hem heeft ingeprent, moet voor terugkeer tot die omgeving, zoo mogelijk, worden bewaard. Die leemten erkennen en haar verhelpen, naar vermogen, is Shaftesbury één; de ‘schoolzendeling’ en het ‘nachtverblijf’, waarvan het bestuursverslag sprak, danken aan dat overleggen hun bestaan. En alweder geeft hij geene aanwijzingen alleen, hij geeft het voorbeeld. Nacht aan nacht, bij gestrenge winterkoude vooral, doorkruist hij met een paar helpers den armoedigen doolhof langs den voet van ‘Holborn-Hill’, om in de gewone schuilplaatsen voor vagebonden, meest onder de ‘Victoria-bogen’, uit den druilerigen troep van dronkaards, gestrafte en ongestrafte boeven, onverzorgde of weggeloopen kinderen en een dozijn andere soorten van nachtvogels, met zachten drang mee te tronen wie hem volgen willen, in één nacht dertig of veertig soms, naar het licht en de warmte der schamele, maar vriendelijke schoolkamer van ‘West-street’. En als eindelijk de arme vader, gebannen met zijne dierbare kranken naar Mentone, vernomen heeft, hoe, in zijne afwezigheid, de scholen zinken

en verloopen, is, na zijnen terugkeer, na de weken van stomme smart om het sterven van vrouw en kind, onder de eerste aanleidingen tot zijn wederverschijnen in het openbare leven het feestelijk bezoek aan de jaarlijksche tentoonstelling van bloemen, door zijne kleine scholieren vóór dakraampjes en in goten gekweekt: teringachtige kinderen dier venstertuintjes, die hij, onder de hulpmiddelen ter opvoeding en ook onder de gronden tot aanbeveling zijner scholen, terecht zoo hoog steeds heeft gesteld.

Maar de ernstigste moeilijkheid werd nog niet genoemd. ‘Wat’, zoo had men van den beginne reeds gevraagd, ‘zult Gij doen met die kinderen, als Ge hen hebt opgevoed?’ In een tijdschriftartikel kon hij van die vraag zich afmaken met eene wedervraag; doch toen de werkelijkheid zelve haar stelde met eenen klem, die geene hoop liet op ontwijken, moest hij bedacht zijn op een afdoend antwoord, eene doortastende oplossing. Kleine middelen, hoe gelukkig gevonden, mochten helpen voor eene poos: zij gaven het woord van het raadsel niet. Zoo: de snedige inval van drie der onderwijzers, om, met het oog op den ontzaglijken toevloed van vreemden, die de eerste wereldtentoonstelling naar Londen lokken zou, een troepje der scholieren, met schoensmeer en borstels toegerust, te verspreiden over de drukste plaatsen der stad; een inval, die niet slechts tijdens den duur der ‘wereldkermis’ aan 25 jongens eene verdienste bezorgde van £ 500, maar het leven schonk aan ‘de schoenpoetsers-brigade’, eene blijvende instelling van Mr. Starey's bond. Doch nog eens: wat beduidde het getal der benoodigde schoenpoetsertjes tegenover de duizenden, voor wie een bestaan moest worden gezocht? De voorzitter van den bond kende aanvankelijk slechts één uitweg: - later kwam de gedachte aan oefenschepen voor de zeemacht erbij; - en die uitweg was landverhuizing naar de koloniën: liefst naar Zuid-Australië. Om echter dat middel toetepassen op eene voldoende schaal, achtte hij vooreerst staatshulp onmisbaar; en den 6^{en} Juni 1848 richtte hij daarom eene met goed gevolg bekroonde aanvraag om subsidie tot het Lagerhuis. Met zorg werden uit de schoolbevolking de besten uitgezocht, de onderneming slaagde voorloopig boven verwachting, doch,... toen hij in het volgend jaar ten tweeden male bij ‘de gemeenten’ aanklopte om eene toelage, bleef de deur gesloten.

Gelukkig was inmiddels de openbare meening voor het plan gewonnen; de weigering des parlements deed de vrijwillige bijdragen wat milder vloeien, en eenen geruimen tijd zeilde van jaar tot jaar een driemaster naar de ‘antipoden’ met eene lading der vlugsten en vlijtigsten onder ‘de jongens en meisjes van Shaftesbury.’

Niets geeft eenen hoogeren en tevens eenen juisteren dunk van den toon, dien ‘de goede graaf’ in den omgang met kinderen placht te treffen, dan een paar brokstukken uit de korte toespraken, waarmede hij den scheidenden placht vaarwel te zeggen. ‘Ik zie’, zoo sprak hij onder meer, ‘ik zie U, mijn jongens, nu voor de laatste maal. Gij staat op het punt, een nieuw leven intetreden. Gij gaat naar een land, waar veel van Uwen toekomstigen voorspoed zal afhangen van Uzelven... Ik hoop, dat, als Gij ver weg zijt, Gij de vrienden niet vergeten zult, die hier voor U hebben gezorgd, noch het onderricht en den raad, die zij U hebben gegeven, noch de woorden vooral, die Gij van avond hoort. Ik geloof, dat het U een groote steun zal zijn, U te herinneren, niet alleen wat is gezegd, maar geheel het uiterlijk van wie goed voor U waren; laat hun beeld gemeenzaam zijn aan Uw geheugen. Denkt aan de gezichten, die U hier omringen. Dat herdenken moge U doen afdeinzen, in uren van verzoeking, voor daden, die Uzelven zouden onteeren en ook hun kwaad doen. Vooral, laat mij U zeggen, jonge arbeiders, dat, hoe hoog Gij moogt klimmen in de maatschappij, - en er is geen reden ter wereld, waarom Gij niet klimmen zoudt, - Gij altijd arbeiders moet blijven. Het christendom is geen bespiegeling, het is, in zijn wezen, krachtsuiting, levensrichting. Altijd aan het werk zijn is het eenige middel om Uwe ziel in gezondheid te bewaren. Onthoudt ook dit: Gij hebt somtijds Uw werk te doen om anderer wille, zoowel als om Uzelven. Gij hebt een karakter te verwerven en een te verliezen. Gij moogt niet door eigen wangedrag schande brengen over hen, die U zijn vóórgegaan. Doet Ge dat, zoo verongelijkt Ge eene gansche klasse. Velen van die kereltjes, die nu slenteren langs de straat, zonder dak en zonder vrienden, kunnen nog komen in deze, of eene dergelijke school, kunnen geholpen worden, of gehinderd in de toekomst, door wat Gij zijt en doet... Indien er iets is, dat meer dan elke andere gedachte eenen mensch dringt om zich

groot te gevoelen, dan is het dit, dat hij verantwoordelijk is voor zijn eigen doen en laten aan God en aan geheel de maatschappij... Gij zult in staat zijn om door daden te toonen, dat “scholen voor havelooze kinderen” eene groote waarde bezittten, als middelen om arme schapen te redden uit zonde en ellende, en daardoor zult Ge de voldoening smaken, te weten, dat Gij met anderen niet weinig hebt bijgedragen tot het heil van kleine lijders, jonger dan Gij. En weet wel, dat waar deze dingen in Uwe macht staan, Gij al zeer zondig en zeer schuldig zult worden geacht, zoo Gij ze niet doet.’

Zijne toewijding, zijne zorgen werden heerlijk ook aan hem zelven beloond. Niet zelden gaf het hem stof tot verbaasde vreugde, te zien, hoe honderden wildzangen, klein en groot, daaronder vaak een twintigtal van de teekenachtigste boeventronies, met stillen eerbied luisterden naar de lessen en verhalen eener jonge vrouw, die alleen in dien eerbied veilig was. Duizendmaal ontving hij persoonlijk van zijne kweekelingen de aandoenlijkste bewijzen hunner liefde en gehechtheid. Terwijl hij, nog vervuld van zijne beweende dooden, rondwandelde tusschen de tentoongestelde bloemen, voelde hij een handje zijne hand aanraken, en eene kleine meid keek hem in de oogen, en zeide: ‘als 't je blieft, Mijnheer, mag ik U een zoen geven?’ Behalve eenen kunstig geborduurden merklap, het eerste gewrocht van vrije uren, dat door een aantal fabrieksmeisjes hem was geschonken, en in zijn slaapkamer aan het ‘Grosvenor-plein’ den wand boven zijn bed versierde, had geen geschenk hem ooit gelukkiger gemaakt, dan eene groote lappedeken met een S. in het midden, het werk van eenigen zijner scholieren, dat zijn ledikant bedekte te ‘St. Giles’. ‘Ik geloof,’ zoo placht hij te zeggen, ‘dat zij mij vrij wel hebben gekleed bij nacht en bij dag; wat hebben zij niet al voor mij gemaakt: pantoffels en kousen, schoenen en vesten, tot zelfs mijn bedlinnen, spreien en gordijnen! Er ontbrak nog maar een jas! En dan gaven zij mij zulk eenen voorraad schrijfpapier, dat ik U verzeker: het was genoeg voor geheel mijne briefwisseling, 6 maanden lang.’ Doch de meeste voldoening beleefde hij aan zijne landverhuizers. Openlijk mocht hij het in 1865 verklaren. ‘Ik geloof, dat, van alle kinderen, die wij uitzonden, er niet één is bekend geworden, dat onze opvoeding heeft te schande gemaakt, wel velen, die ons alle eer hebben aangedaan.’ Dat

was geen grootspraak. ‘Stuur ons nog wat jongens van Ashley!’, die bede kwam, reeds spoedig na de eerste proef, bij herhaling uit menigen hoek der koloniën over den Oceaan. En de dankbare brieven, die Shaftesbury zelf ontving van oud-leerlingen, thans gezeten kolonisten, waren niet te tellen. Had hij dan niet overvloedige redenen om te getuigen, gelijk hij deed in 1860, bij de ontvangst van een eenvoudig huldeblijk uit de handen zijner medearbeiders: ‘Ik wil liever de voorzitter zijn van den bond der scholen voor havelooze kinderen, dan bevel voeren over legers, of beschikken over het lot van keizerrijken’?

Eerst zijn arbeid voor die scholen bracht hem in het hart der wereld van misdaad en ellende; met dat werk opende hij zich ettelijke nieuwe wegen tot redding van reeds meer dan half verlorenen. Hoe verder echter de werkzaamheid van den bond zich uitbreidde, des te minder kon zijn voorzitter het zich ontveinzen: tegen de reusachtige afmetingen van dit kwaad was een bijzonder genootschap, aan zich zelf overgelaten, niet bestand. Zijne helpende hand bereikte iets meer dan een vierde deel van hen, naar wie zij zich uitstrekte; de overigen, zij, die haar het meest van noode hadden, bleven buiten haren greep. Op die ervaringen steunde zich Shaftesbury, toen hij, den 4^{den} Juli 1853, den ‘Lords’ een ontwerp voorlegde, waardoor de politie zou worden gemachtigd om alle kinderen, die zij onbeheerd vond zwerven langs de straten, te brengen voor den rechter, die, na behoorlijk onderzoek, hunne plaatsing mocht gelasten in het werkhuis, niet ter betraffing, maar ter opvoeding, voor zoover mogelijk, op kosten der ouders. Het pleidooi, bij die gelegenheid door hem gevoerd, was de vrucht misschien van de omvangrijkste ‘enquête’, die ooit een bijzonder persoon, bloot met eigen middelen, ondernam. Behalve op wat hij zelf had gezien en ondervonden, op mededeelingen van rechters en verslagen van opzieners, mocht hij zich beroepen op voorlichting, ingewonnen bij 90 dieven, bij 100 der meest uiteenloopende misdadigers van beroep, en bij 200 vroede mannen, wier arbeid, meerendeels verband houdende tot de inwendige zending, hen in voortdurende aanraking met ‘de gevaarlijke klassen’ had gebracht. Wel deinsde het Lagerhuis terug voor zulk eene machtige inbreuk op het ouderlijk gezag, maar het zoo overvloedig toegelichte voorstel bleef toch niet onvrucht-

baar: het gaf den eersten stoot tot eene in het volgende jaar aangenomen wet van Lord Palmerston, waarnaar de oprichting en uitbreiding van scholen voor jeugdige overtreders zou worden bevorderd door toelagen uit de staats-, de graafschaps- en de gemeentekassen. Reeds na 6 jaren bleek het getal dier nieuwe instellingen geklommen tot 59, en merkbaar was, in dezelfde jaren, het gestadig afnemen van kindermisdrijven en kinderbedelarij.

Door die rede van den 4^{den} Juli was het openbaar geworden, hoe zijn ijver voor jeugdige vagebonden, de ‘leerlingbooswichten’ zou men hen kunnen noemen, als van zelf Shaftesbury reeds meer dan ééns moest hebben gevoerd in het midden hunner volleerde spitsbroeders. Kort na de indiening van zijn eerste voorstel in het belang der landverhuizing, vroeg hij, toevallig, aan eenen bekenden dief: ‘Zoudt gij ook wel zulk eene gelegenheid willen gebruiken?’ ‘Ik zou er op los springen’, was het antwoord. Nu was er in die dagen, onder de mannen, die te Londen het werk deden der inwendige zending, eene vreemde figuur, Thomas Jackson, wiens eigenaardige wijze van arbeiden voldoende werd gekenschetst door zijnen bijnaam van ‘den dievenzendeling.’ Sinds eenigen tijd waren door dien man bijeenkomsten belegd tot onderlinge stichting en opwekking, waar enkel ontslagen gevangenen werden toegelaten. Door hem liet Ashley, zoodra de gelegenheid zich voordeed, den gezamenlijken aanwezigen in zulk eene vergadering dezelfde vraag stellen, en ditmaal was het bescheid eene uitnoodiging, door 40 beruchte dieven en inbrekers tot den edelen Lord gericht, om over te komen en hen te helpen. In den avond van 27 Juli 1848 begaf zich de genoodigde, onbevreesd, naar de aangeduide plaats; aan den ingang stond eene uitgelezen groep op schildwacht, om, buiten Ashley en Jackson, elken oningewijde te weren; bij zijn binnentreden vond hij in een ruim vertrek 400 der meest geduchte schavuiten, van den halfgekleeden nachtelijken straatbandiet tot den ‘fatsoenlijken’ oplichter met zwarten rok en witten das, rondom den zendeling opééngehoopt. Nadat elk verlof had gehad om uit te spreken, wat hem op het hart lag, zijne nooden, zijne wenschen, kon er geen twijfel wezen, of die lieden verfoeiden, zonder uitzondering, hun vroeger leven, en wilden alles doen, om er aan te ontkomen, zoo maar een uitweg hun werd getoond. Ashley, diep getroffen, sprak tot hen

van kloeken inkeer, van zelfvertrouwen, van wederzijdschen steun.... ‘Maar hoe’, zoo riep er één, ‘zullen wij dan leven tot onze volgende samenkomst? Wij moeten stelen, of sterven.’ Dat was eene pijnlijke vraag. Het baatte niet, of Jackson zijn Lordschap al bijsprong met eene vermaning tot bidden, ‘daar God machtig was hen te helpen’; want terstond klonk het weêr uit eenen anderen mond, blijkbaar van eenen ouden bekende der strafgerichten: ‘Mylord en heeren van de jury, bidden is heel goed, maar het kan geen leege maag vullen’, en het ‘hoor! hoor!’, dat, echt parlementair! die woorden van alle kanten kwam beamen, vond weerklank ook in Ashley's hart. In 't eind bracht deze de landverhuizing ter sprake, en op de algemeene toejuiching, door dat woord uitgelokt, beloofde hij, hen te zullen helpen, zoo veel hij kon.... De gevolgen van dat nachtelijke onderhoud zijn, gelijk zooveel van hetgeen Ashley deed, nooit ten volle aan het licht gekomen. Slechts dit weet men, dat, vóór het eind van October, 13 der aanwezigen een nieuw leven hadden begonnen in Canada, terwijl wat later nog 300, deels in Engeland, deels in de koloniën, hun brood verdienden met een eerlijk handwerk.

Korter was de weg, die, van zijne scholen hem voerde tot de groote klasse der eerlijke armen. Het was door de kinderen, dat hij toegang zocht en toegang kreeg in het huis en het hart der ouders. ‘Gelijk de herder,’ zoo zegt treffend de beschrijver van zijn leven, ‘gelijk de herder, wanneer zijne schapen weesbarstig zijn, de lammeren zal dragen naar de kooi, zeker, dat, vroeger of later, de schapen zullen volgen, zoo strekte ook Shaftesbury zijne handen uit naar de kinderen te hunner beveiliging, als het onfeilbaar middel om de ouders tot zich te trekken.’ Bij het doorzien van de lijsten der scholieren trof het hem, hoe dikwijl in de kolom, waar het bedrijf der ouders werd opgegeven, het woord: ‘fruit- en groenteventer’ te lezen stond. Nader onderzoek leidde hem tot de ontdekking, dat de meerderheid dier lieden eene kleine wereld op zich zelve vormden in eenen doolhof van nauwe straten, waarvan ‘Golden lane’ de voornaamste verkeersweg mocht heeten. Het was een ruw, zorgeloos, maar toch voor betere aandoeningen wel ontvankelijk volkje, dat het overschot van allerlei ter markt gebrachte mondbehoeften placht in te slaan na het scheidingsuur, om dan, in kleine voorraden,

zijne waar aan de deuren der armen weêr van de hand te doen. Harde stem en plompe manieren, voorliefde voor grove en sterk gekruide grappen waren er de natuurlijke vruchten van het dag in dag uit voortgezette lovend en dingend straatleven. De snelle en sterke schommelingen in het bedrag der verdiensten droegen de meeste schuld aan eene lichtzinnigheid, die, met voorzorg en sparen meest zich het hoofd niet brekend, geen ander bestaan kende, dan ‘van de hand in den tand.’ Éen ding slechts was er, waarvoor de besten van het gild het der moeite waard achtten, een deel der schamele winsten op te leggen; het begeerlijk ezelwagentje, dat, aanvankelijk, scherper dan de ‘equipage’ in hoogere sferen, de grenslijn trok tusschen den gezeten groenteman en den verachten beunhaas; maar sedert een paar ondernemende verhuurders dier transportmiddelen het klassenonderscheid onherkenbaar hadden gemaakt, had ook de laatste prikkel tot spaarzaamheid zijne scherpte verloren. En zoo leefden die lieden meerendeels in eene Napolitaansche warhuishouding, als zinnebeeldige vertolking hunner gedachtelooze zelfgenoegzaamheid; des daags, zoo maar de warmte het even toeliet, alles buiten de deur; des nachts: ezeltjes, kinderen, vaders, moeders, - want zelden had een enkel gezin eene woning voor zich, - samenhokkend in één vertrek, waar, bovendien, de overgebleven handelsvoorraad: visch, fruit en groenten, werd warm gehouden onder de bedsteêplanken.

Een commies bij de posterijen: Mr. W.J. Orsman, had, sinds 1861, zijn spaargeld en zijnen vrijen tijd na de dagelijksche diensturen besteed aan vrijwilligen zendingsarbeid onder de bevolking van het ‘Golden-lane-kwartier’. Zijn belangelooze ijver was niet onbeloond gebleven, maar de rijkste oogsttijd brak toch pas aan op den dag, - den 18^{en} November 1868, - toen Shaftesbury, die dat pogen met deelneming had gevolgd, zich bereid verklaarde om hem te steunen. Aanstonds werd de edele Lord ingeschreven als voorzittend ‘groenteman’ en vereerd met het lidmaatschap der ‘Kar- en ezelsocieteit’. Eene eigenaardige verhouding ontstond sedert dien dag tusschen de ‘societeit’ en haar nieuwgewonnen lid; daar heerschte een toon van frissche gemeenzaamheid en gezonden ‘humor’, die het werk van den ouden graaf ook in dezen kring bijzonder rijk maakte en weldadig. Om het sparen te bevorderen, schonk Shaftesbury zijnen nieuwen vrienden een keurig groentenwa-

gentje, met zijn wapen er op en eenen ezel er voor, dat slechts hij gebruiken mocht, die met het opleggen voor een eigen gerij al een eindweegs was gevorderd. Van den beginne was het ook zijn streven, de arme trekdieren te beschermen tegen de spreekwoordelijk geworden hardheid, waarmede meesters en gebruikers hen mishandelden; door het inrichten van geregeld terugkeerende ezel-tentoonstellingen en het uitloven van prijzen voor den eigenaar van het best onderhouden grauwtje, bereikte hij zijn doel zoo wel, dat de eenvoudige lieden op zekeren dag in 1875 besloten tot eene zinrijke dankbetooning. Zij noodigden hunnen voorzitter op een feest in het vereenigingslokaal, en toen hij daar, te midden van duizend groenteventers en eenen breeden zoom van gasten, op eene verhevenheid zijne plaats had ingenomen, werd, onverwachts, een met linten opgetoomde langoor binnengeleid en hem, als blijk van erkentelijke hoogachting, vereerd. De held van het feest stond op, sloeg zijnen arm om den nek van het dier en sprak, na een kort woord van dank: ‘Als ik ben weggegaan uit dit leven, dan worde, hoop ik, van mij slechts dit gezegd, dat ik mijnen plicht heb gedaan, gelijk een arm ezeltje den zijnen, met lijdzaamheid en berusting’. De viervoetige ‘groenteman’ beleefde gulden dagen op ‘St. Giles’, totdat een noodlottige sprong na weinige jaren zijnen. levensdraad afknapte; gelukkig zond de ‘societeit’ eenen opvolger, die in eenen ommezien de harten stal van ‘Gigas’, ‘den dwerg’ en al het andere grut, dat bij grootvader logeerde.

De vriendschap van ‘den goeden graaf’ kwam der societeit en haren leden ook in stoffelijke hulp wel te stade. Ter gedachtenis aan zijne ontslapen ‘Minnie’ stichtte hij in 1872 een ‘leenfonds’, waaruit de armsten dier zwervende kleinhandelaars: de waterkers- en bloemenmeisjes, werden geholpen aan eene eenvoudige kostwinning, gedurende den winter. ‘Van al de zaken, waarin ik betrokken ben geweest’, zoo getuigde de grijsaard kort vóór zijnen dood, ‘acht ik deze het best geslaagd. Wij hebben, op 800 à 1000 geleende sommetjes van 1 en 2 £, geen £ 50 verloren, en dat dan nog niet door bedriegerij, maar wegens ziekte of dood’. Eéns voor goed had hij het den vrienden in ‘Golden-lane’ gezegd: ‘Hebt Gij moeiten of grieven, wendt U tot mij, en zendt Ge mij eenen brief naar het “Grosvenor-plein”, schrijft dan op den omslag

achter mijnen naam: “Ridder-Kouseband en Groenteman”; dan wordt hij zeker bezorgd’. De ridder-groenboer hield woord. In 1872 dreigde het bestuur van het St. Lucas-kerspel, den straatventers binnen zijn gebied de uitoefening van hun beroep te zullen verbieden; aanstonds werd Lord Shaftesbury in den arm genomen, en de onweêrswolk dreef voorbij. En gelijk voor allen te zamen, zoo betoonde hij zich voor elk hunner, één voor één. ‘Vergeet’, dus schreef de twee-en-zeventiger, wien de namen al ontglipten, aan zijnen vriend Orsman, ‘vergeet de vrouw niet, die de bretels voor mij maakte; wij hebben haar wat beloofd. Ik heb twee exemplaren van het bewuste boek gezonden aan de vrouw van den kastenmaker en die van den verlamden ouden man.’ En vijf dagen later. ‘Ik heb U een boek gestuurd voor de twee jongens van de vrouw met de bril, en prenten om te kleuren voor het dochtertje van die schoenmakersvrouw, die borg gesproken heeft’. Zoo was hij velen veel, en ‘als’, het zijn Hodder's woorden, ‘de armen hem zagen binnenrijden in hunne stegen, zijn rijtuig vol speelgoed voor de verwaarloosde kindertjes; als zij hem in hun midden vonden rondwandelen, met een zacht woord hier, een grapje daar, en eenen glimlach voor allen: als, in dagen van ziekte, hij neerzat naast hun bed en las uit de Schriften; als hij beloofde terug te komen, boeken te zenden, of iets anders voor hen te doen, en, trots het groote aantal dier beloften, nooit één, voor zoover men wist, onvervuld liet; als zij ondervonden, dat hij hen vertrouwde, door den één werktuigen te bezorgen, eenen ander geld te leenen, aflosbaar bij het eerst verdiende loon; als ook zij er op rekenden, dat geen bloemenmeisje, of hongerig kind, zoo het zijnen nood ging klagen aan den “goeden graaf”, ongetroost heenging; als zij hoorden, hoe hij, bij dag en bij nacht, de slaapsteden rond zocht naar mannen en vrouwen, bitter beweend, die zich schuil hielden voor bloedverwanten of vrienden, en niet rustte, eer hij hen had verzoend met de hunnen, zoo mogelijk teruggebracht naar huis; als de naakte muren dier ellendige verblijven, daags na zijn bezoek, blonken van vroolijk gekleurde platen, om voor het minst eenigen indruk te geven van een gezellig aanzien; als, bij het vernemen van wreed onrecht, of hartbrekend leed, hij met tranen in de oogen kon uitroepen: “God helpe U, arme vriend!”, is het wonder, zoo zij bijna den grond vereerden,

waarop hij trad, en eerbiedig zijnen naam zegenden in ieder krot van “White-Chapel” en “Westminster”?’

Wie van hem vertelt, loopt allicht gevaar, overstelpt door den rijkdom der stof, van te vervallen in eene bloote aanéénrijging der zaken, die hij omhelsde, der belangen, waarvoor hij zich stelde in de bres. Wat tot hier werd meêgedeeld, - werk genoeg voor tien welbestede levens! - was nog slechts eene bloemlezing. Zoo zorgvuldig kon hij de groote trom niet schuwen, of de klank zijner daden verbreidde zich van Brittannië naar het Vasteland en over den Oceaan Nooit zeker werd onverdachter lof hem toegezwaaid, dan door dien doldriftigen Americaanschen courantier, die den bewerker der Britsche adresbeweging ten gunste van de slavenbevolking in de Unie dacht te verpletteren met deze woorden: ‘En wie is die graaf van Shaftesbury? Een of ander onbekend heerschap, een van die nieuwerwetsche “philanthropen”, die plotseling omhoog schieten, om zich te mengen in eene voorbijgaande opwinding. Hoe jammer, dat hij te huis niet uit zijne oogen kijkt! Waar was hij, toen Lord Ashley zoo nobel streed voor de fabriekswetgeving en de zaak bepleitte van den Britschen slaaf? Wij hoorden nooit zelfs den naam van Lord Shaftesbury in dien tijd.’ Zich zelven te worden gesteld, als voorbeeld ter beschaming, was, zeker, eene hulde, even ongehuicheld als ongewoon. Maar die roem kwam hem duur te staan. Geene onderneming in wetgeving of maatschappelijk leven werd uit naam der menschelijkheid begonnen, of Shaftesbury moest haar leider zijn. Gezwegen moest hier worden van zijnen onverpoosden strijd voor de eerbiediging van het volkerenrecht: van het recht der verraderlijk onttroonde ‘emirs’ van Scinde, der door Rusland verongelijke Porte, der vertrapte Polen; gezwegen ook van zijn ijveren voor ‘echte’ en tegen ‘valsche vrijheid’: zijne werkzame geestdrift voor het zich vernieuwend Italië, zijnen weerstand tegen geheime stemming en onbedachtzame uitbreiding van het kiezersvolk; gezwegen eindelijk van de trouwe hulp, die hij bood aan alle zwakken en verdrukten: aan de protestanten, vervolgd in Toscane, geplaagd in Frankrijk, aan de negers, mishandeld in America, aan ‘de blanke slavinnen’, gevangen en verkwanseld, geïmporteerd en geëxporteerd in zijn eigen vaderland. Voor hare bevrijding sprak, schreef, werkte hij nog in zijne laatste jaren met eenen gloed en eene verontwaardiging, die duizend jongeren moest

beschamen; maar toen de onthullingen der ‘Pall Mall Gazette’ hem overtuigden, dat dit kwaad te machtig was voor de krachten van eenen 84jarige, scheen het wel, alsof zijn hart zou barsten. ‘Als ik’, dus sprak hij met diepen weemoed, ‘als ik zoo den ouderdom mij voel bekruipen, en weet, dat ik spoedig sterven moet, - het is, hoop ik, geen zonde, het te zeggen, - maar ik kan het niet dragen de wereld te verlaten, met al de ellende daar binnen.’

Nog één trek dient te worden toegevoegd aan zijn beeld, zonder welken zelfs eene breede schets, als deze, onvoltooid bleve. ‘Geheel mijne papieren, nalatenschap’, dus luidde zijn antwoord op de aanvrage om vergunning tot het beschrijven van zijn leven, ‘geheel mijne papieren nalatenschap moge gaan naar “het graf aller Capuletti”, maar zoo ik moet worden vertoond, levend, of dood, wensch ik te worden vertoond, gelijk ik ben, of was, en niet in een portret, geschilderd door welwillende, of kwaadwillige onwetendheid.’ Wat hij bedoelde met die woorden, bleek onmiskenbaar uit zijn herhaald verzoek aan den man, dien de uitgevers met dat dankbaar werk hadden belast: ‘dat geene poging zou worden gedaan om te temperen, of weg te verklaren de godsdienstige aanschouwingen, die hij, in tegenstelling tot de overwegende klassen zijns volks, had gehuldigd.’ Naast eerbied voor de volle waarheid verbiedt schuldige achting voor dien uitgesproken wensch elken volgenden teekenaar van zijn levensbeeld, over dien karaktertrek te zwijgen.

‘Ik ben’, zoo sprak hijzelf, ‘in merg en been en uit diepgewortelde overtuiging, een evangelische onder de evangelischen.’ Hij was, mag men er bijvoegen, er op aangelegd om te worden, zooals hij met die woorden zich beschreef. Gelijk alle diep denkende, fijn gevoelende, en hoogstrevende naturen, vervulde hem, van der jeugd af, een drukkend en prikkelend besef van onvoldaanheid, geboren uit de schrille tegenspraak tusschen de wereld, de menschenwereld vooral, zijner beste wenschen, en die zijner dagelijksche ervaring. De plooi van zachte droefgeestigheid, die, duidelijker met de jaren, zich afteekende om zijne fijne lippen, was de stomme, maar getrouwe vertolking van de smart, die woonde in zijne ziel. ‘Ja, het is waar’, zoo stortte hij eens zijn hart uit in zijn dagboek,

‘kwaad is machtiger en blijvender dan goed; kwaad is natuurlijk, goed is onnatuurlijk’. En toch, reeds in zijne jeugd had een avond op de sterrewacht ook deze verheffende ontboezeming doen vloeien uit zijn pen: ‘Ik mag een slecht mensch wezen, een, ... “die niet toeweegt het vol gewicht”, maar nog is daar in mij een geest van liefde en van aanbidding, die losbarst op het gezicht van iedere glorie der natuur. Mijne ziel is zoo vol, dat zij geen lucht kan vinden dan in verlangen naar een hooger bestaan. Tenzij de geest worde gekeerd tot het aanschouwen van eenen oneindigen, ongedeelden, eeuwigen, alvermogenden Meerdere, zwerft hij, rusteloos, onvoldaan en onwetend, door de eindeloosheid der verbeelding, en, begonnen in eigenwaan, eindigt hij in oververzadiging en wanhoop’. De smarten werden van hem niet weggenomen; maar nooit bleven zij zonder dat verheffend bijgevoel. ‘Misères’, zoo had reeds in denzelfden geest de kernachtigste der christelijke denkers het menschenleven gekenschetst, ‘mais misères d'un roi dépossédé’.

Wantrouwend in eigen kracht, eigen oordeel, eigen gaven, hield deze onttroonde koning zich verzekerd, zijn rijk niet te kunnen herwinnen zonder den machtigen bijstand van dien Meerdere, voor wien zijn geest zich niet sluiten kon. ‘Kwaad’, zoo vervolgde hij de straks aangehaalde tegenstelling, ‘kwaad heeft den man slechts noodig, zooals hij is, goed moet den bodem bereid vinden door de genade Gods.’ En wat, hij zelf zoo diep gevoelde te behoeven, niet één onder zijne naasten, die het kon ontberen. ‘De beste daad’, hij sprak het Doddridge na, ‘die de beste man ooit deed, is nog genoeg tot zijne veroordeeling’: ‘De voorkeur, haast algemeen gegeven aan werken, afgescheiden van geloof, aan werken van barmhartigheid en goeden wil, aan een deugdzaam leven, aan menschenmin, zoogenaamd, aan koninklijke mildheid voor heilige dingen, ... aan alles, waar het begrip: verdienste, in den éénen of anderen vorm, bewust, of onbewust kan binnensluipen, daarin ligt het merk van den tijdgeest, en wij zullen terugvallen in de beschaving van Athene en Rome, door met veel schittering en zoetheid naar het uitwendige, te knielen voor heldenmoed, wetenschap, handel, rijkdom, kunst, en al wat menschelijk is en bovenmenschelijk, behalve den éénen, waarachtigen God’.

Die trompet gaf geen onzeker geluid; het was de weêrgalm

op de bazuinstooten van den heiligen Augustinus en van Maarten Luther. ‘De wedergeboorte des menschen’ was hem slechts mogelijk ‘door de openbaring, aan iedere ziel in het bijzonder, van de groote verlossende waarheden des evangelies.’ En in die verzekerdheid, daar alleen, lag, zoover hij zelf zich kende, de springveer van geheel zijnen rijken arbeid. De lichaamssmarten van armen en ongelukkigen mochten hem ontroeren, om hunne ‘onsterfelijke zielen’ was het hem te doen; geheel zijn ijveren tegen, hunne overspanning, hunne ongezonde woningen, hunne geestelijke verwildering bedoelde ten slotte niets anders dan allen zonder onderscheid de ooren te openen voor ‘de boodschap des heils.’ Weinigen mochten zijn uitverkoren; zoo velen mogelijk behoorden te worden geroepen. ‘Hoed mijne lammeren’, dat woord van zijne Verlosser klonk haast zonder ophouden in zijn gemoed, en hij verstond het, als een gebod om allen te voeden, opdat, althans door zijne traagheid, niet één verloren ging. Het ‘zet open Uwe deuren, wijd open!’, dat hij éénmaal den landheeren van Dorset toeriep, hij predikte het met woord en daad ook aan ‘de gemeente des Heeren.’ Daaraan zal het wel zijn toe te schrijven, dat de geest van afsluiting, waarin Calvijn het leerstuk der vrije genade had uitgewerkt, hem stuitte tegen de borst. ‘Een zeldzaam krachtig en overtuigend boek!’ ,zoo schreef hij, na de lezing der ‘Toelichting tot de Schriften’. ‘Toch dank ik God, dat wij hier namaals zullen worden geoordeeld door Christus en niet door Calvijn.’

Zendingsarbeid: tot die taak scheen hem in de eerste plaats ook de Britsche Staat met zijne eigene kerk geroepen. De nieuwere leer der ‘onzijdige’ overheid vond in hem geenen aanhanger. ‘Bedenkt vrienden,’ zoo sprak hij in 1860 tot eene vergadering te Liverpool, ‘dat regeeringsonzijdigheid spoedig wordt volksonzijdigheid; dat regeeringsonverschilligheid spoedig wordt volksonverschilligheid; ja, dat regeeringszonde spoedig wordt volkszonde. Wat is, ten slotte, onzijdigheid? Het is een woord, dat gij kunt vinden in eene woordenlijst, en een begrip, dat gij kunt vinden in een taalkundig leerboek, maar het kan niet bestaan in het zedelijk leven van eenen mensch. Staatslieden spreken er van, omdat zij zich vermeien in wederzijdsche begoocheling. Onzijdigheid in Godsdienst is onmogelijk. Een mensch moet gelooven, of niet gelooven. Gelooft hij niet, dan is hij een ongeloovige, en daarmede is alles uit.

Maar gelooft hij, dan is hij gebonden, door alle overwegingen van hemel en aarde, om met geheel zijn hart, met geheel zijne ziel en met geheel zijn verstand hieraan te arbeiden, dat Gods Woord Zijnen vrijen loop hebbe, en worde verheerlijkt.' Meer dan eens, de eerste maal reeds op 26-jarigen leeftijd, sprak hij de overtuiging uit, 'dat niemand eerste minister moest wezen in zijn groot vaderland, die niet diep was gedrenkt met den waren godsdienst.' Daarom vooral stond ook Peel hem zoo tegen. 'Hij heeft', zoo luidde het dagboek, 'overvloed van eerlijkheid onder menschen, maar niet veel geloof in God; hij zal nooit eene onbetamelijke daad doen, maar hij zal zich schamen over eene godsdienstige; hij zal geen geknoei dulden om stemmen te winnen, hij zal geenen smaad verduren om Gode welgevallig te zijn; eene gelukkige zinwending te zijner eere van John Russell of Macaulay zal hem meer bekoren, dan het Woord des Heeren: "hebt gij acht geslagen op mijnen knecht Job?"' En niet ware staatswijsheid alleen, ook het heil der kerk eischte zendingsarbeid vóór alles. 'Wat mij betreft,' dus hoorde men hem in 1868 spreken voor eene vergadering van 'het genootschap tot steun der kerk bij hare herderlijke taak',[1] 'wat mij betreft, ik geloof, dat het eenige geneesmiddel tegen het verval van ons kerkelijk leven een van de eenvoudigste is en een van de oudste; geen openbare verstrooiing, geen stelsel van verwereldlijkt onderwijs, geen van die dingen, die men aangeeft; maar evangelieprediking voor het volk, waar en wanneer ook, in de grootste domkerk en aan de hoeken der straten, in het paleis der koningin en in de achterbuurten; evangelieprediking met het vaste besluit om, gelijk Paulus, niets te weten onder de menschen, dan Jezus Christus en die gekruist.' Doch terecht noemde hij zelf die denkwijze 'onwelkom aan de overwegende klassen des lands.' Immers, hij plaatste zich daarmede vierkant, niet slechts tegenover eene zeer machtige partij in de Britsche Kerk, maar, in beginsel althans, tegenover geheel de bisschoppelijke inrichting, welke die Kerk zich had gegeven.

De partij, die hij beoorloogde, levenslang, was die, welke de pers en het gemeenzaam spraakgebruik, doelend op haar ge-

1) 'Church-Pastoral-Aid-Society.'

liefdste strijdmiddel, aanduidden als de ‘blaadjesmannen’[1] Het veldwinnen der nieuwere, vooral der Duitsche wijsbegeerte verlokte eene groep van leeraren in het gestreng behoudende Oxford, vooraan Dr. Keble, Dr. Pusey, en den hoogbegaafden John Henry Newman, om, tot verdediging van de kerk en hare rechtzinnige leerstellingen, eenen bedenkelijken nadruk te leggen op haar karakter, als het zichtbaar mondstuk der doorloopende openbaring Gods, en vooral op de bisschoppelijke waardigheid, als voortzetting van de macht der apostelen. Dat was prediking van het zuiver katholiek beginsel. Het voorbehoud betreffende de personen, waarin de echte kerk hare dragers heette te vinden, kon maar eenen zwakken waarborg bieden tegen een geleidelijk en ten slotte volledig prijsgeven van al de zegeningen der hervorming; te zwakker nog, in verband met de macht der Roomsche plechtigheden en gebruiken, waarmede sinds lang het kerkelijk leven door sommige geestelijken werd ontzield. Niemand, dien dat gevaar ernstiger bekommerde, dan Shaftesbury. Protestant met hart en ziel, handhaafde hij uitdrukkelijk, naast ‘de goddelijke ingeving der Schrift’, ‘het recht van het persoonlijk oordeel’, gevoelde hij voor geene macht ter wereld zulk eenen afschuw, als voor ‘het proteïsche Rome, dat, beurt om beurt en tegelijkertijd, zijn geluk beproefde met alle soorten van geestelijke, wereldlijke en kerkelijke politiek.’ ‘Het beweert’, zoo waarschuwde hij, in eene toespraak tot het Lagerhuis, te midden van den storm, dien in 1851 de vestiging der nieuwe Roomsche bisschopszetels over Engeland had ontketend, ‘het beweert, geestelijk te mogen zijn in Engeland, kerkelijk in Spanje; het is wereldlijk overal, al komt het nergens er voor uit; het vleit in Ierland den grooten hoop, in Oostenrijk den alleenheerscher; het onthutst den Sardinischen staatsman door de weigering der genademiddelen, en de Fransche regeering door haar zijnen steun op te zeggen bij de stembus; hier in Engeland beroept het zich op “menschenrechten” en “gewetensvrijheid”, terwijl het in Italië die vrijheid, als een dwaalbegrip, vervloekt.’ Maar als de verleiders, door wie die ‘Proteïsche’ macht thans ook in zijn vaderland was binnengehaald, wees zijn vinger te zelfder tijd de partij van Pusey aan, met haren ‘hoogkerkelijken’ tros. ‘Wat is’, zoo vroeg hij, ‘alle aanmoediging van gedienstige regeerders,

1) ‘Tractarians.’

vergeleken met de blijkbare neiging van een groot deel onzer geestelijkheid tot het geloof en de practijken der Roomsche kerk? Neen, ik sta bij die dingen stil, niet enkel, omdat zij “histrionische arrangementen” zijn, geschikt alleen voor het tooneel, en hinderlijk voor alle aanbidding in geest en in waarheid, maar als teekenen van een diep gezeteld bederf des geloofs, waardoor het volk met opzet wordt vervreemd van den eenvoud des evangelies, en gelokt aan de voeten eener bedrieglijke en offers plengende priesterschaar.... Ik voor mij zou liever mijnen God vereeren met Lydia, “aan den oever der rivier”, dan met een honderdtal “gekoorrokte” priesters in den tempel van St. Barnabas’[1)].

Dat ettelijke doctoren der Godgeleerdheid in hunne kerkbeschouwing den klemtoon legden op het begrip van instelling, veel meer dan op dat van gemeenschap, hing samen met hetgeen Shaftesbury, onvermoeid, der staatskerk voorhield, als hare grootste zonde: verwaarloozing der zielzorg. Het maakte hem diep rampzalig, te zien, hoe, juist in de kringen, waar herderlijke arbeid het meest noodig was, de bisschoppen en hunne ondergeschikten het veld vrij lieten voor de zendelingen der zelfstandige kerkgenootschappen. Maar ten einde was zijn geduld, toen hij gewaar werd, hoe de geestelijkheid, nog onvoldaan met haar eigen zalig niets doen, niet eenmaal gedoogde, dat ijverige leeken belangeloos de schade zochten te herstellen, door haar plichtverzuim aangericht. Zij had daarbij in den beginne het stellige recht op hare zijde; nog onder George III was eene wet uitgevaardigd, die besloten godsdienstige vergaderingen van meer dan 20 personen boven de leden ééner huishouding kortweg verbood. Zeker, krachtdadig gehandhaafd werd dat voorschrift niet; van ruim 25.000 samenkomsten, door het genootschap voor inwendige zending te Londen in 1854 belegd, waren 22000 openlijk ermede in strijd; doch met de gestrenge toepassing kon elk oogenblik worden begonnen, althans gedreigd; ja, de voorbeelden vooral van zulke dreigementen waren hier en daar zoo zeldzaam niet. Op dat wettelijk wraakmiddel, dat de rijkbezoldigde nietsdoener elk oogenblik kon zwaaien boven het hoofd van wie, onverplicht

1) De kerk van St. Barnabas in Pimlico was bekend om hare hoogkerkelijke practijken.

en onbeloond, zijn werk deden, richtte Shaftesbury in 1855 eenen welgemikten slag. In den naam van het beginsel, dat alle menschen, behoudens de waarborgen in het belang van openbare orde en goede zeden, gerechtigd moesten zijn om God te dienen, waar, wanneer en met hoevelen zij wilden, drong hij aan op de afschaffing van het belemmerend wetsvoorschrift. Eene geduchte macht kwam tegen hem in het veld; negen bisschoppen, gevolgd door alles, wat het Hoogerhuis bezat aan geestverwanten van Pusey, en daarnaast Lord Derby, met zijne wegsleepende zeggingskracht en zijnen talrijken persoonlijken aanhang; zij dreven aanvankelijk de benoeming door van eene commissie, die den slag zocht af te wenden door een voorstel, waarnaar leeken straffeloos godsdienstige samenkomsten zouden mogen beleggen, mits onder goedkeuring van den districtsgeestelijke, of, anders, van den bisschop. Shaftesbury echter stond onwrikbaar op zijnen eisch. Dat door praelaten der Britsche staatskerk hinderpalen konden worden gelegd in den weg der vrije Godsvereering, wilde hij niet dulden. Het denkbeeld alleen van een verlof tot bidden scheen hem een gruwel. ‘Verlof om te bidden!’ zoo riep hij uit. ‘Men kan evengoed beweren, dat ik verlof moet vragen om te ademen’. Geholpen, ditmaal, door Lord Brougham, mocht hij ten slotte zijnen aanval zien gelukken: het laatste bolwerk van de tyrannie der regeerders over de uiting des geloofs werd veroverd en geslecht.

Thans eerst was vrijheid verkregen om, ten bate der duizenden, wien het evangelie nog altijd was als een gesloten boek, de kerkelijke prediking aan te vullen op gelijke wijze, als waarop de arbeid der gewone scholen was aangevuld door het onderwijs voor havelooze kinderen. Op Shaftesbury's aandrang werden in de schouwburgen godsdienstoefeningen gehouden voor het volk, die, vooral, wanneer hij zelf, in plechtigen eenvoud, met bijbellezing voorging, vaak door duizenden van hoorders aandachtig werden gevolgd. Sinds Palmerston, als hoofd der regeering, bij iedere bisschopskeuze den raad volgde van zijnen schoonzoon, kwam van lieverlede ook in de gezindheid der geestelijken eene gunstige wending. Toch ontbrak het alweder aan vijandige aanvallen zoomin als aan spottende vertelsels. Den 24n Februari 1860 poogde zelfs Lord Dungannon de ‘pairs’ te overreden tot eene veroordeeling dier ‘regellooze en onordelijke

diensten, waar de kurken lossprongen van de kruiken met gemberbier, en sinaasappelen werden gevent, evenals bij eene tooneelvoorstelling.' Maar Shaftesbury was op zijnen post. 'Mylords,' zoo eindigde hij zijne krachtige en zegevierende verdediging, 'ik vraag U, als leden der kerk van Engeland, wilt Gij tot die ontbloote en hongerige lieden eenvoudig zeggen: "wij hebben geen voedsel voor U. Komt, zoo Gij lust hebt, naar onze kerken en kapellen, en Gij zult er hooren preeken in eene stijven, eentonigen, houterigen stijl. Wij willen U hebben binnen onze muren, naar den eisch en van staatswege gewijd; anders zult Gij, uit onzen mond ten minste, geen woord vernemen van den inhoud des evangelies"? In dat geval zal het volk, dat zich wel bevindt bij deze diensten, U antwoorden: "Laat dan de Nonconformisten het werk doen, maar laat de kerk van Engeland hare ware plaats innemen, als de kerk van eene secte en niet van de natie; men heeft zich tot haar gewend, en bevonden, dat zij te kort schoot in hare taak; zoo volgen wij dan hen, die ons hebben geroepen tot de kennis der waarheid!"'

Nog een kwart eeuw lang voerde hij, onvermoeid, den bijna dagelijkschen strijd voor die grootsche gedachte: de staatskerk, volkskerk; met gelijke beslistheid zich kantend tegen al, wat, door versterking van het bisschoppelijk gezag, haar nog al verder dreigde te ontvoeren uit het oog en het hart der menigte, als tegen vertooningen en ondernemingen in den trant van 'het leger des heils', die, om zielen te winnen voor de goede zaak, begonnen met deze zelve te ontwijden. Hoe meer hij lette op de teekenen des tijds, te meer werd hij in die partijkeuze bevestigd. Het machtig voortschrijden van het beginsel der gelijkheid ontging dezen edelman niet, smartte hem ook niet, was hem, in oprechtheid, welkom. Maar wel bekommerde hem de aard der drijfveeren, die voor de blijde inkomsten van dat beginsel veelal den weg bereidden. Daar heerschte, in alle kringen, meer zucht tot gelijkmatige afplatting, geboren uit zelfbehagen en wangunst, dan drang tot gelijkmatige verheffing, ontkiemd uit zelfverloochening en broederzin. Met bezorgheid zag hij het aan, hoe, door geheel de maatschappij, die geest der valsche gelijkheid voedsel vond en prikkeling in de kleine pers. 'Niet weinigen,' zoo schreef hij, 'al is het de minderheid der aanzienlijken, halen, onder het volle zonlicht, hetzij in huise-

lijKe verhoudingen, hetzij bij de wedrennen, of aan de speeltafel, allerlei streken uit, die velen schoorvoetend doen instemmen en zeer velen vreugdevol doen juichen in alle bewijsvoeringen tegen erfelijke sociaal rangverschil... De honderd, die zich rein houden, hebben het niet in hunne macht, van hunne klasse den haat af te wenden, gewekt door de vijf, die zich misdragen... Wij hebben, zonder twijfel, dergelijke dingen, ergere misschien, beleefd in vroeger dagen; maar wij hadden toen geen stuivers-kranten en geen stuivers-post... geen millioenen oogen om te kijken, geen millioen ooren om te luisteren, geen millioenen geesten om gretig te hunkeren naar de praatjes, de kwaadwilligheid, de waarheid, den leugen, die duizenden van hongerige, wilde, “petits gens de lettres, mauvaise race” steeds gereedelijk opdisschen in zoo rijken en afwisselenden overvloed.’ En binnen de bedreigde kringen zelve maakten, naar zijn oordeel, die lieden het niet beter. ‘Hunne overzichten sparen U de moeiten der nasporing, hunne hoofdartikelen de moeite van te denken. Daaruit wordt een voorraad kennis opgegaard, even omvangrijk als licht en dicht. In het gezellig verkeer, in de “clubs”, en zelfs in het parlement komen de oppervlakkigste lieden nog aardig uit naast de diepsten; ja, niet zelden beter dan dezen. Elke meerderheid wordt met weerzin erkend; en zoo komt het, dat, bij het samenstellen eener regeering, - meer dan één “premier” heeft het mij verzekerd, - het veel gemakkelijker is, twintig staatssecretarissen te vinden, dan eenen enkelen “jongeren Lord der Admiraliteit.”’ Zelfs indien alle andere redenen niets hadden gewogen, dan nog, zoo meende hij, moest de erkentenis van dat maatschappelijk gevaar voor de ontwikkeling van het kerkelijk leven den weg doen kiezen, door hem verlangd. Tegen de noodlottige gelijkheidskoorts, die snoeft: ‘ik ben niets minder dan de beste’, wist hij geen ander tegengif, dan den evangelischen gelijkheidszin, die belijdt: ‘ik ben niets beter dan de minste.’ En deze kon slechts worden gekweekt en onderhouden door eene protestantsche landskerk, die de groote meerderheid des volks, alle klassen, alle rangen, samenbond in eenzelfde geloof, eene zelfde aanbidding, als één kudde onder één herder. Van daar, niet in de laatste plaats, die vermaning, met steeds klimmenden aandrang herhaald: ‘Bewaart de kerk van Engeland met alle middelen. Wij moeten niet blijven staan in haar stroef om-

hulsel, haren verouderden maliënkolder, niet enkel vechten naar de regelen der schermkunst. Wij moeten onzen slag slaan, wanneer, waar, en zooals wij kunnen. De groote menigte zal nooit gewonnen worden door plechtige kerken en eenen kil-klassieken preektrant. Houdt goeden moed en strooit met volle handen den Naam, het Woord des Heeren onder de kinderen des volks'.

Van lieden, die zich wonderwel ingelicht dunken aangaande de wereldgeschiedenis der toekomst, kan men, tegenwoordig, nog al eens de voorspelling vernemen, dat het evangelisch christendom, gelijk Shaftesbury het predikte met woord en daad, is uitgeput, versleten, en zijne dagen zijn geteld. Met eenen ijver, eene verbittering, die bijna zou doen vermoeden, dat de aanvallers wel wat minder zeker zijn van hunne zaak, dan zij voorgeven, wordt het dag aan dag op de kaak gesteld, als veroordeeld door de wereldbeschouwing der nieuwere wetenschap, als hinderlijk, ook, voor het veldwinnen der gedachten van menschelijkheid in de verhoudingen onzer samenleving. Niet weinigen onder die kampioenen der 'wetenschap' zullen bij het vernemen van de diepste drijfveeren, die dezen man voortdrongen op zijnen weg, een groot deel, licht, verliezen van de achting, die zijn werk ook hun had ingeboezemd; maar als zij dan nog hoorden van zoo menige zijner godsdienstige buitensporigheden: zijn stellig vertrouwen op de spoedige 'wederkomst des Heeren', zijn hechten aan oogenschijnlijke nesterijen, als vingerwijzingen Gods, dan zou die achting aldra door een spottend medelijden worden overstemd. Shaftesbury zelf wist eens genoeglijk te verhalen, hoe hem, terwijl hij voorzat bij het onderzoek naar den zielstoestand eener krankzinnig verklaarde vrouw, de geneesheer, door wien de verklaring was gegeven, na afloop van het verhoor vertrouwelijk was komen toefluisteren, 'of zijn Lordschap wel wist, dat die dame bijdragen zond aan het genootschap tot evangelieprediking onder de Joden?' 'Inderdaad?' had toen het antwoord geluid, 'en weet Gij wel, dat ik aan het hoofd sta van dat genootschap?' Welke gevolgen de onthutste dokter uit dat bescheid mag hebben getrokken nopens de geestvermogens van den Voorzitter der krankzinnigencommissie zelven, meldt de historie niet. Maar onmogelijk is het allerminst, dat ettelijke kinderen dezes tijds, reeds op dien grond alleen, het leven en streven van 'den goe-

den graaf' zullen beschouwen, als de ontwikkeling van een belangwekkend ziektegeval. Tegenover zulke tegenstanders zou de verdachte, die wel eens van 'folie raisonnante' had gehoord, zich zeker van elke verdediging, als uiterst gevaarlijk, hebben onthouden, en dat zwijgen ware wel het onwraakbaar kenteeken zijner wijsheid geweest. Maar de meerderheid onder de kinderen des nieuwen lichts zal, men mag het hopen, eenen man, als dezen, nog wel bij zinnen achten, en hun mogen dus Shaftesbury's geestverwanten onbevreesd dienen van antwoord. Waar dan een christendom als dit veroordeeld wordt in naam van 'de wereldbeschouwing der jongste wetenschap', zullen zij wel doen, met te herinneren aan de duidelijke uitspraak van den vader der havelooze kinderen: 'het christendom is geen bespiegeling, het is, in zijn wezen, levensrichting'. Ook kan het nog met eenig recht door hen worden gevraagd, of niet de rijkste vrucht van het nieuwere denken: de erkentenis van de voorwaarden en de grenzen onzer kennis, voor goed een einde moest hebben gemaakt aan die overschatting van het weten, die in het aanmatigend woord 'wereldbeschouwing' zich uitspreekt. En als dan verder dier christelijke levensrichting het verwijt wordt toegevoegd, met hare wereldschuwheid en hare weemoedspsalmen het streven naar veredeling van de toestanden dezer wereld te belemmeren, dan mag ten slotte nog wel deze vraag worden opgeworpen: Wat voor het menschelijk samenleven hechter bindmiddel te achten zij: de haat van rassen en klassen, of de broederschap der kinderen Gods? Wat beter den mensch opleidt tot werken in gemeenschap met anderen: de blijde boodschap van den strijd om het bestaan, die, zoo zij al den arme leert te streven naar lotsverbetering, met juist dezelfde redenen den rijke vermaant tot behoud van wat hij heeft, en tot bemachtiging van wat hij grijpen of vangen kan; dan wel het evangelie der liefde, dat, ja, den misdeelden toeroept: 'zijt geduldig in de verdrukking', maar met niets minder nadruk de bevoordeelden opwekt tot de werken der barmhartigheid? Wat, in één woord, ook op dit gebied machtiger voorwaarts dringt in de richting van het ideaal: zich dat ideaal te denken als gewrocht eener bepaalde begeertenmengeling, met alle dergelijke gewrochten volkomen gelijkwaardig, of het op te vatten en na te streven als eene van God gestelde taak? Inderdaad, het juiste antwoord op die

vragen kon wel eens anders uitvallen, dan een haastig vooroordeel schijnt te meenen.

Maar er is in die soort van gedachtenwisseling, in dat wederzijdsch ophemelen van het eigene -, verguizen van het vreemde standpunt, in de zelfverheffing en de verdachtmaking, waartoe dat alles voert en onvermijdelijk voeren moet, iets stuitends, ja, ten slotte, iets belachelijks. Zoo lang daar nog millioenen zullen zijn, die zich het geloof niet laten ontnemen, dat er wezenlijk verschil in waarde is niet enkel tusschen het juiste oordeel en het valsche, maar ook tusschen willen en willen, handelen en handelen, zoolang zal wel dat evangelisch christendom het ‘credo’ blijven van duizenden en tienduizenden, in wier schatting het de aangrijpendste vertolking geeft van de verborgen beteekenis hunner beste aandoeningen; en zoolang ook zal het mede dienen te worden geduld in den grooten wedijver aller menschelijke levensrichtingen. Aan de vruchten zal men haar ten slotte kennen: een iegelijk naar haren aard. Indien er zijn, die het recht willen behouden, om te jubelen over den keer, dien, onder den invloed van het jongste wetenschappelijk onderzoek, de levensbeschouwing van ettelijke denkende lieden heeft genomen, ‘brengt’, dit mag men van hen vergen, ‘brengt dan vruchten voort, dier bekeering waardig!’ Het geloof, dat eenen Shaftesbury vervulde, heeft die mededinging, vooreerst, nog niet te duchten. Hij was ‘een man, wien zijn vaderland’, wien geheel de beschaafde wereld ‘tot warmen dank is verplicht’; ‘de stichter eener orde van menschen, die, bezield door zijn voorbeeld, aangevuurd door zijne geestdrift, getreden zijn en nog treden in zijne voetstappen.’ In eene maatschappij, waar de algemeene verbreiding van ‘nuttige kundigheden’, de wassende stroom van wie zich tot oordeelen bevoegd, tot beslissen gerechtigd achtten, de overvloed, in 't eind, van gedienstige voorlichters en wegwijzers, al meer en meer, elk werk, dat de hand vond om te doen, verrafelde en verwikkelde tot één vraagstuk om over te schrijven, een onderwerp om over te praten, eene stof om, - o ironie der taal! - te ‘behandelen’, heeft hij, door een beschamend voorbeeld, het besef weêr opgewekt ten leven, dat er, naast eene ‘sociale kwestie’, waarmede te velen, misschien, zich het hoofd breken, nog zoo iets is, als eene sociale taak, waarnaar te weinigen, zeker, de hand uitstrekken. En terwijl hij, bij den arbeid aan wat tot vervulling

dier taak hem werd toegewezen, het Woord zijns Heeren volgde als eene lamp voor zijnen voet, gaf hij het voorbeeld, tevens, hóé het geloof in dat Woord, zoolang het voortbestaat, zijn recht op dat bestaan het waardigste zal kunnen staven. Het teeken, waarin zijn Christendom de wereld heeft overwonnen, was geen tekst, geen spreuk, geen gelijkenis, geen zaligspreking zelfs, het was het zinnebeeld der hoogste daad: het kruis. De teekenen, waarmede datzelfde Christendom zich zal handhaven in zijne heerschappij, zullen daden wezen, daden van toewijding en zelfverloochening, of al zijn worstelen om levensbehoud zal ijdel zijn. Dat is de waarheid, door Shaftesbury gevoeld, meer nog dan erkend, maar gepredikt, in elk geval, zoolang het hem gegeven was. Mogelijk is het, want wie is zeker van den komenden dag? dat de doodsklok, hier en daar thans over *zijn* Christendom geluid, eene echte profetie zal blijken, nog eer dan de meesten vermoeden. Maar indien waarlijk die groote zon, zoo brandend heet wel vaak, maar toch ook eeuwen lang voor velen zoo weldadig, alhaast mocht zijn gedoemd tot ondergaan in eenen morgenloozen nacht, dan zou, onder hare aanspraken op den dank der menschheid, niet de geringste deze zijn, dat van hare scheidende stralen een der heerlijkste, lichtend en warmend, was gevallen in het hart van dien, als door God zelven tot ridder geslagen, edelman, wiens leven wel de schoonste vervulling heeten mag van de echtchristelijke wapenspreuk zijner vaderen: ‘*Love, Serve*’.

W. VAN DER VLUGT.

Op den Odiliënberg.

Heilige Odilia, bid voor ons!

Zoudt ge wel gelooven dat ik soms als een vrome pelgrim, ronder het zelf te weten, die woorden bijna kan nazeggen? Maar het gaat niet; over de lippen komen de woorden *niet;* want zie, ik ben een gecompliceerd product van onze negentiendeeuwsche verschaving, een Calvinist met Helleensche, of zoo ge wilt een Helleen met Calvinistische neigingen, min of meer een tegenvoeter van al wat Roomsch is; wanneer ik een goud kruisje zie op den boezem eener Protestantsche jonge schoone erger ik mij met groote ergernis en wanneer ik een kapelaan tegenkom bekruipt mij onwillekeurig een wees-opuwe-hoede-achtig gevoel...

Gij ziet dat ik een zeer ouderwetsch mensch ben; een wezen uit de nachtschuit; een onverdraagzaam schepsel; een doorn in het oog van die bloem onzer hulponderwijzers, die van den Bijbel niet veel meer weet dan dat het boek wemelt van sprookjes en dat Koning David een der twaalf zonen van Noach geweest is.

Ach, waarde en zeer gewenschte lezer! een mensch heeft zichzelven niet gemaakt en gij zult geduld met mij moeten hebben - indien ge ten minste van een verloren half uurtje wel afstand wilt doen om te luisteren naar een klein reisavontuur dat ik mij vermeten zal bij dezen te vertellen. Een avontuur, mij wedervaren in den heerlijken Elzas, op den berg der gebenedijde Odilia, het ‘hailichje daar ik bij zweer’.

Gij kent haar misschien uit de *Legends*, waarin de snaaksche *Thomas Ingoldsby*, alias de weleerwaarde zeer geleerde heer Richard Barham, zich verstout heeft een loopje met haar te nemen - wat ik voor mij hem zeer euvel duid. Ziehier daar-

entegen wat de niet minder eerwaarde N. Schir in zijn ‘Guide du pélerin au Mont Sainte-Odile’, welk boeksken gij in het klooster van een der goedlachsche en welvarende nonnetjes voor ik weet niet hoe weinig koopen kunt, omtrend de lieve Heilige verhaalt.

Op het trotsche rotsplateau, zegt hij, waar men thands het klooster ziet, verhief zich voorheen een sterke burcht, volgends sommigen van Romeinsche herkomst en dien Adalric, hertog van den Elzas, tegen het midden der zevende eeuw herbouwen deed, nadat hij in 407 door de Vandalen was verwoest. Deze Adalric, met onmetelijke rijkdommen gezegend en bijna alvermogend heerscher, had noch slechts één wensch: een zoon en erfgenaam. Leider werd hem eene dochter geboren en tot overmaat van ramp was deze dochter blind. Hoe daarop de teleurgestelde vorst zijn schoonen naam schande aandeed en dermate zijne verbolgenheid lucht gaf, dat de verschrikte moeder, de schoone Bereswinde, zich genoopt zag het wichtjen heimelijk te verbergen in de woning eener getrouwe voedster in het dorpje Scherwiller; hoe het kind later naar het klooster van Palma in Franche-comté werd gezonden; hoe het, toen de vrome bisschop Eberhard haar aldaar den heiligen doop toediende, door een wonder het gezicht ontving; hoe zij reeds op dertienjarigen leeftijd door aanminnigheid en deugden uitschitterde; hoe de jongste der na haar geboren zonen Adalrics het bitter boeten moest, toen hij een poging waagde om zijnen vader met haar te verzoenen; hoe echter eindelijk en ten laatste de bekoorlijkheid harer onschuld het stugge hart des vaders vermurwde; hoe zij eindelijk zijne lieveling bij uituemendheid werd en hij op haar wensch zijn kasteel, den Hoogen Burcht, tot een klooster deed inrichten en rijk begiftigde; hoe zij daar, als abdisse onder tal van adellijke jonkvrouwen, tot in hoogen ouderdom heinde en verre den geur harer godsvrucht deed uitgaan, zoodat rijk en arm toestroomde om door haar gebeden vertroost, door haar voorbeeld verkwikt, door haren raad en vermaningen onderwezen en opgebouwd te worden - staat het niet alles beschreven in de harten van alle oprechte, legendenlievende Elzassers?

En noch steeds gaat men naar den Hoogen Burcht ter bedevaart, om te knielen bij haar ledig graf! Of echter het aantal eigenlijke pelgrims niet meer en meer overtroffen wordt

door dat der geloovige en ongeloovige, Pausgezinde en kettersche, in plaats van met rozekranzen met scharlakenroode Baedekers gewapende toeristen?

Dit wil ik wel bekennen, dat toen ik op een der schoonste zomerdagen waarmede ik onwaardige immer gezegend ben, van Otrott uit den berg besteeg en een half uur te laat voor 't middagmaal het klooster bereikte, ik meer den indruk kreeg van een bedrijvig hôtel dan van eene plaats der afzondering en Godgewijde eenzaamheid. Over de borstwering aan de oostzijde van den kloostertuin - een langwerpig vierkant, met groenten, een enkele anjelier, luttele goudsbloemen en wat dies meer zij beplant en juist niet met Hollandsche keurigheid onderhouden - over de borstwering geleund, aan groen geschilderde tafeltjes gezeten, heên en weder drentelende, koffi en ‘kirsch’ slurpende, rookende, pratende, lachende, geeuwende, waren een aantal gasten, heeren, dames en kinderen uit alle oorden der wereld bezig het in 't refectorium genotene te digereeren en twee of drie rijzige nonnen, in blauw-zwart-witte kloosterkleedij, liepen bedrijvig af en aan met dampende of ledige koppen, flesschen en glazen. Ik was flauw van honger en, het door Baedeker bestarde ‘prachtige uitzicht’ tot later bewarende, trad ik binnen.

Wat was het koel en donker onder die zware gewelven! De lucht was er zwaar van gebraad en soepdampen en wijngeuren. Ha.....

‘Bitte, Schwester, zoû het noch mogelijk zijn.....?’

Het was eene zeer lange, tengere vrouw, met een tanig, rimpelig gelaat dat van onder de schaduw der nonne-kap grimmig en dreigend uitzag als een hagelwolk in Maart. Zij stond in een zijgang voor een soort van aanrechtbank borden en schotels te wasschen en terwijl zij mij andwoordde slingerden hare knokige vingers eene menigte vuile messen met zwarte heften door elkaâr alsof zij goochelde. Het gekletter en gerammel maakte mij volkomen onverstaanbaar wat zij zeide. Zooveel begreep ik, dat zij boos was, heel boos, en Fransch sprak.

Verschrikt afdeinzende wendde ik mij - en ditmaal ook in het Fransch - tot eene tweede zuster die juist met een zwaar beladen presenteerblad uit den tuin terugkeerde.

Zij was in alles het tegenbeeld der eerste. Zulke ronde, blo-

zende wangen, dartele oogen, altijd lachende lippen waren eene verkwikking om aan te zien.

‘Eh bien, je m'en vais le demander à la c h è r e mère!’

Hare stem klonk als musiek en de innige nadruk waarmede zij dat ‘chère’ uitsprak deed het hart goed. Ik brandde van verlangen om de vrouw te zien die zóoveel liefde vermocht in te boezemen. Het duurde niet lang of mijn wensch werd bevredigd. Daar kwam de glundere zus weder aan, bijna huppelende over de kille grauwe vloertegels.

‘Par ici, Monsieur!’

Ik verzeker u, het was een godenmaaltijd. Gezellig was de zaal, met hare naakte witte muren waaraan een paar middelmatig of slecht geschilderde portretten van ik weet niet welke geestelijke heeren, benevens gedrukte vermaningen en voorschriften aan bezoekers; met hare lage, verwulfde zoldering, hare lange tafels en daags te voren wellicht noch smettelooze amelakens, juist niet. Maar het voedsel was voortreffelijk, de witte landwijn scheen Olympische nektar en de vroolijke non bediende mij met een ijver, zelfs eene noch betere zaak waardig.

Of zij het opmerkte dat ik geen kruis sloeg, weet ik niet; maar in elk geval belett'e het haar geenszins met de gulste spraakzaamheid op al mijne vragen omtrend hetgeen er op den Odiliënberg te zien was bescheid te geven. Alleen wanneer de tanige en zeer grimmige met schoone borden of eenig nieuw gerecht binnenkwam, scheen het mij toe dat hare woordenrijkheid voor een omineus lakonisme plaats maakte, om van nieuws te vloeien, wanneer ze weder met mij alleen was. Aardig was het, dat ze niet uitgepraat raakte over haar heilige, en al de legenden betreffende het graf van deze, hetwelk ik vooral niet verzuimen moest te bezoeken, evenmin als de kapel met den door Odilia's tranen uitgehoolden steen voor het altaar, de Kapel der Engelen en dergelijke; maar daarentegen met zekere verontwaardiging volkomen onkunde voorwendde aangaande het gevaarlijke pad rondom laatstgenoemd gebouwtjen, hetwelk trouwlustige maagdekens, toen een kwaadaardig ijzeren hek het haar noch niet onmogelijk maakte, slechts negenmaal behoefden af te loopen om binnen het jaar ‘onder de muts’ te komen. Ook was haar de heidenmuur ten eenemale onverschillig en van de merkwaardige Romeinsche heirbaan voorbij St. Nabor scheen zij nooit gehoord te hebben.

Maar ziehier de lieve oude moeder zelve! Zoudt gij gelooven dat zij in de tachtig is? Zoo klein, zoo perkamentkleurig geel, maar rondtrippelend als een jong meisje, met de geestigste, glinsterende blauw-grijze oogjes, die men zich kan voorstellen! Haar saâmgenepen glimlachend mondjen is, vrees ik, sedert lang volkomen tandeloos; maar hoe moederlijk hartelijk legt zij de dorre hand op mijn schouder en op welk een innemenden toon vraagt ze mij of ik tevreden ben over het maal - terwijl mijne blozende vriendin, met haar stralend gelaat en over elkander gelegde handen op eenigen afstand het tooneeltje staat aan te zien. De heilige Odilia moge het mij vergeven, maar 't was mij te moede of ik de weêrgevonden verloren zoon was dier oude vrouw en de gelukkige verloofde van die andere dáar - en zeker, alleen de heilige zelf kan mij de kracht gegeven hebben om niet op te vliegen en ze te kussen naar hartelust, eerst het oudjen en dan de jonge!

Het moedertje verbreekt de bekoring door mij meê te troonen naar hare ruime, hooge, lichte, dood eenvoudig, bijna armoedig gemeubelde zitkamer. Hier verhaal ik haar hoe ik zoo regelrecht uit Holland gekomen ben, hetgeen mij te belangwekkender maakt in hare oogen, naarmate vergeleken bij Amsterdam Pekin haar blijkbaar toeschijnt naast de deur te liggen. Zij is zoo verrukt, dat zij naar een kastje dribbelt, een glaasje voor mij inschenkt en zoo gulhartig mogelijk aanbiedt.

‘Trinken Sie dàs einmal!’

Want zij wisselt hare Fransche en Duitsche volzinnen met de grootste onpartijdigheid af. En ik drink; en indien vloeiend vuur goed smaken kan, smaakte dit overheerlijk. Eenige oogenblikken dwarrelde alles voor mij rond en meende ik als een nieuwe Ulysses door deze bedaagde kloosterlijke Circe geenszins in een dier herschapen, maar in de gewesten der zaligen te zijn overgebracht. Helaas, ook dit schoone oogenblik weigerde te toeven en nadat wij op de vriendschappelijkste wijze hadden afgerekend - waartoe ze mij een leitje met onontcijferbare hieroglyphen voorhield - begaf ik mij naar den tuin.

Schrik niet, lezer! Ik denk er niet aan, u met eene beschrijving van het bovenvermelde uitzicht lastig te vallen. Zeer lang kon ik er mij trouwens niet in verdiepen, wilde ik, behalve de luttele merkwaardigheden van het klooster en Odilia's won-

derbron[1)], den heidenmuur met zijne vergezichten in oogenschouw nemen en voor den donker te Hohwald zijn.

Dat alles was genoten en al peinzende stapte ik voort, berg op, berg af, door bosch en struik, over rotsblokken en boomstammen, toen ik plotseling tot mijzelven kwam en tot het besef dat ik niet meer wist waar ik mij bevond.

Het was doodstil om mij heen. Een dier kleine heldere beekjes welke in de Vogeezen den wandelaar soms zoo kunnen verkwikken, murmelde onder varens en tusschen blinkend natte of bemoste steenklompen door; een schier onmerkbaar windje streek door de toppen der dennen; een enkel mugje gonsde mij om 't hoofd; maar dat was al. Geen geluid, geen geritsel, heinde en ver! En nergens iets dat naar een weg, of zelfs een pad geleek. Het was vier uur en de zon stond noch hoog aan den hemel, heerlijke stralenbundels neêrschietende tusschen de roodbruine stammen, sprankels strooiende over de gladde naaldenlaag aan hun voet; schemerend en flikkerend weêrkaatst op glimmend loover en vonkelend in de spattende droppelen der watervalletjes daaronder.

Ik besloot mij door dik en dun heen te slaan en zuidwaarts aan te houden, vertrouwende wel het een of ander te zullen aantreffen dat als baken dienst zoû kunnen doen. Reeds vijf minuten later bereikte ik een pad en bij dat pad ‘iets’ - dat mij een oogenblik in de war bracht.

In hare geheele lengte uitgestrekt, gekleed in een licht grijs reisgewaad, met het blonde hoofdjen op een saâmgevouwen vuurroode châle, lag daar - la belle au bois dormant! Ai mij, maar het hoofdje was met witte zakdoeken omwonden en op het batist teekenden zich donker roode bloedvlekken af.

Behoedzaam naderende zag ik, hoe lichte zenuwtrekkingen het lichaam der bewustelooze doorsidderden. Het schoone, zijwaarts gewende gelaat was wit als marmer; de lippen op elkander geklemd; de fraaie lange pinkers der gesloten oogen trilden; van den slaap, over de wang, in den heerlijken hals liep een dunne straal reeds stollend bloed.

1) Toen de Heilige, eens van Niedermünster naar het klooster keerende, een uitgeputten pelgrim op den weg vond liggen, sloeg zij naar Moses' voorbeeld met haren staf tegen de rots en zie, een overvloedige bron van krystalhelder water ontsprong, welke tot op dezen dag ook in tijden van de grootste droogte, niet ophoudt te vloeien. Het water kan men jaren lang frisch en helder bewaren en het heeft groote kracht ter genezing van oogziekten.

Zij lag op eene tamelijk open plek, een vijftien schreden van het smalle boschpad af, in de schaduw van eenige verschrompelde lage eiken, op een dorren mosgrond, waaruit hier en daar lange, ijle, geelgeblakerde grashalmen opschoten. Over eenige takken boven haar hoofd was een lichte overjas gespreid; een ledige veldflesch en de riem voor de châle lagen op den grond.

Ongetwijfeld was zij uitgegleden, met het hoofd op een scherpen steen gevallen en had haar geleider haar aldus nedergelegd en zich verwijderd om hulp te gaan zoeken.

Ik begreep niet beter te kunnen doen dan bij haar de wacht te houden tot de hulp kwam. Wat had ik niet gegeven om, in plaats van jurist, medicus te zijn! Het was dwaas, maar ik verachtte mijzelven, terwijl ik daar zoo zat, verzonken in de beschouwing dier edele, fijne trekken, machteloos, nutteloos, niet wetende wat te doen om dat arme engelachtige schepsel misschien te redden van den dood. Dood! Ik huiverde in radelooze, onredelijke woede en had bloedige tranen kunnen schreien van ergernis. Elke minuut, docht mij, kon beslissend zijn. Met eerbiedigen schroom, met eene gewaarwording alsof ik heiligschennis pleegde, raakte ik even haren pols aan. Goddank, hij klopte - maar ach, hoe mat en flauw! En dan liep ik een eindweegs het pad op, naar den eenen, naar den anderen kant, en zag mij de oogen uit, en stond stil en luisterde, en keerde gejaagd naar het meisje terug....

ô Welk een gevoel doorstroomde mij, toen ik, voor de hoeveelste maal niet bij haar nedergebogen om te luisteren naar hare ademhaling, de lippen zag bewegen en het woord: ‘Water!’ opving.

Water! Ik moest mij bedwingen om het niet uit te juichen. En zij sprak Hollandsch. Ik zoû niet durven bezweren dat mij niet een traan of wat over de wangen glipte, terwijl ik in allerijl de veldflesch greep, om al springend en rennend, daar de takken mij over 't gelaat striemden en ik zelf elk oogenblik gevaar liep den hals te breken over de verraderlijke rotsblokken, het beekje weder op te zoeken. Het schenen uren in plaats van minuten, maar eindelijk was ik weder bij haar en druppelde uiterst voorzichtig met bevende vingers het kostelijke, ijskoude vocht, haar tusschen de lippen.

Zij opende de oogen. Een vluchtig rood vloog over het gelaat en met eenige inspanning richtte zij zich op.

‘Hoe voelt gij u?’ vraagde ik, haar met den rechterarm ondersteunende, terwijl mijn linkerhand haar de lafenis voorhield:

‘Drink noch eens!’

Met een gloeienden blos - hoe belachelijk was het, ook maar een oogenblik te denken dat *zij* zoû kunnen sterven! - nam zij de flesch aan en wilde die aan de lippen brengen, toen zij plotseling op een toon van bezorgdheid vraagde:

‘Maar waar is mijn vader?’

Het geluid van naderende stemmen andwoordde haar. Ik haastte mij de komenden te gemoet: twee jonge, forschgebouwde mannen in geestelijk gewaad, en een kras oud heer met grauwe bakkebaarden, die, met een dikken stok gewapend, hen trekbeenend vooruit ging, druk pratende en gebaren makende.

‘Het is om des duivels te worden!’ hoorde ik hem grommen - meer tot zichzelven dan tot zijne metgezellen, die trouwens, als van de schoonste aller talen onkundig, hem niet zouden verstaan hebben: ‘Ik zoû toch gezworen hebben dat het hier ergens wezen moest....’

- U heeft volkomen gelijk, mijnheer! - zeide ik, op hem toetredende met den beleefden groet die aan den vader van zulk een hemelsch wezen verschuldigd was. - Mejufvrouw uwe dochter is hier.

De goede man bleef stokstijf staan - ‘evenals een horloge van bordpapier dat niet langer loopen wil,’ gelijk de onsterfelijke schoolmeester zegt. Met de beide handen op zijnen staf geleund, zagen zijne donkere kleine oogen onder een paar Bilderdijks borstelige wenkbrauwen mij aan.

- Mag ik zoo vrij zijn mij maar zelf aan u voor te stellen? - hervatt'e ik. - Van Haeften, om u te dienen; advocaat in den Haag. Ik was hier aan 't dwalen en vond uwe dochter...

‘Hoe weêrgâ weet je....?’ - viel hij mij in de rede.

Zijne stem was hard, krakend, onwelluidend. Voorts had hij een groezelig vaal aangezicht, breede, ruige handen, slappe halsboorden, verhavende grauwe lokken, een verregenden stroohoed, een bestoven zwart pak en gansch niet kleine voeten.

In de meest heusche bewoordingen gaf ik hem text en uitleg. Met een melodiesch: ‘Hm!’ ging hij verder, naar de plek mijner betoovering. De roodwangige kapelaans, of wat ze wezen mochten, en ik volgden.

Wij troffen de jonge dame aan, gezeten op een grooten steen nabij de plaats waar zij gelegen had. De hoofddoeken waren verdwenen - vermoedelijk in de saâmgegespte châle; aan wang en hals was geen spoor van bloed meer te bekennen en een allercoquetst hoedje beschaduwde het noch zeer bleeke gelaat.

‘Dat is wat moois, Papa!’ riep zij uit: ‘mij zoo alleen te laten liggen; wie weet hoeveel wolven hier noch rondzwerven.’

- Wie weet! - bromde de oude heer. Was het verbeelding, dat hij een zijblik sloeg op mij? - Maar wat weêrgâ woûje dat ik doen zoû, hé? Je was na dien ellendigen val; hoe kunje zoo dom wezen! geheel en al buiten westen en ik dacht waarachtig dat het zoo goed als gedaan was. Ik kon je met mijn kwaad been over die verwenschte bergpaden niet naar 't klooster of naar Hohwald sjouwen, dat vatje; en ik wist er niets beter op dan te zien of ik iemant kon oploopen om u te helpen dragen. Ik had geen quartier gegaan of ik kwam deze zwartrokken tegen. Maar nu kunnen we hun wel hun afscheid geven.’

En zich tot de jonge geestelijken wendende gaf hij hun in geradbraakt Fransch te verstaan, dat zij thands het voorbeeld van den overbekenden ‘moor’ konden volgen; een wenk waaraan zij, na eenige linksche complimenten aan de jonkvrouw, zich haastten te voldoen.

‘Komaan,’ hernam hij, van mijn bestaan niet meer kennis nemende dan of ik mij aan de Noordpool bevonden had: ‘We moeten nu maken dat we verder komen. Noch drie vierden van den weg naar Hohwald, denk ik; of wel meer. Voorwaarts!’

Zijne dochter stond met een pijnlijke uitdrukking op en stak de hand naar hem uit.

- Mag ik uw arm? Ik vrees dat ik mij leelijk den voet heb verstuikt.

‘Den voet verstuikt? Maar wat drommel waarom heb je dat niet vroeger gezegd? Dan hadden die kerels....’

En hij keerde zich om als wilde hij ‘die kerels’ zoo mogelijk noch terugroepen.

- ô, Het zal wel gaan.... ik zal mijn best doen; als ik uw arm maar mag hebben.

Hij raapte de châle op en stelde haar die ter hand, ofschoon zij reeds een linnen zonnescherm te dragen had, wierp zijn jas over den schouder en ging den tocht beginnen.

‘Ik moet ook naar Hohwald,’ zeide ik. ‘Mag ik het genoegen hebben, mijnheer....?’

- De weg is vrij, - snauwde Bilderdijk, zonder mijne zijdelingsche vraag naar zijn naam te beandwoorden.

Het is wellicht vergeeflijk, dat een scherp wederwoord mij op de lippen brandde. Maar een blik op het bekoorlijk, smarelijk vertrokken gezichtje was genoeg om het te weêrhouden.

‘Wien heb ik de eer te spreken?’ vraagde ik kalm, terwijl ik naast hem voortging.

Weder die zijblik! Had ik dan inderdaad iets wolfachtigs over mij? De dameskennissen mijner lieve moeder plachten er in mijn jongenstijd anders over te oordeelen, herinnerde zich mijne ijdelheid. Hoe dit zij, de oude heer prevelde een naam die als ‘Ruysdael’ klonk.

‘Schoone naam,’ zeide ik, besloten mij stormenderhand op gemeenzamen voet met hem te plaatsen - ik heb altijd gehecht aan homeopathie in zulke dingen: - ‘Is de beroemde schilder van uwe familie?’

- Schilder! - en mijne trommelvliezen gonsden van het stemgeluid. - Ik heb nooit iets met schilders te maken gehad, mijnheer; ik weet niets van schilders; ik wil niets van hen weten; de Ruysdaels.... nu, wat is er?

Dit laatste was tot zijne dochter gericht, die zijnen arm zoo vast scheen gegrepen te hebben dat hij bleef stilstaan.

‘Het is niets,’ zeide zij, zich op de lippen bijtende. ‘'t Zal wel gaan. Maar als u kan, wat langzamer. De weg is zoo vol steenen en zoo glad soms, door die naalden.’

Van de gelegenheid gebruik makende bemachtigde ik châle en parasol. Daar gleed den ouden heer zijn jas van den schouder en over de hand waarin hij zijn stok hield op den grond. Ik verklaarde ook dit kleedingstuk prijs - zonder eenig verzet zijnerzijds, trouwens.

‘Beroerde historie,’ mompelde hij: ‘Ezelachtig van je.’

- Nu vader, - zeide zij, ondanks de pijn met een schalk lachje naar hem opziende, - dan zal 't immers voor de eerste en laatste maal zijn.

‘Bravissima!’ riep ik uit. ‘U is schaakmat, mijnheer Ruysdael.’

Hij andwoordde niet. De ontzachwekkende wenkbrauwen trokken zich dreigend saâm en een fraai gouden horloge uithalende zeide hij:

- Over vijven! We komen er nooit. Dat hebje van zulke malligheden. Is dit een wandeling voor een kreupelen kerel van over de zestig.... Ik was een oude gek toen ik me liet overhalen, Lei.

‘Lei!’ Van welken engelnaam kon dit de barbaarsche verhaspeling zijn?

‘Och kom, vadertje,’ - zeide zij, thands met de beide handen op zijnen arm leunende en blijkbaar meer en meer gemarteld door haren voet: - ‘Van ochtend heeft u er van genoten. Denk eens, het paadje voorbij Welschbruch....’

- Welschbruch! - herhaalde hij, als door eene onaangename gedachte plotseling tot staan gebracht. - Weet ge wel dat we dien laatsten steilen steenweg naar Hohwald nooit levend afkomen!

Het was, of het bleeke gelaat van 't meisje noch bleeker werd.

‘Neen,’ stamelde zij hoofdschuddend: ‘daar had ik noch niet aan gedacht. Dat zal nooit gaan.’

Ik voelde mij bedwelmd worden van verrukkelijke visioenen.

- ‘Wat dunkt u, mijnheer Ruysdael!’ vraagde ik, ‘indien wij eens bij gebreke van draagstoel een paar stevige takken afsneden? Wanneer de weg sterk glooit zal 't natuurlijk niet lukken, maar zooals hier’...

Na het als een refrein terugkeerend ‘Hm!’ meende hij dat het te beproeven was. Wij deden de lieve ‘Lei’ - ô gruwelijke beschimping! - op den hoogen bemosten kant van het pad nederzitten en togen eendrachtelijk aan den arbeid om met behulp onzer zakmessen een tweetal bruikbare beuketakken af te breken. Ik had gelukkig touw bij mij, waarmede zij stevig aan elkander werden bevestigd. Reeds strekte ik de hand uit om de châle los te gespen en als bekleedsel te gebruiken, toen de schoone blozend mijn arm aanraakte om mij te weêrhouden.

‘Liever de jas,’ zeide zij.

- De jas! - viel de oude heer in. - Waarom de jas? Zij is zoo goed als nieuw en die kreukels gaan er nooit uit.

En op zijne beurt nam hij de saâmgerolde châle op.

‘Om mij pleizier te doen, Vadertje!’ zeide zij smeekend.

- Goed dan, - bromde hij. - Je moet toch altijd je zin hebben.

Ik vond dit alleszins billijk. Wie toch zoû zijn zin moeten hebben, indien niet zij?

Eenige oogenblikken later vervolgden wij met den kostbaren last tusschen ons in, onzen weg. Zij verklaarde ‘heerlijk’ te zitten en hield zich ter weêrszijden vast aan haar vaders arm en - den mijnen. Ofschoon 't mijzelven te moede was, alsof ik wel levenslang haar zoo zoû kunnen blijven dragen zonder moede te worden, kon ik niet nalaten de stalen spieren van den ouden man te bewonderen, welke hem ondanks zijn gebrekkig been in staat stelden zijnerzijds zoo goed vol te houden.

Nu en dan verwisselden wij van kant; dan weêr gingen wij alle drie zitten rusten; wanneer het pad al te zeer helde trachtte de patient, meest aan den arm haars vaders, een enkele maal, ô zaligheid! ook aan den mijnen, een eindweegs te gaan; en zoo bereikten wij, zonder ditmaal veel oogen te hebben voor het allerbekoorlijkste laatste gedeelte van den tocht, waar het smalle, met naalden roodbruin bekleede slingerpad door de donkere schaduwen der ruischende dennen, over zacht klaterende beekjes en schilderachtige kleine brugjes langs de steilte voerde, eindelijk en ten laatste de houtvesterswoning Welschbruch.

De houtvester zelf, een krachtig gebouwd klein man van een jaar of vijftig, met peper-en-zoutkleurig hair en lange gele knevels, stond blootshoofds en in zijne hemdsmouwen aan de deur een lange met roode kwasten vercierde Duitsche studentenpijp te rooken. Een sneeuwwitte kortharige patrijshond lag aan zijne voeten. Noch de man, noch de hond verroerde een lid; alsof het de gewoonste zaak ter wereld ware een oud en een jeugdig heer, wien de druppels tappelings langs voorhoofd en wangen liepen, eene jonge dame uit het bosch te zien aandragen.

Onder eenig geboomte bij het huis stond een wrakke tafel met eenige stoelen. De schuine stralen der avondzon vielen tusschen de stammen door over het frissche gras; het was bladstil: de blauwe rook uit de houtvesterlijke pijp kronkelde stoorloos op naar den blauwen hemel. Met een verkwikkend gevoel

van in behouden haven te zijn aangeland stevenden wij naar de groene tuinstoelen.

‘'n Abend!’ antwoordde de rookende, zonder zijn pijp uit den mond te nemen, toen ik hem in 't voorbijgaan groette.

‘Kommen S' mal her, bitte, Herr Förster!’ riep ik, nadat Mejufvrouw Ruysdael, den châle-rol tot voetbankjen, met een zucht van verademing had plaats genomen, en terwijl de oude heer al hijgende en proestende zich het gelaat zat af te drogen.

De houtvester naderde met langzame schreden, op de hielen gevolgd door zijn prachtigen hond, die op dezelfde lome wijze van zijn dutje was opgestaan. Onderweg laafde eerstgenoemde zich aan een teug licht rooden landwijn, waarvan een soort van glazen fleschkaraf op de vensterbank zijner woning gereed stond.

Ik legde den man het geval uit, bestelde een avondmaal - waarmede de heer Ruysdael met een hoofdknik instemde - en vraagde zijn advies over 't geen ons te doen stond. De houtvester zeide eerst geen woord. Steeds doorrookende en vervaarlijke wolken tabaksdamp over onze hoofden blazende liet hij, evenals zijn hond die op zijn gemak naast hem was neêrgehurkt, zijne blikken van den een tot den ander gaan. Eindelijk nam hij de pijp uit den mond, opende zijne dikke lippen en sprak, op den toon van een Delphiesch orakel:

‘Werde die Frau fragen.’

Daarop keerde hij zich om, stapte dood bedaard naar de wijnkaraf, nam weder een teug, streek de hand langs de druipende knevels en verdween in zijne woning. De hond echter geeuwde een zeer langen geeuw, strekte zich - benijdbaar schepsel! - aan de voeten van Mej. Ruysdael uit, legde den kop op de voorpooten en sliep in.

Ondanks al de doorgestane pijn en vermoeienis lachte zij: een heldere, zachte, murmelende lach, als de krystaltoon der beekjes, welke wij daareven waren overgegaan, en verkwikkend als deze.

‘Waar lachje om?’ klonk de harde stem haars vaders.

Zij had echter geen tijd om de overbodige uitlegging te geven. Een lange, beenige vrouw met een door de zon gebruind gelaat en een rooden doek om 't hoofd kwam met groote schreden aanstappen, gevolgd door den erentfesten heer des huizes, die niet naliet in 't voorbijgaan voor de derde maal zijn wrangen wijn aan te spreken.

De vrouw zakte bij wijze van nijging plotseling in elkaar en schoot omhoog alsof een veer in haar binnenste werd saâmgevouwen en weder lossprong, drukte hare knokkels op het tafeltjen en begon in een onverstaanbaren tongval en met een stortvloed van woorden het haren echtgenoot gevraagd advies uit te brengen. Ik zag dat Mej. Ruysdael moeite had om zich goed te houden en dat de oude heer vol wrevelig ongeduld met zijn geduchten stok gaten boorde in den grond. Het slot van de aanspraak der houtvestersche was echter zoo duidelijk mogelijk.

‘Komme' Se mit!’ zeide zij, de heldin van 't avontuur bij de mouw trekkende: ‘Komme' Se mit, un...’ Noch eenige woorden in onverstaanbaar koeterwaalsch en ‘das klappern der Mühle’ had uit.

Mej. Ruysdael schudd'e het hoofd en wees naar haren voet, in voortreffelijk Duitsch verklarende dat zij liever noch wat rust wilde nemen. Haar vader stond op om in haar plaats te gaan, waarmeê onze tanige gastvrouw genoegen nam.

Eenige oogenblikken later keerde hij terug en zeide dat alles in orde was. Een kamertje met zindelijk bed was ter beschikking van zijne dochter; hijzelf zoû den nacht in een ouden leuningstoel in de gelagkamer doorbrengen. Den volgenden ochtend zoû de houtvester zorgen voor een paar sterke kerels die in denzelfden armstoel, van geïmproviseerde handboomen voorzien, onze patiënt naar Hohwald zouden dragen, waar zij zich onder behandeling zoû kunnen stellen van een heelkundige uit Barr.

‘Uitmuntend,’ zeide ik. ‘Zoodra ons souper is afgeloopen ga ik verder en zal zorgen dat de chirurgijn ontboden wordt, zoodat Mejufvrouw onmiddellijk bij hare aankomst geholpen kan worden.’

- Hm, - andwoordde de heer Ruysdael op zijn eigenaardige hoffelijke wijze: - ik zal straks wat koude compressen leggen, dan loopt ze morgen weêr als een kiviet. Allemaal malligheid. Een chirurgijn! Dat's goed voor verwende freuletjes. Maar waar duivel blijft dat eten?

En grommend trekbeende hij de gelagkamer weder in om zijn ongeduld aan de belanghebbenden kenbaar te maken.

‘Mijn vader meent het zoo kwaad niet,’ zeide zij, zich met een bekoorlijk lachje tot mij keerende: ‘Indien u zoo vrien-

delijk wil zijn zal ik u zeer verplicht wezen, want al ben ik waarlijk geen verwend freuletjen, ik voel maar al te goed dat er iets aan mijn voet dient gedaan te worden. Ik moet u toch al zeer danken voor uwen bijstand. Wat wij zouden begonnen zijn als u niet zoo toevallig...'

- Och kom, jufvrouw Ruysdael! Nu vergeet u heelemaal de hulpvaardige kapelaans die 't uw vader zeker hun leven lang niet zullen vergeven, dat hij hun zulk een buitenkansje zoo wreedaardig ontnemen kon - gelijk ik hem er levenslang dankbaar voor blijven zal!

Meisjes zijn wonderlijke schepseltjes. Ik verklaar u op mijn eerewoord dat zij hare oogen neêrsloeg en een kleur kreeg als een boei, zoodat ik er zelf verlegen onder werd. Gelukkig - Joost weet waarom ik het in mijn ziel een ramp vond! - daagde haar vader weder op, gevolgd door den houtvester die, steeds zijne reusachtige pijp in den mond houdende, met een tweede tafeltje kwam aanzeulen, en door 's mans eegade, beladen met een goor tafellaken en gore servetten, een aangesneden grauw brood, een olie- en azijnstel en wat dies meer zij.

Smakelijk was het souper niet, maar wij uitgehongerde heeren bewezen er overdreven eer aan. 'Lei' - wanneer zoû ik toch weten onder welken naam ik aan haar denken, van haar spreken moest? - roerde het opgedischte nauwlijks aan en ofschoon ik mijn best deed om het gesprek gaande te houden andwoordde zij slechts in monosyllaben. Het duurde niet lang, of zij stond op om zich aan den arm haars vaders naar hare kamer te begeven.

'Nu, mijnheer van Haeften,' zeide zij, mij de hand toestekende, die ik misschien hartelijker drukte dan onze versche kennismaking wettigde, want zij kleurde weder en trok de hand haastig terug: 'nochmaals dank. Wij zijn u zeer verplicht voor uwe hulp.'

- Tot morgen, - zeide ik: - Van harte hoop ik dat u zonder ongelukken beneden zal komen, jufvrouw Ruysdael! En dat mijnheer uw vader werkelijk de kunst van den man uit Barr overbodig zal weten te maken. Mijnheer Ruysdael.... hoogst aangenaam kennis gemaakt te hebben. Tot het genoegen.

'Goeden avond!' zeide hij kortaf.

En daarmede verdwenen zij in het 'Forsthaus.' Ik haastte mij af te rekenen en mijn - ach, hoe eenzamen! - tocht te

aanvaarden; want de zon was onder en de weg mij gansch onbekend.

Ongetwijfeld zoû ik lang voordat ik Hohwald bereikte verdwaald zijn, ware mij de volle maan, de handlangster der dieven - en der gelieven, mij niet heuschelijk te stade gekomen. Der gelieven! Was ik verliefd, op mijn acht-en-twintigste jaar voor het eerst van mijn leven plotseling ernstig verliefd? Eén ding is zeker, dat ik van den geheelen weg een zeer nevelachtige herinnering heb en daarentegen die andere tocht, van de gedenkwaardige plek op of bij den Odiliënberg tot Welschbruch, mij noch heden tot in de kleinste bizonderheden voor den geest staat.

In het hotel des wijdvermaarden Kuntz te Hohwald was alles toen ik er aankwam reeds vrijwel in de rust en dat ik zelf geen oogenblik verloor om de veêren op te zoeken begrijpt men, echter niet, dan na den heuschen waard een dieren eed te hebben afgenomen dat hij zoo vroeg mogelijk een renbode naar Barr zou zenden om den eenigen heelmeester te ontbieden. Hij stal mijn hart door de belangstelling waarmede hij het zijner logée overkomen ongeval vernam. Bij deze gelegenheid bleek mij tevens dat gezegde logée reeds acht dagen ten zijnent had doorgebracht. ‘Elle est charmante,’ betuigde hij - alsof ik het niet wist, tien duizendmaal beter dan hij!

Iemant heeft eenmaal ergens gezegd dat de Fortuin bij voorkeur aan jongelieden hare gunsten bewijst en ik schrijf het daaraan toe - al is het waar dat men de grillige godes soms een handjen helpen kan - dat mij den volgenden dag aan de ‘table d'hôte’ eene plaats werd aangewezen naast den ouden heer Ruysdael. Het zoû, parlementair uitgedrukt, ‘onjuist’ wezen, te beweren dat hij uitgelaten was van vreugde over dit toeval of over ons wederzien. Wel wist ik met eenige moeite van hem te vernemen dat zijne dochter op zeer voorspoedige wijze het hôtel had bereikt en dat, ofschoon volgends den Barrschen aeskulaap de voet binnen enkele dagen weder hersteld zoû zijn, de wonde aan het hoofd ernstiger bleek dan wij dachten; maar dit alles had voorzeide aeskulaap zelf mij reeds twee uur vroeger medegedeeld, en het was klaar, dat de oude man geen woord méer zeide dan hij welstaanshalve op mijne vragen andwoorden moest. Ik was echter niet van zins mij zoo spoedig te laten afschrikken. Had ik dien ochtend

eene schitterende overwinning op mijzelven behaald en, in plaats van na den ontbijt den weg naar Welschbruch op te gaan, mij met een boek in de dichte boschjes ter rechterzijde, voorbij het Roomsche kerkjen, in hinderlaag gelegd om van daar ongezien de aankomst der bekoorlijke Ongenoemde te bespieden, - ik wilde des mijzelven beloonen door het beleg voor de veste van het vaderhart krachtdadig voort te zetten.

Toen ik hem dan ook na tafel op een lommerrijk plekje voor het hôtelgebouw in gedachten verzonken bij zijn leêgen koffikop zag zitten nam ik een stoel en zette mij onbeschaamdelijk bij hem. Ik bezat een koker vol ideaal geurige Havanna's... hij nam er een aan... hij deed een trek... een tweeden.... noch een....

‘Verduiveld lekker! Waar haalje die van daan?’

Io triumphe! De eerste bres was geschoten en als een goed strategicus sammelde ik niet mijn voordeel te vervolgen. Ik verklaarde - maar dit was weder eene ‘onjuistheid’ - dat ik noch drie onaangebroken kistjes van hetzelfde puike kruid in mijn koffer had en bood hem er een van aan. Hij trok een leelijk gezicht, maar weigerde niet. Hij bestelde noch een kop koffie. Hij begon met zekere norsche welwillendheid te luisteren naar mijn gesnap. Hij maakte opmerkingen over de slaafsheid der Duitschers, het gesnater der verfranschte Elzassers, het toenmalig Nederlandsch ministerie. Hij stak een tweede cigaar op. Hij nam, na vooraf eens naar zijn dochter te zijn gaan zien, mijn voorstel aan om naar een der

> ..... hupsche banken
> Wier doopnaam 't hart bekoort[1)]

aan den hoogen weg achter den hôteltuin, gelijk hij het cierlijk uitdrukte, te ‘verkassen.’ Hij liet zich wikkelen in allerlei vriendschappelijke redetwisten over de jacht, de vaderlandsche geschiedenis en de financiën - de drie onderwerpen bij uitnemendheid welke hem het naast aan 't hart bleken te liggen.

Hij liet zich verlokken tot een partijtje biljart in het daarvoor bestemde rookhol. Aan het souper knapten wij een fijne flesch op onze kennismaking en toen wij tegen tien uur ‘naar kooi kropen’ nam hij met een handdruk afscheid.

1) Vergelijk den G i d s van Febr. '87, blz. 389.

Had ik eenig recht om zegedronken het hoofd te rusten te leggen? Misschien; al ontveinsde ik het mijzelven niet, dat de oude man slecht Fransch en zoo goed als geen Duitsch sprak en dat de tien of twaalf Hollandsche heeren en dames die op dat oogenblik onder de daken des heeren Kuntz schuilden even zoovele antipathieën van hem waren. Daar hadt ge een kaalhoofdig heer met starende oogen en een geitenbaard, die doofstom scheen te zijn en dagelijks aan tafel met een half dozijn kortharige dochters champagne frappé zat te drinken, zoodat hij de afgod geworden was van den slecht gehumeurden langen opperschaffer, die op zijne wenken vloog en alle andere wenken ignoreerde; - eene reuzin met een rooden waaier en een dwergachtig echtgenoot, welke laatste steeds knipoogde en glimlachte bij hetgeen zij in onmogelijk Engelsch hem toeschreeuwde; - eene weduwe met een verhit gelaat en vier kleine jongetjes die nimmer eten wilden wat volgends haar goed voor hen was en om alles drensden wat h.i. hun jeugdig leven in gevaar zoû brengen; en zoo voort. Want waartoe zoû het dienen een opsomming te geven van lieden, hoedanige men allerwegen aan alle openbare tafels tot vervelens toe aanschouwen kan? Genoeg, de heer Ruysdael; die zelf wellicht een diamant van het zuiverste water, maar in elk geval ruw genoeg was; de heer Ruysdael hield zich van ‘die lui’ op een eerbiedigen afstand en weigerde hardnekkig van hunne namen op de gedrukte lijsten, welke aan tafel plachten te worden rondgedeeld, kennis te nemen. Wij daarentegen werden, gelijk de kinderen zeggen, ‘beste maatjes’, al beken ik dat het voor mij eene ware verademing was, toen zijne dochter de kamer weder verlaten mocht en op een heerlijken middag aan zijne andere zijde plaats nam.

Het overige dezer waarachtige geschiedenis kan men wel raden - of liever, men heeft haar sedert lang geheel geraden. Wie te Hohwald eenige dagen of weken doorbrengt, doet slechts één ding: wandelen. Het is zoo, de vroolijke gasten houden des avonds niet zelden geïmproviseerde bals; zij ‘bespelen’ soms met veel ijver de piano, of het tooneeltjen achter de eetzaal; of zetten zich ongevraagd in de gezelschapskamer aan het zingen dat het een aard heeft; ook kan men, gelijk reeds werd aangestipt, biljarten, ja zelfs nu en dan rondreizende biljart-kunstenmakers bewonderen; - maar dat alles is bijzaak,

het zijn slechts voorwendsels om niet àl te vroeg naar bed te gaan. Hoofdzaak, hoofddoel van zijn verblijf, is voor den bezoeker het wandelen. Hij wandelt den verrukkelijken weg naar Bellevue, hij gaat room eten op de Kälberhütte of eene verkoudheid opdoen bij den veelal afwezigen waterval; hij klimt op naar den Neuntenstein, naar Rothlach, naar de Pélagie, naar het Veld des Vuurs - waarheen al niet? Er zijn zooveel uitstapjes te doen als er dagen in den zomer zijn en zoo hij oogen heeft om te zien, longen om adem te halen en een hart om te gevoelen, heeft hij niet spoedig genoeg van de smeltende tintschakeeringen der bergen, het suizen door de onmetelijke dennenwouden, de plechtige, ontzachlijke stilte, door niets, nauwlijks door 't geritsel van een schaarschen vogel, het verre geruisch van een molenrad, het gorgelend gemurmel van een stroompje gestoord.

De oude heer voelde voor dat alles niet veel en hij zoû reeds lang de reis hebben voortgezet, had hij zich door de smeekingen zijner dochter niet laten overhalen om van den eenen dag op den anderen te blijven en zelfs, toen haar voet het dagelijks beter toeliet, de zoo onverhoeds gestoorde wandeltochten te hervatten. Ik was dikwijls, ik was eindelijk geregeld van de partij. Nu en dan bleef de goede man hier of daar achter en gingen wij alleen verder; soms bleef hij geheel tehuis.

Hoe zalig die lange omzwervingen in de eenzaamheid voor twee jonge menschen met een jong gemoed waren, voortreffelijke lezer! kunt gij u, hoop ik, levendig voorstellen. En zoo niet, ik beklaag u; maar ik zie geen kans het u te beschrijven; eerlijk gezegd, zoû ik het eenigszins profaan vinden het te doen, al kon ik. Ik weet wel, dat Mevrouw Ruysdael, ware zij noch in leven geweest, die tochten nimmer zoû hebben gedoogd; ik weet wel, dat deftige matronen in verontwaardiging het hoofd schudden over den heer Ruysdael, en zijne door hem in zoo argelooze vrijheid opgevoede dochter; ook zal ik mij wel wachten te beweren dat zij ongelijk hebben; en toch, en toch....

Maar genoeg hiervan. Eindelijk sloeg het noodlottig uur dat eenmaal komen moest. De dag voor het vertrek werd onherroepelijk vastgesteld.

‘Weet ge wat ik graag noch eens voor 't laatst met u doen

zoû?’ zeide ik aan ons voorlaatst ontbijt: ‘die heerlijke wandeling naar het klooster. Zoû 't niet jammer zijn dat gij daarvan zulk een onaangenamen indruk moest behouden?’

- Als ik dan maar niet meê hoef, - merkte de heer Ruysdael aan, die ijverig bezig was naar 's lands wijze - hoezeer hij daarop vroeger gesmaald had - zijne koffi met een soeplepel te verorberen.

‘Kom, vadertje!’ vleide Aleide - want dàt was haar deerlijk mishandelde naam! - ‘Waarom nu niet?’

- Ik dankje hartelijk; ik heb van dien mooien weg en dat eindeloos gewandel mijn bekomst. Maar als gijlieden er pleizier in hebt, ik mag het lijden. De zot handele naar zijne dwaasheid - zegt Salomo zoo niet?

‘Ik herinner mij niet’, andwoordde ik lachend en inwendig bevende van verrukking. ‘Maar het is u bekend wat De Génestet beweert van dwaas zijn in zijn jeugd....’

- Je weet wel dat ik me met die rijmelaars niet ophoû, - knorde de oude man, een halven pot van Kuntz' besten honig over zijn brood uitgietende. - Maar noch eens, Lei, ga je gang; ik heb vandaag genoeg te doen met al die brieven en je weet dat ik graag mijn eigen koffer pak.

Nu, we lieten 't ons geen tweemaal zeggen en geen uur later hadden wij de onvergetelijke houtvesterij van Welschbruch achter ons. De schoone wegen die volgden schenen ons schooner dan ooit; ja, zij maakten zulk een indruk op ons, dat wij volkomen sprakeloos naast elkander voortgingen.

Quel giorno - hebben wij het klooster niet weêrgezien. Maar de plek waar mijne gezellin haren val had gedaan des te beter. En op die plek vond ik de spraak terug - en naar die plek gaan we, als geloovige vereerders der heilige van den berg, wanneer ook ons zomerreisjen ons in de nabijheid brengt, met een dankbaar gemoed ter bedevaart.

Want immers, moesten ook den ochtend na die eeuwig gedenkwaardige laatste wandeling onze wegen scheiden - gij weet wel wat, in tegenstelling daarvan, de dichter van h a r t e n zegt! Aleide toog met haar vader zuidwaarts naar Gérardmer. Ik moest terug naar mijne penaten. Te Amsterdam zoude ik haar wederzien, nadat ik gezegden vader zijne meening zoû hebben gevraagd over de in onze oogen noodzakelijke gevolgen van bovengenoemden noodlottigen val.

Toen ik zulks deed was zijne verbazing bijna komiesch om aan te zien. Van wat de goedhartige Mejufvrouw of Mevrouw Kuntz reeds twee dagen na Aleides herstel van uit haar kantoortjen ongetwijfeld bespeurd had, was bij hem geen flauw vermoeden opgerezen. Intusschen, daar ‘de financiën’ niets te wenschen overlieten, - en ieder weet dat in deze dingen op de financiën alles aankomt - maakte hij tegen onze beraamde bedevaarten geen bezwaar. Hij woont nu met eene huishoudster die om zijne knorbuien lacht en hem voorbeeldig verzorgt; en het is aardig, zooals hij met zijne twee kleinzoontjes, die op een zusjen hopen, weet te sollen en te spelen. Over den naam, of liever de namen die 't zusje dragen zal, zijn mijne vrouw en ik het sedert lang eens. Papa Ruysdael zal één er van bespottelijk vinden - een Roomsche heilige! Ik niet. Ik heb reeds opgemerkt, niet waar, dat ik min of meer tot de Calvinistische gezinte behoor? De oude heer is, om de waarheid te zeggen, rood modern.

Neen, ik vind dien naam gansch niet bespottelijk; en Aleide - naar wie zusjen óok heeten zal, dat spreekt - Aleide dweept er meê.

Den ochtend van ons vertrek uit Hohwald straalde en schitterde de na-zomerzon over de kleurige Vogeezen. Ik zag er weinig van. De waterzaagmolens langs de lustig bruisende Andlau, het stadje van dien naam met zijne geestige oude geveltjes, de bergtoppen en bouwvallen, alles reed ik droomend voorbij. Alleen merkte ik op dat de prachtige oleanders in de nabijheid van 't station er verslenst en bestoven uitzagen, wat ik half kwalijk nam. Voor 't overige had ik reeds eenigen tijd in den trein gezeten eer ik recht wist dat ik den omnibus verlaten had.

Te Ober-Ehnheim hielden wij vijf minuten stil. En waarlijk, daar stonden vier of vijf zusters van het klooster met hare donkere gewaden, lange witte kappen en roode koonen, onder elkander te lachen en te praten als uitgelaten kostmeisjes, die met de vacantie naar huis gaan.

Het spreekt immers vanzelf, dat mijne vriendin er ook was! Ik stapte uit en sprak haar aan.

‘Bonjour ma soeur! Comment va la c h è r e mère?’

Hare oogen schitterden. Maar helaas, zij herkende mij niet. Ziet ge, zij zag zooveel menschen....

- Elle va très bien, monsieur. Merci.

‘J'ai été chez vous, là haut.... il ne vous en souvient plus? La chère mère! Dieu la bénira. Et vous toutes, ma soeur....’

- Merci, monsieur. Que la Sainte Vierge....

La Sainte Vierge!

Ik nam zoo diep mogelijk mijn hoed af en snelde terug naar mijn coupé.

Ik zeg u, ik geloof alleen aan de Heilige Odilia.

C. TERBURCH.

Hendrik Adriaan van Reede tot Drakestein.
(*Vervolg en Slot van Dl. III, blz.* 465.)

VII.

Doch keeren wij van deze uitweiding tot van Reede terug. Wij lezen aan het slot van het aangehaalde fragment uit zijne voorrede, van hinderlagen hem gelegd, waardoor hij genoodzaakt werd het bestuur over Malabar plotseling neêr te leggen, en zich naar Batavia te begeven, om de machinatiën zijner vijanden tegen te gaan. Het is wel niet twijfelachtig, of wij hebben hierbij vooral aan de vijandschap van van Goens te denken, zoo duidelijk geopenbaard in zijne memorie van October 1675, die vermoedelijk wel door meerdere vertoogen van dien aard is gevolgd. De oude van Goens bevond zich toen zelf te Batavia, waarheen hij geroepen was om als Directeur-Generaal van den handel op te treden, en had het bestuur over Ceilon aan zijn zoon overgegeven. Van Reede verliet Malabar vóór het einde van 1676, na den Heer Jacob Lobs als zijn opvolger te hebben geïnstalleerd. Het moet hem te Batavia gelukt zijn, zich tegenover zijn machtigen vijand te handhaven, daar hij zelfs met de waardigheid van Raad extraordinaris van India bekleed werd. Of Maatsuyker hem in bescherming genomen heeft, blijkt niet; maar het kan aan van Reede niet onbekend zijn gebleven, dat de Bewindhebbers der Compagnie Rijklof van Geuns tot opvolger van den reeds bejaarden Gouverneur-Generaal bestemd hadden. Het schijnt mij toe, dat van Reede, tegen het einde van 1677, en dus nog vóór den dood van Maatsuyker, die den 14^{den} Januari 1678 overleed, de reis van Batavia naar het Vaderland heeft ondernomen. Hij deed dit als Vice-Admiraal der retourvloot en werd bij zijn tehuiskomst

door de bewindhebbers voor zijne trouwe diensten bedankt.

Dat de werkzame van Reede ook te Batavia niet heeft stil gezeten, blijkt ten eerste uit de uitvoerige memorie over de zaken van Ceilon, een doorgaande bestrijding van de politiek der heeren van Goens, die hij in November 1677 aan Gouverneur-Generaal en Raden overgaf. Maar ten andere konden ook de politieke zorgen en de noodzakelijkheid van zelfverdediging hem niet aftrekken van zijne botanische studiën, en bleef hij, zoowel op de reis naar Batavia, als na zijne aankomst aldaar, zijne zorgen aan den Hortus Malabaricus wijden. De dood van Casearius werd hem eenigszins vergoed door de vaardigheid van pen en de kennis der Latijnsche taal van den Secretaris van Cochin, Christiaan Herman van Donep. Terwijl de door Casearius vervaardigde beschrijvingen met de daarbij behoorende afbeeldingen reeds door verzending naar het Vaderland in veiligheid gebracht waren, ging van Reede voort de overige planten en daarover gemaakte aanteekeningen zoo goed mogelijk te ordenen, waarbij het hem van veel dienst was, dat de meeste der planten hem nog versch in het geheugen lagen, en hij niet zelden te Batavia dezelfde soorten weêrzag, die hij in Malabar had leeren kennen, zoodat wat aan de Malabaarsche exemplaren had ontbroken en niet op de teekeningen had kunnen gebracht worden, thans door de Bataviasche kon worden aangevuld. Bovendien had hij het geluk te Batavia een geleerd medicus en botanicus te vinden in Dr. Wilhem ten Rhijne, die niet lang te voren was teruggekeerd van zijne reis naar Japan, welks Keizer gewenscht had hem over zijne gezondheid te raadplegen. Van Reede vond daardoor gelegenheid zijne aanteekeningen omtrent de krachten en het gebruik van sommige planten aan ten Rhijne mede te deelen, met het verzoek om die in het Latijn aan zijne beschrijvingen toe te voegen. Van Reede zelf ging toen om met het plan, om wat van zijn werk nog niet naar Europa gezonden was, geheel te herzien, te verbeteren en aan te vullen; maar hij had nauwelijks hiermede een aanvang gemaakt, toen afdoende redenen, zooals hij zegt, waarschijnlijk bedoelende het spoedig verwachte optreden van van Goens als Gouverneur-Generaal, hem noodzaakten voor goed van Indië afscheid te nemen. Vóór zijn vertrek liet hij al de teekeningen en beschrijvingen, voor zoover ze voltooid waren, kopiëeren, met het doel om dit tweede exemplaar achter te laten in han-

den van Dr. ten Rhijne, opdat, wanneer het door hem medegenomene door schipbreuk of ander ongeval mocht verloren gaan, dadelijk een ander exemplaar in de plaats daarvan naar Europa zou kunnen gezonden worden.

Van Reede, in Nederland aangekomen, koos Utrecht tot zijn woonplaats, en werd den 2^{den} Januari 1680, bij overdracht van Isabella Uyttenboogaert, Heer van de ridderhofstad Mijdrecht, waarna hij reeds den 6^{den} Januari door Z.H. den Prins van Oranje in de ridderschap der provincie Utrecht werd beschreven[1)]. Den 6^{den} Juni 1680 verscheen hij in de Vergadering der Heeren Staten. Van toen af tot 23 Augustus 1684 was hij werkzaam bij de Rekenkamer, en werd daarna gecommitteerd ter vergadering van de Heeren Gedeputeerden. Middelerwijl bleef hij ook steeds in betrekking tot de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie, en diende hun verschillende memoriën in over den gang der zaken in Indië, de ingeslopen misbruiken en de middelen tot herstel. Daar terzelfder tijd veelvuldige klachten vernomen werden over den verachterden toestand der Compagnie, die inzonderheid aan den verboden handel harer beambten, den zoogenaamden ‘morshandel’, werd toegeschreven, hoopte men in van Reede, die zoovele bewijzen gaf van grondige bekendheid met de Indische aangelegenheden, den rechten man gevonden te hebben om de misbruiken uit te roeien, en een eerlijk beheer te herstellen. De hoofdzetel van die misbruiken waren de gewesten die men toen de West van Indië noemde, waaronder men verstond Ceilon, Malabar, Coromandel, Bengalen en Suratte, soms ook de Kaap de Goede Hoop. Naar die gewesten besloot men een Commissaris-Generaal te zenden, met volstrekte volmacht bekleed, en de keuze daarvoor viel op den Heer van Mijdrecht, die zich deze benoeming liet welgevallen. Onder dagteekening van 16 October 1684 werd hem toegelegd een traktement van ƒ 1000 's maands, benevens vrije tafel. Voor uitrusting ontving hij ƒ 8000 bij wijze van voorschot, en na afloop der Commissie werd hem een jaargeld van ƒ 3100 verzekerd, totdat hij in een ander ambt overeenkomstig zijne waardigheid kon geplaatst worden. De macht

1) Mededeeling van den heer Vorsterman van Oyen. Isabella Uyttenboogaert had de heerlijkheid geërfd van Jakob van Berk, Nikolaaszoon.

waarmede hij bekleed werd, was zeer uitgebreid. De schuldigen kon hij dadelijk buiten dienst stellen, in sommige gevallen ook als soldaten gebruiken, en wanneer hij oordeelde dat zij terechtgesteld behoorden te worden, opzenden naar Batavia. Wanneer echter de misdrijven niet door de getuigenis van geloofwaardige Christenen konden bewezen worden, moesten de schuldigen, met verlies van titel en wedde, worden opgezonden naar Europa. Verder mocht de Heer van Mijdrecht ambtenaars en officieren, zelfs van den hoogsten rang, verplaatsen en de openvallende ambten vervullen, doch slechts bij provisie, daar het aan de Hooge Regeering overgelaten bleef die benoemingen goed te keuren of andere personen daarvoor te kiezen. Het schijnt echter dat de Bewindhebbers, wegens de algemeenheid van het kwaad, geene overmatige gestrengheid in het straffen verlangden. 'Onze intentie,' zoo leest men in de instructie, 'is voornamelijk niet zoo zeer om gepasseerde zaken verder te straffen, dan voor zooveel tot waarschuwing en tot een exempel voor het toekomende noodig en dienstig is.' Dat het maken van bindende verordeningen voor bestuur, rechtswezen en handel, het aangaan van verbonden met inlandsche vorsten en hoofden, en in één woord alles wat hij in het belang der Compagnie wenschelijk achtte, in de volmacht van van Reede begrepen was, behoeft nauw herinnering. Nog moet vermeld worden dat aan van Reede in zijn instructie macht van substitutie werd verleend, en dat hem werden toegevoegd Izaäk Solmans, die zich in Indië bevond, als tweede, en Johannes Baccherus, die in 1680 als koopman uit Indië was teruggekomen, als derde Commissaris, met den rang van Opperkoopman[1]. Van Reede nam den 12^{den} December 1684 zijn afscheid van de Vergadering der XVII, en vertrok onmiddellijk daarop met het schip Bantam, 'omstuwd,' zooals Havaert zegt[2]. 'door een groot aantal lijfknechten en vele Utrechtsche lieden, die onder de schaduw zijner vleugelen hunne toevlucht zochten en verhooging hoopten.'

1) Een afschrift dezer instructie bevindt zich in een HS. vermeld in den jongsten catalogus der firma Fred. Muller van Geographie, Topographie en Reizen, n°. 1460.
2) Op- en ondergang van Cormandel, Deel III, blz. 88.

VIII.

Eer wij echter van Reede op deze nieuwe reis naar Indië volgen, willen wij nagaan wat er verder van den Hortus Malabaricus geworden is.

In den tijd waarin dit groote werk in het licht verscheen, was het met de systematische behandeling der plantkunde nog zeer gebrekkig gesteld. Noch van het op de structuur der geslachtsdeelen gebouwde stelsel van Linnaeus, noch van het natuurlijke stelsel van Jussieu en Decandolle, had men destijds het minste begrip, en men verdeelde de planten eenvoudig in boomen, heesters, klimplanten en kruiden, soms met nog eenige andere onderscheidingen, als vrucht- en peuldragende boomen enz. Nu was van Reede's plan geweest, de eerste plaats te geven aan de boomen, en niet tot de heesters en kruiden over te gaan, voordat dezen waren afgehandeld, en in het geheel was hij niet voornemens geweest met de uitgave van het werk een begin te maken, eer hij de beschrijving en afbeelding der boomen geheel bijeen had; de afbeeldingen van andere planten konden inmiddels worden gereed gemaakt, om ze later op hunne plaats in te voegen. Men had evenwel in Europa zijne bedoelingen verkeerd begrepen, en was, zonder de voltooiing van de boomen af te wachten, tot het drukken der beschrijvingen van Casearius, de eenige die nog overgezonden waren, en tot de uitgave daarvan met de daarbij behoorende afbeeldingen, overgegaan. Toen van Reede, bij zijne terugkomst in het Vaderland, het eerste reeds uitgegeven deel van zijn Hortus onder het oog kreeg, was hij niet weinig ontstemd dat zijn plan geheel was miskend, en men begonnen was in het eerste deel reeds bij een zeker aantal boomen ook eenige heesters te voegen.

In van Reede's oog was door deze wanorde, die haren invloed ook op de volgende deelen oefenen moest, daar nu nog een aantal boomen ter beschrijving in een volgend deel waren overgebleven, zijn werk geheel ontsierd.

Thans zeker zal niemand meer eenig gewicht daaraan hechten, daar eene rangschikking naar de hoofdvormen van boomen, heesters, klimplanten en kruiden, toch alle gewicht voor de wetenschap heeft verloren; maar het blijkt uit van Reede's voorrede voor het derde deel, dat hij de zaak hoog opnam.

Het eerste deel was te Amsterdam verschenen in 1678, kort voor van Reede's terugkomst; de uitgave was bezorgd door Arnold Sijen, hoogleeraar in de plantkunde te Leiden. Het boek wordt geopend met een opdracht van van Reede en Casearius aan den Gouverneur-Generaal Maatsuyker. Dan volgt een voorrede van Casearius, zonder dagteekening, waarin hij kortelijk den oorsprong van het werk vermeldt, van Reede's ijver voor de botanie verheft, de verdiensten van broeder Mattheüs huldigt en de diensten prijst door eenige inlandsche geleerden aan het werk bewezen. Daarop volgt eene tweede voorrede van broeder Mattheüs, gedagteekend Cochin, 20 April 1675, waarin de oude monnik met veel bescheidenheid over zijn eigen aandeel aan het werk spreekt, en de verdiensten van van Reede en Casearius hoog verheft. Hierop volgen eenige getuigenissen in de Malabaarsche taal, met vertaling in het Latijn, van inlandsche geleerden, Brahmanen en Jogi's, die bij het werk behulpzaam waren geweest. Deze stukken waren eerst uit het Malabaarsch in het Portugeesch, en vervolgens door van Donep uit het Portugeesch in het Latijn overgezet. Uit de dagteekening van al deze stukken kan men opmaken, dat de copie, thans in het eerste deel vervat, in April 1675 gereed was, en vermoedelijk kort daarna naar Nederland is gezonden, meer met het doel om het reeds gereed gemaakte voor het gevaar van beschadiging of verlies te beveiligen, dan om het dadelijk ter pers te leggen. En ofschoon door een verkeerde opvatting dit eerste deel reeds was afgedrukt toen van Reede in het Vaderland kwam, had het toch tot 1678 geduurd eer het geheel gereed was. Deze lange duur moet geweten worden aan den tijd gevorderd voor de herziening door Sijen, die het werk met eenige aanteekeningen verrijkte, en voor de gravure van de 57 voortreffelijk in koper gesneden platen, in folio formaat, die dit deel versieren. Op iedere plaat staan de namen der afgebeelde planten in het Latijn, Malabaarsch, Arabisch en Sanskriet; ieder met hun eigen karakters. Op de eerste plaat worden Antonie Jacob Goedkindt, als teekenaar, en B. Stoopendael als graveur genoemd.

Er bestaan exemplaren van dit eerste deel die op den titel het jaartal 1686 voeren, terwijl de naam van Sijen heeft plaats gemaakt voor dien van Th. Janszonius ab Almeloveen, M.D. ook leest men er de woorden op die op den titel van al de

volgende deelen voorkomen: ‘Notis adauxit et commentariis illustravit Joh. Commelinus.’

Wij zullen later zien, dat het zesde deel, ook in 1686 verschenen, werkelijk door ab Almeloveen bewerkt is. Slechts eene opzettelijke vergelijking, waartoe ik niet in de gelegenheid was, zou kunnen leeren, of wij hier met eene werkelijk herziene uitgave van het eerste deel, bezorgd door ab Almeloveen en toegelicht door aanteekeningen van Commelin, te doen hebben, dan wel met een kunstgreep van den uitgever, die ook in onze dagen niet ongewoon is. In allen gevalle is onrecht gepleegd aan Casearius en Sijen, de eigenlijke bewerkers van dat eerste deel, door hun namen van den titel te doen verdwijnen. De opdracht en de voorrede van Casearius zijn echter onveranderd bewaard. Er beslaat van dit eerste te zamen met het tweede deel een Hollandsche vertaling, onder den titel: ‘Malabaarse Kruythof,’ geleverd door Abraham van Poot, Med. Doctor te Amsterdam, een veelzijdig geleerde, die zich als een ijverig aanhanger van Prins Willem III, door geschriften over de vervolging der Protestanten in Hongarije, over het godgeleerd stelsel van Coccejus en over de omwenteling in Engeland in 1688, en door eene nieuwe uitgave der ‘Nederlandsche oorlogen’ van Bor en de samenstelling van een bladwijzer op dat werk heeft bekend gemaakt.

De vertaling van den Hortus draagt het jaartal 1689. De namen Casearius en Sijen nemen op den titel de oude plaats weder in. De opdracht aan Maatsuyker is vervangen door een opdracht aan Heeren XVII. De voorrede van Casearius en die van broeder Mattheüs zijn weggelaten. De getuigenissen der Malabaarsche geleerden zijn in het oorspronkelijk behouden, met vertaling in het Hollandsch. De druk is veel compresser. Een fraai portret van van Reede (kniestuk), in koper gegraveerd, zonder naam van den graveur, volgt onmiddellijk op den titel[1)].

Het tweede deel, over de heesters, verscheen in 1679. Het wordt weder op den titel als het werk van van Reede en

1) Over dit portret vgl. Fr. Muller, Beschrijvende catalogus van 7000 Ned. portretten, n°. 4479.

Ik lees in Rotermunds ‘Fortsetzung zu Jöchers Gelehrten-Lexic.,’ Bd. VI, col. 1939, dat van het eerste deel eene vermeerderde uitgave in gr. 4° bezorgd werd door J. Hill, Londen, 1774.

Casearius vermeld, maar met aanteekeningen van Commelin. Achter den titel staat eene opdracht van van Reede aan Aegidius Valckenier, Directeur der Compagnie; Johannes Hudde, heer van Waveren; Johannes Huydekoper, heer van Maerseveen en Neerdyck en Directeur der Compagnie, en Pieter van Dam, Advocaat der Compagnie. Dan volgt het reeds vroeger vermelde, 13 Februari 1679 te Batavia geschreven lofdicht van Dr. Wilhem ten Rhijne, waarin de dood van Casearius betreurd wordt. Ook geeft de dichter te kennen, dat hij het een en ander omtrent de medicinale krachten der planten aan de beschrijving van Casearius had toegevoegd. Op dit gedicht volgt een bericht aan den lezer van Johannes Commelin, waarin hij zeer bejammert dat het overlijden van Arnold Sijen, dien hij prijst als een man van groote geleerdheid, de oorzaak was geweest, dat de aanteekeningen op het eerste deel, door dien Hoogleeraar begonnen, niet waren voortgezet. Commelin voegt er bij, dat hij het gemis daarvan zooveel mogelijk had trachten te vergoeden door eigen aanteekeningen, die hij hoopte dat niet geheel zonder nut zouden zijn.

Dit tweede deel was vermoedelijk vóór de terugkomst van van Reede in het Vaderland ook reeds voor een groot gedeelte afgedrukt; want eerst in het derde deel spreekt Commelin, in zijn bericht aan den lezer, van de gelegenheid hem gegeven, om met den in het Vaderland teruggekeerden ontwerper de belangen van het werk te bespreken. Ook pleit daarvoor dat van Reede zelf eerst in het derde deel de ons bekende zeer uitgebreide voorrede geplaatst heeft, die van het ontstaan en het plan van het geheele werk rekenschap geeft. Het tweede deel is ook nog door van Poot in het Hollandsch vertaald, en, met weglating van het voorwerk, in één boekdeel met het eerste verschenen.

Het derde deel kwam eerst in 1682 in het licht. Het handelt wederom over de boomen en is dus een vervolg op het eerste deel. Over de oorzaken van deze wanorde wordt niet alleen in de voorrede van van Reede, maar ook in een bericht van Commelin aan den lezer gesproken. Op den titel van het derde deel treedt Johannes Munnikx, med. dr. en professor in de botanie te Utrecht, als medewerker in de plaats van Casearius op, en aan het bericht van Commelin gaat een ander van Munnikx vooraf, waarin hij, na met veel lof over het streven

van van Reede gesproken te hebben, het volgende mededeelt:

‘Door den dood van den Eerwaarden Casearius zijn slechts twee deelen volgens zijne bewerking verschenen, terwijl het overige onvoltooid achterbleef. Door den Edelen Heer van Reede uitgenoodigd, om bij de aanteekeningen van hemzelven, van Casearius, van Dr. ten Rhijne, van Pater Mattheüs en anderen ook de onze te voegen, en aldus de overige deelen te publieceeren en het geheele werk te voltooien, hebben wij, ofschoon door het ambt van professor en het ziekenbezoek belemmerd, dit verzoek noch willen, noch kunnen weigeren; en derhalve, het voetspoor van Clusius, Bauhinus, Prosper Alpinus en andere plantenkenners volgende, korte en beknopte beschrijvingen aan de afbeeldingen der planten toegevoegd.’

Nog leest men in dit derde deel eene merkwaardige opdracht van van Reede aan den machtigen vorst Noctavile-Virola, koning van Pedinbodappe-Sourowan, Courour, Perateïde, Ellerta-Sourowan, Cochin enz., waarin de schrijver getuigt, dat, zoo dikwijls hij zich den arbeid, aan het verzamelen, afbeelden en beschrijven van planten in Malabar besteed, herinnert, hem ook het beeld voor den geest staat van den vorst, die hem daarbij zoo krachtige hulp heeft verleend. Daarbij worden de standvastigheid en gelijkmoedigheid door dien vorst onder de moeielijkste lotverwisselingen betoond, hoog door hem verheven. Ten slotte zegt van Reede, dat hij nooit vergeten zal, wat hij dien vorst verplicht is, en hem daarom een deel van den Hortus Malabaricus toewijdt, opdat zijn roem als Maecenas door de geheele wereld verbreid worde.

Het vierde deel, handelende over de vruchtboomen, en waaraan weder Munnickx zijne medewerking verleende, verscheen in 1683 (het op den titel voorkomende jaartal 1673 is klaarblijkelijk een drukfout). Van Reede droeg dit deel op aan den Heer H.J. van Tuyll van Serooskerke.

Deel vijf, over de bessendragende boomen en heesters, verscheen in 1685, en is opgedragen aan Godard Adriaan van Reede, Gezant der Staten aan de hoven der Keurvorsten van Brandenburg en Saksen. Nogmaals is Munnickx medewerker, maar in een bericht aan den lezer deelt hij mede, dat de arbeid aan dit werk te veel tijd aan zijne beroepsbezigheden ontrooft en hij dus genoodzaakt is, zich aan verdere medewerking te onttrekken. Zeker was dit voor van Reede, die aan het slot van zijne eigene meer gemelde

voorrede aan de bekwaamheid van Munnickx en de welwillendheid waarmede hij zijne medewerking beloofd had, den grootsten lof toezwaait, eene nieuwe bittere teleurstelling. Zijne volharding werd echter niet geschokt. Hij had nu als medewerker aangeworven den bekenden Theodorus Janszonius ab Almeloveen, een zeer universeel geleerde, die te Harderwijk professor in 't Grieksch en in de Geneeskunde is geweest, en over physische, zoölogische en theologische onderwerpen heeft geschreven. Ik noemde hem reeds bij het vermelden der tweede uitgave van het eerste deel.

Inmiddels was van Reede in December 1684 als Commissaris van Bewindhebberen der Compagnie naar Indië vertrokken. Het vijfde deel zal ongeveer gereed zijn geweest vóór zijn vertrek; maar dat ook voor het zesde vele schikkingen en voorbereidingen gemaakt waren, kan blijken uit de daarin geplaatste opdracht van van Reede aan Willem van Nassau, Graaf van Zuylestein. Dit deel handelt over de peuldragende boomen en heesters. Het verscheen in 1686 met een voorrede van ab Almeloveen, maar bleef weder het eenige stuk dat door dien geleerde bewerkt is.

Nochtans werd van Reede ook nu van de voortzetting niet afgeschrikt. Hij vond een nieuwen redacteur in Dr. Abraham van Poot, dien wij reeds als bewerker van de gedeeltelijke Nederlandsche vertaling van den Hortus Malabaricus leerden kennen.

Het zevende deel, handelende over de klimplanten, verscheen in 1686, met een opdracht van van Reede aan Dirk Baron van Baer, waarin de schrijver zegt, dat dit deel in zijn afwezen volgens zijn vooraf gemaakte beschikkingen is bewerkt en uitgegeven. Deze opdracht wordt gevolgd door een zeer korte voorrede van van Poot. Deze is aan het werk tot het einde toe getrouw gebleven en heeft het voltooid, lang nadat van Reede overleden was. Met hoeveel kracht hij zijne taak aanvatte, blijkt hieruit, dat het 8ste deel, handelende over de kruiden die vruchten en groenten opleveren, reeds in 1688 in het licht kwam. Van Reede gaf het bewijs dat hij ook in zijne afwezigheid zijn werk niet varen liet, door dit deel op te dragen aan Frederik van Reede, heer van Renswoude.

Het 9e deel, over de kruiden, verscheen in 1689. Op de opdracht aan Godard Willem van Tuyll van Serooskerke vol-

gen Latijnsche lofdichten op van Poot, die hij wel voor zijn ijver verdiend had.

Deel 10, voortzetting van het vorige en uitgegeven in 1690, is het laatste waarin van Reede zelf nog de hand heeft gehad. Hij droeg het op aan Hendrik van Utenhoven, heer van Ameleswaert, en spreekt in die opdracht over de bezwaren der lange en moeielijke reis en de zorgen, die hij zich, ter wille van het algemeen belang, op de schouders had laten leggen.

Zooals wij beneden nader zien zullen, overleed van Reede den 15^{den} December 1691, en heeft hij dus de uitgave van het 11e deel, dat voortgaat met de behandeling der kruiden, en, zonder opdracht of voorrede, in 1692 het licht zag, niet mogen beleven.

De voltooiing van het werk door het 12e en laatste deel liet zich lang wachten. Het verscheen in 1703, 12 jaren na van Reede's dood. Ook Commelin, die zijne aanteekeningen steeds had voortgezet, was eindelijk aan het werk ontvallen. Hij overleed in 1692, niet echter dan na zijne notae en commentarii reeds over een gedeelte, t.w. de 14 eerste platen, van dit 12de deel te hebben uitgestrekt. Van Poot was de eenige medearbeider, die het einde van het werk beleefde, vermoedelijk met een gemengd gevoel van vreugde en afmatting. Waarschijnlijk schreef hij het woord *laatste* deel met groote voldoening op den titel; en daar hij gelegenheid vond, ook op dien titel zelven rekenschap te geven van het ontbreken van Commelin's aanteekeningen bij plaat 15 en volgende, was geene voorrede noodig. Zij bleef dan ook achterwege. Gelukkig echter wordt een algemeen register op de twaalf deelen niet gemist.

IX.

Wij zullen thans zooveel mogelijk nagaan hoe van Reede, of zooals men hem meestal noemde, de Heer van Mijdrecht, zich van zijne Commissie kweet[1)]. Bij zijne Instructie was hem ook een onderzoek van den staat der Kaap de Goede Hoop opgedragen, maar het was aan zijne keuze overgelaten, of hij

1) In het Rijksarchief bevindt zich een geschreven Journaal dezer reis, loopende van van Reede's afscheid 12 Dec. 1684 tot zijne aankomst te Colombo 13 Oct. 1685. Ik heb het om reeds gemelde redenen niet kunnen raadplegen

dien last gaande of keerende wilde volbrengen. Hij koos het eerste en bezocht dus de Kaapkolonie in 1685. Den 19^{den} April van dat jaar liet hij in de Tafelbaai het anker vallen en hij vertoefde in deze kolonie tot 16 Juli[1]. De Gouverneur Simon van der Stel (1679-1699) had hem eene goede ontvangst bereid. Hij had het jaar te voren eene nieuwe kolonie gesticht, uit 80 huisgezinnen bestaande, en deze, om bij den machtigen Commissaris een witten voet te krijgen, naar diens heerlijkheid in het Sticht, Drakestein genoemd. Deze kolonie nam kort daarna spoedig in aanzien en bevolking toe, doordien van der Stel vele Fransche refugié's derwaarts lokte[2].

Onder de inrichtingen der Kaapstad die van Reede bijzondere belangstelling inboezemden, behoorde natuurlijk de zoogenaamde Compagniestuin aan de Tafelbaai, door Valentijn nauwkeurig beschreven en afgebeeld[3], en als de schoonste en belangwekkendste van alle tuinen der oude en nieuwe wereld geroemd. Men vond er eene voor die dagen buitengewoon rijke verzameling van boomen, heesters, sier- en voedselplanten en medicinale kruiden, zoowel uit Europa als uit Zuid-Afrika en de Oost- en Westindische bezittingen bijeengebracht. Deze tuin, waarin zoowel de Gouverneur Simon van der Stel, als zijn zoon en opvolger Willem Adriaan, beide groote vrienden der botanie[4], de levendigste belangstelling toonden, was voor die dagen ongeveer wat voor de onze de plantentuin te Buitenzorg is, maar gewichtiger, omdat hij niet zoovele en treffelijke mededingers had.

1) Deze datums en vele andere bijzonderheden omtrent van Reede's verblijf aan de Kaap ben ik verschuldigd aan den heer Theal in zijne *Chronicles of Cape Commanders*, inzonderheid aan het hoofdstuk, getiteld: 'The lord of Mydrecht at the Cape', in *The Cape Quarterly Review* van 1 Oct. 1881, p. 9-17.
2) Valentijn, V. 2, bl. 35.
3) V. 2, bl. 17. Ook zie men op vele plaatsen Kolbe's 'Nauwkeurige en uitvoerige beschrijving van de Kaap de Goede Hoop,' Amst. 1727, 2 deelen, f^{o}. Voorts (Tachard), 'Voyage de Siam des Pères Jésuites,' p 61, en Stavorinus, Eng. vert. van Wilcock, I, bl. 553. In de 'gevaarlyke en zeldzame reyzen van den Heere François Leguat in 1690-1698' (uit het Fransch, Utrecht, 1708), vinden wij over dezen tuin een minder gunstig oordeel. De schrijver acht hem te hoog geprezen, daar de boomen, wegens de hevige zuidoostewinden waaraan de tuin was blootgesteld, geene groote hoogte bereiken konden. De minder gunstige ligging is misschien oorzaak, dat nog twee andere Compagnie's tuinen werden aangelegd, waarover zie Valentijn, t.a.p., bl. 29.
4) Dit blijkt uit Valentijn, K.d.G.H., bl. 20, 21, 22, en Burman's voorrede vóór zijn *Hortus Zeylanicus* en zijne latere *Rariorum plantarum Africunarum Decades*.

Men vergunne mij eene korte herinnering aan eenige der uitstekendste botanici, die omstreeks den aanvang der achttiende eeuw aan dezen tuin werkzaam waren.

In de eerste plaats had hier de beroemde Paul Herman gearbeid, die, in 1646 te Halle in Saksen geboren, na zijne promotie te Padua in 1670, door een grooten roem van bekwaamheid in genees- en plantenkunde voorafgegaan, in Holland was gekomen, waar hij op aanbeveling van Curatoren der Leidsche Universiteit door de Regeering in staat was gesteld op hare kosten eene groote wetenschappelijke reis te ondernemen. In 1672 vertrokken, bracht hij eenigen tijd aan de Zuidpunt van Afrika door, en vertoefde daarna verscheiden jaren op Ceilon, vanwaar hij ook de kust van Malabar bezocht, en alzoo gelegenheid vond het plan van den Hortus Malabaricus persoonlijk met van Reede te bespreken[1)]. Gedurende zijne afwezigheid tot Professor in de Genees- en Kruidkunde benoemd, aanvaardde hij zijne nieuwe betrekking in 1680, waarna hij zich vooral toelegde op de verbetering en uitbreiding van den Hortus Botanicus, die aan hem de grootste verplichting had, tot hij in 1695, nog geen 50 jaren oud, aan de wetenschap ontviel. Het waren vooral zijne onderzoekingen op Ceilon, eerst gebrekkig bekend gemaakt in het na zijn dood verschenen Museum Zeylanicum, die aan Joh. Burman de bouwstoffen hebben geleverd voor zijn Thesaurus Zeylanicus, een werk, dat, schoon van veel minder omvang, in rijkdom van inhoud en fraaiheid van platen, den Hortus Malabaricus en het Herbarium Amboinense op zijde streeft. Maar dat ook Hermans kortstondig verblijf in Afrika voor de wetenschap niet onvruchtbaar was geweest, bewijst de ‘Catalogus Plantarum Africanarum quas Paulus Hermannus ad Caput Bonae Spei olim observavit,’ door Burman als eerste bijlage aan den Thesaurus Zeylanicus toegevoegd.

Een tweede natuuronderzoeker die omstreeks dien tijd zoowel Ceilon als Zuid-Afrika bezocht, was Johannes Hertog of Hartog (de naam wordt gedurig in beide vormen geschreven), een horticulturist en botanicus, die, door bestuurderen van den Amsterdamschen Plantentuin uitgezonden, eerst van Ceilon verzamelingen van gedroogde planten en zaden aan den Amsterdamschen

1) Zie boven, Dl. III, blz. 65.

hortulanus Cornelis Vossius zond, welke later, in Burman's handen geraakt, ofschoon hij vrij wat in de namen te verbeteren vond, veel tot opluistering en aanvulling van den Hortus Zeylanicus hebben bijgedragen; en later, aan de Kaap gekomen, en eene vaste aanstelling als Hortulanus van den Compagniestuin van den Gouverneur Willem Adriaan van der Stel (1699-1708) verkregen hebbende, daar jaren lang met groote toewijding in het belang der wetenschap is werkzaam geweest. Dit blijkt o.a. uit het uitgebreide en prachtige Herbarium vivum door hem bijeengebracht, waarvan de Catalogus door Valentijn en Kolbe in hunne beschrijvingen van de Kaap, en, veel verbeterd, door Burman, als tweede Bijlage achter den 'Thesaurus Zeylanicus', is uitgegeven[1)].

Aan het bedoelde Herbarium vivum heeft echter niet Hertog alleen zijne krachten gewijd. De grondslag daarvan was reeds gelegd door een derden botanicus, die destijds der Kaapkolonie tot eer verstrekte. Ik bedoel Hendrik Bernard Oldenland, die Hertog als opzichter van den Compagnies-tuin was voorafgegaan en dien Valentijn in 1695 als zoodanig had leeren kennen[2)]. Later schijnt hij zijne botanische studiën als particulier liefhebber te hebben voortgezet, en waarschijnlijk is hij reeds vóór 1705 overleden. Zijn naam wordt ook Orland en Oldeland geschreven, maar in den vorm Oldenland is die door Burman in zijne uitgave van den vermelden Catalogus en door Linnaeus in den naam van het plantengeslacht *Oldenlandia* vereeuwigd[3)].

Een vierde botanicus, die in de geschiedenis van den Kaapschen hortus eene eervolle plaats inneemt, is de Sileziër Clau-

1) Zie over Hertog of Hartog Valentijn, Kaap de Goede Hoop, bl. 20; Kolbe, D.I, bl. 99, 284, 304, 334, 341, 395, II, 247; J. Burman in de voorrede van den 'Thesaurus Zeylanicus.' Naar Hartog noemde Thunberg het geslacht *Hartogia*. Hij verkeerde en reisde met Kolbe, die in 1705 in Afrika kwam; wat Valentijn van hem zegt, schijnt tot het tweede bezoek van dien schrijver aan de Kaap in 1714 betrekking te hebben.

2) Kaap de Goede Hoop, bl. 22.

3) Hoe Valentijn het Herbarium met de bijgevoegde beschrijving als het werk van Oldenland alleen en als in 1714 onder zijne nalatenschap aanwezig heeft kunnen voorstellen, terwijl Burman den Catalogus daarvan heeft uitgegeven onder den titel: 'Catalogus alter plantarum quas H.B. Oldenlandus et J. Hartog, botanici egregii, in Capite Bonae Spei quondam invenerant ac denominaverunt,' en hoe er sprake van heeft kunnen zijn, om dat Herbarium aan Engelschen te verkoopen, wat verhinderd werd, doordien Monsr. Donker, Oldenlands nazaat, er te veel geld voor eischte, is mij vooralsnog onbegrijpelijk.

dius, wiens verrichtingen ons tot van Reede terugvoeren. Alvorens over hem te spreken, scheen het mij niet ongepast hier kortelijk aan de beteekenis van dien tuin als verzamel- en kweekplaats van beoefenaars der kruidkunde te herinneren, om daardoor nog beter te doen in het oog vallen, hoe zeer het streven van van Reede, bij de samenstelling van den Hortus Malabaricus, in overeenstemming was met den geest van zijn tijd, en hoezeer hij zich aan de Kaap moest te huis gevoelen te midden der vrienden en beoefenaars eener wetenschap die hij zelf boven alles liefhad.

Doch gelijk in het algemeen de geschiedenis van de beoefening der wetenschappen in die Nederlandsche koloniën en bezittingen, die ons vroeger of later door vreemde overweldiging ontvallen zijn, verwaarloosd en vergeten is, zouden wij thans ook van Claudius en de belangstelling die zijne studiën aan van Reede inboezemden, nauwelijks iets weten (want Kolbe[1)] meldt niets van hem, dan dat hij als opzichter van den Compagnies-tuin een van Hertogs voorgangers was, en Burman, schoon hij, naar het schijnt, herhaaldelijk van zijne teekeningen spreekt, noemt daarbij zijn naam niet), zonder het bezoek aan de Kaap door een zestal Jezuïten, die, onder de leiding van Père Tachard, door Lodewijk XIV voor wetenschappelijk onderzoek, vooral voor astronomische waarnemingen, maar tevens tot versterking der zendingsstations, naar Indië en China gezonden, en op het schip dat den Chevalier de Chaumont als afgevaardigde des Konings naar Siam brengen zou, ingescheept waren. Dat vaartuig bereikte de Tafelbaai den 30sten Mei, en vond op de reede vier groote Hollandsche schepen liggen, die het eskader vormden, bestemd voor het overvoeren van van Reede en Baccherus naar de plaatsen waarover hunne commissie zich uitstrekte, en van den Baron de St. Martin als kommandant van de troepen der Compagnie naar Batavia. De eerwaarde Vaders, de plaats bij uitnemendheid geschikt achtende voor hunne astronomische waarnemingen, wenschten met hunne instrumenten aan wal te gaan en hier eenige dagen te vertoeven. Zij hadden echter alle reden om voor eene slechte ontvangst te vreezen; want ofschoon door het verdrag van Nijmegen (1678) de vrede tusschen Frankrijk en de Nederlandsche republiek hersteld was, kon de

1) I, bl. 308.

Fransche vlag evenmin als het kleed der Jezuïten in eene Hollandsche kolonie welkom zijn. Nog in 1681 was aan den Gouverneur der Kaapkolonie de order gegeven geene ververschingen aan Fransche schepen te verstrekken[1]. Men raadde de Jezuïten zelfs aan bij het aan land gaan zich te vermommen; zij wilden echter daarvan niet hooren, en konden later volmondig erkennen, dat hun kleed hun niet het geringste kwaad had gedaan[2].

Er werd nu besloten dat het eerst de vaders Tachard en de Fontenoy aan land zouden gaan, om hunre opwachting te maken bij den Commissaris-Generaal en den Gouverneur, en, als de loop van het gesprek daartoe aanleiding gaf, met hun verzoek, om zich hier eenigen tijd met waarnemingen bezig te houden, voor den dag te komen. Zij werden minzaam ontvangen door den Gouverneur van der Stel, en een oogenblik later trad ook van Reede binnen. Hij maakte op hen den gunstigsten indruk. ‘C'est un homme de qualité,’ zegt Tachard in zijn verhaal, ‘d'environ cinquante ans, bien fait, honnête, sage, civil, savant, qui juge et parle bien de tout.’ De beide vaders waren uitermate verrast door de welwillende ontvangst en al de bewijzen van vriendschap, die zij reeds bij deze eerste ontmoeting ontvingen. Toen Père de Fontenoy den Commissaris had uiteengezet wie zij waren en met wat doel zij reisden, en verder opgemerkt, dat zij, vermoeid door eene lange zeereis, aan welker bezwaren zij niet gewoon waren, zeer verlangden eenige dagen aan wal uit te rusten, viel de Commissaris hem in de rede en riep in de Portugeesche taal uit: ‘Gij zult ons, mijne Vaders, het grootste genoegen doen door u aan land te komen ververschen, en wij zullen al het mogelijke doen, om u het verblijf te veraangenamen.’ Dit bemoedigde hen om eene schrede verder te gaan, en te spreken over hun wensch om zich met astronomische waarnemingen bezig te houden, van welker resultaten zij beloofden hem mededeeling te doen, om daardoor eenigermate hunne erkentelijkheid voor de goede ontvangst te toonen. Zij traden daarop in bijzonderheden over de instrumenten die zij bij zich hadden, en de waarnemingen die zij wenschten te verrichten, en toen zij aanboden eene poging te doen, om de lengte van de Kaap nauwkeurig te bepalen,

1) Zie Wilmot, History of the Cape Colony, p. 100.
2) (Tachard) Voyage de Siam, p. 57.

gaf van Reede zijne groote ingenomenheid daarmede te kennen, en bood hun de beste plaats voor hunne werkzaamheden aan, waarover hij beschikken kon, waarna hij onmiddellijk bevel gaf, dat een paviljoen in den Compagnies-tuin voor hun verblijf zou worden ingeruimd.

De eerwaarde vaders verklaarden hem vervolgens, dat zij als ‘Mathématiciens du Roy’ waren uitgezonden; zij toonden hem hunne geloofsbrieven en gaven te kennen, dat de gezant zelf hem voor zijn heuschheid zou bedanken, waarop de Commissaris met groote beleefdheid antwoordde: ‘Gij vermeerdert mijne blijdschap, mijne Vaders, door mij te bewijzen, dat ik handel overeenkomstig den wensch en de bevelen van den grootsten koning der wereld, voor wien ik altijd den meesten eerbied zal koesteren; maar toch is het mij aangenaam, dat gij mij niet daarover gesproken hebt, dan nadat ik u reeds eene verblijfplaats had aangeboden, door welker aanvaarding gij mij ten hoogste verplicht hebt.’ Daarop werd aan de Vaders thee aangeboden, en na een langdurig onderhoud over allerlei zaken, begeleidde van Reede hen in persoon naar het gebouw in den Compagnies-tuin, dat hij voor hen bestemd had.

Na den tuin, die hun, in weerwil van het gemis van fonteinen, zeer behaagde, en het paviljoen, dat als opzettelijk voor hun observatorium gebouwd scheen, bezichtigd te hebben, keerden de beide Paters naar boord terug, om aan den Gezant en hunne collega's verslag te doen van al het goede dat hun wedervaren was. Den volgenden morgen zond de Commissaris eene groote hoeveelheid ververschingen aan boord van het Fransche schip en eene boot, om de instrumenten der Paters af te halen.

Het paviljoen werd reeds den 2^{den} Juni door de Paters betrokken, en nog denzelfden dag werden de waarnemingen aangevangen, die van nu af aan door een deel der Paters dag en nacht werden voortgezet, totdat zij, in den avond van den vijfden Juni, eene kennisgeving van het schip ontvingen, dat zij den volgenden morgen vroeg aan boord moesten zijn, om de reis voort te zetten. Meer dan eens hadden van Reede en eenige Hollandsche heeren hunne belangstelling getoond door bij de waarnemingen tegenwoordig te zijn, en van eene dezer gelegenheden had de Fransche gezant gebruik gemaakt om den Commissaris op ongezochte wijze te ontmoeten en hem voor zijne aan de Paters bewezen diensten te bedanken. Maar de

astronomische waarnemingen waren niet de eenige, waarmede de Paters zich bezig hielden; ook de staat van het land, van zijne bevolking, van zijne voortbrengselen hielden hunne aandacht geboeid. Ook zij die zich aan de geographie en natuurlijke historie wijdden, werden door den Commissaris en den Gouverneur zooveel mogelijk bijgestaan.

Het is bij gelegenheid dat zij hiervan spreken, dat zij ook melding maken van Claudius, waarbij zij tevens toonen met de botanische studiën van den Commissaris niet geheel onbekend te zijn. Zie hier wat zij ons omtrent een en ander berichten: ‘Wij maakten hier kennis met een jong medicus, uit Breslau in Silezië afkomstig en Claudius genaamd, dien de Hollanders aan de Kaap in dienst houden wegens zijne bekwaamheden. Daar hij reeds in China en Japan heeft gereisd en zich op die tochten gewend heeft alles op te merken, en daar hij dieren en planten met de grootste nauwkeurigheid weet te teekenen, hebben de Hollanders hem aan zich verbonden, om hun behulpzaam te zijn bij het ontdekken van nieuwe terreinen en bij het bestudeeren der natuurlijke historie van Afrika. Hij heeft reeds twee groote deelen in folio gevuld met planten naar de natuur geteekend, en hij heeft een groot aantal andere van allerlei soort verzameld, en gedroogd in een ander boekdeel geplakt. Er is geen twijfel aan of de heer van Reede, die deze boeken bij zich had en ze ons toonde, heeft het voornemen om weldra, na de voltooiing van zijn Hortus Malabaricus, ook een Hortus Africanus aan de geleerde wereld te schenken. Indien deze boeken te koop waren geweest, zouden wij geen geld gespaard hebben om ze voor de Bibliotheek des Konings te verwerven. De genoemde geleerde heeft reeds verscheiden tochten naar het binnenland in noordelijke en oostelijke richting gemaakt tot op 26 mijlen afstands van de Kaapkolonie, en het is aan hem dat wij al onze kennis van dit land danken, alsmede de kleine kaart die onze korte beschrijving daarvan vergezelt.’

Het is inderdaad niet onwaarschijnlijk, dat van Reede, door zijne liefde voor de plantenkunde vervoerd, wel eens de neiging heeft gevoeld en uitgesproken om, desnoods, de kosten ook van de uitgave van een Hortus Africanus te dragen, die met den Hortus Malabaricus kon wedijveren. Maar men moet toch niet uit het oog verliezen, dat ook in die dagen de uitgave van kostbare plaatwerken niet zoo loonend was, als men zich wel

eens voorstelt, wanneer men het oog slaat op al die geïllustreerde folianten aan land- en volkenkunde en natuurlijke historie gewijd, door onze vaderen uitgegeven. Die uitgave was dikwijls slechts mogelijk door groote opofferingen van den kant van vermogende Maecenaten, en van Reede wist dit door eigen ondervinding. Doch al is hem dit plan volkomen ernst geweest, het is verijdeld door zijn ontijdigen dood te midden der volvoering zijner commissie, en lang voordat zijn eigen omvangrijk werk voltooid was. Een werk onder gemelden titel is dan ook nimmer verschenen, maar toch meen ik zeer in twijfel te mogen trekken de juistheid van de bewering van den heer Lauts, dat de teekeningen en beschrijvingen van Claudius zijn zoekgeraakt, zonder eenig nut voor de wetenschap op te leveren[1)]. In de voorrede van den 'Thesaurus Zeylanicus', verhaalt Burman, dat hij op de publieke verkooping der nalatenschap van Willem Adriaan van der Stel, voormalig Gouverneur van de Kaapkolonie, een aantal prachtige teekeningen, in natuurlijke grootte en kleur, van zeldzame Afrikaansche planten was machtig geworden, die zoo voortreffelijk waren, dat er niets dan het leven aan scheen te ontbreken, en dezelfde schrijver kwam later, blijkens eene andere plaats in dezelfde voorrede, en eene tweede in die van zijne 'Rariorum Africanarum Plantarum Decades', in het bezit van eenige groote boeken, afkomstig uit de nalatenschap van den beroemden Amsterdamschen burgemeester Nikolaas Witsen, waarin deels een menigte kunstrijk geteekende en prachtig gekleurde afbeeldingen, en deels eene verbazende hoeveelheid gedroogde exemplaren uit hetzelfde gewest waren bijeengebracht. Burman zegt, dat ook deze verzameling door van der Stel was bijeengebracht en gist, dat hij dit op verzoek of aanmaning van Witsen had gedaan. Tevens blijkt uit Burmans mededeelingen, dat meermalen van dezelfde teekening verschillende exemplaren aanwezig waren. Dat zoo niet alle, dan toch zeker een groot deel dezer teekeningen van Claudius afkomstig waren, is wel nauwelijks in twijfel te trekken. De nasporingen naar deze teekeningen op mijn verzoek door Prof. C.A.J.A. Oudemans te Amsterdam in het werk gesteld, hebben, wel is waar, tot geene uitkomst geleid; maar dat een groot deel dezer teekeningen de stof heeft geleverd voor

1) Lauts, Geschiedenis der Nederlanders in Indië, II, 160.

verschillende botanische plaatwerken dier dagen, zooals die van Tournefort, Pluknett, Weinmann, Caspar Commelijn en vooral van de tien decaden van Afrikaansche planten, waarmede Burman zelf het begin van een volledіger werk over de flora van Afrika heeft gemaakt, zal wel niet licht door iemand betwijfeld worden.

De Pransche Jezuïten gingen, den avond vóór hun vertrek, in het Fort afscheid nemen van den Commissaris en Gouverneur en betuigden hun hunne levendige dankbaarheid; want het is onmogelijk, zeggen zij, om iets toe te voegen hetzij aan de beleefdheden, hetzij aan de goede diensten, waarmede wij overladen waren. Zelfs toen zij aan boord terugkeerden, vonden zij daar nieuwe geschenken van thee en kanariewijn, die ze met de aanbieding van een kleinen brandspiegel en een mikroskoop beantwoordden.

Het verkeer met de kundige en fijnbeschaafde Franschen moet voor een man als van Reede eene aangename verpoozing geweest zijn van de staatszorgen, waaronder hij gebukt ging. In den korten tijd van zijn verblijf aan de Kaap bracht hij eene ongeloofelijke menigte regelingen tot stand. Kort na zijne aankomst vaardigde hij eene proclamatie uit, waarbij hij allen, die klachten of grieven hadden, uitnoodigde, hem daarmede bekend te maken, om hem tot redres in staat te stellen. Daarop stelde hij een nauwkeurig onderzoek in naar de samenstelling en de doelmatigheid der verschillende staatslichamen en administratieve Collegiën. De Politieke Raad, het hoogste dezer lichamen, werd aanzienlijk uitgebreid; de Raad van Justitie onderging een groote hervorming; het bestuur van Stellenbosch werd aanmerkelijk gewijzigd; doch deze en dergelijke maatregelen kunnen thans geene groote belangstelling meer inboezemen. Van meer belang, ook voor de kennis van van Reede zelven, is het na te gaan, welke bepalingen hij maakte ten opzichte van de slaven, de inboorlingen en de ambtenaren der Compagnie, aan welke drie klassen van personen zich de gewichtigste vragen knoopten, die door de Bestuurders der Compagnie moesten worden opgelost!

Tot dusverre had het aan de Kaap aan duidelijke bepalingen omtrent de behandeling en vrijlating van slaven maar al te zeer ontbroken. Een tijd lang was men met de vrijlating zeer mild geweest, omdat men, aan eene genoegzame toeneming der

Europeesche kolonisten wanhopende, landbouwkoloniën van vrijgemaakte slaven wenschte te stichten, door wier arbeid behoorlijk in de verversching van de vloten der Compagnie kon voorzien worden. Spoedig echter was gebleken, dat de bevrijde slaven voor dit oogmerk geheel ongeschikt waren, en in 1682 werd eene verordening uitgevaardigd, dat geen vrijlating van heidensche slaven meer zou plaats hebben, dan om bijzondere redenen, en dat de vrijgelatenen, die zich ongeschikt betoonden om op eerlijke wijze den kost te verdienen, tot den staat van slaven zouden terugkeeren. Er bleef wel een weg tot emancipatie open; want alle slaven die het Christendom beleden en Hollandsch konden spreken, werden geacht op vrijmaking aanspraak te hebben, en in de bezittingen der Compagnie vonden de meeste meesters zich verplicht de kinderen hunner slaven te laten doopen en zich te verbinden voor hun Christelijke opvoeding te zorgen; maar aan de Kaap kon dit zelden voorkomen, daar bijna alle slaven van elders werden aangevoerd en van het mannelijk geslacht waren.

Van Reede maakte omtrent de slaven de volgende bepalingen.

Alle halfbloed-slaven die het Christendom beleden en Hollandsch konden spreken, kregen aanspraak op vrijlating, de mannelijke met hun 25ste, de vrouwelijke met haar 22ste jaar.

Slaven van beide seksen van elders aangebracht, en negerslaven aan de Kaap geboren, konden op hun 40ste jaar, mits zij het Christendom beleden en Hollandsch spraken, de vrijheid erlangen als een gunst, niet als een recht, tegen betaling van ƒ 100.

Slavenkinderen beneden de 12 jaren moesten naar school gezonden en onderwezen worden in lezen, schrijven, een eerbiedig gedrag jegens hunne meerderen en de beginselen van het Christendom. Na volbrachte 12 jaren moest aan de jongens tweemaal in de week des namiddags gelegenheid gegeven worden om zich verder in den godsdienst te laten onderwijzen, terwijl de meisjes tijd kregen voor zelfoefening. Des Zondags moesten allen tweemaal ter kerk komen, en na den namiddagdienst moest de predikant hen over den Heidelbergschen Catechismus ondervragen.

Huwelijken tusschen Europeanen en volbloed-vrijgelatenen

waren verboden, tusschen Europeanen en halfbloed-vrijgelatenen geoorloofd.

Het kwam niet zelden voor, dat slaven uit hun dienst wegliepen, en dan een bandeloos leven leidden, of zich zelfs tot dievenbenden vereenigden. De meesters moesten zorgen hen niet door slechte behandeling daartoe te drijven; maar de weggeloopenen mochten, wanneer zij weder waren opgevangen, tot waarschuwing voor anderen gegeeseld en geketend worden.

Slaven aan bijzondere personen behoorend, mochten wel licht gestraft worden, maar niet gebonden en gegeeseld, dan op orde van den Fiskaal en met toestemming van den Gouverneur. Die toestemming mocht echter niet geweigerd worden, indien zij werkelijk de straf hadden verdiend; want de bedoeling was niet de slaven in weerspannigheid te stijven, maar tegen de wreedheid van hardvochtige of grillige meesters te beveiligen.

Wat de inboorlingen betreft, gaf de Commissaris meer wenken dan stellige voorschriften. De Europeesche kolonisten waren destijds met de Hottentotten over het geheel in de beste verstandhouding. Er was nog voor allen een ruime overvloed van weidegrond, en de verschillende hoofden en hunne onderdanen kwamen in volkomen veiligheid naar het fort om handel te drijven. Enkele misdrijven, door de Hottentotten gepleegd, werden, als de daders konden worden opgespoord, met zware straffen vergolden; maar over het geheel was het verkeer vreedzaam en welwillend.

De Commissaris vermaande tot onthouding van alles wat dezen gunstigen toestand kon verstoren. Hij achtte het, wel is waar, goede politiek, de verdeeldheid tusschen de stammen te onderhouden, maar hij wilde niet, dat men ze toeliet elkander te beoorlogen en te plunderen. Daar de Compagnie begeerig was het aantal kolonisten te vermeerderen, zou ze in het vervolg meer land behoeven; maar de Commissaris achtte het onrechtvaardig dit door geweld ten koste der inboorlingen te verkrijgen. Wat hij over de landquaestie schreef, getuigde van rechtsgevoel en menschlievendheid; maar hij zag zich hier voor een moeielijke vraag geplaatst. Hoe kon men aan nieuwe kolonisten land verschaffen, zonder de opgezetenen te verjagen? De Commissaris wist slechts één middel, en dit werd ten sterkste door hem aanbevolen. Het was om de Hottentotten te bewegen hunne nomadische levenswijze te laten varen, en zich als

gezeten landbouwers met een begrensd stuk gronds te vergenoegen, in welk geval er ook genoeg grond voor Europeanen zou overblijven. Dit plan is echter nooit uitgevoerd; want voordat het noodig werd de Hottentotten in hunne zucht voor een zwervend leven te beperken, richtte de kinderziekte zoo groote verwoestingen onder hen aan, dat er nauwelijks inboorlingen overbleven, om in de districten in de nabijheid der Kaap de verbreiding der Europeanen te belemmeren.

Het kwaad tot welks bestrijding de Commissaris voornamelijk was uitgezonden, de zoogenaamde morshandel der ambtenaren, had aan de Kaap slechts zeer geringen omvang, daar schier alle gelegenheid er toe ontbrak. Maar daar de traktementen der ambtenaren er op denzelfden bekrompen voet waren geregeld, als in die gewesten waar bovendien schatten met onwettigen handel verdiend werden, waren de ambtenaren aan de Kaap over het algemeen met hun lot ontevreden, en haakten zij naar eene verplaatsing in de gewesten van het Oosten, die hun gouden bergen beloofden. De Commissaris bedacht een middel, om hen met hun lot te verzoenen, waarvan hij zich de gunstigste gevolgen voorstelde. Hij wilde aan elken ambtenaar een stuk gronds in eigendom geven, waarop hij vruchten kon telen, die hij, op denzelfden voet als de burgers, aan de Compagnie kon verkoopen. Er behoefde, naar hij meende, geen vrees te worden gekoesterd voor overdreven concurrentie, daar Indië veel meer vroeg dan ooit de Kaap zou kunnen aanbieden. De Gouverneur van der Stel verkreeg op deze wijze een stuk lands van nagenoeg 900 morgen, waaraan hij naar zijne echtgenoote den naam gaf van Constantia, en dat door den uitmuntenden wijn dien het voortbracht, eerlang wereldberoemd werd. Niemand vond destijds eenig gevaar in deze proef: het was toen niet te voorzien tot welke moeielijkheden zij later aanleiding zou geven.

Na dus den toestand der Kaap nauwkeurig te hebben opgenomen en naar zijn beste weten geregeld, zond van Reede aan de Bewindhebbers een voorstel, om aan de volkplanting op die ververschingsplaats eene aanmerkelijke uitbreiding te geven. Zijn plan was Nederlandsche landbouwers daarheen te lokken door kosteloozen overtocht, door toezegging van een stuk land en door een voorschot, in bouwgereedschap, zaad en vee bestaande. Aan dit voorstel werd op een kleine schaal gevolg

gegeven. Aan een 50-tal uit Nederland overgezonden landbouwers werden 60 morgen lands in Stellenbosch en Drakestein ter bebouwing aangewezen, en opdat zij zich niet met Hottentotsche vrouwen zouden vermengen, deed men ook een 50-tal jonge dochters, bij het boerenbedrijf grootgebracht, naar de Kaap verhuizen[1]. Weldra gaf de vlucht van vele Fransche protestanten naar Holland ruime gelegenheid om op grooter schaal aan de inzichten van den Commissaris te voldoen. De Compagnie zag echter weder niet in dat het den kolonisten niet wel kon gaan, wanneer hunne belangen aan haar oogenblikkelijk voordeel werden opgeofferd, en maakte door de strenge handhaving van haar monopolie de verlichte staatkunde van haren Commissaris te schande.

Ik wensch hier nog ééne door Valentijn bewaarde anecdote van van Reede's verblijf aan de Kaap mede te deelen, die wel geschikt is om ons voor hem in te nemen, omdat zij ons doet zien dat de later zoo gehate en gevreesde man voor zachte gevoelens niet onvatbaar was. Uit den mond van zekeren N. Tettero, een Hagenaar, die aan de Kaap als baas houtkapper werkzaam was, had Valentijn vernomen, dat hij in vroeger jaren, als soldaat in dienst der Compagnie, met van Reede, Johan Bax of Bakx, meermalen als van Reede's krijgsmakker vermeld[2] en van der Stel's voorganger als Gouverneur der Kaapkolonie, en den Franschen edelman St. Martin[3] aan één en denzelfden bak had gegeten. Van Reede was tijdens zijn verblijf aan de Kaap Tettero komen opzoeken, en had gevraagd of hij hem in zijn ouden dag ook ergens mede van dienst kon zijn, te kennen gevende, dat hij maar te zeggen had wat hij wenschte. Tettero had echter geantwoord dat hij wenschte te blijven wat hij was, en is dat gebleven tot zijn dood.

X.

Van de Kaap de Goede Hoop den 16^{den} Juli vertrokken,

1) Lauts, II, 182; Wilmot, History of the Colony of the Cape of Good Hope (Cape Town, Juta, 1869), p. 94.
2) Boven Dl. III. blz. 429, 438, 446.
3) Reeds boven genoemd en welbekend door zijn aandeel in den krijg tegen Troenå Djåjå, en als oorzaak van den opstand van kapitein Jonker. Zie mijn Java, D. II, blz. 377, 379, 413.

spoedde van Reede zich naar Bengalen, waar de toestand het dringendst zijne tegenwoordigheid scheen te vorderen. Op weg derwaarts liep hij echter den 13^{den} October 1685 te Colombo aan[1], en maakte van de gelegenheid gebruik tot het verrichten eener daad die hem aan strenge berisping heeft blootgesteld. Die daad was het afzetten van den Gouverneur Rijklof van Goens den Jonge, die als misdadiger naar Batavia werd gezonden om aldaar terecht te staan. De jonge van Goens was in 1675 zijn vader, die toen tot Directeur van den handel naar Batavia geroepen was, als Gouverneur van Ceilon opgevolgd, en had dien post bekleed tot 1679, toen Laurens Pijl in zijne plaats trad. Volgens Valentijn[2] zou deze laatste het bestuur over Ceilon tot 1692 in handen gehad hebben, maar onze verdienstelijke Indische geschiedschrijver was klaarblijkelijk omtrent dit tijdvak der Ceilonsche geschiedenis zeer gebrekkig onderricht. Zoo weet hij b.v. wel dat van Reede in 1685 Colombo heeft bezocht, doch, voegt hij er bij, ‘wat ZEd. hier verricht heeft, is mij onbekend’[3]. En zoo is het dan niet te verwonderen, dat Valentijn ook niet weet dat in dit tijdvak de jonge van Goens andermaal als Gouverneur te Colombo is opgetreden. Daar wij nu eveneens van zijne verrichtingen als zoodanig niets weten, is het voor ons ook onmogelijk te beoordeelen wat van Reede tot zijne strenge handelwijs omtrent van Goens heeft genoopt. 't Is natuurlijk dat zijne vele vijanden haar aan zijne oude veete tegen den vader toeschreven, maar wij zullen wijs doen ons oordeel op te schorten, zoolang niet door de archieven meer licht over de handelingen van den Commissaris verspreid is. Te Batavia vond men de beschuldiging tegen van Goens niet van dien aard, dat hij deswege kon worden terechtgesteld. Buiten bediening vertrok van Goens in December 1686, met de retourvloot die van Batavia onder zeil ging. Veertien dagen nadat die vloot de Tafelbaai had verlaten, den 4^{den} Mei 1687, werd van Goens door eene ziekte weggerukt

1) Den datum maak ik op uit hetgeen blz. 123, noot 1, gezegd is over van Reede's in het Archief voorhanden journaal. Ik moet echter opmerken dat bijna drie volle maanden mij wat lang schijnen voor de reis van de Kaap naar Colombo, en dat Theal, p. 17, zegt dat van Reede van de Kaap naar Java voer. Is dit laatste juist, dan zou hij Colombo op de reis van Java naar Bengalen hebben moeten aandoen, maar dan schijnt de tijd weer te kort.
2) V. 1, blz. 302, v., 363.
3) V. I, blz. 303.

en zijn dood werd kort daarna door dien zijner echtgenoote gevolgd[1].

De betrekkingen der Compagnie met Bengalen klimmen op tot het jaar 1603, toen drie schepen van de vloot van Sebald de Weert de kusten van dat gewest aandeden. De kostbare waren die Bengalen aan den handel bood: opium, salpeter, gomhars, zijde, en de ongeloofelijk fijne voortbrengselen der Indische weefgetouwen, wakkerden het verkeer aan, en een aantal kantoren werden achtereenvolgens gesticht, waarvan het voornaamste vroeger Oegli of Hoegli, later gewoonlijk Chinsurah geheeten, aan de rivier de Hoegli, den westelijken mondingsarm van den Ganges, ongeveer 40 kilometers boven de tegenwoordige Engelsche hoofdstad Calcutta gelegen was. Tot 1655 bleven deze kantoren ondergeschikt aan den Gouverneur van Koromandel; in dat jaar trad hier Pieter Sterthemius, onder den titel van Directeur of Bestuurder, als eerste rechtstreeks onder de Hooge Regeering te Batavia staande Landvoogd op.

Ik heb reeds vroeger in het licht gesteld, hoe zeer de Compagnie, als een noodzakelijk gevolg harer karigheid in het bezoldigen harer dienaren, door den handel die dezen voor eigen rekening dreven en de stille winsten die zij in hun eigen zakken staken, benadeeld werd. Nergens was dit kwaad tot zulk eene hoogte gestegen als in Bengalen, en de Commissarissen-visitateurs, die op last der Bewindhebbers van tijd tot tijd alle buitenkantoren bezochten, schijnen onvermogend of ongezind te zijn geweest om het te keeren. Hoe het te dien aanzien in Bengalen gesteld was, wordt ons door Nikolaas de Graaf en Valentijn[2] in schelle kleuren geteekend. Er waren hier fiskaals geplaatst, om den verboden handel te beletten, maar zij waren zoo geheel van den Directeur afhankelijk, dat zij in het straffen of verschoonen zich geheel naar zijne wenschen en wenken voegden. Zij bevonden zich daar trouwens ook zelven wel bij, want schoon de Directeur het grootste deel van den buit kreeg, ontvingen ook de overige beambten een brok. Deze samenzwering der dienaren van de Compagnie werd spottenderwijs ‘de kleine Maatschappij’ genoemd. De aangevoerde goederen moesten de handelaars aan de vrienden der kleine Compagnie met een matige winst afleveren, en wat zij van land

1) Lauts, II, 183 v.
2) Voyaye de N. de Graaf aux Indes Orientales, p. 306; Valentijn V, 2, blz. 176.

weder naar boord voerden, mochten zij alleen van den fiskaal tegen een bedongen prijs en voor rekening der kleine Compagnie nemen, welke laatste wel zorgde de goederen in te koopen als de markt het voordeeligst stond, en ze den kooplieden tot den hoogst mogelijken prijs aan te smeren.

'Zoodra', zegt de Graaf, 'de aankomende schepen het anker voor de Loge hebben geworpen, komt de Fiskaal met zijne handlangers aan boord om een onderzoek in te stellen. Eerst begeeft hij zich naar de kajuit, waar hij drinkt op de behouden aankomst en het succes van den bijzonderen handel, waarna over de middelen wordt geraadpleegd, om de geprivilegeerde partikuliere goederen aan wal te brengen. Als dit geschied is wordt een plakaat afgekondigd, houdende dat geen der beambten of scheepslieden vermag eenig pak of kist of baal zonder verlof van den Directeur of den Fiskaal aan land of boord te doen komen, op straffe van verbeurdverklaring der goederen en verdere tuchtiging naar eisch der omstandigheden. Hierop gaat de Fiskaal met zijne lieden weder aan land, en des anderen daags doen de schipper, de stuurman, de boekhouder, de eerste koopman, de ziekentrooster, enz. openlijk de hun toebehoorende goederen aan wal brengen en in huizen plaatsen die zij tot dat einde gehuurd hebben, waarna zij des daags met hunne vrienden of met inlandsche kooplieden, en des nachts met mooie Bengaalsche vrouwen handel drijven. Niemand vreest wat hij heeft aan land of wat hij koopt aan boord te laten brengen; want ofschoon zij, die geroepen zijn tegen die smokkelarij te waken, nacht en dag met hunne kleine vaartuigen rondom de schepen waren, hebben eenige zilveren ropijen de kracht om hen op den klaren dag blind te maken.'

De voordeelen uit dezen morshandel getrokken waren zoo aanzienlijk, dat velen in korten tijd schatrijk werden en het ook in het Vaderland in het oog viel, dat vooral zij die in Bengalen waren werkzaam geweest, eene weelde en pracht ten toon spreidden, welke het vermoeden wekte dat zij hunne eigen belangen beter dan die der Compagnie behartigd hadden.

Dit was dan het euvel dat van Reede besloten had met onverbiddelijke gestrengheid uit te roeien, waarbij hij de matiging, die hem in zijn instructie wegens de algemeenheid van het kwaad was aanbevolen, geheel uit het oog verloor. Zoodra hij in 1686 in Bengalen was aangekomen, zette hij zich aan het

werk om de hoofdambtenaren te verwisselen, af te zetten, naar Batavia of naar het Vaderland op te zenden, ook vele mindere ambtenaren te ontslaan, sommige kantoren in te trekken en aan de kleine Compagnie den kop in te drukken.

Een der eerste offers van van Reede's gestrengheid was de nieuwe, pas aangekomen Directeur Mr. Nikolaas Schaghen, omdat in het schip dat hem van Malakka had overgebracht, eenige partikuliere goederen voorhanden waren en hij 400 kisten Japansch koper aan de loge te Bellasore in Orissa had doen lossen. Van Reede zette hem af, legde hem een boete op van 25000 rijksdaalders en zond hem met het schip ‘de Turksche Post’ naar Batavia, echter met behoud van gage en zonder verwijzing naar den rechter. Valentijn geeft te kennen dat Schaghen en zijne echtgenoote zich ‘in een andere zaak’ niet naar de wenschen van den Commissaris hadden willen voegen, en meent dat hij anders van zulk een beuzeling als die Japansche kistjes wel niet zou gerept hebben. 't Is mogelijk; wij kunnen dit niet beoordeelen, maar de afzetting en beboeting van Schaghen is geheel in overeenstemming met van Reede's handelwijze in vele andere dergelijke gevallen. Men kon zich in Indië maar niet voorstellen dat een misdrijf, waaraan bijna ieder zich schuldig vond, zoo hoog zou worden opgenomen. Schaghen schaamde zich zoo weinig dat hij, te Batavia aangekomen, vermits verwijzing tot boete niet onteerend werd geacht, als Raad-extraordinaris van Indië aan de tafel der Hooge Reering wilde plaats nemen. Dit werd hem echter door den Gouverneur-Generaal geweigerd, en door de bewindhebbers werd bij schrijven van 16 Nov. 1687 dit niet alleen goedgekeurd, maar tevens gelast hem buiten dienst en gage te stellen, en ter verantwoording voor den Raad van Justitie te roepen. Het heeft verscheidene jaren geduurd eer Schaghen volkomen in eer en rang hersteld was[1)].

Een dergelijk lot wedervoer aan Johan Pet, die sedert 20 jaren in aanzienlijke betrekkingen was geweest en na den dood van den Directeur Maarten Huysman, eer zijn opvolger Schaghen was aangekomen, als Directeur van Bengalen had gefungeerd. Ook dezen zond van Reede wegens ongeoorloofden handel over Ceilon naar Holland, evenals ook den pakhuismeester van Helsdingen en eenige andere mindere beambten.

1) Valentijn, V, 1, blz. 175; Lauts, II, 182.

Het voornaamste kantoor der Compagnie in Bengalen na Oegli was Cossimbazar, de hoofdzetel van den zijdehandel, veel hooger aan den Ganges gelegen. Hier werd door van Reede de Pakhuismeester Philippus Koning afgezet, terwijl hij een zijner eigen gunstelingen, Alexander Henrikszoon, in zijne plaats stelde. Maar weldra bleek het, dat van Reede eene zeer slechte keuze had gedaan. Henrikszoon maakte het nog erger dan zijn voorganger, zoodat van Reede hem opontbood en zijne kisten verzegelen liet. Doch voordat die verzegeling plaats had, was Henrikszoon er in geslaagd al zijne papieren bij een vriend in de Engelsche loge te bergen, die ze hem bij zijn vertrek weder ongerept ter hand stelde.

Niet veel gelukkiger was van Reede in de vervolging van den Fiskaal Mesdag. Hij zond dezen naar Batavia, maar vernam te laat, dat ook hij zijne papieren in veiligheid had gebracht, die anders waarschijnlijk veel licht over de zaken der kleine Compagnie hadden kunnen verbreiden. Van Reede schreef nu onmiddellijk naar Batavia, met dit gevolg, dat Mesdag, die reeds met het schip Honsholredijk naar Holland vertrokken was, te Bantam werd aangehouden en naar Batavia teruggevoerd om zich te verantwoorden, hetgeen echter, zegt Valentijn, niet belet heeft, dat die heer gerust in het Vaderland is gekomen.

In het geheel is het zeker, dat al de strengheid van van Reede onvermogend geweest is, om het kwaad van den morshandel in Bengalen uit te roeien. Men beweert zelfs, dat de Directeur Pieter Willeboorts, dien hij tot opvolger van Schaghen benoemd had, aan hetzelfde euvel mank ging[1)]. Het kwaad, dat van Reede ten venster uitwierp, sloop vanzelf weder binnen door de deur, die de verkeerde politiek der Compagnie jegens hare dienaren daarvoor openzette. Hij maakte zich door zijne strengheid gehaat en vond bij niemand bijval. ‘De heer van Reede,’ zegt Valentijn, ‘wist immers even goed, als de Heeren Bewindhebbers, dat geen dienaar der Compagnie, in Bengalen of elders van zijne bloote soldij en eenige magere buitenvoordeelen, zonder het drijven van verboden handel, bestaan kon,’ waarom het zelfs reeds bij de Regeering in overweging was geweest, de maandelijksche soldij van alle dienaren te verdubbelen, maar daar-

1) Uit de Historische reizen van A. Bogaert, blz. 422, kan men zien, dat in 1704 de morshandel te Oegli weder op groote schaal werd gedreven.

entegen dan ook strenger tegen de misbruiken te waken. Doch dit plan was op gewichtige bedenkingen afgestuit. Om in Bengalen den verboden handel te dempen, had van Reede alle dienaren, aan zijne Commissie onderworpen, moeten vervangen, en dan nog zou buiten twijfel de uitkomst geweest zijn, dat de vorige, die reeds doorvoed waren en het nu fatsoenlijk maakten, door hunne hongerige plaatsvervangers nog ver in begeerigheid overtroffen werden.

In 1687 vinden wij van Reede ter kust van Koromandel. Hier was het zuidelijkste kantoor Negapatam, welke stad in 1658 door van der Laan aan de Portugeezen ontweldigd was. Van hier noordwaarts lagen, op kleinen onderlingen afstand, vier of vijf kantoren langs het strand geëchelonneerd, waarvan het laatste was dat van Palliakatte (Palicat, Pulicat), met het reeds in 1615 voltooide fort Gelria, de oudste bezitting der Compagnie op deze kust[1]. Hier was dan ook het hoofdkantoor en de zetel van den Gouverneur. Doch de ligging der stad was ongunstig, daar de bodem bar, zandig en brak was en niets opleverde, zoodat er alleen visch overvloedig was. Het fort bezat gering weerstandsvermogen, was gedeeltelijk bouwvallig en miste versch water. De Europeesche wijk, met drie rijen boomen beplant, was het eenige aantrekkelijke, waarop Palliakatte kon roemen[2]. Van Negapatam tot Palliakatte ingesloten, strekte zich uit wat men Zuid-Koromandel noemde. In Noord-Koromandel was het hoofdkantoor Mazulipatam, eene voorname handelsplaats. Drie andere verder noordwaarts gelegen kantoren, waarvan Bimilipatam of Bimlipatam het noordelijkste was, hadden weinig te beteekenen, maar men rekende tot Noord-Koromandel ook het kantoor van het om zijn diamanthandel beroemde Golkonda, dat bijna op dezelfde breedte als Bimlipatam, maar op meer dan 400 kilometers afstand vandaar, diep in het binnnenland, gelegen is. De afstand van Mazulipatam tot Palliakatte bedraagt weinig minder dan die van Palliakatte tot Negapatam, en de weg was lang en bezwaarlijk, zoodat de reis uiterst zelden te land en gewoonlijk ter zee werd gemaakt. De gemeenschap tusschen Noord- en Zuid-Koromandel was dus gebrekkig en gering.

1) Vgl. het leven van Baldaeus in Ontdekkers en Onderzoekers, blz. 23.
2) Baldaeus, Malabar en Coromandel, 195v.; Valentijn, V. 1, blz. 13; Havart, I., blz. 105.

Van Reede vond in Palliakatte geen behagen, maar was daarentegen getroffen door de schoone ligging van Negapatam aan den mond der rivier Cavery (bij Valentijn Collare geheeten), die haar aan beide zijden bespoelt, en door de fraaie huizen en kerken, waarmede de Portugeezen hare ruime straten hadden versierd.

De Compagnie had van deze plaats weinig werk gemaakt, en zelfs de schade niet hersteld, hier in 1680 aangericht door een zwaren watervloed, die ook de versterkingen grootendeels vernield had. Men was voornemens hier slechts een klein fort te bouwen, daar de plaats niet veel waard en de handel gering was. Van Reede oordeelde anders; zijn stelsel scheen te zijn, dat de Compagnie niet driftig naar uitbreiding van grondgebied moest streven, maar zich op enkele gunstig gelegen punten op eene eerbiedwekkende wijze moest vestigen, die niet alleen de inlandsche vorsten, maar ook een Europeeschen vijand in ontzag kon houden. De haven van Negapatam wss slecht, maar kon verbeterd worden; de schoone rivier, eene der voornaamste van Indië's westelijk schiereiland, kon een prachtigen handelsweg tot diep in het binnenland vormen, en de ligging, met de Koromandelsche kantoren ten noorden, Ceilon ten zuiden en de kust van Malabar ten westen, wees Negapatam als het ware aan voor het middenpunt van de bezittingen der Compagnie in de West van Indië, gelijk Batavia was voor die van het Oosten. Van Reede besloot dus het hoofdkantoor van Palliakatte hierheen over te brengen en er een kasteel te bouwen, dat alle andere versterkingen der Compagnie zou overtreffen. Hij liet zich van dit plan ook niet afbrengen door eene kort na zijne aankomst door hem ontdekte samenzwering, om de loge te laten springen en de opperhoofden te vermoorden, - eene samenzwering, die hij met krachtige hand onderdrukte, door de voornaamste schuldigen te doen ter dood brengen, de overige aan den lijve te doen straffen of te verbannen[1)].

Het schijnt, dat van Reede, ofschoon hij enkele der meer nabijgelegen kantoren[2)] van Koromandel, en misschien ook van Ceilon (waarover straks nader), in persoon bezocht, den

1) Havart, I. 35.
2) Havart zegt dit uitdrukkelijk van Porto Novo I. 43, maar spreekt zeer twijfelachtig van Tegnapatam, I. 84.

overigen tijd van zijn verblijf in Indië, tot aan zijn vertrek naar Suratte in 1691, hoofdzakelijk te Negapatam heeft doorgebracht, vermoedelijk om op den aanleg der ontworpen werken toezicht te houden. De visitatie der meeste Koromandelsche kantoren liet hij aan zijn secundus Bacherus over, dien hij, van het hem toegekende recht van substitutie gebruik makende, reeds in 1687 met de visitatie der kantoren van Tegnapatam, Porto Novo en Sadraspatam belastte en in het volgende jaar tot commissaris voor Noord-Koromandel en expressen gezant aan het hof van den Grooten Mogol benoemde[1]. Hoe deze zich van zijne taak gekweten heeft, zal straks nader blijken.

In het bouwen der eigenlijke vesting had zich van Reede de vestingwerken van Naarden, aangelegd door den beroemden van Coehoorn, tot voorbeeld gesteld. Zij had vijf punten of bolwerken, naar de vijf zinnen genoemd, en besloot binnen hare wallen eene prachtige woning voor den Gouverneur en verblijven voor de meeste bedienden. Om het kasteel heen lagen de binnen- en buitenstad. De binnenstad was versterkt met een glacis en eenige bolwerken, en had eene tweede woning voor den Landvoogd, waar hij verschere lucht kon genieten en gewoonlijk verblijf hield, en woningen voor den Fiskaal en eenige andere beambten. De buitenstad, die door aarden wallen met eenige bolwerken, maar met droge grachten, was omgeven, werd door slechts enkele Compagnies-dienaren en eenige europeesche weduwen bewoond, maar bevatte overigens een aantal Roomsche Christenen, Mohammedanen en Heidenen. Men zag er eene roomsche kerk en een aantal heidensche pagoden. De geheele aanbouw heeft, volgens sommigen, tien à twaalf, volgens anderen zelfs 15 à 16 tonnen gouds aan de Compagnie gekost; ja, men zeide spottenderwijze, dat de muren van Nagapatam niet duurder zouden geweest zijn, als ze geheel van zilver waren opgetrokken.

Deze grootsche bouw, waarin zich opnieuw van Reede's liefde voor het schitterende openbaarde, heeft hem, even als de vestingwerken en verfraaiingen van Cochin en Cranganoor[2], scherpe kritiek op den hals gehaald. Door schier alle schrijvers over Koromandel wordt hij gestreng gegispt, omdat hij den zetel des

1) Havart, II, 61, 165, 192 vv.
2) Zie blz. 21 v.

bestuurs uit het hart van Koromandel naar een uithoek had verplaatst, en de gelden der Compagnie nutteloos verspild had aan de versterking eener stad, welke voor den handel weinig opleverde en dus weinig kans had om aanstoot te lijden van een europeeschen vijand, die hetgeen daar te halen viel, gemakkelijker en zonder gevaar elders vinden kon, terwijl ter verdediging tegen een inlandschen vijand zulk een kostbare versterking niet noodig was. Ook werd beweerd, dat de aanleg der werken niet doelmatig was, daar het kasteel zelfs de schepen op de rivier niet kon dekken[1].

Naar mijn inzien zijn die beschuldigingen zeer overdreven en spiegelt zich daarin eene bekrompenheid af die den ruimen blik van van Reede miskent, en de haat, dien zich de Commissaris door zijne overmatige gestrengheid tegen de dienaren der Compagnie had op den hals gehaald. Men vergat geheel, dal de ligging van Palliakatte, zooals boven werd aangetoond, den daar gevestigden Gouverneur even weinig vergunde het toezicht op Noord-Koromandel te houden, als zijn verblijf te Negapatam, en dat men deze sterkte nog uit een ander oogpunt, namelijk als een middelpunt van al de uitgestrekte bezittingen der Compagnie in de West van Indië, kon beschouwen. Dat de vesting wel nooit een aanval van een europeeschen vijand zou te verduren hebben, werd volkomen gelogenstraft in den oorlog in 1780 met Engeland uitgebroken, toen in het volgende jaar Negapatam tegelijk te land en ter zee door de Engelschen werd aangevallen; en, daar de spoedige overgave aan lafhartigheid, zoo niet aan verraad, moet worden toegeschreven[2], is ook de ongeschiktheid van het kasteel ter verdediging volstrekt niet gebleken. Ik zal echter niet beweren, dat van Reede ten opzichte der defensie den rechten weg heeft ingeslagen. Geen moeilijker vraagstuk dan dit voor eene kleine mogendheid, die uitgestrekte of zeer verspreide overzeesche bezittingen te verdedigen heeft. Nog altijd wordt in Neerlandsch Indië getwist over de mogelijkheid om onze bezittingen tegen den aanval eener groote europeesche mogendheid bestand te maken, en of de

1) Havart, I. 15; Valentijn, V. 1 blz. 6; Du Bois, blz. 247; Haafner, Reize van Madras naar Ceilon, blz. 3; Lauts, IV. blz. 43.
2) Zie Haafner, Reize van Madras naar Ceilon, 3; van Kampen, Nederlanders buiten Europa, II., 296; Lauts, IV, 42 vv.

kansen gunstig genoeg zijn, om er aanzienlijke sommen aan op te offeren. En inmiddels zijn onder de gedurige wisseling der inzichten meer millioenen verkwist aan vestingwerken, die later weder afgekeurd en dikwijls afgebroken zijn, dan tonnen gouds door van Reede aan de versterking der faktoriën in Malabar en Koromandel zijn ten koste gelegd.

Toen in het laatst van 1689 de werken te Negapatam genoeg waren gevorderd, om de overbrenging van het hoofdkantoor te gedoogen, werd Laurens Pit de Jonge, een zeer bekwaam ambtenaar, zelf op Koromandel geboren, die, ofschoon nog zeer jong, reeds vele waardigheden in dienst der Compagnie bekleed en in 1686 eene zending naar het Hof van Golkonda vervuld had, en sedert 20 Maart 1687 Gouverneur te Palliakatte was, met deze taak belast, die hij in het volgende jaar volbracht. Deze Laurens Pit geraakte kort daarna in groote gunst bij den Commissaris, ten gevolge eener schitterende overwinning door hem bij Madraspatam op een smaldeel van zes Fransche schepen onder Du Quesne bevochten; want ten gevolge der omwenteling in Engeland in 1688, die Prins Willem III op den Britschen troon bracht, was destijds de Republiek der Vereenigde Nederlanden met Frankrijk in oorlog. Van Reede schreef aan de Bewindhebbers over Pit met zooveel lof, dat hij in hunne Vergadering van 1 April 1692 tot Raad extraordinaris van Indië werd benoemd, zoodat hij slechts tot 1693 den post van Gouverneur van Koromandel te Negapatam bleef bekleeden[1)].

Inmiddels zuiverde Bacherus de Koromandelsche kantoren met eene meedoogenlooze strengheid, welke voor die van van Reede zelven niet onderdeed, en daar de Secundus in van Reede's naam en zeker in vele gevallen bepaaldelijk op zijn last en met zijne goedkeuring handelde, niet weinig toebracht tot de vrees en den haat, die de bedienden der Compagnie jegens den Opper-Commissaris koesterden. Het meest éclatante geval was dat van Nikolaas Clement, opperhoofd van Tegnapatam en Porto Novo. Na bij zijne komst te Tegnapatam het opperhoofd en verdere beambten met zijnen last in kennis te hebben gesteld, verklaarde Bacherus de visite te willen beginnen met Porto Novo, en noodigde Clement uit om zich met

1) Havart, I. 21 v., 127, vv.; Valentijn, V, 1, bl. 6 en 15.

hem derwaarts te begeven, ten einde hem in het onderzoek bij te staan. Doch toen deze aan boord was gekomen en het anker zou gelicht worden, verklaarde de Secundus, dat het plan, om naar Porto Novo te gaan, slechts was voorgewend, en hij van den Oppercommissaris in last had Clement naar Negapatam te doen brengen, om zich daar te verantwoorden. Clement, op deze wijze verschalkt, kon geen orde op zijne zaken stellen, en had zelfs geen afscheid kunnen nemen van zijne hoog zwangere vrouw, ja, hij moest zich laten welgevallen, dat Bacherus, naar den wal terugkeerende, hem onder bewaring stelde eener wacht van een korporaal en twaalf soldaten. Toen hij nu den 29sten Juni te Negapatam was aangekomen, en hoopte spoedig in de gelegenheid gesteld te worden om met van Reede te spreken, werd hem aangezegd, dat hij tot nader orde aan boord zou blijven. Wel kwam den volgenden dag de Secretaris Zwaardekroon, om hem te verzekeren, dat de Commissaris hem billijk en zacht behandelen zou; maar dit nam niet weg, dat hij aan boord als een misdadiger beschouwd werd en hem zelfs het gebruik van pen en inkt werd onthouden. Eerst den 14^{den} Juli werd hem, door tusschenkomst van zijne vrienden, de gelegenheid tot schrijven weder geschonken, doch de requesten, die hij bij herhaling aan den Commissaris toezond, bleven geheel zonder uitwerking. Inmiddels werd hem den 13^{den} Augustus medegedeeld, dat zijne vrouw, voor wie Bacherus hem beloofd had te zorgen, met hare kinderen naar Palliakatte was gezonden, nadat haar, met uitzondering van het allernoodigste, kleederen, sieraden, contanten en inboedel waren afgenomen. Clement schreef onmiddellijk een nieuw request aan den Commissaris, om zich over deze handeling te beklagen, en met het verzoek, indien hij niet in zijn post kon hersteld worden, maar gevangen moest blijven, ten minste verlof te krijgen, om zijne vrouw naar Palliakatte te volgen. Doch ook hierop werd geen acht geslagen, en hij werd zelfs met een ander schip naar Trinkomale op Ceilon gevoerd, zoodat hij zich natuurlijk moest voorstellen, dat hij verder daar zou worden gevangen gehouden. Onbegrijpelijker wijze werd hij na weinige dagen naar Negapatam teruggebracht, waar hij den 30sten Augustus aankwam, en drie dagen later door een brief van zijne vrouw vernam, dat een zijner slaven, wegens zijne trouw aan zijn meester, in boeien was geklonken; dat al zijn kisten en

kasten geopend en zijn papieren in beslag genomen, onderzocht en geïnventariseerd waren, en dat zij zelve, verwaarloosd en mishandeld, in den ellendigsten toestand verkeerde. Den 4den September werd nu wel aan Clement vergund aan land te gaan en zijn intrek bij zijne nicht van Son te nemen, maar in dier voege, dat hij ook daar zich als gevangene te beschouwen had en zijne bewakers voor de deur de wacht hielden. Inmiddels werden door Bacherus en den boekhouder Witmond door de gewelddadigste middelen getuigenissen tegen Clement verzameld, en zelfs bij openbaren trommelslag allen die iets te zijnen nadeele wisten, uitgenoodigd, om daarmede voor den dag te komen, welk alles echter, naar men beweert, slechts gestrekt heeft om de onschuld van den zoo wreed vervolgden ambtenaar te duidelijker te doen aan het licht komen. Eindelijk werd den 21sten September Clement, zonder verhoord te zijn, of zelfs van Reede gezien te hebben, naar Palliakatte vervoerd, altijd onder het geleide der hem toegevoegde wacht. Te Palliakatte aangekomen, werd hij in het kasteel opgesloten en buiten toegang gesteld, zonder verlof te bekomen om zijne doodelijke zieke vrouw en zijne schoonmoeder te bezoeken, totdat hij op een nieuw request aan den Commissaris eindelijk de vergunning kreeg, weder bij zijne vrouw en kinderen te mogen wonen, die hij in den treurigsten toestand weerzag.

De hoop, dat nu eindelijk betere tijden voor hem zouden aanbreken, werd niet vervuld. Van Reede had kort te voren een bevel van zeer twijfelachtig nut en ontwijfelbare hardheid uitgevaardigd, houdende, dat alle op de kust van Koromandel vertoevende europeesche weduwen en gehuwde lieden (met uitzondering der voornaamste beambten), als daar ter plaatse geheel overtollig, met de eerste scheepsgelegenheid naar Batavia zouden gezonden worden. Die gedwongen verhuizing was voor velen, die in het bezit van vaste goederen waren, eene oorzaak van groot geldelijk verlies, daar zij hunne huizen en erven niet aan de inlanders mochten verkoopen, en zij voor de ongehuwde Europeanen, die bijna alleen overbleven, natuurlijk geene waarde hadden[1)]. Het was waarschijnlijk ten gevolge van dit wreede bevel, dat in Mei 1688 ook Clement's schoonmoeder, Catharina Rombouts, uit hare bezittingen gestooten, van hare kinderen gescheiden

1) Havart, I, 35.

en naar Batavia gezonden werd. Negen maanden later, den 28sten Februari 1689, schreef van Reede in persoon een bevelschrift, aldus luidende: ‘Den persoon van Nicolaas Clement, geweest zijnde Gezag-hebber over de Comptoiren Tegna-patnam en Porto Novo, werd bij dezen geordoneerd zich gereet te houden, om met deszelfs familie en gearresteerde Bagagie, buiten Bedieninge en Gagie naar Batavia te vertrekken, om zich aldaar voor de Hooge Regeering, mijn Heere den Generaal, en Heeren Raaden van Indië te verantwoorden over zaken zijn gepraesteerden en verplichten dienst betreffende.’ Daar dit bevel van Palliakatte gedateerd is, schijnt van Reede die plaats destijds in persoon bezocht te hebben; maar ook toen heeft hij vermoedelijk alle persoonlijke aanraking met Clement vermeden.

Te Batavia ging het Clement niet veel beter: hij verkreeg wel restitutie zijner kisten; maar zijne requesten van Juli en November 1689 aan den Gouverneur-Generaal Camphuis en de Raden van Indië, waarin hij op expeditie zijner zaak aandrong, hadden geen ander gevolg, dan dat hem gelast werd, zijne papieren in handen van den Fiskaal van Indië te stellen, ‘omme dezelve te resumeren en, des goed oordeelende, daaruit zijn actie te institueeren.’ Maar ook daarvan vernam Clement niets nader, en geheel geruïneerd en tot wanhoop gebracht, wendde hij zich ten laatste tot de Heeren XVII, die, blijkens hunne resolutiën van 17 November 1690, zich zijne belangen ernstig aantrokken, en eene maand later in een schrijven aan de Hooge Regeering te Batavia op kort recht en expeditie van justitie voor Clement en anderen, die zich in dergelijk geval mochten bevinden, aandrongen. Vermoedelijk zal dit wel geholpen hebben, althans zoo niet Clement inmiddels onder den last der jammeren die hij te torsen had, is bezweken. Maar alle berichten omtrent de zaak van Clement houden hiermede op, en alleen uit een zorgvuldig onderzoek in de archieven der Compapnie zal misschien nog kunnen blijken, of hem ooit recht wederwaren of althans zijne zaak behoorlijk onderzocht is.

Niemand heeft ooit recht geweten, waarom Clement, die als een bijzonder verdienstelijk ambtenaar wordt voorgesteld, wiens beleid in de zaken van den handel tonnen schats in handen der Compagnie had gebracht, onverhoord aan zulke verregaande mishandelingen is blootgesteld. Wij kennen zijne geschiedenis slechte uit Havart, of liever uit het door dien

schrijver medegedeelde vertoog, dat den 11^{den} December 1690 door Clement's vrienden en gemachtigden bij Heeren Bewindhebbers was overgelegd[1]. Zelfs Valentijn, die het werk van Havart gelezen had en er veel uit heeft overgenomen, noemt Clement slechts als opperhoofd van Tegnapatam[2], maar spreekt geen woord over zijn bijzondere verdiensten en onrechtvaardige behandeling. Hoe van Reede, Bacherus, Witmond, zelfs Laurens Pit, die als hoofd van Palliakatte, toen Clement hem mondeling en schriftelijk verzocht, aan land te mogen gaan en met zijne familie te wonen, hem koel antwoordde, dat met hem zou gehandeld worden, zooals met de intentie van den Commissaris overeenkwam[3], - hoe die allen, zeg ik, konden samenspannen om een onschuldig en verdienstelijk man te verderven; hoe de Hooge Regeering te Batavia tot zijn verderf kon medewerken door zijne zaak, zonder hem te verhooren, jaren lang sleepende te houden; hoe zelfs Valentijn de gelegenheid verzuimde, die zijne beschrijving van Koromandel hem aanbood, om den miskenden man recht te doen wedervaren, - het zijn alles voor ons onoplosbare raadselen. Wij mogen echter niet uit het oog verliezen, dat wij de zaak van Clement slechts van ééne zijde kennen. Maar welke verborgen redenen van Reede ook moge gehad hebben, om zijn toorn aan Clement te doen gevoelen, altijd blijft zijn gedrag ten opzichte van dien ambtenaar onverdedigbaar. Er konden misschien redenen bestaan, om hem terecht te stellen; maar het misbruik door van Reede en Bacherus van hun gezag en invloed gemaakt, om een man ongelukkig te maken, tegen wien nooit eenige behoorlijk geformuleerde beschuldiging is ingebracht, is in ieder geval onverschoonbaar.

Niet veel minder ergerlijk was de behandeling die aan Michiel Janszoon en Teunis Carstenszoon ten deel viel, en die ook door Valentijn uitvoerig vermeld wordt[4]. Deze heeren, eerste en tweede opperhoofd van Golconda, werden verdacht gehouden van, hetzij door oneerlijkheid of door onvoorzichtigheid, schuld te hebben aan de groote geldelijke verliezen, die

1) Havart, I, 56-80.
2) Valentijn, V, 1, bl. 11.
3) Havart, I, 71.
4) Valentijn, V. 1, bl. 67, 69; Havart, II, 163, 182, 184, 187, 189 v. Zie ook Dubois, p. 247.

de Compagnie door het misplaatst vertrouwen aan den inlandschen koopman Chodenda geschonken, had geleden. Op last der Hooge Regeering te Batavia waren zij in 1686 door Laurens Pit, tijdens zijn gezantschap te Golconda, opgevat en onder geleide van twee hollandsche en twee inlandsche soldaten naar Palliakatte gezonden. Den 15^{den} en 17^{den} Mei in het Kasteel Gelria gekomen, werden zij van alles wat zij bij zich hadden beroofd, en ieder in een afzonderlijke kamer gevangen gehouden en buiten toegang gesteld; want, zegt Havart, 'de Gouverneur Jakob Jorisz. Pits, die vroeger beider vriend en de oorzaak hunner verheffing was geweest, was nu door vrees voor den grooten Commissaris[1)] hun bittere vijand geworden'. Van Reede, die, naar het schijnt, tegen alle eenigszins verdachte compagnie-beambten partij trok, moet zich dus al aanstonds met hunne zaak bemoeid hebben. In April 1687 werden door den Fiskaal van Palliakatte aan Janszoon eenige vragen voorgelegd, die hij ook schriftelijk beantwoordde. Hiertoe echter bepaalde zich het onderzoek. Zonder verhoord te worden bleven Janszoon en Carstenszoon tot Juni 1689 (dus ruim drie jaren) in hun kerker verzuchten. Toen werden zij naar Batavia opgezonden, waar zij ieder in een afzonderlijk gedeelte van het kasteel werden opgesloten, zonder aangesproken, beschuldigd of verhoord te worden. Men meed hen, volgens Havart, of ze melaatschen waren; een der aanzienlijkste heeren zelfs, tot wien ze zich vervoegden om recht en afdoening hunner zaken te verzoeken, dreef hen weg en wilde hen niet hooren, omdat ze door den grooten Commissaris waren opgezonden. Ook hier vernemen wij niets naders en blijven omtrent den afloop der zaak in onzekerheid. Maar de uitdrukkingen die Havart zich hier laat ontvallen, omtrent de vrees die het absoluut en zonder eenigen schroom uitgeoefend gezag van van Reede aan den gouverneur van Palliakatte en zelfs aan een lid der Hooge Regeering inboezemde, geven ons geen grooten dunk van de onafhankelijkheid en den zedelijken moed van de toenmalige dienaren der Compagnie, en doen ook de mishandelingen waaraan Clement was blootgesteld, ons iets minder onbegrijpelijk voorkomen.

Hoe men van Reede in Indië beschouwde, wordt ons nog

1) Havart schrijft eigenlijk 'den grooten Ambassadeur', maar uit de volgende bladz. blijkt, dat hij daarmede van Reede bedoelt, gelijk het ook door Valentijn is opgevat.

duidelijker door menige andere plaats van Havart, o.a. waar hij zegt, dat ‘de Hollanders in Indië (tot schande en schaamte der Mohammedanen en Heidenen) bijna zooveel ontzag, vreeze en eerbied voor hem hadden als voor God’[1].

Ook in het kantoor van Mazulipatam hadden gewichtige veranderingen plaats. Bacherus had hier geen goed oog op het waarnemend opperhoofd Jakob van Almonde, dien hij in October 1688 afzette en in een boete besloeg, terwijl hij in 1689 of 1690 naar Batavia gezonden werd. In zijne plaats benoemde Bacherus tot provisioneel opperhoofd Johannes van Steland, een nog zeer jong beambte, die, toen hij na zes maanden, op last van den Commissaris Generaal, door Jan Fankomir vervangen werd, met zoo bijzonderen lof door Bacherus werd aanbevolen, dat hij door van Reede tot opperkoopman werd benoemd, en den 15den Mei 1689 als hoofd van Golconda optrad[2].

Van het gezantschap door van Reede, na de verovering van Golconda door den grooten Mogol Aurengzeb in 1687, tot herstel der vervallen zaken van dat kantoor aan Bacherus opgedragen, behoef ik hier wel niet anders te zeggen, dan dat deze van den Vorst zoo groote voordeelen voor de Compagnie bedongen heeft, dat de handel te Golconda, onder van Stelands beleid, weldra groote hoop gaf dat de oude bloei zou terugkeeren[3]. Daarentegen hebben de geweldige en vaak onbesuisde maatregelen door van Reede, met klimmenden overmoed, ten aanzien van Koromandel genomen, aan dat gewest geen voordeel gebracht. Havart maakt hem nog een bijzonder verwijt van een besluit ten opzichte der wevers te Palikol, een der noordelijke kantoren, genomen. Die plaats was, even als Mazulipatam in 1687 en 1688, vreeselijk door oorlog en verwoesting, door duurte en ziekte geteisterd, wat echter van Reede niet terughield van een zwaren last op de verarmde bevolking te leggen, door het bevel om de lijnwaden, aan de Compagnie te leveren, op eene voor iedere soort bepaalde hoeveelheid draden te brengen, een maatregel door Havart zoo bezwarend geacht, dat de inlanders, die nog in het leven waren gebleven, naar zijn inzien wel spoedig een goed heenkomen zoeken zou-

1) Havart, III, 88.
2) Havart, I, 177; II, 194-196.
3) Havart, II, 192; III, 86; Valentijn. V, 1, bl. 69.

den[1]. Of die voorspelling bewaarheid is, blijkt niet, omdat, zooals wij reeds vroeger konden opmerken, na het werk van Havart, ook voor Valentijn de voorname bron, onze berichten over Koromandel zeer schaarsch worden. Toch weet Valentijn ons te verhalen, dat 'na dezen tijd de zaken van de kust, te voren wegens haren bloei zoo geroemd, hoe langer hoe meer verachterden, waartoe de oproeren, gedurige bewegingen en aanslagen van de zonen van Aurengzeb tegen hem, en eindelijk zijn dood, niet weinig hadden toegebracht. 'Ja het is zeker', dus vervolgt hij, 'dat die zaken in 1709 zoo slecht stonden, dat de schippers van Koromandel, te Batavia komende, hunne goederen met 20 pCt. verlies aan ieder aanboden'[2].

Ofschoon het zeker lang niet onwaarschijnlijk is, dat van Reede tijdens zijn langdurig verblijf te Negapatam ook zijne oude landvoogdij Malabar, en vooral het zoo nabijgelegen Ceilon, wel eens zal bezocht hebben, schijnt echter in die gewesten geene visitatie der kantoren, geene afzetting van beambten (met uitzondering van den jongen van Goens, wiens verwijdering in 1685 reeds vroeger ter sprake kwam)[3] te hebben plaats gehad; daar het niet is aan te nemen dat daarover zulk een volstrekt stilzwijgen bij onze schrijvers zou bewaard zijn. Wij hebben echter een bewijs dat hij de belangen der Malabaren niet uit het oog verloor in hetgeen hij verricht heeft om de oprichting van een Seminarium tot opleiding van godsdienstleeraars voor Malabar en het malabaarsche gedeelte van Ceilon te bevorderen. In het leven van Baldaens[4] heb ik in het licht gesteld, dat op het eiland Ceilon twee talen worden gesproken: het Singaleesch en het Malabaarsch, en dat vooral het noordelijk deel van Ceilon met het schiereiland Jafnapatam en het eiland Manar de Tamielsche of Malabaarsche taal met de kust van Malabar gemeen had. In 1687 was door de Vergadering van XVII besloten twee Seminariën op Ceilon op te richten, waarvan het eene, te Colombo gevestigd, voor de behoeften der Singaleesch sprekende, het andere, in het rijk van Jafnapatam gesticht, voor die der Malabaarsch sprekende inlanders zou zijn ingericht. Vooral in het laatste stelde van Reede een levendig belang,

1) Havart, III, 42.
2) Valentijn, V, 2, bl. 69 v.
3) Bl. 137.
4) Ontdekkers en onderzoekers, bl. 22.

zoodat het reeds in 1690 tot stand kwam, terwijl de oprichting van dat te Colombo nog 6 jaren bleef uitgesteld. Van Reede ontwierp zelf het plan voor deze kweekschool, waar malabaarsche jongelingen tot predikanten, onderwijzers, catechiseermeesters, schrijvers en tolken zouden worden opgeleid. De predikant Adrianus de Mey, uit eene inlandsche vrouw te Palliakatte geboren, was de eerste rector. De school werd geopend met 24 leerlingen, die van een Nederlandschen meester, Dirk Otteley, door twee inlanders bijgestaan, in het Malabaarsch onderwijs ontvingen in hunne eigen en de nederlandsche taal en in de leer der Hervormde kerk. De lessen werden gehouden van 7 tot 11 en van 1 tot 5 uren. Gedurende het eerste jaar werd zeer gunstig over de resultaten geoordeeld, en Zwaardekroom kon, als Secretaris der Generale Commissie, in zijn verslag aan Heeren Bewindhebbers van 31 December 1691, daarover het navolgende schrijven: ‘Het concept met het Seminarium offte queeckschool tot Jaffnapatnam opgericht, gaet overwenschelijk, en blijckt merckelijk God de Heere daerover synen zegen geevd; want de kinderen in hetzelve g'adopteerd, leeren soo admirabel en advanceeren soo schielyck, dat men bijna seggen mag de Nederlandsche kinderen in andere scholen daervoor moeten wycken’[1]. De latere vruchten der school hebben echter niet aan dit veelbelovend begin beantwoord. Na een aaneenschakeling van teleurstellingen en tegenspoeden loste het Seminarium zich op in dat van Colombo, en reeds in 1723 had het opgehouden te bestaan.

XI.

Tot de gewesten waarover zich de Commissie van van Reede uitstrekte, behoorde nog een in Hindostan gelegen landschap, dat, door zijne afgezonderde ligging, zoo weinig met de overige gemeen had, dat het nog nauwelijks in mijn verhaal werd genoemd. Ik bedoel het landschap Guzeratte, op de Westkust van Hindostan, ten noorden van Bombay gelegen, en bestaande uit het Schiereiland Kattewar en eenige aangrenzende districten van het Vasteland. Hier had de Compagnie vier kantoren,

1) Hofstede, Oost-Ind. Kerkzaken, II, 20; van Troostenburg de Bruyn, de Hervormde Kerk in Ned. Oost-Indië, bl. 510-512.

waarvan het voornaamste, dat te Suratte, in 1616 door Pieter van den Broek werd gegrondvest. In tegenstelling van dit voor den handel zoo gewichtige kantoor, hadden de andere zoo weinig te beteekenen dat men gewoonlijk het gansche gewest Suratte noemde, gelijk Valentijn het ook onder dien naam beschrijft[1)].

In het laatst van 1691 bevond zich van Reede op Ceilon en maakte zich gereed om zijne taak te Suratte te gaan voortzetten. Hij scheepte zich met zijn gevolg in op het schip Drechterland, maar werd weldra ernstig ziek en overleed den 15den Deceber 1691 in den ouderdom van bijna vijf en vijftig jaren. Zijn lijk werd geopend en gebalsemd en men constateerde een begin van ontsteking aan het groote gedarmte. Het lijk werd bewaard tot men te Suratte aankwam, waar het in het begin van Januari met vorstelijke staatsie begraven werd[2)]. Het schijnt dat men in Indië, waar vergiftigingen in de werkelijkheid en meer nog in de verbeelding zulk een rol spelen, bij den onverwachten dood van een zoo gevreesd man, hier en daar heeft toegegeven aan de verdenking van een misdaad. Rotermund, in zijn vervolg op Jöcher's Gelehrten-Lexicon, zegt zonder omwegen, dat van Reede door de beambten der Compagnie te Suratte, wier bedriegerijen hij ontdekt had, vergeven was[3)]. Er is voor die bewering geen enkel bewijs, en zij is met de omstandigheden waaronder van Reede gestorven is, in strijd, daar hij stierf voordat het onderzoek van het kantoor te Suratte had plaats gehad.

1) Valentijn, IV, 2, bl. 143-160.
2) Havart, III, 88; Valentijn, IV, 2, bl. 149.
3) Rotermund laat onmiddellijk daarop volgen: ‘gelijk dat ook het geval was met zijn opvolger Paul de Roy, die den 13den Juli 1695 plotseling aan vergif stierf.’ Uit Valentijn, IV, 2, bl. 149, weten wij, dat Paulus de Roo (want dit is de rechte schrijfwijze) in 1694 tot Commissaris-visiteur van Ceilon, Malabar en Suratte was aangesteld, maar den 10den Juni 1695 overleed, en dat ook hij met veel luister begraven en in een tombe aan de rechterzijde van die van van Reede nedergelegd werd. Van vergiftiging weet Valentijn niets. Maar het is zonderling dat ook Pieter Ketting, die in Nov. 1695 tot Commissaris voor Suratte was aangesteld, en er in April 1696 aankwam, den 16den of 17den December 1699 te Suratte overleed, en er ook met groote staatsie begraven en in een tombe aan de linkerzijde van die van v. Reede bijgezet werd. Drie zoo kort op elkander gevolgde sterfgevallen van Commissarissen, die met het onderzoek van het kantoor te Suratte belast waren, kunnen wel eenige verdenking op de bedienden van dat kantoor geworpen hebben.

Men weet hoever in Indië de weelde ging bij de begrafenissen van aanzienlijke personen. Havart geeft ons van de begrafenis van van Reede eene afbeelding, vergezeld van eene uitvoerige beschrijving. Ik zal al de inlandsche en europeesche soldaten, de onderscheidene veldstukken, de trompetters, de standaards, vlaggen en wimpels, gedeeltelijk in den rouw, de paarden in den rouw die aan de hand werden geleid, de dragers van het blazoen, de sporen, de handschoenen, den vergulden degen, den helm en den wapenrok des overledenen enz., niet optellen, maar alleen vermelden dat de lijkwagen getrokken werd door vier ossen, met rouw bekleed, en dat op de kist, die met een nieuw zwart fulpen kleed was bedekt, de kwartieren van den overledene gehecht waren. Vier aanzienlijke Compagniedienaren hielden de slippen van het kleed omhoog, en werden gevolgd door twaalf dragers te voet en eene rouwkoets, waarin de personen gezeten waren, die de bloedverwanten van den Commissaris vertegenwoordigden.

Van Reede's erfgenamen hebben op de begraafplaats te Suratte een prachtig gedenkteeken voor hem opgericht, waarschijnlijk het kostbaarste en schoonste dat aan eenig ambtenaar der Compagnie ten deel viel. Zoolang de Nederlandsche faktorie te Suratte in wezen bleef, is deze grafstede behoorlijk onderhouden. Stavorinus, die Suratte in 1775 bezocht, zegt er het volgende van: ‘De hollandsche begraafplaats verdient zeer de aandacht van den reiziger, daar zij nauwelijks een graf bevat waarop niet een gedenkteeken met hooge spitsen verrijst; de geringste hebben een zerk met een gebeeldhouwd grafschrift. De grafstede van den heer van Reede, Commissaris Generaal van de Compagnie over de westelijke factoriën, overtreft al de andere in grootheid van afmetingen, in schoonheid van bouwstijl, in pracht van versiering, in rijkdom van materiaal, en wordt onderhouden ten koste der Compagnie, waarvoor haar nog niet lang geleden omtrent 6000 ropijen of negen duizend hollandsche guldens werden in rekening gebracht’[1]. Het is

1) Stavorinus, vert. door Wilcocke, II, 471. Het doet mij leed dat ik op dit oogenblik den oorspronkelijken tekst van Stavorinus niet kan raadplegen, daar het zeker verkieslijker zou zijn zijne eigen woorden aan te halen dan ze uit eene engelsche vertaling weder in het Nederduitsch over te zetten. Waarschijnlijk zullen de woorden nog al verschillen, ofschoon de zin wel ongeveer zal bewaard zijn.

zeer te betreuren, dat op vele plaatsen, waar vroeger de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie gevestigd was, maar die later in vreemde handen zijn geraakt, de vele, ook voor de geschiedenis merkwaardige grafmonumenten en opschriften verwaarloosd en vervallen zijn. Dit is ook te Suratte het geval. In welken staat het monument zich tegenwoordig bevindt, zal den lezer het best blijken uit de volgende beschrijving, in een brief aan mij gericht door onzen uitstekenden reiziger in de spaansche, fransche en engelsche bezittingen in Voor- en Achter Indië en de Indische eilanden, den heer J.A.B. Wiselius, die in 1883 of 1884 Suratte bezocht.

'Een der belangrijkste zaken die een tourist te Suratte kan gaan zien, is "the English" en "the Dutch cimetary." Het engelsche kerkhof is veel grooter en ook beter onderhouden dan het hollandsche en bevat een grooter aantal imposante monumenten - grafhuizen als torens, allen gebouwd in de 17e eeuw - doch dit kerkhof is dan ook nog tot heden in gebruik, terwijl het hollandsche kerkhof al sedert een 80 jaar gesloten is. Het laatste is op een kleinen heuvel aangelegd, om het tegen de menigvuldige overstroomingen van de Tapti (de rivier van Suratte), te beveiligen. De muur er om heen is ongeveer drie voet hoog en twee voet breed; voor het grootste gedeelte is die muur nog goed in orde, op enkele plaatsen echter ingevallen. Hieraan grenst het armenische kerkhof, dat door de weinige armenische familiën, nog te Suratte achtergebleven, steeds onderhouden wordt. Een kwartier verder ligt het engelsche kerkhof.

Er bestaat een soort van bewaking van het hollandsche kerkhof, namelijk door een inlander, die aan den ingang een bamboe-huisje bewoont, en schijnt te leven van de fooien die de touristen (wier getal echter zeer gering is) hem geven. Ik verdenk dien wachter ook toe te staan, dat de grafhuizen tot runderstallen gebezigd worden, ten minste naar de uitwerpselen te oordeelen. Fondsen echter tot onderhoud van dit kerkhof worden niet verstrekt.

Al aanstonds valt bij het binnenkomen het enorme grafhuis van van Reede tot Drakestein in het oog. Het is het fraaiste van het geheele kerkhof en zelfs het engelsche kan zulk een fraai en groot gebouw niet aanwijzen. In den bouwstijl ligt iets oostersch, een zwakke en ruwe navolging van de be-

wonderenswaardig fraai uitgevoerde graftempels der indische vorsten. Het bestaat uit een zeer hoogen achthoekigen tempel met coupole. De diameter van het grondvlak is ongeveer tien meter. Van de acht zijvlakken zijn er zeven tot boven toe opgemetseld; het achtste zijvlak is open, maar heeft een nog bestaand ijzeren hek. In de zeven genoemde dichtgemetselde zijwanden zijn in het midden van elken wand en ongeveer vier voet boven het grondvlak openingen aangebracht in nisvorm en twee voet hoog en breed, zoodat den toeschouwer aan al de acht zijden een blik op de in het midden staande sarkophaag gegund wordt. Om den voet van dien tempel loopt een rondgaande galerij, welke men met drie opgaande treden van granietsteen, eveneens in het rond gaande, bestijgen kan. De ruimte tusschen de bovenste dier treden en den zijwand wordt aan elke der acht zijden ten deele ingenomen door drie pilaren, ongeveer op drie voet afstands van elkander staande. Deze pilaren, dus te zamen 24 in getal, dragen het koepeldak. Rondom is op een afstand van vier à vijf voet een ongeveer drie voet hooge steenen muur opgericht.

Ter zijde en buiten om het gebouw komt men door middel van een steilen steenen trap op het platte dak boven de coupole. Dit dak heeft den cirkelvorm en aan de buitenzijde een lage steenen borstwering. Acht pilaren schragen hier een tweede koepeldak, en de acht zijvlakken zijn open. De hoogte van deze verdieping zal de helft bedragen van die van den graftempel waarin de sarkophaag staat. Van het dak heeft men een fraai uitzicht op het geheele kerkhof en zijne omgeving.

Het geheel geeft den indruk van goede architektonische verhoudingen en van soliditeit. Ondanks den ouderdom van bijna twee eeuwen en het gebrek van onderhoud gedurende 70 à 80 jaren, is alles nog vrij goed in orde, hetgeen wel voor een stevigen bouw pleit. Door het ijzeren hek kan de binnenruimte en de trap afgesloten worden; thans staat dit echter altijd open.

De in het midden staande sarkophaag is drie à vier voet hoog, langwerpig vierkant en van gepleisterd steen, en voert geen opschrift; maar op een aanmerkelijke hoogte boven den grond is in een der zijwanden een marmeren wapenbord gemetseld, waarop de namen en titels van den overledene te lezen staan. Het is door deze aanzienlijke hoogte dat het de

kans van gestolen te worden ontloopen heeft. De marmeren platen toch van al de andere graftomben op dit kerkhof zijn weggevoerd, en alleen die opschriften welke in graniet of in zerksteen zijn gehouwen, zijn tot nog toe bewaard gebleven. In den graftempel van van Reede hangen nog meer wapenborden, onder anderen van Le Bourcq en van Paulus de Roo[1]; doch klaarblijkelijk zijn deze uit andere grafhuizen derwaarts overgebracht.'

De kosten van de begrafenis en van deze prachtige tombe moeten zeer aanzienlijk zijn geweest. De erfgenamen van van Reede meenden ze aan de bewindhebbers der Compagnie in rekening te mogen brengen; doch deze hadden groot bezwaar. Ten slotte werd de zaak daarmede afgedaan, dat aan de familie een gouden kop of beker ter waarde van 5000 gulden werd geschonken[2].

Maar wie waren zijne erfgenamen? Van van Reede's huwelijk of echtgenoote vinden wij nergens eenige melding, en toch had hij eene dochter, die hem in de heerlijkheid van Mijdrecht opvolgde, Francina van Reede genaamd. In het geslachtsregister der familie van Reede in Kok's Vaderlandsch Woordenboek wordt gezegd, dat zij van Reede's dochter was bij zijne echtgenoote N.N. De heer Vorsterman van Oyen heeft ook vergeefsche pogingen gedaan om den naam der moeder te ontdekken. Francina was waarschijnlijk in Indië geboren, en wanneer wij aan de gewone levenswijze van vele Hollanders daar te lande denken, is de vraag natuurlijk of hare geboorte wel wettig was. Zij was echter door haren vader erkend en nog bij zijn leven gehuwd met Maurits Caspar de la Baye, kapitein op Ceilon. Daar zij dezen echtgenoot spoedig verloor, hertrouwde zij, na haars vaders dood, doch vóór 1696, te Utrecht met haren vollen neef Carel Anthonie van Panhuys tot Voorn en Vliet[3], wien zij alzoo de heerlijkheid Mijdrecht mede ten huwelijk bracht.

Heeren Bewindhebbers der Compagnie, allengs bekend geworden met de verbazende sommen door van Reede aan de

1) Zie over hem bl. 155, noot 3.
2) Lauts, II, 188.
3) Van Panhuys was namelijk gesproten uit het huwelijk van Machteld van Reede tot Drakestein, zuster van den Commissaris, met Bartholomeus van Panhuys, heer van Voorn. De vijf kinderen uit Francina's tweede huwelijk zijn allen jong gestorven; het langst leefde de oudste zoon, die in 1716 op 20 jarigen leeftijd overleed.

versterking van Negapatam ten koste gelegd, en ontstemd door de klachten die zij over de harde behandeling van vele hunner dienaren in Indië moesten vernemen, toonden zich zoo weinig over den uitslag der zoo kostbare Commissie voldaan, dat zij den 9den December 1692 besloten haar op te heffen, ofschoon de visitatie der kantoren nog lang niet volbracht was. Daarentegen vonden zij goed één of twee Commissarissen naar Batavia te zenden, ten einde, met toevoeging van eenige leden der Hooge Regeering, te beraadslagen en maatregelen te beramen, opdat een algemeen redres der zaken in Indië plaats grijpen en aan alle verkeerde handelingen der ambtenaren een einde gemaakt worden mocht[1]. Valentijn zegt, naar aanleiding dezer besluiten, dat de Bewindhebbers hun misnoegen krachtig hebben uitgedrukt door van Reede dezelfde eer aan te doen, welke de Atheners hunnen koning Codrus om zijne groote verdiensten hebben aangedaan, namelijk nooit een ander in zijne plaats aan te stellen of hem te laten volgen[2]. Maar daar dit in van Reede's geval juist het tegendeel was van een eerbewijs, zou men er het bekende gezegde op kunnen toepassen, ‘que c'était absolument la même chose, excepté que c'était tout le contraire’[3].

Over het karakter van van Reede is het zeer moeielijk te oordeelen. Havart, die hem klaarblijkelijk zeer vijandig was, ofschoon, hij zijne aanvallen onder allerlei betuigingen van eerbied voor een zoo groot en machtig heer, die het toch onmogelijk allen naar den zin kon maken, verbergt, verklaart echter, dat hij naar de getuigenis van velen (want zelf had hij hem nooit gezien of gesproken) een onvermoeid, vlijtig en doorgeleerd man was, grondig ervaren in de zaken der Compagnie, met vele talenten begaafd en zoo matig in zijne levenswijze, dat hij nooit wijn of sterken drank gebruikte. ‘Wat zijne tegenstanders zeggen’, laat hij volgen, ‘zullen wij zwijgen’. Zeker is het dat van Reede een man was van een heerlijken aanleg en met velerlei kundigheden toegerust; maar de hem aangeboren fierheid ontaardde, zoo het schijnt, in zijne laatste levensjaren, onder den invloed der absolute macht hem toevertrouwd, en der vleijerij waarvan hij het voorwerp was, in overmoed en onrechtvaardige hardheid jegens ieder die hem in den weg dorst treden.

1) Lauts, II, 186, 187.
2) Valentijn, V, 1, bl. 6.
3) Havart, III, 92.

De Indische rijmelaars, even talrijk in die dagen en niet beter dan die in het Vaderland, vonden er vermaak in hun oordeel over hem uit te spreken in grafschriften, die, naar hun oordeel, geschikt zouden zijn, om op de zerk te worden gehouwen, die van Reede's asch zou dekken. Een daarvan, door Havart bewaard[1)], zal ik hier mededeelen, omdat het, schoon gebrekkig, werkelijk van eenigen geest getuigt. Alleen moet ik protest aanteekenen tegen de insinuatie van van Reede's omkoopbaarheid. Zich door geschenken tot het verdraaien van het recht te laten bewegen, daartoe acht ik een man als van Reede niet in staat. Zie hier het bedoelde gedicht:

Vraag.
Geef antwoord, duydelijk en kort, wie rust hier onder?

Antw.
Heer Hendrik Adriaan van Reede, een werelts wonder;
Een man zoo groot van macht, als andre zeventien:
Nooit heeft Oost-Indiën yets zijns gelijks gezien,
Was zijnen eernaam hoog, zijn aanzien groot en staten,
Hij heeft nochtans op zee zijn leven moeten laten,
En is nu eyndelyck van zorge en opspraak vrij.
Geen dienaar, goed of quaad, van de Edle Maatschappij
Verlangt hem wêer te zien, tot nadeel of tot voordeel,
Maar laat de zaak aan God, en Zijn regtvaardig oordeel.
Daar zal van Reede, zoo hij 't regt gehandhaaft heeft
En zich noch regts noch slinks door giften laten keeren,
Die reeden hooren, die de ziel vernoeging geeft:
Kom gij getrouwe knegt, ga in de vreugde uws Heeren!

P.J. VETH.

1) III, 91.

De exodus der Boeren.

G.M. Theal. History of the Boers in South-Africa. London, 1887.

Valet ima summis
Malace et insignem allenual deus
Obscura promens.

Onlangs klaagde een schrijver in het *Sociaal Weekblad*, die zich achter den pseudonym *Heis* verbergt, over gebrek aan belangstelling in de algemeene zaak bij onze tegenwoordige studente. Terwijl Oxford en Cambridge tal van staatkundige vereenigingen hebben, elk van een bepaalde kleur, waar de *spes patriae* zich ijverig wijdt aan de bespreking der staatkundige vragen van den dag, vindt men in onze studenten-almanakken en studenten-bladen zelden een woord over staatkunde; kwijnen de *debating-clubs* en wordt daar in den regel over andere zaken dan over staatkundige vraagstukken geredetwist.

Ik kan niet beoordeelen in hoeverre die schrijver gelijk heeft. Maar mocht hij juist gezien hebben, dan is de oorzaak van het door hem opgemerkt verschijnsel niet ver te zoeken. Sedert men op het ongelukkig denkbeeld gekomen is onze knapen en meisjes lastig te vallen met eene ‘wetenschappelijke’ behandeling der geschiedenis, kennen zij in den regel geen geschiedkundige feiten meer. Daarom kunnen zij als volwassenen onmogelijk belang stellen in vragen, die alleen te begrijpen zijn, als men gewoon is het heden in verband te brengen met het verleden. Het streven naar ‘objectieve’ behandeling der geschiedenis - noodlottig gevolg van de neutraliteit, waartoe onze lagere scholen gedoemd zijn, en die ook op de middelbare scholen en gymnasia haar doodenden invloed oefent - ontneemt aan de geschiedkundige gebeurtenissen voor kinderen en jonge men-

schen alle kleur en geur. En de vervanging van de geschiedenis der staten door zoogenaamde geschiedenis der beschaving verplicht hen hunne aandacht te wijden aan zaken, die zelfs voor de meeste volwassenen veel te hoog zijn. De minachting voor jaartallen en topographie heeft ten gevolge dat het geheugen der leerlingen nooit in het bezit komt van een zeker aantal vaste punten, van waaruit zij de massa der historische gegevens kunnen ordenen en overzien. In hopelooze verwarring warrelt alles door elkander. De kennismaking met verschillende maatschappelijke toestanden, hoe nuttig ook onder andere omstandigheden, blijft voor hen volstrekt onvruchtbaar, omdat zij in de tijdrekenkunde te weinig onderlegd zijn om te onthouden hoe die toestanden elkander zijn opgevolgd.

Geheel anders was het in vroeger tijd, toen de nauwkeurige en herhaalde lezing der Bijbelboeken in het huisgezin, op de school en op de catechisatie elk kind, dat niet onder al te ongunstige omstandigheden opgroeide, door eigen aanschouwing bekend maakte met tal van belangwekkende geschiedkundige verschijnselen. Niet slechts Joodsche, maar ook Egyptische, Babylonische, Grieksche en Romeinsche toestanden werden den leerling ter kennismaking aangeboden in zoodanigen vorm, dat zij eenigermate te begrijpen waren. Geen hoogwijze beoordeeling van die verhoudingen uit het oogpunt van een hedendaagschen schoolmeester, zoon eener eeuw, die wegens haar gemis aan oorspronkelijkheid en overtuiging bij den nakomeling met eene zwarte kool zal geteekend zijn; maar schetsen naar het leven, zonder eenige toelichting, en juist daardoor geschikt den beschouwer zelf aan het denken te brengen. Daarbij kwam voor hen, die het gymnasium bezochten, eene soortgelijke vorming door de lezing van Homerus, Xenophon, Herodotus, Livius en vele andere schrijvers, allen, hoewel in verschillende mate, geschikt om den knaap te boeien en tot voortlezen aan te zetten.

De oudere paedagogen hadden misschien over opvoeding niet zooveel nagedacht als wij. Maar onwillekeurig vonden zij dikwijls het goede. Dat men bij het onderwijs, voor zoover dat mogelijk is, van het bijzondere moet uitgaan en eerst langzamerhand tot het meer algemeene komen, was een beginsel, dat zij wellicht niet kenden, of althans niet dikwijls op den voorgrond stelden, maar waarmede hun practijk bij het onderwijs in ge-

schiedenis en aardrijkskunde ten volle overeenstemde. Gaarne wil ik toegeven, dat zij bij de behandeling van taal- en wiskunde niet even menschkundig te werk gingen. Maar waarom hebben wij, die zoo breedsprakig over de vraagstukken der opvoeding plegen te keuvelen, wel hunne methode eenigszins verbeterd bij de vakken, waar zij het minst gelukkig waren, maar tevens die verkeerde methode ook toegepast bij de behandeling van onderwerpen, waar zij een beteren weg volgden? Zij gaven bij geschiedenis en aardrijkskunde aan het kind wat voor een kind past. Hadden onze opvoedkundigen hunne eigene leer verstaan, dan zouden onze onderwijzers nog altijd hetzelfde doen en er naar streven ook bij andere vakken evenveel rekening te houden met het bevattingsvermogen en de neigingen van de jeugd. Zoo weinig baat eene van buiten aangebrachte en lijdelijk opgenomen leer; zoo waar is het dat de mensch alleen kent, wat hij door eigen nadenken heeft gevonden. Daarom is Goethe's raad:

Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen

even wijs als diepzinnig. Maar wat baat die, wat baat alle andere wijsheid aan menschen, die op geestelijk gebied wel erven, maar niet verwerven kunnen? Zij zijn veroordeeld hun leven lang groote of kleine mannen na te bauwen en een volgend oogenblik te toonen dat zij van het nagebauwde ook niet het allerminste hebben begrepen.

Een bijkomend slecht gevolg van die heillooze poging om wetenschappelijke leergangen te houden op de lagere en middelbare school, is de verwaarloozing der nieuwere geschiedenis. Er moeten wel honderd jaren voorbijgaan, voordat de bronnen beschikbaar worden, waaruit de kennis van wat achter de schermen voorvalt, kan worden afgeleid. Bij de nieuwere geschiedenis is ons niet veel anders gegeven dan wat aan de oppervlakte ligt. De critiek kan hier nog niet aan het woord komen. Het werk van den onderwijzer in de nieuwere geschiedenis kan in niet veel anders bestaan dan in het verhalen van den loop der gebeurtenissen. Geen wonder dat een leeraar, die zijne roeping vooral ziet in de beoefening der geschiedkundige critiek, in zijn leergang liever niet veel verder komt dan tot

het begin dezer eeuw. En wat de leerling over de veldtochten van Alexander den Groote of over het leenstelsel onthouden mocht hebben, zal hem weinig baten bij het beoordeelen der hedendaagsche maatschappelijke en staatkundige toestanden.

Gemis aan belangstelling voor de gewichtigste vragen moet op den duur het gevolg zijn van onze onverstandige behandeling der geschiedenis op de scholen. En aan dezelfde oorzaak is het zeker voor een deel te wijten dat wij Nederlanders bijna geen jongere geschiedvorschers of geschiedschrijvers hebben. Zoo konden wij ons de taak uit de handen laten nemen, die de heer Theal sedert jaren met zooveel ijver, kunde en plichtbesef vervult. Voorzeker lag het meer op *onzen* weg het gedenkteeken op te richten voor het kloeke zeventiende-eeuwsche Nederland, dat deze Canadees bijna voltooid heeft. Reeds vele jaren geleden gaf hij zijn *Compendium* of *South-African History and Geography*; later, behalve talrijke kleinere werken, zijne *Chronicles of Cape Commanders*. Thans voegt hij daarbij eene geschiedenis der Boeren, beginnende met hun 'trek' uit de Kaapkolonie en eindigende met de erkenning hunner onafhankelijkheid door Engeland, die voor de Transvaal in 1852, voor den Oranje-Vrijstaat in 1854 verkregen werd. Die geschiedenis is, zooals Theal terecht opmerkt, eenig in de historie van nieuwere colonisatie[1)]. Wil men iets vinden, dat er op gelijkt, dan moet men zich wel tot de boeken van Mozes wenden en den naam Exodus op de tochten en oorlogen der uitgeweken Boeren toepassen. Hun vaarwel zeggen aan de vleeschpotten der Kolonie, hun zwerftocht door de woestijn naar het beloofde land, dat zij ook thans nog veeleer uit de verte zien dan rustig bewonen, verdienden niet alleen beschreven, maar ook grondig bestudeerd te worden door een Nederlander. Het eerste is menigwerf, het tweede nooit geschied.

De onderwerpen, die Theal behandelt, zijn in hoofdzaak wel bekend en hebben, althans voor ons, het aantrekkelijke der nieuwheid grootendeels verloren. Toch verdient zijn werk onze aandacht om de menigte der ongedrukte bescheiden, die hij kon doorloopen en wegens zijn streven om bij de voorstelling der dikwijls zoo ingewikkelde gebeurtenissen geen enkele bereikbare bron ongebruikt te laten. Hij had bij zijn onderzoek

1) *History of The Boers*, blz. 59.

naar de geschiedenis der Basoeto, thans een machtige naturellenstam, die eene zoogenaamde locatie in den Oranje-Vrijstaat bewoont, de gelegenheid kennis te maken met een groot aantal brieven van uitgeweken Boeren, en te bemerken dat de belangrijkste daarvan nooit in de Engelsche blauwboeken verschenen waren. Jaren lang was hij aan de grenzen der Kaapkolonie in aanraking met Kaffers van verschillende rassen, wier taal en zeden hij door en door leerde kennen. Daarvan gaf hij bewijs door het uitgeven in 1877 van zijn *Kaffir Folklore Stories and Proverbs*, terwijl de Kaapsche Regeering sedert 1877 geregeld zijne hulp inroept, als er netelige en ingewikkelde naturellenzaken toegelicht en beoordeeld moeten worden. Zoo kon hij tijdens zijn langdurig verkeer met Kaffers van allerlei stammen over de geschiedenis der Boeren mondelinge mededeelingen inwinnen van ooggetuigen. Van dit voordeel heeft hij in ruime mate gebruik gemaakt. Geen wonder dat hij, puttende uit de brieven der Boeren en de mondelinge mededeelingen der Kaffers, in vele gevallen in staat is een grondig oordeel te vellen over gebeurtenissen, die van verschillende zijden op zeer uiteenloopende wijze zijn voorgesteld, en eene geschiedenis kon schrijven, die in betrouwbaarheid zeer zeker de vroeger bekende, ook zijn eigen *Compendium*, verre overtreft.

Over het algemeen is de uitslag van Theal's onderzoek hoogst gunstig voor de Boeren. Er blijft zeer weinig over van de beschuldigingen, door verschillende reizigers en zendelingen van het Londensch genootschap tegen hen ingebracht. Het is nog altijd de moeite waard zulks door enkele voorbeelden te toonen, waarbij men gelieve te bedenken dat de schrijver, die na rijp onderzoek zijn oordeel uitspreekt, een vriend der zendingszaak, van Engelsche afkomst en van eene familie is, die tijdens den Amerikaanschen opstand de zijde der Britsche regeering koos en ten gevolge daarvan naar Canada verhuisde. Mocht er dus bij Theal sprake zijn van partijdigheid, dan zou die waarschijnlijk ten nadeele der Boeren werken.

In 1871 deden oneenigheden tusschen de Transvaalsche regeering en het hoofd van een naturellenstam aan de westelijke grens in Zuid-Afrika veel van zich spreken. De vraag werd onderworpen aan de beslissing van Keate, den toenmaligen gouverneur van Natal en door hem werd een oordeel

uitgesproken, dat de Boeren in het ongelijk stelde. Thans toont Theal aan dat de Boeren het recht aan hun zijde hadden. In 1868 had zekere Montsiwa Tawane, hoofd der Barolong, de vrijheid genomen zich eerbiedig te wenden tot Harer Majesteits Hoogen Commissaris met klachten over de Transvaalsche Boeren. Zij zouden indertijd zijn hulp ingeroepen hebben tegen den gevreesden Moselekatse en Potgieter zou ter belooning aan de Barolong hebben toegezegd dat hun stam onder eigen wetten zou leven in het land hunner vaderen. Thans echter - in 1868 en voorgaande jaren - bezetteden de Boeren, volgens Montsiwa, ondanks hun gegeven woord, telkens nieuwe plaatsen, die sedert overoude tijden tot het land der Barolong behoorden. De gouverneur van Natal wees in 1871 dit grensgeschil ten voordeele der Barolong uit. Deze beslissing is bekend onder den naam van het *Keate-award* of de arbitrage te Bloemhof.

Theal's nauwkeurig onderzoek van deze geschiedenis leert dat het geheele verhaal van de hulp, door den stam der Barolong tegen Moselekatse verleend, een leugenachtig verzinsel is. Niet meer dan hoogstens 70 naturellen, van verschillend ras, vergezelden de Boeren, die ten getale van 107, de eerste beslissende overwinning op Moselekatse behaalden. Nooit is er sprake van geweest aan die naturellen ter belooning van hun weinig beteekenende diensten rechten toe te kennen op het uitgestrekte land, dat de Barolong, onder de bescherming der Boeren tot een volkrijken stam aangegroeid, in 1868 bewoonden en dat een klein deel uitmaakte van het reusachtig gebied, waarop Moselekatse's Matabele nagenoeg geen enkelen bewoner hadden overgelaten[1)].

Inderdaad hebben de Boeren, of liever heeft hun Regeering, niet in en vóór 1868, maar in 1871 een grooten misslag begaan. ‘Hun Regeering’ - zegt Theal - ‘kwam voor den scheidsrechter onvoorbereid, zonder een behoorlijk onderzoek ingesteld te hebben naar geschreven en gedrukte bescheiden, ja zelfs zonder een geregeld plan, met niets dan het toeval om haar te besturen. Zij had een der schranderste vernuften van Zuid-Afrika als advocaat van de tegenpartij, en onderzocht niet eens de boekdeelen, waaruit hij voor betrouwbaar uitgegeven uittreksels aanvoerde. Zij wist zelfs niet dat die boekdeelen bestonden,

1) Zie hiervoor Theal, t.a.p., blz. 78 en 79, en de Voorrede, blz. X-XIV.

voordat het te laat was om ze te krijgen. Met de kennis der gebeurtenissen, die een nauwkeurige bestudeering der bescheiden van 1836-1854 mij gegeven heeft, sta ik letterlijk verbaasd over de domheid, door de Regeering van den heer Pretorius in deze zaak aan den dag gelegd. Uit de gegevens, die bij de scheidsrechterlijke uitspraak te Bloemhof werden voorgelegd, kan veel licht over het onderwerp verspreid worden; maar de geschiedschrijver moet nog andere hebben om de waarheid ten aanzien der eerste betrekkingen tusschen de Boeren en de Barolong te vinden'[1)].

Natuurlijk was de man, die achter dit schandaal zat, niet het Kafferhoofd zelf, maar zijn Europeesche raadsman, de zendeling Ludorf, die een valsch document verschaft had, dat uitgegeven werd voor een verdrag tusschen de Boeren en Montsiwa[2)], en die waarschijnlijk ook het 'schranderst vernuft' van Zuid-Afrika geworven had om de gehate Afrikaners ten onder te krijgen.

Een tweede, veel meer bekend geval, waarbij de schrijvers elkander vele jaren lang de beschuldigingen tegen de Boeren nagepraat hebben, is de plundering van Livingstone's huis te Kolobeng in 1852. De slotsom, waartoe Theal geraakt, stemt geheel overeen met de lezing dergenen, die, op de hoogte van Zuid-Afrikaansche verhoudingen, niet verzuimden ook de andere partij te hooren, welke, zwijgend van nature, daarenboven te weinig wereldkennis bezit om te geschikter plaats voor haar goed recht op te komen. De beroemde Dr. Livingstone was niet alleen zeer behept met de bedenkelijke neiging, die haast alle zendelingen van het Londensch Genootschap 'alles voor de zwarten en niets voor de blanken' doet verlangen, zooals men in Afrika zegt; maar hij had daarenboven de mannen van den stam van Setyeli[3)] van vuurwapens voorzien, waarvan zij natuurlijk gebruik gemaakt hadden om een kraal van een anderen stam te overvallen en de bewoners te vermoorden. Over dit geval ondervraagd door de eerwaarde heeren W. Robertson en Ph.E. Faure, die, door de Kaapsche Synode gezonden om de kerkelijke toestanden onder de Emigranten te

1) t.a.p., Voorrede, blz. XII.
2) t.a.p., blz. 339, 340.
3) Zoo noemt Theal dezen Kafferkoning, die in oudere boeken gewoonlijk Sechele heet.

regelen, in Januari 1849 de gasten waren van commandant Kruger te Magalisberg, zeide Livingstone dat hij de ammunitie voor een olifantenjacht gegeven, maar niet vermoed had dat zijn zwarte beschermelingen die voor een ander doel zouden gebruiken. Uitgenoodigd over dit onderwerp nader met Kruger en andere Boeren te spreken, stemde hij toe en werd er tusschen hem en de Kaapsche geestelijken afgesproken dat de bijeenkomst dadelijk na kerktijd zou plaats vinden. Maar hij liet zich te vergeefs wachten en had onder kerktijd de plaats verlaten[1)].

Nu is het leveren van 'schietgoed' aan Kaffers in het oog der Boeren ook thans, en was het vooral destijds een groote misdaad. Want noch hun leven, noch hunne bezittingen, noch de eer hunner vrouwen en dochters zijn voor goed gewapende Kaffers veilig. Men begrijpt dus, waarom de Boeren Livingstone met geen vriendelijk oog aanzagen[2)]. Hadden zij nu, gelijk de lezing luidt, die van Livingstone zelf afkomstig is, na hunne duur gekochte overwinning de bezittingen van het politiek hoofd hunner vijanden verbeurd verklaard, dan zou dat niet meer dan menschelijk geweest zijn. Maar uit velerlei getuigenissen blijkt, dat het huis van Livingstone, toen de Boeren daar kwamen, geplunderd was, waarschijnlijk door de lafhartige bondgenooten van Setyeli, die onmiddellijk bij den aanvang van het gevecht het hazenpad kozen. De Boeren vonden voorts bij dat huis een gesloten gebouw, waarin zij zich toegang verschaften en waarin zij eene wapensmederij en 'meer geweren dan bijbels' aantroffen. Dat zij deze wapenen, waarvan de Kaffers zoo licht misbruik maken, voorzichtigheidshalve met zich voerden, is hun zeker niet euvel te duiden.

Livingstone's lezing van het geval berust op de mededeelingen van het verslagen opperhoofd Setyeli zelf, die in den nacht na het gevecht met zijne weerbare manschappen het slagveld geruimd had en weggetrokken was in Zuid-Westelijke richting, terwijl Livingstone's huis in Kolobeng, op verscheidene mijlen afstand naar het Noord-Oosten lag. Setyeli kon derhalve geen

1) t.a.p., blz. 267.

2) Van de zendelingen hebben de Boeren, ondanks hun droevige ervaringen, geen afkeer; maar zij zagen in de Londensche, en bepaaldelijk in Livingstone, niets anders dan politieke agenten, die de Kafferhoofden van wapenen voorzien en opstoken tegen de Boerenregeering. Zie bijv. over dit punt Theal, t.a.p., blz. 267, 333 vlg. en vele andere plaatsen.

ooggetuige geweest zijn van de plundering van Livingtone's huis, en had er groot belang bij de Boeren, tegen wie hij te Kaapstad hulp ging zoeken, bij zijn beschermer zoo zwart mogelijk te maken[1].

Deze voorbeelden, zoo noodig voor vermeerdering vatbaar, mogen volstaan om den lezer te doen oordeelen over de betrouwbaarheid der geruchten, waarop men onze stamverwanten als barbaren placht te veroordeelen, en die nog in 1883 geloof genoeg vonden om den alderman Fowler te Londen den onbeschaamden brief te doen schrijven, waarbij hij verklaarde met de Transvaalsche Deputatie niets te doen te willen hebben. Men moet al te goed van vertrouwen zijn om aan te nemen dat de waarheid - zooals het versje zegt - de leugen toch wel achterhaalt, al gaat zij nog zoo snel. Maar als de leugen zoo vrijmoedig, ja uitdagend optreedt, als zij in de legende over de Boeren doet, is zij tegen de macht der waarheid niet bestand.

Theal's werk begint met eene optelling en beschrijving der Bantoestammen, die in de eerste jaren dezer eeuw Zuid-Afrika bewoonden. De beoefenaar van land- en volkenkunde en van vergelijkende godsdienstwetenschap zal in zijn eerste hoofdstuk belangwekkende bijzonderheden vinden. Daarna schetst hij de opkomst van den machtigen Zoeloekoning Tschaka, beschrijft hij de door hem en zijn voorganger ontworpen legerorganisatie en zegt het een en ander over de moorddadige veldtochten, waardoor eerst Tschaka uit het Oosten, en daarna Moselekatse met zijne Matabele uit het Noorden de uitgestrekte landen, die thans Natal, den Oranje-Vrijstaat en de Transvaal vormen, nagenoeg geheel ontvolkten. Dit gebeurde lang voor den tijd waarop de Boeren zich in die landstreken vestigden. Slechts op jachtpartijen aan de overzijde der Oranje-rivier kwamen enkele Boeren in die dagen met de naturellen in aanraking en maakten door hunne welwillendheid en menschenliefde op de weinigen, die aan de woede van Zoeloes en Matabele ontsnapt waren, een allergunstigsten indruk[2].

Een derde, en zeer belangrijk hoofdstuk wijdt Theal aan de oorzaken van den grooten trek. Zijn veroordeelend vonnis

1) Theal, t.a.p., blz. 333 vlg.
2) t.a.p., blz. 42, 43.

van de destijds gevolgde Britsche regeeringspolitiek maakt wellicht te meer indruk, omdat hij het niet uitspreekt, maar den lezer dwingt het voor zich zelf te vormen.

'Geen volk van niet-Britschen oorsprong' - zegt hij - 'leverde ooit eene zoo bruikbare grondstof voor de vorming van een afhankelijk gewest, dat Engeland hartelijk genegen zou zijn, als deze Zuid-Afrikaansche volkplanters, toen zij veertig jaren vroeger door wapengeweld onder Britsch bestuur kwamen. Zij waren mannen van ons eigen ras, van dien koppigen Nederduitschen stam, die zoowel Engeland en Schotland als het Rhijndelta bevolkte.... Zij spraken een taaleigen, dat onze groote Alfred zonder veel moeite zou hebben verstaan en dat de taal der mannen, die onder Harold te Senlac vochten, veel naderbij komt dan het hedendaagsche Engelsch doet. Hun godsdienst was die van het Schotsche en van een groot deel van het Engelsche volk. Dat er geen spoor van rassenhaat tusschen hen en het Britsche volk bestond, wordt bewezen door de menigvuldigheid der gemengde huwelijken sinds de kolonie onder de Britsche vlag kwam[1)].

De redenen, waarom deze vreedzame lieden een zoo stout besluit namen, worden door Theal niet alleen afgeleid uit de bekende, door Retief gestelde verklaring van 22 Januari 1837, maar vooral uit de lijvige correspondentie der uitgeweken Boeren, die hij in de Kaapsche archieven bestudeerd heeft. Zij hadden ernstige grieven tegen de Regeering en tegen de door het Londensch Genootschap naar Afrika gezonden zendelingen. De emancipatie der Hottentotten had hen plotseling van hunne werklieden beroofd en het gansche land met dievenbenden overdekt. Klachten van inboorlingen tegen blanken werden gretig aangehoord en het getuigenis der zwarten bij voorkeur boven dat van den blanke geloofd. Aan de Oostergrens liet de Regeering de Boeren hulpeloos blootgesteld aan de plunderingen van roofzieke Kafferstammen, en toen zij in den oorlog van 1834, die ontsprong uit een verraderlijken aanval der Kaffers, waarbij honderden boerenplaatsen verwoest en de bewoners vermoord werden, zich zelf geholpen hadden, stelde de toenmalige minister van koloniën, lord Glenelg, de Kaffers in het gelijk en schonk hun uitgestrekte landerijen, die langen tijd deel van

1) t.a.p., blz. 59, 60.

de kolonie hadden uitgemaakt, Voorts had de vrijmaking der slaven op zoodanige wijze plaats gevonden, dat de eigenaars slechts eene belachlijk kleine schadevergoeding kregen. Maar deze fout der Regeering trof bijna uitsluitend de Westelijke districten, niet de Oostelijke, waar de meeste voortrekkers woonden, en waar geen slaven waren[1].

Wat de Londensche zendelingen betreft, deze werden terecht beschouwd als de eigenlijke bewerkers van de Britsche naturellenpolitiek. Hunne belangen streden in tal van opzichten met die der Boeren. In hun ijver om de inboorlingen te beschaven wilden zij hen bijv. zooveel mogelijk in hunne schoolplaatsen vereenigen om hun lezen en schrijven te leeren. De Boeren waren natuurlijk alles behalve gesteld op naburen, die den luien naturel door de voorspiegeling van een gemakkelijk leven verleidden om het herdersbedrijf en den veldarbeid in den steek te laten. - De zendelingen waren van gevoelen dat de onmetelijke terreinen in Zuid-Afrika, die destijds slechts aan enkele zwervende Boschjesmannen een armoedig bestaan opleverden, alleen door naturellen bevolkt mochten worden. Zij stelden zich voor dat hunne kerk- en schoolplaatsen, waar immers reeds enkele Kaffers lezen en schrijven geleerd hadden, een beschavenden invloed op de omgeving zouden oefenen, en dachten zich reeds een Afrika, uitsluitend door Christelijke naturellen dicht bevolkt, en eene rijke markt vormende voor de vele voortbrengselen der Britsche nijverheid. Maar de Boeren meenden dat de blanke man minstens evenveel aanspraak kon maken op die braakliggende gronden en dat het niet aangaat, uit liefde voor het zwarte ras, de blanken te hinderen in de snelle uitbreiding der bevolking, die onder gunstige levensomstandigheden plaats vindt.

Aan al deze verschillen ligt ten slotte de uiteenloopende beoordeeling der naturellen door de Boeren en de Londensche zendelingen ten grondslag. De Boer denkt er niet aan het gekleurde ras met zijn eigen gelijk te stellen. Mag men op het oordeel afgaan van Theal, die de Kaffers door jarenlange ervaring kent, dan heeft de Afrikaner niet geheel ongelijk, als hij die bijgeloovige, zinnelijke, leugen- en diefachtige zwarten liever ‘schepsels’ dan menschen noemt. Zonder twijfel kan er van

1) In Lion Cachet's *Worstelstrijd der Transvalers* vindt men een duidelijk en volledig overzicht van de grieven, die de Boeren tot hun trek noopten

het Kafferras iets terecht komen; de daartoe behoorende menschen zijn niet van verstand en moed ontbloot en lichamelijk goed ontwikkeld. Maar het eerste, wat zij moeten leeren, is zelfbedwang, de losmaking van het redelijk wezen uit de banden der dierlijke natuur. En daarvoor is geen beter school dan de dagelijksche, geregelde, vermoeiende arbeid. Eerst als een of twee geslachten, tot regelmatige levenswijze en planmatigen arbeid gedwongen, langzamerhand geleerd hebben aan iets anders te denken dan aan de bevrediging van oogenblikkelijke zinnelijke behoeften, is er kans op een blijvenden vooruitgang.

De zendelingen, over wie de Boeren zich te beklagen hadden, waren niet kundig en schrander genoeg om dit in te zien. Zij meenden den naturel te verheffen door hem als hun gelijke te behandelen, alsof een ‘goed woord’ de plaats kan vervangen van al dat verstandelijk en zedelijk arbeidsvermogen, dat een mensch van hooger ras als een erfdeel van zijne voorvaderen overneemt. Velen volgden het voorbeeld van onzen landgenoot, den zendeling van der Kemp, en namen zwarte vrouwen ten huwelijk; eene handelwijze, voor den Afrikaner even afschuwelijk als de misdaden, waarom Sodom en Gomorrha te gronde gingen. Hun zwarte aangehuwde familie was zeer ijverig in het beschuldigen van blanke meesters. Zoo werden er in de twaalf jaar, die van der Kemp in Afrika doorbracht (1799-1811), honderden rechtsgedingen wegens mishandelingen van naturellen ingesteld, die in verreweg de meeste gevallen met vrijspraak eindigden, omdat de aanbrengers niets dan losse praatjes mede te deelen hadden.

Inmiddels hadden de zendelingen voor hun Engelsche vrienden en begunstigers de Boeren met de zwartste kleuren geschetst. Slechts nu en dan verdwaalde een Hollandsche vertaling van dergelijke stukken naar de afgelegen en verspreide boerenwoningen, waar zij wel diepe ergernis wekte, maar in den regel geen wederlegging of terechtwijzing kon uitlokken, omdat de Boeren, alles behalve ervaren in het stellen en zelfs in het schrijven, niet bij machte waren hunne stem te doen hooren.

Wat moest de geplaagde Boer, van alle zijden door roof- en moordzieke naturellen omgeven, doen, toen hij bemerkte dat zijne vijanden geregeld bevoordeeld, hij zelf gewantrouwd en mishandeld werd door de Regeering, die hem moest beschermen? Opstand of landverhuizing was het eenig geneesmiddel.

Daar de grensboeren gewoon waren ieder jaar weken lang aan de overzijde der Oranjerivier te ‘trekken’ om geschikte weiden voor hun vee te vinden, lag het denkbeeld voor de hand de Kolonie te verlaten en in de binnenlanden eene woonplaats te zoeken, waar zij met de Britsche Regeering niets zouden te maken hebben.

In zijn vierde en vijfde hoofdstuk geeft Theal de beschrijving van de tochten en oorlogen der uitgeweken Boeren, en verhaalt, hoe zij zich aanvankelijk in den tegenwoordigen Oranje-Vrijstaat vestigden, nadat de poging der eerste voortrekkers om in de buurt van Delagoa-baai eene goede woonplaats te vinden, jammerlijk mislukt was. Daarop volgen de aanval van Moselekatse, de zegepraal der Boeren, de plannen tot vestiging in Natal, het verraad en de tuchtiging van den Zoeloekoning Dingaan; de onderhandelingen met den Hollander J.A. Smellekamp en de Amsterdammers, die hem hadden gezonden; de annexatie van Natal door Engeland, en de tweede uittocht der Boeren uit het land, dat zij ten koste van zooveel bloed en tranen gewonnen hadden, en dat zij moesten verlaten om over de bergpassen van den Drakenberg heen onder namelooze ellende het land te bereiken, dat thans de Zuid-Afrikaansche republiek vormt en gewoonlijk Transvaal genoemd wordt.

De vier laatste hoofdstukken van Theal's werk behandelen de geschiedenis van het ontstaan en den wasdom der staatjes of stammen van inboorlingen, die met de Boeren, hetzij in vreedzame of in vijandelijke aanraking gekomen zijn. Alle zijn zij gevormd uit de samensmelting van de armoedige overblijfselen der vroeger zoo talrijke bevolking, die voor verreweg het grootste gedeelte door Tschaka en Moselekatse verdelgd was. Hier komen wij op de hoogte van de geschiedenis der Basoeto en van hun opperhoofd Moshesh - dien Cavour in het klein -, die met merkwaardige slimheid en beleid van zijne ellendige horde een machtig volk wist te maken, dat de Britsche troepen verslaan kon en ook den Vrijstaters moeite genoeg heeft gegeven. Hier wordt een tipje van den sluier opgelicht, waarachter zich het nevelachtig bestaan verbergt van Andries Waterboer, Adam Kok en andere Griqua-hoofden, aan wie de Londensche zendelingen uitgestrekte landerijen toekenden, waarop zij evenmin eenige aanspraak konden maken als de milde gevers zelve, en aan wie dezelfde zendelingen met de onnoozelheid, die hun meeste

handelingen kenmerkt, de bescherming der arme, nomadische Boschjesmannen opdroegen. Van dit mandaat zegt Theal dat men evengoed een hyena in de schaapskooi kan brengen om de schapen te verdedigen[1]. Binnen korten tijd leefde er geen enkele Boschjesman meer in die door Griqua's bezette terreinen, en was er een oorlog ontstaan tusschen de naturellen en de Boeren, die lang, voordat de zendelingen hun giftbrief schreven, groote gedeelten van de aan de Griqua's toegekende landen bewoonden. Hier vernemen wij hoe de tusschenkomst der Regeering van de Kaapkolonie ter verdediging van de voorrechten der naturellen telkens moest worden ingeroepen, en maken wij kennis met de vergeefsche pogingen van generaal Harry Smith om de uitgeweken Boeren weder aan het Britsch gezag te onderwerpen, en met de lange reeks der daarop volgende gebeurtenissen, die ten slotte geleid hebben tot de erkenning door Engeland van de onafhankelijkheid der twee Boerenrepublieken.

De kennis van de bijzonderheden van dit laatste gedeelte van Theal's werk is voorzeker alleen van belang voor een beperkten kring. Maar wie een eigen oordeel vellen wil over de onderlinge verhouding van de drie hoofdgroepen der Zuid-Afrikaansche bevolking, Bantoe, Boeren en Britten, zooals Statham ze in zijn lezenswaardig werkje noemt[2], zal zich de moeite niet beklagen, die het kost in die ingewikkelde geschiedenissen den draad niet te verliezen.

Hoe de schrijver zelf over de Bantoe denkt, is ons reeds gebleken, en evenzeer zagen wij, dat hij, schoon zeer ingenomen met de zending, de wijze, waarop de zendelingen van het Londensch Genootschap in den regel hunne roeping hebben opgevat, even verderfelijk als onverstandig vindt. De Britsche regeeringspolitiek in de dagen, waarover hij schrijft - niet te verwarren met de hedendaagsche, die in vele gevallen wel degelijk rekening houdt met de inzichten en de belangen der Afrikaansche Boeren - vindt natuurlijk in onzen schrijver een ernstig tegenstander. Ook bij dit onderwerp heeft hij het den lezer overgelaten uit de verstrekte gegevens zijn oordeel op te maken. Maar dat oordeel kan moeilijk anders dan hoogst ongunstig zijn. Zelfs

1) t.a.p. blz. 206.
2) F.R. Statham, *Blacks, Boers British*. Londen 1881.

als men geen rekening houdt met de vele gebeurtenissen, waarbij de Engelsche staatkunde, ook na 1854, haar huichelachtig en dubbelhartig karakter getoond heeft, vindt men in Theal's werk gronden genoeg om zich niet te verwonderen over de ontboezeming, waarmede Prof. Veth zijn boekje over de Transvalere besluit.

'Maar wat er ook gebeure, de eer van Engeland schijnt mij niet meer te redden! Daarvoor is het te ver, te volhardend op het pad der ongerechtigheid voortgegaan. Ik heb die fiere natie, die door haar *public spirit* en haar energie zich zulk een overwegende positie in de wereld heeft verworven, die op schier ieder gebied zoovele uitstekende mannen heeft opgeleverd, van mijne jeugd af bewonderd en hare glorie bijna als die van mijn vaderland lief gehad. Maar ik heb die illusie verloren, nu ik haar in Afrika aan het werk heb gezien. Hoe zijt gij gevallen, o Lucifer[1)]!'

Wat eindelijk de Boeren betreft, hoewel Theal enkele hunner daden moet afkeuren, is hij toch blijkbaar van oordeel, dat zij niet alleen van hunne stamgenooten, maar ook van den Brit eene hartelijke waardeering verdienen. Er is in zijn geheele werk eigenlijk maar één voorbeeld van onbillijke behandeling van naturellen door de Boeren te vinden. Toen Andries Pretorius tegen Dingaan te velde trok, om den moord van Retief en zijne makkers te wreken, liet hij Tambusa, die als gezant van den koning tot hem kwam, vatten en sprak hij het doodvonnis over hem uit, alsof hij zijn rechter was. Zeker was er provocatie; de Boeren waren verbitterd op Dingaan, en vele Zoeloe's getuigden dat Tambusa den koning tot den moord aangezet en hem daartoe overgehaald had. Maar dit neemt niet weg dat deze handeling van Pretorius terecht door Theal 'een groote fout zoowel als een groote misdaad'[2)] genoemd wordt.

Wat Theal aan de Boeren verwijt, is hun gemis aan politieken zin, die hunne pogingen tot statenvorming zoo dikwijls op volslagen regeeringsloosheid doet uitloopen. Vermakelijk is bijv. de lijst der beambten in de jeugdige republiek Natal, die met hun allen - den predikant daarbij gerekend - nog geen £ 500 salaris hadden[3)], een toestand, die Parijsche anarchisten

1) *Onze Transvaalsche Broeders*, blz. 77.
2) t.a.p. blz. 130.
3) t.a.p. blz. 134-136.

moet doen watertanden. De regeering had dan ook weldra alle gezag verloren en terecht prijst onze schrijver de uitstekende moreele eigenschappen der Boeren, die hen zooveel jaren voor verwildering en ‘verkaffering’ bewaard hebben.

Een tweede gebrek van den Afrikaner Boer is zijn gemis aan de elementaire kundigheden, die wij op de school geleerd hebben. Vlug lezen, goed schrijven, nauwkeurig rekenen zijn zeer zeker niet noodig om een geoefend verstand en een degelijk karakter te krijgen. Maar als er een Staat gevormd moet worden, kan men die bescheiden bekwaamheden toch slecht missen en is ook eenige kennis van aardrijkskunde en geschiedenis hoogst wenschelijk.

Wat uit deze laatste opmerkingen over de zwakke zijde der Boerenrepublieken voortvloeit, is niet alleen voor de Afrikanen maar ook voor ons land van het hoogste belang. Zullen de Boerenstaten op den duur hunne onafhankelijkheid en hunne eigenaardigheid handhaven, dan moeten de burgers zorgen dat hunne kinderen een beter opvoeding genieten dan zij zelve, altijd trekkende, altijd in doodsgevaar, hebben kunnen krijgen. Hiervan zijn zij ten volle overtuigd. Maar daarenboven moet die opvoeding geen Engelsche doch eene Nederlandsche zijn. Anders wordt het jonger geslacht noodwendig het slachtoffer van die deels eerbiedwaardige, deels onnoozele hooghartigheid, waarmede de Brit neerziet op alles wat niet Engelsch is. Hier opent zich een ruim veld voor degenen, die vurig wenschen iets te doen, wat zonder twijfel voor ons eigen volk zeer nuttig is. Wat er gedaan kan worden, is door Prof. M. de Vries met zijne zes vrienden in de Gids van November 1886 zoo duidelijk gezegd[1)], dat het niet noodig is zulks hier te herhalen. Moge Theal's boek bij ons vele lezers vinden en velen de overtuiging schenken dat de nadere betrekking tusschen Zuid-Afrika en ons, die wij aan Hartings optreden in 1881 danken, èn voor dat land èn voor onze kinderen een rijke bron van zegen zijn kan.

C.B. SPRUYT.

Amsterdam, September 1887.

1) *De Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging*. Gids, November 1886, blz. 185-191.

Dramatisch Overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Macbeth van Shakespeare, vertaald en voor het Nederlandsch tooneel bewerkt door Dr. L.A.J. Burgersdijk.

Wanneer het twintigste Nederlandsch taal- en letterkundig congres niets anders gedaan had dan den stoot geven tot de reeds jaren in uitzicht gestelde en telkens verschoven vertooning van Shakespeare's *Macbeth* in den Amsterdamschen Stadsschouwburg, dan zou het reeds daardoor alleen het recht hebben hun te woord te staan, die met souvereine minachting op deze bijeenkomsten van Noord- en Zuid-Nederlandsche letterkundigen plegen neer te zien en te vragen, wat die Congressen wel geven.

Het mag bij deze gelegenheid misschien nog wel eens herinnerd worden, dat op een Nederlandsch letterkundig congres, in 1868, de grondslag gelegd werd van dat Nederlandsch Tooneelverbond, waarin zich de weder ontwakende belangstelling in het Nederlandsch tooneel uitte, en dat het middelpunt werd, waarom zich sedert dien tijd de vrienden van het tooneel in ons vaderland hebben geschaard. Wie toen voorspeld had, dat binnen twintig jaar verschillende meesterstukken van Shakespeare een vaste plaats op het repertoire van den Amsterdamschen Schouwburg zouden innemen, zou voor een idealist zijn uitgekreten. Kon er uit iets zoo onbeholpens, zoo plats als het Hollandsch tooneel dier dagen iets goeds voortkomen? Het was immers een onbegonnen werk dien Augiasstal te willen reinigen?

Waaruit men leeren kan, dat men met minachting niet ver komt, en dat te vertrouwen in de goede zaak, welke men voorstaat,

en de hand aan den ploeg te slaan, nog altijd de beste manier is om iets nuttigs tot stand te brengen.

Charles Lamb heeft beweerd, dat Shakespeare's stukken gemaakt zijn om gelezen, niet om vertoond te worden, en vele van de grootste Shakespeare-vereerders hebben het hem nagezegd.

De drama's van Shakespeare - zoo redeneerde men - voldoen aan de algemeene eischen van de hoogste kunst, maar juist daardoor voldoen zij niet aan die bijzondere wetten, welke aan het drama ten grondslag liggen. Het tooneel heeft zijn eigen eischen; het genie van Shakespeare staat te hoog om zich daarnaar te kunnen voegen. Het was den dichter niet te doen om juist een vertoonbaar drama te schrijven, maar veeleer om de gedachten welke hij in beeld wilde brengen, het karakter dat hij ons voor oogen wilde stellen, weer te geven met al de levenskracht die in hem was, in al het licht, al de schoonheid, al de poëzie, waarover hij te beschikken had. De mode en de smaak van den dag, zijn betrekking aan den schouwburg, brachten Shakespeare er toe om dit te doen in dramatischen vorm, maar onder andere omstandigheden zou hij ze even goed in een anderen vorm, in dien van het epos bijv., hebben kunnen gieten.

Shakespeare's scheppingen zijn te vol, te rijk voor het tooneel. De toeschouwer moet, om te genieten, alles terstond kunnen begrijpen; maar Shakespeare gunt hem geen tijd om na te denken, om te vergelijken. Wanneer een handeling den toeschouwer tegen de borst stuit, eene uitdrukking hem ergert - en daar is bij Shakespeare nog al eens gelegenheid voor! - dan blijft hij onder dien indruk zonder dat hem de tijd gegund wordt om daarvan terug te komen en te beseffen, dat die toestand, die uitdrukking, onder de omstandigheden waarin zij voorkomen, in verband met hetgeen voorafging of noodzakelijk moet volgen, zoo en niet anders behooren te zijn. De verrassende wendingen, de aangrijpende tooneelen volgen elkander in de groote tragedies zonder ophouden; de stroom van nieuwe, stoute beelden overstelpt den toeschouwer. Er is in deze stukken meer rijkdom van schoonheid, de dichter wekt meer aandoeningen op dan één mensch in den korten duur van eene tooneelvoorstelling in zich op kan nemen en verwerken.

Geheel anders - zoo vervolgt men - gaat het bij de lezing van een dier aangrijpende drama's. De lezer verwondert zich over

niets. Zijn verbeelding vermag den dichter op zijn stoutste en gevaarlijkste tochten te volgen. Uit het leven rondom hem, uit de geschiedenis herinnert hij zich soortgelijke karakters, soortgelijke hartstochten als hem hier worden voorgesteld; hij heeft tijd om na te denken, en terwijl zijn geest zoodoende kan doordringen in de schoonheid van het beeld, in de waarheid der dichterlijke gedachte, geniet hij dubbel. Hij is geneigd om alles te begrijpen, en heeft hij het geluk scherpzinnig en ruim van blik te zijn, dan blijft er inderdaad geen schoonheid van des dichters schepping voor hem verborgen.

Charles Lamb schroomt niet te beweren, dat bij de vertooning al de poëzie, al de diepe psychologie van Shakespeare verdwijnt, om slechts plaats te laten voor een vulgaire, ruwe handeling, voor aarde en leem waaruit de dichterlijke en wijsgeerige ziel is ontvlucht. En Emile Montégut werkt deze gedachte aldus uit: Zoolang gij Shakespeare leest, is hij de grootste van alle dichters; zoodra gij hem ziet vertoonen, is hij de eerste onder de melodramaschrijvers. Het effect is ongetwijfeld zeer groot, zóó groot dat het u de schoonheid van de taal en de diepte der karakters doet vergeten, en gij alleen de schrikkelijke en bloedige gebeurtenissen ziet. Gij verkeert in de meening het drama zelf gezien te hebben, en inderdaad hebt gij slechts den uiterlijken schijn, de schim van het drama gezien: Gij ziet de uitwerking, maar de oorzaak ontgaat u. De werkelijkheid der handeling heeft u hevig aangegrepen, u van ontzetting doen ijzen, heeft u het brein verhit of verstompt. Het geluid van snelle voetstappen, het gekletter van wapenen, het luiden van de doodsklok hebben de schoonheid der woorden doen verloren gaan, en de beelden hun kleur doen verliezen.

Er is, bij alle overdrijving, zeker veel waars in deze voorstelling; en men zal wel doen, zich van het onderscheid tusschen het genot door de lezing, en dat hetwelk de vertooning verschaft, goed te doordringen, alvorens lucht te geven aan mogelijke teleurstelling over het drama zelf of critiek uit te oefenen op het spel der vertooners. Het is waar, dat de indruk, dien verschillende van Shakespeare's meesterstukken, en daaronder *Macbeth*, op den toeschouwer maken, die is van een aangrijpend melodrama; dat men zich in *Macbeth* vooraf goed moet hebben doordrongen van de beteekenis van het optreden der heksen, als belichamende de hartstochten, en later de wroeging van den held van het drama, om

daarin niet een belachelijke vertooning te zien; dat men slechts na voorafgaande lezing het onderscheid tusschen de beide karakters van Macbeth en Lady Macbeth in volle helderheid waarnemen, en het proces dat zich daar in het binnenste van die beiden ontwikkelt, in bijzonderheden nagaan kan. Maar volgt hieruit, hetgeen Lamb beweerde, dat Shakespeare's stukken er op gemaakt zijn om alleen gelezen, en niet vertoond te worden? Allerminst. Gaan er bij de vertooning veel schoonheden verloren, andere treden daar in een licht waarvan men bij de lezing zich geen denkbeeld kon vormen. Mannen als Lamb en Montégut mogen op de louter physische aandoeningen door zulk een vertooning verwekt laag neerzien, het is nu eenmaal niet anders dat bij eene tooneelvoorstelling, waar men komt om te z i e n , om een h a n d e l i n g te volgen, waar de dichterlijke gedachte voor ons staat ‘bekleed met been en âren,’ de physische aandoeningen op den voorgrond treden.

Toch moeten zeer zeker de vertolkers van zulk een drama rekening houden met hetgeen onder dat ‘been en âren’ ligt, met de zielehandeling welke aan het drama ten grondslag strekt, en dit te meer naarmate de dramatische dichter de uiterlijke handeling met scheller kleuren heeft bemaald.

Er zijn er onder de letterkundige verklaarders, zoowel als onder de dramatische vertolkers, de tooneelspelers, die van den Macbeth, reeds van zijn eerste optreden af, een formeelen booswicht en een lafaard hebben gemaakt. Zij miskennen zoodoende een der treffendste eigenschappen van het drama, waardoor het als het modernste van Shakespeare's tragedies bekend staat, nl. de geleidelijke ontwikkeling van den booswicht in Macbeth. Schrede voor schrede schrijdt de held op de misdaden af. In den aanvang, nadat reeds de profetiën der heksen in zijn borst de sluimerende eerzucht hebben gewekt, aarzelt hij nog:

> Hier dekt hem dubb'le hoede:
> Vooreerst ben ik zijn neef en onderdaan, -
> Dit wraakt de daad ten sterkste, - dan zijn gastheer,
> Die voor den moord'naar 't huis moest sluiten, niet
> Den dolk zelf trekken. Bovendien is Duncan
> Zoo zacht in 't oef'nen zijner macht, zoo vlekk'loos
> In zijn verheven ambt, dat al zijn deugden,
> Als eng'len met bazuinen-tongen, luid
> De schanddaad van zijn moord vervloeken zullen....

en een oogenblik later zegt hij tot Lady Macbeth:

> Laat ons niet verder gaan in deze zaak.

Eerst onder den demonischen invloed van zijne vrouw, die hem het gif in de ooren druppelt, wordt het besluit genomen:

> Het is beslist; ik span
> Nu elke zenuw voor de schrikdaad.

Doch beslist moge het zijn: zijn geweten blijft waken. En wanneer de moord gepleegd is, komt wroeging zijn gemoed bestormen. Hij verliest alle macht over zichzelven, en de eene misdaad verwekt de andere; Macbeth daalt al dieper af, tot hij in dien toestand geraakt, dien hij zelf aldus teekent:

> Alles is mij goed;
> Voor mij moet alles wijken. 'k Heb in bloed
> Zoo ver gewaad, dat, als ik nu bleef staan,
> Mij de omkeer zwaarder viel dan 't voorwaarts gaan.

Op de folteringen der wroeging, de aanvallen van waanzin na het verschijnen van den geest van Banquo, volgt een soort van onverschilligheid en verdooving. Bij het vernemen van den dood van Lady Macbeth, weet hij niets te zeggen dan:

> Haar dood had later moeten zijn; er ware
> Voor zulk een woord nog wel een tijd gekomen;

waarop hij een bespiegeling laat volgen over het leven dat een schim is,

> een arm speler,
> Die op 't tooneel zijn uurtjen praalt en raast,
> En dan verstomt, verdwijnt.

Macbeth is niet enkel de tragedie van de eerzucht - zegt Kreyssig, - maar ook de geweldigste, diepzinnigste tragedie van het g e w e t e n , die ooit een dichter geschapen heeft. Van het eerste optreden van den held tot het laatste, wonen wij het proces van den innerlijken rechter tegen de oproerige begeerten bij, en in

dit proces verliest de beklaagde en schuldig bevondene, te midden van den roes van het uiterlijk welslagen, stuk voor stuk alles wat de waarde van het leven uitmaakt: vreugd, liefde, rust, alles - met uitzondering van den vasten, trotschen mannelijken wil, die slechts voor de ijzeren, physische noodzakelijkheid bukt.

Bij Molière vindt men de karakters kant en klaar. Harpagon is en blijft vrek van zijn eerste optreden af, waarin hij lucht geeft aan zijn wantrouwen in la Flèche, tot aan het woord waarmede hij het stuk besluit ‘Allons voir ma chère cassette’. Alceste's misanthropie heeft reeds in de eerste regels van het eerste tooneel

> Moi, je veux me fâcher, et ne veux point entendre,

haar toppunt bereikt. Daardoor zijn Molières helden, al behoort er aan de opvatting van hunne karakters ernstige studie vooraf te gaan, voor den tooneelspeler, die aan intelligentie zeggingskracht paart, niet zoo moeilijk te spelen als velen wel denken. Bij Shakespeare daarentegen heeft de tooneelspeler een zwaardere rol te vervullen. Telkens heeft hij zich af te vragen: welke hoogte heeft de hartstocht, dien ik heb voor te stellen, in dit tooneel bereikt? Hij mag zich niet laten gaan, maar moet, door groote zelfbeheersching, economisch met zijn krachten weten om te gaan, ten einde dat *crescendo*, en in dat *crescendo* weder de noodige schakeering en verscheidenheid te kunnen aanbrengen, waardoor hij den toeschouwer onafgebroken boeit aan zijn schepping. Dit is een zware taak. Zoomin Garrick en Kean als, in onzen tijd, Irving schijnen er dan ook in geslaagd, in Macbeth den man weêr te geven, die, eerst aarzelend, zich langzamerhand met het denkbeeld van de misdaad verzoent, om er eindelijk geheel in op te gaan; den man met menschelijke hartstochten, die te midden van de gruwelen, waarin hij baadt, een menschelijken strijd blijft voeren en, ten prooi aan menschelijke wroeging, ten onder gaat.

Ook de heer Bouwmeester schiet hier te kort. Meesterlijk ongetwijfeld is elk tooneel, waarin hij de heftigste hartstochten heeft weer te geven. In zijn aanvallen van waanzin op het feestmaal, in zijn kruipen naar de deur waar hij den geest van Banquo het laatst zag en het wegslaan van de gordijn waarachter de geest zoo pas verdwenen is, ontwikkelt hij een kracht, welke machtig aangrijpt. Maar van een geleidelijke ontwikkeling van het karakter,

gelijk wij dat schetsten, van een diepere, fijnere opvatting is weinig te bespeuren, en terecht is er door den begaafden Amsterdamschen correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche op gewezen, dat Bouwmeester juist die gedeelten met opzet schijnt weg te laten, waaruit het innerlijk leven van den held, zijn aarzeling, zijn strijd, het duidelijkst spreken. Noch in de voorstelling, noch in de stem vinden wij die kleur, die schakeering, welke deze rol moeten doen leven. Dit is g e s p e e l d , en in sommige tooneelen meesterlijk gespeeld - maar niet g e l e e f d .

Als Lady Macbeth hebben de grootste tooneelkunstenaressen triumfen gevierd. De rol is dan ook gemakkelijker te spelen dan die van Macbeth, vooral ook omdat men er niet die geleidelijke ontwikkeling van den hartstocht in aantreft, welke daar de taak van den tooneelspeler zoo moeilijk maakt. Mrs. Pritchard, Mrs. Siddons, Mlle Georges (als Frédégonde in de verminking van Ducis), Adelaïde Ristori, Sarah Bernhardt hebben er met meer of minder geluk hare krachten aan besteed.

Lady Macbeth is niet de klassieke furie met de trotsche gebaren, koel en hoffelijk tegenover haren gemaal, in verheven rust steeds meesteresse over zich zelve, gelijk de gespierde, koninklijke figuur van Adelaïde Ristori, Marchesa del Grillo, die voorstelde. Zij is juist het tegenovergestelde. Lady Macbeth is een nerveuse persoonlijkheid. Men stelt zich haar eer klein dan groot voor (‘all the perfumes of Arabia will not sweeten this little hand’, zegt zij in het tooneel der slaapwandeling); een vrouw, verteerd door eerzucht, en in de kunstmatige overspanning, waarin die eerzucht haar brengt, tot alles in staat. Bij haar geen aarzeling; zij gaat recht op haar doel af; maar is de daad verricht, dan zijn hare krachten uitgeput, dan zinkt zij ineen. Zij heeft geen deel meer aan de reeks van gruweldaden, welke uit den moord van Duncan volgen, en die zij niet had voorzien dat er uit volgen zouden. Haar zenuwstelsel is voor goed geknakt. Bij haar geen wroeging, zooals bij Macbeth; maar toch vervolgt haar de booze daad in den slaap en eindigt zij, in haar waanzin, met zelfmoord.

Tieck moge in zijn opvatting van het karakter van Lady Macbeth overdreven hebben, toen hij beweerde dat alleen de liefde voor Macbeth haar tot de misdaad dreef - een opvatting, welke ook aan Mrs. Siddons' vertolking van de rol ten grondslag lag, -

het gaat zeker niet aan, die liefde geheel buiten rekening te laten. Zij verklaart althans voor een deel den demonischen invloed, dien Lady Macbeth op haren man vermocht uit te oefenen.

Een Engelsche tooneelspeelster, Miss Atkinson, wist met een fijnen trek die verhouding tot Macbeth te teekenen. Lady Macbeth heeft belangstellend gevraagd, wanneer Duncan, hun gast, weêr zal vertrekken, en op het antwoord: ‘Morgen’ laten volgen:

> O, nimmer moet
> De zon dien morgen zien.

Maar Macbeth wil nog niets van haar gruwelplan weten. ‘Nu, later meer’, zegt hij afwijkend. Miss Atkinson deed nu alsof zij wilde vertrekken, maar aan de deur gekomen wendde zij zich om, en Macbeth in ernstige gedachten verdiept ziende, keerde zij tot hem terug, sloeg liefkoozend hare armen om hem heen en zoo hem half met zich sleepende, fluisterde zij vriendelijk:

> Ontplooi slechts uw gelaat
> En zie niet bleek, want dat waar' zelfverraad.
> Laat mij al 't andere over.

Zoo zijn er tal van fijne menschelijke trekken aan te brengen in deze rol, welke zich voor een talent als dat van Mevrouw Frenkel-Bouwmeester, met hare kleine gestalte en haar nerveus spel, niet kwalijk leent. Onze kunstenares heeft ook thans weder velen verrast door de wijze waarop zij van hare natuurlijke gaven, van hare intelligentie en haren aangeboren smaak als Lady Macbeth deed blijken. Wat wij, bij al haar tekortkomingen, telkens weer in Mevrouw Frenkel bewonderen, is haar tact en haar smaak. Zij voelt steeds juist tot hoever zij gaan kan, en zij overschrijdt die grens nooit. Het moge onvoldoende zijn wat zij ons geeft; men moge de dictie zuiverder, de opvatting breeder en dieper wenschen, overdreven, grof van teekening, schel van kleur is wat zij geeft nooit. Zij weet ongetwijfeld dat zij voor een publiek speelt; zij kent het geheim om op dat publiek effect te maken, maar zij verkrijgt dat effect nooit ten koste van de schoonheid: effectbejag in den eigenlijken zin is haar vreemd. En daarvoor kunnen wij haar niet genoeg prijzen.

Daardoor, door dat sobere en toch ware, was hare voorstelling van de slaapwandeling zoo aangrijpend. Het zou haar zeker geen moeite gekost hebben om door een spookachtige grime, door holle zuchten en onheilspellend gekreun op de zenuwen van de toeschouwers te werken. Zoo deed Ristori. Bij deze was alles theatraal en op uiterlijk effect berekend. Haar ademhalen, tot aan het eind van de zaal hoorbaar, geleek op stoomen; het wasschen van de handen, waarbij zij telkens de beweging maakte als schepte zij water uit een kom, was niet een langzaam, werktuigelijk strijken van de handen over elkander en over de armen, maar een forsch, krampachtig wrijven; de woorden werden niet langzaam en zacht, als in den droom, uitgesproken, maar haast gillend uitgestooten.

Dat Mevrouw Frenkel zich tot zoo iets niet liet verleiden, en desniettemin met eenvoudige middelen een machtigen indruk wist te maken, strekt haar tot eer.

Toch had ook onze kunstenares nog meer afwisseling in haar spel kunnen brengen, en vooral het tooneel van het feestmaal, waar de geest van Banquo verschijnt, oneindig boeiender kunnen maken; - dit laatste intusschen alleen, wanneer de regie, die zich voor het overige, de inrichting van ons tooneel in aanmerking genomen, verdienstelijk van hare taak kweet, haar daarbij de behulpzame hand had geboden.

De Engelsche tooneelspeelster Pritchard - wij vinden dit verhaal bij James Darmesteter in zijn uitgaaf van *Macbeth* - maakte van Lady Macbeth's houding aan het feestmaal een geheel drama. Voortdurend hield zij zich met hare gasten bezig, den een toelachende, den ander een vriendelijk woord toefluisterend; en onderwijl wierp zij snelle, angstige en smeekende blikken naar Macbeth, om wanneer zij van den eenen gast tot den ander gaande, tot hem genaderd was, hem plotseling bij den arm te grijpen en hem, met een gesmoorde kreet van toorn en verachting, toe te voegen: ‘Zijt gij een man?’ Deze *jeu de scène* is echter alleen mogelijk, wanneer alles zoo geschikt is dat Macbeth en zijn gemalin tusschen de gasten in zitten, en niet, gelijk hier, geheel afgescheiden van den feestdisch op twee troonzetels, links van den toeschouwer. Deze inrichting beneemt alle leven, alle natuurlijkheid aan dit aangrijpend tooneel. Het heeft den schijn, alsof de gasten daar geschaard zitten om de v e r t o o n i n g van Macbeth's aanvallen van waanzin bij te wonen: Macbeth - in den volsten zin - *se donne en spectacle*.

Voorstellingen als die van *Macbeth* doen ons zien, welk een weg ons tooneel in de laatste twintig jaren heeft afgelegd, maar ook hoeveel er nog te doen overblijft. Er blijkt telkens op nieuw hoe noodig een school is, waar de aanstaande tooneelspelers hun taal leeren, en leeren spreken. Onze eerste artisten, een Bouwmeester en eene Mevrouw Frenkel, stammen nog uit den tijd toen er voor de opleiding van den tooneelspeler niets gedaan werd, en aan hun voordracht, aan hun taal kleven dientengevolge gebreken, welke niet meer te verhelpen zijn.

De eerste woorden die Macbeth te spreken heeft, zegt de heer Bouwmeester aldus:

> Zoo boos en schoon een dag beleefde-n- ik nooit;

en Mevrouw Frenkel maakt het later niet beter wanneer zij Macbeth toevoegt: ‘Zij 't hooge-n- uw wensch’. Het is als in de tragedie zelve: de eene misdaad leidt tot de andere; het vergrijp tegen de taal tot een vergrijp tegen den rythmus.

Maar waar is de regisseur, de directeur, de secretaris van den Raad van Beheer - of hoe al deze autoriteiten heeten mogen - wanneer bij de lezing van het stuk of op de repetitiën dergelijke overtredingen plaats vinden? Hebben zij de macht of den moed niet om den overtreder op zijn fout opmerkzaam te maken en tegen een herhaling daarvan te waken?

Moge het voor de ouderen te laat zijn om hun taal nog zonder fouten te leeren spreken, om verzen zuiver te leeren voordragen, de veronstchuldiging die voor hen geldt, geldt niet voor het jongere, het aankomend geslacht.

Laube verhaalt in zijn boek *Das Norddeutsche Theater* hoe de beroemde Ludwig Tieck, die in 1824 tot dramaturg van den Dresdenschen hofschouwburg werd aangesteld, het allergrootste gewicht hechtte aan de zorg voor het gesproken woord op het tooneel. Die zorg was zijn een en zijn alles. Kort voor Tiecks dood had Laube een langdurig gesprek met hem, dat slechts liep over dit ééne beide even dierbaar onderwerp: het Duitsch tooneel. Tieck betreurde het dat zijn werkzaamheid te Dresden niet rijper vrucht had gedragen, en Laube moest, om hem gerust te stellen, hem uitdrukkelijk verzekeren dat het Duitsche tooneel niet ten gronde ging en dat zijn goede lessen wel degelijk in acht werden genomen. En te

midden van de pijnlijke kreten, die de jicht, welke Tieck van zijn jeugd af kwelde, hem ontlokte, riep de oude man: ‘*Nur eine Lehre halten Sie aufrecht: Sprechen lernen! Es ist noch meine letzte Klage, dasz unsere Schauspieler nicht sprechen lernen*.’

Daarin, in dat l e e r e n s p r e k e n , ligt de hoofdtaak welke onze Tooneelschool heeft te vervullen - niet in het leeren tooneelspelen. En tot dat leeren spreken, leeren voordragen, tot het leeren voelen van de macht der taal, van de macht van het gesproken woord, moet alles op die school medewerken. Het ‘wees meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed’ geldt ook voor het gesproken, het voorgedragen woord. *Caveant consules!*

J.N. VAN HALL.

Vondel's verhouding tot de kerkelijke en staatkundige twisten van den aanvang der XVIIe eeuw.

Voor een volk, met een geschiedenis zoo roemrijk, met een voorgeslacht zoo rijk aan groote mannen op elk gebied, als het Nederlandsche, is het vieren van geschiedkundige gedenkdagen niet moeielijk. Elk jaar brengt zijne herinneringen van een of meer eeuwen, en juist de steeds aangroeiende overvloed doet wellicht van lieverlede de feestvieringen zeldzaam worden. Ook het jaar 1887 brengt ons een eeuwgetij van beteekenis: op den 13^{en} November sluit de derde eeuw na de geboorte van onzen Joost van den Vondel. Als bewijs van belangstelling in dien feestdag, veroorloof ik mij den lezer van dit tijdschrift, bij deze gelegenheid, één tijdvak uit het leven van den dichter, het belangrijkste en aantrekkelijkste wellicht, in herinnering te brengen, en het aandeel te schetsen dat Vondel in de kerkelijke en staatkundige twisten van den aanvang der zeventiende eeuw genomen heeft.

Om Vondel's verhouding tot den strijd zijner dagen te begrijpen, is het noodzakelijk een blik te slaan op de ontwikkeling van den strijd in de hervormde kerk te Amsterdam. Die strijd heeft in de gansche republiek, gedurende de laatste jaren der XVIe en de eerste der XVIIe eeuw, hetzelfde verloop gehad, in dien zin dat hij met de volkomen zegepraal van het Calvinisme eindigde. Overal vertoont hij dezelfde trekken, maar in elke stad der Vereenigde gewesten had hij een eigenaardig karakter. Hier was het Calvinisme dadelijk meester en kon het bijna zonder krachtsinspanning alle tegenstanders tot zwijgen

brengen, daar behaalde het de overwinning niet dan nadat het zelf eerst een tijd lang onderliggende partij was geweest.

Van alle Hollandsche steden was Amsterdam het langst Spaansch en dus katholiek gebleven. Eerst den 26^{en} Mei 1578, met de volksbeweging die de stedelijke regeering op dien gedenkwaardigen dag uit haar stadhuis verjaagde, deed de hervorming voor goed haren intocht in de stad. De katholieke geestelijkheid werd uit de stad verdreven, de kerken werden van beelden en altaren beroofd en door de hervormden in bezit genomen. Gedurende de eerste jaren die op dezen omkeer van zaken volgden was de verhouding tusschen de verschillende hervormde sekten goed. Zij hadden gemeenschappelijk geleden en gestreden, de zegepraal was door aller toedoen behaald. De nieuw aangestelde Vroedschap, door de schutterij gekozen, was in hare begrippen van godsdienstige vrijheid ruim. Zij schijnt zelfs niet uitsluitend uit Calvinisten te hebben bestaan. De meeste der nieuwe regenten hadden gedurende de dagen van geloofsvervolging, in Hamburg en Embden, of in de steden van Holland, die de Spaansche zijde reeds verlaten hadden, het oogenblik afgewacht dat ook in hunne geboortestad het belijden van het nieuwe geloof geen gevaar meer zou opleveren. Zij waren, toen de geloofsvervolgingen ophielden, in hunne verlaten huizen teruggekeerd, met de herinnering aan hartelijke vriendschapsbetooning en trouwe diensten, hun in den tijd hunner ballingschap bewezen door menschen van allerlei geloof; zij hadden de gewetensvrijheid leeren beschouwen, niet als een voorrecht voor zichzelven alleen, maar als een beginsel, en waren er sterk van doordrongen dat het alleen de miskenning van dit beginsel was geweest, die Filips de heerschappij over hun vaderland had doen verliezen. Bij hen vonden dan ook de gereformeerde predikanten, zoo dikwijls zij pogingen aanwendden om Doopsgezinden of leden van andere gezindheden het recht van vrije godsdienstoefening te doen verbieden, weinig gehoor, en nog gedurende de jaren van Leycester's bewind konden de gereformeerde predikanten, die allen vurige aanhangers van den Engelschen graaf waren, er niet in slagen om de anti-Engelsche staatkunde van de Amsterdamsche regeering te dwarsboomen.

Intusschen groeide de bevolking van Amsterdam sterk aan, en deed de groote uitbreiding van den handel er de welvaart en den rijkdom verbazend snel toenemen. De middeleeuwsche

houten gevels in de oude stad verdwenen de een vóór de ander na, om voor hooger, ruimer huizen plaats te maken. Buiten de poorten ging het bouwen gestadig zijnen gang, zoodat binnen twintig jaren de stadswallen en grachten tweemalen verlegd en vergraven moesten worden om ook de nieuw aangebouwde voorsteden binnen den kring van bolwerken op te nemen. Ofschoon destijds het Koningsplein en de Muntsluis de uiterste punten der stad waren en het vee nog rustig graasde, waar nu de deftigste huizen zich in de bochten van Heeren- en Keizersgracht spiegelen, was toch de bevolking reeds tot 100.000 bewoners gestegen. Dien bloei en voortdurenden aanwas der bevolking deden de vrijzinnige regenten gelden, zoo dikwijls dit noodig was, als beweegreden voor kerkelijke en godsdienstige verdraagzaamheid. Tegen de Calvinisten, die geen schooner ideaal kenden dan om van Amsterdam het Genève van het Noorden te maken, en er de staatsinstellingen van Calvijn's stad als onverbeterlijk model in te voeren, merkte de burgemeester Hooft aan, dat, naar hetgeen hij vernomen had, de stad Genève klein was, en hare inwoners menschen waren van geen groot vermogen, dat de regeering van een dergelijke stad vrij wat gemakkelijker en eenvoudiger was dan die van een zoo volkrijke als Amsterdam, en met den rechtmatigen trots van regent eener stad, die alle steden van Europa in aanzien scheen te zullen gaan overtreffen, voegde hij er bij: ‘By een schipper van een groot schip wordt veel meer ervarenheid en bescheidenheid vereischt dan bij den schipper van een mosselschuit’.

Maar onder de duizenden die jaarlijks de poorterlijsten op het stadhuis te Amsterdam deden aangroeien, waren er velen die naar de groote koopstad kwamen, wel met het doel om er gewetensvrijheid te zoeken, maar niet met het voornemen om haar te helpen handhaven. De Brabantsche en Vlaamsche Hervormden die, nu de Zuidelijke gewesten onder Spanje's heerschappij schenen te blijven, hunne huisgoden naar de boorden van den Amstel hadden overgebracht, behoorden voor een groot deel tot de felle Calvinisten, tot het slag van mannen die onder Hembyze en Datheen de wijze staatkunde van Willem I te Gent hadden helpen verijdelen. Hunne vestiging versterkte het Calvinistische element te Amsterdam aanzienlijk. De predikanten en de kerkeraad waren spoedig allen streng Calvinist.

Toen Arminius in 1603 Amsterdam als predikant verliet om den hoogleeraarsstoel te Leiden in bezit te gaan nemen, verloor de kerkelijke wereld te Amsterdam haar laatste vrijzinnige bestanddeel. Welhaast wisten kerkeraad en predikanten ook hunnen invloed op de verkiezing voor de stedelijke regeering te doen gelden. Na 1611 kwam er niemand meer op het kussen, die niet openlijk bekend stond als aanhanger der Calvinistische leerbegrippen. Het oudere geslacht der meer gematigden moest, voor zoover het nog leefde, plaats maken voor de jonge Calvinisten, die eerlang op het raadhuis te Amsterdam oppermachtig gezag voerden.

Inmiddels was de godsdienstige strijd in een staatkundigen ontaard, die welhaast tot een burgeroorlog dreigde aan te wakkeren. Amsterdam bleef gedurende dien strijd het bolwerk van de partij van Prins Maurits en der Contra-Remonstranten. De Calvinisten, die in de Hollandsche steden, waar staatsgezinde overheden de Remonstrantsche predikanten handhaafden, zich tot - zooals zij dat ook toenmaals noemden - doleerende kerken hadden vereenigd, hielden binnen Amsterdam onder voorzitterschap van den predikant Plancius hunne samenkomsten.

De Remonstranten daarentegen waren te Amsterdam nauwelijks veilig. De straatjeugd, voor wie de nieuwe naam ‘Arminianen’ te vreemd klonk, riep hen met het haar meer gemeenzame woord van ‘bavianen’ na; bekende aanhangers van het Remonstrantsch geloof werden op straat beleedigd en beschimpt, en eindelijk zelfs het huis van een hunner door het gepeupel ten aanschouwe van duizenden opengebroken en geplunderd. Toen de partij der Remonstranten door Prins Maurits' staatsgreep ten onder was gebracht, zag men in Amsterdam dan ook weinig verandering. Bij de omzetting der vroedschap, door den Prins in alle steden bewerkstelligd, werden in Amsterdam slechts zeven leden van hunne waardigheid ontzet. Voor het oog juichte iedereen er den val van Oldenbarneveld en zijnen aanhang toe.

Toch waren er niet weinigen in Amsterdam, die met diepe smart en groote bezorgdheid den loop der zaken aanzagen. Zij bleven aan dien 13^{en} Mei van het jaar 1619, toen de een-en-zeventigjarige staatsman het schavot op het Binnenhof met zijn bloed had gekleurd, denken als aan den rampzaligsten dag,

dien het vaderland bij hun heugen had zien aanbreken. Het was onder zulke mannen, dat de jonge Vondel, die in de eerste jaren der zeventiende eeuw met zijnen vader in Amsterdam was komen wonen, dagelijks verkeerde. Met de Calvinisten had hij geen enkel punt van aanraking. Als zijn vader behoorde hij tot de Doopsgezinde gemeente en al stonden de Doopsgezinden in zekeren zin buiten den strijd in het hervormde kerkgenootschap, toch waren zij evenzeer als de Katholieken en Lutheranen op de hand van de Remonstranten. Zij wisten te goed, dat het Calvinisme, dat in de kerk geen andere leer duldde, zoo het in den staat de vrije hand had, met alle andersdenkenden korte metten zou maken.

Maar ook de letterkundige vrienden, met wie Vondel in de vergadering der rederijkers reeds vroeg kennis had gemaakt, behoorden geen van allen tot de Contra-Remonstrantsche partij. Zij waren schier allen bij de Calvinisten bekend als ‘libertynen’, wij zouden met een uitdrukking van onzen tijd zeggen: zij beleden een Christendom boven geloofsverdeeldheid. De oude Roemer Visscher, in wiens gastvrije woning in de toenmaals niet alleen fatsoenlijke maar voorname Zeedijk, zich de jeugdige letterkundigen van Amsterdam vereenigden om er naar de wijze raadgevingen van den heer des huizes te luisteren en de schoone oogen zijner beroemde dochters Anna en Tesselschade te bewonderen, was met zijn gezin aan de katholieke kerk getrouw gebleven. Zoo er aan zijnen gezelligen haard over de Calvinisten gesproken werd, dan was het zeker niet tot hunnen lof. De jonge Drossaart van Muiden, de zoon van den Burgemeester Hooft, evenals zijn vader geen lidmaat van eenig kerkgenootschap, die veel in dien kring verkeerde, hield zich met een voor zijne jaren zeldzame onbevangenheid, buiten de godgeleerde en kerkelijke twisten, die het gansche land beroerden, wat echter niet belette, dat hij aan den Calvinistischen predikant Plancius, die hem met een Amsterdamsch ambtgenoot over de beroeping van een predikant te Huizen in het Gooi, waartoe hij krachtens zijn ambt als Drossaart moest medewerken, kwamen onderhouden, ten antwoord gaf: dat hij voor die eenvoudige huislieden geen leeraar begeerde, die hun gemoed zou verontrusten met hoogloopende kwesties, die zonder gevaar voor hunne zaligheid geïgnoreerd, maar niet zonder gevaar gescruteerd konden worden. Een ander huisvriend van Visscher,

de geneesheer van het Amsterdamsche gasthuis, Dr. Samuel Coster, van een inborst geheel tegenovergesteld aan die van den kalmen Drossaart, bracht in den vriendenkring al het vuur van den strijdlustigen partijman, en, wanneer hij er zijn treurspel *Ifigenia* voorlas, dat eerlang opgevoerd aan de predikanten zoo groote ergernis gaf, zullen de bedaardsten van het gezelschap zich wel eens hebben afgevraagd, of deze aanval op de kerkelijke partij niet te ver ging. Maar voorspraak of verdediging vonden de Calvinisten er zeker niet. In Amsterdam was er geen hunner die in de letterkundige wereld verkeerde, en Vondel heeft dan ook in zijne jonge jaren waarschijnlijk met geen enkelen Contra-Remonstrant vertrouwelijken omhang gehad. Met besliste Remonstranten des te meer. Vondel's eerste proeve op dramatisch gebied, het *Pascha of de uittocht der kinderen Israels uit Egypte*, in 1612 verschenen, werd door hem met een fransch gedicht opgedragen: à mon singulier ami Jean Michiels Vaerlaer. Deze Vaerlaer, vermoedelijk uit Duitschland naar Holland geweken zooals Vondel's familie, had in Amsterdam met den handel in laken zooveel gewonnen, dat hij de stad en de beurs had kunnen vaarwel zeggen om in een Stichtsche heerlijkheid, uit de nalatenschap van Filips Willem van Nassau aangekocht, het landleven te gaan genieten, zoodat Vondel van hem zong:

> Qui pour les bords du Lek et son bord verdisant
> Quitta le bleu Triton de l'Amstel ondoyant
> Et étant petit roi de Jaersvelt ne désire
> Changer son libre état pour un plus grand empire.

Als ‘petit roi’ van Jaarsveld was het dan ook deze Michiel Vaerlaer, die zich te vergeefs weerde om de gemeente Jaarsveld buiten alle classicale besturen en synodale bemoeiingen te houden, ten einde den bekenden remonstrantschgezinden predikant Paschier de Fyne, die bij hem op het kasteel woonde, voor afzetting en verbanning te behoeden. Een pogen evenwel dat niet met den gewenschten uitslag bekroond werd, want niettegenstaande hij door zijnen bij Maurits en de Contra-Remonstranten invloedrijken bloedverwant, Adriaan Paauw, werd gesteund, moest hij toch ten slotte zijnen predikant aan den kerkelijken ijver van de Zuid-Hollandsche Synode ten offer laten.

Maar al mocht men ook in de libertijnsche vriendenkringen van Amsterdam aan zijne verbittering tegen de Calvinisten den vrijen teugel laten, in het openbaar hield men zich stil. Men had den moed niet zich openlijk als tegenstander der Calvinisten en voorstander van de staatkunde van den gevallen lands-advokaat uit te spreken, zoolang de vorst leefde aan wien de Contra-Remonstranten hunne overwinning dankten, en wien de Remonstranten, in het vertrouwelijk gesprek, thans den scheldnaam gaven van *de Mof*, de, in hun oog afkeurenswaardige eigenschappen van zijn karakter liever op rekening zijner beruchte Duitsche moeder, dan van zijnen hoogvereerden vader schrijvend. Vooruitzicht op spoedige verandering bestond er niet Prins Maurits was een krachtig man tusschen de vijftig en zestig, wien niemand een vroegen dood voorspelde. Toch kwam in het najaar van 1624 het bericht dat hij van het leger bij Breda in den Haag was teruggekomen, minder gezond dan men dat van hem gewoon was, en dat zijne ongesteldheid meer was dan gemelijkheid over zijnen mislukten veldtocht van dat jaar. In het voorjaar van 1625 luidden de berichten ongunstiger, en welhaast vernam men te Amsterdam dat de toestand van den Prins hoogst bedenkelijk was. De tijding had - naar men kan begrijpen - zeer verschillende uitwerking. Nog op zeer hoogen leeftijd, wist Vondel te verhalen, hoe zijne huisvrouw hem 's morgens uit het voorhuis naar het bovenkamertje, waar hij zat te studeeren, toeriep: dat er een bericht uit den Haag was gekomen dat de Prins op het uiterste lag, en hoe hij haar had geantwoord: ‘Laat hem maar sterven, ik ben al bezig hem te overluiden.’ -

Inderdaad was Vondel toen met een letterkundigen arbeid bezig, die hem den Prins geen oogenblik uit de gedachten deed gaan. Het denkbeeld om den val van den landsadvokaat in een treurspel te vereeuwigen, had hem lang beziggehouden. Hij zal er wel niet ernstig aan gedacht hebben om Oldenbarnevelt en Maurits in eigen persoon tot treurspelhelden te maken. In Engeland mocht men dat doen, in Nederland kon aan zoo iets niet gedacht worden, en toen Vondel aan iemand die er hem den raad toe gaf antwoordde: ‘Het is daar de tijd nog niet voor,’ zal hij wel geringe hoop hebben gekoesterd, dat die tijd bij zijn leven ooit zou aanbreken. - Maar er was een andere vorm waaronder de gebeurtenis, die op het gemoed van

den dichter een zoo diepen indruk had gemaakt, in een dichterlijk kleed kon verschijnen. Dr. Coster had in de door hem zelven gebouwden schouwburg het anticalvinistisch publiek van Amsterdam in verrukking gebracht door de opvoering van zijn treurspel *Ifigenia*, waarin de strijd tusschen den Griekschen vorst Agamemnon en den priester van Diana, die hem tot het offeren zijner dochter aan die beleedigde godin wilde dwingen, aanleiding gaf tot allerlei beschouwingen omtrent de staatkundige heerschzucht der geestelijken, hunne onverdraagzaamheid en dweepzucht. Het Amsterdamsche gehoor wist de toepassing op zijne omgeving, van wat het in den schouwburg hoorde, gemakkelijk te vinden, en de kerkeraad had dan ook reeds geklaagd over het opvoeren van stukken, die ‘noch profijtelijk, noch stichtelijk’ waren.

In een dergelijke allegorie, maar nog doorschijnender, dan die van Coster, wenschte Vondel de staatkundige omwenteling van 1619 ten tooneele te voeren. Niet alleen wat door de handelende personen gezegd werd moest kunnen worden overgebracht op het gebeurde; ook de handeling zelve moest eenigermate teruggeven wat de tijdgenooten hadden beleefd. Er moest dus gezocht worden in de oudheid, want daar alleen kwam het bij Vondel op te zoeken, naar een onschuldig slachtoffer van heerschzucht en dweperij, en in een van de personen uit Coster's treurspel was deze reeds te vinden. Palamedes, de koning van Eubea, een der helden van den Trojaanschen oorlog, werd volgens de overlevering, tengevolge eener listige aanklacht van Ulysses, onschuldig door de Grieken ter dood veroordeeld. De Grieksche treurspeldichter Euripides had deze fabel reeds op het tooneel gebracht, naar men meent om den Atheners het onbillijke en wreedaardige van het doodvonnis over Socrates onder het oog te brengen. Beter stof was er dus voor Vondel niet te vinden; met lust en opgewektheid toog hij aan het werk, en toen hij, na den dood van Prins Maurits in de uitgave van het stuk minder gevaar begon te zien, werkte hij met dubbelen ijver door en liet zijnen Palamedes in de herfst van het jaar 1625 met zijnen naam verschijnen.

Een uitvoerige beschouwing van de kunstwaarde van dit treurspel ligt buiten mijn bestek; wat in ons oog aan zijne verdiensten als letterkundig kunststuk afbreuk doet, was voor de tijd-

genooten de grootste aantrekkelijkheid. Zij zochten gretig naar de zinspelingen en woordspelingen die wij liever zouden missen. Op ons maakt het een zonderlinge gewaarwording wanneer wij Ulysses op de ontvluchting van Hugo de Groot uit Loevestein en Nestor op de lossing der aan Engeland verpande steden den Briel en Vlissingen zien zinspelen. Wij zouden liever een drama hebben gehad, waarin geen enkele trek voorkwam die aan de personen en gebeurtenissen van dien tijd was ontleend, maar dat toch door zijn geheel, door den indruk dien het gaf van innig medelijden met den onschuldigen held, door listige vijanden ter dood verwezen, de herinnering aan het onrecht Oldenbarnevelt aangedaan, bij elken regel opwekte. Intusschen, zoowel Vondel als het publiek van zijnen tijd hadden eene andere opvatting. Wat hen, geplaatst als zij waren te midden van den fellen partijstrijd, boven alles bezielde, was de verbittering tegen hen, die den leider hunner partij op het schavot hadden gebracht, hare uitstekendste mannen, een Hugo de Groot en een Hoogerbeets, in de gevangenis hadden geworpen of in ballingschap gezonden. Als uiting van dien wrok maakte de Palamedes een ongeloofelijken opgang, en de persoonlijke aanvallen, die er op elke bladzijde in te vinden waren zullen niet het minst in den smaak der lezers zijn gevallen.

Het dunne boekje met zijne titelprent, tal van wilde beesten voorstellend, die op een oud man aanvallen, in wiens gelaatstrekken iedereen die van Oldenbarnevelt meende te herkennen, vond spoedig zijnen weg in alle steden der republiek, zelfs naar het kabinet van den Stadhouder, waar Frederik Hendrik het zich liet voorlezen; ook naar Parijs, waar het voor de Groot en de uitgewekene Remonstranten die daar vertoefden, een welkom bewijs was van den opflikkerenden moed hunner partijgenooten. Er zijn zeker weinig gedichten in Nederland geschreven, die zoo algemeen gelezen en zoo vaak herdrukt zijn als de Palamedes.

Maar de partij die sinds 1619 het roer in handen had, begreep dat zij een zoo hevigen aanval niet straffeloos kon laten voorbijgaan. Er werd tegen den dichter een vervolging ingesteld en de advokaat-fiskaal van het Hof van Holland eischte dat hij naar 's Gravenhage zou worden overgebracht. Vondel was doodelijk beangst, dat, zoo aan dezen eisch werd voldaan, hij eerlang zelf als de Palamedes van zijn treurspel zou eindigen.

Terwijl men dus in Amsterdam over het toestaan van dezen eisch beraadslaagde, vluchtte hij uit de stad naar zijnen vriend Baak, die een buitenverblijf te Beverwijk had. Daar vernam hij, na drie of vier dagen, dat de Amsterdamsche Vroedschap niet van zin was hem aan het Hof over te geven. Met een gerustgesteld gemoed keerde hij hierop naar Amsterdam terug. Onder de Amsterdamsche regenten telde hij zoovelen die hem goed gezind waren, dat hij zich voor hunne uitspraak niet bevreesd maakte. De zaak kwam welhaast op de rol. De advokaat die voor Vondel optrad beweerde dat men den inhoud van het treurspel niet mocht beoordeelen naar wat sommigen er in zochten, en ook een der rechters gaf te kennen dat men wel een anderen zin aan het stuk kon geven dan de meesten deden. Tot vrijspraak waren de schepenen echter niet te bewegen; de schout die het openbaar ministerie waarnam, was van oordeel, dat in elk geval door den dichter dingen waren gesproken die hij had behooren te zwijgen. Enkele heftige Contra-Remonstranten in de vroedschap wilden het vergrijp zeer zwaar gestraft zien, maar bij meerderheid van stemmen werd Vondel ten slotte veroordeeld tot het betalen van een boete van drie honderd gulden. Het schijnt dat dit vonnis den dichter en zijnen vrienden medeviel, en dat in Amsterdam het algemeen gevoelen de straf licht vond.

Hoe dit zij, zij werkte noch afschrikkend noch verbeterend. Het was Vondel nu eenmaal onmogelijk om, als zijn vriend Hooft, met kalme belangstelling op de geschillen neer te zien; hij moest er zich in mengen. Wat hem destijds in den partijstrijd aanvuurde en medesleepte was niet de staatkunde. Voor zoover het staatkundige vraagstuk zich oploste in den strijd tusschen de aanhangers van Prins Maurits en van Oldenbarnevelt om het gezag in den staat, mocht, waar persoonlijke eerzucht geheel buiten spel bleef, de vereering voor enkele vrienden hem prikkelen, voor zoover het zich tot een rechtsvraag bepaalde, tot de vraag of de souvereiniteit bij de Algemeene staten of de staten der gewesten berustte, zal het hem wel geheel koel hebben gelaten. Vijf en twintig jaren later, toen de godsdienstige en kerkelijke twistpunten in vergetelheid waren geraakt, en hij zelf tot de katholieke kerk was overgegaan, trok hij in den staatkundigen strijd vurig partij tegen den stadhouder Willem II, echter meer als Amsterdammer dan als voorstander der

staatsgezinde begrippen; maar in de dagen toen de Palamedes verscheen, was het voor alles de godsdienstige vraag die zijn gemoed in beweging bracht.

En die godsdienstige vraag was het rampzalige geschilpunt dat destijds de gemoederen van alle Nederlanders verontrustte, de leer aangaande de voorbeschikking. Men moge het betreuren dat juist deze vraag tot zoo diepgaande verdeeldheid leidde, er zich over verwonderen behoeft men niet. Het was een twistpunt dat uit den aard der zaak diep in het volksleven drong. Voor het begrijpen der verschillende opvattingen was geen aangeleerde kennis noodig; zelfs de eenvoudigste handwerksman of landbouwer in Holland had wel eens nagedacht over de vraag, in hoever de vrijheid van zijnen wil door de almacht van God was begrensd. Het was een leerstuk dat het minst ontwikkelde verstand kon begrijpen, maar dat het hoogst ontwikkelde niet kon oplossen. Juist daardoor werd het, toen het eenmaal de twistappel was geworden, zoo bij uitstek gevaarlijk voor den vrede. Iedereen koos met volle overtuiging partij; maar niemand kon een weg van toenadering openen. Zij voor wie de strijd een strijd voor de eer van God was, wilden niet hooren van een eerbiedig zwijgen. Het gezag der Schrift kon niet door een der partijen worden ingeroepen, zonder tot een tegenovergesteld beroep van de tegenpartij aanleiding te geven. Ook op dien grondslag konden de vredelievenden onder de godgeleerden der zeventiende eeuw evenmin een vergelijk vinden, als de proponent de Lange daarin slaagde bij de eerzame leden van het Leesgezelschap van Diepenbeek.

Vondel had met al den gloed eener innige overtuiging partij gekozen tegen het Calvinistisch gevoelen; dat hij er ook tegen wilde getuigen sprak van zelf. In al zijne gevolgen doorgetrokken voerde het tot ongerijmdheden, die voor vinnige bespotting gemakkelijk stof gaven. Zij ontgingen natuurlijk aan de oogen der bestrijders niet, die de dichtkunst, voorzoover zij die beoefenden, te baat namen om krachtiger en zekerder tot het groote publiek door te dringen. Laurens Reael, Vondels vriend, als diplomaat en gouverneur-generaal van Oost-Indië in onze geschiedenis bekend, vervaardigde een schimpdicht tegen de predestinatieleer, in Vlaamschen tongval, eigenlijk niet veel meer dan een parodie, dat door zijn eigenaardigen vorm

grooten opgang maakte. Een ander dichter, minder bekend dan Reael, Telle, onlangs door Dr. Knuttel in dit tijdschrift aan de vergetelheid ontrukt, schreef een gedicht: der Contra-Remonstranten kerfstok, waarin de leer der voorbeschikking en der uitverkiezing werd voorgesteld als de kerfstok, waarop de Calvinist, zonder gevaar, al zijne zonden kon laten staan. Het was een beeld dat voor de hand lag, een wijze van bestrijding waarvoor geen eigenaardige vinding of buitengewone scherpzinnigheid werden vereischt, maar die - het kon niet anders - toch populariteit inoogstte.

Vondel zocht bij zijnen strijd tegen de predestinatieleer naar een ander punt van aanval. Het gold hier een geloofsvraag, die hare oplossing moest vinden niet in de beredeneeringen van het verstand, maar daar waar het geloof zijn zetel heeft, in het hart. Om het Calvinistisch geloof afbreuk te doen moest men in het menschelijk gemoed snaren doen klinken, wier toon onweerstaanbaar is, en dat het kerkelijk leerstuk daartoe de gelegenheid schonk, had de dichter spoedig doorzien. Hij had een bewijsvoering waartegen niemand bestand was.

De remonstrantsche predikant Paschier de Fijne, die na zijne afzetting, onder verdichte namen en vaak vermomd, Holland en Utrecht doorreisde om zijne verdrukte geloofsgenooten op te zoeken en te troosten, verhaalt ons, onder meer merkwaardige lotgevallen uit dit avontuurlijk leven, de volgende ontmoeting. In gezelschap van een ander afgezet Remonstrantsch predikant, Wouter Cornelissen, wandelde hij, op een schoonen lentedag in April, van Medemblik naar Hoorn. Beide wandelaars hadden in de laatste weken de zon bijna niet buiten zien schijnen, want zoolang zij in steden verbleven, gebood hun de voorzichtigheid zich des daags schuil te houden. Zij genoten dus van hunnen tocht en geraakten langzamerhand in een opgeruimde stemming. Cornelissen kwam onderweg op den vroolijken inval om met de predikanten in de dorpen, welke zij moesten doortrekken, te gaan redetwisten. Te Benningbroek, waar zij juist waren aangekomen, klopten zij dan ook aan de pastorie aan. De predikant verscheen aan de deur zijner woning, waar Paschier hem verhaalde, dat hij met zijnen reisgezel over de Dordrechtsche canons had gesproken, maar de bezwaren daartegen door dezen geopperd onmogelijk kon weerleggen, waarom hij zich dan ook tot den eersten,

besten predikant wendde om hem om bijstand te verzoeken. Weldra ontstond er nu op de dorpstraat in tegenwoordigheid van enkele dorpelingen een woordenstrijd over de leerstellige uitspraak der Dordrechtsche Synode aangaande de voorbeschikking. De predikant beriep zich op de geschiedenis van Jacob en Ezau; maar nu wendde zich de Remonstrantsche predikant plotseling tot een der vrouwen, die op een bank zat voor haar huis met tweelingen aan de borst, en vroeg haar botweg, of zij gelooven kon dat God een van die kinderen reeds vóór de geboorte zoozeer had gehaat, dat Hij besloten had het eeuwig te straffen.

Die vraag verwekte algemeene opschudding, de predikant kwam met vuur tegen het stellen er van op. De strijd werd spoedig niet meer alleen met de tong, maar ook met de handen gevoerd; de vrouw van den predikant schoot uit de pastorie haren man te hulp en weerde zich zoo dapper, dat de twee Remonstranten met gescheurde kleederen het hazenpad moesten kiezen.

Vondel zal wellicht van deze ontmoeting niets geweten hebben toen hij zijn gedicht: *Decretum Horribile* of Gruwel der Verwoesting vervaardigde; maar zonder er ooit de ervaring van te hebben opgedaan, voelde zijn dichterlijk gemoed, dat tegen een bewijsvoering als die van den remonstrantschen predikant, geen hart, althans geen vrouwenhart bestand was. Kon een moeder, wanneer het jonge kind, dat zij eerst met zulk een onbeschrijfelijk gevoel van vreugde welkom had geheeten in het leven, haar van het hart werd gescheurd, kon zij gelooven dat het onschuldige wicht, dat de oogjes zoo vroeg reeds voor goed had gesloten, een eeuwigheid tegemoet was gegaan van de schrikkelijkste foltering, en als slachtoffer van Gods toorn thans de gruwelijkste straffen onderging?

Ik laat de waarde of onwaarde van het Calvinistische leerstuk natuurlijk geheel onbesproken, en evenzeer de vraag in hoeverre wat daaromtrent destijds door de Contra-Remonstranten geleerd werd, overeenkwam met Vondels voorstelling. Maar zich eenmaal in den strijd indenkend, zal wel ieder moeten toegeven, dat hij moeielijk op meer aangrijpende wijze kon worden gevoerd, dan door de wanhopige moeder bij het lijkje van haar kind als getuige te laten optreden. Ik zeg daarmede niet dat ik het gedicht in alle opzichten fraai vind; de toespelingen op personen en de uitweidingen over bijzaken verstoren

den indruk dien het geheel moest te weeg brengen; daarbij zijn de kleuren hier en daar wat al te schel, maar de hoofdgedachte: het beroep op het moederlijk gevoel, toont den dichterlijken blik en niet het minst het aandoenlijk slot waar de dichter zelf optreedt om de wanhopige moeder te troosten en hij haar in verbeelding de gestorven lievelingen laat zien als engeltjes in den hemel, zwevende om den troon des Allerhoogsten met een glimlach op het gelaat over het zonderlinge en afschuwelijke lot dat Beza en Calvijn op aarde hun hadden toegezegd.

Geeft de hoogere dichterlijke opvatting bij Vondel een zekere wijding aan den godgeleerden strijd, zij veredelt bij hem ook tot op zekere hoogte den strijd tegen de personen. In de gedichten naar aanleiding van den dood van Oldenbarnevelt, uit zich natuurlijkerwijze een diepgevoelde wrok tegen hen die de bewerkers waren geweest van den dood van den grooten staatsman. De indruk dien deze gebeurtenis in de gansche republiek had gemaakt, was ontzaglijk geweest. Het beeld van den grijsaard, die, op dezelfde plaats waar hij zoo lange jaren ten bate van het land als zijn eerste staatsdienaar had gearbeid, steunende op zijn stokje en aan den arm van een trouwen dienaar het schavot had betreden, was blijven leven in het hart van vrienden zoowel als van vijanden. Terwijl elk jaar de hitte van den partijstrijd afkoelde, begonnen ook zij, die de staatkunde van Oldenbarnevelt afkeurden, zich van lieverlede af te vragen of het aan hem uitgevoerde doodvonnis eigenlijk niet een onnoodig en doelloos bloedvergieten was geweest?

Dat bij hen, die tot de terechtstelling middellijk of onmiddellijk hadden medegewerkt, die beschouwing den vorm van zelfverwijt moest aannemen, was natuurlijk, en de overtuiging was algemeen, dat dit zelfverwijt menigen boezem deed kloppen. Men wist fluisterend te verhalen, dat Prins Maurits, wanneer hij in de laatste maanden van zijn leven in koortsige sluimering aan zijnen eenzamen haard zat, bij het ontwaken den dienstdoenden page herhaaldelijk had toegeroepen: ‘Otez moi cette tête grise.’ Soortgelijke geruchten liepen van hen die als rechters in het strafgeding hadden gezeten. Een man als Vondel, voor wien de nagedachtenis van den ter dood gebrachten staatsman boven alles heilig was, hechtte natuurlijk aan dergelijke verhalen - waarvan wij de waarheid of onwaarheid

moeielijk kunnen bevestigen - onvoorwaardelijk geloof. Dat folterend berouw in den boezem van allen, die zich van eenige schuld aan de terechtstelling bewust waren, is de grondtoon van zijne beste gedichten over den dood van Oldenbarnevelt. Hij beschimpt de rechters niet, hij doet hun geen verwijten; maar hij laat hen, om zoo te zeggen, alleen met hunne gewetenswroeging. Hij stelt hen ten toon, geknaagd door te laat berouw, als voorwerpen van afschrik en medelijden.

Zoo in het sonnet voor den Palamedes gedrukt, en waarin Palamedes zijn Griekschen oorsprong verloochende om geheel als Oldenbarnevelt op te treden:

Het leed geen zeven jaar of Palamedes' schaauw
Bij nacht de tenten ging der rechteren doorvaren
Die rezen op verbaasd met opgerezen haren
En zagen daar een schim mishandeld bont en blaauw.

Zijn baard hing dik van 't bloed, zijn keel was schor en flaauw.
Wie komt ons - riepen zij - in 't duister dus vervaren,
Bij toortslicht, sprak hij, ik uw straf lees uit dees blaren,
Die mijne onnoozelheid ten roove gaaft aan 't graauw.

Zij sidderden van schrik, zij vloden niet maar vlogen
Dan ginder dan weer hier, voor 't branden zijner oogen.
Hij stapt hen na en liet een bloedvlek waar hij trad.

Totdat de schemering des dageraads ontloken
D'angstvalligheid verdreef van 't naar en aklig spoken,
En vond de vaderbeuls van 't knagen afgemat.

Nog sterker, nog minder bewimpeld werkte Vondel deze gedachte uit in zijn Geuze Vesper of Ziekentroost voor de vier en twintig rechters, waar hij van Oldenbarnevelt zegt:

Had hij Holland dan gedragen
Onder 't hart,
Tot zijn afgeleefde dagen
Met veel smart,
Om 't meineedig zwaard te laven
Met zijn bloed,
En te mesten kraai en raven
Op zijn goed?

De goederen van den advokaat waren namelijk - wat in de toenmalige rechtspleging niets buitengemeens was - verbeurd verklaard, terwijl de buitengewone toelagen aan de rechters uit dat bedrag waren gekweten. Alleen op dezen grond kon hun dus verweten worden, dat zij rechtstreeks iets genoten hadden door het vonnis, maar men vergete niet dat bijna alle aanhangers en bloedverwanten van Oldenbarnevelt uit staatsbetrekkingen ontslagen waren en de staatkundige erfenis, door zijnen dood opengevallen, zoodoende in handen zijner vijanden was geraakt. In dien zin kon Vondel dan ook den rechters verwijten, dat stoffelijke drijfveeren hen hadden bewogen.

Gierigheid en wreedheid beide,
Die het zwaard
Moedig rukten uit de schede
Nu bedaard,
Zeggen: wat kan ons vernoegen
Goed en bloed,
Ach, hoe knaagt een eeuwig wroegen
Ons gemoed.

Ook het bewustzijn, dat zij de rechtzinnigheid van de kerk hadden gered, kon den rechters, naar Vondel's voorstelling, in hunne gewetenswroeging niet tot troost verstrekken.

Weest tevreên, haalt predikanten,
West en Oost,
Gaat en zoekt bij Dordtsche santen
Heil en troost.
't Is vergeefs, de Heer komt kloppen
Met zijn Woord.
Niemand kan de wellen stoppen
Van dien moord.

Spiegelt, spiegelt u dan echter,
Wie gij zijt,
Vreest den worm, die dezen rechter
't Hart afbijt,
Schendt uw handen aan geen vaders
Dol van haat.
Scheldt geen vromen voor verraders
Van den staat.

De tijd oefent overal en altijd denzelfden invloed uit. Hij verflauwt den indruk der levendigste herinneringen, hij brengt het vuur der meest hartstochtelijke partijwoede tot smeulen, hij verzacht den felsten haat. Tien jaren na Oldenbarnevelt's terechtstelling was die invloed reeds merkbaar. De staatkundige en godsdienstige strijd was niet gesust, maar het was niet langer een strijd op leven en dood, hij had veel van zijn tragisch karakter verloren. Vondel's muze liet dan ook niet langer den treurspeltoon hooren, wanneer zij zich door de gebeurtenissen van den dag liet bezielen. Op het ernstige drama volgde het hekeldicht, dat scherp en geestig de mannen, die thans bij de tegenpartij aan de spits stonden, in hunnen onverdraagzamen ijver aan de kaak stelde. Op den *Palamedes* volgde de *Rommelpot*. Doch alvorens dit laatste gedicht te bespreken, moeten wij eerst een blik slaan op de nieuwe toestanden, die het stadhouderschap van Frederik Hendrik had in het leven geroepen.

Een kerkelijke partij, die een staatkundige overwinning behaalt, berokkent zich zelve in den regel groote teleurstellingen. Ook de Calvinisten van 1619 deden die ondervinding op. Hunne geestverwanten hadden door Maurits' staatsgreep alle regeerinsgszetels in bezit genomen; maar het bleek welhaast dat daarmede het Calvinisme nog niet dezelfde onbegrensde macht in den staat had verkregen, die het zich, door de beslissingen van de Dordrechtsche Synode, in de kerk verworven had.

De predikanten mochten des Zondags de nieuwe regenten trouwer dan hunne voorgangers de regeeringsbanken in de kerken zien vullen, op het raadhuis konden zij al even weinig uitwerken als voorheen. Hun drijven had zelfs een geheel tegenovergestelde uitwerking, het stemde de regeeringskringen tot voorzichtigheid en matiging. Het sterkst kwam deze wijziging van begrippen in de bij uitstek Contra-Remonstrantsche regeering te Amsterdam aan het licht. Slechts enkele nieuwe regenten waren daar door Maurits aangesteld, maar, merkwaardig verschijnsel, het was juist een van die nieuwe regenten geweest, die Vondel tot het schrijven van den Palamedes had aangezet.

Terwijl de terugslag der gebeurtenissen van 1619 reeds verzoenend werkte op de gemoederen, trad de nieuwe stadhouder op. Frederik Hendrik was in allen deele de man om zich in

den staatkundigen toestand, dien hij bij zijn optreden vond, te voegen. Bij de aanvaarding zijner hooge waardigheid had hij gezworen den godsdienst te zullen handhaven zooals die te Dordrecht was vastgesteld, maar het was niemand onbekend dat hij in denkwijze meer naar de Remonstranten dan naar de Calvinisten overhelde en dat hij, ook na den dood van Oldenbarnevelt, den familieleden en aanhangers van den gevallen staatsman zijne vriendschap niet had onthouden.

Een vreedzame hereeniging der partijen was zijn verlangen, maar met den fijnen staatsmansblik dien hij van zijnen vader geërfd had, begreep hij dat elke dadelijke poging zijnerzijds om hiertoe te geraken, aan beide zijden het partijvuur zou aanblazen. Hij nam derhalve de stelling van een constitutioneel vorst van onzen tijd in, vermeed zorgvuldig elke handeling waardoor een der partijen hem als haar hoofd zou kunnen beschouwen, maar was tevreden zoo zijne stilzwijgende onthouding slechts dit uitwerkte, dat ieder regent, die naar toenadering streefde, de zekere overtuiging had, dat hij in zijnen geest handelde.

Werden hierdoor de stedelijke regeeringen, waar zij, zooals te Amsterdam, reeds uit zich zelven tot matiging geneigd waren, in hunne denkwijze bevestigd, bij de Calvinistische predikanten nam de hevigheid toe, naarmate zij die in hunne omgeving zagen verflauwen. Onder de Amsterdamsche predikanten, allen in merg en been Calvinist, waren er destijds twee die boven hunne ambtgenooten bij den strijd, die welhaast over het verleenen van vrijheid van godsdienstoefening aan de Remonstranten ontbrandde, op den voorgrond traden. Schoon het geen van beiden aan talent ontbrak, zijn hunne namen toch het meest blijven voortleven door de aanvallen hunner vijanden. Aan Vondel's hekeldichten danken zij voor een groot deel hunne onsterfelijkheid.

De eene was Jacobus Trigland, een van de bekwaamste godgeleerden van zijnen tijd, die als hoogleeraar aan de Leidsche hoogeschool zijne loopbaan eindigde. Reeds sinds het jaar 1610 was hij predikant te Amsterdam, en door zijnen ijver en zijne kennis had hij er onder de Calvinisten een welgevestigden naam. Bij de tegenpartij was hij bij uitstek gehaat, in zijne

handelingen en geschriften had hij zich als een onverbiddelijk tegenstander van de leer der Remonstranten doen kennen; reeds in 1615 had hij verklaard dat tusschen de voor- en tegenstanders der predestinatieleer geen vrede mocht bestaan, zelfs geen tijdelijke verzoening met het doel om tot een wegneming der geschillen te geraken. Na de overwinning van 1619, werd Trigland, die op de Dordrechtsche Synode een groote rol had gespeeld, een van de invloedrijkste mannen. In Amsterdam behoorde hij tot de meest bekende personen. Ook zijn uiterlijk droeg hiertoe bij. Er was niemand in geheel Amsterdam, die zulk een hoogroode tronie en purperen neus bezat als Trigland. Het volk had hem daarom den bijnaam gegeven van den kalkoenschen haan, en de booze wereld schreef de hooge kleur van Trigland's neus aan die verkeerde eigenschap toe, die te recht of te onrecht door de volksmeening als aanleiding tot de kleurverandering van dit lichaamsdeel wordt beschouwd. Er waren daarenboven menschen in Amsterdam, die beweerden en openlijk verhaalden, dat zij Trigland des avond wel eens, met een uitdrukking, die in het Amsterdamsch van dien tijd gebruikt werd om een onzekeren gang aan te duiden, ‘op stroobeenen’ hadden zien gaan, en Vondel, natuurlijk niet geneigd om van een zoo bitteren tegenstander het beste te gelooven, trok van dit alles partij door, met een zeer ondeugende zinspeling op 's mans geliefden catechismus, van Trigland te zingen:

> Kalkoentje is wat rood van vel,
> Omdat de Rhijnsche muskadel
> En al het zuiver nat
> Van 't Heidelbergsche vat
> Trekt in zijn neus.

Op meer plompe wijze maakte de bitterste tegenstander der Calvinisten, Dr. Samuel Coster, van Trigland's sprekende gelaatstrekken gebruik. In zijn treurspel *Ifigenia*, dat van toespelingen op de kerkelijke twisten vol was en dat voor een elken avond aangroeiend gehoor werd opgevoerd, was de priester Eurypylus de verpersoonlijking van kerkelijke onverdraagzaamheid en heerschzucht, zoodat hij den toeschouwers het beeld van hunnen stadgenoot Trigland als van zelve in herinnering bracht.

Bij een der voorstellingen had echter de tooneelspeler, die de rol van Eurypylus vervulde, door kleeding, baard en gelaatskleur Trigland zoo volmaakt weten na te bootsen, dat het voor iedereen kenbaar was, en de geheele schouwburg in een uitbundig gelach uitbarstte. Men kan zich voorstellen hoe fel Triglands woede ontstak toen dit feit hem ter oore kwam. Hij kon echter met zijne klachten niets anders uitwerken dan dat Dr. Coster op het raadhuis werd ontboden en van burgemeesters een vermaning ontving, die niet belette dat de *Ifigenia* op de planken bleef.

Een geheel ander man dan Trigland was zijn ambtgenoot Adriaan Joris Smout. Even rechtzinnig als Trigland, was hij niet als deze altijd in een omgeving geweest waar hij de machthebbenden aan zijne zijde had. Vóór de omwenteling van 1619 was Smout predikant van Delftshaven, en had zich daar, door het schrijven van een twistschrift, zoozeer de ongunst der toen nog Remonstrantsgezinde Hollandsche Staten op den hals gehaald, dat deze hem naar 's Gravesande hadden verplaatst en hem verboden hadden dat dorp te verlaten. Deze verdrukking had in zijn hartstochtelijk gemoed den partijhaat nog feller doen ontbranden.

In het streng calvinistisch Amsterdam, waar toen ieder Contra-Remonstrant veilig was, trad hij, niettegenstaande het verbod der regeering van tijd tot tijd als predikant op. Hij voldeed er steeds zeer, en werd er dan ook na 1619 als predikant beroepen.

Smout was geen wetenschappelijk man zooals Trigland, geen godgeleerde in den eigenlijken zin van het woord. Hij schijnt niet geheel zonder letterkundige eerzucht te zijn geweest; want hij waagde zich aan een berijming van het Hooglied van Salomo, die hij onder anderen aan de dochter van Roemer Visscher ten geschenke zond, maar Tesselschade vond deze verzen, wij zouden zeggen, te realistisch, om die in gezelschap te durven zingen. Het was dan ook niet als dichter, maar als redenaar dat Smout zijn grootsten opgang maakte. Geen predikant had voller kerken dan hij. Het was evenwel hoofdzakelijk de smalle gemeente, de grauwe Geuzen zooals de tegenpartij haar noemde, die bij hem ter kerke kwam. Smout was een geboren volksredenaar. Wanneer hij op den kansel met donderende stem en levendige gebaren voor de vuist sprak, zich van allerlei beelden uit het volksleven bedie-

nend, steeds gemeenzame, dikwijls platte uitdrukkingen bezigend, wist hij zijn onontwikkeld gehoor letterlijk te betooveren. Vooral was hij de gezochte predikant op bededagen, dan bracht zijne stof er hem van zelven toe om, wat hij altijd gaarne deed, over de gebeurtenissen van den dag uit te weiden.

De buitenlandsche regeeringen, allereerst natuurlijk de koning van Spanje, vooral ook Lodewijk XIII van Frankrijk, die toen in eenen strijd met de Protestanten van La Rochelle was gewikkeld, werden dan geweldig gehavend; maar sedert de regeering te Amsterdam meer gematigd was geworden, werd ook zij niet gespaard, en vooral wanneer het tegen Februari liep, in welke maand de jaarlijksche verandering van de vroedschap moest plaats hebben, gebruikte Smout al zijne welsprekendheid om te verhinderen dat er regenten op het kussen kwamen, die den Remonstranten goedgezind waren.

Gedurende de eerste jaren van Frederik Hendrik's stadhouderschap, heerschte er in Amsterdam, vooral door het ophitsen dezer beide predikanten, een spanning onder de lagere standen, die van tijd tot tijd tot uitbarstingen kwam. De regeering was ongezind om de plakkaten, waarbij aan de Remonstranten elke uitoefening van hunnen godsdienst verboden was, in hunne volle gestrengheid uit te voeren, en de predikanten gebruikten thans hunnen invloed op de bevolking, om den onwil der regeering door eene krachtig uitgesproken volksovertuiging te breken.

Op Paaschmaandag van het jaar 1626 hadden een paar Remonstrantsche jufvrouwen, die een huis bewoonden op de Oude Schans bij de Montalbaanstoren, eenige geloofsgenooten, meest vrouwen, bij zich vereenigd tot het houden eener godsdienstige bijeenkomst. De straatjongens, die dit hadden opgemerkt, schoolden voor het huis samen en begonnen er de glazen in te werpen. De vrouwen die in het huis waren begrepen dat het geraden was het te verlaten; maar de balddadige troep liet hen niet ongemoeid en trok haar de mutsen van het hoofd. Het was kerktijd en dus zeer stil in de stad, zoodat in dezen afgelegen hoek niemand van dit tooneel getuige was. Een der vrouwen wist zich eindelijk door den troep heen te slaan en de Nieuwmarkt te bereiken, waar het haar gelukte eenige vrienden van het gebeurde te verwittigen. Er verschenen welhaast eenige

dienaars van den schout, terwijl men ook den Majoor Hasselaar, die in de kerk was, wist te waarschuwen. De officier en zijn substituut waren inmiddels ook verschenen en verzekerden de menigte, die nog voor het huis bijeengeschoold stond, dat er niets onbehoorlijks of verbodens daar binnen plaats grijpen kon, want dat er niemand meer in was.

De morgendienst was intusschen in de verschillende kerken geëindigd en het werd weder druk op straat. Het gerucht van het opstootje van dien morgen lokte vele kerkgangers naar de Oude Schans. Smout had juist dien morgen tegen het toestaan van godsdienstige bijeenkomsten aan de Remonstranten uitgevaren. ‘Indien de heeren op het stadhuis’, had hij gezegd, ‘hierin niet beter hun plicht doen, dan zullen de kinderen, ja de steenen van de straat den Heere daarin dienen’. Spoedig werd de les in praktijk gebracht en vlogen de straatsteenen tegen de pui van het huis, dat opengebroken en geheel uitgeplunderd werd. De Majoor Hasselaar trok intusschen met zijne soldaten naar de plaats van het oproer. Ongelukkigerwijze was hij niet de man om door zijn persoonlijk optreden de Calvinisten tot rust te brengen, want de meeste leden van zijn in Amsterdam zeer bekend geslacht stonden als Arminianen te boek. Men schold hem dus uit voor een Arminiaan en een landverrader, en riep zijnen soldaten toe, dat zij hem niet moesten gehoorzamen.

Hasselaar beproefde met groot geduld zachte middelen; toen echter niets baatte, liet hij, in overleg met de burgemeesters, vuur geven, waarop de menigte met achterlating van twee dooden uiteenstoof. Des avonds moest er nog eens van de vuurwapenen worden gebruik gemaakt, waarna de oproermakers het lijk van een der gevallenen bij de burgemeesters in huis wilden dragen, wat niet dan met moeite verhinderd werd.

Den volgenden dag nam het oproer een nog ernstiger karakter aan; het den vorigen dag geplunderd huis werd door het grauw tot den grond toe afgebroken. De schutterij werd onder de wapenen geroepen, en niet dan met groote inspanning gelukte het eindelijk de menigte te stillen. Een drietal belhamels werd gevat en streng gestraft.

Intusschen trokken de predikanten partij voor de oproermakers. Men gaf den Remonstranten van alles de schuld. De kerkeraad liet aan de stedelijke regeering weten dat, zoo een

der belhamels ter dood werd veroordeeld, geen predikant hem op het schavot zou vergezellen of voor hem bidden, daar hij voor een goede zaak zou sterven. Smout verklaarde op den preekstoel, dat zoo de overheid de ketterij niet weerde, het volk het zelf moest doen, en dat zij, die hiertoe de hand leenden, instrumenten in de hand des Heeren waren die niet gestraft mochten worden.

Alle predikanten toonden door hunne woorden of door hun stilzwijgen het met deze beschouwing eens te zijn, met één uitzondering. De jongste predikant, zekere Hanekop, die na de verovering van Breda door de Spanjaarden in het vorige jaar die stad had moeten ontvluchten en toen te Amsterdam was beroepen, verklaarde ronduit dat hij met zijne ambtsbroeders niet instemde. Hij verkondigde, dat naar zijne opvatting een Christen onderdanig moest zijn aan de overheid en geen oproer mocht maken. Men kan zich voorstellen, welke verontwaardiging deze handelwijze bij Trigland en de zijnen opwekte. De kerkeraad, ten hoogste gebelgd, sprak onverwijld het vonnis van schorsing over Hanekop uit, en niettegenstaande de Vroedschap het voor hem opnam, en zorgde dat hij zijne jaarwedde behield, bleef hem de predikstoel ontzegd.

Ziedaar in korte trekken de gebeurtenis die Vondel in zijn *Rommelpot van het Hanekot* heeft vereeuwigd. Misschien weet niet iedereen meer wat een rommelpot is. In onze steden is hij, geloof ik, verdwenen; alleen in afgelegen plattelandsstreken doet hij zich tegen Vastenavond nog wel eens hooren. Het is een soort van muziekinstrument, of laat ik liever zeggen, een geluid voortbrengend instrument, bestaande uit een pot waarover een blaas is gespannen. Het strekte gewoonlijk tot begeleiding aan de schorre stem van den straatzanger, die aan de deuren zijn liedjes ten beste gaf, en Vondel stelde het nu voor, dat het gebeurde met den predikant Hanekop, door hem berijmd, op deze wijze, door Amsterdam bekend werd gemaakt. Er woonde destijds vlak tegen de Nieuwe Kerk, naast de kamer waar de kerkeraad gewoonlijk vergaderde, een boekverkooper, wiens winkel tot uithangbord had: de gereformeerde catechismus, en die de werken van Trigland en van alle Calvinistische predikanten uitgaf. Die man, natuurlijk zelf ook goed Contra-Remonstrant, werd door Vondel voorgesteld als met den Rommelpot rondgaande. Als tolk der rechtzinnige predikanten kon hij geacht worden

het best op de hoogte te zijn van alles wat er in hunnen kring omging.

De voorzichtige Drossaard van Muiden maakte, naar aanleiding van Vondel's hekeldichten, de opmerking, dat er wel eenig gevaar in stak om de mannen, bij wie het volk leering en stichting moest vinden, ‘leelijk en afschuwelijk in het oog der gemeente te maken’. In het algemeen zal zeker niemand dit ontkennen, maar tot Vondel's verontschuldiging mogen wij de omstandigheid laten gelden, dat destijds de kerkelijke geschillen een zoo scherpe scheuring hadden veroorzaakt, dat zij, die den Rommelpot met instemming lazen, ook zonder die lezing bij Smout en Trigland zeker geen stichting en leering zouden gezocht hebben, en dat aan de andere zijde de aanhangers der predikanten zeker niet door Vondel's gedicht hunne achting en liefde voor die mannen verloren. Hoe dit zij, van Vondel's standpunt was het denkbeeld om de Amsterdamsche predikanten als hanen voor te stellen, zeker niet misplaatst, want hun optreden in de laatste jaren deed in allen opzicht aan dit strijdlustige dier denken. Hij verhaalde dan eerst, hoe Hanekop, door hem Koppen genoemd, in het Amsterdamsche hanenhok was opgenomen.

> Alle hanen die ontvingen
> Broeder Koppen in het veen
> Broederlijk, en naar het scheen
> Waren 't wonder zoete dingen.

Maar er kwam spoedig verandering. Het eerste kerkeraadslid, die de onrechtzinnigheid van den nieuwen predikant geroken had, was zekere oogendokter, Karel Leenerts, bekend als een der hevigste Contra-Remonstranten.

> Oogentroost had geen behagen
> In Broer Koppens morgenzang.
> Broeders, riep hij, ik word krank,
> Ach gij zult het U beklagen
> Zoo Broer Koppen met zijn klok
> Luien blijft op onzen stok.

Deze klacht had in het strijdlustige gemoed van Smout het

vuur aangeblazen. Hij, die nog onlangs den Koning van Frankrijk op den preekstoel zoo vinnig had doorgestreken, zou den moed niet laten zakken waar het een ambtsbroeder gold. Vondel voert hem op deze wijze sprekend in.

> Durf ik kraaien op een Koning,
> Op de haan die zit in top
> Met een kroontje op zijn kop,
> In zijn groote hanenwoning;
> Ba! wat meent je, goede lien,
> Dat ik Koppen zal ontzien.
>
> Ik zal Koppen moeite brouwen
> En zijn ongenaaide rok
> Scheuren in het hoenderhok,
> 'k Zal hem voor een ketter schouwen.

Nu kreeg ook Trigland moed.

> ‘Fiat’ riep 't kalkoensche haantje.

Maar middelerwijl had de volksbeweging plaats die wij zoo straks vermeldden. De Contra-Remonstrantsche leiders in Amsterdam worden nu ten tooneele gevoerd in de verschillende rollen die zij bij gelegenheid der beweging gespeeld hadden.

Na meer dan twee en een halve eeuw zal die schildering den lezer nog aangename oogenblikken verschaffen; men kan zich dus voorstellen hoe de tijdgenooten zich verkneukeld zullen hebben, die deze personen dagelijks in al hunne eigenaardigheden hadden kunnen gadeslaan. De Amsterdammer uit de zeventiende eeuw was niet zoo gevoelig voor een ruw woord of gewaagd beeld als wij het zijn; hij ergerde zich niet aan *het Moortje* van Bredero, dat wij slechts schoorvoetend en met groote wijzigingen hebben durven vertoonen. Hij zal geschud hebben van het lachen over uitdrukkingen, die onze verontwaardiging zouden opwekken, zoo een dichter van onzen tijd die tegen zijne tijdgenooten bezigde. Men veroordeele enkele coupletten van den Rommelpot niet, alvorens dit wel bedacht te hebben.

Na het oproer begon Hanekop zijne rol van vredestichter te spelen die hem zijne betrekking kostte. Een groot deel der gemeente scheen volgens Vondel's voorstelling in den aanvang naar hem te luisteren; dit wekte in dubbele mate de ver-

ontwaardiging der Contra-Remonstrantsche predikanten en kerkeraadsleden. Trigland was de eerste die nu zijn toorn uitte.

Haan kalkoen die kreet vol toorn:
'k Zou je met mijn pennen slaan
Dat ge dezen vreemden haan,
Dezen nieuweling gaat hooren
En je ouwe kraaiers vliedt,
Liet ik 't om je zwakheid niet.

Die echter het meest had aangedrongen op de schorsing van Hanekop, was zekere Ernst van Bassen, die bekend was wegens het in den handel brengen van een soort van kannen met slechts één oor, waarom hij door de bijbelvaste Amsterdammers van die dagen met den bijnaam van Malchus beschonken was.

Malchus kwam ook aangeloopen,
  Lombertsch hanen, kreet hij, waakt,
  Ziet wie 't spul te grabbel maakt,
Koppen wint zoo groote hoopen.
  't Is gedaan zoo je bij Gut
  Koppens toeloop niet en schut.

Stoot die basiliscus buiten,
  Smoort hem in zijn eigen gift,
  Maakt hem zwart bij mond en schrift.
't Past het hok wel dicht te sluiten,
  Want hij maakt de vechters flauw
  En het moedig Geuzengrauw.

Op dezen levendigen en vurigen ijveraar volgde het advies van een ander lid van den kerkeraad, Jan Bogaert, onder den naam van ‘het malle ventje’ in Amsterdam bekend. Tegenover het driftige woord van van Bassen komt het bedaarde, wij zouden haast zeggen meer kwezelachtige, van zijne woorden aardig uit.

't Malle ventje dat zei: Amen,
  Broeders dat geschie; 't is tijd,
  Dat men Koppens kam afbijt.
Rot en spant met kracht te zamen,
  Elke haan op Koppen pik
  Dat hij 't kraaien laat van schrik.

Nu werd een algemeene strijd tegen den prediker des vredes aangebonden.

't Was: ga weg geveinsde ketter,
Pak je voort jou toovenaar,
Altijd taai en zelden gaar,
Kristen zonder geest en letter,
Wijde deur en ruime poort,
Zielverleider pak je voort.

Tegen dien algemeenen aanval was de arme man niet bestand.

Koppen kon niet langer duren
In de bietebaauwe kouw,
Hier een steek en daar een douw;
Koppen moest het duur bezuren.
Arme Koppen die moest gaan
Uitgepikt van elken haan.

Nu zit Koppen uitgesloten
En geschoffeld uit het kot
Veertien hanen tot een spot;
Hanen die met sporen stooten,
Hanen scherp van klauw en bek,
Werveldraaiers binnen 't hek.

En nu volgt na nog eenige uitvallen tegen enkele bekende mannen van de Contra-Remonstrantsche partij, het slot-couplet met een pointe, die zeker een van de geestigste zetten van het geheele gedicht is.

Er stond destijds te Amsterdam, op den Grimburgwal, waar toen, en ook nog thans, het stedelijk gasthuis zich bevindt, een beeldje van den apostel Petrus, zooals men gewoon was dien apostel af te beelden met een paar sleutels in de hand en een haan naast zich. Door aan dezen haan, allen Amsterdammers van jongsaf bekend, als het ware de beslissing in dit hanengevecht over te laten, deed de dichter geen buitengewoon verre sprong, maar er lag in deze wending een dieper zin. Het beeldje van den apostel was het eenige heiligenbeeld op straat, dat aan den ijver der beeldstormers ontsnapt was het was; het laatste voor ieder zichtbare zinnebeeld, dat aan de vorige toestanden deed denken, eenigermate de verpersoonlijking van het oude

katholieke Amsterdam. Als zoodanig spreekt Vondel het aan in zijn slot.

Voor een slot dan, gasthuis Peter!
Zoo ik vraag jou, oude haan,
Als je ziet dit gekspul aan,
Maken 't jonge hanen beter
Dan het oude hok voorheen? -
'k Wed je 't hoofd schudt en zegt: Neen.

Bij het schrijven dezer regels was Vondel nog niet tot de Roomsch-katholieke kerk overgegaan, hij behoorde nog altijd tot de Waterlandsche Doopsgezinden, maar hij gaf hier lucht aan een gevoel, dat in die dagen in het gemoed van tal van aanhangers der hervorming sprak, dat wij ook bij de Groot gedurig terugvinden, een gevoel van vrees namelijk of niet de oneindige verdeeldheid tusschen hen die van de Katholieke kerk waren afgevallen, het onbestaanbare eener maatschappij zonder geloofseenheid leerde. Vondel zegt in een zijner gedichten, bij gelegenheid van zijnen overgang, dat beschouwingen van het wereldlijke en het kerkelijke hem hadden doen vinden het ware geloof; dat de godsdienstige twisten om hem heen voor een deel hem hebben gedreven op den weg naar Rome, ligt voor de hand. Men ziet hieruit hoe, terwijl de lach der satire zijne lippen krulde, er ernstige snaren in zijn gemoed klonken. Overtuigend blijkt dit ook uit enkele grootere hekeldichten uit dit tijdperk, hekeldichten waarin hij de personen en gebeurtenissen uit zijne omgeving eenigermate uit het oog verloor, om in het algemeen de verkeerdheden van zijnen tijd tentoon te stellen. Voornamelijk uit de *Roskam*, opgedragen aan den Drossaard van Muiden, Pieter Corneliszoon Hooft, omdat in dit gedicht de deugden van zijnen overleden vader worden gesteld tegenover de tekortkomingen van de regenten die na hem op het kussen waren gekomen. De oude Hooft was een man naar Vondel's hart geweest. Gemoedelijk, verdraagzaam, onvermoeid tegenstander van de kerkelijke partij. Zijn krachtige houding tegenover Leycester was in de herinnering blijven voortleven, en nog meer zijn kalme moed bij gelegenheid van Maurits' staatsgreep. Toen de Prins, in November 1618, te Amsterdam de vroedschap had ontslagen om die in zijnen geest te veranderen, stond Hooft op en vroeg aan

de burgemeesters of zij niets tegen den Prins te zeggen hadden. Niemand durfde een woord te spreken, en daarop nam de oude man zelf het woord, en bracht den Prins op gematigden maar ernstigen toon onder het oog, dat de minderheid van den raad uit eerlijke vrome lieden en goede vaderlanders bestond, tegen wie het niet aanging op deze buitengewone wijze te procedeeren.

Maar niet alleen in staatkundige zienswijze was er groot verschil tusschen Hooft en de nieuwe regenten. Er was nog een ander verschil dat meer uit de maatschappelijke toestanden voortkwam. Hooft was geboren toen Amsterdam nog een betrekkelijk kleine stad was; hij was in zeden en gewoontengebleven een burger van het oude Amsterdam. Eenvoudig in zijn levenswijze, met iedereen op gemeenzamen voet verkeerend, daarbij als koopman tuk op eerlijke winst, maar als regent volmaakt belangeloos. De tijden hadden, gedurende de laatste veertig jaar van zijn leven, in de Amsterdamsche maatschappij een ongekende verandering gebracht. Onvermogenden waren rijk, bemiddelden schatrijk geworden. De maatschappelijke afscheiding tusschen de verschillende standen had zich van lieverlede meer afgeteekend. Er had zich gaandeweg een hoogere stand gevormd, die niet meer, zooals de vaders, in eenvoudige kleeding te voet door Amsterdam's straten ging, maar die paard en koets hield, zich kleedde met een ongekenden zwier en feesten gaf waarover de ouderen van dagen het hoofd schudden. De fouten en gebreken onzer regenten-aristocratie van de achttiende eeuw begonnen reeds in deze kringen zich te doen voelen. Het streven naar ambten uit winstbejag, het uitsluiten van allen die niet tot de door de fortuin bevoorrechten behoorden, het minachtend nederzien op de lagere standen, alles zaken die vooral een man als Vondel, opgevoed in den gegoeden burgerstand en in dien stand gebleven, geweldig tegen de borst stuitten. Daarbij kwam dat die nieuwe regenten, die in alles zoo zeer afstaken bij de oude, toch voor godsdienstiger wenschten gehouden te worden dan hunne voorgangers. Waren zij dat inderdaad, dan mocht ook, meende Vondel van oneerlijkheid en kwade praktijken nimmer sprake zijn en hij vroeg met verontwaardiging:

> Of zou 't geen godsdienst zijn, rechtvaardigheid te plegen,
> Maar links en rechts te slaan naar allerhande goed,
> God voeren in den mond, de valschheid in 't gemoed?

Wat toch zag men gebeuren? Ongeoorloofde handelingen kwamen gedurig voor, niet het minst verboden handel met de vijanden des lands, die naar men zegt Frederik Hendrik eens in toorn deed uitroepen: ‘dat de Amsterdamsche kooplieden zelfs naar de hel zouden varen om er handel te drijven, zoo zij slechts de zekerheid hadden er de zeilen hunner schepen niet te branden.’

Overdaad - klaagde Vondel - was oorzaak van dat alles.

> .... kromt des vromen recht, deelt ambten uit om loon,
> En stuurt den vijand 't geen op halsstraf is verboon.
> Luikt 't oog voor sluikerij en onderkruipt de pachten.
> Besteelt het land aan waar, aan scheepstuig en aan vrachten.
> Neemt giften voor oktrooi en maakt de geldzak zoek
> En eischt men rekening, men mist den zak en 't boek.

De Romeinsche hekeldichter Juvenalis zegt, na een hevigen uitval tegen de Romeinsche landvoogden, die de wingewesten uitmergelden en een waarschuwing tegen de rampen, die zij zoodoende over hun vaderland brachten: ‘wat ik u hier verkondig is niet het woord eens dichters, het is een blad uit de Sibillynsche godspraak[1].’ Zoo klinkt ook in Vondel's hekeldicht een profetische snaar en laat hij ons de fouten en gebreken van de regentenoligarchie der eeuw, die op de zijne volgde, als het ware reeds bij voorbaat zien.

Van lieverlede echter, naarmate de Amsterdamsche regeering meer tegen de Calvinisten partij trok, begon ook Vondel ter harer eere de loftrompet te steken in plaats van den geesel der satire tegen haar te zwaaien. Had hij den bekenden Reinier Paauw als Reintje de Vos ten toon gesteld, voor de burgemeesters die op dezen volgden sloeg hij andere tonen op zijn speeltuig aan. De botsing tusschen de Amsterdamsche regeering en de schutterij, die den eed weigerde omdat er onder de kapiteins Arminianen waren, bracht eerlang alle Calvinistische predikanten, met de godgeleerde hoogleeraren van Leiden aan het hoofd, tegen de Amsterdamsche Vroedschap in de wapenen. En, wat tien jaren vroeger niemand gedroomd

1) Quod modo proposui non est sententia; verum
Credite me vobis folium recitare Sibyllae.
Sat. VIII.

zou hebben, de lievelingspredikant der Calvinisten te Amsterdam, Adriaan Smout, werd door de stedelijke regeering uit de stad verbannen.

Van dat oogenblik was de strijd beslist. Het bedehuis, door de Remonstranten in Amsterdam ten aanschouwe der gansche bevolking gebouwd, bewees voldoende dat de vrijheid om hunnen godsdienst uit te oefenen hun binnen die stad niet meer betwist zou worden. Maar in den lof dien Vondel aan de regeering zijner woonplaats over hare vrijzinnigheid toezwaaide vergat hij niet, hetzij uit voorzichtigheid, hetzij uit ondeugendheid, haar er aan te herinneren hoe de rechten van het geweten en de belangen van den handel in dezen nauw verbonden waren:

> God, God, zegt de Amstelheer zal elks geweten peilen,
> De vrijheid ga haar gang en vlieg met volle zeilen
> Den Ystroom uit en in, zoo wordt onz' vest gebouwd,
> Zoo tast de koopman tot den elleboog in 't goud.

W.H. DE BEAUFORT.

De levende vreemde talen aan de Universiteit.

I.

Men kan niet zeggen dat het Nederlandsche volk geen smaak heeft voor jubilees en gedenkdagen. Toch is het bij niemand opgekomen, naar ik meen, om het tienjarig bestaan onzer tegenwoordige Wet op het Hooger Onderwijs feestelijk te herdenken. Een enkele Rector Magnificus heeft er, bij het vermelden van de lotgevallen zijner universiteit, op gewezen, dat die wet op 1 October 1877 in werking is getreden, dat de eerste tien jaren harer heerschappij achter ons liggen. Maar een klacht over de gebreken dier wet, niet een lofspraak op hare deugden, volgde in zijne oratie op deze weinig eervolle vermelding.

De rijksuniversiteit te Groningen zou wellicht reden hebben om met eenige erkentelijkheid op die eerste tien jaren terug te zien. Onder de vakken waarvan de Wet, in art. 43, het onderwijs verplicht stelde ‘aan minstens ééne universiteit’ waren ook opgenomen ‘de fransche, de engelsche en de hoogduitsche taal- en letterkunde.’ En met de drie leerstoelen die voor deze drie vakken zijn opgericht, heeft de Regeering de Groningsche universiteit begiftigd. Bij de letterkundige faculteit dezer Hoogeschool bestaat sinds Maart 1881 een leerstoel voor het Hoogduitsch[1)], sinds September 1884 een leerstoel voor het Fransch,

1) Feitelijk iets langer, daar mijn ambtgenoot Dr. B. Sijmons reeds in September 1878 was opgetreden als privaatdocent voor Hoogduitsch en Engelsch. Toen hij in Maart 1881 het professoraat aanvaardde in de germanistische vakken en de vergelijkende taalwetenschap, bleef hij het hoogduitsch in zijn vollen omvang behouden, doch verwisselde hij ook hiervoor den titel van privaatdocent met dien van hoogleeraar.

sinds Januari 1886 een leerstoel voor het Engelsch. Elk van deze drie is door een hoogleeraar bezet.

Intusschen verdient eene daad eerst dan verheerlijkt en het tijdstip waarop zij verricht werd eerst dan met ingenomenheid herdacht te worden, wanneer die daad haar volle beslag heeft gekregen, wanneer zij werkelijk geleid heeft tot het doel dat hij van wien zij uitging zich voorstelde, of tot het resultaat dat zij ten wier behoeve aldus gehandeld werd verwachtten.

Natuurlijk zal een redelijk mensch niet door het gezicht van kleine leemten en onvolkomenheden zijne dankbare en feestelijke stemming laten verstoren. Maar wanneer de leemten gapingen zijn en de onvolkomenheden gebreken; wanneer bovenal de middelen om te herstellen en aan te vullen buiten het bereik liggen van hen aan wier handen de voltooiing van het nieuwe werk is toevertrouwd, - dan mag het niemand euvel geduid worden, zoo hij zijne betuigingen van erkentelijkheid matigt en zijn feestbetoon voor ‘de volheid der tijden’ bewaart.

In dien toestand bevindt zich de voorstander van wetenschappelijk, hooger onderwijs in de levende vreemde talen. Hij verheugt er zich over dat eindelijk in Nederland is tot stand gekomen wat sedert vele jaren in Duitschland, in Zwitserland, in Scandinavië, in Amerika bestaat; dat belangrijke vakken van studie erkend zijn in hun hooge, wetenschappelijke waarde; dat de levende talen uit de sfeer van het dilettantisme en van de taalmeesterij zijn weggenomen en, in theorie althans, binnen den kring der methodische studiën zijn overgebracht. Hij brengt gaarne zijne hulde aan den Minister die, in spijt van felle bestrijding en gevaarlijke onverschilligheid, er in geslaagd is deze philologische trias in Nederland te doen erkennen en haar te doen opnemen in het credo der universitaire wetenschap. Hij waardeert de goede bedoelingen en de ijverige hulp der volksvertegenwoordigers die tot drie malen toe den Minister hebben bijgestaan in dien strijd.

Maar hij kan niet vergeten dat deze leerstoelen, ofschoon geen luchtkasteelen meer, toch nog altijd in de lucht hangen, daar noch de wet noch de gewoonte het onderwijs dat aldaar gegeven wordt hebben vastgehecht aan de studiën en de examens der aanstaande taalleeraren van gymnasiaal en middelbaar onderwijs. Hij kan niet blind zijn voor de geheel bijzondere, de abnormale conditie waarin de moderne talen ver-

keeren in vergelijking met de overige onderdeelen van het universitair onderwijs, daar geen faculteitsexamens in die vakken worden afgenomen, geen graden daarin worden verleend, geen dissertaties over onderdeelen van die vakken worden geschreven. En wanneer hij dan bedenkt, dat het Hooger Onderwijs in Nederland, blijkens art. 1 der tegenwoordige Wet, een dubbel doel beoogt: aan den eenen kant, op te leiden tot zelfstandige beoefening der wetenschap, en aan den anderen kant, voor te bereiden tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen waarvoor wetenschappelijke vorming vereischt wordt, - dan moet hem de bekentenis van het hart, dat de drie leerstoelen voor vreemde talen feitelijk nog niet in het kader van het Hooger Onderwijs, zooals de Nederlandsche wetgever dit wil geregeld zien, zijn opgenomen. Voorzeker, tot zelfstandige beoefening der 'moderne philologie' ('Neuphilologie' zegt men in Duitschland) kunnen de kweekelingen der nieuwe hoogleeraren worden opgeleid. Doch de *summos honores*, die elke akademische studie behooren te bekronen, kunnen zij in die vakken niet verwerven. En wat de eischen betreft die in Nederland voor het bekleeden der maatschappelijke betrekking van taalleeraar gesteld worden, deze acht men blijkbaar niet van dien aard dat eene opleiding aan de universiteit voor den candidaat onmisbaar zou wezen of zelfs bijzondere aanbeveling zou verdienen. Onnatuurlijk is zulk eene opvatting niet. Immers: naar waarborgen voor eene behoorlijke propaedeuse, die bij iedere andere studie de *conditio sine qua non* is van het toelaten tot de academische examens, wordt hier niet gevraagd; het akteëxamen in Fransch en Engelsch wordt afgenomen door eene staatscommissie waarin wel de gymnasia en de Hoogere Burgerscholen, maar niet de universiteit vertegenwoordigd is[1)]; dit examen houdt zich streng binnen de

1) De hoogleeraar van het Hoogduitsch, echter, is voorzitter van de 'Duitsche Commissie.' Ook nog in een ander opzicht verschilt zijne positie van die zijner beide ambtgenooten. Voor het zuiver wetenschappelijk gedeelte van zijn arbeid vindt hij een voldoend aantal goed voorbereide leerlingen in de aanstaande candidaten en doctoren der Nederlandsche philologie, die onder zijne leiding een deel van de germanistische vakken beoefenen welke zij voor hun candidaats- en hun doctoraalexamen behoeven. Intusschen is dit eenvoudig het gevolg hiervan dat hij twee leerstoelen tegelijk bekleedt, welke art. 43 der Wet op het H.O., als *d* en *g*, van elkaar onderscheidt: 'hoogduitsche taal- en letterkunde', en 'de oude talen en letterkunde der germaansche volken.'

grenzen van het ééne vak en onderscheidt zich almede daardoor van de groote meerderheid der faculteitsexamens, die ook met verwante vakken zich bezighouden; en bij dit examen wordt een zeer ondergeschikte plaats toegewezen aan hetgeen de hoogleeraar, met het geven van h o o g e r onderwijs belast, natuurlijk als hoofdzaak zal beschouwen: breed opgevatte historische taalstudie en bekendheid met de letterkunde der middeleeuwen.

Zoo ontbreken, bij het Hooger Onderwijs in Hoogduitsch, Fransch en Engelsch, de voorwaarden die, althans in een praktisch land als het onze, onmisbaar zijn voor den bloei van elk studievak dat aan de universiteit is toegelaten: wetenschappelijke graden, en faculteitsexamens waardoor praktische bevoegdheid wordt verkregen.

Het valt niet te ontkennen dat de Regeering, toen zij de drie nieuwe leerstoelen stichtte, de paarden achter den wagen heeft gespannen en daardoor de normale beweging van dit nieuwe raderwerk vertraagd heeft. De benoeming der drie hoogleeraren is een eerste stap geweest, een eerste, die eigenlijk de laatste had behooren te zijn.

Waar het een luchtreis geldt, daar is het zeker voldoende den ballon behoorlijk te vullen, een luchtschipper in het schuitje te plaatsen, hem de noodige instrumenten voor waarnemingen mede te geven en te roepen: ‘lâchez tout!’ Doch waar een vaartuig moet worden uitgerust aan hetwelk een zeer bepaalde bestemming is gegeven, dat eene lading moet overbrengen en deel moet nemen aan den wereldhandel, daar wordt meer voorbereiding vereischt dan het aanstellen van een stuurman. De vaart dient nauwkeurig aangewezen, de duur van den tocht ten naaste bij bepaald, de lading gekozen in verband met de bestemming, het scheepsvolk aangeworven, en zoo meer. Dit alles is het werk der reeders.

Welnu, evenzoo zou het noodig geweest zijn, alvorens tot de benoeming der hoogleeraren over te gaan, zoowel de Wet op het Hooger als die op het Middelbaar Onderwijs belangrijk te wijzigen, indien men aanstonds de resultaten had willen bereiken die thans eerst op den langen duur, en zeker niet zonder veel moeite, tot stand zullen kunnen komen.

Men oefene dus geduld, en eische niet dat de vruchten van het nieuwe onderwijs zich spoedig zullen vertoonen. Daar de boom verkeerd geplant is geworden, zou die eisch onbillijk

wezen. De officieele kweekers, aan wie de zorg voor dit deel van den academischen boomgaard is toevertrouwd, zullen vooralsnog een deel, en een niet onbelangrijk deel, van hunne taak h i e r i n te zoeken hebben dat zij, niet alleen de machthebbers in den Staat, maar ook hunne ambtgenooten van het hooger onderwijs, en tevens het geletterd en beschaafd publiek dat in deze zaak belang stelt, pogen in te lichten omtrent den feitelijken toestand, en voor te lichten omtrent de methode van behandeling die naar hun oordeel het meest geschikt is om in dien toestand de noodige wijziging en verbetering te brengen. Het is dan ook om mij van dit gedeelte mijner taak te kwijten dat ik niet schroom op deze materie, die reeds bij de Hooge Regeering en in den kring der Academische Senaten eenige belangstelling gevonden heeft, ook de aandacht der 'Gids'-lezers te vestigen.

II.

Wie met eenige oplettendheid de beraadslagingen heeft nagegaan welke in de Tweede Kamer onzer Staten-Generaal, bij verschillende gelegenheden, over de leerstoelen voor Hoogduitsch, Fransch en Engelsch gevoerd zijn, dien kan het niet al te zeer verbazen dat, zelfs door die leden welke met de beste bedoelingen bezield waren, het vraagstuk zoo onvoldoende is opgelost.

De meeste toch hebben zich geen duidelijke voorstelling gemaakt van de rol die aan deze leerstoelen behoorde te worden toegewezen en van het werk dat aan de nieuwe hoogleeraren moest worden opgedragen. Ik denk hier natuurlijk niet aan uitspraken als deze: 'Moderne talen zijn geen studievakken voor hooger, alleen voor middelbaar onderwijs!' of aan deze andere: 'De drie genoemde talen zou men bij elkaar kunnen nemen; waarom zou een goed letterkundige niet te gelijkertijd Duitsch, Fransch en Engelsch kunnen doceeren?' Dergelijke opmerkingen[1)], van tegenstanders of onverschilligen, in ieder

1) De eerste komt voor in het *Voorloopig verslag* der staatsbegrooting voor 1884, de tweede in de toelichting van een amendement der heeren Bichon c.s. op een post dier staatsbegrooting van 1883.

geval van onkundigen afkomstig, verdienen ter nauwernood de eer van een hoffelijk bescheid.

Maar ook in het ernstig debat dat zich bij de beraadslagingen over den leerstoel voor Engelsche taal- en letterkunde tusschen de heeren Schaepman, Van Houten, De Meijier en De Beaufort ontspon[1], werd menig woord gesproken waaruit het gemis eener juiste en klare voorstelling omtrent den aard en het doel van dit onderwijs valt op te maken. De heer Schaepman zeide ongeveer[2]: Deze leerstoelen moeten, naar ik meen, bovenal ten goede komen aan de toekomstige leeraren voor middelbaar onderwijs. Doch nu leert de ervaring dat de examens in het Engelsch, waarvoor geen leerstoel bestaat, het best uitvallen; de candidaten kunnen het dus wel zonder eene academische opleiding in hun vak stellen. Bovendien volgt van hen die zich voor het examen in de Hoogduitsche taal en letterkunde zoeken te bekwamen slechts een zeer klein gedeelte de lessen van den Groningschen hoogleeraar die dit vak wetenschappelijk onderwijst[3]; waaruit blijkt, dat die dames en heeren de behoefte aan eene academische opleiding zelve niet gevoelen. Waarom hun dan opgedrongen wat zij niet verlangen, en waar zij, blijkens den uitslag der Engelsche examens, ook wel buiten kunnen? - De heer De Beaufort repliceerde: ik zal u zeggen waaraan die betere uitslag der Engelsche examens moet worden toegeschreven. In den laatsten tijd zijn vele dezer candidaten, op raad der Commissie, naar Engeland gegaan. En waarom hebben zij die reis ondernomen? Omdat zij hier te lande de gelegenheid misten om zich in hun vak te bekwamen. Geef hun een hoogleeraar, en zij gaan niet meer naar Engeland! - Waarop de heer Schaepman snedig hervatte: Indien het dan zoo goed is voor de studie om naar Engeland te gaan, lok die dames en heeren dan niet naar Groningen!

Was het eene kleine malice van Dr. Beckering Vinckers aan het adres van deze beide sprekers, toen hij, bij het aanvaarden zijner betrekking als hoogleeraar, opmerkte, dat men, over het geheel genomen, in Engeland het Engelsch niet we-

1) Zie Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1885, zitting van 9 Maart.
2) Ik geef de redeneering der sprekers terug, niet hunne eigene woorden.
3) Natuurlijk geldt ditzelfde thans ook van de lessen der hoogleeraren voor Fransch en Engelsch.

tenschappelijk kan bestudeeren, en dat de protégée van Prof. Alberdingk Thijm, aan wie door de examencommissie te Utrecht een ‘slecht’ cijfer gegeven was voor kennis der spraakkunst, dien ongunstigen uitslag juist hieraan te wijten had dat zij vijf jaren in Engeland had vertoefd en daar met geleerden en ongeleerden had omgegaan[1)]?

De Minister van Binnenlandsche Zaken beriep zich, ter verdediging van den voorgedragen post, op het imperatief gebod van art. 43 der Wet, waardoor de oprichting van een leerstoel ook voor het Engelsch hem en der Volksvertegenwoordiging tot plicht werd gesteld. De heer Van Houten roemde het voorrecht eener academische opleiding en schatte die hoog ook voor toekomstige taalleeraars. De heer de Meijier, die zich bij elke voorkomende gelegenheid als een warm voorstander van dit onderwijs heeft leeren kennen, meende dat men al zeer weinig deed met slechts aan ééne universiteit leerstoelen voor levende talen te stichten. Doch over den aard en de bijzondere roeping van dit onderwijs liet geen dezer sprekers zich destijds verder uit.

Ook bij debatten uit vroeger jaren, met name bij de beraadslagingen die over het tegenwoordig artikel 43 der Wet gevoerd zijn, zoekt men te vergeefs naar eene heldere en juiste opvatting van hetgeen hier door de Regeering werd voorgesteld en ten slotte door de Kamers is aangenomen. Het was zeker alleen maar eene aardigheid van den heer Cremers, toen deze afgevaardigde, in de zitting van 31 Maart 1876, de Groningsche universiteit aanbeval als bijzonder geschikt om de leerstoelen voor moderne talen te herbergen, en daarbij opmerkte dat ditzelfde gold van een leerstoel voor oorheelkunde, ‘omdat men in Groningen zulk een uitmuntend Doofstommeninstituut heeft.’ Men zou bijna zeggen - maar de geachte afgevaardigde heeft zijn denkbeeld niet nader ontwikkeld - dat hij de nieuwe leerstoelen bovenal tot leerstoelen voor orthoëpie wilde maken, ter verbetering van de dialectische uitspraak der vreemde talen door de inwoners van Groningerland, - een denkbeeld, rouwens, dat zelfs in Regeeringskringen wel eens is uitgesproken.

1) Zie Dr. J. Beckering Vinckers, *Over de behoefte aan en 't nut van meer wetenschappelijke opleiding voor de beoefenaars der Engelsche taal en letterkunde hier te lande*, Haarlem, de Erven F. Bohn, 1886, blz. 16.

Doch belangrijker en sprekender is het volgende. In diezelfde zitting van 31 Maart 1876 bepleitte de heer Jonckbloet de wenschelijkheid der oprichting, aan minstens ééne universiteit, van een leerstoel voor ‘Romaansche taal- en letterkunde.’ Onder dien naam verstond hij bovenal de studie van oud-fransch en oud-provençaalsch, en het beoefenen van deze talen achtte hij, met recht, hoogst wenschelijk voor de studie der middelnederlandsche letteren. Kort daarop formuleerde de heer Lenting den wensch, dat hooger onderwijs in Duitsch, Fransch en Engelsch aan de drie universiteiten zou gegeven worden. Maar noch door dezen, noch door den vorigen spreker werd toen de opmerking gemaakt, dat eene wetenschappelijke studie van het Fransch niets anders is dan een belangrijk onderdeel van de ‘Romaansche philologie’; zoodat de leerstoel voor het Romaansch, dien de heer Jonckbloet verlangde, met dien voor het Fransch, voor welken de heer Lenting ijverde, moest samenvallen. Evenmin is er aan gedacht, toen ook ‘de oude talen en letterkunde der Germaansche volken’ aan de orde kwamen en daarvoor een leerstoel werd ingeruimd, dat de wetenschappelijke studie van het Hoogduitsch en het Engelsch zich van zelf bij die algemeene germanistiek moest aansluiten, zoodat ook hier de leerstoelen voor de nieuwe talen, althans een van deze, met die voor de oud-germaansche talen behoorde te worden verbonden[1]. Alleen als onmisbaar onderdeel der Nederlandsche philologie werd dit onderwijs in het oud-germaansch destijds aanbevolen.

De gang der discussiën en de adviezen der verschillende sprekers geven dus volstrekt geen uitsluitsel omtrent de opvatting der Regeering en van de leden der volksvertegenwoordiging betreffende het eigenlijk karakter der leerstoelen voor Hoogduitsch, Fransch en Engelsch, wier oprichting men verlangde[2].

1) Natuurlijk is de toestand te Groningen feitelijk zoo geworden. De hoogleeraar voor het Hoogduitsch geeft ook ten behoeve der Nederlandici college in het Gotisch, het middel-hoogduitsch en andere germaansche talen, terwijl de hoogleeraar voor het Engelsch een college over Angelsaksisch heeft aangekondigd.

2) Opmerkelijk was alleen hetgeen de heer van Naamen van Eemnes, in de zitting van 3 April 1876, dieaangaande zeide, toen de quaestie der doctoraten aan de orde was gesteld. Deze spreker verklaarde bij die gelegenheid, dat hij de kennis van het Latijn onmisbaar achtte voor ieder die wetenschappelijk Fransch of Engelsch wil bestudeeren, en gaf het denkbeeld aan de hand, om aan klassieke philologen, wanneer zij zich tegelijkertijd met het beoefenen eener moderne taal voldoende hadden beziggehouden, ook voor deze, door aanteekening op hun doctorsbul, het *jus docendi* te verleenen. Later heeft ook vooral de Minister Pijnacker Hordijk eene korte, maar flinke omschrijving van deze leervakken gegeven.

Waarschijnlijk heeft elk onzer wetgevers omtrent deze aangelegenheid het zijne gedacht: de een heeft het eenvoudig gepast geoordeeld om ook de moderne letterkunde der vreemde cultuurvolken aan de Universiteit te doen vertegenwoordigen; een ander heeft gedroomd van liefhebberij-colleges, door een groot aantal studenten gevolgd, over Goethe, Molière of Shakespeare; een derde heeft in het algemeen gehoopt, dat op die wijze de kennis der vreemde talen, althans in de studentenwereld, zou toenemen, of wel dat de uitspraak dier talen er bij winnen zou; en allen hebben gemeend, zonder over het h o e zich al te zeer te bekommeren, dat de toekomstige taalleeraars onzer gymnasia en Hoogere Burgerscholen zich, op de eene of andere wijze, in de collegekamers der nieuwe professoren voor hun acte-examen zouden kunnen voorbereiden.

Dit laatste punt - de lezers van ons tijdschrift weten het - is, nu bijna twee jaren geleden, uitvoerig behandeld geworden door Mevrouw Kroon-Star Numan[1)]. Uit Riniastate, het Friesche lustslot van waar onze bekwame medewerkster haar opstel heeft gedagteekend, is over dit gedeelte der quaestie een licht verspreid waarmede de Staten op het Binnenhof hun voordeel hadden kunnen doen, zoo het eerder geschenen had, en dat hun goede diensten zal kunnen bewijzen wanneer de nadere organisatie dezer aangelegenheid, door wijziging der wetten op het hooger en middelbaar onderwijs, in 's lands vergaderzaal aan de orde zal komen.

De geachte schrijfster treedt in uitvoerige beschouwingen, door feiten en cijfers behoorlijk toegelicht, omtrent het algemeene peil der taalkundige en letterkundige studiën onzer aan-

1) Zie in *De Gids* van December 1885 (blz. 471 vlgg. van den jaargang), *Het Middelbaar Onderwijs in taal en letterkunde en zijn verband tot de academische leerstoelen voor moderne philologie*. Natuurlijk heeft ook elk der drie hoogleeraren, in de rede uitgesproken bij het aanvaarden zijner betrekking, dit onderwerp meer dan ter loops behandeld. Zie, van Dr. Sijmons, zijne op 27 September 1878 gehouden toespraak *Over de wetenschappelijke beoefening der moderne talen*, Groningen, R J. Schierbeek, van mij zelven *La chaire de français dans une Université néerlandaise*. Groningne, J.B. Wolters, 1884, van Dr. Beckering Vinckers zijne hierboven (blz. 226, noot) aangehaalde oratie.

staande leeraars en leeraressen voor Hoogduitsch, Fransch en Engelsch aan gymnasia en middelbare scholen. Zij wijst op de ongunstige rapporten der staatscommissiën met het afnemen der akte-examens voor die vakken belast, en toont duidelijk en afdoende aan waarom het, zoolang de tegenwoordige regeling blijft bestaan, niet waarschijnlijk, ja zelfs onmogelijk is, dat het academisch onderwijs te Groningen verandering brenge in dien toestand. De groote meerderheid toch der tegenwoordige aspiranten voor de betrekking van leeraar of leerares in een der vreemde talen zal reeds door financiëele overwegingen worden teruggehouden van een langdurig verblijf in de ver afgelegen academiestad[1]; zij die in de gelegenheid zijn de colleges der hoogleeraren bij te wonen, zullen slechts gedeeltelijk aldaar vinden wat zij voor hun vak-examen het meest behoeven; de hoogleeraar toch, met het geven van hooger onderwijs belast, zak slechts voor een deel rekening mogen houden met de eigenaardige behoeften van deze categorie van toehoorders, terwijl hij bovendien, elken waarborg missend voor het bestaan eener behoorlijke propaedeuse (die dan ook bij de meesten werkelijk ontbreekt), steeds gevaar loopt van òf een onderricht te geven dat niet verwerkt kan worden, òf het peil van zijn onderwijs te verlagen en meer als repetitor van onderwijzers dan als hoogleeraar werkzaam te zijn. Het is zeer goed te begrijpen, dat zij die zich voor een akte-examen wenschen te bekwamen, zich liever wenden tot een knap docent in hunne naaste omgeving, die zich met hunne volledige opleiding kan belasten, dan dat zij zich eene niet onbelangrijke opoffering getroosten om een enkel college bij te wonen, dat alleen als leiding zijn nut kan hebben en ter aanvulling kan strekken van eigen studie.

Zeer terecht zegt Mevrouw Kroon-Star Numan[2]: ‘Verlangt men voor de nieuwe talen geen academisch gevormde leeraren, dan ware de oprichting eener kweekschool voor Middelbaar Onderwijs eenvoudiger en meer doeltreffend geweest dan het oprichten van leerstoelen aan eene universiteit’.

1) Diegenen onder mijne toehoorders die voor M.O. studeeren, voor zoover hunne familie niet in Groningen gevestigd is, vervullen dan ook alle eene betrekking, hetzij bij eene lagere of middelbare school, hetzij als inwonend huisonderwijzer. Een enkele is opzettelijk overgekomen om mijne lessen te volgen, doch slechts voor zeer korten tijd.
2) L.c. blz. 499.

Intusschen, de schrijfster zelve acht zulk eene academische vorming hoogst wenschelijk; zij spreekt[1)] van ‘den zegen van het universitair onderwijs’, die nader gebracht moet worden tot de ‘behoeften van het middelbaar onderwijs’. Daarom adviseert zij[2)] tot ‘afschaffing (voor mannelijke candidaten) van de akte-examens voor M.O., afdeeling Letterkunde’, terwijl zij die examens in gewijzigden vorm wil overgebracht zien naar de universiteit. Als het eenvoudigste en beste middel om daartoe te geraken geeft zij aan de hand: ‘instelling van een Doctoraat in de Nieuwe Letteren en het verplichtend stellen van dat doctoraat voor betrekkingen aan Gymnasiën en Hoogere Burgerscholen’. Over den aard van dit nieuwe doctoraat geeft zij verder eenige, waaronder behartigingswaardige, wenken. Intusschen is Mevrouw Kroon bescheiden genoeg om geen uitgewerkt plan ter tafel te brengen, en liever aan hen die zij, welwillend, ‘meer bevoegden’ noemt, het maken van dergelijke plannen over te laten.

Zij had het voorrecht reeds spoedig zulk een bevoegden ontwerper te zien opdagen in den persoon van den Amsterdamschen hoogleeraar Dr. C.B. Spruyt, die in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 en 30 Januari en 2 Februari 1886 haar artikel uitvoerig en waardeerend besprak en, aan haar hoofddenkbeeld zich aansluitend, eene wijziging voordroeg van het door haar aanbevolen doctoraat in de Nieuwe Letteren.

Even gaarne als de auteur van het belangrijk praeadvies over deze zaak zal ook ik ‘rijpe plannen’ van ‘meer bevoegde zijde’ tegemoet zien. Intusschen meen ik zelf de zaak ernstig genoeg te hebben overwogen, haar breedvoerig genoeg met mijne beide collega's voor nieuwere philologie te hebben besproken, aandachtig genoeg te hebben geluisterd naar het oordeel dat ik in academische en andere wetenschappelijke kringen daarover heb hooren uitspreken, en voldoende te hebben nagegaan hoe deze aangelegenheid in andere landen, met name in Duitschland, in Frankrijk, in Duitsch Zwitserland en in Zweden, geregeld is, om een schema te durven ontwerpen van de regeling die, naar mijne opvatting, in Nederland de meeste aanbeveling verdient.

1) Ibid. blz. 500.
2) Ibid. blz. 482.

Lag het op den weg, en ook in de bedoeling, van Mevrouw Kroon, om in het M i d d e l b a a r Onderwijs haar uitgangspunt te nemen en de behoeften van dit onderwijs op den voorgrond te stellen, het is natuurlijk dat voor mij de allereerste vraag deze is: hoe moet het H o o g e r Onderwijs in de nieuwe talen georganiseerd worden? In de tweede plaats volgt dan deze andere: op welke wijze kunnen gymnasiaal en middelbaar onderwijs met die regeling hun voordeel doen?

III.

Vóór alle dingen mag men eischen dat aan een studievak van beteekenis, dat waardig gekeurd wordt om officiëel door een hoogleeraar aan eene onzer universiteiten te worden vertegenwoordigd, alle rechten worden toegekend in wier bezit de andere vakken van Hooger Onderwijs zich verheugen. Met billijkheid mag dus verlangd worden dat het mogelijk worde gemaakt om ook de studie der levende talen, langs den gewonen weg van examina en proefschrift, met den doctorstitel te bekronen. Waarom zouden de levende vreemde talen in dit opzicht in mindere conditie moeten verkeeren dan de moedertaal? Ook het Nederlandsch is, na eerst van de universiteit te zijn uitgesloten geweest, aanvankelijk alleen tot haar toegelaten als voorwerp van liefhebberijstudie en vak van smaak. Maar welhaast hebben mannen als de Vries en Jonckbloet getoond dat ook de moedertaal het voorwerp kon zijn, en behoorde te wezen, van streng wetenschappelijke studie. En zoo heeft de nieuwe Wet op het Hooger Onderwijs, toen eenmaal de splitsing van het oude letterkundige doctoraat in afzonderlijke vak-doctoraten in beginsel was aangenomen, naast het doctoraat voor klassieke philologie en dat voor Semitische letterkunde, ook een doctoraat voor Nederlandsche philologie verkrijgbaar gesteld.

Op eene dergelijke behandeling mag ook de studie der levende vreemde talen aanspraak maken. De wetenschappelijke beoefening van het Nederlandsch is slechts een onderdeel van de germanistiek, waartoe ook de studie van Hoogduitsch en Engelsch moet gerekend worden. En wat van deze geldt, geldt evenzeer van elk onderdeel der Romaansche philologie, dus ook van de studie der Fransche taal en letterkunde.

In het buitenland zijn die rechten dan ook sinds geruimen tijd erkend en verkregen. Aan de Duitsche universiteiten worden ieder jaar een buitengewoon groot aantal doctorale dissertaties verdedigd over onderwerpen uit de geschiedenis der Fransche en Engelsche taal en letteren. En aan die verdediging is voorafgegaan een doctoraal examen waarin Fransch of Engelsch als hoofdvak was opgenomen. In Frankrijk, waar de ‘licence’ en de ‘agrégation’ ongeveer aan ons doctoraat beantwoorden[1)], is sinds eenige jaren eene afzonderlijke ‘licence avec mention langues vivantes’ en eene ‘agrégation des langues vivantes’ ingevoerd. Aan de Zweedsche universiteiten is het voorbeeld der Duitsche sinds lang gevolgd. Te Bern en te Zurich, waar eveneens afzonderlijke leerstoelen zijn opgericht voor vakken die tot de moderne philologie behooren, vindt men iets dergelijks.

In ons vaderland alleen is dit anders. Daar worden aan de universiteit, buiten den kring der Nederlandsche taal en letterkunde, geen ‘moderne philologen’ gevormd; daar worden geene dissertaties geschreven over onderwerpen die in Duitschland door tal van jeugdige doctorandi worden behandeld; daar kan geen Romanist of Anglist tot doctor in zijn vak worden bevorderd[2)].

Wordt deze toestand bestendigd, dan spreekt het wel van zelf dat de hoogleeraren voor de nieuwe talen slechts bij uitzondering zich in het bezit van eigenlijke leerlingen zullen kunnen verheugen. Aan de universiteit gaat men zich niet met de borst toeleggen op een vak waarin geen examen wordt afgenomen en waarin geen wetenschappelijke titel te verkrijgen is. De heer van Naamen van Eemnes[3)] hoopte dat de klassieke philologen bovendien moderne talen zouden studeeren.

1) De doctorstitel volgt eerst verscheiden jaren nadat het ‘examen de licencié’ is afgelegd, na het verdedigen van twee dissertaties, eene in het Latijn, eene in het Fransch geschreven. Die titel wordt echter betrekkelijk weinig gezocht, daar hij alleen vereischt wordt om als hoogleeraar of ‘maître de conférences’ aan eene faculteit te worden benoemd.
2) Waarschijnlijk zal in den loop van dezen cursus te Groningen eene dissertatie worden verdedigd over een oud-fransch gedicht. Doch de doctorandus, een kweekeling der Leidsche Hoogeschool, heeft eerst zijn doctoraal examen in de Nederlandsche letteren moeten afleggen alvorens hij aan de Groningsche universiteit een begin heeft kunnen maken met zijne Romaansche studiën. Daarom zal hem op zijne dissertatie geen andere titel kunnen verleend worden dan die van Doctor in de Nederlandsche taal- en letterkunde.
3) Zie boven, blz. 227, noot 2.

Een dergelijke verwachting werd, eenige jaren geleden, ook uitgesproken door eene ‘Vereeniging van leeraren voor Middelbaar Onderwijs’, die bij de Regeering aandrong op het stichten van leerstoelen voor nieuwe talen, en die daarbij het vermoeden waagde dat er ‘onder de studenten, met name onder de philologen, zouden gevonden worden die deze vakken zouden gaan bestudeeren’.

Doch zulke verwachtingen zijn noodzakelijk ijdel. Een klassiek philoloog of een Nederlandicus heeft reeds de handen vol met zijn eigen studie. Hij moge zich den tijd en het genoegen gunnen een kijkje te nemen in de andere vakken der moderne philologie[1)], na het voltooien zijner eigenlijke studie zal hij niet een nieuwe studie ondernemen, die veel meer omvat dan de meesten vermoeden, doch zich liever haasten eene betrekking te zoeken in de maatschappij.

Het lijdt geen twijfel of de Regeering die de leerstoelen stichtte, zal bereid gevonden worden om aan den hierboven uitgesproken eisch der billijkheid te voldoen, al ware het alleen om het verwijt te ontgaan dat zij half werk heeft verricht, en eene stichting in het leven heeft geroepen aan welke de eerste voorwaarden, ik zeg niet van haren bloei, maar van haar voortbestaan ontbreken.

Doch op welke wijze zal aan dit verlangen het best en het gemakkelijkst voldaan worden?

Bij de faculteit der letteren en wijsbegeerte bestaan, gelijk men weet, vijf doctoraten: een in de klassieke letterkunde, een in de Semitische letterkunde, een in de Nederlandsche letterkunde, een in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel, en een in de wijsbegeerte. Zal dit aantal met drie nieuwe doctoraten moeten worden vermeerderd? Maar terecht waarschuwde reeds de Minister Heemskerk, bij de behandeling der Wet, tegen overdreven specialiseering van doctoraten. - Zullen de drie vreemde talen in één doctoraat worden saamgevat? Dit zou zeer onlogisch zijn, daar de examenprogramma's voor elk der drie talen noodwendig zullen verschillen, en die voor Hoogduitsch of Engelsch, aan de eene zijde, en Fransch aan den anderen kant, al te zeer uiteenloopen.

1) Inderdaad vond ik in den afgeloopen cursus bij een paar klassieke philologen en een paar Nederlandici eene belangstelling voor het oud-fransch die ik zeer op prijs heb gesteld.

Ernstiger overweging verdient het denkbeeld dat, onder anderen, door Mevrouw Kroon-Star Numan is aanbevolen: uitbreiding van het bestaande doctoraat in de Nederlandsche letterkunde tot een doctoraat in de Nieuwe Letteren, waartoe dan de drie vreemde talen en het Nederlandsch, benevens geschiedenis en aardrijkskunde, zouden gerekend worden. Intusschen zou men hier slechts in naam één doctoraat bezitten. Feitelijk zou het toch gesplitst moeten worden, daar elk dier vakken, ook al raken enkele elkaar van zeer nabij, zijn eigen programma heeft. Men kan van den historicus niet eischen dat hij tevens in dezelfde mate philoloog zij, en evenmin van den Germanist dat hij tegelijkertijd Romaansche philologie studeere. Wil men dit denkbeeld praktisch uitvoeren, dan zal het noodig zijn de Duitsche methode der doctoraten te huldigen. In Duitschland verleent, gelijk men weet, de philosophische faculteit (eene vereeniging van onze letterkundige en natuurkundige faculteiten) slechts één doctorstitel, dien van *doctor philosophiae*. Wie dien titel wil verwerven geeft zelf de vakken op (één of twee hoofdvakken en twee bijvakken) waarin hij geëxamineerd wil worden; over een onderwerp aan het hoofdvak ontleend schrijft hij eene dissertatie. De kweekelingen dier faculteit krijgen dus voor studiën van zeer onderscheiden aard één zelfden titel. Zoo zou men ook hier, om den titel van Doctor in de Nieuwe Letteren te verwerven, niet in al de onderdeden van deze rubriek, maar in twee of drie speciale vakken moeten geëxamineerd worden. De één zou bovenal historicus of geograaph zijn, een ander, Germanist, een derde, Anglist of Nederlandicus, een vierde, Romanist.

Praktisch zou dit zeer goed uitvoerbaar zijn, daar immers op de bul aanteekening zou kunnen geschieden van de bijzondere vakken waarmede de doctor zijn titel had verworven. Doch, zoo men toch dezen weg van verschillende groepeering der examenvakken moet inslaan, is het de vraag, of men niet veel beter zou doen met het Duitsche stelsel geheel en al over te nemen, en bij de letterkundige faculteit alle speciale doctoraten te laten vervallen. Ook professor Spruyt heeft, in zijn boven aangehaald advies, dit denkbeeld aan de hand gedaan en toegelicht[1)]. Men zou zoodoende terugkeeren tot de oude instelling

1) Reeds vroeger had deze geleerde, in een ander verband, ditzelfde denkbeeld ontwikkeld, in een opstel getiteld *Een doctoraat in de geschiedenis*, opgenomen in het Aprilnummer van *De Gids* van 1882.

van het Organiek Besluit van 1815: één enkel doctoraat in de Letteren. Doch in plaats van, zooals vroeger, voor dit ééne doctoraat slechts één examen-programma te hebben, zou men, al naar gelang van de verschillende vakken waarvoor die ééne titel verleend kon worden, verschillende programma's moeten opmaken. Dit zou, ook al weer naar de in Duitschland gevolgde methode, gemakkelijk kunnen geschieden. De candidaat zou vrij zijn de vakken op te geven waarin hij geëxamineerd wenschte te worden: één hoofdvak, bij voorbeeld, en twee bijvakken. Alleen zou men het facultatieve in de groepeering der vakken eenigszins behooren te beperken. Zoo zou de candidaat die Latijn of Grieksch als hoofdvak opgaf, noodzakelijk de andere klassieke taal er bij moeten nomen. Zoo zou men oude geschiedenis als verplicht bijvak kunnen beschouwen voor de klassieke philologen. Zoo zou de Nederlandicus Engelsch of Hoogduitsch onder zijne bijvakken moeten opnemen, de Anglist, Hoogduitsch, Nederlandsch of Fransch, de Romanist, Latijn of eene der moderne talen, de historicus, geographie of een onderdeel der wijsbegeerte, de wijsgeer, historie of eene der klassieke talen, enz.[1)]

1) Deze beperking van de facultatieve groepeering der examenvakken bestaat in Duitschland, wat de a c a d e m i s c h e examens betreft, niet bij alle universiteiten. Bij sommige philosophische faculteiten (Breslau, Greifswald, Halle, Kiel, Marburg, Münster) is philosophie een verplicht bijvak voor alle doctorandi. Die van Breslau eischt bovendien van alle philologen een examen in geschiedenis. Uitvoerige lijsten van groepeering der examenvakken bevat het instituut der faculteiten van Greifswald, Heidelberg, Münster, Würzburg. Bij alle geldt de bepaling, dat de faculteit de door den candidaat voorgestelde groepeering moet goedkeuren. Voor de s t a a t s -examens is eene zekere beperking onlangs door de Pruisische regeering ingevoerd in de nieuwe *Ordnung der Prüfung für das Lehramt an höheren Schulen*. Wie de bevoegdheid verlangt te verwerven om Fransch en Engelsch aan alle klassen van een gymnasium te onderwijzen, zal voortaan *verplicht* zijn om tevens de bevoegdheid te verkrijgen voor het onderwijs in Latijn in lagere klassen. Grieksch en Latijn, geschiedenis en aardrijkskunde, zullen in het vervolg niet meer van elkaar gescheiden mogen worden. Deze wijziging van de bestaande bepalingen is in de Pruisische onderwijswereld met ingenomenheid begroet. Dat het Latijn, als bijvak, aan het Fransch, als hoofdvak, is vastgekoppeld, wordt aldaar zeer toegejuicht. Trouwens, bij de fakulteiten van Münster en Würzburg geldt voor het d o c t o r -examen dezelfde bepaling. In Nederland zouden misschien sommige klassieke philologen, die gaarne een klove graven tusschen hunne wetenschap en de moderne philologie, tegen zulk eene combinatie bezwaar hebben. En toch heeft een Romanist er meer belang bij in de geschiedenis der Latijnsche taal geen vreemdeling te zijn dan in de germanistiek.

Deze radicale wijziging van het bestaande stelsel heeft een groot voordeel boven de meer beperkte die Mevrouw Kroon aanbeval. Zij laat den studenten ruimer en vrijer keuze onder de letterkundige vakken die zij aan de universiteit wenschen te beoefenen; en met meerder vrijheid zal hier van zelf grooter opgewektheid gepaard gaan. Zij maakt het mogelijk vakken saam te voegen die thans gescheiden zijn, zooals bij voorbeeld Sanskriet, of vergelijkende taalstudie, en klassieke philologie[1)]. Zij geeft aan vakken die thans op de examina dikwijls als bijvakken behandeld worden, als Sanskriet, geschiedenis en aardrijkskunde, de gelegenheid om op hare beurt de rol van hoofdvak te vervullen[2)]. En eindelijk, een niet te versmaden voordeel bij de voortdurende ontwikkeling en uitbreiding der wetenschap in onze dagen, zij zet de deur der letterkundige faculteit open voor alle philologische en historische wetenschappen van welke het in vervolg van tijd wenschelijk mocht blijken dat zij in het kader der universitaire studie werden opgenomen. Zoo zal er wel eens een tijd komen dat men aan onze universiteiten kunstgeschiedenis zal kunnen beoefenen. Zoo zal de archaeologie zeker allengs meer op den voorgrond treden. Zoo zullen de Slavische talen zeker hunne beurt krijgen. Zoo is te Leiden dit jaar voor het eerst een college over Assyrisch aangekondigd. Zoo is er geen reden waarom ook de Egyptologie, die tot dusverre, buiten de universiteit om, in een Museum beoefend wordt, niet evengoed als onlangs met de ethnologie plaats vond, als studievak aan de universiteit zou worden toegelaten[3)]. De facultatieve groepeering der examenvakken, bij éénheid van doctorstitel, zou in de toekomst dit alles mogelijk maken[4)].

1) Sanskriet en vergelijkende taalstudie staan bij ons alleen op het examenprogramma der aanstaande doctoren in de Nederlandsche philologie; de classici behoeven er zich niet mede in te laten.
2) Zij die ijveren voor een doctoraat in de geschiedenis zouden dus ook op die wijze hun verlangen bevredigd kunnen zien.
3) In Frankrijk, waar het Hooger Onderwijs veel minder gekerkerd is dan bij ons - men denke slechts aan het Collège de France met zijne reeks van leerstoelen, wier aantal voortdurend kan worden vermeerderd - bestaat sinds lang de goede gewoonte om gelegenheid tot het ontvangen van hooger onderwijs te openen aan Bibliotheken en Musea. Zoo bestaat sinds eenige jaren de ‘École du Louvre’ met leerstoelen voor archaeologie en kunstgeschiedenis.
4) Het zou misschien wenschelijk zijn eene soortgelijke regeling van het doctoraat ook bij andere faculteiten in te voeren. Reeds heeft de Rector Magnificus der Leidsche Universiteit zich, wat de wis- en natuurkundige studiën betreft, in het openbaar ten gunste van het Duitsche stelsel (meer of min facultatieve groepeering der examenvakken en splitsing van deze in hoofd- en bijvakken) verklaard, terwijl ook elders sommige leden der natuurkundige, en zelfs der juridische faculteiten, zich in denzelfden geest, zij het ook nog niet in het openbaar, hebben uitgelaten.

Nu doet zich eene andere vraag voor.

In Nederland is, gelijk men weet, de gang der letterkundige studiën deze, dat twee examens, met verschillend programma en door eenige jaren studie van elkaar gescheiden, het candidaats- en het doctoraal examen, aan de toelating tot het schrijven en verdedigen eener dissertatie voorafgaan[1].

Welnu, zal de facultatieve groepeering der vakken voor deze beide examens moeten gelden? M.a.w. zal reeds voor het candidaatsexamen door den litterator die er zich aan onderwerpt, één hoofdvak en twee bijvakken moeten gekozen worden, en zullen deze vakken dezelfde moeten zijn als die waarover bij het doctoraal examen het onderzoek loopen zal?

Prof. Spruyt[2] achtte het denkbeeld aannemelijk, ten einde de letterkundige studiën op een breederen grondslag te vestigen dan thans het geval is, om al de kweekelingen der litterarische faculteit aan éénzelfde candidaatsexamen te onderwerpen, en de splitsing der vakken dus eerst in de tweede helft van den normalen studietijd te doen plaats hebben. Met het oog op de algemeene philologische en historische vorming der toekomstige leeraars en docenten heeft dit denkbeeld inderdaad iets aantrekkelijks. Zoo de klassieke philoloog en de moderne philoloog tot hun candidaatsexamen toe éénzelfden weg konden bewandelen, zou geen van beide daarvan schade ondervinden. Toch zou de uitvoering van dit denkbeeld op al te groote bezwaren stuiten. Afgezien van de speciale eischen die reeds op het candidaatsexamen aan den klassieken philoloog gesteld

1) In Duitschland heeft de student slechts één academisch examen af te leggen, de zoogenaamde ‘Doctorprüfung’. Ook in Frankrijk volgt de ‘licence’ rechtstreeks op het ‘baccalauriat’, dat met ons eindexamen van de gymnasia overeenkomt. Het ‘examen d'agrégation’ staat op zich zelf; dit is een zoogenaamd ‘concours’. Hij die hiervoor slaagt ontvangt, met den titel van ‘agrégé’, recht op eene bezoldiging en de bevoegdheid om bij de hoogere klassen van een ‘lycée’ als leeraar te worden aangesteld. Tusschen de ‘licence’ en de ‘agrégation’ bestaat ongeveer hetzelfde verschil als in Duitschland tusschen het ‘Lehrer-’ en het ‘Oberlehrerzeugnisz’.

2) In de boven aangehaalde artikelen der *N. Rott. Ct.* n°. III.

worden, mag men niet vergeten dat tot de letterkundige faculteit groepen van studievakken behooren (die welke de Semitische philologie en de letterkunde van den Oost-Indischen Archipel betreffen) die reeds van den aanvang af een geheel afzonderlijke studie vereischen. En bovendien is ook de wetenschappelijke studie der moderne talen, die ons hier hoofzakelijk aangaat, van dien aard en dien omvang dat een onderzoek naar hare resultaten voegzaam over twee examens kan verdeeld worden. Het denkbeeld zou zelfs overweging verdienen, om de kennis der n i e u w e r e letterkunde, tegelijk met eene eerste studie van de historische gramatica der vreemde taal, in het programma van het c a n d i d a a t s examen op te nemen, en uitgebreider kennis van den o u d e n toestand der taal, benevens de letterkunde der m i d d e l e e u w e n , waarvoor strenger wetenschappelijke studie vereischt wordt, voor het d o c t o r a a l examen te bewaren. Natuurlijk zouden de vakken die op het doctoraalexamen als bijvakken door den candidaat zullen gekozen worden, op het candidaatsexamen buiten behandeling moeten blijven. Daarentegen zou een examen in het Nederlandsch, in de nieuwe geschiedenis, in een of ander onderdeel der wijsbegeerte, bijvoorbeeld de logica[1)], misschien ook in het Latijn, voor al de aanstaande candidaten, dus ook voor hen die ‘moderne philologie’ en aanverwante vakken studeeren, van belang zijn.

De gang der academische studiën voor ‘moderne philologie’ wordt dan ongeveer deze.

Langs den gewonen weg[2)] tot de universitaire studiën toe-

1) Men zou ook voor sommige van die vakken, met name voor het wijsgeerige, dat zich voor een examen minder goed schijnt te leenen, het examen kunnen vervangen door een testimonium. Het is waar dat onze tegenwoordige Wet alle testimonium-colleges als ontuig verbannen heeft. Toch zijn er vakken waarover het goed is een college te hooren zonder dat het noodzakelijk is daarin examen af te leggen. Het is zeer wenschelijk dat de wijsbegeerte, die het thans moet stellen met de hooge eer van een eigen doctoraat, dat door niemand begeerd wordt en slechts éénmaal *honoris causa* verleend is, in het academisch onderwijs tot haar recht kome. Tegenover Duitschland, waar de wijsbegeerte een verplicht bijvak is voor elk doctoraat bij sommige philosophische Faculteiten, en tegenover Frankrijk, waar de ‘philosophie’ zelfs een zeer wezenlijk element is van het gymnasiaal onderwijs, maakt de totale afwezigheid van deze studie in de opleiding onzer klassiek gevormde jongelieden geen gelukkige figuur.

2) D.i. langs dien van een gymnasiaal eindexamen of het daarmede overeenkomend staatsexamen. Voor vreemdelingen gelden natuurlijk de equivalenties der Wet van 23 Juli 1885, Staatsblad n°. 141, en het daarop gevolgd Koninklijk besluit van 30 Juli 1886, Staatsblad n° 125.

gelaten, ontmoeten zij, als eerste étape, een candidaatsexamen, dat, behalve over één of meer voor allen geldende vakken (daaronder, voor den toekomstigen Germanist of Anglist, het Gotisch, voor den toekomstigen Romanist, het Latijn), tevens loopt over het eenvoudigste gedeelte van het bijzonder vak hunner keuze, dus, wat elk der vier levende talen betreft (Nederlandsch, Hoogduitsch, Fransch en Engelsch), hoofdzakelijk over de wetenschappelijke, d.i. historisch-systematische behandeling der l e v e n d e taal, kennis van de n i e u w e r e letterkunde der taal en verklaring van een of twee m o d e r n e auteurs.

Het candidaatsdiploma opent dan verder den weg tot het doctoraalexamen. Alvorens dit tweede examen af te leggen behoort de candidaat de bijvakken op te geven waarover hij geëxamineerd wenscht te worden; het hoofdvak heeft hij natuurlijk reeds bij zijn candidaatsexamen gekozen. Is dit hoofdvak een der vier levende talen, dan moet hier geëischt worden: historische grammatica, breed en diep opgevat, grondige kennis der oude taal, van haren oorsprong, hare ontwikkeling en vervorming, kennis van de letterkunde der middeleeuwen, grammatisch-philologische verklaring van belangrijke en moeielijke teksten van oude schrijvers (middelnederlandsche, oud- en middelhoogduitsche, oud-fransche, angelsaksische en middelengelsche)[1]. Het examen-programma voor de bijvakken is misschien minder gemakkelijk op te maken; ik onthoud mij op dit punt voorloopig van iedere aanwijzing; doch ik twijfel niet of onderling overleg tusschen de leden der letterkundige faculteit zou de bezwaren aan deze nieuwigheid verbonden wel te boven komen[2].

Na het schrijven en voldoende verdedigen van een proefschrift over een onderwerp uit het gebied van het hoofdvak wordt dan den doctorandus de bul van doctor in de Letteren

1) Dit programma, dat niets meer dan een schema wil zijn, heb ik natuurlijk niet ontworpen dan na mijne geachte ambtgenooten over ‘moderne philologie’ te hebben geraadpleegd. Ook menige andere bijzonderheid in de hier voorgedragen beschouwingen dank ik aan hun hooggewaardeerd oordeel, door rijper ervaring dan de mijne gesteund.

2) Koos iemand, bij voorbeeld, het Fransch als b i j v a k , dan meen ik dat men zou mogen eischen: historisch-grammatische verklaring van een modernen auteur en van een eenvoudigen oud-franschen tekst, algemeene kennis van de geschiedenis der Fransche letterkunde, bovenal van de klassieke periode.

uitgereikt. Op die bul geschiedt aanteekening van het hoofdvak en van de bijvakken waarover het doctoraalexamen heeft geloopen.

IV.

Bij de beschouwingen die hierboven zijn voorgedragen, heb ik mij uitsluitend geplaatst op het standpunt der rechten en eischen van het Hooger Onderwijs. Gold bij ons de Duitsche organisatie, die aan geen enkel academisch examen of academischen titel eenige praktische bevoegdheid verbindt, en het verkrijgen van deze laatste van afzonderlijke staatsexamens afhankelijk stelt, dan zou het onderwerp als afgehandeld kunnen beschouwd worden en zouden hoogstens eenige wenken omtrent wijziging dier staatsexamens, zoo deze noodig mocht blijken, aan het geschrevene kunnen worden toegevoegd.

Doch, een dergelijke toestand moge in Nederland bestaan waar het theologische en medische studiën betreft, voor de studievakken der letterkundige faculteit bestaat die toestand niet. Bij deze zijn aan de academische graden bepaalde bevoegdheden verbonden, die, gedeeltelijk althans, niet op andere wijze kunnen worden verkregen.

De vraag dringt zich dus van zelf aan ons op: indien voor alle 'modern-philologische' vakken, dus ook voor de levende vreemde talen, geregelde universitaire studiën, examens en graden worden in het leven geroepen, zal men dan ook aan die graden een *jus docendi* verbinden, van het bezit dier graden eene *facultas docendi* afhankelijk stellen?

Ik antwoord: voor het taalonderwijs aan de g y m n a s i a , zeker. Maar n i e t voor dat aan de scholen van m i d d e l b a a r onderwijs.

Het kan vreemd schijnen twee inrichtingen van elkaar te willen scheiden die, wat het onderwijs in vreemde talen betreft, bij ons door wet en gewoonte nauw te zamen zijn verbondeu. Eén zelfde examen, één zelfde akte voor Middelbaar Onderwijs geeft tegenwoordig de bevoegdheid om aan gymnasia en Hoogere Burgerscholen met vijfjarigen cursus Duitsch, Fransch of Engelsch te onderwijzen.

Toch meen ik dat die scheiding gerechtvaardigd is. De taal-

leeraar aan een gymnasium staat in eene andere verhouding tot zijn vak, tot zijne leerlingen, tot zijne medeleeraren, dan zijn collega van het Middelbaar Onderwijs.

Dat de studie der vreemde talen, nu er drie moeten onderwezen worden, aan een gymnasium niet met dezelfde degelijkheid kan behandeld worden als de studie der klassieke talen, zal iedereen gaarne toestemmen. Zelfs in Duitschland, waar de leerling toch maar twee vreemde talen zich heeft eigen te maken, komt men er rond voor uit, dat het onderwijs in die talen geen hoofdzaak mag zijn[1)].

Doch van de wijze waarop dit onderwijs wordt gegeven en dit vak wordt beoefend zal het afhangen, of de weinige uren die het gymnasiaal programma voor de vreemde taal beschikbaar heeft gesteld, nuttig worden besteed, of hier eenvoudig overlading in de hand wordt gewerkt, dan wel of enkele, maar goede resultaten worden verkregen. Dat de gymnasiast het tot vaardigheid in het s p r e k e n zou kunnen brengen, is een hersenschim; dat zijn leermeester naar dit doel zou moeten streven, is een vooroordeel. Van de vaardigheid in het s c h r i j v e n der vreemde taal geldt hetzelfde[2)]. Ik acht het voor een Nederlandschen gymnasiast meer waard dat hij zuiver Nederlandsch leere spreken en zich aan een goeden hollandschen stijl gewenne, dan dat hij een mondvol Fransch wete te praten of een ‘mooien’ Engelschen brief te schrijven. Wat men op het

1) Zoo o.a. prof. G. Körting, van Münster, in zijn onlangs verschenen *Neuphilologische Essays*, Heilbronn, 1887, blz. 121, vlg.

2) Misschien zou men een dergelijk doel mogen najagen indien het denkbeeld ingang vond dat mij door een oud-leermeester, lid van eene onzer letterkundige faculteiten, aan de hand werd gedaan: alle leerlingen van een gymnasium zouden eene geringe dosis Fransch, Duitsch en Engelsch leeren. Doch dan zouden zij zich verder slechts met ééne der drie talen bijzonder bezighouden. De keuze der taal zou bepaald worden door de faculteit waarin zij later zouden gaan studeeren: de toekomstige jurist, bij voorbeeld, zou het Fransch behooren te kiezen, de toekomstige theoloog het Duitsch, de medicus het Duitsch of het Engelsch. De leerlingen zouden dan zoover moeten gebracht worden dat zij zich in die ééne taal mondeling en schriftelijk behoorlijk wisten uit te drukken. Het denkbeeld verdient overweging, ook als bijdrage tot de oplossing der ‘Ueberbürdungsfrage’ en tevens met het oog op de gymnasiasten die later, aan de universiteit, zich aan de bijzondere studie van ééne der drie levende talen willen wijden. Op die wijze alleen zou het ook mogelijk zijn gevolg te geven aan het denkbeeld van Dr. Beckering Vinckers (l.l. pg. 22), dat de gymnasia ‘*volstrekt moeten zijn* uitstekende voorbereidingsscholen voor hen die 't academisch onderwijs in de nieuwe talen willen volgen.’

gymnasium moet trachten te verkrijgen is: eenig inzicht in het wezen en de eigenaardigheid der vreemde taal, voldoende bekendheid met de wijze waarop zij wordt uitgesproken en met de voornaamste regels van hare grammatica; vaardigheid in het lezen en gemakkelijkheid in het verstaan dier taal; eenige noties omtrent den bloeitijd harer letterkunde, in aansluiting bij de lectuur; en verder, belangstelling, genoeg om het geleerde later zelf aan te vullen. Leesoefeningen dus, met grammaticale en letterkundige toelichting, zullen het voornaamste element van dit onderwijs moeten zijn.

En nu meen ik dat dit onderwijs, hoe eenvoudig het schijnen moge, aan een gymnasium het best gegeven zal worden door een academisch gevormden leeraar, die zelf de kennis van die taal en van hare letterkunde door zelfstandige, echt wetenschappelijke studie heeft verkregen. Veel minder dan de tegenwoordige leeraar voor middelbaar taalonderwijs zal hij in verzoeking komen om zijne leerlingen lastig te vallen met zijne geleerdheid over oud-fransch, Angelsaksisch of Gotisch. Deze onderwerpen acht hij te hoog om ze niet liever voor eigen studie te bewaren. Daarentegen is hij juist de persoon om, zich aansluitend bij de Latijnsche en Grieksche studiën zijner leerlingen, dezen een helder inzicht te geven in den eigenaardigen bouw der vreemde taal, om wat hij mededeelt van het Fransche drama der zeventiende eeuw in verband te brengen met wat zijn leerlingen weten van het tooneel bij de ouden, om, bij het lezen der fabels van Lafontaine, Phaedrus niet te vergeten[1)].

Doch niet alleen tegenover zijn vak staat de taalleeraar aan een gymnasium in eene andere verhouding dan zijn ambtgenoot van de middelbare school; ook tegenover zijne leerlingen en zijn collega's is zijne positie niet dezelfde.

Reeds bij de beraadslagingen over de Wet op het Hooger Onderwijs is er, met name door den heer Van Naamen van Eemnes, op gewezen, dat de taalleeraar aan een gymnasium krachtiger kan optreden tegenover zijn leerlingen wanneer hij zelf eene klassieke opleiding heeft ontvangen dan wanneer deze

1) Het hooge belang eener academische opleiding voor het onderwijs in de Engelsche letterkunde is uitvoerig aangewezen door Dr. Beckering Vinckers l.l. blz. 23 vlgg.

hem niet is ten deel gevallen; ook de doctorstitel zal hem hier ten goede komen. Mevrouw Kroon zegt hetzelfde met andere woorden[1]. Prof. Spruyt herhaalt, ‘dat het niet goed is een leermeester in eene school toe te laten die minder ontwikkeld is en in zijne studie minder diep kan doordringen dan zijne leerlingen.’ En van Dr. Beckering Vinckers is deze uitdrukking afkomstig, dat, wat de moderne talen betreft, ‘de inrichtingen van Hooger Onderwijs geheel onder curateele staan van het Middelbaar Onderwijs’[2].

Zal ook de verhouding van den docent der nieuwe talen tegenover zijne collega's van het gymnasium niet aangenamer wezen, wanneer hij als ‘modern philoloog’ zich in alles beschouwen kan als de gelijke der ‘klassieke philologen’? Zonder bijgeloovige waarde te hechten aan den doctorstitel of in de vereering te vervallen die onze Duitsche naburen koesteren voor titulatuur, mag men toch aannemen dat in de geleerde wereld en in de wereld der docenten een academische graad nog iets beteekent. Zou het niet kunnen voorkomen, wanneer de beperkende bepaling van art. 16, laatste alinea, der Wet op het Hooger Onderwijs werd opgeheven, dat de docenten van een gymnasium een doctor in de Letteren die met het onderwijs in eene der l e v e n d e talen belast was, aanwezen als den meest geschikte onder hen om tot rector of conrector benoemd te worden[3]?

Om al deze redenen zou ik wenschen dat voor leeraar in eene der levende talen aan de gymnasia alleen benoembaar waren doctoren in de letteren die, blijkens de aanteekening op hun bul, in die taal als hoofdvak geëxamineerd waren[4]. In hoeverre de *facultas docendi* voor bijvakken kan worden toegestaan, is eene vraag waarover men twisten kan. Beston-

1) *De Gids*, 1885, blz. 484.
2) L.l. blz. 22.
3) Reeds thans wordt de carrière der doctoren in de Nederlandsche philologie door die beperkende wetsbepaling, die hen uitsluit van rectoraat en conrectoraat, niet weinig belemmerd. En toch zijn de eischen die hun, zoowel wat kennis als wetenschappelijke methode betreft, gesteld worden, zeker niet minder streng dan die welke voor de klassieke philologen gelden.
4) Met het diploma van *candidaat* in de letteren zou geenerlei *facultus docendi* verbonden moeten worden. De aard van dit examen zooals het hierboven omschreven is, laat dit, althans wat ‘moderne philologie’ betreft, niet toe.

den bij ons te lande, gelijk in Duitschland, verschillende graden van bevoegdheid[1)], dan zou men wellicht voor het onderwijzen van bijvakken de bevoegdheid tot de laagste klassen kunnen beperken. Doch, daar onze organisatie vooralsnog zulk eene onderscheiding niet kent, zou men, meen ik, de volle bevoegdheid, althans voor de onderdeelen der 'moderne philologie' en aanverwante vakken, gerust kunnen toelaten. Wie naar eene zuiver wetenschappelijke methode gestudeerd heeft en op één vak zich bijzonder heeft toegelegd, die is ook wel in staat om onderwijs te geven in een vak waarin hij iets minder diep is doorgedrongen. Alleen zou men, bijvoorbeeld, iemand die het Latijn tot bijvak had gekozen, als docent voor het Latijn van de hoogere klassen behooren uit te sluiten, en hem alleen het onderwijs in de elementen dier taal moeten opdragen. Het zou ook geheel en al aan het oordeel der faculteiten kunnen worden overgelaten, of zij aan een doctorandus, behalve voor zijn hoofdvak, nog voor een of meer bijvakken het *jus docendi* meenden te mogen verleenen. Bovendien zou ieder gepromoveerde de gelegenheid moeten hebben om, door een nader examen, de verworven facultas uit te breiden[2)].

Thans een woord over de aanstaande taalleeraars en leeraressen der H o o g e r e B u r g e r s c h o l e n , over hunne studiën en hun examen. Met Mevrouw Kroon ben ik van oordeel dat het wenschelijk zou zijn ook voor dezen de tegenwoordige akte-examens 'in gewijzigden vorm' naar de universiteit over te brengen. Doch ik meen dat dit alleen moet gelden voor de examens der zoogenaamde akte-B. Het meer beperkte examen voor de akte-A behoort niet thuis aan de universiteit; dit zou in handen moeten blijven van eene bijzondere staatscommissie, en toevertrouwd kunnen worden aan dezelfde commissies die met het afnemen der examens voor de taal-akten van het Lager Onderwijs zijn belast.

Ook zij derhalve die de bevoegdheid willen erlangen om aan

1) De pruisische '*Ordnung*' kent drie soorten van 'Lehrfähigkeit', eene voor de hoogste klassen, eene voor de middelste klassen en eene voor de laagste klassen.

2) In Duitschland bestaat deze instelling der zoogenaamde 'Erweiterungsprü fung'. Het 'Lehrerzeugnisz' kan op die wijze tot een 'Oberlehrerzeugnisz' worden uitgebreid en aan de bestaande bevoegdheden kunnen voortdurend nieuwe worden toegevoegd.

Hoogere Burgerscholen met vijfjarigen cursus eene der drie levende vreemde talen te onderwijzen[1)], zouden een faculteitsexamen hebben af te leggen; de universiteit zou ook voor hen de meest geschikte oefenplaats moeten wezen; de hoogleeraren zouden hun onderwijs gedeeltelijk moeten inrichten ten behoeve van deze categorie van toehoorders.

Intusschen zou dit vakexamen, ten overstaan der letterkundige faculteit afgelegd, niet de eenige proef moeten zijn waaraan deze categorie van toekomstige taalleeraars zich had te onderwerpen. Wat tegenwoordig met recht aan de meeste aspiranten voor de akte-examens M.O. wordt verweten, is, wij zeiden het reeds, gemis aan eene behoorlijke propaedeuse. Het is onnoodig, na hetgeen daarover door Mevrouw Kroon gezegd is en in de rapporten der examencommissies daarover te lezen staat, dit nog breedvoerig toe te lichten. Het academisch onderwijs, zal het hooger onderwijs blijven, kan alleen met wezenlijke vrucht worden gevolgd door hen die door voorafgegane studiën daartoe voldoende zijn voorbereid.

Daarom komt het mij wenschelijk voor, dat van hen die het vak-examen in eene der drie vreemde talen wenschen af te leggen, eerst een v o o r b e r e i d e n d of propaedeutisch examen geëischt worde, waartoe overigens iedereen, uit welke inrichting van onderwijs hij zij voortgekomen, zou behooren te worden toegelaten. Dit voorbereidend examen zou moeten omvatten: *a.* L a t i j n (het vertalen van gemakkelijk Latijnsch proza, benevens van eene plaats uit Vergilius of Ovidius), *b.* N e d e r l a n d s c h (het maken van een opstel, te beoordeelen uit het oogpunt van taal en stijl), *c.* Algemeene, vooral nieuwe g e s c h i e d e n i s , ook in verband met de politieke Aardrijkskunde), waarbij wellicht gevoegd zou moeten worden *d.* het maken van eene vertaling uit eene levende vreemde taal in het Nederlandsch en het bespreken van het vertaalde met het oog op de vreemde taal.

Van dit voorbereidend examen in zijn geheel zouden behooren te worden vrijgesteld zij die een gymnasiaal eindexamen of het daarmede overeenkomend staatsexamen met gunstig gevolg hebben afgelegd, terwijl partiëele vrijstellingen zouden moeten wor-

1) Van de akte M.O. voor Nederlandsch, geschiedenis enaardrijkskunde geldt hetzelfde.

den verleend: voor alle vakken behalve het Latijn, aan hen die de vijfde klasse eener Hoogere Burgerschool met een diploma hebben verlaten; voor Nederlandsch en geschiedenis, aan hen die in het bezit zijn van eene akte als hoofdonderwijzer; voor de kennis der vreemde taal, aan hen die voor die taal eene akte Lager Onderwijs of de akte-A Middelbaar Onderwijs hebben verworven. Bovendien zou het mogelijk moeten zijn dat aan vreemdelingen die een bewijs van voldoende voorbereiding konden overleggen, geheele of gedeeltelijke dispensatie van dit voorbereidend examen door den Minister verleend werd[1].

Op dit voorbereidend examen, dat bij den aanvang der studiën behoort te worden afgelegd, zou dan, aan het einde der studiën[2], moeten volgen een v a k e x a m e n, af te leggen voor eene Letterkundige Faculteit bij welke het betrokken vak door een hoogleeraar is vertegenwoordigd. Tweeërlei proeven van bekwaamheid zouden hier geëischt moeten worden: bewijzen van voldoende kennis der vreemde taal en van hare letterkunde, en bewijzen van praktische bedrevenheid in het schriftelijk en mondelijk gebruik der taal die de examinandus wenscht te onderwijzen. Wellicht ware het wenschelijk beide gedeelten van dit vakexamen, het wetenschappelijke en het praktische, van elkaar te scheiden en den examinandus vrijheid te geven elk dier beide gedeelten op een verschillend tijdstip af te leggen[3].

De eischen voor het w e t e n s c h a p p e l i j k gedeelte van het vakexamen zouden natuurlijk ongeveer overeenkomen met het tegenwoordige programma der akte-examens B. Alleen zou de gang van het onderwijs aan de universiteit van zelf eenige wijziging in dat programma brengen. Het zou behooren te omvatten: *a.* h i s t o r i s c h e g r a m m a t i c a, d.i. verklaring van de klanken en vormen der levende taal, langs histo-

1) Ten einde geene nieuwe examencommissies in het leven te roepen zou het zeker het eenvoudigste zijn dat de letterkundige faculteiten met het afnemen van dit examen belast werden. Van de zoogenaamde ‘admissie-examens’ uit eene vorige periode verschillen ze niet veel. Echter zou het ook overweging verdienen dit onderzoek op te dragen aan de staatscommissie waarvan in art. 12 der Wet op het H.O. sprake is.
2) De normale tijd voor deze studiën zou op drie jaren gesteld kunnen worden.
3) Over de praktische opleiding en het praktische examen volgt nog een woord op blz. 248 vlgg. van dit opstel.

rischen weg, uit de oude taal (dus uit het oud- en middel-hoogduitsch, het oud-fransch, het oud- en middel-engelsch) en, voorzoover noodig, uit nog oudere toestanden der germaansche of der romaansche talen; *b.* verklaring van een niet te moeielijken middel-hoogduitschen, oud-franschen, middel-engelschen schrijver; *c.* grammatica van de levende taal, bovenal syntaxis, hieronder ook te begrijpen woordvorming, metriek, synonimiek enz.; *d.* een overzicht van de geschiedenis der letterkunde van de vreemde taal en grondige kennis van de klassieke perioden; *e.* bewijzen dat de examinandus uit de klassieke perioden eenige schrijvers goed heeft bestudeerd en eenige belangrijke werken met oordeel en met vrucht heeft gelezen. De duur van dit wetenschappelijk gedeelte van het examen zou op twee uren bepaald kunnen worden.

Het praktisch gedeelte van het examen zou moeten bestaan uit een opstel, eene vertaling en een thema, onder toezicht en zonder hulpmiddelen bewerkt, en uit een onderhoud in de vreemde taal over het geschrevene. Deze laatste proef zou kunnen vervallen wanneer de examinandus (wat op zich zelf geen vereischte is) het wetenschappelijk gedeelte van het examen in de vreemde taal heeft afgelegd.

Heeft de aspirant aan de tweeërlei eischen van het examen voldaan, dan wordt hem de bevoegdheid verleend om de vreemde taal en hare letterkunde aan eene Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus te onderwijzen. Die bevoegdheid kan door een bijzonderen titel, bij voorbeeld dien van candidaat-leeraar en candidaat-leerares, worden aangeduid[1)].

Ik heb niet geschroomd den lezer eenige oogenblikken bezig

1) Ware het woord *licenciaat* bij ons in gebruik, zooals in Duitschland en Frankrijk, dan zou dit gevoegelijk kunnen gebezigd worden, daar hier eene *licentia docendi* verleend wordt. Voor den titel hierboven voorgesteld bestaat bij ons een analogon, dat hier, naar mij voorkomt, zeer gepast ter rechtvaardiging der keuze kan worden aangehaald, in den titel van *candidaat-notaris*. De lezer heeft bemerkt, dat, naar mijne meening, dit faculteits-examen voor aanstaande leeraressen evenzeer gelden moet als voor aanstaande leeraars. Met al het goede dat Mevrouw Kroon (blz. 497 van haar opstel) over de dames-aspiranten gezegd heeft, vereenig ik mij, voor zoover eene ervaring van drie jaren zulks toelaat, ten volle. De geachte schrijfster zal bemerken dat, bij de scheiding die ik heb voorgeslagen tusschen taalleeraars aan de gymnasia en taalleeraars aan de scholen van M.O., haar bezwaar tegen het toelaten van dames tot academische examens vervalt.

te houden met de technische details van een examenprogramma[1)], ten einde aan mijne denkbeelden een tastbaren vorm te geven en den schijn te vermijden als zou, bij het ontwerpen en overwegen der voorgestelde plannen, niet voldoende rekening gehouden zijn met de bijzonderheden der uitvoering.

Één punt van meer algemeene strekking moet ons nog een oogenblik bezighouden. Het betreft de praktische opleiding voor zoover het schriftelijk en mondelijk gebruik der vreemde taal betreft. Aan het verwerven van de noodige vaardigheid in dit gebruik wordt bij ons te lande, waar het leeraars en leeraressen geldt, niet ten onrechte groote waarde gehecht. Een levende taal moet leven, ook in den mond en in de hersenen van hem en haar die ze aan jonge lieden onderwijst. Grondige wetenschappelijke studie van de geschiedenis eener vreemde taal en van hare regels loopt gevaar een hinderpaal in plaats van een voordeel voor het taalonderwijs te worden, wanneer de onderwijzer niet met die taal als met eene levende weet om te gaan.

Hoe zal den Nederlander die vaardigheid (natuurlijk voor zoover zij bereikbaar is) ten deel vallen? En moet de gelegenheid om haar te verwerven voor hem aan de universiteit te vinden zijn?

Gewoonlijk wordt een langer of korter verblijf in het buitenland aangeprezen als het beste middel van die vaardigheid te verwerven. Toch loopt zulk een verblijf dikwijls uit op eene teleurstelling. Men heeft de straten der vreemde stad doorkruist, zich onderhouden met kellners, concierges of pensionhouderessen, heeft schouwburgen en koffiehuizen bezocht, afwisselend zich vermaakt en zich verveeld, - en heeft ten slotte zijn Nederlandsch accent vrij wel behouden, terwijl de gemakkelijkheid in het vinden der vreemde woorden en in het te pas brengen der eigenaardige vreemde uitdrukkingen en zinwendingen slechts weinig is toegenomen. De vrienden en verwanten zijn eenigszins verbaasd over de gebrekkige resultaten van de buitenlandsche reis, en men is zelf zeer onvoldaan.

De reden hiervan is veelal deze, dat het verblijf in het vreemde land niet methodisch genoeg wordt ingericht en dat de reis op het verkeerde tijdstip wordt ondernomen. Zoodra de

1) Deze bijzonderheden zijn bijna letterlijk overgenomen uit een Advies dat ik, in vereeniging met mijne ambtgenooten Sijmons en Beckering Vinckers, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken heb toegezonden.

kinderjaren voorbij zijn, waait een vreemde taal ons niet meer aan, leeren wij haar niet meer al spelende en instinktmatig. Voor een volwassene is het aanleeren eener vreemde taal altijd het werk der reflexie; het is een kunst, en niet dan met veel moeite en inspanning slaagt men er in op anderen den indruk te maken, en zelf nu en dan te gelooven, dat die kunst eene tweede natuur is geworden. Maar op zich zelf zal een herhaald bezoek aan de schouwburgen of aan de koffiehuizen van Parijs en Berlijn iemand evenmin vaardig en zuiver Fransch of Duitsch leeren spreken als een verblijf van vier maanden in een pianomagazijn of in concertzalen een breekebeen in een knap pianist zal veranderen.

Aan een verblijf in het buitenland hecht ik groote waarde. Voor den toekomstigen taalonderwijzer acht ik het een bijna onmisbaar element voor zijne studieën. Maar, zal het vruchten opleveren, dan moet het behoorlijk zijn voorbereid, en voor die voorbereiding is mede de universiteit de aangewezen plaats. Wie zich daar behoorlijk heeft laten inwijden in de eigenaardige vorming der vreemde klanken, in het bijzonder karakter der vreemde taal, van hare woordvorming en woordvoeging, van haar rythmus en haren zinbouw, die merkt, zoodra hij zich beweegt onder hen voor wie de vreemde taal moedertaal is, honderden dingen op die een gewonen bezoeker ontgaan, die luistert scherper, die oefent zich meer methodisch, en zal in korten tijd zijne kennis van de vreemde taal en zijne vaardigheid in het gebruik van hare klanken en woorden belangrijk voelen toenemen.

Bovendien mag niet worden voorbijgezien, dat velen niet in staat zijn om zich het voorrecht van een verblijf in het buitenland te gunnen. En worden de studiën en de examens der aanstaande taalleeraars naar de universiteit overgebracht, dan is het billijk, dat ook voor hunne praktische vorming de gelegenheid niet ontbreke.

Van den hoogleeraar kan op dit gebied iets gevorderd worden, doch niet alles, zelfs niet veel. Vooreerst, hij is in de allereerste plaats de man der wetenschap. Door zijn wetenschappelijken zin en zijn wetenschappelijke bekwaamheid wordt zijne waarde bepaald. Het geval kan zich voordoen - en in Duitschland is het bijna algemeen - dat een hoogleeraar, met hooger onderwijs in eene vreemde taal belast, wel in de wetenschappe-

lijke kennis dier taal een meester is, doch in haar praktisch gebruik zich slechts gebrekkig heeft kunnen oefenen. Maar bovendien, zijn tijd wordt voldoende ingenomen door wetenschappelijk ingerichte colleges en eigen studie. Dat hij oefeningen leidt in uitspraak en voordracht, kan nog van hem gevergd worden, daar hij immers die uitspraak wetenschappelijk, met verwijzing naar de klankphysiologie, behoort te doceeren, en accentuatie en rythmus mede behooren tot de elementen der taal welke hij onderwijst. Maar hij behoeft zijn tijd niet te geven aan het verbeteren van stijloefeningen, aan het nazien van vertalingen, aan het instudeeren van de elementaire techniek der vreemde taal.

In Duitschland heeft men dan ook aan nagenoeg alle universiteiten, naast de hoogleeraren en de privaatdocenten, die het w e t e n s c h a p p e l i j k onderwijs der vreemde taal vertegenwoordigen, zoogenaamde 'lectoren'[1], die, afkomstig uit het land waar de vreemde taal gesproken wordt, door het leiden van spreek- en vertaaloefeningen de studenten vertrouwd pogen te maken met het p r a k t i s c h gebruik van het vreemde idioom.

Waarom zou ook niet bij ons aan den hoogleeraar die eene vreemde taal onderwijst een assistent worden toegevoegd voor het praktisch en technisch gedeelte van zijne taak, gelijk dat bij de medische en de natuurkundige faculteiten het geval is?

Men make zich geene overdreven voorstelling van hetgeen hier verlangd wordt. Zulk een assistent zou een beperkten werkkring hebben en dus slechts eene geringe bezoldiging behoeven. Hij zou kunnen gekozen worden uit het personeel der taalleeraars van het gymnasium of van de middelbare scholen der universiteitsstad, of uit de vreemdelingen die de colleges van den hoogleeraar bezoeken met het doel om de bevoegdheid voor taalleeraar bij het gymnasiaal of het middelbaar onderwijs in Nederland te verwerven. Bij de Duitsche universiteiten doet dit laatste geval zich het meeste voor; de meeste 'lectoren' zijn tevens kweekelingen der universiteit, buitenlandsche studenten of althans 'toehoorders'.

1) Over deze instelling der 'Lectoren', die men voortaan liever 'Assistenten' wil noemen, is o.a. uitvoerig gehandeld door Prof. Dr. Breymann van München in zijne brochure *Wünsche und Hoffnuuger betreffend das Studium der neueren Sprachen*, München 1885, en door Prof. Dr. G. Körting, van Münster, op den eersten 'Neuphilologentag', te Hannover.

Aan dien assistent zou verder de bevoegdheid moeten gegeven worden om, met den betrokken hoogleeraar, namens de faculteit het p r a k t i s c h examen af te nemen waarvan hierboven gesproken is. Aan dit laatste examen zal zich natuurlijk ook moeten onderwerpen de doctorandus der 'moderne philologie' die de *facultas docendi* voor eene vreemde taal wil verwerven aan een gymnasium. Want, al is zijne opleiding wetenschappelijker dan die van den taalleeraar voor Middelbaar Onderwijs, al is zijn doctoraal examen van anderen aard dan het wetenschappelijk vakexamen van den 'candidaat-leeraar', - hem moeten, waar het geldt het *praktisch* gebruik der vreemde taal, geheel en al dezelfde eischen gesteld worden als aan dezen.

Doch juist ook ter wille van dien toekomstigen leeraar aan het gymnasium zou ik wenschen dat het praktisch examen, wat den tijd betreft waarop het wordt afgenomen, geheel en al bleef afgescheiden van het wetenschappelijk examen. Hij vooral heeft er belang bij om eerst zijne studiën aan de universiteit te voltooien, daarop het buitenland te bezoeken, en, van daar teruggekeerd, zijn praktisch examen af te leggen. Met dit laatste krijgt ook zijne bevoegdheid, die welke hij bij zijne promotie verkregen heeft, haar volle beslag[1)].

V.

Wanneer, door wijziging der wetten op het Hooger en het Middelbaar Onderwijs, eene regeling in den trant van die welke hierboven geschetst werd mocht tot stand komen, dan zal, naar ik meen, niet alleen de voorbereiding der aspirant-leeraren en leeraressen voor moderne talen aan gymnasium en middelbare school in grondigheid en in vastheid van methode winnen, maar zullen ook de hoogleeraren welke die vakken aan de universiteit vertegenwoordigen een werkkring vinden geheel in overeenstemming met hunne roeping en met hunne billijke wenschen. Zij zullen het niet behoeven te stellen met enkele, soms ge-

1) Natuurlijk is dus, waar het levende vreemde talen geldt, iedere *facultas docendi* die bij de promotie verleend wordt slechts conditioneel, in zooverre als een bewijs van met goed gevolg afgelegd *practisch* examen voor *elke eerste* benoeming tot taalleeraar, aan het gymnasium zoowel als aan de middelbare school, vereischt wordt.

brekkig voorbereide aspiranten voor de middelbare akte-examens die toevallig te Groningen wonen en die prijs stellen op hunne leiding, met een enkelen philoloog die in het voorbijgaan van hun vak kennis wil nemen, en met een paar liefhebbers van buitenlandsche letterkunde onder de Groninger studenten. Zij zullen leerlingen kunnen vormen in de aanstaande taalleeraars der gymnasia, en invloed kunnen oefenen op de voorbereiding der toekomstige leeraars en leeraressen aan de middelbare scholen.

Hunne taak zal zeker merkbaar toenemen in omvang; voor twee verschillende categoriën van toehoorders zullen zij hunne colleges hebben in te richten, tweeërlei examens hebben af te nemen. Doch dit bezwaar weegt minder zwaar wanneer men bedenkt, dat de studie hunner toehoorders, tot welke der beide categoriën deze ook behooren, voor een deel dezelfde kan zijn, althans voor zoover hun onderwijs de moderne grammatica en de letterkunde der moderne perioden betreft. Eerst waar de historische taalstudie en de kennis der oudste letterkunde aan de orde komen, moet dit onderwijs gesplitst worden. En zelfs op dit gebied zou een eerste, elementair college, misschien de aanstaande 'candidaat-leeraars' en de toekomstige doctoren gedurende één cursus kunnen vereenigen; onbekendheid toch met het Latijn - tegenwoordig het groote struikelblok - komt dan bij niemand meer voor[1]. Bovendien zullen de hoogleeraren, op den dunr waarschijnlijk door een privaat-docent in hun vak bijgestaan, dan zeker het zwaartepunt van hun arbeid overbrengen naar de oefeningen met hunne leerlingen, in den trant der Duitsche 'Seminarübungen', een kostelijk element voor universitair onderwijs, dat bij ons te lande door de zoogenaamde responsiecolleges en privatissima niet geheel vervangen wordt.

1) De toestand wordt dan bij ons ongeveer dezelfde als aan de universiteiten te Zürich en te Bern, waar de hoogleeraren voor nieuwere talen (en verwante vakken) ook met twee categoriën van toehoorders te doen hebben, de zoogenaamde 'Lehramts-candidaten', die aan eene normaalschool hunne voorbereiding hebben genoten en later, in den regel althans, alleen als 'Sekundarlehrer' bevoegdheid kunnen erlangen, en de 'Gymnasialabiturienten', die voor 'Gymnasiallehrer' worden opgeleid. Volgens mededeeling van mijne ambtgenooten te Zürich en te Bern worden de bezwaren aan die tweeledige voorbereiding en opleiding verbonden voortdurend minder groot, doordien de 'Lehramts-candidaten' met bijzonder veel goeden wil en ijver bezield zijn (een getuigenis dat ook ik gaarne zou willen afleggen van de aanstaande leeraren en leeraressen voor M.O. die mijne lessen tot dusverre hebben bijgewoond) en doordien hunne voorbereiding steeds degelijker wordt.

Zulk een afzonderlijk ‘Seminarzimmer’, waarin de leerlingen hunne ‘Seminararbeiten’ gereedmaken, waar zij in eene kleine bibliotheek de meest gewone hulpmiddelen voor hunnen arbeid, vaktijdschriften, lexica en glossaria, oude en nieuwe teksten, bijeenvinden, en waar, met eene kleine keurbende, bijzondere quaesties door den hoogleeraar behandeld worden, zou aan de beoefenaars der vreemde talen aan onze universiteit uitnemende diensten bewijzen[1)]. Uit zulk eene werkplaats zouden ook bij ons eenige dier ‘Neuphilologen’ te voorschijn komen die in Duitschland thans wellicht in al te grooten voorraad voorhanden zijn, doch van wie het toch zeer te betreuren valt dat zij in Nederland nagenoeg geheel ontbreken. Op het gebied van de wetenschappelijke beoefening der levende talen wordt dagelijks in Duitschland, in Zweden, in Denemarken, ook in Frankrijk, Italië, Zwitserland en Amerika een arbeid verricht waarvoor het tijd wordt dat Nederland, het beroemde land der klassieke philologie, dat bovendien zooveel uitnemende Nederlandici en Germanisten onder zijne geleerden telt, zijn contingent van werkkrachten levert.

Zal de hoogleeraar in een der vreemde levende talen, aan den eenen kant, zijn arbeid in het ‘Seminarzimmer’ concentreeren, aan den anderen kant is het gewenscht, naar ik meen, dat hij, voor zoover zijne vakstudie van algemeen belang is (en dat is zij voor een goed deel zeker), gelegenheid hebbe om, zonder de universiteit te verlaten, ook de belangstellenden uit het publiek der universiteitsstad tot zich te trekken. De nieuwe Wet op het Hooger Onderwijs heeft, met hare afschaffing van collegegelden en hare verplichte schatting aan den fiscus voor elk college, de universiteit al te zeer afgesloten van de haar omringende wereld. Er moge bij ons overwegend bezwaar bestaan tegen het Fransche stelsel, dat (behalve in de ‘cours fermés’ en in de ‘conférences’ der ‘Écoles spéciales’) het Hooger Onderwijs voor alle belangstellenden openstelt, zeker verdient de Duitsche instelling der publieke lessen, die naast de ‘privata’ en de ‘privatissima’ staan, en die ‘unentgeltlich’ gegeven worden, ook bij ons, voor sommige vakken althans, aanbeveling. In Duitschland is de hoogleeraar, wanneer zijn vak er zich toe

1) In Frankrijk vinden de Duitsche ‘Seminare’ een analogon in de zoogenaamde ‘conférences’ of ‘cours fermés’ van de Sorbonne, bovenal echter in die der uitstekende ‘École pratique des Hautes Études’.

leent, verplicht één 'publicum' te geven. In Nederland, waar hij zelf over het betalen der collegegelden niets te zeggen heeft, zou de wet, die zulks thans bepaald verbiedt, hem het geven van zulk een college, waarvoor niet betaald behoeft te worden, als een gunst behooren toe te staan[1]. Menig hoogleeraar in de nieuwe talen, wiens vak er zich zoo bijzonder goed toe leent, omdat het, naast zijn wetenschappelijke, ook een artistieke zijde heeft, zou zeker die gunst op hoogen prijs stellen. Thans moet elk hoogleeraar die buiten de universiteit belangstelling voor zijn vak of zijne studie zoekt te wekken, de instelling waaraan hij in de allereerste plaats verbonden is verlaten en in gehuurde zalen of in bijzondere genootschappen zijn heil zoeken. Het leven der universiteit zou er zeker bij winnen, zoo zij nog anders dan bij gelegenheid van rectorale of professorale oraties, om een studententerm te gebruiken, 'geëmancipeerd' mocht worden, zoo men, voor een enkel onderdeel, van haar onderwijs gebruik mocht maken zonder zich vooraf als student te laten inschrijven[2].

Vele en velerlei wenschen zijn hier uitgesproken, eene veelomvattende reorganisatie is hier voorgesteld.

Zullen die wenschen *pia vota* blijven? Zal die regeling, of eene betere misschien, nooit in werking treden?

Het zegt niet weinig in Nederland, twee wetten van beteekenis te moeten wijzigen. Zelfs de meest belangstellende Minister - en wij weten dat de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken, die op het stichten der nieuwe leerstoelen zeer sterk heeft aangedrongen, niet tot de minst belangstellende behoort - moet dikwijls voor de eischen der politiek zijne vurigste wenschen doen achterstaan. Een Minister van Binnenlandsche Zaken, vooral wanneer hij hoofd is van het kabinet,

1) Ten einde misbruiken te voorkomen, zou de wet kunnen bepalen dat zulk een publiek college niet meer dan twee uren in de week mocht omvatten.

2) Zonderlinge gevallen hebben zich, ten gevolge van die hermetische sluiting der universiteit, reeds voorgedaan. Op verzoek gaf ik een college in 'uitspraak en voordracht van het Fransch'. Eenige personen die niet tot den kring der universiteit behoorden wenschten dit bij te wonen. Een enkele maal gaf de wet mij verlof hen toe te laten. Doch om aan de oefeningen te kunnen deel nemen, moesten zij, na van Curatoren daartoe vergunning te hebben bekomen, zich bij den Rector Magnificus laten inschrijven en de door de wet bepaalde schatting offeren. In een der laatste Groningsche Studentenalmanakken kan men dan ook de namen van enkele 'dames du monde' op de lijst der studenten vinden opgeteekend.

kan slechts in beperkte mate als Minister van Onderwijs optreden. En zijn hoofdambtenaar voor Onderwijs - de tegenwoordige referendaris heeft reeds meer dan eens getoond hoe zeer het Hooger Onderwijs in de levende vreemde talen hem ter harte gaat - is geen Minister. De partijverhoudingen in de Kamer dwingen dikwijls den dienaar der Kroon eenvoudige doch ernstige quaesties van praktisch belang te behandelen als politieke problemen.

Misschien vormt zich in den boezem der volksvertegenwoordiging zelve, waar velen hart hebben voor het Hooger Onderwijs, en waar sommigen met kennis van zaken de belangen van dat Onderwijs kunnen beoordeelen, nog eens een soort van ‘Unterrichtsausschusz’, die, buiten alle politiek om, ook deze zaak ter harte neemt en het parlementair initiatief te haren gunste in beweging zet, om te doen, niet wat de Regeering nalaat, maar wat zij om politieke redenen wellicht schroomt te ondernemen.

Het is waar, de nieuwe Kamers, door het nieuwe kiezerspersoneel saamgesteld, zullen de vraagstukken van sociale politiek bovenaan geplaatst vinden op de lijst der onderwerpen die hunne aandacht vragen. Niemand die het Nederlandsche volk liefheeft en van den Nederlandschen Staat nog veel verwacht, zal er aan denken aan de sociale politiek dien voorrang te betwisten. Maar goed ingericht hooger onderwijs, vooral wanneer het in onmiddellijk verband gebracht kan worden met gymnasiaal en middelbaar onderwijs, en niet het minst waar het de drie belangrijkste talen van Europa betreft, kan noch dien Staat noch dat volk onverschillig zijn.

In allen gevalle zij het belang der nog jeugdige ‘moderne philologie’ in Nederland warm aanbevolen aan de aandacht onzer volksvertegenwoordigers, aan die van allen wier betrekking tot de universiteit hun eenigen invloed verzekert op den gang van zaken, en voorts aan ieder die over dit punt een oordeel zich kan vormen en, door belangstelling of geestdrift aangespoord, kan helpen wenschen wat zeker, zoo het wezenlijk gewenscht wordt, niet al te ver meer verwijderd is van de uitvoering.

Wetswijziging, vooral op het gebied van het onderwijs, ik weet het, is een netelige zaak. Op die plek groeien vele doornen.

Maar eene onvoltooide organisatie is een hof die slechts half is aangelegd. Op zulk een plek wassen schrale heesters en kwijnende bloemen.

A.G. VAN HAMEL.

De uitbreiding van het Nederlandsch gezag op Sumatra.

‘Het blijft bestendig mijn gevoelen, dat de onderwerping van geheel Sumatra aan ons gezag door het Gouvernement als staatkundig beginsel moet worden aangenomen, en dat men met meer of minder spoed tot dat doel moet trachten te geraken, naarmate de omstandigheden, zoo in Europa als in Indië, daaraan bevorderlijk zijn’....

Aldus schreef de Gouverneur-Generaal Van den Bosch, den 20sten Februari 1832, aan den luitenant-kolonel Elout, destijds resident en militaire commandant van Sumatra's Westkust.

Wij zijn thans meer dan eene halve eeuw verder, en de vraag is gewettigd, in hoever sedert aan het ‘staatkundig beginsel’ van Van den Bosch gevolg is gegeven. De juistheid van dat beginsel is toch, naar onze meening, bezwaarlijk te ontkennen. Er wordt wel eens gezegd, dat uitbreiding van grondgebied een fatum is, waaronder elke koloniale mogendheid gebukt gaat; dat deze, haars ondanks, door de omstandigheden tot uitbreiding gedwongen wordt. Doch ons komt het veeleer voor, dat uitbreiding van grondgebied ook meermalen een plicht kan zijn, en dat de Regeering zich daartoe minder door de omstandigheden moet laten dwingen, dan wel van de omstandigheden moet gebruik maken. Uitbreiding van grondgebied kan een plicht zijn, zoowel tegenover de bevolking der te annexeeren streken, als in het belang van veiligheid, van orde en rust, van welvaart, in de koloniën die aan de zorgen van een Europeesch bestuur zijn toevertrouwd.

Ons belang op Sumatra brengt, uit den aard der zaak, mede dat zich daar geene andere Europeesche mogendheid vestigt; en wanneer dan, in sommige nog onafhankelijke ge-

deelten, een Europeesch bestuur noodig is of gewenscht wordt, dan is het de taak van het Nederlandsch gezag, de annexatie niet te schromen.

Met trots spreken wij van onze voorvaderen, die ons den Indischen archipel als een kostbaar erfdeel nalieten. Zou het niet onze plicht kunnen wezen, dat erfdeel in waarde en beteekenis te doen toenemen?

Dit zeggende, bedoelen wij geenszins, dat wij maar moeten oorlogvoeren tot uitbreiding van grondgebied. Niemand minder dan de generaal Michiels - destijds nog majoor - schreef den 26sten Februari 1832 in eene voor Van den Bosch bestemde nota, dat hij, in het algemeen, het oorlogen in onze koloniën als noodlottig beschouwde; en ieder zal dit gevoelen moeten deelen, wanneer hij zich rekenschap geeft, niet alleen van de menschenlevens en de schatten, die door den oorlog verloren gaan, maar niet minder van de verwijdering, welke daardoor tusschen overheerschers en overheerschten ontstaat. Doch het spreekt ook van zelf, dat wij soms tot oorlogvoeren verplicht kunnen zijn; vooral wanneer het geldt handhaving van het eenmaal aan ons toevertrouwd gezag of beveiliging van ons gebied, dan moeten meermalen de wapenen verschaffen, wat, langs minnelijken weg, niet verkregen kan worden.

Wij wenschen thans in hoofdtrekken na te gaan, welke uitbreiding ons gezag op Sumatra in den loop dezer eeuw heeft ondergaan, en op welke wijze die uitbreiding tot stand gekomen is. De geschiedenis, hoe onvolledig ook nog bekend, zal wellicht blijken ook hier eene niet te versmaden leermeesteres te zijn voor de toekomst.

Wanneer wij de Lampongs - waar ons gezag reeds vroeger erkend werd - en Bengkoelen, dat ingevolge het Londensch tractaat van 1824 eene Nederlandsche bezitting werd, buiten beschouwing laten, dan vinden wij op Sumatra vier gedeelten, die elk eene afzonderlijke bespreking vereischen: Palembang, Sumatra's Westkust, Sumatra's Oostkust en Atjeh.

I.

Wanneer wij zooeven opmerkten, dat de (staatkundige) geschiedenis van verschillende onzer Indiche gewesten nog slechts

onvolledig bekend is, dan dachten wij daarbij niet het minst aan Palembang. Doch voor ons doel is het voldoende aan enkele hoofdfeiten te herinneren.

Bij het weder optreden van het Nederlandsche bestuur (November 1816) bestond er al dadelijk eene groote spanning tusschen dit en de inlandsche vorsten, dank zij, niet het minst, de kuiperijen van Raffles. In 1811 had de toenmalige Sultan, Machmoed Badar Oedin, de geheele Hollandsche bezetting der hoofdplaats (23 Europeanen en 63 inlanders) verraderlijk om het leven doen brengen; doch op de daarop gevolgde weigering om de souvereiniteit der Engelschen te erkennen, trok Gillespie met eene voldoende krijgsmacht naar Palembang, verdreef den Sultan en zijn zoon, den Pangeran Ratoe, stelde des Sultans broeder, Achmat Najam Oedin, in diens plaats aan en sloot met dezen (17 Mei 1812) een verdrag, waarbij Bangka en Blitong aan Engeland werden afgestaan.

De jonge Sultan bleek echter niet berekend voor zijne taak, terwijl daarentegen de vorige, die zich in eene versterkte stelling genesteld had, gevaarlijk bleef voor de rust. Dit gaf den Engelschen resident aanleiding tot onderhandelingen, ten gevolge waarvan de laatste (Machmoed Badar Oedin) in Juni 1813 weder als Sultan werd erkend; maar toen Raffles deze regeling niet goedkeurde, werd, in Augustus van hetzelfde jaar, die vorst weder afgezet en zijn broeder in het gezag hersteld.

Aldus bleven de zaken, ook na de herstelling van het Nederlandsch gezag, loopen tot 1818, toen de Regeeringscommissaris Muntinghe eene regeling trachtte te treffen door (23 Juni) aan de beide Sultans het gezag, ieder over een gedeelte van het rijk van Palembang, op te dragen. Al spoedig bleek het evenwel, dat met deze wijziging van den bestaanden toestand niets gewonnen was; de jongere Sultan, die met de Engelschen bleef heulen, werd toen met zijne zonen en meest vertrouwde vrienden naar Java gezonden, en het beheer over het gansche Sultansgebied op nieuw aan Machmoed Badar Oedin opgedragen.

Indien Muntinghe zich gevleid had, daarmede een einde aan de bestaande moeielijkheden te maken, dan kwam hij bedrogen uit: de Sultan deed plotseling een aanval op het garnizoen, dat, 500 man sterk, de aanvallers wel afsloeg, maar, door geenerlei verschansing beschermd, zich niet krachtig genoeg achtte om

in afwachting van versterking staande te blijven. Palembang werd alzoo, den 15^{den} Juni 1819, tijdelijk door de onzen ontruimd.

Onverwijld werd nu eene expeditie, uit zee- en landmacht bestaande, uitgerust om ons gezag te herstellen, doch zij moest onverrichterzake terugkeeren; en eerst bij de tweede expeditie, in 1821, mochten de onzen er in slagen, den kraton van den Sultan te veroveren; de Sultan zelf gaf zich op genade of ongenade over en werd met 77 familieleden of volgelingen naar Ternate verbannen, waar hij in 1852 overleed.

Inmiddels was, nog vóór het vertrek der tweede expeditie, overwogen hoe, bij welslagen, de staatkundige toestanden zouden moeten geregeld worden. Men meende daartoe te moeten gebruik maken van den onttroonden Sultan Achmat Najam Oedin, schonk hem, in eene vergadering der Hooge Regeering van 28 April 1821, vergiffenis en sloot met hem en zijn oudsten zoon eene overeenkomst, waarbij bepaald werd, dat:

Achmat Najam Oedin (die de expeditie met de zijnen vergezellen zou) niet weder zou regeeren, maar, met den titel van Soesoehoenan, te Palembang in stille afzondering leven;

zijn zoon, die denzelfden naam droeg, door de Nederlandsche wapenen en onder bescherming van de regeering, als vasal van het Gouvernement, op den Palembangschen troon zou worden gesteld;

het Gouvernement voor eigen rekening de in- en uitgaande rechten, de pachten en eenige andere belastingen zou innen, totdat de gedane onkosten zouden zijn afbetaald;

de Sultan alleen inkomsten zou trekken uit den grond, met dien verstande, dat de bewoners niet te zeer zouden worden gedrukt, ieder de vruchten van zijnen arbeid zou kunnen plukken en bescherming tegen wederrechtelijke handelingen vinden zou, terwijl vrije markten den binnenlandschen handel zouden moeten vergemakkelijken; en, eindelijk, dat

geen slavenhandel zou mogen worden geduld.

Deze regeling werd, na het welslagen der tweede expeditie, toegepast, doch zij voldeed geenszins aan de verwachting, die daarvan scheen te zijn gekoesterd. Men had vertrouwen gesteld in den jongen Sultan, omdat deze niet betrokken geweest was in de vroegere gebeurtenissen en van een zacht en meegaand karakter was; maar wellicht maakte juist deze laatste eigenschap hem ongeschikt voor de taak, die hem wachtte: terstond matigde zich zijn vader gezag over hem aan; geen der verplich-

tingen, op het Sultansbestuur tegenover ons rustende, werd nagekomen, en reeds in October 1821 zond de Indische Regeering den commissaris Van Sevenhoven naar Palembang om, na onderzoek, nadere regelingen te treffen.

Na een langdurig onderzoek en veelvuldige onderhandelingen sloot Van Sevenhoven, met goedkeuring der Regeering, den 18^{en} Augustus 1823 eene overeenkomst met den Sultan, waarbij deze, tegen een vast maandgeld van ƒ 2500.-, aan het Gouvernement de geheele souvereiniteit over het Palembangsche Rijk afstond, ‘met al de attributen die aan de opperste macht toekomen.’

Hiermede was alzoo, door ons, het rechtstreeksch bestuur over de ‘Residentie Palembang’ aanvaard. De Sultan en zijn vader, de Soesoehoenan, verklaarden zich aanvankelijk zeer tevreden met de gemaakte schikkingen, maar waagden, in November 1824, met een talrijk gevolg een aanslag op het garnizoen. Deze aanslag, slecht geleid, werd zonder veel moeite afgeslagen. De Soesoehoenan werd gevangen genomen en naar Batavia overgebracht, waar hij kort daarna (Februari 1825) overleed. De Sultan, die de vlucht nam naar de binnenlanden, trachtte zich daar vruchteloos een voldoenden aanhang te verwerven en gaf zich, in Augustus 1825, aan ons over. Hij werd, met zijn gezin en gevolg, naar Banda verbannen, in 1841 naar Menado overgebracht en overleed hier in 1844.

Uit dit overzicht blijkt wel, dat de Indische Regeering geruimen tijd geaarzeld heeft voordat zij tot de invoering van rechtstreeksch bestuur overging; dat zij vooraf alle hulpmiddelen uitputte om aan directe bemoeienis met de Palembangsche bevolking te ontkomen. Ja zelfs dacht zij er in 1827, op advies van Muntinghe, ernstig over, zich weder van het rechtstreeksch bestuur te ontslaan en een Sultan aan te stellen als ten tijde der O.I. Compagnie, aan wien men - alleen tegen de verplichting om ons, tegen bepaalde prijzen, peper en koffie te leveren - het geheele beheer zou kunnen overlaten. Gelukkig stuitte dit plan af op het betoog van den bekwamen Van Sevenhoven, dat van een beheer zonder Sultan minder staatkundige oneenigheden en meer economische voordeelen te verwachten waren.

De ondervinding heeft de juistheid dezer zienswijze, naar onze meening, overtuigend aangetoond. Wel zijn - in het bijzonder vóór

de onderwerping der Pasoemahlanden in 1866 - herhaaldelijk expeditiën naar de binnenlanden noodig geweest om ons gezag te handhaven en de rust te herstellen; doch de bezwaren, daaraan verbonden, konden in geene vergelijking komen met de vroegere moeielijkheden met een ons niet genegen Sultansbestuur.

Door al die expeditiën werd ons grondgebied niet, althans niet noemenswaard, uitgebreid. Wèl geschiedde dat, behalve door de vredelievende annexatie, in 1859, van Ampatlawang en Redjang, door de zooeven genoemde verovering der Pasoemahlanden, waarover thans een en ander zal worden gezegd.

De Pasoemahers waren in vroeger tijd eenigszins ondergeschikt aan de Sultans van Palembang. Eenige hoofden kwamen jaarlijks ter hoofdplaats, brachten hier kleine geschenken en werden omgekeerd door den Sultan met geschenken vereerd. Gezag oefenden de Sultans over de Pasoemahlanden niet uit, en steeds wist de bevolking - desnoods door invallen of strooptochten op Palembangsch grondgebied - feitelijk hare onafhankelijkheid te handhaven.

Dat, in 1823, het Nederlandsch gezag in de plaats van den Sultan trad, was haar geenszins welgevallig. De afschaffing der slavernij in het Palembangsche deed een voorname bron harer inkomsten veel minder ruim vloeien; onze verzoeken om uitlevering van vluchtelingen en misdadigers ontstemden haar, en werden afgewezen als in strijd met de adat, die bovenal gastvrijheid huldigde. En de Pasoemahers verachtten hunne naburen, omdat zij ons gezag zonder ernstigen tegenstand erkend hadden en niet beter hunne onafhankelijkheid hadden weten te bewaren.

Roof- en plundertochten in onze districten bleven dan ook niet lang achterwege: in 1828 overstroomden meer dan 3000 gewapenden (meest uit de Pasoemahlanden) het land, ruim 150 doessons (kampongs) plunderende of verbrandende, honderde menschen als slaven wegvoerende en zelfs tot dicht bij de hoofdplaats doordringende.

Aanvankelijk werden inlandsche hulpbenden tegen dezen vijand afgezonden, doch deze slaagden er niet in, hem te verdrijven. De militaire macht kwam te hulp en had geen zware taak, daar de vijand weinig vuurwapens had.

Het gelukte den resident Praetorius, de hoofden der Pasoemahlanden in 1829 bij eede te doen beloven, dat zij ‘als rustige onderdanen van het Gouvernement’ zouden leven; doch

deze belofte had zoo weinig gevolg, dat men reeds in 1831, ter beteugeling van den overmoed der Pasoemahers, een militairen post van 80 man te Lahat vestigde.

Zij gingen echter voort, van rooven en moorden in de aangrenzende landschappen een gewoon bedrijf te maken, zoodat de commissaris Merkus hen, in 1843, nadrukkelijk onze souvereiniteit onder het oog bracht en hen met eene bejegening als vijanden dreigde indien zij hun eed bleven schenden. Ten gevolge daarvan werden in 1841 nieuwe overeenkomsten gesloten, maar zonder veel beter gevolg.

De verhouding bleef alzoo min of meer gespannen tot 1854, toen de oproerling Radja Tiang Alam, die reeds geruimen tijd de Palembangsche Bovenlanden in onrust gehouden had, op Pasoemahsch grondgebied gevlucht was en zijne uitlevering bepaald geweigerd werd. Toen besloot de resident, de toenmalige kolonel De Brauw, de Pasoemahlanden eene gevoelige kastijding toe te dienen: in October 1854 rukte hij, met 400 militairen en 60 pradjoerits, dat gewest binnen. Hij trof weinig tegenstand, doch weerspannigheid genoeg om eenige dagen aan de tuchtiging der in verzet zijnde doessons te besteden. Toen De Brauw van oordeel was dat ‘zijne verschijning en handeling aan de bevolking een heilzamen schrik had ingeboezemd’, verliet hij de Pasoemahlanden weder.

De ondergane bestraffing leerde de bevolking, dat hare doessons, hoe voldoende ook bij hare onderlinge oorlogen versterkt door grachten, omwallingen en doornheggen, geenszins bestand waren tegen een Europeeschen vijand, die van worpvuur gebruik maakt. Deze ondervinding maakte zij zich op uitmuntende wijze ten nutte, zooals in 1866 aan onze troepen bleek; de latere verovering kostte daardoor vrij wat meer moeite dan in 1854 het geval zou zijn geweest.

Maar de bestraffing was geen les geweest in dien zin, dat de bevolking der Pasoemahlanden zich in den vervolge van vijandelijkheden onthield. Integendeel, steeds bleven de grensdistricten de tooneelen van moord- en rooflust, en eindelijk, toen de toestand hoe langer hoe onhoudbaarder werd, verleende het Opperbestuur in Nederland in November 1864 machtiging om tot de inlijving der Pasoemahlanden over te gaan, zoodra opnieuw de noodzakelijkheid tot bestraffing of repressie van den overmoed der inwoners mocht blijken.

In 1866 deed zich die noodzakelijkheid voor. ‘De tijd van handelen mocht nu, na al het vroeger reeds voorgevallene, niet langer uitgesteld worden zonder gevaar voor belangrijke ondermijning van het Nederlandsch gezag, ook in de onder 's Gouvernements rechtstreeksch gebied staande, aan de Pasoemah belendende landstreken, waarvan de veiligheid niet langer aan de roof- en moordzucht der Pasoemahers kon worden gewaagd’ (Koloniaal verslag van 1866).

De daartoe afgezonden militaire expeditie ondervond ernstigen tegenstand, maar in November 1866 was overal ons gezag erkend, en na dien tijd hebben zich geene rustverstoringen van eenige beteekenis in de Palembangsche Bovenlanden meer voorgedaan.

De annexatie der Pasoemahlanden is dus, in hare gevolgen, ontegenzeggelijk een weldaad geweest; zij heeft, voor onze onderdanen, veiligheid van personen en goederen in het leven geroepen, orde en rust gevestigd en daardoor de welvaart des lands bevorderd.

De uitbreiding van ons gebied in die richting was werkelijk te beschouwen als een plicht; zij was dit reeds van 1828 af, doch de vervulling van dien plicht is bijna 40 jaren lang uitgesteld, omdat wij tegen uitbreiding van onze bestuurstaak opzagen.

Voorzeker waren er herhaaldelijk ook andere redenen, en zelfs zeer overwegende; tijdens den Java-oorlog, den Padrie-oorlog, later de oorlogen tegen Bali en Boni ware het b.v. niet raadzaam geweest, elders zonder onvermijdelijke noodzakelijkheid het zwaard te trekken. Doch dit neemt niet weg, dat er ook kalmere jaren zijn geweest en dat men, b.v. in 1854 doende wat toch eenmaal geschieden moest en in 1866 ook geschiedde, veel bloedvergieten zou hebben voorkomen; dat dan de Pasoemahlanden, minder goed verdedigd, ook minder door den oorlog zouden hebben te lijden gehad, en dat dan *onze* onderdanen in de grensdistricten eerder bescherming bij ons hadden gevonden.

Hieruit moge reeds blijken, dat uitbreiding van grondgebied in Indië geenszins altijd afkeuring verdient. Na de aanhechting der Pasoemahlanden zijn de Palembangsche Bovenlanden gekomen in een stadium van rust en vrede, dat zij vroeger nooit hebben gekend.

In noordelijke richting werd het tot de residentie Palembang

behoorend grondgebied vergroot door de expeditie, welke, in het jaar 1833, onder bevel van den toenmaligen luitenant-kolonel Michiels, naar Djambi gezonden werd.

De O.I. Compagnie had in 1707 voor korten tijd eene vestiging bezeten te Moeara Kompeh, waar de rivieren Djambi en Kompeh samenvloeien, doch wij hadden later geene aanrakingen meer met het Rijk van Djambi gehad tot 1832, toen de Sultan onze hulp verzocht tegen de zeeroovers, welke zich van de monding der Djambi-rivier hadden meester gemaakt. Die zeeroovers werden toen door onze marine verdreven; maar de Sultan betoonde zijn dankbaarheid door het volgende jaar eenen inval te doen op Palembangsch grondgebied, waarbij hij door verscheidene uitgeweken Palembangsche grooten werd ter zijde gestaan. Zijn tocht werd voorloopig gestuit door de bevolking en de troepen, welke deze ondersteunden, doch hij werd eerst geheel teruggedreven door de land- en zeemacht, onder Michiels afgezonden.

Het was steeds de meening van Van den Bosch, dat wij ons van lieverlede behoorden meester te maken van de voornaamste handelswegen (de bevaarbare rivieren) aan de Oostkust van Sumatra, en daartoe de riviermondingen moesten bezetten. De houding van den Sultan van Djambi gaf hem de gelegenheid dit stelsel op diens rijk toe te passen, en Michiels ontving mitsdien de opdracht, het Palembangsche gebied van de indringers te zuiveren en een geschikt punt aan de Djambi-rivier in bezit te nemen, zoowel ter bevordering onzer handelsbelangen en van onzen invloed, als om, voor de toekomst, beter tegen nieuwe aanvallen beveiligd te zijn.

Aan deze opdracht werd volkomen voldaan; te Moeara Kompeh werd een militaire post gevestigd, en zelfs slaagde Michiels, den 14^{n} November 1833, in het treffen van eene overeenkomst met den Sultan, waarbij deze de souvereiniteit van Nederland erkende, het oprichten van versterkingen in zijn land, waar wij die noodig zouden achten, toestond en, tot vergoeding der oorlogskosten, ons het recht toekende op den handel op de rivier de noodige bepalingen te maken en heffingen te doen.

Deze overeenkomst werd ruim een jaar later (15 December 1834) vernieuwd en aangevuld: toen werd ons toegekend het recht om in- en uitvoerrechten te heffen en het zoutmonopolie in te voeren, terwijl daarentegen aan den Sultan en den Kroon-

prins te zamen eene jaarlijksche uitkeering van ƒ 8000.- verzekerd werd.

Zooals bekend is, maakte Engeland later bezwaren tegen de uitbreiding van ons gezag op de Oostkust van Sumatra, zoodat de Regeering in Nederland, in September 1841, den last gaf onze vestigingen aldaar in te trekken. Aan dien last werd echter, wat Djambi betrof, geen gevolg gegeven: de Sultan verklaarde in 1843 dat alleen onze tegenwoordigheid in zijn land hem staande kon doen blijven, en men begreep dat Djambi, aan zich-zelf overgelaten, als vroeger weder eene voortdurende bedreiging zou worden voor de veiligheid en rust in het Palembangsche. Het Opperbestuur keurde daarop, in Augustus 1844, de blijvende bezetting van Moeara Kompeh goed, met last daar geene differentiëele rechten te heffen.

Het is uit den aard der zaak onze bedoeling niet, een eenigszins volledig overzicht te geven van de verschillende gebeurtenissen, op onze verhouding tot de inlandsche staten van Sumatra betrekking hebbende. Doch daar Djambi in de laatste jaren nog al de aandacht heeft getrokken, zal men ons wel eene kleine uitweiding willen veroorloven om den tegenwoordigen toestand in korte trekken toe te lichten.

Bij het overlijden, in 1855, van den toenmaligen Sultan, werd deze opgevolgd door zijnen neef, Taha Sadi Oedin, die den resident van Palembang wel van zijne troonsbestijging kennis gaf, maar niets van een nieuw contract weten wilde. Na langdurige onderhandelingen waren wij eindeljjk, in 1858, verplicht eene militaire expeditie naar Djambi te zenden tot handhaving onzer rechten. Bij manifest werd de Sultan vervallen verklaard van den troon; na een hardnekkig gevecht werd de kraton ingenomen en vluchtte hij naar het binnenland, waar hij zich sedert ophield.

Op de plek, waar de kraton gestaan had, werd eene versterking gebouwd en een garnizoen gelegd; een andere Sultan (een oom van Taha) werd aangesteld en met dezen eene nieuwe overeenkomst gesloten, waarbij het recht van zelfbestuur erkend bleef, doch den Sultan een ‘politiek agent’ als raadgever en leidsman werd ter zijde gesteld.

Jaren lang gingen de zaken nu naar wensch, zoodat zelfs in 1868 het garnizoen te Moeara Kompeh ingetrokken en dat te Djambi eenigszins verminderd kon worden.

Doch in 1877 en 1878 werden, in de Djambische binnenlanden, de sluimerende elementen wakker geschud door de bekende Sumatra-expeditie van het Aardrijkskundig Genootschap; en deze expeditie eindigde hier, in Juli van laatstgenoemd jaar, met eene overhaaste vlucht, in het holle van den nacht, van twee harer leden met hun geleide naar het Palembangsch grondgebied.

De afgezette Sultan Taha, die in de binnenlanden veel gezag bleek te bezitten, was nu aan het woelen gebracht, en allerlei handelingen, op zijn last gepleegd, gaven blijk van zijne slechte gezindheid. Min of meer bleef de toestand dientengevolge gespannen tot 1881, toen de Sultan van Djambi overleed en, onder diens opvolger, een halfbroeder van Taha tot Kroonprins werd benoemd. Men verwachtte thans verzoening van de vijandige hoofden met ons bestuur, en inderdaad bleef de rust bewaard totdat, in 1885, ook de in 1881 benoemde Sultan overleed. Toen stak de van ons afkeerige partij, waarmede ook de evenbedoelde kroonprins scheen te heulen, weder het hoofd op en gedurende eenige maanden trachtte zij herhaaldelijk ons van Djambi te verdrijven of ons afbreuk te doen.

Maar na October 1885 hadden geene vijandelijkheden meer plaats; toen zochten de Djambische bestuurders weder toenadering tot ons gezag, en de dientengevolge gevoerde onderhandelingen leidden, in October 1886, toen eene oplossing der moeilijkheden. De kroonprins werd toen tot Sultan, en de derde zoon van Taha tot kroonprins (onder voogdij der beide oudste zoons van de in 1881 en 1885 overleden Sultans) verheven.

Voor het oogenblik zijn de zaken dus weder geschikt, en laat het zich wel aanzien dat Djambi vooreerst geen bijzondere zorgen zal baren. Naarmate zich, in het algemeen, de Oostkust van Sumatra verder ontwikkelt en ons bestuur daar, hetzij rechtstreeks of zijdelings, meer invloed erlangt, zal echter, op den duur, ook verder bemoeiing met Djambi niet wel vermeden kunnen worden; men zal daarop dus steeds bedacht moeten wezen en, wanneer de omstandigheden daarvoor gunstig zijn, moeten trachten, door politiek beleid onzen invloed in Djambi te versterken. Daardoor zullen, in het bijzonder, de Palembangsche grenzen te beter worden beveiligd.

II.

Langs de Westkust van Sumatra had de O.-I. Compagnie in de vorige eeuw eenige handelskantoren aangehouden, steeds er naar strevende om, bij overeenkomsten met de hoofden, het monopolie van den handel te verkrijgen, doch geenszins territoriaal bezit beoogende. In de laatste helft der XVIIIe eeuw was Sumatra's Westkust, ten gevolge van de mededinging der Engelschen en van den particulieren handel der Compagniesdienaren, meer en meer een lastpost geworden, en meermalen was de geheele opheffing onzer kantoren aldaar in ernstige overweging genomen. Eindelijk vielen zij, op roemlooze wijze, in handen der Engelschen, die ze, 24 jaren lang, aanhielden ongeveer zooals de Compagnie gedaan had. Ook in den Engelschen tijd scheen de behartiging der belangen van enkele personen hoofddoel te zijn; en met recht kon verklaard worden dat alles wat wij, in 1819, van de Engelschen terugkregen, zich bepaalde tot een gering kustgebied, in zeer verwaarloosden toestand.

Er wordt wel eens gezegd dat wij te veel den proefhoudend bevonden weg verlaten, welken onze voorvaderen bewandelden: zij vestigden zich aan de stranden en lieten de rest aan den tijd over. Doch zeker is het in ieder geval, dat Sumatra's Westkust niet tot voorbeeld kan dienen; sedert het midden der XVII$_{e}$ eeuw daar gevestigd, heeft de Compagnie daar evenmin hare eigen belangen weten te behartigen als die der inlandsche bevolking, heeft zij in geen enkel opzicht daar roem, eer of voordeel behaald.

Wat wij in 1819 aanvaardden, was het bezit der hoofdplaats Padang en eene vrij zwakke suprematie over de stranden, tot voorbij Priaman noordwaarts, tot aan Bengkoelen zuidwaarts. En thans voeren wij rechtstreeksch bestuur over een rustig, welvarend en voor de toekomst nog veel belovend land, van omstreeks 2200 vierk. geogr. mijlen oppervlak; reeds sedert ruim 40 jaren kunnen wij verklaren, dat wellicht nergens in geheel Indië ons gezag op hechter grondslagen gevestigd is. Indien ooit gezegd kan worden, dat de onderwerping eener inlandsche bevolking aan dat gezag voor haar een zegen is geweest, dan is zulks wel ter Sumatra's Westkust het geval.

Sedert het begin dezer eeuw werd die bevolking geteisterd

door burgeroorlog: de Padries, eene godsdienstige secte, trachtten te vuur en te zwaard hunne leerstellingen uit te breiden, de aloude gebruiken der Maleiers uit te roeien, de wettige hoofden te verdrijven. Groote verwoestingen, uitgezochte wreedheden hadden daarbij plaats; en in 1819 zuchtte een goed deel der binnen'slands wonende bevolking onder het ‘alles vernielend juk’ der Padries.

De verdreven of bedreigde hoofden zochten al spoedig steun bij het Nederlandsch gezag; en hoe weinig aanvankelijk ook geneigd om zijne bemoeiingen tot de nog geheel onbekende binnenlanden uit te strekken, zag ons bestuur zich daartoe al spoedig verplicht. Bij den staat van verwarring, waarin de Padries de binnenlanden hadden gebracht, stonden toch handel en landbouw grootendeels stil; de heerschappij der Padries breidde zich steeds uit, was reeds tot het Gouvernements grondgebied doorgedrongen en werd meer en meer eene bedreiging voor onze vestiging. En bovendien was de vrees niet ongegrond dat de bevolking, bij ons geen steun vindende, dezen eindelijk bij onze toenmalige naburen, de Engelschen, zoeken zou.

Hoofdzakelijk op deze gronden werd de oorlog tegen de Padries, in 1821 aangevangen. Zeker dacht men toen niet, dat die oorlog eene jarenlange inspanning zou vorderen! Doch wij hadden daarbij het groote voordeel, dat wij steeds een belangrijk deel der bevolking op onze hand hadden.

Raaff vestigde ons gezag in Tanah Datar en in een gedeelte van Agam. De daarna ondervonden tegenspoed, en later de moeielijke omstandigheden waarin de Java-oorlog ons bracht, waren oorzaak dat wij ons geruimen tijd tot eene lijdelijke houding moesten bepalen, waardoor de Padries weder het hoofd konden opsteken en van lieverlede ons pas verkregen gezag ondermijnen. Maar toen de Java-oorlog geëindigd was, konden weder meer troepen naar Sumatra's Westkust gezonden worden en in 1831 en 1832 wist Elout achtervolgens alle door de Padries overheerschte landschappen tot onderwerping te nopen. In October 1832 kon hij verklaren dat de Padrie-oorlog gelukkig ten einde was gebracht.

Maar Elout had, bij de onderwerping van een der landschappen, Bondjol, ééne groote, haast onbegrijpelijke fout begaan. In zijne zucht om ook de Padries te bevredigen, stelde hij, bij

de regeling van het inlandsch bestuur, den ouden regeeringsvorm der Maleiers geheel ter zijde en benoemde hij een der voornaamste Padrie-hoofden tot regent van Bondjol. Dit was een der hoofdoorzaken van den opstand, die onverwacht in het begin van 1833 uitbrak en zich aanvankelijk zeer dreigend liet aanzien, doch binnen weinige maanden tot Bondjol beperkt was. Het kostte nog een langdurigen en hardnekkigen strijd voordat deze plaats, door natuur en kunst beide zeer sterk, voor onze wapenen zwichtte; eerst in Augustus 1837 viel Bondjol in onze handen. Daarmede was de kracht der Padries gebroken; zij verzamelden zich nog, in 1838, te Daloe-daloe, maar werden ook, in December van dat jaar, uit die laatste schuilplaats verdreven. De secte der Padries had daarmede opgehouden te bestaan, en sedert heerschen wij onbetwist over de Padangsche Bovenlanden. Zooals eene instructie van November 1837 het zeer juist uitdrukt: ons gezag berust op het algemeen gevoelen onder de inlanders van onze meerderheid in goede trouw, in wijsheid en in macht boven hunne eigene hoofden, op onze eerbiediging van hunnen godsdienst en van hunnen adat.

Een landschap in de nabijheid van de hoofdplaats, de XIII Kota's, had sedert 1824 meermalen eene vijandige houding tegen ons gezag aangenomen en zelfs, in Januari 1831, een aanslag op Padang gewaagd. Reeds in dat jaar was de inlijving van dat landschap noodzakelijk verklaard in het belang der rust op het Gouvernements-grondgebied, maar de inspanning, door den strijd tegen de Padries gevorderd, deed die inlijving tot 1838 verschuiven. In het begin van dit jaar had zij, zonder grooten tegenstand, plaats.

Inmiddels was, ook reeds gedurende den Padrie-oorlog, ons grondgebied langs de Westkust, noordwaarts van Priaman, uitgebreid. Tengevolge van het Londensch tractaat werden Natal (met Ajer Bangies) en Tapanoeli (een post op het eiland Klein-Pontjan, in de baai van Tapanoeli) in 1825 door ons van de Engelschen overgenomen. De Padries, die zich tusschen Priaman en Ajer Bangies gevestigd hadden, werden vandaar in December 1831 en Januari 1832 door Michiels verdreven, die hunne stelling te Katiagan veroverde en Taboejong vernielde.

Baros, welks hoofden reeds lang bescherming tegen den euvelmoed der Atjehers gevraagd hadden, werd in April 1839 door onze troepen bezet; om de Atjehers voor goed uit de buurt te verdrijven, volgde het volgende jaar eene expeditie, waarbij Tapoes en Singkel in onze handen vielen en bij ons gebied ingelijfd werden. Acht jaren later waagden de Atjehers eene poging om Singkel te heroveren, doch zij werden na een hevig gevecht verdreven.

Met Troemon sloot Michiels eene overeenkomst in Juni 1840, waardoor dit staatje voor ons een voormuur tegen het eigenlijk Atjeh zou zijn. Dit contract werd niet door de Regeering goedgekeurd, maar in 1849 werd de Radja van het land nauwer aan ons verbonden door de toekenning eener vaste bezoldiging, waardoor een groot deel des volks zich beschouwde als aan ons ondergeschikt. Tengevolge der gebeurtenissen na 1873, toen Troemon zonder bezwaar onze souvereiniteit erkende, is het in 1881, met behoud van zijn zelfbestuur, bij het Gouvernement van Sumatra's Westkust ingelijfd.

In 1844 en 1845 was een uitbreiding van ons gebied noodig in zuidoostelijke richting, ten einde ons te vrijwaren tegen de herhaalde pogingen, uit de onafhankelijke landschappen op de grenzen in het werk gesteld om de rust in de Gouvernements-districten te verstoren. Meest onder aanvoering van den toenmaligen luitenant-kolonel J. van Swieten hadden verschillende krijgstochten plaats, welke tot de onderwerping dier landschappen leidden, o.a. van Soengei-pagoe en de XII Kota's. Soengei-pagoe werd dadelijk, de XII Kota's eerst vele jaren later (in 1876) onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht.

Met de annexatie dezer streken is het doel volkomen bereikt geworden: de bevolking is tevreden en de rust blijft ongestoord. Daar is thans, aan den zuid-oosthoek van ons gebied, ten zuiden der evengenoemde XII Kota's, nog één onafhankelijk landschap, Korintji, waar geene Europeanen worden toegelaten en dat, o.a. in het Koloniaal Verslag van 1881, een toevluchtsoord voor boosdoeners uit de Gouvernementslanden wordt genoemd. Zoolang evenwel hoofden en bevolking eene vriendschappelijke houding blijven aannemen, is er natuurlijk geen reden om van onze zijde vijandelijkheden te plegen of op nauwere aansluiting aan te dringen. Voorloopig kan men afwachten wat de tijd

zal leeren; maar toch staat het vast, dat Korintji eenmaal onder ons gezag komen zal, hetzij op eigen verzoek, hetzij door dwang.

Wij hebben thans na te gaan, welke uitbreiding ons grondgebied van lieverlede oostwaarts onderging.

Michiels hechtte veel aan de uitbreiding noord-oostwaarts (onder de Batta's), omdat daar eene talrijke en arbeidzame bevolking, die ons gezag wenschte, door ons kon worden beschermd tegen de Atjehers aan de eene en tegen de Maleiers en Padries aan de andere zijde; de producten en behoeften van die bevolking zouden aan onzen handel dienstbaar zijn en wij zouden alzoo zoowel onze eigene belangen als die der inlanders bevorderen.

Al zeer spoedig nadat hij aan het hoofd van het bestuur over Sumatra's Westkust gesteld was, begon hij aan dat plan uitvoering te geven, in verband met zijne operatiën tegen de Padries, welke met de reeds vermelde verovering van Daloe-daloe eindigden. In het laatst van 1837 werden de Padries verdreven uit Angkola, Sipirok en Padang Lawas, en gaarne schaarden zich deze streken onder onze heerschappij. Na den val van Daloe-daloe rukten onze troepen voort tot naar de Oostkust, aan de samenvloeiing der Panei- en Bilarivieren. De door deze operatiën onder onze macht gekomen landschappen vormden de afdeeling Pertibi, welke echter, op last van het Opperbestuur, tengevolge van den aandrang van Engeland, in 1843 weder werd ontruimd.

Gelijk wij reeds vermeldden, werden, in 1839 en 1840, Baros, Tapoes en Singkel bezet. Vrijwillig onderwierp zich de bevolking langs de beide takken van de rivier van Singkel: de Simpang kanan en de Simpang kiri. In 1841 had, tengevolge van woelingen van Atjehers en van de weerspannige houding van een der Battasche stammen, eene kleine expeditie plaats, waardoor zich al de Battasche landen aan de westzijde der waterscheiding, welke met de baai van Tapanoeli, Baros, Tapoes enz. in aanraking komen, aan ons onderwierpen. Deze landen werden, in 1841, georganiseerd tot de afdeeling Tapanoeli.

De binnen'slands van Singkel wonende bevolking werd niet onder geregeld bestuur gebracht, en ook later is zulks niet geschied, omdat ons dadelijk belang zulks niet medebracht. Toch moet er de aandacht op gevestigd worden, dat dergelijke

middelweg op den duur onmogelijk bewandeld kan blijven, vooral omdat in deze landschappen geen krachtig inlandsch bestuur bestaat. Wanneer hunne bevolking op ons gebied komt rooven en plunderen, moorden somtijds, dan zijn wij tegenover onze onderdanen wel verplicht, bestraffend op te treden; maar wij kunnen ons niet vleien, dat de bestraffing op al de inwoners individueel zoodanigen indruk zal maken, dat zij zich in den vervolge van invallen op ons grondgebied zullen onthouden. Bovendien kan men bezwaarlijk zorgen dat alleen de schuldigen worden gestraft; het gevolg onzer tuchtiging is dan, dat de bevolking, die toch te eeniger tijd onder ons gezag moet komen, van dat gezag afkeerig wordt gemaakt. En, van den anderen kant, zijn onze tuchtigingen - zooals wij boven bij de bespreking der Pasoemahlanden gezien hebben - voor de tegenpartij lessen in het oorlogvoeren, waardoor onze latere verovering des te meer moeite kost.

Er is daarom, meenen wij, veel te zeggen voor de stelling dat wij, zoo eenigszins mogelijk, niet tot tuchtiging moeten overgaan zonder dadelijke inlijving te doen volgen; of dat wij, ons niet willende uitbreiden, onze grensgewesten zoo moeten bezetten, dat vijandelijke invallen niet te vreezen zijn. Maar dit laatste zou wel zéér bezwarend zijn. Beter nog is het, de inlijving te bevorderen zonder dat militaire maatregelen noodig zijn; wanneer de bevolking zelve onder ons geregeld bestuur wenscht te komen, mogen wij niet tegen eene uitbreiding van onze bestuurstaak opzien, want zij bewaart ons voor latere moeielijkheden en wij behartigen daarmede tevens het best de belangen der inlandsche bevolkingen. Wij komen hierop beneden terug.

Bijzondere aandacht vragen, bij de behandeling van ons onderwerp, de Battasche landschappen ten N.O. van Siboga. Om onzen welwillenden lezer niet meer te vermoeien dan volstrekt noodig is, zullen wij daarvan slechts de twee voornaamste noemen: Silindong en Toba.

Silindong en aangrenzende landschappen werden reeds sedert 1840 ‘gerekend’ onder onze souvereiniteit te staan, maar wij hadden er ons niet in 't minst mede bemoeid tot 1857, toen de hoofden die souvereiniteit vrijwillig erkenden als gevolg van onderlinge vijandschap, die de wederzijdsche partijen onze bescherming deden inroepen. In 1858 heerschte er in Silindong

een bloedige krijg, die (tijdelijk) geheel bedwongen werd door de tusschenkomst van twee derwaarts gezonden ambtenaren van 't binnenlandsch bestuur, zonder eenig gewapend geleide.

Volgt uit dit feit reeds, dat onze bemoeienis weldadig werken kon, spoedig werd de aandrang daartoe grooter toen, in 1861 en later, zendelingen in Silindong waren toegelaten om, onder de Heidensche Batta's, het Christendom en daarmede de zegeningen der beschaving te verspreiden. Men kan van den arbeid dier zendelingen niet licht te veel goeds zeggen; maar het spreekt wel van zelf, dat er voor een Europeesch bestuur te eerder aanleiding bestaat om tusschenkomst en hulp te verleenen in een land, waar Europeanen en honderden Christenen wonen.

De aandrang daartoe bleef dan ook niet lang uit. In 1871 werd weder bericht van een sedert geruimen tijd in de vallei van Silindong woedenden krijg, die in hevigheid toenam en de zendelingen in gevaar bracht. De bemiddeling van ons bestuur te Siboga maakte aan dien krijg voor korten tijd een einde, maar weinige maanden later braken er opnieuw vijandelijkheden uit. Toen de resident zich daarop, met inlandsche hoofden en volgelingen, zelf naar de vlakte van Silindong begaf, verzochten de hoofden dringend, hier een contrôleur te plaatsen.

Dit verzoek werd meermalen herhaald, maar het opperbestuur in Nederland weigerde daaraan te voldoen. Vreemde tegenstelling: terwijl men in Atjeh een oorlog ging voeren om dààr onze souvereiniteit erkend te zien; een oorlog, die duizenden menschenlevens en millioenen schats verslond (en nog verslindt!), verbood men in Silindong, waar men de vrucht der souvereiniteitserkenning slechts voor 't plukken had, alle ongeroepen inmenging, en verlangde men dat onvermijdelijke bemoeiingen het karakter zouden dragen van bloote welwillendheid, geenszins van daden van het gezag!

Toch had de Regeering-zelve duidelijk verklaard dat het haar *plicht* was, in het Silindongsche feitelijk gezag te gaan uitoefenen. In het koloniaal verslag van 1873 verklaarde zij: ‘Aanhoudend zijn die vruchtbare en vrij sterk bevolkte landen ten prooi aan onderlinge oorlogen die, hoewel niet bloedig, toch land en volk in onrust houden en alle ontwikkeling en vooruitgang belemmeren. Wel gelukte het tot hiertoe in den regel na meer of minder moeite door 's Gouvernements bemoeienis de geschillen te beslechten, maar duurzame verzekering der rust

kon op die wijze niet verkregen worden, omdat de gelegenheid ontbrak voor de naleving der gegeven bevelen met vreedzame middelen te waken en, bij het ongestraft blijven van hen, die in strijd met hunne beloften oorlog voerden, het ook den welgezinden niet mogelijk was hunne beloften na te komen. Vooral voor 's Gouvernements invloed konden de gevolgen hiervan niet anders dan nadeelig zijn.'

Maar de 'staat van zaken in Atjeh' deed het, volgens het Koloniaal verslag van 1875, 'vooralsnog niet raadzaam voorkomen' om aan ons rechtstreeksch gezag ter Westkust van Sumatra uitbreiding te geven. Hoewel in het volgend verslag gezegd werd dat de bevolking in verscheidene landschappen (waaronder Silindong) '*reikhalzend* naar ons bestuur uitzag, omdat zij daarvan alleen rust en orde en welvaart verwacht'; dat het Gouvernement, in het belang der aan zijn gezag onderworpen streken, prijs erop moet stellen 'dat in de naburige landschappen rust en orde en welvaart heerschen en de Nederlandsche invloed geëerbiedigd worde', meende men nog eene uitbreiding onzer bestuurstaak op geringe schaal - het plaatsen van één contrôleur in Silindong! - te moeten tegengaan omdat er in Atjeh een oorlog te voeren was. Men zag over het hoofd, dat uitbreiding en bevestiging van onzen invloed in de landschappen ten zuiden van Atjeh onze stelling in Atjeh-zelf niet anders dan ten goede komen kon.

Intusschen, - wat noch de smeekbeden der bevolking, noch het gevoel van plicht tegenover de inlandsche bevolking, noch het eigenbelang van onze regeering hadden kunnen bewerken, dat bewerkte, in het begin van 1878, de Battasche priesterkoning Singa Mangaradja die, met hulp van eene bende gelukzoekers, Silindong en de Christenbevolking met de zendelingen ernstig bedreigde.

Nu werden troepen gezonden om Singa Mangaradja te verdrijven. Nu wij van de omstandigheden geen gebruik hadden willen maken om ons gezag op vredelievende wijze te vestigen, werden wij door de omstandigheden gedwongen zulks met den sterken arm te doen. Ons prestige won er niet door, dat de hoofden in Silindong 'niet nalieten' ons te verwijten, dat wij hunne onderwerping en den eed van trouw hadden aanvaard, zonder ons verder om hen te bekommeren.

Na de verdrijving van Singa Mangaradja werd in de vallei

van Silindong, te Sipoholon, een militaire post gevestigd en, in de buurt, te Taroetong, een contrôleur geplaatst. Zoo verkregen wij eindelijk, na lang weifelen en aarzelen, in 1878 'in overeenstemming met de wenschen van de hoofden en van de bevolking' een landschap onder ons rechtstreeksch bestuur, dat naar schatting 30.000 zielen telde en waarin zich een 4000tal Christen-Battas bevonden. Later, in 1881, werd de afdeeling Silindong eenigszins vergroot[1)].

Wij meenen, dat de geschiedenis der annexatie van Silindong, zooals wij die hier schetsten, voor ons regeeringsbeleid niet geeft wat men toch zoo gaarne daarin ziet: een beeld van krachtige, vooruitziende staatkunde. Overijling is zeker verkeerd; men moet niet onnoodig zijn hand steken in een wespennest. Dat hebben wij in Atjeh ondervonden; maar even verkeerd is eene weifelende, aarzelende staatkunde, die alleen past aan '*une nation éteinte*', en waarbij eene regeering vrees toont, zich zelfs aan koud water te kunnen branden.

Onze boven uitgedrukte meening, dat wij in Indië geen landschap gewapenderhand moeten binnentrekken dan onder voorwaarde, dat wij er ons tevens vestigen, vindt bevestiging in de geschiedenis van de laatste jaren ten opzichte der aan Silindong grenzende Tobasche landschappen; dat zijn de door Battas bewoonde streken tusschen de vallei van Silindong en den zuidelijken oever van het Toba-meer.

De krijgsmacht die, zooals wij zoo even in herinnering brachten, in 1878 Singa Mangaradja verdreef, drong met zeer moeielijke marschen door tot zijne woonplaats, die, na een vrij hevig gevecht, veroverd en verbrand werd. Maar zij keerde daarna terug. De 'priesterkoning' was gevlucht; tijdelijk was zijn aanzien verminderd, maar welke *blijvende* resultaten kon de tuchtiging van verschillende kampongs aanwijzen?

Bij deze expeditie onderwierpen zich vele Tobasche hoofden, en het bleek wel in de eerstvolgende jaren, dat die onderwerping goed gemeend was: in verschillende zaken werd de bemiddeling van den contrôleur van Silindong ingeroepen. Aanvankelijk heette het in Toba rustiger dan ooit, maar het Koloniaal verslag van 1883 moest verklaren, dat in de Tobasche

1) Volgens het Kol. Verslag van 1887 telt men, in de Residentie Tapanoeli, thans reeds 10734 Christenen.

landschappen aan het gedurig strijdvoeren schier geen einde kwam, en dat hoofden en bevolking, uit zich-zelven onmachtig om de onderlinge grieven tot oplossing te brengen, meer en meer inzagen dat alleen aansluiting bij het Gouvernement kon leiden tot vrede en rust. Onafhankelijke hoofden kwamen hun gebied stellen onder onze sonvereiniteit, andere drongen aan op invoering van geregeld bestuur.

Dientengevolge werd, in 1883, aan het Toba-meer, te Lagoeboti, een contrôleur gevestigd en eene militaire bezetting gelegd. Aldus werd nog eenigszins tijdig de fout van 1878 hersteld; maar noodeloos had men toch de bevolking nog aan al de rampen blootgesteld van het ‘gedurig onderling strijdvoeren!’

Bovendien was intusschen aan Singa Mangaradja de gelegenheid gegeven zijn vroeger aanzien te herwinnen, en moest nagenoeg gelijktijdig met onze vestiging in de ‘afdeeling Toba’ eene militaire expeditie worden gezonden om zijnen invloed en het door hem aangekweekt verzet te fnuiken. In September 1883 was dit doel bereikt. Later (1884) was nog eene kleine expeditie noodig om de hoofden van een der landschappen tot rede te brengen, die zich tegen ons gezag verzetten, omdat zij thans belet werden hunne vroegere veerooverijen voort te zetten. Daarna werd de rust niet meer verstoord in de afdeeling Toba, welker bevolking op 14- à 15000 zielen geraamd wordt; maar waarborg voor de toekomst tegen rustverstoring uit de nog onafhankelijke Toba-landen ontbreekt geheel.

Uitbreiding van ons gezag in de aangrenzende landstreken kan op den duur kwalijk uitblijven. Om de in het Koloniaal verslag van 1876 vermelde, boven aangehaalde redenen, is verdere annexatie te gelegenertijd evenzeer ons belang (in staatkundigen zin) als onze plicht en roeping. Voorzeker moeten daarbij overijling en dwang zooveel mogelijk worden vermeden; maar wanneer uitbreiding van ons rechtstreeksch bestuur noodig is, mogen wij ook daartegen niet opzien. De geschiedenis leert, dat zulks maar al te dikwijls het geval is geweest; en wij meenen de gevolgtrekking, dat zulks ook thans nog in meerdere of mindere mate het geval is, te mogen maken uit het feit, in het Koloniaal verslag van 1884 gememoreerd, dat de Regeering in April 1884 verklaarde dat zij ‘uitbreiding van ons gebied of van ons rechtstreeksch gezag niet uitgelokt of aangemoedigd wenschte te zien.’

Waarom niet? Indien - wat kwalijk te betwijfelen valt - eene annexatie toch in de toekomst *moet* volgen, waarom zou men haar dan niet door vriendschappelijke raadgevingen, door overreding trachten te verkrijgen? Is het dan verkieslijk, dat zij voorafgegaan wordt door expeditiën, en van deze het gedwongen gevolg is?

Wij komen thans, de oostelijke grenzen van Sumatra's Westkust ten zuiden van Silindong vervolgende, aan de landschappen welke, sedert 1879, de afdeeling Padang Lawas vormen.

Deze afdeeling zou men kunnen noemen het tot Sumatra's Westkust behoorende gedeelte der in 1843 opgeheven afdeeling Pertibi.

Het verlaten dezer landstreek, ons door de toenmalige Engelsche staatkunde afgedwongen, was een ramp voor hare bevolking: na ons vertrek hadden onophoudelijk oorlogen tusschen landschappen of dorpen plaats en zij, die rust zochten, verhuisden in grooten getale naar het Gouvernementsgebied. Zoo, in 1850, 500 gezinnen naar Angkola; het volgende jaar 1300 zielen naar Mandaïling; in 1855 zelfs 3000 zielen. Rooftochten op ons gebied moesten door militair vertoon bedwongen worden.

Het Koloniaal verslag van 1860 meldde dan ook reeds dat, o.a. in de hier besproken landschappen, algemeen de wensch bestond tot nauwere aansluiting aan ons bestuur; maar tevens, dat desniettemin eene ‘strikte onzijdigheid’ werd in acht genomen.

In hoofdzaak ging men daarmede voort tot 1878, toen de annexatie niet langer kon worden tegengehouden. Hoofden en volk voelden meer en meer behoefte aan een geregelden toestand, en steeds dringender werd het verzoek om onder het bestuur van gouvernements-ambtenaren te worden gesteld. Aan dat verzoek werd in genoemd jaar gevolg gegeven, en sedert oefent ons bestuur hier zijn weldadigen invloed uit, *zonder dat zich tot dusver één soldaat daar vertoonde*.

Aldus werd de uitgestrekte afdeeling Padang Lawas, met eene bevolking van 28- à 29000 zielen, zonder strijd aan ons gebied gehecht. Noodeloos had men die aanhechting nog eenigen tijd tegengehouden wegens den Atjeh-oorlog, doch de Regeering van 1878 overwon eindelijk hare aarzeling, en niemand kan, meenen wij, ontkennen, dat zij daarmede een goed werk deed.

Geen beter bewijs kan men voorzeker vinden voor de voortreffelijkheid van ons bestuur ter Sumatra's Westkust, dan de aanzoeken der grensbewoners, zooals van Silindong en Padang Lawas, om óók in de zegeningen te mogen deelen van dat bestuur, dat orde en rust waarborgt, de welvaart bevordert en geen drukkende lasten oplegt!

Een dergelijk bewijs treft men aan in de landschappen, die ten N.O. van Pajacombo gelegen zijn en grootendeels in 1879, verder in 1881 geanexeerd werden zonder dat die annexatie door militair vertoon voorafgegaan of gevolgd werd. Deze landschappen, samengevat tot eene bestuursafdeeling ‘Pangkalan Kota baroe en XII Kota Kampar’, tellen omstreeks 8000 zielen. De hoofden hebben hier sedert 25 à 30 jaren ‘schier onophoudelijk’ aangedrongen op de plaatsing van een ambtenaar in hun land, voordat aan hunne bede gevolg gegeven werd. Ook hier is dus waarlijk geen reden van klagen over te groote voortvarendheid in de toepassing van het door Van den Bosch uitgesproken staatkundig beginsel; veeleer over te groote angstvalligheid!

Met het bovenstaande hebben wij de voornaamste annexatiën van grondgebied bij het Gouvernement van Sumatra's Westkust geschetst. Men zal er uit gezien hebben, dat zij meermalen mogelijk waren zonder dat militaire operatiën vereischt werden; en tevens dat, wanneer eenmaal de hoofden en bevolking haar inderdaad wenschen, men haar wel tijdelijk kan tegenhouden, maar niet meer kan voorkomen. Ons komt het voor, dat vredelievende annexatiën, zooals die der laatste jaren, niet minder bijdragen tot onzen roem in het Oosten, dan bloedige oorlogen. Maar ter Westkust van Sumatra zijn ook bloedige oorlogen gevoerd; en ook van deze kan gezegd worden dat zij zegenrijk zijn geweest in hunne gevolgen. In zijn geheel is dat gewest een treffend blijk van Nederland's kracht in Indië, ook in de XIXe eeuw, en is het een kostbare schakel geworden in den keten onzer Indische bezittingen.

Men vervolge daar toch, zonder overijling, maar ook zonder schroom, den tot dusver ingeslagen weg. De ondervinding heeft immers geleerd, dat rust en orde en welvaart overal op Sumatra's Westkust zijn toegenomen naarmate wij onze bemoeiingen uitbreidden?

III.

De Oostkust van Sumatra, waartoe het zoo snel tot grooten bloei geraakte Deli behoort, heeft niet minder dan de Westkust aanspraak op onze aandacht. De verschillende landschappen, tot de residentie ‘Oostkust van Sumatra’ behoorende, waren tot 1857 volmaakt onafhankelijk. Hadden wij er al - op grond van oude, o.a. in 1761 door de O.-I. Compagnie met den Sultan van Siak gesloten contracten - eenige souvereiniteitsrechten, deze werden geenszins uitgeoefend, en men scheen daaraan weinig te hechten. Zooals wij boven vermeldden, hadden wij, van 1839 tot 1843, eene vestiging aan de samenvloeiïng der Panei- en Bilarivieren, doch nadat deze evenals onze vestiging in Indragiri, waarover beneden nader, was opgeheven, was de geheele Oostkust ten noorden van Djambi aan haar lot overgelaten.

In dezen toestand is in de laatste 30 jaren eene geheele omkeering gekomen; het geluk heeft ons daarbij ontegenzeggelijk gediend, maar aan staatkundig beleid heeft het voorzeker mede niet ontbroken. Om dit in het licht te stellen, zullen wij trachten, den ontwikkelingsgang der nieuwe residentie eenigszins te schetsen.

De aanleiding tot de nieuwe verhouding met de Oostkust wordt, in het Koloniaal verslag van 1857, op de volgende wijze medegedeeld.

De Sultan van Siak leefde in vijandschap met zijn broeder, den Onderkoning; ten einde raad, begaf hij zich naar Singapore om zijn rijk aan het Britsche Gouvernement op te dragen. Doch toen deze opdracht was afgeslagen (het Londensch tractaat van 1824 verzette zich daartegen), nam de Sultan het aanbod aan van een Engelschman, Wilson, die in Siak bekend was en zich toen te Singapore ophield, en zich bereid verklaarde hem te helpen. Inderdaad hielp Wilson eenige gevechten leveren tegen de partij van den Onderkoning; doch hij stelde daarop zulke hooge eischen, dat de Sultan, zijn gezag in gevaar oordeelende, de bemiddeling inriep van ons Indisch bestuur. Die bemiddeling werd tegelijkertijd mede verzocht door den Onderkoning; zoowel deze als de Sultan beriepen zich op de aloude betrekkingen van Siak met de O.-I. Compagnie. Wilson, die inmiddels zijne eischen gewapenderhand deed gel-

den, dwong den Sultan tot de vlucht; Siak werd dientengevolge ten prooi aan eene regeeringloosheid, welke gevaarlijk dreigde te worden voor de naburige, meer onder 's Gouvernements beheer staande landen. De Indische Regeering droeg daarom den Resident van Riouw op, zich naar Siak te begeven, daar den stand van zaken op te nemen, den verdreven Sultan, wanneer hij zulks verlangde, aan boord van het stoomschip op te nemen waarmede de Resident werd overgevoerd (Z.M. stoomschip *Merapi*), eene verzoening tusschen den Sultan en den Onderkoning te bewerken en verder te doen wat mogelijk was om rust en orde in het rijk van Siak te herstellen.

In de voldoening aan deze opdracht slaagde de Resident boven verwachting. De Sultan, kwam met vele zijner rijksgrooten aan boord der Merapi en werd met dezen bodem naar Siak overgevoerd; drie dagen later reeds (13 Juni 1857) was, door 's Residents bemiddeling, eene verzoening tusschen den Sultan en den Onderkoning, tot stand gebracht, en den 19^{n} werd een verdrag van vriendschap, handel en scheepvaart gesloten. De aanhangers van Wilson, twee Engelschen en eenige Boegineezen, hadden zich verwijderd; Wilson vestigde zich kort daarop op het eiland Bengkalis, doch bij de vernieuwde verschijning van onze macht verliet hij de plaats met zijn gevolg, en zonder tegenstand werden de door hem opgeworpen verschansingen geslecht.

De verdere loop der onderhandelingen met den Sultan leidde er toe, dat deze, in overeenstemming met den Onderkoning en verdere rijksgrooten, tegen het einde des jaars 1857 zijn rijk met de onderhoorigheden opdroeg aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. De nieuwe orde van zaken werd bevestigd en geregeld bij het tractaat, dat den 1^{n} Februari 1858 gesloten werd en als het Siak-tractaat bekend is[1)].

Bij dit tractaat werd bepaald dat het Rijk ‘Siak Sri Indrapoera’ bestond uit het ‘eigenlijk Siak’ en zijne onderhoorigheden, welke laatste zich uitstrekten ten N. van het landschap Tanahpoetih tot aan Tamiang, benevens de eilanden. Dit rijk is thans de residentie ‘Oostkust van Sumatra’.

Tengevolge der erkenning onzer Souvereiniteit werd zoo nauwkeurig mogelijk de verhouding van het Europeesch tegenover

1) Dit tractaat is in zijn geheel opgenomen in onze ‘Beschrijving van den Atjehoorlog’, Eerste Deel, Bijlage III.

het inlandsch bestuur afgebakend. In het bijzonder bedong het Gouvernement voor zich: het recht om zich overal binnen het rijk te vestigen waar zulks noodig geacht wordt; het recht om, tegen billijke schadeloosstelling, de heffing van alle belastingen aan zich te trekken en die belastingen door andere te vervangen, en het recht tot vrijen houtaankap in de bosschen.

Daarentegen verbonden wij ons, het rijk Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden onder onze bescherming te nemen, den Sultan, den Onderkoning en de rijksgrooten in hunne rechten te handhaven en zooveel mogelijk, naar tijdsomstandigheden, de voorspoed van het rijk te bevorderen.

Deze verbintenis, voor zoover zij de handhaving der rechten van den Sultan enz. betrof, veroorzaakte al spoedig moeielijkheden. Siak was nooit bij machte geweest om eenigen invloed ten goede op de kustlandschappen uit te oefenen, en de meeste inlandsche bestuurders gaven bij elke voorkomende gelegenheid te kennen, zich niet aan de pretentiën van Siak te willen onderwerpen.

Aan die moeielijkheden kwam echter een einde in 1884, toen met Siak eene overeenkomst werd gesloten waarbij dit - tegen eene jaarlijksche schadeloosstelling van ƒ 40.000 en de kwijtschelding eener schuld van ruim ƒ 50.000 - afstand deed van alle suprematie over de kuststaten. Sedert dien tijd bestaat de ‘Residentie Oostkust van Sumatra’ alzoo uit een aantal, van elkander onafhankelijke landschappen, bijna allen onder inlandsch bestuur met Europeesch toezicht. Dit toezicht is van lieverlede belangrijk uitgebreid, en zoowel de belangen onzer schatkist als die der bevolking zijn zeer gebaat geworden doordien wij gaandeweg hebben gebruik gemaakt van ons recht om, tegen schadeloosstelling, alle belastingen over te nemen.

Bijna alle landschappen, zeiden wij, staan onder inlandsch bestuur. Inderdaad zijn er drie, welke onder ons rechtstreeksch gezag gesteld zijn: Laboean Batoe, Bengkalis en Tamiang. Het eerste, een twistappel tusschen Bila en Panei aan de eene, en Kota Pinang aan de andere zijde, werd ons in 1864 door beide partijen, die het over eene schikking niet eens konden worden, ten geschenke gegeven; het eiland Bengkalis (23 v.g. mijlen groot) werd ons in 1873 door den Sultan van Siak afgestaan tegen eene schadeloosstelling van ƒ 8000 's jaars; Tamiang werd ons - wat het aan den rechteroever der rivier gelegen deel betreft - in 1878 geheel vrijwillig, met instemming van den Sultan van

Siak, opgedragen door den pangeran van Langkat; het aan den linkeroever gelegen gedeelte was vroeger onderhoorig aan Atjeh.

Om den ontwikkelingsgang der residentie ‘Oostkust van Sumatra’ na te gaan, dienen wij alzoo de verschillende zelfstandige onderdeelen afzonderlijk te bespreken. Vooraf zij nog opgemerkt, dat ‘Siak en onderhoorigheden’ aanvankelijk gerekend werden tot de residentie Riouw, en eerst in 1873, toen onze bemoeiïngen steeds meer omvattend werden, tot eene afzonderlijke residentie werden verheven. Het bestuur, na 1858 te Bengkalis gevestigd, verhuisde in 1867 naar de hoofdplaats Siak, doch keerde in 1873 naar Bengkalis terug na den even vermelden aankoop van dat eiland. Nadat, in 1884, de suprematie van Siak over de kuststaten verbroken was, bestond de noodzakelijkheid niet meer om den resident nabij Siak verblijf te doen houden, en werd besloten dat deze voortaan verblijf zoude houden te Medan, de hoofdplaats van Deli, als het belangrijkste gewest der Oostkust. Aan dit besluit zal gevolg worden gegeven zoodra de noodige gebouwen enz. gereed zijn.

Het grondgebied der Residentie - op ca. 800 vierk. mijlen geraamd, met eene bevolking van 170.000 zielen, waaronder bijna 50.000 Chineezen - is thans verdeeld in zeven afdeelingen: 1. Het eiland Bengkalis, 2. Eigenlijk Siak, 3. Tanah Poetih, 4. Pelalawan, 5. Laboean Batoe, 6. Asahan, 7. Deli.

Omtrent Bengkalis zijn de verwachtingen, die men daarvan na den aankoop in 1873 koesterde, tot dusver niet verwezenlijkt. Men stelde zich destijds voor, dat het eiland voor den handel allergunstigst gelegen was - tegenover den mond der Siak-rivier en aan de voor de grootste zeeschepen bevaarbare Brouwersstraat -, en dat het bovendien door zijne vruchtbaarheid voor den landbouw bijzonder geschikt was. Vroeger was er groot vertier geweest tengevolge van de nederzettingen van Chineezen, doch deze waren door de willekeur van het inlandsch bestuur verdreven. Onder een goed bestuur zou het - zoo hoopte men - spoedig weder handel, landbouw en industrie tot zich trekken. In 1877 werd dan ook bericht dat reeds eene snelle ontwikkeling viel waar te nemen en de Chineesche bevolking gestadig toenam; doch later, toen de met landbouwondernemingen genomen proeven ongunstige resultaten hadden opgeleverd, schijnt de toestand niet verder verbeterd te zijn.

Volgens de laatste mededeelingen der Regeering gaat de handel van Bengkalis, vooral door de uitbreiding van de stoomvaart, achteruit: consumenten en producenten aan den vasten wal kunnen zich nu rechtstreeks met Singapore in betrekking stellen, zonder den tusschenhandel op Bengkalis te behoeven.

In ‘eigenlijk Siak’ is, door den invloed van het Europeesch bestuur, de toestand in de laatste 30 jaren niet onbelangrijk verbeterd, vooral nadat achtervolgens alle belastingheffing in onze handen is overgegaan en den Sultan en rijksgrooten in de plaats daarvan - en ook tengevolge van den afstand der suprematie over de onderhoorigheden - vaste inkomsten zijn toegelegd.

Maar de ‘buitengewoon talrijke afstammelingen van vorsten en grooten’ - wier inkomsten bij den aanvang onzer inmenging nooit toereikende genoemd werden wegens hunne verslaafdheid aan opium - trachtten steeds daden van geweld en afpersing te plegen op den kleinen man, en het inlandsch bestuur miste zoowel den wil als de macht om de schuldigen te straffen; nog in 1883 heette de politieke en economische toestand nog altijd min of meer gedrukt onder de knevelarijen van de vele vorstentelgen.

Eenmaal - in 1864 - is door ons ernstig ingegrepen: toen werd de Sultan, die door ons niet gesteund werd in zijne onbillijke aanspraken en daarom eene poging wilde beproeven om ons te verdrijven, in overeenstemming met de landsinstellingen vervallen verklaard van den troon en door een jongeren broeder vervangen. Daardoor werd, althans in de eerste jaren, veel verbetering verkregen; op den duur zal de bevolking winnen naarmate onze invloed zich meer kan doen gelden.

Door het voorbeeld van Deli tot navolging aangespoord, had de Sultan, reeds sedert 1871, gaarne Europeesche ondernemingen in zijn gebied gevestigd gezien, doch hij was daarin tot dusver niet gelukkig. In 1874 werd eene concessie verleend voor de ontginning van tin en andere delfstoffen, en voor het in cultuur brengen van woeste gronden in Boven-Siak; de tinontginning scheen aanvankelijk schoone uitkomsten te beloven, doch werd in 1878 voorloopig gestaakt wegens gebrek aan kapitaal, en in 1885 werd de concessie ingetrokken. In 1886 zijn in Boven-Siak vijf landbouwcontracten uitgegeven;

wanneer deze goede resultaten opleveren, zal Siak ongetwijfeld aanzienlijk vooruitgaan.

De afdeeling Tanah Poetih (tot het gebied van den Sultan van Siak behoorende) omvat ‘het betrekkelijk goed bevolkte, maar door hebzuchtige inlandsche machthebbers zeer verwaarloosde Rokkan-gebied’, dat eene betere toekomst tegemoet gaat nu, in 1884, ook deze streek in ons tolgebied is opgenomen.

De afdeeling Pelalawan, het zuidelijkste deel der residentie, was tot 1879 een geheel onafhankelijke staat, doch erkende toen, op herhaald aanzoek van den vorst en de rijksgrooten, onze souvereiniteit, in denzelfden geest als Siak dat in 1858 gedaan had. In 1882 was deze zaak geheel geregeld, en met Januari 1883 namen wij, tegen behoorlijke schadeloosstelling, alle rechten en pachten over.

Ook hier zal onze bemoeiing op den duur ongetwijfeld weldadig werken. De bevolking van het, door de Kampar-rivier doorsneden landschap was aan nagenoeg volslagen regeeringloosheid ten prooi, en in aantal van lieverlede tot 6000 zielen gedaald, omdat wanbestuur der radja's en afpersingen van de zijde hunner talrijke nakomelingen velen tot verhuizing, meest naar landschappen aan de Boven-Kampar, dwongen. Van de 22 districten, waaruit Pelalawan in 1865 bestond, waren in 1879 niet minder dan 11 geheel ontvolkt!

‘Algemeen’ wordt door de bevolking beweerd, dat een deel van dit landschap tin en steenkolen bevat.

Tot de afdeeling Laboean Batoe behooren, behalve het Gouvernementsgebied van dien naam, de landschappen Kota Pinang, Panei en Bila. Deze afdeeling grenst aan de afdeeling Padang Lawas van Sumatra's Westkust.

Onze vestiging heeft daar een onmisbaar goeden invloed uitgeoefend. In vroegere jaren leefden Panei en Bila steeds in vijandschap met Kota Pinang, - thans is die verhouding in den regel naar wensch, en de bevolking verlaat meer en meer de bosschen om zich aan de rivieren te vestigen. Eene kleine expeditie, in 1872 afgezonden ‘om onze grensdistricten te beschermen tegen de strooptochten van een aantal overmoedig geworden onafhankelijke radja's’ in Boven-Bila, versterkte op duurzame wijze ons gezag.

De afdeeling Asahan was, in 1865, het tooneel van krijgsbedrijven omdat het landschap van dien naam ‘op aanblazing der Atjehers’ eene vijandelijke houding had aangenomen en ook in de naburige streken onrust stookte. De vorst vluchtte en werd vervallen verklaard van zijn gezag; kort daarop onderwierp hij zich en kreeg hij vergunning ambteloos in Asahan te blijven wonen, maar toen dit al spoedig aanleiding tot moeilijkheden gaf, werd hij, in 1867, naar Riouw verwijderd. In zijne plaats was, in 1865, de kroonprins tot waarnemend bestuurder des lands aangesteld, doch deze vervreemdde de bevolking van zich door ‘willekeur, heffing van zware boeten en schaamteloos gedrag’. Hij werd dus niet in het gezag bevestigd, en dit voorloopig toevertrouwd aan eenen raad van vier rijksgrooten, onder voorlichting van den contrôleur.

Deze regeling bleef behouden tot 1885. Nadat, in 1884, Asahan was losgemaakt van Siak, kreeg de afgezette radja vergunning derwaarts terug te keeren, en daar de bevolking nog ten zeerste aan de vroegere vorstenfamilie gehecht bleek te zijn, werd hij in zijne vroegere waardigheid hersteld, na schriftelijk te hebben verklaard dat hij zich zonder eenig voorbehoud bij de nieuwe toestanden nederlegde, en dat hij besefte, zich in de uitoefening van zijn gezag te moeten houden aan de beperkingen, welke het Gouvernement daaraan in het belang van land en volk meende te moeten stellen.

Over het algemeen heerscht er, volgens de laatste berichten, veel welvaart in Asahan; in de afdeeling van dien naam waren er, in 1886, reeds 11 contracten betreffende landbouwondernemingen goedgekeurd, en men rekende dat dit aantal spoedig tot 20 zoude stijgen.

De afdeeling Deli, waartoe, behalve het landschap van dien naam, ook Serdang, Langkat en Tamiang behooren, is wel het schitterendst bewijs van den grooten invloed, welke in Indië, onder een goed bestuur, op de ontwikkeling des lands kan worden uitgeoefend door de vestiging van Europeesche landbouwondernemingen.

Van den aanvang onzer bemoeiingen met de Oostkust af was er geen der vorsten over de kuststaten, die zooveel blijken gaf van goede trouw als de Sultan van Deli; deze was een verlicht en voortvarend man, die niets onbeproefd liet ter be-

vordering van landbouw, handel en nijverheid. In 1866 begon de vestiging van Europeanen tot de ontginning van woeste gronden, meest voor de tabakscultuur, en na dien tijd ging de ontwikkeling van Deli steeds ‘met reuzenschreden’ vooruit. De bekende Deli-maatschappij werd in 1870 opgericht met een kapitaal van slechts ƒ 300.000.

Reeds in 1872 waren de in Deli voor tabakscultuur geschikte gronden grootendeels uitgegeven, en werd de aandacht gevestigd op Serdang en Langkat. Thans zijn er, volgens de laatstbekende gegevens, in Deli 51, in Langkat 24, in Serdang 13 groote ondernemingen, welke te zamen over 35.600 vaste en 7900 tijdelijke arbeiders beschikken. De immigratie van Chineezen neemt steeds toe.

Om te doen beseffen hoe groot de welvaart moet wezen, door die ondernemingen in Deli verspreid en ook van hoeveel belang deze zijn voor den handel in het moederland, moge hier de mededeeling eene plaats vinden dat de Deli-tabak, in Amsterdam aan de markt gebracht, in 1870 een half millioen, 14 jaar later acht en twintig millioen gulden opbracht.

Een spoorweg, waarvan de aanleg in October 1883 aangevangen werd, heeft in den laatsten tijd nieuwe bronnen van vertier en welvaart geopend.

Het ligt voor de hand, dat de onverwachte vestiging, op zoo groote schaal, van Europeanen en Chineezen, reeds in 1872 tot de ervaring leidde dat het inlandsch bestuur niet berekend was voor de uitoefening van de jurisdictie, en meer en meer onze bemoeiing noodig maakte. Rondzwervende Chineezen van slecht gehalte, vijandig gezinde Batta's en soms ook Atjehers maakten in de laatste jaren het verblijf op sommige ondernemingen meermalen onveilig, en het kostte ons bestuur steeds veel moeite, de onwillige of woelige elementen in toom te houden; soms was daartoe zelfs de hulp der militaire macht noodig. Maar ondanks dat, gaat Deli op economisch gebied steeds vooruit; hoofden en bevolking zijn ons daar goedgezind, en met vertrouwen gaat men de toekomst te gemoet.

Uit het vorenstaande - dat geen aanspraak maakt meer te zijn dan eene zeer oppervlakkige schets, slechts geschikt om een algemeen denkbeeld van den gang van zaken te geven - zal men zonder twijfel gezien hebben dat, sedert Siak onze

souvereiniteit erkende, veel nut door ons in de Residentie ‘Oostkust van Sumatra’ is gesticht, - al zal men er dadelijk bijvoegen dat er nog zeer veel te doen overblijft. Met geduld en beleid zullen wij deze residentie steeds meer doen ondervinden, dat onze inmenging een zegen is voor de rust en orde, voor de welvaart en ontwikkeling des lands.

Eene tegenstelling maakt het - administratief tot de residentie Riouw behoorende - Indragiri, dat ten zuiden van Pelalawan op de Oostkust van Sumatra gelegen is, en daarom hier nog met een enkel woord dient te worden vermeld.

Hier hadden wij ons reeds in 1838, op verzoek van den vorst, gevestigd; doch in 1843 werd die vestiging op last van het Opperbestuur in Nederland - tengevolge van de klachten der Engelschen - weder opgeheven. Onze souvereiniteit bleef daar evenwel erkend, en de vorst en de onderkoning bleven, door de toekenning van een jaarlijksch inkomen uit onze schatkist, aan ons verbonden.

Reeds in 1846 deed de vorst weder aanzoek, om een Nederlandsch ambtenaar in zijn land te plaatsen, en ook later kwam hij daarop terug. ‘Wij - zoo zeide hij in 1850 - kunnen onze waardigheid niet meer ophouden; armoede en gebrek nemen van jaar tot jaar toe; wij Maleiers kunnen geen rijk naar behooren besturen zonder de hulp van Europeesch gezag’.

Maar ondanks dien aandrang duurde het nog bijna dertig jaren voordat (in 1879) weder een Europeesch ambtenaar in Indragiri (te Ringat) werd geplaatst! Toch bleef de verstandhouding met ons in dien tijd steeds goed: in 1858 ondersteunde de vorst ons, uit eigen beweging, met vijf welbemande prauwen bij de maritieme expeditie tegen Reteh.

De toestand van Indragiri was intusschen hoe langer hoe treuriger. Regeeringloosheid, willekeurige handelingen van mindere grooten, afpersing en knevelarij, verval, volksverloop - deze waren het gevolg van onze onthouding van eene bemoeiing, die toch zoo verlangd en ook zoo dringend noodig was.

In 1879 werd dan eindelijk een contrôleur te Indragiri geplaatst om den vorst als raadsman en leidsman ter zijde te staan, ‘wat vooral bij de handelaren en de landbouwers een gunstigen indruk maakte’. Maar in 1882 moest geconstateerd worden dat in den verwarden inwendigen toestand geene verbetering was op te merken en ook wel geen verandering komen

zou zoolang de talrijke vorsten-afstammelingen hun schadelijk overwicht bleven uitoefenen over den vorst en den rijksbestierder, die beide aan het gebruik van opium verslaafd waren. Daardoor werd, ten nadeele der goedgezinde bevolking, de invloed van den contrôleur maar al te vaak gebroken.

In den loop van het jaar 1882 werden dwangmiddelen - het sluiten der rivier voor allen in- en uitvoer - noodig geacht om den vorst en zijne opruiende omgeving tot nakoming hunner verplichtingen te dwingen, doch zonder succes. Gelukkig overleed de vorst in 1883; toen werd, onder de leiding van den contrôleur, het bewind voorloopig opgedragen aan drie rijksgrooten en kwam er eenige orde en regel in den verwarden staat van zaken. In 1885 werd weder een vorst aangesteld, en deze stelt de raadgevingen van den contrôleur blijkbaar op prijs.

Laat ons hopen dat thans, onder onzen vermeerderenden invloed, Indragiri eene eenigszins betere toekomst te gemoet gaat! Inderdaad heeft ook hier de ondervinding wel doen zien, hoe nadeelig onze onthouding is voor de inlandsche bevolking, die wij, nadat zij onze souvereiniteit erkend heeft, aan haar lot overlaten.

IV.

Er is, naar het schijnt, bij een goed deel der natie, en ook veelal bij hare staatslieden, nog steeds een afkeer van uitbreiding van gezag op Sumatra. Moge men thans, geleerd door de ondervinding der laatste veertien jaren, niet ten onrechte bezwaren zien - en zelfs groote bezwaren - in eene uitbreiding gewapenderhand, ook eene uitbreiding langs vredelievenden weg vond in den regel weinig voorstanders. En toch had de ondervinding - gelijk boven, naar wij vertrouwen, genoegzaam gebleken is - ook reeds vroeger geleerd, dat zoodanige uitbreiding in hooge mate ten goede komt aan land en volk in Indië; aan de vervulling van onzen plicht om ontwikkeling, beschaving, orde en rust, welvaart te brengen aan de Indische volkeren, en tevens aan de materiëele belangen van het moederland door uitbreiding van handel, landbouw en nijverheid. Ook had de ondervinding reeds meermalen doen zien, dat uitbreiding van ons gezag op Sumatra op den duur toch niet is tegen te houden

en dat, door uitbreiding langs den minnelijken weg, uitbreiding met geweld kan worden voorkomen. Nooit heeft echter de ondervinding in dat opzicht sterker gesproken dan in de geschiedenis der annexatie van Atjeh!

Kort na het sluiten van het Sumatra-tractaat toch deed ons de Sultan van Atjeh, onmachtig om zijn gezag te handhaven zoowel tegenover de Arabische als de inlandsche partij, door tusschenkomst van den Radja van Troemon de souvereiniteit over zijn land aanbieden. Maar de Indische Regeering sloeg dat aanbod af; en nog in October 1872 verklaarde de Minister van Koloniën, dat het ‘wensch noch doel’ was van de Nederlandsche Regeering, uitbreiding van gezag op Sumatra te bevorderen. Toch zou die uitbreiding wel het eenige middel zijn, om aan de verplichtingen te voldoen, welke, ook uit een internationaal oogpunt, ten aanzien van Atjeh op ons rustten.

Vredelievende uitbreiding van gezag op Sumatra had, onzes inziens, evenzeer ‘wensch’ als ‘doel’ behooren te zijn ten opzichte van Atjeh, evenals zij zulks ten aanzien van Siak was geweest; wij hadden daarmede slechts voldaan aan onze roeping als koloniale mogendheid en, wat van niet minder belang is - wij hadden daardoor wellicht eenen in bloed en schatten kostbaren oorlog kunnen voorkomen!

Verschillende aanwijzingen toch waren er, dat eene vriendschappelijke inmenging, waartoe wij na het sluiten van het Sumatra-tractaat alleszins bevoegd waren, goed zou zijn opgenomen. Zegt niet reeds het Koloniaal Verslag van 1866: ‘Dat ons bestuur ter Sumatra's Westkust zelfs in landen, buiten ons gebied gelegen, vertrouwen inboezemt, blijkt uit het feit dat bij den contrôleur te Batoe-Bara brieven waren ontvangen van eenige hoofden van Pasei, waarbij deze den wensch uiten, vriendschap aan te knoopen met dien ambtenaar; het Koloniaal Verslag van 1869: ‘dat de vestiging der Nederlanders in Deli in al de onafhankelijke staatjes van Noord-Sumatra diepen indruk had gemaakt’; het Koloniaal Verslag van 1872: ‘dat door verscheidene Atjehsche staatjes met aandrang aansluiting verzocht werd aan het Nederlandsch gezag’?

Maar wij maakten, helaas, van de gunstige omstandigheden die ons aangeboden werden geen gebruik, en wij waren daardoor gedwongen, ons korten tijd daarna door de gebeurtenissen te laten dwingen. Toen Atjeh, nadat wij de aangeboden sou-

vereiniteit hadden afgewezen, deze aan andere mogendheden wilde opdragen, verklaarden wij het den oorlog.

Inderdaad was er, zooals de zaken in Maart 1873 stonden, goede grond voor de oorlogsverklaring. Maar is het niet te betreuren, dat wij vóór dien tijd niet van gunstiger omstandigheden partij trokken?

Het verloop van den oorlog is, naar wij mogen veronderstellen, althans in groote trekken voldoende bekend. Wij zullen daarover thans niet uitweiden, en slechts opmerken dat het, zonder twijfel, vooral aan onze stelselloosheid is te wijten geweest dat die oorlog zelfs thans nog niet geheel geëindigd is. Had men van den beginne af aan een vast stelsel aangenomen, hetzij dan dat van den generaal van Swieten, hetzij dat van den generaal Pel, hetzij dat van den generaal Van der Heijden, hetzij nog een ander, dan was de oorlog zeker veel spoediger afgeloopen geweest. Maar telkens weder afbrekende wat nog slechts gedeeltelijk en met veel inspanning was opgebouwd, konden wij bezwaarlijk op krachtige wijze ons doel naderen. Ons zelfvertrouwen leed daardoor schade, en niet minder werd daardoor de indruk verzwakt, dien goedgeslaagde krijgsoperatiën op onze tegenstanders hadden teweeg gebracht.

Dit was een groote ramp, want een oorlog tegen een inlandschen staat mag niet lang duren; niet alleen omdat daardoor de verbittering tusschen beide partijen steeds grooter wordt en de pacificatie later des te moeielijker valt, maar ook omdat de inlandsche vijand daardoor, moreel en physiek, in voordeeliger verhoudingen geraakt. Reeds in 1824 schreef Nahuijs: ‘Onze kleine gevechten verdunnen dagelijks onze macht, en strekken tot zoovele krijgslessen voor onzen inlandschen vijand, die langzamerhand zijne eigen krachten beter leert kennen en de onze minder vreezen’.

Wanneer wij dit wèl in het oog houden, dan hebben wij op dit oogenblik nog geen reden tot klagen, wanneer wij bedenken, dat èn in Groot-Atjeh, èn in de onderhoorigheden van algemeen verzet geene sprake meer is; dat de voorname hoofden zich langzamerhand bij ons aansluiten, en het nog slechts enkele gelukzoekers zijn, zooals Toekoe di Tirou in Groot-Atjeh en Toekoe Oemar in de westelijke kuststaten, die het land in onrust houden. Naarmate de wettige hoofden ondervinden, dat zij steun vinden bij ons gezag, zullen zij meer en meer medewer-

ken, om gelukzoekers, als de evenbedoelde, onschadelijk te maken.

Het staatkundig doel van den oorlog was aanvankelijk: regeling van onze verhouding tot Atjeh, in den geest van het Siak-traktaat. Dat doel was duidelijk uitgesproken in de instructie voor den generaal Van Swieten, en in den door dezen veldheer aan den Sultan van Atjeh geschreven brief van 1 December 1873.

Maar dat doel moest wijziging ondergaan na de verovering van den Kraton en den dood van den Sultan in Januari 1874. Het was trouwens, reeds vóórdat deze beide gebeurtenissen plaats hadden, den generaal Van Swieten duidelijk geworden, dat door het sluiten van een tractaat als het Siaksche met een Sultan, die blijkbaar hoegenaamd geen gezag bij hoofden en bevolking uitoefende, geenerlei waarborg voor de toekomst zou worden erlangd. De generaal meende derhalve dat van een nieuwen Sultan geen sprake meer kon zijn, dat de sluiting van een tractaat bepaaldelijk moest worden ontraden, en dat hij slechts kon aanbevelen, Atjeh in eigen beheer te nemen.

In afwachting van nadere bevelen van het Opperbestuur verklaarde hij den 2^{den} Februari 1874 ‘aan de hoofden en voornaamste hoeloebalangs der drie Sagies’: ‘Wanneer er soms aan gedacht mocht worden, een anderen Sultan in de plaats van den overledene te kiezen, weet dan, dat ik die keuze als onwettig en van geen waarde beschouw, en geen anderen souverein erken dan het Nederlandsche Gouvernement’; en tien dagen later gaf hij te kennen aan de bevolking van Groot-Atjeh, dat hij het bestuur over de drie Sagies had aanvaard en alles op den vorigen voet zou blijven, ‘met dit verschil, dat thans het Nederlandsch Gouvernement souverein is in plaats van den Sultan.’ Bij de vóór zijn vertrek uitgevaardigde proclamatie van 23 April 1874, mede aan hoofden en bevolking van Groot-Atjeh gericht, gaf de generaal te kennen, dat het bestuur over de drie Sagies, onder onze heerschappij, aan een der meest vertrouwde hoofden zou kunnen worden opgedragen.

Dit laatste is echter niet geschied: wij hebben, voor zoover dit mogelijk was, in Groot-Atjeh rechtstreeks bestuurd, en, na de concentratie van 1884-1885, het gezag over de buiten onze stelling wonende bevolking aan hare hoofden - zonder centralen band - overgelaten.

Wat de kuststaten betreft, het Opperbestuur in Nederland besliste, bij telegram van 3 Februari 1874, dat deze ‘overreed of gedwongen’ moesten worden onze vlag aan te nemen, onze souvereiniteit te erkennen en de voorwaarden te onderschrijven onder welke wij de tegenwoordige bestuurders wilden handhaven. Het vroegere denkbeeld van integriteit van Atjeh (met de kuststaten) werd alzoo losgelaten; de kuststaten werden als zelfstandige landschappen beschouwd.

Zij hebben sedert alle onze souvereiniteit erkend en de gestelde voorwaarden aangenomen. Vele deden dat vrijwillig, andere werden er toe gedwongen door maritiem vertoon of door militaire expeditiën.

Sedert 1874 is alzoo het Nederlandsch Gouvernement getreden in de plaats van het Sultansbestuur. Maar, wat zeer te betreuren is, in de eerste jaren vooral van onze vestiging waren wij niet voldoende bekend met de plaatselijke toestanden en verhoudingen, en daardoor hebben wij meermalen, in de kuststaten, groote verwarring gesticht. Het waren niet altijd de legitieme hoofden, aan welke wij gezag toekenden, en herhaaldelijk waren wij, bij onze handelingen, onwetend het werktuig van fortuinzoekers. Groot-Atjeh ondervond daarvan den terugslag. Wat wij noodig hebben om invloed te krijgen en duurzaam te behouden, dat is eene Atjehsche partij, eene adat-partij, die ons steunt en door ons gesteund wordt, omdat wij het opnemen voor de handhaving van wettig verkregen rechten; en onze handelingen ten opzichte der onderhoorigheden konden bezwaarlijk dienen om zoodanige partij op onze hand te brengen. Men vertrouwde onze bedoelingen, men vertrouwde ons beleid niet. Men mocht bukken voor onze overmacht, of zich onderwerpen uit eigenbelang, - werkelijke aansluiting aan ons gezag werd in de onderhoorigheden, vooral langs de Noordkust, niet verkregen.

Van den anderen kant waren onze krijgsverrichtingen in Groot-Atjeh oorzaak, dat verscheidene hoofden met een deel der bevolking naar de kuststaten uitweken en dààr het verder verzet tegen onze vestiging in Groot-Atjeh organiseerden. In de proclamatie van den Gouverneur-Generaal Van Rees van 19 Augustus 1884 wordt dan ook gezegd, dat het niet één-, doch tallooze malen gebleken, bij een ieder bekend is, dat de lieden, die in Groot-Atjeh ons gezag weerstaan en zich daar aan roof en moord schuldig maken, grootendeels uit de kuststaten afkomstig zijn.

In dezen staat van zaken zal slechts verandering kunnen komen, naarmate wij beter met de werkelijke toestanden bekend zijn en aldus kunnen medewerken, om overal de wettige hoofden te stellen op de wettige plaats. Naarmate wij meer door daden toonen, den adat te eerbiedigen, zullen de invloedrijke Atjehers meer vertrouwen in ons gaan stellen en zich bij ons aansluiten. Indien niet alle kenteekenen bedriegen, zijn wij te dien aanzien in de laatste jaren op den goeden weg; maar om vertrouwen te winnen van tegenstanders, is tijd noodig.

Op het oogenblik hebben wij in de onderhoorigheden eenigen invloed, en deze zal vermeerderen door wijs beleid bij onze ambtenaren; ook zullen de omstandigheden ons daarbij van dienst kunnen zijn, zooals o.a. blijkt op de Westkust, waar de vroeger vijandige landschappen, zooals Malaboeh en Tenom, zich meer bij ons aansluiten, omdat zij onze hulp noodig hebben tegen den ‘rooverhoofdman’ Toekoe Oemar. In Groot-Atjeh hebben wij eene sterke militaire stelling, maar buiten deze is onze invloed thans gering.

Om tot eene gunstiger positie te geraken, wordt in de laatste jaren het denkbeeld ter sprake gebracht, om het Sultanaat over Atjeh te herstellen. Hiervoor is zeker veel te zeggen, omdat wij dan kunnen verwachten, de oppositie ‘in naam van den Sultan’ te kunnen ontwapenen, en omdat wij dan een stap verder doen in de gewenschte richting: het vormen van eene Atjehsche partij op onze hand.

Meer moet men echter, naar onze meening, van eene eventueele onderwerping van den tot dusver door ons niet erkenden Sultan niet verwachten; men moet zich vooral niet voorstellen, dat Atjeh ons geene zorgen of inspanning meer kosten zal, wanneer de onderwerping mocht hebben plaats gehad. Het is niet kwaad, hierop in het bijzonder te wijzen, want er schijnt, bij de bespreking der Atjeh-zaken, in de laatste jaren slechts plaats te zijn voor uitersten in optimisme of pessimisme.

Wordt hetgeen men verlangde niet spoedig genoeg verkregen, dan is het alsof alle hoop vervlogen is; dan gaat de moedeloosheid zelfs zóóver, dat in allen ernst de vraag besproken wordt, of het maar niet beter zou zijn Atjeh geheel te verlaten, ofschoon erkend wordt dat het verlaten van Atjeh wel een leus voor opstand elders zou kunnen zijn. Is de gezondheidstoestand in

Atjeh tijdelijk ongunstig, dan wordt dat ‘verpeste moordhol’ met de zwartste kleuren afgeschilderd....

Maar omgekeerd, wanneer de zaken een eenigszins gunstig aanzien erlangen, dan is ook dadelijk een bijna onbegrensd optimisme aan het woord: we hebben dat gezien bij de invoering van het ‘normaal’ bestuur van 1881, ondanks de waarschuwing van den generaal Van der Heijden; en we zagen dat onlangs, toen alle Indische dagbladen juichten over de onderwerping van Toewankoe Abdoel Medjid, den schoonvader van den Sultan, ofschoon men toch van den oud-Gouverneur Laging Tobias (*Indische Gids* van December 1886, bl. 1748) kon weten, dat die Toewankoe bij de Atjehers hoegenaamd niet gezien is, en afgeschilderd wordt als iemand, die zeer verslaafd is aan het misbruik van amfioen en van tijd tot tijd zelfs blijken geeft van zinsverbijstering. Hij wilde zich reeds in November 1883 onderwerpen, doch toen hechtte men aan zijne aanbiedingen niet veel gewicht.

Voorzeker, hoe meer leden van de Sultansfamilie zich bij ons aansluiten, hoe beter; maar voorshands zien wij niet in, dat de onderwerping van Abdoel Medjid thans zooveel meer beteekenend voor de toekomst zal zijn dan die van zijnen broeder Toewankoe Hoessin, in December 1877.

De eventueele onderwerping van den Atjehschen Sultan zou o.i. niet meer zijn dan een stap voorwaarts naar de pacificatie, - geenszins die pacificatie geheel verzekeren. Men zij daarom vooral voorzichtig bij alle onderhandelingen, die wellicht tot herstel van het Sultanaat zouden kunnen leiden, en vermijde, zich banden aan te leggen, die, voor het oogenblik voordeel schijnende te beloven, in de toekomst al spoedig knellend zouden kunnen zijn.

Meer zullen wij hiervan niet zeggen, ook omdat de plaatselijke toestanden telkens door de omstandigheden wijziging ondergaan. Veel beleid, veel kennis van het volkskarakter en van de locale verhoudingen zijn noodig om de te treffen regelingen, met of zonder herstel van het Sultanaat, te doen strekken tot blijvend voordeel van land en volk.

Doch wij wanhopen in geen geval aan de toekomst. Wij twijfelen niet, of ook op Sumatra's Noordkust zal van lieverlede de Nederlandsche invloed voor goed en op duurzame grondslagen gevestigd worden, evenals zulks blijkens de voor-

gaande bladzijden op de Westkust en op de Oostkust is geschied. Dan zal men niet langer het ‘bezit’ van Atjeh bejammeren; en dan zullen de misslagen, vooral door onbekendheid met de werkelijke verhoudingen, zoowel in staatkundigen als in krijgskundigen zin begaan, hun persoonlijk karakter verliezen, maar tot nuttige lessen strekken voor een volgend geslacht, dat, op zijn beurt, den Nederlandschen naam in Indië hoog zal hebben te houden.

‘De aanhouder wint’ is een spreekwoord, dat vooral in onze Indische politiek toepassing vindt. Toen, in 1837, het beleg van Bondjol reeds onrustbarend lang duurde, meende de Minister Van den Bosch dat men nog ééne uiterste poging tot verovering moest aanwenden maar dat, zoo dan het oogmerk niet werd bereikt, ‘men als het ware de zaak zou kunnen opgeven’. Doch Koning Willem I kon zich met 's Ministers meening geenszins vereenigen en verlangde integendeel ‘dat de algeheele onderwerping van Sumatra.... steeds zijn en blijven zal het staatkundig beginsel van het bestuur in Indië’.

Heeft de latere geschiedenis van Sumatra's Westkust niet getoond, dat de Koning de belangen van moederland en koloniën het beste inzag? Ook in Atjeh zullen wij, met geduld en volharding, de nog bestaande bezwaren te boven komen!

Wanneer wij de geschiedenis nagaan van de groote uitbreiding, welke ons gezag in den loop der XIXe eeuw op Sumatra onderging, dan hebben wij, over het algemeen, redenen van dankbaarheid. Hoeveel er nog te doen overblijve - heeft Nederland niet over een groot deel van dat eiland vrede en vooruitgang gebracht, in plaats van de aanhoudende onlusten waaronder de bevolking vroeger gebukt ging? Is Sumatra's Westkust, vroeger een onbeduidende bezitting, ja een lastpost, thans niet een onzer schoonste en rijkste gewesten? Gaat Deli niet met reuzenschreden vooruit? Zijn de zeeroof, de strandroof, de menschenroof der Atjehers niet reeds bijna geheel beteugeld?

Waar wij ons eenmaal op een der Indische eilanden gevestigd hebben, is uitbreiding van gezag op den duur niet te vermijden. Maar men behoeft daartegen ook niet op te zien, want de ondervinding leert dat zij eene weldaad is voor de bevolking en allerminst strijdig met onze belangen.

Het spreekt wel van zelf, dat wij daarbij rekening hebben te houden met onze krachten; niemand zal verlangen, dat onze invloed, in de eerste reeks van jaren zelfs, op alle eilanden even groot worde als hij op Java is, en zelfbeperking blijft in vele opzichten noodig. Vele akkers moeten braak blijven liggen, wanneer men de handen mist om alles goed te bebouwen; doch waar eenmaal de akker bebouwd wordt, moet men ook trachten dat zoo goed mogelijk te doen.

Daarom moet uitbreiding van onzen staatkundigen invloed over het geheele eiland Sumatra thans, naar onze meening, niet langer worden tegengehouden. Wapengeweld kan daartoe, over het algemeen, het geschikte middel niet zijn; wanneer het onvermijdelijk is, dan moet het steeds dienen tot steun van het wettig gezag, en tot bescherming van de bevolking die dit gezag erkent. Door dezen regel in het oog te houden, zijn wij èn op de Westkust, èn op de Oostkust van Sumatra ver gekomen; door overschatting van het succes, door wapengeweld verkregen, zijn wij in Atjeh op den dwaalweg geraakt.

E.B. KIELSTRA.

Mors et Vita.

Leon Tolstot, *La mort.*

Droefgeestig Soden! Hoe beschut gij ligt en warm aan den ingang van den Taunus, hoe mild uw drijvende, als door waaierslag bewogen lucht de longen binnenstroomt, een groote ziekenkamer zijt ge toch; uwe villa's, strik er klimop om, bedelf ze onder rozen, blijven hospitalen. Achter ieder open venster klinkt een hoest, een droge, korte kuch, een holle, slepende, verstikkende hoest, een rauwe, scherpe hoest, pijnlijk om aan te hooren. Men wordt verlegen met zijn gezonde longen; te midden van al die benauwden en kortademigen is een ruime, onbeklemde luchtpijp haast een onbeschaamdheid.

Ik heb eens een armen, veel geplaagden man gekend, wien zeven kwalen beurt om beurt en soms gezamenlijk gezelschap hielden. Zijn eerste werk, wanneer ge hem bezocht, was u degene van de zeven plechtig voor te stellen, die op het oogenblik zijn gast was. Zoeter troost kon men den armen drommel niet bereiden dan, wanneer men, uit barmhartigheid, in eigen constitutie ook iets akeligs wilde ontdekken en dit hem dan in vertrouwen mededeelen. Hij vergastte zich aan uw bezorgdheid; hoe ellendiger ge u zelven vond hoe meer ge hem verkwikte. Het nijdig lot had bovendien hem eenen buurman toebeschikt, een wezen dat, op vijftigjarigen leeftijd, nooit bespeurd had dat de menschen zenuwen hebben, een brutaal-gezonde vriend, wiens eetlust...! en die alles in de wereld best en opperbest vond.

Zoodra de welgedane pater goedleven tegenover den benauwden, zenuwachtigen, hypochonderen, prikkelbaren martelaar met zijn spitsen neus en ingevallen, aschgrauwe wangen

zat en het omstandige relaas der kwalen voelde aankomen maakte hij er dadelijk een eind aan door te zeggen: ‘Ja, dat zijn dingen waar ik geen verstand van heb, mij mankeerde nooit iets en mij zal hoogstwaarschijnlijk nooit iets mankeeren!’ Daarop blies dan de gelukkige met kracht zijn adem uit en keek zoo weltevreden, zegepralend in dat andere, ziekelijke gezicht. Hetgeen hij in zijn overmoed niet zag, maar anderen zagen, was de loensche, afgunstige uitdrukking op de trekken van zijn zieken vriend, verschijnend en verdwijnend als een flikkerlichten van verborgen haat.

Het kan soms gebeuren dat we een ouden kennis, dien we in het leven uit het oog verloren, eensklaps in het een of ander boekwerk wedervinden en herkennen. Zoo ging het mij te Soden, toen mij T o l s t o i 's reeks verhalen en fragmenten, door den Franschen overzetter onder het algemeene hoofd ‘La mort’ begrepen, in handen kwam. Ivan Iliith! Maar dat was mijn vriend ten voeten uit! Daar stond hij beschenen door Tolstoi's lantaren. Een straal, veel scheller dan het felste kunstlicht, zonder genade, want er bleef niets ongezien, en barmhartig, want het was het zuivere, onpartijdige, en verzoenende licht der waarheid zelve, viel tot in de diepste plooien van zijn binnenste, scheen hem door en door. De eigenaardigheden van het kranke en ten langzamen dood verwezen schepsel; de verveling, de prikkelbaarheid, de diepe neerslachtigheid, afwisselend met vlagen van opgewondenheid en overspannen hoop; het zelfbedrog, half gemeend, half een comedie die zij zich zelven voorspelen; dat opsteken van de ooren wanneer zij gissen dat er over hen en hunnen toestand wordt gesproken; hun aandoenlijk, maar bedriegelijk verlangen, dat men hun de waarheid niet verberge, en den toorn waarin zij ontsteken als men onvoorzichtig aan dien wensch voldoet, schildert Tolstoi op zijn fijnen en uitvoerigen trant. Maar hij laat het niet bij die bekende, oppervlakkige trekken; zijn spade graaft dieper dan de onze vermag; zij onthult het geheime zielsproces dat zich in hun binnenste afspeelt, het langzaam, langzaam loslaten en uit elkander gaan van... ja, van twee wezens, zouden wij zeggen, van twee werelden, die elkander in den mensch ontmoeten, afstooten, doordringen, bekampen, overheerschen. Hij laat ons dit alles aanschouwen en bijwonen; kalm en ernstig licht hij het

deksel van een ziel, die worstelt met den somberen engel - Zie! tot een bitter medelijden opwelt ja, en ik weet tot niet welken huiverenden eerbied.

Een indruk, die verscherpt wordt door het lezen van dit boek op deze plaats. Men behoeft zijn oogen slechts op te slaan van de bladzijden om de teekening te toetsen aan het origineel. Verdichting en werkelijkheid staan hier naast elkander. Die onmerkbare overgang van de eene in de andere roept zeer sterke en vreemdsoortige gewaarwordingen op. Zoodra mijn aandacht eenige oogenblikken aan den held van het verhaal ontsnapt, wordt zij aangetrokken door de lotgenooten van den armen Iwan, die voorbijgaan of zich op de banken nederzetten. Wie zijn zij en waar zullen zij wezen voor dit jaar ten einde is? Welke belangen zijn er met hun leven of sterven gemoeid? Men staart de zware patienten aan en tracht, met Tolstoi's vingerwijzingen voor zich, hun geschiedenis te raden. Onderwijl blaast de kapel, dit handjevol violen en klarinetten, voort:

> Schept vreugde in het leven
> Zoolang het lampje schijnt.

Het *lampje*. Neen, het is geen wreede kortswijl, dat verkleinwoordje, al kenschetst het met al te weemoedvolle juistheid wat er adems, levens aan zoovelen dezer ongelukkigen overschiet. De goede muziekanten blazen er maar op los; men moet zijn zieken wat opvroolijken!

Niet sterven, niet sterven, leven, leven! drukken al die gezichten uit. Zij vlieden voor de hand des knekelmans, als een zwerm vlinders voor de uitgestoken vingeren van een knaap. De een na den ander vertragen zij hun vlucht; de moede vleugels kleppen, kleppen! Er is nog kans te ontkomen! Maar de meesten werden reeds gevangen; nu liggen ze stil in de breede, koude hand die hen greep.
Ah, poor mankind!

Wie is Iwan Iliitch? Een fatsoenlijk, achtingswaardig man, nauwgezet behartiger van zijn ambtsplichten, even zinde-

lijk op zijn geweten als op zijn linnen, nimmer aanstoot gevend door het schenden van de openbare zedewet.

Iwan bezit een zeer geoorloofde maatschappelijke, eerzucht. Zijn aanspraken zijn niet onbescheiden hoog. Hij is, gelijk men het heden noemt, gezond van geest. Want hij sommeert het leven niet zijne, Iwan's, hoog gespannen idealen te verwezenlijken. Een fatsoenlijk, aangenaam leven, ziedaar alles wat hij begeert.

Iwan trouwde vroeg. Uit principe. Het huwelijk scheen hem toe de beste weg te zijn tot een geregeld, achtbaar en genoegelijk leven. Zijn vrouw, Praskovia, beviel hem; hij had beter partijen kunnen doen, maar Praskovia stond hem aan. Het was niet wat men noemt een huwelijk uit berekening; het was evenmin zuivere liefde. Het was het huwelijk van een braaf man, die tevens een praktisch man is.

Iwan was een kundig, door en door kundig magistraat, aangenaam in den omgang, met goede vormen. Hij had een mooie, jonge vrouw getrouwd. Alles was dus kant en klaar. Zij hadden nu maar genoegelijk en fatsoenlijk voort te leven.

Eerste streep door Iwan's rekening! Praskovia werd jaloersch en zonder eenige of de minste aanleiding van zijnen kant.

Dit was zeer verdrietig voor Iwan. Jaloezie is een lastig gebrek, waarop hij bij zijn voorstellingen van een achtbaar en een aangenaam leven volstrekt niet gerekend had. Daar heeft hij al dadelijk iets hinderlijks. Hoe er aan te ontkomen? Praskovia's gebrek met hardheid te bejegenen, daartoe is Iwan te beschaafd, te humaan. Een fatsoenlijk man gaat niet te keer tegen zijn echtgenoot. Het is echter evenmin van hem te vergen dat hij zonder noodzaak... zonder noodzaak last hebbe van zijn vrouw. Waarom trouwt men? Om elkander wederkeerig het leven te veraangenamen. Schendt nu een der twee partijen deze overeenkomst, wat schiet er anders over dan elkander te ontwijken? Iwan is een door en door rechtschapen man. Hij bedriegt zijn vrouw niet; zijn gedrag blijft correct, onberispelijk. Eerzucht moet hem schadeloos stellen voor zijn misrekening met Praskovia, eerzucht, de omgang met zijn vrienden, en een robber whist.

Iwan schept behagen in zijn vak. Uit te munten onder zijn collega's aan de rechtbank is zijn lust en leven. Daar heeft

men in Petersburg de onbeschaamdheid hem te passeeren. De plaats die hem van rechtswege toekwam wordt aan een ander gegeven. Dit affront maakt Iwan nameloos ongelukkig. Nu is hem het pleizier ook van zijn arbeid af. Waarom werkt men anders dan om hooger op te komen? Bovendien zijn bezoldiging is niet meer toereikend voor zijn stijgende behoeften. Hij verlangt geen Croesus te worden, dat verlangt hij niet. Doch, om aangenaam en fatsoenlijk te leven, iets, waarop een ieder aanspraak maken mag, moet hij zich iets vrijer kunnen bewegen. Iwan staat op het punt de rijen te gaan versterken van de ontevredenen die niet naar verdienste hooger op kwamen.

Maar Iwan kan zich daar zoo maar niet bij nederleggen. Hij vertrekt naar Petersburg en heeft het geluk er aan te komen juist op het oogenblik, waarin de minister, die hem zoo wreed verongelijkte, valt. Iwan smeedt het ijzer, terwijl het heet is. Praskovia ziet hem terugkomen met een aanstelling in de hoofdstad, een ruim bezoldigde, in den zak.

Zoodra de omstandigheden verhelderen wordt ook de verhouding tusschen de echtgenooten beter. Waarom denkt men, als men Tolstoï's verhaal leest, is het leven van getrouwde lieden niet pleizier, pleizier van het begin tot het einde? Het zou zooveel gemakkelijker vallen de goede verstandhouding te bewaren.

Petersburg ligt in het verschiet!

Wereldsteden zijn de knoopen in het groote zenuwnet der maatschappij De geleerde vindt er zijn boekerijen, de handelsman zijn beurs, de artist zijn verzamelingen, duizende nuttige krachten een onmetelijk en vruchtbaar arbeidsveld. Maar diezelfde groote steden zijn de kaarsen om wier vlam veel duizende, onrustige, met zich zelven verlegen muggen dansen. Nergens wordt men zoo afgeleid en beziggehouden; nergens ontvangt men zooveel zenuwprikkelende indrukken; nergens is het leven zoo gejaagd, derhalve niet vervelend. Men wordt er, het is waar, een weinig overspannen, doch, wie kiest die zoete overprikkeling niet boven het versuffen op een kleine plaats, boven de eentonigheid der slaperige akkerlanden en der bosschen? Buiten is men aan zijn gedachten overgeleverd; men moet zijn ledige uren vullen. In die groote middelpunten van verkeer

ziet men zich ontslagen van te leven. Men wordt er geleefd: men gaat op in het drukke, woelige verkeer; men werkt zich naar voren, met armen en ellebogen. Dit leven heeft iets van de opwinding van een veldslag. Men slaat er zich door, of men valt en wordt vertreden. Er is goed, er is kwaad, maar saai is het niet, opwekkend, bewogen, door hartstochten, hooge en lage, gezweept. Er is vuur in de lucht.

Voor naturen als Iwan Iliitch hebben die groote steden de aantrekkingskracht, welke ik hierboven trachtte te beschrijven. En in dit opzicht zijn wij allen een weinig Iwan Iliitch. De onrust in het binnenste der menschen wordt er door de drukte overstemd. Van daar Tolstoï's hekel aan de wereldsteden. Het is een opiumroes voor overspannen of verveelde naturen. Iwan Iliitch verveelt zich; Petersburg is een uitkomst. Daar komt men in het licht te staan; daar komt men hooger op. Iwan trekt vooruit naar de hoofdstad. Hij gaat apartementen zien; hij begint te meubelen. Welk een hoofdbreken! Maar niet onaangenaam! Tapijten uitzoeken, gordijnen kiezen, meubels bestellen! Het eene moet bij het andere kleuren! Geen burgerlijke smaak mag er uit te proeven zijn. Alles moet voornaam, gedistingueerd zijn ingericht. Praskovia slaat, bij hare komst, de handen ineen. Nu, samen aan het werk! Hier nog wat verschikt, ginds iets aangevuld, daar nog iets verfraaid! Ze hebben schik in hun leven, dat hebben ze, Iwan en Praskovia. Jammer dat ook hier alweder een einde aan komt. Want nu alles gereed is en zij beiden eenigen tijd op al die fraaie behangerszaken hebben zitten turen, is de aardigheid er af. Hun oog begint zich te gewennen aan de mooie dingen uit den winkel; ronduit gezegd, zij zien die niet meer. Dit is verdrietig. Die meubelen hadden zulk een weldadigen, verzoenenden invloed op hun beider stemming. Maar, men heeft die dingen ook niet voor zich zelven; men heeft die om ze aan anderen te laten zien. De salons zijn gereed, komaan, men moet nu eens beginnen die te vullen. Oude vrienden kwamen opdagen, maar die oude vrienden - Iwan vond het heel lief en hartelijk van hen - pasten in zijn zalen niet. Hij had een voorname betrekking gekregen, hij zou nu wel gedwongen zijn met voorname lieden om te gaan. Men diende nu die oude vrienden, zeer gemoedelijk, zeer voorzichtig te verstaan te

geven, dat zij zich hadden terug te trekken. Maar zij zouden *wereld* genoeg hebben dit zelf in te zien.

Wereld hebben, dit is een dier uitdrukkingen, welke de bizarre Tolstoi, man der wereld, haat. Wereld hebben gaat door voor beschaving, genot voor geluk. Geld alleen om te genieten, talent alleen om er mede te pronken, kunde alleen om hooger op te komen; alles om de buitenzijde, alles boven op! En de valsche weelde, kroon op een beschaving, die zich in de ruimte uitbreidt, maar geen diepte heeft, dochter van den hoogmoed en moeder van den haat!

Daar is een weelde, die niemand hindert, weelde die een persoonlijken stempel draagt, zoo natuurlijk voortvloeit uit een goeden en gekuischten smaak, uit waarachtige beschaving als het woord uit de gedachte. Deze, hoe rijk, is altijd eenvoudig, want zij is in harmonie met den persoon en met de plaats die hij inneemt. Zij drukt iets uit; zij is een kunstwerk op zich zelf, zij is de openbaring van een, door de natuur den menschen ingeplant beminnelijk instinct van verfraaiing en versiering. In dezen zin genomen is weelde een betrekkelijk woord. Het kan in een eenvoudige burgerwoning mooier zijn dan bij een rijken heer. Zij kan ons tegenkomen deze weelde in het huisje en uit het leven van een eenvoudigen man, terwijl zij in de zalen, in de geneugten en verlustigingen van een geldvorst wordt gemist. Wil men deze bannen? Maar dan moet men de natuur verzoeken met haar kleuren en haar bloemen minder kwistig om te springen. Dan klage men de Godheid aan, want nimmer werd eens vorsten huis zoo rijk gemeubeld als het trotsch paleis der aarde; in de ruimte zweven wellicht werelden bij wier pracht alles wat wij hier aanschouwen in het niet verzinkt. En, in den naam van wien of wat zou men die bannen? In den naam van den godsdienst toch niet? Maar de godsdienst zelve is vreugde, licht en harmonie en, wat zij in haar wezen is, hoe zou zij dit niet om zich henen scheppen. Dat ons leven zoo vreugdeloos is en zoo dor bij zooveel genietingen als ons ten dienste staan, is juist aan het gemis van dien echten godsdienst toe te schrijven.

Maar er is een andere weelde, die geen denken, die alleen geld kost, geen beschaving onderstelt van geest en smaak,

niets is dan vertoon en lust in overdaad, zucht om uit te steken boven zijn gelijken, van wier afgunst men geniet. Genietingen heeft die weelde eigenlijk niet voor den bezitter; de genietingen, welke zij heet op te leveren, zijn zuiver denkbeeldig of gaan geheel buiten de voorwerpen om. Zij bederft en ontzenuwt, want zij prikkelt alleen de laagste hartstochten. Zij kwetst en verbittert wie haar derven, want zij is hol en dus verwaand. Zij verwijdert de menschen van elkander en rijt de maatschappij uiteen, want zij schept honderde willekeurige onderscheidingen en afstanden.

Deze is ook alweder niet het eigendom van ééne klasse of stand. Zij wordt overal gevonden, overal waar men praalt met hetgeen men meer bezit, meer is of zich verbeeldt te zijn, meer doen kan dan een ander: overal waar de eerzucht geen anderen grondslag heeft dan zelfverheffing. Zij is hoogmoed en zij blaast den nijd aan, die een anderen vorm van hoogmoed is. Zij drukt, omdat zij op den uitwendigen toestand van den mensch steeds meerderen nadruk legt, den koers van het inwendig, zedelijk gehalte op de geestelijke wereldmarkt. Volken, klassen, kringen, personen raken elkander eindelijk slechts met de oppervlakte, waar de overgeërfde meeningen, de taaie vooroordeelen, de blinde instincten, de strijdige belangen, alles wat de menschen van elkander afstoot, liggen. Er valt misschien geen tijdperk aan te wijzen, waarin bij druk verkeer, zooveel achterdocht, jaloezie en nijd onder de natiën bestond. Bij veel vertoon van hulp en samenwerking, bij een reusachtige ontwikkeling der filantropie zijn de menschen in hun binnenste los van elkander. Onze eeuw heeft de oogen geopend voor het onrecht en de misbruiken die ook haar beschaving aankleven. Het strekt haar tot eer, want zij is trotsch en het kost haar veel. Zij wil verbetering, zij streeft naar verzoening, doch zij tast in het wilde onder de verschijnselen rond, terwijl het beginsel van de ziekte buiten haar gezicht, en, zegt Tolstoi met een diepe ontroering en profetischen ernst, buiten haar bereik ligt. Aller menschen portie voedsel en genot vergrooten! Menschenliefde zich verbreidend uit voldane eerzucht en uit bevredigde begeerte! Iwan's ideaal verwezenlijkt voor zoovelen mogelijk: een fatsoenlijk en een aangenaam leven! Kent men dan de menschen zoo weinig dat men zoo iets hopen durft! Men zal behoeften bevredigd

en, door die bevrediging zelve er nieuwe geschapen hebben, Waar zal het einde zijn van de reuzentaak, waar het einde van den bitteren nijd en jaloezie? Als het om de wereld, om de wereld alleen te doen is, wie zal tevreden zijn?

Hetgeen ons tot elkander naderen, in elkander welbehagen, met elkander vrede vinden doet, is het niet juist gemeenschap, zielsverwantschap in de liefde voor datgene, wat zich boven de belangen hemelhoog verheft? Is het niet de overgave aan het boven al het aardsche ver verhevene, dat alleen het *kleine* in ons vermag te dooden? In de woestijn van Judea sprak iemand tot een kind uit het volk: ik zal u de koningrijken der aarde geven. Maar de Galileeër, toen hij de menschen broeders noemde, strekte zijn hand niet over de aarde uit. Hij wees naar boven heen. Broeders zijn wij in de hooge aandriften en behoeften onzer natuur; daar raken wij elkander nauw en innig; daar voelen wij ons van éénen stam. Deze goederen zijn voor ieder dezelfde en het meerdere dat de menschen zich daarvan verwierven wekt den nijd niet, maar de liefde van den naaste-Tolstoi heeft het woord uitgesproken, hij heeft den moed gehad het woord uit te spreken dat voor goed van hem vervreemdde alles wat den toon aangeeft in de moderne samenleving, dat ons kinderen van dezen tijd, enkele zeldzame oogenblikken uitgezonderd, wrevelig maakt. Ootmoed! In den ootmoed, in het knielen voor de heilige dingen, van wier majesteit en eeuwig schoon de weerglans over onzen aardschen drempel, in ons eigen hart en leven valt, breekt de trots en smelt de hardheid, wordt de laffe ijdelheid zich zelf ten spot. Ons geslacht is een krioelende aggregatie van millioenen wezens waar het bukkend naar de aarde zijnen weg gaat. Menschheid wordt het eerst wanneer het naar boven ziet. Er is een oud vrouwtje van Rembrandt, zoo leelijk, zoo gerimpeld, zoo verschrompeld; het spreekt niet en het leeft niet; het is maar verwen, het is maar doek; wij kennen haar niet, zij raakt ons niet, zij is al honderde jaren dood. En toch, wanneer wij haar aanschouwen, deze zachte in stil gepeins verzonken trekken, deze in gelatenheid gevouwen handen op haar schoot, dan hebben wij haar lief dat oude vrouwtje. De meester heeft haar ziel aanschouwelijk gemaakt. Deze, zuster van die duizenden, spreekt die duizenden toe. En niemand slaat haar onbewogen gade. Wie haar aanschouwen veranderen zelf van

trekken; hun gelaat neemteen zachter uitdrukking aan, een vriendelijke glimlach plooit zich om hun mond. Ik zie welgevallen in den mensch, ik zie eerbied. Hoe zullen de menschen elkander liefhebben als over geen menschelijk aangezicht dit licht meer vloeit? Wat zal het baten of de instellingen veranderen, indien de opvatting van het leven niet verandert? En zij die een bedorven maatschappij hervormen moeten, en het onrecht wegdoen uit haar midden, welke zegen zal er rusten op hun arbeid, als hun hand geen ander goed verdeelen kan dan wereldsch goed?

Maar onze vriend Iwan steeg ten toppunt van geluk. In zijn ontvangkamers vertoonde zich de hoogere ambtenaarsstand; sommige leden van den adel! Iwan was op weg een tevreden mensch te worden toen....

Ja, toen die stekende pijn in de zijde hem begon te kwellen. Het was een doffe, knagende pijn; zij verscheen en verdween zonder merkbare oorzaak noch aanleiding, een raadselachtige pijn! Iwan had een val gedaan bij het ophangen van zijn draperieën en zich toen aan een gordijnstok gekwetst. Ziedaar alles! Het zou wel overgaan. Maar het ging niet over; het werkte ontstemmend, Praskovia moest het ontgelden, op zijn humeur.

Daar moest een einde aan komen; Iwan ging een dokter spreken.

De geneesheer klopte tegen Iwan's middenrif als wilde hij zeggen: laat eens hooren, vriend, wie zijt gij en waar zit gij? Hij constateerde iets, wat, kon Iwan niet ontdekken, doch hij begreep wel dat het niet in den haak was. Gedrukt daalde hij de trappen af, met gebukten hoofde stapte hij in zijn slede. Iwan keek naar de voorbijgangers op de straat. Eensklaps gingen hem die menschen en die drukke straten en die winkels niet meer aan. De gansche wereld kon hem op eens niet meer schelen. Daar zat hij immers met die doffe pijn in zijn zijde, met een handvol medisch abracadabra in zijn hoofd. Zag het er slecht met hem uit, of had het niets te beduiden? O, die angst, foei, die angst!

Te huis gekomen deelde hij den uitslag van het onderzoek aan Praskovia mede. Zij vond dat hij zich zelven nu wel goed in acht mocht nemen. Daarop ging Praskovia zich kleeden, want zij moesten uit.

Zich zelven in acht nemen. Ja, dat deed Iwan Iliitch. Hij bespiedde zijn kwaal; hij lag voortdurend op den uitkijk of

zijn kwaal zich ook bewoog en lette angstvallig op hetgeen zijn vijand uitvoerde.

Maar de vijand liet niet af. Hij naderde sluipenderwijs en bekroop de vesting waar zich Iwan's leven had verschanst. Op het onverwachtst, juist als hij haar een oogenblik uit het gezicht verloren had, deed zij een uitval. Daar was zij met haar valsche nepen en haar wreed gefolter. Eens toen Iwan aan de whisttafel zat, verdiept in zijn spel, zegevierend om zich henen ziende, want hij had groot Schlem, daar sloeg die kwelduivel zijn klauw in Iwan's zijde, en vulde hem den mond met een afschuwelijk bitteren smaak. Hij smeet de kaarten neer; wat kon hem zijn mooi spel, wat kon hem dat Schlem, wat kon hem nog iets in de wereld schelen!

Wanneer men voortdurend wordt gekweld, wordt men er niet zachtzinniger op, dit spreekt van zelf. Was het Iwan's schuld dat zijn verdriet een draak van een humeur begon te kweeken? Sarde hem dan dit bittere lichaamslijden niet? De kleinste hindernis deed hem in woede opvliegen, Praskovia kreeg de schuld van alles. Eerst werd zij driftig en viel heftig uit; later stelde zij het op rekening van Iwan's kwaal en liet hem razen.

Zijn vrouw en kinderen gingen Iwan ter harte, maar hijzelf zich zelven natuurlijk toch nog meer. Hoe zal men zich met anderer zaken bezighouden wanneer men door zijn altijd pijnen weder aan zijn ellende wordt herinnerd? Alles wordt u een walg en gij zoudt u met de thema's van uw kinderen inlaten! Of ik word beter, dacht Iwan bij zich zelven, en dan zal ik voor hen dezelfde onberispelijke, plichtgetrouwe opvoeder en vader weder zijn; of ik word *niet* beter en, in dat geval, waarom zou ik mij vermoeien? Ik heb er immers toch niet meer aan, het geeft niet wat ik doe; ik moet immers dood...

Dood! Die gedachte, somber en beklemmend als een akelige nachtmerrie, begon voor zijn verbeelding op te rijzen. Wanneer had die het eerst bij hem post gevat? Wanneer? Bij die ontmoeting met zijn zwager. Zij hadden elkander in langen tijd niet gezien. Toen Iwan binnentrad en zijn schoonbroeder hem aanzag, veranderde diens gelaat plotseling. Hij schrikte en weêrhield met moeite een uitroep van ont-

steltenis. Iwan Iliitch begreep wat deze schrik beteekende. De arme drommel had zijn vonnis duidelijk op de trekken van zijn bloedverwant gelezen, zoo duidelijk of 't hem door zijn eigen rechtbank beteekend was. Schuw, gelijk dergelijke zieken zijn, zich voor hun ellende schamend, zat hij in zijn wanhoop oogenschijnlijk opgeruimd te praten. Maar teruggekomen in zijn kamer, greep hij naar een spiegel en bekeek zich zelven, eerst zijn volle aangezicht en toen zijn profiel.... Op dit oogenblik hoorde Iwan Iliitch voor het eerst het ijzingwekkende kleppen van de zwarte vlerken om zijn hoofd: daar ben ik!

Ik weet niet of Iwan Iliitch ons ter harte gaat. Hij is een deugdzaam man, een werkzaam man en een kundig man. Wij kunnen hem in onze dagen er bezwaarlijk een verwijt van maken dat zijn levensopvatting nuchter is. Maar gelijk hij daar verlaten en alleen en zonder eenige hulp, noch hoop, noch troost in zijn stomme wanhoop voor zijn spiegel staat, doet hij ons hart van medelijden overvloeien.

Een fatsoenlijk en genoegelijk leven!

Het fatsoen stak Iwan dood met een gordijnstok. Zijn beste levensjaren gaan voorbij in duldelooze foltering. De vrienden schudden het hoofd; zij weten niet goed wat zij zeggen zullen. Er valt niet veel te zeggen dan: arme kerel, ja, gij hebt het slecht getroffen. Bijt op de tanden, het ligt er nu eenmaal toe. Praskovia staat voor hem met den medicijnlepel in de hand, Praskovia, blakend van gezondheid. Zij zingt met frissche, volle lippen het oude liedje van zijn naderende beterschap. Haar welgedaanheid drijft den spot met zijn ellende. Wat heeft hij met de menschen van doen! Kunnen zij hem helpen.... troosten? Waarmede? Iwan mag het zijn vrienden niet ten kwade duiden dat ze elkander aanzien, en verlegen staan.

En toch wil hij getroost worden. Er is geen lafenis en.... in het geheim smacht hij naar lafenis.

Maar die sombere gedachte moest hij van zich afwerpen. Kom, verman u, zegt Iwan tot zich zelven. Sterven is een feit van weinig beteekenis, Een kaars die uitgeblazen wordt. Ieder moet sterven, vroeg of laat. Heden in vollen bloei, morgen voor eeuwig gedaan. Zoo is de loop der natuur. Laat zien,

denkt Iwan, hoe deed ik vroeger als mij iets onaangenaams wedervoer? Ik beproefde het te vergeten. Ik zocht afleiding, ik verdiepte mij in mijn werk.... En Iwan ging naar zijn mooi salon; hij begon gejaagd de meubelen te verplaatsen, albums te verleggen, alles in het vertrek op nieuw te schikken. Zoo vond hem Praskovia tot haar ontsteltenis. Daar had hij vroeger pleizier in gehad. Daar *wilde* hij nu vermaak in scheppen. Iwan wilde niet laf zijn tegenover den dood. Onze sentimentaliteit maakt ons tot jammerende slaven van het Noodlot. Gevoel, de schichtige verbeelding, al dat weeke in den mensch geeft de wereldwetten vat op hem.... Ach, het lukt niet, hoe hij zich ook overspanne. Zijn fraaiigheden zeggen hem niets meer; zij zijn niets meer voor hem. Hij is dit alles reeds afgestorven. Hij komt zich zelven voor als een verrezene uit het graf die in zijn vroegere woning rondspookt.... Ik wil mijn werk weder opvatten, denkt Iwan. Dit moet helpen, dan zal ik vergeten. Hij trok naar de rechtbank en zette zich op zijn onde plaats. Daar liggen de processtukken. Hij begint die door te bladeren. Nu maar ingespannen, zich bepaald bij het geding, dat aan de orde is. Daar zit hij weder als van ouds en hij is niet ziek, hij gaat niet sterven....

Toen zijn kwaal hem eensklaps aangreep, halverwege de gerechtszitting.

En achter, zijn kwaal, of hij al met de handen naar hem sloeg om hem weg te jagen, stond hij, hij, de ontzettende, en dreigde hem.

Toen gaf Iwan het op. Hij liet zijn wanhoop vrijen loop. Hij lag op zijn sofa met zijn gezicht naar den muur gekeerd 's morgens, 's avonds, dag in, dag uit. De buitenwereld bestond niet meer voor hem. Zijn gedachten keerden zich naar binnen.

‘Waarom hebt gij mij geschapen? Waarom foltert gij mij zoo? Wat heb ik misdreven, waarom, waarom?’

Toen verhief zich in zijn binnenste een stem, geen hoorbare stem, maar de stem van zijn ziel en Iwan luisterde.

- Wat zoudt gij dan willen? vroeg die stem
- Niet meer lijden, leven!
- Leven? hoe leven? vroeg de stem in zijn binnenste.
- Leven gelijk ik vroeger leefde, aangenaam en ordentelijk.

- Gelijk gij vroeger leefdet, aangenaam en ordentelijk? herhaalde de stem.

Nu kwam zijn jeugd terug; eerst zijn jeugd, toen al het andere, zijn huwelijk, zoo banaal, vol teleurstellingen; zijn geldzorgen; zoo ging het eerst het ééne jaar, toen het andere, twee, drie, vijf, tien jaren. En hoe meer de tijd verliep, hoe meer zijn leven hem toescheen dood te zijn.

Zou ik niet geleefd hebben gelijk ik moest? De gedachte komt op. Doch Iwan werpt haar verre van zich af. Zijn leven was zonder smet. Overtredingen? Aan welke maakte hij zich schuldig? Nogmaals rijst zij op, die gedachte, plechtiger, dringender: Zou ik niet geleefd hebben gelijk ik moest?

En hij is in de rechtbank. De zitting loopt ten einde. De deurwaarder roept: het oordeel nadert, het oordeel nadert! Het oordeel over hem, over Iwan? Maar ik ben niet schuldig, roept Iwan. Waar is mijn schuld?

De lange zware doodstrijd komt. Iwan's leven trekt zich hoe langer zoo meer in zijn binnenste samen, dieper, altijd dieper. Hij hoort niets meer dan alleen die stem. En zoo van stap tot stap, van openbaring tot openbaring, gaat het licht hem op. Hij ziet dat zijn leven zelfzucht is geweest, van het begin tot het einde. Zich zelven heeft hij gezocht tot in zijn onbesproken wandel toe. Zich zelven heeft hij liefgehad in de zijnen. Zijn vrouw en kinderen heeft hij geplaagd en gefolterd door zijn wrevel, in den opstand tegen zijn lot. Met niemand heeft hij medelijden gehad dan met Iwan Iliitch alleen. Wat hij leven noemde was het leven niet. Het leven is iets anders. De dood ontneemt hem niets, want dit - dit wat gaat eindigen is.... niets.

Het andere komt; hij voelt het door zijn binnenste stroomen, dat hoogere, ware, eeuwige; eindelijk breekt het door....

Tolstoi heeft een eigenaardige opvatting van den dood. De oogenblikken die het normale stervensproces voorafgaan, de seconde, waarin het hart voor het laatst zich samentrekt en stilstaat, zijn volgens hem momenten van inwendige helder-

ziendheid. Er gaat meer om dan wij vermoeden bij dien roerloos nederliggende. Datgene wat zijn hartstochten, zijn zinnelijk leven den mensch verhinderden te zien, wat de dikke blinddoek van de wereld voor zijn oogen enkele malen schemerend tot hem doorliet, dat aanschouwt hij zonder floers, in middagklaarheid. Bliksemsnel, vizioensgewijze gaat zijn leven hem voorbij; hij ziet wat het geweest is en had moeten zijn. Bij het wegzinken van zijn lichaamskrachten, het verduisteren van zijn zintuigen, het terugtreden van de buitenwereld, die hem omving, vlamt het in zijn binnenste helder op, gelijk wij licht ontsteken in ons huisvertrek, wanneer het daar buiten nacht wordt. Een lange reeks van waarnemingen, het samentrekken op één punt van zijn met recht geweldige verbeeldingskracht, het richten op den stervende, de levende ligt voor hem open, van een bijna aan het wonderbare grenzend intuitief vermogen schonk hem de zekerheid: que la mort n'est pas si simple que ça. Hij is inderdaad een der indrukwekkendste en raadselachtigste verschijningen in onze eeuw, deze man door Busken Huet, aan den avond van zijn leven, luide en blijde toegejuicht. Geen voorstellingen bij Tolstoi van een volgend leven, geen theosofisch snuffelen naar hetgeen daar achter onze aardsche grenzen ligt, maar een brengen tot het besef der menschen van de diepte hunner eigene natuur, van de majesteit der wereld uit wier schoot zij oprijzen, in wier schoot zij nederdalen. Tolstoi ontneemt aan den dood de hartverstijvende kilheid, den valen schrik, niet den geduchten en den heiligen ernst. Hij is meer dan een physisch ontbindingsproces; hij is de samentrekking en verheldering van het inwendig bewustzijn. Duister is de dood. Neen, zegt Tolstoi, hij is licht. Ik dacht, spreekt de stervende Iwan Iliitch tot zich zelven, ik dacht dat hij nacht was en zie, het wordt morgen. Waar is nu de dood? Er is geen dood!

De dood heeft voor menigeen zijn geheimenis, zijn symbolisch karakter verloren. Het vertrouwen op een leven na dit leven liet men varen. Niet zoozeer omdat de wetenschap ons daartoe dwong. Deze laat zich daarover niet uit; zij bemoeit zich er niet mede. Ontkennen mag zij, wil zij, en behoeft zij niet, hetgeen aan alle waarneming ontsnapt. Zoolang zij niet doorgrond heeft wat de mensch en wat de wereld eigen-

lijk *zijn*, onthoudt zij zich met recht van een beslissende uitspraak.... De onsterfelijkheid, beweert men, past slechts in het kader van een tijd, toen de aarde voor het middelpunt van het heelal werd aangezien, en de mensch het eenige doel der schepping heette. Nu de oneindige sferen, wemelend van wereldbollen, zich voor onzen blik ontsloten, de oude hemel, het met starren ingelegd paleis, een kindersprookje bleek, heeft de mensch het recht verloren om zijn eigen, nietig leven boven de aardsche grenzen op te voeren. Maar wie tilde dit gewelf omhoog, wie ontdekte boven het azuren koepeldak de oneindigheid? Was het niet diezelfde nietige menschengeest, de windselen ontwassend, zich verheffend in het heelal? Is het toch ten slotte niet een wonder, dat een stofje ergens op een klein planeetje het geheim der hemelen ontcijfert, de ontzaglijke wereldbollen meet en weegt als lagen ze op zijn hand en de wetten, in zijn geest geschreven, met de wetten van het heelal eensluidend vindt? Indien ooit, dan mag in onze dagen zich de mensch een burger voelen van het heelal.

Het leven na dit leven is niet waarschijnlijker of onwaarschijnlijker nu dan vroeger. Den menschen van onzen tijd ontbreekt het aan de stemming, om er door te worden aangegrepen. Het is hun alles veel te vaag, te nevelachtig; zij hebben zich ontwend belang te stellen in hetgeen zij niet begrijpbaar maken kunnen. Hun inwendig bestaan heeft zich geplooid naar de behoeften en eigenaardigheden van den tijd, waarin zij leven.

Gevoel en verbeelding zijn niet meer voor hen de heerlijke vermogens van den geest - godlike noemt hen Carlyle - welke een hoogere, tot geen vast begrip herleidbare waarheid, zinnebeeldig aan de ziel vertolken. Zij vervullen in het leven, in de kunst, ja, overal een ondergeschikte, décoratieve rol; zij dienen om het zinnelijk en verstandelijk leven ietwat op te kleuren.

De beelden, welke zij scheppen, kunnen door de menschen nog genoten worden, wel te verstaan aesthetisch genoten; het is hun daarbij minder om den inhoud, dan om den fraaien vorm te doen. Want, dit is het tragische in den ontwikkelingsgang van ons geslacht: dat een langdurig tijdperk van onderzoek en ontleding niet alleen de wisselende en voorbijgaande vormen, de omschrijvingen van het bovenzinnelijke aantast, maar ook het vermogen om een ideaal te scheppen. Alles te ontleden wordt

zoozeer een hebbelijkheid van onzen geest, dat hij zich niet meer kan samentrekken om de dingen zuiver in zich op te nemen. Wij staan daar en kunnen niet meer gelooven aan de inspraak van ons gemoed, niet meer ongekunsteld gewaarworden. De kracht, door ons gericht op de dingen buiten ons, maakt van hare opperheerschappij gebruik, ook waar wij in ons binnenste afdalen. De mensch daarbinnen valt in stukken uit elkander, een losgesnoerden pijlbundel gelijk. Wij wandelen rond tusschen de fragmenten van ons wezen, houden ons nu eens bij het eene, dan weder bij het andere op. De gezonde, niet uit het verband gerukte, de geheele mensch wil ons niet meer verschijnen. Gelijk eertijds de overheersching der verbeelding onzen geest ziek maakte, zoo geschiedt dit nu door de eenzijdige richting aan het verstand gegeven. Gelijk de ascese eenmaal onzen blik op deze wereld en op de toekomende vervalscht heeft, zoo verblindt ons nu de hartstocht voor de werkelijkheid.

Zoo gaat het velen met de oude zinnebeelden der onsterfelijkheid. Zij kunnen die voor eenige, korte oogenblikken een schijnleven inblazen; het schoonheidsgevoel kan de herinnering aan het oude, verhevene geloof nog eens terugroepen. Zoodra die stemming hen verlaat en zij voor het feit staan, verdwijnt onmiddellijk deze glimp van poëzie. Zij zien den dood in het gezicht met onverholen afgrijzen, met een kalme, filosofische berusting, of met een zich in het onvermijdelijke schikkende gelatenheid. Hij is de verwoesting van het individu, somtijds de verwoesting van een wezen in den vollen bloei van jeugd en schoonheid, arbeidslust en scheppingskracht. Wat is er aan te doen! Het is nu eenmaal zoo! Deze onverschilligheid en die berusting zijn, en Tolstoï heeft het goed doorzien, toch eenigszins gedwongen. De trots van het verlicht verstand mengt zich daarin, de zeer verklaarbare schrik voor een onzinnig bijgeloof, de vrees voor moeder Ecclesia met haar geduchte plak van hel en hemel. Wanneer wij staan voor een concreet geval, wanneer wij ons zelven afvragen of wij gelooven kunnen, dat een wezen, ons veel dierbaarder dan ons eigen leven, zal verwoest worden en veranderd in een walgelijk voorwerp, waarvan de bloote voorstelling ons huiveren doet, dan verzet zich ons gevoel met alle macht. Dan worden wij gewaar hoe de brutale, zoogenaamde waarheid een barbaarschheid is voor het

menschenhart, hoe zij indruischt tegen onze diepste instincten.

Deze tweestrijd tusschen het verstand, dat een ‘hiernamaals’ de ongerijmdheid zelve acht, en het gevoel, dat voor vernietiging terughuivert, wordt ontweken. Men zoekt zooveel mogelijk de gedachte aan den dood te verdrijven; men vermijdt het in zijn schaduwen door te dringen; men sluiert hem. Hij neemt een plaats in onder de onkiesche en de pijnlijke onderwerpen, die men liefst slechts in het voorbijgaan aanroert.

Wat Tolstoï's Iwan Iliitch het meest folterde, was de leugen, waarin hij zich, en zijn huisgenooten met hem, zich bewogen. Men vertelde hem, dat hij beter zou worden; men gaf hem ieder nieuw geneesmiddel met een hoopvol, blij gezicht. Ieder zag het zwaard wel trillen aan den zijden draad, dáár in de lucht. Maar allen glimlachten. ‘Ziet gij iets’? ‘Neen!’ ‘Er is niets.’ ‘Neen, er is niets’! Iwan wist, dat zij logen, met goede bedoelingen, uit ontferming logen. Zoo werd de onwaarheid van het gezelschapsleven, de valsche komplimenten, de beleefdheidsfrasen, de aangenomen gelaatsplooi, zoo werd in één woord de comédie humaine voortgezet tot in den huiselijken kring, tot vóór zijn sterfbed, tot in het aangezicht van den geduchte en verschrikkelijke. Dit overeengekomen bedrog pijnigde Iwan, hij walgde van die afgesproken misleiding. Tusschenbeide was hij op het punt zijn troosters toe te roepen: laat ons elkander niet voor den gek houden, ik weet wel, dat ik sterven moet en gijlieden weet het even goed als ik. Maar hij durfde niet, hij durfde niet! Als die doorzichtige sluier was verscheurd, welke houding zou hij aannemen? Welk een ondragelijk ernstigen, benauwden toon zou men moeten aanslaan! Hoe zou hij het uithouden voor den stervende te poseeren, weken lang, wie weet hoe lang! Hij smachtte naar een droppel balsemend medelijden! Soms, wanneer de folterende pijn hem een korte poos verliet, had hij zijn hoofd willen vlijen aan een vriendenhart om uit te schreien. Hij had willen getroost worden. Dan zou echter aan den dag komen hetgeen men elkander niet bekennen wilde, hetgeen men voor elkander moet verbloemen, zoolang men kan, hetgeen de kieschheid dwingt niet uit te spreken.... dat het met Iwan Iliitch gedaan was.

En, let op, Tolstoï geeft geen voorstelling van een volgend leven. Men kan zich daarvan geen voorstelling maken, omdat wij ons geen vorm van individueel bestaan denken kunnen dan onze tegenwoordige, aardsche. Dat wij ons iets niet voorstellen kunnen, is echter geen bewijs, dat het niet bestaat. Wat Tolstoï noemt het hoogere in ons, valt voor ons bewustzijn samen met het onvergankelijke dezer goederen voor ons. Wanneer het niet zoo is of schijnt niet zoo te zijn, wanneer een hoogstrevende, edele geest zegt voor zich zelven niets meer te verlangen na dit leven, dan beweert hij eigenlijk niets anders, dan dat iedere behoefte hem ontbreekt aan het bovenzinnelijke een plastischen vorm te geven. De dorst naar waarheid, schoonheid, goedheid is onleschbaar uit zijnen aard. Men kan er nimmer genoeg van hebben. Bescheidenheid of tegenwerpingen van het verstand bewegen ons een grens te stellen aan het zoeken naar meer licht. Ik heb het geloof aan een beter leven in geschrifte en bij monde hooren voorstellen als een uiting van den menschelijken hoogmoed en zelfzucht. Ligt het aan mijn bekrompen inzicht, maar ik heb, met het oog op het bitters lijden van zoovelen, zulk een oordeel altijd hard gevonden. ‘Mon affection’ schrijft Tolstoi's moeder even voor haar dood aan hare kinderen, ‘finira-t-elle avec ma vie? Cela ne se peut pas: mon coeur sent trop vivement en ce moment même pour croire que cet amour, sans lequel je ne comprendrais pas la vie, puisse jamais cesser d'être. Mon âme ne peut pas exister sans mon amour pour vous, et je sais qu'elle existera éternellement ne fût-ce que parce qu'un sentiment pareil ne pourrait pas naître s'il devait jamais finir.’

Het zou Tolstoi zeker bevreemden deze aandoenlijke regelen zijner dierbare moeder, voor wie zijn groote geest zich met den diepsten eerbied buigt, en wier beeld hij schildert met zoo onbeschrijflijk teedere kleuren, als een uiting van zelfzucht en hoogmoed te hooren voorstellen. De eigenliefde zit niet in het verlangen als zoodanig, maar in den aard der motieven die het ingaven. Mon coeur sent trop vivement, schrijft Tolstoi's moeder. De liefde is zulk een verruiming, zulk een uitzetting van ons wezen; zij verheft ons zoozeer boven de grenzen en banden der eindige, zichtbare, stoffelijke wereld, dat zij in zich zelve de verzekering schijnt om te dragen van haar eeuwigen duur. Wanneer ik Tolstoi's werken in hun geheel overzie en

niet aan de een of andere uitspraak hangen blijf, dan vind ik dat het nutteloos is te twisten of hij aan persoonlijke onsterfelijkheid gelooft of niet. Wanneer men deze vraag stelt, denkt men altijd aan een vorm van voortbestaan, een menschelijk voortbestaan met aardsche attributen. Het persoonlijke valt bij Tolstoi samen, niet met een begrip, maar met de intensiteit der gewaarwording. Het geloof aan persoonlijke onsterfelijkheid bestaat met een voorstelling, met de onbeholpenste en de naiefste voorstelling; het bestaat ook buiten iedere voorstelling om. Het bestaat wanneer de louterende, diep ontroerende, triomfeerende, heilige levensmachten ons zoo doordringen, zoo verheffen, dat zij zich ons als onverliesbaar, ons niet voor een tijd maar voor altijd gegeven, als het leven openbaren. Er kunnen natuurlijk oorzaken bestaan waarom de ziel haar aspiratiën inkort en haar vleugelen halverwege toevouwt; maar die oorzaken liggen niet in haar zelve, die oorzaak ligt in een redeneering, in den druk van eenen tijdgeest, welke haar vlucht verlamt. Het kan echter niet anders of zij moet er op den duur onder lijden.

Indien er niets van onzen geest de ontbinding van het lichaam overleeft en ook de menschheid zelve eenmaal spoorloos moet verdwijnen, slechts de stof blijft voortbestaan, moet dit feit als feit aanvaard, een langzamen, maar onmiskenbaren invloed uitoefenen op onze waardeering van de hoogere dingen, en ten slotte op de richting van het leven zelve. Troost te zoeken in het denkbeeld, dat hetgeen wij goeds verrichten ons overleeft, is zeer zeker eerbiedwaardig. Doch het komt mij al te stoicynsch, te vlak wijsgeerig voor. Ik begrijp daarenboven die tegenstelling niet van het leven der menschheid en het leven van den mensch, alsof het van zelf sprak dat het eene met blijdschap in het andere moet opgaan. De mensch is er om de menschheid, maar de menschheid is er ook om den mensch. Zinkt de rang en de beteekenis van het individu, dan moet daarmede in evenredigheid de gansche menschheid dalen, die immers uit individuen is samengesteld. Men kan zich een enkel individueel leven denken, dat in belangwekkendheid tegen het leven van een rij opeenvolgende geslachten opweegt. En die menschheid, erfgename van de vruchten eener eeuwenlange inspanning van de besten, gaat haar eigen stervensure tegemoet. Zoo komen wij

niet buiten den kring van het eindige, voorbijgaande, onzekere, betrekkelijke. Het is de vraag of de menschelijke natuur zich daarin duurzaam zal kunnen opsluiten zonder dat de slagpen in haar vleugelen knapt.

Wanneer aan 's menschen uitgang uit dit leven die, men kan het niet ontkennen, somber is, de verheven achtergrond ontvalt, dan gaat daarmede voor ons gevoel een wijding van ons aardsch bestaan verloren, wier verlies men niet te licht moet tellen. Dan verdwijnt een weêrstand biedende kracht voor zoovele lage driften en berekeningen die ons medesleepen, het tegenwicht voor een verstandelijke en materieele ontwikkelingsdrang als onze eeuw aanschouwde. Onze natuur deinst terug voor het niet, den eeuwigen nacht. En, zou Tolstoi zeggen, wanneer de mensch voor hem terugwijkt, wijkt hij in het einde ook terug voor dingen die een voorsmaak van den dood geven, die zoozeer op hem gelijken: de zedelijke smart, de worsteling met het booze, de diepere ernst. Deze hoogere wereld, welke, in beeld gebracht, wij Godheid noemen, die een algeheele overgave vordert, om ons eensklaps, onverwachts, ja, ieder oogenblik voor eeuwig te verlaten en terug te stooten in het niet, mag in strenge, koude majesteit voor onzen geest verrijzen; zij vindt den weg niet tot het hart, want zij heeft geen innigheid, geen troost en geen genade. God en een beter leven laten zich misschien in het afgetrokkene scheiden, voor die andere logica daarbinnen, Carlyle heeft gelijk, zijn beiden één. Naar deze laatste luisterde Tolstoi's moeder in den eenvoud van haar onbevangen, reine hart. Deze ontstak voor haar de albasten lamp en lichtte haar voor toen zij de duistere paden moest betreden.

Er is ontegenzeggelijk iets in Tolstoi's werken dat ons ziekelijk voorkomt. De zwaarmoedige trek, het wereldschuwe, in zich zelf gekeerde, het broeden over de gedachten, eigen aan den Slavischen geest, schrikt westerlingen af. De kleur schrikt af, doch onder het eigenaardige, Russische waas van taal en beelden ligt een diepgedolven, met een brandend, bloedend hart gezochte waarheid. Dit is een zeldzaamheid in onze dagen, en daarom grijpt het aan. Het opstaan van dien man te midden van deze beschaving is op zich zelf reeds een veelbeteekenend verschijnsel. Het wijst, met andere teekenen, op een beweging

onder de gladde oppervlakte onzer samenleving, waar wij nu en dan de sporen van ontwaren, doch wier verre strekking en gevolgen ons ontgaan. De visionaire gloed, dien hij over den dood laat vallen, doet onze, aan een effen, kleurloos licht gewende oogen pijn. Ik verbeeld mij het beschaafd publiek dat Tolstoi aanhoort, sceptisch allen min of meer, of zich deze dingen niet meer aantrekkend. De gulle Sarcey, die bewonderaar van Tolstoi, moet hem, dunkt mij somtijds aanzien als de oude Atheners eens den visionair van Tarsus aanstaarden! En toch is deze schilderij, te vreemd naar onzen smaak, te wonderbaarlijk, de uitdrukking van een gewaarwording, die ook andere groote geesten, deze niet uitsluitend, overweldigend aangreep. Göthe sprak hetzelfde uit voor Eckermann, schoon in wijsgeeriger vorm; Frederik de groote fluisterde het voor zich heen, de strakke, trotsche man, toen hij, zoo verlaten, onbevredigd, op het terras van Sanssouci de dalende zonneschijf nastaarde met zijn groote, stralende oogen.

Het visionaire licht heeft, goed beschouwd, bij Tolstoi wel de kleur van de mystiek, maar niet het wezen. Het gaat niet op in een ontstoken verbeelding, het beschijnt geen fantastischen hemel; het is een groot zedelijk licht dat opgaat in de ziel; het valt niet voorwaarts in de eeuwigheid, maar rugwaarts over het aardsch bestaan. Tot Iwan spreekt het: zie, het hoogere leven, het is hier, het was in u, gij zaagt het niet. Verder gaat Tolstoi niet. Doch de gevolgtrekking ligt voor de hand. De menschelijke natuur blijft eeuwig onbevredigd voor zij dit gevonden heeft; zij zoekt het niet met smart, ondanks zich zelve; zij wordt, de aarde vast omklemmend, niet door het oneindige altijd weer gekweld en voortgedreven om het flauw aanschouwde, half gegrepene te verliezen en in de aarde onder te gaan.

Een soortgelijke ontsteltenis grijpt ons aan wanneer wij hem zijn denkbeelden over het maatschappelijk leven hooren ontwikkelen. Gedrevenen door den geest als Tolstoi worden door de geestvervoering voor hun ideaal wel eens medegesleept tot buiten iedere grens van het mogelijke en uitvoerbare. Zoo stond Tolstoi, overtuigd dat hij het ‘ééne noodige’ heeft, meermalen op het punt de andere beschavingsmachten, kunst en wetenschap, de nijverheid, den wereldhandel in den ban te doen. Dergelijke mannen zijn er om de menschen aan

zich zelven te ontdekken, om hen in de ziel te grijpen, om het gloeiende letterschrift der waarheid hun te branden in het geweten. In hun voorbeeld, in den indruk dien zij maken, in de vonken die zij om zich henen spatten ligt hun kracht. Hun invloed werkt onzichtbaar op de binnenzijde van de samenleving, nimmer rechtstreeks op de buitenzijde. Maar die buitenzijde hebben zij altijd voor oogen; zij zien daar niets veranderen, alles bij het oude blijven. Eenzaam staan zij bij hun standaard, midden in het rumoer en het gewoel der wereld; de klank van hun stem verliest zich in het dof gedruisch van dezen stroom, die kokend hen voorbijschiet; gelijk de herfstbladeren door het schuimende water, zoo worden hunne woorden door de wieling aangegrepen en medegesleurd. Een diepe moedeloosheid drukt hun ziel ter neder; zij zouden in hun ongeduld die wereld grijpen willen om haar eensklaps te herscheppen naar het beeld dat zij in hun binnenste omdragen. Tolstoi heeft die oogenblikken gekend. Zijn hervormingsplannen van het maatschappelijk samenstel schijnen even onuitvoerbaar als de schema's, eens door Carlyle uitgewerkt. Wij zouden de wereld een slechten dienst bewijzen, indien wij alles wat bestaat, de vrucht van eeuwenlangen arbeid, den rug toekeerden om den een of anderen patriarchalen vorm van samenleving in het aanzijn terug te roepen. Daarom hebben wij het recht niet onze schouders op te halen over dezen grooten Rus, die zijn geld en goed voor niets achtte en het wegwierp toen hij meende dat zijn God en zijn geweten het hem bevalen; die zijn letterkundigen roem voor niets achtte en in plaats van de verhalen, welke hem eer en voordeel brachten en den zoeten wierook van de Petersburger salons, boeken schrijft, die al de lievelingsdenkbeelden der beschaving voor het hoofd stooten, en verboden worden in zijn eigen land. Ik wil gelooven dat hij dweept en dwaalt. Dan is Tolstoi in zijn dwepen en zijn dwalen grooter dan zoovelen die het beter weten.

Dit is het ééne noodige, volgens Tolstoi: terugkeer tot het verheven zedelijk ideaal dat in het evangelie schittert. Daaronder versta men echter niet een fatsoeneeren naar den leest van onzen tijd, een uit de hoogte onzer verstandsbeschaving nemen er van en schiften er uit van hetgeen nog even bruikbaar schijnt. Integendeel! Het straalt geen licht meer uit en

geeft geen warmte meer, het drenkt niet meer met frisschen dauw de dorheid onzer harten, juist omdat wij meenen er boven te staan, terwijl het hemelhoog boven ons staat. Onze geestdrift er voor is een kunstmatige opwinding; wij bewonderen het uit de verte; wij hebben het niet meer boven alles lief. De beweging die de kerken en de kerkelijke inrichtingen er van maken, is een holle galm. Zij dragen met veel plechtigheid een uitgebranden fakkel voor de menigte uit. Zullen wij ooit zijn zegen weder ondervinden, zal het ooit zijn reddende, louterende macht over ons herkrijgen, dan moet eerst de geest zich weêr ter aarde buigen voor de majesteit van dit ideaal. Met andere woorden, het moet niet teruggenomen worden als een oud maar kostelijk erfstuk uit het verleden; het moet opnieuw door ons ontdekt, gevonden worden. Dit vinden onderstelt een zoeken, en dat zoeken diepe ontevredenheid met het bestaande, een ondragelijk gevoel van zedelijke ellende.

Dit klinkt zoo....

Die groote, bedrijvige, rumoerige wereld met haar gewemel en gekruis van verkeer en beroep, het koortsige leven van onzen tijd... zij komen ons voor den geest... en het is al te dwaas!

Maar dan, hoe nietig kwam dat alles ons wederom voor wanneer wij in ons zelven verzonken, much ado about nothing! Kroop, bij het beuken op de groote trom voor den vooruitgang, de beschaving dezer grootste aller eeuwen, somtijds niet een doodelijk vermoeid gevoel naar binnen, een gevoel van armoede te midden van den rijkdom, een gevoel van ledigheid bij zooveel overvulling, zooveel prikkeling van den geest.

Wat bezit gij dan toch, vraagt Tolstoi, terwijl hij vastberaden den sleutel van ons binnenste omdraait. Hij weet zeer goed, en bij ervaring, hoe het daarbinnen gesteld is. Hij weet dat veler leven gelijkt op die villa's te Soden, buiten elegant, met bloemen omslingerd, binnen een slepende kwaal. Hij kent die vreemde, zedelijke hypochondrie, die zich aan anderer nog somberder gemoedsstemming laaft, alsof dit een troost ware en den echten wereldling, wien aan dit alles niets gelegen is, die smakelijk graast op 's levens groene weide, met benijdende verbazing aangluurt.

Tolstoi heeft de kwaal van onzen tijd doorgrond.

Op den bodem van zijn werken ligt iets diep aandoenlijks,

zeer aangrijpends: de heiligheid, der smart. Iwan's tijdgenooten willen niet lijden. Van daar hun kwelling. Een aangenaam leven, geen strijd! Zij willen het leed wegleven, wegarbeiden en.... Fluch vor allen der Geduld! Zij zoeken rust in onrust, vrede in verandering. En zij moeten lijden tot hun aardsch verdriet zich opgelost heeft in een diepe zedelijke smart, tot hun hart zich voor een hoogere wereldorde heeft gebogen. Tolstoi heeft de groote kalmte van den man die op de hoogten werd gevoerd, het verhevene voorbij zag gaan in storm, in vuur en in het suizen van een zachte koelte. Achter het gedruisch, den strijd en de verwarring dezer wereld gaat een hoog verheven macht haar rustigen, majestueuzen gang. De menschen zien zoover hun schaduw reikt, zij zoeken naar een leiddraad in den chaos der verschijnselen. Zij denkt haar eeuwige gedachten.

De menschen vlijen zich tot rusten neer. Daar trillen schokken door de maatschappij en schrikken hen op uit hun gemak. Zij is het die hen voortdrijft; die hun binnenste omwoelt, hun geweten. Zij weet waarom, waarheen. Als de wereld alles wordt en het aardsche leven alles, komen tijden die van duizenden het leven eischen. Het is haar wil. Zij ziet de dingen buiten het nauw bestek van ruimte en tijd; zij weet dat het leven nog iets anders is dan hetgeen wij met het ademhalen zien beginnen en met het ademhalen eindigen. Over onze tranen glimlacht zij met goddelijke ontferming, want waarom die moeten vloeien is alleen, aan haar bekend. Zij kan ons haar geheim niet openbaren dan alleen in liefde... liefde. De stem die Iwan hoorde spreekt tot de eeuwen na de ontgoocheling. Het is de stem der hoogste waarheid. De menschen vreezen haar, want zij brengt lijden; zij verbreekt de vormen die hun lief zijn en de kaartenhuizen hunner stelsels blaast zij voor zich henen als de wind de dorre herfstbladeren. Zij is voor hen een stem des doods, want hetgeen zij van hen eischt en hun ontneemt dat is voor hen ‘het leven’, gelijk zijn lievelingsdenkbeelden en gewoonten voor den armen Iwan Iliitch het leven waren. En... als het dan gekomen is wat komen moet, is het geen vernieling maar vernieuwing.

J.H. HOOYER.

Drie stadiën op den wordingsweg van Batavia.

1629.

I.

Soenda-Kalappa is voor immer van Javaas bodem verdwenen.

Toch is er de plek, waar het eenige eeuwen lang had bestaan, niet ledig gebleven: in schutse van het thands duchtig van versterking voorziene kasteel Batavia verrees allengs een nieuwe stad, waar de naam van het kasteel weldra voor goed op overging.

Van de zeezijde uit is daarvan nochtans weinig meer te bespeuren dan de noordelyke gordijn van het kasteel, met de bolwerken - of punten, zooals men toen zeide - de Saffier en de Paerl, wier kruinen boven een aaneengeschakelde reeks van zwaar paalwerk, in de zee geheid, zich verheffen. Overigens is het strand ter wederzijde bezet met dichte rijen rizoforen, een boomgewas van slechts weinige ellen hoogte, dat zich op zijne omhoog rijzende wortelen verheft als op een bundel samenloopende stelten, en van naby een wel zonderlingen maar toch hoogst schilderachtigen aanblik biedt. By zwellend getij worden niets dan stammen en kroonen gezien, doch de eb verandert dat ten eenenmale: dan ontwaart men de wortels als een ondoordringbaar doolhof van hout, waar het beneden op den modderigen bodem krioelt en wemelt van allerlei, zeeschepselen. Schaal-, schelp-, en weekdieren spartelen er door-een; een hagedisachtige visch springt er eenige voeten hoog in alle richtingen rond; vratige kaaimans rusten er verzadigd in het slijk, of loeren er nog hongerend naar een prooi - een dominee

byvoorbeeld, die op zijn hooge pooten met statigen tred en begeerigen blik daarheen stapt. Over dat alles heen ruischt het dichte, glansende gebladerte, waartusschen de lange peulvruchten wel nauwlyks merkbaar zijn, maar de groote bloesems daarentegen het fijne rood hunner kelken schitterend doen gelden, terwijl melkwitte reigers op de bovenste takken een spiedend oog richten naar hun gezocht aas[1)].

De naam Batavia was Coen niet uit het hart geweld; hy had dien zelfs liever niet gewild: uit liefdevolle herinnering aan zijn toenmaals zoo bloeiende geboortestad had hy de stichting gaarne 'Nieuw-Hoorn' gedoopt, en dateerde zijne officieele berichten aan zijne meesters de Heeren Zeventienen steeds uit het 'fort Jaccatra.' Sinds den acht-en-twintigsten Augustus, 1621, was daarover echter voor goed beslist: toen liep het schip 'De gouden Leeuw' binnen, met een schrijven van de 'Heeren principalen' - 12 April te voren - waarby uitdrukkelyk werd gelast om voor 'de stadt en het casteel' den naam 'Batavia' te bezigen.

Dat was goed gezien: die naam vertegenwoordigde het geheele 'Patria,' zooals men zich in die dagen by voorkeur uitdrukte.

Hollandsch ziet de plaats er echter nog niet uit; maar laat ons haar persoonlyk in oogenschouw nemen op den vroegen morgen, want van negen tot vijf uren is de hitte er sterk - van tachtig tot tnegentig graden, - ofschoon zy niets heeft van het drukkende eens echten zomerdags in een Hollandsche stad: zy maakt alleen uwe poriën zeer werkzaam.

Doch gy schrikt plotselyk terug - want gy bespeurt by den eersten aanblik dat de jonge stad reeds een belegerde stad, en door duizenden Javanen omsingeld is.

Geen nood: ondanks de belemmering van Javaansche prauwen stevenen wy den mond der Tjiliwong in, glippen den door een tolhuis beschutten boom over; varen nagenoeg langs de bastions 'de Peerle' en 'den Diamant' voorby; stappen op het ruime plein tusschen het kasteel en de stad aan wal, nevens een korte lijnrechte gracht, en gaan daar het noordelyk gestrekte gedeelte van Batavia in.

1) Aldus rijst Javaas noorder strand op verrewech de meeste plaatsen nog uit de zee.

Hier zijn wy in de almede lijnrechte hoofdstraat - van twee, nogmaals lijnrechte grachten dwars doorsneden - waarvan het eerste gedeelte de Prinsestraat, het tweede de Heerenstraat geheeten is: ons trouwhartig scheepsvolk kende den ‘souvereinen’ Heeren slechts den tweeden rang toe; den Prins droegen zy in het harte.

Gy ziet thands dat de sporen van het voormalig Soenda-Kalappa nog niet geheel verloren zijn geraakt: met uitzondering van enkel ten deele of geheel van steen opgetrokken huis, bestaat het meerendeel uit wanden van bamboe met rietbladen gedekt, en ook de rijke beplanting van kokospalmen[1)], die hunne vluchtige schaduw over de in het felle zonlicht blinkende daken werpen, ontbreekt niet.

Zoo naderen wy over een derde brug op nieuw een ruim plein, te midden waarvan zich het nieuwe stadhuis verheft - slechts nog van één verdieping, ‘boven pladt, leck- ende brantvrij’ -, tot welks bouw ieder ingezetene naar schatting het zijne moest bydragen. Raadhuis, sekretarie, weeskamer, en gevangenis - is het in Maart 1627 voltooid, en werd het ingewijd door een zitting der Schepenen van Batavia. Thands heeft het een eenigzins krijgshaftig voorkomen, waartoe het door zijn ligging gerechtigd is: vier uitspringende galerijen, met zwaar geschut beplant, versterken het, en het wemelt er van krijgsvolk, want het is de hoefslag of loopplaats van schutterij en bezetting geworden. Toch heeft het nieuwe gebouw thands nog éene zaak met het oude gemeen: in het laatste werd tevens kerk gehouden - en de belegering heeft zulks opnieuw noodzakelyk gemaakt, naardien de belegeraars den kortgeleden opgetrokken tempel - aan de overzijde der zuidelykste gracht, die men thands wel de stads Buitensingel mag noemen - in vlammen hadden doen opgaan[2)].

Een brug, hier vlak naby, aan de oostzijde van het stadhuis, brengt u over de breede Tygersgracht naar de in de lengte meer bebouwde overzijde, die vrijwel de gedaante van een rechthoekigen driehoek heeft, door een drietal straten in ongelijke

1) By de onzen toen ‘clappus’ geheeten.
2) Het stedeken bezat reeds aan de zuidzijde een geheel verkavelde maar nog zoo goed als onbevolkten uitleg van vrijwat omvang, waar thans hier en daar eenige posten krijgsvolk waren opgesteld en gelegerd, om den vyand het met groote gevaron bezetten van dat terrein ondoenlyk te maken.

perken afgedeeld. Overvloed van groene palmboomen en geele huizen van bamboe, met zilverig bruin rietdak, zouden u ook te dezer zijde aan een inlandsche stad doen denken, wanneer de bebouwing minder regelmatig, en gracht en straten niet zoo rechtlijnig waren.

Vervolgt ge uw weg langs de Tygersgracht tot den hoek aan den Singel, dan ontwaart ge daar het steenen huis van den Majoor Vogel, thands tot redoet versterkt, omdat deze gracht - met het oog op de uitlegging - geheel onbemuurd, en slechts door palisaden omheind is. Trouwens - in de onmiddelyke nabyheid van 's Majoors woning zijn aan den zoom der gracht een paar wachthuizen opgetrokken, even als aan de westelyke verlenging der gracht, die bovendien naby haren uitloop in de Tjiliwong nogmaals een redoet, Brabant genoemd, bezit.

De stadsgracht aan de oostzijde - die eenmaal met lijnrechte doorgraving ‘Kaaimansgracht’ zal heeten - is versterkt genoeg: op den hoek van zuidelyke gracht en ooster Buitensingel vindt ge de redoet Utrecht; weinige schreden verder op een als bastion uitspringend deel de redoet Gelderland; vervolgens een paar versterkte wachthuizen; dan de redoet Groningen; nogmaals een paar wachthuizen, en eindelijk de redoet Friesland. Het dan volgend open terrein wordt voldoende bestreken door het bastion ‘den Robyn’ van het kasteel, waar de huizen Nassau en Mauritus veilig binnen de omwalling liggen.

Het is wederom de krachtige geest van Coen die dat alles heeft geordend en bezield.

En zoo zijt ge thands by den nu met een valbrug en hamei versterkte kasteelpoort op het voorplein der hoofdsterkte gekomen, waar - met uitzondering voor de visch, die aan de groote rivier reeds een afzonderlyke verkoopplaats bezit - markt gehouden wordt.

In de eerste dagen van November des vorigen jaars schreef de wakkere Landvoogd zijnen principalen den Heeren Zeventien: ‘‘T casteel Batavia ligt in sijn vier puncten met goede aarde gordijnen gesloten, uytgesondert aen de seecant met een stercke houte pallissade, alwaer 't voornemen is met den eersten een goed sterck steenen huys van d' een punct tot d' ander te trecken van twee verdiepingen hoogh, boven plat. De punct Robyn is massijff, met aerde opgevult van een hooghde ende circumferentie als den Diamant, ende in calck en steen opge-

trocken tot onder de borstwering, welcke binnen een maent à 2 mede in effect hoopen te brengen; beyde de zeebolwercken leggen alleen in aerde met opgesette sooden, leeger ende van minder ommevangh als de twee landpuncten, welcke tsijnertyt almede in steen sullen dienen opgetrocken, gelyck oock de gordijnen, doch eer daertoe comen, sullen alvoren tgeproiecteerde groote huys aen de seecant ende dan nog eenige andere packhuysen ende commoditeyten binnen 't fort gemaeckt dienen, alsoo tegenwoordich van packhuysen ende logiementen vrij wat sober, na den grooten ommeslach versien sijn'[1)].

Sinds is men wel aan de versterking blijven arbeiden, maar het 'steenen huys,' ontbreckt nog: de aarden gordijn, met een houten staketsel in het midden als poort, is er nog in wezen.

By onze terugwandeling in de stad wenschte ik u gaarne nog een ander 'fort', aan te wijzen: een sterkte op zedelyk gebied, met recht reeds een 'cieraet der stadt Batavia,' geheeten, ofschoon het eenvoudig den naam van 'School' draagt, maar beter 'Opvoedingsgesticht' moest worden genoemd, waar de bekwame meester Michiel Seroyen, reeds in 1625 bekend door zijn degelyk onderwijs, aan de 'Nederlantse, mestise, en swarte jongens' misschien ook nog heden lezen, schrijven, en rekenen leert. Bovendien is het een inrichting waar niet slechts uit het Vaderland komende 'vrijsters' zich met vrouwelyke handwerken onderhoud kunnen verschaffen, maar ook 'Maleische en Jacatrasche dochters' een rustig onderkomen vinden om 'uytgehouwelykt te worden.

Ik kan u echter de plaats der ligging er niet van aanwijzen.

II.

Heeft Coen dus zijn Herakleshand aan het uitwendige geslagen - niet minder aan het inwendige: een volledige wetgeving - eenigzins, naar zijne gestreng godsdienstig leerstellige beginselen, drakoniesch - ging van hem uit[2)].

1) Het smalle voorland aan de zee voor het kasteel wijkt in de levendige vogelvlucht by Van den Broeckes 'Korte Historiael', waar het tevens ruim van geschut is voorzien, eenigszins af van de hoogst schatbare kaart van Frans Floris van Berkeroode, die echter op dit punt wel wat recht van lijnen kan zijn.
2) Coen was in Februari 1623 naar het Vaderland terug gekeerd, en opgevolgd geworden door Pieter de Carpentier. Vier jaren later had hy echter op aandringen der Bewindhebbers den staf weder ter hand genomen, en op den dertigsten September nogmaals het bewind aanvaard.

En dat was toen hoogst noodwendig.

De zeer gemengde bevolking - Javanen, Tsjineezen, Japanners - is er door het Nederlandsch element niet op verzedelykt.

Met uitzondering van enkele mannengestalten, die zich dan ook als reuzen boven allen verheffen - wie waren ze die zich uit het koele, kalme ‘Patria’ naar het heete, wilde ‘Peperland’ begaven?

En wanneer ge dan in de ‘Journaelsche Aenteyckeninghe’ van Van den Broecke leest: ‘Op den 19den April isser aen boort w e d e r [1] executie ghedaen over een persoon, omdat hij Dirk Jansz. Keyser van Rotterdam, Hoogh-bootsman, verradelyck doorsteken hadde, levendig over boort geset, ende een ander, die *causa moves* van 't tongheluck was, drie mael gekielt[2], 100 slagen voor de Mast, en 6 maenden gheboeyt de Compagnie voor niet te dienen, noch een ander, omdat hy kruyt ghestolen hadde, strengelijck ghegeesselt’ - dan valt het wel niet moeielyk om het algemeen karaat te toetsen.

Coens eigen woorden, in een plakaat van ‘Maendach adij 4 July Ao 1622,’ schilderen hen bovendien met forsch penseel. Hy verklaart rondwech ‘dat ons eygen volck, soo die van Europa hier comen, als degeene die men hier in Indiën van verscheyden quartieren byeen versamelt, de meeste part van de vilste[3] en slechtste soort is, daer weynige (God beter 't), jae geene redelyckheyt, geschicktheyt en politie by gevonden wort, en dienvolgende meer geïnctineert sijn om haer tot alle gebreecken, insonderheyt luxuriëusheyt, als tot een eerlyck, stichtelyck, en burgerlyck leven te begeven.’

En toch drong de grofste onzedelykheid eenmaal tot in zijn eigen verblijf op het kasteel door.

Pieter Jacobsen Cortenhoeff, een jonge liederlyke losbol, zoon van een Koopman der Companjie, had ongeoorloofde betrekkingen aangeknoopt met Sara Specx, een natuurlyke dochter van den tijdelyk in Nederland vertoevenden Raad van Indië Jacques Specx. Het meisjen was slechts twaalf jaren oud, maar, naar het schijnt, onder den invloed van een tropiesch klimaat

1) De spacieering is van my, om niet in herhaling te vallen.
2) Gekielhaald.
3) Vileinste.

vroeg tot ontwikkeling gekomen. Zy was gedurende de afwezigheid haars vaders door Coen als zijn eigen kind aangenomen, opgevoed, en in de onmiddelyke omgeving zijner gemalin als Staatsjuffer geplaatst. Onder voorwendsel van dienstzaken te moeten verrichten, wist Cortenhoeff op zekeren avond het strenge consigne van den schildwacht te verbreken, en zich toegang tot de woning van den Gouverneur-generaal te verschaffen. Eenmaal daar binnen, wist hy door hulp van omgekochte slavinnen tot het slaapvertrek der Staatsjuffer door te dringen[1)] - en onteerde het meisjen met haar eigen medewil.

De woede van Coen - van wien de kerkenraad eenmaal had getuigd dat ‘het exempel ende den voorgangh van sijn huysgezin een krachtige medicijn had gebracht in het hart van velen wier wildigheyt daardoor scheen getemt’ -, toen hy het feit ontdekte, klom tot razernij. Buiten zichzelf door toorn en verontwaardiging, roept hy den Fiskaal Van den Heuvel, en schreeuwt hem toe: men zou het schavot opslaan voor de poort van het kasteel, en beiden, Cortenhoeff en Sara, zonder vorm van proces ter dood brengen.

De Fiskaal en de aanwezige Raden van Indië, schier beschroomd om zich te stellen tegenover zulk een bruisenden stroom van toorn, brengen schoorvoetend en voorzichtig den Opperlandvoogd onder het oog, dat zonder voorafgaand onderzoek en vonnis immers niemant mag worden gerecht.

Bleek, en van gramschap bevende, ontbreekt aan Coen in 't eerst de spraak; toen in woorden losbarstende, duwt hy zijnen Raden en den Fiskaal de woorden toe: ‘Behoort gylieden ook tot dien zedeloozen hoop?’

Eindelyk toch geeft hy zijne toestemming dat de zaak in vorm van rechten zal worden onderzocht. De uitslag van het rechtsgeding, waarin Coen meer dan geoorloofd was zijn invloed op de afhankelyke rechters deed gevoelen, was dat Cortenhoeff ter dood, en Sara Specx tot geeseling op het stadhuis met openstaande deuren werd veroordeeld.

De stemmen in den Raad van Justicie zouden hebben gestaakt, indien niet de Prezident Pieter Vlack een beslissende stem ten nadeele der beschuldigden had uitgebracht. Op Maandag den achttienden Juni 1629 bekrachtigden Coen en Vlack dit

1) De Jonge.

onrechtmatig vonnis; maar Antonio van Diemen, mede lid van den Raad van Indië, weigerde hardnekkig het door zijne handteekening te bekrachtigen.

Den volgenden dag werd het vonnis ten uitvoer gelegd: Cortenhoeff werd onthoofd, en Sara Specx zeer gestreng gegeeseld. Geen voorspraak had den veroordeelden mogen baten: de verontwaardiging en gramschap van Coen waren niet te temmen geweest; byna niemant durfde hem over de zaak spreken.

Door toorn en hartstocht liet Coen zich ditmaal beheerschen. ‘Het scheen’ - zoo schreven predikanten en kerkeraad er van - ‘een plage van God den Heere te zijn dat hy, die een soo grooten justicier altijts geweest is, hierinne sooverre afdwaelde’[1)].

Drakoniesch! - maar ook zelfs deze gruwzame hardvochtigheid legt een schitterende getuigenis af voor de onberispelykheid van een grootsch karakter, dat den reinen standaart der zedelykheid onwrikbaar omhoog hief te midden der vuilheden rondom hem heen.

Trouwens - al zijne veelvuldige uitvaardigingen bewijzen dat. In het belang van ‘Patria’ wilde hy een degelyke republiek op Java, die het moederland met de zuiverste krachten zou steunen.

Zijne verordeningen strekten allen daarheen, en getuigen van een bewonderenswaardigen, even diepen als ruimen blik, en onbegrijpelyk rusteloozen arbeid.

‘De vuyle dronckaerts die langs de straten loopen’ moeten in de blokken worden gesloten tot ‘sy nuchteren zijn geworden.’ Zijne strafvorderingen tegen vernielers van vruchtboomen, straatschenders, ruziemakers, schreeuwers op straat, rumoermakers in herbergen - en nog zoo veel daarby, teekenen het peil der bevolking waarmee hy te worstelen heeft, maar die hy met zijn ijzeren wil en zijn zedelyke overmacht volkomen bedwingt.

III.

Aldus de inwendige toestand - waar die van buiten ten ernstigste wordt bedreigd!

1) De Jonge.

Reeds in 1628, na een mislukten aanslag der Banteners op de stad, had de Soesochoenan, of Keizer, van het machtig rijk Mataram beproefd om zich van haar meester te maken.

Te land en te water sloot zijn heirmacht van duizenden - na maandenlang de prachtige woestenijen tusschen Mataram en Batavia doorworsteld te hebben - de ‘benaeuwde veste’ in.

Zy zou den naam van den Hollandschen ‘Kapitein Moor’[1] slechts nog geduchter maken!

Den een-en-twintigsten Oktober deed Coen byna drie duizend man - ruiters, soldaten, gewapende burgers, Japanners en mardikers, musketiers en matrozen, Tsjineezen en een duizendtal byloopers[2] - uitrukken onder het opperbevel van den ‘Veltoverste de heer Jaecques le Febvre,’ ten einde 's vijands werken te vernielen.

De uitslag was schitterend. Nadat twee kwartieren van Onderbevelhebbers, oostelyk met vier duizend man over een plasch aan den boschkant gelegerd, waren vernield, trok de voorhoede, onder bevel des Kapitein-Majoors van het kasteel, Adriaen Anthonisen, op het hoofdkwartier, niet verre van de Tsjineesche begraafplaats, aan. Hier lagen, goed versterkt, zes duizend Javanen, onder den aanzienlyken Mataramschen Legervoogd Baoeraksa. Terwijl de Nederlanders ter achterzijde aanvielen, stormden de Tsjineezen - misschien wel fanatiesch opgewonden door het gevaar dat de gewijde plaats hunner dooden dreigde - onder bevel van den Hollandschen ‘Presisident van Schepenen Hans Putmans,’ met woede op de voorwerkers aan, zoodat de vijand reddeloos uit zijn stelling werd gejaagd, waarby Baoeraksa met zijn oudsten zoon het leven verloren.

De gantsche krijgsmacht van den geduchten despoot was door de .... meer te duchten Coen wechgejaagd en vernietigd.

Een tweede leger onderging het zelfde lot - en de Soesoehoenan - ofschoon inwendig ten hoogste verbitterd - scheen zich nu te verdeemoedigen: den zestienden April 1629 verscheen in het kasteel voor den vollen Raad van Indië zijn afgezondene uit de tweede hand.

1) Verbastering van ‘Capitano major,’ Opperbevelhebber.
2) De ruiterij was slechts vier-en-twintig man sterk.

‘Radja Mataram minta ampoen’[1] sprak deze, en bezwoer met duren eede dat de Soesoehoenan, tot hiertoe door zijne Grooten misleid, thands ernstig den vrede begeerde.

De scherpe blik van Coen liet zich door die al te fraaie betuiging niet verschalken. Oogenblikkelyk mistrouwde hy die byna ongehoorde vernedering van den doorslepen Javaan, en werd er destemeer om op zijne hoede: hy deed het stedeken aan alle zijden versterken, en het geschut op de bolwerken vermeerderen. Toen het hem daarby door herhaalde verkenningen gebleken was dat te Tagal een meer dan buitengewone aanvoer van rijst had plaats gehad, en de bekentenis eens gevangen genomen en gepijnigden spions hem de zekerheid gaf dat er heimelyk op nieuw een geweldig leger in aantocht was, deed hy terstond eenige goed bewapende jachten naar Tagal stevenen, met den gunstigen uitslag dat de stad en de geheele voorraad levensmiddelen in vlammen opging.

Daarmee - terwijl hy bovendien een anderen voorraad te Gabang deed vernielen - had hy aan het listig overlegde en waarlyk kolossaal stoute plan den hart-ader afgesneden.

Den een-en-twintigsten Augustus rukten de eerste vijandelyke benden, na een maandenlangen moeitevollen tocht, tegen de stad op - maar Coen had drie dagen te voren daarvan kondschap bekomen. Reeds in 1620 had hy uit ‘de vrije Nederlanders, Japanders, en swarten’ - binnenwonende Javanen - een burgerwapening, schutterij, opgericht; deze verdeelde hy nu in wijken en afdeelingen, en stelde ze onder het bevel van Adriaen Maertensen Blocq, die tot Kommandant der stad werd benoemd.

Aanvankelyk bepaalden de vijandelykheden zich slechts tot voorpostengevechten, maar weldra naderden de werken der Javanen tot onmiddellyk voor de wallen der stad. Stoute uitvallen bleven niet achter - maar terstond nadat de stedelingen weder waren binnengerukt hernamen de Javanen hun verloren terrein.

Zoo werd het twintig September. De ijzeren Opperlandvoogd, die des namiddags op de galerij boven zijn woning op het kasteel met een verrekijker de nadering van 's vijands werken had waargenomen, zat met zijn gezin aan den avondmaaltijd.

1) ‘De Vorst van Mataram vraagt vergiffenis.’

Zijn ernstig gelaat zag bleeker nog dan gewoonlyk[1)], want sinds eenige dagen was hy lijdende aan bloedgang.

Toch bleef hy in den geest nog de reusachtige wachter op de tinnen.

In den laten avond van dien zelfden dag overmande hem echter zijne ongesteldheid - en zijn geneesheer Bontius verklaarde terstond dat voor den Gouverneur-generaal het morgenrood niet meer zou aanbreken.

IJlings gewaarschuwd, waren de Raden van Diemen en Raemburch, en weldra ook anderen tegenwoordig. De beide eersten oordeelden het noodwendig om hem te vragen of hy nog eenige beschikking van zaken te geven had, maar Coen andwoordde niet dan nadat hem de vraag ten tweedenmale was gedaan.

Inmiddels was het omstreeks elf uur geworden. Toen verscheen het Raadslid Vlack, en kwam ook zijne gemalin - die hem slechts drie dagen te voren een dochter geschonken had, en nog zeer zwak was - ter sterfkamer. De zieltogende deed Vlack zijn sponde naderen, en beval hem de zorg voor zijn echtgenote en kind aan. Daarop wenkte hy den predikant Heurnius, en deelde dezen den naam mede van hem dien hy tot zijn opvolger aanwees. Niet meer by machte om te schrijven, gelastte hy den predikant zelf de pen te voeren om dien naam op te schrijven en terstond na zijn overlyden in gesloten missive aan den Raad van Indië te overhandigen. Eindelyk riep hy ook de Raden Vlack, Van Diemen, en Raemburch tot zich, en openbaarde hun wat hy Heurnius had gelast; zy zwegen.

Uitgeput door deze laatste inspanning legde de groote man zijn hoofd op het kussen - en weinige oogenblikken later, kort na middernacht, ontsliep hy.

Lasterende tegenstanders, een door hen bezoedelden steen naar den dooden leeuw werpende, strooiden uit dat de tijding der ophandenzijnde terugkomst van Specx hem zulk een schrik aanjoeg, dat d i t zijn plotselyken dood had veroorzaakt.

En er waren die zulks geloofden!

1) Hij was schraal van lichaam, en, zoo de Heer Velins zegt, van een meer als gewone lengte, bleek van verwe, mager van aangezigt, en wiens oogen diep in zijn hooft stonden. Valentijn.

Twee dagen later werd zijn stoffelyk overschot met groote eerbewijzen plechtig ter aarde gebracht binnen het stadhuis, naardien de kerk verbrand was.

IV.

De Raden van Indië achtten zich - zeer onjuist! - door Coens benoeming van een opvolger, zonder hun advies, in hunne rechten verkort[1]. ‘Buyten competenten getaele’ zijnde, versterkten zy zich met drie leden, en benoemden op den vier-en-twintigsten September den Raad van Indië Specx - sedert drie dagen weder op Batavia terug - tot Gouverneur-generaal.

Specx mocht ten volle een bekwaam man heeten, maar de beraden voortvarendheid van Coen ontbrak hem.

Trouwens - hy trad in een zorgelyken tijd op. Wel verbaasden zich Banteners en andere kooplieden van buiten ‘die somwijlen de plaetse ende des vijants leger quamen besichtigen,’ over den geregelden dagelykschen gang van zaken, zoo gewoon alsof geen vijandelyke macht de wallen insloot - maar de gevolgen dier insluiting deden zich toch gevoelen: ‘door 't affsnijden van de stadt heeft 't volck geduyrende de belegheringhe soo dicht op malcanderen gewoont, dat daer veel quade luchten ende ongemacken uyt syn ontstaen, alle de stadtsburchwallen syn meest vervuylt ende toegeloopen,’ waardoor ‘heete coortsen ende bloetganck’ werden veroorzaakt, ‘die de menschen seert cort wechrucken.’

Daartegenover stond dat de belegeraars niet minder door ziekten werden gekweld, en er bovendien, door Coens voorzienige maatregelen, gebrek, ja hongersnood heerschte: alle gevangenen die men maakte, ‘waeren uytermaeten verhongert, mager, ende machteloos.’

1) Coen maakte, door op zijn sterfbed zijn opvolger te ‘substitueeren en surrogeren,’ gebruik van een onbetwistbaar, aan hem persoonlyk door het opperbestuur verleend recht. - De Jonge. - De Raden van Indië gingen hun bevoegdheid te buiten, en de Heeren Zeventienen erkenden de eigendunkelyke benoeming in geen opzicht: zy riepen Spex in 1632 terug, en benoemden Hendrik Brouwer tot Opperlandvoogd, met de scherpe uiting: ‘overmits het overlijden van onsen v o r i g e n Gouverneur-Generaal Coen.’ 's Raads benoeming werd alzoo geheel wechgecyferd!

Coen zou ongetwijfeld daarvan gebruik hebben gemaakt om den vijand door uitvallen nog meer te teisteren en hem zijn geschut te ontnemen - Specx was van oordeel dat men dien toestand lijdelyk moest laten voortwoekeren, en zijne Raden, ‘present den chrychsraet ende officieren van de stadt,’ stemden hem by.

De gang der gebeurtenissen viel hun daarin mee: 's vijands aanvallen - eigenlyk nooit sterk geweest - verzwakten. In den nacht van negen-en-twintig September beproefden de Javanen - dwaselyk onder ‘groot geschreeuw’ - het houten bolwerk Weesp in brand te steken, doch werden spoedig door kanon- en musketvuur wechgejaagd.

Thands achtte men het binnen het kasteel de tijd om een bewijs van kracht te geven: den eersten Oktober staken tien of twaalf man ‘met brandende geharpuysde swabbers van touwwerck’ de stadsgracht over, om de voorste werken des vijands in vlammen te doen opgaan.

Dit gelukte wel niet volkomen, maar de kracht van het belegeringsheir bleek toch gebroken: den tweeden October hoorde men daar buiten ‘aen alle canten sterck arbeyden, daerdoor gepresumeert wiert dat den vijant sijn geschut afvoerde,’ hetgeen spoedig waarheid bleek. Vijf dagen later rukte het geheele leger, droevig gedund, weder den moeielyken weg naar het vergelegen Mataram terug.

De machtig bezielende geest van Coen lag met zijn stoffelyk overschot in het stadhuis begraven. Ergerlyk is het om uit het schrijven van ‘Specx en Rade van Indië aen de Bewinthebbers der Gew. O.I. Comp.’ het beginsel te leeren kennen dat thans in het kasteel voorzat.

‘Om hun vertreck te verhinderen ofte op den wech te vervolgen conde niet goetgevonden worden; maer wiert voor best geoordeelt den vijant silvere bruggen[1)] te leggen, ende sich op den wech, sonder ons hasart, selver te laeten consumeeren, alsoo de schadelycke vant voorleden jaar’ - door eenige onvoorzichtige overmoedigen veroorzaakt! - ‘geleert hadden hoe periculeus ende desavantagieus het sij een machtig vijandt’ - een afgematte, machteloos geworden, uitgehongerde menigte - ‘met weynich volck omtrent bosschasiën ende geboomten, buyten fa-

1) Een gladden overgang.

veur vant geschut aen te tasten, sijnde ten tijde van de nederlaege int voorleden jaer de stadt ende 't casteel in groot perijckel geweest om door den vijant vermeestert te worden.'

En daarna schrijven zy uiterst naïef hun eigen vonnis neer: 'Wy hebben 't leger twee a dry dagen te landewaerts in door diverse cleyne troupen van 10 a 20 sterck doen volgen, die seer veele doode menschen, buffels, verlaeten karren, ende andere gereetschappen by den wech hebben gevonden; eenige zwacke siecken die 't leger niet conden volgen, ende weygerich waren mede te gaen, sijn van d'onse dootgeslaegen' - welk een heldenmoed! -, 'ende andere gevanckelyk medegebracht, gelijck mede eenige karren, veel crissen, ende andere snuysterijen; in de ryviere van Crawang, daer d' onse mede gesonden ende een stuck te landwaerts in waeren geweest, lagen de wegen oock met doode lichaemen bestroyt, sulcx dat het schijnt de sterfte onder hunluyden hoe langs zoo meer toegenomen heeft.'

Dan volgt de vrome, van alle mannelykheid vervreemde uitroep: 'De Heere Almachtig sij gedanckt, die ons van soo machtigen tirannicquen vijant verlost ende soo genadelyck bewaert heeft.'

Had de ernstig godsdienstige, ja zelfs gestreng konfessioneele Coen van zulke afwachtende en godzalige staatkunde kondschap kunnen bekomen - hy zou zich van verontwaardiging hebben omgekeerd in zijn graf!

Intusschen was - dank zij den voortreffelyken maatregelen van den voor het heil des Vaderlands te vroeg ontslapen grooten Hoornschman - dit een feit:

Batavia had door deze herhaalde aanslagen en belegeringen de vuurproef doorgestaan; de Nederlandsche volksplanting bleek op Java onwrikbaar te zijn gevestigd; zy won daardoor in aanzien en ontzag, terwijl de glans van het rijk van Mataram sedert dien tijd van zijne verblindende kracht op de bevolkingen van den Indischen Archipel verloor.

Deze woorden van den by uitnemendheid ten oordeele bevoegden De Jonge leggen een onverwelkbaren lauwerkrans op het graf van Jan Pietersen Coen.

(*Wordt vervolgd.*)

W.J. HOFDIJK.

De openingsrede voor het eerste Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres.

B.J. Stokvis, Nationaliteit en Natuurwetenschap. Haarlem, Bohn, 1887.

> ‘Laat ons dan zorgen niet alleen te blijven wat wij zijn, maar weer te worden wat wij waren!’ blz. 29.

Dwepers niet alleen, maar ook denkers hebben zich met de hoop gevleid, dat voor het einde der eeuw waarin wij leven eene verbroedering onzer westersche volken aanstaande zoude zijn. Geenszins op gevoels-argumenten alleen grondde zich deze verwachting. De steeds zich uitbreidende middelen van gemeenschap van allerlei aard; het onophoudelijk bezoeken van elkanders landen; eene - schijnbaar ten minste - vrij gelijkvormige geestes-ontwikkeling; weinig van elkaar verschillende staatsinstellingen en godsdiensten: even zoovele redenen zouden het zijn om de verschillen tusschen naburige volken geringer te maken, natiën en nationaliteiten eenvormiger te doen worden, en eene voortdurende samenwerking, zoo niet reeds samensmelting, voor te bereiden.

De vraag behoeft hier niet besproken te worden, of, bij deze voorstelling, de nawerking der geheel verschillende ontwikkelingsbanen, door zeer naburige volken soms doorloopen, niet veel te gering werd geschat. Of niet bijna geheel voorbij was gezien de middellijke en onmiddellijke invloed, dien klimaat, geographische ligging en bodem op de bewoners van een land uitoefenen. Evenmin is het van noode nauwgezet te overwegen, of niet de duurzaamste en meest algemeene vredelievende gezindheid, met de

geestkracht-doodende werking van algemeene eenvormigheid te duur zou zijn gekocht.

Of men het betreure of niet, de voorstelling is met de feiten in strijd; de gekoesterde hoop is ijdel gebleken.

Ziende blind dient men te zijn om niet te erkennen, dat de verschillen tusschen de Europeesche volkeren zich scherper maar niet zwakker afteekenen; dat de natiën meer doch niet minder met elkaar gaan wedijveren op elk gebied; en dat, dientengevolge, het behoud van nationaliteit voor elk volk aan waarde toe- doch niet afneemt. Als onverbiddelijke consequentie vloeit hieruit echter voort, dat dit behoud van nationaliteit en de voortduring van een onafhankelijk volksbestaan, alleen door krachtige levensteekenen bij eene natie gewaarborgd kunnen zijn. Hoe kleiner het volk, hoe meer het er op aankomt door uiterste inspanning zich op elk gebied te doen gelden, en ten minste eerbied en ontzag in te boezemen, waar van vrees verwekken geen sprake kan zijn.

Elke uiting van verhoogden nationalen zin en vooral van vermeerderde nationale energie - ver verwijderd van bekrompen ‘chauvinisme’ en kleinsteedsche zelfverheerlijking - dient dus in onze dagen, bovenal ten onzent, met vreugde te worden begroet.

Als zulk eene uiting nu is het eerste Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres te beschouwen.

Aan het slot zijner voortreffelijke rede, zeide de voorzitter: ‘Dit congres is een daad, die luider, helderder, krachtiger, overtuigender dan alle betoogen van den organischen samenhang van alle natuurwetenschappen, van het verband tusschen nationaliteit en natuurwetenschap getuigt’.

Maakt men zich niet aan schromelijke overdrijving schuldig, wanneer men de bijeenkomst te Amsterdam op 30 September en 1 October gehouden, opvat als een feit van niet geringe nationale beteekenis? zoo hoor ik mij vragen. Pessimisten zien zelfs in het bijna epidemisch optreden van congressen, een soort sociaal ziekteverschijnsel van onzen tijd. Al gaat men niet zoo ver, mag dan toch niet gevraagd worden, of men wel het recht heeft in ééne samenkomst te meer, eene heugelijke uiting van vermeerderde nationale veerkracht te zien. Is zulk eene opvatting niet veeleer het gevolg van den indruk door wegsleepende woorden van een begaafd redenaar achtergelaten, dan het resultaat der kalme overdenkingen van een bezadigd natuuronderzoeker?

De geestige schrijver welke zich achter den naam Max O'rell verbergt, maakt ons in zijne ‘Apothéose des filles de John Bull’, deelgenoot van een zijner droomen. De sleutelbewaarder der gelukzalige oorden, waar eeuwige vrede en duurzaam geluk den uitverkorenen ten deel zijn, wordt door een gansch ongewoon gedruisch opgeschrikt. Trompetten en bazuinen schetteren, klaroenen schallen en met vliegende vaandels en slaande trom treedt een heirleger van Albions dochteren de poorten van het paradijs binnen. Nauw ingetreden, wacht de schare die zich tot heiligheid bij uitstek waande voorbeschikt, eene grievende teleurstelling. De eereplaatsen ten paradijze, die, naar het zeggen der Reverend's op aarde, den uitverkorenen van Britschen oorsprong zouden zijn voorbehouden, blijken voor een aanzienlijk deel reeds ingenomen door anderen van allerlei landaard en geloof. De droom eindigt te midden van een heftig debat in een algemeene ‘meeting d'indignation’, waarin zich de geschokte gevoelens lucht geven.

De uitverkorenen, herkomstig van de landouwen in en aan delta's van Rijn en Maas gelegen - zoo hoorde ik dien droom eens aanvullen - zouden den Heiligen Petrus vrij wat minder overlast aandoen, mits slechts voor hen eene deftige vergaderzaal werd ontsloten, waarin zij met erntfeste statigheid hunne zetels konden innemen. Eene flauwe herinnering aan aardsche genoegens zoude er hen alleen noode vrede mee doen hebben, dat geen schriftvoerder, met gesmoorde stem, van het verhandelde in eene vorige bijeenkomst rekenschap zou kunnen geven. Deze ondeugende aanvulling van Max O'rell's droom werd ingegeven door het zien der tallooze ‘regenten-stukken’ van een onzer groote musea.

Het schijnt inderdaad alsof onze voorvaderen geen waardiger staat hebben gekend dan dien des vergaderens. Schepenen en regenten, vroedschappen en staalmeesteren, zij zijn er vóór alles op bedacht geweest, zich, voor het nageslacht, in hunne vergaderzalen te laten afmalen.

Waren dan de geneesheeren, wiskunstenaren en natuurkenners, op den overgang van Herfst- naar Wijnmaand te Amsterdam saamgekomen, iets anders dan de weêr belichaamde voorzaten uit de anatomische lessen en regentenstukken, voor een wijle uit de stoute paneelen gestapt, met achterlating van vilten punthoeden en met kant bekleede fluweelen mantels? Waren de avondbijeenkomsten niet kopieën van de feestgelagen onzer voorvaderen uit de 17^{e} eeuw?

Verflauwde kopieën echter, niet waardig met pittige lijnen, fonkelende kleuren en verrassende tegenstellingen van licht en donker, door onze groote meesters op het doek te worden gebracht; doch alleen, in de moderne koffiepaleizen, onderwerpen leverend voor het gemoderniseerd penseeltje van een Jean Béraud. Kortom, bepaalt zich de nationale beteekenis van het geheele congres niet tot het feit, dat sommige eigenschappen onzer vaderen blijken ons te zijn bijgebleven? En was het wel veel meer dus dan eene onschuldige, doch ook onbeduidende uiting van de vergaderzucht der Hollanders?

Het uitspreken dezer vragen moge begrijpelijk of vergefelijk zijn, toch berust de twijfel welken zij inhouden op dwaling. Het krachtigst betoog hiervoor levert de uitnemende redevoering met welke het congres werd geopend; eene redevoering, welke hier door mij, naar de letter niet zelden, naar den geest overal wordt gevolgd.

Vóór alles dient men het over één punt eens te zijn. Namelijk, dat krachtige levensuitingen bij een volk zich niet openbaren in ééne richting alleen, doch in alle richtingen te gelijk; zij het ook, naar aard en levensomstandigheden van het volk, niet overal in dezelfde mate. ‘Als wij dan ook het geschiedboek van ons volksbestaan opslaan - zoo voert de redenaar aan - dan weten wij terstond de bladzijde te vinden, die de verplichtingen van de natuurwetenschap aan Nederland in de grootheid van onze onovertroffen natuuronderzoekers vermeldt. Het is dezelfde bladzijde waarop de worstelstrijd met Spanje, de grootheid onzer Oranje-vorsten, de glorie onzer schilderschool met gouden letteren gegrift staat.’ Elk symptoom van verhoogd nationaal leven heeft dan ook niet alleen waarde als zoodanig, maar evenzeer door zijn opwekking tot vermeerderde werkzaamheid op ander gebied. Wordt de vaderlandsche eer op wetenschappelijk terrein op waardige wijze opgehouden, dan zouden handelaren en industrieelen bewijzen geven van eng begrepen eigenbelang - om van het gemis aan algemeene, breede opvattingen niet te gewagen - wanneer zij hunne belangstelling ontzegden op grond van het feit, dat de zaak geene mercantiele of industrieele zijde heeft. Doch even eenzijdig en ondoordacht tevens zoude het zijn, wanneer geleerden niet met groote belangstelling de vorderingen van vaderlandschen handel en nijverheid volgden.

Wanneer bij voorkeur de geschiedenis van kleine volken de juist-

heid van het zooeven vooropgestelde leert, dan doet zich van zelf de vraag voor, waaraan de duidelijkheid van dit oorzakelijk verband juist bij hen liggen mag. Het ons gegeven antwoord luidt: ‘Omdat zij noeste vlijt, taai geduld, ijzeren volharding, gezond verstand, helder doorzicht en gloeiende vrijheidsliefde in zich vereenigen. Maar buitendien, omdat gunstige uitwendige omstandigheden medewerken: de geographische ligging, het klimaat, de welgesteldheid der bewoners, de politieke toestand, het ruim verkeer met andere volkeren en andere werelddeelen.’

Opwekking om het kapitaal van moreele en physieke eigenschappen, hetwelk onze nationaliteit uitmaakt, ook op het gebied der natuurwetenschappen meer dan te voren renten te doen afwerpen, daarin ligt, in de eerste plaats, de beteekenis van het Amsterdamsche congres.

Spottend zegge men niet, die opwekking zal zich wel bepaald hebben tot eene opwelling van het oogenblik, door een teug wijns weer weggespoeld en onder den gezelligen vriendenkont ras vergeten. Men zoude zich vergissen. Niet zelden was de eigenlijke beteekenis der samenkomst in verschillende opzichten, het onderwerp der gesprekken. Zelfs al was dit niet zoo geweest, dan nog ware het doel niet gemist. Onder bepaalde omstandigheden, in sommige tijden, bevinden zich activeerende infectiekiemen niet minder in de lucht dan destructieve. Ook de eersten ademt men in en ondervindt er den stimuleerenden invloed van, of men het weet of niet en of men het wil of niet.

Dat echt Hollandsche ‘deugden’ - kort, zij het ook wat aanmatigend uitgedrukt - in onze dagen niet meer naar waarde geschat zouden worden onder ons, is zeer zeker niet aan te nemen. Immers, zelfs de echt Oud-Hollandsche eigendommelijkheden zijn ten deele nog in eere. Die ‘kleine trekjes’, waarvan de heer Stokvis bij zijne kunstvaardige portretteering van Boerhaave gewaagt: ‘die liefhebberij in bloemen en planten, die zorg voor zijn buitentje, dat zich verkneukelen aan het clavecimbaalspel zijner dochter, die geringe zorg voor zijn toilet teekenen den Hollandschen huisvader.’ De liefhebberij in bloemen en planten bestaat nog onverminderd. Onze belangstelling in buitentjes, theetuintjes, koepeltjes en prieeltjes is, wel is waar, in intensiteit afgenomen; doch, dit wordt meer dan vergoed door onze bewondering voor het clavecimbaalspel van bijna al onze dochteren, eene bewondering van welke het gewaagd

zoude zijn nog met den naam van verkneukeling te spreken. Wat eindelijk de zorg voor het toilet aangaat, zoo moge de schim van Boerhaave het ons, modernen Hollandschen natuuronderzoekers, vergeven, dat wij eene zich alleen in het negatieve openbarende zorg, niet meer als een onzer onmisbare kenmerken beschouwen.

De lust tot schertsen vergaat echter spoedig, wanneer men, met het oog op groote en machtige naburen, de kleinmoedige vraag hoort doen en herhalen, wat eene vermeerdering van nationale veerkracht wel baten mag op den duur. Die vraag verdient in de eerste plaats met de wedervraag te worden beantwoord: sedert wanneer het een man waardig is, tegen mogelijk te wachten stormen, niet het huis zoo hecht en sterk doenlijk te maken, doch met de handen in de zakken, den rug naar de vermoedelijke windzijde gekeerd, in gebogen houding angstig neer te zitten. Of is het soms beter zich door lamenteeren tot lijden, dan door werken tot weerstand bieden voor te bereiden? Doch er is een ander, meer afdoend antwoord te geven. Wat men ook beweren moge omtrent den nadeeligen invloed der algemeene gelijkmaking, krachtige individuen blijven hunne beteekenis ten volle behouden. Zelfs op het oorlogsterrein, waar toch het aantal der strijdenden van zooveel invloed is, blijkt de waarde van weinige individuen en soms van een enkel persoon. Men herinnere zich den dapperen verdediger van Plevna, met zijne horde van onbetaalde krijgslieden aan legermachten het hoofd biedend. Men denke aan de rol door een handvol onzer Zuid-Afrikaansche stamgenooten in de gevechten bij Langnek gespeeld. Wanneer zelfs op het oorlogsveld de persoonlijkheid van weinigen zooveel invloed kan hebben, hoeveel te meer dan op ander terrein.

Door den congres-voorzitter wordt nationaliteit gedefinieerd als: ‘de som van physieke en moreele eigenschappen, waardoor de bevolkingen van bepaalde landen zich van andere onderscheiden’. Bij het berekenen dier som op elk gegeven oogenblik, komt aan de qualiteit der individuen, welke de natie samenstellen, zeker geen geringere waarde toe dan aan de quantiteit. Men meene niet, dat er als een soort natuurwet, eene vaste betrekking bestaat tusschen het zielental van een land en het aantal mannen van beteekenis onder zijne zonen. Met tal van voorbeelden wordt het tegendeel op overtuigende wijze door den heer Stokvis aangetoond.

De samenkomst van honderde Nederlandsche natuuronderzoekers te Amsterdam had nog een tweede en hoogere beteekenis. In de

allereerste woorden zijner rede werd hierop reeds door onzen voorganger gedoeld, toen hij van de wetenschap der natuur zeide: ‘zij is de internationale wetenschap bij uitnemendheid.’ Internationaal is zij, om den machtigen invloed allerwege op denken en weten uitgeoefend, om de groote praktische resultaten, welke haar vooruitgang heeft medegebracht, en, voor eene kleine natie nog om een derde reden. Voor de strikt wetenschappelijke uiteenzettingen der onderzoekingen op het gebied der natuur gedaan, bestaat er ten onzent, uit den aard der zaak, slechts een kleine schaar van deskundige lezers. De vruchten van ons natuuronderzoek worden daarom onmiddellijk op de internationale wetenschappelijke markt aangebracht en getaxeerd. Dat daarbij onze eigene moedertaal niet als voertuig kan dienen spreekt van zelf. Doch, staat Chr. Huijgens als minder glorierijk Nederlandsch natuuronderzoeker te boek, omdat hij zich even gaarne en even goed van het Fransch als van het Hollandsch bediende? En werd het aandeel der verschillende volken en landen aan den vooruitgang der wetenschap vroeger minder nauwkeurig berekend, toen het Latijn de eenige taal der geleerden was? Alleen een minder juist inzicht in den stand der quaestie kan er onzen natuuronderzoekers een verwijt van doen maken, dat zij hunne geschriften in een der drie wereldtalen doen verschijnen. Zij verdienen er dank en geen afkeuring voor.

Het is voor de Nederlandsche beoefenaars der natuurwetenschappen in menig opzicht een voorrecht, niet zelden met vertegenwoordigers van andere takken van wetenschap gedeeld, de uitkomsten van hun werk onmiddellijk aan een groot internationaal publiek van vakgenooten ter beoordeeling te kunnen voorleggen. Aan dit voorrecht knoopt zich echter voor allen de groote verplichting, naar de mate hunner krachten en binnen de grenzen hunner studiën, de eer van hun vaderland op te houden.

Aan het ernstige gevoel dezer verplichting, aan de overtuiging, dat niets moet worden verzuimd om elkaar tot het goed vervullen dier moeielijke taak op te wekken en aan te wakkeren, daaraan dankt bovenal het eerste Natuur- en Geneeskundig Congres zijn aanzijn. Doch ook daarom verdient het een feit van niet geringe nationale beteekenis te heeten.

Op zijn gulden woorden aan het hoofd van dit opstel geplaatst: ‘*laat ons dan zorgen niet alleen te blijven wat wij zijn, maar weer te worden wat wij waren*’, legt de redenaar aan wankelmoedige pessi-

misten de vragen in den mond: of in Nederland niet veel getuigt ‘van verminderde en verminderende levenskracht. Roept het ons niet toe, dat het tijdperk van evolutie, van ontwikkeling voorbij is, en het tijdperk van involutie, van achteruitgang nadert of reeds is aangebroken? Wat baat het ons dan, tegen den stroom in te roeien, wat baat het, gunstige voorwaarden voor den bloei der wetenschap te onderhouden, als de ijzeren natuurwetten, die de levensloop der volkeren beheerschen, toch dien bloei onder ons onmogelijk maken?’ Luide klinkt het antwoord: ‘alleen voorbarigheid en kortzichtigheid durven hier van ijzeren natuurwetten spreken’.

‘Nog zijn vrijheid van gedachte, van geweten, van onderwijs, van onderzoek ons lief als onze oogappel; nog is algemeen onderwijs ons dierbaarste kleinood; nog is groote welvaart ons deel; nog leeft ondernemingsgeest in ons midden; nog gaan waar het de bevordering van wetenschap geldt, ons hart en onze beurs open; nog noemen wij natuuronderzoekers de onze, die ons Europa benijdt’.

Zijn wij van meening in verschillende opzichten niet die werkzaamheid en die energie te hebben ontwikkeld, welke men het recht had van ons te verwachten, welnu, dat wij het erkennen. Doch, dat wij daaruit niet den eigen smaad van onvermijdelijken achteruitgang voorspellen, ons de moeite van verdubbelde krachtsinspanning vadsig uitsparende. Met den heer Stokvis neme men aan, dat ook bij eene natie een tijdelijk zich terugtrekken, tot beteekenis kan hebben: het verzamelen van nieuwe levenskracht en levenslust, om zich in den strijd om het bestaan de overwinning te verzekeren. Met hem herinnere men zich de uitspraak van Haller, dat de Nederlanders wel eene zaak van meet af aan wenschen te bekijken en te onderzoeken - in dien tijd schijnbaar stilstaande - doch, dat zij daarna weten: dat wagen winnen is.

Trouwens, tal van verschijnselen wijzen gelukkig op eene vermeerderende in stede van op eene verminderende levenskracht. Geeft niet de stad waarin het congres is bijeengekomen een sprekend voorbeeld? Heeft de Amstelveste ook al gedurende zekeren tijd misschien den naam verdiend eener kleine plaats in het groot, thans is zij in waarheid eene groote stad. Voorwaar zij behoeft de vergelijking met groote centra in het buitenland niet meer te schromen. Overal geeft zij doorslaande blijken van leven en vooruitgang op elk gebied, zoowel intellectueel als stoffelijk.

Zijn niet in architectuur en kunstnijverheid verblijdende teekenen

van vernieuwd leven op te merken? Bewijzen niet onze Nederlandsche mail- en postvaarten, naast zoovele andere symptomen, hetzelfde?

De natiën blijven echter niet in dezelfde levensomstandigheden. Zij zijn groote organismen, die dan eens onder meer, dan weer onder minder gunstige levensvoorwaarden kunnen geraken; de welsprekende congres-leider heeft het in zijne rede bij herhaling doen uitkomen.

Er is nu voor ons Nederlanders, in den laatsten tijd, eene m.i. belangrijke verandering in die uitwendige levensvoorwaarden op te merken. Eene zoodanige wier invloed niet anders dan gunstig kan zijn, wanneer wij ons houden aan en ons gedragen naar de les van den natuuronderzoeker: ‘slechts dat organismus blijft flink en levenskrachtig, dat zich geheel naar de nieuwe levensvoorwaarden weet te voegen’. De bedoelde verandering betreft niet het Nederland, de kleine natie in Europa, maar het Nederland, de groote koloniale mogendheid in het Oosten. Zij berust op de hoogere waarde, welke alle groote natiën in Europa aan koloniaal bezit zijn gaan toekennen. Niet in de eerste plaats als directe bron van inkomsten voor de bezittende staten; veeleer, omdat koloniaal bezit nieuwe velden opent, waarop de zonen des lands, tot uiting van geest- en werkkracht, uitgebreide gelegenheid vinden, op die wijze middellijk tot de welvaart van het moederland bijdragend. De wedkamp om aanzien en beteekenis tusschen de Europeesche volkeren is door die beweging, voor een veel grooter deel dan te voren, overgeplaatst naar de zonnige tropische landen, waar de kleuren der westersche natiën wapperen. Is het dan geen aanzienlijk voordeel aan dien wedkamp deel te nemen met een van ouds bestaanden grooten inzet? En is het geene verandering ten goede te noemen, dat het bezit der schoonste groep van groote tropische eilanden ook in anderer oogen eene zeer verhoogde waarde heeft gekregen?

De vreesachtigen en kleinmoedigen mompelen weer het angstvallige antwoord, dat die verandering eer ten kwade dan ten goede is, omdat de verhooging in waarde van een bezit slechts de kans op berooving door naijverige en machtige buurlieden vermeerdert.

Ach, dat zij het Fransche spreekwoord toch indachtig bleven, hoe schapenvacht en schapennatuur den wolven tot het beste lokaas dienen. Zij, die in vrees slechts een bewijs van kleinheid en een oorzaak van zwakheid tevens zien, en die haar als raadgeefster alle

vertrouwen ontzeggen, denken er anders over. Zij meenen, dat niets moet worden nagelaten om ons het behoud onzer schoone koloniën te verzekeren, doch dat ook niets moet worden verzuimd om ons dit kostbaar bezit door verhoogde werkzaamheid en verdubbelde energie waardig te toonen.

Als weerslag op den twijfel aan verhooging van levenskracht in het moederland, door den Amsterdamschen redenaar zoo kernachtig weersproken, wagen sommigen het ook voor onze Oostersche bezittingen de vraag te uiten, of niet teekenen van verval daar ginds moeten doen wanhopen aan evolutie en veeleer op naderende involutie doen voorbereiden. Deze vraag vindt eensdeels hare, lang niet afdoende, verontschuldiging in de groote onbekendheid welke velen, helaas, in Nederland, nog met Nederlandsch Oost-Indië hebben. Andersdeels ook daarin, dat menigeen, wel met onze koloniën bekend, met goede bedoelingen, ziftend zoekend naar hetgeen ginds te laken valt, in afbrekende kritiek een heilzamen prikkel ziet en er maar niet van te overtuigen schijnt te zijn, dat het goede te prijzen het beste middel is om met lust naar het betere te doen streven.

Voor een paar jaren waren de groote mailstoomers nog genoodzaakt op Batavia's rede voor anker te gaan, en moesten de reizigers zich op een veel kleiner vaartuig overschepen. Dit onoogelijke stoombootje, zich door een drassig kanaaltje met moeite heenwerkend, debarqueerde ten slotte zijn passagiers in een armoedige loods, waar schreeuwende karrevoerders en brutale koelies den ontstemmenden indruk eener douane-visitatie nog verergerden. Nu stoomen de groote zeekasteelen de fraaie haven van Tandjong Priok binnen, om weinige oogenblikken later aan de hechte kaaimuren te worden vastgemeerd. De aangekomenen spoeden zich langs eene dubbele rij van voortreffelijk ingerichte pakhuizen, naar het, op geringen afstand gelegene nette spoorwegstation. Alles heeft een ferm, degelijk en welvarend karakter.

Is dan die eerste indruk, welken men thans bij de aankomst in Nederlandsch-Indië krijgt, die van verval? De begonnen spoorwegaanleg op Sumatra's westkust; de voorgestelde telegraphische verbinding tusschen Java, Bali en Celebes; de, naar men verneemt ernstig beraamde oprichting van een bacteriologisch-hygiënisch laboratorium te Batavia; de uitgave van Verbeek's, in geheel Europa bekend werk over Krakatau; zijn dit al te gader teekenen van

achteruitgang of van het tegendeel? Den goeden raad van een voormalig hoofdinspecteur volgend, hebben particuliere planters op Java op verscheidene plaatsen proefstations opgericht, ten bate van den landbouw, doch niet dan met aanzienlijke geldelijke opofferingen. Zou dit een blijk van verminderende of van vermeerderende levenskracht zijn?

Ongunstige omstandigheden, algemeen thans heerschend op economisch gebied, doen ginds dubbel haren invloed gelden. Niettemin wettigen een aantal voorteekenen de voorspelling, dat wij door geest- en werkkracht onzen rang als bezitters eener groote kolonie nog in vermeerderde mate zullen gaan ophouden.

'De politieke rol, die wij te vervullen hadden, is zoo goed als afgespeeld; onze driekleur wappert nog op de zeeën, maar niet meer als heerscheres, als aanvoerster; onze hand houdt de sleutels niet meer vast, waarmede nieuwe wegen voor den wereldhandel worden ontsloten'. Deze woorden van den heer Stokvis behooren tot de weinige met welke ik mij, met het oog op onze O.-I, koloniën, slechts gedeeltelijk, en dan nog maar noode, kan vereenigen. Ik kan er mij niet van overtuigd houden, dat ten onzent voor het vasthouden van vele dier sleutels de handen thans zouden ontbreken of niet sterk genoeg meer zijn. Misschien zouden zij daartoe alleen iets verder uit de mouwen gestoken dienen te worden.

De gemaakte uitweiding staat veel meer in onmiddellijk verband met het hier behandelde onderwerp dan men wellicht geneigd zou zijn te meenen. Op onze Nederlandsche natuuronderzoekers rust namelijk een aanzienlijk deel der taak, de vaderlandsche eer in onze Oost-Indische bezittingen op te houden. Het natuurwetenschappelijk onderzoek van Nederlandsch Oost-Indië is in het laatste 15-tal jaren hoofdzakelijk door vreemdelingen verricht. Beccari en d'Albertis, Forbes en Hickson, Broek, Solms-Laubach, Goebel, Warburg en zoovele anderen - allen waren het vreemde geleerden, welke naar onze koloniën kwamen, voor het leeren kennen en onderzoeken van planten- en dierenrijk. Dit moet en dit zal ook anders worden. Niet door vreemdelingen te willen buitensluiten of bemoeielijken; integendeel, men wakkere hun bezoek aan. Doch de Nederlandsche natuuronderzoekers hebben er voor te waken, dat zij, naast en meer nog dan hunne buitenlandsche vakgenooten, deelnemen aan het onderzoeken en bekend maken der schatten, welke flora en fauna onzer eigene kolonie inhouden. Ook hier zijn de

voorteekenen gunstig. Het natuurwetenschappelijk onderzoek onze West-Indische koloniën werd reeds voor een tweetal jaren door geleerden, uit Nederland overgekomen, ter hand genomen. Eene groote Nederlandsche vereeniging bereidt een zeer aanstaanden exploratietocht naar een onzer kleinere Oost-Indische eilanden voor. Uitnemende krachten, aan onze universiteiten verbonden, maken zich gereed de fauna onzer Oostersche gewesten te gaan bestudeeren. Ben ik wel ingelicht, dan heeft de Nederlandsch-Indische Regeering aan het zoölogisch laboratorium der Natuurkundige Vereeniging te Batavia, door dr. Sluiter opgericht en beheerd, eene zeer welkome geldelijke ondersteuning verleend. Het regelmatig bezoek der botanische inrichtingen te Buitenzorg, door Nederlanders, is voor de toekomst gewaarborgd.

Niet zelden is beweerd, dat noch bij particulieren noch bij Regeering in Nederland, belangstelling en vooral geldelijken steun voor het wetenschappelijk onderzoek onzer koloniën te verkrijgen zijn. De congres-voorzitter kon echter met het volste recht getuigen: ‘nog gaan, waar het de bevordering van wetenschap geldt, ons hart en onze beurs open’. Schrijver dezes heeft het nog zeer onlangs ondervonden. Hij grijpt deze gelegenheid aan om hiervan met groote erkentelijkheid te getuigen.

Ook, en vooral, bij het onderzoek onzer overzeesche bezittingen zal moeten blijken, dat de volgende woorden van den heer Stokvis ter harte genomen zijn: ‘Als de voorwaarden voor den bloei der natuurwetenschappen in ons klein land eens zoo gunstig zijn geweest, dat de naam van Nederland in het boek van de kennis der natuur nooit zal vergeten worden, dan mag onze nationale trots alleen zich uiten in de zucht, om met alle macht en kracht die gunstige voorwaarden te onderhouden, opdat men ons niet verwijte, dat wij de namen der groote mannen uit de 17^{e} en 18^{e} eeuw slechts gebruiken als een vlag, om niet te laten zien, hoe wij in zelfgenoegzame tevredenheid kalm en rustig teren van de schatten, die *zij* ons hebben nagelaten’.

Naar men zegt, zoude er een tijd geweest zijn, waarin enthousiasme als een artikel van contrabande in ons vaderland gold. De stijve plooien van een burgerlijk fatsoen zouden uitingen van geestdrift niet of noode hebben gedoogd. Of dit zoo geweest is waag ik noch te beslissen, noch te beoordeelen. Dat het nu niet meer

zoo is, hiervan geeft de openingsrede voor het eerste Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig congres het beste bewijs.

Volgende congressen, en vooral de groote vereeniging waarvan zij het uitvloeisel zullen worden, dienen door krachtige daden van de vruchtbare werking der gewekte geestdrift getuigenis af te leggen. Opwekking en aandrang hiertoe zal men blijven vinden in de kernachtige woorden door den Hoogleeraar aan de universiteit onzer hoofdstad op den morgen van 30 September 1887 uitgesproken.

M. TREUB.

Mr. J.L. de Bruijn Kops.

Wij hebben aan den man, wiens naam ik hierboven schreef, veel te danken en veel in zijn heengaan verloren. Hij was een warm Nederlander, innig aan zijn land en volk gehecht, en hij heeft voor dat land en dat volk veel gedaan en veel goeds gesticht. Ik denk daarbij minder aan zijne verdiensten als hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft, en aan de nauwgezetheid en den ijver waarmede hij de belangen des lands als lid der Tweede Kamer voorstond. Want de wetenschap hier te lande telt grooter geleerden dan hij zelf zich beschouwde, en even trouwe vertegenwoordigers des volks, als hij terecht geroemd werd. Daarenboven was de wetenschap, waarvan hem het onderwijs was opgedragen, niet het hoofd-element der school waaraan hij werkzaam was; en wordt de invloed van den volksvertegenwoordiger, tenzij hij een hoogst zeldzaam begaafd man is, zóózeer afhankelijk van de medewerking van anderen, dat zelfs de zeer bekwame persoonlijkheid daar, individueel, weinig tot stand vermag te brengen.

En als ik hem hoog stel, en onder de beste mannen noem welke in de laatste veertig jaren in en voor Nederland geleefd en gewerkt hebben, dan doe ik dat juist om zijn individueelen arbeid. Ik doe 't, omdat hij in de moeielijke dagen van een haast ganschelijken en plotselingen omkeer der maatschappelijke toestanden de man is geweest, die ons volk op het gebied der nationale bedrijvigheid tot gids en tot raadsman verstrekte. En ik doe 't wel degelijk ook uit erkentelijkheid, dat hij ons, mannen van het bedrijf, voorgelicht heeft in die dagen toen 't eensklaps bleek, dat wij zonder kennis van het raderwerk der maatschappij telkens verlegen zouden staan te midden dier geheel andere omstandigheden, waarin wij, als in een omzien, verplaatst werden.

Men moet de jaren na de Belgische onlusten in 1830, en der Fransche omwenteling in 1848, doorleefd hebben; getuige zijn geweest van den heeten strijd in Engeland tusschen de voorstanders van bescherming en handelsvrijheid, van welks beslissing het lot der voor den adel zoo overwegende graanwetten afhing; den invloed op alle verkeer hebben ondervonden van de afschaffing der Britsche scheepvaartwetten; en men moet eindelijk onder den invloed hebben gestaan der koortsachtige tijden, toen in Californië en Australië het goud bij millioenen gevonden en ook gedeeltelijk weêr verteerd werd, om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van den geheelen omkeer welke door dat alles in de gedachten en voorstellingen en begeerten en eischen der geheele bedrijvige wereld ontstond, 't Was alsof de stoomkracht toen eerst tot haar recht kwam, en de nijverheid in staat stelde halve wonderen te verrichten, niet 't minst vooral waar 't de versnelling betrof om personen en goederen en tijdingen overal heen te brengen, 't Scheen wel, als had na 1850 de tweede helft dezer eeuw gebroken met de gewoonten en gebruiken en opvattingen in de wereld van bedrijf, welke in de eerste helft algemeen gehuldigd werden. Aan de rampzalige oorlogstijden van de eerste vijftien jaren der eeuw, werd toen niet meer gedacht; het volgende teleurstellend vijftiental jaren, dat ten spijt van alle inspanning om de vernietigde welvaart weêr te doen herleven niets dan mislukking opleverde, was vergeten; en haast gebroken werd met de denkbeelden der latere twintig jaren, ofschoon Engeland toen reeds op het terrein van arbeid die toestanden als begeerlijk deed uitkomen, welke eerst na 1849 tot verwezenlijking begonnen over te gaan.

Maar alle die veranderingen leerden, dat de wetenschap onmisbaar was om den mannen van het bedrijf den weg te doen vinden in die nieuwe wereld. De maatschappij moest in hare nieuwe vormen gekend en haar raderwerk verklaard worden, indien men verstandig handelen zou in die veranderde toestanden. Ook de regeering moest met die veranderingen rekening houden, want de billijke vorderingen van den fiscus moesten met de gewijzigde belangen van den arbeid in overeenstemming worden gebracht. Grootere eischen werden aan den Staat gesteld, vooral voor betere middelen van gemeenschap tusschen de landgenooten onderling en met den vreemde, de koloniën niet uitgezonderd. En toch mochten de te nemen maatregelen den loop der zaken in zijn versnelden gang niet belemmeren.

Toen werd dus de Staathuishoudkunde de dringend noodige wetenschap van den dag. Ze moest aan allen leeren hoe de maatschappij geregeerd werd en moest worden, en welke middelen het volk welvarend zouden maken. 't Was geen nieuwe wetenschap. Een paar eeuwen geleden vond zij al in Nederland nog altijd onvolprezen meesters, maar toch waren 't thans voornamelijk de Engelschen en de Franschen die haar studie 't ijverigst ter hand namen. Gemeengoed hier te lande was de Staathuishoudkunde, in de jaren vóór 1850, nog geenszins.

En nu acht ik 't de groote verdienste van Mr. J.L. de Bruijn Kops, dat hij de eerste is geweest welke die wetenschap juist gemaakt heeft tot dat onontbeerlijk gemeengoed van heel ons volk.

In 1850 gaf hij zijne Beginselen der Staathuishoudkunde uit. Al dadelijk heeft dat boek een grooten invloed bij het volk geoefend. Voor velen was 't een nieuw licht dat voor hen ontstoken werd in die maatschappij, waarin zij toch al zoo lang geleefd en gedacht en gewerkt hadden, maar zonder zich rekenschap te geven van haar samenstel. En voor de enkelen die reeds bij de buitenlanders die kennis hadden trachten op te doen was 't een verblijdend teeken, dat de door hen sinds lang gewonnen denkbeelden nu bij geheel het volk ingang zouden vinden.

Andere, meer wetenschappelijke, laat ik 't ronduit erkennen, betere leerboeken van Staathuishoudkunde, hebben sedert de uitgave van het werk van Kops het licht gezien, vooral van de hand der hoogleeraren Vissering en Pierson. Maar juist die schrijvers zullen toch de eersten zijn om te erkennen, dat de Bruijn Kops hun voorganger is geweest en den grond voor hen ontgonnen heeft. Hij heeft den akker vrijgemaakt; de koude en onvruchtbare kluiten en klonten, die als zoo vele kweekbedden van onkruid slechts woekerplanten voortbrachten, - op maatschappelijken bodem vooroordeelen en dwaalbegrippen en sleur genoemd, - heeft hij trachten te vermorzelen en te vergruizelen, en door de ploegschaar heeft hij regelmatige voren in den akker opengelegd en die gereed gemaakt voor elken zaaier, die er het zaaikoren in wilde uitstrooien. Later, als de eerste oogst gelukkig binnengehaald was, moesten andere en nog meer wetenschappelijk ontwikkelden zijn werk verbeteren en dus vervolgen. Maar altijd bleef hij de ontginner, aan hem komt de eer toe den stoot gegeven en den weg gewezen te hebben, hoe die nieuwe maatschappelijke akker met voordeel bewerkt moest worden.

Toen ging hij verder. Het land was gereed, nu zou hij de arbeiders helpen. Zijn boek was natuurlijk, even als elk geschrift van eenigen omvang, slechts in de hand van enkelen. Daarom zou hij van nu aan in wijder kring optreden, en daartoe de hulp van allen inroepen die in zijne denkbeelden deelden. Telkens en telkens weer, ja onophoudelijk en maand aan maand, zou hij voortaan zijne landgenooten op het gewicht hunner economische belangen wijzen en hun den weg toonen om die te bevorderen.

Het maandwerk de Economist zou het middel daartoe zijn, de drager zijner gedachten. Het zou zijn een ‘Tijdschrift voor alle standen, tot bevordering van volkswelvaart door verspreiding van eenvoudige beginselen van Staathuishoudkunde’. Die breede titel verklaarde duidelijk aan een ieder, wat hij hier vinden zou. En diezelfde titel, welke voor 't eerst in 1852 te lezen was, staat nog voor het jongste Septembernommer van 1887, even als dezelfde vorm en dezelfde verdeeling van inhoud en dezelfde letter en gele omslag, ook nog die laatste aflevering kenmerken. Wel een bewijs dat het plan goed bij hem vaststond toen hij het ontwierp.

Indien ik hier nog het nut en den weldadigen invloed zou moeten betoogen welke de Economist in de vijf en dertig jaar na zijn verschijning hier te lande geoefend heeft, dan zou 't beter zijn dat ik dit geschrijf onmiddellijk verscheurde in plaats van het te laten afdrukken. Want dan zou elke hulde aan den oprichter van dat tijdschrift, een ongepaste zijn. Immers juist omdat ik in Kops den pionier op het economisch terrein hier te lande vereer, breng ik dit woord van dankbaarheid aan zijne nagedachtenis! En onbekendheid van het volk van Nederland met hem en zijn arbeid, zou mij het recht ontnemen hem hier dien eerenaam te geven.

Ik heb echter te goede gedachten van mijne landgenooten, dan dat ik zoodanige ontkenning van de verdiensten van een wakker man onder ons, zelfs durf onderstellen.

De Bruijn Kops was voor de Economist wat Potgieter was voor de Gids. De ontwerper, de stichter, en de ziel tevens van zijn werk. De laatste werkte in nog breeder kring, had door zijn genialiteit nog meer vereerders, nam hooger vlucht; maar beide waren als samengegroeid met het werk dat zij hadden voortgebracht en groot gemaakt en waarvan hun naam onafscheidelijk is geworden.

Nooit zou Kops afstand gedaan hebben van zijn meesterschap over de Economist, waarvan hij gedurende al die vijf en dertig jaar

niet alleen de éénige leider was, maar ook de hoofdbewerker is gebleven. En ook Potgieter zou nooit uit de Gids getreden zijn, indien niet eigenaardige omstandigheden hem tot een stap hadden geleid, dien hij later nooit anders dan betreurde.

Juist echter omdat ik die gelijkenis tusschen de beide oprichters van twee oude en nog algemeen geachte en hoog gewaardeerde tijdschriften meen te mogen stellen, verheug ik mij te meer, dat mijne oude medeleden der Redactie mij hier een plaats hebben gegund, om den heengeganen de Bruijn Kops te herdenken.

De Gids is blijven leven en bloeien ook na Potgieters dood. En datzelfde moet ook in latere jaren van de Economist kunnen gezegd worden. Jongere handen, jonge mannen van onzen tijd, levende en denkende en zich gelukkig gevoelende, en krachtig vooral, in deze woelige en steeds wisselende en verrassende dagen welke ons telkens nieuwe toestanden en frisscher denkbeelden voortooveren, zij moeten het werk van de Bruijn Kops opnemen en voortzetten, altijd voorwaarts gaande en gelijken tred houdende met de tijden, zoo als hij dat vijf en dertig jaar lang deed.

't Mag niet gezegd worden, dat het levend maar oudere geslacht wel millioenen aan millioenen voor onderwijs uitgeeft, zonder daarom nog jonge mannen te vormen die lust en moed en kracht genoeg bezitten om hunne landgenooten voor te lichten op het arbeidsveld, waar 't den daglooner aan tijd en de gelegenheid tot studie, gewoonlijk ontbreekt. Het jongere geslacht is door zijne betere en veelzijdiger opleiding zoo oneindig bevoorrecht boven de ouderen van dagen, dat deze aan die bevoorrechten den eisch mogen stellen de bewijzen te leveren, dat zij nut hebben getrokken van de schatten aan hun ontwikkeling besteed. Niet wetenschappelijke lessen, aan andere geleerden ontleend, wachten wij van hen, maar de vruchten van een studie die door ervaring gerijpt is. Niet ook de ervaring van lange jaren, want die wekt allicht vooroordeelen; maar een ervaring op ruimer schaal, vooral ook in den vreemde verkregen. In Engeland gaat de wetenschappelijk ontwikkelde jonge man gewoonlijk in den vreemde of in deze of gene kolonie zijn blik verruimen en een schat van practische kennis opdoen, eer hij zich in het moederland vestigt. Dat geeft helderder hoofden en wijder blikken.

Ook onder ons volgen reeds enkelen dat voorbeeld, en vooral onder hen zag ik 't liefst den man optreden die den arbeid van

Kops zal voortzetten. Een jonge man niet alleen, maar ook een jeugdig man, een man van vrijheidsbeginselen, vrijheid van verkeer en handel en bedrijf voorstaande, en een wakker bestrijder der beschermingsgezinden, die, ten bate der enkele tientallen, den honderd duizenden hunner landgenooten de dure vruchten willen opdringen van een arbeid, waarvan het treurig resultaat bewijst, dat ze in hunne handen niet te huis behoort.

Want die vrijheid van verkeer was altijd de hoofdleuze van de Economist!

Moge spoedig zulk een man het voetspoor van de Bruijn Kops volgen. En moge dan ook in latere jaren evenzeer van hem door een medewerker, die al van den aanvang af aan zijne zijde stond, getuigd worden, dat door zijn dood een nuttig en waardig burger aan Nederland ontvallen is als ik thans alhier getuig van Mr. J.L. de Bruijn Kops.

P.N. MULLER.

Nieuwe proeven van moderne Poëzie.

I.

Ieder dichter moet zoo nauwkeurig mogelijk zeggen wat hij bedoelt.

De Nieuwe Gids. October 1887, blz. 172.

'k Ben zielsbedroefd. Mijn vuur'gste hartewensch
Is thans vervuld. Want inn'ge liefde is haat,
En dolle pijn is weelde, en goedheid kwaad,
En treurig zijn is blij zijn voor een mensch

Als ik, uit wien, als uit een bolle lens,
Waardoor een wonder helle lichtstraal gaat,
Die ze als een stralenbundel weer verlaat,
Licht en steeds meer licht uitvloeit zonder grens.

Tot zinge' en lache' en schreie' al door elkaar
Dringt zich mijn ziel met mysterieusen drang.
't Was me of ik rees en straks weêr nederviel,

Tot ik de diepste duisternisse ontwaar...
Nu is het uit met lach en klacht en zang,
En 'k lig ter neêr - een orgellooze ziel.

II.

leder dichter moet zoo natuurlijk. mogelijk zeggen wat hij bedoelt.

De Nieuwe Gids. October 1887, blz. 172.

Ik schrei en schrei steeds voort, mijn oogen moê.
   En de oorzaak van mijn bitter groot verdriet
   Weet ik, rampzalige! gelukkig niet; -
Want wist ik 't, 'k schreide harder nog dan 'k doe.

En sluit ik straks, vermoeid, mijn oogen toe,
   Dan door mijn wimpers steeds bij stroomen vliet
   De tranenvloed, dien 'k onbewust vergiet,
En dien ik, arme lijder! niet weet hoe

Te stelpen.... Zalig zielsbedroefd te zijn,
   Zonder ophouden altijd maar te schrei'n,
      Terwijl ik zelf niet weet waarom ik lijd!....

Zoo moog 'k in bitt'ren weedom eens vergaan,
   En drijven, als een zilverblanke zwaan,
      Op mijnen tranenstroom naar de Eeuwigheid.

III.

‘Een dichter zegge wat hij meent.’ 'k Beken 't
Dat 'k smart en lijden gaarne zie, dat ik
Luid jubel en verbazend in mijn schik
Ben, nu 'k aan armoe en verdriet gewend',

En nu een knikker, een kastanje, een ééncents-prent
Is al mijn levensvreugd. Of wel ik lik
Een suikerbal, die ik still'tjes uit een blik
Te voorschijn haal. En zoo iets wordt ellend

Genoemd door sommigen, die traanloos zijn
En weedomloos en leedloos!... Kunnen zij
Weten wat of een ander mensch gevoelt,

Blijdschap of droefheid heet, treurig of blij?
Geen schijnsel geve schoonen schijn aan 't zijn; -
‘Een dichter zegge juist wat hij bedoelt.’

IV. Fragment eener idylle.

Het was in 't dorpje Sloterdijk; den zeventienden
Augustus van 't jaar achttien honderd
zeven en zestig, 's avonds zeven uur, dat
een oude heer voor zijne woning zat te
dutten. Op zijne knie lag 't uitgedoofde
pijpje; terwijl de hand waaraan het Dagblad
zoo even pas ontglipt was, langs zijn zijde
beweegloos neerhing. Aan zijn voeten lag een
grijsbonte kat, die 's meesters voorbeeld had gevolgd
en, als hij zoo rustig, sliep. Men hoorde
door de open hangdeur slechts het flauw getik van
een ouden hangklok, die voor in den gang hing.

FORTUNIO.

Dramatisch Overzicht.

Grand Theatre: *Manfred* van Byron. Muziek van Schumann. Ernst Possart.

Il nous faut du nouveau n'en fût-il plus au monde! In de groote stad, die avond aan avond kunstgenot van allerlei aard en gehalte aanbiedt, moet, om de min of meer geblaseerde concert- en tooneelbezoekers tot nieuw genot te prikkelen, van tijd tot tijd iets buitengewoons, een dramatisch of muzikaal evenement plaats vinden: het optreden van een zangeres van Europeesche vermaardheid, van een buitenlandsch tooneelkunstenaar, een zeldzame muziekuitvoering, of wat dan ook.

Zulk een evenement zou de uitvoering zijn van Byron's *Manfred* met de muziek van Schumann en met E r n s t P o s s a r t in de titelrol. Maanden lang te voren met ophef aangekondigd, alleen tegen buitengewoon hooge prijzen toegankelijk gesteld, moest deze voorstelling de aandacht trekken, en allicht ook hen lokken, die misschien nu voor het eerst den naam Manfred hoorden of althans nooit zich gewaagd hadden aan de lezing van Byron's diepzinnig gedicht.

Dat er in Amsterdam bij kunstenaars en dilettanten genoeg toewijding en opoffering gevonden werd om deze voorstelling, die van de muzikale krachten veel vordert, tot stand te brengen, verdient - ook afgescheiden van den uitslag - dankbare waardeering.

Het is bekend - en dezer dagen ten overvloede in alle dagbladverslagen herhaald - dat Byron zelf zijn dramatisch gedicht als ‘of a very wild, metaphysical and inexplicable kind’ qualificeerde, en

het is te begrijpen dat hij zulk een werk ‘*quite impossible* for the stage’ achtte. Op het tooneel toch valt met het bovennatuurlijke weinig, en met het onverklaarbare niets uit te richten.

Manfred, zoo dikwijls (ook door Goethe zelf) met Faust in één adem genoemd, staat, in den aanvang van Byron's gedicht, nagenoeg op hetzelfde punt, waarop Faust aan het slot van het eerste deel van Goethe's drama genaderd is: hij gaat gebukt onder den last van een ondragelijke gewetensfoltering. Te vergeefs smeekt hij den geesten van aarde en lucht, die zijn magische kracht heeft opontboden, dat zij hem het eenige schenken wat voor hem nog waarde heeft: te kunnen vergeten. Maar geen bovenaardsche macht, geen kunst, geen wetenschap, geen natuur, geen priester vermogen de vlammen te blusschen, welke zijn boezem verteren. De bevrijding van het schuldbesef, dat Manfred foltert, moet van binnen komen. Eerst wanneer hij de wroeging in al haar phasen doorleefd heeft, zich telkens weer verdiept heeft in dat duistere verleden; den gemzenzanger, der Alpenfee zijn misdaad en zijn lijden biechtend; vindt hij in dien innerlijken strijd zelven, de oplossing, de boete voor zijn schuld, de verzoening en den dood.

Bij zulk een opvatting kan van verwikkeling, van het voortschrijden eener uiterlijke handeling van één gegeven punt tot een ander, geen sprake zijn. Manfred komt niet in botsing met iemand of iets buiten hem. De misdaad, waarvoor hij boet, ligt geheel buiten het drama, en wordt enkel in geheimzinnige, halve woorden aangeduid. Wij staan op zeer onvasten bodem, en het drama dient een stevigen grond onder de voeten te hebben. Geeft de dichter het dien niet, dan behoort het overal thuis, behalve op het tooneel.

Door *Manfred* op het tooneel te brengen wekt men verwachtingen, welke niet bevredigd kunnen worden. De geesten, de Alpenfee, Ariman de Vorst van aarde en lucht, kunnen in een geestenwereld, als die waarin bijvoorbeeld *A Midsummernightsdream* ons verplaatst, een betooverenden indruk maken; hier dienen zij enkel om de verwarring te vergrooten en het ondramatische van het geheele gedicht nog meer te doen uitkomen.

Schumann zag zeker niet onjuist, toen hij meende dat hier voor de muziek een dankbare taak was weggelegd. De muziek zou kunnen voorbereiden, aanvullen, afronden, waar Byron veel onvoorbereid, onvoltooid liet.

Manfred opent met een alleenspraak van den held, waarin hij al

zijn jammer uitstort. Maar wij begrijpen hem niet. Wij weten niet wat er is voorafgegaan: wij zijn niet in de stemming om hem te begrijpen. De bewerking, die aan Schumann's muziek ten grondslag ligt, maakt dit nog moeilijker door Manfred, in plaats van in de door Byron aangeduide Gothische galerij, waarin wij hem, als een tweeden Faust, in gepeins verdiept moeten vinden, op een Alpenrots aan zijn overdenkingen lucht te doen geven.

De muziek nu, die, beter dan eenige andere kunst, stemmingen weet te wekken, vindt hier haar taak aangewezen, en Schumann heeft daarvan in de heerlijke Manfred-ouverture meesterlijk gebruik gemaakt. De drie gesyncopeerde accoorden, waarmede de ouverture aanvangt, schijnen den zwaren schuldenlast te teekenen, welke op Manfred rust. Den strijd der hartstochten, daartusschen het liefelijk motief dat op Astarte wijst; de telkens weer hernieuwde worsteling; en tot slot het langzaam wegkwijnen van den held, het zich oplossen in den dood - de muziek schenkt ons dit in haar taal, zij geeft ons een volledig muzikaal overzicht van het geheele gedicht; en, ook afgescheiden daarvan - want wij kunnen ons hiervan eerst rekenschap geven wanneer wij den inhoud van *Manfred* kennen: - zij brengt ons in de stemming.

Doch hoe zou de muziek verder haar taak vervullen? Zou zij alleen voorbereiden, aanvullen, of ook in nadere verbinding tot het gedicht treden, zich nauw aansluiten aan het gesproken woord? Hier was voor den scheppenden kunstenaar een tweeledig gevaar te vermijden. Aan de eene zijde mocht de muziek niet enkel dienen als ‘Lückenbüsser’, om entr'actes te vullen of hier en daar de stemming aan te geven; maar aan den anderen kant moest er tegen gewaakt worden, dat zij niet te zelfstandig optrad, dat zij zich niet opdrong, en vooral niet het gesproken woord verdrong.

Schumann heeft dit, naar mijn oordeel, niet in het oog gehouden.

Als denkend kunstenaar zullen hem de schoonheden van Byron's gedicht diep hebben getroffen; Manfred's overdenkingen moeten in Schumann's vaak door droeve mijmeringen ontstemd gemoed een echo hebben gevonden. Maar Schumann bleef voor alles musicus. Hij zag in de verschillende gedeelten van *Manfred* in de eerste plaats een gelegenheid om schoone muziek te componeeren. Wat hem voor dat doel niet dienstig scheen, schoof hij ter zijde. Zoo heeft hij, den zang der geesten componeerende, niet alleen den tekst verkort, maar door in plaats van zeven slechts vier geesten te laten optreden, een

strofe van groote beteekenis eenvoudig geschrapt. Het is die van den zevenden geest, welke Manfred aldus toespreekt[1]:

De star, die 't webbe uws noodlots spon,
Heb ik bestierd, eer de aard' begon:
  Een waereld was 't, zoo rein en teêr,
  Als ooit er wentelde in de sfeer;
Haar loop was vrij en vast; geen ster
Ging schooner op van heinde en verr'.
  Maar onverwachts daar sloeg het uur; -
  Nu werd ze een warrelklomp van vuur,
Een dwaalkomeet, die de ergernis
En 't vloekgedrocht der heemlen is,
  Die slechts door blinde kracht genoopt,
  Van wetten los, daarhenen loopt,
Een schittrend en wanstaltig ding,
Het monster van den aetherkring. -
  En gij, geboren bij haar gloed,
  Gij worm dien 'k smaad en - volgen moet,
  Gij riept me....

Ook de banvloek: ‘Where the moon is on the wave’, welke aan het slot van het eerste tooneel door ééne stem wordt uitgesproken, wordt door den componist tot op de helft verkort, en gedeeltelijk voor vier stemmen geschreven. De gelegenheid om, na den lofzang aan Ariman, den heilgroet der drie schikgodinnen muzikaal te illustreeren, laat Schumann voorbijgaan; daarentegen voegt hij aan het slot als kloostergezang een *Requiem*, dat, meer stichtelijk dan in den geest van het gedicht, het geheel besluit.

Een van de schoone stukken van Byron's gedicht is het tooneel waar Manfred de Alpenfee roept en deze onder den regenboog, op den waterval gevormd, te voorschijn treedt. Als voorbereiding ware hier een korte muzikale inleiding op haar plaats geweest. Schumann echter geeft, terwijl Manfred de fee toespreekt, een muzikale ïllustratie van den waterval. De m u z i e k is zóó bevallig en pikant, dat zij ons geheel in beslag neemt, en wij vergeten te luisteren naar de w o o r d e n , die op zichzelf onze aandacht ten volle waard zijn. Zoo leidden - gelijk men zich herinneren, zal - bij de voorstellingen der Meiningers het rijke decoratief, de

1) Ik haal hier aan uit de zeer verdienstelijke metrische vertaling van W. G o s l e r (Hensden 1882).

schitterende costumes, de keurige ‘echte’ accessoires, de aandacht dikwijls af van wat hoofdzaak had moeten blijven: het drama, het gesproken woord.

Men kan geen twee heeren dienen. Willen muziek en woord beiden tegelijk zelfstandig optreden, beiden heerschen, dan zal een van beiden zich moeten getroosten dat de hoorder hem in den steek laat om den ander te volgen.

Wie *Manfred* eens heeft gelezen, herinnert zich als een der schoonste gedeelten de laatste alleenspraak van den held, kort voor het tweede bezoek van den Abt:

> The stars are forth, the moon above the tops
> Of the snow-shining mountains - Beautiful!

waarop de treffende beschrijving volgt van een nacht bij maanlicht in het Coliseum:

> Midst the chief relies of almighty Rome.

Prof. Wilson schreef er van: ‘The opening of this scene is, perhaps, the finest passage in the drama; and its solemn, calm, and majestic character throws an air of grandeur over the catastrophe, which was in danger of appearing extravagant.’ Possart, of wie verder de hand heeft gehad in deze bewerking, schijnt voor dit alles niets gevoeld te hebben. De geheele alleenspraak is meedoogenloos geschrapt. Het tweede bezoek van den Abt volgt daardoor zeer kort op het eerste, en zijn terugkeer, nadat hij Manfred zoo pas heeft verlaten, maakt een zonderlingen, haast komischen indruk.

Dat had een Franschman eens moeten wagen! Wat zou men zich geërgerd hebben over zijn lichtzinnigheid, zijn gebrek aan piëteit tegenover Byron! Hier in dezen *Manfred*, geaccomodeerd naar de muziek van Schumann, scheen alles geoorloofd.

Doch, wat men ook mocht denken over het stuk als drama, over de verhouding van Schumann's muziek tot het gesproken woord, of over de veranderingen welke het gedicht in deze bewerking ondergaan heeft, - men zou Ernst Possart hooren in de

titelrol, en zijn voordracht zou zeker alle bezwaren, alle kleinere en grootere bedenkingen, doen verstuiven als kaf voor den wind.

Het meer lyrisch dan dramatisch karakter van Byron's gedicht maakt dat Possart hier voornamelijk als declamator moet optreden. Voor de ontwikkeling van zijn groote gaven als tooneelspeler biedt de rol maar weinig gelegenheid. In de enkele dramatische tooneelen, welke er in voorkomen, de roerende bede tot Astarte en de stervensscène aan het slot, zien wij den tooneelspeler in zijn kracht. Vooral in het tooneel met Astarte maakt Possart, als tooneelspeler, een diepen indruk.

In de overige gedeelten treedt de declamator op den voorgrond, die enkel door de voordracht den toeschouwer moet weten te treffen.

Possarts orgaan is welluidend, fraai van timbre en van grooten omvang. Hij weet in de verschillende zoo uiteenloopende rollen, als Nathan, Richard III en Mephisto, en in de kleine komische rollen waarin hij optreedt, met zijn stem wonderen te doen. Wel ontstaat er, bij sterke uitzetting van het van nature vrij hooge orgaan, soms een zeker galmen, maar in dramatische tooneelen is de indruk daarvan, uit den aard der zaak, voorbijgaand.

Iets anders is het waar de stemming lang achtereen zuiver lyrisch is. Hier is de verzoeking tot zingen en galmen groot. Wel tracht Possart, door soms in weinige regels den geheelen toonladder, over welken hij te beschikken heeft, te doorloopen, schakeering te geven, maar dat geschiedt vaak ten koste van waarheid en natuurlijkheid van uitdrukking. Dan gaan de verzen van den ‘prediker daar in de lucht’ als een ‘galmend gerucht’ boven onze hoofden heen, zonder dat wij anders dan bij uitzondering een van die tonen vernemen die tot het hart spreken, en - zooals Molière zegt - ‘vous prennent par les entrailles’.

Possart is hier declamator in den ongunstigen zin: uitgalmer. Hij coquetteert met zijn fraaie klanken, blijft rusten op een woord dat geen bijzonderen klemtoon vereischt, en begeleidt het met gebaarden, die, niet vrij van gemaaktheid, aan de conventioneele gestes van den operazanger doen denken. Zelfs in den dialoog maakt Possart zich soms hieraan schuldig.

Eén voorbeeld. In het eerste gesprek tusschen Manfred en den Abt, waar deze hem aanmaant om te biechten en zich met den Hemel te verzoenen, herinnert Manfred aan het antwoord van dien Romeinschen keizer, die, om den schanddood te ontgaan, de hand

aan zich zelven had geslagen, en, toen een soldaat het gutsend bloed wilde stelpen, dezen toevoegde: Het is te laat! '*I answer with the Roman: 't Is too late!*' zegt Manfred. De toestand van den levensmoeden lijder zou doen verwachten, dat die woorden op een toon van droeve berusting, eenigszins bitter wellicht, wierden uitgesproken. Welnu, Possart galmt ze uit!

Wij hebben zoo lang gestreden voor natuurlijkheid en waarheid in de voordracht; wij hebben van ons eigen tooneel, op een enkele uitzondering na, de opsnijders van verzen, den declamatietoon en den tooneelstap verjaagd; - zullen wij nu die fouten van de oude school gaan toejuichen, alleen omdat een groot tooneelspeler als Possart er zich aan schuldig maakt?

In de gedeelten, waarin het gesproken woord zich zóó nauw aan de muziek, aan melodie en rythmus beide, aansluit, dat het volslagen zang wordt, ontwikkelt de kunstenaar een hooge mate van virtuositeit. Het genre echter dunkt mij door en door valsch; en ook hier hinderde mij weder de gemaaktheid in houding en gebaarden, waardoor de tooneelspeler in den operazanger scheen over te gaan. Possart buigt het bovengedeelte van het lichaam naar voren, maakt met den opgeheven arm of met de over elkander gekruiste armen een golvende beweging, trekt en sleept om toch maar met de muziek gelijken tred te houden. Al het vrije en spontane, waardoor een voordracht den indruk kan maken van op het eigen moment, onder de ingeving van het oogenblik, als geïmproviseerd te worden, valt weg.

Kennis te kunnen maken met de zoo zelden gehoorde Manfred-muziek van Schumann, uitgevoerd onder de leiding van een kunstenaar als Julius Röntgen, is zeker een niet gering genot. Uit dat oogpunt verdiende dan ook deze voorstelling de belangstelling van velen; en het zou mij zelfs niet verwonderen indien er onder dezen geweest zijn die nog volkomener genoten zouden hebben, indien er maar niet bij ware gesproken!

Mij echter liet, bij al het goede en interessante van deze voorstelling, het geheel, èn als kunstgenre èn wat de declamatorische uitvoering betreft, onbevredigd.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige Kroniek.

De Werken van William Shakespeare. Vertaald door Dr. L.A.J. Burgersdijk. Negende Deel. Timon van Athene - Troïlus en Cressida - Antonius en Cleopatra. Leiden, E.J. Brill, 1887.

Dr. Burgersdijk heeft zich niet te beklagen over gebrek aan erkenning van zijn ongemeene verdiensten. De onderscheiding hem door het Bestuur van het Thiemofonds toegekend, de ovatie hem gebracht bij gelegenheid van de eerste opvoering van zijn Macbeth-vertaling, hebben van de waardeering, welke Burgersdijk's arbeid ondervindt, luide getuigd. ‘Buitensporig luid’, meende een verslaggever, die het bovendien wil doen voorkomen, alsof de talentvolle man alleen dank zou verdienen ‘voor de groote moeite door hem aan de vertaling van den kompleeten Shakespeare besteed.’ Er is, dunkt ons, nog wel iets anders dan ‘groote moeite’ aan dit werk ten koste gelegd. Doch laat ons hierover niet twisten. Dankbaar nemen wij elk nieuw deel ter hand, dat ons door den dichterlijken vertaler wordt aangeboden.

Het deel, dat thans voor ons ligt, bevat drie stukken van Shakespeare, die tot de minst bekende behooren.

Allereerst *Timon van Athene*. De een houdt dit drama voor de omwerking van een oud stuk, waarvan het handschrift verloren is gegaan, en dat men, gedeeltelijk uit broksgewijze bewaard gebleven rollen, gedeeltelijk uit hetgeen in het geheugen van de tooneelspelers was blijven hangen, weêr in elkaar heeft gezet. Een ander meent, dat het omgekeerde heeft plaats gehad, en dat een onbeholpen tooneelschrijver het werk zou hebben bewerkt naar een schets van Shakespeare. Allen zijn het er over eens, dat dit drama te onsamenhangend is,

te weinig eenheid heeft, dat het te veel op uiterlijk effect gemaakt schijnt en te oppervlakkig is van karakterteekening, om geheel van Shakespeare te kunnen zijn. In de tragedie van Timon, den zonderling, die zich met een grenzenlooze zwakheid door zijn zoogenaamde vrienden laat plunderen, en wiens onredelijke, kinderachtige goedhartigheid in een even onredelijken menschenhaat overslaat, hebben wij moeite de hand van den Meester te herkennen. De Shakespeare-geleerden wijzen, om hun twijfel aan de echtheid van het geheel te staven, op de manier van uitdrukking, den gebrekkigen versbouw, de doellooze afwisseling van proza en vers, en schrijven slechts enkele bepaalde tooneelen, waaronder een groot gedeelte van het 4de en 5de bedrijf, waarin de menschenhater Timon optreedt, aan Shakespeare toe. Aan oningewijden, als wij, schijnt het vreemd, dat daartoe niet behooren zouden die bij uitnemendheid komische tooneelen, waarin Lucullus, Lucius en Sempronius onder allerlei voorwendsels bedenking maken om hunnen vroegeren weldoener Timon, thans nu hij zelf om geld verlegen is, te hulp te komen. Of is het niet een kostelijke inval - Molière waardig - wanneer de schrijver den tafelschuimer Lucullus, door Flaminius aangezocht om Timon bij te staan, laat zeggen: ‘Ja, menigmaal heb ik bij hem gegeten en er met hem over gesproken, en ben bij het avondmaal weêrgekomen, met het doel om hem van zijn speelzucht te genezen, maar hij wilde nooit raad aannemen’; en schuilt er niet een even gezonde humor in het antwoord van Sempronius, die verontwaardigd zijn hulp weigert, omdat men zich eerst tot twee andere vrienden gewend heeft?

> Want ik was de eerste, naar ik zeker weet,
> Die ooit van hem een gave ontving;
> En denkt hij nu zoo min, dat ik
> De laatste zijn zou in 't vergelden? Neen;
> 'k Gaf liever driemaal deze som, zoo hij,
> Om mijner inborst wil, mij 't eerst gevraagd had;
> 'k Was zoo gestemd tot hulp. Doch nu, keer weêr;
> ..... Zeg hem dit van mij;
> Wie zoo mij krenkt, sta ik met geld niet bij.

In het gesprek tusschen Timon en Alcibiades (IV. 3), dat de geleerden als van Shakespeare afkomstig beschouwen, komt een trek voor, welke herinnert aan den *Misanthrope* van Molière, die overigens met den Timon niets gemeen heeft.

‘Ik heb u nooit gekrenkt,’ zegt Alcibiades, en Timon antwoordt: ‘Ja, gij spraakt goed van mij.’ Dit doet denken aan de beide regels van Alceste:

> Tous les hommes me sont à tel point odieux
> Que je serais l'âché d'être sage à leurs yeux.

Een eigenaardige plaats neemt onder Shakespeare's stukken de tragi-comedie *Troïlus en Cressida* in. Op den ernstigen achtergrond door den Trojaanschen oorlog gevormd, weeft Shakespeare de liefdesgeschiedenis van Troïlus en Cressida (door hem aan een heldendicht van Chaucer ontleend, die daarin weêr Boccaccio was gevolgd), en teekent zijn phantasie de kluchtigste figuren. Als echt Engelschman twijfelt hij er geen oogenblik aan of zijn landgenooten stammen van de Trojanen af; de Grieksche opperhoofden moeten het dus noodzakelijk bij hem ontgelden: Achilles moet als een lafaard, Hector als een held worden voorgesteld.

Men zoeke hier geen diepen zin, geen rechtstreeksche parodie van Homerus. *Troïlus en Cressida* is veeleer wat Stapfer het noemde: ‘l'amusement d'un grand génie en vacances’, die in de legende der beide gelieven en in den Trojaanschen oorlog een kader voor zijn phantasie vindend, daaraan het dramatisch leven, den rijkdom van denkbeelden, den geest en de poëzie, welke hem eigen waren, heeft ten koste gelegd. ‘Macbeth’ - zeide Goethe tot Eckermann - ‘halte ich für Shakespeare's bestes Theaterstück; es ist darin das meiste Verstand in Bezug auf die Bühne. Wollen Sie aber seinen freien Geist erkennen, so lesen Sie *Troïlus und Cressida*.’

Maar wat aan deze tragi-comedie een bijzondere belangrijkheid geeft is de persoon van Cressida, de geraffineerde coquette, de lichtzinnigste maar toch een van de bekoorlijkste jonge vrouwen, welke wij bij Shakespeare aantreffen. Het is een aantrekkelijk tafereel, vol fijne trekjes, waarin Cressida aan Troïlus haar liefde bekent:

> **CRESSIDA.**
> Prins Troïlus, ik minde u nacht en dag
> Sinds meen'ge lange maand.
>
> **TROILUS.**
> Waarom viel 't mij zoo zwaar dan, u te winnen?
>
> **CRESSIDA.**
> Zoo scheen het u; maar, juist, ik was gewonnen
> Door d' eersten blik, dien ooit - vergeef, mij prins; -
> Zeg ik te veel, dan speelt gij voor tyran:
> Ik min u thans, maar vooralsnog niet zoo,

Of ik kan 't onderdrukken; - neen ik lieg;
Balstuur'ge kind'ren waren mijn gedachten,
Naar moeders wil niet luist'rend. Ach, wij dwazen!
Wat praatte ik daar! wie blijft ons ooit getrouw,
Als wij ons zelf verraden en verkoopen? -
Maar hoe ik u ook minde, 'k toonde 't niet;
En toch, voorwaar, wenschte ik een man te zijn,
Of dat wij vrouwen 't mannenvoorrecht hadden,
Van 't eerst te spreken. Liefste, doe mij zwijgen,
Want in mijn hartstocht spreek ik zeker uit,
Wat mij berouwen zal. Zie, zie! uw zwijgen,
In stomheid slim, weet aan mijn zwakke ziel
Haar diepst geheim te ontlokken! Sluit mijn mond.

En wanneer Troïlus aan dat bevel met een kus voldaan heeft:

Mijn prins, ontschuldig mij, dat smeek ik u;
Mijn doel was 't niet een kus u af te beed'len;
Ik sta beschaamd; - wat deed ik daar, o hemel!

Met den duursten eed zweert Cressida dat zij hem zal blijven liefhebben, en wij zijn bereid haar op haar woord te gelooven. Zij zelve schijnt het op dat oogenblik oprecht te meenen, zij schijnt vast overtuigd den eed te zullen houden. Maar zie! nauwelijks is zij in het kamp der Grieken geland en ziet zij die jonge helden, voor wier aantrekkelijkheid Troïlus haar reeds had gewaarschuwd, of zij vergeet al haar eeden; haar gevoelig, licht ontvlambaar hart biedt geen weerstand. Even levendig als het kort geleden voor Troïlus deed, klopt thans haar hart voor Diomedes.

De strenge Ulysses moge in zijne verontwaardiging over

die aanhaal'gen, die, zoo glad van tong,
Een groet, eer die genit werd, welkom heeten
En 't boek van haar gedachten openslaan
Voor elk, wien 't lust te lezen!

haar ‘gelegenheids onkuische en lichte buit’ noemen, wij zijn eerder geneigd tot medelijden, wanneer wij Cressida zelve hooren uitroepen:

Zwak zijn wij armen! O ik voel te goed:
De dwaling van ons oog stuurt ons gemoed.

In de tragedie *Antonius en Cleopatra*, die zich aan den *Julius Caesar* aansluit, neemt Shakespeare den beroemden drieman op het oogenblik dat hij het toppunt van zijn roem heeft bereikt, en in het volle bezit is van de macht, die hem ten val zal sleepen. De bekoorlijke Cleopatra houdt hem te Alexandrië in hare netten gevangen. Daar troont hij als een Oostersch vorst, tot ergernis van Rome.

Antonius, zooals Plutarchus en in navolging van dezen Shakespeare hem teekent, is een goedhartig man, oprecht en op oprechtheid van anderen tegenover hem gesteld, onbaatzuchtig en edelmoedig - stervende richt hij geen enkel woord van verwijt tot Cleopatra, de vrouw die hem ten val bracht en om wie hij den dood zocht; - er is zelfs iets ridderlijks in zijn geheele persoonlijkheid en daardoor weet hij als held dezer tragedie onze belangstelling gaande te houden. Maar met dat al is hij zwak, een speelbal van zijn hartstochten; geen groot beginsel, geen zedelijke gedachte besturen zijn daden. Al wat een bevelhebber groot maakt: geestkracht, wilskracht, een ernstig plichtgevoel, ontbreken hem ten eenenmale. Met treffende juistheid teekent hij zich zelven in een gesprek met Eros, kort voor zijn dood:

> Somwijlen zien we een wolk, een draak gelijk,
> Een damp somwijlen, als een leeuw of ever,
> Een stad met tuinen of een hangend rotsblok,
> Gespleten rotsen, blauwe voorgebergten,
> Die met hun boomen trotsch de wereld wenken,
> Maar 't oog met lucht bedriegen: wis gij zaagt dit,
> Dat pronkvertoon van 't avondgrauw?...
> Mijn wakkere Eros, knaap, nu is uw veldheer
> Ook zulle een luchtbeeld...

In Cleopatra schildert Shakespeare ons met stout en breed penseel de groote *charmeuse*, gelijk Stapfer haar noemt. En hij neemt daartoe niet zijn toevlucht tot een vergoelijking van hare ondeugden. Hij geeft ons haar in haar teugelloozen hartstocht, met al de kunsten eener volleerde boelcerster, mateloos in hare driften, wraakzuchtig, trouweloos; maar toch een koningin, betooverend en onwederstaanbaar, van wie Antonius zeggen kon:

> Iedre luim en hartstocht weet
> In u bewonderenswaard en schoon te zijn.

Ondanks al den rijkdom van karakterteekening en al de poëzie welke Shakespeare in deze tragedie gelegd heeft, is *Antonius en Cleopatra* het minst stevig gebouwde, het meest diffuse van de drie Romeinsche tragedies. Is het aan het onderwerp, hetwelk hem dwingt de aandacht te verdeelen over drie hoofdpersonen, Antonius, Cleopatra en Octavianus, of is het aan een zekere intellectueele matheid van Shakespeare toe te schrijven, dat hij de handeling verbrokkelde in niet minder dan 38 verschillende tooneelen, waarvan 13 in een zelfde bedrijf? Wellicht aan beide. Doch indrukwekkend in de hoogste mate blijft deze tragedie, en in Burgersdijks gespierde verzen heeft zij weinig van haar oorspronkelijk schoon verloren.

***Bouwstoffen voor een Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel*, gedurende de halve eeuw 1830-1880, door A.C. Kruseman. Tweede deel. Tweede stuk. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn., 1887.**

Met het tweede stuk van het tweede deel eindigt de heer A.C. K r u s e m a n de belangrijke *Bouwstoffen*, waarop wij reeds vroeger de aandacht vestigden. Dit laatste gedeelte, ruim 500 bladzijden groot, doet in aantrekkelijkheid voor de vorige niet onder. Het behandelt het tienjarig tijdvak van 1870 tot en met 1879.

In dit tijdvak maken de uitgebreide en kostbare wetenschappelijke werken plaats voor een groot aantal kleinere geschriften op het gebied van rechtsgeleerdheid, staathuishoudkunde, geneeskunde, natuurwetenschap. Vooral op staatkundig gebied neemt het aantal geschriften toe. Niet alleen de Fransch-Duitsche oorlog draagt daartoe bij; vooral ook de strijd der verschillende staatspartijen hier te lande, de toestanden in onze overzeesche bezittingen, ‘de politieke bemoeizucht’, zooals Kruseman het noemt - wij zouden liever zeggen: de belangstelling in de publieke zaak - ‘door de uitbreiding der dagbladen opgewekt’, schenken het leven aan tal van grootere en kleinere werken. Theologische strijdschriften zijn minder in getal dan in een vroeger tijdvak; de strijd voor en tegen de moderne theologie is nagenoeg uitgestreden; de literatuur der nieuwere godsdienstige richting vermindert jaarlijks, terwijl die van den behoudende en zuiver Dortschen kant gedurig aanwint. Streng gereformeerde lectuur wordt in deze tien jaren meer dan ooit ge-

zocht. De werken van Brakel, Smijtegelt, Hellenbroek doen weder opgeld. Tal van goedkoope stichtelijke boekjes worden gedrukt en verspreid door weinig bekende firma's, die zich, zooals zij berichten, bij uitsluiting ‘op theologie toeleggen’. Boekskens, onder titels als deze: *Roepstem van ouderen en jongeren, welker zielen meestens plotseling en zonder bewustzijn naar de ontzachgelijke eeuwigheid verhuisd zijn*, vinden, tegen 15 cents, aftrek bij duizenden.

Als een merkwaardig staaltje van felle rechtzinnigheid vermeldt de schrijver het feit, dat nog in November 1878 aan een boekhandelaar te Groningen door den kerkeraad der Christelijk gereformeerde gemeente het avondmaal werd ontzegd, omdat hij den naam niet wilde noemen van den schrijver eener bij hem uitgekomen brochure, getiteld: *Een vrucht in twee jaren rijp, nog niet gewild*.

In het tienjarig tijdvak, hier behandeld, voegen zich bij de bekende romanschrijvers en dichters van een vorige periode, cenige jongere. Meer en meer beginnen ook de vrouwen zich op het gebied van den roman en de novelle te bewegen - Kruseman noemt er een twintigtal. Jonge dichters treden op; de meesterstukken der dichtkunst van vroeger en later tijd worden in Hollandsche verzen overgebracht. Niet minder dan vijf vertalingen van Dante zien het licht. De teekenkunst en de graveerkunst sluiten zich bij de letterkunde aan. Aan het uiterlijk aanzien van de verschillende boeken wordt, meer dan vroeger, zorg besteed.

Aan de onderlinge ophemeling en bewierooking, waarvan Kruseman bij den aanvang van het vijftigjarig tijdvak, waarover zijn boek loopt, moest gewagen, is een einde gekomen. De critiek doet hare rechten gelden. ‘Aan alle opschroeving, aan alle onnatuur was onbarmhartig de oorlog verklaard, en zelfs de gevierdste naam kon niet ten schild strekken om pijnlijke slagen te keeren’.

Geeft de heer Kruseman aldus in zijn Boekenoverzicht een misschien wat optimistisch gekleurde voorstelling van ons letterkundig leven, hij laat niet na - al ligt een eigenlijke critiek van de verschenen boeken niet op zijn weg - op enkele uitgaven te wijzen, die men liefst van de boekenlijst zou willen schrappen. De beide mystificatiën uit het jaar 1871, die onder den naam van *Kappipo* en het *Oera Linda Bok* bekend zijn, liggen zeker velen nog in het geheugen. Het laffe boekje met de hanepooten, krabbels en inktvlekken, dat als het merkwaardig dagboek van een 8 tot 10jarigen

knaap door den heer Koopmans van Boekeren in het licht werd gegeven, na weken lang op geheimzinnige wijze te zijn aangekondigd, bleek een kinderachtige fopperij te zijn, waarmede noch de schrijver noch de uitgever (Sijthoff) eer inlegde. Het *Oera Linda Bok* - het zoogenaamde oud-Friesch handschrift, dat door den scheepstimmerman C. Over de Linden te den Helder gevonden zou zijn - bracht meer pennen in beweging. Vijf jaar lang hield de strijd over echtheid of onechtheid van dit stuk aan, en eerst in 1876 werd de overtuiging algemeen dat men misleid was. In *de Gids* van Januari 1878 werd de geheele geschiedenis door Dr. Gallée in het breede verteld.

Opmerkelijk is de uitbreiding, welke de boekhandel in deze jaren onderging, en vooral de krachtige herleving van den ondernemingsgeest na het eindigen van den Fransch-Duitschen oorlog. Intusschen had dit opgewekt leven ook zijn schaduwzijde. De concurrentie werd soms gevoerd op een wijze, die aan de waardigheid en den goeden naam van den Nederlandschen boekhandel dreigde afbreuk te doen. Hier vond men een uitgever die van een boek driemaal zooveel exemplaren drukte als het te verwachten debiet zou zijn, en de restanten van zijn oplaag reeds van te voren bestemde voor het ‘modern antiquariaat’. Ginds trachtte een ander, die een werk bij afleveringen en bij inteekening uitgaf, inteekenaars te lokken door een smakelooze oleographie of een kistje sigaren als premie aan te bieden, of wel door een advertentie in dezen trant: DE KOMPLEETE BEETS. EN NOG EEN AARDIGHEIDJE TOE. Het allerergste maakte het de boekhandelaar die een zeker aantal letterkundige en wetenschappelijke werken aan den man trachtte te brengen, door in één stel een bon te leggen voor een... bed ‘bestaande uit 60 pond enkel spierwitte zwanenveeren, met twee stellen puik beddengoed’!

Doch dit bleven uitzonderingen. De concurrentie wist zich op minder onwaardige wijze te doen gelden, al werd ook hier door den gevestigden boekhandel veel met leede oogen aangezien. Zoo was vooral de zoogenaamde tweede-hands-handel, die voornamelijk door Koster, Bolle en op de grootste schaal door de Gebroeders Cohen te Arnhem gedreven werd, velen een doorn in het oog; zij achtten dergelijken handel niet meer dan een uitdragerij en een schellingsbazar.

Merkwaardig is het hoe Kruseman zich uitlaat over den verrassenden opgang van dezen tweede-hands-handel, dien hij een der merkwaardigste verschijnselen in den boekhandel van dit tijdvak noemt.

‘Het kan niet ontkend worden’ - zegt hij - ‘dat er tot zulke jeremiaden reden bestond. Een hard gelag was het voor menigeen; een tijd van beproeving voor bijna allen. Maar het had ook zijn keerzijde, die wel wat te veel uit het oog verloren werd... Over het gansche land werd een nieuw, en breed publiek geschapen. Menschen, die er nooit aan gedacht hadden boeken te koopen, werden tot lektuur verlokt. De tweede hands-handel zond zijn waar naar allerlei nieuwe wegen uit, naar het platte land en den achterhoek, naar den burgerman die op koopjes aasde, naar jongelieden die er hun spaarpot aan besteedden, naar zooveel gegoede en rijke gezinnen waar zelden of nooit eenig boek ter tafel placht te komen, maar het overvloedige geld liever verdaan werd aan fijne schotels of opzichtige, wansmakelijke, klatergouden dingen van weelde. Overal trok het goedkoope boek heen als zendeling voor een aanwassende beschaving.... Daar opende het hoofden en harten voor letteren en kunst, voor wetenschap en eigen onderzoek. Oppervlakkig zeker in den beginne, toch groeiend met den tijd en bloeiend, wie zou zeggen hoe welig, zeer bepaald in de toekomst. Zooveel wegen als er op deze wijs gebaand werden, zooveel uitgebreider zou het veld worden, waarop de boekhandel zijn werkkring zou vinden. Onder minder gegoeden en rijken, onder weinig beschaafden, hetzij bij de kleineren of de grooteren der aarde, zou een vierde stand naar den geest opgedreven worden tot een hooger ontwikkelingsrang; zou die gewonnen worden voor zijn rechten en plichten ook op het gebied des verstandelijken levens; zou die medearbeider worden aan de verruiming van het rijk van het goede en schoone.

‘En op dat terrein tiert het boek. Wat schade was tijdelijk, zou winst geven blijvend.’

Een andere quaestie, waarvan de heer Kruseman ons op onderhoudende wijze een duidelijk overzicht geeft, is die betreffende de nadrukken van Duitsche werken, welke zoowel hier te lande onder de mannen van het vak, als in Duitschland tot heel wat geschrijf en gewrijf aanleiding gaf.

Zoo behandelt de schrijver telkens onderwerpen van groot belang, en geeft ons, door een objectieve uiteenzetting van de quaestie, een helder inzicht in zaken, welke ons tot nu toe niet of slechts oppervlakkig bekend waren.

Onder de rubriek ‘Persoonlijke waardeering’ vinden wij weder een 37tal levensschetsen van overleden en nog levende uitgevers,

waaronder die van D.A. Thieme, Mart. Nijhoff, J.H. Gebhard en G.T.N. Suringar bijzonder uitmunten. Eén levensschets ontbreekt in deze verzameling, het is die van den wetenschappelijk ontwikkelden, scherpzinnigen uitgever der ‘Kompleete Dichtwerken’ van Bilderdijk en van da Costa, den uitgever der ‘Geschiedenis der Godsdiensten’, der ‘Wetenschappelijke Bladen’, den man die zijn welverdiend otium niet waardiger kon besteden dan door het schrijven van het werk dat wij hier aankondigen. Het is te hopen, dat een van de Leden der Vereeniging tot bevordering van de belangen des boekhandels zich de moeite zal willen getroosten in deze leemte te voorzien.

De heer Kruseman besluit zijn uitnemend werk met een hoofdstuk dat hij eenvoudig ‘Eenige cijfers en bijzaken’ betitelt, maar dat kostbare statistieke opgaven bevat omtrent de ‘boekenbeweging’ der laatste vijftig jaren. Wat die cijfers, in verband met het overige in dit werk medegedeelde, ons leeren, strekt ons land zeker niet tot oneer. Zij leeren ons dat, al beperkt de weinige bekendheid van onze taal, de geringe oppervlakte van ons vaderland, het gedrukte woord binnen enge grenzen, al blijft de Nederlandsche boekhandel in hoofdzaak kleinhandel, het kleine Nederland, wat zijn boekhandel betreft, onder alle landen der aarde de kroon spant, dat er, naar verhouding der bevolking, in geen land ter wereld zooveel van buitenaf wordt ingevoerd en tegelijk zooveel wordt voortgebracht.

De heer A.C. Kruseman leverde ons in de vier omvangrijke stukken, welke zijn *Bouwstoffen* vormen, een werk van niet geringe waarde. Het ‘boekverkoopersboek’, dat hij ons in de voorrede van het eerste deel toezegde, is ten slotte gebleken een boek te zijn, dat geen letterkundige, die in zijn taal en in de geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde, in hare verschillende onderdeelen, belang stelt, ongelezen mag laten. Wij voor ons zullen het zeker nog dikwijls raadplegen.

Gedichten **van L.H.F.A. Faure. Utrecht, C.H.E. Breyer. 1887.**

Wanneer de titel van dezen verzenbundel in het onzekere laat omtrent de richting van den onbekenden zanger, een blik in de ‘In-

houdsopgave' is genoeg om ons te doen zien, dat wij hier met een streng godsdienstig man te doen hebben, wiens gedichten tot de rubriek godsdienstige poëzie behooren. De hoer F a u r e geeft ons reeds op de eerste bladzijde van zijn bundel onder den titel 'Des zangers taak' zijn dichterlijk programma in deze woorden:

Dichtvuur kan nooit vuurwerk wezen,
't Oog verblindend door den schijn;
Niet de zinnen te verrukken
Moet ons hoogste streven zijn.

Maar het harte te verwarmen,
Dat de koude heeft beklemd;
En de harpe weer te stemmen,
Die het lijden had ontstemd.

Zanger, doe de snaren trillen,
Trillen met gewijden klank!
Niet alleen de zinnen streelend,
- 't Harte stemmende tot dank.

Laat het lied des levens hooren;
Zing van troost, van hoop, van vreê!
Moeden deel' het nieuwe krachten,
Hopeloozen hope meê.

Zing het lied der kinderjaren
In het vergelegen land....

Men ziet, - al zijn de verzen niet als uit marmer gehouwen, al herhaalt de heer *Faure* in het 3e couplet wat hij reeds in het 1e en 2e gezegd heeft - de opvatting is niet te bekrompen, het veld, dat hier den dichter ter bearbeiding wordt gegeven, ruim genoeg.

Doch men weet, hoe het met programma's gaat; en schrijvers van dichterlijke geloofsbelijdenissen schijnen het al niet beter te maken dan die van staatkundige.

Inderdaad blijkt de kring, waarbinnen de dichter Faure zich beweegt, zeer eng te zijn. Zijn gedichten bestaan voor een groot deel uit vertalingen naar het Engelsch van Longfellow, Mackay, Tennyson, naar het Duitsch van Spitta, Gerok en eenige andere minder bekende dichters: gedichten, van welke verschillende reeds

herhaaldelijk, en door mannen als Potgieter en ten Kate, werden vertaald. Wie heeft niet meer dan eens een Hollandsche vertaling van Longfellow's *Excelsior!* gelezen? De heer Faure heeft zich hierdoor niet laten afschrikken, nogmaals een vertaling van het gedicht te leveren. Hoe hij slaagde? De lezer oordeele zelf. Wij kiezen het laatste couplet. In het oorspronkelijke luidt dit:

> There in the twilight cold and gray,
> Lifeless, but beautiful, he lay,
> And from the sky, serene and far,
> A voice fell, like a falling star,
> Excelsior!

Ten Kate vertaalt dit aldus:

> Daar lag hij in de scheemring neêr,
> Koud, dood, maar schoon gelijk weleer.
> Zacht ritselde uit de heldre lucht
> Als 't vallen van een star, een zucht:
> Excelsior!

De heer Faure schrijft:

> Daar lag hij levenloos, maar schoon,
> In d' uchtendschemering ten toon;
> Op eenmaal klonk het gansch van ver,
> Als viel daar plotseling een ster:
> Excelsior!

Bij ten Kate zoowel als bij Faure gaan er enkele trekjes van het oorspronkelijk gedicht verloren; maar men heeft slechts de wijze waarop ten Kate de regels 3 en 4 vertaalt te vergelijken met Faure's opvatting, om tot de overtuiging te komen, dat de eerste dichter en de tweede - iets anders is.

Waar de heer Faure oorspronkelijk werk levert, getuigt dit noch van een zeer levendige phantasie, noch van beeldende kracht, noch van een zeer fijn gehoor voor het dichterlijke van de taal.

De Nederlandsche dichter van godsdienstige liederen meent gewoonlijk genoeg gedaan te hebben, wanneer hij een of anderen bijbeltekst, een treffende gelijkenis, of een bekend bijbelverhaal in min of meer vloeiende verzen heeft geparaphraseerd. Klinkt het stichtelijk, treft men er de bekende vrome verzuchtingen in aan,

vindt het godsdienstig gestemd gemoed er troost en bemoediging in, dan meent de predikant-dichter genoeg gedaan te hebben. Dat ook het godsdienstig lyrisch gedicht een kunstwerk behoort te zijn, komt den meesten, naar het schijnt, niet in de gedachte. Terwijl de natuur, de kunst, de geschiedenis, het rijke menschenleven om hen heen een schat van motieven aangeven, waarbij zij de godsdienstige snaar kunnen doen trillen, heeft men slechts de inhoudsopgaaf van hun verzenbundels in te zien om te bemerken, dat zij niet veel verder gaan dan de religieuse bespiegeling. ‘Alles in Jezus’, ‘Ware troost’, ‘De weenende Christus’, ‘Wordt gelijk de kinderkens’, ‘Troost in den nacht’, ‘Jezus komt’, zijn de, haast stereotype, opschriften van hun godsdienstig gerijmel.

Dat in onze taal Vondel, da Costa, Bilderdijk de godsdienstige snaar met meesterhand hebben gegrepen, en voor het hoogste en reinste klanken hebben gevonden, welke ieder, wien niet althans één dichterlijke vonk, hun vuur ontstolen, in de borst gloeit, zouden behooren af te schrikken om het na hen te beproeven, schijnt bij die heeren niet op te komen.

Van de Duitsche dichters van godsdienstige liederen achten zij alleen Spitta, Gerok en eenige poëtasters van den derden rang hunne aandacht waard. Dat een Brentano, een Claudius, een Geibel in innig gevoelde liederen, en in den schoonsten vorm, hun religieus gevoel hebben uitgestort, schijnt hun niet bekend.

Hoe ware het anders mogelijk dat de heer Faure zich de moeite der vertaling getroost van een Hoogduitsch gedicht (maker niet genoemd) met het opschrift ‘Maranatha! Jezus komt!’, waarvan, in zijn overzetting het eerste couplet aldus luidt:

> Eens daalde Gods held uit de hemelen neer,
> Van wien de profeet had gezongen;
> Hij kwam en verloste den zondigen mensch,
> Het hart van ontferming doordrongen.
> In armoede lag Hij, van alles ontbloot,
> Als hulpeloos kind in der jonkvrouwe schoot.

Welk een voorstelling van de liefelijke idylle, de kribbe te Bethlehem, ons door Lukas verhaald!

In de oorspronkelijke gedichten vinden wij al niet veel meer dichterlijken zin, en vooral weinig smaak. Hoe komt het iemand

in den zin, eene weduwe ‘op den eersten verjaardag na het overlijden van haren echtgenoot’ aldus in versmaat toe te spreken:

Wat Hij *nu* doet weten wij niet,
Maar wij zullen 't eens verstaan.

Op 's Konings verjaardag ontrukt zich de zanger voor een oogenblik aan zijn bespiegelingen, en ontsnapt hem de kreet: *De Koning leev'!* Dat hij terstond met een christelijke toepassing gereed is, zal niemand hem euvel duiden, wel dat hij die toepassing kleedt in dezen smakeloozen vorm:

Zijn kroon word' nimmer *neergeleid*
Slechts *omgeruild;* hij *toebereid*
Voor 't rijk waar schooner kroon hem beidt,
Het koningrijk van vrede!

Een enkele maal tracht de heer Faure een aardigheid op rijm te brengen; gelukkig slechts een enkele maal. Men oordeele alweêr. Bekend is het zinrijk gedicht van Vosmaer ‘Aan Multatuli’:

De zongod Samson vond het ezelskaakbeen
Waarmeê hij 't Filistijnenheir versloeg.
Er zijn maar weinig Samson's; des te grooter
't Getal van ezels en van Filistijnen;
Oneindig vruchtbaar beiden; maar men vindt
Geen ezels dood meer langs den weg, wier kaak
Een nieuwen Samson 't wapen geeft; - zij leven
En staan hem in den weg; - men klaag dus niet
Als hij om 't Filistijnendom te vellen,
Eerst, om hun kaak, soms ezels dood moet slaan.

Den heer Faure, die zeker de *Beelden en Zangen* van Vosmaer niet in zijn boekenkast heeft staan, heeft iets dergelijks door het dichterbrein gespeeld (les beaux esprits se rencontrent!), en ziehier wat hij er van maakte:

Simson's Wapen.

Met een ezelskakebeen
Werden lang geleden,
Door Manoah's zoon alléén
Duizenden bestreden.

Sedert tracht er menigeen
't Middel aan te wenden,
En zijn vijand in 't gemeen,
Met een ezelskakebeen
Op de vlucht te zenden.

Het kan er immers niet door!

Het beeld van den christenzanger, dat Gorter eens, in zijn Gidsartikel over Lodensteijn's Liederen, schetste, wordt nog maar door weinigen verwezenlijkt. ‘Laat hem stout zijn’ - schreef Gorter - ‘maar rein blijven; krachtig, maar zonder weelderigheid; rijk, maar kort. De geest onzer gebeden; onze eerbied en ontzag, straks opgewassen tot een heilig durven, een eerbiedig vertrouwen, een kinderlijk beminnen; de ootmoed en de heldenmoed onzes geloofs de teederheid en de kracht van onze blijdschap eischen als fijne bloemen eene nauwlettende zorg. Wee den zanger, zoo hij tevreden met minder dan het edelste en beste, ze alledaagsch en plat laat worden; zoo hij toelaat dat zij tot dogmatiek verharden, tot sentimentaliteit verweeken, tot geleerdheid verdorren, tot gezond verstandsleer verkouden of pronkerig zich opschikken met onbescheiden tooi.’

Wie ooren heeft om te hooren, die hoore!

Marine-studien van de 17e eeuw.

I. Inleiding.

Het is mijn plan, u in de volgende regelen een denkbeeld te geven van het leven en de huishouding aan boord van het oude zeventiende-eeuwsche oorlogschip, doch, aangezien het, dunkt mij, iets vóór heeft, daarbij meer in het bijzonder één schip en bepaalde figuren of personen te noemen, geef ik bij wijze van inleiding, de volgende vertelling.

Krietwert is maar een klein boerendorpke, in het Noorden van Groningen. Toch hebben we er eene merkwaardigheid, die het wel de moeite waard is, om eens te zien. - Wanneer ge namelijk bij ons in de kerk komt en ge loopt heelemaal door tot achterin, waar de graven zijn van de ‘Heeren’ van Krietwert, die daar allemaal begraven liggen, wel van een paar honderd jaar her, en waarvan ge daar de grafsteenen met de oude inscripties ziet liggen, dan ziet ge daar boven een van die grafsteenen, heelemaal in de hoogte, maar juist precies boven die ééne grafsteen, een model hangen van een oorlogschip uit de zeventiende eeuw, heelemaal opgetuigd en met al zijn vierkante en langscheepsche zeilen bij en met alles net zoo, als het in dien tijd geweest moet zijn: zijn kanonnen en zijn geschutpoorten, sloepen of booten op het dek, en de spiegel van het schip, waar men de kajuitsramen ziet, heelemaal versierd met allerhande beeldhouwwerk en verguldsel.

Dit laatste, het verguldsel, is nu bijna heelemaal zwart geworden en ook de zeilen van het schip zijn zoo goed als vergaan en hangen in flarden aan de ra, maar wat ge nog vrij

duidelijk kunt zien, is de schildering of schilderij, die achter op den spiegel op het hoog oploopende ‘achter-kasteel’ van het schip is aangebracht. 't Is blijkbaar een heel landschap, met koeien en paarden in de wei en een kasteel op den achtergrond. Men leest dan ook op de lijst boven de kajuitsramen, en dus onder het schilderstuk langs: ‘*'t Kasteel te Walcum*.’

Nu denkt ge misschien bij u zelf: ‘ah! dat is zeker de naam van het buitengoed of het slot van de Heeren van Krietwert en een van de Jonkers is indertijd in de zeventiende eeuw kommandant geweest van dat schip.’

Ge hebt het deerlijk mis. Dat Kasteel van Walcum moet indertijd ergens in Friesland gelegen hebben en een van de Jonkers van Krietwert diende wel daar aan boord, doch niet als kommandant, maar als adelborst of ‘appoincté’ en het had maar een haartje gescheeld of hij was daar aan boord in zeker gevecht of ‘rencontre’ met den vijand gesneuveld of verdronken, als iemand anders die hem liefhad, hem niet had gered, bijna met opoffering van haar eigen leven.

Kijk, als ge nu de grafzerk bekijkt, die vlak onder het schip ligt, met zijn wapens en trofeeën daarin gebeiteld, dan ziet ge, dat onder die zerk begraven liggen Jonker Sicco van Heme Heminga, Heer van Krietwert en Hemensweert en zijne vrouwe Sietske Klaassens van der Veen.

Dat laatste, zult ge zeggen, komt er wel wat raar achteraan en men zou haast zeggen, dat de Jonker had begaan, wat men wel eens eene ‘mésalliance’ noemt. Nu, in dien tijd zijn er ook zeker heel veel menschen geweest onder den Groninger en Frieschen adel, die er zoo over dachten, maar wij in Krietwert, die wat meer van de geschiedenis weten, denken er anders over. Ge kunt die geschiedenis, in korte woorden, nog altoos vinden op een van de borden, die daar achter in de kerk hangen, in de nabijheid van iederen grafzerk, waarop zij betrekking hebben en waarop men lezen kan (in oude zeventiende-eeuwsche letters, vroeger verguld, maar nu bijna heelemaal zwart), dat Sietske van der Veen, thans ‘Vrouwe van Krietwert en Hemensweert’, den tegenwoordigen Heer van het dorp en haar echtgenoot, heeft gered van een gewissen dood ‘met perikel van haar leven.’

Welnu, het is de aanleiding tot deze geschiedenis, die ik

u wil vertellen, zoo goed en zoo kwaad als het gaat en geholpen door mijne fantasie, die mij van tijd tot tijd zal moeten verplaatsen in de jaren zestienhonderd en zóóveel, toen de menschen nog niet anders van de stoom wisten, dan dat er wasem uit een ketel met kokend water komt. Doch één ding was er, onder meer, waarmee het al net zoo gesteld was, als in onzen tijd, namelijk met de liefde. Er waren menschen, die het in hun hoofd kregen, verliefd op elkaar te worden en, even als nu, gaf dat wel eens aanleiding tot groote moeielijkheden, als de papa's en mama's er tegen waren, hetzij van de eene of van de andere zij.

Iets dergelijks was ook hier het geval. Sietske van der Veen was een gewone schippersdochter uit Krammerziel, een klein kustplaatsje ‘onder de diek,’ een goed half uur van Krietwert, dat een eindje het landje in ligt en waar de vader van Jonker Sicco toen heer was van het dorp.

Die ouwe papa moet niet gemakkelijk geweest zijn. Nog tegenwoordig zijn er bij overlevering verhalen van hem in omloop, hoe hij indertijd de boeren van Krietwert, die geheel van hem afhankelijk waren, behandelde.

's Avonds laat kwam hij soms nog door den modderigen landweg baggeren, die van het buiten, de burcht of ‘börg’ zooals men zulks in Groningen noemt, naar het dorp leidde. Hij liep dan door het dorp (waar het dan natuurlijk pikkedonker was, want lantaarns hadden ze toen nog niet), bleef bij de ramen staan luisteren, hier en daar waar hij nog licht zag, en, hoorde hij daar binnen iets, dat hem niet aanstond, dan kwam hij binnen, en veegde met zijn grooten langen stok in eens alles van de tafel af, wat hij dacht dat er niet hoorde omdat het ‘overdaad’ was en, vond hij het noodig, dan pikte hij een van het gezelschap er uit en diende hem een flink pak slagen toe.

De bedoeling van den ouden heer was misschien nog zoo kwaad niet, omdat hij zijne onderhebbenden van alle ‘zwelgerij’ wilde terughouden. Toch behoef ik u zeker niet te zeggen, dat de inwoners van Krietwert niet bijzonder met dit vaderlijk toezicht waren ingenomen en dat menigeen den ouden landjonker vervloekte en verwenschte, als hij zijn hielen gelicht had.

Een enkelen keer gebeurde het dan ook wel, dat een van de boeren tegen hem opstond en ‘rebelleerde,’ zooals men

dat in die dagen noemde, en dit gebeurde ook op zekeren dag toen de oude heer verschrikkelijk in een boerenwoning had huisgehouden. Een van de bewoners van het huis, een jonge, robuste kerel, kwam op hem toe en zei, dat hij hem tegen den grond zou slaan, als hij nog eene beweging met zijn grooten stok naar de tafel durfde maken, waarop het een en ander stond dat de jonker als ‘overdaad’ beschouwde.

‘Kijk liever naar je eigen kinderen’ riep de jonge boer, ‘in plaats dat je je zelf met het huishouden van een ander bemoeit... We betalen immers de pacht... wat gaat het meneer aan wat wij eten....’

‘Wat bedoel je daarmee?’ vroeg de oude heer, die rood zag van woede, ‘wat bedoel je daarmee, dat ik naar mijn eigen kinderen moet kijken?’

‘Daar bedoel ik mee, dat je eigen zoon zich bemoeit met een ander z'n dochter, die hij toch niet wil en kan trouwen, omdat het maar een schippersdochter is en geen deftige juffer... Dat bedoel ik er mee.’

De oude heer draaide zich om en ging heen. Hij was op het punt, geloof ik, van den jongen boer met zijn stok te lijve te gaan, want hij berstte bijna van woede, maar hij hield zich in; hij wist, wat die man bedoelde.

Juist 's morgens was de dominé van Krietwert bij hem op de Burcht geweest, om hem, zooals dominé zei, over iets zeer gewichtigs te spreken....

De zoon van ‘meneer’, dien de jonge boer met zijn gezegde op het oog had, Jonker Sicco, had altoos veel pleizier gehad in zeilen en roeien, en in 't algemeen met alles wat op de zee betrekking had. Het liefst zat hij boven op den zeedijk achter Krietwert en keek naar de rivier de Eems en verder naar buiten de Noordzee in, waar hij de schepen zag kruisen of binnenkomen en uitzeilen.... Meer dan eens maakte hij tochtjes met de visscherlui van het nabijgelegen Krammerziel of, zooals in den laatsten tijd vooral heel veel was voorgekomen, met den overal bekenden Krammerzielster schipper Van der Veen, met wien hij zelfs al een keer de Zuiderzee in was geweest en eerst Enkhuizen en daarna zelfs Amsterdam had bezocht. Dat was geen kleinigheid in die dagen en het had ten gevolge, dat Sicco onwillekeurig zijn vader, die nooit verder dan Groningen was geweest, min of meer boven het hoofd

groeide door den ruimeren blik, dien hij begon te krijgen, wat betreft de wereldsche zaken in het algemeen en wat betreft Krietwert meer in het bijzonder. Het eentonige, bekrompen leven in Krietwert en omstreken begon hem meer en meer te vervelen en meer dan eens had hij zijn vader er over gesproken, om hem door middel van hunne familie-relaties in Friesland, bij de Admiraliteit van Harlingen een plaats te bezorgen als adelborst of ‘appoincté’ op een van hun schepen, zooals in die dagen zoo dikwijls gebeurde met jongelui uit den eersten stand of adellijke families.

Doch de oude heer wilde er niets van weten. Sicco was zijn eenige zoon, die hem mettertijd als Heer van het dorp en de Heerlijkheid moest opvolgen. Die hoorde op geen schip.

Doch zie wat gebeurt? - Deze schipper Van der Veen, waarvan ik boven sprak en waarmeê Sicco naar Amsterdam en Enkhuizen was geweest, schijnt een mooie dochter gehad te hebben, die Sietske heette en haar vader altoos op zijn tochten vergezelde, als de reis van iet of wat langeren duur moest wezen, terwijl ze over het geheel ook dikwijls haar vader hielp, wanneer er door den oorlog of om andere redenen gebrek aan volk was.

En nu schijnen de zeetochten van den jonker ten gevolge te hebben gehad, dat hij verliefd werd op Sietske, en Sietske op hem. Er was al lang over gesproken in Krammerziel, dat de jonker altoos daar aan boord was en dat hij en Sietske wel eens met hun beiden in een boot uit zeilen gingen en dat de oude Van der Veen dat toch niet moest toelaten, dat het tijd werd, dat iemand ‘meneer’ van Krietwert er eens over sprak, enz. enz., totdat eindelijk dit gerucht en deze praatjes ook doordrongen tot de pastorie van Krietwert, en zoo kwam het, dat juist in den morgen of voormiddag van bovenbedoelden dag de oude domenie van Krietwert, de eerwaarde Henricus Dutenius, na rijpelijk alles bij zich zelven en met zijne huisvrouw te hebben overwogen, in deftig gewaad naar de Burcht kwam stappen, om den ouden heer met den noodigen eerbied en omzichtigheid te vertellen, dat hem iets ter ooren was gekomen, alsof de jonker met een meisje uit Krammerziel een stillen omgang en verkeering had. Het ging wel, zooals men zei, in alle eer en deugd, maar toch zoude, volgens domenie, daaruit mettertijd iets menschelijks kunnen voortvloeien, dat

met het oog op het verschil van stand en rang, voor beiden noodlottig zou kunnen worden, waarom dan ook domenie met allen eerbied en bescheidenheid.....

De ouwe heer liet hem niet eens uitpraten, hij bulderde, raasde en tierde, dat het verschrikkelijk was om te hooren, en in de eerste plaats op den armen, goeden, ouden predikant. Hij zei, dat het allemaal leugens waren, dat zoo iets onmogelijk was, hoe domenie dat *durfde* zeggen... enz. enz.

Domenie had dat wel verwacht, hij begreep wel dat 'meneer' te trotsch zou wezen, om het tegenover hem te bekennen, dat ook hij reeds iets dienaangaande had vermoed; domenie liet dus den ouden heer maar stil zijn gang gaan, verdroeg alles met Christelijke zachtmoedigheid, en ging heen met het kalme gevoel van den Christen-leeraar, die gedaan had, wat hij zijn plicht achtte. - Zoo zei hij tegen zijn vrouw, toen deze hem bij zijne thuiskomst vroeg, hoe het gegaan was, want domenie had er erg tegen opgezien, tegen dezen tocht. - De heer van het dorp had ook over den predikant in die dagen heel wat te zeggen.

Toen domenie vertrokken was, werd jonker Sicco geroepen, doch deze bleek niet thuis te zijn. De oude heer was zoo woedend, dat hij niet op zijne terugkomst kon wachten; hij liep de oude ophaalbrug van de Burcht en het zoogenaamde Singel over, vandaar naar het dorp en, zooals we boven gezien hebben, vond hij daar eene gewenschte aanleiding, om tegenover een van zijne onderhoorigen zijn boos humeur wat te luchten, doch met dit rampzalige gevolg, dat hij na de 'rebellie' van den driftigen, jongen boer, nog eens zoo woedend weer thuis kwam, als hij weggegaan was,

In dien tusschentijd was jonker Sicco thuis gekomen. De jonker moest onmiddellijk bij hem boven komen.

Wat er daarop gebeurde en wat er voorviel tusschen vader en zoon, is nooit iemand recht te weten gekomen. Men zegt, dat de oude heer den jonker met de hondezweep te lijve is gegaan en geen woord van verontschuldiging of uitleg wilde hooren....

Helaas, deze laatste kastijding - het was niet voor het eerst, dat hij deze harde corrigeermiddelen toepaste - deze laatste kastijding bezorgde den ouden hardvochtigen man bit-

tere uren. Den volgenden dag was jonker Sicco verdwenen. Links en rechts werden boeren uitgezonden, te paard, om hem te zoeken; de gracht langs het Singel, om de Burcht, werd overal gedregd en onderzocht; verschillende huizen werden van boven tot beneden nagesnuffeld en geïnspecteerd, doch wat men ook deed en waar men ook zocht, de jonker *was* weg en *bleef* weg.

Een geruime tijd ging voorbij, zonder dat men iets van Sicco hoorde. De oude heer begon eerst met nog ruwer en barscher te worden, dan hij vroeger reeds was, doch langzahand begon ‘het gebouw zijner menschelijke hardheid’ in elkaar te zakken en werd hij stil en in zichzelven gekeerd. Zelden kwam hij meer van de burcht af en de eenige, die nog bij hem werd toegelaten, was de oude domenie van Krietwert, die hem troostte in zijne eenzaamheid en het berouw over 't geen hij zich zelven berokkend had.

‘De Heere God is een genadig God’ zei domenie. ‘Hij zal u uwe zonden vergeven, zooals wij allen van Hem zijne genade en vergeving van onze zonden behoeven. Hij zal alles ten beste keeren. Zijn wegen zijn onafzienbaar; misschien is er voor mijnheer uw zoon een andere bestemming weggelegd en gesteld, dan die gij hem hier had toegedacht.’

Met deze laatste woorden zinspeelde de predikant op het vermoeden, dat men algemeen in Krietwert had, namelijk dat de jonker met een van de visscherlui naar Emden in Oost-Friesland was overgestoken, om van daar uit zijn heil in de zeevaart te zoeken. En ziet, dit vermoeden bleek weldra juist te zijn.

Het duurde lang, maar eindelijk toch, na meer dan een jaar wachtens, kwam Sicco in eens weer uit de lucht vallen, en dat wel met de vloot van de Ruijter, toen deze in 't jaar '65 in Delfzijl binnenliep.

Sicco was van Emden uit, met een fluitschip, als gewone ‘scheepsjongen’ naar de West-Indiën vertrokken en, na daar eenigen tijd gekruist te hebben, handel drijvende, lossende en ladende, had eindelijk het toeval hem saamgebracht met de vloot van de Ruijter.

Op een van diens schepen diende een Friesche jonker, die Sicco en zijne familie kende, en het was deze die wist te bewer-

ken, dat Sicco, die dolgraag op een van 's lands schepen zou dienen, voorloopig werd aangenomen als ‘appoincté’ of adelborst.

Toen Sicco zijn vader weer terugzag, vond hij dezen verschrikkelijk verouderd en veranderd. De hardheid van den ouden jonker was gebroken. Hij had zijn zoon lief en dankte God, dat hij hem weer terug had....

Toch zou hij hem nog een geruimen tijd moeten missen. Sicco was nu in dienst van den lande en mocht en kon, in dezen voor ons vaderland zoo benarden tijd, niet besluiten, voor goed aan den wal te blijven.

Zooals wij weten, had onze vloot onlangs bij Lestoffe op de Oostkust van Engeland een schandelijke nederlaag geleden, waarbij het schip van den admiraal Wassenaar van Obdam in de lucht was gesprongen. Groote vreugde heerschte er in den lande, dat de Ruyter weer terug was met zijne vloot (waarmee hij den Engelschen op Afrika's Westkust, in West-Indië en verder in Amerika zooveel afbreuk had gedaan) en alles, wat jong en ferm was in ons vaderland, greep naar de wapens om den Engelschman te lijve te gaan en onze laatste nederlaag te wreken.

Toen Sicco weer naar zee ging, vertrok hij niet alleen. Behalve dat bij verschillende flinke jonge kerels uit Krietwert en Krammerziel als matrozen mee naar boord nam, ging ook zelfs de jongste en liefste zoon van den ouden domenie met hem mee, de anders zoo zachtmoedige Johannes Hendricus, - en deze is het, aan wiens boeken en aanteekeningen wij een groot deel van ons verhaal niet alleen, maar ook vele van de bijzonderheden, het scheepsleven betreffende, verschuldigd zijn, die wij later hopen mede te deelen.

Doch voordat wij daaraan beginnen, willen wij het woord geven aan een Delftschen koopmanszoon uit die dagen, die, zooals uit zijn aanteekeningen blijkt, zich ook bevond aan boord van ‘*Het Kasteel van Walcum*,’ toen dit schip de bewuste ‘rencontre’ had met den vijand, waarin Sietske van der Veen Jonker Sicco wist te redden met ‘perikel van haar leven’.

Nog jaren lang, tot op zijn ouden dag, wist deze Delftsche koopman, die Adriaan van der Lande heette, aan zijne kinderen en kleinkinderen nog altoos even smakelijk te vertellen van al wat hem overkwam, toen hij in den jare 1600 en zóóveel een gedwongen zeereisje deed met de vloot.

Het was op verzoek van zijne kinderen, dat hij deze ontmoetingen te boek stelde en het is ook aan deze ‘gedenkschriften’ dat ik een groot deel van het volgende hoofdstuk ontleen.

Ofschoon ik later ‘den dienst weer van hem zal overnemen,’ wil ik dan ook in het hoofdstuk wat nu volgt, en waarin zijn reis naar de vloot wordt beschreven, geheel het woord geven aan den heer Adriaan van der Lande.

II. Een zeereisje in de 17e eeuw.

't Was in 't jaar 1600 en zóóveel, dat mijn vader mij belastte met het overbrengen van een brief en eenige ververschingen aan zijn ouden vrind Henricus Jansen, die stuurman was aan boord van ‘*Het Kasteel van Walcum*’, een oorlogschip, dat thans hoorde bij de ‘Admiraliteit van de Maze’ en nu met de andere schepen van de vloot al een heelen tijd kruisende was geweest in de Noordzee om den Engelschman op te zoeken, of, als hij zich voor onze kust vertoonde, hem van den wal af te houden en een goed pak slaag te geven. Dat was ongeveer alles, wat wij, jongens, er van wisten.

Volgens de laatste berichten lag de vloot nu op 't oogenblik voor den mond van de Maas, of ten minste niet ver er van daan. Vader vond dit nu een schoone gelegenheid, om onzen ouden vrind, stuurman Jansen, eens iets van ons te laten hooren en hem tegelijkertijd 't een en ander te zenden, waarin hij wel trek zou hebben, na zoolang achtereen in zee te zijn geweest en dus niet anders dan pekelvleesch, gezouten haring en grutten te hebben gegeten. Ik denk echter altoos nog, dat vader hem behalve de ‘groentens, een paar versche hammetjes en wat eieren’, ook nog iets anders te zenden had of wel te vertellen; want, als ik nu naderhand alles nog eens bedaard naga, besluit ik daaruit, dat in den brief, dien ik overbracht, belangrijke tijdingen gestaan moeten hebben. Ik houd het er altoos voor, dat er tusschen stuurman Jansen en mijn vader meer dan eens iets verhandeld is, dat betrekking had op de

verheffing van den Prins. Meer dan eens werden er in die dag en samenzweringen ontdekt, die daarop betrekking hadden, en vader en stuurman Jansen waren beide vurige aanhangers van het Huis van Oranje. Ze zeiden, dat van het begin af aan wij alles te danken hadden aan den ouden Prins Willem, die voor ons land alles gedaan had wat hij kon; en daarna aan Maurits en Frederik, die toch ook heel wat gedaan hadden, al hadden ze dan ook hun gebreken. ‘Flinke kerels, dat waren het’, zei vader, ‘dat kan niemand tegenspreken. En ik vind het schandelijk, dat ze nu den jongen Prins achteruit zetten en hem alles onthouden, waar hij toch volgens alle recht en billijkheid aanspraak op heeft.’

Dit laatste echter zei vader nooit hard op, en ik heb het alleen hem wel eens hooren zeggen, als hij met stuurman Jansen achter in het kleine kamertje zat, onder een kan bier en een pijp tabak. Ik had mijn bedsteê in de kamer daarnaast en lag, als stuurman Jansen er was, altoos nog zoolang mogelijk te luisteren, totdat mijn oogen dicht vielen en ik van vermoeidheid in slaap viel, om den volgenden morgen wakker te worden met de herinnering van allerhande droomen, waarin ik op de kust van Afrika, in Barbarije, of ik weet al niet waar, geweest was. Als men jong is, maken al zulke verhalen van vreemde landen en volken op ons een diepen indruk. Ik had dan ook dol veel lust, om met den ouden stuurman, onzen vriend van jaren herwaarts, het zeegat uit te gaan; maar daar wou vader niet van weten, en moeder nog minder.

‘Allemaal gekheid’, zei vader, ‘ik kan een jongen zooals jij bent en zooals je belooft te worden - want je bent niet lui en je hebt een goed hoofd om te leeren, als je wilt - veel beter in den lakenwinkel gebruiken.’

Ja, dat deed me nu wel pleizier, dat vader zooveel goeds van me zei; want ieder rechtgeaard mensch is in zijn schik, als zijn vader hem prijst. Is dat zoo niet? Maar toch, die lakenwinkel bv., daar had ik nu volstrekt geen lust meer in. Ik had altoos veel trek gehad om buiten te wezen en op school kroop ik altoos het raam uit, als meester ongelukkig dicht bij mij een venster open had laten staan voor de frischheid. En dus, zoo'n leventje aan boord van een schip, den heelen dag vrij (zooals ik mij dat verbeeldde) en dan allerhande vreemde dingen te zien, en dan wie weet, later bij ons in Delft, waar

we toen woonden, misschien terug te komen met een neger, als een soort van knechtje, of een aap of zoowat - wat zouden ze naar mij kijken!

Doch vader schudde maar altoos met het hoofd. ‘Blijf stilletjes hier’, zei hij tegen mij, ‘'t is al geen goud en zilver, wat er zoo mooi uitziet.’ - En, ik moet zeggen, dat vertelde stuurman Jansen ook, als ik met hem er over praatte.

‘Ieder moet gaan en blijven, waar de Heer hem bescheiden heeft, om zijn plicht te doen’, zei stuurman Jansen, ‘en in onzen tegenwoordigen angstigen tijd, nu de Engelschman ons steeds te lijve en verpletteren wil, moet ieder op zijn post blijven en het zou lafhartig wezen, om nu den dienst en zijn schip te verlaten, maar anders - ik voor mij kan soms duchtig verlangen, om hier, dicht bij Delft, een aardig huiske te hebben met een kruithof er voor en een mooi schauwig plekje, om er met mooi weer en lange dagen mijn pijp te zitten rooken. En dan, ja, dan is 't aardig, als men van alles vertellen kan, wat men gezien en bijgewoond heeft, maar op den duur, neen jongen, 't leven aan boord van een schip is niet om naar te verlangen.’

Nu, dat laatste had ik al heel veel zeelui hooren zeggen, die een beetje oud begonnen te worden; en toch, als ze later hun rustig hoekje aan den wal hadden en den heelen dag in 't groen konden zitten, waren ze toch niet tevreden en hadden geen rust of duur, voordat ze weer aan den waterkant woonden en dagelijks den een of anderen ouwen kraak konden zien binnenkomen of uitzeilen. En dus maakte dat gezegde van stuurman Jansen op mij ook geen grooten indruk en was ik recht blij, toen er zich een gelegenheid voordeed ook eens iets van het zeeleven van meer naderbij te zien te krijgen.

Zooals ik zei, was er bericht gekomen, dat de vloot kruisende was voor den mond van de Maas en iemand uit Rotterdam, die voor zaken in Delft moest wezen, had ons verteld, dat er van wege de Admiraliteit eenige behoefteschepen en ook een paar galjooten en advijsjachten naar de vloot gezonden zouden worden. Met een van deze zou er zeker wel gelegenheid wezen, om meê naar buiten te gaan en weer terug te komen, als ze hun lading verscheept hadden of hunne brieven hadden afgegeven. Het gebeurde wel meer, dat men van zoo'n gelegenheid gebruik maakte. Vader schreef dus

dadelijk een brief aan Oom Maarten in Rotterdam, dat we den volgenden dag met de schuit van tien uur in de stad zouden komen, terwijl hij Oom verzocht, om voor ons de noodige stappen te doen bij de Vroedschap of de Heeren van de Admiraliteit, of wien het anders aanging, opdat we vergunning zouden krijgen, met een van de vaartuigen meê te gaan. Er was geen tijd te verliezen, aangezien de vloot misschien al heel gauw weer zou kunnen afzakken naar Schooneveld, of wel naar Tessel of het Vlie zou kunnen sturen.

Doch ziet, wat gebeurt, daar komt plotseling een Duitsche koopman uit de lucht vallen, die veel zaken met ons deed en met wien vader onmogelijk in een ommezientje alles af zou kunnen doen. Ergo, vader kon niet meê en na lang wikken en wegen, schrikkelijk veel tegenspartelen van moeder en bedenkelijk kijken van mijn geëerden vader, kwam het werkelijk zoo ver, dat ik alleen zou gaan. - Nu, maar dat kon dan ook wel, ik was immers al ruim zestien jaar; bijna zeventien. - Maar och, och, dat hadt ge moeten zien, toen ik 's morgens in de vroegschuit stapte. Ik kon van moeder haast niet loskomen en mijn zusters huilden tranen als oliekoeken, terwijl Betje, onze oude meid mij expresselijk haar eigen psalmboekje in de hand stopte, de goeje oude ziel! - ‘Jongen’, zei vader, ‘wees nu voorzichtig en zorg, dat het vaartuig niet zonder u weer teruggaat. Ze blijven soms maar een oogenblik langs zij liggen.’

't Was, of de oude man begreep, wat voor een boosaardig opzet er in mijn jeugdige hersens broeide. - Ik had zoo'n stille begeerte, om een reisje met stuurman Jansen meê te maken.

Toch moet ik zeggen, dat mijn oogen niet heelemaal vrij waren van tranen, toen de schuit afstak en ik vader en moeder met mijn twee zusters en de oude Bet langzamerhand als 't ware in de verte zag verdwijnen.

't Was nog al mooi weêr, zoodat. ik verkoos, boven op de schuit te gaan zitten, waar ik een vrij gezicht had over het land, de weg en de huizen, waar wij langs voeren. Overal in het land waren de menschen druk aan 't werk en als men dat zag, hoe alles zijn gewonen gang ging en de koeien met hun gewone, domme en groote oogen naar ons stonden te kijken of aan den kant van de vaart hunne dorst leschten, kon

men zich haast niet voorstellen dat er daar buiten op het water menschen ronddreven op groote, reusachtige zeekasteelen, die er alleen op uit waren, om elkaar kapot te maken. Hier en daar in 't land waren ze aan het hooien of aan het maaien en, ik kon het niet helpen, maar iederen keer, als ik het metaal van de zeisen of van de hooivorken in het zonnelicht zag schitteren en blinken, dacht ik bij me zelf: ‘verbeeld je nu eens even, dat je zoo'n scherp geslepen stuk ijzer in het lichaam van een mensch gaat steken.’

Wat een rare snuiter was ik toch; ik wou met alle geweld wat van het zeeleven zien en toch ging er mij een rilling door mijn leden, als ik bedacht, dat in een zeegevecht de menschen toch op die manier op elkaar loshakten. Ik kon mij haast niet voorstellen, dat stuurman Jansen, de goedigheid in eigen persoon, ook zoo iets zou doen. En toch, ja, als ik dan weer bedacht, hoeveel nadeel de Engelschen ons bezorgden, want ik hoorde vader er dikwijls over praten, en als ik dan aan de verhalen dacht van de menschen, die in Engeland gevangen hadden gezeten, dan kon ik mij toch ook weer voorstellen, hoe men langzamerhand een hekel kon krijgen aan de Engelsche ‘rood-rokken’ (zoo noemde men ze gewoonlijk spottenderwijs) en hoe men er toe komen kon, in een gevecht tegen die ‘zeeroovers’ nijdig te worden en ze allemaal dood te willen slaan. - ‘Zeeroovers,’ ja, dat waren ze; zelfs toen de oorlog nog niet bekend gemaakt was, pakten ze onze schepen al weg, namen het volk gevangen en sloten ze hier of daar op, zonder behoorlijk voor hen te zorgen, zoodat ze dikwijls van gebrek en honger omkwamen. Menigeen was er in het land, die op die wijze een of meer familieleden verloren had. Dicht bij ons in Delft, in dezelfde straat als wij, woonde een weduwe, die eerst haar man en later twee van haar zoons op die wijze verloren had. Als we haar zagen loopen, diep in den rouw en met een gelaat, dat duidelijke sporen droeg van kommer en angst, verdriet en zielelijden over een onherstelbaar verlies, dan wees vader dikwijls naar haar en zei ‘dat heeft de Engelschman gedaan.’ - Ja, zoo gaat het in oorlogstijd, men ziet al de kommer en ellende, die de vijand ons bezorgt, maar - men vergeet wel eens, dat wij van onze zij ook er op inslaan en dat zulks, daar aan de overzij, in Engeland, ook weduwen en weezen maakt, die boos zijn op ons. En

zoo gaat het steeds over en weer. - Toch is dit waar, dat wij van onze zij den oorlog niet wilden, maar wel de Engelschman, die buiten op het groote water alleen de baas wou wezen en niet hebben kon, dat onze schepen en kooplui hun tegenwoordig overal den pas afsneden. - Dat was eigenlijk de groote kwestie: de Engelsche kooplui hitsten het volk en de regeering tegen ons op. - En dan komt er dit nog bij, die Engelschen - stuurman Jansen zei het altoos - die Engelschen, het zijn trotsche kerels, als je ze ergens met een schip tegenkomt; ze zijn niet tevreden of iedere andere natie moet zijn hoed voor hen afnemen, of, met andere woorden, de vlag voor hen strijken. Nu, dat is al te mal, dat gaat niet op den duur, zei stuurman Jansen, 't Is goed, wanneer men op een Engelsche reede komt, of ergens dicht onder de Engelsche kust; het is niet meer dan fatsoenlijk, dat men zijn hoed afneemt, als men ergens bij iemand aan huis komt; maar heelemaal buiten op het water, als men niets dan lucht en water ziet, waarom moeten dan wij, als Hollanders, voor iederen onnoozelen Engelschman onze vlag strijken? 't Is al schande genoeg, dat het vroeger zoo dikwijls gebeurde. Maar, toen hadden we hen noodig, in den Spaanschen tijd, toen moesten we ze te vrind houden. Maar tegenwoordig - neen, laat ze maar komen, die roode zeeschuimers, laat ze maar komen...!'

Ja, als stuurman Jansen op dat punt kwam, dan werd hij boos, dan kon hij zich soms zoo opwinden, alsof er al tien Engelschen voor hem stonden. En anders, de goedheid in persoon.

Maar nu wordt het tijd, dat ik verder vertel en niet te veel opnieuw ga afdwalen. Ik zal nu maar in eens zeggen, dat ik goed en wel in Rotterdam aankwam, waar Oom Maarten al klaar stond op den wal, toen de schuit aanlei.

'Wel neef,... wat 's dat! Is vader er niet!?'

'Wel neen' zei ik, 'ik ga alleen. - Vader kon niet weg.'

En nu vertelde ik, hoe het kwam, dat vader er niet was, dat er een Duitsche koopman was gekomen, enz. enz.

Oom Maarten zette groote oogen op, dat ik alleen zou gaan en vroeg wat moeder daarvan wel gezegd had. Hij vond het niet goed, dat ik die reis alleen ondernam; dat kon ik wel aan hem zien. Ik geloof, dat hij er een oogenblik over dacht, om zelf meê te gaan, doch gelukkig kon hij zelf ook moeielijk

uit zijn zaken weg en, na mij nog van allerhande raadgevingen te hebben voorzien en nadat ik 's middags met oom en nicht Christien gegeten had ('t was een heel feestmaal en er waren ook nog een paar familieleden, benevens de naaste buren gevraagd), ging ik eindelijk 's avonds, tegen donkeren, met oom naar het Admiraliteits-huis, waar ik aan een paar heeren werd voorgesteld, en toen de Oude Poort door naar het Oude Hoofd, waar een groote galjoot, met het groot-zeil al los, klaar lag, nog al diep geladen en het dek en de roef ook heelemaal vol met allerhande goed, dat bestemd was voor de vloot. Een van de heeren was met ons meêgegaan en bracht ons aan boord, bij den schipper, aan wiens goede zorgen ik nu werd gerecommandeerd en die niet kon nalaten, hartelijk te lachen, toen hij zag, hoe bang oom Maarten was, dat het niet goed met mij zou afloopen.

't Is gelukkig, meneer,' zei de schipper, 'dat alle Hollanders zoo bang niet zijn voor een hapje zeewater, als UwEdele dat schijnt te wezen, anders zou het er tegenwoordig niet best uitzien.... 'Heila, jonge zeeleeuw (dit tegen een kleinen scheepsjongen, die juist van voren kwam), pak jij dat goed eens aan van het heerschap en berg het bij mij achter in de kajuit, ouder de tafel.'

'Zou je denken, schipper, dat de vloot nog voor de Maas ligt?' vroeg oom Maarten, die op de Admiraliteit gehoord had, dat men daar eenigszins aan twijfelde.

'Nou meneertje,' zei de schipper, 'het zou wel kunnen beuren, dat ze om de Zuid geloopen zijn en op de vlakte van Schooneveld zijn gaan liggen.'

'Maar dan ga je toch zeker weêr naar binnen, schipper, als je ze voor de Maas niet ziet? Of loop je dan verder? je zult toch met dit vaartuig niet naar Schooneveld sturen? Dat is immers, zooals ik gehoord heb, bijna zoo goed als in volle zee?'

'Wel meneertje, waarom zou ik niet, als mijn orders zoo luiden? - Ik heb de vloot met deze galjoot wel opgezocht tot onder de Engelsche kust. Verleden jaar nog ben ik tot op de hoogte geweest van Nieuw-Kasteel[1)]. Mijn vaartuig is niet zoo

1) New-Castle.

heel groot, er zijn wel Friesche kagen, die grooter zijn, maar ik durf er best meê, boven Hitland en Schotland om, naar Heizandt[1)], als het noodig is.'

En meteen klopte de schipper zijn pijp uit op het ijzeren beslag van het roer, stampte met zijn voet de asch uit die op het dek viel en keek ons min of meer uitdagend aan, terwijl hij een paar van het volk, dat vooruit bezig was, toeriep om de fok los te maken, ''t Wordt onze tijd, meneer,' zei hij tegen oom Maarten. 'De eb is door en we moeten er van profiteeren om de rivier af te loopen; we hebben het in den wind.'

Oom Maarten en een van mijn neven, die meêgegaan was, om mij uitgeleide te doen, namen afscheid van mij en weldra, - daar gingen wij. Wij haalden met de galjoot nog een eindje verder langs het hoofd naar buiten, heschen het groot-zeil en de fok, en stuurden daarop langzaam, schuin, bij den wind, naar de overzij van de rivier.

Wel, wat had ik een schik! Dat leek me, zoo'n tochtje, ofschoon ik in de verte op het hoofd, de lange gestalte van oom Maarten nog meende te kunnen onderscheiden, die met een erg bedenkelijk gezicht afscheid van mij had genomen. Ik verbeeldde mij, dat ik hem nog steeds zijn hoofd zag schudden. Als we onderweg bericht mochten krijgen, of van een binnenkomend vaartuig mochten hooren, dat de vloot niet meer voor de Maas was, had hij mij aangeraden, om mij in dat geval in Maasland's Sluis aan den wal te laten zetten. Er woonde daar nog een halve nicht van mijn tante, die mij wel goed ontvangen en goed verzorgen zou, tot er een gelegenheid was, om van daar naar Delft te gaan met den een of anderen boer of particulier die naar de markt reed; want, redeneerde oom Maarten, het kon toch nooit in de bedoeling liggen van mijn vader, dat ik heelemaal naar Schooneveld of wie weet waarheen zou gaan, om de vloot op te zoeken.

Eigenlijk geloof ik, dat oom Maarten ook een beetje bang was, dat mijn vader zich soms wat te veel inliet met de bewegingen van de Prinsen-partij en dat mijn zending daar niet heelemaal vrij van was. Oom Maarten was een uiterst voorzichtig mensch, die bang was voor alle 'politieke bemoeisels.'

Ik echter zei maar op alles 'jawel oom, dat's goed' en

1) Onessant bij de Golf van Biscaije.

knikte maar steeds met het hoofd, maar ik dacht bij me zelf: nu ik eens op reis ben naar buiten, zal het een baas wezen, die mij vooreerst weer naar binnen krijgt.

Wel, ik vond het tochtje zoo aardig. Met een aardige frissche bries begonnen we, steeds laveerende, over en weêr zeilende, de rivier af te drijven.

Het was een mooie, heldere nacht; de maan gaf aan alles wat wij zagen, een eigenaardig, aantrekkelijk voorkomen. De kerken en torens, oude poorten en hooge huizen van de goeie stad Rotterdam teekenden zich allen even fantastisch af tegen het meer donkere gedeelte van de lucht, terwijl de maan, die bijna recht in het Zuiden stond, er zijn droomerig lichteffekt tegenaan wierp.... Ja, maanlicht is altoos mooi. Jammer, dat men zoo dikwijls in zoo'n helderen, stillen nacht thuis in een benauwde kamer onder de dekens ligt. Buiten is het dan veel mooier.

Nu, dezen keer genoot er ik van, ik bleef den heelen nacht aan dek, net zoo lang tot de maan onderging, en het in het Westen er zoo kleurig uitzag, alsof daar in de verte, zoo wat op de hoogte denk ik van Maasland's Sluys, alles in den brand stond. Want zoover waren we toen al; de schipper zei, dat hij heel goed de Sluys kon zien en zelfs de zoogenaamde Boone Sluys duidelijk kon onderscheiden. Nu, 't is mogelijk, maar zoo goed waren mijne oogen toch niet, of het kwam doordat de oude galjoot-schipper een meer geoefend zeemansoog had; want dat krijgen zulke oude pikbroeken op den duur. En, dat is zeker, deze oude schipper was er nog een van den ouden stempel.

‘Schipper,’ zei ik tegen hem, ‘hoe oud ben je wel?’

‘Meneertje,’ zei hij, ‘ik moet je tot mijn schande bekennen, dat ik dat eigenlijk niet precies weet. Mijn vader was naar zee, toen ik geboren werd, en mijn moeder is al heel kort na mijne geboorte met mij en al wat we hadden op de vlucht gegaan, omdat de Spanjolen het ons daar wat al te graveelig maakten, en zoodoende heeft ze zeker in de tribelatie van de tijdsomstandigheden vergeten op te schrijven, wat dag het was, toen ik in de wereld kwam. Maar ik reken, dat ik al een mooi eindje in de zestig ben, misschien wel een heel mooi eindje ook. Maar het komt er eigenlijk niet veel op aan, want het bevalt mij hier altoos nog heel best en als Onze Lieven Heer er niet tegen heeft, zou ik nog graag wat

blijven, zie je, - en dan is het eigenlijk maar beter, dat je niet weet, hoe oud je al bent.'

Dat kon ik hem niet tegenspreken en ik vond dat voor iemand van zijn doen nog al verstandig geredeneerd. Hij had ook alle kans, dat hij nog een mooien tijd 'hier zou blijven,' want hij zag er zoo gezond en sterk uit, dat het een lust was om hem te zien. Toch kon men wel merken, dat hij heel wat ondervonden had in zijn leven. Zijn gezicht was zoo bruin en verweerd, dat men hem in de verte bijna voor een halven Moor zou houden en zijn haar was zoo wit en grijs als van een Spanjolen-hondje. Ook had hij één been minder dan een gewoon mensch.

'Waar is dat eene been van je gebleven, schipper?' vroeg ik.

'Wel, Uwe Edelheid', zei de schipper, 'wat zal ik u daar al zoo van zeggen.... Ik houd er voor, dat het met den vloed om de Noord gespoeld is'....

'Wat zeg je?'

'Ja, want het was ergens in de Noordzee, dat ze het mij afgezet hebben. Ik lag op een tafel en weet werkelijk niet precies, hoe het toegegaan is. Er zat een kogel in, die het half vermorzeld had - dat vertelden ze mij later - en onze meester, die nog al een snijersbaas was, had geresolveerd, dat het de moeite niet waard was, om het nog aan te houden. En daarom had hij het maar afgezet, en het eenige wat ik mij nog herinner, is, dat hij tegen een van zijn handlangers zei: gooi het maar weg. Maar ze hebben mij er later goed voor betaald: eerst een goeie zak met Caroli-guldens en later een baantje bij de Lands-vaartuigen en de zeepost van Hellevoetsluis en nu tegenwoordig ben ik, zooals je ziet, schipper van een galjoot van de Admiraliteit. Dat 's een goed baantje, meneer, als je pleizier hebt in varen. En daar is tegenwoordig geen gebrek aan, nu de vloot altoos in zee is; ik heb dit heele voorjaar en den zomer nog niet langer dan vier dagen achtereen stilgelegen, en dezen keer zullen we ook nog wel een aardig reisje voor den boeg hebben, want ik geloof nooit, dat de vloot nog voor de Maas is.'

'Zoo?' zei ik, 'nu, dat doet mij pleizier, ik heb wel lust in een zeereisje. Ga je de vloot opzoeken, als hij er niet is?'

'Zeker meneer, ik heb speciaal bevel, om een blikken doos met schrifturen van de Admiraliteit aan boord van de *Zeven*

Provinciën te brengen en dus, zoo kan het niet waaien of vliegen, of ik zoek de vloot op. Dat weten de heeren wel en daarom sturen ze altoos den ouwen Krijnse er op uit, als het wat van belang is. Ieder mensch heeft zoo zijn zaak, waar hij zijn eer in stelt, meneer, en dat is nu mijn victorie, als ik zelf bij den Groot-Admiraal de papieren in de kajuit mag brengen, wanneer ik, met vuil weêr ergens in de Noordzee, of tusschen de Engelschen door, hem eindelijk gevonden heb. Dan zegt hij: daar is Krijnse met zijn galjoot, laat hem bij mij in de kajuit komen, zoo gauw hij langs zij is. Hij kent mij; zeker, hij kent mij, meneer.'

Ik kon duidelijk zien, dat dit wel de grootste 'victorie' was voor schipper Krijnse, namelijk, dat de Groot-Admiraal, zooals hij den heer de Ruijter noemde, hem persoonlijk kende.

Het was nu langzamerhand tijd geworden om te gaan slapen, te meer daar schipper Krijnse zei, dat hij straks, met het doorkomen van den vloed, onder den wal van Rozenburg ten anker zou gaan, omdat we met dezen wind toch niet zouden kunnen vorderen. Toen ik beneden in mijn kooi lag, hoorde ik dan ook al gauw met een schok het anker in den grond vallen, terwijl het kabeltouw met een eigenaardig dof en dreunend geluid volgde.

Ik sliep den verderen nacht als een roos en werd eerst wakker, toen ik duidelijk aan de beweging van het vaartuig kon merken, dat we al lang weer goed en wel onder zeil waren. Het was ook al heelemaal dag en ik meende zelfs, dat ik door het kajuitsvenster de zon op of over het water zag schijnen.

Toen ik mij gekleed had en aan dek kwam kijken, zag ik dan ook dadelijk, dat het weêr en de toestand heel wat veranderd waren sinds van nacht. Wij waren nu Maasland's Sluijs al gepasseerd en zagen dwars van ons uit den ouden toren van Den Briel, terwijl we aan bakboord vooruit den kleineren toren van... ja, ik meen van Oost-Voorn uit de duinen te voorschijn zagen komen. We waren dus al in den mond van de Maas en lagen, met den wind van het Noorden, met den kop om de West, het land van Voorne met zijn gele duinen aan bakboord en de plaat van de Rassen en de Hompels aan stuurboord.

Er woei een stevige bries van het Noorden, de wind was in den voormorgen uitgeschoten door het N.-W. naar het Noorden. Onze oude galjoot liep met een mooie vaart door het water en schipper Krijnse stond met een vergenoegd gezicht aan het roer.

‘Zie zoo meneer,’ riep hij mij toe, toen ik mijn hoofd uit de kajuitskap naar boven stak, ‘nu kun je je hart ophalen aan wat frissche zeelucht en een hapje zout water, want mijn “Jonge Daniël” wil bij harden wind nog wel eens een bakje met water overnemen.... Pas op maar, daar komt er al een.’

En net, dat hij het gezegd had, kwam er een heel aardig zeetje van teloevert (de windzij) binnen boord wippen en kletste mij een heele plas zout water vlak in mijn gezicht. Ik proestte er eerst leelijk tegen, want in Delft in den lakenwinkel kregen we nooit zeetjes over, maar ik vond het toch wel prettig, en, goddank, ik gevoelde ook niets van de zeeziekte, die anders een ongelukkigen stumper van den wal in eens al zijn genoegen kan ontnemen.

‘Uwe Edelheid schijnt er wel tegen te kunnen,’ zei schipper Krijnse tegen mij. ‘Nu, dat is maar goed ook, want ik heb van morgen een admiraliteitsjacht gepraaid, dat van de vloot kwam en die hebben me toegeroepen, dat de vloot van nacht onder zeil is gegaan naar de vlakte van Schooneveld.’

“Hoerah!” riep ik, ‘dat lijkt mij. Dus, dan gaan we daar ook heen.’

‘Zeker! en we kunnen er met dezen wind gauw wezen, want als we straks in de ruimte zijn en Zuidelijker kunnen sturen, hebben we de wind zoo ruim en voordeelig als men het maar wenschen kan. Maar nu moeten we eerst eens kijken, of er voor ons wat te schaften is. Hier Kees, neem jij het roer zoolang. Daar komt de jongen al aan met de grutten. Alloo, zeeleeuw, haast je wat, we hebben honger.’

Weldra zaten we beneden in de kajuit lekker en smakelijk onzen vroegkost te gebruiken. Jongens, ik had zoo'n schik, het beviel mij zoo goed.

Toen het eten gedaan was, ging ik weer naar dek en bleef er den geheelen dag, want tegen den middag liet de schipper ons maal boven brengen met een lekkere teug krachtig bier er bij. Van de andere passagiers die we aan boord hadden, merkten we niet veel. In de eerste plaats behoorden ze voor

het meerendeel tot het vierbeenige of het gevederde geslacht en waren in de veehokken opgesloten, zoodat wij ze alleen konden hooren knorren of kakelen, en het andere gedeelte van de levende wezens aan boord, kwam eerst tegen den middag te voorschijn, toen ze hun roes van den vorigen dag uitgeslapen hadden, want het waren meest nieuw aangeworven matrozen en soldaten, die eerst in Rotterdam er nog eens goed dik waren doorgegaan, hun werfpenningen vloeibaar hadden gemaakt en ze door het keelgat hadden laten loopen. Tot mijn schande moet ik bekennen, dat ik de arme drommels maar half ongelijk kon geven, want wie in die dagen als matroos of soldaat dienst nam, had een barren tijd te wachten, en - een verbazend groote kans om zijn voeten te spoelen of zijn laatsten adem uit te blazen. Deze onbehouwen, ruwe klanten leefden dan ook als 't ware bij den dag, - en van menschen van hun allooi en stand kon men zich dat haast niet anders voorstellen.

In den achtermiddag zagen wij ze langzamerhand een voor een op het dek verschijnen om vooruit op de plecht van het vaartuig een plaatsje te zoeken en de frissche zeelucht in te ademen. Dat knapte ze weer op en deed hen er weer wat menschelijker uitzien, ofschoon het uiterlijk van de meesten hunner niet van een zekere ‘berooidheid’ vrij te pleiten was.

Onze galjoot liep ondertusschen met vaart door het water en achtereenvolgens zagen wij aan onze linkerhand, zal ik maar zeggen, of aan bakboord, zooals de zeeman zegt, Voorne, Goereê en Schouwen, als min of meer lage duinen, in de verte, aan de kim, terwijl we tegen het vallen van den avond het hoogere land van Walcheren al konden zien.

De wind was niet meer zoo hard, als hij in den beginne geweest was, zoodat wij gedurende den nacht niet zoo heel veel meer vorderden en maar met een kleine vaart voor een lichte bries van het Noorden en Noord-Oosten door het water liepen. Toch, toen ik den volgenden morgen weer boven kwam kijken, zag ik heel wat anders dan den vorigen dag.

In het Oosten zagen wij de hooge duinen van Walcheren met hier en daar een toren, die tusschen of over de duinen heen zichtbaar was of werd, zooals de toren van Domburg, West-Kappel en anderen; schipper Krijnse wees ze mij allen aan. Maar dan, daar om de Zuid! - in het Zuiden, zouden wij walmenschen zeggen, - daar.... daar zagen wij de kim als 't ware

bezaaid met allemaal kleine vierkante witte plekjes, met zwarte stippen en stukjes er onder. Hier en daar was er een heele hoop bij elkaar, terwijl dan weer een gedeelte van de kim minder bezet was en alleen heele kleine witte puntjes, de bovenste lichte zeilen van de schepen, die het verste weg waren, zichtbaar waren. Zooals we weten, is onze wereld of de aarde rond of bolvormig, en ziet men dus van een schip dat ver weg is eerst de bovenste zeilen, als het komende of naderende is, en ook weer het laatst de bovenste of bramzeilen, als het vaartuig zich van ons verwijdert.

Nu dit laatste was het geval. De witte plekjes, daar in het Zuiden aan de kim, dat waren de honderd en zóóveel schepen van de vloot, die van nacht op de zoogenaamde vlakte, van Schooneveld', buiten het zeegat van de Wielingen of den mond van de Schelde, ten anker hadden gelegen en nu bezig waren onder zeil te gaan; of het eigenlijk reeds waren, en om de Zuid langs den kant van de zoogenaamde Vlaamsche banken naar de Hoofden schenen te sturen, den ingang van het Engelsche Kanaal.

'Ja, daar zit niet anders op,' zei schipper Krijnse, 'dan dat we ze volgen. Ik houd er toch wel voor, dat ze niet tot de Hoofden door zullen loopen, maar straks op de hoogte van Ostende of Nieuwpoort aan deze zij van het "Cliff" weer ten anker zullen komen.'

Nu zoo was het ook. Naarmate het tegen den middag liep, zagen we langzamerhand de schepen zeil minderen en we wonnen hoe langer hoe meer op hen. Trouwens, dat zou toch al gauw het geval geweest zijn, want onze galjoot was een vlugge zeiler en bovendien vordert een eenig schip meestal meer dan een geheele vloot, waarvan het eene schip als 't ware op het andere moet wachten, als men niet heelemaal uit elkaar en uit de zeil-orde zal geraken. Wij kwamen steeds dichter bij en toen de vloot in den achtermiddag, zoowat tusschen Ostende en Nieuwpoort, ten anker kwam, konden wij al duidelijk de geschutpoorten onderscheiden en schipper Krijnsen zei, dat hij zelfs *De Zeven Provinciën*, het groote, nieuwe admiraalschip kon herkennen. Nu, toen hij een poosje later het mij met den vinger wees, meende ik ook al met mijn weinig geoefend oog het groote, prachtige zeekasteel van de anderen te kunnen onderscheiden.

Een ‘zeekasteel’; zeker, dat was het. Ik had het indertijd gezien, toen het te Delftshaven te water was gelaten. Nu, ik zou het straks meer van nabij kunnen bewonderen; wij naderden nu de vloot meer en meer. Het duurde niet lang, of wij passeerden het eerste of achterste schip van de zoogenaamde achterhoede. Het lag gestrekt voor zijn anker; er scheen al eb te loopen, want we zagen duidelijk het water voor tegen zijn boeg spatten. Een heele boel koppen of hoofden, zoo als ge ze noemen wilt, kwamen op verschillende punten over de verschansing kijken, terwijl de kapitein, die achter op de hut stond, blijkbaar veel lust had, om ons te praaien en toe te roepen, dat we langs zij moesten komen, want ieder was nieuwsgierig naar berichten van den vasten wal. Maar wij hadden de admiraliteitsvlag in top, met nog een ander vlaggetje er bij (ik weet niet precies meer welke), en dat beteekende, dat wij schrifturen aan boord hadden voor den opperbevelhebber van de vloot, zoodat niemand ons mocht ophouden.

We raakten nu meer en meer in de vloot en passeerden het eene schip na het andere. Onze schipper scheen ze bijna allen te kennen, zonder dat hij den naam achter op den spiegel gelezen had, want, aangezien wij vóór stroom en wind aan kwamen zetten, terwijl de schepen, voor anker, natuurlijk met den kop er tegen in lagen, zagen wij telkens van ieder schip het eerst het voorschip met den scherpen voorsteven en den boegspriet, en daarachter, hoogerop, den platten voorkant van de zoogenaamde bak en het galjoen, met het schegbeeld voorop, meestal de een of andere zeeleeuw of zeemeermin, of wat dies anders zij, mooi geschilderd met levendige kleuren en sierlijk beeldhouwwerk. Wat zal dat allemaal wel gekost hebben! En dan soms twee en drie, ja zelfs vier rijen van kanonnen boven elkaar; als men die boven op het dek ook meetelde. En telkens zagen wij overal, voor en achter, boven en beneden, op het opperdek en door de kanonspoorten heen, nieuwsgierige menschengezichten.

Schipper Krijnse scheen ze allemaal te kennen en vertelde telkens, wat hij er van wist. ‘Kijk’ zei hij, ‘dat 's de *Josua*, en dat 's de *Reiger* en die daar, dat kleine fregat, dat is *De Kleine Herder* en daar heb je *'t Wapen van Enkhuizen;* de kapitein daarvan, dien ken ik heel goed, die heet Pieter Kerseboom. Dat is er een, dien is de fortuin meegeloopen, want

hij is net zoo begonnen als ik, en wij hebben nog met elkaar op hetzelfde schip gevaren. En zie je nu wel dien grooten sinjeur, die daar nu achter dien brander uit komt kijken? Dat is het admiraalschip van den jongen Tromp, de *Hollandia*. Wacht eens, wij zullen er dicht langs sturen. Dat 's een baas hè? Ik reken, dat daar alles en alles zoo tusschen de vier en vijfhonderd menschen aan boord zijn en dat hij een goede tachtig kanonnen heeft, groot en klein meegerekend....'

En zoo al pratende, redeneerende en wijzende, manoeuvreerde schipper Krijnse met zijn galjoot tusschen al de schepen door; iets waarvoor men wel handig mocht wezen, want pas was men het eene schip gepasseerd of men kreeg het andere alweer vlak voor zich. Het was net een heele stad of dorp, waar men door de grachten of kanalen tusschen de huizen doorvaart. Maar wat een huizen! Me dunkt er waren er wel bij, die wel bijna dertig voet hoog waren, achterop natuurlijk, gerekend van het hoogste punt achter op de kampanje of de hut, waar men de groote vergulde lantaarns zag staan (seinlichten voor 's nachts); tot op het water. Ja, wel bijna dertig voet hoog. En als men dan berekende, dat zoo'n houten klomp toch ook zeker nog wel vier en twintig voet onder water had te kommandeeren, met een daaraan geëvenredigde lengte! Wat een mensch toch al bij elkander kan prakkiseeren! Wat een reuzenwerk!

We zaten zóó rondom tusschen de schepen en zagen en hoorden zooveel van het menschelijke leven en de beweging, die overal zichtbaar en hoorbaar was, dat ik haast vergat dat we hier toch midden in zee waren, en rondom in het water. Het zou mij, geloof ik, volstrekt niet verwonderd hebben, als ik in eens een melkboer of een wagen met hooi had zien aankomen. Nooit zal ik vergeten, wat een zonderlingen indruk het op mij maakte, die drijvende wereldstad van schepen en vaartuigen, allen verankerd met monsterachtig dikke kabeltouwen, waarlangs het water stroomde en spoelde van de oude Noordzee, in wiens wateren en golven reeds zooveel gebeurd was, van den tijd van de Noormannen af tot nu toe, en waar straks, misschien morgen wel, wie weet, andermaal gevochten en geworsteld zou worden door menschen, die opgejaagd werden door hunne superieuren om elkaars schepen te vernielen en elkander te dooden, zonder dat ze elkaar misschien ooit van hun leven hadden gezien of gekend.

Ja, het spijt mij, dat ik het moet zeggen, maar een eigenlijke vechtersbaas, een ‘oorlogsman,’ ben ik nooit geweest en mijn onbedwingbare lust om iets te zien van het leven op het groote water, kwam meer voort uit eene zekere voorliefde, die ik altoos had voor al wat betrekking had op de navigatie, zoowel wat betreft den bouw en de inrichting van zoo'n groot zeeschip, de kunst om het te besturen en over zee te brengen, zeilen en manoeuvreeren met stormweer, enz. enz., alsmede het zien van vreemde landstreken en zeegezichten. Ik geloof, dat het ook vooral de eigenaardige schilderachtigheid was, die mij aantrok, en tevens een zekere nieuwsgierigheid, hoe zoo'n schip en zoo'n vloot wel in elkaar zat. Ik had dan ook eigenlijk liever een zeegevecht van uit de verte, van het een of andere hooge punt, willen volgen en aanzien, dan zelf meê van de partij te zijn. Doch, zoo als ge zult zien, het liep anders af.

Nadat wij tusschen de schepen van het eskader van den Luit.-Admiraal Tromp doorgeloopen waren, raakten wij onder de schepen van den zoogenaamden Middeltocht, of het Centrum, dat door den heer de Ruyter zelf gekommandeerd werd. We zagen dan ook weldra het groote Admiraalschip liggen. Ofschoon het, geloof ik, niet zwaarder bemand of gewapend was dan de *Hollandia*, het schip van den jongen Tromp, maakte het toch dadelijk een heel anderen indruk op u, als ge het zaagt liggen in de verte. Ge zeidet dadelijk: ‘Dat's het schip van den Admiraal!’ Het lag zoo trotsch, zoo fier op het water, en toen we dichterbij kwamen, kreeg ik een gevoel over mij ('t is misschien een mal gezegde) alsof ik de kerk van het groote drijvende dorp naderde. Het kwam misschien van al het beeldhouwwerk en het kleurige schilderwerk met vergulde guirlandes, die zich overal langs het boord, tusschen en over de beelden rondslingerde, terwijl wij, - met het langs zij schieten, er eerst achter omheen loopende, om in den stroom op, langs het boord te loopen, - toen daarachter den reusachtig hoogen spiegel van *De Zeven Provinciën* konden zien, met zijn verschillende verdiepingen, rijen van vensters, kajuitspoorten, ramen, grootere en kleinere glazen en vensterruiten. Ja, werkelijk, het was net een kerk aan den achterkant.

En toen op zij en binnen boord! Schipper Krijnse klauterde langs den touwladder naar boven. 't Was een heele hoogte, maar ik deed het hem na. Toen wij echter bij de valreep kwa-

men, werden wij door de schildwachten, die met een musket en een sabel gewapend waren, tegengehouden. Schipper Krijnse echter werd al heel gauw doorgelaten en naar achteren gebracht, doch ik moest blijven waar ik was. Nu, er was genoeg te kijken om mij heen. Wat een menschen en wat een drukte! Alles was in de weer, de een was bezig het touwwerk op te schieten en het dele ordelijk en zindelijk te maken, een ander was met kogels, of iets anders wat tot de kanonnen behoorde, aan het sjouwen, of wel was bezig een musket of een sabel te poetsen, en weêr een ander zag men met een bak met grutten of pekelvleesch, of iets anders van eetbaren aard, naar de kombuis loopen. Toch kon men niet zeggen, dat er verwarring was, men voelde als 't ware, dat ieder hier zijn werk en zijn plaats had.

Met schipper Krijnse had nog eerst iets plaats, dat een kleine opschudding gaf op het achterdek. De Luitenant, of wie het eigenlijk was, weet ik niet - het was de officier, die de wacht scheen te hebben - wilde hem de blikken doos met papieren afnemen, om ze bij den Heer Admiraal in de kajuit te brengen, doch daar wilde onze schipper niets van weten. ‘Neen,’ zeide hij, ‘mijne orders luiden, dat ik ze aan den Groot-Admiraal zelf moet afgeven. Ik doe het niet, ik geef ze aan niemand anders.’

Of dit waar was, dat zijn ‘orders’ zoo luiden, weet ik niet. Ik geloof, dat het een beetje kwam door hetgeen hij mij verteld had, nl. dat hij altoos met den Groot-Admiraal zelf in eigen persoon sprak en dat hij mij dit nu wilde toonen, terwijl ik daar bij de valreep stond te kijken. Het kan echter ook zijn, dat het waar was, dat hij ze eigenhandig moest overgeven, omdat er soms ‘intrigues’ op de vloot waren van Prinsgezinden of soms ook wel van spionnen van den Engelschman. Het zij hoe het zij, schipper Krijnse kreeg zijn zin, want zie, daar kwam juist de oude heer zelf aan dek.... Ja, ik zag hem. 't Is zonderling, wat het zien van een zoo algemeen bekend en publiek groot personage, waarvan men reeds zooveel gehoord heeft, wat of het gezicht van zoo iemand u in eens doet kijken en staren, alsof ge niet recht zeker zijt of dit bij geval ook een droom is.

Daar stond hij, de groote ‘Groot-Admiraal.’ Ik vond, dat hij een zwaar, breedgebouwd personage was. Groot kan hij

volgens degenen die hem van naderbij gekend hebben, niet geweest zijn, maar toch vond ik bij me zelf, dat hij, wat betreft zijn lengte, boven alles uitstak. Misschien stond hij in dit oogenblik ergens op een verhevenheid, maar dit is zeker, ik zal dat nooit vergeten, hoe hij daar stond. Ik zou hem dadelijk uit een heele zee van menschen herkend hebben. Ik verbeeldde mij, dat hij al mooi grijs begon te worden, maar zijn uiterlijk en zijn gezicht waren meer die van iemand, die nog maar even veertig is of zoo. Het kan ook zijn dat dit kwam doordat hij nog al vol en blozend was in zijn uiterlijk; dat maakt iemand dikwijls jonger.

Wat stond hij daar kalm en rustig. Hij glimlachte en wenkte schipper Krijnse om bij hem te komen. De oude schipper ontblootte zijn hoofd en kwam met een diepe buiging nader....

Schipper Krijnse zegt, dat hij een hand van hem gehad heeft, maar dat heb ik niet gezien. Wel, dat de Admiraal hem vriendelijk en goedig aankeek, ofschoon men toch tevens in het zelfde oogenblik onder die zware wenkbrauwen aan zijn oogen kon merken, dat hij, als het zoo te pas kwam, ook zeker heel goed iemand ‘onderste boven’ kon kijken. Dat hoort men trouwens algemeen, nl. dat hij bij al zijn kalmte en vriendelijke gelijkmoedigheid alles behalve gemakkelijk moet wezen, als het een of ander niet gaat zoo als hij het ‘verordineerd’ heeft of zoo als hij het hebben wil. Hij moet dan ongezouten kwaad uit zijn oogen kunnen kijken. Nu, 't is mogelijk; 't is ook geen kleinigheid, om zoo'n honderd schepen met zooveel duizenden en duizenden van menschen te besturen, en dat dikwijls juist in oogenblikken, als er op het water tooneelen worden afgespeeld, die eer in de hel dan in den hemel of op aarde tehuis behooren en de duivelen van den oorlog losgebroken zijn.

Laten we nu verder gaan. Toen we op *De Zeven Provinciën* klaar waren, werd het zeil weer geheschen, we zetten de galjoot dwars af (ja, ik begon ook al zeeman te worden) en stuurden regelrecht naar mijn bestemming: ‘*Het Kasteel van Walcum*,’ het schip waarop stuurman Jansen diende.

Ik zal nu maar in eens een paar dagen overslaan en niet vertellen, hoe raar stuurman Jansen opkeek, toen ik daar in eens uit die galjoot langs den valreep van het *Kasteel van Wal-*

cum naar boven kwam klauteren. ‘Wel Adriaan, ben jij daar! Hoe is 't mogelijk!’ - Ja, daar was ik, en wel voor een heele poos, want schipper Krijnse had mij, terwijl wij *De Zeven Provinciën* achter ons lieten en naar het *Kasteel van Walcum* zeilden, verteld, dat hij order had gekregen, om met zijn galjoot voorloopig bij de vloot te blijven en dat er dus voor mij niets anders opzat, dan of bij hem aan boord te blijven of aan boord van *Het Kasteel*. Wel gingen er van tijd tot tijd vaartuigen en jachten van de vloot weg, doch deze gingen bijna allen naar Ostende of Nieuwpoort, of naar Vlissingen, van waar de berichten of brieven per renbode verder werden verzonden. En dus, daar zat niets anders op, dan maar geduldig te wachten, totdat schipper Krijnse mij weer kwam halen.

Of ik er mee in mijn schik was? Gedeeltelijk ja, want nu zou ik dan toch eens heelemaal voor een poosje zeeman kunnen zijn, van den vroegen morgen tot den laten avond, maar aan den anderen kant had ik medelijden met moeder en vader, die zeker niet weinig ongerust over mij zouden zijn. Ook stuurman Jansen, die mij nu bij zich in zijn hut logies had verschaft, zat er niet weinig over in. Had hij de noodige gelden bij zich gehad, dan zou hij mij zeker via Vlissingen met een ander adviesjacht of vaartuig naar huis hebben gezonden, doch noch hij noch ik hadden voldoende specie om in de onkosten van zulk eene reis te voorzien, terwijl hij ook de reis van Vlissingen naar Rotterdam met al het vreemde volk, dat er tegenwoordig in ons land rondzwierf, maar half vertrouwd achtte.

Dus, ik bleef waar ik was en maakte langzamerhand kennis met mijn nieuwe drijvende woning, waarvan ik u nu het een en ander ga vertellen.

‘*Het Kasteel van Walcum*’ was in het klein, wat het schip ‘*De Zeven Provinciën*’ was in het groot. Het was een oorlogschip van een iet of wat kleinere soort en had denkelijk om en bij de veertig of vijftig stukken, en een goeie tweehonderd koppen als bemanning.

Over het geheel maakte de wereld daar aan boord op mij den indruk, alsof men het er nog al heel goed samen kon vinden. - Ik houd er voor, dat het in de eerste plaats kwam door het levenslustige, volle, ronde gelaat van den bevelhebber, bijgenaamd ‘De dikkert,’ doch wiens eigenlijke naam was: Wietse de Boer, een Fries van geboorte, die echter door een

samenloop van omstandigheden altoos in dienst was geweest en gebleven van de ‘Admiraliteit van de Maze.’

Wietse was, even als zoovelen in die dagen, van onderen af begonnen, eerst als Jongen, toen Hooplooper of ‘Halfwassen Brasem,’ daarna Matroos en Quartiermeester, totdat hij eindelijk tot Schipper werd aangesteld (het hoofd van de mindere officieren en manschappen aan boord van een Land's schip) en daarna bij zekere gelegenheid, wegens zijn manmoedig gedrag, eene aanstelling bekwam als Luitenant; en dit laatste had hem in den vorigen oorlog tegen Engeland zijn fortuin doen maken. De bevelhebber, waaronder hij toen diende, schijnt een van die vele ‘poltron's’ geweest te zijn, waarvan ik stuurman Jansen bij ons in het achterkamerke wel had hooren spreken en die altoos op een slimme manier met hun schip zich aan het gevecht wisten te onttrekken, of soms zelfs openlijk op de vlucht gingen. - Doch dit viel niet in den smaak van Wietse de Boer, die de stoutheid had, zijn eigen kaptein het arrest aan te zeggen, hem, toen hij veel tegenspartelde, in zijn eigen kooi opsloot, het daarop weer tegen den vijand wendde en er dapper op insloeg. Dit werd opgemerkt door den toenmaligen kommandeur de Ruijter, die toen al een grooten naam begon te krijgen en die nu weldra zooveel invloed had bij de Heeren van de Admiraliteit, dat iemand, door hem aanbevolen, zeker kon zijn al heel gauw een schip te hebben. En zoo ging het ook Wietse de Boer, die nu al jaren lang bevelhebber was van ‘*Het Kasteel van Walcum*.’ - Hij scheen een zekere voorliefde voor dat oude schip te hebben, misschien wel, omdat het naar een plaats of een buitenplaats genoemd was, die ergens in Friesland gelegen moet hebben, ofschoon ik het nergens op een kaart of in een boek beschreven vind. Toch zag men achter op den spiegel van het oude oorlogschip de buitenplaats of het kasteel met levendige kleuren afgeteekend, het dorp en de kerk met zijn toren, alsmede een paar draaiende windmolens op den achtergrond, terwijl men op den voorgrond het kasteel zag met zijn muren, de gracht, met een steenen poort, een ophaalbrug en een echte grasgroene weide met grazende koeien en een wagen met hooi, die het land uitrijdt. - Deze schilderij, die door weêr en wind en den kruitdamp in het gevecht wel wat geleden had, scheen Wietse de. Boer aan zijn geliefd vaderland, het rijke en vruchtbare Friesland, te

herinneren. De oude vader van Wietse was nog altoos kaagschipper in Harlingen. Op deze kaag had Wietse zijn eerste zeemansonderricht ontvangen; een klein prentje, waarop deze kaag was afgebeeld, hing nog altijd in zijn kajuit.

Stuurman Jansen vertelde mij, dat eenigen tijd geleden, toen zij met de vloot voor Tessel lagen, het toeval gewild had, dat de vader van Wietse juist met zijn schip voor het Schild lag (op Tessel). De oude man was toen bij zijn zoon aan boord geweest en was er een paar dagen gebleven. Wietse wandelde toen den halven dag met hem op het achterdek op en neer en liet den ouden man 's morgens bij het ochtendgebed in een grooten armstoel vlak naast zich plaatsnemen, want volgens Wietse duurde het gebed van den domenie, en vooral de predikatie van Zijn Wel-Eerwaarde te lang, dan dat zoo'n oude man zoo lang staande zou kunnen blijven. Toch was de eigenlijke reden meer deze, dat hij zijn ouden vader eene eerbewijzing wilde aandoen, door hem bij zoo'n plechtige gelegenheid een soort van eerezetel te geven.

‘Zie je’ zei stuurman Jansen, ‘dat's mooi van onzen kaptein. Er zijn er wel, die ook van onderen begonnen zijn, maar die er zich naderhand niets meer van herinneren en hun eigen bloed zouden willen verloochenen, omdat ze wat minder en grover zijn van uiterlijk en kleedij. - Ja, dat's zeker, wij hebben hier aan boord een braaf mensch en een goed zeeman als bevelhebber.’

Dat stuurman Jansen dit zoo zei, pleitte voor zijn onpartijdigheid bij het beoordeelen van zijn kapitein, want hij verschilde met dezen in vele opzichten, en vooral, wat betreft zijne staatkundige gevoelens. Zooals zoo velen op de vloot, was stuurman Jansen vurig Prinsgezind, terwijl Kaptein de Boer meer de tegenwoordig regeerende partij van den heer Raadspensionaris was toegedaan, in zooverre altoos als de ‘dikke Wietse’ zooals men hem wel eens noemde aan boord (als hij 't niet hoorde namelijk) - in zooverre deze zich met de staatszaken inliet, - en dat was niet veel, want Wietse was heelemaal zeeman en bemoeide zich weinig met al wat den wal betrof.

Dit was het, wat hem ook dikwijls in moeielijkheden bracht met den domenie aan boord van 't Kasteel, die evenals stuurman Jansen vurig Prinsgezind was en niet kon nalaten, deze gevoelens van tijd tot tijd openlijk te uiten en in het morgen-

gebed of in zijne predikatie den zegen des hemels af te smeeken ‘voor den gezalfde des Heeren, die in verdrukking leefde’, of wel de een of andere godsdienstige stelling te verdedigen; iets dat hem dan telkens door den Kapitein werd verboden, door hem te wijzen op de voorschriften voor zijn dienst, waarin gezegd werd, dat het den Prediker tot plicht werd gerekend, zich meer toe te leggen op eene godzalige oefening, dan wel op het oplossen van zware twistpunten.

De domenie antwoordde dan gewoonlijk, dat dit eene verordening was, door menschen vervaardigd, doch Wietse maakte dan op dit gezegde de bemerking, dat zoolang zijn Eerwaarde nog hier op aarde verkeerde, hij toch verstandig zou doen, zich een weinig naar deze menschelijke bepalingen te voegen, als hij geen gevaar wilde loopen, den een of anderen dag, wegens rebellie, eene houten stellaadje te moeten beklimmen, door menschen vervaardigd en door hen wel eens het schavot genoemd. - Deze bemerking vond vooral zijn aanleiding daarin, dat de heer prediker zich onlangs in een oogenblik van opgewondenheid, ik meen bij gelegenheid van een feestmaaltijd, had verstout, bij het ter zijde schuiven van het tafellaken, uit te roepen: ‘weg met al wat Wittig is,’ hiermede natuurlijk den aanhang van den heer Raadpensionaris bedoelende. - De Kapitein had toen, zonder daarbij iets te zeggen, den heer prediker achter bij zijn kraag gevat en hem in eene nabijzijnde hut geschoven, waarvan hij de deur sloot, en waaruit hij hem eerst 's avonds verloste en toen bovenstaande ‘bemerking’ maakte.

De domenie kwam na zulk eene toespraak gewoonlijk zijn hart uitstorten bij zijn vriend, stuurman Jansen, die hem altoos wist te kalmeeren.

‘Gij zult de Opperheeren dienen, die u door den Lande worden aangewezen. - Kunt gij dit niet, dan zijt gij, als eerlijk man, verplicht, uwe demissie te verzoeken.’

Dat zei stuurman Jansen dan, en het waren ook deze woorden, die den ouden Jansen zelf den weg wezen in deze tijden van onderlinge woeling en partijschappen - en samenzweringen om den Prins tot stadhouder te maken.

Ik houd er bepaald voor, dat in de versche eetwaren, die ik voor stuurman Jansen meêbracht van den wal, iets van dien aard verborgen is geweest.

‘Hoe heeft uw vader dat durven.... hoe heeft uw vader u zoo alleen durven laten gaan.’

Dit laatste was eene verbetering of verandering van het eerste gezegde van stuurman Jansen, toen hij in het mandje iets scheen te vinden, dat hem uitermate verraste. Ik meende zelfs te bespeuren, dat zijn gelaat voor een oogenblik een bleekere kleur aannam, dan anders het geval was, doch hij herstelde zich dadelijk.

‘Nu,’ zei hij, ‘aangezien ge nu toch eens hier zijt, zullen we 't u hier maar zoo gezellig mogelijk maken, doch het zou wel kunnen zijn, dat ge nu in de gelegenheid waart, morgen of zoo het kanon te hooren bulderen, want de Engelschman kan niet ver af wezen. 't Zou me niet verwonderen, als hij morgen met het lichten van den dag te voorschijn kwam.’

Doch neen, zoo kwam het niet uit, de Engelschen vertoonden zich niet, hoe men ook boven ‘van den steng,’ zooals men dat noemde, daarnaar uitkeek. Het liep heel anders dan stuurman Jansen dacht. We bleven eerst nog een geruimen tijd hier voor anker liggen en maakten toen zeil om verder de Noordzee in te loopen. Men scheen tijding te hebben gekregen, dat de vijand zich daar ophield. Nu, het kan zoo geweest zijn, doch wij vonden hem niet en ik had ruimschoots gelegenheid om in kalmte en rust het leven in zee van naderbij te leeren kennen, want hoeveel moeite stuurman Jansen er voor deed, er kwam voor mij geen enkele ‘occasie’ om naar den wal te komen.

Ronduit gezegd, ik was er niet rouwig om, want ik vond het wel aardig aan boord, te meer omdat schipper Krijnse met zijn galjoot, zooals wij later hoorden, op zekeren nacht in alle stilte door den Groot-admiraal naar den wal en naar Holland was gezonden en, aangezien de schipper mijn oom te Rotterdam heel goed kende, zou hij dezen zeker wel verteld hebben, waar ik gebleven was en hoe het kwam, dat ik niet met hem terugkeerde. - Al nam dit nog alles behalve de ongerustheid van mijne ouders weg, dan zou dit bericht, dat mijn oom zeker dadelijk naar Delft zou zenden, de familie toch zeker wel een weinig kalmeeren.

Ik dacht hierbij in mij zelf, wat nicht Christien in Rotterdam nu wel zou zeggen en of zij nu ook wel aan mij zou denken en of ze ook bang zou wezen, dat ik.... Ja, ik mocht

nicht Christien nog al lijden, en ik geloof.. zij mij ook wel.

Maar daar moeten we ons nu maar niet in verdiepen, want gij allen, mijne kinderen en kleinkinderen, weet, dat nicht Christien later mijne vrouw en uw aller moeder en grootmoeder is geworden, en ik vind het minder passelijk, dat ik u nu de verdere bijzonderheden van onze vrijaadje mededeel[1)].

A. WERUMÉUS BUNING.

1) De heer Adriaan van der Lande geeft nu in zijne verdere aanteekeningen eene beschrijving ‘hoe het op 's Lands schepen in die dagen wel toeging,’ doch aangezien deze beschrijving nog al ‘breedvoerig’ is, willen wij liever van de andere beschikbare documenten, papieren, enz. gebruik maken, om in een volgend hoofdstuk zelf eene schets te geven van de scheepshuishouding in de 17de eeuw.

Wagner in Frankrijk.

Er is over Shakespeare veel geschreven, maar het laat zich aanzien dat de literatuur over Richard Wagner het in uitgebreidheid nog van die over Shakespeare zal gaan winnen. Want terwijl de werken van Wagner niet minder dan die van Shakespeare tot commentaren nooden en een heirleger van tekstuitleggers doen opstaan, lokken zij meer polemiek uit en prikkelen zij meer tot oppositie. De reden hiervan is dat Wagner als hervormer, als schepper van een nieuwen kunstvorm optrad en dat deed Shakespeare niet, terwijl bovendien de invloed van Wagners persoonlijke eigenschappen zich in onzen tijd veel meer doet gelden, dan dat in Shakespeare's tijd, toen de publiciteit zoo oneindig beperkter was, het geval had kunnen zijn. Zoowel over den mensch Wagner als over den schrijver, dichter en componist van dien naam blijven de meeningen zeer uiteenloopend en men kan tot op zekere hoogte den Joodschen bankier te Pesth begrijpen, van wien Catulle Mendès verhaalt, dat hij in zijn studeerkamer een buste van Wagner had staan, met een strop om den hals en een lauwerkrans op het hoofd: de strop gold den auteur van *Das Judenthum in die Musik*, de lauwerkrans den componist van *Die Meistersinger*.

Frankrijk levert vooral in de laatste jaren een zeer belangrijk contingent tot de Wagner-literatuur en de opvoering van *Lohengrin* te Parijs in Mei heeft in den allerlaatsten tijd weer een aantal pennen in beweging gebracht. Zij die zich van de onderneming van den Wagner-apostel Charles Lamoureux voor de muziek van Wagner in Frankrijk gouden bergen beloofden, werden door den afloop bitter teleurgesteld. Alles gaf recht tot de schoonste verwachtingen. De werken van Wagner,

van *Der Fliegende Holländer* af tot *Parsifal* toe, bij gedeelten in tal van concerten te Parijs uitgevoerd, schenen als het ware burgerrecht te hebben verkregen. Wagner zelf was gestorven en de man stond den artist niet meer in den weg door onhandig geschrijf, of nog onhandiger feestreden. De Wagner-gemeente te Parijs was groot genoeg geworden voor drie concert-ondernemingen en er is zelfs te Parijs een *Revue Wagnérienne*, die - in het voorbijgaan zij het gezegd - de zaak van Wagner meer kwaad dan goed doet, evenals de *Bayreuther Blätter* in Duitschland. Terwijl de oudere componisten als Ambroise Thomas en Charles Gounod zich begonnen terug te trekken, hadden de jongeren bewust of onbewust Wagners invloed ondergaan; sommigen hadden zelfs bij meer dan één gelegenheid openlijk een lans gebroken voor den meester van Bayreuth. Ook in de pers hadden zich een aantal invloedrijke stemmen voor Wagner verklaard en steeds grooter was het aantal der Parijzenaars geworden, die niet alleen opvoeringen van werken van Wagner te Brussel, maar zelfs te Munchen en Bayreuth gingen bijwonen. Men kon dus *Lohengrin* een gemakkelijken triumf voorspellen en de hoop koesteren, dat voortaan niet alleen de concertzalen, maar ook de Parijsche schouwburgen voor Wagner zouden openstaan. De gebeurtenissen van Mei hebben die hoop den bodem ingeslagen en voorloopig althans staan de kansen voor de verbreiding van Wagners werken te Parijs zelfs iets minder gunstig dan te voren. *Tannhäuser* viel in 1861 in de Groote Opera, *Rienzi* had in 1869 geen succes in Pasdeloups Théâtre Lyrique. En hoe ging het met *Lohengrin?* Maar alvorens de jongste proef met Wagner als opera-componist te Parijs genomen te bespreken, wil ik, steunende op eenige geschriften van de laatste jaren[1)], nagaan welke ontvangst Wagner en zijn werken tot hiertoe te Parijs vonden, om dan ten slotte de vraag te behandelen: ‘Welke zijn de vooruitzichten voor de muziek van Wagner in Frankrijk?’

I.

Evenals zoovele zijner landgenooten had Wagner het oog op Parijs gericht, als op de plaats waar reputaties gemaakt en bevestigd worden, maar terwijl anderen eerst aan Parijs begin-

1) O.a. Georges Servières: *Richard Wagner jugé en France*, Paris 1887.

nen te denken wanneer zij in hun vaderland naam hebben gemaakt, deed Wagner dat toen hij op het gebied zijner kunst nog nauwelijks de eerste schreden had gezet. Nog had hij zich slechts door ééne opvoering van *Das Liebesverbot* te Maagdenburg als opera-componist doen kennen (hij was toen 24 jaren oud), toen hij aan niemand minder dan aan Scribe een scenario zond, ontleend aan een roman van Heinrich König *Die Hohe Braut*[1], met verzoek dit voor hem tot een Fransch libretto te bewerken. Het zal niemand verwonderen dat Scribe, wiens teksten de voornaamste Fransche componisten elkander betwistten, den geheel onbekenden Duitscher zelfs geen antwoord waardig keurde. Inmiddels had deze alvast te Riga het libretto van een opera *Rienzi* geschreven en hij bestemde dit werk voor de Parijsche Groote Opera. In het voorjaar van 1839 waren de twee eerste actes gereed en, hoewel zonder geld of aanbevelingen en de Fransche taal weinig machtig, begaf Wagner zich met zijn muziek, zijn jonge vrouw en een grooten Newfoundlander naar Parijs. De reis voerde hem over Boulogne, waar Wagner het geluk had Meyerbeer aan te treffen, die zijn *Rienzi* inzag en hem aanbevelingen meegaf voor Léon Pillet, directeur der Groote Opera, Anténor Jolly, directeur van de Renaissance, Habeneck, directeur van de concerten van het Conservatoire, en den muziekuitgever Schlesinger. Men verwijt de Franschen dikwijls en niet zonder reden, dat zij het in hun dienstvaardigheid gewoonlijk bij aanbiedingen laten, maar Wagner had zich niet over hen te beklagen, wel over de omstandigheden, die hem niet gunstig waren. Schlesinger bewerkte dat Wagners *Faust*-ouverture[2] door het orkest van het Conservatoire werd ingestudeerd; het was niet zijn schuld, dat die na één repetitie als onspeelbaar werd ter zijde gelegd, hoewel Schlesingers blad, de invloedrijke Gazette musicale, daarvoor reclame had gemaakt. Jolly was bereid *Das Liebesverbot* op te voeren, waarvan de tekst door een vaudeville-schrijver, Dumersan, was vertaald; ongelukkigerwijs ging de Renaissance juist omstreeks dien tijd failliet. Dat was een harde slag voor Wagner, die van de goedkoope rue de la Tonnellerie (Halles) naar de dure rue du Helder was verhuisd en zich meubels had aangeschaft. Schlesinger deed wat hij kon.

1) Later door Kittl gebruikt voor zijn opera *Die Franzosen vor Nizza*.
2) Later door Wagner omgewerkt.

Hij liet een andere ouverture van Wagner, *Columbus*, uitvoeren op een concert, dat de Gazette musicale haar lezers aanbood[1]; hij gaf een lied van Wagner uit: *Les Deux Grenadiers* (niemand minder dan Heine vertaalde den tekst in het Fransch) en droeg hem de bewerking voor piano op van de partituren van Donizetti's *Favorite* en Halévy's *Guitarrero*, arrangementen van nieuwe opera's voor viool en fluit, voor cornet-à-piston etc. Evenals indertijd Berlioz, dacht Wagner er een oogenblik over korist bij een of anderen schouwburg te worden, maar hij werd wegens gebrek aan stem afgewezen. Om goedkooper te kunnen leven was Wagner naar Meudon verhuisd. Hoe treurig het in dezen tijd met Wagners financiën gesteld was kan blijken uit het feit, dat hij geen geld had het porto te betalen voor de ouverture *Columbus*, die hij naar Londen had gezonden en die van daar terugkwam; het manuscript bleef in het bezit van de toenmalige Messageries en schijnt te zijn verloren gegaan[2]. Een poging om de in 1836 te Koningsbergen gecomponeerde ouverture *Polonia*[3] in een der Concerts-Valentino te doen spelen, mislukte en de kennismaking met den gevierden pianist Liszt had geen ander gevolg, dan Wagner, wiens lot toen zoo treurig bij dat van Liszt afstak, nog bitterder te stemmen[4]. Hij verdiende wel den kost, o.a. door muzikale novellen en critieken voor de Gazette musicale te schrijven, maar het was hard reclame te moeten maken voor Halévy, dien hij niet hoog stelde (een zeer vleiend artikel over Meyerbeer uit dien tijd bleef ongedrukt), en vooral wanneer men nagaat tot welk een hoogte Wagner later klom, kan het niet anders, of men moet deernis hebben met den toestand waarin hij zich toen bevond. Maar dit is geen reden om zich over de Parijzenaars boos te maken. Voor hen was Wagner in 1840 de eerste, de beste; Bizet, hoewel een Franschman en prix

1) De ouverture vond geen bijval, gedeeltelijk ook ten gevolge van de slechte uitvoering, zegt Friedrich Pecht, die het concert met Richard Wagners jonge vrouw bijwoonde. In een verslag in de Gazette werd reeds over hooge viooltremolos en misbruik van het koper geklaagd.
2) Adolphe Jullien: *Richard Wagner, sa Vie et ses Oeuvres*. Paris, 1886.
3) Dit werk werd, na jaren lang te zijn vermist en door een aantal handen te zijn gegaan, in 1881 te Parijs teruggevonden en in hetzelfde jaar te Palermo uitgevoerd.
4) De verhouding tusschen Wagner en Liszt schijnt toen zeer koel te zijn geweest.

de Rome, moest wel, om te leven, dansmuziek orkestreeren en solo's voor cornet schrijven, terwijl hij bezig was met *La Jolie Fille de Perth*. Wagner had bovendien weinig aantrekkelijks voor de Parijzenaars, wier taal hij radbraakte, wier goede vormen hij miste en wien hij, gebrekkig pianist als hij was, op het klavier geen denkbeeld kon geven van zijn talent, zelfs niet aan de weinige Duitsche vrienden[1] met wien hij veel verkeerde en die een zeer hoogen dunk van hem opvatten, wegens zijn uitgebreide muzikale kennis.

De hoop *Rienzi* in de Groote Opera te doen opvoeren werd niet verwezenlijkt; gelukkig werd het werk te Dresden aangenomen en nu wilde Wagner zoo spoedig mogelijk daarheen, maar hij had geen geld voor de reis. Om dat te krijgen wilde hij sonates komponeeren, maar men was daarvan niet gediend en vroeg om galops en potpourris. Schlesinger belastte hem met het piano-arrangement van *La Reine de Chypre*, maar deze arbeid vorderde te veel tijd en dankbaar nam Wagner daarom het aanbod aan van Léon Pillet, die zijn scenario van *Der Fliegende Holländer* voor 500 frs. van hem wilde overnemen[2]. Met dat geld vertrok hij den 7^{n} April 1842 van Parijs (hij was van Meudon daarheen teruggekeerd en wel naar de rue Jacob, in het huis vroeger door Prudhon bewoond) naar Dresden, waar *Rienzi* in October met groot succes werd gegeven. De Gazette musicale maakte met veel ophef melding van den triumf van haar voormaligen medewerker.

Wat bewoog Wagner, ten spijt van zijn droevige ervaringen, andermaal zijn geluk te Parijs te beproeven? De politieke omstandigheden maakten hem het verblijf in zijn vaderland onmogelijk. Na den opstand van 1849 moest hij uit Dresden vluchten; te Weimar vond hij in Liszt niet alleen een vriend, maar ook een machtig beschermer zijner kunst. Maar ook te Weimar was de revolutionair Wagner niet veilig en op raad van Liszt begaf hij zich in Mei 1849 naar Parijs, met aanbevelingen voor het Journal des Débats. Er kwam niets van het

1) Behalve den schilder Pecht waren dezen Laube, Heine, de portretschilder Kietz, voor wien Wagner ook poseerde, een zekere Anders en de fluitist Brix, die met Wagner in de rue du Helder samenwoonde.

2) Paul Foucher en Révoil maakten daarvan een operatekst, *Le Vaisseau-Fantóme*, die door Dietsch werd gecomponeerd; na elf opvoeringen in de Groote Opera verdween het werk van het repertoire.

plan artikelen voor dat blad te schrijven, noch van de opvoering van een zijner werken, en reeds in Juni vertrok hij naar Zurich, waar hij zijn jaren van ballingschap doorbracht. In Februari 1850 vinden wij hem andermaal te Parijs, waar hij een opera *Wieland der Schmied* hoopte te doen opvoeren; den tekst, geput uit een Scandinavische legende, zou Gustave Vaëz, de librettist van *La Favorite*, in het Fransch overbrengen; de Groote Opera was echter door Meyerbeers *Prophète* in beslag genomen en Wagner zag weldra in, dat er voor hem geen plaats was. Teleurgesteld en ziek begaf hij zich naar Bordeaux, van daar naar Villeneuve, aan het meer van Genève, en in Juli keerde hij naar Zurich terug. De hoop voor zijn *Tannhäuser* in het Théâtre Lyrique gastvrijheid te vinden, voerde hem in het najaar van 1853 andermaal naar Parijs, ditmaal in gezelschap van Liszt; maar Séveste, de directeur van dien schouwburg, had het te druk met Adams *Bijou perdu*, om aan *Tannhäuser* te denken en ook Brussel wilde van dat werk niets weten. Niet gelukkiger was Wagner in het begin van 1858: het was hem toen te doen om *Tristan und Isolde*, waarmede hij in Duitschland overal te vergeefs aanklopte; ditmaal hoopte hij op het Théâtre des Italiens. Ook nu bleef hij slechts kort te Parijs; in September 1859 keerde hij echter terug, met het voornemen zijn werken door concerten meer bekend te maken als eerste stap tot verwezenlijking van zijn plannen betreffende *Tristan und Isolde*.

Men was te Parijs niet geheel onkundig gebleven van Wagners streven en behalve berichten omtrent opvoeringen zijner werken in Duitschland waren daar ook mededeelingen omtrent zijn theorieën ontvangen, die niet konden strekken hem bij de Parijzenaars aan te bevelen. Berlioz, die in 1843 te Dresden *Rienzi* en *Der Fliegende Holländer* had gehoord, zond aan de Débats daarover een brief, waarin hij o.a. over het misbruik van tremolos klaagde, getuigende van eene zekere ‘paresse d'esprit,’ zooals hij het noemde. Liszt gaf in hetzelfde blad in 1849 een analyse van den tekst van *Tannhäuser*, aan het slot waarvan hij den wensch uitsprak, dat de ‘ouverture gigantesque’ daarvan weldra zou prijken op het programma van de Conservatoire-concerten. Over *Lohengrin*, waarvan Weimar in 1850 de primeur had, schreef Gérard de Nerval een warm artikel in de Presse, Liszt. eenige weken later in de

Débats. Het schijnt dat die artikelen indruk maakten, want kort daarna vindt men den naam van Wagner op het programma van de Sainte-Cécile. De directeur Seghers liet in November 1850 de *Tannhäuser*-ouverture spelen. Berlioz bewaarde daarover het zwijgen in de Débats, maar in het verslag van de National werd de ouverture genoemd ‘de zeer luidruchtige begeleiding van eene ontbrekende melodie’, terwijl de criticus van de Gazette musicale verklaarde, ‘dat muziek als deze haar tijd had gehad’! Veel meer gewicht in de schaal legde echter de oorlogsverklaring van den invloedrijken Fétis[1)], naar aanleiding van Wagners *Oper und Drama* en *Mittheilung an meine Freunde*. Fétis trad als verdediger van de oude tradities op tegen de revolutionaire theorieën van den Duitschen meester. Hij verweet Wagner de muziek slechts als hulpmiddel te gebruiken, haar tot slavin der poëzie te maken, de inspiratie door een stelsel te vervangen omdat het hem aan ideeën ontbrak, melodie en rythmus te verbannen; verder loochende Fétis Wagners oorspronkelijkheid, daar zijn stijl overeenkomst had met dien van Weber; hij verzekerde dat Wagner in Duitschland niets dan nederlagen had geleden en besloot met een diatribe tegen den man, in wiens oogen geen zijner voorgangers, zelfs Gluck en Berlioz niet, genade had kunnen vinden.

Na dit ‘indigeste et abominable pamphlet,’ zooals de dichter Baudelaire de artikelen van Fétis noemde, had de Fransche pers over Wagner het zwijgen bewaard en was er geen sprake meer van uitvoeringen zijner werken.

De opvoering van *Tannhäuser* te Wiesbaden in 1857, die door den dichter Théophile Gautier en den componist Ernest Reyer[2)] werd bijgewoond, gaf echter aanleiding tot een zeer waardeerend feuilleton van eerstgenoemde in de Moniteur. Gautier kwam vooral op tegen de voorstelling alsof Wagner een ‘génie compliqué et furieux’ zou zijn; dat was een vooroordeel, zeide hij: in den marsch van de 2e acte vond hij veel melodie, ja zelfs Italiaansche melodie. Gautier eindigde met den wensch dat *Tannhäuser* in de Groote Opera te Parijs zou worden opgevoerd. Reyer gaf in de Courrier de Paris een uitvoerige analyse van de muziek; hij prees o.a. het duo van

1) In een zevental artikelen in de Gazette musicale.
2) De maker o.a. van *Sigurd*, een werk, dat onder de moderne Fransche opera's een eerste plaats inneemt.

Tannhäuser en Elisabeth; in de finale van de 2e acte verhief de componist zich volgens hem tot de hoogste hoogten der dramatische kunst; ook verdedigde hij Wagner tegen het verwijt, dat hij misbruik maakte van het koper en de slaginstrumenten. Toen Arban in 1858 in het Concert de Paris de *Tannhäuser*-ouverture liet uitvoeren, gaf Reyer daarvan geen verslag; ook Berlioz zweeg (uit vrees voor Fétis?). De beoordeeling in de Gazette musicale was wel iets waardeerender dan in 1850, maar toch verre van gunstig. De Siècle vond het werk weinig aantrekkelijk, niettegenstaande hier en daar ‘une idée frâiche’ en ‘éclairs dans un ciel noir.’ Hetzelfde blad gaf nog in hetzelfde jaar een artikel *Un cénacle à Weimar*, waarin de apostelen der toekomstmuziek Wagner en Schumann (sic) en hun leerlingen (sic) Liszt en Bülow geducht onderhanden werden genomen.

Niet onder de gunstigste omstandigheden, dat blijkt uit het voorafgaande, trad Wagner in 1859 te Parijs op. Wel had hij bij zijn aankomst al dadelijk het geluk een vriend zijner kunst te ontmoeten in den 31jarigen dichter Edmond Roche[1)], beambte bij de douane. Wagner huurde kamers eerst in de rue Matignon, waar hij op zekeren avond Carvalho, toen directeur van het Théâtre Lyrique, in kennis bracht met zijn *Tannhäuser*, zoo goed, of liever zoo kwaad als dit ging, want Wagner kon op de piano, bijv. van de finale van de 2e acte weinig terecht brengen. Carvalho hoorde kalm tot het einde toe, sprak eenige

1) Sardou heeft, in de voorrede van Roche's na diens dood uitgegeven werken, die ontmoeting met zijn gewone levendigheid geschilderd. Op zekeren dag, terwijl Roche mismoedig in zijn uiterst somber bureel zat te werken, werd zijn aandacht getrokken door een vrij levendige woordenwisseling. Een pas aangekomen vreemdeling, een Duitscher, worstelde met de vele formaliteiten, die de Fransche autoriteiten den reiziger in den weg leggen. Roche kwam tusschenbeiden; de vreemdeling heette *Wagner*! Roche maakt een buiging, stelt zich ter zijner beschikking, neemt hem mee naar zijn bureel, ruimt alle moeilijkheden uit den weg en toen Wagner hem bedankte voor de moeite, die hij hem gaf, antwoordt hij: ‘Ik ben maar al te gelukkig een groot kunstenaar te hebben verplicht.’
‘Kent u mij dan?’ riep Wagner verbaasd uit. - Roche glimlachte en antwoordde door stukken uit *Tannhäuser* en *Lohengrin* te neuriën - ‘Wel,’ sprak Wagner in verrukking, ‘dat is een gelukkig voorteeken: de eerste Parijzenaar, dien ik aantref, kent en waardeert mijn muziek! Dat zal ik dadelijk aan Liszt schrijven. Maar we zien elkaar nader, niet waar.’ Dit zeggend haalde hij uit zijn koffer eenige stukken muziek, die hij Roche aanbood met de opdracht ‘A.M. Edmond Roche, à la douane.’

beleefdheidsphrasen en vertrok zonder zich tot iets te verbinden. Na weinige maanden verhuisde Wagner naar de rue Newton, dicht bij den Arc-de-Triomphe. In de woning, die hij daar betrok en die later afgebroken werd, ontving hij elken Woensdagavond. Men zag daar o.a. Fr. Villot, den conservator der keizerlijke musea, Emile Ollivier en zijn vrouw (Blandine, de dochter van Liszt en de gravin d'Agoult), Berlioz, Gustave Doré, Jules Ferry, Emile Perrin, Baudelaire, Champfleury, Roche. Altijd in de hoop daardoor zijn weg te banen tot de Groote Opera, huurde Wagner het Théâtre des Italiens voor drie concerten; alleen de huur bedroeg 8000 frs.; hij engageerde een groot orkest en 150 koristen, de meesten Duitschers en liefhebbers. Het eerste concert werd 25 Januari 18o0 gegeven. Het programma bestond uit de ouverture *Der Fliegende Holländer*, ouverture en stukken uit *Tannhäuser*, het voorspel van *Tristan und Isolde* en het voorspel en stukken uit *Lohengrin*. Volgens Champfleury was de zaal eivol en het publiek zeer warm; volgens de Ménestrel ging het vrij stormachtig toe en scholden de voor- en tegenstanders van Wagner elkaar uit. Fiorentino stak in de Constitutionnel den draak met het publiek, dat grootendeels uit Duitschers bestond, die niet door smaakvol toilet uitmuntten, en met Wagner zelf, van wien hij een weinig vleiend portret gaf. Gasperini schreef dat Auber, Gounod, Berlioz, Reyer en Gevaert warm applaudisseerden, ja dat zelfs Rossini zich vóor Wagner verklaarde[1)]. Wat de critiek aangaat, deze splitste zich in twee kampen. De Figaro bevatte een gunstig artikel van Albert Wolff. Gasperini's artikel in de Courrier du Dimanche was enthousiastisch; zelfs het voorspel van *Tristan* vond hij schoon, iets zeldzaams voor dien tijd. Niet minder gunstig oordeelde Emile Perrin, die kort daarna Alphonse Royer opvolgde als directeur der Groote Opera en toen nog de critiek in de Revue Européenne schreef; volgens hem waren de drie concerten in het Théâtre des Italiens voldoende om Wagners naam te vestigen. Sommige critici daarentegen verklaarden, dat na de muziek van Wagner *Orphée aux Enfers*

1) Wagner zelf gaf nog al hoog op van de welwillende ontvangst, die hij bij Rossini vond. Auber ontmoette hij 's avonds dikwijls bij Tortoni. Uit hetgeen Jullien hierover meedeelt blijkt echter, dat zoowel de geestige Franschman als de geslepen Italiaan den Duitschen maestro min of meer voor het lapje hielden. Ook Servières is van die meening.

en ‘café chantant’-liederen hun verademing schonken. De Gazette musicale waagde zich na het ultimatum van Fétis natuurlijk niet aan een beoordeeling, maar vergenoegde zich met het succes van het eerste concert te constateeren; het programma bleef voor de twee volgende concerten hetzelfde. De Ménestrel verweet Wagner gebrek aan melodie en, hoewel hem een groot musicus noemend, achtte het blad zijn streven verkeerd; indien men vijftig jaren op dezen weg voortging zou de muziek dood zijn. Fiorentino zeide van de ouverture *Der Fliegende Holländer* dat men er zeeziek van werd en van de inleiding van de 3e acte van *Lohengrin*, dat die hem hoofdpijn bezorgde; hij prees wel de nieuwe en fraaie klankeffecten, maar betreurde de onklaarheid en overdrijving in de muziek van Wagner. Veel strenger oordeelde de bekende Scudo van de Revue des Deux-Mondes. Deze noemde de ouverture *Der Fliegende Holländer* ‘le chaos peignant le chaos’, het *Tristan*-voorspel een opeenstapeling van dissonanten, dat van *Lohengrin* onsamenhangend en onbegrijpelijk. Alleen de marsch van *Tannhäuser* en de ‘Brautzug’ uit *Lohengrin* vonden genade in zijn oogen. Fillonneau gispte in een brochure de belachelijke pretensie van Wagner door de muziek alles te willen uitdrukken, een pretensie die uit den toelichtenden tekst bleek, bij Wagners programma's gevoegd. Voor het overige behoefde men volgens Fillonneau de concurrentie der toekomstmuziek niet te vreezen en had Wagner in Duitschland zelfs slechts een handjevol aanhangers. Louis Lacombe prees Wagners talent als dirigent en gaf een zeer waardeerend overzicht[1)] van *Tannhäuser* en *Lohengrin*, alhoewel hij zich de gebreken van Wagners muziek: onbestemdheid van de melodie, gebrek aan logisch verband, misbruik van klankmassa's en tremolos, het herhaald terugkeeren van dezelfde motieven, eentonigheid, plotselinge veranderingen van toon, niet ontveinsde. Evenals Perrin was Champfleury vol lof over het *Lohengrin*-voorspel; hij roemde het zelfs in Wagner dat hij met weinige middelen zooveel vermocht. Berlioz, die Wagner te Dresden en te Londen had ontmoet, vriendschappelijke brieven met hem had gewisseld, zijn recepties in de rue Newton bezocht en van wien men verwachtte dat hij de partij van Wagner zou kiezen, noemde weliswaar het *Lohengrin*-voorspel een meester-

1) In de Revue Germanique.

werk maar verklaarde dat hij van het *Tristan*-voorspel niets had begrepen en wat Wagners theorieën aangaat, hij verwierp die zonder voorbehoud[1]. Wagner antwoordde op dezen vrij scherpen aanval met een zeer waardigen brief in de Débats.

De drie concerten in het Théâtre des Italiens werden wel druk bezocht, maar gaven toch een deficit van 10000 frs., en twee concerten, die Wagner in de Monnaie te Brussel gaf, vulden dat niet aan. Bij deze financiëele zorgen kwam nog een proces met zijn huisheer, dat hem dwong een bescheidener woning in de rue d'Aumale te betrekken. Geen wonder dat Wagner in een zeer neerslachtige stemming verkeerde, ja men zegt zelfs dat hij in dien tijd aan zelfmoord dacht. Toch sloeg hij een aanbod uit Petersburg, om daar zijn *Tannhäuser* te monteeren, van de hand; hij wilde te Parijs slagen en daar de onmogelijkheid was gebleken zijn werk door een Duitsch gezelschap te doen uitvoeren, was zijn eenige hoop gevestigd op de Parijsche directeuren. Servières betreurt het dat hij niet in plaats van aan *Tannhäuser* aan *Lohengrin* dacht, daar het onderwerp van *Tannhäuser* voor een Parijsch publiek weinig boeiends heeft, *Lohengrin* veel dramatischer en bijv. de rol van Elsa veel dankbaarder is dan die van Elisabeth. Hij vergeet dat de Parijzenaars het meest van *Tannhäuser* hadden gehoord en dat de stijl van dat werk veel minder dan die van *Lohengrin* afwijkt van den gewonen Franschen opera-stijl, zoodat *Tannhäuser* meer kans had te slagen. Wagner verzocht Leroy een vertaler voor den tekst te zoeken. Leroy had den vroegeren tenor Roger op het oog, maar deze wilde zich met die taak niet belasten en nu werd die aan Edmond Roche opgedragen. Roche was er een jaar mee bezig en Sardou heeft een aardig tafereel opgehangen van hetgeen Roche ‘de ce terrible homme’ (Wagner) te verduren had[2].

1) Indien hij daardoor zijn gezworen vijand Seudo hoopte te vermurwen, had hij zich misrekend. Seudo bleef Berlioz even vijandig. ‘Au fond’, schreef hij in de Revue des Deux-Mondes, ‘M. Wagner et M. Berlioz sont de la même famille; ce sont deux frères ennemis, deux enfants terribles de la vieillesse de Beethoven, qui serait bien étonné s'il pouvait voir ces deux merles blancs sortis de sa dernière couvée. M. Berlioz a un pen plus d'imagination et, en sa qualité de Français, plus de clarté que le compositeur allemand; mais M. Wagner, qui a pris à M. Berlioz beaucoup de détails d'instrumentation, est un bien antre musicien que l'auteur de la *Symphonie Fantastique* et de *l'Enfance du Christ*.

2) In de week had Roche niet veel tijd, maar Zondag, zijn vrije dag van de douane, moest natuurlijk geheel aan *Tannhäuser* gewijd worden. ‘Reeds te zeven uren 's morgens waren we aan het werk’, zoo vertelde hij aan Sardou, ‘tot 's middags, in één stuk door; ik, gebogen over mijn lessenaar, schrijvend, doorhalend, de lettergrepen zoekend die bij de noten pasten; terwijl hij heen en weer liep, met vlammenden blik, heftige gebaren, onder het voorbijgaan op de piano beukte, zong, schreeuwde en maar riep: “Allez, allez!” Om twaalf, soms zelfs te 1 uren, liet ik uitgeput, flauw van den honger, op het punt van te bezwijmen, de pen vallen. “Wat schort er aan?” vroeg Wagner, ten hoogste verbaasd. - “Och, ik heb honger...” - “Dat is waar ook, ik dacht er niet aan. Nu, laat ons wat eten, gauw wat en dan verder”. - We aten dan gauw wat en het werd avond en nog zaten we daar: ik versuft, met gloeiend hoofd, koortsige slapen, half gek van die onzinnige jacht op de barokste lettergrepen; hij nog even frisch als in den morgen, steeds heen en weer loopend, op zijn helsche piano beukend en mij ten slotte bang makend met zijn groote kromme schaduw, die bij het fantastisch schijnsel der lamp om mij heen danste, terwijl hij mij als een der figuren van Hoffmann: “Allez toujours, allez!” toeriep en mij cabalistische woorden en tonen van de andere wereld in de ooren blies’.

Noch Carvalho, noch Alphonse Royer wilde *Tannhäuser* opvoeren en men weet dat Royer daartoe alleen overging op hoog bevel van Napoleon III. Deze gaf weinig om muziek in het algemeen en zijn inmenging wordt toegeschreven aan den invloed van de prinses Metternich, een warme vereerster van Wagners muziek. Volgens Drumont echter[1], wist de maarschalk Maignan, die zich op de concerten van Wagner als een ijverig voorstander van diens muziek had doen kennen, den Keizer tot de opvoering van *Tannhäuser* te bewegen. Het instudeeren begon in het einde van September. Royer had last gekregen den componist in alles ter wille te zijn. De jonge Albert Niemann uit Hamburg werd voor 6000 frs. per maand voor de titelrol geëngageerd. Faure, dien Wagner voor de partij van Wolfram wenschte, eischte 8000 frs. per maand en Wagner stelde zich toen met Morelli tevreden, den baryton van het Théâtre des Italiens, die met 3000 frs. genoegen nam; voor Elisabeth werd Marie Sasse[2], voor Venus mme. Tedesco gekozen. Er werden prachtige decors besteld en het orkest werd belangrijk ver terkt. De kosten van het monteeren van het nieuwe werk beliepen 100,000 frs., terwijl de buitengewone uitgaven per voorstelling 860 frs. zouden bedragen. Het aantal repetities was 164: 74 met piano, 45 voor de

1) Dezelfde wiens *France Juive* later zooveel ergernis verwekte. In 1869 gaf hij bij Dentu een werkje uit: *Richard Wagner, l'Homme et le Musicien à propos de Rienzi*.'
2) De zangeres die Meyerbeers *Africaine* creëerde.

koren, 27 voor de artisten, 4 voor de decors en 14 *generale repetities*. Wagner was zeer tevreden over de moeite die men zich gaf zijn opera op schitterende wijze voor het voetlicht te brengen, maar niet over den orkestdirecteur Dietsch[1)], en met Royer kreeg hij het te kwaad over het ballet. Royer achtte het ontbreken daarvan bedenkelijk, omdat de Opera-bezoekers daaraan gewoon waren. Nu wilde Wagner aan dit bezwaar te gemoet komen door de scène in den Venusberg uit te werken en daarvoor een Bacchanaal te componeeren, maar hiermede was Royer niet gebaat: het kwam niet alleen op een ballet aan, maar op een ballet zoowat in het midden van de voorstelling, omdat dan eerst de abonnés, die zich bijzonder voor de danseressen interesseerden, hun plaatsen kwamen innemen. Tot een concessie was Wagner niet te bewegen en ongetwijfeld van een zuiver artistiek standpunt terecht, maar hij riep daardoor reeds bij voorbaat een krachtige oppositie in het leven. En dat de balletmuziek, die hij voor Parijs componeerde, in den stijl zijner latere werken was geschreven, was ongetwijfeld een misgreep. Achter de coulissen had Wagner niet den tact zich bemind te maken; op sommige repetities ging het stormachtig toe en eens vloog Venus - Tedesco hem in echt Italiaansche ‘furia’ bijna in de haren, zegt Jullien. In Januari 1861 verscheen Wagners *Quatre Poèmes d'Opéra* met een brief aan Fr. Villot, waarin de theorieën omtrent het muziekdrama en de doorloopende melodie werden uiteengezet, die hij in *Tristan und Isolde* toegepast had. Deze brief bracht het Fransche publiek in den waan, dat *Tannhäuser* ook in dien geest was gecomponeerd en de uitgave juist in dien tijd was daarom niet handig. Een dwaze fout van den vertaler van den brief[2)] verergerde de zaak nog. Nieuwe moeielijkheden kwamen oprijzen. Ontevreden over Dietschs leiding van het orkest, wilde Wagner zelf de generale repetitie en de drie eerste opvoeringen dirigeeren. Dietsch verzette zich hiertegen, als in strijd met de gebruiken; de Minister Walewski werd in de zaak gemengd en stelde Dietsch in het gelijk. De vertaler van den tekst, Roche, had zich, daar hij het Duitsch niet

1) De componist van *Le Vaisseau-Fantôme* (zie noot 2 op pag. 5).
2) Volgens Servières niemand minder dan Challemel - Lacour, die van den zin: ‘Was Anderes wurde er zu hören bekommen als etwa welehe Melodie?’ de laatste woorden weergaf met: ‘si ce n'est quelque mélodie à l'italienne?’ *welche* met *welsche* verwarrend.

genoeg meester was, met goedvinden van Wagner, door Rudolph Lindau, den broeder van Paul Lindau, laten helpen; Royer nam geen genoegen met de rijmlooze verzen der recitatieven en Charles Nuitter moest die herzien. Dit gaf aanleiding tot een proces, want Rudolph Lindau eischte, behalve een aandeel in de droits d'auteur, dat zijn naam in het tekstboek en op de affiches zou worden gedrukt. Dat wilde Wagner niet toestaan, de zaak kwam voor den rechter en werd, dank zij Emile Olliviers pleidooi, en gunste van Wagner beslist[1)].

Al dat geharrewar was natuurlijk niet geheim geble ven en had, daar de eerste opvoeding lang op zich deed wachten, aan de humoristische bladen rijkelijk stof voor caricaturen en grappen geleverd. De première van *Tannhäuser* had 13 Maart plaats, men weet met welk gevolg. Wagner zat in de loge van Royer en hoewel hij soms buiten zich zelf moest zijn over Dietsch en het orkest, hield hij zich op dezen stormachtigen avond vrij kalm. Dat er een kabaal was is niet twijfelachtig, al spreekt Paul Lindau, wiens onpartijdigheid uit den aard der zaak niet boven bedenking is, dat tegen[2)]. De leiders van het kabaal waren, volgens Baudelaire, Héquet van de Illustration en Scudo[3)], die telkens het sein gaven tot gelach, en de leden van de Jockey-club, die met jachtfluitjes verschenen[4)] en het rustig aanhooren van de opera onmogelijk maakten. Bij de tweede opvoering, op den 18^{en}, - er waren toen al bekortingen gemaakt - werd minder gelachen, maar nog meer gefloten. De derde opvoering was op verlangen van Wagner

1) Ook de naam van Roche werd eenvoudig niet genoemd.
2) Geen georganiseerde samenzwering, schreef Weber van de Temps later, maar van verschillende kanten kwam een vijandige strooming. Wagner had tegen zich: vooreerst dat *Tannhäuser* werd opgevoerd op last van Napoleon III; zijn optreden als hervormer nam velen tegen hem in; zijn manieren strekten niet om vreemden voor zich te winnen; hij had Dietsch tegen zich en het was heel natuurlijk dat Wagner niet met Dietschs wijze van dirigeeren tevreden was; de Fransche componisten waren ontevreden omdat een vreemdeling hun in de wielen reed; Meyerbeer, Verdi, elk had zijn partij; de Fransche muziekuitgevers hadden hun belangen; eindelijk zag Berlioz zich den voet gelicht en noch hij, noch zijn vriend d'Ortigues maakte een geheim van hun verbittering.
3) Scudo stierf eenige jaren later krankzinnig.
4) Zij kochten die bij een winkelier in de passage de l'Opéra, waar Aguado ze uitdeelde. De prinses van Metternich onderschepte er een van, dat zij in haar corsage stak. Volgens Wagner en Baudelaire riep het publiek herhaaldelijk: ‘A la porte, les Jockeys!’

bepaald op een Zondagavond (24 Maart), een avond buiten het abonnement. Maar de leden van de Jockey-club kwamen toch en het lawaai was zoo mogelijk nog grooter dan op den 18n. Hoewel de zaal nog voor een aantal opvoeringen vooraf was uitverkocht, trok Wagner nu zijn werk terug[1]. Wel was er nog sprake van een vierde opvoering in April, maar Wagner verzette zich hiertegen en ook Graaf Walewski vond het beter het bij de derde te laten. Bij den brand in de magazijnen van de rue Richer, in Juni, gingen de decors van *Tannhäuser* verloren. Wagner bleef nog eenigen tijd te Parijs, waar hij schulden had gemaakt. De Pruisische gezant, Graaf Pourtalès, verleende hem gastvrijheid; eenige vrienden kwamen hem te hulp, en volgens Drumont bood de uitgever Flaxland, die reeds lang vóór de opvoering de partituur had gekocht en betaald, Wagner een vrij groote som aan. Servières trekt dit laatste in twijfel. Van Parijs ging Wagner naar Duitschland, dat weer voor hem open stond en waar het succès van *Tristan und Isolde* hem weldra voor de te Parijs geleden nederlaag troostte.

Dat het Parijsche publiek die gedeelten van *Tannhäuser*, waarin de oude vormen waren geëerbiedigd, toejuichte, blijkt uit alle over de opvoeringen voorhanden beschrijvingen en critieken. De rest vond men ongenietbaar. Prosper Mérimée schreef in zijn *Lettres à une Inconnue* dat *Tannhäuser* hem geweldig verveeld had. ‘Ik zou iets dergelijks kunnen schrijven, wanneer ik mij liet inspireeren door mijn kat, als ze over de toetsen van de piano loopt. De prinses Metternich deed haar best zich te houden alsof zij de muziek begreep en het applaus uit te lokken dat maar niet wilde komen. Men zeide dat de Oostenrijkers zich wreken over Solferino, dat men zich verveelt bij de recitatieven en *se tanne aux airs*.... Le fiasco est énorme. Auber dit que c'est du Berlioz sans mélodie.’

Volgens een ander zou Auber van *Tannhäuser* hebben gezegd: ‘Het is alsof men een boek leest zonder komma's of punten.’ Bekend is de anecdote van Rossini, die de partituur van *Tannhäuser* onderstboven op zijn piano plaatste, zeggende dat hij er zoo evenveel aan had[2]. Berlioz, wiens woede over

1) De drie opvoeringen brachten respectievelijk 7500, 8400 en 10,800 frs. op, aan Wagner zelf slechts 750 frs.

2) Misschien wel om zich te wreken op een stoutigheid van Wagner, die Jullien vermeldt. Wagner was gewoon alles uit het hoofd te dirigeeren, hetgeen men te Londen afkeurde. Op zekeren dag, toen daar onder zijn leiding Beethovens *Eroïca* werd uitgevoerd, had hij een partituur op zijn lessenaar geplaatst. Iedereen vond nu dat de uitvoering beter was dan den vorigen keer, toen Wagner zonder partituur dirigeerde. Later bleek dat de partituur, door Wagner gebruikt, een pianobewerking van Rossini's *Barbier* was!

het feit, dat men zijn *Troyens* had achtergesteld bij *Tannhäuser*, geen palen kende, liet zijn vriend d'Ortigue daarover in de Débats de pen voeren, maar stelde zich voor dezen dwang in brieven en gesprekken schadeloos[1]. Judith Gautier, die op den avond van de eerste opvoering met haar vader door de passage de l'Opéra ging, verhaalt, dat een heer hen toesprak en op zoo hatelijken toon, met zulk een 'joie féroce' over het fiasco uitwijdde, dat zij vrij impertinent uitriep: 'A vous entendre, monsieur, on devine tout de suite qu'il s'agit d'un chef-d'oeuvre et que vous parlez d'un confrère.' - Eh bien! qu'est ce qui te prend, méchante gamine? dit mon père qui voulait gronder, mais qui en dessous riait. - Qui est-ce? demandai je, quand le monsieur fut parti. - Hector Berlioz'[2] Sedert dien werd Judith Gautier een van Wagners vurigste en ijverigste aanhangsters in Frankrijk.

De critiek van d'Ortigue in de Débats was vrij gematigd. Paul Bernard zwaaide in de Ménestrel lof toe aan de nummers die populair zijn geworden, maar hij klaagde over eentonigheid, over misbruik van zekere formules, van den vierkwartsmaat, van chromatische passages en verminderde septimen, van recitatieven enz. Jouvin van de Figaro klaagde eveneens over eentonigheid en zeide van de toekomstmuziek, dat zij het oor beleedigt zonder het hart te roeren, dat zij de bloeiende melodie vertrapt etc. Fiorentino prees in de Moniteur sommige nummers, maar maakte andere geheel af. Paul de Saint-Victor (van de Presse) noemde de geheele partituur, met uitzondering van de ouverture en den marsch, een chaos; een deel van de ouverture was bovendien een charivari waarin de violen delirium tremens schenen te krijgen, het septuor een 'cacophonie à outrance', de finale van de 2e acte een 'rixe criarde'. De man stelde het pelgrimsgezang beneden dat van Verdi's *Jérusalem!* Als men weet dat Scudo de ouverture een 'grand corps mal bâti', mat van kleur (!!), noemde, begrijpt men hoe hij over de rest dacht.

1) Zie mijn artikel *Hector Berlioz*, Gids 1882.
2) *Wagner et son Oeuvre poétique depuis Rienzi jusqu'à Parsifal*.

Maar de criticus van de Revue des Deux-Mondes trok nog scherper te velde tegen de aanhangers van Wagner, grootendeels volgens hem bestaande uit middelmatige auteurs, schilders en beeldhouwers zonder talent, quasi-dichters, advocaten, democraten, verdachte republikeinen, valsche vernuften, vrouwen zonder smaak, enz. De eenige, die in de groote bladen partij trok voor Wagner, was Franck-Marie van de Patrie[1)]; deze noemde Wagner een 'grand musicien' en vergeleek hem met Beethoven en Bach; de instrumentatie vond hij steeds bewonderenswaardig. Toch had hij bedenkingen en achtte hij Wagner geschikter voor de symphonie dan voor het lyrisch drama. De meeste tooneelbladen verklaarden zich voor Wagner: zoo Leroy van de 'Causerie', die alle dwaasheden van de pers releveerde en Berlioz Pontius Pilatus noemde, omdat hij zich voorzichtiglijk buiten de polemiek had gehouden. Zelfs Pougin keurde het vooroordeel af, waaronder *Tannhäuser* was gevallen. Giacomelli wijdde een aantal artikels van zijn Presse théâtrale et musicale aan Wagners werk en hij bewonderde zelfs de Bacchanaal, den zangerswedstrijd, de finale van de 2e acte, kortom juist die scènes, die het slechtst waren ontvangen.

II.

De val van *Tannhäuser*, wel verre van Wagners bewonderaars te ontmoedigen, scheen hen juist nog meer te prikkelen. Een der ijverigsten was Pasdeloup, de oprichter van de bekende Concerts Populaires, die van October 1861 af in het Cirque d'Hiver werden gegeven. Hij liet in Mei 1862 den *Tannhäuser*-marsch uitvoeren en naar het schijnt met succes. In 1864 volgde de ouverture van *Der Fliegende Holländer*, die niet in den smaak viel; daarentegen viel de *Tannhäuser*-ouverture, te meer in den smaak, want wij vinden die in 1865 driemalen, in 1866 tweemalen op Pasdeloups programma; in 1866 werd het *Lohengrin*-voorspel driemalen uitgevoerd en in Maart van dat jaar gebeurde het zelfs dat de 'Brautzug' werd toegejuicht, terwijl de ouverture van *Le Prophète* werd uitgefloten; in 1867 werd de *Rienzi*-ouverture driemalen gespeeld. Inmiddels had Pasde-

1) De Temps bestond toen nog niet. Dat blad verscheen eerst in April 1861 en Weber wijdde toen een zeer warm feuilleton aan *Tannhäuser*.

loup navolgers gevonden. George Hainl, directeur van de Conservatoire-concerten, waagde zich in 1866 aan een werk van Wagner (den *Tannhäuser*-marsch). Bij het concours van militaire muziek in 1867 deed de Garde de Paris onder Paulus stukken uit *Lohengrin* hooren; in Febr. 1868 werd de 'Brautzug' in een concert van Charles Lamoureux in de Salle Herz gebisseerd, een dag later ook bij Pasdeloup, terwijl een week daarna hetzelfde onthaal ten deel viel aan het pelgrimskoor uit *Tannhäuser* bij George Hainl. Pasdeloup waagde zich nu ook aan grootere stukken; in April 1868 aan fragmenten uit *Tannhäuser*, met Nilsson en Faure als solisten, stukken uit *Lohengrin* met Capoul, beide malen met succes. Maar stukken uit *Die Meistersinger* deden in October van dat jaar een storm opgaan en in December gaf het *Lohengrin*-voorspel aanleiding tot zulk een opschudding, dat Pasdeloup het publiek moest toespreken en beloven dat hij het stuk, waarvan enkele enthousiasten een da capo verlangden, eerst aan het eind zou doen spelen. In December 1869 was het *Meistersinger*-voorspel oorzaak van ernstige wanordelijkheden; bij de uitvoering van de *Faust*-ouverture in Maart 1870 bepaalde de oppositie zich tot gefluit in antwoord op het applaus.

Na Wagners vertrek uit Parijs bemoeide zich de dagelijksche pers wel niet veel met hem, maar de mannen van het vak en de muzikale bladen bleven zich toch geregeld met hem bezig houden. In de Gazette musicale kwam in September 1863 een analyse voor van *Der Ring des Nibelungen*, waarvan de tekst was verschenen; de schrijver noemde dien onzinnig en zeide o.a. van de Rijndochters in *Rheingold*: 'C'est l'école de la natation jointe à celle de la vocalise'. Hetzelfde blad bevatte in 1865 een correspondentie uit Munchen over *Tristan und Isolde*. Wagners werk werd daarin categorisch veroordeeld, omdat de muziek daarvan zuiver declamatorisch, er van werkelijken zang daarin geen sprake was en de tekst hier en daar in ongerijmdheid alles overtrof. Gasperini, die de eerste opvoering van *Tristan* bijwoonde, berichtte daarover aan de Ménestrel. Ondanks zijn vereering voor den meester had bij bedenkingen tegen zijn systeem[1]. Léon Leroy zond over *Tristan* een verslag aan de

1) In zijn *Nouvelle Allemagne musicale* besprak hij *Tristan* uitvoeriger en gaf hij o.a. een gelukkige definitie van het leidmotief. Later, in 1866, noemde hij *Tristan* een dwaling, maar een die vruchtdragend zou zijn.

Nain jaune; sommige gedeelten noemde hij onsterflijke meesterwerken. ‘Ik geloof niet’, schreef hij, ‘dat de kunst van den symphonist ooit verder is gegaan in rijkdom van kleur en in kracht en waarheid van uitdrukking’. Wat den tekst aangaat, hij keurde het overheerschen van metaphysische begrippen daarin af en betreurde den invloed van Schopenhauer op de conceptie van het drama; in de liefde van Tristan en Isolde was iets, dat ten slotte drukt en ontzenuwt. Blaze de Bury verweet Wagner in de Revue des Deux-Mondes, dat hij voor een besteld succes had gezorgd: men ziet dat Wagner door Scudo's dood niet veel gewonnen had. Van meer gewicht waren de artikelen van Reyer in de Moniteur universel. Reyer, die in 1864 door zijn Regeering met een muzikale zending naar Duitschland was belast, hoorde te Weimar *Der Fliegende Holländer;* hoewel hij daarin veel schoons en frischs vond, stelde hij dat werk beneden *Tannhäuser* en *Lohengrin* en den stijl noemde hij ‘plus orageux que dramatique’. *Tristan und Isolde* hoorde hij door Ed. Lassen zoo goed en zoo kwaad als dat ging op de piano vertolken; het werk was hem antipathisch[1)]: ‘Na de ouverture volgden recitatieven op recitatieven en op deze weer andere. Ik zag niets dan horizonten van zand, de hitte werd drukkend en geen oase om uit te rusten, geen waterstraaltje om den dorst te lesschen! Eindelijk paart zich de stem van Tristan aan die van Isolde; zij eindigen met een vreeselijke cacophonie voort te brengen. In het midden van het duo gevoelde ik de razende woede van een kind, dat er aan wanhoopt zijn les te leeren, stampvoet en schreit, zijn boek toornig dichtslaat en het ver van zich smijt’[2)]. Fétis liet zich reeds, vóórdat hij de muziek van *Tristan* kende, zeer ongunstig uit over den tekst, dien hij ondramatisch, ontooneelmatig, onzinnig en hoogst vervelend vond. In zijn *Musiciens Célèbres* (Parijs, 1868) besprak Félix Clément ook Wagner en zijn theorieën; zijn oordeel kwam met dat van Fétis overeen en hij besloot met de vermakelijke voorspelling: ‘Wat er ook van Wagner moge worden, zijn streven is veroordeeld en de muziek der toekomst zal niet opkomen van het vonnis, dat daarover op den gedenkwaardigen avond van 13 Maart 1861 is geveld’. Over de opvoering van *Die Meistersinger* te Munchen,

1) Later, zooals men zien zal, dacht hij er anders over.
2) *Souvenirs d'Allemagne*.

die o.a. door Pasdeloup en Joncières werd bijgewoond, bracht de Gazette musicale kort daarna twee artikelen van Bannelier. Hij stelde het voorspel verre beneden dat van *Lohengrin*, maar noemde een aantal nummers met waardeering; Walthers liederen vond hij zelfs verrukkelijk; zij maakten vele zonden tegen den smaak goed. Leroy schreef in de Figaro, dat Wagners stijl ‘s'est très sensiblement éclairci, sa phrase s'est précisée, les tonalités ne sont plus aussi fuyantes que par le passé etc’.

Terwijl Parijs aldus op de hoogte bleef van Wagners muzikale werken werd er opmerkelijk genoeg, in de Fransche bladen niets gezegd van Wagners *Deutsche Kunst und Deutsche Politik*, waarvan in 1865 te Brussel eene Fransche vertaling het licht had gezien, hoewel de vijanden van Wagner in dit scherp requisitoir tegen den Franschen geest een geduchter wapen tegen Wagner zouden hebben gevonden, dan in het beruchte *Eine Kapitulation*, waarmede Wagner in Frankrijk zooveel kwaad bloed zette.

Niet tevreden met uitvoeringen van fragmenten en concerten, dachten de vrienden van Wagner herhaaldelijk aan opvoeringen zijner opera's. Voor zoover die plannen *Lohengrin* betroffen kom ik daarop later terug. Hier heb ik alleen Pasdeloups plan te vermelden, om achtereenvolgens alle werken van Wagner te monteeren, als het eenige dat althans gedeeltelijk tot uitvoering kwam. Pasdeloup, die in 1868 directeur van het Théatre Lyrique geworden was, wilde met *Rienzi* beginnen, omdat dit werk de Fransche ‘grand-opéra’ het meest nabij kwam. Hij noodigde den componist uit zelf de repetities te komen leiden, maar Wagner bedankte voor die uitnoodiging, hetzij dat hij weinig gaf om dit werk zijner jeugd, hetzij dat hij zich niet aan een nieuwe nederlaag wilde blootstellen. Intusschen gaf hij Pasdeloup, die hem te Zurich bezocht, raad betreffende mise-en-scène enz. Pasdeloup had voor fraaie costumes en decors gezorgd, maar de bezetting der verschillende rollen schijnt ongelukkig te zijn geweest. Bizet heeft in een zijner brieven een en ander opgeteekend over de generale repetitie:

‘On a commencé à 8 heures, - on a terminé à 2 heures. - Quatre vingt musiciens à l'orchestre - trente sur la scène - cent trente choristes - cent cinquante figurants. - Pièce mal faite. Un seul rôle: celui de Rienzi, remarquablement tenu

par Montjauze. - Un tapage, dont nul ne peut donner une idée; un mélange de motifs italiens; bizarre et mauvais style: musique de décadence plutôt que de l'avenir. - Des morceaux détestables! des morceaux admirables! au total: une oeuvre étonnante, *vivant* prodigieusement! une grandeur, un souffle olympiens! du génie, sans mesure, sans ordre, mais du génie! Sera-ce un succès? Je l'ignore! - La salle était pleine, - pas de claque! des effets prodigieux, des effets désastreux, des cris d'enthousiasme, puis des silences mornes d'une demi-heure. - Les uns disent: c'est du mauvais Verdi! les autres: c'est du bon Wagner! C'est sublime, c'est affreux, c'est médiocre, ce n'est pas mal. Le public est dérouté!....

De eerste opvoering van *Rienzi* had plaats 6 April 1869. Pasdeloup dirigeerde. Met het oog op de uitgebreidheid der opera en op de onvoldoende bezetting der solo's, had men een aantal coupures gemaakt, vooral in de aria's, duo's en trio's, zoodat er niet veel meer overbleef dan een aantal marschen en een dialoog tusschen Rienzi en het Romeinsche volk. Algemeen was dan ook de klacht over gebrek aan contrasten, over eentonigheid. Voor het overige liepen de critieken nogal uiteen. Paul de Saint-Victor, die zoo sterk tegen *Tannhäuser* te velde was getrokken, was zeer toegevend jegens *Rienzi*, dat voor hem een oasis in den woestijn van Wagners werken was. Sedert *Rienzi* toch had Wagner volgens hem onsamenhangendheid en cacophonie tot dogmen verheven. Théophile Gautier schreef een dithyrambisch feuilleton in het Journal officiel en ook J. Weber oordeelde zeer gunstig in de Temps; hij achtte het gebed van Rienzi Weber waardig en de slotscene noemde hij een der verbazingwekkendste scheppingen van Wagner. Terecht merkte Gustave Bertrand in de Ménestrel op, dat *Rienzi* niets vóor of tegen Wagner bewees en dat het beter was met *Lohengrin* te vallen, dan met *Rienzi* te triumfeeren. Alleen de finale van de 1e acte, een koor en Rienzi's gebed vonden genade in zijne oogen. De 3e acte was bijna geheel slecht; enkele goede phrasen werden verzwolgen in ‘le brouhaha presque continu d'une musique d'hippodrôme.’ De opera bestond bijna geheel uit marschen, fanfaren, ‘pas redoublés’, krijgsliederen te paard en te voet, liederen bij het komen en bij het gaan, zegekoren waarvan vele de grens van het triviale overschreden. En de armoede der motieven werd slechts onvol-

komen bedekt door eene dikke instrumentatie en het aan een ‘orgie’ grenzend misbruik van vocale en instrumentale massa's. Bannelier verweet Wagner in de Gazette musicale o.a. reminiscences aan Verdi. Albert Wolff van de Figaro verklaarde dat het Parijsche publiek zich nimmer de zoogenaamde toekomstmuziek zou laten opdringen, ‘avec ses effets de casseroles et de porcelaine fêlée.’ In hetzelfde blad wijdde Albert Millaud eenige dichtregelen aan Wagner, waarin de ketellappers werden uitgenoodigd hun confrater toe te juichen. Het slotcouplet luidde:

> Je déclare que les trombones
> En doux accords sonts abondants,
> Mais je plains beaucoup les personnes
> Qui soufflent du Wagner dedans.

De Vie parisienne noemde Rienzi een volkstribuun, die zich uitdrukt als een hoofdartikel van het Journal des Débats en Pierre Véron vergeleek in de Charivari *Rienzi* bij een ‘macédoine de Verdi et de Meyerbeer, pilée dans un mortier et entrée en fermentation.’

Volgens Jullien bracht *Rienzi* het tot zes en twintig opvoeringen; de groote massa van het publiek vond de opera vervelend. In Mei verscheen de Fransche partituur (met tekst van Nuitter en Guilliaume) en eenige weken later een brochure van Prévost van de France, naar aanleiding van *Rienzi* en van de kort te voren uitgekomen tweede editie van Wagners *Judenthum in die Musik*. Prévost verweet Wagner dat hij die opzettelijk in dien tijd had doen verschijnen om, in geval *Rienzi* viel, van een kabaal te kunnen spreken en als door de Joden gekruisigd martelaar te kunnen poseeren. ‘Maar is die vijand der Joden zelf niet de wandelende Jood, veroordeeld tot den *gedwongen marsch?*’ vroeg Prévost. Hij meende dat Wagner niets nieuws had gevonden, noch voor de vereeniging van muziek en drama, noch in de harmoniseering, noch in de instrumentatie. Indien *Rienzi* eenig succes had gehad, dan was het dat verschuldigd aan varianten op bekende wijzen en aangenomen formules. Dat Wagner Meyerbeer en Halévy door het slijk had gesleurd en Gounods *Faust* ‘musique de lorette’ had genoemd[1)], was onvergeeflijk. Zijn brochure begon

1) Dit is de gewone lezing, maar niet juist. Wel noemde Wagner Gounod een ondergeschikt talent, dat alle middelen te baat neemt om succes te verwerven. En zijn wrevel gold meer de bewerking van Goethe's *Faust* tot een operatekst, dan de muziek die Gounod daarbij schreef.

met de woorden: ‘Richard Wagner est un fou, fou d'orgueil’ en eindigde aldus: ‘La musique de l'avenir est une monstruosité; improlifique par nature comme tous les monstres, Wagner est impuissant à se reproduire, à se multiplier.’

Na *Rienzi* kwam er in het Théâtre Lyrique niets meer van den Wagner-cyclus. Wagner zelf trok zich deze nieuwe nederlaag te Parijs weinig aan; trouwens de opvoering van zijn *Nibelungen* hield hem te veel bezig om aan iets anders te denken. De repetitie van *Rheingold* te Munchen werd bijgewoond door Saint-Saëns, de componiste Augusta Holmès, Catulle Mendès en Judith Gautier, Leroy en een twintigtal andere Parijzenaars. Augusta Holmès schreef vol geestdrift over het nieuwe werk evenals Mendès en Judith Gautier. Wat Schuré, den bekenden auteur van *Le Drame Musical* aangaat, hij schreef in de Temps een warm artikel over *Rheingold*, waaraan wij als staaltje van zijn schrijfwijze het volgende ontleenen: ‘Toute l'instrumentation du Nibelheim est aussi forte dans le *sombre* et le *rouge-feu*, que celle du Rhin dans le *vert glauque* et le *liquide*, ou celle du Walhalla dans le *clair* et *l'éthéré*.’

Onze Franschen woonden de eerste opvoering van *Rheingold*, die veertien dagen vertraagd werd, niet bij, zoodat daarover geen verslagen werden gezonden. Maar Catulle Mendès en Judith Gautier waren te Brussel, toen daar *Lohengrin* in de Monnaie werd opgevoerd (Maart 1870), en zij schreven daarover brieven aan Parijsche bladen, die in bewierooking van Wagner niet voor vroegere ontboezemingen onderdeden. De Duitscher Wittmann verklaarde bij die gelegenheid in de Cloche, dat *Lohengrin* recht had op de Groote Opera en dat men Perrin moest afzetten als hij dat niet inzag.

Hoewel Saint-Saëns, Catulle Mendès en Judith Gautier in den zomer van 1870 *Die Walküre* te Munchen hoorden, bevatten de Parijsche bladen daarover geen correspondenties, misschien wel met het oog op de gespannen verhouding tusschen Duitschland en Frankrijk. Na den oorlog werd de propaganda voor Wagner door Pasdeloup weer voortgezet, terwijl een aantal Fransche auteurs den Duitschen meester tot onderwerp van bespiegelingen kozen. Zoo Gustave Bertrand, die een hoofdstuk

van zijn *Les Nationalités musicales étudiées dans le Drame lyrique* wijdde aan een parallel tusschen Verdi en Wagner. De auteur verweet daarin de Wagnerianen[1)], dat zij de muziek hadden vermoord; de toekomst echter zou aan de Fransche muziek toebehooren. Even ongunstig over Wagner oordeelden Gustave Chouquet in zijn *Histoire dramatique de France* en Guy de Charnacé in zijn *Musique et Musiciens*. Naar aanleiding van een mededeeling in een Engelsch blad, dat Wagner zich wijzigingen had veroorloofd in de instrumentatie van Beethovens Negende Symphonie, kwam Gounod tegen deze ontheiliging op in de Gazette musicale; reeds vroeger had Reyer in zijn *Souvenirs d' Allemagne* de door Wagner genomen vrijheden met Glucks *Iphigenie* gegispt. Victor Tissot vulde drie hoofdstukken van zijn *Prussiens en Allemagne* met beschouwingen over Wagner, van wiens *Kapitulation* hij een resumé gaf, en in 1876 schreef Félix Clement een biographie van Wagner in het laatste deel van Larousse. Hoewel Clément daarin o.a. getuigde, dat geen componist van onzen tijd beter dan Wagner het orkest en vokale massa's weet te behandelen, verklaarde hij ook dat Wagner daarvan misbruik maakt en dat zijn werken, vooral de latere, melodisch zeer arm zijn en den toehoorder vermoeien en vervelen. Aan stemmen ten gunste van Wagner ontbrak het evenmin. Zoo gaf de bekende voorstander van Wagner, Louis Lacombe, een conference over zijne werken in de Salle des Capucines, terwijl Ed. Schuré het geheele tweede deel van zijn *Drame Musical* aan Wagner wijdde.

1) Het epitheton ‘Wagnérien’ vindt men het eerst na de *Rienzi*-opvoering in de Parijsche pers gegeven aan hen, die Wagners theorieën huldigden, of zijn muziek bewonderden. ‘Wagnérien’ zijn, dat was de tradities en de oude meesters verachten, de melodie en de gewone vormen verwerpen, vijand zijn van het Conservatoire en van het ‘Institut’. Jonge componisten, die zich afwijkingen veroorloofden van hun voorgangers, werden van Wagnerisme beschuldigd, ook al was in hun werken geen spoor van Wagner te vinden. Massenet, Bizet, Joncières, Saint-Saens, zelfs Paladilhe werden indertijd voor ‘Wagnériens’ gehouden. Daarom legde Massenet het tegen Eugène Diaz af bij het concours van 1867 (Diaz' *Coupe du Roi de Thulé* bleef niet op het repertoire van de Groote Opera, terwijl Massenet een groot gedeelte van zijn afgewezen opera voor *Le Roi de Lahore* gebruikte). Daarom viel Bizets ‘*Djamileh*’ en vond *Carmen* aanvankelijk geen bijval. Bizet zelf werd boos, als men hem van Wagnerisme sprak. In de laatste jaren is men veel verdraagzamer geworden; het epitheton wordt niet meer alleen in afkeurenden zin gebruikt, Bizet wordt thans diep betreurd en Massenet en Saint-Saëns zijn leden van het ‘Institut’.

Opmerkelijk is het gestreng oordeel, dat Weber in de Temps uitsprak over *Tristan und Isolde*, toen dat werk voor het eerst (in 1876) te Berlijn werd opgevoerd. ‘In *Tristan* verraadt alles de manie, de “idée fixe”, schreef hij. Wagner zocht “l'inattendu dans la monotonie”; zijn “variété de moyens n'engendrait qu'une sensation d'uniformité, ennuyeuse, tranchons le mot.” Wel roemde hij de liefdescene van Tristan en Isolde, maar hij vond die te lang en de gelieven een beetje breedsprakig. Tristans recitatief en Isolde's dood waren echter nummers, zooals een groot genie alleen die kan schrijven. Zooals men weet werd in hetzelfde jaar 1876 te Bayreuth *Der Ring des Nibelungen* gegeven. Tot de Franschen, die voor deze plechtigheid naar Bayreuth waren gegaan, behoorden o.a. Judith Gautier, Duvernoy, Guiraud (de maker van *Piccolino*). De Temps had Weber, de Gaulois Catulle Mendès, de Estafette Saint-Saëns afgevaardigd[1)]; de Figaro zond Albert Wolff. Deze laatste, een handig chroniqueur, maar muzikaal onbevoegd, besloot zijne uitvoerige verslagen met de voorspelling, dat de schouwburg te Bayreuth weldra tot een circus, een balzaal, of een schietzaal zou worden ingericht; hij noemde Wagners kunst een “art inférieur” en zijn onderneming “l'oeuvre d'un cerveau en démence”. De artikelen van Mendès waren vol geestdrift, die van Saint-Saëns niet minder. Guirauds critiek in de Moniteur universel was over het geheel gunstig, hoewel hij Wagner jagen naar effect, overdrijving en misbruik van het ‘récitatif obligé’ verweet. In hetzelfde blad schreef Monod, dat het stelsel van Wagner hem a priori verkeerd was toegeschenen; dat zijn teksten hem matig hadden voldaan, maar dat hij bij de opvoeringen steeds was meegesleept en daarvan onuitwischbare indrukken had ontvangen, waaruit hij afleidde dat zijne aprioristische beschouwingen onjuist waren en dat hetgeen hij voor de grenzen der kunst had gehouden slechts conventie was. De Ménestrel en de Gazette musicale bevatten in gematigden toon geschreven, veeleer sympathieke dan afkeurende brieven over *Der Ring des Nibe-*

1) De Rappel verklaarde dat zij niemand wilde zenden om getuige te zijn van de apotheose van Wagner; al was deze nog zoo'n groot man, Frankrijk ging toch nog vóor. Edmond About van de XIXe Siècle liet het niet bij die zuinigheid, maar voer heftig uit tegen Wagner, dien ‘Hervé sans esprit, sans gaieté et sans mélodie, ennemi rampant de la France.’ Ad. Jullien herinnerde terecht, dat Mozart en Weber zich niet vleiender over Frankrijk hadden uitgelaten dan Wagner.

lungen. Wagner had dus nog al redenen van tevredenheid over de Fransche pers en hij schreef dan ook aan Monod, dat zijn werk door de Engelschen en Franschen beter en verstandiger was beoordeeld, dan door de meerderheid der Duitsche critici.

Toen Pasdeloup na den oorlog in zijn concerten wederom Wagner op het programma bracht, had hij met een krachtige oppositie te kampen. Bij de uitvoering van de *Tannhäuser*-ouverture in Nov. 1873 was het publiek in twee vrij wel gelijke kampen verdeeld; bij de uitvoering van den 'Brautzug' uit *Lohengrin* won het applaus het ten slotte van het gesis; bij fragmenten uit *Die Meistersinger* bleef de oppositie de baas. En dat was ook later het geval bij de uitvoering van het *Tristan*-voorspel; toen sommigen een herhaling wenschten brak er een storm los. Nog erger ging het in Oct. 1876 toen Pasdeloup den treurmarsch uit *Götterdämmerung* liet spelen; op dien zelfden dag was Victor Tissots vertaling van Wagners *Kapitulation* op de boulevards verspreid. De anti-Wagnerianen begonnen al dadelijk bij Pasdeloup te fluiten en aan het eind van het nummer maakten zij zulk een geweldig spektakel, dat Pasdeloup, die hen tot kalmte aanmaande, zich niet verstaanbaar kon maken. Pasdeloup richtte den volgenden dag een brief tot de bladen, waarin hij betoogde dat men in Frankrijk over den mensch-Wagner een meening had, maar niet over den componist-Wagner. Toch kon Frankrijk niet vreemd blijven aan de muzikale beweging buiten zijn grenzen; men behoefde de werken van Wagner niet te bewonderen, maar die te ignoreeren dat ging niet en Pasdeloup verzocht het publiek wat minder hartstocht te mengen in een zuiver artistieke aangelegenheid. Hoewel de marsch uit *Götterdämmerung* door de meeste beoordeelaars warm werd geprezen[1)], zag Pasdeloup na den October-storm vooreerst van verdere Wagner uitvoeringen af. Eerst in 1879, nadat de *Tannhäuser*-marsch met bijval was gespeeld in een concert in het Hippodrôme, meende hij de proef weer te kunnen wagen. Hij liet de *Tannhäuser*-ouverture in Maart uitvoeren; zij vond het gewone onthaal; de ouverture *Der Fliegende Holländer* werd evenals vroeger onverschillig aangehoord, het *Tristan*-voorspel lokte als altijd applaus en protesten uit.

1) Pougin noemde het stuk banaal en zonder waarde! Sommigen keurdea het af, dat Pasdeloup den marsch als afzouderlijk muziekstuk had doen uitvoeren.

In April waagde Pasdeloup zich aan een uitvoering van de eerste acte van *Lohengrin* (minus de recitatieven). Seguin[1)] zong de partij van Telramund. Het succes was groot en bijna onbetwist. Ook den tweeden keer was dat het geval, maar bij de derde uitvoering was het publiek minder talrijk en meer verdeeld, zoodat er wanordelijkheden plaats hadden. De pers was over het geheel gunstig; maar Oscar Comettant van de Siècle, een heftig anti-Wagneriaan, keurde de uitvoering van operafragmenten in de concertzaal af als strijdig met Wagners bedoelingen. In 1880 organiseerde Judith Gautier in Nadars salons uitvoeringen van fragmenten van werken van den meester, alleen voor genoodigden. Onder de medewerkenden vind ik Herman de Vries, den tweeden zoon van Rosa de Vries, vermeld; vier piano's moesten het orkest vervangen. Pasdeloup liet fragmenten uit *Lohengrin* en *Tannhäuser* (o.a. met den tenor Warot en de Duitsche zangeres Schroeder) uitvoeren, die warm werden toegejuicht. Hij kreeg nu een concurrent in Colonne, den directeur van de concerten in het Châtelet. Deze, rijk geworden door de plotseling ontwakende voorliefde der Parijzenaars voor Berlioz, zag dat de kansen ook voor Wagner beter begonnen te staan en bracht Wagner op zijn programma's. Hij begon met de *Tannhäuser*-ouverture en, toen die gunstig was ontvangen, liet hij het *Siegfried-Idyll* uitvoeren, dat koeltjes werd aangehoord. Maar met de *Walkürenritt* (zonder vrouwenstemmen) behaalde hij het grootste succes, dat tot hiertoe te Parijs aan eenig werk van Wagner was ten deel gevallen. Vóór hem had Pasdeloup reeds stukken uit *Die Walküre* (Wotans afscheid en de 'Feuerzauber') met bijval doen uitvoeren; ook fragmenten uit *Der Fliegende Holländer* en *Die Meistersinger* hadden bijval gevonden. Bij Colonne vielen het *Tristan*-voorspel, *Isoldes Liebestod* (met solo voor cornet à piston) evenmin in den smaak als de Bacchanaal uit *Tannhäuser*. In het najaar van 1881 werd een derde concertonderneming in de zaal van het Château d'Eau gevestigd door Charles Lamoureux, een vurig bewonderaar van Wagner. En van nu af ziet men Pasdeloup, Colonne en Lamoureux met elkander wedijveren in het verbreiden van Wagner's werken. Lamoureux begon met de stukken, die Pasdeloup en Colonne reeds bekend hadden

1) Een der beste barytons, die de Haagsche Fransche opera in onzen tijd bezat, sedert eenige jaren aan de Monnaie te Brussel werkzaam.

gemaakt en die, met uitzondering van de *Meistersinger*-fragmenten, veel bijval vonden. De 1e acte van *Lohengrin* (met Lhérie in de titelpartij) moest vier malen worden uitgevoerd; het groote duo van Lohengrin en Elsa werd daverend toegejuicht. Stukken uit *Tannhäuser* werden bij Colonne en Pasdeloup (Faure zong de partij van Wolfram in het Cirque d'Hiver) herhaaldelijk ten gehoore gebracht. Colonne gaf ook met goed gevolg stukken uit *Rienzi*. Daarentegen wilde men bij Pasdeloup van *Tristan* nog niets weten. Vermelding verdient nog Pasdeloups uitvoering van *Das Liebesmahl der Apostel* op Goeden Vrijdag 1882; dit werk schijnt niet veel indruk te hebben gemaakt.

Weldra begon nu ook *Parsifal* de aandacht te trekken. Reeds in 1879 had de tekst in het Fransch het licht gezien; de partituur verscheen eenige maanden vóór de opvoering te Bayreuth (Juli 1882). Over beiden gaf Victor Wilder een uitvoerige studie in de Parlement. Hij was van oordeel, dat al dat middeneeuwsch mysticisme den modernen geest heel ver staat en dat het lijden van Amfortas oneindig minder roert dan dat van Oedipus of Prometheus, maar hij hield niettemin *Parsifal* voor het meesterwerk van Wagner, die daarin zijne beginselen met de grootste consequentie en met een verbazende stoutheid had toegepast. De uitvoeringen te Bayreuth werden door een aantal Franschen bijgewoond, o.a. Saint-Saëns, Delibes, Salvayre, Planté, Lamoureux. Figaro en Temps zonden geen verslaggevers. Maar in eerstgenoemd blad gaf de in orakeltaal sprekende Ignotus zijn wijsheid over Wagner ten beste. Hij schreef o.a. dat Wagners muziek, ‘musique d'eunuche affolé réveille le cochon plûtot que l'ange’, terwijl Albert Wolff, zonder trouwens *Parsifal* te kennen, dat werk een ‘opéra religioso-mystico, embêtant à crever’ noemde. De Ménestrel roemde het voorspel, de finale van de eerste acte, de scene der bloemenmeisjes, de scene van Kundry en Parsifal en het eerste tafereel van de derde acte. Stoullig van de National[1)] klaagde over de lengte van het werk, over eentonigheid, over het herhaald terugkeeren der leidmotieven, maar sommige gedeelten, o.a. de scene van Kundry en Parsifal, overtroffen volgens hem alles wat tot hiertoe in de dramatische

1) Door het proces met Capoul onlangs in wijder kring bekend geworden.

muziek was geleverd. Volgens Stoullig zou Saint-Saëns van *Parsifal* hebben gezegd: ‘On se sent bien petit garçon en entendant de pareils ouvrages... C'est égal, je voudrais bien savoir faire ça.... afin de faire autrement!’

Reeds in October 1882 werd het *Parsifal*-voorspel te Parijs uitgevoerd en wel op één en denzelfden dag bij Pasdeloup, Colonne en Lamoureux. Het werd bij dezen laatsten uitgefloten, bij de twee eersten onverschillig aangehoord. Ook de pers bleef koel. Darcours van de Figaro noemde het een ‘bonne leçon d'harmonie’, die alleen boeide door ‘quelques jeux de timbre d'un bel effet’. Terecht deed Jullien opmerken dat het voorspel, zonder het werk zelf gehoord, niet den vereischten indruk maken kon. Joncières roemde den adel en den eenvoud daarvan; dat moest, schreef hij, de oogen openen van hen, die Wagner steeds verweten dat hij van klankmassa's misbruik maakte. Dezelfde Joncières echter voer kort daarna, bij gelegenheid van een reprise van *Le Prophète* in de Groote Opera, nogal kras uit tegen Wagner en de Wagnerianen, die van de zoogenaamde historische opera niets wilden weten. Was de Bartholomeus-nacht minder interessant dan de Graallegende, de domscene van *Le Prophète* minder treffend dan het gevecht van Siegfried met den draak? vroeg hij. De stof van Wagners drama's was even kinderachtig als die van de tooverstukken van het Châtelet, en Wagners reuzen, dwergen, feeën en toovenaars zouden nooit op het Fransche tooneel de plaats innemen van de helden van vleesch en bloed der historische opera. Gounod, wiens oratorium *Rédemption* in Frankrijk weinig de aandacht had getrokken en wiens *Tribut de Zamora* van uitputting als opera-componist onweersprekelijk getuigde, zinspeelde in een voordracht over *Don Juan*, gehouden in een openbare zitting van het ‘Institut’, vrij bits op de nieuwe richting. Servières is van meening, dat van *Parsifal* af onder de Fransche componisten een reactie tegen Wagner valt waar te nemen. Naar aanleiding van het *Parsifal*-voorspel verklaarde Hippeau in de Evènement, dat muziek als deze de negatie is van den Franschen geest, die klaarheid, eenvoud en rijkdom van ideeën vorderde. Van de werken over Wagner, in dien tijd in Frankrijk verschenen, verdienen die van E. de Bricqueville, die Wagner als een voortzetting van Gluck beschouwde; van Judith Gautier, die herinneringen aan haar ontmoetingen

met Wagner gaf, en van Hippeau te worden vermeld. Deze besprak in zijn *Parsifal et l'Opéra Wagnérien* uitvoerig het stelsel van den meester van Bayreuth. Hoewel vol bewondering voor Wagners gaven keurde hij diens stelsel af, ‘omdat het een stelsel is’, omdat bij Wagner alles berekend, overlegd, geduldig en kunstig in elkaar gezet, vooraf afgebakend is en aan de inspiratie nergens de vrije loop is gelaten. Volgens Hippeau volgde uit de machtige werking, die de drama's van Wagner uitoefenen, niet dat men die in Frankrijk moest navolgen: het drama van Wagner behoort hem uitsluitend en de quaestie, hoe het lyrisch drama behoort te zijn, is door Wagner niet opgelost.

Toen Wagner in 1883 stierf, gedroeg de Parijsche pers zich betamelijk. Zelfs Albert Wolff sloeg den rechten toon aan; alleen Oscar Comettant legde ook zelfs nu niet de wapens neer; hij herinnerde in de Siècle aan Wagners anti-Franschgezindheid en besloot met den wensch, dat de latere werken van Wagner weldra te Parijs zouden worden opgevoerd, om zich te kunnen vermeien in de verveling van het publiek. Monod deelde in de Revue politique et littéraire den brief mede, dien Wagner hem in 1876 na de opvoering van *Der Ring des Nibelungen* had geschreven; die brief, waarin Wagner zijn *Kapitulation* trachtte te verontschuldigen en het aan complimenten voor de Franschen niet liet ontbreken, maakte natuurlijk een aangenamen indruk. Dat was ook het geval met een artikel van Foureaud in de Gaulois, waarin deze een met Wagner in 1879 gevoerd gesprek weergaf. Wagner had zich bij die gelegenheid zeer lief over de Franschen uitgelaten, het Parijsche publiek het bevattelijkste genoemd dat er bestond, ontkend dat hij rancune had over den val van *Tannhäuser*[1] en met dankbaarheid gewaagd van hetgeen in Frankrijk over hem was geschreven, o.a. door Schuré, Baudelaire, Champfleury. Joncières betuigde in een uitvoerige studie over Wagner zijn ingenomenheid met diens eerste werken en zelfs met *Tristan* en *Die Meistersinger*, maar hij noemde de *Tetralogie* en *Parsifal* concepties voor den

1) Vergeten deed hij dien echter nooit. ‘Dès qu'il ne parlait plus pour la galerie et qu'il n'avait plus affaire à des amis de France’, zegt Jullien, ‘il laissait percer dans ses écrits un regret amer, une rancune insurmontable; dans les derniers temps de sa vie, il écrivait encore à an de ses partisans, qu'il ne voulait pas mourir sans avoir mené son fils à Paris, pour lui montrer l'endroit où *Tannhäuser* avait été sifflé’.

Franschen aard wezenlijk antipathiek, terwijl Kerst in de Voltaire de jongere Fransche toondichters ried een handig compromis tusschen de oude opera en het drama van Wagner tot stand te brengen, aangezien het stelsel van Wagner niet in den smaak van de Franschen vallen kon.

Weinige dagen vóór den dood van Wagner vond het voorspel van *Tristan* voor het eerst - en wel bij Lamoureux - een gunstig onthaal en dezelfde dirigent mocht in Januari 1884 de voldoening smaken, dat de treurmarsch uit *Götterdämmerung*, die in 1876 bij Pasdeloup een storm had opgewekt, daverend werd toegejuicht. In Maart waagde hij zich aan de geheele eerste acte van *Tristan* en het waagstuk viel goed uit; het publiek was vol geestdrift. 'Wie had ooit gedacht', schreef Joncières, 'dat de dag zou komen waarop een werk als *Tristan* door 3000 Fransche toehoorders zou worden toegejuicht?' Evenals Joncières waren Fourcaud en Darcours vol bewondering. Reyer herinnerde in de Débats hoe hij vroeger over *Tristan* had geoordeeld, toen hij daarvan door Lassens piano te Weimar een indruk had gekregen; hij deed thans ruiterlijk amende honorable. Toch straalt er in zijn critiek zekere terughouding door[1)]. Wat Comettant, de onverzoenlijke, aangaat, hij noemde de muziek 'monstrueuse' en de 'amours pharmaceutiques' van Tristan en Isolde walgelijk. Een kunst als deze kon slechts aanhangers vinden in een tijd van overprikkeling, van assommoirs en alkoholisme, van nevrose en hysterie; een compromis tusschen muziek en gedicht, zooals Wagner dat wenschte, kon noch de beminnaars der poëzie voldoen, noch hen, die de muziek weten op prijs te stellen.

Lamoureux had in Mei 1885 niet minder succes met de 2^{e} acte van *Tristan* dan vroeger met de 1e acte, maar Darcours van de Figaro klaagde dat het groote duo van Tristan en Isolde hem koud liet: 'trop de science et..... pas assez d'autre chose'. Maar niettegenstaande zich nu en dan nog in de bladen vijandige stemmen verhieven[2)], bleef de muziek van

1) Hij sprak bijv. van: 'procédés qui ne varient guère', 'absence de toute forme mélodique', 'longues mélopées' en 'longs récits'.

2) Over de 1e acte van *Die Walküre* schreef Comettant: 'Après les amours sensuelles jusqu'an *delirium tremens* et an plus stupide hébètement de Tristan et Yseult, gorgés de drogues aphrodisiaques, voici *La Walkyrie*, qui nous offre le tableau répugnant des amours incestuenses, compliqués d'adultère, du frére et de la soeur jumeaux, fruits malsains d'une cascade galante du dien Wotan, descendu de l'Olympe sur la terre pour rigoler avec les mortelles'.

Wagner in de concerten voortdurend zeer gezocht. Lamoureux kon de 1e acte van *Die Walküre* (minus de 2e scène) in 1886 vijfmalen doen uitvoeren en zelfs concerten geven, waarin alleen Wagner aan het woord was. Wij kunnen dus gevoegelijk van de concerten afstappen om nog een en ander aan te stippen over de Fransche Wagner-literatuur der laatste jaren. In een aanhangsel bij de vertaling van Wagners voor de North American Review geschreven autobiographie, wees Hippeau er op, dat Vitet reeds in 1825 ideeën had verkondigd, vrijwel met die van Wagner overeenkomende[2)]. Nuitter, Jullien, Judith Gautier, Leroy en Fourcaud zonden bijdragen voor de te Munchen uitgegeven *Bayreuther Festspiel-Blätter* (1884). In hetzelfde jaar gaf Paul Vasili zijn *Société de Berlin* uit, waarin hij het succes van Wagner in Duitschland daaraan toeschreef, dat de Duitscher daarmede het Duitsche karakter meende te eeren. Toch was sedert Wagners dood de vereering van den meester heel wat verminderd en Vasili voorspelde, dat Bayreuth weldra verlaten zou zijn: een voorspelling die nog niet is bevestigd. Het vinden van een exemplaar van *Tristan und Isolde* in de Bibliothèque nationale, dat door Wagner aan Berlioz was gezonden en waarbij Berlioz critische aanteekeningen had gevoegd, gaf aanleiding tot een polemiek tusschen Alfred Ernst, die de door Berlioz aangevallen plaatsen verdedigde en tegenover Wagners stoutigheden die van Berlioz stelde, en Saint-Saëns, die Berlioz verdedigde en de Wagnerianen verweet dat zij de vijanden van Berlioz waren geworden. Op zijn beurt trachtte Camille Benoit de door Berlioz gewraakte accoordenreeksen te rechtvaardigen. De opvoering van *Die Meistersinger* te Brussel in Maart 1885 gaf Jullien, Fourcaud en Victor Wilder (den vertaler van den tekst) enthousiastische artikelen in de pen, maar Pougin betoogde in de Ménestrel, dat de kunst van Wagner nooit in Frankrijk wortel schieten zou, daar de Franschen boven alles matiging en klaarheid verlangen. In hetzelfde jaar gaf Saint-Saëns een bundel uit getiteld *Harmonie et Mélodie*, waarin de beroemde Franschman, een beetje terugkomende op

2) In de voorrede van zijn opera-tekst *Tarare*, door Salieri gecomponeerd, moet ook Beaumarchais over muziek en tekst meeningen hebben uitgesproken, die recht geven hem als een voorlooper van Wagner te beschouwen.

zijn vroegeve meeningen, verklaarde niet in alles met Wagner te kunnen meegaan. Hij had indertijd de kunst van Wagner verdedigd tegen de philistijnen, maar, nu men in het tegenovergestelde uiterste ging vervallen, hernam de critiek hare rechten. De ‘style alambiqué et mal équilibré’ van *Der Ring des Nibelungen* en *Parsifal* beviel hem niet; hij was van oordeel dat Wagner misbruik maakte van de hulpmiddelen der kunst en ten slotte van de stemmen en de instrumentatie het onmogelijke[1)] vergde; ook keurde Saint-Saëns het breken met alle vormen af, dat in bandeloosheid ontaardde. Hij klaagde over het buitensporig proselietisme van de Wagnerianen, die alles in het werk van den meester bewonderen en dat ook van anderen vorderen, het stelsel der gedwongen melodie door dat der gedwongen declamatie vervangen willen en de Franschen bij de Duitschers in de leer willen zenden. Hij erkende Wagners muzikaal genie, maar noemde zijn teksten laf, vol zonderlingheden en strijdig met den Franschen smaak. Den jongeren riep hij toe: ‘Restez Français’. Hij zelf, ondanks alle bewondering voor Wagner, verklaarde: ‘Je n'ai jamais été, je ne suis pas, je ne serai jamais de la religion wagnérienne’. Het werk van Saint-Saëns maakte, ook in Duitschland, indruk, evenals vroeger het manifest van Fétis en de oorlogsverklaring van Berlioz. Het is niet onmogelijk, zegt Servières, dat het optreden van Saint-Saëns tegen de school van Bayreuth voor een deel het gevolg was van ontstemming over de onverdraagzaamheid van de Wagner-apostelen der Revue Wagnérienne, een tijdschrift, dat naast artikelen van mannen als Fourcaud, Mendès, Schuré en Wilder, dikwijls de zotste en onzinnigste opstellen over Wagner en zijn kunst publiceerde, geschrijf dat noodzakelijk tot oppositie moest prikkelen.

Vermelden wij nog een artikel van Ed. Rod in de Revue Contemporaine: ‘*Wagner et l'Esthétique Allemande*’. Rod trachtte daarin aan te toonen, dat Wagners aesthetica het logisch gevolg is van de in Duitschland heerschende kunsttheorieën, dat Lessing, Herder en Hegel het muziek-drama hadden voorspeld. Maar juist omdat Wagner het Duitsche ideaal had verwezen-

1) De beroemde Schröder-Devrient, die Senta, Adriano (*Rienzi*) en Venus creëerde, zeide eens tot Wagner: ‘Gij zijt een man van genie, maar gij schrijft zulke wonderlijke dingen, dat men ze onmogelijk zingen kan’.

lijkt, kon hij alleen in Duitschland populair zijn. In een werk getiteld *Richard Wagner d'après lui-même* (1885) schetste Georges Noufflard den ontwikkelingsgang van den meester, terwijl Wilder in eenige artikelen in de Gil Blas aantoonde, dat Wagner een kunst in het leven had geroepen, zooals de Grieken zich die dachten. De verwantschap tusschen het Grieksche drama en dat van Wagner werd echter ontkend door Henriette Fuchs in haar *l' Opéra et le Drame musical d'après l' Oeuvre de Richard Wagner*. Deze schrijfster, die boven vele harer landgenooten dit voor heeft, dat zij het Duitsch goed meester is, had nogal wat af te dingen op de teksten van Wagner; ook met zijn stelsel was zij niet ingenomen. De werken van Jullien en Servières, het een meer historisch dan critisch-analytisch, het tweede zuiver historisch, behooren tot de laatste vruchten der Fransche Wagner-literatuur en ongetwijfeld tot het allerbeste, dat in Frankrijk over den meester is verschenen.

III.

Keeren wij thans tot de opera *Lohengrin* terug, waarvan in dit overzicht nog geen melding werd gemaakt. De *Lohengrin*-quaestie te Parijs is reeds drie-en-twintig jaren oud, want reeds in 1864 dacht Carvalho, toen directeur van het Théâtre Lyrique, er over dat werk te monteeren. Hij aarzelde tusschen *Lohengrin* en *Der Fliegende Holländer* en gaf.... geen van beiden. In 1868 schijnt hij het plan weer te hebben opgevat; door tusschenkomst van Nuitter had hij een contract gesloten met Wagner en het recht tot opvoering van *Lohengrin* gekocht. Nuitter had den tekst vertaald en Bülow zou de repetities leiden; reeds was de Fransche partituur gedrukt (ze verscheen in Mei), maar daarbij bleef het, ten gevolge van financiëele moeilijkheden waarin Carvalho toen verkeerde. Pasdeloup nam het contract van Carvalho over en zou in 1869 op *Rienzi Lohengrin* hebben laten volgen, indien hij daartoe door het succes van *Rienzi* ware aangemoedigd geworden. In 1878 was er andermaal sprake van *Lohengrin*, ditmaal in het Théâtre des Italiens, waar de zangeres Albani, die in het buitenland als Elsa veel succes had verworven, gastvoorstellingen gaf, maar ook nu bleef het bij plannen. In het eind van 1881 had Angelo Neumann Wagners machtiging verkregen om *Lohengrin*

te Parijs op te voeren; hij onderhandelde met Ballande, directeur van het Théâtre des Nations, maar toen men vernam dat de opvoering in het Duitsch zou plaats hebben, stuitte de onderneming op allerlei bezwaren. De pers verklaarde zich er tegen. Raoul Pugno, die de repetities zou leiden, schreef aan Neumann dat hij weigerde dat te doen, indien het Duitsch gebezigd werd. Neumann antwoordde dat het zijn bedoeling niet was de Duitsche muziek in Frankrijk te nationaliseeren en dat hij juist daarom het Théâtre des Nations had gekozen, als neutraal terrein, als schuilplaats van de kunst van alle volken. Oscar Comettant juichte natuurlijk over de hindernissen, die men Neumann in den weg stelde en was verontwaardigd over het denkbeeld, dat ‘ce monsieur (Wagner) aurait son théâtre à Paris’, terwijl de Fransche componisten bij gebrek aan een schouwburg tot werkeloosheid waren gedoemd. Maar zelfs Hippeau, een bewonderaar van Wagner, keurde Neumanns plan af, omdat hij een herhaling vreesde van de *Tannhäuser*-schandalen. Het gevaar, dat hij vreesde, werd daardoor afgewend, dat de directeur van de Opera te Munchen aan drie artisten, die Neumann voor Parijs had geëngageerd, het verlof weigerde en de eenige, die voordeel bij de geschiedenis had, was Ballande, die 15000 frs. afkoopgeld opstak. Na Neumann dacht Strakosch aan *Lohengrin;* hij bestemde het werk voor het Théâtre des Italiens en de partij van Elsa voor Anna de Belocca; ook nu kwam er niets van. Twee jaren later, in 1884, achtte Carvalho, toen directeur van de Opéra Comique, het oogenblik gunstig. Hij had in Marie Heilbron en Talazac uitstekende krachten voor de twee hoofdrollen; de Regeering, die hij als directeur van een gesubsidiëerden schouwburg raadpleegde, had geen bezwaren en van den executeur van Wagners testament, Gross, had hij de noodige vergunning. Nuitter herzag zijn tekst en reeds kon Carvalho de rolverdeeling vaststellen. Ten einde de Fransche componisten elken grond tot klachten te ontnemen, besloot Carvalho het werk van den Duitscher niet 's avonds, maar tweemaal in de week bij dag te geven. Hij zelf ging naar Weenen, om het werk te hooren en de mise-en-scène te bestudeeren. Levi, van Munchen zou de repetities te Parijs bijwonen. Men verwachtte *Lohengrin* in het begin van 1886, maar de pers zette een beweging tegen het plan op touw; studenten, jonge schilders, Paul Déroulède en zijn Patriotten-

liga mengden zich in de zaak en hoewel Carvalho verklaarde dat hij van zijn voornemen niet zou afzien, deed hij dat toch. Albert Wolff en Juliette Adam, die het hardst geschreeuwd hadden[1)], bleven meester van het terrein en het slot van de geschiedenis was, dat de Parijzenaars niet *Lohengrin* kregen, maar een parodie daarop in het Alcazar.

Dit jaar is men eindelijk verder gekomen en *Lohengrin* verscheen werkelijk voor het voetlicht. Het had heel wat gekost, geld, moeite, zorgen, eer het zoover kwam. Wijselijk had Lamoureux een zaal gekozen (het Eden-theater), waarin gewoonlijk balletten en pantomimes werden vertoond; geen Fransch componist kon zich dus beklagen, dat men hem ter wille van een Duitscher voorbijging, of dat de opvoering van *Lohengrin* zijn kansen om te worden gespeeld verminderde; ook genoot Lamoureux geen subsidie van Staat of Stad. Reeds in November 1886 had hij zijn voornemen bekend gemaakt en in Maart 1887 de rolverdeeling en de vermoedelijke data der tien opvoeringen meegedeeld. Niet lang daarna verklaarden de chauvinistische France en het scheldblad La Revanche den oorlog aan Lamoureux en Wagner; zij herinnerden aan Wagners treurig pamflet *Eine Kapitulation* en deden hun best, door op de vaderlandslievende gevoelens hunner lezers te werken, een beweging tegen *Lohengrin* in het leven te roepen. De *Voltaire* sprak zelfs de hoop uit, dat de opvoeringen niet zonder stoornis zouden plaats hebben. Allerlei geruchten werden in omloop gebracht. Men zeide dat Déroulède een kabaal zou op touw zetten en dat Busnach, de bekende bewerker voor het tooneel van Zola's romans, hem een handje zou helpen, ten einde zich aldus te wreken op de censuur, die de opvoering van *Germinal* had verboden. Temps en Débats en zelfs de Figaro namen Lamoureux' onderneming in bescherming. De Gaulois deed nog meer - misschien wel zonder het te willen - door de antwoorden mede te deelen van de beroemdste Fransche componisten op de vraag: hoe zij over *Lohengrin* dachten. Gounod antwoordde op zijn gewone omslachtige, nevelachtige

1) Reyer trok krachtig te velde tegen het kabaal, dat volgens Jullien hoofdzakelijk voortsproot uit vrees voor concurrentie. Saint-Saëns, wiens advies was gevraagd, had het plan slechts flauw ondersteund. Hij werd hiervoor door een vijandige manifestatie gestraft, toen hij te Berlijn een concert gaf.

wijze, maar, hoe fel ook op Wagner gebeten, durfde hij het plan van Lamoureux toch niet af keuren. Delibes vond het belachelijk dat Parijs, onder het voorwendsel van vaderlandsliefde, de eenige hoofdstad der beschaafde wereld zou blijven waar *Lohengrin* niet op het repertoire was. Reyer schreef o.a. dat de haat van Berlioz tegen Wagner en zijn (Reyers) vereering voor Berlioz hem niet hadden weerhouden ‘d'aller à lui’ (Wagner). Paladilhe zeide, dat de proef, die Lamoureux wilde nemen, reeds lang had behooren te worden genomen; Lalo noemde *Lohengrin* een ‘oeuvre superbe’, Joncières noemde het Wagners meesterwerk. Niemand verklaarde zich tegen het plan van Lamoureux, al hielden sommigen, zooals Reyer, Widor, Salvayre en Joncières, een slag om den arm; Saint-Saëns schijnt men niet te hebben geraadpleegd.

Op het geschetter der anti-Wagnergezinde pers bleef Lamoureux aanvankelijk het zwijgen bewaren. De repetities van *Lohengrin* volgden elkander geregeld op. Het orkest was dat, waarmede Lamoureux gewoon was stukken uit Wagners werken ten gehoore te brengen; van die zijde ging dus alles van een leien dakje. Meer moeite gaven de koren. Lamoureux moest die recruteeren uit de in een stad als Parijs wel altijd beschikbare, maar niet altijd geschikte elementen; o.a. moest hij zich vergenoegen met een aantal koristen, die, wegens gebrek aan stem, of aan muzikale vorming, door de Groote Opera waren afgewezen. Wat de solisten aangaat, had hij o.a. de Vlamingen Van Dijck (tenor) en Blauwaert (baryton), beiden te Parijs ook als Wagner-vertolkers welbekend, en de Hollandsche zangeres, de te Parijs populaire Fidès De Vries, tot zijn beschikking. Lamoureux, die zich zoowel van het gewicht als van het gewaagde van zijn onderneming wel bewust was, haastte zich niet te veel, ja hij stelde de eerste opvoering een paar malen uit, toen het hem voorkwam, dat alles nog niet ging zooals het behoorde. Intusschen had hij zich door de voortdurende aanvallen van de Revanche laten verleiden tot het instellen eener vervolging tegen haar hoofdredacteur Peyramont; hij eischte 25.000 frs. vergoeding voor de schade, die deze *trachtte hem te berokkenen*. Deze onhandigheid deed Lamoureux veel kwaad; en het spreekt vanzelf dat de Revanche van nu af nog heftiger tegen hem uitvoer. Het toeval (?) wilde, dat de Figaro omtreeks denzelfden tijd in een ‘Supplément’ brieven meedeelde

van Wagner aan een vriendin, mevrouw Wille (het eerst in de Deutsche Rundschau verschenen). In die brieven sprak Wagner over zijn verhouding tot den Koning van Beieren op een wijze, die, vooral in het Fransch, tot dubbelzinnige interpretaties aanleiding geven kon; de vijanden van Wagner bleven natuurlijk niet in gebreke daaraan de uitlegging te geven, die voor het zedelijk karakter van den overleden meester bezwarend was; kortom de brieven van de Figaro waren koren op den molen van de Revanche, de France, de Voltaire; men sprak van ‘la Fille Wagner’ en op den 22sten April verscheen zelfs een pamflet *l'Anti-Wagner*, waarin den grooten componist, zonder er doekjes om te winden, het ergste werd ten laste gelegd. Daags te voren vernam men te Parijs de arrestatie van den Franschen grenscommissaris Schnaebele. De opvoering werd verdaagd en in de dagen van spanning, die nu volgden, - Lamoureux begreep dat terecht - had *Lohengrin* geen kans op een goede ontvangst; politieke overwegingen schreven uitstel gebiedend voor. Gelukkig werd het dreigend incident betrekkelijk spoedig uit den weg geruimd en nu stond niets den Ridder van den Zwaan meer in den weg.

Het toeval heeft wonderlijke spelingen. Op den dag, waarop het stoffelijk overschot van Rossini Parijs verliet om naar Florence te worden overgebracht, had te Parijs de generale repetitie van *Lohengrin* plaats (30 April). Rossini, de incarnatie der moderne Italiaansche muziek, keerde de stad den rug toe, waar hij jaren achtereen oppermachtig had getroond, terwijl Wagner, de verpersoonlijking der moderne Duitsche muziek, in diezelfde stad zijn intocht hield, waar hij bij zijn leven nooit de plaats had kunnen innemen die hem toekwam. De generale repetitie liep bevredigend af en drie dagen later (3 Mei), had de eerste opvoering plaats. Men herinnert zich zeker nog hoe het dien avond in den omtrek van het Eden-theater toeging, hoe de straatschandalen ook de volgende avonden werden herhaald en dat Lamoureux uit eigen beweging - althans de Regeering liet hem de eer van het initiatief - en ‘pour raisons d'un ordre supérieur’, zooals hij aan de bladen schreef, van de verdere opvoeringen afzag. Of de Parijsche politie bij deze gelegenheid haar plicht deed en of de Fransche Regeering wel verstandig handelde door Lamoureux's onderneming niet krachtiger te beschermen tegen een hoopje schreeuwers, is op een afstand niet

gemakkelijk te beoordeelen. Trouwens ik heb hier alleen de *Lohengrin*-opvoering uit een artistiek oogpunt te beschouwen en, ten spijt van de triumfantelijke berichten, die over deze gedenkwaardige ‘première sans lendemain’ werden verspreid, op gevaar af van veler illusie te verstoren, moet ik de overtuiging uitspreken, dat het succes van *Lohengrin* niet zooveel heeft beteekend als men het heeft doen voorkomen.

Ieder weet hoe moeilijk het in onzen tijd is te beslissen of een werk succes heeft gehad, of liever of dat succes *echt* was. Eerst op den duur kan dat blijken. Zooals men weet bleef het bij ééne *Lohengrin*- opvoering en deze had onder bijzondere omstandigheden plaats. Het Eden-theater heeft slechts een klein aantal goedkoope plaatsen op de galerij; voor de eerste opvoering kostten die toch nog 25 frs. Een plaats beneden kostte 50 frs., een loge van 8 plaatsen 500 frs.[1)]. Reeds anderhalve maand te voren kon men zich laten inschrijven. Nu overtreft bij elke geruchtmakende ‘première’ te Parijs het aantal aanvragen dat der beschikbare plaatsen aanmerkelijk. Wie aanspraak er op maakt in de wereld te schitteren, is het aan zich zelf verplicht op zulk een avond te worden gezien en de Parijsche bladen verzuimen dan ook niet te vermelden, dat men monsieur *** of madame *** opmerkte. Na al het geschrijf over *Lohengrin*, maanden te voren reeds, was het aantal van hen, die zich voor den 3^{n} Mei hadden opgegeven, zeer aanzienlijk. Niets was gemakkelijker voor Lamoureux, die door zijne concerten het Parijsche publiek volkomen kende, dan uit de massa een keuze te doen, zóó dat hij van eene meerderheid ten gunste van Wagner verzekerd kon zijn. Zelfs dan, wanneer *Lohengrin* voor een aldus samengesteld publiek ‘aux nues’ ware gegaan, zou dat niet veel beduid hebben, en eerst bij volgende opvoeringen, toen de plaatsen goedkooper waren en van een keuze uit het publiek geen sprake kon zijn, had het hebben blijken of Wagners werk bijval vond. Het zou den 3^{den} Mei al heel wonderlijk hebben moeten toegaan in het Eden-theater, zoo het in werkelijkheid *uitgelezen* publiek gedurende de opvoering niet meer dan eens blijken van goedkeuring had gegeven. Er werd

1) Revne Wagnérienne, Mei 1887. Voor de 9 volgende opvoeringen - zoo die waren doorgegaan - waren die cijfers op 15, 25 en 200 frs. bepaald.

dan ook herhaaldelijk en warm geapplaudisseerd en aan het slot werd aan Lamoureux, die zelf dirigeerde, een warme ovatie gebracht: een ovatie die te meer verdiend was, daar orkest en koren zich voortreffelijk van hun taak kweten. En toch moet Lamoureux zelf hebben gemerkt dat *Lohengrin* niet den indruk maakte, dien hij zich daarvan had voorgesteld. Een even bezadigd als talentvol chroniqueur, Anatole France van de Temps, schreef na de opvoering: ‘On m'a déjà dit à l'oreille que M. Lamoureux n'était guère plus satisfait des Wagnériens qui ont applaudi dans son théâtre que des anti-Wagnériens qui ont sifflé à la porte. En dépit des acclamations, il aurait senti qu'à certaines minutes on s'ennuyait ferme dans les fauteuils. Il aurait surpris sur les visages un peu de cette lassitude convenable que montrent dans une église, pendant les lenteurs de la cérémonie, les indifférents venus seulement pour écouter une grande artiste chanter un Agnus Dei.’ En Anatole France vroeg dan ook: ‘Auraient-elles été bien loin, ces représentations, au delà du succès de curiosité et des quelques fournées de gens qui veulent tout voir et tout entendre, sans l'incident qui a fait enlever l'affiche?’ Zoowel Felix Vogt als Amédée Boutarel, beiden warme Wagnerianen, constateerden dat er in den loop van den avond oogenblikken waren, waarin de stemming van het publiek aan warmte alles te wenschen overliet. Gedeeltelijk lag dit aan de onvoldoende bezetting van sommige partijen (Couturier - Koning Hendrik, Ortrud - mlle. Duvivier), gedeeltelijk ook daaraan dat Lamoureux het werk zonder coupures liet opvoeren. Terwijl in *Lohengrin* zelfs te Munchen hier en daar het snoeimes wordt gezet (trouwens overal, alleen te Weimar werd het werk in zijn geheel gegeven), schrapte Lamoureux geen maat. Reeds op de generale repetitie werd de uitgebreidheid van het werk bedenkelijk geacht. Het was bijna half 9 toen bij de opvoering het scherm voor den eersten keer opging; de 2e acte begon omstreeks 10 ure en duurde zoowat anderhalf uur, zoodat het bijna middernacht werd, alvorens het scherm voor den derden keer werd opgehaald. Reeds hadden sommigen de zaal verlaten en zij, die bleven, waren te vermoeid om de schoonheden van de 3e acte ten volle te waardeeren. Omstreeks 1 ure eindigde de voorstelling. De dankbaarste stukken van de partituur waren door concert-uitvoeringen algemeen bekend geworden en werden ook nu warm toegejuicht; voor het overige

bleef men tamelijk koel[1]. En wanneer dat het geval was bij de 1e opvoering, hoe zou het dan bij latere opvoeringen gegaan zijn? ‘Il est bien probable’ schreef Moreno in de Ménestrel, ‘que *Lohengrin*, malgré ses très belles pages parsemées ça et là, eût succombé avant la dixième représentation sous l'ennui et le baîllement des spectateurs français’[2].

Maar aangenomen zelfs dat *Lohengrin* te Parijs bijval zou hebben gevonden, dan nog zou men daaruit niets hebben kunnen afleiden voor de toekomst van Wagners werken, d.w.z. die, waarin de meester geheel zich zelf was geworden en zijn beginselen consequent toepaste: *Tristan, Der Ring des Nibelungen, Die Meistersinger* en *Parsifal*. Jullien voorzag die bedenking toen hij schreef (vóór de opvoering van *Lohengrin*): ‘Quand même on jouerait avec succès *Lohengrin* à Paris, les derniers clabaudeurs pourraient toujours se retrancher dans cette objection que ce n'est pas là le vrai Wagner.’ Hoe over ‘le vrai Wagner’ geoordeeld wordt, kan blijken uit een opstel van Camille Bellaigue in de Revue des Deux-Mondes over de *Lohengrin*-opvoering en uit dat overigens voor Wagner sympathiek artikel kan men tevens opmaken hoe weinig werkelijk ‘Verständniss’ zelfs de Parijsche Wagnerianen voor de muziek van den meester hebben. Volgens Bellaigue dan is de schoonheid van *Lohengrin* een gevolg daarvan, dat Wagner zich hier met zijn eigen beginselen zekere vrijheden veroorloofde, of daaraan ongehoorzaam was. Hij verklaart uitdrukkelijk dat *Tristan* voor Wagner en zijn leerlingen het hoogste moge zijn, maar dat niet is ‘pour nous.’ En dan laat hij er op volgen: ‘*Tristan*, terrible résultat du système Wagnérien, poussé aux dernières limites, analyse musicale en trois actes (et quels actes!) d'une rage d'amour, est par trop psychologique. La musique ne saurait sans se perdre pénétrer aussi avant dans les mystérieuses régions du sentiment. On ne disserte pas en musique, même sur l'amour; le théâtre a besoin de mouvement et de

1) De critieken in de Parijsche bladen waren zeer uiteenloopend, naar gelang de schrijvers tot een der beide partijen behoorden gunstig of ongunstig. Nieuwe gezichtspunten werden niet geopend.

2) Dit is te meer waarschijnlijk als men nagaat, dat *Lohengrin* in een ander, met Frankrijk stamverwant land, Italië, geen beter lot heeft gevonden. In 12 verschillende steden opgevoerd, bracht die opera het niet verder dan tot 20 opvoeringen. Te Brussel viel zij meer in den smaak, maar het Brusselsche publiek is ook geheel anders dan het Parijsche.

vie.' In *Lohengrin*, zegt Bellaigue, wordt met gephilosopheerd, de muziek niet meedogenloos aan de declamatie opgeofferd, de menschelijke stem nog geëerbiedigd, soms nog verwend en zingen soms nog twee of drie personen gelijktijdig. Voor Bellaigue is *Lohengrin* een 'oeuvre de juste milieu, de génie et de sagesse,' dat hij bewondert evenals *Orpheus, Don Juan, Guillaume Tell, Les Huguenots* en *Faust* (wat zou Wagner vereerd zijn geweest met een plaats in deze reeks!). Bellaigue noemt ook telkens Wagner in één adem met Verdi en Gounod; hij vindt Wagners muziek vaak 'antipathique et haïssable.' Voor hem heeft *Lohengrin* daarom vooral waarde, omdat Wagner daarin nog niet de rechte Wagner is, de Wagner dien theorieën en stelsels nog niet hadden van streek gebracht: 'On surprend bien dans *Lohengrin* déjà certaines tendances qu'on peut discuter, reprouver même, en se rappelant où elles ont mené; on y découvre certains germes selon nous mortels, mais des germes seulement. L'esprit humain n'est pas tout d'une pièce: il peut aimer *Lohengrin* et répudier *Rheingold* ou *Les Maîtres Chanteurs*.'

Men kan met Bellaigue van gevoelen verschillen, maar dat hij in het bovenstaande de meening uitdrukte van verreweg de meeste Parijzenaars valt niet te betwijfelen.

Maar hoe dan het succes te verklaren, dat de werken van Wagner in concerten te Parijs vonden? In de eerste plaats stellen fragmenten van Wagner aan den toehoorder geheel andere eischen dan de werken van den meester in hun geheel. Gewoonlijk zijn die fragmenten ook de meest dankbare, het gemakkelijkst te begrijpen gedeelten en uit den aard der zaak van niet te groote uitgebreidheid. Kortom men krijgt Wagner bij kleine doses en voor velen is de muziek van Wagner alleen bij kleine doses ten volle genietbaar; zoo veroorzaken opium, morphine, en andere stoffen, in beperkte hoeveelheid gebruikt, een aangename opwinding, een zoete bedwelming, terwijl groote hoeveelheden schadelijke gevolgen, als hoofdpijn en verbijstering, na zich sleepen. Ik geloof ook, al klinkt dat paradoxaal, dat het voor een toehoorder niet hetzelfde is, of hij een geheelen avond Wagner-muziek hoort, in den vorm van een bloemlezing, dan wel of hij een der latere muziekdrama's van den meester in haar geheel te hooren krijgt. Het succes, dat vooral Lamoureux met zijn Wagner-concerten verwierf, bewijst niet genoeg; hij slaagde met de 1e acte van *Tristan*,

met een deel van de 2e acte, maar de vraag is hoe *Tristan* in zijn geheel zou zijn ontvangen. Hij kon zich aan de 1e acte van *Die Walküre* wagen (minus de 2e scene), maar aan de 2e acte waagde zelfs Lamoureux zich niet.

Het lijdt geen twijfel dat er te Parijs een kern van waarachtige vereerders van Wagner is, de meesten jonge artisten, dichters, schilders, componisten, om niet te spreken van de vele te Parijs gevestigde Duitschers; maar even zeker is het dat Wagner te Parijs in den laatsten tijd 'mode' is geworden en de mode vermag veel[1)]. Het is 'de bon ton' Wagner-muziek te hooren en die 'mooi' te vinden, evenals men Schopenhauer en Hartmann leest. 'Op de concerten van Lamoureux ziet men alle soorten van valsche Wagnerianen', zegt een getuige, wiens onpartijdigheid niet zal worden verdacht, Paul Marsop[2)]. 'De dame uit de groote wereld, die door het schilderen zenuwachtig, door het musiceeren hysterisch is geworden; de "kavalier", die behalve aan het sport ook aan de jacht op leidmotieven doet; de onrijpe student, die zich gaarne tot stoute letterkundige daden zou verheffen en de uit den band gesprongen kunst in het gelid zet, in afwachting dat hij later den Staat zal amputeeren; eindelijk de dweper, die alleen dat bewondert wat hij niet begrijpt. Daarnaast zijn er wel is waar eenige flinke musici, verstandige vrienden der kunst, die den meester vereeren, over het gekakel der mystici de schouders ophalen en kalm en ernstig het werk van Bayreuth trachten te steunen, maar ook dezen lijden nog aan de kinderziekte der Wagnerianen, "Konventikelsucht und enharmonisches Fieber" .... Voor de groote hoop in Frankrijk blijft de Wagner-vereering eene mode, die zooveel te sneller voor een volgende mode plaats maken zal, als zij tot hiertoe met meer drukte is opgetreden. Het is niet onmogelijk, het is zelfs waarschijnlijk dat het onder den druk dezer pseudoopenbare meening tot opvoering van verscheidene drama's van Wagner te Parijs komt; het is even waarschijnlijk, dat die opvoeringen donderend zullen worden toegejuicht. Maar het kan dan alleen de Wagner-mode, niet de Wagnersche kunst zijn, die dergelijke triumfen viert. *Deze laalste heeft in Frankrijk*

1) De Berlioz-vereering schijnt in den laatsten tijd aan het afnemen.
2) *Die Aussichten der Wagner'schen Kunst in Frankreich.* (Separatabdruck aus dem Richard Wagner-Jahrbuch), Leipzig 1887.

geen vooruitzichten[1] .... Sedert meer dan een halve eeuw speelt men te Parijs de Symphonieën van Beethoven; waar zijn de Fransche “Symphoniker”? Sedert vele jaren leeren de Franschen het Duitsche oratorium kennen; waar zijn de jongere Fransche kerkcomponisten? Cherubini heeft nog geen opvolger. De quartetten van Haydn, de liederen van Schubert zijn waarlijk te Parijs niet onbekend; wat is daar op het gebied der kamermuziek geproduceerd? Kan Wagner bevruchtend werken, waar Beethoven geen navolgers vond?’

Wil men behalve Marsop een ander getuigenis uit den allerlaatsten tijd omtrent de waarde, die men aan de Wagnertriumfen te Parijs moet hechten, dan hoore men wat Servières zegt: ‘Is die een beetje onberedeneerde verzotheid van een niet zoozeer artistiek dan wel wereldsch auditorium oprecht?’ vraagt hij. ‘Het is waar, het is nu eenmaal aangenomen dat men zich op de matinées in het Eden-theater moet vertoonen, evenals op de “mardis” van het Théâtre Français en het Wagnerisme houdt de *clubmen* bezig als een soort wekelijksche wintersport. Lamoureux is dan ook zoo zeker van zijn publiek, dat hij concerten geven kan geheel aan Wagner gewijd. Eenige jaren geleden zou iedereen tegen het afmattende van dergelijke audities hebben geprotesteerd, thans verroert niemand een vin. Het is mode Wagner toe te juichen; men juicht *Die Walküre* met geestdrift toe, zooals men tien jaren geleden een fragment uit de *Ring des Nibelungen* zou hebben uitgefloten. Wanneer men de ontwikkeling van datzelfde publiek afmeet naar de praatjes over kunst in het Conservatoire en over literatuur op de abonnementsavonden in het Théâtre Français, kan men niet veel vertrouwen stellen in dat jonggeboren fanatisme voor muziek, die men vroeger zoo verwierp.’

Men moet zich inderdaad verbazen over de verblinding van Ad. Jullien, wanneer hij in de voorrede van zijn werk schrijft, dat Wagner in Frankrijk nog slechts bewonderaars telt[2]. Het is waar dat een klein aantal van de jongere Fransche componisten, als Chabrier, Messager, V. d'Indy, Augusta Holmès, hem onvoorwaardelijk huldigen, hetgeen intusschen Chabrier bijv. niet belet

1) Paul Marsop zelf cursivecert.
2) Hij vergist zich evenzeer als hij zegt, dat Hanslick tot Wagner bekeerd is.

muziek half in opéra-comique-stijl, half in operette-stijl teschrijven[1], maar verreweg de meesten huldigen hem of niet, of gaan slechts tot op zekere hoogte, tot *Lohengrin*, met hem mede. Reeds vroeger wezen wij daarop, wat Saint-Saëns, Reyer, Salvayre en Joncières aangaat, om niet van Gounod te spreken. Massenet heeft in sommige opzichten Wagners invloed ondergaan, maar zijn muziek is toch door en door Fransch. Den meesten steun heeft de muziek van Wagner in Frankrijk niet bij de musici, maar bij de letterkundigen gevonden[2]. Zoo ging het vóór Wagner ook met Lully en Gluck, en Jullien merkt dan ook terecht op: ‘C'est une destinée commune en France aux compositeurs qui innovent ou réforment, que d'être à leur apparition combattus par leurs pairs et défendus par des hommes de lettres.’ Zoo zien wij Wagner achtereenvolgens warm verdedigd en in bescherming genomen door Baudelaire en Théophile Gautier, Roche en Gérard de Nerval; later door Catulle Mendès, Villiers de St. Adam en Pontmartin. In onzen tijd zijn de meeste naturalisten op de hand van Wagner. Ten aanzien van Zola is dat uit *l'Oeuvre* gebleken. De beroemde auteur laat daarin een zijner personen met zooveel vuur en, hoewel hij zich tot algemeenheden bepaalt, met zooveel talent voor Wagner pleiten, dat aan Zola's voorkeur niet te twijfelen valt. Octave Mirbeau, de auteur van *Un Calvaire*, schreef in de Gil Blas: ‘Wagner est assurément la plus sublime expression de l'Art au dix-neuvième siècle.’ En - men lette wel - de bewondering van al die dichters en schrijvers berust volstrekt niet op Wagners eigenschappen als dichter en op zijn teksten, maar op zijn groote muzikale begaafdheid[3]. Karakteristiek is wat Alphonse Daudet naar aanleiding van *Lohengrin* in een der Fransche bladen schreef, ook omdat men daaruit kan opmaken op welk onjuist standpunt vele Franschen zich bij de beoordeeling van Wagner stellen. ‘Voor mij,’ verklaarde de beminnelijke auteur van *Fromont jeune*, ‘is de musicus Wagner van

1) *Le Roi malgré lui*.
2) Ook bij schilders; de jeugdige, vroeg gestorven Henri Regnault bijv. was een vurig bewonderaar van Wagner.
3) De meeste Franschen zijn het Duitsch ook niet genoeg machtig om Wagners teksten te kunnen beoordeelen en dat geldt van verreweg de meeste critici. Jullien bijv. geeft een onvoldoende verklaring van alliteratie.

den librettist Wagner volkomen te scheiden[1]. De librettist vermoeit ons, put het geduld van ons, Latijners, uit. Men merkt dat dit libretto (*Lohengrin*) geschreven werd voor menschen, die gewoon zijn aan verveling, die kennen en zich daardoor in slaap laten wiegen. Slechts die heeren, die in monumentale phrases spreken, vermogen de bekoorlijkheid daarvan naar waarde te schatten. Hier in *Lohengrin* treedt de “grübelude” en vorschende genius van Duitschland op in een gedaante, die wij niet meer zullen vergeten, in dien afschuwelijken “raseur,” die Hendrik de Vogelaar heet, en die slechts herhaalt wat de anderen reeds hebben gezegd: een soort Polonius, minder komisch dan het model van Shakespeare, maar even grotesk. En deze aangeboren langzaamheid der personen doet zelfs de liefdescènes ijskoud schijnen; deze sleepen zich voort in een dommeligheid, die inspuitingen van morphine plegen te veroorzaken. Men ziet wel, dat men in het land is van de eindelooze engagementen; bij ons gaan verliefden veel sneller op het doel af; zij - en de toeschouwers van hun teedere ontboezemingen eveneens - verlangen - hoe zal ik het uitdrukken - met meer ongeduld naar het resultaat’. Over den musicus Wagner daarentegen sprak Daudet vol geestdrift. ‘Nooit’, schreef hij o.a., ‘gevoelde ik zoo duidelijk dat de muziek een niet gearticuleerde taal is.’ Zoo Wagner lang genoeg geleefd had, om van Daudets oordeel kennis te nemen, zou hij waarschijnlijk hebben uitgeroepen: ‘De hemel beware mij voor mijne Fransche vrienwen!’[2] Koning Hendrik een ‘raseur’! Wat zou Daudet dan wel van God Wotan zeggen?

De Geneefsche wijsgeer Amiel klaagde eens, dat Wagner de menschelijke stem tot den rang van de instrumenten had verlaagd en tot het niveau der viool had gebracht; maar juist daarom, meende hij, was zijn muziek, die individualiteit had verloren en ‘musique-foule’ geworden was, de muziek ge-

1) Dat is hij juist niet.
2) Daudet was in elk geval ter goeder trouw; dat was de Dresdener criticus niet, die Wagner boven Beethoven en Schiller had gesteld en die zich, toen hij daarover aangevallen werd, verdedigde door te verklaren dat zijn bedoeling was geweest dat Wagner als dichter boven Beethoven, als musicus boven Schiller stond!

worden van een tijd, waarin de sociaal-democratie den scepter zwaait en de subjectieve, aristocratische kunst moet wijken. Dienovereenkomstig treedt ook de melodie, waarin de muziek zich individualiseert, op den achtergrond voor de harmonie, die een werking der massa is. Elk tijdperk heeft zijn eigen kunstvormen en het is de verdienste van Wagners muziek, dat zij beantwoordt aan de eischen van velen in onzen tijd; zij is een der vormen waarin die tijd zich uit, evenals een vroegere periode dat deed in de muziek van Beethoven. Van daar de indruk dien de muziek van Wagner overal maakt: hier meer daar minder, dat is een quaestie van het 'milieu' waarin zij werkt. Ook voor Frankrijk heeft Wagner niet te vergeefs geeefd en behalve dat hij, zooals Albert Wolff eens in een bui van oprechtheid schreef: 'a fait craquer notre musique', veel wat verouderd en onbruikbaar was deed ineenstorten, heeft hij ook daar helpen opbouwen. Maar daaruit te concludeeren, waartoe men na de resultaten, door Lamoureux met zijn concerten verkregen, geneigd zou zijn, dat Wagner ook in Frankrijk werkelijk zal kunnen worden geacclimatiseerd, is, dunkt mij, een utopie.

Reeds in 1882 dacht Judith Gautier, de ijverige voorvechtster van Wagners werken in Frankrijk, daar ook zoo over. Zij schreef dat zij het bekeeringswerk had opgegeven. 'Wat ik zoolang voor gewoon en onvermijdelijk verzet hield, voor instinctmatigen haat, dien hervormers in elk land aanvankelijk ondervinden, is, naar ik vrees, in Frankrijk meer dan dat. Tot het begrijpen van meesterwerken ontbreekt ons naïeveteit. Wij kunnen niet nalaten iets belachelijks te vinden in warme gevoelens, in verheffing, in edele of woeste hartstochten; wat ons boven alles aangenaam aandoet is bevallige, geestige kunst met een vleugje sentimentaliteit, fijne opmerking, satire... De kunst is voor ons in de eerste plaats ontspanning; het ernstige verveelt ons bepaald'. En dan, na er op gewezen te hebben dat er te Parijs geen schouwburg is voor de meesterwerken van de geheele wereld: Calderon, Goethe, Schiller, Shakespeare, liet zij er op volgen: 'Waarom zou men dan hopen, dat Wagner meer dan Shakespeare er in slagen zal de aangeboren antipathie van het Fransche publiek tegen ernstige werken te overwinnen, Shakespeare die na drie eeuwen nog niet bij ons inheemsch is geworden? Zal de betoovering der muziek in staat zijn dit won-

der te verrichten? Misschien, maar ik hoop het niet meer. Het is waarschijnlijk dat *Lohengrin* te Parijs bijval zal vinden, maar verder zullen wij het niet brengen. Noch het groote Scandinavische heldendicht, noch de bovenzinnelijke liefde van Tristan en Isolde, noch het mysticisme van Parsifal zal tot ons komen. Daarom zie ik van de onvruchtbare worsteling af...'

Hoewel dit geschreven was, vóordat Colonne en Lamoureux hun grootste triumfen met muziek van Wagner behaalden, is er in het betoog van Judith Gautier te veel waarheid, dan dat men niet aan haar voorspelling waarde zou hechten.

Ook al had Wagner niet door zijne geschriften velen in Frankrijk voor altijd van zich vervreemd, en al kwam er geen nationaal gevoel in het spel, hebben de werken van Wagner een te specifiek Duitsch karakter, om in Frankrijk ingang te kunnen vinden en gemeengoed te worden. Wagner heeft dit ook wel ingezien. Toen Neumann met het plan omging *Lohengrin* te Parijs in het Duitsch op te voeren, schreef Wagner aan Dujardin: 'Niet alleen begeer ik niet dat *Lohengrin* te Parijs wordt opgevoerd, maar ik wensch zelfs dat het werk er niet worde opgevoerd, en wel om de volgende redenen. Vooreerst heeft *Lohengrin* zijn weg gemaakt door de wereld en heeft het dat dus niet noodig. In de tweede plaats is het onmogelijk het te vertalen en in het Fransch te doen zingen, zoodat men er een goed denkbeeld van krijgt. En wat een opvoering in het Duitsch aangaat, begrijp ik dat de Parijzenaars daarin niet veel lust hebben..... Mijne werken zijn wezenlijk Duitsch en ik vertrouw, dat diegenen onder uwe landgenooten, wien het op den een of anderen grond voorkomt dat ze hun aandacht waardig zijn, niet zullen weigeren daarmede in de oorspronkelijke taal kennis te maken'.

Het is waar dat Wagner niet altijd zoo dacht over de opvoering zijner werken in Frankrijk, en men zal misschien zeggen dat hij tot die zelfverloochening kwam omdat de druiven te zuur waren, maar dat bewijst niet dat hij in zijn brief aan Dujardin niet juist oordeelde. Met Paul Lindau en Ed. Schelle is Servières het eens dat de ware oorzaak van den val van *Tannhäuser* te Parijs was de overplanting van een germaansche plant op gallischen bodem, en het spreekt van zelf dat die oorzaak bij de werken van Wagner uit een latere periode nog veel meer gewicht in de schaal zou leggen. Voor het latijnsche ras

zullen de werken van Wagner steeds een harden kamp te bestaan hebben. In het Duitsch opgevoerd zijn zij en zullen zij steeds zijn grootendeels onverstaanbaar voor de meerderheid van een Fransch publiek. Een Fransche bewerking kan althans van de muziekdramas van Wagner slechts een zeer onvoldoend denkbeeld geven. Maar al ware het mogelijk die bevredigend tot stand te brengen, het is toch duidelijk gebleken dat het, op enkele uitzonderingen na, bij de Parijzenaars aan het recht begrip van Wagners werken ontbreekt. Het zal met Wagner in Frankrijk gaan als met Shakespeare, die, ondanks alle pogingen om den grooten Brit te acclimatiseeren, toch nog altijd voor de Franschen is gebleven, wat Voltaire hem noemde, een ‘grand barbare’.

Dr. J. DE JONG.

N a s c h r i f t. Mijn bewering dat de kansen te Parijs voor de muziek van Wagner minder goed staan dan vroeger, na het gebeurde met *Lohengrin* in Mei, vindt bevestiging in een artikel van de Revue Wagnérienne van Juni, die mij eerst, nadat dit opstel was voltooid, onder de oogen kwam. Dujardin spreekt daarin zelfs van ‘la ruine du Wagnérisme à Paris’ en hij wijt die aan Lamoureux, wien hij den oorlog verklaart. Volgens Dujardin werd Lamoureux daarom niet schadeloos gesteld voor het niet doorgaan der *Lohengrin*-opvoeringen, omdat *hijzelf* daarvan de schuld droeg. De Regeering verbood *Lohengrin* niet, zij moedigde zelfs Lamoureux aan de zaak door te zetten en stelde zich borg dat het rustig zou blijven, maar daar het niet goed ging met den verkoop van biljetten (waarschijnlijk wegens den belachelijk hoogen prijs), was een financiëele en derhalve ook een artistieke nederlaag waarschijnlijk. Dujardin houdt vol dat Lamoureux had kunnen doorgaan, maar niet wilde: dat hij berustte in het ‘échec irrémédiable de la cause Wagnérienne’, om, al kostte het hem veel geld (Lamoureux kan zich die weelde veroorloven), als martelaar van het Wagnerisme en van de kunst te kunnen poseeren.

Over de opleiding onzer aanstaande Natuuren Geneeskundigen.

Rede, gehonden op het *Eerste Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres*, op 1 October 1887.

Het is bekend dat de Stoïcijnen zich bij voorbaat trouw gedroegen naar Bulwer's menschkundig voorschrift: Ontwikkel en versterk het goddelijke deel van uwe natuur, de aandrift om te bewonderen! Wat zij van hun ideaal, den wijze, verhalen, heeft dikwijls - en dat niet geheel ten onrechte - den spot gewekt van lieden, die voor het belachelijke meer oog hadden dan de ernstige en strenge leerlingen van Zeno en Chrysippus. Zoo heeft men wel eens den draak gestoken met hunne opmerking dat ‘wanneer een wijze, waar dan ook, den vinger op redelijke wijze beweegt, alle wijzen in de gansche wereld daarbij baat vinden.’

Toch behoeft men slechts even levendig als de Stoïcijnen te beseffen, dat alles met alles in zeker verband staat, dat het verbandlooze - of absolute - niet van deze wereld is, om in die opmerking eene nuchtere, eene van zelf sprekende waarheid te zien. En ook als niet de volmaakt-wijze, maar iemand, die ten deele wijs is, niet zijn vinger maar zijne tong beweegt, breidt de werking zijner woorden zich uit als de golven, door het werpen van een steen in een stilstaand water gewekt. De regeling der opleiding van onze aanstaande natuur- en geneeskundigen door de wet van 1876 zou anders geweest zijn dan zij geworden is, als John Stuart Mill op 1 Februari 1867 in het stedeke St. Andrews anders gesproken had dan hij gedaan heeft. De hoofdzaak van wat hij gezegd had, werd onmid-

dellijk door Mr. S. Vissering als inleiding op zijne belangrijke opstellen over Hooger Onderwijs overgenomen, en heeft een grooten invloed gehad bij de vaststelling der bepalingen van de wet van 1876.

De ook in die dagen reeds zoo hevige strijd over de beste voorbereiding van den student wordt door Mill uitsluitend geweten aan het bekrompen denkbeeld, dat menig opvoedkundige van 's menschen bevattingsvermogen heeft.

'Laat mij eerst een woord zeggen - zoo spreekt Mill - over de groote vraag van den dag, met het oog op de hoogere vorming; de oude vraag of men de voorkeur hebbe te geven aan de studie der oude talen of aan die der moderne wetenschappen; den strijd tusschen klassieke litteratuur en positieve wetenschap. Een strijd, mijns bedunkens, even eindeloos en even vruchteloos als de oude twist, die in Engeland vermaard geworden is met de namen van Swift en Sir William Temple, over de meerderheid der ouden of der modernen. Die strijd tusschen klassiek en modern komt mij voor, ik beken het, niet veel anders te zijn dan een geschil, of schilders meer werk moeten make van de teekening of van de kleur, of, om een beeld te gebruiken van meer alledaagschen aard, of kleermakers rokken dan wel broeken zullen maken. Ik kan alleen antwoorden met de vraag: waarom niet beide? Kan iets den naam verdienen van eene goede opvoeding, dat niet litteratuur en wetenschap beide omvat?'[1)]

Daarop volgt bij Mill een uitvoerig en grondig betoog voor de waarde èn van de litterarisch-aesthetische vorming, die de klassieken, èn van de streng-wetenschappelijke opleiding, die wisen natuurkunde verschaffen kunnen.

Het practisch gevolg van dit betoog is de handhaving geweest der klassieke opleiding voor alle eigenlijke studenten en het opnemen van kruimkens natuurwetenschap in het leerplan der gymnasia, kruimkens, die - wij erkennen het met dankbaarheid - in het jongste leerplan van Juni 1887 althans niet schraler en zelfs eenigszins ruimer zijn uitgevallen dan in het vroegere.

De andere vingers, die, op redelijke wijze bewogen, veel hebben bijgedragen tot den tegenwoordigen toestand, behooren

1) *Hooger Onderwijs* door Prof. S. Vissering. *Gids*, Juli 1867, blz. 46.

aan den steller van het Koninklijk Besluit van 2 Augustus 1815, waarnaar ons hooger onderwijs ruim 70 jaren is ingericht geweest, en aan den penvoerder der commissie, die in 1828 benoemd werd om advies te geven betreffende verschillende vraagpunten, die betrekking hebben op het hooger onderwijs[1]. Bij beiden stond op den voorgrond dat dit onderwijs tweeslachtig is, immers eensdeels bestemd om een getrouw beeld te zijn van de levende, zich krachtig ontwikkelende wetenschap, anderdeels eene instelling ter opvoeding van de jongelieden, aan wie later zekere gewichtige maatschappelijke betrekkingen zullen toevertrouwd worden. Het Besluit van 1815, dat bijv. van den aanstaanden natuurkundige getuigschriften eischte van met vrucht gevolgde academische lessen in Latijn en Grieksch, in logica, in geschiedenis der oude wijsbegeerte en in metaphysica, vergat desalniettemin zeer zeker niet dat de vorming van staatsdienaars en staatsburgers als doel van het hooger onderwijs op den voorgrond moest staan. Maar wel verre van die vorming te bepalen tot een ‘klaar maken’ voor eenig beroep of betrekking, verbond het daarmede - zooals Vissering zegt - den eisch ‘van eene wetenschappelijke opvoeding op zeer breede grondslagen, eene opvoeding, die moest geworteld zijn in de klassieke studiën, die waarborgen moest geven voor ontwikkeling van het denkvermogen, die bij elk vak van wetenschap moest uitgaan van het algemeene om meer en meer door te dringen tot het bijzondere, die zich niet met het aanleeren van het vak zelf tevreden stelde, maar ook kennis wilde doen verwerven van al wat daarmede in verband staat; die, in één woord, van elken student niet alleen een bekwaam man in zijn vak, maar een *geleerde* wilde maken’[2].

Op dien weg, door het Koninklijk Besluit van 1815 met vasten tred bewandeld, is de wet van 1876 voortgegaan. Niet zonder eenige aarzeling trouwens, niet zonder haast ongeloofelijke bewijzen van wankelmoedigheid, waardoor bijv. de geheele wijsgeerige propaedeusis is vervallen. De toestand van 1876 was dan ook een gansch andere dan die van 1815. Stelde de breede opvatting der academische studie reeds in 1815 hooge eischen aan den toekomstigen doctor in de een of

1) Zie over beider invloed Vissering t.a.p. *Gids*, Augustus 1867, blz. 389-406.
2) t.a.p. *Gids*, Augustus 1867, blz. 405.

andere faculteit, in 1876 werd het door de uitbreiding en splitsing der wetenschap voor sommige faculteiten nog vrij wat erger.

Het is niet moeielijk in te zien dat het talent voor eigen wetenschappelijk onderzoek, en zelfs het talent om de slotsommen van anderer wetenschappelijk onderzoek vlug en nauwkeurig te vatten, zich voordoet in twee vormen, die in den regel niet bij denzelfden persoon vereenigd worden gevonden. Er zijn geleerden, wier voortreffelijkheid voornamelijk berust op de scherpte en de volledigheid, waarmede zij het waarneembare in zich opnemen, de helderheid en de nauwkeurigheid, waarmede zij het zich herinneren, de vlugheid, waarmede zij overeenkomsten en verschillen in de dingen opmerken; maar die weinig aanleg en zin hebben voor alles, wat zich eenigszins ver van het waarneembare verwijdert. Uit nauwkeurige bepalingen van algemeene begrippen en uitgewerkte onderstellingen over den verborgen samenhang der waarneembare verschijnselen zonder fout lange reeksen van redeneeringen af te leiden is hun zaak niet. De wiskunde blijft voor hen altijd een gebouw, waarnaar zij met eerbied opzien, maar in welks gangen zij zich niet recht thuis voelen.

Wie deze eenzijdige voortreffelijkheid bezit, kan iets groots tot stand brengen bij de beoefening der letterkundige of historische vakken en is ook voor de studie der natuurhistorische wetenschappen zeker zeer begaafd, maar zal als natuur- of scheikundige nooit goed slagen.

Anderen daarentegen zien niet zoo nauwkeurig, of althans niet zoo volledig, wat er voor een goed oog te zien is; hebben flauwe herinneringsbeelden, geraken dus nooit goed te huis in de systematische botanie of in de litteratuur, tot wier recht begrip en waardeering eene levendige verbeeldingskracht het eerste vereischte is. Maar toch zijn zij mannen van talent, omdat stiptheid in het gebruik van algemeene termen, kieskeurigheid in het geven van bepalingen, onverbiddelijke strengheid in het afleiden van gevolgtrekkingen uit gegeven stellingen voor hen eene levensbehoefte is. Zij bezitten de gave, die wel op zich zelf niet voldoende, maar toch onmisbaar is om als wiskunstenaar of als beoefenaar van die deelen der natuurwetenschap, welke voor wiskundige behandeling vatbaar zijn, goed werk te verrichten.

Nu gaat de regeling van het gymnasiaal onderwijs volgens de wet van 1876 stilzwijgend uit van de onderstelling, dat eene goede fee aan al de leerlingen bij hunne geboorte die beide gaven in ruime mate geschonken heeft. Zij behoeven den aanleg voor aanschouwelijke kennis nu wel niet in dezelfde mate te bezitten als een geboren dichter, een Goethe bijv. Maar toch verwacht het leerplan dat zij in de nauwkeurigheid en de volledigheid hunner waarnemingen, in de onuitputtelijkheid van hun geheugen, in de levendigheid van hunne verbeeldingskracht niet al te ver beneden hen zullen staan. Maar tevens moeten zij voor afgetrokken wetenschap een hoofd hebben van denzelfden aard, als er eenmaal op de schouders van Huygens of Fresnel stond, al behoeft hun aanleg ook niet zoo buitengewoon te zijn als bij deze twee wonderen der natuur.

Immers, het leerplan wil den leerling zoover brengen dat hij met belangstelling de uitnemendste werken bestudeere, niet alleen der Latijnsche, maar ook der Grieksche letterkunde. Het stelt zich voor dat doel te bereiken in een cursus van zes jaren, waarin minstens de helft van den tijd aan andere zaken besteed wordt. En het is niet te veel gezegd dat alleen jongelieden, die in de litterarisch-historische richting bijzonder begaafd zijn, aan dien zwaren eisch kunnen voldoen. Daar zijn er, wien elk vers, dat zij lezen, dadelijk in het geheugen blijft, die gansche boeken van de *Odyssee* en de *Aeneis* zonder eenige moeite kunnen onthouden, die dus al spelende een schat van woorden en zegswijzen in zich opnemen en zich zoo den weg banen tot het vlug en nauwkeurig gebruiken van de taal. Maar die leerlingen zijn witte raven. Hun scherpe waarneming van, en hun nauwkeurig en dienstvaardig geheugen voor klanken en combinaties van letters en woorden is zeker niet alledaagsch, en daarbij moet hunne phantasie bijzonder levendig zijn, om hen in dichterwerken zooveel smaak te doen vinden.

Ons stelsel van gymnasiaal onderwijs, dat, wat de oude talen betreft, op dergelijke leerlingen rekent, verwacht tevens bij den gymnasiast zooveel aanleg voor afgetrokken redeneering, dat de stereometrie, ook voor aanstaande juristen of theologen, geen geheimen hebben zal. Toch weet ieder dat het vrij wat moeite kost leerlingen, die niet door een bijzonderen aanleg

uitmunten, oog te doen krijgen voor de eigenlijke beteekenis der meetkundige bewijzen, zelfs in de planimetrie, en dat de overgang tot de behandeling der lichamen aan de meesten zeer groote moeite kost. Zoo groot is die moeite, dat ik eens een bijzonder ervaren en zeer gelukkig docent de meening hoorde uiten dat de meeste schooljongens, wiskundig beschouwd, zouden behooren tot de denkbeeldige Helmholtz'sche wezens, die, in een plat vlak wonende, ook alleen begrip hebben van figuren in zulk een vlak, en voor wie de voorstelling van lichamen met drie afmetingen even onmogelijk zou zijn als de voorstelling eener ruimte met vier afmetingen voor ons. Intusschen, al zijn de geboren beoefenaars der wiskunde op het gymnasium, evenals elders, niet zeer talrijk, men vindt ze er zonder twijfel. Maar nu zullen dezelfde schoolknapen, die door hun wiskundigen aanleg toonen geroepen te zijn tot de studie van het afgetrokkene, het streng-logische, ook zoo ver moeten komen dat zij Homerus en Plato en Virgilius en Cicero met genoegen en tot hun voordeel lezen. Daarentegen zal de dichter in den dop, voor wien de kennis van taal- en letterkunde en geschiedenis betrekkelijk gemakkelijk is, in staat moeten zijn zooveel wiskunde te begrijpen als het koninklijk besluit vordert.

Is dit alles reeds zonderling genoeg, er is nog iets ergers te zeggen. Dat is de verdeeling der vakken over tal van specialiteiten, die, elk voor zijn onderdeel opkomend, er op uit zijn te zorgen dat de leerlingen het daarin zeer ver brengen en vooral dat zij op een examen bewijzen van bekwaamheid geven kunnen. Ware de oude geschiedenis en de aardrijkskunde bijv. in de lagere klassen opgedragen aan den leeraar in de oude talen, dan zou deze tevreden zijn met zooveel kennis, als bij het lezen der oude schrijvers te pas komt. Gaf hij het Nederlandsch, dan zou hij zich wel moeten beperken tot de schijnbaar bescheiden, maar inderdaad hoogst verdienstelijke taak van te zorgen dat de scholieren goed Latijn in onberispelijk Nederlandsch overzetten. Hoe geheel anders gaat het thans! De historicus, die niets anders dan geschiedenis onderwijst, beschouwt natuurlijk zijn onderwerp niet als een bijvak, wat het toch inderdaad zijn moet, omdat grondige studie van de historie voor den gymnasiast te hoog is, maar als eene hoofdzaak, en is niet met weinig tevreden. Evenzoo de aardrijkskundige, de leeraar in het Hollandsch, Fransch, Engelsch

en Duitsch. Nemen zij allen hunne taak even zwaar op, dan wordt de toestand voor den leerling wanhopig. Niet alleen de hoofdfeiten der staatkundige geschiedenis moet hij zich in het hoofd prenten, maar ook die van den gang der beschaving bij verschillende volken. Het is niet meer voldoende dat het beeld der in kaart gebrachte aardoppervlakte hem redelijk goed voor den geest staat; hij moet ook bekend zijn met de middelen van bestaan, de staatkundige instellingen, ja zelfs met de godsdienstige begrippen der verschillende volken. De leerlingen gevoelen daarbij levendig dat men hun onverteerbare spijzen opdringt. Ik herinner mij een examinandus bij het eindexamen der hoogere burgerscholen, die, uitgenoodigd eene vergelijking te maken tusschen Voltaire en Rousseau, antwoordde: De leeraar heeft ons daarover dit en dat gezegd; maar of hij gelijk heeft kan ik niet beslissen, daar ik noch van Voltaire noch van Rousseau iets meer dan een paar bladzijden heb gelezen.

Waarlijk wie nader kennis maakt met de eischen, aan onze gymnasia en middelbare scholen gesteld, denkt onwillekeurig aan Faust's beschrijving van den compleeten mensch, en gevoelt dat Mephistopheles van den leerling, die in alles even goed voldeed, zou zeggen:

Möchte selbst solch einen Herren kennen
Würd' ihn Herrn Microcosmus nennen!

Consequent voortredeneerende op denzelfden grondslag neemt de wet aan dat de van het gymnasium gepromoveerde student zulk een *Herr Microcosmus* is. De medicus, die, minstens 18, gewoonlijk 19 of 20 jaar oud, ter hoogeschool komt, heeft nog vrij wat te studeeren, voordat hij in de nabijheid van zijn eigenlijk vak aanlandt. Hem wacht, evenals vroeger, een propaedeutisch examen in natuur- en scheikunde, en in plant- en dierkunde. Evenals vroeger, en toch niet evenals vroeger. Want wat waren die vakken een dertig jaren geleden gemakkelijk, als men ze vergelijkt met de tegenwoordige hoogte. Wat wij van scheikunde leerden, bestond uit een zeker aantal feiten, door den lossen band eener zeer onvolledige - ik zou haast zeggen embryonale - theorie verbonden. De student moest zich de begrippen eigen maken van ontleding en verbinding, van substitutie, van element, van acquivalent en vo-

lumengewicht en zeer weinige andere. Maar overigens kreeg hij alleen aanschouwelijke zaken te bestudeeren; eigenschappen van de elementen en van hunne meest voorkomende en voor de toepassing gewichtigste verbindingen. Wat hij op het laboratorium deed, was zich oefenen in de allereenvoudigste scheikundige onderzoekingen, die zich volkomen aanslcten bij het mondeling onderwijs. Moge de medicus het thans wellicht in de practische scheikunde niet zoo veel verder brengen, het verband met het theoretisch onderwijs is lang zoo nauw niet meer. De groote vlucht, die de chemische theorie genomen heeft, legt hem de verplichting op de begrippen van atoom en molecule, van valentie en zoo veel andere, nauwkeurig te leeren kennen en zich min of meer vertrouwd te maken met een aantal stoffen, die, voor de theorie zeer belangwekkend, in de practijk niet de minste toepassing vinden. Dezelfde hoogleeraar, die de wetenschap vertegenwoordigt en wiens roeping het is de studenten, die van de scheikunde hun hoofdvak maken, in te wijden in de diepste nasporingen op zijn gebied, moet ook de propaedeutische colleges geven. Wel zou hij een wonderman zijn, als hij er niet op uit was om ook de aanstaande geneeskundigen een blik te laten slaan in de wereld, waarin hij zich met zooveel gemak en genoegen beweegt.

Wat van de scheikunde gezegd werd, geldt eenigermate van de andere vakken van het propaedeutisch examen. De dierkunde, waarvoor men vroeger met een testimonium volstaan kon, is thans een examenvak geworden. De natuurkunde is altijd een vak geweest, waarin men niet hopen kon diep door te dringen, als de aanleg voor het vatten van het afgetrokkene niet tamelijk ontwikkeld was. Maar hoe zeer is zij uitgebreid; hoeveel zwaarder zijn hare theorieën geworden! Helpt men de jonge lieden dan door hun te vergunnen zich goed in te werken in *bepaalde deelen* dier onmetelijke wetenschap en de rest te bewaren voor latere studie, als de behoefte daaraan zich doet gevoelen? Is men tevreden, als zij thuis blijken te zijn in de beginselen der mechanica en de leer der warmte, of in dezelfde beginselen en de leer van de electriciteit of van het licht? Geeft men hun, zooals aan de Schotsche universiteiten geschiedt, een uitvoerig programma van de onderwerpen, die men verlangt, dat zij kennen zullen? Niets van dat alles; men laat hen voor hun examen al de hoofdstukken der physica door-

worstelen. Waarbij nog komt dat voor dertig jaren het getal medische studenten klein genoeg was om den hoogleeraar te vergunnen eenigermate de rol van den repetitor op zich te nemen, door responsies en door persoonlijk onderhoud den weg te wijzen, dien de student te volgen heeft. Thans echter spreekt de hoogleeraar tot een honderd studenten, en onze autoriteiten waren tot dusverre te zuinig om in te zien dat hij voor zijn onderwijs volstrektelijk een lector en een paar assistenten noodig heeft, die de jonge studenten bij kleine groepen bezighouden met eene bespreking van het behandelde, waarbij ook de leerling aan het woord komt en zijne kracht aan vraagstukken beproeft. Mocht men zulk onderwijs te schoolsch vinden voor de universiteit, voor de gymnasiasten althans, die nog zoo weinig van natuurwetenschap vernamen, is het nagenoeg onmisbaar. Zonder eene aanvulling van het hooger onderwijs in dien geest, zullen van de toehoorders, die zich thans op de propaedeutische en op vele van de verdere colleges verdringen, slechts diegenen bruikbare menschen worden, die òf bijzonder begaafd zijn òf, schrander genoeg om naar andere hulp dan de officiëele uit te zien, daarbij niet in de handen vielen van repetitoren, die een ongelukkig student in minder dan geen tijd klaar maken voor een examen.

Eindelijk is het zware propaedeutisch examen - gewoonlijk niet zonder ongelukken - gepasseerd. De medicus, meestal minstens 21 jaar oud, kan aan de ontleedkunde beginnen. Ik volg hem niet verder op zijn weg, gedeeltelijk omdat mijne kennis mij hier in den steek laat, gedeeltelijk omdat de tijd dringt. Maar ik neem gaarne op gezag van deskundigen aan, dat hetzelfde overvragen, datzelfde stellen van eischen, waaraan alleen de zeer begaafde voldoen kan, zich ook op zijn verdere loopbaan niet laat wachten. Minstens 23 jaar oud is hij, als hij aan het ziekbed komt, en eindelijk dagelijks omgaat met de verschijnselen, die hij zijn gansche leven lang zal hebben waar te nemen en te verklaren. De eerste jeugd is reeds voorbijgegaan, de diep gevoelde belangstelling in het nieuwe en onbekende, die zich in de jaren der ontwakende puberteit pleegt te vertoonen, heeft in den regel voor een veel kalmer opvatting van de dingen plaats gemaakt. De geleerde candidaat, door wisen natuurkunde gewend aan strenge redeneering over afgetrokken begrippen, ziet zich thans geroepen tot het gissen naar de

gronden van direct waarneembare symptomen. Is het wonder, dat velen, die toch braaf gestudeerd hebben, om beide redenen onbruikbare menschen werden aan het ziekbed, menschen die niet scherp genoeg zien en ruiken om verschillende huiduitslagen van elkander te onderscheiden, en die jammerlijk mistasten in de diagnose, omdat zij wel geleerd hebben zonder fout deductief te redeneeren uit algemeene gegevens, maar nooit geoefend werden in de eigenlijke taak van den medicus, die gewoonlijk, zooals Mac-Gillavry het eens uitdrukte, uit vijf vergelijkingen met dertig onbekenden moet halen wat er uit te halen is; wiens werk het altijd is uit enkele waarneembare gevolgen de oorzaken te gissen en de waarschijnlijkheid der verschillende mogelijkheden tegenover elkander af te wegen?

Nog wees ik u niet op de allervreemdste van al de wonderlijke toestanden bij ons hooger onderwijs in de geneeskunde. De wet op het Hooger Onderwijs wil blijkbaar den geneesheer niet alleen tot een practicus maar ook tot een geleerde maken en heeft zonder twijfel den practicus min of meer aan den geleerde opgeofferd. Is de breede opleiding, die zij voorschrijft, bij een bepaald persoon inderdaad vruchtbaar geweest, dan zal die medicus door klassieke talen, door veel wiskunde en veel natuurwetenschap iemand geworden zijn, die - zoo niet voor de uitoefening der praktijk - maar dan toch voor de zelfstandige beoefening der wetenschap uitstekend is voorbereid. Op de vorming van dergelijke breed ontwikkelde, universeele geleerden schijnt ons hooger onderwijs aangelegd te zijn. Maar wat doet de artsenwet van 1878, aangenomen onder den onweerstaanbaren aandrang van een minister, die destijds invloed genoeg had om het protest van alle deskundigen met een paar aardigheden te niet te doen? Zij stelt datzelfde onderwijs, bestemd voor hen, die door een langdurige en zorgvuldige opleiding er toe gebracht moeten worden de vraagstukken van een hoog standpunt te bezien, ook open voor personen, wier vorming alles te wenschen overlaat. Zij laat tot het eerste natuurkundig examen voor artsen toe, niet alleen de bezitters van het einddiploma der hoogere burgerschool, wier grondige beoefening van wiskunde en natuurwetenschap hen inderdaad voor de propaedeutische studiën in de geneeskunde veel geschikter maakt dan de gymnasiasten, al zal naderhand, als zij *menschen* te behandelen krijgen, hun eenigszins eenzijdige

vorming wellicht hare zwakke zijde vertoonen; maar zij roept ook de leerlingen der vierde klasse van het gymnasium ter academie en de bezitters van het diploma van het zoogenaamd litterarisch-mathematisch examen; twee klassen van personen, wier vroegere studiën volstrekt geen waarborg aanbieden, dat zij eenig begrip hebben van de beoefening der wetenschap; die, als zij niet meer deden dan de wet vordert, niets anders zijn dan schoolknapen, wellicht vlijtig en schrander genoeg tot het afwerken eener taak, hun door den meester opgegeven, maar volmaakt ongeschikt zich zelf een weg te banen door de boeken; geheel buiten staat om te vatten dat de wetenschap iets is, wat leeft en zich ontwikkelt; niet begrijpende dat men zelf iets vinden, dat men iets weten kan, zonder het van een ander vernomen te hebben. Kortom, onze wetgeving stelt eensdeels aan de studenten zoo hooge eischen, dat slechts uitgelezen jongelieden daaraan zouden kunnen voldoen, als men ze streng wilde handhaven, en roept tevens knapen naar de gehoorzalen, die door hun kinderlijke onnoozelheid de studentenmaatschappij moeten bederven. Welke van die twee zaken het nadeeligst is voor ons hooger onderwijs, zal ik daarlaten; maar dat beide zeer schadelijk zijn, wordt wellicht door geen deskundige meer betwijfeld.

Men houde mij ten goede dat ik, met het oog op den beschikbaren tijd, niet even uitvoerig spreek over de opleiding onzer aanstaande natuurkundigen. Ook daarbij zou ik kunnen wijzen op hetzelfde stelsel van overvragen. Wel zijn de studenten van de wis- en natuurkundige faculteit voor een groot gedeelte bestemd om een vak van wetenschap te onderwijzen en zelfstandig te beoefenen. Wel is daarom onze wet, die van ieder academieburger een geleerde wil maken, bij deze faculteit niet zoo onpractisch als bij de medische. Maar daar staat toch tegenover, dat de kennis van taal- en letterkunde, die zij van elk student eischt, velen van de academie weert, wier bijzondere aanleg hen voor de studie der exacte wetenschappen uitnemend geschikt maakt. Er zijn tal van jongelieden, wier ouders om geldelijke bezwaren hun zonen niet voor den geleerden stand konden bestemmen, en die, nadat zij op de hoogere burgerschool of elders aanvankelijk den weg der practijk opgingen, van een zeer gelukkigen aanleg voor

de wis- en natuurkunde doen blijken. Voor die allen is de toegang tot de academische graden nagenoeg onherroepelijk gesloten[1].

De slotsom, die wij uit deze beschouwingen kunnen trekken, is zeker alles behalve opwekkend. Met de beste bedoelingen heeft onze wetgever groote schade aangericht door vele van de wijzigingen, die hij in de opleiding der aanstaande natuuren geneeskundigen gemaakt heeft. Gedreven door eene al te groote ingenomenheid met eene breede opleiding der academieburgers, heeft hij niet genoeg in het oog gehouden wat de hoofdzaak is. Het voornaamste is toch zonder twijfel dat de student zelf heeft leeren denken en zelf heeft leeren werken. Door welke oefeningen hij die bekwaamheid verworven heeft, mag slechts in de tweede plaats gevraagd worden.

De vraag naar de middelen ter verbetering wensch ik thans niet opzettelijk te bespreken. Er zijn sommige maatregelen, wier heilzame werking onmiddellijk in het oog valt. Daartoe behoort eene wijziging der artsenwet in dien zin, dat alleen de leerlingen, die den cursus der hoogere burgerschool met goed gevolg ten einde gebracht hebben, tot het eerste natuurkundig examen worden toegelaten. Evenzeer springt het nut in het oog van eene versterking van het onderwijzend personeel met jongere docenten, die voor kleinere groepen van studenten herhalen en toepassen wat de hoogleeraar behandeld heeft; een maatregel, die ook volstrekt noodig is om te voorkomen, dat men bij de kenze van hoogleeraren min of meer in den blinde rondtast. Maar afdoende zijn die verbeteringen niet. Een betere toestand zou alleen dan verzekerd zijn, als de uiteenloopende meeningen over, opvoeding, die thans tegenover elkander staan, voor grooter overeenstemming hadden plaats gemaakt. En die grooter overstemming zou eerst te verkrijgen zijn, als de levensbeschouwingen der verschillende kringen in onze maatschappij elkander wat meer genaderd waren. Voorloopig schijnt daarop niet veel kans te zijn. Doch het leven en de ondervinding zijn wel harde, maar tevens invloedrijke, ja onweerstaanbare leermeesters,

1) Als iemand beweren mocht dat de opleiding der natuurkundigen in den tekst veeleer *aangeroerd* dan *behandeld* wordt, zal ik hem niet tegenspreken. Men bedenke, dat het maximum van den tijd, voor de spreekbeurten op de Algemeene Vergaderingen van het Natuur- en Geneeskundig Congres beschikbaar, wijselijk op 30 minuten gesteld was.

wier lessen geen volk op den duur in den wind kan slaan.

In afwachting van den tijd, waarin ernstige en moeielijke levenservaring ons volk geleerd heeft eenstemmig te denken over de vraag, waarin de ware wijsheid ligt, blijft er niet veel anders te doen dan op bestaande gebreken te wijzen en gedeeltelijke verbeteringen aan de hand te doen. Mocht mijn woord eenigszins bijdragen tot het bespoedigen der practische maatregelen, die een eind kunnen maken aan zeer verkeerde toestanden, dan zou het - al komt het niet van een Stoïcijnschen wijze - toch een van die bewegingsverschijnselen zijn, waarover alle wijzen zich verheugen en waarvan alle menschen de heilzame gevolgen ondervinden[1)].

C.B. SPRUYT.

1) In het slot van deze Rede kwamen enkele opmerkingen voor, die, meer bepaaldelijk tot de congresleden gericht, in dezen afdruk zijn weggelaten.

Een gevaarlijke tocht naar de ‘Zuid-Afrikaanders.’

I.

Bij het doorbladeren der bescheiden, die op het laatst der vorige en het begin dezer eeuw door het Bewind hier te lande van de Hooge Regeering te Batavia ontvangen werden, trof een feit onze aandacht, dat - en wellicht omdat het - daarin eerst vermeld werd nadat het reeds lang te voren had plaats gehad. Zoolang de zaak die men op het oog had, kans bezat van te zullen slagen, vertrouwde men haar zelfs niet aan de meest geheime papieren toe, uit vrees dat de onbescheidenheid, die toen meer dan ooit den bataviaschen dampkring schijnt besmet te hebben, daaraan een in die oogenblikken hoogst gevaarlijke bekendheid zou geven. Het gold toch niet minder dan een te hulp komen, van de hoofdstad onzer overzeesche bezittingen uit, aan de Graaf-Reinetters, die hun onafhankelijkheid tegen de Britsche overheersching verdedigden, en de zending van een Nederlandsch vaartuig met de gevaarvolle taak, om door de vijandelijke vloten heen, de Zuid-Afrikaansche kust te bereiken, ten einde onzen landgenooten ginds een zoowel moreelen als materiëelen steun te doen toekomen. Van daar, dat eerst na den afloop dier expedite, in de Geheime Besluiten der Commissarissen Generaal over Nederl. Indië, slechts met een enkel woord gezegd wordt, dat er redenen bestonden, welke Hd. bewogen hadden om de ‘expeditie van de Paketboot “het Haasje” geheim te houden;’ eene expeditie waarvoor zelfs een onware bestemming was voorgewend. En van daar ook, dat de zending van kapitein

de Freijn met die pakketboot, uit Batavia naar Zuid-Afrika, een stipt geheim der archieven is gebleven. Wij wenschen dat geheim op te heffen, en door de mededeeling eener tot dusver ongekende episode uit de geschiedenis dier dagen, opnieuw de aandacht te vestigen op onze landgenooten in gindsche streken, voor wie de belangstelling onder ons thans gelukkig meer en meer toeneemt[1)].

Graaff-Reinet, welks Nederlandsche bevolking door haar verzet tegen vreemde heerschappij aanleiding gaf tot de gebeurtenissen die wij hier gaan beschrijven, vormde het grootste der vier districten, waarin de Kaap-kolonie onder het bestuur der O.I. Compagnie verdeeld was: ofschoon slechts het derde in volgorde wat het aantal inwoners betrof, besloeg het alleen nagenoeg de helft van de geheele oppervlakte dier kolonie. Het was het land der pioniers, welks grenzen nauwelijks afgebakend waren, en dat slechts daarom heette zich tot de Vischrivier uit te strekken, omdat deze de grootste natuurlijke grens vormde die men op zijn weg ontmoet had; het zou niet lang duren dat, om dezelfde reden, de Oranje-rivier de grenslijn in het noorden zou heeten te vormen. Gebruik makende van de vrijgevigheid der Hollandsche Regeering in het uitdeelen van gronden in deze oostelijkst gelegen streken, hadden uit alle oorden der kolonie, en niet het minst uit Kaapstad zelf, mannen van ontoombare energie en vrijheidszin, gelukzoekers in den goeden zin des woords, zich hierheen begeven, waar zij land en woning op Hottentotten en Kaffers te veroveren hadden.

Binnen weinige jaren was daar Graaff-Reinet verrezen, als het middenpunt van een district, dat over tientallen van mijlen, door hen die zich hier als boeren neêrgezet hadden bewoond en ontgonnen werd. De Hottentotsche bewoners waren toen in hun dienst overgegaan, terwijl met de Kaffers die strijd om het bestaan aanhield, die eerst later met de geheele onderwerping dezer laatsten eindigen zou[2)].

Graaff-Reinet was de veeschuur, ‘the nursery of cattle’ der Kaap-kolonie geworden. Zijne onafzienbare weiden en de voedzame

1) Getuige het Verslag der Maatschapppij tot bevordering der handelsbetrekkingen tusschen Nederland en Zuid-Afrika, in haar vergadering van 20 Juli jl. uitgebracht.
2) Zie ‘Lectures on the emigration of the Dutch farmers, by the Hon. H. Cloet’.

kruiden die zijn grond voortbracht, maakten het voor de veeteelt bij uitnemendheid geschikt, zoodat de Hollandsche boeren zich bijna uitsluitend op dat middel van bestaan toelegden. En waar zij paarden of vee te kort kwamen, gingen zij die zonder schroom aan de Kaffers ontnemen: het bezit daarvan was het eeuwigdurend voorwerp van alle geschillen die tusschen hen ontstonden. In weerwil dat deze soms tot bloedige oorlogen leidden, werd de veeteelt in het Graaff-Reinetsche tot zulk eene hoogte opgevoerd, dat zelfs de ver verwijderde Kaapstad voor den aanvoer van slachtvee van dit district afhankelijk werd, en eene stremming in dien aanvoer er eenmaal het grootste gebrek deed ontstaan. John Barrow, die het land doorreisde, trof er boeren aan, wier veestand het buitengewone cijfer van 8 à 900 stuks hoornvee en 8000 schapen bereikte; het geheele district bezat, volgens de officieele opgaven van 1798, toen niet minder dan 120,000 stuks hoornvee en bij de 800,000 schapen[1)].

Ver afgelegen van de Kaapstad zoowel als van elk centrum van beschaving, was de maatschappij dier pioniers onsamenhangend en eenigzins verwilderd opgegroeid, waartoe de ontzaglijke uitgestrektheid van het gebied, de geringe bevolking - Graaff-Reinet telde in het zoo even genoemde jaar slechts 14000 inwoners - en het verspreid liggen der woonplaatsen het hunne bijdroegen. Het dorpshuis van Graaff-Reinet en de Landdrost der Compagnie maakten het aangewezen middenpunt voor die allen uit; edoch de stoere vrijheidlievende mannen, die hun bestaan met de punt van den degen en de tromp van het geweer veroverd hadden en dit nog elken dag met eigen krachten moesten verdedigen, bekreunden zich niet om wet of gezag en toonden weinig geneigdheid zich daaraan te onderwerpen. Eerder dan een beroep op de wet en hare vertegenwoordigers te doen, verschaften zij zich zelven recht, en liever dan zich onder de vleugelen van 's Compagnie's Landdrost neer te vlijen, kwamen zij op eigen gezag bijeen op Bruintjeshoogte of Zwartebergen, om daar te vergaderen wanneer en zoo dikwijls als het hun goeddacht. Wij zouden dan ook niet durven beweren dat die vergaderingen, waartoe trouwens de fransche volksvergaderingen van het laatst der vorige eeuw aan-

1) Travels in Southern Afrika in the years 1797 and '98, II, pag. 370-378.

leiding en model leverden, naar den smaak der oud-hollandsche bewindslieden waren, noch dat de besluiten daar genomen strekten ter bekrachtiging van hun regeerstelsel.

Maar hoedanig op het laatst ook de verhouding der onafhankelijke Graaff-Reinetters jegens het bestuur der Kaapstad onder den invloed der toenmalige wereldgebeurtenissen geworden zij, de trouw aan hun vaderland stond bij hen boven alles. En toen het bekende feit plaats had dat de hoofdstad der kolonie aan Lord Elphinstone werd overgegeven, terwijl het eene district na het andere het hoofd voor den vreemdeling boog, weigerden zij eenstemmig den eed van gehoorzaamheid af te leggen aan de Engelsche Regeering. Zij bleven in die weigering volharden, ook toen deze de grootste gevaren opleverde; verdreven de Britsche beambten die hun uit Kaapstad gezonden werden; en toen de nieuwe Britsche Gouverneur Graaff-Reinet door de wapenen ten onder wilde brengen, trachtten de vaderlandslievende burgers van dit district den opmarsch der troepen langs alle wegen tegen te houden, en vaardigden zij onverwijld een der hunnen naar Batavia af, om de hulp der Nederl.-Indische Regeering in die benarde omstandigheden in te roepen. Zoo weinig waar was hetgeen een bekend Engelsch schrijver over Zuid-Afrika goedgevonden heeft te beweren, dat de zending van troepen naar Graaff-Reinet alleen reeds volstond ‘to subdue the refractory and secure obedience’[1].

Het gelukte den burger Jan Pieter Woyer niet dan met veel moeite zich in de Algoa-baai in te schepen aan boord van een Deensch scheepje, dat hem wel naar Batavia wilde overbrengen. De zending, waarmede Woyer belast was, maakte het toen zelfs voor een onzijdig vaartuig gevaarlijk hem op te nemen.

Op het voorbeeld der Afrikaansche bezittingen van Portugal, die rechtstreeks ondergeschikt waren aan den Portugeeschen onderkoning van Indië, had de Kaap-kolonie, even als de kortstondige nederzetting aan de Delagoa-baai, onder de Compagnie deel uitgemaakt van Nederland's Oost-Indische bezittingen en aan de bevelen van Batavia gehoorzaamd. Batavia en Kaapstad hadden gestadig geregelde betrekkingen onderhouden; betrekkingen die zoo veelzijdig waren en zulk een wederkeerigen invloed ten gevolge hadden, dat zij, bedriegen wij ons niet,

1) Noble, South Africa. Past and present, p. 22.

wel verdienden tot het onderwerp eener opzettelijke studie te worden gemaakt. Het was nu te minder te verwonderen dat de burgers van Hollandsche afkomst, die zich in Graaff-Reinet in 1796 tegen de Engelschen staande hielden, het oog naar het oosten richtten, wijl gelijktijdig eene vloot uit het vaderland, onder het bevel van den schout bij nacht Lucas, reeds naar Zuid-Afrika op weg was. De samenwerking dier pogingen tot ontzet aangewend, mocht een goeden uitslag doen verwachten, en wakkerde in alle gevallen den moed der Graaff-Reinetters aan. Woyer ijlde dan ook om de Hooge Regeering met den toestand der zijnen bekend te maken. Hij deed zelfs meer: gebruik makende van het verblijf van den Franschen admiraal de Sercey met het fregat ‘la Preneuse’ en een vijftal andere oorlogsbodems ter reede van Batavia, wist hij dezen tot maatregelen te overreden, waarvan wij weldra de uitwerking zullen leeren kennen.

Nederburgh en Frijkenius, die als Commissarissen-Generaal op dit tijdstip te Batavia het hoogste gezag met den Landvoogd deelden, overlegden onmiddellijk met van Overstraten wat er ten behoeve hunner benarde landgenooten kon gedaan worden. Aanvankelijk sloeg men op den Zuid-Afrikaanschen zendeling zelven het oog, om de overbrenger der gevraagde hulp te zijn, maar deze had zich al spoedig aan boord van het admiraalschip van den Franschen vlootvoogd de Sercey begeven, en schijnt - hoewel het niet stellig blijkt - de reis verder met dezen te hebben ondernomen. Toen werd de kapitein ter zee in dienst der Compagnie, Johannes de Freijn, bereid gevonden om die gevaarvolle expeditie op zich te nemen; hij maakte zich sterk, het vaartuig dat men ter zijner beschikking zou willen stellen, naar eene veilige haven te zullen voeren, en vandaar Graaff-Reinet te bereiken. Van een ondersteuning met gewapende manschappen kon, bij den oorlogstoestand waarin men verkeerde en terwijl elk oogenblik eene vijandelijke vloot voor Batavia zelf verwacht kon worden, geen sprake zijn. Maar, daar Woyer verklaard had dat de grootste behoefte der zijnen bestond in wapenen en ammunitie, zoo werden deze artikelen nu in allerijl op de pakketboot ‘het Haasje’, ingeladen, en werd het bevel daarover aan de Freijn toevertrouwd. Ten einde de onderneming, waartoe door de drie genoemde hoogste regeeringspersonen, buiten den Raad van Indië om,

besloten werd, volkomen geheim te kunnen houden, gaf men Ternate als de bestemming dier boot op[1]. Wij kennen de instructie welke bij deze gelegenheid aan den gezagvoerder werd medegegeven, niet, maar zooveel blijkt uit de toedracht van zaken wel dat hij persoonlijk aansprakelijk voor de bezorging der oorlogsgoederen aan de opgestane Kaapsche burgers gesteld werd. Met die gevaarlijke opdracht stak de Freijn den 19 Februari 1797 van de reede van Batavia in zee. De hoop die de ingewijden bij dit vertrek der pakketboot vervulde, de ernst waarmede men trachtte gindsche landgenooten te steunen in hun lofwaardig verzet, sprak uit het warm gevoelde woord, dat van Overstraten aan de opstandelingen richtte, en dat den zendeling der Regeering tevens bij hen volmacht geven zou. ‘Ik laat aan u - schreef hij - al zulke goederen afgaan als u ontbreken, met deze paketboot, capitain Johannes de Freijn, die u zal onderrichten van den staat der zaken in deze gewesten; en ik verwacht dat gij van deze gelegenheid gebruik zult maken, om mij in alle omstandigheden te bedeelen den waren staat, waarin gij u sedert de komst der Engelschen aan Cabo de Goede Hoop bevonden hebt.... Noodeloos zoude het zijn u aan te manen, om in uw beproefde vaderlandsliefde voort te gaan. Voor mannen die door daden getoond hebben wat een rechtgeaard burger is, zou een gelijke aanmoediging tot een beleediging strekken.

Tot nog toe zijn de vooruitzichten op redding voor u wel duister, maar het zij verre dat ons de hoop daartoe zou zijn weggenomen. Onze moedige gealliëerden, de Franschen, zetten hunne overwinningen in Europa voort op een wijze waarvan geen voorbeelden in de geschiedenis te vinden zijn, en zullen weldra, vereenigd met de dappere Nederlanders, hunnen gemeenen vijand doen ondervinden dat geene macht tegen vrije volkeren bestaanbaar is, en ook de trotsche Britten uit deze gewesten weten te verdrijven.

Bij uw vaderland, Burgers! hebt gij u reeds verdienstelijk gemaakt. Gaat gij voort op die wijze waarop gij begonnen zijt, dan zult gij de hoogachting en erkentenis van alle ware Nederlanders tot u trekken, dan zult gij in de geschiedenis

1) Geheime missive van Commissarissen Generaal aan het O.-I. Comité, van, 30 October 1797 (*R.A.*).

van ons dierbaar vaderland een onuitwischbaren roem verwerven, en het nageslacht niet dan met dankbaarheid aan u doen gedenken'[1].

Het gelukte de Freijn, met zijne belangrijke lading, aan de onstuimigheden der Indische zee en de waakzaamheid der vijandelijke kruisers te ontkomen. Volgens den mondelingen last van den deskundigen Frijkenius, had de bevelhebber van 'het Haasje' zijne reis door straat Bali genomen, welke route thans veelal ter vermijding der Engelsche oorlogschepen gekozen werd, en was hij verder om de west en ten zuiden langs Madagaskar varende, onder de Afrikaansche kust gekomen ter hoogte van de baai van Natal. Daar werd zijn vaartuig echter door zulke zware stormen beloopen, dat hij aan het gevaar van te pletteren te worden geworpen alleen ontkomen kon, door met kracht van zeilen van de kust af te houden. Het schip werd lek, zoodat de Freijn zich, na gedurende verscheidene dagen noordwaarts te zijn afgedreven, eindelijk genoodzaakt zag in de Delagoa-baai binnen te loopen. Hij wierp den 4 Mei op de rivier de Lagoa het anker.

Hoe ver ook nog verwijderd van land en volk waarheen de bestemming zijner zending luidde, werd men hier - merkwaardig genoeg - in de Hollandsche taal verwelkomd. Het vormt niet de minst treffende bijzonderheid in het verslag dier expeditie, waar deze zich op verscheidene graden afstands van de naaste grenzen der Kaapkolonie bevond, reeds te lezen: 'Wij kregen des nachts eenige Kaffers aan boord, welke de Hollandsche taal spraken, en betuigden dat zij onder het Hollandsch gebied hoorden'[2]. En dit terwijl de Delagoabaai, waar dit feit plaats had, in naam althans, onder het protectoraat van Portugal stond. Maar het Hollandsche beschermheerschap had hier, tijdens het tienjarige onafgebroken bezit dezer landstreek door de O.-I. Compagnie, ook dieper wortelen geslagen, dan de voorbijgaande verschijning van een Portugeschen vertegenwoordiger uit het naburige Moçambique in de laatste jaren vermocht uit te werken. Niet slechts spraken de negers

1) De Gouv.-Gen. van Overstraten aan de Burgers van Graaff-Reinet, 18 Febr. 1797. (*R.A.*)
2) Verslag van de door den Capitain ter zee Joh. de Freijn ondernomen expeditie naar Cabo de Goede Hoop met de pakketboot 'het Haasje', in dato 13 November 1801 (*R.A.*).

aan de kust en op de eilanden steeds de taal hunner vroegere meesters, maar de tolken van den koning van Tembe, den machtigste der kaffer-opperhoofden in het Delagoa-gebied, gingen voort zich te beroepen op de getuigschriften der hollandsche gezaghebbers, ten blijke dat zij ook als loodsen betrouwbaar waren. En uit eerbied voor de Hollanders bedienden diezelfde koning en zijne opvolgers zich ten tijde dat kapt. de Freijn met de pakketboot ‘het Haasje’ in de Baai verscheen, en ook daarna, bij feestelijke gelegenheden van de Nederlandsche driekleur en van de uniform met gouden epauletten, die zij aan de vrijgevigheid der Compagnie te danken hadden. Aldus hielden de bewoners van het gebied der Delagoabaai den Nederlandschen naam beter in eere dan de O.-I. Compagnie, die het, omdat het niet spoedig genoeg schatten opleverde, ter kwader ure verlaten had[1)].

Intusschen bevond zich nu een gouverneur als vertegenwoordiger der Portugeesche Regeering op deze plaats, al zou diens gezag ook spoedig blijken niet tegen den minsten schok bestand te zijn; en de Freijn meldde zich derhalve bij hem aan. De vergunning om zijne boot te vertimmeren en ook de lading te lossen, werd met welwillendheid verleend, maar op aanraden van dien gouverneur werd ‘het Haasje’ daartoe hooger de rivier Lagoa opgesleept, tot onder het gebied van dien koning Capella die, volgens de naïve bekentenis van den Portugees zelf, ‘der Compagnie was toegedaan.’ Het was ook bij dezen Kafferkoning, dat de expeditie den meesten, zoo niet den eenigen steun vond. De voor het doel waarvoor zij strekken moest vooral kostbare lading werd hier ontscheept en behoorlijk geborgen; bij de reparatiën aan de brik werd de behulpzame hand geleend. En toen een tocht door het binnenland stond ondernomen te worden, ten einde langs den kortsten weg Graaff-Reinet te bereiken, was het weder Capella die zijn volk beschikbaar stelde, om aan het hoofd dier expeditie tot gidsen en geleide te strekken.

Het moest toch van het hoogste belang geacht worden, dat de burgers der kolonie, die in opstand tegen het Engelsch gezag verkeerden, en in hun nood Woyer met de dringende

1) Vgl. mijn ‘Nederland en de Delagoabaai’, in de Verhandelingen van het Aardrijkskundig Genootschap uitgegeven.

aanvraag om hulp naar Batavia hadden gezonden, ten spoedigste kennis kregen van de aankomst dier hulp in de Delagoabaai. Niet alleen dat de Graaff-Reinetters zoodoende in hun dadelijk verzet zouden gesterkt worden, maar wie weet welken invloed het, onder de bestaande omstandigheden, op de Hollandsche bevolking der andere districten, van Kaapstad vooral hebben zou, indien zij zich ook van de zijde der Oost-Indische Regeering gesteund wist! Dat de schout bij nacht Lucas het middel gevonden had om zich inmiddels in de Saldanhabaai te doen insluiten, waarvan het verlies van diens geheele vloot, het verlies tevens van de laatste hoop der Hollandsche Kapenaren het gevolg was, kon bezwaarlijk ter kennis van de Freijn zijn gekomen. Hij ging dus onmiddellijk op kondschap uit, en vernam dat het weken aanliep eer men op brieven van Delagoa antwoord uit Graaff-Reinet, en maanden eer men dat uit Kaapstad hebben kon, daargelaten nog dat zulks door de gebeurlijkheden van den zeeoorlog geheel onmogelijk kon worden gemaakt. Om aan het oogmerk zijner zending te beantwoorden, bleef alzoo slechts over, den landweg te beproeven. En daar geen der officieren van ‘het Haasje’ te bewegen was om de daaraan verbondene gevaren te trotseeren, ondernam de kommandant zelf dien hachelijken tocht. Vóór zijn vertrek stelde hij nog order op de laatste herstellingen van zijn schip, opdat dit weder zeilvaardig zou zijn bij zijn terugkeer; en nadat de eerste officier van ‘het Haasje’ voor alle eventualiteiten van voorschriften voorzien was, begaf de Freijn zich met een enkelen Europeeër zijner equipage en een geleide van 36 Kaffers, waaronder een vertrouwden gids van Capella, op weg naar Graaff-Reinet.

Sedert de tweede helft onzer eeuw ontdekkingstochten door de binnenlanden van Afrika van zulke reusachtige afmetingen als die van een Livingstone en Stanley gezien en mede doorleefd heeft, kunnen wij voor de onderneming van den kapitein van ‘het Haasje’ bezwaarlijk meer op zeldzaamheid of buitengewone belangrijkheid aanspraak maken. Wat echter de zonen der negentiende eeuw op dit gebied verricht hebben, vermochten ook hunne voorgangers; en de tocht van de Freijn over een uitgestrektheid van den 26sten tot den 32sten graad Zuiderbreedte, door de wouden en rivieren van Zuid-Oostelijk Afrika, die vóór hem nog door geen Europeeër bezocht waren, zou

ongetwijfeld tot de merkwaardigste ondernemingen van dien aard verdienen gerekend te worden, indien hij geslaagd ware, en niet een ander doel dan dat der meeste ontdekkingstochten daarop een bijzonderen stempel had gedrukt. Steeds met de dringende voorschriften der Indische Regeering en den benarden toestand waarin zijne gindsche landgenooten verkeerden, voor oogen, kenden al zijne handelingen slechts deze ééne drijfveer, het maken van den meest mogelijken spoed. Ethnographie noch geologie, botanie noch zoölogie zou door de Freijn's reize gebaat worden, wijl zijne zending, al voerde zij hem toevalligerwijze door geheel onbekende streken, eene uitsluitend staatkundige strekking had. Het *parvenir* was ook hier de leus: het was zeker niet licht ergens of ooit als zoodanig beter gerechtvaardigd. Vandaar echter ook, dat het verslag der reis van den Bataviaschen zendeling ons in menig opzicht teleur stelt, dat het omtrent land en volk niets meer inhoudt dan noodig was om den duur en de uitkomst zijner zending voor zijne meesters te verklaren[1)], dat het geene enkele dier wetenschappelijke en algemeen belangrijke gegevens mededeelt, die zulk eene welkome prooi zijn voor de tijdschriften van alle aardrijkskundige genootschappen.

De Freijn's berichten komen in hoofdzaak op het volgende neer.

Het doortrekken der Kafferlanden kostte - zooals men licht begrijpen zal - den langsten tijd. Het schijnt, althans het tegendeel wordt niet vermeld, dat daar aan de Nederlandsche expeditie tot op het laatst geene onoverkomelijke hinderpalen in den weg traden[2)], en zij dus gelukkiger was dan die ondernemingen, die tijdens het bezetten der Delagoabaai door de O.-I. Compagnie herhaaldelijk beproefd waren, om in het binnenland door te dringen[3)]. Omtrent de gekozen richting

1) Wij mogen ook niet onopgemerkt laten, dat de bijzondere nuchterheid van het bedoelde rapport omtrent alles wat de land- en volkenkunde van Zuid-Oostelijk Afrika aanging, mede daaraan zal moeten toegeschreven worden, dat dit rapport - het eenige, trouwens, dat ons van deze reis bekend is - strekken moest om daarop de aanspraak des reizigers op eene belooning van staatswege te gronden.
2) Dit zou mede zijne verklaring kunnen vinden in het feit, door John Barrow vermeld, dat de Tambuki- en meer oostwaarts wonende stammen min of meer geregelde handelsbetrekkingen onderhielden met de Portugeezen der Oostkust. (Travels in S. Africa, I, p. 210.)
3) Zie Nederland en de Delagoabaai, t.a.p.

zouden wij, alleen op het verslag afgaande, in het onzekere verkeeren, indien deze niet vanzelve ware aangewezen, en de ‘Groote Rivier, die de bezittingen der Hollanders aan de Caab van de Hottentotten scheidde’ niet het doel geweest ware waarheen de expeditie van den aanvang af streven moest. Op de Kaffer-stammen, wier landen de Freijn doortrok, volgden die der Hottentotten, en van een koning der Hottentotten bij wien onze reiziger eindelijk ‘terhouw’ kwam, ontving hij de verzekering, dat hij reeds niet ver meer van de bedoelde rivier verwijderd was, en hij, ‘over die rivier zijnde, de woningen der Hollandsche Boeren zou ontdekken’.

In het verband waarin die koninklijke boodschap werd meêgedeeld, kon er bezwaarlijk van een anderen stroom sprake zijn dan van de groote Vischrivier. Andere Hottentotten van denzelfden stam bevestigden het gegeven bericht, en voegden daar nog bij, dat de Hollandsche woningen zich zelfs langs de oevers dier rivier uitstrekten. Al mocht die voorstelling wellicht eenigzins fantastisch heeten, zooveel was zeker dat sedert de laatste vier jaren de Vischrivier, bij overeenkomst tusschen het gouvernement der Kaapkolonie en de Kafferhoofden, als grens van het wederzijdsch gebied was aangenomen. De districten van het Graaff-Reinetsche welke daaraan paalden, Bruintjeshoogte en de vlakte van Zuureveld, hadden tot de welvarendste en best bevolkte van het land behoord, en wat het eerste betrof gold die opmerking nog; maar Zuureveld was, na bijna geheel door de Boeren in bezit te zijn genomen, allengs door de Kaffers weder hernomen. Ook omdat de burgers van Bruintjeshoogte de voorname aanleggers van den tegenwoordigen opstand tegen het Britsche gezag waren, en als zoodanig bekend stonden[1)], is het dus waarschijnlijk dat de weg dien de Freijn en zijne gidsen insloegen, hen rechtstreeks naar dit brandpunt der beweging in Graaff-Reinet voeren zou. Wat wij in het verslag lezen omtrent de gesteldheid der landstreek welke toen nog doorgetrokken moest worden, bevestigt dit, zoodat de expeditie, althans wat het laatste gedeelte van haren tocht aanging, niet den zeekant, maar de hooger gelegene vlakten schijnt gevolgd te hebben.

Toen de Freijn van het genoemde Hottentotsche opperhoofd

1) Zie Barrow II, passim.

afscheid nam, scheidden intusschen zware bosschen hem nog van het doel zijner reis. Door het uitdeelen van geschenken, wist men zich de inwoners die men ontmoette te vriend te houden, en werd men op den goeden weg gewezen. Zoo kwam men veilig het eene bosch door, om echter na uren trekkens weêr op een volgend te stuiten. Aan de grens van het gebied der Hottentotten gekomen, maakte men halt, in de meening nog slechts een enkelen doortocht voor zich te hebben, waarna de verfrisschende aanblik der Groote Rivier onze reizigers vergoeding zou schenken voor alle doorgestane vermoeienis en leed; toen de verschijning eener Kafferbende aan al die verwachtingen een einde maakte. Het was of die 500 zwarten, die zich daar plotseling in den weg stelden, der expeditie het tot hiertoe en niet verder kwamen toeroepen; en bij de gespannen verhouding waarin de Kafferstammen aan de Vischrivier gestadig met de Hollandsche Boeren verkeerden, was het niet te verwonderen dat zij een blanke den toegang betwistten tot het laatste gebied, dat hem van zijne landgenooten scheidde.

Zoodra de Kaffers de expeditie genaderd waren en hare geringe sterkte verkend hadden, vielen zij haar met hun gewone krijgsgeschreeuw aan. Ternauwernood had de Freijn den tijd om naar de laatste Hottentotsche woningen terug te trekken en zich daar te verschansen, toen hij reeds door de zwarte bende omsingeld werd. De aanval op de hut waar de kommandant zich met zijn dertigtal volgelingen bevond, was zoo hevig, dat men alle moeite had om zich staande te houden. Slechts het vuur uit de weinige geweren die men bij zich had, boezemde den vijand eenig ontzag in. De Kaffers van koning Capella, die de Freijn en zijn metgezel tot geleide strekten, poogden wel door uitvallen der tegenpartij schrik aan te jagen en zich een doortocht te banen. Maar de meesten hunner, waaronder ook de gidsen, vielen als het slachtoffer hunner stoutmoedigheid. Zoo zagen de beide Nederlanders het oogenblik naderen, waarop zij wellicht alléén zouden staan tegen de overmacht, en zonder eenig uitzicht op het bereiken van hun doel hun leven duur zouden moeten verkoopen. Zij besloten daarom, nadat de laatste patroon verschoten was, de woning die hen niet langer beschermen kon, te verlaten: zonder verdedigingsmiddelen en zonder gids, bleef der merkelijk gedunde expeditie niet anders over dan den terugtocht aan te nemen. De hou-

ding der bevolking was niet twijfelachtig. Hoewel de Freijn en zijne weinige getrouwen hun terugtocht konden vervolgen, koelde zij hare woede over de herbergzaamheid aan die Europeeërs verleend, op de arme Hottentotten, die van alles werden uitgeplunderd. En de vlammen die weldra uit dezer vernielde woningen opstegen, waren het sombere, ontmoedigende afscheid dat aan de Freijn's expeditie door de gruwzame verstoorders harer plannen gegeven werd[1].

Zien wij thans hoe het aan gene zijde dier groote rivier gesteld was, die het de Freijn niet vergund werd over te steken.

II.

Het was of de natuur al hare schoonste gaven voor de voortrekkers der beschaving had weggelegd. Het land dat in latere jaren voor de Hollanders was ingeruimd[2], leverde in weerwil dat een telkens herhaalde strijd met de Kaffers treurige sporen achterliet, en in weerwil van enkele minder gezegende gedeelten, over 't geheel een prachtigen aanblik op. Met zijne afwisseling van weiden en wouden, van hoogten en dalen, voor uiteenloopende cultures geschikt en door de meest verschillende dieren bewoond, bood het alles aan wat het oog treffen en de behoeften bevredigen kon. Niets schooner - zegt een reiziger dier dagen - dan dat uitgestrekte lage geboomte, waardoor uw wegen voeren, prangende in veelkleurigen bloei, en omgrensd door onafzienbare bosschen, mijlen in het rond. Bosschen niet alleen rijk aan de geelhout- en andere reuzenboomen, maar waar op lageren trap de zoo veelzijdig nuttige palmen zich vermengden met de prachtig bloeiende sparmannia en strelitzia. Een zelden overtroffen plantengroei bedekte bergen en dalen, en naast de tropische gewassen gedijden ook die der meer gematigde luchtstreek. De aloë vooral tierde hier met haar 15 voet hoogen stengel en hare bloedroode bloemtuilen, zoodat de Rietberg, die het Drostschap Graafff-Reinet ten zuiden begrensde, van den voet tot den top één bloeiend Aloëbosch vertoonde. En terwijl ook de onvergelijkelijke oranjeappel op de meeste

1) Verslag der expeditie van Joh. de Freijn, l. c.
2) Van het hier bedoelde oostelijkste deel der Kaapkolonie was de O.-I. Compagnie door koop van de hoofden der oorspronkelijke bewoners meester geworden. Hetzelfde stelsel van aankoop van land had zij aan de Delagoa-baai toegepast.

plaatsen welig voortkwam, vormde het district Tarka met name de boomgaard van de vruchten der noordelijker streken.

In het district Bruintjeshoogte werden de granen met even goed gevolg geteeld, als de inheemsche voortbrengselen. De grond was daar in 't bijzonder zoo vruchtbaar, dat hij met luttele bewerking in de behoeften van dat district en tevens van de overige met opzicht tot de graanproductie voorzag. Op andere plaatsen weder, in die zoutwatermeren waaraan het Zuiden van Afrika zoo rijk is, leverde een laag van den bodem zelf een der onmisbaarste benoodigdheden op. Het geheele gebied van Graaff-Reinet, ook het minst vruchtbare gedeelte, was voor de veeteelt als geschapen. Want niet alleen leverden de heerlijke weiden van Vóór-Bruintjeshoogte, van de oevers der Camdeborivier en van den zeekant, afgewisseld als zij waren door hooge en lage gronden en geschakeerd door natuurlijke groepen van altoos groene boomen, een aanblik op, die herinnerde aan ‘a suite of English parks and pleasure grounds’. Die weiden bevatten ook de bronnen en waterloopen, die onder den zuidelijken hemel zoo onmisbaar zijn; terwijl zelfs daar, waar door een hooge ligging of rotsachtigen bodem de plantengroei gewijzigd werd, toch op weelderige wijze de euphorbium groeide, wier sappen het grazende vee vet maakten[1)].

Het was niet te verwonderen dat de Hollandsche bewoners van Graaff-Reinet veeboeren waren, in den uitgestrektsten zin des woords. Hun leefwijze, aanleg en begrippen hadden zich onder zulke omstandigheden en verhoudingen gevormd. Om van de onafzienbare weiden die het land opleverde, de meeste partij te trekken, waren de gezinnen op een afstand van uren ver van elkander gevestigd; zoodat waar eertijds duizenden van inboorlingen gewoond hadden, thans slechts de verspreide woningen van weinige *settlers* gevonden werden. De Gouverneur-Generaal Janssens, die het geheele gebied doorkruiste, schreef, dat alle Hollandsche woningen minstens een uur van elkander verwijderd waren, en John Barrow beweerde, dat hij op drie dagen reizens door het district Zuureveld slechts twee hofsteden zag. Alleen het noordelijke district Sneeuwbergen maakte op dien regel een uitzondering.

1) Zie H. Lichtenstein, Reizen in het zuidelijk gedeelte van Afrika, en John Barrow, l.c., passim.

Daar hadden de boeren zich dichter bij elkander, zelfs in aaneengesloten woningen gevestigd, en vervulden zij gezamenlijk, onder de aanvoering van hun hoofd Krüger[1], de taak van beschermers der kolonie tegen de woeste stammen, welke haar aan die zijde begrensden en bedreigden.

De ontzaglijke afstanden, die bij elke gelegenheid afgelegd moesten worden, en de eigenaardigheden van het veeteeltbedrijf hadden in de burgers van het Graaff-Reinetsche nog meer die zucht naar het voorttrekken ontwikkeld, die hen reeds tot hierheen gedreven had. Wij zouden zelfs niet willen beweren, dat, hadden de omringende stammen hen niet eenigszins in bedwang gehouden, zij niet reeds voor een deel over de gestelde grenzen zouden getrokken zijn, om het voor half beschaafde en energieke mannen zoo aantrekkelijke nomadenleven aan gene zijde daarvan te vervolgen. De woning - zelden een ouderlijke woning - werd zonder hartzeer verlaten, de inboedel, veelal van de meest primitieve, op een paar wagens, met ossen bespannen, geladen; en een geheel gezin, met zonen en dochters, gevolgd door de kudden ossen en schapen, paarden en honden die hun bezitting en rijkdom uitmaakten, verhuisden bij de minste aanleiding van de eene plaats naar de andere. Niet zelden werden zulke verhuizingen ook binnen de grenzen van het landschap gezien[2]. Het gevoel van op eigen krachten te steunen en de noodzakelijkheid om leven en eigendom elk oogenblik tegen wilde menschen en dieren te verdedigen, hadden het begrip van zelfstandigheid bij hen tot dat uiterste gedreven, dat wel karakters vormt, maar doodend is voor elke gevestigde maatschappij. Slechts de gastvrijheid, die zij - hierin stemden alle getuigenissen overeen - op de onbekrompenste wijze uitoefenden, vormde in hun oog de voorname, zoo niet de eenige verplichte band, die alle blanke menschen onderling vereenigde.

De Hollandsche Boer van het laatst der vorige eeuw blonk door gestalte en lichaamssterkte uit. Hij gaf in die opzichten den rijzigsten Kaffer niets toe[3]. Steeds in de natuur levende,

1) Vermoedelijk een voorvader van den tegenwoordigen President der Z.-Afrik. Republiek.
2) Zie o.a. Barrow I, blz. 120.
3) Barrow zegt: ‘The peasantry of the colony have always been a gigantie race of men’.

buiten alle klemmende maatschappelijke banden en zorgen, met een overvloed van voedingsmiddelen onder zijn bereik, zonder dat de verschaffing daarvan eene bovenmatige inspanning vorderde, waren zijne krachten sterk ontwikkeld, was zijne gezondheid tegen alle aandoeningen gehard - het geheele Graaff-Reinetsclie land telde onder zijne bewoners geen enkelen geneesheer - en bereikte hij veelal een hoogen ouderdom. Vrouwen van meer dan zestigjarigen leeftijd, moeders van een talrijk kroost, waren nog krachtige, werkzame matronen. Voegt daarbij, dat de Hollandsche Boer over de slaven, die hij gekocht, en over de Hottentotten die hij in zijn dienst genomen had, als onbeperkt gebieder heerschte; dat hij, zich boven wet en recht stellende, de personen die hem in den weg traden al even weinig ontzag als het wild in het woud, en men zal een eenigszins gelijkend beeld voor oogen hebben van den Kaapschen vrijburger, zooals hij, in de laatste woonplaats waarheen hij getrokken was en waar hij zich veilig waande, maar thans door het Engelsche bestuur achtervolgd werd, zich tot tegenweer gereed maakte.

Want de wellicht welgemeende poging van den nieuwen Britschen landvoogd om, na de onderwerping van het overige deel der Kaapkolonie, de Graaff-Reinetters door de zending van een godsdienstleeraar en een gemoedelijken landdrost voor zich te winnen, was al dadelijk op den verklaarden onafhankelijkheidszin der boeren afgestuit. Drost en predikant waren verjaagd, de kerk waarvan de bouw begonnen was, spoedig omver gehaald, omdat zij door Engelschen gesticht werd. Toen daarop het nieuwe bestuur te Kaapstad, dat verzet niet onopgemerkt kunnende laten, zijnen verjaagden ambtenaar naar Graaff-Reinet terugzond onder bedekking van Engelsche troepen, hadden de burgers voor 't oogenblik diens herstel toegelaten; zij gaven voor geloof te hechten aan de vredelievende betuigingen en aanlokkelijke voorstellen, waarmede dit vergezeld ging. Maar tegelijkertijd vaardigden zij een der hunnen - zooals wij gezien hebben - met het verzoek om hulp naar Batavia af, en terwijl Woyer zijne zending daar vervulde, werden de wapenen gewet waarmeê zij het erfgoed hunner vaderen, hun onafhankelijkheid, tegen vreemde overheersching zouden verdedigen.

Het bleek den Britschen Landdrost, die voor een wijle de

Regeering van Kaapstad in hun midden vertegenwoordigde, al heel spoedig, dat zijne maatregelen en bedoelingen op dien onafhankelijkheidszin volkomen afstuitten. De Hollandsche burgers vielen hem niet met verzoeken of grieven lastig: zij volgden eenvoudig hun eigen weg. Wat meer is, in plaats van zijn bestaan te ontkennen, bonden zij hem de handen en dwongen hem *hunne* plannen en *hunne* maatregelen goed te keuren. Volgens de niet verdachte getuigenissen van Britsche zijde, zag hij zijn ambt aldus metterdaad beperkt tot het bekrachtigen van al datgene waartoe de Hollandsche burgers besloten[1]. Nu mocht men aan deze laatsten, die een vreemd bestuur, dat zij verafschuwden, aan hunnen wil dienstbaar trachtten te maken, wellicht inconsequentie, gemis aan staatkundige berekening ten laste kunnen leggen; maar, ongezind den nek te buigen, handelden zij overeenkomstig hun aanleg, en beoogden daarbij slechts praktische uitkomsten. Dit duurde zoolang, totdat zij hun gedweeë werktuig, den landdrost van Graaff-Reinet, in hunne overweldigende plannen jegens de Kaffers wilden medesleepen, maar daardoor ook in botsing geraakten met de hoogst teergevoelige naturellen-politiek der Britsche Regeering.

Eer het echter zoover kwam, wendde het bestuur van Kaapstad nog een poging aan, om zich in dit afgelegen district te doen gelden. Men koos het zeer ongeschikte en in de bestaande omstandigheden gevaarlijke middel, om de handhaving van orde en gezag op te dragen aan een georganiseerd korps Hottentotten. Het was toch te voorzien dat die onderworpen inboorlingen, die veelal de dienstboden der Hollanders geweest waren, dezen een doorn in 't oog moesten zijn bij het vervullen van zulk een taak[2]. Die fout van het Britsch bestuur wreekte zich dan ook spoedig.

De hoofdplaats van het drostschap Graaff-Reinet was, hoewel zij ook in geographischen zin het middenpunt daarvan vormde, niet meer dan een vlek, dat nauwelijks eenige honderden inwoners telde. Gelegen in een vlakte van weinige mijlen in omvang, die door de Zondagsrivier doorsneden en vruchtbaar gemaakt werd, bestond het slechts uit eene

1) Barrow, I, blz. 110, 111.
2) Zie het Fragment uit het Reisjournaal van den Gouv.-Gen. Janssens, en Lichtenstein, l.c., II, en zijn verslag aan het Staatsbewind van 15 Sept. 1803 (*R.A.*).

enkele, nauwelijks samenhangende straat, bijna uitsluitend bewoond door handwerkslieden. Aan het uiteinde daarvan lag, op een eenigszins hooger punt, het dorpshuis, de woning van den drost; en in de onmiddelijke nabijheid daarvan werd nu, op last van dien Britschen ambtenaar, een gebouw ingericht tot kazerne voor het korps Hottentotten. Het woord, zoowel als de zaak, moest voor de Hollandsche Boeren een gruwel zijn. Reeds te lang hadden zij, den uitslag van Wojer's zending naar Batavia afwachtende, geduld geoefend; de hoop op ontzet, door de verschijning der vloot van Lucas uit het vaderland opgewekt, was helaas vervlogen. Nu zou nog een troep gewapenden, in de hoofdplaats zelve gevestigd, een onmiddellijke en voortdurende bedreiging hunner vrijheid worden! Als in één oogwenk was het verzet, de opstand, georganiseerd. Naarmate de tijd verstreek waarop de gevraagde hulp had kunnen verwacht worden, namen de overwegingen en besluiten een dreigender aanzien, en toen een Engelsche deserteur aan de bevolking wist te vertellen van plannen die ten haren behoeve bij de Franschen van Mauritius zouden bestaan, liet men alle voorzichtigheid varen. Uit verschillende oorden van het landschap stroomden de gewapende boeren samen; de hoofdplaats werd berend; en ofchoon de Hottentotten van uit hun ‘kazerne’ poogden het dorp te beschieten, bleek weldra alle tegenstand ijdel. De Engelsche ambtenaren werden andermaal verjaagd, hunne soldaten in de pan gehakt, en de woningen die hun tot verblijf gestrekt hadden, aan de vlammen prijsgegeven[1]. Dit was het eerste bedrijf van het drama, dat thans in het Graaff-Reinetsche zou worden afgespeeld.

Intusschen bleek het gerucht omtrent plannen van de zijde der Fransche bondgenooten niet geheel zonder grond te zijn. Woyer's besprekingen met den vlootvoogd de Sercey ter reede van Batavia hadden althans deze uitwerking gehad, dat het fransche fregat ‘la Preneuse’, deel uitmakende van diens eskader, niet zoodra op Mauritius was teruggekeerd, of het werd van daar naar de Algoa-baai gezonden met last den hollandsche opstandelingen de behulpzame hand te bieden. De Algoa-baai[2], waaraan tegenwoordig de voorname zeehaven van het district Utenhage-

1) ‘Fragment uit het Reisjournaal,’ als boven.
2) Niet te verwarren met de Lagoa- of Delagoa-baai. De Algoabaai, op 34' Zuiderbreedte, vormt een der voornaamste zeeboezems van de Kaapkolonie.

Graaff-Reinet ligt, vormde toen reeds de kortste gemeenschap van zee met de bewoners van het oostelijk gedeelte der kolonie. Maar, naar het scheen, rustte er een *fatum* op alle ondernemingen, die van de hollandsche zijde tot ontzet dier benarde landgenooten zouden ondernomen worden. Éen der groote fouten van den ongelukkigen Schoutbijnacht Lucas was geweest, dat hij, in plaats van zich in de naaste omgeving van den zetel van het Britsch bestuur te laten insluiten, niet de Algoabaai, zoo ver van de Kaap verwijderd, en in onmiddellijke aanraking met de brandpunten van het verzet, ten doel koos. En hadden niet de stormen, die deze kusten teisteren, onzen bataviaschen zendeling de Freijn met diens pakketboot van Natal noordwaarts doen afdrijven, dan had waarschijnlijk de band tusschen Batavia en Graaff-Reinet rechtstreeks over deze baai aangebonden kunnen worden, en waren den hollandschen burgers het kruit en de wapenen, waaraan zij thans vooral behoefte hadden, reeds verstrekt geweest. De Britsche overheden der Kaapkolonie waren zoozeer overtuigd van de geschiktheid der Algoabaai om voor middel van gemeenschap met de opgestane Boeren te dienen, dat niets haar meer verwonderde dan dat dit middel door hare vijanden, Franschen en Nederlanders, tot dusver ongebruikt was gelaten.

De ‘Preneuse’ zou dit, op last van den Franschen Gouverneur van Mauritius, nu beproeven, en zeilde onder onzijdige vlag de baai binnen. Het vond bij de landingsplaats het britsche oorlogschip ‘the Rattlesnake’ en een goederenboot geankerd. De Engelschman opende op goed geluk het vuur, dat echter krachtig beantwoord werd. De kleinere boot, die mede aan den strijd deel nam, werd weldra reddeloos geschoten. De ‘Rattlesnake’ ontving herhaaldelijk de volle laag; het verloor in dit gevecht, dat drie uren aanhield, zijn tuig en leed zware verliezen. Vele manschappen werden gedood of gewond. Maar toch gaf het fransche fregat, na verloop van dien tijd, den strijd op, en verliet het, hoewel veel minder beschadigd en hoewel het veel sterker bemand was dan het Engelsche vaartuig, onverrichter zake weder de baai[1)]. Waarschijnlijk oordeelden de Franschen, met dit vertoon genoeg gedaan te hebben voor hunne trouwe bondgenooten.

1) Barrow, l.c., II, p. 86, 7.

Door dit voorval te meer opmerkzaam gemaakt op de gevaren, welke de Algoabaai voor haar opleverde, haastte de Britsche Regeering zich daar batterijen te doen opwerpen, en een blokhuis te bouwen voor eene kleine bezetting. Die militaire post bleef daar ter verijdeling van alle verdere pogingen, tot op de weder overgaaf der kolonie aan Nederland, in 1803.

Metterdaad waren dus nu de Zuid-Afrikaansche opstandelingen geheel aan zich zelve overgelaten. En al ontbrak het hun niet aan geestkracht en volharding, en al had de zege hun laatste verzet bekroond, zoo werd de einduitslag toch twijfelachtig, naarmate de vijand, van alle andere zorg ontheven, hen thans alleen te bestrijden had, terwijl zij al het noodige voor eene geregelde oorlogvoering ontbeerden. Aanvankelijk scheen het verzet wijd om zich te grijpen. Niet alleen Graaff-Reinet, ook het aangrenzende district Zwellendam was oproerig geworden. Het was mogelijk dat beide zich vereenigden, en indien de ontevredene en reeds opgestane bewoners niet al de ‘défauts de leurs qualités’ hadden gehad, zou een samengaan en gemeenschappelijk handelen tegenover den gemeenen vijand goede uitkomsten hebben doen verwachten.

Maar, afgezien dat kalme overleggingen en eenheid van handeling weinig strookten met het bekende zelfstandige karakter en de uiteenloopende belangen der Boeren, had ook het Britsche bestuur reeds maatregelen genomen overeenkomstig de dreigende omstandigheden. John Barrow, dezelfde wiens reisbeschrijving zoo vele belangrijke gegevens voor de kennis der gesteldheid van Zuid-Afrika op dit tijdstip heeft aan 't licht gebracht, bezette het Zwellendamsche met eene troepenafdeeling, ten einde de gemeenschap tusschen dit district en Graaff-Reinet en den toevoer van krijgsbenoodigdheden naar het laatste af te snijden. Daar men thans te Kaapstad geen gevaar duchtte en dus de handen ruim had, zond de Generaal Dundas gelijktijdig eene sterkere macht, uit voetvolk en kavallerie bestaande, rechtstreeks naar het district Graaff-Reinet.

Bruintjeshoogte was daar steeds het brandpunt van het verzet tegen de Engelschen geweest. Zijne aanzienlijkste burgers hadden zich van den aanvang af de vinnigste tegenstanders dier vreemdelingen getoond; van hen was ook de oproeping tot de laatste beweging uitgegaan. En zoo had men nu ook hier zijne krachten samengetrokken en ‘georganiseerd’. De heerlijke land-

streek tusschen de hoofdplaats Graaff-Reinet en de Algoabaai werd als in een legerkamp herschapen. Maar een legerkamp, uiteengestrekt en onsamenhangend, als de woonplaatsen zelve der Boeren waren. Van een eenhoofdige leiding was geen sprake; aan discipline was nooit gedacht. Er heerschte een *va et vient*, dat met het schilderachtige der omgeving, der verschillende kleederdrachten en wapenrustingen mocht overeenstemmen, maar dat weinig goeds voorspelde voor het oogenblik der handeling. Lang voordat de Britsche troepen zich vertoonden, had een groot deel der opgekomenen zich weer naar zijne haardsteden terug begeven. Nergens heerschte eenheid, en wat wel het ergste was, de vuurwapenen waren sedert tal van jaren niet vernieuwd, en het grootste gebrek werd, nu Woyer niets van zich had laten hooren en de Freijn buiten de mogelijkheid geweest was hen te bereiken, aan kruit en lood geleden[1)]. De getalsterkte der opstandelingen, hun bekendheid met het terrein en de juistheid van hun schot hadden nog veel kunnen vergoeden wat hun, tegenover een beter uitgerusten en volledig gedisciplineerden vijand, ontbrak. Waar het een noch het ander hun ten goede kwam, was het ‘rassemblement’ van Bruintjeshoogte echter veroordeeld om te niet te loopen, en wreekte zich het gemis aan eenheid en goed overleg op de schromelijkste wijze.

Wat er van het kamp der Boeren ten laatste overbleef, werd door de aanrukkende Britsche legermacht spoedig omsingeld. Tegenover de groote overmacht zou een feitelijke tegenstand roekeloos geweest zijn. Toch verkoos de meerderheid der samengebleven Boeren het wegtrekken boven de onderwerping, en legde slechts een klein aantal hunner de wapenen neder. Uit dezen koos de Britsche bevelhebber er negen, om tot straf voor hun verzet naar Kaapstad vervoerd te worden en daar te recht te staan.

De aldus gevangen genomen leiders der beweging werden in de hoofdplaats van het Britsch bestuur natuurlijk schuldig bevonden en veroordeeld, drie hunner zelfs tot de doodstraf. Maar uit vrees voor de openbare meening, waagde Lord Macartney het niet die straf, of zelfs eene zachtere, aan hen te doen voltrekken. Zij bleven als het slachtoffer hunner vrijheidsliefde

1) Verslag der expeditie van Joh. de Freyn, l.c. - Fragment uit het reisjournaal van den Gouv. Gen. Jansscus, l.c.

in de gevangenissen van Kaapstad, totdat zij bij de overgave der kolonie aan Nederland, met gejuich bevrijd werden en naar Graaff-Reinet terugkeerden[1].

Met de overwinning van Bruintjeshoogte waren echter ook de dagen van het Britsch gezag in het oostelijke deel der kolonie geteld. Hadden de Hollandsche bewoners dier streken getoond, door het gemis aan eene georganiseerde en organiseerende leiding en een niet minder volledig gebrek aan oorlogsbenoodigdheden, tegen de troepenmacht der Engelschen in 't open veld nog niet opgewassen te zijn, zij legden daarom het hoofd geenszins in den schoot, en wreekten zich over de gevangenschap der hunnen, door alle elementen die daarvoor ontvankelijk waren, op te roepen tot den strijd tegen de vreemde overheersching. In weerwil van alle pogingen der Engelsche overheid om de Kafferstammen aan zich te verbinden, gelukte haar dit slechts op weinige punten, gedwarsboomd als zij zich zag door de rustelooze tegenwerking der Boeren. Eene gewapende onderneming ten einde hen over de vastgestelde grens, de groote Vischrivier, terug te drijven, faalde geheel, en eindigde met de volkomene nederlaag dierzelfde britsche troepen, die te voren overwinnaars waren geweest. Eene afdeeling daarvan werd weldra door de vereenigde Boeren en Kaffers in het district Zuureveld in de pan gehakt, en het overige deel zag zich verplicht, tegenover den guerillakrijg zijner samenwerkende vijanden, voor goed het land te ruimen. Zoowel het Zwellendamsche als het Graaff-Reinetsche gebied bleef sedert in een latenten staat van verzet verkeeren, die wel niet die van oorlog, maar veel minder nog die van vrede was, en die eerst plaats zou maken voor rust en tevredenheid, toen de Kaapkolonie en met haar de volhardende strijders voor de onafhankelijkheid, weder aan het moederland werden teruggegeven[2].

Intusschen hadden de gebeurtenissen in Graaff-Reinet tot den eersten uittocht der Hollanders over de grenzen dier kolonie geleid. Die exodus was voor hen het exodium, het slot van het treurspel, dat voor degenen die weigerden zich aan de Britten te onderwerpen, maar in hun verdere bestrijding geen heil zagen, met de overgaaf van Bruintjeshoogte

1) Barrow. Travels in Southern Africa II, blz. 89-93.
2) De Gouv.-Gen. Janssens aan het Staatsbewind, 15 Sept. 1803 (*R.A.*).

was afgespeeld[1]. Maar hij was ook het begin, de inwijding van dat beteekenisvolle, in zijn eenvoud roemrijke streven, om door uit te wijken en voort te trekken, eindelijk den voet veilig te kunnen neêrzetten op dien grond, waar vrijheid en onafhankelijkheid een volkomen eerbiediging zouden vinden. Naarmate de britsche macht zich in Zuid-Oostelijk Afrika vestigde en uitbreidde, zou Graaff-Reinet geheel van Hollanders ontvolkt worden, en zouden de uitgewekenen in hun voorttrekken eerst daar stand houden, waar zij, gehard door oefening en ervaring, metterdaad zouden toonen de britsche wapenen te kunnen trotseren. De egoïstische staatkunde hunner vijanden leidde toen echter tot dezelfde uitkomst, die het gevolg geweest was van de zorgeloosheid der O.-I. Compagnie; en even als de pioniers der Kaapkolonie door de fout van het oude bestuur - een fout, door de Engelschen onmiddellijk erkend - van de voorrechten hunner gemeenschap met de Algoabaai en daardoor met den vreemde verstoken waren geweest, zoo bleef ook aan Oranje-vrijstaat en Transvaal alle rechtstreeksche aanraking met de zee stelselmatig onthouden. De fout door de Compagnie begaan, had zich al dadelijk gewroken; want indien de Admiraal Lucas met de Nederlandsche vloot en de Freijn met zijne hulpaanbieding uit Batavia den weg van de Algoabaai naar de Hollandsche opstandelingen gebaand hadden gevonden, zou ongetwijfeld de toestand van het Britsche bestuur hachelijk en het lot der Kolonie twijfelachtig geweest zijn. Mochten evenzeer de latere berekeningen eener kleingeestige staatkunde falen, en onze stamgenooten ginds, ten spijt hunner vijanden, en tot loon hunner volharding, eerlang in rechtstreeksche gemeenschap treden met de samenleving der beschaafde volken!

III.

Wij hebben den moedigen bataviaschen zendeling, op weg om hulp toe te zeggen en te brengen aan de opstandelingen

1) De richting die sedert 1799 door deze voortrekkers werd ingeslagen, was gedeeltelijk noordelijk naar de Oranje-rivier, gedeeltelijk oostelijk over de Vischrivier en hare takken de Kat en Kapna. Tot hen behoorden een zestigtal gezinnen onder de leiding van Rensburg. (Lichtenstein, Reizen in het Zuidel. ged. van Afrika, II. - De Gouv.-Gen. Janssens, als boven).

van Graaff-Reinet, verlaten op het oogenblik dat hij, zoo na bij het doel, zich genoodzaakt zag naar zijn schip terug te keeren. Wat een man het diepst grieven moet, door oorzaken buiten hem gelegen en waartegen hij niets vermag, belet te worden in de bereiking van een edel doel, waaraan hij al zijne krachten wijdde, was zijn deel geweest. Het kan ons dus niet verwonderen dat kapitein de Freijn, na nog een gedwongen oponthoud in het land van een der negerkoninkjes gehad te hebben, naar lichaam en ziel krank aan de Lagoa terugkwam. Daar waren de vijanden zijner natie inmiddels niet minder werkzaam geweest. Wel verre van met zijne herstelde pakketboot te kunnen vertrekken en zee te kiezen, zag hij zich spoedig verplicht de lading van 'het Haasje' geheel te ontschepen, om te voorkomen dat het kostbare depôt van ammunitie en wapenen, waaraan zijne landgenooten van Graaff-Reinet zoo groote behoefte hadden, althans den Engelschman niet in handen zou vallen.

Het was Augustus geworden[1)], en in dien tusschentijd waren twee gewapende britsche schepen in de Delagoabaai verschenen. De kommandant van het Portugeesche fort aan den ingang der rivier gelegen, deed van die dreigende gebeurtenis wel mededeeling aan den Nederlandschen gezagvoerder, zoodra deze zich weer bij hem aanmeldde, maar het bleek alras dat ook hij niet te vertrouwen was, en uit vrees voor de overmacht der Engelschen tot alles in staat moest worden geacht. Dit was vooral de meening van den Kafferkoning Capella, die op nieuw blijk gaf hoe zeer hij 'der Compagnie was toegedaan' door in stilte zelf aan boord der Nederlandsche pakketboot te komen, en de Freijn te waarschuwen voor de dubbelhartigheid en het boos opzet der Portugeezen. De kommandant de Rosa zou, volgens hem, niets minder beoogen dan van de aanwezigheid der britsche schepen gebruik te maken, om 'het Haasje' te overrompelen, en daartoe de gewapende portugeesche goerab

1) Dit feit blijkt niet uit het meermalen aangehaalde verslag van de Freijn, maar (in verband met de gebeurtenissen, die in de Portugeesche nederzetting plaats hadden, en waarover nader) uit de mededeelingen van den Gouverneur van Moçambique aan de Portugeesche Regeering in de *Parliamentary Papers* Deel 83 van 1875.
De Freijn, die zijn verslag eerst vier jaren na het gebeurde en na eene langdurige gevangenschap opstelde, is met de data veelal in de war geweest.

of sloep met de Engelschen vereenigd hebben. Capella voegde daarbij welgemeende hulpaanbiedingen, en de verzekering dat de lading in elk geval onder zijne hoede veilig was.

De Nederlandsche expeditie was aldus van kwaad tot erger vervallen. Goede raad was nu duur. De officieren van ‘het Haasje’, op kondschap uitgezonden, rapporteerden dat de verkregen berichten juist waren, en zoowel het Portugeesche als een der Britsche schepen, wel bemand en met geschut voorzien, reeds voor de monding der rivier lag. De tweede officier had zelfs aan boord van het britsche vaartuig duidelijk de portugeesche commando's gehoord, vermoedelijk van den loods, die door den trouweloozen gouverneur aan de Freijn was toegezegd ten einde ‘het Haasje’ in volle zee te brengen, maar nu dienst moest doen om diens vijanden de Lagoa op te loodsen, die weerlooze pakketboot te gemoet.

De lading werd door de hollandsche bemanning, met behulp der bevriende Kaffers, binnen weinige dagen voor het grootste deel aan wal geborgen. Maar wat zou er van het schip worden, nu de werkelijke vijand met overmacht de rivier en den uitgang der baai bezet hield, en de gewaande vriend, aan wiens bescherming men zich had toevertrouwd, de zijde diens vijands gekozen had? Het duurde niet lang of de beide bodems, die de rivier opgevaren waren, verschenen in zicht van ‘het Haasje’, dat thans nergens meer veilig was. Tot overmaat van rampen, braken juist op dat oogenblik de kettingen, waardoor die boot op eene bank vast geraakte en een zoodanig lek bekwam, dat zij welhaast met de bakboordzijde overviel. Aan verdediging viel toen niet meer te denken; en terwijl de vijandelijke schepen, tot op een kabellengte naderende, aan ‘het Haasje’ de volle laag gaven, besloot men de patrijspoorten ook aan de bakboordzijde open te zetten, om zoodoende de boot te laten zinken. Nadat in allerijl alle pompen vernield en de zeilen naar den wal gebracht waren, was men verplicht het schip aan zijn lot over te laten. De manschap bereikte den oever onder het vuur der Engelschen. Engelschen en Portugeezen sprongen nu op het dek van ‘het Haasje’ over, en plunderden wat daar bij het overijlde verlaten van dien bodem nog was achtergebleven. Maar tegelijkertijd zetten de beide vijandelijke schepen den strijd voort met de bemanning, die zich nu op den wal zoo goed mogelijk

verschanste. Kruit en lood waren er in genoegzame hoeveelheid aanwezig, evenals vuurwapenen, waarmede nu een troep van Capella's Kaffers voorzien werd, en waarmeê deze goed wisten om te gaan.

Zoo had aan de oevers der Lagoa-rivier, te midden der Afrikaansche wildernissen, een der zonderlingste gevechten plaats, die de geschiedenis zelfs van die weinig georganiseerde landen weet aan te wijzen. Aan de eene zijde de Engelschen broederlijk vereenigd met de Portugeezen, die zij overal elders op deze kust van Afrika vijandig bejegenden; aan de andere de Hollanders, die met de Portugeezen niet het minste geschil hadden, versterkt door hulptroepen van zwarten, welke in naam althans aan Portugal ondergeschikt waren. Dat gevecht, dat vrij moorddadig was, duurde tot het invallen van den avond, wanneer de vereenigde vijanden nog een poging deden om te landen, ten einde zich van den opgeslagen voorraad meester te maken. Die poging werd hun echter door een krachtigen tegenweer, hoewel ten koste van veel menschenlevens, belet. De vijand trok af; maar de Nederlandsche pakketboot, waarop zoo veler hoop was gevestigd geweest, lag reddeloos in de Lagoa, aan wier wateren zij ten prooi moest worden gelaten. Van haar geheele bemanning waren nog slechts de gezagvoerder, een der officieren en drie manschappen in leven.

De strijd op Afrikaanschen bodem was echter nog niet ten einde. De Portugeesche gouverneur, die zoo verraderlijk het in hem gestelde vertrouwen geschonden had, zou loon naar werken krijgen. Was het eene wraakoefening van den kant der bedrogenen, of slechts een partij trekken door de Kaffers van het voordeel dat de omstandigheden van het oogenblik hun aanboden: zeker is het, dat de gouverneur de Rosa niet langer in zijn gouvernement zou geduld worden. Dit gouvernement strekte zich toen, en nog vele jaren later, niet verder uit dan de muren van het fort aan de Lagoa, dat niet veel meer dan een blokhuis was. Terwijl nu de gewapende schepen op de rivier handgemeen waren, en die strijd aan den wal was voortgezet, hadden de Kaffers een inval in dat fort gedaan, en alles vernield. De Portugeesche gouverneur en zijn vrouw zouden vermoord zijn geworden, indien zij niet hadden kunnen vluchten op hun goerab, die juist van den strijd tegen de Hollanders terugkeerde. Die kleine sloep bevatte toen alles, wat

het gezag van Portugal in die wateren vertegenwoordigde.

Wij mogen veilig aannemen dat *Schadenfreude* kapitein de Freijn vervulde, bij het vernemen van het lot van den Portugees. Hij die oorzaak was van den treurigen afloop der Hollandsche expeditie, zag zich genoodzaakt zelf te vluchten uit den hem toevertrouwden post. Het uur der verwijtingen was aangebroken. De Freijn, die zich 's anderen daags op de Portugeesche goerab aanmeldde, hield den gouverneur met alle recht voor, dat diens handelwijze onverantwoordelijk geweest was, bij de goede verstandhouding, die tusschen de Bataafsche Republiek en de Kroon van Portugal heerschte. Men had zich onder zijne bescherming, die der Portugeesche vlag, geplaatst, en hij had als een schurk met schurken samengespannen, om een weerloos schip eener bevriende mogendheid te overmeesteren en te vernielen! Tegen zulk een gedrag protesteerende, stelde de Freijn zich met de weinige overgebleven manschappen van ‘het Haasje’ krijgsgevangen in handen van de Rosa.

De Portugees verontschuldigde de door hem gepleegde kwade trouw met gezochte voorwendsels zoo goed als hij kon, en wees op zijn eigen ongelukkig lot, als een gevolg der kansen van den oorlog. Maar hij weigerde halsstarrig de Nederlanders als krijgsgevangenen te beschouwen; van zijn standpunt niet ten onrechte, wijl die levende en belanghebbende getuigen van zijn wangedrag zijne verdediging tegenover zijne Regeering zeer bemoeielijkt zouden hebben. Ook een beroep op zijne menschlievende gevoelens, opdat de Freijn en diens getrouwen niet alleen op deze onherbergzame kust zouden worden achtergelaten, bleef daardoor vruchteloos. Nadat al wat uit de plundering van het Portugeesche blokhuis nog gered had kunnen worden was ingescheept, verliet de gouverneur met zijn handvol soldaten de Lagoa op zijne goerab, om eene veiliger schuilplaats te gaan zoeken te Moçambique. De Kaffers gingen inmiddels voort dat blokhuis, dat door hen afgeloopen was, omver te halen, zoodat het weldra met den grond gelijk gemaakt was en de laatste sporen van het verblijf der Portugeezen verdwenen. En zoo gaf de expeditie van de Freijn met ‘het Haasje’ ook aanleiding tot de vernietiging van het Portugeesch gezag aan de Delagoabaai, dat eerst tientallen van

jaren op eenigzins voldoende wijze kon hersteld worden[1)].

De Hollanders waren nu geheel aan de welwillendheid der Kaffers overgegeven. Wat men daarvan te verwachten had, bleek al spoedig bij de beschikking over de geborgen goederen. Ofschoon de bergers genoegen hadden genomen met de toezegging van één derde dier goederen, als loon, vorderden zij, nu het schip verloren was, den geheelen voorraad. Hij was toch reeds in hun handen, en de weinige achtergeblevenen misten immers alle kracht om zich tegen hunne vorderingen te verzetten. Te vergeefs trachtte hun opperhoofd hen tot andere gedachten te brengen, zoodat ook de lading van ‘het Haasje’ geheel verloren was.

Maar ook de weinige Hollanders, wier leven gespaard was gebleven, ondervonden nu ruimschoots de gevolgen van den tegenspoed. Waar zij, vóór vier maanden, bij hun aankomst met het statige Compagnie's-schip, door de inlanders feestelijk ontvangen, geëerd en ontzien waren, daar moesten zij nu hun dagelijksch brood bedelen, leden zij armoede en vernedering. Niet wetende waarheen zich te wenden, leverde de zee de eenige mogelijke uitkomst voor hen op; en gelukkig dat de kust ter dezer hoogte meermalen door walvischvaarders en andere visschers bezocht werd. De gezagvoerder van een gewapend Engelsch visschersvaartuig, die de Delagoabaai tot aan de rivier was opgevaren, toonde zich bereid, voor eene niet al te hooge vracht, aan de Frein overtocht naar de Kaapstad te verleenen; en deze, hoewel overtuigd dat hij aldus in het hol van den leeuw zou landen, nam dat aanbod gretig aan. Na al de papieren, die tot zijne zending betrekking hadden, zorgvuldig vernietigd te hebben, begaf hij zich aan boord van het scheepje, dat hem althans van de zekere ellende van een verblijf onder Kaffer-stammen bevrijdde. En terwijl de makkers zijner noodlottige expeditie door een ander visschersvaartuig opgenomen werden, kwam de Freijn aldus nog eer het jaar ten einde was, te Kaapstad aan.

1) De bekende Engelsche reiziger en explorateur van Afrika's Oostkust Owen berichtte nog in 1825 aan den Portugeeschen Gouverneur van Moçambique: ‘I asked the Portuguese Commandor at Delagoabay's permission to survey the rivers: his answer was, that the whole country was free and independent, that the Portuguese had no authority beyond the precincts of the fort, and that he was in hourly fear himself of an attack by the natives’.

Dat een nieuwe reeks van ongelukken hem hier wachtte, zal niemand verwonderen, die weet met welk een spanning destijds de loop der gebeurtenissen van Graaff-Reinet in de hoofdstad der jeugdige Engelsche bezitting gevolgd werd. De naam van kapt. de Freijn en het doel zijner expeditie waren daar reeds uitgelekt, en de verhitte verbeelding der Britsche overheidspersonen had daaraan zelfs het gerucht vastgeknoopt, dat de lading kruit der Hollandsche pakketboot strekken moest om de ontevredene Kapenaars in staat te stellen de hoofdstad in brand te steken[1].

Zoodra was dan ook niet de komst van het bedoelde vaartuig met zijn gewichtigen passagier aan boord in de haven gesignaleerd, of een Engelsch zeeofficier kwam dezen met een sterk geleide aan wal halen. Onmiddellijk voor Lord Macartney gebracht, onderging de Freijn daar een eerste verhoor. Hij gaf daarbij op, naar Maskate[2] bestemd te zijn geweest, maar door zeerampen genoodzaakt de Delagoabaai binnen te loopen. Van zijn vergeefschen binnenlandschen tocht op weg naar Graaff-Reinet en van het doel zijner zending, natuurlijk geen woord. Het verlies van zijn schip weet hij aan de trouweloosheid der Portugeezen en de daad van een Engelschen zeeroover, zooals de schepen, die bij zijn terugkomst aan de Lagoa de baai bezet hadden, nu door hem genoemd werden.

's Anderdaags werd hem echter een scherper verhoor afgenomen, en wel door den Fiskaal Rijneveld, die nadat hij dit rechterlijk ambt in dienst der O.I. Compagnie bekleed had, in Britschen dienst was overgegaan. Deze deed het voorkomen, alsof het geheele plan, waarvan de Freijn's zending uit Batavia was uitgegaan, aan het Britsche bestuur van Kaapstad bekend was. Men hield hem den naam van Woyer, den Kaapschen vrijburger, voor, die de hulp der Indische Regeering was gaan inroepen. Hij werd overtuigd een valsch getuigenis te hebben afgelegd, toen hij Maskate als de plaats zijner bestemming opgaf; hij werd bedreigd van als een spion aangemerkt en als zoodanig behandeld te zullen worden. Alles, opdat hij zich zou laten overhalen om de hem gegeven geheime bevelen te openbaren, en de namen mede te deelen dier burgers

1) Verslag van de expeditie van Joh. de Freyn, l.c.
2) De Sultan van Maskate had, sedert een tiental jaren, Zanzibar en een deel der Afrikaansche Oostkust aan zijn gezag onderworpen.

van Graaff-Reinet, met wie hij zich, indien zijne zending geslaagd ware, in verbinding moest stellen. Door de autoriteiten te Kaapstad werd hierop zulk een hooge prijs gesteld, dat men de Freijn beloofde hem niet alleen onmiddellijk zijne volle vrijheid weer te geven, maar ook de door hem geledene schade te zullen vergoeden, wanneer hij slechts duidelijke aanwijzingen doen wilde, die haar op het spoor brachten van hetgeen zij boven alles noodig achtten te weten.

Maar juist dit was wat de ongelukkige aanvoerder der Hollandsche expeditie vast besloten had niet te zullen openbaren. Alle aanbiedingen, alle bedreigingen stuitten af op zijne onkreukbare goede trouw. Een hevig tooneel had plaats tusschen hem en Rijneveld, waar deze hem poogde te overreden zijn gegeven woord te verbreken, ten einde daardoor achter de geheimen der opstandelingen te komen, die der Kaapsche Regeering toen nog zooveel zorg baarden. ‘Gij, die zoo geattacheerd zijt aan uw Republiek en dat schuim van volk’ - voer die Fiskaal hem tegemoet - ‘gij weet toch dat zij u nimmer eenige belooning zullen geven, want daar zijn de Hollanders niet van t'huis. Gij zult dan alle smaad en hoon hebben geleden voor niets; want van hier moet gij naar Engeland, even als uw andere volk, en daar zult ge als een gemeene man in een gevangenis worden geworpen, om er te blijven zoolang deze oorlog duurt. Van u alleen hangt het af al die folteringen te voorkomen, als ge ons slechts de namen noemt van de Graaff-Reinetters, die zich naar Batavia gewend hadden en voor wie uw lading bestemd was.’ Maar even vernederend als de renegatenijver van den overgeloopen ambtenaar, was de houding van den gevangene waardig. De Freijn bleef bij zijn stelsel van ontkenning, en hield vol dat hij zijne orders vernield en zelfs niet gelezen had, wijl hij zijne bestemming niet had mogen bereiken. Aan Rijneveld duwde hij, in het vuur zijner verontwaardiging, de te zeer verdiende terechtwijzing toe: ‘Wee u als de Hollandsche vlag weder hier waait! Want niet alleen dat gij nu landverrader zijt, maar zelfs zoekt gij mij tot een verrader van mijn vaderland te maken’...

Het doet het Nederlandsche hart goed, bij zooveel lafheid en afval als de geschiedenis dier dagen heeft te aanschouwen gegeven, de fiere taal te hooren van een zoon van ons volk,

die door zijn manmoedig gedrag zijn eigen lot verzwaarde, om dat zijner niet minder moedige landgenooten te verlichten. De Freijn zou echter nu spoedig ondervinden, hoe die taal was opgenomen. Geen enkele dier wraakoefeningen, die eene gekrenkte eigenliefde kan ingeven, werd hem gespaard. Hem werden eerstens zijne beide slaven ontnomen; en toen hij naar Engeland stond opgezonden te worden, werd hij gedwongen den overtocht te betalen, niet alleen voor hemzelf, maar ook voor zijne ongelukkige lotgenooten. Dit ware onmogelijk geweest, zoodat zijne gevangenschap te Kaapstad onder de oogen van den beleedigden fiskaal onbepaald zou verlengd zijn, indien niet betergezinde Hollandsche ingezetenen hem van eenige duizende guldens en tevens van alles waaraan hij gebrek leed, voorzien hadden. Op de zeereis, eindelijk, werd hij als de gelijke van de minsten onder het scheepsvolk behandeld.

Zoo kwam hij te Gravesend aan, waar hij onverwijld op het ‘prisonership the Eagle’ overging en onder de gevangenen aan boord van dat schip geplaatst werd. Voor de vorming van een denkbeeld omtrent de wijze waarop in dat tijdperk gevangenen behandeld werden, zijn de volgende bijzonderheden kenschetsend. De kapitein ter zee de Freijn, met gemeene misdadigers op ééne lijn gesteld, werd aan boord van een gevangenisvaartuig, over dag of nacht, of ook wel 's daags en 's nachts beide, achter tralies opgesloten. Voor eenig voedsel genoot hij 14 onsen brood, van bedorven graan en zemelen saamgesteld, een weinig vleesch dat doorgaans oneetbaar was, en 1½ lood gort per dag; voor eenigen drank werd hem water uit de Theems voorgezet. Meer dan zes maanden hield die onmenschelijke bejegening aan. Toen werd eindelijk zijn lot eenigermate verzacht. Het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek had niet zoodra van den afloop der expeditie naar Graaff-Reinet kennis gekregen, of het was ten behoeve der beklagenswaardige slachtoffers daarvan te Londen tusschenbeide gekomen. Het had nu de vergunning verkregen hun eenigen onderstand te doen toekomen, die dan ook sedert geregeld door de zorg van den Aziatischen Raad verstrekt werd. Zoo weinig intusschen bekommerden zich de toenmalige regeeringen om den toestand harer gevangenen, die nog wel - zooals in deze - politieke gevangenen waren, dat het Britsch Gouvernement toezag, dat hun lot door de tusschenkomst van vreemden dragelijk moest worden

gemaakt. De herhaalde en krachtige stappen van den Aziatischen Raad werkten zooveel uit, dat de Freijn naar een betere verblijfplaats aan den wal werd overgebracht, totdat hij eindelijk in Maart 1800, ten gevolge eener uitwisseling tusschen de beide landen, uit zijne gevangenschap ontslagen werd[1].

De leider der expeditie van 1797, wiens moed en toewijding zoo jammerlijk schipbreuk hadden geleden, meende, bij een adres waarmede hij zich tot de Hooge Regeering richtte, ‘geen cierlijke pen te behoeven, om zijne geleden rampen naar behooren af te malen’. Ook in weerwil dat die pen hem niet gegeven was, althans door hem met gebruikt werd, wedijverden allen wien het aanging in Nederland, om aan hun ingenomenheid met zijne moedige daad lucht te geven en hem zijn doorgestane leed te doen vergeten. Men wachtte niet totdat de Indische Regeering, in wier dienst de Freijn gehandeld had, zou gesproken hebben, maar kende hem eene belooning toe die, bij den benarden geldelijken toestand der Republiek, ruim mocht heeten. Onmiddellijk in zijn rang hersteld, werd hem de daaraan verbonden bezoldiging ook over de jaren zijner afwezigheid geschonken. En met de beste en dringendste aanbevelingen voorzien, vertrok de Freijn eerlang weder naar Indië[2], waar hij nog menigen gewichtigen dienst aan de koloniën, thans koloniën van den Staat geworden, bewees.

De nakomelingschap ziet nog in Johannes de Freijn een dier mannen, die, met uitmuntende bedoelingen voor de groote nationale belangen bezield, daaraan tevens de kracht en den ondernemingsgeest paarde om die ten uitvoer te leggen. Nadat hij uit vrije beweging een der gevaarvolste tochten aanvaard had die zelfs dit aan oorlogsgevaar zoo rijke tijdperk opleverde, volhardde hij tot het einde in hetgeen zijn plichtbesef hem voorschreef, geworteld als dit was in de liefde voor zijn land en gesterkt door het voorbeeld zijner moedige landgenooten.

Niet minder had de Hooge Regeering, die destijds de teugels voerde, haar plicht gedaan, toen zij aan de roepstem uit Zuid-Afrika zonder dralen gehoor gaf, en die beantwoordde op een wijze die niet slechts van haar warme deelneming, maar van haar oprechte zucht om te helpen getuigde.

1) Verslag van de expeditie van Joh. de Freijn, l.c.
2) Aanschrijving v/d Aziat. Raad aan de Hooge Indische Regeering, van 21 April 1800.

Het was toen het jaar 1797. Wij schrijven thans 1887. Kan het tijdsverloop van bijna een eeuw, dat daartusschen ligt, vele bewijzen van een even oprechte gezindheid en veerkrachtig handelen aanwijzen? Niet zelden werd in die laatste honderd jaren de roepstem vernomen, die uit de beklemde borst onzer Zuid-Afrikaansche broederen opsteeg, als een bede om steun tot den oud-Nederlandschen stam gericht. Vond zij daar toen ook weerklank, even als zij dit gevonden had in een der hachelijkste tijdperken van ons volksbestaan? Beschamend, vernietigend zou het antwoord luiden, wanneer het hier in zijne volle naaktheid gegeven werd. Beschamend en vernietigend voor ons nationaal gevoel zou het zijn te herinneren aan die onverschilligheid, die de broederen in Europa zoo lang koud liet voor gindsche verwanten, aan die vernederende gedragslijn door de Regeering, om een groote natie te believen, zoo lang ten aanzien hunner staatsgemeenschap gevolgd. Wij willen dit alles daar laten, en slechts vragen of het thans daarmede beter gesteld is dan omstreeks de vijftiger jaren dezer eeuw, of de inertie hier te lande in kracht is veranderd, en angst en vrees van bewindslieden niet langer schuil gaan onder den alles verontschuldigenden naam van diplomatiek beleid.

Het zou met onze nationaliteit jammerlijk gesteld zijn, indien het antwoord thans niet eenigszins anders kon luiden. Er worden nu ook geene gevaarvolle tochten naar Afrika's binnenlanden meer gevorderd, om de voortrekkers uit Kaapland tegen vreemde overheersching te helpen beveiligen. Sedert de Oranje-vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek zich tot onafhankelijke staten vormden, en als zoodanig door Engeland erkend werden, waren de betrekkingen die zij aanboden, even als de diensten die zij inriepen, van zuiver vredelievenden aard. Zij verlangden slechts, en verlangden met recht, dat het woord hunner erkenning daad zou worden; zij verwachtten dat hun stamgenooten in Europa hun de eerste hand reiken zouden, die hen moest inleiden in het algemeene verband der beschaafde volken. In hoever aan die verwachting beantwoord is, mogen anderen getuigen; maar de betrekkingen die de gescheiden loten van een stam hereenigen zouden, werden althans met meerder of minder ijver, met meerder of minder opofferingsgezindheid, met meerder of minder practischen zin, aangeknoopt. De band der taal, wetenschappelijke betrekkingen zelfs, werden voortgezet en hechter ge-

maakt door een persoonlijke aanraking en verkeer, die vóór alles geschikt en berekend waren om de zuiverder taal en de meer ontwikkelde begrippen van den ouderen tak bij den jongeren ingang te verschaffen. Commercieële ondernemingen werden hier te lande op touw gezet en uitgebreid, met zoodanig gevolg, dat de Nederlandsche handel kan geacht worden thans in de Zuid-Afrikaansche Republiek gevestigd te zijn[1]. Eindelijk staat de spoorweg-maatschappij, te Amsterdam tot stand gebracht, gereed, om de lang gewenschte verbinding van het Hollandsche binnenland van Afrika met de zee tot een voldongen feit te maken.

Wijzen wij er met voldoening op, dat pogingen van dien aard aangewend zijn en gedeeltelijke uitkomsten reeds verkregen werden buiten eenige officiëele bemoeienis; de onthouding der Regeering in deze nationale zaak, zoowel als in de internationale betrekkingen die zich op Afrika's Oostkust ontwikkelen, heeft echter, zal zij niet geheel beneden haar roeping blijven, hare grenzen. Niemand zal zeker verlangen dat zij, toegevende aan nationale utopiën of aan een volkswaan van den dag, waarvan trouwens tot dusver weinig te bespeuren is geweest, zich in een maalstroom van gebeurtenissen werpe dien zij vermijden kan, op een veld dat zij misschien niet eens overzien heeft. Evenmin zal men verwachten, dat onze Regeering eenige belangstelling aan den dag legge voor dien Afrikaanschen *humbug*, die Kongostaat heet, of de voorzichtigheid uit het oog verlieze, die èn de vriendschappelijke betrekkingen met andere rijken èn de eigenaardig Afrikaansche toestanden vorderen. Maar wat men ongetwijfeld verwacht, is dat zij zich niet stilzwijgend ontslagen rekene van elke deelneming, waar de snaar van het nationaal gevoel trilt, van elke inmenging, waar het de verzekering geldt van nationale belangen in de toekomst. Wat men ongetwijfeld verwacht, is dat men door langer stilzitten niet abdiceere van de rol, die aan Nederland ook in gindsche gewesten toekomt, allermeest waar een volk van onzen stam zich, in weerwil onzer werkeloosheid, reeds de sympathie der natiën en het ontzag harer regeeringen heeft verworven.

Bij eene vorige gelegenheid is er reeds door ons op gewezen,

1) Zie het Verslag der Maatschappij tot bevordering der handelsbetrekkingen tusschen Nederl. en Z.-Afrika, t.a.p.

dat de Nederlandsche Regeering zich een vruchtbaar veld van werkzaamheid op die Oostkust van Afrika kan openen, indien zij slechts de aanleidingen die voor de hand liggen niet voorbijzie, en den moed bezitte om daarvan tijdig gebruik te maken[1]. Men heeft ons toen als 't ware verweten, dat wij meer denkbeelden aangaven dan plannen. Welnu, naarmate de gebeurtenissen zich ontwikkelen en de tijd tot handelen dringt, moet ook elke onduidelijkheid worden opgeheven. En dan zal wel een eerste eisch mogen heeten het vestigen en onderhouden van geregelde, wederzijdsche betrekkingen. Waren onze natie en hare vertegenwoordiging niet in een eindeloos politiek gekrakeel verdiept, zij zouden niet zoo gelaten hebben aangezien, dat de verhouding tusschen Nederland en de Zuid-Afrikaansche Republieken, voor zoover die niet van inniger aard kon zijn, niet reeds lang althans als die van staat tot staat voor goed geregeld werd. Waarom ook, mag men vragen, dat voortdurend verzuim in de regeling der handelsbetrekkingen, die reeds op tamelijk vasten voet zijn aangeknoopt, en waarbij het alweder de regeeringszorg is die zich wachten laat? Andere landen hebben met onze stamgenooten in Afrika hunne internationale belangen op vasten voet gesteld. Het laatste gezantschap der Transvaal maakte van zijn verblijf te 's Gravenhage gebruik om een handelsverdrag met het Duitsche Rijk te sluiten. Waarom juist met Nederland niet?

Men neme vooral, waar het de taak betreft die Nederland ten aanzien der Zuid-Afrikaansche Republieken te vervullen heeft, ook het volgende in overweging. De zelfstandige statengroep, door hen in de nabijheid der Oostkust gevormd, is uitsluitend tot het binnenland beperkt. Hetzij men dit aan het wreede noodlot of aan de bemoeiingen eener vijandige staatkunde wijte, een treurig feit is het, dat zoowel de Oranjevrijstaat als de Transvaal door vreemd gebied van de zee gescheiden zijn. Het laatste vierde dezer eeuw is vervuld van de vruchtelooze pogingen, door hen beproefd, om dien slagboom op te heffen.

Maar evenmin kan het betwist worden, dat sedert het gebied der Delagoabaai onvoorwaardelijk aan Portugal, is toegewezen[2],

1) Nederland en de Delagoabaai, t.a.p.
2) Bij scheidsrechtelijke uitspraak van 24 Juli 1875.

de staat van zaken aldaar en de aard der internationale betrekkingen werkelijk veranderd zijn. Wat dit laatste betreft, zullen wij wel geen nadruk behoeven te leggen op het verschil, dat er bestaat tusschen Portugal en Engeland, als koloniale mogendheden. En dit verschil is ook verder in het oog te houden. Het mag, zonder vrees voor overdrijving, gezegd worden dat de Delagoabaai, als kolonie van Portugal, niet voor ontwikkeling vatbaar is. Dit hebben de honderd jaren, gedurende welke het daar eene bezitting gehad heeft, voldoende bewezen. Dit werd door verlichte Portugeezen erkend, die aantoonden dat hun natie, zoowel door gemis aan kapitaal en koloniseerenden geest als door de achterlijkheid in handel en nijverheid, niet bij machte was iets tot den bloei dier bezitting bij te dragen[1)]. Dit werd door de Portugeesche Regeering zelve stilzwijgend toegestemd, toen zij met Engeland het verdrag van 1879 sloot, waardoor alle kosten voor de verbetering der haven en andere openbare werken ten laste van dat laatste rijk gebracht werden. Maar dit verdrag stuitte af, eensdeels op de openbare erkenning der Zuid-Afrikaansche Republiek door Engeland, anderdeels op de bezwaren der Portugeesche Kamers. Na de verwerping daarvan staat nu voor Nederland de weg open, en is hij als gebaand, opdat het *zijn* invloed in die oude bezitting der O.-I. Compagnie en in hare betrekkingen met de onafhankelijke Hollandsche Republieken doe gelden.

Zullen wij, zonder omwegen, onze geheele gedachte zeggen? Dan zouden wij meenen, dat het én in het belang der Portugeesche bezitting, die voor haar gedijen voornamelijk van het lot dier republieken afhankelijk is, én in het belang van Transvaal en Oranje-vrijstaat, die reikhalzend naar het rechtstreeksch verkeer en de innigste betrekking met hun oude vaderland uitzien, én in het welbegrepen belang van ons zelven ware, dat Nederland op vreedzame wijze weder meester werd van de Delagoabaai. Het zou, als de overtuiging hiervan ingang mocht vinden, er slechts op aankomen een *modus quo* te vinden; en deze zou op geen onoverkomelijke zwarigheden behoeven te stuiten, waar integendeel een ongezochte gelegenheid geboren werd, om het gemengd koloniaal bezit dat thans nog tusschen Nederland en Portugal elders bestaat, te doen ophouden. Portugal zou zeker

1) Zie de bronnen, aangehaald in: Nederland en de Delagoabaai, t.a.p.

gaarne zijne bezitting aan de Delagoabaai, die het niets opbrengt, maar slechts zorgen en kosten veroorzaakt, in ruil geven voor het onverdeelde bezit van Timor. En het verlichte deel der Portugeesche natie, met de pers aan het hoofd, heeft reeds te vele en sprekende bewijzen van sympathie voor de volken van Hollandschen stam op Afrika's bodem gegeven, dan dat van die zijde een duurzame tegenstand tegen de verwezenlijking van dit plan zou te vreezen zijn.

Naar men ons verzekert, was het denkbeeld om de Delagoabaai door aankoop weder in het bezit van Nederland te brengen, door een der weinige staatslieden waarop ons land in later tijd roem mag dragen, reeds opgevat, en tot zekere hoogte uitgewerkt. Hoe dit zijn moge, en op welke wijze het ook verwezenlijkt wierd, de voordeelen daarvan zouden reeds in 't oog springen, in het tegenwoordige en voor het toekomende, zoo niet de laatste gebeurtenissen op Afrikaansch gebied daar nog klemmende redenen bijvoegden. Waar het Nederlandsch kapitaal zich in handelsondernemingen en in ondernemingen van dien aard als daar is de aanleg van een spoorweg, op Afrika's Oostkust vastlegt, daar wordt de Regeering gedwongen een actieve staatkunde ter bescherming der Nederlandsche belangen in dat deel der wereld te volgen. Zal een aan de buitengewone omstandigheden evenredige invloed haar in eene vreemde kolonie steeds verzekerd zijn? Wie durft verzekeren, dat, en hoelang, de kustbezitting aan de Delagoa-baai in handen der tamelijk inoffensieve Portugeezen blijven zal? Het reeds genoemde verdrag van 1879 met Engeland heeft doen zien, hoe ver Portugal gegaan is, ten einde zichzelf de lasten dier bezitting van den hals te schuiven. Wat, indien het eens besluiten mocht haar geheel of gedeeltelijk aan Engeland af te staan?

Wij kunnen aan die laatste mogelijkheid niet zonder angst voor het lot en de welvaart der Zuid-Afrikaansche Republieken denken. Haar geheele toekomst staat daarbij op het spel. Want verliezen wij niet uit het oog, dat het voortdurend streven van Engeland is, alle Europeesche kolonisten die niet zijn eigene onderdanen zijn, zooveel mogelijk in het Afrikaansche binnenland af te sluiten, en daarmede van zich afhankelijk te maken. Zoo daarvoor nog een bewijs noodig ware, dan zouden wij dit vinden in het Engelsch-Duitsche verdrag, dat met het begin dezes jaars is openbaar geworden, en waarbij de nieuwe Duitsche nederzet-

tingen tusschen het rijk van Zanzibar en de groote Afrikaansche meren geheel van de kust zijn afgesneden.

Zoolang de Delagoabaai niet aan Engeland of aan een Sultan in Engelschen dienst behoort, zal de mogelijkheid bestaan dat zulks hier belet worde. Maar, zoo natie en regeering doordrongen waren van het groote gewicht dat de ontwikkeling der gebeurtenissen op dit punt van Afrika's Oostkust voor Nederland bezit, zou er niet mogen worden gedraald in de voorbereiding van een feit, dat alleen in staat is de toekomst onzer gindsche stamgenooten voor goed te verzekeren. De bezwaren tegen de verwezenlijking van ons denkbeeld zijn niet onoverkomelijk, en wegen niet op tegen de onschatbare voordeelen die het bezit der Delagoabaai aan Nederland reeds in de naaste toekomst verschaffen zou.

Dat dit denkbeeld dan ernstig overwogen worde door allen die een warm gevoel hebben voor onze nationaliteit, waar die door krachtige zonen van ons volk buiten de enge landsgrenzen met roem wordt gehandhaafd; door allen die het belang erkennen der nauwe en geregelde verbinding met het rijke, bijna onontgonnen gebied door hen in gindsche streken gesticht; door allen, eindelijk, die aan Nederland zijne natuurlijke taak en een evenredig aandeel wenschen te verzekeren in de ontwikkeling van een nieuw en prachtig werelddeel.

M.L. VAN DEVENTER.

Bij een feest van de wetenschap.

Redevoering, uitgesproken bij de plechtige heropening der lessen aan de koninklijke Universiteit te Rome, op 3 *November* 1887.

Op eene feestelijke bijeenkomst, waar het wellicht nog vroolijker toeging dan bij ons, en die in een der meest beroemde academiesteden van Duitschland werd gehouden, stonden een der uitstekendste ontleedkundigen van de eeuw en een voortreffelijk leeraar van het Romeinsch recht tegenover elkander. Ik noem geen namen, niet uit geheimzinnigheid, maar uit eerbied voor beider nagedachtenis. Het was een vertrouwelijk oogenblik, waarop de meest intieme overtuigingen worden uitgesproken en de waardeeringen soms een al te persoonlijk karakter aannemen. Zoo redetwistten twee steunpilaren der wetenschap over de vraag, wie van hen beiden den meest bekenden en in de wereld meest verspreiden naam droeg. Welnu, na eene korte woordenwisseling verklaarde zich de gevierde jurist door zijn ambtgenoot overwonnen, opmerkende, dat de menschen in Europa en in Amerika dezelfde spieren en bloedvaten hebben, maar dat de begrippen van het Romeinsche recht wellicht niet evenzeer verspreid zijn. Ik durf niet zeggen, of de groote natuuronderzoeker zich oprecht heeft verheugd over de hem toegekende overwinning. Immers de beide hoogleeraren, welke ik op het oog heb, waren warme voorstanders van het begrip van den samenhang aller takken van wetenschap in den meest verheven zin des woords, en in dit oogenblik van vrijmoedige ontboezeming gaven zij zeker niet het beste prijs, wat in hun boezem klopte.

Eene halve eeuw is verloopen, sedert deze rechtsgeleerde en zijn ambtgenoot de medicus met elkander wedijverden voor den roem

van ieders wetenschap. Thans is het nauwelijks uit te drukken, hoezeer in die tien *lustra* het bewustzijn is toegenomen van de eenheid der wetenschap; hoe beschaafden en geleerden innig doordrongen zijn van het feit, dat alle vakwetenschappen uitloopen op eene eenige wetenschap, welke men de wetenschap der wetenschappen zou kunnen noemen.

In het uur, waarin de gemeenschap der geleerden den band verheerlijkt, die hen in de universiteit der studiën verbonden houdt, is de redenaar, wien de vleiende eer ten deel valt, te mogen uitspreken, wat hun hart verheft en hen aanspoort om de eenheid der wetenschappen te roemen, zich volkomen bewust, dat hij tot een auditorium spreekt, waaraan hij niets te leeren heeft, terwijl hij integendeel tot elk der afzonderlijke toehoorders zou willen gaan, om van allen alles te leeren.

Een natuurlijke eerbied drijft hem, om eerst die natuuronderzoekers te raadplegen, die volkomen op de hoogte zijn van het oudste leven, dat onze planeet heeft bezield. En hij zal met bewondering vervuld zijn, wanneer hij bemerkt, dat de palaeontologie, die zich ontrukt heeft aan eene onvruchtbare verbazing over de wonderlijke overblijfselen van vroegere organismen, zich heeft verheven tot de phylogonie, de geschiedenis der afstamming, dat wil zeggen, dat zij in den ganschen omvang der levensvormen dezelfde reeks van opeenvolgende evolutiën aanwijst, die de jongste organismen doet beschouwen als opvolgers en erfgenamen van hunne voorgangers.

De biologische palaeontologie heeft de wet der ontwikkelingsreeksen erkend als den eigenlijken band, die de stammen en de individu's verbindt. Zij heeft ontdekt, dat de ontwikkeling der hoogst georganiseerde levensvormen op aarde plaats heeft naar het model der ontwikkeling van de stammen, welke aan die hoogere organismen zijn vooraf gegaan, zoodat elk voorbeeld der embryonale ontwikkeling van een individu als het ware een kort begrip is van de geschiedenis van den stam, die aan zijn optreden voorafgaat.

Iedere georganiseerde vorm is als een onmisbare schakel ingelascht in den keten van afleiding en afstamming. In onze dagen is niets meer overgebleven van die fantastische voorstellingen, die in het scheppingsplan der natuur een overvloed zagen van toevallige verscheidenheden, welke zouden doen denken aan de willekeur van een schrijver, die, tegelijkertijd met een voltooid werk, al zijne

meer of minder gelukkige proeven, zijn onvolledige ontwerpen, ja zelfs de drukproeven met hare soms dwaze fouten in het licht zou doen verschijnen.

Op den trap, dien wij thans hebben bereikt, nu de natuurlijke historie tot den oorsprong des levens tracht op te klimmen, kan deze de palaeontologie niet meer missen, evenals Leverrier zonder Galle de juistheid der oplossing van de vraagstukken, die hij zich had gesteld, niet kon bewijzen. De dierkunde beweerde, dat tusschen de kruipende dieren en de vogels, die zooveel punten van aanraking en zooveel wezenlijke trekken van overeenkomst vertoonen, overgangsvormen moeten bestaan, maar deze waren onder de organismen van onze periode niet te vinden. Doch zie, de palaeontologie kon aantoonen, dat in het secundaire of mesozoïsche tijdperk reptiliënachtige vogels en vogelachtige reptiliën hebben bestaan. Men zal zich niet verwonderen, dat er tegenwoordig geen menschen meer te vinden zijn, die den arbeid der palaeontologen beschouwen met een medelijdenden glimlach, als ware die arbeid slechts eene even moeielijke als vruchtelooze poging, om aan de steenkool wonderlijke geheimen te ontrukken.

Maar evenals de palaeontoloog de priester des levens is geworden, die het karakter der opeenvolgende ontwikkelingen bespiedt en navorscht en het samenstel der uitgestorven organismen raadt en opnieuw opbouwt, zoo is ook de archaeoloog langzamerhand ethnograaf en ethnoloog geworden, en eveneens ongemerkt op het gebied van het natuuronderzoek overgegaan.

De eerste is de geschiedschrijver der natuur, de tweede de geschiedschrijver der beschaving. Doch dikwijls zijn deze beiden gedwongen, hunne rollen te verwisselen. De taalkenner verlangt van den physioloog ophelderingen over het mechanisme van de spraak, en terwijl de physioloog zich toelegt op het bestudeeren der klanken, het *timbre* der zelfklinkers ontleedt, en de afwijkende vormen van geruisch onderscheidt, die zich bij de uitspraak der medeklinkers laten waarnemen, niet slechts bij verschillende rassen, maar in verschillende provinciën en steden, maakt hij zich, zonder het zelf te bemerken, de kennis en de methode van den taalgeleerde eigen.

Langen tijd had de arts zich gewend om te gelooven, dat hij de oorzaken der ziekte kon samenvatten in de vergiftige stoffen, in de wisselingen der weersgesteldheid, in het misbruik, dat wij

van onze krachten en onze genietingen maken, in de hartstochten, die alle menschen, edele zoowel als onedele, medesleepen en op een dwaalweg brengen. Aan de parasieten kende men slechts eene ondergeschikte rol toe, en men hechtte meer gewicht aan de ongenoode gasten uit het dierenrijk, die meer bekend waren, dan aan de plantaardige schimmels, die ons organisme kunnen binnendringen en welke men van geringe beteekenis achtte. Gedurende de geheele eerste helft van deze eeuw beschouwden de meest ontwikkelden de plantenkunde als het onderdeel der natuurlijke historie, dat het meest geschikt was, om de zintuigen van den toekomstigen arts op te voeden en zijn verstand te doen ontluiken, om bij hem den geest der waarneming en het onderscheiden tusschen het kenmerkende en het toevallige aan te kweeken, om hem te oefenen in het vinden dier synthese, die tot de rangschikking der verschijnselen leidt.

De studie der plantenkunde gold voor eene gymnastiek van het verstand, die dikwijls na de eerste schooljaren weder vergeten werd, wanneer zij niet weder werd opgeroepen om bescheidenlijk dienst te doen ten einde het eene geneeskrachtige kruid van het andere te onderscheiden, de peterselie van den gevlekten scheerling, de eetbare kampernoelie van den vergiftigen paddestoel.

In onze dagen wordt het gansche gebied van de leer der ziekteoorzaken en een goed deel van dat der ziektekundige ontleedkunde beheerscht door het nauwkeurig onderzoek van de laagste en kleinste plantaardige organismen, welke voor het meerendeel behooren tot de groep der mikroskopische zwammen, die zich door dwarsdeeling vermenigvuldigen en zich hoofdzakelijk langs dien weg op verbazend snelle wijze voortplanten. Juist om die deeling dragen deze plantjes den naam van splijtzwammen of schizomyceten. In velerlei ziekten, en daaronder in hoogst ernstige, wordt de eene of andere soort van deze splijtzwammen beschouwd als de aanleidende oorzaak van de ziekten. De splijtzwammen zijn de onzichtbare vijanden van 's menschen gezondheid. Wij kunnen ons tegen die vijanden hoofdzakelijk op niet rechtstreeksche wijze verweren, en wel door te beletten dat zij, zooals bij verwaarloozing van hygiënische voorschriften het geval is, in ons lichaam een vruchtbaren, voor hen geschikten bodem vinden, waarin zij kunnen voortwoekeren.

Hoe het ook zij, of men wil of niet, deze onzichtbare vijanden dwingen den arts botaniens te worden, al ware het slechts

om zich te overtuigen, dat de aanwezigheid van eene met gevaar dreigende splijtzwam nog niet noodzakelijk met een doodvonnis gelijk staat.

De plantenkunde is dus niet alleen voor de geneeskunde eene voorbereidende hulpwetenschap, maar maakt een wezenlijk deel daarvan uit, dat voor het recht en volledig begrip onmisbaar is.

Oppervlakkig beschouwd, schijnt de samenhang van de plantenkunde met de geneeskunde slechts op den mikrokosmos betrekking te hebben, doch inderdaad geldt het hier de gansche huishouding der organische natuur, den kringloop des levens, die den dood in zich heeft opgenomen, waaruit het leven, als een phenix, weder te voorschijn treedt.

De natuurkunde verheft zich tot hooger vlucht. Als de moeder van alles wat wij kunnen weten, de metaphysica daaronder begrepen, maar jong door onvermoeide navorsching, vereenigt de physica rijpe ervaring met stoutmoedigen ondernemingsgeest. Zij ontfermt zich over de wanhoop van den scheikundige, wien het niet mag gelukken in zijn reageerbuis een deeltje op te vangen van de stof, die het gloeiend omhulsel der sterren uitmaakt, en zij leert hem, zich van een lichtstraal te bedienen om den aard te ontdekken van deze verwijderde stoffen en aan te toonen, dat in de hemellichamen dezelfde stoffen voorkomen als op onze aarde, die trouwens zelve een hemellichaam is.

En zij stelt zich niet daarmede tevreden, dat zij de schijnbaar onoverkomelijke hinderpalen der ruimte overwint. Indien tijdbesparing het machtigste middel is, om menschen en staten rijk te maken, dan mag de natuurkunde met recht aanspraak maken op den roem van onvergelijkelijk te zijn onder alle administrateurs van openbare en van particuliere zaken. Ik zal mij wel wachten voor het uitspreken der gedachte, die op dit oogenblik in u allen krachtiger leeft, dan ik haar zou kunnen uitdrukken. Doch den physioloog zij het veroorloofd, der physica zijn dank te betuigen, omdat deze, wederom door ontleding van de samenstellende bestanddeelen des lichts, hem in een oogwenk doet zien, of de kleurstof van het bloed meer of minder zuurstof bevat, hetgeen de scheikundige ontleding hem slechts door langdurige en niet gemakkelijke proefnemingen zou leeren.

Doch zoo de hulpvaardige diensten, welke de verschillende vakwetenschappen elkander onderling verleenen, meestal hierin bestaan

dat zij over en weer elkanders arbeid gemakkelijk maken, regelen en aanvullen, ééne wetenschap is er, die eene hoogere rol heeft, die tegelijk den grondslag uitmaakt en verheven is, tegelijk eenvoudig en diepzinnig, het begin en het einde is van alle wetenschap. Deze wetenschap is de basis van alle andere, omdat zij aan de meest positieve onder hare zusteren kronen uitdeelt, wier juweelen toetssteenen zijn.

Ieder Uwer, geëerde toehoorders, is zich bewust, dat ik denk aan de mathesis, die in de Hollandsche taal wordt aangeduid als wetenschap van het zekere, de wetenschap van het positieve zonder meer, als wiskunde.

De wiskunde leidt onze eerste schreden op den weg van het denken; zij schijnt zóó vereenzelvigd met den grondslag van iedere gevolgtrekking, dat hare meest erkende waarheden zich sedert vele eeuwen hebben doen gelden als axioma's, dat wil zeggen als aprioristische stellingen, die het vermogen, dat wij den geest noemen, zijn aangeboren, en derhalve geenerlei bewijs noodig hebben. Welnu, deze onderstelling - zij moge zoo algemeen verspreid zijn als het geloof, dat de zon opgaat - is door den wijsgeer bewezen eene dwaling te zijn[1]. Maar juist het feit, dat deze dwaling mogelijk was, is het bewijs van de scheppende kracht, welke aan deze zoogenoemde axioma's eigen is. Zij bevatten de som van onze meest oorspronkelijke en eenvoudige waarnemingen, doch zij bevatten die in wiskunstigen vorm, dat wil zeggen in dien vorm, die aan het absolute het meest nabij komt.

In alle wetenschappen van waarneming en proefneming is het de wiskunde, die tot de nauwkeurigste gevolgtrekkingen leidt, om het even of er sprake van is, de bladstelling in eene plant door cijfers uit te drukken, of de wetten te formuleeren van de zwaartekracht en van het afnemen van geluid- en lichtsterkte in verhouding van het vierkant van den afstand. Aan de wiskunde hebben wij de aanwijzing te danken van de storingen, die aan de physische wetten perken stellen; de wiskunde is het, die ons den weg wijst, om deze storingen te begrijpen, hetzij zij ons opmerkzaam maakt op fouten van waarneming, zooals die waarmede Nowton te worstelen had, toen hij onderzocht, of de wetten der zwaartekracht van toepassing waren op de beweging der maan[2], hetzij zij ons doet inzien, dat niet al de oorzaken, waarvan een verschijnsel afhangt, behoorlijk in aanmerking werden genomen bij het opstellen

eener formule, aan welke de feiten, in hunne onschendbare heerschappij, zich niet willen onderwerpen.

In één woord, de wiskunde is tegelijkertijd een licht voor ons pad en een richtsnoer voor onze schreden.

En zij boezemt ons des te meer vertrouwen in, omdat zij onder alle takken van wetenschap de eenige is, die nooit hare richting heeft behoeven te veranderen, van Euclides tot Galilei, van Newton en Huygens tot Lagrange en Laplace.

Zij is niet slechts de grondslag, maar ook de vorm van ons weten, zoo zelfs, dat geen kunstenaar kan wedijveren met de graphische methode der meetkunde, wanneer het geldt het onderling verband te beschrijven van verschillende verschijnselen, van welke het eene functie is van het andere.

De wiskunde is in staat om de gedachte te teekenen.

Ook mag de elegantie der wiskunstige formules niet uit het oog worden verloren, omdat deze een profetische gids is geweest voor andere takken van wetenschap, zooals bijvoorbeeld voor de ontdekking der stoffen, wier samenstelling wordt uitgedrukt door de homologe reeksen, welke het gebied der scheikunde zoozeer hebben vergroot. Immers de scheikunde, die eene zoo snelle omwenteling heeft teweeg gebracht in het bewustzijn, in de werkdadigheid en in de kunst des levens, heeft aan de wiskunde het begrip te danken der waarde, en hieraan weder dat der plaatsvervangingen, welker oneindige verscheidenheid het spreekwoord logenstraft, dat er niets nieuws is onder de zon.

De wiskunde hield de eer op van het positieve weten in de tijden der oudheid, in die periode, welke niet slechts door de kunst klassiek was, maar welke die grondslagen der wetenschap heeft gelegd, door welke de Grieken niet minder meesters van het ware dan van het goede zijn geworden, hetzij dat door Pythagoras, Euclides en Archimedes de basis werd ontworpen voor meet- en werktuigkunde, hetzij door Aristoteles de natuurlijke historie gegrondvest werd, door Hippocrates de gaaf werd aangekweekt om waar te nemen en vragen te stellen, of door Plato de kunst om de gestelde vragen op artistieke wijze te beantwoorden en te beproeven, voor de denkbeelden het spiegelbeeld der feiten te vinden.

Want men zou onbillijk zijn, als men den wijsgeerigen arbeid van vroegere eeuwen wilde beschouwen als vergeefsche moeite. De wijsbegeerte - ik heb hier het oog op de bespiegelende - heeft,

wel verre van eene reis te ondernemen, van welke men niet terugkomt, in koene vlucht hemel en aarde doorkruist, en is teruggekeerd om ons te zeggen, dat het haar met aprioristische theoriën niet gelukt was de vraagstukken op te lossen, die zich aan de denkende menschheid opdringen. Het is de bekentenis van Faust, die, nadat hij alle takken van wetenschap heeft bestudeerd, tot het inzicht komt, dat wij niets kunnen weten, wanneer wij ons niet dompelen in de werkelijkheid des levens.

Laat ons daarom niet gelooven, dat de wijsbegeerte niet langer aanspraak kan maken op de eerbewijzingen, die men aan elke ernstige poging tot onderzoek verschuldigd is. Het was noodig, onmisbaar, onvermijdelijk, de pogingen eener van de perken der werkelijkheid bevrijde rede ten einde toe voort te zetten. En zou het wel te ontkennen zijn, dat Plato het aanzijn heeft geschonken aan Aristoteles, de Stoa aan Lucretius, evenals Baco en Descartes, Galilei en Kant zijn voortgekomen uit de scholastiek en het dogma?

De wijsbegeerte - en nu heb ik niet meer de bespiegelende op het oog - moge, zooveel zij wil, den nadruk op het '*ik*' leggen, zij heeft in onze dagen begrepen, dat zij slechts tweeërlei taak te vervullen heeft; zij kan de samenvatting zijn van al ons weten en zij kan de methode algemeen maken, die van de feiten opklimt tot het denkbeeld, door bij allen de overtuiging te wekken, dat het denkbeeld voortspruit uit de feiten, maar dat het de feiten niet schept.

In dien zin zal de wijsbegeerte, steeds in overeenstemming met de ontwikkeling der tijden, de samenvatting zijn van hetgeen wij te weten zijn gekomen - niet van hetgeen wij te weten kunnen komen -, en zal zij, zich ontworsteld hebbende aan bespiegeling en hersenschimmen, de trouwe behoedster worden van de methode, die ik niet de goede noem, omdat er slechts ééne bestaat, en tevens de leus der harmonie, in welke het ware, het goede en het schoone moeten worden samengesmolten.

Want voor de wijsbegeerte blijft meer dan ééne eigenaardige taak bewaard, en onder deze noemen wij als eene der edelste het onderzoek naar de grondslagen der ethica, van die ethica namelijk, welke onafhankelijk is van de zeden en de vooroordeelen der individu's, der volkeren en der tijden. En de ethica kan van de aesthetica niet worden gescheiden.

Zoo opgevat, is de wijsbegeerte de wetenschap der wetenschappen, of, beter gezegd, de wetenschap zonder meer, de waarborg van den vooruitgang, de behoedster der ethica, de middelares tusschen wetenschap en kunst, de hoogste uitdrukking dier vrijheid van gedachte, die evenmin aangeboren begrippen als openbaring toelaat.

Onder het schild van zulk eene wijsbegeerte begrijpen wij elkander allen, en wel juist omdat wij allen dezelfde methode hebben omhelsd.

De zoolang gehandhaafde tegenstelling tusschen de positieve en de historische wetenschappen is ter zijde gesteld, sedert wij overtuigd zijn, dat bij de eene zoowel als bij de andere de waarneming het uitgangspunt moet zijn, dat het noodig is de aaneenschakeling der feiten op te sporen en stap voor stap na te gaan, er de regelen van uit te vorschen, hun samenhang af te leiden, om zich te verheffen tot het begrip, dat alles wordt, wat het noodzakelijk worden moet. Door de noodzakelijkheid van dien samenhang vloeit de harmonie van het heelal voort uit het worden der dingen, en indien wij deze harmonie met een enkelen blik konden omvatten, zouden de eerste oorzaken met het einddoel overeenstemmen en zouden de teleologie, de leer der doeleinden, en de causaliteit, de leer der oorzaken, slechts de zijde en de keerzijde eener zelfde medaille zijn.

Het is de eenheid der methode, die den band heeft gesloten tusschen de exacte wetenschappen en de historische onderzoekingen, tusschen de rechtsgeleerdheid en de anthropologie, de biologie en de krijgskunst, de staatkunde en de statistiek. Uit dit huwelijk zijn de sociale wetenschappen geboren, welke ons zijn komen leeren, dat de maatschappij, evenals het individu, hare ontwikkeling, hare eischen, hare ziekten, in één woord, hare wetten heeft, en dat het optellen der gebeurtenissen leidt tot de waarneming van haren gang en tot het wegen der invloeden, van welke de afwijkingen in die gebeurtenissen af hangen en door welke zij geregeld worden.

Het doel der sociale wetenschappen is, geene enkele der levensvoorwaarden buiten den kring van hare beschouwingen te laten. Door wèl overwogen en steeds zich ontwikkelenden arbeid zullen zij die verbetering der maatschappelijke toestanden verwezenlijken, die nooit door eene omwenteling zal kunnen worden verkregen, maar die wij door eene geleidelijke en onafgebroken ontwikkeling nu meer dan ooit zien voorbereiden en bevestigen.

De ontwikkeling der werktuigkunde, welke de electriciteit als de verstandigste, de vlugste en de flinkste helper ter zijde staat, stelt steeds geringere eischen aan den spierarbeid van den mensch. Krachtens het beginsel van het behoud der kracht komt de vermindering van den spierarbeid ten goede aan de vruchtbaarheid en de werkdadigheid van den hersenarbeid. De aandacht wordt meer opgewekt, het verstand wordt vlugger, het oordeel beslister. Ongetwijfeld is voor den werkman uit onze dagen het gevaar van verdierlijking afgenomen en is hij beschaafder, nadenkender, menschelijker geworden, zoodat hij van dag tot dag eene meer eervolle en meer gewaardeerde plaats in de menschelijke samenleving verovert en verdient.

En het is niet alleen de hoeveelheid van den intellectueelen arbeid, die voordeelen heeft genoten van de technische toepassingen, welke de wetenschap heeft mogelijk gemaakt. Het is de vraag, of de hoedanigheid der uitingen van het gedachtenleven niet nog meer gewonnen heeft.

De verbreiding, die telegraaf en telephoon binnen korten tijd hebben verkregen, hebben ons allen levendiger, flinker, vlugger in het oordeelen, sneller in het besluiten gemaakt. Herinneren wij ons de verlegenheid, waarin wij, een dertig jaren geleden, werden gebracht door een brief die een spoedigen raad, eene onverwijlde hulp vroeg. Daar wij wisten, dat wij tijd ter onzer beschikking hadden, ja zelfs, dat wij ettelijke uren moesten wachten eer wij een antwoord konden verzenden of eene reis konden ondernemen, lieten wij aan twijfel en aarzeling den vrijen loop, en begint de mensch te weifelen, dan wordt niet zelden het oordeel verzwakt en de wilskracht verlamd. Thans echter, nu wij over de sloot moeten springen, vlug moeten overwegen en onze goede voornemens spoedig ten uitvoer moeten brengen, heeft de gedachte vleugelen gekregen en ons besluit wordt gezwind en edelmoedig.

Hier staan Volta en Galvani als machtige opvoeders van het menschdom voor ons. Door hunne wetenschappelijke ontdekkingen hebben zij ons en onzen nakomelingen geleerd vlug te denken, kort beraden te willen, bondig te zijn in onze uitdrukkingen, nauwkeurig en veelzeggend in ons oordeel. Een physisch middel voor snelle gemeenschap heeft de traagheid van het verstand, de weifeling van het karakter, den omhaal van woorden overwonnen.

En - wie zou het hebben voorspeld? - de galvanische batterij

is de moeder geworden van de briefkaart, eene nieuwe leermeesteres voor korte en bondige uitdrukkingen. Onze jeugd weet zich daarvan zoo goed te bedienen, dat voor haar de briefkaart somwijlen nog te groot is; met enkele regels weten zij hunne vrienden te vervullen met hunne vriendschap en den indruk te geven, alsof deze gedurende enkele oogenblikken zich in hunne tegenwoordigheid hadden verheugd, hunne liefkoozingen hadden genoten, den vleugelslag hunner gedachte hadden gevoeld. De tijdsbesparing heeft ons geleerd, die korte brieven te schrijven, voor welke het Plinius aan tijd ontbrak. En men kan het niet naar waarde schatten, hoe zeer de wisseling van gedachten en de aankweeking van hartelijk gevoel daarbij hebben gewonnen.

Zóó waar is het, dat iedere vrucht der wetenschap de zedelijke kracht van den mensch ontwikkelt.

De mensch meet het heelal, hij meet de snelheid van zijn denken en zijn willen, en zoodoende vindt hij het onderling verband tusschen alle deelen. Hij weet, dat hij voor zichzelf meet, omdat hij meet met zijn eigen zintuigen, en in de verhoudingen tusschen die zintuigen en de wereld, in deze onafscheidelijk met elkander verbonden betrekkingen, erkent hij het absoluut menschelijke.

Brengt men alle maatverhoudingen tot ééne enkele terug, dan ontdekt men de eenheid der wetenschap, voor welke een naam bestaat die alles omvat: de anthropologie.

Het ideaal der anthropologie, dat noodzakelijk hooger wordt, naarmate de zelfkennis van den mensch vermeerdert, bestaat in die harmonische ontwikkeling der soort, die rekening houdt met alle factoren van des menschen aanleg, met zijne verrichtingen, zijne hartstochten, zijn streven; het bestaat in die harmonie, welke, hoe meer het individu zich daarvan weet toe te eigenen, des te meer den mensch vervormt tot een kunstwerk, hem des te meer in staat stelt en het recht geeft, om den naam van mensch lief te hebben en fier te zijn, omdat hij in den wortel zijner natuur de vruchten vindt van het goede en het schoone. De anthropologie omvat de ethica, en niet minder de aesthetica en de geschiedenis.

De hoop doet het ideaal bereikbaar schijnen in een tijd, die de transformatie van krachten en vormen heeft leeren kennen, want binnen de grenzen van het begrip van het behoud der kracht kunnen zich de afzonderlijke verschijnselen en uitingen van het

wezen des menschen tot hare uiterste grenzen volmaken. Tegen dit ideaal, tegen die hoop zullen de duisternis der onwetendheid en de moedeloosheid van het pessimisme machteloos blijken te zijn. De duisternis deinst terug voor een standbeeld[3)], en het pessimisme heeft geen anderen moed, dan dien der wanhoop. Maar de dichter heeft terecht gezegd: 'Wie wanhoopt, heeft ongelijk'[4)]. Wie echter niet wanhoopt, die arbeidt, en wie arbeidt draagt de vrucht en de belooning van zijne inspanning in zijn eigen geweten.

Met toestemming van den schrijver uit het Italiaansch vertaald door E.D. Pijzel).
JAC. MOLESCHOTT.

Eindnoten:

1) Vg. JAC. MOLESCHOTT, *Der Kreislauf des Lebens*, 1e Uitgave, Mainz 1852, blz. 24, waar men leest:
'Lehrt man es doch den Kindern, dass sie den höchsten Gipfel des von den Sinnen befreiten Denkens erreichen können, wenn sie von einigen Vordersätzen ausgehen wollen, die als Eigenschaften ihres Verständes mit auf die Welt gebracht würden und nur der geweckten Erinnerung bedürften'.
'Solche Vordersätze nenut der Mathematiker Axiome, und er überzeugt Kinder und Männer, wenn er ihnen Sätze vorhält, wie da sind, dass das Ganze grösser ei als ein Theil und das Ganze gleich der Summe seiner Theile. Und doch weiss dies kein Kind, das es nicht hundertmal gesehen hat, wie ein Apfel verschwindet, wenn man ihn in vier Stücke zerschneidet und diese Stücke an vier Knaben vertheilt'.
Vg. verder HELMHOLTZ, *Ueber den Ursprung und die Bedeutung der geometrischen Axiome*, 1870, afgedrukt in de 'Vorträge und Reden von H. von Helmholtz, Braunschweig 1884, Bd. II. S. 3-34.
2) Vg. FERDINAND HOEFER, Histoire de l'astronomie depuis ses origines jusqu'à nos jours. Paris 1873, p. 416-419.

3) Hier wordt het standbeeld bedoeld van Giordano Bruno, dat slechts op het *Campo di fiori* te Rome eene plaats kan vinden, den heldhaftigen denker waardig, omdat daar zijn brandstapel heeft gestaan. Clericale schande of schaamte tracht deze verzoenende hulde te verijdelen.
4) '*Qui désespère a tort*'. VICTOR HUGO, Les Misérables, IX, 191.

De vier groote koren uit den Agamemnon van Aeschylus.

In de treurspelen van Aeschylus maken de koren een, om niet te zeggen, het hoofdbestanddeel uit. Dit geldt inzonderheid van den Agamemnon, het stuk, waardoor hij de kroon op zijne tragische kunst en zijne dichterlijke loopbaan zette; immers 't behoort als eerste en voortreflijkste in de rij met de Choëphoren en Eumeniden tot de algemeen bekende trilogie der Oresteia, de vrucht van een 66jarigen ouderdom. 't Zal overbodig mogen heeten bij alles wat er tot verheerlijking van den Agamemnon, zonder tegenspraak een der verhevenste gewrochten van poëzie, vroeger en later gezegd is, een enkel woord te voegen, met name te dezer plaatse, waar alleen enkele koorzangen, die zich zonder grove verminking uit het verband van 't geheel laten lichten, bij wijze van proeve in eene nederlandsche vertolking worden aangeboden.

Het koor, dat dan ook hier meer bepaaldelijk de aandacht verdient, is in den Agamemnon samengesteld uit grijsaards, eerwaardige, aanzienlijke burgers van Argos, de eerste stad van Griekenland tijdens den trojaanschen oorlog, den rijkszetel van Agamemnon en Menelaus, die als de twee zonen van Atreus 't gemeenschappelijk bestuur voerden en, nadat Paris, de zoon van den trojaanschen koning Priamus, de beeldschoone Helena, de echtgenoot van Menelaus, geschaakt had, aan 't hoofd van 't grieksche leger te velde trokken tegen Troje, dat in het 10^{e} jaar van 't beleg stormenderhand genomen en tot den grond verwoest werd.

Hoe machtig en roemruchtig 't geslacht der argivische koningen ook mocht zijn, 't was echter ver van benijdenswaardig; 't lag onder een zwaren, zich telkens hernieuwenden vloek, dien 't zich, van den beginne af, door verkrachting van goddelijk en menschelijk recht, op den hals gehaald had; de tooneelen van doodslag, overspel, bloedwraak toch wisselden elkander, ook door een noodlottigen samenloop van omstandigheden, achtereenvolgens af, maar droegen rijken zegen, voor zoover ze aan 't weergaloos genie der grieksche treurspeldichters onuitputtelijke stof van behandeling leverden.

Wat de pasgenoemde wanbedrijven betreft, zij 't voldoende hier alleen te herinneren aan Thyestes en Atreus, de zonen van Pelops, den stichter der dynastie. Thyestes verleidde o.a. de gemalin zijns broeders, die zich niet beter wist te wreken dan door op een zoogenaamd verzoeningsmaal dezen 't vleesch zijner twee kleine kinderen te eten te geven: een gruwel, waarvoor de zon 't aangezicht verborg. Op Atreus of wel op Thyestes volgde Agamemnon, die, toen de grieksche vloot op de reede van Aulis door tegenwinden verhinderd werd de aegeïsche zee naar Troje over te steken, niet aarzelde zijne bloeiende dochter Iphigenia als zoenoffer op 't altaar der vertoornde godin Artemis te slachten tot onheelbaar hartzeer harer moeder Clytemnestra, die gedurende zijne 10jarige afwezigheid met Aegisthus, den zoon van Thyestes bij zijne eigen dochter Pelopia, boeleerde en, in overleg met dezen, Agamemnon ter vergelding met eigen hand doodde, terwijl zij zelve ook later op hare beurt onder de handen van haren zoon Orestes, als wreker zijns vaders, 't leven verloor.

Het koor der grijsaards wordt, in zijn liefde voor den vorst en 't vorstelijk huis zoowel als voor 't algemeene volks- en staatsbelang, te midden der stormen van demonische hartstochten onrustig her- en derwaarts geslingerd. Onder den indruk van pijnlijke herinnering der vroegere en van angstig voorgevoel der nog steeds dreigende onheilen ontboezemt het zijn diep geschokt gemoed in zangen, die van de edelste gevoelens getuigen, in eene taal gekleed, die niet dan hoogst gebrekkig teruggegeven kan worden. De vier groote, die in deze bladen volgen, staan meer of min op zich zelf en kunnen (volgens de woorden van W. von Humboldt) als zoovele monologen tusschen de tooneelen in beschouwd worden. Ze bereiden de handeling

onverbeterlijk voor en ondersteunen haren gang. De eerste is eene volledige, maar lyrische ontvouwing der catastrofe, die volgt, van des te grooter uitwerking, als zij 't naderend ongeluk nog in duistere en onzekere trekken voor oogen stelt. Reeds bij 't vertrek der Atriden openbaarden zich gunstige, maar tegelijk onrustbarende teekenen. Mocht maar niet eene over 't verlies van haar kind naar wraak hijgende ziel in 't paleis achtergebleven zijn! Volgt het uitvoerige tafereel van 't onzalige offer, dat de vader met zijn leven boeten zal; ten slotte wordt een sombere blik in de toekomst geslagen. De tweede en derde betreffen den oorlog en den ondergang van Troje; gene spreekt, bij de nog niet volkomene zekerheid van den afloop, meer in 't bijzonder over 't verlies, dat Griekenland leed, over 't gemor des volks, dat in 't geheim de Atriden 't gemis van zoovele dierbaren te laste lei; deze schildert, nadat de heraut de verovering der stad bevestigd heeft en Agamemnon verschijnen zal, de verwoesting van Troje als eene rechtmatige straf voor de misdaad van Paris. De vierde geeft, nadat Clytemnestra Zeus om zegen op hare moorddadige plannen aangeroepen heeft en Agamemnon 't paleis binnengetreden is, eene ten eenenmale verwarde en benarde stemming, een hopeloos, onheilspellend voorgevoel van niet twijfelachtigen rampspoed in diep zwaarmoedige strofen terug.

I.

Tien jaren zijn weldra verstreken,
Sinds, om op Troje zich te wreken,
De Atriden[1)], 't machtig broederpaar,
Van wege Zeus tot de eer verheven
Van dubblen troon en staf, omgeven
Door heel de grieksche heldenschaar,
Met duizend kielen al te zamen
Van hier den zeetocht ondernamen:

Luide uit de borst den oorlogskreet
Aanheffend, evenals twee gieren,
Die door 't gemis der jongen wreed
Gefolterd, hoog het nest omzwieren,

Al roeiende op hun vleuglenpaar;
Niet door hun zorgen mochten de ouden,
Het teergekoesterd kroost behouden,
Niet door hun waken voor gevaar.

Maar een der goden uit den hoogen,
Apollo, Pan of Zeus, die hoort,
Hoe 't angstgeschrei de lucht doorboort,
Zendt, met hun deerlijk lot bewogen,
Tot wraak dier armen vroeg of laat
De roovers straf voor de euveldaad.
Zoo zendt ook Zeus, der goden vader,
De hoeder van de heilge trouw,
De Atriden Paris den verrader
Tot wrekers; om een wulpsche vrouw
Betalen Grieken en Trojanen
Den fellen strijd met bloed en tranen,
Daar in 't moorddadig oorlogsveld
De knieën mat ter aarde zakken
En in de voorhoede aangesneld
De speren tegen pantsers knakken.

Nu is 't en zij het als het is!
De wil van 't eeuwig lot beslis,
Door geen geweld of macht te keeren;
Door offergaaf noch offerbee
Zal Paris 't onverbidlijk wee
Van 't heilloos bruiloftsfeest bezweren.

Maar wij, door d'ouderdom gedrukt,
Wij bleven van den tocht verstoken
En gaan, als kinderen, gebroken
Van kracht, op onzen staf gebukt.
Het merg toch van de jonge jaren
In d'eersten groei der tengre leên
Zich pas ontwikkelend, is één
Met dat der grijsheid; krijgsgevaren
Zijn beide vreemd - en ach wat wordt

Een hoogbejaarde, als 't herfstloof dort?
Dan gaat hij op drie voeten waren,
Niet sterker dan een kind vermag,
Een schim gelijk, gezien bij dag.

(Onder deze woorden worden de altaren rondom van offergaven voorzien; een stoet van dienaressen met schalen en kannen betreedt het tooneel; de koningin Clytemnestra verschijnt van verre, om de gewijde vlam te ontsteken; 't koor blijft op een afstand bij de toespraak tot haar gericht).

O Clytemnestra[2)], koningin,
Gij Tyndaride, welke tijding,
Wat uitzicht stemt u tot verblijding?
Wat heeft dit nieuwe schouwspel in?
Wat spoort u aan dat ge allerwegen
Den offerdienst beveelt te plegen?

Voor alle goden toch der stad,
Des hemels en der onderwereld,
Der pleinen en der velden dwarrelt
De heldre vlam op 't outerplat.

Alom verheffen voor mijne oogen
De fakkels hemelhoogen gloed,
Met heilige olie mild gevoed,
Van geuren, gretig ingezogen,
Doorwasemd, uit den rijken schat,
Dien 't vorstelijk paleis bevat.

O deel mij van dit alles mede,
Wat kan en mag naar recht en rede;
Wil de onrust heelen, die mij thans
Het hart benauwt bij elke schrede;
Maar door den lieflijke' offerglans
Herleeft de hoop, die in mijn borst
Den kommer lenigt, dien ze torscht.

(Clytemnestra, de offerceremonies van altaar tot altaar ver-

richtende, slaat geen acht op de vragen der grijsaards en verlaat weldra het tooneel.)

Ik voel me in staat, den legertocht der helden,
Wie hemelteekens zegen spelden,
Te zingen (want de gaaf van 't lied,
Met heel mijn leven
Te zaam geweven,
Ontzegt mij nog de godheid niet),
Hoe 't vorstenpaar, van ziel en zin eendrachtig,
Naar Troje, aan 't hoofd van 't grieksche heir,
Door de adelaars geleid werd, even krachtig
Van hand en speer.
Den koningen der vloot verschenen te dier tijde
Twee koningen der vooglen, - zwart als git
Was de eene, de ander hagelwit -
Nabij 't paleis, ter rechterzijde,
In 't uit de verte zichtbaar nest,
Verslindende een hoogzwangre haas
Met de onvoldragen vrucht; helaas,
De loop bedroog haar voor het lest.

De treurzang ruische op droeve wijs,
Maar 't goede alleen behaal den prijs!

En de achtbre ziener[3)] zag de twee gepaarde,
Krijgshafte Atriden en ontwaarde
De haasverslinders, voorbestemd
Tot legerboden;
De tolk der goden
Sprak toen voorspellend: ‘eindlijk temt
Deze uittocht Priams stad en dappre telgen;
De schatten, door het volk vergaard,
Zal 't lot meedoogenloos verdelgen
Met vuur en zwaard.
Moog maar geen hemelstraf 't gelegerd heir vervolgen,
Eer 't Ilium beteugel en verwin;
Want de ongerepte Jachtgodin[4)].

Blijft op het roofgediert verbolgen,
Zeus forschgewiekt trawantenpaar,
Dat de arme haas verslond, voordat
Zij nog het jong geworpen had.

De treurzang ruische op droeve wijs,
Maar 't goede alleen behaal den prijs!

En is de schoone, rijke in zegen,
De teere jongen zoo genegen
Van wilde leeuwen en behoedt
Ze 't zuigend kroost van alle dieren,
Die in de velden tieren,
Dan staat te duchten dat ze om 't bloed
Haar gramschap bot zal vieren;
Wel zijn de teekens gunstig, maar
Ze dreigen tevens met gevaar.

Den Heiland Paean[5)] roep ik aan,
Dat zij geen felle tegenwinden
Verwekke, die de Grieken binden
Langs de onbevaarbre waterbaan,
Een ander offermaal[6)] begeerend,
Onzalig, ongehoord,
't Geslacht door nieuwen twist verterend
En mannenmoord.
Want altoos houdt en steeds herlevend,
Schrikwekkend, aan het huis verpand,
De bittre wrok en bloedwraak stand,
Aan kinderlijken[7)] klevend.'
Dit noodlot klonk uit Calchas mond,
Dat 's konings huis te wachten stond,
Te zaam met groote zegeningen,
Door 't vogelteeken hem verkond.
Wel mag ik zingen:
De treurzang ruische op droeve wijs,
Maar 't goede alleen behaal den prijs!

Zeus, wie hij ook wezen moog,
Zoo hij zelf dien naam gedoog,
Roep ik hem met dezen aan;
Hoe ik alles overwoog,
Nimmer kon ik mij beraân,
Buiten Zeus, getroost mijn hart
Uit den kommer op te heffen en te ontslaan van zorg en smart.

Immers al wie vroeger groot
Hem ontembren weerstand bood,
Ligt vergeten voor altoos;
En wie later opstond, vlood
Voor zijn almacht, kind des doods[8].
Maar wie Zeus met vromen zin
Als den alverwinner huldigt, oogst de beste vruchten in:

Hem, die stervelingen leidt
Op den weg der needrigheid,
Die naar eene onkreukbre wet
In het lijden leering geeft;
't Hart tot in den slaap verplet
De angst, die 't misdrijf overleeft;
Ook de wijsheid, zij het laat,
Komt tot hem, die haar versmaadt.
Zoo bestuurt de gunst der goôn,
Aan 't verheven roer gezeten, op den hoogen hemeltroon.

De oudste vlootvoogd[9] nu hij 't woord
Van den godstolk had gehoord,
Deed hem niet het minst verwijt;
Maar berustende in den wil
Van het noodlot zonder strijd,
Zweeg de vorst eerbiedig stil;
Doch toen 't leger op de vaart
Door vertraging werd bezwaard
Tegenover Chalcis strand,
Waar in de enge zee van Aulis de opgeruide golfslag brandt[10]:

Toen winden loeiende uit het noorden
Hun aanval deden op de vloot,

De kielen in den afgrond boorden
Met hulp noch hoop in d'angst en nood,
Door lang vertoef den tijd vermeerden,
De bloem der Grieken 't hart verteerden
En nadat door des zieners mond
Eene uitkomst zwaarder dan 't geweld
Der zware stormen was verkond
En de eisch van Artemis gesteld,
Zoodat de Atriden de aarde stieten
Met hunnen staf en tranen lieten:

Toen sprak en zeide de oudste koning:
‘Dien last te weigren valt mij zwaar,
Zwaar ook, het kleinood mijner woning,
Mijn kind, mijn dochter, bij 't altaar
Te slachten en mijn vaderhanden
Met bloed te ontwijden mijner panden.
Ach, wat van beide is zonder rouw?
Maar kan ik, mag ik dan de vloot
Begeven, aan 't verbond ontrouw?
Neen, 't offer val, dat door haar dood
Den storm bezweert; zoo eischt de woede
Van 't godsgericht, - 't gedij ten goede!’

Toen hij des noodlots juk aanvaardde,
Van ziel en zin te goddeloos,
Te onrein, van toen af dacht de ontaarde
Geen ander misdrijf meer te boos;
Want de eerste zonde snoodberaden
Verleidt tot telkens slechter daden;
Zijn dochter was hij zelf bereid
Te slachten tot een hulp in nood
Voor 't gadewrekend oorlogspleit
En tot verzoening voor de vloot.

Het smeekend roepen: Vader! vader!
Het jeugdig leven, dat ze liet,
Helaas, 't verteederde al te gader
'T krijglievend hart der vorsten niet;

De vader laat met kracht na 't bidden
Haar als een lam in aller midden
  Omsluierd heffen op 't altaar
  En d'onweerstaanbaar lieven mond
  Met ruw geweld en stom gebaar
  Beteuglen, dat niet in dien stond

Haar lippen 't huis vervloeken mogen,
  En toen het bloed vloeide op den grond,
Schoot nog haar oog vol mededoogen
  Een straal op de offraars in het rond;
'T was of zij, als een beeld in 't wezen,
Nog spreken wilde, als ze eens voordezen
  Met zilvren stem, rein, maagdlijk teer
Zoo gaarne in 's vaders heldenzalen
Den lofzang aanhief menigmalen
  Tot haar geliefden vaders eer.

Ik weet noch spreek van later tijden,
  Toch faalt de taal van Calchas niet;
Wel hem die door en in het lijden
  Den weg tot leering open ziet.
Ver zij van mij, wat zal gebeuren;
Vooruitzien is vooruitbetreuren;
  'T straalt helder eens in zonneglans;
'T moge alles nog ten goede keeren,
Als zij zal wenschen en begeeren,
  Zij, de eerste en laatste heul des lands![11)]

II.

  o Koning Zeus en blijde nacht,
Gekroond met luistervolle glansen,
Die over Troje's torentransen
  Het alomvamend dwangnet bracht,
Zoodat geen ouden en geen jongen
  In d'ondoorworstelbaren nood
  Zich aan de strikken van den dood
En 't algemeen verderf ontwrongen.

Den grooten Zeus, der gasten god,
Vereer ik hoog, die 't zoo beschikte,
Wiens boog sinds lang op Paris mikte,
Totdat zijn welberekend schot
Te rechter uur het doelwit trof
En d'euveldader wierp in 't stof.

Zeus heeft het vonnis nu gestreken;
Dit is ten volle hun gebleken;
'T was loon naar werken; wie beweer
Dat zich de goden niet verwaardigen
Hun oog te slaan op onrechtvaardigen
En heiligschenners, krenkt hun eer.
Zij weten met hun vloek te treffen,
Alwie in opgeblazen waan
Zich boven 't hoogste peil verheffen
En roekloos 't eeuwig recht versmaân.
Hem wachten rein geluk en vrede,
Die 't voetspoor volgt van maat en rede;
Geen rijkdom toch, die ooit den man,
Wiens overmoed met booze handen
'T altaar des rechts waagde aan te randen,
Voor d'ondergang behoeden kan.

Hem drijft de onzalige verblindheid,
Kind van verdorven slechtgezindheid;
Geen heeling baat en niet bedekt
Kan 't aaklig licht der zonde blijven;
Als slecht metaal beproefd door wrijven
En toetsen wordt hij zwartgevlekt.
Hij jaagt als 't kind met dwaas verblijden
Een vogel na, die steeds ontvlucht
En sleept heel 't land in duldloos lijden;
Wanneer hij later bidt en zucht,
Hoort geen der goden; neen, ze wreken
Zich op den booswicht onder 't smeeken:
Zoo een was Paris, die de hal
Der beide Atriden ingetreden
De trouw verbrak der heiligste eeden,
Toen hij zijns gastvriends gade stal.

Zij liet de burgers doodsgevaren
In 't oorlogsveld, op vloot en baren,
   Bracht Troje als bruidsgift ondergang,
Toen ze ijlings uit de poorten vluchtte,
Zelfs niet het meest geduchte duchtte.
   De huisprofeten steenden bang
En galmden luide door de woning:
Wee, wee paleis, paleis en koning!
   Wee liefdepanden, echte trouw!
Hij staat verstomd, versmaad, verlaten;
   Toch kan hij de overzeesche vrouw,
   Zijn duurste kleinood, nimmer haten,
   En van verlangen uitgeteerd,
   Is 't vast een schim, die 't huis regeert.
Wat ooit zijn oog en zinnen streelde,
   Verliest zijn glans en tooverkracht
   En door den slag hem toegebracht
Vergaat hem alle lust en weelde.

De droomgezichten brengen 't harte
Een ijdlen troost aan in de smarte;
   Want ijdel is het lieflijkst beeld,
Dat in de sluimring ras aan de oogen
Op lichte wieken wordt onttogen
   En aan de omhelzing zich ontsteelt.
Dit zijn en meer de folterpijnen,
Die 't hart des vorsten ondermijnen;
   Maar zwaarder nog dan deze last
Weegt voor heel Griekenland het lijden,
   Op ieders huis en haard getast,
Om allen, die vóór Troje strijden;
   Zooveel toch treft er menigeen,
   Wat doordrong tot in merg en been;
Elk weet, wie hij van zijn beminden
   Vertrekken zag, om al te ras
   Voor levenden een handvol asch
In eene lijkbus weer te vinden.

   Want Ares[12)], lijkenwisselaar,
De weegschaal houdende in de handen

Te midden van het krijgsgevaar,
Zendt vriend en maag van Troje's stranden
'T zwaardrukkend diepbetreurde stof
Der dooden, dat hij vroeg en spade
In welgeordende urnen laadde -
En zij beweenen vol van lof
Den een als dapperste onder allen,
Den ander om een vreemde vrouw
In 't bloedig veld met roem gevallen,
En menig mort in stillen rouw;
Verbitterd loost de haat aan 't zieden
Zich op de hoofden der Atriden;
Hoevelen vonden om den muur
Van Troje in vreemden grond hun graven
Als aandeel van den buit; de braven
Betaalden de overwinning duur.

Der burgren taal van wrok weegt zwaar
De vloek des volks gaat nooit verloren;
Mij nijpt de zorg een droeve maar
Angstwekkend als de nacht te hooren;
Want menschenmoorders zijn gewis
Den goôn een gruwel; des vervolgen
De zwarte Erinnyen verbolgen
Wie 't recht ten spijt gelukkig is,
Door ommekeer van lot en leven,
Zoodat zijn glans verduisterd wordt
En hij, hoe hoog dan ook verheven,
Onmachtig in den afgrond stort.
Te groote roem haalt rampspoed binnen;
Zeus' bliksem treft de hoogste tinnen.
Ik wensch me een welstand onbenijd;
Geen stadverwoester mocht ik wezen,
Maar blijve ik zelf ook als voordezen
Van vreemde slavernij bevrijd!

III.

Wie heeft een naam ooit ingegeven[13)]
Zoo waar in alles naar het leven

(Was 't soms een ongeziene, een god,
Wiens tong in 't voorgevoel
Van 't eens bestemde lot
Beantwoordde aan het ware doel?)
Als Helena, de in bloed gedoopte,
Zoo duur betwist met veler dood,
Die schepen, mannen, steden sloopte,
Nadat ze sponde en echtgenoot
Op Zephir's snellen aâm ontvlood
En schildendragend jagerdrommen
Op 't onherkenbaar spoor van 't roer,
Dat naar de boschrijke oevers voer
Der Simois[14], het strand beklommen,
Wier door de wraak ontvlamde borst
Naar bloedige vergelding dorst.

En de onverwrikbre toorn der goden
Stortte over Troje een zee van nooden;
Zij wreekte na verloop van tijd
De onteering van den disch
En haard aan Zeus gewijd,
Op hen, die meer dan reedlijk is,
Het bruidvereerend loflied eerden,
Naar feestgebruik door allen toen
Luide aangeheven; zij verleerden
Dien bruiloftszang, waarvoor ten zoen
Zij zware boete moesten doen.
Want nu geeft Priams oude veste
In luide jammerklacht en zucht
Aan haar wanhopig hartzeer lucht,
En Paris noemt ze den verpeste,
Door wiens verwaten euvelmoed
Ze in stroomen waadt van burgerbloed.

Zoo voedt een man in zijn gezin
Een leeuwenwelpje, nog maar even
Gespeend, nog zoet op moedermelk
In de eerste vaag van 't jeugdig leven,
Zacht en lieftallig tegen elk,

Door jong en oud
Met vreugd aanschouwd;
Het rust in de armen vaak gekoesterd,
Als 't jonggeboren liefdepand
En kwispelt vroolijk naar de hand,
Die 't op gezette tijden voedstert.

Maar als hij groot geworden is,
Neemt hij den aard der ouders over
En geeft zijn voedstervaders loon
Door als een ongetemde roover
De lamm'ren ongenood te doôn;
Hij zwelgt verwoed
In 't lauwe bloed
En moordt en wurgt uit al zijn krachten
Tot doodlijke' angst van huis en erf,
Als waar hij priester van 't verderf,
Van godswege aangezet tot slachten.

Zoo kwam ook zij naar Troje in vreê,
Een beeld der spiegelgladde zee,
Een kleinood, dat de ziel betoovert,
Een hemelstraal van licht
Voor aller aangezicht,
Een liefdebloem, die 't hart verovert.
Maar zij verkeerde en bracht in 't end
Voor bruiloftsvreugde bittre ellend;
Zij stormde, om al 't geluk te storen,
Op Priams volk en vorstenhuis,
Gezonden door den wreker Zeus,
Der bruiden vloek, tot wee geboren.

Nog geldt de spreuk van ouds bewaard,
Dat groot voltooid geluk op aard
Niet zonder kroost vermag te sterven,
Dat eindloos onheil uit
Den rijksten zegen spruit
Voor wie de onmeetbre schatten erven.
Ik wraak die leer van 't algemeen;

De goddelooze daad alleen
Teelt telkens meerdre, haars gelijken,
Terwijl de toekomst van 't geslacht,
Dat plicht en wet en recht betracht,
Met blijde telgen steeds zal prijken.

Want overmoed pleegt overmoed
Bij booze stervlingen te teelen,
Daar de oude op nieuw den jonger voedt,
Door geen bezwering ooit te heelen
In 't onvermijdlijk barensuur:
Een geest, ontembaar, heilloos, spokend,
Het huis met zwart verderf bestokend,
Gelijk aan de ouders van natuur.

Gerechtigheid straalt zacht van glans
In hutten met berookte wanden
En loont de deugd des braven mans,
Maar vlucht onheilge lustwaranden
Met norsch en afgewend gelaat,
Vermijdt den rijk met goud bedeelde,
Veracht gevierde pracht en weelde
En leidt het al met wijs beraad.

(*Agamemnon verschijnt ten tooneele, op een zegewagen gezeten zijn intocht houdende*).

Mijn koning, welkom, Atreus zoon,
Verdelger der trojaansche vest,
Hoe groet ik en vereer u best
En breng u zonder praalvertoon
Noch onverkort mijn dank tot loon.
Hoevelen laten zich belezen
Het recht ten hoon
Den schijn te kiezen boven 't wezen.

Te treuren met den man der smart
Is elk bereid; maar diep in 't hart
Zal nooit der droefheid angel dringen.

En onder blijden weet de haat
De sombre plooien van 't gelaat
Tot een geveinsden lach te dwingen.
Maar wie de ware kenner is
Der kudde, laat zich niet bedriegen,
Als oogen trouw en liefde liegen
Met lokaas van geleend vernis.

Gij met het leger de eere wrekend
Van Helena, gij stondt bij mij,
'k Beken het vrij,
Toen met een zwarte kool geteekend;
Uw roer van wijzen raad dwaalde af,
Gij sleeptet de onzen, hoopvol sprekend,
In een ontijdig graf.
Maar nu wil ik me oprecht verblijden
Bij 't heuglijk einde van al 't lijden;
Gij overtuigt u mettertijd
Door eigen onderzoek het beste,
Wie van de burgers dezer veste
Het recht betracht, wie 't overschrijdt.

IV.

Dat angstig voorgevoel belaagt
Mijn zwaargedrukten geest en knaagt
Mij rustloos aan het hart; mijn lied
Spelt onbeloond en ongevraagd[15)]
Waarom als ijdle droomen niet,
Dien kommer uit de ziel gebannen
Met d'onverwrikbren moed van mannen,
Die in den boezem zit ten troon?
De tijd is immers lang ontvloôn,
Sints 't leger de ankertouwen lichtte
Aan 't zandig strand der zee
En van de ree
Den koers naar Troje richtte.

Door eigen oog gerustgesteld,
Zie ik ze weer van 't oorlogsveld;

Toch klinkt mij door de ontstemde ziel
De treurzang, diep mijn borst ontweld,
Of me alle hoop en troost ontviel.
Mijn binnenst kan mij niet bedriegen
Noch 't felgeslingerd harte liegen,
Dat aan het heilig recht getrouw,
De toekomst hult in 't kleed van rouw.
Toch bid en wensch ik mij bedrogen
En dat mijn angst en vrees
Door de uitkomst steeds
Tot logen worden mogen!

Gezondheids kostlijkste onderpand
Verteert zichzelf van uur tot uur,
Daar ziekte als allernaaste buur
Haar telkens dreigt en overmant.
't Geluk des zeemans, op den vloed
Gewiegd, stoot op een blinde klip;
Bezorgdheid voor behoud van 't goed
Werpt uit het volgeladen schip
Een deel met welberaden hand,
Tot, na het doorgestane kruis,
De kiel weer vlot wordt van het zand;
Niet gaat te gronde heel het huis;
De rijke zegen toch van Zeus
Geeft uit de voren overvloed,
Die voor gebrek en nood behoedt.

Maar wie, wie ooit bezat de macht,
Om bloed, dat eens ter aarde vloot,
Terug te roepen uit den dood
Met onweerstaanbre tooverkracht?
Zeus tuchtigde met zware straf
Den wonderarts, die hem ten spot
De dooden 't leven wedergaf![16)]
Verborg het voorbestemde lot
Naar 't godsbestel de toekomst niet,,
Mijn hart, de tong voorbijgesneld,
Stortte alles uit; doch nu voorziet

In 't duister en door angst bekneld
Mijn ziel geen straal, die zegen spelt;
Ik sidder met een brandend hart,
Hoe ooit dit kluwen zich ontwart.

Groningen, Sept. '87
W. HECKER.

Eindnoten:

1) Agamemnon en Menelaus, die bij Aeschylus te zamen over Argos regeerden.
2) Clytemnestra (beter: Clytemestra), dochter van Tyndareus en Leda. Zij had den vorigen nacht door van wege Agamemnon haar toegezonden vuurseinen vernomen dat Troje eindelijk veroverd was. Van daar hare toebereidselen tot de offerplechtigheden. Deze tijding was evenwel onbekend gebleven aan de grijsaards van 't koor, die ook voorloopig niet nader ingelicht worden. Onder den voortdurenden indruk der deels gunstige deels ongunstige voorteekenen, bij 't vertrek der vloot waargenomen, worstelt hunne hoop op de langverbeide overwinning met hun angst voor de naweeën van Iphigenia's offerdood in Aulis.
3) Calchas, de waarzegger van 't grieksche leger.
4) Artemis, de zuster van Apollo, was de godin der jacht, die 't jonge leven in de natuur, bovenal de nog ongeboren en pasgeboren vrucht van dieren, onder hare hoede nam.
5) Paean, eig. Redder, Heiland.
6) Het zoenoffer van Iphigenia.
7) De lijken der kinderen van Thyestes.
8) Bedoeld worden Uranus en Cronos, benevens de hemelbestormende Titanen, die door de Olympische goden met Zeus aan 't hoofd verdrongen werden.
9) Agamemnon.
10) Havenstad in 't N.O. van 't eiland Euboea (Negroponte) tegenover 't op de O.kust van Boeotie gelegen Aulis, waar de Euripus (zeeëngte van Egripo) 't engste is.
11) De twee laatste regels van 't koor worden uitgesproken, terwijl Clytemnestra, van haren ommegang door de stad teruggekeerd, in 't gezicht verschijnt en zich naar 't midden van 't tooneel begeeft. Zij leveren 't voldingend bewijs, dat de grijsaards niet het minste vermoeden van 't geen Clytemnestra in haar schild voert.
12) Ares, de god des oorlogs, die op 't slagveld de lijken der gesneuvelden inbeurt en na de verbranding als stof en asch weder uitbetaalt.
13) Met eene volstrekt onvertaalbare woordspeling worden uit den naam van Helena de voor Grieken en Trojanen beide zoo noodlottige gevolgen harer echtbreuk afgeleid, alsof reeds bij hare geboorte 't later door haar berokkende ongeluk door eene hoogere macht voorzien en geopenbaard ware. Bij Sophocles komt eene soortgelijke toepassing van den naam des persoons op zijn lot en leven met even ongezochten nadruk voor. Bij Euripides slaat zij over tot valsch vernuft. Ook onze Vondel was niet afkeerig van deze soort van overdracht (o.a. in zijn gedicht aan C. Huygens luidt het: ‘is Zuylichem een sterke zuil enz.’).
14) Rivier in de vlakte van Troas.
15) Toespeling op de gewoonte, dat de waarzeggers loon ontvingen, wanneer ze geroepen waren om voorspellingen te doen. De geest der profetie dringt zich aan 't koor tegen wil en dank op.
16) Aselepios (Aesculapius), zoon van Apollo en god der geneeskunde, die dooden opwekte en deswege door Zeus met den bliksem getroffen werd.

Dramatisch Overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: *Françoise's opstel*, tooneelspel in 5 bedrijven, door Justus van Maurik Jr. - Adelaide Ristori. *Etudes et Souvenirs*. Paris. Ollendorf. 1887.

Een gelukkig gevonden en met talent behandelde ontknooping - ziedaar in acht woorden mijn indruk van *Françoise's opstel*, het nieuwe tooneelspel in vijf bedrijven van Justus van Maurik Jr.

Het is bekend dat ontknoopingen het groote struikelblok zijn voor dramatische schrijvers. Men heeft een onderwerp gevonden; men weet met meer of minder handigheid, met meer of minder talent den held of de heldin in zekeren dramatischen toestand te plaatsen, een verwikkeling tot stand te brengen, een conflict in het leven te roepen. Daaraan heeft de schrijver al zijn verbeelding, al zijn geest, al zijn tooneelkennis en al zijn kennis van het menschelijk hart ten koste gelegd. Er is inderdaad iets zeer boeiends tot stand gekomen, er is, op komische of tragische wijs, zoo handig mogelijk een knoop gelegd, en het publiek verkeert in de hoogste spanning; want het weet dat het belangrijk dramatisch conflict opgelost, de knoop ontward zal moeten worden. Maar nu blijkt het, dat de man die het woord kende om de geesten op te roepen, dat andere woord niet kende, dat hen weêr terug moet doen keeren vanwaar zij gekomen zijn. Het gaat hem als Goethe's Zauberlehrling:

> Die ich rief, die Geister,
> Werd' ich nun nicht los.

Dan wordt ‘der alte Meister’ geroepen, de *Deus ex machinâ*,

die meestal bereid is, in den vorm van een zoon, dien men dood waande, of wel van een erfenis waarop niet gerekend was, uit de lucht te vallen; men omhelst elkander - en het scherm valt. Of wel ook deze reddende engel laat zich wachten, het stuk moet eindigen, het kan toch niet eeuwig duren, en dan eindigt het zoo goed en zoo kwaad als het kan, zij het ook als een nachtkaars.

Zulk een slot kan een stuk doen vallen, dat een beter lot verdiend had. Want het publiek, het hedendaagsch publiek, is ondankbaar. Het vergeet de best gevonden intrige, de grappigste of treffendste toestanden, den voortreffelijksten dialoog, zoodra de ontknooping niet deugt.

Vroeger was men lichter tevreden. Molière bekommerde zich niet om zijn ontknoopingen. Vielen zij goed uit, zooals die van *Le Misanthrope*, voor wien inderdaad niets overbleef dan te zoeken naar

> un endroit écarté
> Où d'être homme d'honneur on ait la liberté,

- des te beter. Weet hij echter, gelijk in *Tartuffe*, er niets op te vinden, dan den knoop, in plaats van ontward, maar doorgehakt, en een ‘prince ennemi de la fraude’ voor den dag gehaald, die de deugd beloont en de ondeugd straft, al moeten de waarschijnlijkheid en zelfs het strikte recht er ook menige veêr bij laten.

De heer van Maurik kent zijn publiek. Hij weet wat hij doen moet om dat publiek te vriend te houden, om de Nutsbijeenkomsten, waar hij optreedt, tot in het kleinste hoekje gevuld te krijgen, en de novellen in bontgekleurde omslagen, die hij jaarlijks in de wereld zendt, gretige koopers te doen vinden. In zijn binnenkamer zal hij zich dikwijls hebben verkneukeld - of geërgerd - over die goedige luidjes, die alles slikken, die niet zien welk een versletene intrige hij hun opdischt, niet bemerken hoe hij hen op dezelfde type reeds meer dan eens heeft onthaald, hoe slordig zijn werk in elkaar zit en hoe weinig zorg hij aan zijn taal besteedt. Maar hij heeft zijn volkje in zijn macht. Hij heeft zich maar te vertoonen, of de burgerjuffertjes onder zijn gehoor stooten elkander giegelend aan, de oudere dames knippen elkaar een oogje toe, en op aller gelaat vertoont zich die half onnoozele, half schalke uitdrukking, die zeggen wil: ‘Wat zal hij er nou weer van maken?’

En zoo weet de heer van Maurik ook dat van een goed slot drie vierden van het succes van een stuk afhangt, en trachtte hij daarom voor zijn nieuw tooneelspel allereerst een aardige, treffende ontknooping te vinden. Ik heb reeds gezegd, dat hem dit gelukt is.

Het is mijn plan niet hier theoriën over dramatische kunst te verkondigen, al wordt wat de meesters in het vak, Aristoteles en Lessing, Legouvé en Sarcey, schreven telkens en telkens weêr, - ook thans door van Maurik's tooneelspel - bevestigd. *Nos kennimus nos!* En ik vrees, dat de schrijver van *Françoise's opstel*, die Molière gelezen heeft, mij met mijn theoriën zou verwijzen naar zeker tooneel uit *La critique de l'Ecole des Femmes* en mij met Dorante zou toevoegen: ‘Je voudrais bien savoir si la grande règle de toutes les règles n'est pas de plaire.... Si les pièces qui sont selon les règles ne plaisent pas, et que celles qui plaisent ne soient pas selon les règles, il faudrait de nécessité que les règles eussent été mal faites.’

Intusschen ook tegenover die ‘grande règle de toutes les règles’ kan *Françoise's opstel* mijns inziens moeilijk bestaan.

In de familie Bartelmans is een verloren dochter, Emma, die met haren verleider naar Indië is gevlucht. Emma's naam mag niet meer genoemd worden; voor Mevrouw Bartelmans, hare moeder, is zij dood. Een neef van de familie, Arnold Meulemans, die reeds als aankomende knaap doodelijk verliefd is geweest op Emma, ontmoet haar in Indië, nadat haar man gestorven is en zij in armoedige omstandigheden met twee kinderen is achtergebleven. Meulemans huwt de weduwe, die als verstootene niet weder bij hare moeder durft komen; keert met haar en hare kinderen naar Holland terug, en zint op een middel om haar door Mevrouw Bartelmans weder in genade te doen aannemen. Dat middel vindt hij in een opstel, dat Mevrouw Bartelmans' kleindochter, Françoise, moet maken over de gelijkenis van den verloren zoon. Françoise kan er niet meê overweg en vraagt den vriendelijken neef uit de Oost haar te helpen, of haar over een vrij onderwerp iets te dicteeren. Meulemans stemt toe; en terwijl hij Françoise dicteert komt Mevrouw Bartelmans binnen, naar zij meent onopgemerkt. Meulemans heeft haar echter hooren binnenkomen, en nu richt hij het opstel zóó in, dat de moeder er hetgeen haar Emma weervaren is in herkent, geroerd

wordt, tot inkeer komt, en ten slotte haar verloren doch wedergevonden kind weer in hare armen sluit.

Dit tooneeltje, het opstel, is een gelukkige vondst en met handigheid *en scène* gezet; het maakt grooten indruk en is beslissend voor het succes van het stuk. Justus van Maurik zal er wel nooit aan getwijfeld hebben: toen hij dit gevonden had, begreep hij dat de rest er minder op aan kwam. En zóózeer hield hij deze ontknooping voor het eigenlijke stuk dat, terwijl er in de overige bedrijven van geen opstel sprake is, en Françoise zelve er een aardige maar ondergeschikte rol in vervult, hij zijn tooneelspel in vijf bedrijven naar deze enkele episode *Françoise's opstel* doopte.

Er is op zich zelf niets tegen dat een dramatisch auteur een groot gewicht legge op de ontknooping. Zooals er verzenmakers zijn, die den slotregel van hun gedicht het eerst schrijven, zijn er tooneelschrijvers die beginnen met het laatste tooneel van hun stuk. Maar dan ook verlangt, niet de een of andere theoretische regel, maar de eenvoudige logica, dat de auteur dat slottooneel, van het begin af, onafgebroken in het oog houde, er zijn geheele drama naar inrichte, en er met langzamen, maar vasten tred op af schrijde.

Dit nu heeft de heer van Maurik niet gedaan. Een dameskrans, waar, onder de leus: ‘Doe wel en zie niet om’, kleeren voor armen gemaakt worden, maar vooral veel gebabbeld en kwaad gesproken wordt, een heerensocieteit, waar Rammelslag en zijn vrienden het woord voeren, een Javaansche baboe, moeten het publiek bezighouden totdat de tijd gekomen is voor het slottooneel, de *clou* van het stuk.

Dat de dameskrans, in plaats van een fijne satire, waartoe zij zich zoo goed zoude leenen, een grove parodie van dergelijke vereenigingen is geworden; dat de heerensocieteit door de aardige tooneelschikking een oogenblik aangenaam verrast, maar, daar er bijna niets in voorvalt (ook niet in de met veel ophef aangekondigde tweede bewerking), geen stof levert voor een geheel bedrijf, en daardoor verveelt dat de baboe, die een geheel tooneel vult met, voor ons onverstaanbaar, Maleisch te spreken, eenvoudig dient om anderen de gelegenheid te geven, met eenige laffe aardigheden over haar taal een gedeelte van het publiek te doen lachen, - dat alles kan, dunkt mij, de vurigste bewonderaar van Justus van Maurik niet tegenspreken. Iets als fijne of diepe karakterteekening moet men bij een dergelijk stuk den auteur schenken; maar een dialoog met wat minder gapingen en herhalingen, met wat minder zinnen, die door

gemis aan stijl uit elkander vallen, zou men, zonder zijn eischen al te hoog te stellen, van een man als deze schrijver mogen verwachten.

De heer van Maurik, die zijn publiek kent, kent ook zijn tooneelspelers. Hij begreep wat mejuffrouw Bos, een zeer intelligent oudleerling van onze Tooneelschool, maar die tot dusver door de machthebbenden op het Leidscheplein op onverantwoordelijke wijze achteraf werd gezet, van de rol van Françoise zou kunnen maken, en mejuffrouw Bos heeft het in haar gestelde vertrouwen niet beschaamd. Geestig, guitig, natuurlijk, vol gevoel en toch sober en smaakvol gaf zij Françoise weer; haar stil spel, wanneer zij op haar opstel zit te zwoegen en maar niet verder kan komen, haar luisteren en in de rede vallen onder de dictée waren onverbeterlijk. Met de oude keukenmeid Stijntje, de bekende type, waarin mevrouw Stoetz onovertrefbaar is, was Françoise de beschaafdste en meest artistieke van de geheele lange rij van acteurs en actrices die in van Maurik's tooneelspel optreden.

Maar is het begrijpelijk, dat een schrijver van de hem bekende eigenaardigheden en bijzondere talenten van dezen en genen tooneelspeler voor zijn stuk partij trekt, bedenkelijk wordt het wanneer hij gaat speculeeren op de min gunstige eigenschappen van zijn vertolkers. Het is helaas niet anders, wanneer men op het terrein van de klucht onzen tooneelspelers de vinger geeft, nemen zij gaarne de geheele hand. In het dameskransje geeft van Maurik een reeds niet zeer fijne voorstelling van een liefdadigheidsvergadering in burgerkringen, maar wat mevrouw de Vries en hare collega's er van maken gaat, in grofheid, in onbehouwenheid en in slordigheid van spel, alle perken te buiten. Het voorbeeld van mevr. Stoetz, die toont hoe een kunstenares ook in de klucht kunstenares kan blijven, ging, naar het schijnt, voor deze dames verloren.

‘Mijn slotsom is’ - zoo schreef in 1880 Busken Huet aan het eind van een zeer waardeerend opstel over Justus van Maurik, voornamelijk als tooneelschrijver, ‘mijn slotsom is dat de heer van Maurik voortaan het alleen zichzelven zal te wijten hebben, zoo hij de verwachtingen, door hem opgewekt, niet vervult. Aan een talent als het zijne, zoo *genuine* zouden de Engelschen, zoo *primesantier* de Franschen, zoo *naturwuchsig* de Duitschers zeggen (op zijn aarlanderveensch noem ik het een talent van den kouden grond), kan de kritiek van derden weinige diensten bewijzen. Zelfcritiek en de

openbare meening zijn zijne veiligste gidsen; vallen en opstaan de natuurlijke weg zijner ontwikkeling'.

Dat de heer van Maurik, na zeven jaar, op het zoo hobbelige en gevaarlijke terrein van het tooneel nog altijd aan het 'vallen en opstaan' is, behoeft niemand te verwonderen; wèl dat er van den invloed dier 'zelfcritiek', welke Huet's welwillende en hier zeer zeker opbouwende critiek hem aanried tot gids te nemen, zoo weinig te bespeuren valt.

Van de platte mevrouw Pluim en de zenuwachtige weduwe Stam uit van Maurik's tooneelspel tot de nobele en rustige Markiezin del Grillo, in de tooneelwereld als Adelaïde Ristori bekend, is een afstand als van den Overtoom tot de Tiber.

A d e l a ï d e R i s t o r i - tal van herinneringen wekt die naam op bij velen, die in de jaren '59 en '60 op een leeftijd waren waarin de indrukken het levendigst zijn, waarin men zich laat meesleepen door het spel van een tooneelkunstenaar zoo er in dat spel slechts gloed en kleur is, zoo er slechts iets flikkert in dat oog en iets trilt in die stem, dat van geestdrift en hartstocht spreekt. Later komt de critiek: het tijdperk van onderzoek en ontleding. En nu, na zeven en twintig jaar, vragen wij ons wellicht af, of er in ons enthousiasme, in onze matelooze bewondering niet veel overdrevens was. Maar toen! Wie kon weêrstaan aan de bekoring van die koninklijke gestalte, zoo edel in hare standen en bewegingen, van dat fijn besneden gelaat, dat den heftigsten toorn en de innemendste teederheid wist uit te drukken, van die stem die, klinkend als een klaroen, voor kreten van jaloezie en wraak, en te met, smeltend zacht, voor de uitingen der innigste liefde, der kalmste berusting de juiste tonen vond.

Het was een klein troepje tooneelspelers dat Ristori omringde, aan mise en scène was weinig zorg besteed - maar wie vroeg daar naar! Italiaansch, hoe weinigen waren er onder ons die het kenden en die het drama anders dan met behulp van een Fransche vertaling konden verstaan - maar wat nood! Wel begon men met de brochure in de hand regel voor regel te volgen, maar het duurde niet lang of het boekje werd ter zijde gelegd: die stem, die blik, die standen en gebaren hielden ons onafgebroken geboeid enverklaarden ons het drama duidelijker en treffender dan de beste vertaling.

Thans rust de welhaast zeven en zestig-jarige - Adelaïde Ristori werd den 21 Januari 1821 te Cividale in Friaul geboren - van den atmattenden arbeid dien zij, geheel Europa en half Amerika door, jaren lang verricht heeft.

Er is misschien geen kunst, welke het moeilijker valt vaarwel te zeggen dan de tooneelspeelkunst. Hoeveel tooneelspelers zijn er niet die, hoewel het oog zijn glans, de stem haar klank begint te verliezen, blijven ‘meêdoen, treuzlen, hangen’, zonder dat zij kunnen of willen begrijpen dat de tijd van rust gekomen is. Ook Ristori heeft lang gewacht eer zij er toe kon besluiten, van het tooneel af te treden. Toen zij - ik meen in 1879 - in Duitschland o.a. als Medea optrad, waren er in haar spel nog altijd wel de grondlijnen van een grooten kunststijl te herkennen, maar dat de Medea, de moeder aan welke men hare kinderen wil ontrukken en die, liever dan ze in de handen van haar vijanden te laten, ze met eigen hand doodt, de trekken van een grootmoeder had, dat Jason en Creüsa natuurlijke aanspraken hadden op geluk en liefde, welke zij niet meer kon laten gelden, - geen hulpmiddelen van grimeerkunst die het konden verbergen. Toch vernemen wij thans dat Ristori niet alleen nog drie jaar later, op haar een- en zestigste jaar, het waagstuk bestond van te Londen voor het eerst in het Engelsch de Lady Macbeth te spelen, maar dat zij nog van October 1884 tot Mei 1885 een kunstreis door Amerika heeft gedaan.

Kunstreizen zijn, vooral voor dramatische kunstenaars, gevaarlijke ondernemingen. Altijd de gevierde hoofdpersoon te zijn, de aandacht op zich alleen gevestigd te zien, de toejuichingen voor zich alleen in ontvangst te nemen - het zijn sterke beenen die zulk een weelde kunnen dragen. Een tooneelspeler, die met een troep van meestal hier en daar saamgeraapte artisten jaren achtereen de oude en de nieuwe wereld doorkruist, wordt onvermijdelijk, in de slechte beteekenis, een virtuoos. Zijn persoonlijkheid op alle mogelijke wijzen op den voorgrond te dringen, zoowel door de verdeeling der rollen als door de keus en inrichting der stukken waarin hij optreedt; niet te steunen op den bijval der besten uit de toeschouwers, maar te speculeeren op de zwakheden van het groote publiek, wordt hem een tweede natuur.

Adelaïde Ristori is aan dat gevaar niet ontsnapt.

Toen de kunstenares te Londen werd aangezocht om ook Shakespeare's *Macbeth* in haar repertoire op te nemen, en men, op hare

bedenkingen dat dit drama een ingewikkelder mise en scène vorderde dan waarover zij beschikken kon, haar aanbood, het stuk zoo te besnoeien dat het voor haar gezelschap zou kunnen dienen, antwoordde zij - volgens hare eigene mededeeling -: ‘Wij, Italianen zouden het niet in onze gedachte krijgen aan onze klassieken een heiligschennende hand te slaan, hoe wilt gij dan dat ik, vreemdelinge, mij verstoute ook maar één enkelen regel van Shakespeare te schrappen?’

Welk een piëteit, welk een kunstgevoel! zal men zeggen. Maar die bewondering vermindert, wanneer men weet dat diezelfde Ristori, die geen regel van Shakespeare wilde schrappen, in Schiller's *Maria Stuart* in het 2e bedrijf het voor de beteekenis der ontmoeting van de vorstinnen zoo belangrijke gesprek tusschen Elisabeth en Leicester laat wegvallen, na de ontmoeting het hartstochtelijk optreden van Mortimer schrapt, en, als mocht er na haar niemand meer aan het woord komen, met het afscheid van Maria en de woorden: ‘Lebt wohl! - Jetzt hab' ich nichts mehr auf der Erden!’ het stuk laat sluiten.

Ook in een ander opzicht toonde Ristori weinig eerbied voor den dichter, dien zij had te vertolken. Wij vinden daarvan het bewijs in hetgeen zij schrijft in haar ‘Etude du rôle de Marie Stuart.’ Gelijk men weet, bekent Schiller's Maria Stuart, in duidelijke voor geen tweederlei uitlegging vatbare bewoordingen, in een gesprek met hare voedster Hanna Kennedy, haar aandeel in den moord op Darnley. Ristori is van oordeel dat Schiller door de geschiedschrijvers Buchanan en Hume op een dwaalspoor is gebracht, en dat Maria aan die misdaad onschuldig is. Maar zij gaat verder: zij meent, met behoud van de bewuste bekentenis, in haar spel te moeten doen uitkomen, dat zij aan Maria's medeplichtigheid niet gelooft. Hoe zij dat kunststukje volbracht, verhaalt Ristori ons vrij naïef in de volgende woorden: ‘Grâce à la conviction profonde que je nourissais (contrairement à l'opinion de Schiller), je récitai mollement les vers dans lesquels l'auteur fait avouer à Marie sa complicité dans le meurtre de Darnley.’ Schiller laat in het laatste bedrijf Maria hare bekentenis herhalen in de biecht, welke zij voor Melvil aflegt:

> Ach, eine frühe Blutschuld, längst gebeichtet,
> Sie kehrt zurück mit neuer Schreckenskraft...
> Den König, meinen Gatten, liesz ich morden,
> Und dem Verführer schenkt' ich Herz und Hand!

Dit is duidelijk genoeg, zou men zeggen. Maar Ristori blijft er het hare van denken. Terwijl zij Maria al het overige laat biechten, gelijk zij zegt: ‘avec un accent où l'on sentait toute ma sincérité’, laat zij dien toon van oprechtheid varen, waar zij den moord op Darnley bekent. ‘Ce passage de la confession je ne pouvais pas le sentir, parceque je suis intim ement convaincue de la fausseté des accusations soulevées contre Marie Stuart’; en daarom spark zij deze tirade, naar zij ons mededeelt, zonder ‘énergie’ en zonder ‘spontanéité’.

Stelt hier de tooneelspeelster ten onrechte hare eigen beschouwing van de geschiedenis in plaats van die van den dichter, dien zij geroepen is te vertolken, de overige ‘Etudes’ van de voornaamste rollen, welke Adelaïde Ristori vervuld heeft, getuigen niet van een diepere of zeer oorspronkelijke opvatting. In den regel geeft zij niet haar gevoelen over de rol als geheel, deelt zij ons niet mede hoe zij de rol in elkaar zette (de Franschen spreken van ‘composer un róle’), maar vertelt zij meer van de kleine middeltjes, de tooneel-effecten, welke zij aanwendde: haar stil spel tegenover het publiek, hare poses, de wijze waarop zij hare ‘sorties’ maakte. Wanneer wij in deze ‘Etudes’ de ontleding van haar spel als Phèdre vergelijken met die van Rachel's spel in dezelfde rol, gelijk wij die o.a. in Lewes' *On actors and the art of acting* vinden, dan krijgen wij den indruk dat de Fransche kunstenares door meerdere soberheid, grooter innigheid, dieper opvatting van deze rol boven haar Italiaansche kunstzuster uitmuntte.

Een vrouw als Adelaïde Ristori, die in hare lange loopbaan Europa en Amerika doorkruiste, met de begaafdste vorsten en vorstinnen in aanraking kwam - ook de oplettendheid haar in 1859 door koningin Sophie bewezen herdenkt zij dankbaar - door de eerste letterkundigen van alle landen gevierd werd, moet veel hebben beleefd, veel hebben opgemerkt, veel hebben geleerd vooral. Hare gedenkschriften kunnen rijk zijn aan verrassende ontmoetingen, belangrijke gesprekken, pikante anecdoten, en uit den schat van hare ervaring moet zij met volle handen veel kunnen putten, waarmede kunstenaars en leeken hun voordeel kunnen doen.

Het lijkt er weinig naar. Gelijk Adelaïde Ristori Europa doorvloog zonder zich ergens lang op te houden, zoo vliegt zij ook in deze Herinneringen over de gebeurtenissen heen. Wel herdenkt zij

met erkentelijkheid menig succès, menige hartelijke ontvangst, gelijk die welke haar door de Utrechtsche studenten werd bereid, maar het is of niets van hetgeen zij gezien heeft en ondervonden een bijzonderen indruk heeft achtergelaten.

Alleen waar het hare mededingster Rachel betreft, wordt Ristori spraakzamer.

Het is merkwaardig voor de kennis van het tooneelspelerstemparement, te zien hoe deze beide groote tooneelkunstenaressen, in 1855 te gelijk in Parijs zijnde, er beiden voorstellingen gevende - Ristori debuteerende in de wereldstad, vanwaar haar naam zich over geheel Europa zou verbreiden, Rachel hare laatste voorstellingen gevende vóór die noodlottige reis naar Amerika, welke haar einde zou verhaasten - elkander steeds hebben ontweken.

Groot was de indruk, dien Ristori bij haar eerste optreden te Parijs reeds aanstonds als *Myrrha, Francesca di Rimini* en *Maria Stuarda* maakte. Zelfs Rachel had in de dagen van haar hoogsten roem zulk een geestdrift niet opgewekt. De couranten begonnen vergelijkingen te maken tusschen de beide kunstenaressen en in menig dagbladartikel werd de Italiaansche hemelhoog verheven ten koste van de Fransche.

Jules Janin had er stof in gevonden voor eenige bombastische tegenstellingen in dezen trant: ‘Celle-ci est une Française de la maison de Corneille; celle-là est une Italienne de la famille d'Alfieri; l'une appartient à la tragédie, à l'histoire, au règne; l'autre appartient à l'élégie, à l'intime douleur, aux tendres soupirs; celle-ci est faite pour monter au trône... celle-là monte à l'échafaud’ - en zoo voort, nog twaalf regels lang.

Rachel was een der voorstellingen van hare mededingster komen bijwonen. Verscholen in het donkerste hoekje van een donkere baignoire, zoodat weinigen hare tegenwoordigheid opmerkten, had zij de vergelijking kunnen maken tusschen het geestdriftig onthaal dat aan Ristori ten deel viel, en dat hetwelk zij zelve in die dagen van de zijde van hare landgenooten placht te genieten. Reeds lang was er sprake geweest van een kunstreis naar Amerika - nu aarzelde zij niet langer. Maar vooraf wilde zij nog eens optreden voor dat publiek, dat ook haar eenmaal op de handen had gedragen. Tusschen 6 en 23 Juli 1855, in den druksten tijd van de wereldtentoonstelling, gaf zij in het Theatre-Français een zevental voorstellingen.

Ristori vertelt in haar *Souvenirs* hoe al de pogingen om haar met Rachel kennis te laten maken vruchteloos ware geweest: het schijnt wel dat er van beide kanten niet bijzonder veel empressement betoond werd.

Een enkele ernstige poging ging intusschen van Rachel uit. Deze koos als tusschenpersoon Mme Ode, de modiste van Keizerin Eugenie. Mme Ode deelde Ristori mede, hoe verlangend Rachel was, haar kunstzuster te ontmoeten, maar toen Ristori daarop antwoordde: 'Welnu, dat zij kome: zij zal zich over mijn ontvangst niet te beklagen hebben', bleek het dat Rachel gehoopt dat de Italiaansche tot haar zou komen - iets waartoe Ristori niet scheen te kunnen besluiten. Toen zond Rachel haar voor een der eerstvolgende voorstellingen een loge, vergezeld van deze woorden: 'A Mme Ristori sa camarade Rachel.'

Terwijl Rachel, een der voorstellingen van haar 'camarade' bijwonende, zich zooveel mogelijk schuil had gehouden, kwam Ristori blijkbaar om te zien en gezien te worden. Met zekere voldoening teekent zij in haar *Souvenirs* aan: 'Dans la salle on m'avait reconnue et je voyais bien que le public se préoccupait de mes impressions.'

Die indrukken waren niet onverdeeld gunstig. Dat wat allen, die het voorrecht hadden Rachel als Phèdre te zien, onvergetelijk is gebleven: die bleeke gestalte, die scheen verteerd te worden door een inwendig vuur, die brandende oogen, die diep weemoedige toon, kwam Ristori overdreven voor. 'Elle avait l'air plutôt d'une femme écrasée par la douleur,' schrijft zij. Ook in hare eerste ontmoeting met Hippolyte vindt zij haar overdreven en... te realistisch. Alleen in het vierde bedrijf bewonderde zij haar zonder voorbehoud, en toen het scherm gevallen was, schreef Ristori op een kaartje eenige woorden, welke het hart haar ingaf, en liet dit Rachel ter hand stellen. 'L'envoi de cette carte' - schrijft Ristori - 'fut le dernier acte de mes relations avec elle.' Zeer hartelijk was de verhouding, naar men ziet, niet geweest, en de toeschietelijkheid was zeker wel allerminst van de zijde van Ristori gekomen.

Al munten deze *Etudes et Souvenirs* niet uit door buitengewone frischheid en levendigheid van voorstelling, al krijgen wij maar weinig van die kijkjes in een kunstenaarsziel, waardoor dagboeken, mémoires van andere kunstenaars soms zooveel aantrekkelijks hebben, Ristori spreekt zich vaak duidelijk genoeg uit, zij geeft omtrent

de manier waarop zij haar beroemdste rollen opvat, omtrent de voorbereiding van die rollen genoeg bijzonderheden, om ons een oordeel te vergunnen over haar karakter als dramatische kunstenares.

Wanneer Legouvé haar de *Medée* ter lezing heeft gezonden, het drama dat voor Rachel geschreven, door deze geweigerd was, dan is Ristori's eerste woord tot den schrijver, dien zij tot teeken van hare bewondering om den hals valt: ‘Oui, oui, je jouerai votre Medée, *et nous combinerons ensemble un meurtre figuré qui fera accourir la foule!*’

Moge zij al, in het hoofdstuk dat over haar eerste optreden, in Italië handelt, ons verzekeren dat het haar toen genoeg was te weten dat er in de zaal één enkele in staat was haar pogingen te waardeeren; later werd dit anders. De ‘foule’ te doen toestroomen; iets ongehoords te vertoonen; de Engelschen in geestdrift te brengen door *Macbeth* in het Engelsch te spelen, al erkent zij zelve dat zij de taal niet à fond denkt te leeren (en dus de fijnheid van Shakespeare niet zal begrijpen); de Franschen te verbazen door *Béatrix* in het Fransch te vertoonen, al heeft zij haar accent nooit kunnen overwinnen, - was haar blijkbaar grooter genot dan door het vertolken van een meesterstuk der dramatische letterkunde de besten van haar tijd tevreden te stellen.

Maar dat Adelaïde Ristori in haar lang kunstenaarsleven een zeldzame energie, een ongemeene werkkracht aan den dag heeft gelegd, moet, bij een herinnering aan hare buitengewone gaven en aan het kunstgenot dat zij daardoor aan duizenden heeft geschonken, zonder voorbehoud worden erkend.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige Kroniek.

Een Volksbelang. Opmerkingen over letterkundige critiek door Dr. Jan te Winkel. Haarlem, de Erven F. Bohn. 1887.

‘In Deutschland schreibt Jeder, der die Hand zu nichts Anderm brauchen kann, und wer nicht schreiben kann, der recensirt’ - de uitval is van Ludwig Börne.

Verkiest men een minder scherp en beter overwogen oordeel, dan hoore men hoe Goethe, in 1824, in een gesprek met Eckermann zich uitliet over de critiek van zijn tijd. Het gesprek had geloopen over Shakespeare, en Goethe had onder anderen beweerd, dat veel van Shakespeare's grootte te danken was aan den grooten, krachtigen tijd, waarin hij leefde. Een ‘staunenerregende Erscheinung’ als die van Shakespeare kon men zich in het Engeland van 1824 niet meer denken. En nu ging Goethe voort: ‘Jenes ungestörte, unschuldige, nachtwandelerische Schaffen, wodurch allein etwas Grosses gedeihen kann, ist gar nicht mehr möglich. Unsere jetzigen Talente liegen alle auf dem Präsentirteller der Oeffentlichkeit. Die täglich an fünfzig verschiedenen Orten erscheinenden kritischen Blätter und der dadurch im Publikum bewirkte Klatsch lassen nichts Gesundes aufkommen.... Es kommt zwar durch das schlechte, grössentheils negative ästhetisirende und kritisirende Zeitungswesen eine Ort Halbcultur in die Massen, allein dem hervorbringenden Talent ist es ein böser Nebel, ein fallendes Gift, das den Baum seiner Schöpfungskraft zerstört vom grünen Schmuck

der Blätter bis in das tiefste Mark und die verborgenste Faser.'

Dr. Jan te Winkel zal die uitspraak van Goethe, die hem als op het hart gebonden moet zijn, wellicht gekend hebben, toen hij de *Opmerkingen over letterkundige critiek*, welke hij den leden van het letterkundig congres ter overweging zou geven, op het papier stelde. Maar hij behoefde Goethe niet te citeeren; zelf had hij over de critiek genoeg op het hart; meer zelfs dan hij in het kort tijdsbestek, hem voor zijn voordracht vergund, kon mededeelen. Dat hij niet alles kon uitspreken wat hij te zeggen had, was oorzaak dat sommigen hem hebben misverstaan. *A quelque chose malheur est bon*. Om het misverstand uit den weg te ruimen, heeft de spreker zich gedrongen gezien, het gesprokene te doen drukken niet alleen, maar ook nader toe te lichten; en zoo ontstond de brochure *Een Volksbelang*, met welker uitgaaf de heer te Winkel, hoe men ook over zijn beschouwingen denke, een goed werk heeft verricht.

Is het met de kritiek in onze dagen even slecht gesteld als, naar Goethe's beweren, in *zijn* tijd? Is de critiek, zooals zij in Nederlandsche dagbladen en tijdschriften beoefend wordt, inderdaad de dood voor ware, gezonde kunst? Doen wij, die met meerdere of mindere pretensie, op kleiner of grooter schaal, critiek uitoefenen, niet beter de pen weg te werpen en onzen tijd aan anderen arbeid te besteden?

Wanneer wij ons zelven die vragen stellen, dan dringen zich al spoedig twee andere op, die al de vorige beheerschen, en wel deze: Wat is het doel van de letterkundige critiek? Hoe kan de critiek dit doel het best bereiken?

Het zijn ook die, vragen, welke Dr. Jan ten Winkel stelt en welke hij in zijn rede, en in de daarbij gevoegde toelichting, aldus beantwoordt:

Den mensch te brengen onder den betooverenden invloed der kunst, en daardoor het levensgenot te verhoogen - ziedaar het doel der critiek.

Vele critici houden dat doel niet voor oogen: zij wijzen slechts op gebreken, misschien om het publiek te verhinderen voor genot aan te zien wat zij ongenietbaar vonden; misschien om de kunstenaars te verbeteren; misschien ook alleen uit lust om te strijden, te strijden niet enkel *voor* iets (het schoone), maar dikwijls uitsluitend *tegen* iets (het leelijke).

Anderen hebben hun lievelingsschrijvers, naar wie zij mindere

geesten, die beneden hun ideaal bleven, afmeten. Niet alleen kunnen zij zelven daardoor van het mindere maar half genieten, maar zij bederven zoodoende ook het genot van wie niet denken als zij. Weer anderen - de gevaarlijksten! - hebben hunne theoriën over kunst; door hun stelselmatig redeneeren en door hun ontleden van het schoone, verjagen zij bewondering en gevoel.

Van dit alles is het gevolg: vermindering van belangstelling in de voortbrengselen der letterkunde en dus: minder kunstgenot; en, als noodzakelijk gevolg hiervan weder: verflauwing van den ijver, verlamming van de scheppingskracht der kunstenaars, die zich niet meer aan de behandeling van een grootsch onderwerp wagen.

Waar het kunstvuur in vollen gloed blaakt, moge een afkeurende critiek dat gevolg niet altijd hebben, wel in die vele gevallen, waarin het proza des levens, maatschappelijke bemoeiingen, huiselijke zorgen, op den kunstenaar reeds een drukkenden invloed uitoefenen.

Geen ophemeling verlangt de schrijver van de critiek, geen gedachtelooze bewondering, maar wel, dat de critiek wijze op het schoone, daarbij rekenschap gevende van de gronden waarop zij prijst, het goede in het volle licht plaatsende, het gebrekkige onbesproken latende. Iedere goed gemotiveerde lofspraak op het schoone is tevens een afkeuring van het daaraan tegenovergestelde leelijke. Daar positie sterker is dan negatie, stelle men het schoone op den voorgrond, het leelijke op den achtergrond, en wel zoo dat het schoone worde g e t o o n d in de c o n c r e t e kunstwerken, het leelijke alleen i n a b s t r a c t o worde a a n g e w e z e n.

Door den kunstenaar toe te roepen: ‘Daar is uw kracht!’ verhoogt men zijne energie; door hem voornamelijk op zijn zwakheden te wijzen ontzenuwt men hem.

Vroeger, veertig, vijftig jaar geleden, toen er belangstelling heerschte in alles wat er op het gebied der letteren verscheen, bestond er geen gevaar dat een krasse critiek al te veel zou schaden; tegenwoordig echter nu wij dankbaar iederen aankomenden dichter moeten begroeten, en moeite hebben om de belangstelling in letterkundigen arbeid bij een kleinen kring van beschaafden levendig te houden, is dat anders. Toen kon Potgieter zeggen:

> Wie geen flinken stoot kan velen,
> Die zit wankel in het zaâl;

nu zijn de tijden voorbij, waarin het er niet op aankwam, of er al eens een zwakke uit het zaâl tuimelde. Potgieter's critiek bovendien brak niet alleen af, maar bouwde ook op. Beets' aanmerkingen zijn soms ondeugend, maar de glimlach, dien zij wekken, wijkt spoedig voor edeler opwelling. Het vernuft, waarvan beider critiek getuigt, is bij vele onzer critici allerjammerlijkst verplompt.

De criticus moet kunstenaar zijn; verbeelding en smaak moet hij bezitten. Eerlijk, rechtschapen zij de criticus; eerlijke bedoelingen en logische gedachten zijn elkanders complement. Een helder, juist oordeel is onmogelijk waar het verstand wordt bestuurd door de opwellingen van een oneerlijk gemoed, of waar ijdel zelfbehagen en zucht naar bijval voor hunne geestigheid de critici drijft.

Geen water-en-melkcritiek, die hier een foutje opmerkt, daar een deugdje prijst, een beetje lof geeft, en daarvan weêr de helft terugneemt, omdat er eigenlijk niets belangrijks van het werkje te zeggen valt; maar ook geen critiek gelijk die zoolang de domper van alle geestdrift geweest is, eene critiek die van het kunstwerk is afgedaald naar den kunstenaar, zaken heeft achtergesteld bij personen. Zulk een critiek kweekt onverschilligheid voor het goede dat nog door enkelen wordt geleverd, onzekerheid aan wiens leiding zich over te geven, ontevredenheid met het tegenwoordige, weinig hoop op de toekomst. Tegenover de wankelmoedigheid plaatse men een geloof dat bergen verzet. De Augiasstal der critiek moet gezuiverd! Doch tegelijkertijd trede een nieuwe critiek met frissche krachten op in den strijd voor het schoone.

Dan kan een herleving onzer letteren worden verwacht, grooter belangstelling bij het publiek, grooter ijver bij dichters en prozaschrijvers. 't Kan zijn dat er dan weêr, evenals in de vorige eeuw, een groot aantal middelmatige dichters opdagen. Maar de critici zouden ons alleen de beste verzenbundels aanwijzen; de onbeduidende zouden wij ongelezen laten. Het beste bewonderend, zouden wij geestdrift en veredelend kunstgenot herwinnen.

Ziedaar, in het kort en zooveel mogelijk met de eigen woorden van den schrijver, Dr. te Winkel's beschouwingen over de critiek.

Er is in die beschouwingen veel wat ons aantrekt. Dr. te Winkel heeft, wel niet zoo kernachtig en niet zoo sierlijk als anderen het vóór hem deden, maar toch duidelijk en goed er nog eens aan

herinnerd dat tot de taak van den criticus ook het bewonderen behoort.

Molière zeide het in *La Critique de l'Ecole des Femmes*, bij monde van Dorante, geestiger en pittiger wellicht dan het ooit voor of na hem gezegd is: ‘Laissons-nous aller de bonne foi aux choses qui nous prennent par les entrailles, et ne cherchons point de raisonnements pour nous empêcher d'avoir du plaisir.’ En die raadgeving, aan het adres van het publiek, mag ook zekere critiek ter harte nemen.

Sainte-Beuve, op wien de school van hen, die weinig bewonderen en vaak ‘verneinen’, zich zoo gaarne beroept, moet men de eer laten van nooit in denigrement zijn kracht te hebben gezocht, maar overal waar hij het werk van mannen van verdienste ontmoette, waar hij jonge belovende talenten ontdekte, dezen aangemoedigd en opgewekt te hebben. ‘Ik kan niet aannemen’ - heeft Sainte-Beuve ergens gezegd - ‘dat het beste middel, om een aankomend talent te verheffen zou zijn, hem een inktkoker naar het hoofd te gooien.’ En elders: ‘Ik heb eenigzins ontsteld gestaan toen ik zag hoe moeilijk de letterkundige critiek wordt, wanneer men niet te barsch en uit de hoogte spreken, noch beleedigen wil, wanneer men een eerlijke vrijheid van oordeelen voor haar eischt, en tevens het recht om een ruime plaats te geven aan verdienden lof en een soort van hartelijkheid in acht te nemen tot in het voorbehoud dat men maakt.’ Maar dezelfde Sainte-Beuve heeft ook in de voorrede van een der deelen van zijne *Lundis* deze woorden geschreven: ‘Chaque fois que je rentre dans cette veine de critique toute pratique, je tâche d'y introduire une proportion plus grande de verité *et d'apporter dans l'expression plus de franchise. Cela ne se fait pas sans quelque cri et quelque révolte de la part des interessés;* mais le public équitable vous en sait gré, et, si vous faites honnêtement et bien, son estime vous en récompense.’

Indien dit alles waar en behartigenswaard is, dan komt het ons voor, dat de heer te Winkel, die terecht aan de kritiek der bewondering een plaats willen geven in onze literatuur, die kritiek te eenzijdig opvat, wanneer hij haar uitsluitend wil doen bestaan in het uitdrukkelijk wijzen op het schoone in het kunstwerk, en het onbesproken laten of - gelijk hij in zijn naschrift toegeeft - het enkel *in abstracto* aanwijzen van het leelijke.

Van den criticus vordert Dr. te Winkel smaak, maar ook eerlijk-

heid en rechtschapenheid. Doch waar blijft die eerlijkheid, die openhartigheid waarvan Sainte-Beuve spreekt, indien de criticus, waar zijn smaak in opstand komt tegen het middelmatige, de gemaaktheid, de pretentie, de smakeloosheid, welke hij op zijn weg ontmoet, alleen door te zwijgen, of op zijn hoogst door een zijdelingsche aanwijzing, mag te kennen geven wat, in zijn oogen, leelijk en slecht is?

Wordt critiek alleen geschreven voor den kunstenaar, of ook voor het intelligent publiek? En indien ook voor het publiek, loopt men dan geen gevaar, door een critiek op de wijze als Dr. te Winkel die wenscht, dat publiek te leeren berusten, te leeren genoegen nemen met het leelijke, dat het, al zwijgt de critiek er voor, toch telkens en telkens weêr onder de oogen krijgt?

Men ziet in het letterkundige een richting, welke men afkeurt, langzaam opkomen, veld winnen, en allengs een noodlottigen invloed uitoefenen op een aankomend geslacht. Zal men nu kunnen volstaan met die richting òf dood te zwijgen, òf alleen zijdelings, in het afgetrokkene, te bestrijden?

Neen - zegt Dr. te Winkel - in tijden van opgewekt letterkundig leven wellicht niet. ‘Toen Beets als dichter optrad, toen Potgieter in de eerste jaargangen van *de Gids* de geesel der critiek zwaaide, heerschte er een belangstelling in alles wat op het gebied der letteren verscheen, zooals men nu helaas! in de verste verte niet meer kent.’

En F l a n o r , die in zijn ‘Vlugmaren’ van 5 November te Winkel's beschouwingen voor een deel bevestigt, voor een deel aanvult en op een enkel punt bestrijdt, sluit zich in zekeren zin bij deze uitspraak aan. Op zijn pittige manier somt hij aan den eenen kant al de beuzelingen op, waarmede in onze dagen A., B., C., tot H. toe, zich alzoo bezighouden en het brein vullen, en herinnert hij aan den anderen kant aan den tijd toen men elkander staande hield met: Heb je de Camera al gelezen? - Van Lennep's Elisabeth Musch is uit! - Heb je Da Costa's nieuwen tijdzang gezien? - Hoe heerlijk is de nieuwe symphonie van Verhulst!

Wij hebben hier dus twee lofredenaars op den vervlogen tijd.

Is alles waar in hun beweren?

Het is zoo, toen Beets optrad, toen Mej. Toussaint haar eerste romans schreef, toen Potgieter en Bakhuizen de pen voerden, heerschte er

in zekeren kring een opgewekt letterkundig leven. Maar kan men spreken van ‘eene belangstelling in alles wat op het gebied der letteren verscheen, zooals men nu, helaas! in de verste verte niet meer kent,’ wanneer men weet - om slechts dat ééne, maar sterk sprekend feit te noemen - dat het tijdschrift waarin dat letterkundig leven zich hoofdzakelijk uitte, *de Gids*, in de twintig eerste jaren van zijn bestaan een getal van 400 geabonneerden nauwelijks konde bereiken?

En wat de weinige sympathie betreft welke, volgens Flanor, letteren en kunst in onze dagen ondervinden - het is altijd hachelijk uit hetgeen men wellicht in zijn onmiddellijke omgeving waarneemt, een algemeene slotsom te trekken. Ons althans zijn kringen bekend, waarin een roman van Tolstoï of van Daudet, een nieuwe symphonie of een nieuw trio van Brahms of Saint-Saëns, een sprookje van Fred. van Eeden, een feuilleton van Sarcey, een schilderij van Mesdag, even goed het onderwerp van levendige gesprekken en discussiën soms uitmaken als het indertijd, volgens Flanor, da Costa's tijdzangen, Sainte-Beuve's *Lundis*, Verhulst's symphonie deden. Indien het anders ware, het zou een nutteloos werk zijn der critiek voor te houden wat zij wezen moet, daar zij, ook in den volmaaktsten vorm, toch steeds zou blijven de stem eens roependen in de woestijn.

Zeker, onze letterkundige critiek is niet wat zij behoorde te zijn. Voor het drukke en gejaagde leven onzer dagen, waarin voor velen het hoogste streven is den prijs van den eerstaangekomene te verdienen, voor het vlugge en vluchtige werken, dat daarvan het noodzakelijk gevolg is, mag men de oogen niet sluiten. Op den eisch van veel studie, veel lectuur; op het noodige van nadenken, rijpen van het oordeel, van gematigdheid en rust, wordt door Flanor terecht gewezen.

Maar juist omdat wij instemmen met die eischen aan een degelijke critiek te stellen, waarschuwen wij voor een zoo moedelooze, zoo kleine opvatting van haar taak als door Dr. te Winkel gehuldigd wordt, waar hij op grond van het klein getal dichters en de geringe belangstelling welke de letterkunde bij ons ondervindt, een eenigszins strenge, zij 't ook welverdiende, critiek niet van onzen tijd acht. Hoe zulk een tamme, goedaardige, kleinzielige critiek, als de Groninger geleerde predikt, ons - gelijk hij profeteert - geestdrift en welgevallen, verheffend en veredelend kunstgenot zou

doen herwinnen, en tot een nieuwen bloei onzer letteren zou leiden, gaat ons begrip te boven.

Intusschen is het goed dat het onderwerp weder eens aan de orde werd gesteld. Het kan tegenover de velen, die nog gewoon zijn het *la critique est aisée*, en wat daar meer volgt, na te bauwen, niet genoeg herhaald worden dat critiek een kunst is

> en niet
> De lichtste, al wordt zij nog al druk beoefend.

En voor ons allen, klein en groot, blijft de les gelden, welke Multatuli op de aangehaalde woorden volgen laat:

> Wie afkeurt, toone dat zijn oordeel rijp is.

***Jonkheer Beemsen*. Een studie door Nessuno. Met een inleidend woord van Marcellus Emants. 's Gravenhage, W. Cremer. 1887.**

Van eene zijde, van waar hij het misschien niet verwacht zou hebben, vindt Dr. te Winkel steun voor zijn ‘critiek der bewondering’. Het is niemand minder dan Marcellus Emants, die in het woord waarmede hij *Jonkheer Beemsen* bij het publiek inleidt, ‘de leer dat men spaarzaam met lof en kwistig met afkeuring moet omgaan’ slechts ‘in zeer zeldzame gevallen’ van toepassing acht en, haast met de eigen woorden van den schrijver der ‘Opmerkingen over letterkundige critiek’, als zijn ondervinding meedeelt, ‘dat lof meestal aanmoedigt, terwijl afkeuring verlamt.’ Ook hij waarschuwt de critiek; hij herinnert dat ‘snoeien en wieden niet ieders zaak is’ en dat het helaas onzen scherpzinnigen tuinlui wel eens is overkomen, ‘dat zij een opschietend vruchtboompje voor onkruid aanzagen, slechts het uitoeien waard’. Ware de heer Emants wat bijbelscher hij zou ons toevoegen: ‘Blusch den geest niet uit!’, nu vergenoegt hij zich met een klassiek: *Caveant consules!*

Nog andere wenken geeft de inleider, wenken van gewicht, zoo-

wel voor de critiek welke in het openbaar rekenschap geeft van haar gevoelen, als voor die welke ieder lezer in stilte of in privaten kring uitoefent. ‘Het ware - zegt hij - voor de kunst in het algemeen vrij wat beter als ieder, bij het binnentreden van haar tempel, zijn persoonlijke sympathieën en antipathieën kon afleggen. Wie geen beteren maatstaf voor zijn beoordeeling rijk is, dan de toeneiging of den afkeur, waarnaar hij in het dagelijksch leven zijn waardeering uitdeelt, zou er wel aan doen op kunstgebied in 't geheel geen oordeel te vellen’.

Zoo in het algemeen valt er op deze uitspraak zeker nog al wat af te dingen, maar in dit bijzonder geval, waar het een boek geldt als de studie van N e s s u n o , kan het zijn nut hebben, er rekening meè te houden.

Jonkheer Beemsen toch is geen alledaagsch boek, en het is, gelooven wij, geen alledaagsche lof, wanneer wij zeggen dat het door Marcellus Emants zelf geschreven kon zijn. In alle geval is de schrijver een geestverwant van den auteur van *Monaco* en ligt de veronderstelling voor de hand dat onder de Fransche hedendaagsche romanciers Paul Bourget tot zijn lievelingschrijvers behoort. En nu zou een geschrift als dit, waarvan de held theoriën verdedigt en stellingen in praktijk brengt, die lijnrecht indruischen tegen de heerschende meeningen, zeker alle kans loopen van als gevaarlijk op den index te worden geplaatst, wanneer niet in tijds gewezen werd op het ongemeene talent, waarmede de schrijver het type, dat het onderwerp van zijn studie uitmaakt, heeft weten te teekenen, en een karakterontleding heeft geleverd waarvan onze jongste novellistische literatuur maar weinig voorbeelden kan aanwijzen.

In *Jonkheer Beemsen* hebben wij *la confession d'un enfant du siècle*, de biecht van een zoon van het laatste vierendeel der negentiende eeuw. Uiterlijk is de jonge man, welks zielkundige ontleding het onderwerp van Nessuno's studie uitmaakt, een geblaseerde nietsdoener, zonder hart, zonder ideaal; een cynicus, een spotter met al wat eenige waarde geeft aan het leven; een Don Juan voor wien vrouwendeugd een mythe is; een jonge grijsaard die nooit jeugd gekend heeft, en die doelloos en willoos door het voor hem kleurlooze en eentonige leven gaat. Zoo vertoont Jonkheer Adolf Beemsen zich te midden van zijn vrienden, onbeduidende Haagsche leegloopers, wier idealen niet verder reiken dan een fijn diner en een mooie, niet al te deugdzame vrouw; en niemand onder hen, die dezen ver-

mogenden jongen man met het gunstig aristocratisch uiterlijk, met het bleeke, fijn besneden gelaat, het hooge, fraai gewelfde voorhoofd en den donkerblonden baard, niet voor den rijkst bedeelde en gelukkigste aller stervelingen hield.

Inderdaad zoo vertoont hij zich. Slechts één levend wezen is er in die wereld, die een anderen Adolf Beemsen kent, die weet dat er onder dien ijskorst van onverschilligheid iets sluimert dat voor edeler aandoening vatbaar is, dat het pantser van cynisme een hart bedekt, dat hartstochtelijk heeft liefgehad, en nog voor éénen enkelen vriend warm kan kloppen. In zijn brieven aan dien eenigen, aan den vriend die voor tien jaar naar Indië vertrok, geeft Jonkheer Beemsen zich geheel zooals hij is, voor hem ontleedt hij zijn innigste gevoelens, en daarin trilt een toon van zoo diepen weemoed, dat de man, dien ge geneigd waart om zijn hartelooshеid te verachten, u belang gaat inboezemen, dat ge hem leert begrijpen, en medelijden krijgt met dat kind van zijn eeuw, dat, onder het masker der onverschilligheid, inderdaad de wreedste folteringen lijdt.

De man met den sarcastischen glimlach op de lippen is in werkelijkheid diep droefgeestig.

Een vrouw, die hij hartstochtelijk heeft liefgehad, heeft hem voor jaren bedrogen en daardoor het geloof in alles wat het leven heerlijk zou kunnen maken in hem gedood. In zijn cynisme heeft hij, als bij wijze van weddingschap, zijn vrienden toegezegd dat hij binnen zes maanden zou trouwen, en inderdaad heeft hij, na een korte kennismaking, de blonde, achttienjarige dochter van den heer Kamerling, het hoofd eener uitgebreide fabriek, ten huwelijk gevraagd.

Zal dat jonge kind het dorre hout weer tot bloei doen ontluiken? Zal zij het vonkje, dat wellicht nog onder de asch gloort, oprakelen?

En als het nu blijkt dat hij dat kind niet kan liefhebben, bij de herinnering aan de vrouw die hij te veel heeft liefgehad; wanneer hij zijne pogingen om, naar den wensch van zijn aanstaanden schoonvader aan een betrekking te geraken, verijdeld ziet; wanneer hij zich telkens eenzamer en ellendiger gevoelt, het leven vruchteloos naar zijn doel vraagt; wanneer al het onbewezene, onopgeloste en onoplosbare hem pijnigt, en hij steeds levendiger het gemis voelt van het eenige, waardoor hij zelf meent dat het leven hem dragelijker zou kunnen worden: het samenzijn met een wezen, die

hem, ellendig als hij is, toch zou lief hebben en begrijpen, een wezen dat hij zou kunnen lief hebben en vereeren zonder te twijfelen... met gesloten oogen - dan zal men den diepen weemoed begrijpen die er ligt in de regelen waarmede Adolf Beemsen den laatsten brief aan zijn vriend in Indië besluit:

'Lach mij gerust uit en denk: ook hij heeft altijd naar de sterren gegrepen! Maar... voel dan ook wat medelijden met de hand, die zoo leeg bleef!'

Wij noemden Paul Bourget. Gelijk deze, zoowel in zijne romans als in zijn psychologische studiën over Alexandre Dumas en anderen, de onrust, de wezenlijke of gewaande zielefolteringen der kinderen van de laatste helft der 19de eeuw in al haar schakeeringen bestudeert en tot in hare kleinste bestanddeelen ontleedt, zoo heeft ook Nessuno uit zijn omgeving een exemplaar van die ongelukkigen gekozen, en daaraan al zijn talent van ontleding besteed. Zijn Adolf Beemsen heeft meer dan één familietrek met verschillende van Bourget's hoofdpersonen gemeen. Wij noemen bijvoorbeeld de Querne uit *Crime d'amour*. Als deze is Beemsen niet meer in staat lief te hebben oprecht en met zijn geheele ziel, en anders dan bij wijze van verstrooiing en uit nieuwsgierigheid. Maar er rust, bij den een als bij den ander, op den diepsten grond van hun ziel een teerder gevoel, herinnering of verlangen, dat telkens door het pantser tracht heen te breken, dat de polsen voor een oogenblik sneller doet kloppen en de bleeke wangen tint met een lichten blos.

In *Jonkheer Beemsen* heeft de schrijver, gedachtig aan het *qui trop embrasse mal étreint*, al zijn kracht aan den held van het verhaal besteed. De achttienjarige, hoe goed ook met enkele trekken geteekend - wij noemen o.a. haar tehuiskomst en de wijze waarop zij Beemsen's schriftelijk aanzoek opneemt, later haar gesprek met Beemsen langs het strand - is, met opzet of toevallig, te onbeduidend, heeft te weinig ziel dan dat een zielkundige analyse aan haar besteed zou wezen. In een latere novelle, die niet uit kan blijven, zal Nessuno moeten toonen wat zijn ontledend talent van de vrouw weet te maken.

Over de waarde van het korte verhaal, dat tot voorwendsel van deze studie dient, kunnen de gevoelens uiteenloopen. Zoo zal men kunnen vragen of het tooneel met den drenkeling, hetwelk tot illustratie moet dienen van den reeds in den aanvang door van Beem-

sen verkondigde stelling, dat zelfopoffering een soort van waanzin is, en tevens een eind moet maken aan van Beemsen's stil engagement, wel goed gekozen en levendig genoeg opgezet is. Maar aan het talent, aan deze zielkundige studie besteed, zal men, vertrouwen wij, zonder veel verschil van gevoelen, recht doen wedervaren.

Nessuno is Iemand; hij is een man die goed voelt en goed begrijpt, later zal het wellicht kunnen blijken of hij ook goed ziet, of hij ook de stoffelijke wereld goed weet waar te nemen. Intusschen zullen onze novellisten van beiderlei kunne, indien zij nie^{t} rechtstreeks bij de meesters van het vak ter schole willen gaan, van dezen jongere reeds veel kunnen leeren.

Aquarellen door Marie Boddaert. 's-Gravenhage, W. Cremer. 1887.

Het is ruim twee en een half jaar geleden, dat de lezers van dit tijdschrift verrast werden door het werk van een nieuwe dichteres, die zich M a r i e B o d d a e r t teekende. Wat zij gaf waren geen sentimenteele gedichtjes, geen bleeke schetsjes of miniatuurverhaaltjes van huiselijk lief en leed, waarmede beginnende dichteressen plegen op te treden. Een breed gepenseeld landschap, *op den Schönberg*, een krachtig geschilderd natuurtafereel, *Stormnacht*, een flink opgezet en diep gevoeld tooneel uit den werkmansstand, *In de Smidse*, deden de nieuwe dichteres kennen als eene die nauwkeurig opmerkte, die een oog had, zoowel voor het grootsche van de natuur, als voor de poëzie in het leven der menschen om haar heen, en die hetgeen zij waarnam dichterlijk wist weer te geven. Er sprak uit deze stevig gebouwde rijmlooze jamben een rijpe geest, men gevoelde dat er reeds veel arbeid, arbeid van den geest, zoowel als dichterlijke stijloefeningen, aan deze merkwaardige gedichten moest zijn vooraf gegaan.

De drie gedichten, waarmede Marie Boddaert het eerst met haar naam optrad, zijn kenschetsend voor haar talent, en zijn sedert door haar soms geëvenaard, maar niet overtroffen. *Op den Schönberg* vond zijn pendant in *In Praag; In de Smidse* in *Op de Avondmarkt*. Daarbij voegden zich een paar kleinere schetsen *Lentemorgen* en

Zus' verjaardag, van welke vooral het laatste, als geestig van opvatting en keurig van teekening, de aandacht trok.

Sedert heeft Marie Boddaert, zoowel in *de Gids* als elders, ook in het berijmde gedicht hare proeven afgelegd. Ook hierin heeft zij voortreffelijks geleverd: het voortreffelijkst wel in dien *Morgen aan 't IJ*, die later zijn pendant vond in het schoone *Avond aan den Amstel* (*Gids* van Januari 1887). Dat is (al kon een enkele uitdrukking, bijv. ‘de schoot van het watergewiegel’, bedenking wekken) niet gedroomd, maar gezien. Gij ziet het mede, wanneer de dichteres in *Morgen aan 't IJ* schrijft:

> 't Zilvergrijs van den plas vloeit ineen en versmelt
> Met de omsluierde verte, waar 't wolkgrijs om zwelt;
> Uit den schoot van het watergewiegel
> Reit paleis aan paleis zich in zilveren dauw,
> Beurt zich kerkspits na spits, stijgt het mastenbosch, flauw
> Wederkaatst op den scheemrenden spiegel.

En aan het slot:

> En de zonne vermeit zich, kust luchtruim en vloed,
> Maar de keizerstad meest. Zij, in dubbelen gloed
> Op de deinende vlakte getooverd,
> Daagt, als schittrend visioen uit een eeuwe van kracht,
> Als een reuzenbouw op, door titanengeslacht
> Aan de zilveren zoomen veroverd.

Nu en dan verleidt haar gemak van verzen schrijven de dichteres, naar bekende wijzen te componeeren, gelijk in eenige van de *Lenteminiaturen*. (Tusschen twee haakjes: wat beduidt dat eigenlijk, Lente-miniaturen?)

Dan hooren wij:

> Door 't blonde bosch, door 't groene bosch,
> Waar de vogels zoo lustig zingen -,

een liedje voor een kapelmeester om muziek op te maken, maar niet sprekend, niet natrillend in 't gemoed.

Of wel zij zingt een lied vol klanken, maar zonder beelden als *Morgen aan zee*, waarin zij wel met woorden als ‘steigrend groen,’

‘tuimlend zilver’ poogt te schilderen, maar zonder dat zij er in slaagt met die naast elkaar geplaatste kleuren een schilderij op het doek te tooveren.

Wat wij Marie Boddaert het minst vergeven is gewrongenheid van constructie, onduidelijkheid van taal en - gelijk in sommige grootere gedichten als het zonderlinge *Lazare's lieveling* - ook van voorstelling. Gewrongen is in het eenvoudige gedichtje *In den tuin* de derde regel van dit drietal:

> Ei, bloemekens, verraadt mij niet,
> En lisplend loover, staak uw fluistren,
> *Gij, nachtegaal, uw zangen niet*.

Onduidelijk is in dat zelfde gedichtje de vraag in verband en het daarop volgend antwoord:

> Laat 't kerkje ginds zijn klokje benglen?
> Neen! - Lustig, lieflijk, vol en klaar
> Rijst, jubelt reeds haar stem!.....

Wil dat zeggen, dat haar stem aan het benglen van een klok doet denken? De vergelijking had vleiender kunnen zijn.

Maar gansch onverstaanbaar is Marie Boddaert in het 3e en 4e couplet van een sonnet getiteld: *Stormvlaag*. Een stormvlaag is langs haar gegaan, waarvan zij nog de nagalm hoort, en dan luidt het:

> En 'k denk aan 't woord door smalersmoud geuit,
> Dat als een storm mijns harten bloesems blad
> Voor blad verstrooide en 'k in vertwijfling luid
>
> Uitschreiend waande, dat mij nimmer ruste
> Meer dagen kon, toen ver reeds van mijn pad
> De stormwind raasde en stilte zacht mij kuste.

In zulke verzen herkennen wij de dichteres van *In de Smidse, Morgen aan 't IJ, Op den Schönberg* niet. Wij missen er de bewijzen in van die strenge ‘zelf-critiek’, zonder welke geen ernstig kunstwerk tot stand komt.

Volgens de methode van Dr. te Winkel behoorden wij al deze tekortkomingen onvermeld te laten, om slechts op het vele schoone

in den bundel de aandacht te vestigen. Zouden wij Marie Boddaert daarmede inderdaad een dienst hebben bewezen? Loopen wij gevaar, haar door onze opmerkingen te ontmoedigen? Wij weigeren het te gelooven. Aan eene dichteres, die aan diep en zuiver gevoel zooveel gloed en bezieling paart, die de kracht en den rijkdom van de taal kent als zij, mogen wij hooge eischen stellen. Als Sigurd, de held van een harer gedichten, zit zij stevig genoeg in het zaâl om, al is de rit ook moeilijk en gevaarlijk, al wondt ook haar soms het scherp van den rotswand waar zij langs strijkt, zich harer roeping bewust, moedig voorwaarts te schrijden naar het verheven doel van haar tocht.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Bashkirtseff (Journal de Marie)	Dl. III.	Blz. 348.
Behaghel (Dr. O.), Die Dentsche Sprache	Dl. III.	Blz. 146.
Berg (Mr. N.P. van den), The finantial and economical progress and condition of Netherlands India	Dl. II.	Blz. 333.
Boddaert (Marie), Aquarellen	Dl. IV.	Blz. 569.
Bode (W.) Italienische Bildhauer der Renaissance	Dl. III.	Blz. 182.
Brink (Dr. Jan ten), Onze hedendangsche Letterkundigen. 17e-20e afl.	Dl. I.	Blz. 590.
Carmen Sylva, Mijne rust	Dl. I.	Blz. 197.
Clercq (Mr. G. de) herdacht	Dl. I.	Blz. 595.
Clerq (P.H. de), Les finances de l'Empire de Russie	Dl. I.	Blz. 359.
Coeus (M.), Schakeering	Dl. II.	Blz. 185.
Coniunctis viribus	Dl. II.	Blz. 375.
Coppée (Fr.), Arrière-Saison	Dl. II.	Blz. 561.
Cosman (Mr. H.), Nosca, een gedicht	Dl. I.	Blz. 392.
Couperus (Louis), Orchideën	Dl. I.	Blz. 392.
Craandijk (J.) en P.A. Schipperus, Nieuwe wandelingen door Nederland	Dl. II.	Blz. 380.
Dalen (A.J.G. van Laaren van), Gedichten	Dl. II.	Blz. 189.
Damas, Haagsche omtrekken	Dl. II.	Blz. 387.
Eeden (F.W. van), Onkruid	Dl. II.	Blz. 537.

Eeden (F. van), De kleine Johannes	Dl. III.	Blz. 188.
Faure (L.H.F.A.), Gedichten	Dl. IV.	Blz. 375.
Fokkens (F.), De controleur op Java en Madoera	Dl. II.	Blz. 351.
Geering (Dr. Fr.), Handel und Industrie der Stadt Basel	Dl. III.	Blz. 538.
Gelpke (J.H.F. Sollewijn), Gegevens voor een nieuwe Landrenteregeling	Dl. II.	Blz. 351.
Halévy (L.), Princesse	Dl. I.	Blz. 205.
Harte (Francis Bret). Poetical works	Dl. I.	Blz. 115.
Hentze (Otto), Das Königthum Wilhelm von Holland	Dl. I.	Blz. 367.
Hodder (E.), The life and works of the seventh Earl of Shaftesbury	Dl. III. Blz. 291. Dl. IV.	Blz. 18.
Hoog (L.M.J.), De martelaren der Hervorming	Dl. I.	Blz. 178.
Keller (Gottfried), Martin Salander	Dl. II.	Blz. 553.
Kleine (F. Smit), Carmen Sylva, haar leven enz.	Dl. I.	Blz. 197.
Knuttel-Fabius (Elize), Bonte Schelpen	Dl. III.	Blz. 194.
Kruseman (A.C.), Bouwstoffen voor eene geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel	Dl. I. Blz. 191. Dl. II.	Blz. 565.
	Dl. IV.	Blz. 371
Legouvé (E.), Soixante ans de Souvenirs, 2e partie	Dl. II.	Blz. 384.
Moltzer (Mr. J.P.), Nederlandsch-Indisch Landbouwcrediet	Dl. II.	Blz. 351.

Mont (Pol de), Noord en Zuid	Dl. III.	Blz. 562.
Nessuno, Jonkheer Beemsen	Dl. IV.	Blz. 565.
Paul (Dr. H), Principien der Sprachgeschichte	Dl. III.	Blz. 146.
Penning-Nieuwland (Mad.), Prosateurs Français du XIXe Siècle	Dl. I.	Blz. 398.
Pennink (H.C.), Het reglement voor de partie. landerijen op Java	Dl. II.	Blz. 351.
Prins (J. Winkler), Liefdes Erinnering	Dl. III.	Blz. 197.
Raabe (Dr. A.H.), Mr. J.J.L. van der Brugghen herdacht	Dl. III.	Blz. 476.
Ristori (Adelaïde), Etudes et Souvenirs	Dl. IV.	Blz. 551.
Scheuer (W. Ph.), Het grondbezit in de Germaansche Mark en de Javaansche Dessa	Dl. II.	Blz. 351.
Seipgens (Em.), In en om het kleine stadje	Dl. II.	Blz. 182.
Shakespeare's Werken door Burgersdijk, 10e deel	Dl. I.	Blz. 581.
9e deel	Dl. IV.	Blz. 366.
Sleeckx (Werken van)	Dl. II.	Blz. 39.
Spencer (H.), The man versus the State	Dl. I.	Blz. 401.
Stecher (J.), Histoire de la Littérature Néerlandaise en Belgique	Dl. III.	Blz. 520.
Stokvis (B.J.), Nationaliteit en Natuurwetenschap	Dl. IV.	Blz. 336.
Swarth (Helène), Beelden en Stemmen	Dl. III.	Blz. 565.
Tennyson (Alfred), Locksley Hall	Dl. I.	Blz. 377.
Theal (G.M.), History of the Boers in South-Africa	Dl. IV.	Blz. 162.
Tolstoï (L.), La mort	Dl. IV.	Blz. 297.

Veer (H. de), De. ‘Mijnheers’ en hun Polderland	Dl. II.	Blz. 558.
Verwijs en Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek. II. 1-7	Dl. III.	Blz. 146.
Vondel. Weekblad voor letteren, geschiedenis en kunst	Dl. II.	Blz. 567.
Vos (Dr. G.J.) Az., Groen van Prinsterer en zijn tijd	Dl. III.	Blz. 476.
Vosmaer (W.), In dienst	Dl. II.	Blz. 547.
Vuylsteke (Julius), Verzamelde Gedichten	Dl. III.	Blz. 191.
Wallis (A.S.C.), De tragedie van den Mensch, naar Emerich Madàch	Dl. III.	Blz. 551.
Wesenhagen (Mr. A.C.), Enkele beschouwingen over Suriname	Dl. II.	Blz. 162.
Wesenhagen (Mr. A.C.), De middelen door de St. Gen. aangegeven etc.	Dl. II.	Blz. 162.
Winkel (Dr. J. te), Een Volksbelang	Dl. IV.	Blz. 558.
Woordenboek der Nederlandsche taal.	Dl. III. afl. 10. Dl. II.	Blz. 191.
Woude (Johanna van), Verwante zielen	Dl. I.	Blz. 201.